

**ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΗΣ
ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ**

(†) ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ
ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΑΘΗΝΩΝ ΚΑΙ ΠΑΣΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

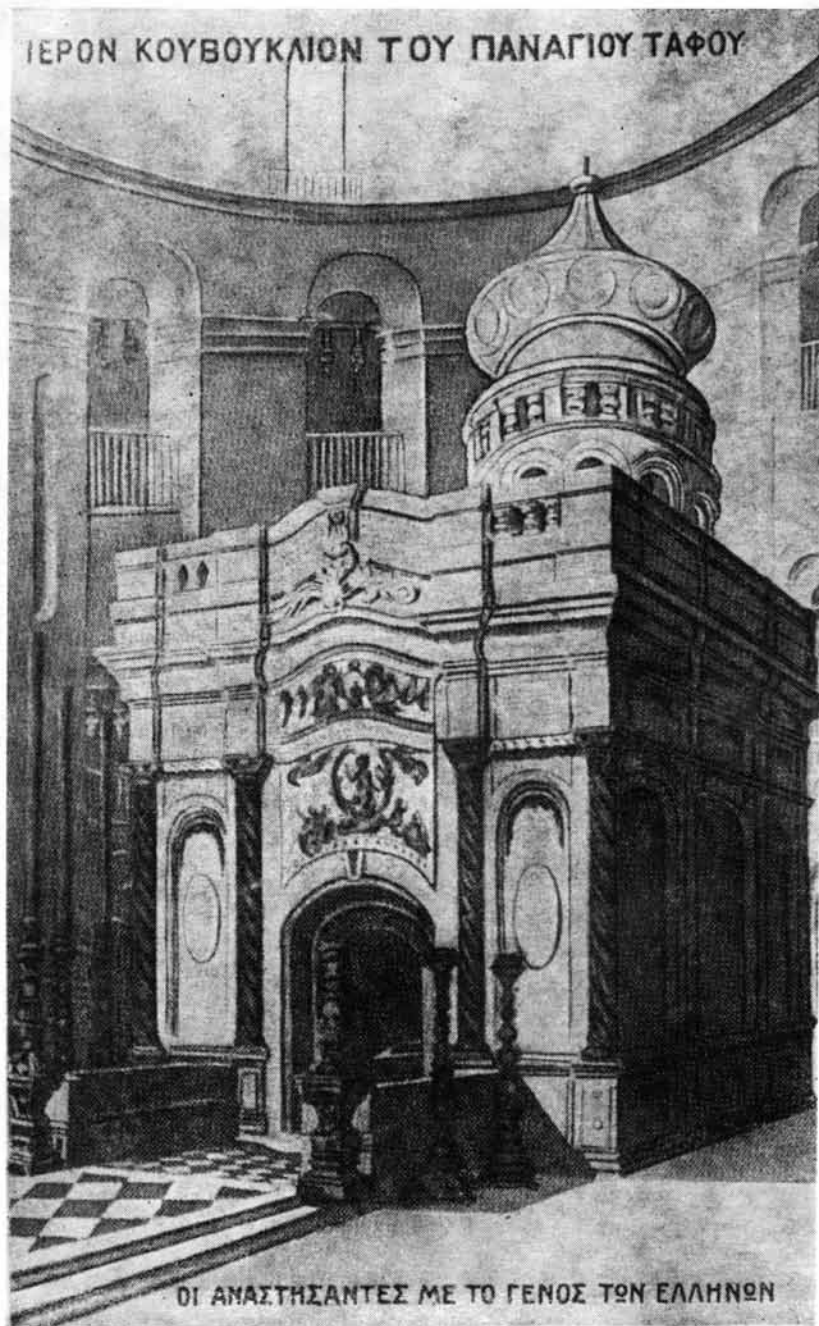
ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΩΝ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ
ΕΠΑΝΕΚΔΟΣΙΣ

*«Διὰ Σιών οὐ σιωπήσομαι
καὶ διὰ Ἱερουσαλήμ οὐκ ἀνήσω»
(Ἠσ. ξβ' 1)*

ΑΘΗΝΑΙ 2010

ΙΕΡΟΝ ΚΟΥΒΟΥΚΛΙΟΝ ΤΟΥ ΠΑΝΑΓΙΟΥ ΤΑΦΟΥ

ΟΙ ΑΝΑΣΤΗΣΑΝΤΕΣ ΜΕ ΤΟ ΓΕΝΟΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

Α΄ Έκδοσις, 1910
Β΄ Έκδοσις, 1970
Α΄ Ανατύπωσις, 2010

Συντελεστές:

Γενική εϋθύνη τῆς ἀνατύπωσης:

Δρ. Χρῖστος Νικολάου,

Γενικὸς Διευθυντῆς τοῦ ἐπισήμου ἱστοχώρου τοῦ Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων

Δρ. Αἰκατερίνη Διαμαντοπούλου

Ἑπεύδυνη ὑλικοῦ τοῦ ἐπισήμου ἱστοχώρου τοῦ Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων

Ἀναπληρώτρια Διαχειρίστρια τῆς Μ.Κ.Ο. «Ρωμηοσύνη» τοῦ Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων

Ἐκτύπωσις: Εϋγενῆς χορηγία τῆς **3E Ἐκτυπωτικῆ Α.Ε.**

Ἀναστάσιος Γιαννακόπουλος - Διευθύνων Σύμβουλος

Ἰωάννης Πρίφτης - Ἑπεύδυνος Παραγωγῆς

Καλλιτεχνικὴ Βιβλιοδεσία: Εϋγενῆς χορηγία τῆς **General Pack A.B.E.**

Ἀλέξιος Ἀποστολόπουλος - Διευθύνων Σύμβουλος

Παναγιώτης Ἀποστολόπουλος - Διευθύνων Σύμβουλος

Δακτυλογράφησις: Εϋγενῆς χορηγία Ἄγγελου Γαζέτα

Δημιουργικὸ - Ἡλεκτρονικὴ σελιδοποίησις: Εϋγενῆς χορηγία Ἑλένης Περακάκη

Γραμματειακὴ ὑποστήριξις: Μ.Κ.Ο. «Ρωμηοσύνη» τοῦ Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων
www.romiosini.org.gr

ISBN: 978-960-87160-5-6

© Copyright: Πατριαρχεῖον Ἱεροσολύμων www.jerusalem-patriarchate.info

Τῆς Ἱερᾶς

Ἀγιοταφικῆς Ἀδελφότητι

ἐπὶ τῆς ἑκατονταετηρίδι τῆς ἀνοικοδομησῆς

τοῦ ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως

(1810-1910)

Η Α.Θ.Μ. Ο ΠΑΤΡΙΑΡΧΗΣ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ ΘΕΟΦΙΛΟΣ Γ΄

Η Α.Θ.Μ. Ο ΠΑΤΡΙΑΡΧΗΣ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ ΒΕΝΕΔΙΚΤΟΣ Α΄

ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ
ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΑΘΗΝΩΝ ΚΑΙ ΠΑΣΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

✠ Οἱ ἄγιοι Πατριάρχαι καὶ Ἐπίσκοποι τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἱεροσολύμων

Αριθμ. Πρωτ.

1093

Πατριαρχικόν Γράμμα
ἐπί τῃ ἐπανεκδόσει τῆς
«*Ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων*»

Μεθ' ἱκανοποιήσεως πολλῆς καὶ περιχαρείας τὸ Πατριαρχεῖον τῶν Ἱεροσολύμων παραδίδωσι σήμερον εἰς τὸ ἐπιστημονικόν καὶ τὸ εὐρύτερον ἀναγνωστικόν κοινόν, ἀνατετυπωμένον, χάρις τῇ πολυτιμοτάτῃ συμβολῇ τοῦ Ὑπουργείου Ἐθνικῆς Ἀμύνης τῆς Ἑλλάδος, τὸ μνημειώδες ἔργον «*Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων*», τὸ ὅποιον εἶχεν ἦδη ἀφ' ἱκανῶν ἐτῶν ἐξαντληθῆ, ἐπανεκδίδεται δὲ ταυτὸν, περιβεβλημένον τὸ κύρος τῶν περιφίμων ἐκδόσεων τοῦ Ὑπουργείου Ἐθνικῆς Ἀμύνης, ὅστινος ἢ ἐν γένει πολιτιστικῆ δραστηριότητις ἐστὶν εὐφίμως τοῖς πᾶσι γνωστὴ.

Τὸ ἔργον τοῦτο, πόνημα τοῦ ἀειμνήστου Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ Καθηγητοῦ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, ἐπιφανοῦς στελέχους τῆς Ἀγιοταφτικῆς ἡμῶν Ἀδελφότητος καὶ ἐπιστήμονος διεθνῶς ἀνεγνωρισμένου, ἔχοντος κύρος ἀδιαμφισβήτητον, χρηματίζει ἀμερόληπτος προβολεὺς τῶν ἱστορικῶν γεγονότων περὶ τὴν Ἐκκλησίαν τῶν Ἱεροσολύμων, καὶ διὰ τοῦτο ἀποτελεῖ καὶ ἀφ' ἑαυτοῦ κίρυκα διαπεύσιον τῶν δικαίων καὶ προνομίων Αὐτῆς ἐπὶ τῶν Παναγίων Προσκυνημάτων. Διότι ἡ Ἐκκλησία τῶν Ἱεροσολύμων, τὸ παλαιάτατον Πατριαρχεῖον τῆς Ἁγίας Πόλεως Ἱερουσαλήμ, ἐστὶν ἡ μόνη γηγενῆς τῆς Ἁγίας Γῆς Ἐκκλησία, ἡ τὰ Πανάγια Προσκυνήματα καὶ τὸν χριστιανικὸν πληθυσμὸν τῶν Ἁγίων Τόπων ἀπ' ἀρχῆς διασώσασα καὶ ἀναδειξασα, «*ὡς πτωχὴ, πολλοὺς δὲ πλουτίζουσα*», λίκνον τοῦ τυπικοῦ τῆς ἁγίας ἡμῶν Ἐκκλησίας καὶ τῶν καλλίστων ἐκφάνσεων τῆς Ὁρθοδόξου Ὑμνογραφίας, παλαιότατα δὲ μεγαλειωδῶν ὀσιακῶν μορφῶν καὶ Ὁμολογητῶν τῆς Πίστεως.

Ἔχομεν δι' ἐλπίδος, ὅτι ἡ κυκλοφορία καὶ μελέτη τοῦ ἔργου τούτου μέλλει ἀποκαταστήσαι τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν περὶ τὰ πολυδαίδαλα θέματα τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων, ἀπὸ πολλοῦ καιροῦ δυστυχῶς παραχαρασσομένην.

Ἐπὶ οὖν τούτοις, ἐπιδαμνιευόμενοι πᾶσι τοῖς συνδραμοῦσι καὶ τοῖς κοπιήσασι τὴν χάριν τοῦ Παναγίου Τάφου, καταστέφομεν αὐτοὺς τε καὶ πάντας τοὺς ἐντευξομένους τῷ βιβλίῳ τούτῳ ταῖς Πατρικαῖς Ἡμῶν εὐχαῖς καὶ Πατριαρχικαῖς εὐλογίαις καὶ διατελοθῆμεν.

Ἐν τῇ Ἁγίᾳ Πόλει Ἱερουσαλήμ, ὁπ' Ὀκτωβρίου ἰδ'.

Διάπυρος πρὸς Κύριον Εὐχέτης,

✠^ο Ἱεροσολίμων Ἰούλιος

ΘΕΟΦΙΛΟΣ Γ'

Πατριάρχης Ἱεροσολύμων

Ἀντί Προλόγου

Ἐξαντληθείσης τῆς Ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων, καταστάσης δ' ὡς ἐκ τούτου λίαν ἀπαραιτήτου τῆς ἐπανεκδόσεως αὐτῆς, προβαίνομεν νῦν ἐπὶ τὴν ἀνατύπωσιν ταύτης, μάλιστα δ' ἐπηξημένης καὶ ἐν πολλοῖς βελτιωμένης, χάρις εἰς τὰς σημειώσεις τοῦ ἰδίου συγγραφέως, μακαριστοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος κυροῦ Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, διαφυλαχθείσας ἄχρι τοῦ νῦν καὶ προφρόνως παραδοθείσας ἡμῖν ὑπὸ τοῦ ἀνεψίου αὐτοῦ αἰδεσιμολογιωτάτου Πρωτοπρεσβυτέρου κ. Ἰωάννου Ράμφου.

Οὕτως ἐλπίζομεν ἀναπληρῶσαι τὸ δημιουργηθέν κενὸν καὶ παρασχεῖν τοῖς τ' ἀγαπῶσι τὰς πύλας Σιών καὶ πᾶσι τοῖς φιλομούσοις ἀναγνώσταις τὸ μνημειῶδες τοῦτο ἔργον εἰς αἰώνιον μνημόσυνον τοῦ ἀοιδίμου Συγγραφέως, διηνεκές ἐντύπωμα ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων ἀπὸ τῶν ἀρχῶν αὐτῆς ἄχρι τοῦ τέλους τοῦ παρελθόντος αἰῶνος καὶ ὑπέκκαυσιν τοῦ ζήλου τῶν νεωτέρων πρὸς ὀλοκλήρωσιν ταύτης μέχρι καὶ τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων.

Οὐ διαλείπομεν ἐν ταυτῷ ἐκφράσαι θερμὰς εὐχαριστίας τῷ τ' εἰρημένῳ Αἰδεσιμολογιωτάτῳ Πρωτοπρεσβυτέρῳ καὶ τῷ Πανοσιολογιωτάτῳ Ἀρχιμανδρίτῃ κ. Ἀγαθαγγέλῳ Ταμπουρατζάκη, ἀναλαβοῦσι, τὴν, ἐαυτῶν ἐπιμελείαν, ἔκδοσιν τοῦ παρόντος.

Ἐν τῇ Ἀγίᾳ Πόλει Ἱερουσαλήμ τῷ 20 Φεβρουαρίου 1874.

Ὁ Θεολόγος Βενεδικτὸς

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΤΗΣ Α΄ ΕΚΔΟΣΕΩΣ

Ἡ Ἐκκλησία Ἱεροσολύμων, ὡς «Μήτηρ ἀπασῶν τῶν Ἐκκλησιῶν», ἐν ταῖς πρώταις μὲν ἡμέραις τοῦ Χριστιανισμοῦ συνεκέντρωσε τὴν ὅλην αὐτοῦ ζωὴν καὶ κίνησιν, μετ' ἀφάνειαν δὲ δύο ὅλων αἰῶνων, διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, ἐπιστατούσης τῆς ἀγίας αὐτοῦ μητρὸς Ἑλένης, ἰδρύσεως Ναῶν ἐπὶ τῶν ἀγίων τόπων (326), εἰσῆλθεν εἰς στάδιον μεγάλης ἀκμῆς μέχρι τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου (451), ἐν ἧ' ὁ Ἐπίσκοπος Ἱεροσολύμων προεβιβάσθη εἰς Πατριάρχην. Ἐν τοῖς περαιτέρω γεγονόσιν ἐξέχει ἡ ἀνάπτυξις τοῦ Μοναχικοῦ βίου, μέχρι τῆς ἀραβικῆς κατακτήσεως τῆς Παλαιστίνης (638), βυθισάσης αὐτὴν εἰς τὴν ἐποχὴν τῶν μεγάλων θλίψεων. Ταῦτα ἀνέκοψαν, προσωρινῶς, αἱ Σταυροφορίαι (1099), μεθ' ἧς ἐπηκολούθησαν τ' ἀπὸ τῶν Μαμελούκων δεινά, καταπαύσαντα διὰ τῆς τουρκικῆς κατακτήσεως τῆς Παλαιστίνης (1517). Ἄπασα δὲ ἡ ἐφεξῆς ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων, μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων, εἶνε, κυρίως, ἱστορία τῶν Προσκυνημάτων. Διότι καὶ πρότερον μὲν τὰ Προσκυνήματα, ἤτοι οἱ ἅγιοι Τόποι καὶ οἱ ἐπ' αὐτῶν Ναοί, ἀπετέλεσαν τὸ κεντρικὸν σημεῖον τῆς ἱστορίας ταύτης, ὁ δὲ εἰς φρουρήσιν αὐτῶν ταχθεὶς Μοναχικὸς βίος ὑπῆρξεν ὁ σπουδαιότερος ἐν αὐτῇ ἱστορικὸς παράγων, προσδώσας εἰς αὐτὴν τὸν ἰδιαιτέρον αὐτῆς χαρακτήρα, ἀλλὰ, κατ' ἐξοχὴν ἢ ἀπὸ τοῦ ἰστ' αἰῶνος ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων εἶνε ἱστορία τῶν Προσκυνημάτων. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν διεξήχθη μέγας ἀγὼν πρὸς ἀναγνώρισιν τῶν δικαίων τοῦ ἐλληνικοῦ Γένους ἐπὶ τῶν Προσκυνημάτων (1634), ὕστερον συνετελέσθη ἀπώλεια καὶ ἐπανάκτησις αὐτῶν (1757), ἕως οὗ ἀποκατεστάθη ἐν τοῖς Προσκυνήμασι τὸ καθεστῶς (*statu quo*), κυρωθὲν ἐν τοῖς ἐν Παρισίοις (1856) καὶ ἐν Βερολίῳ (1878) Συνεδρίοις. Ταυτοχρόνως σχεδὸν ἀνεγνωρίσθη καὶ τὸ διοικητικὸν καθεστῶς ἐν τῇ ὀρθόδοξῳ Ἐκκλησίᾳ τῶν Ἱεροσολύμων (1875). Πᾶσα δὲ ἡ μετὰ τὸν καθορισμὸν τοῦ προσκυνηματικοῦ καὶ διοικητικοῦ καθεστῶτος ἱστορία ἀποτελεῖται ἐξ ἀποπειρῶν περὶ παραβιάσεως αὐτοῦ.

Κατὰ ταῦτα ἡ ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων διαιρεῖται εἰς τρεῖς μεγάλας περιόδους, ὧν ἡ μὲν πρώτη περιλαμβάνει τὴν **ἀρχαίαν** ἱστορίαν (33-638), ἡ δευτέρα τὴν **μέσην** (638-1517) καὶ ἡ τρίτη τὴν **νέαν** (1517-1910), ἀφ' ἧς δύ-

ιδ' ναι να διακριθῆ ἢ μετὰ τὸν καθορισμὸν τοῦ προσκυνηματικοῦ καὶ διοικητικοῦ καθεστῶτος **νεωτέρα** ἱστορία, συνεχιζομένη ἐν ταῖς ἡμέραις ἡμῶν καὶ ἐπομένως, πρὸς ἀντικειμενικὴν ἐξέτασιν, ἐν εὐθέτῳ χρόνῳ, χρήζουσα ἰδιαίτερας μελέτης. Ὡς δ' ἐν πάσῃ εἰδικῇ ἱστορίᾳ οὕτω καὶ ἐν τῇ τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων ἐλλείπει ἡ πολυμερὴς διαδοχὴ τῶν γεγονότων καὶ ἡ μεγάλη ποικιλία τῶν ἱστορικῶν φάσεων, τοῦτου δ' ἔνεκα ὁ ἱστορικὸς ὀρίζων ἀποβαίνει ἐνίοτε στενὸς καὶ περιορισμένος, μάλιστα ὅταν δὲν ὑπάρχωσι σχετικαὶ ἱστορικαὶ μαρτυρίαι καὶ ἐνδείξεις. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει δυσπαρακολούθητος ἡ πορεία τῶν ἐξωτερικῶν καὶ ἐσωτερικῶν γεγονότων καθισταμένη κωλύει τὴν μετὰ κριτικῆς ἐπιστάσις, κατὰ τοὺς νόμους τῆς ἱστοριογραφίας, ἔκθεσιν. Εὐτυχῶς διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων ὀλίγα εἰσὶν αἱ τοιαῦται περιπτώσεις. Αἱ ἱστορικαὶ πηγαὶ καὶ μαρτυρίαι ὑπῆρξαν μὲν ἐνίοτε ἀνεπαρκεῖς, ἀλλ' οὐδέποτε σχεδὸν ἔλειψαν ἐντελῶς.

Γενικῶς δὲ αὐτὰς ἐπισκοποῦντες ἐνταῦθα παρατηροῦμεν ὅτι, μετὰ τὰς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων, ἃς ὁ Εὐαγγελιστὴς συνέγραψε Λουκᾶς, πρώτη πηγὴ τῆς Ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων εἰσὶ τὰ συγγράμματα τοῦ **Εὐσεβίου**, Ἐπισκόπου Καισαρείας τῆς Παλαιστίνης († 340), ἐξ ὧν μανθάνομεν τὴν σειρὰν τῶν ἀπὸ τοῦ ἁγίου Ἰακώβου μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ δ' αἰῶνος Ἐπισκόπων Ἱεροσολύμων καὶ ποριζόμεθα ἱκανὰς εἰδήσεις περὶ τῆς ἐσωτερικῆς καὶ ἐξωτερικῆς καταστάσεως τῆς Ἐκκλησίας. Οὐ μόνον ἀρχαῖα «Ἵπομνήματα» τοῦ **Ἡγισίπου**, κατὰ τὸν β' αἰῶνα ἀκμάσαντος ἐν Παλαιστίνῃ, καὶ τὸ «Χρονικὸν» τοῦ **Ἰουλίου Ἀφρικανοῦ**, ἐξ Ἱεροσολύμων καταγομένου καὶ ἐν Παλαιστίνῃ ἐπίσης κατὰ τὸν γ' αἰῶνα ἀκμάσαντος, ἔλαβεν ὡς βάσιν τῶν ἰδίων συγγραφῶν ὁ Εὐσέβιος, ἀλλὰ καὶ ἔγγραφα ἀρχαιότερων αὐτοῦ ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων ἐν τῇ ὑπὸ τοῦ Ἐπισκόπου Ἱεροσολύμων Ἀλεξάνδρου (212-251) ἰδρυθείσῃ πρώτῃ Ἱεροσολυμιτικῇ Βιβλιοθήκῃ ἐπιμελῶς ἀνέγνω καὶ ἠρεύνησε, πολλὰ ἐξ αὐτῶν διασώσας. Ἐπὶ πλέον δὲ αὐτόπτης ἐγένετο μάρτυς πολλῶν γεγονότων καὶ τὴν τοπογραφίαν τῆς Παλαιστίνης μετὰ πολλῆς τῆς ἐπιστάσις αὐτοπει ἐμελέτησε συγγράψας εἰδικὴν πραγματείαν «Περὶ τῶν τοπικῶν ὀνομάτων τῶν ἐν τῇ θείᾳ Γραφῇ», ἢ τὸ «Ὀνομαστικόν»¹. Ἐν τῇ Ἐκκλησιαστικῇ αὐτοῦ ἱστορίᾳ, ἢ τινι, ἐπὶ τῇ βάσει ἀμέσου γνώσεως καὶ ἰδίων παρατηρήσεων, ἐπισυνῆψεν εἰδικὴν πραγματείαν *Περὶ τῶν κατ' αὐτὸν ἐν Παλαιστίνῃ μαρτυρησάντων*², πρὸς δὲ καὶ ἐν τῷ βίῳ τοῦ Βασιλέως Κωνσταντίνου καὶ ἐν τοῖς περὶ αὐτοῦ καὶ πρὸς αὐτὸν λόγοις παρέσχε πολυτίμους εἰδήσεις περὶ

¹ Ἔκδοσις E. Klostermann, ἐν *Texte und Untersuchungen*, N. F. VIII, 2, Leipzig 1902 καὶ ἐν τῷ τρίτῳ τόμῳ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Εὐσεβίου (*Die gr. Christl. Schriftsteller der ersten drei Jahrhunderte*, Bd. XI, 1) Leipzig 1904.

² Πρὸς τῇ πραγματείᾳ τοῦ B. Violet, *Die palästinensischen Märtyrer des Eusebius von Caesarea, ihre ausführlicher Fassung und deren Verhältnis zur Kürzeren*, Leipzig, 1896 (ἐν *Texte u. Untersuchungen* XIV, 4) Πρὸς A. Halmel, *Die palästinensischen Märtyrer des Eusebius von Caesarea in ihrer*

τῆς πορείας τοῦ πρώτου βίου τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων, καὶ περὶ τῆς καθι-
δρύσεως ἱερῶν Ναῶν ἐπὶ τῶν ἁγίων Τόπων καὶ καθόλου περὶ τῆς πρώτης ἀκμῆς
τῆς Ἐκκλησίας.

Ἔνεκα τῆς τοιαύτης ἀξίας τοῦ Εὐσεβίου, ὡς ἱστορικοῦ, τὰ συγγράμματα αὐτοῦ
χρησιμεύουσιν ὡς πολύτιμος πηγὴ τῆς ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων καὶ
ὡς ἀφετηρία τῆς Ἱεροσολυμιτικῆς καὶ τῆς καθόλου ἐκκλησιαστικῆς ἱστοριογρα-
φίας. Ταῦτα μετέφρασαν εἰς τὴν λατινικὴν γλῶσσαν οἱ ἐν Ἱερουσαλὴμ διαμείνα-
ντες λόγιοι λατῖνοι Πρεσβύτεροι **Ρουφῖνος** (†410) καὶ **Ἱερώνυμος** (†420). Ὁ
πρῶτος τούτων οὐ μόνον ἐπεξεργάσθη τὴν Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν τοῦ Εὐσε-
βίου, ἀλλὰ καὶ παρεξέτεινεν αὐτὴν διὰ προσθήκης γεγονότων μέχρι τοῦ θανάτου
τοῦ Βασιλέως Θεοδοσίου (395), ὁ δὲ Ἱερώνυμος ἐπίσης μετέφρασεν, ἐπεξεργά-
σθη καὶ συνεπλήρωσε τὸ ἀπολεσθὲν ἐν πρωτοτύπῳ «Χρονικὸν» τοῦ Εὐσεβίου
καὶ τὸ «Ὀνομαστικὸν» αὐτοῦ³. Ἄλλ' ἐπὶ πλέον ὁ Ἱερώνυμος συνέγραψε τὸν βίον
τοῦ εἰσηγητοῦ τοῦ Μοναχικοῦ βίου εἰς Παλαιστίνην ἁγίου **Ἰλαρίωνος** († 371-2)
καὶ ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτοῦ καὶ ταῖς ἐπιστολαῖς παρέσχε πολλὰς εἰδήσεις
οὐχί, δυστυχῶς, ἀμερολήπτους περὶ τῶν ἐν Παλαιστίνῃ Ὠριγενιστικῶν καὶ Πε-
λαγιανικῶν ἐρίδων τοῦ τέλους τοῦ δ' καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ ε' αἰῶνος. Ἰκανὰς εἰδή-
σεις περὶ τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων παρέσχεν ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτοῦ
καὶ ὁ ἐκ Παλαιστίνης ὀρμώμενος ἅγιος **Ἐπιφάνιος** Ἐπίσκοπος Κωνσταντίας
(Σαλαμῖνος) τῆς Κύπρου († 403) μάλιστα δὲ ὁ ἅγιος Ἱεροσολύμων Ἐπίσκοπος
Κύριλλος (350-386) καὶ οἱ συνεχίσαντες τὸν Εὐσέβιον ἐκκλησιαστικοὶ ἱστορι-
κοὶ **Σωζόμενος**, **Σωκράτης** καὶ **Θεοδώρητος**. Συνέχειαν τῆς ἐκκλησιαστικῆς
ἱστορίας τοῦ Εὐσεβίου ἔγραψαν καὶ Ἱεροσολυμίται λόγιοι, ὡς ὁ **Γελάσιος** Ἐπί-
σκοπος Καισαρείας τῆς Παλαιστίνης (367-395), ἀλλὰ τὸ ἔργον αὐτοῦ, δυστυχῶς,
ἀπώλετο, ὡς ἀπώλετο καὶ ἡ Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία τοῦ Πρεσβυτέρου **Ἡσυχίου**
(† 460). Ἐσώθησαν συγγράμματα ἱστορικὰ μονοφυσιτῶν τινῶν Παλαιστινῶν συγ-
γραφῶν, ὡς τῶν Βιογράφων τοῦ Ἰθῆρος **Πέτρου**, Ἐπισκόπου γενομένου Μα-
ϋουμᾶ († 488), αἱ «Πληροφορίαι» τοῦ ἐκ τῶν διαδόχων αὐτοῦ ἐν τῇ Ἐπισκοπῇ
Μαϋουμᾶ **Ἰωάννου**, τῷ 515 γράψαντος αὐτὰς⁴, καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία τοῦ
Ζαχαρίου Ρήτορος Ἐπισκόπου Μυτιλήνης, ἀλλ' αἱ ἐν αὐτοῖς εἰδήσεις εἰσὶ μερο-
ληπτικαὶ καὶ ἀνακριβεῖς. Σπουδαιοτάτας εἰδήσεις παρέσχεν ὁ διάκονος **Μᾶρκος**
ἐν τῇ βιογραφίᾳ τοῦ ἁγίου Πορφυρίου Ἐπισκόπου Γάζης (395-420) περὶ τῆς

zweifachen Form. Eine Untersuchung zur Entstehungsgeschichte der Historia ecclesiastica des Eusebius von Caesarea, Essen 1898.

³ Ἐκδοσις *I. Romialowsky* μετὰ τοῦ Ὀνομαστικοῦ τοῦ Εὐσεβίου, (ἐν τῇ Ὀρθοδόξῃ Παλαιστεινείῃ Συλλογῇ XIII, 1) ἐν Πητρούπολει 1894.

⁴ Ἐξεδόθησαν κατὰ μετάφρασιν ἐκ τοῦ Γαλλικοῦ ὑπὸ *Ι. Φωκυλίδου*, ἐν Ἱεροσολύμοις (ἐκ τῆς «Ν. Σιών») 1911.

157

πτώσεως τοῦ Ἐθνισμοῦ ἐν Παλαιστίνῃ, τὰς δὲ τελετὰς τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων κατὰ τὸν δ' αἰῶνα περιέγραψεν ἡ **Σιλβία** ἐν τῷ Ὀδοιπορικῷ αὐτῆς, ὅπερ σήμερον ἀποδίδεται ὑπὸ τινων μὲν εἰς τὴν Αἰθιοπικήν (M. Ferotin, A. Budau) ὑπ' ἄλλων δὲ εἰς τὴν Εὐχέρειαν (E. Bouvu), ἐπανειλημμένως ἐκδοθὲν (Camurrini 1884, 1888, Pomialowsky 1889) καὶ προῦκάλεσαν σειρὰν μελετῶν (F. Cabrol, Duchesne, E.A. Bechtel, Ch. Clermon - Ganneau, L. Gouture, P. Batiffol et C. de Lamarch, H. Lammens). Τὸ πολύτιμον τοῦτο Ὀδοιπορικὸν συνετάχθη ἐν τέλει τοῦ δ' αἰῶνος ἐπὶ τοῦ ἀγίου Ἐπισκόπου Κυρίλλου, ἐφ' οὗ ἡ Ἐκκλησία Ἱεροσολύμων ἐταράχθη, ἔνεκα τοῦ Ἀρειανισμοῦ, αἱ δὲ σχετικαὶ πρὸς τὴν ταραχὴν ταύτην εἰδήσεις εὗρηται ἐν ταῖς Ἐκκλησιαστικαῖς ἱστορίαις τῶν σπουδαιότερων ἱστορικῶν τοῦ ε' αἰῶνος καὶ ἐν τοῖς τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων πρακτικοῖς, ἅτινα καὶ διὰ τὴν περαιτέρω ἱστορίαν τοῦ Μονοφυσιτισμοῦ πολλὰς περιέχουσιν εἰδήσεις.

Ἄλλ' ἐν τῇ ἱστορίᾳ ταύτῃ ὑπερεξέχει ἡ ἀνάπτυξις καὶ μεγάλη ἀκμὴ τοῦ Μοναχικοῦ βίου, μετὰ δὲ τὰς περὶ αὐτοῦ σποραδικὰς εἰδήσεις τοῦ **Παλλαδίου** Ἐλενουπόλεως, γράψαντος τὴν «Λαυσαϊκὴν» ἱστορίαν τῷ 416 (E. Preuschen) ἢ 420 (C. Butler), δαφιλεστάτας ἔχομεν εἰδήσεις, διὰ τὴν ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ ε' μέχρι τῶν μέσων τοῦ σ' αἰῶνος ἱστορίαν, ἐκ τῶν ἀνεκτιμῆτων «Μοναχικῶν ἱστοριῶν» τοῦ Πλουτάρχου τῆς Ἱεροσολυμιτικῆς Ἱστοριογραφίας **Κυρίλλου Σκυθοπολίτου**, ὅστις βιογραφήσας τοὺς μεγάλους Μοναχοὺς τῆς Παλαιστίνης, λαμπρῶς παρέστησε τὴν ὅλην ἱστορικὴν κίνησιν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτῶν. Οὐδὲν μνημεῖον ἐν ὅλῃ τῇ Ἱεροσολυμιτικῇ Ἱστοριογραφίᾳ ἔχει τοιαύτην ἀξίαν, οἶαν αἱ Μοναχικαὶ ἱστορίαι τοῦ Κυρίλλου, ὡς δεῖκνυται ἐν αὐτῇ τῇ ἱστορίᾳ τῆς Ἐκκλησίας. Τούτου ἔνεκα διάφοροι ἐπιστημονικαὶ ἐργασίαι (Loofs, Diekamp, Vailhé, Krumbacher) ἐστηρίχθησαν ἐπ' αὐτοῦ διὰ τὴν μελέτην ζητημάτων τινῶν, σχετικῶν πρὸς τὴν ἱστορίαν τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων τοῦ ε' καὶ σ' αἰῶνος, διὰ τὴν ὁποίαν συμπληρωματικὰς εἰδήσεις παρέσχον ὁ **Εὐάγγριος** ἐν τῇ Ἐκκλησιαστικῇ αὐτοῦ Ἱστορίᾳ, ὁ **Ἰωάννης Μόσχος** († 619) ἐν τῷ «Λειμωναρίῳ» καὶ ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων **Σωφρόνιος** (634-638) ἐν τοῖς λόγοις καὶ ἐν τοῖς ποιήμασιν αὐτοῦ. Ὡς ἦτο ἀκόλουθον ἰδιαίτερον προσοχὴν προῦκάλεσεν ἡ ἱστορία τῶν μοναστηρίων, (Vailhé, Ehrhard, ὁ ρῶσος Ἀρχιμ. ἐν συνεχείᾳ Ἐπίσκοπος Θεοδοσίος καὶ οἱ νεώτεροι Ἱεροσολυμίται λόγιοι), τὴν δὲ πολιτικὴν κατάστασιν τῆς Παλαιστίνης ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς κυριαρχίας καὶ τὴν τῆς Ἐκκλησίας γενικῶς κατ' αὐτὴν παρέστησεν ἐν πραγματείᾳ αὐτοῦ ὁ A. Couret⁵, ὅστις καὶ ἄλλας σχετικὰς πραγματείας συνέγραψε περὶ τῆς ἐπιδρομῆς τῶν Περσῶν.

⁵ La Palestine sous les Empereurs grecs, Grenoble 1869.

Κατὰ δὲ τὴν ἐποχὴν τῆς ἀραβοκρατίας ἐν Παλαιστίνῃ ἀνεπαρκεῖς ἔχομεν εἰδήσεις περὶ τῆς πορείας καὶ τῆς καταστάσεως τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων παρά τε τῶν Ἑλλήνων, ἰδίᾳ τοῦ **Θεοφάνους** († 12 Μαρτίου 817), καὶ τῶν Ἀράβων, ἡ ἀραβιστὶ γραφάντων, χρονογράφων, ἰδίᾳ τοῦ **Εὐτυχίου** Ἀλεξανδρείας (933-940), ὧν ὁ ρῶσος Miednikow, ἐν πολυτίμῳ ἐκδόσει πρὸς παράστασιν τῆς πολιτικῆς καταστάσεως τῆς Παλαιστίνης ἐπὶ ἀραβοκρατίας μέχρι τῶν Σταυροφοριῶν⁶, ἐδημοσίευσε τὰ σχετικὰ κείμενα ἐν μεταφράσει. Εὐτυχῶς δὲ ἀπὸ τῆς σκοτεινῆς ἐκείνης ἐποχῆς περιεσώθησαν πολυτίμα ἀγιολογικὰ μνημεῖα, ὀφειλόμενα εἰς Ἁγιοσαβίτας λογίους μοναχοὺς, καὶ τινες ἐπιστολαὶ τῶν Πατριαρχῶν Ἱεροσολύμων πρὸς τοὺς Βασιλεῖς καὶ τοὺς Πατριάρχας Κωνσταντινουπόλεως. Κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν Σταυροφόρων περὶ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας τῶν Ἱεροσολύμων σποραδικαὶ καὶ ὅλως τυχαῖα ὑπάρχουσιν εἰδήσεις ἐν τοῖς «Ὁδοιπορικοῖς»⁷, ἐξαιρετικὴν δὲ ὅλως σημασίαν ἔχει ἀντίγραφον ἐκ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης περισωθὲν τοῦ **Τυπικοῦ** τοῦ **Ναοῦ** τῆς Ἀναστάσεως, τὰ **Δίπτυχα** τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων καὶ τοῦ **Νείλου** μοναχοῦ, πιθανῶς Ἁγιοσαβίτου, συνταχθεὶς ἀσματικὸς κανὼν εἰς μνήμην τῶν Ἐπισκόπων καὶ Πατριαρχῶν Ἱεροσολύμων, μετὰ στιχηρῶν⁸. Τὸ ἔργον τοῦ Νείλου συνταχθὲν κατὰ τὸν ἰγ' αἰῶνα, μετὰ τὸν Πατριάρχη Γρηγόριον α', ἔχει μεγίστην, οὐ μόνον θεολογικὴν καὶ φιλολογικὴν ἀλλὰ καὶ ἱστορικὴν, ἀξίαν, ὡς ἀσφαλῆς βάσις πρὸς ἀκριβῆ καθορισμὸν τῆς σειρᾶς τῶν Ἐπισκόπων καὶ Πατριαρχῶν. Ἐν τῷ Καταλόγῳ αὐτῶν παρὰ τῷ Νείλῳ καὶ ἐν τοῖς Διπτύχοις ὑπάρχουσι τινες ἐλλείψεις ἀλλ', ὡς

⁶ Ἡ Παλαιστίνη ἀπὸ τῆς ἀραβικῆς κατακτήσεως μέχρι τῶν Σταυροφοριῶν κατὰ τὰς ἀραβικὰς πηγὰς, ρωσ. Ἐν Πετρούπολει 1897-1903 τ. I-IV.

⁷ Σπουδαιότεραι ἐκδόσεις τῶν Ὁδοιπορικῶν *T. Tobler*, St. Gallen 1863, Leipzig 1874. *Tobler - Molinier*, Geneve 1879-85. *Michelande - Raynaud*, Geneve 1872, καὶ *Ceyer*, Vindobonae 1898 ἐξ. Πλεῖστα ἑλληνικὰ καὶ σλαβικὰ Ὁδοιπορικὰ ἐξεδόθησαν ἐν τῇ Συλλογῇ τῆς Ρωσ. Παλ. Ἐταιρείας, ὧν τινὰ μετεφράσθησαν γαλλιστὶ ὑπὸ τῆς *Χιτροβῆ*, Geneve 1889. Ὑπάρχουσι δὲ καὶ ἰδιαίτεροι ἐκδόσεις διαφόρων Ὁδοιπορικῶν ὑπὸ Εὐρωπαίων Ἐπιστημόνων γενόμενα. Παρ' ἡμῖν ἐκτὸς τῆς ὑπὸ *Ἐπιφανίου Ματτέου*, τοῦ μακαρίτου Ἀρχιεπισκόπου Ἰορδάνου, γενομένης μεταφράσεως τοῦ Ὁδοιπορικοῦ τοῦ Ρώσου Ἡγουμένου Δανιὴλ (ἐν Πετρούπολει 1868) καὶ τῶν πολυτίμων ἐκδόσεων τοῦ Α. Π. Κεραμέως ἐξεδόθησαν Ὁδοιπορικὰ τινὰ ὑπὸ τοῦ Βενιαμὶν Ἰωαννίδου ἐν τῷ Προσκυνηταρίῳ τῆς ἁγίας Γῆς καὶ ὑπὸ Γ. Μαυρομάτου - Γ. Λ. Ἀρβανιτάκη τὸ τοῦ Ἀρσενίου, ἐν Ἀλεξανδρείᾳ 1899. Ἐσχάτως δ' ἐδημοσιεύθη ἡ συλλογὴ, Ἀρχαῖα ἑλληνικὰ, ρωσικὰ καὶ γαλλικὰ τινὰ Ὁδοιπορικὰ ἢ Προσκυνητάρια τῆς ἁγίας Γῆς συλλεγέντα καὶ μεταφρασθέντα ὑπὸ Κλεόπα Κοικυλίδου καὶ Ἰωάννου Φωκυλίδου, ἐν Ἱεροσολύμοις 1912. Ἀναγραφὴν τῶν σπουδαιότερων Ὁδοιπορικῶν ἴδε καὶ παρὰ Κ. Krumbacher, Βυζαντινὴ λογοτεχνία, μετάφρ. Σωτηριάδου, Β', σ. 6. 28 ἐξῆς.

⁸ Τὰ Δίπτυχα τῆς Ἐκκλησίας ἐν Α.Π. Κεραμέως, Ἀναλέκτοις Ἱεροσ. Σταχυολογίας Α', 124 ἐξ. Αὐτόθι «Στιχηρὰ ψαλλόμενα εἰς τὴν μνήμην τῶν αἰδίων Πατριαρχῶν Ἱεροσολύμων», Κανὼν φέρων ἀκροστιχίδα «Ὑμνοὶς γεραίρω τῆς Σιών τοὺς ποιμένας» ἐν δὲ τοῖς τριαδικοῖς καὶ θεοτοκίαις «τοῦ ἀναξίου Νείλου». Αὐτόθι ἕτερος κανὼν χωρὶς τριαδικῶν καὶ θεοτοκίων φέρων ἀκροστιχίδα «Ἀρχιερέων Θεοῦ πόλει αἰνῶ τοὺς ἄλλους». Ἔπεται ἐκτενὴς ἱκεσία μετὰ τῆς τῶν Διπτύχων ἀναγνώσεως.

17' παρατηρήθη ἤδη, αἱ ἐλλείψεις αὐταῖ εἰσιν ἀσήμαντοι καὶ εὐεξηγήτοι⁹. Δυστυχῶς πολλῶν Πατριαρχῶν Ἱεροσολύμων μόνον τὰ ὀνόματα γινώσκουμεν, ἀγνοοῦμεν δὲ παντελῶς τὴν δρᾶσιν αὐτῶν, ἐπομένως καὶ ὁ καθορισμὸς τῆς χρονολογίας τῆς πατριαρχείας ἐκάστου αὐτῶν ἀποβαίνει πολλάκις ἀδύνατος. Ἐνὸς μόνον Πατριάρχου ἐκ τῆς ἐποχῆς τῶν Σταυροφόρων περιεσώθη ἡ βιογραφία, τοῦ Λεοντίου, ἀλλὰ καὶ αὕτη ἄνευ πολλῶν ἱστορικῶν στοιχείων. Ἐκ τῶν περαιτέρω Πατριαρχῶν τῆς ἐποχῆς τῶν Μαμελούκων γινώσκουμεν ἐν μέρει τὴν δρᾶσιν μόνον τοῦ Πατριάρχου Λαζάρου, ἔνεκα τῶν περὶ αὐτοῦ εἰδήσεων τῶν χρονογράφων.

Διὰ τὴν νέαν ἱστορίαν τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων μεγάλην σημασίαν, πρὸ παντὸς, ἔχουσι τὰ ἐπίσημα περὶ τῶν προσκυνημάτων Σουλτανικὰ ἔγγραφα, ὡς καὶ τὰ ἐκ διεθνῶν συνθηκῶν καὶ συμβάσεων προελθόντα, κατὰ δὲ τὸν 19' αἰῶνα παρουσιάζεται ἡ πρώτη σπουδαία ἀπόπειρα ἐκδέσεως τοῦ ὅλου ἱστορικοῦ παρελθόντος τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων.

Ἡ ἀπόπειρα αὕτη ὀφείλεται κυρίως εἰς τὸν Παῖσιον Λιγαρίδην († 1678) τὸν χρηματίσαντα Μητροπολίτην Γάζης ἐπὶ φιλῶ ὀνόματι. Ὁ Λιγαρίδης μορφωθείς ἐν τῇ ἐν Ρώμῃ ἑλληνικῇ Σχολῇ τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου¹⁰, κατὰ τὰς ἐμπνεύσεις τοῦ Λέοντος Ἀλλατίου († 1669), ἀναλαβόντος δι' ἱστορικῶν μελετῶν νὰ παραστήσῃ ὡς ἀνεγνωρισμένον ἐν τῇ ἀρχαιότητι ὑπὸ πασῶν τῶν Ἐκκλησιῶν τὸ πρωτεῖον τοῦ Ἐπισκόπου Ρώμης, ἠθέλησε νὰ συντάξῃ πραγματείαν ἱστορικὴν ὑπὸ τοιοῦτο πνεῦμα περὶ τῶν Πατριαρχῶν Ἱεροσολύμων. Ἡ πραγματεία τοῦ Λιγαρίδου, ὡς διαστρέφουσα τὴν ἱστορίαν καὶ παρεισάγουσα κακοδοξίας, κατεδικάσθη, οὐχ ἦττον ἐχρησίμευσε τῷ Πατριάρχῃ Ἱεροσολύμων **Δοσιδέῳ** († 1707) ὡς βάσις τοῦ πολυκρότου συγγράμματος «Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων». Παρὰ τὰς ὑποδειχθείσας ἤδη ἀλλαγῆς ἐλλείψεις τοῦ συγγράμματος τούτου¹¹ καὶ τὰς ἔνεκα τοῦ σκοποῦ, ὃν ἐπεδίωξεν ὁ συγγραφεὺς πολλὰς παρεκβάσεις πρὸς ἔλεγχον τοῦ παπικοῦ πρωτείου, παρὰ τὸν γενικὸν χαρακτῆρα αὐτοῦ, διότι ἐν αὐτῷ ἐκτίθεται ἡ καθόλου ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία, τὸ ἱστορικὸν ἔργον τοῦ Δοσιδέου ἔχει μεγίστην ἀξίαν, ὡς σπουδαιοτάτη συμβολὴ εἰς γνῶσιν τοῦ παρελθόντος τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων. Ὁ συγγραφεὺς εἶχεν ὑπ' ὄψει τοὺς ἀρχαίους Ἑλληνας καὶ Ἀραβας Χρονογράφους, καὶ δὴ τὸν Εὐτύχιον, οὕτινος τὸν χρονικὸν μετέφρασε

⁹ Δοσιδέου, Ἱεροσολύμων, Παραλειπόμενα ἐκ τῆς ἱστορίας περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων, ἐν Α. Π. Κεραμέως, Ἀνάλ. Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας Α', 246. 7. Πρὸβλ. παρατήρησιν Α.Π. Κεραμέως Αὐτόθι Α', δ'. ι'. περὶ τοῦ ὅτι οἱ διάφοροι κατάλογοι τῶν Πατριαρχῶν Ἱεροσολύμων παρουσιάζουσιν ἀνύπαρκτα ὀνόματα.

¹⁰ Χρυσοστόμου Α. Παπαδοπούλου (Ἀρχ. Ἀθηνῶν), Οἱ Πατριάρχαι Ἱεροσολύμων ὡς Πνευματικοὶ χειραγωγοὶ τῆς Ρωσίας κατὰ τὸν 19' αἰῶνα, ἐν Ἱερουσαλήμ 1907, σ. 88-176.

¹¹ Χρυσοστόμου Α. Παπαδοπούλου, (Ἀρχ. Ἀθηνῶν), Δοσιθεὸς Πατριάρχης Ἱεροσολύμων, ἐν Ἱεροσολύμοις 1907, σ. 50-52.

δι' αὐτὸν ὁ λόγιος Μητροπολίτης Γάζης **Χριστόδουλος**, ἡσχολήθη δὲ εἰδικῶς καὶ μετὰ πολλῆς τῆς ἐπιμελείας εἰς τὸν καθορισμὸν τοῦ καταλόγου τῶν Ἐπισκόπων καὶ Πατριαρχῶν Ἱεροσολύμων καὶ ἀνεδίφησεν ἀρχαίους καὶ νεωτέρους συγγραφεῖς. Ἀρξάμενος ἀπὸ τοῦ ἁγίου Ἰακώβου κατέφθασε μέχρι τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἐποχῆς, ἀφηγηθεὶς τὸν ὑπὲρ τῶν Προσκυνημάτων ἀγῶνα κατὰ τὸν ἰστ' καὶ ιζ' αἰῶνα, ἐπομένως τὸ μέρος τοῦτο τοῦ συγγράμματος τοῦ Δοσιδέου ἐπέχει τόπον ἱστορικῆς πηγῆς, συμπληρουμένης ὑπὸ πολλῶν ἄλλων πραγματειῶν, ἐγγράφων καὶ ἐπιστολῶν αὐτοῦ. Ἄλλ' ὁ ἀοίδιμος συγγραφεὺς δὲν ἐπρόφθασε νὰ ἐκδώσῃ τὸ φιλοπόνημα αὐτοῦ, ὁ δὲ μετ' αὐτὸν χρηματίσας Πατριάρχης Ἱεροσολύμων **Χρυσάνθος** († 1731) δημοσιεύσας αὐτὸ ἐν Βουκουρεστίῳ τῷ 1715 πρῶτον μὲν παρήλλαξεν, ἐπὶ τὸ ἀρχαιώτερον, τὸ ὕφος τοῦ συγγραφέως, δεύτερον δὲ ἀφήρεσε παραγράφους καὶ τὸ τελευταῖον ἰγ' βιβλίον, πρὸς ἀποφυγὴν ἐνοχλήσεων ἐκ τῆς τουρκικῆς λογοκρισίας, καὶ οὕτως ἐξέδωκε τὸ σύγγραμμα, ὅπερ ἐκ τῆς διαιρέσεως αὐτοῦ εἰς ἰβ' βιβλία καὶ «Δωδεκάβιβλος τοῦ Δοσιδέου» ἐπεκράτησε νὰ ὀνομάζεται. Ἐν τοῖς τελευταίοις χρόνοις ὑπὸ τοῦ Α. Π. Κεραμέως ἐδημοσιεύθησαν τὰ παραλειφθέντα ὑπὸ τοῦ Χρυσάνθου, μετ' ἄλλων πραγματειῶν καὶ ἐγγράφων τοῦ Δοσιδέου. Σχετικαὶ δὲ τινες γραφαὶ τοῦ προκατόχου τοῦ Δοσιδέου Πατριάρχου **Νεκταρίου** († 1676) παρέχουσιν ἐμμέσους εἰδήσεις περὶ τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων κατὰ τὸν ιζ' αἰῶνα, ἀμεσώτερον ὅμως εἰς αὐτὴν ἀναφέρεται ἡ πραγματεία τοῦ **Χρυσάνθου** «Ἱστορία καὶ περιγραφή τῆς ἁγίας Γῆς»¹² συνεχίζουσα τὴν ἱστορίαν τῶν προσκυνημάτων κατὰ τὸν ιη' αἰῶνα. Καὶ ἕτερος δὲ Πατριάρχης μετὰ τὸν Χρυσάνθον ὁ **Παρθένιος** († 1766), ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐπανεκτῆθησαν τὰ κατὰ τὸν ιζ' αἰῶνα ἀπολεσθέντα Προσκυνήματα, συνέγραψεν εἰδικὸν ὑπόμνημα (Ἱστορίαν) περὶ τῆς μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Ἀρμενίων διαφορᾶς ἐν τοῖς ἁγίοις Τόποις¹³. Εἶνε δὲ ἀξιοσημείωτον ὅτι αὐτοὶ οἱ Πατριάρχαι καὶ Ἡγούμενοι τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων, πρωτοστατοῦντες ἐν τοῖς μεγάλοις ἀγῶσιν αὐτῆς, διέσωσαν καὶ τὴν ἱστορίαν αὐτῶν. Οἴκοθεν δ' ἐννοεῖται ὅτι ἐν τοῖς ἀνεκδότοις ἔτι ἐπιστολαῖς τῶν Πατριαρχῶν, ταῖς ἀποκειμέναις ἐν τῷ Ἀρχεῖῳ ἰδίᾳ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἀγιοταφικικοῦ Μετοχίου¹⁴, πλεῖσται εἰδήσεις περὶ τῶν ὑπὲρ τῶν Προσκυνημάτων ἀγῶνων ὑπάρχουσι.

Κατὰ τὸν ιζ' αἰῶνα ἤρξαντο καὶ οἱ ξένοι ἀσχολούμενοι περὶ τὴν ἱστορίαν τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων. Ὁ μὲν **D. Papebroch** κατήρτιζε πρῶτος κατάλογον τῶν Ἐπισκόπων καὶ Πατριαρχῶν Ἱεροσολύμων, μετὰ σχετικὴν πραγματείαν

¹² Ἐξεδόθη τὸ δεύτερον ἐν Ἱερουσαλὴμ ὑπὸ Γρ. Παλαμᾶ τῷ 1862.

¹³ Α. Π. Κεραμέως, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας, Α', 308 ἐξ.

¹⁴ Πρβλ. Ε. Legrand, Recueil des documents grecs concernant les relations du Jérusalem, Paris 1895-1903.

κ' τοῦ **Henschen**, δημοσιευθεῖσαν ἐν τῇ ἀρξαμένη τότε μεγάλη ἐκδόσει τῆς σειρᾶς τῶν βίων τῶν ἁγίων καὶ τῶν πράξεων τῶν μαρτύρων *Acta Sanctorum*, ἣτις κυρίως προῦκάλεσε τὴν ἐργασίαν τοῦ **Henschen** καὶ **Papebroch**¹⁵. Ταῦτοχρόνως δὲ ὁ **Cotelerius** ἐκδίδων τὰ *Monumenta Ecclesiae Graecae* ἀπὸ τοῦ 1677 ἐν Παρισίοις, ἐδημοσίευσεν τὰς πολυτιμότερας τῶν «Μοναχικῶν Ἱστοριῶν» τοῦ Κυρίλλου Σκυθοπολίτου, μετ' ἄλλων Βενεδικτίνων μοναχῶν, οἷον τοῦ **Pouget**, τοῦ **Loppin** καὶ μάλιστα τοῦ **Montfaucon** τὰ *Analecta sacra* ἐν Παρισίοις ἀπὸ τοῦ 1688 ἐκδιδόντων. Δύο ἔτη βραδύτερον ἐξέδωκεν αὐτόθι ὁ πολὺς **Tillemont** τὸν πρῶτον τόμον τῶν *Mémoires pour servir à l'histoire ecclésiastique des six premiers siècles*, τοῦτον δ' ἐπηκολούθησαν καὶ ἄλλοι τόμοι, ἐν οἷς συμπεριέλαβε διαφόρους μονογραφίας, ἐμμέσως ἢ ἀμέσως ἀναφερομένας εἰς τὴν Ἐκκλησίαν Ἱεροσολύμων. Καὶ ἐν ἀρχῇ μὲν τοῦ ἡ' αἰῶνος ὁ **H. Relandus** ἐδημοσίευσεν τὸ περὶ Παλαιστίνης κλασσικὸν σύγγραμμα¹⁶, πρῶτος διαγράψας τὴν ὁδὸν πρὸς τὰς Παλαιστινολογικὰς μελέτας, ὁ δὲ φίλος τοῦ Πατριάρχου Χρυσάνθου **Le Quien**, λαβὼν παρ' αὐτοῦ ὡς δῶρον τὸ σύγγραμμα τοῦ Δοσιδέου Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων, συνέγραψεν ἐπιστημονικώτερον κατάλογον τῶν Ἐπισκόπων καὶ Πατριαρχῶν Ἱεροσολύμων καὶ ἐδημοσίευσεν αὐτὸν τῷ 1740 ἐν τῷ τρίτῳ τόμῳ τοῦ πολυκρότου αὐτοῦ συγγράμματος *Oriens Christianus*. Οὕτω λοιπὸν κατὰ τὸν 19' καὶ ἡ' αἰῶνα σοβαρωτάτη ἐγένετο, ἐν Γαλλίᾳ ἰδίως, ἐπιστημονικὴ ἐργασία πρὸς διαφώτισιν τοῦ ἱστορικοῦ παρελθόντος τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων.

Ἀλλὰ καὶ οἱ Ἱεροσολυμίται Ἕλληνες λόγιοι μετ' ἀγάπης ἠσχολοῦντο περὶ τὴν μελέτην τοῦ παρελθόντος τούτου, καὶ δι' ὑπομνημάτων διέσωζον τὰ σύγχρονα αὐτοῖς γεγονότα. Μίαν μόνον ἔλλειψιν καὶ σπουδαιότατην εἶχεν ἡ μελέτη αὐτῶν αὕτη ὅτι πρὸς πρακτικούς ἀποβλέπουσα σκοποὺς περιορίσθη διὰ τὴν προγενεστέραν ἱστορίαν εἰς ἐπιτομὴν τοῦ ἔργου τοῦ Πατριάρχου Δοσιδέου, ἄνευ προσθήκης νέου τινός. Οὕτω δὲ ὁ διευθυντὴς τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις Σχολῆς **Μάξιμος** ὁ Συμαῖος συνέγραψεν ἐκτενῆ πραγματείαν ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Ἱστορικὸν τῆς Ἱερουσαλήμ», συμπληρώσας δὲ τὴν συγγραφὴν αὐτοῦ τῷ 1810 προσέθηκεν ὕστερον διάφορα σημειώματα, ἀναφερόμενα εἰς τὴν πυρπόλησιν καὶ ἀνακαίνισιν τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως. Ὁ **Μάξιμος** ἔχει μὲν ὡς βάσιν τὸν Δοσιδεον, ἀλλ' ἐνιαχοῦ δεικνύει πρωτοτυπίαν τινά, τὰ δὲ ἀπὸ τοῦ 1801 ἀφηγούμενα περὶ αὐτοῦ ἐπέχουσι τόπον πηγῆς. Τὸ αὐτὸ δύναται νὰ λεχθῇ καὶ περὶ τῆς πραγματείας τοῦ **Προκοπίου** Ναζιανζηνοῦ, Ἀραμπόγλου ἐπονομαζομένου διὰ τὴν ἀραβομάθειαν

¹⁵ *Acta Sanctorum Maii III*, 1680. *Januarii II*, 1643.

¹⁶ *H. Relandi, Palestina ex monumentis veteribus illustrata*, Norimbergae 1716. Πρὸβλ. *Rachiene, Historische und geographische Beschreibung von Palaestina*, μετάφρ. ἐκ τοῦ Ὀλλανδικοῦ, 2 τόμοι 1766. *Karl von Raumer, Palaestina*, Leipzig 1850.

αὐτοῦ, Διερμηνέως χρηματίσαντος τοῦ Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων καὶ Πατριαρχικοῦ Ἐπιτρόπου. Εἰς τὴν πραγματείαν αὐτοῦ, ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Ἱερουσαλήμ καταπατουμένη», προσέδωκε κυρίως ὁ Προκόπιος χαρακτῆρα ἱστορίας τῶν προσκυνημάτων, προτάξας αὐτῆς ἀπλὴν ἀπαρίθμηση τῶν πατριαρχῶν Ἱεροσολύμων ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ Δοσιθέου καὶ Μαξίμου. Ἡ ἀφήγησις τοῦ Προκοπίου στηρίζεται ἐπὶ τῶν ἐπισήμων σουλτανικῶν ἐγγράφων, ὧν αὐτὸς ἐφιλοπόνησε μετάφρασιν πιστὴν, παραδέσας πάντα τὰ ἔγγραφα ἐν τετάρτῳ μέρει τῆς ὅλης αὐτοῦ συγγραφῆς. Συμμετασχὼν δὲ ἀμέσως ἐν τοῖς πολυκρότοις ζητήμασι τῆς πυρπολήσεως καὶ ἀνοικοδομήσεως τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως καὶ τῶν μετ' αὐτὴν γεγονότων κατέστησε τὸ ἔργον αὐτοῦ πολυτιμοτάτην πηγὴν τῆς νέας ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων. Ὁ Προκόπιος καὶ ἐμμέτρως ἐξιστόρησε τὰ κατὰ τὴν πυρπόλησιν καὶ ἀνοικοδόμησιν τοῦ Ναοῦ. (Διήγησις συνοπτικὴ διὰ στίχων πολιτικῶν ὁμοιοκαταλήκτων περὶ τῆς ἐν Ἱερουσαλήμ ἐπισυμβάσης πυρκαϊᾶς τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου ἡμῶν, καὶ περὶ τῶν ἐν τῇ Βασιλευούσῃ τῶν πόλεων γενομένων μωραφάδων μετὰ τῶν Ἀρμενίων καὶ περὶ τῶν ἐν Ἱερουσαλήμ διαφόρων ἀποστασιῶν καὶ καταδρομῶν). Σημειώματά τινα διαφωτιστικὰ περὶ συγχρόνων γεγονότων τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ ἰδ' αἰῶνος ἔγραψε καὶ ὁ Ἀρχιεπίσκοπος τῆς Ἱεροσολύμων Ἁγιοταφιτικῆς Ἀδελφότητος **Ἀνθίμος**, ὅστις ἐπὶ πλέον ἠσχολήθη καὶ περὶ τὴν περιγραφὴν τῆς Παλαιστίνης, ἐν εἰδικῇ πραγματείᾳ διασώσας καὶ στατιστικὰς εἰδήσεις¹⁷. Σπουδαιότερος αὐτοῦ ὑπῆρξεν ὁ πολυγραφώτατος Γραμματεὺς τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως **Νεόφυτος**, ἀσχοληθεὶς περὶ ἱστορικὰς καὶ τοπογραφικὰς μελέτας. Τρίτομον σπουδαιότατον αὐτοῦ σύγγραμμα περὶ Παλαιστίνης, καίτοι ἄνευ πολλῆς πρωτοτυπίας, ἅτε ἐπὶ λατινικοῦ τινος στηριζόμενον συγγράμματος, τὸ Προσκυνητᾶριον τῆς ἀγίας Γῆς, σώζεται ἔτι ἀνέκδοτον. Τὰ ἐκδεδομένα πονήματα τοῦ Νεοφύτου ἐν ποιητικῷ καὶ πεζῷ λόγῳ ἀναφέρονται εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν Προσκυνημάτων, ἧτις διὰ μὲν τοὺς προγενεστέρους χρόνους, ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ ἰστ' αἰῶνος μέχρι τέλους τοῦ ἰδ' στηρίζεται ἐπὶ τοῦ Δοσιθέου καὶ ἐπὶ προγενεστερῶν ὑπομνηματογράφων, ἡ ἱστορία ὁμῶς τῶν ἐτῶν 1797-1844 στηρίζεται ἐπὶ ἀμέσου γνώσεως καὶ προσωπικῆς συμμετοχῆς τοῦ Νεοφύτου γεγονότων. Ἐδημοσιεύθησαν δὲ τοῦ Νεοφύτου «Ἱστορία τοῦ ἐμπρησμοῦ τοῦ Ναοῦ τοῦ Παναγίου καὶ Ζωοδόχου Τάφου, ἧτοι τῆς Ἀναστάσεως ἐν ἔτει 1808 Σεπτεμβρίου 3 ἡμέρα δ'» (ἔμμετρον), «Ἐπόμνημα περὶ τῶν ἐν Ἱερουσαλήμ διαφόρων χριστιανικῶν ἐθνῶν καὶ λογομαχιῶν αὐτῶν περὶ τῶν Παναγίων Προσκυνημάτων», «Ἐικοσαετηρὶς ἢ ἑξακολούθησις τῆς ἱστορίας τῶν ἐν τῇ ὀρθοδόξῃ Ἐκκλησίᾳ τῶν Ἱεροσολύμων διατρεξάντων μετὰ τὸ αὐτῶν ἔτος καὶ ἐξῆς μέχρι τοῦ ἐνεστῶτος ἔτους αὐμα'». Ὁ πολυῖστωρ Νεόφυτος

¹⁷ Ἀνθίμου μοναχοῦ Ἀρχιεπίσκοπος τῆς Ἱεροσολύμων, Γεωγραφικὰ περὶ Παλαιστίνης, «Νέα Σιών» Στ', σ. 808 ἐξ.

ἔστρεψε τὴν προσοχὴν αὐτοῦ καὶ εἰς ἄλλα ζητήματα, οἷον τοῦ οὐνιτισμοῦ, περι-
σώσας εἰδήσεις τινὰς προγενεστέρας ἢ συγχρόνους.

Πάντα ταῦτα τὰ ἔργα τῶν ἱεροσολυμιτῶν λογίων¹⁸ δὲν ἦσαν ἐπιστημονικὴ ἐπε-
ξεργασία τοῦ ἱστορικοῦ παρελθόντος, ἀλλ' ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ ἰδ' αἰῶνος ἀνεφά-
νη καὶ τοιαύτη τάσις διὰ τῆς ἰδρύσεως τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Σταυροῦ¹⁹. Ὁ
πρῶτος αὐτῆς διευθυντὴς **Διονύσιος Κλεόπας**, ἥδη ἐν Εὐρώπῃ συμπληρῶν τὰς
σπουδὰς αὐτοῦ, ἤρξατο συντάσσειν σπουδαιότατον ἱστορικὸν καὶ τοπογραφικὸν
πόνημα περὶ Παλαιστίνης, οὗτινος κεντρικὸν σημεῖον ἔμελλε ν' ἀποτελέσῃ ἡ Ἱε-
ρουσαλήμ. Δυστυχῶς ὁ Κλεόπας, μὴ ἐργασθεὶς ἐπὶ πολὺ ἐν τῇ Θεολογικῇ Σχολῇ,
μόλις κεφάλαιά τινα τῆς «Ἱεροσολυμιάδος» ἐπρόφθασε νὰ δημοσιεύσῃ ἐν τῷ
«Εὐαγγελικῷ Κήρυκι» Ἀθηνῶν. Βραδύτερον ἐπιστάσις τοῦ **Φωτίου Ἀλεξανδρί-
δου**, ἐδημοσιεύθησαν αἱ ὑπ' αὐτοῦ σχολιασθεῖσαι Κατηγήσεις τοῦ Κυρίλλου Ἱε-
ροσολύμων. Ὑπῆρξε δὲ ἡ τοῦ **Γρηγορίου Παλαμᾶ** «Ἱεροσολυμιάς», δημοσιευ-
θεῖσα τῷ 1864 ἐν Ἱεροσολύμοις, κατὰ μέγα μέρος ἀταλαίπωρος προσαγωγή τῆς
Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης, τῶν εἰδήσεων τοῦ Δοσιθέου καὶ τῶν ἀνεκδότων
ἔτι τότε ὑπομνημάτων τῶν προγενεστέρων λογίων μοναχῶν, ἰδίως τοῦ Προκοπί-
ου καὶ τοῦ Νεοφύτου. Ἡ «Ἱεροσολυμιάς» ἔμελλε ν' ἀποτελέσῃ τὴν εἰσαγωγὴν
ἐκδόσεώς τινος, ἀλλ' ἔνεκα τοῦ μήκους αὐτῆς καὶ τῆς ἀπεραντολογίας ἀπῆρτισεν
ἰδίαν πραγματείαν ἀποτελουμένην ἐκ τῆς ἱεράς ἱστορίας τῆς Παλαιᾶς καὶ Καινῆς
Διαθήκης καὶ ἐκ τῆς πολιτικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας τῆς Ἱερουσαλήμ. Δο-
κιμωτέρα ὑπῆρξεν ἡ ἐργασία τοῦ **Βενιαμὶν Ἰωαννίδου** δημοσιεύσαντος τῷ 1877
τὸ «Προσκυνητᾶριον τῆς ἀγίας Γῆς» στηριχθὲν ἐπὶ τοῦ προσκυνηταρίου τοῦ Νεο-
φύτου καὶ ἐπὶ σχετικῶν συγγραμμάτων τοῦ Munk καὶ Vogüé, τοῦ μὲν ἱστορίαν καὶ
περιγραφὴν τῆς Παλαιστίνης, τοῦ δὲ ἱστορίαν καὶ περιγραφὴν τῶν προσκυνημά-
των γραψάντων²⁰. Μικρόν τι ὕστερον ὁ Καθηγητὴς καὶ Διευθυντὴς τῆς Θεολο-
γικῆς Σχολῆς χρηματίσας **Κύριλλος Ἀθανασιάδης** ἐδημοσίευσεν σειρὰν μικρῶν
μονογραφιῶν περὶ τῶν Πατριαρχῶν τοῦ ἰζ' καὶ ἱθ' αἰῶνος²¹ καὶ τῶν Βιβλιοθηκῶν
τῆς Ἱερουσαλήμ, τῶν Μονῶν Σταυροῦ καὶ ἀγίου Σάββα καὶ τοῦ ἐν Κωνσταντινου-
πόλει Ἀγιοταφικοῦ Μετοχίου²², σκοπὸν ἔχων, ὡς φαίνεται, νὰ ἐκδώσῃ εὐρύτερόν
τι ἔργον. Ὡς ὑπόδειγμα ἔσχεν ὁ Κύριλλος τὴν λαμπρὰν καὶ ἀμίμητον μονογραφί-

¹⁸ Ἐξεδόθησαν ὑπὸ Α. Π. - Κεραμέως, ἐν τοῖς Ἀναλέκτοις τῆς Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας τόμ. Β' - Δ'.

¹⁹ Χρυσοστόμου Α. Παπαδοπούλου (Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν), Ἡ ἱερὰ Μονὴ τοῦ Σταυροῦ καὶ ἡ ἐν αὐτῇ
Θεολ. Σχολή, Ἱερουσαλήμ 1905, σ. 85 ἐξ.

²⁰ Munk, Palestine, description géographique, historique et archéologique, Paris 1881 νέα ἔκδοσις,
Vogüé, Les Eglises de la Terre Sainte, Paris 1840.

²¹ Ἐν τοῖς περιοδικοῖς «Ἐκκλησιαστικῇ Ἀλήθεια», «Σωτήρ», «Δελτίον τῆς ἐθνολογικῆς καὶ ἱστορικῆς Ἑται-
ρείας τῆς Ἑλλάδος».

²² Συνεξεδόθησαν ὑπὸ Α. Π. - Κεραμέως, ἐν τῷ Γ' τόμῳ τῆς Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας.

αν του Διονυσίου Κλεόπα, περι τοῦ Πατριάρχου Ἀνθίμου, προταχθεῖσαν τῆς ἐκδόσεως τῆς Ἑρμηνείας εἰς τοὺς Ψαλμοὺς. Ἐπειδὴ δὲ περι τὰ μέσα τοῦ ἰδ' αἰῶνος ὑπεκινήθη τὸ προσκυνηματικὸν ζήτημα, διὰ γεγονότων σοβαρῶν ἐν αὐτοῖς τοῖς Προσκυνήμασι, καὶ διὰ διαφόρων πραγματειῶν, ἰδίως τοῦ Γάλλου Boré²³, ἐγράφησαν εἰς ἀναίρεσιν μὲν αὐτοῦ εἰς ἀπόδειξιν δὲ τοῦ δικαίου τῶν Ἑλλήνων εἴτε ἄρθρα ἐν ἐφημερίσιν εἴτε πραγματεῖαι, ὧν αἱ σπουδαιότεραι παρὰ **Κ. Καραθεοδωρῆ** γαλλιστί, καὶ ἑλληνιστί παρὰ τοῦ **Κωνσταντίου** τοῦ ἀπὸ Σιναίου Οἰκουμενικοῦ γενομένου Πατριάρχου²⁴. Τὸ ζήτημα τῶν Προσκυνημάτων ἀψηχόλησε καὶ τοὺς ξένους λογίους (Famin, Testa, Noradounghian, Bamberg καὶ ἄλλους), ὧν τὰς ἐρεῦνας συνώρμησε τελευταίως ἐν εἰδικῇ πραγματεῖᾳ ὁ F. v. Verdy du Vernois, ἀντικειμενικῶς ὑποδείξας ἐν γενικωτάτῃ ἀναγραφῇ τὰς διαφόρους περιπετείας τοῦ πολυκρότου ἐκείνου ζητήματος.

Μετὰ τὸν Κριμαϊκὸν πόλεμον τοῦ 1854 ἀποκατεστάθη ἐν τοῖς ἁγίοις Τόποις τὸ Προσκυνηματικὸν καθεστῶς (statu quo), ἀλλὰ παρουσιάσθησαν διάφορα ζητήματα ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ τῶν Ἱεροσολύμων, οἷον τὸ Μοναστηριακόν, τὸ τοῦ Πατριάρχου Κυρίλλου καὶ ἄλλα, ὀλόκληρον φιλολογίαν προκαλέσαντα ἔκτοτε. Κατὰ δὲ τὸ β' ἡμισυ τοῦ ἰδ' αἰῶνος καὶ ἐν ἀρχῇ τοῦ κ' ἡ Παλαιστινολογία καὶ καθόλου σχετικαὶ πρὸς τὴν ἁγίαν Γῆν ἀρχαιολογικαὶ τοπογραφικαὶ καὶ καθαρῶς ἱστορικαὶ μελέται προσέλαβον ὅλως ἔκτακτον ἐπίδοσιν. Ἐξαιρετικὴν δὲ σημασίαν διὰ τὴν νέαν ἱστορίαν τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας τῶν Ἱεροσολύμων ἔχουσιν αἱ πολύτιμοι ἐκδόσεις τοῦ **Α. Παπαδοπούλου - Κεραμέως**, πρώτου ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις ἀναδιφήσαντος τὴν Ἱεροσολυμιτικὴν Βιβλιοθήκην καὶ Κατάλογον αὐτῆς δημοσιεύσαντος, ἀναλώμασι τῆς Ρωσικῆς Παλαιστινείου Ἑταιρείας. Ἐκτὸς τοῦ Καταλόγου τῆς Βιβλιοθήκης ὁ **Α. Π. Κεραμεύς** ἐδημοσίευσεν εἰς πέντε τόμους τὰ Ἀνάλεκτα τῆς Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας καὶ ἄλλα ὑπομνήματα ἀρχαίων καὶ νεωτέρων συγγραφέων ἀνέκδοτα ἐκ τῆς Ἱεροσολυμιτικῆς καὶ ἄλλων Βιβλιοθηκῶν, συμμετασχὼν τῆς ὑπὸ τῆς Ρωσικῆς Παλαιστινείου Ἑταιρείας γενομένης ἐκδόσεως μακρᾶς σειρᾶς τῆς «Ὄρθοδόξου Παλαιστινῆς Συλλογῆς», ἐν ἣ συμπεριελήφθησαν εἴτε ἀνέκδοτα κείμενα εἴτε συγγράμματα, ἐμμέσως ἢ ἀμέσως εἰς τὴν Παλαιστινολογίαν ἀναφερόμενα. Τὸ τρίτον τεῦχος τοῦ 19ου τόμου, ἐκδο-

²³ Question des Lieux Saints, Paris, 1851.

²⁴ Reponse à la brochure de M. Boré, intitulé, Question des Lieux Saints Constantinople. Ἀπάντησις κατὰ τοῦ ζητήματος τοῦ *Εὐγενίου Boré* περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις ἁγίων Τόπων 1851. Ἡ δευτέρα αὕτη πραγματεία τοῦ *Κωνσταντίου* ἀνεδημοσιεύθη ὑπὸ *Θ. Μ. Ἀριστοκλέους*, Κωνσταντίου Α' τοῦ ἀπὸ Σιναίου ἁοιδίμου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Βυζαντίου, Βιογραφία καὶ συγγραφαὶ ἐλάσσονες, ἐκκλησιαστικαὶ καὶ φιλολογικαὶ καὶ τινες ἐπιστολαὶ τοῦ αὐτοῦ, Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1866, σ. 235-239. Περὶ τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς γεωγραφικῆς περὶ Παλαιστίνης καὶ Συρίας φιλολογίας πρὸβλ. *Α. Μηλιαράκη*, Νεοελληνικὴ γεωγραφικὴ φιλολογία, ἤτοι κατάλογος τῶν ἀπὸ τοῦ 1800-1889 γεωγραφηθέντων ὑπὸ Ἑλλήνων, ἐν Ἀθήναις 1889, σ. 112-115.

κδ' θέντος τῷ 1907, περιέχει Συλλογὴν Παλαιστίνης καὶ Συριακῆς Ἀγιολογίας. Ἐν τισι τόμοις τῆς Ὁρθοδόξου Παλαιστίνης Συλλογῆς ἐδημοσιεύθησαν ὑπὸ τοῦ Ν. **Κάπτερεφ** ἐκ τῶν Ρωσικῶν Ἀρχείων ἔγγραφα τῶν Πατριαρχῶν Ἱεροσολύμων, διαφωτίζοντα τὰς σχέσεις αὐτῶν πρὸς τὴν Ρωσίαν, ὃ δὲ **Πομαλόβσκη** ἐν ἄλλῃ σειρᾷ ἐκδόσεων τῆς Παλαιστίνης Ἑταιρείας ἠσχολήθη εὐδοκιμώτατα περὶ τὴν μετάφρασιν ἀγιολογικῶν μνημείων, ὃ **Κονδακὼφ** συνέγραψεν ἀξιόλογον περὶ Παλαιστίνης ἀρχαιολογικὸν σύγγραμμα, ὃ **Α. Ποπόφ** συνέγραψε τὴν ἱστορίαν τοῦ λατινικοῦ Πατριαρχείου τῆς Ἱερουσαλήμ καὶ ἐξέδωκε τελευταίως πρῶτον τόμον σπουδαίων ἐγγράφων περὶ τοῦ Προσκυνηματικοῦ ζητήματος κατὰ τὸν ἰδ' αἰῶνα²⁵. Ἐν τῷ περιοδικῷ τῆς Ἑταιρείας ὁ Καθηγητὴς τῆς Ἀκαδημίας Πετρούπολεως **Ι. Σοκολώφ**, ὁ Γραμματεὺς τῆς Ἑταιρείας **Α. Δημητριάδης** καὶ ἄλλοι ἀσχολοῦνται περὶ σχετικὰς Παλαιστινολογικὰς μελέτας, τῷ δὲ 1907 ἡ Ἑταιρεία ἐξέδωκε συστηματικὸν κατάλογον τῆς ἐν Πετρούπολει πλουσίας αὐτῆς Βιβλιοθήκης, ἀπαρτιζομένης ἐκ Παλαιστινολογικῶν συγγραμμάτων.

Ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ τοιαύτην ἐνάπτυξιν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους προσέλαβεν ἡ Παλαιστινολογία, ὥστε δυσπαρακολούθητος ἀποβαίνει καὶ ἀπὸ καθαρῶς βιβλιογραφικῆς ἀπόψεως. Τὴν προγενεστέραν βιβλιογραφικὴν φιλολογίαν ἀπὸ τοῦ 333 μέχρι τοῦ 1878, ἐν σχέσει ἰδίως πρὸς τὴν γεωγραφίαν καὶ τοπογραφίαν τῆς Παλαιστίνης, ἀνέγραψεν ἐν εἰδικῷ συγγράμματι ὁ **R. Röhrich**²⁶ συμπληρώσας τὸ ὑπὸ τοῦ **T. Tobler** μικρόν τι πρότερον ἀναληφθὲν παρόμοιον ἔργον²⁷. Ὁ Tobler καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς αὐτοῦ συγγράμμασι, τοῖς σχετικοῖς πρὸς τὴν Ἱερουσαλήμ, τὰ Μοναστήρια καὶ τοὺς Ναοὺς αὐτῆς, ἀπηριθμήσε πλουσιωτάτην βιβλιογραφίαν. Τὸ αὐτὸ ἔπραξεν ὁ **Robinson** τρεῖς τόμους περὶ Παλαιστίνης ἐπανειλημμένως δημοσιεύσας καὶ ἀγιογραφικὰς μελέτας, ἐπίσης ὁ **Ritter** καὶ ὁ **Guerin**, ὃ διὰ πολυτόμου συγγράμματος περιγράφας τὴν Παλαιστίνην. Εἰδικώτερον δὲ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἠσχολήθησαν περὶ τὴν Παλαιστίνην βιβλιογραφίαν ἐν διαφόροις περιοδικοῖς ὁ **A. Socin**, ὁ **A. Neumann**, ὁ **K.G. Jakob**, ὁ **J. Benziger** καὶ ὁ **H. Guthe**, δημοσιεύσας τελευταίως ἐκτενεστάτας καὶ σπουδαιοτάτας πραγματείας περὶ Ἱερουσαλήμ καὶ Παλαιστίνης, ἐν αἷς συνώπισε τὰ συμπεράσματα

²⁵ A. Popoff, La Question des Lieux Saints de Jérusalem dans la correspondance diplomatique Russe du XIX siècle 1-ère partie (1800-1850) St. Petersburg 1910. Ἐν τῇ σπουδαίᾳ ταύτῃ ἐκδόσει δημοσιεύονται 191 διπλωματικὰ ἔγγραφα, ἀναφερόμενα εἰς τὰ ἔτη 1800-1850, προαναγγέλλει δὲ ὁ συγγραφεὺς τὴν ἐκδοσιν ἐγγράφων ἀναφερομένων εἰς τὰ ἔτη 1851-1853, δηλαδὴ εἰς τὰς παραμονὰς τοῦ Κριμαϊκοῦ πολέμου καὶ περαιτέρω ἀπὸ τοῦ πολέμου τούτου μέχρι τοῦ 1870 («Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος», Ε, 1910 σ. 285).

²⁶ Bibliotheca geographica Palaestinae, Chronologisches Verzeichniss der auf die Geographie des heiligen Landes bezüglichen Literatur von 333 bis 1878, Versuch einer Cartographie, Berlin 1890.

²⁷ Bibliographia geographica Palaestinae, Leipzig 1867.

τῆς Παλαιστινολογίας²⁸. Εἰδικῶς ἡ ἐπιστήμη αὕτη θεραπεύεται ἐν διαφόροις ἐπιστημονικοῖς περιοδικοῖς, ὧν σπουδαιότερά εἰσι τὰ ἐξῆς: «Palestine Exploration Fund» ἐκδιδόμενον ὑπὸ τῆς Ἀγγλικῆς Παλαιστινείου Ἐταιρείας, «Mittheilungen und Nachrichten des Deutschen Palästina Vereins» ἀμφοτέρα ἐκδιδόμενα ὑπὸ τῆς Γερμανικῆς Παλαιστινείου Ἐταιρείας, ἰδρυσάσης πρώτης ἐσχάτως Ἀρχαιολογικὸν Γερμανικὸν Ἴνστιτούτον ἐν Ἱερουσαλήμ, «Ἀνακοινώσεις τῆς ὀρθοδόξου Αὐτοκρατορικῆς Ρωσικῆς Παλαιστινείου Ἐταιρείας» ἐκδιδόμενου ὑπὸ τῆς ὁμωνύμου Ἐταιρείας, «Revue Biblique», «Revue de l' Orient chrétien», «Echos d' Orient», «Al Masriq» (ἀραβιστί), «La Terre Sainte», «Jérusalem», «Archives de l' Orient latin» καὶ «Revue de l' Orient latin» ἐκδιδόμενα ὑπὸ λατίνων μοναχῶν, «Νέα Σιών» ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων. Ἀλλὰ καὶ ἐν ἄλλοις περιοδικοῖς ὡς ἐν τῷ Bessarione τῆς Ρώμης, Βυζαντινοῖς Χρονικοῖς τῆς Πετροπόλεως, Byzantinische Zeitschrift τοῦ Μονάχου, καὶ ἐν τῇ «Ἐκκλησιαστικῇ Ἀληθείᾳ» τῆς Κωνσταντινουπόλεως δημοσιεύονται σχετικαὶ πραγματεῖαι μετὰ παλαιστινολογικῆς βιβλιογραφίας, ταύτην δὲ ἀνέλαβεν ὁ Peter Thomsen νὰ συνοψίσῃ ἐν εἰδικῷ συγγράμματι, συστηματικῶς ἀναγράφοντι τὴν βιβλιογραφίαν τῆς Παλαιστινείου φιλολογίας²⁹.

Ἄλλ' ἐν τῇ ἀπεράντῳ ταύτῃ Παλαιστινείῳ φιλολογίᾳ ὄλως ἀσήμαντον μέρος κατέχει ἡ ἱστορία τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας τῶν Ἱεροσολύμων. Ὁ **A. Ehrhard** πρό τινων ἐτῶν ἠσχολήθη περὶ τὴν μελέτην καὶ ἔρευναν τῶν Βιβλιοθηκῶν τῆς Ἱερουσαλήμ καὶ τῶν Μονῶν αὐτῆς³⁰, γράψας, ὡς εἴπομεν, καὶ μονογραφίαν καλλίστην περὶ τῆς Μονῆς τοῦ ἁγίου Σάββα, οἱ Παλαιστινολόγοι δὲ συνήθως ἀσχολοῦνται περὶ τὴν καθόλου ἱστορίαν τῆς Παλαιστίνης ἐμμέσως, ἀμέσως δὲ καὶ εἰδικώτερον περὶ τὴν ἀρχαιολογίαν καὶ τὴν τοπογραφίαν αὐτῆς. Ἐν ταῖς τοπογραφικαῖς αὐτῶν ἐρεῦναις εἰσέρχεται ἐνίοτε ἡ τοπογραφικὴ μελέτη τῆς χριστιανικῆς Ἱερουσαλήμ καὶ τῶν Προσκυνημάτων αὐτῆς, τὰ ὁποῖα πολλοὶ πλειστάκις περιέγραψαν ἢ ἠρεύνησαν μᾶλλον πρὸς ἀπόκρουσιν τῆς γνησιότητος αὐτῶν. Τελευταῖος περὶ τὸ ζήτημα τοῦτο μετὰ τὸν **C. Mommert** ἠσχολήθη ὁ Αὐγουστος **Heisenberg**, ἐν εἰδικῷ συγγράμματι περὶ τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως ἐν Ἱερουσαλήμ καὶ τοῦ Ναοῦ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἀπολήξας εἰς

²⁸ Ἐν RE3, VIII, 666 ἐξ. XIV, 555 ἐξ. Πρὸβλ. *Fr. Kaulen*, Jerusalem, ἐν *Wetzer u. Welte's Kirchenlexikon* VI, 1333.4.

²⁹ *Systematische Bibliographie der Palästina Literatur*, I Band 1895-1904, Leipzig 1908. Τῷ 1910 ἐκδοθήσεται ὁ δεῦτερος τόμος περιέχων τὴν βιβλιογραφίαν τῆς τελευταίας ἐξαετίας.

³⁰ *Die griechische Patriarchat Bibliothek von Jerusalem*, 1 Die früheren Bibliotheken in Palästina, 2 Die Bibliothek des heiligen Grabes, ἐν *Römische Quartalschrift* V, 1891 - V, 1892. Der alte Bestand des griechischen Patriarchat Bibliothek von Jerusalem ἐν *Centralblatt für Bibliothekswesen*, IX, 1892. Das Kloster zum heiligen Kreuz bei Jerusalem und seine Bibliothek ἐν *Historisches Jahrbuch der Görresgesellschaft* XIII, 1892. Das griechische Kloster Mar Saba in Palästina, ἐν *Römische Quartalschrift* VIII 1895, 35-79.

ΚΣΤ'

ἀρνητικὰ συμπεράσματα, ὡς πρὸς τὴν νῦν τοποθεσίαν τοῦ Γολγοθᾶ καὶ τοῦ ἁγίου Τάφου³¹. Συζητήσεις δὲ περὶ τῆς τοπογραφίας τῶν διαφόρων Προσκυνημάτων τῆς Ἱερουσαλήμ διεξήχθησαν ἐσχάτως καὶ μεταξὺ τῶν διαφόρων λατινικῶν μοναχικῶν ταγμάτων ἐν Ἱερουσαλήμ, τῶν Δομινικανῶν καὶ Ἀσσομπσιονιστῶν ἀφ' ἑνός, ἀφ' ἑτέρου τῶν ἐχομένων τῶν ἀρχαίων παραδόσεων Φραγκισκανῶν, ἐκ τοῦ τάγματος τῶν ὁποίων σπουδαῖος συγγραφεὺς ἀνεδείχθη τελευταίως ὁ **Barnabé d' Alsace** διαφόρους μονογραφίας γράψας³². Περὶ τὴν ἱστορίαν τοῦ τάγματος τῶν Φραγκισκανῶν ἐν τῇ ἁγίᾳ Γῆ εἰδικῶς ἤρξατο ἀπὸ τινων ἐτῶν ἀσχολούμενος ὁ **Golubovich**, διαπρεπέστεροι δ' ἐκ τῶν λοιπῶν ἐν Ἱερουσαλήμ λατίνων μοναχῶν ἀναδείκνυνται ὁ **Lagrange** Ἡγούμενος τῆς Μονῆς τοῦ ἁγίου Στεφάνου, περὶ ἧς πολλὰ ἔγραψεν, ὁ **Germer - Durand**, εἰδικώτερον περὶ τὰς ἐπιγραφὰς ἀσχολούμενος, ὁ **Clermont - Ganneau**, ὁ **Cré** καὶ ἄλλοι. Τῶν Ἀσσομπσιονιστῶν αἱ μελέται ὡς τοῦ **Vailhé**, εἰδικώτερον ἀναφέρονται εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀνατολῆς καθόλου.

Ἄνευ σπουδαίων ἐπιστημονικῶν ἐφοδίων καὶ ἄνευ Βιβλιοθηκῶν καὶ Σχολῶν βεβαίως οὐδαμῶς ἠδύναντο οἱ Ἕλληνες ἐν Ἱερουσαλήμ περὶ τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν τοῦ ἱστορικοῦ παρελθόντος τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας τῶν Ἱεροσολύμων καὶ τὴν ἀρχαιολογικὴν μελέτην τῆς Παλαιστίνης ν' ἀσχοληθῶσι. Δυστυχῶς δὲ ἡ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Σταυροῦ ἔσχε διακεκομμένον καὶ περιπετειώδη βίον, ἐπομένως δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐκπληρώσῃ τὴν ἀποστολὴν αὐτῆς, ἧτις συνίστατο ὄχι μόνον εἰς τὴν παρασκευὴν λογίων κληρικῶν τῆς Ἐκκλησίας τῶν Ἱεροσολύμων, ἀλλ' εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἐπιστήμης, ὡς μεγάλης δυνάμεως πνευματικῆς τῆς Ἐκκλησίας, μάλιστα ἐν ἐποχῇ καθ' ἣν τοιαύτη, ὅπως ἔκτακτος τῶν λοιπῶν ἐθνῶν πνευματικὴ κίνησις ἐν Ἱερουσαλήμ ἀνεπτύχθη. Ἄνευ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Σταυροῦ, διὰ τὴν Ἐκκλησίαν Ἱεροσολύμων δὲν ὑπάρχει ἔδαφος πνευματικῆς κινήσεως καὶ ζωῆς. Τοῦτο ἀπεδείχθη κατὰ τὰ ἔτη τῆς ἀργίας τῆς Σχολῆς, ἔνεκα οἰκονομικῶν ἢ ἄλλων λόγων. Ἀπὸ τοῦ 1893 ἐπανιδρυθεῖσα ἡ Σχολὴ ἤρξατο μὲν ἀποδίδουσα πλουσίους πνευματικούς καρπούς, ἀλλὰ καὶ αὐθις ἀποτόμως διέκοψε τὴν λειτουργίαν αὐτῆς, τί δὲ ἐπετελέσθη κατὰ τὴν τελευταίαν αὐτῆς περίοδον (1893-1909) καὶ ἀπὸ τῆς ἐπόψεως τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης τοῦ ἱστορικοῦ παρελθόντος τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων καὶ τῆς μελέτης τῆς Παλαιστίνης, ἀπόκειται ἄλλοις νὰ εἴπωσιν.

Ἐν τῇ Σχολῇ ἐκείνῃ ἐγράφη, πρὸς τοῖς ἄλλοις, τὸ μετὰ χειρας πόνημα, δι' οὗ τὸ πρῶτον ἐμφανίζεται ἡ ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων, ἐν ἐπιτόμῳ μὲν ἀλλ' ἀκριβεῖ, κατὰ τὸ δυνατόν, ἐνιαίᾳ καὶ συνεχεῖ ἐπιστημονικῇ ἐκθέσει τοῦ τ' ἐξωτε-

³¹ Grabeskirche und Apostelkirche, Zwei Basiliken Konstantins, I Teil, Die Grabeskirche in Jerusalem. II Teil, Die Apostelkirche in Konstantinopel, Leipzig 1908.

³² Ἴδε «Νέαν Σιών» Α' 1904, σ. 407.

ρικοῦ καὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ βίου τῆς Μητρὸς τῶν Ἐκκλησιῶν, ἀπὸ τῆς ἀρχῆς αὐτῆς μέχρι τῶν τελευταίων χρόνων. Εὐγνωμόνως δὲ σημειοῦμεν, ὅτι πρὸς ἔκδοσιν αὐτοῦ γενναίως ἐχορήγησεν ὁ Σκευοφύλαξ τοῦ Παναγίου Τάφου Ἀρχιμ. Εὐθύμιος, ἐν τῇ δράσει τοῦ ὁποίου ἐξέχει ἡ καθ' ὅλην αὐτῆς τὴν τελευταίαν περίοδον συντήρησις τῆς μεγαλωνύμου Σχολῆς, τοῦ περιφανοῦς σεμνώματος τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων. Μετ' ἀγάπης πολλῆς τὸ πόνημα ἀνατίθεται τῇ ἱερᾷ τῶν Ἀγιοταφитῶν Ἀδελφότητι, ἐπὶ τῇ ἑκατονταετηρίδι τῆς ὑπὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ Γένους ἀνοικοδομήσεως τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως, ὅσους μετὰ τῶν λοιπῶν σεβασμάτων τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἐν τῇ κοιτίδι αὐτοῦ, ἥς πᾶσα γωνία συνεδέθη πρὸς τὴν ἐπίγειον ζωὴν, τὴν διδασκαλίαν καὶ τὰ θαύματα, πρὸς τὸν θάνατον καὶ τὴν ἀνάστασιν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, συνεκέντρωσε τὴν ὅλην ἱστορίαν τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων.

Ἀρχιμ. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

ΑΝΤΙ ΠΡΟΛΟΓΟΥ ΤΗΣ Β΄ ΕΚΔΟΣΕΩΣ

Πρό τινος (1910) εἶδε τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος ἐκ τῶν πιεστηρίων τῆς Τυπογραφίας τῶν Πατριαρχείων Ἀλεξανδρείας σύγγραμμα¹, ὅπερ ὡς ἐκ τοῦ ὄγκου αὐτοῦ, τῆς καλλιτεχνικῆς ἐκτυπώσεως καὶ πρὸ πάντων ὡς ἐκ τοῦ ἀντικειμένου, περὶ τοῦ ὁποίου πραγματεύεται, καὶ τῆς ἐπιστημονικῆς μεθόδου, μεθ' ἧς συνεγράφη, ἀποτελεῖ ὁμολογουμένως σπάνιον φιλολογικὸν γεγονός καὶ διὰ τὴν καθόλου μὲν ἱστορίαν τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων, εἰδικῶς δὲ διὰ τὴν νεωτέραν περίοδον τῆς παρ' ἡμῖν θεολογικῆς ἐπιστημονικῆς κινήσεως. Εἶνε γνωσταὶ τοῖς παρ' ἡμῖν θεολογοῦσιν αἱ δυσμενεῖς συνδηκαί, ὅφ' ἄς τόσον ἐπίπονος καὶ ἀχάριστος καθίσταται ἡ ἐπιστημονικὴ ἐργασία, εἰς ἣν κέκληνται νὰ συμβάλωσιν οἱ ὀλίγοι ἐν ἡμῖν καὶ ἐφόδια ἐπιστημονικὰ καὶ ζῆλον πρὸς δρᾶσιν πνευματικὴν κεκτημένοι. Διὰ τοῦτο ἀκριβῶς ἰδιαίτερου τονισμοῦ ἄξιον καθίσταται ἐκάστοτε πᾶν ἔργον προερχόμενον ἐκ τοῦ ἀκαταπονήτου μᾶλλον ζήλου τῶν φανατικῶν τοῦ πνεύματος ἐργατῶν, ἢ ἐκ τῶν ὄρων, οἵτινες, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἀποδαρρύνουσι τοὺς εὐαρίθμους παρ' ἡμῖν ἐκλεκτοὺς εἰς τὸ ν' ἀποδυθῶσιν εἰς τὸν συγγραφικὸν ἀγῶνα. Εἰς τὸν βαρὺν τοῦτον καὶ ἐπίμοχθον, ἀλλ' εὐγενέστατον, ἀγῶνα ἀφιέρωσεν ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν πάσας αὐτοῦ τὰς δυνάμεις ὁ διαπρεπέστατος ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς θεολογοῦσι, γνωστότατος δὲ τοῖς ἡμετέροις ἀναγνώσταις καὶ τῷ διεθνῇ ἐπιστημονικῷ θεολογικῷ κόσμῳ πολύτιμος συνεργάτης τοῦ «Ἐκκλησιαστικοῦ Φάρου» Πανοσιολογιώτατος Ἀρχιμανδρίτης κ. Χρυσόστομος Α. Παπαδόπουλος, ὁ ἀπὸ τῶν πρώτων μὲν ἔτι ἐτῶν τῆς ἐν Πετροπόλει φοιτήσεως αὐτοῦ καθοσιώσας ἑαυτὸν εἰς τὴν θεολογικὴν φιλολογικὴν δρᾶσιν, ὡς καθηγητῆς δ' εἶτα τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Σταυροῦ καὶ μετέπειτα ὡς Διευθυντῆς τῆς αὐτῆς Σχολῆς ἀκαμάτως οὐ μόνον αὐτὸς πολλαπλασιάσας τὸ ἴδιον τάλαντον τῆς εὐστόχου ἐκάστοτε καὶ ἐπικαίρου, ἀλλὰ καὶ πολυμερεστάτης σοβαρᾶς συγγραφικῆς παραγωγῆς, ἀλλὰ καὶ ὀλόκληρον γενεὰν ἀναπτύξας καὶ ὠδήσας εἰς τὴν

---

¹ Χρυσοστόμου Α. Παπαδοπούλου Ἀρχιμανδρίτου, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων. Ἐν Ἱεροσολύμοις καὶ Ἀλεξανδρείᾳ 1910, Πατριαρχικὸν Τυπογραφεῖον, 8ον, σελ. λβ' + 812.

λ' ἐμβριθῆ τῆς ἑλληνικῆς θεολογίας καὶ μελέτην καὶ συγγραφικὴν ἐκμετάλλευσιν, ἰδίας Σχολῆς γενόμενος εἰσηγητῆς τε καὶ ἰδρυτῆς, νέον ἐπιστημονικὸν πνεῦμα ἐμφυσήσας εἰς τὰς νεαρὰς τῶν ὑπ' αὐτῷ μαθητευσάντων ψυχάς.

Πεδίον τῆς καθηγητικῆς αὐτοῦ δράσεως ἐκλέξας τὴν ἐπανιδρυθεῖσαν κατὰ τὴν τελευταίαν περίοδον Θεολογικὴν τοῦ Σταυροῦ Σχολήν, ἐπὶ δεκατετραετίαν δὲ διδάξας ἐν αὐτῇ τὴν Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν καὶ δράσας ἐν τοῖς κόλποις τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων, ταχέως ἀνέδειξεν ἑαυτὸν ὁ κ. Χρυσόστομος ἓνα τῶν κρατίστων ἐρευνητῶν καὶ ἀπολογητῶν τῶν ἱστορικῶν τυχῶν τῆς πολυπαθοῦς Σιωνίτιδος Ἐκκλησίας καὶ τῆς Ἁγιοταφικῆς Ἀδελφότητος, ἧς ἀποτελεῖ ἐπιλεκτότατον μέλος, εὐνόητον δ' ὅτι τὴν κυρίαν αὐτοῦ προσοχὴν ἔστρεψεν εἰς τὴν μελέτην καὶ διαλεύκανσιν τοῦ παρελθόντος τῆς Ἐκκλησίας αὐτοῦ, διὸ καὶ εἰς μὲν τὴν ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν αὐτοῦ Σχολὴν εἰσήγαγε τὸ σπουδαιότατον μάθημα τῆς «Ἱστορίας τῶν ἱερῶν Προσκυνημάτων», οὐκ ὀλίγα δὲ συνέγραψε συγγράμματα εἰς διαφόρους περιόδους τοῦ βίου καὶ τῆς ἱστορίας αὐτῆς ἀναγόμενα. Ὁμολογουμένως δὲ ὡς ἀσύγγνωστος ἔλλειψις δικαίως ἤθελε καταλογισθῆ εἰς τὴν φυσικὴν φύλακα τῶν ἱερωτάτων τοῦ Χριστιανισμοῦ σεβασμάτων ἐν τῇ Ἁγίᾳ Γῇ Ἁγιοταφικῆν Ἀδελφότητα ἢ ἀμέλεια περὶ τὴν ἐπιστημονικὴν μελέτην τῆς Παλαιστινολογίας, καθ' ὃν χρόνον πολυώνυμα τάγματα τὴν πᾶσαν αὐτῶν προσοχὴν ἔστρεψαν, κατὰ τὰς τελευταίας ἰδίᾳ δεκαετηρίδας, εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν ἐκμετάλλευσιν τοῦ ἱστορικοῦ παρελθόντος τῆς Παλαιστίνης, οὐτινος ὁ κύριος καὶ γνήσιος φορεὺς τυγχάνει ἢ παλαιγενῆς Ἁγιοταφικῆς Ἀδελφότητος. Ἡ ἐπιστήμη βεβαίως κατέστη σήμερον διεθνῆς, οὐδὲ ἐπιτρέπει τὸ γιγαντιαῖος ἀναπτυσσόμενον πνεῦμα τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης ὄρια περιοριστικὰ τῆς φιλερευνοῦ τάσεως παντός, ὅστις, εἴτε ἐν τῇ κόνει τῶν Βιβλιοθηκῶν, εἴτε ἐν ταῖς ἀρχαίαις τῶν λίθων πλαξὶ καὶ ταῖς τῶν νομισμάτων ἐπιγραφαῖς, εἴτε ὑπὸ τῆς γῆς τὰ στρώματα, ἀναζητεῖ φιλοτίμως τὴν ἀποκάλυψιν καὶ λύσιν τῶν ἱστορικῶν προβλημάτων. Ἀλλά, ὅταν ἀναλογισθῆ τις, ὅτι ἡ ἐπιστημονικὴ κονίστρα καλεῖ ἀπὸ τῶν ἡμετέρων ἰδίᾳ τάξεων τοὺς ἀγωνιστάς, ὡς τοὺς φυσικωτέρους ἐκμεταλλευτὰς καὶ ἱστοριοδίφας τοῦ μεγάλου καὶ ἀνεξαντλήτου παρελθόντος τῶν πατρίων χρόνων, αἰσχρὸν ἤθελε, τῇ ἀληθείᾳ εἶσθαι, ἡμεῖς μὲν νὰ φαινόμεθα καὶ νὰ εἴμεθα ἀνάξιοι υἱοὶ καὶ ἀπόγονοι μέγα δρασάντων πατέρων, ἄλλων δ' ἑτερόφωτοι φανοὶ νὰ ρίπτωσιν ἀκτῖνας θαμβὰς ἐπὶ τῆς ἱστορίας ἡμῶν αὐτῶν, ἐξ ἧς θὰ ἠναγκαζόμεθα νὰ χειραγωγώμεθα πρὸς οἰκοδομὴν νόθου μέλλοντος. Τούτου ἕνεκα καὶ πᾶσαι μὲν αἱ ἐπιστημονικαὶ μελέται τοῦ κ. Χρυσοστόμου, ἰδίᾳ δ' αἱ εἰς τὰς διαφόρους περιόδους τῆς ἱστορίας τῆς Σιωνίτιδος Ἐκκλησίας ἀφορῶσαι, ἐγίνοντο δεκταὶ ἐν τοῖς παρ' ἡμῖν ἐπαῖοις κύκλοις μετ' ἀνακουφισέως τε καὶ ἐγκαυχήσεως, ἰδιαίτατα ὅμως ἡ παρούσα αὐτοῦ μεγάλη συγγραφή, ἐν ἧ ἄπετυπώθη συστηματικὴ ἢ ὅλη καὶ πλήρης ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῶν Ἱεροσολύμων.

Ταύτην ὁ συγγραφεὺς διήρθεσεν εἰς τρεῖς μεγάλας περιόδους, τὴν ἀρχαίαν (33-638), τὴν μέσην (638-1517), καὶ τὴν νέαν (1517-1910) ἱστορίαν περιλαμβανούσας. Καθώρισε δὲ αὐστηρὰ χρονικὰ ὄρια τῶν περιόδων τούτων, ὑποδιαίρεισιν εἰς ἑννέα κεφάλαια, καὶ ἐπὶ τῇ βάσει ἐπιστημονικῶν δεδομένων ἐτροποποίησε παραδεγεμένας τινὰς χρονολογίας. Οὕτω λ.χ. ὡς ἔτος τῆς ἀλώσεως τῆς Ἱερουσαλὴμ ὑπὸ τῶν Ἀράβων καθώρισε τὸ 638, κατώρθησε δὲ τὴν πορείαν τῶν γεγονότων τῆς ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων νὰ διαγράφη οὐ μόνον κατ' ἐξωτερικὴν, ἀλλὰ καὶ κατ' ἐσωτερικὴν διαίρεσιν, παραστήσας τὴν ἀλληλουχίαν τῶν γεγονότων, τὰς αἰτίας αὐτῶν καὶ τ' ἀποτελέσματα, ἐντὸς ὠρισμένου αὐστηρῶς ἐπιστημονικοῦ ἱστορικοῦ πλαισίου. Οὕτως ἀφηγήθη τοὺς πρώτους χρόνους τῆς ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας ἀπ' αὐτῆς τῆς ἀρχῆς αὐτῆς μέχρι τῆς ἰδρύσεως τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως (326), περὶ ὃν περιστρέφεται ἡ ὅλη περαιτέρω ἱστορία, ἐξεκόνισε τὴν ἀκμὴν τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων μέχρι τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου (451), ἐν ἧ ὁ Ἐπίσκοπος Ἱεροσολύμων προὔβιβάσθη εἰς Πατριάρχην, τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ μοναχικοῦ βίου, συντελεσθεῖσαν ἐν μέσῳ ἐκτάκτου θρησκευτικῆς κινήσεως ἐν Παλαιστίνῃ, καὶ ἀνακοπεῖσαν ὑπὸ τῆς ἐπιδρομῆς τῶν Περσῶν, καὶ ὑπὸ τῆς ἀμέσως ἐπακολουθησάσης ἀραβικῆς κατακτήσεως τῆς Παλαιστίνης. Δι' αὐτῆς ἀπετεροματίσθη ἡ ἀρχαία ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων. Τὴν ἀφήγησιν αὐτοῦ ὁ συγγραφεὺς συνεκράτησε σταθερῶς ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς εἰδικῆς ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων. Διὰ τοῦτο τὰ σύγχρονα μεγάλα γεγονότα, ἐν οἷς ἡ ἱστορία αὕτη συμπίπτει καὶ στενῶς συνδέεται πρὸς τὴν καθόλου ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν, ἐξήτασεν ἀπὸ τῆς Ἱεροσολυμιτικῆς, οὕτως εἰπεῖν, ἐπόψεως, δι' ὀλίγων παραστήσας τὰς γενικωτέρας αὐτῶν γραμμὰς καὶ τὴν παρείσδυσιν αὐτῶν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς καθόλου Ἐκκλησίας. Τοῦτο ὅμως ἐγένετο κατὰ τοιοῦτον πάλιν τρόπον, ὥστε ἀρκεῖ νὰ παραβάλλῃ τις τὸ σχετικὸν τοῦτο μέρος τοῦ συγγράμματος πρὸς τὰ παρ' ἡμῖν ἑλληνικὰ κείμενα Γενικῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας, διὰ νὰ ἴδῃ ἐπιστημονικώτερον, πληρέστερον καὶ ἀκριβέστερον ἐκτιθέμενα τὰ γεγονότα τῶν πρώτων αἰώνων τῆς καθόλου Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας ἄνευ πολυλογίας, ἀπομακρυνούσης ἀπὸ τῆς οὐσίας τῶν ζητημάτων, ἄνευ ἀσκόπου ἀναιρέσεως γελοίων πολλὰκις θεωριῶν ὑπερκριτικῶν θεολόγων καὶ ματαίας ἀνακρίσεως τῶν γνωμῶν αὐτῶν περὶ διαφόρων χρονολογιῶν. Ὁ συγγραφεὺς ἀρκεῖται εἰς τὰ μεμαρτυρημένα γεγονότα καὶ ἀφίνει σκοπίμως νὰ ἐξολισθαίνωσι τῆς ἀφηγήσεως αἱ ἀδέσποτοι παραδόσεις καὶ αἱ ἀνάξια λόγου λεπτολογίαι. Οὕτω δ' ἐπακριβέστατα παρέστησε τὴν ἱστορίαν τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων κατὰ τὸν Ἀποστολικὸν αἰῶνα, τὴν δρᾶσιν τοῦ πρώτου αὐτῆς ἐπισκόπου, τοῦ ἁγίου Ἰακώβου τοῦ Ἀδελφοθέου, ἄνευ ματαίων ἐκζητήσεων, δι' ὀλίγων παραστήσας τοὺς μόνον κατ' ὄνομα γνωστοὺς διαδόχους αὐτοῦ Ἐπισκόπους, μέχρι τοῦ πρώτου ἐξ Ἑλλήνων Ἐπισκόπου Μάρκου, ἐκλεγέντος τῷ 134, μεθ' ὃ ἔτος, ὡς σαφῶς ὀρίζει ὁ συγγραφεὺς, ἐπανέκαμψεν ἢ εἰς

Πέλλαν ἐξόριστος Ἐκκλησία Ἱεροσολύμων εἰς τὴν Ἁγίαν Πόλιν. Περιγράφας δὲ τὴν μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς Ἱερουσαλήμ ἐπὶ τοῦ Ἀδριανοῦ καὶ τῆς Αἰλίας Καπιτωλίνης τὴν ἴδρυσιν δημιουργηθεῖσαν ἐν Παλαιστίνῃ κατάστασιν, ἐξεκόνισε μετὰ ζωηρότητος ἀπηκριβωμένης τοὺς κατὰ τῆς Ἐκκλησίας διωγμοὺς καὶ πάντα τὰ ἐφεξῆς μεγάλα γεγονότα. Τοιοῦτοτρόπως ὁ ἀναγνώστης τοῦ συγγράμματος παρακολουθεῖ εὐκρινέστατα τὴν πορείαν τῆς εἰδικωτέρας ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας τῶν Ἱεροσολύμων, τὸν ἐξωτερικὸν καὶ ἐσωτερικὸν βίον τῆς Μητρὸς τῶν Ἐκκλησιῶν, κατὰ τὴν χρυσοῦν αὐτῆς ἐποχὴν. Πρὸ αὐτοῦ ἀναπτύσσεται ὁ ἰδιαίτερος ἐκκλησιαστικὸς κόσμος τῆς Παλαιστίνης, χαρακτηρίζονται τὰ πρόσωπα καὶ ἐκτίθεται ἀβιάστως ἡ δραῖσις αὐτῶν, ἐξεικονίζονται τὰ διάφορα θρησκευτικὰ κέντρα τῆς Παλαιστίνης, οἱ ναοὶ αὐτῆς, αἱ μοναί, αἱ τελεταί, ἡ πνευματικὴ κίνησις, παρελαύνουσιν οἱ πατριάρχαι τῶν Ἱεροσολύμων, οἱ μεγάλοι μοναχοὶ τοῦ ἰδιαίτερου μοναχικοῦ τῆς Παλαιστίνης κόσμου, ἐμφανίζεται ζωηρῶς ἡ ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἀναστάσεως ἐγκαθιδρυμένη Ἁγιοταφιτικὴ Ἀδελφότης, περιγράφεται ἡ συρροὴ τῶν προσκυνητῶν καὶ πᾶσα ἡ ἰδιορυθμία τῆς ἐν Παλαιστίνῃ ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς. Πρὸς ἐμφανεστέραν παράστασιν τῆς πνευματικῆς κινήσεως παρατίθενται ἀποσπάσματα κειμένων φιλολογικῶν, ποιημάτων ἱστορικῶν ἢ ἄλλου περιεχομένου, τὸν κανόνα δὲ τοῦτον ἐτήρησεν ὁ συγγραφεὺς καὶ ἐν τῇ περαιτέρω ἀφηγήσει. Ἡ ὅλη ἱστορικὴ μέθοδος, ἣν ἐφήρμοσεν ἐπιτυχῶς ὁ κ. Χρυσόστομος, μαρτυρεῖ, ὅτι προσεπάθησε νὰ μὴ εἴπῃ τι ἀναπόδεικτον, μὴ στηριζόμενον ἐπὶ γεγονότων καὶ ἱστορικῶν δεδομένων. Καὶ διὰ μὲν τὴν ἀρχαίαν ἱστορίαν, ἐπὶ τῇ βάσει ἰδίων προηγουμένων μονογραφῶν ἢ σχετικῶν ἐπιστημονικῶν ἐργασιῶν εὐχερέστερον ἠδύνατο νὰ διαγράψῃ τὴν ἐξέλιξιν τῶν ἱστορικῶν γεγονότων· διὰ τὴν μέσῃν ὅμως ἐδέησε νὰ καταβάλλῃ ὅλως ἰδιαίτεράν προσπάθειαν πρὸς ὅλως πρωτότυπον ἐπιστημονικὴν ἔκθεσιν τὸ πρῶτον ἐμφανιζομένης ἱστορίας. Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἡ Ἐκκλησία Ἱεροσολύμων ἔζησε καθ' ἑαυτὴν ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ἀραβικοῦ κατακλισμοῦ, εὐνόητον δ' ἄρα ὅτι δὲν περιεσώθησαν ἐνδείξεις ἱστορικαί, δυνάμεναι νὰ διαφωτίσωσι τὴν σκοτεινὴν ἐκείνην περίοδον τοῦ ἱεροσολυμιτικοῦ μεσαίωμος. Διὰ τοῦτο κατὰ τὴν ἀκριβῆ τῆς περιόδου ταύτης ἀπεικόνισιν ἔδει ὁ συγγραφεὺς νὰ καταβάλλῃ ὅλως ἰδιαζούσας προσπαθείας· ὅθεν βλέπομεν αὐτὸν ἀναζητοῦντα τὰς σχετικὰς εἰδήσεις παρὰ τοῖς Ἄρασι χρονογράφοις τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καὶ ἐξ ἄλλων παραλλήλων πηγῶν, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁποίων κατέστησε τὸ μέρος τοῦτο τῆς συγγραφῆς ὅλως ἰδιαίτερας ἐπιστημονικῆς ἀξίας καὶ σημασίας ἐργασίαν. Παρεστάθῃ ἐν αὐτῷ τέως ὅλως ἄγνωστος ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας, προκύψασα ἐκ τοῦ ἀραβικοῦ χάους, ἐν τῷ ὁποίῳ ἐφантаζόμεθα μέχρι τοῦδε ἐντελῶς ἀφανισθεῖσαν τὴν ἱστορίαν ταύτην. Ἐπὶ τοῦ χάους ἐκείνου ὑπὸ τε ξένων καὶ ἡμετέρων ἐπωκοδομοῦντο μέχρι τοῦδε ἢ ψεῦδη μεγάλα, ἢ χονδροειδεῖς εἰκασίαι, ὡς κατανοεῖ τις εὐχερῶς συγκρίνων πρὸς σχετικὰ παλαιστινολογικὰ ἢ ἄλλα συγγράμματα τὸ μέ-

ρος τοῦτο τοῦ ὑπ' ὄψιν ἡμῶν συγγράμματος. Ἐν αὐτῷ περιλαμβάνεται ἡ ἀπὸ τοῦ 683 μέχρι τοῦ 1517 ἱστορία, ἥτοι ἡ ἀπὸ τῆς ἀραβικῆς μέχρι τῆς τουρκικῆς κατακτήσεως τῆς Παλαιστίνης. Ὁ συγγραφεὺς ἐν ἀρχῇ ἐκτίθησι τὰς νομικὰς βάσεις τῶν σχέσεων τῶν Ἀράβων πρὸς τὴν χριστιανικὴν Ἐκκλησίαν, παριστῶν ἐφεξῆς πάσας τὰς φάσεις τῶν σχέσεων τούτων ἐν τῇ πορείᾳ καὶ ἀνελιξεί τῶν γεγονότων, δι' ὧν χάριν τῆς ἱστορικῆς αὐτῶν συνοχῆς ἐκτίθεται ἐν ὀλίγοις πάντοτε καὶ ἡ πολιτικὴ ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας τοῦ Βυζαντίου ἐν σχέσει πρὸς τὴν τῶν ἀραβικῶν χαλιφάτων. Χρονολογικὴ ἀκρίβεια περὶ τὴν παράθεσιν τῶν ὀνομάτων καὶ πραγμάτων, δαιψίλεια ἱστορικῶν ἐνδείξεων καὶ λιτότης ἐν ταυτῷ ἐκφράσεως, γίνονται κατάδηλα καὶ ἐν τῷ μέρει τούτῳ τῆς ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων, ἐν ᾧ ὁ συγγραφεὺς ἐκτίθησι καὶ τὰ κατὰ τὸν μέγαν Διδάσκαλον καὶ Πατέρα τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων ἅγιον Ἰωάννην τὸν Δαμασκηνὸν καὶ τὰ κατὰ τὴν ὑπὲρ τῆς ὀρθοδοξίας δρᾶσιν τοῦ Μιχαὴλ Συγκέλλου καὶ τῶν Ἱεροσολυμιτῶν ἀδελφῶν Θεοδώρου καὶ Θεοφάνους, τῶν Γραπτῶν, πιστῶς δ' ἐξεικονίζει τὴν τε ἐσωτερικὴν καὶ ἐξωτερικὴν κατάστασιν τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων, τὰ ἀνεκδιήγητα παθήματα τῶν Πατριαρχῶν καὶ τῶν μοναχῶν, τὰς καταστροφὰς καὶ τὰς ἀνοικοδομήσεις τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως. Ἰδιαιτέρως παρήγορά εἰσι τὰ σημεῖα ἐκεῖνα, ἐν οἷς παρίσταται ἀμετάβλητος ὁ ἑλληνικὸς χαρακτήρ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὸ φῶς τῆς παιδείας διατηρούμενον ἄσβεστον ἐν μέσῳ τῆς ἀραβικῆς βαρβαρότητος. Ὁ συγγραφεὺς παρέσχεν ἀπείρους περὶ τούτου ἀποδείξεις ἐν τῇ ἀδιάσπῳ ἐκδέσει τῶν γεγονότων, κατέληξε δ' εἰς ὀριστικὰ συμπεράσματα, ἀποκρούοντα τὰς τέως ἐξ ἀγνοίας ἢ ἐκ κακοβουλίας κρατούσας προκαταλήψεις περὶ τοῦ δήθεν ἐξαραβισμού τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων. Μὴ ἐπιδιώκων ἐν τούτοις εἰδικῶς ἀπολογητικούς σκοπούς, συνεχίζει καὶ ἐνταῦθα τὸν αὐτὸν τόνον τῆς ἀντικειμενικῆς ἐκδέσεως καὶ προφυλάσσει τὴν θετικὴν αὐτοῦ ἀφήγησιν ἀπὸ παρεκβάσεων καὶ παρεκκλίσεων. Κατὰ μέθοδον, ἀσφαλιζούσαν τὴν ἐνότητα τῆς ἀφηγήσεως, ὑποσημειοῖ, ὅπου ἀνάγκη, ὅσα ἠδύναντο νὰ βλάψωσι τὴν ἐνότητα ταύτην τοῦ κυρίου κειμένου, λιτὸς ὢν πάντοτε καὶ φειδωλὸς ἐν τῷ μέτρῳ τοῦ πρέποντος. Ἡ ἱστορία δὲν εἶνε ρητορεία. Τὸ ἀξίωμα τοῦτο τηρεῖται αὐστηρῶς ἐν τῷ συγγράμματι, αἱ δ' ἐκ τῶν γεγονότων ἐξαγόμεναι κρίσεις παρατίθενται λακωνικῶς πολλάκις, μᾶλλον ἵνα ὑποβοηθήσωσι τὸν ἀναγνώστην ἀνασκοπήσεις ὅμως ἐπιτομώταται, λίαν ἀναγκαῖαι, κατακλείουσιν ἐκάστην περίοδον ἢ ἕκαστον κεφάλαιον. Διὰ τοιαύτης ἀνασκοπήσεως ἐν τέλει τοῦ δ' κεφαλαίου ἀναπαρίστανται ἐπακριβέστατα οἱ χρόνοι τῶν μεγάλων τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων θλίψεων μέχρι τῶν Σταυροφοριῶν. Τὸ περὶ αὐτῶν πραγματευόμενον ε' κεφάλαιον ἄρχεται δι' ὠραιοτάτων σελίδων, ἐν αἷς καταρρίπτεται ὀριστικῶς ἡ κρατούσα γνώμη, ὅτι ἐπὶ τῶν Σταυροφοριῶν ἔπαυσεν ὑπάρχουσα ἡ Ὄρθόδοξος Ἐκκλησία Ἱεροσολύμων. Ὁ συγγραφεὺς ἐναργέστατα παρέστησεν οὐ μόνον τὴν ἐσωτερικὴν αὐτῆς ζωὴν, ἀλλὰ καὶ

λδ'

τὴν πνευματικὴν καὶ τὴν θεολογικὴν καθόλου ἐν αὐτῇ κίνησιν, προσαγαγὼν ἀναντιρρήτους ἀποδείξεις καὶ σπουδαιότατου φιλολογικοῦ μνημείου τῆς ἐποχῆς ἐκείνης λαμπρὸν ἀπόσπασμα. Ἐν τῷ περαιτέρῳ κεφαλαίῳ ἐξεικόνισε τὰ ἀπὸ τῶν Μαμελούκων δεινὰ τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων κατὰ τὸν ἰδ' καὶ ἰε' αἰῶνα, ἀνασκοπήσας δὲ τὰ γεγονότα τῆς ὅλης ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων κατὰ τοὺς μέσους χρόνους, διαπιστοῖ, ὅτι, παρὰ τὰς δεινοτάτας ἐκεῖνας περιπετείας, καὶ τὰ προσκυνήματα διεσώθησαν, καὶ ὁ ἀπὸ τοῦ ἐξαραβισμού τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως κίνδυνος ἀπεκρούσθη, καὶ καθόλου οὐδεμία οὐσιώδης ἐπῆλθεν ἀλλοίωσις ἐν τῷ ἐσωτερικῷ βίῳ τῆς Ἐκκλησίας.

Οἱ νέοι χρόνοι παρουσιάζουσι ταύτην ἀνελισσομένην ἐπὶ ἄλλου ἐδάφους, τοῦ προσκυνηματικοῦ. Ὁ συγγραφεὺς, παρεσκευασμένος ἤδη διὰ σχετικῶν ἐπιστημονικῶν ἐργασιῶν, περὶ ἧς ἀπὸ δεκαετίας ἠσχολεῖτο, ἐξέδηκεν ἐν τῷ τρίτῳ μέρει τοῦ συγγράμματος αὐτοῦ κυρίως τὴν ἱστορίαν τῶν προσκυνημάτων. Φιλτέραν δὲ Πλάτωνος θεωρῶν τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν, δὲν ἐδίστασεν ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους καὶ ἐν τούτῳ τῷ μέρει τοῦ συγγράμματος ἐν δετικῇ πάντοτε ἀφηγήσει νὰ εἴπῃ αὐτὴν ἀντικειμενικῶς, κριτικῶς ἐκτιθέμενος τὰ γεγονότα καὶ μετὰ κριτικὴν ἐπιστάσιαν μόνον παραδεχόμενος ἢ ἀποκρούων προγενεστέρων Ἑλλήνων ἀγιοταφίτων ἢ Λατίνων καὶ ἄλλων ἱστορικῶν καὶ ὑπομνηματογράφων εἰδήσεις. Ἐσφάλισε δὲ τὴν ἔκθεσιν αὐτοῦ δι' ἱστορικῶν δεδομένων οὐ μόνον ἑλληνικῶν, ἀλλὰ καὶ ξένων, πηγῶν, μετὰ πλουσίων καὶ εἰδικῶν ἐπιστημονικῶν ἐφοδίων μεταχειρισθεὶς αὐτάς. Οὕτω δέ, χαρακτηρίσας τὴν νέαν ἱστορικὴν περίοδον καὶ παραστήσας τὴν ἐν τοῖς προσκυνήμασι θέσιν τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν ἀντιζήλων Ἀρμενίων καὶ Λατίνων, θανμασίως ἐξεκόνισε τὸν μέγαν ὑπὲρ τῶν Προσκυνημάτων ἀγῶνα, καὶ τὴν ὀριστικὴν κατὰ τὸν ἰστ' καὶ ἐν ἀρχῇ τοῦ ἰζ' αἰῶνος ἐπικράτησιν τῶν Ἑλλήνων. Ἐν ἐφεξῆς κεφαλαίῳ ἱστορεῖ τὴν ἀπώλειαν καὶ ἐπανάκτησιν τῶν Προσκυνημάτων κατὰ τὸν ἰζ' καὶ ἱη' αἰῶνα, ἐν τῷ τελευταίῳ δὲ τὸ καθεστῶς (statu quo) ἐν τοῖς Προσκυνήμασιν. Ἡ μακρὰ ἐποποιΐα τῶν προσκυνημάτων παρελαύνει ἐν ζωηρᾷ ἀφηγήσει πλήρης συγκινητικῶν ἐπεισοδίων· ἐν τῷ ἱστορικῷ αὐτῆς πλαισίῳ συμπεριλαμβάνεται ἡ ἱστορικὴ δρᾶσις τῶν Πατριαρχῶν τῆς Ἱερουσαλήμ καὶ δὴ τῆς Ἀγιοταφικῆς Ἀδελφότητος, ἐξεικονίζονται αἱ μεγάλοι θυσίαι καὶ οἱ ἀγῶνες τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους ὑπὲρ τῶν Προσκυνημάτων, αἱ προσηλυτιστικαὶ ἐνέργειαι τῶν ἑτεροδόξων ἐν Παλαιστίνῃ καὶ ἡ ἐγκαθίδρυσις τῆς λεγομένης Ρωσικῆς Ἀποστολῆς, αἱ ἐνέργειαι αὐτῆς πρὸς σκανδαλισμὸν τοῦ λαοῦ καὶ αἱ προστριβαὶ καὶ οἱ πόλεμοι τῶν Εὐρωπαϊκῶν λαῶν χάριν τῶν ἀγίων Τόπων. Πρὸς τούτοις ἐκτίθεται ἡ ἐσωτερικὴ ἱστορία τῆς Ἀγιοταφικῆς Ἀδελφότητος, συγκεντρωμένη περὶ τὸ μέγα γεγονός τῆς πτώσεως τοῦ Πατριάρχου Κυρίλλου καὶ τῆς ἐπακολουθησάσης ἐκδόσεως τῶν Κανονισμῶν τῆς Ἀγιοταφικῆς Ἀδελφότητος. Διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ Πατριάρχου Κυρίλλου ἀφιεροῖ ὁ συγγραφεὺς μέγα μέρος τοῦ τελευταίου κεφα-

λαίου τοῦ συγγράμματος. Ἐξαίρει τὴν μεγάλην δρᾶσιν αὐτοῦ καὶ παριστᾶ ζωηρῶς τοὺς ἐπ' αὐτοῦ ἀγῶνας τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων, τὴν ἀγάπην τοῦ Κυρίλλου πρὸς τὴν παιδείαν, τὴν ἴδρυσιν διαφόρων καθιδρυμάτων. Ἄλλ' ὀρθότατα κρίνει τὸ ὀλίσθημα τοῦ Κυρίλλου ἐν τῷ Βουλγαρικῷ σχίσματι, καὶ δι' αὐτῶν τῶν μεμαρτυρημένων γεγονότων καὶ ἀποδείξεων ἐξεικονίζει ἐπακριβέστατα τὸν Κύριλλον, ἐπαινῶν μὲν τὰ ἐπαίνου ἄξια, κατακρίνων δὲ τὸ ἀτυχές ἐκεῖνο ὀλίσθημα, πάντοτε ὅμως ἐν μεμετρημένῃ καὶ μετριοπαθεῖ γλώσσῃ, ἀφίνων αὐτὰ τὰ γεγονότα νὰ λαλῶσιν. Οἱ προσωπικῶς γνωρίσαντες τὸν Κύριλλον καὶ παρακολουθήσαντες τὴν δρᾶσιν αὐτοῦ εὐρίσκουσιν ὀρθοτάτας τὰς κρίσεις τοῦ συγγραφέως περὶ τοῦ Κυρίλλου καὶ βλέπουσι ζῶσαν εἰκόνα αὐτοῦ ἐν τῷ βιβλίῳ. Ἡ ἱστορία τῶν τελευταίων τριῶν Πατριαρχῶν δὲν συμπεριελήφθη, διότι, ὡς ἐν τῷ Προλόγῳ λέγει ὁ συγγραφεὺς, αὕτη, σχετιζομένη πρὸς τὴν σύγχρονον ἡμῖν ἐποχὴν, χρήζει ἰδιαιτέρας ἀντικειμενικῆς ἐξετάσεως καὶ μελέτης. Καταλλήλως ἐν τούτοις ἐκτίθενται ὅλα τὰ ἱστορικὰ στοιχεῖα πρὸς παράστασιν τοῦ συνόλου τῆς Ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων μέχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν. Καὶ τὰ τελευταῖα δὲ θλιβερὰ γεγονότα τῆς ταρασσομένης ἔτι Ἐκκλησίας εὗρον τὴν ἀπήχησίν των ἐν τῷ συγγράμματι, διὰ τῆς ἐκδέσεως τῶν ἀναλόγων συμβάντων μετὰ τὴν πτῶσιν τοῦ πατριάρχου Κυρίλλου, πρὸς μελέτην δ' αὐτῶν ὑπεδείχθησαν ἐναργέστατα τὰ προκαλέσαντα αὐτὰ αἴτια καὶ προδιεγράφη ἡ πορεία τῆς Ἀγιοταφικῆς Ἀδελφότητος ἐν τῷ μέλλοντι. Τὰς τελευταίας δ' αὐτοῦ παρατηρήσεις ἀφιεροῖ ὁ συγγραφεὺς εἰς τὴν ἀνασκόπησιν τῆς ὅλης ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων καὶ τὴν τῆς Ἀγιοταφικῆς Ἀδελφότητος, ὑποβάλλων αὐτῇ τὴν ἐξῆς, οἰοεὶ ἱστορικὴν, ὑποθήκην: «Κατέχουσα ἡ Ἀδελφότης τὴν πρωτεύουσαν θέσιν ἐν τοῖς Προσκυνημασι, καθῆκον ὑπέρτατον ἔχει ἐν αὐτοθυσίᾳ καὶ αὐταπαρνήσει ἀπαρασαλεύτως νὰ συγκρατηθῇ ἐν αὐτῇ, διασώζουσα συγχρόνως τὴν ὀρθοδοξίαν ἐν τῇ κοιτίδι τοῦ Χριστιανισμοῦ. Περὶ τὸ διπλοῦν τοῦτο, τὸ μέγα, ὑψηλὸν καὶ ἱερὸν καθῆκον τῆς Ἀδελφότητος δέον νὰ περιστραφῇ καὶ ἡ περαιτέρω ἱστορία αὐτῆς· διότι ἐν αὐτῷ ἐνυπάρχει ἡ ἐξαίρετος ἱστορικὴ θέσις καὶ ἡ μεγάλη ἱστορικὴ αὐτῆς ἀποστολὴ ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ Ἱστορίᾳ τῶν Ἱεροσολύμων (σελ. 789). Τὴν πραγματικὴν αὐτοῦ ἀφήγησιν ὁ συγγραφεὺς, κατὰ τὸ διάγραμμα αὐτοῦ, καταστρέφει διὰ τῆς ἐν τῷ Βερολινεῖῳ Συνεδρίῳ κυρώσεως τοῦ προσκυνηματικοῦ καθεστῶτος, προσάγων τὸ 63^{ον} ἄρθρον τῆς Βερολινείου συνθήκης, καθ' ὃ «οὐδεμία ἀλλοίωσις δύναται νὰ ἐπενεχθῇ εἰς τὸ καθεστῶς τῶν ἁγίων Τόπων». Ὅθεν, παρὰ τὰς παρεμβληθείσας, κατ' ἀνάγκην, λεπτομερείας τῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων, ὅλην τὴν νέαν ἱστορίαν αὐτῆς, ἀπὸ τοῦ 1517 μέχρι τοῦ 1910 συνεκέντρωσε περὶ τὸ ζήτημα τῶν προσκυνημάτων. Ἐν αὐτοῖς παριστᾶ ἀγωνιζομένην τὴν Ἀγιοταφικὴν Ἀδελφότητα καὶ συνεχιζούσαν τοὺς ὑπὲρ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως ἀγῶνας τῶν ἀρχαίων παλαιστινείων μοναχῶν. Οἱ ἀγῶνες ὑπὲρ τῶν Προσκυνημάτων ὑπῆρξαν, κατὰ τὸν συγγραφέα, λυπηρὸν

λστ'

θέαμα δεινῆς διαμάχης τῶν χριστιανικῶν λαῶν περὶ τὸν ἅγιον τοῦ Κυρίου Τάφον, ἀλλ' οἱ Ἕλληνες, ἀνέκαθεν αὐτὰ κατέχοντες, ἰδρύσαντες, ἀνακαινίσαντες, φυλάξαντες αὐτὰ καὶ ἀγωνισθέντες ὑπὲρ αὐτῶν, εἶχον ἐπιβεβλημένον καθήκον παντὶ σθένει νὰ τηρήσωσιν αὐτά, πρὸς παντοδυνάμους καὶ πολυαρίθμους ἀγωνιζόμενοι ἀντιπάλους, ὑπὸ τοῦ Ἔθνους παντοιοτρόπως ἐνισχυόμενοι. Ἐν τέλει δὲ τοῦ συγγράμματος ἐπισυνάπτονται παρατηρήσεις περὶ τοῦ ἔργου τῶν προπαγανδῶν ἐν Παλαιστίνῃ καὶ περὶ τῆς νῦν ἐπιτελουμένης ἐν τῇ Ἁγίᾳ Γῆ ἐγκαθιδρύσεως τῶν Ἰουδαίων, συνυποδεικνυομένης καὶ τῆς συναφοῦς αὐτῇ πολιτικῆς αὐτόθι κινήσεως τῶν Γερμανῶν καὶ Ἄγγλων.

Τοιοῦτο ἐν γενικῷ χαρακτηρισμῷ τὸ περιεχόμενον τοῦ ὑπὸ κρίσιν συγγράμματός, ἐν ᾧ, ὡς προλογιζόμενος λέγει ὁ συγγραφεύς, ἀληθῶς «τὸ πρῶτον ἐμφανίζεται ἡ ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων ἐν ἐπιτόμῳ μὲν, ἀλλ' ἀκριβεῖ, κατὰ τὸ δυνατόν, ἐνιαίᾳ καὶ συνεχεῖ ἐπιστημονικῇ ἐκθέσει τοῦ τ' ἐξωτερικοῦ καὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ βίου τῆς Μητρὸς τῶν Ἐκκλησιῶν ἀπὸ τῆς ἀρχῆς αὐτῆς μέχρι τῶν τελευταίων χρόνων». Ἐν τῷ Προλόγῳ δ' αὐτοῦ ὑπέδειξε καὶ τὸν τρόπον, καθ' ὃν εἰργάσθη, ἵν' ἀγάγῃ εἰς πέρας τὸ ὄντως ἐπίμοχθον αὐτοῦ ἔργον, καὶ τὴν πλουσιωτάτην βιβλιογραφίαν, ἣτις γενικῶς ἀναγραφεῖσα ἐν αὐτῷ τῷ Προλόγῳ, ὑπεσημειώθη ἐν ἐκάστη σελίδι. Ὁ ἐπιστημονικὸς καταρτισμὸς τοῦ συγγράμματος, ἡ μέθοδος τῆς κριτικῆς ἐπεξεργασίας ἀπεράντου ἱστορικοῦ ὕλικου, ὅπερ συνεκεντρώθη κατὰ τὰ οὐσιώδη καὶ ἀξιομελέτητα σημεῖα ἐν ἐνὶ καὶ μόνῳ τόμῳ, ἡ ἀρμονικὴ προσαρμογὴ καὶ συγκέντρωσις ἐπὶ ὠρισμένων ἱστορικῶν βάσεων τῶν διαφόρων διακλαδώσεων τῆς ἱστορικῆς ἐξελιξέως ὀλοκλήρου ἱστορίας, ὑπὸ εἰδικὴν ἱστοριογραφικὴν φυσιογνωμίαν ὑπαχθείσης, ἡ κατὰ τὴν αὐτήν, ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους τοῦ ἔργου, μέθοδος, παράστασις τῶν ἱστορικῶν γεγονότων καὶ ἡ ἐν αὐτοῖς ἐμφάνισις τῶν δρώντων προσώπων, συναπετέλεσαν ἀρμονικὸν σύνολον ἐπιμελέστατα μεμελετημένον καὶ ἀκριβῶς καθωρισμένον. Βεβαίως τοιοῦτο μέγα ἔργον δὲν δύναται νὰ μὴ ἔχῃ τὰς ἐλλείψεις αὐτοῦ, καὶ ἰδιόρρυθμὸς τις Ζωΐλος, κατὰ τὰς ἰδίας αὐτοῦ ἀντιλήψεις, δὰ ἐνόμιζε δικαίωμα αὐτοῦ νὰ εἴπῃ ὅτι τοῦτο ἔπρεπε νὰ γραφῆ οὕτω καὶ τὸ ἄλλο ἄλλως, ἢ ὅτι διέφυγε τὸν συγγραφέα τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ βιβλίον. Ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ μειωθῇ ἡ μεγάλη ἀξία τοῦ ἔργου διὰ τῆς ἀναζητήσεως ἀσημάντων ἐλλείψεων. Αἱ ἀρεταὶ αὐτοῦ, καθιστῶσαι αὐτὸ «κτῆμα ἐς αἰεῖ», καλύπτουσι πᾶσαν ἀναπόφευκτον εἰς ἀνθρώπινον ἔργον ἔλλειψιν. Εἶνε δὲ θαυμασμοῦ ἄξιον πῶς ὁ συγγραφεύς, δημοσιεύσας τὸ σύγγραμμα αὐτοῦ μακρὰν Βιβλιοθηκῶν, μακρὰν τοῦ ἐδάφους τῆς δράσεως αὐτοῦ, ἐν μέσῳ μυρίων πειρατηρίων καὶ στενοχωριῶν καὶ θλίψεων, εὐρέθῃ ἐνήμερος ἀπεράντου φιλολογίας καὶ κατώρθωσεν ἐν πλήρει γνώσει τῶν πηγῶν, ἐν ὀρθοτάτῃ ἐκτιμήσει καὶ ἐξακριβώσει τῶν γεγονότων, νὰ καλλιτεχνήσῃ τοιοῦτο ἔργον καὶ νὰ παρουσιάσῃ τὴν ἀληθῆ καὶ τέως ἄγνωστον Ἱστορίαν τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων.

Τὸ ἔργον, κατακλειόμενον διὰ λεπτομερεστάτου καὶ πολυτίμου πίνακος τῶν ἐν αὐτῷ ἀναφερομένων ὀνομάτων, ἐν ᾧ καὶ πληρέστατος κατάλογος τῶν Πατρι-
 αρχῶν Ἱεροσολύμων, εἶνε ἀφιερωμένον εἰς τὴν Ἱερὰν Ἀγιοταφικὴν Ἀδελφότητα
 ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τῆς ἑκατονταετηρίδος τῆς ἀνοικοδομήσεως τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀνα-
 στάσεως. Ἀληθῶς δὲ ὁ συνδυασμὸς τῆς ἐμφανίσεως τοῦ συγγράμματος πρὸς τὸ
 μέγα τοῦτο γεγονός προσδίδει εἰς αὐτὸ ἰδιαίτεραν ἀξίαν καὶ σημασίαν, ὡς ἀρίστη
 ὑπόμνησις οὐ μόνον πρὸς τὴν Ἀδελφότητα, ἀλλὰ καὶ πρὸς ὀλόκληρον τὸ Ἑλλη-
 νικὸν Γένος, τοῦ ἐν τοῖς προσκυνήμασι τῶν Ἁγίων Τόπων ἱστορικοῦ
 παρελθόντος, παρὰ δὲ τὸν εἰδικὸν σκοπὸν, ὃν ἐπεδίωξεν ὁ συγγραφεὺς πρὸς
 ἔκθεσιν τῆς εἰδικῆς ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων, τὸ ἔργον αὐτοῦ δια-
 φωτίζει μὲν πλεῖστα σημεῖα τῆς ἱστορίας καὶ τῶν λοιπῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν,
 ἀποτελεῖ δὲ μέρος τῆς ὅλης ἱστορίας τοῦ ἡμετέρου Γένους πολυτιμότατον. Ὡς
 πρώτη δ' εἰδικὴ καὶ εὐρυτάτη ἱστορικὴ μονογραφία δύναται νὰ καταστῇ ὑπόδειγ-
 μα παρομοίων μονογραφιῶν διὰ τὴν ἱστορίαν καὶ τῶν λοιπῶν Ἐκκλησιῶν. Μόνον
 μετὰ τὴν συγγραφὴν τῶν μονογραφιῶν τούτων ἔσται κυρίως δυνατὸν νὰ γραφῇ
 γενικώτερα σοβαρὰ ἱστορία τῆς ὅλης Ὁρθοδόξου Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας. Προ-
 σωπικῶς ἡμεῖς φρονοῦμεν, ὅτι εἰς τὸ ἔργον τοῦτο, τὸ βαρὺ μὲν, ἀλλ' εὐγενὲς καὶ
 ἔνδοξον, εἶνε κεκλημένος αὐτὸς ὁ Ἀρχιμανδρίτης Χρυσόστομος, ὅστις διὰ τοῦ πο-
 λυτίμου τούτου δώρου αὐτοῦ πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν Ὁρθοδοξίαν καὶ τὴν καθόλου
 θεολογικὴν ἐπιστήμην, δημιουργεῖ αὐτὸ τοῦτο δι' ἑαυτὸν μὲν καθῆκον, δι' αὐτὰς
 δὲ ἀπαίτησιν συγγραφῆς τῶν ἱστοριῶν, τῶν ἀφορωσῶν εἰς τὰ λοιπὰ τρία Πατρι-
 αρχεῖα. Ὀλίγα σχετικῶς ἔτη δράσας ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς ἐπιστήμῃ, τάχιστα κατέστη
 ὁ ἐνδεδειγμένος ἱστορικὸς τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας, ὃν δικαίως καὶ καθηκόντως
 ἐτίμησε καὶ ἡ Θεολογικὴ τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου Σχολή, ἀπονεύμασα αὐτῷ
 τὸν τιμητικώτατον τοῦ ἐπιτίμου Διδάκτορος τῆς Θεολογίας τίτλον².

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ

² Ἐκκλ. Φάρος, τόμος 6^{ος} (1910), σελ. 163-173

**ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ**

**ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΠΡΩΤΗ
ΑΡΧΑΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ
(33-638)**

ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

Ἡ ἀρχὴ τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων εἶνε ἀρχὴ τῆς Μιᾶς ἁγίας τοῦ Χριστοῦ Καθολικῆς καὶ Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας· διότι ἐν Ἱεροσολύμοις ἐπετελέσθη τὸ ἔργον τῆς σωτηρίας τῶν ἀνθρώπων καὶ ἐνταῦθα, μετὰ τὴν ἀνάστασιν τοῦ Σωτῆρος, εὗρηται συγκεκριμένη ἡ πρώτη χριστιανικὴ κοινότης, τὸ «μικρὸν ποίμνιον», εἰς ὃ ἠυδόκησε «δοῦναι τὴν βασιλείαν» αὐτοῦ ὁ Κύριος. Οὗτος δὲ παραστήσας ἑαυτὸν τοῖς μαθηταῖς, μετὰ τὴν ἀνάστασιν, ζῶντα, ὀπτανόμενος αὐτοῖς δι' ἡμερῶν τεσσαράκοντα, πολλοῖς τεκμηρίοις ἐνισχύων τὴν εἰς ἑαυτὸν πίστιν, ἀναδιδάσκων τὰ περὶ ἑαυτοῦ καὶ τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ, «παρήγγειλεν αὐτοῖς ἀπὸ Ἱεροσολύμων μὴ χωρίζεσθαι», ἀλλὰ περιμένειν τὴν ἐπιφοίτησιν τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Τηροῦντες οἱ μαθηταὶ καὶ οἱ μετ' αὐτῶν τὸ παράγγελμα τοῦ Σωτῆρος παρέμειναν, καὶ μετὰ τὴν ἀνάληψιν αὐτοῦ, ἐν Ἱεροσολύμοις, ἐν τῷ ὑπερφῶ τοῦ ἐν Σιών οἴκου, καθαγιασθέντος ἤδη διὰ τῆς ἐπιτελέσεως τοῦ μυστικοῦ Δείπνου καὶ τῶν ἐμφανίσεων τοῦ ἀναστάντος Χριστοῦ, ὁμοθυμαδὸν τῇ προσευχῇ καὶ τῇ δεήσει προσκαρτεροῦντες, προβάντες, ἐν τῷ μεταξὺ χρόνῳ, εἰς συμπλήρωσιν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν 16 Ἀποστόλων, διὰ τῆς ἐκλογῆς τοῦ Ματθίου, ἐνὸς ὄντος τέως τῶν ο' Ἀποστόλων.

Τῇ ἡμέρᾳ τῆς Πεντηκοστῆς, ὥρα ἐνάτῃ τῆς πρωΐας, ὅτε οἱ πολυάριθμοι προσήλυτοι, ἐλθόντες εἰς προσκύνησιν, εὗρισκοντο ἐν τῷ Ναῶ τοῦ Σολομῶντος, ἐν Σιών ἐγένετο ἡ ἐπιφοίτησις τοῦ ἁγίου Πνεύματος, πληρώσαντος αὐτούς, κεκαθαμένους ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας, χάριτος, γνώσεως, δυνάμεως καὶ ἀναγεννήσαντος αὐτούς. Πάντες οἱ Ἀπόστολοι κατελήφθησαν ὑπὸ ἱεροῦ ἐνθουσιασμοῦ καὶ ὅλως

44 ἐκτάκτου ἐξάρσεως· ἤρξαντο δὲ λαλεῖν ἐτέραις γλώσσαις τὰ μεγαλεῖα τοῦ Θεοῦ, ἕκαστος καθὼς ἐδίδου αὐτῷ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἀποφθέγγεσθαι. Εἰς τὸν λόφον τοῦ Ναοῦ ἀντήχησεν ἀπὸ τῆς Σιών ὁ μέγας κατὰ τὴν ἐπιφοίτησιν κρότος, ὅστις δίκην βιαίας πνοῆς ἐπέπεσεν ἐπὶ τοῦ ὑπερώου· ὅθεν πολυάριθμοι προσέτρεξαν ἐκεῖ, οἱ μὲν ἐκπληττόμενοι ἐπὶ τοῖς ὀρωμένοις καὶ ἀκουόμενοι, οἱ δὲ γέλωτος ἄξια αὐτὰ λογιζόμενοι. Ἀλλὰ λαβὼν τὸν λόγον ὁ Ἀπ. Πέτρος ἠρμήνευσε τὸ γεγονός τῆς ἐπιφοιτήσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ὑπομνήσας παλαιὰν περὶ αὐτοῦ προφητείαν· παρέστησε δὲ τὰ γεγονότα τοῦ ἐπιγείου βίου τοῦ Σωτῆρος ἐν συνδέσμῳ μετὰ τῶν προφητικῶν προρρήσεων, ἐπιμαρτυρούντων τὴν μεσσιανικὴν αὐτοῦ ἀποστολὴν καὶ τὴν θεότητα. Ἡ παρρησία, μεθ' ἧς ἐλάλησεν ὁ Ἀπόστολος, ἡ ἱερά ἔξαρχισ τῶν κυκλούντων αὐτὸν λοιπῶν μαθητῶν, τὸ θέαμα τῆς μυστηριώδους παρουσίας τοῦ ἁγίου Πνεύματος, κατένυξαν βαθέως τοὺς ἀκροατάς, τὸ δὲ πρῶτον σπέρμα τοῦ Εὐαγγελίου εὔρεν ἐν αὐτοῖς γονιμώτατον ἔδαφος. Τρισχίλιοι αὐτῶν προσῆλθον τὴν ἡμέραν ἐκείνην εἰς τὸν Χριστιανισμόν, ὡς καθηγιασμένοι ἀπαρχαὶ τοῦ πρώτου πνευματικοῦ θερτισμοῦ τῆς Κ. Διαθήκης.

Τούτων οἱ πλείους ἀπῆλθον εἰς τὰς ἑαυτῶν πατρίδας, μάρτυρες ὧν ἤκουσαν· οἱ δὲ καταμείναντες ἐν Ἱερουσαλήμ, ὑπὸ τὴν ἄμεσον χειραγωγίαν τῶν ἁγίων Ἀποστόλων συναπήρτισαν μίαν οἰκογένειαν, ἧς τὰ μέλη οὐδὲν εἶχον ἴδιον, στενῶς συνδεδεμένα δι' ἀδελφικῆς ἐν Χριστῷ ἀγάπης. Ἡ τοιαύτη τῶν πιστῶν πρὸς ἀλλήλους ἀδελφικὴ σχέσις ἐξεδηλοῦτο διὰ τῆς «κοινωνίας», ἰδίως κατὰ τὰς ἐσπέρας τῶν ἀγαπῶν, ὅτε ἕκαστος προσέφερε τὴν οἰκείαν «προσφοράν», ὡς βραδύτερον ἐκάλουν τὴν κοινωνίαν. Ἀνωτέρα ἐκδήλωσις αὐτῆς ἦτο ἡ «κλάσις τοῦ ἄρτου» ἥτοι αὐτῆ τῶν «ἀγαπῶν» ἡ τέλεσις, αἵτινες ὑπῆρχον μὲν καὶ ἐν τῷ ἔθνισμῳ καὶ Ἰουδαϊσμῳ, ἀλλ' ἐν τῷ Χριστιανισμῳ, ἐκπηγάσασαι ἐκ τῆς ἀγάπης, εἶχον διάφορον ἔννοιαν, συνεῖχον τοὺς πιστοὺς, ἀπομεμακρυσμένους τῆς «γενεᾶς τῆς σκολιᾶς» διὰ τῆς χάριτος τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἠνωμένους εἰς ἓν ὄλον, ἔχοντας ἅπαντα κοινὰ «οὐδὲ γὰρ ἐνδεής τις ὑπῆρχεν ἐν αὐτοῖς», πάντων «ἡ καρδιὰ καὶ ἡ ψυχὴ ἦν μία, καὶ οὐδὲ εἷς τι τῶν ὑπαρχόντων ἔλεγεν ἴδιον εἶναι, ἀλλ' ἦν αὐτοῖς ἅπαντα κοινά»· διότι ὡς, ἐρμηνεύων, ὁ Ἱερὸς Χρυσόστομος, τοῦτο, παρατηρεῖ «οὐδεὶς ὠνείδιζεν, οὐδεὶς ἐφθόνει, οὐδεὶς ἐβάσκαινεν, οὐκ ἦν τύφος, οὐκ ἦν ἐξουδένωσις, καθάπερ παιδία ἐνόμιζον οὕτω παιδεύεσθαι, ὡς ἀρτίτοκα οὕτω διέκειντο, οὐκ ἦν τὸ ψυχρὸν ῥῆμα τὸ «ἐμὸν» καὶ τὸ «σόν»... οὔτε ὁ πένης ἠσχύνετο, οὔτε ὁ πλούσιος ἐτυφοῦτο». Τὸ τοιοῦτο τῆς ἀγάπης πνεῦμα ἐξεδηλοῦτο ἐν ταῖς καθημεριναῖς τῶν πιστῶν συνάξεσιν, ἐν αἷς ἡ ἀγιότης συμπαρήδρευε τῇ ἀπλότῃ καὶ ἀδωότητι, ἦτις, ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐκχυθεῖσα εἰς τὰς ἀναγεννηθείσας τῶν χριστιανῶν ψυχάς, διεξεδηλοῦτο ἐν ἐκάστῳ βήματι τῆς νέας αὐτῶν πνευματικῆς ζωῆς. Ταύτην ἐπεδόλωσε, μετὰ μικρόν, τὸ ἐπεισόδιον τοῦ Ἀνανίου καὶ τῆς ψευδολόγου συζύγου αὐτοῦ Σαμφείρας, οἵτινες ὑποκρι-

τικῶς ἠθέλησαν νὰ συμμετάσχωσι τῆς ἀκτημοσύνης τῶν πρώτων χριστιανῶν. Ἄλλ' ἀκριβῶς διὰ τοῦ ἐπεισοδίου ἐκείνου ἐξεδηλώθη ὁ ἀληθὴς χαρακτήρ τῆς ἀκτημοσύνης, οὐχὶ ὡς ἔργου βίας, ἀλλ' ὡς ἔργου ἀγάπης, ἣτις παρήγαγε τὴν ἀκτημοσύνην. Ἡδύνατο ὁ Ἀνανίας νὰ ἔχη ἐλευθέρως τὸ κτῆμα αὐτοῦ, ἢ πωλήσας αὐτὸ νὰ προσφέρῃ τῇ Ἐκκλησίᾳ τιμίως μέρος τοῦ τιμήματος, ἀλλ' ἐπειδὴ, πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην ἀπιδῶν δόξαν, ἵνα θαυμασθῇ ἐπ' εὐσεβείᾳ καὶ φιλανθρωπία ἔπραξεν ὅ,τι ἄλλοι, τῷ ὄντι, εὐσεβῶς ἔπραττον, δεινῶς ἐτιμωρήθη αὐτὸς καὶ ἡ σύζυγος αὐτοῦ.

Οὕτως ἀποτόμως ἀπηλείφθη ἡ πρώτη ἀποτολμήσασα νὰ προσκολληθῇ τῇ χριστιανικῇ ζωῇ, ἡ πρώτη αὕτη κηλὶς τῆς ἰουδαϊκῆς ὑποκρίσεως. Ἡ ζωὴ τῶν πιστῶν εἶχε πάντας τοὺς γνησίους χαρακτήρας ἰδεώδους καὶ ἀγίας ζωῆς· διότι προσεκαρτέρουν πάντες τῇ διδαχῇ τῶν Ἀποστόλων, συνήρχοντο ἐν ταῖς ἱεραῖς συνάξεσι, προσηύχοντο ὁμοθυμαδόν. Ἐπεσκέπτοντο μὲν καὶ τὸν Ναὸν τοῦ Σολομῶντος, τῷ παραδείγματι ἀκολουθοῦντες τοῦ Κυρίου, ἀλλὰ πρὸς τέλεσιν τοῦ μυστηρίου τῆς Θείας Εὐχαριστίας, ὅπερ ἦτο κέντρον τῆς ὅλης λατρείας καὶ τοῦ θρησκευτικοῦ βίου τῶν πιστῶν, συνήρχοντο καὶ κατ' οἶκον «καθ' ἡμέραν προσκαρτεροῦντες ὁμοθυμαδὸν ἐν τῷ ἱερῷ, ἀφηγεῖται ὁ Εὐαγγελιστὴς Λουκᾶς, κλώντες τε κατ' οἶκον ἄρτον μετελάμβανον τροφῆς ἐν ἀγαλλιάσει καὶ ἀφελότητι καρδίας αἰνοῦντες τὸν Θεόν». Αἱ κατ' οἶκον συνελεύσεις εἶχον καθαρῶς ἱεουργικὸν χαρακτήρα· διότι ἐν αὐταῖς μόνον ἦτο δυνατὸν νὰ τεληθῇ τὸ μυστήριον τῆς Θείας Εὐχαριστίας, δι' ἣν πάντα τὰ λοιπὰ τμήματα τῆς Θείας λατρείας ἦσαν προπαρασκευαστικά. Ἡ διδαχὴ ἦτο ὁ συνδετικὸς κρίκος τῶν δύο συνελεύσεων, τῶν κοινῶν ἐν τῷ Ναῷ καὶ τῶν κατ' ἰδίαν ἐν τοῖς οἴκοις· διότι κατ' ἀμφοτέρας ἐκήρυττον οἱ Ἀπόστολοι «πᾶσάν τε ἡμέραν ἐν τῷ ἱερῷ καὶ κατ' οἶκον οὐκ ἐπαύοντο διδάσκοντες καὶ εὐαγγελιζόμενοι Ἰησοῦν τὸν Χριστόν¹».

ΔΙΩΓΜΟΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΥΠΟ ΤΩΝ ΙΟΥΔΑΙΩΝ

Οἱ ἄρχοντες τῆς Ἱερουσαλὴμ οὐδεμίαν κατ' ἀρχὰς εἶχον εἶδησιν περὶ τῆς τοιαύτης τῶν Ἀποστόλων ἐνεργείας· διότι ἄλλως τε οὐδαμῶς

¹ Πράξεις τῶν Ἀποστόλων. - Ἰωάννου Χρυσοστόμου, Ὁμιλίαι εἰς τὰς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων, ἐν Πατρ. Migne τ. 59.

46 ὑπόπτειον, ὅτι οἱ μαθηταὶ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἦσαν συνηνωμένοι, οὐδ' ἕμαθον ἴσως τὰ κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς Πεντηκοστῆς, ἕνεκα τῆς παρουσίας ἀπείρου ἐν Ἱερουσαλὴμ πλήθους, γενόμενα. Ἡ ἐπιτέλεσις θαύματός τινος ὑπὸ τῶν Ἀποστόλων ἀφύπνισε τὴν καθεύδουσαν τέως τῶν Ἰουδαίων κακίαν. Ἡμέραν τινὰ ὁ Πέτρος καὶ Ἰωάννης μεταβαίνοντες εἰς τὸν Ναόν, τῇ ἐνάτῃ τῆς προσευχῆς ὥρα, εἶδον χωλὸν τινα ἐκ γενετῆς, ἐπαίτιδα τείνοντα πρὸς αὐτοὺς χεῖρα. Παρὰ τὴν ὑπόδειξιν τοῦ Πέτρου, ὅτι παρὰ πτωχῶν ἀνθρώπων ζητεῖ ἐλεημοσύνην, ὁ χωλός, εἰδισμένος ἐπὶ μακρὰ ἔτη παρὰ τὴν θύραν τοῦ Ναοῦ τὴν καλουμένην ὠραίαν καθήμενος νὰ ἐπιμένῃ ζητῶν ἐλεημοσύνην, ἔπραξε καὶ νῦν τὸ αὐτὸ πρὸς τοὺς Ἀποστόλους ἀπευθυνόμενος. Τότε ὁ Πέτρος ἀντὶ ἐλεημοσύνης ἀπλῆς ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ πιάσας αὐτὸν τῆς δεξιᾶς χειρὸς ἤγειρε καὶ ἐθεράπευσεν αὐτόν· ὁ δὲ παραχρῆμα αἰσθανθεὶς στερεωθέντα τὰ σφυρὰ αὐτοῦ καὶ τῶν ποδῶν τὰς βάσεις, ἐξαλλόμενος ἔστη καὶ περιεπάτει, εἰσελθὼν μετὰ τῶν Ἀποστόλων εἰς τὸν Ναὸν καὶ αἰνῶν τὸν Θεόν. Ἐκθαμβος ὁ λαὸς ἐπὶ τῇ θαυμασίᾳ θεραπείᾳ τοῦ λίαν γνωρίμου αὐτῷ χωλοῦ, συνηδροίσθη περὶ τοὺς Ἀποστόλους, παρασχὼν κρατίστην ἀφορμὴν εἰς δευτέραν τοῦ Πέτρου ὁμιλίαν, εὐπαρρησιαστικωτέραν οὖσαν τῆς πρώτης. Δηλοῖ ὁ Ἀπόστολος ὅτι τὸ θαῦμα ἐγένετο ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, Ἰησοῦ Χριστοῦ· ἅμα δὲ καὶ ὑπομιμνήσκει τῷ λαῷ τὴν πικρὰν ἀλήθειαν, ὅτι ἐσταύρωσε τὸν ἀρχηγὸν τῆς ζωῆς καὶ προσκαλεῖ αὐτὸν εἰς μετάνοιαν, κατακυρῶν τὰ λεγόμενα διὰ τῶν προφητικῶν προρρήσεων. Πλεῖστοι προσῆλθον εἰς τὸν Χριστιανισμόν, αὐξήσαντες τὸν ἀριθμὸν τῶν πιστῶν εἰς πέντε χιλιάδας.

Ἄλλ' ἐνῷ εἰσέτι ἐδίδασκον ἐν τῷ Ναῷ οἱ Ἀπόστολοι «ἐπέστησαν αὐτοῖς οἱ ἱερεῖς καὶ ὁ στρατηγὸς τοῦ ἱεροῦ καὶ οἱ Σαδδουκαῖοι, διαπονούμενοι διὰ τὸ διδάσκειν αὐτοὺς τὸν λαὸν καὶ καταγγέλειν ἐν τῷ Ἰησοῦ τὴν ἀνάστασιν τὴν ἐκ νεκρῶν». Ἦτο ἡδὴ ἑσπέρα καὶ οἱ Ἀπόστολοι ἐφυλακίσθησαν, τῇ δ' ἐπαύριον συνῆλθε καὶ πάλιν τὸ πρὸ ὀλίγου χρόνου δικάσαν καὶ εἰς σταυρικὸν καταδικάσαν θάνατον τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν συνέδριον. Παρῆσαν Ἄννας ὁ Ἀρχιερεὺς καὶ ὁ Καϊάφας, ἐκ τοῦ ἀρχιερατικοῦ γένους, Ἰωάννης ὁ Ἀλέξανδρος καὶ ἄλλοι, πρὸς οὓς ἐρωτηθεὶς ὁ Ἀπόστολος, ἐν ποίᾳ δυνάμει ἢ ἐν ποίῳ ὀνόματι ἐποίησε μετὰ τοῦ Ἰωάννου τὸ θαῦμα, μετὰ καταπλησσοῦσης παρρησίας ἀπεκρίνατο, ὅτι ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Ἰησοῦ τοῦ μόνου τῶν ἀνθρώπων Σωτῆρος τὸ θαῦμα ἐγένετο. Τὰ πάντα ἦσαν ἐκπληκτικὰ διὰ τοὺς ἀκούοντας καὶ ἡ ἀνάμνησις τοῦ ὑπ' αὐτῶν σταυρωθέντος καὶ ἡ παρρησία τῶν Ἀποστόλων. Μὴ δυνάμενοι ὅμως οἱ ἀνετάζοντες αὐτοὺς νὰ πράξωσι τι κατ' αὐτῶν παρηγγειλαν ἀπλῶς «μὴ φθέγγεσθαι μηδὲ διδάσκειν ἐπὶ τῷ ὀνόματι τοῦ Ἰησοῦ». Ἀπτόητοι οἱ Ἀπόστολοι ἐπανελθόντες εἰς τὰ ἴδια καὶ ἐπικαλεσθέντες μετὰ τῶν λοιπῶν τὴν ἐξ ὕψους δύναμιν μετὰ μείζονος ἐλάλου τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ παρρησίας· ὅθεν οἱ Σαδδουκαῖοι κατανοοῦντες, ὅτι οὐδὲν κατώρθωσαν διὰ τῶν ἀπειλῶν, ὅτι ἡ χριστιανικὴ

θρησκεία ἄρδην ἀνατρέπει τὰς δοξασίας τῆς αἰρέσεως αὐτῶν, ἀρνούμενης τὴν τῶν νεκρῶν ἀνάστασιν, πρὸς δὲ φοβούμενοι μὴ οἱ χριστιανοὶ διὰ συστάσεώς τινος ζητήσωσι νὰ ἐκδικήσωσι τὸν θάνατον τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, συνέλαβον πάλιν τοὺς Ἀποστόλους καὶ ἐν τῇ φυλακῇ ἀσφαλῶς ἐνέκλεισαν. Ἄλλ' ἀπελευθερωθέντες οἱ Ἀπόστολοι νυκτὸς δι' ἀγγέλου μετέβησαν τὴν πρῶϊαν τῆς ἐρχομένης ἡμέρας εἰς τὸν Ναὸν καὶ ἐκήρυττον· ὅτε δὲ τοῦτο ἐγνώσθη τοῖς Σαδδουκαίοις ἀπεστάλη στρατηγὸς μετὰ φρουρᾶς καὶ συνέλαβε τοὺς Ἀποστόλους, ἀγαγὼν πρὸς τὸ Συνέδριον «οὐ μετὰ βίας, ἐφοβοῦντο γὰρ τὸν λαὸν ἵνα μὴ λιθασθῶσι».

Παραστάντας τοὺς Ἀποστόλους ἐν τῷ Συνεδρίῳ ἐλέγχουσιν ἐπὶ τῇ παραβάσει τοῦ παραγγέλματος αὐτῶν οἱ Σαδδουκαῖοι, οἵτινες καὶ ἐβουλεύθησαν νῦν «ἀνελεῖν τοὺς Ἀποστόλους» ἀγανακτήσαντες ἐπὶ τοῖς σεμνοῖς αὐτῶν λόγοις «πειθαρχεῖν δεῖ Θεῷ μᾶλλον ἢ ἀνθρώποις». Μέχρι τῆς στιγμῆς ταύτης οἱ Φαρισαῖοι ἐφαίνοντο ὅλως ἀμέτοχοι τῶν κατὰ τῶν χριστιανῶν ἐνεργειῶν τῶν Σαδδουκαίων· πάντως διότι θεμελιῶδες δόγμα τῆς διδασκαλίας τῶν διωκομένων ἦτο ἡ ἀνάστασις τῶν νεκρῶν, περὶ ἧς διεφέροντο πρὸς τοὺς Σαδδουκαίους οἱ Φαρισαῖοι. Νῦν δὲ ὁ κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου διαπρεπέστατος αὐτῶν ἀντιπρόσωπος ἐν Ἱεροσολύμοις, παρῶν ἐν τῷ Συνεδρίῳ, ὁ Γαμαλιήλ, ἐπενέβη ὑπὲρ τῶν Ἀποστόλων, προσαγαγὼν πρόσφατα παραδείγματα δημαγωγῶν τινῶν, οἵτινες οὐδὲν ἔπραξαν· διότι τὸ ἔργον αὐτῶν οὐδαμῶς προήρχετο παρὰ τοῦ Θεοῦ «Καὶ τὰ νῦν λέγω ὑμῖν, προσέθηκεν ὁ Γαμαλιήλ, ἀπόστητε ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων τούτων καὶ ἐάσατε αὐτούς· ὅτι ἐὰν ἧ ἐξ ἀνθρώπων ἡ βουλή αὕτη ἢ τὸ ἔργον τοῦτο καταλυθήσεται· εἰ δὲ ἐκ Θεοῦ ἐστὶν οὐ δύνασθε καταλῦσαι αὐτὸ μήποτε καὶ θεομάχοι εὐρεθῆτε». Ἡ γνώμη τοῦ Γαμαλιήλ ἐφάνη λίαν λογικὴ καὶ ἀρεστή· ὅθεν οἱ Σαδδουκαῖοι «προσκαλεσάμενοι τοὺς Ἀποστόλους, δείραντες, παρήγγειλαν μὴ λαλεῖν ἐπὶ τῷ ὀνόματι τοῦ Ἰησοῦ καὶ ἀπέλυσαν αὐτούς», οἱ δὲ «ἐπορεύοντο χαίροντες ἀπὸ προσώπου τοῦ συνεδρίου, ὅτι ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ (τοῦ Ἰησοῦ) κατηξιώθησαν ἀτιμασθῆναι· πᾶσάν τε ἡμέραν ἐν τῷ ἱερῷ καὶ κατ' οἶκον οὐκ ἐπαύοντο διδάσκοντες καὶ εὐαγγελιζόμενοι Ἰησοῦν τὸν Χριστόν».

Ο ΑΡΧΙΔΙΑΚΟΝΟΣ ΣΤΕΦΑΝΟΣ

Αλλ' ἤδη ἐν τῇ ἐσωτερικῇ ζωῇ τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων ἤρξατο ἀναφαινομένη ὑπόκωφός τις ἀντίδρασις μεταξὺ τοῦ ἀκραιφνοῦς Χριστιανισμοῦ καὶ τοῦ ἰουδαϊζόντος, μεταξὺ τῶν «Ἑβραίων» καὶ τῶν «Ἑλληνιστῶν»,

48 οἵτινες ἐπλήρουν τὰς τάξεις αὐτῆς. Ἑλληνισταὶ ἦσαν οἱ ἐν τῇ διασπορᾷ ζῶντες Ἰουδαῖοι, ἐλληνίζοντες τὴν φωνὴν καὶ ἐλευθεριάζοντες τὰ φρονήματα. Οἱ ἐν Παλαιστίνῃ διαμένοντες Ἰουδαῖοι, κατ' ἐξοχὴν «Ἑβραῖοι» καλούμενοι, αὐστηρῶς ἐχόμενοι τῆς φαρισαϊκῆς ἐπιτελέσεως τοῦ μωσαϊκοῦ νόμου, δυσπίστως ἀπέβλεπον πρὸς τοὺς ὁμοφύλους αὐτῶν καὶ ἐθεώρουν αὐτοὺς ξένους πρὸς τὸν Ἰουδαϊσμὸν τῶν τελευταίων χρόνων. Ἡ δυσπιστία αὕτη καὶ ἀντίθεσις ἤρξατο ἐκδηλουμένη καὶ ἐν τῷ Χριστιανισμῷ· διότι οἱ ἐξ «Ἑβραίων» χριστιανοὶ οὐδαμῶς διέκοψαν τὰς πρὸς τὸν Ἰουδαϊσμὸν σχέσεις. Ἐτήρουν εἰσέτι τοῦ Νόμου τὰς διατάξεις, ἀπέφευγον τὴν βρῶσιν τῶν ἀπηγορευμένων τροφῶν, ἐτήρουν τὰς νενομισμένας νηστείας, ἐφοίτων εἰς τὸν Ναὸν καὶ προσηύχοντο ἐν ὠρισμέναις ὥραις, καθυπεχρεοῦντο εἰς «εὐχὰς» ἐγκρατείας καὶ ἰλαστηρίους θυσίας, ἐώρταζον τὰς κοινὰς ἰουδαϊκὰς ἐορτὰς, τέλος περιετέμνοντο, ὄντες «εὐσεβεῖς κατὰ τὸν Νόμον», «ζηλωταὶ τοῦ Νόμου», καίτοι «πεπιστευκότες εἰς Χριστόν». Οἱ ἕλληνισταὶ καὶ δὴ οἱ Ἕλληνες, ὧν τινες εἶχον ἤδη προσέλθει εἰς τὸν Χριστιανισμόν, ὡς ὁ Ἄντιοχεὺς Νικόλαος, οὐ μόνον ἀπεξενοῦντο ἡμέρα τῇ ἡμέρα ἀπὸ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐθεώρουν αὐτὸν ὅλως περιττόν, μετὰ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἔνεκα τούτου ἔμελλε νὰ παρουσιασθῇ ἐν τῇ νεοπαγεῖ Ἐκκλησίᾳ σοβαρὸν ζήτημα, περὶ τῆς σχέσεως τοῦ Μωσαϊκοῦ νόμου πρὸς τὸ Εὐαγγέλιον. Ἄλλ' ἡ ὑποπόσκουσα ἐν αὐτῇ ἀντίθεσις τῶν δύο ρευμάτων ἐξεδηλώθη τὸ πρῶτον ἐν τῷ γογγυσμῷ τῶν ἕλλητιστῶν ὅτι παρεθεωροῦντο αἱ χῆραι αὐτῶν ἐν τῷ φιλανθρωπικῷ ἔργῳ τῆς Ἐκκλησίας. Ὅθεν οἱ Ἀπόστολοι, συγκαλέσαντες τὴν Ἐκκλησίαν, προὐκάλεσαν τὴν ἐκλογὴν ἑπτὰ ἀνδρῶν, πρὸς ἀνάληψιν τῆς διακονίας ἐκείνης· τοιοῦτοι δὲ ὑπεδείχθησαν ἕξ ἕλληνισταὶ καὶ εἷς Ἕλληνας, ὁ Στέφανος, Φίλιππος, Πρόχορος, Νικάνωρ, Τίμων, Παρμενᾶς καὶ Νικόλαος, οὓς οἱ Ἀπόστολοι, διὰ τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν, ἐχειροτόνησαν «διακόνους», τάξαντες αὐτοὺς ἐπὶ τῆς ἐπιμελείας τῶν χηρῶν, ἀναθέσαντες συγχρόνως εἰς τινὰς αὐτῶν καὶ τὴν διδασκαλίαν τοῦ θείου λόγου.

Κατ' ἐξοχὴν ὅμως εἰς τὴν διακονίαν ταύτην ἀφιερῶθησαν οἱ Ἀπόστολοι· αἱ δὲ τάξεις τῶν πιστῶν ὀσημέραι ἐπυκνοῦντο. Ἡ ἀπλότης, ὁ ζῆλος, τὰ πνευματικὰ τῶν χριστιανῶν χαρίσματα, ἢ μετὰ παρρησίας διδασκαλία τοῦ Χριστιανισμοῦ προσείλκυντο εἰς αὐτὸν πολλοὺς ἔκ τε τοῦ λαοῦ καὶ ἐκ τῶν τάξεων τῶν ἱερέων καὶ τῶν φαρισαίων. Οἱ τελευταῖοι οὗτοι προσήρχοντο εἰς αὐτόν, οὐ μόνον διότι κατεπείδοντο ὑπὸ τοῦ Ἀποστολικοῦ κηρύγματος, ἀλλὰ καὶ διότι ἐξηκολούθουν μένοντες ἐν τῷ Ἰουδαϊσμῷ, καὶ μετὰ τὴν εἰς Χριστόν πίστην. Ὅθεν ὑπῆρξε πάντως μεγάλη ἢ ἐκπληξίς αὐτῶν, ὅτε εἷς τῶν Διακόνων, ὁ Στέφανος, ἀνὴρ πίστεως πλήρης καὶ ἁγίου Πνεύματος, ἐφαίνετο ἀνατρέπων παντελῶς τὸν Νόμον. Συζητήσεις διεσχίσθησαν ἐν ταῖς συναγωγαῖς τῆς Ἱερουσαλήμ περὶ τῆς σημασίας τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης μετὰ τὴν ἔλευσιν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ· ὁ

δὲ Στέφανος διετύπωσε τὴν ὀρθὴν γνώμην, ὅτι ἡ Παλαιὰ Διαθήκη ἀπώλεσε νῦν πᾶσαν αὐτῆς τὴν σημασίαν καὶ ὅτι οἱ ἄνθρωποι σώζονται μόνον διὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Οἱ ἀντίπαλοι αὐτοῦ, μὴ ἰσχύοντες «ἀντιστῆναι τῇ σοφίᾳ καὶ τῷ πνεύματι ᾧ ἐλάλει», διέσπειραν τὴν συκοφαντίαν κατ' αὐτοῦ, ὡς λαλοῦντος «*ρήματα βλάσφημα εἰς Μωσῆν τε καὶ τὸν Θεόν*» καὶ «*συνεκίνησαν τὸν λαὸν καὶ τοὺς πρεσβυτέρους καὶ τοὺς γραμματεῖς καὶ ἐπιστάντες συνήρπασαν αὐτὸν καὶ ἔστησαν εἰς τὸ Συνέδριον*». Οἱ παρουσιασθέντες ψευδομάρτυρες εἶπον, «*ὁ ἄνθρωπος οὗτος οὐ παύεται ῥήματα βλάσφημα λαλῶν κατὰ τοῦ τόπου τοῦ ἁγίου τούτου καὶ τοῦ Νόμου· ἀκηκόαμεν γὰρ αὐτοῦ λέγοντος, ὅτι ὁ Ἰησοῦς ὁ Ναζωραῖος, οὗτος καταλύσει τὸν τόπον τοῦτον καὶ ἀλλάξει τὰ ἔθνη, ἃ παρέδωκεν ἡμῖν Μωσῆς*». Τοιαύτη καταγγελία, ἀποδεικνυόμενη ἀληθῆς ἔμελλε, κατὰ τὸν Νόμον, νὰ τιμωρηθῇ διὰ λιθοβολισμοῦ· ἐπειδὴ δὲ οὐδὲν κώλυμα φαίνεται παρεμβαλοῦσα ἢ ἐν Ἱεροσολύμοις ρωμαϊκῆ ἀρχῆ, ὁ φόνος τοῦ Στεφάνου ἐφαίνετο ἄφρευκτος.

Ἐννοεῖ τοῦτο καλῶς, ἐν μέσῳ τοῦ παρανόμου Συνεδρίου ἰστάμενος ὁ Ἀρχιδιάκονος· ἡ δ' ἔμπνευσις, ἣτις ἐπικατέλαβεν αὐτόν, κατὰ τὰς ἱεράς ἐκείνας στιγμὰς, προσέδωκε τῇ ἐξωτερικῇ αὐτοῦ ὄψει, τῷ παραστήματι, τῇ στάσει, ἔκτακτον ὅλως αἴγλην καὶ ἐξαισίαν λάμπιν· ἀτενίσαντες δὲ «*εἰς αὐτὸν ἅπαντες οἱ καθεζόμενοι ἐν τῷ Συνεδρίῳ εἶδον τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ὡς πρόσωπον ἀγγέλου*». Τὴν ἔξαρσιν ταύτην τοῦ μελλοθανάτου πρωτομάρτυρος διέκοψεν ἡ ἀγρία φωνὴ τοῦ προκαθημένου Ἀρχιερέως Ἰωνάθαν «*εἰ ἄρα ταῦτα οὕτως ἔχει;*». Ἀποκρινόμενος ὁ Στέφανος, ἐν θαυμασίᾳ δημηγορίᾳ, ἀποκρούει, πρὸ παντός, τὴν ἐπὶ βλασφημίᾳ κατηγορίαν, ἀποκαλῶν τὸν Θεὸν «*Θεὸν τῆς δόξης*», μετὰ σεβασμοῦ λαλῶν περὶ τοῦ Μωϋσέως καὶ τῆς ἐν Σινᾷ νομοθεσίας. Ἄλλ' ἀνασκοπῶν τὴν ὅλην ἱστορίαν τοῦ Ἰσραηλιτικοῦ λαοῦ ζητεῖ ν' ἀποδείξῃ τὴν θεμελιώδη ιδέαν, ἐξ ἧς ἀφωρμάτο ἐν τῇ διδασκαλίᾳ αὐτοῦ, ὅτι ὁ Νόμος κατέστη περιττὸς ἐν τῷ Χριστιανισμῷ. Πάν τὸ ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ εἶχε προτυπωτικὴν σημασίαν· αὐτὸς ὁ Ναὸς τοῦ Σολομῶντος οὐδεμίαν πλέον ἔχει σημασίαν, διότι ὁ Ὑψιστος κατοικεῖ ἐν ἀχειροποιήτοις ναοῖς, αἱ τελεταὶ τοῦ Ναοῦ, αἱ παραδόσεις, ἀνήκουσιν εἰς τὸ παρελθόν, παρῆλθεν ἡ σκιά τοῦ νόμου ἐλδούσης τῆς χάριτος. Τὰς ἀληθείας ταύτας οἱ ἀκροαταὶ τοῦ Στεφάνου οὐ μόνον οὐδαμῶς ἀπεδέχοντο, ἀλλὰ καὶ θὰ ἤθελον νὰ καταπνίξωσιν ἐν αἵματι, «*διεπρίοντο τὰς καρδίας αὐτῶν καὶ ἔβρυχον τοὺς ὀδόντας ἐπ' αὐτόν*». Ὅθεν ὁ Στέφανος, ἀνακόπτων αἴφνης τὴν σειρὰν τοῦ λόγου αὐτοῦ καὶ πρὸς τοὺς ἀκροατὰς ἀποστρεφόμενος, εἶπεν, ἐν ἱερᾷ ἀγανακτήσει, «*σκληροτράχηλοι καὶ ἀπερίμητοι τῇ καρδίᾳ καὶ τοῖς ὠσίν, αἶτι τῷ Πνεύματι τῷ ἁγίῳ ἀντιπίπτετε, ὡς οἱ Πατέρες ὑμῶν καὶ ὑμεῖς· τίνα τῶν Προφητῶν οὐκ ἐδίωξαν οἱ πατέρες ὑμῶν; καὶ ἀπέκτειναν τοὺς προκαταγγεῖλαντας περὶ τῆς ἐλεύσεως τοῦ Δικαίου, οὗ νῦν ὑμεῖς προδόται καὶ φονεῖς γεγέννησθε*

50 οἴτινες ἐλάβετε τὸν νόμον εἰς διαταγὰς ἀγγέλων καὶ οὐκ ἐφυλάξατε». Ἐνθους ὁ ὁμολογητὴς τοῦ Δικαίου ἀποσπᾶσας τοὺς ὀφθαλμοὺς ἀπὸ τοῦ λυσσῶντος κατ' αὐτοῦ ἀκροατηρίου «*θεωρῶ, εἶπε, τοὺς οὐρανοὺς ἀνεωγμένους καὶ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐκ δεξιῶν ἐστῶτα τοῦ Θεοῦ*». Ἄλλ' ἀκάδεκτοι νῦν καὶ θηριώδεις, ἀποφράττοντες τὰ ὄτα ἵνα μὴ δῆθεν ἀκούσωσι τὴν βλασφημίαν περὶ τῆς θεότητος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐπετέθησαν οἱ Ἰουδαῖοι κατὰ τοῦ Στεφάνου καὶ ἐκβαλόντες αὐτὸν ἔξω τῆς πόλεως ἐλιθοβόλουν αὐτόν. Ὁ ἅγιος μάρτυς ἐν τῷ μέσῳ τῆς χαλάζης τῶν λίθων ἀπευθυνόμενος πρὸς τὸν ὑπὲρ οὗ ἐμαρτύρει Σωτῆρα «*Κύριε Ἰησοῦ δέξαι τὸ πνεῦμα μου*», ἔλεγεν, ἅμα δὲ καθῆκον ἀγάπης πρὸς τοὺς ἐχθροὺς ἐπιτελῶν «*θεὶς τὰ γόνατα ἔκραξε φωνῇ μεγάλῃ, Κύριε μὴ στήσης αὐτοῖς τὴν ἁμαρτίαν ταύτην, καὶ τοῦτο εἰπὼν ἐκοιμήθη*». Οὕτως ἐμαρτύρησεν ὁ ἅγιος Στέφανος «*ἡ ἀπαρχὴ τῶν μαρτύρων, διδάσκαλος τῶν ὑπὲρ Χριστοῦ πόνων, κρηπὶς τῆς καλῆς ὁμολογίας· πρὸ γὰρ Στεφάνου οὐδεὶς ὑπὲρ τοῦ Εὐαγγελίου ἐξέχεεν αἷμα*». Κατὰ τοὺς ἰουδαϊκοὺς νόμους τὰ σώματα τῶν λιθοβολουμένων ἀνηρτῶντο ἐπὶ στήλης, ἵνα καταφανῆ γένωνται εἰς παραδειγματισμὸν τοῦ λαοῦ, μέχρις ἐσπέρας τῆς ἡμέρας τοῦ θανάτου αὐτῶν. Ὅθεν περὶ τὴν ἐσπέραν φαίνεται τῆς ἡμέρας τοῦ μαρτυρικοῦ θανάτου τοῦ ἁγίου Στεφάνου «*ἄνδρες εὐλαβεῖς*» τ.ξ. οἱ ἐκ τῶν προσηλύτων Ἑλλήνων χριστιανοί, «*προσελθόντες συνεκόμισαν τὸν Στέφανον καὶ ἐποίησαντο κοπετὸν μέγαν ἐπ' αὐτῷ*». Τὸ αἷμα αὐτοῦ ἔμελλε νὰ καταρδεύσῃ τὸ θεοφύτευτον τῆς Ἐκκλησίας δένδρον ἵνα ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον εὐρυνθέντες οἱ κλῶνοι αὐτοῦ περιλάβωσι πᾶσαν τὴν οἰκουμένην· «*καθάπερ γάρ, λέγει τις τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, τὸ πῦρ τῆς ἐπιτηδεΐας ὕλης δραξάμενον εἰς ὕψος αἶρει τὴν φλόγα καὶ περιφανεστέραν τὴν αὐγὴν ἀπεργάζεται, οὕτω τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐν τῇ τοῦ Στεφάνου μεγαλοφυΐᾳ γενόμενον, ἐκδηλοτέρας ἐποίει τὰς ἀκτῖνας τῆς χάριτος... ὁ μέγας Στέφανος, καθάπερ οἱ ἔμπειροι τῶν ἀθλητῶν, εἰς γῆν κληθεὶς, τὸ χαλεπὸν σύντριμμα τοῦ ἀντικειμένου εἰργάσατο. Ἐντεῦθεν γὰρ γίνεται τοῖς Ἀποστόλοις ἐπὶ τὴν οἰκουμένην ὁ δρόμος, αὕτη τῆς πανταχοῦ τοῦ λόγου διαφοιτήσεως ἡ ἀρχή. Εἰ γὰρ μὴ τῇ κατ' ἐκείνου μαιφονία ὁ δῆμος τῶν Ἰουδαίων κατὰ τῶν Ἀποστόλων ἐμάνη, μόνοις ἂν τάχα Ἱεροσολύμοις ἡ τοῦ Εὐαγγελίου χάρις ἐναπεκλείετο*».²

² Ἀστερίου Ἀμασειάς, Ἐγκώμιον εἰς τὸν ἅγιον Στέφανον, Πατρ. Migne 40, 340-341. -Γρηγορίου Νύσσης, Ἐγκώμιον εἰς τὸν ἅγιον Στέφανον, Migne 46, 705-708. Τὸν τόπον τοῦ λιθοβολισμοῦ τοῦ ἁγίου Στεφάνου τινὲς μὲν ὀρίζουσι πρὸς βορρᾶν τῆς Ἱερουσαλήμ, παρὰ τὴν πύλην τῆς Δαμασκοῦ (Robinson), ἕτεροι παρὰ τὴν πύλην τοῦ Ἡρώδου (Schulz) καὶ τρίτοι ἐν τῇ φάραγγι τῶν Κέδρων (Tobler). Ἡ Τρίτη αὕτη γνώμη συνάδει πρὸς τὴν ἀρχαίαν παράδοσιν («*Μαρτύριον τοῦ ἁγίου πρωτομάρτυρος Στεφάνου καὶ εὑρεσις τῶν λειψάνων αὐτοῦ*», ἐν Α. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Ἀνελέκτοις Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας τ. Ε΄, σ.28) καὶ τὰς νεώτερας ἐπιστημονικὰς ἐρεῦνας (τοῦ Vaillhé ἰδίως καὶ ἄλλων).

Ο ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΠΑΥΛΟΣ

Ὅπως δὲ μέγας διωγμὸς ἐξεγερθεὶς ἐν Ἱεροσολύμοις κατὰ τῶν χριστιανῶν ἐφυγάδευσε πολλοὺς αὐτῶν καὶ διέσπειρεν αὐτοὺς ἀνὰ τὰς χώρας τῆς Σαμαρείας καὶ Ἰουδαίας κήρυκας τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἐμμανέστερος αὐτῶν διώκτης ὑπῆρξεν ὁ Σαῦλος, ὅστις κατήγετο ἐκ Ταρσοῦ τῆς Κιλικίας, μέγਾਲος τότε ἀκμαζούσης πόλεως, ὁμοίως τῇ Ἀλεξανδρείᾳ καὶ Ἀντιοχείᾳ· ἐγεννήθη δὲ κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς χριστιανικῆς χρονολογίας, διότι ἦτο τριακοντούτης ὅτε περὶ τὸ 35-36 ἔτος ἐπέστρεψεν εἰς Χριστόν. Κατὰ τὴν περιτομὴν ἐκλήθη Σαῦλος, ὅπερ δηλοῖ «ποθητός», ἀλλὰ πρὸς τὸ ἑβραϊκῶ τούτῳ ὀνόματι ἔφερε καὶ τὸ λατινικὸν ὄνομα Παῦλος, ἥδη ἐκ παιδικῆς ἡλικίας· διότι δὲν εἶνε βεβαίως ὀρθὴ ἢ γνώμη τῶν φρονούντων, ὅτι ὠνομάσθη οὕτως ἐκ τῆς εἰς τὸν Χριστιανισμὸν ἐπιστροφῆς τοῦ ἐν Κύπρῳ Σεργίου Παύλου, ἐπειδὴ συνήθως ὁ μαθητὴς προσελάμβανε τοῦ Διδασκάλου τὸ ὄνομα. Πολὺ πιθανὸν, ὅτι τὸ ὄνομα τοῦτο ἦτο οἰκογενειακόν, δοθὲν εἷς τινὰ τῶν προγόνων τοῦ Ἀποστόλου, ἀπελεύθερον ὄντα ἐπισήμου τινὸς Ῥωμαίου. Πρὸς τοῦτο σχετίζεται καὶ τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Σαῦλος εἶχε τὸ δικαίωμα τοῦ Ῥωμαίου πολίτου. Ἴσως τὸ δικαίωμα τοῦτο ἐδόθη εἰς τοὺς προγόνους τοῦ Σαύλου ὑπὸ τοῦ Αὐγούστου· διότι κατὰ τὸν ἐμφύλιον πόλεμον μεταξὺ Βρούτου καὶ Κασίου κατὰ τοῦ Αὐγούστου καὶ Ἀντωνίου οἱ κάτοικοι τῆς Ταρσοῦ ἐτάχθησαν ὑπὸ τοὺς δευτέρους, ἐπειδὴ δὲ ἠττήθησαν, πολλοὶ αὐτῶν ἐπωλήθησαν ὡς δοῦλοι. Ὁ Αὐγούστος μετὰ τὴν νίκην αὐτοῦ ἀπηλευδέρωσεν αὐτοὺς καὶ ἐπανήγαγεν εἰς τὴν πατρίδα αὐτῶν μετὰ τοῦ δικαιώματος τοῦ Ῥωμαίου πολίτου. Πολὺ πιθανὸν λοιπόν, ὅτι τότε ἡ οἰκογένεια τοῦ Σαύλου ἔλαβε τὸ δικαίωμα τοῦτο, ὅπερ δὲν ἦτο σπάνιον διὰ τοὺς Ἰουδαίους. Εἶνε ἀναμφίβολον, ὅτι ἦτο δι' αὐτὸν κληρονομικόν, ἀφ' ἧς δὲ στιγμῆς ἤρξατο κηρύττων μεταξὺ τῶν ἐθνῶν ὠνομάσθη ἀποκλειστικῶς διὰ τοῦ δευτέρου αὐτοῦ ὀνόματος, μεθ' οὗ συνεδέετο καὶ τὸ δικαίωμα τοῦ Ῥωμαίου πολίτου. Ἐν τῇ πατρικῇ, τῇ ἐκ φυλῆς Βενιαμὴν καταγομένη οἰκογενεῖα αὐτοῦ, ἦτο πιθανῶς μόνος υἱὸς μετὰ τινος ἀδελφῆς· ἤξιώθη δὲ ἰδιαιτέρως μερίμνης καὶ ἀγάπης τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, Φαρισαίου ὄντος καὶ αὐστηροῦ τῶν πατρικῶν παραδόσεων ζηλωτοῦ. Ἐν Ταρσῷ φαίνεται διδασκῆς τὸν μωσαϊκὸν νόμον· ἀλλ' ἐν νεαρῷ ἔτι ἡλικίᾳ ἀπεστάλη εἰς Ἱεροσόλυμα παιδευθεὶς παρὰ τῷ ἐνδόξῳ Γαμαλήλ, συνδιδασκῆς ἅμα καὶ τὴν τέχνην τοῦ σκηνοποιοῦ· διότι ἀπῆται ὁ νόμος ἵνα πᾶς Ἰουδαῖος διδάσκηται τέχνην τινά. Ἡ καθόλου αὐτοῦ παρὰ τῷ Γαμαλήλ παιδεία ἦτο φαρισαϊκὴ, καταστήσασα αὐτὸν ἀκριβῆ τοῦ Νόμου γνώστην καὶ ζηλωτὴν· συγχρόνως δὲ καὶ κλασικῆ, διότι ἄριστα ἐγίνωσκε τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν λαλουμένην τότε καὶ ἐν Ταρσῷ καὶ ἐν Ἱερουσαλήμ. Τοῦτο ἠδύνατο νὰ συντελέσῃ εἰς μεγάλην ἐπιτυχίαν τοῦ κηρύγματος αὐτοῦ. Τὸν μέγαν

αὐτοῦ ζῆλον ὁ Σαῦλος ἐγκαίρως ἐξεδήλωσεν ἐν τῷ φόνῳ τοῦ Ἀρχιδιακόνου Στεφάνου· διότι εἰς τοὺς πόδας αὐτοῦ ἐναπέθεντο τὰ ἱμάτια αὐτῶν οἱ τὸν Στέφανον λιθοβολήσαντες. Τότε ἔχων πιθανῶς διακονίαν τινὰ παρὰ τοῖς Φαρισαίοις, τοῖς κατ' ἐξοχὴν, τοῦντεῦθεν, διώκταις τοῦ Χριστιανισμοῦ, «ἦν συνευδοκῶν τῇ ἀναιρέσει τοῦ Στεφάνου». Ὑστερον δὲ «ἐλυμαίνεται τὴν Ἐκκλησίαν, σύρων τε ἄνδρας καὶ γυναῖκας, κατὰ τοὺς οἴκους εἰσπορευόμενος, παρεδίδου εἰς φυλακὴν». Ἔτι πλέον μὴ ἀρκούμενος εἰς ὅ,τι ἐν Ἱεροσολύμοις ἔπραξεν, ἀπεφάσισεν ἵνα καταδιώξῃ τοὺς χριστιανούς καὶ ἐν Δαμασκῷ, ἀφοῦ ἄλλως τε ἠραιώθησαν αἱ τάξεις αὐτῶν ἐν Ἱεροσολύμοις, διὰ τῆς φυγῆς, οἱ δὲ ἐναπομείναντες ἐκρύπτοντο, φοβούμενοι τὴν ἀνεπίσχετον αὐτοῦ ὀρμὴν, ἐπιζητοῦσαν, μετὰ φαρισαϊκοῦ φανατισμοῦ, τὴν ἐξαφάνισιν τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Ἄλλ' οἱ φυγόντες, ὅπου μετέβαινον διέδιδον τὴν διδασκαλίαν, ἐφ' ἣ ἐδιώκοντο· μάλιστα δὲ ὁ διάκονος Φίλιππος μεταβὰς εἰς Σαμάρειαν ἐκήρυξε πρῶτος αὐτός, μακρὰν τοῦ Ἰουδαϊκοῦ κέντρου, τὸ Εὐαγγέλιον, ἐν χώρα, ἣτις ἦτο ἀπηλλαγμένη τῶν φαρισαϊκῶν ἐπιδράσεων καὶ εἶχε καθαρωτέρας περὶ τοῦ προσδοκωμένου Μεσσίας ἰδέας. Ἄλλ' ἐταράσσετο ἡ Σαμάρεια κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἐκ τῶν ἔργων τοῦ περιβοήτου Σίμωνος Μάγου, ὃν ὑπελάμβανον οἱ θαυμάζοντες αὐτὸν ὡς ὑπερφυσικόν τι ὄν. Οὐχ ἦττον τὸ κήρυγμα τοῦ Φιλίππου ἔσχεν ἀγαθὰ ἀποτελέσματα, «προσεῖχόν τε οἱ ὄχλοι τοῖς λεγομένοις ὑπὸ τοῦ Φιλίππου ὁμοθυμαδόν»· πολλοὶ δὲ ἄνδρες καὶ γυναῖκες ἐβαπτίζοντο. Ἐξίστατο καὶ αὐτὸς ἔτι ὁ διὰ τῆς μαγείας ἀγυρτεῶν Σίμων, θεωρῶν τὰ ἐν ὀνόματι τοῦ Ἰησοῦ ὑπὸ τοῦ Φιλίππου ἐπιτελούμενα σημεῖα καὶ προσῆλθεν εἰς τὸν Χριστιανισμόν. Ἐν Ἱεροσολύμοις ἐγνώσθη, οὐχὶ πάντως ἄνευ ἐκπλήξεως, «ὅτι δέδεκται ἡ Σαμάρεια τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ», ἀπεστάλησαν δὲ οἱ Ἀπόστολοι Πέτρος καὶ Ἰωάννης, «οἵτινες καταβάντες προσηύξαντο περὶ αὐτῶν ὅπως λάβωσι Πνεῦμα ἅγιον (οὐπω γὰρ ἦν ἐπ' οὐδενὶ αὐτῶν ἐπιπεπτωκός, μόνον δὲ βεβαπτισμένοι ὑπῆρχον εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ), τότε ἐπετίθουν τὰς χεῖρας ἐπ' αὐτοὺς καὶ ἐλάμβανον Πνεῦμα ἅγιον». Ὁ Σίμων ὁμως ἠθέλησε ν' ἀγοράσῃ τὴν δύναμιν τῆς μεταδόσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἀλλ' ὁ Πέτρος ἀπέκρουσεν αὐτὸν μετ' ἀγανακτήσεως καὶ ἐπετίμησε· μείνας δ' ἐπὶ μικρὸν μετὰ τοῦ Ἰωάννου ἐν Σαμαρείᾳ πρὸς διδασκαλίαν τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ ἐπέστρεψεν εἰς Ἱερουσαλήμ.

Οὕτω προσῆλθον εἰς τὸν Χριστιανισμόν οἱ Σαμαρεῖται καὶ δι' αὐτοῦ ἐπληροῦτο τὸ χωρίζον τέως Ἰουδαίους καὶ Σαμαρείτας χάσμα, δι' αὐτοῦ ἔμελλον νὰ συνενωθῶσι πάντα τὰ ἔθνη εἰς μίαν πίστιν. Θεία ἐμπνεύσει καὶ ἐντολῇ ὁ Φίλιππος ἀπελθὼν ἐκ Σαμαρείας μετέβη εἰς τὴν ἀπὸ Ἱερουσαλήμ εἰς Γάζαν ἄγουσαν ὁδόν, ἔνθα συνήνητησεν αἰδίσιπα εὐνοῦχον οἰκονόμον τῆς Κανδάκης βασιλείσεως τῶν Αἰθιοπῶν, ὅστις, ὡς προσήλυτος τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, ἐλθὼν ἵνα προσκυνήσῃ, ἐπέστρεψεν οἴκαδε, ἀναγινώσκων καθ' ὁδὸν τὴν ἁγίαν Γραφήν. Ὁδηγηθεὶς ὁ

Φίλιππος νὰ προσεγγίση πρὸς τὸ ἄρμα αὐτοῦ καὶ ἀκούσας τὸ ἀναγινωσκόμενον χωρίον ἠρώτησε τὸν Αἰθίοπα ἂν ἐννοῇ τ' ἀναγινωσκόμενα, *«πῶς γὰρ ἂν δυναίμην, ἀπεκρίνατο ἐκεῖνος, ἐὰν μὴ τις ὁδηγήσῃ με;»* καὶ παρεκάλεσε τὸν Φίλιππον ἵν' ἀναβάς εἰς τὸ ἄρμα καθήσῃ παρ' αὐτῷ. Τὸ χωρίον τοῦ Ἡσαΐου, ὅπερ ἀνεγίνωσκεν ὁ Αἰθίοψ προέλεγε τὴν ἀγόγγυστον καὶ ἐκούσιον θυσίαν, ἣν δὲ ὑφίστατο ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν τῶν ἀνθρώπων. Ἐν τῇ ἐκουσίᾳ αὐτοῦ ταπεινώσει ἐπετελεῖτο ἡ κρίσις τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' οὐδεὶς ἐκ τῶν διωξάντων καὶ φονευσάντων αὐτὸν ἐγίνωσκε τὴν θείαν αὐτοῦ καταγωγὴν. Ὁ Φίλιππος ἐξήγησεν εἰς τὸν διαποροῦντα εὐνοῦχον τοὺς λόγους τοῦ προφήτου, ἀναφερομένους εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν, εἴλκυσε εἰς τὴν εἰς αὐτὸν πίστιν καὶ ἐβάπτισεν αὐτόν. Ὁ Κύριος διὰ τῆς θαυμασίας, μετὰ τὸ βάπτισμα, ἀρπαγῆς τοῦ Φιλίππου, ἠυδόκησεν ἵνα δείξῃ τῷ Αἰθίοπι τὴν πραγματικότητα τῆς ἐπιτελεσθείσης σωτηρίας αὐτοῦ, ὁ δὲ Φίλιππος εὐρεθεὶς εἰς Ἄζωτον μετέβη εἰς Καισάρειαν, ἔνθα οἰκογενειακῶς διέμεινε, εὐαγγελιζόμενος καὶ διδάσκων ἐν ταῖς πόλεσι, δι' ὧν διήρχετο. Οὕτω δέ, κατὰ τὴν εὐδοκίαν τοῦ Θεοῦ, ὁ κατὰ τῶν ἐν Ἱερουσαλὴμ χριστιανῶν ἐξεγερεθεὶς διωγμὸς συνετέλεσεν εἰς τὴν εὐρυτέραν διάδοσιν τῆς νέας θρησκείας.

Σχεδὸν ταυτοχρόνως μέγα διὰ τὸν Χριστιανισμὸν ἐπετελεῖτο γεγονός, ἢ εἰς αὐτὸν ἐπιστροφὴ τοῦ Σαῦλου. Φέρων οὗτος πληρεξούσια γράμματα παρὰ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν, καθ' ὃ αὐταὶ εἶχον προνόμιον ἵνα ἐλευθέρως ἐξετάζωσι τὰς θρησκευτικὰς ὑποθέσεις καὶ τῶν ἐν τῇ διασπορᾷ Ἰουδαίων, προσήγγιζεν ἤδη εἰς Δαμασκὸν μετὰ τῶν συνοδῶν αὐτοῦ. Ἡ ψυχολογικὴ αὐτοῦ κατάστασις ἦτο τοιαύτη, ὥστε ἐν τῇ φυσικῇ πορείᾳ τῶν πραγμάτων ἦτο ἀδύνατος ἢ μεταβολὴ τῆς διευθύνσεως, ἢ τινὶ ἠκολούθει ἢ βούλησις αὐτοῦ, ἀδύνατος ἢ μεταβολὴ τῶν συναισθημάτων καὶ τῶν πεποιθήσεων αὐτοῦ. Ὁ Σαῦλος *«ἐμπνέων ἀπειλῆς καὶ φόνου εἰς τοὺς μαθητὰς τοῦ Κυρίου»* κατεχόμενος ὑπὸ τοῦ πρὸς αὐτοὺς μίσους, ἐν μόνον ἠδύνατο νὰ διανοηθῇ, τὴν πληρεστέραν αὐτῶν καὶ ἀπνηεστέραν τιμωρίαν, τὴν ἐκδίκησιν πρὸς ἱκανοποίησιν ἀκάμπτου φαρισαϊκοῦ φανατισμοῦ. Ἀπητεῖτο θαῦμα πρὸς ριζικὴν μεταβολήν· τοῦτο δ' ἐγένετο οὐ μακρὰν τῆς Δαμασκοῦ, ὅπου αἴφνης περιέστραψε τὸν Σαῦλον θεῖον φῶς ἐξ οὐρανοῦ, οὕτως ἰσχυρόν, ὥστ' ἔρριπεν αὐτὸν χαμαί. Ἀκούσας φωνὴν *«Σαοὺλ Σαοὺλ τί με διώκεις»* περίτρομος ἠρώτησε *«Τίς εἶ Κύριε»*, ὁ δὲ Κύριος εἶπεν *«Ἐγὼ εἰμὶ Ἰησοῦς, ὃν σὺ διώκεις· σκληρόν σοι πρὸς κέντρα λακτίζεις»*. Τρέμων καὶ θαμβῶν ὁ Σαῦλος ἐπεῖπε *«Κύριε τί με θέλεις ποιῆσαι, καὶ ὁ Κύριος πρὸς αὐτόν, Ἀνάστηθι καὶ εἰσελθε εἰς τὴν πόλιν καὶ λαληθήσεται σοι τί σε δεῖ ποιεῖν»*. Οἱ συνοδοὶ τοῦ Σαῦλου εἶδον μὲν φῶς καὶ ἤκουσαν φωνῆς, μηδένα δὲ θεωροῦντες ἔμενον ἐννεοὶ κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ θαύματος τούτου· ὕστερον δ' ἐχειραγώγησαν τὸν Σαῦλον, μὴ βλέποντα, εἰς Δαμασκόν, ἔνθα ὑπῆρχε χρι-

54 στιανός τις ὀνόματι Ἀνανίας, εἰς ὃν ἀπεκάλυψεν ὁ Κύριος τὰ κατὰ τὴν ἐκλογὴν τοῦ Σαῦλου ὡς κήρυκος τοῦ Εὐαγγελίου ἐν τοῖς ἔθνεσι καὶ ἔδωκεν ἐντολήν, ὅπως ἔλθῶν ἐπιθῆ τὰς χεῖρας ἐπ' αὐτὸν πρὸς τὸ ἀναβλέψαι. Ὁ Ἀνανίας, ὅστις λίαν ἐφοβεῖτο τὸν Σαῦλον, ἄτε ἀκούσας πρότερον τὰ κατὰ τῶν χριστιανῶν ὑπ' αὐτοῦ πραχθέντα καὶ τὸν σκοπὸν, δι' ὃν εἰς Δαμασκὸν ἤρχετο, μετὰ τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ Κυρίου ἀνεζήτησεν αὐτόν, ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας τυφλὸν καὶ ἄσιτον ἐν προσευχῇ διαμείναντα, ἀπέδωκεν αὐτῷ δι' ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν τὴν ὄρασιν καὶ τὴν δωρεάν τοῦ ἁγίου Πνεύματος διὰ τοῦ βαπτίσματος. Ἀμέσως δὲ πρὸς ἀληθῆ κατάπληξιν τῶν Ἰουδαίων ἤρξατο ὁ Σαῦλος διδάσκων ἐν ταῖς συναγωγαῖς τῆς Δαμασκοῦ καὶ διὰ τῶν Γραφῶν ἀποδεικνύων τὴν θεότητα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Πρὸς καιρὸν ἀπεμακρύνθη εἰς Ἀραβίαν, ἀλλ' ἐπανελθὼν εἰς Δαμασκὸν δραστηριώτερον ἤρξατο διδάσκων, ὅτε δὴ καὶ ἀπεφάσισαν οἱ Ἰουδαῖοι νὰ δολοφονήσωσιν αὐτόν, νυκτὸς καὶ ἡμέρας ἐπιτηροῦντες τὰς πύλας τῆς πόλεως, τῇ ἀδείᾳ τοῦ ἐπιτοπίου ἄρχοντος Ἀρέδα, βασιλέως τῆς Ἀραβίας. Πρὸς σωτηρίαν καθῆκαν οἱ χριστιανοὶ τὸν Παῦλον ἐν σπυρίδι διὰ τοῦ τείχους τῆς πόλεως, ὁ δὲ, φυγαδευθεὶς, ἔλθων εἰς Ἱερουσαλὴμ καὶ διὰ τοῦ Βαρνάβα παρουσιασθεὶς τοῖς Ἀποστόλοις Πέτρῳ καὶ Ἰακώβῳ, ἀφηγήθη τὰ καθ' ἑαυτόν. Μόλις ὅμως ἐπί τινας ἡμέρας, ἕνεκα τῶν κατ' αὐτοῦ κακούργων βουλευμάτων τῶν Ἰουδαίων, ἔμεινεν εἰς Ἱερουσαλὴμ διδάσκων· τυχὼν δὲ ἀποκαλύψεως ἦλθε διὰ Καισαρείας εἰς Ταρσὸν τὴν πατρίδα αὐτοῦ.

ΔΙΑΔΟΣΙΣ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΥ ΕΝ ΤΟΙΣ ΕΘΝΕΣΙ

Ἐν τῷ μεταξὺ χρόνῳ οἱ Ἀπόστολοι ἐξήρχοντο εἰς τὰς πόλεις τῆς Παλαιστίνης, ἔνθα ἤδη ὑπῆρχον χριστιανοί, καταρτίζοντες αὐτοὺς ἐν τῇ πίστει. Κατὰ τινα τοιαύτην περιοδείαν ὁ Ἄπ. Πέτρος ἦλθεν εἰς Λύδδαν (Διόσπολιν), ἔνθα ἐθεράπευσε τὸν ἀπὸ ὀκταετίας παράλυτον Αἰνέαν, ἐλκύσας διὰ τοῦ θαύματος τούτου εἰς τὸν Χριστιανισμὸν πλείστους κατοίκους τῆς Λύδδης καὶ τοῦ Σάρωνος ἐν τῇ ἀπὸ Λύδδης εἰς Ἰόππην πεδιάδι. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ τελευταίᾳ πόλει ἐτέλεσε τὸ μέγα θαῦμα τῆς ἀναστάσεως τῆς Ταβιδᾶς, δι' οὗ αἴθεις προσῆλθον πολλοὶ εἰς τὸν Χριστιανισμόν. Ἔτι δὲ πλέον παρηγγέλθη ὑπὸ τοῦ Κυρίου ὁ Ἄπόστολος, ὅπως μεταβᾷ εἰς Καισάρειαν βαπτίσει αὐτὸς πρῶτος ἐθνικόν, τὸν Κορνήλιον, ὅστις ἦτο ἀνὴρ «εὐσεβῆς καὶ φοβούμενος τὸν Θεὸν σὺν παντὶ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ ποιῶν

ἐλεημοσύνας πολλὰς τῷ λαῷ καὶ δεόμενος τοῦ Θεοῦ διὰ παντός». Δι' ὄραματος ὑπέδειξεν ὁ Κύριος τῷ Κορνηλίῳ ἵν' ἀποδεχθῆ τὸν Χριστιανισμόν, ὡς κατάντημα τῆς εὐσεβείας αὐτοῦ, προσκαλῶν τὸν Ἀπ. Πέτρον, ἐν Ἰόππῃ τότε εὐρισκόμενον. Ταυτοχρόνως ὁμοῦ καὶ αὐτῷ τῷ Ἀπ. Πέτρῳ ἀπεκάλυψεν ὁ Θεὸς τὸ «μυστήριον» τοῦ «μηδένα κοινὸν ἢ ἀκάθαρτον λέγειν ἄνθρωπον», καθ' ἣν στιγμὴν οἱ τοῦ Κορνηλίου ἀπεσταλμένοι προσελθόντες ἀνεζήτησαν αὐτόν. Μετ' αὐτῶν, συνοδευόμενος καὶ ὑπὸ τινων πιστῶν ἐξ Ἰόππης, μετέβη ὁ Πέτρος εἰς Καισάρειαν πρὸς τὸν Κορνήλιον, ὅστις ὑποδεχόμενος αὐτὸν προσεκύνησε καὶ ἐξήγησε τὴν αἰτίαν, δι' ἣν αὐτὸν ἐκάλεσεν. Ἀκούσας τοῦτον ὁ Πέτρος εἶπε τοὺς περιπύστους ἐκείνους λόγους «ἐπ' ἀληθείας καταλαμβάνομαι, ὅτι οὐκ ἔστι προσωπολήπτης ὁ Θεός, ἀλλ' ἐν παντὶ ἔδνει ὁ φοβούμενος αὐτὸν καὶ ἐργαζόμενος δικαιοσύνην δεκτὸς αὐτῷ ἔστιν». Ἦρξατο ὕστερον ἀναπτύσσειν τὴν διδασκαλίαν περὶ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὡς Σωτῆρος τῶν ἀνθρώπων· ἔτι δὲ αὐτοῦ λαλοῦντος Πνεῦμα ἅγιον ἐπεφοίτησεν ἐπὶ πάντας τοὺς ἐθνικοὺς ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Κορνηλίου, ἀκροωμένους τοῦ Πέτρου, ὅστις καὶ ἐβάπτισεν αὐτούς· οἱ δὲ σὺν αὐτῷ ἐκ περιτομῆς πιστοὶ «ἐξέστησαν, ὅτι καὶ ἐπὶ τὰ ἔθνη ἡ δωρεὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐκκέχυται».

Ἡ εἰδησις τοῦ ἐκτάκτου τούτου γεγονότος κατέφθασε μέχρις Ἱεροσολύμων. Ἄλλ' ἐνταῦθα οἱ ἐξ Ἑβραίων πιστοὶ ἤρξαντο θορυβοῦντες καὶ γογγύζοντες κατὰ τοῦ Πέτρου, λέγοντες αὐτῷ ἐπανελθόντι, ὅτι ἐκοινωνήσεν πρὸς τοὺς ἀκαθάρτους ἐθνικοὺς. Ὁ Ἀπόστολος ἀπολογούμενος διὰ μακρῶν ἐξήγησε τὸ γεγονός, ἀφηγηθεὶς πῶς ἐν Ἰόππῃ εὐρισκόμενος καὶ προσευχόμενος εἶδεν, ἐν ἐκστάσει διατελῶν, τὸ ὄραμα τῆς ὁδόνης, περιεχούσης πάντα τῆς γῆς τὰ τετράποδα καὶ τὰ θηρία καὶ τὰ ἔρπετά καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, τρεῖς δὲ κατελθούσης πρὸς αὐτὸν ἐξ οὐρανοῦ, καὶ πῶς ἤκουσε τῆς παρακελευσάσης αὐτὸν νὰ φάγη ἐκ πάντων ἀδιακρίτως φωνῆς. Εἶπε μὲν ὅτι κατὰ τὸν Μωσαϊκὸν νόμον δὲν ἔφαγε ποτε ἀκάθαρτόν τι, ἀλλ' ἡ φωνὴ ἐπεῖπεν «ἂ ὁ Θεὸς ἐκαθάρισε σὺ μὴ κοίνου». Προσέδηκεν ἐφεξῆς τὰ κατὰ τὴν ἐπιφοίτησιν τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐπὶ τῶν ἐθνικῶν, ὅτ' ἐνεθυμήθη τοὺς λόγους τοῦ Κυρίου «Ἰωάννης μὲν ἐβάπτισεν ὕδατι, ὑμεῖς δὲ βαπτισθήσεσθε ἐν Πνεύματι ἁγίῳ», καὶ ἐβάπτισεν τοὺς ἐθνικοὺς, ἐννοήσας ἐκ πάντων τούτων τὴν ἀπροσωποληψίαν τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ κλήσει καὶ σωτηρίᾳ πάντων ἀνεξαίρετως τῶν ἀνθρώπων· «εἰ οὖν τὴν ἴσην δωρεὰν ἔδωκεν αὐτοῖς ὁ Θεός, ὡς καὶ ἡμῖν, πιστεύσασι ἐπὶ τὸν Κύριον, ἐγὼ τίς ἡμῖν δυνατὸς κωλύσαι τὸν Θεόν;». Ἀκούσαντες ταῦτα οἱ πιστοὶ ἠσύχασαν καὶ ἐδόξασαν τὸν Θεὸν ἐπὶ τῇ εὐδοκίᾳ αὐτοῦ ὅπως καὶ τὰ ἔθνη καταστῶσι μέτοχα τῆς σωτηρίας καὶ τῆς αἰωνίας ζωῆς.

Μικρὸν μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ Πέτρου εἰς Ἱεροσόλυμα ἐκ Καισαρείας ἐγνώσθη ὅτι καὶ οἱ ἐπὶ Στεφάνῳ διωχθέντες πιστοὶ διέδωκαν τὸν Χριστιανισμόν «ἕως Φοινίκης καὶ Κύπρου καὶ Ἀντιοχείας, μηδενὶ λαλοῦντες τὸν λόγον,

56 *εἰμὴ μόνον τοῖς Ἰουδαίοις»,* ὅτι συγχρόνως Κύπριοί τινες καὶ Κυρηναῖοι ἐλθόντες εἰς Ἀντιόχειαν ἐκήρυξαν τὸ Εὐαγγέλιον εἰς τοὺς Ἕλληνας. Τούτου ἕνεκα ἀπεφασίσθη, ἵνα ἐξ Ἱεροσολύμων ἀποσταλῆ ὁ Βαρνάβας πρὸς ἐπιστήριξιν τῶν νέων χριστιανῶν, ὅστις μεταβὰς ἐκεῖ οὐ μόνον τοῦτο κατώρθωσε, παρακαλῶν πάντας *«τῇ προδέσει καὶ τῇ καρδίᾳ προσμένειν τῷ Κυρίῳ»*, τ.ξ. ἐν εἰλικρινεῖα νὰ πιστεύωσι τῷ Κυρίῳ, ἀλλὰ καὶ οὕτω δραστηρίως ἐνήργησεν ὑπὲρ τοῦ Εὐαγγελίου, ὥστε δι' αὐτοῦ *«ὄχλος ἰκανὸς προσετέθη τῷ Κυρίῳ»*. ἀντὶ δὲ νὰ ἐπανέλθῃ εἰς Ἱερουσαλήμ μετέβη εἰς Ταρσὸν καί, παραλαβὼν τὸν ἐκεῖ διαμένοντα Παῦλον, ἐγκατέστη ἐν Ἀντιοχείᾳ, ἐπὶ ἐνιαυτὸν μετ' αὐτοῦ διδάσκων. Διὰ τῶν ἐνεργειῶν ἀμφοτέρων ἡ Ἀντιόχεια μετὰ τὴν πρώτην Μητρόπολιν τοῦ Χριστιανισμοῦ, τὴν Ἱερουσαλήμ, κατέστη Μητρόπολις τοῦ ἐξ ἐθνῶν Χριστιανισμοῦ. Ἐκεῖ τὸ πρῶτον οἱ εἰς Χριστὸν πιστεύσαντες προσέλαβον τὸ ἑαυτῶν ὄνομα *«χριστιανοί»*, οὕτως ὀνομασθέντες, πιθανῶς, ὑπὸ τῶν ἐθνικῶν. Ἄλλ' ἢ ἐν Ἱεροσολύμοις Ἐκκλησία νέον ὑπέστη διωγμὸν.

Ο ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΑΓΡΙΠΠΑΣ. ΔΙΩΓΜΟΣ ΤΩΝ ΑΠΟΣΤΟΛΩΝ

Εἶδομεν ὅτι κατ' ἀρχὰς ἐδιώχθη ὑπὸ μόνων τῶν Σαδδουκαίων, ὕστερον δὲ καὶ ὑπὸ τῶν Φαρισαίων, ἀφ' ἧς στιγμῆς, διὰ τῆς δημηγορίας τοῦ Στεφάνου, σαφῶς κατεφάνη ἡ μεταξὺ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ καὶ Χριστιανισμοῦ διαφορὰ· ἡ πολιτικὴ ὅμως ἀρχὴ τῆς Ἱερουσαλήμ, ἧς ἀντιπρόσωποι ἀπὸ τοῦ 37-41 ἐγένοντο οἱ ρωμαῖοι ἀνθύπατοι τῆς Σαμαρείας καὶ Ἰουδαίας Μάρκελλος καὶ Μαρούλλιος, ὡς καὶ οἱ διοικηταὶ τῆς Συρίας Βιτέλλιος καὶ Πετρώνιος, οὐδὲν ὅπως συμμετέσχον τοῦ διωγμοῦ. Τοῦτο ἐγένετο ἀφ' ἧς ἡμέρας ἀφίκετο εἰς Ἱερουσαλήμ νέος διοικητὴς φέρων τὸν τίτλον Βασιλέως, ὁ Ἡρώδης Ἀγρίππας, ἕγγονος τοῦ Μ. Ἡρώδου³. Ἀνατραφεὶς ἐν Ρώμῃ μετὰ τοῦ Δρούσου, υἱοῦ τοῦ Τιβερίου (18-37) ἔζησε βίον ἀκόλαστον, καταστρέψας τὴν περιουσίαν τῆς μητρὸς αὐτοῦ Βερονίκης. Μετὰ τὸν αἰφνίδιον θάνατον τοῦ Δρούσου ὁ Τιβέριος ἀπεμάκρυνεν ἐκ Ρώμης τὸν συνοργιαστὴν αὐτοῦ Ἀγρίππαν, ὅστις φεύγων, ἄλλως τε, καὶ τοὺς δανειστάς αὐτοῦ, ἠναγκάσθη νὰ καταφύγῃ εἰς τὴν Ἰδουμαίαν, ἔνθα ἕνεκα ἐλλείψεως μέσων συ-

³ Περὶ αὐτοῦ Πρβλ. Ἰωσήπου, Ἰουδαϊκὴν Ἀρχαιολογίαν.

νηρήσεως, καὶ περὶ αὐτοκτονίας πολλάκις ἐσκέφθη. Ἡ οἰκογένεια τῶν Ἡρώδων ἀνεκάθεν οἰκτρὸν ἕξη βίον αἰμομιξίας, δολοφονίας καὶ αἵματοχυσίας. Ἡ ἀδελφὴ τοῦ Ἀγρίππα Ἡρωδιάς συζῶσα μετὰ τοῦ θείου αὐτῆς Ἀντίππα, ἐλεήσασα αὐτόν, προσεκάλεσεν ὡς διοικητὴν τῆς Τιβεριάδος, ὅπου ἐτετράρχευσεν ὁ Ἀντίππας, ὁ φονεὺς Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ. Μετὰ τινα ἔριδα, ἐπὶ τραπέζης συμβῶσαν, ὁ Ἀγρίππας ἠναγκάσθη νὰ φύγῃ πρὸς τὸν διοικητὴν τῆς Συρίας Φλάκκον, παλαιὸν αὐτοῦ φίλον ἐκ Ρώμης· παρ' αὐτῷ ὅμως εὔρεν ἀντίπαλον τὸν ἴδιον αὐτοῦ ἀδελφὸν Ἀριστόβουλον· ὅθεν ἀπῆλθεν ἐγκαίρως ἐκ Συρίας καὶ ἀπεφάσισεν ἵνα ἔλθῃ εἰς Ρώμην, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι τοῦ τυχεῖν εὐνοίας παρὰ τῷ Τιβερίῳ, ὅστις ἐν τῷ μεταξὺ χρόνῳ ἐπληροφορήθη, ὅτι ὁ Δροῦσος ἀπέθανεν οὐχὶ ἔνεκα τοῦ ἀκολάστου αὐτοῦ βίου, ἀλλ' ἔνεκα δηλητηριάσεως ὑπὸ τινος τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ, ὅθεν ἠδύνατο νὰ συμπαθήσῃ πρὸς τὸν παλαιὸν φίλον τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἀγρίππαν. Μετ' ἀπεριγράπτους περιπετείας, ἃς ὑπέστη ἔνεκα τῶν βαρυτάτων αὐτοῦ χρηματικῶν χρεῶν, κατώρθωσεν ὁ πολυμήχανος Ἀγρίππας νὰ εἰσδύσῃ εἰς τὴν Αὐλὴν τοῦ ἀπαισίου τότε γέροντος Τιβερίου καὶ νὰ συνδεθῇ πρὸς τὸν μέλλοντα διάδοχον αὐτοῦ Καλλιγούλαν (37-41) κατὰ τρόπον τοιοῦτον, ὥστε κατεπροδόθη εἰς τὸν Αὐτοκράτορα, ὅτι ἐπιθυμεῖ ἵνα ταχέως μὲν αὐτὸς ἀποδάνῃ, διάδοχος δὲ ἀναγορευθῇ ὁ Καλλιγούλας. Διαταγῇ τοῦ Τιβερίου ἐφυλακίσθη ὁ Ἀγρίππας, ἀλλὰ μετὰ τινας μῆνας ἐγένετο Αὐτοκράτωρ ὁ Καλλιγούλας καὶ ἀντικατέστησε τὰ σιδηρὰ δεσμὰ τοῦ Ἀγρίππα διὰ χρυσῶν ἀλύσεων, ἀναγορεύσας αὐτὸν βασιλέα. Μαθόντες τὸ ἀνήκουστον τοῦτο γεγονός ὁ τετράρχης Ἀντίππας καὶ ἡ Ἡρωδιάς ἔσπευσαν νὰ ἔλθωσιν εἰς Ρώμην, ἵν' αὐτοὶ τύχωσι τοῦ βασιλικοῦ ἀξιώματος· ἀλλ' ὁ Ἀγρίππας κατήγγειλε τὸν ἑαυτοῦ θεῖον ὡς ἐχθρὸν τοῦ Αὐτοκράτορος καὶ ἔμεινεν αὐτὸς ἀπόλυτος ἐξουσιαστής, ὡς βασιλεὺς Ἡρώδης Ἀγρίππας ὁ Α΄. Δὲν παρήλθε πολὺς χρόνος καὶ ὁ μὲν Καλλιγούλας ἐδολοφονήθη, Αὐτοκράτωρ δὲ ἀνηγορεύετο ὁ Κλαύδιος (41-54), πιστεύσας ὀρθῶς ἢ πεπλανημένως, ὅτι τὴν ἐπιτυχίαν τῆς εἰς τὸν θρόνον ἀναβάσεως, κατὰ πολὺ μέρος, ὤφειλε τῷ Ἀγρίππᾳ· ὅθεν οὐ μόνον ἐπεκύρωσε τὸ βασιλικὸν αὐτοῦ ἀξίωμα, ἀλλὰ καὶ ἤνωσεν ὑπὸ τὸ σκῆπτρον αὐτοῦ τὴν ἐπὶ τῆς ὅλης Ἰουδαίας βασιλικὴν ἐξουσίαν, συμπεριλαμβανομένης τῆς Γαλιλαίας, Σαμαρείας καὶ τῆς κυρίως Ἰουδαίας. Τῷ 42 ἔτει ἐν ἐξάλλῳ ἐνδουσιασμῷ ὑπεδέχοντο τὸν νέον αὐτῶν βασιλέα οἱ Ἰουδαῖοι. Ἄφθονον ἐκάη ἐν Ἱεροσολύμοις τὸ θυμίαμα καὶ ἐπὶ μακρὰς ἡμέρας ἐπανηγύρισεν ὁ λαὸς τὴν ὄνειροποληθεῖσαν ἀποκατάστασιν τοῦ παλαιοῦ μεγαλείου· ἐν τῷ Ναῷ τοῦ Σολομῶντος ἀπετέθησαν αἱ χρυσαῖ ἀλύσεις, ἃς κατεσκεύασεν ὁ Καλλιγούλας. Οἱ Ἕλληνες κάτοικοι τῶν Δώρων ἢ Δωριῶδες, παρὰ τὴν Καισάρειαν τῆς Παλαιστίνης κειμένης, καθίδρυσαν τοῦ Αὐτοκράτορος τὸ ἄγαλμα ἐν τῇ Ἰουδαϊκῇ Συναγωγῇ, ἔχοντες ὑπ' ὄψει προηγουμένας κατὰ τῶν Ἰουδαίων διατάξεις· ἀλλ' ὁ Ἀγρίππας ἠξίωσε παρὰ τοῦ διοικητοῦ τῆς Συρίας νὰ τιμωρηθῶσιν οἱ ὑπαίτιοι· ἀνεκοίνωσε

58 δὲ διατάγματα τοῦ Αὐτοκράτορος τῆς Ρώμης παρασχόντος πλήρη δρησκευτικὴ ἐλευθερίαν τοῖς ἀπανταχοῦ Ἰουδαίοις. Ἀληθῶς δὲ οἱ Ἰουδαῖοι εἶχον πολλοὺς λόγους, ἵν' ἀγαπῶσι τὸν νέον αὐτῶν Βασιλέα. Ἐν τῷ προσώπῳ αὐτοῦ ἔβλεπον τὸν ἐλευθερωτὴν τῆς χώρας αὐτῶν· ἡ δὲ Ἱερουσαλήμ εἶδε καὶ πάλιν τὰς μεγαλοπρεπεῖς ἡμέρας τοῦ Ἡρώδου. Ὁμοίως τῷ πάππῳ αὐτοῦ καὶ ὁ Ἡρώδης Ἀγρίππας ἀνέλαβε μεγάλας οἰκοδομὰς ἐν Ἱερουσαλήμ· ἀνάκτορα, στοαί, ἀμφιδέατρα, ἐκόσμου ἤδη τὴν ἱερὰν πόλιν· προσετέθη μάλιστα εἰς αὐτὴν νέα συνοικία, ἡ «Βεζεθά», νέα τεῖχη περιέβαλλον νῦν τὴν εὐρυνθεῖσαν περιοχὴν τῆς πόλεως. Τὸ τελευταῖον τοῦτο ἐνέπνευσε φόβους τινὰς τῷ διαδόχῳ τοῦ Πετρωνίου διοικητῆ τῆς Συρίας Μάρσῳ, πολλῶ πλέον ὅτι οἱ γείτονες Βασιλεῖς, ὁ Κότυς βασιλεὺς τῆς μικρᾶς Ἀρμενίας καὶ Πολέμων ὁ βασιλεὺς τοῦ Πόντου ἦλθον εἰς Τιβεριάδα, ἵνα ἐκ τοῦ σύνεγγυς γνωρίσωσι τὸν ἕγγονον τοῦ Μ. Ἡρώδου. Οἱ βασιλεῖς ἔλαβον τὴν διαταγὴν νὰ διαλυθῶσιν· ὑπεδείχθη δ' ἐκ Ρώμης τῷ Ἀγρίππῳ, ἵνα μετριάσῃ τὴν περὶ τὴν ἀνοικοδόμησιν ἰδίως τῶν τειχῶν σπουδὴν.

Τοῦτο ἡδύνατο νὰ καταστήσῃ αὐτὸν ἀγαπητότερον τῷ λαῷ, εἰς ὃν, παντὶ τρόπῳ, προσεπάθει ὁ νέος Βασιλεὺς νὰ φαίνεται ἀρεστός. Ἐτέλει τακτικῶς τὰ νενομισμένα Μωσαϊκὰ ἔθη, μεταβαίνων εἰς τὸν Ναὸν καὶ προσάγων τῷ Θεῷ πομπῶδεις θυσίας, διαμένων σχεδὸν πάντοτε ἐν Ἱερουσαλήμ. Μεγαλοπρεπῆς καὶ ἐπιβλητικὸς, ἐπεζήτη πᾶσαν εὐκαιρίαν πρὸς ἔνδειξιν τῶν μεγαλοδωριῶν αὐτοῦ καὶ τῆς γενναιοψυχίας. Ραββίνων παράδοσις, οὐχὶ ἀπίθανος, λέγει, ὅτι ἀνεγίνωσκε ἡμέραν τινὰ ἐν τῇ Αὐλῇ τοῦ Ναοῦ τὴν ἀγίαν Γραφὴν καὶ δὴ τὸ χωρίον τοῦ Δευτερονομίου «καθιστῶν καταστήσεις ἐπὶ σεαυτὸν ἄρχοντα, ὃν ἂν ἐκλέξῃται Κύριος ὁ Θεὸς αὐτόν. Ἐκ τῶν ἀδελφῶν σου καταστήσεις ἐπὶ σεαυτὸν ἄρχοντα. Οὐ δυνήσῃ καταστήσαι ἐπὶ σεαυτὸν ἄνθρωπον ἀλλότριον, ὅτι οὐκ ἀδελφός σου ἐστί» (17,15)· τοῦτο τὸ χωρίον ἀναγινώσκων ὁ Ἀγρίππας ἤρξατο κλαίων, ἐνθυμηθεὶς ὅτι εἶνε Ἰδουμαῖος. Ἀναμφιβόλως ὁ πονηρὸς Ἀγρίππας μετεχειρίσθη τὴν εὐκαιρίαν ταύτην, ἵνα δοκιμάσῃ τοῦ λαοῦ τὰ αἰσθήματα. «Μὴ κλαῖε, Ἀγρίππα, εἶσαι ἀδελφὸς ἡμῶν» ἀνέκραξε συγκεκινημένος ὁ λαός. Τοῦτο ἦτο ἐν μέρει ἀληθές· διότι διὰ τῆς μάμμης του Μαριάμνης, καταγομένης ἐκ τῶν Μακκαβαίων, συνεδέετο πρὸς τοὺς Ἀσμοδαίους. Τὴν ἰδέαν ἄλλως τε ὅτι εἶνε γνήσιος Ἰουδαῖος ἤθελε νὰ ἐνισχύσῃ ὁ Ἀγρίππας διὰ τοῦ ζήλου αὐτοῦ ὑπὲρ τοῦ Μωσαϊκοῦ Νόμου καὶ τῆς Ἰουδαϊκῆς δρησκείας. Ἐκ τούτων οὐδόλως δύναται νὰ φανῇ παράδοξον, ὅτι ἀνέλαβε νὰ καταπολεμήσῃ τοὺς χριστιανούς. Τῷ 44 ἔτει συλλαβὼν κατεδίκασεν εἰς θάνατον ἓνα τῶν Ἀποστόλων, Ἰάκωβον τοῦ Ζεβεδαίου «καὶ ἰδὼν ὅτι ἀρεστόν ἐστι τοῖς Ἰουδαίοις προσέθετο συλλαβεῖν καὶ Πέτρον». Ἡ σύλληψις ἐγένετο κατὰ τὰς ἡμέρας τοῦ Πάσχα· ὄθεν ἀνεβλήθη ἡ εἰς θάνατον καταδίκη τοῦ Ἀποστόλου Πέτρου, φυλακισθέντος μετὰ πασῶν τῶν προφυλάξεων ἵνα μὴ δραπετεύσῃ. Ἔδεσαν αὐτὸν διὰ δύο ἀλύσεων μετὰ

τῶν δύο φυλάκων στρατιωτῶν καὶ ἐπέστησαν αὐτῷ δέκα ἕξ ἐτέρους φρουροὺς τῆς φυλακῆς. Ἄλλ' ὁ Κύριος ἐπιφυλάξας τῷ Πέτρῳ μείζονας ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἀγῶνας, ἀπηλευθέρωσεν αὐτόν, ὑπερφυσικῶ τῷ τρόπῳ, τῆς φυλακῆς. Τὴν παραμονὴν τῆς ἡμέρας, καθ' ἣν ὁ Ἡρώδης ἐσκόπει νὰ φονεύσῃ τὸν Ἀπόστολον οὗτος προσευξάμενος ἐκάθευδεν ἡσύχως ἐν τῷ μέσῳ τῶν στρατιωτῶν. Περὶ τὸ μεσονύκτιον αἴφνης ἄγγελος Κυρίου, πατάξας τὴν πλευρὰν τοῦ Πέτρου ἤγειρεν αὐτόν, προέτρεψεν αὐτόν ἀπαλλαγέντα τῶν δεσμῶν, νὰ ἐνδυθῇ καὶ ἀκολουθήσῃ αὐτῷ. Ὁ Πέτρος μηχανικῶς κατ' ἀρχὰς ἠκολούθησε, διαβάς τὴν πρώτην καὶ δευτέραν φυλακὴν· φθάσας δὲ πρὸ τῆς σιδηρᾶς πύλης, τῆς εἰς τὴν πόλιν ἀγούσης, εἶδεν αὐτὴν αὐτομάτως ἀνοιγομένην, μικρόν τι διαβάς μετὰ τοῦ Ἀγγέλου ἀπόλεσεν αὐτὸν αἴφνης. Τότε ἐννοήσας τὸ συμβὰν ἔσπευσεν εἰς τὴν οἰκίαν Μαρίας τῆς μητρὸς τοῦ Ἰωάννου Μάρκου, ἐν ἣ συνήρχοντο οἱ πιστοὶ διὰ τὴν «κατ' οἶκον» λατρείαν⁴. Τὴν στιγμὴν ἐκείνην πολλοὶ εὐρίσκοντο ἐν τῇ οἰκίᾳ τῆς Μαρίας, προσευχόμενοι ὑπὲρ τοῦ Ἀποστόλου. Ὅτε δ' ἔκρουσεν οὗτος τὴν θύραν προσῆλθεν ἡ παιδίσκη Ρόδη ὑπακοῦσαι καὶ ἐπιγνοῦσα τὴν φωνὴν τοῦ Πέτρου ἀπὸ τῆς χαρᾶς οὐκ ἤνοιξε τὸν πυλῶνα· ἀλλὰ δραμοῦσα ἀνήγγειλε τοῖς δυσπιστοῦσι χριστιανοῖς τὴν παρουσίαν αὐτοῦ. Οἴκοθεν νοεῖται ἡ χαρὰ, μεδ' ἧς ἐγένετο δεκτὸς ὁ Ἀπόστολος, ἀφηγηθεὶς ὕστερον λεπτομερῶς τὸ συμβάν, παραγγείλας δὲ ν' ἀναγγείλωσιν αὐτὸ τῷ Ἐπισκόπῳ Ἱεροσολύμων καὶ τοῖς λοιποῖς ἀδελφοῖς, ἀπῆλθεν ἐξ Ἱεροσολύμων εἰς «ἕτερον τόπον».

ΙΑΚΩΒΟΣ Ο ΑΔΕΛΦΟΘΕΟΣ

Τὸ παράγγελμα τοῦ Ἀποστόλου Πέτρου ὑποδηλοῖ ὅτι περιφανῆς ἦτο μετὰ τὸν τῶν Ἀποστόλων καὶ τῶν λοιπῶν πιστῶν ἢ θέσις τοῦ ἁγίου Ἰακώβου, ὡς Ἐπισκόπου τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ ἅγιος ΙΑΚΩΒΟΣ († 62) καλεῖ ἑαυτὸν «*Θεοῦ καὶ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ δούλον*» ἐν τῇ ἐπιστολῇ αὐτοῦ, ὁ Ἄπ. Παῦλος καλεῖ αὐτὸν «*ἀδελφὸν τοῦ Κυρίου*», οἱ δὲ ἱεροὶ καὶ οἱ ξένοι συγγραφεῖς «*ἀδελφὸν τοῦ Ἰησοῦ*» ἢ «*ἀνεπιὸν τοῦ Κυρίου*» καὶ τέλος ἢ ἀπὸ τοῦ δ' αἰῶνος καὶ ἐξῆς

⁴ Χρυσοστόμου Α. Παπαδοπούλου, Πρῶται ἡμέραι τῆς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας, ὁ Εὐαγγελιστὴς Μάρκος, ἐν Ἀλεξανδρείᾳ 1909 – Fouard, St. Pierre, Paris 1893, σ. 21.56, πάντως ἐνταῦθα πρόκειται περὶ τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Μάρκου, ἐνὸς μόνον Μάρκου ὑπάρξαντος.

60 παράδοσις «Ἀδελφόμενον»⁵. Οὐδεμία ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἐν τῇ ἀγίᾳ Γραφῇ «ἀδελφοί» καλοῦνται καὶ οἱ ἐγγύτατοι συγγενεῖς, ὑποκειμένου δὲ τοῦ λόγου περὶ τῶν «ἀδελφῶν» καθόλου τοῦ Κυρίου, ὃν μνεῖα γίνεται ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις, ὁ Ὀριγένης πρῶτος διέτυπωσε τὴν γνώμην ὅτι «ἀδελφοὺς μὲν οὐκ εἶχε φύσει (ὁ Κύριος) οὐδὲ τῆς Παρθένου τεκούσης ἕτερον, οὐδ' αὐτὸς ἐκ τοῦ Ἰωσήφ τυγχάνων. Νόμῳ τοιγαροῦν ἐχρημάτισαν αὐτοῦ ἀδελφοὶ υἱοὶ Ἰωσήφ ὄντες ἐκ προτεδνηκυίας γυναικός»⁶. Αὕτη εἶνε καὶ τῆς Ἐκκλησίας ἡ γνώμη, καίτοι δὲν εἶνε ἀβάσιμος καὶ ἡ ἕτερα γνώμη, καθ' ἣν οἱ ἀδελφοὶ τοῦ Κυρίου ἦσαν «ἐξάδελφοι» αὐτοῦ, τέκνα ὄντες τοῦ Κλεόπα, συζύγου μὲν τῆς Μαρίας, ἀδελφοῦ δὲ τοῦ Ἰωσήφ Μνήστορος. Ὡστε ὁ ἅγιος Ίάκωβος ὑπῆρξεν ἐγγύτατος κατὰ σάρκα συγγενῆς τοῦ Κυρίου. Ἐζησε καὶ ἀνετράφη ἐν τῇ πτωχικῇ ἐκείνῃ τῆς Ναζαρετ καλύβῃ, ἐν ἧ καὶ ὁ Κύριος διήλθε τὰ παιδικὰ τῆς ἐπιγείου ζωῆς αὐτοῦ ἔτη· ἔτυχε δὲ καὶ αὐτὸς τῆς παιδείσεως, ἧς καθόλου ἐτύγχανον οἱ τῶν Ἑβραίων παῖδες διδασκόμενοι τὴν ἀγίαν Γραφήν. Κατὰ τὰς ἀρχαίας τῆς Ἐκκλησίας παραδόσεις ὁ Ίάκωβος καθωσιώθη τῷ Θεῷ γενόμενος Ναζιραῖος· ἔνεκα δὲ τῆς ἀγιότητος τοῦ βίου αὐτοῦ ἀπεκλήθη «ὠβλίος» ἢ «δίκαιος», ὡς ἐπιτελῶν πᾶσαν τὴν κατὰ τὸν Μωσαϊκὸν νόμον δικαιοσύνην⁷, στερουμένην θεβαίως τῆς εὐαγγελικῆς καθαρότητος ἐκείνης, ἥτις ἐξεδηλώθη καὶ ἀπετυπώθη βραδύτερον ἐν τῇ ἐπιστολῇ αὐτοῦ. Ὁμοίως τοῖς λοιποῖς «ἀδελφοῖς» τοῦ Κυρίου καὶ ὁ Ίάκωβος δὲν ἐπίστευσεν εἰς αὐτόν, ἀλλὰ κατὰ

⁵ Δὲν εἶναι ὀρθὴ ἡ γνώμη τῶν φρονούντων ὅτι ὁ ἅγιος Ίάκωβος ὑπῆρξεν εἰς τῶν 16 Ἀποστόλων (*Tillemont, Mémoires pour servir à l'histoire ecclésiastique*, Paris 1690, τ. 1 σ. 395 ἐξ. – *I. Döllinger, Christentum und Kirche in der Zeit der Grundlegung*, 1860, σ. 103, 106) ὁ αὐτὸς ὢν πρὸς Ἰάκωβον τὸν Ἀλφραίου (*Ἱερωνύμου*, ad Helv. Σ. 13). Ἐν τῇ ἀγίᾳ Γραφῇ οἱ κατὰ σάρκα ἀδελφοὶ τοῦ Κυρίου (Ίάκωβος, Ἰωσῆς, Σίμων καὶ Ἰούδας) διακρίνονται τῶν μαθητῶν καὶ Ἀποστόλων αὐτοῦ (Ἰωαν. 2,12). Ρητῶς δ' ἐν αὐτῇ λέγεται ὅτι οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ δὲν ἐπίστευσαν εἰς αὐτόν (Ἰωαν. 7,5) ἢ μόνον μετὰ τὴν ἀνάστασιν αὐτοῦ, ὅτε καὶ πάλιν διακρίνονται τῶν 12 Ἀποστόλων (Πράξ. 1, 13, 14. Πρβλ. Α' Κορινθ. 9, 5). Καὶ ἡ ἀρχαία παράδοσις διακρίνει τὸν ἀδελφὸν τοῦ Κυρίου Ἰάκωβον ἀπὸ τῶν 12 Ἀποστόλων, τάσσοσα αὐτὸν μεταξὺ τῶν 70 (Παρ' *Εὐσεβίου*, Ἐκκλ. ἱστορία 1, 12, 11, 3, 5, 23, VII, 19). Περὶ τοῦ ἁγίου Ἰακώβου, ἴδε, *Ἀνδρέου Κρήτης Ἱεροσολυμίτου*, Βίος καὶ μαρτύριον τοῦ ἁγ. Ἰακώβου, ἐν *Α. Παπαδοπούλου - Κεραμέως*, Ἀναλ. Ἱεροσολ. Σταχυολογίας τ. Α', 1 ἐξ. Πρβλ. ἰδίᾳ *Sieffert, Jakobus im N.T. ἐν Herzog Hauck R. E3, VIII, 571-587. Hanssleiter, ἐν Zeitschrift für Kirchengeschichte, XIV, 73-76.*

⁶ Ὀριγένους εἰς Ἰωανν. 2, 12. *Migne* 14, 305. Τὴν γνώμην ταύτην ἀπεδέχθησαν ὁ *Εὐσεβίος* (II, 1), *Ἐπιφάνιος* (*Migne* 42, 311), *Ἰωάννης Χρυσόστομος* (*Migne* 57, 58), *Γρηγόριος Νύσσης* (*Migne* 46, 467), *Κύριλλος Ἀλεξανδρείας* (*Migne* 69, 352), *Ἀμβρόσιος Μεδιολάνων* (*Migne lat.* 16, 3159, 7) *Θεόδωτος Ἀγκύρας* (*Migne* 922), *Θεοφύλακτος* (*Migne* 124, 605), *Οἰκουμένιος* (*Migne* 118, 217) καὶ ἄλλοι. Ἄλλ' ὁ *Θεοδώρητος* ἐξέφρασεν ἀντίθετον γνώμην (*Migne* 82, 130) ὁμοίαν πρὸς τὴν τοῦ *Ἱερωνύμου* (*De vir. Illustribus* σ. 2), ὀφειλομένην ἴσως εἰς τινὰς ἐνδείξεις τοῦ *Ἠγισίπου* (παρ' *Εὐσεβίου* II, 1, III, 11). Ἀλλὰ λίαν ἀπίθανον ὅτι οἱ «ἀδελφοὶ» τοῦ Κυρίου ἦσαν τέκνα τοῦ Κλεόπα (Πρβλ. «*Νέα Σιών*» IV (1906) 433. *A. Lebedew*, Οἱ ἀδελφοὶ τοῦ Κυρίου (ρωσ. Μόσχα 1905). Ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ ἀναγράφονται κατάτινας μὲν 3, κατ' ἄλλους δὲ 4 Ἰάκωβοι (Πρβλ. *G. Jaroszewsky*, Ἡ Καθολικὴ ἐπιστολὴ τοῦ ἁγίου Ἰακώβου (ρωσ.) Κίεβον 1901, σ. 22 ἐξ. *Γερμανοῦ Βασιλάκη*, Ἐξήγησις τῆς Καθολικῆς Ἐπιστολῆς Ἰακώβου τοῦ Ἀδελφοδέου, Ἱερουσαλήμ 1901, σ. 1).

⁷ *Εὐσεβίου*, Ἐκκλ. ἱστορία II, 1, VII, 19.

τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἀπ. Παύλου ὁ Κύριος μετὰ τὴν ἀνάστασιν αὐτοῦ «ὥφθη Ἰακώβω» ὅστις μετὰ τῶν λοιπῶν ἀδελφῶν κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἀναλήψεως εὕρισκετο ἐν τῇ ἀγίᾳ Πόλει, πιστεύσας ἤδη εἰς τὸν Κύριον, καὶ μάλιστα ὑπ' αὐτοῦ, κατὰ τινὰς εἰδήσεις, κατασταθεὶς Ἐπίσκοπος Ἱεροσολύμων καὶ κληθεὶς εἰς τὸ Ἀποστολικὸν ἔργον. Εἰς τοῦτο ἐκλήθησαν καὶ οἱ λοιποὶ ἀδελφοὶ τοῦ Κυρίου, οἵτινες ὑπὸ τὸ ὄνομα «δεσπόσυνοι» ἐξῆλθον καὶ ἐκτὸς τῆς Ἱερουσαλὴμ εἰς τὸ κήρυγμα τοῦ Εὐαγγελίου. Τούτων εἷς μὲν, ὁ Σίμων, ἐγένετο διάδοχος τοῦ Ἰακώβου, ὁ δὲ Ἰούδας κατέστη γνωστὸς διὰ τῆς ἐπιστολῆς αὐτοῦ· περὶ τοῦ τετάρτου ἀδελφοῦ τοῦ Κυρίου Ἰωσῆ οὐδὲν εἶνε γνωστόν. Πάντων προεξῆρχεν ὁ ἅγ. Ἰάκωβος, ὡς Ἐπίσκοπος τῆς Ἐκκλησίας, κατέχων ὑπέροχον θέσιν καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς Ἀποστόλοις, λογιζόμενος μετὰ τοῦ Πέτρου καὶ Ἰωάννου εἷς τῶν στύλων τῆς Ἐκκλησίας.

Ὡς τοιοῦτος δὲ ὁ ἅγιος Ἰάκωβος ἀναφαίνεται χειραγωγὸς τῆς ὅλης ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς, κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τῆς διαδόσεως καὶ ἐπικρατήσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ. Διότι τότε ἡ διαμόρφωσις καὶ διοργάνωσις ἐτέρων Ἐκκλησιῶν μετὰ πλήρους συστήματος διοικήσεως καὶ ἐκκλησιαστικῆς εὐταξίας ἦτο εἰσέτι δυσχερής· ἐκάστη νεωστὶ ἰδρυομένη Ἐκκλησία ἐχειραγωγεῖτο ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων. Αὕτη ὡς μήτηρ τῶν ἀνὰ πᾶσαν τὴν Οἰκουμένην Ἐκκλησιῶν ἦτο τὸ πρότυπον πάσης ἐπὶ μέρους Ἐκκλησίας. Οὕτω δὲ ὁ Ἰάκωβος ἐπὶ τῇ βάσει τῶν παραδεδομένων ὑπὸ τοῦ Κυρίου πρῶτος μετὰ τῶν λοιπῶν Ἀποστόλων καθορίζει τὴν ἐκκλησιαστικὴν εὐταξίαν καὶ διαγράφει τὴν θείαν λατρείαν, αὐτὸς διετύπωσε τὴν θείαν λειτουργίαν, ἣν ἐξ Ἱεροσολύμων παρέλαβον καὶ αἱ λοιπαὶ Ἐκκλησίαι⁸. Βραδύτερον μετὰ μεγίστου Ἀποστολικοῦ κύρους ἀπηυθύνθη «ταῖς ἐν τῇ διασπορᾷ δώδεκα φυλαῖς» τῶν ἐξ Ἰουδαίων εἰς Χριστὸν πιστευσάντων διὰ τῆς καθολικῆς αὐτοῦ ἐπιστολῆς⁹.

⁸ Χρυσοστόμου Α. Παπαδοπούλου, Περὶ τῆς Λειτουργίας τοῦ Ἁγίου Ἰακώβου, Ἱερουσαλὴμ 1901, Ἀθῆναι 1902. Α. Dimitriewsky, Τὰ ἀρχαιότατα Πατριαρχικὰ Τυπικὰ τῆς Ἱεροσολυμιτικῆς (Ἀγιοταφικῆς) καὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως (Μεγάλης Ἐκκλησίας), ρωσ. ἐν τῷ περιοδικῷ τῆς ἐν Κιέβῳ Θεολογικῆς Ἀκαδημίας 1901, τεύχ. Δεκεμβρίου σ. 576.

⁹ Ὅπως ἀναποδείκτως ὀρθολογισταὶ τινες (Α. Harnack, O. Pflleiderer, Jülicher) φρονοῦσιν ὅτι ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Ἁγίου Ἰακώβου ἐγράφη περὶ τὸ 125-130 ἔτος ἢ μικρόν τι πρότερον ὑπὸ μὴ χριστιανοῦ (Davidson, v. Soden, Πρὸβλ. C. R. Gregory, Einteitung in das Neue Testament, Leipzig 1909, σ. 725), ὑπάρχει γνώμη ἀντίθετος περὶ τῆς συγγραφῆς τῆς ἐπιστολῆς πρὸ τῆς Ἀποστολικῆς Συνόδου (Zahn, Mayor, Huther, Schegg, Jaroszewsky, Βασιλάκης), ἐνῶ κατ' ἄλλους (Bleck, Lange, Renan, Cornely, Feine, Wiesinger, Bartmann, Δαμαλαῆς) ἐγράφη περὶ τὸ 60-63. Πιθανώτερον φαίνεται νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἡ ἐπιστολὴ ἐγράφη μετὰ τὸ 58 καὶ πρὸ τοῦ 62-63, ἔτους τοῦ θανάτου τοῦ Ἁγίου Ἰακώβου. (Πρὸβλ. D. Bogadasewsky, Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Ἁγίου Ἰακώβου (ρωσ.) Κιέβον 1907. E. Jacquier, Histoire des livres du Nouveau Testament, Paris 1908, III, 223). Ἐν τῇ ἐπιστολῇ ταύτῃ πιστῶς ἐξεικονίζεται ἡ ἐπὶ τοῦ Ἁγίου Ἰακώβου κατάστασις τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων (Th. Zahn, Skizzen aus dem leben der alten Kirche, 2 ἔκδ. Erlangen u. Leipzig 1898, σ. 93-115). Πρὸβλ. D. A. Schlatler, Die Kirche Jerusalem 70-130, Gütenloh 1898.

Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη ἀνεφέρετο, ἐν τοῖς μάλιστα, εἰς τὸ μέγα ζήτημα τῆς σχέσεως τοῦ Νόμου πρὸς τὸ Εὐαγγέλιον· διότι οἱ ἐξ Ἰουδαίων χριστιανοὶ οὐδαμῶς ἠδύναντο εἰσεῖτι νὰ ἐννοήσωσιν, ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς ἐδίδασκε μὲν τὴν ἐπιτέλεσιν ἀγαθῶν ἔργων, ἀλλ' οὐχὶ τῶν ὑπὸ τοῦ νεκροῦ νόμου ἐπιβαλλομένων ἐξωτερικῶν καὶ ἄνευ σημασίας ἔργων, ὅτι ἦτο ὅλως ἀνεξάρτητος ἀπὸ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, κατ' ἀκολουθίαν δὲ οἱ ἐθνικοὶ ἠδύναντο νὰ προσέρχωνται εἰς τὸν Χριστιανισμόν, χωρὶς νὰ περιτέμνωνται καὶ χωρὶς νὰ καθυποχρεῶνται εἰς τοῦ μωσαϊκοῦ νόμου τὴν τήρησιν. Οἱ ἐξ Ἰουδαίων χριστιανοὶ ἀντίθετον ἔχοντες γνώμην καὶ ἀγνοοῦντες τὴν ἀληθῆ ἐννοίαν τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐσκανδαλίζοντο κυρίως ἐκ τοῦ κηρύγματος τῶν Ἀποστόλων Παύλου καὶ Βαρνάβα ἐν τοῖς ἔθνεσιν· ὅθεν τινὲς αὐτῶν ἐλθόντες ἐξ Ἱεροσολύμων εἰς Ἀντιόχειαν, τὴν Μητρόπολιν τοῦ ἐξ ἐθνῶν Χριστιανισμοῦ, ἔλεγον τοῖς ἐκεῖ πιστοῖς «ὅτι ἐὰν μὴ περιτέμνησθε τῷ ἔθει Μωυσέως οὐ δύνασθε σωθῆναι». Ἐκ τούτου ἤρξατο στάσις συνταράπτουσα τὰς συνειδήσεις τῶν πιστῶν, οὓς δὲν ἠδύναντο νὰ καθησυχάσωσιν οἱ λόγοι τοῦ Βαρνάβα καὶ Παύλου· διότι οἱ Ἰουδαῖζοντες ἔλεγον, ὅτι οἱ λοιποὶ Ἀπόστολοι ἐν Ἱεροσολύμοις ἄλλην εἶχον διδασκαλίαν. Τούτου ἕνεκα ἀπεφασίσθη ἵνα ἐγκύρως λυθῇ τὸ ζήτημα ἐνταῦθα, πολλῶ πλεον ὅτι ὁ Παῦλος ἔσχε καὶ ἀποκάλυψιν παρὰ τοῦ Θεοῦ περὶ τούτου· ὅθεν παραλαβὼν μεθ' ἑαυτοῦ τὸν νεωστὶ προσελθόντα εἰς τὸν Χριστιανισμόν Τίτον, ἦλθε μετὰ τοῦ Βαρνάβα εἰς Ἱεροσόλυμα, παρακολουθούμενος καὶ ὑπὸ τινῶν Ἀντιοχέων, ἐνεφανίσθη τοῖς προκρίτοις τῶν Ἀποστόλων Ἰακώβῳ, Πέτρῳ καὶ Ἰωάννῃ καὶ κατ' ἰδίαν ὑπέδειξεν αὐτοῖς, ὅτι τὸ κήρυγμα αὐτοῦ ἐν τοῖς ἔθνεσιν εἶνε ἀληθὲς καὶ γνήσιον εὐαγγελικὸν κήρυγμα, τελούμενον διὰ τῆς θείας χάριτος «Καὶ γνόντες, λέγει ὁ Ἀπόστολος Παῦλος, τὴν χάριν τὴν δοθεῖσάν μοι Ἰάκωβος καὶ Κηφᾶς καὶ Ἰωάννης, οἱ δοκοῦντες στῦλοι εἶναι, δεξιὰς ἔδωκαν ἐμοὶ καὶ Βαρνάβα κοινωνίας, ἵνα ἡμεῖς μὲν εἰς τὰ ἔθνη, αὐτοὶ δὲ εἰς τὴν περιτομήν· μόνον τῶν πτωχῶν ἵνα μνημονεύωμεν». Δυστυχῶς ὅμως οἱ ψευδάδελφοὶ οὐδαμῶς ἠχαριστήθησαν ἐκ τῆς αἰσίας ταύτης ἐκβάσεως τοῦ ζητήματος διὰ τῆς πρὸς ἀλλήλους συμφωνίας τῶν Ἀποστόλων· ἤξιον δὲ ὅτι ἡ περιτομὴ δέον νὰ καταστῇ ὑποχρεωτικὴ τοῖς ἐξ ἐθνῶν χριστιανοῖς. Ἡ ἀξίωσις αὕτη, διατυπούμενη μάλιστα ὑπὸ τῶν ἐκ τῆς σπείρας τῶν Φαρισαίων προσελθόντων εἰς τὸν Χριστιανισμόν, ἀπήτει ἄμεσον καὶ ἐπίσημον λύσιν τοῦ ζητήματος, ὅπερ ἀπέβη δογματικόν· διότι προὔκειτο νὰ καθορισθῇ σαφῶς ἡ σχέσις τοῦ Εὐαγγελίου πρὸς τὸν Νόμον, ἡ ἀνάγκη ἢ τὸ περιττὸν τῆς ἐπιτέλεσεως τοῦ μωσαϊκοῦ νόμου ὑπὸ τῶν χριστιανῶν.

Πρὸς τοῦτο συνῆλθεν ἅπανα ἡ Ἐκκλησία καὶ συνεκρότησε τὴν Ἀποστολικὴν Σύνοδον. Πρόεδρος αὐτῆς, κατὰ τὴν ἐρμηνείαν τῶν σχετικῶν Γραφικῶν χωρίων ὑπὸ τῶν ἀρχαίων Πατέρων καὶ Διδασκάλων, ὑπῆρξεν ὁ ἅγιος Ἰάκωβος, ἐπειδὴ «ἐκεῖνος ἦν τὴν ἀρχὴν ἐγκεχειρισμένος», «καταυθεντεῖν ἐδάρρει ἀν τοῖς

ζητήμασιν ὡς ἀδελφὸς τοῦ Κυρίου»¹⁰ καὶ οὕτως ἀνεδείχθη ἀληθῶς «κορυφὴ ἐν κεφαλαῖς, Ἀποστόλων ἐξαρχος, τῶν ἱερέων ἡγεμών», δυνάμενος διὰ τοῦ κύρους αὐτοῦ, τῆς σοφίας καὶ τῆς συνέσεως νὰ χειραγωγήσῃ τοὺς συνελθόντας ὅπως ἐν ἀγίῳ Πνεύματι συσκέψωνται περὶ τῆς αἰσίας τοῦ ζητήματος λύσεως.

Ἦρξατο συζητήσῃς ἐπ’ αὐτοῦ· ἔλαβε δὲ ὕστερον τὸν λόγον ὁ Ἄπ. Πέτρος, ὑπομνήσας τοῖς ἀδελφοῖς ὅτι αὐτὸν ἐξελέξατο ὁ Θεὸς ἵνα κηρύξῃ τὸ εὐαγγέλιον εἰς τοὺς ἔθνικούς, εἰς οὓς μετεδόθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ὡς ἀναμφισβήτητος ἀπόδειξις, ὅτι καὶ οἱ ἔθνη, καθάραντες διὰ τῆς πίστεως τὴν καρδίαν αὐτῶν εἰσιν ἐξ ἴσου πρὸς τοὺς Ἰουδαίους καθαροί. Ὅθεν οὐδεὶς δικαιῶται νὰ ἰσχυρίζηται ὅτι δέον νὰ ἐπιβληθῇ ἐπὶ τῶν ἔθνικῶν, ὁ μὴδὲ ὑπ’ αὐτῶν τῶν Ἰουδαίων βασταχθεὶς ζυγὸς τοῦ μωσαϊκοῦ νόμου, ἐν ταύτῃ τῇ ἐννοίᾳ, ὅτι ἀπὸ τοῦ νόμου μόνον ἐξαρτᾶται ἡ δικαίωσις καὶ μακαριότης· τούτου δ’ ἕνεκα, ἐπεῖπεν ὁ Ἀπόστολος, καὶ ἡμεῖς οἱ Ἰουδαῖοι διὰ τῆς πίστεως εἰς τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν καὶ τῆς χάριτος αὐτοῦ ἐλευθερούμεθα ἀπὸ τοῦ μωσαϊκοῦ νόμου καὶ πιστεύομεν σωθῆναι καθ’ ὃν τρόπον ἄκαεῖνοι. Αἱ προσαχθεῖσαι ὑπὸ τοῦ Ἄπ. Πέτρου ἀποδείξεις ἦσαν ἱστορικαί· αὐτὸ τὸ γεγονός τῆς ἐπιφοιτήσεως τοῦ ἀγίου Πνεύματος ἐπὶ τῶν ἔθνικῶν ἦτο ἀναντίρρητος ἀπόδειξις, ὅτι ὁ Θεὸς οὐδεμίαν ποιεῖται μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν Ἰουδαίων διάκρισιν· διότι πάντες ἀνεξαιρέτως οἱ ἄνθρωποι σώζονται ἐκ πίστεως. Τὰς ἀποδείξεις ταύτας ἠδύναντο νὰ κυρώσωσιν οἱ Ἀπόστολοι Παῦλος καὶ Βαρνάβας, ἅτε αὐτοὶ ἐν τοῖς ἔθνεσι κηρύξαντες· ὅθεν οὗτοι λαβόντες τὸν λόγον ἀφηγήθησαν «ὅσα ἐποίησεν ὁ Θεὸς σημεῖα καὶ τέρατα ἐν τοῖς ἔθνεσι δι’ αὐτῶν». Οἴκοθεν νοεῖται ὅτι ταῦτα ἐνεποίουν βαδυτάτην ἐντύπωσιν εἰς πάντας τοὺς ἀκούοντας· ἀλλ’ ὑπελείπετο εἰσέτι ν’ ἀποδειχθῇ ἐὰν καὶ ἡ ἅγια Γραφή συνάδει τοῖς λεγομένοις ὑπὸ τῶν Ἀποστόλων. Εἰς πεφοβισμένης ψυχᾶς ὑπὸ τῆς ιδέας, ὅτι μόνη ἡ ἅγια Γραφή τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης εἶνε ἡ βάση τῶν σκέψεων αὐτῶν καὶ πράξεων ἔδει νὰ προσαχθῶσι καὶ ἄλλαι ἀποδείξεις, ἐξ αὐτοῦ τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ ἀπορρέουσαι.

Τότε ἀνίσταται ὁ ἅγιος Ἰάκωβος, οὔτινος καὶ ἡ σιγὴ εἶχε μέγιστον κῦρος, ἵνα διαφωτίσῃ τὸ ζήτημα. Ἐν πρώτοις ὑπέδειξεν, ὅτι τὸ συμπέρασμα ὅπερ δύναται νὰ ἐξαχθῇ, ἐξ ὧν ἀφηγήθη ὁ Ἄπ. Πέτρος, εἶνε ὀρθόν, ὅτι δηλονότι ὁ Θεὸς δὲν ἐξαιρεῖ τοὺς ἔθνικούς ἐκ τῆς Βασιλείας τῆς χάριτος αὐτοῦ. Τοῦτο προεσήμηνεν ἤδη ἡ ἀποκάλυψις τοῦ Θεοῦ, ἐν τῇ Ἁγίᾳ Γραφῇ, λέγοντος ὅτι σὺν τῇ ἀποκαταστάσει τοῦ καταπεσόντος θρόνου τοῦ Δαυΐδ δὴ διαδοθῇ ἡ ἀληθὴς λατρεία τοῦ Θεοῦ ἐν τοῖς ἔθνεσιν, ὁ Θεὸς δὴ καταστῆ πατὴρ πάντων τῶν ἀνθρώπων, καὶ

¹⁰ Ἰωάννου Χρυσόστομου, Ὁμιλία 40 εἰς τὰς Πράξεις Migne 59, 240. Αὐτόθι σ. 525 καλεῖ ὁ ἅγ. Χρυσόστομος τὸν Ἄπ. Ἰάκωβον «ἄνδρα μέγαν καὶ θαυμαστόν». - Ἠσύχιος Πρεσβύτερος Ἱεροσολύμων, παρὰ Φωτίῳ Βιβλιοθ. Ἀναγν. 275 Migne 104, 241.

64 πληρῶν τὴν Διαθήκην αὐτοῦ ἀπ' αἰῶνος θὰ δεχθῆ καὶ τοὺς ἐθνικοὺς εἰς τὴν Βασιλείαν αὐτοῦ. Ὡστε «ἐγὼ κρίνω» λέγει μετ' αὐθεντίας ὁ Ἀπόστολος¹¹, ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἐπιτεθῆ περιττόν τι βάρος ἐπὶ τῶν ἐθνικῶν καὶ καθόλου ἐπὶ τῶν χριστιανῶν· οἱ μὲν ἐξ Ἰουδαίων χριστιανοὶ καθ' ἕκαστον Σάββατον ἐν ταῖς Συναγωγαῖς ἀναγινώσκουσι τὸν μωσαϊκὸν νόμον καὶ γνωρίζουσι τίνας δέον νὰ τηρῶσιν ἐντολὰς πρὸς ἠθικὴν ζωὴν, οἱ δ' ἐξ ἐθνῶν χριστιανοί, ἅς μὴ παρενοχλῶνται ὑπὸ τῆς τηρήσεως τοῦ νόμου· ἡμεῖς δὲ θὰ ἐπιστεῖλωμεν αὐτοῖς, ἵν' ἀπέχωνται ἀπὸ τῶν κρεῶν τῶν εἰδωλοθύτων καὶ τῶν πνικτῶν ζώων, τοῦ αἵματος φονευομένου ζώου καὶ ἀπὸ τῆς πορνείας. Τοιοῦτο ὑπῆρξε τὸ νόημα τῆς ὁμιλίας τοῦ ἁγίου Ἐπισκόπου Ἱεροσολύμων, «πολλὴ ἡ ἐπιείκεια τοῦ ἀνδρὸς καὶ τελειοτάτη αὕτη ἡ δημηγορία, ὅπου γε καὶ τέλος ἐπιτίθησι τοῖς πράγμασι»¹². Κατὰ ταῦτα ὁ ἅγιος Ἰάκωβος ὑποδεικνύει, ὅτι οἱ ἐξ ἐθνῶν χριστιανοὶ ἔδει, πρὸ παντός, νὰ μὴ θεωρῶνται ὑπὸ τῶν ἐξ Ἰουδαίων χριστιανῶν ὡς ἀκάθαρτοι, πρὸ τοῦτο ἔδει ν' ἀποφεύγωσι τ' ἀλισγήματα τῶν εἰδώλων, τ. ἔ. τὰ εἰδωλόθυτα κρέα, ἅτινα ἔτρωγον οἱ ἐθνικοὶ ἐν τοῖς συμποσίοις αὐτῶν ἢ ἐπώλουν ἐν τῇ ἀγορᾷ. Ἐνεκα τῶν πολλῶν αὐτῶν σχέσεων οἱ ἐξ ἐθνῶν χριστιανοὶ ἐκουσίως ἢ ἀκουσίως ἠδύναντο νὰ φάγωσι τοιαῦτα εἰδωλόθυτα καὶ νὰ καταστῶσι κοινωνοὶ τῆς εἰδωλικῆς θυσίας, ἣν ὁ μωσαϊκὸς μὲν νόμος ἐτιμῶρει διὰ θανάτου, ἐμυσάττοντο δὲ οἱ Ἰουδαῖοι. Οὗτοι ἠδύναντο νὰ σκανδαλίζωνται βλέποντες τοὺς ἐξ ἐθνῶν χριστιανούς τρώγοντας τοιαῦτα κρέα· ἀλλ' ἐξ Ἰσοῦ ἠδύναντο νὰ σκανδαλίζωνται βλέποντες αὐτοὺς τρώγοντας πεπηγμένον αἷμα ζώων ἢ κρέα διὰ πνιγμοῦ φονευθέντων ζώων, ἐμπεριεχόντων αἷμα, οὗτινος τὴν βρῶσιν ἢ πόσιν αὐστηρῶς ἀπηγόρευεν ὁ Μωσαϊκὸς νόμος. Ἐφεξῆς ὁ ἅγιος Ἰάκωβος προϋπτεινεν ἵνα οἱ ἐξ ἐθνῶν χριστιανοὶ ἀπέχωσι τῆς πορνείας, ἣν ἡ εἰδωλολατρεία δὲν ἀπηγόρευεν, ἀλλ' ἐξ ἐναντίου ὑπέθαλπε, διὰ τινῶν μιαρῶν ἑορτῶν καὶ τελετῶν· ὁ δ' ἐθνισμὸς καθόλου ἐπονείδιστον εἶχε γνώρισμα καταπτώσεως τὸ δυσώνυμον τοῦτο ἔγκλημα κατὰ τῆς ἀξίας τῆς προσωπικότητος τοῦ ἀνθρώπου. Οἷαν ἀνάγκην εἶχον δυστυχῶς οἱ ἐξ ἐθνῶν χριστιανοὶ τῆς προφυλάξεως ἀπὸ τοῦ ἠθικοῦ ἐγκλήματος τούτου ἔδειξαν μετὰ μικρὸν τὰ ἐν Κορίνθῳ γεγονότα.

Οὕτω σαφῶς καθώρισε τὸ ζήτημα ὁ ἅγιος Ἰάκωβος· ὅτε δ' αἱ γνῶμαι αὐτοῦ ἐγένοντο ἀσπασταὶ ὑπὸ τῆς Συνόδου ἀπεφασίσθη ἵνα γραφῆ ἐπιστολὴ πρὸς τὰς ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησίας Συρίας καὶ Κιλικίας καὶ κατευνασθῶσιν αἱ ὑπὸ τῶν Ἰουδαϊζόντων ἐξεγερθεῖσαι ἐκεῖ ταραχαί. Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη κατὰ τὸν ἱερὸν Χρυ-

¹¹ Ἰωάννου Χρυσοστόμου, ἐνδ' ἄν. σ. 241. «Τι ἐστὶν Ἐγὼ κρίνω; ἀντὶ τοῦ μετ' ἐξουσίας λέγω». - Ἡσύχιος, παρὰ Φωτίῳ ἐνδ' ἄν. σ. 241. «Ἐγὼ κρίνω, οὗ τὴν κρίσιν ἀθετεῖν οὐ θέμις».

¹² Ἰωάννου Χρυσοστόμου ἐνδ' ἄν. σ. 239. Ἐκ τῶν ἐνδείξεων τούτων καταφαίνεται, ὅτι εἶνε ἐντελῶς ἀσύστατος τῶν Λατίνων ἡ γνώμη, καθ' ἣν προήδρευεν ὁ Ἀπ. Πέτρος τῆς Ἀπ. Συνόδου.

σόστομον εἶνε «βραχεῖα, οὐδὲν πλέον ἔχουσα, οὐδὲ κατασκευάς, οὐδὲ συλλογισμούς, ἀλλ' ἐπίταγμα. Πνεύματος γὰρ ἦν νομοθεσία»¹³. Ἀπεριφράστως δηλοῦται δι' αὐτῆς, ὅτι οἱ ταραξίαι οὐδόλως ἐνήργησαν συνφθὰ τῇ γνώμῃ καὶ τοῖς παραγγέλμασι τῶν Ἀποστόλων, ἀλλ' ἀφρόνως καὶ ὄλως αὐτογνωμόνως καὶ ὅτι οἱ ὑπ' αὐτῶν κατασυκοφαντηθέντες Παῦλος καὶ Βαρνάβας ἐνήργησαν εὐαγγελικῶς, ἦσαν ἄνδρες «παραδεδωκότες τὰς ἑαυτῶν ψυχὰς ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ»· πρὸς ἐνίσχυσιν δὲ τοῦ κύρους αὐτῶν ἡ Σύνοδος συνεξαπέστειλε, μετὰ τοῦ Βαρνάβα καὶ Παύλου, τὸν Ἰούδαν καὶ Σίλαν, ἵνα καὶ προφορικῶς ἐξαγγείλωσι τὴν ἀπόφασιν αὐτῆς καὶ τὴν ἐπιστολὴν τῆς Συνόδου παραδώσωσι περιέχουσαν τάδε «Ἔδοξε τῷ ἁγίῳ Πνεύματι καὶ ἡμῖν μηδὲν πλέον ἐπιτίθεσθαι ὑμῖν βάρος πλὴν τῶν ἐπάναγκες τούτων· ἀπέχεσθαι εἰδωλοθύτων καὶ αἵματος καὶ πνικτοῦ καὶ πορνείας».

Ἡ σημασία τῆς ἁγίας ταύτης Ἀποστολικῆς Συνόδου εἶνε καταφανεστάτη· διότι αἰσίως διὰ τῆς χάριτος τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἐλύθη τὸ μέγα ζήτημα τῆς σχέσεως τοῦ Νόμου πρὸς τὸ Εὐαγγέλιον, ἐκηρύχθη ἡ χριστιανικὴ ἐλευθερία ἀπὸ τοῦ Νόμου. Εἶνε ἀληθὲς ὅτι καὶ μετὰ τὴν Σύνοδον ὑπῆρχον ἐν Ἱεροσολύμοις πολλαὶ χιλιάδες χριστιανῶν¹⁴ ἐξ Ἰουδαίων «ζηλωταὶ τοῦ νόμου», ἀλλὰ τοῦτο σημαίνει ἀπλῶς ὅτι διὰ τοὺς Ἰουδαίους δὲν ἦτο δυνατὸν εὐθὺς ἀμέσως νὰ ἐξαφανισθῶσιν αἱ παλαιαὶ περὶ τοῦ Νόμου προλήψεις. Ἀληθὲς ὡσαύτως, ὅτι ὅτε τὸ πέμπτον καὶ τελευταῖον ὁ Ἄπ. Παῦλος ἦλθεν εἰς Ἱερουσαλὴμ ἐγένετο δεκτὸς ταραχωδέστατα ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων· ἐφάνησαν δὲ καὶ αὐτοὶ οἱ ἐξ Ἰουδαίων χριστιανοὶ δυσηρεστημένοι κατ' αὐτοῦ· ἀλλὰ τοῦτο προῆλθεν ἐκ τῶν περὶ τοῦ Ἄπ. Παύλου φημῶν, ὅτι οὐ μόνον διὰ τοὺς ἐξ ἔθνῶν χριστιανοὺς ἐκήρυττεν ἀνωφελῆ τὸν Νόμον ἀλλὰ καὶ τοῖς Ἰουδαίοις «ἀποστασίαν ἐκήρυττεν ἀπὸ Μωϋσέως» τ. ἔ. ἀπὸ τοῦ Νόμου. Τούτου δ' ἔνεκα ὁ Ἄπ. Παῦλος, κατὰ συμβουλήν τῶν πρεσβυτέρων τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ ἁγίου Ἰακώβου, δι' ἐξωτερικῆς πράξεως ἐδέησε νὰ δείξῃ τὸν πρὸς τὸν Νόμον σεβασμὸν ἵν' ἀποφύγῃ τὸ σκάνδαλον. Ἀλλὰ τὰ πράγματα ἐχώρουν ἀνεπισχέτως πρὸς τὸν σκοπὸν, ὃν καθώρισεν ἡ Ἀποστολικὴ Σύνοδος· καὶ ναὶ μὲν οἱ ἐξ Ἰουδαίων χριστιανοὶ ἐπέμενον ἐν τῇ τηρήσει τοῦ Νόμου, ἀλλ' οἱ ἐξ ἔθνῶν χριστιανοὶ δι' ἐπισήμου ἀποφάσεως τῆς Ἐκκλησίας ἀπῆλλάγησαν τῆς τηρήσεως αὐτοῦ, οὐδεὶς δ' ἐδικαιοῦτο ν' ἀναγκάσῃ αὐτοὺς ὅπως Ἰουδαίωσιν, ὡς μεγαληγόρως ἐκήρυξεν ὁ Ἄπ. Παῦλος εὐθὺς μετὰ τὴν Σύνοδον

¹³ Ἰωάννου Χρυσοστόμου, ἔνθ. ἀν. σ. 242.

¹⁴ Κατὰ τὴν ὀρθὴν παρατήρησιν τοῦ Α. Harnack, (Die Mission und Ausbreitung des Christentums in den erstendrei Jahrhunderten, Leipzig 1906, II, 78, 79, σημ.) τὸ «πολλὰ μυριάδες» οὐδόλως ὑποδηλοῖ τὸν ἀριθμὸν τῶν χριστιανῶν τῆς Ἱερουσαλὴμ, ἀλλὰ τοὺς εἰς τὴν ἑορτὴν ἀπανταχόθεν προσελθόντας ἐξ Ἰουδαίων χριστιανούς.

66 ἐν Ἀντιοχείᾳ καὶ πανταχοῦ, ἔνθα οἱ Ἰουδαῖζοντες συνετάρασσον τὰ πνεύματα τῶν χριστιανῶν.

Ἐπεὶ τῆς ἐπικρατήσεως τῶν ἀληθειῶν τοῦ Χριστιανισμοῦ εἰργάζετο καὶ ὁ ἅγιος Ἰάκωβος ἐν Ἱερουσαλήμ, διὰ τε τοῦ λόγου καὶ τοῦ ἀγιωτάτου αὐτοῦ βίου. Μετὰ τὸ 58 ἔτος ἔγραψε τὴν Καθολικὴν ἢ τοῖς Ἐγκύκλιον Ἐπιστολὴν πρὸς τὰς ἐξ Ἰουδαίων χριστιανικὰς κοινότητας οὐ μόνον ἐν Παλαιστίνῃ, ἐντεῦθεν καὶ πέραν τοῦ Ἰορδάνου, ἀλλὰ καὶ ἐν Συρίᾳ. Ἐν τῇ ἐπιστολῇ αὐτοῦ ὁ ἅγιος Ἰάκωβος ἐκδέτει τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν ἀπὸ ἠθικῆς καὶ πρακτικῆς ἀπόψεως. Ὅμιλεῖ περὶ τῶν καταλαμβανόντων τοὺς χριστιανοὺς πειρασμῶν (1, 2 - 18) περὶ πίστεως καὶ ἔργων (1, 19 - 2, 26) περὶ διδασκαλίας (3, 1 - 18), περὶ τῆς ἀληθοῦς σχέσεως τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν κόσμον (4, 1 - 17), τέλος περὶ πτωχῶν καὶ πλουσίων (5, 1 - 20). Ἐν τῇ ἐπιστολῇ ταύτῃ, ἣτις εἶνε τὸ πρῶτον μνημεῖον τῆς ἑλληνικῆς Ἱεροσολυμιτικῆς φιλολογίας, ἐξεκόνισεν ὁ ἅγιος Ἰάκωβος τὴν ἑαυτοῦ προσωπικότητα ἐν ἐπιβαλλούσῃ μεγαλειότητι, μετ' ἀπαραιμίλλου ἀπλότητος ἐκδέσας τὰ ἠθικὰ διδάγματα τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἀλλὰ καὶ ἡ ὅλη αὐτοῦ δραῖσις ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ὑπῆρξε μεγάλη, οὕτως ὥστε, κατὰ τὴν ἀφήγησιν τοῦ Ἡγισίππου παρ' Εὐσεβίῳ, «πολλῶν (διὰ τοῦ ἁγίου Ἰακώβου) πιστευόντων καὶ τῶν ἀρχόντων, δόρυθος ἦν τῶν Ἰουδαίων καὶ γραμματέων καὶ Φαρισαίων λεγόντων, ὅτι πᾶς ὁ λαὸς κινδυνεύει Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν προσδοκᾶν». Τοῦτο ὑπῆρξεν ἀφορμὴ τοῦ μαρτυρικοῦ θανάτου τοῦ ἁγίου Ἱεράρχου, ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων φονευθέντος περὶ τὸ 62 ἔτος, κατὰ τὴν ἀπουσίαν τοῦ ρωμαίου πολιτικοῦ ἄρχοντος. Διότι ὁ Ἡρώδης Ἀγρίππας Α' λίαν ταχέως ἐξέπεσε τῆς ἱστορικῆς σκηνῆς, συμπαρασύρας μεθ' ἑαυτοῦ τὴν ἐφήμερον πολιτικὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Ἰουδαίας. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἁγίου Ἰακώβου τοῦ Ζεβεδαίου καὶ τὴν θάμασίαν ἀπελευθέρωσιν τοῦ Πέτρου μεταβάς εἰς Καισαρείαν πρὸς ἐπιτέλεσιν μεγαλοπρεπῶν ἀγώνων εἰς τιμὴν τοῦ Κλαυδίου ἐπὶ τῇ ἐπετηρίδι τῆς εἰς τὸν καισαρικὸν Θρόνον ἀναρρήσεως αὐτοῦ ἠθέλησε νὰ ἐπιδείξῃ ἀπρεπέστατον μεγαλεῖον καὶ νὰ τύχῃ θείων τιμῶν, παρὰ τοῦ εἰσρεύσαντος εἰς Καισάρειαν λαοῦ καὶ ἐξ αὐτῆς ἔτι τῆς Τύρου καὶ Σιδῶνος, πρὸς τοὺς κατοικοὺς τῶν ὁποίων πρὸ μικροῦ εἶχεν ἀποκατασταθῆ συνδιαλλαγή, μετὰ τὰς προηγηθείσας, ἕνεκα ἐμπορικῶν ζητημάτων, προστριβάς. Ἡ βλάβη πρᾶξις τοῦ Ἀγρίππα ἐτιμωρήθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, διὰ τοῦ ἀμέσως ἐπακολουθήσαντος θανάτου αὐτοῦ, γενομένου σκωληκοβρώτου. Τότε ἀπὸ Ρώμης διωρίσθη ἀνθύπατος Ἰουδαίας ὁ Κούσπιος Φάδος, ἐφ' οὗ ἠσύχασε μὲν ἡ χώρα ἀπὸ τῶν παρακεκινδυνευμένων κινήματων τοῦ Ἀγρίππα, ἀλλὰ ἔπαθε πολλὰ ἐκ τοῦ λιμοῦ, ὃν προεῖπεν ὁ Ἄγαθος. Τοὺς χριστιανοὺς τῆς Ἱερουσαλήμ ἀνεκούφισαν αἱ ἐξ Ἀντιοχείας σταλεῖσαι βοήθειαι· τοὺς δὲ Ἰουδαίους πλὴν ἄλλων ἢ κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου διαμένουσα ἐνταῦθα Ἑλένη, ἡ Βασίλισσα τῶν Ἀδιαβηνῶν, ἣτις προσήλυτος οὖσα καὶ ἐπὶ

τῇ περιστάσει τοῦ λιμοῦ ἐβοήθησε τοῖς Ἰουδαίοις καὶ ἄλλα ἀγαθὰ διέπραξεν· αὐτὴ δὲ καὶ καθίδρυσε τὸ μέχρι σήμερον σωζόμενον Μαυσωλεῖον «*Τάφοι τῶν Βασιλέων*¹⁵». Τῷ 48 ἡγεμονεύοντος τῆς Ἰουδαίας τοῦ Κομανοῦ μεγάλη ταραχὴ ἐγένετο ἐν Ἱερουσαλήμ, κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ Πάσχα. Μετὰ τριετίαν ἐπὶ ἀνθυπάτου Φήλικος ταραχαὶ ἐξηγέρθησαν μεταξύ Ἰουδαίων καὶ Σαμαρειτῶν· ἀλλ' ἀνεφάνησαν ἐν Ἱεροσολύμοις ληστρικοὶ συμμορῖται, «*σικάριοι*» ὀνομαζόμενοι, μεθ' ὅλων τῶν προμηνυμάτων τῶν μελλουσῶν ἀνεκδιηγῆτων τῆς χώρας ταραχῶν, ἃς βεβαίως ὅλως ἀνίκανος ἦτο νὰ προλάβῃ ὁ ἐν τῷ μεταξύ καταλαβὼν τὴν θέσιν τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ λίαν νεαρὸς Ἀγρίππας ὁ Β΄. Τοῦ ἀνθυπάτου Φήλικος διάδοχος ἐγένετο ὁ Πόρκιος Φῆστος, ἀλλὰ ταχέως τούτου τελευτήσαντος καὶ μὴ προφθάσαντος εἰσέτι τοῦ διαδόχου αὐτοῦ Ἀλβίνου νὰ ἔλθῃ εἰς Ἰουδαίαν, ὁ τότε Ἀρχιερεὺς Ἄνανος «*θρασὺς τὸν τρόπον καὶ τολμητίας, διαφερόντως*», αἰρετικὸς δὲ Σαδδουκαῖος, διεβουλεύθη μετὰ τῶν γραμματέων καὶ φαρισαίων νὰ φονεύσῃ τὸν ἅγιον Ἰάκωβον, διὰ λιδοβολισμοῦ.

Τούτου ἕνεκα διέταξε τὴν σύλληψιν αὐτοῦ καὶ τὴν εἰς τὸ Συνέδριον προσαγωγὴν. Ἐκεῖ «*ἔλεγον τῷ Ἰακώβῳ παρακαλουμέν σε ἐπίσχες τὸν λαόν, ἐπεὶ ἐπλανήθη εἰς Ἰησοῦν ὡς αὐτοῦ ὄντος τοῦ Χριστοῦ, παρακαλουμέν σε πείσαι τοὺς ἐλθόντας εἰς τὴν ἡμέρα τοῦ Πάσχα περὶ Ἰησοῦ. Σοὶ γὰρ πάντες πειθόμεθα. Ἡμεῖς γὰρ μαρτυροῦμέν σοι ὅτι δίκαιος εἶ καὶ πρόσωπον οὐ λαμβάνεις. Πείσον οὖν τὸν ὄχλον περὶ Ἰησοῦ μὴ πλανᾶσθαι καὶ γὰρ πᾶς ὁ λαὸς καὶ πάντες πειθόμεθά σοι. Στήθι οὖν ἐπὶ τὸ πτερύγιον τοῦ Ἱεροῦ ἵνα ἄνωθεν ἦς ἐπιφανὴς καὶ ἡ εὐάκουστά σου τὰ ρήματα τῷ λαῷ παντί. Διὰ γὰρ τὸ Πάσχα συνεληλύθησαν αἱ πᾶσαι φυλαὶ μετὰ τῶν ἔθνων*». Ἡ πανουργία αὕτη ἦτο ἀνταξία τῆς ἰουδαϊκῆς κακουργίας. Οἱ κρίνοντες τὸν ἅγιον Ἰάκωβον ἐζήτουν πρόφασιν ἵνα φονεύσωσιν αὐτόν, ἐγίνωσκον αὐτόν καλῶς ὡς συντελέσαντα εἰς τὴν διάδοσιν καὶ ἐπικράτησιν τῆς νέας θρησκείας· ὅτι δι' οὐδενὸς μέσου ἠδύναντο νὰ διασειώσωσι τὰς πεποιδήσεις αὐτοῦ ἦσαν καὶ αὐτοὶ πεπεισμένοι, ἀλλ' ἤθελαν διὰ τοῦ δημοσίου κηρύγματος τοῦ Ἰακώβου νὰ ἐξερεθίσωσι καὶ τὸν λαὸν ἐναντίον αὐτοῦ. Ἐὰν δὲ ὡς μωρῶς ὑπέθετον ἴσως ὅτι ἦτο δυνατόν νὰ φοβηθῇ ὁ ἅγιος Ἰάκωβος καὶ ὑπερασπισθῇ τὴν ἰουδαϊκὴν θρησκείαν θὰ ἐδριάμβευον. «*Ἔστησαν οὖν οἱ προειρημένοι γραμματεῖς τὸν ἅγιον Ἰάκωβον ἐπὶ τὸ πτερύγιον τοῦ Ναοῦ καὶ ἔκραξαν αὐτῷ καὶ εἶπον, Δίκαιε σοὶ πάντες πείθεσθαι ὀφείλομεν, καὶ ἐπεὶ ὁ λαὸς πλανᾶται ὀπίσω τοῦ Ἰησοῦ τοῦ σταυρωθέντος, ἀπάγγειλον ἡμῖν τίς ἡ θύρα τοῦ Ἰησοῦ*». Οὐδόλως διστάσας ὁ ἅγιος Ἰάκωβος «*ἀπεκρίνατο φωνῇ μεγάλῃ, τί με ἐπερωτᾶτε περὶ Ἰησοῦ τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου; Καὶ αὐτὸς ἐν τῷ οὐρανῷ ἐκ δεξιῶν τῆς μεγάλης δυνάμεως*

¹⁵ Ἰωάννου Φωκυλίδου, Οἱ τάφοι τῶν Βασιλέων, «*Νέα Σιών*» Α' (1904) 202.

68 καὶ μέλλει ἔρχεσθαι ἐπὶ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ». Ἡ ὁμολογία αὕτη ἦτο σαφεστάτη· παρὰ δὲ τὴν προσδοκίαν τῶν περὶ τὸν Ἄνανον ὁ λαὸς ἐπεκρότησεν εἰς τὸ κήρυγμα τοῦ Ἱεράρχου καὶ ἐπεφώνησεν «Ὡσαννὰ τῷ Υἱῷ Δαυῖδ!»! Μόλις τριακονταετία εἶχε παρέλθει, ἀφ' οὗ χρόνου ἡ θριαμβευτικὴ αὕτη ἐπιφώνησις ἠκούσθη ἐν τῇ ἀγίᾳ ἡμῶν Πόλει, καθ' ἣν ἡμέραν εἰσήρχετο εἰς αὐτὴν ἐπὶ πώλου ὄνου καθεζόμενος ὁ Κύριος, ὑπὲρ οὗ ἐμαρτύρει ἐπὶ τοῦ πτερυγίου τοῦ Ναοῦ ἱστάμενος. Ἀλλὰ πόσαι ἔκτοτε ἀμφιβολίαι καὶ πόσοι δισταγμοί, ὅποιοι ἔλεγχοι μύχιοι δὲν συνετάραξαν τὴν συνείδησιν τοῦ λαοῦ, πόσα γεγονότα τριακονταετίας ὅλης ἀπὸ τῆς Πεντηκοστῆς μέχρι τῆς ἡμέρας τοῦ μαρτυρίου τοῦ ἀγίου Ἰακώβου δὲν κατέπειδον ἤδη αὐτὸν περὶ τῆς ἐγκληματικῆς πλάνης, ἔνεκα τῆς ὁποίας τὸ «Ὡσαννὰ τῷ Υἱῷ Δαυῖδ» ἀντικατέστησε παρακελεύόμενος ὑπὸ τῶν ἀρχόντων αὐτοῦ διὰ τοῦ «Σταύρωσον, σταύρωσον αὐτόν!»! Ἐπανήρχετο λοιπὸν αὐτῶν εἰς τὴν πρώτην ἐκείνην ἐπίκλησιν καὶ ἐξεδέχετο τὰς ἀληθείας, ἃς μεγαληγόρως ἐκήρυττεν ὁ Ἱεράρχης «Καὶ πολλῶν πληροφορηθέντων καὶ δοξαζόντων ἐπὶ τῇ μαρτυρίᾳ τοῦ ἀγίου Ἰακώβου καὶ λεγόντων Ὡσαννὰ τῷ Υἱῷ Δαυῖδ! τότε πάλιν οἱ αὐτοὶ γραμματεῖς καὶ φαρισαῖοι πρὸς ἀλλήλους ἔλεγον: Κακῶς ἐποιήσαμεν τοιαύτην μαρτυρίαν παρασχόντες τῷ Ἰησοῦ», ὅθεν ἵνα καταπνίξωσι τὰς ἐπικλήσεις τοῦ λαοῦ αὐτοὶ ἤρξαντο ἀνακραυγάζοντες «ὦ, ὦ, καὶ ὁ Δίκαιος ἐπλανήθη» κακούργως δ' ἐβουλεύθησαν ἵνα καταρρίψωσιν αὐτὸν τοῦ πτερυγίου καὶ λιθοβολήσωσι πρὸς καταπτότησιν τοῦ λαοῦ «καὶ ἀναβάντες κατέβαλον τὸν Δίκαιον καὶ ἔλεγον ἀλλήλοις λιθάσωμεν αὐτόν καὶ ἤρξαντο λιθάξαι». Ἐπανελήφθη τὸ πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ἐπὶ Στεφάνῳ γενόμενον θέαμα· ὁμοίως δὲ ἐκείνῳ καὶ δὴ τῷ Ἰησοῦ ὁ ἅγιος Ἰάκωβος «ἐπεὶ καταβληθεὶς οὐκ ἀπέθανεν, ἀλλὰ στραφεὶς ἔθηκε τὰ γόνατα λέγων παρακαλῶ, Κύριε Θεὲ Πάτερ, ἄφες αὐτοῖς οὐ γὰρ οἶδασι τί ποιούσιν!»! Εἶνε ἀπερίγραπτον τὸ θέαμα τοῦτο τοῦ γέροντος Ἱεράρχου, προσευχομένου, ὑπὸ τὴν χάλαξαν τῶν λίθων, ὑπὲρ τῶν φονέων αὐτοῦ· εἰς τῶν ἱερέων ἐπὶ τῷ θεάματι τούτῳ εἶπεν ἐν ἐξάλλῳ συγκινήσει «Παύσασθε τί ποιεῖτε; Εὐχεται ὑπὲρ ὑμῶν ὁ Δίκαιος», ἀλλὰ τῶν λιθοβολούντων τις μετὰ λυσσώδους μανίας ἀρπάζει ξύλον κναφέως, καταφέρει βιαίως κατὰ τοῦ γονυπετοῦς καὶ προσευχομένου ἔτι ἱερομάρτυρος καὶ φονεύει αὐτόν!

Οὕτως ἐμαρτύρησεν ὁ ἅγιος Ἰάκωβος¹⁶· καὶ οἱ μὲν πιστοὶ συναγείραντες ἐν εὐλαβείᾳ τὸ λείψανον αὐτοῦ ἔθαψαν παρὰ τὸν Ναόν, ἐν τόπῳ καλουμένῳ «Καλῶ», οἱ δὲ τῶν Ἰουδαίων ἐπιεικέστεροι κατήγγειλαν τὴν παρανομίαν τῶν περὶ τὸν Ἄνανον εἰς τὸν βασιλέα Ἀγρίππαν καὶ εἰς τὸν ἀνθύπατον Ἀλβῖνον,

¹⁶ Τὴν μνήμην αὐτοῦ γεραίρει ἐτησίως ἡ Ἐκκλησία τῇ 23 Ὀκτωβρίου, ὑπάρχει δὲ καὶ ἐκδεδομένη Ἀκολουθία τοῦ ἀγίου ἐνδόξου καὶ πανευφήμου ἀποστόλου Ἰακώβου τοῦ ἀδελφοθέου καὶ πρώτου ἱεράρχου τῶν Ἱεροσολύμων κτλ. Ἐν Ἱεροσολύμοις 1861.

οἵτινες καθήρεσαν αὐτὸν τῆς ἀρχῆς καὶ εἰς θάνατον κατεδίκασαν. Οὐ μόνον δὲ ὁ Ἄνανος ἀλλὰ καὶ οἱ λοιποί, οἱ ἀπὸ τοῦ πτερυγίου τοῦ Ναοῦ ἀνατρέψαντες τὸν ἅγιον Ἰάκωβον καὶ λιθοβολήσαντες αὐτόν, ἐν ἀλληλοσπαραγαμῶ ἐξηφανίσθησαν ἐν ταῖς φλόγαις τοῦ Ναοῦ, ὡς ἦναψε δαυλὸς ρωμαίου στρατιώτου. Διότι παρασκευάζετο ἤδη ὁ ἰουδαϊκὸς λαὸς πρὸς μοναδικὴν ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἐθνικὴν αὐτοκτονίαν· φαίνεται δὲ ὅτι ἐν τῇ ἐπακολουθησάσῃ πανωλεθρία ἐμνήσθησάν τινες τῶν Ἰουδαίων τοῦ ἀδίκου φόνου τοῦ ἁγίου Ἰακώβου «*Τοῦτο δὲ συμβέβηκε τοῖς Ἰουδαίοις κατ' ἐκδίκησιν Ἰακώβου τοῦ Δικαίου, ὃς ἦν ἀδελφὸς τοῦ Ἰησοῦ τοῦ λεγομένου Χριστοῦ, ἐπειδὴ περ δικαιοτάτον αὐτὸν ὄντα οἱ Ἰουδαῖοι ἀπέκτειναν*», λέγει ὁ Ἰώσηπος¹⁷. Τὸ ἄγος τοῦτο ὑπῆρξε μία τῶν πολλῶν αἰτιῶν τῆς ἐπελθούσης εὐθὺς ἀμέσως καταστροφῆς τῆς Ἱερουσαλήμ, ὑπὸ τὰ ἐρείπια τῆς ὁποίας ἔμελλε νὰ ἐξαφανισθῇ τὸ μέγα παρελθὸν τοῦ ἰουδαϊκοῦ ἔθνους.

ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΤΗΣ ΙΕΡΟΥΣΑΛΗΜ

Διότι δύο περίπου ἔτη μετὰ τὸν μαρτυρικὸν θάνατον τοῦ ἁγίου Ἰακώβου διάδοχος τοῦ Ἀλβίνου ὡς ἀνθύπατος Ἰουδαίας διωρίσθη ὁ Φλῶρος, ὑπερβαλὼν τοὺς προκατόχους αὐτοῦ κατὰ τὴν ὠμότητα καὶ τὴν ἀσυνειδησίαν. Τῇ 16 καὶ 17 Μαΐου τοῦ 66 ἔτους σφοδρὰ λαϊκὴ ἐξέγερσις καὶ προφανῆς ἐπανάστασις ἐν Ἱερουσαλήμ ἠνάγκασε τὸν Φλῶρον προτροπάδην ἐξ αὐτῆς νὰ φύγῃ· ἡ δὲ φυγὴ αὐτοῦ ἔδωκε τὸ σύνθημα γενικῆς ἐπαναστάσεως, ἣν μάτην ἐπειράθησαν νὰ κατευνάσωσιν οἱ κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου παρεπιδημοῦντες ἐνταῦθα Ἀγρίππας Β΄ καὶ ἡ ἀδελφὴ αὐτοῦ Βερονίκη. Ἐξ ἐναντίου ὁ λαὸς παρέδωκεν εἰς τὸ πῦρ τ' ἀνάκτορα αὐτῶν, κατέσφαξεν ἀνηλεῶς τὴν ρωμαϊκὴν φρουράν, καὶ ἐξορμήσας τῆς Ἱερουσαλήμ κατέλαβε διάφορα στρατηγικὰ τῆς Παλαιστίνης σημεῖα καὶ διή-

¹⁷ Ἰωσήπου, Ἰουδαϊκὴ Ἀρχαιολογία XX, 1. Πρβλ. *Εὐσεβίου*, Ἐκκλ. Ἱστορ. II, 23. Ἐν τῷ χωρίῳ τοῦ Ἰωσήπου πιθανῶς παρενεγράφησαν αἱ λέξεις «τὸν ἀδελφὸν Ἰησοῦ, τοῦ λεγομένου Χριστοῦ», ἀλλ' οὐδεμία ὑπάρχει βίασιμος ἀπόδειξις περὶ τῆς νοθείας τοῦ ὅλου χωρίου. Κατὰ τὸν *Εὐσεβίου* ὁ μαρτυρικὸς θάνατος τοῦ ἁγ. Ἰακώβου ἀνάγεται εἰς τὸ 62 ἔτος (Migne 19,543.544), κατὰ τὸν *Ἱερώνυμον* ἐν τῇ ἐπεξεργασίᾳ τοῦ Χρονικοῦ τοῦ *Εὐσεβίου* (Migne lat. 27,585.586) εἰς τὸ 63 ἔτος. Ὅντως δὲ κατὰ 62-63 (ἢ κατ' ἄλλων ἀριθμῶν 63-64) διωρίσθη ὁ ἀνθύπατος τῆς Ἰουδαίας Ἀλβίνος. Πρὸς τὴν ἀνωτέρω χρονολογίαν 62-63, δὲν εὐρίσκειται εἰς ἀντίφασιν ἡ γενικὴ ἔκφρασις τοῦ *Ἠγήσιππου* (παρ' *Εὐσεβίου* II, 23.18) ὅτι μετὰ τὸν μαρτυρικὸν θάνατον τοῦ Ἰακώβου ταχέως (67) ἤρξατο ἡ κατὰ τῶν Ἰουδαίων ἐπίθεσις τοῦ Οὐεσπασιανοῦ. Ὁ ἐπισκοπικὸς θρόνος τοῦ ἁγ. Ἰακώβου ἔδεικνύετο μέχρι τῶν χρόνων τοῦ *Εὐσεβίου*, Ἐκκλ. Ἱστορία 7, 19.

70 πλωσε καθ' ὅλην τὴν χώραν τὴν ἐπανάστασιν. Ἐν πολλαῖς πόλεσιν ἀνεκδιήγητοι ἐπηκολούθησαν σπαραγμοὶ καὶ ἀλληλοκτονίαι Ἰουδαίων καὶ Ἐθνικῶν. Χωρὶς ἀμφιβολίας ἐνιαχοῦ καὶ χριστιανοὶ κατεσφάγησαν ὑπὸ τῶν Ἐθνικῶν, οἵτινες ὑπελάμβανον εἰσέτι τὸν Χριστιανισμόν, ὡς ἀπλήν τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ παραφυάδα. Ὡς δὲ ἦτο ἐπόμενον ἀπεφάσισαν οἱ Ῥωμαῖοι διὰ πυρὸς καὶ σιδήρου νὰ καταπνίξωσι τὴν ἐπανάστασιν. Ὁ Ἐπαρχος τῆς Συρίας Κέστιος Γάλλος τῇ 24 Ὀκτωβρίου τοῦ 66 ἔτους κατέφθασεν εἰς Γαβαὼν, ἐγγὺς τῆς Ἱερουσαλήμ, κυριεύσας τὰς παρακειμένας πόλεις καὶ τὰ χωρία. Καίτοι δὲ προσβληθεὶς ὑπὸ τῶν ἐπαναστατῶν πολλὰς ὑπέστη ζημίας κατώρθωσε νὰ περιζώσῃ τὴν Ἱερουσαλήμ τῇ 30 Ὀκτωβρίου πυρπολήσας τὴν νέαν συνοικίαν Βεζεθά. Ἄγνωστον ὅμως διατὶ καταλιπὼν τὴν πολιορκουμένην πόλιν ὑπεχώρησε. Διωχθεὶς ὑπὸ τῶν ἀναδαρρησάντων ἐπαναστατῶν δεινὴν ὑπέστη πανωλεθρίαν καὶ μόλις ἐσώθη φεύγων εἰς τὴν Ἀντιπατρίδα μετὰ πεντακισχιλίων στρατιωτῶν. Ὁ ἐν Ἑλλάδι εὕρισκόμενος τότε Αὐτοκράτωρ τῆς Ῥώμης Νέρων μαδὼν τὴν συμφορὰν ταύτην τοῦ ἐν Παλαιστίνῃ ρωμαϊκοῦ στρατοῦ ἀνέδηκεν εἰς τὸν στρατηγὸν Οὐεσπασιανὸν νὰ καταστείλῃ τὴν Ἰουδαϊκὴν ἐπανάστασιν. Ὦντως δὲ κατώρθωσε οὗτος ταχέως νὰ καθυποτάξῃ τὴν Γαλιλαίαν καὶ παρεσκευάζετο μὲν νὰ ἐκστρατεύσῃ εἰς τὴν Ἰουδαίαν ἀλλ' ἐκλεγείς Αὐτοκράτωρ ἀνέδηκεν εἰς τὸν υἱὸν αὐτοῦ Πίτον νὰ ἐκστρατεύσῃ κατὰ τῆς ἐστίας τῆς Ἰουδαϊκῆς ἐπαναστάσεως, τῆς Ἱερουσαλήμ, καὶ ἐκπολιορκήσῃ αὐτήν.

Οἴκοθεν ἐννοεῖται ὅτι ὑπὸ τὸ κράτος τῶν ταραχῶν τούτων ἡ Ἐκκλησία Ἱεροσολύμων διήνυσεν ἀγωνιώδεις ἡμέρας. Ἐπίσκοπον αὐτῆς ἐξέλεξε τὸν ἅγιον ΣΥΜΕΩΝ († 106-7) μακρὰν ἤδη τῆς ἀγίας Πόλεως εὕρισκόμενη¹⁸. Διότι πάντες οἱ χριστιανοὶ γενόμενοι θεαταὶ τῆς φονικῆς ἐξεγέρσεως τῶν Ἰουδαίων καὶ βλέποντες ἐπερχόμενα τὰ ρωμαϊκὰ στρατεύματα, κατὰ θείαν χειραγωγίαν, ἀπῆλθον εἰς Πέλλαν¹⁹. Αὕτη ἔκειτο κατὰ τὴν ἀριστερὰν ὄχθην τοῦ Ἰορδάνου φέρουσα τὸ ὄνομα τῆς ἀρχαίας πρωτευούσης τῆς Μακεδονίας, οἰκουμένη ὑπὸ Ἑλλήνων καὶ μείνασα πιστὴ εἰς τὴν ρωμαϊκὴν ἀρχήν, κατὰ τὴν φοβερὰν ταύτην Ἰουδαϊκὴν ἐπανάστασιν. Φαίνεται ὅτι οἱ χριστιανοὶ προλαβόντες ἔφυγον πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς πολιορκίας τῆς Ἱερουσαλήμ, διότι ὁ μαινόμενος ὄχλος τῶν ἐπαναστατῶν ἐφόνευε πάντα δέλοντα νὰ σωθῇ διὰ φυγῆς.

¹⁸ Ἡγήσιπος, παρ' Εὐσεβίου IV, 22 «Καὶ μετὰ τὸ μαρτυρῆσαι Ἰάκωβον τὸν δίκαιον ὡς καὶ ὁ Κύριος ἐπὶ τῇ αὐτῷ λόγῳ, πάλιν ὁ ἐκ θεοῦ αὐτοῦ Συμεὼν ὁ τοῦ Κλωπᾶ καθίσταται Ἐπίσκοπος, ὃν προέδρευον πάντες, ὄντα ἀνεψιὸν τοῦ Κυρίου δευτέρον». Διαφόρως ἐρμηνεύεται τὸ χωρίον τοῦτο ὑπὸ τῶν ἱστορικῶν. Οἱ παραδεχόμενοι ὅτι οἱ «ἀδελφοὶ» τοῦ Κυρίου ἦσαν κυρίως ἐξάδελφοι αὐτοῦ («ἀνεψιοί»), ὡς τέκνα τοῦ Κλεόπα (Κλωπᾶ), ἀδελφοῦ τοῦ Ἰωσήφ, ὑπονοοῦσι τὴν λέξιν «Κυρίου» ὑπὸ τὸ «αὐτοῦ» (ὁ ἐκ θεοῦ αὐτοῦ, τοῦ Κυρίου) ἐπομένως τὸ «δευτέρον» ἀνάγουσιν οὐχὶ εἰς τὸ «Ἐπίσκοπος» ἀλλ' εἰς τὸ «ἀνεψιός».

¹⁹ Εὐσεβίου, Ἐκκλ. Ἱστορία III, 5. Ἐπιφανίου, Αἰρ. 29, 7. 30, 2.

Αὕτη ἄλλως τε κατέστη ἀδύνατος ἅμα τῇ προσεγγίσει τοῦ Τίτου εἰς τὰ τείχη τῆς Ἱερουσαλήμ. Κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ Ἀπριλίου τοῦ 70 ἔτους ἐστρατοπέδευσε πρὸ αὐτῆς καὶ κατήρξατο τῆς πολιορκίας, ἣτις προσέλαβε χαρακτήρα σπαρακτικῆς τραγωδίας, ἐξεικονισθείσης ζωηρῶς ὑπὸ αὐτόπτου μάρτυρος, τοῦ Ἰωσήπου. Καὶ οἱ πολιορκοῦντες ἀλλὰ καὶ οἱ πολιορκούμενοι ὅλως ἔκτακτον ἔδειξαν ἀνδρείαν· ἡ τέχνη τῶν πολιορκούντων ἐξουδετεροῦτο ὑπὸ τοῦ δυσκαταγωνίστου ἐνθουσιασμοῦ καὶ τῆς λύσσης τῶν πολιορκουμένων, ἀπορριψάντων ἐπανειλημμένας περὶ παραδόσεως προτάσεις. Ὁ ρωμαῖος στρατηγὸς περιεκύκλωσε τὴν πόλιν διὰ τείχους καὶ ἤρξατο ἀνασταυρῶν χιλιάδας Ἰουδαίων· περιήγαγε δὲ εἰς ἀπόγνωσιν τοὺς πολιορκουμένους. Ἐκ τοῦ λοιμοῦ παρήχθη ἐν τῇ πόλει λιμός· τὰ δὲ πτώματα τῶν νεκρῶν ἐπικινδύνως κατεμόλυναν τὴν ἀτμόσφαιραν, αἱ οἰκίαι ἦσαν πλήρεις νεκρῶν. Μήτηρ σφάξασα τὸ ἴδιον αὐτῆς τέκνον ἔφαγε τὰς σάρκας αὐτοῦ, ἡ λύσσα καὶ ἡ ἀπόγνωσις μετέβαλον τὴν ἱερὰν πόλιν εἰς ἄδην. Τῇ 17 Ἰουλίου ἐλλείπει ἱερέων ἔπαυσεν ἡ ἐν τῷ ναῷ τοῦ Σολομῶντος ἐνδελεχῆς ἀπ' αἰῶνων προσφερομένη καθ' ἐκάστην θυσία. Ἐν τούτοις πλήθη μαινομένων ἐπαναστατῶν διέτρεχον τὰς ὁδοὺς τῆς πόλεως, κατασφάζοντες πάντα ὑποπτον, ὡς ἐπιθυμοῦντα τὴν εἰς τοὺς Ρωμαίους παράδοσιν αὐτῆς. Οὗτοι ὅμως ἡμέρα τῇ ἡμέρα προσήγγιζον εἰς αὐτήν, κύριοι γινόμενοι ἐπικαιροτέρων θέσεων· τῇ δὲ 12 Ἰουλίου ἐφαίνοντο ὅτι ἔμελλον νὰ καταλάβωσι τὸν λόφον τοῦ Ναοῦ, ἐφ' οὗ οἱ Ἰουδαῖοι παρεσκευάζοντο ν' ἀμυνθῶσι μέχρις ἐσχάτων. Φονικωτάτη ὑπῆρξεν ἡ ἔφοδος τῆς 10 Αὐγούστου· κατ' αὐτὴν δὲ ρωμαῖος στρατιώτης ἔρριπεν ἀνημμένον δαυλὸν εἰς τὸν Ναὸν διὰ τῆς χρυσοῦς θυρίδος. Σπανίως τὸ πῦρ ἐν τῇ παγκοσμίῳ ἱστορίᾳ ἐχρησιμοποιήθη ὡς μέσον τηλικαύτης καταστροφῆς! Πανταχόθεν ἐξερράγη ἐν τῷ Ναῷ τὸ πῦρ, πολλοὶ ἐκάησαν ἀποκαρτεροῦντες ἐν τῷ Ναῷ καὶ τοῦ Ἰεχωβά τὴν βοήθειαν ἀναμένοντες, ἐξακισχίλια γυναῖκες καὶ παιδία κατεπλακώθησαν ὑπὸ τὰ ἐρείπια αὐτοῦ· τὸ δὲ αἷμα ἔρρευεν ὡς χεῖμαρρος. Ὁ Ναὸς τοῦ Σολομῶντος κατεστράφη, ὑπὲρ τὸ ἑκατομύριον Ἰουδαίων ἀπώλοντο, ἄπειραι χιλιάδες ἀπήχθησαν εἰς αἰχμαλωσίαν. Ἡ δὲ ἁγία τοῦ Θεοῦ Πόλις μετεβλήθη εἰς ἄμορφον ἐρείπιον. Τὸ μέγα τοῦτο γεγονός ἐπεσφράγισε νῦν τελείως τὴν Παλαιὰν Διαθήκην. Ἡ ἐξαφάνισις τοῦ Ναοῦ, τοῦ ὄρατοῦ συμβόλου τοῦ μωσαϊκοῦ νόμου, τῆς μόνης βάσεως τῆς Ἰουδαϊκῆς θρησκείας συνεξηφάνιζεν ἤδη καὶ τὸν σκοπὸν αὐτῆς, τὸν μόνον λόγον τῆς υπάρξεως αὐτῆς. Τὴν θέσιν αὐτῆς ἔμελλε νὰ καταλάβῃ ὀριστικῶς ἡ μόνη ἀληθῆς θρησκεία τοῦ Χριστιανισμοῦ, συγκαταλαμβάνουσα τὸν κόσμον σύμπαντα²⁰.

²⁰ Τὰς τραγικὰς λεπτομερείας τῆς καταστροφῆς τῆς Ἱερουσαλήμ διέσωσεν ὁ Ἰώσηπος,

Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ ΕΝ ΠΕΛΛῃ

Ἀλλὰ τοῦ λοιποῦ ἡ πρωτοπορεία οὐδαμῶς ἀνήκει τῇ Ἱερουσαλήμ, ἢ μῆτηρ ἀπασῶν τῶν Ἐκκλησιῶν, οἷον ἐξόριστος ἠύρισκετο μακρὰν τῆς ἐρημωθείσης πόλεως· ἐδιώκετο δὲ καὶ ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων καὶ ὑπ' αὐτῶν ἔτι τῶν ἀδιαλλάκτων Ἰουδαίων. Μετὰ τὸν Οὐεσπασιανὸν καὶ Τίτον Αὐτοκράτωρ Ῥώμης ἐγένετο ὁ Δομιτιανός, σφόδρα καχύποπτος, ὅστις πλὴν ἄλλων ὑπόπτεισε καὶ τοὺς κατὰ σάρκα συγγενεῖς τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὡς ἀπογόνους τοῦ Δαυΐδ καὶ δυναμένους δῆθεν νὰ ἔχωσιν ἀξιώσεις ἐπὶ τοῦ ἰουδαϊκοῦ θρόνου τῆς καταστραφείσης Ἱερουσαλήμ²¹. Τούτου ἕνεκα προσεκάλεσεν αὐτοὺς εἰς Ῥώμην καὶ ἀνέκρινεν αὐτούς· ἀλλ' ἰδὼν, ὅτι αἱ ὑποψίαι αὐτοῦ ἦσαν ὅλως ἀβάσιμοι, ἀπέλυσε αὐτοὺς μετὰ περιφρονήσεως. Οἱ δὲ ἀδιάλλακτοι Ἰουδαῖοι ἐτάρασσαν τὴν Ἐκκλησίαν κυρίως ἐσωτερικῶς· διότι οἱ ἐξ αὐτῶν χριστιανοὶ γενόμενοι καὶ μετὰ τὴν Ἀποστολικὴν Σύνοδον καὶ μετὰ τὰ ἐπακολουθήσαντα γεγονότα ἐνέμενον ἐν ταῖς ἰδέαις αὐτῶν περὶ τῆς τηρήσεως τοῦ μωσαϊκοῦ νόμου. Ἡ ἐμμονὴ αὐτῶν ἔφευρεν αὐτοὺς εἰς σφοδρὰν ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς ἐξ ἐθνῶν χριστιανούς· διότι ἐν Πέλλῃ ἤδη ἐπυκνοῦντο ὑπ' αὐτῶν αἱ τάξεις τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων, διὰ τῶν ἐνεργειῶν, πάντως, τοῦ ἀγίου Συμεῶν. Ὁ ἀρχηγὸς τῶν ἰουδαϊζόντων, Θέβουδις ὀνομαζόμενος, ἔχων μάλιστα ἀξιώσεις καὶ ἐπὶ τῆς ἐπισκοπικῆς ἀρχῆς, ἤρξατο ἀποχωριζόμενος ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας καὶ διαμορφῶν τὰς ἰουδαϊζούσας αἵρέσεις, αἵτινες, ἔκτοτε, ἐν αὐτῇ ἀναφαίνονται. Καὶ οὗτοι δὲ οἱ αἵρετικοὶ καὶ καθόλου Ἰουδαῖοι, ὡς ἐχθροὶ τῶν χριστιανῶν, ἐπεζήτησαν πᾶσαν εὐκαιρίαν ἵνα καταγγείλωσιν αὐτοὺς εἰς τοὺς Ῥωμαίους. Τῷ 106 ἢ 107 ἄγων τὸ 120 τῆς ἡλικίας αὐτοῦ κατηγγέλθη ὁ ἅγιος Ἐπίσκοπος Ἱεροσολύμων Συμεὼν τῷ ἀνθυπάτῳ τῆς Ἰουδαίας Ἀττικῷ (Tiberius Claudius Atticus), ὅστις συνέλαβεν αὐτὸν καὶ μετ' ἀνεκδιηγῆτους βασάνους κατεδίκασεν εἰς σταυρικὸν θάνατον²². Τὸ μαρτυρικὸν αἷμα τοῦ ἀγίου Συμεῶν ἐπεσφράγισε τὴν ἱστορίαν τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων κατὰ τὸν Ἀποστολικὸν αἰῶνα καὶ προδιέγραψε τὴν ἐν τῷ ἐξῆς χρόνῳ μαρτυρικὴν αὐτῆς πορείαν.

Οἱ μετ' αὐτὸν γενόμενοι Ἐπίσκοποι, εἴτε ἕνεκα τῶν διωγμῶν εἴτε ἕνεκα ἄλλων λόγων, ὑπῆρξαν βραχύβιοι, ἐπ' ὀλίγον διοικήσαντες τὴν Ἐκκλησίαν, ἀβασίμως

²¹ *Εὐσεβίου*, Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία III, 20.

²² *Εὐσεβίου*, Ἐκκλ. ἱστορία III, 32. *P. Allard*, Histoire des persecutions pendant les deux prem. siècles, Paris 1892, σ. 203. *H. Achelis*, Symeon Bischof von Jerusalem, RE3, XIX, 207.

δέ τινες τῶν νεωτέρων ἱστορικῶν, ἔνεκα τῆς πληθύος αὐτῶν ὑπέλαβον, ὅτι ἦσαν Πρεσβύτεροι ἢ Ἐπίσκοποι σύγχρονοι ἄλλων πόλεων τῆς Παλαιστίνης²³, ἐνῶ αἱ ἀρχαῖαι εἰδήσεις σαφῶς ὀνομάζουσιν αὐτοὺς Ἐπισκόπους Ἱεροσολύμων. «Τῶν γε μὴν ἐν Ἱεροσολύμοις Ἐπισκόπων τοὺς χρόνους, λέγει ὁ Εὐσέβιος, γραφῆ σωζομένους οὐδαμῶς εὔρον, κομιδῆ γὰρ οὖν βραχυβίους αὐτοὺς λόγους κατέχει γενέσθαι. Τοσοῦτον δ' ἐξ ἐγγράφων παρείληφα, ὡς μέχρι τῆς κατὰ Ἀδριανὸν τῶν Ἰουδαίων πολιορκίας πεντεκαίδεκα τὸν ἀριθμὸν αὐτόδι γεγόνασιν Ἐπισκόπων δι-
αδοχαί, οὓς πάντας Ἑβραίους φασὶν ὄντας ἀνέκαθεν, τὴν γνῶσιν τοῦ Χριστοῦ γνησίως καταδέξασθαι. Ὡστε ἤδη πρὸς τῶν τοιάδε ἐπικρίνειν δυνατῶν καὶ τῆς τῶν Ἐπισκόπων λειτουργίας ἀξίους δοκιμασθῆναι συνεστάναι γὰρ αὐτοὺς τότε τὴν πᾶσαν Ἐκκλησίαν ἐξ Ἑβραίων πιστῶν ἀπὸ τῶν Ἀποστόλων καὶ εἰς τὴν τότε διαρκεσάντων πολιορκίαν καθ' ἣν οἱ Ἰουδαῖοι Ρωμαίων αὐδῖς ἀποστάντες οὐ μικροῖς πολέμοις ἤλωσαν»²⁴. Συνωδῶ τοῖς λεγομένοις ὑπὸ τοῦ Εὐσεβίου καὶ ἐπὶ τῇ βάσει ἄλλων εἰδήσεων καταφαίνεται ὅτι τὸν ἅγιον Συμεὼν διεδέχθη ὁ ΙΟΥΣΤΟΣ Α΄ (ἢ ἄλλως Ἰούδας) μέχρι τοῦ ΙΙΙ ἀπὸ δὲ τοῦ ἔτους τούτου μέχρι τοῦ 134 ἐχρημάτισαν Ἐπίσκοποι ὁ ΖΑΚΧΑΙΟΣ, ΤΩΒΙΑΣ, ΒΕΝΙΑΜΙΝ, ΙΩΑΝΝΗΣ Α΄, ΜΑΤΘΙΑΣ, ΦΙΛΙΠΠΟΣ, ΣΕΝΕΚΑΣ, ΙΟΥΣΤΟΣ Β΄, ΛΕΥΙΣ, ΕΦΡΑΙΜ (ἢ Ἐφρῆς), ΙΩΣΗΦ Α΄ καὶ ΙΟΥΔΑΣ ἐπισκοπεύσαντες πάντες ἐν Πέλλῃ ἔνθα ἐξωτερικῶς ἐταράσσετο ἡ Ἐκκλησία ὑπὸ τῶν Ἰουδαϊζόντων²⁵. Ἐναντίον δὲ τῶν ταραξιῶν τούτων ἔγραψε βραδύτερον μεταξὺ τῶν ἐτῶν 135-175 ὁ ἀπολογητὴς τοῦ Χριστιανισμοῦ Ἀρίστων ὁ Πελλαῖος, ὁ μετὰ τοὺς Ἀποστόλους καὶ τὸν ἅγιον Ἰάκωβον πρῶτος ἔλλην συγγραφεὺς τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων καὶ πρῶτος ἀναλαβὼν ν' ἀπολογηθῆ τοῦ Χριστιανισμοῦ κατὰ τῶν Ἰουδαίων. Τοῦτο ἔπραξεν ὁ Ἀρίστων διὰ τινος συγγράμματος αὐτοῦ «Ἀντιλογία ἢ διάλεξις Παπίσκου καὶ Ἰάσωνος». Ὁ πρῶτος τῶν διαλεγομένων εἶνε Ἰουδαῖος ἐξ Ἀλεξανδρείας ὁ δευτέρος χριστιανὸς ἐξ Ἑβραίων, ὅστις καὶ νικᾷ ἐν τῇ διαλέξει, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν προφητειῶν ἀποδεικνύων τὴν ἀλήθειαν τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ πείθων τὸν Παπίσκον νὰ δεχθῆ τὸ βάπτισμα²⁶.

²³ Πρβλ. *Harnack*. ἔνθ' ἀν. σ. 413, καὶ *Chronologie der Altchristlichen Literatur bis Eusebius*, Leipzig 1893, I, 129 ἐξ. 218 ἐξ. ἰδίᾳ περὶ τῶν νεωτέρων ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου ἐπιστημονικῶν συζητήσεων: *Kattenbusch*, Jerusalem, Patriarchat, ἐν RE3, VIII, 698.

²⁴ *Εὐσεβίου*, Ἐκκλ. ἱστορία III, 19. Πρβλ. *Τιμοθέου Ἱεροσολύμων*, Οἱ πρῶτοι Ἐπίσκοποι τῶν Ἱεροσολύμων, «Νέα Σιών» ΛΒ΄ 1937, σ. 260 ἐξ. 289 ἐξ.

²⁵ Ἐκ τῶν Ἐπισκόπων τούτων ὁ Ἰωάννης Α΄ φέρεται ἀποθανῶν τῷ 116. *Acta Sanctorum Iunii 7*, II, 4 Τινὲς δὲν δέχονται τούτους πάντας ὡς Ἐπισκόπους. Πρβλ. *A. Harnack*, *Die mission und Ausbreitung des Christentum*, II, 78, ἀλλὰ μᾶλλον ὡς συγγενεῖς τοῦ Κυρίου ἢ Πρεσβυτέρους.

²⁶ *O. Bardenhewer*, *Patrologie*3, Freiburg im B. 1910, σ. 38.

ΠΑΡΑΚΜΗ ΤΗΣ ΙΕΡΟΥΣΑΛΗΜ ΑΚΜΗ ΑΛΛΩΝ ΠΟΛΕΩΝ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΗΣ

Ἀλλὰ καθ' ἣν ἐποχὴν ἔγραφεν ὁ Ἀρίστων τὸ σύγγραμμα αὐτοῦ ἐν Πέλλῃ ἡ ἁγία Πόλις Ἱερουσαλήμ νέας ἔπαθε συμφοράς. Τῷ 130 διῆλθε τῆς Παλαιστίνης καὶ Συρίας ὁ Αὐτοκράτωρ Ἀδριανὸς (117-138), ὅστις ἐβουλεύθη νὰ μεταβάλῃ τὴν Ἱερουσαλήμ εἰς Ῥωμαϊκὴν ἀποικίαν ὁμοίως τῇ Καρχηδόνι καὶ μετονομάσῃ αὐτὴν «Colonia Aelia Capitolina». Μόλις ὅμως ἀπῆλθεν ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν τούτων ὁ Αὐτοκράτωρ, ἵνα ἐπισκεφθῆς ἔτι ἅπαξ τὰς Ἀθήνας μεταβῆ εἰς Ῥώμην, ἐξερράγη νέα ἐπανάστασις τῶν Ἰουδαίων ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Bar-Cochab ἢ Bar-Coziba φέροντος ὅλα τὰ γνωρίσματα καὶ τὰς ἐπιτηδειότητας τοῦ ψευδομεσσίου. Δεινῶς κατεδίωξεν οὗτος καὶ εἰς βαρβαρωτάτας καδυπέβαλε βασάνους τοὺς χριστιανούς, ἐξαναγκάζων αὐτοὺς εἰς ἀπάρνησιν τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ συμμετοχὴν ἐν τῇ ἐπαναστάσει²⁷. Ἀπειροπληθεῖς συνέρρουσαν πρὸς τὸν ψευδομεσσίαν οἱ Ἰουδαῖοι, ὑπὲρ τὰς 580.000 κατὰ τὰς εἰδήσεις τοῦ Κασσίου, «καὶ παρατάξει μὲν φανερά οὐκ ἐτόλμων διακινδυνεῦσαι πρὸς τοὺς Ῥωμαίους τὰ δὲ τῆς χώρας ἐπίκαιρα κατελάμβανον καὶ ὑπονόμοις καὶ τείχεσιν ἐκρατύνοντο, ὅπως ἀποφυγὰς τε, ὅποταν διασθῶσιν, ἔχωσι, καὶ πρὸς ἀλλήλους ὑπὸ γῆν διαφοιτῶντες λανθάνωσι, διαπιτράντες ἄνω τὰς ὑπογείους ὁδοὺς ἵνα καὶ ἄνεμον καὶ φέγγος εἰσδέχωνται»²⁸. Αἱ πρῶται κινήσεις τῶν ἐπαναστατῶν ἐστέφθησαν ὑπὸ ἐπιτυχίας ἀλλὰ φονευθέντος ὕστερον τοῦ ἀρχηγοῦ αὐτῶν ἐπανειλημμένως κατετροπώθησαν καὶ κατεστράφησαν. Οἱ Ἰουδαῖοι ἐξηλάθησαν παντελῶς τῆς Ἱερουσαλήμ, ἥς τὸ ἔδαφος δι' ἀρότρου διέσχισαν οἱ Ῥωμαῖοι εἰς σημεῖον παντελοῦς καταστροφῆς²⁹. Ἡ Ῥώμη ἐδριάμβευσεν ἔτι ἅπαξ ἐπὶ πεντακισμυρίων πτωμάτων τῶν Ἰουδαίων καὶ ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς Ἰουδαίας, ἥτις οὐδέποτε πλέον ἔμελλε ν' ἀναλάβῃ τὴν προτέραν αὐτῆς ἀκμὴν. Πρὸς βορρᾶν τῆς ἀρχαίας πόλεως ἰδρύθη ἐν Ἱερουσαλήμ «ρωμαϊκὴ πόλις» ἡ ἀποικία Αἰλία Καπιτωλίνα, εἰς ἣν ἀπηγορεύθη τοῖς Ἰουδαίοις ἡ εἴσοδος ἐπὶ ποινῇ θανάτου. Ἄπαξ μόνον τοῦ ἔτους ἐπετράπη αὐτοῖς ἵνα ἐρχόμενοι ἀποκλαίωσιν ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς ἁγίας πόλεως. Ἐν τῇ νέᾳ αὐτῆς μορφῇ ἡ πόλις ὡμοίαζε πρὸς ἄλλας ρωμαϊκὰς ἀποικίας ἔχουσα τὰ θέατρα καὶ τοὺς ἐθνικοὺς ναοὺς αὐτῆς. Ὡς ἀποικία ὅμως δευτέρας τάξεως, στερουμένη παντὸς δικαίου, κειμένη ἐπὶ ὄροπεδίου, ἐν μέσῳ

²⁷ Ἰουστίνου, Ἀπολογία, Α' κεφ. 31.

²⁸ Δίων Κάσσιος, Ῥωμ. ἱστορία 69, 12. Εὐσεβίου, Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία IV, 8.

²⁹ Δίων Κάσσιος, Ῥωμ. ἱστορία 69, 12-14. Εὐσεβίου, Ἐκκλ. ἱστορία IV, 6.

ἀγόνου φύσεως, μακρὰν τῆς θαλάσσης, ἄνευ ἐμπορικῆς ἢ ἄλλης τινὸς κινήσεως, ἀπέβαλε πᾶσαν αὐτῆς σημασίαν, εἰς ἐσχάτην περιελθοῦσα ἀφάνειαν.

Ἐκτοτε ἄρχεται ἡ ἀκμὴ καὶ ὑπεροχὴ τῆς Καισαρείας³⁰. Αὕτη καὶ πρότερον μεγάλην εἶχε σημασίαν. Ἰδρυθεῖσα καὶ μεγαλυνθεῖσα ὑπὸ τῶν Ἡρώδων ἀπέβη μία τῶν πλουσίων καὶ μεγίστων πόλεων τῆς Παλαιστίνης, μέγα ἐθνικὸν ἅμα καὶ ἐμπορικὸν κέντρον. Ὁ μέγας αὐτῆς λιμὴν κεκοσμημένος ὑπὸ σειρᾶς κιόνων ἐκτίσθη κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τοῦ λιμένος Πειραιῶς, ἡ μεγαλοπρεπὴς ἀγορὰ, αἱ εὐρύτητα Βασιλικαί, χρησιμεύουσαι ὡς δικαστήρια, καὶ τὰ ξενοδοχεῖα αὐτῆς διὰ τοὺς ναυτικούς ἦσαν ἀντάξια τῆς μεγάλης αὐτῆς ἐμπορικῆς κινήσεως. Ὑπερδεν τῆς πόλεως ἐπὶ λόφου ὑψοῦτο μεγαλοπρεπὴς Ναὸς μετὰ κολοσσιαίου ἀγάλματος τοῦ Αὐγούστου, ὅστις ἦτο πολιούχος θεὸς τῆς Καισαρείας ὑπὸ τὸ ὄνομα Διὸς Ὀλυμπίου. Ἐκ τῶν λοιπῶν τῆς πόλεως ἰδρυμάτων διεκρίνετο τὸ θέατρον καὶ τὸ ἀμφιθέατρον, τὸ μέγα τοῦ Ἡρώδου ἀνάκτορον, ὅπερ ὕστερον εἰς δικαστήριον μετεβλήθη, τὰ ὑδραγωγεῖα αὐτῆς καὶ οἱ πολυπληθεῖς ναοί. Ἐν ἐπικαίρῳ εὐρισκομένη θέσει ἦτο μέγα ἐμπορεῖον τῆς Μεσογείου καὶ καθαρῶς ἐθνικὴ πόλις, οἱ δὲ ὀλίγοι ἐν αὐτῇ διαμένοντες Ἰουδαῖοι ὑφίσταντο ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων κατοίκων διηνεκεῖς ὕβρεις καὶ προπηλακισμούς. Ὁ ἐν αὐτῇ μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Ἰουδαίων ὑποθαλάπμενος ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων ἀνταγωνισμὸς ὑπῆρξε μία τῶν σπουδαιωτάτων ἀφορμῶν τοῦ μεγάλου καὶ ὀλοθρευτικοῦ πολέμου τῶν Ἰουδαίων, μεθ' ὃν πολὺ περισσότερον ἐνισχύθη ὁ χαρακτήρ τῆς πόλεως, ὡς κέντρου τοῦ ἐθνισμοῦ.

Ἄλλ' ἀπὸ τῶν πρώτων ἡμερῶν τῆς Ἐκκλησίας ἦτο ἐν αὐτῇ διαδεδομένος ὁ Χριστιανισμὸς, ἐνῶ δὲ μέχρι τοῦδε ἦτο ἀπὸ ἐκκλησιαστικῆς ὄψεως ἀφανής, νῦν προσλαμβάνει μείζονα τῆς Ἱερουσαλήμ σημασίαν καὶ ὁ Ἐπίσκοπος τῆς Καισαρείας θεωρεῖται Μητροπολίτης πάντων τῶν Ἐπισκόπων τῆς Παλαιστίνης, κατ' ἀκολουθίαν δὲ καὶ αὐτοῦ τοῦ Ἐπισκόπου τῆς Αἰλίας.

Οὐχ ἥκιστα τῆς Καισαρείας ἀκμαία ἐμπορικὴ πόλις ἐν τῇ παραλίᾳ τῆς Παλαιστίνης, ἐπὶ τῶν βράχων τῆς ὁποίας ἐμυθολογεῖτο ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ὅτι προσεδέθη ἡ Ἄνδρομέδα, ἦν ἀπηλευθέρωσεν ὁ Περσεύς, ἦτο ἡ Ἰόππη, θεωρουμένη ὡς μία τῶν πρὸ τοῦ κατακλυσμοῦ ἰδρυθεισῶν πόλεων· τὰ μάλιστα δὲ ἤκμασεν ἐπὶ τῆς Ἰουδαϊκῆς ἐποχῆς καὶ ἐδοξάσθη ἐν τῇ χριστιανικῇ ἐποχῇ διὰ τῆς ἐν αὐτῇ παρουσίας τοῦ Ἀπ. Πέτρου. Κατὰ τὴν πρώτην ἐπανάστασιν τῶν Ἰουδαίων ἐκυριεύθη καὶ ἡ Ἰόππη ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων καὶ κατεστράφη· ὀκτακισχίλιοι κάτοικοι αὐτῆς ἐφονεύθησαν. Βραδύτερον ὠχύρωσεν αὐτὴν ὁ Οὐεσπασιανὸς καὶ ἐνίσχυσεν ἐναντίον τῶν συνεχῶς παρ' αὐτῇ ἐλλοχευόντων πειρατῶν. Μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ Ἰουδαϊκοῦ ἔθνους ἀφέθη καὶ ἡ Ἰόππη ἐλευθέρα εἰς τοὺς Ἕλληνας, πολλοὺς

³⁰ Περὶ τῶν ἑλληνικῶν τῆς Παλαιστίνης πόλεων, ἴδε Schürer, Geschichte des jud. Volkes zur Zeit Christi τ. 3 ἔκδ. 3 Leipzig 1902. Πρὸβλ. Stark, Gaza und die philistäische, Jena 1852.

76 ἔχουσα ἔθνικοὺς ναοὺς. Πολλοὺς εἶχε ναοὺς καὶ ἡ περαιτέρω κειμένη ἀρχαία, ὑπὸ τῶν Φιλισταίων ἰδρυθεῖσα, πόλις Ἀσκάλων, ἀφιερωμένη κατὰ τὴν ὑπ' ὄψει ἡμῶν ἐποχὴν εἰς τὴν Ἀφροδίτην. Μέγα κέντρον τοῦ ἔθνισμοῦ κατὰ τὴν παραλίαν ταύτης τῆς Παλαιστίνης, ἐν τοῖς μεθορίοις αὐτῆς κατὰ τῆς Αἰγύπτου κειμένη, ἦτο ἡ Γάζα, πολύανδρος καὶ αὐτόχρομα κατείδωλος, διότι εἶχεν ὀκτὼ ναοὺς. Ὁ Ναὸς τοῦ Φοινικικοῦ θεοῦ Μάρνα, συνταυτισθέντος πρὸς τὸν Δία, ἦτο διηρημένος εἰς ναὸν ἐσωτερικὸν καὶ ἐξωτερικὸν σὺν περιβόλῳ· ἦτο δὲ στοργύλος περιβεβλημένος «*δυσὶ στοαῖς ἀλληλοσωτέραις, τὸ δὲ μέσον αὐτοῦ ἦν ἀναφυσητὸν κιβώριον καὶ ἀνατεταμένον εἰς ὕψος*»· ἐν αὐτῷ προσεφέροντο καὶ ἀνθρωποθυσίαι καὶ ἦτο διὰ τοὺς Παλαιστῖναιούς Ἑλληνας χρηστήριον ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας³¹. Ἡ Γάζα ἔτυχεν ἰδιαιτέρας ἐπιμελείας Ἡρώδου τοῦ μεγάλου, ὅστις συμπεριέλαβεν αὐτὴν ἐν ταῖς πόλεσι τῆς Ἰδουμαίας· ἀλλ' ὁ Αὐγουστος ὑπήγαγεν αὐτὴν ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ ἀνθυπάτου τῆς Συρίας, ἅτε κατοικουμένην ὑπὸ Ἑλλήνων. Ὁ Χριστιανισμὸς λίαν δυσχερῶς εἰσεχώρησεν εἰς τὴν πόλιν ταύτην. Παρὰ τὴν Γάζαν ἤκμαζεν ἡ κώμη Βηθελία «*θεῶν οἰκητήριον*» προσονομαζομένη ἕνεκα τοῦ πλήθους τῶν ἔθνικῶν ναῶν καὶ μάλιστα τοῦ Πανθέου ὡς ἐπὶ ἀκροπόλεως ἀχειροποιήτου τινὸς λόφου κειμένου καὶ πανταχόθεν πάσης τῆς κώμης ὑπερέχοντος. Ἦττονα σημασίαν εἶχε τὸ ἐπίνειον τῆς Γάζης, ὁ Μαΐουμας. Ἐκ τῶν λοιπῶν πόλεων τῆς Ἰουδαίας διεκρίνετο ἡ Διόσπολις· ἀλλ' αὕτη μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς Ἱερουσαλήμ κατῳικήθη τὸ πλεῖστον ὑπὸ Ἰουδαίων. Ἐξ ἐναντίας οὐδεὶς Ἰουδαῖος ὑπῆρχεν ἐν Βηθλεέμ, καὶ ἠδύνατο ὁ ἀπολογητὴς τοῦ Χριστιανισμοῦ Τερτουλλιανὸς νὰ ἐρωτᾷ τοὺς Ἰουδαίους πῶς δύνανται νὰ ἀναμένωσι Μεσσίαν ἀφοῦ οὐδεὶς ἐκ τοῦ γένους τοῦ Ἰσραὴλ ὑπάρχει ἐν Βηθλεέμ. Μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς Ἱερουσαλήμ ἐνισχύεται ὁ ἔθνισμὸς καὶ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ. Ἀκμαῖον εἶχον τὸν ἔθνισμὸν καὶ ἄλλαι τῆς Παλαιστίνης πόλεις, οἷον ἡ Ἐλευθερόπολις ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ, ἡ Καισάρεια Φιλίππου ἢ Παναίας, ἐπὶ ἀπομεμακρυσμένης κλιτύος τοῦ Λιβάνου, ἥτις πολιτοῦχον θεὸν εἶχε τὸν τραγόπουν Πάνα, ἡ Σαμάρεια πρὸς τιμὴν τοῦ Αὐγούστου μετονομασθεῖσα Σεβάστεια, ἡ Πτολεμαῖς, αἱ μετὰ τινα χρόνον ἰδρυθεῖσαι πόλεις Νικόπολις καὶ Διοκλητιανούπολις, ἡ Διοκαισάρεια, αἱ πόλεις τῆς Δεκαπόλεως καὶ τῶν ἐπαρχιῶν Βατανίτιδος, Τραχωνίτιδος καὶ Ἀρβανίτιδος, Σκυδόπολις, τὰ Γάδαρα, οἱ Φίλιπποι, Πέλλα, τὰ Γέρασα, ἡ Φιλαδέλφεια, περαιτέρω μεταξὺ τῆς Νεκρᾶς θαλάσσης καὶ τῶν ὀρίων τῆς Ἀραβίας τὰ Βόστρα, ἡ Πέτρα, Ἀριστοβουλίας καὶ αἱ λοιπαὶ ἐντεῦθεν καὶ πέραν τοῦ Ἰορδάνου ἑλληνικαὶ πόλεις.

Αὗται, ἀπὸ τῆς καταστροφῆς ἰδίως τῆς Ἱερουσαλήμ, ἔρχονται εἰς μεγάλην ἐπικοινωνίαν πρὸς τὸν ἐκτὸς τῆς Παλαιστίνης κόσμον. Ἰδίως ἡ Καισάρεια, ἡ

³¹ Χρυσοστόμου Α. Παπαδοπούλου, Ἱστορικαὶ μελέται, Ἱερουσαλήμ 1906, σ. 98.

Ἀσκάλων, ἡ Γάζα καὶ ἡ Ἰόππη διεξάγουσι μέγα ἐμπόριον πρὸς τὴν Ἰταλίαν, τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Μικρασίαν. Ἐντεῦθεν τοῦ Ἰορδάνου σπουδαία βιομηχανικὴ πόλις ἦτο ἡ Σκυθόπολις, ἕνεκα τῶν ὑφαντουργείων αὐτῆς. Καθόλου δὲ ὀλόκληρος ἡ Παλαιστίνη εἶχεν μεγάλην ἐμπορικὴν σημασίαν. Εὕρισκόμενη ἐν τῷ κέντρῳ τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου, περιβρεχομένη δυσμικῶς ὑπὸ τῆς Μεσογείου, καὶ διὰ μὲν τῆς μιᾶς αὐτῆς ἄκρας συνδεομένη μετὰ τῆς Αἰγύπτου, διὰ δὲ τῆς ἐτέρας μετὰ τῆς Μεσοποταμίας, ἦτο ἐξαιρετικῶς προσφυῆς χώρα, δι' ἧς ἠδύναντο νὰ συντηρηθῶσιν αἱ ἐμπορικαὶ ἐπικοινωνίαι τοῦ ἀρχαίου κόσμου. Πολὺ εὐλόγως δὲ οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς ἐκάλουν τὴν Παλαιστίνην γέφυραν, συνδέουσαν τὴν Ἀσίαν καὶ Ἀφρικὴν, διότι ἐκτὸς τοῦ ἀνωτέρου λόγου καὶ γεωγραφικῶς εἶν' ἐξυψωμένη ἐν σχέσει πρὸς τὰς χθαμαλὰς πεδιάδας τῆς Μεσοποταμίας καὶ Αἰγύπτου. Τούτου ἕνεκα καὶ παλαιότερον ἡ Παλαιστίνη συνέδεε τ' ἀσιατικὰ κράτη τῆς Ἀσσυρίας καὶ Βαβυλῶνος καὶ Περσίας μετὰ τῆς Αἰγύπτου· διὰ θαλάσσης δὲ μετὰ τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν λοιπῶν Ἑσπερίων χωρῶν. Ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ Χριστιανισμοῦ μεγάλη ἐμπορικὴ ὁδὸς ἐκ τῆς Ἀσίας διὰ τῆς Δαμασκοῦ πρὸς τὴν Αἴγυπτον διερχομένη πλησίον τῆς Ναζαρέτ διεχωρίζετο εἰς τέσσαρας διευθύνσεις, πρὸς τὴν Δύσιν, διὰ τῆς Πτολεμαΐδος, πρὸς τὴν Αἴγυπτον, διὰ τῆς Σαμαρείας, ἡ δὲ τρίτη καὶ τετάρτη ἔβαινον κατ' ἀμφοτέρας τὰς ὄχθας τοῦ Ἰορδάνου εἴτα διὰ τῆς Ἱεριχοῦς καὶ τῆς Ἱερουσαλήμ, παρακάμπτουσαι τὸ ἀρκτικὸν μέρος τῆς Νεκρᾶς θαλάσσης, ἐστρέφοντο πρὸς τὴν Αἴγυπτον ὡσαύτως καὶ τὴν Ἀφρικὴν. Ἐνεκα τούτου αἱ παρὰ τὰς ὄχθας τῆς λίμνης Γεννησαρέτ κείμεναι πόλεις διετέλουν ἐν μεγίστῃ ἀκμῇ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐπιγείου ζωῆς τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ· ἀλλ' ὕστερον, μετὰ τὴν παρακμὴν τῆς Γαλιλαίας, ἡ ἐμπορικὴ κίνησις συνεκεντρώθη ἐν ταῖς παραλίαις κυρίως ἑλληνικαῖς πόλεσι τῆς Παλαιστίνης.

Ἡ Γαλιλαία μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς Ἱερουσαλήμ ἐγένετο κέντρον τῶν τελευταίων λειψάνων τοῦ Ἰουδαϊκοῦ ἔθνους· ἐν Καπερναοῦμ, Ναζαρέτ, Σεπφώριδι, ἰδίᾳ δ' ἐν Τιβεριάδι, ἔνθα ἠδρευεν ὁ ἐκ τῆς οἰκογενείας τοῦ Γαμαλιὴλ καταγόμενος Πατριάρχης τῶν Ἰουδαίων, ἐνειλίσσετο ἕκτοτε ἡ ζωὴ τοῦ Ἰσραηλικοῦ λαοῦ τῆς Παλαιστίνης. Οἱ θανάσιμοι αὐτοῦ ἐχθροί, οἱ Σαμαρεῖται, εἶχον ἀπομακρυνθῆ ἐκ τῆς Συχέμ, τῆς ἐξελληνισθείσης Νεαπόλεως, εἰς τὸ Γαριζίν, ὅπου ἔκτισαν Συναγωγὴν. Βραδύτερον οἱ ὀλίγοι οὗτοι Ἰουδαῖοι καὶ Σαμαρεῖται ἐδεκατίσθησαν, ἕνεκα αἱματηρῶν στάσεων κατὰ τῶν βασιλέων τοῦ Βυζαντίου. Ὅστε κύριον στοιχεῖον τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Παλαιστίνης, μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς Ἱερουσαλήμ, ἐναπελείφθησαν οἱ ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου ἀπο-

78 κισθέντες Ἕλληνες· ἐξ Ἑλλήνων ἀπηρτίσθη καὶ ἡ μετὰ μικρὸν εἰς Ἱερουσαλήμ ἐπανακάμψασα ἐκ Πέλλης Ἐκκλησία³².

ΕΠΑΝΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΕΚ ΠΕΛΛΗΣ

Ἐν Πέλλῃ ἐγένετο πλήρης ἀποκάθαρσις τῶν ἰουδαϊκῶν στοιχείων· οὐχὶ μόνον διότι οἱ ἰουδαῖζοντες ἀπεσχίσθησαν τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἀπετέλεσαν ἰδιαιτέρους ὀργανισμούς, εἰς διαφόρους αἱρέσεις συγκροτηθέντες, ἀλλὰ καὶ διότι ἐπυκνώθησαν αἱ τάξεις τῶν ἐξ ἐθνῶν χριστιανῶν· διεκόπη μάλιστα, μετὰ τὴν τελευταίαν ἐπανάστασιν τοῦ Βάρ-Κόχθα, τοῦ καταδιώξαντος τοὺς χριστιανούς, ὁ πρὸς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην δεσμὸς τῶν χριστιανῶν, «μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης σχεδὸν πάντες οἱ χριστιανοὶ ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ ἐτήρουν τὸν Νόμον καὶ ταυτοχρόνως προσεκύνουν τὸν Χριστόν, ὡς Θεόν, ἀλλά, κατὰ θεῖαν οἰκονομίαν, ἡ δουλεία αὐτῆ ἔμελλε ν' ἀρθῆ τῆς Ἐκκλησίας», λέγει ἀρχαῖος ἱστορικός³³. Ἄμεσον ἀποτέλεσμα τούτου ὑπῆρξεν ὁ ἀπαρτισμὸς τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων ἐκ τῶν ἐν Πέλλῃ καὶ ἀλλαχοῦ Ἑλλήνων, «καὶ δὴ τῆς αὐτόθι Ἐκκλησίας, λέγει ὁ Εὐσέβιος, ἐξ ἐθνῶν συγκροτηθείσης πρῶτος μετὰ τοὺς ἐκ περιτομῆς Ἐπισκόπους τὴν τῶν ἐκεῖσε λειτουργίαν ἐγχειρίζεται ΜΑΡΚΟΣ» († 134-)³⁴. Τοῦτο ἐγένετο κατὰ τὸ 134, ὅτ' ἐπετράπη τοῖς χριστιανοῖς ὡς ἐξ Ἑλλήνων οὐχὶ δ' ἐξ Ἰουδαίων καταγομένους ἢ εἰς Ἱερουσαλήμ εἴσοδος καὶ ἐγκατοίκησις.

Οὕτως ἄρχεται νέα ἐποχὴ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων· ἀλλ' ἐν μέσῳ μεγάλων δοκιμασιῶν καὶ θλίψεων. Αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἡ ἀγία Πόλις ἦτο νῦν μικρὸν καὶ ἀφανὲς χωρίον κεκαλυμμένον ὑπὸ τὰ μεγαλοπρεπῆ τοῦ παρελθόντος ἐρείπια, πολιτικῶς καὶ διοικητικῶς ὑπήγετο ὑπὸ τὴν Καισάρειαν, ὡς ἔδραν τοῦ διοικητικοῦ τῆς Παλαιστίνης. Τούτου δ' ἔνεκα καὶ ὁ Ἐπίσκοπος Ἱεροσολύμων ὑπήγετο ὑπὸ τὸν Ἐπίσκοπον Καισαρείας. Τὰ ἱερὰ σεβάσματα τῆς

³² Ὁ C. Wilson παραδέχεται ἄνευ ὁμῶς βασίμων ἀποδείξεων ὅτι λίαν ἐνωρὶς, μετὰ τὸ 72 ἔτος ἐγένετο ἡ ἐπάνοδος τῶν χριστιανῶν ἐκ Πέλλης εἰς Ἱερουσαλήμ. Πρβλ. *Εἰρηναίου Κηλάδου*, ὁ Γολγοθᾶς καὶ ὁ πανάγιος Τάφος, κατὰ τὸν C. Wilson, ἐν «Νέα Σιών» Ε', 1906, σ. 530 ἐξ.

³³ Σουλπίκιος Σεβήρος, *Historia sacra* II, 31.

³⁴ Εὐσέβιος, Ἐκκλ. ἱστορία IV, 6. V, 12. Ἐπιφάνιος, Περὶ μέτρων καὶ σταθμῶν 14, 15. Ἀλεξάνδρου μοναχοῦ, Λόγος εἰς τὴν εὔρεσιν τοῦ σταυροῦ Migne 87, 3 σ. 40. 45.

χριστιανικῆς δρησκείας λίαν ταχέως περιυβρίσθησαν ὑπὸ τῶν ἐθνικῶν. Διότι ἡ εὐνοία τοῦ Ἀδριανοῦ πρὸς τοὺς ἐν Αἰλία ἐγκαθιδρυθέντας χριστιανούς συνέπεσε πρὸς τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἀποδοχὴν ἐν Ἀθήναις Ἀπολογίας ὑπὲρ τοῦ Χριστιανισμοῦ παρὰ τοῦ Κοδράτου καὶ Ἀριστείδου. Ἄλλ' εἰς Ρώμην ἐπανελθὼν ὁ Ἀδριανὸς ἤρξατο αὐθις νὰ καταδιώκῃ οὐ μόνον τοὺς Ἰουδαίους ἀλλὰ καὶ τοὺς χριστιανούς. Ἐκ τούτου διέταξεν ἵνα διὰ τοῦ ἐθνισμοῦ καὶ τῶν εἰδώλων ἀπαλειφθῇ εἰ δυνατόν πᾶν ὅ,τι ἐν Ἱερουσαλὴμ καὶ Βηθλεὲμ συνεδέετο πρὸς τὰς ἀναμνήσεις τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ καὶ Χριστιανισμοῦ. Ἐπὶ τοῦ Ναοῦ τοῦ Σολομῶντος ἀνηγέρθη ναὸς τοῦ Διὸς Καπιτωλίνου, εἶδωλα τῆς Ἀφροδίτης κατεκάλυψαν τὸν Γολγοθᾶν καὶ τὸν ἅγιον Τάφον, ἱερὸν ἄλλος καὶ ναὸς τοῦ Ἀδωνίδος ἰδρύθη παρὰ τὸ Σπήλαιον τῆς Βηθλεὲμ³⁵.

Ἐπὶ τοιαύτας περιστάσεις τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων μετὰ τὸν Μάρκον Α΄ Ἐπίσκοπος ἐγένετο ὁ ΚΑΣΣΙΑΝΟΣ ἐπὶ ὀλίγα ἐπισκοπεύσας ἔτη, μετὰ δὲ τοῦτον ὁ ΠΟΥΠΛΙΟΣ, ΜΑΞΙΜΙΑΝΟΣ, ΙΟΥΛΙΑΝΟΣ, ΓΑΪΟΣ Α΄, ΣΥΜΜΑΧΟΣ, ΚΑΠΙΤΩΝ, ΜΑΞΙΜΟΣ Α΄, ΑΝΤΩΝΙΝΟΣ ἢ ΑΝΤΩΝΙΟΣ, ΟΥΑΛΗΣ καὶ ΔΟΛΙΧΙΑΝΟΣ, μεθ' οὗς τῷ 185 Ἐπίσκοπος ἐγένετο ὁ ἅγιος ΝΑΡΚΙΣΣΟΣ³⁶. Ἐπ' αὐτοῦ ἄρχεται ἡ Ἐκκλησία Ἱεροσολύμων συμμετέχουσα τοῦ ὅλου τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας βίου. Οὕτω δὲ σπουδαῖον τότε προὔκειτο ζήτημα περὶ τῆς ἑορτῆς τοῦ Πάσχα. Αἱ ἐν Παλαιστίνῃ Ἐκκλησίαι ἐώρταζον τὸ μὲν σταυρώσιμον Πάσχα πάντοτε κατὰ Παρασκευὴν, μετὰ τὴν 14 τοῦ Νισάν, τὸ δὲ ἀναστάσιμον Πάσχα μετὰ δύο ἡμέρας, κατὰ Κυριακὴν· ἕτεροι ὅμως Ἐκκλησίαι ἐώρταζον τὸ Πάσχα τῇ 18 τοῦ Νισάν ἐν οἰαδήποτε ἡμέρᾳ κἂν ἔπιπτεν αὕτη, λύουσαι κατ' αὐτὸ καὶ τὴν νηστείαν. Εἶνε γνωστὸν, ὅτι ἐκ τοῦ ζητήματος τούτου ἐπωφελήθη ἡ λατινικὴ Ἐκκλησία ἵνα ἐπιβάλῃ τῆς ἑαυτῆς γνώμην, ἀποκρουσθεῖσα ὑπὸ τε τοῦ Πολυκράτους Ἐφέσου καὶ τοῦ Εἰρηναίου Λουγδούνου. Πρὸς ἐξέτασιν δὲ αὐτοῦ καὶ οἱ Ἐπίσκοποι τῆς Παλαιστίνης ὅτε Ἱεροσολύμων Νάρκισσος καὶ Θεόφιλος ὁ Καισαρείας καὶ σὺν αὐτοῖς Κάσσιος τῆς κατὰ Τύρον Ἐκκλησίας Ἐπίσκοπος καὶ Κλᾶρος τῆς ἐν Πτολεμαΐδι, ἐν Καισαρείᾳ τῷ 190 συνελθόντες, «περὶ τῆς κατελθούσης εἰς αὐτοὺς ἐκ διαδοχῆς τῶν Ἀποστόλων περὶ τοῦ Πάσχα παραδόσεως πλεῖστα διειληφότες κατὰ τὸ τέλος τῆς γραφῆς αὐτοῖς ρήμασι ἐπιλέγουσι τάδε «τῆς δ' ἐπιστολῆς ἡμῶν πειράθητε κατὰ πᾶσαν Ἐκκλησίαν ἀντίγραφα διαπέμψασθαι, ὅπως μὴ ἔνοχοι ᾖμεν τοῖς ραδίως πλανῶσιν ἑαυτῶν τὰς

³⁵ Δίων Κάσσιος 69, 13. Ὀριγένης, Κατὰ Κέλσου 1, 61. Εὐσέβιος, Βίος Κωνσταντίνου III, 26. 28. Ἱερωνύμου, Ἐπιστολὴ 58 ad Paulinum. Σωκράτους, Ἐκκλ. ἱστορία II, 1. Πρὸβλ. «Νέα Σιών» Ε΄, 1906, 330 ἐξ.

³⁶ Εὐσεβίου Ἐκκλ. ἱστορία V, 12. 24. 25. Νικηφόρου Καλλίστου, Ἐκκλ. ἱστορία, IV, 19. Tillemont, Mémoires pour servir à l'histoire ecclésiastique III, 176-180. Δοσιθέου Ἱεροσολύμων, Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχουσάντων, σ. 27. 28.

80 ψυχάς. Δηλοῦμεν δὲ ὑμῖν ὅτι τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ καὶ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἄγουσιν ἥπερ καὶ ἡμεῖς. Παρ' ἡμῶν γὰρ γράμματα κομίζεται αὐτοῖς καὶ ἡμῖν παρ' αὐτῶν, ὥστε συμφώνως καὶ ὁμοῦ ἄγειν ἡμᾶς τὴν ἁγίαν ἡμέραν». Τὴν Ἐγκύκλιον ταύτην Ἐπιστολὴν ἔπεμψαν οἱ Ἐπίσκοποι πᾶσι τοῖς ὑπ' αὐτοῦς· γνωστὸν δὲ ὅτι τὸ ζήτημα ὀριστικῶς ἐλύθη ὑπὸ τῆς Α΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου³⁷.

Σοφῶς διακυβερνῶν τὴν Ἐκκλησίαν ὁ ἅγιος Νάρκισσος καὶ μετὰ πολὺν ἔτι χρόνον ἦτο «παρὰ πολλοῖς διαβεβημένος», ἔνεκα τοῦ ἀγιωτάτου αὐτοῦ βίου καὶ τῶν θαυμάτων· ἀλλ' ἐπειδὴ ἀδίκως κατηγορήθη ὑπὸ κακῶν τινῶν ἀνθρώπων ἔφυγεν ἐξ Ἱεροσολύμων εἰς τὴν ἔρημον, ἣν πάντοτε ἐπεπόθει καὶ ἐπὶ μακρὸν διέμεινεν ἐκεῖ ἀγνοούμενος. Ἐπιστεύθη μάλιστα ὅτι ἀπέθανεν· ὅθεν οἱ τῶν ὁμόρων Ἐπαρχιῶν Ἐπίσκοποι συνελθόντες ἐξέλεξαν διάδοχον αὐτοῦ τὸν ΔΙΟΝ, ἐπὶ μακρὸν ἐπισκοπεύσαντα χρόνον. Μετ' αὐτὸν Ἐπίσκοπος ἐγένετο ὁ ΓΕΡΜΑΝΙΩΝ, ὃν μετὰ τετραετίαν θανόντα διεδέχθη ὁ ΓΟΡΔΙΟΣ, ὅτε τῷ 211, ὡς ἐξ ἀναβιώσεως ἐπεφάνη εἰς Ἱερουσαλὴμ ὁ ἅγ. Νάρκισσος, μετ' ἐνδουσιώδους χαρᾶς γενόμενος δεκτὸς ὑπὸ τοῦ ποιμνίου αὐτοῦ. Τῷ ἐπιόντι ἔτει ἀπέθανεν ὁ Γόρδιος ὁ δὲ λαὸς παρεκάλει ἐπιμόνως τὸν ἅγ. Νάρκισσον ἵν' ἀναλάβῃ αὐτὸς τῆς Ἐκκλησίας τὴν διαποίμανσιν, ἐκεῖνος ὅμως ἠρνεῖτο, μὴ δυνάμενος «λειτουργεῖν διὰ λιπαρὸν γῆρας». Ἀλλὰ θεία οἰκονομία, ἦλθε τῷ ἔτει ἐκεῖνῳ εἰς Ἱερουσαλὴμ ὁ Ἐπίσκοπος ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ (213-251) καὶ παρακληθεὶς ὑπὸ τῶν μετὰ τιμῆς ὑποδεξαμένων αὐτὸν χριστιανῶν τῆς Ἱερουσαλὴμ ἐδέχθη ἵνα γένηται βοηθὸς τοῦ ἀγίου γέροντος Ἐπισκόπου αὐτῆς³⁸.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ

Π ὅθεν κατήγετο καὶ πότε ἐγεννήθη ὁ ἅγιος Ἀλέξανδρος δὲν εἶν' ἐπακριβῶς γνωστὸν, ἀλλ' ἐκ τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου τῆς πρώτης αὐτοῦ δράσεως δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν, ὅτι κατήγετο ἐκ Καππαδοκίας καὶ ἐγεννήθη περὶ τὸ 170, διότι ἦτο κατὰ τὸ 204 Ἐπίσκοπος ἐν Καππαδοκίᾳ, ἐπομένως ἦτο

³⁷ *Εὐσεβίου*, Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία, IV, 24. 25.

³⁸ *Εὐσεβίου*, Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία V, 12.22 I. 81 - V 23.25, I. Πρὸβλ. *L. Duchesne*, *Histoire ancienne de l' Englise*⁴, Paris 1908, I. 458-459.

πρεσβύτερος τοῦ συμμαθητοῦ αὐτοῦ Ὀριγένους, γεννηθέντος περὶ τὸ 182 ἐν Ἀλεξανδρείᾳ³⁹.

Συνεμαθήτευσε δὲ μετ' αὐτοῦ ἐν τῇ περιβοήτῳ Κατηχητικῇ Σχολῇ τῆς Ἀλεξανδρείας, ἣτις, κατ' ἀρχαιοτάτην παράδοσιν, ἰδρυθεῖσα ὑπὸ τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Μάρκου, τοῦ Ἀποστόλου τῆς Αἰγύπτου, ὑφίστατο ἔκτοτε («ἐξ ἀρχαίου ἔθους») ὡς τῆς «Κατηχήσεως διδασκαλεῖον»⁴⁰, ἀλλὰ κατὰ τὸν 6' αἰῶνα μείζονα προσέλαβε σημασίαν ὡς «Θεολογικὴ Σχολή» καὶ οὐχὶ ἀπλῶς πρακτικὴ Κατηχητικὴ⁴¹, διὰ τοῦ Πανταίνου καὶ τοῦ διαδόχου αὐτοῦ Κλήμεντος, ἐφ' ὧν ἤρξατο ἡ πρώτη ἀκμὴ τῆς Σχολῆς⁴². Ἀκριβῶς δὲ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐφοίτησεν εἰς τὴν Σχολὴν καὶ ὁ Ἀλέξανδρος μετὰ τοῦ Ὀριγένους, ἐπὶ τοῦ Πανταίνου καὶ Κλήμεντος, περὶ ὧν ἔγραφέ ποτε εἰς τὸν συμμαθητὴν αὐτοῦ καὶ φίλον «Τοῦτο γὰρ καὶ θέλημα Θεοῦ, ὡς οἶδας, γέγονεν, ἵνα ἡ ἀπὸ τῶν προγόνων ἡμῖν φιλία μὲν ἄσυλος, μᾶλλον δὲ θερμότερα ἢ καὶ θεβαιότερα. Πατέρας γὰρ ἴσμεν τοὺς μακαρίους ἐκείνους τοὺς προσδεύσαντας, πρὸς οὓς μετ' ὀλίγον ἐσόμεθα, Πάνταϊνον τὸν μακάριον ὡς ἀληθῶς καὶ κύριον καὶ τὸν ἱερὸν Κλήμεντα κύριόν μου γενόμενον καὶ ὠφελήσαντά με καὶ εἷτις ἕτερος τοιοῦτος, δι' ὧν σε ἐγνώρισα, τὸν κατὰ πάντα ἄριστον καὶ κύριόν μου καὶ ἀδελφόν»⁴³. Θαυμάζει τις ἐν τοῖς ἀνωτέρω λόγοις καὶ τὸν πρὸς τοὺς διδασκάλους ὀφειλόμενον σεβασμὸν καὶ τὴν πρὸς ἀλλήλους ἀγάπην τῶν συμμαθητῶν. Πόσον δὲ καὶ οἱ διδάσκαλοι τοῦ Ἀλεξάνδρου ἠγάπησαν αὐτόν, ὡς εὐγνώμονα καὶ ἄριστον μαθητὴν, μαρτυρεῖ, πρὸς τοῖς ἄλλοις, τὸ γεγονός, ὅτι εἰς αὐτὸν ἀφιέρωσεν ὁ Κλήμης τὴν πραγματείαν αὐτοῦ «Κανὼν ἐκκλησιαστικὸς ἢ πρὸς τοὺς ἰουδαῖζοντας»⁴⁴.

Τὴν διεύθυνσιν τῆς Σχολῆς τῆς Ἀλεξανδρείας ἀνέλαβεν ὁ Κλήμης κατὰ τὸ 190, φαίνεται δὲ ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος τρία ἢ τέσσαρα μετὰ τοῦτο ἔτη περατώσας τὰς σπουδὰς αὐτοῦ ἀπῆλθεν ἐξ Ἀλεξανδρείας εἰς Καππαδοκίαν, ἔνθα ταχέ-

³⁹ Erwin Preuschen, Zur Lebensgeschichte des Origenes, ἐν Theol. Studien und Kritiken 1905, 3 Heft, 359-394.

⁴⁰ Εὐσεβίου, Ἐκκλ. ἱστορία II, 16, Ἱερωνύμου, De vir. illustribus VIII Patrol. Migne ser. lat. XXIII, 654. Ἡ Σχολὴ καλεῖται ὑπὸ τῶν ἀρχαίων Ecclesiastica schola catechizanti magisterium, ἢ τῶν πιστῶν διατριβή, τὸ διδασκαλεῖον τῶν ἱερῶν λόγων, τὸ κατ' Ἀλεξάνδρειαν διδασκαλεῖον, τὸ τῆς Κατηχήσεως διδασκαλεῖον, ἢ τοῦ κατηχεῖν διατριβή, ἢ κατ' Ἀλεξάνδρειαν κατήχησις, τὸ ἱερὸν διδασκαλεῖον τῶν μαθημάτων, ἐκκλησιαστικὸν διδασκαλεῖον» κ.τ.λ.

⁴¹ E. R. Redepenning, Origenes, Bonn, 1841 I, 58-59.

⁴² Ν. Καλογερά, Περί τῆς Κατηχητικῆς Σχολῆς τῆς Ἀλεξανδρείας, Ἀθῆναι 1867. H. Guerike, De schola quae Alexandriae floruit Catechetica, Hallis 1824. Πρβλ. Χρυσσοστόμου Α. Παπαδοπούλου, (Ἀρχ. Ἀθηνῶν) Πρῶται ἡμέραι τῆς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας, ὁ Εὐαγγελιστὴς Μάρκος, σ. 27.

⁴³ Παρ' Εὐσεβίῳ, Ἐκκλ. ἱστορ. VI, 14.

⁴⁴ Αὐτόθι VI, 13. 3.

82 ως ἐξελέγη Ἐπίσκοπος «περιοδευτής», οὐχὶ ὠρισμένης πόλεως⁴⁵. Κατὰ τὸν ἐπὶ Σεπτημίου Σεβήρου (193-211) διωγμὸν, ἐξεγερθέντα τῷ 202, ἠναγκάσθη καὶ ὁ Κλήμης ν' ἀπέλθῃ ἐξ Ἀλεξανδρείας, καταλιπὼν μὲν τὴν Σχολὴν εἰς τὸν νεαρὸν Ὀριγένη καταφυγῶν δὲ πρὸς τὸν μαθητὴν αὐτοῦ Ἀλέξανδρον εἰς Καππαδοκίαν. Ἀλλὰ τῷ 204 συλληφθεὶς ὁ Ἀλέξανδρος, ὡς ὁμολογητὴς τοῦ Χριστοῦ, ἐβλήθη εἰς φυλακὴν· ὁ δὲ Κλήμης ἀνέλαβε τὴν ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας ἀντ' αὐτοῦ ἐπιστάσιαν. Τῷ 211 εὐρίσκετο ἔτι ἐν τῇ φυλακῇ ὁ Ἀλέξανδρος, μαθὼν δέ, ὅτι ὁ Ἐπίσκοπος Ἀντιοχείας ἐξελέγη ὁ ὁμολογητὴς Ἀσκληπιάδης, ἔγραψε πρὸς τοὺς Ἀντιοχεῖς ἐπιστολήν, ἧς διεσώθη τὸ ἐξῆς ἀπόσπασμα· «*Ἀλέξανδρος δοῦλος καὶ δέσμιος Ἰησοῦ Χριστοῦ, τῇ μακαρίᾳ Ἀντιοχέων Ἐκκλησίᾳ ἐν Κυρίῳ χαίρειν. Ἐλαφρά μοι καὶ κοῦφα τὰ δεσμὰ ὁ Κύριος ἐποίησε κατὰ τὸν καιρὸν τῆς εἰρκτικῆς, πυθομένῳ τῆς Ἁγίας ὑμῶν τῶν Ἀντιοχέων Ἐκκλησίας, κατὰ τὴν θείαν πρόνοιαν, Ἀσκληπιάδην τὸν ἐπιτηδειότατον κατ' ἀξίαν τὴν πίστιν τῆς ἐπισκοπῆς ἐγκεχειρικέναι, ταῦτα δὲ ὑμῖν, κύριοί μου ἀδελφοί, τὰ γράμματα ἀπέστειλα διὰ Κλήμεντος τοῦ μακαρίου Πρεσβυτέρου, ἀνδρὸς ἐναρέτου καὶ δοκίμου, ὃν ἴστε καὶ ὑμεῖς καὶ ἐπιγνώσεσθε. Ὅς καὶ ἐνθάδε παρών, κατὰ τὴν πρόνοιαν καὶ ἐπισκοπὴν τοῦ Δεσπότου, ἐπεστήριξέ τε καὶ ἠὔξησε τὴν τοῦ Κυρίου Ἐκκλησίαν*»⁴⁶. Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη εἶν' ἐν ἐπὶ πλέον μαρτύριον τοῦ ζήλου τοῦ Ἀλεξάνδρου ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας. Ἐνεκα δὲ τοῦ ζήλου τούτου μόλις ἀπαλλαγεῖς τῶν δεσμῶν, μετὰ τὴν κατάπαυσιν τοῦ διωγμοῦ ἐπὶ Καρακάλλα⁴⁷, ἀπεφάσισε νὰ ἔλθῃ εἰς Ἱεροσόλυμα πρὸς ἐπίσκεψιν τῶν ἁγίων Τόπων καὶ προσκύνησιν αὐτῶν, «*εὐχῆς καὶ τῆς τῶν τόπων ἱστορίας ἔνεκεν*»⁴⁸, ζητηθεὶς ἀμέσως ὑπὸ τῶν χριστιανῶν ὡς βοηθὸς Ἐπίσκοπος τοῦ ἁγίου Ναρκίσσου. Ἡ Ἐκκλησία ἀπηγόρευε τὴν ἀπὸ μιᾶς εἰς ἄλλην Ἐπισκοπὴν μετάθεσιν, οὐδ' ἐγίνωσκεν εἰσέτι τὸ ἀξίωμα τοῦ συνεπισκόπου, ἀλλ' οἱ Ἐπίσκοποι τῆς Παλαιστίνης ἐδικαίωσαν τὸν Νάρκισσον, στέργοντα ὡς βοηθὸν αὐτοῦ τὸν Ἀλέξανδρον, «*περιοδευτὴν*» ἄλλως τε ὄντα καὶ μὴ ἀνήκοντα εἰς ὠρισμένην Ἐκκλησίαν. Οὕτως ἀποκατεστάθη ἐν Ἱεροσολύμοις ὁ περιφανὴς ἐκεῖνος Ἱεράρχης, ἐπιστέλλων δὲ τοῖς ἐν Ἀντινόῃ (ἢ Ἀντιοῖα) χριστιανοῖς ἔλεγεν «*ἀσπάζεται ὑμᾶς Νάρκισσος ὁ πρὸ ἐμοῦ διέπων τὸν τόπον*

⁴⁵ Ὁ *Εὐσέβιος* καὶ ὁ *Ἱερώνυμος* δὲν λέγουσι τίνας πόλεως Ἐπίσκοπος ἦτο ὁ Ἀλέξανδρος, ὁ *Valesius* (Not. ad Eusebii Histor. Eccles. VI.1.1) καὶ ὁ *Tillemont* (Mémoires pour servir à l'histoire ecclésiastique III, 183) νομίζουσιν ὅτι ἦτο Ἐπίσκοπος *Φλαβιάδος* ἢ *Φλαβιουπόλεως* ἐν Κιλικίᾳ, ἀλλὰ πιθανωτέρα φαίνεται ἡμῖν ἡ γνώμη τοῦ *Guetté* (Histoire de l' Eglise II, 6) ὅτι ὁ ἅγιος Ἀλέξανδρος δὲν ἦτο ὠρισμένης πόλεως Ἐπίσκοπος ἀλλὰ περιοδεύων ἐπετέλει ἀποστολικὸν ἔργον.

⁴⁶ *Παρ' Εὐσεβίῳ* Ἐκκλ. ἱστορ. VI, 11.

⁴⁷ *Allard*, Histoire des persecutions pendant la première moitié du troisième siècle, Paris 1894 σ. 149.

⁴⁸ *Εὐσεβίου*, Ἐκκλ. ἱστορ. VI, 11.

τῆς Ἐπισκοπῆς τῶν ἐνθάδε καὶ νῦν συνεξεταζόμενός μοι διὰ τῶν εὐχῶν, ἑκατὸν δέκα ἔξ ἐτῶν ἡνυκῶς παρακαλῶν ὑμᾶς ὁμοίως ἐμοὶ ὁμοφρονῆσαι»⁴⁹.

Τῷ 213 ἦτο ὁ Ἀλέξανδρος μόνος Ἐπίσκοπος Ἱεροσολύμων θανόντος τοῦ ἁγίου Ναρκίσσου⁵⁰, ἐπιδοθεὶς εἰς τὴν διακυβέρνησιν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὴν στήριξιν τῆς χριστιανικῆς πίστεως διὰ τοῦ κηρύγματος καὶ τῶν συγγραφῶν αὐτοῦ, αἵτινες δυστυχῶς ἀπώλοντο⁵¹. Τὴν εἰδικὴν δὲ αὐτοῦ μέριμναν περὶ τῶν γραμμάτων ἐξεδήλωσεν ὁ Ἀλέξανδρος πρῶτος αὐτὸς ἰδρύσας *Βιβλιοθήκην* ἐν Ἱεροσολύμοις «ἤκμαζον δέ, λέγει ὁ Εὐσέβιος, κατὰ τοῦτο πλείστοι λόγιοι καὶ ἐκκλησιαστικοὶ ἄνδρες, ὧν καὶ ἐπιστολάς, ἅς πρὸς ἀλλήλους διεχάρασσον, ἔτι νῦν σωζόμενας εὐπορον εὔρεϊν, αἱ καὶ εἰς ἡμᾶς ἐφυλάχθησαν ἐν τῇ κατὰ Αἰλίαν Βιβλιοθήκῃ, πρὸς τοῦ τηλικαῦτα διέποντος τὴν αὐτόθι παροικίαν Ἀλεξάνδρου ἐπισκευασθεῖση, ἀφ' ἧς καὶ αὐτοὶ τὰς ὕλας τῆς μετὰ χεῖρας ὑποδέσεως εἰς ταῦτο συναγαγεῖν δεδυνήμεθα»⁵². Κατὰ τὰς περαιτέρω ἐνδείξεις τοῦ Εὐσεβίου συνήγειρεν ἐν τῇ Ἱεροσολυμιτικῇ Βιβλιοθήκῃ ὁ Ἀλέξανδρος πολλὰ συγγράμματα, ἐν οἷς ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ Εὐσεβίου ἐσώζοντο τὰ τοῦ Βηρύλλου Ἐπισκόπου Βόστρων, Ἰππολύτου, Γαῖου καὶ ἄλλων λογίων ἀνδρῶν· δὲν φαίνεται δὲ ὀρθὴ ἢ γνώμη τῶν φρονούντων, ὅτι ἡ Βιβλιοθήκη κατεστράφη ἐπὶ Διοκλητιανοῦ. Πλὴν δὲ τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις Βιβλιοθήκης ὑπῆρχον, κατὰ τὴν γνώμην τινῶν καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Παλαιστίνης, ἦττον σημαντικαί, Βιβλιοθήκαι⁵³ ἀλλ' ἰδιωτικά, μὴ ἔχουσαι τὸν χαρακτήρα τῆς ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου ἰδρυθείσης Ἱεροσολυμιτικῆς Βιβλιοθήκης, εἰς ἣν ὀφείλομεν πλεῖστα μνημεῖα τῆς ἀρχαιότητος, ἐν ἀποσπάσμασι περισωθέντα ὑπὸ τοῦ Εὐσεβίου.

⁴⁹ Αὐτόθι VI, ll. Ὑπάρχει γνώμη ὅτι ἡ ἐπιστολὴ αὕτη ἐγγράφη περὶ τὸ 220.

⁵⁰ Φρονοῦσί τινες ὅτι ὁ ἅγιος Νάρκισσος ἀπέθανεν ἐν ἡλικίᾳ 120 ἐτῶν. *Tillemont, Mémoires* III, 415-420. 733.

⁵¹ *Tillemont, Mémoires* III 183. Dupin, *Nouvelle Bibliothèque Eccles.* I, 113, 114. *K. Konτογόου*, Φιλολογικὴ καὶ κριτικὴ ἱστορία τῶν Πατέρων, Ἀθῆναι 1851, Α', 471-473. *A. Harnack*, *Geschichte der altchristlichen Literatur bis Eusebius*. Leipzig 1893, I, 505. *P. Batiffol*, *La Littérature (chrétienne) grecque*, Paris 1898. σ. 137. 138. Τὸ εἰς τὸν Ἀλέξανδρον ἀποδιδόμενον λειτουργικὸν μνημεῖον θεωρεῖται ὑπὸ τοῦ *Batiffol* ὡς ἀνήκον εἰς τὸν ε' αἰῶνα. Τὰ ὑπὸ τοῦ *Εὐσεβίου* περισωθέντα ἀποσπάσματα τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Ἀλεξάνδρου ἴδε ἐν Πατρ. Migne τ. 10 σ. 204.

⁵² *Εὐσεβίου*, Ἐκκλ. ἱστορία VI, 20. Ἀγγέλου Καπώτου, *Περὶ Χριστιανικῶν Βιβλιοθηκῶν ἐν «Εὐαγγελικῷ κήρυκι» Γ'*, 395. *A. Ehrhard*, *Die griechische Patriarchal-Bibliothek von Jerusalem*, ἐν *Roemische Quartalschrift* V, 217. 218.

⁵³ *A. Ehrhard*, ἔνδ. ἀν. σ. 219-221. Ὁ *A. Ehrhard* λαμβάνει ὑπ' ὄψει πρὸς στήριξιν τῆς γνώμης ταύτης τὰς ὑπὸ τοῦ Ὠριγένους γενομένας ἀνευρέσεις χειρογράφων τῆς ἁγίας Γραφῆς ἐν Παλαιστίνῃ ἐπὶ τῇ θάσει τῶν πληροφοριῶν τοῦ *Εὐσεβίου* (Ἐκκλ. ἱστορία VI, 16), *Ἰερωνύμου* (Praefat. ad Orig. homil. in Cant. Cantorum ἐν Πατρ. Migne ser. lat. 23, 1117) καὶ *Ἐπιφανίου* (Περὶ μέτρων καὶ σταδμῶν ἐν Πατρ. Migne 43, 265, 268). Πρβλ. *Παλλαδίου Ἐλενουπόλεως* (Λαυσαϊκὴ ἱστορία κεφ. 47. Ἔκδοσις Butler). Οἶκοθεν νοεῖται ὅτι πρόκειται οὐχὶ περὶ Βιβλιοθηκῶν ἐν κυρίᾳ σημασίᾳ τῆς λέξεως, ἀλλὰ μᾶλλον περὶ συλλογῶν τινῶν βιβλίων, οἷα λ.χ. ἦτο ἡ τῆς *Ἰουλιανῆς* παρθένου ἐν Καισαρείᾳ.

Ἐπὶ πλέον ὁ Ἀλέξανδρος ἐγένετο καὶ ἰδρυτῆς Σχολῆς ἐν Ἱεροσολύμοις, διότι ἡ ἴδρυσις μὲν Σχολῶν ἐν τῇ κυρία τῆς λέξεως σημασία, οὐδόλως ἐπεδοκιμάζετο ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας, ἐν τοῖς πρώτοις χρόνοις, ἴσως διότι Σχολῶν ἰδρυταὶ ὑπῆρξαν καὶ τινες αἰρετικοί· ὅθεν ἡ Ἐκκλησία ἀπέβλεπε πρὸς αὐτὰς εἴτε μετὰ περιφρονήσεως εἴτε μεθ' ὑποψίας, οἱ δὲ λόγοι ἄνδρες ἔδει νὰ ὑπεραπολογῶνται τῆς καθιδρύσεως Σχολῶν, αὐτοὶ οὐχὶ σπανίως ὑποπτοὶ ἐπὶ τούτῳ καθιστάμενοι. Οὐχ ἥττον οἱ Ἐπίσκοποι ἐδίδασκον τοὺς περὶ αὐτοὺς πιστοὺς καὶ ἐκτὸς τοῦ ναοῦ, ἀφελῶς ἐκδέτοντες τὴν διδασκαλίαν τοῦ Χριστιανισμοῦ. Τοιοῦτο ἦτο εἶδος Σχολῆς καλουμένης «*Διατριβῆς*» ἢ «*Διατριβῆς κατηχήσεως*» ὡς ἐκ τοῦ σκοποῦ αὐτῆς⁵⁴. Τοιοῦτο *κατηχητήριον* ἦτο πάντως ἡ ἐν Ἱεροσολύμοις Σχολὴ τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἄνευ ἐπιστημονικοῦ καὶ εὐρυτέρου τινὸς θεολογικοῦ σκοποῦ, ὃν εἶχε τὸ κατηχητήριον τῆς Ἀλεξανδρείας. Ἐν αὐτῷ ἐδίδασκε τότε ὁ μέγας Ὠριγένης, μετὰ δεκαετῆ διδασκαλίαν ἐξεληθὼν τῆς Ἀλεξανδρείας, πρὸς ἐπίσκεψιν τῶν λοιπῶν Ἐκκλησιῶν. Μετέβη τότε φαίνεται (215) καὶ εἰς Βόστρα πρὸς διδασκαλίαν τῆς Χριστιανικῆς πίστεως, κατ' αἴτησιν τοῦ ἡγεμόνος τῆς χώρας ἐκείνης· ἦσαν δὲ τὰ Βόστρα τὸ τέρμα τῆς εἰς Ἀραβίαν ἀγούσης ρωμαϊκῆς ὁδοῦ, ἔδρα τοῦ ρωμαίου διοικητοῦ σταθμὸς λεγεῶνος (Legio III Cyrenaica), πόλις εὐδαίμων καὶ πλουσία, ὄχυρὰν ἔχουσα, δίκην προσκόπου πρὸς τὴν ἐκεῖθεν ὑπανοιγομένην ἀραβικὴν ἔρημον, ἀκρόπολιν, θέατρα, στοάς, λουτρὰ καὶ πληθὺν ἐθνικῶν ναῶν. Μετὰ τὴν καταστροφὴν ἰδίως τῆς Παλμύρας τὰ Βόστρα ἀπέβησαν τὸ σπουδαιότερον κέντρον τοῦ ἑλληνορωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ, ἐν ταῖς πέρα τοῦ Ἰορδάνου χώραις⁵⁵. Δὲν εἶν' ἐξηκριθῶμενον πότε διεδόθη ἐκεῖ ὁ Χριστιανισμὸς ἀλλὰ ταχέως ἤκμασεν⁵⁶, ἐμορφώθησαν δὲ 21 Ἐπισκοπαὶ ὑπὸ Μητρόπολιν τὰ Βόστρα⁵⁷.

Κατὰ τὴν ἐπάνοδον ἴσως ἐκ Βόστρων ἀπεκωλύθη ὁ Ὠριγένης ἐν Παλαιστίνῃ, ὁ δ' Ἐπίσκοπος Ἀλέξανδρος καὶ ὁ Ἐπίσκοπος Καισαρείας Θεόκτιστος ἐπέτρεψαν αὐτῷ, λαϊκῶ ὄντι τὴν διδασκαλίαν τοῦ θείου λόγου (215-217). Ὁ Ἐπίσκοπος Ἀλεξανδρείας Δημήτριος δυσηρεστήθη διὰ τὴν πρᾶξιν ταύτην τῶν Ἐπισκόπων τῆς Παλαιστίνης, ἀλλ' οὔτοι, πρὸς τοῖς ἄλλοις ἀπήντησαν αὐτῷ «*προστέθεικας τοῖς γράμμασιν, ὅτι τοῦτο οὐδέποτε ἠκούσθη οὐδὲ νῦν γεγένηται, τὸ παρόντων Ἐπισκόπων, λαϊκοὺς ὀμιλεῖν. Οὐκ οἶδ' ὅπως προφανῶς οὐκ ἀληθῆ λέγων.*

⁵⁴ *Εὐσεβίου*, Ἐκκλ. ἱστορία, VI, 3. 26. V. 10.

⁵⁵ A. Harnack, *Die Mission und Ausbreitung des Christentums in den ersten drei Jahrhunderten*, σ. 445.

⁵⁶ Fr. Delitsch, *Zur Geschichte der christlichen Kirche in Arabien* ἐν *Zeitschrift für die ges. Luther. Theol. und Kirche* 1841.

⁵⁷ S. Vailhé, *La province ecclésiastique d' Arabie*, ἐν *Echos d' Orient* II, (1898. 9) 160.

Ὅπου γοῦν εὐρίσκονται οἱ ἐπιτήδαιοι πρὸς τὸ ὠφελεῖν τοὺς ἀδελφοὺς καὶ παρακαλοῦνται τῷ λαῷ προσομιλεῖν ὑπὸ τῶν ἀγίων Ἐπισκόπων ὡσερ ἐν Μοιράνδοις Εὐέλπις ὑπὸ Νέωνος καὶ ἐν Ἰκονίῳ Παυλῖνος ὑπὸ Κλέσου καὶ ἐν Συνάδοις Θεόδωρος ὑπὸ Ἀττικοῦ τῶν μακαρίων ἀδελφῶν. Εἰκὸς δὲ καὶ ἐν ἄλλοις τόποις τοῦτο γίνεσθαι, ἡμᾶς δὲ μὴ εἰδέναι»⁵⁸. Ὁ Ὀριγένης ὅμως «αὐθις τοῦ Δημητρίου διὰ γραμμάτων αὐτὸν ἀνακαλέσαντος (=218) δι' ἀνδρῶν τε διακόνων τῆς Ἐκκλησίας ἐπισπεύσαντος ἐπανελθεῖν, εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν ἀφικόμενος τὰς συνήθεις ἐπετέλει σπουδὰς»⁵⁹. Τῷ 228 προσκληθεὶς ὁ Ὀριγένης εἰς τὴν Ἑλλάδα πρὸς καταπολέμησιν αἰρέσεων τινῶν καὶ ἐξέτασιν διαφόρων ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων, διήλθε πάλιν τῆς Παλαιστίνης, ὁ δὲ Ἀλέξανδρος μετὰ τοῦ Θεοκτίστου, πρὸς ἀνυσιμωτέραν ἐπιτέλεσιν τῆς ἀποστολῆς τοῦ Ὀριγένους, χειροτόνησεν αὐτὸν εἰς Πρεσβύτερον. Τοῦτο δυστυχῶς τὸ γεγονός ἐξηρέθισε τὸν Δημήτριον· ὅθεν ὁ μέγας διδάσκαλος μετὰ τὴν ἐπάνοδον ἐξ Ἑλλάδος μόλις διετίαν διέμενεν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ φεύγων τὸν ἐπανειλημμένως καταδικάσαντα αὐτὸν Δημήτριον ἤλθεν εἰς Παλαιστίνην τῷ 231, ὁ δὲ «τῆς Ἱεροσολύμων προεστὼς Ἀλέξανδρος, Θεόκτιστός τε ὁ κατὰ Καισάρειαν, τὸν πάντα χρόνον, ὡς ἔπος εἰπεῖν, προσανέχοντες αὐτῷ, οἷα διδασκάλῳ μόνῳ τὰ τῆς τῶν θείων Γραφῶν ἐρμηνείας καὶ τὰ λοιπὰ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ λόγου πράττειν συνεχώρουν»⁶⁰. Ὁ Ἀλέξανδρος μάλιστα, μετὰ συνοδικὴν διάσκεψιν, γενομένην τῷ 231, ὑπεραπελογήθη τῆς κανονικότητος τῆς χειροτονίας τοῦ Ὀριγένους, πρὸς τὸν Δημήτριον γράψας, καὶ παντὶ τρόπῳ ἐπροστάτευσεν αὐτόν, συκοφαντούμενον μὲν ἔκτοτε ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν ὑποπτευόμενον δὲ ὑπὸ τῶν φίλων.

Οὕτω δὲ ἠδυνήθη ἐν Παλαιστίνῃ, διὰ τοῦ Ἐπισκόπου Ἀλεξάνδρου, νὰ εὖρη ἄσυλον ὁ μέγας διδάσκαλος καὶ νὰ ἐργασθῇ πρὸς ἀνάπτυξιν τῶν Θεολογικῶν γραμμάτων. Ἐν αὐτῷ συνεδέθη ἀρμονικῶς τὸ χριστιανικὸν καὶ ἑλληνικὸν πνεῦμα, πᾶν δὲ ὅ,τι πρὸ αὐτοῦ παρήχθη ἐν τῇ χριστιανικῇ διδασκαλίᾳ αὐτὸς συνεπλήρωσε, τελειότερον κατέστησε καὶ τὰ μέρη αὐτοῦ εἰς ἓν ὅλον παρέστησεν. Ὑπῆρξε καθυπέρτερος πάντων τῶν συγχρόνων αὐτοῦ κατὰ τὸν ζῆλον, τὴν εὐρυμάθειαν τὴν κολοσσιαίαν, ἀπὸ τῆς ἡλικίας τῆς παιδικῆς μέχρι γήρατος παραταθεῖσαν, ἐργασίαν, ἐπὶ τῇ ὁποίᾳ Χαλκέντερος καὶ Ἀδαμάντιος προσωνομάσθη. Ὡς ἐξηγητῆς τῆς ἀγίας Γραφῆς, ὡς δογματικός, ὡς ἠθικολόγος, ὡς ρήτωρ καὶ ὁμιλητῆς ὑπῆρξεν ἡ βάση καὶ τὸ θεμέλιον τῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης, ἥτις θετικῶς ἢ ἀρνητικῶς ἐξ αὐτοῦ ἐξηρτήθη ἢ ἐν σχέσει πρὸς αὐτὸν διεμορφώθη⁶¹.

⁵⁸ Παρ' Εὐσεβίῳ, Ἐκκλ. ἱστορία VI, 19.

⁵⁹ Αὐτόθι.

⁶⁰ Εὐσεβίος, Ἐκκλ. ἱστορ. VI, 27.

⁶¹ Moeller-Schubert, Lehrbuch der K-Geschichte, Tübingen u. Leipzig 1902 I, 259.

86 Οἱ μεγάλοι τῆς Ἐκκλησίας Πατέρες ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτοῦ ἐμορφώθησαν, παρατρέχοντες τὰ περὶ τὴν διδασκαλίαν παρολισθήματα· ἐχθροὶ καὶ φίλοι ἔμειναν ἔκπληκτοι πρὸ τοῦ μεγαλείου αὐτοῦ, οἱ δὲ δυσπιστοῦντες πρὸς τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ ἀπεθαύμασαν τὸν ὅλως ἄμεμπτον καὶ ἀγιώτατον βίον αὐτοῦ⁶².

Διέμενε δὲ εἰκοσαετίαν ὅλην ὁ Ὠριγένης ἐν Παλαιστίνῃ, ἀδιαλείπτως ἀσχολούμενος περὶ τὰς μελέτας, καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν φαίνεται διέμενε παρὰ τῷ Ἐπισκόπῳ Ἀλεξάνδρῳ ἐν Ἱερουσαλήμ, ὅπου σωζομένης ἔτι ὀμιλίας τινὰς ἀπήγγειλεν ἐνώπιον αὐτοῦ⁶³, μετὰ τινὰς δὲ περιοδείας ἀνὰ τὴν Παλαιστίνην ἐγκατέστη ἐν Καισαρείᾳ περὶ τὸ 232, ὅπου μετέβη καὶ ὁ ὑποστηρίξας αὐτὸν πλούσιος Ἀμβρόσιος, πολλοὺς ἀντιγραφεῖς μισθώσας πρὸς ἀντιγραφὴν τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ὠριγένους. Περὶ τὴν ἐποχὴν ταύτην, μέχρι τοῦ 240 τοῦλάχιστον, διέμενε ἐν Νικοπόλει τῆς Παλαιστίνης (Ἐμμαοῦς) ὁ ἐξ Ἱεροσολύμων ὀρμώμενος λόγιος Πρεσβύτερος Ἰούλιος Ἀφρικανός, μετὰ τὴν ἐπίσκεψιν διαφόρων χωρῶν συντάξας τὸ «Χρονικὸν» αὐτοῦ, ὅπερ δυστυχῶς ἀπώλετο⁶⁴. Ὁ πολὺς Ὠριγένης ἐξηκολούθει τὰς ἐν Καισαρείᾳ μελέτας. Περὶ τὸ 235 μόνον διαταράχθη ὁ βίος αὐτοῦ, ἔνεκα τοῦ ἐπὶ Μαξιμίνου διωγμοῦ. Καταφυγὼν δ' εἰς Καισάρειαν τῆς Καππαδοκίας, ταχέως ἐκεῖθεν ἐπανέκαμψεν εἰς Παλαιστίνην, ἣν κατέστησε περιφανέστατον κέντρον πνευματικῆς ζωῆς διὰ τῆς ἄλλης τε αὐτοῦ δράσεως καὶ διὰ τῆς ἰδρύσεως τῆς ἐν Καισαρείᾳ Σχολῆς.

Αὕτη, κατὰ τὴν γνώμην ἱστορικῶν τινῶν, εἶχε χαρακτῆρα καὶ σκοπὸν θεολογικόν, διότι διὰ τῶν ἐν αὐτῇ διδασκομένων μαθημάτων ἐσκοπεῖτο ἡ παρασκευὴ θεολόγων⁶⁵. Ἐνδείξεις περὶ τοῦ προγράμματος καὶ τῆς μεθόδου τῆς διδασκαλίας παρέχει ἡμῖν ὁ εἰς τιμὴν τοῦ Ὠριγένους ὑπὸ τοῦ ἀποφοιτήσαντος τῆς Σχολῆς μαθητοῦ, τοῦ ἀγίου Γρηγορίου τοῦ Θαυματουργοῦ, λόγος. Πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς διδασκαλίας, ἐδοκίμαζεν ὁ Ὠριγένης τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ καταλλήλως, προσπαθῶν νὰ μάθῃ τὰς ἀρετὰς αὐτῶν καὶ τὰς ἐλλείψεις, τὴν πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν κατάστασιν, ὕστερον δὲ ἤρχετο τῆς διδασκαλίας τῆς ρητορικῆς καὶ διαλεκτικῆς πρὸς ἀνάπτυξιν τῶν νοητικῶν δυνάμεων τῶν μαθητῶν καὶ τοῦ λογικῶς σκέπτεσθαι. Ἐπηκολούθει ἡ διδασκαλία τῆς φυσικῆς, πρὸς ὑπόδειξιν τῆς ἐν τῇ φύσει ἁρμονίας καὶ τελειότητος, τῆς γεωμετρίας τ.ἔ.

⁶² *Εὐσέβιος*, Ἐκκλ. ἱστορία VI, 3. Πρὸβλ. *Γ. Δέρβου*, Χριστιανικὴ Γραμματολογία, ἐν Ἀθῆναις 1904, Β', σ. 385 ἐξ.

⁶³ Πατρ. Migne 22, 995.

⁶⁴ *H. Gelzer*, Sextus Julius Africanus und die Byzantinische Chronographie, Leipzig 1880-98, I, 1 - II. *L. Duchesne*, Histoire ancienne de l' Eglise I, 460. 461.

⁶⁵ *Redepenning*, ἐνδ' ἂν. II, 9 ἐξ *Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου*, Ἀρχιεπ. Ἀθηνῶν, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας, σ. 82 ἐξ.

τῶν μαθηματικῶν καὶ τῆς ἀστρονομίας, δι' ἧς ὁ διδάσκαλος καθίστα τοῖς μαθηταῖς «*βατὸν τὸν οὐρανόν*»⁶⁶. Μετὰ τὰ προπαρασκευαστικὰ ταῦτα μαθήματα ἐδίδασκεν ὁ Ὀριγένης τὴν ἠθικὴν, ἐπιβάλλων τοῖς μαθηταῖς «*ἐαυτοὺς γινώσκειν ἐθέλειν τε καὶ πειρᾶσθαι, τοῦτο δὴ τὸ ἄριστον φιλοσοφίας ἔργον*»⁶⁷, μεθ' ὃ εἰσῆρχετο εἰς τὴν διδασκαλίαν τῶν ἀρχαίων φιλοσοφικῶν συστημάτων, ἀναλεγόμενος τὰ συγγράμματα πάντων τῶν φιλοσόφων, πλὴν τῶν ἀρνούμενων τὸν Θεὸν καὶ τὴν θεϊαν Πρόνοιαν «*πρὸς μὲν ἓνα τινὰ οὐκ ἦγε τῶν φιλοσόφων λόγων, οὐδὲ κατ' αὐτοὺς ἀπιέναι ἠξίου, πρὸς δὲ πάντας ἦγεν οὐδενὸς ἀπειράστους εἶναι θέλων δόγματος ἑλληνικοῦ. Καὶ αὐτὸς δὲ συνεισῆει προηγούμενος καὶ χειραγωγῶν ὥσπερ ἐν ὁδοιπορίᾳ, εἴ που καὶ ὑπαντήσαι τι σκολιὸν καὶ ὑπουλον καὶ σοφισματῶδες· οἷα δὴ τεχνίτης ἐκ τῆς ἐκ πολλοῦ τῆς ἐν λόγοις συνδιατριβῆς οὐκ ἀήθης οὐδενὸς οὐδὲ ἄπειρος ὢν, μετέωρος αὐτὸς τε ἐν ἀσφαλεῖ μένοι καὶ ἄλλοις ὀρέγων χεῖρα διασώζοιτο ὥσπερ βαπτιζομένους ἀνιμώμενος· πᾶν μὲν ὅ,τι χρήσιμον φιλοσόφων ἕκαστον καὶ ἀληθὲς ἦν ἀναλέγων καὶ παρατιθέμενος ἡμῖν, ὅσα δὲ ψευδῆ ἐπικρίνων, τά τε ἄλλα καὶ μάλιστα ὅσα ἴδια πρὸς εὐσέβειαν ἦν ἀνθρώπων*»⁶⁸. Ἡ φιλοσοφία καθ' ἑαυτήν, ὡς ἐδόξαζεν ὁ Ὀριγένης, οὐδὲν ἔξαρκεῖ εἰς ἐπίγνωσιν τῆς ἀληθείας ἀλλ' εἶνε τὰ μάλιστα συντελεστικὸν πρὸς αὐτὴν μέσον «*ἐγώ, συνεβούλευε τῷ μαθητῇ αὐτοῦ, τῇ πάσῃ τῆς εὐφυΐας δυνάμει σου ἐβουλόμην καταχρήσασθαι σε τελικῶς μὲν εἰς Χριστιανισμὸν ποιητικῶς δὲ διὰ τοῦ ἂν ἠϋξάμην παραλαβεῖν σε καὶ φιλοσοφίας Ἑλλήνων τὰ οἰονεῖ εἰς Χριστιανισμὸν δυνάμεθα γένεσθαι ἐγκύκλια μαθήματα ἢ προπαιδεύματα καὶ τὰ ἀπὸ γεωμετρίας καὶ ἀστρονομίας χρήσιμα ἐσόμενα εἰς τὴν τῶν ἱερῶν γραφῶν διήγησιν· ἴν' ὥσπερ φασὶ φιλοσόφων παῖδες περὶ γεωμετρίας καὶ μουσικῆς, γραμματικῆς τε καὶ ρητορικῆς καὶ ἀστρονομίας, ὡς συνερίθων φιλοσοφία, τοῦθ' ἡμεῖς εἵπωμεν καὶ περὶ αὐτῆς φιλοσοφίας πρὸς Χριστιανισμὸν*»⁶⁹. Οὕτω διὰ τῆς φιλοσοφίας προκαταρτίζων τοὺς μαθητὰς καὶ ὡς ὑποβάθραν αὐτὴν θέτων ἐδίδασκε τὴν διδασκαλίαν τοῦ Χριστιανισμοῦ κατὰ τὸ ἴδιον αὐτοῦ σύστημα⁷⁰ καὶ ἠρμήνευε τὰς ἀγίας Γραφάς, αἵτινες ἦσαν τὸ κύριον μελέτημα ἐν τῇ Σχολῇ τοῦ Ὀριγένους. Καθίστα δὲ ὁ μέγας διδάσκαλος τὰ διδασκόμενα λίαν προσιτὰ καὶ ἀσπαστά, διότι αὐτός, οὕτως εἶπεῖν, ἔζη τὰς ἀληθείας, ἃς ἐδίδασκεν, ἀναζητῶν ἐκάστοτε τὰς ἠθικὰς ἐπόψεις τῶν διδασκομένων καὶ τὴν διὰ τὸν βίον σημασίαν αὐτῶν, «*ἐπὶ δὲ τὰ*

⁶⁶ P. Koetschau, Des Gregorius Thaumaturgos Dankrede an Origenes, als Anhang der Brief des Origenes an Greg. Thaum., Leipzig 1894, σ. 22.

⁶⁷ Αὐτόθι σ. 27.

⁶⁸ Αὐτόθι σ. 33

⁶⁹ Αὐτόθι σ. 33, 40. 41.

⁷⁰ Α. Δ. Κυριακοῦ, Θεολογικαὶ διατριβαί, Ἀθῆναι 1898, σ. 231 ἐξ.

88 ἔργα μᾶλλον παρεκάλει, καὶ παρεκάλει πλέον τοῖς ἔργοις ἢ οἷς ἔλεγεν», αὐτὸς ὢν ἀληθὲς καὶ ζῶν «παράδειγμα σοφοῦ»⁷¹.

Τοιοῦτος ὑπῆρξεν ὁ Ὀριγένης ὡς διδάσκαλος τῆς ἐν Καισαρεία Σχολῆς⁷², ἀλλὰ τὴν πολυμερεστάτην δρᾶσιν αὐτοῦ δὲν περιώριζε μόνον ἐν αὐτῇ, διότι ἐπεσκέφθη τὸ δεύτερον τὴν Ἑλλάδα πρὸς καταστολὴν αἱρέσεων, δις δὲ μετέβη εἰς τὴν πέραν τοῦ Ἰορδάνου χώραν πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν. Ἐκεῖ περὶ τὸ 240 ὁ Ἐπίσκοπος Βόστρων Βήρυλλος προῦκάλεισε μεγάλην σύγχυσιν παρὰ τοῖς χριστιανοῖς, ἀρνούμενος τὴν ἰδιουπόστατον προσωπικὴν ὕπαρξιν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ πρὸ τῆς ἐνσαρκώσεως αὐτοῦ. Τὸν Βήρυλλον δὲν ἠδυνήθησαν νὰ μεταπεισῶσιν οἱ λοιποὶ Ἐπίσκοποι, ὅθεν ἠναγκάσθησαν νὰ προσκαλέσωσι τὸν Ὀριγένη. Μεταβὰς οὗτος ἐκεῖ κατέδειξε τὴν πεπλανημένην ἀντιτριαδικὴν δόξαν τοῦ Βηρύλλου, ἀποκηρύξαντος αὐτὴν δημοσίᾳ καὶ εὐγνωμονήσαντος εἰς τὸν ἔπειτα χρόνον τῷ μεγάλῳ διδασκάλῳ ὅστις καὶ αὐτῷ, περὶ τὸ 244, μετέβη εἰς τὴν χώραν ἐκείνην, ἐπειδὴ διεξήγετο ἐν αὐτῇ διαμάχη τις μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων ἀποίκων, τῶν γνησίως ἀποδεξαμένων τὸν Χριστιανισμόν, καὶ τῶν ἐξ Ἰουδαίων χριστιανῶν⁷³. Οἱ τελευταῖοι οὗτοι ἐδίδασκον, κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου, ἐν τῇ Ἀραβίᾳ, ὅτι ἡ ψυχὴ συναποθνήσκει μετὰ τοῦ σώματος, μόλις ἐπὶ τῆς κοινῆς ἀναστάσεως πάλιν ἀναζωογονουμένη. Ἡ κατὰ τῶν θνητοψύχων τούτων συγκροτηθεῖσα Σύνοδος δὲν ἠδυνήθη νὰ καταδικάσῃ τὴν αἴρεσιν, ὅθεν προσεκλήθη πάλιν ἀπὸ Καισαρείας ὁ Ὀριγένης ἵνα καταπαλαίσῃ αὐτὴν διὰ τῆς σοφίας αὐτοῦ⁷⁴.

Ἦτο ἡδὴ ἑξηκοντούτης ὁ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ Ἱεροσολύμων δρῶν μέγας διδάσκαλος, ὅστις οὐ μόνον ἀπὸ τόπου εἰς τόπον περιίπτατο, ἀγωνιζόμενος ὑπὲρ τῆς χριστιανικῆς ἀληθείας, στηρίζων αὐτήν, διὰ τε τῆς διδασκαλίας καὶ τῶν ἀπειρῶν αὐτοῦ συγγραμμάτων, ἀλλὰ καὶ πρὸς αὐτοὺς τοὺς ἡγεμόνας τῆς Ρώμης γνώριμον καθίστα τὸν Χριστιανισμόν. Τοῦτο ἔπραξε πρότερον πρὸς Μαρμαίαν, τὴν μητέρα τοῦ Ἀλεξάνδρου Σεύηρου, τοῦτο νῦν καὶ πρὸς Φίλιππον τὸν Ἄραβα καὶ τὴν σύζυγον αὐτοῦ Σεύηραν. Ἄλλ' ὁ Αὐτοκράτωρ Δέκιος ἐξήγειρε τῷ 250 γενικὸν διωγμὸν κατὰ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ· ἐν τοῖς πρώτοις δὲ συνελήφθησαν ἐν Καισαρείᾳ μὲν ὁ Ὀριγένης, ἐν Ἱεροσολύμοις δὲ ὁ Ἐπίσκοπος

⁷¹ Παρὰ Koetschau, ἔνθ. ἀν. σ. 24, 26.

⁷² Πρβλ. Παντελεήμονος Ἀθανασιάδου, Ὁ Ὀριγένης ὡς ἰδρυτὴς καὶ διδάσκαλος τῆς ἐν Καισαρείᾳ τῆς Παλαιστίνης Κατηχητικῆς Σχολῆς, «Νέα Σιών» Β' (1905) σ. 856-870. – Βασιλείου Ἀρχιάλου, (εἶτα Οἰκουμ. Πατριάρχου), Ὁ Ὀριγένης ὡς διδάσκαλος κατὰ τὸν ἅγιον Γρηγόριον τὸν θαυματουργὸν ἐν «Ἐκκλ. ἀληθεία» περ. 6' τόμ. α' (1885) σ. 97 ἔξ.

⁷³ Εὐσεβίου Ἐκκλ. ἱστορία VI, 32, 3. Redepenning, ἔνθ' ἀν. II, 74 ἔξῃς.

⁷⁴ A. Harnack, ἔνθ' ἀν. σ. 446.

Ἀλέξανδρος⁷⁵. Ὁ Ὀριγένης ὑπεβλήθη εἰς φρικώδη βασανιστήρια, ὁμολογήσας τὴν πίστιν, ὑπὲρ ἧς τοὺς μεγάλους αὐτοῦ ἠγωνίσθη ἀγῶνας, ἀλλ' ἐπιζήσας αὐτῶν ἐρρίφθη εἰς τὰς φυλακὰς Τύρου, ἔνθα τῷ 251 ἀπέθανε μὴ παύσας καὶ ἐκ τῶν φυλακῶν διὰ τῶν ἐπιστολῶν αὐτοῦ ἐπιστηρίζων τοὺς πιστοὺς ἐν τῇ ἀληθεῖ πίστει⁷⁶.

Ὁ δὲ Ἀλέξανδρος, μετὰ λαμπρὰν ἀπολογία ἀπὸ τῆς χριστιανικῆς πίστεως, τῷ 251 ἐν τῇ εἰρκτῇ ἀπέθανε, «*λιπαρῶ γῆρα καὶ σεμνῇ πολιᾷ κατεστεμμένος*»⁷⁷. Τὸν μακάριον αὐτοῦ θάνατον ἀνήγγειλεν εἰς τὸν Ἐπίσκοπον Ρώμης Κορνήλιον ὁ Ἐπίσκοπος Ἀλεξανδρείας Διονύσιος, ὡς θάνατον περιφανεστάτου ἱερομάρτυρος τῆς χριστιανικῆς πίστεως, ὅστις τὴν ζωὴν αὐτοῦ ἀφιέρωσεν εἰς αὐτήν. Ἡ δρᾶσις αὐτοῦ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ Ἱεροσολύμων συνεδέθη μετὰ τῆς δράσεως τοῦ μεγάλου Διδασκάλου Ὀριγένους. Μετὰ δὲ τὸν ἅγιον Ἰάκωβον, πρῶτον Ἐπίσκοπον Ἱεροσολύμων, ὁ ἅγιος Ἀλέξανδρος ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν Θεολογικῶν γραμμάτων τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων κατέχει τὴν πρώτην θέσιν, πρῶτος αὐτὸς γενόμενος ἰδρυτῆς Βιβλιοθήκης καὶ Σχολῆς.

Ο ΤΕΛΕΥΤΑΙΟΣ ΔΙΩΓΜΟΣ ΚΑΤΑ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

Διάδοχος αὐτοῦ ἐγένετο ὁ ΜΑΖΑΒΑΝΗΣ (251-260)⁷⁸, ἐφ' οὗ ἐξηκολούθησεν ὁ κατὰ τῆς Ἐκκλησίας διωγμὸς· ἐμαρτύρησαν δ' ἐν Καισαρείᾳ τρεῖς χριστιανοὶ ὁ Πρίσκο, Μάλχος καὶ Ἀλέξανδρος καὶ τις γυνή, εἰς τὴν αἴρεσιν τῶν Μαρκιωνιτῶν ἀνήκουσα⁷⁹. Ἄλλ' ὁ ἐπὶ Δεκίου καὶ ὕστερον ἐπὶ Οὐαλεριανοῦ διωγμὸς ἦτο ὅλως ἀπροσδόκητος διὰ τὴν Ἐκκλησίαν· οἱ δὲ χριστιανοὶ μακρᾶς ἐν τοῖς πρότερον χρόνοις ἀπολαύσαντες ἡσυχίας εὐρέθησαν ἀπαράσκευοι καὶ ἀνέτοιμοι πρὸς τοὺς διωγμοὺς, ὅθεν πολλοὶ ὑπῆρξαν οἱ «*πεσόντες*» (lapsi) οἱ ἐξ ἀνάγκης ἢ ἐκ φόβου ἀρνηθέντες τὸν Χριστιανισμόν· ζήτημα δὲ μέγα παρουσιάσθη ἐν

⁷⁵ P. Allard, ἔνθ. ἀν. σ. 452.

⁷⁶ *Εὐσεβίου*, Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία VI, 39.

⁷⁷ Αὐτόθι VI, 46. Τὴν μνήμην τοῦ ἁγίου Ἀλεξάνδρου γεραίρει ἐτησίως ἡ ὀρθόδοξος Ἐκκλησία τῇ 12 Δεκεμβρίου.

⁷⁸ *Εὐσεβίου*, Ἐκκλ. ἱστορία VI, 39.

⁷⁹ *Εὐσεβίου*, Ἐκκλ. ἱστορία VII, 12.

90 τῆ Ἐκκλησία περὶ τῆς παραδοχῆς αὐτῶν ἐκ νέου εἰς τοὺς κόλπους αὐτῆς. Πρὸς ἐξέτασιν τοῦ ζητήματος τούτου πλὴν ἄλλων τῷ 252 εἶχε συνέλθει σύνοδος τις ἐν Ἄντιοχείᾳ, ἧς συμμετέσχον καὶ οἱ τῆς Παλαιστίνης Ἐπίσκοποι, ἀλλ' ἐν τῇ πρὸς Κορνήλιον Ἐπ. Ρώμης ἐπιστολῇ τῆς Συνόδου ὑπεγράφη μόνον ὁ Καισαρείας Θεοόκτιστος, ἅτε Μητροπολίτης ὢν τῶν ἐν Παλαιστίνῃ Ἐπισκόπων⁸⁰. Καὶ Διονύσιος ὁ Ἀλεξανδρείας (246-265) ἐν ἐπιστολῇ αὐτοῦ πρὸς τὸν Ἐπίσκοπον Ρώμης Στέφανον (253-257) τῷ 256 μνημονεῖ πρῶτον τοῦ Θεοκτίστου Καισαρείας καὶ ὕστερον τοῦ Μαζαβάνου Αἰλίας⁸¹. Οὐχ ἦττον, ἔνεκα τῆς διὰ τὸν Χριστιανισμὸν σύμπαντα σημασίας τῆς πόλεως ταύτης, ὁ Ἐπίσκοπος αὐτῆς ἤρξατο τιμώμενος. Οὕτω δ' ἐν δυσιν ἐφεξῆς συνόδοις συγκροτηθεῖσαι ἐν Ἄντιοχείᾳ τῷ 264 καὶ 268 ἐναντίον τοῦ κακοδόξου ἀντιτριαδικοῦ Ἐπισκόπου Ἄντιοχείας Παύλου τοῦ Σαμοσατέως παρεκάθησε καὶ ὁ ἀπὸ τοῦ 260 μετὰ τὸν Μαζαβάνην Ἐπίσκοπος Ἱεροσολύμων γενόμενος ΥΜΕΝΑΙΟΣ (260-298). Τὰ πρακτικὰ τῆς Συνόδου ὑπέγραψαν πρῶτος ὁ Ταρσοῦ Ἐπίσκοπος Ἐλενος, δεύτερος ὁ Ἱεροσολύμων Ὑμέναιος, τρίτος ὁ Καισαρείας Θεοόκτιστος καὶ ὕστερον οἱ λοιποὶ⁸². Τῷ 296 ἐπεσκέφθη τὴν Παλαιστίνην ὁ Αὐτοκράτωρ Ρώμης Διοκλητιανός, συνοδευόμενος ὑπὸ τοῦ μέλλοντος πρώτου χριστιανοῦ Βασιλέως Κωνσταντίνου⁸³. Τῷ δὲ 298 θανόντος τοῦ Ὑμεναίου ἐν εἰρήνῃ ΖΑΜΒΔΑΣ (298-300) «τὴν λειτουργίαν παραλαμβάνει», ὅστις, διετίαν ἐπισκοπεύσας, τὴν διαδοχὴν τοῦ Θρόνου τῷ 300 ἀπέλιπεν ΕΡΜΩΝΙ (300-314), μέχρι τοῦ 314 διαποιμάναντι τὴν Ἐκκλησίαν Ἱεροσολύμων, ἐν μέσῳ τοῦ μαρτυρικοῦ ἀγῶνος, ὃν αὐτὴ διήνυσε κατὰ τὸν ἐπὶ Διοκλητιανοῦ (284-305) διωγμόν⁸⁴.

Κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος τοῦ διωγμοῦ τούτου τῷ 303 ἐξ ὅλης τῆς ἐπαρχίας τῆς Παλαιστίνης ἤχθησαν εἰς τὴν Μητρόπολιν αὐτῆς τὴν Καισάρειαν πολλοὶ χριστιανοί, ἰδίως Ἐπίσκοποι καὶ λοιποὶ κληρικοί. Εἷς τούτων ἦτο ὁ Προκόπιος, ἐξ Ἱερουσαλήμ μὲν καταγόμενος, ἔχων δ' ἐν Σκυθοπόλει, πλὴν ἄλλων ἐκκλησιαστικῶν ἀξιωματῶν, τὸ τοῦ ἀναγνώστου, ἐρμηνεύων καὶ διδάσκων εἰς τὸν λαὸν τὰς ἀγίας Γραφὰς ἐπ' Ἐκκλησίας, ὅστις πρὶν ἢ ἔτι φυλακισθῆ ὠδηγήθη πρὸ τοῦ διοικητοῦ Φλαβιανοῦ, διατάξαντος αὐτὸν νὰ θυσιάσῃ τοῖς ἐθνικοῖς θεοῖς. Δὲν ὑπάρχουσι πολλοὶ θεοί, εἶπεν ὁ Προκόπιος, εἷς μόνος ὑπάρχει δημιουργὸς τῶν πάντων Θεός. Ὁ διοικητής, μὴ ὢν αἰμοδιψής, ὡς ἔνιοι τῶν ρωμαίων συγχρόνων

⁸⁰ *Εὐσεβίου*, Ἐκκλ. ἱστορία IV, 46. VII, 25.

⁸¹ *Εὐσεβίου*, Ἐκκλ. ἱστορία VII, 45.

⁸² *Εὐσεβίου*, Ἐκκλ. ἱστορία VII, 28-30. Möller-Schubert, *Lehrbuch der K. G. I.*, 322. 3.

⁸³ *Εὐσεβίου*, Βίος Κωνσταντίνου I. 19.

⁸⁴ *Εὐσεβίου*, Ἐκκλ. ἱστορία VII, 32. Περὶ τοῦ τελευταίου τούτου Διοκλητιανείου διωγμοῦ πρβλ. *Εὐσεβίου*, Περὶ τῶν ἐν Παλαιστίνῃ μαρτυρησάντων. *P. Allard*, *La persecution de Diocletien*, Paris 1900, τ. I-II. *B. Violet*, *Die Palästinischen Märtyrer des Eusebius von Cäsarea*, Leipzig 1896.

διοικητῶν, κατείχεται ὑπὸ συγκινήσεως βλέπων τὸν νεαρὸν ἐκεῖνον ἄνθρωπον λίαν καταβεβλημένον ἐκ τῶν νηστειῶν καὶ τῆς προσευχῆς, οὕτως ἰσχνὸν ἔχοντα τὸ σῶμα, ὥστ' ἐφαίνετο ὅτι τοῦτο συνεκρατεῖτο μόνο διὰ τῆς δυνάμεως τῆς ἐν αὐτῷ ἐνοικούσης ψυχῆς. Τὴν ἀπάντησιν αὐτοῦ εὗρισκε λογικὴν ὁ διοικητής, διότι ἄλλως τε κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἢ φιλοσοφικὴ διδασκαλία τῶν μονοθεϊστῶν περὶ ὑπάρξεως μιᾶς θεότητος ἦτο τὰ μάλιστα διαδεδομένη, ἀλλὰ θέλων νὰ εὕρη τρόπον σωτηρίας διὰ τὸν Προκόπιον προϋτεινεν αὐτῷ νὰ προσφέρῃ θυσίαν οὐχὶ εἰς τοὺς θεοὺς ἀλλὰ εἰς τοὺς τέσσαρας συνάρχοντας. Ὁ Προκόπιος ἀντὶ παντὸς ἄλλου εἶπε τὸ τοῦ Ὀμήρου (Ἰλιάδ. Β', 204). «*Οὐκ ἀγαθὸν πολυκοιρανίη, εἷς κοίρανος ἔστω, εἷς Βασιλεύς*».

Τοῦτο ὅμως ἐξέλαβεν ὁ Φλαβιανὸς ὡς ἐπικρίσιν τοῦ πολυδαιδάλου κυβερνητικοῦ συστήματος, ὅπερ καδίδρυσεν ὁ Διοκλητιανὸς καὶ ὡς προσβολὴν κατὰ τῆς Αὐτοκρατορικῆς Μεγαλειότητος, ὅθεν κατεδίκασε τὸν Προκόπιον εἰς τὸν δι' ἀποκεφαλισμοῦ θάνατον (Ἰούνιος τοῦ 303), ἐπὶ ἐγκλήματι καθοσιώσεως⁸⁵.

Καθ' ὃν χρόνον ἐμαρτύρει ὁ ἅγιος Προκόπιος ὠδηγοῦντο εἰς τὰς φυλακὰς οἱ λοιποὶ Ἐπίσκοποι καὶ κληρικοί· ἐκεῖ δὲ ὑπεβλήθησαν εἰς φρικώδη βασανιστήρια, ἅτινά τινες μὲν γενναίως ὑπέμειναν ἕτεροι δὲ ἀπεδειλίασαν, χωρὶς νὰ εἶνε δυνατόν, νὰ ἐξακριβωθῇ ἡ πραγματικότης τῆς δειλίας πάντων. Τούτου ἕνεκα οἱ διώκται προέβησαν εἰς ἔργον ἀπρεπέστατον· διότι οὐχὶ μόνον τοὺς δειλιάσαντες ἀλλὰ καὶ τοὺς ὑποστάντας τὰς βασάνους, ὧν τινες εἶχον ἀποβάλλει τὴν χρῆσιν τῶν μελῶν τοῦ σώματος, ἀπέλυσαν, ὡς παραδεχθέντας δῆθεν τὸν ἐθνισμόν, «*ὁ μὲν γάρ, λέγει ὁ Εὐσέβιος, αὐτόπτης μάρτυς τῶν γεγονότων τούτων, ἐτέρων κατεχόντων αὐτὸν τῷ χεῖρει καὶ τῷ βωμῷ προσαγόντων τὴν τε μιανὰν καὶ ἑναγὴ θυσίαν κατὰ τῆς δεξιᾶς ἐπιρριπτούντων ὡς ἂν τεθνηκῶς ἀπηλλάττετο· ὁ δὲ μὴδ' ὄλως ἐφαιψάμενος εἰρηκότων δ' ἐτέρων ὅτι τεθύκει σιωπήσας ἀπῆει. Ἄλλος ἡμιθανὴς αἰρόμενος, ὡς ἂν ἤδη νεκρὸς ἐρρίπτετο καὶ ἀνιέτό γε τῶν δεσμῶν, ἐν τεθνηκόσιν αὐτοῖς λελογισμένος· ὁ δὲ βοῶν καὶ μαρτυρόμενος ὅτι μὴ πείθοιτο κατὰ στόμα παιόμενος, πολυχειρία τε τῶν ἐπὶ τούτῳ τεταγμένων κατασιγαζόμενος, μετὰ βίας ἐξωθεῖτο καὶ εἰμὴ τεθυκῶς ἦν. Οὕτως ἐκ παντὸς τὸ δοκεῖν ἠνυκέναι αὐτοῖς περὶ πολλοῦ ὑπῆρχεν*».

Ἐνεκα τῆς τοιαύτης διαγωγῆς τῶν ἐθνικῶν δύο μόνον ἠξιώθησαν μαρτυρικοῦ θανάτου, ὁ Ἀλφειὸς καὶ Ζακχαῖος, διάκονος τῆς πέραν τοῦ Ἰορδάνου Ἐκκλησίας Γαδάρων, οἵτινες μετὰ μαστιγώσεις καὶ ξεσμούς, δεσμά τε χαλεπὰ καὶ τὰς

⁸⁵ Μαρτύριον τοῦ ἁγίου Προκοπίου, σωζόμενον κατὰ διαφόρους ἐκδόσεις, ἐδημοσιεύθη καὶ ἐν *Α. Π. - Κεραμέως*, Ἀναλ. Ἱεροσ. Σταχυολογίας, Ε', 1-27, μετὰ διαφόρων ὅμως εἰδήσεων. Περὶ ἄλλων κειμένων πρὸς βλ. *Bibliotheca hagiographica graeca*, Bruxellis 1895, σ. 115 καὶ *B. Violet*, ἐνδ' ἂν. σ. 23. 110. *Hip. Delehaye*, *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae (Propylaeum ad Acta Sanctorum Novembris)*, Bruxellis 1902, σ. 245-246. *Τοῦ αὐτοῦ*, *Les Légendes grecques des saints militaires*, Paris 1909, σ. 214-217.

92 ἐπὶ τούτους ἀλγηδόνας, ἐτέρας διαφόρους βασάνους ὑποστάντες καὶ μάλιστα ἐπὶ εἴκοσι καὶ τέσσαρας ὥρας διαστρεβλούμενοι τοὺς πόδας, ὁμοίως τῷ ἁγίῳ Προκοπίῳ, κατεδικάσθησαν τῇ 17 Νοεμβρίου 303 εἰς τὸν δι' ἀποκεφαλισμοῦ θάνατον, «μόνον ἓναν Θεὸν καὶ Χριστὸν Βασιλέα Ἰησοῦν ὁμολογήσαντες». Τὴν αὐτὴν ἡμέραν ἐμαρτύρησεν ἐν Ἀντιοχείᾳ ὁ Παλαιστίνος διάκονος καὶ ἐπορικιστὴς τῆς ἐν Καισαρείᾳ Ἐκκλησίας Ῥωμανός, μετὰ φρικτὰς καὶ πολυειδεῖς βασάνους.

Κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος ὁ διωγμὸς, ἐπεκταθεὶς ἤδη καθ' ἅπαν τὸ ρωμαϊκὸν κράτος, ἰδιαίτερον ἔλαβεν ἐπίτασιν ἐν Παλαιστίνῃ. Ἐν Γάζῃ κατεδικάσθησαν εἰς θάνατον ἱκανοὶ χριστιανοί· μεταξὺ δ' ἄλλων ὁ Τιμόθεος μυρίας ὑποστάς βασάνους ἐκάη ὑπὸ λεπτὸν καὶ μαλθακὸν πῦρ, ὁ Ἀγάπιος καὶ ἡ Θέκλα παρεδόθησαν εἰς τὰ θηρία, μετὰ θαυμαστῆς γενναιοψυχίας καὶ ἱεροῦ ἠρωϊσμοῦ μαρτυρήσαντες ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος τοῦ Χριστοῦ⁸⁶.

Τῷ 305 παρητήθη ὁ Διοκλητιανὸς τοῦ ἀξιώματος τοῦ Αὐγούστου καὶ ἔλαβε μὲν ὁ Γαλέριος (305-311) τὸ ὑπέρτατον τοῦ πρώτου Αὐγούστου ἀξίωμα, ἔλαχε δὲ ἡ Παλαιστίνη σὺν ἄλλαις τῆς Ἀνατολῆς χώραις εἰς τὸν ἀπάνθρωπον Μαξιμίνον, ὅστις ἐξελέγη Καῖσαρ, παραγκωνισθέντος τοῦ Κωνσταντίνου. Ὁ διωγμὸς ἐξηκολούθησε σφοδρός, ἰδιαίτατα ἐν ταῖς χώραις ταύταις. Ἐν Καισαρείᾳ ἐμαρτύρησε τότε εἷς φοιτητὴς τῶν Νομικῶν Ἀπφίων (ἢ Ἀπφιανός) ὀνόματι, ὅστις κατήγετο ἐκ Παγῶν τῆς Κιλικίας· γεννηθεὶς ἐξ ἐθνικῶν γονέων, ἐσπούδασε κατ' ἀρχὰς τὰς νομικὰς ἐπιστήμας ἐν Βηρυτῷ, διακρινόμενος μὲν ἐπὶ κοσμιότητι καὶ σωφροσύνῃ, πλησίστιος δὲ φερόμενος πρὸς τὸν Χριστιανισμόν. Τούτου ἕνεκα ἐπιστρέψας εἰς Παγὰς καὶ μὴ δυνάμενος νὰ ζήσῃ ἐν τῷ ἐθνικῷ πατρικῷ οἴκῳ ἐδραπέτευσε καὶ ἦλθεν εἰς Καισαρείαν τῆς Παλαιστίνης. Ἐκεῖ ἐγνωρίσθη μετὰ τοῦ Εὐσεβίου, τοῦ μετὰ ταῦτα περιφανοῦς γενομένου ἐκκλησιαστικοῦ ἱστορικοῦ, καὶ μετ' αὐτοῦ εἰς μελέτας καὶ δρασκευτικὰς ἀσκήσεις, δεχθεὶς τὸν Χριστιανισμόν, ἐπεδίδετο, ὅτ' ἔφθασεν εἰς Καισαρείαν διάταγμα τοῦ Μαξιμίνου πρὸς τὸν διοικητὴν Οὐρβανόν, διατάσσον ἵνα πάντες προσφέρωσιν εἰς τοὺς θεοὺς θυσίας. Κήρυκες περιτρέχοντες τὴν Καισαρείαν προσεκάλουν τὸν λαὸν νὰ προσέλθῃ πανδημεὶ εἰς τὰς θυσίας. Ὁ νεαρὸς Ἀπφίων, φυγὼν ἐκ τοῦ ἐν ᾧ διέμενεν οἴκου, χωρὶς νὰ λάβῃ εἶδησιν ὁ Εὐσέβιος, διασχίσας τὰς τάξεις τῶν στρατιωτῶν ἐπλησίασε τὸν διοικητὴν, καθ' ἣν ἀκριβῶς στιγμὴν οὗτος ὕψου τὴν χεῖρα διὰ τὴν προσφορὰν τῆς θυσίας. Βιαίως ἤρπασε τὴν χεῖρα τοῦ διοικητοῦ καὶ ἀπέτρεψεν αὐτὸν νὰ προσφέρῃ θυσίαν εἰς ψευδεῖς καὶ ἀνυπάρκτους θεοὺς. Εὐνόητον, ὅτι οἱ παριστάμενοι στρατιῶται ὡς ἄγρια θηρία

⁸⁶ Πρὸβλ. *Delehaye*, *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae*, σ. 910.

ὤρμησαν κατὰ τοῦ τολμηροῦ νεανίου· συλλαβόντες δὲ αὐτὸν καὶ πλήττοντες ὠδήγησαν εἰς τὰς φυλακάς. Περιδέσαντες αὐτὸν ἰσχυρῶς ἀπὸ τε τῶν χειρῶν καὶ τῶν ποδῶν εἰς τὸ ξύλον μετὰ παρέλευσιν εἰκοσιτεσσάρων ὥρων ὠδήγησαν πρὸ τοῦ διοικητοῦ καὶ διέταξαν νὰ προσαγάγῃ εἰς τοὺς θεοὺς θυσίαν. Ἀποτροπιαζόμενος ὁ Ἀπφίων ἠρνήθη καὶ ὑπεβλήθη εἰς φρικώδεις βασάνους, ἐξ ὧν κατεξεσχίσθη ὀλόκληρον τὸ σῶμα αὐτοῦ, οὕτως ὥστε ἀγνώριστος κατέστη ὁ γενναῖος ὁμολογητὴς τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ εἰς τοὺς ἐγγυτάτους πρὸς αὐτόν. Τὸ φρόνημα αὐτοῦ δὲν ἠδυνήθησαν νὰ κάμψωσιν αἱ βάσανοι· ὅθεν ὁ Οὐρβανὸς διέταξε νὰ περιτυλίξωσι τοὺς πόδας αὐτοῦ διὰ λινοῦ ὑφάσματος ἠλειμμένου δι' ἐλαίου καὶ ν' ἀνάψωσι κάτωθεν αὐτοῦ πῦρ. Τὸ σῶμα ἐκαίετο καὶ ἤρξαντο φαινόμενα τὰ ὁστᾶ· ἡ δὲ σὰρξ ὡς κηρὸς ἀνελύετο εἰς σταγόνας λαμπούσας ἐκτηκομένης τῆς ἰκμάδος τοῦ σώματος. Ἡμιθανῆ ὠδήγησαν πάλιν τὸν Ἀπφίωνα εἰς τὴν εἰρκτὴν, προτρέποντες ν' ἀρνηθῆ τὸν Χριστιανισμόν. Καὶ ἀρνούμενον νὰ πράξῃ τοῦτο μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἐκόμισαν πρὸς τὸν διοικητήν. Ὁ ἱερὸς ἤρωσ ἔμεινε σταθερὸς ἐν τῇ πίστει, ὁ δὲ διοικητὴς ἀπαυδήσας νὰ βασανίσῃ αὐτὸν διέταξε νὰ ἐκτινάξωσιν αὐτὸν εἰς τὴν θάλασσαν. Αὐτόπτης θεατὴς τοῦ μαρτυρίου τούτου ὁ φίλος τοῦ Ἀπφίωνος Εὐσέβιος βεβαιοῖ ὅτι μόλις τὸ σῶμα τοῦ μάρτυρος ἐρρίφθη εἰς τὴν θάλασσαν ἐγένετο σεισμικὴ δόνησις, κρότος καὶ ἀναβρασμός, ἐξ οὗ τὸ λείψανον τοῦ μάρτυρος ἐξεκομίσθη ὑπὸ τῶν κυμάτων εἰς τὴν παραλίαν. Οὕτως ἐμαρτύρησεν ὁ ἅγιος Ἀπφίων τῇ 2 Ἀπριλίου 306⁸⁷. Μετά τινος δὲ ἡμέρας ἐν ἄλλῃ ἐπαρχίᾳ τοῦ Μαξιμίνου ἐμαρτύρησεν ὁ πρεσβύτερος ἀδελφὸς τοῦ Ἀπφίωνος, Αἰδέσιος, φιλοσοφικῆς τυχὼν παιδεύσεως. Μετὰ μυρίας κακώσεις ἐν τοῖς δεσμοτηρίοις καὶ ταῖς ἐξορίαις, εὕρισκόμενος τότε ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ βασανισθεὶς πάλιν ἐρρίφθη τέλος εἰς τὴν θάλασσαν. Ὁμοίως εἰς τὴν θάλασσαν ἐρρίφθη κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον ἐν Τύρῳ εἷς νεαρὸς χριστιανός, ὀνόματι Οὐλπιανός, μετὰ δεινὰς καὶ αὐτὸς βασάνους ἐμβληθεὶς εἰς δέρμα βοῶς μετὰ κυνὸς καὶ ἐχίδνης⁸⁸.

Τῇ 10 Νοεμβρίου 306 μετέβη ὁ Μαξιμίνος εἰς Καισάρειαν, ὅπου μετὰ πολλῆς πομπῆς ἔμελλε νὰ ἐορτάσῃ τὰ γενέθλια αὐτοῦ καὶ νὰ τελέσῃ θηριομαχίαν πρὸς ψυχαγωγίαν τοῦ λαοῦ. Ἡ ἐορτὴ ὑπῆρξε μεγαλοπρεπῆς καὶ αἱ θηριομαχίαι ἄκρως ἐνδιαφέρουσαι εἰς αἰμοχαρῆ λαόν, ὅστις μετὰ τὴν τέλεσιν αὐτῶν ἐζήτησε καὶ θηριωδεστέραν ψυχαγωγίαν, νὰ ἴδῃ δηλονότι καὶ χριστιανόν τινα φονευμένον. Πρόχειρον θῦμα εὐρέθη εἷς χριστιανὸς Ἀγάπιος ὀνομαζόμενος, διάφορος τοῦ προηγουμένου μετὰ τῆς Θέκλης μαρτυρήσαντος ὁμωνύμου μάρτυρος ἐν Γάζῃ.

⁸⁷ *Εὐσέβιος*, Περὶ τῶν ἐν Παλ. μαρτ. Δ', 3, πρβλ. *Analecta Bollandiana*, XVI, 1897, σ. 122-127.

⁸⁸ *Εὐσέβιος*, ἐνθ' ἄν. Ε'.

94 Μετὰ τοῦ Ἀγαπίου προσήχθη καὶ εἷς κακοῦργος, ὅστις, δοῦλος ὢν, εἶχε δολοφονήσει τὸν κύριον αὐτοῦ· φαίνεται δὲ ὅτι ἀντεπεξῆλθε γενναίως κατὰ τῶν θηρίων καὶ διὰ τοῦτο ὁ λαὸς ἐζήτησε ὑπὲρ αὐτοῦ χάριν, ἣν παρεχώρησεν ὁ Μαξιμῖνος. Τοιαύτη χάρις πρὸς ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τοῦ θανάτου προὔτάθη καὶ εἰς τὸν Ἀγάπιον, ἐπὶ τῷ ὄρφ ἀρνήσεως τοῦ Χριστοῦ· ἀλλ' ὁ μάρτυς ἠρνήθη τὴν χάριν καὶ ἀπέκρουσεν αὐτήν, ἐμμένων εἰς τὴν χριστιανικὴν πίστιν. Τότε ἀπέλυσαν κατ' αὐτοῦ ἄρκτον διασχίσασαν τὸ σῶμα αὐτοῦ. Τῆς ἐπιθέσεως τῆς ἄρκτου ἐπέζησεν οὐχ ἥττον ὁ Ἀγάπιος καὶ διὰ τοῦτο οἱ θηριώδεις ἐθνικοὶ προσδέσαντες τῇ ἐπαύριον λίθους εἰς τοὺς πόδας αὐτοῦ ἔρριξαν εἰς τὴν θάλασσαν.

Λίαν τεταραγμένον ὑπῆρξε τὸ ἐφεξῆς 307 ἔτος· διότι διεσαλεύθη οἰκτρῶς ἡ δευτέρα ὑπὸ τὸν Γαλέριον τετραρχία, χωρὶς ὅμως νὰ παύσωσιν οἱ διωγμοί. Τῇ 2 Ἀπριλίου 307, κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἑορτῆς τοῦ ἁγίου Πάσχα, ἐν τῇ Μητροπόλει τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων, τῇ Καισαρείᾳ, ἐμαρτύρησε ἡ ἁγία παρθένος Θεοδοσία, πιστὸν καὶ σεμνὸν δεκαοκταετὲς κοράσιον. Καθ' ἣν στιγμὴν χριστιανοὶ τινες ἐδικάζοντο καὶ ἔμελλον νὰ καταδικασθῶσιν εἰς θάνατον, ἐπλησίασεν ἡ Θεοδοσία καὶ παρεκάλεσεν αὐτοὺς νὰ εὐχωνται ὑπὲρ αὐτῆς εἰς τὸν Θεόν. Τοῦτου ἕνεκα συλλαβόντες αὐτήν οἱ στρατιῶται ὡς χριστιανὴν ὠδήγησαν πρὸς τὸν διοικητὴν Οὐρβανόν, ὅστις ἀγανακτήσας ὑπέβαλεν εἰς βασάνους καὶ διέταξε νὰ ρίψωσιν αὐτήν εἰς τὴν θάλασσαν.

Κορσεδεῖς ὁ Οὐρβανὸς ἐκ τοῦ φόνου τῆς παρθενομάρτυρος ἠρκέσθη νὰ ἐξορίσῃ τοὺς λοιποὺς χριστιανοὺς εἰς τὰ μεταλλεῖα χαλκοῦ ἐν Φαινῶ τῆς Παλαιστίνης. Τῇ 5 Νοεμβρίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἀπεστάλη ἐκεῖ ἐξόριστος καὶ ὁ Σιλβανὸς Ἐπίσκοπος ἐκ Γάζης, μετὰ τινων ἄλλων χριστιανῶν, ἀφοῦ πρότερον διὰ καυτήρων οἱ δῆμοι κατέστησαν ἀχρήστους τὰς ἀγκύλας τῶν ποδῶν αὐτῶν⁸⁹. Εἰς φρικωδεστέρας δὲ βασάνους ὑπεβλήθησαν ἕτεροι χριστιανοί. Κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν κατεδικάσθη εἰς τὸν διὰ πυρὸς θάνατον, ἕνεκα τῆς ἐλευθέρας ὁμολογίας τοῦ Χριστοῦ, ὁ γνωριμώτατος καθ' ὅλην τὴν Παλαιστίνην Δομνῖνος, ὁ δὲ γέρον Αὐξέντιος ἐρρίφθη εἰς τὰ θηρία. Ὁ διοικητὴς Οὐρβανὸς ἕνεκα τῆς σταθερότητος τῶν χριστιανῶν ἐφεύρισκε τὰς ἀπηνεστέρας τῶν βασάνων διὰ τοὺς μάρτυρας· συνέλαβε δὲ πρὸς τοῖς ἄλλοις τῷ 307 τὸν ἱερὸν Πάμφιλον⁹⁰.

Οὗτος γεννηθεὶς ἐν Φοινίκῃ (πιθανῶς ἐν Βηρυτῷ) ἐσπούδασεν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ τὰ ἱερά γράμματα, ὑπὸ διδασκάλῳ τῷ Πιερίῳ· ἐλθὼν δὲ εἰς Καισάρειαν τῆς Παλαιστίνης καὶ Πρεσβύτερος χειροτονηθεὶς ἔμεινεν ἐν αὐτῇ, συνεχίζων τὸ

⁸⁹ Delehaye, Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae σ. 657.

⁹⁰ Περὶ τοῦ Παμφίλου πρὸς Α. Harnack, Geschichte der altchristlichen Literatur I, 543-550. O. Bardenhewer, Patrologie, 144 ἐξ. Erwin Preuschen, Pamphilus Presbyter in Cäsarea, ἐν R. E3. XIV, 623-4. Γ. Δέροβου, Χριστιανικὴ Γραμματολογία, Β', σ. 657 ἐξ.

ἔργον τοῦ μεγάλου Ὀριγένους ἐν τῇ ἐν Καισαρείᾳ Σχολῇ. Μεταξὺ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ ὑπῆρξαν ὁ Ἀπφίων καὶ ὁ Εὐσέβιος, ὅστις συνέγραψεν βιογραφίαν τοῦ διδασκάλου, ἀπολεσθεῖσαν δυστυχῶς. Ἐκ τῶν καλλίστων ἔργων τοῦ Παμφίλου ὑπῆρξεν ἡ ἴδρυσις τῆς Βιβλιοθήκης ἐν Καισαρείᾳ, ἥς προφανῶς ἡ πρώτη ἀρχὴ ἀνήκει εἰς τὸν Ὀριγένη. Ἠσχολήθη δὲ ὁ ἱερός ἀνὴρ εἰς τὴν ἐπαύξεισιν καὶ διάσωσιν τῶν κριτικῶν ἐργασιῶν τοῦ Ὀριγένους ἐπὶ τῆς ἀγίας Γραφῆς, ἀντιγράφων καὶ τὸ κριτικῶς ἀποκατασταθὲν αὐτῆς κείμενον καὶ τὰς εἰς αὐτὸ τοῦ μεγάλου Διδασκάλου ἐρμηνείας. Τὰς μελέτας τοῦ Παμφίλου διέκοψεν ὁ διοικητὴς τῆς Παλαιστίνης Οὐρβανός, συλλαβὼν αὐτόν, ὑποβαλὼν εἰς πολλὰς βασάνους καὶ ρίψας ὕστερον τῇ 5 Νοεμβρίου 307 εἰς τὴν εἰρκτὴν. Ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα ἐξηκολούθησε τὰς μελέτας αὐτοῦ ὁ Πάμφιλος, ἐπιδοθεὶς μάλιστα εἰς συγγραφὴν Ἀπολογίας ὑπὲρ τοῦ Ὀριγένους μετὰ τοῦ μαθητοῦ καὶ φίλου αὐτοῦ Εὐσεβίου, ὅστις καὶ βιογραφίαν τοῦ Παμφίλου συνέγραψε δυστυχῶς μὴ διασωθεῖσαν καὶ εἰς τὰ πέντε τῆς Ἀπολογίας βιβλία προσέθηκεν ὕστερον ἕκτον. Δυστυχῶς καὶ ἡ Ἀπολογία αὕτη δὲν διεσώθη· τούτου δ' ἔνεκεν ἀγνοοῦμεν πῶς οἱ παλαιστῖναιοὶ λόγιοι ἀπελογοῦντο ὑπὲρ τοῦ μεγάλου τῆς Ἐκκλησίας Διδασκάλου. Ὁ Πάμφιλος ὑπέστη τὸν δι' ἀποκεφαλισμοῦ θάνατον τῇ 16 Φεβρουαρίου 310.

Ἐν τῷ μεταξὺ χρόνῳ ὁ ὠμότατος Οὐρβανός, πεσὼν ὑπὸ δυσμένειαν τοῦ Μαξιμίνου κακῶς ἀπώλετο, πρὸς κατάπληξιν πάντων· ἀλλ' οἱ διωγμοὶ ἐξηκολούθουν καὶ ἐπὶ τοῦ διοικητοῦ τῆς Παλαιστίνης Φιρμιλιανοῦ, κυρίως ἔνεκα τῆς κατὰ τῶν χριστιανῶν ἀπεχθείας τοῦ Μαξιμίνου (308-313). Τῷ 308 ἀνεκηρύχθη οὗτος Αὐγούστος, ἐκ τῶν πρώτων αὐτοῦ μελημάτων τὴν ἐξαφάνισιν τοῦ Χριστιανισμοῦ θεωρήσας. Πανταχοῦ ἐπεσφοδρύνθη ὁ διωγμὸς, πολλοὶ χριστιανοὶ κατεδικάσθησαν ἢ εἰς θάνατον ἢ εἰς ἐξορίαν. Κατὰ τοὺς πρώτους μῆνας τοῦ 308 ἐν Ἀσκάλωνι ὁ Πρόμος⁹¹ καὶ ὁ Ἡλίας ἀπεκεφαλίσθησαν· τρίτος δὲ χριστιανὸς Ἄφης ὀνόματι ἐκάη ζῶν. Ἐν Γάζῃ χριστιανοὶ τινες συνελήφθησαν καθ' ἣν στιγμὴν ἀνεγίνωσκον τὰς Γραφάς· διαφόρους δὲ κολοβώσεις τοῦ σώματος ὑποστάντες ἐστάλησαν εἰς ἐξορίαν· Δύο χριστιαναὶ γυναῖκες μετ' ἀνεκδιηγῆτους βασάνους κατεδικάσθησαν εἰς τὸν διὰ πυρὸς θάνατον. Εἷς τῶν ἐν Γάζῃ συλληφθέντων χριστιανῶν ὀνόματι Παῦλος, καταδικασθεὶς εἰς τὸν δι' ἀποκεφαλισμοῦ θάνατον, ἐζήτησεν ἄδειαν ἵνα ἐπ' ὀλίγας στιγμὰς προσευχηθῇ. Ὑπὲρ πάντων ηὐχήθη καὶ ὑπὲρ αὐτοῦ ἔτι τοῦ δημίου αὐτοῦ, μέχρι δακρῶν καταλύξας τοὺς παρεστῶτας· εἶτα δὲ ἔκυψε τὴν κεφαλὴν ὑπὸ τὴν μάχαιραν τοῦ δημίου. Τὸ μαρτύριον τοῦτο ἐγένετο τῇ 25 Ἰουλίου. Μετὰ μικρὸν ὁ Μαξιμῖνος

⁹¹ Κατ' ἄλλην γραφὴν Πρόβος. Ἡ γραφὴ Πρόμος εὐρισκόμενη ἐν τοῖς καλλίστοις τῶν κωδίκων τῆς περὶ τῶν ἐν Παλαιστίνῃ μαρτυρησάντων πραγματείας τοῦ Εὐσεβίου, ἐπιστοποιήθη καὶ ἐξ ἐπιγραφῶν τῆς Βηρσαβέ. Πρβλ. Revue Biblique internationale, 1906. σ. 86.

96 ἐξέδωκε διάταγμα διὰ τοῦ ὁποῖου πάντες οἱ χριστιανοὶ διετάσσοντο νὰ προσφέρωσι θυσίαν.

Συνεπεία τούτου τοῦ διατάγματος ἐν Καισαρείᾳ ὁ νέος διοικητὴς Φιρμιλιανός, φιλοτιμούμενος ν' ἀποκτήσῃ τὴν εὐνοίαν τοῦ Μαξιμίνου, πολλοὺς μὲν τῶν χριστιανῶν ἐφόνευσεν ἀπηγόρευσε δὲ τὴν ταφὴν αὐτῶν. Ἐπὶ ἡμέρας πολλὰς οἱ κύνες καὶ τὰ σαρκοβόρα ζῶα ἔσυρον ἀνὰ τὰς ὁδοὺς καὶ τοὺς πέριξ τῆς Καισαρείας τόπους τὰς σάρκας καὶ τὰ ὀστᾶ τῶν χριστιανῶν. Ἐφαίνετο καμπτομένη καὶ αὐτὴ ἡ φύσις πρὸ τοῦ οἰκτροῦ θεάματος· ἀλλ' ὁ ρωμαῖος διοικητὴς ἔμεινεν ἀπαθής. Μεταξὺ δὲ τῶν μαρτυρησάντων διεκρίθησαν ὁ Ἄντωνῖνος, ὁ Γερμανὸς καὶ ὁ Ζεβινᾶς, καταγόμενος ἐξ Ἑλευθεροπόλεως. Οὗτοι ἐμαρτύρησαν τῇ 13 Νοεμβρίου τοῦ 308. Ἀοίδιμον ὑπῆρξε καὶ τὸ μαρτύριον μιᾶς γυναικός, ἐκ Σκυθοπόλεως καταγομένης. Αὕτη ἐκαλεῖτο Ἐνναδάς. Συλληφθεῖσα καὶ μαστιγώσεις καὶ ὕβρεις ὑποστᾶσα ἔμεινεν ἀκλόνητος ἐν τῇ εἰς Χριστὸν πίστει. Εἷς τῶν χιλιάρχων, Μάξιμος ὀνόματι, ἄνθρωπος μιαρὸς, παρὰ τὴν γνώμην τοῦ διοικητοῦ, ἡμίγυμνον τὴν μακαρίαν μάρτυρα περιαγαγὼν κύκλῳ τῆς Καισαρείας, συρομένην καὶ τυπτομένην δι' ἱμάντων, ἔφερε πάλιν ἐνώπιον τοῦ δικαστοῦ, ὅστις κατεδίκασε τέλος αὐτὴν εἰς τὸν διὰ πυρὸς θάνατον. Ὡσαύτως τῇ 11 Ἰανουαρίου 309 «ὁ Πέτρος ἀσκητῆς ὁ καὶ Ἀφέλαμος ἀπὸ Ἀνέας κώμης τῶν ὄρων Ἑλευθεροπόλεως διὰ πυρὸς, οἷα χρυσὸς ἀκραιφνέστατος, τῆς εἰς τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ πίστεως εὐγενεῖ λογισμῶ τὴν δοκιμὴν ἀποδέδωκεν, μυρία μὲν λιπαροῦντας τόν τε δικαστὴν καὶ τοὺς ἀμφ' αὐτόν, ὡς ἂν ἐλεήσειεν ἑαυτὸν καὶ τῆς ἰδίας φείσαιτο νεότητός τε καὶ ἀκμῆς, ὑπεριδὼν, προτιμήσας δ' ἀπάντων καὶ ζωῆς αὐτῆς τὴν ἐπὶ τῶν ὄλων θεὸν ἐλπίδα»⁹². «Μετ' αὐτοῦ συνεμαρτύρησε καὶ τις Μαρκιωνίτης Ἐπίσκοπος Ἀσκληπιός»⁹³.

Ἡ 16 Φεβρουαρίου τοῦ 309 ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν διωγμῶν διὰ τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Παλαιστίνης ὑπῆρξεν ὄλως ἔκτακτος. Ἐν ταῖς φυλακαῖς τῆς Καισαρείας εὐρίσκετο εἰσέτι ὁ Πάμφιλος, μελετῶν καὶ προσευχόμενος, ἀνὴρ, καὶ παρ' ὄλον αὐτοῦ τὸν βίον, πάσῃ διαπρέψας ἀρετῇ, ἀποτάξει καὶ καταφρονήσει βίου, τῇ τῆς οὐσίας εἰς ἐνδεεῖς κοινωνία, κοσμικῶν ἐλπίδων ὀλιγωρία, φιλοσόφῳ πολιτεία καὶ ἀσκήσει· μάλιστα, δ' ἐπιλέγει ὁ Εὐσέβιος, παρὰ τοὺς καθ' ἡμᾶς πάντας διέπρεπε τῇ περὶ τὰ θεῖα λόγια γνησιωτάτῃ σπουδῇ, ἀτρύτῳ τε, περὶ ἃ προὔθετο φιλοπονία καὶ τῇ περὶ τοὺς προσήκοντας καὶ πάντας τοὺς αὐτῷ πλησιάζοντας ὠφελεία. Πέντε ἐξ Αἰγύπτου χριστιανοί, εἰς τὴν πατρίδα αὐτῶν προπέμψαντες τοὺς ἐν τοῖς μεταλλείοις τῆς Κιλικίας ἐξορίστους χριστιανούς,

⁹² Εὐσεβίου, Περὶ τῶν ἐν Παλαιστίνῃ μαρτυρησάντων 10, 2.

⁹³ Αὐτόθι, 10, 3.

διήρχοντο τῆς Καισαρείας, ἀλλ' ἀνακριθέντες πρὸ τῶν πυλῶν τῆς πόλεως καὶ ὁμολογήσαντες ὅτι ἦσαν χριστιανοί, ἀπήχθησαν, δίκην κακούργων, εἰς τὸν δικαστήριον, ὅστις, διατάξας τὴν φυλάκισιν αὐτῶν, τὴν ἐπαύριον ἐκάλεσεν αὐτοὺς πρὸ τοῦ δικαστηρίου αὐτοῦ μετὰ τοῦ Παμφίλου καὶ τῶν ἄλλων φυλακισμένων χριστιανῶν. Ὑπέβαλεν αὐτοὺς κατ' ἀρχὰς εἰς δεινὰς βασάνους· ἀλλ' ἐπέισθη ὅτι οἱ ἄνδρες ἐκεῖνοι εἶχον ἀκατάβλητον τὸ σθένος. Ἠρώτησεν αὐτοὺς ἐφεξῆς πῶς ἐκαλοῦντο καὶ ἐπειδὴ οἱ χριστιανοὶ δὲν μετήλλασον συνήθως τὰ ἑαυτῶν ὀνόματα, ὑπομιμνήσκοντα πολλάκις τὸν ἐθνισμόν, οἱ ἀνακρινόμενοι ἀπέδωκαν εἰς ἑαυτοὺς διάφορα ἁγιογραφικὰ ὀνόματα, οἷον Ἡλίας, Ἰερεμίας, Ἡσαΐας, Σαμουήλ, Δανιήλ. Συνάμα δ' ἐρωτηθεὶς ὁ πρῶτος ἐκ ποίας πόλεως κατήγετο, εἶπεν ἐκ τῆς Ἱερουσαλήμ, ὑπονοῶν τὴν ἄνω Ἱερουσαλήμ. Ὁ Φιρμιλιανὸς ὅστις ἠγνόει ὅτι ἡ τότε Αἰλία Καπιτωλίνα ἐκαλεῖτο ποτε Ἱερουσαλήμ, καὶ μὴ ἀκούσας ποτὲ τὸ ὄνομα τοῦτο, ὑπέβαλεν εἰς βασάνους τοὺς ἀνακρινόμενους καὶ δεινὰς στρεβλώσεις, θέλων νὰ μάδη ποῦ εὐρίσκεται ἡ Ἱερουσαλήμ. Ὁ πρῶτος χριστιανὸς στρεβλούμενος τὰς χεῖρας καὶ διὰ μαγγάνων διακλώμενος, ἔλεγεν, ὅτι ἡ πόλις αὕτη εἶνε πατρὶς τῶν θεοσεβῶν μόνον καὶ ὅτι κεῖται πρὸς ἀνατολάς, πρὸς ἀνίσχοντι ἡλίῳ. Ὁ Φιρμιλιανὸς ἐπέτεινε τὰς βασάνους· διότι ἤρξατο ὑποπτεύων μήπως οἱ χριστιανοὶ συνέστησαν ἰδίαν πόλιν ἐχθρὰν τῇ Ρωμαϊκῇ πολιτείᾳ, καὶ μὴ δυναθεὶς νὰ ἐξακριβώσῃ τὸν τόπον αὐτῆς κατεδίκασε τὸν ἀνακρινόμενον εἰς τὸν δι' ἀποκεφαλισμοῦ θάνατον, αὐτὸν τε καὶ τοὺς λοιποὺς τέσσαρας, οὓς ἐπίσης κατεβασάνισε. Διὰ τὸν Πάμφιλον ἐθεώρησε ματαίως τὰς βασάνους· ὅθεν κατεδίκασεν αὐτὸν εἰς θάνατον μετὰ δύο ἐτέρων χριστιανῶν, τοῦ Οὐάλεντος καὶ τοῦ Παύλου. Ὁ Οὐάλης ἦτο διάκονος τῆς ἀφανοῦς τότε Ἱερουσαλήμ, σεμνότατος πρεσβύτης, ἀπὸ στήθους γινώσκων ἅπασαν τὴν ἁγίαν Γραφήν· ὁ δὲ Παῦλος κατήγετο ἐκ τῆς Ἰαμνείας, θερμὸς καὶ τὰ μάλιστα ζηλωτής. Καθ' ἣν στιγμήν ὅμως ἀπηγγέλλετο ἡ καταδικαστικὴ ἀπόφασις ἠκούσθη ἐκ τοῦ πλήθους φωνὴ μεираκίου τινός, ὅτι πρέπει νὰ ταφῶσιν οἱ μάρτυρες. Ὁ φωνήσας ἦτο ὁ Πορφύριος, εἷς τῶν οἰκιακῶν δούλων τοῦ Παμφίλου, ὅστις οὐ μόνον ἀπηλευθέρωσεν αὐτὸν ἀλλὰ καὶ ἐπαιδαγώγησε. Συλληφθεὶς ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν καὶ ὀδηγηθεὶς πρὸ τοῦ Φιρμιλιανοῦ ὁ Πορφύριος ὠμολόγησεν, ὅτι ἦτο χριστιανός· τούτου δ' ἔνεκα ὑπεβλήθη εἰς δεινὴν μαστίγωσιν, ὡσεὶ μὴ εἶχε σῶμα ἐκ σαρκῶν ἀλλ' ἐκ ξύλου καὶ λίθου. Διὰ ξεστήρων ὕστερον οἱ δῆμιοι διέσχισαν τὸ σῶμα αὐτοῦ, οὕτως ὥστε ἐφαίνοντο τὰ ὀστέα καὶ τὰ σπλάγχνα. Ὁ Πορφύριος ἔμεινεν ἀκίνητος, μήτε ὀμιλῶν μήτε γογγύζων. Κατὰ διαταγὴν τοῦ Φιρμιλιανοῦ ἐτέθη ἐπὶ πυρᾶς ἵνα καῖ ζῶν «ἦν δὲ ἄρα τὸν Πορφύριον ἰδεῖν, λέγει ὁ αὐτόπτης μάρτυς *Εὐσέβιος, ἱερονίκου διαδέσει πάμμαχον νενικηκότος, κεκομισμένον μὲν τὸ σῶμα, φαιδρὸν δὲ τὸ πρόσωπον, θαρσαλέφ φρονήματι καὶ γαύρω μετὰ τοσαῦτα τὴν ἐπὶ θανάτῳ βαδίζοντα, καὶ θείου Πνεύματος ὡς ἀληθῶς ἔμπλεων, αὐτοῦ τε φιλοσόφῳ*

98 *σχήματι μόνῳ τῷ περὶ αὐτὸν ἀναβολαίῳ ἐξωμίδος τρόπον ἡμφιεσμένον, νηφαλίῳ τε λογισμῷ περὶ ὧν ἐβούλετο τοῖς γνωρίμοις ἐντελλόμενον καὶ διανεύοντα, ἐπ' αὐτῷ τῷ ἰκρίῳ τὸ πρόσωπον ἔτι φαιδρὸν διατηροῦντα, ἀλλὰ καὶ ἀφθείσης ἕξω ἀπὸ μακροῦ ἀποστήματος κύκλῳ περὶ αὐτὸν τῆς πυρᾶς, ἐνθὲνδε κακεῖθεν ἀφαρπάζοντα τῷ στόματι τὴν φλόγα, γενναιότατά τε εἰς ἐσχάτην ἀναπνοὴν ἐγκαρτεροῦντα, τῇ σιωπῇ μετὰ μίαν τε, ἣν ἅμα καθαψαμένης αὐτῷ τῆς φλογὸς ἀπέρρηξε, φωνήν, τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ Ἰησοῦν βοηθὸν ἐπιβώμενος».*

Τοῦ φοβεροῦ τούτου μαρτυρίου θεατῆς ὑπῆρξε, πλὴν ἄλλων, καὶ τις ἀρχαῖος στρατιώτης, ὁ ἐκ Καππαδοκίας Σέλευκος, ὅστις ἔσπευσε ν' ἀναγγείλῃ εἰς τὸν Πάμφιλον τὰ συμβάντα, ἀνταλλάξας συγχρόνως ἀσπασμὸν μετὰ τινος τῶν εἰς θάνατον καταδικασμένων χριστιανῶν. Τοῦτο ἰδόντες οἱ φρονοῦντες τοὺς καταδίκους στρατιῶται συνέλαβον αὐτόν, ὡς χριστιανόν, καὶ ἀπήγαγον πρὸς τὸν Φιρμιλιανόν, ὅστις αὐθωρεὶ κατεδίκασεν αὐτόν εἰς τὸν δι' ἀποκεφαλισμοῦ θάνατον. Ἦτο δὲ ὁ Σέλευκος τὰ μάλιστα διακεκριμένος καὶ κατὰ τὸ μέγεθος τοῦ σώματος καὶ κατὰ τὴν ἀξιάγαστον εὐμορφίαν καὶ κατὰ τὴν ρώμην, μεγάλων τυχών, ἔνεκα τῶν προσόντων τούτων, ἀξιωμάτων, ὅτε ὑπηρετεῖ ἐν τῷ στρατῷ. Ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ ἐπὶ Διοκλητιανοῦ διωγμοῦ διέπρεπεν ὡς ὁμολογητῆς καὶ νῦν ἡξιώθη τοῦ μαρτυρικοῦ στεφάνου.

Εἰς τὸν Φιρμιλιανὸν ἐπεφυλάσσετο μία εἰσέτι ἔκπληξις. Εἷς τῶν ὑπηρετῶν αὐτοῦ καὶ λίαν παρ' αὐτῷ τετιμημένος, ὁ σεμνὸς καὶ θεοσεβῆς πρεσβύτερος Θεόδουλος, κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Σελεύκου, ἀντήλλαξε τὸν ἐν Χριστῷ ἀσπασμὸν μετὰ τινος τῶν μαρτύρων· ὁ δὲ θηριωθεὶς ἐξ ἀγανακτήσεως Φιρμιλιανὸς διέταξε νὰ σταυρώσωσιν αὐτόν. Ἐπὶ πλέον καὶ τις Καππαδόκης Ἰουλιανός, μόλις φθάσας κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην εἰς Καισάρειαν καὶ μαθὼν τὰ συμβάντα ἐν αὐτῇ, ἔσπευσε εἰς τὸν τόπον τοῦ μαρτυρίου καὶ περιπτυσσόμενος ἠσπάζετο τὰ χαμαὶ κείμενα λείψανα τῶν ἀγίων· ὁ δὲ Φιρμιλιανὸς διέταξε νὰ τὸν καύσωσιν ἐπὶ ἐλαφρᾶς πυρᾶς. Ὑπῆρξαν δ' ἐν συνόλῳ δώδεκα οἱ μαρτυρήσαντες κατὰ τὴν ἀξιομνημόνευτον ἐκείνην ἡμέραν ἐν Καισαρείᾳ τῆς Παλαιστίνης, καθ' ἣν καὶ ὁ Πάμφιλος ἀπεκεφαλίσθη. Ὁ Φιρμιλιανὸς διέταξε ν' ἀφίσωσι τὰ λείψανα αὐτῶν ἐπὶ τέσσαρας ἡμέρας βορὰν τῶν θηρίων· ἐπειδὴ δέ, παραδόξως, οὔτε θηρίον, οὔτε πτηνόν, οὔτε κύων προσεπέλαξε πρὸς τὰ λείψανα, ἐξ οἰκονομίας τῆς τοῦ Θεοῦ προνοίας, ἀβλαβῆ ληφθέντα ἐτάφησαν ταῦτα ὑπὸ τῶν χριστιανῶν⁹⁴.

Μετὰ μικρὸν χρόνον δύο πάλιν ἐξ Αἰγύπτου χριστιανοὶ ἐρχόμενοι πρὸς ἐπίσκεψιν τῶν ἐν τοῖς μεταλλείοις τῆς Παλαιστίνης καὶ Κιλικίας ἐξορίστων χρι-

94 Τὸ μαρτύριον τοῦ ἁγ. Παμφίλου καὶ τῶν σὺν αὐτῷ, *Migne*, Πατρ. 10, 1533-1550, μετὰ μεγάλου ἀποσπάσματος τῆς συγγραφῆς τοῦ Εὐσεβίου περὶ τῶν ἐν Παλαιστίνῃ μαρτυρησάντων ἐξεδόθη ἐκ νέου ὑπὸ τοῦ *Hip. Delehaye*, *Analecta Bollandiana*, XVI, (1897) σ. 129-139.

στιανῶν, Ἀδριανὸς καὶ Εὐβουλος ὀνομαζόμενοι, διῆλθον τῆς Καισαρείας καὶ ἀνακαλυφθέντες, ὅτι ἦσαν χριστιανοὶ ὑπεβλήθησαν εἰς βασάνους. Τῇ 5 Μαρτίου τοῦ 310 κατὰ τὴν ἑορτὴν τῆς Τύχης τῆς Καισαρείας ἐν τῷ ἀμφιδεάτρῳ αὐτῆς ἀφέθη λέων κατὰ τοῦ Ἀδριανοῦ, κατασφαγέντος ὕστερον· τὸ αὐτὸ μαρτύριον ὑπέστη τῇ 7 Μαρτίου καὶ ὁ Εὐβουλος, μὴ ἀρνηθεὶς τὸν Χριστιανισμόν. Ὁ Εὐβουλος, διὰ τοῦ μαρτυρικοῦ αὐτοῦ αἵματος, ἐπεσφράγισε τὴν ἱστορίαν τῶν μαρτύρων τῆς Παλαιστίνης.

Οἱ δὲ διωγμοὶ κατὰ τῆς ὅλης Ἐκκλησίας ἐξηκολούθησαν ἐπὶ τινα χρόνον εἰσέτι, ἄχρις οὗ διὰ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου ὁ Χριστιανισμὸς ἐδριάμβευσε. Τοῦ θριάμβου τούτου ἐπέζησεν ὁ τελευταῖος τῆς περιόδου τῶν διωγμῶν Ἐπίσκοπος Ἱεροσολύμων Ἐρμων, ἐφ' οὗ ἡ Ἐκκλησία διῆλθε τὸν βίον αὐτῆς ἐν μαρτυρίῳ.

ΑΚΜΗ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ
(326-451)

ΔΙΑΔΟΣΙΣ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΙΝΙΣΜΟΥ
ΕΝ ΠΑΛΑΙΣΤΙΝῃ

Κατὰ τὰς ἡμέρας τοῦ θριάμβου τοῦ Χριστιανισμοῦ, διὰ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου (324-337), οὐδαμῶς ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ ἡ Παλαιστίνη ὡς χώρα καθαρῶς χριστιανική. Ἐν αὐτῇ τῇ Ἱερουσαλὴμ ἐλάχιστοι ὑπῆρχον χριστιανοί, μὴ δυνάμενοι, πρὸ τῆς ἐπεμβάσεως τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, νὰ καταλάβωσι τὸν ἅγιον Τάφον παρὰ τῶν ἐθνικῶν. Δύναμιν τινα παρουσιάζετο ἔχων ὁ Χριστιανισμὸς ἐν Καισαρείᾳ, ἀλλ' ἐν τῇ λοιπῇ Παλαιστίνῃ σποραδικῶς ἐξεφαίνετο¹. Μοναδικὰ χωρία χριστιανικὰ ἐν αὐτῇ ἀναφέρονται κατὰ τὴν προκωνσταντίνειον ἐποχὴν ἡ Ἰαττὶρ καὶ Ἀνίμ, ἡ δ' ἔλλειψις χωροεπισκόπων θεωρητέα ὡς ἀναντίρρητος μαρτυρία τῆς μὴ παρεισδύσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ εἰς τὴν ὑπαιθρον τῆς Παλαιστίνης χώραν. Μνημονεύονται Ἐπίσκοποι ἀορίστως τῶν πέριξ τῆς Ἱερουσαλὴμ ἢ τῆς Τιβεριάδος Ἐκκλησιῶν, ἡ «ἄρχοντες τῶν ἐπιχωρίων Ἐκκλησιῶν», ἄγνωστος δὲ παραμένει καὶ ἡ παροικία τοῦ Μαρκιωνίτου Ἐπισκόπου Ἀσκληπιοῦ, ὡς καὶ ἑτέρου τινὸς Ἐπισκόπου «ἐν πόλει μικρᾷ τῆς Παλαιστίνης»². Καὶ εἶνε μὲν ἀληθὲς ὅτι ἐν τῇ μετὰ μικρὸν συγκροτηθεῖσῃ Α' Οἰκουμενικῇ Συνόδῳ παρῆσαν πρὸς τῷ Ἱεροσολύμων Ἐπίσκοποι Καισαρείας, Νεαπόλεως (Συχέμ), Γαδάρων, Ἀσκάλωνος, Νικοπόλεως, Ἰαμνείας, Ἐλευθεροπόλεως, Γάζης, Καπιτωλιάδος καὶ Αἴλης, ἀλλ' ἡ ὑπαρξις Ἐπισκόπων οὐδαμῶς

¹ *Εὐσεβίου*, Βίος Κωνσταντίνου III, 26. *Σωκράτους* Ἐκκλ. ἱστορία III, 23.

² *Εὐσεβίου*, Περὶ τῶν ἐν Παλ. μαρτ. 10, 1. *Ἐπιφανίου* Αἴφ. 63, 2.

σημαίνει τὴν ὑπαρξιν πολλῶν χριστιανῶν· διότι καὶ ἐπὶ δωδεκάδος χριστιανῶν κατὰ τὴν ὑπ' ὄψει ἡμῶν ἐποχὴν τῆς Ἐκκλησίας ἠδύνατο νὰ ὑπάρξῃ Ἐπίσκοπος. Ἐπειδὴ δ' Ἐπίσκοποι ἀναφέρονται, κατὰ τὸ πλεῖστον, τῶν ἐλληνικῶν τῆς Παλαιστίνης πόλεων, ἰδιαζόντως δέον ν' ἀναζητήσωμεν τὸν Χριστιανισμὸν παρὰ τοῖς Ἑλλησι τῶν πόλεων τούτων³. Τὰ ὀνόματα τῶν μαρτύρων τῆς Παλαιστίνης πάντ' ἀνεξαίρετως πλὴν δύο, εἶνε ἐλληνικὰ ἀνταλλασσόμενα ἐνίοτε δι' ὀνομάτων τῆς Π. Διαθήκης. Ἐκεῖ ἔνθα κατόκουν οἱ ὀλίγοι ὑπολειφθέντες Ἰουδαῖοι κάτοικοι τῆς Παλαιστίνης, ἐν τῇ ὑπαίθρῳ μάλιστα χώρα, δὲν ἠδύνατο νὰ ὑπάρξωσι χριστιανοί. Ἐκ τῶν ὀλίγων δὲ δεδομένων⁴ συνάγομεν ὅτι αἱ ἐξῆς πόλεις τῆς Παλαιστίνης εἶχον χριστιανούς, μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ δ' αἰῶνος: Ἱερουσαλήμ-Αἰλία, Σεβάστεια-Σαμάρεια, Λύδδα-Διόσπολις, Ἰόππη, Σάρων, Ἐμμαοὺς-Νικόπολις, Συχέμ-Νεάπολις, Σκυθόπολις, Ἐλευθερόπολις, Μαξιμιανούπολις, Ἱεριχώ, Ζαβουλών, Ἰαμνεία, Ἄζωτος, Ἀσκάλων, Γάζα, Αἴλη (Αἰλᾶς, παρὰ τὴν Ἐρυθρὰν θάλασσαν), Γάδαρα, Καπιτωλιάς, Βηθλεέμ, Αἴνω (παρὰ τὰ ὄρια τῆς Ἐλευθεροπόλεως), Ἰαττίρ, Ἀνὶμ (πρὸς μεσημβρίαν τῆς Χεβρώνος), Βηθαβαρᾶ, Σιχάρ, Βαταναία (παρὰ τὴν Καισάρειαν), Φαινὼ (κατὰ τὰ μεσημβρινὰ ὄρια τῆς Παλαιστίνης)⁵.

Καίτοι δὲ ὀλίγους ἠρίθμει ὁπαδοὺς ὁ Χριστιανισμὸς ἐν Παλαιστίνῃ, ἀλλ' ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἀνωτέρου καταλόγου δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι κατεῖχεν ὀλόκληρον αὐτήν, ἐγκατεσπαρμένος ἀνὰ τὰς πόλεις αὐτῆς καὶ τὰ χωρία. Κέντρον αὐτοῦ εἶχεν τὴν Καισάρειαν, διότι ἡ Ἱερουσαλήμ ἦτο εἰσέτι ἄσημον χωρίον, Αἰλία, οὗτινος ὁ Ἐπίσκοπος ὑπήγετο ὑπὸ τὸν Καισαρείας Μητροπολίτην, καίτοι, τιμῆς ἕνεκεν, προεκάθητο ἐνίοτε τῶν εἰς Συνόδους συνερχομένων Ἐπισκόπων τῆς Παλαιστίνης. Καὶ ἐν μὲν ταῖς πόλεσι καὶ ἐν τοῖς κεντρικοῖς χωρίοις, ἐντεῦθεν καὶ πέραν τοῦ Ἰορδάνου, ἐλαλεῖτο ἀποκλειστικῶς ἡ ἐλληνικὴ γλῶσσα, ἐνιαχοῦ δὲ τῆς ὑπαίθρου χώρας ἡ ἀραμαϊκὴ. Δύο δὲ εἶχεν ἐν Παλαιστίνῃ ὁ Χριστιανισμὸς μεγάλους ἐχθρούς, πρὸς οὓς ἔμελλε νὰ πολεμήσῃ, ἀγωνιζόμενος πρὸς ἐπικράτησιν, τὸν Ἰουδαϊσμόν, κέντρον αὐτοῦ ἔχοντα τὴν Τιβεριάδα, καὶ τὸν ἐλληνικὸν ἐθνισμόν, κέντρον αὐτοῦ ἔχοντα, κατ' ἐξοχίαν, τὴν Γάζαν.

Ὡς ὅλως ἐξαιρετικὸν γεγονός ἐθεωρήθη ἡ εἰς τὸν Χριστιανισμὸν προσέλευσις Ἰουδαίου τινὸς Ἰωσήφ, ὃν ὁ Μ. Κωνσταντῖνος ἐτίμησε διὰ τοῦ ἀξιώματος τοῦ κόμητος. Τὸν Ἰωσήφ τοῦτον δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν ὡς τὸν κατὰ τὴν ὑπ'

³ V. Schultze, Geschichte des Ubergangs des griechisch-römischen Heidentums Jena 1892, II, σ. 242. A. Harnack, Die Mission und Ausbreitung des Christentums in den ersten drei Jahrhunderten II, 90.

⁴ Παρὰ Schultze, ἔνδ' ἀνωτ. σ. 241 ἐξ. A. Harnack, αὐτόθι σ. 91-95.

⁵ Περί τῶν τοπογραφικῶν τούτων ἐνδείξεων πρβλ. τὸ Ὀνομαστικὸν τοῦ Εὐσεβίου καὶ Ἱερωνύμου.

ᾧψει ἡμῶν ἐποχὴν, πρῶτον Παλαιστίνειον Ἱεραπόστολον μεταξὺ τῶν Ἰουδαίων. Ἐχομεν δὲ πολύτιμον εἶδησιν, καθ' ἣν ὁ Ἰωσήφ ἵδρυσεν χριστιανικοὺς ναοὺς «ἐνθα τις οὐδέποτε ἴσχυσεν οἰκοδομησαί τ' Ἐκκλησίας, διὰ τὸ μήτε Ἑλληνα, μήτε Σαμαρείτην, μήτε χριστιανὸν μέσον αὐτῶν εἶναι· τοῦτο δὲ μάλιστα ἐν Τιβεριάδι καὶ ἐν Διοκαισαρείᾳ, τῇ καὶ Σεπφουρίν, καὶ ἐν Ναζαρετ καὶ ἐν Καπερναοὺμ φυλάσσειται παρ' αὐτοῖς (τοῖς Ἰουδαίοις) τοῦ μὴ εἶναι τινα ἄλλου ἔθνους»⁶. Ἐκ τῆς εἰδήσεως ταύτης ἐπιμαρτυρεῖται, ἔτι ἅπαξ, ὅτι ἐν ταῖς ἰουδαϊκαῖς πόλεσι τῆς Παλαιστίνης δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ὑπάρχωσι χριστιανοί· οἱ δὲ ὀλίγοι προϋπάρχοντες κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους αἰῶνας ἐφονεύθησαν πάντες ὑπὸ τῶν ἐθνικῶν ἢ τῶν Ἰουδαίων, ἀμφοτέρων μὴ ἀνεχομένων τὴν παρουσίαν χριστιανῶν ἐν μέσῳ αὐτῶν. Ἐκ τῆς τελευταίας ταύτης λεπτομερείας ἐξηγεῖται καὶ τὸ ὀλιγάριθμον τῶν χριστιανῶν ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς πόλεσι τῆς Παλαιστίνης. Ἐν ταῖς παραλίαις πόλεσιν ὑπῆρχον περισσότεροι, ἀλλ' οὗτοι, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἤρχοντο ἔξωθεν⁷. Ὅθεν οὐδόλως εἶνε παράδοξον διατὶ ἐν Γάζῃ λ.χ. τελευταῖος τοῦ δ' αἰῶνος ὑπῆρχον μόνον περὶ τοὺς 300 χριστιανοί⁸ καὶ ὅτι ἐν ἄλλαις μεγάλαις ἑλληνικαῖς πόλεσι τῆς Παλαιστίνης οὐδεὶς ὑπῆρχε χριστιανός⁹.

Ἄλλ' ἐν αὐτῷ τῷ κέντρῳ τοῦ ἑλληνικοῦ ἐθνισμοῦ ἐν Παλαιστίνῃ πρὸς διάδοσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ εἰργάσθη ὁ ἅγιος Ἰλαρίων, ὃν δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν ὡς τὸν κατ' ἐξοχὴν Ἱεραπόστολον τοῦ Χριστιανισμοῦ μεταξὺ τῶν Παλαιστιναιῶν

⁶ Ἐπιφανίου, Αἴρεσις 30, 4.

⁷ Σημειωτέον, ὅτι καθόλου ἐν ταῖς ἡμέραις τοῦ θριάμβου τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἐπὶ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, οἱ χριστιανοὶ τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους, ἐν σχέσει πρὸς τοὺς ἐθνικοὺς ἦσαν ὀλίγοι. Ἐν αὐτῇ τῇ Ρώμῃ, περὶ τὰ μέσα τοῦ γ' αἰῶνος ἐπὶ πληθυσμοῦ 900.000 κατοίκων περίπου, μόλις ἦσαν 50.000 χριστιανοί (Α. Harnack ἐνθ' ἄν. σ. 498) ἐλάχιστοι δὲ πάντως προσετέθησαν μέχρι τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, καίτοι ὁ Μαξέντιος δὲν ἐπολέμησεν αὐτοὺς (Εὐσεβίου, Ἐκκλ. ἱστορία VIII, 14 - P. Allard, Le christianisme et l' empire romain de Neron à Théodose, Paris 1897. σ. 147), ἀλλὰ καὶ ἂν ἐδιπλασιάσθησαν πάλιν ἦσαν μόλις το 1/10 τοῦ ὅλου πληθυσμοῦ. Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ κατὰ τινας ἐνδείξεις τοῦ Μ. Ἀθανασίου (Ἀπολογία πρὸς Κωνσταντίνον 15. 16) ὑπῆρχον τοσοῦτοι χριστιανοὶ ὥστε δὲν ἐχώρουν ἐν ἐνὶ ναῷ, ὁ ἀριθμὸς δὲ οὗτος ἐδεωρεῖτο ἐπιθυμητὸς διὰ πᾶσαν μεγάλην πόλιν. Ἡ Ἀλεξάνδρεια ἠρίθμει τότε περὶ τὰς 500.000 κατοίκων καὶ οἱ χριστιανοὶ μόλις δὴ ἦσαν 3.000. Ἡ αὐτὴ ἀναλογία περίπου ἦτο ἐν Ἀντιοχείᾳ, ἐχούση πληθυσμὸν τοῦλάχιστον 500.000 κατοίκων (προστιθεμένων ξένων, ὑπηρετῶν καὶ παιδίων) κατὰ τὰς δαψιλεῖς ἐνδείξεις τοῦ ἁγίου Ἰωάννου Χρυσοστόμου. Ἐν μικροτέραις πόλεσι τῆς Ἀνατολῆς, κατὰ τὴν κρατοῦσαν γνώμην ὑπῆρχον ἐνίοτε χριστιανοὶ τὸ 1/7 τῶν κατοίκων. Ἐκ τούτου ἐξηγεῖται τὸ πλῆθος τῶν μαρτύρων τῆς ὑπαίθρου χώρας. Ἄλλ' ἐν τῇ Δύσει ἦσαν ἀραιότεραι αἱ τάξεις τῶν χριστιανῶν, ὅθεν κατὰ τὸν ἀπηνῆ ἐν Γαλλίᾳ διωγμὸν ἐπὶ Μ. Αὐρηλίου 49 μόνον μάρτυρες ὑπῆρξαν (Εὐσεβίου, Ἐκκλ. ἱστορία V, 1). Ἐν αὐτοῖς τοῖς Τρεβίροις μόλις κατὰ τὸν δ' αἰῶνα ἤρξατο ἰδρυόμενος ναός, τρεῖς δὲ μόνον πτωχοὶ Ἐπίσκοποι ὑπῆρχον τότε ἐν Βρετανίᾳ. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καταφαίνεται ὅποια ἀναλογία ἡδύνατο νὰ ὑπάρξῃ ἐν Παλαιστίνῃ. Πρβλ. Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, Ἀρχιεπ. Ἀθηνῶν, Ὁ Μέγας Κωνσταντίνος. Ἐπιστροφή αὐτοῦ εἰς τὸν Χριστιανισμὸν. Ἐν Ἀθήναις 1937, σ.23.

⁸ Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, Ἱστορικαὶ μελέται, σ. 115.

⁹ Α. Harnack, ἐνθ. ἄν. II, 89, Πρβλ. Εὐσεβίου, Περὶ τῶν ἐν Παλαιστίνῃ μαρτυρησάντων 3, 3.

ἐλλήνων ἐθνικῶν¹⁰. Ὁ ἅγιος Ἰλαρίων ἐγεννήθη περὶ τὸ 290 ἐξ ἐθνικῶν γονέων, ἐν τῇ παρὰ τὴν Γάζαν κόμῃ Θηβαδὰ ἢ Θαβαδά, ἐξ ἐθνικῶν γονέων, «*ρόδον ὡς εἰπεῖν ἐξ ἀκανθῶν*»¹¹. Ἐξεπαιδεύθη δὲ πιθανῶς ἐν Γάζῃ τῇ «*τῶν Ἑλλήνων πόλει*»¹², μεταβὰς ὕστερον εἰς Ἀλεξανδρείαν πρὸς ἐκμάθησιν τῆς ρητορικῆς. Ἐκεῖ ὅμως ἤρξατο μετὰ πολλοῦ τοῦ πόθου φοιτῶν εἰς τὰς συνάξεις τῶν χριστιανῶν, ἴσως διότι διετέλεσεν εἰς σχέσεις καὶ πρὸς τὴν περιφανεστάτην Κατηχητικὴν Σχολὴν τῆς Ἀλεξανδρείας. Καθ' ἣν δ' ἐποχὴν εὐρίσκετο ἐν τῇ πόλει αὐτῇ ἐξερράγη ὁ ἐπὶ Διοκλητιανοῦ διωγμός, προκαλέσας τὴν εἰς αὐτὴν μετάβασιν τοῦ Μ. Ἀντωνίου († 17 Ἰανουαρίου 355) πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν χριστιανῶν ἐν τῇ πίστει. Ἀκούων ὁ Ἰλαρίων τὸ ὄνομα τοῦ Ἀντωνίου διαφημιζόμενον προσῆλθε πρὸς αὐτὸν καὶ ἐλκυσθεὶς ἠκολούθησεν εἰς τὴν ἔρημον, διαμείνας παρ' αὐτῷ ἐπὶ τινα χρόνον, καὶ παρακολουθήσας τὸν ἀσκητικὸν τοῦ ἁγίου βίον¹³. Ἦτο νεαρὸς ἔτι τότε τὴν ἡλικίαν ἀλλ' ἀπεφάσισε ν' ἀποδοθῇ καὶ αὐτὸς εἰς τοιοῦτον βίον, ἐπανακάμψας τῷ 306 εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ. Ἐκλέξας ἔρημον τόπον μετὰ τὴν Γάζην καὶ Μαΐουμᾶ, ἐγκαθίδρυσεν ἑαυτὸν ἐν τινι καλύβῃ, ἐκ πλίνθου καὶ φορητοῦ καὶ τεμαχίων κεράμων κατεσκευασμένη, πλάτους καὶ μήκους τοσαύτη, ὥστε ἰστάμενος ἔπρεπε νὰ κύπτῃ τὴν κεφαλὴν, κείμενος δὲ νὰ συλλέγῃ τοὺς πόδας, «*τοιαύτην δ' ἐποίησεν αὐτὴν ἵνα τὰφος ἦ μᾶλλον ἢ περ ἀνάπαυσις*. Ἐνταῦθα ἀπὸ ἕξ καὶ δεκάτου ἔτους ἕως εἰκοστοῦ ἔτους ἑαυτὸν ἐγκαθεύρων διετέλει, οὔτε τοῖς καύμασιν οὔτε ταῖς βροχαῖς ἐξεληθὼν ἀπ' αὐτῆς»¹⁴. Ἦτο δὲ τὸ μὲν ἦθος σπουδαῖος σεμνὸς δὲ τὸν λόγον καὶ ἀκριβοῦς γνώστης τῶν ἁγίων Γραφῶν, ὡς ἀνεγίνωσκε καὶ ἡρμήνευε τοῖς προσερχομένοις πρὸς αὐτόν, ἐν οἷς ἦσαν καὶ ἐθνικοί. Τούτων δὲ ἱκανοὺς εἰς τὸν Χριστιανισμόν

¹⁰ Τὸν βίον τοῦ ἁγίου Ἰλαρίωνος συνέγραψεν, 20 περίπου ἔτη μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ, ὁ λατῖνος Πρεσβύτερος *Ἰερώνυμος*, διαμένων ἐν Βηθλεέμ, ἔχων ὑπ' ὄψει τὴν συγγραφείσαν ὑπὸ τοῦ ἁγίου *Ἐπιφανίου Κύπρου*, προσωπικῶς γνωρίσαντος τὸν ἅγιον Ἰλαρίωνα, ἐγκωμιαστικὴν ἐπιστολήν, καὶ ἐπὶ τόπου συλλέξας εἰδήσεις. Δυστυχῶς ὁ *Ἰερώνυμος* δὲν ἔγραψε κυρίως ἱστορίαν τοῦ ἁγίου Ἰλαρίωνος, ἀλλ' ἔπειναν τῶν ἀρετῶν αὐτοῦ καὶ τῆς ἀγιότητος. Τῷ 393 μετέφρασε τὴν βιογραφίαν τοῦ ἁγίου Ἰλαρίωνος εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν ὁ φίλος τοῦ *Ἰερωνύμου* *Σωφρόνιος*, περὶ οὗ οὗτος ἐσημείωσε «*Σωφρόνιος ἀνὴρ εἰς ἄκρον πεπαιδευμένος, τοὺς ἐπαίνους Βηθλεέμ ἔτι νέος ὢν συνέθηκεν, ὑπόγειον δὲ περὶ τῆς καταλύσεως τοῦ Σαραπίου ἐπίσημον συνέθηκε λόγον· καὶ περὶ παρθενίας πρὸς Εὐστόχιον καὶ τὸν βίον Ἰλαρίωνος μοναχοῦ, τὰ συγγράμματά μου, εἰς ἑλληνικὸν λόγον εὐφυῶς μετέφρασε...*». (De viris illustribus 134 Πατρ. Migne ser. lat. 23, 755). Ἀλλὰ τὸ νῦν σωζόμενον κείμενον τῆς μεταφράσεως τοῦ *Σωφρονίου* (Α. Π. *Κεραμέως*, *Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας*, Ἐν Πετρούπολει 1898, σελ. 82 ἐξ.) περιέχει διαφορὰς τινὰς ἐν σχέσει πρὸς τὸ πρωτότυπον τοῦ *Ἰερωνύμου*. Πρὸβλ. *O. Zöckler*, *Hilarion von Gaza*, ἐν *Neue Jahrb. für deutsche Theologie* 1894, Β. III, Heft 2, σ. 146 ἐξ. *Grützmacher*, *Hilarion ἐν RE*³, VIII, 54. Τοῦ αὐτοῦ, *Hieronymus, Eine biographische Studie zur alten Kirchengeschichte*, Berlin 1906, II, 84-91. *P. Van den Ven*, *St Jérôme et la vie du moine Malchus; e captive*, Louvain 1901, σ. 142-161.

¹¹ *Ἰερωνύμου*, Βίος τοῦ ἁγίου Ἰλαρίωνος § 2.

¹² Αὐτόθι § 14.

¹³ Αὐτόθι § 3, *Σωζόμενος*, Ἐκκλ. ἱστορία III, 14.

¹⁴ *Σωζόμενος*, Ἐκκλ. ἱστορία III, 14.

νισμὸν προσεῖλκυσε, ἐπὶ 22 ὅλα ἔτη διάγων βίον ἀσκητικώτατον, προκαλοῦντα τὸν θαυμασμὸν τῶν ἀνθρώπων. «Ἐθαύμαζον τὴν ἡλικίαν αὐτοῦ, ἐθαύμαζον δὲ πάντες καὶ τὸν λογισμὸν αὐτοῦ· πλὴν ὅτι καθάπερ τις φλόξ ἐκ τοῦ στήθους αὐτοῦ καὶ σπινθῆρες ἐν τοῖς ὀφθαλμοῖς αὐτοῦ ἔλαμπον· λείπει γὰρ ἦσαν αἱ παρειαί, ἀστεῖον τὸ σῶμα καὶ ἰσχνὸν καὶ πρὸς πᾶσαν ὕβριν μὴ ἀντέχον, ὅπερ ἐλαχίστῳ ψύχει καὶ καύματι διελύετο. Τοίνυν σάκκῳ μόνον τὰ μέλη περιβαλὼν καὶ ἀπὸ δορᾶς ἔχων ἐπενδύτην, ὃν αὐτῷ ὁ μακάριος Ἀντώνιος ἀποδημοῦντι δεδώκει, καὶ στρώμα ἀγροικικόν, μεταξὺ τῆς θαλάσσης καὶ τῆς λίμνης ὧν, τραχυτάτης καὶ φοβερωτάτης ἐρημίας ἀπήλαυεν, δεκαπέντε μόνον ἰσθάδας μετὰ δυσμᾶς ἡλίου ἐσθίων»¹⁵. Κατ' ἀρχὰς δὲν ἐξήρχετο ἐκ τῆς καλύβης αὐτοῦ, ἀλλ' ὕστερον παρακληθεὶς ὑπὸ Γαζαίας γυναικὸς μετέβη εἰς Γάζαν, ἔτι μᾶλλον διὰ τῶν θαυμάτων αὐτοῦ συντελῶν εἰς διάδοσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ. Τοῦτο ἦτο ἡ ἀποστολὴ τοῦ ἁγίου Ἰλαρίωνος, εἰσαγαγόντος πρώτου τὸν μοναχικὸν βίον ἐν Παλαιστίνῃ καὶ ἰδρῦσαντος μετὰ τινα ἔτη τὸ πρῶτον Μοναστήριον, ὡς κέντρον τῶν ἱεραποστολικῶν κυρίως ἐνεργειῶν. Ἐκ τῶν πέριξ τῆς Γάζης κωμῶν, ἰδίως τῆς κατειδῶλου Βηθελίας προσεϊκύνοντο πολλοί, ἐν οἷς ἦτο καὶ ἡ οἰκογένεια, ἐξ ἧς κατήγετο ὁ ἐκκλησιαστικὸς ἱστορικὸς Σωζόμενος. Τούτου ὁ πάππος διέπρεπεν ἐν τῇ ἐξηγήσει τῶν ἁγίων Γραφῶν καὶ «κεχαρισμένος εἰς ἄγαν ἐτύγγανε τοῖς ἀνὰ τὴν Ἀσκάλωνα καὶ Γάζαν, καὶ τοῖς πέριξ χριστιανοῖς». Ἐτέρα οἰκογένεια ἐκ Βηθελίας δεχθεῖσα τὸν Χριστιανισμὸν ἦτο ἡ τοῦ Ἀλαφίωνος, ἀναδείξασα σπουδαίους ἐργάτας τῆς διαδόσεως αὐτοῦ ἐν ταῖς «ἄγαν ἐλληνιζούσαις πόλεσι καὶ κώμαις ἐκείναις», αἵτινες ἤδη καὶ χριστιανοὺς Ἐπισκόπους ἀπέκτων¹⁶, εἰς εὐρυτέραν πάντως τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐξάπλωσιν συντελοῦντας.

ἹΔΡΥΣΙΣ ΝΑΩΝ ΕΠΙ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΤΟΠΩΝ

Ιεροσολύμων Ἐπίσκοπος ἀπὸ τοῦ 314 ἦτο ὁ ἅγιος ΜΑΚΑΡΙΟΣ Α' (314-333) «ἄξιος τῆς ἐπικλήσεως ἀνὴρ καὶ πᾶσιν ἀβρυνόμενος ἀγαθοῖς»¹⁷. Ὁ Ἱεράρχης οὗτος καὶ ἐν τῇ καθόλου Ἐκκλησίᾳ ὑπέροχον κατέλαβε δέσιν, ἔνεκα τῆς ἀντιδράσεως κατὰ τῆς αἰρέσεως τοῦ Ἀρειανισμοῦ, ἧτις ἅμα τῇ διαδόσει αὐτῆς

¹⁵ Ἱερωνύμου, Βίος ἁγίου Ἰλαρίωνος § 4.

¹⁶ Σωζόμενος, Ἐκκλ. ἱστορ. III, 14 V, 15.

¹⁷ Νικηφόρου Καλλίστου, Ἐκκλ. ἱστορία VIII, 6. Πρβλ. Θεοδορήτου, Ἐκκλ. ἱστορία I, 3.

εὔρε καὶ ἐν Παλαιστίνῃ ἀκολούθους τινὰς Ἐπισκόπους, τὸν Πατρόφιλον Σκυθοπόλεως καὶ Ἀέτιον Διοσπόλεως. Ἐν τῇ Α΄ Οἰκουμενικῇ Συνόδῳ τῇ συγκληθείσῃ ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου ἐν Νικαίᾳ τῷ 325 παρέστη καὶ ὁ Μακάριος Ἱεροσολύμων, μετ' ἄλλων ἐκ Παλαιστίνης Ἐπισκόπων ὑπέρμαχος τῆς Ὁρθοδοξίας· ὅθεν ἐν αὐτῇ καὶ μετ' αὐτήν, λίαν εὐλόγως ἐτάσσετο μεταξύ τῶν «ἀποστολικῶν» ἀνδρῶν τοῦ δ' αἰῶνος¹⁸. Ἐν τῇ Συνόδῳ ἐκείνῃ ὁ ἐπισκοπικὸς Θρόνος Ἱεροσολύμων κατέλαβε τιμητικὴν θέσιν μεταξύ τῶν λοιπῶν τῆς Παλαιστίνης Θρόνων διὰ τοῦ ζ' κανόνος, ὀρίσαντος, «Ἐπειδὴ συνήθεια κεκράτηκε καὶ παράδοσις ἀρχαία, ὥστε τὸν ἐν Αἰλίᾳ Ἐπίσκοπον τιμᾶσθαι, ἐχέτω τὴν ἀκολουθίαν τῆς τιμῆς, τῇ Μητροπόλει σωζομένου τοῦ οἰκείου ἀξιώματος»¹⁹. Ὁ κανὼν οὗτος ὑπῆρξε τὸ πρῶτον βῆμα πρὸς τὴν ἐμπρέπουσαν μητροπολιτικὴν καὶ πατριαρχικὴν ἐξύψωσιν τοῦ ἐπισκοπικοῦ Θρόνου τῆς Μητρὸς τῶν Ἐκκλησιῶν, ὀφειλομένην εἰς τὴν μεγάλην αὐτῆς σημασίαν διὰ σύμπαντα τὸν χριστιανικὸν κόσμον. Οὐχ ἥττον διὰ τοῦ ζ' κανόνος δὲν ἀπεδόθη ἤδη εἰς τὸν Ἐπίσκοπον Ἱεροσολύμων Μητροπολιτικὸν ἢ Πατριαρχικὸν ἀξίωμα, ὡς τινες ὑπέλαβον, ἄνευ ἱστορικῆς τινοῦ βάσεως²⁰. Προσέλαβεν ἀπλῶς ὁ Ἐπίσκοπος Ἱεροσολύμων ὅ,τι ἐκ συνηθείας καὶ παραδόσεως ἀρχαίας εἶχε δι' ὀρισμένου κανόνος, ἦτοι «ἀκολουθίαν τιμῆς» μεταξύ τῶν λοιπῶν Ἐπισκόπων τῆς Παλαιστίνης, σωζομένου τῇ Μητροπόλει Καισαρείας τοῦ οἰκείου Μητροπολιτικοῦ ἀξιώματος, καθ' ὃ, πρῶτίστα πάντων, ὁ Μητροπολίτης Καισαρείας ἐχειροτόνει καὶ τὸν Ἱεροσολύμων καὶ τοὺς λοιποὺς τῆς Παλαιστίνης Ἐπισκόπους. Ἐν συνοδικαῖς λ.χ. συνελεύσεσι τῶν Ἐπισκόπων Παλαιστίνης προήδρευε, τιμῆς ἔνεκεν, ὁ Ἱεροσολύμων, καίτοι τὸ πραγματικὸν ἀξίωμα τοῦ Μητροπολίτου Παλαιστίνης εἶχεν ὁ Καισαρείας²¹. Ἀλλὰ τὰ ἐφεξῆς ἐπακολουθήσαντα γεγονότα ἔμελλον νὰ συντελέσωσιν εἰς τὴν πραγματικὴν ἐξύψωσιν τοῦ Ἱεροσολύμων Ἐπισκόπου οὐχὶ ἔνεκα λόγων τοιούτων, οἷους εἶχον τ' ἄλλα Πατριαρχικὰ κέντρα τῆς Ρώμης, Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας καὶ ὕστερον Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλ' ἔνεκα τῆς ὅλως ἐξαιρετικῆς σημασίας τῶν ἁγίων Τόπων.

Περὶ τούτων φαίνεται ὅτι ὁ ἅγιος Μακάριος ὠμίλησε πρὸς τὸν Μ. Κωνσταντῖνον ἐν Νικαίᾳ συντυχῶν αὐτῷ, κατὰ τὸν χρόνον τῆς Α΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, καὶ πληροφορήσας ὅτι ἐπὶ τῶν ἁγίων Τόπων ἦσαν ναοὶ ἐθνικοὶ ἐνιδρυμένοι καὶ εἴδωλα τῶν ψευδῶν θεῶν καὶ ὅτι, κατ' ἀκολουθίαν, οἱ χριστιανοὶ

¹⁸ Μ. Ἀθανασίου, Ἐπιστολὴ ἐγκύκλιος πρὸς τοὺς Ἐπισκόπους Αἰγύπτου καὶ Λιβύης κατὰ Ἀρειανῶν, ἐν Πατρ. Migne 25. 558.

¹⁹ Fr. Lauchert, Die Kanones der wichtigsoen altkirchlichen Concilien. Freiburg i. B. u. Leipzig 1899, σ. 39.

²⁰ Πρβλ. Ράλλη καὶ Ποτλῆ, Σύνταγμα τῶν δεῖων Κανόνων Β΄, 129, 132. Δοσιδέου Ἱεροσολύμων, Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων, σ. 123 ἐξ.

²¹ Kattenbusch, Jerusalem, Patriarchat, RE³, VIII, 699.

ἦσαν ἀπομεμακρυσμένοι ἀπ' αὐτῶν. Ὁ Μ. Κωνσταντῖνος ἐλυπήθη ἐπὶ τούτῳ καὶ ἀπεφάσισεν ὅπως τῷ 326 ἀποστείλῃ τὴν εὐσεβῆ αὐτοῦ μητέρα, τὴν ἁγίαν Ἐλένη, εἰς Ἱερουσαλήμ, πρὸς ἐκκαθάρισιν τῶν ἁγίων Τόπων ἐκ τῶν εἰδώλων καὶ ἀνασκαφὴν αὐτῶν²². Τὸ γεγονός τοῦτο διαγράφει ὅλως νέαν ἔκτακτον ἐποχὴν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων καὶ χρησιμεύει ὡς ἀφετηρία τῆς περαιτέρω αὐτῆς ἱστορικῆς ἀκμῆς.

Ἡ Ἱερουσαλήμ, ὡς ρωμαϊκὴ ἀποικία Αἰλία Καπιτωλίνα, ἀπετελεῖτο τότε ἐκ δύο, διαχωριζομένων ἀπ' ἀλλήλων διὰ κοιλάδος, μερῶν, διοικητικῶς ἀποτελούντων ἑπτὰ τμήματα, ὧν ἕκαστον ἦτο τεταγμένον ὑπὸ ἴδιον ἀρχηγόν²³. Πρὸς ἀνατολὰς εὐρίσκετο ἐκτεταμένη καὶ διὰ στοῶν περιβεβλημένη πλατεῖα ἐπὶ τοῦ ἀρχαίου ναοῦ τοῦ Σολομῶντος, ἐνθα ἦτο καθιδρυμένον τὸ Καπιτώλιον («*τρικάμαρον*») καθωσιωμένον εἰς τοὺς τρεῖς ἐθνικοὺς θεοὺς, τὸν Δία, τὴν Ἥραν καὶ τὴν Ἀθηνᾶν. Πρὸς τὸ ἕτερον τῆς κοιλάδος μέρος, ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ λόφου, ἡ κυρίως πόλις ἀνεπτύσσετο σχεδὸν παραλλήλως πρὸς τὰ οἰκοδομήματα τοῦ ναοῦ, διασχίζομένη διὰ μεγάλης ὁδοῦ, ἀπὸ τοῦ ἐνὸς μέχρι τοῦ ἑτέρου ἄκρου, ἐν οἷς εὐρίσκοντο τὰ δημόσια οἰκοδομήματα, κατὰ τὴν κρατοῦσαν παρὰ τοῖς Ρωμαίοις συνήθειαν. Περὶ τὸ μέσον τῆς κυκλόουσης, ἐνθεν καὶ ἐνθεν, τὴν μεγάλην ὁδὸν στοᾶς, ἐκ σειρᾶς κιόνων, πρὸς τὸ δυτικὸν μέρος, διανοιγμένης πλατείας, ἐξυποῦτο ὁ ναὸς τῆς Ἀφροδίτης, καλύπτων τοὺς ἁγίους Τόπους, τὸν Γολγοθᾶν καὶ τὸν ἅγιον τοῦ Σωτῆρος Τάφον, ὄντας κεχωσμένους διὰ τεχνητῆς γέφυρας. Τὸ μέρος τοῦτο κατὰ τὸν χρόνον τῶν παθημάτων τοῦ Σωτῆρος εὐρίσκετο ἐκτὸς τῆς πόλεως, ἀλλὰ συμπεριελήφθη ἐντὸς αὐτῆς κατὰ τὴν προσθήκην τρίτου τείχους ὑπὸ τοῦ Ἡρώδου Ἀγρίππα, οὕτως ὥστε περιεῖχον ἐντὸς αὐτῶν τὸν ἐπὶ τοῦ Γολγοθᾶ καὶ τοῦ ἁγίου Τάφου ναὸν τῆς Ἀφροδίτης καὶ τὰ τεῖχη τῆς Αἰλίας Καπιτωλίνας, δι' ὧν περιέβαλε πιθανῶς αὐτὴν ὁ Ἀδριανὸς (136). Ἀδιάκοπος ἡ παράδοσις τῶν χριστιανῶν καὶ οἱ ἐγκαθιδρυμένοι ἐπὶ τῶν ἁγίων Τόπων ἐθνικοὶ ναοί, εἴτε ἐν Ἱερουσαλήμ, εἴτε ἐν Βηθλεέμ, εἴτε ἀλλαχοῦ τῆς ἁγίας Γῆς, ἔμελλον νὰ καθοδηγήσωσιν ἀσφαλῶς τοὺς ἐργάτας πρὸς ἀνεύρεσιν αὐτῶν. Μέχρι τοῦ 70 ἔτους οἱ χριστιανοὶ διέμενον ἐν Ἱεροσολύμοις καὶ ἐγίνωσκον πάντως τὴν θέσιν τῶν ἁγίων Τόπων ἀσφαλῶς. Κατὰ τὰς ἐπακολουθησάσας μεγάλας ταραχὰς τῆς Παλαιστίνης, καθ' ἃς ἡ Ἐκκλησία Ἱεροσολύμων κατέφυγεν εἰς Πέλλαν τῆς Δεκαπόλεως μέχρι τοῦ 135, ὅτε ἐπανέκαμψεν εἰς τὴν ἁγίαν Πόλιν, ὑπὸ τὸν πρῶτον

²² *Εὐσεβίου*, Βίος Κωνσταντίνου III, 26-30. *Θεοδωρήτου*, Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία I, 15. 17. *Σωκράτους*, Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία II, 1. *Σωζομένου*, Ἐκκλ. ἱστορία II, 2. *Νικηφόρου Καλλίστου*, Ἐκκλ. ἱστορία VIII, 20. *Ρουφίνου*, *Historia Ecclesiastica* I, 7.

²³ Πρβλ. *Germer-Durand*, *La topographie de Jérusalem ἐν ταῖς Echos d' Orient*, 1903-1904. *Εἰρηναίου Κηλάδου*, Ὁ Γολγοθᾶς καὶ ὁ Πανάγιος Τάφος κατὰ τὸν *C. Wilson*, ἐν «*Νέα Σιών*», Δ', 530 ἐξ. *Τ. Π. Θέμελη*, Ἡ αὐθεντικότης τοῦ Γολγοθᾶ καὶ τοῦ Παναγίου Τάφου, «*Ν. Σιών*», I, 1910, σ. 163 ἐξ.

ἐξ Ἑλλήνων Ἐπίσκοπον Μᾶρκον, δὲν δυνάμεθα νὰ φαντασθῶμεν ὅτι ἐξέλιπον παντελῶς, εἴτε ἔνεκα φόνου, εἴτε ἔνεκα θανάτου, οἱ γινώσκοντες τὴν θέσιν τῶν ἁγίων Τόπων, ἐκ παραδόσεως τῶν ἐκάστοτε διαμενόντων διαρκῶς ἢ ἐπ' ὀλίγον ἐν αὐτοῖς χριστιανῶν. Ἀπὸ τοῦ 135 μέχρι τοῦ 326 ἡ ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων ἀνεπίσπεται ἄνευ μεγάλων χασμάτων, πλεῖστοι δ' ἔρχονται εἰς Παλαιστίνην πρὸς ἐπίσκεψιν τῶν ἁγίων Τόπων, προσκυνηταὶ καὶ λόγιοι ἄνδρες, οὕτως ὥστε ἡ περὶ αὐτῶν παράδοσις διεκρατεῖτο ζῶσα πάντοτε, δυναμένη νὰ δείξῃ αὐτοὺς ἀσφαλῶς εἰς τοὺς ἐργάτας τοῦ Μ. Κωνσταντίνου²⁴.

Οὗτοι πρὸ παντὸς ἔδει νὰ ἐκτοπίσωσι τὰ συσσωρευμένα πολλὰ χρώματα²⁵, δι' ὧν εἶχεν ἀποτελεσθῆ ἡ ἐνοῦσα τὸν λόφον τοῦ Γολγοθᾶ καὶ τὸ σπήλαιον τοῦ ἁγίου Τάφου γέφυρα. Τούτου δὲ γενομένου ἐξεκαλύφθη ὁ λόφος τοῦ Γολγοθᾶ, τὸ σπήλαιον τοῦ ἁγίου Τάφου, οὐ μακρὰν αὐτοῦ κείμενον ἐν βράχῳ, μικρὸν δὲ τι περαιτέρω εὐρέθη ὁ τίμιος Σταυρὸς τοῦ Σωτῆρος, μετὰ τῶν δύο σταυρῶν, ἐφ' ὧν ἐκρεμάσθησαν οἱ μετ' αὐτοῦ συσταυρωθέντες λησταί. Θαυμασίως διεκρίθη ὁ Σταυρὸς τοῦ Σωτῆρος, θαυματουργήσας διὰ τῆς ἐπιθέσεως ἐπὶ γυναικὸς ἀσθενοῦς, ἀρχαία δὲ παράδοσις, μὴ στηριζομένη ὅμως ἐπὶ ἱστορικῶν δεδομένων φέρει ὡς ἀνευρόντα τὸν Σταυρόν, ἐργάτην τινὰ Ἰουδαῖον, ὀνόματι Ἰούδαν, ὅστις βαπτισθεὶς ὠνομάσθη Κυριακός, καὶ ἐχρημάτισεν Ἐπίσκοπος ἐν Ἱεροσολύμοις. Πιθανῶς ἐχρημάτισέ τις Χωροεπίσκοπος Κυριακὸς περὶ τὴν ἐποχὴν ταύτην, ἀλλὰ τὰ περὶ αὐτοῦ λεγόμενα εἶνε ἱστορικῶς ἀνακριβῆ. Βέβαιον δὲ εἶνε ὅτι μέρος μὲν τοῦ ἀνευρεθέντος Σταυροῦ τοῦ Σωτῆρος ἐκρατήθη ἐν Ἱερουσαλήμ μέρος δὲ ἀπεστάλη πρὸς τὸν Μ. Κωνσταντίνον²⁶, ὅστις ὡς ἦτο ἀκόλουθον, μεγίστην ἐκ τούτου καὶ ἀπερίγραπτον μὲν ἠσθάνθη χαρὰν, ἔσπευσε δὲ ἀμέσως νὰ διατάξῃ τὴν ἀνέγερσιν μεγαλοπρεπῶν ναῶν ἐπὶ τῶν ἁγίων Τόπων, γράψας σχετικὴν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Ἐπίσκοπον Ἱεροσολύμων Μακάριον καὶ διατάξας τὰ δέοντα πρὸς τὰς πολιτικὰς τῆς Παλαιστίνης ἀρχὰς καὶ πρὸς τὸν διέποντα τὰ τῆς Ἐπαρχίας, τὸν φίλον αὐτοῦ Δρακληλλιανόν.

Ἐκ τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Μ. Κωνσταντίνου καταφαίνεται ὅτι οὗτος ἐπεθύμει ἵνα ἐπὶ τῶν τόπων τῶν παθημάτων καὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου ἰδρυθῶσιν οἰκο-

²⁴ Ἀβραμίου μοναχοῦ, Ὁ ὑπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου ἰδρυθεὶς ναὸς τῆς Ἀναστάσεως, «Ν. Σιών» 1910, σ. 209 ἐξ.

²⁵ Ἡ συσώρευσις τῶν χωμάτων διαφόρως παρίσταται ὑπὸ τῶν ἱστορικῶν. Ὁ Εὐσέβιος (Βίος Κωνσταντίνου III, 26) λέγει ὅτι ἀσεβεῖς τινες ἄθεοι ἄνδρες κατέκρυσαν τοὺς ἁγίους Τόπους διὰ χωμάτων ἰδρύσαντες ναὸν τῆς Ἀφροδίτης, ὁμοίον τι λέγουσι καὶ ὁ Σωκράτης (Ἐκκλ. ἱστορία I, 17), καὶ ὁ Σωζόμενος (Ἐκκλ. ἱστορία II, 1), ἀλλ' ὁ μοναχὸς Ἀλέξανδρος (Λόγος εἰς τὴν εὔρεσιν τοῦ τιμίου καὶ ζωοποιοῦ σταυροῦ, Πατρ. Migne 87, 3, 4063) ἀποδίδει τὸ γεγονός τοῦτο εἰς τοὺς Ἰουδαίους.

²⁶ S. Bäumer, Kreuzerfindung, ἐν Wetzler und Welte' s Kirchenlexikon VII, 1906. E. Nestle, Die Kreuzerfindungslegende ἐν Byz. Zeitschrift IV, 319-45. Olivieri, ἐν Analecta Bollandiana, XVII, 414-420.

δομήματα πολλὰ καὶ οὐχὶ ἓν μόνον, «ὅπως τὸν ἱερόν ἐκεῖνον τόπον τοῦ σωτηρίου πάθους... οἰκοδομημάτων κάλλει κοσμήσωμεν» ἔγραφεν, ἐκφράζων τὴν ἐπιθυμίαν ἵνα «οὐ μόνον τὴν Βασιλικὴν τῶν ἀπανταχοῦ θελίονα, ἀλλὰ καὶ τὰ λοιπὰ τοιαῦτα γίνεσθαι, ὡς πάντα τὰ ἐφ' ἐκάστης καλλιστεύοντα πόλεως ὑπὸ τοῦ κτίσματος τούτου νικᾶσθαι». Ἡ Βασιλικὴ καὶ «τὰ λοιπά», ἦτοι οἱ λοιποὶ περὶ αὐτὴν ναοί, ἔμελλον ν' ἀποτελέσωσιν ἓν ὅλον καθίδρυμα («κτίσμα»). Προφανῶς δὲ ὁ Μ. Κωνσταντῖνος εἶχε ἤδη ὑπ' ὄψει τὸ ὅλον ἀρχιτεκτονικὸν σχέδιον καὶ ἀπῆτει ἀπλῶς παρὰ τοῦ Ἐπισκόπου τὴν ὑπόδειξιν τῆς πρὸς ἐφαρμογὴν αὐτοῦ ἀπαιτουμένης δαπάνης («σύνωψιν»). Ὡστε κατὰ προδιαγεγραμμένον ἤδη σχέδιον ἔμελλε νὰ καθιδρυθῇ τὸ ἐπὶ τῶν ἁγίων Τόπων τοῦ ἁγίου Τάφου, τοῦ Γολγοθᾶ καὶ τῆς εὐρέσεως τοῦ Σταυροῦ ἀρμονικὸν σύμπλεγμα τῶν καλλιπρεπεστάτων ναῶν. Καθ' ἧς δ' ἔχομεν παρὰ τοῦ Εὐσεβείου Ἐπισκόπου Καισαρείας (260-340) καὶ παρὰ τῆς μετὰ μικρὸν ἐπισκευαμένης τοῦς ἁγίους Τόπους Σιλβίας ἢ Αἰδερείας ἐνδείξεις²⁷, ὡς ἐξῆς ἐγένετο ἡ διάταξις τῶν Κωνσταντινείων ναῶν.

Τὸ κεφάλαιον τοῦ παντὸς κτίσματος ἀπετέλεσε τὸ ἱερόν μαυσωλεῖον ἐπὶ τοῦ ἁγίου Τάφου (τὸ Κουβούκλιον) κατεσκευασμένον ἐκ λαμπρῶν μαρμάρων, ὑπὸ δώδεκα κίωνων, ἀργυρᾶ ἐχόντων κιονόκρανα, περιβαλλόμενον καὶ ἐπιστεφόμενον, κατὰ τὴν ἐκ μετάλλου κεκαλυμμένην κορυφήν, ὑπὸ σταυροῦ. Ἐν τῷ ἱερῷ τούτῳ χώρῳ τοῦ ἁγίου Τάφου ὑπῆρχε κυκλοτερὴς ναὸς, ἐπὶ τῶν ἐσωτερικῶν κίωνων τοῦ ὁποῦτο ὑψοῦτο στέγη ἀνοικτὴ περὶ τὸ μέσον, οὕτως ὥστε ὁ ἅγιος Τάφος εὐρίσκετο ὑπ' ἀνοικτὸν τὸν οὐρανόν. Πρὸ αὐτοῦ ὑπῆρχε περίφραγμα ἐκ κιγκλίδων, ὁ ὅλος δὲ ναὸς εἶχεν ἰδίας πύλας, αἵτινες ἐν ὀρισμέναις τελεταῖς ἐκλείοντο, καὶ συνήθως ἐκαλεῖτο «Ἀνάστασις» ἢ «ναὸς τῆς Ἀναστάσεως»²⁸. Πρὸ τοῦ ναοῦ τούτου τῆς Ἀναστάσεως διηνοίγετο εὐρύς ὑπαίθριος χώρος, ἔχων στοὰς κατὰ τὰς τρεῖς αὐτοῦ πλευράς. Μέρος τῆς τετάρτης πλευρᾶς κατεῖχεν ὁ θράχος τοῦ ἁγίου Γολγοθᾶ, ἐπὶ τοῦ ὁποῦτο σταυρός. Ἐπὶ τοῦ θράχου ὑπῆρχεν ἴδιος ὑπαίθριος ναὸς, περιφρασσόμενος διὰ κιγκλίδων. Ἡ Σιλβία καὶ ἄλλοι ἐφεξῆς ἐπισκέπται τῶν ἁγίων Τόπων καλοῦσι τὸν ναὸν τοῦτον «Σταυρόν», ἀλλ' ἐπικρατεστέρα αὐτοῦ ὀνομασία ἦτο «Κρανίον», «ἅγιον Κρανίον», «Κο-

²⁷ Μετάφρασιν τοῦ Ὀδοιπορικοῦ τῆς Σιλβίας ὑπὸ Ἰωάννου Φοκυλίδου ἴδε ἐν «Νέα Σιών» Ζ' 109 ἐξ. Περὶ τῆς ἐρμηνείας τῶν ἐνδείξεων τοῦ Εὐσεβείου καὶ τῆς Σιλβίας Πρβλ. A. Heisenberg, Grabeskirche und Apostelkirche, Zwei Basiliken Konstins, Leipzig 1908. Mommert, Die Heilige Grabeskirche zu Jerusalem, in ihrem ursprünglichen Zustande, Leipzig 1898 καὶ Golgotha und das hl. Grab in Jerusalem, Leipzig 1900. F. Cabrol, Les églises de Jérusalem, la discipline et la liturgie au IV siècle, Paris-Poitier 1895. Π. Λουβάρεως, Τὰ ἐν Ἱεροσολύμοις Κωνσταντῖνεα οἰκοδομήματα καὶ ὁ Γολγοθᾶς ἐπὶ μωσαϊκοῦ τοῦ Δ' αἰῶνος, ἐν «Νέα Σιών» Β', 149 ἐξ. ἴδε αὐτόθι τὴν πλουσίαν περὶ τοῦ ζητήματος βιβλιογραφίαν.

²⁸ Anton Baumstark, Die Heiligtümer des byzantinischen Jerusalem nach einer übersehene Urkunde, Rom 1905 (ἐκ τοῦ Oriens Christianus) σ. 20 ἐξ.

110 ρυφή» ἢ «*ἁγία Κορυφή*»²⁹. Κατὰ τὸ ἀνατολικὸν μέρος τοῦ πρὸ τῆς Ἀναστάσεως ὑπαιθρίου χώρου ὑπῆρχεν ὁ τρίτος τῶν Κωνσταντινείων ναῶν, ἡ Βασιλική, ἣτις ἐκαλεῖτο «*Μαρτύριον*» μὲν κατ' ἀρχὰς ὕστερον δὲ «*Βασιλικὴ τοῦ ἁγίου Κωνσταντίνου*», «*ἅγιος Κωνσταντῖνος*»³⁰. Ἡ Βασιλικὴ αὕτη ἔχουσα ἔναντι τῆς εἰσόδου εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἀναστάσεως τρεῖς πύλας ἦτο ἔργον ἀπερίγραφτον καὶ ἐξαισίον. Τὸ ἐσωτερικὸν αὐτῆς ἐκάλυπτον πλακώσεις ποικίλων μαρμάρων τὸ δ' ἐξωτερικὸν ξεστοὶ λίθοι συνημμένοι καὶ μαρμάρινοι προσόψεις· τοῦ ὀρόφου τὸ μὲν ἐσωτερικὸν μέρος ἀπηρτίζετο ἐκ γεγλυμμένων φατνωμάτων, ἐπικεχρυσωμένων, μαρμαρυγὰς φωτὸς ἐξεστραπτόντων, τὸ δ' ἐξωτερικὸν ἐκαλύπτετο ὑπὸ μολύβδου. Κατὰ μῆκος τοῦ ναοῦ ὑπῆρχον ὑπάλληλοι στοαί, περιστέφουσαι αὐτόν, διὰ χρυσοῦ καὶ αὗται ἔχουσαι κεκοσμημένας τὰς κορυφὰς τῶν κίωνων καὶ πεσσῶν. Πρὸ τῶν κυρίων εἰσόδων τοῦ ναοῦ ὑπῆρχε πάλιν αἶθριον καὶ αὐλὴ πρώτη, μετὰ στοῶν, ἐφεξῆς δὲ καὶ αὐλειαὶ πύλαι, ἔχουσαι θαμνίδας τινάς, μεθ' ἧς ἐξυποῦντο τὰ μεγαλοπρεπῆ προπύλαια³¹.

Τοιοῦτοι ἦσαν οἱ ἀπερίγραπτοι, ἔνεκα τῆς ὅλως ἐκτάκτου αὐτῶν μεγαλοπρεπείας καὶ τοῦ κάλλους, τρεῖς ναοὶ ἐπὶ τῶν ἁγίων Τόπων τῶν παθημάτων καὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Σωτῆρος³². Ἡ εὐσεβῆς μήτηρ τοῦ Βασιλέως, ἡ ἁγία Ἑλένη, παρακολουθοῦσα τὴν ἀνέγερσιν αὐτῶν, περιώδευε συγχρόνως ἀνὰ τὴν Παλαιστίνην καὶ τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ Βασιλέως πληροῦσα ἴδρυε καὶ ἀλλαχοῦ ναοὺς. Οὕτω δ' ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω ναῶν ἰδρύθη ναὸς ἕτερος ἐν τῷ ὑπερφῶ τῆς Σιών, «*ἡ ἀνωτέρω Ἐκκλησία τῶν Ἀποστόλων*»³³ καλούμενος, ἐκτὸς δὲ τῆς Ἱε-

²⁹ Αὐτόθι σ. 25 ἐξ. *Τιμ. Θέμελι*, (εἶτα Πατριάρχου Ἱεροσολύμων), Αἱ περὶ τῆς σημασίας τοῦ Γολγοθᾶ πατρ. καὶ ἐπιστημονικαὶ ἔρευναι, ἐν «*Νέα Σιών*» Θ', 203.

³⁰ A. Baumstark, ἐνθ. ἀν. σ. 5 ἐξ. Τὴν Βασιλικὴν ταύτην ἔχει ὑπ' ὄψει ὁ *Σωφρόνιος Ἱεροσολύμων* λέγων (Πατρ. Migne 87, 3085):

«Κατὰ παμφαῆς δὲ θῆμα
γεγανυμένος πορευθῶ,
ξύλον οὐ τὸ θεῖον εὗρεν,
Ἑλένη μέδουσα κεδνή».

Ἐνίοτε δὲ ἡ Βασιλικὴ τοῦ ἁγ. Κωνσταντίνου ἐκαλεῖτο καὶ «*ἅγιος Γολγοθᾶς*» ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ ὀδοιπορικοῦ τῆς Σιλθίας καὶ ἄλλων μνημείων τοῦ δ' αἰῶνος. Μετὰ τὴν περσικὴν ἐπιδρομὴν τοῦ 614 ἐπεκράτησεν ἡ ὀνομασία «*ἅγιος Κωνσταντῖνος*». Ἐκ τῶν ἀρχαίων Κωνσταντινείων οἰκοδομήματα ἐλάχιστα σήμερον δείκνυνται λείψανα (Πρβλ. I. Kondakow, Ἀρχαιολογικὴ περιοδεία ἀνὰ τὴν Συρίαν καὶ Παλαιστίνην, ρωσ. Πετροῦπολις 1904), ὁ δὲ Strzygowski, *Orient oder Rom ; Beiträge zur Geschichte der spätantiken und der frühchristlichen Kunst*, Leipzig 1901, σ. 127 ὑπέδειξεν ὡς τοιοῦτο λείψανον τὴν νῦν πρόσσοψιν τοῦ Ναοῦ.

³¹ D. Ainalow, Τοποθεσία τῶν κυρίων οἰκοδομῶν τῶν Κωνσταντινείων καθιδρυμάτων κατὰ τὰ δεδομένα τῶν ἐγγράφων πηγῶν, ἐν ταῖς Ἀνακοινώσεσι τῆς Αὐτ. Παλ. Ἑταιρείας, XIV, σ. 79 ἐξ. Πρβλ. Ἀρχιμ. *Καλλίστου Μηλιαρᾶ*, Οἱ Ἅγιοι Τόποι ἐν Παλαιστίνῃ καὶ τὰ ἐπ' αὐτῶν δίκαια τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, Ἐν Ἱεροσολύμοις 1928-1933, Α', 17 ἐξ.

³² *Εὐσεβίου*, Βίος Κωνσταντίνου III, 39.

³³ Κρατεῖ γνῶμη οὐχ ἦττον ὅτι ὁ ναὸς οὗτος ἰδρύθη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μ. Κωνσταντίνου.

ρουσαλήμ ἐπὶ τοῦ Σπηλαίου τῆς γεννήσεως τοῦ Σωτῆρος ἐν Βηθλεέμ³⁴. Ἐπίσης ναοὶ ἰδρύθησαν ἐν τῷ ὄρει τῶν Ἐλαιῶν, κατὰ τοὺς πρόποδας ἐπὶ τοῦ σπηλαίου, ἐν ᾧ συνήθως μετὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ συνήρχετο ὁ Κύριος, καὶ ἐν τῷ τόπῳ τῆς Ἀναλήψεως, ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ὄρους, ὅστις ἐκαλεῖτο «Ἐμβώμιος», ἐν Βηθανία καὶ ἀλλαχοῦ ἐν τοῖς πέριξ τῆς Ἱερουσαλήμ³⁵. Μετὰ τὴν ἁγίαν Ἑλένην μεγάλην πρὸς τοὺς ἁγίους Τόπους εὐλάβειαν ἔδειξεν ἡ Εὐτροπία, σύζυγος τοῦ Μαξιμιανοῦ, μήτηρ τῆς Φαύστας καὶ πενθερὰ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου ἥτις πληροφορηθεῖσα ὅτι ἐν Χεβρῶνι, ἔνθα ἦσαν οἱ τάφοι τῶν ἀρχαίων Πατριαρχῶν τοῦ Ἰσραηλιτικοῦ λαοῦ παρὰ τὴν Δρυῖν, ὑπῆρχον ἐθνικὰ εἰδῶλα καὶ βωμοὶ προὔκალεσε τὸν εὐσεβῆ ζῆλον τοῦ Αὐτοκράτορος πρὸς κατάλυσιν μὲν αὐτῶν ἱδρυσιν δὲ χριστιανικοῦ ναοῦ. Ὅντως δὲ ὁ Μ. Κωνσταντῖνος ἀπηύθυνεν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Ἱεροσολύμων Μακάριον καὶ τοὺς λοιποὺς Ἐπισκόπους τῆς Παλαιστίνης, ἐκφράζων μὲν τὴν λύπην αὐτοῦ ἐπὶ τῇ ὑπάρξει τῶν ἐθνικῶν ναῶν καὶ εἰδώλων ἐν Χεβρῶνι διατάσων δὲ τὴν ἄμεσον ἀντικατάστασιν αὐτῶν διὰ καλλιπρεποῦς χριστιανικοῦ ναοῦ, ὅστις συνωδὰ τῇ βασιλικῇ διαταγῇ ἰδρύθη ἐκεῖ³⁶. Ναοὶ ἰδρύθησαν καὶ ἐν τῷ παρὰ τῇ Βηθλεέμ τόπῳ, ἐν ᾧ ἐνεφανίσθη ὁ Ἄγγελος πρὸς τοὺς ποιμένας, εὐαγγελιζόμενος τὴν γέννησιν τοῦ Σωτῆρος, καὶ παρὰ τὴν πηγὴν, ἐν ἧ ἔβάπτισεν ὁ Φίλιππος τὸν εὐνοῦχον Αἰθίοπα, καὶ ἐν τῷ Θαβωρίῳ ὄρει καὶ ἐν πολλοῖς ἑτέροις τόποις τῆς Παλαιστίνης. Διότι ἤδη κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ναοὶ ἀναφέρονται ὑπάρχοντες ἐν Ναζαρέτ, ἐν Τιβεριάδι, ἐν Συχέμ, ἐν Βηθσαϊδᾶ, ἐν Κανᾶ καὶ ἀλλαχοῦ³⁷. Βραδύτερον ἀναφέρεται καὶ ὁ ἐν Λύδδῃ ναὸς τοῦ μεγαλομάρτυρος Γεωργίου, οὗτινος τὰ ἐγκαίνια ἐορτάζονται ἐτησίως ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ ἑλληνικῇ Ἀνατολῇ τῇ 3ῃ Νοεμβρίου³⁸, καὶ ὅστις προσέδωκεν εἰς τὴν Λύδδαν ὅλως ἑξαιρετικὴν σημασίαν. Ἐξ αὐτοῦ ἡ Λύδδα ἢ Διόσπολις καὶ Γεωργιούπολις ὡς κατ' ἐξοχὴν πόλις τοῦ ἁγίου Γεωργίου ἐνίστε ὠνομάζετο³⁹.

³⁴ E. Weigand, Die Geburtskirche von Bethlehem, eine Untersuchung zur christlichen Antike, Leipzig 1911. W. Schulz, The Church of Nativity at Bethlehem, London 1910. Wincent el Abel, Bethléem, Paris 1914.

³⁵ Πρβλ. Χρυσοστόμου Α. Παπαδοπούλου. Αἱ τελεταὶ τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα, Ἱερουσαλήμ 1904, σ. 7-9. L. Cré, La basilique Hélenienne retrouvée avec la grotte où Notre Seigneur instruisait ses disciples du Mont des Oliviers, Ἐν Oriens Christianus, I, 1911 σ. 119-194.

³⁶ Εὐσεβίου Βίος Κωνσταντίνου III, 52, 35.

³⁷ A. Couret, La Palestine sous les Empereurs Crecs Crenoble 1869 σ. 25 ἔξ.

³⁸ Hip. Delehaye, Synaxarium, σ. 191. Περὶ τοῦ ἁγ. Γεωργίου καθόλου πρβλ. τοῦ αὐτοῦ, Les legends grecques des saints militaires, Paris 1909, σ. 45 ἔξῃς.

³⁹ Ὁ ἰσχυρισμὸς τινῶν, ὡς τοῦ Clermont-Canneau, Etude d' archéologie orientale, Paris 1895, I, 189 ὅτι ἐπὶ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου ἰδρύθη ὁ ναὸς τοῦ ἁγίου Γεωργίου ἐν Λύδδῃ δὲν δύναται ν' ἀποδειχθῇ.

ΤΑ ΠΡΩΤΑ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΑ Η ΑΓΙΟΤΑΦΙΤΙΚΗ ΑΔΕΛΦΟΤΗΣ

Πρόδηλον δὲ ὅτι πᾶς ναὸς ἐν Παλαιστίνῃ καθίστατο κέντρον διαδόσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἀλλ' ἤδη τῷ 328 ἰδρύθη ἐνταῦθα τὸ πρῶτον Μοναστήριον ὑπὸ τοῦ ἁγίου Ἰλαρίωνος, ἐξελθόντος τοῦ ἡσυχαστηρίου αὐτοῦ πρὸς εὐρυτέραν δρᾶσιν. Περὶ τὸ κελλίον αὐτοῦ ἰδρύθησαν ὑπὸ μιμητῶν καὶ ἀκολουθῶν αὐτοῦ κελλία, κατὰ διαφόρους ἀποστάσεις, ἡ δὲ φήμη τοῦ ἁγίου ἀνδρὸς ἐξηπλώθη καθ' ὅλην τὴν Παλαιστίνην καὶ Αἴγυπτον. Πανταχόθεν συνέρρεον πρὸς αὐτὸν μοναχοὶ, ζητοῦντες νὰ χειραγωγηθῶσιν ὑπ' αὐτοῦ⁴⁰ εἴτε πρὸς τὴν παρ' αὐτῷ μοναχικὴν ἄσκησιν εἴτε πρὸς ἴδρυσιν ἰδίων ἀσκητικῶν κελλίων, ὁ δὲ ἅγιος Ἀντώνιος τοὺς πρὸς αὐτὸν προσερχομένους ἐκ Συρίας καὶ Παλαιστίνης παρέπεμπε πρὸς τὸν μαθητὴν αὐτοῦ, τὸν ἅγιον Ἰλαρίωνα, δικαίως ἐπ' αὐτῷ ἐγκαυχόμενος. Ἐν τίνι συνίστατο ἡ δρᾶσις τοῦ ἁγίου Ἰλαρίωνος, ὡς χειραγωγοῦ τοῦ μοναχικοῦ βίου ἐν Παλαιστίνῃ, ὑποδεικνύει ὁ βιογράφος αὐτοῦ συγκρίνων αὐτὸν πρὸς τὸν ἅγιον Παῦλον τὸν Θηβαῖον⁴¹. Οὗτος μὲν ἔζησεν ἀσκητικὸν βίον ἀπομειμονωμένον, ὁ δὲ ἅγιος Ἰλαρίων οὐ μόνον ἔτεινε νὰ συνενώσῃ τοὺς μοναχοὺς ὑπὸ κοινὸν βίον ἀλλὰ νὰ φέρῃ αὐτοὺς εἰς εὐεργετικὴν ἐπικοινωνίαν πρὸς τὸν κόσμον, χάριν τῆς ἐπικρατήσεως τῶν χριστιανικῶν ἀρχῶν. Ἡ διμερὴς αὕτη ὄψις τῆς δράσεως τοῦ ἁγίου Ἰλαρίωνος εἶναι προφανεστάτη ἐκ τῶν ὀλίγων λεπτομερειῶν, ἃς γινώσκομεν. Ὁρθῶς παρετηρήθη ἤδη ὅτι ὁ ὑπὸ τοῦ ἁγίου Ἰλαρίωνος καθορισθεὶς κοινὸς βίος τῶν μοναχῶν δὲν ἔφερεν εἰσέτι τὸν χαρακτῆρα τελείου κοινοβιακοῦ βίου, ἔστερεῖτο κοινῶν καὶ ὀρισμένων διατάξεων, καθοριζουσῶν τὰ καθήκοντα αὐτῶν καὶ τὰς σχέσεις πρὸς τὸν Ἡγούμενον. Τοὺς δὲ μοναχοὺς συνήνου, εἰς ἓν ὄλον αὐτῆ ἢ προσωπικότης τοῦ ἁγίου Ἰλαρίωνος καὶ ἡ συναίσθησις τῆς ἀνάγκης τοῦ κοινῶν χειραγωγῶ⁴². Τούτου ἕνεκα τὸ Μοναστήριον τοῦ ἁγίου Ἰλαρίωνος ἦτο κυρίως τὸ παλαιὸν αὐτοῦ κελλίον, εὐρυνθὲν καὶ ἐπαυξηθὲν διὰ τῆς προσθήκης

⁴⁰ *Ἱερωνύμου*, Βίος ἁγίου Ἰλαρίωνος § 24 «Ἐν πάσῃ οὖν τῇ Παλαιστίνῃ λοιπὸν ἐγένοντο Μοναστήρια καὶ πάντες οἱ μοναχοὶ ὡς πρὸς πατέρα ἤρχοντο πρὸς αὐτὸν καὶ ἔχαιρον ἐπὶ τῇ ἐν Χριστῷ προκοπῇ αὐτῶν».

⁴¹ Τὸν βίον αὐτοῦ συνέγραψεν ὁ *Ἱερωνύμος* τῷ 374.

⁴² Ἀρχιμ. *Θεοδοσίου*, Ὁ Παλαιστίνος Μοναχισμὸς κατὰ τὸν δ' - στ' αἰῶνα, (ρωσ.) Κίεβον 1889 σ. 13. Περὶ τοῦ μοναχικοῦ καθόλου βίου ἐν Παλαιστίνῃ Πρβλ. *Χριστοφόρου Δανηλίδου* (εἶτα Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας), Ἡ μοναχικὴ ζωὴ ἐν Παλαιστίνῃ μέχρι τῆς ἐπιδρομῆς τῶν Περσῶν «Ν. Σιών» Β', 1905, σ. 172 ἐξ. Γ. *Φριππίδου*, Διδασκαλία τῶν Παλαιστίνων Πατέρων περὶ μοναχικῆς τελειότητος, «Ν. Σιών» Ι, σ. 86 ἐξ. Φ. *Φωτοπούλου*, Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ἐν Παλαιστίνῃ μοναχικοῦ βίου, «Ν. Σιών» Ι, 1910, σ. 238 ἐξ.

καὶ ἄλλων κελλίων ἀποτελούντων τὸ Μοναστήριον, οὗτινος «δεσπότης καὶ κύριος» ὠνομάζετο ὁ ἅγιος Ἰλαρίων. Ἀλλὰ πρὸς τούτῳ ὑπῆρχον πλεῖστα ἀναχωρητικὰ κελλία συγκεντρούμενα περὶ αὐτό, οὕτως ὥστε τὸ ὅλον Μοναστήριον ἀπετελεῖτο ἐκ σειρᾶς πολλῶν κελλίων, ἐγκατεσπαρμένων ἐν τῇ ἐρήμῳ. Κοινὸς ναὸς δὲν ὑπῆρχεν, οὔτε κοινὰ προσευχαὶ ἐτελοῦντο ὑπὸ τῶν μοναχῶν, μεταβαινόντων κατὰ τὰς ἑορτὰς εἰς τοὺς ναοὺς τῶν ἐγγύς κωμῶν. Μόνον ὁσάκις ἦτο μετ' αὐτῶν ὁ ἅγιος Ἰλαρίων ἐτελοῦντο κοινὰ προσευχαὶ καθ' ὠρισμένην διάταξιν⁴³. Ὡς ἐξῆς δὲ ὁ ἅγιος Ἰλαρίων διενήργει τὴν ἐπὶ τῶν μοναχῶν ἐπιστασίαν καὶ τὴν χειραγωγίαν αὐτῶν. Εἰς πάντα νεωστὶ προσερχόμενον ἔδιδε τὰς προσηκούσας ὁδηγίας ἀναπτύσσειν τὴν ἔννοιαν τοῦ μοναχικοῦ βίου, ὡς τοῦ ἀρίστου τρόπου τῆς ἠθικῆς τελειώσεως. Εἶτα δὲ κανονικῶς καὶ κατὰ προδιαγεγραμμένον σχέδιον ἐπεσκέπτετο τὰ κελλία αὐτῶν, εὐλογῶν αὐτοὺς καὶ τύπον δίδων τῆς πολιτείας καὶ στηρίζων αὐτοὺς περὶ τὴν τοῦ ἐπαγγέλματος ὁμολογίαν καὶ τὴν εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστὸν πίστιν. Ὁρίζεν αὐτοῖς περὶ τούτου τεταγμένον καιρὸν καὶ συνήθως πρὸ τῶν ἡμερῶν τοῦ τρυγητοῦ παρεγίνετο εἰς τὰ μοναστήρια, ἥτοι τὰ κελλία αὐτῶν. «Πάντες οὖν οἱ ἀδελφοὶ χαίροντες ὑπήντων τῷ ἀγίῳ καὶ μετὰ πολλῆς εὐφροσύνης ἠκολούθουν αὐτῷ, καὶ ἵνα μὴ κόπον παρέχωσιν, πρὸς οὓς παραγίνονται ἀδελφούς, καὶ χρείας αὐτῶν ἀπὸ τῶν μοναστηρίων ἀπεκομίζοντο· ἦσαν γὰρ ὡς δισχιλίων καὶ μᾶλλον ἀδελφῶν πλήθη. Ὡς οὖν φωστῆρα μέσον ἑαυτῶν λαμβάνοντες τὸν γέροντα, τῷ λόγῳ τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ τρεφόμενοι μετὰ ἀγαλλιᾶσεως ἐκύκλευον τὰ μοναστήρια· ἔχαιρον δὲ καὶ οἱ βιωτικοὶ οἱ ἐν τοῖς χωρίοις, ἐν οἷς ἦσαν τὰ Μοναστήρια, ὀρῶντες τὸν ἅγιον Ἰλαρίωνα μετὰ τοῦ πλήθους τῶν ἀδελφῶν πρὸς αὐτοὺς παραγινόμενον καὶ τῇ εἰρηρικῇ ἐπιστασίᾳ αὐτοῦ καὶ αὐτοὺς καὶ τὴν γῆν αὐτῶν ἀγιάζοντα καὶ πολλοὶ ἀπ' αὐτῶν προσπίπτοντες αὐτῷ χριστιανοὶ ἐγίνοντο»⁴⁴. Ὁ ἅγιος Ἰλαρίων μετέβαινε ἀνυπερθέτως εἰς ἕνα ἕκαστον τῶν κελλίων, ἔστω καὶ ἕνα μόνον ἔχον μοναχόν, τὰς δὲ μοναδικὰς αὐτοῦ περιοδείας ἐν πολυπληθεῖ συνοδείᾳ ἐχρησιμοποιοῦσε καὶ πρὸς διάδοσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ, διότι χωρὶα ὀλόκληρα τῆς ὑπαίθρου χώρας καὶ νομάδες Σαρακηνοὶ τῆς ἐρήμου Κάδης προσήρχοντο δι' αὐτοῦ εἰς τὴν νέαν θρησκείαν. Πλεῖστα ὅσα ἐπεισόδια χαριέστατα συνέβαινον, συντελοῦντα εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τοῦ ἔργου τοῦ ἀγίου Ἰλαρίωνος, ὅστις μίαν κυρίως εἶχε λύπην, ὅτι τὴν παλαιὰν αὐτοῦ καὶ προσφιλεῖ μόνωσιν ὑποκατέστησεν ἡ πολυοχλία, διότι ἤρχοντο πρὸς αὐτὸν οὐ μόνον νέοι ἐκάστοτε μοναχοί, ἀλλὰ καὶ πολλοὶ ἀπὸ τῶν περιχώρων, ποικίλαις νόσοις ἀσθενοῦντες καὶ ὑπὸ ἀκαθάρτων πνευμάτων ὀχλούμενοι, ἰάσεως χάριν, ἤρχοντο δὲ καὶ ἐπίσκοποι καὶ πρεσβύτεροι μετὰ παντὸς τοῦ

⁴³ Τερωνύμου, Βίος ἀγίου Ἰλαρίωνος § 27.

⁴⁴ Αὐτόθι § 25.

114 κλήρου αὐτῶν καὶ τοῦ λαοῦ, καὶ ἄρχοντες καὶ μεγιστάνες τῶν ἐπαρχιῶν μετὰ γυναικῶν καὶ παιδιῶν, παρακαλοῦντες ἵνα εὕξηται ὑπὲρ αὐτῶν καὶ ἄρτον εὐλογημένον καὶ ἔλαιον εἰς ἴασις καὶ ἀγιασμὸν ἐκ τῶν ἀγίων αὐτοῦ χειρῶν δέξωνται⁴⁵. Ταῦτα πάντα ἐξηκολούθουν ἐπὶ πολλὰ ἔτη, καθ' ἃ ἐπαγιώθη μὲν ὁ μοναχικὸς βίος διὰ τοῦ ἀγίου Ἰλαρίωνος ἐν τῇ παρὰ τὴν Γάζαν χώρα διεδόθη δὲ ὁ Χριστιανισμὸς ἐν αὐτῷ τῷ κέντρῳ τοῦ ἀκμάζοντος ἑλληνικοῦ ἐθνισμοῦ.

Συγχρόνως ὅμως ἤρξατο δρῶν καὶ ἕτερος τῶν μεγάλων καὶ ἱερῶν ἀνδρῶν τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων ὁ ἅγιος Χαρίτων, εἰσηγούμενος καὶ ρυθμίζων τὸ μοναχικὸν βίον ἐν Παλαιστίνῃ⁴⁶. Καταγόμενος οὗτος ἐξ Ἰκονίου, ἔνθα κατὰ τοὺς τελευταίους διωγμοὺς ὠμολόγησε τὸν Χριστόν, περὶ τὸ 306-307 μετέβαινε εἰς Ἱερουσαλήμ, ἵνα προσκυνήσῃ τοὺς ἀγίους Τόπους. Καθ' ὁδὸν ὅμως συνελήφθη ὑπὸ ληστῶν, οἵτινες ἀπήγαγον αὐτὸν εἰς κρησφύγετον αὐτῶν ἐν τοῖς σπηλαίοις τοῦ παρὰ τὴν Ἱερουσαλήμ ἐρήμου τόπου Φαράν. Θεία οἰκονομία ἀπληθευρώθη ὁ Χαρίτων, διότι οἱ λησταὶ πίνοντες οἶνον δηλητηριασμένον ὑπὸ ἐχίδνης ἀπέθανον. Μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν αὐτοῦ παραμείνας ἐπὶ μικρὸν παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Ἰορδάνου μετ' ἄλλων μοναχῶν ἐπανῆλθεν εἰς Φαράν καὶ ἵδρυσεν ἐκεῖ τὴν πρώτην ἐν Παλαιστίνῃ Λαύραν, τοῦ ναοῦ τῆς ὁποίας τὰ ἐγκαίνια περὶ τὸ 330 ἐτέλεσεν ὁ Ἐπίσκοπος Ἱεροσολύμων Μακάριος⁴⁷. Οἱ μοναχοὶ τῆς Λαύρας εἶχον βίον ὅλως διάφορον τῶν μοναχῶν τοῦ Μοναστηρίου τοῦ Ἰλαρίωνος· διότι πρὸ παντὸς ἔζων μὲν ἐν ἰδίῳις κελλίοις, ἀλλὰ ταῦτα δὲν ἦσαν ἀπομεμακρυσμένα ἀπ' ἀλλήλων, κατὰ διαφόρους ἀποστάσεις, εἶχον ἄμεσον καὶ κοινὸν χειραγωγόν, τὸν Ἠγούμενον τῆς Λαύρας, ἀσκούμενοι κατὰ κοινὰς διατάξεις, συνεργόμενοι καθ' ὥρισμένας ἡμέρας καὶ ὥρας εἰς τὸν κοινὸν τῆς Λαύρας ναόν. Οὕτω δὲ διὰ τοῦ λαυρεωτικοῦ συστήματος ἐγένετο ἐν πλείον βῆμα πρὸς τὴν ρύθμισιν τοῦ μοναχικοῦ βίου τῆς Παλαιστίνης. Πολλοὶ προσέτρεχον πρὸς τὸν ἅγιον Χαρίτωνα ἵνα ταχθῶσιν ἐν ταῖς τάξεσι τῶν μοναχῶν τῆς Λαύρας ὑπὸ τὴν χειραγωγίαν αὐτοῦ, πολλοὶ δὲ καὶ τῶν Ἰουδαίων καὶ Ἐθνικῶν προσῆλθον δι' αὐτοῦ εἰς τὸν Χριστιανισμόν, ὅστις ἐνισχύετο ἐν τῇ κοιτίδι αὐτοῦ διὰ τῆς ἀποστολικῆς δράσεως τῶν μοναχῶν. Ἐπιθυμῶν ὅμως νὰ ἡσυχάσῃ καθ' ἑαυτὸν ὁ ἅγιος Χαρίτων, ἔδωκε μὲν τὰς δεούσας νουθεσίας καὶ καθώρισε διατάξεις διὰ τοὺς μοναχοὺς τῆς Λαύρας, ἀπελθὼν δ' ἐξ αὐτῆς μετέβη εἰς τὸ παρὰ τὴν Ἱεριχὼ Σαραντάριον, λεγόμενον,

⁴⁵ Αὐτόθι § 25-30.

⁴⁶ Ὁ βίος τοῦ ἀγίου Χαρίτωνος (Acta Sanctorum, Septembris, VII, 607-622-Πατρολογία Migne 115, 899) συνετάχθη κατὰ τινὰς μὲν ὑπὸ τοῦ Συμεὼν Μεταφραστοῦ κατ' ἄλλους δὲ ὑπὸ Παλαιστινοῦ μοναχοῦ τοῦ στ' - ζ' αἰῶνος. Πρὸβλ. Ἀρχμ. Θεοδοσίου, ἔνθ' ἂν. 24 ἐξ. S. Vaillhé et Petridès, St. Jean le Paléolaurite, precede d' une notion sur la vieille Laure ἐν Revue de l' Orient Chrétien 1904, 3, σ. 333 ἐξ.

⁴⁷ Ἡ τοποθεσία αὐτῆς δείκνυται ἐν τῷ νῦν Ἰὴν Φάρα.

ὄρος, ὅπου διέμεινεν ὁ Κύριος νηστεύων ἐπὶ τεσσαράκοντα ἡμέρας. Ἐκεῖ, φαίνεται, προσῆλθον πάλιν πρὸς αὐτὸν μοναχοὶ ἱκανοί, ζητοῦντες τὴν χειραγωγίαν αὐτοῦ, ὅθεν ἴδρυσεν νέαν Λαύραν παρὰ τὸ Σαραντάριον ὄρος, τὴν τοῦ Δοῦκα λεγομένην⁴⁸, ἀπῆλθε δ' ἐκεῖθεν, φυγὼν εἰς ἔρημον τόπον, εἰς τὰ παρὰ τὴν Θεκῶκῃ σπήλαια. Ἄλλὰ καὶ ἐκεῖ, ἕνεκα τῆς φήμης τῆς ἀγιότητος αὐτοῦ, προσέτρεξαν πολλοὶ μοναχοί, ὅθεν ἴδρυσεν καὶ δι' αὐτούς, τὴν τρίτην Λαύραν, τὴν τοῦ Σουκᾶ ἢ Παλαιὰν Λαύραν λεγομένην⁴⁹. Οὕτω δὲ ἀπέβη ὁ ἅγιος Χαρίτων πολιστῆς τῆς ἐρήμου τῆς Ἰουδαίας. Καθορίσας Ἡγούμενον ἐν τῇ Παλαιᾷ Λαύρᾳ ἀπεμακρύνθη εἰς τὸ παρακείμενον ὄρος, ὅπου εὔρε σπήλαιον, «τὸ κρεμαστὸν σπήλαιον» λεγόμενον, ἕνεκα τῆς ἀποτομότητος αὐτοῦ, ἐν ᾧ ἔμεινεν ἐπὶ ἔτη μακρὰ, μέχρι τέλους τῆς ζωῆς αὐτοῦ διάγων βίον ἀσκητικώτατον. Ἡ μεγάλη αὐτοῦ ἱστορικὴ ἀποστολὴ ὑπῆρξεν ὁμοίᾳ πρὸς τὴν τοῦ ἀγίου Ἰλαρίωνος· διότι ὁμοίως ἐκείνῳ καὶ προσωπικῶς εἰργάσθη πρὸς διάδοσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ συνετέλεσεν εἰς τὴν προαγωγὴν καὶ ἐμπέδωσιν τοῦ μοναχικοῦ βίου, ἐπ' ἀγαθῶ τῆς Ἐκκλησίας, ὡς δείκνυται ἐκ τῆς περαιτέρω αὐτῆς ἱστορίας.

Μετὰ μικρὸν ὀλόκληρος ἡ Παλαιστίνη ἐπληρώθη Μοναστηρίων, ἀλλ' ἤδη ἐν αὐτοῖς τοῖς καθιδρυθεῖσιν ὑπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου ναοῖς, ἐν τοῖς Τόποις τῶν παθημάτων καὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου, καθωρίσθη μοναχικὸν σύστημα, ἦτοι ἡ ΑΓΙΟΤΑΦΙΚΗ ΑΔΕΛΦΟΤΗΣ, ἴδιον ἀποτελοῦσα τάγμα, καθωσιωμένον εἰς τὴν ἐν αὐτοῖς διηνεκῇ ἱερὰν διακονίαν καὶ ἀδιάλειπτον προσευχὴν. Οἱ Ναοὶ δὲν ἦσαν, κυρίως εἰπεῖν, ἐνοριακοὶ ναοί, τῶν ἐν Ἱερουσαλὴμ μόνον χριστιανῶν, ὡς ἄλλων πόλεων οἱ ναοί. Περικλείοντες τὰ παγκόσμια χριστιανικὰ Προσκυνήματα εἶχον ὅλως ἐξαιρετικὴν σημασίαν διὰ τὸν Χριστιανισμόν. Ἐν αὐτοῖς συγκεντροῦται ἡ ὅλη κίνησις τῆς θείας λατρείας, ἐν αὐτοῖς διαγράφονται αἱ διατάξεις τῶν ἱερῶν ἀκολουθιῶν, καθορίζονται αἱ ἐορταὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ. Διότι καὶ τὸ τυπικὸν καὶ πᾶσαι σχεδὸν αἱ ἐορταὶ εἰσιν ἱεροσολυμιτικῆς προελεύσεως. Ἡ ἱερὰ Λειτουργία, αἱ ἀγρυπνίαι, αἱ διάφοροι τελεταὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ λαμβάνουσιν ἐν τοῖς ναοῖς τούτοις τὴν τελειότεραν αὐτῶν, ἐπὶ τῶν πρώτων στηριζόμεναι βάσεων, διαμόρφωσιν, καὶ ἐντεῦθεν διαδίδονται εἰς τὸ λοιπὸν χριστιανικὸν κόσμον. Ὅθεν εἶνε εὐνόητος ὁ καθορισμὸς ἰδίου μοναχικοῦ τάγματος πρὸς τὴν ἱερατικὴν διακονίαν ἐν τοῖς ναοῖς, ὧν τὸ «κεφάλαιον» ἀπετέλει ὁ ναὸς τῆς Ἀναστάσεως ἐπὶ τοῦ ἀγίου Τάφου τοῦ Κυρίου. Τὸ μοναχικὸν τοῦτο τάγμα, τῆς Ἀγιοταφικῆς Ἀδελφότητος, ἔχει τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ

⁴⁸ Νῦν ἄν Δοῦκ.

⁴⁹ S. Vaillhé, Répertoire alphabétique des Monastères de Palestine, Paris 1900, σ. 53. Κλεόπα Κοικυλίδου Μ. Ἀρχιδ., Περὶ τῶν ἐν Παλαιστίνῃ ἀρχαίων καὶ νεωτέρων ἑλληνικῶν Μοναστηρίων. Ἐν Ἱεροσολύμοις 1906, σ. 20. 34. 94.

116 326, ἦτοι ἀπ' αὐτοῦ τοῦ ἔτους τῆς ἰδρύσεως τῶν ναῶν⁵⁰, τοῦτο δὲ κυροῦται ὑπὸ τῶν ἀμέσως μετὰ τὴν ἴδρυσιν τῶν ναῶν ἱστορικῶν ἐνδείξεων. Ἐξ αὐτῶν σαφῶς καταφαίνεται ἡ ὑπαρξις ἰδίου μοναχικοῦ τάγματος τῶν Ἀγιοταφικῶν μοναχῶν, οἵτινες ὡς ἐκ τοῦ ἔργου, ὅπερ ἐπετέλουν ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἀναστάσεως, σπουδάζοντες περὶ τὰς νυχθημερινὰς ἐν αὐτῷ τελετὰς ἐκαλοῦντο «*Σπουδαῖοι τῆς ἀγίας τοῦ Χριστοῦ Ἀναστάσεως*» ἢ «*τάγμα τῶν Σπουδαίων*»⁵¹.

Ὁ μετὰ μικρὸν ἀκμάζων μέγας Κατηχητὴς τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων ἅγιος Κύριλλος σαφέστατα ὑποδεινύει τὴν ὑπαρξιν «*μοναζόντων τάγματος*», ἡ δὲ Σιλβία συνεχῶς ποιεῖται μνεῖαν μοναχῶν τοῦ ἀγίου Τάφου, τοῦ ναοῦ τοῦ Γολγοθᾶ καὶ τοῦ Μαρτυρίου, κύριον ἔργον ἐχόντων τὰς ἐν αὐτῷ τελετὰς καὶ ἀγρυπνίας. Τὸ ἔργον τοῦτο παρίσταται ὑπὸ τῶν ἐφεξῆς εἰδήσεων τελούντες οἱ σπουδαῖοι μοναχοί, οἵτινες κατ' ἀρχὰς μὲν κατόικουν ἐν κελλίοις, περὶ τὸν πύργον τοῦ Δαυῖδ, προσλαμβανόμενοι καὶ εἰς ἄλλα μοναστήρια διὰ τὰς ἐκκλησιαστικὰς τελετὰς, ὕστερον δὲ καθιδρύνονται ἐν ἰδίῳ Μοναστηρίῳ, παρὰ τὸν ναὸν τῆς Ἀναστάσεως, ἐπικοινωνοῦντι, δι' ἰδίας ἐσωτερικῆς εἰσόδου πρὸς αὐτόν⁵². Ἴσως δὲ τινες κατέμενον ἐκ περιτροπῆς ἐντὸς τῶν ναῶν, ἐν οἷς αἱ εἰδήσεις τοῦ δ' αἰῶνος ὑποδεικνύουσι τὴν ὑπαρξιν τοῦ «*Σκευοφύλακος*», «*φύλακος τῶν ἱερῶν σκευῶν*», «*κειμηλιάρχου τῆς ἀγίας Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν Ἀναστάσεως*» καὶ τοῦ «*Σταυροφύλακος*», τὴν «*παραφυλακὴν τοῦ τιμίου ξύλου τοῦ Σταυροῦ*» πεπιστευμένον. Ὁ «*Σκευοφύλαξ*» ἦτο φαίνεται κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας διάφορος τοῦ «*Σταυροφύλακος*», διότι κατὰ τὰ ἐφεξῆς γεγονότα, παρίστανται συγχρόνως ὠρισμένα καὶ λίαν γνωστὰ πρόσωπα ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων, ἔχοντα τὸ ἕτερον μόνον τῶν ἀξιωμάτων τούτων. Βραδύτερον παρίστανται τ' ἀξιώματα τοῦ Σκευοφύλακος καὶ Σταυροφύλακος συγκεχωνευμένα. Ὁ «*Σκευοφύλαξ*» ἦτο πολλάκις καὶ χωροεπίσκοπος, «*τὴν ἱερωσύνην τῶν ἀγίων Τόπων*» ἔχων, ἐμπεπιστευμένος τὴν ὅλην ἐπιστάσιαν ἐν τοῖς ναοῖς καὶ διατηρῶν τὴν τάξιν διὰ τῶν «*ραβδούχων*», ὁ δὲ Σταυροφύλαξ εἰδικώτερον ἦτο ἐμπεπιστευμένος τὴν φύλαξιν τοῦ Τιμίου Σταυροῦ, ὅστις ἅπαξ τοῦ ἔτους ἐν τῷ ναῷ τοῦ Γολγοθᾶ ἐξετίθητο εἰς προσκύνησιν. Ταῦτα πάντα σαφέστατα μὲν καταδηλοῦνται ἀπὸ τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ δ' αἰῶνος καὶ ἐξῆς, ἀλλὰ πάντως

⁵⁰ A. Couret, Notice sur l'ordre du St. Sépulcre de Jérusalem, ἐν «*Terre Sainte*» XVIII (1901) σ. 104 ἐξ. - Χρυσσοτόμου Α. Παπαδοπούλου (Ἀρχιεπ. Ἀθηνῶν), ἐνθ' ἂν. «*Νέα Σιών*» Α' , 16 ἐξ. *Τοῦ αὐτοῦ*. Ἡ Ἀγιοταφικὴ Ἀδελφότης, ἐν «*Ἐκκλησιαστικῇ Ἀληθείᾳ*» Κωνσταντινουπόλεως, XXIX, 1909, ἀριθμ. 33-49.

⁵¹ S. Petridès, Le monastère de Spoudaei à Jérusalem et les Spoudaei de Constantinople ἐν Echos d' Orient, IV, 1901, σ. 225. Spoudaei et philopones, αὐτόθι VII, 1904, σ. 341. Ἀρχιμ. *Καλλίστου Μηλιαροῦ*. Περὶ τῶν «*Σπουδαίων*» μοναχῶν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ Ἱεροσολύμων, «*Νέα Σιών*» ΙΣΤ' , 697 ἐξ. *Τοῦ αὐτοῦ*. Οἱ Ἅγιοι Τόποι, Α' , 49 ἐξ. 285 ἐξ.

⁵² A. Baumstark, ἐνθ. ἂν. σ. 18 ἐξ.

ἔλαβον τὴν ἀρχὴν αὐτῶν ἅμα τῇ καθιδρύσει τῶν ναῶν, διότι τότε παρίστανται ὡς ἤδη ὑφιστάμενα, ἢ ἔλλειψις δὲ προγενεστέρων εἰδήσεων ἐξηγεῖται ἐκ τῆς ἐλλείψεως γραπτῶν μνημείων. Συνωδὰ τούτοις ἡ Ἁγιοταφίτικὴ Ἀδελφότης ὡς ἱστορικὴν αὐτῆς ἀφετηρίαν ἔσχε τὴν καθίδρυσιν τῶν Ναῶν ἐν τοῖς Ἁγίοις Τόποις καὶ ἀπετελέσθη ἐξ αὐτῶν τῶν πρώτων μοναχῶν τοῦ ἁγίου Τάφου. Τὰ περαιτέρω μνημεῖα καὶ ἰδίως τὸ Ὀδοιπορικὸν τῆς Σιλβίας ποιοῦνται μνεῖαν καὶ τῶν «ἀποτακτικῶν μοναχῶν ἐν Ἱεροσολύμοις», οἵτινες ἐκάλουν ἑαυτοὺς «ἀποστολικούς», περιπεσόντες, εἰς ὑπερβολικὸν ἀσκητισμὸν καὶ ἀποκοπέντες βραδύτερον τοῦ σώματος τῆς Ἐκκλησίας ὡς κακοδοξοῦντες⁵³. Κατὰ τὸν δ' αἰῶνα οἱ ἀποτακτῆται μοναχοὶ παρίστανται ἐν τοῖς ναοῖς τῆς Ἀναστάσεως, τοῦ Γολγοθᾶ καὶ τοῦ Μαρτυρίου, συμμετέχοντες τῶν ἱερῶν ἁσμάτων καὶ τῶν ἀκολουθιῶν.

ΕΓΚΑΙΝΙΑ ΤΩΝ ΝΑΩΝ

Ἡ ἀπὸ τῶν ἀποτακτικῶν ταραχὴ δὲν ὑπῆρξεν οὕτω μεγάλη ὅσον ἢ ἀπὸ τῶν Ἀρειανῶν, οἵτινες ἠττήθησαν μὲν ἐν τῇ Νικαίᾳ Α΄ Οἰκουμενικῇ Συνόδῳ ἀλλὰ τὴν ἐπαύριον τῆς ἠττης αὐτῶν ἤρξαντο συστηματικῶς πολεμοῦντες τὰς κορυφὰς τῆς ὀρθοδοξίας. Τὸν ἅγιον Ἐπίσκοπον Ἱεροσολύμων δὲν ἠδυνήθησαν νὰ βλάψωσι, διότι «ἐπροστάτευεν αὐτὸν ἡ νέα αἴγλη τῆς Ἱερουσαλήμ», ἀλλ' εἰς ἐξορίαν κατεδίκασαν τὸν Εὐστάθιον Ἀντιοχείας (323-340) καὶ τὸν Ἀθανάσιον Ἀλεξανδρείας (326-373). Προσεπάθησε μάλιστα ὁ Μακάριος νὰ χειροτονήσῃ Ἐπίσκοπον ἐν Διοσπόλει, ὡς διάδοχον τοῦ κατὰ τὸ 332 ἀποθανόντος Ἀετίου, τὸν Πρεσβύτερον Ἱεροσολύμων ὁμολογητὴν Μάξιμον. Ἄλλ' ἐπειδὴ ὁ Μητροπολίτης Καισαρείας Εὐσέβιος διεμαρτυρήθη ὁ Μακάριος ἀνεκάλεσεν ἐκεῖθεν τὸν Μάξιμον, καὶ τελευτήσας τῷ 333 ἀφῆκεν αὐτὸν ὡς διάδοχον αὐτοῦ. Ὁ ἅγιος ΜΑΞΙΜΟΣ Β΄ (333-348) ὡς Ἐπίσκοπος Ἱεροσολύμων ἠτύχησε νὰ πανηγυρίσῃ μέγα γεγονός, τὴν κατὰ τὸ 334 προσέλευσιν εἰς τὸν Χριστιανισμὸν ὀλοκλήρου τῆς κώμης Μαῖουμᾶ, συνεπεία τῆς ἀποστολικῆς δράσεως τοῦ ἁγίου Ἰλαρίωνος καὶ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ. Ὁ Μ. Κωνσταντῖνος τὰ μέγιστα χαρεῖς ἐκ τῆς ἐκχριστιανίσεως τῆς κώμης μετωνόμασεν αὐτὴν Κωνσταντίαν καὶ διὰ πολλῶν ἐπροίκισε προνο-

⁵³ Ἐπιφανίου, Αἴρεσις 69, Πατρ. Migne 41, 1040. Βασιλείου τοῦ Μεγ. Ἐπιστολὴ 199, 47 Πατρ. 32, 732.

118 μίων⁵⁴. Ἡ ὀρθόδοξος ὅμως Ἐκκλησία ἐταράσσετο ἔτι ὑπὸ τῶν Ἀρειανῶν, οἵτινες τῷ 335 συνεκρότησαν ἐν Τύρῳ σύνοδον κατὰ τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου, συμπαρασύραντες καὶ ἱκανοὺς τῶν ὀρθοδόξων Ἐπισκόπων, παρεξηγούντων τὸν πατέρα τῆς ὀρθοδοξίας, ἔνεκα τοῦ «ὀμοουσίου». Ἐμελλε νὰ παρασυρῆ καὶ ὁ Ἐπίσκοπος Ἱεροσολύμων Μάξιμος, ἀλλ' ὁ ἐκ Θηβαΐδος τῆς Αἰγύπτου Ἐπίσκοπος Παφνούτιος, λαβὼν αὐτὸν ἐκ τῆς χειρός, κατὰ μέρος, εἶπεν αὐτῷ, ὅτι οὐδόλως ἀρμόζει αὐτοῖς, τῷ Παφνουτίῳ καὶ Μαξίμῳ, ὁμολογηταῖς οὔσι καὶ διὰ τὸν ἀληθῆ λόγον τὰ ὄμματα ἐξορωρυγμένοι καὶ πετηρωμένοι «*συλλόγου κοινωνεῖν πονηρῶν καὶ φαύλων ἀνδρῶν καὶ κατὰ τῶν τῆς εὐσεβείας προμάχων ψηφίζεσθαι*»⁵⁵. Οὕτως ἀπεσπίασθη τῶν Ἀρειανῶν ὁ Μάξιμος, ὁ δὲ ἅγιος Ἀθανάσιος ἔφυγεν ἐκ Τύρου εἰς Βασιλεῦσαν πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον, πείσας αὐτὸν ἵνα συνέλθωσιν οἱ Ἐπίσκοποι ἐν τῇ Βασιλευούσῃ πρὸς ἐξέτασιν τῶν κατ' αὐτοῦ ἀδίκων αἰτιάσεων, ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ Κωνσταντίνου. Ἐπειδὴ οἱ ἐν Τύρῳ συνελθόντες Ἐπίσκοποι ἐντολὴν εἶχον μετὰ τὴν σύνοδον νὰ ἔλθωσιν εἰς Ἱεροσόλυμα καὶ ἐγκαινιάσωσι τοὺς ἐπὶ τῶν ἁγίων Τόπων ναοὺς, κατὰ τινα παράδοσιν διελθὼν τῆς Ἱερουσαλήμ ὁ ἅγιος Ἀθανάσιος προέβη εἰς τὸν ἐγκαινιασμόν⁵⁶. Βέβαιον εἶνε ὅτι οἱ ἐν Τύρῳ συνελθόντες, ἐντολῇ τοῦ Αὐτοκράτορος, ἀποστείλαντος ἴδιον ἀντιπρόσωπον τὸν Μαρκιανόν, μετὰ τὴν διάλυσιν τῆς Συνόδου, μετὰ πολλῶν ἄλλων Ἐπισκόπων, καὶ ἀπείρου λαοῦ, ἦλθον εἰς Ἱερουσαλήμ πρὸς τὸν ἐγκαινιασμόν τῶν ναῶν. «*Ἐπληροῦτο δὲ τότε, ἀφηγεῖται ὁ Εὐσέβιος, πᾶς ὁ τῆδε τόπος, μεγίστης Θεοῦ χορείας, ἐπὶ ταῦτὸν ἐν τοῖς Ἱεροσολύμοις συνηγμένων τῶν ἐξ ἀπάσης ἐπαρχίας διαφανῶν Ἐπισκόπων. Μακεδόνες μὲν γὰρ τὸν τοῖς παρ' αὐτοῖς Μητροπόλεως, Πανιόνιοί τε καὶ Μυσοὶ τὰ παρ' αὐτοῖς ἀνθοῦντα κάλλη τῆς τοῦ Θεοῦ νεολαίας, παρῆν δὲ καὶ Περσῶν Ἐπισκόπων ἱερὸν σχῆμα, τὰ θεῖα λόγια ἐξηκριθῶκώς ἀνῆρ, Βίδυνοί τε καὶ Θραῖκες, τὸ πλῆρωμα τῆς συνόδου κατεκόσμων. Οὐ μὴν ἀπελιμπάνοντο Κιλικῶν οἱ διαφέροντες καὶ Καππαδοκῶν δ' οἱ πρῶτοι, παιδεύσει λόγων, μέσον τοῖς πᾶσι διέπρεπον. Συρία τε πᾶσα καὶ Μεσοποταμία, Φοινίκη τε καὶ Ἀραβία σὺν αὐτῇ Παλαιστίνη, Αἴγυπτός τε καὶ Λιβύη, οἳ τε τὴν Θηβαίων οἰκοῦντες χώραν, πάντες ὁμοῦ ἐπλήρουν τὴν μεγάλην τοῦ Θεοῦ χορείαν, οἷς ἀναρίθμητος ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν ἠκολούθει λαός*». Οἱ ναοὶ κατεκοσμήθησαν «*βασιλικαῖς παραπετάσμασι καὶ κειμηλίοις λιθοκολλήτοις χρυσοῖς*» καὶ μετὰ τὴν παρασκευὴν τῶν πρὸς τὰ ἐγκαίνια, ταῦτα ἐτελέσθησαν τῇ 13 Σεπτεμβρίου⁵⁷, καθ' ἣν ἡμέραν «*οἱ τοῦ Θεοῦ λειτουργοὶ εὐχαῖς ἅμα καὶ διαλέξεσι τὴν*

⁵⁴ *Εὐσεβίου*, Βίος Κωνσταντίνου IV, 38. *Σωζομένου*, Ἐκκλ. ἱστορ. II, 9, V, 3.

⁵⁵ *Σωζομένου*, Ἐκκλ. ἱστορία II, 25.

⁵⁶ *Ἀλεξάνδρου μοναχοῦ*, ἔνθ' ἀν. Migne ἑλλ. Πατρ. 8, 3, σ. 4065.

⁵⁷ *Νικηφόρου Καλλιόστου*, Ἐκκλ. ἱστορία VIII, 30. Ἐπικρατεῖ γνώμη παρὰ τοῖς νεωτέροις ἱστορικοῖς ὅτι οὐχὶ τῇ 13 ἀλλὰ τῇ 14 Σεπτεμβρίου ἐγένοντο τὰ ἐγκαίνια.

έορτήν κατεκόσμου, οἱ μὲν τοῦ θεοφιλοῦς Βασιλέως τὴν εἰς τὸν τῶν ὄλων Σωτῆρα δεξίωσιν ἀνυμνοῦντες, τὰς τε περὶ τὸ Μαρτύριον μεγαλοουργίας διεξιόντες τῷ λόγῳ, οἱ δὲ τοῖς ἀπὸ τῶν θείων δογματῶν πανηγυρικαῖς θεολογίαις πανδαισίαν λογικῶν τροφῶν ταῖς πάντων παραδιδόντες ἀκοαῖς· ἄλλοι δὲ ἐρμηνείας τῶν θείων ἀναγνωσμάτων ἐποιοῦντο, τὰς ἀπορρήτους ἀποκαλύπτοντες θεωρίας· οἱ δὲ μὴ διὰ τούτων χωρεῖν οἴοι τε θυσίαις ἀναίμοις καὶ μυστικαῖς ἱερουργίαις, τὸ δεῖον ἰλάσκοντο, ὑπὲρ τῆς κοινῆς εἰρήνης, ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ, αὐτοῦ τε Βασιλέως τοῦ τοσοῦτων αἰτίου παιδῶν τ' αὐτοῦ θεοφιλῶν, ἱκετηρίους εὐχὰς τῷ Θεῷ προσαναφέροντες. Ἐνθα δὴ καὶ ἡμεῖς τῶν ὑπὲρ ἡμᾶς ἀγαθῶν ἠξιωμένοι, ποικίλαις ταῖς εἰς τὸ κοινὸν διαλέξει τὴν έορτὴν ἐπιμῶμεν, τότε μὲν διὰ γράμματος τῶν τῷ Βασιλεῖ πεφιλοκαλημένων τὰς ἐκφράσεις ἐρμηνεύοντες, τότε δὲ καιρίως καὶ τοῖς προκειμένοις συμβόλοις τὰς προφητικὰς ποιούμενοι θεωρίας. Οὕτω μὲν ἡ τῆς ἀφιέρωσης έορτή, ἐν αὐτῇ τῇ Βασιλέως τριακονταετηρίδι σὺν εὐφροσύναις ἐπετελεῖτο... Ταύτην μεγίστην, ὣν ἴσμεν, σύνοδον δευτέραν συνεκρότει Βασιλεὺς ἐν αὐτοῖς Ἱεροσολύμοις, μετὰ τὴν πρώτην ἐκείνην, ἣν ἐπὶ τῆς τῶν Βιδυνῶν διαφανῶς πεποιήτο πόλεως»⁵⁸. Ἐκτοτε ἡ ἡμέρα αὕτη τῶν ἐγκαίνιων ἐπανηγυρίζετο ἐτησίως ἐν Ἱεροσολύμοις, ἄπειρα συναγείρουσα προσκυνητῶν πλήθη⁵⁹.

Οὕτως ὁ Μ. Κωνσταντῖνος ἠτύχησε νὰ ἴδῃ ἀκμάζουσαν τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ, ὑπὲρ ἧς ὡς Ἀπόστολος εἰργάσθη. Μετὰ τὴν προηγηθεῖσαν χαλεπὴν περίοδον τῶν διωγμῶν καὶ τὴν μεγάλην ἀφάνειαν, εἰς ἣν εἶχεν ὑποπέσει τὸ ἄσημον χωρίον τῆς Αἰλίας, διὰ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου διεδόθη μὲν ὁ Χριστιανισμὸς ἀνὰ τὴν Παλαιστίνην, ἐγκαθιδρύθη δὲ ὁ μοναχικὸς βίος ἐν αὐτῇ, πρὸς ἐπιτέλεσιν μεγάλης ἀποστολῆς, καὶ κατέστη ἡ πρώτη κοιτὶς τοῦ Χριστιανισμοῦ, διὰ τῶν ἐπὶ τῶν ἁγίων Τόπων ἀνεγερθέντων ἱερῶν ναῶν, πάγκοινον προσκυνητήριον τῶν χριστιανικῶν λαῶν. Ἡ ἁγία πόλις Ἱερουσαλὴμ περιεβλήθη νέαν αἴγλην, ὀφειλομένην, κατὰ τὰς βουλὰς τοῦ Θεοῦ, εἰς τὸν πρῶτον χριστιανὸν Βασιλέα, ὅστις ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος «κτίτωρ» τῶν ἱερῶν Προσκυνημάτων, ἐπὶ τῶν ἁγίων Τόπων, καὶ ὁ δημιουργὸς τῆς ἀναφαιρέτου νέας δόξης τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων καὶ τῆς ἀκμῆς αὐτῆς. Δι' αὐτῆς δὲ ἀπέβη ἡ «Μήτηρ ἀπασῶν τῶν Ἐκκλησιῶν» κατὰ τὸν δ' αἰῶνα περιφανέστατον κέντρον τῆς πνευματικῆς ζωῆς, ἐφάμιλλον πρὸς τὰ λοιπὰ κέντρα τοῦ Χριστιανισμοῦ, μεγάλην ἐπιτέλεσαν ἀποστολὴν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς καθόλου Ἐκκλησίας.

⁵⁸ *Εὐσεβίου*, Βίος Κωνσταντίνου III, 33-47.

⁵⁹ *Σωζόμενος*, Ἐκκλ. ἱστορία II, 26. *Cabrol*, ἔνθ' ἄν. σ. 129. *L. Duchesne*, *Origines du culte chrétien*², Paris 1898 σ. 236.

ΑΙ ΕΚ ΤΟΥ ΑΡΕΙΑΝΙΣΜΟΥ ΤΑΡΑΧΑΙ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

Ἀλλὰ δυστυχῶς δεινὴ ἐπηκολούθησε ταραχὴ καὶ ἐν Παλαιστίνῃ ἐκ τοῦ Ἀρειανισμοῦ. Μετὰ τὰ ἐγκαίνια τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως οἱ ἐναπολειφθέντες ἐν Ἱερουσαλὴμ ἀρειανοὶ Ἐπίσκοποι, ἡγουμένου τοῦ Μητροπολίτου Καισαρείας τῆς Παλαιστίνης Εὐσεβίου προέβησαν ἐπὶ Συνόδῳ εἰς ἀδώσειν τοῦ αἵρεσιάρχου Ἀρείου, παρασύραντες καὶ τὸν Ἐπίσκοπον Ἱεροσολύμων Μάξιμον εἰς τὴν πρᾶξιν ταύτην⁶⁰. Διότι ὁ μὲν Ἀθανάσιος ὡς ἀγωνιζόμενος ὑπὲρ τοῦ «ὁμοουσίου», καδίστατο ὑπὸ τῶν ἀρειανιζόντων ὑποπτος τοῖς ὀρθοδόξοις, ὁ δὲ Ἄρειος, ὡς ὀρθοδόξως δῆθεν δοξάζων καὶ ἀναξιοπαθῶν, παρίστατο ἔτοιμος νὰ προστεθῆ τῇ ὀρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ. Εἰς τὸν Μ. Κωνσταντῖνον ὑπεδείχθη, ἐπὶ πλέον, ὑπὸ τῶν εἰς Κωνσταντινούπολιν μεταβάντων ἀρειανῶν Ἐπισκόπων, ὡς μόνος αἴτιος τῶν τῆς Ἐκκλησίας ταραχῶν ὁ ἅγιος Ἀθανάσιος, ὅθεν οὗτος μὲν ἐξωρίσθη εἰς Τρεβίρους τῆς Γαλλίας τῇ 5 Φεβρουαρίου 336, ὁ δὲ Ἄρειος, μετὰ τὴν ἐν Ἱεροσολύμοις ἀδώσειν αὐτοῦ, μεταβάς εἰς Ἀλεξάνδρειαν, καὶ μὴ γενόμενος ἐκεῖ δεκτός, προσέτρεξεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, πρὸς τὸν Μ. Κωνσταντῖνον. Ἐκεῖ κατορθώσας νὰ παραστήσῃ ἑαυτὸν Ὁρθόδοξον ἔμελλεν ἤδη ἐπισήμως νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν. Αἴφνης ὅμως ἐτελεύτησεν ὑπὸ περιστάσεις οἰκτρᾶς⁶¹. Μετὰ πάροδον ὀλίγου τινὸς χρόνου καὶ ἰδίως ἀπὸ τοῦ 338 ἤρξατο ἀποτομωτέρα τις διάκρισις μεταξὺ τῶν ὀρθοδόξων καὶ ἀρειανῶν, μὴ ὑφισταμένη πρότερον, ἔνεκα τῆς ἐπιμόνου διαβεβαιώσεως τῶν ἀρειανῶν ὅτι ἦσαν Ὁρθόδοξοι. Ἀλλ' ἡ διάκρισις αὕτη δὲν ἐδημιούργησεν ἔτι δύο διαφόρους ἐκκλησιαστικούς ὀργανισμούς, ὡς βραδύτερον, ἀλλὰ μᾶλλον δύο δογματικὰς τάσεις, ὧν τὰ ὅρια ἦσαν λίαν δυσδιάκριτα. Τούτου ἔνεκα ἐξηκολούθουν ἔτι πολλοὶ Ὁρθόδοξοι συμπράττοντες μετὰ τῶν ἀρειανιζόντων. Τῷ 339 εἶχε καταδικασθῆ, ἐκ νέου, ὁ ἅγιος Ἀθανάσιος ἐν τῇ Ἀντιοχείᾳ Συνόδῳ, καταλαβόντος τὴν θέσιν αὐτοῦ, τῇ 23 Μαρτίου 339, τοῦ ἐκ Καππαδοκίας Γρηγορίου, ἀλλ' ἠθωώθη ἐν Συνόδῳ τῆς Ρώμης κατὰ τὸ 340. Οὕτως ἐδιχάζετο ἡ Ἐκκλησία⁶².

Ἀλλὰ τῷ αὐτῷ ἔτει ἀπέθανεν ὁ προϊστάμενος τοῦ Ἀρειανισμοῦ, ἰδίᾳ ἐν Παλαιστίνῃ, ὡς Μητροπολίτης, Εὐσέβιος Καισαρείας, ἀνὴρ κατὰ τὰλλα δια-

⁶⁰ Σωζόμενος, Ἐκκλ. ἱστορία II, 29. Σωκράτης, Ἐκκλ. Ἱστορία II, 1-2.-Μ. Ἀθανασίου, Ἐπιστολὴ Ἐγκύκλιος κατὰ Ἀρειανῶν Migne 25, 580.

⁶¹ Μ. Ἀθανασίου, Ἀπολογητικὴ ἐπιστολὴ κατὰ Ἀρειανῶν, Πατρ. Migne 25, 281.

⁶² Hefele, Conciliengeschichte², I, 470.

πρεπῆς ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων. Γεννηθεὶς ἐν Παλαιστίνῃ περὶ τὸ 265 ἐξεπαιδεύθη ἐν Ἀντιοχείᾳ μὲν ὑπὸ διδασκάλῳ τῷ Διοδώρῳ ἐν Καισαρείᾳ δὲ τῆς Παλαιστίνης ὑπὸ τῷ μάρτυρι Παμφίλῳ, μεθ' οὗ οὕτω στενῶς συνεδέθη, ὥστε καὶ διὰ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ προσωνομάετο, «*Εὐσέβιος ὁ Παμφίλου*». Μετὰ τὸν μαρτυρικὸν θάνατον τούτου, φυγὼν ἐκ Καισαρείας μετέβη εἰς Τύρον, ἐκεῖθεν εἰς Αἴγυπτον, συλληφθεὶς καὶ πολλὰς ὑποστάς ἐν φυλακῇ τλαιπωρίας. Ὁ θρίαμβος τοῦ Χριστιανισμοῦ, μετὰ τὴν κατάπausιν τῶν διωγμῶν, διήνοιξεν εὐρύτατον στάδιον εἰς τὸν πολυμαδέστατον ἄνδρα. Τῷ 313 ἐγένετο ἤδη Μητροπολίτης Καισαρείας διαδεχθεὶς τὸν Ἀγάπιον⁶³ καὶ ἐν τῇ ἰδιότητι ταύτῃ συνεδέθη στενῶς μετὰ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, ὃν τὸ πρῶτον εἶδε τῷ 296 κατὰ τὴν εἰς Παλαιστίνην μετάβασιν, ἔν τε τῇ Α΄ Οἰκουμενικῇ Συνόδῳ καὶ κατὰ τὴν τριακονταετηρίδα αὐτοῦ ἀπαγγείλας ἐγκωμιστικoὺς λόγους. Τῇ εὐμενεῖᾳ καὶ προστασίᾳ τοῦ Βασιλέως ἠδυνήθη νὰ ἐρευνήσῃ Βιβλιοθήκας καὶ Ἀρχεῖα, πρῶτος δὲ αὐτὸς συνέγραψεν ἱστορίαν τῆς Ἐκκλησίας, γενόμενος ὄντως «*πατὴρ*» τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας. Ἐκ τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ, ἅτινα ἀποτελοῦσι πολύτιμον θησαυρὸν τῆς ἐκκλησιαστικῆς φιλολογίας, μέρος μόνον διεσώθη, ἀλλὰ καὶ τοῦτο ἀναδεικνύει αὐτὸν ἕνα τῶν λογιωτάτων καὶ σπουδαιοτάτων διδασκάλων τῆς Ἐκκλησίας⁶⁴. Μίαν δὲ μόνον ἀσθενῆ ὄψιν πα-

⁶³ Οὐχὶ τὸν Ἀγκικόλαον, ὡς ἐσφαλμένως ὁ Tillemont, Mémoires VII, 42 καὶ ἄλλοι ἐσημείωσαν.

⁶⁴ Ἡ συγγραφικὴ δρᾶσις τοῦ Εὐσεβίου ὑπῆρξε πολυμερεστάτη (Πατρολ. Migne τ. 19-24): α) *Δογματικὰ* κυρίως συγγράμματα αὐτοῦ εἰσι τὸ «*Κατὰ Μαρκέλλου*» ἐν δυοῖ βιβλίῳ πρὸς ἀπολογία τῶν ἀποφάσεων τῆς ἡμαιρενιακῆς συνόδου τοῦ 336 ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἥτις κατεδίκασε τὸν Μάρκελλον Ἀγκύρας ὡς *σαβελλιανίζοντα*, καὶ «*Περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς Θεολογίας πρὸς Μάρκελλον ἔλεγχοι*» ἐν ᾧ ἐλέγχει τὴν διδασκαλίαν τοῦ Μαρκέλλου.-β) *Ἀπολογητικὰ*, κατὰ τοῦ «*Φιλαλήθους*» τοῦ Ἱεροκλέους συγκρίναντος τὸν Ἀπολλώνιον Τυανέα πρὸς τὸν Ἰησοῦν Χριστόν, «*Πρὸς τοὺς ὑπὲρ Ἀπολλωνίου τοῦ Τυανέως Ἱεροκλέους λόγους*», πραγματεία αὐτοῦ ἀπολογητικὴ κατὰ Πορφυρίου ἀπόλετο ὡς καὶ ἄλλαι αὐτοῦ πραγματεῖαι, οἷον «*Ἐκκλησιαστικὴ προπαρασκευὴ*» καὶ «*Ἐκκλησιαστικὴ ἀπόδειξις*», ὡς ἀνέγνω ὁ Φώτιος Κωνσταντινουπόλεως, ὡς καὶ «*Ἐλεγχος καὶ ἀπολογία*» ἐν ἧ ἀπεκρούοντο αἱ ἀντιρρήσεις τῶν ἐθνικῶν κατὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ. Σώζονται μόνον ἡ «*Προπαρασκευὴ Εὐαγγελικῆ*» καὶ «*Εὐαγγελικὴ ἀπόδειξις*». Ἀποσπάσματα μόνον ἐπίσης ἐσώθησαν ἑλληνιστῶν καὶ συριακῶν μετάφρασις τῆς «*Θεοφανείας*» ἐν ἧ ἀπολογεῖται ὁ Εὐσέβιος τῆς θεότητος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, γράψας τὴν πραγματείαν ταύτην κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ βίου αὐτοῦ.-γ) Εἰς τὴν *Ἁγίαν Γραφήν* ἀναγόμενα συγγράμματα ἀάμπολλα συνέγραψεν ὁ Εὐσέβιος. Κατὰ παραγγελίαν τοῦ Μ. Κωνσταντίνου παρεσκεύασε πεντήκοντα κείμενα τῆς ἁγίας Γραφῆς πρὸς χρῆσιν τῆς Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως (Βίος Κωνσταντίνου IV, 36, 37) μετὰ συνοπτικοῦ πίνακος περικοπῶν καὶ τῶν παραλλήλων χωρίων τῶν Εὐαγγελίων, αἰτήσει δὲ τοῦ Ἐπισκόπου Τύρου Παυλίνου συνέταξε λεξικὸν τῶν ἑβραϊκῶν κυρίων ὀνομάτων τῆς ἁγίας Γραφῆς, τοπογραφίαν τῆς ἁρχαίας Ἰουδαίας, σχεδιάγραμμα τῆς Ἱερουσαλὴμ καὶ τοῦ ναοῦ, καὶ «*Περὶ τῶν τοπικῶν ὀνομάτων τῶν ἐν τῇ θείᾳ Γραφῇ*», ὅπερ μόνον ἐσώθη, ἔργον ἀξιολογώτατον. (Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν συγγραφῶν τούτων τοῦ Εὐσεβίου ἐσχεδιαγραφήθη ὁ πολυδρῦλλητος χάρτης τῆς Μαδηβᾶ, *Schulten*, Die Mosaik-Karte von Madaba, Leipzig 1900. *Μελετίου Μεταξάκη*, Ἡ Μαδηβᾶ, ἐν «*Νέα Σιών*» Α, 49 ἐξ. *Κλεόπα Κοικυλίδου*, Ὁ ἐν Μαδηβᾶ μωσαϊκὸς καὶ γεωγραφικὸς χάρτης, Ἱερουσαλὴμ 1897. *Γ. Ἀρβανιτάκη*, Ὁ ἐν Μαδηβᾶ μωσαϊκὸς χάρτης τῶν ἁγίων Γραφῶν, ἐν τῷ Ἡμερολογίῳ Ἱεροσολύμων, Ἀθῆναι 1899). Ἐκ τῶν ἐρμηνειῶν τοῦ Εὐσεβίου εἰς διάφορα βιβλία τῆς ἁγίας Γραφῆς ἐλάχιστα μόνον ἀποσπάσματα ἐσώθησαν. Τὸ «*Περὶ διαφωνίας Εὐαγγελίων*» σύγγραμμα πρὸς ἄρσιν τῶν ἐν τῇ ἁγίᾳ Γραφῇ ἐναντιοφανεῶν δὲν ἐσώθη, ἀπο-

ρουσιάζει ἢ δρᾶσις αὐτοῦ, τὴν πρὸς τὸν Ἀρειανισμὸν προφανῆ συμπάθειαν, ἀλλὰ κατὰ τὰς πεποιδήσεις αὐτοῦ δὲν ἦτο ἄρειανός.

Οὐδ' ὁ διάδοχος αὐτοῦ ἐν τῇ Μητροπόλει Καισαρείας Ἀκάκιος⁶⁵ ἦτο τοιοῦτος, κατὰ τὰς πεποιδήσεις, ἀλλ' ὑπῆρξεν ἀνεφάμιλλος, κατὰ τὴν πονηρίαν καὶ τὴν δογματικὴν διακύμανσιν, ἐν τῇ μεγάλῃ συγχύσει τοῦ Ἀρειανισμοῦ, ἀνταγωνισθεὶς πρὸς τοὺς ὀρθοδόξους, διὰ τῆς εὐστρόφου αὐτοῦ σοφιστείας. Πρὸς τὸν Ἐπίσκοπον Ἱεροσολύμων Μάξιμον ἦλθεν ἀμέσως εἰς σύγκρουσιν, μὴ δυναθεὶς νὰ παρασύρῃ αὐτὸν εἰς ἄρειανικὰς ἢ ἡμιαρειανικὰς Συνόδους. Τῷ 341 εἶχε συγκροτηθῆ ἢ ἐν Ἀντιοχείᾳ Σύνοδος «τῶν 97 πατέρων», ἐν οἷς ἦτο καὶ ὁ Ἀκάκιος, διατυπώσασα δογματικοὺς ὅρους εἰς ἀνατροπὴν τοῦ ὅρου τῆς Α' ἐν Νικαίᾳ Συνόδου. Ἡ δὲ γενομένη ἀπόπειρα συγκροτήσεως νέας Οἰκουμενικῆς Συνόδου,

σπάσματα δὲ μόνον εὐρέθησαν ἄλλων πραγματειῶν «Πρὸς Στέφανον» καὶ «Πρὸς Μαρίνον» περὶ τῆς γενεαλογίας καὶ περὶ τοῦ πάθους τοῦ Κυρίου. Μέρος δὲ εὐρυτάτου συγγράμματος αὐτοῦ «Ἡ καθόλου στοιχειώδης εἰσαγωγή» ἀποτελοῦσιν αἱ ἀνευρεθεῖσαι «προφητικαὶ ἐκλογαί».-δ) Ἱστορικά συγγράμματα αὐτοῦ ἐσώθησαν ἐλάχιστα ἐπίσης ἐκ πολλῶν. Πρὸ παντὸς ἀπωλέσθη ὁ «βίος τοῦ Παμφίλου» ἐν τρισὶ βιβλίοις συντεταγμένους καὶ περιέχων, πρὸς τοῖς ἄλλοις, κατάλογον τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ὀριγένους (Εὐσεβίου, Ἐκκλ. ἱστορία VI, 32). Ἐν τῇ διασωθείσῃ πραγματείᾳ «Περὶ τῶν ἐν Παλαιστίνῃ μαρτυρησάντων», ἐν συντόμῳ ἑλληνικῇ ἐκδόσει ὡς προσθήκη τοῦ ὀγδόου βιβλίου τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας, καὶ ἐν εὐρυτέρᾳ, ἧς περιλήψις μόνον ἐσώθη (Συριακὴν μετάφρασιν ἐξέδωκεν ὁ W. Cureton, *History of the martyrs in Palestine*, 1861. Πρὸβλ. B. Violet, ἔνθ' ἄν. καὶ *Analecta Bollandiana*, XVI, σ. 113) ἀφηγήθη τοὺς κατὰ τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων διωγμούς, ὧν ὑπῆρξεν αὐτόπτης μάρτυς, ἀπὸ τοῦ 303 μέχρι τοῦ 310, ἀλλ' ἀπωλέσθη ἢ «Ἀρχαίων μαρτυριῶν συναγωγή». Τὸ «Χρονικὸν» αὐτοῦ (ἢ «παντοδαπὴ ἱστορία») ἦτο διηρημένον εἰς δύο μέρη, ὧν τὸ πρῶτον περιελάμβανε «Χρονογραφίαν» ἐπίτομον ἀπὸ κτίσεως κόσμου μέχρι τοῦ 325 μ.Χ. ἱστορίαν τῶν διαφόρων ἐθνῶν, τὸ δὲ δευτέρον «Χρονικὸν κανόνα», ἦτοι συγχρονικοὺς πίνακας. Τὸ πρῶτον μέρος διεσώθη ἐν ἀποσπάσμασι, τὸ δὲ δευτέρον ἐν περιλήψεσι διαφόρων μεταγενεστέρων χρονογράφων καὶ μεταφράσεσι, ἐν λατινικῇ ὑπὸ τοῦ Ἱερωνύμου γενομένη μετὰ προσθηκῶν, ἐν ἀρμενικῇ καὶ συριακῇ, περιεχούσαις διαφορὰς τινάς. Πλήρης ἐσώθη ἢ «Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία» ἐν δέκα βιβλίοις, συνταχθεῖσα μεταξὺ τῶν ἐτῶν 313-324 καὶ περιλαμβανούσα τὴν μέχρι τοῦ 324 ἱστορίαν τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἔργον μεγίστης ἀξίας, ἄνευ τοῦ ὁποῦοι δὲ ἦτο ἄγνωστος ἢ ἱστορία τοῦ Χριστιανισμοῦ, κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους αἰῶνας. Συμπληρωματικῶς ἔγραψεν ὁ Εὐσέβιος τὸν βίον τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, «Εἰς Κωνσταντίνον τὸν μέγα Βασιλέα» μετὰ τὸ 337, περιέχοντα πολυτίμους εἰδήσεις καὶ διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων. Ἀξιῶσι δὲ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου ἔγραψε πραγματεῖαν «Περὶ τοῦ Πάσχα», ἧς ἀπόσπασμα ἐσώθη. ε) Ἐκ τῶν Ὀμιλητικῶν αὐτοῦ ἔργων ἐσώθη ὁ πανηγυρικός «Λόγος τριακονταετηρικός», ἐπὶ τῇ τριακονταετηρίδι τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, ἀλλ' ἀπωλέσθησαν ἄλλοι αὐτοῦ λόγοι καὶ δὴ ὁ ἐπὶ τοῖς ἐγκαινίοις τοῦ ἐν Τύρῳ ναοῦ (315), ὁ κατὰ τὴν ἔναρξιν τῶν ἐργασιῶν τῆς Α' Οἰκουμενικῆς Συνόδου καὶ ὁ ἐπὶ τοῖς ἐγκαινίοις τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως. Δέκα καὶ τέσσαρες ὁμιλίαι μόνον σωθεῖσαι ὑπὸ τ' ὄνομα αὐτοῦ φαίνεται ὅτι δὲν ἀνήκουσιν εἰς αὐτόν. στ) Ἐκ τῶν Ἐπιστολῶν αὐτοῦ μία κυρίως ἐσώθη ἢ ἐκ Νικαίας γραφεῖσα «Πρὸς τοὺς τῆς παροικίας αὐτοῦ», ἐν ἧ' ἐδικαιολόγησε τὴν στάσιν αὐτοῦ ἐν τῇ Α' Οἰκουμενικῇ Συνόδῳ. Μιᾶς ἄλλης ἐπιστολῆς περὶ τῆς εἰκόνας τοῦ Χριστοῦ ἀποσπάσματα διέσωσεν ὁ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Νικηφόρος († 826). Ἐκ τούτων δὲ καταφαίνεται ἡ κολοσσαία συγγραφικὴ δρᾶσις τοῦ Εὐσεβίου, ὅστις ἀνέκαθεν προοικάλεσε τὴν προσοχὴν τοῦ θεολογικοῦ ἐπιστημονικοῦ κόσμου, ἰδίως ὡς ἐκκλησιαστικὸς ἱστοριογράφος. Τὰ ἔργα αὐτοῦ, ἐπανειλημμένως ἐξεδόθησαν καὶ ποικιλαχῶς ἐξητάσθησαν, ἀλλὰ δὲν ἀπετέλεσαν μέχρι σήμερον ἐν ὅλῳ. Πρὸβλ. W. Möller-H. *Schubert*, *Lehrbuch der Kirchengeschichte*², I, 430-433. P. Batiffol, *La literature grecque*², σ. 204-213. O. Bardenhewer, *Patrologie*, σ. 275-281, καὶ ἰδιαιτάτα *Erwin Preuschen*, *Eusebius, Bischof von Cäsarea in Palästina*, ἐν *RE*³ I, 125-7.

⁶⁵ *Loofs*, *Acacius von Cäsarea*, *RE*³ I, 125-7.

τῷ 343, ἀπέτυχε, διότι, ἀντὶ μιᾶς, δύο συνεκροτήθησαν Σύνοδοι ἐν Φιλιππουπόλει καὶ ἐν Σαρδικῇ. Εἷς Ἐπίσκοπος ἐκ Παλαιστίνης, Ἄρειος ὀνόματι, καὶ ὁ Ἐπίσκοπος Πέτρας τῆς Ἀραβίας ἀπεσπᾶσθησαν τοῦ Ἀκακίου καὶ συνέπραξαν μετὰ τῶν ὀρθοδόξων ἐν τῇ ἐν Σαρδικῇ Συνόδῳ, ἥτις ἠθώωσε μὲν τὸν Ἀθανάσιον κατεδίκασε δέ, πρὸς τοῖς ἄλλοις, τὸν Ἀκάκιον Καισαρείας. Ὁ Βασιλεὺς Κωνσταντῖος (353-361) ἐπέτρεψεν εἰς τὸν Ἀθανάσιον ἵνα ἐπανακάμψῃ εἰς τὴν ἔδραν αὐτοῦ, μάλιστα μετὰ τὸν οἰκτρὸν θάνατον τοῦ Γρηγορίου Καππάδοκος (26 Ἰουνίου 345). Ὅτε δὲ ὁ μέγας «πατὴρ τῆς ὀρθοδοξίας» διήρχετο τῆς Ἱερουσαλήμ, μεταβαίνων εἰς Ἀλεξάνδρειαν, ὁ Ἐπίσκοπος Ἱεροσολύμων Μάξιμος, καίτοι δὲν εἶχε μητροπολιτικὴν δικαιοδοσίαν, συνεκάλεσε τῷ 346 τοὺς ὀρθοδόξους Ἐπισκόπους Συρίας καὶ Παλαιστίνης εἰς Σύνοδον ἵνα δηλώσῃ τὴν μεγάλην αὐτοῦ χαρὰν ἐπὶ τῇ ἐπανόδῳ τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου εἰς τὴν παροικίαν αὐτοῦ, πρὸς τοὺς χριστιανοὺς τῆς ὁποίας ἐπιστέλλων ἔλεγε, πρὸς τοῖς ἄλλοις, «Ἴδού καὶ ἡμεῖς πάντα ὑπὲρ τῆς ἐκκλησιαστικῆς εἰρήνης πράττοντες, καὶ τῇ ὑμετέρῳ συμπνέοντες ἀγάπῃ, προλαβόντες αὐτὸν ἠσπασάμεθα, καὶ κοινωνήσαντες δι' αὐτοῦ ὑμῖν, ταύτας τὰς προσήσεις διαπεμπόμεθα καὶ τὰς εὐχαριστηρίους ὑμῶν εὐχάς, ἵν' εἰδῆτε τῷ συνδέσμῳ τῆς ἀγάπης τῆς πρὸς αὐτὸν καὶ ἡμᾶς ἠνωσθαι»⁶⁶. Ἡ πρᾶξις αὕτη τοῦ ἁγίου Μαξίμου λίαν συνετάραξε τοὺς αἵρετικούς, τὸν Ἀκάκιον Καισαρείας καὶ τὸν Πατρόφιλον Σκυθοπόλεως, οἵτινες περὶ τοῦ 347 ἢ 348 προὔκάλεσαν τὴν ἔξοριαν αὐτοῦ, ἀποθανόντος μετὰ τινὰς μῆνας ἐν τῇ ἔξορίᾳ⁶⁷.

Ο ΑΓΙΟΣ ΚΥΡΙΛΛΟΣ, ΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ

Ἡ διαποίμανσις τῆς Ἐκκλησίας ἀφέθη, ὡς φαίνεται, εἰς τὸν Πρεσβύτερον Κύριλλον, ἐπὶ διετίαν. Οὗτος περὶ τὸ 315 ἐγεννήθη, πιθανῶς ἐν Ἱεροσολύμοις, τῷ 335 χειροτονηθεὶς εἰς Διάκονον καὶ τῷ 345 εἰς Πρεσβύτερον, ὑπὸ τοῦ ἁγίου Μαξίμου⁶⁸. Κατὰ τὰ ἔτη 347-348 ἀπήγγειλε τὰς σωζομένας θαυμασιωτά-

⁶⁶ Μ. Ἀθανασίου, Ἀπολογία κατὰ Ἀρειανῶν Migne 25, 352. Σωζομένου, Ἐκκλ. ἱστορία III, 22. Hefele, I, 631.

⁶⁷ Σωκράτους, Ἐκκλ. ἱστορία II, 38.

⁶⁸ Περὶ τοῦ ἁγίου Κυρίλλου ἴδε τὰ Προλεγόμενα τοῦ Τουτταίου ἐν τῇ ἐκδόσει τῶν Κατηγήσεων Paris 1720 καὶ ἐν Πατρ. Migne 33, 30 ἐξ.-Tillemont, Mémoires pour servir à l'histoire ecclésiastique τ. VII.- O.

τας αὐτοῦ Κατηγήσεις, αἰτινές εἰσι μοναδικὸν μνημεῖον ἐν τῇ ὅλῃ ἐκκλησιαστικῇ φιλολογίᾳ, πολυτίμους παρέχουσαι ἐνδείξεις οὐ μόνον περὶ τῆς καταστάσεως τῆς Ἐκκλησίας ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν ναῶν αὐτῆς καὶ περὶ τῶν τελετῶν καὶ περὶ τοῦ τρόπου τῆς κατηγήσεως τῶν προσερχομένων εἰς τὸν Χριστιανισμόν. Ἐξ αὐτῶν καταφαίνεται, πρὸς τοῖς ἄλλοις, ὅτι ὑπῆρχεν εἰσέτι σφοδρὰ ἀντίθεσις μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων ἐθνικῶν τῆς Παλαιστίνης καὶ τῶν χριστιανῶν. Ὅθεν ὁ Κατηχητὴς ἐζητεῖ οὐ μόνον νὰ διδάξῃ τὰς χριστιανικὰς ἀληθείας εἰς τοὺς νέους χριστιανοὺς ἀλλὰ καὶ νὰ ὀπλίσῃ αὐτοὺς κατὰ τῶν ἐθνικῶν· «Πολλοὺς ἐχθροὺς ἔχεις, πολλὰ βέλη λάμβανε, πρὸς πολλοὺς γὰρ ἀκοντίζεις, καὶ χρειά σοι μαθεῖν πῶς κατακοντίσεις τὸν Ἑλληνα». Ὁ κατακοντισμὸς οὗτος, ἡ ἐπίθεσις κατὰ τοῦ ἐθνισμοῦ, ἠδύνατο νὰ ἐπιτελεσθῇ εἴτε διὰ τῆς θειτικῆς ἐκδέσεως καὶ ἀποδείξεως τῶν ἀληθειῶν τοῦ Χριστιανισμοῦ, εἴτε διὰ τῆς ἀναπαραστάσεως τοῦ ψεύδους τῆς ἑλληνικῆς μυθολογίας, «Ἑλληνες μὲν οὖν ἐκ τῶν παρ' αὐτοῖς μύθων ἐπιστομήσωμεν· οἱ γὰρ λέγοντες λίθους ῥίπτομένους εἰς ἀνθρώπους μεταβάλλεσθαι, πῶς τὸ Παρθένον τεκεῖν λέγετε ἀδύνατον εἶνε; οἱ ἐξ ἐγκεφάλου θυγατέρα τετέχθαι μυθολογοῦντες, πῶς ἐκ Παρδενικῆς γαστρὸς τετέχθαι υἱὸν λέγετε ἀδύνατον εἶνε; οἱ ἐκ μηροῦ τοῦ παρ' ὑμῖν Διὸς κυοφορηθῆναι ψευδῶς λέγοντες Διονύσιον, πῶς ἀδετεῖτε τὸ ἡμέτερον ἀληθές; Οἶδα λέγων ἀνάξια τῆς παρουσίας ἀκροάσεως, ἀλλ' ἵνα ἐγκαίρως σὺ τοὺς Ἑλληνας ὀνειδίσης ταῦτα προσηνέγκαμεν ἐκ τῶν παρ' αὐτοῖς μύθων τὰ πρὸς αὐτοὺς λέγοντες». Ὅταν οἱ Ἑλληνες δὲν δὰ ἐπείδοντο διὰ τῶν ἐκ τῆς ἀγίας Γραφῆς ἀποδείξεων, αἱ πρὸς αὐτοὺς συζητήσεις ἔδει νὰ διεξάγωνται διὰ τῶν ἐκ τῆς φύσεως ἀποδείξεων καὶ τῶν συλλογισμῶν «τούτοις μὲν οὖν κέχρησο τοῖς ῥήμασι πρὸς Ἑλληνας· τοῖς γὰρ ἔγγραφα μὴ παραδεχομένοις ἀγράφοις μάχου τοῖς ὅπλοις ἐκ λογισμῶν μόνον καὶ ἀποδείξεων»⁶⁹. Τοιούτων ἀποδείξεων βρῖθουσιν αἱ εὐγλωττοι Κατηγήσεις τοῦ ἀγίου Κυρίλλου, ἐκ τῶν ἐνδείξεων δὲ αὐτῶν, συμπληρουμένων ὑπὸ τῆς Συλβίας ὡς ἐξῆς διεξήγετο ἢ τῶν Κατηχουμένων κατήχησις. Μέχρι τῆς τεσσαρακοστῆς, πρὸ τοῦ Πάσχα, οἱ ἐπιθυμοῦντες ἐκ τῶν Κατηχουμένων νὰ βαπτισθῶσιν ἐδήλουν τὸ ἑαυτῶν ὄνομα εἰς ὠρισμένον ἐπί τόπῳ Πρεσβύτερον, ὅστις κατέγραφεν αὐτὸ ἔντινι καταλόγῳ. Κατὰ τὴν πρώτην ἡμέραν τῆς ἐνάρξεως τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς ἐτίθετο διὰ τὸν Ἐπίσκοπον καθέδρα, ἴσως ὁ σωζόμενος ἔτι θρόνος τοῦ ἀγίου Ἰακώβου, πρώτου ἱεράρχου

Bardenhewer, Patrologie, σ. 283 ἐξ. Förster, Curillus von Jerusalem, R-E3. IV, 38 Πρὸβλ. τὴν αὐτόθι βιβλιογραφίαν. Μέρος τῶν Κατηγήσεων μετὰ σπουδαίων σχολίων τοῦ Διονυσίου Κλεόπα ἐξεδόθη ὑπὸ Φωτίου Ἀλεξανδρίδου ἐν δυοὶ τόμοις, ἐν Ἱεροσολῶν 1867. Ἐν τῷ Συναξαρίῳ (Hir. Delehaye, Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae, σ. 546) ὁ Κύριλλος λέγεται ὅτι ἦτο «τὴν ἡλικίαν μέτριος, ὡχρὸς, κομήτης, ὑπόσιμος, τετράγωνος τὸ πρόσωπον, τὰς ὀφρῦς εὐθύτητι φέρων ἀπεσπαμένας, γενεῖφ τὰς σιαγόνας λευκῶ δασυνόμενος, διχῆ κατὰ τὰ πώγωνα διηρημένῳ, ἀγροίκῳ τὸ πᾶν ἦθος προστοικὸς».

⁶⁹ Προκατήχησις § 10.-Κατήχησις δ' . 2, στ' . 11, 17, η' 2, ιβ' . 27, ιγ' . 17, ιστ' . 37, ιζ' . 27, ιη' . 6.8.

τῶν Ἱεροσολύμων, ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ναοῦ τοῦ Γολγοθᾶ, ἐν ἐτέραις ἔδραις δεξιᾶ καὶ ἀριστερᾶ ἐκάθητο οἱ Πρεσβύτεροι. Προσῆγοντο ὕστερον οἱ ἐκδηλώσαντες ἐπιθυμίαν νὰ βαπτισθῶσιν, ὀδηγούμενοι οἱ μὲν νεανίσκοι ὑπὸ τῶν πατέρων, αἱ δὲ νεάνιδες ὑπὸ τῶν μητέρων. Ὁ Ἐπίσκοπος προβαίνων εἰς ἀνάκρισιν τοῦ βίου ἐνὸς ἐκάστου αὐτῶν ἠρώτα τοὺς γείτονας καὶ γνωρίμους αὐτῶν ἐὰν ἔζη καλῶς, ἐὰν ἦτο τίμιος, ἐὰν ὑπήκουε τοῖς γονεῦσι καὶ τὰ παρόμοια, ἅτινα ἀναπτύσσει ὁ ἅγιος Κύριλλος ἐν τῇ Προκατηχήσει. Ἐν περιπτώσει ἀγαθοῦ ἀποτελέσματος τῆς ἀνακρίσεως ταύτης, ὁ Ἐπίσκοπος κατέγραφε τὸ ὄνομα τοῦ ἐπιθυμοῦντος νὰ βαπτισθῆ, ἐν ἐναντία περιπτώσει ἀπέπεμπεν αὐτόν, λέγων νὰ ἐπανέλθῃ ὅταν διορθωθῆ. Ἐὰν παρουσιάζοντο μεταξύ τῶν ἐπιθυμούντων νὰ βαπτισθῶσι καὶ ξένοι, ὧφειλον οὗτοι νὰ φέρωσι μαρτυρίας ἀνθρώπων, καλῶς αὐτοὺς γνωρίζοντων, ἄλλως οὐδαμῶς ἐγίνοντο δεκτοί. Τὴν ἐπομένην ἡμέραν, ἀφοῦ ἀνεγινώσκοντο ἐπ' αὐτῶν αἱ ἐξορκιστικαὶ εὐχαί, ὅπερ ἐπανελαμβάνετο καθ' ἐκάστην ἐπὶ τεσσαράκοντα ἡμέρας, ἤρχετο τῆς κατηγήσεως ὁ Ἐπίσκοπος, παρατεινομένης ἐπὶ τεσσαράκοντα ὡσαύτως ἡμέρας. Ὁ Ἐπίσκοπος ἐκάθητο ἐπὶ ἔδρας, κυκλούμενος ὑπὸ τῶν κατηγουμένων καὶ ἄλλων πιστῶν, ἡρμήνευε γραμματικῶς, ὕστερον πνευματικῶς, ἅπασαν τὴν ἁγίαν Γραφήν, ἀρχόμενος ἀπὸ τῆς Γενέσεως, ἐδίδασκε περὶ τῶν θεμελιωδῶν ἀρχῶν τῆς χριστιανικῆς πίστεως, κατὰ δὲ τὴν ἕκτην καὶ ἑβδόμην ἑβδομάδα ἡρμήνευε τὸ Σῦμβολον τῆς πίστεως. Ἐκαστον κατηχητικὸν μάθημα παρετείνετο ἐπὶ τρεῖς περίπου ὥρας. Τῇ Κυριακῇ τῶν Βαΐων ὑφίσταντο, οὕτως εἰπεῖν, τὰς ἐξετάσεις αὐτῶν οἱ κατηγούμενοι, ὀδηγούμενοι πάλιν ὑπὸ τῶν γονέων αὐτῶν πρὸς τὸν Ἐπίσκοπον, καθήμενον ἐπὶ τῆς ἔδρας αὐτοῦ ἐν τῇ ἀψίδι, ὀπισθεν τοῦ ἱεροῦ θήματος τοῦ Γολγοθᾶ. Μετὰ τὴν ὑπ' αὐτῶν ἀπαγγελίαν τοῦ συμβόλου τῆς πίστεως ὑπεδείκνυεν αὐτοῖς ὁ Ἐπίσκοπος, ὅτι θὰ διδαχθῶσι τὰ μυστήρια τοῦ Χριστιανισμοῦ διὰ τῶν μυσταγωγικῶν κατηγήσεων. Τοῦτο δ' ἐγίνετο μετὰ τὸ βάπτισμα, κατὰ τὰς ὀκτὼ μετὰ τὸ Πάσχα ἡμέρας, καθ' ἃς οἱ νεόφυτοι ἤρχοντο μόνοι μετὰ τοῦ Ἐπισκόπου εἰς τὴν Ἀνάστασιν καὶ ἐκεῖ ἐδιδάσκοντο, κατὰ τρόπον προσιτὸν αὐτοῖς, τὰς ὑψηλὰς χριστιανικὰς ἀληθείας, δι' ἐπιφωνήσεων καὶ κρότων πολλάκις ἐκδηλοῦντες τὸν θαυμασμὸν αὐτῶν καὶ τὴν χαρὰν ἐπὶ τοῖς διδασκομένοις αὐτοῖς.

Αἱ Κατηγήσεις τοῦ ἁγίου Κυρίλλου πρόκεινται τρανὸν μαρτύριον τῆς ὀρθοδόξου αὐτοῦ διδασκαλίας, ἀλλὰ φαίνεται ὅτι ἐτάσσετο κατ' ἀρχὰς ὁ ἱερός Κατηχητὴς μεταξύ τῶν ὀρθοδοξούντων ἐκείνων «ὁμοιουσιανῶν», οἵτινες ἀποφεύγοντες τὸν δογματικὸν ὄρον «ὁμοούσιος», ἐκ φόβου μὴ ὑποπέσωσιν εἰς σαβελλιανισμόν, παρεδέχοντο, οὐχ ἦττον, τὸ δόγμα περὶ τῆς ὁμοουσιότητος τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα, περιφραστικῶς τοῦτο δηλοῦντες. Οὕτως ἐξηγεῖται διατί, κενωθέντος ἤδη τοῦ ἐπισκοπικοῦ θρόνου Ἱεροσολύμων, διὰ τοῦ θανά-

του τοῦ ἁγίου Μαξίμου⁷⁰, διάδοχος αὐτοῦ ἐξελέγη ὁ περιφανὴς Κατηχητὴς ΚΥΡΙΛΛΟΣ Α΄ (350-386) ὑπὸ τοῦ Μητροπολίτου Καισαρείας καὶ τῶν λοιπῶν τῆς Παλαιστίνης Ἐπισκόπων τῷ 350. Καὶ ἄλλων ὀρθοδόξων Ἐπισκόπων ἡ ἐκλογή ἐγένετο ὑπὸ ἡμιαρειανῶν Ἐπισκόπων, ὡς τοῦ Μελετίου Ἀντιοχείας (358-381), ἧς τὸ κῦρος καὶ τὴν κανονικότητα οὐδεὶς ἠμφισβήτησεν. Ἀλλὰ μεταξὺ τοῦ Ἀκακίου καὶ τοῦ νέου Ἐπισκόπου Ἱεροσολύμων Κυρίλλου ἤρξαντο ἀμέσως προστριβαί, τοῦτο μὲν ἔνεκα τῆς ἐκδηλωθείσης μεταξὺ αὐτῶν δογματικῆς ἀντιθέσεως, τοῦτο δ' ἔνεκα φυσικῆς τινος ἀνεπίξεως τῶν πραγμάτων, καθ' ἣν τῆς ἐν Παλαιστίνῃ Ἐκκλησίας δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ προΐσταιται ὁ τῆς Καισαρείας Ἐπίσκοπος, παραγκωνίζων τὸν Ἐπίσκοπον τῆς ἁγίας πόλεως Ἱερουσαλήμ. Αὕτη κατακοσμηθεῖσα διὰ τῶν ἱερῶν ναῶν ἐπὶ τῶν ἁγίων Τόπων, προκαλοῦσα τὴν εὐλαβῆ προσοχὴν ὀλοκλήρου τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου δὲν ἠδύνατο νὰ ὑπάγῃται ἐκκλησιαστικῶς ὑπὸ τὴν ὀσημέραι παρακμάζουσαν Καισάρειαν. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Ἀκάκιος, ὡς ἡμιαρειανός, παρουσιάζετο ἀντίπαλος τῆς ὀρθοδοξίας ἐπηύξανε τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ Ἐπισκόπου Ἱεροσολύμων περὶ τῆς ἀπαλλαγῆς ἀπὸ τῆς κηδεμονίας αὐτοῦ. Ἄλλ' ἀγὼν κυρίως διεξήχθη ἐπὶ τῶν μεγάλων δογματικῶν ζητημάτων, ἐν οἷς ὁ Ἀκάκιος καὶ ὁ Κύριλλος ἀδιαλλάκτως διέστησαν πρὸς ἀλλήλους.

Κατὰ τὸ πρῶτον δ' ἔτος τῆς ἐπισκοπῆς τοῦ ἁγίου Κυρίλλου φαίνεται συνέπεσεν ὁ θάνατος τοῦ ἁγίου Χαρίτωνος. Ζῶν οὗτος ἀπομεμονωμένος ἐν διηνεκεῖ προσευχῇ ἐντὸς τοῦ «κρεμαστοῦ σπηλαίου» ἐπὶ πολλὰ ἔτη, καὶ προμηθευόμενος ὕδωρ ἐκ τῆς διὰ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ ἐν αὐτῷ ἀναβλυζούσης πηγῆς, προαισθανθεὶς ἐγγίζον τὸ τέλος προσεκάλεσε τοὺς Ἦγουμένους τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἰδρυθεισῶν τριῶν Λαυρῶν ἵνα συναθροισθῶσιν ἐν τῇ Λαύρᾳ Φαράν, ὅπου καὶ αὐτὸς μετέβη. Ἐκεῖ τὰς πατρικὰς αὐτοῦ ὑποβαλὼν τοῖς πᾶσι περὶ μοναχικῆς πολιτείας ὑποθήκας ἐν εἰρήνῃ ἐτελεύτησε⁷¹. Τῇ 7 Μαΐου 351, χρόνόν τινα μετὰ τὴν ἐκλογὴν τοῦ ἁγίου Κυρίλλου, ἐπεφάνη ἐν τῷ οὐρανῷ ὑπερθεὶς τῆς Ἱερουσαλήμ ἐξικνούμενον ἀπὸ τοῦ Γολγοθᾶ μέχρι τοῦ ὄρους τῶν Ἐλαιῶν τὸ σημεῖον τοῦ Σταυροῦ. Τὸ γεγονός τοῦτο, ὅπερ ἐτησίως πανηγυρίζει ἡ ὀρθόδοξος Ἐκκλησία, ἀνήγγειλε μὲν δι' ἐπιστολῆς αὐτοῦ ὁ Κύριλλος τῷ Βασιλεῖ Κωνσταντίῳ ἀφηγήθησαν δὲ καὶ οἱ εἰς τὰς πατρίδας αὐτῶν ἐπανα-

⁷⁰ Ο J. Mader Der hl. Cyrillus Bischof von Jerusalem in seinem Leben und seiner Schriften, Einsiedeln 1981, διετύπωσε τελευταίως τὴν γνώμην ὅτι ἤδη ἀπὸ τοῦ 347-8 ὁ ἅγιος Κύριλλος ἦτο Ἐπίσκοπος καὶ ὡς τοιοῦτος ἐδίδαξε τὰς Κατηχήσεις, ἐνῶ ὅλως τοῦναντίον ἐξάγεται ἐκ τῶν ἐνδείξεων τοῦ Ἱερωνύμου, De viris illustribus c. 122.

⁷¹ Βίος τοῦ ἁγίου Χαρίτωνος ἐν Πατρ. Migne 115, 913-917.

κάμψαντες προσκυνηταί⁷², οἵτινες πολυπληθεῖς συνέρρεον κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εἰς τοὺς ἀγίους τόπους, προσδίδοντες ἰδιαιτέραν ὄλως αἴγλην εἰς τὴν ἀκμάζουσαν Ἐκκλησίαν τῶν Ἱεροσολύμων, ἣν ἐλάμπρυναν μὲν καὶ τὰ καθ' ἅπασαν τὴν Παλαιστίνην, ἐντεῦθεν καὶ πέραν τοῦ Ἰορδάνου, ἰδρυσόμενα Μοναστήρια, ἀλλὰ τιμιωτάτην ἐν σύμπαντι τῷ χριστιανικῷ κόσμῳ ἀνεδείκνυον πάντοτε τὰ ἱερὰ Προσκυνήματα. «*Ἡ τοῦ Χριστοῦ δύναμις εἴλκε τοὺς ἀπὸ περάτων γῆς εἰς Ἱεροσόλυμα, ὥστε ἰδεῖν ποῦ μὲν ἐτέχθη, ποῦ δὲ ἐτάφη ποῦ δὲ ἐσταυρώθη*»⁷³. Ἐν τοῖς Προσκυνήμασιν ἀνεπτύχθη ἡ θεία λειτουργία ἐπὶ τῶν ἀρχαίων καὶ ἀποστολικῶν αὐτῆς βάσεων καὶ ἐμορφώθησαν αἱ ἐορταὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ, διὰ τῆς ἐπὶ τόπου ἀναπαραστάσεως τῶν μεγάλων γεγονότων καὶ ἱερῶν ἀναμνήσεων αὐτοῦ. Διὰ τῆς πνευματικῆς δὲ ταύτης κινήσεως ἡ Ἱερουσαλήμ, μεγαλυνομένη ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου, προὔκαλει ἀμετάπτωτον τὴν προσοχὴν αὐτοῦ.

Καὶ ὑπελείποντο μὲν εἰσέτι ἐν Παλαιστίνῃ πολλοὶ ἔθνηκαὶ Ἕλληνες καὶ Ἰουδαῖοι, ἀδιαλείπτως ταρασσόμενοι· οὕτω δὲ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐπανεστάτησαν οἱ ἐν Διοκαιοσαρεία Ἰουδαῖοι, προκαλέσαντες τὴν καταστροφὴν τῆς πόλεως ἐκείνης ὑπὸ τοῦ περιστεύλαντος τὴν ἐπανάστασιν στρατοῦ· ἀλλ' αἱ ἕνεκα τοῦ Ἀρειανισμοῦ μεγάλαι ταραχαὶ τῆς καθόλου Ἐκκλησίας συνεπικατέλαβον καὶ τὴν Ἐκκλησίαν Ἱεροσολύμων. Ὁ Κύριλλος τοῖς τῷ ὁμοουσίῳ στοιχοῦσιν εἶπετο, ἀλλ' ὁ Ἀκάκιος «*τὰ Ἀρείου δογματίζων*» ἦν⁷⁴, ζητῶν, παντὶ σθένει, νὰ ἐκτοπίσῃ αὐτὸν ἐξ Ἱεροσολύμων. Κατὰ τὰς εἰδήσεις δὲ τῶν ἀρχαίων ἱστορικῶν⁷⁵ αἰτία, πρὸς ταῖς ἄλλαις, τῆς μεταξὺ αὐτῶν διαστάσεως ὑπῆρξε καὶ τὸ ζήτημα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐπικρατήσεως ἐν Παλαιστίνῃ. Ὁ Ἀκάκιος, ποιούμενος χρῆσιν τοῦ Μητροπολιτικοῦ αὐτοῦ δικαιώματος, ἐκάλεσε τὸν Κύριλλον εἰς Καισάρειαν, πρὸς δίκην, κατηγορῶν αὐτοῦ ἐπὶ καταφρονήσει τοῦ μητροπολιτικοῦ ἀξιώματος τοῦ Ἐπισκόπου Καισαρείας, ἐπὶ κακοδοξία, καὶ ἐπὶ ἀπεμπολήσει ἱερῶν σκευῶν καὶ ἀμφίων τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως, ἐν καιρῷ λοιμοῦ⁷⁶. Καὶ ἐπειδὴ ὁ Κύριλλος, ἐν διαρκείᾳ δύο ἐτῶν, πολλάκις προσκληθεὶς, δὲν ἐνεφανίσθη πρὸς τὸν ὄντως κακόδοξον Μητροπολίτην Καισαρείας⁷⁷, οὗτος καθήρεσε μὲν αὐτὸν καὶ τῷ 358 ἐξεδίωξεν ἐξ Ἱεροσολύμων, διορίσας τοποτηρητὴν τὸν

⁷² *Σωζόμενος*, Ἐκκλ. ἱστορία IV, 5. *Φιλοστόργιος*, Ἐκκλ. ἱστορία III, 26. καὶ ἄλλ. Πρβλ. *Φιλαρέτου*, *Τσερνιόβου*, Ἱστορικὴ Διδασκαλία περὶ τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, ἐν Ἱερουσαλὴμ 1886, B, 140, 141.

⁷³ *Ἰωάννου Χρυσοστόμου*, Ἑρμηνεία εἰς τοὺς ψαλμοὺς Πατρ. Migne 55, 249.

⁷⁴ *Νικηφόρου Καλλίστου*, Ἐκκλ. ἱστορία IX, 46.

⁷⁵ *Θεοδωρήτου*, Ἐκκλ. ἱστορία II, 26.

⁷⁶ *Σωζόμενος*, Ἐκκλ. ἱστορία IV, 25.

⁷⁷ *Σωκράτης*, Ἐκκλ. ἱστορία II, 40.

Ἐπίσκοπον Ἐλευθερουπόλεως Εὐτύχιον. Ὁ Κύριλλος μὴ ἀναγνωρίζων μὲν τὸ κῦρος τῶν κατ' αὐτοῦ ἀποφάσεων τοῦ Ἀκακίου, ἀλλὰ βία ἐξελαθεὶς ἐξ Ἱεροσολύμων, μετέβη εἰς Ταρσὸν πρὸς τὸν ὁμόφρονα αὐτῷ Ἐπίσκοπον Σιλουανὸν καὶ ἐκεῖθεν ἀπέστειλεν «ἐκκλήτου βιβλίον», ζητήσας ἀνώτερον δικαστήριον, ὅπερ ἐδέχθη ὁ Βασιλεὺς Κωνστάντιος, παρὰ τὴν κρατοῦσαν ἐκκλησιαστικὴν τάξιν, ὡς παρετήρησεν ἀρχαῖος ἱστορικός, παραπέμψας τὴν ὑπόδεσιν τοῦ Κυρίλλου εἰς τὴν ἐν Σελευκείᾳ τῷ 359 συνελθοῦσαν Σύνοδον⁷⁸. Ἐν αὐτῇ ὁ Ἀκάκιος συνετάχθη μετὰ τῶν ἄκρων Ἀρειανῶν, μὴ θελήσας νὰ συμπράξῃ μετὰ τῶν ὀρθοδόξων Ἐπισκόπων. Ὅθεν αὐτὸς μὲν κατεκρίθη ὁ δὲ Κύριλλος ἀθωωθεὶς κατέλαβε μετὰ μικρὸν τὸν θρόνον αὐτοῦ. Προλαβὼν ὅμως ὁ Ἀκάκιος ἐνεκάλεσε τὸν Κύριλλον πρὸς τὸν Βασιλέα Κωνστάντιον, ἡ δ' ἐν Κωνσταντινουπόλει συνελθοῦσα τῷ 360 Σύνοδος τῶν Ἀρειανῶν, μετ' ἄλλων ὀρθοδόξων Ἐπισκόπων, κατεδίκασε καὶ τὸν ἅγιον Κύριλλον, ἐξορισθέντα αὐθις⁷⁹.

Ἀλλὰ διὰ τοῦ Ἰουλιανοῦ τοῦ Παραβάτου (361-363) μεγάλη ἐπῆλθε μεταβολὴ ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς πράγμασι. Καὶ ἠδυνήθη μὲν ὁ ἅγιος Κύριλλος ἀμέσως νὰ ἐπανακάμψῃ εἰς Ἱεροσόλυμα, ἀλλ' εὔρε τὴν Ἐκκλησίαν ἐν μεγάλῃ συγχύσει καὶ ταραχῇ. Πρὸ πάντων ἐξηγέρθησαν οἱ Ἕλληνες ἐθνικοὶ τῆς Γάζης μετὰ φανατισμοῦ ἐπιτιθέμενοι κατὰ τῶν χριστιανῶν, ὧν πολλοὺς ἐβασάνισαν ἢ ἐφόνευσαν. Κατέστρεψαν τὴν παρὰ τὴν Γάζαν Μονὴν τοῦ ἀγίου Ἰλαρίωνος, καταδιώξαντες τοὺς μοναχοὺς, ποικιλαχῶς δ' ἐκάκωσαν τοὺς χριστιανοὺς κατοίκους τοῦ Μαΐουμᾶ, οὗτινος τὰ προνόμια ἀνεκάλεσεν ὁ Ἰουλιανός. Ὁ ἅγιος Ἰλαρίων ἀπῆλθεν εἰς Αἴγυπτον, περιοδεύσας διαφόρους χώρας καὶ τελευτήσας τῷ 371 ἢ 372 ἐν Κύπρῳ⁸⁰. Πολλοὶ τῶν μοναχῶν αὐτοῦ ἐπίσης ἀπῆλθον τῆς Παλαιστίνης φεύγοντες τοὺς φανατικοὺς ἐθνικοὺς. Αἱ βιαιοπραγαὶ ἐπεξετάθησαν εἰς πάσας σχεδὸν τὰς ἑλληνικὰς πόλεις τῆς Παλαιστίνης, ἐντεῦθεν καὶ πέραν τοῦ Ἰορδάνου. Φέρεται δὲ παράδοσις ὅτι, πρὸς τοῖς ἄλλοις, ἐμαρτύρησε τότε ἐν Ἱεροσολύμοις ὁ ἅγιος Ἐπίσκοπος (πιθανῶς Χωρεπίσκοπος) Κυριακός, ὅστις θεωρεῖται, ὡς εἶδομεν, ὡς ὁ ἐργάτης Ἰουδαῖος, ὁ εὐρών τὸν Σταυρόν, κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ περὶ τὸν Γολγοθᾶ καὶ τὸν ἅγιον Τάφον χώρου ἐπὶ τῆς ἁγίας

⁷⁸ Σωκράτης, Αὐτ. Πρὸβλ. Couret, *La Palestine sous les empereurs grecs*, σ. 56. P. B. Ghidouliaou, *Οἱ Πατριάρχαι τῆς Ανατολῆς κατὰ τὴν περίοδον τῶν τεσσάρων πρώτων οἰκουμενικῶν Συνόδων*, (ρωσ.) Παροσλάβ 1908, σ. 383, 384.

⁷⁹ Σωκράτης, Ἐκκλ. ἱστορία II, 42. 44. Θεοδώρητος Ἐκκλ. ἱστορία II, 27. Φιλοστόργιος, Ἐκκλ. ἱστορία V, 1.

⁸⁰ Ἡ μνήμη αὐτοῦ τῇ 21 Ὀκτωβρίου, *Delehaye*, *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae*, σ. 153-154. (Πρὸβλ. Πρεσβ. Ἰωάννου Σπ. Ράμφου, ὁ ἅγιος Ἰλαρίων ὁ μέγας, Ἀγιολογικὰ Μελετήματα, Ζ' ἐν Ἀθήναις 1954, σ. 5 ἐξ.

Ἐλένης⁸¹. Ἐν Ἀσκάλωνι, Σκυθοπόλει καὶ Ἐμμαοὺς κατεστράφησαν τὰ ἱερὰ τῶν χριστιανῶν. Τοὺς φονεύοντας τοὺς χριστιανοὺς ἔθνικούς, ἰδίους τοὺς Γαζαίους, ἀφῆκεν ἀτιμωρήτους ὁ Ἰουλιανός, τοὺς δὲ κατοίκους τῶν Βόστρων διέταξε νὰ ἐκδιώξωσι τὸν διαπρεπῆ αὐτῶν Ἐπίσκοπον Τίτον († 374) σπουδαιότατον ἐκκλησιαστικὸν συγγραφέα⁸², διότι ἐμήνυσεν εἰς τὸν Ἰουλιανὸν ὅτι ταῖς προτροπαῖς αὐτοῦ οἱ χριστιανοὶ τῶν Βόστρων κάτοικοι ἔμειναν ἥσυχoi.

Θέλων δὲ ὁ Ἰουλιανὸς νὰ ἐξασθενήσῃ τὸν Χριστιανισμὸν ἐν Παλαιστίνῃ ἐζήτησε νὰ ἐνισχύσῃ οὐ μόνον τὸν ἔθνισμὸν ἀλλὰ καὶ τὸν Ἰουδαϊσμὸν, πoλλὰς χάριτας ἐπιδαφιλεύσας τοῖς Ἰουδαίοις καὶ διατάξας τὴν ἀνοικοδόμησιν τοῦ Ναοῦ τοῦ Σολομῶντος, ἵνα δείξῃ ψευδῆ τοῦ Ἰησοῦ τὴν προφητεῖαν. Τὸ ἐγγείρημα τοῦτο ἐφαίνετο ἐπιτυγχάνον, ὅτε σεισμὸς τό τε οἰκοδόμημα καὶ τοὺς οἰκοδόμους κατέφθειρεν⁸³.

Ἴκανοὶ τῶν ἔθνικῶν ἐπέστρεψαν εἰς τὸν Χριστιανισμὸν. Οὐ μακρὰν δὲ τῆς καταστραφείσης Μονῆς τοῦ ἁγίου Ἰλαρίωνος, ἐν Γεράροις, πλησίον τοῦ χειμάρρου ἐκείνου, ἔνθα, κατὰ τὴν ἁγίαν Γραφήν, κατεσκήνωσαν οἱ Πατριάρχαι Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαάκ, ἵδρυσεν ὁ ἅγιος Σιλβανὸς τῷ 365 τὴν ὁμώνυμον αὐτῷ μονήν, ὡς νέον κέντρον ἱεραποστολικὸν πρὸς διάδοσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ⁸⁴. Δυστυχῶς ὅμως αἱ ἐκ τοῦ Ἀρειανισμοῦ ταραχαὶ ἐξηκολούθουν ἔτι. Ὁ Βασιλεὺς Οὐάλης (364-378) ὑπεστήριξε μὲν τὴν αἵρεσιν, παραπειθόμενος δὲ ὑπὸ τοῦ ἐν Παλαιστίνῃ πρωτοστάτου αὐτῆς, Εὐτυχίου Ἐλευθερουπόλεως, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀκακίου (365), ἠθέλησε νὰ καταδιώξῃ τὸν ἅγιον Κύριλλον. Ὅμως οὗτος ἰδὼν ἐπησχολημένον τὸν Οὐάλεντα ἐν τῇ ἐπαναστάσει τοῦ Προκοπίου, προλαβὼν, κατώρθωσε νὰ ἐκλέξῃ Μητροπολίτην Καισαρείας τὸν Φιλούμενον. Ἀλλὰ μετὰ τὴν καταστολὴν τῆς ἐπαναστάσεως, ἐπεκράτησαν πάλιν οἱ αἰρετικοί. Ὁ Εὐτύχιος γενόμενος Ἐπίσκοπος Σκυθοπόλεως καθήρесе τὸν Φιλούμενον. Καὶ κατώρθωσε μὲν ὁ Κύριλλος ν' ἀποκαταστήσῃ ἐν τῇ Ἐπισκοπῇ Καισαρείας τὸν ἴδιον ἀνεπιθὸν Γελάσιον (367-395) ἄνδρα μεγάλης παιδείας καὶ πολλῶν ἀρετῶν, συγγραφέα Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας⁸⁵, ἀλλὰ βασιλικῷ διατάγματι, ἀπήχθη πάλιν

⁸¹ Ἑλληνικὸν κείμενον τοῦ Μαρτυρίου αὐτοῦ ἴδε ἐν *A. Π. Κεραμέως*, Συλλογῇ Παλαιστινῆς καὶ Συριακῆς Ἀγιολογίας, Πετροῦπολις 1907, σ. 164-172, συριακὰς δὲ κοπτικὰς καὶ αἰθιοπικὰς μεταφράσεις ἐκδεδομένας ὑπὸ *J. Guidi* ἐν *Revue de l' Orient Chrétien* 1904, σ. 79-95, 311-332. 1906, σ. 337-351.

⁸² *O. Bardenhewer*, *Patrologie*, σ. 283.

⁸³ *Χρυσστόμου Α. Παπαδοπούλου*, Ἱστορικὰ μελέται, σ. 109.

⁸⁴ *Σωζόμενος*, Ἐκκλ. ἱστορία VI, 32. Πρβλ. IX, 17.

⁸⁵ *Γερωνύμου*, *De viris illustribus* c. 130. - *Ἐπιφανίου Αἰρ.* 73, 37. - *Θεοδωρήτου*, Ἐκκλ. ἱστορία V, 8. Τὴν Ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν τοῦ Γελασίου ἀνέγνω ὁ Φώτιος, Βιβλιοθ. Ἀναγν. 89 ἔχουσαν ἐν ἀρχῇ «Προοίμιον Ἐπισκόπου Καισαρείας Παλαιστίνης εἰς τὰ μετὰ τὴν Ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν Εὐσεβίου τοῦ Παμφίλου». *A. Glas*, *Die Kirchengeschichte de Gelasios van Kaisareia die vorlage für die beidenz letüten*

130 εἰς τὴν ἔξορίαν τῷ 367, εἰς δὲ τὴν Ἐπισκοπὴν Καισαρείας ὑπεισέδου ὁ αἰρετικὸς Εὐζώιος⁸⁶.

Κατὰ τὴν ἀπουσίαν αὐτοῦ ἐξ Ἱεροσολύμων μεγάλη ἀκαταστασία καὶ ταραχὴ ἐπεκράτησε· διότι, δυστυχῶς, πλὴν τῶν πολλῶν αἰρετικῶν, καὶ τινες τῶν ὀρθοδόξων, ἔνεκα τῶν κατὰ τοῦ ἁγίου Κυρίλλου ἐκτοξευομένων κατηγοριῶν, δὲν ἤθελον νὰ ἀναγνωρίσωσιν αὐτὸν ὡς Ἐπίσκοπον. Καὶ ἐπανῆλθε μὲν οὗτος τῷ 379 ὀριστικῶς εἰς τὴν ἔδραν αὐτοῦ, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Οὐάλεντος, ἀλλ' ἡ πρὸς αὐτὸν ἀντίθεσις ἐξηκολούθησε. Τούτου ἔνεκα ἡ τῷ ἔτει ἐκείνῳ συνελθοῦσα ἐν Ἄντιοχείᾳ Σύνοδος ἀπέστειλε τὸν ἅγιον Γρηγόριον Νύσσης († μετὰ τὸ 394) πρὸς κατευνασμὸν τῶν ταραχῶν. Μεταβὰς οὗτος τῷ 380 εἰς τὴν ἁγίαν Πόλιν, ἀλλὰ μηδὲν κατορθώσας, ἀπῆλθεν ἀπογοητευμένος, μετὰ βαρυθυμίας περιγράψας ὕστερον τὴν ἐν Ἱερουσαλήμ ἀκαταστασίαν⁸⁷. Οὐχ ἤττον ὁ ἅγιος Κύριλλος διὰ τῆς προσηνείας αὐτοῦ καὶ τῆς ἀγαθότητος, κατώρθωσε νὰ ἐλκύσῃ πρὸς ἑαυτὸν οὐ μόνον τοὺς ὀρθοδόξους ἀλλὰ καὶ πολλοὺς τῶν αἰρετικῶν, κατευνάσας τὰς ἐξ αὐτῶν ἔριδας⁸⁸. Ἦδη δὲ καὶ ὁ εὐσεβὴς Βασιλεὺς Θεοδόσιος Α΄ (379-395), περὶ οὗ λέγεται ὅτι ἐπεσκέφθη τοὺς ἁγίους Τόπους, καὶ διὰ πολλῶν ἀναθημάτων ἐκόσμησεν αὐτούς, συνεκάλει τὴν Β΄ Οἰκουμενικὴν Σύνοδον τῷ 381, εἰς ἣν προσῆλθε καὶ ὁ ἅγιος Κύριλλος. Ἡ Σύνοδος αὕτη, καταδικάσασα τὰς αἱρέσεις, αἵτινες ἐκ τοῦ Ἀρειανισμοῦ ἐξεπήγασαν, πανηγυρικῶς ἀνεκήρυξε τοὺς ὑπὲρ τῆς ὀρθοδοξίας ἀγῶνας τοῦ ἁγίου Ἐπισκόπου Ἱεροσολύμων, εἰποῦσα «*Τῆς δὲ γε Μητρὸς ἀπασῶν τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις τὸν αἰδεσιμώτατον καὶ θεοφιλέστατον Κύριλλον Ἐπίσκοπον εἶνε γνωρίζομεν, κανονικῶς μὲν παρὰ τῶν τῆς Ἐπαρχίας χειροτονηθέντα πάλαι καὶ πλεῖστα πρὸς τοὺς Ἀρειανοὺς ἐν διαφόροις τόποις ἀθλήσαντα*»⁸⁹. Τοῦτο ὑπῆρξε τὸ κάλλιστον ἐγκώμιον τῆς ὅλης δράσεως τοῦ ἁγίου Κυρίλλου. Εἶνε ἀληθές, ὅτι κατὰ τὰς τρεῖς ἐπανειλημμένας ἔξορίας αὐτοῦ πολλαὶ συνέβησαν ταραχαὶ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ Ἱεροσολύμων καὶ διάφοροι αἰρετικοὶ τὸν ἐπισκοπικὸν αὐτῆς κατέλαβον θρόνον⁹⁰, ἀλλ' ἡ ἐν τῇ

Bücher der Kirchengeschichte Rufius, Leipzig 1914. Loeschcke, Das Syntagma des Gelasius Cyzicenus, Bonn 1906, σ. 6 ἐξ.

⁸⁶ Ἱερωνύμου, De viris illustribus c. 122. Ρουφίνου, Historia Ecclesiastica I, 37.

⁸⁷ Πρβλ. καθόλου Κωνσταντίνου Οἰκονόμου, Σιωνίτης Προσκυνητής, ἦτοι τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Γρηγορίου Ἐπισκόπου Νύσσης αἰ περὶ τῶν Ἱεροσολύμων διαλαμβάνουσαι δύο ἐπιστολαὶ μετὰ σημειώσεων καὶ παραρτήματος... Ἀθήνησι 1850.

⁸⁸ Παλλαδίου, Ἐλενοπούλεως, Λαυσαϊκὴ ἱστορία (ἐκδ. Butler) κεφ. 46 (118).

⁸⁹ Θεοδορήτου, Ἐκκλ. ἱστορία II, 28.

⁹⁰ Παρὰ τοῖς διαφόροις ἱστορικοῖς δὲν ὑπάρχει συμφωνία περὶ τῶν αἰρετικῶν τούτων Ἐπισκόπων, ἄλλων ἄλλως αὐτοὺς ὀνομαζόντων. Πρβλ. οὐχ ἤττον Σωκράτους Ἐκκλ. ἱστορ. II, 45. Σωζομένου, Ἐκκλ. ἱστορ. IV, 30.

ὀρθοδοξία ἐμμονὴ τοῦ ἁγίου Κυρίλλου καὶ οἱ ὑπὲρ αὐτῆς ἀγῶνες αὐτοῦ προέβαλον πάντα κίνδυνον.

Ἐξηκολούθησε δ' ἐπ' αὐτοῦ καὶ δι' αὐτοῦ προαγομένη εἰς ἀκμὴν ἡ Ἐκκλησία Ἱεροσολύμων⁹¹. Ὁ μοναχικὸς βίος προὐκάλει πλείστους ὀπαδοὺς οὐ μόνον ἐκ τῆς Ἀνατολῆς ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς Δύσεως, ὁπόθεν καὶ ἄνδρες καὶ γυναῖκες προσήρχοντο εἰς Παλαιστίνην⁹². Μεταξὺ τούτων διεκρίνοντο οἱ δύο λόγιοι Πρεσβύτεροι ὁ Ρουφῖνος († 410) καὶ ὁ Ἱερώνυμος († 420), ὧν ὁ πρῶτος τῷ 375 μετέβη εἰς Ἱεροσόλυμα, μετὰ τῆς ῥωμαίας δεσποίνης Μελάνης, πρεσβυτέρας, ἧτις ἴδρυσεν τῷ ἔτει ἐκείνῳ Μοναστήριον ἐπὶ τοῦ ὄρους τῶν Ἐλαιῶν, ὁ δεῦτερος μετέβη βραδύτερον, τῷ 386, μετὰ τῆς Παύλας καὶ τῆς τρίτης θυγατρὸς αὐτῆς Εὐστοχίου, ιδρύσας Μοναστήριον ἐν Βηθλεέμ, παρὰ τὸ ὁποῖον τῷ 386 ἢ 389 ἴδρυσεν Μοναστήριον καὶ ἡ Παῦλα. Ἀμφότεροι οἱ λατῖνοι Πρεσβύτεροι διεκρίνοντο ἐπὶ τῇ πολυμαθεῖ ἑλληνομαθεῖα αὐτῶν καὶ ἐπὶ τῇ ἀγάπῃ πρὸς τὸν μέγαν Διδάσκαλον τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας Ὁριγένην, ἐπιδοθέντες εἰς μελέτην καὶ μετάφρασιν τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ καὶ ἄλλων ἐλλήνων Θεολόγων⁹³. Τούτοις προσετέθη, μερὰ μικρὸν, καὶ ὁ ἱστορικὸς Παῦλος Ὁρώσιος, ἐξ Ἰσπανίας ὀρμώμενος, ὁ δὲ Μ. Βασίλειος († 379), ἐπισκεφθεὶς τὰς Μονὰς τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Παλαιστίνης, περιέγραψε τὸν ἐν αὐταῖς βίον, ὃν ἐπὶ τὸ τελειώτερον διεκανόνισεν. Αἱ διατάξεις αὐτοῦ ἐτέθησαν ὡς βάσις καθόλου τοῦ μοναχικοῦ βίου. Ἐν Παλαιστίνῃ, ἔνθα ἤρξατο ἤδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης ἀντίθεσις τις μεταξὺ τοῦ ἀναχωρητικοῦ καὶ τοῦ κοινοβιακοῦ βίου, ἔμελλον ν' ἀναφανῶσι ἄνδρες μεγάλοι, ἀντιπρόσωποι ἀμφοτέρων τῶν εἰδῶν τούτων τοῦ μοναχικοῦ βίου. Ὑπῆρχον δὲ νῦν πολλοὶ μοναχοὶ καὶ ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Ἱερουσαλήμ καὶ δὴ ἐν τῷ Ναῶ τῆς Ἀναστάσεως, ἐπιτελοῦντες ἀδιαλείπτως τὰς ἐν αὐτῷ τελετὰς καὶ ἀγρυπνίας κατὰ τὰς περιγραφὰς τῆς Σιλβίας ἢ Αἰδερίας⁹⁴, ἧτις ἐπίσης κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐπισκεφθεῖσα τοὺς ἁγίους Τόπους διέγραψεν ἐν τῷ Ὀδοιπορικῷ αὐτῆς,

⁹¹ Couret, La Palestine σ. 84 ἐξ.

⁹² Παλλαδίου Ἐλενουπόλεως, Λαυσαϊκὴ ἱστορία κεφ. 43-46. (103. 104. 113. 117. 118) 48-55 (106-112) Σωζομένου, Ἐκκλ. ἱστορ. VI, 32.

⁹³ Ὁ Ἱερώνυμος ἴδρυσεν καὶ Σχολὴν ἐν Βηθλεέμ πρὸς διδασκαλίαν τῆς ἐλληνικῆς καὶ λατινικῆς γλώσσης. Πρβλ. καθόλου περὶ τῆς ἐν Παλαιστίνῃ δράσεως αὐτοῦ A. Thierry, St Jérôme, la société chrétienne à Rome et l' emigration romaine en Terre Sainte, Paris 1867, 2 vols. Ἐξεδόθη τὸ τρίτον τῷ 1876 μετεφρασθὲν καὶ εἰς τὴν ἐλληνικὴν ὑπὸ Ε. Σταματιάδου.

⁹⁴ Meister, De itineraio Aetheriae abbatissae perperam nomini s. Silviae addicto, ἐν Reinisches Museum für Philologie B. LXIV, Heft 3, σ. 337-392, Frankfurt a. M. 1900. Κατὰ τὸν Meister ἡ Αἰδερία ἐπεσκέφθη τοὺς ἁγίους τόπους μετὰ τὸ 533 καὶ μέχρι τοῦ 544. Bludau, Die Pilgerreise der Aetheria, Paderbon, 1917, Ἀρχαῖα... Ὀδοιπορικά, ὑπὸ Κλεόπα Κοικυλίδου καὶ Ἰω. Φωκυλίδου, Ἐν Ἱεροσολύμοις 1912, σ. 28 ἐξ.

άνωνύμως διασωθέντι, ζωηράν εικόνα τῆς ἐν Ἱερουσαλήμ θρησκευτικῆς ζωῆς⁹⁵, συμπληρουμένην ὑπὸ τῶν Κατηγήσεων τοῦ ἁγίου Κυρίλλου.

ΤΕΛΕΤΑΙ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ

Κατὰ τὰς εἰδήσεις ἀμφοτέρων αἱ καθημεριναὶ Ἀκολουθίαι τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως ἤρχοντο περὶ τὰς μεσονυκτίους ὥρας, μετὰ τὴν πρώτην ἀλεκτροφωνίαν, ὅποτε ἤνοιγον αἱ πύλαι καὶ τῶν τριῶν Ναῶν τῆς Ἀναστάσεως, τοῦ Μαρτυρίου καὶ τοῦ Σταυροῦ, εἰσῆρχοντο δὲ πάντες οἱ μοναχοὶ καὶ αἱ παρθένοι καὶ ἐκ τῶν λαϊκῶν οἱ ἐπιθυμοῦντες, νὰ ἐπαγρυπνήσωσι μέχρι πρωΐας. Ψαλμοὶ καὶ ἀντίφωνα ἠδόμενα ὑπὸ τῶν μοναχῶν καὶ εὐχαὶ ἀπαγγελλόμεναι ὑπὸ τῶν ἐφημερευόντων Πρεσβυτέρων ἀπήρτιζον τὴν μεταμεσονύκτιον τελετὴν, ἅμα δὲ τῇ χαραυγῇ ἐψάλλοντο τὰ ἱερὰ ἄσματα τοῦ ὄρθρου, ἅτινα συνίσταντο ἐκ ψαλμῶν τοῦ Δαυΐδ. Πάντως δὲ ἐψάλλοντο, καὶ ἱεροὶ τινες ὕμνοι, οἵτινες περιεῖχον στίχους ἐκ τῶν τοῦ Δαυΐδ ψαλμῶν προφητικῶν περὶ τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου, τοῦ ἡλίου τῆς Δικαιοσύνης. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ὄρθρινῶν τούτων ψαλμῶν κατήρχετο ἐκ τοῦ Ἐπισκοπείου εἰς τὸν Ναὸν ὁ Ἐπίσκοπος Ἱεροσολύμων· ἄδηλον δὲ ἂν καθ' ἐκάστην ἐτέλει τὴν λειτουργίαν ἢ μόνον κατὰ Τετάρτην, Παρασκευὴν, Σάββατον, Κυριακὴν καὶ κατὰ τὰς ἡμέρας τῶν ἑορτῶν τῶν μαρτύρων, ἄδηλον δ' ὡσαύτως ἐν τίνι κυρίως συνίστατο ἡ ὄρθρινὴ ἀκολουθία, καθ' ἧς ἡμέρας δὲν ἐτελεῖτο ἡ λειτουργία. Ἐτελεῖτο δὲ καθ' ἐκάστην ἐν τῷ Ναῷ, πλὴν μεταμεσονυκτίου καὶ ὄρθρινῆς ἀκολουθίας, ἢ στ' ὥρα περὶ τὴν μεσημβρίαν καὶ ἢ θ' ὥρα τῇ 3 μ.μ. κατερχομένου τοῦ Ἐπισκόπου εἰς τὸν Ναὸν τῆς Ἀναστάσεως καὶ ἀπαγγέλοντος εὐχὰς τινὰς ὑπὲρ τῶν πιστῶν μετὰ τὰς ψαλμωδίας τῶν μοναχῶν. Περὶ δὲ ὥραν 4^{ην} ἐκάστης ἡμέρας ἐτελεῖτο τὸ Λυχνικόν, ἠνάπτοντο ἐν τῷ Ναῷ φῶτα ἐκ τοῦ ἀσβέστου διατηρουμένου ἐπὶ τοῦ Παναγίου Τάφου φωτός, ἐψάλλοντο ἑσπερινοὶ ψαλμοὶ καὶ μακρὰ ἀντίφωνα, κατήρχετο ὁ Ἐπίσκοπος εἰς τὸν Ναὸν τῆς Ἀναστάσεως μετὰ τῶν Πρεσβυτέρων καὶ ἴστατο, μετὰ τὴν

---

⁹⁵ Ἐκδοσις *Camurrini* 1884 καὶ 1888, *Potialowsky*. 1889 μετὰ μεταφράσεως, *Πρόβλ. Χρυσοστόμου Α. Παπαδοπούλου*, (Αρχιεπ. Ἀθηνῶν). Αἱ τελεταὶ τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων κατὰ τὸν δ' αἰῶνα, καὶ ἐν «Νέα Σιών» Α, 2 ἐξ.

λῆξιν τῶν ἱερῶν ἁσμάτων, πρὸ τοῦ σπηλαίου τοῦ ἁγίου Τάφου, εἷς δὲ τῶν
 διακόνων ἐμνημόνευε τὰ ὀνόματα τῶν πιστῶν καὶ ὁ χορὸς τῶν παίδων ἔψαλλε,
 Κύριε ἐλέησον. Μετὰ τοῦτο ὁ Ἐπίσκοπος ἀπήγγελεν εὐχάς, πρῶτον ὑπὲρ
 πάντων τῶν χριστιανῶν, δεύτερον ὑπὲρ τῶν Κατηχουμένων καὶ τρίτον ὑπὲρ
 τῶν πιστῶν, ὕστερον δὲ ψάλλοντες καὶ λιτανεύοντες μετέβαινον πάντες εἰς
 τὸν Σταυρὸν ἐναλλάξ καὶ εἰς τὰ δύο τμήματα τοῦ Ναοῦ ἐκείνου, καταπεφωτι-
 σμένου ὄντως τὴν ὥραν ἐκείνην, ἔνθα καθ' ὅμοιον τρόπον ἀπηγγέλοντο ὑπὲρ
 τῶν κατηχουμένων καὶ τῶν πιστῶν εὐχαί, πάντες δὲ ἠσπάζοντο τὴν δεξιὰν τοῦ
 εὐλογοῦντος αὐτοὺς Ἐπισκόπου καὶ ἀπελύοντο. Τοιαῦται ἦσαν αἱ καθημερι-
 ναὶ τελεταὶ ἐν διαρκείᾳ ἀπάσης τῆς ἑβδομάδος. Τῇ δὲ νυκτὶ τοῦ Σαββάτου
 συνηθροίζετο ὁ λαὸς εἰς τὴν παρὰ τὴν Ἀνάστασιν Βασιλικὴν πρὸ τῆς
 ἀλεκτροφωνίας, ἐπειδὴ ὑπῆρχε συνήθεια αἱ πύλαι τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσε-
 ως νὰ μὴ ἀνοίγῃσι πρὸ τῆς ὥρας ἐκείνης, ἕκαστος δ' ἔσπευδε νὰ φθάσῃ πρὸ
 αὐτῆς. Ἱερὰ ἄσματα καὶ ἀντίφωνα, διακοπτόμενα ὑπὸ σχετικῶν εὐχῶν τῶν ἱε-
 ρέων, ἀνεμέλποντο ὑφ' ὅλου τοῦ λαοῦ καὶ τῶν μοναχῶν κατὰ τὰς νυκτερινὰς
 ἐκείνας ὥρας, ἅμα δὲ τῇ πρώτῃ ἀλεκτροφωνίᾳ κατήρχετο ὁ Ἐπίσκοπος ἐκ
 τοῦ Ἐπισκοπείου καὶ συνεισήρχετο μετὰ τῶν πιστῶν εἰς τὸν Ναὸν τῆς Ἀνα-
 στάσεως, ὅστις ἦτο ἤδη κατάφωτος. Εἷς τῶν Πρεσβυτέρων ἔψαλλε ψαλμόν,
 ὑπηχοῦντος τοῦ λαοῦ τὰς ἀκροστιχίδας, καὶ ἀπηγγέλετο εὐχή, τοῦτο ἐπανε-
 λαμβάνετο δις καὶ ἐμνημονεύοντο τὰ ὀνόματα τῶν πιστῶν. Καθ' ὅλην τὴν δι-
 ἀρκειαν τῆς ἀκολουθίας ταύτης ὁ Ἐπίσκοπος ἠύρισκετο ἐντὸς τοῦ Σπηλαίου
 τοῦ Παναγίου Τάφου, ἔνθα προσήχετο· καὶ ἡ ὥρα δὲ καὶ ὁ τόπος ἐνῶ ταῦτα
 ἐτελοῦντο, πάντων δὲ μάλιστα ἡ κοινὴ τοῦ λαοῦ καὶ τῶν μοναχῶν ψαλμῳδία,
 ἀπερίγραπτον ἐνέπνεον τὴν συγκίνησιν, ὡς ἔλαβεν ἀφορμὴν ὁ ἅγιος Κύριλλ-
 λος νὰ ὑποδείξῃ ἐν ταῖς Κατηχήσεσιν αὐτοῦ. Μετὰ τὸ τέλος τῶν ψαλμῶν καὶ
 τῶν εὐχῶν ἐκ τοῦ Σπηλαίου τοῦ Παναγίου Τάφου ἀνεγίνωσκεν ὁ Ἐπίσκοπος
 τὸ Εὐαγγέλιον τῆς Ἀναστάσεως, ἐν βαθυτάτῃ κατανύξει. Ὑστερον δὲ τούτου
 ὁ Ἐπίσκοπος ἐν ψαλμοῖς καὶ ὕμνοις συνοδευόμενος ὑπὸ τοῦ λαοῦ μετέβαινεν
 εἰς τὸν ναὸν τοῦ Σταυροῦ, ἔνθα ἐτέλει εὐχὴν ὑπὲρ τῶν πιστῶν καὶ ἀπέλυεν
 αὐτοὺς, ἀσπαζομένους τὴν δεξιὰν αὐτοῦ. Οἱ μοναχοὶ τοῦ ἁγίου Τάφου καὶ οἱ
 ἀεννάως ἀγρυπνοῦντες ἐν τῷ Ναῷ κληρικὸὶ ἐξηκολούθουν μέχρι τῆς πρωΐας
 τὴν ἀγρυπνίαν, ψάλλοντες ψαλμοὺς καὶ ἀντίφωνα περὶ τοῦ ἁγίου μνήματος,
 παρέμενον δ' ἐν τῷ Ναῷ καὶ ὅσοι τῶν λαϊκῶν ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν ἠδελον
 νὰ συναγρυπνήσωσι μέχρι τῆς πρωΐας. Περὶ ὥραν 8 ἢ 9 τῆς Κυριακῆς ἤρχε-
 το μετὰ τῶν Πρεσβυτέρων ὁ Ἐπίσκοπος εἰς τὸν Γολγοθᾶν, ἔνθα ἐτέλει τὴν
 λειτουργίαν τῶν Κατηχουμένων. Μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τῶν ἁγίων Γραφῶν καὶ
 τὸ κήρυγμα τοῦ θείου λόγου ὑπὸ τε τῶν Πρεσβυτέρων καὶ τοῦ Ἐπισκόπου,
 ἤρχοντο πάντες ἐκ τοῦ Γολγοθᾶ εἰς τὴν Ἀνάστασιν, ἐκτὸς τῶν Κατηχουμένων,

ἐπειδὴ ἐνταῦθα ἐτελεῖτο ἡ λειτουργία τῶν πιστῶν, ἦν περιέγραψεν ὁ ἅγιος Κύριλλος καὶ ἥτις εἶνε ἡ ἀποστολικὴ λειτουργία τοῦ ἁγίου Ἰακώβου.

Ἀρχαιοτάτη ὑπῆρξεν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἑορτὴ ἡ Ἐπιφάνεια καλουμένη ἢ τὰ Ἐπιφάνια, Θεοφάνεια ἢ τὰ Θεοφάνια, ὑποδηλοῦσα οὐ μόνον τὴν κατὰ σάρκα γέννησιν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐν τῷ Ἰορδάνῃ φανέρωσιν αὐτοῦ ὡς Θεοῦ, τούτου δ' ἕνεκα συνεωρτάζοντο αἱ δύο ἑορταί, ἡ τῆς Χριστοῦ γεννήσεως καὶ ἡ τῶν Θεοφανείων, καὶ μόλις ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ δ' αἰῶνος ἐπῆλθεν ὁ χωρισμὸς τῶν δύο ἑορτῶν. Ἐν Ἱεροσολύμοις ἐπεβραδύνθη ὁ χωρισμὸς οὗτος· διότι συνεωρτάζετο ἔτι ἡ ἑορτὴ τῶν Χριστουγέννων μετὰ τῆς Ἐπιφανείας τοῦ Κυρίου τῇ 6 Ἰανουαρίου. Ἐπὶ 8 ἡμέρας δ' ἐπανηγυρίζετο ἡ ἑορτὴ αὕτη ὡς καὶ ἡ τοῦ Πάσχα καὶ ἡ τῆς Πεντηκοστῆς, ἐν Βηθλεὲμ, ὅπου κατὰ τὴν νύκτα ἐν τῷ Σπηλαίῳ τῆς γεννήσεως ἐτέλει ὁ Ἐπίσκοπος Ἱεροσολύμων, ἐπειδὴ ἡ Βηθλεὲμ λίαν μεταγενεστέρως εἶχεν ἴδιον Ἐπίσκοπον, τὴν λειτουργίαν. Συγχρόνως ὅμως ἐπανηγυρίζετο ἡ ἑορτὴ καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς προσκυνήμασι, κατὰ τὰς τρεῖς πρώτας ἡμέρας ἐν τῷ Γολγοθᾶ, τὴν τετάρτην ἡμέραν ἐπὶ τοῦ ὄρους τῶν Ἐλαιῶν, τὴν πέμπτην ἐν Βηθανίᾳ, τὴν ἕκτην ἐν Σιών, τὴν ἑβδόμην ἐν τῷ Ναῶ τῆς Ἀναστάσεως καὶ τὴν ὀγδόην ἐν τῷ τοῦ Σταυροῦ συνέρρει δὲ κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας ἄπειρον πλῆθος ἐκ τῶν πέριξ εἰς Ἱερουσαλήμ διὰ τὰς πανηγύρεις τῶν ὀκτῶ ἡμερῶν. Κατὰ τὴν διάρκειαν αὐτῶν οἱ μοναχοὶ τῆς Βηθλεὲμ ἀδιαλείπτως ἐλιτάνευον ἐν τῷ Ναῶ αὐτῆς καὶ ἐτέλουν τὰς καθωρισμένας τελετὰς ἐν τῷ ἱερῷ Σπηλαίῳ. Μετὰ τὴν ἀνωτέρω ἑορτήν, ἐν Ἱεροσολύμοις ἐωρτάζετο τῇ 14 Φεβρουαρίου ἡ τῆς Ὑπαπαντῆς ἑορτὴ, ἥτις ἦτο κατ' ἀρχὰς ἐπιτόπιος Ἱεροσολυμιτικὴ ἑορτὴ, ἐπεκράτησε μὲν ἐν τῇ Δύσει τελευτώντος τοῦ ε', ἐν δὲ τῇ Ἀνατολῇ ἀρχομένου τοῦ στ' αἰῶνος. Κατ' αὐτὴν ἐν τῷ Ναῶ τῆς Ἀναστάσεως οἱ πρεσβύτεροι καὶ ὁ Ἐπίσκοπος ἠρμήνευον τὸ Εὐαγγέλιον τῆς ἡμέρας, ἐτέλουν δὲ τὴν θείαν λειτουργίαν μετὰ ἐκκλησιαστικῆς τάξεως ὁμοίας πρὸς τὴν τοῦ ἁγίου Πάσχα, ἥτις ἦτο ὅλως ἐξαιρετικῶς πανηγυρικὴ, ὡς καὶ σήμερον.

Αὕτη βεβαίως ἦτο ἡ μεγίστη τῶν ἑορτῶν, ἀλλὰ προηγεῖτο αὐτῆς ἡ νηστεία τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς, ἥτις ἐν διαρκείᾳ ὀκτῶ ἑβδομάδων ἐτελεῖτο ἐν Ἱεροσολύμοις μόνον ἐπὶ 41 ἡμέρας, διότι ἀπηγορεύετο ἡ νηστεία κατὰ Σάββατον καὶ Κυριακὴν, πλὴν τοῦ Μ. Σαββάτου, οὕτως ὥστε ἐπὶ δύο ἡμέρας καθ' ἐκάστην ἑβδομάδα διεκόπτετο ἡ νηστεία. Τακτικὴ νηστεία ἦτο κυρίως τὸ τρώγειν ἅπαξ τῆς ἡμέρας μόνον· ἀλλ' ὑπῆρχεν μεγάλη ποικιλία ἐν τῇ τηρήσει αὐτῆς. Οὗτ' ἐπνηοῦντο οἱ ὑπερβολικῶς νηστεύοντες, οὗτ' ἐψέγοντο οἱ ὀλίγον νηστεύοντες, διότι ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ καθήκοντος τῆς νηστείας ἐξηρτᾶτο ἐκ τῆς πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς καταστάσεως ἐκάστου. Αἱ ἀκολουθίαι τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς διεξήγοντο ὡς ἐξῆς. Κατὰ τὴν Κυριακὴν ἐτελεῖτο ἡ συνήθης μεταμεσονύκτιος καὶ

πρωϊνὴ τελετὴ, ἣν ἐπηκολούθει λειτουργία, οὐχὶ ἐν τῇ Ἀναστάσει, ἀλλ' ἐν τῷ Γολγοθᾶ. Τὰς καθημερινάς, πλὴν τῆς 6^{ης} καὶ 9^{ης} ἐκκλησιαστικῆς ὥρας προσετίθετο καὶ ἡ 3^η ὥρα, δις δὲ τῆς ἐβδομάδος, κατὰ τὴν Τετάρτην καὶ τὴν Παρασκευὴν, ἡ 9^η ὥρα (περὶ τὴν 3^{ην} μ.μ.) ἐτελεῖτο ἐν Σιών· διότι ἄλλως τε συνήθως ἡ ὥρα αὕτη ἐτελεῖτο ἐκεῖ καὶ κατὰ τὸν λοιπὸν χρόνον, οὐχὶ δὲ μόνον κατὰ τὴν Μ. Τεσσαρακοστὴν, ἐκτὸς ἐὰν κατὰ Τετάρτην καὶ Παρασκευὴν συνέπιπεν ἑορτὴ μάρτυρός τινος. Κατὰ τὴν Μ. Τεσσαρακοστὴν τὸ κήρυγμα τοῦ θείου λόγου ὑπὸ τῶν Πρεσβυτέρων καὶ τοῦ Ἐπισκόπου ἐγίνετο καὶ κατὰ τὴν Τετάρτην καὶ Παρασκευὴν ἐν Σιών. Μετὰ δὲ τὴν ἐκεῖ τελουμένην 9^η ὥραν, ἐν ψαλμωδίαις συνώδευεν ὁ λαὸς τὸν Ἐπίσκοπον εἰς τὸν Ναὸν τῆς Ἀναστάσεως, ἔνθα ἐτελεῖτο ἑσπερινὴ Ἀκολουθία, μεθ' ἣν ἅπαξ τῆς ἐβδομάδος, ἦτοι κατὰ Παρασκευὴν, ἐπηκολούθει ἀγρυπνία, τὴν πρωΐαν δὲ τοῦ Σαββάτου ἐγίνετο καὶ ἡ λειτουργία, μεθ' ἣν ὁ Ἀρχιδιάκονος εἰδοποιεῖ τὸν λαὸν ἵνα ᾗ ἕτοιμος κατὰ τὴν 7^{ην} ὥραν πρὸς μετάβασιν εἰς Βηθανίαν. Ἐκεῖ ἐγκαίρως ἤδη συνηδροῖζοντο οἱ μοναχοί, οἵτινες ὑπεδέχοντο καταφθάνοντα ἐν πομπῇ τὸν Ἐπίσκοπον, ἐν τῷ πρώτῳ ναῷ τῆς Βηθανίας, ἔνθα ἡ ἀδελφὴ τοῦ Λαζάρου προὔπηνησε τὸν Κύριον, ἐκεῖ ἐψάλλετο ψαλμός τις καὶ ἐν ἀντίφωνον, ἀνεγινώσκετο τὸ σχετικὸν μέρος ἐκ τοῦ Εὐαγγελίου, μεθ' ὃ ψάλλοντες μετέβαινον εἰς τὸ μνημεῖον τοῦ Λαζάρου. Ἄπειρον πληθὸς κατέκλυζε τοὺς πέριξ λόφους. Μετὰ τὴν καθωρισμένην τελετὴν εἷς τῶν Πρεσβυτέρων, ἐφ' ὑψηλοῦ ἰστάμενος τόπου, ἀνεγίνωσκεν ἐκ τοῦ Εὐαγγελίου τὰ κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Κυρίου καὶ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ τέλει τῶν Πάσχα, ὕστερον δ' ἐν πομπῇ πάντες ἐπέστρεφον εἰς τὸν Ναὸν τῆς Ἀναστάσεως, ἔνθα ἐτελεῖτο ἡ συνήθης ἑσπερινὴ ἀκολουθία. Τὴν ἐπομένην ἡμέραν, μετὰ τὴν ἐν τῷ Ναῷ τῆς Ἀναστάσεως λειτουργίαν, εἰδοποιεῖ τὸν λαὸν ὁ Ἀρχιδιάκονος, ὅτι ἐν διαρκείᾳ τῆς ὅλης Μ. Ἑβδομάδος, καθ' ἐκάστην περὶ ὥραν 9^{ην}, θὰ ἐγίνετο ἡ Σύναξις ἐν τῷ Μαρτυρίῳ, ἀλλ' ὅτι τὴν ἡμέραν ἐκείνην περὶ ὥραν 7^{ην} (ἦτοι τὴν 1 μ.μ.) θὰ μετέβαινον εἰς τὸ ὄρος τῶν Ἐλαιῶν. Ὅντως δὲ κατὰ τὴν ὠρισμένην ταύτην ὥραν κατέφθανε ἐκεῖ ὁ Ἐπίσκοπος εἰς τὸν ναὸν τοῦ ὄρους τῶν Ἐλαιῶν, ἐψάλλοντο ᾄσματα καὶ ἀντίφωνα, ἀνεγινώσκοντο τὰ σχετικὰ μέρη ἐκ τοῦ Εὐαγγελίου, μεθ' ὃ ἀνήρχοντο πάντες εἰς τὸ Ἐμβώμιον, ὡς ἐκαλεῖτο ὁ ἐν τῷ τόπῳ τῆς Ἀναλήψεως ναός, μετὰ δὲ τὰς ἐκεῖ ψαλμωδίας καὶ εὐχὰς περὶ ὥραν 11 (ἦτοι 5 μ.μ.) ἀνεγινώσκετο τὸ Εὐαγγέλιον περὶ τῆς θριαμβευτικῆς εἰσόδου τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς τὴν ἁγίαν Πόλιν. Τότε ἀπὸ τοῦ ὄρους τῶν Ἐλαιῶν πρὸς τὴν Ἱερουσαλὴμ ἐξειλίσσετο μοναδικὴ καὶ ὅλως ἀπερίγραπτος πομπή. Μετὰ βαΐων καὶ κλάδων ἐν χερσὶ προηγεῖτο ὁ λαός, καὶ μάλιστα ἄπειρος πληθὺς παιδίων καὶ αὐτῶν ἔτι τῶν ἀνηλίκων, κρατουμένων ὑπὸ τῶν μητέρων αὐτῶν, ἐπηκολούθει ὁ Ἐπίσκοπος καθήμενος ἐπὶ πώλου ὄνου καὶ περικυκλούμενος ὑπὸ τῶν Πρεσβυτέρων. Ἡ θριαμβευτικὴ πορεία ἐξηγγέλλετο διὰ τῶν χαρμοσύνων, μάλιστα

τῶν παιδικῶν, ἐπιφωνήσεων «Ὡσαννὰ ἐν τοῖς Ὑψίστοις, εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου, ὡσαννὰ ὁ ἐν τοῖς Ὑψίστοις». Λίαν θραδέως περιερχομένη ἢ πομπὴ τὴν Ἱερουσαλήμ κατέληγε πρὸ τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως, εἰς ὃν εἰσῆρχετο μετὰ τοῦ λαοῦ ὁ Ἐπίσκοπος πρὸς τέλεσιν τῆς συνήθους ἐσπερινῆς ἀκολουθίας. Οὕτως ἐτελεῖτο ἐν Ἱεροσολύμοις ἡ ἀνάμνησις ἑνὸς τῶν ἐπεισοδίων τοῦ ἐπιγείου βίου τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, μετὰ τρεῖς περίπου αἰῶνας ἀπὸ τῆς τελέσεως αὐτοῦ ἐν τῇ πραγματικότητι. Ἡ πραγματικότης αὕτη ζῶσα ἀναπαρίστατο διὰ τοιούτων τελετῶν ἐν τοῖς αὐτοῖς ἀγίοις τόποις, ἐν οἷς ἕξων εἰσέτι καὶ ζῶσιν αἱ ἀναμνήσεις τῆς παρουσίας τοῦ Κυρίου. Ὄταν ὁ ἅγιος Κύριλλος, εἶχεν ἀνάγκην ἀπτῶν ἀποδείξεων περὶ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἠδύνατο νὰ στρέψῃ ἀπλῶς τὰ βλέμματα τῶν Κατηχουμένων πρὸς τοὺς περὶ ἀγίους τόπους καὶ νὰ δείξῃ αὐτοῖς ζώσας μαρτυρίας. «Τὸ ξύλον τὸ ἅγιον τοῦ Σταυροῦ μαρτυρεῖ, ἔλεγεν αὐτοῖς... ὁ φοῖνιξ ὁ ἐπὶ τῆς φάραγγος μαρτυρεῖ τὰ βαῖα παρασχὼν τοῖς παισὶ τοῖς τότε εὐφημοῦσι· ἡ Γεδσημανὴ μαρτυρεῖ τὸν Ἰούδαν μονονουχὶ δεικνῶν ἔτι τοῖς νοοῦσιν· ὁ Γολγοθᾶς ὁ ἅγιος οὗτος ὁ ὑπερανειστικῶς μαρτυρεῖ φαινόμενος· τὸ μνήμα τῆς ἀγιότητος μαρτυρεῖ καὶ ὁ λίθος ὁ μέχρι σήμερον κείμενος». Ἐσώζοντο λοιπὸν ζῶντα μνημεῖα τοῦ ἐπιγείου βίου τοῦ Κυρίου ἡμῶν ἐν Ἱεροσολύμοις, ἐντὸς καὶ ἐκτὸς αὐτῆς ἐκάστη γωνία καὶ ἕκαστος τόπος συνεδέετο πρὸς τινὰ ἱερὰν παράδοσιν καὶ ἀνάμνησιν.

Συνωδᾶ τούτοις καὶ αἱ ἄλλαι μὲν τελεταὶ ἀλλ' ἰδιαίτατα αἱ τῆς Μ. Ἑβδομάδος ἦσαν συνεχῆς ἐπιτόπιος πανήγυρις, ἥτις οὐδόλως περιορίζετο μόνον εἰς τὰ συγκινητικὰ ἱερά ἄσματα καὶ εὐαγγελικὰ ἀναγνώσματα, ἀλλ' ἦτο πραγματικὸν προσκύνημα καὶ ἐπίσκεψις τῶν ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Ἱερουσαλήμ ἁγίων τόπων, ἱστορικὴ ἐπὶ τόπου ἀναπαράστασις τῶν παθημάτων καὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Σωτῆρος. Οὕτω δὲ κατὰ τὴν Μ. Δευτέραν ἐτελεῖτο ἐν τῷ Ναῷ τῆς Ἀναστάσεως ὅ,τι ἐτελεῖτο συνήθως κατὰ τὸ λοιπὸν τοῦ χρόνου διάστημα μετὰ τὴν πρώτην ἀλεκτροφωνίαν μέχρι πρωΐας, ἢ τρίτη καὶ ἕκτη ὥρα ὁμοίως ὡς κατὰ τὰς λοιπὰς ἡμέρας τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς, τῇ 9 ὁμως ὥρα συνηθροίζοντο ἐν τῷ Γολγοθᾶ ἔνθα ἔψαλλον καὶ ἀνεγίνωσκον εὐχὰς μέχρι τῆς 1 ὥρας τῆς νυκτός, τελοῦντες ἅμα καὶ τὴν ἐσπερινὴν ἀκολουθίαν. Ἐν ψαλμοῖς καὶ ὕμνοις, συνοδευόμενος ὑπὸ τῶν πιστῶν, μετέβαινεν ὁ Ἐπίσκοπος ἐκ τοῦ Γολγοθᾶ εἰς τὴν Ἀνάστασιν· ἀναγινώσκων δ' ἐκεῖ μετὰ τὰ ἱερά τροπάρια διαφόρους εὐχὰς ἠυλόγει καὶ ἀπέλυε τὸν λαόν. Κατὰ τὴν Μ. Τρίτην, μετὰ τὴν λῆξιν τῆς νυκτερινῆς ταύτης τελετῆς ὁ Ἐπίσκοπος συνοδευόμενος ὑπὸ τῶν πιστῶν μετέβαινεν εἰς τὸ ὄρος τῶν ἐλαιῶν, ἐκεῖ δ' ἐν τῷ Σπηλαίῳ, ἐν ᾧ ἀνεστρέφετο συνήθως μετὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ ὁ Κύριος καὶ ἐδίδασκεν αὐτούς, ἀνεγίνωσκεν ἐκ τοῦ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγελίου τὸ σχετικὸν μέρος μετὰ τῶν λόγων τοῦ Σωτῆρος πρὸς τοὺς μαθητὰς «Γρηγορεῖτε καὶ προσεύχεσθε ἵνα μὴ ἐμπέσητε εἰς πειρασμόν»,

ἀπήγγελλεν εὐχὴν καὶ εὐλογῶν τὸν λαὸν ἀπέλυεν αὐτόν, ἀργὰ δὲ τὴν νύκτα ἐπέστρεφον πάντες εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ. Τὴν Μ. Τετάρτην μετὰ τὴν λήξιν τῆς ἑσπερινῆς ἀκολουθίας ἐν τῷ Γολγοθᾶ μετέβαινον εἰς τὴν Ἀνάστασιν, εἰσήρχετο ὁ Ἐπίσκοπος εἰς τὸ ἅγιον Σπήλαιον, εἷς δὲ τῶν πρεσβυτέρων, πρὸ τῶν καγγέλων ἰστάμενος, ἀνεγίνωσκε τὴν Εὐαγγελικὴν ἀφήγησιν περὶ τῆς προδοσίας τοῦ Ἰούδα, προκαλοῦσης τὰ δάκρυα καὶ τοὺς στόνους τοῦ παρισταμένου λαοῦ. Τὴν Μ. Πέμπτην, πλὴν τῶν συνήθων τελετῶν, περὶ ὥραν 8^{ην} συνηθροίζετο ὁ λαὸς ἐν τῷ Γολγοθᾶ, ἔνθα, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ἐτελεῖτο λειτουργία ὡς καὶ ἐν τῷ Σταυρῷ, περὶ ὥραν δὲ 1^{ην} τῆς νυκτός, κατὰ προειδοποίησιν τοῦ Ἀρχιδιακόνου, ὑμνοῦντες πάντες ἐξήρχοντο εἰς τὸ ὄρος τῶν Ἐλαιῶν· μετὰ δὲ τὰ σχετικὰ ἐκ τῶν Εὐαγγελίων ἀναγνώσματα καὶ διάφορα ἄσματα περὶ τὸ μεσονύκτιον ἀνήρχοντο εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ ὄρους εἰς τὸ Ἐμβώμιον, ὁπόθεν ἀντήχουν τὰ διάφορα ἱερὰ ἄσματα τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ. Ἄμα τῇ πρώτῃ ἀλεκτροφωνία κατήρχοντο εἰς τὰς ὑπωρείας τοῦ ὄρους, ὅπου πάλιν ἄλλα ἱερὰ ἀνεμέλποντο ἄσματα καὶ εὐχαὶ ἀπηγγέλλοντο, ἀνεγινώσκετο δὲ ἐκ τοῦ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίου ἢ ἐν τῷ κήπῳ τῆς Γεθσημανῆς προσευχὴ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν. Λίαν βραδέως ἤρχοντο ὕστερον εἰς τὸν τόπον ἔνθα συνελήφθη ὁ Κύριος ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν καὶ τοῦ Ἰουδαϊκοῦ λαοῦ, ἀνεγινώσκετο δ' ἐκ τοῦ Εὐαγγελίου ἢ ἀφήγησις τῆς συλλήψεως καὶ ἀπαγωγῆς τοῦ Θεανθρώπου, προκαλοῦσης τὰ δάκρυα, τοὺς στόνους καὶ τὰς κραυγὰς τοῦ ὄχλου, ἀντηχούσας μέχρις Ἱεροσολύμων· ἅπαντα δὲ ἡ πομπὴ ἐκείνη, μετὰ φανῶν καὶ λαμπάδων εἰσήρχετο εἰς τὴν ἁγίαν Πόλιν καὶ μετὰ λιτανεῖαν, ἀνὰ τὴν ὄλην πόλιν μετέβαιναν εἰς τὸν Ναὸν τοῦ Σταυροῦ, ἔνθα μέχρι πρωΐας ἐτελεῖτο ἀγρυπνία, παρόντων πάντων τῶν πιστῶν, καὶ ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν καὶ γερόντων καὶ νέων. Περὶ τὴν πρωΐαν ἤδη ἀνεγινώσκετο ἐκ τοῦ Εὐαγγελίου ἢ πρώτη ἀνάκρισις τοῦ Κυρίου ὑπὸ τοῦ Πιλάτου· ὁ δ' Ἐπίσκοπος ὠμίλει πρὸς τὸν λαὸν ζωηρῶς ἐξεικονίζων διὰ τοῦ λόγου αὐτοῦ τὰ πάθη τοῦ Σωτῆρος. Ἐν τῇ κατ' ἐξοχὴν δὲ ἡμέρᾳ τῶν παθῶν, ὁ λαὸς λίαν πρωΐ μετέβαιναν εἰς Σιών καὶ κατησπάζετο τὸ ἀποσωζόμενον ἐκεῖ τεμάχιον τοῦ κίονος, ἐν ᾧ προσδεθεὶς ἐμαστιγώθη ὁ Κύριος. Κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἐτίθετο ἐν τῷ Γολγοθᾶ ἢ ἔδρα τοῦ Ἐπισκόπου καὶ πρὸς αὐτῆς τράπεζα, εἰς ἣν ἐν ἀργυρᾷ θήκη ἐκομίζετο τὸ Τίμιον τοῦ Σταυροῦ ξύλον, ὅπερ κρατούμενον ὑπὸ τοῦ Ἐπισκόπου καὶ περιφρουρούμενον ὑπὸ τῶν διακόνων προσήρχετο καὶ ἠσπάζετο ὁ λαός, ὡς καὶ ἄλλα τινὰ ἱερὰ ἀντικείμενα τῆς Ἰουδαϊκῆς ἀρχαιότητος. Τὴν τελετὴν ταύτην, καθ' ἣν ἐν μεταγενεστέρᾳ ἐποχῇ ἐψάλλετο τρισάγιος ὕμνος, ἐπηκολούθει μετάβασις εἰς τὸν Ναὸν τοῦ Σταυροῦ, ἔνθα ἀπὸ μεσημβρίας μέχρι τῆς 3^{ης} ὥρας ἀνεγινώσκοντο ἐκ τῶν Γραφῶν πάντα τ' ἀναφερόμενα εἰς τὰ πάθη τοῦ Σωτῆρος, διακοπτομένης τῆς ἀναγνώσεως ὑπ' ἀναλόγων εὐχῶν. Κατὰ τὴν τρίτην ὥραν ἀνεγινώσκετο ἐκ τοῦ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίου τὰ κατὰ

τὰς τελευταίας ἀγωνιώδεις στιγμὰς τοῦ Σωτῆρος ἐπὶ τοῦ Σταυροῦ· μετὰ δὲ τὴν ὀρισμένην εὐχὴν μετέβαινον εἰς τὸν Γολγοθᾶν, ἔνθα τὰ τεταγμένα ἐψάλλοντο ἱερὰ ἄσματα καὶ εὐχαὶ ἀναφέροντο πρὸς τὸν Θεόν, ὕστερον δὲ ἤρχοντο εἰς τὴν Ἀνάστασιν, ἔνθ' ἀνεγινώσκετο ἐκ τοῦ Εὐαγγελίου ἢ παρὰ τοῦ Πιλάτου αἴτησις τοῦ σώματος τοῦ Ἰησοῦ πρὸς ἐναπόθεσιν αὐτοῦ ἐν τῷ καινῷ μνημείῳ. Καθ' ὅλην τὴν νύκτα τῆς Μ. Παρασκευῆς πρὸς τὸ Σάββατον ἐτελεῖτο διηλεκτὴς ἀγρυπνία, ὑπὸ τῶν μοναχῶν ἰδίως καὶ τοῦ λοιποῦ κλήρου, κατὰ δὲ τὴν ἡμέραν τοῦ Μ. Σαββάτου, τῇ τρίτῃ καὶ ἕκτῃ ὥρᾳ, ἐτελοῦντο ὅσα καὶ κατὰ τὰς λοιπὰς ἡμέρας τῆς ἐβδομάδος. Μόνον ἡ ἐνάτη ὥρα εἶχε τι τὸ ἐξαιρετικόν· διότι κατ' αὐτὴν οἱ νεόφυτοι χριστιανοί, ἐνδεδυμένοι τὴν λευκὴν αὐτῶν στολήν, συνοδεύοντες τὸν Ἐπίσκοπον ἤρχοντο εἰς τὴν Ἀνάστασιν, ἀπηγγέλλετο ὑπὲρ αὐτῶν πρὸς Θεὸν εὐχή, ἐκεῖθεν μετέβαινον εἰς τὸν Γολγοθᾶν, ἔνθα ἦτο συνηθροισμένον τὸ πολὺ πλῆθος καὶ ἔνθα ἐτελεῖτο ἡ Λειτουργία. Ἐκεῖθεν δὲ κατερχόμενοι πάντες εἰς τὸ ἅγιον Τάφον ἠκροῶντο τοῦ Εὐαγγελικοῦ ἀναγνώσματος περὶ τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Σωτῆρος, ἐτέλει δὲ ὁ Ἐπίσκοπος τὴν Λειτουργίαν καὶ ἀπέλυε τὸν λαὸν λίαν ταχέως, ἵνα μὴ ἐπὶ πλέον καταπονήσῃ αὐτόν, μετὰ τοσαύτας ἀγρυπνίας καὶ τελετὰς τῆς ὅλης μεγάλης ἐκείνης ἐβδομάδος.

Εὐνόητον μεθ' ὁποίας χαρᾶς καὶ πομπῆς ἐτελεῖτο ἡ «*έορτὴ έορτῶν καὶ πανήγυρις πανηγύρεων*», τὸ Πάσχα, εἰς δ' ἀφιερῶντο ὅλαι αἱ ἐφεξῆς ἡμέραι. Ἐτελοῦντο αἱ αὐταὶ τελεταὶ εἰς τὴν Ἀνάστασιν, εἰς τὸν Σταυρόν, εἰς τὸ ὄρος τῶν Ἐλαιῶν, εἰς τὴν Βηθλεέμ, εἰς τὴν Βηθανίαν, οἷα καὶ κατὰ τὴν ὀγδοάδα τῶν ἡμερῶν τῆς Ἐπιφανείας ἢ τῶν Χριστουγέννων. Καθ' ἐκάστην ἐν διαρκείᾳ τῆς ὀγδοάδος τῶν ἡμερῶν τοῦ Πάσχα ὑπῆρχε συνήθεια, μετὰ τὸ γεῦμα, ν' ἀναβαίῃ ὁ Ἐπίσκοπος συνοδευόμενος ὑπὸ τῶν νεοφύτων καὶ μεγάλου μέρους τοῦ λαοῦ καὶ τῶν μοναχῶν εἰς τὸ ὄρος τῶν Ἐλαιῶν, ὁπόθεν μετὰ λαμπαδηφορίας καὶ ψαλμῶν κατήρχετο εἰς τὴν Ἀνάστασιν. Τοιαύτη πομπὴ ἐγένετο καὶ εἰς τὴν Σιών κατὰ τὴν πρώτην ἡμέραν τοῦ Πάσχα, ἀνεγινώσκετο δὲ τὸ Εὐαγγέλιον τῆς πρώτης ἐμφανίσεως τοῦ ἀναστάντος Σωτῆρος τοῖς μαθηταῖς, ἐψάλλοντο τὰ προσήκοντα ἱερὰ ἄσματα καὶ ἀπηγγέλλοντο εὐχαὶ ὑπὲρ τῶν κατηγουμένων καὶ τῶν πιστῶν. Μεγαλυτέρα πομπὴ ἐγένετο πρὸς τὸ ὄρος τῶν ἐλαιῶν καὶ ἐκεῖθεν πρὸς τὴν Ἀνάστασιν κατὰ τὴν ὀγδοὴν ἀπὸ τοῦ Πάσχα ἡμέραν· ἐφθανον δὲ κατὰ τὴν ὥραν τοῦ ἑσπερινοῦ εἰς τὴν Ἀνάστασιν, μετὰ τὴν τέλει τοῦ ὁποίου λιτανεύοντες συνώδευον πάντες τὸν Ἐπίσκοπον εἰς τὴν Σιών, ἔνθ' ἀνεγινώσκετο τὸ Εὐαγγέλιον τῆς νέας ἐμφανίσεως τοῦ Σωτῆρος τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ καὶ τῆς ψηλαφήσεως αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Θωμᾶ. Ἀπὸ τοῦ Πάσχα μέχρι τῆς Πεντηκοστῆς οὐδεὶς ἐνήστευεν ἐν Ἱεροσολύμοις, μάλιστα οὐδὲ κατὰ τὴν Τετάρτην καὶ Παρασκευῆν, καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ ἀποτακτῆται δὲν ἐνήστευον καθ' ὡς ἡμέρας ἐτελεῖτο λειτουργία ἐν Σιών, τὰς λοιπὰς δ' ἡμέρας, τὰς μὲν καθημερινὰς ἐν τῇ Ἀναστάσει, τὰς δὲ ἑορτὰς ἐν τῷ Γολγοθᾶ, διὰ τὴν λειτουργίαν τῶν κατηγουμένων, διὰ δὲ τὴν λειτουργίαν τῶν

πιστῶν ἐν τῇ Ἀναστάσει. Τῇ παραμονῇ τῆς τεσσαρακοστῆς ἀπὸ τοῦ Πάσχα ἡμέρας ἐτελεῖτο ἀγρυπνία, τῇ δ' ἐπαύριον λειτουργία ἐν τῷ Σπηλαίῳ τῆς Βηθλεέμ, μετὰ τὴν λειτουργίαν, πρὸ τῆς ὁποίας, ὡς συνήθως, οἱ πρεσβύτεροι καὶ ὕστερον ὁ Ἐπίσκοπος ἐδίδασκον τὸν λαόν, ἐπανήρχοντο πάντες εἰς Ἱερουσαλήμ. Κατὰ τὴν ἑορτὴν τῆς Πεντηκοστῆς ἐτελεῖτο ἀγρυπνία ἐν τῷ Ναῷ τῆς Ἀναστάσεως, τὴν πρωΐαν ἅπας ὁ λαὸς συνηθροΐζετο ἐν τῷ Γολγοθᾶ, ἔνθα ἐτελοῦντο τὰ συνήθη, ὠμίλουν οἱ πρεσβύτεροι καὶ ὁ Ἐπίσκοπος πρὸ τῆς λειτουργίας, ἥτις ἔληγε περὶ ἐνάτην πρωΐνην ὥραν, ὁπότε μετὰ ψαλμωδιῶν ἅπαντες μετέβαινον εἰς τὴν Σιών. Ἐνταῦθα ἀνεγινώσκετο τὸ σχετικὸν ἐκ τῶν πράξεων περὶ τῆς ἐπιφοιτήσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀνάγνωσμα καὶ ἐτελεῖτο ἡ λειτουργία, ἀφοῦ προηγουμένως ἐκήρυττον τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ οἱ Πρεσβύτεροι. Ἐν τέλει τῆς λειτουργίας εἰδοποιεῖ τὸν λαὸν ὁ Ἀρχιδιάκονος, ὅτι κατὰ τὴν μεσημβρίαν θ' ἀνήρχοντο εἰς τὸ ὄρος τῶν Ἐλαιῶν. Ὅντως δὲ οὐδεὶς χριστιανὸς εὐρίσκετο ἐν Ἱερουσαλήμ κατὰ τὴν ὥραν ἐκείνην, πάντες προσέτρεχον εἰς τὸν τόπον, ἐξ οὗ ἀνελήφθη ὁ Κύριος πρὸς τὸν οὐράνιον αὐτοῦ Πατέρα· μετὰ δὲ τὰ ἄσματα, τὰς εὐχὰς καὶ τ' ἀναγνώσματα, μετέβαινον πρὸς τὸν ἐν ταῖς ὑπωρείαις τοῦ ὄρους ναόν, ἔνθα ἐτελεῖτο ὁ ἑσπερινός. Ἐκεῖθεν ἐν ψαλμωδίαις ἤρχοντο εἰς Ἱερουσαλήμ, περὶ λύχνων ἀφάς. Λαμπαδηφοροῦντες δὲ καὶ ἄδοντες μετέβαινον εἰς τὸν Γολγοθᾶν, ἔνθα μετὰ τὰ ἱερά ἄσματα ἀπηθύνοντο πρὸς τὸν Θεὸν εὐχὰς ὑπὲρ τῶν κατηγουμένων καὶ ὑπὲρ τῶν πιστῶν. Τὰ αὐτὰ ἐτελοῦντο ὕστερον ἐν τῇ Ἀναστάσει, ὅπου μετέβαιναν ἡ πομπὴ καὶ ἐν τῷ Ναῷ τοῦ Σταυροῦ, ὁπόθεν λαμπαδηφοροῦντες καὶ ἄδοντες μετέβαινον πάντες εἰς τὴν Σιών. Ἐνταῦθα ἐψάλλοντο ἄσματα καὶ ἀντίφωνα, ἀνεγινώσκοντο τὰ σχετικὰ Εὐαγγελικὰ ἀναγνώσματα καὶ μετὰ τὰς εὐχὰς ὑπὲρ τε τῶν Κατηγουμένων καὶ τῶν πιστῶν, μόλις ἔληγεν ἡ τελετὴ περὶ τὸ μεσονύκτιον καὶ ἀπελύετο ὁ λαὸς ἀσπασζόμενος τὴν δεξιὰν τοῦ Ἐπισκόπου. Μετὰ τὴν Πεντηκοστὴν ἐξηκολούθει ὁ συνήθης θρησκευτικὸς βίος καὶ αἱ συνήθεις ἐτελοῦντο ἑορταὶ καὶ τελεταί, μεγάλη δ' ἐλογίζετο ἡ ἑορτὴ τῶν Ἐγκαινίων τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως μετὰ τῶν λοιπῶν ναῶν, πανηγυριζομένη τῇ 13 Σεπτεμβρίου, ὡς εἶδομεν. Χιλιάδες μοναχῶν καὶ προσκυνητῶν, μέγας ἀριθμὸς Ἐπισκόπων καὶ κληρικῶν ἐκ Μεσοποταμίας, Συρίας, Αἰγύπτου, Θηβαΐδος καὶ τῶν λοιπῶν ἐπαρχιῶν συνηθροΐζοντο ἐν Ἱεροσολύμοις, ἔνθα ἐπὶ ὀκτὼ ἡμέρας ἐτελοῦντο αἱ αὐταί, οἷαι κατὰ τὴν ὀγδοάδα τοῦ Πάσχα τελεταί. Τοιοῦτος ἦτο ὁ θρησκευτικὸς βίος ἐν Ἱερουσαλήμ, κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, ἐπὶ τοῦ ἁγίου Κυρίλλου.

ΠΤΩΣΙΣ ΤΟΥ ΕΘΝΙΣΜΟΥ ΕΝ ΠΑΛΑΙΣΤΙΝῃ

Διάδοχος αὐτοῦ τῷ 386 ἐξελέγη ὁ ἀξιάγαστος⁹⁶ Πρεσβύτερος τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων ΙΩΑΝΝΗΣ (386-417), καθ' ἣν ἐποχὴν ἡ Παλαιστίνη ἐμαστίζετο ὑπὸ ξηρασίας καὶ ὑπὸ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν βαρβάρων Σαρακηνῶν. Ὁ Ἰωάννης ἀνέπτυξε μεγάλην δρᾶσιν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, ἧς προέστη, ἐλλογιμώτατος ὢν καὶ πεφωτισμένος Ἱεράρχης, ἀλλὰ δυστυχῶς περὶ αὐτοῦ σποραδικαὶ μόνον ὑπάρχουσι καὶ ὅλως ἀνεπαρκεῖς εἰδήσεις. Πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐπεμελήθη καὶ τοῦ μοναχικοῦ βίου, λέγεται δὲ ὅτι πρῶτος αὐτὸς εἰσήγαγεν εἰς Παλαιστίνην τὰς μοναχικὰς διατάξεις τοῦ ἁγίου Βασιλείου, μοναχὸς χρηματίσας ἐν τῷ ὄρει Καρμήλῳ πρότερον⁹⁷.

Μέγα δὲ γεγονός συντελέσθη ἐπ' αὐτοῦ, ἡ πτώσις τοῦ ἐθνισμοῦ ἐν Παλαιστίνῃ, καὶ δὴ ἐν Γάζῃ, ὀφειλομένη εἰς τὰς ἀποστολικὰς ἐνεργείας τοῦ ἁγίου Ἐπισκόπου αὐτῆς Πορφυρίου († 26 Φεβρουαρίου 420)⁹⁸. Ὁ ἅγιος Πορφύριος ἐγεννήθη ἐν Θεσσαλονίκῃ τῷ 347 μεταβὰς δὲ εἰς Αἴγυπτον περὶ τὸ 377, ἀνέλαβεν ἱερὰν ὁδοιπορίαν εἰς τοὺς ἁγίους Τόπους καὶ προσκυνήσας αὐτοὺς ἀποκατεστάθη ἐν τινι ἀσκητηρίῳ παρὰ τὸν Ἰορδάνην. Ἐκεῖ δὲ παθὼν ἐκ τῆς πολλῆς σκληραγωγίας τῷ 382 ἀνέβη εἰς Ἱεροσόλυμα, ὅπου ἐθεραπεύθη διὰ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ. Τῷ 392 ἐχειροτονήθη Πρεσβύτερος καὶ διωρίσθη Σταυροφύλαξ, ὑπὸ τοῦ Σκευοφύλακος τοῦ ἁγίου Τάφου καὶ Χωροεπισκόπου Πραυλίου. Μετὰ τριετίαν τῇ 18 Μαρτίου 395 ὁ Μητροπολίτης Καισαρείας Ἰωάννης († 404) ἐχειροτόνησεν αὐτὸν Ἐπίσκοπον Γάζης, εἰς διαδοχὴν τοῦ Ἐπισκόπου Γάζης Αἰνέα († 394)⁹⁹, ἵνα ἔργῳ καὶ λόγῳ ἐργασθῆ ὑπὲρ τῆς παγιώσεως καὶ διαδόσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ, οὗτινος οἱ ὀπαδοὶ ἐν Γάζῃ ἐλάχιστοι ἦσαν¹⁰⁰.

Μετὰ τὴν χειροτονίαν αὐτοῦ ὁ Πορφύριος μεταβὰς εἰς τὴν Γάζαν εἰσηλθεν εἰς αὐτὴν τῇ 21 Μαρτίου, συνοδευόμενος ὑπὸ τοῦ διακόνου Μάρκου, τοῦ καλ-

⁹⁶ Θεοδωρήτου, Ἐκκλ. ἱστορία V, 35.

⁹⁷ D. Papebrochii, Tractatus de episcopis et patriarchis s. Hierosolymitanæ Ecclesiæ, Προλεγόμενα ἐν Acta Sanctorum Maii III (1680) σ. XIX-XX.

⁹⁸ Τὸν βίον αὐτοῦ συνέγραψεν ὁ Διάκονος Μᾶρκος μετὰ θαυμαστῆς ἀκριβείας. Κατ' ἀρχὰς ἐξεδόθη λατινιστὶ εἶτα δὲ καὶ ἑλληνιστὶ ὑπὸ M. Haupt τῷ 1874 καὶ 1875. Ἐξ ἀντιβολῆς πρὸς Ἱεροσολυμιτικὸν κώδικα ἐκ κώδικος Baroccianus ἐξεδόθη ἐν Λειψία τῷ 1895 ὑπὸ Societatis Bonensis Πρὸβλ. A. Nuth, De Marci diac. Vita Porphyrii ep. Gazensis quaestiones historicae et grammaticae, Bonnæ 1897. Ἰ. Φωκλίδου, Πορφύριος Γάζης «Νέα Σιών» IB', 1912, σ. 866 ἐξ. II', 1913, σ. 76 ἐξ.

⁹⁹ Tillemont, Mémoires XIV, 451.

¹⁰⁰ Πρὸβλ. A. Harnack, Die Mission und Ausbreitung des Christentums in den ersten 3 Jahrh. σ. 421 ἐξ.

λίστου βιογράφου αὐτοῦ. «Πλησίον τῆς Γάζης, διηγείται οὗτος, κῶμαι τυγχάνουσι παρὰ τὴν ὁδόν, αἵτινες ὑπάρχουσι τῆς εἰδωλομανίας· ἐκ συνδήματος οὖν οἱ τούτων οἰκήτορες κατέστρωσαν πᾶσαν τὴν ὁδὸν ἀκανθῶν καὶ σκολόπων, ὥς τινας μὴ δύνασθαι παρελθεῖν, ἐξέχεον δὲ βόρβορον καὶ ἐκάπνιζον ἄλλα δυσώδη, ὥστε ἡμᾶς ἐκ τῆς δυσωδίας πνίγεσθαι καὶ περὶ τὴν ὄρασιν κινδυνεύειν». Τῷ δ' ἐνιαυτῷ ἐκείνῳ συνέβη μεγάλη ἀνομβρία ἐν Γάζῃ, ὅθεν οἱ ἔθνικοὶ ἐπετίθεντο κατὰ τοῦ ἁγίου Πορφυρίου λέγοντες ὅτι εἶνε «κακοπόδιος», ἐπειδὴ δὲ παρετείνετο ἡ ἀνομβρία, συναχθέντες οἱ ἔθνικοὶ εἰς τὸ Μαρνεῖον πολλὰς θυσίας καὶ εὐχὰς ἐποίουν, «ἔλεγον γὰρ τὸν Μάρναν κύριον εἶναι τῶν ὄμβρων», διότι συνεταύτιζον αὐτὸν πρὸς τὸν Δία. Ἐπτὰ ἡμέρας ἐξηκολούθουν αἱ περὶ τὸ Μαρνεῖον λιτανεῖαι τῶν ἔθνικῶν, ἀλλ' οὐδὲν κατωρδοῦτο, ἐλιτάνευσε δὲ καὶ ὁ ἅγιος Πορφύριος, ἔξω τῆς πόλεως, ἱκετεύων μετὰ τῶν χριστιανῶν τὸν Θεόν· οἱ ἔθνικοὶ ἔκλεισαν τὰς πύλας τῆς πόλεως, ἵνα μὴ εἰσέλθῃ ὁ χριστιανὸς Ἐπίσκοπος, ἀλλ' αἴφνης κατέπεσεν ἄφρονος ὄμβρος «καὶ τινες τῶν Ἑλλήνων... πιστεύσαντες ἤνοιξαν τὴν πόλιν καὶ συνεμίγησαν ἡμῖν βοῶντες, ὁ Χριστὸς ὁ μόνος Θεὸς, αὐτὸς ὁ μόνος ἐνίκησεν».

Τὸ μέγα ὅμως πλῆθος τῶν ἔθνικῶν τῆς Γάζης οὐδ' ἐκ τοῦ θαύματος τούτου ἐμαλάχθη πρὸς τοὺς χριστιανούς διέκειτο δυσμενέστατα. Ὁ ἅγιος Πορφύριος εἶχεν ὑπηρέτην τινὰ πιστὸν καὶ στιβαρὸν ἄνθρωπον, ὃν ἀσθενῆ καὶ ἀπροστάτευτον εἶχε περισυλλάξει ἐκ τῶν ὁδῶν τῆς Ἱερουσαλήμ, Βαρωχᾶν ὀνόματι. Τοῦτον ἀπέστειλεν εἰς τινα ἐγγὺς τῇ Γάζῃ κειμένην κώμην, ἵνα εἰσπράξῃ ἐκκλησιαστικόν τι χρέος, ὀφειλόμενον ὑπὸ Ἑλλήνος ἔθνικοῦ, ὅστις ἐδυστρόπησεν, ἦλθεν εἰς λόγους πρὸς τὸν Βαρωχᾶν, ἐκάλεσε τοὺς συγκωμήτας αὐτοῦ καὶ ἀνηλεῶς δείρας τὸν ὑπηρέτην τοῦ Ἐπισκόπου ἔρριπεν αὐτόν, κακῶς ἔχοντα, ἔξω τῆς κώμης. Τὴν ἐπαύριον συνέπεσε νὰ διέλθῃ τῆς κώμης ἐκείνης ὁ διάκονος τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας Κορνήλιος μετ' ἄλλων δύο χριστιανῶν καὶ παρέλαβεν αὐτὸν εἰς τὴν πόλιν, ἀλλ' οἱ ἔθνικοὶ ἰδόντες τὸν Βαρωχᾶν βασταζόμενον καὶ ὡς νεκρὸν αὐτὸν ὑπολαβόντες, χριστιανὸν ὄντα καὶ εἰς τὴν πόλιν εἰσαγόμενον, ὤρμησαν κατὰ τοῦ Κορνηλίου καὶ τῶν λοιπῶν δύο χριστιανῶν, ἀνέτρεψαν τὸν ἐπὶ τῶν ὤμων φερόμενον Βαρωχᾶν καὶ δέσαντες διὰ σχοινίου εἴλκον αὐτὸν ἐκ τοῦ ποδός. Μόλις ἐπρόφθασεν ὁ Ἐπίσκοπος, σπεύσας μετὰ τινῶν χριστιανῶν, νὰ σώσῃ τὸν Βαρωχᾶν, παρακαλῶν τοὺς ἔθνικούς, ὧν τινες εὐτυχῶς ἐκάμφθησαν καὶ μάλιστα συνεπλάκησαν πρὸς τοὺς πείσμονας καὶ φανατικωτέρους τῶν ὁμοδόξων αὐτῶν. Ἐν τῇ ἐξεγερθεῖσῃ μεταξὺ τῶν ἔθνικῶν ταραχῇ διεξέφυγεν ὁ Βαρωχᾶς, ἀπαχθεὶς ὑπὸ τῶν χριστιανῶν εἰς τὴν χριστιανικὴν Ἐκκλησίαν, ὅπου συνῆλθε καὶ μετὰ μικρὸν ἀνέλαβε τὰς οὐκ εὐκαταφρονήτους δυνάμεις αὐτοῦ. Ἀλλ' ὁ «δημεκδικῶν» μετὰ τῶν δύο εἰρηναρχῶν τῆς πόλεως καὶ δύο πρωτευόντων Τιμοθέου καὶ Ἐπιφανίου καὶ ἄλλων πολλῶν ἐλθόντες τῇ ἐπαύριον εἰς

τὸν Ἐπίσκοπον, κατεβόων αὐτοῦ καὶ ἐθορύβουν λέγοντες, διατὶ εἰσηγάγατε νεκρὸν ἐν τῇ πόλει, τῶν νόμων τῶν πατριῶν τοῦτο ἀπαγορευόντων; Ἐν τούτῳ δὲ οὐ μόνον ὕβριζον τὸν Ἐπίσκοπον, ἀλλὰ καὶ ἐπετέθησαν κατὰ τῶν διακόνων Κορνηλίου καὶ Μάρκου, ὅσον δὲ παρεκαλοῦντο ὑπὸ τοῦ Ἐπισκόπου τοσοῦτον ἐμαίνοντο καὶ ὕβριζον οἱ ἐθνικοί. Τότε ὁ γενναῖος Βαρωχᾶς, ἀποβαλὼν τὴν ὑπομονήν, ἀρπάσας ξύλον ἐπετέθη κατ' αὐτῶν καὶ κατεδίωξε μέχρι τοῦ Μαρνείου, ἀποδείξας ὅτι δὲν ἦτο νεκρός!

Οὕτως ὠξύνοντο τὰ πάθη μεταξὺ τῶν ἐλλήνων χριστιανῶν καὶ ἐθνικῶν τῆς Γάζης, ὁ δ' Ἐπίσκοπος ἐσκέφθη νὰ προκαλέσῃ τὴν προσοχὴν τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπὶ τῆς καταστάσεως ταύτης, ὅθεν ἀπέστειλε τῷ 398 τὸν διάκονον Μᾶρκον, μετὰ γραμμάτων πρὸς τὸν Ἐπίσκοπον Κωνσταντινουπόλεως ἅγιον Ἰωάννην τὸν Χρυσόστομον, παρακαλῶν, ἵνα παρὰ τοῦ Βασιλέως Ἀρκαδίου ληφθῆ μέτρον τι κατὰ τῶν ἐθνικῶν τῆς Γάζης. Ὅντως δὲ ὁ ἅγιος Χρυσόστομος ἐνεργήσας παρὰ τῷ Αὐτοκράτορι διὰ τοῦ γνωστοῦ Εὐτροπίου κατώρθωσεν, ἵνα ἐκδοθῆ διάταγμα «κλεισθῆναι τὰ εἰδωλεῖα τῆς Γαζαίων πόλεως καὶ μηκέτι χρηματίζειν»¹⁰¹. Τὸ διάταγμα τοῦτο ἐκόμισεν εἰς Γάζαν Ἰλάριός τις ἐντεταλμένος νὰ ἐφαρμόσῃ αὐτό, ἀλλ' οὗτος ἔκλεισε μὲν τοὺς λοιποὺς τῆς Γάζης ναοὺς, ἀλλὰ χρήματα λαβὼν εἴασε τὸν ναὸν τοῦ Μάρνα «λεληθῶτως χρηματίζειν». Διὰ τοιοῦτου μέσου κατώρθουν καὶ ἀλλαχοῦ οἱ ἐθνικοὶ νὰ διατηρῶσι τὰ μαντεῖα αὐτῶν, τότε δ' ἀκριβῶς ὁ ἐν Βηθλεὲμ διαμένων Ἰερώνυμος ἔγραφε πρὸς τινὰ φίλον αὐτοῦ, ὑποδεικνύων, ὅτι μετεβλήθη μὲν εἰς χριστιανικὸν ναὸν ὁ τοῦ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Σεράπιδος ναός, ἀλλ' ὁ ἐν Γάζῃ ναὸς τοῦ Μάρνα ἐπένθη κεκλεισμένος, ἐδεῶρει δ' ἐπικειμένην τὴν καταστροφὴν αὐτοῦ «*jam et Aegyptius Serapis Christianus factus est, Marnas Gasae luget inclusus et eversionem templi jugiter pertimescit*»¹⁰². Τοῦτο ἐξηρέδιζε περισσότερο τοὺς ἐθνικοὺς, πολλῶ πλέον, ὅτι διὰ τοῦ ἀνωτέρου διατάγματος καὶ διὰ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ ἁγίου Πορφυρίου ἱκανοὶ τῶν ἐθνικῶν ἤρξαντο ἐπιστρέφοντες εἰς τὸν Χριστιανισμὸν «ὅσον δὲ ἔβλεπον οἱ τῆς εἰδωλομανίας πληθυνομένους τοὺς χριστιανοὺς ἠγριαίνοντο καὶ οὐ συνεχώρουν αὐτοὺς μετελθεῖν πολιτικὸν ὄφφίκιον, ἀλλ' ὡς κακοῖς οἰκέταις ἐχρῶντο αὐτοῖς».

Τούτου ἕνεκα ὁ Ἐπίσκοπος ἀπεφάσισε κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 402 νὰ μεταβῆ αὐτοπροσώπως εἰς Κωνσταντινούπολιν, παρακαλέσας καὶ τὸν Ἀρχεπίσκοπον Καισαρείας Ἰωάννην νὰ συνοδεύσῃ αὐτόν. Ἐκεῖ δὲ ἀφικόμενοι ἀμέσως ἐπεσκέφθησαν τὸν ἅγιον Ἰωάννην τὸν Χρυσόστομον, ὅστις μὴ δυνάμενος τότε νὰ ἐνερ-

¹⁰¹ Σωζομένου, Ἐκκλ. ἱστορία VII, 15.

¹⁰² Epistola CVII ad Laetam, Pat. Migne ser lat 22, 870.

γήση, διότι εἶχεν ἤδη ἐπέλθῃ ἡ πρώτη ρῆξις μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῆς Εὐδοξίας, ἣν ἤλεγξεν ἐπὶ τῇ ἀρπαγῇ κτήματός τινος, κατώρθωσε διὰ τοῦ Ἀμαντίου νὰ παρουσιάσῃ εἰς αὐτὴν τοὺς ἐκ Παλαιστίνης Ἐπισκόπους. Ἡ Εὐδοξία ἐν τῷ ἁμαρτωλῷ αὐτῆς βίῳ εἶχε καὶ τινὰς στιγμὰς εὐσεβείας, ἦτο δὲ τότε ἐπίτοκος καὶ ἤθελε νὰ ζητήσῃ τὰς εὐχὰς τῶν ἐκ τῶν ἁγίων Τόπων ἐλθόντων Ἐπισκόπων, οἵτινες δὴ καὶ εὐλόγησαν αὐτὴν καὶ προεῖπον ὅτι θ' ἀποκτήσῃ υἰόν, ὑποβαλόντες θερμὴν αἴτησιν ἵνα ἐκδοθῇ παρὰ τοῦ Βασιλέως διάταγμα κατὰ τῶν ἐθνικῶν τῆς Γάζης ναῶν. Ἡ Εὐδοξία διεβίβασεν εἰς τὸν Ἀρκάδιον καὶ ὑπεστήριξε τὴν αἴτησιν ταύτην, ὃ δὲ «*βασιλεὺς ἀκούσας ἐδυσχέραιεν εἰπὼν, «οἶδα, ὅτι ἡ πόλις ἐκείνη κατείδωλός ἐστιν, ἀλλ' εὐγνωμονεῖ πρὸς τὴν εἰσφορὰν τῶν δημοσίων, πολλὰ συντελοῦσα· ἐὰν οὖν αἰφνιδιάσωμεν αὐτοὺς τῷ φόβῳ φυγῆ χρήσονται καὶ ἀπόλλυμεν τοσοῦτον κανόνα»*. Ἐφοβεῖτο λοιπὸν ὁ ἄλλως τε δειλὸς Ἀρκάδιος μὴ ζημιωθῇ τὸ δημόσιον ταμεῖον, ἀλλ' ἡ Εὐδοξία δὲν ἐστερεῖτο μέσων ἵνα καταπέισῃ αὐτόν.

Ἐν τῷ μεταξὺ χρόνῳ ἔτεκεν αἰσίως ἄρρεν, συνεβούλευσε δὲ τοὺς Παλαιστίναιους νὰ ἐτοιμάσωσι γραπτὴν τὴν αἴτησιν αὐτῶν καὶ νὰ δώσωσιν εἰς τὸν νεογέννητον διάδοχον τοῦ Θρόνου κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς βαπτίσεως αὐτοῦ. Ὅντως δὲ κατὰ τὴν μετὰ τὸ Βάπτισμα ἐκ τοῦ ναοῦ ἔξοδον ἐπέδωκαν τὴν αἴτησιν αὐτῶν εἰς τὸν βαστάζοντα τὸν πορφυρογέννητον Βασιλόπαιδα καὶ ὁ Ἀρκάδιος εὐρέθη πρὸ ἀπροόπτου. Ὁ βαστάζων τὸν βασιλόπαιδα μεγιστάν, καθ' ὅς ἔλαβε προηγουμένως ὁδηγίας, ἀναγνοὺς μέρος τι τῆς αἰτήσεως καὶ «*εἰλίξας ὑπέβαλε τὴν χεῖρα τῇ κεφαλῇ τοῦ βρέφους καὶ ὑποκλίνας αὐτὴν ἐπὶ πάντων ἔκραξεν, Ἐκέλευσε τὸ κράτος αὐτῶν γενέσθαι τὰ ἐν τῇ ἰκεσίᾳ ταύτῃ*». Ὁ σκοπὸς τῆς Εὐδοξίας ἐπετεύχθη, ἀλλὰ φαίνεται, ὅτι ἐδίσταζεν εἰσέτι ὁ Ἀρκάδιος καὶ μόλις αἱ ἐπίμονοι τῆς Βασιλείσεως παρακλήσεις ἔπεισαν αὐτόν ἵνα ἐκδώσῃ διάταγμα ὑπὲρ τῆς καταστροφῆς τοῦ ἐν Γάζῃ ἐθνισμοῦ. Οὕτω δ' ἐνθέρμως εἰργάσθη ἡ Εὐδοξία ἐν τῇ ὑποδέσει ταύτῃ, ὥστε καὶ αὐτὸ τὸ διάταγμα κατώρθωσε νὰ συνταχθῇ καθ' ὑπαγόρευσιν τῶν Ἐπισκόπων, οἷς ὁ Ἀρκάδιος ἔδωκε καὶ ἐξ ἰδίων καὶ ἐκ τῶν προσόδων τῆς ἐπαρχίας τῆς Παλαιστίνης ἱκανὰς δωρεὰς «*ἤνυσε δὲ καὶ ὁ προειρημένος ὀσιώτατος Ἰωάννης ὁ Ἐπίσκοπος Καισαρείας ὅσα ἠβουλήθη προνόμια εἰς λόγον τῆς αὐτοῦ Ἐκκλησίας*». Καὶ ἡ Εὐδοξία ἔδωκε, μάλιστα εἰς τὸν ἅγιον Πορφύριον, πολλὰ χρήματα, ἵνα ἀνεγείρῃ ἐν Γάζῃ χριστιανικὸν ναὸν καὶ ξενῶνα, εἰς δὲ τὸν Κυνήγιον, εἰς ὃν ὁ Βασιλεὺς ἀνέθηκε τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ διατάγματος, παρήγγειλε «*πάντα τὰ εἰδωλεῖα ἕως ἐδάφους καταστρέψαι καὶ πυρὶ παραδοῦναι*»¹⁰³.

Ἡ ὑποδοχὴ τοῦ ἁγίου Πορφυρίου κατὰ τὴν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἐπάνοδον αὐτοῦ ἐν Μαΐουμᾶ καὶ Γάζῃ ὑπῆρξε θριαμβευτικὴ, ὁ λαὸς τῶν χριστιανῶν τῆς

¹⁰³ Πρβλ. Θεοδωρήτου, Ἐκκλ. ἱστορία V, 29.

Γάζης καὶ τῶν πέριξ συνώδευσεν αὐτὸν ἐν ψαλμωδίαις εἰς τὴν πόλιν, ἀνέτρεψε τὸ ἄγαλμα τῆς Ἀφροδίτης «ὡς δὲ εἰσήλθομεν εἰς τὴν πόλιν περὶ τὸ καλούμενον Τετράμορον στήλη ἴστατο ἀπὸ μαρμάρου ἦν ἔλεγον εἶνε Ἀφροδίτης, ἦν δὲ ἐπάνω βωμοῦ λιθίνου... ἐτίμων δὲ τὴν στήλην πάντες οἱ ἀπὸ τῆς πόλεως, μάλιστα αἱ γυναῖκες, λύχνους ἄπτουσαι καὶ λίβανον θυμιῶσαι· ἐφήμιζον γὰρ περὶ αὐτῆς ὅτι χρηματίζει κατ' ὄναρ τοῖς βουλομένοις προσομιλῆσαι γάμῳ, ἠπάτων δ' ἀλλήλας ψευδόμεναι». Κατὰ τὴν ἀνατροπὴν τοῦ ἀγάλματος ἐφονεύθησαν δύο ἐθνικοί. Μετὰ μικρὸν ἔφθασεν εἰς Γάζαν καὶ ὁ Κυνήγιος συνοδευόμενος ὑπὸ στρατιωτικῆς δυνάμεως, οἱ πλούσιοι ἐθνικοί ἐδραπέτευσαν ἐκ τῆς πόλεως καὶ αἱ οἰκίαι αὐτῶν ἐδημεύθησαν. Ἄνευ ταραχῆς ἦτο ἀδύνατος, δυστυχῶς, τοῦ διατάγματος ἢ ἐφαρμογῆ, οἱ ἐθνικοί ἀντέταξαν ἀπέλπιδα ἄμυναν, πάνδημος ἐπιδρομὴ τῶν χριστιανῶν καὶ τοῦ στρατοῦ κατέστρεψε τοὺς ναοὺς τῆς Γάζης. Ὅρθιον ἴστατο εἰσέτι τὸ Μαρνεῖον, «οἱ ἱερεῖς (αὐτοῦ)... ἔσωθεν τὰς θύρας τοῦ ἐνδοτέρου ναοῦ λίθοις μεγάλοις περιέφραξαν καὶ καταγαγόντες εἰς τὰ λεγόμενα ἄδυτα, ὅσα ἦν ἐν τῷ ἱερῷ τίμια σκεύη, ἔτι δὲ καὶ αὐτὰ τὰ ζώδια τῶν θεῶν αὐτῶν ἐκεῖ ἔκρυψαν καὶ διὰ τῶν αὐτῶν ἀδύτων ἔφυγον δι' ἄλλων ἀνόδων, ἔλεγον γὰρ τὰ εἰρημένα ἄδυτα ἔχειν πολλὰς ἀνόδους εἰς διαφόρους τόπους». Ἀλλὰ τὸ περικαλλέστατον Μαρνεῖον τέλος ἐκυριεύθη, παρεδόθη εἰς τὸ πῦρ «ἐπέμενε δὲ τὸ ἱερόν καιόμενον ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας» καὶ κατεστράφη! Οὕτω κατελύθη ἡ τελευταία ἐστία τοῦ ἐθνισμοῦ ἐν Παλαιστίνῃ.

Ἡ Εὐδοξία ἔπεμψεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἀρχιτεκτονικὸν σχέδιον («σκάρυφον») πρὸς ἴδρυσιν χριστιανικοῦ ναοῦ, πολυτίμους κίονας, μάρμαρα καὶ χρήματα ἄφθονα, μετὰ τοῦ ἐξ Ἀντιοχείας ἀρχιτέκτονος Ρουφίνου. Οἴκοθεν νοεῖται, ὅτι ἡ οἰκοδόμησις τοῦ ναοῦ, συμβολίζοντος τὸν κατὰ τοῦ ἐθνισμοῦ θρίαμβον, ὑπῆρξε συνεχῆς πανηγυρὶς τῶν χριστιανῶν, ἐπεστάτησεν αὐτὸς ὁ ἅγιος Πορφύριος, πρῶτος ἐκσκάψας τὸν ἐν τῷ Μαρνεῖῳ, χῶρον, ἐν ᾧ ἐκτίσθη ὁ χριστιανικὸς ναός, καὶ πρῶτος ρίψας θεμελίους λίθους. Αἱ ἐργασίαι παρετάθησαν ἐπὶ πέντε ἔτη, διότι ἡ ἀνεγερθεῖσα χριστιανικὴ Ἐκκλησία, ἥτις ἐκ τοῦ ὀνόματος τῆς θεοφιλεστάτης Βασιλίσσης ἐκλήθη «Εὐδοξιανή», «ἐλέγετο πασῶν τῶν Ἐκκλησιῶν τῶν κατ' ἐκεῖνο καιροῦ μείζων». Τὰ ἐγκαίνια αὐτῆς ἐτελέσθησαν τῇ 14 Ἀπριλίου 407.

Μετὰ τὸν οὐχί, δυστυχῶς, ἀναίμακτον θρίαμβον τοῦτον τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὁ ἐθνισμὸς ἐν Γάζῃ ἤρξατο νὰ καταπίπτῃ, ἀλλὰ τοῦτο ἐξῆπτε περισσότερον τὸν φανατισμὸν τῶν ἐθνικῶν «οἱ δὲ τῆς εἰδωλομανίας ὅσον ἐθεώρουν προκόπτοντα τὸν Χριστιανισμὸν τοσοῦτον ἐμαίνοντο καὶ ἐσπούδαζον κακῶσαι τοὺς χριστιανούς καὶ πρό γε πάντων τὸν ὄσιον αὐτῶν ποιμένα Πορφύριον· ποτὲ γὰρ ἀντιβολῆς γενομένης χάριν χωρίων μεταξὺ τοῦ οἰκονόμου τῆς ἀγίας Ἐκκλησίας καὶ Σαμψύχου τοῦ

πρωτεύοντος, ὁ θεοφιλῆς Βαρωχᾶς ἰδὼν τὸν οἰκονόμον ὑβρίζομενον ἀντελάβετο αὐτοῦ καὶ ἤρξατο ὑβρίζειν τὸν εἰρημένον Σάμψυχον. Ἀκούσαντες δὲ καὶ οἱ λοιποὶ τοῦ Βουλευτηρίου συναχθέντες ἐπῆλθον τῷ οἰκονόμῳ καὶ τῷ θεοφιλεῖ Βαρωχᾶ, συνανέβησαν δὲ τοῖς Βουλευταῖς¹⁰⁴ καὶ πολλοὶ τῶν πολιτῶν πρόφασιν εὐρόντες τοῦ κακῶσαι τοὺς ἀπὸ τῆς πίστεως καὶ ὡς ἂν εἴποι τις ἀπὸ μικροῦ σπινθῆρος τοσοῦτο πῦρ ἀνήφθη καὶ ἐξεκαύθη ὡς κινδυνεύσαι πάντας τοὺς χριστιανοὺς ἀπολέσθαι· τοσοῦτον γὰρ ἐμάνησαν οἱ εἰδωλολάτραι ὡς αὐτοὺς ἀπᾶραι καὶ ξίφη καὶ ρόπαλα καὶ φονεῦσαι ὀνόματα ἑπτὰ καὶ ἄλλους πολλοὺς πληξαι εἶτα μὴ ἀρκεσθέντες τούτοις ἐπ' αὐτὸν τὸν ποιμένα ὤρμησαν». Ἄλλ' ὁ ἅγιος Πορφύριος ἐπρόφθασε νὰ κρυβῆ μετὰ τοῦ διακόνου Μάρκου, τοῦ ἀφηγουμένου τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο, μαθὼν δὲ τὰ διατρέξαντα ὁ διοικητῆς τῆς Παλαιστίνης Κλᾶρος «πέμπει κομηταρήσιον μετὰ πολλῆς βοηθείας καὶ ἀσφαλίζεται ὡς ἐνέδειξαν οἱ δημοσιεύοντες καὶ παριστᾶ εἰς Καισαρείαν καὶ τοὺς μὲν ἐτιμωρήσατο τοὺς δὲ βουνευρίσας ἀπέλυσε καὶ ποιήσας οὐ μικρὸν φόβον οὕτω κατέστησεν τὴν πόλιν».

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καταφαίνεται ὅτι οἱ πλείστοι τῶν ἐθνικῶν Ἑλλήνων τῆς Γάζης ἔμειναν ἀδιάλλακτοι πρὸς τὸν Χριστιανισμόν, ὡς καταδεικνύται καὶ ἐκ τῆς ἐξῆς λεπτομερείας. Μάρμαρά τινα ἐκ τοῦ Μαρνείου ἐπλακοστρώθησαν ἐπὶ τῆς πλατείας τοῦ νεωστὶ ἰδρυθέντος, ἀναλώμασι τῆς Εὐδοξίας, χριστιανικοῦ ναοῦ «τοῦτο δὲ πλέον ἐλύπησε τοὺς εἰδωλολάτρας τῆς καύσεως τοῦ ναοῦ, ὅθεν οἱ πλείους αὐτῶν, μάλιστα αἱ γυναῖκες, οὐκ ἐπιβαίνουσι τοῖς μαρμάροις ἕως τοῦ νῦν» λέγει ὁ καλὸς Μᾶρκος.

Τοιοῦτος ἦτο ὁ φανατισμὸς τῶν ἐλλήνων Γαζαίων ὑπὲρ τοῦ καταλυθέντος ἐθνικοῦ θρησκευάματος μέχρι τῶν μέσων περίπου τοῦ ε' αἰῶνος, μετὰ τὴν καταστροφὴν ἔτι τῶν περιδόξων ναῶν τῆς πόλεως ἐκείνης, ἥτις ἐξηκολούθησε καὶ εἰς τὸν κατόπιν χρόνον καλλιεργοῦσα τὰ ἐλληνικὰ γράμματα καὶ τὸν πολιτισμόν.

¹⁰⁴ Περὶ τοῦ πολιτεύματος τῆς Γάζης καὶ τῶν λοιπῶν ἐλληνικῶν πόλεων τῆς Παλαιστίνης ἐπιθι Schürer, ἔνθ' ἂν. Π, 84 ἐξ. Κ. Β. Stark ἔνθ' ἂν. 548 ἐξ. Πρὸβλ. Δρούσεν, Ἱστορία τοῦ Μακεδονικοῦ Ἑλληνισμοῦ, μεταφρ. Ἰ. Δελλίου Ἀθῆναι 1903, τ. Γ'. β, σ. 236 κ. ἄλλ. Κ. Παπαρρηγοπούλου, Ἱστορία ἔκδ. δ' τ. Β' σ. 502, 603.

ΩΡΙΓΕΝΙΣΤΙΚΑΙ ΕΡΙΔΕΣ

Ἐν τῷ μεταξὺ χρόνῳ μεγάλην ὑπέστη ταραχὴν ἡ Ἐκκλησία Ἱεροσολύμων, ἕνεκα τῶν ὠριγενιστικῶν ἐρίδων. Ὁ μέγας Διδάσκαλος Ὁριγένης πολλούς, ὡς πάντοτε, οὕτω καὶ κατὰ τὴν ὑπ' ὄψει ἡμῶν ἐποχὴν, εἶχε τοὺς ἐπαινέτας καὶ θαυμαστάς πολλοὺς καὶ τοὺς κατηγοροὺς. Περὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ διεξήγετο ἄγῶν, ἰδίως μεταξὺ τῶν μοναχῶν τῆς Αἰγύπτου, ὧν τινὲς μὲν ἀπέφευγον τὰ συγγράμματα αὐτοῦ, ὡς πηγὴν πάσης αἰρέσεως, ἕτεροι δὲ ἐνετρύφον ἐν τῇ μελέτῃ αὐτῶν¹⁰⁵. Τινὲς τῶν πρώτων ὑπέπεσαν εἰς τὰς δοξασίας τοῦ «ἀνθρωπομορφισμοῦ», ὅθεν δριμυτέρας προεκάλουν τὰς ἐπιθέσεις τῶν «ὠριγενιστῶν», οἷοι ἦσαν, ἰδίως οἱ μοναχοὶ τῆς Νιτρίας ἐν Αἰγύπτῳ, ἀποδεχόμενοί τινας τῶν θεολογουμένων γνωμῶν τοῦ Ὁριγένους, ὡς ὀρθάς.

Ὡς θεολογουμένη γνῶμην παρεδέχετο ὁ Ἀλεξανδρεὺς Διδάσκαλος τὴν προῦπαρξιν τῶν ψυχῶν, ταύτην δὲ αὐτοῦ τὴν γνῶμην, κατ' ἐξοχὴν, ἠσπάζοντο οἱ ὠριγενισταί, διότι, ἄλλως τε περὶ τοῦ ὅλως ἀκαταλήπτου τούτου ζητήματος διάφοροι παρὰ τοῖς πατράσι τῆς Ἐκκλησίας ἐπεκράτουν γνῶμαι¹⁰⁶. Ἀποκρούων ὁ Ὁριγένης τοὺς παραδεχομένους δύο ἀρχάς, τὴν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, δὲν παρεδέχετο, κατὰ φιλοσοφικὴν πρὸ πρόθεσιν, τὴν αἰωνιότητα τῶν βασάνων, ἀλλὰ παρίστατο ὑπὸ τινων, ἐπὶ πλέον, λέγων ὅτι ὁ Διάβολος θὰ μετανοήσῃ καὶ θὰ συμβασιλεύσῃ μετὰ τῶν ἁγίων, ἐν τοῖς ἐσχάτοις καιροῖς. Ὁ Ὁριγένης ἀπέκρουσε τὴν ἀποδιδομένην αὐτῷ ταύτην γνῶμην. Κατηγορεῖτο ἐπίσης ὅτι ἀλληγορικῶς ἠρμήνευε τὸν Παράδεισον, τοὺς δερματίνους χιτῶνας, δι' ὧν ἐνεδύθησαν ὁ Ἀδὰμ καὶ ἡ Εὕα, τὰ ἐν ταῖς Γραφαῖς λεγόμενα ὕδατα ὑπεράνω τῶν οὐρανῶν καὶ ὑποκάτω τῆς γῆς, ὅτι ἠρνεῖτο τὴν τῆς σαρκὸς ἀνάγκην καὶ τὴν τῶν μελῶν σύμπηξιν καὶ τὸ γένος, δι' οὗ ἄνδρες τῶν γυναικῶν χωρίζονται, τέλος οἰκτρῶς παρεξηγεῖτο ἡ ὀρθὴ αὐτοῦ ἀπόφανσις περὶ τῆς ἐν τῷ ἀνθρώπῳ διαφορᾶς μεταξὺ τῆς «εἰκόνοσ» καὶ τῆς «ὁμοιώσεως», ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐδημιουργήθη μὲν κατ' εἰκόνα Θεοῦ ἔμελλε δὲ διὰ τῆς ἰδίας προσωπικῆς ἐνεργείας νὰ προσλάβῃ τὴν ὁμοίωσιν. Ἐνεκα πάντων τούτων σφοδρὸς ἄγῶν διεξήγετο κατὰ τῶν ὠριγενιστῶν καὶ τῆς μνήμης τοῦ Ὁριγένους.

Μεταξὺ τῶν δεινῶν καὶ ἀδιαλλάκτων πολεμίων τῆς μνήμης τοῦ Ἀλεξανδρινοῦ Διδασκάλου ἐτάσσετο ὁ ἅγιος Ἐπιφάνιος († 403). Γεννηθεὶς κατὰ τὰ ἔτη

¹⁰⁵ Bonwetsch, *Origenistische Streitigkeiten*, RE³, XIV, 489. 490.

¹⁰⁶ Πρβλ. τὴν Εἰσαγωγὴν τῆς ἡμετέρας πραγματείας, *Μελετίου τοῦ Πηγᾶ*, Πάπα καὶ Πατριάρχου, Ἀλεξανδρείας, Περὶ γενέσεως τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου, Ἐν Ἱεροσολύμοις 1904 (Ἐκ τῆς «Νέας Σιών»).

310-320¹⁰⁷ ἔν τινι κώμῃ Βησανδούκῃ παρὰ τὴν Ἐλευθερόπολιν¹⁰⁸ τῆς Παλαιστίνης, μετέβη κατ' ἀρχὰς εἰς Αἴγυπτον, ὅπου καὶ ἔμαθε νὰ μισῇ τὴν μνήμην τοῦ Ὡριγένους. Διότι παρεδέχετο ὅτι ὁ Διδάσκαλος οὗτος «ὑπό... ἑλληνικῆς παιδείας τυφλωθεὶς»¹⁰⁹ ἐγένετο ἀρχηγέτης ὄλων τῶν αἱρέσεων. Ἐπιστρέψας εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ ὁ Ἐπιφάνιος ἐτάχθη, πιθανῶς, ὑπὸ τὴν χειραγωγίαν τοῦ ἀγίου Ἰλαρίωνος περὶ οὗ ἔγραψέ τινα ἐγκωμιαστικὴν ἐπιστολήν¹¹⁰, ἰδρύσας ὕστερον ἴδιον Μοναστήριον, Ἄδ ἐπικαλούμενον, παρὰ τὴν Ἐλευθερόπολιν¹¹¹, καὶ χειροτονηθεὶς εἰς Πρεσβύτερον ὑπὸ τοῦ Ἐπισκόπου Ἐλευθεροπόλεως. Μὴ φοιτήσας εἰς Σχολὰς ἐπεδόθη εἰς συντόμους μελέτας, ἐκμαθὼν πρὸς τῇ Ἑλληνικῇ τὴν Συριακὴν, τὴν Κοπτικὴν, τὴν ἑβραϊκὴν, ἐν μέρει δὲ καὶ τὴν Λατινικὴν γλῶσσαν, ὅθεν ὁ Ἱερώνυμος ἐκάλει αὐτὸν «πεντάγλωττον πάπαν», («*papa Eriphanus pentάγλωττος*»)¹¹². Αὐτοδίδακτος ὢν καὶ αὐτομαθῆς δὲν ἠδυνήθη νὰ καθορίσῃ πρὸς τὰ συγγράμματα τοῦ Ὡριγένους τοιαύτην σχέσιν οἷαν οἱ μεγάλοι καὶ σύγχρονοι αὐτῷ Πατέρες καὶ Διδάσκαλοι τῆς Ἐκκλησίας καθώρισαν. Ἐνεκα τῆς ἀγιότητος ὁμοῦ τοῦ θίου αὐτοῦ μεγίστης ἀπήλαυε τιμῆς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, ἐξελέγη δὲ τῷ 367 Ἐπίσκοπος Σαλαμίνας τῆς Κύπρου, καταλιπὼν τὸν Γρηγόριον ὡς ἀντιπρόσωπον ἐν τῷ Μοναστηρίῳ Ἄδ, οὔτινος φαίνεται ἐξηκολούθει λογιζόμενος ἡγούμενος, καὶ ἐν Κύπρῳ εἰσαγαγὼν τὸν μοναχικὸν βίον. Ἐκεῖ διεξῆγε τὸν κατὰ τοῦ Ὡριγενισμοῦ ἀγῶνα, διὰ τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ.

Ἄλλ' ἐν Ἱεροσολύμοις, περὶ τὸν ἐλλογιμώτατον Ἐπίσκοπον Ἰωάννην, ὑπῆρχε κύκλος θαυμαστῶν τοῦ Ὡριγένους, μελετῶντων, σχολιαζόντων καὶ μεταφραζόντων εἰς λατινικὴν γλῶσσαν τὰ συγγράμματα αὐτοῦ. Ἐν τούτῳ διεκρίνοντο οἱ δύο διαπρεπεῖς δυτικὸι Πρεσβύτεροι, ὁ Ρουφίνος καὶ ὁ Ἱερώνυμος, ἐγκαθιδρυμένοι, ὡς εἶδομεν, ὁ μὲν ἐν τῷ ὄρει τῶν Ἐλαιῶν ὁ δὲ ἐν Βηθλεέμ, ἀμφοτέροι ἀγαπῶντες καὶ τιμῶντες τὸν Ἐπίσκοπον Ἰωάννην. Ἄλλ' ὅτε, περὶ τὸ 390 ἔτος¹¹³, προσκυνηταὶ τινες ἐκ τῆς Δύσεως, ὁ Ἀτέρβιος καὶ Βιγιλάντιος, ἀκούσαντες ἐν Ἱεροσολύμοις ἐξυμνούμενον τὸ ὄνομα τοῦ Ὡριγένους, ἐνῶ ἐν τῇ Δύσει γενικὴ ἐπεκράτει κατ' αὐτοῦ, ὡς πατρὸς πασῶν τῶν αἱρέσεων, διεμαρτυρήθησαν, ὁ

¹⁰⁷ Bonwetsch, Epiphanius, RE³, V, 418.

¹⁰⁸ Νῦν Beit-Djibrin.

¹⁰⁹ Ἐπιφανίου Αἱρ. 64, 73. Πατρ. Migne 41, 1075.

¹¹⁰ Ἱερωνύμου, Βίος ἀγίου Ἰλαρίωνος § 1.

¹¹¹ Σωζόμενος, Ἐκκλ. ἱστορία VI, 39.

¹¹² Ἱερωνύμου, Contra Ruf. III, 6 Migne s. I. 23, 483.

¹¹³ Αἱ χρονολογίαι κατὰ τὸν Rauschen παρὰ Möller-Schubert, Lehrbuch der Kirchengeschichte² I, 592. Πρὸς Κ. Holl, Die reitfolge des ersten origenistischen Streits, ἐν Gesammelte Aufsätze zur Kirchengeschichte, II, Der Osten, Tübingen 1928, 310 ἐξ.

δὲ ὑπερδευματίζων¹¹⁴ ἐν τοῖς ἐγκωμίοις τέως καὶ ἐπαίνοις Ἰερώνυμος «ἀφόριζεν ἑαυτὸν» καὶ ἤρξατο ἀναδευματίζειν τὸν Ἀλεξανδρῆ Διδάσκαλον. Ἐν τινι ὁμιλίᾳ αὐτοῦ Περὶ ἀναστάσεως ἐξέδηκε τὴν ὀρθόδοξον αὐτοῦ διδασκαλίαν ἐν ἀντιθέσει πρὸς ὠριγενιστικὰς θεωρίας, παραδηλῶν ὅτι τοῦ Ὠριγένους τὰ συγγράμματα ἀνεγίνωσκε καθ' ὃν τρόπον καὶ τὰ τῶν λοιπῶν αἰρετικῶν. Ὁ Ρουφῖνος, γράψας βραδύτερον κατὰ τοῦ ἀποτομώτερον ἐλέξαντος τοὺς ὠριγενιστὰς Ἀτερβίου, καλὸν ἐθεώρησε νὰ παραμένῃ ἐν τῷ ὄρει τῶν ἐλαιῶν, μέχρι τῆς ἀποχωρήσεως αὐτοῦ ἐξ Ἱερουσαλήμ. Ἄλλ' ὁ Ἰερώνυμος προσοικειωθείς ἰδίᾳ τὸν Βιγιλάντιον¹¹⁵ ἀνέλαβε πόλεμον κατὰ τοῦ Ἐπισκόπου Ἰωάννου καὶ τοῦ Ρουφίνου, γενομένης οὕτως ἀρχῆς τῶν ὠριγενιστικῶν ἐρίδων¹¹⁶.

Πρόσφορον δὲ ὄργανον πρὸς καταπολέμησιν τῶν ἀντιπάλων αὐτοῦ εὔρε τὸν ἅγιον Ἐπιφάνιον, ὅστις εἴτε τυχαίως ὄλως καὶ ἔνεκα ἄλλων λόγων, οὓς παραμορφωμένους, πάντως, παρέστησαν οἱ βιογράφοι αὐτοῦ, εἴτε προσκληθεὶς παρὰ τοῦ Ἰερωνύμου μετέβη εἰς Ἱερουσαλήμ τῷ 392. Γενόμενος δεκτὸς ὑπὸ τοῦ Ἐπισκόπου Ἰωάννου, κατ' ἀρχὰς οὐδὲν εἶπε, οὔτε πρὸς αὐτὸν οὔτε πρὸς τὸν Ρουφῖνον, περὶ Ὠριγένους καὶ ὠριγενιστῶν. Ἄλλ' ἡμέραν τινά, παρόντος πολλοῦ ἐκκλησιάσματος ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἀναστάσεως, ὠμίλησε, σφοδρῶς ἐπιτεθεὶς κατὰ τῶν ὠριγενιστῶν, ὑπαινισσόμενος αὐτὸν τὸν Ἐπίσκοπον Ἰωάννην, οὕτως ὥστε ἐδέησε νὰ σταλῇ ἐκ μέρους αὐτοῦ ὁ Ἀρχιδιάκονος καὶ νὰ παρακαλέσῃ τὸν ὁμιλοῦντα ὅπως παύσῃ τὴν περαιτέρω ὁμιλίαν πρὸς πρόληψιν σκανδάλου. Ἐὰν δὲ πιστεύσωμεν τὸν Ἰερώνυμον ὁ Ἰωάννης ἐγέλα ἐπὶ τοῖς λεγομένοις ὑπὸ τοῦ γέροντος Ἐπιφανίου, μετὰ τῶν περὶ αὐτόν, καὶ κατελήφθη ὕστερον ὑπὸ φθόνου βλέπων τὸν λαὸν ἀπονέμοντα ἄπειρον σεβασμὸν πρὸς τὸν ἅγιον Ἐπιφάνιον, μεταβαίνοντα ἀπὸ τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως εἰς τὴν Βασιλικὴν τοῦ Μ. Κωνσταντίνου. Κατὰ τὰς εἰδήσεις τοῦ αὐτοῦ Ἰερωνύμου, μετὰ μεσημβρίαν τῆς αὐτῆς ἡμέρας, ὠμίλησεν ἐν τῷ Ναῷ καὶ ὁ Ἐπίσκοπος Ἰωάννης κατὰ τῶν ἀνθρωπομορφικῶν, ὑπαινισσόμενος τὸν Ἐπιφάνιον, ὅστις ὅμως λαβὼν ὕστερον τὸν λόγον κατεδίκασε τὸν ἀνθρωπομορφισμὸν, ὡς κακοδοξίαν ἄτοπον, μετὰ δακρύων παρακαλῶν τὸν Ἐπίσκοπον Ἱεροσολύμων ἵνα καὶ αὐτὸς καταδικάσῃ τὸν ὠριγενισμόν. Ὁ Ἐπιφάνιος ἀπέκρουσεν οὕτως ἀφ' ἑαυτοῦ ἐπισήμως σοβαρὰν κατηγορίαν, ἥτις εὐρέως διεδίδετο ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ¹¹⁷, ἀλλ' ἀπαιτήσας τὴν καταδίκην

¹¹⁴ Πρὸβλ. Epistolam 33 ad Paulam.

¹¹⁵ Kurtz, Lehrbuch der Kirchengeschichte, I, 1, 281.

¹¹⁶ Δυστυχῶς μόνη πηγὴ τῶν περὶ αὐτῶν εἰδήσεών εἰσιν αἱ ἐπιστολαὶ καὶ τὰ συγγράμματα τοῦ Ἰερωνύμου, οὗτινος τὰς ἐνδείξεις λεπτομερέστερον προσήγαγεν ὁ Bonwetsch, ἐν RE, V, 418 ἐξ. καὶ XIV, ἐξ. Πρὸβλ. Τ. Π. Θέμελη Ἀπόψεις τινὲς τοῦ ἐν Παλαιστίνῃ Ὠριγενισμοῦ «Νέα Σιών» I, 1910, σ. 3 ἐξ. μὲ πραγματεία τοῦ Ἰερωνύμου κατὰ Ἰωάννου Ἐπισκόπου Ἱεροσολύμων «Ν. Σιών» ΙΔ, 1914, σ. 185 ἐξ.

¹¹⁷ Σωκράτης, Ἐκκλ. ἱστορία YI, 10, 12. Σωζόμενος Ἐκκλ. ἱστορία VIII, 14.15.

τοῦ Ὠριγένους παρὰ τοῦ Ἰωάννου περιήγαγε πάντως αὐτὸν εἰς δυσχερῆ θέσιν. Διότι κατὰ τὸν Ἐπιφάνιον ὁ ὑπὸ τῆς ἑλληνικῆς παιδείας τυφλωθεὶς Ὠριγένης ἠπῆρξε «πατὴρ τοῦ Ἄρειου, ρίζα καὶ τοκεὺς πασῶν τῶν αἱρέσεων», ἐνῶ ὁ Ἰωάννης καὶ οἱ λοιποὶ τοῦ Ὠριγένους θαυμασταὶ δὲν εἶχον τοιαύτην περὶ αὐτοῦ ἰδέαν. Ἡδύνατο ὁ Ἄρειος σοφιστευόμενος νὰ προσάγῃ ἐπιχειρήματα ἐκ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ὠριγένους, ἀλλ' ἀντιθέτως πρὸς τὸν Ἄρειον ἐπιχειρήματα προσῆγον καὶ οἱ Ὀρθόδοξοι, ὡς ὁ κατ' ἐξοχὴν «πατὴρ τῆς ὀρθοδοξίας» Ἀθανάσιος, οἱ τρεῖς Καππαδόκαι καὶ ἄλλοι, διακρίνοντες τὸν «ὠριγενισμόν» καὶ τοὺς «ὠριγενιστὰς» ἀπὸ τοῦ Ὠριγένους. Ὁ ἅγιος Ἀθανάσιος ἀντεπεξῆλθε κατὰ τῶν Ἀρειανῶν τῶν διαστρεφόντων τὰς περὶ τῆς σχέσεως τῶν τριῶν προσώπων τῆς ἁγίας Τριάδος γνώμας τοῦ Ὠριγένους, ὁ δὲ ἅγιος Βασίλειος ἐδέχετο ὡς ὀρθὰς τὰς περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ὑπολήψεις αὐτοῦ. Εἶνε δὲ γνωστὸν ὅτι ὁ Ὠριγένης, ζῶν ἔτι, διεμαρτύρητο κατὰ τῶν διαστρεφάντων τὰς γνώμας αὐτοῦ καὶ παραφθειράντων τὰ συγγράμματα. Ἄλλως τε ὁ ἅγιος Ἀθανάσιος ἔλεγε, «Ἄ μὲν γὰρ ὡς ζητῶν καὶ γυμνάζων ἔγραψε ταῦτα μὴ ὡς αὐτοῦ φρονούντος δεχέσθω τις ἀλλ' ὁ κατὰ τῶν πρὸς ἔριν φιλονεικούντων ἐν τῷ ζητεῖν ἀδεῶς ὀρίζων ἀποφαίνεται, τοῦτο τοῦ φιλοπόνου τὸ φρόνημά ἐστι»¹¹⁸. Τούτου ἀκριβῶς ἔνεκα ἡ Ἐκκλησία γνώμας τινὰς τοῦ Ὠριγένους, προδήλως ἀνήκουσας αὐτῷ, ἐδέχετο οὐχὶ ὡς ἄρθρα τῆς πίστεως αὐτοῦ, ἀλλ' ὡς ἐλευθέρως «θεολογουμένας» γνώμας. Ὅθεν καὶ ὁ Ἐπίσκοπος Ἱεροσολύμων Ἰωάννης δὲν ἠδύνατο, κατὰ τὴν ἀξίωσιν τοῦ Ἐπιφανίου, νὰ καταδικάσῃ τὸν Ὠριγένη. Ὡμολογεῖ μὲν ὅτι ἐν τοῖς σωζομένοις αὐτοῦ συγγράμμασιν εὑρῆνται ψεκταὶ τινες γνώμαι, ἀλλὰ συναπεδείκνυν, ὅτι ὑπάρχουσι καὶ πλεῖστοι ἐπαινεταὶ γνώμαι, προδίδουσαι τὸ ἐν συνόλῳ φρόνημα καὶ τὴν εὐσεβῆ πίστιν. Ἐπειδὴ δέ, ὡς εἴπομεν, ὁ Ἐπιφάνιος μετὰ τῶν λοιπῶν προκατειλημμένων κατὰ τοῦ Ὠριγένους, συνεταύτιζον «ὠριγενισμόν» καὶ Ὠριγένη, ἀποδίδοντες εἰς αὐτὸν πάσας τὰς παραδοξολογίας καὶ πλάνας τῶν ὠριγενιστῶν, ἢ ρῆξις μεταξὺ τῶν δύο Ἐπισκόπων ἐφαίνετο ἄφυκτος.

Ὁ ἅγιος Ἐπιφάνιος ἐν τῷ ζήλῳ αὐτοῦ ἀνέλαβε νὰ καταπολεμήσῃ τὸν ὠριγενισμόν ἐν τῇ ἰδίᾳ πατρίδι Παλαιστίνῃ. Τοῦτο ἐπεθύμει καὶ ὁ ἄκαιρον ζῆλον ἐπιδεικνύων Ἱερώνυμος, ὅστις ἐν τῇ ἀναφύσει ξιδοὶ κατείχετο, πρῶτιστα πάντων, ὑπὸ τοῦ μικρολόγου φόβου μήτοι καταστῆ ὑποπτος τοῖς ἐν τῇ Δύσει ὡς μὴ ὀρθόδοξος φρονῶν. Ὁ ζῆλος περὶ τὴν περιφρούρησιν τῆς ἀγαθῆς φήμης¹¹⁹, ἧς δικαίως ἀπήλαυεν, ὡς θεολόγος ὄντως ὀρθόδοξος, ἢ σφοδρότης τῶν παδῶν, ἧτις ἐτάρασσε τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, ἢ δριμυτάτη πικρία τῆς γραφίδος αὐτοῦ ἐτέθησαν εἰς ἐξυ-

¹¹⁸ Πατρ. Migne 25, 465.

¹¹⁹ Α. Δ. Κυριακοῦ, Ἐκκλ. ἱστορία², Α, 296.

πηρέτησιν τοῦ ἀγῶνος ὅστις, δυστυχῶς, κατήντησε προσωπικὸς ἀγὼν αὐτοῦ κατὰ τοῦ Ἐπισκόπου Ἰωάννου καὶ τοῦ Ρουφίνου.

Μεταξὺ τῶν δύο Ἐπισκόπων, τοῦ Ἰωάννου καὶ τοῦ Ἐπιφανίου, διεξήχθησαν φαίνεται συζητήσεις, καθ' ἃς διετύπωσεν ὁ Ἐπιφάνιος τὰς γνωστὰς κατὰ τοῦ Ὠριγένους κατηγορίας, δὲν γνωρίζομεν δὲ πῶς ἀπελογήθη ὁ Ἰωάννης. Ὁ Ἰερώνυμος λέγει ὅτι τρεῖς μόνον κατηγορίας ἀνήρесе, περὶ τῶν λοιπῶν μηδὲν εἰπών. Ἐξ αὐτῶν δὲ πάλιν τῶν εἰδήσεων τοῦ Ἰερωνύμου καταφαίνεται, ὅτι ἡμέραν τινὰ ὁ Ἰωάννης, μετὰ τὰς πρὸς τὸν Ἐπιφάνιον συζητήσεις, ὠμίλησε, διὰ μακρῶν, ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, κατὰ τὴν λειτουργίαν, περὶ ὄλων τῶν ζητημάτων τῆς πίστεως, ἅπερ καὶ αὐτὸς ὁ παριστάμενος Ἐπιφάνιος ἀνωμολόγησεν ὡς ὀρθόδοξα. Ἄλλ' ἐξ ἄλλων πάλιν εἰδήσεων τοῦ Ἰερωνύμου πληροφορούμεθα ὅτι μετὰ τὴν πρώτην ἐκείνην σκηνὴν ἐν τῷ Ναῷ τῆς Ἀναστάσεως ὁ ἅγιος Ἐπιφάνιος ἀπεμακρύνθη εἰς Βηθλεὲμ καὶ ὅτι τῇ συμβουλῇ τῶν μοναχῶν μετέβη μὲν πάλιν εἰς Ἱερουσαλὴμ ἀλλὰ κατὰ τὴν νύκτα ἀπεμακρύνθη, εἰς τὸ ἴδιον αὐτοῦ παρὰ τὴν Ἐλευθερόπολιν Μοναστήριον. Ἐκεῖθεν, δι' ἐπιστολῶν, προέτρεπε τοὺς μοναχοὺς νὰ διακόψωσι τὴν πρὸς τὸν Ἐπίσκοπον Ἰωάννην ἐκκλησιαστικὴν ἐπικοινωνίαν «*ὑπομιμνήσκων τὰς πρὸς τοὺς ἐν Αἰγύπτῳ μοναχοὺς παρακελεύσεις τοῦ ἁγίου Παχωμίου, ὅπως ἀποφεύγωσι τὴν μελέτην τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ὠριγένους καὶ προφυλάσσωνται ἀπὸ τῶν ὠριγενιστικῶν γνωμῶν*»¹²⁰. Παρὰ πάσας δὲ τὰς προφυλάξεις τοῦ Ἰωάννου, εἰδοποιήσαντος τὸν Ἐπιφάνιον, διὰ τοῦ ἡγουμένου τοῦ Μοναστηρίου αὐτοῦ Γρηγορίου, νὰ μὴ προβῇ εἰς ἀντικανονικὴν τινα πράξιν, ὁ Ἰερώνυμος προσήγαγε διὰ τῆς βίας τὸν ἴδιον ἀδελφὸν Παυλιανόν, ὃν ὁ Ἐπιφάνιος ἐχειροτόνησε τῷ 393 εἰς Πρεσβύτερον. Τοιαῦται παρ' ἐνορίαν πράξεις καθίστων τὸ ζήτημα γενικῆς ἐκκλησιαστικῆς φύσεως, ἐπειδὴ δὲ ὁ Ἰωάννης ἔμελλε ν' ἀποταθῇ πρὸς τὰς λοιπὰς Ἐκκλησίας, ἵνα προκαταλάβῃ αὐτὸν ὁ Ἰερώνυμος μετέφρασε καὶ διέδωκε μακρὰν κατηγορητήριον ἐπιστολὴν τοῦ Ἐπιφανίου πρὸς τὸν Ἰωάννην, ἧς τὸ πρωτότυπον ἀπώλετο καὶ ἐπομένως δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ἐξακριβωθῇ κατὰ πόσον πιστῶς ἀπεδόθησαν ἐν τῇ μεταφράσει τοῦ Ἰερωνύμου τὰ γραφέντα ὑπὸ τοῦ Ἐπιφανίου. Σφοδρὰς ὑποψίας περὶ τούτου ἐξέφρασεν ἤδη ὁ Ρουφίνος, ὅστις παρενέβη ὑπὲρ τοῦ Ἐπισκόπου Ἰωάννου¹²¹. Φαίνεται δὲ ὅτι ὁ Ἰερώνυμος δὲ ἐξωρίζετο κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐκ Παλαιστίνης, ἀν μὴ ὁ πανίσχυρος ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπουργὸς Ρουφίνος ἐξέπιπτε τοῦ ἀξιώματος αὐτοῦ (395). Ὁ Ἰερώνυμος συνέγραψε τότε τὴν μακρὰν κατηγορητήριον ἐπιστολὴν κατὰ τοῦ Ἰωάννου πρὸς Παμμάχιον, ἐν ἧ, κατὰ τὸ δοκοῦν, ἐξέθηκε τὴν ὅλην ἀνωτέρω ἱστορίαν τοῦ

¹²⁰ Acta Sanctorum, Maii III, 304.

¹²¹ Krüger, Rufinus, RE³, XVII, 198.9.

ζητήματος. Ἐν αὐτῇ μέμφεται, πρὸς τοῖς ἄλλοις, τοῦ Ἰωάννου, διότι παρατρέξας τὸν Μητροπολίτην Καισαρείας Ἰωάννην ἀπετάθη πρὸς τὸν Ἀρχιεπίσκοπον Ἀλεξανδρείας Θεόφιλον, ὅστις ἀποστείλας τὸν Πρεσβύτερον Ἰσίδωρον ἐδικαίωσε τὸν Ἐπίσκοπον Ἱεροσολύμων. Παρενέβη καὶ ὁ διοικητὴς τῆς Παλαιστίνης Ἀρχέλαος, καὶ μόλις περὶ τῷ 396 ἔστερξε τέλος ὁ Ἱερώνυμος νὰ θέσῃ τέρμα εἰς τὸν μεταξὺ Βηθλεὲμ καὶ Ἱεροσολύμων ἀγῶνα, συνδιαλασσόμενος ἐν αὐτῷ τῷ Ναῶ τῆς Ἀναστάσεως πρὸς τὸν μέλλοντα ν' ἀπέλθῃ εἰς τὴν Δύσειν Ρουφίνου.

Ὅλως ἀπροσδοκῆτως ὅμως διὰ τὸν Ἱερώνυμον ὁ Βιγιλάντιος, παρὰ τὸν κατὰ τῶν ὠριγενιστῶν ἀγῶνα αὐτοῦ, ἐκ τῶν προφορικῶν αὐτοῦ ἀνακοινώσεων εἶχε σηματούσει τὴν πεποίθησιν ὅτι ἦτο ὠριγενιστής, ὅθεν ἐπανακάμφας εἰς Ρώμην ἐδημοσίευσεν πραγματείαν κατ' αὐτοῦ, ὡς συμπαθοῦντος τοῖς ὠριγενισταῖς. Φαντάζεται ἕκαστος τὴν ἀνεπίσχετον ὀργὴν τοῦ Ἱερωνύμου, δι' ἐπιστολῆς (61) δριμύτατα ἐπιτεθέντος κατὰ τοῦ Βιγιλαντίου. Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως χρόνῳ καὶ ὁ Ρουφίνος, παρακληθεὶς ὑπὸ πολλῶν αὐτοῦ φίλων, παρὰ τὴν Ρώμην ἢ ἐν Ἀκηλυῖα διατρίβων, ἐπεδόθη εἰς μετάφρασιν διαφόρων ἑλληνικῶν συγγραμμάτων, ἅτινα συνεκόμισεν ἐξ Ἀνατολῆς. Μετέφρασε τὴν ὑπὲρ τοῦ Ὠριγένους Ἀπολογία τοῦ Πρεσβυτέρου Παμφίλου, ἐπιπροσδέσας τὰς γνώμας αὐτοῦ περὶ τοῦ ὅτι τὰ συγγράμματα τοῦ Ὠριγένους ἐνοθεύθησαν ὑπὸ τῶν αἰρετικῶν. Πρὸς κύρωσιν τούτου κατὰ τὸ ἔτος 398 ἢ 399 μετέφρασε τὸ πολύκροτον σύγγραμμα τοῦ Ὠριγένους «περὶ Ἀρχῶν» ἀποκεκαθαμένον ἀπὸ ὑπόπτων, κατὰ τὴν κρίσιν τοῦ Ρουφίνου, χωρίων. Ἐν δὲ τῷ προλόγῳ τῆς μεταφράσεως ὑπέδειξεν ὅτι μεταξὺ τῶν θαυμαστῶν τοῦ Ὠριγένους ἦτο καὶ ὁ «ἀδελφὸς Ἱερώνυμος». Ὁ νέος οὗτος πειρασμὸς τῆς ἀνεπισχέτου τοῦ Ἱερωνύμου ὁρμῆς προὐκάλεσε δριμυτάτην ἐπίθεσιν κατὰ τοῦ Ρουφίνου. Ἐν ἐπιστολαῖς πρὸς τοὺς φίλους αὐτοῦ (61, 84), τοὺς ἀναγγείλαντας τὸ ἔγκλημα τοῦ Ρουφίνου, ἀπεκήρυξε πᾶσαν αὐτοῦ προτέραν σχέσιν πρὸς τὸν Ὠριγένην καὶ πάντα ἔπαινον «*Laudavi - ἔγραψε-interpretem, non dogmatisten, ingenium non fidem, philosophum non apostolum*» καὶ «*Si mihi creditis, Origenistes numquam fui, si non creditis nunc esse cesavi*». Ἴνα δὲ ἀποδείξῃ κακόδοξον τὸν Ἀλεξανδρέα Διδάσκαλον, ὃν ἄλλοτε ἐκάλει πρῶτον μετὰ τοὺς Ἀποστόλους Διδάσκαλον, προέβη ὁ Ἱερώνυμος εἰς μετάφρασιν τοῦ «περὶ Ἀρχῶν» συγγράμματος αὐτοῦ μετὰ πασῶν τῶν ἐν αὐτῷ παρεμβεβλημένων πλανῶν.

Ἐν Ρώμῃ ἤρξατο, συνεπεῖα πάντων τούτων, κινήσεις ὁμοίαι πρὸς τὴν ἐν Ἱεροσολύμοις, κατὰ τὸ πρῶτον στάδιον τῆς ἔριδος· πολλοὶ ἐπιτίθεντο κατὰ τοῦ Ρουφίνου ἀλλ' ἀνέλαβεν αὐτὸν ὑπὸ τὴν ἑαυτοῦ προστασίαν ὁ Ρώμης Ἐπίσκοπος Σιρίκιος (384-398), ὁ διάδοχος αὐτοῦ Ἀναστάσιος Α' (398-401) προσεκάλεσε τὸν Ρουφίνον εἰς Ρώμην, ὁ δὲ μὴ ἐμφανισθεὶς ἀπέστειλεν Ἀπολογία, μὴ ἱκανοποιήσασαν τὸν Ἀναστάσιον. Ἐπενέβη τότε, τῷ 401, ὑπὲρ τοῦ Ρουφίνου, ὁ Ἱεροσολύμων Ἰωάννης εἰς ὃν ἀπήντησεν ὁ Ἀναστάσιος, μεγάλως μὲν αὐτὸν

ἐπαινέσας κατακρίνας δ' ὅμως τὴν ὑπὸ τοῦ Ρουφίνου γενομένην μετάφρασιν συγγράμματος αἰρετικοῦ ἀνδρός¹²². Ὁ Ἀναστάσιος ἀπήτει τὴν καταδίκην τοῦ ὠριγενισμοῦ, διότι ὁ Ἱερώνυμος ἐξηκολούθει δριμύτατα ἐπιτιθέμενος κατὰ τῶν ὁπαδῶν αὐτοῦ καὶ δὴ κατὰ τοῦ Ρουφίνου. Μάτην περὶ τὸ 402 ὁ Ἐπίσκοπος τῆς ἐν Ἀφρικῇ Ἰππῶνος Αὐγουστίνος († 28 Αὐγούστου 430), ὁ μέγιστος τῶν Δυτικῶν ἐκκλησιαστικῶν Διδασκάλων, ὑπέδειξε δι' ἐπιστολῆς (73) πρὸς τὸν Ἱερώνυμον τὴν ἀτοπωτάτην ἐκείνην καὶ πονηρὰν ἀμιλλαν τῶν ὕβρεων μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ Ρουφίνου. Ὁ Ἱερώνυμος, καμφεὶς πρὸς καιρὸν, ἔγραψε πρὸς τὸν Ρουφίνον προτείνων συνδιαλλαγὴν καὶ μετριοπάθειαν, ἀλλ' ἀντιφάσκων πρὸς ἑαυτὸν καὶ λησμονῶν ἐζήτει τὴν συνδιαλλαγὴν μόνον ὑπὸ τὸν ὄρον τῆς ὑπὸ τοῦ Ρουφίνου ἀποκηρύξεως τοῦ ὠριγενισμοῦ¹²³.

Εὔρε δὲ ὁ Ἱερώνυμος σύμμαχον ἐν τῷ ἀγῶνι αὐτοῦ τὸν Ἀλεξανδρείας Θεόφιλον, ὅστις τέως ἔνθερος ὢν ὠριγενιστῆς μετεστράφη αἴφνης ἀποτόμως, ἅτε μὴ ἔχων πεποιθήσεις καὶ παγίας ἀρχάς. Ἐνεκα ταπεινῶν λόγων καταδίωξας τοὺς ὠριγενιστὰς μοναχοὺς τῆς Νιτρίας καὶ ἔνεκα φόβου προσοικειωθεὶς τοὺς ἀνθρωπομορφίτας ἔγραψε πρὸς τὸν ἅγιον Ἐπιφάνιον εἰς Κύπρον καὶ πρὸς τοὺς Ἐπισκόπους τῶν Παλαιστίνης, προτρέπων αὐτοὺς ν' ἀπομακρύνωσιν ἐκ τῶν Ἐπαρχιῶν αὐτῶν πάντα παραδεχόμενον τὰς πλάνας τοῦ Ὠριγένους. Ὁ Μητροπολίτης Καισαρείας Εὐλόγιος μετὰ τοῦ Ἰωάννου Ἱεροσολύμων καὶ ἄλλων Ἐπισκόπων, εὕρισκομένων ἐν Ἱερουσαλὴμ κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν ἐγκαινίων τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως, ἀπήντησε συνοδικῶς τῷ 399 πρὸς τὸν Θεόφιλον, δηλῶν ὅτι οἱ τῆς Παλαιστίνης Ἐπισκοποὶ στερρῶς μὲν ἔχονται τῆς ὀρθοδόξου διδασκαλίας θ' ἀποδιώξωσι δὲ πάντα ὑπ' αὐτοῦ ὑποδεικνυόμενον ὡς κακόδοξον¹²⁴. Τὴν τοῦ Θεοφίλου καὶ τὴν τῶν Παλαιστίνων Ἐπισκόπων ἐπιστολὴν διέσωσεν ὁ Ἱερώνυμος μεταφράσας ἐν ἰδίαις ἐπιστολαῖς (92.93). Διέσωσεν ἐπίσης ἐν ἰδίαις ἐπιστολαῖς (96. 89. 100) Πασχαλίους ἐπιστολάς τοῦ Θεοφίλου, ἐν αἷς οὗτος κατεδίκασε τὸν ὠριγενισμόν, καὶ ἐπήνεσε τὰς βιαιοπραγίας αὐτοῦ κατὰ τῶν μοναχῶν τῆς Νιτρίας, ὧν τὰς Μονὰς κατέστρεψε, διὰ στρατιωτικῆς δυνάμεως, καταδίωξας τοὺς «μακροὺς» λεγομένους ἀδελφοὺς, τὸν Ἰσίδωρον καὶ 50 ἑτέρους μοναχοὺς. Οὗτοι μεταβάντες εἰς Ἱεροσόλυμα, κατ' ἀνάγκην, δὲν ἐγένοντο δεκτοὶ ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Ἱεροσολύμων, ὅθεν προὐχώρησαν εἰς Κωνσταντινούπολιν πρὸς τὸν ἅγιον Ἰωάννην Χρυσόστομον. Εἶνε δὲ γνωστὸν ὅτι ὁ Θεόφιλος κατώρθωσε νὰ παραπέισθῃ τὸν γηραιὸν Ἐπιφάνιον ἵνα πρὸς καταδίκην τοῦ δῆθεν ὠριγενιστοῦ Ἰωάννου Χρυσοστόμου μεταβῇ εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ὅντως δὲ μετέβη ἐκεῖ ὁ ἅγιος Ἐπιφάνιος ἀλλ' ἔσπευσε ν' ἀπέλθῃ

¹²² Πατρ. *Migne* lat, 21, 628-32.

¹²³ *Apologia adversus Rufinum* III, 9.

¹²⁴ *Hefele*, II, 77.

ἀμέσως, ἀποθανὼν κατὰ τὸν πλοῦν τῇ 12 Μαΐου 403. Ὁ Θεόφιλος προσκληθεὶς ὡς ὑπόδικος, μετὰ τὰς καταγγελίας τῶν μακρῶν ἀδελφῶν, κατώρθωσε διὰ τῶν ραδιουργιῶν αὐτοῦ νὰ ἐκθρονίσῃ τὸν ἅγιον Ἰωάννην Χρυσόστομον, ὅστις δις ἐξωρίσθη, ἐν μέσῳ μεγάλων ταραχῶν τοῦ λαοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ ἐν τῇ ἐξορίᾳ τῇ 14 Σεπτεμβρίου 407 ἐτελεύτησεν¹²⁵. Ἐκ τῆς ἐξορίας ἔγραψεν ἐπιστολὰς πλήρης ἀγάπης πρὸς τὸν Εὐλόγιον Καισαρείας, Θεοδόσιον Σκυδοπόλεως καὶ δὴ πρὸς τὸν Ἰωάννην Ἱεροσολύμων, πρὸς ὃν ἔλεγεν «*Ἀπῶκίσθημεν εἰς Κουκουσόν, τῆς δὲ ἀγάπης τῆς ὑμετέρας οὐ μετῶκίσθημεν. Τὸ μὲν γὰρ ἐφ' ἐτέροις ἔκειτο, τοῦτο δὲ ἐφ' ἡμῖν. Διὸ δὴ ἐνταῦθα διατριβόντες καὶ ἐκ τοσοῦτου καθήμενοι διαστήματος καὶ ἐπιστέλλομεν καὶ παρακαλοῦμεν ὑμῶν τὴν εὐλάβειαν, τὴν ἀνδρείαν, ἣν ἐξ ἀρχῆς ἐπεδείξασθε, ἀποστραφέντες τοὺς τὰς Ἐκκλησίας τοσοῦτων θορυβῶν ἐμπλήσαντας, ταύτην καὶ νῦν διατηρεῖν καὶ ἄξιον τῶν προοιμιῶν, μᾶλλον δὲ καὶ πολλῶ λαμπρότερον προσθῆναι τὸ τέλος. Οὐ γὰρ μικρὸς ἐντεῦθεν ὑμῖν κείσεται ὁ μισθός, ὅταν τοὺς τοσοῦτον χειμῶνα ἐργασαμένους καὶ τὴν οἰκουμένην σχεδὸν ἅπασαν τοσοῦτων ἐμπλήσαντας σκανδάλων, ὡς προσῆκόν ἐστιν ἀποστρέψῃτε καὶ μηδὲν κοινὸν ἔχητε πρὸς αὐτούς. Τοῦτο ἀσφάλεια τῶν Ἐκκλησιῶν, τοῦτο τεῖχος, τοῦτο ὑμέτερος στέφανος καὶ θραβεῖον. Ταῦτα οὖν εἰδώς, Δέσποτά μου τιμώτατε καὶ εὐλαβέστατε, τὰς τε Ἐκκλησίας ἀσφαλίζου, τὴν τούτῳ τῷ τρόπῳ μεγίστην ἐντεῦθεν προσδοκῶν ἀντίδοσιν, ἡμῶν τε, τῶν σφόδρα ἀγαπώντων τὴν σὴν εὐλάβειαν καὶ ἐκκρεμαμένων σου τῆς διαθέσεως, διηνεκῶς μέμνησο. Ἴσμεν γὰρ ὅσῃν περὶ ἡμᾶς ἀγάπην ἐπιδείκνυσαι, διὰ τῶν πραγμάτων αὐτῶν μαθόντες*»¹²⁶. Ἐκ τῆς λαμπρᾶς ταύτης ἐπιστολῆς ὑποδηλοῦται ὅτι ὁ Ἱεροσολύμων Ἰωάννης προέβη εἰς ἐνεργείας τινὰς ὑπὲρ τοῦ δεινοπαθοῦντος ἀγίου Ἰωάννου Χρυσοστόμου, διωκομένου ὑπὸ τοῦ Ἀλεξανδρείας Θεοφίλου, καὶ ὅτι μὲν ἐν τῷ ζητήματι τούτῳ ἦσαν σύμφωνοι οἱ Ἐπίσκοποι Παλαιστίνης καταφαίνεται ἐκ τοῦ ὅτι ἀπηύθυνεν ἐπιστολὰς ὁ ἅγιος Χρυσόστομος πρὸς τοὺς σπουδαιότερους αὐτῶν, ἐν ἀσυμφωνίᾳ δὲ διετέλει ὁ Ἱερώνυμος, ὅστις ἐφρόντισε νὰ περισώσῃ ἐν λατινικῇ μεταφράσει δυσσημητικὰ τῆς μνήμης τοῦ ἀγίου Χρυσοστόμου γράμματα τοῦ Θεοφίλου¹²⁷. Ἐξηκολούθει δὲ καὶ τὸν κατὰ τοῦ Ρουφίνου δεινὸν ἀγῶνα, ἕως οὗ οὗτος τῷ 410 ἐν Μεσσηνί τῆς Σικελίας ἀπέθανε, καὶ οὕτως ἐφάνησαν λήξασαι αἱ ὠριγενιστικαὶ ἔριδες.

¹²⁵ Χρυσοστόμου Α. Παπαδοπούλου, ὁ ἅγ. Ἰωάννης Χρυσόστομος. Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ 1908.

¹²⁶ Πατρ. Migne 52, 654. 5.

¹²⁷ Loofs, Pelagius und der pelagianische Streit, RE3, XV, 747 ἐξ. Möller-Schubert, Lehrbuch der K. Q. I., 631 Kurtz, Lehrbuch der KQI, I, 246 ἐξ. Α. Δ. Κυριακοῦ, Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία2, Α, 298-304.

Ο ΠΕΛΑΓΙΑΝΙΣΜΟΣ ΕΝ ΠΑΛΑΙΣΤΙΝῃ

Ἀλλὰ μετὰ ἐν ἔτος, ἦτοι τῷ 411, μετέβη εἰς Ἱερουσαλήμ ὁ Βρεττανὸς μοναχὸς Πελάγιος ὅστις ἦτο ἤδη γνωστὸς ὡς αἰρετικὴν ἔχων δόξαν περὶ τῆς σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου, δεχόμενος ὅτι ὁ ἄνθρωπος διὰ τῶν ἰδίων αὐτοῦ ἔργων σώζεται, ἄνευ τῆς θείας χάριτος. Ἀντιθέτως τῷ Πελαγίῳ ὁ Αὐγουστίνος, οὐχὶ καὶ οὗτος ὀρθῶς, ἐπρέσβευεν ὅτι μετὰ τὴν εἰς τὸ κακὸν πτώσιν ὁ ἄνθρωπος ἀπώλεσε τὴν ἐλευθερίαν καὶ ἐπομένως δύναται νὰ πράξῃ μόνον τὸ κακόν, ὁ δὲ Θεὸς προορίζει εἰς σωτηρίαν τινὰς μόνον τῶν ἀνθρώπων¹²⁸. Ἐν τινι Συνόδῳ τῆς Καρχηδόνας τῷ 411 κατεδικάσθη μετὰ τοῦ φίλου αὐτοῦ Κελεστίου, ὡς *haeresiarcha*, ἐν Ἱεροσολύμοις δὲ ὁ Ἱερώνυμος, καίτοι κατ' ἀρχὰς φιλικῶς μετ' αὐτοῦ εἶχε συνδεθεῖ, ἐπετέθη κατ' αὐτοῦ ὡς ὠριγενιστοῦ, δι' ἐπιστολῆς (133) καὶ δι' εἰδικοῦ διαλόγου, «*Dialogus contra Pelagianos*». Κατὰ Ἰούλιον τοῦ 415, ὁ πρὸ μικροῦ αφικόμενος εἰς Ἱεροσόλυμα, μετὰ συστατικοῦ πρὸς τὸν Ἱερώνυμον γράμματος τοῦ Αὐγουστίνου, Ὁρώσιος, νεαρὸς ἰσπανὸς Πρεσβύτερος, ἀφηγηθεὶς τὰ περὶ τὸν Πελάγιον καὶ Κελέστιον ἐν Καρχηδόνη συμβάντα, κατήγγειλεν αὐτὸν ὡς αἰρετικὸν πρὸς τὸν Ἐπίσκοπον Ἰωάννην, ὅστις ὅμως ἐφαίνετο εὐμενῶς πρὸς τὸν Πελάγιον διακείμενος. Καίτοι κοσμικῶς ἐπέτρεψεν αὐτῷ νὰ παρακαθήσῃ μετὰ τῶν Πρεσβυτέρων. Τὴν γνώμην τοῦ Πελαγίου περὶ τοῦ ὅτι δύναται οἱ ἄνθρωποι νὰ ζήσωσιν ἀναμαρτήτως ἐνίσχυσεν ὁ Ἐπίσκοπος Ἰωάννης διὰ τοῦ παραδείγματος τοῦ Ζαχαρίου καὶ τῆς Ἐλισάβετ, ἔπεισεν ὅμως τὸν Πελάγιον ὅτι πρὸς ἀναμάρτητον ζῶν εἶνε ἀπαραίτητος καὶ ἀναγκαία ἡ θεία χάρις. Τούτου ἕνεκα ἐν Ἱεροσολύμοις συνεκροτήθη Σύνοδος τῇ 30 Ἰουλίου 415, ἣτις ἠθῶσεν αὐτόν¹²⁹. Ὁ Πελάγιος μετεχειρίζετο τὴν λέξιν «*χάρις*», ἀλλ' ὑπελάμβανεν αὐτὴν ἐν τῇ σημασίᾳ ἐξωτερικοῦ τινος τρόπου, δι' οὗ ὁ Θεὸς καθοδηγεῖ τὸν ἄνθρωπον εἰς σωτηρίαν. Ἐπειδὴ δὲ ὁ μὲν Ὁρώσιος ἠγνόει τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, οἱ δικασταὶ αὐτοῦ, ὁ Ἐπίσκοπος Ἰωάννης καὶ οἱ Πρεσβύτεροι Ἱεροσολύμων ἠγνόουν τὴν λατινικὴν, ὁ δὲ Πελάγιος καλῶς ἐγίνωσκε τὴν τε λατινικὴν καὶ τὴν ἑλληνικὴν, ἠδυνήθη νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν ἀδῶσιν αὐτοῦ. Ὅθεν ὁ Ὁρώσιος ὑπέδειξεν ὅτι ἐπειδὴ ὅ,τε καταγγέλων καὶ ὁ καταγγελλόμενος ἦσαν λατῖνοι ἢ ὑπόθεσις ἔδει νὰ μετενεχθῇ εἰς τὸν Ἐπίσκοπον Ρώμης. Τοῦτο ἀπεδέχθη καὶ ὁ Ἐπίσκοπος Ἱεροσολύμων Ἰωάννης, παραγγείλας τὸν μὲν Πελά-

¹²⁸ Chr. Baur, St Jérôme et St Chrysostome ἐν Revue Benedictine 1906, σ. 430-436, ἐναντίων τῆς γνώμης τοῦ Brochet, St Jérôme et ses ennemis, Paris 1906, σ. 414-416. Πρὸβλ. Χρυσοστόμου Α. Παπαδοπούλου, Βιβλιογραφικὸν σημείωμα ἐν «*Νέα Σιών*» Ε, 1907, σ. 187-188.

¹²⁹ Hefele, II, 107.

γιον ν' ἀποφεύγῃ τὴν δημοσίευσιν τῶν γνωμῶν αὐτοῦ, τοὺς δὲ ἀντιπάλους νὰ μὴ ἐπιτίθενται κατ' αὐτοῦ.

Ἀλλὰ δύο Γάλλοι, καθηρημένοι πιθανῶς καὶ ἐξόριστοι, Ἐπίσκοποι, ὁ Ἦρωσ Ἀρελάτης καὶ ὁ Λάξαρος Ἐπίσκοπος Aix-en-Provence ἀνερρίπισαν τὸ ζήτημα καταγγέιλαντες τὸν Πελάγιον ὡς αἰρετικὸν εἰς τὸν Μητροπολίτην Καισαρείας Εὐλόγιον, ὅστις ἔσπευσε τῷ αὐτῷ ἔτει, 415, νὰ συγκαλέσῃ ἐν Διοσπόλει (Λύδδῃ) Σύνοδον ἐκ 14 Ἐπισκόπων τῆς Παλαιστίνης, ἐν οἷς ἦτο καὶ ὁ ἅγιος Πορφύριος Γάζης¹³⁰. Ἄλλ' εἰς τὴν Σύνοδον, εἷς μὲν τῶν κατηγορῶν ἀσθενήσας δὲν παρέστη, ὁ ἕτερος ἐπίσης δὲν παρέστη διὰ τὴν ἀσθένειαν τοῦ ἄλλου, οὔτε ὁ Ὀρώσιος ἐνεφανίσθη, ὅθεν ὁ Πελάγιος ἔμεινεν ἄνευ κατηγορῶν. Ἡ Σύνοδος ἠξίωσε παρ' αὐτοῦ νὰ καταδικάσῃ τὰς ἀποδιδόμενας αὐτῷ κακοδοξίας, ὅπερ ἔπραξεν ὁ Πελάγιος, παρασχὼν τοιαύτας ἐξηγήσεις σημείων τινῶν τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ, ἃς ἡ Σύνοδος ἰκανοποιητικὰς ἐθεώρησε. Περαιτέρω ἡ Σύνοδος ἀνέγνω τὰ πρακτικὰ τῆς ἐν Καρχηδόνι Συνόδου, κατεδίκασε δὲ ὁ Πελάγιος τὰς ἐν αὐτοῖς ἀναφερομένας τοῦ Κελεσίου κακοδοξίας. Ἐπὶ πλέον ἡ Σύνοδος ἀπήτησε παρ' αὐτοῦ ν' ἀναθεματίσῃ τοὺς ὀπαδοὺς τοιούτων κακοδοξιῶν, ὅπερ ἔπραξε, δηλώσας, οὐχ ἦττον, ὅτι καταδικάζει τούτους οὐχὶ ὡς αἰρετικοὺς ἀλλ' ὡς ἀνοήτους. Τὰς εἰδήσεις περὶ τῆς Συνόδου ταύτης παρέσχεν ὁ Αὐγουστίνος ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ «*De gestis Pelagii*», ὁ δὲ Ἱερώνυμος ἐν τινι ἐπιστολῇ αὐτοῦ (173) ἐκάλεσεν αὐτὴν «*οἰκτράν*», προκαλέσας τὴν μῆνιν τῶν Πελαγιανῶν, διὰ τῶν ἐπιθέσεων κατὰ τοῦ Πελαγίου. Φανατικοὶ δὲ τινες αὐτῶν ἐν ἀρχῇ τοῦ 416, ἐπιτιθέμενοι κατὰ τοῦ ἐν Βηθλεὲμ Μοναστηρίου τοῦ Ἱερωνύμου, ἔκαυσάν τινα οἰκοδομήματα, ἐφόνευσαν ἓνα διάκονον, ἐκάκωσαν τὴν Εὐστόχιον καὶ τὴν ἀνεπιὰν αὐτῆς, τὴν νέαν Παῦλαν. Ὁ γέρον ἤδη Ἱερώνυμος ἠναγκάσθη νὰ καταφύγῃ εἰς τὸν πύργον ὅπως σωθῇ ἀπὸ τῶν θαναύσων αὐτοῦ ἐχθρῶν. Ὁ Αὐγουστίνος ἐξεφράσθη μετὰ σεβασμοῦ περὶ τῆς ἐν Διοσπόλει Συνόδου τῶν Παλαιστινῶν Ἐπισκόπων, καὶ τὴν χαρὰν αὐτοῦ διετύπωσεν ἐπὶ τῷ ὅτι, καίτοι, συνεπεία ἀνεπαρκῶν εἰδήσεων, ἡ Σύνοδος δὲν κατεδίκασε μὲν τὸν Πελάγιον, ὅμως κατεδίκασε τὰς πλάνας αὐτοῦ.

Καθ' ὃν δὲ χρόνον αἱ ἀνιαραὶ αὗται τῶν Πελαγιανῶν ἔριδες συνέβαινον, τῷ 415, εὐρέθησαν ἐν Καφαργαμάλα τὰ λείψανα τοῦ ἁγίου Πρωτομάρτυρος καὶ Ἀρχιδιακόνου Στεφάνου, ἀποτεθέντα ἐν τῷ ἐν Σιών ναῷ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων¹³¹, ἐπίσης ἐπὶ ἡγουμένου τῆς Μονῆς τοῦ ἁγίου Σιλβανοῦ, καὶ διαδόχου

¹³⁰ Δοσιθέου Ἱεροσολύμων, Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων, σ. 270.

¹³¹ Θεοφάνους, Χρονικὸν ἔκδ. Βόννης, σ. 735. Λουκιανοῦ, Πρεσβυτέρου, Ἐπιστολή, ἐν Α. Π - Κεραμέως, Ἀναλέκτοις Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας Ε, 28-40. Βασιλείου Σελευκείας (;) Λόγος εἰς τὸν ἅγ. Στέφανον, Πατρ. Migne 85, 461 ἐξ.

156 αὐτοῦ, Ζαχαρίου, παρὰ τὴν Ἐλευθερόπολιν (τὸ νῦν Μπέτ Ζιμπρίν), εὐρέθη τὸ λείψανον τοῦ Προφήτου Ζαχαρίου, μετὰ διετίαν δέ, τῷ 417, ἀπέθανε καὶ ὁ Ἐπίσκοπος Ἱεροσολύμων Ἰωάννης, καταλιπὼν μνήμην ἁγίαν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, καίτοι ἐν ταῖς συγγραφαῖς τοῦ Ἱερωνύμου καὶ ταῖς ἐπιστολαῖς αὐτοῦ παρεστάθη μεροληπτικῶς ἢ δραῖσις αὐτοῦ, ἐν τοῖς δυσὶ ζητήμασιν, ἅτινα ἐπλήρωσαν τὴν ἐποχὴν αὐτοῦ, ἐν τῷ ὠριγενισμῷ καὶ πελαγianiσμῷ. Ἄλλ' εἶδομεν ὅτι ἐν ἀμφοτέροις ὁ Ἰωάννης Ἱεροσολύμων ἐπολιτεύθη καλῶς, ἐπ' ἀγαθῷ τῆς Ἐκκλησίας καταστείλας, ὅσον ἦτο δυνατόν, τὰς ἐξ αὐτῶν ταραχάς. Τοῦτο ἐπεμαρτύρησε καὶ ὁ Αὐγουστίνος ἐν τε τῷ συγγράμματι αὐτοῦ «*De gestis Pelagii*» καὶ ἔν τινι ἐπιστολῇ (179) ἀναγνωρίσας τὴν νόμιμον πολιτείαν τοῦ Ἐπισκόπου Ἱεροσολύμων Ἰωάννου¹³².

Διάδοχος αὐτοῦ ἐξελέγη τῷ 417 ὁ ΠΡΑΨΙΛΙΟΣ, (417-422) ὅστις ἀπήντησεν εἰς τινα ἐπιστολὴν τοῦ Ἐπισκόπου Ρώμης Ἰννοκεντίου Α' (402-417) σταλεῖσαν πρὸς τὸν Ἰωάννην. Τὴν ἀπάντησιν τοῦ ΠραΨιλίου, ἔλαβεν ὁ διάδοχος τοῦ Ἰννοκεντίου Ζώσιμος (417-418), ὅστις παραπεισθεὶς ὑπὸ τοῦ Κελεστίου ἐτάχθη ὑπὲρ τῆς διδασκαλίας τοῦ Πελαγίου, ἀλλ' ὕστερον κατεδίκησεν αὐτήν. Τὸ ζήτημα μετηνέχθη οὕτως εἰς τὴν Δύσιν, ἣν ἐπὶ πολὺ ἐπησχόλησε, παρ' ἡμῖν δ' ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ὁ Θεόδωρος Μοψουεστίας († περὶ τὸ 428) συνέγραψε σύγγραμμα «*Πρὸς τοὺς λέγοντας φύσει καὶ οὐ γνώμῃ πταίνει τοὺς ἀνθρώπους*». Πιθανῶς τὸ σύγγραμμα τοῦτο συνετάχθη κατὰ τοῦ Ἱερωνύμου, ὅστις τῇ 30 Σεπτεμβρίου 420 ἀπέθανε, καταλιπὼν πληθὺν συγγραμμάτων¹³³. Ὑπῆρξε δὲ ὁμολογουμένως ἡ παρουσία αὐτοῦ ἐν Παλαιστίνῃ, ὡς πρὸς τὴν πνευματικὴν αὐτῆς ἀνάπτυξιν, ἐπωφελεστάτη. Τῇ 26 Φεβρουαρίου 421 ἀπέθανε καὶ ὁ ἅγιος Πορφύριος Γάζης, ἐπιζήσας τῆς πλήρους ἐπικρατήσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐν τῇ παροικίᾳ αὐτοῦ¹³⁴. Ἐν τῷ μεταξύ δὲ χρόνῳ τῷ 418 ὁ Βασιλεὺς Θεοδόσιος β' ἀπέστειλε τῷ Ἐπισκόπῳ Ἱεροσολύμων πολλὰ χρήματα χάριν τῶν πτωχῶν καὶ σταυρὸν χρυσοῦν διάλιθον διὰ τὸν ἅγιον Γολγοθᾶν. Λέγεται δὲ ὅτι ὁ Ἱεροσολύμων Ἐπίσκοπος ἀνταπέστειλε πρὸς τὸν Βασιλέα ἐκ τῶν λειψάνων τοῦ ἁγίου Στεφάνου τὴν δεξιὰν χεῖρα¹³⁵.

¹³² Ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἰωάννου Ἱεροσολύμων φέρονται καὶ τινα συγγράμματα, *Tillemont*, Mémoires XII, 343-*Ceillier*, Histoire des auteurs sacrés, X, 96. 97. *Δοσιθέου*, Ἱεροσολύμων, Τόμος ἀγάπης σ. 503. Πρὸβλ. Περὶ τοῦ Ἰωάννου, *τοῦ αὐτοῦ* Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων σ. 267 ἔξ. Καὶ σύμβολον πίστεως συγγεγραμμένον τῷ 415 καὶ διασωζόμενον ἐν συριακῇ μεταφράσει, *Caspari*, Unge-druckte... Quellen zur Gesch. Des Taufsymbols κ. Der Glaubeusregel I, Christiania 1866, 161-212.

¹³³ *O. Bardenhewer*, Patrologie σ. 400 ἔξ.

¹³⁴ Ἡ μνήμη αὐτοῦ τῇ 26 Φεβρουαρίου, *Hip. Delehaye*, Synaxarium Eccl. Constantinopolitanae, σ. 490.

¹³⁵ *Δοσιθέος*, Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων, σ. 311.

Ο ΑΓΙΟΣ ΕΥΘΥΜΙΟΣ

Ἰεροσολύμων Ἐπίσκοπος, μετὰ τὸν ἐπὶ μικρὸν ἐπισκοπεύσαντα Πραϋλίον, ἐγένετο τῷ 421 ἢ 422 ὁ ΙΟΥΒΕΝΑΛΙΟΣ (422-458) «*ἀνὴρ μέγας καὶ θεοφόρος*» κατὰ τὴν ἔκφρασιν ἀρχαίου ἱστορικοῦ¹³⁶. Ἐπ’ αὐτοῦ ἡ Ἐκκλησία Ἱεροσολύμων ἔμελλε νὰ προσλάβῃ νέαν αἵγλην. Διότι ἀναδεικνύεται ἐν τοῖς κόλποις αὐτῆς σειρὰ ἐνδόξων ἀντιπροσώπων τοῦ μοναχικοῦ βίου καὶ ἐνδέρμων προμάχων τῆς ὀρθοδοξίας, ὧν πρῶτος ὑπῆρξεν ὁ ἅγιος Εὐθύμιος, ὁ Μέγας¹³⁷.

Ὁ ἅγιος Εὐθύμιος κατήγετο ἐκ Μελιτινῆς τῆς Ἀρμενίας, γεννηθεὶς τῷ 376, ἐκ γονέων εὐσεβῶν, Παύλου καὶ Διονυσίας, δωρηθεὶς αὐτοῖς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ὡς υἱὸς παρακλήσεως καὶ εὐθυμίας πρόξενος. Τριετῆς τὴν ἡλικίαν ἐστερήθη τοῦ πατρὸς αὐτοῦ Παύλου, παραδοθεὶς εἰς τὸν πεπαιδευμένον αὐτοῦ δεῖον Εὐδόξιον καὶ ἄλλους ἄνδρας πρὸς διαπαιδαγώγησιν. Ταύτης ἐπεμελήθη καὶ ὁ Ἐπίσκοπος Μελιτινῆς Ὁρθήσιος, ὅστις παῖδα ἔτι προσέλαβεν αὐτὸν παρ’ ἑαυτῷ, τάξας ὕστερον τοὺς δύο Ἀναγνώστας, Ἀκάκιον καὶ Συνόδιον¹³⁸, ἵνα διδάξωσι τὸν Εὐθύμιον, πάντων μάλιστα, τὴν ἁγίαν Γραφήν, ὡς ἀφιερωμένον ἤδη τῷ Θεῷ. Μετ’ ἐπιμελείας μεγάλης ἐπεδόθη ὁ Εὐθύμιος εἰς τὴν ἐπισταμένην τῆς ἁγίας Γραφῆς μελέτην, καθοδηγούμενος ὑπὸ τῶν διδασκάλων αὐτοῦ, ἰδιαιτέραν δὲ

---

¹³⁶ *Νικηφόρου Καλλίστου*, Ἐκκλ. ἱστορία XV, 14 Πρβλ. *Σωκράτους* Ἐκκλ. ἱστορ. VII, 34. *Βασιλείου Σελευκείας*, Ἐγκώμιον εἰς τὸν ἅγ. Πρωτομάρτυρα Στέφανον, Πατρ. Migne 85, 459. Κατὰ τὴν παρατήρησιν τοῦ *J. Kattenbusch*, *Juvenal, erster Patriarch von Jerusalem*, RE³, IX, 659, ὀρθοτέρα εἶναι ἡ ἀρίθμησις τῶν ἐτῶν τῆς πατριαρχείας τοῦ Ἰουβενάλιου εἰς 36 κατὰ τὰς ἐνδείξεις τοῦ Ζαχαρίου Ρήτορος, ἐπειδὴ δὲ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὁ Ἰουβενάλιος ἀπέθανε τῷ 458, ὡς πρῶτον ἔτος τῆς πατριαρχίας αὐτοῦ δέον νὰ θεωρήσωμεν τὸ 421 ἢ 422. Κατὰ τὰς εἰδήσεις τῶν *Συναξαριῶν* ἐπατριάρχευσεν ὁ Ἰουβενάλιος ἐπὶ 38 ἔτη, *Delehaye*, ἔνδ. ἀν. Σ. 794.

¹³⁷ *Κυρίλλου Σκυθοπολίτου*, Βίος ἁγίου Εὐθυμίου ἔκδ. *Pouget, Loppin, Montfaucon*, ἐν *Analecta Graeca*. Paris 1688, IV, 1-99. Ἡ ἐπιτομὴ Συμεὼν Μεταφραστοῦ, ἐν *Cotelerii, Ecclesiae graecae monumenta*, Paris 1677, II, 200-340. Πατρ. Migne 114, 596. *Acta Sanctorum*, Januarii II, 301-328. (*Eduard Schwartz, Kyrillos von Skythopolis Leipzig*, 1939).

¹³⁸ Ὁ Ὁρθήσιος συμμετέσχε τῆς Β΄ ἐν Κωνσταντινουπόλει Οἰκουμενικῆς Συνόδου τῷ 381. Ὁ Ἀκάκιος καὶ Συνόδιος ἐχρημάτισαν Ἐπίσκοποι Μελιτινῆς.

ἀγάπην ἠσθάνετο πρὸς τὰς διηγήσεις τοῦ βίου τῶν παλαιῶν ἁγίων ἀνδρῶν¹³⁹. Ὑπερηκόντησε πάντας ἐν τε ἀσκήσει καὶ βίῳ ἐναρέτῳ, λίαν ἐνωρὶς αἰσθανθεὶς τάσεις πρὸς τὸν Μοναχικὸν βίον, ὅθεν νεαρὸς ἔτι ἀκουσίως ἐχειροτονήθη Πρεσβύτερος ὑπὸ τοῦ Ἐπισκόπου Μελιτινῆς καὶ διέτριβεν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἐν τοῖς παρὰ τὴν πατρίδα αὐτοῦ Μοναστηρίοις, τοῦ ἁγίου Μάρτυρος Πολυεύκτου καὶ τῶν 30 Μαρτύρων¹⁴⁰, ἔχων καὶ τὴν ἐπιστασίαν αὐτῶν. Ἀλλὰ μὴ θεωρῶν ἑαυτὸν ἱκανὸν νὰ διευδύνη τὸν βίον ἄλλων καὶ ἐπιθυμῶν αὐτὸς νὰ τελειωθῇ πρῶτον ἡθικῶς, τῷ 406 ἐγκαταλείψας τὴν πατρίδα αὐτοῦ μετέβη εἰς Ἱερουσαλήμ. Προσκυήσας δὲ τὸν ἅγιον Τάφον καὶ τὸν Τίμιον Σταυρόν, ἤρξατο ἐπισκεπτόμενος τὰ ἐγγὺς τῆς Ἱερουσαλήμ Μοναστήρια καὶ τοὺς ἐν αὐτοῖς ἀσκουμένους. Ἰδιαζόντως προῦκάλεσε τὴν προσοχὴν αὐτοῦ ἡ ἐν Φαράν Λαύρα τοῦ ἁγίου Χαρίτωνος, ἐν τινὶ κελλίῳ τῆς ὁποίας, μέχρι τοῦ 411, ἐπὶ πενταετίαν ὄλην διατρίψας, εἰς αὐστηροτάτην ἐπεδόθη ἄσκησιν, προσευχὴν καὶ ἀγρυπνίαν. Συνετήρει δὲ ἑαυτὸν καὶ τοὺς λοιποὺς μοναχοὺς πλέκων καλὰδους. Μετὰ τοῦ μοναχοῦ τῆς Λαύρας Φαράν, τοῦ φιλτάτου αὐτοῦ συνασκητοῦ ἁγίου Θεοκτίστου († 469), ἰδιαζόντως συνδεθεὶς, μίαν μετ' αὐτοῦ ἔχων ἱερὰν τάσιν καὶ μίαν θέλησιν «ὡς εἶνε αὐτοὺς ἐν πνεῦμα ἐν δύο σώμασι»¹⁴¹ ἀπεμακρύνετο συχνάκις, καὶ ἰδίως μετὰ τὰ Φῶτα ἀπὸ τῆς 14 Ἰανουαρίου μέχρι τῶν Βαΐων, κατὰ τὸν χρόνον τῆς νηστείας, εἰς πανέρημον τόπον Κουτιλᾶ, παρὰ τὴν νεκρὰν θάλασσαν, ἀλλοτρῶν ἑαυτὸν πάσης μετὰ τῶν ἀνθρώπων κοινωνίας, συζῶν καὶ ὁμιλῶν τῷ Θεῷ¹⁴². Οὕτως ἤρξατο ὁ ἅγιος Εὐθύμιος τοῦ ἐν Παλαιστίνῃ ἐνδοξοῦ μοναχικοῦ αὐτοῦ βίου¹⁴³.

Κατὰ τινα μετάβασιν, τῇ 14 Ἰανουαρίου 411, ἐν τῷ συνήθει χρόνῳ εἰς τὴν πανέρημον τοῦ Κουτιλᾶ, ἀνεῦρον ὁ Εὐθύμιος καὶ Θεόκτιστος βαθύτατον καὶ ἀδιαπέραστον χεῖμαρρον, κυκλούμενον ὑπὸ βράχων ἀπανταχόθεν· πρὸς βορρᾶν τοῦ χειμάρρου διηνοίγετο ἐντὸς τῶν βράχων εὐρύτατον σπήλαιον. Ἐνταῦθα ἀπεφάσισαν νὰ διαμείνωσι, τὴν πρότερον ἀγρίων θηρίων κατοικίαν εἰς οἶκον ἀγγέλων ἐπιγείων μεταβαλόντες. Ἀλλὰ ποιμένες ἐκ Βηθανίας, ἀνα-

¹³⁹ Σῶζεται χειρόγραφον (Α. Π. Κεραμέως, Ἱεροσ. Βιβλιοθ. Α. 304) περιεχόν. «Διάλεξιν Εὐθυμίου καὶ Σαρακηνοῦ φιλοσόφου περὶ πίστεως ἐν τῇ Μελιτινῇ πόλει». Πιδανῶς ὁ ἅγ. Εὐθύμιος ἐπεδίδeto ἤδη ἐν τῇ Μελιτινῇ εἰς τοιαύτας συζητήσεις.

¹⁴⁰ Ὁ ἅγ. Πολύευκτος ἐμαρτύρησεν ἐπὶ Δεκίου. Ἡ μνήμη αὐτοῦ τῇ 9 Ἰανουαρίου. Οἱ 30 Μάρτυρες ἐμαρτύρησαν μετὰ τοῦ Ἱέρονος ἐπὶ Διοκλητιανοῦ ἐν Μελιτινῇ· Ἡ μνήμη αὐτῶν τῇ 7 Νοεμβρίου.

¹⁴¹ Acta Sanctorum Septembris III, 629-Κυρίλλου, Βίος ἁγίου Εὐθυμίου § 13.

¹⁴² Κυρίλλου, Βίος ἁγίου Εὐθυμίου § 14.

¹⁴³ R. Génier, Vie de Saint Euthyme le grand (377-473), Les moines et l' Eglise en Palestine du Ve siècle, Paris 1909. S. Vailhé, Saint Euthyme le Grand, moine de Palestine (376-473)· ἐν Revue de l' Orient Chrétien, II, 1907, 3, σ. 298 ἐξ.

καλύψαντες αὐτούς, κατέστησαν γνωστοὺς τοῖς συγκωμήταις καὶ ἄλλοις ποδοῦσι τὸν ἐν ἐρήμῳ μοναχικὸν καὶ ἀσκητικὸν βίον, μάλιστα ὑπὸ τὴν χειραγωγίαν τοιούτων θαυμαστῶν ἀνδρῶν, οἳ ἦσαν ὁ Εὐθύμιος καὶ Θεοκτίστος. Καὶ ἐκ τῆς Λαύρας τοῦ Φαράν προσῆλθεν δύο μοναχοί, ὁ Μαρῖνος καὶ Λουκάς¹⁴⁴, ἐπιθυμοῦντες νὰ συμμονάσωσι μετ' αὐτῶν. Τούτου ἕνεκα ἀπεφασίσθη ἡ ἴδρυσις Μοναστηρίου. Παρὰ τὴν εἴσοδον τοῦ Σπηλαίου ὑπῆρχε τὸ Κοινόβιον, διὰ τοὺς τὸ πρῶτον ἀρχομένους τοῦ μοναχικοῦ βίου, τὸ δὲ σπήλαιον μετεβλήθη εἰς ναόν. Οὕτως ἐμορφώθη ἡ λεγομένη «Κάτω Μονή» τοῦ ἀγίου Θεοκτίστου¹⁴⁵, ἧς τὴν ἐπιστάσιαν ἀνέλαβεν αὐτὸς ὁ Θεοκτίστος, ὑπὸ τὴν ἀνωτέραν χειραγωγίαν τοῦ Εὐθυμίου, ἔχοντας τὴν ἐπιστάσιαν τῶν ψυχῶν πάντων τῶν μοναχῶν, καὶ παρέχοντας τὰς βάσεις τῆς ἀσκήσεως, πάντως, κατὰ τὰς διατάξεις τοῦ ἀγίου Βασιλείου καὶ κατὰ τὴν ἰδίαν προσωπικὴν πείραν. Ἡ μοναχικὴ ἄσκησις ἦτο, κατ' αὐτόν, μέσον πρὸς σωτηρίαν ὅθεν ὁ μοναχὸς ἔδει ἀδιαλείπτως νὰ μεριμνᾷ καὶ ἀγρυπνῇ περὶ τῆς ἑαυτοῦ σωτηρίας. Ἀπομακρυνόμενος τοῦ κόσμου ἔδει νὰ ὑπάγῃ ἑαυτὸν ὑπὸ τὰς ἀρετὰς τῆς σωφροσύνης καὶ τῆς ὑπακοῆς, ἀποβάλλων τὴν αὐθαίρετον βούλησιν. Ἄριστος δὲ τρόπος παρακολουθήσεως ἑαυτοῦ καὶ αὐτομερίμνης εἶνε ἡ μνήμη τοῦ θανάτου καὶ τῆς μελλούσης ἀνταποδόσεως, ἡ διηνεκῆς ἐργασία καὶ χειροτεχνία. Περισσότερον τῶν λοιπῶν ἔδει νὰ ἐργάζωνται οἱ νεαροὶ τὴν ἡλικίαν μοναχοί, οἱ σφοδρότερα ἔχοντες τὰ πάθη, τῆς φυσικῆς ἐργασίας καὶ χειροτεχνίας ὑπόδειγμα ἔχοντες τὸν Ἄπ. Παῦλον, οὗτινος αἱ χεῖρες ὑπηρέτουν οὐ μόνον αὐτῷ ἀλλὰ καὶ τοῖς λοιποῖς. Ἄτοπον εἶνε οἱ μὲν ἐν τῷ κόσμῳ νὰ ἐργάζωνται πρὸς διατροφήν καὶ συζύγων καὶ τέκνων καὶ πρὸς ἀπότισιν φόρων καὶ πρὸς εὐεργεσίαν τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων, οἱ δὲ μοναχοὶ νὰ τρώγῃσι τοὺς ἀλλοτρίους πόνους καὶ νὰ μεταδίδωσι τοῖς ἄλλοις τοὺς καρπούς τῶν ἰδίων χειρῶν. Καὶ περὶ ἄλλων λεπτομερειῶν τῆς μοναχικῆς ζωῆς, οἷον περὶ τῆς τάξεως ἐν τῇ τραπέζῃ καὶ περὶ τῆς προσευχῆς, κατερχόμενος ἀπὸ τοῦ ὄρεινου αὐτοῦ ἀσκητηρίου πρὸς τὸ Κοινόβιον τοῦ Θεοκτίστου, ἔδιδεν ὁδηγίας καὶ διατάξεις ὁ ἅγ. Εὐθύμιος¹⁴⁶.

Εἰς τὸ Κοινόβιον τοῦ Θεοκτίστου ἀπανταχόθεν πολλοὶ προσέτρεχον, ἐλκόμενοι ἐκ τῆς φήμης τῶν θαυμάτων καὶ τοῦ ἀγίου βίου αὐτοῦ τε καὶ τοῦ ἀγίου Εὐθυμίου, ὅτε περὶ τὸ τέλος τοῦ 420 ἔτους ἐπεφάνη πρὸ τοῦ Κοινοβίου πληθὺς νομάδων Ἀράβων (Σαρακηνῶν) τῆς ἐρήμου, ὁδηγουμένων ὑπὸ τοῦ φυλάρχου

¹⁴⁴ Κυρίλλου, Βίος ἁγ. Εὐθυμίου § 16.

¹⁴⁵ Κυρίλλου, Βίος ἁγ. Εὐθυμίου § 16. 19. 23. 26. 52. 53. 56. 58. Federlin, Le Monastère de St Theoctiste ἐν Revue de l' Orient Chrétien, 1898, I, 75. 6. Τὰ ἐρεῖπια τῆς Μονῆς τοῦ ἀγίου Θεοκτίστου δείκνυνται σήμερον ἐν Ouary Dabor.

¹⁴⁶ Κυρίλλου, Βίος ἁγ. Εὐθυμίου § 16.

αὐτῶν Ἀσπεβέτου. Οὗτος κατὰ τὸν ἐξεγερθέντα τῷ 419 ἐν Περσίᾳ ἐπὶ Ἴσδεγέρ-
δου διωγμὸν κατὰ τῶν χριστιανῶν, συμπαδῶν πρὸς αὐτοὺς καὶ διευκολύνας τὴν
ἐκ Περσίας φυγὴν, συναπῆλθεν ἐκ Μεσοποταμίας, μετὰ τῆς ἰδίας φυλῆς, πρὸς
τὸ ἑλληνικὸν κράτος¹⁴⁷. Γενόμενος δεκτὸς ὑπὸ τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν ἀνατολικῶν
ἐπαρχιῶν Ἀνατολίου ἐτέθη ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ἐν Μεσοποταμίᾳ νομάδων Σαρα-
κηνῶν. Ἀκούσας δὲ περὶ τῶν ὑπὸ τοῦ ἁγίου Εὐθυμίου τελουμένων θαυμάτων
ἐκόμισε πρὸς αὐτὸν τὸν ἴδιον υἱὸν Τερέβωνα, δεινῶς πάσχοντα. Ὁ ἅγιος Εὐθύ-
μιος οὐ μόνον ἐθεράπευσε αὐτὸν ἀλλὰ καὶ εἴλκυσε εἰς τὸν Χριστιανισμὸν
ὀλόκληρον τὴν φυλὴν τῶν Σαρακηνῶν μετὰ τοῦ ἀρχηγοῦ αὐτῆς, ὃν ἐν τῷ βα-
πτίσματι μετωνόμασε Πέτρον¹⁴⁸.

Ἐν τῷ μεταξὺ χρόνῳ ὁ ἅγιος Εὐθύμιος ποδῶν τὴν μόνωσιν ἤθελε ν' ἀποχω-
ρήσῃ εἰς τὴν ἔρημον τοῦ Ρουβᾶ, πρὸς τὴν βορειοδυτικὴν παραλίαν τῆς νεκρᾶς
θαλάσσης, καὶ συνεκρατήθη μὲν, πρὸς καιρὸν, ὑπὸ τοῦ ἁγ. Θεοκτίστου, ἀλλ'
ἕστερον παραλαβὼν τὸν Δομητιανὸν († 473) μοναχὸν τοῦ Κοινοβίου, ἐκ Με-
λιτινῆς καταγόμενον, ἀπεμακρύνθη τοῦ Κοινοβίου, διοδεύσας δὲ μετὰ τὸν
Ρουβᾶν, τὴν ἐπὶ νότον ἔρημον παρὰ τὴν νεκρὰν θάλασσαν, ἦλθεν εἰς ὄρος
ὑψηλὸν Μάρδα, νῦν Μίρδ, ὅπου καὶ πρότερον ἔζων ἀναχωρηταί, καθ' ἃ ἵχνη
ἀνεῦρεν ὁ ἅγιος Εὐθύμιος¹⁴⁹. Ἰδρύσας δ' ἐνταῦθα Ἐκκλησίαν καὶ θέσας ἁγίας
Τράπεζαν κατέθηκε τὰς βάσεις μεγάλου Μοναστηρίου, ἕστερον ἰδρυθέντος¹⁵⁰.
Καταλιπὼν τὴν Μάρδαν μετέβη εἰς τὰ κατὰ τὴν ἔρημον Ζιφ σπήλαια, ὅπου
τὸ πάλαι διέμενεν ὁ Δαυΐδ, διωκόμενος ὑπὸ τοῦ Σαοῦλ, καὶ ἐγκατεστάθη με-
ταξὺ τῆς κώμης Ἀριστοβουλιάδος, νῦν Kirbet Istaboul, καὶ Καπαρβαρηχῶν,
νῦν Beni Naïm, οὐ μακρὰν τῆς Χεβρώνος. Ἐνταῦθα τῷ 425 καθίδρυσε ὁ ἅγιος
Εὐθύμιος νέον Μοναστήριον, τὸ τῆς Ἀριστοβουλιάδος, ἐν ᾧ καὶ ἰάσεις ἐπετέ-
λει καὶ τῶν θηρίων τὴν ἀγριότητα εἰς ἡμερότητα μετέβαλε, διὰ τῆς χάριτος
τοῦ Κυρίου. Τὸ Μοναστήριον ἰδρύθη τῇ συνδρομῇ τῶν ἐν Ἀριστοβουλιάδι καὶ
πέριξ χριστιανῶν¹⁵¹. Ἀλλ' ἔνεκα τῆς στερήσεως τῆς ποδητῆς τῷ ἁγίῳ Εὐθυμίῳ
ἀναχωρητικῆς μονώσεως, τὸ Μοναστήριον τῆς Ἀριστοβουλιάδος, πληρωθὲν μο-
ναχῶν, δὲν ἐφαίνετο αὐτῷ, κατάλληλον. Ὅθεν ἀπῆλθε καὶ πάλιν ὁ ἅγιος μετὰ
τοῦ Δομητιανοῦ πρὸς τὸ Κοινόβιον Θεοκτίστου καὶ κατόκησεν ἕν τινα πρὸς νό-
τον αὐτοῦ μικρῷ σπηλαίῳ, τρία στάδια ἀπέχοντι τοῦ Κοινοβίου. Τὸ μέρος τοῦτο
ὑπερήρεσε ὁ ἅγιος, ἔνεκα τῆς καλῆς αὐτοῦ τοποθεσίας καὶ τῆς μονώσεως, ἣν,

¹⁴⁷ Θεοδωρήτου, Ἐκκλ. ἱστορία V, 39.

¹⁴⁸ Κυρίλλου, Βίος ἁγ. Εὐθυμίου § 18. 19.

¹⁴⁹ Πρβλ. Ἰωάννου Μόσχου, Λειμωνάριον § 158 Migne 87. 3. 3100.

¹⁵⁰ Κυρίλλου, Βίος ἁγ. Εὐθυμίου § 28.

¹⁵¹ Κυρίλλου, Βίος ἁγ. Εὐθυμίου § 21.

πάντων μάλιστα, ἡγάπα. Κατὰ τὰς Κυριακὰς μετέβαινε μετὰ τοῦ Δομητιανοῦ εἰς τὸ Κονόβιον καὶ ἐτέλει ἐν τῷ ναῷ αὐτοῦ τὴν θεῖαν λειτουργίαν. Ὁ Σαρακηνὸς Ἀσπέβετος-Πέτρος, ἐλκύσας ἐν τῷ μεταξύ χρόνῳ καὶ ἄλλους σκηνίτας εἰς τὸν Χριστιανισμόν, προσήγαγεν αὐτοὺς πρὸς τὸν ἅγιον Εὐθύμιον ἵνα βαπτισθῶσι, τούτου δὲ γενομένου, οἱ Σαρακηνοὶ σκηνῖται πάντες ἔπηξαν τὰς σκηνάς αὐτῶν περὶ τὴν Μονὴν τοῦ ἁγίου Θεοκτίστου, μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῶν πρὸς νότον σπηλαίων, ἐν οἷς κατόκει ὁ ἅγιος Εὐθύμιος. Οὕτως ἀπηρτίσθησαν πυκναὶ «*Παρεμβολαί*»¹⁵², ὁ δὲ ἅγιος Εὐθύμιος παρεκάλεσε τὸν Ἐπίσκοπον Ἱεροσολύμων Ἰουβενάλιον ἵνα χειροτονήσῃ τὸν Πέτρον εἰς Ἐπίσκοπον «*Παρεμβολῶν*». Εἰς τὴν χειροτονίαν ταύτην προσέβη τῷ 427 ὁ Ἰουβενάλιος, δεικνύων οὕτως ὅτι ἐξήτει νὰ καταστῇ Μητροπολίτης τῆς ἐν Παλαιστίνῃ Ἐκκλησίας, ὑπάγων ὑπὸ τὴν διοικητικὴν αὐτοῦ ἐκκλησιαστικὴν περιοχὴν τὸν τῆς Καισαρείας Μητροπολίτην¹⁵³.

Κατ' ἀρχὰς ὁ ἅγιος Εὐθύμιος δὲν ἐσκόπει νὰ ἰδρύσῃ Μοναστήριον ἐν τῷ νέῳ ἀναχωρητηρίῳ αὐτοῦ, ἀλλά, μικρόν κατὰ μικρόν, συνέλαβε τὸ σχέδιον τῆς ἰδρύσεως τῆς μεγάλης φερωνύμου αὐτοῦ Λαύρας, διότι ἤρξαντο πολλοὶ πρὸς αὐτὸν προσερχόμενοι. Μεταξὺ τῶν πρώτων προσελθόντων ἦσαν τρεῖς Καππαδόκαι ἀδελφοί, Κοσμάς, Χρύσιππος καὶ Γαβριήλ, οὓς ἐδέχθη ἀφοῦ πρῶτον εἶδε νύκτα τινὰ ἄνθρωπον προτρέψαντα αὐτὸν εἰς τοῦτο. Ἦσαν καὶ οἱ τρεῖς λόγιοι ἐκπαιδευθέντες ἐν Συρίᾳ. Περὶ τοῦ Γαβριήλ ὁ Κύριλλος Σκυθοπολίτης ἐσημείωσεν ὅτι ἐδιδάχθη «*ὀρθῶς λαλεῖν τε καὶ γράφειν κατὰ τὴν Ῥωμαίων Ἑλλήνων καὶ Σύρων φωνήν*»¹⁵⁴. Πάντως τοιαύτας γνώσεις εἶχεν ἀποκτήσει καὶ ὁ Χρύσιππος διακριθεὶς ὡς δὴ ἴδωμεν ὑπὲρ τοὺς ἄλλους ἀδελφούς. Μετὰ τούτους ἐδέχθη τὸν Δόμνον ἀνεψιὸν τοῦ Ἐπισκόπου Ἀντιοχείας Ἰωάννου (429-441), τοὺς τρεῖς ἀδελφούς Στέφανον, Ἀνδρέαν, Γαϊανόν, ἐκ Μελιτινῆς ὀρμωμένους καὶ ἀνεψιοὺς ὄντας τοῦ διδασκάλου τοῦ ἁγίου Εὐθυμίου Συνοδίου, τὸν Πρεσβύτερον Ἰωάννην, Θαλάσσιον καὶ Ἀνατόλιον ἐκ Ραιθῶ, ἀδελφοὺς ἐπίσης ὄντας, καὶ τέλος τὸν Κυρίωνα ἐκ Τιβεριάδος, Πρεσβύτερον ὄντα τοῦ ναοῦ τοῦ ἁγίου Μάρτυρος Βασιλείου ἐν Σκυθοπόλει, τούτοις προσετίθετο ὁ συνασκητὴς τοῦ ἁγίου Εὐθυμίου Δομητιανός, συναπαρτίζων μετ' αὐτῶν ἰσάριθμον τοῖς Ἀποστόλοις χορὸν τῶν πρώτων μοναχῶν τῆς Λαύρας τοῦ ἁγίου Εὐθυμίου. Εἰς τὴν οἰκοδομὴν αὐτῆς μεγάλως ἐβοήθησε τῷ ἀγίῳ Εὐθυμίῳ καὶ ὁ Πέτρος Ἐπίσκοπος Παρεμβολῶν,

¹⁵² Ὁ τόπος αὐτῶν δεικνύεται σήμερον ἐν Bir ez-Zarra' a.

¹⁵³ S. Vailhé, Le monastère de St Theoctiste et l' évêche de Paremboles, ἐν Revue de l' Orient Chrétien III, 58 ἐξ. L. Federlin, Le desert de Jérusalem, Bedouins et semi Bedouins et les Campements des Arabes chrétiens des Paremboles ἐν «Terre Sainte» 1907, σ. 154 ἐξ. Le Quien, Oriens Christianus, III, 763-9. H. Charles, Le Christianisme des arabes nomads sur les limes et dans le desert syro-mésopotamien aux alentours de l' hegira, Paris 1936, σ. 40 ἐξ.

¹⁵⁴ Κυρίλλου, Βίος ἁγ. Εὐθυμίου § 53.

162 ἀναλαβὼν κατὰ παράκλησιν τοῦ ἁγίου νὰ οἰκοδομήσῃ τὰ διάφορα αὐτῆς οἰκοδομήματα, τὰ κελλία τῶν μοναχῶν καὶ τὸν καθολικὸν αὐτῆς ναόν. Ἡ νέα Λαύρα, κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν αὐτῆς ὄψιν ὁμοίαζε πρὸς τὴν Λαύραν τοῦ ἁγίου Χαρίτωνος ἐν Φαράν¹⁵⁵. Τῇ 7 Μαΐου 429 ὁ Ἐπίσκοπος Ἱεροσολύμων Ἰουβενάλιος μετὰ τοῦ Χωροεπισκόπου καὶ Ἀρχιμανδρίτου πάντων τῶν μοναχῶν ἁγίου Πασσαρίωνος († 429) καὶ τοῦ διαπρεποῦς θεολόγου Πρεσβυτέρου Ἡσυχίου († 460) καὶ ἄλλων κληρικῶν κατελθὼν ἐτέλεσε μεγαλοπρεπῶς τὰ ἐγκαίνια τοῦ ναοῦ τῆς Λαύρας τοῦ ἁγίου Εὐθυμίου¹⁵⁶.

Οὗτος μεγάλην, ὡς ἦτο ἐπόμενον, χαρὰν ἠσθάνθη ἐκ τοῦ γεγονότος τούτου καὶ ἐκ τῆς παρουσίας τοῦ Πασσαρίωνος καὶ Ἡσυχίου. Ὁ Πασσαρίων ἐγένετο ἰδρυτὴς ὁμωνύμου Μονῆς ἐν Ἱεροσολύμοις, ἀκμασάσης ἐπὶ ἓνα περίπου αἰῶνα, καὶ πτωχοκομείου, ἔξωθεν τῆς ἀνατολικῆς πύλης τῆς Ἱερουσαλήμ¹⁵⁷. Ὡς ἠγούμενος τῆς Μονῆς ταύτης εἶχεν ὁ Πασσαρίων τὴν ἐποπτείαν ὄλων τῶν Μοναστηρίων τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων, ἐπτὰ δὲ μῆνας μετὰ τὰ ἐγκαίνια τοῦ ναοῦ τῆς Λαύρας τοῦ ἁγίου Εὐθυμίου ἀπέθανεν ἐν αὐτῇ, ἀφίεις ἠγούμενον τῆς ἐν Ἱερουσαλήμ Μονῆς τὸν Ἐλπίδιον¹⁵⁸, ἔχοντα τὴν ἐποπτείαν τῶν λοιπῶν Μοναστηρίων. Ὁ δὲ Πρεσβύτερος Ἡσύχιος ἐγεννήθη ἐν Ἱεροσολύμοις, κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ δ' αἰῶνος, καὶ δὴ μετὰ τὸ 451, μονάσας δ' ἐν τινι Μοναστηρίῳ εἰσῆχθη εἰς τὸν κληρὸν τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων, χειροτονηθεὶς Πρεσβύτερος ὑπὸ τοῦ Ἐπισκόπου Ἰωάννου, ὑπηρετήσας ἐν τῷ Ναῶ τῆς Ἀναστάσεως. Διεκρίνετο διὰ τὴν μεγάλην αὐτοῦ παιδείαν καὶ εὐγλωττίαν, ἠρμήνευσε τὴν ἁγίαν Γραφὴν καὶ συνέγραψεν Ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν, ἣτις δυστυχῶς ἀπώλετο. Ὁ Ἐπίσκοπος Ἰουβενάλιος ἀπένειμεν αὐτῷ τὸν τίτλον «Διδασκάλου τῆς Ἐκκλησίας», ἔζησε δὲ φαίνεται ὁ Ἡσύχιος μέχρι τοῦ 460, καίτοι τινὲς φρονοῦσιν ὅτι ἀπέθανε περὶ τὰ τριάκοντα ἔτη πρότερον¹⁵⁹.

Παρακληθεὶς δὲ ὑπὸ τοῦ ἁγ. Εὐθυμίου ὁ Ἐπίσκοπος Ἱεροσολύμων Ἰουβενάλιος ἐχειροτόνησε Διακόνους τὸν Δομηκανὸν καὶ Δόμνον, οἵτινες μετὰ τῶν Πρεσβυτέρων Ἰωάννου καὶ Κυρίωνος ἀπετέλεσαν τὸν πρῶτον κληρὸν τῆς Λαύ-

¹⁵⁵ Κυρίλλου, Βίος ἁγ. Εὐθυμίου § § 22-27.

¹⁵⁶ Riess, Das Euthymius Kloster ἐν Zeitschrift Deutschen Palästina Vereins XV 212-226. Ὁ Riess ἀπέδειξεν ὅτι ἡ Μονὴ τοῦ ἁγίου Εὐθυμίου ἔκειτο ὅπου· σήμερον δείκνυται ἐρείπια ἐν Chan es Sahel ἢ el Ahmar.

¹⁵⁷ R. Raabe, Petrus der Jberer, Leipzig 1895, σ. 38. 39. Ahrens und Krüger, Die sogenannte Kirchengeschichte des Zacharias Rhetor, Leipzig 1899, σ. 263.

¹⁵⁸ Κυρίλλου, Βίος ἁγ. Εὐθυμίου § 42. 60

¹⁵⁹ Tillemont Mémoires, XIV, 227 ἐξ. Ph. Meyer ἄρθρον ἐν REt, VIII, 19 S. Vailhé, Notes de litteratur ecclésiastique ἐν Echos d' Orient IX, 59 (1906) σ. 219 Bardenhewer, Patrologie σ. 334 ἔκδ. 3^η σ. 316. 7. K. Jüssen, Die dogmatischen Anschauungen des Hsychus von Jerusalem. I-II Teile, Münster 1931-1934.

ρας τοῦ ἁγίου Εὐθυμίου¹⁶⁰. Μετὰ τὰ ἐγκαίνα τοῦ ναοῦ ὁ ἅγιος ἐπελήφθη νέων οἰκοδομῶν, διὰ κελλία τῶν ἐκάστοτε προσερχομένων νέων ἀδελφῶν, οἵτινες, μικρὸν κατὰ μικρὸν, ηὔξηθησαν εἰς 50, προσεπάθει δὲ ὁ ἅγιος ἵνα πάντα τὰ πρὸς συντήρησιν τῆς μοναχικῆς ἀδελφότητος χρειώδη εὐρίσκωνται ἐντὸς τῆς Λαύρας. Ἀναλαβὼν δὲ τὴν ὄλην διεύθυνσιν τῆς Λαύρας ὡς Ἥγούμενος αὐτῆς, ἐρρύθμισε τὸν βίον τῶν μοναχῶν κατὰ τὴν μεγάλην πείραν τῆς μοναχικῆς ζωῆς, ἣν εἶχε ἤδη ἀποκτήσει, γενόμενος γνώμων καὶ κανὼν τοῦ καθόλου μοναχικοῦ βίου¹⁶¹. Τὸ λαυρευτικὸν σύστημα τοῦ μοναχικοῦ βίου ὑπεστήριξεν εὐθύμως, ὡς ἄριστον τύπον τῆς μοναχικῆς ζωῆς, ἐγκλείοντα τὴν μεταβατικὴν βαθμίδα ἀπὸ τῆς αὐστηρῶς ἀναχωρητικῆς πρὸς τὴν κοινοβιακὴν ζωὴν. Πολλοὶ δὲ κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ ἁγ. Εὐθυμίου ἴδρουν παρομοίας Λαύρας, ἰδίᾳ δὲ οἱ ἐν τῇ Λαύρα αὐτοῦ ἀσκηθέντες.

ΠΡΟΒΙΒΑΣΜΟΣ ΤΟΥ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ ΕΙΣ ΠΑΤΡΙΑΡΧΗΝ

Περὶ τὸ τέλος τοῦ 430 μετέβη εἰς ἐπίσκεψιν τῶν ἁγίων Τόπων τῆς Ἱερουσαλήμ ὁ Συνόδιος, διδάσκαλος τοῦ ἁγίου Εὐθυμίου, κατελθὼν ὕστερον εἰς τὴν Λαύραν αὐτοῦ, καταστήσας αὐτῷ, πρὸς τοῖς ἄλλοις, γνωστὰ τὰ πρῶτα γεγονότα τῆς αἰρέσεως τοῦ Νεστορίου, Ἐπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως (428-431), τοὺς κατ' αὐτῆς ἀγῶνας τοῦ ἁγ. Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας (412-444) καὶ τοῦ ἐτέρου τῶν διδασκάλων τοῦ ἐγ. Εὐθυμίου, Ἀκακίου, Ἐπισκόπου τότε ὄντος Μελιτινῆς, μετὰ τὸν Ὁτρήϊον, προσθέσας τὴν εἶδησιν ὅτι ὁ Βασιλεὺς Κωνσταντινουπόλεως Θεοδόσιος β' (408-450), διὰ διατάγματος τῆς 19 Νοεμβρίου συνεκάλεσεν εἰς Ἔφεσον Οἰκουμενικὴν Σύνοδον. Συγχρόνως ἐλάμβανε καὶ ὁ Ἐπίσκοπος Ἱεροσολύμων Ἰουβενάλιος πρόσκλησιν εἰς τὴν Σύνοδον ταύτην, πρὸς καταστολὴν τῆς αἰρέσεως τοῦ Νεστορίου. Μετέβη δὲ ὁ Ἰουβενάλιος ἀκολουθούμενος ὑπὸ ἱκανῶν Ἐπισκόπων ἐκ Παλαιστίνης, οἷον Ρωμανοῦ Ραφείας, Παυλίνου Μαΐουμᾶ, Παύλου Ἀνθηδόνης, Φεΐδου Ἰόππης, Ἰωάννου Συκαμαζόνος, Θεοδώρου Γαδάρων, Θεοδοῦλου Ἐλούσης, Πέτρου Παρεμβολῶν, Σαΐδα Φαινοῦς καὶ

¹⁶⁰ Κυρίλλου, Βίος ἁγ. Εὐθυμίου § 31.

¹⁶¹ Νικηφόρου Καλλίστου, Ἐκκλ. ἱστορία XIV, 52.

Ἐννεπίου Μαξιμιανουπόλεως. Ὁ Ἰουβενάλιος ἐν τῇ πραγματικότητι ἐλογίζετο ἤδη Μητροπολίτης ἐπὶ τῶν τριῶν Παλαιστινῶν, εἰς ἃς εἶχε διαιρεθῆ ἐν ἀρχῇ τοῦ ε' αἰῶνος ἢ διοικήσεις τῆς Παλαιστίνης. Ἡ μὲν πρώτη Παλαιστίνη περιελάμβανε τὴν ἀρχαίαν Ἰουδαίαν μέχρι τῆς Σαμαρείας, ὑπὸ τὴν Καισάρειαν, ἢ δευτέρα τὴν Γαλιλαίαν καὶ πάντα τὰ ἀρκτικά τῆς Παλαιστίνης μέρη, ὑπὸ τὴν Σκυθόπολιν, ἢ τρίτη ἅπαντα τὰ εἰς τὴν Πετραίαν Ἀραβίαν ὑπαγόμενα μέρη μέχρι τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης, ὑπὸ τὴν Πέτραν. Ἐπὶ τῆς ὅλης ταύτης περιοχῆς, εἰς ἣν προσετέθη βραδύτερον καὶ ἡ Μητρόπολις τῶν Βόστρον, ἐζήτηε νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν δικαιοδοσίαν αὐτοῦ ὁ Ἰουβενάλιος. Ἄλλ' ἐπὶ πλεον ἐφάνη νῦν ζητῶν οὐ μόνον τὴν ἐπὶ τῆς Φοινίκης καὶ Ἀραβίας ἐκκλησιαστικὴν δικαιοδοσίαν, οὐ μόνον τὴν ἀνεξαρτησίαν ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας Ἀντιοχείας, ἀλλὰ καὶ τὴν κατάληψιν αὐτῆς τῆς θέσεως τοῦ Ἐπισκόπου Ἀντιοχείας ἐν τῇ Ἀνατολῇ, τούτέστιν ἐφάνη ζητῶν ἀνωτάτην ἐν Ἀνατολῇ μετὰ τὸν Ἀλεξανδρείας πατριαρχικὴν δικαιοδοσίαν¹⁶². Περὶ τούτου ὑπάρχουσιν ἐνδείξεις τινὲς ἐν τοῖς πρακτικοῖς τῆς ἐν Ἐφέσῳ Γ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου. Ἐν αὐτοῖς, ἐν Ἐπιστολῇ Ἐπισκόπων τινῶν, ὑποστηριζόντων τὸν Ἰωάννην Ἀντιοχείας καὶ ἀνηκόντων εἰς τὰς ἐπαρχίας Φοινίκην Β' καὶ Ἀραβίαν, λέγεται ὅτι οἱ Ἐπίσκοποι ἐκεῖνοι εἶχον χειροτονηθῆ ὑπὸ τοῦ Ἰουβενάλιου Ἱεροσολύμων, ὃν καὶ ὁ Σαΐδας Φαινοῦς ἐκ τῆς ἐπαρχίας τῆς Παλαιστίνης Γ' ὀνομάζει «ὁ Ἐπίσκοπος ἡμῶν».

Εἶνε γνωστὸν ὅτι αἱ ἐργασίαι τῆς Γ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου δὲν διεξήχθησαν ἐν ἡσυχίᾳ, ἔνεκα τοῦ Κανδιδιανοῦ, ἀντιπροσώπου τοῦ Βασιλέως Θεοδοσίου, μεροληπτικῶς ἐργασθέντος ὑπὲρ τοῦ Νεστορίου. Καὶ ἤρξαντο μὲν αἱ συνεδριάσεις, ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, τῇ 21 Ἰουνίου 431, ἀλλ' ὅτε ἐν τῷ μεταξὺ χρόνῳ οὗτος ἐφυλακίσθη ὑπὸ τοῦ Κανδιδιανοῦ, ἀπὸ τοῦ Αὐγούστου τοῦ 431, τὰς ἐργασίας τῆς Συνόδου διηύθυνεν ὡς Πρόεδρος ὁ Ἰουβενάλιος, ὅστις προεδρεύοντος ἔτι τοῦ Κυρίλλου ὑπέγραφε τὰ Πρακτικά τῆς Συνόδου δεύτερος, διότι ὁ μὲν Κωνσταντινουπόλεως Νεστόριος ἦτο ὑπόδικος ὁ δὲ Ἰωάννης Ἀντιοχείας διεφώνησε πρὸς τὴν Σύνοδον¹⁶³. Ἀξιοσημεῖωτον δὲ ὅτι ἐν τῇ Δ' Πράξει ὁ Ἰουβενάλιος εἶπεν ὅτι ὁ Ἰωάννης Ἀντιοχείας ἔπρεπε νὰ παρουσιασθῆ εἰς ἀπολογία, τιμῶν οὕτω τοὺς θρόνους Ρώμης καὶ Ἱεροσολύμων, καὶ ὅτι ἐξ ἀποστολικῆς παραδόσεως ὑπῆρχεν ἔθος, ὅπως ὁ τῶν Ἀντιοχέων θρό-

¹⁶² S. Vailhé, L' erection du Patriarcat de Jérusalem 451, ἐν Revue de l' Orient chrétien IV, 1899 σ. 52. Kattenbusch, Juvenal von Jerusalem, RE³, IX, 660. Χρυσσοστόμου Παπαδοπούλου, Αρχιεπ. Ἀθηνῶν, ὁ ἁγ. Κύριλλος Ἀλεξανδρείας, Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ 1933, σ. 238-239.

¹⁶³ Labbé et Cossart, Concilia III, 584. 446. 544. Mansi, Conciliorum amplissima Collectio IV, I 160 ἐξ. Ed. Schwartz, Acta Conciliorum Oecumenicorum. Concilium Universale Ephesenum, Berolini et Lipsiae 1923-1930, I, I, 5, σ. 10 ἐξ.

νος ἰδύνηται καὶ δικάζεται ὑπὸ τοῦ τῶν Ἱεροσολύμων¹⁶⁴. Τοῦτο ἐλέχθη παρόντος καὶ τοῦ Ἀλεξανδρείας Κυρίλλου ἐν τῇ Πράξει ἐκείνῃ, ἀλλὰ δὲν ὑπάρχουσιν ἐνδείξεις περὶ τῆς περαιτέρω πορείας τῶν ἀποπειρῶν τοῦ Ἰουβενάλιου πρὸς νομιμοποίησιν τῆς πατριαρχικῆς αὐτοῦ δικαιοδοσίας. Φράσεις τινὲς ἐπιστολῶν τοῦ Κυρίλλου πρὸς τὸν Ρώμης Λέοντα (440-461) καὶ τούτου πρὸς τὸν Μάξιμον Ἀντιοχείας (449-452) παριστῶσιν ὡς λίαν ὑπερβολικὰς τὰς ἀξιώσεις τοῦ Ἰουβενάλιου. Ὁ Κύριλλος Ἀλεξανδρείας ἐφρόνει ὅτι ἡ Α΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδος διὰ τοῦ 7^{ου} αὐτῆς κανόνος καθώρισεν ἐπαρκῶς τὰ ὅρια τῆς δικαιοδοσίας τοῦ Ἐπισκόπου Ἱεροσολύμων, ἔξω τῶν ὁποίων δὲν ἔπρεπε νὰ χωρήσῃ ὁ Ἰουβενάλιος. Πόσον δὲ αὐστηρῶς περὶ αὐτοῦ ἐξεφράζετο καταφαίνεται ἔκ τινος ἐπιστολῆς πρὸς τινὰ «*Ἀρχιμανδριτὴν καὶ Πρεσβύτερον*» Γεννάδιον ἐν ἧ, πρὸς τοῖς ἄλλοις, λέγει «*Ἄλλ' αἱ οἰκονομίαι τῶν πραγμάτων ἔσθ' ὅτι παραβιάζονται βραχὺ τοῦ δεοντος ἔξω φέρεσθαί τινας· ἵνα τι μείζον κερδάνωσιν. Ὡσπερ γὰρ οἱ τὴν θάλασσαν ναυτιλλόμενοι, χειμῶνος ἐπικειμένου καὶ κινδυνεύουσης τῆς νεῶς, ἀλύοντες ἀποφορτίζονται τινὰ ὑπὲρ τοῦ σῶσαι τὰ λοιπά· οὕτως καὶ ἡμεῖς ἐν τοῖς πράγμασιν, ὅταν μὴ ἐξῆ τὸ λίαν ἀκριθεὲς ἀποσώζειν, παρορῶμέν τινὰ, ἵνα μὴ τοῦ παντὸς πάθωμεν ζημίαν. Καὶ ταῦτα γράφω μαθῶν, ὅτι ἡ σὴ θεοσέβεια λελύπηται εἰς τὸν ὀσιώτατον καὶ θεοσεβέστατον ἀδελφὸν ἡμῶν καὶ συλλειτουργὸν ἐπίσκοπον Πρόκλον, ὡς λαβόντα εἰς κοινωνίαν τὸν τῆς Αἰλιέων ἐπίσκοπον· ὃν οἱ μὲν τῆς Ἐκκλησίας δεσμοὶ τῆς Παλαιστίνης ἠγούμενον οὐκ ἴσασιν, ἐγείρει δὲ πρὸς ἀχάλινον τοῦ πράγματος ἐπιθυμίαν φιλοδοξία διάκενος, πικρὸν ἔχουσα τὸ τέλος. Μὴ ἀποφευγέτω τοίνυν ἡ σὴ θεοσέβεια τὴν πρὸς τὸν ὀσιώτατον καὶ θεοφιλέστατον Ἐπίσκοπον Πρόκλον κοινωνίαν· μία γὰρ γέγονεν ἡ φροντὶς ἐμοί τε καὶ τῇ ὀσιότητι αὐτοῦ καὶ εἷς ὁ τῆς οἰκονομίας τρόπος, ὃς οὐδενὶ τῶν συνετῶν ἀπήρεσεν»¹⁶⁵.*

Ἄλλ' ὁ Ἰουβενάλιος ἐχώρησε σταθερῶς πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτοῦ. Μετὰ τὴν Σύνοδον, ἥτις κατεδίκασε τὴν αἵρεσιν τοῦ Νεστορίου, συμπληρωθέντος ὕστερον τοῦ ἔργου αὐτῆς ὁμοφώνως ὑπὸ πάντων τῶν ὀρθοδόξων ἐπισκόπων τῆς τε Συρίας καὶ Αἰγύπτου, ἐπανελθὼν εἰς Παλαιστίνην ἐχειροτόνησε τὸν ἐκ τῆς Μονῆς τοῦ ἁγίου Εὐθυμίου διάκονον Στέφανον εἰς Ἐπίσκοπον Ἰαμνείας¹⁶⁶ διὰ διατάγματος δὲ τοῦ Θεοδοσίου β΄ ὑπήχθησαν ὑπὸ τὸν Ἐπίσκοπον Ἱεροσολύμων αἱ ἐπαρχίαι Παλαιστίνης, Φοινίκης καὶ Ἀραβίας. Οὕτως ὁ Ἰουβενάλιος κατέφθασεν εἰς τὸν ἀρχικὸν αὐτοῦ σκοπὸν, ἀλλ' ἡ πολιτικὴ πρᾶξις εἶχεν ἀνάγκη καὶ ἐκκλησιαστικῆς ὑπὸ Συνόδου οἰκουμενικῆς κυρώσεως. Μικρὸν τι ὕστερον ὑπεδέχθη τὴν περίδοξον Εὐδοκίαν σύζυγον τοῦ Βασιλέως Θεοδοσίου, ἥτις «*ὑπὸ*

¹⁶⁴ Mansi I V , 1312 Labbé et Cossart, III, 641.

¹⁶⁵ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, Ἐπιστολὴ 56 Πατρ. Migne 77, 319. 320.

¹⁶⁶ Κυρίλλου Σκυθοπολίτου, Βίος ἁγ. Εὐθυμίου § 57.

τὰ χειροκροτήματα ἀπάσης τῆς Ἀσίας»¹⁶⁷ ἀνέλαβεν ἱερὰν ὁδοιπορίαν εἰς τοὺς ἁγίους Τόπους¹⁶⁸. Διὰ τῆς Ἀντιοχείας διελθοῦσα ἡ Εὐδοκία προσεφώνησεν ἐν τῷ Βουλευτηρίῳ τοὺς κατοίκους αὐτῆς Ἑλληνας, ἐγκαυχηθεῖσα ὅτι ἑλληνικὴ καὶ αὐτῆ, Ἀθηναία, ἦτο, «ἡμετέρας γενεῆς τε καὶ αἵματος εὐχομαι εἶναι».

Ἐν Ἱεροσολύμοις ἐγένετο μετὰ πολλῶν τιμῶν δεκτὴ, ὡς δευτέρα ἁγία Ἑλένη· διέμεινε δ' ἐκεῖ ἐπ' ὀλίγον. Προσήνεγκεν εἰς τοὺς ναοὺς ἱερὰ ἀναθήματα καὶ μεγάλας προσφορὰς ὑπὲρ τῶν ἀναγκῶν τῆς ἐκκλησίας καὶ τῶν πτωχῶν. Ἐν τῷ μεταξὺ χρόνῳ ὁ Ἐπίσκοπος Ἱεροσολύμων Ἰουβενάλιος ἵδρυσεν ἐν τῇ κοιλάδι τῶν Κέδρων ἢ τοῦ Ἰωσαφὰτ πρὸς ἀνατολὰς τῆς ἁγίας πόλεως ἐν τῷ τόπῳ τοῦ λιθοβολισμοῦ τοῦ ἁγίου Στεφάνου ναὸν εἰς τὴν ἁγίαν αὐτοῦ μνήμην, καταθέσας ἐν αὐτῷ καὶ τὰ ἐπὶ τοῦ προκατόχου αὐτοῦ Ἰωάννου τῷ 415 εὐρεθέντα ἅγια λείψανα αὐτοῦ. Τῇ 15 Μαΐου 438(9) ἐγένοντο τὰ ἐγκαίνια τοῦ ναοῦ τούτου ὑπὸ τοῦ ἁγίου Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, προσκληθέντος εἰς Ἱεροσόλυμα¹⁶⁹. Μετὰ τὰ ἐγκαίνια τοῦ πρώτου τούτου ναοῦ τοῦ ἁγίου Στεφάνου ἐν Ἱεροσολύμοις ἡ Εὐδοκία ἀπῆλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, συνοδευθεῖσα μέχρι Καισαρείας ὑπὸ τῆς ἐν τῷ ὄρει τῶν Ἐλαιῶν ἀσκουμένης Μελάνης τῆς νέας ἰδρυσάσης μὲν καὶ ἐπὶ τοῦ ὄρους τῶν Ἐλαιῶν ναὸν τοῦ ἁγίου Στεφάνου ἀποθανούσης δὲ τῇ 31 Δεκεμβρίου 439. Ἡγούμενος τῶν Μοναστηρίων αὐτῆς ἐν τῷ ὄρει τῶν Ἐλαιῶν ἦτο τότε ὁ Γερόντιος γράψας καὶ τὸν βίον αὐτῆς¹⁷⁰.

Ἄλλ' ἔνεκα τῶν γνωστῶν οἰκογενειακῶν ἀνωμαλιῶν ἡ Εὐδοκία τὸ δεύτερον μετέβη τῷ 444 εἰς τὴν ἁγίαν Πόλιν, ἵνα διὰ παντὸς ἐκεῖ διαμείνη. Ὑπῆρξε δὲ σπουδαιότατη διὰ τὴν Ἱερουσαλήμ καὶ τὴν Παλαιστίνην ὄλην ἢ δευτέρα αὐτῆς αὕτη μετάβασις, διότι ἡ Εὐδοκία κατ' αὐτὴν, ἵδρυσεν πλείστους ναοὺς¹⁷¹ ἐπλούτησε καὶ κατεκόσμησε τοὺς ἤδη ὑπάρχοντας, ἵδρυσεν Ἐπισκοπεῖον¹⁷² πρὸς διαμονὴν τοῦ Ἐπισκόπου Ἱεροσολύμων, ξενῶνας καὶ διάφορα φιλανθρωπικὰ κα-

¹⁶⁷ Curet, La Palestine sous les empereurs grecs, σ. 115.

¹⁶⁸ Φ. Γρηγοροβίου, Ἀθηναῖς, μετάφρ. Λάμπρου, ἐν Ἀθήναις 1882.

¹⁶⁹ Ὡς ἄριστα ἀπέδειξεν ἐναντίον τῶν γνωμῶν ἰδίως τοῦ Lagrang, Saint Etienne et son sanctuaire à Jérusalem Paris 1904, ὁ S. Vaillhé Αἱ ἐκκλησίαι τοῦ ἁγίου Στεφάνου ἐν Ἱερουσαλήμ, μετάφρ. Ἰ. Φωκυλίδου, ἐν «Νέα Σιών» Ζ. 122 ἐξ. Πρβλ. τοῦ αὐτοῦ, Les monasteres et les Eglises St. Etienne à Jérusalem, ἐν Echos d' Orient, VIII, 1905, σ. 78 ἐξ. Πρόκειται περὶ ναοῦ τοῦ ἁγίου Στεφάνου ἐν τῇ κοιλάδι τῶν Κέδρων ἢ τοῦ Ἰωσαφὰτ. ἐν τῷ τόπῳ τοῦ λιθοβολισμοῦ τοῦ ἁγίου Στεφάνου. Τὸν τόπον τοῦτον ἠγόρασεν ἐσχάτως ὁ Σκευοφύλαξ τοῦ ἁγίου Τάφου Ἀρχιμ. Εὐθύμιος.

¹⁷⁰ Analecta Bollandiana XXII, 1903 σ. 33 ἐξ. Rambolla, Sancta Melania Giuniore Roma 1905. Εἰς τὰ ἐγκαίνια τοῦ ἐν τῷ ὄρει τῶν Ἐλαιῶν ναοῦ τοῦ ἁγίου Στεφάνου εἶχε παραστῆεἰ ἐπίσης ἡ Εὐδοκία, ὡς καταφαίνεται ἐκ τινος ἐπιγραφῆς μετρικῆς συντεθείσης ὑπὸ τῆς ἰδίας, Bulletin de correspondance hel-lenique XIII, 1889, σ. 294 ἐξ.

¹⁷¹ Χρυσσοστόμου Α. Παπαδοπούλου, Τοπογραφικὸν σημεῖωμα περὶ τοῦ παλαιοῦ Ἐπισκοπεῖου Ἱεροσολύμων, «Νέα Σιών» Ε, 455 ἐξ.

¹⁷² Κυρίλλου Σκυθοπολίτου, Βίος ἁγίου Εὐθυμίου § 51.

θιδρύματα¹⁷³, ἐπὶ πλέον δὲ ἀνφοκδόμησε καὶ τὰ τείχη Ἱεροσολήμ¹⁷⁴ εἰς ἑαυτὴν ἐφαρμόζουσα τὴν ρῆσιν τοῦ ψαλμωδοῦ «Καὶ ἐν τῇ εὐδοκίᾳ σου οἰκοδομηθήτω τὰ τείχη Ἱεροσολήμ», τέλος ἔθηκε τὰ θεμέλια νέου μεγαλοπρεποῦς ναοῦ τοῦ ἁγίου Στεφάνου, πρὸς βορρᾶν τῆς πόλεως κατὰ τὴν ὁδὸν Δαμασκοῦ. Ἀνεμίχθη ὅμως ἡ Εὐδοκία, δυστυχῶς, καὶ εἰς ἐσωτερικὰ ζητήματα τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων, ἦν συνετάραξεν ἡ αἵρεσις τοῦ Μονοφυσιτισμοῦ, ἀναφανεῖσα ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ Νεστοριανισμοῦ. Οὗτος μὲν, ὁ Νεστοριανισμός, ἐχώριζε τὰς δύο ἐν Χριστῷ φύσεις, παριστῶν αὐτὸν ὡς δύο πρόσωπα, ἀλλ' ἡ αἵρεσις τοῦ Μονοφυσιτισμοῦ, διδάσκουσα μίαν μόνον φύσιν ἐν τῷ Ἰησοῦ Χριστῷ, ὑπῆρξεν λίαν ἐπικίνδυνος, πολλῶ μάλλον ὅτι, ἐφάνη, κατ' ἀρχάς, συμβιβαζομένη πρὸς τὴν ὀρθόδοξον περὶ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὡς περὶ ἑνὸς προσώπου, διδασκαλίαν, ἐναντίον τοῦ Ἀπολλιναρισμοῦ, συγγέοντος τὰς φύσεις, καὶ τοῦ Νεστοριανισμοῦ, χωρίζοντος αὐτάς. Παρεδέχοντο οἱ μονοφυσῖται ὅτι μετὰ τὴν ἐνσάρκωσιν τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ τοιαύτη ἐν αὐτῷ τῶν φύσεων ἐπῆλθεν ἔνωσις, ὥστε μία φύσις συναπετελέσθη ἐξ αὐτῶν.

Πρῶτος ἠκούσθη διδάσκων ἐν Κωνσταντινουπόλει τοιαύτην διδασκαλίαν ὁ Ἀρχιμανδρίτης Εὐτυχής, ἀλλὰ πραγματικὸς ἀρχηγὸς αὐτῆς παρέστη εἰς μέσον ὁ διάδοχος τοῦ ἁγίου Κυρίλλου ἐν τῷ θρόνῳ Ἀλεξανδρείας Διόσκορος (444-451), μεταξύ δὲ τῶν πρώτων πολεμησάντων αὐτὴν ὑπῆρξεν ὁ ἐκ τῶν πρώτων μοναχῶν τῆς Λαύρας τοῦ ἁγίου Εὐθυμίου Δόμνος, διαδεχθεὶς τὸν Ἰωάννην ἐν τῷ θρόνῳ Ἀντιοχείας (441-449). Συνεπεῖα καταγγελίας τοῦ Εὐσεβίου Ἐπισκόπου Δορυλαίου κατὰ τοῦ Ἀρχιμανδρίτου Εὐτυχοῦς, πρὸς τὸν Ἐπίσκοπον Κωνσταντινουπόλεως Φλαβιανὸν (447-449), κατὰ Νοέμβριον τοῦ 448 συνεκροτήθη ἐκ Κωνσταντινουπόλει Σύνοδος ἐνδημούσα, ἥτις κατεδίκασε τὴν αἵρεσιν τοῦ Εὐτυχοῦς. Τούτου ὅμως ὑπέρμαχος παρέστη εἰς μέσον ὁ Διόσκορος, κατορθώσας νὰ παρασύρῃ πρὸς τὸ μέρος αὐτοῦ τὸν Βασιλέα Θεοδοσίον, συγκαλέσαντα ἐν Ἐφέσῳ Οἰκουμενικὴν Σύνοδον, πρὸς ἐξέτασιν τοῦ ζητήματος¹⁷⁵. Εἰς τὴν Σύνοδον ταύτην μετέβη, προσκληθεὶς, καὶ ὁ Ἱεροσολύμων Ἰουβενάλιος, μετ' ἱκανῶν Ἐπισκόπων ἐκ Παλαιστίνης ἔνθα, δυστυχῶς, ἡ αἵρεσις τοῦ Μονοφυσιτισμοῦ εὐκόλως ἤρξατο διαδιδόμενη, ἰδίως μετὰ τῶν μοναχῶν, ὑπολαμβανόντων τοὺς πολεμοῦντας τὸν Μονοφυσιτισμὸν ὡς προμάχους τοῦ Νεστοριανισμοῦ. Ἡ ἰδέα τῆς ὑπάρξεως ἐν τῷ Ἰησοῦ Χριστῷ ἑνὸς προσώπου ἐφαίνετο συμβιβαζομένη πρὸς τὴν ἰδέαν τῆς ὑπάρξεως ἐν αὐτῷ καὶ μιᾶς φύσεως, ἡ δὲ παραδοχὴ

¹⁷³ Τὸν ἀπέναντι τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως Ξενῶνα τῆς Εὐδοκίας ἀνφοκδόμησεν ἐσχάτως ὁ Σκευοφύλαξ τοῦ ἁγίου Τάφου Ἀρχμ. Εὐθύμιος.

¹⁷⁴ Πασχάλιον Χρονικόν, Πατρ. Migne 92, 807. *Εὐαγγρίου*, Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία I, 22.

¹⁷⁵ *Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου*, Ἀρχιεπ. Ἀθηνῶν, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας, σ. 391 ἐξ.

δύο φύσεων ἐνέπνεε τὸν φόβον τῆς παραδοχῆς δύο προσώπων. Ἐντεῦθεν καὶ ἐν Αἰγύπτῳ φανατικώτεροι ὑπέρμαχοι τοῦ Μονοφυσιτισμοῦ ἦσαν οἱ μοναχοί, ὧν προΐστατο ὁ Βαρσουμᾶς, συνοδεύσας τὸν Διόσκορον εἰς Ἔφεσον. Ἐν τῇ νέᾳ ἐν αὐτῇ Συνόδῳ, ἐφαίνετο ὅτι ἔμελλεν ἐκ νέου νὰ καταδικασθῇ ὁ Νεστοριανισμός, οὗτινος ἀντιπρόσωπος παρίστατο κατὰ τὰς ὑπολήψεις τῶν ὑποστηρικτῶν τοῦ Μονοφυσιτισμοῦ ὁ Κωνσταντινουπόλεως Φλαβιανός, ὁ Δορυλαῖος Εὐσέβιος καὶ ἄλλοι. Ἄμεσος δὲ βοηθὸς τοῦ Διοσκόρου ἦτο, δυστυχῶς, ὁ Ἰουβενάλιος ἐν Ἐφέσῳ ὅπως πρότερον τοῦ Κυρίλλου.

Κατ' Αὐγούστον τοῦ 449 ἤρξατο τῶν ἐργασιῶν αὐτῆς ἡ Σύνοδος ἐν Ἐφέσῳ, ἣτις κατέστη γνωστὴ ὡς Ληστρικὴ Σύνοδος (*Latrocinium Ephesianum*). Παρίστατο ἐν αὐτῇ 138 περίπου Ἐπίσκοποι, ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ Διοσκόρου συνελθόντες καὶ καταδικάσαντες τὸν Φλαβιανὸν καὶ πάντας τοὺς πολεμίους τοῦ Μονοφυσιτισμοῦ. Αἱ εἰδήσεις περὶ βιαιοπραγιῶν κατὰ τοῦ Φλαβιανοῦ καὶ Εὐσεβίου εἰσὶν ἀληθεῖς, ἀλλ' αἱ περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Φλαβιανοῦ, συνεπεία κακώσεων σωματικῶν ἐν τῇ Συνόδῳ, εἰσὶν ὅλως ἀβάσιμοι, ἀποκρουόμεναι ὑπὸ ἀντιθέτων εἰδήσεων αὐτοῦ τοῦ Φλαβιανοῦ καὶ τοῦ Εὐσεβίου¹⁷⁶. Ἄλλ' ὁ ὅλος χαρακτὴρ τῆς Συνόδου ἐκείνης ὑπῆρξε βίαιος, πρὸς ἀποκατάστασιν δὲ τῆς ὀρθοδοξίας συνεκλήθη ὑπὸ τοῦ Βασιλέως Μαρκιανοῦ (450-457) τῇ συνεργείᾳ τῆς εὐσεβοῦς συζύγου αὐτοῦ Πουλχερίας, ἀδελφῆς τοῦ Θεοδοσίου καὶ ἀντιπάλου τῆς Εὐδοκίας, διὰ διατάγματος τῆς 17 Μαΐου τοῦ 451, νέᾳ Συνόδῳ ἐν Νικαίᾳ, μετενεχθεῖσα ὕστερον εἰς Χαλκηδόνα, ἔνθα εἰργάσθη αὕτη ἀπὸ τῆς 8 Ὀκτωβρίου μέχρι τῆς 1 Νοεμβρίου 451. Εἰς αὐτὴν προσῆλθον ἄνω τῶν 600 Ἐπισκόπων. Προσῆλθε καὶ ὁ Ἰουβενάλιος Ἱεροσολύμων μετὰ τῶν ἐκ Παλαιστίνης Ἐπισκόπων, ἐν οἷς ἦσαν ὁ Στέφανος Ἰαμνείας καὶ ὁ Ἰωάννης «*Σαρακηνῶν*», τ. ἔ. Ἐπίσκοπος «*Παρεμβολῶν*». Μετὰ τὸν Πέτρον Ἐπίσκοπον Παρεμβολῶν διάδοχος αὐτοῦ ἐν τῇ Ἐπισκοπῇ ταῦτη ἐ χρημάτισεν ὁ Αὐξόλαος, καὶ τούτου ὁ Ἰωάννης, ἀρχαῖος μοναχός, κατ' ἀρχὰς ἐν Ραϊθῶ καὶ εἶτα ἐν τῇ Λαύρα τοῦ ἁγίου Εὐθυμίου μονάσας. Ἄλλ' ἐκτὸς τῶν Ἐπισκόπων ἐν τῇ ἐν Χαλκηδόνι ἁγία Συνόδῳ παρῆσαν καὶ ἱκανοὶ τῶν μοναχῶν ἐκ Παλαιστίνης, ὑπέρμαχοι τοῦ Μονοφυσιτισμοῦ. Ἐνῶ δὲ πάντες οὗτοι κατ' ἀρχὰς ἦσαν σύμφωνοι μετὰ τοῦ Ἰουβενάλιου καὶ τῶν λοιπῶν Ἐπισκόπων διεφώνησαν πρὸς αὐτὸν καὶ τοὺς Ἐπισκόπους, ὅτε ὁ Ἰουβενάλιος, κατανοήσας τὴν ἀλήθειαν καὶ κατακρίνας τὸν Μονοφυσισμὸν καὶ τὴν ληστρικὴν Σύνοδον, προσετέθη τοῖς ὀρθοδόξοις, ἐγκαταλιπὼν τὸν Διόσκορον. Οἱ μονοφυσῖται ἱστορικοὶ, ὡς καὶ πολλοὶ ἐκ τῶν νεωτέρων κατηγοροῦσι τοῦ Ἰουβενάλιου ἀνειλι-

¹⁷⁶ *Loofs*, *Eutyches*, RE³, V, 635 ἔξ. *Crisar*, *Die neu aufgefunsene Appellation Flavians an Papst Leo I*, ἐν *Zeitschrift für kath. Theologie*, Bd. VII 1883, σ. 191.

κρίνειαν¹⁷⁷, ἀλλὰ προφανέστατον εἶνε ὅτι ὁ Ἱεροσολύμων Ἐπίσκοπος εἰλικρινῶς εἰργάσθη ὑπὲρ τῆς ὀρθοδοξίας, πρότερον, ἐκ πλάνης, ἢ ἐξ ἀγνοίας, ὑποστηρίζων, σὺν πολλοῖς ἄλλοις, τὸν πολλοὺς πλανήσαντα Μονοφυσισμὸν. Ἡ αἵρεσις αὕτη κατεδικάσθη ἐν τῇ ἐν Χαλκηδόνι Δ΄ Οἰκουμενικῇ Συνόδῳ, μετὰ τοῦ Διοσκόρου. Ἄλλ' οἱ μοναχοὶ μείναντες δυσαρεστημένοι ἐκ τῆς ἀποφάσεως τῆς Συνόδου ἀπηύθυναν αἴτησιν πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα ἵνα ἐλκύσωσιν αὐτὸν πρὸς τὴν πίστιν, ἣν αὐτοὶ ἐπρέσβευον, κατὰ τὸ πνεῦμα τοῦ Μονοφυσισμοῦ. Μεταξὺ τῶν ὑπογεγραμμένων ἐν τῇ αἰτήσει ἦσαν οἱ δύο γνωστοί, ἐκ τῶν ἀνωτέρω εἰρημένων, Παλαιστινοὶ μοναχοί, Ἐπίδιος καὶ Γερόντιος. Παρόμοιαι αἰτήσεις, ἰδίᾳ ὑπὲρ τοῦ καταδικασθέντος καὶ καθαιρεθέντος ὑπὸ τῆς Συνόδου Διοσκόρου, ἐπανελήφθησαν, δὲν ἐφάνη δὲ ἡ Σύνοδος αὐστηρὰ πρὸς τοὺς ἰταμοὺς μονοφυσίτας μοναχοὺς, ἀλλ' ἐξέδωκεν ἀπλῶς σχετικούς τινας κανόνας πρὸς περιστολὴν τῶν ἐξ αὐτῶν ἀτοπημάτων. Πάντως ἡ ἔκδοσις τῶν κανόνων τούτων ἐπηύξησε τὸ μῖσος τῶν μονοφυσιτῶν μοναχῶν κατὰ τῆς Δ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου.

Ἐν αὐτῇ δὲ, τέλος, ὁ Ἰουβενάλιος ἐζήτησε τὴν κατακύρωσιν τοῦ ἀξιώματος αὐτοῦ ὡς Πατριάρχου. Ὁ Ἀντιοχείας Μάξιμος ἀνδίστατο, κατ' ἀρχάς, ἀλλὰ «μετὰ πολλὴν φιλονεικίαν», ἐπετεύχθη συμφωνία, ἡ δὲ ἅγια Σύνοδος ἐν τῇ ἐβδόμῃ Πράξει αὐτῆς ἀνεγνώρισε τὰ δίκαια τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων. Τούτου γενομένου οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ Βασιλέως Μαρκιανοῦ εἶπον «ἔργον καὶ τοῦτο γεγένηται τῆς ἁγίας Τριάδος καὶ τῆς τοῦ θειοτάτου ἡμῶν Βασιλέως προθέσεως, ὥστε τὰ ἀμφισβητούμενα παρ' αὐτῶν τῶν φιλονικεῖν δοκούντων, ὁμογνώμονι τέμνεσθαι προδέσει. Ἡ κατὰ σύμβασιν τοίνυν Μαξίμου, τοῦ ἀγιοτάτου Ἐπισκόπου Ἀντιοχείων καὶ Ἰουβενάλιου τοῦ ὀσιωτάτου Ἐπισκόπου τῆς Ἱεροσολυμιτῶν γενομένη συναίνεσις, ἣν ἡ ἐκατέρου κατάθεσις ἐδήλωσε, βεβαία καὶ ἐξ ἡμετέρας ἀποφάσεως ἀπὸ τῆς ψήφου τῆς ἁγίας Συνόδου, εἰς τὸν ἅπαντα χρόνον διαμένει. Τοῦτέστιν ὥστε Μάξιμόν τε τὸν ὀσιώτατον Ἐπίσκοπον, εἶπουν τὴν ἀγιοτάτην Ἀντιοχείων Ἐκκλησίαν τὰς δύο Φοινίκας καὶ τὴν Ἀραβίαν ἔχειν ὑπὸ τὴν ἰδίαν ἐξουσίαν, Ἰουβενάλιον δὲ τὸν ὀσιώτατον Ἐπίσκοπον Ἱεροσολυμιτῶν, εἶπουν τὴν ὑπ' αὐτὸν ἀγιοτάτην Ἐκκλησίαν, τὰς τρεῖς Παλαιστίνας ὑπὸ τὴν ἰδίαν ἐξουσίαν ἔχειν, ἀργούντων κατὰ κέλευσιν τοῦ θειοτάτου καὶ εὐσεβεστάτου ἡμῶν Δεσπότη, πάντων τῶν πραγματικῶν καὶ τῶν ἄλλως πορισθέντων τοῖς μέρεσι θείων γραμμάτων καὶ τῶν περιεχομένων αὐτοῖς προστίμων ταύτης ἔνεκεν τῆς ὑποθέσεως»¹⁷⁸.

¹⁷⁷ Nau, Les plerophories de Jean évêque de Majouma, ἐν Revue de l' Orient Chrétien III, 1898, σ. 232 ἐξ. Ahrens and Krüger, Die sogen. Kirchengeschichte des Zacharias Rhetor, III, 8. R. Raabe, Petrus der Iberer, σ. 30 ἐξ.

¹⁷⁸ S. Vailhé, l' erection du Patriarcat de Jérusalem σ. 56 ἐξ. Labbé et Cossart, Consilia IV, 28. Hefele, II, 477.502. Ἀρχιμ. Ἰππολύτου, Ἡ Ἐκκλησία Ἱεροσολύμων ἐν ταῖς Οἰκουμενικαῖς Συνόδοις, Γ΄ καὶ Δ΄, «Νέα

Οὕτως ἔληξε τὸ μέγα τοῦτο γεγονός ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων, ἧς ὁ Ἐπίσκοπος κοσμεῖται ἔκτοτε ὑπὸ τοῦ πατριαρχικοῦ ἀξιώματος, χειροτονεῖ τοὺς Μητροπολίτας καὶ τοὺς Ἐπισκόπους τῆς Παλαιστίνης, συγκαλεῖ Συνόδους καὶ προεδρεῖ αὐτῶν, εἶνε ἴσος πρὸς τοὺς λοιποὺς Πατριάρχας, ὧν τὸ ἀξίωμα διεμορφώθη ὀριστικῶς διὰ τῆς Δ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου¹⁷⁹. Ἡ ἐπίτευξις τοῦ μεγάλου τούτου ἀξιώματος τοῦ Ἐπισκόπου Ἱεροσολύμων, ὀφείλεται κυρίως εἰς τὴν ὅλως ἔκτακτον σημασίαν, ἣν εἶχε προσλάβει ἡ Ἱερουσαλήμ ἀπὸ τῆς Α΄ μέχρι τῆς Δ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου. Ἡ ἴδρυσις τῶν μεγαλοπρεπῶν ναῶν ἐπὶ τῶν ἁγίων Τόπων καὶ ἡ πλήρης ἐν Παλαιστίνῃ τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐπικράτησις, ἡ συνδρομὴ προσκυνητῶν ἐξ ὅλου τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου, ἡ ἐμφάνισις σπουδαίων Ἐπισκόπων καὶ διδασκάλων καὶ οἱ ἀγῶνες αὐτῶν ὑπὲρ τῆς ὀρθοδοξίας, τὸ μέγα ἐνδιαφέρον τῶν εὐσεβῶν Βασιλέων πρὸς τοὺς ἁγίους Τόπους, καὶ τέλος ἡ ἀκμὴ μὲν τῆς Ἱερουσαλήμ ἡ παρακμὴ δὲ τῆς Καισαρείας, συνετέλεσαν εἰς τὴν ἐξύψωσιν τοῦ ἀξιώματος τοῦ Ἐπισκόπου Ἱεροσολύμων.

Σιών» ΙΖ, 1922, σ. 515 ἐξ. *Τιμοθέου Ἱεροσολύμων*, Ὁ Ἱεροσολύμων Ἰουβενάλιος καὶ τὰ «Ψευδῆ ἔγγραφα», «Νέα Σιών» ΑΒ΄, 1937, σ. 698 ἐξ.

¹⁷⁹ Κατὰ τὴν ἀρχαιότεραν ἀναγραφὴν τῶν Ἐπισκοπῶν τοῦ Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων, *G. Parthey*, Hieroclis Synecdemus et Notitiae graecae episcopatuuum accendunt Nili Doxapatrui Notitia patriarchatum, Berolini 1866, σ. 43-45, αἱ Ἐπισκοπαὶ τῆς μὲν Παλαιστίνης Α΄ ἀνήρχοντο εἰς 21, τῆς Παλαιστίνης Β΄ εἰς 11, τῆς Παλαιστίνης Γ΄ εἰς 11, Μητροπόλεις δὲ ἦσαν τῆς μὲν Α΄ ἡ Καισαρεία, τῆς Β΄ ἡ Σκυθόπολις καὶ τῆς Γ΄ ἡ Πέτρα. Κατ' ἄλλας ἀναγραφὰς ὁ ἀριθμὸς τῶν Ἐπισκοπῶν ἦτο μεγαλύτερος, *H. Gelzer*, Ungedruckte und wenig bekannte Bistümverzeichnisse der orientalischen Kirche, ἐν «Byzantinische Zeitschrift» I, 1892, σ. 251 ἐξ.

ΤΑΡΑΧΑΙ ΤΩΝ ΜΟΝΟΦΥΣΙΤΩΝ
ΕΝ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΟΙΣ

Ἡ Δ΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδος, διὰ τῆς καταδίκης τοῦ μονοφυσιτισμοῦ, ἐνομίσθη ὅτι ἀπεδέχθη ὡς ὀρθόδοξον τὸν νεστοριανισμόν. Οὐ μόνον οἱ αἵρετικοὶ μονοφυσίται, ἀλλὰ καὶ τινες τῶν τέως ὀρθοδόξων τῆς Ἀνατολῆς λαῶν, ὡς οἱ Ἀρμένιοι, ἐνέμειναν ἔκτοτε ἐν τῇ παραλόγῳ ταύτῃ προκαταλήψει περὶ τῆς ἁγίας ἐκείνης Συνόδου.

Ἦδη πρὸ τῆς λήξεως τῶν ἐργασιῶν αὐτῆς, μοναχοὶ τινες ἐκ τῶν ἐν αὐτῇ παραστάντων, μεταβάντες εἰς Ἱερουσαλήμ, διέδωκαν τὴν φήμην, ὅτι ἡ Σύνοδος ἀπεδέχθη τὸν νεστοριανισμόν, δύο δογματίσασα φύσεις ἐν τῷ Ἰησοῦ Χριστῷ. Τούτου ἕνεκα οἱ μὴ κατανοοῦντες τὴν ἐν ἐνὶ προσώπῳ ἀσύγχυτον τῶν δύο φύσεων ἔνωσιν τοῦ Θεανθρώπου ἠδύνατο τῷ ὄντι νὰ συλλάβωσι σοβαρὰς ὑπονοίας περὶ τοῦ ἔργου τῆς Δ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου. Ἐν Ἱερουσαλήμ μάλιστα τὸ ἔδαφος πρὸς καλλιέργειαν τοιούτων ὑπονοιῶν, ὑπ' ἀνθρώπων κακογνωμόνων καὶ αὐτόκλημα μονοφυσιτῶν, ἦτο τὰ μάλιστα πρόσφορον· διότι πρὸ μικροῦ ἔτι εὔρισκεν ἐνταῦθα ὑποστηρικτὰς ἢ ἐν Ἐφέσῳ ληστρικὴ Σύνοδος συμπαρασύρασα, ὡς εἶδομεν, καὶ τὸν Πατριάρχην Ἰουβενάλιον, καίτοι ὕστερον ἄνω καὶ κάτω ἀναθεματίζοντο ὁ Εὐτυχῆς καὶ ὁ Διόσκορος. Ὅθεν καὶ αὐτοῦ τοῦ Ἰουβενάλιου ἡ πρᾶξις, ἀποκηρύξαντος μὲν τὴν ληστρικὴν Σύνοδον, ἀποδεξαμένου δὲ τὰς ὀρθοδόξους ἀποφάνσεις τῆς Δ΄ Συνόδου, ἠδύνατο νὰ ἐμπνεύσῃ ἐν Ἱερουσαλήμ δυσπιστίας. Ταύτας συνεμερίζετο καὶ ἡ ἐκεῖ διατρίβουσα ἀτυχῆς Βασιλὶς Εὐδοκία, πρὸς δὲ ταύτη καὶ μέγας ἀριθμὸς μοναχῶν, ὧν οἱ προϊστάμενοι δεινῶς ὑπώ-

πτευσαν τὴν Δ΄ Σύνοδον. Ἐξαίρεσιν παρουσίασε μόνον ὁ ἅγ. Εὐθύμιος, ὅστις γενναϊότατα ἀντέδρασεν ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ κατὰ τοῦ μονοφυσιτισμοῦ.

Ἐκ τούτων εὐχερῶς δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν πῶς φανατικός τις μονοφυσίτης μοναχός, Αἰγύπτιος κυρίως καὶ οὐχὶ Παλαιστιναῖος, ὁ Θεοδόσιος, ἄνθρωπος βίαιος «γότης ἐπικαιρότατος καὶ διεφθαρμένος τὴν γνώμην»¹ ἅμα τῇ ἐπανόδῳ αὐτοῦ ἐκ Χαλκηδόνος εἰς Ἱεροσόλυμα, ἠδυνήθη νὰ συνταράξῃ τὰ πνεύματα, διασπείρας τὰς ἀνωτέρω περὶ τῆς Δ΄ Συνόδου ψευδεῖς μὲν ἀλλ' εὐλογοφανεῖς φήμας, νὰ καταλάβῃ δὲ καὶ αὐτὸν τὸν Πατριαρχικὸν θρόνον. Ὁ ἐπανακάμψας Πατριάρχης Ἰουβενάλιος οὐδαμῶς ἐγένετο, δεκτός· πολλαχοῦ δὲ οἱ ὀρθόδοξοι Ἐπίσκοποι, ὡς ἐν Ἰόππῃ καὶ ἐν Γάζῃ, ἀντικατεστάθησαν ὑπὸ αἰρετικῶν Ἐπισκόπων τοῦ μονοφυσίτου Θεοδοσίου. Ἡ Ἱερουσαλήμ ἐπληρώθη θορύβου καὶ ἀνεκδιηγήτων ταραχῶν «ὡς δοκεῖν τὴν πόλιν ὑπὸ βαρβάρων ἀλίσκεσθαι»². Διότι καὶ φόνοι διεπράχθησαν ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Ἱερουσαλήμ καὶ εἰς μύρια ἀνοσιουργήματα προέβη ὁ Θεοδόσιος μετὰ τῆς περὶ αὐτὸν σπείρας πρὸς ἐπικράτησιν. Οὐ μόνον δὲ ἄνδρες κληρικοὶ καὶ λαϊκοί, ἀλλὰ καὶ αὐτὰ αἱ γυναῖκες τῆς Ἱερουσαλήμ ἐβιάζοντο ὑπὸ τοῦ κακοῦ ἐκείνου ἀνθρώπου ν' ἀποκηρύττωσι τὸν Πατριάρχην Ἰουβενάλιον καὶ τὴν Δ΄ Οἰκουμενικὴν Σύνοδον. Αὐτὸς ὁ Ναὸς τῆς Ἀναστάσεως ἐγένετο θέατρον ἀπεριγράπτων σκηνῶν, καὶ ἐπὶ πλέον ἡ ταραχὴ διηπλώθη ἀνὰ τὴν Παλαιστίνην, συγκινήσασα τὸν μοναχικὸν αὐτῆς κόσμον. Ταύτην τὴν ταραχὴν ὠφελούμενοι ἐπανεστάτησαν οἱ Σαμαρεῖται, δεινὰς προξενήσαντες εἰς τοὺς χριστιανοὺς ζημίας, καθ' ὃν χρόνον ὁ διοικητὴς τῆς Παλαιστίνης Δωρόθεος ἀπουσίαζεν εἰς πόλεμον κατὰ τῶν Σαρακηνῶν.

Σπεύσας εἰς Ἱερουσαλήμ ἀπεκρούσθη ὑπὸ τῆς ἐνόπλου τοῦ Θεοδοσίου σπείρας, ὑποστηριζομένης ὑπὸ τῆς ἐπιμόνου εὐνοίας τῆς Εὐδοκίας, μετὰ τῆς δηλώσεως ὅτι δύναται νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν πόλιν ἐὰν ἀναγνωρίσῃ μὲν τὸν Θεοδόσιον ὡς Πατριάρχην ἀποκηρύξῃ δὲ τὸν τε Ἰουβενάλιον καὶ τὴν Δ΄ Οἰκουμενικὴν Σύνοδον. Ὁ Δωρόθεος θέλων ν' ἀποφύγῃ τὴν αἰματοχυσίαν εἰσῆλθε μὲν εἰς τὴν πόλιν ὑπὸ τοὺς ἀνωτέρω ὄρους, ἀλλ' ἔσπευσε ν' ἀναγγείλῃ τὰ γενόμενα εἰς τὴν Βασιλεύουσαν. Ἐγραψε συγχρόνως ἐκεῖ καὶ ὁ Ἰουβενάλιος· ἀλλὰ καὶ οἱ μοναχοὶ οἱ ἀποκρούσαντες αὐτὸν ἔγραψαν πρὸς τὴν Πουλχερίαν, τοῦτο μὲν παραπονούμενοι κατὰ τοῦ Δωροθέου, ὡς παραβιάσαντος πολλὰ Μοναστήρια καὶ εἰς ἀλλοίαν μετατρέψαντος χρῆσιν, τοῦτο δὲ δηλοῦντες ὅτι ἀδυνατοῦσι ν' ἀναγνωρίσωσι τὴν Δ΄ Οἰκουμενικὴν Σύνοδον, ἅτε παραδεξαμένην «*δύο Χριστούς, δύο Υἱούς, δύο πρόσωπα ἐν τῷ Θεῷ λόγῳ*».

¹ Κυρίλλου, Βίος ἁγ. Εὐθυμίου § 40.

² Νικηφόρου Καλλίστου, Ἐκκλ. ἱστορία XV, 9.

Αἱ εἰδήσεις περὶ τῶν ἐν Παλαιστίνῃ ταραχῶν ἔφθασαν μέχρι Ρώμης· παρηγγέλη δὲ καὶ ὑπὸ τοῦ Βασιλέως Μαρκιανοῦ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ὁ Πάπας Λέων ἵνα νουθετήσῃ τὴν Εὐδοκίαν καὶ ἀποσύρῃ αὐτὴν ἀπὸ τοῦ Μονοφυσιτισμοῦ. Τούτου ἕνεκα κατὰ Ἰούλιον τοῦ 453 ἔγραψεν ὁ Πάπας πρὸς τὴν Εὐδοκίαν καὶ πρὸς τοὺς μοναχοὺς συμβουλευόντων ν' ἀναγνωρίσωσι τὴν Δ' Οἰκουμενικὴν Σύνοδον. Τὴν αὐτὴν συμβουλὴν ἀπηύθυνεν ὁ Βασιλεὺς πρὸς τοὺς μοναχοὺς ὡς καὶ πρὸς τὴν Εὐδοκίαν οἱ ἐν Ρώμῃ συγγενεῖς αὐτῆς. Ἄλλ' οἱ μοναχοὶ παραδαρρυνόμενοι ὑπὸ τοῦ Θεοδοσίου καὶ νομίζοντες ὅτι ἀμύνονται τῆς ὀρθοδοξίας δὲν ὑπήκουον. Ὅθεν ὁ Βασιλεὺς ἀπεφάσισε νὰ ἐνισχύσῃ τὸν Δωρόδεον διὰ σπουδαίου στρατιωτικοῦ σώματος, παραγγείλας αὐτὸν ἐντόνως νὰ ἐκκαθαρίσῃ τὴν Ἱερουσαλήμ ἐκ τῶν ταραξιῶν. Τοῦτο μαθὼν ὁ ἀρχηγὸς αὐτῶν Θεοδόσιος ἐδραπέτευσε τῷ 453 εἰς τὸ Σίναιον ὄρος· ἡ δὲ ἁγία Πόλις ἀπαλλαγεῖσα αὐτοῦ χαίρουσα ὑπέδεχθη τὸν Πατριάρχην Ἰουβενάλιον³.

Πρῶτον αὐτοῦ ἔργον ἐθεώρησεν οὗτος ἵνα συγκαλέσῃ τοπικὴν Σύνοδον (453) καὶ ἐπισήμως μὲν ἀναγνωρίσῃ ἡ Ἐκκλησία Ἱεροσολύμων τὴν Δ' Οἰκουμενικὴν Σύνοδον καταδικάσῃ δὲ τὰς παρανόμους τοῦ Θεοδοσίου πράξεις. Μετὰ τοῦτο ἡ Σύνοδος ἀπηύθυνε πρὸς τοὺς μοναχοὺς ἐπιστολὴν, συνιστῶσα τὴν ἀποδοχὴν τῶν ἐν τῇ Δ' Συνόδῳ δεδογμένων. Ἐπιστολὴ τοῦ Βασιλέως πρὸς τὴν τοπικὴν ταύτην τῶν Ἱεροσολύμων Σύνοδον συνίστα προσοχὴν μήτοι ἐκ νέου ἀναφανῆ που ὁ Θεοδόσιος καὶ συνταράξῃ τὴν Ἐκκλησίαν. Δυστυχῶς δ' ἐκτὸς τοῦ ἁγίου Εὐθυμίου πάντες σχεδὸν οἱ ἡγούμενοι τῶν σπουδαιότερων Μοναστηρίων καὶ οἱ μοναχοί, οὐ μόνον ἐν τῇ ἐρήμῳ ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Ἱερουσαλήμ, δὲν ἀνεγνώρισαν τὸν Ἰουβενάλιον. Εἰς τοῦτο συνετέλει πολὺ ἡ Εὐδοκία, ἥτις ἐξηκολούθει, καὶ ἐξ ἀπεχθείας πρὸς τὴν Πουλχερίαν, ἐμμένουσα ἐν τῇ προκαταλήψει αὐτῆς κατὰ τῆς Δ' Συνόδου καὶ κατὰ τοῦ ἁγίου Ἐπισκόπου τῆς Ἱερουσαλήμ. Οὐχ ἥττον οἰκογενειακαὶ τινες συμφοραὶ αὐτῆς συνετέλεσαν ἴσως εἰς τὸ νὰ θελήσῃ νὰ ἐξακριβώσῃ ἂν ὀρθῶς ἐπολιτεύετο ἢ οὔ. Ἀποστείλασα τὸν Σκευοφύλακα Ἀναστάσιον μαθητὴν τοῦ ἁγίου Πασσαρίωνος, εἰς Ἀντιόχειαν, πρὸς τὸν ἅγιον Συμεὼν Στυλίτην († 459) ἐζήτησε παρ' αὐτοῦ συμβουλὰς, ἐκεῖνος δὲ παρέπεμψεν αὐτὴν πρὸς τὸν ἅγιον Εὐθύμιον. Τοῦτον ἡ Εὐδοκία μετεκάλεσε διὰ τοῦ Σταυροφύλακος Κοσμᾶ καὶ τοῦ Σκευοφύλακος Ἀναστασίου εἰς Πύργον τινά, ὃν εἶχεν οἰκοδομήσει ἐν τῇ ἐρήμῳ τῷ 455, καὶ ἤκουσε παρ' αὐτοῦ τὴν

³ Λεπτομερῆ βιβλιογραφίαν περὶ τῶν ἐκ τοῦ Μονοφυσιτισμοῦ ταραχῶν ἐν Παλαιστίνῃ καὶ ἀλλαχοῦ ἴδε παρὰ Krüger ἐν RE³, XIII, 372 ἐξ.

συμβουλήν «τῷ Ἱεροσολύμων Ἰουβενάλιῳ πρόσιθι καὶ τῶν ἅ σοι ἔθος πράττε τῇ Ἐκκλησίᾳ»⁴.

Ἐκτοτε ἡ Εὐδοκία προσετέθη τῷ Ἰουβενάλιῳ, παρασύρασα καὶ τοὺς τέως ἀντιπράττοντας κατ' αὐτοῦ, ἐν οἷς ἦτο καὶ ὁ ἡγούμενος τῆς Μονῆς τοῦ Πασσαρίωνος ἐν Ἱερουσαλήμ, ὁ ἔχων τὴν ἐποπτεῖαν ὅλων τῶν Μοναστηρίων, Ἀρχιμανδρίτης Ἐλπίδιος. Ἄλλ' οἱ ὑπ' αὐτὸν μοναχοὶ Ρωμανὸς καὶ Μαρκιανὸς ἀπέστησαν ἀπ' αὐτοῦ καὶ ἴδρυσαν ἰδίας Μονάς, ὁ μὲν Μαρκιανὸς τῷ 454 παρὰ τὴν Βηθλεέμ, ὁ δὲ Ρωμανὸς τῷ 457 παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ χειμάρρου Θεκωέ, συναδρούσας περὶ ἑαυτὸν, κατὰ τινὰς εἰδήσεις, ἔκαντοντάδες μονοφυσιτῶν μοναχῶν⁵. Τὰ μεμονωμένα ταῦτα παραδείγματα τῶν ἀποστατῶν οὐδαμῶς παρεκώλυσαν τὴν πλήρη ἀποκατάστασιν τῆς ἡσυχίας ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, πολλῶ πλεον, ὅτι οἱ Βασιλεῖς Μαρκιανὸς καὶ Πουλχερία ἐκθύμως ὑπεστήριξαν τὸν Πατριάρχην πρὸς τὴν εἰρήνευσιν τῆς Ἐκκλησίας. Ἐξ εὐσεβείας δὲ κινούμενοι ἀπεκόμισαν τότε ἐξ Ἱεροσολύμων τὴν ζώνην τῆς Θεοτόκου καὶ κατέθηκαν αὐτὴν ἐν τῷ ἐν Βλαχέρναις ναῶ, ἀνήγειραν δὲ τὸν ἐν Γεθσημανῇ ναὸν τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου⁶.

Ὁ Ἰουβενάλιος ἡσύχως ἐπεδόθη εἰς τὴν διαποίμανσιν τῆς Ἐκκλησίας. Εἰς αὐτὸν ὀφείλεται, πρὸς τοῖς ἄλλοις, ἡ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν Ἱεροσολύμων πρώτη εἰσαγωγή τῆς ἑορτῆς τῆς Χριστοῦ γεννήσεως κατὰ τὴν 25 Δεκεμβρίου. Ἄλλ' ὀριστικῶς ἡ ἑορτὴ αὕτη ἐπεκράτησεν ἐν Ἱεροσολύμοις μόλις κατὰ τὸν ζ' αἰῶνα⁷. Πιθανῶς δὲ ἀπέθανεν ὁ Ἰουβενάλιος κατὰ τοὺς ἕξ πρώτους μῆνας τοῦ 458, ἐγκωμιασθεὶς ὑπὸ τῶν συγχρόνων αὐτοῦ ὡς «*διακοσμήσας τὸν ἑνδοξον καὶ περίβλεπτον θρόνον Ἰακώβου*»⁸, πρῶτος αὐτὸς χρηματίσας Πατριάρχης Ἱεροσολύμων.

Ἐπιβίβηται τις εἰδήσις, καθ' ἣν μετὰ τὸν Ἰουβενάλιον «*ἔμεινε μερικὸν καιρὸν ὁ θρόνος χωρὶς Πατριάρχην*»⁹, ἀλλὰ πάντως κατ' αὐτὸ τὸ ἔτος 458 διάδοχος τοῦ ἁγίου Ἰουβενάλιου ἐξελέγη ὁ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ Α' (458-478). Οὗτος ἐχρημάτισε πρότερον ἡγούμενος τοῦ ὑπ' αὐτοῦ ἰδρυθέντος ὁμωνύμου Μοναστηρίου, ὅπερ τινὲς ταυτίζουσι πρὸς τὸ νῦν Μοναστήριον τοῦ Προφήτου Ἡλιοῦ, μεταξὺ Βηθλεέμ καὶ Ἱερουσαλήμ, καὶ ὕστερον Σκευοφύλαξ τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως

⁴ Αἱ σχετικαὶ εἰδήσεις παρὰ *Κυρίλλῳ Σκυθοπολίτῃ* ἐν Βίῳ Εὐθυμίου § 40 ἐξ. *Νικηφόρου Καλλίστου*, Ἐκκλ. ἱστορία II.15, Εὐ ἀ γ ρ ι ο ς, Ἐκκλ. ἱστορία II.5.

⁵ Nau, *Les Plérophories de Jean de Mayouma*, ἐν *Revue de l' Orient Chrétien*, III, 339.

⁶ Χρυσστόμου Α. Παπαδοπούλου, *Περὶ τοῦ τόπου τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου*, Ἱερουσαλήμ 1896. Delehaye, *Synaxarium*, σ. 793-794. *Ἀρχιμ. Καλλίστου Μηλιαρᾶ*, οἱ Ἅγιοι Τόποι, Α, 86 ἐξ.

⁷ *Χρυσστόμου Παπαδοπούλου*, Ἀρχιεπ. Ἀθηνῶν, Ἡ ἑορτὴ τῶν Χριστουγέννων ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ Ἱεροσολύμων, «*Νέα Σιών*», ΛΓ, 1938, σ. 3 ἐξ. 97 ἐξ.

⁸ *Πατρολ. Migne* 85.469. *Papebrochius*, ἐνδ' ἄν. *Acta Sanctorum Maii*, III, XXII-III.

⁹ *Δοσίθεος*, *Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων* σ. 402.

καὶ Χωροεπίσκοπος¹⁰. Ὡς τοιοῦτος παραλαβὼν ποτε τὸν Σταυροφύλακα Κοσμᾶν καὶ ἄλλους μετέβη εἰς ἐπίσκεψιν τοῦ ἁγίου Εὐθυμίου, ὅστις πρὸς ἔκκληξιν πάντων ὑπεδέχθη αὐτὸν ὡς Πατριάρχην. Ὁ Χρῦσιππος, ἀπὸ τοῦ 453 χειροτονηθεὶς Πρεσβύτερος καὶ ὢν τότε Οἰκονόμος τῆς Λαύρας τοῦ ἁγίου Εὐθυμίου, ἐπικύψας πρὸς τὸ οὖς αὐτοῦ εἶπεν· «Ἄλλ’ οὐχὶ ὁ Πατριάρχης, σεβάσμιε Πάτερ, παρ’ ἡμῖν ὁ δὲ φύλαξ τῶν ἱερῶν σκευῶν Ἀναστάσιος· ὁρᾷς ὅπως ἄρα καὶ περιβολῆς ἔχει; δείξας αὐτοῦ τὰ ἱμάτια, λαμπρὰ δὲ ταῦτα καὶ σηρικὰ ἦσαν· ἅπερ φησὶ Πατριάρχην Ἱεροσολύμων ἐνδεδυῖσθαι ἥκιστα δεμιτόν. Ἐπισχὼν δὲ τινα χρόνον ὁ γέρων καὶ ὡσπερ ἐν ἑαυτῷ γενόμενος. Ἀλλὰ πιστευσόν μοι, τέκνον, φησὶ, λευκὴν αὐτὸν εἰς τόδε καὶ οἶαν εἰκὸς Πατριάρχην στολὴν ἐπενδεδυῖσθαι φοροῦντα ἐώρων καὶ οἶμαι ὡς οὐκ ἠπάτημαι»¹¹. Ἐκ τοῦ ἐπεισοδίου τούτου, πρὸς τοῖς ἄλλοις καταφαίνεται ὅτι ὁ Πατριάρχης λευκὴν ἐφόρει στολὴν¹²· ὄντως δὲ ὡς προεῖπεν ὁ ἅγιος Εὐθύμιος ἐγένετο ὁ Ἀναστάσιος Πατριάρχης. Ἐπ’ αὐτοῦ ἡ Εὐδοκία, συνεχίζουσα τὰ ἀγαθὰ αὐτῆς ἐν Ἱερουσαλῆμ ἔργα, ᾠκοδόμησε μεγαλοπρεπέστατον ναὸν τοῦ ἁγίου Στεφάνου πρὸς βορρᾶν τῆς πόλεως, παρὰ τὴν πύλην τῆς Δαμασκοῦ¹³, οὗτινος τὰ ἐγκαίνια ἐτελέσθησαν τῇ 25 Ἰουνίου 460. Ἡγούμενος τοῦ ναοῦ τούτου τοῦ ἁγίου Στεφάνου διωρίσθη ὁ ἐκ τῶν μοναχῶν τῆς Λαύρας τοῦ ἁγίου Εὐθυμίου καὶ ἀδελφὸς τοῦ Χρῦσιππου Γαβριήλιος († 26 Ἰανουαρίου 490). Ὁ ἕτερος ἀδελφὸς αὐτῶν Κοσμᾶς († 500) μετὰ μικρόν, (476) ἐξελέγη Ἐπίσκοπος Σκυδοπόλεως, διεδέχθη δὲ αὐτὸν ὡς Σταυροφύλαξ ὁ Χρῦσιππος († 479), διακριθεὶς καὶ ὡς διαπρεπὴς θεολόγος¹⁴. Ἡ ἐκ τῶν συνοδῶν τῆς Εὐδοκίας Βάσσα ἴδρυσεν ἐπίσης ἐν Παλαιστίνῃ ναὸν καὶ Μονὴν τοῦ ἁγίου Μηνᾶ, ἧς Ἡγούμενος διωρίσθη ὁ ἐκ τῶν μοναχῶν τῆς Λαύρας τοῦ ἁγίου Εὐθυμίου Ἀνδρέας, ὁ γενόμενος ὕστερον Ἐπίσκοπος Ἰαμνεΐας. Ἡ Εὐδοκία μικρόν τι ἐπεβίωσε τοῖς ἐγκαίνιοις τοῦ ναοῦ τοῦ ἁγίου Στεφάνου, ἀποθανοῦσα κατ’ αὐτὸ τὸ 460 ἔτος¹⁵, μετὰ τινα δὲ ἔτη μετέβη εἰς Ἱερουσαλῆμ ἡ ἐγγονὴ αὐτῆς Εὐδοκία, θυγατὴρ οὖσα τῆς Εὐδοξίας συζύγου μὲν τοῦ Βασιλέως τῆς Δύσεως Οὐαλεντινιανοῦ (423-455) θυγατρὸς δὲ τοῦ Θεοδοσίου καὶ

¹⁰ Κυρίλλου, Βίος ἁγίου Εὐθυμίου § 33, 44, 45, 49, 52, 58, 63.

¹¹ Κυρίλλου, Βίος ἁγίου Εὐθυμίου § 34.

¹² Κατὰ τὸν Ἰωάννην Ἐπ. Μαΐουμᾶ, Πληροφορίαι, μετάφρ. Ἰωάννου Φωκυλίδου, Ἐν Ἱεροσολύμοις (ἐκ τῆς «Ν. Σιών») 1911, ἐν σ. 70 ἐσημείωσεν ὅτι οἱ Ἐπίσκοποι Ἱεροσολύμων ἐσυνείδησαν νὰ φέρωσι στολὴν λευκὴν βαπτίζοντες.

¹³ Ἐν τῷ ναῷ τούτῳ ἐτάφη ἡ Εὐδοκία. Ἐν τῷ τόπῳ δὲ τοῦ ναοῦ τούτῳ εὔρηται νῦν τὸ Μοναστήριον τῶν Δομνικανῶν.

¹⁴ S. Vaillhé, Chrysippe, prêtre de Jérusalem, ἐν Revue de l’Orient Chrétien, 1905, σ. 96-99. Πρὸς αὐτοῦ ἐν Echos d’Orient IX, 1906, σ. 143. Ἰ. Φωκυλίδου, Χρῦσιππου Ἐγκώμιον εἰς τὸν ἅγιον Θεόδωρον, (ἐκ τῆς «Ν. Σιών»), ἐν Ἱερουσαλῆμ 1911. Hip. Delehaye Les Légendes grecques des saints militaires, σ. 37. Ant. Sigalas, Des Chrysippus von Jerusalem Enkomion auf den hl. Theodorus Teron, Leipzig 1921.

¹⁵ Κυρίλλου, Βίος ἁγίου Εὐθυμίου § 51.

176 τῆς Εὐδοκίας¹⁶. Ἀπαχθεῖσαν ὑπὸ τῶν Βανδήλων εἰς Ἀφρικὴν συνεζεύχθη αὐτὴν ὁ υἱὸς τοῦ ἡγεμόνος τῶν Βανδήλων Γιζερίχου, βάρβαρος μὲν τὸ ἦθος, φανατικὸς δὲ ἄρειανὸς τὰς θρησκευτικὰς πεποιθήσεις. Τοῦτον φεύγουσα ἡ νέα Εὐδοκία μετέβη εἰς Ἱερουσαλήμ ἵνα ζητήσῃ ἄσυλον καὶ παραμυθίαν.

Ἐν τῷ μεταξὺ χρόνῳ τῇ 3 Σεπτεμβρίου τοῦ 467 ἐτελεύτησεν ὁ ἅγιος Θεοκτίστος. Ὁ Πατριάρχης μαθὼν ὅτι ἐν τῷ Κοινοβίῳ αὐτοῦ εὐρίσκετο ὁ ἅγιος Εὐθύμιος, παραστὰς κατὰ τὰς τελευταίας στιγμὰς τοῦ συνασκητοῦ αὐτοῦ καὶ φίλου, ἔσπευσε νὰ μεταβῇ ἐκεῖ, μετὰ δὲ τὴν ταφὴν τοῦ ἁγίου Θεοκτίστου θερμοῦς ἠσπάσθη τὰς χεῖρας τοῦ ἁγίου Εὐθυμίου, παρακαλέσας αὐτὸν ν' ἀναλάβῃ τὴν ἐπιστασίαν τοῦ Κοινοβίου. Ὁ Εὐθύμιος συνεπεῖα τῆς παρακλήσεως τοῦ Πατριάρχου διώρισεν Ἠγούμενον τοῦ Κοινοβίου τὸν μοναχὸν Μάριν, Σαρακηνόν, ἀδελφὸν τοῦ Ἀσπεθέτου, δεχθέντα μετ' αὐτοῦ τὸν Χριστιανισμόν, καὶ μείναντα ἐν τῷ Κοινοβίῳ τοῦ ἁγίου Θεοκτίστου, τούτου δὲ θανόντος τῷ 469, τὸν Λογγῖνον¹⁷. Τὸ κοινοβιακὸν σύστημα τοῦ μοναχικοῦ βίου ἐν Παλαιστίνῃ, ἤρξατο νῦν ἐπεκτεινόμενον διότι πολλαχοῦ τῆς ἐρήμου τῆς Ἰουδαίας καὶ παρὰ τὸν Ἰορδάνην ποταμὸν ἰδρύθησαν κοινοβιακὰ Μοναστήρια¹⁸. Ὁ Εὐθύμιος δὲν μετέβαλεν οὐχ ἥττον τὸ λαυρεωτικὸν σύστημα, τοὺς προσερχομένους δὲ αὐτῷ ἵνα μονάσωσιν ἀπέστειλεν εἰς τὸ Κοινόβιον τοῦ ἁγίου Θεοκτίστου καὶ εἰς τὸ παρὰ τὸν Ἰορδάνην Μοναστήριον τοῦ ἁγίου Γερασίμου, ἵνα ἐκεῖ προγυμναζόμενοι καθίστανται ἱκανοὶ πρὸς τὸν ἐπιπονώτερον ἀναχωρητικὸν βίον¹⁹. Ὁ ἅγιος Γεράσιμος γεννηθεὶς ἐν Λυκίᾳ, ἐκ γονέων χριστιανῶν, καὶ ἀφιερωθεὶς ἐκ παίδων τῷ Θεῷ, λίαν ἐνωρὶς ἠσπάσθη τὸν μοναχικὸν βίον. Κατὰ τὸ 451 μετέβη εἰς Ἱερουσαλήμ πρὸς προσκύνησιν τῶν ἁγίων Τόπων, εἶτα δ' ἐγκαθιδρύθη ἕν τινα παρὰ τὴν νεκρὰν θάλασσαν ἀναχωρητηρίῳ. Δυστυχῶς παρασυρθεὶς ὑπὸ τῆς μερίδος τοῦ ψευδοπατριάρχου Θεοδοσίου συνετάχθη τοῖς πολεμίσις τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς συνόδου, ἀλλ' ἐν τῇ ἐρήμῳ τοῦ Ρουβᾶ συναντηθεὶς μετὰ τοῦ ἁγίου Εὐθυμίου ἀπεσύρθη ἀπὸ τῆς μερίδος τῶν Μονοφυσιτῶν, μετὰ τῶν ἀκολουθούντων αὐτῷ μοναχῶν. Μετὰ τούτων διέμεινε χρόνον τινὰ εἰσέτι ἐν τῇ ἐρήμῳ, περὶ δὲ τὸ 455 ἴδρυσεν κατὰ τὰς ὄχθας τοῦ Ἰορδάνου ποταμοῦ «*Λαύραν περιφανεστάτην*» καὶ ἐν μέσῳ αὐτῆς «*Κοινόβιον*», ἀναλαβὼν αὐτὸς τὴν διεύθυνσιν τῶν ἀσκουμένων μοναχῶν. Ὁ βίος αὐτοῦ ἐσημάνθη διὰ πολλῶν θαυμασίων ἔργων, καὶ ἐπεισοδίων

¹⁶ Κυρίλλου, Βίος ἁγίου Εὐθυμίου § 44.

¹⁷ Κυρίλλου, Βίος ἁγίου Εὐθυμίου § 33, 52.

¹⁸ Κυρίλλου, Βίος ἁγίου Σάβα § 6. Usener, Der heilige Theodosios, Schriften des Theodoros und Kyrillos, Leipzig 1890, σ. 110, 190, 191.

¹⁹ Κυρίλλου, Βίος ἁγίου Κυριακοῦ § 4.

λίαν συγκινητικῶν²⁰. Συνασκητῆς δὲ αὐτοῦ ἐχρημάτισεν ἐν τῇ παρὰ τὸν Ἰορδάνην Λαύρα, ἥτις θραδύτερον συνεταυτίσθη μετὰ τῆς λίαν γνωστῆς Μονῆς τοῦ Καλαμῶνος²¹, ὁ ἅγιος Κυριακός. Οὗτος ἐγεννήθη ἐν Κορίνθῳ τῇ 9 Ἰανουαρίου 448, μετέβη εἰς Ἱερουσαλήμ κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 465, καὶ εἰσήχθη εἰς τὸ ἐγγὺς τῆς ἀγίας πόλεως κείμενον Μοναστήριον τοῦ Εὐστοργίου. Προσελθὼν εἶτα πρὸς τὸν ἅγιον Εὐθύμιον ἐγένετο μοναχὸς καὶ ἀπεστάλη ὑπ' αὐτοῦ πρὸς τὸν ἅγιον Γεράσιμον, διαμείνας ἐν τῇ Λαύρᾳ αὐτοῦ κατὰ τὰ ἔτη 466-475²². Τῇ 19 Ἰανουαρίου τοῦ 473 περὶ τὴν 5^{ην} ὥραν τῆς νυκτὸς ὁ ἅγιος Γεράσιμος ἐλθὼν πρὸς τὸν ἅγιον Κυριακὸν τῷ εἶπεν ἵνα ἀκολουθήσῃ αὐτὸν ἀμέσως. Μετέβαινε πρὸς τὸν ἅγιον Εὐθύμιον, ὅστις μετὰ τινὰς ὥρας, τῇ 20 Ἰανουαρίου 473, ἐτελεύτησεν²³ ἀφοῦ πρότερον ἀπηύδυνε τὰς τελευταίας ὑποθήκας πρὸς τοὺς μοναχοὺς καὶ διώρισεν Ἠγούμενον τὸν τέως οἰκονόμον τῆς Μονῆς τοῦ ἀγίου Θεοκτίστου Ἡλίαν, οὐχὶ δὲ τὸν ζητηθέντα ὑπὸ τῶν μοναχῶν Δομητιανόν, διότι εἶπεν ὅτι καὶ οὗτος ταχέως ἔμελλε ν' ἀποθάνῃ, ὅπερ καὶ ἐγένετο. Ἡ φήμη τοῦ θανάτου τοῦ Μεγάλου Εὐθυμίου, προὔκάλεσε τὴν συρροὴν ἀπείρου πλήθους μοναχῶν καὶ λαϊκῶν, προσέστη δὲ τῆς κηδείας ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων Ἀναστάσιος, ὅστις ὕστερον μετακαλέσας τεχνίτας ἐξ Ἱερουσαλήμ μετέβαλεν ὑπὸ τὴν ἐπιστάσιαν τοῦ διακόνου Φεΐδου εἰς ναὸν τὸ σπήλαιον, ἐν ᾧ διέμεινε καὶ ἀνεπαύθη ὁ ἅγιος Εὐθύμιος, οὗτινος τὸ ἅγιον λείψανον ἀπετέθη εἰς τὸν ναὸν τοῦτον, ἐν λαμπρᾷ θήκῃ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Πατριάρχου Ἀναστασίου, κατελθόντος εἰς τὴν Λαύραν τοῦ ἀγίου Εὐθυμίου τῇ 7 Μαΐου 473, ἐντὸς τοῦ τάφου τοῦ ἀγίου, καλῶς ἀσφαλισθέντος²⁴. Ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία ἔκτοτε γεραίρει ἐτησίως τὴν μνήμην τοῦ μεγάλου ἐκείνου ἀνδρός²⁵, ὅστις ἐκλείσεν αὐτὴν διὰ τοῦ ἀγίου

²⁰ Τὸν βίον τοῦ ἀγίου Γερασίμου συνέγραψεν ὁ Κύριλλος Σκυθοπολίτης. Ἀλλὰ τὸ ὑπὸ Α. Π. Κεραμέως, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας Δ, 175-184, ἐκδοθὲν κείμενον τοῦ βίου τούτου δὲν θεωρεῖται ὑπὸ τινῶν ὡς τὸ πρωτότυπον γνήσιον κείμενον τὸ ὑπὸ Κυρίλλου συνταχθέν, H. Gregoire ἐν Byzant. Zeitschrift, XVIII, 1904, 114-135. Τελευταίως ὁ Α. Π. Κεραμεὺς ἐξέδωκε καὶ ἕτερα σχετικὰ κείμενα, Συριακὴ καὶ Παλαιστινίᾳ Ἀγιολογία, Ἐν Περτρούπολει, 1907, σ. 167 ἐξ. Πρὸβλ. Delehaye, Synaxarium, σ. 507.

²¹ S. Vailhé, Les Laures de St Gerasime et de Calamon, ἐν Echos d' Orient, II, 1898-9, σ. 106. Τὴν Μονὴν τούτην ἀνφοκοδόμησεν ἐσχάτως, ἐν τοῖς μάλιστα, ὁ Σκευοφύλαξ τοῦ ἀγίου Τάφου Ἀρχιμανδρίτης Εὐθύμιος. Καλεῖται σήμερον Μονὴ τοῦ ἀγίου Γερασίμου. Δραστηριῶς δ' ἐργάζεται πρὸς ἀνάδειξιν αὐτῆς ὁ Ἠγούμενος Σεραπίων.

²² Τὸν βίον τοῦ ἀγίου Κυριακοῦ συνέγραψεν ἐπίσης ὁ Κύριλλος Σκυθοπολίτης, Acta Sanctorum, Septembris VIII, 147-158. Ecclesiae gr. Monumenta IV, 100-127. Κλεόπα Κοικυλίδου, Βίοι Παλαιστινῶν ἀγίων, σ. 33-42.

²³ Acta Sanctorum, Januarii II, 300-301.

²⁴ Κυρίλλου, Βίος ἀγίου Εὐθυμίου § 55-61. Βίος ἀγίου Σάβα § II. Πρῶτοι Ἠγούμενοι τῆς Μονῆς τοῦ ἀγίου Εὐθυμίου Ἡλίας (511) Συμεὼν (514).

²⁵ Τῇ 20 Ἰανουαρίου, Delehaye, Synaxarium, σ. 405-406.

αὐτοῦ βίου καὶ τῶν ὑπὲρ τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἀγόνων. Εἰς αὐτὸν κυρίως ὀφείλεται ἡ πρώτη καταστολὴ τῶν ἐκ τῶν Μονοφυσιτῶν ταραχῶν.

Ἀλλὰ δυστυχῶς, μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ, ὃν μετὰ διετίαν τῆ 5 Μαρτίου 475, ἐπηκολούθησε καὶ ὁ θάνατος τοῦ ἁγίου Γερασίμου²⁶, αἱ ταραχαὶ ἔμελλον νὰ ἐπαναληφθῶσι. Τῆ 3 Φεβρουαρίου 474 ἀποθανὼν ὁ Βασιλεὺς Λέων α΄ (457-474) ἀφῆκεν τὴν ἐξουσίαν εἰς τὸν ἄνηβον ὁμώνυμον ἕγγονον αὐτοῦ Λέοντα (474) ὄντα υἱὸν τοῦ Ζήνωνος, ὅστις ἀπέβη ὁ μόνος καὶ πραγματικὸς ἄρχων τοῦ κράτους (474-491), λίαν ταχέως καὶ πῶς ὑπόπτως θανόντος τοῦ μικροῦ Λέοντος. Ἀλλὰ τῷ ἐπιόντι ἔτει, συνομωσία τις τοῦ στρατηγοῦ Βασιλίσκου ἠνάγκασεν αὐτὸν νὰ φύγῃ εἰς Ἰσαυρίαν. Ὁ Βασιλίσκος καταλαβὼν τὴν ἀρχὴν ἐξέδωκε τῷ 476 «Ἐγκύκλιον» κατὰ τῆς Δ΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, ἀποστείλας αὐτὴν εἰς πάντας τοὺς Ἐπισκόπους πρὸς ὑπογραφήν. Ἐκ τούτου προέκυψε μεγάλη ταραχὴ ἐν Παλαιστίνῃ, ἐπὶ πλέον ταρασσομένη ὑπὸ τῶν Σαμαρειτῶν, οἵτινες τῷ 474 ἐπαναστατήσαντες ἐπέπεσαν ἐν ἡμέρᾳ τῆς ἐορτῆς τῆς Πεντηκοστῆς, κατὰ τῶν ἐν τῷ ναῷ εὑρισκομένων χριστιανῶν καὶ πολλοὺς μὲν ἐφόνευσαν, κατεκρεοῦργησαν δὲ τὸν Ἐπίσκοπον Σαμαρείας Τερέβινθον, εἶτα δὲ ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν ἐνὸς ληστάρχου ἐπετέθησαν καὶ κατὰ τῶν χριστιανῶν τῶν λοιπῶν πόλεων τῆς Παλαιστίνης καὶ κατέκαυσαν τοὺς ναοὺς αὐτῶν. Ἡ ἐπανάστασις κατεστάλη ἐν αἵματι ἀπηγορεύθη δὲ τότε εἰς τοὺς Σαμαρείτας νὰ μεταβαίνωσιν εἰς Γαριζίν, ἐφ’ οὗ ὁ Βασιλεὺς Ζήνων ἔκτισε ναὸν τῆς Θεοτόκου²⁷. Βραδύτερον οἱ Σαμαρεῖται ἀναβάντες εἰς τὸ ὄρος Γαριζὶν διήρπασαν τὸν ναόν, ἀλλὰ δεινῶς ἐτιμωρήθησαν. Ἡ ἐγκύκλιος τοῦ Βασιλίσκου ἀνερρίπισε τὰς μονοφυσιτικὰς ταραχὰς ἐν Παλαιστίνῃ καὶ ἐφάνη πάλιν ἀναπηδῶσα εἰς μέσον ἢ μερὶς τοῦ κακίστης μνήμης Θεοδοσίου, ἧς ἡγοῦντο οἱ ἀποστατήσαντες ἀπὸ τοῦ Ἐλπιδίου, Μαρκιανὸς καὶ Ρωμανός, ἀναφανδὸν ὑποστηριζόμενοι ὑπὸ τοῦ Γεροντίου, ἡγουμένου τῶν ἐν τῷ ὄρει τῶν Ἐλαιῶν Μονῶν, καὶ τοῦ Ἀρχιμανδρίτου Λαζάρου, ἡγουμένου τῆς Μονῆς τοῦ ἁγίου Πασσαρίωνος. Ἐκ τῶν Ἐπισκόπων φανατικώτερον πάντων εἰργάσθη ὁ Ἐπίσκοπος Μαΐουμα Πέτρος († 1 Δεκεμβρίου 488) χειροτονηθεὶς ὑπὸ τοῦ ψευδοπατριάρχου Θεοδοσίου, ἴβηρ τὴν καταγωγὴν, ὃν οἱ βιογράφοι αὐτοῦ μονοφυσῖται ἱστορικοὶ παρέστησαν μονονουχὶ ὡς πρόμαχον τῆς ὀρθοδοξίας. Ὁ Πέτρος εἶχεν ἰδρύσει παρὰ τὸν Πύργον τοῦ Δαυὶδ ἐν Ἱερουσαλὴμ καὶ παρὰ τὴν Γάζαν Μοναστήρια, τὰ ὅποια ὑπῆρξαν ἐστίαί τῆς αἰρέσεως τοῦ Μονοφυσιτισμοῦ²⁸. Οἱ Μονοφυσῖται ἀπήτησαν παρὰ τοῦ Πα-

²⁶ Κυρίλλου, Βίος ἁγίου Σάβα § 12. Βίος ἁγίου Γερασίμου § 10. Πρῶτοι ἡγούμενοι τῆς Μονῆς τοῦ ἁγίου Γερασίμου ὁ Βασίλειος (481) Στέφανος (481) καὶ Εὐγένιος (526). Ἡ μνήμη αὐτοῦ τῆ 4 Μαρτίου.

²⁷ Πασχάλιον Χρονικόν, Πατρ. Migne 92, 840.

²⁸ R. Raabe ἐνθ’ ἀνωτέρω. Chabot, Pierre l’ Iberien, évêque monophysite de mayouma à la fin du V siècle ἐν Revue de l’ Orient Latin 1895 σ. 367-398. Marr, Πέτρος ὁ ἴβηρ (ρωσ.) ἐν Συλλογῆς Ρωσ. Παλ.

τριάρχου Ἀναστασίου νὰ ὑπογράψῃ τὴν Ἐγκύκλιον τοῦ Βασιλίσκου, ἀλλ' ἐκεῖνος ἀπέκρουσεν αὐτήν. Μικροῦ ἐδέησε νὰ ἐπαναληφθῶσι πάλιν αἱ σκηναὶ τοῦ Θεοδοσίου. Διότι ὁ μὲν Πατριάρχης ἀπέθανεν, ἐν μέσῳ τῶν ἐξεγερθεισῶν ταραχῶν, τὴν δὲ πατριαρχικὴν ἐξουσίαν κατέλαβεν, ὡς Τοποτηρητῆς, ὁ Γερόντιος²⁹.

Οἱ Ὀρθόδοξοι ἔσπευσαν, περὶ τὸ 478, νὰ ἐκλέξωσι Πατριάρχην τὸν ΜΑΡΤΥΡΙΟΝ (478-486), ὅστις μονάσας κατ' ἀρχὰς ἐν τῇ Λαύρᾳ τοῦ ἁγίου Εὐθυμίου εἶχεν ιδρύσει ὕστερον ἴδιον Μοναστήριον περὶ τῷ 473, ἐξ οὗ ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Ἀναστασίου προσελήφθη εἰς τὸν κληρὸν τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως, ὡς Χωροεπίσκοπος καὶ πιδανῶς Σκευοφύλαξ³⁰. Γενόμενος ὁ Μαρτύριος Πατριάρχης καὶ μαθὼν ὅτι πρὸ ἐνὸς ἔτους, καταβληθέντος τοῦ Βασιλίσκου, ἀποκατεστάθη πάλιν εἰς τὴν ἀρχὴν ὁ Ζήνων, ἔπεμψε πρὸς αὐτὸν ἀπεσταλμένον. Καὶ οὗτος μὲν ὑπέστη κατὰ τὸν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν πλοῦν ναυάγιον, ἀλλὰ καὶ μεταξὺ τῶν Μονοφυσιτῶν Μοναχῶν τῆς Παλαιστίνης ἐπῆλθε σχίσμα· διότι ὁ Μαρκιανὸς μετὰ πολλῶν Μοναχῶν συνετάχθη τῷ Πατριάρχῃ Μαρτυρίῳ καὶ κατέστρεψε τὸ παρὰ τὴν Θεωκῶ ἐ Μοναστήριον τοῦ Ρωμανοῦ, ὡς ἐστὶν τῆς αἰρέσεως. Ὁ δὲ Ρωμανὸς κατέφυγεν εἰς τι Μοναστήριον παρὰ τὴν Ἐλευθερόπολιν³¹. Ἄλλ' ἀκριβῶς κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀνεφάνησαν νέοι πρόμαχοι τῆς ὀρθοδοξίας ἐκ τῶν «καθηγητῶν τῆς ἐρήμου» τῆς Ἰουδαίας, ἧτις ἐπληροῦτο Μοναστηρίων. Διαπρεπέστεροι τούτων ὑπῆρξαν ὁ ἅγιος Σάβας καὶ ὁ ἅγιος Θεοδοσίος, ἀμφότεροι μεγάλοι αντιπρόσωποι καὶ διοργανωταὶ ὁ μὲν τοῦ λαυρεωτικοῦ ὁ δὲ τοῦ κοινοβιακοῦ συστήματος.

Οἱ Ἅγιοι ΣΑΒΑΣ ΚΑΙ ΘΕΟΔΟΣΙΟΣ

Ὁ ἅγιος Σάβας ἐγεννήθη κατὰ Ἰανουάριον τοῦ 439, ἐν τῷ χωρίῳ Μουταλάσκη, παρὰ τὴν Καισάρειαν τῆς Καππαδοκίας³². Νεαρὸς τὴν ἡλικίαν εἰσήχθη εἰς τὴν Μονὴν τοῦ Φλαβιανοῦ, ἐκεῖ μὲν που πλησίον κειμένην, ἰδρυ-

²⁹ Ἐταιρείας τευχ. 47 ἐν Πετροπούλει 1896. *Ἰ. Φωκυλίδης*, ἐν «Ν. Σιών» I, 1910, σ. 614 ἐξ.

²⁹ *Κυρίλλου*, Βίος ἁγίου Εὐθυμίου § 62.

³⁰ *Κυρίλλου*, Βίος ἁγίου Εὐθυμίου § 48, 54, 55, 59, 61, 63, 70, 71. Βίος ἁγίου Σάβα § 15.

³¹ *Κυρίλλου*, Βίος ἁγίου Εὐθυμίου § 71.

³² Τὸν βίον τοῦ ἁγίου Σάβα σνέγραψεν ὁ *Κύριλλος Σκυθοπολίτης*, δημοσιευθέντα τὸ πρῶτον ὑπὸ Κοτελερίου ἐν *Ecclesiae graecae monumenta* III, 220-376. Ὁ *N. Pomjalowsky* ἐδημοσίευσεν ἐν Πετροπούλει τῷ 1890 τὸ πρωτότυπον κείμενον μετ' ἀρχαίας ρωσικῆς μεταφράσεως περιεχοῦσης προσθήκας τινάς.

θεῖσαν δὲ πιδανῶς ὑπὸ τοῦ Μ. Βασιλείου. Ἐν τῇ Μονῇ ταύτῃ ἐδιδάχθη τὰ πρῶτα γράμματα καὶ ἔθηκε τὰς θάσεις τῆς ἐφεξῆς ἡθικῆς αὐτοῦ ζωῆς, μετὰ δεκαετῆ δὲ διαμονὴν ἐν αὐτῇ, ἄγων ἤδη τὸ δέκατον ὄγδοον ἔτος τῆς ἡλικίας αὐτοῦ, τῷ 456, μετέβη εἰς Ἱερουσαλὴμ, πρὸς ἐπίσκεψιν τῶν ἁγίων Τόπων, σκοπῶν ἅμα νὰ ζήσῃ ἀσκητικῶς ἐν τινι τῶν Μονῶν τῆς Παλαιστίνης³³. Εἰσήχθη κατ' ἀρχὰς εἰς τὴν Μονὴν τοῦ ἁγίου Πασσαριῶνος, ἧς ἡγούμενος τότε ἦτο ὁ Ἀρχιμανδρίτης Ἐλπίδιος. Ἐμεινεν ὅμως ἐπ' ἐλάχιστον ἐν τῇ Μονῇ τοῦ Πασσαριῶνος· διότι ὁ Ἐλπίδιος ἦτο μονοφυσίτης. Φυγὼν ἀπ' αὐτοῦ προσῆλθε πρὸς τὸν ἅγιον Εὐθύμιον καὶ παρεκάλεσεν ἵνα δεχθῆ αὐτὸν εἰς τὴν Λαύραν. Καὶ δὲν ἐδέχθη μὲν ὁ ἅγιος Εὐθύμιος αὐτόν, νεαρὸν ὄντα, ἀλλ' ἀπέστειλεν εἰς τὸ Κοινόβιον τοῦ ἁγίου Θεοκτίστου, προβλέπων προφητικῶς τὸ μέγα ἐν τῷ μέλλοντι στάδιον τοῦ νεαροῦ μοναχοῦ³⁴. Δεκαετίαν ὅλην ἔμεινεν οὗτος ἐκεῖ, προκαλῶν τὸν θαυμασμὸν ἀπάντων τῶν μοναχῶν, ἔνεκα τῆς εὐσεβείας αὐτοῦ καὶ τῆς δραστηριότητος. Τῇ ἀδείᾳ τοῦ Θεοκτίστου συνώδευσεν ἓνα τῶν ὑπ' αὐτὸν μοναχῶν Ἰωάννην εἰς Ἀλεξάνδρειαν, ὅπου συνήντησε τοὺς γονεῖς αὐτοῦ, οἵτινες, ὀλίγον χρόνον μετὰ τὴν γέννησιν αὐτοῦ, εἶχον ἀποδημήσει εἰς Ἀλεξάνδρειαν, ἀφήσαντες αὐτὸν ὑπὸ τὴν κηδεμονίαν ἰδιωφελῶν συγγενῶν. Νῦν προσεπάθησαν νὰ κρατήσωσιν αὐτὸν παρ' ἑαυτοῖς ἐν Ἀλεξάνδρειᾳ ἀλλ' εἰς μάτην. Ἐπανελθὼν ὁ ἅγιος Σάβας εἰς Παλαιστίνην, μετὰ μικρὰν διαμονὴν ἐν τῷ Κοινόβιῳ τοῦ Θεοκτίστου, διέτριψεν ἐπὶ πενταετίαν ἐν τινι παρ' αὐτῷ σπηλαίῳ ἀσκούμενος τῇ ἀδείᾳ τοῦ διαδεχθέντος τὸν ἅγιον Θεοκτίστον ἡγουμένου Λογγίνου. Μόνον κατὰ Σάββατον καὶ Κυριακὴν μετέβαινεν εἰς τὸ Κοινόβιον, φέρων τὰ 50 κάνιστρα, ἅτινα ἔπλεκεν, ἵνα συμμετάσχη τῆς ἱερᾶς τῶν πατέρων συνάξεων. Ὁ ἅγιος Εὐθύμιος, ἀπομακρυνόμενος, ὡς εἶδομεν, ἀπὸ τῆς 14 Ἰανουαρίου, κυρίως, κατὰ τὸν χρόνον τῆς νηστείας εἰς πανέρημον τόπον τοῦ Ρουβᾶ, παρελάμβανεν αὐτὸν μεθ' ἑαυτοῦ καὶ καθωδήγει εἰς τὴν ἡθικὴν τελείωσιν, ἀποκαλῶν αὐτὸν «*παιδαριογέροντα*», ἔνεκα τῆς ἡθικῆς προκοπῆς καὶ

³³ Ἐπιτομὴν δὲ τοῦ πρωτοτύπου βίου, γενομένην ὑπὸ Συμεὼν μεταφραστοῦ, ἐδημοσίευσεν ὁ Κλεόπας Κοικυλίδης ἐν Παραρτήματι τῆς «*Νέας Σιών*» τῷ 1905. Πρβλ. *Μανουὴλ Γεδεών*, Ἐκλογαὶ ἐκ τῆς βιογραφίας Σάβα τοῦ Κοινοβιάρχου, Βυζαντινὸν Ἑορτολόγιον. Ἀνατύπωσις ἐκ τοῦ περ. Ἑλληνικὸς Φιλ. Σύλλογος ΚΠ. τόμ. 25-26, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1899, σ. 242 ἐξ. [Ed. Schwartz Kyrillos von Skythopolis, Leipzig, 1939]. Περὶ τῆς Μονῆς τοῦ ἁγίου Σάβα Πρβλ. A. Ehrhard, Das griechische Kloster Mar Saba in Palästina, ἐν Römische Quartalschrift 1892. S. Vaillhé, Le monastère de St Sabas ἐν Echos d' Orient, I, 1898-9, σ. 332 ἐξ. – Les écrivains de Mar Saba, Αὐτόθι σελ. 1 ἐξ. – Repertoire alphabétique des Monastères de Palestine, Paris 1890 παράφρ. Κλεόπα Κοικυλίδου, Περὶ τῶν ἐν Παλαιστίνῃ ἀρχαίων καὶ νεωτέρων ἑλληνικῶν Μοναστηρίων, Ἐν Ἱερουσαλὴμ 1906 σ. 108 ἐξ. Πρβλ. V. Delay, Monastères Palestiniens du V siècle ἐν Bulletin de Litterature ecclésiastique 1899. Zöckler, Sabas, ἐν RE³ XVII, 274.5.

³³ Κυρίλλου, Βίος ἁγίου Σάβα § 6.

³⁴ Κυρίλλου, Βίος ἁγίου Σάβα § 7. Βίος ἁγίου Εὐθυμίου § 47.

γεροντικῆς φρονήσεως³⁵. Τῷ 473 ὁ ἅγιος Σάβας, καταλιπὼν τὸ σπήλαιον αὐτοῦ, προσῆλθε πρὸς τὸν ἅγιον Γεράσιμον καὶ διέμενεν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἐν τῇ ἐρήμῳ, ἐπισκεπτόμενος τὰς διαφόρους αὐτῆς Μονάς, καὶ δὴ τὴν ἐν τῷ Σαρανταρίῳ ὄρει, τὴν τοῦ Προδρόμου, παρὰ τὸν Ἰορδάνην, καὶ τὴν τοῦ Ἰωάννου Χοζεβίτου³⁶. Ὁ τελευταῖος οὗτος, καταγόμενος ἐκ Θηβῶν τῆς Αἰγύπτου, μετέβη εἰς Παλαιστίνην πρὸς προσκύνησιν τῶν ἁγίων τόπων, εἶτα δὲ ἵδρυσεν Μονὴν ἐν τῇ ἀγρία φάραγγι Χοζιβᾶ, ἐν τοῖς σπηλαίοις τῆς ὁποίας ἠσκοῦντο καὶ πρότερον μοναχοί. Μετὰ τὴν ἵδρυσιν τῆς Μονῆς μεταξὺ τῶν Χοζεβιτῶν μοναχῶν διεκρίθη ὁ ἅγιος Γεώργιος Χοζεβίτης³⁷, ὁ δὲ Ἰωάννης, τελευτῶντος τοῦ ε' αἰῶνος, ἐγένετο Ἐπίσκοπος Καισαρείας τῆς Παλαιστίνης³⁸.

Ὁ ἅγιος Σάβας μετὰ τὴν ἀσκητικὴν προπαρασκευήν, εἰς ἣν συντόμως ἐπέδωκε ἀπεφάσισε νὰ ἰδρῦσῃ ἰδίαν Λαύραν, κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τῆς Λαύρας τοῦ ἁγίου Εὐθυμίου. Κατ' ἀρχὰς μετέβη εἰς τὸν πύργον, ὃν ὠκοδόμησεν ἡ Εὐδοκία πρὸς συνάντησιν τοῦ ἁγίου Εὐθυμίου, ἀλλὰ κατόπιν, συνεπεῖα ὁράματος, ὀδηγηθεὶς πρὸς τὸν ξηρὸν χεῖμαρρον τῶν Κέδρων, ἀπὸ τοῦ Σιλῳὰμ πρὸς νότον, εὗρεν ἀπρόσιτον σπήλαιον, εἰς ὃ ἀνεριχήθη διὰ σχοινίου καὶ ἐκεῖ διέμενεν ἐπὶ πενταετίαν, ὑδρευόμενος ἔκ τινος λίμνης, δέκα καὶ πέντε στάδια ἀπεχούσης τοῦ σπηλαίου καὶ ὀνομαζομένης «Ἐπταστόμου». Ἀλλὰ, μικρὸν κατὰ μικρὸν, ἱκανοὶ ἐκ τῶν ἐν τοῖς παρακειμένοις σπηλαίοις ἀσκουμένων ἀναχωρητῶν, ἰδίως ἀπὸ τοῦ 484, ἤρξαντο προσερχόμενοι πρὸς αὐτὸν καὶ παρακαλοῦντες ἵνα ταχθῶσιν ὑπὸ τὴν χειραγωγίαν αὐτοῦ. Ἐν τοῖς πρώτοις ἦσαν οἱ ὕστερον ἰδρυταὶ ἢ ἡγούμενοι γενόμενοι Λαυρῶν καὶ Μοναστηρίων, Ἰωάννης, Φιρμῖνος, Ἰάκωβος, Σεβερριανὸς καὶ Ἰουλιανὸς ὁ Κυρτός. Συνηθροίσθησαν δ' ἐντὸς ὀλίγου χρόνου περὶ τὸ 70, εἰς ἕκαστον τῶν ὁποίων ὁ ἅγιος Σάβας παρεχώρει κελλίον. Μετὰ τοῦτο ἤρξατο ὁ ἅγιος διαφόρων οἰκοδομῶν τῆς οὕτως ἰδρυθείσης Λαύρας, ἐπὶ τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς τοῦ χεῖμαρρου τῶν Κέδρων. Καὶ πρῶτον μὲν, κατὰ τὸ βουνόν, ἐν ταῖς πρὸς βορρᾶν τοῦ χεῖμαρρου πηγαῖς, ὠκοδόμησε πύργον, ἔπειτα δὲ μετὰ τὸ χεῖμαρρον εὐκτῆριον οἶκον ἀνήγειρε, καὶ τράπεζαν ἱερὰν ἐν αὐτῷ πήξας, συνήθροϊζε τοὺς ἀναχωρητὰς εἰς τὴν τέλεσιν τῆς θείας μυσταγωγίας, ὡσάκις τις τῶν ἱερωμένων πρὸς αὐτὸν ἤρχετο. Ἐπειδὴ δὲ ἡ κοινότης τῶν ἀναχωρητῶν ἠὲξήθη καὶ ἠριθμοῦντο ἤδη 150 κελλιῶται ἵδρυσεν νέον ναὸν ἐν

³⁵ Κυρίλλου, Βίος ἁγίου Σάβα § 9-14.

³⁶ Schick-Marti, Die alten Lauren und Klöster in der Wüste Juda, ἐν Zeitschrift des Deutschen Palästina Vereins, III, 12-15.

³⁷ Analecta Bollandiana, VII, 102.

³⁸ S. Vailhé, Jean le Khozivite et Jean de Césarée, Echos d' Orient, VI, 1903, σ. 107 ἔξ. Τὴν Μονὴν τοῦ Σαρανταρίου ὄρους ἀνέδειξεν ἐσχάτως ὁ ἡγούμενος Ἀθράμιος, τὴν δὲ τοῦ Χοζιβᾶ ὁ ἡγούμενος Καλλίνικος.

σπηλαίῳ, τὸν «Θεόκτιστον» ναὸν ἐπικληθέντα, «ὡς ναοῦ Θεοῦ τύπωμα» διασώζοντα, ἐπειδὴ πρὸς τὸ ἀνατολικὸν αὐτοῦ μέρος ὑπῆρχε κόγχη τις, οὐχὶ ὡς ἀνθρωπίνης χειρὸς ἀλλὰ ὡς θεῖον ἔργον φαινομένη. Πρὸς τὸ βορεινὸν μέρος ὤκοδόμησεν οἶκον, ὅμοιον πρὸς «διακονικόν», ἐν ᾧ ἐφυλάσσοντο τὰ ἱερά σκευὴ καὶ ἄμφια, πρὸς νότον δὲ διήνοιξε πλατεῖαν εἴσοδον, ἐξ ἧς καὶ φῶς καὶ ἀήρ εἰς τὸν ναὸν εἰσέρχοντο. Ἐν τῷ θεοκτίστῳ τούτῳ ναῷ ἐτελεῖτο ἡ ἱερά Ἀκολουθία κατὰ Σάββατον καὶ Κυριακὴν. Ἰδὼν δὲ ὁ ἅγιος Σάβας πέτραν ὑπεράνω τοῦ ναοῦ κατώκησεν ἐν τῷ ἐν αὐτῇ σπηλαίῳ ἀπὸ τοῦ ὁποῦ διὰ τοῦ διακονικοῦ ἤνοιξεν εἴσοδον ἵνα συνεχῶς εἰς τὸν ναὸν μεταβαίνειν. Ἀνέβαλε δὲ τὰ ἐγκαίνια τοῦ ναοῦ «οἷα μήτε αὐτὸς ἔχων θαρρεῖν τῷ τῆς ἱερωσύνης ἀξιώματι, μήτ' ἄλλῳ τινὶ τὸ πρᾶγμα τῶν ὑπ' αὐτὸν ἐπιτρέπων, ἐπεὶ καὶ ἀφορμὴν αἰεὶ φιλαρχίας τοῖς μοναχοῖς τὴν ἱερωσύνην ὠρίζετο»³⁹.

Αἱ οἰκοδομαὶ αὗται μετὰ τῶν καθ' ἑκάστην αὐξανομένων κελλίων, ἔληξαν ὅτε, τῇ 13 Ἀπριλίου τοῦ 486, ἀπεβίωσε καὶ ὁ Πατριάρχης Μαρτύριος, ὅστις λίαν οἰκείως καὶ φιλίως διέκειτο πρὸς τὸν ἅγιον Σάβαν καὶ διὰ πάσης αἰδοῦς καὶ τιμῆς αὐτὸν ἤγεν. Ὁ Μαρτύριος ὑπῆρξεν ὑπέρμαχος τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου, ἀλλὰ δὲν εἶχε τὸ σθένος ἵν' ἀποκρούσῃ τὸ ὑπὸ τοῦ Βασιλέως Ζήνωνος ἐκδοθὲν «Ἐνωτικόν», δι' οὗ ἐμειοῦτο τὸ κύρος τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου, ἐπεκοινώνησε δὲ καὶ πρὸς τὸν αἰρετικὸν Ἐπίσκοπον Ἀλεξανδρείας Πέτρον Μογγὸν (477-480). Τὸ «Ἐνωτικόν» ὑπέγραψε καὶ ὁ Κωνσταντινουπόλεως Ἀκάκιος (471-489), τούτου ἔνεκα ἡ Ἐκκλησία Ρώμης, διέκοψε τὴν πρὸς αὐτὸν ἐπικοινωνίαν⁴⁰. Ὁ δὲ μετὰ τὸν Μαρτύριον ἐκλεγείς Πατριάρχης Ἱεροσολύμων ΣΑΛΛΟΥΣΤΙΟΣ (486-494), ὑπέγραψε μὲν, χάριν τῆς εἰρήνης τῆς Ἐκκλησίας, τὸ «Ἐνωτικόν» τοῦ Ζήνωνος, ἀλλ' ἠγωνίσθη ὑπὲρ τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου. Ἐπανελθόντα εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν τὸν τέως μονοφυσίτην μοναχὸν Μαρκιανὸν διώρισεν Ἡγούμενον τῆς μονῆς τοῦ ἁγίου Πασσαρίωνος καὶ ἐπόπτην πασῶν τῶν Μονῶν⁴¹, ἐπειδὴ συνεδέοντο τ' ἀξιώματα τοῦ ἐπόπτου καὶ τοῦ Ἡγουμένου τῆς Μονῆς Πασσαρίωνος, ὡς εἶδομεν. Ἀλλὰ τελευταῖος Ἡγούμενος τῆς Μονῆς ταύτης καὶ ἐν ταύτῃ ἐπόπτης τῶν λοιπῶν Μονῶν ὑπῆρξεν ὁ Μαρκιανός.

Κατὰ τὸ ἔτος δὲ τῆς ἐκλογῆς τοῦ Σαλλουστίου, τῷ 486, τινὲς τῶν ἀπὸ τῆς Λαύρας τοῦ ἁγίου Σάβα μοχθηρῶν τὰς ψυχὰς ἀνελεύθερων καὶ διαστρόφων, μεταβάντες εἰς τὴν Ἱερουσαλὴμ κατήγγειλαν πρὸς τὸν Πατριάρχην τὸν ἅγιον Σάβαν ὡς ἀνίκανον περὶ τὴν διακυβέρνησιν αὐτῶν. Ὁ Πατριάρχης ὅμως, μετακαλέσας τὸν Σάβαν καὶ χειροτονήσας αὐτὸν εἰς πρεσβύτερον, λέγει τοῖς

³⁹ Κυρίλλου, Βίος ἁγίου Σάβα § 18.

⁴⁰ Krüger, Monophysiten, RE³ XIII, 381.

⁴¹ Κυρίλλου, Βίος ἁγίου Σάβα § 19. 30. 65.

στασιασταῖς: «Ἴδου ἔχετε τὸν πατέρα ὑμῶν καὶ τῆς Λαύρας τῆς καθ' ὑμᾶς ἀφηγούμενον, ὃν Θεὸς ἄνωθεν καὶ οὐκ ἄνθρωπος ἐψηφίσαστο, ἡμεῖς δὲ τοῦτο μόνον, τῷ ἁγίῳ Πνεύματι χειρας ἐχρήσαμεν, οὐκ αὐτόν, ἀλλ' ἑαυτοὺς μᾶλλον εὐεργετήσαντες». Συμβιβάσας δὲ τοὺς μοναχοὺς πρὸς τὸν Ἡγούμενον αὐτῶν κατῆλθε πρὸς τὴν Λαύραν μετ' αὐτοῦ καὶ ἄλλων μοναχῶν, σὺν οἷς ἦτο καὶ ὁ Σταυροφύλαξ τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως Κήρυκος, καὶ ἐτέλεσε τὰ ἐγκαίνια τοῦ Θεοκτίστου ναοῦ τῇ 12 Δεκεμβρίου 491, ἔπειτα δὲ καὶ θυσιαστήριον ἔπηξε⁴².

Τῇ 11 Ἀπριλίου 491 ἀπέθανεν ὁ Βασιλεὺς Ζήνων, διάδοχος δὲ αὐτοῦ ἐξελέγη ὁ Ἀναστάσιος α' (491-518) ὁ Δίκωρος, ὅστις ἐπὶ τῇ ματαιᾷ ἐλπίδι ἐνώσεως τῶν Μονοφυσιτῶν μετὰ τῶν ὀρθοδόξων εἰργάσθη, κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ προκατόχου, ἐναντίον τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου. Ἐν ἔτος βραδύτερον προσῆλθεν πρὸς τὸν ἅγιον Σάβαν εἷς Ἀρμένιος, Ἱερεμίας ὀνόματι μετὰ δύο μαθητῶν αὐτοῦ Πέτρου καὶ Παύλου. Ὁ ἅγιος ἐδέχθη καὶ τοὺς τρεῖς μετὰ χαρᾶς, παραχωρήσας αὐτοῖς εἰς κατοίκησιν τὸ παλαιὸν αὐτοῦ κελλίον, μετὰ τοῦ παρακειμένου εὐκτηρίου οἴκου, μικρὸν πρὸς βορρᾶν τοῦ σπηλαίου, ἐν ᾧ τὸ πρῶτον εἶχεν αὐτὸς μονάσει, ἐπιτρέψας ἵνα ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτῶν γλώσση προσεύχωνται. Συγχρόνως σχεδὸν προσῆλθεν εἰς τὴν Λαύραν τοῦ ἁγίου Σάβα καὶ ὁ Ἐπίσκοπος Κολωνίας, Ἰωάννης Ἡσυχαστής. Οὗτος ἐγεννήθη ἐν Νικοπόλει τῆς Ἀρμενίας, τῇ 8 Ἰανουαρίου τοῦ 454, ἐκ γονέων περιφανῶν, μετὰ τὸν θάνατον τῶν ὁποίων ἀφιέρωσεν ἑαυτὸν τῷ Θεῷ, οἰκοδομήσας ναὸν τῆς Θεοτόκου ἐν Νικοπόλει τῷ 471, ὅτε καὶ Κοινόβιον αὐτόθι ἵδρυσεν. Οὕτω δὲ διέπρεπε διὰ τῶν ἀρετῶν αὐτοῦ καὶ τοῦ ἀσκητικοῦ βίου ὥστε τῷ 481 ὁ Μητροπολίτης Σεβαστείας, παρακληθεὶς ὑπὸ τῶν κατοίκων τῆς Κολωνίας, ἐν τοῖς ὁρίοις τῆς Ἀρμενίας, ἐχειροτόνησεν αὐτόν, ἄκοντα, Ἐπίσκοπον Κολωνίας. Εἶχε δὲ καὶ ἀδελφόν, Περγάμιον ὀνόματι, διαπρέποντα ἐν τῇ Αὐλῇ τῶν Βασιλέων Ζήνωνος καὶ Ἀναστασίου. Βραδύτερον διεκρίθη ὡς Βασιλικὸς γραμματεὺς καὶ ὁ ἐξάδελφος αὐτοῦ Θεόδωρος. Διοικητῆς τῆς Ἀρμενίας εἶχε διορισθεὶ ὁ ἐπὶ τῇ ἀδελφῇ αὐτοῦ Μαρία γαμβρός, ἀδικώτατα φερόμενος πρὸς τοὺς κατοίκους, μὴ δυνηθεὶς δὲ ὁ Ἐπίσκοπος Ἰωάννης νὰ δυσωπήσῃ αὐτόν, ἀδικοῦντα τοὺς ὑπ' αὐτοῦ ποιμαινομένους τῷ 490 μετέβη εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐπὶ Πατριάρχου Εὐφημίου (489-495). Διευθετήσας δὲ τὰς ὑποθέσεις τῆς ἐπαρχίας αὐτοῦ ἀποφάσισε νὰ μεταβῇ εἰς Ἱερουσαλὴμ καὶ ἐκεῖ ἠσυχάσῃ ἐν τινι Μοναστηρίῳ, ὅθεν ἀπολύσας τοὺς συνοδεύοντας αὐτὸν κληρικούς, μετὰ τῶν Βασιλικῶν διαταγμάτων, λαθῶν ἅπαντας, μονώτατος ἐπιβὰς πλοίῳ, ἦλθεν εἰς Ἱεροσόλυμα καὶ κατέμεινεν ἐν τῷ ὑπὸ τῆς Εὐδοκίας ἰδρυθέντι γηροκομείῳ, ἐν ᾧ ὑπῆρχε καὶ εὐκτήριος οἶκος τοῦ ἁγίου μάρτυρος Γεωργίου (†

⁴² Κυρίλλου, Βίος ἁγίου Σάβα § 19.

303). Ἐκεῖ ἐπὶ τινὰ χρόνον διατρίβων δὲν εὗρισκε τὴν ἡσυχίαν, ἧς ἐραστὴς ἦτο, ὅθεν, θαυμασίως ὀδηγηθεὶς, τῷ 491 μετέβη εἰς τὴν Λαύραν τοῦ ἁγίου Σάβα, ἡμέρας τινὰς μετὰ τὰ ἐγκαίνια τῆς Θεοκτίστου Ἐκκλησίας, χωρὶς νὰ φανερώσῃ ἑαυτὸν ὅτι ἦτο Ἐπίσκοπος⁴³. Ὁ δὲ ἅγιος Σάβας ὡς ἀρχάριον παρέδωκεν αὐτὸν εἰς τὸν οἰκονόμον τῆς Λαύρας ἵνα παιδαγωγήσῃ αὐτόν, προθύμως πληροῦντα πᾶσαν ὑπακοὴν τῷ τε οἰκονόμῳ καὶ τοῖς λοιποῖς μοναχοῖς, μετὰ ταπεινοφροσύνης ὕδωρ ἐκ τοῦ χειμάρρου κομίζων, μαγειρεύων, ὑπηρετῶν τοῖς οἰκοδόμοις, ἔν τε λίθοις καὶ ἐν ταῖς λοιπαῖς τῆς οἰκοδομίας ὑπουργίαις, ὅτε ἐκτίζετο τὸ Κοινόβιον τῆς Λαύρας. Διότι, μικρὸν μετὰ τὴν ἄφιξιν τοῦ Ἰωάννου, ὁ ἅγιος Σάβας, ἐπειδὴ πολλοὶ προσήρχοντο πρὸς αὐτὸν καὶ ἐκ τῶν κοσμικῶν θέλοντες νὰ μονάσωσιν, ἀπεφάσισε νὰ ἰδρύσῃ Κοινόβιον, πρὸς βορρᾶν τῆς Λαύρας, ἵνα ἐν αὐτῷ προπαιδεύωνται τὴν μοναχικὴν πολιτείαν καὶ εἴτα εἰσέρχωνται εἰς τὴν Λαύραν, τοῦ μακαρίου Σάβα διαβεβαιουμένου καὶ λέγοντος ὅτι ὥσπερ ἄνθος προηγεῖται καρποφορίας, οὕτως ὁ κοινοδιακὸς βίος τοῦ ἀναχωρητικοῦ προηγεῖται⁴⁴. Τούτου λοιπὸν τοῦ Κοινοβίου κτιζομένου ὁ Ἰωάννης Κολωνίας, διορισθεὶς ἐν τῷ μεταξὺ ὑπὸ τοῦ οἰκονόμου τῆς Λαύρας μάγειρος καὶ ξενοδόχος, πρὸς ταῖς ἄλλαις τοῦ Ξενοδοχείου ὑπουργίαις, ἐμαγείρευε τοῖς τεχνίταις καὶ ἐκόμιζεν αὐτοῖς τὰς τροφάς, δέκα στάδια μακρὰν τῆς Λαύρας εὕρισκομένοις. Ἐκτὸς τοῦ Κοινοβίου τούτου τῶν δοκίμων, ὁ ἅγιος Σάβας ἔκτισεν ἕτερον Κοινόβιον, τὸ τῶν Καστελλίων, διὰ τοὺς γεγηρακότας καὶ μὴ δυνάμενους νὰ ἐργασθῶσι πρὸς συντήρησιν ἑαυτῶν ἀσκητάς. Ἐπίσης προέβη εἰς τὴν οἰκοδομὴν νέας μεγάλης Ἐκκλησίας τῆς Θεοτόκου, ἵνα χωρῶσι πάντες οἱ μοναχοί. Ὀρίσε δὲ ἵνα κατὰ μὲν τὸ Σάββατον ἡ ἱερὰ Ἀκολουθία τελῆται ἐν τῷ τοῦ Σπηλαίου ναῷ, κατὰ δὲ τὴν Κυριακὴν ἐν τῷ τῆς Θεοτόκου. Οἱ Ἀρμένιοι εἶχον τὸν ἴδιον ναόν, ψάλλοντες ἰδιαιτέρως τὰ ἱερὰ ἄσματα καὶ τροπάρια, ἐκτὸς τοῦ τρισαγίου ὕμνου, ἅτε παρανοθευθέντος ὑπὸ τῶν Μονοφυσιτῶν. Ὁ τρισάγιος ὕμνος ἐψάλλετο ἑλληνιστί. Προσῆλθον δὲ βραδύτερον καὶ ἄλλοι Ἀρμένιοι, ταχθέντες ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ ἁγίου Σάβα, ὅστις τοὺς διαπρεπεστέρους τούτων διώριζεν Ἠγουμένους, οὕτω δὲ τοῦ Κοινοβίου τῶν Καστελλίων διαδοχικῶς ὑπῆρξαν Ἠγούμενοι ὁ Παῦλος καὶ ὁ Θεόδωρος. Προσῆλθον ἐπίσης καὶ Ἰβήρες, οἵτινες ὁμοίως τοῖς Ἀρμενίοις, δὲν εἶχον τὸ δικαίωμα νὰ τελῶσι τὴν ὄλην λειτουργίαν ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτῶν γλώσσῃ. Παρὰ δὲ τὸν Ἰορδάνην ἡσκοῦντο ἱκανοὶ τῶν Ἰβήρων ἢ Βεσσῶν⁴⁵, οἵτινες πολλακίς συνηγωνίσθησαν μετὰ τῶν μοναχῶν τῆς Μεγάλης Λαύρας ὑπὲρ τῆς Ὁρθοδοξίας. Τὰς πρὸς ἀλλήλους σχέσεις πάντων τούτων ἄριστα διεκανόνισεν ὁ ἅγιος Σάβας δι’

⁴³ Κυρίλλου, Βίος ἁγίου Σάβα § 19. 21. 27.

⁴⁴ Κυρίλλου, Βίος Ἰωάννη Ἡσυχαστοῦ § 6. 7.

⁴⁵ Usener, ἐνθ’ ἄν. σ. 150.

εἰδικῶν διατάξεων⁴⁶. Εἰς τὸν Ἐπίσκοπον Κολωνίας Ἰωάννην ὁ ἅγιος Σάβας, μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τῆς ἐτησίου διακονίας, παρεχώρησε κελλίον ἵνα ἡσυχάσῃ. Ἐν αὐτῷ διέμενεν ὁ Ἰωάννης ἐπὶ τρία ἔτη, τὰς πέντε ἡμέρας τῆς ἑβδομάδος μήτε φαινόμενος ἀνθρώπῳ τὸ παράπαν μήτε τινὸς μεταλαμβάνων. Τῷ δὲ Σαββάτῳ καὶ τῇ Κυριακῇ πρὸ πάντων εἰσήρχετο εἰς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ πάντων ἐξήρχετο ὕστερος. Μικρὸς κατὰ μικρὸν ὁ Ἰωάννης ἀνεδείχθη εἰς τῶν περιφανεστάτων μοναχῶν τῆς Λαύρας⁴⁷.

Ὁ ἰδρυτὴς αὐτῆς τὴν προσοχὴν αὐτοῦ, ὡς ἦτο ἀκόλουθον, ἔστρεψεν εἰς τὴν ἐξασφάλισιν τῆς συντηρήσεως αὐτῆς. Ἡ οἰκονομικὴ δὲ κατάστασις αὐτῆς ἐβελτιώθη κυρίως ὅτε ἡ μήτηρ τοῦ ἁγίου Σάβα, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ συζύγου αὐτῆς, πωλήσασα πάντα τὰ ὑπάρχοντα, ἐκόμισεν εἰς τὸν υἱὸν τὰ ἐξ αὐτῶν χρήματα, δι' ὧν ἐκεῖνος ἠγόρασε ξενῶνα ἐν Ἰεριχοῖ μετὰ τινων κήπων. Ἐπίσης καὶ ἐν Ἱερουσαλήμ ὕστερον ἀπέκτησε ξενῶνα παρὰ τὸν πύργον τοῦ Δαυῖδ, ὅπου τέως διέμενον οἱ Σπουδαῖοι⁴⁸. Ἀλλὰ τὴν μείζονα προσοχὴν αὐτοῦ ἔστρεψεν ὁ ἅγιος Σάβας εἰς τὴν ἐσωτερικὴν διοργάνωσιν τοῦ ἀναχωρητικοῦ βίου ἐν τῇ «*Μεγάλῃ Λαύρᾳ*», ὡς ἔκτοτε αὕτη ἤρξατο καλουμένη. Ἡ ἐν Σουκᾷ Λαύρα τοῦ ἁγίου Χαρίτωνος διετήρησε τὴν ὀνομασίαν «*Παλαιὰ Λαύρα*»⁴⁹, ἰδρυθείσης μετὰ μικρὸν, ὡς θὰ ἴδωμεν, καὶ ἐτέρας, ἐν Θεκῳέ, τῆς «*Νέας Λαύρας*».

Συγχρόνως δὲ εἰργάζετο πρὸς ἀνάπτυξιν τοῦ κοινοβιακοῦ μοναχικοῦ βίου καὶ ὁ ἅγιος Θεοδοσίος ὁ «*Κοινοβιάρχης*»⁵⁰. Κατήγετο ἐπίσης ἐκ Καππαδοκίας, γεννηθεὶς τῷ 424, ἐκ γονέων εὐσεβῶν, ἐν τῷ χωρίῳ Μογαρισσῶ, παρὰ τὰ Κόμανα. Μικρὸς τὴν ἡλικίαν ἐγένετο ἀναγνώστης καὶ ψάλτης τῆς Ἐκκλησίας Κομάνων, ἐπιμελῶς σπουδάσας τὴν ἁγίαν Γραφήν, ἧς ἐξηγητὴς βραδύτερον διωρίσθη⁵¹. Τῷ 451, ἄγων τὸ 27 ἔτος τῆς ἡλικίας αὐτοῦ, ἀπεφάσισε νὰ μεταβῇ εἰς Ἱεροσόλυμα, ἵνα προσκυνήσῃ τοὺς ἁγίους Τόπους καὶ μονάσῃ ἐν τινι Μοναστηρίῳ τῆς Παλαι-

⁴⁶ Ταύτας παρέδωκεν εἰς τὸν ἄμεσον αὐτοῦ διάδοχον Μελιτᾶν, Α. Δημητριάδου, Περὶ τοῦ Τυπικοῦ τοῦ ἁγίου Σάβα, ἐν τῷ Περιοδικῷ τῆς Ἀκαδημίας Κιέβου 1890, σ. 180-181. Χρυσοστόμου Α. Παπαδοπούλου, Αἱ διατάξεις τοῦ ἁγίου Σάβα, «Ἐκκλησ. Φάρος» Ἀλεξανδρείας, Κ' 1921, σ. 139-145.

⁴⁷ Τὸν βίον αὐτοῦ συνέγραψεν ὁ Κύριλλος Σκυθοπολίτης ἐπὶ τῇ βάσει τῶν πρὸς αὐτὸν ἀφηγήσεων τοῦ Ἰωάννου καὶ στενῆς προσωπικῆς σχέσεως, Acta Sanctorum, Maii III, 232-38. Κλεόπα, Βίοι Παλαιστινῶν ἁγίων, σ. 14-32.

⁴⁸ Ἐν τῷ τόπῳ τούτῳ ἔκτισεν ἐσχάτως προσοδοφόρα κτήματα ὁ Σκευοφύλαξ τοῦ ἁγίου Τάφου Ἀρχιμ. Εὐθύμιος.

⁴⁹ Βίος ἁγίου Χαρίτωνος, πατρ. Migne 115, 913.

⁵⁰ Τὸν βίον αὐτοῦ συγγραφέντα ὑπὸ Κυρίλλου Σκυθοπολίτου ἐξέδωκεν ὁ Usener ἐνδ' ἁν. σ. 105-113. Πρὸβλ. Κ. Krumbacher der Studien zu der Legenden des hl. Theodosios ἐν Sitzungsberichte der philosophisch-philologischen und historischen Classe der Akademie der Wissenschaften zu München 1892, II, 220. Κλεόπα Κοικυλίδου, Ἡ Λαύρα Θεοδοσίου τοῦ Κοινοβιάρχου, Ἱερουσαλήμ 1901.

⁵¹ Σώζεται ἐν Λαοδικείᾳ Εὐαγγέλιον ἐπὶ περγαμηνῆς τοῦ ε' αἰῶνος, ὅπερ θεωρεῖται ἀντίγραφον τοῦ ἁγίου Θεοδοσίου, Α. Π. Κεραμέως, Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη Γ, 276. 7.

στίνης. Διερχόμενος τῆς Ἀντιοχείας ἐξήτησε τὴν συμβουλὴν καὶ τὴν εὐλογίαν τοῦ ἁγίου Συμεὼν Στυλίτου. Ἀφικόμενος δὲ εἰς Ἱερουσαλήμ καὶ προσκυνήσας τοὺς ἐν αὐτῇ ἁγίους Τόπους ἐσκέπετο τίνα τῶν μοναχικῶν βίον νὰ προκρίνη, τὸν ἀναχωρητικὸν ἢ τὸν κοινοβιακόν, καὶ προκρίνας τὸν δεύτερον ἐτάχθη εἰς τὸ τάγμα τῶν Σπουδαίων μοναχῶν τοῦ ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως, ὅπερ εἰσέτι διέμενεν ἐν κελλίῳ παρὰ τὸν πύργον Δαυΐδ, ὑπὸ τὸν καππαδόκην μοναχὸν Λογγίνον. Ἡ ἐν τῷ κελλίῳ τοῦ Λογγίνου μοναχικὴ ζωὴ δὲν ἱκανοποίησε τὸν Θεοδόσιον, ποδοῦντα μείζονα μόνωσιν. Κατ' ἀρχὰς ὁ Λογγίνος δὲν ἄφινεν αὐτὸν ν' ἀπομακρυνθῆ, ἔνεκα τῶν μεγάλων τότε ἐπικρατουσῶν ἐκ τοῦ Μονοφυσιτισμοῦ ταραχῶν τῶν Παλαιστιναίων μοναχῶν. Βλέπων ὅμως τὴν ἀνεπίσχετον αὐτοῦ τάσιν πρὸς τὸν ἐρημικὸν βίον, παρέδωκεν αὐτὸν ὡς ψάλτην καὶ εἰδήμονα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀκολουθίας εἰς τίνα θεοφιλῆ γυναῖκα Ἰκελίαν, ἥτις τῷ 455 ἐπὶ Πατριάρχου Ἰουβενάλιου, ἐν τῷ κατὰ τὴν ὁδὸν τὴν εἰς Βηθλεὲμ ἄγουσαν εὕρισκωμένῳ «*παλαιῷ καθίσματι*», νῦν Bir-el-Katisme, ἴδρυσεν Ἀσκητήριον. Τούτου τοῦ Ἀσκητηρίου διωρίσθη ὁ Θεοδόσιος ψάλτης, μετὰ τὸν θάνατον δὲ τῆς Ἰκελίας οἱ ἐν αὐτῷ ἀσκούμενοι διώρισαν αὐτὸν οἰκονόμον, ὅτε δὲ ἐκενώθη ἡ θέσις τοῦ Ἡγουμένου, διὰ τοῦ θανάτου τοῦ τέως τοιοῦτου, παρεκάλουν τὸν Θεοδόσιον ἵνα δεχθῆ αὐτήν, ἀλλ' ἐκεῖνος ἀρνηθεὶς καὶ ἐπιζητῶν τὴν ἐρημικὴν μόνωσιν διηυδύνθη πρὸς νότον, κατὰ τὴν ὁδὸν τῆς Βηθλεὲμ. Πλησίον δὲ τῆς Μετόπης εὔρε Μοναστήριον, διατελοῦν ὑπὸ τὴν ἐπιστάσιαν Μαρίνου καὶ Λουκά, μαθητῶν τῶν ἁγίων Εὐθυμίου καὶ Θεοκτίστου. Ταχθεὶς ὑπὸ τὴν χειραγωγίαν αὐτῶν ἐσπούδασε «*τὸν κανόνα τῆς ἐρήμου*». Μικρὸν ὅμως ἐκεῖ διαμείνας ἐπορεύθη εἰς τὴν ἔρημον πρὸς ἀνατολάς, ἔνθα ἐπὶ ὄροπεδίου εὔρε σπήλαιον, ἐν ᾧ, κατὰ τὴν παράδοσιν, διενυκτέρευσαν οἱ μάγοι, ἐπιστρέφοντες ἐκ Βηθλεὲμ, μετὰ τὴν προσκύνησιν τοῦ Κυρίου. Ἐνταῦθα ἀπεφάσισεν ὁ Θεοδόσιος, ὅπως ἰδρῦσῃ Μονήν, ἐπὶ πολὺ διατρίψας ἐντὸς τοῦ σπηλαίου καὶ προγυμνασθεὶς εἰς τὴν χειραγωγίαν τῶν μελλόντων νὰ προσέλθωσι πρὸς αὐτὸν μοναχῶν. Ἡ Μονὴ αὐτοῦ προσέλαβεν εὐθὺς ἀμέσως τὸν τύπον Κοινοβίου, ὁμοίου πρὸς τὸ τοῦ ἁγίου Θεοκτίστου καὶ ἁγίου Γερασίμου, φαίνεται δὲ ὅτι οἶαν σχέσιν εἶχον τὰ Κοινοβία ταῦτα πρὸς τὴν Λαύραν τοῦ ἁγίου Εὐθυμίου, τοιαύτην σχέσιν εἶχε καὶ τὸ Κοινόβιον τοῦ ἁγίου Θεοδοσίου πρὸς τὴν Μεγάλην Λαύραν τοῦ ἁγίου Σάβα. Διότι πολλοὺς νεαροὺς ἰδίως προσερχομένους πρὸς τὸν ἅγιον Σάβαν παρέπεμπεν οὗτος πρὸς τὸν Θεοδόσιον, ὃν ἐκάλει Ἡγούμενον παιδῶν, ἑαυτὸν δὲ Ἡγούμενον Ἡγουμένων, διότι ἕκαστον τῶν ἀναχωρητῶν ἐδεῶρει αὐτεξούσιον ἡγούμενον τοῦ ἰδίου κελλίου⁵².

⁵² Κυρίλλου, Βίος ἁγίου Σάβα § 29.

Τῆ 24 Νοεμβρίου 492 ἀπέθανεν ὁ Μαρκιανός, ὄν, ὡς εἶδομεν, ὁ Πατριάρχης Σαλλούστιος εἶχε διορίσει Ἡγούμενον τῆς Μονῆς τοῦ ἁγίου Πασσαρίωνος καὶ ἐπόπτην πασῶν τῶν λοιπῶν Μονῶν. Ὁ Πατριάρχης μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μαρκιανοῦ τῷ 493 ἀπεφάσισε ν' ἀναθέσῃ τὸ ἀξίωμα τοῦ ἐπόπτου εἰς ἅγιον Σάβαν καὶ εἰς τὸν ἅγιον Θεοδοσίον «*Μαρκιανοῦ ἐν Χριστῷ κοιμηθέντος, διηγεῖται ὁ βιογράφος αὐτῶν, πάντων τῶν τῆς ἐρήμου μοναχῶν ἐν τῷ Ἐπισκοπείῳ, παρὰ τῷ Πατριάρχῃ ἀρρωστοῦντι συναθροισθέντων, προεβλήθησαν κατὰ κοινὴν ψῆφον Θεοδοσίος καὶ Σάβας Ἀρχιμανδρίται καὶ Ἐξαρχοὶ πάντων τῶν ὑπὸ τὴν ἁγίαν Πόλιν Μοναστηρίων, ὡς ἐρημίται καὶ ἀκτήμονες, καὶ βίῳ καὶ λόγῳ κεκοσμημένοι καὶ τοῖς θείοις κομῶντες χαρίσμασιν. Ἀπὸ τότε τοίνυν ὁ μὲν ἀββᾶς Θεοδοσίος ἀρχηγὸς γέγονε καὶ Ἀρχιμανδρίτης παντὸς τοῦ κοινοβιακοῦ κανόνος, ἔχων μεθ' ἑαυτοῦ τὸν δευτερεύοντα τῆς τῶν κοινοβιακῶν καταστάσεων φροντίδος, τὸν ἐν ἁγίοις ἀββᾶν Παῦλον τὸν τῆς τοῦ ἀββᾶ Μαρτυρίου Μονῆς ἡγούμενον. Ὁ δὲ πατὴρ ἡμῶν Σάβας ἄρχων κατεστάθη καὶ νομοθέτης παντὸς τοῦ ἀναχωρητικοῦ βίου καὶ πάντων τῶν ἐν ταῖς κέλλαις ζῆν προαιρουμένων*»⁵³. Οὕτω λοιπὸν οἱ Ἡγούμενοι τῶν δύο περιφανεστέρων Μονῶν τῆς Παλαιστίνης ἐν τέλει τοῦ ε' αἰῶνος, ἀντιπροσωπευουσῶν τὸν ἀναχωρητικὸν καὶ τὸν κοινοβιακὸν βίον ἀνέλαβον τὴν ἐπιστασίαν πασῶν τῶν Μονῶν. Ὁ Θεοδοσίος ἐργάζεται νῦν ἐκ παραλλήλου μετὰ τοῦ ἁγίου Σάβα πρὸς ἀνάπτυξιν τοῦ μοναχικοῦ βίου, αἱ ἀμοιβαῖαι δὲ σχέσεις τῆς Μεγάλης Λαύρας καὶ τοῦ Κοινοβίου κατεδηλώθησαν ἐν πολλαῖς περιστάσεσι.

Ὡς πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν διοργάνωσιν τοῦ Κοινοβίου ὁ Θεοδοσίος δὲν φαίνεται λαβὼν ὑπ' ὄψει ὡς ὑπόδειγμα τὰ προηγούμενα Κοινόβια. Εἰς τοῦτο συνετέλεσεν ἀναμφιβόλως, ὡς παρετηρήθη ἤδη, καὶ ἡ τοποθεσία τοῦ νέου Κοινοβίου. Δὲν εὐρίσκετο τοῦτο ἐν χθαμαλῷ ἢ βραχώδει τόπῳ, ἀλλ' ἐπὶ ὄροπεδίου ὑψηλοῦ, μέσῳ εὐφορωτάτου ἐδάφους. Ἐφαίνετο ἐκεῖθεν ἡ Βηθλεέμ, ἡ Ἱερουσαλήμ μετὰ τοῦ ὄρους τῶν Ἐλαιῶν, ὁ Ἰορδάνης, ἡ νεκρὰ θάλασσα, τὸ Σαραντάριον ὄρος. Ἐν τῷ εὐχαρίστῳ τούτῳ τόπῳ διαμονῆς ὅστις θαυμασίως, κατὰ τοὺς βιογράφους τοῦ ἁγίου Θεοδοσίου, ὑπεδείχθη αὐτῷ, καὶ αἱ συνδηκαὶ τοῦ μοναχικοῦ βίου ἔμελλον νὰ ᾧσι διάφοροι. Ἐφαίνετο οἶονεὶ τὸ Κοινόβιον ἐργαζόμενον οὐχὶ μόνον διὰ τοὺς ἐν αὐτῷ ἀσκουμένους ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν χριστιανικὴν κοινωνίαν. Οἱ κοινοβιᾶται ἔμελλον νὰ συνενώσωσιν ἐν τῇ μοναχικῇ ζωῇ τὴν διηνεκῆ ἀσκήσιν πρὸς τελειοποίησιν ἑαυτῶν καὶ τὴν φιλοπονίαν ἐπ' ὠφελείᾳ τοῦ πλησίον. Ὁ ἀριθμὸς τῶν μοναχῶν τοῦ Κοινοβίου ἤρξατο ταχέως αὐξάνων, δωρεαὶ πλουσίων, ἀρχῆς γενομένης ὑπὸ τινος Ἀκακίου, πρὸς ἴδρυσιν ξενῶνων ἢ κελλίων τῶν μοναχῶν, μικρὸν κατὰ μικρὸν, ἐδημιούργησαν πόλιν ὀλόκληρον περὶ τὸ

⁵³ Κυρίλλου, Βίος ἁγίου Σάβα § 30. 65.

νέον Κοινόβιον. Εἰς 700 ἀνήλθον οἱ μοναχοί, ἐνῶ τῆς Μεγάλης Λαύρας ἐν τῇ ἀκμῇ αὐτῆς μόλις ἠριθμήθησαν, ὡς εἶδομεν, εἰς 150. Δὲν προσήρχοντο δὲ μόνον ἔλληνες μοναχοὶ εἰς τὸ νέον Κοινόβιον ἀλλὰ καὶ ἄλλων ἐθνοτήτων, οὕτως ὥστε ἐδέησεν ἐν τῷ ἀπεράντῳ Κοινοβίῳ νὰ ἰδρυθῶσι τέσσαρες ναοί, ἐν οἷς κατ' ἰδίαν ψάλλοντες τὰς ἱεράς ἀκολουθίας τῶν διαφόρων ἐθνοτήτων οἱ μοναχοί, συνηνοῦντο ὕστερον ἐν τῷ Καθολικῷ ναῷ τοῦ Κοινοβίου, ἐν ᾧ μόνον ἑλληνιστὶ ἐτελεῖτο ἡ θεία λειτουργία. Τὰ πάντα δὲ ἐν τῇ νέᾳ ταύτῃ μοναχικῇ πόλει διηύθυνεν ἡ πατρικὴ ἀγάπη, ἡ ἀγαθότης καὶ ἡ συγκαταβατικότης τοῦ Κοινοβιάρχου, ἐλκύοντας πάντας πρὸς ἑαυτόν. Ἡ διδαχὴ αὐτοῦ πρὸς τοὺς μοναχοὺς ἦτο διηνεκῆς διδασκαλία περὶ τῆς ἀγάπης, ἡ ὅλη αὐτοῦ ἀναστροφή, αἱ ἐνέργειαι, αἱ πράξεις, ἦσαν καρπὸς τῆς ἀγάπης. Ἐν τῷ Κοινοβίῳ ὑπῆρχε καὶ φροντιστήριον, ἐν ᾧ ἐξεπαιδεύοντο οἱ μοναχοί, ἐξ αὐτοῦ δὲ ἐλαμβάνοντο Ἠγούμενοι διὰ τὰς λοιπὰς Μονὰς καὶ Ἐπίσκοποι διὰ τὴν Ἐκκλησίαν. Μεγάλοι δ' ἐξῆλθον ἐκ τοῦ Κοινοβίου θεολόγοι καὶ συγγραφεῖς. Ἐστήριξε δὲ τὸν βίον τῶν μοναχῶν ὁ ἅγιος Θεοδοσίος οὐ μόνον ἐπὶ τῆς ἀσκήσεως πρὸς ἡθικὴν τελείωσιν ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῆς ἐργασίας, οἰονεὶ ἐπιγράψας ἐπὶ τῆς εἰσόδου τοῦ Κοινοβίου *«μηδεὶς ράθυμος εἰσίτω»*. Ἐν αὐτῷ ὑπῆρχον *«παντοῖα τεχνῶν ἐργαστήρια»*, ἐν οἷς εἰργάζοντο οἱ μοναχοί, διάφορα ἔργα ἢ πρὸς χρῆσιν τοῦ Κοινοβίου ἢ πρὸς πώλησιν πρὸς τοὺς ἐπισκέπτας καὶ συντήρησιν τῆς κοινοβιακῶς ζώσης Ἀδελφότητος. Προσέτι δ' ἐν αὐτῷ ὑπῆρχον οὐ μόνον ξενῶνες, ἀλλὰ καὶ πτωχοκομεῖα, γηροκομεῖα, νοσοκομεῖα, πάντα δὲ ταῦτα προσέδιδον εἰς αὐτὸ τὸν χαρακτῆρα ἱεραῶς πόλεως, ἐν ᾗ ἄνθρωποι οὐρανοπολιταὶ ἅγιον καὶ ἀληθῆ ἔζων βίον, οὐ μόνον περὶ ἑαυτῶν ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ τοῦ πλησίον μεριμνῶντες, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας ἀγωνιζόμενοι.

Κατὰ τὸν διοργανισμὸν δέ, ὃν ἔλαβεν ὁ μοναχικὸς βίος ἐν τέλει τοῦ ε' αἰῶνος ἐν Παλαιστίνῃ⁵⁴, γενικὸς ἐπόπτης πασῶν τῶν Μονῶν, ὑπῆρχε κατ' ἀρχὰς μὲν ὁ τῆς Μονῆς τοῦ ἁγίου Πασσαρίωνος Ἠγούμενος εἶτα δὲ καὶ ἄλλων Μονῶν Ἠγούμενοι ἐκλεγόμενοι ὑπὸ πάντων τῶν μοναχῶν καὶ διοριζόμενοι ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων. Ὁ ἐπόπτης ἔφερε, κατ' ἐξοχὴν, τὸν τίτλον τοῦ Ἀρχιμανδρίτου ἢ Ἐξάρχου, ὡς Ἐπίτροπος τοῦ Πατριάρχου, βοηθῶν αὐτὸν ἐν τῇ διευθύνσει τοῦ ὅλου μοναχικοῦ κόσμου τῆς Παλαιστίνης, ἐπιτηρῶν ἐν τῇ ἐκλογῇ τῶν Ἠγουμένων τῶν διαφόρων Μονῶν, παρακολουθῶν καθόλου τὴν πορείαν τοῦ μοναχικοῦ βίου, διαβιβάζων τὰς ἀνάγκας αὐτοῦ καὶ ἐπιθυμίας εἰς τὸν Πατριάρχην Ἱεροσολύμων καὶ δὴ καὶ εἰς τὸν Βασιλέα, προεδρεύων τῶν διαφόρων συνελεύσεων τῶν μοναχῶν. Παρὰ τῷ γενικῷ Ἀρχιμανδρίτῃ πασῶν τῶν Μονῶν ὑπῆρχε καὶ «δευ-

⁵⁴ Πρβλ. εἰδικώτερον Ἀρχιμ. Θεοδοσίου ἐνθ. ἀν. σ. 121 ἐξ. Γ. Φιριπίδου, Διδασκαλία τῶν Παλαιστινῶν Πατέρων, «Ν. Σιών» I, 1910, σ. 86 ἐξ.

τερεύων» βοηθὸς αὐτοῦ. Τοῦ Θεοδοσίου, ὡς εἶδομεν, βοηθὸς ἦτο ὁ Παῦλος, Ἡγούμενος τοῦ Μοναστηρίου τοῦ Μαρτυρίου, τοῦ δὲ Σάβα ὁ Εὐγένιος, Ἡγούμενος τοῦ Μοναστηρίου τοῦ Γερασίμου, παρὰ τὸν Ἰορδάνην. Ἡ ἐσωτερικὴ διοικήσεις ἐκάστου Μοναστηρίου ἀνήκεν εἰς τὸν Ἡγούμενον, ἐκλεγόμενον ὑπὸ τῆς Ἀδελφότητος αὐτοῦ, ἀξιοσημείωτος δὲ εἶνε διάταξις μεθ' ἣν Ἡγούμενος τῆς Μεγάλης Λαύρας, ἐν ἧ ἑμόναζον καὶ ἄλλων ἐθνοτήτων μοναχοί, ἔπρεπε νὰ ἐκλέγηται πάντοτε Ἕλληνας. Καθήκοντα τῶν Ἡγουμένων ἦσαν πάντα τ' ἀναφερόμενα εἰς τὰς ὑλικὰς καὶ τὰς πνευματικὰς ἀνάγκας τῶν Μοναστηρίων καὶ τῶν μοναχῶν, ἢ οἰκοδομὴ διαφόρων ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν κτιρίων καὶ πύργων, πρὸς ἀπόκρουσιν τῶν διαφόρων ἐπιδρομῶν ληστῶν ἢ Σαρακηνῶν. Τοὺς πύργους ἐνίοτε ὠκοδόμουν οἱ Βασιλεῖς, ἕνεκα τῆς ἀπαιτουμένης μεγάλης δαπάνης καὶ πρὸς ἀσφάλειαν τῶν ὑπηκόων. Ὁ Ἡγούμενος εἶχεν καθῆκον νὰ μεριμνᾷ καὶ περὶ τῆς συντηρήσεως τῶν μοναχῶν, μάλιστα ἐν Κοινοβίῳ, περὶ τῆς διδασκαλίας αὐτῶν, εἶχε δὲ βοηθόν, ὅστις συνήθως ἦτο ὁ Οἰκονόμος τοῦ Μοναστηρίου. Ὁ τὸ πρῶτον εἰσερχόμενος εἰς Μοναστήριον παρεδίδοτο ὑπὸ τοῦ Ἡγουμένου εἰς τὸν βοηθὸν αὐτοῦ ἢ Οἰκονόμον, ἵνα δοκιμασθῇ, ἀναλαμβάνων ὠρισμένην ἐργασίαν, τιθέμενος ὑπὸ τὴν πνευματικὴν χειραγωγίαν πεπειραμένου γέροντος μοναχοῦ. Ἀπηρτεῖτο ἀπόλυτος προθυμία ἐν τῇ ἐργασίᾳ καὶ ὑπακοὴ εἰς τὰς ὁδηγίας τοῦ γέροντος, καθωρίζοντο δὲ λεπτομερέστατα αἱ ἐργασίαι καὶ τὰ καθήκοντα τῶν μοναχῶν. Μετὰ τὴν δοκιμασίαν ἐπὶ τινὰ ἔτη ἐδίδοτο ἰδιαίτερον κελλίον εἰς ἕκαστον μοναχόν, ἐκ τοῦ ὁποίου συνήθως ἐν ταῖς Λαύραις ἐξήρχοντο ἅπαξ τῆς ἐβδομάδος. Δι' ἐκάστην ἐβδομάδα ὁ μοναχὸς ἐλάμβανεν ἄρτον καὶ φοῖνικας ἢ ἕτερόν τι, ὄφειλε δὲ ἐν τέλει τῆς ἐβδομάδος νὰ παρουσιάσῃ τὸ χειροτέχνημα αὐτοῦ. Τὴν νύκτα τοῦ Σαββάτου πρὸς τὴν Κυριακὴν ἐτελεῖτο ἀγρυπνία, ἐν ἧ ὄφειλον πάντες οἱ μοναχοὶ νὰ παρίστανται, ἐδίδασκον δὲ κατ' αὐτὴν τοὺς μοναχοὺς τινὲς τῶν Ἡγουμένων, ὡς ὁ ἀββᾶς Θεοδοσίος ὁ Κοινοβιάρχης. Τὸ κελλίον ἐθεωρεῖτο κτῆμα οὐχὶ τοῦ ἔχοντος αὐτὸ ἀλλὰ τῆς Μονῆς. Ἦτο δὲ καθόλου ἡ ζωὴ τῶν Παλαιστιναίων μοναχῶν ἐν τοῖς κελλίοις αὐστηρὰ· διηνεκῆς ἐργασία καὶ προσευχὴ, ἐλαχίστη τροφή, ἀπόλυτος ἐγκράτεια, ἀγρυπνία καὶ χαμευνία καὶ εἴ τι παρόμοιον ἀπῆρτιζον αὐτὴν. Ἐγίνοντο μὲν δωρεὰ πρὸς τὰ Μοναστήρια παρὰ πλουσίων εὐσεβῶν, ἀλλὰ, κατ' ἀρχὴν, ταῦτα ἦσαν αὐτοσυντήρητα· οἱ μοναχοὶ ὄφειλον νὰ ἐργάζωνται καὶ νὰ πωλῶσι τὰ ἐργόχειρα αὐτῶν πρὸς συντήρησιν ἑαυτῶν καὶ τοῦ Μοναστηρίου. Ὑπῆρχον δὲ παρὰ τισὶ Μοναστηρίοις πτωχοκομεῖα καὶ ξενοδοχεῖα καὶ γηροκομεῖα καὶ νοσοκομεῖα, ἐν οἷς ὑπῆρέτουν οἱ μοναχοί. Εἰς τὸ Κοινοβίον ἰδίως τοῦ ἁγίου Θεοδοσίου προσήρχοντο κατὰ ἑκατοντάδας οἱ πτωχοὶ καὶ οἱ πάσχοντες, ἐνδυόμενοι ὑπ' αὐτοῦ καὶ τρεφόμενοι.

Μεγάλως δέ, ὡς εἶδομεν, συνετέλεσαν τὰ Μοναστήρια τῆς Παλαιστίνης εἰς τὴν διάδοσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν θεολογικῶν γραμμᾶ-

των. Αἱ βιβλιοθήκαι αὐτῶν διέσωσαν ἀνεκτιμήτους πνευματικοὺς θησαυρούς, διότι, πρὸς τοῖς ἄλλοις, οἱ μοναχοὶ ἠσχολοῦντο περὶ τὴν ἀντιγραφὴν διαφόρων χειρογράφων. Ὡς ἀληθεῖς ἐστὶν πνευματικῶν φώτων ἀνέλαμψαν τὰ Μοναστήρια τῆς Παλαιστίνης οὐ μόνον κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἀκμῆς αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὰς ἐφεξῆς περιόδους τῆς Ἐκκλησίας. Ἐν τῇ ἀκμῇ αὐτῶν κέντρον τοῦ καθόλου μοναχικοῦ βίου ἐν τῇ χριστιανικῇ Ἐκκλησίᾳ ὑπῆρξεν ἡ Παλαιστίνη, ἥτις διὰ τοῦ ἀριθμοῦ καὶ διὰ τοῦ κύρους τῶν μεγάλων αὐτῆς μοναχῶν ἐπεσκίασε τότε τὰς λοιπὰς ἐπαρχίας. Εἰς τοῦτο κατὰ πολὺ συνετέλεσεν ἡ καθόλου ἀκμῇ τοῦ θρησκευτικοῦ βίου ἐν Παλαιστίνῃ καὶ ἡ συρροὴ τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου εἰς τὰ Προσκυνήματα⁵⁵. Ἐπὶ τοῦ Παλαιστινείου Μοναχισμοῦ ἐπέδρασαν βεβαίως αἱ μοναχικαὶ διατάξεις τοῦ τε ἐν Αἰγύπτῳ καὶ τοῦ ἐν Καππαδοκίᾳ, ὁπόθεν κατήγοντο οἱ μεγαλύτεροι μοναχοὶ τῆς Παλαιστίνης, ἀναπτυχθέντος συστήματος, ἀλλ' ἐπεκράτησαν μᾶλλον αἱ διατάξεις τοῦ Μ. Βασιλείου, αἵτινες νέαν διατύπωσιν προσέλαβον ἐν τοῖς Μοναστηρίοις τῆς Παλαιστίνης. Πλεῖσται δὲ λεπτομέρειαι τοῦ θρησκευτικοῦ βίου καὶ τὸ Τυπικὸν τῆς Ἐκκλησίας ἐν αὐτοῖς διεμορφώθησαν καὶ ἐπεκράτησαν ἔκτοτε ἐν ἀπάσῃ τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ. Ἐπίσης αἱ νηστεῖαι, αἱ ἑορταί, καὶ εἴ τι παρόμοιον εὑρισκόν τὴν τελειοτέραν αὐτῶν διαμόρφωσιν ἐν τοῖς Μοναστηρίοις τῆς Παλαιστίνης. Καὶ ἐν αὐτοῖς δὲ τοῖς ἱεροῖς ναοῖς τῆς Ἱερουσαλήμ εἰργάζοντο ὑπὲρ τῆς ἀναπτύξεως τῆς θρησκευτικῆς ζωῆς οἱ μοναχοί.

Τῇ 23 Ἰουλίου 494 ἀπέθανεν ὁ Σαλλούστιος, πατριαρχεύσας ἐπὶ ὀκτὼ ἔτη καὶ τρεῖς μῆνας, διάδοχος δὲ αὐτοῦ ἐξελέγη ὁ ΗΛΙΑΣ Α΄ (494-516), ὅστις ὁρμώμενος μὲν ἐξ Ἀραβίας, ἔνθα ἤκμαζον ἑλληνικαὶ πόλεις καὶ ὁ Χριστιανισμὸς, μονάσας δὲ πρότερον ἐν τῇ Λαύρᾳ τοῦ ἁγίου Εὐθυμίου, ἴδρυσεν ὕστερον παρὰ τὴν Ἱερικὴν δύο Μοναστήρια καὶ ἐχρημάτισε πρεσβύτερος τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως ἴσως δὲ καὶ Σκευοφύλαξ⁵⁶. Μετὰ τὴν ἐκλογὴν αὐτοῦ εἰς τὸν Πατριαρχικὸν θρόνον διώρισεν Ἠγούμενον τῶν Μοναστηρίων αὐτοῦ τὸν Εὐθάλιον. Ὡς Πατριάρχης ὁ Ἡλίας ἐγένετο ἰδρυτὴς τοῦ Μοναστηρίου τοῦ ἁγίου Τάφου τῆς Θεοτόκου, παρὰ τὸν ναὸν τῆς Ἀναστάσεως, συναθροίσας εἰς αὐτὸ τοὺς παρὰ τὸν πύργον τοῦ Δαυΐδ οἰκοῦντας Σπουδαίους μοναχοὺς. Τὸ Μοναστήριον τοῦτο ὑπῆρξεν ἔκτοτε κέντρον τῆς «Ἁγιοταφικῆς Ἀδελφότητος», ὡς ἐπεκράτησε νὰ καλῆται τὸ Μοναχικὸν τάγμα τῶν «Σπουδαίων» Μοναχῶν, συνεκοινώνει δέ, ὡς ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἶδομεν, τὸ Μοναστήριον τοῦτο μετὰ τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως, δι' ἰδιαίτερας ἐσωτερικῆς θύρας. Ἐπ' αὐτοῦ εὔρηται νῦν τὸ Μοναστήριον

⁵⁵ Karl Holl, Enthusiasmus und Bussgewalt beim Griechischen Mönchtum, Eine Studie zu Symeon dem Neuen Theologen, Leipzig 1898, σ. 170.171.

⁵⁶ Κυρίλλου, Βίος ἁγίου Σάβα § 31. Πρὸβλ. Ἰωάννου Μόσχου, Λειμωνάριον § 35.

τῶν ἁγίων Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης, ἐν ᾧ ἐδρεύει ἡ Ἀγιοταφικὴ Ἀδελφότης καὶ ὁ Ἡγούμενος αὐτῆς, ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων. Ὁ Πατριάρχης Ἡλίας ἐχειροτόνησε, τῷ 494, πλὴν ἄλλων, Ἐπίσκοπον Βιτυλίου τὸν ἅγιον Θεόγνιον († 522) διαπρέποντα τότε ἐν τῷ μοναχικῷ κόσμῳ τῆς Παλαιστίνης⁵⁷. Ὁ ἅγιος Σάβας ἠθέλησε νὰ προσαγάγῃ πρὸς τὸν Ἡλίαν τὸν Ἰωάννην Ἡσυχαστὴν, ἵνα χειροτονηθῇ Πρεσβύτερος, ἀλλὰ μετ' ἐκπλήξεως ἔμαθεν ὅτι ἦτο κεκρυμμένος Ἐπίσκοπος. Ἐκτοτε ὁ Ἰωάννης ἠσύχασεν εἰς τὸ κελλίον, μήτε εἰς τὴν Ἐκκλησίαν προσερχόμενος μήτε τινὶ συντυχάνων, ἐπὶ τέσσαρας χρόνους. Τῷ 501 παρουσιάσθη, διότι ὁ Πατριάρχης Ἡλίας καταβάς εἰς τὴν Μεγάλην Λαύραν ἐτέλεσε τὰ ἐγκαίνια τοῦ ναοῦ τῆς Θεοτόκου. Μετὰ διετίαν ὁ Ἰωάννης ἀνεχώρησεν εἰς τὴν ἔρημον τοῦ Ρουβᾶ καὶ διέτριπεν ἐκεῖ ἐξαετίαν ἠσυχάζων, τρεφόμενος ἀπὸ βοτάνων καὶ ἀγρίων χόρτων⁵⁸.

Ἐταράσσετο δὲ ὁ μοναχικὸς κόσμος ἐξωτερικῶς καὶ ἐσωτερικῶς, κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην (502-509). Ἐξωτερικῶς μὲν τὰ Μοναστήρια τῆς Παλαιστίνης ἔπαθον μεγάλας ζημίας ὑπὸ τῶν ἐπιδραμόντων Σαρακηνῶν⁵⁹. Οὗτοι οὐ μόνον διήρπασαν Μοναστήρια ἀλλὰ καὶ κατέσφαξαν μοναχοὺς, τελείως δὲ κατέστρεψαν τὰς χριστιανικὰς κατασκευάς τῶν «*Παρεμβολῶν*» διαλύσαντες αὐτάς. Μετὰ τὸν Πέτρον, ὡς εἶδομεν, Ἐπίσκοπος Παρεμβολῶν ἐγένετο ὁ Αὐξόλαος, ὕστερον δὲ τούτου ὁ Ἰωάννης. Τελευταῖοι μετ' αὐτὸν Ἐπίσκοποι ἀναφέρονται ὁ Οὐάλης (518) καὶ Πέτρος (536), μεθ' οὓς διελύθη καὶ κατὰ τύπους ἡ Ἐπισκοπὴ τῶν Παρεμβολῶν. Ἐσωτερικῶς δ' ἐταράσσοντο κυρίως οἱ Ἁγιοσαβίται μοναχοί. Τούτων τινὲς ἐπανεστάτησαν κατὰ τοῦ Ἡγουμένου αὐτῶν, 60 τὸν ἀριθμόν, ὁ δὲ ἅγιος δίδων τόπον τῇ ὀργῇ ἐκουσίως ἐγκατέλειπε τὴν Λαύραν καὶ ἀπῆλθεν εἰς τὰ μέρη Γαδάρων καὶ Σκυδοπόλεως, μέχρις οὗ καταπαύσῃ ἡ ταραχὴ. Ἐπανελθὼν δὲ, μετ' οὐ πολὺ, εἰς τὴν Λαύραν, ἵν' ἀναλάβῃ τὰ καθήκοντα αὐτοῦ εἶδεν ὅτι οἱ στασιασταὶ ἐξηκολούθουν τὸν κατ' αὐτοῦ ἄδικον ἀγῶνα, ὅθεν κατέφυγε πάλιν εἰς τὰ μέρη τῆς Νικοπόλεως (Ἐμμαούς). Μεταβάς δὲ εἰς Ἱερουσαλὴμ ἵνα παραστῇ εἰς τὴν ἐορτὴν τῶν ἐγκαινίων τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως, ἔλαβε παρὰ τοῦ Πατριάρχου Ἡλίας προτρεπτικὰ γράμματα πρὸς τοὺς ἀνυποτάκτους μοναχοὺς καὶ κατῆλθεν εἰς τὴν Λαύραν. Οἱ στασιῶται μοναχοί, ἰδόντες τὸν Ἡγούμενον καὶ ἔτι μᾶλλον ἐξαγριωθέντες προέβησαν εἰς ἔργον ἐσχάτης

⁵⁷ Τὸν βίον αὐτοῦ συνέγραψεν ὁ Κύριλλος Σκυδοπολίτης καὶ ὁ Παῦλος Ἑλλαδικός. Ἐξεδόθη ἐν *Analecta Bollandiana*, 1891, X, 113-118, ὑπὸ Α. Π. Κεραμέως, ἐν τῷ 32 τεύχει τῆς Συλλογῆς τῆς Ρωσ. Παλ. Ἐταιρείας, ἐν Πετροπόλει 1891, XI, 105.113. Πρὸβλ. *J. van den Gheyn*, *Saint Theognius évêque en Palestine*, ἐν *Revue des questions historiques* L. (1891) σ. 559-576. Ἰ. Φωκυλίδου, Ὁ ἅγιος Θεόγνιος Ἐπίσκοπος Βιτυλίου, «*Ν. Σιών*» ΙΓ, 1913, σ. 605-611.

⁵⁸ *Κυρίλλου*, Βίος ἁγίου Ἰωάννου Ἡσυχαστοῦ § 7-10. Βίος ἁγίου Σάβα § 32.

⁵⁹ *Riess*, *Enthymius Kloster*, σ. 220. *S. Vailhé*, *Le Monastere de St. Theoctiste* σ. 69.

βαναυσότητος, ανατρέψαντες ἐκ θεμελίων τὸν πύργον τῆς Μεγάλης Λαύρας καὶ διαρπάσαντες τὰ τῶν λοιπῶν μοναχῶν ἐφόδια, ἀνεχώρησαν ἐξ αὐτῆς. Προσηλθὸν δὲ εἰς τὴν Παλαιὰν Λαύραν ἐν Σουκᾶ, ἀλλὰ μὴ γενόμενοι δεκτοὶ ὑπὸ τοῦ Ἡγουμένου αὐτῆς Ἀκυλίνου κατέφυγον εἰς τὴν ἀπὸ τοῦ 494 κατεστραμμένην Μονὴν τοῦ Ρωμανοῦ, παρὰ τὴν Θεκωέ, καὶ ἐκεῖ ἴδρυσαν τὴν Νέαν Λαύραν, κατὰ Μάϊον τοῦ 507. Ἀλλὰ κατετρόγοντο ὑπὸ ἐσωτερικῶν ἐρίδων, κινδυνεύοντες ν' ἀποθάνωσι τῆς πείνης. Εὐσπλαγχνισθεὶς αὐτοὺς ὁ ἅγιος Σάβας προσῆλθε πρὸς αὐτοὺς μετ' ἀγάπης, ἴδρυσεν δι' αὐτοὺς ναὸν καὶ ἀρτοποιεῖον καὶ διώρισεν Ἡγούμενον τινὰ Ἰωάννην (507-514). Ἄλλ' αἱ ἔριδες καὶ ἀκαταστασίαι μεταξὺ τῶν ἀνυποτάκτων μοναχῶν τῆς Νέας Λαύρας ἐξηκολούθουν, προέλεγε δὲ ὁ ἀγαθὸς ἐκεῖνος Ἡγούμενος Ἰωάννης ὅτι οἱ Νεολαυρίται ἔμελλον νὰ καταντήσωσιν εἰς αἵρεσιν⁶⁰. Ὦντως δὲ ἐπὶ τοῦ διαδεχθέντος τὸν Ἡγούμενον Ἰωάννην, τῷ 514, Παύλου εἰσηλθὸν εἰς τὴν Νέαν Λαύραν τέσσαρες μοναχοί, ὧν κορυφαῖος ἦτο ὁ Νόννος († 547), οἵτινες μυστικῶς παρεδίδοντο εἰς συζητήσεις περὶ δοξασιῶν τοῦ Ὠριγένους. Ὁ Πέτρος ταχέως ἀπεμακρύνθη τῆς Λαύρας, ἐξελέγη δὲ νέος Ἡγούμενος αὐτῆς ὁ Ἀγαπητὸς (514-519), ὅστις ἀνακαλύψας τὰ τεκταινόμενα ὑπὸ τῶν ὠριγενιστῶν, ἐξέβαλεν αὐτοὺς τῆς Λαύρας. Μείναντες δὲ οὗτοι «ἐν τῇ πεδιάδι» προσεπάθησαν νὰ διαδόσωσι τὰς δοξασίας αὐτῶν μεταξὺ τῶν ἀναχωρητῶν καὶ λοιπῶν μοναχῶν. Ἀπόπειρα αὐτῶν ἵνα ἐπανέλθωσιν εἰς τὴν Λαύραν, ἐφ' ὅσον ἔζη ὁ Ἀγαπητὸς, ἀπετύγχανεν ἐκάστοτε, μετὰ τὸν θάνατον ὅμως τῷ 520 ὁ νέος Ἡγούμενος Μάμας ἐδέχθη αὐτοὺς «λανθανόντως» καὶ οὕτως, ἐνεκρύθη ὁ ὠριγενισμὸς ἐν τῇ Νέᾳ Λαύρᾳ. Ἐφ' ὅσον ὅμως ὁ ἅγιος Σάβας ὁ αὐστηρὸς πρόμαχος τῆς ὀρθοδοξίας ἔζη δὲ ἐτόλμων οἱ Νεολαυρίται Ὠριγενιστῆς νὰ ὑψώσωσι κεφαλὴν⁶¹. Ὁ ἅγιος Σάβας προσεπάθει καὶ μακρόθεν νὰ ἐποπτεύῃ τὸν βίον αὐτῶν. Ἀκαταπονήτως δ' ἐργαζόμενος ὑπὲρ τοῦ μοναχικοῦ βίου ἴδρυσεν νέα κέντρα αὐτοῦ. Οὕτω δ' ἐν Γαδάραις τῷ 503 καὶ ἐν Νικοπόλει τῷ 508 ἴδρυσεν Κοινόβια. Τῷ ἐπιόντι ἔπει ἴδρυσεν τὸ τοῦ Σηλαιίου Κοινόβιον, τῷ δὲ 510 τὸ τοῦ Ἰωάννου Σχολαρίου († 545) Κοινόβιον, ἐν τῷ ὑπὸ τῆς Εὐδοκίας ἰδρυθέντι πύργῳ πρὸς συνάντησιν τοῦ ἁγίου Εὐθυμίου. Κατὰ τὸ παράδειγμα αὐτοῦ ἴδρυσεν καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ Μοναστήρια, ὡς ὁ Φιρμίνος, ὁ Ἰάκωβος τὴν τῶν «Πυργίων» Λαύραν παρὰ τὸν Ἰορδάνην, ὁ Ἰουλιανὸς Κυρτὸς τὴν Λαύραν τοῦ Νεελκεραβᾶ, παρὰ τὸν Ἰορδάνην, ὁ Ἰερεμίας (531), ὁ Ζάνος (513), ὁ Σεβερριανὸς (516) τὸ Κοινόβιον τοῦ Καφαρβαριχᾶ, ἀνατολικῶς τῆς Χεβρώνος. Τελευταίαν δὲ Λαύραν ἴδρυσεν ὁ ἅγιος Σάβας τὴν τῆς Ἐπταστόμου τῷ 512.

⁶⁰ Κυρίλλου, Βίος ἁγίου Σάβα § 36.

⁶¹ Κυρίλλου, Βίος ἁγίου Σάβα § 36.

Ὁμολογουμένως ἡ δρᾶσις τοῦ ἁγίου Σάβα, πρὸς ἀνάπτυξιν καὶ διοργάνωσιν τοῦ Μοναχικοῦ βίου ἐν Παλαιστίνῃ, ὑπῆρξεν ὅλως ἔκτακτος. Ἄλλ' ἀξιοθαύματος ἀπέβη ὁ μέγας πολιστής τῆς ἐρήμου ἔτι μᾶλλον ἐν τῇ δράσει αὐτοῦ ὑπὲρ τῆς ὀρθοδοξίας, καταπολεμουμένης ὑπὸ τοῦ Μονοφυσιτισμοῦ.

ΑΓΩΝΕΣ ΤΩΝ ΜΟΝΑΧΩΝ ΥΠΕΡ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΙΑΣ

Ἦ ἐκ τῆς αἰρέσεως ταύτης δημιουργηθεῖσα ταραχὴ ἐν τῇ καθόλου Ἐκκλησίᾳ περὶ τὴν ἐποχὴν ταύτην ὑπῆρξεν ὅλως ἀπερίγραπτος⁶². Οἱ μὲν Ἐπίσκοποι Ρώμης διεφέροντο πρὸς τοὺς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπειδὴ εἶχεν ἐγγραφῇ ἐν τοῖς Διπτύχοις τὸ ὄνομα τοῦ Ἀκακίου, οἱ τῆς Κωνσταντινουπόλεως διεφέροντο πρὸς τοὺς τῆς Ἀλεξανδρείας, ὡς καταδικάζοντας τὴν Δ' Οἰκουμένην Σύνοδον, τοῦτο δ' ἔπραττον καὶ οἱ τῆς Ἀντιοχείας Ἐπίσκοποι, πολεμοῦντες τὴν Σύνοδον καὶ συμπράττοντες μετὰ τοῦ Βασιλέως Ἀναστασίου, ὅστις τῷ 496 εἶχε προβῆ εἰς καθαίρεσιν τοῦ Εὐφημίου, μεθ' οὗ ὁ Ἱεροσολύμων Ἡλίας συνέπραττεν ὑπὲρ τῆς Δ' Οἰκουμένης Συνόδου. Καίτοι ὁ Ἡλίας ἐθεώρησε παράνομον τὴν καθαίρεσιν, οὐχ ἤττον, ἀνεγνώρισε τὸν διάδοχον τοῦ Εὐφημίου Μακεδόλιον (496-511) ὡς ὀρθόδοξον, ἐπίσης ἤλθεν εἰς ἐκκλησιαστικὴν ἐπικοινωνίαν πρὸς τὸν ὀρθόδοξον Πατριάρχην Ἀντιοχείας Φλαβιανὸν (506-512), διάδοχον τοῦ μονοφυσίτου Παλλαδίου († 505). Ὁ σύνδεσμος τῶν τριῶν ὀρθοδόξων Πατριαρχῶν Κωνσταντινουπόλεως, Ἀντιοχείας, Ἱεροσολύμων κατεθορύβησε τοὺς Μονοφυσίτας, ὧν προεξεῖχον τότε οἱ «Ἀκέφαλοι» λεγόμενοι, ἅτε μὴ ἔχοντες ὡς κεφαλὴν οὐδένα τῶν αἰρεσιάρχων, ἀποκόψαντες τὴν ἐπικοινωνίαν καὶ πρὸς τὸν τότε κορυφαῖον τοῦ Μονοφυσιτισμοῦ Πέτρον Μογγόν⁶³.

Ἐν Παλαιστίνῃ οἱ ἀκέφαλοι εἶχον δύο Μοναστήρια, ἓν ἐν Ἐλευθερουπόλει καὶ ἕτερον ἐν Γάζῃ, ἐν ᾧ διέμενε τότε ὁ Σευῆρος, τέως δεισιδαίμων καὶ μάγος ἐθνικός, ὅστις χριστιανὸς γενόμενος προσῆλθεν εἰς τὴν αἵρεσιν τῶν ἀκεφα-

⁶² Πᾶσαι αἱ εἰδήσεις περὶ τῶν περαιτέρω Μονοφυσικῶν ταραχῶν ἐν Παλαιστίνῃ εὐρηνται παρὰ τῷ Κυρίλλῳ Σκυθοπολίτῃ ἐν Βίῳ ἁγίου Σάβα ἰδίως καὶ ἐν Βίῳ ἁγίου Θεοδοσίου. Πρβλ. Krüger, Monophysiten ἐν RE³, XIII, 386 ἐξ.

⁶³ Εὐάγγελος, Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία III, 13 ἐξ.

λων⁶⁴. Ἐν Ἐλευθεροπόλει Ἠγούμενος τότε ἦτο ὁ Ρωμανός, διάδοχος δὲ αὐτοῦ ἐχρημάτισεν ὁ Μάμας, πρὸς ὃν μετέβη ὁ Σευῆρος, καταλιπὼν τὸ ἐν Γάζη Μοναστήριον καὶ τὴν μετὰ τοῦ Πέτρου Ἰβήρος ἀνατροφὴν. Οἱ βιογράφοι τοῦ τελευταίου τούτου καὶ ἰδίως ὁ μετ' αὐτὸν γενόμενος Ἐπίσκοπος Μαΐουμᾶ Ἰωάννης, ὁ τῷ 515 γράψας τὰς διαβολήτους «Πληροφορίας», ὑπῆρξαν ἐν τῶν φανατικῶν προμάχων τοῦ Μονοφυσιτισμοῦ ἐν Παλαιστίνῃ⁶⁵. Ἐκ Μαΐουμᾶ κατήγετο καὶ ὁ Ζαχαρίας Ρήτωρ, μεροληπτικὸς ἱστορικὸς τοῦ Μονοφυσιτισμοῦ. Ἐκπαιδευθεὶς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἐπὶ Πέτρου τοῦ Μογγοῦ, περὶ τὸ 489 μετέβη εἰς Βηρυτόν, πρὸς σπουδὴν τῶν νομικῶν. Ἐκεῖ ἐγνώρισε τὸν μονοφυσίτην Σευῆρον, τὸν μετὰ ταῦτα Πατριάρχην Ἀντιοχείας († 538). Ἐχρημάτισε συνήγορος ἐν Κωνσταντινουπόλει, γενόμενος ὕστερον Ἐπίσκοπος Μυτιλήνης. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ αὐτοῦ ἱστορία, ἥς τὸ ἐλληνικὸν πρωτότυπον ἀπώλετο, ἀφηγεῖται μεροληπτικῶς τὰ ἀπὸ τοῦ 450-491 γεγονότα⁶⁶. Μεταξὺ τῶν λοιπῶν Μονοφυσιτῶν διεκρίνετο τότε ἐν Συρίᾳ καὶ ὁ πολυκίνητος Φιλόξενος Ἱεραπόλεως, ὅστις ἔχων ἐπικύρους τοὺς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ «Ἀκεφάλους» ἐπολέμει τὸν Ἐπίσκοπον Ἀντιοχείας Φλαβιανόν. Τοῦτο μαθὼν ἐν Ἐλευθεροπόλει ὁ Σευῆρος μεταβαίνει κατ' ἀρχὰς εἰς Ἀντιόχειαν, ἐκεῖθεν δὲ μετὰ τοῦ Μάμαντος καὶ πολλῶν ἀκεφάλων μοναχῶν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἐκεῖ εἰργάζετο τότε κατὰ τοῦ ὀρθοδόξου Πατριάρχου Μακεδονίου ὁ Φιλόξενος. Ἀπήτησε δὲ παρὰ τοῦ Φλαβιανοῦ τὴν καταδίκην τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου, ἀπειλήσας ὅτι θὰ καταδικάσῃ αὐτὸν ὡς νεστοριανίζοντα. Ἡ αὐτὴ ἀπειλὴ διεβιβάσθη καὶ πρὸς τὸν Μακεδόσιον καὶ πρὸς τὸν Ἡλίαν. Ἠξίωσε δὲ ὁ Βασιλεὺς παρὰ τοῦ πρώτου νὰ ὑπογράψῃ σύμβολον συνταχθὲν ὑπὸ τοῦ Φιλοξένου, παρὰ δὲ τοῦ δευτέρου νὰ συγκαλέσῃ Σύνοδον πρὸς τὴν καταδίκην τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου. Ὁ Μακεδόσιος ἠρνήθη νὰ ὑπογράψῃ τὸ σύμβολον· ὁ δὲ Ἡλίας τῷ 512 συγκροτήσας Σύνοδον ἀπέστειλεν εἰς τὸν Βασιλέα μακρὰν ὁμολογίαν πίστεως, ἐν ἣ κατεδίκασεν τὸν Νεστόριον, Εὐτυχῆ, Διόδωρον Ταρσοῦ καὶ Θεόδωρον Μοψουεστίας, ἐπειδὴ τοὺς ὀπαδοὺς τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου ὑπώπτευον ὡς νεστοριανίζοντας⁶⁷. Δυστυχῶς τὸ ἔγγραφον τοῦτο ἐνεπιστεύθη ὁ Ἡλίας εἰς τοὺς «Ἀκεφάλους» μοναχοὺς, τοὺς μεταβαίνοντας εἰς Κωνσταντινούπολιν· οὗτοι δὲ καθ' ὁδὸν παρέφθειραν αὐτὸ καὶ παρέστησαν τὸν Ἡλίαν ὡς καταδικάζοντα τὴν Δ' Οἰκουμενικὴν Σύνοδον. Αἱ

⁶⁴ Ἰωάννης Εὐστρατίου, Σευῆρος ὁ μονοφυσίτης Πατριάρχης Ἀντιοχείας, ἐν Λειψία 1894.

⁶⁵ Φ. Νῶ, Πληροφορίαι Ἰωάννου Ἐπισκόπου Μαΐουμᾶ (Διηγήσεις ἀνεκδοτικαὶ σχετιζόμεναι πρὸς τὸν δ' αἰῶνα), δημοσιευόμεναι τὸ πρῶτον, μεταφρασθεῖσαι εἰς τὴν Ἑλληνικὴν ὑπὸ Ἰωάννου Φωκυλίδου, Ἐν Ἱεροσολύμοις 1911.

⁶⁶ Ahrens und Krüger ἐνδ' ἀνωτέρῳ Πρὸβλ. F. Delmas, Zacharie Rheteur ἐν Echos d' Orient III 1899 σ. 36. O. Bardenhewer, Patrologie², σ. 487-8.

⁶⁷ Hefele, II, 667.

διαμαρτυραὶ τοῦ Ἡλίου οὔτε τοὺς ὀρθοδόξους ἐπεισαν ἀλλὰ καὶ τὸν Βασιλέα ἐξηρέθησαν· ὁ δὲ Σευῆρος ἐξώθη αὐτὸν εἰς καταδίωξιν τῶν τριῶν Πατριαρχῶν. Παραπειθόμενος ὁ Βασιλεὺς ἐξώρισε τὸν Μακεδόνιον, διάδοχον αὐτοῦ ἐκλέξας τὸν Τιμόθεον (511-518) καὶ ἠπειλεῖ τοὺς δύο ἄλλους Πατριάρχας, ἵνα δὲ προλάβῃ πᾶσαν ταραχὴν ὁ Ἡλίας ἀπεφάσισε τῷ 512 νὰ ἀποστείλῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν τὸν ἅγιον Σάβαν, τὸ 73 ἔτος τῆς ἡλικίας ἄγοντα, καὶ τοὺς λοιποὺς ἡγουμένους τῶν Μοναστηρίων τῆς Παλαιστίνης «πάσῃ δυνάμει ἀγωνίσασθαι ἀτάραχον τὴν Μητέρα τῶν Ἐκκλησιῶν διαφυλαχθῆναι». Οἱ μοναχοὶ ἐκόμιζον καὶ ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Βασιλέα ἀπὸ μέρους τοῦ Πατριάρχου, γράψαντος πρὸς τοὺς ἄλλους «Τοὺς οἰκιστὰς τῆς ἐρήμου καὶ Σάβαν σὺν αὐτοῖς, τὸ τῆς ἐρήμου κεφάλαιον, τῷ σῷ κράτει πρέσβεις ὑπὲρ τῶν Ἐκκλησιῶν προβαλλόμεθα. Σὺ δὲ τὸν πόνον αὐτῶν αἰδεσθεῖς καὶ τοὺς κατὰ Θεὸν ἰδρωτάς, ὦ Βασιλεῦ, στήσον τὸν κατὰ τῶν Ἐκκλησιῶν πόλεμον καὶ μηκέτι περαιτέρω προελθεῖν τὸ δεινὸν ἐάσης. Οἶδα γὰρ ὅτι μέλλει σοὶ τὰ φίλα πράττειν Θεῷ τῷ χαρισαμένῳ σοὶ τὸ διάδημα»⁶⁸. Καίτοι ὁ Βασιλεὺς προλαβὼν, καθ' ὃν ἔτι χρόνον καθ' ὃδὸν ἦσαν οἱ Παλαιστῖναιοὶ μοναχοί, συνεκάλεσε τῷ 512 ἐν Σιδῶνι Σύνοδον, ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ Σωτηρίου Καισαρείας καὶ Φιλοξένου Ἱεραπόλεως, πρὸς καταδίκην τοῦ Φλαβιανοῦ καὶ Ἡλίου, ἐδέχθη, οὐχ ἤττον, εὐμενῶς, «φιλομόναχος ὢν», τοὺς Παλαιστῖναιούς μοναχοὺς, ἐπιθυμῶν νὰ ἴδῃ μάλιστα τὸν ἅγιον Σάβαν. Ἄλλ' οὗτος δὲν ὑπῆρχε μεταξὺ τῶν λοιπῶν μοναχῶν κατὰ τὴν ἐμφάνισιν αὐτῶν πρὸ τοῦ Βασιλέως· διότι οἱ στρατιῶται, ἔνεκα τῶν πιναρῶν αὐτοῦ ἐνδυμάτων, ἠμπόδισαν αὐτὸν νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὰ Ἀνάκτορα. Ἀναζητηθεὶς ὕστερον εὐρέθη καὶ παρουσιάσθη πρὸ τοῦ Βασιλέως, μετ' ἐξαιρετικῶν τιμῶν δεχθέντος αὐτόν.

Ὁ Βασιλεὺς εἰς τὰς παρακλήσεις τοῦ ἁγίου Σάβα ὑπὲρ τοῦ Πατριάρχου Ἡλίου καὶ τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων ἐξεδήλωσε τὴν δυσαρέσκειαν αὐτοῦ ἐπὶ τῷ ὅτι ὁ Ἡλίας ὑπεστήριξε τὴν Δ' ἐν Χαλκηδόνι Σύνοδον, ἐνῶ αὕτη, δηθεν, παρεδέχθη τὸν Νεστοριανισμόν, καὶ προσήλκυσε πρὸς τὸ μέρος αὐτοῦ τὸν Φλαβιανὸν Ἀντιοχείας Πατριάρχην, προσπαθήσας νὰ παρακωλύσῃ τὴν ἐν Σιδῶνι Σύνοδον. Ὁ ἅγιος Σάβας δὲν εἶχεν ἀνάγκην ν' ἀπολογηθῇ διὰ μακρῶν ὑπὲρ τοῦ Ἐπισκόπου Ἱεροσολύμων, ἀποδείξας αὐτὸν ὀρθόδοξον. Ὁ Βασιλεὺς ἐδείχθη λίαν εὐμενῆς πρὸς τὸν ἅγιον Σάβαν, παραχωρήσας πολλὰς δωρεὰς ὑπὲρ τῶν Μοναστηρίων τῆς Παλαιστίνης καὶ ἀναβαλῶν, πρὸς καιρόν, τὴν καταδίωξιν τοῦ Ἡλίου. Παρέτεινε δὲ ὁ ἅγιος Σάβας τὴν διαμονὴν αὐτοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει, διὰ τῆς διδασκαλίας καὶ τῶν θαυμάτων αὐτοῦ ἐργασθεὶς ὑπὲρ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως. Κατώρθωσε νὰ προσελκύσῃ καὶ αὐτὸν τὸν Μάμαντα καὶ πολλοὺς ἄλλους τῶν

⁶⁸ Κυρίλλου, Βίος ἁγίου Σάβα § 50.

εἰς Κωνσταντινούπολιν μεταβάντων ἀκεφάλων μοναχῶν. Τοῦτο δυσηρέστησε τὸν Βασιλέα. Ἀλλὰ δὲν μετέλλαξεν οὗτος τὴν εὐμενῆ πρὸς τὸν ἅγιον διάθεσιν, ἔστρεψε μάλιστα, παρακληθεὶς ὑπ' αὐτοῦ, ν' ἀπαλλάξῃ τοὺς Ἱεροσολυμίτας ἀπὸ τοῦ χρυσαργύρου ἢ τῆς «περισσοκρατίας». Πρὸ δέκα καὶ τριῶν ἐτῶν εἶχε καταργηθῆ καθ' ὅλον τὸ κράτος ὁ φόρος οὗτος, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἐν Παλαιστίνῃ, ἔνθα ἐξηκολούθει ἐπιβαρύνων τοὺς κατοίκους τῆς Παλαιστίνης, τὰ ἱερὰ κατιδρύματα καὶ αὐτὸν ἔτι τὸν Ναὸν τῆς Ἀναστάσεως. Ἐξηγῶν τὴν «περισσοκρατίαν» ὁ Κύριλλος Σκυθοπολίτης ἐν βίῳ τοῦ ἁγίου Σάβα λέγει «οἱ κατὰ καιρὸν πρακτεῦνται καὶ βίνδικες τῶν κατὰ Παλαιστίνην δημοσίων, ἕκατὸν χρυσίου λίτρας ἐξ ἀπόρων προσώπων καὶ δυσπράκτων μὴ δυναμένης εἰσπράττεσθαι, ἠναγκάσθησαν ἀπορριῖψαι τὴν τούτων εἴσπραξιν τοῖς κατὰ Ἱεροσόλυμα συντελεσταῖς κατ' ἀναλογίαν τῆς ἐκάστου δυνάμεως. Τῶν τοίνυν ἕκατὸν τοῦ χρυσίου λιτρῶν καθ' ὃν εἴρηται τρόπον διανεμηθέντων περισσοκρατίαν ἀπεγράφησαν ἢ τε ἅγια Ἀνάστασις καὶ οἱ λοιποὶ σεβάσμιοι τόποι καὶ οἰκήτορες». Παρακληθεὶς ὁ Ἀναστάσιος ἔστρεψε νὰ καταργῆ τὸν ἄδικον τοῦτον φόρον, ἀλλ' ἀντέστη ὁ Μαρῖνος, μέγα ἐν τῇ Αὐλῇ ἔχων ἀξίωμα καὶ τοὺς Μονοφυσίτας προστατεύων. Βραδύτερον μέρος τοῦ φόρου κατηργήθη ὑπὸ τοῦ Βασιλέως Ἰουστίνου, ἀναφορᾶς γενομένης αὐτῷ παρὰ τοῦ ἁγίου Σάβα· τὸ δὲ λοιπὸν μέρος κατηργήθη ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Οὕτως ὁ Μαρῖνος, πρὸς καιρὸν, παρεκώλυσε τὸ ἀγαθὸν ἔργον, ὑπὲρ οὗ ἐμεσίτευσε ὁ ἅγιος Σάβας· ἀλλὰ μετὰ μικρὸν ἐκάη ζῶν ἐντὸς τοῦ οἴκου αὐτοῦ. Ἐν Κωνσταντινουπόλει δ' ἔτι διαμένων ὁ ἅγιος κατώρθωσε νὰ παραλύσῃ τὰς ἐνεργείας τῆς ἐν Σιδῶνι συνελθούσης Συνόδου καὶ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει Μονοφυσιτῶν, μάλιστα τοῦ Σευήρου, συμπράττοντος μετὰ τοῦ Φιλοξένου.

Ἀλλὰ κατὰ τὴν ἀναχώρησιν αὐτοῦ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, τῷ 512 ὁ Ἀναστάσιος ἐξέδωκε διάταγμα περὶ ἐξορίας τοῦ Ἐπισκόπου Ἀντιοχείας Φλαβιανοῦ, ὃν ἀντικατέστησε τῇ 6 Νοεμβρίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους 512 ὁ Σευῆρος, ὡς Πατριάρχης Ἀντιοχείας, ἀποστείλας πάλιν ὁμολογίαν πίστεως, τὴν «εἰρηνικὴν» ἐπιστολήν, πρὸς τὸν Ἡλίαν Ἱεροσολύμων, ἀπαράδεκτον γενομένην μετὰ περιφρονήσεως. Τούτου ἕνεκα διέταξεν ὁ Βασιλεὺς τὸν Ἡλίαν νὰ δεχθῆ εἰς ἐπικοινωνίαν τὸν Σευῆρον, ἀπειλήσας τὴν διὰ τῆς βίας ἔξωσιν αὐτοῦ. Πρὸς τὸν κίνδυνον τοῦτον τῷ 513 προσέτρεξεν ἐσπευσμένως ὁ ἅγιος Σάβας, σύρων ὀπισθεν αὐτοῦ τοὺς μοναχοὺς τῆς ἐρήμου, ὡς ἀτρομήτους τῆς ὀρθοδοξίας προμάχους. Ἐπὶ κεφαλῆς αὐτῶν εἰσέρχεται εἰς Ἱερουσαλήμ, ἐξεγείρει τὸν λαὸν αὐτῆς, ἀποδιώκει τοὺς ἀπεσταλμένους τοῦ Σευήρου καὶ ἀναθεματίζει αὐτὸν τε καὶ τὸν ὑποστηρίζοντα αὐτὸν Ἀναστάσιον⁶⁹. Πλήρης ὀργῆς οὗτος γενόμενος διέταξε τότε τὸν

⁶⁹ Κυρίλλου, Βίος ἁγίου Σάβα § 56. *Εὐάγγελος*, Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία III, 33.

διοικητὴν τῆς Παλαιστίνης Ὀλύμπιον ἵνα διὰ στρατιωτικῆς βίας ἀπαγάγῃ τῷ 516 τὸν Πατριάρχην Ἡλίαν εἰς τὴν Αἴλην (Αἰλᾶν), τὴν παρὰ τὴν Ἐρυθρὰν θάλασσαν τελευταίαν ταύτην πόλιν τῆς Παλαιστίνης, τῆς ὁποίας Ἐπίσκοπος μετὰ τινα ἔτη (536) ἐξελέγη ὁ μαθητῆς τοῦ ἁγίου Σάβα Παῦλος. Ὑστερον δὲ ὁ Ὀλύμπιος ἐζήτησε νέον Πατριάρχην, θέλοντα νὰ ἐπικοινωνήσῃ πρὸς τὸν Σευῆρον. Τοιοῦτος ἐγένετο ὁ Σταυροφύλαξ ΙΩΑΝΝΗΣ Γ΄ (516-524), τῇ 1 Σεπτεμβρίου 516, ἔτοιμος νὰ τηρήσῃ τὰς πρὸς τὸν Ὀλύμπιον συμφωνίας⁷⁰. Τοῦτο μαδῶν ὁ ἅγιος Σάβας ἔσπευσε πάλιν μετὰ τοῦ πλήθους τῶν μοναχῶν εἰς Ἱερουσαλήμ καὶ παρεκάλεσε τὸν Ἰωάννην νὰ διαλύσῃ τὰς περὶ τὸν Ὀλύμπιον δοθείσας ὑποσχέσεις, ἃς τῷ ὄντι ἀνήρесе ὁ νέος Πατριάρχης. Ὁ ἐξοργισθεὶς Ἀναστάσιος ὑπολαβὼν, ὅτι αἴτιος τῆς μεγάλης ἀποτυχίας αὐτοῦ ὑπῆρξεν ὁ Ὀλύμπιος, διὰ τῆς ἀδρανείας αὐτοῦ, ἀντικατέστησεν αὐτὸν διὰ νέου διοικητοῦ τῆς Παλαιστίνης καὶ θερμοῦ προστάτου τοῦ Σευήρου, τοῦ Ἀναστασίου. Οὗτος δὲ ἀμέσως συνέλαβε καὶ ἐφυλάκισε τὸν Πατριάρχην Ἰωάννην, ἐν μέσῳ γενικῆς συγχύσεως, ἣν ἐπηύξησεν ἡ ἀπὸ τοῦ 516 ἀρξαμένη καὶ ἐπὶ πενταετίαν διαρκέσασα πλήρης ἀνομβρία. Τοιαύτας κατέβαλεν ἐνεργείας ὁ Βασιλεὺς Ἀναστάσιος· διότι μόνη σχεδόν, κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου, ἡ Ἐκκλησία Ἱεροσολύμων ἐνέμενεν ἐν τῇ ὀρθοδοξίᾳ, τῶν λοιπῶν Ἐκκλησιῶν κατεχομένων ὑπὸ τῶν αἰρετικῶν.

Ὁ ἐν φυλακῇ διατελὼν Πατριάρχης Ἱεροσολύμων Ἰωάννης ἐβιάζετο ὑπὸ τοῦ Ἀναστασίου ἵνα ἐπικοινωνήσῃ τῷ Σευήρῳ καὶ καταδικάσῃ τὴν Δ΄ Σύνοδον. Τῇ συμβουλῇ ἀγαθοῦ τινος διοικητοῦ τῆς Καισαρείας Ζαχαρίου ὑπεσχέθη ὅτι θὰ ἔπραττε τ' ἀνωτέρω δημοσίᾳ ἐπὶ Συνόδῳ ἂν ἠλευθεροῦτο τῆς φυλακῆς. Ὁ Ἀναστάσιος ἔστρεξεν· ἐμνηύθη δὲ ὁ ἅγιος Σάβας νὰ σπεύσῃ εἰς Ἱερουσαλήμ μετὰ τῶν λοιπῶν μοναχῶν. Δεκακισχίλιοι μοναχοὶ ἠκολούθησαν αὐτὸν ἀπὸ τῆς Λαύρας καὶ ἄλλων Μονῶν, διὰ τοῦ χειμάρρου τῶν Κέδρων, εἰς Ἱερουσαλήμ, εἰς ἣν καθ' ἡμέραν Κυριακὴν περὶ τὸ μεσονύκτιον ἔφθασαν, συγκεντρωθέντες ἐν τῷ Ναῷ τοῦ ἁγίου Στεφάνου, ὅπου ἔμελλε νὰ συγκροτηθῇ ἡ Σύνοδος. Ἐκεῖ συνηθροίσθησαν καὶ οἱ ἐν Ἱερουσαλήμ μοναχοί. Ἄπειρον συνέρρευσε ὡσαύτως πλῆθος πρὸς ὑποδοχὴν τοῦ ἀνεψιοῦ τοῦ Βασιλέως Ὑπατίου, ὅστις αἰχμαλωτισθεὶς ὑπὸ τοῦ ἐπαναστατήσαντος Βιταλιανοῦ καὶ ἀπελευθερωθεὶς τῆς αἰχμαλωσίας, ἤρχετο εἰς τοὺς ἁγίους Τόπους ἵνα εὐχαριστήσῃ τῷ Θεῷ. Πάντες ἤδη κατέλαβον τὰς θέσεις αὐτῶν ἐν τῷ ἀπεράντῳ ναῷ, ὁ ἡγεμονίδης περικυκλούμενος ὑπὸ τοῦ Ἀναστασίου καὶ τοῦ Ζαχαρίου, τριάκοντα καὶ τρεῖς Ἐπίσκοποι, συγκεκροτημένοι συνοδικῶς ὑπὸ τὸν Πατριάρχην, τὰ ἄπειρα τῶν μοναχῶν καὶ τοῦ λαοῦ πλήθη. Ὅτε, ἐν στιγμῇ κρισιμωτάτῃ διὰ τὴν Ἐκκλησίαν, ὁ Πατριάρχης

⁷⁰ Φωτίου Κωνσταντινουπόλεως, Συναγωγαὶ καὶ ἀποδείξεις ἀκριβεῖς κτλ. Παρὰ Ἰ. Ν. Βαλέττα, Φωτίου Ἐπιστολαί, Ἐν Λονδίνῳ 1864, σ. 562. Θεοφάνους, Χρονογραφία ed de Boor, A, 156.

Ἱεροσολύμων Ἰωάννης παραλαβὼν «τοὺς τῶν μοναχῶν κορυφαίους καὶ ἠγεμόνας», τὸν ἅγιον Σάβαν καὶ τὸν ἅγιον Θεοδόσιον, ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος, μεγάλη τῆ φωνῇ, ἀναδεματίζει μὲν τοὺς αἵρετικούς ἀνακηρύσσει δὲ ὡς ὀρθοδόξους τὰς τέσσαρας Οἰκουμενικὰς Συνόδους «*Εἴ τις τὰ Εὐτυχοῦς φρονοίη καὶ Νεστορίου Σευήρου τε καὶ Σωτηρίου τοῦ Καισαρείας τῆς Καππαδοκίας, ἀνάδεμα, καὶ εἴ τις μὴ τοῖς τῶν τεσσάρων ἁγίων καὶ οἰκουμενικῶν Συνόδων ἔποιτο δόγμασιν, ἀνάδεμα*». «*Καὶ κατελθόντων ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος ὑποστρέψας ὁ ἄββᾶς Θεοδόσιος ἀφήσει φωνὴν τοιαύτην τῷ λαῷ λέγων, εἴ τις οὐ δέχεται τὰς τέσσαρας Συνόδους ὡς τὰ τέσσαρα Εὐαγγέλια ἀνάδεμα ἔστω*». Σύσσωμα τὰ πλήθη ἐδέχθησαν, ἀνακραυγάζοντα τὴν ἐπιφώνησιν. Οὕτω δ' ἐν τῇ περιφανεστάτῃ ταύτῃ Συνόδῳ ἡ Ἐκκλησία Ἱεροσολύμων ἀνεκήρυξε τὴν ὀρθοδοξίαν⁷¹. Ὁ Ἀναστάσιος ἐξῆλθε τοῦ Ναοῦ, μὴ τολμήσας νὰ εἴπῃ τι «*ὁ δὲ Ὑπάτιος ὄρκους ἔπεισε τοὺς πατέρας, ὅτι ἦλθον ἐνταῦθα μὴ κοινωνήσας Σευήρῳ, ἀλλ' ἔσπευσα τῆς ἡμῶν ἀξιοθῆναι κοινωνίας, καὶ προσφέρει ἀνὰ χρυσοῦ λίτρας ἑκατὸν τῇ ἀγίᾳ Ἀναστάσει καὶ τῷ ἀγίῳ Κρανίῳ καὶ τῷ τιμίῳ Σταυρῷ*». Τοιαύτας πλουσίας δωρεὰς ἔδωκεν ὁ Ὑπάτιος καὶ εἰς τὰ Μοναστήρια⁷².

Ὁ δὲ Βασιλεὺς Ἀναστάσιος ἐξοργισθεὶς ἀπεφάσισε νὰ ἐξορίσῃ τὸν Πατριάρχην Ἰωάννην καὶ τοὺς κορυφαίους τῶν μοναχῶν, ἀναβαλὼν τὴν ἐφαρμογὴν τῆς ἀποφάσεως ἔνεκα τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ Βιταλιανοῦ καὶ τῆς δυσारेσκείας τοῦ λαοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τούτου ἔνεκα συναδροισθέντες οἱ μοναχοὶ ἀπηύθυναν πρὸς τὸν Βασιλέα τῷ 516 ἐπιστολὴν δικαιολογοῦντες τὴν στάσιν αὐτῶν καὶ δηλοῦντες ὅτι δὲν δὰ φεισθῶσι τῆς ἰδίας αὐτῶν ζωῆς, μέχρις ἐσχάτων ὑπερμαχοῦντες τῆς ὀρθοδοξίας. «*Πῶς οὖν, ἔγραψαν, μετὰ πεντακόσια καὶ περαιτέρω τῆς τοῦ Χριστοῦ παρουσίας ἔτη Ἱεροσολυμίται πίστιν μανθάνομεν; ὅθεν ἀσφαλῶς ἐστὶν γνῶναι ὅτι ἡ ἐπαγομένη δῆθεν νῦν τῇ προτέρᾳ κατὰ Χριστὸν πίστει διόρθωσις οὐ τοῦ ἀληθοῦς Χριστοῦ, ἀλλὰ τοῦ Ἀντιχρίστου καδέστηκεν διδαχὴ τοῦ τὴν ἔνωσιν καὶ εἰρήνην τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ Θεοῦ συγγέειν σπουδάζοντος καὶ ταραχῆς καὶ ἀκαταστασίας τὰ πάντα πληροῦν ἐδέλοντος, τούτων δὲ πάντων ἀρχηγὸς καὶ αὐτουργὸς καδέστηκεν ὁ ἄνωθεν καὶ ἐξ ἀρχῆς ἀκέφαλος καὶ ἀποσχιστὴς Σευήρος ὁ τῆς Ἀντιοχείων πρόεδρος, ὁ ἐπ' ὀλέθρῳ τῆς οἰκείας ψυχῆς καὶ τῆς κοινῆς ὁμολογίας κατὰ Θεοῦ συγχώρησιν διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν προβληθεὶς, τοὺς ἁγίους πατέρας ἡμῶν ἀναδεματίσας τοὺς τὴν ἀποστολικὴν πίστιν τὴν ὀρισθεῖσαν καὶ παραδοθεῖσαν ἡμῖν παρὰ τῶν τριακοσίων δέκα ὀκτὼ ἁγίων πατέρων (τῶν ἐν Νικαίᾳ) συνελθόντων διὰ πάντων βεβαιώσαντας καὶ ἐν αὐτῇ πάντας φωτίσαντας, οὗ περ ἀκεφάλου τὴν κοι-*

⁷¹ Hefele, II, 691.

⁷² Κυρίλλου, Βίος ἁγίου Σάβα § 56.

νωνίαν καὶ ἔνωσιν ἀποφεύγοντες καὶ παντελῶς ἀπαρνούμενοι δεόμεθα τῆς ὑμετέρας εὐσεβείας κατελεῆσαι τὴν μητέρα πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν, τὴν ὑπερασπίζουσαν τοῦ θεοφιλοῦς ὑμῶν κράτους, οὕτως ἀτίμως ὑβριζομένην καὶ πορδομένην, καὶ θεσπίσαι καταξιώσατε ὥστε παντελῶς κωλυθῆναι τὸν ἐπικείμενον τῇ ἀγία τοῦ Θεοῦ πόλει χειμῶνα. Ζωῆς γὰρ καὶ θανάτου προκειμένων ἐν τῷ περὶ πίστεως λόγῳ ὁ θάνατος ἡμῖν ἐστὶν προτιμότερος, τῶν γὰρ ἐχθρῶν τῆς ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν περὶ αὐτοὺς ματαίων ἀναθεμάτων καθ' οἷον δὴ ποτε τρόπον ἢ λόγον οὐδ' ὄλως κοινωνοὶ γενησόμεθα, τὴν ἀποστολικὴν σὺν Θεῷ κατέχοντες πίστιν, ἐν ἧ' ἐστήκαμεν καὶ καυχώμεθα ἐπ' ἐλπίδι τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ, ἐν φρόνημα καὶ μίαν πίστιν ἔχοντες ἅπαντες σὺν Θεῷ οἱ τῆς ἀγίας ταύτης γῆς οἰκήτορες, τέσσαρες τε ἀγίας συνόδους ἐν εὐαγγελικῷ χαρακτῆρι τετιμημένας ὁμοδόξους ἐν ἐνὶ πνεύματι καὶ φρονήματι ἄσμένως δεξάμενοι· αἱ τινες κατὰ διαφόρους καιροὺς καὶ τόπους θεία ἐπιπνοία συγκροτηθεῖσαι πρὸς τὰς τῶν ὑποκειμένων αἰρέσεων πολυσχιδεῖς πλάνας λέξεσι μόνον καὶ οὐ δυνάμει τὸ διάφορον ἔχουσιν, ὥσπερ ἡ τῶν εὐαγγελίων εἰκὼν τε καὶ δύναμις· τούτων τῶν ἀγίων συνόδων προλάμπει καὶ ὑπέρεκειται ὁ μνημονευθεὶς τῆ' ἀγίων χορὸς ὁ ἐν Νικαίᾳ κατὰ τοῦ ἀδευτάτου Ἀρείου συνελθὼν· ὃ κατὰ πάντα ἐξηκολούθησαν καὶ αἱ λοιπαὶ τρεῖς ἅγιοι σύνοδοι, τοῦτ' ἐστὶν ἡ τῶν ρν' κατὰ τοῦ πνευματομάχου Μακεδονίου συνελθοῦσα καὶ ἡ ἐν Ἐφέσῳ τὸ πρότερον κατὰ τοῦ ἐπαράτου καὶ ἀνθρωπολάτρου Νεστορίου συναδριοσθεῖσα, ὁμοίως δὲ καὶ ἡ μετ' αὐτὰς ἐν τῇ Χαλκηδονίῳ πόλει συνδραμοῦσα, ἐπὶ βεβαιώσει τοῦ κατὰ τοῦ δυσσεβοῦς Νεστορίου ἀναθέματος καὶ ἐκβολῆ καὶ ἀναθεματισμῶ τοῦ ἀσεβοῦς Εὐτυχοῦς· διὰ τούτων τῶν ἀγίων τεσσάρων συνόδων τὴν μονογενῆ καὶ ἀποστολικὴν πίστιν, καθὼς πολλακίς προεῖρηται, δεξαμένων πάντων ἡμῶν τῶν τῆς ἀγίας ταύτης γῆς οἰκητόρων καὶ ἐν αὐταῖς σὺν Θεῷ ἐστηριγμένων, παντὶ τῷ μὴ οὕτως φρονοῦντι καὶ ταύταις πειδαρχοῦντι οὐδεὶς ἡμᾶς καθ' οἷον δὴ ποτε τρόπον δυνήσεται ἐνῶσαι, κἂν μυριοὶ θάνατοι πρόκεινται... πεπεισμένον (ἔστω) τὸ ὑμέτερον κράτος ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν ἐκλεκτῶν ἀγγέλων, ὡς κατ' οὐδένα τρόπον ἢ λόγον τὴν πρὸς τοὺς εἰρημένους ἀποσχιστὰς ἔνωσιν καταδεχόμεθα ἄνευ ἐνδέσμου καὶ κανονικῆς κρίσεως, οὔτε μὴν καινοτομία τινὶ περὶ πίστεως καθ' οἷον δὴ ποτε λόγον συντιδέμεθα ἢ πρόσωπον τῶν ἀκεφάλων ἐν οἷφ' δὴ ποτε καιρῷ κατὰ βίαν χειροτονούμενον καταδεχόμεθα, εἰ δε τι τοιοῦτο συμβῆ διὰ τὰς ἀμαρτίας ἡμῶν, πληροφοροῦμεν ἐνώπιον τῆς ἀγίας καὶ ὁμοουσίου Τριάδος τὴν ὑμετέραν γαληνότητα, ὡς τὰ αἵματα πάντων ἡμῶν προθύμως ἐκχεῖται καὶ πάντες οἱ ἅγιοι τόποι πυρὶ ἀναλίσκονται πρὶν ἂν τι τοιοῦτον ἐν τῇ ἀγία τοῦ Χριστοῦ πόλει γένηται· τί γὰρ ὄφελος τῆς ψιλῆς τῶν ἀγίων τόπων προσηγορίας, οὕτως αὐτῶν ἐφ' ἐκάστης πορδομένων καὶ ἀτιμαζομένων; ἡ δὲ εἰρήνη τοῦ Θεοῦ ἢ ὑπερέχουσα πάντα νοῦν φρουρήσει τὴν ἀγίαν αὐτοῦ ἐκκλησίαν καὶ παύσει τὰ κατ' αὐτῆς ἐπικείμενα σκάνδαλα νεύματι τοῦ ὑμετέρου

κράτους εἰς καύχημα τῆς θεοφιλοῦς ὑμῶν βασιλείας»⁷³. Ταῦτα ἔγραψαν πρὸς τὸν Βασιλέα οἱ ἀτρόμητοι μοναχοί. Ἐκ τῆς ἀπαντήσεως δὲ αὐτοῦ πρὸς τὸν ἅγιον Θεοδοσίον, ἐν ἧ προσεπάδησε νὰ δικαιολογήσῃ τὰ μονοφυσικὰ αὐτοῦ φρονήματα καταφαίνεται ὅτι εἶχον δίκαιον οἱ μοναχοὶ ἀνδιστάμενοι γενναίως κατὰ τοῦ αἰρετικοῦ Βασιλέως. Οὐδ' ἔλησμόνησε τὸν ἐξόριστον Πατριάρχην Ἠλίαν, τὸν ὁμόζηλον αὐτοῖς πρόμαχον τῆς ὀρθοδοξίας. Διότι ὁ ἅγιος Σάβας, συνοδευόμενος ὑπὸ τοῦ Στεφάνου Ἡγουμένου τῆς Μονῆς τοῦ ἁγίου Εὐθυμίου (514-534), τοῦ Εὐθαλίου καὶ ἄλλων μοναχῶν, μετέβη εἰς τὸν ἔρημον τόπον τῆς ἐξορίας αὐτοῦ. Μεγάλην χαρὰν καὶ παραμυθίαν ἐνέπνευσε ἡ παρουσία αὐτῶν εἰς τὸν γέροντα Πατριάρχην, ὅστις θαυμασίως ἀνήγγειλεν αὐτοῖς ἡμέραν τινά, (9 Ἰουλίου 518) ὅτι αὐθημερὸν ἀπέθανεν ὁ Αὐτοκράτωρ Ἀναστάσιος καὶ ὅτι καὶ αὐτὸς μέλλει μετὰ δέκα ἡμέρας ν' ἀποθάνῃ, ὅπερ καὶ ἐγένετο (20 Ἰουλίου 518).

Εὐτυχῶς δὲ ὁ διάδοχος τοῦ Ἀναστασίου Ἰουστίνος (518-527) ἦτο Ὁρθόδοξος, ἀμέσως ἀνακαλέσας τοὺς ἐξοριστοὺς Ἐπισκόπους εἰς τὰς ἐπαρχίας αὐτῶν καὶ διὰ τοπικῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Συνόδου (20 Ἰουλίου 518) ἐπικυρώσας τὰς ἀποφάσεις τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου. Βασιλικά κελεύσματα ἔφθασαν ταχέως εἰς Ἱερουσαλήμ, κομίζοντα ἀπερίγραπτον χαρὰν· διότι παρηγγέλλοντο οἱ ἕκασταχοῦ Ἐπίσκοποι ν' ἀποδεχθῶσι τὴν Δ' Οἰκουμενικὴν Σύνοδον καὶ νὰ ἐγγράψωσιν αὐτὴν ἐν τοῖς διπτύχοις. Εἰς πανηγυρικὴν ἀποδοχὴν τῶν ποθεινῶν κελευσμάτων προσέτρεξαν πάλιν εἰς Ἱερουσαλήμ οἱ μοναχοί, περιφανῆ συγκροτήσαντες Σύνοδον τῇ 6 Αὐγούστου 518⁷⁴. Ὁ ἅγιος Σάβας ἀκαταπονήτως ἐκόμισε τὰς ἀποφάσεις τῆς Συνόδου εἰς τὰς ἀπομακρυσμένας Ἐπισκοπὰς τῆς Παλαιστίνης καὶ εἰς τὰς δύο Μητροπόλεις αὐτῆς, τὴν Σκυθόπολιν καὶ Καισάρειαν, ἧς ὁ Ἐπίσκοπος Ἰωάννης Χοζεβίτης, διὰ συγγραμμάτων κατεπολέμησε τὸν Σευῆρον. Κατ' αὐτοῦ ἐπίσης ἔγραψε καὶ ὁ Σκυθοπόλεως Ἐπίσκοπος Ἰωάννης, ὡς καὶ κατὰ τοῦ ἐκ Κιλικίας Βασιλείου (περὶ τὸ 537) πρεσβυτέρου Ἀντιοχείας, καὶ καθόλου «Κατὰ τῶν ἀποσχιστῶν τῆς Ἐκκλησίας». Τῷ 520, ὡς εἶδομεν, οἱ περὶ τὸν Νόννον εἰσῆλθον εἰς τὴν Νέαν Λαύραν.

Ὁ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάννης β' (518-520) διαδεχθεὶς τὸν Τιμόθεον (518) ἀνεκήρυξε τὴν Δ' Οἰκουμενικὴν Σύνοδον, καθαιρέσας τὸν Σευῆρον καὶ τοὺς λοιποὺς Μονοφυσίτας, οἵτινες καταφυγόντες εἰς Ἀλεξάνδρειαν περιῆλθον εἰς ἔριδας πρὸς ἀλλήλους, διαιρεθέντες εἰς διαφόρους ὁμάδας. Ἀπήτησεν ὅμως ὁ Ἐπίσκοπος Ρώμης Ὁρμίσδας (514-523) νὰ ἐκβληθῶσιν ἐκ τῶν διπτύχων ὡς αἰρετικοὶ οἱ Ἐπίσκοποι Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τοῦ Ἀκακίου

⁷³ Κυρίλλου, Βίος ἁγίου Θεοδοσίου § 29. Βίος ἁγίου Σάβα § 57.

⁷⁴ Mansi, V, 187.

μέχρι τοῦ Τιμοθέου, καὶ εἰς τοῦτο ἠναγκάσθη νὰ ὑπενδώσῃ ὁ Βασιλεὺς, ὡς καὶ ὁ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως· ἀλλ' οἱ μοναχοὶ τῆς Παλαιστίνης ἀντέστησαν, προκειμένου περὶ τῆς διαγραφῆς τῶν ὀνομάτων Πατριαρχῶν Κωνσταντινουπόλεως, ὑπογραφάντων τὸ Ἐνωτικὸν τοῦ Ζήνωνος. Διότι τοῦτο ἔπραξαν οὗτοι, οὐχὶ διότι ἦσαν αἰρετικοί, ἀλλὰ διότι ἤθελον τὴν εἰρήνην τῆς Ἐκκλησίας. Τῷ 524 ἀπέθανε καὶ ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων Ἰωάννης, διάδοχος δὲ αὐτοῦ ἐξελέγη, ὑπὸ τοῦ προκατόχου αὐτοῦ προκαθορισθεὶς, ὁ ἐξ Ἐλευθεροπόλεως καταγόμενος ΠΕΤΡΟΣ (524-552)⁷⁵.

Τῷ 527 Βασιλεὺς Κωνσταντινουπόλεως ἀνεκρούχθη ὁ Ἰουστινιανὸς Α' († 565) ἐφ' οὗ μεγάλων εὐεργεσιῶν ἔμελλε νὰ τύχῃ ἡ Ἐκκλησία τῶν Ἱεροσολύμων. Ἀλλά, δυστυχῶς, ἐν ἀρχῇ τῆς βασιλείας αὐτοῦ δυσμενῶς διετέθη ὁ Ἰουστινιανός· διότι μετὰ διετίαν συνέβη δεινὴ στάσις τῶν ἀδιαλείπτως ἐπανισταμένων Σαμαρειτῶν καὶ Ἰουδαίων τῆς Παλαιστίνης, ἀνακηρυξάντων Βασιλέα Ἰουλιανόν τινα. Κέντρον αὐτῶν οἱ ἐπαναστάται ἔχοντες τὴν Νεάπολιν κατέστρεψαν τὴν πρώτην καὶ δευτέραν Παλαιστίνην. Πολλοὺς τῶν Ἐπισκόπων κατεμέλιζον εἰς τεμάχια καὶ ἔκαιον μετὰ τῶν παλαιῶν λειψάνων τῶν μαρτύρων· πανταχοῦ δ' ἐνέπνευσαν φρίκην, ἔνεκα τῶν φόνων καὶ ληστρικῶν αὐτῶν ἐπιδρομῶν. Ἀλλ' ὁ διοικητὴς τῆς Παλαιστίνης Θεόδωρος, βοηθούμενος ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ Ἰωάννου, ἐπετέθη κατὰ τῶν ἐπαναστατῶν, κατώρθωσε νὰ συλλάβῃ τὸν Ἰουλιανὸν καὶ νὰ φονεύσῃ περὶ τὰς 20.000 Σαμαρειτῶν. Τινὲς τῶν ἐπαναστατῶν κατώρθωσαν νὰ διαφύγῃσι πρὸς τὰ ὄρη τῆς Τραχωνίτιδος, ὀπόθεν ἦλθον, φαίνεται, εἰς ἐπικοινωνίαν πρὸς τοὺς Πέρσας καὶ προῦκάλεσαν αὐτοὺς εἰς Παλαιστίνην. Ὁ Ἰουστινιανὸς δραστηρίως εἰργάσθη πρὸς καταστολὴν τῆς ἐπαναστάσεως, διὰ τοῦ στρατηγοῦ τῆς Ἀντιοχείας Εἰρηναίου, κατορθώσας νὰ συλλάβῃ τοὺς εἰς τὰ ὄρη καταφυγόντας ἐπαναστάτας· οἱ δὲ χριστιανοὶ τῆς Παλαιστίνης δεινῶς ἐξεδικήθησαν τοὺς Σαμαρείτας. Πλούσιόν τινα Σκυθοπολίτην Ἰουδαῖον ἔκαυσαν ζῶντα. Τοῦτο δυσηρέστησε τὸν Βασιλέα, πολλῶ μᾶλλον, ὅτι ὁ υἱὸς τοῦ καέντος Ἰουδαίου, Ἀρσένιος, ἐν τῇ Βασιλικῇ Αὐλῇ εὕρισκόμενος, ἐξήτει ἐκδίκησιν. Ὁ Αὐτοκράτωρ διέταξε τὴν αὐστηρὰν τιμωρίαν τῶν χριστιανῶν τῆς Παλαιστίνης, περὶ ὧν λίαν ἐνοχοποιητικὰς ἔλαβεν εἰδήσεις.

Ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων Πέτρος παρεκάλεσεν τὸν ἅγιον Σάβαν, ὅπως μεταβὰς εἰς Κωνσταντινούπολιν καταστείλῃ τὴν ὀργὴν τοῦ Βασιλέως. Ἦγε τότε ὁ ἅγιος Σάβας τὸ 92 ἔτος τῆς ἡλικίας, καὶ ὅμως ἔστερξε ν' ἀναλάβῃ τὸ ἐπίπνον ταξειδίον (531), χάριν τοῦ καλοῦ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ χριστιανικοῦ

⁷⁵ Κυρίλλου, Βίος ἁγίου Σάβα § 107.

λαοῦ⁷⁶. Ὁ Ἰουστινιανός, μαθὼν ἐξ ἐπιστολῆς τοῦ Πατριάρχου Πέτρου, ὅτι μεταβαίνει εἰς Κωνσταντινούπολιν ὁ ἅγιος Σάβας, ἐχάρη καὶ ἤδη πρὸ τῆς ἀφίξεως αὐτοῦ κατέστειλε τὴν κατὰ τῶν χριστιανῶν τῆς Παλαιστίνης ἀγανάκτησιν. Μετὰ μεγάλων τιμῶν γενόμενος δεκτὸς ὁ ἅγιος Σάβας ὠδηγήθη ἅμα τῇ ἀφίξει αὐτοῦ εἰς Κωνσταντινούπολιν ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Στεφάνου (520-536) καὶ πολλῶν ἄλλων Ἐπισκόπων καὶ βασιλικῶν ἀνδρῶν πρὸς τὸν Ἰουστινιανόν, ὅστις ἔπεσε πρὸς τοὺς πόδας τοῦ ἁγίου καὶ ἐν συγκινήσει ἱερᾶ κατησπάσθη αὐτόν. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ὑπεδέχθη τὸν ἅγιον καὶ ἡ Βασίλισσα Θεοδώρα, παρακαλέσασα αὐτὸν νὰ εὐλογῆσῃ αὐτήν. Ὁ ἅγιος Σάβας ὑπέβαλεν εἰς τὸν Βασιλέα τὰς παρακλήσεις τῶν χριστιανῶν τῆς Παλαιστίνης, ἐκεῖνος δὲ ἀποφάσισε νὰ τιμωρήσῃ τοὺς Σαμαρείτας, μάλιστα τὸν Ἀρσένιον, ὅστις ἐκρύβη μὲν τότε, ὕστερον δὲ προσελθὼν πρὸς τὸν ἅγιον Σάβαν ἐδέχθη τὸν Χριστιανισμὸν καὶ ἐβαπτίσθη μετὰ τῆς οἰκογενείας αὐτοῦ. Ἐπὶ πλέον ὁ Βασιλεὺς ἀπήλλαξε φόρων τὴν πρώτην καὶ δευτέραν Παλαιστίνην, καταστραφείσας ὑπὸ τῶν Σαμαρειτῶν, οὓς ἐστέρησεν δικαιομάτων τινῶν, ἐκ νέου ἐπαναστατήσαντας, καὶ ἀπεφάσισε νὰ ἐπανακτίσῃ τὰ κατασκαφέντα ἱερὰ σεβάσματα τῶν ἁγίων Τόπων καὶ νὰ κατακοσμήσῃ αὐτοὺς διὰ νέων ναῶν καὶ καθιδρυμάτων. Ὅπως δὲ κατὰ τὴν πρώτην οὕτω καὶ κατὰ τὴν δευτέραν αὐτοῦ παρουσίαν ἐν Κωνσταντινουπόλει δὲν ἔπαυσεν ὁ ἅγιος Σάβας ἐργαζόμενος καὶ ὑπὲρ τῆς καθόλου ὀρθοδόξου πίστεως. Μαθὼν δὲ ὅτι μεταξὺ τῶν συνοδῶν αὐτοῦ ὁ Λεόντιος Βυζάντιος, Νεολαυρίτης, ἦτο ὠριγενιστής, ἐξεδίωξεν αὐτόν, ὡς καὶ ἄλλους ὑπὲρ τοῦ Θεοδώρου Μοψουεστίας συνηγοροῦντας. Δυστυχῶς ὁ Λεόντιος ἔμεινεν ἐν Κωνσταντινουπόλει πολλὰς ἀποκτήσας γνωριμίας καὶ εὐνοίας⁷⁷. Χαίρων δὲ ὁ ἅγιος Σάβας κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 531 ἐπανῆλθεν εἰς Παλαιστίνην, ἴν' ἀγγείλῃ τὰς πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν Ἱεροσολύμων μεγάλας εὐεργεσίας τοῦ Βασιλέως καὶ μετὰ τοῦ Πατριάρχου Πέτρου καὶ τῶν Ἐπισκόπων Ἀντωνίου Ἀσκάλωνος καὶ Ζαχαρίου Πέλλης ἀναλάβῃ τὴν ἐπιστασίαν ἐπὶ τῆς ἀνεγέρσεως τῶν νέων ναῶν καὶ ἰδρυμάτων. Αἱ ἐπιτόπιοι ἀρχαὶ διετάχθησαν νὰ παράσχωσι πᾶσαν διευκόλυνσιν καὶ προστασίαν μετὰ προθυμίας, πρὸς ἀκριβῆ ἐκτέλεσιν τῶν κελευσμάτων τοῦ Βασιλέως.

Οὕτω δ' ἐν μὲν τῷ Ναῷ τῆς Ἀναστάσεως οὐδεμία ἐγένετο μεταβολή. Διὰ νόμου προκληθέντα τῇ εἰσηγήσει τοῦ Εὐσεβίου, κειμηλιάρχου τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἁγίας Σοφίας, παρεσχέθησαν εὐκολίαί τινες διὰ τὴν ἐκποίησιν οἰκημάτων τινῶν τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως ἐν Ἱεροσολύμοις⁷⁸. Ἐπλούτησε δὲ

⁷⁶ Κυρίλλου, Βίος ἁγίου Σάβα § 70-73.

⁷⁷ Κυρίλλου, Βίος ἁγίου Σάβα § 74.

⁷⁸ G. Kroll, Corpus juris civilis vol. III, Berolini 1899, σ. 258-261.

τὸν Ναὸν αὐτὸν καὶ ἄλλους ναοὺς ὁ Βασιλεὺς δ' ἱερῶν κειμηλίων, ἐν οἷς ἦσαν καὶ τινὰ τοῦ Ναοῦ τοῦ Σολομῶντος, ὑπὸ τοῦ Τίτου μετακομισθέντα εἰς Ρώμην, ἐκεῖθεν ὑπὸ τῶν Βανδῆλων εἰς τὴν Ἀφρικὴν, ἣν πρὸ μικροῦ εἶχε κυριεύσει ὁ Βελισάριος. Ταῦτα προώρισε διὰ τὸν νέον ναὸν τῆς Θεοτόκου, ὃν ἴδρυσεν πρὸς τὴν ἀνατολικὴν κατωφέρειαν τῆς Ἱερουσαλήμ, παρὰ τὸν χῶρον τοῦ Ναοῦ τοῦ Σολομῶντος, θεμελιωθέντα ἤδη ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Ἡλίου, ἐπιστατήσαντος τοῦ διασῆμου ἀρχιτέκτονος Θεοδώρου.⁷⁹ Ἦτο σχήματος παραλληλογράμμου ὁ ναός, περιφραττόμενος ἀπὸ τριῶν μερῶν διὰ σειρῶν κιόνων. Ἡ κεντρικὴ αὐτοῦ ἐξωτερικὴ πύλη ὑπεβαστάζετο ὑπὸ δύο κολοσσιαίων κιόνων· μετ' αὐτὴν ἠνοίγετο εὐρυτάτη μετὰ στοῶν αὐλή. Ὁ ναὸς οὗτος ἐκαλεῖτο συνήθως «*Νέα Ἐκκλησία*» ὑπῆρχον δὲ παρ' αὐτὸν δύο ξενῶνες πρὸς διαμονὴν τῶν ξένων καὶ τῶν ἀσθενῶν πτωχῶν. Εἶχε δὲ ἴδιον κλῆρον καὶ ἀπετέλει εἶδος Μοναστηρίου, οὗτινος πρῶτος ἡγούμενος ἐχρημάτισεν ὁ Εὐδόξιος. Μετὰ τὸν Εὐδόξιον ἡγούμενος τοῦ ναοῦ τῆς Θεοτόκου ἐγένετο ὁ Ἀθράμιος, ὅστις μετὰ τὸ 550 ἴδρυσεν ἐν τῷ ὄρει τῶν Ἐλαιῶν τὴν ὁμώνυμον αὐτῷ Μονήν, ἥς μετ' αὐτὸν προέστη ὁ ἐκ Κυζίκου Ἰωάννης. Ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐν αὐτῇ τῇ Ἱερουσαλήμ ἰδρύθησαν ξενῶνες διὰ τοὺς προσκυνητάς, ἐπὶ τῆς κατωφερείας τοῦ ὄρους τῶν Ἐλαιῶν ναὸς τῆς Θεοτόκου, ὡς καὶ ἐν Ἱεριχοῖ· ἐν δὲ τῇ Λύδη ἢ Διοσπόλει ὁ ναὸς τοῦ ἀγίου Γεωργίου. Ἀνεκαινίσθησαν τὰ Μοναστήρια τοῦ ἀγίου Θαλαλαίου, τοῦ ἀγίου Γεωργίου, ἠρῦνθησαν τὰ Μοναστήρια τοῦ ἀγίου Παντελεήμονος, παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Ἰορδάνου, τῶν Λαζῶν, τῶν Ἰβήρων ἐν Ἱερουσαλήμ, κατεσκευάσθησαν στέρναι εἰς τὸ Μοναστήριον τοῦ ἀγίου Σαμουήλ, τοῦ ἀγίου Σεργίου, τοῦ ἀγίου Ἰωάννου Προδρόμου παρὰ τὸν Ἰορδάνην. Ἐν Σαμαρείᾳ, παρὰ τὸ φρέαρ τῆς Σαμαρείτιδος ἀνεκαινίσθη μεγαλοπρεπῆς ναός, ὡσαύτως καὶ τὸ ἐπὶ Γαριζὶν παρεκκλήσιον, ὅπερ εἶχεν ἰδρῦσει ὁ Βασιλεὺς Ζήνων. Ἡ γενναιοδωρία τοῦ εὐσεβοῦς Βασιλέως Ἰουστινιανοῦ προεξετάθη μέχρι τοῦ Μοναστηρίου τοῦ ὄρους Σινᾶ, οὗτινος ὁ ἡγούμενος προβιβασθεὶς μεταγενεστέρως, πιθανῶς περὶ τὸν 3' αἰῶνα, εἰς Ἐπίσκοπον, ὑπήχθη ὑπὸ τὸν Πατριάρχην Ἱεροσολύμων⁷⁹. Ὁ ἅγιος Σάβας ἐπὶ ἔτος ὄλον ἐπεστάτει εἰς τὰ ἀνακαινιστικὰ ταῦτα ἔργα τοῦ Ἰουστινιανοῦ⁸⁰, μεταβαίνων ἀπὸ πόλεως εἰς πόλιν. Κατὰ τὴν δευτέραν αὐτοῦ μετάβασιν εἰς Σκυθόπολιν τῷ 531 εἶδε τὸν μικρὸν παῖδα Κύριλλον, ὅστις ἐβιογράφησεν ὕστερον αὐτὸν καὶ τοὺς λοιποὺς μεγάλους μοναχοὺς τῆς Παλαιστίνης.

⁷⁹ Π. Γρηγοριάδου, Ἡ ἱερὰ Μονὴ τοῦ Σινᾶ, Ἐν Ἱερουσαλήμ 1875 σ. 40 ἐξ. 172 ἐξ.

⁸⁰ Λεπτομερῶς ἀνέγραψε ταῦτα ὁ Προκόπιος, Καισαρεύς, ἐν τῷ εἰδικῷ συγγράμματι Περὶ τῶν τοῦ Ἰουστινιανοῦ κτισμάτων, διὰ μακρῶν ἰδίως περιγράψας τὴν «*Νέαν Ἐκκλησίαν*». Πρὸβλ. Κυρίλλου, Βίος ἀγίου Σάβα § 73. Ἀρχιμ. Καλλίστου, Οἱ Ἅγιοι Τόποι, Α, III ἐξ.

Τούτων ὁ εἷς μετὰ τὸν ἕτερον ἤρξαντο ἤδη ἐκλείποντες. Τῇ 11 Ἰανουαρίου 529, ἄγων τὸ 105 ἔτος τῆς ἡλικίας αὐτοῦ, ἀπέθανεν ὁ ἅγιος Θεοδοσίος, κατὰ τὰς τελευταίας τρεῖς ἡμέρας συνεχῶς διδάσκων τοὺς μοναχοὺς⁸¹. Τὴν κηδεῖαν δὲ αὐτοῦ ἐτέλεσεν ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων Πέτρος, μετὰ πολλῶν Ἐπισκόπων, ἀπείρου πλήθους μοναχῶν καὶ λαϊκῶν συρρεύσαντος. Ἐν λαμπρῷ ἐγκωμίῳ λόγῳ, ὃν ἀπήγγειλεν ὁ μαθητὴς αὐτοῦ Θεόδωρος Ἐπίσκοπος Πέτρας⁸² ἐξέφρασε τὴν ἐλπίδα ὅτι ὁ ἅγιος δὲν θὰ ἐγκαταλείψῃ μετὰ θάνατον τὸ περιδοξον αὐτοῦ Κοινοβιον καὶ ὅτι οἱ ἐν αὐτῷ ἀσκούμενοι θὰ φανῶσιν ἄξιοι τῶν ἀοράτων μεριμνῶν καὶ τῆς προστασίας τοῦ μακαρίου Θεοδοσίου. Ὁ ἄμεσος αὐτοῦ διάδοχος Ἡγούμενος Σωφρόνιος ὑπῆρξεν ὄντως ἄξιος τοιαύτης τιμῆς. Ὁ συγγενὴς αὐτοῦ Μάμας, Κουβικουλάριος τοῦ Βασιλέως Ἀναστασίου, ἐχορήγησε δαφιλέστατα εἰς τὴν διεύρυνσιν τοῦ Κοινοβίου, προσέθηκε δὲ ὁ Σωφρόνιος εἰς τὰς ὑπαρχούσας καὶ νέαν Ἐκκλησίαν εἰς τιμὴν τῆς ἁγίας Παρθένου καὶ Θεοτόκου Μαρίας⁸³. Ἐπὶ μακροὺς δὲ αἰῶνας, παρὰ πάσας τὰς ἐπιδρομὰς τῶν βαρβάρων, τὸ Κοινοβιον τοῦ ἁγίου Θεοδοσίου, ὑπῆρξε τηλαυγὴς πνευματικὸς φάρος τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων, ἀνεγείρεται δ' ἐν ταῖς ἡμέραις ἡμῶν πάλιν μεγαλοπρεπὲς ἐπὶ τῶν ἐνδόξων αὐτοῦ ἔρειπίων⁸⁴. Περὶ τὸ 530 ἐτελεύτησε καὶ ὁ Παλαστίνος μοναχὸς Δοσίθεος, οὗτινος ἄγνωστός τις συνέταξε λατινιστὶ τὸν βίον⁸⁵.

Ὁ δὲ ἅγιος Σάβας, μετὰ τὴν μακρὰν αὐτοῦ καὶ ἔνδοξον δρᾶσιν, ἐτελεύτησεν, ἄγων τὸ 94 ἔτος τῆς ἡλικίας αὐτοῦ, ἐν ἡμέρᾳ Κυριακῇ τῇ 5 Δεκεμβρίου 532. Προαισθανθεὶς τὴν τελευταίαν αὐτοῦ περιῆλθε καὶ προσεκύνησε πάντα τὰ ἱερὰ Προσκυνήματα καὶ κατελθὼν εἰς τὴν Λαύραν ἠσθένησεν. Ὁ Πατριάρχης Πέτρος μαθὼν τοῦτο, ἐπεσκέφη αὐτὸν καὶ ἰδὼν ὅτι ἐστερεῖτο πάσης περιποιήσεως ἔπεισεν ἵνα διαμείνῃ ἐπὶ τινὰ χρόνον ἐν τῷ ἐν Ἱερουσαλήμ Ἐπισκοπείῳ. Τοῦτο καὶ ἐγένετο. Ἐπιμένοντα ὁμως ἀπέλυσεν αὐτὸν ὁ Πατριάρχης εἰς τὴν Λαύραν. Τέσσαρας ἡμέρας ὕστερον, ἔμεινεν ὁ ἅγιος μηδενὸς μεταλαμβάνων μηδέ τι συντυγχάνων, κοινωνήσας δὲ τῶν ἀχράντων μυστηρίων ἀπεβίωσεν⁸⁶. Ὁ Πατριάρχης Πέτρος μετὰ πολλῶν Ἐπισκόπων καὶ τῶν τῆς ἁγίας Πόλεως λογάδων καὶ

⁸¹ Κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ θανάτου αὐτοῦ τελεῖ ἡ ὀρθόδοξος Ἐκκλησία ἐτησίως τὴν μνήμην αὐτοῦ, *Delehaye*, *Synaxarium*, σ. 383-385.

⁸² Ἐξεδόθη ὑπὸ *Usener* ἐνθ' ἀνωτέρω.

⁸³ *Usener* ἐνθ' ἄν. σ. III-III2.

⁸⁴ Τῇ 18 Αὐγούστου 1905, ἐπὶ τοῦ νῦν Ἡγουμένου τῆς Μονῆς τοῦ ἁγίου Θεοδοσίου *Λεοντίου*, ἐτέθησαν τὰ θεμέλια τοῦ ἀνοικοδομουμένου Ναοῦ τῆς ἐνδόξου Μονῆς, «Νέα Σιών» Β, 637. Ἡ ἀνάκτησις τῆς Μονῆς ὀφείλεται εἰς τὰς ἐνεργείας τοῦ μακαρίτου *Φωτίου*, Σχολάρχου τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Σταυροῦ.

⁸⁵ *Acta Sanctorum*, Febr. III, 387

⁸⁶ Κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ θανάτου αὐτοῦ 5 Δεκεμβρίου τελεῖ ἡ ὀρθόδοξος Ἐκκλησία τὴν μακαρίαν μνήμην αὐτοῦ, *Delehaye*, σ. 281, 282.

ἀπείρου πλήθους μοναχῶν καὶ λαϊκῶν κατέθηκεν ἐν τῇ Μεγάλῃ Λαύρα, μεταξὺ τῶν δύο ναῶν, τὸ ἅγιον λείψανον τοῦ μεγάλου αὐτῆς καὶ εὐκλεεστάτου ἱδρυτοῦ, ἐν ᾧ τόπῳ καὶ σήμερον ἔτι δείκνυται ὁ τάφος αὐτοῦ⁸⁷. Ἡ Μεγάλη Λαύρα, μετὰ πάροδον τοσούτων αἰώνων, ὑψοῦται ἔτι καὶ σήμερον ὑπομιμνήσκουσα τοὺς ἀγῶνας τοῦ ἁγίου Σάβα καὶ ὀλόκληρον τὸ ἱστορικὸν παρελθὸν τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων, διότι ἡ περαιτέρω ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας ταύτης εἶνε καὶ ἱστορία τῆς Λαύρας, κατὰ τὸ πλεῖστον. Διὰ τοῦ θανάτου τοῦ ἁγίου Σάβα ἐξέλιπε μεγάλη προσωπικότης, ὅπως ἕκτακτον ἐπιρροὴν ἀσκήσασα ἐπὶ τῆς πορείας τῆς ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας, κατὰ τὰ πενήτηκοντα περίπου ἔτη, καθ' ἃ ἔδρασεν ἐν αὐτῇ. Παρὰ τῇ γλυκυτάτῃ μορφῇ τοῦ ἁγίου Θεοδοσίου, ἡ αὐστηρὰ καὶ μεγαλοπρεπὴς τοῦ ἁγίου Σάβα μορφή δὲ κατέχη πάντοτε ἰδιαίτεραν περίσκεπτον θέσιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων.

Οἱ Νεολαυρίται Ὠριγενισταί

Δυστυχῶς δὲ, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἁγίου Σάβα, παρουσιάσθη μεγάλη ταραχὴ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ. Καὶ εἶνε μὲν ἀληθὲς ὅτι ὁ ἀπὸ τῶν Μονοφυσιτῶν κίνδυνος ἐφάνη πρὸς στιγμὴν ἐκλιπών· διότι ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων Πέτρος, καίτοι παραπειδόμενος ὑπὸ τινων νεστοριανιζόντων μοναχῶν⁸⁸, ἐζήτησε παρ' ὅλων τῶν μοναχῶν λίβελλον ὑπὲρ τῆς μνήμης τοῦ Θεοδώρου Μοιφουεστίας, οὐχ ἦττον πρὸς ὑποστήριξιν τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου συνεκάλεσεν ἐν Ἱεροσολύμοις τῇ 19 Σεπτεμβρίου 536 Σύνοδον, ἣτις ἐπεκύρωσε τὰς πράξεις τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ Πατριάρχου Μηνᾶ (536-552) ἐπὶ καταδίκη τοῦ Μονοφυσιτισμοῦ συνελθούσης Συνόδου⁸⁹. Ἀλλὰ λίαν ταχέως κατέλαβεν ὅλην τὴν Παλαιστίνην ταραχὴ, προκληθεῖσα ὑπὸ τῶν Ὠριγενιστῶν Νεολαυριτῶν μοναχῶν. Διότι καὶ μετὰ τὴν ἐν Παλαιστίνῃ, κατὰ τὸν προηγούμενον αἰῶνα, μεγάλην ἐκ τοῦ Ὠριγενισμοῦ ταραχὴν ὑπῆρχόν τινες ἐκ τῶν μοναχῶν,

⁸⁷ Κυρίλλου, Βίος ἁγίου Σάβα § 76.

⁸⁸ Τοιοῦτοι μοναχοὶ ὑπῆρχον ἐν τισὶ παρὰ τὸν Ἰορδάνην Μοναστηρίοις.

⁸⁹ Hefele, II, 773.

206 ἀποδεχόμενοι κυρίως τὴν περὶ προϋπάρξεως τῶν ψυχῶν φιλοσοφικὴν δόξαν τοῦ Ὠριγένους⁹⁰.

Γενναῖοι ἀντίπαλοι αὐτῶν, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἁγίου Σάβα, παρουσιάσθησαν ὁ ἅγιος Κυριακός, ἀπὸ τοῦ 485 ἀσκούμενος ἐν τῇ Παλαιᾷ Λαύρᾳ καὶ ὁ ἅγιος Ἰωάννης Ἡσυχαστὴς ἀπὸ τοῦ 509 ἐγκεκλεισμένος ἐν τινὶ κελλίῳ τῆς Μεγάλης Λαύρας. Ἐπίσης ὁ ἅγιος Βαρσανούφιος († περὶ τῷ 540) ἀσκούμενος ἐν τινὶ παρὰ τὴν Γάζαν Μοναστηρίῳ, συγγραφεὺς ἐπιτόμου «Διδασκαλίας περὶ τῶν Ὠριγένους, Εὐαγγρίου καὶ Διδύμου φρονημάτων»⁹¹. Ἄλλ' οἱ νεολαυρίται ὠριγενισταὶ εὗρον ἤδη ἱκανοὺς ὀπαδοὺς, καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Μεγάλῃ Λαύρᾳ ἰδίως ἀπὸ τοῦ 553 ἐπὶ τοῦ διαδόχου τοῦ ἁγίου Σάβα Μελιτᾶ (532-537), ὠριγενιστῆς δὲ ἦτο καὶ ὁ Δομητιανὸς ἀπὸ τοῦ 492 ἢ 493 Ἠγούμενος ὢν τῆς Μονῆς τοῦ Μαρτυρίου. Παραλαβὼν δὲ οὗτος τὸν διάκονον νεολαυρίτην ὠριγενιστὴν Θεόδωρον Ἀσκιδᾶν τῷ 536 μετέβη εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἔνθα ἀμφοτέρω, ὡς «*συνοδῖται*», ἦτοι ὡς ὑπέρμαχοι τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου, διὰ τοῦ πρεσβυτέρου καὶ Κειμηλιάρχου τοῦ ναοῦ τῆς ἁγίας Σοφίας «πάπα» Εὐσεβίου⁹², μεγάλως ἰσχύοντος ἐν τῇ Αὐλῇ, κατώρθωσαν ν' ἀποκτήσωσι τὴν εὐνοίαν τοῦ Βασιλέως καὶ νὰ ἐκλεγῶσιν ἐν ἔτει 537 Ἐπίσκοποι Ἀγκύρας μὲν ὁ Δομητιανὸς Καισαρείας δὲ τῆς Καππαδοκίας ὁ Θεόδωρος.

Τοῦτο ἐνεθάρρυνε μεγάλως τὸν κορυφαῖον τῶν Νεολαυριτῶν ὠριγενιστῶν Νόννον, ὅστις περὶ τὰ τέλη τοῦ 537 εὐρέως διαπλώσας τὴν αἵρεσιν αὐτοῦ, ἐλκύσας μάλιστα καὶ τινὰς Ἐπισκόπους, μετὰ τοῦ ἐπανελθόντος ἐκ Κωνσταντινουλῆς Λεοντίου, ἀπεφάσισε νὰ καταστρέψῃ τὴν Μεγάλην Λαύραν. Ἀφορμὴ πρὸς τοῦτο ἐδόθη λίαν ταχέως. Ὁ τότε Ἠγούμενος τῆς Μεγάλης Λαύρας Γελάσιος (537-546), τῇ ὑποδείξει τοῦ Ἰωάννου Ἡσυχαστοῦ, διέταξε ν' ἀναγνωρισθῇ εἰς τοὺς μοναχοὺς τὸ σύγγραμμα τοῦ Ἐπισκόπου Βόστρων Ἀντιπάτρου «Ἀντίρρησις» ἐπιγραφόμενον καὶ ἀναιροῦν τὴν ὑπὲρ τοῦ Ὠριγένους ἀπολογία

⁹⁰ Πᾶσαι αἱ εἰδήσεις περὶ τῶν Νεολαυριτῶν Ὠριγενιστῶν ἐμπεριέχονται ἐν ταῖς Μοναχικαῖς ἱστορίαις τοῦ Κυρίλλου Σκυθοπολίτου, ἰδίως ἐν τῷ βίῳ τοῦ ἁγίου Σάβα. Πρβλ. *Loofs*, Leontios von Byzanz, Leipzig 1887. *Fr. Diekamp*, Die origenistischem Streitigkeiten im sechsten Jahrhundert und das fünfte allgemeine Concil, Münster in W. 1899. *S. Vaillhé*, La nouvelle Laure, ἐν Bessarione, IV, σ. 198-210. *Bonwetsch*, Origenistische Streitigkeiten, RE, XVI, 492 ἐξ.

⁹¹ *S. Vaillhé*, St. Barsanoupe, ἐν *Echos d' Orient* VIII, 1905, 14. Ὁ Βαρσανούφιος ἐν τῇ παρὰ τὴν Γάζαν Μονῇ Σερίδου ἔσχε μαθητὴν καὶ συνασκητὴν τὸν Ἰωάννην (*S. Vaillhé*, Jean le Prophète et Seridos, ἐν *Echos d' Orient* VIII, Πρβλ. *Νικοδήμου Ἀγορείου*, Βίβλος ψυχοφειλεστάτη, περιέχουσα ἀποκρίσεις *Βαρσανουφίου* καὶ *Ἰωάννου* Βενετία 1816), μετ' αὐτοὺς δὲ ἀνεδείχθησαν ἐν τῇ Μονῇ ταύτῃ ἄλλοι διαπρεπεῖς μοναχοί, ὡς ὁ *Δωρόθεος*, συγγραφεὺς «διαφόρων ψυχοφελῶν διδασκαλιῶν» (*Migne* 88), ὁ *Δοσίθεος* καὶ ὁ *Ζώσιμος* (*S. Vaillhé*, St. Dorothee et St. Zosime, ἐν *Echos d' Orient* IV, 329). Ὁ *Δωρόθεος* ἴδρυσεν καὶ ἴδιον Μοναστήριον μεταξὺ τῆς Γάζης καὶ Μαΐουμᾶ, ἐν τῷ ὁποίῳ ἀπηγγέλησαν καὶ συνετάχθησαν αἱ ψυχοφελεῖς αὐτοῦ διδασκαλίαι κατὰ τὰ ἔτη 540-560.

⁹² *Loofs*, ἐνθ' ἄν. σ. 281 σημ. *Κυρίλλου*, Βίος ἁγίου Σάβα § 85.

τοῦ Παμφίλου. Ἡ ἀνάγνωσις ἐξήγειρε τοὺς ἐν τῇ Μεγάλῃ Λαύρᾳ Ὠριγενιστὰς μοναχοὺς, ἐν οἷς ἦσαν ὁ διάκονος τῆς Μεγάλῃς Λαύρας καὶ κανονάρχης Ἰωάννης, ὁ Ἰωάννης Βροντοδαίμων καὶ ὁ Πτολεμαῖος, οἵτινες τῷ 541 μετὰ 40 ἄλλων Ὠριγενιστῶν ἐκδιωχθέντες, κετέφυγον εἰς τὴν Νέαν Λαύραν. Ταύτης οἱ Ὠριγενισταὶ μοναχοὶ μετὰ τῶν νέων ἐπηλύδων ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Νόννου καὶ Λεοντίου ὄρμησαν ἵνα ἐπιπεσόντες κατὰ τῆς Μεγάλῃς Λαύρας καταστρέψωσιν αὐτήν. Διῆλθον τῆς Μονῆς τοῦ ἁγίου Θεοδοσίου ἵνα ἐλκύσωσι τοὺς μοναχοὺς αὐτῆς· ἀλλ' ὁ ἡγούμενος Σωφρόνιος ἔκλεισε τὰς πύλας. Ἔδωκε δὲ ὁ Θεὸς καὶ παρεπλανήθησαν οἱ ἐπιδρομεῖς μοναχοὶ, καθ' ὅλην τὴν νύκτα, ἀπωλέσαντες τὴν ὁδὸν καὶ εὐρεθέντες τὴν πρωΐαν παρὰ τὴν Βηθλεέμ, πρὸ τῆς Μονῆς τοῦ ἁγίου Μαρκιανοῦ. Τοῦτο ἐκλαβὼν ὡς κακὸν οἰωνὸν ὁ Νόννος μετὰ τῆς κακῆς αὐτοῦ συντροφίας ἐπανῆλθεν εἰς τὴν Νέαν Λαύραν⁹³. Ταῦτα ἐγένοντο κατὰ τὸ 542, ὅτε ἀφίκετο εἰς Ἱερουσαλὴμ ὁ προστάτης τοῦ Λεοντίου Ἐπίσκοπος Κυζίκου μετὰ τοῦ Εὐσεβίου, τοῦ προειρημένου «πάπα», Κειμηλιάρχου τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει ναοῦ τῆς ἁγίας Σοφίας, τοῦ Πατριάρχου Ἀντιοχείας Ἐφραίμ (527-546) καὶ τοῦ Ἐπισκόπου Ἐφέσου Ὑπατίου, οἵτινες μετὰ τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων Πέτρου τῷ 542 συνελθόντες ἐν Γάζῃ ἐδίκασαν τὸν Ἐπίσκοπον Ἀλεξανδρείας Παῦλον (539-542), κατηγορούμενον ἐπὶ φόνῳ ἱερέως, καὶ καταδίκασαν αὐτόν. Τὸν ἐκλεγέντα διάδοχον αὐτοῦ Ζωῖλον (542-551) ἐχειροτόνησαν ἐν τῷ ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πορφυρίου, ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ ναοῦ Μάρνα, ἐγερθέντι χριστιανικῷ ναῷ. Μετὰ τοῦτο οἱ ἐκ τῆς Μεγάλῃς Λαύρας ἐκδιωχθέντες μοναχοὶ ἤξιωσαν νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς αὐτήν, βοηθούμενοι ὑπὸ τοῦ «πάπα» Εὐσεβίου. Ὁ ἡγούμενος Γελάσιος ἠναγκάσθη νὰ ὑποχωρήσῃ, ἱκανοποιήσας μὲν τοὺς Ὠριγενιστὰς, ἀποβαλὼν δὲ τοὺς κορυφαίους τῶν ἀντιπάλων αὐτῶν, οἵτινες ὅμως καταφυγόντες εἰς τὸν Πατριάρχην Ἀντιοχείας Ἐφραίμ καὶ παρουσιάσαντες τὸ σύγγραμμα τοῦ Ἀντιπάτρου Βόστρων κατώρθωσαν ἵνα τῷ 542 συνελθοῦσα Σύνοδος ἐν Ἀντιοχείᾳ καταδικάσῃ τοὺς Ὠριγενιστὰς καὶ τὰς δοξασίας αὐτῶν.

Ἄλλ' ὁ Νόννος, ἐπανελθόντος τοῦ ἐν τῷ μεταξὺ χρόνῳ εἰς Κωνσταντινούπολιν μεταβάντος Λεοντίου, μετὰ τοῦ Δομητιανοῦ Ἀγκύρας καὶ τοῦ Θεοδώρου Ἀσκιδᾶ Καισαρείας ἤξιωσε παρὰ τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων Πέτρου νὰ διαγράψῃ ἐκ τῶν διπτύχων τὸ ὄνομα τοῦ Πατριάρχου Ἀντιοχείας. Τοιαύτη ἀξίωσις προῦκάλεσε μεγίστην ταραχὴν μεταξὺ τῶν ὀρθοδόξων· ὁ δὲ Πέτρος, φοβούμενος μὲν ἀφ' ἑνὸς τοὺς μεγάλους καὶ ἰσχυροὺς προστάτας ἔχοντας Ὠριγενιστὰς συναισθανόμενος δ' ἀφ' ἑτέρου τὸ ἀδύνατον τῆς ἐκπληρώσεως τῆς αἰτήσεως αὐτῶν ἀπεφάσισε νὰ ἐκκαλέσῃ τὴν ὑπόθεσιν εἰς τὸν Βασιλέα. Προσκαλέσας

⁹³ Κυρίλλου, Βίος ἁγίου Σάβα § 84.

μυστικῶς τοὺς Ἀρχιμανδρίτας τῆς Μεγάλης Λαύρας καὶ τῆς τοῦ ἁγίου Θεοδοσίου Γελάσιον καὶ Σωφρόνιον, εἶπεν εἰς αὐτοὺς νὰ ἐπιδώσωσι λίβελλον κατὰ τῶν ὠριγενιστῶν, συμπεριλαμβάνοντες ἐν αὐτῷ αἴτησιν περὶ τῆς μὴ διαγραφῆς ἐκ τῶν διπτύχων τοῦ ὀνόματος τοῦ Πατριάρχου Ἀντιοχείας Ἐφραίμ. Τοῦτον τὸν λίβελλον ἀπέστειλε πρὸς τὸν Βασιλέα ὁ Πέτρος, συνοδεύσας αὐτὸν δι' ἐπιστολῆς αὐτοῦ, περιγραφούσης τὰς κακοδοξίας καὶ παρανομίας τῶν ὠριγενιστῶν. Ὁ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Μηνᾶς καὶ ἰδίως ὁ ἀντιπρόσωπος τοῦ νεωστὶ ἐκλεγέντος πάπα Ρώμης Βιγιλίου (555-560) Πελάγιος, ἀντίπαλος ὢν τοῦ Θεοδώρου Ἀσκιδᾶ, ἐνθέρμως ὑπεστήριξαν τὸν κατὰ τῶν νεολαυριτῶν λίβελλον τῶν μοναχῶν τῆς Λαύρας τοῦ ἁγίου Σάβα. Ὁ δὲ Ἰουστινιανός, ἔνεκα τῆς ἀφορμῆς ταύτης, ἐνθυμηθεὶς μάλιστα καὶ ρητὴν παράκλησιν τοῦ ἁγίου Σάβα περὶ καταπολεμήσεως τοῦ ὠριγενισμοῦ, τῷ 543, ἀπηυδύνθη διὰ μακροῦ ἐγγράφου⁹⁴ πρὸς τὸν Πατριάρχην Μηνᾶν, ἀξιῶν ἵνα καταδικασθῇ ἐπισήμως ὁ ὠριγενισμὸς, ὅστις καὶ ἀλλαχοῦ ἐκτὸς τῆς Παλαιστίνης, εἶχε τοὺς πολεμίους αὐτοῦ, παρακαλοῦντας τὸν Βασιλέα νὰ καταδικάσῃ αὐτόν. Τούτου ἔνεκα ὁ Πατριάρχης Μηνᾶς τῷ 543 συνεκάλεσεν ἐνδημοῦσαν Σύνοδον ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐν ἧ ὑπεγράφη τὸ κατὰ τοῦ ὠριγενισμοῦ ἐγγραφοῦν τοῦ Βασιλέως καὶ αἱ ἀποφάσεις αὐτῆς καὶ ὑπ' αὐτῶν ἔτι τῶν ὠριγενιστῶν Δομητιανοῦ καὶ Θεοδώρου Ἀσκιδᾶ. Ὁμοίως ὑπέγραψαν τὴν καταδίκην τοῦ ὠριγενισμοῦ καὶ ἐν Ἱεροσολύμοις πάντες οἱ Ἐπίσκοποι, πλὴν τοῦ Ἀλεξάνδρου Ἐπισκόπου Ἀθήλης, καὶ ἀπεδέχθησαν οἱ μοναχοί, πλὴν τῶν Κορυφαίων Ὠριγενιστῶν, οἵτινες ἀποχωρήσαντες ἐκ τῆς Νέας Λαύρας «ἔμειναν εἰς τὴν πεδιάδα» ἀποσχισθέντες ἀπὸ τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας. Οὕτως ἐφάνη πρὸς στιγμὴν ἐπελθοῦσα ἡ γαλήνη εἰς τὴν Ἐκκλησίαν Ἱεροσολύμων. Τῇ 21 Νοεμβρίου 543 συντελεσθεῖσης τῆς ἀνοικοδομήσεως τῆς «Νέας Ἐκκλησίας» τῆς Θεοτόκου ἐγένοντο τὰ ἐγκαίνια αὐτῆς. Τότε καθωρίσθη καὶ ἡ ἑορτὴ τῶν εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου⁹⁵.

Ἄλλ' ὁ πονηρὸς Θεόδωρος Ἀσκιδᾶς παρεισήγαγεν εἰς τὸ μέσον τὸ ζήτημα «περὶ τῶν τριῶν κεφαλαίων». Γινώσκων ὅτι ὁ Βασιλεὺς πολὺ ἐπεθύμει τὴν ἔνωσιν τῶν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ «ἀκεφάλων» μονοφυσιτῶν, ὑπέδειξεν εἰς αὐτόν, ὅτι οὗτοι πολεμοῦσι τὴν ἐν Χαλκηδόνι Σύνοδον, οὐχὶ δι' ἄλλον τινὰ λόγον, ἀλλὰ διότι ἡ Σύνοδος αὕτη ἀνεγνώρισεν ὡς ὀρθοδόξους τὸν Ἴβαν Ἐπίσκοπον Ἐδέσσης καὶ τὸν Θεοδώρητον Κύρου, ὑπόπτους ἐπὶ τοῖς νεστοριανικοῖς ὄντας φρονήμασιν, ἅτινα ἐπορίσθησαν παρὰ τοῦ διδασκάλου αὐτῶν Θεοδώρου Μοψουεστίας. Ἐάν, ἔλεγεν ὁ Ἀσκιδᾶς, καταδικασθῶσιν ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας οἱ τρεῖς

⁹⁴ F. Diekamp, ἔνδ. ἀν. σ. 90 ἐξ.

⁹⁵ S. Vailhé, La dedicace de Saint Marie la Neuve ἐν Revue Augustinienne 1903, σ. 136 ἐξ. Ἰ. Φωκλίδου, Ἡ Νέα Ἐκκλησία τῆς Θεοτόκου ἐν Ἱερουσαλήμ, «Ν. Σιών» ΙΓ. 1913, σ. 667-679.

οὔτοι αἰρετικοί, θὰ παρασταθῆ πρὸ τῶν ὀμμάτων τῶν Μονοφυσιτῶν ὀρθόδοξος ἡ Δ΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδος. Τὸ ἐπιχείρημα ἐσκόπει κυρίως νὰ ἐλκύσῃ τὸν Βασιλέα εἰς καταδίκην τῶν Ἀντιοχέων διδασκάλων, παλαιῶν πολεμίων τοῦ ὠριγενισμοῦ, καὶ δὴ τοῦ Θεοδώρου Μοψουεστίας, ὃν μοναχοὶ τινες τῆς Παλαιστίνης καὶ αὐτῆς ἔτι τῆς Λαύρας τοῦ ἁγίου Σάβα περὶ πολλοῦ εἶχον, ὡς εἶδομεν. Καί-τοι δὲ πρὸ πολλοῦ εἶχον ἀποθάνει οἱ Ἀντιοχεῖς ἐκεῖνοι διδάσκαλοι, ὁ Ἀσκιδᾶς ἠδύνατο νὰ ὑποδείξῃ εἰς τὸν Βασιλέα ὅτι καὶ ὁ Ὠριγένης πρὸ πολλοῦ μὲν ἀπέθανεν ἀλλὰ κατεδικάσθη ἐκ νέου ὑπὸ τῆς πρό τινος χρόνου ὑπὸ τοῦ Μηνᾶ συγκληθείσης Συνόδου.

Ὁ Ἰουστινιανὸς, πεισθεὶς, τῷ 543 ἐξέδωκε διάταγμα περὶ καταδίκης τῶν «τριῶν κεφαλαίων», τοῦτο δὲ ὑπέγραψαν καὶ οἱ ὀρθόδοξοι Πατριάρχαι Μηνᾶς Κωνσταντινουπόλεως, Ζωΐλος Ἀλεξανδρείας ἴσως δὲ καὶ ὁ Πέτρος Ἱεροσολύμων, προσκληθεὶς εἰς Κωνσταντινούπολιν τῷ 544. Τοῦτο ἐξέλαβον οἱ ἐν Παλαιστίνῃ ὠριγενισταὶ ὡς μεγάλην αὐτῶν ἐπιτυχίαν, ὁ δὲ Ἀσκιδᾶς ἤρξατο ἀπειλῶν διὰ τοῦ ἀποκρισαρίου τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως τὸν Πατριάρχην Πέτρον, ὅτι θὰ καθαιρέσῃ αὐτὸν ἂν δὲν ἱκανοποιήσῃ τοὺς ὠριγενιστὰς μοναχοὺς, οἵτινες μάλιστα ἐζήτουν ἤδη συγχώρησιν παρ' αὐτοῦ, ἐπὶ τοῖς προτέροις πταίσμασιν. Ὁ Πατριάρχης Πέτρος φοβούμενος τοὺς ταραχοποιοὺς τούτους ἀνθρώπους, αὐτὸς ἄλλως τε ἀσθενῆ μὲν τὸν χαρακτῆρα ἔχων μὴ θέλων δὲ καὶ δημοσίᾳ νὰ συγχωρήσῃ αὐτούς, συνεχώρησε κατ' ἰδίαν. Συνεπεῖα τῆς συγχωρήσεως ταύτης οἱ ὠριγενισταὶ ἐπανῆλθον εἰς τὴν Νέαν Λαύραν, συνεχίζοντες τὸν κατὰ τῆς Μεγάλης Λαύρας πόλεμον. Ἡ ἐπιτυχία αὐτῶν ὑπῆρξε μεγάλη· ὁ Πέτρος μετέβη τότε εἰς Κωνσταντινούπολιν⁹⁶, τῇ ἀξιώσει δὲ τοῦ Ἀσκιδᾶ εἰς Ἐπισκοπὰς μὲν τινὰς διωρίσθησαν ὠριγενισταί, εἰς τὴν Μητρόπολιν δὲ Σκυθοπόλεως ὁ ἀπὸ τοῦ 537 ἡγούμενος τῆς Νέας Λαύρας Θεόδωρος καὶ ἐγγράφως ἀγωνιζόμενος ὑπὲρ τοῦ ὠριγενισμοῦ. Δύο ὠριγενισταὶ μοναχοὶ ὁ Πέτρος καὶ Ἰωάννης, διωρίσθησαν σύγκελλοι τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων, ὁ δὲ Ἰωάννης Εὐνοῦχος, τέως ἡγούμενος τῆς Μονῆς τοῦ Μαρτυρίου, κατέλαβε τὴν θέσιν Ἠγουμένου τῆς «Νέας Ἐκκλησίας». Πάντες οὔτοι δημοσίᾳ ἐκήρυττον τὸν ὠριγενισμόν, καταδιώκοντες τοὺς «Σαβαΐτας» ὀρθοδόξους μοναχοὺς, προκαλοῦντες ἐν Ἱερουσαλὴμ καὶ συμπλοκάς μετ' αὐτῶν. Οἱ τῆς Λαύρας τοῦ ἁγίου Σάβα μοναχοὶ ἀπεφάσισαν τότε διὰ τοῦ Ἠγουμένου αὐτῶν Γελασίου νὰ εἰδοποιήσωσι τὸν Βασιλέα. Ἀλλὰ διὰ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Ἀσκιδᾶ ἐπανέκαμψεν οὗτος ἐκ Κωνσταντινουπόλεως εἰς Ἱερουσαλὴμ ἄπρακτος, καὶ καθ' ὁδὸν ἐν Φρυγίᾳ ἀπέθανεν τῷ 546. Τὴν εὐκαιρίαν ταύτην ἐθεώρησαν οἱ ὠρι-

⁹⁶ F. Diekamp, ἔνθ. ἀν. σ. 55.

γενισταί κατάλληλον ἵνα ἐξορμήσωσι πρὸς τὴν Μεγάλην Λαύραν τοῦ ἁγίου Σάβα καὶ διὰ τῆς βίας ἐγκαταστήσωσιν ἐν αὐτῇ, κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 547, ἴδιον Ἠγούμενον, τὸν ὠριγενιστὴν Γεώργιον. Ὁ Πατριάρχης Πέτρος κατέστη ἀπρόσιτος, ἔνεκα τῶν περιστοιχούντων αὐτῶν ὠριγενιστῶν· αὐτὸς δὲ ὁ Ναδὸς τῆς Ἀναστάσεως εἶχε Σταυροφύλακα ὠριγενιστὴν. Ἄλλ' εὐτυχῶς ὁ ἀνάξιος Ἠγούμενος τῆς Μεγάλης Λαύρας Γεώργιος ἐξεδιώχθη ἐξ αὐτῆς, μετὰ ἑπτὰ μῆνας· ἐξελέγη δὲ ἀντ' αὐτοῦ ὁ Σκυδοπολίτης Κασσιανός, Ὁρθόδοξος (547). Αἱ ἀποτυχίαι αὗται τῶν ὠριγενιστῶν ὀφείλονται εἰς τὸν θάνατον τοῦ Νόννου καὶ εἰς τὰς πρὸς ἀλλήλους ἔριδας, διότι ἀπὸ τοῦ 547 διηρέθησαν εἰς Ἰσοχρίστους καὶ Πρωτοκτίστας ἢ Τετραδίτας, τῶν μὲν παραδεχομένων, ὅτι ἐν τῇ ἀποκαταστάσει οἱ ἄνθρωποι γίνονται ἴσοι τῷ Χριστῷ, τῶν δὲ ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη φύσις τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ὑπέρεκειται τῶν ἄλλων κτισμάτων. Τὸν Κασσιανόν, θανόντα τῇ 20 Ἰουλίου τοῦ 548, διεδέχθη ὁ ἐκ Λυκίας καταγόμενος Κόνων «ἀνὴρ μοναχικοῖς κατορθώμασι καὶ ὀρθοδόξοις δόγμασι περιβόητος»⁹⁷, δραστηριώτατα ἐργασθεὶς κατὰ τῶν ὠριγενιστῶν. Οὕτως εἶχεν ἤδη κατορθώσει, πρὸς τοῖς ἄλλοις νὰ συνενωθῇ τῷ 552 μετὰ τῆς μερίδος τῶν ὠριγενιζόντων Πρωτοκτιστῶν, διατελούντων ὑπὸ τὸν Ἰσίδωρον ἡγούμενον τῆς Μονῆς τοῦ Φιρμίνου, ὅστις ἐν τῷ ἐν Σιῶν ναῷ ἔδωκεν ὑπόσχεσιν νὰ μὴ ὑποστηρίξῃ πλέον τὴν περὶ προϋπάργξεως τῶν ψυχῶν δοξασίαν. Ἐὰν δὲ νῦν κατωρθοῦτο νὰ παύσῃ ἡ ἐπὶ τοῦ Βασιλέως ἐπίδρασις τοῦ Ἀσκιδᾶ ἢ ὀρθοδοξία ἡδύνατο νὰ θριαμβεύσῃ.

Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ὁ Κόνων καὶ ὁ λίαν ταχέως ἀποθανὼν Ἰσίδωρος, μεταβάντες εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἤρξαντο δραστηρίως ἐνεργούντες ὑπὲρ τῆς ὀρθοδοξίας. Καὶ εἶνε μὲν ἀληθές, ὅτι κατὰ τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 552 θανόντα τὸν Πατριάρχην Πέτρον κατώρθωσαν οἱ ὠριγενισταί τῆς Νέας Λαύρας ν' ἀντικαταστήσωσι διὰ τοῦ ἀπὸ τοῦ 548 ἡγουμένου αὐτῶν ΜΑΚΑΡΙΟΥ Β' (552. 564-575) ἐκλέξαντες αὐτὸν Πατριάρχην Ἱεροσολύμων, ἀλλὰ συνεπεῖα τῆς ἐκλογῆς ταύτης μεγάλαι συνέβησαν ταραχαί. Ὁ τέως δερμὸς ὠριγενιστῆς καὶ χρηματίσας Ἠγούμενος Ν. Λαύρας Ἐπίσκοπος Σκυδοπόλεως Θεόδωρος κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 552 ἀπηύδυνε πρὸς τὸν Βασιλέα καὶ τοὺς Πατριάρχας σφοδρὸν Λίβελλον κατὰ τοῦ ὠριγενισμοῦ⁹⁸, αἱ δὲ ἐπισυμβᾶσαι ταραχαὶ γνωσθεῖσαι εἰς τὸν Βασιλέα προὐκάλεσαν τὴν ἀγανάκτησιν αὐτοῦ κατὰ τοῦ Ἀσκιδᾶ καὶ τῶν ὠριγενιστῶν. Ὁ Βασιλεὺς διέταξε τὴν καθαίρεσιν καὶ ἔξωσιν τοῦ Μακαρίου, ἀφοῦ ἤδη ὁ Κόνων

⁹⁷ Πρὸς τὸν Ἰωάννου Μόσχου, Λειμωνάριον, Πατρ. Migne 87, 3, 2896.

⁹⁸ Πατρ. Migne 86, 1, 232-236. F. Diekamp ἐνδ' ἄν. Σ. 125-126.

καὶ ὁ Ἰσίδωρος ἐπέδωκεν ἔγγραφον πρὸς τὸν Βασιλέα, καταγγέλοντες τοὺς Ὠριγενιστάς⁹⁹.

Ὁρθόδοξος Πατριάρχης Ἱεροσολύμων ἐξελέγει ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁ ἐκεῖ τότε εὐρισκόμενος Οἰκονόμος τῆς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας ΕΥΣΤΟΧΙΟΣ (552-564), ὅστις ἔσπευσε ἀμέσως εἰς Ἱερουσαλήμ¹⁰⁰ καθ' ἣν ἐποχὴν ὁ Βασιλεὺς συνεκάλει τὴν Ε΄ Οἰκουμενικὴν Σύνοδον. Εἰς αὐτὴν ὁ Εὐστόχιος ἀπέστειλε τοὺς Ἐπισκόπους Στέφανον, Γεώργιον καὶ Δαμιανόν, μετὰ τινων Ἱγουμενῶν, ἐν οἷς ἦτο καὶ ὁ Κόνων. Ἡ ἀγία ἐκείνη Σύνοδος συνελθοῦσα κατὰ Μάϊον καὶ Ἰούνιον τοῦ 553 προέβη εἰς τὴν καταδίκην τοῦ Θεοδώρου Μοψουεστίας καὶ τῶν νεστοριανίζουσῶν γραφῶν τοῦ Ἰβὰ καὶ Θεοδωρήτου, ἵν' ἀπαλλάξη πάσης κατηγορίας τὴν Δ΄ Οἰκουμενικὴν Σύνοδον. Ἐν δὲ τῇ Ε΄ Οἰκουμενικῇ Συνόδῳ δὲν κατεδικάσθη ὀνομαστὶ ὁ Ὠριγένης, οὐδ' ἐγένετο ἐν αὐτῇ λόγος περὶ τοῦ μεγάλου τούτου Διδασκάλου, ὡς ἐνομίσθη, ἔνεκα τῆς παρὰ τοῖς ἀρχαίοις συγγραφεῦσιν ἐπελθούσης συγχύσεως τῶν πρακτικῶν τῆς ἐνδημούσης Συνόδου τοῦ 543 καὶ τῆς Ε΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου τοῦ 553 ἔτους¹⁰¹. Τὰ πρακτικὰ δὲ αὐτῆς λαβῶν ὁ Πατριάρχης Εὐστόχιος ἐκοινοποίησε πρὸς πάντας τοὺς Ἐπισκόπους, ἀθροισθέντας εἰς Σύνοδον τῷ αὐτῷ ἔτει 553. Πάντες ὑπέγραψαν πλὴν τοῦ Ὠριγενιστοῦ Ἀλεξάνδρου Ἐπισκόπου Ἀβήλης, ὅστις καὶ καθηρέθη¹⁰². Τὰ πρακτικὰ τῆς Ε΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, ἀπέκρουσαν καὶ οἱ Νεολαυρίται Ὠριγενισταί, παρὰ τὰς ἐπὶ ὀκτῶ μῆνας προσπαθείας τοῦ Πατριάρχου Εὐστοχίου, ἀγωνισθέντος ἵνα πείσῃ αὐτοῦς. Οἱ Νεολαυρίται ἔμειναν ἀμετάπιστοι, διαταγῇ ὄθεν τοῦ Βασιλέως ὁ διοικητὴς τῆς Παλαιστίνης Ἀναστάσιος τῷ 554 ἐξεδίωξεν αὐτοὺς ἐκ τῆς ἐστίας αὐτῶν¹⁰³. Τῇ 21 Φεβρουαρίου τοῦ 555 ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν Νέαν Λαύραν 120 ὀρθόδοξοι μοναχοί, ἐν οἷς ἦτο καὶ ὁ Κύριλλος Σκυθοπολίτης. Οὕτως ἔληξαν, μετὰ τὰς Μονοφυσιτικὰς, καὶ αἱ Ὠριγενιστικαὶ ἔριδες. Τὰς πληροφορίας δὲ περὶ πάντων τούτων τῶν γεγονότων ὀφείλομεν εἰς τὰς ἀνεκτιμήτους ἀληθῶς «Μοναχικὰς Ἱστορίας» τοῦ Πλουτάρχου τῆς Παλαιστινείου ἐκκλησιαστικῆς φιλολογίας Κυρίλλου Σκυθοπολίτου¹⁰⁴.

⁹⁹ *Εὐάγριος*, Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία IV 38.

¹⁰⁰ *Εὐάγριος*, Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία IV, 37. Πρὸβλ. *F. Diekamp* ἐνθ' ἄν. σ. 30.31 *Abel*, Document epigraphique sur le Patriarche Eustochios ἐν *Revue Biblique* IV, 275.

¹⁰¹ *Fr. Diemamp*, ἐνθ' ἄν. σ. 66-138.

¹⁰² *Hefele*, II, 903.

¹⁰³ *Κυρίλλου*, Βίος ἀγίου Σάβα § 90. *Δοσίθεος*, Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμων Πατριαρχευσάντων σ. 485.

¹⁰⁴ [*Ed. Schwarts*, Kyrillos von Skythopolis, Leipzig 1939].

ΚΥΡΙΛΛΟΣ ΣΚΥΘΟΠΟΛΙΤΗΣ

Τὰς πρώτας περὶ τοῦ σπουδαιοτάτου τούτου ιστοριογράφου εἰδήσεις ἀρῶμεθα ἐκ τῆς βιογραφίας τοῦ ἁγίου Σάβα. Τῇ 6 Αὐγούστου 518 εἶχε συνέλθει, ὡς εἶδομεν, ἐν Ἱερουσαλήμ Σύνοδος πρὸς ἀποδοχὴν τῶν ἀποφάσεων τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει τῇ 21 Ἰουλίου 518 συνελθούσης κατὰ τοῦ Μονοφυσιτισμοῦ τοπικῆς Συνόδου καὶ τῶν διατάξεων τοῦ εὐσεβοῦς Βασιλέως Ἰουστινιανοῦ. Μετὰ τὴν ἀποδοχὴν δὲ ταύτην ὁ ἅγιος Σάβας εἶχεν ἀναλάβει νὰ διακομίσῃ ἀνὰ τὴν Παλαιστίνην τὰς συνοδικὰς ἀποφάσεις καὶ βασιλικὰς διατάξεις. Μεταβάς εἰς Σκυθόπολιν τῆς Γαλιλαίας ἐξενίσθη ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Ἰωάννου, συμβούλου τοῦ Ἐπισκόπου Σκυθοπόλεως. Ἐκτοτε τὴν οἰκίαν τοῦ Σκυθοπολίτου Ἰωάννου ἐδεώρουν οἱ Ἄγιοσαῖται μοναχοὶ ὡς ἴδιον ξενοδοχεῖον, λαμβάνοντες παρὰ τοῦ Ἰωάννου ἐτησίως δωρεὰς διὰ τὴν Μ. Λαύραν καὶ ἰδίᾳ διὰ τὸν ἅγιον Ἐπίσκοπον Ἰωάννην Ἡσυχαστὴν, μονάζοντα ἐν τῇ Λαύρᾳ¹⁰⁵. Ὅτε δὲ τῷ 532 τὸ δεύτερον μετέβη ὁ ἅγιος Σάβας εἰς Σκυθόπολιν πρὸς διακόμισιν νέου τοῦ Ἰουστινιανοῦ διατάγματος καὶ ἐπιδεδώρησιν τῶν καθιδρυμάτων αὐτοῦ, εἶδεν ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Σκυθοπολίτου Ἰωάννου τὸν μικρὸν αὐτοῦ παῖδα Κύριλλον, καὶ εὐλογήσας αὐτὸν εἶπε πρὸς τοὺς γονεῖς αὐτοῦ «οὗτος ἀπὸ γε τοῦ νῦν μαθητῆς ἐμὸς ἐστί· διδασκέσθω τοιγαροῦν τὸ ψαλτήριον ἐπεὶ καὶ χρήζω αὐτοῦ»¹⁰⁶. Ὅστε κατὰ τὰς εἰδήσεις ταύτας ὁ Κύριλλος ἐγεννήθη περὶ τὸ 524, γινώσκομεν δὲ περαιτέρω ὅτι ἐν νεαρᾷ ἡλικίᾳ εἰσήχθη εἰς τι παρὰ τὴν Σκυθόπολιν Μοναστήριον, ταχθεὶς ὑπὸ τὴν καθηγεσίαν τοῦ Ἡγουμένου Γεωργίου, ὑφ' οὗ καὶ ἐκάρη μοναχός. Πιθανῶς δ' ἐν τῷ Μοναστηρίῳ τούτῳ ἔτυχε τῆς πρώτης παιδείας, ἣν ἀνέπτυξε διὰ τῆς ἰδίας φιλοπονίας καὶ ἐπιμελείας¹⁰⁷, μὴ φοιτήσας εἰς Σχολήν, ὡς αὐτὸς ὠμολόγει, λέγων, ὅτι ἐχρήτο «ἀτέχνῳ τινὶ καὶ τῆς ἔξωθεν παιδείας ἀπείρῳ... λέξει... ὡς ἰδιώτης καὶ μηδ' ὅλως ἀχθεὶς διὰ παιδείας τῆς ἔξωθεν καὶ ὡς ἄπειρος τῶν θείων λόγων καὶ βραδύγλωστος»¹⁰⁸. Ἡ ἔλλειψις παιδείας καὶ ῥητορικῆς μορφώσεως τοῦ Κυρίλλου ὑπῆρξεν, ὡς παρατηρήθη ἤδη, ἐν τῶν σπουδαιότερων αὐτοῦ προσόντων ὡς ιστοριογράφου¹⁰⁹. Καθωδηγήθη δὲ εἰς τὴν μοναχικὴν ιστοριογραφίαν ὁ Κύριλλος, διότι ἀπομακρυνθεὶς

¹⁰⁵ Κυρίλλου, Βίος Ἰωάννου Ἡσυχαστοῦ § 20 – Βίος ἁγίου Σάβα § 75.

¹⁰⁶ Κυρίλλου, Βίος ἁγίου Σάβα § 75.

¹⁰⁷ Ἐσφαλμένως ὁ H. Usener, Der Heilige Theodosios, Schriften des Theodoros und Kyrillos, σ. XII ἐκλαβὼν τὰς ἐνδείξεις ταύτας ὑπέλαβεν ὅτι ὁ Κύριλλος εἶχε γεννηθῆ πρὸ τοῦ 518, ἐνῶ κατὰ τὴν δευτέραν τοῦ ἁγίου Σάβα μετάβασιν εἰς Σκυθόπολιν ὁ Κύριλλος ἦτο «παῖς». Βίος ἁγίου Σάβα § 75.

¹⁰⁸ Κυρίλλου, Βίος ἁγίου Εὐθυμίου, Πρόλογος.

¹⁰⁹ Κ. Κρουμβάχερ, Βυζαντινὴ Λογοτεχνία, μετάφρ. Σωτηριάδου Α, 372.

τῆς πατρίδος αὐτοῦ περιῆλθε τὰ σπουδαιότερα μοναχικὰ κέντρα τῆς Παλαιστίνης καὶ ἐγνωρίσθη μετὰ τῶν σπουδαιότερων μοναχῶν τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ.

Κατὰ Νοέμβριον τοῦ 543 ἔμελλε ὡς γνωρίζομεν νὰ ἐγκαινιασθῇ ὁ ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἰδρυθεὶς, παρὰ τὸν τόπον τοῦ ἀρχαίου ναοῦ τοῦ Σολομῶντος, ναὸς τῆς Θεοτόκου, ὁ ἐπιλεγόμενος «*Νέα Ἐκκλησία*». Ὁ Κύριλλος, οὗτινος φαίνεται εἶχεν ἀποθάνει τότε ὁ πατήρ, ἀποφασίσας νὰ μεταβῇ πρὸς ἐπίσκεψιν τῶν Μοναστηρίων τῆς Παλαιστίνης καὶ νὰ παρευρεθῇ εἰς τὴν πανήγυριν τῶν ἐγκαινίων τῆς «*Νέας Ἐκκλησίας*», ἐζήτησε τὴν συγκατάθεσιν τῆς μητρὸς αὐτοῦ, πρὸς τῇ εὐλογία καὶ ἀδείᾳ τοῦ Ἡγουμένου Γεωργίου. Ἡ μήτηρ συνεβούλευσεν αὐτῷ ἵνα μηδὲν πράξῃ χωρὶς γνώμης τοῦ ἀγίου Ἰωάννου Ἡσυχαστοῦ. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐν ὄξυτάτῳ σημείῳ ἠύρισκοντο τὰ ζητήματα, ἅτινα προῦκάλεσαν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ Ἱεροσολύμων οἱ Νεολαυριταὶ Ὀριγενισταί, ὅθεν φοβουμένη ἡ μήτηρ τοῦ Κυρίλλου μὴ παρασυρθῇ ὑπ' αὐτῶν ἔδωκε τὴν ἐντολὴν ταύτην καὶ συμβουλήν περὶ τοῦ προμάχου τῆς ὀρθοδοξίας ἀγίου Ἰωάννου Ἡσυχαστοῦ¹¹⁰. Ὅντως δὲ ὁ Κύριλλος, μετὰ τὰ ἐγκαίνια τῆς «*Νέας Ἐκκλησίας*», γενόμενα τῇ 21 Νοεμβρίου, μετέβη εἰς τὴν Λαύραν τοῦ ἀγίου Σάβα –πρὸ δεκαετίας περὶπου τελευτήσαντος– καὶ ζητήσας τὰς συμβουλὰς τοῦ Ἰωάννου Ἡσυχαστοῦ προὔτραπη ὑπ' αὐτοῦ νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν Μονὴν τοῦ ἀγίου Εὐθυμίου. Ἄλλ' ἀντὶ ταύτης προὔτιμησε τὴν Μονὴν τοῦ Καλαμῶνος, παρὰ τὸν Ἰορδάνην, ἰδρυθεῖσαν μεταξὺ τῶν ἐτῶν 452 καὶ 470. Ἐκεῖ ἠσθένησε σοβαρῶς καὶ ὑπὸ μεγάλης ἀδυμίας κατελήφθη, ἀφ' ἧς ἀπήλλαξεν αὐτὸν ὁ ἅγιος Ἰωάννης Ἡσυχαστής, ἐπιφανεὶς καθ' ὕπνους καὶ εἰπὼν αὐτῷ «*Παρακούσας μου τῆς ἐντολῆς ἰκανῶς ἐπαιδεύθης, ἀλλὰ νῦν ἀναστὰς εἴσελθε εἰς τὴν Ἱερὴν καὶ εὐρίσκεις Γερόντιόν τινα μοναχὸν εἰς τὸ ξενοδοχεῖον τῆς Μονῆς τοῦ ἀββᾶ Εὐθυμίου, ἀκολουθήσον αὐτῷ εἰς τὴν Μονὴν καὶ σώζοι*»¹¹¹.

Τοῦτο καὶ ἔπραξεν ὁ Κύριλλος, κατὰ μῆνα Ἰούλιον τοῦ 544 εἰσαχθεὶς εἰς τὴν Μονὴν τοῦ ἀγίου Εὐθυμίου. Ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ μεγάλου τούτου ἀγίου εἶχον ἤδη παρέλθει 71 ἔτη, ἀλλ' αἱ περὶ αὐτοῦ ἀναμνήσεις καὶ παραδόσεις ἐπλήρουν ἔτι τὸ ἱερὸν χῶρον τῆς Μονῆς αὐτοῦ, φερόμεναι εἰς τὰ στόματα πάντων. Ἡγούμενος τότε τῆς Μονῆς μετὰ τὸν Θωμᾶν († 542), διάδοχον τοῦ Στεφάνου († 534), ἦτο ὁ Λεόντιος († 557), διέμενον δ' ἐν αὐτῇ ἔτι ζῶντές τινες τῶν προσωπικῶς γνωρισάντων τὸν μέγαν ἅγιον, οἵτινες ἀφηγοῦντο τὰ κατ' αὐτὸν ἐν ταῖς συνάξεσι τῶν μοναχῶν. Ἀλλὰ καὶ ἐκτὸς τῆς Μονῆς ἐν κελλίοις ἢ ἐν ἄλλαις Μοναῖς καὶ Λαύραις ὑπῆρχον πολλοί, ἐν νεαρᾷ ἡλικίᾳ γνωρίσαντες τὸν μέγαν

¹¹⁰ Κυρίλλου, Βίος ἀγίου Εὐθυμίου § 74. Βίος ἀγίου Ἰωάννου Ἡσυχαστοῦ § 20.

¹¹¹ Κυρίλλου, Βίος Ἰωάννου Ἡσυχαστοῦ § 20.

Εὐθύμιον καὶ συζήσαντες μετ' αὐτοῦ. Ἐὰν ἀφηγήματα αὐτῶν ἤρξαντο προκαλοῦντα τὴν μεγάλην τοῦ Κυρίλλου Σκυθοπολίτου προσοχὴν καὶ διεγείροντα ἐν αὐτῷ σφοδρὰν ἐπιθυμίαν καταγραφῆς. Ταύτης ἤρξατο ἄνευ τινὸς συστήματος, κατ' ἀρχὰς συλλέγων διάφορα σημειώματα καὶ εἰδήσεις παρὰ παντὸς γνωρίσαντος τὰ πρόσωπα καὶ τὰ πράγματα, τὰ συνδεόμενα πρὸς τὴν ἱστορίαν τοῦ ἁγίου Εὐθυμίου. Ἐν τῷ βίῳ αὐτοῦ, ὃν ὕστερον συνέταξεν, παρέβαλλεν ἑαυτὸν ὁ Κύριλλος πρὸς μέλισσαν φιλόπονον, παρὰ τῶν ἀφηγουμένων τὸ κατὰ τὸν ἅγιον Εὐθύμιον συλλέγων τὸ μέλι τῆς ἀφηγήσεως, ἐπιλέγων «ὅσα παρ' ἐκάστου τούτων μαθεῖν καὶ ἀναλέξασθαι ἴσχυσα... ἀναμειγμένα ἐν διαφόροις χάρταις ἀνεγραψάμην ἀτάκτους τισὶ καὶ συγκεχυμένοις διηγήμασιν... σπουδῇ δὲ καὶ προσοχῇ χρησάμενος τὰ παραδραμόντα τῷ χρόνῳ παρὰ ἀληθευόντων ἁγίων καὶ τῆς ἐρήμου ταύτης ἀρχαιοτάτων ἀνελεξάμην, ὧδέ τε κάκεισε περιθέων καὶ περιαδροίζων αὐτὰ καὶ συλλέγων»¹¹². Ὅστε λίαν ἐνωρὶς ἤρξατο ἤδη ὑπὸ τοῦ ἐξεγερόντος μεγάλου ἐνδιαφέροντος κινούμενος, μεταβαίνων ἀπὸ τόπου εἰς τόπον καὶ παρ' αὐτοπτῶν καὶ αὐτηκῶν συλλέγων εἰδήσεις. Ἐν αὐτῇ τῇ Μονῇ τοῦ ἁγίου Εὐθυμίου, πλὴν ἄλλων, παρέσχον εἰς αὐτὸν εἰδήσεις ὁ ἐκ Κιλικίας Πρεσβύτερος Θαλαλαῖος¹¹³, Παῦλος ὁ Ἀρμένιος καὶ ὁ ἐκ Σαρακηνῶν χριστιανὸς γενόμενος ὁ υἱὸς τοῦ Ἀσπεβέτου Τερέβων¹¹⁴, παρ' ὧν ὁ Κύριλλος πολλὰς συνέλεξεν εἰδήσεις πρὸς συγγραφὴν τοῦ βίου τοῦ ἁγίου Εὐθυμίου.

Ὡς ἦτο δὲ ἀκόλουθον μέγα ἔδαφος ἱστορικῶν ἀναζητήσεων δι' αὐτὸν ὑπῆρξε καὶ ὁ βίος τοῦ ἁγίου Σάβα, ἐν τῇ Λαύρα τοῦ ὁποίου ἐμόναζεν, ὡς εἶδομεν, ὁ ἅγιος Ἰωάννης Ἡσυχαστής, μεθ' οὗ στενωῶς συνεδέετο ὁ Κύριλλος, συνεχῶς μεταβαίνων εἰς τὸ ἡσυχαστήριον αὐτοῦ, ἐν ᾧ ἐπὶ 47 ἔτη διέμενεν ὁ Ἰωάννης. Ἔνεκα τῶν ἰδιαιτέρων σχέσεων πρὸς αὐτὸν ἠδυνήθη ὁ Κύριλλος νὰ καταμάδη λεπτομερῶς τὸν βίον αὐτοῦ «τῆς ἁγίας αὐτοῦ διηγουμένης γλώσσης»¹¹⁵, καὶ νὰ καταγράψῃ αὐτόν. Ἄλλ' ἐπὶ πλεόν ὁ Ἰωάννης Ἡσυχαστής, μεταβάς εἰς Παλαιστίνην, εἴκοσι σχεδὸν ἔτη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἁγίου Εὐθυμίου, καὶ ἀπὸ τοῦ 492 μείνας διαρκῶς ἐν τῇ Λαύρα τοῦ ἁγίου Σάβα καὶ συναγωνισθεὶς μετ' αὐτοῦ ἐπὶ 40 ἔτη ὀλόκληρα, ἐγίνωσκε κάλλιστα τὸν βίον τῶν δύο μεγάλων μοναχῶν τοῦ τε ἁγίου Εὐθυμίου καὶ τοῦ ἁγίου Σάβα. Πάντως πολλὰς λεπτομερείας τοῦ βίου τοῦ ἁγίου Εὐθυμίου ἔμαθε παρ' αὐτοῦ τοῦ ἁγίου Σάβα. Τούτου ἔνεκα διὰ τὸν Κύριλλον Σκυθοπολίτην ὁ Ἰωάννης Ἡσυχαστής ὑπῆρξεν ἀνεκτίμητος πηγὴ ἱστορικὴ, πρὸς γνῶσιν τῶν κατὰ τοὺς δύο κορυφαίους τῶν Παλαιστιναίων μο-

¹¹² Κυρίλλου, Βίος ἁγίου Εὐθυμίου § 75 καὶ Πρόλογος.

¹¹³ Ἡ μνήμη αὐτοῦ τῇ 27 Φεβρουαρίου.

¹¹⁴ Κυρίλλου, Βίος ἁγίου Εὐθυμίου § 17-19.25.35.42.50.52.

¹¹⁵ Κυρίλλου, Βίος ἁγίου Ἰωάννου Ἡσυχαστοῦ § 28.

ναχῶν. Σαφῶς δ' ἐν τοῖς Βιογραφικοῖς αὐτοῦ ἀφηγήμασιν ὑπέδειξεν ὁ Κύριλλος τοῦτο. Ἄλλ' ἐκτὸς τοῦ ἁγίου Ἰωάννου καὶ ἄλλοι ἁγιοσαβίται μοναχοί, ὡς οἱ δύο μαθηταὶ αὐτοῦ Θεόδωρος καὶ Ἰωάννης, διηγήθησαν αὐτῷ πολλὰ ἐπεισόδια τοῦ βίου τοῦ ἁγίου Σάβα καὶ αὐτοῦ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου Ἐσυχαστοῦ¹¹⁶, οὕτως ὥστε ἠδυνήθη ὁ Κύριλλος νὰ ἐξακριβώσῃ λεπτομερῶς καὶ αὐτὰς τὰς χρονολογίας τῶν ἂς συνέγραψε βιογραφιῶν, ἀνακεφαλαιώσας αὐτὰς ἐν τέλει ἐκάστης αὐτῶν.

Ἐξαιρέτως ὅμως πολύτιμος ὑπῆρξεν αὐτῷ ὁ ἅγιος Κυριακός. Καθ' ὃν χρόνον διέμενεν οὗτος ἐν τῷ σπηλαίῳ τοῦ ἁγίου Χαρίτωνος ἐν τῇ ἐν Σουκῆ Παλαιᾷ Λαύρᾳ μετέβη πρὸς αὐτὸν ὁ Κύριλλος Σκυθοπολίτης, ἀποσταλεὶς παρὰ τοῦ Ἰωάννου Ἐσυχαστοῦ, μετὰ γραμμάτων, δηλωτικῶν τῶν ἔνεκα τοῦ ὠριγενισμοῦ ταραχῶν ἐν Ἱεροσολύμοις. Ὁ ἅγιος Κυριακὸς ἔλαβε τότε ἀφορμὴν νὰ διηγηθῆ εἰς τὸν Κύριλλον τὴν προηγουμένην ἱστορίαν καὶ τὴν διδασκαλίαν τῶν ὠριγενιστῶν, περιχαρῆς γενόμενος διότι ἔμαθεν ὅτι ὁ Κύριλλος ἦτο «συγκοινοβιάτης» αὐτοῦ, ὡς μοναχὸς τῆς Μονῆς τοῦ ἁγίου Εὐθυμίου, ἐν ἧ καὶ ὁ ἅγιος Κυριακὸς εἶχε μονάσει πρότερον. Ἐκτοτε συνεδέθη στενῶς μετὰ τοῦ Κυρίλλου, «Καὶ λοιπὸν ἀρχὴν ἐποιήσατο διηγῆσθαι μοι πολλὰ περὶ αὐτῶν τῶν ἐν ἁγίοις Εὐθυμίου καὶ Σάβα... καὶ τῶν ἄλλων τῆς ἐρήμου ταύτης πατέρων»¹¹⁷ λέγει ὁ Κύριλλος, προσθέτων ἐν βίῳ τοῦ ἁγίου Εὐθυμίου ὅτι ὁ ἅγιος Κυριακός, ἐπὶ μακρὸν συζήσας μετὰ τῶν διαδόχων τοῦ ἁγίου Εὐθυμίου ἐγίνωσκεν ἀκριβέστατα τὸν βίον καὶ τοὺς ἀγῶνας αὐτοῦ. Τὸ πλεῖστον δὲ μέρος τῆς ὑπὸ τοῦ Κυρίλλου συγγραφείσης βιογραφίας τοῦ ἁγίου Εὐθυμίου διηγήθη ὁ ἅγιος Κυριακός¹¹⁸. Ἀλλὰ καὶ περὶ τούτου τοῦ Κυριακοῦ πολλὰ διηγήθη τῷ Κυρίλλῳ ὁ Ἰωάννης Ἐσυχαστής. Πάντως δὲ παρ' αὐτοῦ κατέμαθε τὸν βίον καὶ τὴν πολιτείαν ἄλλων μεγάλων πατέρων τῆς ἐρήμου, οἷον τοῦ ἁγίου Γερασίμου, τοῦ ἁγίου Ἀβραμίου Κρατίας († περὶ τὸ 565), τοῦ ἁγίου Θεοδοσίου Κοινοβιάρχου, τοῦ ἁγίου Θεογνίου Ἐπισκόπου Βιτυλίου, ἐν τῇ βιογραφίᾳ τοῦ ὁποίου εἶχεν ὑπ' ὄψει καὶ τὸ εἰς αὐτὸν ἐγκώμιον τοῦ Παύλου Ἑλλαδικοῦ, Ἐπισκόπου Πέτρας, ὅπερ ἀπηγγέλη μὲν τῷ 530, πιθανῶς, ἀλλ' ἐδημοσιεύθη τῷ 547.

Ἐπὶ ἔνδεκα περίπου ἔτη, κατὰ τὸν ἀνωτέρω ἀναγραφέντα τρόπον, συλλέξας τὸ ἱστορικὸν καὶ βιογραφικὸν αὐτοῦ ὕλικὸν ὁ Κύριλλος τῇ 21 Φεβρουαρίου 555, προτρεπόμενος ὑπὸ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου Ἐσυχαστοῦ¹¹⁹, εἰσήχθη εἰς τὴν «*Νέαν Λαύραν*» σὺν ἄλλοις μοναχοῖς μετὰ τὴν ἐξ αὐτῆς φυγὴν τῶν ὠριγενιστῶν. Ἐκεῖ

¹¹⁶ Κυρίλλου, Βίος Ἰωάννου Ἐσυχαστοῦ, § 18,23,25.

¹¹⁷ Κυρίλλου, Βίος ἁγίου Κυριακοῦ § 15.16.

¹¹⁸ Κυρίλλου, Βίος ἁγίου Εὐθυμίου § 30.

¹¹⁹ Κυρίλλου, Βίος ἁγίου Εὐθυμίου § 83.

δὲ ἀπεφάσισε νὰ καταστρώσῃ συστηματικῶς εἰς ἓν ὄλον τὰς ἀπείρους εἰδήσεις, ἃς εἶχε συλλέξει, συλλαβὼν τὸ μέγα σχέδιον νὰ συντάξῃ σειρὰν «*Μοναχικῶν ἱστοριῶν*»¹²⁰. Ὅτι τοιαύτην ἐσκόπει νὰ προσδώσῃ εἰς τὸ ἱστορικὸν αὐτοῦ ἔργον ἐπιγραφὴν καταφαίνεται ἔκ τινων χειρογράφων, ἐν οἷς εἴτε κοινὴ φέρεται ἐπιγραφὴ τοιαύτη, εἴτε ἡ βιογραφία τοῦ ἁγίου Σάβα ἐπιγράφεται «*Μοναχικὴ ἱστορία δευτέρα*». Ὡς πρώτην Μοναχικὴν ἱστορίαν, πάντως ἔταξε τὴν τοῦ ἁγίου Εὐθυμίου φαίνεται δὲ ὅτι αἱ δύο αὗται βιογραφίαι, ὡς ἐκτενέστεραι, ἔμελλον ν' ἀποτελέσωσιν ἴδιον κύκλον τῶν μοναχικῶν ἱστοριῶν, περιστρεφόμενον περὶ τοὺς δύο μεγάλους κορυφαίους τῶν Παλαιστειναιῶν μοναχῶν καὶ ἐξιστοροῦντα ἰδίως τὴν ἐκ τοῦ Μονοφυσιτισμοῦ κίνησιν ἐν Παλαιστίνῃ, μετὰ τὴν Δ΄ Οἰκουμένην Σύνοδον, καὶ τὴν ἔναρξιν τοῦ ὠριγενισμοῦ, ἐν τῷ δευτέρῳ αὐτοῦ σταδίῳ. Οὐδαμόθεν δὲ δείκνυται ὡς πιθανὴ ἢ γνώμη τινῶν, καθ' ἣν μέρος τοῦ ἱστορικοῦ τούτου κύκλου ἀπετέλει καὶ ἡ βιογραφία τοῦ ἁγίου Θεοδοσίου¹²¹. Ἔτερον κύκλον τῶν μοναχικῶν ἱστοριῶν ἔμελλον ν' ἀποτελέσωσιν αἱ τῶν λοιπῶν Μοναχῶν βιογραφίαι, πρώτης τεθείσης τῆς τοῦ ἁγίου Ἰωάννου Ἡσυχαστοῦ, ἥτις, τούτου ἔνεκα, φέρει ἐν τισὶ χειρογράφοις τὰς ἐξῆς ἐν ἀρχῇ λέξεις «*πρῶτον προτίθημι τῷ λόγῳ τὸν ἀβθᾶν Ἰωάννην τὸν τῆς Λαύρας τοῦ μακαρίου Σάβα ἡσυχαστὴν, ὡς καὶ τῷ χρόνῳ καὶ τῇ τοῦ βίου λαμπρότητι τῶν ἄλλων ἀπάντων προτερεύοντα*»¹²². Ἡ ἀρχὴ ὅμως αὐτῆς ἐλλεῖπει ἐν ἄλλοις χειρογράφοις, ἐν οἷς ἡ βιογραφία ἄρχεται ἀπὸ τῶν λέξεων, «*Οὗτος ὁ πεφωτισμένος πατὴρ ἡμῶν Ἰωάννης*»¹²³. Αὐτὸς δὲ ὁ Κύριλλος Σκυθοπολίτης διηγεῖται ὅτι ἀδολεσχῶν περὶ τὴν σύνταξιν τῶν βιογραφιῶν ἐπὶ δύο ἔτη καὶ μὴ δυνάμενος ἀρχὴν ποιῆσαι εἶδε καθ' ὕπνου τοὺς ἁγίους Εὐθύμιον καὶ Σάβαν, ὧν ὁ μὲν δεύτερος εἶπε τῷ ἁγίῳ Εὐθυμίῳ ὅτι ὁ Κύριλλός σου τοὺς χάρτας ἐπὶ χεῖρας ἔχει καὶ ἀπορεῖ ἀρχὴν ποιήσασθαι, ὁ δ' Εὐθύμιος ἐκβαλὼν ἀλάβαστρον ἀργυροῦν, ἔχον μέλι, ἔβαψε τὴν χεῖρα καὶ ἐπέθηκε τῷ στόματι αὐτοῦ. Ὁ Κύριλλος διὑπνισθεὶς ἤρξατο συγγράφων «*πρῶτον μὲν τὸν βίον τοῦ ὁσίου Εὐθυμίου, ἔπειτα τοῦ οὐρανοπολίτου Σάβα καὶ τοῦ θεσπεσίου Ἰωάννου τοῦ ἐπισκόπου καὶ ἡσυχαστοῦ καὶ τοῦ ἀοιδίμου Κυριακοῦ καὶ ἐτέρων ὁσίων καὶ ὀρθοδόξων πατέρων ἐναρέτους βίους*»¹²⁴. Φαίνεται δὲ ὅτι ὁ Κύριλλος εἶχεν εὐρύτατον σχέδιον συντάξεως βιογραφιῶν πάντων τῶν πρὸ αὐτοῦ καὶ συγχρόνων διαπρεπῶν μοναχῶν, οὗτινος τὴν συντέλεσιν μόνον ὁ θάνατος

¹²⁰ *Usener* ἐνθ' ἄν. σ. XVIII. *Krumbacher*, Studien zu den legenden des hl. Theodosios σ. 229. 232.

¹²¹ *Ἀρχιμ. Θεοδοσίου*, ὁ Παλαιστίνος Μοναχισμὸς κατὰ τὸν δ' μέχρι τοῦ στ' αἰῶνος, σ. XX. Acta Sanctorum, Januarii 1, 681.

¹²² *Κλέοπα*, Βίοι Παλαιστεινῶν ἁγίων σ. 14.

¹²³ Acta Sanctorum, Mai III, 14.

¹²⁴ Αὐτόθι σ. 13. Πρβλ. Βίον ἁγίου Εὐθυμίου § 84.

αὐτοῦ ἀνέκοψε¹²⁵. Τοῦ συνόλου τούτου τοῦ σχεδίου λείπει γενική εἰσαγωγή¹²⁶, δὲν εἶνε δὲ ὀρθὴ ἡ γνώμη ὅτι ταύτην ἀναπληροῖ ἡ ἐν ἀρχῇ τοῦ βίου τοῦ ἁγίου Εὐθυμίου ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Ἡγούμενον Γεώργιον, ἀποχωριζομένη ἄλλως τε ἐν τοῖς χειρογράφοις, ὑπὸ τῶν ἀντιγραφῶν, ὡς τι ἰδιαίτερον καὶ ἀνεξάρτητον ἀπὸ τοῦ βίου τοῦ ἁγίου Εὐθυμίου¹²⁷. Ἀλλὰ καὶ συνδεδεμένη οὔσα πρὸς τὸν βίον ἔχει σχέσιν μόνον πρὸς αὐτόν, ὡς τοῦτο δείκνυται ἔκ τινων χειρογράφων, ἐν οἷς φέρει τὴν ἐξῆς ἐπιγραφὴν «*πρόλογος τοῦ βίου τοῦ ἁγίου πατρὸς ἡμῶν Εὐθυμίου, τῷ τιμιωτάτῳ καὶ ἀληθῶς ἐναρέτῳ πνευματικῷ ἀββᾷ Γεωργίῳ, πρεσβυτέρῳ καὶ Ἡγουμένῳ, θαυμάσιως ἡσυχάζοντι ἐν τῷ κατὰ Σκυθόπολιν τόπῳ καλουμένῳ Βεέλλα, Κύριλλος χαίρειν*». Ἔπεται τῶν λόγων τούτων ἡ γνωστὴ πρὸς τὸν Γεώργιον ἐπιστολή, δι' ἧς συνώδευσε τὴν πρὸς αὐτὸν ἀποσταλεῖσαν βιογραφίαν τοῦ ἁγίου Εὐθυμίου¹²⁸, ἐπειδὴ ὁ Γεώργιος παρεκάλεσεν αὐτὸν νὰ συντάξῃ τοιαύτην βιογραφίαν. Καὶ ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων Εὐστόχιος, ὑπεχρέωσε τὸν Κύριλλον νὰ ἐπιληφθῇ τοῦ ἔργου τούτου καὶ νὰ τελειώσῃ αὐτό. Πιθανῶς δὲ καὶ πρὸς τὸν Εὐστόχιον ἀπηύθυνεν ὁ Κύριλλος παρομοίαν ἐπιστολὴν μετὰ τοῦ βίου τοῦ ἁγίου Εὐθυμίου.

Τὴν ἐνότητα τῶν Μοναχικῶν ἱστοριῶν αὐτοῦ ὁ Κύριλλος ὑπέδειξεν ἄριστα, ἐπιμελῶς ἀποφυγὼν τὰς ἐπαναλήψεις περὶ τῶν αὐτῶν προσώπων καὶ τῶν πραγμάτων, περὶ ὧν ἐποιήσατο λόγον ἐν τοῖς διαφόροις βίοις, ἐν οἷς ἠναγκάζετο νὰ ποιῆται μὲν μνεῖαν τῶν αὐτῶν προσώπων καὶ πραγμάτων, ἀλλ' ἐφρόντιζε συγχρόνως νὰ παραπέμπῃ ἐκάστοτε εἰς τὸν βίον, ἐν ᾧ πληρέστερον ἢ ἀφηγήθη ἢ ἔμελλε ν' ἀφηγηθῇ τὰ κατὰ τὸ πρόσωπον ἢ τὸ γεγονός περὶ οὗ ὁ λόγος γίνεται. Στερούμενος ρητορικῆς μορφώσεως ἀπέφυγε τὰς ὑπερβολικὰς παρεκβάσεις καὶ τὴν περιττολογίαν, μετὰ θαυμαστῆς ἱστορικῆς ἀκριβολογίας καὶ παραστατικότητος ἐκδέσας τὴν σειρὰν τῶν γεγονότων. Ἐν προοιμίῳ τοῦ ἁγίου Σάβα παρακαλεῖ τοὺς ἀναγνώστας νὰ πιστεύσωσιν εἰς τὴν ἀκρίβειαν τῶν ἀφηγουμένων «*δυσωπῶ τοῖνυν τοὺς ἐντευξομένους μηδενὶ ἀπιστεῖν τῶν τε ἤδη προλεχθέντων καὶ τῶν νυνὶ ῥηθησομένων· διὰ γὰρ τοῦτο καὶ χρόνων ἀκριβείας καὶ τόπων καὶ προσώπων καὶ ὀνομάτων ἐμνημόνευσα πρὸς τὸ ἐγγύθεν ἔχειν τε καὶ ποιεῖσθαι τὴν τῆς ἀληθείας περὶ τούτων ἐξέτασιν*». Τ' αὐτὰ περίπου ἐπαναλαμβάνει καὶ ἐν τῇ ἐπιστολῇ πρὸς τὸν Ἡγούμενον Γεώργιον.

Τῷ 557 εἶχεν ἤδη συγγράψῃ ὁ Κύριλλος τὸν βίον τοῦ ἁγίου Εὐθυμίου καὶ τοῦ ἁγίου Σάβα ἐν τῇ Νέᾳ Λαύρᾳ. Τῷ δ' αὐτῷ ἔτει μετοικήσας εἰς τὴν Μεγάλην

¹²⁵ H. Usener ἐνδ' ἀν. σ. XVIII. K. Krumbacher, Βυζαντινὴ Λογοτεχνία Α', 372.

¹²⁶ H. Usener Αὐτόθι.

¹²⁷ K. Krumbacher, Studien zu den legenden des hl. Theodosius σ. 229.

¹²⁸ S. Vailhé, St. Euthyme le grand ἐν Revue se l' Orient Chrétien II, 3 σ. 300.

Λαύραν συνέγραψε καὶ τὸν βίον τοῦ ἁγίου Ἰωάννου Ἑσυχαστοῦ καὶ συνεπλήρωσεν ἐπὶ μίαν τριετίαν, πιδανῶς, τοὺς λοιποὺς βίους. Ἄγνωστον παρέμεινε τὸ ἔτος τοῦ θανάτου αὐτοῦ. Ἐκ τῶν ὑπ' αὐτοῦ συγγραφέντων βίων ἐσώθησαν οἱ ἑξῆς α) Βίος τοῦ ἁγίου Εὐθυμίου, β) Βίος τοῦ ἁγίου Σάβα, γ) Βίος τοῦ ἁγίου Ἰωάννου Ἑσυχαστοῦ, δ) Βίος τοῦ ἁγίου Θεοδοσίου, ε) Βίος τοῦ ἁγίου Κυριακοῦ, στ) Βίος τοῦ ἁγίου Θεογνίου Ἐπισκόπου Βιτυλίου, ζ) Βίος τοῦ ἁγίου Ἀβραμίου, η) Βίος τοῦ ἁγίου Γερασίου.

Κατὰ τὴν κοινὴν ὁμολογίαν τῶν ἱστορικῶν καὶ κριτικῶν αἱ ὑπὸ τοῦ Κυρίλλου Σκυθοπολίτου συνταχθεῖσαι Βιογραφίαι τῶν Παλαιστινῶν μοναχῶν ἔχουσι μεγίστην ἀξίαν, ὡς ἱστορικὸν μνημεῖον ἐκτάκτου σπουδαιότητος, οὐ μόνον διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς καθόλου Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους, οὔτινος πολλὰ γεγονότα κατὰ τὸν ε' καὶ στ' αἰῶνα θὰ ἦσαν ἐντελῶς ἄγνωστα, ἄνευ τοῦ ἱστορικοῦ ἔργου τοῦ Κυρίλλου. Τὸ ἀξιόπιστον τῆς ἀφηγήσεως, ἡ ἀσυνήθης φροντίς περὶ τὴν ἐξακριβῶσιν τῶν χρονολογιῶν, ἡ ἱστορικὴ νηφαλιότης, ἡ ἀμερόληπτος κρίσις καὶ ἡ ὀρθὴ ἀντίληψις προσώπων ἢ πραγμάτων, ἡ ἀνεπιτήδευτος ἀφέλεια καὶ εἰλικρίνεια ἀληθοῦς ἱστορικοῦ¹²⁹ χαρακτηρίζουσι τὰς μοναχικὰς ἱστορίας τοῦ Κυρίλλου Σκυθοπολίτου, ἀναφερομένας εἰς τὴν χρυσοῦν ἐποχὴν τοῦ μοναχικοῦ βίου ἐν Παλαιστίνῃ καὶ λαμπρῶς αὐτὴν ἐξεικονισάσας.

Ἐν ἔτος μετὰ τὴν εἴσοδον αὐτοῦ εἰς τὴν Νέαν Λαύραν τῇ 29 Σεπτεμβρίου 556 ἐν ἡλικίᾳ 109 ἐτῶν ἀπέθανεν ὁ ὑπ' αὐτοῦ βιογραφηθεὶς ἅγιος Κυριακός, τελεσφόρως πολεμήσας τοὺς Ὀριγενιστὰς ἰδίως κατὰ τὰ ἔτη 542-547, ἀντιπροσωπεύσας ἐπαξίως τὴν ἔνδοξον γενεὰν τῶν μεγάλων μοναχῶν τῆς Παλαιστίνης, ἀναδειχθεὶς δὲ καὶ ἐκκλησιαστικὸς ὑμνογράφος¹³⁰. Μικρὸν τι ὕστερον ἐτελεύτησε καὶ ὁ Ἀβράμιος Ἐπίσκοπος Κρατίας, ὃν ἐπίσης ὁ Κύριλλος ἐβιογράφησεν¹³¹. Οὗτος ἐγεννήθη τῷ 475, δεκαοκταετῆς δὲ τὴν ἡλικίαν, ἦτοι τῷ 493 μετέβη

¹²⁹ Tillemont, Mémoires XVI, 76. Loofs Leontius von Byzanz σ. 274-297. A. Couret, La Palestine sous les Empereurs Grecs, σ. 206-207. Fr. Diekamp, Die origenistischen Streitigkeiten im 6 Jahrhundert und das 5 allg. Concil σ. 6 ἑξ. Usener, h 1. Theodosios σ. XIX. H. Mertel, Die biographische Form der griechischen Heiligen legenden, München 1909, σ. 63 ἑξ. O. Bardenhewer, Patrologie, σ. 482 ἑξ. K. Κρουμβάχερ, Βυζ. Λογοτεχνία, Α, 372. Πρβλ. Χρυσοστόμου Α. Παπαδοπούλου, Βιβλιογραφικὸν σημεῖωμα, ἐν «Νέα Σιών» Ε, 1906, σ. 362-363, ἴδε καὶ σχετικὰ ἄρθρα ἐν Dictionnaire de Théologie Catholique ὑπὸ Vacant-Mangenot, III, 2581-2582 Θεολογικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία ὑπὸ Gloubokowsky ρωσ. X. 279-284. Γ. Φωκυλίδης, ἐν «Ν. Σιών» Ι. 1910, σ. 189-197.

¹³⁰ S. Petridès, Les mélodes Cyriaque et Theoplane le sicilien, ἐν Echos d' Orient, IV, 282.

¹³¹ Ἐξεδόθη ὁ βίος ἐν Παραρτήματι τῆς «Νέας Σιών» Δ, 1906, ὑπὸ Κλεόπα πρότερον δ' ἐν Revue de l' Instruction publique en Belgique XLIX, 1906, σ. 281-296. Πρβλ. Analecta Bollandiana, XXIV, 1905, σ. 350-356. Byzantinische Zeitschrift, XIV, 1905, σ. 509-518. Χρυσοστόμου Α. Παπαδοπούλου, Βιβλιογραφικὸν σημεῖωμα, ἐν «Νέα Σιών», Δ, 1906, σ. 363 . 364. S. Vailhé, St. Abraham de Cratia, ἐν Echos d' Orient, VIII, 1905, σ. 290.

εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐχρημάτισεν ὕστερον ἡγούμενος τοῦ Μοναστηρίου τοῦ Ἐπισκόπου Πλάτωνος ἐν Κρατία ἐπὶ δεκαετίαν μέχρι τοῦ 512, ὅτε μετέβη εἰς Ἱερουσαλήμ. Μετὰ τετραετῆ ἐν αὐτῇ διαμονὴν ἐπανέκαμψεν εἰς τὴν Κρατίαν ἐκλεγείς Ἐπίσκοπος αὐτῆς. Τῷ 531 μαθὼν ὅτι ἠύρισκετο ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁ ἅγιος Σάβας μετέβη πρὸς αὐτὸν ἀλλὰ ἐπειδὴ πρὸ τῆς ἀφίξεως αὐτοῦ τρεῖς ἡμέρας εἶχεν ἀπέλθει ἐκεῖθεν ὁ ἅγιος Σάβας εἰς Ἱερουσαλήμ, μετέβη ἐκεῖ καὶ ὁ ἅγιος Ἀβράμιος, διαμείνας παρὰ τῷ Ἰωάννῃ Σχολαρίῳ θανόντι κατὰ Ἰανουάριον τοῦ 542. Ἐν τῇ Μονῇ τοῦ Σχολαρίου διέμεινε καὶ ὁ Ἀβράμιος, μέχρι τοῦ θανάτου αὐτοῦ, συμβάντος κατὰ τὰ ἔτη 560-565. Καθ' ἣν δ' ἐποχὴν ὁ Κύριλλος Σκυθοπολίτης τῷ 557 ἐν τῇ Νέα Λαύρα συνέγραφε τὸν βίον τοῦ ἁγίου Ἰωάννου Ἡσυχαστοῦ οὗτος ἔζη εἰσέτι, ἄγων τὸ 104 ἔτος τῆς ἡλικίας αὐτοῦ. Ὡστε ἀπέθανε μετὰ τὸ 557, πιθανῶς μὲν τῇ 7 Δεκεμβρίου, ἀλλ' ἄγνωστον κατὰ ποῖον ἔτος ἀκριβῶς.

ΠΕΡΣΙΚΗ ΕΠΙΔΡΟΜΗ ΚΑΙ ΑΡΑΒΙΚΗ ΚΑΤΑΚΤΗΣΙΣ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΗΣ

Μετὰ τὴν λῆξιν τῶν ὠριγενιστικῶν ἐρίδων ἡ Ἐκκλησία Ἱεροσολύμων ἔμεινε, πρὸς καιρὸν, ἥσυχος. Ἄλλ' ὁ Πατριάρχης Εὐστόχιος, μὴ δυναθεὶς νὰ εὐχαριστήσῃ οὔτε τοὺς ὀρθοδόξους οὔτε τοὺς ὠριγενιστὰς τῷ 564 ἐξεβλήθη τοῦ θρόνου ἐξελέγη δὲ πάλιν πατριάρχης ὁ Μακάριος β' καταδικάσας πρότερον τὸν ὠριγενισμόν¹³². Κατὰ τὸ πρῶτον τῆς ἐκλογῆς αὐτοῦ ἔτος ἐπαναστάτησαν οἱ Σαμαρεῖται καὶ Ἰουδαῖοι, πλῆθος χριστιανῶν φονεύσαντες ἰδίως ἐν Καισαρείᾳ τῆς Παλαιστίνης, ἧς καὶ τὸν Ἐπαρχον Στέφανον ἐφόνευσαν. Οἱ ἐπαναστάται δεινῶς ἐτιμωρήθησαν. Τῇ 570 διέμενον ἐν Ἱεροσολύμοις ἐξόριστος ὁ λόγιος Πατριάρχης Ἀντιοχείας Ἀναστάσιος Α' (561-601) ἐκ Παλαιστίνης καταγόμενος. Μετὰ τὴν πρώτην αὐτοῦ πατριαρχίαν ἐξελέγη ἀντ' αὐτοῦ Πατριάρχης Ἀντιοχείας ὁ ἡγούμενος τῆς ἐν Φαράν πρώτης Μονῆς τοῦ ἁγίου Χαρίτωνος Γρηγόριος (573-576). Τῷ 575 Πατριάρχης Ἱεροσολύμων μετὰ τὸν Μακάριον, ἐγένετο ὁ ΙΩΑΝΝΗΣ Δ' (575-594) μοναχὸς τῆς Μονῆς τῶν «Ἀκοιμήτων», πατριαρχεύσας μέχρι τοῦ 594. Τελευταῖος δὲ Πατριάρχης

¹³² Εὐάγριος, Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία IV, 39.

τοῦ στ' αἰῶνος, μέχρι τοῦ πρώτου ἔτους τοῦ ἐφεξῆς αἰῶνος πατριαρχεύσας, ὑπῆρξεν ὁ ΑΜΩΣ, (594-601), καταγόμενος ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, περὶ οὗ διηγεῖται ὁ Ἰωάννης Μόσχος († 619) τὰ ἐξῆς· «Κατελθόντος τοῦ ἀββᾶ Ἀμῶς εἰς Ἱεροσόλυμα καὶ χειροτονηθέντος Πατριάρχου, ἀνῆλθον πάντες οἱ Ἱγούμενοι τῶν Μοναστηρίων εἰς προσκύνησιν· ἐν οἷς ἀνῆλθον ἐγὼ μετὰ τοῦ Ἱγουμένου μου. Καὶ ἤρξατο λέγων πρὸς τοὺς πατέρας ὁ Πατριάρχης, Εὐξασθέ μοι πατέρες, ὅτι μέγα φορτίον καὶ δυσβάστακτον ἐνεχειρίσθην καὶ φοβοῦμαι τὸ πρᾶγμα τῆς πατριαρχίας οὐ μετρίως. Πέτρου γὰρ καὶ Παύλου καὶ Μωϋσέως καὶ τῶν τοιούτων ἐστὶ τὸ ποιμαίνειν ψυχὰς λογικάς, ἐγὼ δὲ ταλαίπωρός εἰμι· πλεῖον δὲ πάντων φοβοῦμαι τῶν χειροτονιῶν τὸ βάρος»¹³³. Ὁ Πατριάρχης Ἀμῶς ἦλθεν εἰς ἔριδας, ὡς φαίνεται, πρὸς τοὺς δυσμενῶς αὐτῷ διακειμένους, ἃς ἠθέλησε νὰ ἄρῃ ὁ Ἐπίσκοπος Ρώμης Γρηγόριος Α' (590-602), ὅστις καὶ πρὸς τὸν ἐφεξῆς Πατριάρχην ΙΣΑΑΚΙΟΝ (601-609) ἔγραψεν ἐπιστολάς. Ἐπὶ τοῦ Πατριάρχου δὲ τούτου ὁ Βασιλεὺς Μαυρίκιος (582-602) ἔπεμψε βοηθείας εἰς τὰς Μονὰς Παλαιστίνης, ὧν τινες περὶ τὴν ἐποχὴν ταύτην εἶχον ἀνακαινισθῆ. Ἱγούμενος τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις Νέας Ἐκκλησίας τῆς Θεοτόκου ἦτο ὁ ἐκ Κιλικίας Λεόντιος ἀνήκων εἰς τὸ τάγμα τῶν Σπουδαίων μοναχῶν, ὅστις διέμενεν ἐν αὐτῇ 45 ἔτη χωρὶς νὰ ἐξέλθῃ¹³⁴. Τῷ 609 Πατριάρχης Ἱεροσολύμων ἐξελέγη ὁ ΖΑΧΑΡΙΑΣ (609-632), καθ' ὃν χρόνον ὁ δι' ἐπαναστάσεως καταλαβὼν τὸν αὐτοκρατορικὸν θρόνον Κωνσταντινουπόλεως Φωκᾶς (602-610) ἐτάρασσε πλὴν ἄλλων, καὶ τὴν Παλαιστίνην, δι' ἀσκόπων αὐτοῦ ἐνεργειῶν κατὰ τῶν Ἰουδαίων, παρασχὼν εἰς τοὺς Πέρσας ἀφορμὴν νέας ἐπιδρομῆς εἰς τὰς ἐπαρχίας τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους μάλιστα δὲ εἰς τὴν Παλαιστίνην.

Τοῦτο δ' ἐγένετο ἐν ἐποχῇ καθ' ἣν ἡ χώρα αὕτη καὶ δὴ ἡ Ἱερουσαλήμ διετέλει ἐν ἀκμῇ καὶ μεγάλῃ θρησκευτικῇ κινήσει, ἥτις δὲν ἐπανελήφθη πλέον ἐν τῇ ἱστορίᾳ¹³⁵. Ἐνεκα τῆς ἐπικρατοῦσης ἡσυχίας πολυάριθμοι προσκυνηταὶ συνέρρεον ἀπανταχόθεν εἰς τοὺς ἀγίους τόπους. Τὰ μοναστήρια διέσωζον τὴν μεγάλην αὐτῶν πνευματικὴν κίνησιν, ὡς μαρτυροῦσι τὰ συγγράμματα διαφόρων συγγραφέων τῆς ἐποχῆς ταύτης, ὡς τοῦ ἀρχιμανδρίτου Δωροθέου, ἀσκουμένου παρὰ τὴν Γάζαν¹³⁶. Ἐν μεγάλῃ ἀκμῇ διετέλει τὸ φροντιστήριον τῆς Μονῆς τοῦ

¹³³ Ἰωάννου Μόσχου, Λειμωνάριον κεφ. 149, Πατρ. Migne 87, 3, σ. 3013.

¹³⁴ Ἰωάννου Μόσχου, Λειμωνάριον Πατρ. Migne 87, 3, 2913.

¹³⁵ A. Cozyret, La Palestine sous les Empereurs Grecs, σ. 326-336.

¹³⁶ Echos d' Orient IV, σ. 328 ἐξ.

ἀγίου Θεοδοσίου, εἰς ὃ προσέφυγον κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην δύο λόγιοι μοναχοί, Σωφρόνιος ὁ Σοφιστὴς καὶ ὁ Ἰωάννης Μόσχος¹³⁷.

Ἀπελθόντες ἐκ Δαμασκοῦ, τῆς πατρίδος αὐτῶν, πρὸς ἐπίσκεψιν τῶν διαφόρων Μοναστηρίων, μετέβησαν εἰς Παλαιστίνην, διαμείναντες ἐπὶ μακρὸν ἐν τῇ Μονῇ τοῦ ἀγίου Θεοδοσίου καὶ ἐπιδοθέντες εἰς μελέτας. Κατὰ τὰ ἔτη 568-578 διέμειναν ἐν τῇ ἐν Φαράν Λαύρα, ὕστερον δὲ συστηματικῶς ἐπεσκέφθησαν τὰ Μοναστήρια αὐτῆς καὶ κατηυδύνθησαν εἰς Αἴγυπτον, ἔνθα ὁ μὲν Μόσχος ἔμεινεν ἐν τινι παρὰ τὸ Σινᾶ Μοναστηρίῳ, ὁ δὲ Σωφρόνιος ἐπέστρεψε πιθανῶς εἰς Παλαιστίνην, ὅπου μετὰ δεκαετίαν μετέβη καὶ ὁ Μόσχος, περιελθὼν πάλιν μετὰ τοῦ Σωφρονίου διάφορα Μοναστήρια. Κατὰ τὴν δευτέραν μετάβασιν αὐτῶν εἰς Αἴγυπτον, τῷ 603-4, προσελήφθησαν ὡς βοηθοὶ καὶ σύμβουλοι τῶν Πατριαρχῶν Ἀλεξανδρείας Εὐλογίου (580-607) καὶ Ἰωάννου Ἐλεήμονος (610-619).

Ἐκ τῆς περιουσίας τῶν δύο τούτων μοναχῶν ἀρυόμεθα πλείστας εἰδήσεις περὶ τῆς καταστάσεως τῶν Μοναστηρίων καὶ τῆς Ἐκκλησίας καθόλου. Ἀλλὰ καὶ αἱ λοιπαὶ τῆς ἐποχῆς ταύτης εἰδήσεις παριστῶσι τὴν Ἐκκλησίαν ἐν ἀκμῇ εὐρισκομένην. Ἡ Ἱερουσαλήμ ἦτο πλήρης ναῶν, Μοναστηρίων καὶ ξενόνων, ἀλλ' ὡσαύτως ἡ Γάζα, ἥτις ἦτο σπουδαῖον κέντρον νεοπλατωνικῶν σπουδῶν, ἀναδείξασα κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην τὸν Αἰνέαν, Προκόπιον καὶ Ζαχαρίαν ἀδελφούς¹³⁸, τὸν Ἰσίδωρον καὶ ἄλλους διαπρεπεῖς φιλοσόφους καὶ θεολόγους καὶ ποιητὰς, οἷον τὸν Ἰωάννην, ἡ Καισάρεια, ἡ Ναζαρέτ, Παναιάς, Διόσπολις, Ἀσκάλων καὶ αἱ λοιπαί, ἐντεῦθεν καὶ πέραν τοῦ Ἰορδάνου, πόλεις τῆς Παλαιστίνης, εἶχον ἀπείρους ναοὺς, ὀλόκληρος δὲ ἡ χώρα ἦτο ἐσπαρμένη ὑπὸ Μοναστηρίων. Κατ' ἐξοχὴν μεγάλη ἐμπορικὴ ἀγορὰ ἐτελεῖτο ἐν αὐτῇ τὸν Σεπτέμβριον μῆνα ἐπὶ τῇ ἑορτῇ τῶν ἐγκαινίων τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως, οὗτινος Σκευοφύλαξ καὶ κειμηλιάρχης ἦτο ἐν ταῖς ἡμέραις τοῦ Ἰωάννου Μόσχου ὁ πρεσβύτερος Ἀναστάσιος. Ἀπειράριθμα караβάνια ἐμπόρων ἐκ Μικρασίας, Περσίας, Ἀφρικῆς καὶ Ἀραβίας συνέρρεον εἰς Ἱερουσαλήμ, κομίζοντα τὰ διάφορα ἐμπορεύματα. Θέατρα καὶ δημόσια λουτρά, ὧν ἔνια ἐσώζοντο ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀδριανοῦ, δικαστήρια καὶ λοιπὰ οἰκοδομήματα ἐκόσμουσαν τὰς ὁδοὺς, τὰς πλατείας καὶ τοὺς λόφους τῆς ἀγίας Πόλεως, ἥτις ἀπλέτως ἐφωτίζετο τὴν νύ-

¹³⁷ *Bardenhewer*, *Patrologie* σ. 493. 4. *S. Vailhé*, *Jean Mosch*, ἐν *Echos d' Orient*, V, 107-116 – τοῦ αὐτοῦ, *Sophrone le sophiste et Sophrone le Patriarche* ἐν *Revue de l' Orient Chrétien*, VII, 1902, σ. 360-385 καὶ VIII, 1903, σ. 32-69. 356-357 – *G. Krüger*, *Sophronius des Sophist und Sophronius der Patriarch von Jerusalem*, ἐν *RE*³, XVIII, 529 ἘΞ. Βίον ἀγ. Σωφρονίου ὑπὸ Ζωναρᾶ ἐδημοσίευσεν ὁ *A. Π. Κεραμεύς*, ἐν *Ἀνελέκτοις Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας* Ε, 137 – 151. *Preuschen*, *Moschus* ἐν *RE*³, XIII, 483. *Ἱ. Φωκυλίδου*, *Ἰωάννης ὁ Μόσχος καὶ Σωφρόνιος ὁ Σοφιστὴς Πατρ. Ἱεροσολύμων «Ν. Σιών»* ΙΔ, 1914, σ. 185 ἐξ.

¹³⁸ *Δ. Ρούσσου*, *Τρεῖς Γαζαῖοι*, Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1893 – *G. Schalkhausser*, *Aeneas von Gaza als Philosoph*, Erlangen 1898.

κτα καὶ ἐν ἧ συνηνητῶντο πᾶσαι αἱ φυλαὶ καὶ γλῶσσαι, καὶ ἦτις, ἔνεκα τούτου, μετὰ τὴν Ἀλεξάνδρειαν καὶ Ἀντιόχειαν, ἦτο ἡ σπουδαιοτέρα πόλις τῶν χωρῶν τούτων.

Πρὸς αὐτὴν κατηθύνοντο νῦν οἱ Πέρσαι. Κατ' ἀρχὰς ὡς ἐκδικηταί, δῆθεν, τοῦ Μαυρικίου εἰσήλασαν εἰς τὰς ἐπαρχίας τοῦ κράτους, κυριεύσαντες τὸ μεθόριον φρούριον τῆς Δάρας καὶ τῷ 608 εὐρέθησαν ἐστρατοπεδευμένοι ἐν Χαλκηδόνι πρὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἀλλὰ μετὰ διετίαν ἐφονεύθη ὁ ἀνάξιος Φωκᾶς καὶ ἀνηγορεύθη Βασιλεὺς ὁ Ἡράκλειος (610-641) ἀνακόψας τὴν πρόοδον τῶν Περσῶν. Τῷ 611 ἐπανελάβον οὗτοι τὰς ἐπιδρομὰς αὐτῶν, καταλαβόντες τὴν Ἀντιόχειαν, Ἀπάμειαν, Ἔδεσσαν καὶ τὴν ἐν Καππαδοκίᾳ Καισάρειαν, τῷ 613 ὁ στρατηγὸς αὐτῶν Σαραβαρᾶς (Sharbaraz) ἐκυρίευσε τὴν Δαμασκὸν καὶ εἰσήλασε, κατὰ Μάϊον τοῦ 614, εἰς Παλαιστίνην. Καταλαβὼν τὴν Καισάρειαν διὰ τῆς Διοσπόλεως, ὤδευσε κατὰ τῆς Ἱερουσαλήμ, ἣν ἐπολιόρησε. Τὴν ἐν αὐτῇ φρουρὰν δὲν ἐπρόφθασε νὰ ἐνισχύσῃ τὸ ἐν Ἱεριχοῦντι ἐδρεῦον στρατιωτικὸν σῶμα, ἐσπευσμένως ἐπεσκευάσθησαν τὰ παλαιὰ τεῖχη καὶ ὄχυρώματα, ἅτινα ἀνήγειρεν ἡ Εὐδοκία καὶ ἀπεκρούσθησαν αἱ πρῶται ἔφοδοι τῶν Περσῶν. Ἀλλ' οὗτοι διὰ πολιορκητικῶν μηχανῶν κατέστρεψαν τὰ ὄχυρώματα μετ' ἐπανελημμένας δ' ἐφόδους κατέλαβον τὴν ἁγίαν Πόλιν τῇ 19 Μαΐου 614, ἀπεριγράφτους καταστροφὰς προξενήσαντες. Ὁ Ναὸς τῆς Ἀναστάσεως μετεβλήθη εἰς ἐρείπιον. Πάντες οἱ λοιποὶ ναοὶ ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Ἱερουσαλήμ, τὰ Μοναστήρια αὐτῆς καὶ τῆς ὑπαίθρου χώρας κατεστράφησαν, οἱ μοναχοὶ καὶ χριστιανοὶ κατεσφάζοντο θηριωδῶς, πανταχοῦ, ὅπου συνελαμβάνοντο· χιλιάδας δ' αἰχμαλώτων ἀγοράσαντες οἱ Ἰουδαῖοι κατέσφαξαν αὐτούς. Ὅ, τι καλὸν ὑπῆρχε ἢ κατεστράφη ἢ διηρπάγη ὑπὸ τῶν ἐπιδρομέων. Εἰς πολλὰς χιλιάδας ἀναβιβάζονται οἱ ἐν τῇ ἁγίᾳ Πόλει κατασφαγέντες τότε ὑπὸ τῶν Περσῶν καὶ τῶν Ἰουδαίων. Ἀνηλεῶς κατεσφάγησαν οἱ μοναχοί, ἰδίως τῆς Μονῆς τοῦ ἁγίου Σάβα ὑπὸ τῶν βαρβάρων Περσῶν. Οἱ σωθέντες κατέφυγον εἰς τὴν Μονὴν τοῦ Ἀναστασίου. Ὑπὸ τῶν ἀσεβῶν ἐπιδρομέων διηρπάγη καὶ αὐτὸ τὸ παλλάδιον τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὁ τίμιος σταυρός. Ὁ δὲ Πατριάρχης Ζαχαρίας καὶ οἱ κράτιστοι τῶν Ἱεροσολυμιτῶν ἀπήχθησαν εἰς αἰχμαλωσίαν. Ἡ καταστροφή ὑπῆρξεν ἀληθῶς ἀπερίγραπτος· ὡς ἐξῆς δ' ἐδρήνησεν αὐτὴν ὁ Σωφρόνιος ἀπὸ τῆς Μονῆς τοῦ ἁββᾶ Θεοδοσίου¹³⁹.

¹³⁹ A. Couret, La prise de Jerusalem par les Perses ἐν Revue de l' Orient Chrétien 1897, II, 125. S. Vailhé, La prise de Jérusalem par les Perses en 614 ἐν Revue de l' Orient Chrétien, VI, 1901, σ. 643-649. Πρὸς τὸ αὐτοῦ ἐν Echos d' orient XII, 1909, σ. 16, σχετικὰς πραγματείας περὶ τῆς ἐπιδρομῆς τῶν Περσῶν καὶ Fr. J. Rhetoré, la prise de Jérusalem par les Perses, ἐν Revue biblique, VI (1897) σ. 458-463.

«Ἁγία πόλις Θεοῖο
 ἀγίων ἔδος κράτιστον
 Ἱερουσαλήμ μεγίστη
 τίνα σοι γόον προσοίσω;
 Βλεφάρων ἐμῶν τὸ χεῦμα
 βραχὺ πρὸς τόσην ἀνίην
 καρδίας ἐμῆς ὁ θρηῆνος
 μέτριος τόσον πρὸς ἄλλος
 Γοερὸν δ' ὅμως βοήσω
 ἐπὶ σοῖς πόνοις ὑφαίνων
 ὅτι κύρμα τοῖον εὔρες
 δακρύων φορὰν καλύπτων
 Δολερὸς προσῆλθε Μῆδος
 ἀπὸ Περσίδος κακίστης
 πολεμῶν πόλεις πολίχνας
 πολεμῶν ἄνακτα Ρώμης.
 Χριστιανῶν μακάρων ἔλθετε παῖδες
 εἰς γόον ὑψηλόφων' Ἱεροσολύμων.
 Ἐπὶ δὲ χθόνα προβαίνων
 ἀγίην κάκιστος ἦλθεν
 ἵνα καὶ πόλιν Θεοῖο
 Ἱερουσαλήμ ὀλέση.
 Ζακότως ἀνῶρτο δαίμων
 μανίη, φθόνω, μαχαίρη,
 ζαθέους πόλεις πολίχνας
 φονικοῖς ξίφεσι πέρσας
 Θεράποντες ἔνθα Χριστοῦ
 ἀπὸ παντὸς ὄντες ἔθνους
 μόνον ὡς εἶδον μολοῦντα
 πόλεως ἔφυγον ἔνδον.
 Χριστιανῶν ἀγίων κλαύσατε φῦλα
 περδομένων ἀγίων Ἱεροσολύμων.
 Ἱερὸς γὰρ ἔσχε δῆμος
 διὰ Χριστὸν ἔνθα ναίων
 ἰδίας πόλεις λιπόντες
 ἰδίους δόμους ἀφέντες

Κρατερός γὰρ αὐτὸν οἶστρος
 ἐκάλει γόνου Θεοῖο
 ἀπὸ πατρίδος τροχάζειν
 Ἰερουσαλήμ ἐς ἄστν.

Λεπαδνὸν λάβ' αὐτὸ πότμον
 μερόπων τ' οἷς ὑπέστη
 ἰκρίψ παγεῖς ἐν ἥλοις
 ἴν' ὄλον γένος σαώση

Μετὰ συμβόλων γε νίκης
 μέγας ἐκ τάφων ἀνέστη
 θανάτου κράτος πατήσας
 θανάτου βροτοὺς ἀπάρας.

Χριστὲ μάκαρ μεδέων, χῶεο Μήδους
 ὅττι ἐὸν γλυκερὸν ἄστν καθεῖλον.

Νόμον ἐνθαδὶ λιπόντες
 γαμικόν, νέοι, γυναῖκες
 πόλιν ὡς πόλιν κατώκουν
 χθονὸς ἄγγελοι φανέντες.

Ξένος ἄστεος πολίτης
 φιλίαν Θεοῦ διώκων
 ποδέων πόλιν Θεοῖο
 παδέων ἄνευθε ναίει.

Ὅθεν ὡς παρόντα Πάρθον
 ἅμα τοῖς φίλοις Ἑβραίοις
 εἶδον εὐθέως δραμόντες
 πόλεως πύλας ξυνῆψαν

Παλάμας δὲ τὰς πανάγνους
 ὀμαδὸν πρὸς ὕψος ἤραν
 προμαχεῖν ἄνακτα Χριστὸν
 πόλεως ἐῆς καλοῦντες

Εὐχος ἐπιχθονίων ἄχετο πάντων
 ἄστεος οὐρανοῦ λυγρὰ παθόντων

Ράχεως ὑπερθε τείχους
 ναετῆς ἄλυπός ἐστιν
 ὅπόσοι δ' ἀγῶν, ἐνεῖσαν
 λάχον εὐτελεῖς μερίμνας

Σταθερὸν νόον κρατοῦντες
 ἀπὸ τειχέων κρατίστων
 βελέων λίθων χαλάζας
 πελάοντο Μῆδον εἶργον
 Τότε δὴ φρεσὶν μανείσαις,
 ἄτε βάρβαρός γε Πέρσης,
 μετὰ μυρίους ἀγῶνας
 ἐπὶ μηχανὰς μετῆλθεν
 Ὑποθεὶς δὲ πάντα τείχει
 φλόγα μάγγανα στράτευμα
 κρατερὸν καθεῖλεν ἔρκος
 πόλεως δ' ἔσω κατέστη
 Περσίδος αἰνοκτόνου δύσμορφα τέκνα
 Χριστιανῶν παλάμαις Χριστὲ δαμάσσοις!
 Φονικὸν ξίφος
 μερόπων ἔτεμνε δήμους
 ἱερῶν ἀγνῶν πολιτῶν
 πολιῶν, νέων, γυναιῶν.
 Χαλεπῶς δὲ πάντα ρέζων
 ἱερὸν σύλησεν ἄστει
 ἀγίους Τόπους τε Χριστοῦ
 φλογερῶ πυρὶ φλογίζει.
 Ψόγον εἰς Θεὸν βοήσας
 τὸν ἐκεῖ πάλαι παθόντα
 ἅγια σκύλα σκυλεύσας
 ἅμα τοῖς σκύλοις πορεύθη
 Περσίδα καιομένην θάττον ιδέσθαι,
 ἀντὶ τόπων ἀγίων, Χριστὲ παράσχου!»

Τοιαῦτά τινα ἔψαλλεν ὁ Σωφρόνιος οἶονεὶ ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς ἁγίας πόλεως
 καθήμενος, κατὰ τὴν ἐκ Ρώμης περὶ τὸ 619 ἐπάνοδον αὐτοῦ μόνου, κομίζοντος
 τὸ λείψανον τοῦ ἐκεῖ ἀποθανόντος φίλου αὐτοῦ Μόσχου. Ὁ δὲ ἡγούμενος τῆς
 Μονῆς τοῦ ἀββᾶ Θεοδοσίου «πρεσβύτερος τῆς ἁγίας Ἀναστάσεως», ὁ ἱερὸς Μό-
 δεστος, ὡς «τοποτηρητῆς τοῦ Ἀποστολικοῦ θρόνου»¹⁴⁰ παρέστη εἰς μέσον ἄγγε-

¹⁴⁰ Α. Π. Κεραμέως, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας Δ, 131. Acta Sanctorum, Januarii II, 427. 432.

λος παρήγορος, ἀναλαβὼν ν' ἀνεγείρη τὴν Ἱερουσαλήμ, ἐκ τῶν ἐρειπίων αὐτῆς, καὶ νὰ παραμυθήσῃ τοὺς πάντας. Βοηθούμενος ὑπὸ τοῦ μοναχοῦ Ἀντιόχου Στρατηγίου, ἐξόχου συγγραφέως καὶ θεολόγου, εἰς ὃν ὀφείλομεν τὴν ἱστορίαν τῆς ἀλώσεως τῆς Ἱερουσαλήμ ὑπὸ τῶν Περσῶν¹⁴¹ ἐνέβαλε, πρὸ παντός, θάρρος εἰς

¹⁴¹ O. Bardenhewer, Patrologie, σ. 494. N. Μάρρ, Ἀντιόχος Στρατήγιος, Ἄλωσις τῆς Ἱερουσαλήμ ὑπὸ τῶν Περσῶν, Πετρούπολις 1909, μετάφρ. Ἀρχιμ. Κάλλιστος ἐν «Νέα Σιών» Θ, 1909, σ. 81 ἐξ. Ὁ Μάρρ ἀπέδειξεν ὅτι τὰ μέχρι τοῦδε γνωστὰ κείμενα τοῦ Ἀντιόχου ἐν τῇ Πατρ. Migne τ. 86, 2 σ. 3236-3268 «Ἀδῆλου Ἐγχειρίδιον περὶ τῆς ἀλώσεως τῆς Ἱερουσαλήμ καὶ τῆς αἰχμαλωσίας τῶν κατοίκων καὶ τοῦ Πατριάρχου Ζαχαρίου ὑπὸ τῶν Περσῶν» Πατρ. Migne 89, σ. 1849-1856 «Περὶ προσευχῆς καὶ ἐξομολογήσεως» ἐν ἀπόσπασμα ἀπαντώμενον ἐν δυοὶ Σιναϊτικῶς κώδιξι, «Περὶ τῆς ἀλώσεως τῆς Ἱερουσαλήμ» (Κωδ. 448) «Διήγησις πάντο ὀφέλιμος περὶ τῆς ἀλώσεως τῆς Ἱερουσαλήμ» (Κωδ. 432) καὶ ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Πατριάρχου Ζαχαρίου, Πατρ. Migne τ. 86, 2, σ. 3227-3233, ἀνήκουσιν εἰς ἐν ὅλον φέρον γενικὴν ἐπιγραφὴν «Περὶ τῆς ἀλώσεως τῆς Ἱερουσαλήμ ὑπὸ τῶν Περσῶν» σύγγραμμα τοῦ ἁγιοσαβίτου μοναχοῦ Ἀντιόχου Στρατηγίου συγγραφέως τῆς Πανδέκτης τῆς ἁγίας Γραφῆς (Fabricii, Bibliotheca Graeca, ἐκδ. Haries X, 500, Πατρ. Migne τ. 89, σ. 1420-1841. Ἐξεδόθη ἐσχάτως ὑπὸ Μητροπολίτου Πενταπόλεως Νεκταρίου Κεφαλά, Ἐν Ἀθήναις 1907). Τὸ περὶ τῆς ἀλώσεως τῆς Ἱερουσαλήμ ὑπὸ τῶν Περσῶν σύγγραμμα τοῦ μοναχοῦ Ἀντιόχου, διεσώθη ἐν ἀραβικῇ μεταφράσει ὑποδεχθεῖσα μὲν τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ κόμητος Riant τῷ 1884 ἐν τῷ 514 κώδικι τῆς Βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων, δημοσιευθεῖσα δὲ ἐν γαλλικῇ μεταφράσει τῷ 1896 ὑπὸ τοῦ Couret, ἐν Revue de l' Orient Chrétien. Ἄλλ' ὁ Μάρρ ἀνεύρεν ἑτέραν μετάφρασιν τοῦ ἐν λόγῳ συγγράμματος τοῦ Ἀντιόχου ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 26 ἱεροσολυμιτικῷ Γεωργιανῷ κώδικι, ἧτις περιέχει πληρέστερον κείμενον καὶ ἐν τοῖς μέρεσιν ἐκεῖνοισι τοῦ συγγράμματος, ἅτινα διέσωσαν τὰ ἑλληνικὰ ἀποσπάσματα. Μετάφρασιν τῆς γεωργιανῆς μεταφράσεως ἐδημοσίευσεν ὁ Αρχιμ. Κάλλιστος εἰς ἑλληνικὴν γλῶσσαν ἐν τῇ «Νέα Σιών», ἔχων ὑπ' ὄψει ῥωσικὴν μετάφρασιν, ἣν παρέθηκεν ὁ Μάρρ μετὰ γεωργιανῷ κειμένῳ. Τὴν μετάφρασιν τούτην ἐξέδωκεν ὁ Αρχιμ. Κάλλιστος καὶ ἐν ἰδίῳ τεύχει, ἐν Ἱεροσολύμοις 1910. Οὕτω δ' ἔχομεν ἐν ἑλληνικῇ γλώσσῃ, ἐν ἧ τὸ πρῶτον συνειργάφη ἡ «Ἄλωσις τῆς Ἱερουσαλήμ ὑπὸ τῶν Περσῶν» τὴν πληρεστέραν ἀφήγησιν τοῦ Ἀντιόχου μοναχοῦ.

Τὰ κύρια σημεῖα τῆς ἀφηγήσεως ταύτης ἔχουσιν ὡς ἑξῆς. Ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων Ζαχαρίας ἐποίμανε καλῶς καὶ θεαρέστως τὴν ἁγίαν Πόλιν Ἱερουσαλήμ, ὅτε ἐγκατεστάθησαν ἐν αὐτῇ ἄνθρωποι τινες, διηρημένοι εἰς τὰς δύο μερίδας τῶν «πράσινων» καὶ «κυανῶν», οἵτινες ἐνέπλησαν τὴν ἁγίαν πόλιν θορύβου καὶ ταραχῆς. Οἱ Πέρσαι κυριεύσαντες ἤδη τὴν Συρίαν, ἔτρεψαν εἰς φυγὴν τὰ ἑλληνικὰ στρατεύματα καὶ εἴτα ἤρξαντο νὰ εἰσβάλλωσιν εἰς τὴν Παλαιστίνην. Μετὰ τὴν ὑποταγὴν τῆς Καισαρείας καὶ Σαμαρείας, ἐπορεύθησαν πρὸς τὴν Ἱερουσαλήμ, προτεινάντες εἰς τοὺς κατοίκους ὑποταγὴν. Ὁ Πατριάρχης Ζαχαρίας ἵνα προλάβῃ τὴν καταστροφὴν ἐφάνη πρόθυμος εἰς ὑποταγὴν, ἀλλ' ἀντέστησαν οἱ πράσινοι καὶ οἱ κυανοί, ὅθεν ἀπεφάσισε ν' ἀμυνθῇ τῆς πόλεως, ἀπέστειλε δὲ τὸν ἡγούμενον τῆς Μονῆς τοῦ ἁγίου Θεοδοσίου Μόδεστον, ἵνα εἰδοποιήσῃ τὸν ἐν Ἱεριχοῖ σταθμεύοντα ἑλληνικὸν στρατόν. Ἀλλὰ πρὸς τῆς ἐλεύσεως αὐτοῦ οἱ Πέρσαι ἐπολιόρκησαν στενωδὸς τὴν Ἱερουσαλήμ, ἀφοῦ ἤδη ἱκανοὺς τῶν μοναχῶν τῆς ὑπαίθρου χώρας ἐφόνευσαν ἢ ἠχμαλώτισαν. Ὁ Μόδεστος ἐσώθη κρυβεῖς ἐν τινι θράψῳ. Ἡ πολιορκία διήρκησεν ἐπὶ εἴκοσιν ἡμέρας. Οἱ Πέρσαι ἔθηκαν εἰς ἐνέργειαν διάφορα μέσα, κατεσκεύασαν πύργους ἐπέριξ τῆς πόλεως, ἔστησαν ἐπ' αὐτοὺς κριοὺς καὶ ἔβαλλον ἀκ τῶν καταπελτῶν, μετὰ μεγάλης δυνάμεως. Τὴν εἰκοστὴν ἡμέραν τῆς πολιορκίας εἰσῆλασαν εἰς τὴν πόλιν. Οἱ μὲν ὀλίγοι στρατιῶται τῆς ἀμυνομένης φρουρᾶς ἔφρουρον καὶ ἐκρύπτοντο ἐν σπηλαίοις, λάκκοις καὶ δεξαμεναῖς, ἵνα σωθῶσι, τὸ δὲ πλῆθος τοῦ λαοῦ κατέφευγεν εἰς τοὺς ναοὺς, ὅπου ἐφρονεῦντο ὑπὸ τῶν Περσῶν, διατρεχόντων τὴν πόλιν καθ' ὅλας τὰς διευθύνσεις, τὰ πάντα καίοντες καὶ καταστρέφοντες. Ποταμὸς αἵματος ἔρεεν ἐν μέσῳ τῆς πόλεως. Μετὰ τὴν κατάπausιν τῆς σφαγῆς ὁ ἀρχηγὸς τῶν Περσῶν συνοίθησε πάντας τοὺς αἰχμαλώτους καὶ ἀφοῦ ἐχώρησε τοὺς τεχνίτας περιώρισε τοὺς λοιποὺς ἐν τῇ μεγάλῃ δεξαμενῇ Μαμίλλῃ, κείμενῃ ἔξω τῆς πόλεως εἰς ἀπόστασιν δύο σταδίων ἀπὸ τοῦ πύργου τοῦ Δαυῖδ. Οἱ Ἰουδαῖοι ἠγόρασαν πολλοὺς τούτων τῶν αἰχμαλώτων καὶ ἐφόνευσαν αὐτούς. Μετὰ πολλῶν δὲ ἱερῶν κειμηλίων καὶ τοῦ τιμίου Σταυροῦ καὶ ἄλλων λαφύρων συναπήγαγον οἱ Πέρσαι αἰχμάλωτων εἰς Περσίαν τὸν Πατριάρχην Ζαχαρίαν. Ὁ ἀριθμὸς τῶν φονεθέντων χριστιανῶν ἀνήλθε εἰς 66.509. Ἐν τῇ Μαμίλλῃ ἐσφάγησαν 24.518, ἐν τῷ ὄρῳγματι τοῦ τείχους τῆς πόλεως 9.809, ἐπέκεινα τῶν δισχιλίων πρὸ τῶν πυλῶν τῆς Σιών, ἐν τῷ ναῷ τοῦ ἁγίου Κοσμᾶ καὶ Δαμιανοῦ, παρὰ τῇ προβατικῇ κολυμβήθρᾳ, παρὰ τῇ πηγῇ τοῦ Σιλωάμ, παρὰ τῷ πύργῳ τοῦ Δαυῖδ,

τοὺς ἐκ τῆς Περσικῆς σφαγῆς ὑπολειφθέντας μοναχοὺς καὶ ἐζήτησε βοήθειαν διὰ τὸν λαὸν καὶ διὰ τὴν ἀνέγερσιν τῶν ἱερῶν σεβασμάτων. Δαψιλῆς ἐστάλησαν βοήθειαι, ἰδίως παρὰ τοῦ φιλανθρωπότατου περιδάλφαντος τοὺς εἰς Αἴγυπτον καταφυγόντας Ἱεροσολυμίτας χριστιανοὺς Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Ἰωάννου τοῦ ἐλεήμονος, μετὰ χρημάτων καὶ ἐργατῶν χιλίων πρὸς ἀνοικοδόμησιν τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως. Ἐν τῇ σχετικῇ αὐτοῦ ἐπιστολῇ ἔγραφε πρὸς τὸν Μόδεστον ὁ Ἰωάννης ἐλεήμων «Σύγγνωθί μοι, ἐργάτα ἀληθινὸν τοῦ Χριστοῦ, μηδὲν πέμπαντι ἄξιον τοῦ Χριστοῦ. Ἦθελον γάρ, πληροφορηθῆτι, εἰ τῶν ἐνδεχομένων ἦν, καὶ αὐτὸς ἐγὼ ἐλθεῖν καὶ ἐργατεῦσαι ἐν τῷ οἴκῳ τῆς ἀγίας Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν Ἀναστάσεως»¹⁴². Ἀναμφιβόλως ὁ Μόδεστος ἀνφοκόδησε τοὺς ἐμπρησθέντας Ναοὺς ἐπὶ τοῦ Γολγοθᾶ, ἐπὶ τοῦ ἀγίου Τάφου καὶ ἐπὶ τῆς εὐρέσεως τοῦ Σταυροῦ, τ. ἔ. τὴν μεγάλην Βασιλικὴν ἢ τὸ Μαρτύριον, τὸν Γολγοθᾶν καὶ τὴν Ἀνάστασιν, ἐπὶ τῇ βάσει καὶ κατὰ τὸ διάγραμμα τῶν ὑπὸ Κωνσταντίνου διὰ τῆς ἀγίας Ἐλένης ἰδρυθέντων ναῶν, χρησιμοποιοῦσας πάντως καὶ τὸν τότε ἐν ἀκμῇ ὄντα Βυζαντινὸν ἀρχιτεκτονικὸν ρυθμὸν, οὗτινος διακριτικὸν γνώρισμα εἶνε ὁ δόλος¹⁴³. Ἀλλὰ συγχρόνως ὁ Μόδεστος ἀνφοκόδησε καὶ ἄλλους ναοὺς ἐντὸς καὶ ἐκτὸς Ἱερουσαλὴμ καὶ τὰ καταστραφέντα ὑπὸ τῶν Περσῶν ἰδρύματα αὐτῆς. Οἱ ὑπολειφθέντες μοναχοὶ τοῦ ἀγίου Σάβα ἐκ τῆς Μονῆς τοῦ Ἀναστασίου ἐπανεκάμψαν εἰς τὴν Μεγάλην Λαύραν, ταχθέντες ὑπὸ τὸν Ἡγούμενον Ἰουστίνον. Πρὸς αὐτὸν προσῆλθεν καὶ εἷς Πέρσης τῷ 620 γενόμενος Χριστιανὸς καὶ μετονομασθεὶς Ἀναστάσιος, μαρτυρήσας ὕστερον ἐν Καισαρείᾳ τῇ 22 Ἰανουαρίου 628¹⁴⁴. Περὶ τὸ 625 ἀπέθανεν ὁ ἅγιος Γεώργιος Χοζιβίτης βιογραφηθεὶς ὑπὸ τοῦ μοναχοῦ Ἀντωνίου Χοζιβίτου¹⁴⁵. Ἦσυχία καὶ πάλιν ἐπεκράτησεν ἐν ὅλῃ τῇ Παλαιστίνῃ. Ἡτύχησε δ' ὄντως

ἐν δὲ τῇ Μοναστηρίῳ τοῦ ἀγίου Ἰωάννου εὐρέθησαν 4.219 φονευμένοι. Ὀλιγώτεροι τῶν δισχιλίων «ἐν τῷ στενῷ τοῦ ἀγίου Κυριακοῦ», «ἐν τῷ τόπῳ τῷ καλουμένῳ Χρυσόπολις», ἐν τῷ ὄρει τῶν Ἐλαιῶν, ἑκατοντάδες δὲ τινες νεκρῶν εὐρέθησαν ἐν τῇ Νεῇ Ἐκκλησίᾳ τῆς Θεοτόκου τῇ ὑπὸ Ἰουστινιανοῦ ἰδρυθεῖσῃ, ἐν τῷ ναῷ τῆς ἀγίας Σοφίας, ἐν τῇ Μοναστηρίῳ «τῆς ἀγίας Ἀναστάσεως» ἦτοι τῶν «Σπουδαίων», «πρὸ τοῦ θυσιαστηρίου τῶν Σαμαρειτῶν», πρὸς τὸ δυτικὸν μέρος τοῦ λόφου τῆς Σιών, «ἐν τῷ στενῷ τοῦ ἀγίου Ἰακώβου», ἐν τῷ «κρεωπωλείῳ», ἐν τῷ γηροκομίῳ τοῦ Πατριάρχου καὶ ἐν τῷ βασιλικῷ γηροκομίῳ, ἐν ταῖς βαθμίσι τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως, ἐν τῇ μικρᾷ καὶ τῇ μεγάλῃ ἀγορᾷ, ἐν τῷ ναῷ τοῦ ἀγίου Σεραπίωνος. Τέλος δεκάδες τινες νεκρῶν εὐρέθησαν ἐν τῷ ναῷ τοῦ ἀγίου Γεωργίου, «ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ Ἡγεμόνος», ὅπου ἦν νοεῖται πιθανῶς τὸ Πραιτώριον, ἐν τῇ Σχολῇ τῆς «Νέας Ἐκκλησίας» τῆς Θεοτόκου, καὶ πρὸ τοῦ Γολγοθᾶ. Ὁ Ἀντίοχος ποικίλλει τὴν ἀφήγησίν του διὰ πολλῶν συγκινητικωτάτων ἐπεισοδίων τῆς μεγάλης ταύτης τραγωδίας τῆς Περσικῆς ἐπιδρομῆς τῆς ἀγίας Πόλεως. Παρεμβάλλει δ' ἐν τῇ αὐτῇ ἐπιστολῇ τοῦ Πατριάρχου Ζαχαρίου ἐν πληρεστέρω τοῦ γνωστοῦ μέχρι τοῦδε κειμένῳ. Ἀπίθανος φαίνεται οὐχ ἦττον ἐν τῇ ἀφήγησιν τοῦ Ἀντιόχου εἰδησις περὶ θανάτου τοῦ Ζαχαρίου ἐν τῇ αἰχμαλωσίᾳ.

¹⁴² H. Gelzer, Leontios von Neapolis, Leben des hl. Johannes des barmherzigen, Erzbischofs von Alexandrien, Freiburg und Leipzig 1893 σ. 37.

¹⁴³ Ἀβραμίου μοναχοῦ, Ὁ ναὸς τῆς Ἀναστάσεως ἀπὸ τοῦ 614-1010, «Ν. Σιών» I, 1910, σ. 231 ἔξ.

¹⁴⁴ Delehaye, Synaxarium, σ. 413-414.

¹⁴⁵ Analecta Bollandiana VII, 95-114. 336-370.

ὁ Μόδεστος ν' ἀναζωογονήσῃ τὴν ἁγίαν Πόλιν, εἰς ἣν ἤρξατο αὖθις συρρέοντες οἱ προσκυνηταὶ καὶ ἐν ἧ' ἀποκατεστάθη ἡ προτέρα κίνησις καὶ ζωή, μάλιστα μετὰ τινος περισσεΐας, ἔνεκα τῆς ὁποίας ἐλησμονήθη πως ὁ ἐν τῇ αἰχμαλωσίᾳ πάσχωσιν Πατριάρχης. Οὗτος δὲ δι' ἐπιστολῆς αὐτοῦ περιέγραψε τὰ δεινὰ αὐτοῦ τε καὶ τῶν λοιπῶν συναιχμαλώτων, συμβουλεύσας τοῖς χριστιανοῖς τὰ δέοντα¹⁴⁶. ἀλλὰ δὲν ἐβράδυνε νὰ ἐπανεέλθῃ εἰς τὸν θρόνον αὐτοῦ διὰ τοῦ εὐσεβοῦς Βασιλέως Ἡρακλείου, ὅστις ἀνεδείχθη πρῶτος «*Σταυροφόρος*» Βασιλεὺς.

Αἱ κατὰ τῶν Περσῶν ἐκστρατεΐαι αὐτοῦ, ὑπῆρξαν τῷ ὄντι ἀληθεῖς σταυροφορίαι· διότι διηυδύνοντο κατὰ τοῦ πορθητοῦ τῆς ἁγίας πόλεως καὶ τοῦ ληστοῦ τοῦ τιμίου σταυροῦ¹⁴⁷. Τὴν πρώτην ἐκστρατεΐαν ἀνέλαβε κατὰ τὸ ἔαρ τοῦ 622 φθάσας εἰς τὰ μεθόρια τοῦ περσικοῦ κράτους, ἀλλ' ἠναγκάσθη ν' ἀνακόψῃ τὴν πορείαν αὐτοῦ, ἔνεκα τῆς κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπιδρομῆς τῶν Ἀβάρων. Σημαντικώτερα ὑπῆρξεν ἡ δευτέρα ἐκστρατεΐα τοῦ 624, καθ' ἣν εἰσήλασε διὰ τῆς Ἀρμενίας, κατενίκησε τὸν Βασιλέα τῶν Περσῶν καὶ κατέστρεψε τοὺς ναοὺς αὐτῶν, μέχρι δὲ τοῦ 626 κατεπάλαψε γενναίως τοὺς ἐναντίον αὐτοῦ ἀποσταλέντας περσικοὺς στρατοὺς. Τῷ ἔτει ἐκείνῳ ἀνέλαβε τρίτην ἐκστρατεΐαν καὶ τῇ 12 Δεκεμβρίου 627 παρὰ τῇ Νινευῇ κατήγαγε μεγάλην καὶ ἀποφασιστικὴν νίκην· μετὰ δὲ τὸν θάνατον τοῦ Χοσρόου ὁ υἱὸς αὐτοῦ Σιρόης ἐζήτησεν εἰρήνην, ἧς πρῶτος ὄρος ἦτο ἡ ἀπόδοσις τοῦ τιμίου Σταυροῦ καὶ τῶν αἰχμαλώτων. Ὁ Πατριάρχης Ζαχαρίας ἐπανῆλθεν, ὁ δὲ Ἡράκλειος ἐπ' ὤμων βαστάζων τὸν Σταυρὸν τοῦ Σωτῆρος εἰσῆλθεν ἐν ἀπεριγράπτῳ θριάμβῳ εἰς τὴν ἁγίαν Πόλιν, ἐπορεύθη εἰς τὸν νέον ναὸν τῆς Ἀναστάσεως, καὶ τῇ 6 Μαρτίου 630, πιδανῶς¹⁴⁸, διὰ τοῦ Πατριάρχου ἔστησε πάλιν αὐτὸν ἐν τῇ θέσει αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ Γολγοθᾶ, ὑπὸ τὸν χαρμόσυνον τῆς Ἐκκλησίας ὕμνον «*Σῶσον Κύριε τὸν λαόν σου καὶ εὐλόγησον τὴν κληρονομίαν σου, νίκας τοῖς βασιλεῦσι κατὰ βαρβάρων δωροῦμενος καὶ τὸ σὸν φυλάττων διὰ τοῦ Σταυροῦ σου πολίτευμα*». Μετὰ τὸ μέγιστον τοῦτο κατόρθωμα ὁ Βασιλεὺς περιῆλθε τὴν Ἱερουσαλήμ, ἵνα ἴδῃ τὰς καταστροφὰς αὐτῆς, ἐτιμώρησεν αὐστηρῶς τοὺς Ἰουδαίους καί, καταλιπὼν πολλὰς βοηθείας τῷ Πατριάρχῃ, πρὸς ἐπισκευὴν τῶν ναῶν καὶ βοήθειαν τοῦ λαοῦ, ἀπῆλθεν εἰς Συρίαν, ἧτις μετὰ τῆς Παλαιστίνης καὶ τῆς Αἰγύπτου, συνηνώθη αὖθις μετὰ τῶν λοιπῶν ἐπαρχιῶν τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους.

¹⁴⁶ Ἀπηυδύνθη «τῇ ἀποιμάντῳ ποίμνῃ Ἱερουσαλήμ», ὁ «ποιμὴν ταπεινός, ἔρημος, αἰχμάλωτος, Ζαχαρίας ἐλάχιστος». *Migne* 86, 2, 3228. Πρὸς καὶ Ἀδήλου Ἐγχειρίδιον περὶ τῆς ἀλώσεως Ἱερουσαλήμ καὶ τῆς αἰχμαλωσίας τῶν κατοίκων καὶ τοῦ Πατριάρχου Ζαχαρίου ὑπὸ τῶν Περσῶν, Αὐτόθι, σ. 3236.

¹⁴⁷ *E. Gerland*, Die persischen Feldzüge des Kaisers Herakleios, ἐν *Byzantinische Zeitschrift*, III (1894) σ. 330-373. *Analecta Bollandiana*, XX-XII, 1913, σ. 304. Βυζαντινὰ χρονικά, XIV, 1907, 68-124.

¹⁴⁸ *B. Bolotow*, Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Αὐτοκράτορος Ἡρακλείου, ἐν τοῖς «*Βυζαντινοῖς Χρονικοῖς*», Πετροῦπολις, XIV, 1907, σ. 68 ἐξ.

Μετὰ μικρὸν ἀπέθανεν ὁ Πατριάρχης Ζαχαρίας¹⁴⁹ διεδέχθη δ' αὐτὸν ὁ ἀνακαινισθῆς τῶν ἱερῶν σεβασμάτων ΜΟΔΕΣΤΟΣ (632-634)¹⁵⁰, συμπληρώσας τὴν ἀνοικοδόμησιν τῶν ἱερῶν ναῶν καὶ τῶν, οὐ μόνον ἐκ τῶν Περσῶν ἀλλὰ καὶ τῶν ἐκ τῆς ἐπιδραμούσης, ἰδίως κατὰ τοῦ Μοναστηρίου τοῦ ἁγίου Σάβα καὶ φονευσάσης πλείστους μοναχοὺς ἀραβικῆς τινος φυλῆς, παθόντων Μοναστηρίων, ἐν οἷς ἐγκαθιδρύθησαν αὐθις ἄνδρες λόγιοι, μετὰ τῆς ἀγιότητος τοῦ βίου συνδέοντες τὴν πρὸς τὰ ἱερά γράμματα ἀγάπην, ὧν εἷς, ὁ Χουζιβίτης μοναχὸς Δωρόθεος, ἐχρημάτισε Σταυροφύλαξ τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως¹⁵¹. Μεταξὺ τούτων διέπρεπεν ὁ Σωφρόνιος, ὅστις ἐκόμισεν ἐναποθέσας εἰς τὴν Μονὴν τοῦ ἀββᾶ Θεοδοσίου τὸ λείψανον τοῦ φίλου αὐτοῦ Ἰωάννου Μόσχου, μετέβη δὲ πάλιν εἰς Ἀλεξάνδρειαν καὶ ἔλαβεν ἐνεργὸν μέρος ἐν τῇ ἀναφύσει αἰρέσει τοῦ μονοθελητισμοῦ¹⁵².

Ἡ αἴρεσις αὕτη δὲν ἦτο ἄσχετος πρὸς τὴν θρησκευτικὴν κατάστασιν τῶν χωρῶν τούτων, ἐν αἷς ἐπεκράτουν οἱ μονοφυσίται. Ἦτο ἀκόλουθον μάλιστα, μετὰ τὰς πολεμικὰς ἐπιτυχίας τοῦ Ἡρακλείου καὶ τὴν ἀπαλλαγὴν τῶν χωρῶν τούτων ἀπὸ τῶν Περσῶν, ὅτι θὰ ὑπεστηρίζετο πᾶσα ἰδέα, δυναμένη νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν ἔνωσιν τῶν μονοφυσιτῶν μετὰ τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, ὥστε οὐδόλως παράδοξον, ὅτι ὁ Ἡράκλειος ὑπεστήριξε τὴν ἰδέαν ταύτην, πολλῶ πλέον, ὅτι κατὰ τῶν ἐπαρχιῶν τούτων διηυθύνοντο νέοι ἐχθροὶ τοῦ χριστιανικοῦ κράτους, οἵτινες ἠδύνατο νὰ εὕρωσι τοὺς μονοφυσίτας προθύμους συμμάχους. Φαίνεται δὲ ὅτι πρῶτος ὁ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Σέργιος (610-638) διετύπωσε τὴν ἰδέαν ὅτι «ὁ Θεάνθρωπος ἐκ δύο φύσεων συγκείμενος τὰ πάντα θεανθρώπως ἐπετέλεσεν, ἔχων μίαν θέλησιν καὶ μίαν ἐνέργειαν». Τὴν πρότασιν ταύτην ἰσχυρίσθη ὁ Σέργιος, ὅτι εὔρεν ἕν τινι ἐπιστολῇ τοῦ προκατόχου αὐτοῦ Μηνᾶ, ἀνεκοίνωσε δὲ αὐτὴν εἰς τὸν Θεόδωρον, Ἐπίσκοπον Φαράν, εὐρόντα αὐτὴν ὀρθόδοξον καὶ ἀρξάμενον νὰ διαδίδῃ μονοθελητικὰς θεωρίας. Αὗται ἀνεκοινώθησαν καὶ εἰς τὸν Ἡράκλειον, ὅστις ὑπέλαβεν, ὅτι ἦτο δυνατὴ τῶν μονοφυσιτῶν ἡ ἔνωσις, πολλῶ πλέον, ὅτι ὁ Παῦλος, καθολικὸς Ἀρμενίας, καὶ ὁ Ἀθανάσιος, ἱακωβίτης Πατριάρχης Ἀντιοχείας, ἐδέχοντο αὐτὴν. Τῷ 626 ἐν Λαζικῇ εὐρισκόμενος ὁ Ἡράκλειος συνεζήτησεν ἐπὶ τοῦ ζητήματος μετὰ τοῦ Ἐπισκόπου Φάσιδος Κύρου, ὅστις, συνεννοηθεὶς μετὰ τοῦ Σεργίου, εὐρέ-

¹⁴⁹ *Le Quien*, *Orient Christianus*, III, 249 ἔξ. 258 ἔξ.

¹⁵⁰ [Πρεσβ. Ἰ. Σπ. Ράμφου, Ὁ ἅγιος Μόδεστος Ἱεροσολύμων, «Ἐκκλησία» ΚΗ' (1951) σ. 25 ἔξ.]

¹⁵¹ *Κλεόπα*, Τὰ κατὰ τὴν Λαύραν Χουζιβᾶ, Ἱερουσαλήμ 1901, σ. II.

¹⁵² Μεταξὺ τῶν λογίων Ἱεροσολυμιτῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καταλέγεται καὶ ὁ Πρεσβύτερος Τιμόθεος, συντάξας, πρὸς τοὺς ἄλλοις λόγον εἰς Συμεὼν τὸν Θεοδόχον, *Classicorum anctorum ex Vaticanis editorum*, Romae 1838.

θη σύμφωνος εἰς τὴν ὑποστήριξιν τοῦ μονοθελητισμοῦ. Τῷ 631 ὁ Κῦρος οὗτος ἐγένετο Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας καὶ εἶχεν ἀνάγκην ἐπιτακτικὴν ἵνα ἐνώσῃ πρὸς ἑαυτὸν τοὺς μονοφυσίτας· ὅθεν ἀναφανδὸν ἐκήρυξε τὸν μονοθελητισμὸν. Παρεσκεύασε μάλιστα διὰ τῶν ἐνεργειῶν αὐτοῦ τὴν ἔνωσιν ὅτε ἔπεσεν, εἰς τοὺς πόδας αὐτοῦ ὁ Σωφρόνιος, ὑπέδειξε τὴν αἰρετικὴν πλάνην καὶ ἀνέλαβεν ἵνα μετὰ γραμμάτων ἐλθὼν εἰς Κωνσταντινούπολιν πείσῃ τὸν Πατριάρχην Σέργιον. Οὗτος ἐζήτησεν ἀποδείξεις περὶ τῆς περὶ δύο φύσεων καὶ δύο θελήσεων ἐν Χριστῷ διδασκαλίας, ἃς παρέσχεν ὁ Σωφρόνιος καὶ φαίνεται ὅτι πρὸς στιγμὴν ἔπεισε τὸν Σέργιον, γράψαντα τῷ Κύρῳ ἵνα μὴ προβῇ ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ μονοθελητισμοῦ εἰς τὴν μετὰ τῶν μονοφυσιτῶν ἔνωσιν¹⁵³.

Ἐν τῷ μεταξὺ χρόνῳ ὁ ΣΩΦΡΟΝΙΟΣ (634-638) ἦλθεν εἰς Ἱερουσαλὴμ καὶ θανόντος τοῦ ἁγίου Μοδέστου¹⁵⁴ ἐγένετο, ἐν ἀρχῇ τοῦ 634, αὐτὸς Πατριάρχης¹⁵⁵ συγκροτήσας δὲ Σύνοδον ἀνέγνω Ὁμολογίαν πίστεως, ἣν συμπεριέλαβεν ἐν τῇ πρὸς τοὺς λοιποὺς Ἐπισκόπους ἀποσταλείσῃ «εἰρηνικῇ» αὐτοῦ ἐπιστολῇ, περιεχούσῃ πλήρη διδασκαλίαν τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας ἐναντίον τοῦ μονοθελητισμοῦ¹⁵⁶. Ἡ εἰρηνικὴ αὕτη ἐπιστολὴ συνετάραξε μὲν τοὺς μονοθελήτας καὶ μονοφυσίτας, διεφώτισε δὲ τὸ ὀρθόδοξον πλήρωμα· ἀλλὰ πρὸς καιρὸν ἡ φωνὴ τοῦ ἁγίου Πατριάρχου τῆς Ἱερουσαλὴμ δὲν ἠδυνήθη ν' ἀνακόψῃ τὴν αἴρεσιν· διότι εἰς αὐτὴν προσῆλθε καὶ ὁ πάπας Ρώμης Ὀνώριος (625-638), ὁ δὲ Ἡράκλειος τῷ 638 ἐξέδωκε τὴν «Ἔκθεσιν», συνταχθεῖσαν μὲν ὑπὸ τοῦ Σεργίου, περιέχουσαν δὲ διδασκαλίαν περὶ μιᾶς θελήσεως ἐν τῷ Ἰησοῦ Χριστῷ. Ἐπὶ πλέον ἐπὶ τῆς Ἱερουσαλὴμ ἐπεκρεμάσθη νέος μέγιστος καὶ ἀνεπανόρθωτος κίνδυνος ὑπὸ τῶν ἀράβων· ὁ δὲ Σωφρόνιος παρεσκευάσθη εἰς ἄμυναν τῆς ἁγίας Πόλεως ἐναντίον τῶν ἐπιδρομέων.

Οἱ ἐν Βυζαντίῳ δὲν προέβλεπον τὸν ἀπὸ μέρους αὐτῶν ὑπερμέγιστον κίνδυνον· ἀλλ' ὅτε τῷ 634 κατελήφθησαν τὰ Βόστρα ὥρμησεν αὐτὸς ὁ Ἡράκλειος εἰς Συρίαν. Συγκρούσεις ἐπανειλημμέναί τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ μετὰ τῶν βαρ-

¹⁵³ Krüger, *Monotheleten*, RE³, XIII, 404.

¹⁵⁴ Τὰ μαρτυρολόγια παροσιάζουσι καὶ ἕτερον Μόδεστον ἱερομάρτυρα, Πατριάρχην δῆθεν Ἱεροσολύμων κατὰ τὸν δ' αἰῶνα Πρβλ. *Νικοδήμου*, *Συναξαριστὴς Α*, 312. *Chr. Loparev*, ἐκ Βυζαντινοῦς Χρονικοῦς Πετροπόλεως, IV, 341-343. Ἀκολουθία τοῦ ἁγίου Μοδέστου ἐν Πάτραις 1871, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1878, ἐν Ἀθήναις 1884 καὶ ἕτερα ἐκδόσεις 1891. Ἡ μνήμη τοῦ πραγματικοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων Μοδέστου τῇ 19 Ὀκτωβρίου, *Delehaye*, *Synaxarium*, σ. 150. Τοῦ Πατριάρχου Μοδέστου σώζονται ἀποσπάσματα λόγων αὐτοῦ καὶ Ἐγκώμιον εἰς τὴν κοίμησιν τῆς Θεοτόκου, παρὰ Φωτίῳ, Βιβλιοδ. Ἀναγν. 275, Πατρ. Migne 86, 2, σ. 3273-3312. [Ἀκολουθία ἐν τέλει τοῦ Μηναίου Δεκεμβρίου (ἔκδ. Ἀποστ. Διακονίας) 1962 σ. 260].

¹⁵⁵ [Κ. Γ. Μπόνη, *Σωφρόνιος Ἱεροσολύμων*, ὡς θεολόγος, ἐγκωμιστὴς καὶ ὑμνογράφος, «Εὐχαριστήριος τιμητικὸς τόμος Ἀμίλκα Ἀλιβιζ - ἄτου, Ἀθῆνα 1958, σ. 269 ἐξ.]

¹⁵⁶ *Hefele*, II, 159. Πατρ. Migne 87, 3148-3120.

βάρων ἀπέδειξαν ὅτι, δυστυχῶς, ὁ κίνδυνος ἦτο ἀναπόφευκτος· ἐπηύξησε δὲ τὴν ἀπογοήτευσιν ὁ Ἡράκλειος, ζητήσας ἐξ Ἱεροσολύμων τὸν Τίμιον Σταυρὸν καὶ ἀποκομίσας αὐτὸν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Τῷ 635 ἔπεσεν ἡ Δαμασκός· ἡ μία δὲ μετὰ τὴν ἄλλην πόλις τῆς Συρίας καὶ Παλαιστίνης παρεδίδοντο διὰ συνθήκης. Τῷ 636 συνεκροτήθη παρὰ τὸν ποταμὸν Ἰαρμούκ ἡ τελευταία πρὸς τοὺς ἄραβας φονικωτάτη μάχη, καθ' ἣν ἔνεκα τῆς ἀκαδέκτου αὐτῶν συνδρομῆς καὶ ἔνεκα δυσμενῶν πολεμικῶν περιστάσεων ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς ἠττήθη· ἐλάχιστα δὲ λείψανα διεσώθησαν εἰς ἄλλας τῆς Συρίας καὶ Παλαιστίνης πόλεις καὶ δὴ εἰς Ἱερουσαλήμ. Δυστυχῶς ἔγκαιρος πρόνοια περὶ ἐνισχύσεως τῆς φρουρᾶς αὐτῆς δὲν ἐλήφθη· ἐλπίζων δὲ πάντοτε ὁ Πατριάρχης Σωφρόνιος νὰ λάβῃ ἐνισχύσεις παρεσκεύασε, διὰ παντὸς δυνατοῦ τρόπου, τὰ πρὸς ἄμυναν· διότι οἱ ἄραβες ἀπὸ τοῦ 637 ἤρξαντο συστηματικῆς πολιορκίας, καταλαμβάνοντες τὰς πέριξ πόλεις, πλὴν τῆς Ἀσκάλωνος καὶ Καισαρείας, ἧτις ἦτο περισσότερον ἐνισχυμένη. Οἱ ἐξερχόμενοι τῆς Ἱερουσαλήμ συνελαμβάνοντο καὶ ἐφονεύοντο καὶ πρὸ τῆς ἐνάρξεως δ' ἔτι τῆς πολιορκίας κατέστη ἀδύνατος ἡ τέλεισις τῆς ἐορτῆς τῆς γεννήσεως τοῦ Κυρίου ἐν Βηθλεέμ, ὅτε ὁ Πατριάρχης Σωφρόνιος ἀπήγγειλε μίαν τῶν θαυμασιωτέρων αὐτοῦ ὁμιλιῶν ἐν τῷ ναῷ τῆς Θεοτόκου, ἐν Ἱεροσολύμοις, εἰς τὴν Γέννησιν τοῦ Σωτῆρος. Ἡ πολιορκία παρετάθη ἐπὶ μακρόν· ἀλλ' ἦτο ἀδύνατος ἡ μέχρι τέλους ἀντίστασις. Κατ' αὐτὴν δ' ἀπαγγείλας ὁ Σωφρόνιος λόγον εἰς τὸ ἅγιον βάπτισμα, πρὸς τοῖς ἄλλοις, ἔλεγε «*Πόθεν παρ' ἡμῖν πολιτεύονται πόλεμοι; πόθεν βαρβαρικαὶ πλεονάζουσιν ἔφοδοι; πόθεν Σαρακηνῶν ἡμῖν ἐπανίστανται φάλαγγες; πόθεν τοσαύτη φθορὰ καὶ λεηλασία πεπλήθυνται; πόθεν ἀνθρωπίνων αἱμάτων ἐκχύσεις ἄπαυστοι γίνονται; πόθεν τὰ ἀνθρώπεια σώματα ἐσθίουσι τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ; πόθεν ἐκκλησίαι καθήρηνται; πόθεν σταυρὸς ἐνυθρίζεται; πόθεν Χριστὸς αὐτὸς ὁ πάντων τῶν ἀγαθῶν δοτῆρ... ἐθνικοῖς βλασφημεῖται τοῖς στόμασι... ὅπερ ἡμῖν πάντων ἐστὶ τῶν συμβαινόντων δεινῶν φορτικώτερον; ἐκ τούτου γὰρ καὶ Σαρακηνοὶ θεομισεῖς καὶ ἀλάστορες καὶ αὐτὸ σαφῶς τὸ τῆς ἐρημώσεως βδέλυγμα, τὸ προφητικῶς ἡμῖν προλεγόμενον, καὶ τόπους, οὓς οὐ δεῖ, διατρέχουσι καὶ πόλεις ληΐζονται, ἀγροὺς ἐκθερίζουσι καὶ ἱερὰ Μοναστήρια καταστρέφουσι καὶ παρατάξουσι Ῥωμαϊκαῖς ἀντιπάττονται, καὶ πολεμοῦντες ἐγείρουσι τρόπαια καὶ νίκαις νίκας συνάπτουσι καὶ μειζόνως ἡμῶν κατεπαίρονται καὶ τὰς εἰς Χριστὸν καὶ τὰς εἰς Ἐκκλησίας βλασφημίας ἐπαύξουσι καὶ κατὰ τοῦ Θεοῦ βλασφημοῦσιν ἀδέμιτα καὶ τῶν ὄλων κρατεῖν οἱ θεομάχοι φρυάττονται...»¹⁵⁷. Ὁ ἱερὸς ρήτωρ ὑποδεικνύει, ὅτι ἀναμφιβόλως αἵτιοι τούτων ἐγένοντο ἔνεκα τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν οἱ χριστιανοί· ὅθεν προτρέπει αὐτοὺς εἰς*

¹⁵⁷ Α. Π. Κεραμέως, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας Ε, 151-168.

μετάνοιαν, ἐλπίζων ὅτι ὁ Θεὸς ἔμελλε νὰ βοηθήσῃ τὴν κινδυνεύουσαν ἁγίαν Πόλιν.

Ἀλλὰ τοῦ Θεοῦ θέλημα ὑπῆρξεν ἵνα ἡ Πόλις καὶ μετ' αὐτῆς ἡ Ἐκκλησία εἰσέλθωσιν εἰς τὸ στάδιον τῶν μεγάλων αὐτῶν θλίψεων. Ὁ Πατριάρχης πεισθεὶς περὶ τοῦ ἀδυνάτου τῆς περαιτέρω ἀντιστάσεως ἀπεφάσισεν ἐκουσίως νὰ παραδώσῃ τὴν πόλιν πρὸς αὐτὸν προσωπικῶς τὸν χαλίφην Ὠμάρ (634-644), ἵνα τοῦλάχιστον λάβῃ τὰς προνομίας, αἵτινες ὑπὸ τῶν ἀράβων παρεχωροῦντο, εἰς τὰς ἐκουσίως παραδιδόμενας πόλεις τῶν χριστιανῶν. Οἱ πολιορκοῦντες τὴν Ἱερουσαλήμ στρατηγοὶ ἐκάλεσαν ἐκ τῆς Ἀραβίας τὸν χαλίφην· ἐπὶ δὲ τοῦ ὄρους τῶν ἐλαιῶν ἐγένετο ἡ περιλάλητος ἐκείνη μεταξὺ τοῦ Πατριάρχου Σωφρονίου καὶ τοῦ Ὠμάρ συνθήκη, δι' ἧς τῷ 638 παρεδόθη ἡ ἁγία πόλις Ἱερουσαλήμ εἰς τοὺς Ἀραβας.

Οὕτως ἀπετερματίσθη αὐτῆς καὶ τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων ἡ ἀρχαία ἱστορία, ἥτις διὰ τὴν Ἐκκλησίαν ὑπῆρξεν, οὕτως εἰπεῖν, ὁ χρυσοῦς αὐτῆς αἰὼν. Διότι ὑπέστη μὲν αὕτη μετὰ τῆς ὅλης Ἐκκλησίας τοὺς βαρεῖς διωγμοὺς καὶ εἰς μεγάλην περιῆλθεν ἀφάνειαν, μάλιστα μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων καταστροφὴν τῆς Ἱερουσαλήμ, ἀλλὰ διὰ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου εἰσῆλθεν εἰς στάδιον μεγάλης ἀκμῆς καὶ ἀναπτύξεως, ἣν συμβολίζει ἡ καθίδρυσις Ναῶν ἐπὶ τῶν ἁγίων Τόπων, καὶ ἧς κεντρικὸν σημεῖον ἀποτελεῖ ἡ ἐποχὴ τοῦ ἁγίου Κυρίλλου, Ἐπισκόπου Ἱεροσολύμων. Καὶ ἐτάραξαν μὲν τὴν Ἐκκλησίαν τὰ γενικὰ ἐκκλησιαστικά, τὰ ἐκ τῶν αἰρέσεων προκληθέντα, ζητήματα, προέκυψαν δ' ἐπιτοπίως αἱ ὠριγενιστικαὶ καὶ πελαγιανιστικαὶ ἔριδες, ἀλλ' ἀνεφάνησαν συγχρόνως ἐν αὐτῇ μεγάλοι τῆς ὀρθοδοξίας πρόμαχοι, μετὰ τὸν πατέρα τοῦ ἐν Παλαιστίνῃ μοναχικοῦ βίου Ἰλαρίωνα, ὁ ἅγιος Εὐθύμιος καὶ ἡ λοιπὴ χορεία τῶν πολιστῶν τῆς ἐρήμου, καθιδρύνοντες τὰ Μοναστήρια αὐτῶν ὡς κέντρα μεγάλης πνευματικῆς ζωῆς καὶ ἠθικῆς τελειώσεως. Μεσοῦντος τοῦ ε' αἰῶνος ὁ Ἐπίσκοπος Ἱεροσολύμων προεβιβάσθη εἰς Πατριάρχην, ἀλλ' ἀμέσως ἤρξατο ἡ ἀπὸ τοῦ μονοφυσιτισμοῦ ταραχή. Ταύτην καταστείλασα ἡ Ἐκκλησία διὰ νέων ἐφεξῆς προμάχων τῆς ὀρθοδοξίας, τοῦ ἁγίου Σάββα καὶ τοῦ ἁγίου Θεοδοσίου καὶ λοιπῶν, διεξήγαγε κρατερὸν ἀγῶνα κατὰ τῶν μεγάλων μονοφυσιτικῶν κέντρων τῆς Συρίας καὶ Αἰγύπτου καὶ κατ' αὐτῆς τῆς Πολιτείας τοῦ Βυζαντίου, ἥτις, ἐκ πολιτικῶν ἀγομένη λόγων, ἐξήτει νὰ διαλλάξῃ τοὺς αἰρετικούς μετὰ τῆς ὀρθοδοξίας, ἐπὶ βλάβῃ μᾶλλον αὐτῆς. Ὁ ἅγιος Σάββας πρὸς στήριξιν τῆς ὀρθοδοξίας δις καὶ εἰς τὴν Βασιλεύουσαν αὐτὴν μετέβη, κατὰ τὴν δευτέραν δ' αὐτοῦ μετάβασιν προὐκάλεσε τὴν μεγάλην ἐπὶ τὴν Ἐκκλησίαν Ἱεροσολύμων εὐμένειαν τοῦ εὐσεβοῦς Ἰουστινιανοῦ, ὅστις ὡς νέος Μ. Κωνσταντῖνος κατεκόσμησε τοὺς ἁγίους Τόπους διὰ τῶν ἱερῶν καὶ Βασιλικῶν αὐτοῦ καθιδρυμάτων. Δυστυχῶς ὅμως τὴν ἐπικρατήσασαν εἰρήνην τῆς Ἐκκλησίας διεσάλευσαν οἱ νεολαυρῖται ὠριγενισταί· καθ' ὃν δὲ χρόνον

κατεστάλη ἡ ἐξ αὐτῶν ταραχή, οἱ βάρβαροι Πέρσαι εἰσελάσαντες εἰς τὴν ἁγίαν πόλιν κατέσκαψαν αὐτῆς τὰ ἱερά, μετὰ τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων συναπαγαγόντες εἰς τὴν χώραν αὐτῶν τὸν τίμιον Σταυρόν. Καὶ κατώρθωσε μὲν ὁ Ἡράκλειος χαίρων ν' ἀνυψῶσθαι τὸν τίμιον Σταυρὸν ἐπὶ τοῦ Γολγοθᾶ, πανηγυρίσας τὴν μεγάλην κατὰ βαρβάρων νίκην, ἡ δ' Ἐκκλησία διὰ τοῦ Μοδέστου αὔθις ἀνφοδόμησε τοὺς Ναοὺς καὶ εἶδεν εὐτυχεῖς ἡμέρας ἀκμῆς καὶ εἰρήνης. Ἀλλ' ἐπεφάνησαν ἤδη πρὸ τῶν τειχῶν τῆς ἁγίας πόλεως οἱ Ἄραβες, ἀποτόμως ἀνακόπτοντες τὴν ἀκμὴν αὐτῆς καὶ τὴν εἰρήνην, εἰσάγοντες τὴν Ἐκκλησίαν εἰς τὴν σκοτεινὴν περίοδον τῶν συμφορῶν καὶ τῶν θλίψεων.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΔΕΥΤΕΡΑ
ΜΕΣΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ
(638-1517)

ΟΙ ΧΡΟΝΟΙ ΤΩΝ ΜΕΓΑΛΩΝ ΘΛΙΨΕΩΝ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ
(638-1099)

ΚΑΤΑΣΤΑΣΙΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ
ΕΠΙ ΤΩΝ ΠΡΩΤΩΝ ΑΡΑΒΩΝ ΧΑΛΙΦΩΝ

Διὰ τῆς ἀραβικῆς κατακτήσεως τῆς Παλαιστίνης ἡ Ἐκκλησία Ἱεροσολύμων εἰσῆλθεν εἰς νέαν ἱστορικὴν περίοδον, ὑπ' ἀλλόθρησκον ἐξουσίαν πολιτικὴν διατελέσασα. Πρὸ παντὸς ἔδει νὰ καθορίσῃ τὰς πρὸς τὴν ἐξουσίαν ταύτην σχέσεις αὐτῆς, αἵτινες ἐν ἀρχῇ δὲν ὑπῆρξαν δυσμενεῖς. Διότι καὶ διὰ συνθήκης ἠναγκάσθη νὰ παραδώσῃ τὴν Ἱερουσαλήμ ὁ Πατριάρχης Σωφρόνιος καὶ ὁ χαλίφης τῶν Ἀράβων Ὡμάρ α' διετέθη πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν εὐμενῶς, καταλαβὼν τὴν Ἱερουσαλήμ οὐχὶ ὡς ἐξωργισμένος κατακτητής, ἀλλ' ὡς εὐλαβῆς προσκυνητῆς τῶν ἐν αὐτῇ ἁγίων Τόπων. Οἱ Μουσουλμάνοι, ὡς γνωστόν, θεωροῦσι τὴν Ἱερουσαλήμ ὡς ἱερὰν πόλιν, καὶ ἐκτὸς τοῦ ἁγίου Τάφου, ἐπειδὴ παραδέχονται τὸν δοκητισμὸν, σέβονται τοὺς λοιποὺς ἁγίους Τόπους, καταλέγοντες τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν ἐν τοῖς Προφήταις καὶ διὰ πολλῶν παραδόσεων συνδέοντες τὸν Μωάμεθ μετὰ τῆς Ἱερουσαλήμ. Ἐτίμων δὲ οἱ Μουσουλμάνοι, πρὸς τοῖς ἄλλοις, ἐν τῷ Χριστιανισμῷ καὶ τὸν δεσμὸν τοῦ μοναχικοῦ βίου· ὅθεν κατακτῶντες τὰς χριστιανικὰς χώρας παρεχώρουν τοῖς μοναχοῖς πολλὰ προνόμια. Ἀλλὰ καὶ τὴν Χριστιανικὴν Ἐκκλησίαν καθόλου ἠσφάλιζον διὰ προνομίων.

Ἦσαν δὲ αἱ νομικαὶ βάσεις ὑπὸ τοῦ Ὡμάρ ἰδρυθέντος κράτους θεοκρατικά, θεμελιούμενα ἐπὶ τοῦ «*ἱεροῦ νόμου*» (Scheriat) τοῦ Κορανίου, διαγράφοντος τὰς πολιτικάς, ἀστικάς καὶ οἰκογενειακάς τῶν «*πιστῶν*» μωαμεθανῶν σχέσεις. Διότι ὁ Μωαμεθανισμὸς εἶνε οὐ μόνον ἡ θρησκεία τοῦ μωαμεθανικοῦ κράτους, ἀλλ' αὐτὸ τὸ κράτος· ὁ δὲ χαλίφης, ὡς διάδοχος τοῦ «*Προφήτου*» εἶνε ἡ «*σκιὰ*

τοῦ Θεοῦ» ἐπὶ τῆς γῆς, τοὔτέστιν οὐ μόνον πολιτικὸς ἀλλὰ καὶ θρησκευτικὸς ἀρχηγός. Οἱ τε πολιτικοὶ καὶ οἱ ἀστικοὶ καὶ οἱ τὸ οἰκογενειακὸν δίκαιον διέποντες νόμοι τοῦ μουσουλμανικοῦ κράτους ἔχουσιν ὑπ' ὄψει μόνον μουσουλμάνους. Οἱ πιστοὶ μόνον ὄπαδοὶ τοῦ Μωαμεθανισμοῦ ἀπολαύουσι τῶν ἐξ αὐτοῦ δικαιωμάτων καὶ τῆς ἐλευθέρας ζωῆς ἐπὶ τῆς γῆς, ἥτις μόνον εἰς τὸν Θεόν, εἰς τὸν Προφήτην αὐτοῦ καὶ εἰς τοὺς Μουσουλμάνους ἀνήκει· ἐπειδὴ δὲ οἱ «ἄπιστοι» εἶνε τοῦ Θεοῦ ἐχθροὶ δὲν ἔχουσι δικαίωμα ζωῆς ἐπὶ τῆς γῆς¹. Οὐχ ἥττον μεταξὺ τῶν «ἀπίστων» ὑπάρχουσι τινες ὄπαδοὶ τοῦ Μονοθεϊσμοῦ, δυνάμενοι νὰ γίνωσιν ἀνεκτοὶ καὶ ν' ἀπολαύσωσι τοῦ δικαιώματος ζωῆς ἐπὶ τῆς γῆς, οἱ Ἰουδαῖοι καὶ οἱ χριστιανοί², μένοντες ἐλεύθεροι οὐ μόνον κατὰ τὴν θρησκείαν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὰς λοιπὰς ἐπόψεις τοῦ βίου, ρυθμιζομένας κατὰ τὴν θρησκείαν αὐτῶν.

Κατὰ τὰς ἐξηγήσεις τῶν Μωαμεθανῶν σχολιαστῶν τοῦ Κορανίου, οἱ ὑπήκοοι, οἱ μὴ ἀσπαζόμενοι τὸν μουσουλμανισμὸν ὑποβάλλονται, λόγῳ ποινῆς, εἰς τὸν κεφαλικὸν φόρον, ἢ ἀπότισις τοῦ ὁποῖου ἀντικαθιστᾷ τὴν δουλείαν ἢ καὶ τὸν θάνατον. Τούτου ἄξιόι εἰσιν εἰς τὰ ὄμματα τοῦ Ἰσλάμ πάντες οἱ περιφρονοῦντες τὸ φῶς τοῦ Μωαμεθανισμοῦ ἢ ἀντιτασσόμενοι εἰς αὐτό. Ὁ κεφαλικὸς φόρος εἶνε φόρος προσωπικός, ἐπιβαλλόμενος ἀδιακρίτως ἐπὶ πάντων τῶν μὴ μουσουλμάνων ὑπηκόων τοῦ κράτους³. Κατὰ ταῦτα διὰ τῆς ἀποτίσεως κεφαλικοῦ φόρου δύνανται οἱ μὴ μουσουλμάνοι ν' ἀπολαύσωσι τοῦ δικαιώματος τοῦ ζῆν, διότι πᾶς εὕρισκόμενος ἐν τῷ μωαμεθανικῷ κράτει καὶ θέλων ἐν αὐτῷ νὰ ζήσῃ ἔχει ἀπαραίτητον καθῆκον ν' ἀσπασθῇ τὸν μουσουλμανισμὸν, ἐν ἐναντία περιπτώσει καθίσταται ἔνοχος δουλείας ἢ θανάτου, ὧν δύναται ν' ἀπαλλαγῇ ἀποδίδων κεφαλικὸν φόρον (χαράτζ) ὡς ἐπιβεβλημένην αὐτῷ ποινὴν ἐπὶ τῇ τυφλώσει πρὸ τοῦ φωτὸς τοῦ Ἰσλάμ καὶ τῇ ἐμμονῇ ἐν τῇ πλάνῃ. Τούτου ἕνεκα ὀνομάζεται «ζίμμη», ἅτε φέρων βάρος ἐπὶ τοῦ τραχήλου αὐτοῦ. Τὸ δικαίωμα τοῦ ζῆν αἴρεται ἀπὸ τινος «ζίμμη», ἐὰν οὗτος φύγῃ εἰς ἐχθρικὴν χώραν ἢ διατελῇ εἰς σχέσεις πρὸς αὐτήν· κατὰ δὲ τοὺς ἀρχαίους σχολιαστὰς τοῦ Κορανίου αἴρεται ἐπίσης τὸ δικαίωμα τοῦτο ἐν περιπτώσει ἀρνήσεως τοῦ κεφαλικοῦ φό-

¹ E. Müllinen, Die jateinische Kirche im türkischen Reiche² Leipzig 1903, σ. 1.

² Κοράνιον, μετάφρ. Γ. Πεντακάκη, ἐν Ἀλεξανδρείᾳ 1879 σ. 168.

³ Οἱ χριστιανοὶ ἐν Τουρκίᾳ, ὁ κεφαλικὸς καὶ στρατιωτικὸς φόρος, «Νέα Ἡμέρα» 1905, ἀριθμ. 1601. Πρὸβλ. τὴν ἐν «Ν. Ἡμέρα» 1907 καὶ ἐν τῷ «Κράτει» ἔτ. 1907-1908 μεταξὺ Αἰμιλίου Καλλιστράτου (Ἐλευθεριάδου) καὶ Πολεμάρχου Πατρικίου, συζήτησιν Περὶ τῶν προνομίων τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Ὁ πρῶτος τούτων ἐξέδωκεν ἓνα τόμον Ἀνατολικῶν μελετῶν, πραγματευόμενον περὶ τῶν Προνομίων, Ἐν Σμύρῃ 1909. Πρὸβλ. Τὰ δίκαια καὶ προνόμια τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1909 καὶ Χρυσοστόμου Α. Παπαδοπούλου κρίσιν ἐν «Ἐκκλ. Φάρος» Δ, 177 ἐξ. Π. Καρολίδου, Ἱστορία τοῦ ἰθ' αἰῶνος, Ἀθήνησι 1892, Β, 29 ἐξ.

ρου, ὕβρεως κατὰ τοῦ Κορανίου τοῦ Προφήτου ἢ τοῦ Ἰσλάμ, παραπλανήσεως μουσουλμανίδος, προσηλυτισμοῦ εἰς τὸν Ἰουδαϊσμόν ἢ τὸν Χριστιανισμόν μουσουλμάνου τινὸς ἢ τῆς ἐπιβουλῆς κατὰ τῆς περιουσίας αὐτοῦ. Ἐν μικροτέροις παραπτώμασι καθωρίζοντο διάφοροι ποινὰ διὰ τοὺς μὴ μουσουλμάνους, οἷον τὸ ὑποχρεοῦσθαι αὐτοὺς ἵνα διακριτικὴν φέρωσιν ἐνδυμασίαν, διάφορον τὴν τῶν μουσουλμάνων, κατοικῶσιν ἐν χαμηλοτέραις οἰκίαις, ἀποφεύγωσι πᾶσαν πρὸς τοὺς μουσουλμάνους ἐπίδειξιν τῆς θρησκείας αὐτῶν, μὴ κρούωσιν ἐπομένως κώδωνας, ὡσαύτως ἐν δημοσίοις τόποις μὴ πίνωσιν οἶνον, καὶ μὴ τρώγωσι χοίρειον κρέας, μὴ φέρωσιν ὄπλα, καὶ μὴ ἱππεύωσιν. Ἐπετρέπετο δὲ εἰς τὸν μουσουλμάνον νὰ λαμβάνῃ ὡς σύζυγον χριστιανὴν ἢ ἰουδαίαν γυναῖκα, μὴ ὑποχρεουμένην νὰ μεταβάλῃ τὴν θρησκείαν. Τοῖς μὴ μουσουλμάνοις ἀπηγορεύετο ἡ στρατιωτικὴ ὑπηρεσία.

Παρὰ ταύτας τὰς ἀπαγορεύσεις, δι' ὧν ἀπεμακρύνοντο τῆς πολιτείας οἱ μὴ μουσουλμάνοι, οὐ μόνον ἐν τῇ εἰσπράξει τῶν φόρων ἐπετρέπετο ἡ συμμετοχὴ τούτων ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ θρησκείᾳ ἀφίετο ἐλευθερία μετὰ τῆς αὐτοδιοικήσεως καὶ δικαστικῆς ἐξουσίας. Κατὰ ρητὰς διατάξεις τοῦ Κορανίου δὲν ἐπιτρέπεται οἱ ὑποταγέντες μὴ μουσουλμάνοι μονοθεῖσθαι νὰ παρενοχλῶνται ἐν τῇ ἐξασκήσει τῆς λατρείας καὶ τῆς θρησκείας αὐτῶν, δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἐπεμβαίνῃ μουσουλμάνος ἄρχων ἢ ἰδιώτης εἰς τὰ τῆς θρησκείας καὶ τῆς συναφοῦς νομοθεσίας τῶν, μάλιστα τῆς εἰς τὸ οἰκογενειακὸν δίκαιον ἀναγομένης. Ἐκ τοιούτων διατάξεων ἐξεπήγασεν ἡ αὐτόνομος ἐσωτερικὴ διοργάνωσις τῶν μὴ μουσουλμανικῶν κοινοτήτων ὑπὸ τοὺς πνευματικοὺς αὐτῶν ἀρχηγούς, ἢ ἐλευθέρα ἐκπαίδευσις τῶν νέων, ἢ δικαιοδοσία τῶν ἀρχηγῶν ἐπὶ τῶν θρησκευτικῶν καθιδρυμάτων καὶ Μοναστηρίων, τῆς περιουσίας καὶ τῶν εἰσοδημάτων αὐτῶν, τὸ ἀσύδοτον καὶ ἀφορολόγητον τοῦ κλήρου, ἢ ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς δικαστηρίοις ἐξέτασις τῶν ὑποθέσεων τῶν χριστιανῶν καὶ ἄλλα. Οὕτω δὲ ἡ μουσουλμανικὴ ἐξουσία ἠὔξησε τὴν σημασίαν καὶ δύναμιν τῶν πνευματικῶν ἀρχηγῶν τῶν χριστιανικῶν κοινοτήτων καὶ κατέστησε δυνατὴν τὴν περὶ τὴν Ἐκκλησίαν συγκράτησιν αὐτῶν. Ἐνεκα τῆς τοιαύτης ἐλευθερίας τῶν θρησκευτικῶν κοινοτήτων, «*milet*», ὡς ἀπεκάλεσεν αὐτὰς ἡ μουσουλμανικὴ νομολογία, ἐμορφώθη κράτος ἐν κράτει, ἔχον πρὸς τῇ θρησκευτικῇ καὶ ἐθνικῇ σημασίαν. Διηκολύνθη δὲ ἡ μορφωσις τῶν κοινοτήτων ἔνεκα τῆς γεωγραφικῆς θέσεως τῶν ἐθνικοτήτων καὶ τῆς καταστάσεως αὐτῶν. Διότι ἡ ἑλληνικὴ Ἀρχὴ τοῦ Βυζαντίου κατεπολέμησε μὲν τὰς αἰρετικὰς τάσεις τῶν ὑπηκόων καὶ ἀφωμοίωσε τὰς αἰρετικὰς ομάδας πρὸς τοὺς ὀρθοδόξους ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς καὶ δυτικαῖς ἐπαρχίαις τοῦ κράτους, ἀλλ' ἐν Αἰγύπτῳ, ἐν Συρίᾳ καὶ Μεσοποταμίᾳ ἢ νεστοριανικὴ καὶ μονοφυσιτικὴ αἵρεσις ἐγένοντο ἀποδεκταὶ ὑπὸ τῶν ἐντοπίων πληθυσμῶν, διαμορφωσάντων ἰδίᾳ Κοινότητα, μονοφυσιτικὰς μὲν ἐν Αἰγύπτῳ, Συρίᾳ καὶ Μεσοποταμίᾳ, νε-

στοριανικὰς δὲ ἐν Κουρδιστὰν καὶ ἐν τῇ βορείῳ Μεσοποταμίᾳ. Αἱ κοινότητες αὗται εἰσῆλθον εἰς τὸ νέον ἀραβικὸν κράτος τῆς Ἀνατολῆς ὡς αὐθύπαρκτοι κοινοτικοὶ ὀργανισμοί· κατὰ τὸν ὀργανισμὸν δὲ καὶ τὴν σημασίαν ὑπερέβαινον τὸν ἑλληνικὸν πληθυσμὸν, ἀραιωθέντα συνεπεῖα τῶν πολέμων καὶ τῆς φυγῆς. Ἐν τῇ συριακῇ μόνον καὶ παλαιστινείῳ παραλίᾳ ὑπερέβαινον οἱ Ἕλληνες τοὺς ἀλλοδόξους. Ἰδίαν Κοινότητα ἀπετέλεσαν οἱ μονοφυσίται Ἀρμένιοι, ὡς καὶ οἱ Ἰουδαῖοι, πρὸ τῆς ἰδρύσεως ἔτι τοῦ ἀραβικοῦ κράτους, ζῶντες κεχωρισμένοι τῶν χριστιανῶν ὡς ἴδιαι θρησκευτικαὶ Κοινότητες. Πᾶσαι δὲ αὗται αἱ Κοινότητες, ἡ Ἰουδαϊκὴ, ἡ ὀρθόδοξος Ἑλληνικὴ καὶ αἱ αἰρετικαὶ τῶν Μονοφυσιτῶν καὶ Νεστοριανῶν, ὡς «*ζίμμη*», ἔτυχον προστατευτικῶν δικαίων καὶ προνομίων. Ὁ μὴ ὑπαγόμενος ὑπὸ τὴν κατηγορίαν τῶν «*ζίμμη*» ἐδωρεῖτο ἐχθρὸς διὰ τὸν μουσουλμάνον, μὴ δυνάμενος νὰ ζήσῃ ἐν τῷ ἀραβικῷ κράτει. Ὅλη δὲ ἡ γῆ, κατὰ τὸ ἰσλαμικὸν δίκαιον, διαιρεῖται εἰς δύο τμήματα, εἰς τὸν «*οἶκον τοῦ Ἰσλάμ*» καὶ εἰς τὸν «*οἶκον τοῦ πολέμου*». Πᾶς ξένος ἐδωρεῖτο «*ἐχθρὸς*», κείμενος ἐκτὸς τῶν ἰσλαμικῶν νομικῶν διατάξεων. Μόνον ἐὰν ὁ ἐχθρὸς ἐζήτηι χάριν («*ἀμάν*») ἠδύνατο νὰ πατήσῃ τὴν χώραν τοῦ Ἰσλάμ καὶ διαμείνῃ ἐν τῷ «*οἶκῳ*» αὐτοῦ⁴.

Ἐν τῷ καθορισμῷ τῶν σχέσεων τοῦ νέου ἀραβικοῦ κράτους πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν Ἱεροσολύμων ἀναμφιβόλως ὁ χαλίφης Ὡμάρ ἔλαβεν ὑπ' ὄψει τὰς ἀνωτέρω βάσεις τοῦ μουσουλμανικοῦ δικαίου, διότι, κατὰ τὰς εἰδήσεις τῶν ἀράβων χρονογράφων, ἐφάνη λίαν εὐμενῆς πρὸς τοὺς χριστιανοὺς διατάξας τοὺς ἐκασταχοῦ διοικητὰς νὰ φέρωνται πρὸς αὐτοὺς δικαίως καὶ ἐπιεικῶς, νὰ μὴ πιέζωσιν αὐτοὺς κατὰ τὴν εἴσπραξιν τοῦ κεφαλικοῦ φόρου. Τὰς σχέσεις ταύτας πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν ἀπετύπωσεν ὁ χαλίφης ἐν τῇ ἐγγράφῳ συνθήκῃ, ἣν ἔδωκε πρὸς τὸν ἀνώτατον ἄρχοντα τῆς Ἐκκλησίας Πατριάρχην Σωφρόνιον, καταλαμβάνων τὴν Ἱερουσαλήμ. Κατ' αὐτὴν ἐχορηγήθη ἀσφάλεια ζωῆς καὶ ἐλευθέρως ἐξασκήσεως τῶν τῆς θρησκείας εἰς τὸ «*βασιλικὸν ἔθνος*» τῶν Ἑλλήνων καὶ ἡ κυριότης ἐπὶ τῶν Προσκυνημάτων. Τοῦ κεφαλικοῦ φόρου ἀπηλλάγησαν οἱ κληρικοὶ καὶ οἱ μοναχοί, οἱ δὲ λοιποὶ χριστιανοὶ ἔτυχον ἀσφαλείας διὰ τῆς ἀποτίσεως τοιοῦτου φόρου. Οἱ ξένοι εἰσερχόμενοι εἰς τὰ Προσκυνήματα, ὡς δεῖγμα ὑποταγῆς ὑπὸ τὸν ὀρθόδοξον Πατριάρχην, ἔπρεπε ν' ἀποδίδωσιν ὀρισμένον τίμημα ἀργύρου. Τὸ πολύτιμον τοῦτο ἔγγραφο τοῦ Ὡμάρ περιέχει τὰ ἑξῆς, κατὰ μετάφρασιν. «*Εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ τοῦ ἐλεοῦντος καὶ ἐλεήμονος. Ὡμάρ υἱὸς Χαττάπ· Χάρις τῷ Θεῷ τῷ ποιήσαντι ἡμᾶς ἐνδόξους διὰ τοῦ Ἰσλάμ καὶ τιμήσαντι διὰ τῆς πίστεως καὶ ἐλέησαντι διὰ τοῦ Προφήτου αὐτοῦ Μωάμεθ (ἐφ' ᾧ εὗξαιτο ὁ Θεὸς καὶ εἰρήνη εἶη ἐπ' αὐτῷ) καὶ ὀδηγήσαντι ἡμᾶς ἀπὸ τῆς πλάνης καὶ συναγαγόντι*

⁴ E. Müllinen, ἔνθ. ἀν. σ. 2-4.

ἡμᾶς δι' αὐτοῦ ἀπὸ τῆς διασπορᾶς, καὶ ἐνώσαντι τὰς καρδίας ἡμῶν καὶ δόντι νίκας ἡμῖν κατὰ τῶν ἐχθρῶν καὶ στερεώσαντι ἡμᾶς ἐν ταῖς χώραις καὶ καταστήσαντι ἡμᾶς ἀδελφούς συνηγαπημένους. Εὐχαριστήσατε οὖν τῷ Θεῷ οἱ λάτρες τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῇ τοιαύτῃ χάριτι. Τὸ παρόν ἐστὶ γράμμα ἐμοῦ τοῦ Ὁμάρ υἱοῦ Χαττάπ καὶ ἐδόθη τῷ ἐντίμῳ καὶ Σεβασμίῳ Πατριάρχῃ τοῦ βασιλικοῦ ἔθνους Σωφρονίῳ, ἐν τῷ ὄρει τῶν Ἐλαιῶν, τῷ τόπῳ τῆς ἱερᾶς Ἱερουσαλήμ, ὡς συνθήκη καὶ ὑπόσχεσις εἰς περιθάλαψιν τῶν ὑποτελῶν καὶ ἱερέων καὶ καλογήρων καὶ καλογραίων, ἔνθα ἤθελον εἶναι καὶ εὐρίσκεσθαι καὶ εἰς τὸ ἔχειν παρ' ἡμῶν ἐμπιστοσύνην (διότι ὅταν ὁ ὑποτελής φυλάττη τὰ τῆς ὑποτελείας καθήκοντα πρέπει νὰ ἔχῃ ἐμπιστοσύνην παρά τε ἡμῶν τῶν πιστῶν καὶ παρὰ τῶν μεθ' ἡμᾶς ἡγεμονουσάντων) καὶ εἰς τὸ ἐκκόψαι ἀπ' αὐτῶν τὰ αἷτια τῶν ἐνοχλήσεων αὐτῶν κατὰ τὴν ἣν ἔδειξαν ὑποταγὴν καὶ εὐπειθείαν· καὶ εἰς τὸ εἶναι ἐμπιστοσύνην ἐπ' αὐτῶν, καὶ ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιῶν αὐτῶν καὶ ἐπὶ τῶν Μοναστηρίων αὐτῶν καὶ ἐπὶ πάντων τῶν ὑπὸ τὴν κυριότητα αὐτῶν λοιπῶν προσκυνημάτων, τῶν ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Ἱερουσαλήμ ὄντων, ἀτινά εἰσιν ὁ Καμαμὲς (=ναὸς τῆς Ἀναστάσεως) καὶ ἡ ἐν Βηθλεὲμ μεγάλη Ἐκκλησία τῆς γεννήσεως τοῦ Ἰησοῦ (ἐφ' ᾧ εἶη εἰρήνη) καὶ τὸ σπήλαιον τὸ ἔχον τρεῖς θύρας μεσημβρινήν, ἀρκτικήν καὶ δυτικήν· καὶ εἰς τὸ εἶναι τὰ λοιπὰ ἐκεῖ εὐρισκόμενα χριστιανικὰ ἔθνη Νασάριδων ἤτοι Ναζωραίων (οἷον Ἴβηρες καὶ Χαμπέσιοι) καὶ ἐκεῖνοι οἵτινες ἔρχονται χάριν προσκυνήσεως Φράγκοι, Κόπται, Συριάνοι, Ἀρμένιοι, Νεστοριανοί, Ἰακωβίται καὶ Μαρωνῖται ὑποκείμενοι καὶ ἀκόλουθοι εἰς τὸν ρηθέντα Πατριάρχῃ καὶ αὐτὸς νὰ πρωτεύῃ καὶ νὰ προηγῆται αὐτῶν. Ἐπειδὴ δ' ἐδόθησαν ταῦτα παρὰ τοῦ τιμίου προφήτου, τοῦ παρὰ τοῦ Θεοῦ ἀπεσταλμένου, καὶ ἐτιμήθησαν τῇ σφραγίδι τῆς ἰδίας αὐτοῦ χειρὸς καὶ ἐπρόσταξεν ἵνα ἔχωμεν εὐνοίαν ἐπ' αὐτούς καὶ νὰ ἔχωσιν ἐκεῖνοι ἐμπιστοσύνην παρ' ἡμῶν. Ὁμοίως λοιπὸν καὶ ἡμεῖς οἱ πιστοὶ εὐεργετοῦμεν αὐτούς πρὸς χάριν καὶ τιμὴν τοῦ εὐεργετήσαντος αὐτούς, διὸ μέλλουσιν εἶσθαι ἐλεύθεροι ἀπὸ τοῦ χαρατζίου καὶ ἀπὸ τοῦ καφαρίου καὶ ἀπηλλαγμένοι ἀπὸ πασῶν τῶν ἐπηρεϊῶν καὶ φόρων ἔν τε τῇ ξηρᾷ καὶ ἐν ταῖς θαλάσσαις, καὶ ἐν τῷ εἰσέρχεσθαι αὐτούς εἰς τὸν Καμαμὲ καὶ εἰς τὰ λοιπὰ αὐτῶν προσκυνητήρια νὰ μὴ πληρώνωσιν οὐδέν· οἱ δὲ λοιποὶ τῶν χριστιανῶν, τῶν προσερχομένων εἰς τὸν Καμαμὲ, χάριν προσκυνήσεως, νὰ δίδωσιν ἕκαστος αὐτῶν εἰς τὸν Πατριάρχῃ ἐν δράμιον ἀσημίου καὶ ἐν τρίτον τοῦ δραμίου. Πᾶς οὖν πιστὸς καὶ πᾶσα πιστὴ δέον ἵνα φυλάττη τὰ ὑφ' ἡμῶν προσταχθέντα ἐν τῷ παρόντι, ἢ βασιλεὺς ἢ κριτὴς ἢ ἡγεμὼν ἐξουσίαν ἔχων ἐπὶ τῆς γῆς, πλούσιος ἢ πένης ἐκ τῶν πιστῶν. Καὶ ἐδόθη αὐτοῖς ἡ παροῦσα ἡμετέρα ἐπιταγὴ ἐπὶ παρουσίᾳ τῆς ὁμηγύρεως τῶν ἐντίμων φίλων τοῦ Ἀβδουλλᾶ, τοῦ Ὁσμὰν υἱοῦ Ἀφφάν, τοῦ Σάεδ υἱοῦ Ζαῖδ, τοῦ Ἀπδιρραχμὰν υἱοῦ Ἄουφ καὶ τῶν λοιπῶν ἀδελφῶν καὶ ἐντίμων φίλων. Βεβαιωθήτω οὖν ἕκαστος εἰς τὰ γραφόμενα ἐν τῷ ἡμετέρῳ γράμματι καὶ ἐνεργεῖτω κατὰ τοῦτο, ἀφίνων αὐτὸ πάλιν εἰς τὰς χεῖράς των εὐξαιτο δὲ ὁ Θεὸς καὶ δόξη

εἰρήνην ἐπὶ τῷ δεσπότη ἡμῶν Μωάμεθ καὶ ἐπὶ τῇ ὀμηγύρει αὐτοῦ, καὶ εὐχαριστία τῷ Θεῷ τῷ Κυρίῳ τῶν κόσμων. Ἰκανὸς ἡμῖν ὁ Θεὸς καὶ κάλλιστός ἐστιν ἐπίτροπος. Ἐγράφη τῇ κ' τοῦ μηνὸς Ρεπιουλλεβέλ, τῷ ιε' (ιζ') ἔτει τῆς προφητικῆς φυγῆς. Ὅστις δὲ ἀναγνώσει τὴν παροῦσαν ἡμετέραν ἐπιταγὴν καὶ παραβῆ αὐτὴν ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ ἕως τῆς ἡμέρας τῆς κρίσεως ἔσται παραβάτης τῆς διαθήκης τοῦ Θεοῦ καὶ μισητὸς τοῦ ἡγαπημένου αὐτοῦ Ἀποστόλου»⁵.

Τὸ περιεχόμενον τοῦ ἐγγράφου τούτου συνάδει πληρέστατα πρὸς τὴν καθορισθεῖσαν μεταξὺ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς ἀραβικῆς πολιτείας σχέσιν. Λεπτομερείας δὲ τινὰς περὶ τῆς ἐν Ἱερουσαλὴμ παρουσίας τοῦ Ὁμάρ διέσωσεν ἐν τῷ χρονικῷ αὐτοῦ ὁ Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Εὐτύχιος (933-940) τὰς ἐξῆς· «Καὶ ἐξῆλθεν ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων Σωφρόνιος πρὸς τὸν Ὁμάρ ἱμπν ἄλ Χαττάπ, καὶ ὁ Ὁμάρ ἱμπν ἄλ Χαττάπ ἔδωκεν εἰς αὐτὸν «ἀμὰν» καὶ ἔγραψεν ἀσφαλιστικὸν γράμμα· ἰδοῦ ἀντίγραφον αὐτοῦ: Ἐν ὀνόματι τοῦ ἐλεήμονος καὶ εὐσπλαγχνικωτάτου Θεοῦ. Τοῦτο εἶνε γράμμα παρὰ τοῦ Ὁμάρ ἱμπν ἄλ Χαττάπ πρὸς τοὺς κατοικοὺς τῆς πόλεως Αἰλίας εἰς πιστοποίησιν καὶ θεβαίωσιν τοῦ ὅτι ἀσφαλίζεται τὸ ἀπρόσβλητον τῆς ζωῆς αὐτῶν καὶ τῶν τέκνων αὐτῶν, καὶ τὰ κτήματα καὶ αἱ ἐκκλησῖαι αὐτῶν, αἵτινες δὲν δὰ καταστρέφονται οὔτε δὰ κατοικῶνται (ὑπὸ Μουσουλμάνων). Καὶ ὁ Ὁμάρ προσεκάλεσε μάρτυρας νὰ ἐπιβεβαιώσωσι τὸ γράμμα. Καὶ ἤνοιξαν εἰς αὐτὸν τὰς πύλας τῆς πόλεως καὶ ὁ Ὁμάρ ἱμπν ἄλ Χαττάπ εἰσῆλθεν εἰς τὴν πόλιν μετὰ τῶν συναγωνιστῶν αὐτοῦ καὶ ἐκάθησεν ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως. Ὅταν ἦλθεν ἡ ὥρα τῆς προσευχῆς εἶπεν εἰς τὸν Πατριάρχην Σωφρόνιον, δέλω νὰ προσευχηθῶ. Ὁ Πατριάρχης εἶπεν εἰς αὐτόν· ἄρχον τῶν πιστῶν, προσευχήθητι ἐν ᾧ τόπῳ εὐρίσκεσαι. Ὁ Ὁμάρ ἀπεκρίθη εἰς αὐτόν, ἐνταῦθα δὲν δὰ προσευχηθῶ. Τότε ὁ Πατριάρχης ὠδήγησεν αὐτόν εἰς τὸν ναὸν τοῦ Κωνσταντίνου καὶ ἔθηκε τάπητα ἐν μέσῳ τοῦ ναοῦ τούτου. Ἀλλ' ὁ Ὁμάρ εἶπεν, ὄχι καὶ ἐνταῦθα δὲν δὰ προσευχηθῶ. Καὶ ἐξῆλθεν ὁ Ὁμάρ εἰς τὴν κλίμα-

⁵ Βενιαμὴν Ἰωαννίδου, Προσκυνητᾶριον τῆς ἀγίας Γῆς, σ. 144.5. Γρηγορίου Παλαμᾶ, Ἱεροσολυμιάς, σ. 392. Κωνσταντίνου, τοῦ ἀπὸ Συναίου Οἰκ. Πατριάρχου βιογραφία καὶ συγγραφαὶ αἱ ἐλάσσονες ἐν Κωνσταντινουπόλει 1866, σ. 260. —Reponse à la brochure de M. Boré intitulé: Question des Lieux Saints, Constantinople 1851, σ. 9-16. Ἀρχιμ. Καλλίστου Μηλιαρᾶ, Οἱ Ἅγιοι Τόποι ἐν Παλαιστίνῃ καὶ τὰ ἐπ' αὐτῶν δίκαια τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, Α, 188 ἐξ. Η. Α. Μιεδνίκον, Ἡ Παλαιστίνη ἀπὸ τῆς κατακτήσεως ὑπὸ τῶν Ἀράβων μέχρι τῶν σταυροφορικῶν ἐκστρατειῶν, Ἐν Πετρούπολει 1897-1903, τ. 1 σ. 535 ἐξ. Ἐν τῷ πολυτίμῳ τούτῳ συγγράμματι τοῦ Μιεδνικῶφ προσάγονται τὰ κείμενα τῶν ἀράβων χρονογράφων, καὶ δὴ τοῦ Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Εὐτυχίου καὶ τοῦ Γιαχιά, παρασχόντων σπουδαίας περὶ τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων πληροφορίας. Ὁ Μιεδνικῶφ δι' ἐπιχειρημάτων ἀστηρίκτων, ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ, προσπαθεῖ ν' ἀποδείξῃ ὡς μεταγενέστερον τὸ ἐγγράφον τοῦ Ὁμάρ. Ἀλλὰ τὸ μόνον σημαντικὸν ἐπιχείρημα αὐτοῦ ἀναφέρεται εἰς τὴν χρονολογίαν. Ἀντὶ ιζ' ἔτους ἐγείρας ἐν τῷ σωζομένῳ κειμένῳ τοῦ ἐγγράφου ἐτέθη ιε'. Περὶ τῶν παρ' ἡμῖν ἐκδόσεων τοῦ ἐγγράφου τοῦ Ὁμάρ βλ. καὶ «Ἐκκλησιαστικὴν Ἀλήθειαν» Γ' σ. 286, κριτικὴν δ' ἔρευναν περὶ τοῦ ἐγγράφου ἴδε παρὰ Μ. Κ. Καραπιπέρη, Ἰσχυρισμοὶ τῶν Λατίνων περὶ νέου Δικαίου, ἰσχύσαντος ἐν τοῖς προσκυνήμασιν ἀπὸ τῆς ἐπανόδου αὐτοῦ (1333) καὶ τὸ Δίκαιον τῶν Ἑλλήνων διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Ὁμάρ καθορισθέν, Ἐν Ἱεροσολύμοις 1924, σ. 27 ἐξ.

κα ἥτις ἠύρισκετο παρὰ τὸν ναὸν τοῦ Κωνσταντίνου πρὸς τὸ ἀνατολικὸν μέρος καὶ προσηυχῆθη μόνος ἐκεῖ ἐν τῇ κλίμακι ταύτῃ. Εἶτα ἐκάθησε καὶ εἶπεν εἰς τὸν Πατριάρχην Σωφρόνιον· ὦ Πατριάρχα, γνωρίζεις διατὶ δὲν προσηυχῆθην ἐντὸς τοῦ ναοῦ ἐκείνου; ὁ δὲ ἀπεκρίθη, ἄρχον τῶν πιστῶν, δὲν γνωρίζω. Τότε ὁ Ὡμάρ εἶπεν· Ἐὰν προσηυχόμεν ἐντὸς τοῦ ναοῦ ἐκείνου τότε ὁ ναὸς θὰ ἐξηφανίζετο διὰ σέ, θὰ ἐξέφευγεν ἐκ τῶν χειρῶν σου, καὶ οἱ μουσουλμάνοι μετ' ἐμὲ θ' ἀφήρουν αὐτὸν ἀπὸ σοῦ, λέγοντες, ὅτι ἐνταῦθα προσηυχῆθη ὁ Ὡμάρ. Ἀλλὰ φέρε μοι χάρτην καὶ ἐγὼ θὰ σοι γράψω διάταγμα. Καὶ ἔγραψεν ὁ Ὡμάρ διάταγμα ἵνα μηδεὶς τῶν Μουσουλμάνων προσεύχηται ἐν τῇ κλίμακι ταύτῃ ἄλλος εἰμὴ μόνος, καὶ νὰ μὴ συναδροίζωνται εἰς προσευχὴν καὶ νὰ μὴ ἐκφωνῶσιν ἀζάν. Ἐγραψε περὶ τούτου διάταγμα καὶ ἐνεχείρυσεν αὐτὸ εἰς τὸν Πατριάρχην. Εἶτα λέγει τῷ Πατριάρχῃ ὁ Ὡμάρ· νῦν πρέπει νὰ ζητήσω ὑπὸ σοῦ τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ καθήκοντος καὶ τῆς ὑποχρεώσεώς σου, δός μοι τόπον ἵνα ιδρύσω τέμενος. Καὶ εἶπεν εἰς αὐτὸν ὁ Πατριάρχης· Ἄρχον τῶν πιστῶν, θὰ σοὶ δώσω τόπον, ἐφ' οὗ νὰ ιδρύσης τέμενος, τόπον ὃν οἱ Ἕλληνες βασιλεῖς δὲν ἠδύναντο νὰ οἰκοδομήσωσιν. Ὁ τόπος οὗτος εἶνε ὁ βράχος, ἐφ' οὗ ὁ Θεὸς ὠμίλησε μετὰ τοῦ Ἰακώβ, καὶ ἐκάλεσεν αὐτὸν ὁ Ἰακώβ «οὐρανίους πύλας» καὶ ἐκάλεσαν αὐτὸν οἱ Ἰσραηλῖται «Ἅγια Ἁγίων». Εὔρηται ἐν μέσῳ τῆς γῆς καὶ ἐχρησίμευσεν ὡς ναὸς τῶν Ἰσραηλιτῶν, οἵτινες ἐτίμων αὐτὸν καὶ ὅπουδῆποτε κἂν ἠύρισκοντο κατὰ τὴν προσευχὴν ἔστρεφον τὸ πρόσωπον πρὸς αὐτόν· θὰ σοὶ δείξω τὸν τόπον τοῦτον ὑπὸ τὸν ὄρον ὅτι θὰ μοὶ γράψης γράμμα καθ' ὃ ἐν Ἱερουσαλὴμ δὲν θὰ ιδρυθῆ ἕτερον τέμενος ἐκτὸς τούτου μόνον. Καὶ ὁ Ὡμάρ ἔγραψεν εἰς αὐτὸν γράμμα ἐγχειρίσας αὐτὸ εἰς αὐτόν. Ὄταν οἱ Ἕλληνες ἐδέχθησαν τὸν Χριστιανισμὸν καὶ ἡ Ἑλένη μήτηρ τοῦ Κωνσταντίνου ἴδρυσεν ἐν Ἱερουσαλὴμ ναοὺς, ὁ τόπος ἐνθα ἠύρισκετο ἡ Ἀσ-Σάχρα (= ὁ βράχος) καὶ τὰ περὶ αὐτὴν ἦσαν ἐρείπια. Καὶ οἱ Ἕλληνες ἐγκατέλειπον τὸν τόπον ἐρείπιον. Ἐρριπτον εἰς τὴν Ἀσ-Σάχραν χώματα ἐξ ὧν ἐσχηματίσθη ὄγκος ἀκαθαρσιῶν. Οἱ Ἕλληνες παρημέλησαν αὐτὴν καὶ δὲν ἐτίμων, ὡς τοῦτο ἔπραττον οἱ Ἰσραηλῖται, καὶ δὲν ὠκοδόμησαν ἐν αὐτῇ ναόν, διότι ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς ὁ Μεσίας εἶπεν ἐν τῷ ἀγίῳ Εὐαγγελίῳ «ἰδοὺ ἀφίεται ὑμῖν ὁ οἶκος ὑμῶν ἔρημος». Καὶ πάλιν εἶπεν αὐτὸς ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ «οὐ μὴ ἀφεθῆ ὧδε λίθος ἐπὶ λίθον». Τούτου ἕνεκα οἱ χριστιανοὶ ἀφῆκαν τὴν Ἀσ-Σάχραν ἔρημον καὶ δὲν ὠκοδόμησαν ἐν αὐτῇ ναόν. Καὶ ἔλαβεν ὁ Πατριάρχης Σωφρόνιος τὸν Ὡμάρ ἱμπν ἁλ Χαττάπ ἀπὸ τῆς χειρὸς καὶ ἔθηκεν αὐτὸν εἰς τὸν ὄγκον ἐκείνον τῶν ἀκαθαρσιῶν. Τότε ὁ Ὡμάρ ἔλαβε διὰ τοῦ ἐνδύματος αὐτοῦ ἀκάθαρτα χώματα καὶ ἔρριπεν αὐτὰ εἰς τὴν κοιλάδα Δζεχεννάμ. Καὶ ἰδόντες οἱ Μουσουλμάνοι ὅτι ὁ Ὡμάρ ἱμπν ἁλ-Χαττάπ φέρει ἐπὶ τῶν χειρῶν ἀκάθαρτα χώματα ἀπεκόμισαν καὶ αὐτοὶ ἐπὶ τῶν χειρῶν, τῶν ἐνδυμάτων, τῶν ἀσπίδων, τῶν κοφίνων, καὶ ἐκαθάρισαν τὸν τόπον, καὶ ἐφάνη ἡ Ἀσ-Σάχρα. Καὶ εἶπόν τινες ἐξ αὐτῶν, Ἄς ιδρύσωμεν τέμενος οὕτως ὥστε ἡ Ἀσ-Σάχρα νὰ εὕρισκε-

ται πρὸς τὸ ὄπισθεν μέρος αὐτοῦ. Καὶ ἴδρυσεν ὁ Ὠμάρ τὸ τέμενος τοῦτο, θέσας τὴν Ἀσ-Σάχραν πρὸς τὸ ὄπισθεν μέρος. Καὶ μετέβη ὁ Ὠμάρ εἰς Βηθλεὲμ ἵνα ἐπισκεφθῇ αὐτήν. Ἦλθεν ἡ ὥρα τῆς προσευχῆς καὶ προσηυχῆθη ἐντὸς τοῦ ναοῦ ὑπὸ τὸν νότιον θόλον, ὅστις ἦτο κεκαλυμμένος ὑπὸ μωσαϊκοῦ. Καὶ ἔγραψεν ὁ Ὠμάρ τῷ Πατριάρχῃ γράμμα ἵνα ἐν τῷ τόπῳ τούτῳ οἱ Μουσουλμάνοι προσεύχωνται μόνον κεχωρισμένως, μὴ συναθροίζωνται ἐν αὐτῷ εἰς προσευχήν, μὴ ἐκφωνῶσι ἐν αὐτῷ ἄζαν καὶ μὴ μεταβάλλωσί τι ἐν αὐτῷ»⁶.

Αἱ εἰδήσεις αὗται τοῦ Εὐτυχίου συμβιβάζονται πρὸς τὰς πρώτας σχέσεις τῶν ἀράβων χαλιφῶν πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν, στηριζομένας ἐπὶ τῶν βάσεων τοῦ ἐγγράφου τοῦ Ὠμάρ, αἵτινες μετὰ τινος αἰῶνα ἐπισήμως ἐκυρώθησαν καὶ ὑπὸ τοῦ τουρκοῦ δικαίου⁷. Αἱ βάσεις αὗται διεσαλεύθησαν μὲν οὐχὶ ἅπαξ κατὰ τοὺς ἐφεξῆς χρόνους ὑπὸ τῆς αὐθαιρεσίας ἐνίων ἡγεμόνων ἢ ὑπὸ τοῦ φανατισμοῦ τοῦ ὄχλου, ἀλλ' οὐδέποτε παντελῶς ἐξηφανίσθησαν, τούτου δ' ἕνεκα δις καὶ τρις κατεστράφη ὁ ναὸς τῆς Ἀναστάσεως, ἀλλ' ἐπανιδρύθη πάλιν μεγαλοπρεπέστερος, μένων ἐν εἰρηνικῇ τῶν πραγμάτων καταστάσει ἀπαραβίαστος μετὰ τῶν λοιπῶν προσκυνημάτων, μὴ μεταποιούμενος εἰς μωαμεθανικὸν τέμενος, καθ' ὃν τρόπον ἄλλοι δευτερεύοντες ναοὶ μετεποιήθησαν. Οὕτως ἐσώθησαν τὰ σεβάσματα τῆς ἱεραῆς ἡμῶν θρησκείας, οἱ δὲ μοναχοὶ κατώρθουν ἐκάστοτε καὶ ὅταν ἔτι ἡρημοῦτο καὶ κατεστρέφετο ἡ Παλαιστίνη, καὶ ὅταν οἱ πλείους αὐτῶν κατεδιώκοντο καὶ κατεσφάζοντο νὰ ὑπαναφαίνωνται ἐν τοῖς προσκυνήμασιν, ὡς ἄγρυπνοι αὐτῶν φύλακες, ἀδιαλείπτως ἀνανεούμενοι. Τῇ ἐνεργείᾳ αὐτῶν τὰ προσκυνήματα συνετηροῦντο διὰ γενναίας ἐπικουρίας ἐκ Βυζαντίου· διότι ἐπιτοπίως ἢ καταστραφεῖσα χώρα οὐδὲν ἔκτοτε ἠδυνήθη ὑπὲρ τούτων νὰ πράξη. Οἱ ὀλίγοι ὑπολειφθέντες μετὰ τὴν περσικὴν ἐπιδρομὴν χριστιανοὶ ἀενάως ἐδεκατίζοντο καὶ εἰς δυσπαραμύθητον περιήρχοντο κατάστασιν, ἕνεκα τῶν ἀδιαλείπτων ταραχῶν καὶ ἀναστατώσεων τοῦ ἀραβικοῦ κράτους. Οἱ μοναχοὶ δ' ἐπὶ πλέον ἀνέλαβον μέγαν ἀγῶνα οὐ μόνον περὶ συντηρήσεως τῶν προσκυνημάτων, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ αὐτῆς τῆς χριστιανικῆς θρησκείας ἐν ταῖς χώραις ταύταις διότι δυστυχῶς, πολλάκις, προσήρχοντο, ἕνεκα βίας ἢ ἄλλης ἀνάγκης, εἰς τὸν μουσουλμανισμὸν οἱ κάτοικοι σωρηδόν. Ὁ ἀγὼν αὐτὸς ἀπέβαινε δυσχερέστατος ὁσάκις οἱ ἄραβες περιήρχοντο εἰς πόλεμον πρὸς τὸ ἑλληνικὸν κράτος τοῦ Βυζαντίου.

Τοιαύτη δυσχέρεια δὲν φαίνεται παρουσιασθεῖσα ἐπὶ τοῦ Ὠμάρ. Εἶνε ἀληθές, ὅτι, παρὰ τὰς εἰδήσεις περὶ τῶν καλῶν αὐτοῦ διαθέσεων πρὸς τοὺς χρι-

⁶ *Εὐτυχίου Ἀλεξανδρείας, Χρονικὸν* (παρὰ Miednikov, ἐνθ. ἀν. II, σ. 267-271 καὶ ἐν Πατρ. Migne 121, 1099 ἐξ).

⁷ *T. Tobler, Golgatha, seine Kirche und Klöster, St Gallen und Bern, 1851, σ. 423. Verdy de Vernois, Die Frage der heiligen Stätten Palästinas, Berlin 1901, σ. 24.*

στιανούς⁸, ὑπάρχουσι καὶ εἰδήσεις, καθ' ἃς ἀπηγόρευε τὴν πρόσληψιν αὐτῶν εἰς δημόσια ὑπουργήματα, διέτασσε νὰ θραύωσι τοὺς σταυροὺς ἐπὶ κεφαλῆς τῶν χριστιανῶν κατὰ τὰς λιτανείας, νὰ καταστρέφωσι τοὺς νεωστὶ ἰδρυομένους ναοὺς καὶ τέλος ἀμειλίκτως νὰ τιμωρῶσι τοὺς χριστιανοὺς ἐπὶ ἀσημάντοις πταίμασιν⁹. Αἱ εἰδήσεις αὗται ἀράβων χρονογράφων ἀπορρίπτονται ὑπὸ τῶν νεωτέρων ἱστορικῶν ὡς λίαν μεταγενέστεραι καὶ μὴ συνάδουσαι πρὸς τὴν πραγματικὴν κατάστασιν τοῦ ἀραβικοῦ κράτους ἐν τοῖς πρώτοις αὐτοῦ χρόνοις¹⁰. Πρὸ παντὸς οὐδὲν ἠδύνατο οἱ ἄραβες νὰ πράξωσιν ἄνευ τῆς συμμετοχῆς τῶν χριστιανῶν ἐν τοῖς δημοσίοις ἔργοις. Ἡ ἄγνοια τῶν γλωσσῶν τῶν ὑπ' αὐτῶν κατακτηθειῶν χωρῶν, τῶν ἠθῶν καὶ νομίμων τῶν ἐν αὐταῖς λαῶν, ἡ παντελής ἄγνοια τοῦ καθόλου δικαίου ἐν σχέσει πρὸς τὸ ἐμπόριον καὶ τὴν γεωργίαν, ἡ ἀνεπιτηδειότης αὐτῶν περὶ τὴν διεύθυνσιν γραφείων ἢ καταγραφὴν λογιστικῶν βιβλίων, φορολογικῶν πινάκων καὶ ἄλλων ἐγγράφων, ἠνάγκαζον αὐτοὺς νὰ καταφεύγωσιν εἰς τὴν συμμετοχὴν τῶν νέων χριστιανῶν ὑπηκόων. Ἄλλως τε, κατὰ τὰς ἀναμφισβητήτους εἰδήσεις ἀρχαίων ἀράβων χρονογράφων, καὶ τοῦ Σύρου Βαρεβραίου, μέχρι τοῦ ἑ' αἰῶνος ἐπίσημος γλῶσσα τῶν γραφείων τοῦ ἀραβικοῦ κράτους ἐν Συρίᾳ καὶ Παλαιστίνῃ ἦτο ἡ Ἑλληνική, τὰ δ' ἐπίσημα ἐγγράφα συνετάσσοντο ἑλληνιστί· διότι ἀπηυθύνοντο ἄλλως τε πρὸς τοὺς λαλοῦντας τὴν ἑλληνικὴν ὑπηκόους¹¹. Τούτων πάντων ἔνεκα αἱ εἰδήσεις περὶ δυσμενείας τοῦ Ὠμάρ πρὸς τοὺς χριστιανοὺς καὶ περὶ ἀπαγορεύσεως τῆς προσλήψεως αὐτῶν εἰς δημόσια ὑπουργήματα ἀνάγονται εἰς μεταγενεστέρους χρόνους. Ἀρχαιότεραι δὲ καὶ ἀκριβέστεραι εἰδήσεις παριστῶσι τὸν Ὠμάρ ὡς νουνεχὴ κυβερνήτην, ὅστις ἐπὶ τῆς εἰρήνης καὶ τῆς ἡσυχίας τῶν χριστιανῶν ἐστήριξε τὴν ἀσφαλῆ θεμελίωσιν τοῦ νεοπαγοῦς ἀραβικοῦ κράτους. Κατὰ τὰς ὑπὸ τῶν ἀράβων χρονογράφων διασωθεῖσας σκέψεις αὐτοῦ, οἱ χριστιανοὶ ἔδει νὰ συντηρῶσι τοὺς μουσουλμάνους διὰ τοῦ κεφαλικοῦ αὐτῶν φόρου, μένοντες ὁμως εὐχαριστημένοι ἐκ τοῦ νέου καθεστῶτος καὶ τῶν νέων κυβερνητῶν μὴ ἔχοντες ἀφορμὰς πρὸς ἐπαναστατικὰς ἐξεγέρσεις¹², ἢ φυγῆς εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας. Αἱ ἰδέαι αὗται τοῦ Ὠμάρ ἐξεδηλώθησαν οὐ μόνον ἐν τῷ ἐγγράφῳ τῷ δοθέντι τῷ Πατριάρχῃ Σωφρονίῳ, ἀλλὰ καὶ ἐν ἐγγράφοις δοθεῖσιν εἰς διαφόρους ἄλλας πόλεις τῆς Συρίας καὶ Παλαιστίνης. Οἱ Ἄρα-

⁸ *Miednikov*, II, 67, II, 2, 1207.

⁹ *Αὐτόθι*, II, 1, 395. 396. 400. 401. II, 2, 1348. 1350. 1377.

¹⁰ *Αὐτόθι*, I, 616.

¹¹ *Αὐτόθι*, I, 617, *Barhebraeus*, *Chronicon syr.* Paris 1890, σ. 115 –παρὰ *R. Duval*, *Anciennes Littératures chrétiennes*, II, *La Littérature syriaque*², Paris, σ. 5.

¹² *Miednikov*, II, 2, 1325.

βες χρονογράφοι διέσωσαν ἓν τοιοῦτον σημαντικώτατον ἔγγραφον πρὸς τοὺς κατοίκους τῆς Λύδδης ἀναφερόμενον καὶ εἰς τοὺς κατοίκους τῶν λοιπῶν πόλεων τῆς Παλαιστίνης ἐκτὸς τῶν τῆς Ἱερουσαλήμ. Τὸ ἔγγραφον τοῦτον ἔχει ὡς ἐξῆς: «Ἐν ὀνόματι τοῦ Θεοῦ τοῦ πανελεήμονος καὶ πανοικτίρμονος! Τοῦτο εἶνε ὅπερ ἔδωκεν ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ Ὡμάρ, ὁ ἄρχων τῶν πιστῶν, τοῖς κατοίκοις τῆς Λύδδης καὶ πᾶσιν ἐκείνοις τοῖς κατοίκοις τῆς Παλαιστίνης, οἵτινες δὲ ὑποταχθῶσι μετ' αὐτῶν. Ἔδωκε χάριν εἰς τὴν ζωὴν αὐτῶν, εἰς τὰ κτήματα, εἰς τὰς ἐκκλησίας καὶ τοὺς σταυρούς, εἰς τοὺς ἀσθενεῖς καὶ τοὺς ὑγιεῖς καὶ εἰς πάντα τὰ μέλη τῆς κοινότητος αὐτῶν. Ὡστε αἱ ἐκκλησίαι αὐτῶν δὲν δὲ κατοικῶνται (ὑπὸ μουσουλμάνων) οὔτε δὲ καταστρέφονται, δὲν δὲ παραλαμβάνηται τι οὔτε ἐξ αὐτῶν, οὔτε τῶν ἐκκλησιαστικῶν μερῶν, οὔτε ἐκ τῆς κοινότητος αὐτῶν, οὔτε ἐκ τῶν σταυρῶν, οὔτε ἐκ τῶν κτημάτων αὐτῶν. Δὲν δὲ πιέξωσιν αὐτοὺς ἕνεκα τῆς πίστεως αὐτῶν καὶ δὲν δὲ προσβάλλωσιν οὐδένα ἐξ αὐτῶν. Οἱ κάτοικοι τῆς Λύδδης καὶ οἱ κάτοικοι τῆς Παλαιστίνης, οἵτινες δὲ ὑποταχθῶσιν μετ' αὐτῶν, ὑποχρεοῦνται νὰ πληρῶνωσι κεφαλικὸν φόρον, ὅπως πληρῶνουσιν οἱ κάτοικοι τῶν πόλεων τῆς Συρίας. Ἐὰν ὅμως (οἱ κάτοικοι τῆς Λύδδης καὶ τῆς Παλαιστίνης) φύγωσιν (εἰς τὴν χώραν τῶν Ἑλλήνων) δὲ ἐφαρμοσθῶσι μέχρις ἐνὸς ἐπ' αὐτῶν οἱ ὄροι τῆς συμφωνίας ἐκείνης»¹³. Ὑπὸ τὴν συμφωνίαν ταύτην ἐννοεῖ ὁ ἄραφ χρονογράφος γενικὴν τινα προκήρυξιν τοῦ Ὡμάρ πρὸς τοὺς κατοίκους τῆς Παλαιστίνης, δι' ἧς ἔλεγεν ὅτι οἱ μένοντες ἐν τῇ χώρᾳ αὐτῶν κάτοικοι καὶ ὑποτασσόμενοι ὑπὸ τοὺς Ἀραβας ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ πληρῶνωσι φόρους κεφαλικοῦς, ἄλλως ἠδύνατο ν' ἀπελθῶσιν, ἔχοντες ὅμως ἀσφάλειαν μέχρι τῶν ὁρίων τοῦ ἀραβικοῦ κράτους. Τοιαῦτα ὡς εἶπομεν ἔγγραφα ἐδόθησαν καὶ εἰς τοὺς κατοίκους ἄλλων πόλεων, κατακτηθειῶν ὑπὸ τῶν Ἀράβων, καὶ εἰς ἄλλας χριστιανικὰς κοινότητας ἐν Συρίᾳ καὶ Παλαιστίνῃ εἶτα δὲ καὶ ἐν Αἰγύπτῳ. Ὅθεν οὐδόλως παράδοξον ὅτι μετὰ μικρὸν ὁ νεστοριανὸς Ἐπίσκοπος Ἀδιαβηνῶν Jesujab (650-660) ἔγραψε πρὸς Συμεὼν τὸν Μητροπολίτην Περσίας, ὅτι οἱ Ἀραβες οὐ μόνον δὲν καταδιώκουσι τὸν Χριστιανισμόν, ἀλλὰ καὶ προστατεύουσιν αὐτόν¹⁴. Ὁ κεφαλικὸς φόρος δὲν ὄφειλε νὰ δίδῃ, ἐτησίως ἕκαστος χριστιανὸς συνεποσοῦτο εἰς τέσσαρα δηνάρια, ἀφέθη δὲ εἰς αὐτοὺς ἐλευθέρᾳ ἢ ἐπικαρπία τῶν γαιῶν. Καὶ εἶνε μὲν ἀληθὲς ὅτι προὔτάθη ὑπὸ τινων μουσουλμάνων ἢ εἰς αὐτοὺς διανομὴ τῶν χριστιανικῶν γαιῶν, ἀλλὰ τὴν πρότασιν ταύτην ἀπέκρουσεν ὁ Ὡμάρ. Τούτου δ' ἕνεκα ἢ εἶδησις ὅτι ὁ χαλίφης παρεβίασε τὴν ἀρχὴν ταύτην διανείμας γαίας ἐν Ἀσκάλωνι ὡς ὑποπτος

¹³ Miednikov, II, 1797. 1798.

¹⁴ Petermann, Die Nestorianer als Kirchenpartei, ἐν RE¹, X, 283 ἐπεξεργασία τοῦ ἄρθρου ὑπὸ K. Ketzler, ἐν RE³, XIII, 730.

ἀπερρίπτεται¹⁵. Τῷ 638 μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Ἱερουσαλήμ ἀπῆλθε διὰ τῆς Βηθλεὲμ ὁ Ὁμάρ εἰς τὴν Ἀραβίαν¹⁶, ἀλλὰ τῷ ἐφεξῆς ἔτει, ὅτε καὶ λοιμικὴ νόσος ἀνεφάνη ἐν Συρία, ὁ χαλίφης ἐπεσκέφθη τὸ δεύτερον τὰς κατακτηθείσας χώρας, ἐπιστρέψας τῷ 640 εἰς Ἀραβίαν. Τῷ ἔτει ἐκεῖνῳ ἐκυριεύθησαν ἡ Ἀσκάλων καὶ ἡ Γάζα ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ Ἄμρου. Ἡ Ἑλληνικὴ φρουρὰ τῆς πόλεως ταύτης ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Καλλίνικον, μὴ θελήσασα ν' ἀλλαξοπιστήσῃ ὑπέστη μαρτυρικὸν θάνατον. Τῇ 6 Νοεμβρίου ἐμαρτύρησαν ἐν Ἱερουσαλήμ 10 Ἕλληνες στρατιῶται καὶ τῇ 17 Δεκεμβρίου οἱ ἕτεροι 50 ἐν Ἐλευθερουπόλει¹⁷. Τῷ αὐτῷ ἔτει ἐκυριεύθη καὶ ἡ Καισάρεια, ἣν ὑπεστήριξε μὲν ὁ υἱὸς τοῦ Βασιλέως Ἡρακλείου Κωνσταντῖνος, ἀλλὰ μαθὼν ὅτι ἐν τῷ μεταξὺ οἱ ἄραβες ἐγένοντο κύριοι τῆς Τριπόλεως καὶ τῆς Τύρου, ἧς οἱ πλεῖστοι κάτοικοι ἐδέχθησαν τὸν ἰσλαμισμόν, ἀπελπίσας ἐξέπλευσεν εἰς Κωνσταντινούπολιν¹⁸. Οἱ κάτοικοι τῆς Καισαρείας, συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ, ἠριθμοῦντο εἰς 700.000 Ἑλλήνων, 200.000 Ἰουδαίων καὶ 30.000 Σαμαρειτῶν, κατὰ τινὰς εἰδήσεις, κατ' ἀκριβεστέρους ὅμως ὑπολογισμούς, ἐκτὸς τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ ὑπῆρχον 100.000 Ἑλλήνων, 100.000 Ἰουδαίων καὶ 80.000 σαμαρειτῶν, προστρεξάντων εἰς Καισάρειαν καὶ ἐξ ἄλλων πόλεων τῆς Παλαιστίνης. Ἡ ἄλωσις τῆς πόλεως ἐγένετο διὰ προδοσίας ἐν ἡμέρᾳ Κυριακῇ, καθ' ἣν ὥραν οἱ χριστιανοὶ ἠύρισκοντο ἐν τοῖς ναοῖς καὶ τὰ τεῖχη τῆς πόλεως ἦσαν ἀφύλακτα· εἰσέδυσαν δὲ οἱ ἄραβες διὰ τοῦ ὑδραγωγείου, ὀδηγηθέντες ὑπὸ προδότου, οὗτινος τὸ ὄνομα ἔμεινεν ἄγνωστον. Ἐκ τῶν ὑστέρων δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν ὅτι οὗτος ἦτο ἐντόπιος Σαμαρείτης, κάτοικος τῆς Καισαρείας¹⁹. Δυστυχῶς οὐχὶ μόνον Ἰουδαῖοι καὶ Σαμαρεῖται ἀλλὰ καὶ χριστιανοὶ αἰρετικοὶ τῆς Παλαιστίνης, Συρίας καὶ Αἰγύπτου ἐγίνοντο προδόται καὶ συνετέλουν εἰς εὐχερεστέραν κατάκτησιν τῶν χωρῶν ὑπὸ τῶν Ἀράβων.

Ἄγνωστα παραμένουσιν ἡμῖν, ἔνεκα ἐλλείψεως εἰδήσεων, τὰ ἐπὶ τῆς χαλιφείας τοῦ Ὀσμάν (644-656) γεγονότα ἐν Ἱερουσαλήμ καὶ τῇ λοιπῇ Παλαι-

¹⁵ *Miednikov*, I, 617. 620. II, 60-62. 87.

¹⁶ Ἡ ἄλωσις τῆς Ἱερουσαλήμ ἐγένετο οὐχὶ τῷ 636 ἢ 637 κατὰ τὴν παραδεδεγμένην χρονολογίαν, Πρβλ. *B. Μυστακίδου*, Ἡ Ἱερουσαλήμ καὶ αἱ χρονολογίαι τῶν ἀλώσεων αὐτῆς, ἐν «Ἐκκλ. Ἀληθεία» ΙΔ, 1844, σ. 204-206, ἀλλὰ τῷ 638 διότι συνέπεσε τῷ 17 ἔτει ἐγείρας (23 Μαρτίου-20 Μαΐου 638) Πρβλ. *Wellhausen*, *Prolegomena zur ältesten Geschichte des Islams ἐν Skizzen und Vorarbeiten*, Berlin 1889, VI, 67 – *A. Müller*, *Der Islam im Morgen und Abendland*, Berlin 1885, I, 258 – *M. J. de Goeje*, *Memoires sur la conquête de la Syrie*, Leude 1864, σ. 109 παρὰ *H.A.M.* I, 506.

¹⁷ *Analecta Bollandianna*, XXIII, 289-307 - *J. Pargoire*, *Les LX soldats martyrs de Gaza*, ἐν *Echos d' Orient*, VIII, 1905, σ. 40-43.

¹⁸ *Κ. Παπαρηγοπούλου*, Ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, Ἐν Ἀθήναις 1867, Γ, 299.

¹⁹ *Miednikov*, ἔνθ' ἂν. II, 78-81, II, 2, 1080.

στίνη. Ἐκ τῶν ἀράβων χρονογράφων²⁰ πληροφορούμεθα μόνον ὅτι ὁ ἐπὶ Ὀσμὴν διοικητῆς τῆς Συρίας εἶχεν ὅλην τὴν ἐξουσίαν εἰς τὰς χεῖρας αὐτοῦ, ἀποκρούσας τὴν κατὰ τῷ 644 γενομένην ἐπίθεσιν τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῶν παραλίων τῆς Συρίας πόλεων, ἃς κατόκισε δι' ἀράβων, παραχωρήσας αὐτοῖς τὰς οἰκίας καὶ τὰς γαίας τῶν φευγόντων Ἑλλήνων. Ἡ Παλαιστίνη, πρὸς καιρόν, ἔμεινεν ἡσυχος ἐπειδὴ ὁ πόλεμος μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Ἀράβων διεξήγετο ἐκτὸς τῶν ὁρίων αὐτῆς. Ὁ στρατηγὸς Μουαβιάς τῷ 644 ἐξεστράτευσεν εἰς τὴν Μικρασίαν, καταστῆσας τῷ 647 τὴν Κύπρον φόρου ὑποτελῆ, ὡς καὶ τὴν Κῶ μετὰ ἓν ἔτος. Τῷ 651 ἐληλάτησε τὴν Κρήτην, μετὰ τριετίαν δὲ καταλαβὼν τὴν Ρόδον κατέστησε αὐτὴν ὀρμητήριον ἐπιθέσεων κατὰ τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν καὶ κατ' αὐτῆς ἔτι τῆς Βασιλευούσης. Τῷ 656 ἀνεκηρύχθη χαλίφης ὁ Μουαβιάς (656-680), ἀλλ' οἱ μὴ ἀναγνωρίσαντες αὐτὸν ἐπαναστάτησαν κατ' αὐτοῦ. Τῆς ἐπαναστάσεως συμμετέσχε καὶ ἡ Παλαιστίνη, ὑπὸ τὸν Νατὶλ-Ἰμπν-Καίις, ἐπὶ πενταετίαν ὅλην ὑποστᾶσα μυρία δεινὰ μέχρι τοῦ 670 ὅτ' ἐξενίκησεν ὁ χαλίφης τοὺς ἐπαναστάτας. Καθ' ἣν ὅμως ἡμέραν ἐδίδετο ὄρκος ὑποταγῆς ἐν Ἱερουσαλήμ, δολοφόνος τις ἐπετέθη κατ' αὐτοῦ καὶ ἐπλήγωσεν αὐτόν. Ἐπειδὴ δὲ συγχρόνως ἐφρονεύθη ἐν Μεδίνῃ ὁ ἀντίπαλος αὐτοῦ Ἀλιᾶς ἔμεινε κύριος τοῦ κράτους ὁ Μουαβιάς ἰδρυτῆς γενόμενος τῆς δυναστείας τῶν Οὐμμεϊαδῶν.

Ὁ νέος χαλίφης δὲν προσηνέχθη κακῶς πρὸς τοὺς χριστιανούς, σώζεται μάλιστα ἔγγραφον αὐτοῦ δι' οὗ ἐπεκύρωσε τὰ εἰς τοὺς μοναχοὺς τῆς Ἱερουσαλήμ χορηγηθέντα ὑπὸ τοῦ Ὡμάρ προνόμια καὶ τὴν κυριότητα αὐτῶν ἐπὶ τῶν προσκυνημάτων²¹. Ἀλλὰ παρὰ τὰς διατάξεις τοῦ Ὡμάρ κτήματά τινα ἑλλήνων πατρικίων φονευθέντων κατὰ τὸν πόλεμον ἢ φυγόντων αὐθαιρέτως δημεύσας ἔδωκεν εἰς τοὺς συγγενεῖς αὐτοῦ. Εἶνε δὲ γνωστὴ εἶδησις τις τῶν ἐτῶν 659-660, καθ' ἣν μέγας σεισμὸς κατέστρεψε τὴν Ἱεριχὼ καὶ τινα Μοναστήρια, ἰδίᾳ δὲ τὸ Μοναστήριον τοῦ ἀγίου Εὐθυμίου²². Τῷ 658 ἐγένετο μεταξὺ Ἀράβων καὶ Ἑλλήνων τοῦ Βυζαντίου βραχυχρόνιος εἰρήνη, ἀλλὰ περὶ τὸ τέλος τῆς χαλιφείας τοῦ Μουαβιά ἀνενεώθη ὁ πόλεμος, καὶ τῷ 672 ἐπολιορκήθη ἡ Κωνσταντινούπολις ὑπὸ ἀραβικοῦ στρατοῦ καὶ στόλου ἀνεπιτυχῶς. Συγχρόνως ἐγκατεστάθησαν ἐκ τοῦ Ταύρου ὀρμώμενα τὰ χριστιανικὰ στίφη τῶν Μαρδαϊτῶν ἐπὶ τοῦ Λιβάνου, μετὰ μεγάλων ἐπιτυχιῶν, κατὰ τὰς ἐπιδρομὰς αὐτῶν, καταφθάνοντα μέχρις Ἱεροσολύμων. Τῷ 679 ἠναγκάσθη ὁ χαλίφης νὰ ἐξαγοράσῃ τὴν εἰρήνην διὰ πληρωμῆς ἑτησίου φόρου²³. Οἴκοθεν

²⁰ *Miednikov*, ἔνθ' ἄν. II, 64-66.

²¹ *A. Π. Κεραμέως*, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας, Δ, 403. 404.

²² *F. Nau*, *Opuscules maronites*, ἐν *Revue de l' Orient Chrétien*, IV, 323-324.

²³ *Κ. Παπαρηγοπούλου*, ἔνθ' ἄν. σ. 337.

ἐννοεῖται ὅτι κατὰ τοὺς πολέμους τούτους ἔπασχον τὰ πάνδεια οἱ ἐν ταῖς ἀραβοκρατούμεναις χώραις χριστιανοί, καίτοι ἐκ τῶν ἀράβων χρονογράφων πληροφορούμεθα ὅτι ὁ Μουαβιᾶ εἶχεν ἐν τοῖς δημοσίοις ὑπουργήμασι πολλοὺς χριστιανούς, ἐμποδίσας τὴν ἀθρόαν τῶν χριστιανῶν προσέλευσιν εἰς τὸν ἰσλαμισμὸν, ἵνα μὴ τὸ κράτος παύσῃ ἔχον φορολογουμένους. Τὸ γραφεῖον αὐτοῦ διηύθυνε χριστιανός, πάντα δὲ τὰ ἔγγραφα, οἱ ἐπίσημοι στατιστικοὶ καὶ φορολογικοὶ πίνακες τῶν κατοίκων ἐξεδίδοντο ἑλληνιστί. Ὡσαύτως οἱ τῶν φόρων εἰσπράκτορες ἦσαν Ἕλληνες ἐκ Συρίας καὶ Παλαιστίνης ὁσάκις δὲ διωρίζοντο ἄραβες εἶχον βοηθοὺς Ἕλληνας. Ἐπὶ Μουαβιᾶ ἡ Παλαιστίνη ἐπλήρωσε κεφαλικὸν φόρον 150.000 δηναρῶν²⁴, ἐξ οὗ δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν ὅτι ἐντὸς τεσσαρακονταετίας περίπου ἀπὸ τῆς ἀραβικῆς κατακτήσεως ὑπελείφθησαν ἐν Παλαιστίνῃ περὶ τὰς 43.000 χριστιανῶν μετὰ τὰς καταστροφὰς καὶ τὴν ἀθρόαν προέλευσιν εἰς τὸν ἰσλαμισμὸν, ἀλλὰ καὶ οὗτοι ἔμελλον λίαν ταχέως νὰ ἐξαραβισθῶσιν. Ἐπὶ τοῦ διαδόχου τοῦ Μουαβιᾶ Ἰεζὶτ α΄ (680-683) εἶνε μία γνωστὴ εἰδήσις, ὅτι τὰ κτήματα τῶν ἐν Παλαιστίνῃ Σαμαρειτῶν ἀπηλλάγησαν παντὸς φόρου, ἐπειδὴ κατὰ τὴν κατάκτησιν τῆς χώρας, οἱ Σαμαρεῖται ἐχρησίμευσαν ὡς κατάσκοποι τῶν Ἀράβων κατὰ τῶν Ἑλλήνων²⁵. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰεζὶτ ἐξερράγη ἐμφύλιος πόλεμος, οὗτινος τὰ μάλιστα συμμετέσχον οἱ παρὰ τὸν Ἰορδάνην ἐγκατεστημένοι Ἄραβες. Εὐρόντες δὲ καιρὸν οἱ Ἕλληνες, κατὰ τὸν ἐμφύλιον τοῦτον πόλεμον, ἐπετέθησαν κατὰ τῆς παραλίας τῆς Παλαιστίνης καὶ κατέλαβον τὴν Καισάρειαν καὶ τὴν Ἀσκάλωνα. Ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθησαν νὰ συγκρατήσωσιν αὐτάς²⁶.

Περὶ τῆς ἐσωτερικῆς καταστάσεως τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων κατὰ τοὺς πρώτους τούτους χρόνους τῆς Ἀραβοκρατίας ὀλίγας, δυστυχῶς, ἔχομεν εἰδήσεις. Ὁ Πατριάρχης Σωφρόνιος δὲν ἐπεβίωσε φαίνεται, πολὺ τῇ ἀλώσει τῆς Ἱερουσαλήμ, ἀποθανὼν κατ' αὐτὸ τὸ 638 ἢ 639 ἔτος, πιθανῶς τῇ 11 Μαρτίου, ἐν ἧ ἡμέρᾳ πανηγυρίζει ἐτησίως ἡ ὀρθόδοξος Ἐκκλησία τὴν μνήμην αὐτοῦ²⁷, καὶ καταλιπὼν τῇ Ἐκκλησίᾳ τὰ συγγράμματα αὐτοῦ²⁸ ὑπόμνημα τῆς ἐπωφελεστάτης

²⁴ Miednikov, ἔνθ' ἄν. I, 651.

²⁵ Miednikov, ἔνθ' ἄν. I, 652.

²⁶ Αὐτόθι, II, 1, 53, 90, 107, 198, 89, 200, 312.

²⁷ Delehay, Synaxarium, σ. 527-528.

²⁸ Ἡ συγγραφικὴ δρᾶσις τοῦ ἁγίου Σωφρονίου δὲν εἶναι ἐπακριβῶς γνωστὴ, διότι καὶ τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ ἐλάχιστον μέρος ἐσώθη καὶ ἐπιστημονικὴ τις κριτικὴ ἔκδοσις αὐτῶν μέχρι τοῦδε ἐλλείπει, ἐνῶ ὁ Σωφρόνιος διεκρίθη ὡς μέγας θεολόγος ἐκ πάσης καθόλου ἀπόψεως καὶ δὴ καὶ ἐκ λογοτεχνικῆς. Ὡς κύριον αὐτοῦ *Δογματικὸν* ἔργον σῴζεται ἡ λαμπρὰ Συνοδικὴ ἐγκύκλιος, ἣν κατὰ τὴν ἐκλογὴν αὐτοῦ ὡς Πατριάρχου Ἱεροσολύμων ἀπηύθυνε πρὸς τοὺς προέδρους τῶν Ἐκκλησιῶν ἐναντίον τοῦ Νεστοριανισμοῦ (Migne 87, 3, 3148-3200). Ὡς ἱστορικὰ δ' αὐτοῦ ἔργα δέον νὰ θεωρηθῶσιν ὁ βίος τῆς ὁσίας Μαρίας τῆς Αἰγυπτίας (Migne 87, 3, 3697 S. *Vailhé*, La vie de Ste Marie l' Egyptienne par Sophrone ἐν Echos d'

ὑπὲρ αὐτῆς δράσεως αὐτοῦ, ἥς περιφανέστερον τεκμήριον ὑπῆρξεν ἡ ἀγαθὴ μέριμνα περὶ τῆς ὀρθοδοξίας. Μὴ δυνάμενος, ἔνεκα τῆς ἀραβικῆς ἐπιδρομῆς, νὰ ἐνεργήσῃ ἐκτὸς τῆς Παλαιστίνης κατὰ τοῦ Μονοθελητισμοῦ, ἐπ’ αὐτοῦ τοῦ ἀγίου Γολγοθᾶ ἐξώρκισε τὸν Ἐπίσκοπον Δώρων Στέφανον ἵνα μεταβῇ καὶ μέχρις αὐτῆς τῆς Ρώμης ἀγωνιζόμενος ὑπὲρ τῆς ὀρθοδοξίας. Καὶ ὁ μὲν Στέφανος ἐξεπλήρωσε τὴν παραγγελίαν ταύτην, ἀλλὰ δυστυχῶς μεγάλη ἐπηκολούθησεν ἀνωμαλία ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ Ἱεροσολύμων, διότι διάδοχος μὲν τοῦ Σωφρονίου δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ χειροτονηθῇ, κατέλαβε δὲ τὴν τοποτηρητείαν τοῦ Πατριαρχικοῦ θρόνου ὁ καὶ ἐπὶ Μοδέστου συνταράξας τὴν Ἐκκλησίαν Ἐπίσκοπος Ἰόππης Σέργιος, ζητήσας τὴν ἐπικύρωσιν τῶν Ἐκκλησιαστικῶν αὐτοῦ πράξεων κατὰ τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Παύλου β’ (641-653). Ὑπῆρχον δὲ πολλοὶ αἰρετικοὶ Ἐπίσκοποι καὶ ἕτεροι κληρικοὶ ἐν Παλαιστίνῃ, ἐπαυξάνοντες τὴν ταραχὴν. Τῷ 649 οἱ Ὀρθόδοξοι ἐξέδωκαν γράμματα κατὰ τῶν Μονοθελητῶν, ἅτινα ὑπέγραψε καὶ ὁ Ἡγούμενος τῆς Μονῆς τοῦ ἀγίου Σάβα Ἰωάννης²⁹. Ὁ ἐν τῷ μεταξὺ γενόμενος Πάπας Ρώμης Θεόδωρος (642-649) ἐξ Ἱεροσολύμων πιδανῶς καταγόμενος³⁰, ἔλαβε πρόνοιαν περὶ τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων καὶ ἀνέθηκε τὴν τοποτηρητείαν εἰς τὸν Στέφανον Δώρων τῷ 638, ἀλλ’ οὗτος ἀπεκρούσθη ἐξ Ἱεροσολύμων καὶ κετέφυγεν εἰς τὴν Μοῆν τοῦ ἀγίου Θεοδοσίου, ὁπόθεν τῷ 649 ὑπὸ τοῦ Πάπα Μαρτίνου (649-653) προσεκλήθη εἰς Ρώμην, ἵνα συμμετάσχῃ τῆς ἐν Λατερανῶν Συνόδου. Διώρισε δ’ ὁ Πάπας τῷ αὐτῷ ἔτει ὡς τοποτηρητὴν τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων τὸν ἐκ τῆς Μονῆς τοῦ ἀγίου Θεοδοσίου Ἐπίσκοπον Φιλαδελφείας Ἰωάννην, μετὰ τῆς

Orient, IV, 35-42 καὶ V, 15-17), τὸ ἐγκώμιον εἰς τοὺς ἀγίους Κῦρον καὶ Ἰωάννην (Migne, 87, 3, 3388) καὶ τὸ μαρτύριον τοῦ ἀγίου Ἀναστασίου τοῦ Πέρσου (ἔκδ. Α. Π. Κεραμέως, Ἀνάλεκτα Δ, 126 – Πρβλ. Usener, Acta martyris Anastasii Persae, Bonnae 1894). Ἄλλ’ ἐπίσης ἱστορικὴν ἀξίαν ἔχουσι καὶ τινες τῶν Ὀμιλιῶν αὐτοῦ, ἰδίᾳ δὲ ὁ εἰς τὴν γέννησιν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ λόγος (ἔκδ. H. Usener ἐν Rheinisches Museum 41 (1886) σ. 500 καὶ ἐν τῷ προγράμματι τοῦ Πανεπιστημίου Βόννης, 1889, σ. 8 ἐξ.), εἰς τὸ ἅγιον βάπτισμα (ἔκδ. Α. Π. Κεραμέως, Ἀνάλεκτα Ε, 151) καὶ ἄλλοι ὧν τινες λατινιστὶ ἐσώθησαν (Migne 87, 3, 3201 ἐξ.). Θεολογικώτερος δὲ λόγος αὐτοῦ θεωρεῖται ὁ εἰς τὸν Εὐαγγελισμὸν τῆς Θεοτόκου. Πρβλ. Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, Τὰ συγγράμματα τοῦ ἀγίου Σωφρονίου Πατριάρχου Ἱεροσολύμων «Νέα Σιών» ΙΖ’ 1922, σ. 130 ἐξ. Μεγάλην ἱστορικὴν ἀξίαν πρὸς τῇ ἄλλῃ ποιοτικῇ καὶ λογοτεχνικῇ, ἔχουσι τὰ Ποιήματα αὐτοῦ, ὧν τινὰ ἐσώθησαν (Migne 87, 3, 3725 ἐξ.) ἰδίᾳ δὲ τὸ περὶ τῆς ἐπιδρομῆς τῶν Περσῶν. Πρβλ. E. Bouvy Poètes et Mélodes, Nimes 1886, σ. 169-182 καὶ 195 ἐξ. Τινὰ τῶν ἀποδιδομένων τῷ Σωφρονίῳ συγγραμμάτων, ὡς ἡ ἐρμηνεία τῆς Λειτουργίας, δὲν ἀνήκουσιν εἰς αὐτόν. Πρβλ. K. Krumbacher, Βυζαντινὴ Λογοτεχνία, μετάφρασις Σωτηριάδου, Α, 379 ἐξ. καὶ τὴν αὐτόθι βιβλιογραφίαν περὶ τοῦ Σωφρονίου. Ἐπίσης O. Bardenhewer, Patrologie³, 488-9 καὶ Krüger, ἐν RE³, xviii, 531-3. Εἰδικῶς ὁ ῥώσος J. D. Crasnoseitf, περὶ τῶν ἀρχαίων λειτουργικῶν ἐρμηνειῶν ρωσ. ἐν Ὀδησσῶ 1894, σ. 6.21 ἐξ. ἀπέδειξεν ὅτι τὸ εἰς τὸν Σωφρόνιον ἀποδιδομένον σύγγραμμα περὶ τῆς Λειτουργίας εἶναι συμπίλημα τοῦ ἰβ’ αἰῶνος.

²⁹ Labbé et Cossart VII, 116. Mansi, X, 909.

³⁰ Duchesne, Liber Pontificalis I, 331 «natione Graecus ex patre Theodoro episcopo de civitate Hierosolyma». Ἡ εἰδησις εἶναι ἀσαφής διότι οὐδαμῶθεν εἶναι γνωστὸς Ἐπίσκοπος Ἱεροσολύμων Θεόδωρος.

ἐντολῆς ἴν' ἀποκαταστήσῃ ἐν Παλαιστίνῃ ὀρθοδόξους κληρικούς ἀντὶ τῶν Μονοθελητῶν, ἔχων τέσσαρας περὶ ἑαυτὸν συμβούλους ἐν οἷς καὶ τὸν Ἀρχιμανδρίτην Γεώργιον Ἠγούμενον τῆς Μονῆς τοῦ ἁγίου Θεοδοσίου καὶ ἐπεκτείνων τὴν ἐκκλησιαστικὴν αὐτοῦ πρόνοιαν μέχρι τῆς Συρίας, ὅπου ἐπίσης ἐφαίνετο ἐπικρατοῦσα ἡ αἵρεσις. Δυστυχῶς ἡ ἀνωμαλία ἐξηκολούθησεν ἐπὶ μακρὰ ἔτη, τῷ δὲ 674 τοποτηρητῆς τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων ἐξελέγη ὁ Πρεσβύτερος Θεόδωρος³¹. Ὅτε δὲ συνήλθεν ἡ ΣΤ' Οἰκουμενικὴ Σύνοδος (680-681), τῇ προστασίᾳ τοῦ ὀρθοδόξου Βασιλέως Κωνσταντίνου Πωγωνάτου, ἀπεστάλη εἰς αὐτὴν ὡς ἀντιπρόσωπος τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων ὁ Πρεσβύτερος Γεώργιος ἐκ Σεβαστείας ὀρμώμενος, Ἁγιοταφίτης μοναχός, ὑπογράφας τὰ Πρακτικὰ τῆς Συνόδου ὡς ἐξῆς «Γεώργιος ἐλάχιστος Πρεσβύτερος τῆς ἁγίας Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν Ἀναστάσεως, ἐπέχων τὸν τόπον Θεοδώρου τοῦ ὀσιωτάτου Πρεσβυτέρου καὶ τοποτηρητοῦ τοῦ Ἀποστολικοῦ Θρόνου τῆς ἁγίας τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν πόλεως Ἱερουσαλήμ». Ὁ ἁγιοταφίτης οὗτος Γεώργιος ἐξελέγη ὕστερον Πατριάρχης Ἀντιοχείας († 702). Μετὰ δὲ τὴν λῆξιν τῶν ἐργασιῶν τῆς Συνόδου, ἦτις κατεδίκασε τὸν Μονοθελητισμόν, ὁ Κωνσταντῖνος Πωγωνᾶτος ἀπέστειλε τὰ πρακτικὰ αὐτῆς εἰς Ἱερουσαλήμ, ἐνταῦθα δὲ ὁ Θεόδωρος ἐπὶ συνόδῳ ἀνεγνώρισε τὰς ἀποφάσεις τῶν συνελθόντων ἐν τῇ ΣΤ' Οἰκουμενικῇ Συνόδῳ καὶ κατεδίκασε τὸν Μονοθελητισμόν³². Τὴν ἀναγνώρισιν ταύτην ἀπέστειλεν εἰς Κωνσταντινούπολιν πρὸς τὸν Βασιλέα ὁ Θεόδωρος διὰ τριῶν μοναχῶν, ὧν διαπρεπέστερος ἦτο ὁ Ἄνδρέας Ἱεροσολυμίτης³³. Οὗτος ἐγεννήθη ἐν Δαμασκῷ περὶ τῷ 660, μετὰ δὲ τὴν πρώτην παιδείυσιν ἐν τῇ πατρίδι, ὠδηγήθη ὑπὸ τῶν γονέων αὐτοῦ Γεωργίου καὶ Γρηγορίας εἰς τὴν ἐν Ἱεροσολύμοις Μονὴν τοῦ ἁγίου Τάφου. Ἐκεῖ τοποτηρητῆς τοῦ Ἱεροσολυμιτικοῦ θρόνου ἔχειρεν αὐτὸν μοναχὸν καὶ κατέταξεν εἰς τὸν κλῆρον, ἀναθέσας εἰς αὐτὸν τὸ ἀξίωμα τοῦ νοταρίου καὶ τοῦ οἰκονόμου τῆς Ἁγιοταφικῆς Ἀδελφότητος. Περὶ τὸ 685 ἀπέστειλεν αὐτὸν εἰς Κωνσταντινούπολιν ὁ Θεόδωρος ἵνα καὶ διὰ ζώσης καὶ διὰ γραμμάτων παραστήσῃ τὴν συμφωνίαν τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων πρὸς τὰς ἀποφάσεις τῆς Στ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου. Ἄλλ' ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐξετιμήθη προσηκόντως ἡ μεγάλη ἀξία τοῦ Ἀνδρέου, ὥστ' ἐχειροτονήθη Μητροπολίτης Κρήτης

³¹ Pargoire, L' Eglise Byzantine, Paris 1905, σ. 154. 155.

³² Τὰς λεπτομερείας ἴδε ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τῶν Συνόδων *Labbé et Cossart*, VI, 8 ἐξ. *Mansi*, X, 805 ἐξῆς. Πρβλ. *Le Quien*, *Orien Christianus* III, 280 ἐξ. *Κεδρηνοῦ*, Ἱστορία Α, 837. *Φωτίου*, Ἐπιστολαὶ Ἐκδ. Βαλέττα, σ. 215.

³³ Βίος τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἀνδρέου Ἱεροσολυμίτου ἐν *Α. Κ. Κεραμέως*, Ἀνάλεκτοις Ἱεροσολ. Σταχυολογίας Ε' 169 ἐξ. *Abbé Marin*, *Les moines de Constantinople*, σ. 497 καὶ ἐν *Dictionnaire de Theologie Catholique* Paris 1900, I, 1182 – *S. Vailhé*, *St André de Crète*, ἐν *Echos d' Orient* V, 1901, 378 ἐξ. *Krüger*, *Andreas von Kreta*, ἐν *RE*³, I, 516. *O. Bardenhewer*, *Patrologie*³, σ. 490.

(711 - 4 Ἰουλίου 740), ἐνδόξως ἐργασθεὶς ἐπὶ τριακονταετίαν περίπου ὑπὲρ τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας. Εἰς Ἱερουσαλήμ ἐπανεκάμφαν οἱ συνοδεύσαντες αὐτὸν δύο μοναχοί, ἄδηλον ἐν ποίᾳ καταστάσει εὐρόντες τὴν ἐν αὐτῇ Ἐκκλησίαν. Ἐπίσης εἶνε ἄδηλον ἐπὶ πόσα ἔτη παρέμεινεν τοποτηρητῆς ὁ Θεόδωρος καὶ τις διεδέχθη αὐτόν. Ὁ Εὐτύχιος Ἀλεξανδρείας ἐν τῇ χρονογραφίᾳ αὐτοῦ πληροφορεῖ ὅτι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων Σωφρονίου, ἐπὶ 29 ἔτη δὲν ὑπῆρχε Πατριάρχης διάδοχος αὐτοῦ³⁴, ἀλλ' ἐκυβερνᾶτο ἡ Ἐκκλησία Ἱεροσολύμων ὡς εἶδομεν, ὑπὸ τοποτηρητῶν. Ἀναμφιβόλως ὅμως, κατὰ τ' ἀνωτέρω εἰρημένα, ὁ τοποτηρητῆς Θεόδωρος ἔμεινεν ἐν τῷ ἀξίωματι αὐτοῦ μέχρι τοῦ 685, ὥστε κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς τοῦ Εὐτυχίου δὲν ἐξελέγη τῷ 667-668 Πατριάρχης ἐν Ἱεροσολύμοις ὁ Ἰωάννης³⁵. Ἄλλως τε τὰ Πρακτικὰ τῆς ἐν Τρούλλῳ Πενθέκτης Συνόδου ὑπέγραψεν ὡς Πατριάρχης Ἱεροσολύμων ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ Β' (†706) ὅστις ἄδηλον πότε ἐκλεγεῖς, πιθανῶς, ἐπατριάρχευσε μέχρι τοῦ 706. Ἐπειδὴ ἡ ὑπογραφή αὐτοῦ δὲν ὑπάρχει ἔν τισιν ἀντιγράφοις τῶν Πρακτικῶν, θεωρεῖται ὑπὸ τινων ὡς ἀμφίβολος ἢ ὑπαρξίς τοιοῦτου Πατριάρχου³⁶. Βέβαιον ὅμως εἶνε ὅτι ἀπὸ τοῦ 706 μέχρι τοῦ 735 ἢ 745 Πατριάρχης Ἱεροσολύμων ἐχηρημάτισεν ὁ ΙΩΑΝΝΗΣ Ε' (706-735), ἐπὶ τοῦ ὁποίου δειναὶ τῆς Ἐκκλησίας περιστάσεις ἤρξαντο³⁷.

ΕΠΙΔΕΙΝΩΣΙΣ ΤΗΣ ΘΕΣΕΩΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

Χαλίφης τότε τῶν ἀράβων μετὰ τὸν Μερβὰν (683-685) ἦτο ὁ Ἀβδ-ἀλ-Μελέκ (685-705), ἐφ' οὗ εὔρε καιρὸν πάλιν ὁ ἐπαναστάτης Νατὶλ-Ἰβν-Καίς ἵνα καταλάβῃ τὴν Παλαιστίνην· διότι ἄλλως τε ὁ χαλίφης ἀπησχολήθη ὑπὸ τῶν κατὰ τὸ 686 καὶ 689 εἰσβαλόντων εἰς τὴν Συρίαν Ἑλλήνων ὑπὸ τὸν

³⁴ Πρβλ. *Δοσιθέου Ἱεροσολύμων, Παραλειπόμενα ἐκ τῆς ἱστορίας περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων, ἐν Α. Π. Κεραμέως, Αναλέκτοις Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας Α, 240. Ἐν ἀρχῇ τῆς Χαλιφείας Ἀβδ' ἀλ Μελέκ ὁ Εὐτύχιος ἀναφέρει Πατριάρχην Ἀντιοχείας Γεώργιον (Η.Α.Μ.Π, 273), ὅστις φαίνεται εἶναι ὁ νομισθεὶς ὑπὸ τινων ὡς ὁ μετὰ τὸν Σωφρόνιον χρηματίας, δῆθεν, Πατριάρχης Ἱεροσολύμων Γεώργιος.*

³⁵ *Miednikov, II, 1, 270. 272.*

³⁶ *Le Quien, Oriens christianus III, 289. 290.*

³⁷ *Αὐτόθι, III, 290-291.*

στρατηγὸν Λεόντιον, καὶ ἠναγκάσθη νὰ ἐξαγοράσῃ παρ' αὐτῶν τὴν εἰρήνην, ἀνανεώσας τὰς ἐπὶ Μουαβιᾷ γενομένας συνθήκας. Δυστυχῶς ὁμως, κατὰ τινὰ ὄρον τῆς εἰρήνης ταύτης, ἐπιζημιώτατα ἔστρεψεν ὁ Αὐτοκράτωρ Ἰουστινιανὸς β' (685-695 καὶ 705-711) ν' ἀνακαλέσῃ ἐκ τοῦ Λιβάνου τοὺς Μαρδαίτας, συμποσούμενους τότε εἰς 12.000, διαλύσας τῷ ὄντι «*χάλκεον τεῖχος*». Τῷ 687 ἀνφοδόμησεν ὁ χαλίφης τὰς ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων καταστραφείσας πόλεις Καισάρειαν καὶ Ἀσκάλωνα, καὶ τὸ δὴ σπουδαιότερον ἐπεχείρησε ν' ἀντικαταστήσῃ τὴν Μέκκαν διὰ τῆς Ἱερουσαλήμ, ὡς ἱερᾶς πόλεως τοῦ ἰσλαμισμού. Ἦδη ὁ προκάτοχος χαλίφης ἀπηγόρευσε τὴν εἰς Μέκκαν μετάβασιν, ἔνεκα πολιτικῶν λόγων, νῦν δὲ ἀπηγορεύετο ὀριστικῶς τὸ εἰς Μέκκαν χάδξ (= ἱερὰ πορεία) καὶ ὠρίσθη ἴνα τοῦ λοιποῦ τελῶνται ἐν Ἱερουσαλήμ, πέραν τοῦ θόλου τοῦ περισκέπτοντος παμμέγιστον βράχον ἐν Χαράμ-ἄσ-Σερίφ, ὅσα ἐτελοῦντο ἐν Μέκκα πέραν τοῦ Καάβα. Αἱ ἀποφάσεις αὗται προῦκάλεσαν γογγυσμὸν κατὰ τοῦ χαλίφου· ἀλλ' οὗτος ὑπέδειξε τὰ περὶ Ἱερουσαλήμ λεγόμενα ἐν τῷ Κορανίῳ καὶ τὰς περὶ αὐτῆς παραδόσεις τῶν Μωαμεθανῶν. Τότε κατεσκευάσθη τὸ πρῶτον ἢ ἐκ νέου ἐπεσκευάσθη ὁ ἀνωτέρω θόλος τῆς ἄσ-Σάχρας, ὑπὲρ τὸν βράχον τοῦ Χαράμ Σερίφ, ὅπερ εἶνε ὁ παλαιὸς Ναὸς τῆς Θεοτόκου ἢ τὰ Ἅγια τῶν Ἁγίων. Ἴσως δὲ συνεπεῖα τῶν ἀποφάσεων τούτων περὶ τῆς Ἱερουσαλήμ ἐνεφανίσθη περὶ τὸ 700 ἔτος ψευδοπροφήτης τις, ὅστις ὁμως κατεδιώχθη καὶ ἐφονεύθη. Αἱ εἰδήσεις περὶ τῆς καταστάσεως τῶν χριστιανῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην εἶνε ἀντιφατικά. Γνωρίζομεν ὅτι τῷ 690 ἐκινδύνευσε νὰ καταστραφῇ ὁ ναὸς τῆς Γεθσημανῆς, διότι ἐζήτησε ν' ἀφαιρέσῃ τοὺς κίονας αὐτῆς, ἵν' ἀνοικοδομήσῃ τὸ ἐν Μέκκα τέμενος, ἀλλ' ἐφείσθη αὐτοῦ ὁ χαλίφης. Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ἐκείνῃ ἐπενέβησαν ὑπὲρ τῶν χριστιανῶν ὁ πατήρ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ Σέργιος γενικὸς λογοθέτης παρὰ τῷ Ἀβδ-ἄλ-Μελὲκ ἐν Δαμασκῷ καὶ πατρίκιος ὁ τούτου ἐφάμιλλος τῶν κατὰ τὴν Παλαιστίνην χριστιανῶν προῦχων, ὁ ἐπίκλην Κλαυσῶς, «*αἰτούμενοι μὴ γένεσθαι τοῦτο, ἀλλὰ δι' ἰκεσίας αὐτῶν πείσαι Ἰουστινιανὸν (= τὸν βασιλέα Κωνσταντινουπόλεως) ἀποστεῖλαι ἄλλους ἀντ' αὐτῶν (κίονας) ὅπερ καὶ ἐγένετο*»³⁸. Καὶ ὑπάρχει μὲν εἴδησις, ὅτι τῷ 694 ἐξηγέρθη διωγμὸς, ἀλλ' ἐν γένει αἱ πληροφορίαι τῶν ἱστορικῶν εἶνε διάφοροι ἀπ' ἀλλήλων· κατὰ τινὰς μὲν οἱ χριστιανοὶ ἐπιέσθησαν ἐν Αἰγύπτῳ καὶ ἀλλαχοῦ, κατ' ἄλλας δὲ ἀπήλαυσαν μεγάλης ἡσυχίας, τῇ βοηθείᾳ, μάλιστα, τοῦ ἰσχύοντος παρὰ τῷ χαλίφῃ χριστιανοῦ Ἀθανασίου, ἐπετράπη αὐτοῖς νὰ κτίσωσι ναοὺς³⁹.

³⁸ Θεοφάνους, Χρονογραφία ed. de Boor A, 365.

³⁹ Miednikov, Π², 83-86. 272. 273. 549. 796. 110. 113. 317. 318. I, 660. 662. 667. Renaudot, Historia Patriarcharum Alexan. Jacobitorum, Parisiis, 1713, σ. 178.

Ἐπὶ τοῦ ἐφεξῆς χαλίφου ἀλ Βαλῆδ (705-715), ὅστις ἐδοξάσθη ἐν τῷ μωαμεθανικῷ κόσμῳ διὰ τῆς ἀνοικοδομήσεως τοῦ ἐν Δαμασκῷ τεμένους, ἐν τῷ ἐκεῖ περιφήμῳ ναῷ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου Προδρόμου, ἀκριβῶς διὰ τῆς καταστροφῆς τοῦ περικαλλεστάτου τούτου μνημείου τοῦ Χριστιανισμοῦ, προδιεγράφη ὅλως δυσμενῆς ἢ πρὸς τοὺς χριστιανοὺς σχέσις τῶν ἀράβων. Διοικητὴς τῆς Παλαιστίνης διωρίσθη ὁ ἀδελφὸς τοῦ νέου χαλίφου Σουλεϊμάν, ὅστις ἴδρυσεν ὡς πολιτικὸν καὶ στρατιωτικὸν κέντρον τῆς χώρας ταύτης τὴν Ρέμλιν· διὰ τὸ ἐκεῖ δὲ καθιδρυθὲν μωαμεθανικὸν τέμενος ἠρπάγησαν οἱ ὑπὸ τῶν χριστιανῶν προπαρασκευαζόμενοι πρὸς ἴδρυσιν ναοῦ κίονες. Εἰς τὴν διαρπαγὴν ταύτην φαίνεται, ὅτι, δυστυχῶς, συνετέλεσεν ὁ χριστιανὸς γραμματεὺς τοῦ Σουλεϊμάν, δυσारेστηθεὶς κατὰ τῶν χριστιανῶν τῆς Λύδδης, διότι δὲν παρεχώρησαν αὐτῷ οἰκίαν τινὰ παρὰ τὸν χριστιανικὸν ναόν⁴⁰. Καθόλου δὲ οἱ χριστιανοὶ κατεδιώχθησαν ὑπὸ τοῦ ἀνωτέρω χαλίφου, ἔνεκα τῶν ἀνεπιτυχῶν πολέμων αὐτοῦ κατὰ τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους. Τῷ 708 ἠδυνήθησαν μὲν οἱ Ἄραβες νὰ προελάσῃ μέχρι τῆς παρὰ τὸν Βόσπορον Χρυσουπόλεως καὶ νὰ μεταβιβάσῃ τῷ 709 ἀπὸ Λαμψάκου εἰς τὴν Θράκην 80.000 στρατοῦ, ἀλλ' ἠττήθησαν καὶ ἐξεδιώχθησαν ἐκεῖθεν. Τούτου ἔνεκα κατεπίεσθησαν οἱ ἐν ταῖς ἀραβοκρατούμεναις χώραις χριστιανοί. Ἐπεβλήθη φόρος ἐπὶ τῶν μοναχῶν, ἀπηγορεύθη ἢ χρήσις τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ἐν ταῖς ὑποθέσεσι τοῦ ἀραβικοῦ κράτους, πλεῖστοι δὲ χριστιανοί, ἐνταῦθα τε καὶ ἐν Αἰγύπτῳ, ἠναγκάσθησαν νὰ ἐξομώσῃ τὴν διωκομένην αὐτῶν πίστιν⁴¹. Τὸν Βαλῆδ διεδέχθη ὁ Σουλεϊμάν ἀδελφὸς αὐτοῦ (715-717), ἐφ' οὗ ὁ ἐπὶ τῶν φόρων Ἐπίτροπος Οὐσάμας Ἴβν-Ζεῖδ διέπραξεν ἀπεριγράπτους βιαιοπραγίας ἐν τῇ εἰσπράξει τῶν φόρων καὶ ἀπ' αὐτῶν ἔτι τῶν μοναχῶν. Δὲν ἤθελε μάλιστα νὰ καταγράφονται τὰ ὀνόματα αὐτῶν ἐν τῷ φορολογικῷ καταλόγῳ, ἀλλὰ διὰ πεφυρακτωμένου σιδήρου ἐνεκόλαπτεν ἐπὶ τῶν χειρῶν αὐτῶν ὠρισμένον σημεῖον· ἐὰν δέ τινα συνελάμβανε μὴ ἔχοντα τοιοῦτο σημεῖον ἔκοπτε πρῶτον τὰς χεῖρας καὶ δεύτερον τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ. Αἱ βιαιοπραγαὶ αὗται προῦκάλεσαν μέγαν ἐρεθισμόν, ὅστις ἔμελλε νὰ ἐκσπάσῃ εἰς ἐπανάστασιν, ἂν μὴ θανόντος τοῦ Σουλεϊμάν διάδοχος αὐτοῦ ἀνεκηρύσσετο ὁ Ὠμάρ β' (717-720), παύσας ἀμέσως τὸν κάκιστον ἐκεῖνον εἰσπράκτορα τῶν φόρων⁴².

Ἦτο δὲ ὁ Ὠμάρ β' εὐσεβῆς, χρηστὸς καὶ φιλοδίκαιος ἄνθρωπος. Ἠθέλησε ν' ἀποκαταστήσῃ τὰ παλαιὰ ἤθη τῶν χαλιφῶν, καταργῶν πάντα νεωτερισμόν,

⁴⁰ Miednikov, I, 701.

⁴¹ Miednikov, I, 701, 702.

⁴² Ἰωάννου, εὐλαβεστάτου, Ἱεροσολυμίτου μοναχοῦ, διήγησις περὶ τῆς ἁγίας ἡμῶν πίστεως καὶ κατὰ τῶν ἀθέων Ἀράβων Σαρακηνῶν, ἐν Πατρ. Migne 109, 517.

ἀλλ' ἦτο πλέον ἀργά· ἀπ' αὐτοῦ δὲ χρονολογεῖται ἡ παρακμὴ τῆς δυναστείας τῶν Οὐμειάδων. Τῶν χριστιανῶν ἡ θέσις ἦτο δυσάρεστος, διότι οὐ μόνον σποραδικῶς ἐπιέζοντο, ἀλλὰ καὶ διάταγμα ἐξέδωκεν ὁ Ὡμάρ ἵνα καταστραφῶσιν οἱ νεωστὶ ἰδρυθέντες χριστιανικοὶ ναοί, οἱ μὴ συμπεριλαμβανόμενοι ἐν ταῖς συνθήκαις. Πάσης πόλεως, ἐλευθέρως παραδοθείσης, οἱ χριστιανικοὶ ναοὶ ἀνεγνωρίζοντο, διὰ συνθήκης, ὡς νομίμως ὑφιστάμενοι, ἀλλὰ τῶν μὴ ἐλευθέρως παραδοθεισῶν πόλεων οἱ ναοὶ ἠδύναντο νὰ καταστραφῶσιν. Ὁ Ὡμάρ β' ὑπήγαγεν ὑπὸ τὴν κατηγορίαν ταύτην καὶ τοὺς μετὰ τὴν ἔκουσίαν παράδοσιν πόλεώς τινος ἰδρυθέντας ναοὺς· διότι ἐν ταῖς πρὸς τοὺς χριστιανοὺς συνθήκαις τῶν ἀράβων οὐδεὶς ἐγένετο λόγος περὶ ἰδρύσεως νέων ναῶν. Ὅθεν οἱ μὲν χριστιανοὶ ἐθεώρησαν τοῦτο ὡς ἔλλειψιν ἀπαγορεύσεως, οἱ δὲ μουσουλμάνοι ὡς ἔλλειψιν ἀδείας, ὅπερ παρέσχεν ἀφορμὰς εἰς μυρίας προστριβὰς καὶ θλίψεις διὰ τοὺς χριστιανούς. Ἐπὶ πλέον ὁ Ὡμάρ διέταξε νὰ μὴ φορῶσιν οἱ χριστιανοὶ ἐνδύματα ὅμοια πρὸς τὰ τῶν μουσουλμάνων καὶ νὰ μὴ προσλαμβάνωνται εἰς δημοσίαν ὑπηρεσίαν. Βαρέως φέροντες οἱ χριστιανοὶ τὰς καταπιέσεις ταύτας ἀπηυθύνθησαν πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα τοῦ Βυζαντίου Λέοντα γ' (717-741) ἐπικαλούμενοι τὴν βοήθειαν αὐτοῦ, ἀλλὰ τοῦτο μᾶλλον ἐπεδείνωσε τὴν θέσιν αὐτῶν. Διότι ἄλλως τε πρό τινος χρόνου (717) νέας ἀποπειραθέντες πολιορκίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως οἱ Ἄραβες κατεστράφησαν ὑπὸ τοῦ Αὐτοκράτορος τούτου, ὅστις καὶ βραδύτερον ἐπιτυχῶς ἐπολέμησε κατὰ τῶν Ἀράβων, ἦτοι τῷ 727 ὅτε οὗτοι προήλασαν μέχρι Νικαίας καὶ τῷ 740 ὅτε κατέστρεψε τοὺς στρατοὺς αὐτῶν ἐν Ἀκροῖνῳ τῆς Φρυγίας. Καθόλου δὲ εἰπεῖν ἐπὶ Ὡμάρ β' ἤρξαντο οἱ χριστιανοὶ καταπιεζόμενοι, ἔνεκα τῆς θρησκευτικῆς αὐτῶν, παραβιαζομένων τῶν συνθηκῶν τοῦ ὁμωνύμου χαλίφου· ὑπάρχει δὲ μάλιστα εἶδησις, ὅτι ἐξεδόθη καὶ τις διάταξις ἐπιτάσσουσα τοῖς χριστιανοῖς νὰ ἐξομώσωσιν ἢ νὰ μετοικήσωσιν ἐκ τοῦ ἀραβικοῦ κράτους⁴³.

Τῆς διατάξεως ταύτης μνεῖα ἐγένετο ἐπὶ τοῦ χαλίφου Ἰεζὶτ β' (720-724), ἐφ' οὗ τῷ 723 ἐμαρτύρησαν ἐξήκοντα χριστιανοὶ ἐν Ἱερουσαλὴμ ἐλθόντες ἐξ' Ἀμορίου ἵνα προσκυνήσωσι τοὺς ἀγίους Τόπους⁴⁴. Ἐπ' αὐτοῦ κατὰ τὰς χώρας ταύτας ἐναντίον τοῦ Χριστιανισμοῦ ἤρξατο καὶ ἡ εἰκονομαχία. Δυστυχῶς ὅμως εἰκονομαχικὰς ιδέας, κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, εἶχον καὶ τινες τῶν χριστιανῶν, πρωτοστατούντων οὐ μόνον Ἐπισκόπων τινῶν, ἀλλὰ καὶ αὐτοῦ τοῦ Βασιλέως τοῦ Βυζαντίου Λέοντος, ὑποστηρίζοντος μετὰ τῶν λοιπῶν εἰκονομάχων τὴν ἰδέαν, ὅτι ἡ προσκύνησις τῶν ἀγίων εἰκόνων εἶνε εἰδωλολατρεία. Σθεναρὰ τότε

⁴³ Renaudot, ἐνδ' ἀν. σ. 198. Miednikov, I, 156 Π', 317, II, 2. 1317. 1319. 1327.

⁴⁴ Acta Sanctorum, Octobris VIII, 360. Α. Π. Κεραμέως, Μαρτύριον τῶν ἀγίων ἐξήκοντα μαρτύρων, ἐν Πετροπόλει 1892. Συλλογὴ Παλαιστίνης καὶ Συριακῆς Ἀγιολογίας σ. 136-163.

ἠκούσθη φωνὴ ὑπὲρ τῆς ὀρθοδοξίας ἐξ Ἱεροσολύμων. Ὁ Πατριάρχης Ἰωάννης κατεδίκασε τὴν εἰκονομαχίαν, μικρὸν δὲ πρότερον ὁ Στέφανος Ἐπίσκοπος Βόστρον συνέγραφε κατὰ τῶν Ἰουδαίων ἀποκρούων ἐμμέσως τὴν εἰκονομαχίαν⁴⁵. Ἀλλὰ μέγας θεολόγος, ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνός, κατεπολέμησεν αὐτὴν καὶ διὰ τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ.

Ο ΑΓΙΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ

Ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός ἐγεννήθη ἐν Δαμασκῷ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ ζ' αἰῶνος⁴⁶. Ὁ πατὴρ αὐτοῦ διεκρίνετο ἐπὶ χριστιανικῇ, ἐκ προγόνων παραδοθείσῃ, εὐσεβείᾳ καὶ πλούτῳ, κατέχων τὸ ἀξίωμα ἀντιπροσώπου τῶν χριστιανῶν παρὰ τοῖς ἄρασι χαλίφαις, ἐξ ὧν πιθανῶς προσέλαβε καὶ τὸ ἐπώνυμον Μανσούρ. Λίαν προώρως ἐστερήθη ὁ Ἰωάννης τῆς μητρὸς αὐτοῦ συναναστραφεῖς καὶ συμπαιδευθεὶς μετὰ τοῦ Ἱεροσολυμίτου παιδὸς Κοσμᾶ, ὃν εἶχεν υἱοδετήσῃ ὁ πατὴρ αὐτοῦ, ἐτέρου στερούμενος τέκνου. Δι' ἀμφοτέρους τὸν τε Ἰωάννην καὶ τὸν Κοσμᾶν ἄριστος ἐξεπέφθη εἰς Δαμασκὸν ὑπὸ τῆς θείας προνοίας διδάσκαλος ὁ ἐκ Καλαβρίας ὀρμώμενος μοναχὸς Κοσμᾶς. Οὗτος ἐκπαιδευθεὶς ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ μονάσας ὕστερον ἐν τῇ ἰδίᾳ πατρίδι ἀνέλαβεν ἱερὰν ἀποδημίαν εἰς τοὺς ἁγίους Τόπους· Ἄλλ' αἰχμαλωτισθεὶς ὑπὸ τῶν ἀράβων πειρατῶν κατὰ τὴν εἰς Ἱερουσόλυμα μετάβασιν ἐπωλεῖτο ἐν τῇ ἀγορᾷ τῆς Δαμασκοῦ, πνευματικὸς θησαυρὸς ὄλως ἀνεκτίμητος. Ὁ πατὴρ τοῦ Ἰωάννου, ἐξαγοράσας αὐτόν,

⁴⁵ Πατρ. *Migne*, 94, 1067-1070.

⁴⁶ Ἀρχικὸν κείμενον τοῦ βίου τοῦ ἁγίου Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ δὲν διεσώθη. Ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων Ἰωάννης Μερκουρόπουλος, κατὰ τὸν ιβ' αἰῶνα, εὔρε τοιοῦτο κείμενον, ἀραβιστὶ ὅμως συντεταγμένον, ἐξ οὗ συνέταξε τὸν βίον τοῦ ἁγίου Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ καὶ τοῦ Κοσμᾶ Ἱεροσολυμίτου «Βίος καὶ πολιτεία τῶν ὁσίων καὶ θεοφόρων πατέρων ἡμῶν καὶ αὐταδέλφων καὶ μελισσῶν τῆς τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ καὶ Κοσμᾶ» (*Α. Π. Κεραμέως*, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολ. Σταχυολογίας Δ, 303-350). Ἀλλὰ σώζονται καὶ ἄλλαι ἐκδόσεις τοῦ βίου τοῦ ἁγίου Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ ὡς ἐν Πατρ. *Migne* 94, 433, ἐν *Acta Sanctorum*, Mai II, 723-730, ἀφ' οὗ ἐξαρτᾶται πανηγυρικός τις λόγος τοῦ *Κωνσταντίνου Ἀκροπολίτου* ἐν *Acta Sanctorum* Mai II, 731-760. Μεταγενεστέρα δὲ φαίνεται ἡ ἐκδοσις τοῦ βίου ἐν *Α. Π. Κεραμέως*, Ἀναλ. Ἱερ. Σταχ. Δ, 271-302. Δυστυχῶς καθόλου εἶπεν ὁ βίος τοῦ ἁγίου Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ δὲν στηρίζεται ἐπὶ ἀκριβῶν ἱστορικῶν καὶ χρονολογικῶν βάσεων. Πρβλ. *Κ. Δυοβουνιώτου*, Ἰωάννης Δαμασκηνός, Ἀθῆναι 1903. *V. Ermoni*, *St Jean Damascène*, Paris 1904. *O. Bardenhewer*, *Patrologie*, σ. 503-209. *Kattenbusch*, *Johannes von Damascus* ἐν *RE*³, IX, 286 ἐξ. *Ι. Φωκυλίδης*, ἐν «*Ν. Σιών*» I, σ. 197-204.

κατέστησε διδάσκαλον τῶν δύο αὐτοῦ τέκνων, Ἰωάννου καὶ Κοσμᾶ, διδάξαντα αὐτοῖς τὴν τε θύραθεν καὶ τὴν ἱερὰν παιδείαν τῆς θεολογίας. Δι' ἰδίων μελετῶν ὕστερον, ἰδίως, ὁ Ἰωάννης ἀπέκτησε πλοῦτον γνώσεων, ὅλως ἔκτακτον διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, πάντως ὅμως τὰς βάσεις τῆς παιδεύσεως αὐτοῦ ὄφειλεν εἰς τὸν διδάσκαλον Κοσμᾶν. Καὶ οὗτος μὲν, κατὰ τὴν παλαιὰν αὐτοῦ ἐπιθυμίαν, ἦλθεν εἰς Ἱεροσόλυμα καὶ προσκυνήσας τοὺς ἁγίους Τόπους ἐγκατεβίωσεν ἐν τῇ Λαύρᾳ τοῦ ἁγίου Σάβα.

Ὁ δὲ μαθητὴς αὐτοῦ Ἰωάννης, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρός, κατέλαβε τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ, νεαρὸς ἔτι φαίνεται τὴν ἡλικίαν. Χαλίφης τότε τῶν Ἀράβων ἦτο ὁ Χισᾶμ (724-743) μετὰ τὸν Ἰεζὶτ ἐπὶ εἰκοσαετίαν κυβερνήσας τὸ ἀραβικὸν κράτος. Πρὸς τοὺς χριστιανούς ἔδειξε καθόλου εὐνοϊκὰς διαθέσεις, προκαλέσας μάλιστα τοὺς γογγυσμοὺς τῶν φανατικῶν μουσουλμάνων. Ἐπ' αὐτοῦ ὑπῆρξαν πολλοὶ διοικηταὶ ἐκ χριστιανῶν μητέρων καταγόμενοι συνεπεῖα μικτῶν γάμων, οἵτινες, ἐν μέρει, κατῴρθουν νὰ προστατεύωσι τοὺς χριστιανούς⁴⁷. Τούτων ἀντιπρόσωπος ἐν Δαμασκῶ παρὰ τῷ Χαλίφῃ ἦτο ὁ Ἰωάννης, εὐδοκίμως διεξάγων τὸ ἔργον αὐτοῦ, ἀλλὰ λίαν ταχέως ἔμελλε ν' ἀπομακρυνθῆ ἐκ Δαμασκοῦ. Ἐν Κωνσταντινουπόλει δὲν ἦτο, ἴσως ἄγνωστος ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνός, οὐχὶ μόνον ὡς σπουδαῖον κατέχων ἀξίωμα παρὰ τῇ αὐτῇ τῶν ἀράβων χαλιφῶν, ἀλλὰ καὶ ὡς θεολόγος. Διότι ἤδη ἐν Δαμασκῶ εὐρισκόμενος συνέγραψε θεολογικὰς πραγματείας, ἰδίᾳ δὲ τὸν «*Λίβελλον περὶ ὀρθοῦ φρονήματος*». Ὅθεν εἴτε παρακληθεὶς ὑπὸ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει ὀρθοδόξων, εἴτε ἀφ' ἑαυτοῦ ὀρμηθεὶς εἰς τὸ ἱερὸν ἔργον, παρέστη εἰς μέσον πρόμαχος τῆς προσκυνήσεως τῶν ἁγίων εἰκόνων, ἐναντίον τῶν εἰκονομάχων. Τὸ ζήτημα τῆς προσκυνήσεως τῶν ἁγίων εἰκόνων ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀπὸ τοῦ 726 μέχρι τοῦ 730 διεξήγετο κυρίως θεωρητικῶς. Ὁ Βασιλεὺς Λέων οὐδὲν μέτρον εἰσέτι πρακτικὸν εἶχε λάβει, ἀλλὰ πολὺν ποιούμενος λόγον περὶ τοῦ ζητήματος, προσεπάθει νὰ διαδώσῃ τὰς εἰκονομαχικὰς ἰδέας καὶ συνεζήτει μετὰ τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Γερμανοῦ καὶ ἄλλων, προσπαθῶν νὰ παραστήσῃ τὴν τῶν εἰκόνων προσκύννησιν ὡς εἰδωλολατρείαν. Μόνον δ' ἐν ταῖς ἐπαρχίαις τῆς Ἀσίας εἰργάζοντο εἰκονομάχοι Ἐπίσκοποι, ὡς ὁ Κωνσταντῖνος Νακωλείας (ἐν Φρυγίᾳ) καὶ Θωμᾶς Κλαυδιουπόλεως (ἐν Γαλατίᾳ). Τῷ 730 καθήρεσεν ὁ Βασιλεὺς τὸν Πατριάρχην Γερμανὸν καὶ ἐξέδωκε τὸ πρῶτον διάταγμα κατὰ τῆς προσκυνήσεως τῶν εἰκόνων. Ἐν αὐτῷ τῷ κλήρῳ πολλοὶ παρουσιάσθησαν ἂν μὴ εἰκονομάχοι, ἀλλ' ἀμφιβολίας πολλὰς ἔχοντας περὶ τῆς ὀρθότητος τῆς προσκυνήσεως τῶν ἁγίων εἰκόνων. Τὸ σόφισμα τῶν εἰκονομάχων ὅτι προὔκειτο περὶ εἰδωλολατρεί-

⁴⁷ Miednikov, II, 551. 652. 3.

ας, ἐσάλεψε τὴν πεποίθησιν τῶν ὀρθοδόξων. Σοβαρὰ δ' ἀπολογία περὶ τῆς ὀρθότητος τῆς διδασκαλίας τῆς Ἐκκλησίας, περὶ σχετικῆς προσκυνήσεως καὶ οὐχὶ λατρείας τῶν εἰκόνων δὲν ὑπῆρχε, διότι δὲν ἐδόθη ἀφορμὴ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν χρόνοις ἵνα ἐξετασθῇ τὸ ζήτημα⁴⁸.

Ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνός ἐθεώρησε καθῆκον αὐτοῦ νὰ ὑπεραμυνθῇ τοῦ ὀρθοδόξου φρονήματος. Κατὰ τὰ ἔτη 728-730 συνέγραψε «Λόγους τρεῖς ὑπὲρ τῶν ἁγίων εἰκόνων», οὓς ἀπηύδυνε κατὰ τῶν διαβαλόντων τὴν προσκύνησιν τῶν ἁγίων εἰκόνων. «Ἐχρῆν μὲν ἡμᾶς, λέγει ἀρχόμενος τοῦ πρώτου λόγου, αἰεὶ τῆς ἑαυτῶν συναισθανομένους ἀναξιότητος σιγῆν ἄγειν καὶ Θεῷ τὴν τῶν ἡμαρτημένων ἡμῖν προσάγειν ἐξομολόγησιν· ἀλλ' ἐπειδὴ πάντα καλὰ ἐν καιρῷ αὐτῶν, ὁρῶ δὲ τὴν Ἐκκλησίαν, ἣν ὁ Θεὸς ὠκοδόμησεν ἐπὶ τῷ θεμελίῳ τῶν ἀποστόλων καὶ προφητῶν, ὄντος ἀκρογωνιαίου Χριστοῦ τοῦ Υἱοῦ Αὐτοῦ, βαλλομένην ὥσπερ θαλαττίῳ κλύδωνι, κύμασιν ἀλλεπαλλήλοις κορυφουμένῳ, ἐξ ἐπαχθεστάτης φορᾶς τῶν πονηρῶν πνευμάτων κυκωμένην τε καὶ ταραττομένην, καὶ τὸν χιτῶνα Χριστοῦ, τὸν ἄνωθεν ὑφαντόν, διαιρούμενον, ὃν ἀσεβῶν διελεῖν ἠὲ θηλαδίασαντο παῖδες, καὶ τὸ σῶμα αὐτοῦ εἰς διαφόρους κατατομὰς τεμνόμενον, ὃ ἐστὶν ὁ τοῦ Θεοῦ λόγος, καὶ ἡ τῆς Ἐκκλησίας ἄνωθεν κεκρατηκυῖα παράδοσις, οὐκ εὐλόγον ἠγησάμην σιγᾶν καὶ δεσμόν ἐπιθεῖναι τῇ γλώσσῃ»⁴⁹. Τὸν πρῶτον λόγον ἀπευδύνει κυρίως πρὸς τὸν λαόν, εἰς ὃν συνιστᾶ νὰ μὴ φοβῆται τὰ θεσπίσματα τοῦ Βασιλέως, ἀλλὰ νὰ τηρῇ τὸ ἀρχαῖον φρόνημα καὶ τὴν ὀρθὴν πίστιν, φαίνεται δὲ ὅτι εἶχεν ὑπ' ὄψει σύγγραμμά τι εἰκονομαχικόν, οὗτινος ἀναιρεῖ τὰ σοφίσματα. Ὁ δεύτερος προὐκλήθη ὑπὸ τῆς παρακλήσεώς τινων ὀρθοδόξων, μὴ ἐννοησάντων καλῶς τὸν πρῶτον⁵⁰, ὃ δὲ τρίτος εἶνε περίληψις ἀμφοτέρων. Μετὰ πολλῆς δυνάμεως καὶ ἀνθηρότητος λόγου ὁ ἱερὸς συγγραφεὺς ἐκδέτων τὰ ἀδρὰ αὐτοῦ νοήματα καταλλήλους ποιεῖται ἀποστροφάς, ἀπευθυνόμενος ἐνίοτε καὶ πρὸς αὐτὸν τὸν Βασιλέα Λέοντα καὶ ἀπολογούμενος τῆς προσκυνήσεως τῶν ἁγίων εἰκόνων, «δι' ἐπιχειρημάτων ὧν τὴν ὀρθότητα καὶ δύναμιν πᾶς νουνεχῆς ἄνθρωπος καὶ εἰλικρινὴς δὲν δύναται νὰ μὴ ὁμολογήσῃ»⁵¹. Ἡ εἰκὼν, λέγει ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνός, πρὸ παντός, εἶνε παράστασις ὄντος τινὸς ἢ πράγματος, ὀφείλουσα πιστῶς ν' ἀποδίδῃ τὸ πρωτότυπον, ἀλλ' ἐνίοτε ἀποκλίνουσα ἀπ' αὐτοῦ εἴτε ἐπὶ τὸ χεῖρον εἴτε ἐπὶ τὸ βέλτιον, ἀναλόγως τῆς τέχνης τοῦ εἰκονογράφου. Ὡς παρὰ-

⁴⁸ Schwarzloze, *Der Bilderstreit*, ein Kampf der gr. Kirche um ihre Eigenart und ihre Freiheit, Gotha 1890 – *Bonwetsch*, *Bilderverehrung und Bilderstreitigkeiten*, ἐν RE, III, 221. *L. Brehier*, *La Querelle des images*, Paris 1905.

⁴⁹ Πατρ. *Migne* 94, 1232.

⁵⁰ Αὐτόθι, 94, 1284.

⁵¹ *Κ. Παπαρηγοπούλου*, *Ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους* Γ, 445.

στασις δὲ ἡ εἰκὼν, φυσικῶ τῷ λόγῳ, εἶνε οὐσιωδῶς διάφορος τοῦ πρωτοτύπου. Ὡστε ἡ εἰκὼν λ.χ. τοῦ Βασιλέως δὲν εἶνε αὐτὸς ὁ Βασιλεὺς, διότι ἡ εἰκὼν εἶνε ἄψυχόν τι καὶ ἀνερέργητον, ἀπλῆ φασματώδης παράστασις, εἴτε διὰ χρώματος, εἴτε διὰ γλυφῆς, εἴτε δι' ἄλλης τινος ὕλης. Ἀφοῦ λοιπὸν τοιοῦτό τι εἶνε ἡ εἰκὼν, πῶς εἶνε δυνατὸν νὰ παρασταθῶσι δι' αὐτῆς σώματα ἄϋλα, ἀπήλικα, ἀμεγέθη, οἷον ὁ Θεός· ἀλλ' οἴκοθεν νοεῖται ὅτι ὅπως ἀνθρωποπαδῶς, κατ' ἀνάγκην τῆς ἀδυναμίας τοῦ ἀνθρώπου, ὁ Θεὸς ἐν τῇ ἀγία Γραφῇ παρουσιάζεται μετὰ χειρῶν καὶ ὀφθαλμῶν καὶ ποδῶν, οὕτω καὶ ἐν εἰκόνι δύναται νὰ παρασταθῆ, ἵνα δι' αὐτῆς ὁ ἀνθρώπινος νοῦς δύνηται ν' ἀναβῆ εἰς τὸ πρωτότυπον. Ταῦτα προκειμένου περὶ Θεοῦ. Ἀλλὰ πολὺ φυσικώτερον εἶνε νὰ παρασταθῆ δι' εἰκόνας ὁ ἐνανθρωπήσας Σωτὴρ καὶ πᾶς ἅγιος, ἀναστηλούμενος πρὸς δόξαν Θεοῦ. Συμβαίνει ὅμως πολλάκις μετὰ τῶν ἀγίων νὰ ζωγραφίζωνται κακὰ πνεύματα, δέον ἄρα ν' ἀποδίδωμεν τιμὴν καὶ εἰς τοιαύτας εἰκόνας; Ὡς ἐκ τοῦ σκοποῦ ἐκάστης εἰκόνας, παριστώσης τὸν θρίαμβον τῶν ἀγίων κατὰ τῶν δαιμόνων, πρέπει ν' ἀπονέμωμεν τιμὴν καὶ εἰς τοιαύτας εἰκόνας, ὅπως ἀπονέμωμεν τιμὴν εἰς τὸ ἅγιον Εὐαγγέλιον, καίτοι ἐν αὐτῷ γίνεται λόγος περὶ ἰχθύων, ἀλόγων ζώων, δαιμόνων κτλ. ἀπ' ἐναντίου δὲ δὲν ἀπονέμομεν τιμὴν εἰς τὰ ὑπὸ αἰρετικῶν γεγραμμένα Εὐαγγέλια, καίτοι ἐν αὐτοῖς ἀναφέρονται καὶ σεπτὰ ὀνόματα. Τὸ πᾶν εἶνε ὁ σκοπὸς τῆς εἰκόνας. Ζωγράφος τις, κατὰ παραγγελίαν Ἑλληνός τινος, ἐξωγράφησε τὸν Ἰησοῦν Χριστόν, ὁμοιάζοντα πρὸς τὸν Δία· ἐπέγραψε δὲ τὸ ὄνομα τοῦ Σωτῆρος ἐπ' αὐτῆς ἵνα ἐξαπατῶμενοι οἱ χριστιανοὶ προσκυνῶσι τὸν Δία. Αἱ χεῖρες τοῦ ἀσεβοῦς ζωγράφου ἐξηράνθησαν. Σκοπὸς τῆς δι' εἰκόνας εὐσεβοῦς παραστάσεως εἶνε ἡ δι' αὐτῆς δόξα τοῦ Θεοῦ, ἡ ἐπίρρωσις τῆς ἡθικῆς καὶ ἡ καθόλου ἀνάπτυξις τοῦ χριστιανικοῦ πνεύματος· ὅθεν αὐτόδηλον εἶνε τὸ καθῆκον τοῦ ἔχειν εἰκόνας καὶ τιμᾶν αὐτάς. Πλήρης δὲ ζωῆ τοῦ ἀνθρώπου εἶνε καὶ ἡ αἰσθητικὴ καὶ ἡ πνευματικὴ. Δὲν ζῆ ὁ ἄνθρωπος μόνον αἰσθητικῶς ἢ μόνον πνευματικῶς, τὸ σῶμα πρέπει νὰ αἰσθάνηται ψηλαφητῶς ὅ,τι πνευματικῶς ὁ νοῦς παριστᾷ. Τούτου ἕνεκα ὅπως τιμῶμεν τὸ Εὐαγγέλιον, ἐξ οὗ εἰσδύουσι διὰ τῶν ὧτων εἰς τὴν ψυχὴν ἡμῶν αἱ σωτήρια διδασκαλῆς, οὕτω δέον νὰ τιμῶμεν καὶ τὰς ἀγίας εἰκόνας· διότι αὐταὶ εἰσι τὸ μέσον, δι' οὗ προσαναγιβαζόμεθα εἰς τὴν πνευματικὴν θέαν τοῦ ἀοράτου Θεοῦ. Ἀδύνατον νὰ φθάσωμεν εἰς τὸ πνευματικὸν ἄνευ τοῦ αἰσθητικοῦ· τοῦτο εἶνε ἀνάγκη τῆς διφυοῦς ὑπάρξεως τοῦ ἀνθρώπου. Ὅθεν καὶ ἐν τοῖς μυστηρίοις ἔχομεν δύο ὄψεις τὴν αἰσθητικὴν καὶ τὴν πνευματικὴν. Δὲν προσευχόμεθα διανοοῦμενοι μόνον, ἀλλὰ καὶ ψάλλομεν. Ὡστε αὐταὶ αἱ συνῆκται τῆς θρησκευτικῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου ἀπαιτοῦσι τῶν εἰκόνων τὴν ὑπαρξιν. Εὐνόητον δὲ ὅτι αἱ εἰκόνες ἐξυποῦσιν ἡμᾶς πρὸς τὸ παριστανόμενον. Ἐπὶ τῇ θέᾳ εἰκόνας ἀγίου ἀνδρὸς παρελαύνει πρὸ τῆς διανοίας ἡμῶν ὁ βίος αὐτοῦ, ὁ ἅγιος, μετὰ τῶν θαυμάτων καὶ τῆς διδασκαλίας

αὐτοῦ. Ἐκάστη εἰκὼν εἶνε σιωπῶσα βίβλος, προσιτὴ καὶ εἰς τοὺς ἀγραμμάτους «*ὑπόμνημα γάρ ἐστὶν ἡ εἰκὼν καὶ ὅπερ τοῖς γράμμασι μεμνημένοις ἐστὶν βίβλος τοῦτο καὶ τῆς ἀγραμμάτοις ἡ εἰκὼν· καὶ ὅπερ τῇ ἀκοῇ ὁ λόγος, τοῦτο τῇ ὀράσει ἡ εἰκὼν νοητῶς δὲ αὐτὴν ἐννοοῦμεν*». Ἐκάστη εἰκὼν παράγει ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ὠρισμένην ἠθικὴν διάθεσιν, ἐξεγείρει αὐτὸν εἰς δοξολογίαν τοῦ Θεοῦ, εἰς ἐπίγνωσιν τῶν ἰδίων ἀμαρτημάτων καὶ εἰς μετάνοιαν, ἐμπνέει αἰσθήματα ἱερὰ καὶ στοχασμοὺς ἀγίους, ἐξ ἴσου ἂν μὴ πολλακίς ἐντονώτερον τοῦ λόγου ἐπιδρῶ ἡ εἰκὼν ἐπὶ τῆς ψυχῆς. Δι' ἐμὲ δὲν εἶνε τὰ βιβλία ἀρκετά, δὲν ἔχω καιρὸν πρὸς ἀνάγνωσιν αὐτῶν. Εἰσέρχομαι εἰς τὸ κοινὸν τῆς ψυχῆς ἰατρεῖον, τὴν Ἐκκλησίαν, βεβαρημένος ὑπὸ πολλῶν σκέψεων· ἡ εἰκὼν ἐξεγείρει με εἰς θεωρίας, ὡς ἀκτὶς ἠλιακὴ εὐχαριστεῖ μου τὸ βλέμμα, διεγείρει τὴν ψυχὴν μου πρὸς τὴν τοῦ Θεοῦ δοξολογίαν. Θεωρῶ τὴν ὑπομονὴν τοῦ μάρτυρος, τὴν διὰ τοῦ ἀμαραντίνου στεφάνου ἀμοιβὴν αὐτοῦ καὶ ὡσεὶ διὰ πυρὸς ἐκκαίομαι ὑπὸ τῆς ἐπιθυμίας νὰ ἀμιλληθῶ πρὸς αὐτόν. Κύπτω, προσκυνῶ διὰ τοῦ μάρτυρος τὸν Θεὸν καὶ τυγχάνω σωτηρίας· Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς, ὅτι διὰ τὴν ἀγαθὴν ἐπίδρασιν τῆς εἰκόνας ἀπαιτεῖται ψυχὴ εὐσεβής· ἀλλὰ πολλακίς καὶ ἐπὶ τῶν ἀσεβῶν ψυχῶν ἐπέδρασαν καὶ ἐπιδρῶσιν αἱ εἰκόνες. Συνωδὰ τούτοις δέον νὰ τιμῶμεν τὰς εἰκόνας ὡς ἐχούσας μεγάλην σημασίαν καὶ ἠθικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς ψυχῆς· ἀλλ' ἐπὶ πλέον δέον νὰ τιμῶμεν αὐτάς, ἀκολουθοῦντες τῇ παραδόσει καὶ ταῖς διατάξεσι τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ ληστρική αὕτη ἔφοδος τῶν εἰκονομάχων κατὰ τοῦ σεπτοῦ ἔθους δὲν εἶνε ἐπαινετή. Συνίσταται δὲ ἡ οὐσία τῆς εἰκόνας οὐχὶ ἐν τῇ πολυτίμῳ ὕλῃ τοῦ χρώματος ἢ τοῦ ξύλου, ἀλλ' ἐν τῷ παριστανομένῳ. Τεμάχια ξύλου συναρμολογούμενα εἰς σταυρὸν καθίστανται τιμῆς ἀντικείμενον, διαλυόμενα δὲ οὐδεμίαν ἔχουσιν ἀξίαν. Ἡ τιμὴ τῆς εἰκόνας μεταβιβάζεται εἰς τὸ πρωτότυπον, αὐτὸ τὸ πρωτότυπον ἀσπάζεται ὁ τὴν εἰκόνα ἀσπαζόμενος ἀγίου τινὸς ἢ τοῦ Θεοῦ, ὅπως ὁ προσκυνῶν τὸν ναὸν προσκυνεῖ τὸν ἐν αὐτῷ ὑπάρχοντα Θεόν. Διαφέρει δὲ ἡ λατρεία τῆς τιμῆς· ἡ πρώτη ἀποδίδεται τῷ Θεῷ, ἡ δευτέρα τοῖς ἀγίοις, καθισταμένοις ἀξίοις τιμῆς ἕνεκα τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἐγγύτητος αὐτῶν καὶ τῆς ὑπὲρ τῶν ἀνθρώπων μεσιτείας, «*ἕτερον γάρ ἐστι τῆς λατρείας προσκύνησις καὶ ἕτερον ἢ ἐκ τιμῆς προσαγομένη τοῖς κατὰ τι ἀξίωμα ὑπερέχουσιν*». Ὅσαύτως τιμῆς ἄξια τυγχάνουσι τῶν ἀγίων τὰ λείψανα, ὡς καὶ πᾶν ἱερὸν ἀντικείμενον καὶ πᾶς ἱερὸς τόπος, ὡς φορεὺς τῆς θείας χάριτος. Τὰ ὑπὸ τῶν εἰκονομάχων προσαγόμενα χωρία τῆς ἁγίας Γραφῆς ἀπαγορεύουσιν οὐχὶ τὴν σχετικὴν τιμὴν τῶν ἀγίων εἰκόνων, ἀλλὰ τὴν θεοποίησιν καὶ λατρείαν τῆς φύσεως. Ὅθεν εἰς τοὺς Ἰουδαίους ἀπηγορεύθη τοιοῦτό τι ἔθος διὰ τὸ πρὸς τὴν εἰδωλολατρείαν εὐόλισθον αὐτῶν· ἡμεῖς δὲ οἱ χριστιανοὶ «*προσκυνοῦμεν ταῖς εἰκόσι οὐ τῇ ὕλῃ προσφέροντες τὴν τιμὴν ἀλλὰ τοῖς ἐν αὐταῖς εἰκονιζομένοις*». Καθόλου δὲ τὸ ζήτημα τῆς προσκυνήσεως τῶν εἰκόνων δέον νὰ λύσῃ ἡ Ἐκκλησία καὶ οὐχὶ ἡ Πο-

λιτεία «οὐ Βασιλέως ἐστὶ τὸ νομοθετεῖν τῇ Ἐκκλησίᾳ. Βασιλέως ἐστὶν ἡ πολιτικὴ εὐταξία, ἡ δὲ τῆς Ἐκκλησίας κατάστασις ποιμένων καὶ διδασκάλων»⁵².

Τοιαύτη διδασκαλία, ἄρδην ἀνατρέπουσα τὰ σοφίσματα τῶν εἰκονομάχων, ἐνέβαλεν εἰς θόρυβον αὐτούς. Ἄμεσόν τι μέτρον κατὰ τοῦ τολμητοῦ Δαμασκηνοῦ θεολόγου δὲν ἠδύνατο νὰ ληφθῆ, διότι οὗτος εὐρίσκετο ἐκτὸς τῶν ὁρίων τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους, ἀπευθυνόμενος μὲν πρὸς τὸν Βασιλέα Λέοντα, ὡς πρὸς Βασιλέα χριστιανὸν καὶ αὐτοῦ τοῦ ἰδίου, ἀποκρούων τὴν ὀλεθρίαν ἐπέμβασιν εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα, ἀλλ' ὡς ὑπήκοος τοῦ ἀραβικοῦ κράτους ἠδύνατο ἐλευθέρως νὰ γράφῃ. Δυστυχῶς οἱ περὶ τὸν Λέοντα μετῆλθον τὸ μέσον τῆς συκοφαντικῆς καταγγελίας τοῦ Ἰωάννου πρὸς τὸν ἄραβα χαλίφην, εἰς ὃν ἀπέστειλαν ἰδιόγραφον, δῆθεν, γράμμα αὐτοῦ, ὡς συνεννοουμένου μετὰ τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῶν Ἀράβων. Ὁ χαλίφης, μὴ δυσωπηθεὶς ὑπὸ τοῦ ἀθώου Ἰωάννου, διέταξε τὴν ἀποκοπὴν τῆς δεξιᾶς αὐτοῦ χειρός. Οἷον ἔγκλημα κατὰ τῆς ἱερᾶς ἐπιστήμης, ἧς ἡ χεὶρ ἐκείνη ἦτο δεξιωτάτη ὑπηρετίς! Ἀλλ' ὁ Θεὸς δὲν ἀφίνει ἀπρονόητα τὰ τῶν ἀνθρώπων πράγματα. Ὁ Ἰωάννης μετὰ τοῦ δετοῦ ἀδελφοῦ Κοσμᾶ προσέπεσαν πρὸς τὴν Θεοτόκον ἐνώπιον ἁγίας αὐτῆς εἰκόνας, παρακαλοῦντες «Οἶδας, δέσποινα καὶ μήτηρ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, τὸν τρόπον δι' οὗ ἡ χεὶρ ἀποκόπτεται· οὐκ ἀγνοεῖς τὴν αἰτίαν, δι' ἧς τὸ ξίφος ἠκόνηται· σὺ τῆς τομῆς ἡ ὑπόθεσις· τὸ πάθος οὐκ ἄλλω τῷ δὲ υἱῷ σου καὶ σοὶ ἀνατίθεται· σὺ καὶ πρὸς τὴν θεραπείαν ἀπόδουδι». Ἡ χεὶρ ἐθεραπεύθη, ὁ δὲ βιογράφος τοῦ ἁγίου Ἰωάννου λίαν προσφόρως παρουσιάζει τὴν Θεοτόκον λέγουσαν ἐπὶ τῇ ἀποκαταστάσει τῆς χειρὸς «Ἴδε γέγονας ὑγιής· χρεῖα μοι γὰρ τῆς ἀρτιουμένης πρὸς τὴν μεγίστην τῶν διοικήσεων, ἐν ἧ ὁ Θεὸς αὐτὸς συνεισέρχεται· γράφει γὰρ οὐ πλάσματα, ἀλλὰ ἄσματα καὶ δογμάτων ὕμνους ἐμοὶ προσαρμόττοντας». Ἡδύνατο δὲ ὄντως νὰ εἴπῃ καὶ ὁ Ἰωάννης πρὸς τὸν χαλίφην ἐρωτῶντα τίς ἐθεράπευσεν αὐτόν, «ὁ Χριστὸς μου, ὁ παντοδύναμος ἰατρός, ὃς οὐχ ὑστερίζουσαν ἔχει τὴν δύναμιν πρὸς τὴν θέλησιν, τῆς αὐτὸν τεκούσης πρὸς τοῦτο συμπονουμένης μοι, τοῦθ' ὡς ὄρας μοι διέθετο». Καὶ ἠδύνατο ἀνὴρ τοιαύτην ὄλως ἔκτακτον ἔχων ἀποστολὴν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ νὰ τύχῃ τῆς ἀμέσου θείας ἐπισκέψεως καὶ χάριτος.

Μετὰ τοῦτο ὁ Ἰωάννης καὶ ὁ Κοσμᾶς δὲν θέλουσι πλέον νὰ μείνωσιν ἐν Δαμασκῷ· εἶχον, ἄλλως τε, φαίνεται, παραγγελίαν τοῦ διδασκάλου αὐτῶν Κοσμᾶ νὰ ἔλθωσι καὶ αὐτοὶ εἰς τὴν Μονὴν τοῦ ἁγίου Σάβα. Πρὸ τοῦ 736 ἀφίκοντο εἰς αὐτήν, προσκυνήσαντες τοὺς ἁγίους Τόπους προηγουμένως, ἀλλ' ἄδηλον ἂν κατέλαβον ἐν τοῖς ζῶσι τὸν διδάσκαλον. Ὁ Ἠγούμενος τῆς Μονῆς Νικόδη-

⁵² Πατρ. Migne 94, 1296.

μος ἐδέχθη αὐτοὺς καὶ παρέδωκε, κατὰ τοὺς μοναχικοὺς δεσμούς, εἰς γέροντα πρὸς παιδαγωγίαν. Δυσχερῶς εὐρέθη γέρον διὰ τὸν Ἰωάννην, διότι ὅλοι ἐνόμιζον ὅτι τοιοῦτος περιφανῆς ἀνὴρ δὲν θὰ ἔστεργε νὰ ὑποβληθῆ εἰς τὰς αὐστηρὰς μοναχικὰς διατάξεις. Οὐχ ἤττον εὐρέθη τις λίαν αὐστηρὸς γέρον, ἀναλαβὼν νὰ παιδαγωγήσῃ αὐτὸν μοναχικῶς, ὑπὸ τοὺς ἐξῆς ὅρους· «*θύειν μὲν ἰδρῶτας ἐν προσευχαῖς διὰ τὸ τούτων ἐκτενὲς καὶ ἐπίπονον· καὶ τοῦτο μὲν πρῶτον εἰς τὰ διὰ τοῦ σώματος ἐνεργούμενα, τὰ δ' εἰς τὴν ψυχὴν μηδὲ μίαν διαζωγραφεῖν κοσμικὴν φαντασίαν, μηδ' εἰκονίζειν ἐν αὐτῇ μορφὰς πραγμάτων οὐ καθηκόντων, τὸν νοῦν ἀπὸ παντὸς φουσήματος διακένου τηρεῖν, μήτε μὴν τῶ μαθημάτων πλήθει γαυριᾶν καὶ ἐπαίρεσθαι καὶ ἐν οἷς ἐμεμαθήκεις τὸ πᾶν καταλαβεῖν οἶσθαι... Μὴ πρὸς τινὰ ἐπιστείλῃς ἐπιστολήν, μὴ τὸ παράπαν φθέγγῃ τῶν τῆς ἕξω παιδείας τι μηδ' ὅτιοῦν ἐκτὸς τῆς πρὸς ἐμὲ ὀμιλίας ἐρεῖς· σιωπὴν δὲ ἄσκει μετὰ συνέσεως*». Ἡ τήρησις τῶν ὅρων τούτων δὲν ἔπεισε τὸν αὐστηρὸν γέροντα τοῦ Ἰωάννου περὶ τῆς μεγάλης αὐτοῦ ταπεινοφροσύνης καὶ τῆς ἀγογγύστου προθυμίας πρὸς πᾶν τὸ ἐπιταττόμενον· ἀλλ' ἔστειλεν αὐτὸν ὁ γέρον καὶ εἰς Δαμασκὸν ἵνα πωλήσῃ σφυρίδας, ἃς οἱ μοναχοὶ τοῦ ἁγίου Σάβα κατεσκεύαζον, ἐπειδὴ, δῆθεν, ἐν Δαμασκῶ αἱ σφυρίδες πολλοῦ ἐτιμῶντο ἥπερ ἐν Παλαιστίνῃ. Ἐπρεπεν ἡ πώλησις νὰ γίνῃ καὶ ἄνευ πολλῶν λόγων, ἀλλὰ διὰ νευμάτων, ἀλλ' ὁ ὄρος οὗτος δὲν ἦτο εὐκόλον νὰ τηρηθῆ, μετὰ δὲ τὴν πώλησιν τῶν καλαδίσκων ἐπανέκαμψεν ὁ Ἰωάννης πρὸς τὸν ἀμείλικτον γέροντα, ὅστις εὐρέθη ἡμέραν τινὰ πρὸ μεγάλης ἐκπλήξεως, ἐπὶ τῇ παρακοῇ τοῦ δοκιμαζομένου ὑποτρόφου. Εἷς τῶν φίλων τοῦ Ἰωάννου παρεκάλεσεν αὐτὸν νὰ συνδέσῃ ἐπιθανάτιόν τι ἄσμα ἐπὶ τῷ θανόντι ἀδελφῷ. Ὁ δὲ συνέταξε τὸ «*Πάντα ματαιότης τὰ ἀνθρώπινα, ὅσα οὐχ ὑπάρχει μετὰ θάνατον*», ὅπερ ἡμέραν τινὰ ἡσύχως ἔψαλλεν ἐν τῷ κελλίῳ, καθ' ἣν ὥραν ἀδοκῆτως ἔφθασεν ὁ γέρον. Τὸ ἄκουσμα προὔξενῃσεν αὐτῷ, πρῶτιστα πάντων, ἄνευ περαιτέρω ἐρεύνης τὴν ἐντύπωσιν παραβάσεως τοῦ δοθέντος ὅρου περὶ σιωπῆς. Ἄντι νὰ πενθῆ ὁ Ἰωάννης καὶ σκυθρωπάξῃ σιωπῶν, διακεχυμένος ἐκάθητο θρυπτόμενος τοῖς μελίσμασιν. Ὁ ἔλεγχος ὑπῆρξεν αὐστηρὸς, αἱ παρακλήσεις τοῦ Ἰωάννου, γονυπετῶς ζητοῦντος συγχώρησιν, μάταιαι. Ὡς λίθος ἀνένδοτος ὁ αὐστηρὸς γέρον ἀνασύρων ἀγρίως ἀπὸ τῶν ἱματίων τὸν κατάδικον ἐξέβαλεν αὐτὸν ἀπὸ τοῦ κελλίου. Καὶ ἀπελθὼν ὁ Ἰωάννης ἔμεινεν ἐν ἀπομεμακρυσμένῃ τινὶ γωνίᾳ τῆς Λαύρας «*τὰς χεῖρας τοῖς γόνασι περιπλέξας καὶ τὸ πρόσωπον ἐπ' αὐτῷ κεκλικώς*». Προσέφυγεν ὕστερον πρὸς ἄλλους γέροντας παρακαλῶν αὐτοὺς νὰ μεσιτεύσωσιν ὑπὲρ αὐτοῦ, τέλος δ' ἐκάμφθη ὁ ἀμάλλακτος γέρον, στέρξας νὰ δεχθῆ αὐτὸν ὑπὸ τὸν φοβερὸν τοῦτον ὄρον «*πᾶσαν διελθεῖν τὴν τῆς Λαύρας περιοχὴν καὶ δι' ἑαυτοῦ ἀνακαθᾶραι τὰ ἐν τοῖς κέλλοις τῶν μοναχῶν τῶν ρυπασμάτων ὀρύγματα*». Πρόθυμος ὁ Ἰωάννης ἀνέλαβε τὸ ἔργον ἀλλ' ὁ γέρον, ἀπὸ

τῶν χαραγμάτων τῆς θυρῶς τοῦ κελλίου ἰδὼν τὴν προθυμίαν αὐτοῦ, ἔσπευσε καὶ ἐναγκαλισθεὶς αὐτὸν ἐδέχθη εἰς τὸ κελλίον, ἐπιτρέψας εἰς αὐτόν, μετὰ μακρόν, συνεπεῖα ὄνειρου, τὴν ἐλευθερίαν περὶ τὰς πνευματικὰς μελέτας.

Ταῦτας τὰς ὀλίγας καὶ ἐλλιπεῖς, δυστυχῶς, ἔχομεν μόνας εἰδήσεις περὶ τοῦ βίου τοῦ Ἰωάννου ἐν τῇ Λαύρα τοῦ Ἁγίου Σάβα, ὑποδεικνυούσας κυρίως τὴν μεγάλην τοῦ ἀνδρὸς ταπείνωσιν. Ὁ Κοσμᾶς ἔμεινε μετ' αὐτοῦ ἐπὶ δεκαετίαν ὅλην, συνεργαζόμενος εἰς τὴν σύνθεσιν διαφόρων ἐκκλησιαστικῶν ὕμνων. «Οὐ γὰρ μόνον ἔχων (ἦν ὁ Κοσμᾶς) τὸ σοβαρὸν καὶ ποικίλον τῶν νοημάτων ἀπὸ τε φύσεως καὶ μαθήσεως, ἀλλὰ δὴ καὶ ἀπὸ τῆς χάριτος· εἶχε πρὸς ἐπὶ τούτοις καὶ τὸ τοῦ πνεύματος ἡμερόν τε καὶ σύμμετρον πρὸς εὐηχῆ πεμπόμενον ἀρτηρίαν ἀπὸ τοῦ πνεύματος καὶ ποικίλως συγκλωμένην πρὸς ρυθμούς εὐήχους καὶ ἐφηδύνοντας· καὶ ἦν ἠδύφωνος ἐξ ἀποτελέσματος καὶ τῆς μουσικῆς ἐπιστήμης τοσοῦτον μετεῖχεν, ὥς δοκεῖν τὰς ἀντιθέτους εἰς ταῦτόν συμβαδίσειν καὶ συνιστᾶν δυνάμεις καὶ ἐν ἐξ αὐτῶν τὸ συνιστᾶν ἀποτελέσματα... καὶ τὴν δις διὰ πασῶν τελειοτάτην τάσιν τείνειν αὐτῇ καὶ τὴν ἐσχάτην μείωσιν ἄχρι τοῦ ἐπιτρίτου λόγου λαλεῖν»⁵³. Ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνός καὶ ὁ Κοσμᾶς ὁ Ἱεροσολυμίτης, ἀνήκοντες εἰς τὴν Σχολὴν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως, ἦν ἐμόρφωσεν ὁ Ρωμανὸς μελωδὸς καὶ ἦς τὰς ἀρχὰς εἰσήγαγεν εἰς Παλαιστίνην πρῶτος ὁ Ἄνδρέας Κρήτης, κατέλαβον τὴν διαπρεπεστέραν θέσιν ἐν τῇ ἱεροσολυμιτικῇ ὕμνογραφικῇ φιλολογίᾳ, ὡς ἀντιπρόσωποι διαπρεπέστατοι τῆς ποιήσεως τῶν κανόνων. Εἰς τὸν Ἄνδρέαν ἀποδίδεται ἡ πρώτη χρῆσις ἐν τῇ θείᾳ λατρείᾳ τῶν ἐκκλησιαστικῶν «κανόνων», ἀποτελουμένων ἐξ ὀκτῶ ἢ ἐννέα ᾠδῶν, διαδοχικῶν καὶ διηρεμένων εἰς στροφὰς ἢ τροπάρια. Συνεπεῖα τῆς εἰκονομαχίας καὶ τῆς καταδιώξεως τῶν μοναχῶν ἡ ἀρχαία ποίησις τῶν «κοντακίων» ἤρξατο παρακμάζουσα καὶ εἰς λήθην ἐφαίνετο παραδιδόμενος ὁ Ρωμανός. Ἄλλ' ἐπιφαίνονται ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνός καὶ ὁ Κοσμᾶς ὁ Ἱεροσολυμίτης, περὶ τοὺς ὁποίους ἐν τῇ Λαύρα τοῦ ἁγίου Σάβα ἐμορφώθη ἰδίᾳ Σχολὴ μελωδῶν, ὕμνογράφων καὶ ποιητῶν κανόνων⁵⁴. Ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνός ἔλαβε, κατὰ τὸν βιογράφον αὐτοῦ, τὴν προφητικὴν κιθάραν καὶ τὸ Δαυϊτικὸν ἐκεῖνο ψαλτήριον καὶ ἦσεν ἄσματα καινά, ἄσματα Κυρίῳ τῷ Θεῷ· ὑπερέβαλε τὴν Μωσέως ᾠδὴν, τοῖς μελουργήμασι, καὶ τὴν χοραυλίαν Μαρίας. Μῦθος ἠλέχθη τὰ τοῦ Ὁρφέως ἀνόνητα μελωδήματα. Ἦσε τὴν πνευματικὴν καὶ οὐράνιον μελουργίαν, μιμηθεὶς τοὺς χερουδικοὺς ὕμνους, καὶ πάσας τὰς Ἐκκλησίας, τὰς θυγατέρας Ἱερουσαλήμ αὐτὸς νεάνιδας τυμπανιστρίας ἐποίησεν, ἄδούσας ἄσμα

⁵³ Ἰωάννου Μερκουροπούλου, Βίος τῶν ὁσίων Ἰωάννου καὶ Κοσμᾶ § 24.

⁵⁴ Abbé Marin, Les moines de Constantinople σ. 497.

καινὸν Θεῶ, τὴν νέκρωσιν Χριστοῦ ἀπαγγέλων καὶ τὴν ἀνάστασιν. Καὶ ἐκ τῆς καρδίας αὐτοῦ ἐξηρεύξατο λόγους ἀγαθοὺς καὶ εἶπε τὰ τοῦ βασιλέως ἔργα τὰ ὑπερθαύμαστα, ὀρθοτομήσας τὰ τῆς πίστεως δόγματα καὶ στηλιτεύσας πάσης αἰρέσεως διαστροφὴν καὶ λοξότητα⁵⁵. Ἡ ὕμνογραφία τοῦ Ἰωάννου ἔχει οὐ μόνον ποιητικὴν ἀλλὰ καὶ μεγάλην δογματικὴν ἀξίαν. Ἄν μὴ ὁ συντάκτης, ἐγένετο ὅμως ὁ μεταρρυθμιστὴς τῆς Ὀκτωήχου, ἥτις ὑπῆρξε διὰ τὴν ἡμετέραν Ἐκκλησίαν ἢ κρητὶς τῆς ἀναστασίμου ὕμνογραφίας. «Ὡς ποιητὴς ὑπερέχει ὁ Ἰωάννης τὸν Κοσμᾶν, ἀλλὰ κατὰ τὸν χαρακτῆρα τῆς ποιήσεως εἶνε ὅμοιοι πρὸς ἀλλήλους. Πρότυπον αὐτῶν εἶνε ὁ Γρηγόριος Ναζιανζηνός, εἰς τοῦ ὁποίου τὰ ποιήματα ὁ Κοσμᾶς καὶ ὑπομνήματα ἔγραψε. Πρὸς δὲ τὴν ἀπλότητα τοῦ Ρωμανοῦ καὶ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ εὐρίσκονται εἰς πολὺ φανερωτέραν ἀντίθεσιν παρὰ ὁ Ἄνδρέας Κρήτης. Ὅσον τὸ δυνατὸν μεγαλυτέρα λεπτότης, ποικιλία καὶ ἐπιτήδευσις εἶνε τι σπουδαιότερον δι' αὐτοὺς παρὰ ἡ θερμότης τοῦ αἰσθήματος καὶ ἡ σαφήνεια τῆς ἐκφράσεως. Ὁ Ἰωάννης μάλιστα ἀσμενίζει εἰς τὰ δυσχερέστατα καὶ ἐπιμοχθότατα παίγνια, καὶ ἀντὶ τὰ περιορισθῆ εἰς τὴν ἀπλὴν κατὰ στροφὴν ἀκροστιχίδα τῶν παλαιῶν μελωδῶν, κατατάσσει ἀκροστιχικῶς τὰ ἀρχικὰ γράμματα ἐνὸς ἐκάστου στίχου καὶ ἡ ἀκροστιχία δὲ αὕτη πάλιν σύγκειται ἐξ ἠρωϊκῶν διστίχων. Ἐνεκα τούτων καὶ τῶν ὁμοίων παιγνίων καθίσταται, ἐννοεῖται, ἀσαφέστερος καὶ ὁ λόγος, τινὰ δὲ μέρη εἶνε τόσον σκοτεινὰ ὅσον ἀρχαῖα χορικά. Ὁ Ἰωάννης εἶνε ὁ μόνος μελωδός, ὅστις ἐπανῆλθε πάλιν εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς προσφθίας ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ ποιήσει. Τοὺς τρεῖς κανόνας εἰς τὴν Χριστοῦ γέννησιν, τὰ Φῶτα καὶ τὴν Πεντηκοστὴν συνέγραψεν εἰς ἰαμβικοὺς στίχους τριμέτρους· ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ εἶνε μετὰ τοσαύτης περὶ ἐκάστην συλλαβὴν ἐπιμόχθου προνοίας κατασκευασμένοι, ὥστε τὰ δίκαιά της ἐνασκεῖ καὶ ἡ νέα μετρικὴ, καθόσον εἰς ὠρισμένα μέρη τοῦ στίχου ἐπανερχονται τακτικῶς τονιζόμεναι συλλαβαί. Παρὰ τῷ Κοσμᾶ δὲ ἡ λογιότης καὶ ἡ μυστικὴ θεολογία ὑπερτερεῖ τὸ ποιητικὸν αἶσθημα»⁵⁶. Τὸ ποιητικὸν ἔργον τῶν δύο ἱερῶν ὕμνογράφων ἐπεξετάθη καὶ μέχρι τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, ἣν μετερρύθμισεν ὁ Ἰωάννης κατακοσμήσας τὴν Ἐκκλησίαν διὰ τῶν μελωδημάτων αὐτοῦ⁵⁷.

Ὁ τότε Πατριάρχης Ἱεροσολύμων Ἰωάννης περιέβαλεν ἀμφοτέρους διὰ μεγάλης ἀγάπης, ἔγραφε δὲ βραδύτερον ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνός περὶ τῶν σχέσεων αὐτοῦ πρὸς τὸν Πατριάρχην· «Τίς γὰρ οἶδε τοῦ μακαριωτάτου Πατριάρχου νόημα ἐμοῦ πλέον; οὐδεὶς· ὅς, ἵνα τάληθές εἶπω, οὐκ ἀνέπνευσε πνοὴν

⁵⁵ Ἰωάννου Μερκουροπούλου, Βίος τῶν ὁσίων Ἰωάννου καὶ Κοσμᾶ § 40.

⁵⁶ Κ. Κρουμβάχερ, Βυζαντινὴ λογοτεχνία, μετάφρ. Σωτηριάδου, Β, 559. 560.

⁵⁷ Γεωργίου Παπαδοπούλου, Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς καθ' ἡμᾶς μουσικῆς, Ἐν Ἀθήναις 1890, σ. 125.

δογματικὴν πρόποτε, ἦν ἐμοὶ ὡς μαθητῆ οὐκ ἀνέδετο»⁵⁸. Ταῦτα ἔγραφε πρὸς τινὰ Ἀρχιμανδρίτην Ἰορδάνην, ἐπ' εὐκαιρία συζητήσεώς τινος, ἦν προῦκάλεσεν ὁ κατὰ τὰ ἔτη 730-740 Ἡγούμενος τῆς Μονῆς τοῦ ἁγίου Εὐθυμίου Ἀναστάσιος, ὅστις εἶχε προσαγάγει χωρία πατέρων, κατὰ τὰ ὁποῖα ὁ τρισάγιος ὕμνος ἀναφέρεται μόνον εἰς τὸν Υἱόν. Ἵνα ἐνισχύσῃ τὴν περὶ τούτου γνώμην αὐτοῦ προσέλεγεν, ὅτι τοιοῦτο εἶνε τὸ φρόνημα τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ καὶ τοῦ Πατριάρχου Ἰωάννου. Ὁ Δαμασκηνός γράφας πρὸς τὸν ἐνάρετον Ἀρχιμανδρίτην Ἰορδάνην, πληροφορήσαντα περὶ τούτου αὐτόν, συνεπεῖα κατηγορίας τοῦ ἄββᾶ Σεργίου κατὰ τοῦ προϋσταμένου αὐτοῦ Ἡγουμένου Ἀναστασίου, ὑπέδειξεν ὅτι ὁ τρισάγιος ὕμνος ἀνάγεται εἰς τὴν ὅλην ἁγίαν Τριάδα καὶ παρεκάλεσεν ἵνα δημοσίᾳ ἀναγνωσθῆ ἢ ἐπιστολῇ καὶ παύσῃ μὴ φρονῶν ὀρθῶς ὁ Ἀναστάσιος. Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη ὑποσημαίνει, πρὸς τοῖς ἄλλοις, τὸ πρὸς τὰ θρησκευτικὰ ζητήματα ἀκοίμητον διαφέρον τῶν μοναχῶν, παρὰ τὰς χαλεπὰς ἐξωτερικὰς περιστάσεις τῆς Ἐκκλησίας.

Τῷ 742 συνεπεῖα ἐξεγέρσεως τῶν ἀράβων μουσουλμάνων ὑπέστησαν μαρτυρικὸν θάνατον ὁ Πέτρος Ἐπίσκοπος Δαμασκοῦ καὶ ὁ ὁμώνυμος αὐτῷ Πέτρος Ἐπίσκοπος Μαΐουμᾶ. Εἰς τὸν Πέτρον ἔγραψεν ἐγκώμιον ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνός, ὅπερ, δυστυχῶς, ἀπώλετο, τῷ δὲ 743 ἐξελέγη Ἐπίσκοπος Μαΐουμᾶ ὁ Κοσμᾶς, ἐπὶ δεκαετίαν περίπου ἐπισκοπεύσας καὶ μὴ παύσας ἀσχολούμενος περὶ τὴν ποίησιν⁵⁹. Τῇ 18 Ἰανουαρίου 746 δεινὸς σεισμὸς μετεκίνησε τὰς ὄχθας τοῦ Ἰορδάνου, ἀνέτρεψε πολλαχοῦ τὸ ἔδαφος τῆς ἐρήμου τῆς Ἰουδαίας καὶ ἐπήνεγκεν ἀνυπολόγιστον φθορὰν εἰς τὰ ἐν αὐτῇ Μοναστήρια⁶⁰. Ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνός, χειροτονηθεὶς εἰς Πρεσβύτερον ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Ἰωάννου, ἐγκατέμεινε μέχρι τῆς ὁσίας τελευτῆς αὐτοῦ, ἐπισυμβάσης τῇ 4 Δεκεμβρίου 749, ἐν τῇ Μονῇ τοῦ ἁγίου Σάβα⁶¹, μὴ παύσας ἀσχολούμενος περὶ τὰς θεολογικὰς μελέτας. Συλλαβὼν τὸ μέγα βούλευμα νὰ συστηματοποιήσῃ εἰς ἓν ὅλον τὴν διδασκαλίαν τῆς Ἐκκλησίας ἀνεδίφησεν ὅλην τὴν ἀρχαίαν φιλοσοφίαν καὶ θεολογίαν, ἠσχολήθη περὶ τὴν ἐρμηνείαν τῆς ἁγίας Γραφῆς, τὴν ἀναίρεσιν τῶν διαφόρων αἱρέσεων καὶ τοῦ ἰσλαμισμού. Συνέγραψε δὲ πολλὰ συγγράμματα,

⁵⁸ Ἐν Πατρ. *Migne* 95, 24.

⁵⁹ Θεοφάνους, Χρονογραφία σ. 825. Ὁ Ἰωάννης Μερκουρόπουλος ἐν τῇ βιογραφίᾳ τῶν ὁσίων Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ καὶ Κοσμᾶ Ἱεροσολυμίτου παρέχει ἰκανὰς πληροφορίες περὶ τοῦ τελευταίου τούτου ὡς Ἐπισκόπου Μαΐουμᾶ, λέγων ὅτι ἔζησεν ἐπὶ 17 ἔτη, μὴ ἐξελθὼν τῆς ἐπισκοπικῆς αὐτοῦ παροικίας, ἀλλὰ, δυστυχῶς, καὶ ἐν τῷ τμήματι τούτῳ τῆς βιογραφίας δὲν ὑπάρχει χρονολογικὴ ἰδίως ἀκρίβεια (*Α. Π. Κεραμέως*, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας Δ, 328 ἐξ.).

⁶⁰ *Pargoire*, L' Eglise Byzantine, σ. 307.

⁶¹ *S. Vaillhé*, Date de la morte de St Jean Damascène ἐν *Echos d' Orient*, IX, 1906, σ. 28-30. Γνώμην περὶ τοῦ θανάτου τοῦ ἁγίου Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ μετὰ τὴν εἰκονομαχικὴν Σύνοδον τοῦ 754 ἴδε *Κ. Δυοβουλιότου*, ἐν «Ἱερῷ Συνδέσμῳ» Ἀθηνῶν, Θ, 1905, σ. 5. 6.

ὧν τὸ σπουδαιότερον ἀφιέρωσεν εἰς τὸν Κοσμᾶν Ἐπίσκοπον Μαῦουμᾶ, παρακαλέσαντα αὐτὸν ἵνα συστηματικῶς ἐκδέσῃ τὴν χριστιανικὴν θεολογίαν μετὰ φιλοσοφικῆς προεισαγωγῆς.

Τὸ θαυμάσιον τοῦτο τοῦ ἁγίου Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ σύγγραμμα ὑπῆρξεν ἢ «*Πηγὴ γνώσεως*»⁶², διαιρουμένη εἰς τρία μέρη, ὧν τὸ πρῶτον, διασωθὲν ἐν

⁶² Εἰς τὸν ἅγιον Ἰωάννην Δαμασκηνὸν ἀνήκουσι τὰ ἐξῆς συγγράμματα (ἐν Πατρ. Migne 94-96). *α) Δογματικά*. «Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως», «Κεφάλαια φιλοσοφικά», «περὶ αἰρέσεων ἐν συντομίᾳ ὅθεν ἤρξαντο καὶ πόθεν γέγονασι» συναποτελοῦντα τὴν «Πηγὴν γνώσεως», «Δίβελλος περὶ ὀρθοῦ φρονήματος» λεπτομερῆς ἔκδοσις πίστεως ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἑξ Οἰκουμενικῶν Συνόδων, «Εἰσαγωγὴ δογμάτων στοιχειώδης πρὸς Ἰωάννην τὸν ὁσιώτατον ἐπίσκοπον Λαοδικείας». Ἐν τῇ πραγματείᾳ ταύτῃ συνοπτικῶς ἐξετάζονται τὰ ἐν τῇ Διαλεκτικῇ ἦτοι ἐν τοῖς φιλοσοφικοῖς κεφαλαίοις ἐξετασθέντα λεπτομερῶς ζητήματα. Ἐν ἄλλῃ πραγματείᾳ «Περὶ τῆς ἁγίας Τριάδος κατ' ἐρώτησιν καὶ ἀποκρίσιν» συνοπτικῶς ἐκτίθεται ἡ διδασκαλία περὶ ἁγίας Τριάδος, «Περὶ τοῦ τρισαγίου ὕμνου ἐπιστολὴν πρὸς Ἰορδάνην Ἀρχιμανδρίτην» περὶ τοῦ ὅτι ὁ τρισαγίος ὕμνος ἀναφέρεται εἰς ὄλην τὴν ἁγίαν Τριάδα καὶ ὅτι ἐπομένως εἶναι ἀσεβῆς ἡ ὑπὸ Πέτρου Κναφέως προσθήκη «ὁ σταυρωθεὶς δι' ἡμᾶς». Ὡς ἀμφίβολοι θεωροῦνται ἕτεραί τινες πραγματεῖαι δογματικοῦ περιεχομένου, «Ἐκδοσις καὶ δήλωσις τῆς πίστεως» διασωθεῖσα ἀραβιστί, «Περὶ τοῦ ἁγίου σώματος καὶ αἵματος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ», «Περὶ τῶν ἀχράντων μυστηρίων». Ἐν τῇ πραγματείᾳ «Περὶ τῶν ἐν πίστει κεκοιμημένων ὅπως αἱ ὑπὲρ αὐτῶν γενομένηαι λειτουργίαι καὶ εὐποῖται τοῦτους ὀνίνῃσιν» ὑποδεικνύεται τίνι τρόπῳ οἱ ζῶντες ἐλαφρύνουσι τὴν θέσιν τῶν ἐν πίστει ἀποθνησκόντων. Ἡ πραγματεία αὕτη δὲν ἀνήκει προφανῶς εἰς τὸν ἅγιον Ἰωάννην, ὡς καὶ τ' ἀποσπάσματα ἄλλης «περὶ τῶν ἀζύμων», ἢ δ' ἐπιστολὴ «Περὶ ἐξομολογήσεως καὶ περὶ τῆς ἐξουσίας τοῦ δεσμῆν καὶ λύειν», ἐν ἧ λέγεται ὅτι δὲν ἐπιτρέπεται εἰς τὸν μοναχὸν νὰ ἐξομολογῇ ἂν μὴ φέρῃ ἱερατικὸν ἀξίωμα ἀνήκει εἰς Συμεὼν τὸν νέον Θεολόγον (περὶ τὸ 9656-1042). *β) Απολογητικά*. «Λόγοι τρεῖς ὑπὲρ τῶν ἁγίων εἰκόνων» ἀναμφιβόλως ἀνήκοντες εἰς τὸν ἅγιον Ἰωάννην, οὐχὶ ὁμοῦ καὶ ἄλλοι τινὲς λόγοι ἢ ἐπιστολὴ ἢ διάλογος (Migne 95, 309-386, 96, 1347-1362). Ὁ «Κατὰ Μανιχαίων διάλογος» ἐγράφη πιδανῶς κατὰ Παυλικιανῶν, «Διάλεξις Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ πρὸς Μανιχαῖον», Διάλεξις Σαρακηνοῦ καὶ χριστιανοῦ, «Περὶ δρακόντων», ἀπόσπασμα πραγματείας κατὰ τῶν παραδοξολογῶν τῶν Σαρακηνῶν καὶ Ἰουδαίων περὶ δρακόντων. «Κατὰ τῆς αἰρέσεως τῶν Νεστοριανῶν», «Περὶ συνδέτου φύσεως κατὰ Ἀκεφάλων», «κατὰ Ἰακωβιτῶν», «Περὶ τῶν ἐν Χριστῷ δύο θελημάτων καὶ ἐνεργειῶν καὶ λοιπῶν φυσικῶν ἰδιωμάτων, ἐξ ἐπιδρομῆς δὲ καὶ περὶ δύο φύσεων καὶ μιᾶς ὑποστάσεως». *γ) Ἀσκητικά*, «Περὶ τῶν ἁγίων νηστειῶν ἐπιστολὴ πρὸς Κομητᾶν», «Περὶ τῶν ὀκτῶ τῆς πονηρίας πνευμάτων», ἦτοι «περὶ τῶν ἐπὶ τὰ θανάσιμα ἁμαρτημάτων», «Περὶ ἄρετῶν καὶ κακῶν ψυχικῶν καὶ σωματικῶν», ὅμοιον πρὸς τὸ προηγούμενον. «Ἰερὰ παράλληλα» ἦτοι παράλληλος παράθεσις χωρίων ἐκ τῆς ἁγίας Γραφῆς καὶ ἐκ τῶν συγγραμμάτων τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας (K. Holl, Die sacra parallela des Johannes Damascenus, ἐν Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur, XVI (B. 16, 1) Leipzig 1897). *δ) Ἐξηγητικά*. «Ἐκ τῆς καθόλου ἐρμηνείας Ἰωάννου τοῦ Χρυσσοστόμου ἐκλογαί», ἐρμηνεῖα εἰς τὰς ἐπιστολάς τοῦ Ἀπ. Παύλου ἐπὶ τῇ θέσει οὐ μόνον τοῦ ἁγίου Ἰωάννου Χρυσσοστόμου ἀλλὰ καὶ τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας καὶ Θεοδοωρήτου Κύρου. *ε) Ἱστορικά*, ἐκτὸς τῆς ἀνωτέρω ἀναγραφείσης γνησίας πραγματείας περὶ αἰρέσεων, ἀνακριθῶς ἀπεδόθη εἰς τὸν Ἰωάννην Δαμασκηνὸν ὁ «Βίος τῶν ἁγίων Βαρλαάμ καὶ Ἰωάσαφ» (Migne 96, 859-1240) ὅστις φαίνεται συντετάχθαι ἐν τῇ Μονῇ τοῦ ἁγίου Σάββα πρὸς ἀπολογία ὑπὲρ τοῦ Χριστιανισμοῦ κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ ζ' αἰῶνος, ὑπ' ἀγνώστου συγγραφέως, συμπεριλαβόντος ἐν αὐτῷ καὶ τὴν Ἀπολογία τοῦ Ἀριστείδου πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα Ἀντωνῖνον τὸν Εὐσεβῆ (138-161). *στ) Ὀμιλητικά*. «Εἰς τὴν κοίμησιν τῆς Θεοτόκου» τρεῖς λόγοι, ὧν ὁ δευτέρος ἐμπεριέχει μεταγενεστέρως προσθήκας. «Εἰς τὸ γενέσιον τῆς Θεοτόκου» δύο λόγοι ἀμφίβολοι, «Εἰς τὸν Εὐαγγελισμόν τῆς Θεοτόκου» δύο ἕτεροι λόγοι μὴ ἀνήκοντες εἰς τὸν ἅγιον Ἰωάννην Δαμασκηνόν, διάφοροι ἄλλαι ὁμιλῖαι καὶ ἐγκώμια. Ὁ χρονογράφος Θεοφάνης ἀναφέρει ἐγκώμιον τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ εἰς τὸν σύγχρονον μάρτυρα Πέτρον Χαρτουλάριον, ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἐσώθη. Πρὸς τοῦτοις πᾶσιν ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνός συντάξεν εὐχάς, ὕμνους, τροπάρια καὶ κανόνες ἐκκλησιαστικοῦς (A. Π. Κεραμέως, Ρωμανὸς καὶ Ἰωάννης Δαμασκηνός, ἐν Byz. Zeitschrift XIV, 1905, 1-2, σ. 234-236. J. Thibaut, Etude de Musique Byzantine. La notation de St Jean Damascène ou Hagiopolite, ἐν τῷ περιοδικῷ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει ρωσ. Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου, III, 1898, Σ.

βραχυτέρα καὶ μικροτέρα παραλλαγῆ, σύγκειται ἐκ διαλεκτικῶν ὀρισμῶν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς τοῦ Ἀριστοτέλους κυρίως φιλοσοφίας. Ἐν τῷ πρώτῳ κεφαλαίῳ ὁμιλεῖ ὁ ἱερός συγγραφεὺς περὶ τῆς γνώσεως καθόλου, ἧς οὐδὲν τιμιώτερον «ἢ γὰρ γνώσις φῶς ἐστὶ ψυχῆς λογικῆς· τὸ ἔμπαλιν ἢ ἄγνοια σκότος». Ὑπὸ τὴν γνώσιν ἐννοεῖ τὴν ἀληθῆ τῶν ὄντων, τῆς φύσεως αὐτῶν καὶ τὴν πρὸς ἄλληλα σχέσεως, γνῶσιν, τὴν ἐπίγνωσιν τῶν θείων καὶ ἀνθρωπίνων ὄντων, ὄρατῶν καὶ ἀοράτων, τὴν κατανόησιν τοῦ προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου, προσεγγίζοντος τῷ Θεῷ, διὰ τῆς σοφίας. «Σοφία δὲ ἀληθῆς ὁ Θεός ἐστιν, ἡ οὖν ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν αὕτη ἐστὶν ἀληθῆς φιλοσοφία». Ἡ φιλοσοφία διαιρεῖται εἰς θεωρητικὴν καὶ πρακτικὴν, ὧν ἡ μὲν περιλαμβάνει τὴν θεολογίαν, φυσιολογίαν καὶ τὰ μαθηματικά. Ἡ θεολογία ἐξετάζει πᾶν τὸ μὴ ὑλικόν, ἦτοι τὸν Θεόν, τοὺς Ἀγγέλους καὶ τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ φυσιολογία ἐξετάζει τὰ ζῶα, τὰ φυτά, τὰ ὕδατα, κλπ. Ἡ μαθηματικὴ ἐπιστήμη ἐρευνᾷ τοὺς ἀριθμοὺς (ἀριθμητικὴ) ἤχους (μουσικὴ) σχήματα (γεωμετρία) τὴν κίνησιν τῶν οὐρανίων σωμάτων (ἀστρονομία). Ἡ δὲ πρακτικὴ φιλοσοφία ἐξετάζει τὰ ἥδη τῶν ἀνθρώπων καὶ διδάσκει τὸ πῶς δεόν νὰ ρυθμίζεται ἡ ζωὴ αὐτῶν. Εἰδικὸν μέρος αὐτῆς, διαγράφον τοὺς νόμους τῆς ρυθμίσεως τῆς ζωῆς ὀρισμένων προσώπων εἶνε ἡ ἠθικὴ, ἕτερον τοὺς νόμους τῆς ρυθμίσεως τῆς ζωῆς τῆς οἰκογενείας εἶνε ἡ οἰκονομικὴ, καὶ τέλος ἡ πολιτικὴ, διαγράφουσα τοὺς νόμους τῆς ζωῆς τῶν κοινωνιῶν καὶ τῶν κρατῶν. Ἐξω ταύτης καὶ ἐκείνης τῆς κατηγορίας τῶν ἐπιστημῶν κεῖται ἡ Διαλεκτικὴ, ἐκδέτουσα τοὺς κανόνας τῶν συλλογισμῶν, ἀποδείξεων καὶ τῆς κρίσεως. Αὕτη συντελεῖ εἰς τὴν συστηματικὴν τῶν ιδεῶν ἔκθεσιν, ὅθεν εἶνε ὄργανον τῆς φιλοσοφίας καὶ οὐχὶ μέρος αὐτῆς. Ἐπειδὴ δὲ ἡ Διαλεκτικὴ εἶνε ἀναγκαία δι' ἐκάστην ἐπιστήμην, διὰ τοῦτο αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἀποτελεῖ γνῶσιν προπαρασκευαστικὴν πρὸς τὰς φιλοσοφικὰς ἐρεῦνας.

Ὁ καθορισμὸς τῆς τοιαύτης σημασίας τῆς Διαλεκτικῆς παρὰ τῷ ἀγίῳ Ἰωάννῃ Δαμασκηνῷ διαφέρει ἐν μέρει πρὸς τὸν τοῦ Ἀριστοτέλους, ὃν τινὶ ἀκολουθεῖ ἐν τῇ διαιρέσει καθόλου τῶν ἐπιστημῶν. Διότι καὶ ὁ φιλόσοφος διήρει τὴν φιλοσοφίαν εἰς θεωρητικὴν καὶ πρακτικὴν, ὑπὸ μὲν τὴν πρώτην ἐννοῶν τὴν θεολογίαν, τὴν φυσικὴν, καὶ τὰ μαθηματικά, ὑπὸ δὲ τὴν δευτέραν τὴν ἠθικὴν, οἰκονομικὴν καὶ πολιτικὴν. Ἀλλὰ τὴν Διαλεκτικὴν ὑπελάμβανεν ὡς εἰσαγωγὴν εἰς τὰ δύο ταῦτα τῆς φιλοσοφίας μέρη. Ἡ Διαλεκτικὴ, κατ' αὐτόν, διαφέρει τῆς περὶ τῶν ἀποδείξεων ἐπιστήμης, ἔργον ἔχουσα τὴν ἐξέτασιν τῶν γνωμῶν τῶν ἀνθρώπων. Ὁ ἱερός Δαμασκηνός ἐκδέχεται μᾶλλον πλατωνικῶς τὴν ἐννοίαν τῆς Διαλεκτικῆς, ὡς διδασκαλίας περὶ τῶν ἀποδείξεων, ὡς μεθό-

δου ἐρεῦνης τῆς ἀληθείας, ὡς ὄργανου τῆς γνώσεως. Διακρίνει δὲ τέσσαρας διαλεκτικὰς ἤτοι λογικὰς μεθόδους, τὴν «*διαιρετικήν*», διαιροῦσαν τὸ γένος εἰς εἶδη διὰ μέσου τῶν διαφορῶν, τὴν «*ὀριστικήν*», ἀπὸ τοῦ γένους τῶν διαφορῶν ὀρίζουσαν τὸ ὑποκείμενον, τὴν «*ἀναλυτικήν*», τὸ συνθετικώτερον εἰς τὰ ἀπλούστερα ἀναλύουσαν, τοῦτέστι τὸ σῶμα εἰς τοὺς χυμούς, τοὺς χυμούς εἰς τοὺς καρπούς, τοὺς καρπούς εἰς τὰ τέσσαρα στοιχεῖα, τὰ στοιχεῖα εἰς ὕλην καὶ εἶδος, τὴν «*ἀποδεικτικήν*», διὰ μέσου τινὸς δεικνύουσαν τὸ προκείμενον, «*οἷον πρόκειται μοι δεῖξαι ὅτι ἡ ψυχὴ ἀθάνατός ἐστι· λαμβάνω τι μέσον, τὸ ἀεικίνητον· καὶ συλλογίζομαι οὕτως: Ἡ ψυχὴ ἀεικίνητός ἐστι, τὸ ἀεικίνητον ἀθάνατον, ἡ ψυχὴ ἄρα ἀθάνατος*».

Ποῖαι ὁμῶς εἶνε αἱ πηγαὶ τῆς γνώσεως, ἧτις ἀπαρτίζει τὸ περιεχόμενον τοῦ ὅλου συστήματος τῶν ἐπιστημῶν; Κατὰ τὸν ἅγιον Ἰωάννην Δαμασκηνόν, τὴν γνώσιν πορίζεται ὁ ἄνθρωπος διὰ τοῦ λογικοῦ αὐτοῦ καὶ τοῦ νοός. Ὁ νοὺς ὁμῶς ἔχει ἀνάγκη χειραγωγοῦ καὶ διδασκάλου τῆς σοφίας, οἷος εἶνε ὁ Θεός, διὰ τῶν θεοπνεύστων ἀνδρῶν καὶ διὰ τοῦ μονογενοῦς αὐτοῦ Υἱοῦ ἀποκαλύψας εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν ἀλήθειαν. Ἡ ἀποκάλυψις εἶνε ἡ πρωτίστη τῆς γνώσεως πηγή, ἐμπεριεχομένη μὲν ἐν τῇ ἀγίᾳ Γραφῇ, ἐρμηνευθεῖσα δὲ καὶ διασαφισθεῖσα ὑπὸ τῆς ἱερᾶς Παραδόσεως, τῆς ἐν τοῖς συγγράμμασι τῶν Πατέρων διασωζομένης. Κατὰ ταῦτα ἡ ἀγία Γραφή καὶ ἡ Ἱερὰ Παράδοσις εἰσιν αἱ κύριαι πηγαὶ τῆς γνώσεως. Κατὰ τὸ παράγγελμα ὁμῶς τοῦ Ἀπ. Παύλου δέον ὁ ἄνθρωπος πάντα δοκιμάζων τὸ καλὸν νὰ κατέχη, ὅθεν δύναται νὰ χρησιμοποιῆ καὶ τὴν θύραθεν παιδείαν καὶ σοφίαν, μετὰ δοκιμασίας καὶ προσοχῆς πρὸς ἐμπλουτισμὸν τῶν γνώσεων αὐτοῦ. Τούτου ἄριστον ὑπόδειγμα παρέχει ἑαυτὸν ὁ συγγραφεὺς στηρίζων τὰς γνώσεις αὐτοῦ καὶ τὴν διδασκαλίαν ἐπὶ τῆς ἀγίας Γραφῆς καὶ τῆς Παραδόσεως καὶ ἐπὶ τῆς θύραθεν παιδείας καὶ σοφίας. Κυρίαν πηγὴν τῆς ἐκθέσεως τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ ἔχει τὴν ἀγίαν Γραφήν, ἀλλὰ ταύτην δια φωτίζει διὰ τῆς παραδόσεως καὶ διὰ τῆς δαφιλεστάτης χρήσεως τῶν συγγραμμάτων τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν ἐθνικῶν φιλοσόφων καὶ συγγραφέων καθόλου. Στηρίζων τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ ἐπὶ τῆς δημιουργικῆς πνευματικῆς ἐργασίας τοῦ παρελθόντος πρὸς διερμηνεῖαν καὶ ἀκριβῆ παράστασιν τῆς ἐξ ἀποκαλύψεως ἀληθείας, πράττει τοῦτο λελογισμένως, παραλαμβάνει μὲν τῶν ἀρχαιοτέρων τὰς γνώμας, ἀλλ' ἀφομοιοῖ ταύτας καὶ χρωματίζει κατ' ἴδιον τρόπον, κρίνει αὐτὰς καὶ ἀναπαριστᾷ, ἐν λαμπρᾷ ἐκθέσει, ὡς πόρισμα τῶν μελετῶν αὐτοῦ. Τούτου ἕνεκα καὶ ἐν αὐτῇ τῇ φιλοσοφίᾳ δὲν προσκολλᾶται εἰς ἓνα μόνον φιλόσοφον, ἀλλ' ὡς φιλοπονωτάτη μέλισσα περισυλλέγει τὴν ἀλήθειαν ἀπανταχόθεν, τὴν δὲ τοῦ Ἀριστοτέλους φιλοσοφίαν προκρίνει κυρίως κατὰ τὸ γενικὸν διάγραμμα καὶ τὸν τρόπον τῆς ἐκθέσεως τοῦ ὅλου αὐτοῦ

συστήματος, μάλιστα ἐν τῷ πρώτῳ μέρει τῆς Πηγῆς γνώσεως, ἐν τοῖς «φιλοσοφικοῖς κεφαλαίοις», ἅτινα κατέστρωσε κατ' ἀριστοτελικὸν ὑπόδειγμα.

Τὸ δεύτερον μέρος τῆς πηγῆς γνώσεως, «*Περὶ αἱρέσεων*» ἐπιγραφόμενον, ἀπαριθμεῖ 100 αἱρέσεις κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τοῦ ἁγίου Ἐπιφανίου, Θεοδωρήτου Κύρου, Τιμοθέου Κωνσταντινουπόλεως, Λεοντίου Βυζαντίου καὶ Σωφρονίου Ἱεροσολύμων, καὶ συντόμως ἐκθέτει τὴν ἱστορίαν καὶ τὴν διδασκαλίαν οὐ μόνον τῶν χριστιανικῶν καὶ ἰουδαϊκῶν αἱρέσεων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐθνικῶν φιλοσοφικῶν Σχολῶν, ἃς ὁ συγγραφεὺς συμπεριλαμβάνει μετὰ τῆς ἐθνικῆς θρησκείας ὑπὸ τὴν γενικὴν ἔννοιαν τοῦ «*Ἑλληνισμοῦ*». Πρωτότυπος εἶνε ὁ συγγραφεὺς ἐν τῇ περιγραφῇ τοῦ ἰσλαμισμού, τῆς εἰκονομαχίας καὶ τῶν ἀποσχιστῶν, περὶ τῶν αἱρέσεων δὲ συνέγραψε καὶ εἰδικὰς πραγματείας.

Τὸ τρίτον τέλος καὶ ἐκτενέστερον μέρος τῆς Πηγῆς γνώσεως φέρει τὴν ἐπιγραφὴν «*Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως*» καὶ εἶνε δοκίμιον πλήρους δογματικῆς, διαιρεθὲν μεταγενεστέρως εἰς τέσσαρα τμήματα. Ἐν τῷ πρώτῳ περιλαμβάνεται διδασκαλία περὶ τοῦ Θεοῦ, ἐνὸς μὲν τῇ φύσει, τριαδικοῦ δὲ ταῖς ὑποστάσεσι, καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἐκτίθεται τὸ ἀκατάληπτον αὐτοῦ, παρουσιάζονται ἀποδείξεις περὶ τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ, ὑποδεικνύονται τὸ ἀσήματον, αἱ ιδιότητες αὐτοῦ, αἱ ἐκφάνσεις καὶ οὐσίαι αὐτοῦ, ὕστερον δὲ ὑποβάλλεται ἡ διδασκαλία περὶ τοῦ τριαδικοῦ τῶν προσώπων αὐτοῦ ἐν πάσῃ λεπτομερείᾳ. Ἐν τῷ δευτέρῳ τμήματι ἐκτίθεται ἡ κοσμολογία καὶ ἀνθρωπολογία, ἐπισυναπτομένης τῆς διδασκαλίας περὶ τῆς θείας προνοίας, μὴ ἀφανιζούσης τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀνθρώπου, περὶ τῆς προγνώσεως καὶ τοῦ προορισμοῦ τοῦ Θεοῦ, μετὰ παρατηρήσεων ἐπὶ τῆς ἀρχικῆς καταστάσεως τῶν πρωτοπλάστων καὶ τῆς εἰς τὸ κακὸν πτώσεως αὐτῶν. Τὸ τρίτον τμήμα περιλαμβάνει τὴν «*Χριστολογία*» συνεχιζομένην καὶ ἐν τῷ τετάρτῳ, ἐπακολουθεῖ δὲ ἡ διδασκαλία περὶ τῆς θείας χάριτος, περὶ τῶν ἁγίων καὶ τῆς τιμῆς αὐτῶν, περὶ τῆς θείας Γραφῆς καὶ περὶ τοῦ ὅτι ὁ Θεὸς δὲν εἶναι αἴτιος τοῦ κακοῦ, τέλος ἡ «*Ἐσχατολογία*», δι' ἧς περατοῦται τὸ ὅλον σύγγραμμα.

Ἐκ τῆς γενικῆς ταύτης ἀναγραφῆς τοῦ περιεχομένου αὐτοῦ καταφαίνεται ἡ βαθύνοια καὶ μεγάλη εὐφυΐα τοῦ ἱεροῦ συγγραφέως περὶ τὴν συστηματοποίησιν τῆς ὅλης διδασκαλίας του Χριστιανισμοῦ. Τοῦτο δὲ οὐδεὶς πρὸ αὐτοῦ ἔπραξε, καίτοι ἱκανοὶ διέγραψαν τὴν ὁδόν, ἧτινι ἀκολουθήσας ἠδυνήθη ν' ἀπαρτίσῃ τοιοῦτο ὅλως ἔκτακτον ἔργον. Τὸ ὕφος αὐτοῦ εἶνε σαφές, ἀπλοῦν καὶ ἀνεπιτήδευτον, ἢ ἔκθεσις συστηματικὴ καὶ σοβαρά, ἄνευ ἀνωφελῶν παρεκβάσεων, ἡ δὲ χρῆσις τῶν θεολογικῶν ὄρων ἀκριβεστάτη. Τούτου ἕνεκα τὸ σύγγραμμα τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ ἐδημιούργησεν ἐποχὴν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν θεολογικῶν γραμμάτων. Ἐν μὲν τῇ Ἀνατολῇ ὑπῆρξεν ἔκτοτε βάσις τῆς δογματικῆς διδασκαλίας τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας καὶ αὐθεντικὸν πόρισμα

τῆς ὅλης προηγηθείσης πνευματικῆς κινήσεως, ἀκριβῆς γνώμων τῆς διαπιστώσεως τοῦ ὀρθοδόξου δόγματος, ἐν δὲ τῇ Δύσει, ἐγκαίρως μεταφρασθέν, συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς Σχολαστικῆς Θεολογίας. Ἡ ὅλη δρᾶσις τοῦ ἁγίου Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ ὑπὲρ τῆς καθόλου Ἐκκλησίας, διὰ τῶν συγγραφῶν αὐτοῦ, ἀνέδειξεν αὐτὸν περιφανέστατον Πατέρα καὶ Διδάσκαλον, εὐλόγως δὲ ἡ Ἐκκλησία Ἱεροσολύμων σεμνύνεται καὶ καυχᾶται ἐπ' αὐτῷ.

Η Ζ΄ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΗ ΣΥΝΟΔΟΣ

Τὸν ἀγῶνα αὐτοῦ κατὰ τῆς Εἰκονομαχίας ἀδιαπτῶτως ἐξηκολούθησεν ἡ Ἐκκλησία Ἱεροσολύμων. Οὕτω δὲ ὁ τὸν Ἰωάννην, τῷ 745 πιθανῶς, διαδεχθεὶς ΘΕΟΔΩΡΟΣ Α΄ (745-771) μετὰ τῶν Πατριαρχῶν Ἀλεξανδρείας Κοσμᾶ (727-755) καὶ Θεοδώρου Ἀντιοχείας (751-773) τῷ 763 κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἐορτῆς τῆς Πεντηκοστῆς συνελθὼν εἰς Σύνοδον ἐν Ἱεροσολύμοις κατεδίκασε τὴν Εἰκονομαχίαν, ἀποστείλας μετὰ διετίαν λαμπρὰν ὁμολογίαν πίστεως εἰς τε τὴν Ἀλεξάνδρειαν, τὴν Ἀντιόχειαν καὶ τὴν Ρώμην, ὅπόθεν ἡ ὁμολογία αὕτη τῷ 767 διεβιβάσθη εἰς τὴν Γαλλίαν πρὸς τὸν Πιπῖνον (752-768) ὃν προέτρεπον οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει πρὸς ἀποδοχὴν τῆς Εἰκονομαχίας⁶³.

Μεγάλῃ δὲ πολιτικῇ ἀνωμαλίᾳ ἐπεκράτησε περὶ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐν Παλαιστίνῃ, ἐξ ἧς καὶ ἡ Ἐκκλησία ἔπαθε. Διότι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Χισάμ, ἐν διαρκείᾳ δύο ἐτῶν μόλις, τρεῖς ἀνεκηρύχθησαν χαλίφαι, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἀνεστατώθη τὸ ἀραβικὸν κράτος καὶ ἐρρίφθη, εἰς ἐμφύλιον σπαραγμὸν. Ἐπανεστάτησαν δὲ κατὰ τῶν Οὐμμεϊαδῶν οἱ Ἀββασίδαι, καταγόμενοι ἀπὸ τοῦ Ἀββάς, θείου τοῦ Μωάμεθ, ζῶντες πρὸς νότον τῆς Νεκρᾶς Θαλάσσης, ἐν τινὶ ἀπομεμακρυσμένῃ κοιλάδι, ἐν τῇ μικρᾷ πόλει, Χουμείμα καλουμένῃ. Οἱ Ἀββασίδαι οὗτοι, πολέμιοι ὄντες τῆς ἐπικρατοῦσης ἐν τῷ ἀραβικῷ χαλιφάτῳ δυναστείας, μικρὸν κατὰ μικρὸν, προπαρεσκεύασαν αὐτῆς τὴν ἀνατροπὴν. Τελευταῖος χαλίφης τῆς δυναστείας τῶν Οὐμμεϊαδῶν ἐγένετο ὁ Μερβὰν β΄ (744-750), εὐμενῶς προσενεχθεὶς πρὸς τοὺς χριστιανούς. Ἐπ' αὐτοῦ ἐπανελήφθη, ὡς φαίνεται, πάλιν σεισμὸς σφοδρὸς καὶ ὀλοθρευτικὸς, ἐπεκταθεὶς μὲν καθ' ὅλην τὴν Παλαι-

⁶³ Mansi, XII, 680, 1135-1140. Θεοφάνους, Χρονογραφία σ. 669. Le Quien, III, 291, Miednikov, II, 277. 555. Hefele, III, 405. Pargoire ἔνθ' ἂν. σ. 262.

στίνην καὶ Συρίαν καταστρέψας δὲ πλεῖστα Μοναστήρια καὶ ναοὺς καὶ οἰκίας, ὑπὸ τὰ ἐρείπια τῶν ὁποίων χιλιάδες ἐτάφησαν ἀνθρώπων.

Ἐπὶ τοῦ πρώτου χαλίφου τῶν Ἀββασιδῶν Ἀβούλ-ἄββᾶς-Σεφάχ (750-754) διοικητῆς τῆς Συρίας καὶ Παλαιστίνης ἐχρημάτισεν ὁ Ἀβτουλλάχ-ἴβν-Ἀλιᾶς, γνωστὸς παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς χρονογράφοις ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἀβδελλᾶς, ὅστις πολλοὺς μὲν τῶν χριστιανῶν ἐφόνευσεν, ἐφορολόγησε δὲ βαρύτερα πάντας τοὺς λοιπούς· διέταξε νὰ μὴ φαίνεται οὐδαμοῦ τῆς Ἱερουσαλήμ Σταυρός, διήρπασε τὰ σκευὴ τοῦ ἁγίου Τάφου καὶ τῶν λοιπῶν προσκυνημάτων. Τῷ 751 συναθροίσας πλείστους Ἑλλήνας ἀρχαίων ἀριστοκρατικῶν οἰκογενειῶν ἐν τῇ Ἀντιπατρίδι ἐφόνευσεν αὐτούς⁶⁴. Ἄλλ' ὁ δεύτερος χαλίφης ἐκ τῶν Ἀββασιδῶν ἄλ-Μανσοῦρ (754-775), ἄνθρωπος λίαν νουνεχῆς, ἐργασθεῖς μὲν συντόμως πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς νέας δυναστείας, ἰδρύσας δὲ νέαν πρωτεύουσαν τοῦ ἀραβικοῦ χαλιφάτου, τὸ Βαγδάτιον, παρὰ τὸν Τίγριν ποταμὸν, καὶ μεγάλας καταδείξας πολιτικὰς ἀρετάς, δὲν κατεδίωξε, κατ' ἀρχάς, τοὺς χριστιανούς, ἀπολαύσαντας, τούτου ἕνεκα, ἡσυχίας μετὰ τὰ ἐκ τοῦ Ἀβδελᾶ δεινοπαθήματα. Μόνον παρὰ τῶν εἰκονομάχων ἐταράσσετο τότε ἡ ὀρθόδοξος Ἐκκλησία, βασιλεύσαντος μετὰ τὸν Λέοντα τοῦ Κωνσταντίνου ε' (741-775). Κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς βασιλείας αὐτοῦ ἐπανεστάτησαν οἱ Ὀρθόδοξοι ὑπὸ τὸν Ἀρτάβασδον, ἀλλ' ἐνίκησεν ὁ Βασιλεὺς τῷ 743 τοὺς ἀντιπάλους αὐτοῦ· μετὰ δεκαετίαν δὲ περίπου ἦτοι τῷ 754 συνεκάλεσεν ἐν Κωνσταντινουπόλει μεγάλην, ἐκ 338 ἀπαρτισθεῖσαν ἐπισκόπων, Σύνοδον⁶⁵, ἣτις κατεδίκασεν ὡς εἰδωλολατρείαν τῶν εἰκόνων τὴν προσκύνησιν καὶ ἀνεθεμάτισε πρὸς τοῖς ἄλλοις τὸν Ἰωάννην Δαμασκηνόν. Μετὰ τὴν ψευδοσύνοδον ταύτην, ἥς δὲν συμμετέσχον τὰ λοιπὰ Πατριαρχεῖα οὐδ' ἡ Ἐκκλησία Ρώμης, ἐπετάθη ὁ διωγμὸς κατὰ τῶν εἰκόνων· ἰδιαίτατα δὲ κατεδίωχθησαν οἱ γενναῖοι τῆς ὀρθοδοξίας ὑπέρμαχοι μοναχοί, ὧν πολλοὶ καὶ εἰς ἄλλας μὲν χώρας ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν Παλαιστίνην κατέφυγον. Οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει δὲ Ὀρθόδοξοι, μετὰ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις συνεννοούμενοι, ἀντέδρων, ὅσον ἦτο δυνατόν, κατὰ τῆς εἰκονομαχίας. Δυστυχῶς ὅμως καὶ ὁ χαλίφης τῶν ἀράβων δεινῶς ἐπίεσε τοὺς ἐνταῦθα χριστιανούς. Τῷ 770 ἐπεκύρωσε τὴν ἐκλογὴν τοῦ ΗΛΙΑ Β' ὡς «*Πατριάρχου καὶ ἐξάρχου τῆς ἁγίας Πόλεως Ἱερουσαλήμ*»⁶⁶, ἐπὶ τριακονταετίαν περίπου πατριαρχεύσαντος· παρὰ δὲ τὰς διατάξεις τοῦ Ὁμᾶρ β' εἶχεν εἰσέτι ἱκανοὺς χριστιανούς ὑπαλλήλους,

⁶⁴ Θεοφάνους, Χρονογραφία σ. 285.

⁶⁵ L. Brehier, ἔνθ' ἄν. σ. 19, 20.

⁶⁶ Κατὰ τὸν *Εὐτύχιον*, παρὰ Miednikov, II, σ. 277 ὁ Ἡλίας εἶχεν ἐκλεγεῖ τῷ 17 ἔτει τῆς χαλιφείας τοῦ Χισᾶμ (741-775), ἀλλὰ δὲν φαίνεται ἡ εἴδησις αὕτη ὀρθή, διότι πρὸ τοῦ Ἡλίου ἐχρημάτισε Πατριάρχης ὁ Θεόδωρος, Α. Π. *Κεραμέως*, *Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας* Δ, 334.

διαμαρτυρομένων πάντοτε τῶν φανατικῶν. Δυστυχῶς ὅμως ἔνεκα τῶν πολεμικῶν ἐπιτυχιῶν τοῦ Βασιλέως Κωνσταντίνου, ἤρξατο τῷ 773 καταπιέζων τοὺς χριστιανούς τῶν χωρῶν τούτων, ἐπὶ τῇ προφάσει, ὅτι συνεννοοῦντο μετὰ τῶν πολεμίων τοῦ ἀραβικοῦ κράτους. Ἔνεκα τούτου πολλοὺς μὲν ναοὺς εἰς σταύλους μετέβαλεν, ἀπηγόρευσε προσέτι τὰς ἐσπερινὰς τῶν χριστιανῶν τελετὰς καὶ λιτανείας, καὶ τὸ χεῖριστον πάντων, ἀπηγόρευσε τὴν διδασκαλίαν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης εἰς τοὺς παῖδας. Ἐκτοτε οἱ χριστιανοὶ ἠναγκάσθησαν νὰ μεταφράσωσιν εἰς τὴν ἀραβικὴν γλῶσσαν τὰ ἐκκλησιαστικὰ βιβλία, τοῦθ' ὅπερ ἐπέσπευσε τὸν ἐξαραβισμόν τοῦ λαοῦ. Ἰδιαζόντως κατεδίωξεν ὁ Μανσοῦρ τοὺς μοναχοὺς, εἰς βαρυτάτους ὑποβαλὼν φόρους καὶ αὐτοὺς ἔτι τοὺς ἀναχωρητὰς καὶ ἐρημίτας· μάλιστα δὲ κατὰ τὴν δευτέραν αὐτοῦ μετάβασιν εἰς Ἱερουσαλὴμ διέταξε νὰ στιγματίζωσι τοὺς χριστιανούς. Ὅθεν πολλοὶ τούτων ἐδραπέτευσαν⁶⁷.

Ὁ Μανσοῦρ ἀπέθανε καθ' ὃ ἔτος καὶ ὁ Βασιλεὺς Κωνσταντῖνος, ὁ διάδοχος δὲ αὐτοῦ ἂλ Μααδὶ (775-785), πιεζόμενος ὑπὸ τῶν φανατικῶν, διέταξε νὰ μὴ προσλαμβάνωνται ὡς γραμματεῖς οἱ χριστιανοί· ἀλλὰ φαίνεται ὅτι δὲν κατεδίωξε τοὺς χριστιανούς μέχρι τοῦ 778, ὅτε κατήρξατο τῶν πολέμων αὐτοῦ κατὰ τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους. Τῷ 782 ἠύρισκοντο πάλιν οἱ Ἄραβες ἐν Χρυσοπόλει. Νέαι λοιπὸν πιέσεις ἐγένοντο κατὰ τῶν χριστιανῶν. Τῷ 785 ἐμαρτύρησεν ὁ ἅγιος μάρτυς ἐν Παλαιστίνῃ Βάκχος⁶⁸. Καίτοι δὲ τῷ 783 συνωμολογήθη μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Ἀράβων εἰρήνη οἱ διωγμοὶ κατὰ τῶν χριστιανῶν ἐξηκολούθουν. Ἀπηνέστατα κατεδίωξεν αὐτοὺς διοικητὴς τις, ὃν οἱ ἡμέτεροι χρονογράφοι «*Μαχεσίαν*» ὀνομάζουσι⁶⁹, ἐφαρμόσας ἐπὶ τῶν χριστιανῶν βασανιστήρια φρικωδέστατα ἵν' ἀναγκάσῃ αὐτοὺς εἰς ἐξόμωσιν. Ὁ Πατριάρχης τῆς Ἱερουσαλὴμ ἦτο ἐξόριστος ἀπὸ τοῦ 785 εἰς Περσίαν, πολλὰ παθὼν καὶ ἔκ τινος ῥαδιούργου ἁγιοταφίτου μοναχοῦ Θεοδώρου⁷⁰, ὅστις μετὰ τινος ἐτέρου μοναχοῦ Βασιλείου κατεῖχε τὴν Μονὴν τῶν Σπουδαίων. Ὁ Βασίλειος οὗτος διηύθυνεν ὕστερον τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ἱεριχοῦντος καὶ ἐχρημάτισεν Ἐπίσκοπος Τιβεριάδος. Θαυμασμοῦ δὲ ἄξιον πῶς μετὰ τοὺς ἀπεριγράπτους ἐκείνους διωγμούς, δὲν ἐξηφανίσθησαν παντελῶς οἱ χριστιανοὶ τῆς Ἱερουσαλὴμ· πληροφοροῦμεθα δὲ ὅτι κατῴκουν ἐν

⁶⁷ *Miednikov*, II, σ. 1353-1355.

⁶⁸ *Α. Δημητριάδου*, Περιγραφή λειτουργικῶν χειρογράφων σωζομένων ἐν ταῖς Βιβλιοθήκαις τῆς ὀρθοδόξου Ἀνατολῆς I, Τὰ Τυπικά, ἐν Κιέβῳ 1895, σ. 31. *Hippolyte Delehaye*, *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae*, Bruxellis 1902, σ. 310-312.

⁶⁹ *Θεοφάνους*, Χρονογραφία, σ. 700. *Miednikov*, II, σ. 1355. 6.

⁷⁰ *Le Quien*, *Oriens Christianus*, III, 310. *Acta Sanctorum*, Junii III, 440. 522-7 Πρὸβλ. *Pargoire* ἐνθ' ἀν. σ. 277 ἐξ. Πατρ. Migne 94, 481.

ἰδιαιτέρα συνοικία τῆς ἁγίας πόλεως, πληρώνοντες βαρυτάτους φόρους, δι' ὧν ἠδύναντο νὰ σώζωσι τὴν ζωὴν αὐτῶν καὶ ὅπωςδῆποτε νὰ εἰρηνεύωσιν⁷¹.

Ἐν τοιαύτῃ πραγμάτων καταστάσει ὁ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ταράσιος (784-806) ἀπέστειλε εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἀντιπροσώπους, ἵνα προκαλέσωσι τοὺς Πατριάρχας τῶν καταβασανιζομένων Ἐκκλησιῶν εἰς τὴν Ζ΄ Οἰκουμενικὴν Σύνοδον. Διότι μετὰ τὸν θάνατον Κωνσταντίνου τοῦ ε΄ ἐπὶ πενταετίαν ἐβασίλευσεν ὁ ἀσθενὴς τὸν χαρακτῆρα Λέων δ΄ (775-780) ἀφήσας κηδεμόνα τοῦ ἀνηλικίου αὐτοῦ υἱοῦ Κωνσταντίνου στ΄ τὴν ὀρθόδοξον Βασίλισσαν Εἰρήνην, σύζυγον αὐτοῦ, ἥτις μετὰ μεγάλης περινοίας ἐργασθεῖσα καὶ εἰς τὸν Πατριαρχικὸν ἀναβιβάσασα θρόνον τὸν Ταράσιον, συνεκάλεσε τὴν Σύνοδον, πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς ὀρθοδοξίας. Οἱ εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἀπεσταλμένοι συναντήσαντες ἐν Παλαιστίνῃ ἐκκλησιαστικούς τινας ἄνδρας, ἀπετράπησαν νὰ προχωρήσωσι περαιτέρω, ἵνα μὴ φονευθῶσιν ὑπὸ τῶν ἀράβων καὶ ἀποτύχωσι τοῦ σκοποῦ αὐτῶν. Εἰς Παλαιστίνῃ εἶχον φθάσει κατὰ μῆνας Αὐγουστον - Σεπτέμβριον τοῦ 785, ὅτε ἐξηκολούθει ἡ ἐπὶ τοῦ ἀλ-Μααδι κατάστασις τῆς Ἐκκλησίας καὶ ὅτε ὁ Πατριάρχης μὲν Ἱεροσολύμων ἦτο ἐξόριστος, ἐπεκράτει δὲ εἶδος τι ἐκεχειρίας τῶν δεινῶν καὶ τρομακτικῆς εἰρήνης ἐξ ἀναμνήσεως τῶν παρελθόντων καὶ ἀπαντοχῆς τῶν μελλόντων. Ὅθεν οἱ συναντήσαντες τοὺς ἀπεσταλμένους κρυφίως ἤγαγον, αὐτοὺς εἰς τοὺς μοναχοὺς τῆς Ἱερουσαλήμ, εἰς οὓς ἀνεγνώσθησαν τὰ γράμματα τοῦ Ταρασίου· οἱ δὲ μοναχοὶ συσκεφθέντες ἀπεφάσισαν τὰ ἐξῆς, ὡς ἔγραψαν τῷ Ταρασίῳ «*συνείδομεν τοιγαροῦν τοῦ μιαροῦ γινώσκοντες ἔθλους τὴν εἰς ἡμᾶς ἀπέχθειαν ἐπισχεῖν τοὺς ἀπεσταλμένους καὶ κωλύσαι προσεγγίσει τοὺς πρὸς οὓς ἀπεστάλησαν, ἀγαγόντες αὐτοὺς εἰς μέσον ἡμῶν καὶ νουθετήσαντες πλεῖστα, μὴ ἐπαγαγεῖν τάραχον, μᾶλλον δὲ εἰπεῖν ὀλεθρον οἰκτρότερον, ἡρεμούσαις καὶ Θεοῦ χάριτι εἰρηνεύουσαις Ἐκκλησίαις καὶ λαῷ τάλαιπωροῦντι δουλείας ζυγῷ καὶ δυσεκτίτων φόρων πιεζομένῳ ἐπαγωγῇ*». Καὶ ἀνδίσταντο μὲν οἱ ἀπεσταλμένοι λέγοντες, ὅτι ἦσαν ἔτοιμοι καὶ τὰς ἑαυτῶν νὰ θυσιάσωσι ψυχάς, ἀλλ' ὑπεδείχθη αὐτοῖς ὅτι διὰ τοῦ διαβήματος αὐτῶν θὰ καταστήσωσι μὲν μᾶλλον ὑπόπτους τοὺς Πατριάρχας, ὡς συνεννοουμένους μετὰ τοῦ Βυζαντίου, θὰ ἐξεγείρωσι δὲ διωγμὸν κατὰ τῶν Ἐκκλησιῶν. Ἐνεκα πάντων τούτων οἱ μοναχοὶ ἐξέλεξαν τοὺς πρεσβυτέρους Ἰωάννην καὶ Θωμᾶν, οἵτινες ὑπῆρξαν σύγκελλοι ὁ μὲν τοῦ Ἱεροσολύμων Πατριάρχου ὁ δὲ τοῦ Ἀλεξανδρείας, ἀμφότεροι ἄνδρες «*ζήλω θείῳ τῆς ὀρθοδόξου κεκοσμημένοι πίστεως... μοναδικῇ πολιτείᾳ περιώνυμοι καὶ ἱερατικῇ τιμῇ διαλάμποντες*». Ὁ Πρεσβύτερος Ἰωάννης ἐγεννήθη πιθανῶς ἐν Ἱεροσολύμοις, χρηματίσας Σύγκελλος

⁷¹ S. Munk, Palestine, Paris 1881, σ. 614.

τοῦ Πατριάρχου Θεοδώρου κατὰ τὸ 760. Τῷ 769-770 συνέγραψε τὸν «*Διάλογον στηλιτευτικόν*» κατὰ τῶν εἰκονομάχων. Περὶ τῷ 780, ἴσως ἔνεκα χηρείας τοῦ Ἱεροσολυμιτικοῦ θρόνου, μετέβη εἰς Ἀντιόχειαν, χρηματίσας Σύγκελλος τοῦ Πατριάρχου αὐτῆς, ὃν ἔμελλε ν' ἀντιπροσωπεύσῃ ἐν τῇ Οἰκουμενικῇ Συνόδῳ. Ἐξ ὀνόματος τῶν Ἀρχιερέων ἐδόθησαν εἰς τοὺς ἀντιπροσώπους τούτους τὰ προσήκοντα γράμματα διὰ τὴν Οἰκουμενικὴν Σύνοδον καὶ τὴν συνοδικὴν ἐπιστολὴν ἢ μᾶλλον λαμπρὰν ὁμολογίαν πίστεως τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων Θεοδώρου πρὸς τοὺς Πατριάρχας Ἀντιοχείας καὶ Ἀλεξανδρείας. Οὕτω κατηρτίσθη ἡ ἐν τῇ Ζ΄ Οἰκουμενικῇ Συνόδῳ ἀντιπροσωπεΐα τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Ἀνατολῆς· παρεκαλεῖτο δὲ ὁ Πατριάρχης Ταράσιος δι' ἐπιστολῆς τῶν μοναχῶν νὰ μὴ φανῇ «*ἐπαχθῆς τῶν τριῶν Ἀποστολικῶν θρόνων τῶν ἀγιωτάτων Πατριαρχῶν καὶ τῶν ὑπ' αὐτοὺς ὀσιωτάτων Ἐπισκόπων ἢ ἀπόλειψις. Οὐ γὰρ ἐξ οἰκείας αὐτῶν τὸ ἐμποδὼν προδέσεως, ἀλλὰ τῆς τῶν κρατούντων καὶ κυριευόντων αὐτῶν φρικωδεστάτης ἐπαπειλήσεως καὶ θανατηφόρου ἐπιτιμήσεως. Τοῦτο δὲ ἐστὶν ἀκριβέστερον συνιδεῖν καὶ ἀπὸ τῆς ἀγίας καὶ οἰκουμενικῆς ἕκτης Συνόδου, ἐν ἣ οὐδεὶς τῶν κατὰ τὸν καιρὸν ἐκεῖνον ἐν τούτοις ἐπισκοπούντων τοῖς μέρεσι συναχθεὶς εὔρηται διὰ τὴν τῶν μιαρῶν ἐπικράτησιν· ἀλλ' οὐδὲν ἐκ τούτου τῇ ἀγίᾳ Συνόδῳ πρόκριμα συνεπλάκη οὐδ' ἂν παρωμάρτησε κώλυσις τις συστήσασθαι καὶ κατάδηλα πᾶσι ποιῆσαι τὰ ὀρθὰ τῆς εὐσεβείας δόγματα*». Ὅταν τὰ ἐξ Ἀνατολῆς ταῦτα γράμματα ἀνεγνώσθησαν ἐν τῇ Συνόδῳ οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ Πάπα εἶπον «*εὐλόγητός ὁ Θεός, ὅτι καὶ οἱ τῆς Ἀνατολῆς ἀγιώτατοι Ἀρχιερεῖς σύμφωνοι ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ πίστει καὶ τῇ προσκυνήσει τῶν σεπτῶν εἰκόνων... εὐρέθησαν*» πάντες δ' ἐφεξῆς οἱ παρακαθήμενοι Ἐπίσκοποι ἀνεγνώρισαν τὰ γράμματα ἐκεῖνα ὡς ἀντιπροσωπεύοντα τὴν γνώμην τῆς ὀρθοδόξου Ἀνατολῆς, μὴ δυνηθείσης νὰ παραστῇ δι' Ἐπισκόπων⁷². Κἂν ἔτι ἐν τῷ καταρτισμῷ τῆς ἀντιπροσωπεΐας αὐτῆς ὑπάρχητι σκοτεινὸν σημεῖον, ἀναμφισβήτητον παραμένει τὸ γεγονός, ὅτι τὰ φρονήματα αὐτῆς ἐν τῷ ζητήματι τῆς προσκυνήσεως τῶν ἀγίων εἰκόνων ἦσαν πάντοτε ὀρθόδοξα καὶ ὅτι ἂν τῷ ὄντι δὲν ὑπῆρχον τ' ἀπὸ τῶν ἀράβων κωλύματα ἠδύναντο καὶ αὐτοὶ οἱ Πατριάρχαι αὐτοπροσώπως νὰ παραστῶσιν. Οἱ ἀντιπρόσωποι αὐτῶν Θωμᾶς καὶ Ἰωάννης ἐξεπλήρωσαν ὡς ἄριστα τὴν ἀποστολὴν αὐτῶν, ὡς καταφαίνεται ἐκ τῶν Πρακτικῶν τῆς Συνόδου. Ἐφθάσαν δὲ εἰς Κωνσταντινούπολιν πιθανῶς ἐν τέλει τοῦ 785, ὅτε ὁ Ἰωάννης παρουσίασε τὸν ἀντικονομαχικὸν αὐτοῦ Διάλογον καὶ ἄλλας πραγματείας, αἵτινες ἐπεξεργασμένοι ἀπετέλεσαν τὸν «*Λόγον ἀποδεικτικόν*» ὅστις ἀποδίδεται τῷ Ἰωάννῃ Δαμασκηνῷ. Συγχρόνως ὁ Ἰωάννης ὑπέβαλε περιληπτικὴν ἀφήγησιν περὶ τῆς ἐν Συρίᾳ καὶ

⁷² Πρὸβλ. Φωτίου Ἐπιστολαί, ἔκδ. Βαλέττα, σ. 180.

Παλαιστίνη ἀρχῆς τῆς εἰκονομαχίας διὰ τῶν Ἀράβων καὶ Ἰουδαίων, ἧτις σώζεται μέχρι σήμερον ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Ἰωάννου εὐλαβεστάτου Ἱεροσολυμίτου μοναχοῦ, διήγησις περὶ τῆς ἀγίας ἡμῶν πίστεως καὶ κατὰ τῶν ἀδέων Ἀράβων Σαρακηνῶν». Ἀλλὰ μόλις συνῆλθεν ἡ Σύνοδος τῇ 1 Αὐγούστου 786, ἐπειδὴ ἦτο ἀνάγκη νὰ προπαρασκευασθῶσιν ἐπιμελῶς τὰ κατ' αὐτήν. Ὡς γνωστὸν δὲ αἱ ἐργασίαι τῆς Συνόδου παρεκωλύθησαν ὑπὸ τῶν εἰκονομάχων καὶ ἐδέησεν αὕτη νὰ συνέλθῃ ἐκ νέου ἐν Νικαίᾳ τῇ 24 Σεπτεμβρίου 787, αἰσίως πληρώσασα τὸν μέγαν αὐτῆς σκοπὸν, τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ὀρθοδοξίας. Αἱ ἀποφάσεις αὐτῆς ἐγένοντο μετὰ μεγάλης χαρᾶς ἀποδεκταὶ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ Ἱεροσολύμων, ἀντιπροσωπευθεῖσα ὑπὸ τοῦ Πρεσβυτέρου Θωμᾶ. Διότι ὁ Ἰωάννης ὁ Πρεσβύτερος ἔμεινεν ἐν Κωνσταντινουπόλει προσληφθεὶς εἰς τὸν κλῆρον τῆς ἐκεῖ Ἐκκλησίας ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Ταρασίου⁷³.

ΛΗΣΤΡΙΚΑΙ ΕΠΙΔΡΟΜΑΙ ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΩΝ

Ἦρχε δὲ τότε μετὰ τὸν ἄλ Χάδη (785-786) τοῦ ἀραβικοῦ κράτους ὁ περιφανῆς χαλίφης Ἀρὸν ἄλ Ρασίτ (786-809). Ἐν ἀρχῇ τῆς χαλιφείας αὐτοῦ ἡ Παλαιστίνη κατεστράφη ἐκ λοιμοῦ· πολλοὶ μὲν τῶν κατοίκων ἀπέθανον, πλεῖστοι δ' ἀνεχώρησαν, ἀφέντες τὰς οἰκίας καὶ τοὺς ἀγροὺς αὐτῶν ἐρήμους. Ὅθεν βραδύτερον, ὑπὸ τὸν ὄρον τῆς ἀφορολογησίας, ἐκάλεσεν αὐτοὺς ὁ χαλίφης νὰ ἐπανέλθωσιν. Ἐκτὸς τοῦ λοιμοῦ τὴν χώραν κατέστρεψαν ἐμφύλιοι πόλεμοι μεταξὺ τῶν πέντε ἀραβικῶν φυλῶν, αἵτινες ἐνέμοντο αὐτήν καὶ αἵτινες πολλάκις ἐκακοποιοῦν καὶ τοὺς χριστιανούς⁷⁴. Ἦδη τῷ 786 εἶχον κατασφαγῆ τινες μοναχοὶ τοῦ ἀγίου Σάβα. Τῇ δὲ 14 Ἀπριλίου 789 ἐμαρτύρησεν ὁ ἅγιος Χριστόφορος⁷⁵. Κατὰ τὸ 795 καὶ 796, ὅποτε ἔζη ἐν τῇ Παλαιᾷ Λαύρα τοῦ ἀγίου Χαρίτωνος ὁ Ἰωάννης Παλαιολαυρίτης, ἐπηρεξήθη ἡ κακοδαιμονία ἐν Παλαιστίνῃ. Ἐνεκα τῆς ἐπικρατοῦσης ἐκ τῶν ἐμφυλίων πολέμων ἀναρχίας Βεδουῖνοι, λησταὶ ἐπέδραμον αὐτήν, ἐντελῶς καταστρέψαντες τὰς πόλεις Γά-

⁷³ Β. Μ. Μελιοράνσκυ, Γεώργιος Κύπριος καὶ Ἰωάννης Ἱεροσολυμίτης, (ρωσ.) Ἐν Πετρούπολει 1901. *Γεωργίου Μοναχοῦ*, Χρονογραφία, ἔκδ. de Boor, σ. 769. Οἱ μετὰ Θεοφάνη ἔκδ. *Bonnae*, σ. 481 ἐξ.

⁷⁴ *Miednikov*, II, σ. 85. 730.

⁷⁵ *Acta Sanctorum, Martii III*, 82.

ξαν, Ἀσκάλωνα, Σαριφαίαν καὶ μάλιστα τὴν Ἐλευθερόπολιν, ἀοίκητον αὐτὴν καταστήσαντες. Κατὰ δὲ τὰς λεωφόρους, λησταρχίας καὶ ἐνέδρας τάξαντες, ἐλήστευον τοὺς παροδεύοντας. Τούτου ἕνεκα πολλοὶ τῶν ἐν ἀγροῖς καὶ κώμαις οἰκούντων πάντα τὰ ἑαυτῶν ἀφέντες κατέφευγον εἰς τὰς πόλεις, αἴτινες ὅμως ὡσαύτως ἐκινδύνευον. Ἐκινδύνευε καὶ αὐτὴ ἡ Ἱερουσαλήμ, ἣν ἐσκόπουν νὰ καταλάβωσιν οἱ λησταὶ καὶ καταστήσωσιν ὄρμητήριον. Μικρὸν κατὰ μικρὸν κατελήφθη ὑπ' αὐτῶν ὀλόκληρος ἡ ὑπαιθρος χώρα. Ἀθρόα ἔφοδος αὐτῶν κατὰ τῆς Ἱερουσαλήμ εὐτυχῶς ἀπεκρούσθη, διὰ τῆς ἐγκαίρου προπαρασκευῆς τῆς ἀμύνης. Ἀλλὰ μετέπειτα εἰς τὰ περὶ τὴν Παλαιὰν Λαύραν τοῦ ἁγίου Χαρίτωνος ἐν Σουκᾷ ἐπισυναχθέντες, οἱ λησταί, ἐλήστευσαν αὐτήν, τοὺς μὲν ἐν αὐτῇ ἀσκουμένους μοναχοὺς ἀπογυμνώσαντες καὶ εἰς πολυειδεῖς ὑποβαλόντες βασάνους, πολλὰς δὲ ἡμέρας ἐν αὐτῇ διατρίψαντες. Ἐκεῖθεν ἐσκόπουν νὰ προσβάλωσι τὴν Μεγάλην Λαύραν τοῦ ἁγίου Σάβα, ἣτις μόνη εἶχεν ὑπολειφθῆ ἀπόρθητος, καθ' ὅλην τὴν ὑπαιθρον χώραν. Ἄλλ' ἐπειδὴ ἡ κίνησις αὐτῶν ἐφάνη στρεφόμενη κατὰ τῆς Ἱερουσαλήμ πάλιν, ἐξῆλθε κατ' αὐτῶν στρατὸς καὶ ἐν τοῖς περὶ τὴν Βηθλεὲμ μέρεσι συγκρουσθεῖς πρὸς αὐτούς, πολλοὺς αὐτῶν κατέστρεψεν. Ἄλλη τις ἐπίθεσις τῶν βαρβάρων ληστῶν κατὰ τῆς Λαύρας ἀπετράπη ὅλως τυχαίως. Διότι εὐρόντες οὗτοι ἐν τινὶ κώμῃ ἄφθονον οἶνον κεκρυμμένον ἐμεθύσθησαν καὶ κατ' ἀλλήλων ἐπετέθησαν.

Ἐπὶ μῆνας ὀλοκλήρους οἱ μοναχοὶ τῆς Λαύρας ἐν μεγάλῃ διετέλουν ἀγωνία. Μετὰ πολλῆς δυσκολίας καὶ πολλῶν κινδύνων ἐκομίζοντο εἰς αὐτοὺς τροφίμα ἐκ τῆς ἁγίας Πόλεως, πολλάκις καθ' ὁδὸν διαρπαζόμενα. Ἦσαν δὲ κατὰ τὸν πλεῖστον χρόνον συνηγμένοι ἐπ' ἀκρωρείας τινὸς συγκαίόμενοι τῷ καύσῳ τῆς ἡμέρας καὶ τῷ παγετῷ τῆς νυκτός, αἰφνιδίαν ὄρμην τῶν βαρβάρων ἀναμένοντες, φήμας συνεχεῖς περὶ ταύτης ἀκούοντες καὶ ἔχοντες σκοπευτὰς ἐπὶ κορυφῆς ὄρους τινὸς ἵνα διὰ σημείου εἰδοποιῶνται περὶ τῶν κινήσεων τῶν βαρβάρων, πυκνουμένων ἐκάστοτε διὰ τῆς προσελεύσεως νέων σιφῶν. Πολλάκις οἱ σκοπευτῆρες τῶν μοναχῶν εἰδοποιοῦν τοὺς ἐν τῇ Λαύρᾳ περὶ τῆς παρουσίας καὶ τῆς κινήσεως αὐτῶν, ἀμέσως δὲ κρούσματα καὶ σήμαντρα, ὡς θανάτου παρουσίας μηνυτικά, ὑπεδήλουν εἰς τοὺς μοναχοὺς ὅτι ἔπρεπε νὰ προσέλθωσιν εἰς τὰ κελλία αὐτῶν. Συνεχῶς δ' ἐπεφαίνοντο πρὸ τῆς Λαύρας ἔνοπλοι καὶ ἵππεῖς βάρβαροι, φρίκην ἐμποιοῦντες, οἵτινες λαμβάνοντες τροφὰς παρὰ τῶν μοναχῶν, καὶ φονικῶς καὶ ληστικῶς περισκοποῦντες τὴν Λαύραν, οὐχ ἤττον, ἀπῆρχοντο. Ὁ Ἠγούμενος τῆς Λαύρας Βασίλειος ἐπέτρεψεν ἵνα οἱ θέλοντες ἀπέλθωσιν εἰς τὰς πόλεις· ἀλλ' οὐδεὶς τῶν μοναχῶν κατέλιπε τὸ ἀσκητήριον αὐτοῦ. Ἀπεφάσισαν πάντες νὰ μείνωσιν ἐκεῖ καὶ ν' ἀποθάνωσιν ἐὰν παρίστατο ἀνάγκη· «*Ἡμῖν γὰρ καὶ τὸ ζῆν Χριστὸς καὶ τὸ ἀποθανεῖν κέρδος, ἔλεγον πρὸς ἀλλήλους. Οὐδὲ γὰρ φιλοζωΐας ἕνεκεν ἐν ταύτῃ τῇ ἐρήμῳ ἠυλίσθημεν. Τίνος χάριν*

ἐν τῇ ἀοικήτῳ ταύτῃ οἰκεῖν προαιρούμεθα; οὐκ εὐδηλον ὅτι διὰ Χριστόν; Ἐὰν οὖν ἐν αὐτῇ ἀναιρεθῶμεν, διὰ Χριστόν ἀναιρούμεθα, δι' ὃν αὐτὴν οἰκεῖν ἠρετισάμεθα· τί δὲ τοῦ διὰ Χριστόν ἀποθανεῖν ἡδύτερον ἢ μακαριώτερον τοῦ διὰ τὴν πρὸς ἡμᾶς θανόντος ἀγάπην;». Ἡ ἱερὰ τῶν μοναχῶν αὐταπάρνησις καὶ ἡ ἐτοιμότης πρὸς θάνατον οὐ μόνον ἐκ τῆς πίστεως καὶ εὐσεβείας αὐτῶν ἀπέρρεεν, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς βαθείας συναισθήσεως περὶ τῆς ἱστορικῆς αὐτῶν ἀποστολῆς, ὡς φρουρῶν καὶ προμάχων τῆς μεγάλης καὶ ἐνδόξου Λαύρας. Διότι ἐγίνωσκον, ὅτι ἂν αὐτοὶ ἐγκατελίμπανον τὴν Λαύραν οἱ τὴν καταστροφὴν αὐτῆς ἐπιζητοῦντες γείτονες βάρβαροι τῆς ἐρήμου τὸν τε ναὸν αὐτῆς θὰ κατέκαιον, τὰ κελλία δὰ κατηδάφιζον καὶ τὸν ἅγιον ἐκεῖνον τόπον ἀοίκητον εἰς τὸ παντελὲς θὰ καθίστων, ἀποτόμως καταστρέφοντες τὸ περιφανὲς ἐκεῖνο προπύργιον τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐν τῇ ἐρήμῳ τῆς Παλαιστίνης ἐκβαρβαρωθείσης. Πρὸς πρόληψιν τῆς ἀνεπανορθώτου ταύτης καταστροφῆς ἀπεφάσισαν οἱ μοναχοὶ νὰ ἐγκαρτερήσωσι, προκινδυνεύοντες τῆς Λαύρας. Ἄλλως τε ἡσύχασάν πως ἀκούσαντες ὅτι αἱ συμμορίαὶ τῶν βαρβάρων εἶχον διαλυθῆ, καὶ χαίροντες εἰσηλθὼν εἰς τὴν ἁγίαν τεσσαρακοστήν. Ἄλλ' ἡ φήμη αὕτη ἀπεδείχθη ψευδής.

Τῇ 13 Μαρτίου 796 ὤρμησαν ἐξήκοντα περίπου βάρβαροι, εἰς δύο λόχους διηρημένοι, ἵνα ἐξ ἐφόδου καταλάβωσι τὴν Λαύραν. Διὰ σημάτων καὶ κραυγῶν εἰδοποιηθέντες οἱ μοναχοὶ εἶδον αἴφνης αὐτοὺς ἐτοίμους εἰς ἐπίδωσιν. Τινὲς τῶν μοναχῶν ἐτόλμησαν νὰ προσεγγίσωσι αὐτοὺς καὶ νὰ προσπαθήσωσι ὅπως ἀποτρέψωσι ἀπὸ τῆς ἐπιθέσεως κατὰ εἰρηνικῶν ἀνθρώπων, εὐεργετησάντων αὐτούς, ἄλλως τε, διὰ φιλοξενίας καὶ τροφοδοτήσεως. Προσυπέδειξαν ὅτι καὶ πάλιν δύνανται νὰ δώσωσι εἰς αὐτοὺς τροφάς. Ἄλλ' οἱ βάρβαροι ἐζήτησαν χρήματα καὶ ἐπειδὴ οἱ μοναχοὶ ἐδήλωσαν ὅτι εἶνε πανάποροι, μὴ ἔχοντες χρήματα, ἐπετέθησαν κατ' αὐτῶν πληγώσαντες περὶ τοὺς τριάκοντα, τινὰς μὲν θανασίμως, τινὰς δ' ἐπιπολαίως, καταθραύσαντες τὰς θύρας διὰ μεγάλων λίθων καὶ εἰσβαλόντες εἰς τὰ κελλία τῶν μοναχῶν πρὸς διαρπαγὴν αὐτῶν. Οἱ μοναχοὶ συνήθροισαν τοὺς πληγωμένους εἰς ἓν κελλίον, ἔνθα περιποιήθη αὐτοὺς ὁ μοναχὸς Θωμᾶς, ἄριστος ὢν ἰατρός. Οἱ λησταὶ ἔθηκαν πῦρ εἰς τὰ κελλία τῶν μοναχῶν, συσσωρεύσαντες θάμνους, ἠτοιμάζοντο δὲ νὰ πυρπολήσωσι καὶ τὸν ναόν, ἀλλ' αἴφνης ἐπὶ τῶν πέριξ ὁρέων εἶδόν τινας ὀλίγους, οὓς ὑπέλαβον ὡς σπεύδοντας εἰς ἐπικουρίαν τῶν μοναχῶν μετὰ πολλῶν ἄλλων. Ὅθεν φοβηθέντες καὶ τὰ σκῦλα ἀπάραντες ἀνεχώρησαν, τῶν μοναχῶν φοβουμένων τὴν ἐπάνοδον αὐτῶν.

Διῆλθεν ὁλόκληρος ἡ ἑβδομάς ἐν διηνεκεῖ προσευχῇ τῶν μοναχῶν καὶ φόβῳ αὐτῶν. Κατὰ τὸ διάστημα δὲ τοῦτο οἱ ἐπιτεθέντες κατὰ τῆς Λαύρας λησταὶ καὶ ἄλλους συλληστὰς καὶ συναποστάτας ἐπισυνάγοντες, ἠτοιμάζοντο νὰ ἐπιτεθῶσιν ἐκ νέου κατ' αὐτῆς τὴν νύκτα τοῦ Σαββάτου, ὁπότε οἱ ἁγιοσαβίται

μοναχοὶ ἐτέλουν τὴν συνήθη ἀγρυπνίαν τῆς Κυριακῆς. Ἄλλ' οἱ μοναχοὶ τῆς Παλαιᾶς Λαύρας τοῦ Σουκά ἐπληροφορήθησαν τὰ κατὰ τὴν παρασκευαζομένην ἐπίδωσιν παρά τινων γειτνιαζόντων αὐτοῖς ἀράβων, συμφυλετῶν τῶν ληστῶν, ὅθεν ἔσπευσαν νὰ εἰδοποιήσωσι τοὺς ἐν τῇ Μεγάλῃ Λαύρᾳ τοῦ ἀγίου Σάβα. Κατὰ τὴν ὥραν τῆς ἀγρυπνίας εἰσῆλθον εἰς αὐτὴν δρομαῖοι δύο γενναῖοι μοναχοί, εἰδοποιούντες, ὅτι περὶ δυσμᾶς ἡλίου ἀνεχώρησαν οἱ λησταὶ ἐκ τῶν παρὰ τὴν Παλαιὰν Λαύραν μερῶν. Εὐνόητος ἢ φρίκη, ὑφ' ἧς κατελήφθησαν οἱ ἀγιοσαβίται. Ἀφίσαντές τινες ἴνα συνεχίσωσι τὴν ἀγρυπνίαν, κατέλαβον τὸ σύνθηδες ἀκρωτήριον μέχρις ὄρθρου διανυκτερεύοντες καὶ περισκοποῦντες τὰ πέριξ τῆς Λαύρας. Ἡ ἐλαχίστη κίνησις κατεθορύβει αὐτούς, ὡς προμήνυμα τῆς ἀφίξεως τῶν βαρβάρων. Ἐν τοιαύτῃ συγχύσει διατελούντων αὐτῶν ἐφάνησαν δύο τινες ἐσπευσμένως βαδίζοντες, ὁ εἷς ἦτο γέρων μοναχὸς ὀλοπόλιος, ὁ δ' ἕτερος ἐχρησίμευεν αὐτῷ ὡς διασώστης τῆς ὁδοῦ καὶ ὁδηγός. Ὁ γέρων, μὴ δυνάμενος νὰ ὁμιλήσῃ ἐκ τοῦ καμάτου καὶ τοῦ φόβου, ἔδωκεν ἐπιστολίδιον ἀπὸ μέρους τῶν μοναχῶν τῆς Μονῆς τοῦ ἀγίου Εὐθυμίου ἀποσταλὲν πρὸς τοὺς ἀγιοσαβίτας καὶ περιέχον τὰ ἐξῆς «Γινώσκεις ὑμᾶς βουλόμεθα, πατέρες, ὡς ἔγνωσται ἡμῖν παρὰ τῶν ἀκριβῶς εἰδόντων, ὅτι συναγωγὴ πονηρευομένων ἐκ τῶν κατὰ βορρᾶν μερῶν τῆς ἀγίας Πόλεως ἐπὶ κακῷ συναθροισθεῖσα σκέπτεται ταύτῃ τῇ νυκτὶ ἐπιρροῖσθαι ὑμῖν καὶ τὴν λαύραν παιδεῦσαι καὶ ἐρημῶσαι· ἀλλ' ἑαυτοὺς ἀσφαλίσασθε καὶ εὐξασθε ὑπὲρ ἡμῶν». Τὸ ἐπιστολίδιον ἀνέγνωσαν οἱ ἀγιοσαβίται ὑπὸ τὸ φῶς τῆς σελήνης, ἐννοήσαντες ἐξ αὐτοῦ ὅτι προὔκειτο περὶ ἄλλης συμμορίας ληστῶν, διαφόρου ἐκείνης, περὶ ἧς εἰδοποίησαν οἱ παλαιολαυρίται. Ὁ φόβος τῶν μοναχῶν ἐδιπλασιάσθη.

Μετὰ μικρὸν ἐθεάθησαν οἱ λησταὶ ἀκάδεκτοι ἐπιτιθέμενοι. Πᾶσα ἀντίστασις ἐφωράθη ἀνωφελής. Εἰσβαλόντες οἱ βάρβαροι εἰς τὴν Λαύραν ἐπεδόθησαν εἰς γενικὴν σφαγὴν τῶν μοναχῶν, συνελαύνοντες τοὺς πληγωμένους καὶ ἐπιζῶντας αὐτῶν εἰς τὸν ναόν. Τινὲς κατῶρθον νὰ διαφεύγωσι καὶ κρύπτωνται, ἀλλ' οἱ ἀνακαλυπτόμενοι ἔπασχον τὰ πάνδεια. Τὸν νεαρὸν μοναχὸν Ἰωάννην, ἔχοντα τοῦ Ἡγουμενιάρχου τὸ ἀξίωμα, τοὔτέστι ὑποδεχόμενον τοὺς εἰς τὸ Ἡγουμενεῖον ἐρχομένους ξένους, συλλαβόντες οἱ λησταὶ καὶ δεινῶς πληγώσαντες, κατασύροντες ἀπὸ τῶν ποδῶν, καθεῖλκον εἰς τὸν ναόν. Ἐξω τῆς Λαύρας ὑπῆρχον σύντροφοι τῶν ληστῶν, συλλαμβάνοντες πάντα δραπετεύοντα. Ὑπ' αὐτῶν συνελήφθη ὁ μοναχὸς Σέργιος, μαθητῆς τοῦ Ἡγουμένου Βασιλείου, ἵνα μὴ ἀναγκασθεὶς ὑποδείξῃ τὸ σκευοφυλάκειον. Οἱ λησταὶ ἐβίαζον αὐτὸν διὰ ξιφῶν ἵνα ἐπανέλθῃ εἰς τὴν Λαύραν, ἐπειδὴ δ' ἐκεῖνος ἀνθίστατο ἀπέκοψαν τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ. Εἰς ἄντρον τι κατέφυγον πέντε μοναχοί, ἐπειδὴ δὲ ἀνεκαλύφθησαν ὑπὸ τινος τῶν ληστῶν, ἰδόντος τὸν τελευταῖον εἰσερχόμενον διὰ τῆς στενῆς ὀπῆς, καὶ ἐπέστησαν ἤδη οἱ βάρβαροι, διατάσσοντες αὐτοὺς νὰ ἐξέλθωσιν, εἷς αὐτῶν

ὁ Πατρίκιος ἐξελθὼν ἔπεισεν αὐτοὺς ὅτι μόνος αὐτὸς εἶχεν εἰσέλδει καὶ οὕτως ἔσωσε τοὺς λοιποὺς συμμοναστάς, πεσῶν ὑπὲρ αὐτῶν δῦμα.

Ἀφοῦ δὲ οἱ μοναχοὶ διὰ τῆς βίας συνελαυνόμενοι συνηθροίσθησαν εἰς τὸν ναὸν καὶ εἰς τὸ Ἱγουμενεῖον, ἐβιάζοντο ὑπὸ τῶν λησταιρχῶν νὰ ἐξαγοράσωσι τὴν ζωὴν αὐτῶν ἀντὶ τετρακισχιλίων νομισμάτων. Οἱ μοναχοὶ ἐβεβαίουν ὅτι οὔτε εἶχόν ποτε οὔτε ἔχουσι τοσαῦτα χρήματα, παρεχώρουν τὰ ἐνδύματα αὐτῶν καὶ πάντα τὰ ὑπάρχοντα ἐν τοῖς κελλίοις αὐτῶν. Ἄλλ' οἱ λήσταιρχοὶ ἐπέμενον ἀπειλοῦντες νὰ φονεύσωσι πάντας. Ἐζήτουν τοὺς προκρίτους, τοῦ ἡγουμένου Βασιλείου διὰ τινὰς ἀνάγκας τῆς Λαύρας ἀπουσιάζοντος πρὸ μικροῦ καιροῦ, ἐζήτουν ἰδίως τὸν ἱατρὸν Θωμᾶν, ὃν δὲν ἠδυνήθησαν ν' ἀποκαλύψωσι, μὴ δεῖξαντων αὐτῶν τῶν μοναχῶν, ἐβασάνισαν τὸν Οἰκονόμον τῆς Λαύρας, κτυπῶντες διὰ ράβδων καὶ μαχαιρῶν πάντας, ἀλλὰ χρήματα καὶ θησαυροὺς δὲν ἀνεκάλυπτον. Τότε ἐξώθησαν αὐτοὺς εἰς μέγα σπήλαιον, ἤναψαν ἐν τῇ ὀπῇ αὐτοῦ πυρὰν ἐξ ὑγρῶν καλάμων καὶ καταβασανίσαντες αὐτοὺς διὰ τοῦ καπνοῦ ἐξήγαγον, πιέζοντες πάλιν καὶ θησαυροὺς ζητοῦντες. Οἱ μοναχοὶ ἀπήντησαν· «*Εἰ μὲν τὰ ἰμάτια καὶ τὰ πράγματα τὰ ἐν τοῖς κελλίοις ἡμῶν θέλετε ἀφθόνως καὶ ἀκωλύτως πάντα λάβετε· εἰ δὲ ἀνελεῖν ἡμᾶς ἐφίεσθε συντόμως ἀπαλλάξατε, ἕτερον γάρ τι παρ' ἡμῶν οὐκ ἀκούεσθε*». Τότε οἱ βάρβαροι εἰσήλασαν ἐκ νέου τοὺς μοναχοὺς εἰς τὸ σπήλαιον, ἤναψαν πυρὰν καὶ ἐξήγαγόν τινὰς ἐπιζήσαντας καὶ κατεβασάνισαν. Ἄλλ' ἐπειδὴ δὲν ὑπεδείχθησαν εἰς αὐτοὺς οἱ ἐλπιζόμενοι θησαυροὶ, λαβόντες πᾶν ὅ,τι εὔρον, ἐν τοῖς κελλίοις, ἐν τῷ Ἱγουμενεῖῳ καὶ ἐν τῷ ναῷ τῆς Λαύρας, ἀπῆλθον. Οἱ ὑπολειφθέντες μοναχοὶ ἐκῆδυσαν τοὺς τελευτήσαντας καὶ περιποιήθησαν τοὺς πληγωθέντας. Αὐτόπτης δὲ μάρτυς ὁ Στέφανος μελωδὸς († 807), ἀξιῶσει τοῦ ἡγουμένου Βασιλείου, συντάξεν ἀφήγησιν τοῦ ἀνωτέρου φοβεροῦ ἐπεισοδίου καὶ ὕμνους εἰς τοὺς διὰ Χριστὸν μαρτυρήσαντας ὁσίους πατέρας, ὧν ἡ μνήμη τελεῖται ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας τῇ 20 Μαρτίου⁷⁶.

Τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο, οὔτινος τῶν λεπτομερειῶν ἢ γνῶσις ὀφείλεται εἰς τὸν Στέφανον, μαρτυρεῖ τίνα δεινοπαθήματα ὑφίσταντο οἱ μοναχοὶ, ἐν ἐρημίᾳ χαλεπῇ καὶ τραχυτάτῃ, διηνεκῶς ἀσκούμενοι καὶ σκληραγωγούμενοι, τὴν ζωὴν αὐτῶν δαπανῶντες καὶ θυσιάζοντες ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος τοῦ Χριστοῦ. Καὶ εἶνε μὲν ἀληθὲς ὅτι τ' ἀνωτέρω διέπραξαν λησταί, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ χαλίφης Ἄρουν ἂλ Ρασίτ, ἐν ἔτος μετὰ ταῦτα, τῷ 797, διέταξε τὴν καταστροφὴν χριστιανικῶν

⁷⁶ Α. Π. Κεραμέως, Συλλογὴ Παλ. καὶ Συρ. Ἀγιολογίας Α, σ. 1-41 Acta Sanctorum, Martii III, 166-168. Πρβλ. Ἰ. Φωκυλίδου, Περὶ Στεφάνου Σαββαΐτου καὶ θαυματ. καὶ περὶ τῆς ἐν τῇ Λαύρᾳ τοῦ ἁγ. Σάβα σφαγῆς μοναχῶν «Ν. Σιών» Ι, σ. 64 ἐξ. Κ. Ι. Δυοβουνιώτου, Στέφανος ὁ Σαββαΐτης, ἐν «Ἱερῶ Συνδέσμῳ» Η' 2, 1913, ἀριθμ. 193, 194, σ. 9 ἐξ.

ναῶν καὶ ἀπηγόρευσε νὰ ἐνδύονται οἱ χριστιανοὶ καθ' ὅμοιον πρὸς τοὺς μουσουλμάνους τρόπον, διότι ὑπόπτεισαν αὐτοὺς ὡς συνεννοουμένους μετὰ τῶν Ἑλλήνων τοῦ Βυζαντίου, πρὸς οὓς ἐξηκολούθει τὸν ἀπὸ τοῦ 786 πόλεμον. Συνεπεία τῆς διαταγῆς ταύτης κατεστράφησαν ναοὶ τινες ἐν Ἱεροσολύμοις. Ὁ Πατριάρχης Ἀντιοχείας Θεοδώρητος (777-797) ἐβλήθη εἰς φυλακὴν μετ' ἄλλων ἐπισκόπων. Μόνον τῶν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ χριστιανῶν ἐφεῖσθη ὁ χαλίφης· διότι ὁ Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Πολιτιανὸς (755-801) ἐθεράπευσε μίαν τῶν γυναικῶν αὐτοῦ⁷⁷.

Ἱεροσολύμων Πατριάρχης μετὰ τὸν Ἡλίαν β' (770-797) ἐξελέγη ἄδηλον ἐπὶ πόσον πατριαρχεύσας χρόνον, ὁ ΓΕΩΡΓΙΟΣ (797-807) κατὰ δὲ τὰ πρῶτα ἔτη τοῦ δ' αἰῶνος, ἦτοι τῷ 807, Πατριάρχης Ἱεροσολύμων ἐγένετο ὁ κάλλιστος μοναχὸς καὶ ἱατρὸς ΘΩΜΑΣ Α' (807-820), ὅστις μετὰ τὴν κατὰ τῆς Λαύρας τοῦ ἁγίου Σάβα ἐπιδρομὴν τῶν ἀράβων, ἐξ ἧς ἐσώθη, ἐχρημάτισεν Ἡγούμενος τῆς Παλαιᾶς Λαύρας τοῦ ἁγίου Χαρίτωνος, ὁ αὐτὸς ὢν πιθανῶς πρὸς τὸν ἀντιπροσωπεύσαντα τὴν Ἐκκλησίαν Ἱεροσολύμων ἐν τῇ Ζ' Οἰκουμηνικῇ Συνόδῳ Θωμᾶν⁷⁸. Ἐπ' αὐτοῦ ἤρξαντο καὶ ἐκ τῆς Δύσεως μεταβαίνοντες εἰς τοὺς ἁγίους Τόπους λατῖνοι Προσκυνηταί, ὑπὲρ ὧν ὁ τότε ἀνακηρυχθεὶς Αὐτοκράτωρ τῶν Φράγκων Μ. Κάρολος (762-814) ἐζήτησεν ἀσφάλειαν παρὰ τοῦ Ἄρουν ἀλ Ρασίτ. Αἱ μεταξὺ τῶν δύο ἡγεμόνων σχέσεις, ὡς παρατηροῦσιν ἀμερόληπτοι δυτικὸι ἱστορικοί, «ποικιλαῶς διὰ μύθων περιεκκοσμήθησαν»⁷⁹. Δύναται, οὐχ ἦττον, νὰ γίνῃ δεκτὸν ὡς ἀληθὲς ὅτι ὁ Μ. Κάρολος ἐξησφάλισεν ὠφελείας τινὰς ὑπὲρ τῶν ἐν τοῖς ἁγίοις Τόποις χριστιανῶν. Τότε δὲ καὶ λατῖνοι μοναχοὶ διέμενον ἐπὶ τοῦ ὄρους τῶν Ἐλαιῶν. Τῷ 807 δύο τούτων, ὁ Ἑγλιβάλδος καὶ Φῆλιξ, κατὰ λατινικὰς εἰδήσεις, τῇ ἐπιθυμίᾳ τοῦ Πατριάρχου Θωμᾶ μετέβησαν εἰς τὴν Δύσιν, μετὰ τινος ἀπεσταλμένου τοῦ Χαλίφου, ὅστις τῷ ἔτει ἐκεῖνῳ δεινῶς κατέστρεψε τὴν νῆσον Ρόδον, ἄγνωστον πρὸς ποῖον σκοπόν. Ἀλλὰ τῷ ἐπομένῳ ἔτει ἕλληνα μοναχὸς ὁ Ἰωάννης, ἴσως Ἡγούμενος τῆς Μονῆς τοῦ ἁγίου Σάβα, γνωστὸς ἐκ τῆς βιογραφίας τοῦ μετ' αὐτὸν χρηματίσαντος Ἡγουμένου, τοῦ ἁγίου Θεοδώρου Ἐδέσσης, ἤκουσε μετ' ἐκπλήξεως τοὺς

⁷⁷ *Miednikov*, II, σ. 1357. 1763. II, 1, σ. 288, *Θεοφάνους Χρονογραφία* σ. 313. *Acta Sanctorum, Martii III*, 160. Julii VII, 378.

⁷⁸ Κατὰ τὸν *Εὐτύχιον* παρὰ τὸν *Miednikov*, II, 1, σ. 278 ὁ Γεώργιος ἐξελέγη τῷ 154 ἐγείρας (=24 Δεκεμβρίου 770), ἦτοι τῷ 770, ὅπερ δὲν φαίνεται ὀρθόν. Αναμφιβόλως δὲ ὁ Γεώργιος ἐπατριάρχευσε μετὰ τὸν Ἡλίαν καὶ πρὸ τοῦ Θωμᾶ. Πρβλ. τὰ Δίπτυχα τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων ἐν *Α. Π. Κεραμέως*, *Ἀναλέκτοις Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας* Α, 131. 138. 142 καὶ τὰς παρατηρήσεις τοῦ *Δοσιθέου*, *Αὐτόθι* σ. 140. 142.

⁷⁹ *Οἰκονόμου*, *Σιωνίτης Προσκυνητής*, σ. 102. 103. *F. v. Verdy de Vernois*, *Die Frage der hl. Stätten Palästinas*, σ. II. ἴδε τὰς περὶ τοῦ ἀντιθέτου λεπτολογίας τοῦ *L. Brehier*, *L' Eglise et l' Orient au moyen age*, *Les Croisades*, Paris 1907, σ. 24 ἐξ.

λατίνους μοναχοὺς ἀπαγγέλλοντας τὸ σύμβολον τῆς πίστεως μετὰ τῆς κακοδόξου προσθήκης τοῦ Filioque, καὶ ἐκάλεσεν αὐτοὺς αἵρετικούς. Ὁ λαὸς ἐδορυβήθη καὶ ἠδέλησε ν' ἀποκλείσῃ αὐτοὺς ἐκ τῆς Βηθλεέμ, κατὰ τὴν ἐορτὴν τῶν Χριστουγέννων⁸⁰.

Ο ΜΙΧΑΗΛ ΣΥΓΚΕΛΛΟΣ ΚΑΙ ΟΙ «ΓΡΑΠΤΟΙ» ΑΔΕΛΦΟΙ

Ἀκριβῶς δὲ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, παρὰ τὴν χαλεπότητα τῶν περιστάσεων, ὑπῆρχον ἐν Ἱεροσολύμοις λόγιοι μοναχοί, ἐν οἷς διέπρεπεν ὁ Σύγκελλος τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων Μιχαήλ. Οὗτος γεννηθεὶς ἐν Ἱεροσολύμοις τῷ 761 ἐκ νεαρᾶς ἡλικίας παρεδόθη εἰς τὸν Πατριάρχην Ἡλίαν, προχειρισθεὶς ἀναγνώστης τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως. Ἐξεπαιδεύθη δὲ ἄριστα ἐν Ἱεροσολύμοις τὴν Γραμματικὴν, Ρητορικὴν, Ἀστρονομίαν καὶ δὴ τὴν Φιλοσοφίαν, ἐγκαίρως ἐπιδοθεὶς καὶ εἰς τὴν ποίησιν. Ἡ δαμιλῆς παιδεία τοῦ Μιχαήλ καταδεικνύει, ὅτι τὰ ἑλληνικὰ γράμματα καὶ ἡ παιδεία καθόλου ἐπιμελῶς ἐθεραπεύετο. Ὡς ἀναγνώστης τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως ἔζη εἰσέτι ἐν τῷ πατρικῷ οἴκῳ ὁ Μιχαήλ· ἀλλὰ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς αὐτοῦ ἢ μήτηρ μετὰ τῶν θυγατέρων αὐτῆς ἔλαβε τὸ μοναχικὸν σχῆμα, εἰσελθοῦσα εἰς γυναικεῖον μοναστήριον τῶν Ἱεροσολύμων. Τούτου ἔνεκα καὶ ὁ Μιχαήλ τῷ 786 ἀπῆλθεν εἰς τὴν μονὴν τοῦ ἁγίου Σάβα. Τῷ 798 ἐχειροτονήθη Πρεσβύτερος, ἐξακολουθῶν τὴν ἄσκησιν καὶ τὰς μελέτας αὐτοῦ. Ἔζη δ' ἐν τινι ἀναχωρητικῷ κελλίῳ, διδάσκων τὴν Γραμματικὴν, τὴν Φιλοσοφίαν καὶ τὴν ποίησιν εἰς τοὺς προσερχομένους νεαροὺς μοναχοὺς. Ἐν τοῖς ἀρίστοις αὐτοῦ μαθηταῖς κατελέγοντο οἱ δύο ἀδελφοὶ Θεόδωρος καὶ Θεοφάνης. Τὰς φιλολογικὰς δὲ αὐτοῦ ἐργασίας ἐξηκολούθησεν ἐν Ἱεροσολύμοις, διορισθεὶς ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Θωμᾶ διδάσκαλος ἐν τῇ Μονῇ τῶν Σπουδαίων, οἱ δὲ μαθηταὶ αὐτοῦ Θεόδωρος καὶ Θεοφάνης ἐχειροτονήθησαν πρεσβύτεροι τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως⁸¹.

⁸⁰ *Le Quien*, *Oriens christianus* III, 350. 377. *Hergenröther*, *Photius, Patriarch von Konstantinopel*, Regensburg 1867, I, 696. *Hefele*, *Consiliengeschichte*,² III, 749. *Labbé et Cossart*, *Gonçilia* VII, 1194.

⁸¹ *Μ. Γεδεών*, Ἐκλογαὶ ἐκ τοῦ βίου Μιχαήλ Συγκέλλου, ἐν τῷ Περιοδικῷ τοῦ ἑλ. φιλ. Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως, τ. 24-26. Παράρτημα καὶ Βυζαντινὸν ἑορτολόγιον τευχ. 6'. σ. 231 ἐξ. *Th. Schmitt*, *Kahriè-Djami*, I, *Histoire de monastère Khora*, ἐν *Bulletin de l' institute archéologique russe à Constantinople*, XI, 1906, σ. 227-259. 260-279. *Θεοδώρας Ραουλαίνας Καντακουζηνῆς τῆς Παλαιολογίνης* (†

Τοιοῦτοι διαπρεπεῖς μοναχοὶ λόγιοι ὑπῆρχον, καθ' ἣν ἐποχὴν παρουσιάσθη τὸ filioque, ὅπερ ἀπὸ τῆς Ἰσπανίας μεταδοθὲν εἰς τὴν Γαλλίαν παρεδέχοντο οἱ φράγκοι μοναχοὶ ὡς ὀρθόδοξον, ἀντιπαρατηρήσαντες εἰς τὸν Ἰωάννην, ὅτι ἂν θεωρῆ αὐτοὺς αἰρετικούς, αἰρετικὴν πρέπει νὰ θεωρήσῃ καὶ αὐτὴν τὴν Ρωμαϊκὴν Ἐκκλησίαν. Τὴν ἐπομένην μετὰ τὰ Χριστούγεννα Κυριακὴν συνηθροίσθη ὁ κλῆρος καὶ ὁ λαὸς ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἀναστάσεως μετὰ τοῦ ἀγίου Τάφου καὶ τοῦ Γολγοθᾶ καὶ ἐξητάσθησαν οἱ λατῖνοι μοναχοὶ περὶ τῆς πίστεως αὐτῶν καὶ περὶ τοῦ συμβόλου. Οἱ φράγκοι εἶπον, ὅτι πιστεύουσιν ὅπως πιστεύει ἡ Ρωμαϊκὴ Ἐκκλησία, θεωροῦσι τὸ filioque ὡς μίαν τῶν ἀσημάντων διαφορῶν, ὧν τινες καὶ ἄλλας ἀπηρίθμησαν πρὸς τοὺς Ἑλληνας, τοὺς ἀνακρίνοντας αὐτοὺς, ἐπειπόντες, ὅτι ὁ λέγων αὐτοὺς αἰρετικούς λέγει τοιαύτην καὶ τὴν Ρωμαϊκὴν Ἐκκλησίαν. Ἡ ὁμήγουρις κλήρου καὶ λαοῦ ἄνευ περαιτέρω ἐρεύνης ἐδέχθη μὲν ὡς ὀρθὴν τὴν πίστιν τῆς Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας, ἀλλ' ἠξίωσε παρὰ τῶν φράγκων μοναχῶν νὰ καταδικάσῃ πᾶσαν αἴρεσιν ἐν ἐγγράφῳ ὁμολογία, ἣν ὁ ἔλληνας Ἀρχιδιάκονος τοῦ ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως δημοσίᾳ ἀνέγνω. Τούτου ἕνεκα ὁ Πατριάρχης Θωμᾶς ἐπέισθη, ὅτι δὲν ἦσαν αἰρετικοὶ οἱ ξένοι μοναχοί, οἵτινες μάλιστα τῷ 808 ἀπηυδύνθησαν πρὸς τὸν Πάπα Ρώμης Λέοντα γ' (795-896) καὶ τὸν Μ. Κάρολον ζητοῦντες ἐξηγήσεις τοῦ filioque. Ἐγραψε καὶ ὁ Πατριάρχης Θωμᾶς εἰς τὸν Πάπαν, ἀποστείλας τὴν ἐπιστολὴν διὰ τοῦ μοναχοῦ Ἰωάννου. Ἀπεφασίσθη δὲ νὰ συνοδεύσῃ αὐτὸν εἰς Ρώμην ὁ Μιχαήλ, προβιβασθεὶς εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ Συγκέλλου τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων, μετὰ τῶν δύο ἀδελφῶν καὶ τινος ἐκ τῶν Σπουδαίων μοναχοῦ τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως Ἰώβ, ἐντολὴν ἔχων νὰ διέλθῃ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ μεριμνήσῃ περὶ διαφόρων ἐκκλησιαστικῶν ζητημάτων⁸². Διότι ἔφθασαν τότε ἐκ Κωνσταντινουπόλεως γράμματα περὶ τῆς εἰκονομαχίας, ἣν παρηγγέλθησαν οἱ Ἱεροσολυμίται μοναχοὶ νὰ καταπολεμήσωσι. Μέχρι Ρώμης δὲν ἠδυνήθησαν νὰ φθάσωσιν ὅλα τὰ μέλη τῆς ἱεροσολυμιτικῆς ταύτης ἀποστολῆς. Τὸ δὲ ζήτημα τοῦ filioque ἐξετοπίσθη, πρὸς καιρὸν, ἐκ τῆς Ἀνατολῆς, περιορισθὲν ἐν τῇ Δύσει. Ὁ Πάπας Λέων ἀπέκρουσε τὸ filioque· ἀλλ' ὁ Κάρολος πρὸς στήριξιν τῆς κακοδοξίας συνεκάλεσε Σύνοδον ἐν Ἀκυῖσγρᾶνφ (809) ἀποστείλας τὰς ἀποφάσεις αὐτῆς εἰς τὸν Πάπαν.

1301) Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὀσίου πατρὸς ἡμῶν Θεοφάνους τοῦ ὁμολογητοῦ καὶ τοῦ αὐταδέλφου αὐτοῦ Θεοδώρου, ἐν *A.Π. Κεραμέως* Ἀναλ. Ἱεροσολ. Σταχυολογίας Δ. 185 ἐξ. *S. Vailhé*, St. Michel le syncelle et le deux frères Grapti, St. Theodore et St. Theophane ἐν *Revue de l' Orient Chrétien*, VI, 1901. *Τοῦ αὐτοῦ* *Lasyntaxe grecque de St. Michel le Syncelle ἐν Echos d' Orient*, IX, 1906, σ. 224. *Les Ecrivains de Mar-Saba*, *Echos d' Orient*, II, 42. *Dobschütz*, Theodor und Theophanes, die Graptoi, ἐν *RE*,³ XIX, 596. τοῦ αὐτοῦ, *Methodios und die Studiten*, ἐν *Byzantinische Zeitschrift*, XVIII, 1909, σ. 84 ἐξ. *A. Ehrhard*, *Das gr. Kloster Mar Saba ἐν Röm. Quartal schrift*, 1893, I, 6, σ. 50. 51., *Ἰ. Φωκυλίδου ἐν «Ν. Σιών»* ΙΓ, 1913, σ. 733-749.

⁸² *Th. Schmitt*, ἐνθ' ἂν. σ. 231-232. *Hergenröther*, Photius I, 696.

Εἶνε δὲ γνωστὸν ὅτι οὗτος ἀποκρούσας ἔτι ἅπαξ τὸ filioque ἐπὶ δύο πλακῶν ἔγραψεν ἑλληνιστὶ καὶ λατινιστὶ ἀνόθευτον τὸ Σύμβολον καὶ ἀνήρτησεν αὐτὰς ἐν τῷ ναῷ τοῦ ἁγίου Πέτρου εἰς προφυλακὴν τῆς ὀρθοδόξου πίστεως⁸³.

Ἐκ τοῦ ἀνωτέρω ἐπεισοδίου δὲν ἐταράχθη πολὺ ἡ Ἐκκλησία Ἱεροσολύμων· ὁποῖα δὲ τις ἦτο ἡ κατάστασις τῶν Προσκυνημάτων καὶ τῶν Μοναστηρίων μανθάνομεν ἐκ τῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν περίπου ταύτην περιγραφάντων τὴν Παλαιστίνην λατίνων περιηγητῶν Ἀρκούλφου καὶ Βιλλιβάλδου (Willibald) καὶ τοῦ ἑλληνοῦ μοναχοῦ Ἐπιφανίου, διαφόρου τοῦ μοναχοῦ καὶ πρεσβυτέρου Ἐπιφανίου, συγγραφέως βίων τῆς ὁσίας Μαρίας καὶ τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου⁸⁴. Ἐν Ἱεροσολύμοις πρὸ τινων ἐτῶν ἐπὶ μακρὸν διέμεινεν ὁ μοναχὸς Γεώργιος ὁ ἱστορικός, μεταβὰς ὕστερον εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ γενόμενος Σύγκελλος καὶ Γραμματεὺς τοῦ Πατριάρχου Ταρασίου⁸⁵. Ἐκ τῶν παρεχομένων ὑπ' αὐτῶν εἰδήσεων καταφαίνεται, ὅτι παρ' ὅλην τὴν ἀκαταστασίαν τῶν πραγμάτων, τὰ Προσκυνήματα ἠϊοῦσαν ἐν καλῇ καταστάσει· διότι ἄλλως τε καὶ ὑπὸ τῶν ἀνωτέρω ἀναγραφέντων ὑπεδείχθη, ὅτι οὔτε ὑπὸ τοῦ Ἀρῶν ἁλ Ρασήδ οὔτε ὑπὸ τῶν προηγουμένων χαλιφῶν ταῦτα ἔπαθον κακόν τι, ἀγρύπτως περιφρουρούμενα ὑπὸ τῶν ἑλλήνων μοναχῶν. Ὑπῆρχον δὲ κατὰ τὴν ἐποχὴν περίπου ταύτην τεσσαράκοντα ἑλληνες μοναχοὶ ἐν Ἱερουσαλὴμ, ἐπὶ τοῦ ὄρους τῶν Ἐλαιῶν ὑπῆρχον τρεῖς μοναχοὶ καὶ εἴκοσι ἐννέα ἀσκηταί, ὧν ἕνδεκα Ἑλληνες, τέσσαρες Ἰθῆρες, ἕξ Συριάνοι, δύο Ἀρμένιοι, πέντε Λατίνοι καὶ εἷς λαλὼν τὴν τῶν Σαρακηνῶν γλῶσσαν, παρὰ τὴν ὁδὸν τὴν ἄγουσαν εἰς τὸ ὄρος τῶν Ἐλαιῶν ἔξω δύο ἀσκηταὶ εἷς Ἑλλῆν καὶ εἷς Συριάνος, παρὰ δὲ τὴν ἄγουσαν εἰς Γεθσημανὴν τρεῖς ἀσκηταί, εἷς Ἑλλῆν, εἷς Συριάνος καὶ εἷς Ἰθῆρ. Ἐν Γεθσημανῇ ὑπῆρχον ἕξ μοναχοί, ἕν τι δὲ παρ' αὐτὴν γυναικείῳ Μοναστηρίῳ δέκα πέντε ἔγκλειστοὶ ἰσοβίως παρθένοι, ὧν πολλαὶ καὶ ἄλλαι ἐνίοτε ἔξω ἐν τοῖς σπηλαίοις τῆς κοιλάδος Ἰωσαφάτ. Τούτων τὰ κελλία κατὰ λάθος ὑπὸ τῶν λατίνων περιηγητῶν παρεστάθησαν ὡς *Monasteria puellarum*. Ἴσως δ' ἐκ τῶν παρθένων τούτων ἀπηρτίζετο τὸ τάγμα τῶν «*μυροφόρων*», αἵτινες ὑπηρετοῦν ἐν τῷ Ναῷ τῆς Ἀναστάσεως κατὰ τὴν Μ. Ἑβδομάδα. Παρὰ τὸ ὄρος τῶν Ἐλαιῶν ὑπῆρχε Μοναστήριον τῶν Ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου, ἔχον τριάκοντα πέντε μοναχοὺς, περαιτέρω, πρὸς τὸν Ἰορδάνην, ἐσώζοντο τὰ Μοναστήρια τοῦ ἁγίου Εὐθυμίου, ἔχον περὶ τοὺς 30 μοναχοὺς, τοῦ Χοζιβᾶ, τοῦ ἁγίου Σάβα,

⁸³ Α. Δ. Κυριακοῦ, Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία, Β, 8. Φ. Βαφείδου, Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία, Β, 132.

⁸⁴ Βασιλιέφσκη, Διήγησις Ἐπιφανίου μοναχοῦ περὶ τῆς Ἱερουσαλὴμ καὶ τῶν ἐν αὐτῇ τόπων, Πετρούπολις 1896. L. Allatii, Σύμμικτα, sive opusculorum graecorum et latinorum vetustiorum ac recentiorum libri duo, Coloniae Agrippinae 1653 σ. 48-63.

⁸⁵ Κ. Κρουμβάχερ, Βυζαντινὴ Λογοτεχνία Α, 691.

τοῦ ἁγίου Χαρίτωνος· ἡ μεγάλη Μονὴ τοῦ ἁγίου Θεοδοσίου εἶχεν ἑβδομήκοντα μοναχοὺς, παρὰ τὴν Βηθλεὲμ ὑπῆρχε τὸ Μοναστήριον «Ποιμένειον» καλούμενον⁸⁶ ἢ «Ποίμνιον» ἢ «Μοναστήριον τῶν ποιμένων» (Monasterium pastorum), κατεστραμμένα δὲ ἦσαν τὰ παρὰ τὸν Ἰορδάνην Μοναστήρια. Δώδεκα μοναχοὶ ἔζων ἐν τῷ ὄρει Θαβώρ, δέκα ἕτεροι ἐπὶ τοῦ τόπου τοῦ χορτασμοῦ τῶν πεντακισχιλίων, παρὰ τὴν Τιβεριάδα, ἄδηλον πόσοι ἐν τῷ Μοναστηρίῳ τῆς Κανᾶ καὶ ἐν τῷ παρὰ τὴν Ρέμλην τοῦ ἁγίου Γεωργίου⁸⁷. Πόσον δ' ἐπισφαλῆς ἦτο ἡ θέσις τῶν μοναχῶν καταφαίνεται ἐκ τῆς εἰδήσεως, ὅτι τῷ 809, τελευταίῳ ἔτει τῆς χαλιφείας τοῦ Ἀροῦν ἁλ Ρασήδ, γενομένης ἐπιδρομῆς κατὰ τῆς Μονῆς τοῦ ἁγίου Θεοδοσίου ἐφρονέυθησαν οἱ πλείους τῶν ἑβδομήκοντα μοναχῶν αὐτῆς. Συγχρόνως καταστρεπτικὴ ἐπιδρομὴ ἐγένετο καὶ κατὰ τῶν Μοναστηρίων τοῦ ἁγίου Χαρίτωνος ἐν Σουκᾶ καὶ τοῦ ἁγίου Σάβα. Τῷ 812 καθυβρίσθησαν καὶ ἐβλάβησαν οἱ ναοὶ τῆς Ἀναστάσεως καὶ τοῦ Γολγοθᾶ. Νέα ἐπιδρομὴ ἐγένετο κατὰ τῆς Μονῆς τοῦ ἁγίου Σάβα, ἰδίως περὶ τῷ 813, καὶ νέοι μάρτυρες τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐθανατώθησαν ὑπὸ τῶν βαρβάρων· ἕξη δὲ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐν αὐτῇ ὁ λόγιος μοναχὸς Λεόντιος, ὅστις συγγράψας τὸν βίον τοῦ ἁγίου Στεφάνου τοῦ θαυματουργοῦ († 794) ἐκ Δαμασκοῦ μὲν ὀρωμένον, ἀνεπιού δὲ ὄντος τοῦ ἁγίου Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ⁸⁸, περιέγραψε καὶ τὰς ἐπιθέσεις τῶν ἀράβων καὶ τὴν οἰκτρὰν τῆς ὑπαίθρου χώρας τῆς Παλαιστίνης κατάστασιν, ἔνεκα τῆς ὁποίας τῷ 812 καὶ 813 πολλοὶ Ἕλληνες τῆς Παλαιστίνης ἐξεπατρίσθησαν, καταφυγόντες εἰς Κύπρον ἢ εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ἔτυχον περιθάλψεως παρὰ τοῦ Βασιλέως Μιχαὴλ Ραγκαβῆ (811-813) καὶ τοῦ Πατριάρχου Νικηφόρου (802-811). Οἱ εἰς Κωνσταντινούπολιν καταφυγόντες Ἱεροσολυμίται μοναχοὶ ἐγένετο δεκτοὶ εἰς «Μοναστήριον ἐπίσημον», ὅπερ ἦτο πιθανῶς ἡ Μονὴ τῆς Χώρας. Δεινὴ ἦτο ἡ κατάστασις τῆς Παλαιστίνης.

Ταύτην ἐπεδείνωσεν ἐμφύλιος πόλεμος, ἐξεγερθεὶς μεταξὺ υἱῶν τοῦ χαλίφου, Μωχάμετ καὶ Ἀπταλλάχ, εὐθὺς μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ, τριετίαν διαρκέσας· ἐπειδὴ ὅμως αἱ πολεμικαὶ ἐνέργειαι διεξήγοντο μακρὰν τῶν Ἱεροσολύμων ὁ Πατριάρχης Θωμᾶς ἀπεφάσισε νὰ ἐπισκευάσῃ τὸν βεβλαμμένον θόλον τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως, κατορθώσας ν' ἀποσπάσῃ ἄδειαν τῶν ἐπιτοπίων ἀρχῶν, ἐν ἐποχῇ μάλιστα, καθ' ἣν πολλοὶ τῶν Ἀράβων εἶχον φύγει ἐξ Ἱερουσαλήμ, ἔνεκα

⁸⁶ Παλλαδίου Ἐλενουπόλεως, Λαυσαϊκὴ ἱστορία κεφ. 77. J. Pargoire, ἐν Revue d'histoire et de Litterature religieuse, 1898, σ. 283.

⁸⁷ Γ. Σοκολόφ, Ἡ κατάστασις τοῦ Μοναχισμοῦ ἐν τῇ Βυζαντινῇ Ἐκκλησίᾳ ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ IX μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ XII αἰῶνος, (ρωσ.) ἐν Καζάν 1894, σ. 265.

⁸⁸ Acta Sanctorum, Julii III, 15 ἐξ. S. Vailhé, Les eccrivains de Mar Saba, ἐν Echos d' Orient, II, 40. 41. Εἰς τὸν Λεόντιον ἀποδίδεται καὶ τις συλλογὴ «Ἐκ τοῦ Εὐεργετικοῦ» ἐπιγραφομένη, περιέχουσα διαφόρους γνώμας καὶ ἀγαθὰς πράξεις τῶν μοναχῶν. A. Ehrhard, ἐν Röm. Quartalschrift, 1893, I, 6, σ. 50.

πείνης. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἔφερε τ' ἀναγκαιοῦντα ξύλα ἐκ Κύπρου καὶ κατεσκεύασε νέον διπλοῦν θόλον. Ὅταν ὅμως ἦλθεν εἰς Ἱερουσαλήμ ὁ στρατηγὸς Ἀβδουλλάχ Ἰβν Ταχίρ, ἀποσταλεὶς ὑπὸ τοῦ χαλίφου ἀλ Ἀμὴν (809-813) πρὸς καταστολὴν τῶν ἐν Παλαιστίνῃ ταραχῶν, οἱ Ἄραβες κατήγγειλαν τὸν Πατριάρχην Θωμᾶν, ὅτι κατεσκεύασε τὸν θόλον τοῦ Ναοῦ μείζονα τοῦ προτέρου. Εὐτυχῶς ἠδυνήθη ὁ Πατριάρχης νὰ ἐξέλθῃ ἐκ τῆς δυσχεροῦς αὐτοῦ θέσεως· διότι οἱ κατήγοροι αὐτοῦ δὲν κατώρθωσαν ἐκ συμφώνου καὶ ἐπακριβῶς ν' ἀποδείξωσι ποῖον ἦτο τὸ μέγεθος τοῦ προηγουμένου θόλου⁸⁹.

Ἐκτὸς τούτου ὁ Πατριάρχης Θωμᾶς συμμετέσχε καὶ τῶν γενικωτέρων τῆς Ἐκκλησίας ζητημάτων, διὰ τῶν διαπρεπεστέρων θεολόγων καὶ μοναχῶν τῆς Ἱερουσαλήμ. Εἰς τὸν κύκλον τῶν ἱεροσολυμιτῶν ἀνήκε καὶ ὁ Ἐπίσκοπος Χαρρὰν Θεόδωρος, (περὶ τὰ ἔτη 740-820) «Ἀβουκάρας», Abu-Qugra συνήθως ἐπωνομαζόμενος, μαθητὴς χρηματίσας τοῦ ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, ἀνὴρ λογιώτατος, ἄριστα γινώσκων οὐ μόνον τὴν ἑλληνικὴν ἀλλὰ καὶ τὴν ἀραβικὴν. Ὁ Πατριάρχης Θωμᾶς δι' αὐτοῦ ἀπέστειλεν ἐπιστολὴν πρὸς τοὺς Ἀρμενίους περὶ τῆς ὀρθῆς πίστεως, ἣτις σώζεται ἔτι, χαρακτηριστικὴν φέρουσα ἐπιγραφὴν «Ἐπιστολὴ περιέχουσα τὴν ὀρθὴν καὶ ἀμώμητον πίστιν, πεμφθεῖσα παρὰ τοῦ μακαριωτάτου Θωμᾶ... ἀραβιστὶ μὲν ὑπὸ Θεοδώρου τοῦ ἐπίκλην Ἀβουκαρᾶ... ὑπαγορευθεῖσα δὲ διὰ Μιχαὴλ ἐμοῦ τοῦ ἐλαχίστου πρεσβυτέρου καὶ συγκέλλου... μεταφρασθεῖσα». Ὁ Θεόδωρος ἔγραψε πλείστας πραγματείας, πρὸς τοὺς ἀλλοπίστους καὶ ἀλλοδόξους ἀπευθυνομένας, τούτων δὲ πλέον τῶν τεσσαράκοντα σώζονται⁹⁰. Πραγματεῖαι τινες καὶ ὕμνοι σώζονται καὶ τῶν δύο ἀδελφῶν Θεοδώρου καὶ Θεοφάνους, ἐνισχυσάντων τὴν κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν πνευματικὴν κίνησιν τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων. Περὶ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἤκμαζεν ἐπίσης ἐν τῇ Μονῇ τοῦ ἀγίου Σάβα ὁ ἅγιος Θεόδωρος, γενόμενος εἴτα Ἐπίσκοπος Ἐδέσσης καὶ διαπρέψας ἐν τοῖς γράμμασι. Τὸν βίον αὐτοῦ συνέγραψεν ὁ ἀνεψιὸς αὐτοῦ Ἐπίσκοπος Ἐμέσης Βασίλειος⁹¹. Ἦγούμενος δὲ τῆς Μονῆς τοῦ ἀγίου Σάβα κατὰ τὰ ἔτη 808-825 ἦτο ὁ Ἰωάννης. Πρωτοστάτης τῆς ὅλης κινήσεως ταύτης ἦτο ὁ Σύγκελλος Μιχαήλ, οὗτινος ἡ πολυμερὴς πνευματικὴ δρᾶσις ὑπῆρξεν ὑψίστης σημασίας διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων καθόλου κατὰ τοὺς μέσους χρόνους. Τοῦ Μιχαήλ σώζονται πλεῖστα ἔργα οὐ μόνον

⁸⁹ Miednikov, II, σ. 280 ἔξ. T. Tobler, Golgotha seine Kirchen und Klöster, σ. 112-115.

⁹⁰ Ἀραβιστὶ περὶ αὐτοῦ εἰδικὴν πραγματείαν συνέγραψεν ὁ E. Bacha, Ἐν Βηρυτῶ 1904 καὶ ὁ G. Graf. Πρβλ. C. Brockelmann, Die syrische und die christlich-arabische Litteratur, ἐν τῇ G. der chr. Lit. d. Orients, Leipzig 1907, σ. 68.

⁹¹ Ἐξεδόθη ὑπὸ Pomjalowsky, Ἐν Πετροπόλει 1892. Πρβλ. Analecta Bollandiana, XIII, 1894, σ. 60. Πρβλ. καὶ Ἰωάννου Φωκυλίδου, Ἡ ἱερὰ Λαύρα Σάβα τοῦ ἡγιασμένου, σ. 429 ἔξ.

θεολογικὰ ἀλλὰ καὶ φιλολογικὰ ὡς «*Μιχαὴλ πρεσβυτέρου καὶ συγκέλλου τοῦ ἀποστολικοῦ θρόνου τῶν Ἱεροσολύμων, Μέθοδος περὶ τῆς τοῦ λόγου συντάξεως, σχεδιασθεῖσα ἐν Ἐδέσσει τῆς Μεσοποταμίας αἰτήσῃ Λαζάρου διακόνου καὶ λογοθέτου, φιλολόγου ὄντος*». Τὴν πραγματεῖαν ταύτην φαίνεται ἔγραψεν ὁ Μιχαὴλ κατὰ τὸ εἰς Κωνσταντινούπολιν ταξείδιον, διελθὼν διὰ τῆς Ἐδέσσης⁹².

Ὡς ἦτο δὲ ἀκόλουθον διὰ τῶν λογίων τούτων ἀνδρῶν ἡ Ἐκκλησία Ἱεροσολύμων ἐξηκολούθει τὴν ἀπὸ τῶν ἡμερῶν Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ δρᾶσιν ὑπὲρ τῆς ὀρθοδοξίας κατὰ τῆς εἰκονομαχίας. Ὁ Μιχαὴλ Σύγκελλος ἐν θαυμασίῳ ἀνακρεοντεῖῳ ποιήματι ἀπὸ τῶν ὁρέων Σιών οὕτως ἀνέμελλε τὴν περὶ προσκυνήσεως δόξαν τῆς Ἐκκλησίας⁹³,

*Ἀθανάτιο Λόγου σώματος εἶδος
τὸ βροτέης γενέθλης ἔσσατο, μέλπω.
Ἀγίη, λόγε, προσοίσω
γέρας εἰκόνι, βροτείου,
Μάκαρ, εἶδες τεοῖο
κροτέων ἄβυσσον οἴκτου.*

*Βροτέην φύτλην σαῶσαι,
ἄτε δὴ ὁ Θεός τε πλάστης,
φορέσας βροτὸς προῆλθες,
όρατὸς γεγὼς βροτοῖσιν.*

*Εἰς σέο παμμεδέων εἰκόνα δέρκειν
οὐ ποθέω, τὸ φόος μὴ σε θεόμην,
γενεῇ τεῖν ἰδούση
ἔβρουσε βροτοῖς ἑάων
ιδέην ἀφείς τὰ ρειθρα,
πόθον ἔμβαλες χαράττειν
διὰ Πνεύματος δὲ θείου
πρὸς Ἀποστόλων λαβοῦσα
ἀγορὴ θεοσέβουσα
ἔθος εὐαγὲς κατέσχευ*

⁹² Κ. Κρουμβάχερ, Βυζαντινὴ Λογοτεχνία Α, 134.

⁹³ Λέοντος Ἀλλατίου, De Ecclesiae Occid. atque Orient. perpet. Consensione, Colloniae Agrippinae 1648, σ. 1433-5.

Πόθον ἔμβαλες χαράττειν Κύριε σεῖο,
δέσκελα προσκυνέων ἔργα λιγαίνω.

Ἐν ὅλοις δόμασιν σεῖο
διὰ χρώμασιν τυποῦται,
ἐφ' ὅλην, ἄναρχε, γαίην,
σοφίῃ βίου παδῶν τε.

Ζέσιν ἐντρέφων τε φίλτρου
ὁ σεσωσμένος λεώς σου
τετυπωμένον τὸ σῶμα
περιφύς, φιλεῖ γεραίρων.

Τίς πέλαγος σοφίης, δέσποτα, φαίη
ἧ μερόπων γενεὴν σῶσαι ὀλέθρου
ζαθέης ἄναξ ἀείδω
μέγα χρηστότητος εἶδος.

Ἀπερίγραφος πέλων γὰρ
περιγραπτὸς ἄμμιν ὄφθης
δολεραῖς ἴαμα νούσοις
ὁ τύπος λέλογχε πάσαις,
Λόγε, σώματος τεοῖο
ὄτε τις πρόεισι πίστει.

Γραπτὸν ἐν εἰκόνι σὸν Παρθένε κάλλος
Πνεύματος εὐαγέος φέγγεσι λάμπει.
Ἱερὴν Θεὸν τεκούσης
Μαρίας κόρης ἀνάσσης
πάλιν εἰκόνα πρεπόντως
μάλα προσκυνῶ, φιλῶ τε.

Ἀγγελικὰς ποθέων εἰκόνας αἴνους
ἐν μελέεσι χαράσσων ἔμπλεος ἄδω.
Καθαρῶν τε ἁσωμάτων
πάλιν ἀγγέλων γεραίρω
ἀγίους τόπους φανέντων

σάφα σωμαίων ἐν εἴδει
Οὐρανόθεν καταβάν τε Πνεῦμα θεοῖο,
Οἷαν πέλειαν ὁρόων εἰκόνα χαίρω.
Λεληημένοισιν ὄσσοις
ὁρόων χαρακτὸν εἶδος
Προδρόμου τοῦ θεόπτου
φιλέων κάρην ἐκείνην.

Χριστὲ τεοὺς ὁρόων εἰκόσι μύστας
γηθοσύνης πίμπλαμαι, πλεῖστα γεραίρω
Μεγάλων ἀποστόλων τε,
θεοφαντόρων ἀρίστων
πάλιν εἰκόσι γραφείσαις
κλέος, ἧ̅ θέμις, προσάπτω.

Νοεροῦ φάους προφήταις,
ὄθεν ἐκνάουσι φῶτα,
πάλιν εἰκόνας γεραίρω.
Κλέος, ἧ̅ θέμις, προσάπτω

Σεῖο, μάκαρ, φιλήεις ἔνεκα σοῖσι
Χριστὲ φίλοις τυπόων εἶδεα, θάλλω.
Ξιφέων ἀκμαῖς δαμέντων
ἄθλα μαρτύρων γεραίρω,
ἀγίων δέμας δι' ἐκείνων
γραφέων τέχνη φαείνω.

Ὅσιων χοροῦ νομῶων
διδαχαῖς ἰέντος αἴγλην
πάλιν εἶδεα γραφέντα
φιλέων πόθῳ πυροῦμαι.

Εὐσεβέων ἄπωθεν κύδεος ἔστω
Λαβραγόρης, ὁ ἔχων ἔγχος ἀπίστων.
Πατέρων θίους μονήρεις
ὁρέων ἄκραις, ὅπαῖς τε,
ἀγάπη Θεοῦ τακέντων,
ιδέας γράφων σεβάζω.

Ραφίσι στόμα φραγεῖτω
νοεραῖς, νόον στεφούσαις,
ἀπὸ θανμάτων ἰούσαις,
νεμεσῶν λεὼν Θεοῖο.

Σέλας γὰρ πέφυκε πλείη
κραδίη, Θεὸν σεβόντων,
Πάτερ, οὐρανοῦ τε γαίης
κρατέων, ἄναξ,

Ἄστυφέλικτον ἔην κάρτεϊ θείῳ
Χριστὸς ἄναξ ἀγορῆν δήματο πέτρη.
Τριάδος μίαν τε θείαν
φύσιν εὐσεβοῦσα μέλπει,
φάος ἐν τρισὶ προσώποις
ἀγλααῖς φρεσὶ βρυούσαις.

Ἵπερουσίῳ δὲ μούνη
Θεότητι παμμεδούση,
ὅτι σεπτὸς ἐστι φύσει
προσάγει νόος λατρείην.

Οἷα φέρων δέλεαρ σάρκα φονῆα,
Χριστὸς ἄναξ ἐλὼν ρύσατο κόσμον
Φλεγέθων λόγος Θεοῖο
στίχα δαιμόνων καθεῖλε
ξοάνων πλάνην ἀπάντων
Βελίαρ κράτος πατήσας.

Χάριτος λεὼν καὶ πλούτῳ
περιουσίαν καθήρας,
ἴδιον φίλον ποιήσας
στερεῇ πέπηγε πέτρη

Πνεῦμα Θεοῦ χαρίτων ὄλβον ὀπάζων
οἷα παρέχεις ὄμμασιν αἰθρην.
Ψιλὸς οὖν πέφηνε πάσης

πραπίδων πλέος δὲ μάλλον,
ὄφρα εὖς ἰοῦ φονῆος
ὁ θεουδεΐας κακίζων.

Ἅγιον Θεοῖο Πνεῦμα,
διέπον Θεοῖο ποίμνην,
ἐκὰς αἱρέσεις διώκοις
μέλεσιν μέλη συνάπτοις.

Ὁμοθυμαδὸν δὲ πάντες
ἓνα προσφέροιεν ὕμνον
Πατρὶ τε γόνῳ Θεοῖο,
ἅμα Πνεύματι κρατίστῳ.

Τὸ κράτιστον τοῦτο ποιήμα, ἀνεξαρτήτως τῆς ποικίλης αὐτοῦ δογματικῆς καὶ φιλολογικῆς μεγάλης ἀξίας, ἔχει καὶ ἱστορικὴν σημασίαν, μαρτυροῦν τὴν ἐν Ἱεροσολύμοις καλλιέργειαν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων ὑπὸ τῶν ἱεροσολυμιτικῶν κληρικῶν, κατὰ τοὺς βαρεῖς ἐκείνους τῆς ἀραβοκρατίας χρόνους, καθ' οὓς ὁ Μιχαὴλ ἦτο διδάσκαλος τῶν λοιπῶν κληρικῶν, προαλείφων αὐτοὺς εἰς τοὺς ὑπὲρ τῆς ὀρθοδοξίας ἀγῶνας. Ὁ εἰς Διονύσιον τὸν Ἀρεοπαγίτην σωζόμενος αὐτοῦ ἐγκωμιαστικὸς λόγος, ὃν ἐν Ἱεροσολύμοις ἀπήγγειλε, μαρτυρεῖ, πρὸς τοῖς ἄλλοις, τὴν ἐν Ἱεροσολύμοις μεγάλην καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἔτι ἐκείνην ἐπικρατοῦσαν ἀγάπην πρὸς τὰ γράμματα. Εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀφίκετο μετὰ τῶν λοιπῶν μοναχῶν ὁ Μιχαὴλ τῷ 814, μετὰ τιμῆς γενόμενος δεκτὸς καὶ ἐγκατοικισθεὶς ἐν τῇ Μονῇ τῆς Χώρας. Ὄταν ὁ ἅγιος Σάβας μετέβη πρότινων αἰῶνων εἰς Κωνσταντινούπολιν κατέλυσε ἐν τῇ Μονῇ ταύτῃ, «ταύτης οὖν ἔνεκα τῆς αἰτίας, σημειοῖ ὁ βιογράφος τοῦ Μιχαήλ, ἔκτοτε οἱ ἀπὸ Ἱεροσολύμων παραγενόμενοι ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐν ταύτῃ παρὰ τῶν εὐσεβῶν Βασιλέων ἀπεστέλλοντο»⁹⁴. Ὑπῆρχε δὲ τότε μεγάλη ἀνάγκη ἀγωνιστῶν· διότι μετὰ τὴν κατὰ τὸ 787 ἀποκατάστασιν τῶν εἰκόνων, διὰ τῆς Ζ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου, ἡ ὀρθοδοξία οὐδαμῶς ἐπεκράτησε. Καὶ εἶνε μὲν ἀληθές, ὅτι ὁ Βασιλεὺς Νικηφόρος (802-811) δὲν ἐπολέμησε τὴν προσκύνησιν τῶν ἁγίων εἰκόνων, οὐδ' ὁ Μιχαὴλ Ραγκαβῆς, καίτοι ἦτο οὗτος ἀπότομος εἰκονομάχος. Ἄλλ' ἀνερρίπισεν ὁ Λέων ε' (813-820) τὴν εἰκονομαχίαν, παροτρυνόμενος ὑπὸ τῶν περὶ αὐτὸν εἰκονομάχων. Κατ' αὐτῶν ἀντετάχθησαν καὶ ὁ Πατριάρχης μὲν Κωνσταντινου-

⁹⁴ Μ. Γεδεών, Ἐκλογαὶ ἀπὸ τῆς βιογραφίας τοῦ Μιχαήλ τοῦ Σύγκελλου, σ. 239. Th. Schmitt, ἔνθ' ἂν. σ. 259.

πόλεως Νικηφόρος, ἐν τοῖς μάλιστα δὲ ὁ Θεόδωρος Στουδίτης († 826), ὅστις ἐν τῷ ἀγῶνι αὐτοῦ εὔρε συναντιλήπτορας τοὺς ἱεροσολυμίτας.

Περὶ τῆς πρώτης αὐτῶν δράσεως τὰς ἐξῆς ἔχομεν εἰδήσεις⁹⁵. Ὁ Θεόδωρος Στουδίτης ἀπέστειλεν εἰς Ἱερουσαλήμ περὶ τὸ 817 (819) τὸν μοναχὸν Διονύσιον, κομίζοντα διάφορα γράμματα. Πρὸς τὸν Πατριάρχην Θωμᾶν ὁ Στουδίτης ἔγραψε· «Τῷ τὰ πάντα ἀγιωτάτῳ Πατρὶ Πατέρων, φωστῆρι φωστῆρων, κυρίῳ μου Δεσπότη, Πατριάρχῃ Ἱεροσολύμων, Θεόδωρος ἐλάχιστος, Πρεσβύτερος καὶ ἡγούμενος τοῦ Στουδίου. Τίς ἀναγγελεῖ τῷ Ἀβραάμ, ὅτι Σάρρα θηλάζει; φησί που ὁ ἱερὸς λόγος. Καὶ τίς ἐμοὶ τῷ ἀναξίῳ εὐαγγελίσοιτο, ὅτι μοι τὸ ταπεινὸν γράμμα εἰς ἱεράς χειρας φθάσειε τῆς ἀποστολικῆς ὑμῶν μακαριωτάτης κορυφῆς; Ὅμως πιστεύω ὅτι γενήσεται· οὐ γὰρ ἀλόγῳ ἐπιθυμία, ἀλλὰ ἀναγκαία ὑποδέσει κινήεις ὁ ἁμαρτωλὸς ἐτόλμησα καὶ τὸ γράμμα ἀποστῆλαι καὶ τὸν ἐπιστοληφόρον Διονύσιον τὸν ποθεινότατον ἀδελφὸν συνεκπέμψασθαι, πιστὸν ὄντα, καὶ δυνατὸν ὅσα ἐλλείπει τῇ ἐπιστολῇ ἐξηγορῆσαι. Τοιγαροῦν ὡς ἀπὸν τῷ σώματι παρὼν δὲ τῷ πνεύματι πρῶτον μὲν ὁ ταπεινὸς κατασπάζομαι τὰ θεοβαδῆ αὐτῆς ἔχνη· τοῦτο γὰρ ἐμοὶ εὐλογία τε καὶ ἀγιασμός. Ἐπειτα ὡς πρὸς αὐτῆς ἐπιπραπεὶς ἄπειμι ἐν τοῖς σεβαστοῖς τόποις· προσπτύσσομαι τὸ θεῖον ἔδαφος, οὗ τὰ θεῖα ἔχνη βέβηκε, τὸ ζωοποιὸν μνήμα, ἐφ' ᾧ τὸ πανάγιον σῶμα τοῦ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ κατετέθη· τὸν χῶρον τοῦ ἀγίου Κρανίου, ἐν ᾧ ἐσταύρωται ὁ Κύριος τῆς δόξης. Μέτειμι ἀλλαχού· ὁρῶ τὴν ἀγίαν Βηθλεὲμ ὡς τὴν Ἐδέμ· προσκυνῶ τὴν θεῖαν φάτνην ὑπὲρ τὴν στάμνον τὴν χρυσοῦν, ἐν ἧ οὐ μάννα ἀλλ' ὁ τῆς ζωῆς ἄρτος τέθειται. Καὶ μὴν βλέπω τὸ ἅγιον ὄρος, οὗ ἡ θειοτάτη μεταμόρφωσις· τὸ τῶν Ἐλαιῶν ὄρος, ἀφ' οὗ ἀνέπη πρὸς οὐρανοὺς ὁ τῶν ὄλων Κύριος· τὴν ἀγίαν Γεθσημανῆ, ἐφ' ἧ ὁ τάφος τῆς πανσεβάστου Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου· τοῦτο κάκεινο· ἵνα μὴ μακρὸν ἀποτεινοίμι λόγον. Ὡ πῶς καὶ ἀπ' αὐτῆς μόνης ἐπιμνήσεως ἀγιασμοῦ ἐστι μετάληψις! Ὡ πηλίκων καὶ φρικτῶν σεβασμάτων ἡ τῆς σῆς μακαριότητος ὑπάρχει κορυφή! Σὺ πρῶτος Πατριαρχῶν κἂν πεντάζοις τῷ ἀριθμῷ. Οἱ γὰρ ὁ Ἐπίσκοπος τῶν ψυχῶν καὶ τῶν ὄλων Ἀρχιερεὺς καὶ ἐγεννήθη καὶ ἔδρασε τὰ θεουργὰ πάντα, καὶ ἔπαθε, καὶ τέθαπται, καὶ ἀνέστη καὶ ἔζησε, καὶ ἀνελήφθη· ἐκεῖ δηλονότι τὸ ὑπεραῖρον ἀπάντων ἀξίωμα. Ἀλλὰ περὶ μὲν τούτων τσαῦτα πόθῳ καὶ τρόπῳ τετόλμηταί μοι λαλῆσαι· ἐπὶ δὲ τὸ ἕτερον τρέφομαι ἀπάγγελμα. Διωγμὸς ἡμᾶς κατέληφεν, ὃ μακαριώτατε, καὶ διωγμῶν ὁ ἔλληνοειδέστατος». Περιγράψας δ' ἐφεξῆς μετὰ πολλῆς ζωηρότητος τοὺς παρὰ τῶν εἰκονομάχων διωγμοὺς τῶν ὀρθοδόξων ἐπιλέγει· «Ἀλλὰ γενοῦ ἡμῖν εἰς τῶν δώδεκα Ἀποστόλων, ὃ μακαριώτατε, διῦπνισον τὸν ἀκοίμητον ὀφθαλμὸν οἰκονο-

⁹⁵ Ἰδίως ἐκ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου Πατρ. Migne 99, 1160 ἐξ.

μικῶς καθεύδοντα· ὅτι ἀπολλύμεθα τέλειον. Εἴπως καὶ ἄλλως ἐστί τι φάρμακον βοηθείας ἰατρεῦσαι τοὺς ἡσθενηκότας, ὡς ἐπιστήμων ἐπείχθητι. Ναί, δεόμεθα, ἀγιώτατε, ἀντιβολουμέν, παρακαλοῦμεν. Σοῦ ἐσμεν μέλη, ἐπεὶ οἱ πάντες πιστοὶ σῶμα Χριστοῦ καὶ μέλη ἐκ μέρους. Ἐπίτρεψον καὶ τοῖς ἄλλοις ἀγίοις πατράσιν ἡμῶν χεῖρα πρεσβευτικὴν ὀρέξαι, ἵνα ἐκ πολλῶν προσώπων τὸ εἰς ἡμᾶς ἔλεος εἴῃ παρὰ Θεοῦ. Τούτου δὴ χάριν τὸ γράμμα καὶ ὁ γραμματοφόρος πρὸς πάντων τῆ προδέσει ἀπεσταλμένος· εἰ καὶ παρ' ἡμῶν μόνον τῶν ἐλαχίστων ἀναπληρούντων τὸ ἐκείνων πρόσωπον. Ἴνα δὲ γνοίῃ ἐκ μέρους ἡ κορυφαιότης σου, οἶα τὰ τῶν ἀδῶν δόγματα, συναπέστειλα τοῖς γράμμασι ταῦτα ἐν τετραδίσι· ἃ καὶ ἔδοξα ὁ ἀμαθὴς ἀνατρέπειν, προτραπείς ὑφ' ἑτέρων. Αἰτῶ δὲ παρὰ τῆς σῆς θεοσοφίας ἐπισκεφθῆναι καὶ τὸ ἐλλιπὲς ἀνορθωθῆναι, συγγνώμην τε τῶν ἐπωφλημένων δέξασθαί με· οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τὸν σύνδουλον ἡμῶν ἀδελφὸν συγκροτηθῆναι, πρὸς τε διάδοσιν τῶν ἐν οἷς ἀπεστείλαμεν ἑτέρων ἀγίων προσώπων ἐπιστολῶν, καὶ δὴ Θεοῦ θέλοντος, εἰς ἐπιστροφήν παλινοδίας αὐτοῦ τῶν ἐνταῦθα».

Ἐκτὸς τῆς ὄντως λαμπρᾶς ταύτης ἀποστολῆς ὁ Στουδίτης ἀπέστειλεν ἐπιστολὰς εἰς τοὺς μοναχοὺς τῶν Μονῶν τοῦ ἀγίου Σάβα, ἀγίου Θεοδοσίου, ἀγίου Χαρίτωνος καὶ ἀγίου Εὐθυμίου, «τῶν αὐτόθι χεῖρονα τὰ ἡμέτερα βαρβαρίζεται», ἔγραψε πρὸς αὐτοὺς ἐκτραγῶδῶν τῆς Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως τὴν κατάστασιν καὶ ἐπικαλούμενος τὴν ἀντίληψιν τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων. Ὁ Πατριάρχης Θωμᾶς ἀπήντησε πρὸς τὸν Στουδίτην· δὲν ἦτο δὲ ἄσχετος πρὸς τὸ εἰκονομαχικὸν ζήτημα, ὡς εἶδομεν, ἡ παραγγελία αὐτοῦ πρὸς τοὺς ἱεροσολυμίτας μοναχοὺς ἵνα διέλθωσι τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Συγχρόνως δ' ἔγραψεν ὁ Θωμᾶς καὶ πρὸς τὸν Βασιλέα Λέοντα ἀποτρέπων αὐτὸν ἀπὸ τῆς εἰκονομαχίας, «δυσωποῦμεν τὸ ὑμέτερον κράτος ὅπως ἀποστῆ τῆς νεαρᾶς ταύτης καὶ μισαρᾶς τῶν εἰκονοκαυστῶν αἰρέσεως καὶ κοινωνοὶ γένησθε τῆς πατροπαραδότου ἀγίας καὶ ἀποστολικῆς πίστεως καὶ ἀπολάβῃ ἡ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία τὴν ἰδίαν εὐκοσμίαν τῆς τῶν θείων εἰκόνων ἀνατυπώσεως». Ὁ Λέων πρὸ τῆς λήψεως ἔτι τῆς ἐπιστολῆς ταύτης τῷ 815 τοὺς Ἱεροσολυμίτας μοναχοὺς ἔρριψεν ἐν τῇ τῆς «Φιάλης» εἰρκτῇ, μὴ δυναθεῖς νὰ παρασύρῃ αὐτοὺς εἰς τὴν εἰκονομαχίαν. Τοὺς δύο ἀδελφοὺς Θεοφάνη καὶ Θεόδωρον ἐξώρισε μετὰ ἐν ἔτος, ἀφῆκε δ' ἐν τῇ φυλακῇ τὸν Μιχαὴλ καὶ τὸν Ἰώβ, καταβασανίσας αὐτούς.

Ὁ Θεόδωρος Στουδίτης μαθὼν τὰ παθήματα τοῦ Μιχαὴλ Συγκέλλου παρεσκευάζετο νὰ γράψῃ πρὸς αὐτὸν ἐκ τῆς ἐξορίας αὐτοῦ· τοῦτο δὲ μὴ πράξας ἔγραψε πρὸς τὸν Πατριάρχην Θωμᾶν συγκαίρων καὶ εὐχαριστῶν ἐπὶ τῇ τελεσφόρῳ ἐπεμβάσει αὐτοῦ ὑπὲρ τῆς ὀρθοδοξίας. Ἐκ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης τοῦ Στουδίτου εἰκάζομεν, ὅτι καὶ ὁ Θωμᾶς ἔγραψεν αὐτῷ, περιγράφας ἅμα τὴν οἰκτρὰν τῆς Ἐκκλησίας κατάστασιν καὶ ζητήσας τὴν ὑπὲρ αὐτῆς ἐπικουρίαν τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁμογενῶν. Ὁ Θεόδωρος Στουδίτης ἔγραψεν «Ἠλί-

κον ἤσθημεν οἱ ταπεινοὶ τῆς διὰ τοῦ γράμματος πανσόφου ὑμῶν προσφωνήσεως ἠξιωμένοι συνοραῖν πάρεστι τῇ κορυφαίᾳ ὑμῶν μακαριότητι· οἷ γε τῷ ἀποστολικῷ βαθμῷ ὑπερανεστῶτες, καὶ τὸ τοῦ Ἀδελφοθέου δι' ἐννόμου διαδοχῆς ἐπέχοντες πρόσωπον, καὶ ψιλῆ προσήσει τιμᾶν ἔχοιτε τοὺς καθ' ἡμᾶς ἀγεράστους, κατὰ τὸ εἶκός· μὴ ὅτι γε τηλικούτων ἐπαίνων ὑψώμασιν». Ἐπαινεῖ ἐφεξῆς τὴν ἐπέμβασιν τοῦ Πατριάρχου ὑπὲρ τῆς ὀρθοδοξίας, ἀγγέλλει τὸν θάνατον τοῦ Λέοντος καὶ ὑποδεικνύει ὅτι δὲν ἐπῆλθεν εἰσέτι πλήρης εἰρήνη ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ. Τοῦτου δ' ἔνεκα οὐδαμῶς ἦτο δυνατόν νὰ συναθροισθῶσι καὶ βοήθειαι ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων· ἐλάχιστά τινα ὅμως ἀπεστάλησαν χρήματα «καὶ γοῦν καὶ λογίαί, ὥσπερ ἐποθοῦμεν, οὐπω ἐγένοντο· πλὴν ἡ γενομένη ὡς ἐν τῷ ἐμβολιμαίῳ πιττακίῳ δεδήλωται· τῶν ἐπιδωσάντων, εἰληφέναι μᾶλλον ἢ προέσθαι χάριν ὁμολογούντων· ὅτι ἠξίωται κοινωνίαν τινὰ σχεῖν ἐν τοῖς ἀγιωτάτοις τόποις, ἐφ' οἷς τὸ μέγα τῆς εὐσεβείας ἀπετελέσθη μυστήριον, Θεὸς ἐν τῷ καθ' ἡμᾶς ὀφθεῖς εἶδει».

Μετὰ μικρὸν περὶ τὸ 820 ἐπὶ τοῦ Μιχαὴλ Τραυλοῦ (820-829) ἀπεμακρύνθη ὁ Μιχαὴλ μετὰ τοῦ Ἰῶβ εἰς τι Μοναστήριον τοῦ Ὀλύμπου, οἱ δὲ δύο ἀδελφοὶ Θεοφάνης καὶ Θεόδωρος διέμειναν ἐν τῷ Μοναστηρίῳ Σωσθενίῳ, ἐπὶ τῆς Εὐρωπαϊκῆς παραλίας τοῦ Βοσπόρου. Ὁ Στουδίτης περὶ τὸ 824 ἔγραψε πρὸς τὸν Μιχαὴλ Σύγκελλον λαμπρὰν ἐπιστολήν, ἐν ἣ παραστήσας ζωηρῶς τὸ γεγονός τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει παραμονῆς τοῦ Μιχαήλ, ἐνῶ οὗτος μετὰ τῶν συνοδῶν του εἰς Ρώμην μετέβαινε, ἐπιλέγει, «Ἴδε ὁ γλυκὺς ἀγών, ἴδε ὁ μακάριος συναλλαγμός, βραχείαις θλίψεσι τε καὶ περιστάσεσιν, εἶτ' οὖν πληγαῖς τε καὶ ρανίσιν αἵματος Θεὸν γενέσθαι καὶ Θεοῦ τοῦ ὄντως ὄντος ἐπιτυχεῖν. Ἐμονώθης τοιγαροῦν, ἀκηκόαμεν, τμηθεὶς φρονήματι ἀπὸ τῶν ἀγαπησάντων τὸν νῦν αἰῶνα· ἀλλὰ συνενεώθης πᾶσι τοῖς ἀντεχομένοις τοῦ τῆς ἀληθείας λόγου. Ἐντεῦθέν σε ὁ χορὸς τῶν μαρτύρων ὑπολαβεῖν βούλεται ὀλόκληρον· ἐκεῖθεν τῶν ὁμολογητῶν τὸ σίφος χεῖρα προτείνει ἐλεῖν ὁμόχορον. Μὴ δὴ ἀπολειφθῶμεν τῆς καλῆς χορείας, ὃ σεβάσμιε· μὴδ' αὖ καταισχύνωμεν τὰς πάντων ἐλπίδας, ὃ τριπόδητε. Πόσα ἂν ἔκαμες, ὥστε σου τὸ ὄνομα ἀκουστὸν ἐν ἀρετῇ γενέσθαι τοῖς ὧδε κακεῖσε; Νῦν δὲ ὡς ἐπ' ὄρους ἀρετῶν διὰ τῆς ὁμολογίας ἀναβεβηκώς, ἐμφανῆς ἐγένου τῷ κόσμῳ, καὶ λαμπροφορεῖς ἡλίου φωτεινότερον σὺν τῷ λόγῳ καὶ τὸν βίον εἰς δόξαν τοῦ Πατρὸς ἡμῶν τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς εἰς τόπον ἡρῆς ὑπερβαίνοντα, εἰς γλῶσσαν παρεδόθης θλάσφημον· πόσα μὲν οὐ σαίνουσαν; πόσα δὲ οὐ ψευδολογοῦσαν καὶ πειρωμένην ἀποκλίνειν ἀπὸ τοῦ ὑψηλοῦ καὶ θείου φρονήματος; ἀλλ' ἴσμεν ἐξ ἀκοῆς, ὅσος καὶ αὐτὸς εἶ χάριτος Χριστοῦ, λόγον ἐπέχων ζωῆς, σοφίας ρεῖθρον ἀπὸ στόματος προβαλλόμενος, ἀντεπεξάγειν τὰ εἰκότα ταῖς ματαίαις προτάσεσιν...».

Ἦ ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου διαζωγραφηθεῖσα ἐν τῇ ἐπιστολῇ ταύτῃ εἰκὼν τοῦ Μιχαὴλ Συγκέλλου παρουσιάζει αὐτὸν τῷ ὄντι ἔξοχον προσωπικότητα, ἥτις ἔτι μείζων ἀποβαίνει ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων, ἐπιφανεῖσα ἐν μιᾷ τῶν δυστυχεστέρων αὐτῆς ἐποχῶν. Ὅ,τι διὰ τὸν ἡ' αἰῶνα ὑπῆρξεν ὁ ἅγιος Ἰωάννης Δαμασκηνός, τοῦτο κατὰ τὸν θ' ὁ Μιχαὴλ Σύγκελλος, ἀμφοτέρωτεροι διακρατοῦντες τὰ ζώπυρα τῆς ἱερᾶς παιδείας καὶ ἀμφοτέρωτεροι ἐφαπλοῦντες τὴν δρᾶσιν αὐτῶν ἐπὶ τῆς ὅλης Ἐκκλησίας, ὁ μὲν διὰ τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ, ὁ δὲ καὶ διὰ τῆς αὐτοπροσώπου παρουσίας ἐν τῇ Βασιλευούσῃ. Ὁ τοῦ Μιχαὴλ Τραυλοῦ υἱὸς Θεόφιλος (829-842) συστηματικώτερον κατεδίωξε τὴν προσκύνῃσιν τῶν ἀγίων εἰκόνων καὶ ἐτιμώρησε τοὺς προμάχους αὐτῆς, εἴτε διὰ ἐξορίας εἴτε διὰ βασάνων. Ἀνακαλέσας ἐκ τῆς ἐξορίας τοὺς ἱεροσολυμίτας μοναχοὺς ἔρριπεν αὐτοὺς εἰς φυλακὴν, ὅπου ἐπὶ διετίαν διαμείνας ὁ Μιχαὴλ ἠσθένησε, χωρὶς νὰ παύσῃ ὅμως ἐργαζόμενος ὑπὲρ τῆς ὀρθοδοξίας, εἰς ἣν προσεῖλκυσε τότε τὸν Στέφανον ἀσκηρῆτην καὶ τὸν Καλλονᾶν σπαθάριον. Ὁ Βασιλεὺς, ὑποβαλὼν εἰς φρικτὰς βασάνους τοὺς δύο ἰδία ἀδελφοὺς Θεόδωρον καὶ Θεοφάνη, ἀπεφάσισε (836) νὰ στίξῃ ἐπὶ τοῦ μετώπου καὶ τοῦ στήθους αὐτῶν, στίχους, οὓς ἐποίησε Χριστόδουλος τις, εἰς ὃν εἶπεν ὁ Βασιλεὺς «*κἂν οὐκ εἰσι καλοὶ κατὰ σύνταξιν μὴ σοι μελέτω*». Ὑπέβαλεν εἰς ραβδισμοὺς δεινοὺς τοὺς προμάχους τῆς ὀρθοδοξίας, λέγοντας πάντοτε «*Κύριε ἐλέησον*» καὶ «*ἀγία Θεοτόκε ἐλθὲ εἰς βοήθειαν ἡμῶν*». Μεθ' ὃ ἐπεγράφησαν ἐπ' αὐτῶν οἱ ἐξῆς στίχοι⁹⁶.

*«Πάντων ποθοῦντων προστρέχειν πρὸς τὴν πόλιν
ὅπου πάναγγοι τοῦ Θεοῦ λόγου πόδες
ἔστησαν εἰς σύστημα τῆς οἰκουμένης,
ᾧφθησαν οὗτοι τῷ σεβασμίῳ τόπῳ
σκεύη πονηρὰ δεισιδαίμονος πλάνης.*

*Ἐκεῖσε πολλὰ λοιπὸν ἐξ ἀπιστίας
πράξαντες αἰσχροῦ δεινὰ δυσσεβοφρόνως,
ἐκεῖθεν ἠλάθησαν ὡς ἀποστάται
πρὸς τὴν πόλιν δὲ τοῦ κράτους πεφευγότες
οὐκ ἐξαφῆκαν τὰς ἀδέσμους μωρίας.*

⁹⁶ Ἐκτὸς τῆς ἐπιστολῆς τῶν δύο ἀδελφῶν πρὸς τὸν Ἐπίσκοπον Κυζίκου Ἰωάννην Πατρ. Migne 116, 673 τὸ πάθημα αὐτῶν ἀναφέρουσι πλεῖστοι χρονογράφοι, v. Dobschütz, ἔνθ' ἂν. Byz. Zeitschrift, XVIII, 84, 5 σημ. Πρὸς τὸν αὐτοῦ ἐν RE,³ XIX, 596.

“Ὅθεν γραφέντες ὡς κακοῦργοι τὰς ὄψεις
κατακρίνονται καὶ διώκονται πάλιν».

Οὕτως ἐστιγματισμένοι οἱ δύο ἀδελφοὶ ἐξωρίσθησαν· θερμῶς δὲ συνεχάρησαν αὐτοὺς ἀπὸ τῆς φυλακῆς, ὃ, τε Μιχαὴλ καὶ οἱ ἄλλοι τῆς εὐσεβείας ἀγωνισταί, ἐν οἷς καὶ ὁ μετὰ ταῦτα γενόμενος Πατριάρχης Μεθόδιος. Πολλοὶ τῶν μοναχῶν ἐξεδιώχθησαν ἐκ τοῦ κράτους. Διότι καὶ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην τῆς εἰκονομαχίας πάλιν οἱ μοναχοὶ ἀνεφάνησαν γενναῖοι τῆς ὀρθοδοξίας πρόμαχοι κατὰ τῆς εἰκονομαχίας.

Φαίνεται δὲ ὅτι κατὰ τὸν νέον τοῦτον διωγμὸν ἱκανοὶ πάλιν μοναχοὶ εἰς Ἱερουσαλὴμ κατέφυγον πολλῶ πλέον ὅτι ἐπὶ τοῦ χαλίφου ἄλ Μαμουν (813-838), πρὸς ὃν ἀτυχεῖς διεξήγαγε πολέμους ὁ Θεόφιλος, ἐπεκράτησεν ἡσυχία τις ἐν Παλαιστίνῃ, Πατριάρχης δὲ τότε Ἱεροσολύμων μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Θωμᾶ ἀπὸ τοῦ 820, ἦτο ὁ μαθητὴς αὐτοῦ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ (820-838), ὅστις κατ’ Ἀπρίλιον τοῦ 836 ἀπεφάσισε νὰ συγκροτήσῃ Σύνοδον πολυπληθεστάτην ὑπὲρ τῆς προσκυνήσεως τῶν ἁγίων εἰκόνων, συμπαρισταμένων καὶ τῶν Πατριαρχῶν Ἀλεξανδρείας Χριστοφόρου (817-841) καὶ Ἀντιοχείας Ἰωβ (813-843) εἰδὸς τι πανδήμου συνεδρίου, συνηγοροῦντος ὑπὲρ τῆς ὀρθοδοξίας. Ἡ Σύνοδος αὕτη διὰ τοῦ Πατριάρχου Βασιλείου ἔγραψε πρὸς τὸν Βασιλέα Θεόφιλον οὐ μόνον ὑπεραμυνομένη τῆς τῶν εἰκόνων προσκυνήσεως, ἀλλὰ καὶ τοὺς πόθους αὐτῆς ἐκδηλοῦσα διὰ φράσεων λίαν συγκινητικῶν, δηλωτικῶν καὶ τῶν φρονημάτων τῆς Ἐκκλησίας τῶν ὀρθῶν καὶ τῆς καταστάσεως αὐτῆς ὑπὸ τοὺς ἄραβας. Ἡ ἐπιστολὴ ἄρχεται ὡς ἐξῆς· «*Τῷ ἐκ τῆς ἄνωθεν θείας πανσθενοῦς παντοκρατορικῆς δεξιᾶς τοῦ ὑψίστου Βασιλέως τῶν βασιλέων καὶ Κυρίου τῶν Κυρίων, δι’ οὗ βασιλεῖς βασιλεύουσι καὶ τύραννοι κρατοῦσι γῆς· δι’ οὗ μεγιστάνες μεγαλύνονται καὶ δυνάσται γράφουσι δικαιοσύνην, δόξην καὶ τιμὴν κατεστεμμένῳ, θεοπροβλήτῳ, θεοστηρίκτῳ, θεοστέπτῳ φερωνύμῳ βασιλεῖ κρατίστῳ Θεοφίλῳ νικητῇ τροπαιοῦχῳ Αὐτοκράτορι, αἰωνίῳ Αὐγούστῳ, θεοτιμῆτῳ Δεσπότη, οἱ κατ’ ἐπίνευσιν καὶ πρόσκλησιν τῆς θείας προμηθείας τῆς ὁμοουσίου καὶ ζωαρχικῆς Τριάδος τοὺς οἴακας τῶν ἀποστολικῶν καὶ πατριαρχικῶν θρόνων Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας, Ἱεροσολύμων καὶ οἱ μεθ’ ἡμῶν οὐρανομιμήτου ἱεραρχίας τὴν διακόσμησιν ἀπὸ ἀνατολῶν τοῦ ἡλίου μέχρι δυσμῶν ἐληλαχότες κατέχειν, ἐν Κυρίῳ χαίρειν*». Μετὰ δὲ τὴν ὑπόδειξιν τῶν θεμελιωδῶν βάσεων τοῦ Χριστιανισμοῦ «*τοιγαροῦν, λέγει ἡ Σύνοδος, ὁ οἰκτεῖρας ἐν ἐλέει καὶ οἰκτιρμοῖς τὴν ταπεινῶσιν ἡμῶν, ὁ ἐξ ὕψους ἐπιφανεῖς ἡμῖν τοῖς ἐν σκότει καὶ σκιᾷ θανάτου καθημένοις τῆς δικαιοσύνης ἡλιος, ἡγείρε κέρας σωτηρίας ἡμῖν, βασιλείαν κραταιὰν καὶ ἰσχυρὰν καὶ ἔντιμον πανσθενῆ, κατὰ τὸ θεῖον λόγιον, ράβδον δυνάμεως, ράβδον εὐθύτητος, ράβδον σιδηρᾶν, ράβδον κληρονομίας, ἥτις εἰς τὸν αἰῶνα οὐ διαφθαρήσεται καὶ ἡ*

βασιλεία αὐτοῦ λαῶ ἑτέρῳ οὐχ ὑπολειφθήσεται, λεπτυνεῖ δὲ καὶ λικμήσει πάσας τὰς βασιλείας τοῦ κόσμου καὶ αὐτὴ ἀναστήσεται εἰς τὸν αἰῶνα. Ταύτην τοίνυν τὴν κραταιὰν καὶ ἔντιμον καὶ ἰσχυρὰν βασιλείαν ἔδωκεν ὁ Θεὸς ἐν τῇ χειρὶ σου, θεοστήρικτε καὶ θεογέραστε Δεσπότη, πραότατε, γαληνότατε, εὐμενέστατε αὐτοκράτωρ καὶ θεοπρόβλητε ἄναξ, δόξη καὶ μεγαλοπρεπείᾳ καταστέψας τὴν θεόστεφόν σου κάραν, προφθάσας ἐν εὐλογίαις χρηστότητος. Λοιπὸν οὖν ἡμεῖς οἱ μέτριοι καὶ γνήσιοι θεράποντες τῆς θεοκυρώτου ὑμῶν βασιλείας, ἐξ εἰλικρινοῦς διαδέσεως καὶ δεήσεως πρὸς τὸν τῶν ὄλων Κύριον καὶ βασιλέα, ἡμέρας καὶ νυκτὸς εὐχαῖς καὶ ἱκετηρίοις, λιταῖς καὶ συνάξεσιν, ἱερουργίαις καὶ θείαις ἀναφοραῖς ἐν τοῖς ἱερεῖς διπτύχοις οὐ παυόμεθα τὴν ἀξιόχρεων καὶ ἀξιοπρεπῆ μνήμην καὶ ἀνάρρωσιν τοῦ εὐσεβοῦς ὑμῶν θεοστηρίκτου κράτους καὶ τῆς βασιλικῆς μεγαλαυχίας τὰ ἐγκώμια ἀνακηρύττοντες. Τοίνυν προφητικῶς, θεοστήρικτε Δέσποτα, Ἔντεινον καὶ κατενοδοῦ καὶ βασίλευε, ἔνεκεν ἀληθείας καὶ πραότητος καὶ δικαιοσύνης. Ὁ δρόνος σου ἐν δικαιοσύνῃ καὶ πραότητι καὶ εὐδύτητι κατήρτισται. Ράβδος εὐδύτητος ἢ ράβδος τῆς βασιλείας σου, διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε ὁ Θεὸς ἔλαιον ἀγαλλιάσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου, ράβδον γὰρ δυνάμεως ἐξαποστελεῖ σοι Κύριος ἐκ Σιών, καὶ κατακυρίευσεν ἐν μέσῳ τῶν ἐχθρῶν σου. Τρία γὰρ δῶρα τῷ Θεῷ, ὡς ἔφη τις τῶν πατέρων, βασιλεία, προφητεία, ἱερωσύνη, τοῖς ἅξις δεδῶρηται. Καὶ γὰρ θεοστήρικτε καὶ θεογέραστε Δέσποτα, χαίρομεν καὶ γεγῆθαμεν ἐν ταῖς ἀνδραγαθίαις καὶ ἀριστερίαις τῆς ὑμῶν τροπαιούχου θεοδωρήτου νίκης. Εἰ γὰρ καὶ τόπος τυραννικῆς δυναστείας διέστησεν ἡμᾶς, ἀλλὰ τρόπος θεϊκῆς ἐξουσίας οὐκ ἐχώρησεν ἡμᾶς· ἀλλ' ὥσπερ ἀπορφανισθέντες ἐκ πατρικῆς ἡμῶν κληρονομίας καὶ ὑπόσπονδοι γεγονότες πολεμίοις βαρβάροις, τετραχωμένοι, πενθοῦντες καὶ σκυθρωπάζοντες, οὕτως πορευόμεθα ὄλην τὴν ἡμέραν ἐλπίζομεν θείαις καρδοκοῦντες εἰς τὴν ἀρχαίαν τῆς βασιλικῆς ἡμῶν εὐδαιμονίας καὶ γαληνοτάτης ζωῆς πάλιν ἀποκαθίστασθαι, καὶ ἀποκληρώσασθαι τὰ ἀρχαῖα τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ἐλέη, τῷ νεύματι τοῦ τὰ πάντα ποιοῦντος καὶ μετασκευάζοντος καὶ ἐκτρέποντος σκιὰν θανάτου εἰς φῶς». Μετὰ τοὺς ἁγίους πάσης προσοχῆς λόγους τούτους, ἐν μεγάλῃ εὐλαβείᾳ πρὸς τὸ πρόσωπον τοῦ Βασιλέως, πρὸς αὐτὸν ἀπευθυνομένη ἡ Σύνοδος ἀναδιδάσκει τὴν ὀρθόδοξον διδασκαλίαν περὶ τῆς προσκυνήσεως τῶν ἁγίων εἰκόνων, παρακαλεῖ νὰ μὴ καταδιώκῃ τοὺς μοναχοὺς, φέρουσα παραδείγματα τῶν προηγουμένων χριστιανῶν βασιλέων, ἐπιλέγει «πρὸς ἀπόδειξιν καὶ θεβαίωσιν τῶν παρ' ἡμῶν εὐσεβῶς δογματισθέντων εὐσεβῶν καὶ θεοπνεύστων λογίων, καὶ τὸν τίμιον καὶ σεβάσιμον χαρακτήρα τῆς παναγίας Θεομήτορος καὶ Θεοτόκου Μαρίας καὶ τοῦ ἐξ αὐτῆς σαρκωθέντος καὶ νηπιάσαντος Θεοῦ Λόγου, ὡς καύχημα τῆς ἡμῶν πίστεως καὶ στέφανον κάλλους καὶ σκῆπτρον καὶ βοῦλλαν τοῦ οὐρανοῦ βασιλέως, ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως τοῦ ὀρθοδόξου ἡμῶν Τόμου ἐνετυπώσαμεν δεικνύοντες πρὸς τὴν θεόσοφον ὑμῶν ἀγχίνουσαν καὶ θεοδίδακτον

βασιλείαν τὸ ἔνθεον καὶ οὐράνιον καὶ ὀρθόδοξον φρόνημα πάσης ἀνατολικῆς τῶν πατριαρχικῶν καὶ ἀποστολικῶν Θρόνων διοικήσεως, ἀπαραχάρακτα καὶ ἀνόθεντα ταῦτα τῶν ἐνθεαστικῶν δογμάτων τῆς Ἐκκλησίας διατεθέντων, ἐπόμενοι τῷ ὄρω τῶν δεσπεσίων ἡμῶν πατέρων, εἰς δόξαν καὶ προσκύνησιν τῆς ἀγίας καὶ ὁμοουσίου καὶ ζωαρχικῆς Τριάδος καὶ καύχημα τῆς ὀρθοδόξου πίστεως καὶ ἔπαινον τῆς εὐσεβοῦς ἡμῶν βασιλείας...»⁹⁷.

Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη τῆς ἐπὶ Βασιλείου συγκροτηθείσης Συνόδου εἶνε ἄριστον μνημεῖον τῆς πνευματικῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας ἡμῶν, κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, καὶ τοῦ ἀδιασειστού ὑπὲρ τῆς ὀρθοδοξίας φρονήματος αὐτῆς. Ἐπειδὴ δέ, δυστυχῶς, ὡς εἶδομεν, ἐξηκολούθει ὁ Θεοφίλος καταδιώκων τοὺς ὀρθοδόξους δὲν ἔπαυσε καὶ ἡ Ἐκκλησία Ἱεροσολύμων ὑπὲρ τῆς ὀρθοδοξίας ἀγωνιζομένη· διότι εὐτυχῶς καὶ τινος ἡσυχίας ἀπήλαυσε κατὰ τὴν εἰκοσαετῆ περίπου πατριαρχεῖαν τοῦ Βασιλείου. Παρὰ τῷ χαλίφῃ τῶν ἀράβων ἴσχυε τὰ μάλιστα ὁ κόπτης Μακάριος, ὃν οἱ ἄραβες χρονογράφοι ἑλληνιστὶ «ἄρχοντα» ἐπνομαζοῦσι, καὶ ὅστις εἶχε βοηθήσει καὶ τὸν Πατριάρχην Θωμᾶν διὰ τὴν ἐπισκευὴν τοῦ θόλου τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως. Διὰ τῆς προστασίας αὐτοῦ οἱ χριστιανοὶ ἀνεθάρρησαν· ἤρξαντο δὲ οἱ φανατικοὶ μουσουλμάνοι παραπονούμενοι κατὰ τοῦ χαλίφου, μὴ λαβόντος ὑπ' ὄψει τὰ παράπονα αὐτῶν. Οὐχ ἤττον καὶ ὁ χαλίφης ἄλ Μαμούν, ἐκ διαφόρων ἀφορμῶν, κατεδίωξε τοὺς χριστιανούς, μετὰ τὸν κατὰ τῶν Ἑλλήνων μάλιστα πόλεμον, καθ' ὃν ἐκυρίευσεν τὴν πατρίδα τοῦ Βασιλέως Θεοφίλου Ἀμμόριον (838) καὶ συνέλαβε συγγενεῖς τινὰς αὐτοῦ, οὓς εἰς Βαγδάτιον ἀπαγαγὼν ἐβίαζεν εἰς ἐξόμωσιν⁹⁸.

Τῷ 838 θανόντος τοῦ Βασιλείου τὸν Πατριαρχικὸν θρόνον κατέλαβεν ἀνάξιός τις κληρικὸς ΙΩΑΝΝΗΣ ΣΤ' (838-842), ὅστις ὅμως ἔνεκα τῆς διαγωγῆς αὐτοῦ προὐκάλεσε τὰς διαμαρτυρίας τοῦ λαοῦ καὶ ἠναγκάσθη μετὰ τετραετίαν νὰ παραιτηθῇ⁹⁹. Τοῦ Πατριάρχου τούτου ὡς ἀναξίου οὐδεμία ἐγένετο μνεῖα ἐν τοῖς Διπτύχοις τῆς Ἐκκλησίας. Διάδοχος αὐτοῦ ἐξελέγη ἕτερος ἀσυμπαθῆς ἄνθρωπος τῷ 844 ὁ ΣΕΡΓΙΟΣ Α' (842-844) Μανσούρ, καταγόμενος ἐκ τῆς οἰκογενείας τῆς Δαμασκοῦ ἐξ ἧς καὶ ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνὸς κατήγετο. Ἐπὶ δύο ἔτη εἶχε μείνει ἄνευ Πατριάρχου ἡ Ἱερουσαλήμ, διότι εἰς αὐτὴν τῷ 842

⁹⁷ Ἰωάννου Σακκελίωνος, Ἐπιστολὴ Συνοδικὴ τῶν ἀγιωτάτων Πατριαρχῶν τῆς ἐώας λήξεως Χριστοφόρου Ἀλεξανδρείας, Ἰωβ Ἀντιοχείας καὶ Βασιλείου Ἱεροσολύμων πρὸς Θεοφίλον, Αὐτοκράτορα Κωνσταντινουπόλεως περὶ τῶν ἁγίων καὶ σεπτῶν εἰκόνων, Ἀθῆναι 1864 (Ἐκ τοῦ «Εὐαγγελικοῦ κήρυκος» Η, 97 ἐξ.) Πατρ. Migne 95, 345, 109, 120. *Δοσίθεος*, Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων σ. 694. Le Quien, Oriens Christianus II, 465, III, 366.

⁹⁸ *Miednikov*, II, 2, σ. 1367. 8. II, 1, σ. 286. 560.

⁹⁹ Αὐτόθι, II, 1, σ. 285. *Δοσίθεος*, Παραλειπόμενα ἐκ τῆς ἱστορίας, Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων, ἐν Α. Π. Κεραμέως, Ἀνατ. Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας Α, 241.

ὥρμησεν ἐπαναστάτης τις Ἀβοῦ Χάρπ, ὅστις μικροῦ ἐδέησε νὰ καταστρέψῃ πάντας τοὺς ναοὺς καὶ ἐφάνη μὲν ἡμερος ὁ χαλίφης ἂλ Βάσηκ (842-847), ἀλλὰ τοῦτο ὑπῆρξε μικρά τις ἀνάπαυλα καὶ προπαρασκευὴ διὰ τοὺς μέλλοντας δεινοὺς ἀγῶνας τῆς Ἐκκλησίας καὶ διωγμούς¹⁰⁰. Ἐν τῷ μεταξύ δὲ χρόνῳ συμμετέσχεν αὕτη τοῦ ὑπὲρ τῆς ἀποκαταστάσεως τῆς ὀρθοδοξίας ἔργου. Διότι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Βασιλέως Θεοφίλου ἀνεκλήθησαν ἐκ τῆς ἐξορίας καὶ ἀπεφυλακίσθησαν οἱ ἀπὸ Ἱεροσολύμων ἕλληνες μοναχοί. Εἰς τὸν Μιχαὴλ προϋτάθη ὁ Οἰκουμενικὸς Θρόνος· ἀλλ' ὁ μετριόφρων μοναχὸς δὲν ἐδέχθη. Ἄντ' αὐτοῦ ἐξελέγη ὁ Μεθόδιος († 847), διορίσας αὐτὸν «κελεύσει τῶν ὀρθοδόξων Βασιλέων Σύγκελλον ἑαυτοῦ καὶ Ἡγούμενον τῆς Μεγάλης Μονῆς τῆς Χώρας». Ὁ Θεοφάνης ἐχειροτονήθη Μητροπολίτης Νικαίας, συντάξας πρὸς τοῖς ἄλλοις λαμπρὸν ποίημα εἰς τὸν πρὸ μικροῦ θανόντα ἀδελφὸν αὐτοῦ Θεόδωρον (842). Συνέγραψε δὲ καὶ οὗτος ὁ Θεόδωρος σύγγραμμα κατὰ τῶν εἰκονομάχων ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «*Κυνόλυκος*». Τῇ 11 Ὀκτωβρίου τοῦ 851, πιθανῶς, ἀπέθανε καὶ ὁ Θεοφάνης ἐν τῇ Μονῇ τῆς Χώρας¹⁰¹, διευθυνομένη ὑπὸ τοῦ διδασκάλου αὐτοῦ Μιχαήλ, ὅστις, ὡς ἡγούμενος τῆς Μονῆς, δραστηρίως εἰργάσθη ὑπὲρ αὐτῆς, ἐπανακτῆσας τὰ ἐπὶ Κωνσταντίνου ε' δημευθέντα κτήματα αὐτῆς καὶ ἐν βαθεῖ γῆρα τῇ 20 Δεκεμβρίου 845 ἐτελεύτησεν, ἐπιζήσας τοῦ θριαμβοῦ τῆς ὀρθοδοξίας. Τὴν μνήμη τοῦ ὁσίου ἀνδρὸς γεραίρει ἐτησίως ἡ Ἐκκλησία τῇ 4 Ἰανουαρίου¹⁰². Διότι ὡς γνωστόν, τῷ 843 ἐνδημοῦσα Σύνοδος ἐν Κωνσταντινουπόλει συνελθοῦσα ἀνεκήρυξε τὴν ὀρθοδοξίαν καὶ ἔθηκε τέρμα εἰς τὸ εἰκονομαχικὸν ζήτημα, ὅπερ ἐπὶ ἓνα καὶ ἐπέκεινα αἰῶνα συνετάραξε τὴν Ἐκκλησίαν. Ἐν Κωνσταντινουπόλει εὐρίσκετο τότε ἀπὸ μέρους τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων ὁ μοναχὸς Σιλουανός, κομίσας πρὸς τὸν Πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως Μεθόδιον γράμματα, ἀπὸ μέρους τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων, περὶ ζητήματός τινος, ὅπερ ἀνεφάνη ἅμα τῇ καταλύσει τῆς εἰκονομαχίας. Ὁ Μεθόδιος ἐδέχετο τοὺς εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν ἐπιστρέφοντας, τέως εἰκονομάχους, ἀλλὰ μετανοοῦντας κληρικούς· οἱ ἄγαν ὅμως ζηλωταὶ τῶν ὀρθοδόξων καὶ δὴ Στουδίται μοναχοὶ κατέκριναν τὴν πρᾶξιν ταύτην τοῦ ἀγίου Μεθοδίου, ὅστις, συνεπεῖα ἴσως τῶν διαμαρτυριῶν αὐτῶν, ἠρώτησε καὶ τὴν γνώμην τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων. Τὶ ἔγραψεν οὗτος καταφαίνεται ἐκ τῆς πρὸς αὐτὸν ἀπαντήσεως τοῦ Μεθοδίου ἐν ἀρχῇ τῆς ὁποίας λέγει «*τὴν ἐκτεθεῖσαν τῆς τιμίας κορυφαιότητός σου τοῦ λόγου χεῖρα ἡμῖν διὰ τοῦ εὐλαβεστά-*

¹⁰⁰ Munk, Palestine, σ. 615. Miednikov, II, 1, σ. 120. 239. 43

¹⁰¹ Ἡ μνήμη αὐτῶν τελεῖται ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ τῇ 11 Ὀκτωβρίου, H. Delehaye, Synaxarium ecclesiae Constantinopolitanae, σ. 130. 131.

¹⁰² M. Γεδεών, Βυζαντινὸν ἑορτολόγιον, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1899, σ. 48. 49.

του ἀδελφοῦ Σιλουανοῦ καὶ Πρεσβυτέρου καὶ μοναχοῦ, πασῶν τῶν ἀνέκαθεν μέχρις ἡμῶν Συνόδων, εὐαπόδεκτον καὶ ἰθύτομον ἀπαγγέλει φέρουσας· καὶ τὴν καθ' ἡμᾶς αὐτοῦ περὶ ἧς κεινήμεθα ὑπομνησαι τὴν ὑμετέραν ἀδελφικὴν θεοσέβειαν, ὀρθῶς καὶ ἀπροσκρινῶς κριθεῖσαν, ἀπεδεξάμεθα καὶ ἠγαπήσαμεν· ὡς παρὰ Κυρίου εἰσακουσθέντες ἐν τῇ συμπνοίᾳ τῆς ἀληθοῦς ἡμῖν γεγενημένοις ὁμονοίας· καὶ ὅτι οὐκ ἦν ἑτέρως οὐδὲ ἠλπίετο ἄλλως φέρειν καὶ ἔχειν ἢ ὡς ἡμεῖς περιτρεπόμενοι ὑμᾶς ἠρωτήσαμεν καὶ συντιθέμενοι ὑμεῖς ἀπεκρίνασθε»¹⁰³. Κατὰ ταῦτα καὶ ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων ἐφρῶνει ὅτι ἠδύναντο νὰ τύχῃσι συγγνώμης καὶ νὰ γίνωσι δεκτοὶ εἰς τὴν ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν οἱ τέως αἵρετικοὶ κληρικοί. Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη ἐγράφη τῷ 847, καθ' ἣν ἐποχὴν ἤρξαντο αἱ μεγάλαι δοκιμασίαι τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων.

Ο ΑΓΙΟΣ ΦΩΤΙΟΣ ΚΑΙ Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ

Τῷ ὄντι ὁ τῷ ἔτει ἐκεῖνῳ ἀναγορευθεὶς χαλίφης Δζαφάρ-άλ-Μουταβακκίλ (847-861) διεκρίθη ἐπὶ τῇ βιαιότητι αὐτοῦ κατὰ τῶν χριστιανῶν, ἐκδώσας κατ' αὐτῶν σωρείαν διαταγμάτων¹⁰⁴, δι' ὧν ὤριζεν ἵνα οἱ χριστιανοὶ φέρωσιν ὠρισμένην ἐνδυμασίαν, μὴ ἱπεύωσι ποτε, ἀλλ' ἐπὶ ὄνων μεταβαίνωσιν ἀπὸ τόπου εἰς τόπον, ἔχοντες ξυλίνοὺς μόνον πτερνιστήρας, ἵνα περιβάλλωνται δι' ἐπανωφορίου ὠρισμένου χρώματος, αἱ δὲ χριστιαναὶ γυναῖκες περικαλύπτωνται διὰ πρασίνου ἰζαρίου (= ὀθόνης περικαλυπτούσης ὀλόκληρον τὸ σῶμα), ἐπὶ τῶν οἰκιῶν αὐτῶν οἱ χριστιανοὶ ἔπρεπε νὰ ζωγραφῶσι δαίμονας, εἰς δημοσίαν ὑπηρεσίαν οὐδέποτε νὰ προσλαμβάνωνται, οἱ νεωστὶ ἰδρυθέντες ναοὶ νὰ καταστρέφωσιν, ἀπαγορευομένης πάσης τῶν παλαιῶν ναῶν ἐπισκευῆς. Περαιτέρω διὰ τῶν διαταγμάτων τοῦ χαλίφου διετάσσετο ἡ καταστροφὴ μέρους τῶν χριστιανικῶν οἰκῶν πρὸς εὐρύνησιν τῶν ὁδῶν καὶ πλατειῶν καὶ ἵδρυσιν μουσουλμανικῶν τεμενῶν, οἱ παῖδες τῶν μουσουλμάνων δὲν ἔπρεπε νὰ ἐκπαιδεύωνται παρὰ τοῖς χριστιανοῖς, δημοσίᾳ χρῆσις σταυρῶν ἢ φώτων κατὰ τὰς χριστιανικὰς ἐορτὰς ἀπηγορεύετο. Εἰσερχόμενοι οἱ χριστιανοὶ εἰς λουτρὰ ἔπρεπε νὰ ἔχωσι κωδωνί-

¹⁰³ Πατρ. Migne 100, 1292.

¹⁰⁴ Miednikov, II, σ. 778-779. Πρὸς. Renaudot, ἐνθ' ἄν. σ. 297.

σκον ἀνηρτημένον ἀπὸ τοῦ τραχήλου, οἱ τάφοι αὐτῶν δὲν ἔπρεπε νὰ ἐξέχωσι τοῦ ἐδάφους τῆς γῆς, ἐπεβάλλοντο νέοι φόροι καὶ ἐξυψοῦντο, κατὰ τὸ ποσόν, οἱ παλαιοί, οἱ ἐπίσκοποι καὶ ἱερεῖς ἐξωρίζοντο, ἀπηγορεύετο ἡ τέλεσις τῆς λειτουργίας, αἱ λοιπαὶ ψαλμωδίαὶ καὶ εὐχαὶ ἔπρεπε ταπεινῇ τῇ φωνῇ ν' ἀπαγγέλλωνται, τέλος ἀπηγορεύετο αὐστηρῶς τοῖς χριστιανοῖς νὰ ἐξέρχωνται τῶν οἰκῶν αὐτῶν κατὰ τὴν Παρασκευὴν καὶ νὰ βαδίζωσιν ἐν ταῖς ὁδοῖς. Ὑπολαμβάνων ὁ χαλίφης τοὺς χριστιανοὺς τῶν χωρῶν τούτων ὡς συνεννοουμένους μετὰ τῶν Ἑλλήνων τοῦ Βυζαντίου, ἐπέτεινε τὸν διωγμὸν κατὰ πᾶσαν πολεμικὴν ἐπιχείρησιν, οὕτω δὲ μετὰ τὴν πολιορκίαν τῆς Δαμιέττης ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου, καὶ δὴ τὴν κατὰ τὸ 859 ἀπροσδόκητον ἐπίθεσιν τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῶν Σαμοσάτων, ἐπετάθησαν αἱ κατὰ τῶν χριστιανῶν βιαιοπραγίαι, κατεστράφησαν δὲ τότε, πλὴν ἄλλων, τὰ παρὰ τὸν Ἰορδάνην Μοναστήρια τοῦ ἁγίου Ἰωάννου καὶ τοῦ ἁγίου Κυριακοῦ, ὅπου κατὰ τὴν ἑβδομάδα τῶν Βαΐων συνέρρεεν ἄπειρον πλῆθος χριστιανῶν. Κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ χαλίφου μεγάλη μὲν πυρκαϊὰ κατέστρεψε τὴν Ἀσκάλωνα, σεισμὸς δὲ σφοδρὸς, καθ' ὅλην τὴν Παλαιστίνην, συνεπήγαγε μετὰ τῶν καταστροφῶν δεινὴν πενίαν· ἐπειδὴ δὲ αἱ βιαιοπραγίαι ἐξηκολούθουν ἐσκέφθησαν πρὸς στιγμὴν οἱ χριστιανοὶ μετὰ τῶν δυσηρεστημένων Ἀράβων συνεννοούμενοι νὰ ἐπαναστατήσωσι¹⁰⁵.

Πατριάρχης Ἱεροσολύμων ἀπὸ τοῦ 855, ἐπὶ πενταετίαν περίπου¹⁰⁶ πατριαρχεύσας, ἦτο ὁ ΣΟΛΟΜΩΝ (855-860), τῷ δὲ 862, πρώτῳ ἔτει τῆς χαλιφείας τοῦ ἁλ Μουσταῖν (862-866), ἐξελέγη ὁ ἐνάρετος καὶ τὰ μάλιστα προσφιλὴς τοῖς πᾶσι καὶ σεβαστός, ἔνεκα τῶν ἀρετῶν αὐτοῦ, μοναχὸς ΘΕΟΔΟΣΙΟΣ (862-878), ἐπὶ τοῦ ὁποίου φαίνεται ὅτι μικρά τις ἡσυχία ἐπικράτησεν ἀπὸ μέρους τῶν Ἀράβων ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ Ἱεροσολύμων¹⁰⁷. Διότι ὁ Πατριάρχης Θεοδόσιος ἔγραψεν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως Ἰγνάτιον κατὰ τὴν δευτέραν αὐτοῦ πατριαρχίαν (867-877), συναποστείλας ἱερά τινα κειμήλια, ἐν ἧ πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐσημείωσεν· «*Οὐκ ἀγνοεῖς, ὀσιώτατε δέσποτα, τὴν αἰτίαν, δι' ἣν οὔτε γράφειν οὔτε ἀποστέλλειν δυνάμεθα πρὸς ὑμᾶς, μὴ ποτε γενώμεθα πρὸς τὴν κρατοῦσαν ἡμᾶς ἐξουσίαν ἐν ὑποψία καὶ ὑπονοίᾳ· καὶ γὰρ εὖνοιαν πολλὴν ἐνδείκνυται εἰς ἡμᾶς, ἄδειαν παρέχοντες οἰκοδομεῖν τὰς Ἐκκλησίας ἡμῶν καὶ κρατεῖν ἀκωλύτως τὰ ἤδη ἡμῶν, καὶ νῦν δὲ καὶ διὰ τοῦ*

¹⁰⁵ Α. Α. Βασιλείεφ, Τὸ Βυζάντιον καὶ οἱ Ἄραβες, (ρωσ.) Ἐν Πετρούπολει 1900, σ. 17. Πρβλ. *Miednikov*, I, 787. 185. *Renaudot*, σ. 267. *Miednikov*, II, σ. 488. 697.

¹⁰⁶ *Le Quien*, *Oriens Christianus*, III, 369. *Miednikov*, II, 1, σ. 286

¹⁰⁷ *Hergenröther*, *Photius*, II, 55. Α. Π. Κεραμέως, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμικῆς Σταχυολογίας Γ. 9. *Tsagarel-Ii*, *Μνημεῖα τῆς ἰθνηρικῆς ἀρχαιότητος ἐν τῇ ἁγίᾳ Γῆ καὶ ἐν τῷ ὄρει Σινᾶ* (ρωσ.) Πετρούπολις 1898, σ. 285. Αἱ ἐπιστολαὶ τοῦ Θεοδοσίου πρὸς τὸν Φώτιον καὶ τοὺς Βασιλεῖς ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων. Αὐτόθι καὶ αἱ ἐπιστολαὶ τοῦ διαδόχου αὐτοῦ Ἠλία γ'.

καθ' ἡμᾶς ἀμηρᾶ ἐκελεύσθημεν γράψαι. Ἐκλιπαροῦμεν τοίνυν λαλῆσαι εἰς τὰ ὦτα τοῦ θεοστέπτου ἡμῶν δεσπότη τοῦ χαρίσασθαι ἡμῖν ὅσους ἂν θούλοιο Σαρακηνοὺς, ὡς ἂν διὰ τῆς τούτων προσαγωγῆς ἐξημερώσωμεν τὸ ἀγριαῖον τῶν ἐξουσιαζόντων ἡμῶν». Ἄγνωστον τὸ ἀποτέλεσμα τῆς λίαν χαρακτηριστικῆς ταύτης ἐπιστολῆς. Μετὰ τὴν καθαίρεσιν τοῦ Ἰγνατίου ὁ Θεοδόσιος συνοδικῶς μὲν ἀνεγνώρισε καὶ ἐπιστολὴν ἔγραψε τῷ Πατριάρχῃ Κωνσταντινουπόλεως Φωτίῳ (858-867, 878-886) διὰ τοῦ ἀντιπροσώπου αὐτοῦ Ἠλία, μαθὼν δὲ ὅτι ἐν παρανόμῳ Συνόδῳ τοῦ 869 κατεκρίθη ἀδίκως ἔγραψεν αὐτῷ χαρακτηριστικώτατα «εἴ τις οὐ δέχεται σε, ὀσιώτατε, Ἀρχιερέα Θεοῦ καὶ Πατριάρχην βασιλίδος τῶν πόλεων εἴη ἀνάθεμα ἀπὸ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος καὶ καθηρήμενος ἀπὸ πάσης ἱερωσύνης. Οὕτω γὰρ καὶ ἡ σὺν ἡμῖν ἁγία Σύνοδος ὥρισε». Τὴν ἐπιστολὴν ταύτην ἔπεμψεν ὁ Θεοδόσιος διὰ τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Ἠλία μοναχοῦ Ἀνδρέου, εἰς ὃν παρήγγειλε καὶ προφορικῶς νὰ ἐκδέσῃ τὴν κατὰστασιν τῆς Ἐκκλησίας τῷ Βασιλεῖ καὶ τῷ Πατριάρχῃ Κωνσταντινουπόλεως Φωτίῳ, ἀναλαβόντι αὐθις τῷ 878 τὸ πατριαρχικὸν ἀξίωμα, γράψας πρὸς τοὺς ἄλλοις τὰ ἐξῆς· «τοιγαροῦν, ὃ θεσπέσιε καὶ τῆς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας μέγα πρόβολε, καὶ ἡμῶν, τῶν ἐν θρόχοις ὄντων ἀνόμων καὶ πασχόντων τὰ ἄστεκτα ὑπ' αὐτῶν ἐν τε ζημιώσεται προσόδων Ἐκκλησιῶν καὶ ἀρπαγαῖς τῶν προσόντων ἡμῖν εὐτελῶν, προνοοῦ ταῖς εἰς Θεὸν εὐχαῖς καὶ δεήσεσιν, ὃ ἱερά κεφαλὴ τοῦ τῆς Ἐκκλησίας σώματος, καὶ ὡς πόλις ὢν Θεοῦ ἔμψυχος ὑπὲρ ἄλλης πόλεως πρὸς τοὺς εὐσεβεῖς καὶ θεολέκτους μεσιτεύων βασιλεῖς, ἐλεῆσαι καὶ κατοικτειρήσαι τὴν ἁγίαν Ἐκκλησίαν τῆς Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν Ἀναστάσεως καὶ τὴν ἁγίαν Σιών καὶ μὴ ἀποκάμῃς τούτου ἔνεκεν, ὅτι καιρὸς χαλεπὸς ἐφέστηκεν, ἐφ' ᾧ δέονται ἐλέους. Ἰστορήσαι δὲ καθ' ἐν τὰ εἶδη καὶ τὰ νεμόμενα τοὺς ἐλεεινοὺς ἡμᾶς κακά, ἄσεμνον ἡγοῦμαι τῇ ἀκραιβνεστάτῃ ἀγιότητί σου. Ὅμως οὖν ἐκ τῆς ἀφορήτου καὶ πολυσχιδοῦς τῶν ἐπικειμένων ἡμῖν ποικίλων κινδύνων συνοχῆς γοερῶς ἠξιώσαμεν τὸν εὐλεβέστατον μονάζοντα κύριον Ἀνδρέαν, πιστὰ φυλάττοντα ὡς ἄλλος οὐδεὶς, ὀμαίμονα ὄντα τοῦ ὀσίου τοποτηρητοῦ ἡμῶν κυρίου Ἠλία, τοῦ καὶ στυλίτου, τοῦ τῇ ἀγιότητί σου συναθλοῦντος, μέχρι τῆς ὑμῶν ἀγιότητος σκυλῆναι, πρὸς ἐποικοδομὴν μὲν τῶν κανονικῶν κηρυγμάτων, ἀπόπαισιν δὲ τῶν ἀναφρομένων σκανδάλων. Ὅς καὶ σαφῶς διηγήσεται μᾶλλον τὰ καθ' ἡμῶν φθοροποιὰ ἐμπτώματα τῶν ἐθνῶν. Διόπερ ἡ θεοκίνητός σου διάθεσις κινήθητω εἰς οἶκτον ἡμῶν καὶ παρασχέτω τὴν προσήκουσαν κηδεμονίαν. Ἐγὼ δὲ ἐκ τῆς ἀνηκέστου ταύτης, ὡς προεῖπον, παρακινήθεις βίας, εὐτελές τι γράμμα δεκτικὸν μετὰ τοῦ προκριθέντος ἐν ἀποστολῇ κυρίου Ἀνδρέου τῷ φιλοικτίρμονι κράτει τῶν ἁγίων βασιλέων ἀνέπεμψα, ἐν ᾧ δηλοῦται συλληπτικῶς τὰ καθ' ἡμῶν πάνδεινα κακά· ἐκλιπαρῶ οὖν τὴν σὴν ἀγιότητα, φιλανθρωπευθῆναι ἡμῖν συμπαθῶς καὶ συνεργῆσαι τὰ ὑφ' ἡμῶν παρακληθέντα παρὰ τῆς θείας αὐτῶν βασιλείας

πέρας λαβεῖν». Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη ζωηρῶς χαρακτηρίζει τὴν κατάστασιν τῆς ἁγίας ἡμῶν Ἐκκλησίας μετὰ τὰ κατ' αὐτῆς μέτρα τοῦ Μουταβακκίλ καὶ τῶν Σαρακηνῶν τὰς ἐπιδρομὰς καὶ τοὺς διωγμούς. Περὶ τούτων ἔγραφε μετὰ πόνου ψυχῆς ὁ Πατριάρχης πρὸς τὸν Βασιλέα Βασίλειον α' (867-886), «ἡ ὀδυνηρὰ ἡμῶν ζωὴ τῷ ἄδη προσήγγισε· βοηθῆσαι ἡμῖν Κύριος ὁ Θεὸς ὁ τὴν ἁγίαν ὑμῶν βασιλείαν ἀναστήσας, δι' ἧς τὸ μνημόσυνον τῶν ἀπεχθεστάτων ἐχθρῶν καὶ πονηρῶν τυράννων ἐκ γῆς ἐξολοθρεύσειε, καὶ τὰς ψυχὰς ἡμῶν τῶν ἐν ἐσχάτῃ ταπεινώσει πενητευνόντων διασώσειε καὶ ἐξ ἀδικίας αὐτῶν λυτρώσαιτο. Ἐπεὶ ὡς ἡ ἀκαταίσχυντος ἐλπίς, θεόσεπτοι βασιλεῖς, τοῖς ἀπανταχοῦ χριστιανοῖς εὐαγγελίζεται ἐξ ἀστραπῆς τῶν ἀριστευμάτων τῆς ὑμῶν δεσποτείας, τὰ τῆς ἀπολυτρώσεως ἡμῶν εἰς πέρας ἤξει· καὶ ἡμεῖς οἱ ἐλεεινοὶ οὕτω τυχόντες αὐτῆς τῆς θείας προνοίας ἀγούσης τὰ καθ' ἡμᾶς, δι' ὑμῶν εὐπλοήσομεν. Τὸ δὲ νῦν ἔχον οἰκετικῶς ἐν συνοχῇ οἰμωγῶν, μετὰ συντριμοῦ ἀλγεινῆς καρδίας, προσκύνησιν δουλικὴν προσάγω τῇ θεοσηφίστῳ ὑμῶν βασιλεῖα ἐλεῆσαι τὴν Ἐκκλησίαν τῆς ἁγίας Ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ κατοικτηρῆσαι Σιών, τὴν μητέρα τῶν ἁγίων Ἐκκλησιῶν καὶ ἐν καιρῷ ἐπισκοπῆς τῆς ἀσυγκρίτου βασιλείας ὑμῶν μὴ ἀποπέσωσι κινδύνῳ ἀφανισμοῦ. Οὐ γὰρ ρητῶς ἐξικνούμεθα σαφηνίσαι τὰς προσγινομένας αὐταῖς θαμινῶς ἀφορήτους ζημίας. Οἱ γὰρ κίνδυνοι ἄπειροι καὶ οἱ πειρασμοὶ ἄστεκτοι ὄντες οὐχ ὑποπίπτουσι διηγήματι, διὸ ἀξιοθδείμεν θεομιμήτου ἐλέους ἐκ τῆς βασιλείας ὑμῶν»¹⁰⁸.

Αἱ ἐπιστολαὶ αὗται τοῦ Πατριάρχου Θεοδοσίου καὶ αἱ προφορικαὶ ἐκθέσεις τῶν ἀπεσταλμένων αὐτοῦ ἀναμφιβόλως προὐκάλεσαν τὴν προσοχὴν τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἀποστειλάντων διαφόρους βοηθείας. Ὁ φιλομαθὴς Φώτιος ἐπωφεληθεὶς ἐκ τῆς ἐκεῖ παρουσίας τῶν Ἱεροσολυμιτῶν ἔλαβε διαφόρους εἰδήσεις καὶ περὶ τῆς καταστάσεως τῶν Προσκυνημάτων, ἅτινα καὶ περιέγραψεν ὡς ἐξῆς· «Ἡ μὲν τοῦ Σολομῶντος στοά, ὡσπερ καὶ αὐτὰ τὰ παλαιὰ Ἅγια τῶν Ἁγίων, ὑπὸ τῆς τῶν Σαρακηνῶν ἀθεότητος κατεχόμενα καὶ μασγιδίου χώραν αὐτοῖς πληροῦντα, οὐδενὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις χριστιανῶν καθέστηκε γνωστά· ἄβατα γὰρ χριστιανοῖς τὰ τοῖς Σαρακηνοῖς συντηροῦνται σεμνά. Ὁ δὲ σωτήριος τοῦ κοινοῦ δεσπότης τάφος ἀπέχει μὲν τῆς παλαιᾶς Ἱερουσαλὴμ βολίδι μιᾶ διαμετρούμενος τόξου, αὐτῆς δὲ τῆς λεγομένης Ἄκρας, ἧ ἐπώνυμον ἡ Σιών, στάδιοι ποιοῦσιν αὐτοῦ τὸ διάστημα δύο· ἡ γὰρ παλαιὰ πόλις ἔνδον περιέχει τὴν Σιών, ἄκρας καὶ φρουρίου ἀναπληροῦσαν χώραν, ὡσανεὶ περίβολος μείζων ἔνδον τὰ ἐλάσσονα περιέχων. Ἡ μέντοι γε μακαρία Ἑλένη, ὅτε τοῖς Ἱεροσολύμοις ἐπεφοίτησε καὶ τὸν ἱερὸν ἐκεῖνον χῶρον πολλῶ φορυτῶ καὶ ρύπῳ συγκεχωσμένον

¹⁰⁸ Mansi, XVII, 441-444. 460-461.

ἀνεκάθηρε, τοῦ παλαιοῦ τείχους ἀπολαβοῦσα τὸ πρὸς τὸν σωτήριον τάφον ἀπονεῦον παρεξέτεινέ τε τὸ οἰκοδόμημα καὶ τὴν περιοχὴν τῆς πόλεως εἰς περιβόλον περιγραφασμένη μείζονα ἔνδον τοῦ περιβόλου τὸν τῆς ζωῆς συναπέκλεισε τάφον· ἐν ᾧ καὶ τέμενος ἱερὸν ἰδρύσατο, μέσον τοῦ νεῶ διαλαβοῦσα τὸν τῆς ζωῆς τάφον, ἄμβωνος τόπον, εἰ μὴ καὶ χρεῖαν, ἐπιτηδεύσασα τοῦτον ἐπέχει. Ὅς τὴν εἴσοδον τοῖς βουλομένοις διὰ τοῦ θυσιαστηρίου παρέχει, καὶ οὐκ ἂν ἄλλος τις εἰσέλθοι πρὸς τὸν τῆς Ἀναστάσεως Τάφον, εἰμὴ πρότερον τοῦ θυσιαστηρίου διέλθοι τὰς πυλίδας. Ἄλλ' ἢ γε πηγὴ τῆς ἡμῶν ἀθανασίας, ὁ τάφος, ἔστι μὲν λίθος αὐτοφυῆς, γλυφαὶ δὲ τὸν λίθον τάφον ποιοῦσι· γλύφεται δὲ ὁ λίθος ἐξ ἀνατολῆς πρὸς δύσιν τὰς γλυφὰς διαυλωνίζων. Καὶ ἡλικίαν μὲν ἀνδρὸς εἰς ὕψος δέχεται τὸ γεγλυμμένον, πρὸς εὖρος δὲ πάλιν ἐνὶ ἀνδρὶ μόνῳ δίοδον ὑπέχει. Τὸ δὲ μῆκος τριῶν ἐστὶν ἢ τεσσάρων ὑποδοχὴ. Ἐσωθεν δὲ τοῦ γεγλυμμένου λίθου ἄλλης τις ὥσπερ ἀνέσπασται ταῖς γλυφαῖς πέτρα παραλληλεπιπέδῳ σχήματι τυπουμένη καὶ ἀνδρὸς ἡλικίαν ἐπιτιθεμένην δέξασθαι δυναμένη, ἐν ἣ τὸ ἄχραντον ἐκεῖνο καὶ δεσποτικὸν σῶμα, ὁ πιστὸς ἐκεῖνος Ἰωσήφ λέγεται τεθεικέναι. Ἐστὶ δὲ εἴτε εἴσοδόν τις ἐθέλει καλεῖν (τὸ) πρὸς τὸν τάφον, εἴτε στόμα τοῦ τάφου, ὅθεν ἀπήρξατο λαξεύειν ὁ τεχνίτης, πρὸς ἀνατολὰς ἀνεστομωμένον, καὶ συμβαίνει τοῖς ἐκεῖθεν προσιοῦσιν ἐπὶ δύσιν τὴν προσκύνησιν ποιεῖσθαι. Ὁ δὲ τὸ στόμα τοῦ τάφου πάλιν λίθος ἐξ ἀρχῆς ἐπιπωμάζων διχῆ λέγεται πάλαι διηρεῖσθαι· καὶ τὸ μὲν αὐτοῦ χαλκὸς περιέλαβεν, ὃ καὶ παράκειται πλησίον τοῦ τάφου, τὸ δὲ μέρος τι τῆς γυναικωνίτιδος ἀπονενευκότι πρὸς δυσμὰς ἐναποτεθειμένον τῆς ὀφειλομένης καὶ αὐτὸ τιμῆς μετέχει, πᾶσιν εἰς προσκύνησιν ἀνειμένον. Μυρίζεται μὲν οὖν ὁ τῷ χαλκῷ ἐνδεδυμένος λίθος παρὰ τοῦ ἀρχιερέως βαλσάμου ἡγιασμένου· γίνεται δὲ τοῦ ἐνιαυτοῦ ἅπαξ οὗτος, ὃν ὁ χαλκὸς ἔχει λίθος τῷ ἀρχιερεῖ, μάλιστα δὲ κατὰ τὰ σωτήρια πάθη τῆς ἱεράς τραπέζης ἀποπληρῶν τὴν χρεῖαν. Τὰ μὲν οὖν αὐτοῦ τοῦ τάφου τοιαῦτα· ἃ δὲ τὸν τάφον φιλοτιμία μᾶλλον δὲ φιλοθεΐα τῶν ἐπιγεγονότων διαλαμβάνει, κίονές εἰσιν ἀνδρομήκεις ἐπὶ κρηπίδων ἐστηριγμένοι ἐξ ἀριστερῶν καὶ δεξιῶν ἴσοι τῷ πλήθει· πέντε γὰρ θόρειοι τοῖς νοτίοις ἀντανίστανται· οὐδὲ πρὸς τὴν ἀλλήλων μορφήν καὶ τὸ μέγεθος ἐξελλάσσοντες· ὧν ἐπὶ μὲν δύσει τοῖς ἄκροις τῶν εἰρημένων κατὰ παράλληλον θέσιν μεσολαβεῖ κίων, πρὸς ἀνατολὰς δὲ τοῖς ἄκροις παρεμβέβληται, ἀλλ' ἔστι (τὸ) τῷ στόματι τοῦ τάφου συνανεφγμένον. Ἐπίκειται δὲ τοῖς εἰρημένοις ἔνδεκα κίοισιν οἷόν τινα γεισώματα τετράπλευρον σχῆμα ποιοῦντα, δι' ὧν ἀλλήλοις τὴν συνάφειαν σῶζουσιν οἱ στῦλοι, οἷς ἀπ' αὐτῶν φυόμεναι τῶν γεισωμάτων -τοῦ τε πρὸς ἀνίσχοντα ἥλιον καὶ τοῦ πρὸς δυσμὰς τετραμμένου, οὐ μὴν δὲ ἀλλὰ καὶ τοῦ βορείου τε καὶ ὅσα πρὸς νότον ἀπονεύει- ἐπανίστανται τινες ψαλίδες ὀροφὴν οἷα μελετῶσαι τῷ τάφῳ· ἀλλ' ὁ τεχνίτης ἐκεῖθεν ὥσπερ ἀνασπάσας τὸ βούλημα τῶν ἀψίδων καὶ ἀντὶ τοῦ ὀρόφου κυκλικὸν περιθέμενος

σχῆμα, ἐκεῖθεν εἰς καπνοδόκης μίμημα συνέσφιγξέ τε καὶ ἀπεμήκυνε τὴν ὀροφήν, κώνου μᾶλλον κορυφῇ ἐπιπταμένη ἢ ὀροφῇ συμμετρῶ συναποπερατώσας τὰς ψαλίδας. Ἄ μὲν οὖν ἐν τῷ τέως παρὰ τῶν ἀκριβῶς τὸν μακάριον ἐκεῖνον τόπον μελέτην θίου ποιησαμένων ἀνεμάθομεν, ταῦτά ἐστιν»¹⁰⁹.

Ἐκ τῆς περιγραφῆς ταύτης πρὸς τοῖς ἄλλοις, καταφαίνεται τὸ μέγα ἐνδιαφέρον τοῦ Φωτίου ὑπὲρ τοῦ ἁγίου Τάφου· ἀναμφιβόλως δ' ἔπραξεν ὅ,τι ὑπὲρ αὐτοῦ ἠδύνατο. Ὑπάρχει τις εἴδησις πολῦτιμος, ὅτι τῷ 862 διέμεινεν ἐν τῷ Ναῷ τῆς Ἀναστάσεως ὁ λόγιος διάκονος Θεόδωρος, οὗτινος σώζεται ἀντίγραφον ψαλτηρίου ἐπὶ μεμβράνης, γενόμενον τῇ ἐντολῇ τοῦ τότε Ἐπισκόπου Τιβεριάδος Νῶε, ἐκτὸς δὲ ἄλλων πολλῶν τοὺς ἁγίους Τόπους ἐπεσκέφθη τῷ 870 καὶ ὁ δυτικὸς μοναχὸς Βερνάρδος, πληροφορῶν περὶ τοῦ Πατριάρχου Θεοδοσίου, ὅτι ἦτο λίαν ἐνάρετος ἄνθρωπος. Τῷ 875 ἐπεσκέφθη τὴν Ἱερουσαλήμ καὶ ὁ ἐκ Σικελίας Ἡλίας, ἐν μέσῳ δεινῆς καταστάσεως τῆς Ἐκκλησίας· διότι μεγάλαι ταραχαὶ καὶ ἐμφύλιοι πόλεμοι ἐπεκράτουν καθ' ὅλην τὴν Παλαιστίνην, ἐξ ὧν πολλὰ ἔπαδον κακὰ οἱ χριστιανοὶ καὶ μάλιστα οἱ μοναχοί. Ἄγριαι ληστρικαὶ συμμορίαὶ διέτρεχον τὴν χώραν, ἥτις μόλις εἶχεν ἡσυχάσει, ἐπὶ μικρόν, ἐπὶ τοῦ χαλίφου ἄλ Μουτάζζ (866-869), διότι οὗτος οὐ μόνον ἐπέτρεψε τῶν κατεστραμμένων Ναῶν τὴν ἀνοικοδόμησιν, ἀλλὰ καὶ ἀπήλλαξε φόρων τοὺς μοναχοὺς. Ὁ διάδοχος αὐτοῦ ἄλ Μουχτέδη (869-870) ἐπὶ ὀλίγους μόνον ἐβασίλευσε μῆνας· τὴν χαλιφεῖαν δὲ κατέλαβεν ὁ θεῖος αὐτοῦ ἄλ Μούταμηδ (870-892) ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐξηκολούθησαν οἱ ἐμφύλιοι πόλεμοι. Καὶ ἐπὶ τοῦ προτέρου δὲ καὶ ἐπὶ τοῦ νέου χαλίφου, ἔνεκα τῶν πολιτικῶν ἀνωμαλιῶν, μεγάλην ἰσχὴν συνεκέντρωσεν εἰς χεῖρας αὐτοῦ ὁ Ἀχμέτ, υἱὸς τοῦ Τουλούν, σπουδαίου Τούρκου, εὐνοουμένου τοῦ ἄλ Μαμούν, διωρισμένος ἀπὸ τοῦ 868 διοικητῆς τῆς Αἰγύπτου. Τούτου ἔνεκα τῷ 878 πρὸς αὐτὸν ἀπετάθη ὁ Βασίλειος, ζητῶν ἵνα ἐπιτραπῇ τοῖς Πατριάρχαις τῆς Ἀνατολῆς ἢ αὐτοπροσώπως ἢ δι' ἀντιπροσώπου νὰ συμμετάσχῃ μεγάλης Οἰκουμενικῆς Συνόδου ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐπὶ ἀδῶσει τοῦ Πατριάρχου Φωτίου¹¹⁰.

¹⁰⁹ Α. Π. Κεραμέως, Φωτίου τοῦ Ἁγιωτάτου Ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως τὸ περὶ τοῦ ἁγίου Τάφου τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ὑπομνημάτιον καὶ ἄλλα τινὰ ποιημάτια, Ἐν Πετρούπολει 1892. Σ. Κ. Οἰκονόμου, Φωτίου Ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως, Τὰ Ἀμφιλόγια, Αθήνησι 1858, σ. 181. 182.

¹¹⁰ Εἰς τὸν θρόνον Ἀλεξανδρείας ὁ Βασίλειος μετέθηκε τὸν ἐξ Ἑλλήνων Ἐπίσκοπον Μαῦουμᾶ, ὅστις κατὰ τινὰς εἶναι ὁ αὐτὸς πρὸς τὸν Ἀλεξανδρείας *Μιχαὴλ Β'* (872-903), *Le Quien*, II, 473. Περὶ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐπὶ τοῦ Βασιλέως Βασιλείου α' ἐγέννηθη ἐν Βηθανίᾳ ἐκ πατρὸς Ἱεροσολυμίτου καὶ μητρὸς ἐκ Βηθανίας, ὁ ἅγιος Ἀρσένιος, Ἀρχιεπίσκοπος Κερκύρας, *C. Emerau* (S. Petrides), *Saint Arsène de Corfou*, *Echos d' Orient*, XXIV, 1921, σ. 438. Σπ. Παπαγεωργίου, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κερκύρας, Ἐν Κερκύρα 1920, σ. II ἐξ.

Ἄκριβῶς δὲ τότε θανόντος τοῦ Πατριάρχου Θεοδοσίου ἐξελέγη διάδοχος αὐτοῦ ὁ ΗΛΙΑΣ Γ΄ Μανσοῦρ (878-907)¹¹¹, ὅστις ἀπεφάσισε ν' ἀναδέσῃ τῷ ἐν Κωνσταντινουπόλει εἰσέτι εὐρισκομένῳ ἀντιπροσώπῳ τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων Ἡλία τὴν ἐν τῇ μελετωμένῃ Συνόδῳ ἀντιπροσωπεῖαν. Ὅθεν διὰ τοῦ Βασιλείου Ἐπισκόπου Μαρτυρουπόλεως, ἀντιπροσώπου τοῦ Πατριάρχου Ἀντιοχείας Θεοδοσίου (870-889), ἐπιστείλαντος τῷ Φωτίῳ «νεκροῖς εἰσάκαμεν, ἀφορήτοις περιαντλούμενοι περιστάσεις, κύμασι, μόνῳ δὲ Θεῷ καὶ τῇ ἐλπίδι πνέομεν», ἔγραψεν εἰς Κωνσταντινούπολιν τὰ σχετικὰ γράμματα, ἐν οἷς ἀνέγραψεν ἐκτραγῶδῶν καὶ τὰς δεινὰς τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων συμφοράς. «Μνήσθητι καὶ νεκρῶν ὁ ζῶν καὶ προβάτων ἀπεσχοινομένων μακρὰν ὁ μέγας ποιμὴν οἰκτεῖρησον τὴν Σιών, ὡς τοῦ Θεοῦ μιμητῆς καὶ αὐτὸς ἐξαποστεῖλαί σοι βοήθειαν ἐξ ἀγίου καὶ ἐκ Σιών ἀντιλάβοιτό σου». Ἐν τῇ μεγάλῃ δὲ ἐκείνῃ Συνόδῳ τοῦ 879-880, ἧς ὁ ὄντως μέγας προήδρευσε Φώτιος, ὁ ἀντιπρόσωπος τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων ὡς ἄριστα ἐξεπλήρωσε τὴν ἀποστολὴν αὐτοῦ καὶ σαφῶς διεξεδήλωσε τὸ φρόνημα τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων περὶ Φωτίου εἰπὼν ἐν τῇ α΄ συνεδριάσει «αἶ καὶ διὰ παντὸς ἀφ' οὗ ὁ ἀγιώτατος ἡμῶν Δεσπότης Φώτιος τοῦ ἀρχιερατικοῦ τούτου Θρόνου ἐκράτησε καὶ τὸν τῆς πίστεως αὐτοῦ λίβελλον ἀπέστειλε πρὸς Θεοδόσιον τὸν ἀγιώτατον Πατριάρχην Ἱεροσολύμων ἠνωμένοι μετ' αὐτοῦ καὶ ἀδιάσειστοι μέχρι τοῦ νῦν μεμενήκαμεν». Ἐν τῇ β΄ συνεδριάσει βλέπων πάντας ἀποδεχομένους τὸν Φώτιον ὁ Ἡλίας ἀνέκραξε «χάρις τῷ Θεῷ, ὅτι τὸ τῶν Ἱεροσολυμιτῶν ἀρχαῖον καὶ ἀδιάσπαστον φρόνημα περὶ Φωτίου τοῦ ἀγιωτάτου Πατριάρχου νῦν πᾶσα ἡ οἰκουμένη στηρίζει καὶ ἀποδέχεται». Ὑπέγραψε δὲ καὶ τὰ πρακτικὰ τῆς Συνόδου ὡς ἐξῆς· «Ἡλίας ἐλέῳ Θεοῦ, μοναχός, Πρεσβύτερος καὶ τοποτηρητῆς τῆς τῶν Ἱεροσολυμιτῶν ἀγίας τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας, τῇ ἀγία ταύτῃ καὶ Οἰκουμενικῇ Συνόδῳ συμφωνῶν, μᾶλλον δὲ καὶ πρὸ ταύτης οὕτω φρονῶν, ἀποδέχομαι Φώτιον τὸν ἀγιώτατον Ἀρχιερέα Θεοῦ Πατριάρχην ἔννομον καὶ κεκανονισμένον, καθὼς ἀπεδέξατο αὐτὸν ὃ τε ἐν ἀγίοις Θεοδόσιος Πατριάρχης Ἱεροσολύμων καὶ ὁ διάδοχος αὐτοῦ Ἡλίας ὁ ἀγιώτατος Πατριάρχης τῆς αὐτῆς Ἐκκλησίας...». Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ συμμετοχὴ τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων ἐν τῇ θεολέκτῳ ἐκείνῃ συνόδῳ· λέγεται δὲ ὅτι τῷ 882 ὁ Πατριάρχης Ἡλίας καὶ πρὸς τοὺς χριστιανοὺς τῆς Δύσεως ἀπηυδύνθη, ὑποδείξας τὰ δεινὰ τῆς Ἐκκλησίας. Ἐστερεῖτο καὶ αὐτοῦ τοῦ ἐλαίου διὰ τὸν ἅγιον Τάφον· οἱ δὲ μοναχοὶ ἀπέδνησκον ἢ ἐκ πείνης ἢ ἐκ τῶν βασάνων τῶν διωκτῶν¹¹². Περὶ τὴν ἐποχὴν ταύτην ὑπάρχει τις πληροφορία ἄραβος Χρονογράφου καθ' ἣν οἱ τοῦ ἐν

¹¹¹ Mansi, XVII, 448.

¹¹² Michaud, Bibliothèque des Croisades, I, 443. Munk, Palestine, σ. 615.

Βόστροις Μοναστηρίου μοναχοὶ ἐλάλουν τελείως τὴν ἀραβικὴν γλῶσσαν. Οὗτοι δὲ οἱ μοναχοὶ ἦσαν τὸ μοναδικὸν καθ' ὅλην τὴν ἱστορικὴν ταύτην ἐποχὴν λείψανον φυλῆς τινος ἀραβικῆς *Banuc-c-Sadir* δεχθείσης ποτὲ τὸν Χριστιανισμὸν καὶ ἔκτοτε ἀφανισθείσης ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 1' αἰῶνος¹¹³.

ἘΠΑΝΕΙΛΗΜΜΕΝΑΙ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΑΙ ΚΑΙ ΑΝΟΙΚΟΔΟΜΗΣΙΣ ΤΟΥ ΝΑΟΥ ΤΗΣ ΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ

Ἡ δὲ κατάστασις τῆς ἁγίας ἡμῶν Ἐκκλησίας ἐφεξῆς ἐπιδεινοῦται, ἐπιπεύδουσα μεγάλας μεταβολάς, αἵτινες οὐδόλως ὠφέλησαν αὐτὴν ἀλλ' ἔβλαψαν. Ὁ 1' καὶ 1α' αἰὼν εἶν' ἐποχὴ δυσπεριγράπτων ταραχῶν ἐν Παλαιστίνῃ καὶ ταῖς παρακειμέναις χώραις τοῦ ἀραβικοῦ κράτους, ὅπερ, συνεπεία τῶν ταραχῶν ἐκείνων, ἤρξατο ἀποβάλλον τὴν προτέραν αὐτοῦ ἰσχύν, πολλῶ πλέον, ὅτι οἱ Ἕλληνες, ἀπὸ Βυζαντίου, σφοδρότερον ἐπετίθεντο κατὰ τοῦ βραδέως μὲν ἀλλ' ἀσφαλῶς συντριβομένου ἀραβικοῦ κολοσσοῦ, οὐ μόνον συμμάχους ἐν αὐτῷ ἐξευρόντες διὰ τοῦ Ἀμποχάφου (Abu-Hafs) Ἐμίρου τῆς Μελιτινῆς, ἥτις ἀδοκῆτως ὄλως ἀπέβη αὐτοῖς ἀπροσμάχητος προμαχῶν, ἅμα δὲ λίαν ἐπιτήδειον ὀρμητήριον, ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦ γενναίου στρατηγοῦ Ἰωάννου Κουρκούα, ἐκτοπίσαντες τ' ἀπροσπέλαστα τέως παρὰ τὸν Τίγγριν ποταμὸν ἀραβικὰ ὄρια πρὸς τὸν Εὐφράτην, τὸ ὕστατον ἀποπειραθέντες ἵνα ἐξωθήσωσι πρὸς τὴν ἔρημον τοὺς ἐκεῖθεν ἐπιδραμόντας βαρβάρους. Οἱ ἀγῶνες οὗτοι τῶν χριστιανῶν Βασιλέων ἦσαν κατ' ἐξοχὴν καὶ γνησίως σταυροφορικοί, ἔχοντες ὑπ' ὄψει ἐν τοῖς μάλιστα τὴν ἀνάκτησιν τῶν ἁγίων Τόπων¹¹⁴.

Τὰ μεγάλα ὅμως ταῦτα τῶν Ἀράβων ἀτυχήματα οὐδαμῶς βεβαίως ἠδύνατο νὰ συντελέσωσιν εἰς τὴν εὐημερίαν τῆς ἁγίας ἡμῶν Ἐκκλησίας, ἥτις ἐξ ἐναντίου διανύει μίαν τῶν δυστυχεστέρων αὐτῆς ἐποχῶν, κατὰ τοὺς δύο ἐκείνους αἰῶνας. Καὶ εἶνε μὲν ἀληθές, ὅτι ἐν ἀρχῇ τοῦ δεκάτου αἰῶνος ἐπὶ τοῦ χαλίφου ἀλ Μουδάδητ (892-902), χριστιανοὶ τινες, τὴν ἀραβικὴν εἰδότες γλῶσσαν, κατώρθωσαν ἵνα καταλάβωσιν ὑψηλὰ τιν' ἀξιώματα ἐν τῷ κράτει καὶ ἐπικουρήσωσι τῇ πασχούσῃ Ἐκκλησίᾳ, ἀλλ' ἰσχυον εἰσέτι οἱ τοῦ προηγουμένου χαλίφου

¹¹³ Miednikov, II σ. 1024.

¹¹⁴ G. Schlumberger, Ἡ Βυζαντινὴ ἐποποιία, μερ. Β. μετάφρ. Σ. Βουτυρᾶ, Ἀθῆναι 1905, σ. 266.

νόμοι ἐναντίων τῶν χριστιανῶν· ἐνιαχοῦ δὲ ὁ ὄχλος ἐξεγείρετο κατ' αὐτῶν, ὧν τὰ δεινὰ ἐπηύξησαν τοῦτο μὲν τῶν κατὰ τόπους διοικητῶν οἱ ἀδιάλειπτοι ἐμφύλιοι πόλεμοι, τοῦτο δὲ ἢ κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἐπιδρομὴ τῆς φυλῆς τῶν Καρματῶν, ἕνεκα τῆς ὁποίας διεκόπη πρὸς καιρὸν ἢ εἰς Μέκκαν μετάβασις τῶν μουσουλμάνων· ἢ δὲ Ἰερουσαλὴμ ἀπέβη περιμάχητος ὡς ἱερά αὐτῶν πόλις καὶ μέγα θρησκευτικὸν κέντρον. Πολιτικὸν καὶ στρατιωτικὸν τῆς Παλαιστίνης κέντρον ἦτο εἰσέτι ἡ Ρέμλη (Remleh), ἐν ἣ ὑπῆρχον καὶ τινες χριστιανοί. Κατ' αὐτῶν τῷ 909 ἐξηγέρθη ὁ ἀραβικὸς ὄχλος καταστρέψας τὸν ἐκεῖ χριστιανικὸν ναόν. Συγχρόνως ἐν Ἀσκάλωνι καὶ ἐν Καισαρείᾳ κατεστράφησαν χριστιανικοὶ ναοί. Ἡ καταστροφή αὕτη ἐγένετο παρὰ τὴν θέλησιν τοῦ χαλίφου ἄλ Μουκδέδερ (908-932), μετὰ τὸν ἄλ Μουκτέφη (902-908), ὅστις δὴ καὶ ἐπέτρεψε τῶν καταστραφέντων ναῶν τὴν ἀνοικοδόμησιν, ἀλλὰ συγχρόνως ὁμοῦ φαίνεται ἐκδώσας διατάγματά τινα, δι' ὧν ἀπηγόρευε τὴν πρόσληψιν χριστιανῶν εἰς τὰ δημόσια ὑπουργήματα· ἐπέτρεπε μόνον ἵνα οὗτοι προσλαμβάνωνται ὡς ἰατροὶ καὶ ὡς εἰσπράκτορες τῶν φόρων. Τὸ δὲ σπουδαιότερον ἐπέβαλε διὰ τῶν διαταγμάτων ἐκείνων τοῖς χριστιανοῖς ἵνα ἰδιάζουσιν φέρωσιν ἀμφίεσιν πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τῶν Μουσουλμάνων· κατὰ δὲ τὰς εἰδήσεις τῶν Χρονογράφων, μεγάλας ὑποψίας εἶχον οἱ κρατοῦντες περὶ τῶν χριστιανῶν, ὡς συνεννοουμένων μετὰ τῶν πολεμίων τοῖς Ἀραβῶν Ἑλλήνων τοῦ Βυζαντίου¹¹⁵.

Τούτου ἕνεκα καὶ ἡ πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν Κωνσταντινουπόλεως ἐπικοινωνία τῶν τριῶν Πατριαρχείων Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας καὶ Ἰεροσολύμων κατὰ τὴν ὑπ' ὄψει ἡμῶν ἐποχὴν διεκόπη, μόλις δὲ ἡ Ἰερουσαλὴμ κατῶρθου, ἵνα περισώζη τὴν σημασίαν αὐτῆς ἐν τῇ ἀφανείᾳ αὐτῶν. Ὁ Πατριάρχης Ἡλίας ἐξηκολούθει κυβερνῶν τὴν ἐν αὐτῇ Ἐκκλησίαν ἐν μέσῳ δυσπεριγράπτων δυσχερειῶν, ἃς ἀπεσίγησεν ἡ ἱστορία, περισώσασα μόνον ἀπλοῦν τι ἐπεισόδιον. Τῇ 4 Ἀπριλίου 907 ἐχειροτονήθη ἐν Ἰεροσολύμοις ὁ νεωστὶ ἐκλεγείς Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Χριστόδουλος (907-932), ἀλλὰ μεταβάντα εἰς Ἀλεξάνδρειαν οὐδαμῶς ἐδέχοντο αὐτὸν οἱ Ὀρθόδοξοι, ἅτε ἀμφίβολον ὑπολαβόντες τὴν χειροτονίαν· ἤξιώσαν δὲ ἵνα ἅπαξ ἀναγνωσθῶσιν ἐπ' αὐτοῦ αἱ εὐχαὶ τῆς χειροτονίας, ὅπερ καὶ ἐγένετο¹¹⁶. Δύο ἡμέρας μετὰ τὴν χειροτονίαν, τῇ 6 Ἀπριλίου 907, ὁ Πατριάρχης Ἡλίας ἀπέθανε μετὰ εἴκοσι καὶ ὀκτὼ ἐτῶν Πατριαρχίαν. Διάδοχοι αὐτοῦ ἐχρημάτισαν ὁ ΣΕΡΓΙΟΣ (908-911) ἐπὶ τέσσαρα ἔτη καὶ ὀκτὼ μῆνας, ὁ ΛΕΟΝΤΙΟΣ Α΄ (912-929) ἐπὶ δέκα καὶ ἐπτὰ ἔτη, ὁ ἈΘΑΝΑΣΙΟΣ Α΄ (929-937) ἐπὶ ὀκτὼ ἔτη καὶ τέλος τῷ 937 Πατριάρχης ἐγένετο ὁ ἐξ Ἀσκάλωνος κατα-

¹¹⁵ Miednikov, II, 291. 562.

¹¹⁶ A. Gutschmid, Kleine Schriften, II, 486. Πορφυρίου Οὐσπένσκη, Τὸ Πατριαρχεῖον Ἀλεξανδρείας, ἔκδ. Λόπαρεν I, XXXV.

γόμενος ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΣ Α΄ (937 -). Ἐπ’ αὐτῶν ἡ κατάστασις τῆς Ἐκκλησίας ἐξηκολούθει οὔσα ἢ αὐτή, μάλιστα δὲ τῷ 925 διοικητὴς τις ἐζήτησε νὰ ἐπιβάλη φόρους ἐπὶ τε τῶν Ἐπισκόπων καὶ τῶν Μοναχῶν· ἀλλ’ εὐτυχῶς εἰσηκούσθησαν αἱ διαμαρτυρίαι αὐτῶν καὶ ἐξεδόθη διάταγμα περὶ τηρήσεως τῶν ἀπὸ Ὁμᾶρ τοῦ α΄ δεδομένων τῷ κλήρῳ προνομίων¹¹⁷.

Ἄλλ’ οἱ ὄχλοι οὐδαμῶς ἐσέβοντο τὰς διατάξεις ταύτας· οὐ μόνον διαφόρους βιαιοπραγίας διέπραττον, ἀλλὰ καὶ τῇ 26 Μαρτίου 937 ἡμέρᾳ τῆς Κυριακῆς τῶν Βαΐων ὄρμησαν μετὰ μανίας καὶ κατέκαυσαν τὰς ἀνατολικὰς πύλας τῆς ἐπὶ τῆς εὐρέσεως τοῦ Σταυροῦ Βασιλικῆς τοῦ ἁγίου Κωνσταντίνου καὶ τι μέρος αὐτῆς, συντρίψαντες πάντα τὰ ἐν αὐτῇ ἱερὰ ἀντικείμενα καὶ σκεύη, παρεισδύσαντες ὕστερον καὶ εἰς αὐτὸν τὸν Ναὸν τῆς Ἀναστάσεως, ὃν κυριολεκτικῶς κατηρήμωσαν. Εὐτυχῶς ὁ τότε χαλίφης ἂλ Ράδη (934-940 μετὰ τὸν ἂλ Τάχερ 932-934) σφόδρα ἠγανάκτησεν ἐπὶ τῷ ἀνοσιουργήματι τούτῳ· ἐπειδὴ δ’ ἐν τῷ μεταξὺ χρόνῳ καὶ συνθῆκαι ἐγένοντο μεταξὺ Ἀράβων καὶ Ἑλλήνων τοῦ Βυζαντίου ἐπετράπη ἡ ἀνοικοδόμησις καὶ ἐπανόρθωσις τῶν καταστραφέντων. Κατ’ ἀκολουθίαν τῆς εὐμενοῦς ταύτης τροπῆς τῶν πραγμάτων ἐπετράπη καὶ ἡ μεταξὺ τῶν Πατριαρχείων ἐπικοινωνία· ὄθεν τῷ 938 ὁ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Θεοφύλακτος (933-956) μετὰ ἰδιαίτερου ἀπεσταλμένου ἔγραφε τοῖς Πατριάρχεις Ἀλεξανδρείας Εὐτυχίῳ (933-940), Ἀντιοχείας Θεοδοσίῳ (934-940) καὶ Ἱεροσολύμων Χριστοδούλῳ, ἀξιῶν ἵνα μνημονεύωσι τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ, ἐν ταῖς ἱερουργίαις αὐτῶν, ὅπερ ἔκτοτε ἐγένετο. Διὰ τοῦ βασιλικοῦ κληρικοῦ Νικήτα ὁ Βασιλεὺς τοῦ Βυζαντίου Κωνσταντῖνος Ζ΄ Πορφυρογέννητος (912-959) ἔπεμψε πρὸς τὸν Πατριάρχην Ἱεροσολύμων Χριστόδουλον σπουδαίαν χρηματικὴν δωρεάν. Τοῦτο πρὸς τοῖς ἄλλοις μαρτυρεῖ τὴν ἀποκαδισταμένην αὐθις μεταξὺ Ἱεροσολύμων καὶ Κωνσταντινουπόλεως ἐπικοινωνίαν· φαίνεται δέ, ὅτι ἡ ἐπελθοῦσα μικρὰ τις ἀνάπαυλα τῶν δεινῶν τῆς Ἐκκλησίας ἐπέτρεψε καὶ τὴν ἐκ νέου ἐγκαθίδρυσιν τῶν ἐλλήνων Μοναχῶν ἐν τοῖς Μοναστηρίοις¹¹⁸.

Ἐνιαχοῦ ὅμως τῆς Παλαιστίνης ἐξηκολούθουν οἱ ταραχαί. Τῷ 939 οἱ Ἄραβες, βοηθούμενοι καὶ ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων, κατέστρεψαν τὸν ἐν Ἀσκάλωνι ναὸν τῆς Θεοτόκου· αἱ παρακλήσεις δὲ τοῦ Ἐπισκόπου ἐφωράθησαν ὅλως ἀλυσιτελεῖς, ὁ δ’ εὐμενῆς πως τοῖς χριστιανοῖς ἂλ Ράδη κατηγορεῖτο ὑπὸ τῶν φανατικῶν ἐπὶ τῇ ἀνεξιθρησκείᾳ αὐτοῦ. Διάδοχος αὐτοῦ ἐγένετο ὁ χαλίφης ἂλ Μουττάκη (940-944), ἐφ’ οὗ τῷ 943 ὁ περίφημος ἄραψ συγγραφεὺς ἂλ Μασσοῦδη συ-

¹¹⁷ Miednikov, II, 288. 289-293. 563. 659.

¹¹⁸ Miednikov, II, 294. 329. 330. Μετὰ μικρὸν ἀπέθανεν ὁ Ἀλεξανδρείας Εὐτύχιος, πολυτίμους παρασχὼν πληροφορίας ἐν τῷ Χρονικῷ αὐτοῦ. Ταύτας συνεχίζει ἐν τοῖς μάλιστα ὁ Χρονογράφος Παχγιάς παρὰ Miednikov.

νέγραψεν ἐν Ἱερουσαλὴμ τὸ σύγγραμμα αὐτοῦ «*χρυσοὶ λειμῶνες*», ἐν ᾧ πρὸς τοῖς ἄλλοις παρέχει πληροφορίας καὶ περὶ τῆς Ναζαρέτ, σημειῶν τὰ ἐξῆς· «*λέγουσιν, ὅτι ὁ Μεσσίας ἐξῆσεν ἐν χωρίῳ καλουμένῳ Ναζαρέτ... καὶ ὅτι ἐντεῦθεν οἱ Ναζωραῖοι (χριστιανοὶ) προσέλαβον τὸ ἑαυτῶν ὄνομα. Ἐγὼ εἶδον ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ τιμωμένην ὑπὸ τῶν χριστιανῶν Ἐκκλησίαν, ἐν ἧ ὑπάρχουσι λίθινοι τάφοι, ἐν αὐτοῖς κεῖνται ὀστά τεθνεώτων, ἐξ ὧν προχέεται ἔλαιον πυκνὸν ὡς σιρόπιον, τὸ ὁποῖον οἱ χριστιανοὶ θεωροῦσιν ὡς εὐλογημένον*». Ὁ συγγραφεὺς παρέστη καὶ ἐν τῷ Ναῷ τῆς Ἀναστάσεως, ἐπικρίνας δυσμενῶς τὴν τελετὴν τοῦ ἁγίου φωτός. Ἀλλὰ καὶ τὰ ἑλληνικὰ γράμματα ἔσχον κατὰ τοὺς σκοτεινοὺς καὶ βαρεῖς ἐκείνους καιροὺς τοὺς ἀντιπροσώπους αὐτῶν ἐν Παλαιστίνῃ· οἱ φιλότιμοι Μοναχοὶ παρεδίδοντο εἰς ἀντιγραφὴν χειρογράφων, ὧν ἔνια, καὶ μάλιστα ἐν μεμβράνινον χειρόγραφον τοῦ 962, ἀποσώζεται μέχρι τῆς σήμερον, ἐν τῇ μεγάλῃ Ἱεροσολυμιτικῇ Βιβλιοθήκῃ, ὡς ζῶσα ὑπόμνησις τῆς οὐδέποτε σβεσθείσης ἐν Παλαιστίνῃ πνευματικῆς ἡμῶν ζωῆς. Τὸ χειρόγραφον τοῦτο ἐγράφη ἐν τῇ Μονῇ Καλαμῶνος παρὰ τὸν Ἰορδάνην ποταμόν, ὅπερ ὑποδηλοῖ τὴν ἐπὶ μικρὸν ἐπικρατήσασαν γαλήνην τῆς Ἐκκλησίας, ἔνεκα τῆς ὁποίας ἐγκαθιδρύθησαν Μοναχοὶ καὶ ἐν τοῖς ἀπομεμακρυσμένοις ἔτι Μοναστηρίοις. Ὡς ἡγούμενος τῆς Μονῆς τοῦ ἁγίου Σάβα μνημονεύεται κατὰ τὸ ἔτος 962 ὁ Παῦλος¹¹⁹. Ἦτο δὲ τότε ἀπὸ τοῦ 950 Πατριάρχης Ἱεροσολύμων ὁ ΑΓΑΘΩΝ (950-964). Τοῦτον τῷ 964 διεδέχθη ὁ ΙΩΑΝΝΗΣ Ζ΄ (964-966), εἰς ὃν ἐπεφυλάσσετο ἔνδοξος μαρτυρικὸς θάνατος ἐν τῷ Ναῷ τῆς Ἀναστάσεως¹²⁰.

Μεσοῦντος τοῦ ἰ΄ αἰῶνος ἐν Παλαιστίνῃ, ἐπεκράτησαν οἱ Ἰσχίται, ἀλ-Μουτήα καὶ ἀλ Μουστέκηφ (944-969), ἀλλ' ἡ χώρα συνεταράσσετο ἐκ τῶν ἐπιδρομῶν τοῦ τούρκου Μωχάμετ-ἴβν-Τούγδζ, οὗτινος ὁ ἀνεπιὸς Ἀβούλ Φάβαρις Ἄχμετ τῷ 968 κατῶρθωσεν ἵνα λάβῃ τὸν τίτλον ἡγεμόνος. Ἐκ τῶν ἐσωτερικῶν τούτων ταραχῶν τοῦ ἀραβικοῦ κράτους ἐπωφεληθεῖς ὁ Βασιλεὺς τοῦ Βυζαντίου Νικηφόρος Φωκᾶς (963-969) ἐξεστράτευσεν εἰς τὴν Ἀσίαν. Τῷ 964 ἐκυρίευσεν τὴν Ἀνάζαρβον, τὴν Ρωσσόν, τὰ Ἄδανα καὶ τὴν Μοψουεσίαν, πολιορκήσας τὴν Ταρσόν, ἣν τῷ ἐπιόντι ἔτει ἐκυρίευσεν, καταλαβὼν συγχρόνως τὴν Κύπρον διὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ στόλου, διοικουμένου ὑπὸ τοῦ Πατρικίου Νικήτα. Μετὰ τριετίαν, ἥτοι τῷ 968, ἀνέλαβε ἐκστρατείαν ἄγων 80.000 στρατόν, ἐκυρίευσεν τὰς σπουδαιοτέρας τῆς Συρίας πόλεις, ἀπὸ Λαοδικείας μέχρι Δαμασκοῦ καὶ αὐτὴν ἔτι τὴν πρωτεύουσαν αὐτῆς Ἀντιόχειαν, ἥς τὸν Πατριάρχην Χριστόφορον (960-968) ὁ ἀραβικὸς ὄχλος ἐθανάτωσεν. Ἦδη δὲ ἀπὸ τῆς ἀλώσεως τῆς

¹¹⁹ Α. Π. Κεραμέως, Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη Β, 716.

¹²⁰ Miednikov II, 330. 311. 312. 335. 337. 564. 659. Α. Π. Κεραμέως, Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη Β, 712.

Ταρσοῦ ἄπειρα πλήθη ἀραβικοῦ ὄχλου ἐκ πείνης ἢ ἐκ φόβου κατέφυγον εἰς Παλαιστίνην καὶ προέβησαν εἰς μυρίας βιαιπραγίας κατὰ τῶν χριστιανῶν, οὓς ὑπελάμβανον ὡς συνεννοουμένους μετὰ τοῦ Φωκᾶ. Ἐν τῇ ἀναστατώσει ἐκείνῃ, ὁ διοικητὴς τῆς Ἱερουσαλὴμ Μωχάμετ-Ἴβν-Ἰσμαήλ-ἄσ-Σινάδζ, ἐζήτησε ἄπειρα χρήματα παρὰ τοῦ Πατριάρχου Ἰωάννου, ὅστις ἔδωκε μὲν ὅσα εἶχεν, ἀλλ' οὐδαμῶς ἠδυνήθη νὰ ἱκανοποιήσῃ τὸν ἄπληστον ἐκείνον ἄνθρωπον· ὅθεν πιεζόμενος ἠναγκάσθη νὰ μεταβῇ εἰς Αἴγυπτον πρὸς τὸν ἐκεῖ διαμένοντα Ἐμίρην τῆς Συρίας καὶ Παλαιστίνης, Κάφουρ ὀνόματι. Τῇ βοηθείᾳ χριστιανῶν τινῶν ὑπαλλήλων ἐξεδόθη διάταγμα περὶ τοῦ εἶναι ἀνενόχλητον τὸν Πατριάρχην Ἱεροσολύμων Ἰωάννην· ἀλλὰ δυστυχῶς κατὰ τὴν εἰς Ἱεροσόλυμα ἐπάνοδον αὐτοῦ ὁ διοικητὴς διενοήθη νὰ ἐκδικηθῇ.

Προσῆγγιζεν ἡ ἑορτὴ τῆς Πεντηκοστῆς τοῦ 966, ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ὁποίας, κατὰ τὴν κρατοῦσαν συνήθειαν, ὁ Πατριάρχης ὤφειλε νὰ δώσῃ χρηματικὰ δῶρα εἰς τοὺς κρατοῦντας· ἀλλ' ὁ διοικητὴς ἐζήτηι πολλῶ πλείονα τοῦ ὀρισμένου ποσοῦ· μάτην δὲ προὔκάλεσεν ὁ Πατριάρχης τὴν ἐπέμβασιν τῶν ἐν Ρέμλῃ πολιτικῶν Ἀρχῶν. Τῇ 28 Μαΐου 966 ἐπὶ κεφαλῆς μαινομένου ἀραβικοῦ ὄχλου, μεθ' οὗ ἐν παρομοίαις περιστάσεσι συνέπραττον πάντοτε οἱ Ἰουδαῖοι, μετέβη ὁ διοικητὴς πρὸς τὸν Πατριάρχην ζητῶν συνέντευξιν· ἀλλ' ἐκεῖνος, λίαν εὐλόγως, δὲν ἠδέλησε νὰ παρουσιασθῇ. Τὸ Πατριαρχεῖον τότε ηῦρίσκετο ἄνωθεν τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως, πρὸς ὃν πάντως συνεκοινῶνει· διότι ὁ Πατριάρχης, μὴ ἐμφανισθεὶς εἰς τοὺς ζητοῦντας αὐτόν, ἠσφαλίσθη ἐν τῷ Ναῷ τῆς Ἀναστάσεως. Τότε οἱ ἀλιτήριοι καταστροφεῖς ὤρμησαν καὶ κατέκαυσαν τὰς πύλας τοῦ Ναοῦ τοῦ ἁγίου Κωνσταντίνου καὶ δι' αὐτοῦ μεταβάντες εἰς τὸν Ναὸν τῆς Ἀναστάσεως διέρρηξαν καὶ κατέκαυσαν ὡσαύτως τὰς πύλας αὐτοῦ· κατέπεσε δὲ μέρος τῆς στέγης, δι' ἧς εἰσεπήδησαν εἰς αὐτὸν κατέστρεψαν καὶ διήρπασαν πᾶν ὅ,τι εὔρον ἐν αὐτῷ. Ὁ Πατριάρχης ἦτο κεκρυμμένος ἐντὸς ἀποθήκης τινὸς ὕδατος ἢ ἐλαίου· ἴσως δ' ἐπειδὴ δὲν εὔρον αὐτὸν οἱ ἐπιδρομεῖς ἔσπευσαν αὐθημερὸν εἰς τὴν ἁγίαν Σιών, ἧς τὸν Ναὸν ἐλεηλάτησαν. Τὴν ἐπαύριον ὅμως ἀναζητήσαντες εὔρον τὸν κεκρυμμένον Πατριάρχην, ἐφόνευσαν αὐτόν, ἐν αὐτῷ τῷ Ναῷ, καὶ ἐξαγαγόντες τὸ λείψανον αὐτοῦ ἀνήρησαν ἐπὶ τινος κίονος τοῦ Ναοῦ τοῦ ἁγίου Κωνσταντίνου καὶ κατέκαυσαν αὐτό¹²¹.

Εἶνε εὐνόητος ἡ ἐκ τῆς καταστροφῆς ταύτης τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως καὶ τοῦ θανάτου τοῦ Πατριάρχου κατάπληξις καὶ ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ ἐν τῇ Δύσει, ὅπου μετὰ τινὰ ἔτη ὁ πάπας Σίλβεστρος 6' (999-1003) ἀνεκίνει πρῶτος τὴν ἰδέαν σταυροφορίας ὑπὲρ τῶν ἁγίων Τόπων, προαχθεῖσαν καὶ ὑπὸ τῶν ἐκ

¹²¹ Miednikov, II, 341. 342. 822. Munk, 615. 616. Le Quien, III, 466. Κεδρηνοῦ, Ἱστορία, Πατρολ. Migne 122, 108.

Πίξης ἐμπόρων, οἵτινες, προσεγγίζοντες εἰς τὰ παράλια τῆς Ἀνατολικῆς παραλίας τῆς Μεσογείου, διεκήρυττον τὴν ἀνάγκην τοιαύτης τινὸς σταυροφορίας¹²². Ἐν Ἱεροσολύμοις δὲ μετὰ τὸν μαρτυρικὸν θάνατον τοῦ Πατριάρχου ἐπὶ τρεῖς μῆνας δὲν ἐτόλμησαν οἱ χριστιανοὶ νὰ προβῶσιν εἰς ἐκλογὴν διαδόχου αὐτοῦ, ἀλλὰ τοιοῦτος τέλος ἐξελέγη ὁ ἐκ Καισαρείας καταγόμενος ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΣ Β΄ (966-969). Ἀναλαβὼν ὁμοῦ μετὰ φιλοτιμίας τὴν ἐπισκευὴν τοῦ Ναοῦ μετέβη εἰς Κάϊρον, ἵνα λάβῃ τὴν σχετικὴν ἄδειαν, καὶ ἐκεῖ, δυστυχῶς τῇ 21 Ἰανουαρίου τοῦ 969 ἀπέθανεν. Οὕτως αὖθις ἐστερήθη Πατριάρχου ἡ ἀγία Πόλις, συνταρασσομένη, κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, μεθ' ὅλης τῆς λοιπῆς Παλαιστίνης ἐκ νέας ἐπιδρομῆς τῆς φυλῆς τῶν Καρματῶν, οἵτινες συγκροτήσαντες πρὸς τοὺς Ἰσχίδας μεγίστην, παρὰ τὴν Ρέμλην, μάχην, ἐλεηλάτησαν αὐτὴν ἐπὶ δύο ἡμέρας καὶ ἀπῆλθον. Ἦτο τοιαύτη ἡ ἀκαταστασία τῶν δυστήνων τούτων χωρῶν, ὥστε τῷ 978 ὁ νεωστὶ τότε ἐκλεγείς Πατριάρχης Ἀντιοχείας Ἀγάπιος (23 Δεκεμβρίου 977) γράφων πρὸς τὸν Πατριάρχην Ἀλεξανδρείας Ἡλίαν (964-977) ἔλεγεν, ὅτι καὶ αὐτὰ τὰ πτηνὰ δυσκόλως ἠδύναντο ἀπὸ τόπου εἰς τόπον νὰ μεταβῶσι· πολλῶ δὲ μᾶλλον οἱ ἄνθρωποι. Ἴσως ἔνεκα τοῦ γεγονότος τούτου ἡ Ἐκκλησία Ἱεροσολύμων ἐπὶ διετίαν ὅλην ἔμεινεν ἄνευ Πατριάρχου, διότι διάδοχος μὲν τοῦ Χριστοδούλου ἐξελέγη ὁ ΘΩΜΑΣ Β΄ (969-978), ἀλλὰ μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ, ἐπισυμβάντα τῇ 5 Ὀκτωβρίου 978, μόλις τῷ 980 κατέστη δυνατὸν ἵνα ἐκλεγῆ Πατριάρχης ὁ ΙΩΣΗΦ (980-983) ὅστις πρότερον ἦτο ἰατρός. Ἐπ' αὐτοῦ ἐβελτιώθη, κατὰ τι, τῆς Ἐκκλησίας ἡ κατάστασις, ἔνεκα τῶν ἐν ταῖς χώραις ταύταις ἐπελθουσῶν πολιτικῶν μεταβολῶν¹²³.

Εἰς τὰς μεταβολὰς ταύτας ἠδύναντο νὰ προσδῶσιν ἀλλοίαν ὄθησιν μικρά τις ἐπιμονὴ τοῦ Βασιλέως ἡμῶν Ἰωάννου Τσιμισκῆ (969-976), πολεμοῦντος ἀπὸ τοῦ 972 εὐδοκιμώτατα ἐν Συρίᾳ, καταλαβόντος καὶ αὐτὴν ἔτι τὴν Βηρυττόν, ἐλθόντος, κατὰ τινὰς εἰδήσεις, μέχρις αὐτῆς τῆς Ἱερουσαλήμ. Συνεπεῖα τῶν κατορθωμάτων αὐτοῦ κατὰ τῶν Ἀράβων, τῷ 975 οἱ Ἕλληνες τῆς Ἱερουσαλήμ κατέλαβον τὸ μέγα τέμενος Χαράμ Σερίφ (Ἅγια τῶν Ἁγίων) ἀλλὰ φαίνεται ὅτι δὲν ἐκράτησαν αὐτὸ ἐπὶ μακρόν¹²⁴, τοῦ Τσιμισκῆ ἀποτόμως ἀνακόψαντος τὴν θριαμβευτικὴν αὐτοῦ πορείαν καὶ ἀφέντος ἐλεύθερον τὸ ἔδαφος ἐν Συρίᾳ καὶ Παλαιστίνῃ εἰς τοὺς νέους δυνάστας αὐτῶν τοὺς Φατιμίδας¹²⁵. Οὗτοι διὰ

¹²² E. Robinson, Palästina, Halle 1841 II, 245. 246.

¹²³ Miednikov, II, 349. G. Schlumberger, ἔνδ' ἄν. σ. 100. Δὲν εἶναι ὀρθὴ ἡ γνώμη τοῦ Δοσιθέου, Παραλειπούμενα ἐν Α. Π. Κεραμέως, Ἀνάλεκτοις Ἱεροσολ. Σταχυολογίας Α, 243, καθ' ἣν ἐπὶ II ἔτη πρὸ τοῦ Ἰωσήφ ἔμεινεν ἡ Ἱερουσαλήμ ἄνευ Πατριάρχου.

¹²⁴ Baumstark, ἔνδ. ἄν. σ. 59.

¹²⁵ Michaud, Histoire des Croisades, I, 20, G. Schlumberger, ἔνδ' ἄν. σ. 255 ἐξ.

τοῦ χαλίφου ἄλ Μουϊζζ (969-975) καταλαβόντες τῷ 972 τὴν Αἴγυπτον εὐχερῶς ἐγένοντο ὕστερον κύριοι τῆς Παλαιστίνης καὶ τῆς Συρίας, πρωτεύουσαν αὐτῶν ἔχοντες τὸ παρὰ τὸν Νεῖλον Κάϊρον. Οἱ ἐκ τῆς Δύσεως ἔμποροι, προσήγγιζον ἤδη καὶ εἰς τὴν Παλαιστίνην· ἐν Ἱερουσαλὴμ ἰδιαίτερά τινα προνόμια ἔλαβον οἱ ἐκ τῆς ἰταλικῆς πόλεως Amalfi ἔμποροι. Ἐδόθη αὐτοῖς ἄδεια ἵνα ἔχωσι διαρκῆ ἐμπορικὴν ἀντιπροσωπείαν καὶ νὰ ἰδρῦσωσι Μοναστήριον, παρὰ τινα ναὸν τῆς Θεοτόκου, λίθου βολὴν μακρὰν τοῦ ἁγίου Τάφου, ἐνθα νὰ τελῶσι λατινιστὶ τὴν λειτουργίαν καὶ τὰς τελετὰς αὐτῶν, ἐξ οὗ ὁ ναὸς ἐκλήθη Sancta Maria de Latina. Βραδύτερον ἴδρυσαν καὶ ξενοδοχεῖον ἐν Ἱεροσολύμοις πρὸς ὑποδοχὴν τῶν προσκυνητῶν ἐκ Δύσεως¹²⁶. Καὶ ἐκ τῆς Ἀνατολῆς ἤρξαντο συρρέοντες προσκυνηταί, ὡς ἦτο ἀκόλουθον, καὶ ἡ Ἐκκλησία καθόλου ἐφάνη εἰρηνεύσασα. Ἐν τῷ μεταξὺ χρόνῳ ὁ Πατριάρχης Ἰωσήφ χάριν τῶν ὑποδέσεων τῆς Ἐκκλησίας μεταβὰς εἰς Κάϊρον, μετὰ τριῶν μόλις ἐτῶν καὶ ὀκτὼ μηνῶν πατριαρχείαν, ἀπέθανεν ἐκεῖ καὶ ἐτάφη ἐν τῷ ναῷ τοῦ ἁγίου Θεοδώρου, ὅπου καὶ ὁ Πατριάρχης Χριστόδουλος εἶχε ταφῆ¹²⁷. Διάδοχος αὐτοῦ ἐγένετο οὐχί, ὡς λέγεται, ὁ Σελευκείας Ἀγάπιος ἐπὶ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Νικολάου β΄ Χρυσοβέργη (984-985) μεθ' οὗ συνελειτούργησεν ἐν Κωνσταντινουπόλει¹²⁸, διότι οὗτος ὑπῆρξεν ὁ Ἀντιοχείας Ἀγάπιος α΄ (977-996)¹²⁹, ἀλλ' ὁ ἐπιφανῆς ΟΡΕΣΤΗΣ (983-1005), ἀνὴρ ἐλλογιμώτατος, συγγενῆς δὲ καὶ πρὸς τὴν Αὐλὴν τῶν Φατιμίδων· διότι ὁ χαλίφης ἄλ Ἀζίζ (975-996) εἶχε συζευχθῆ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἀδελφὴν τοῦ Ὁρέστου τὴν ἐλληνίδα Μαρίαν. Αὐτόδηλον, ὅτι ἡ Μαρία ἠδύνατο νὰ βοηθῆ τὴν Ἐκκλησίαν· ἀλλ' ἐβοήθησεν αὐτὴν καὶ ἡ ἐκ τοῦ Ἀζίδ θυγατὴρ τῆς Μαρίας, ἡ Σάτελ Μελοῦκ, γυνή, ἄλλως τε, πολυπράγμων οὔσα, κατ' ἐξοχὴν «Ἀρχόντισσα» καλουμένη καὶ μεγάλως ἐπιδρῶσα ἐπὶ τῶν ὑποδέσεων τοῦ ἀραβικοῦ κράτους¹³⁰.

Τοῦτο καὶ ὑπὸ τοὺς Φατιμίδας ἦλθεν εἰς πολεμίας σχέσεις πρὸς τὸ μεσαιωνικὸν ἑλληνικὸν κράτος, οὗτινος προΐστατο τότε μέγας ἡγεμὼν ὁ Βασίλειος Βουλγαροκτόνος (976-1025). Τῇ 17 Αὐγούστου 986 ὁ Βασίλειος ἠττήθη, μαχόμενος οὐ μόνον κατὰ τῶν Ἀράβων ἐν Συρίᾳ ἀλλὰ καὶ κατὰ τῶν ἐπαναστατῶν Σκληροῦ καὶ Νικηφόρου Οὐρανοῦ. Κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 987 κατεδάρρησε μάλιστα ὁ Σκληρός, καὶ πρότερον τοῦτο πράξας ἀλλ' ἠττηθεὶς, ν' ἀνα-

¹²⁶ E. Robinson, Palästina, II, 246. 247.

¹²⁷ Miednikov, II, 347.

¹²⁸ Ράλλη καὶ Ποτλῆ, Σύνταγμα τῶν ἰ. κανόνων, Ε, 393. Le Quien, Oriens Christianus III, 500.

¹²⁹ [Χρυσοστόμου Α. Παπαδοπούλου, Ἀρχιεπ. Ἀθηνῶν, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἀντιοχείας, ἐν Ἀλεξανδρείᾳ 1951, σ. 832 ἐξ.]

¹³⁰ Miednikov, II, 567. Κ. Κρουμβάχερ, Βυζαντινὴ λογοτεχνία, Α, 392.

κηρύξη ἑαυτὸν ἐν Μελιτινῇ Βασιλέα. Ὁ δὲ Βασίλειος μετὰ δύο περίπου μῆνας ἐξαπέστειλε κατ' αὐτοῦ τὸν Βάρδα Φωκᾶν, εἰς ὃν ἀπέδωκε τὸ ἀξίωμα τοῦ Δομεστίκου. Ὁ Φωκᾶς ὅμως, οὐχὶ τιμίως πολιτευόμενος, ἐζήτησε νὰ συμπράξῃ μετὰ τοῦ Σκληροῦ κατὰ τοῦ νομίμου Βασιλέως· ἀλλὰ συλλαβὼν αὐτὸν ἀνεκήρυξεν ἑαυτὸν Βασιλέα καὶ ἐλθὼν κατὰ τῆς Βασιλευούσης ἐστρατοπέδευεν ἐν Χρυσοπόλει. Ὁ γενναῖος Βασίλειος ἐφόρμησε κατὰ τοῦ Βάρδα καὶ τῷ 989 κατετρόπωσε αὐτὸν παρὰ τὴν Ἄβυδον· ἀλλ' οὐδαμῶς κατώρθωσε, δυστυχῶς, νὰ καταπνίξῃ τὴν ἀνταρσίαν· Διότι ἡ σύζυγος τοῦ Φωκᾶ ἀπηλευδέρωσε τὸν Σκληρόν· παρέστη δὲ εἰς μέσον παραστάτης αὐτοῦ ὁ Λέων Φωκᾶς. Ἀλλὰ τέλος κατὰ Νοέμβριον τοῦ 989 ὁ Βασίλειος καδυπέταξε ἀμφοτέρους· ἐπειδὴ δ' ἐν τῷ μεταξὺ χρόνῳ ἠναγκάσθη νὰ στραφῇ κατὰ τῶν Βουλγάρων εὔρον καιρὸν οἱ Ἄραβες νὰ ἐπικρατήσωσιν ἐν Συρίᾳ, νικήσαντες μάλιστα τῷ 994 τὸν Νικηφόρον Οὐρανόν. Τούτου ἕνεκα τῷ ἐπιόντι ἔτει ὁ Βασίλειος ἐξεστράτευσεν εἰς τὴν Συρίαν, ἐκπορθήσας ἱκανὰς πόλεις, ἀρξάμενος ἀπὸ τοῦ Χαλεπίου¹³¹. Οὐχ ἤττον μετὰ τὴν ἐκ Συρίας ἀποχώρησιν αὐτοῦ τὸ Χαλέπιον περιῆλθεν αὔθις εἰς χεῖρας τῶν Φατιμῶν, καθ' ὃν χρόνον, θανόντος τῷ 996 τοῦ ἀλ Ἀζίζ, διάδοχος αὐτοῦ ἀνηγορεύετο ὁ ἀλ Χάκημ, ἐφ' οὗ ἀνεστατώθη ἡ Ἐκκλησία τῶν Ἱεροσολύμων καὶ κατεστράφη αὔθις ὁ πρὸ μικροῦ μόλις ἐπισκευασθεὶς ναὸς τῆς Ἀναστάσεως.

Ἐνδεκαετῆς τότε μόλις ὁ νέος Χαλίφης ἀλ Χάκημ (996-1020) ἐτέθη ὑπὸ κηδεμονίαν· ἀφ' ἧς ὅμως στιγμῆς ἄρχεται αὐτοβούλως κυβερνῶν ἑαυτὸν καὶ τὸ κράτος, ἐπιφαίνεται ἐπὶ τῆς σκηνῆς τῆς ἱστορίας ὡς ὁ παραβολώτερος τῶν ἡγεμόνων. Ρίπτεται ἀπὸ τοῦ ἑνὸς εἰς τὸ ἕτερον ἄκρον, ἐγκολπούμενος τὰς ἀποτομωτέρας τῶν ἀντιθέσεων. Ὅτε μὲν βασίλειος καὶ περιλαμπῆς, κυκλούμενος ὑπὸ λαμπρᾶς συνοδίας, διαβαίνει τὰς ὁδοὺς τοῦ πλουσίου καὶ τρυφηλοῦ Καΐρου, ὅτε δὲ μόνος ἀπομακρύνεται νυκτὸς εἰς τὰς ἐρήμους καὶ φάραγγας τῆς μυστηριώδους Αἰγύπτου πρὸς τὰ ὄρη Μουκattam. Νῦν μὲν περιβάλλεται λευκὴν καὶ ἀποστράπτουσιν ἀμφίεσιν, νῦν δὲ περιτυλίσσειται ἐντὸς πιναρᾶς καὶ μελαίνης περιβολῆς, ἣν οὐδαμῶς ἀποβάλλει ἂν μὴ μεταβληθῇ αὕτη πρότερον εἰς ράκος. Ἀφιππεύων ἵππου χρυσοφαλάρου ἐπιβαίνει ὄνου ψωραλέου, μηδεμίαν στρέφων προσοχὴν πρὸς τὰ κατάπληκτα μένοντα πλήθη. Τιμωρεῖ σήμερον, δεξιᾷ καὶ ἀριστερᾷ, συλλήβδην ἀθῶους καὶ ἐνόχους, ἀναλύεται αὔριον εἰς δάκρυα ἐπὶ τῇ θῆα πτωχοῦ καὶ πάσχοντος ἀνθρώπου. Ἀπεχθάνεται παντ' ἀνεξαιρέτως τὰ θρησκευόμενα, ὑπολαμβάνων ἑαυτὸν ὡς ἐνσάρκωσιν τοῦ Θεοῦ, μισεῖ κατὰ βάθος καὶ αὐτὸν τὸν Μωαμεθανισμόν, ἀλλὰ μὴ δυνάμενος νὰ καταδιώξῃ αὐτὸν

¹³¹ Τὰς ἐκστρατείας τοῦ Βασιλείου λαμπρῶς περιέγραψεν ὁ G. Schlumberger, ἐν τῇ Βυζαντινῇ ἐποποιίᾳ, Μετάφρ. I. Λαμπρίδου (ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ Μαρασλῆ), πρὸς B. R. Rozen, Βασίλειος ὁ Βουλγαροκτόνος (ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ Παχγιά) (ρωσ.) ἐν Πετρούπολει 1883.

ἐπιτίθεται μετὰ στυγεράς βιαιότητος κατὰ τε τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ καὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ, οἰονεὶ θέλων ν' ἀφανίσῃ πᾶσαν ὑποψίαν περὶ τῆς ἐκ χριστιανῆς μητρὸς καταγωγῆς αὐτοῦ. Ἄλλ' ἐπινοητικώτατος ἐν τοῖς βασάνοις τῶν χριστιανῶν καὶ Ἰουδαίων καὶ μετὰ λυσσώδους ἐπιμονῆς σύρων αὐτοὺς εἰς θάνατον ἢ εἰς ἐξώμοσιν, ἀναστέλλει αἴφνης τὸν διωγμὸν καὶ παρέχει πλήρη ἀνεξιθρησκείαν. Πᾶσαι αἱ ἀντιθέσεις συνεκεράσθησαν ἴν' ἀποτελέσωσι τὴν αἰνιγματώδη ἐκείνην ὑπαρξιν, ἧς τ' ὄνομα καὶ μέχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν ἀντηχεῖ ἐπὶ τῶν κορυφῶν τοῦ Λιβάνου καὶ ἐν τοῖς κοιλάσι τῆς Συρίας, ἀξιούμενον θείας λατρείας παρὰ τῶν Δρούσων.

Ἄλλ' ἦτο παῖς ἔτι ὁ Χάκην, κατὰ τὰ πρῶτα τῆς χαλιφείας αὐτοῦ ἔτη, καθ' ἃ ἐφάνη δυνατὴ διαλλαγή τις μεταξὺ τῶν ἐν ἐμπολέμῳ καταστάσει διατελούντων Ἑλλήνων καὶ Ἀράβων. Τῷ 998 ὁ Βασίλειος θέλων νὰ μείνῃ ἀνενόχλητος ἀπὸ Συρίας, πρὸς ἐξακολούθησιν τοῦ κατὰ τῶν Βουλγάρων πολέμου, ἀπέστειλεν εἰς Κάϊρον πρεσβείαν περὶ εἰρήνης. Οἱ ἐν τῇ Αὐλῇ τῶν Φατιμιδῶν ἀπήντησαν μὲν ἱκανοποιητικῶς, ἐκράτησαν ὅμως τὸν ἕτερον τῶν Ἑλλήνων ἀπεσταλμένων καὶ συγχρόνως ἀπέστειλαν ὑπὸ τὸν Δζεΐς-Ἰβν-Σαμσὰν στρατὸν εἰς Συρίαν ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ καταλαβεῖν τὴν Ἀντιόχειαν. Ὁ ἐν Καῖρῳ κρατούμενος Ἕλληνας ἀπεσταλμένος, βλέπων ταύτην τὴν κακοπιστίαν καὶ φοβούμενος περὶ τῆς ἑαυτοῦ ζωῆς, ἐζήτησε ν' ἀπέλθῃ· ἀλλ' ὑπὸ διαφόρους προφάσεις ἐκρατήθη. Τότε ὁ Βασίλειος ὄλως ἀπροσδοκῆτως ἔρχεται εἰς Συρίαν καὶ ἀντὶ ν' ἀντιμετωπίσῃ τὸν ἀραβικὸν στρατὸν εἰσβάλλει εἰς ἐπαρχίας τοῦ ἀραβικοῦ κράτους καὶ ἐμποεῖ εἰς αὐτὸ μεγίστην σύγχυσιν. Οὕτω μόνον ἐξηνάγκασε τοὺς Ἀραβας αὐτοὶ νὰ ζητήσωσιν εἰρήνην. Ὅντως δ' ἀπεφάσισαν ν' ἀποστείλωσι πρεσβείαν εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ἵνα μείζονα εἰς αὐτὴν σημασίαν προσδώσωσιν, ἐπὶ κερφαλῆς αὐτῆς ἔταξαν τὸν Πατριάρχην Ἱεροσολύμων Ὁρέστην, ὃν κατέστησαν αὐτοκράτορα Πρεσβευτὴν πρὸς διαπραγματέυσιν τῆς εἰρήνης. Ὁ Ὁρέστης ἀπὸ τοῦ ἔτους τῆς ἐκλογῆς αὐτοῦ ἔμεινε ἐν Ἱεροσολύμοις, ἀνεנדότως ἀσχοληθεὶς περὶ τὴν ἐπισκευὴν τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως· προσκληθεὶς δὲ εἰς Κάϊρον καὶ λαβὼν πάσας τὰς σχετικὰς ὁδηγίας ἀπῆλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ἀφίκετο τῷ 1000 ἔτει. Ἄγνοοῦμεν ὅποια σκιρτήματα χαρᾶς κατέλαβον τὸν Πατριάρχην τῆς ἁγίας Πόλεως ἐπὶ τῇ θείᾳ τῆς Βασιλίδος τῶν πόλεων. Ἐγένετο δεκτὸς ὁ πρόδρομος οὗτος τῆς πλήρους ἀποκαταστάσεως τῶν μεταξὺ τῶν ἁγίας Γῆς καὶ τῶν λοιπῶν ἡμῶν χωρῶν, ἀπὸ μακροῦ χρόνου, ἔνεκα τῆς ἀραβοκρατίας, διακοπέντων δεσμῶν, καθ' ὃν τρόπον ἐγένοντο ἐπισήμως δεκτοὶ οἱ Πρεσβευταί. Εἰσήλθε δὲ ὁ Ὁρέστης εἰς πνευματικὸν κύκλον γνώριμον, ποιητῆς αὐτὸς καὶ ὑμνογράφος καὶ συγγραφεὺς ἀξιολόγων ὑμνογραφιῶν. Συνέτυχε τότε λογίοις ἀνδράσιν, οἷος ὁ Ἰωάννης Κυριώτης καὶ Λέων ὁ Διάκονος, ὅστις καὶ συνώδευσε τὸν Βασίλειον ἐν ταῖς κατὰ τῶν Ἀράβων ἐκστρατίαις καὶ ἀφηγήθη τὰ κατὰ τοὺς

ἐνδόξους ἐκείνους πολέμους. Ὁ Βασίλειος εἶχεν ἐπανέλθει ἐκ Συρίας τῷ 1001, ὁπότε, πάντως, ὁ Ὁρέστης διεπραγματεύθη πρὸς αὐτὸν δεκαετῆ εἰρήνην μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Ἀράβων. Ἐν τῇ Βασιλευσίᾳ ὁ Πατριάρχης, διακανονίσας τότε καὶ τὰς σχέσεις τῆς Ἐκκλησίας τῆς Γεωργίας πρὸς τὸ Πατριαρχεῖον Ἱεροσολύμων, ἔμεινε πενταετίαν ὄλην, ἀποθανὼν ἐκεῖ τῷ 1005 καὶ μὴ ἐπανελθὼν εἰς Ἱερουσαλήμ¹³².

Κατὰ τὴν ἀπουσίαν αὐτοῦ ἐξηκολούθησαν αἱ ἐπισκευαὶ τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως· διηύδυνε δὲ τὴν Ἐκκλησίαν Ἱεροσολύμων ὁ ἀδελφὸς τοῦ Ὁρέστου Ἀρσένιος¹³³, ὅστις μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Ἡλία (12 Μαΐου 1000) κελεύσει τοῦ Χάκημ ἐξελέγη διάδοχος αὐτοῦ, ἀναλαβὼν ἅμα καὶ τὴν ἐπιστασίαν ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων. Ὡς ἐπίτροπος τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων ἐξ Ἀλεξανδρείας ἐμερίμνα ὁ Ἀρσένιος περὶ πάντων· ἐξέλεγεν Ἐπισκόπους, δῶριζεν ἡγουμένους καὶ ἐπέλυε πᾶν Ἐκκλησιαστικὸν ζήτημα. Σπουδαῖον δὲ ζήτημα ἀνεφάνη ἐν Ἱεροσολύμοις τῷ 1007 περὶ τῆς ἑορτῆς τοῦ Πάσχα. Τινὲς ὑπελάμβανον ὅτι κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο ἔδει νὰ ἑορτασθῇ τὸ Πάσχα τῇ 6 Ἀπριλίου, ἀλλ' ἔτεροι ἰσχυρίζοντο ὅτι ἡ ἑορτὴ ἔδει ν' ἀναβληθῇ κατὰ μίαν ἑβδομάδα εἰς τὴν 13 Ἀπριλίου. Τῆς ἀμφισβητήσεως ταύτης αἰτία ἐγένετο τὸ ἑβραϊκὸν Πασχάλιον, διότι κατὰ τινὰς μὲν τὸ ἰουδαϊκὸν Πάσχα τοῦ ἔτους ἐκεῖνου ἔδει νὰ ἑορτασθῇ τῇ 5 Ἀπριλίου, κατ' ἀκολουθίαν δὲ ἠδύνατο οἱ χριστιανοὶ νὰ ἑορτάσωσι τῇ 6 Ἀπριλίου, ἀλλ' οἱ φρονούντες ὅτι τὸ ἰουδαϊκὸν Πάσχα ἔδει νὰ ἑορτασθῇ τῇ 6 Ἀπριλίου, ἡμέρᾳ Κυριακῇ, ἤξιουν ἵνα τὸ χριστιανικὸν Πάσχα ἀναβληθῇ μέχρι τῆς ἐπομένης Κυριακῆς 13 Ἀπριλίου. Ἐν Ἱεροσολύμοις εἶχεν ἐπικρατήσῃ ἡ δευτέρα γνώμη· ἀλλ' ἐν Αἰγύπτῳ, ἐπικρατησάσης τῆς ἀντιθέτου γνώμης, ἀπήτουν οἱ χριστιανοὶ ἵνα ἑορτάσωσι τὸ Πάσχα τῇ 6 Ἀπριλίου. Ὁ Πατριάρχης Ἀρσένιος ἀποδεχόμενος τὴν γνώμην ταύτην ἔγραψε τοῖς ἐν Ἱεροσολύμοις χριστιανοῖς ἀποδεικνύων διὰ μακρῶν τὴν ὀρθότητα αὐτῆς. Ἡ ἡμέρα καθ' ἣν ἐλήφθησαν τὰ Πατριαρχικὰ γράμματα, κατὰ τοὺς Ἱεροσολυμικοὺς ὑπολογισμοὺς, ἦτο ἡ Πέμπτη τῆς ἑβδομάδος τῶν Ἀπόκρεω, ἀλλ' ἵνα μὴ προσκρούσωσιν εἰς τὸν Πατριάρχην ἐδέχθησαν οἱ χριστιανοὶ τὴν ἑβδομάδα ἐκείνην ὡς Τυρινὴν καὶ οὕτως ἀπεφάσισαν νὰ ἑορτάσωσι τὸ Πάσχα μίαν ἑβδομάδα ἐνωρίτερον, ἦτοι τὴν 6 Ἀπριλίου. Προσθέσωμεν εἰς τ' ἀνωτέρω καὶ ταύτην τὴν λεπτομέρειαν, ὅτι κατὰ τοὺς παλαιοὺς καιροὺς ἐν Ἱεροσολύμοις ἡ

¹³² Miednikov, II, 362. Rozen ἐνθ' ἄν. σ. 351. 2. Κ. Κρουμβάχερ, Βυζαντινὴ Λογοτεχνία Α, 398. 337. Β, 584. 665. Τοῦ Ὁρέστου Βίους τῶν ἁγίων Σάβα καὶ Μακαρίου τῶν Σικελῶν ἐξέδωκεν ὁ J. Cozza Luzzi, *Scuti e documenti di storia e diritto*, 1891, XII, 33 ἐξ. XIII (1892) σ. 375 ἐξ. *Historia et Laudes SS. Sabae et Macarii juniorum e Sicilia*, autore Oreste, patr. Hierosol. Romae 1893.

¹³³ Renaudot, ἐνθ' ἄν. σ. 381. Πορφυρίου Οὐσπένσκη, ἐνθ' ἄν. σ. XXXVII.

ἐβδομάς τῆς Τυρινῆς ἐδευροεῖτο ὡς ἐβδομάς πλήρους νηστείας, ἥτις ἐκαλεῖτο «νηστεία τοῦ Ἡρακλείου». Διότι εἶνε γνωστόν, ὅτι κατὰ τὴν ἄλωσιν ὑπὸ τῶν Περσῶν τῆς Ἱερουσαλήμ, οἱ αἰώνιοι πολέμιοι τοῦ γένους τῶν χριστιανῶν Ἰουδαῖοι ἠγόρασαν παρ' αὐτῶν χιλιάδας αἰχμαλώτων χριστιανῶν καὶ κατέσφαξαν αὐτούς· ἀλλὰ φοβούμενοι τὴν ἐκδίκησιν τῶν ὁμοδόξων αὐτοῖς χριστιανῶν μετὰ τὴν ἐκδίωξιν τῶν Περσῶν ἐφρόντισαν ἵνα ἐξιλεώσωσιν ἐγκαίρως τὸν νικητὴν τῶν Περσῶν Ἡράκλειον καὶ νὰ λάβωσι παρ' αὐτοῦ ὑπόσχεσιν ὅτι δὲ μείνωσιν ἀνενόχλητοι. Τὰ ἐγκλήματα ὅμως καὶ αἱ θηριωδία τῶν Ἰουδαίων εἶχον συνταράξει τὴν συνείδησιν τῶν χριστιανῶν· ὅταν δὲ ὁ Ἡράκλειος ἦλθεν εἰς Ἱερουσαλήμ οἱ χριστιανοὶ ἀπήτησαν νὰ τιμωρηθῶσιν οἱ Ἰουδαῖοι· ἐπειδὴ δὲ ὁ ἀγαθὸς Ἡγεμὼν ἐφοβεῖτο νὰ παραβῆ τὴν δοδεῖσαν ὑπόσχεσιν ἀνέλαβον οἱ χριστιανοὶ νὰ νηστεύωσι κατὰ τὴν Μ. Τεσσαρακοστὴν μίαν ἔτι ἐβδομάδα καὶ οὕτως οἱ Ἰουδαῖοι ἐτιμωρήθησαν. Σὺν τῇ παρόδῳ ὅμως τῶν χρόνων ἡ νηστεία αὕτη, καίτοι ἐπεκράτησε καὶ ἐν Αἰγύπτῳ, ἐν Ἱερουσαλήμ ἐλησμονήθη· μνεῖα δὲ αὐτῆς ἐγένετο καὶ ἐπὶ τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, ὑποστηρίζαντος αὐτὴν «ὡς συνήθειαν τῆς Ἐκκλησίας ἐξ ἀγράφου παραδόσεως», καὶ κατὰ τὰς περὶ ἑορτῆς τοῦ Πάσχα ἐν τῇ ὑπ' ὄψει ἡμῶν ἐποχῇ συζητήσεις¹³⁴.

Τὸ Πάσχα λοιπὸν τοῦ 1007 ἐωρτάσθη ἐν Ἱεροσολύμοις τῇ 6 Ἀπριλίου, ἀλλ' ἐν μέσῳ πένθους καὶ θλίψεως. Διότι ἤδη ὁ Χάκημ ἤρξατο ἀμειλίκτως καταδιώκων τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ. Δημεύσας τὴν περιουσίαν τῶν Μοναστηρίων ἀπηγόρευσε νὰ κοσμῶνται οἱ ναοὶ τῶν Ἱεροσολύμων· ρητῶς δὲ ἀπηγόρευσε τὴν τελετὴν τῶν Βαΐων, ἥτις ἐτελεῖτο ἀπαραλλάκτως ὡς καὶ ἐν τῇ ἀρχαιότητι. Ὁ Πατριάρχης μετέβαινεν εἰς Βηθανίαν, συνοδευόμενος ὑπὸ τοῦ κλάδου ἐλαίας κρατοῦντος λαοῦ καὶ μετὰ τὴν ἐκεῖ τελετὴν, ἐν θριαμβευτικῇ πομπῇ, ἦν ἐπροστάτευε στρατιωτικὴ δύναμις, εἰσῆρχετο εἰς τὴν ἁγίαν Πόλιν. Τῆς χαρμοσύνου ταύτης τελετῆς, κατὰ τὸν 1' καὶ 1α' αἰῶνα, συμμετεῖχον καὶ οἱ ἀλλαξοπιστήσαντες Ἱεροσολυμίται, σπαραξικάρδιον, ἀληθῶς, ἀποτελοῦντες συνοδίαν, κρύπτοντες πάντες τὴν μυστικὴν τῆς ψυχῆς ταραχὴν ἀπὸ τοῦ ὄχλου, ὅστις παρηκολούθει ἐκ περιεργείας τὴν φαιδρὰν ἑορτὴν τῶν χριστιανῶν. Διάταγμα τοῦ Χάκημ, ἀπηγόρευσε νῦν τὴν τέλεσιν αὐτῆς¹³⁵. Τῷ 1009 ὁ παράβολος Ἡγεμὼν διέταξεν ἵνα οἱ μὲν Ἰουδαῖοι φέρωσιν προσωπεῖα, παριστῶντα βοὸς κεφαλὴν, ἐπειδὴ ποτε οἱ πατέρες αὐτῶν χρυσῆν κεφαλὴν μόσχου ἐλάτρευσαν, καὶ κωδωνίσκον ἀπὸ τοῦ τραχήλου ἀνηρητημένον, οἱ δὲ χριστιανοὶ ὄφειλον ὡσαύτως νὰ φορῶσι μὲν πένθιμον στολήν, νὰ ἔχωσι δὲ ἀπὸ τοῦ τραχήλου κρεμάμενον

¹³⁴ Miednikov, II, 362 ἐξ.

¹³⁵ Α. Π. Κεραμέως, Ἀνάλεκτα Ἱεροσ. Σταχ. Γ, 14-15.

μακρὸν ξύλινον σταυρὸν ἐνὸς πήχεος μήκους. Μάταιαι ἀπεδείχθησαν αἱ ἱκεσίαι τῶν χριστιανῶν πρὸς τὸν Χαλίφη. Ἐκ τῶν λεγομένων ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων χρονογράφων καταφαίνεται ὅτι ῥητὸν ἄρθρον τῆς μεταξὺ Ἀράβων καὶ Ἑλλήνων συναφθείσης διὰ τοῦ Πατριάρχου Ὁρέστου δεκαετοῦς εἰρήνης ἦτο ἡ προστασία τῶν χριστιανῶν Βασιλέων ἐπὶ τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως· ἀλλ' ὁ Χάκημ «*διαλύων τὰς πρὸς τοὺς Ἑλληνας σπονδάς, λέγουσιν οἱ χρονογράφοι, τὸν τε ἐν Ἱεροσολύμοις Ναόν, ἐν ᾧ τὸ τοῦ Κυρίου μνήμα, κατηρέϊψε καὶ τὰ ἐκεῖ Μοναστήρια*». Τὰς λεπτομερείας τῆς καταστροφῆς περιέσωσαν ἐν ὀλιγίστοις οἱ Ἄραβες χρονογράφοι. Τῇ 28 Σεπτεμβρίου τοῦ 1009 ὁ διοικητὴς τῆς Ρέμλης Γιούσουφ-ἴβν-Γιάρουχ, ὁ ἀλ-Χουσεΐν-ἴβν-Ζάχηρ ἀλ Βαζάνει, μετὰ τοῦ Ἄβου-λ-Φάβαρις Δαΐφ, διαταγῇ τοῦ Χάκημ, μετὰ πλήθους στρατοῦ καὶ ὄχλου ὤρμησαν κατὰ τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως, ὃν μετέβαλον εἰς ἐρείπια· ἐντελῶς κατέστρεψαν ἰδίως τὸν Γολγοθᾶν καὶ τὸ Καθολικὸν τῆς Βασιλικῆς, διαρπάσαντες πάντα τὰ ἱερὰ σκεύη. Μὴ ἀρκεσθέντες εἰς τὴν ἐρήμωσιν τοῦ Ναοῦ ὤρμησαν καὶ ἐπὶ τοὺς λοιποὺς ναοὺς καὶ ἐπὶ τὰ Μοναστήρια τῆς Ἱερουσαλήμ, ἐμποιοῦντες ἀπεριγράφτον ὄλεθρον. Μετὰ μανίας ἰδιαζούσης κατηρέϊψαν τὴν Μονὴν τῆς Ὁδηγητρίας ἣτοι τῆς Μεγάλης λεγομένης Παναγίας¹³⁶.

Οὕτω λοιπὸν κατεστράφη ἔτι ἅπαξ τὸ πάνσεπτον σέβασμα τῆς θρησκείας τῶν πατέρων ἡμῶν καὶ εἰς ἐρείπια μετεβλήθησαν τὰ ἱερὰ μνημεῖα τῆς εὐσεβείας αὐτῶν· ὑπὸ τοὺς ἀμόρφους σωροὺς κιόνων καὶ χωμάτων ἐτάφησαν τοσοῦτοι ἱεροὶ πόθοι γενεῶν ὄλων καὶ καθυβρίσθη τὸ Παλλάδιον τῆς ἀγίας ἡμῶν πίστεως ἐν τῇ πρώτῃ αὐτῆς κοιτίδι. Διότι λέγεται ὅτι, Ἄραψ τις, λαβὼν κυνὸς θνησιμαίου πτώμα ἀνέρριπεν αὐτὸ ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ Ναοῦ... Τότε δέ, ἡ μικρὸν τινα χρόνον ὕστερον, φανατικοὶ τινες, ἐπιδιώκοντες τὸν παντελῆ τῶν χριστιανῶν ὄλεθρον, παραπλήσιον ἔθηκαν τὸ πτώμα πρὸ τεμένους ἀραβικοῦ, πληρώσαντες τὴν Ἱερουσαλήμ διὰ τῆς φήμης, ὅτι χριστιανοὶ ἀνθυβρίζοντες τοῦτο ἔπραξαν. Ἐν μιᾷ στιγμῇ ἑξαλλος ὁ τῶν Σαρακηνῶν ὄχλος ἐξηγέρθη, ζητῶν ἵνα ἠβηδὸν κατασφάξῃ τοὺς χριστιανοὺς ἐπὶ τῇ ὕβρει ἐκείνῃ. Τὸ ἀπαίσιον τοῦτο

¹³⁶ Ζωναρᾶ, Χρονικὸν Η. 164. Κεδρηνοῦ, Ἱστορία, σ. 233 ἔκδ. Βόννης. Munk, Palestine, σ. 616. 617. *Le Quien*, Oriens christianus, III, 466. Michaud, Histoire des Croisades I, 24. 25. Κ. Οἰκονόμου, Σιωνίτης Προσκυνητῆς, σ. 104. 5. Βενιαμὴν Ἰωαννίδου, Προσκυνητᾶριον τῆς ἀγίας Γῆς, σ. 217 ἔξ. Ὁ Νεκτᾶριος Ἱεροσολύμων τὸ καταστραφέν Μοναστήριον ὀνομάζει «Καλογράδικον», (Ἐπιτομὴ τῆς ἱεροκοσμικῆς ἱστορίας, Ἐνετίσι 1729, σ. 184), ὁ δὲ Παγγιάς ὅστις εἶναι ἡ σπουδαιότερα πηγὴ τῶν εἰδήσεων περὶ τοῦ γεγονότος τούτου, (HAM, II, 368. 369) ὀνομάζει τὸ Μοναστήριον al Sari. Πρόκειται πιδανῶς περὶ τοῦ Μοναστηρίου τῆς λεγομένης νῦν Μεγάλης Παναγίας. Ὅτι δὲ ἐν ταῖς φλόγαις τοῦ ναοῦ ἀπωλέσθη καὶ ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων Ἱερεμίας ὡς ὁ *Le Quien*, ὁ Παλαμᾶς καὶ ἄλλοι ἐσημείωσαν εἶναι ἀνυπόστατον, οὐδ' ὑπῆρξε Πατριάρχης Ἱεροσολύμων τοιοῦτο φέρων ὄνομα. Ἐπίσης ἀδόκιμος εἶνε ἡ γνώμη ξένων τινῶν, ἦν ἐπανελάθεν ὁ Κοραῆς, Ἄτακτα, Γ, 343. 387, ὅτι διετάχθη ὑπὸ τοῦ Χάκημ ἡ καταστροφή τοῦ Ναοῦ ἐξ ἀφορμῆς τῆς τελετῆς τοῦ ἀγίου Φωτός. Ὡς παρετήρησεν ἡδὴ ὁ *H. A. Miednikon* ἐνδ' ἂν. I, 853 ἡ καταστροφή τοῦ Ναοῦ ὑπῆρξε συνέχεια τῶν βιαιοπραγιῶν τοῦ Χάκημ κατὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ.

βούλευμα δὲ ἐπετελεῖτο αὐθωρεῖ, ἂν μὴ ἥρωϊκός τις νεανίας ἀπεφάσιζε νὰ προσφέρῃ ἑαυτὸν θυσίαν πρὸς σωτηρίαν τῶν λοιπῶν. Παραστὰς εἶπε τὸ ἀτίμητον ἀληθῶς ψεῦδος, ὅτι αὐτὸς ἔρριψε τὸ πτῶμα καὶ κατεσφάγη ἀμέσως, σώσας τοὺς λοιποὺς χριστιανούς. Χριστιανὸς ποιητῆς ἔψαλλε βραδύτερον τὸν μέγαν τοῦτον ἥρωϊσμόν τοῦ ἱεροσολυμίτου νεανίου· ἀλλὰ σύμπας τότε ὁ χριστιανικὸς κόσμος συνεσχέθη ὑπὸ ἀπεριγράπτου φρίκης· ἐν τῇ Δύσει ἡ καταστροφή τοῦ Ναοῦ ἐθεωρήθη ὡς προμήνυμα τῆς συντελείας τοῦ κόσμου· φήμη δέ τις ὅτι τὸν Χάκημ ὤθησαν εἰς καταστροφὴν τοῦ Ναοῦ οἱ Ἰουδαῖοι, προὐκάλεσε, δυστυχῶς, διωγμὸν κατ' αὐτῶν¹³⁷.

Ὁ Νέρων τῆς Αἰγύπτου ἐξηκολούθει τὸ στυγερὸν αὐτοῦ ἔργον. Τῷ 1010 κατὰ διαταγὴν αὐτοῦ κατεστράφη πρὸς τοῖς ἄλλοις ὁ μεγαλοπρεπέστατος ναὸς τοῦ ἁγίου Γεωργίου ἐν Λύδδῃ, ὅστις ἦτο πάγκοινων προσκύνημα τῶν ἐπισκεπτομένων τὴν Παλαιστίνην χριστιανῶν. Τῷ δὲ 1011 ὁ τύραννος διέταξεν ἵνα οἱ χριστιανοὶ φέρωσιν ἀπαραιτήτως μόνον πένθιμον στολὴν, ἀπηγόρευσε τὴν τέλεσιν τῆς ἑορτῆς τῶν Θεοφανείων καὶ τέλος διέταξε νὰ ἐξαφανισθῶσι πάντες οἱ σταυροί, οἱ ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῶν ναῶν εὐρισκόμενοι. Οἱ ὑπάλληλοι τοῦ Χάκημ ἐξετραχηλίσθησαν εἰς ἀπεριγράπτους βαιοπραγίας, εἰσῆρχοντο εἰς τὰς οἰκίας τῶν χριστιανῶν τῆς Ἱερουσαλὴμ ἔσυρον εἰς τὰς ὁδοὺς γυναῖκας, ἄνδρας, παιδιά, γέροντας καὶ ἡ ἐφόνευον αὐτοὺς ἢ ἐξηνάγκαζον εἰς ἐξόμωσιν¹³⁸. Πλεῖστοι ὑπέστησαν μαρτυρικὸν θάνατον· ἀλλὰ καὶ πολλοί, δυστυχῶς, ἔνεκα τῆς ἀνυποίστου βίας ἐγκατέλειπον τὴν θρησκείαν τῶν πατέρων αὐτῶν· χωρία καὶ πόλεις τῆς Παλαιστίνης διὰ τοῦ πυρὸς καὶ τοῦ σιδήρου ἐξηραβίσθησαν, οὐ μόνον τὴν γλῶσσαν ἀλλὰ καὶ τὴν θρησκείαν· ὅλη δὲ ἡ ὑπαιθρος χώρα ἤρξατο ἐρημουμένη διὰ τῆς μεταναστεύσεως. «Ἐμαθεν ὁ Χάκημ, διηγεῖται ὁ ἀντιοχεὺς Χρονογράφος Γιαχιῆς, ὅτι οἱ πλείους τῶν χριστιανῶν εἰσι τεταραγμένοι, φοβοῦνται νὰ διαμένωσιν ἐν ταῖς πόλεσιν αὐτοῦ καὶ θεωροῦσιν ἀφόρητον τὸ ἔχειν διακριτικὸν σημεῖον, ὅτι μυστικῶς ἀπέρχονται εἰς τὰς χώρας τῶν Ἑλλήνων, ἐξαγοράζοντες τοὺς ἐπιτετραμμένους τὴν φρούρησιν τῶν ὁδῶν ἵνα ἐπιτρέπωσιν αὐτοῖς τὴν φυγὴν. Τότε διὰ διατάγματος, δημοσίᾳ ἀναγνωσθέντος, διέταξε κατὰ μῆνα Σαφάρ τοῦ αὐτοῦ ἔτους (404-1013) πολλοὺς χριστιανούς καὶ Ἑβραίους ἵν' ἀπέλθωσιν εἰς τὴν χώραν τῶν Ἑλλήνων μετὰ τῶν οἰκογενειῶν καὶ τῆς περιουσίας αὐτῶν... Παρ' αὐτῷ ὑπῆρχον πλεῖστοι δούλοι Ἑλληνες, οἵτινες ἐξώμοσαν κατὰ τὸν ἀνωτέρω διωγμὸν, οἵτινες ἐπεθύμουν νὰ φύγωσιν εἰς τὴν χώραν τῶν Ἑλλήνων. Ἐκεῖνος δὲ ἀπηλευθέρωσε πάντας τοὺς δούλους αὐτοῦ καὶ ἐπέτρεπεν αὐτοῖς ἵν' ἀποφασί-

¹³⁷ Michaud ἔνθ' ἄν. I, 23· Βενιαμὴν Ἰωαννίδου, Προσκυνητάριον τῆς ἁγίας Γῆς, σ. 218.

¹³⁸ Miednikov, II, 684. 876. 381.

σωσι περὶ τῆς ἑαυτῶν τύχης... ἐπέτρεψε τοῦτο πᾶσι τοῖς χριστιανοῖς καὶ ἐκείνοις, οἵτινες ἐδέχθησαν τὸ Ἰσλάμ καὶ ἐκείνους, οἵτινες ἔμειναν πιστοὶ τῇ θρησκείᾳ τῶν πατέρων αὐτῶν»¹³⁹. Καὶ εἶνε μὲν ἀληθὲς ὅτι πρὸς καιρὸν ἀφῆκεν ἡσύχους τοὺς μὴ μετοικήσαντας, οὐδ' ἔλαβεν ὑπ' ὄψει καταγγελίας φανατικῶν τινῶν, ὅτι οἱ ἐξωμόται μετὰ τῶν λοιπῶν χριστιανῶν συνέρχονται νυκτὸς κατ' οἶκον τελοῦντες τὸ μυστήριον τῆς θείας Εὐχαριστίας, οὕτινος τὴν δημοσίαν τέλεσιν εἶχεν ἀπαγορεύσει, ἀλλ' αἴφνης διέταξε τῷ 1005 ἵνα οἱ μὴ μετοικήσαντες ἐξωμώσωσι τὴν πίστην τῶν πατέρων αὐτῶν ἐγκαταλείποντες¹⁴⁰.

Οἷος θρῆνος ἀντήχησε καθ' ὅλην τὴν διωκομένην Ἐκκλησίαν εἶνε αὐτονόητον. Οὐδαμῶθεν ἐπεφαίνετο ἀντίληψις, οὐδὲ Πατριάρχης μάλιστα ὑπῆρχεν ἐν Ἱεροσολύμοις, δυνάμενος νὰ λάβῃ πρόνοιάν τινα. Τῇ 7 Ἰουλίου 1010 ἐφορευθῆ ἐν Καῖρῳ ὁ Πατριάρχης Ἀρσένιος, ὁ διέπων καὶ τὸν θρόνον Ἱεροσολύμων· ὄθεν ἡ Ἐκκλησία ἐστερεῖτο Πατριάρχου ἔστω καὶ μακρόθεν διευδύνοντος αὐτήν. Ἔτι δὲ πλέον ἡ Παλαιστίνη συνετεράσσετο ἐκ τῶν προηγηθεισῶν ἐπιδρομῶν τῶν Βεδουϊνῶν, ἰδίως κατὰ τὰ ὑπ' ὄψει ἡμῶν ἔτη τῆς πατρίδος τῶν Ταϊτῶν, ὧν ὁ Σέχας ἀλ Μουφάρραδζ ἴβν ἀλ Δζαράχ, κατέχων τὴν Παλαιστίνην καὶ θέλων νὰ προσοικειωθῇ τοὺς Βασιλεῖς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπέτρεψε τὴν ἐκλογὴν Πατριάρχου Ἱεροσολύμων· τοιοῦτος δέ, κατὰ μῆνα Ἀπρίλιον τοῦ 1012 ἐξελέγη ὁ ΘΕΟΦΙΛΟΣ Α΄. Οὕτω μετὰ πάροδον δέκα καὶ ἐπέκεινα ἐτῶν εἶδε πάλιν Πατριάρχην ἡ ἀγία Πόλις¹⁴¹, ἡ δὲ πολιτικὴ ἀνάγκη τῶν νέων αὐτῆς παραδυναστῶν, δημιουργήσασα νέας σχέσεις πρὸς τὸ Βυζάντιον, ὑπῆρξεν εὐεργετικωτάτη διὰ τὴν Ἐκκλησίαν. Διότι οἱ Βασιλεῖς τῆς Κωνσταντινουπόλεως πάντα μετῆλθον τρόπον ἵν' ἀναλάβωσι τὴν ἀνοικοδόμησιν τοῦ κατηρειπωμένου Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως· ἐπισήμως δὲ τὸ χριστιανικὸν κράτος προσηνέχθη νὰ καταβάλλῃ μέγιστα πρὸς τοῦτο ποσά. Καὶ ἤρξατο μὲν τὸ ἔργον τῆς ἀνοικοδομήσεως τοῦ Ναοῦ· ἀλλ' ἔνεκα τῆς κακῆς θελήσεως τῶν ἐν Καῖρῳ φανατικῶν σχιιτῶν οὐδαμῶς κατέστη δυνατὸν ἵνα ταχέως τοῦτο συντελεσθῇ¹⁴².

Θ' ἀνεκόπτετο δὲ ἴσως παντελῶς ἂν μὴ ὁ ἀλ Χάκημ, οὐχὶ ὅλως ἀπροσδοκῆτως, τῷ 1017 αἴφνης ἀνεκάλει πάντα τὰ κατὰ τῶν χριστιανῶν διατάγματα, ἀποδίδων πλήρη θρησκευτικὴν ἐλευθερίαν καὶ ἐπιτρέπων τὴν ἐπιστροφὴν τῆς δημευθείσης περιουσίας τῶν χριστιανικῶν ναῶν, Μοναστηρίων ἢ καὶ τῶν ἰδιωτῶν, ἅμα δὲ καὶ τὴν ἀνοικοδόμησιν τῶν κατεστραμμένων ναῶν. Οἱ κώδωνες αὐτῶν ἔκρουσαν χαρμωδῶς καὶ οἱ χριστιανοὶ ἀπέβαλον τὴν πένδιμον ἀμφίε-

¹³⁹ Αὐτόθι, II, 381.

¹⁴⁰ Αὐτόθι, II, 373. 7. 381 ἐξ.

¹⁴¹ Αὐτόθι, II, 373.

¹⁴² Gelzer παρὰ Κ. Κρουμβάχερ, ἐνθ' ἀν. Γ, 401.

σιν. Ἡ Ἱερουσαλήμ ἐπανηγύρισε τὴν μεταβολὴν ταύτην, ὀφειλομένην, κατὰ τινὰς εἰδήσεις, εἰς τὴν μητέρα τοῦ Χάκημ Μαρίαν, μεθ' ὅλως ἐξαιρετικῆς χαρᾶς. Δυστυχῶς ὅμως κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 1019 ἢ κατὰ Ἰανουάριον τοῦ 1020 ἀπέθανεν ὁ Πατριάρχης Θεόφιλος· ἡ δ' ἐκλογή τοῦ διαδόχου αὐτοῦ ἐγένετο κατὰ τὸν ἐξῆς ἀφελῆ τρόπον· «*Θανόντος τοῦ Θεοφίλου, διηγείται ὁ Χρονογράφος οὗ προεμνήσθημεν, εὐγενοῦς καταγωγῆς, ἱερεὺς τέκτων (λεπτοργός), ἐκ τῶν ἐλλήνων αἰχμαλώτων, οἵτινες ἠύρισκοντο ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τῆς Αὐλῆς (τοῦ Χάκημ) διὰ τὰς τεκτονικὰς ἐργασίας, ὀνόματι Νικηφόρος, παρεκάλεσε τὸν ἀλ Χακῆμ νὰ ἐπιτρέψῃ αὐτῷ ὅπως γένηται Πατριάρχης Ἱεροσολύμων. Ὁ χαλίφης ἐδέχθη τὴν παρὰ κλησιν αὐτοῦ. Καὶ εἶχεν (ὁ Νικηφόρος) υἱὸν καὶ θυγατέρα καὶ ἦλθεν εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ ἔνθα χειροτονήθη Πατριάρχης κατὰ τὴν Κυριακὴν τῆς 11 Τεμούζα (= Ἰουλίου) τοῦ 411 (= 1020)*». Οὕτως ἐγένετο Πατριάρχης ὁ ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ Α΄ ἄδηλον ἐπὶ πόσα πατριαρχεύσας ἔτη. Λέγεται ὅτι ἀπεστάλη καὶ Πρεσβευτῆς τῶν Ἀράβων εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἀποθανὼν κατὰ τὴν ἐπάνοδον ἐν Τριπόλει τῆς Συρίας¹⁴³. Εἰς αὐτὸν δὲ καὶ εἰς τὸν διάδοχον αὐτοῦ ΙΩΑΝΝΙΚΙΟΝ, βοηθουμένους ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, ἀνήκει ἡ ἐπιστάσις ἐπὶ τῆς ἀνοικοδομήσεως τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως· ἡ δ' εὐγνωμονοῦσα Ἐκκλησία ἔψαλλεν ἐτησίως εἰς μνήμην αὐτῶν κατὰ τὰ σωζόμενα Δίπτυχα τὰ ἐξῆς¹⁴⁴.

«*Οἶκον δεῖον ἠγεύρατε Χριστοῦ τῆ Ἀναστάσει*
καὶ καλῶς ἐποιμάνατε τὴν πιστευθεῖσαν ποιμνὴν»,
«Νικηφόρε ἔνδοξε καὶ σὺ θεράπων τοῦ Χριστοῦ Ἰωαννίκιε».

Ευτυχῶς ἐξέλιπεν ἐκ τοῦ μέσου καὶ ὁ Χάκημ. Τῇ 13 Φεβρουαρίου 1020 ἡ ἀδελφὴ αὐτοῦ Σάλεκ Μελοῦκ ἐδηλητηρίασεν αὐτόν, διαδώσασα τὴν φήμην, ὅτι ὁ χαλίφης ἀπώλετο, ἐγένετο δὲ αὕτη κηδεμὼν τοῦ νεαροῦ ἀδελφοῦ αὐτῆς ἀλ Ζάχηρ (1020-1035), ὅστις ἐξέδωκεν ἀμέσως ἄξιον πολλοῦ λόγου διάγγελμα περὶ πλήρους ἀνεξιδρησκείας καὶ ἀσφαλείας τῶν χριστιανῶν, αὐστηρῶς ἅμα παραγγείλας τοῖς κατὰ τόπους ὑπαλλήλοις νὰ μὴ καταδιώκωσι καὶ νὰ μὴ ἀδικῶσι τοὺς χριστιανούς. Συνεπεία τῆς εὐμενοῦς ταύτης τροπῆς τῶν πραγμάτων ἤρξατο αὖθις φιλικὴ σχέσις μεταξὺ τῆς Αὐλῆς τῶν Φατιμιδῶν καὶ τῶν Βασιλέων τοῦ Βυζαντίου. Τῷ 1027 συνήφθη σπουδαία συνθήκη μεταξὺ αὐτῶν, ἧς ὅρος ἀπαραίτητος ἦτο, ὅτι ἐπετρέπετο εἰς τοὺς χριστιανούς Βασιλεῖς, δι' ἰδίων ἀναλωμάτων, ν' ἀνοικοδομήσωσι τὸν Ναὸν τῆς Ἀναστάσεως ἐν Ἱεροσο-

¹⁴³ Miednikov, II, 381-383. Ἡ χειροτονία τοῦ Νικηφόρου ἐτελέσθη τῇ 11 Ἰουλίου 1020.

¹⁴⁴ Α. Π. Κεραμέως, Ἀναλ. Ἱεροσολ. Σταχυολογίας Α, 139.

λύμοις· συγχρόνως ὅμως ἐλέγετο καὶ περὶ ἐπισκευῆς μουσουλμανικοῦ τινος τεμένουσιν ἐν Κωνσταντινουπόλει, διὰ τοὺς ἐκεῖ μεταβαίνοντας κατὰ καιρὸν Ἄραβας. Οὕτως ἐπισημοποιεῖται ἔτι ἅπαξ τὸ ἔργον τῆς ἀνοικοδομήσεως τοῦ Ναοῦ· ἀλλὰ λεπτομερείας περὶ τῆς πορείας αὐτοῦ, δυστυχῶς, οὐδαμῶθεν ἔχομεν¹⁴⁵. Πινώσκομεν μόνον ὅτι τῷ 1034 συνέβη σεισμὸς ἐν Ἱεροσολύμοις καὶ ὅτι οὗτος οὐδόλως ἀνέκοψε τὴν πορείαν τῆς ἀνοικοδομήσεως, μὴ βλάβας τὰ οἰκοδομηθέντα νεωστὶ μέρη τοῦ Ναοῦ. Μετὰ ἐν ἔτος θανόντος τοῦ ἁλ-Ζάχηρ διάδοχος αὐτοῦ ἐγένετο ὁ ἁλ-Μουσανσήρ (1035-1094), ὅστις τῷ 1037 ἀνανέωσε τὰ πρὸς τοὺς Ἑλληνας συνθήκας, ἐβασίλευε δὲ τότε ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁ Μιχαὴλ δ' (1034-1041). Ἐν τῇ ἀνανεώσει τῆς συνθήκης ἐπανελήφθη ὁ ὅρος τῆς ἀνοικοδομήσεως τοῦ Ναοῦ, ἐπὶ τῷ ἀνταλλάγματι ὅμως τῆς ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἀπολύσεως πεντακισχιλίων ἀράβων αἰχμαλώτων. Περὶ τούτου ὁ Ἰβν ἁλ Ἀσσίρ, ἄραφ Χρονογράφος, διηγεῖται τὰ ἑξῆς· «*Τῷ ἔτει τούτῳ (429 = 14 Ὀκτωβρίου 1038) ὁ ἀλίδης χαλίφης καὶ αὐθέντης τῆς Αἰγύπτου Monstansirbillach συνῆψεν εἰρήνην πρὸς τὸν βασιλέα τῶν Ἑλλήνων καὶ ἔθηκεν αὐτῷ ὅρον τὴν ἀπελευθέρωσιν πέντε χιλιάδων μουσουλμάνων, οἱ δὲ Ἑλληνες ἔταξαν αὐτῷ ὅρον τὴν ἀνοικοδόμησιν τοῦ Qumame (ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως). Καὶ ἀπέστειλεν ὁ Βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων ἀνθρώπους πρὸς τὴν ἀνοικοδόμησιν τοῦ Qumame καὶ ἔδαπάνησε πρὸς τοῦτο μεγάλα ποσά*». Ἐκ τῶν πολυτίμων τούτων λεπτομερειῶν μανθάνομεν ὅτι οἱ τεχνῖται καὶ οἰκοδόμοι ἐστάλησαν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως· πάντως δὲ καὶ τὸ σχετικὸν ὕλικὸν τῆς οἰκοδομῆς¹⁴⁶.

Καθ' ὃν χρόνον τὸ μέγα τοῦτον ἔργον ἐπετελεῖτο ἡ ἀγία Πόλις, Πατριάρχην ἔχουσα τότε μετὰ τὸν Ἰωαννίκιον τὸν ΣΩΦΡΟΝΙΟΝ Β' (1040-1059), ἐφιλοξένησε διαπρεπῆ ἱεράρχην ἐλθόντα τῷ 1040, τὸν Θεοφάνη Κεραμέα Ἀρχιεπίσκοπον Ταυρομενίας¹⁴⁷. Ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς Δύσεως συνέρρεον πλείστοι προσκυνηταί, διότι ἐν τέλει τοῦ 1α' αἰῶνος, ἢ ὅλως μάτην κατὰ τὸν προηγούμενον αἰῶνα προσδοκηθεῖσα συντέλεια τοῦ κόσμου, ἀνεμένετο ἐναγωνίως· ὅθεν πολλοὶ ἔσπευδον ἵνα εὐρεθῶσιν ἐν Ἱεροσολύμοις. Ἦρχοντο δὲ ἡγεμόνες, ἀρχιερεῖς, ἰππῶται καὶ ἄνθρωποι διαφόρων τάξεων καὶ καταστάσεων· ἐνίοτε δὲ ἀποτελεῖται «*καρράβανιον*» ἐκ πολλῶν χιλιάδων προσκυνητῶν ἐκ τῶν ὁποίων ὀλίγοι κατῶρδουν νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὰς ἑαυτῶν πατρίδας. Πολλοὶ ἐφρονεῦοντο ἢ ἀπέθνησκον

¹⁴⁵ G. Schlumberger, Ἡ βυζαντινὴ ἐποποιία κατὰ τὰ τέλη τῆς 1' ἑκατονταετηρίδος, αἱ πορφυρογέννητοι Ζωὴ καὶ Θεοδώρα (1025-1057) μετάφρ. Ἰ. Λαμπρίδου, Ἐν Ἀθῆναις 1906, σ. 44. 45.

¹⁴⁶ Miednikov, II. 386. 387. 519. 685. 1261. Ὁ ναὸς τῆς Ἀναστάσεως ἀραβιστὶ καλεῖται Qiame, ἀλλὰ πρὸς περιφρόνησιν ὑπὸ τῶν μουσουλμάνων ὀνομάζεται συνήθως Qumame.

¹⁴⁷ Οἰκονόμου, Σιωνίτης Προσκυνητῆς, σ. 106. 107. Ὁ Σωφρόνιος ἦτο ἤδη Πατριάρχης καὶ περὶ τὸ 1059. Πρὸβλ. Tsagareli, ἔνθ. ἀν. σ. 238.

καθ' ὁδόν· ἄλλοι δὲ ἐπεθύμουν ν' ἀποθάνωσιν ἐν Ἱερουσαλήμ. Προσκυνητῆς τις ἐκ Βουργουνδίας Lethbald καλούμενος ἀναβὰς εἰς τὸ ὄρος τῶν Ἐλαιῶν παρεκάλεσε τὸν Θεὸν ν' ἀποθάνῃ ἐν Ἱερουσαλήμ καὶ αὐθημερὸν ὄντως ἀπέθανε. Κατὰ τὸ 1064 ἦλθεν εἰς Ἱεροσόλυμα μεγίστη συνοδία προσκυνητῶν, ὧν προΐσταντο πολλοὶ Γερμανοὶ Ἐπίσκοποι, ὡς ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Μογουντίας Σιγιφρεῖδος, ὁ Ἐπίσκοπος Βαμβέργης Γούνθηρος, ὁ Ἐπίσκοπος Ρεγενσβούργου Ὅθων καὶ ὁ Ἐπίσκοπος Οὐτρέχτης Γουλιέλμος. Τούτους συνώδευον ἑπτακισχίλιοι περίπου προσκυνηταί. Ἡ φήμη ὅμως τοῦ πλοῦτου καὶ τῆς πολυτελείας αὐτῶν, ἣν οὐδ' εἶχον κἄν τὴν πρόνοιαν ν' ἀποκρύπτωσι, παρεσκεύασεν αὐτοῖς ληστρικὴν τινα ἐνέδραν παρὰ τὴν Ρέμλην. Κατὰ τὴν γενομένην ἐπίθεσιν πολλοὶ τῶν προσκυνητῶν ἐφονεύθησαν· οἱ δὲ λοιποὶ κατέφυγον εἰς πλησιόχωρόν τινα κώμην καὶ ἐνεκλείσθησαν ἐν τινι φρουρίῳ, ὅπερ στενῶς ἐπολιόρκησαν οἱ λησταί. Οἱ πολιορκούμενοι ἐξαντληθέντες ὑπὸ τῆς πείνης ἐζήτησαν μετὰ τρεῖς ἡμέρας νὰ συνθηκολογήσωσιν, ἀλλ' ὁ ἀρχηγὸς τῶν ληστῶν ἀπήτει ἄνευ ὄρων ὑποταγὴν· λύσας δὲ τὸ σαρίκιόν του κατὰ τὴν στιγμὴν τῶν διαπραγματεύσεων καὶ σχηματίσας ἐξ αὐτοῦ θηλείαν, συνέλαβεν ἐκ τοῦ τραχήλου τὸν ὠραιότατον πάντων τῶν προσκυνητῶν, οὗτινος τὸ κάλλος ἐκίνει εἰς θαυμασμὸν πάντας, τὸν Ἐπίσκοπον Γούνθηρον, δηλῶν, ὅτι οὗτος εἶνε κτῆμα αὐτοῦ. Ἄλλ' ὁ Γούνθηρος δι' ἑνὸς ραπίσματος ἔρριψε χαμαὶ τὸν Σέχαν τῶν ληστῶν· οἱ δὲ λοιποὶ συνέλαβον καὶ ἔδεσαν αὐτόν τε καὶ τοὺς δεκαπέντε ἄλλους συντρόφους αὐτοῦ. Οἱ ἐκτὸς τοῦ φρουρίου ἐπετέθησαν μετὰ μανίας, ἀλλ' οἱ προσκυνηταὶ ἐμερίμνησαν νὰ προσδέσωσι τοὺς συλληφθέντας ἐπὶ τοῦ τοίχου ἐκείνου, εἰς ὃν ἔπιπτον ὡς χάλαζαι τὰ βέλη τῶν ληστῶν, παρ' ἐνὶ δ' ἐκάστῳ αὐτῶν ἴστατο ἀνὰ εἶς προσκυνητῆς γυμνὴν κρατῶν σπάθην καὶ ἔτοιμος νὰ κατασφάξῃ αὐτοῦς. Τὸ τέχνασμα τοῦτο ἐπέτυχε· διότι ὁ υἱὸς τοῦ Σέχα φοβηθεὶς μὴ κατασφαγῆ ὁ πατὴρ αὐτοῦ ἀνέκοψεν ἐπὶ μικρὸν τὴν βιαίαν ἐπίθεσιν· ἐν δὲ τῷ μεταξὺ χρόνῳ κατέφθασεν ὁ διοικητὴς τῆς Ρέμλης μετὰ στρατοῦ, διεσκόρπισε τοὺς ληστὰς καὶ ἔσωσε τοὺς προσκυνητάς. Οὗτοι ἐν ἀσφαλείᾳ ἐλθόντες εἰς Ἱερουσαλήμ ἐγένοντο δεκτοὶ ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Σωφρονίου καὶ μετέβησαν ἀμέσως εἰς προσκύνησιν τῶν ἁγίων Τόπων¹⁴⁸. Περὶ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν (1070) ἐπεσκέφθη τοὺς ἁγίους Τόπους καὶ ὁ ὄσιος Μελέτιος ὁ νέος († 1105) ὅστις ἐκ Καππαδοκίας ὁρμώμενος ἐμόνασεν ἐν διαφόροις τόποις εἶτα δ' ἐν Κιθαιρῶνι, ἔνθα ἰδρύθη ἡ σωζομένη ἔτι περιώνυμος Μονή. Ὁ βιογράφος τοῦ ὁσίου Μελετίου διηγεῖται ὅτι οὗτος ὑπέστη παρὰ τῶν Ἀγαρηνῶν «ραβδισμούς, ὕβρεις κατὰ κόρης ραπίσμα-

¹⁴⁸ Michaud, ἔνδ. ἀν. I, 430 ἐξ. Βενιαμὴν Ἰωαννίδου ἔνδ. ἀν. σ. 149. L. Brehier, L' Eglise et l' Orient au moyen âge. Les Croisades, Paris 1919, σ. 47.

τα» καὶ ἐκινδύνευσε νὰ θανατωθῆ, ἀλλὰ κατὰ τὴν τελευταίαν στιγμήν ἐρύσθη «ἐκ τῆς καλῆς Ἀραβίας» τῇ παρεμβάσει πιθανῶς Ἐμίρου τινός¹⁴⁹.

Ἡ ἀνοικοδόμησις τοῦ ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως οὐδαμῶς εἶχεν εἰσέτι συντελεσθῆ, διότι ἐξηκολούθησε καὶ ἐπὶ τοῦ Βασιλέως τοῦ Βυζαντίου Κωνσταντίνου θ' τοῦ Μονομάχου (1042-1054), ἐφ' οὗ μόλις τῷ 1048 συνεπληρώθη ἡ ἀνοικοδόμησις¹⁵⁰. Τούτου ἔνεκα ἐπεκράτησεν ἵνα θεωρῆται ὁ Βασιλεὺς ἐκεῖνος ὡς ἀνακαινιστὴς τοῦ Ναοῦ. Ἡ ἀνακαινίσις ἐγένετο ἐπὶ τῶν βάσεων τοῦ πρώτου ναοῦ, ὡς οὗτος ἀνφοκοδομήθη μετὰ τὴν περσικὴν καταστροφήν ὑπὸ τοῦ Μοδέστου. Ἐν ἔτος πρὸ τῆς πλήρους λήξεως τῶν ἐργασιῶν τῆς ἀνακαινίσεως, ἦτοι τῷ 1047, ὀθωμανὸς περιηγητὴς ἐπισκεφθεὶς τὸν Ναὸν ἀπεθαύμασε τὸ ἐσωτερικὸν καὶ ἐξωτερικὸν κάλλος, τὰς ζωγραφίας αὐτοῦ καὶ τὸ μέγεθος, χωροῦντος ὡς λέγει περὶ τὰς 8.000 ἀνθρώπων¹⁵¹. Τοιοῦτον εὔρον τὸν Ναὸν καὶ οἱ ἐφεξῆς περιγράψαντες αὐτόν· φαίνεται δὲ μόνον, ὅτι ἀλλοίωσις τις ἐπῆλθεν εἰς τὸν ἐπὶ τῆς εὐρέσεως τοῦ Σταυροῦ ναὸν τοῦ ἁγίου Κωνσταντίνου. Ἐκ τῆς περιγραφῆς τοῦ μετὰ τινα χρόνον ἐπισκεφθέντος τὴν Ἱερουσαλὴμ Ρώσου Δανιὴλ δεικνύται, ὅτι ὁ ναὸς οὗτος ἀνφοκοδομήθη μικρότερος τοῦ προτέρου «μικρὸν περαιτέρω, λέγει, (ἀπὸ τοῦ Γολγοθᾶ) εἶνε ὁ τόπος ὅπου εὐρέθη ὁ τίμιος σταυρός... βραδύτερον, ὠκοδομήθη πρὸς τιμὴν τῆς Βασιλείσεως μεγάλη Ἐκκλησία ἥτις ἀπὸ πολλοῦ κατεστράφη ὑπὸ τῶν ἐθνικῶν... πρὸς ἀνατολὰς τοῦ πύργου δεικνύται ὁ τόπος ὅπου ἡ ἁγία Ἐλένη εὔρε τὸν ἀληθῆ σταυρὸν τοῦ Χριστοῦ, οἰκοδομήσασα ἐνταῦθα Ἐκκλησίαν μεγίστην, εἰς μνήμην τῆς ὑψώσεως τοῦ Σταυροῦ... τὴν σήμερον ἡ Ἐκκλησία αὕτη ἐστὶ λίαν μικρά»¹⁵². Κατὰ τὰ λοιπὰ αὐτοῦ μέρη ὁ ναὸς ἐξεικονίζεται ὑπὸ τε τοῦ Δανιὴλ καὶ τῶν ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῶν σταυροφόρων περιγραφάντων αὐτὸν μεγαλοπρεπέστατος· εὔρον δὲ αὐτὸν τε καὶ τοὺς λοιποὺς ναοὺς καὶ τὰ Μοναστήρια οἱ σταυροφόροι ἐν καλλίστῃ καταστάσει.

Διότι πρὸς τῷ Ναῷ τῆς Ἀναστάσεως ἐγένοντο τότε, διὰ βασιλικῶν ἀναλωμάτων, ἡ ἐπισκευὴ καὶ τῶν λοιπῶν ναῶν καὶ Μοναστηρίων· ἀκριβῶς δὲ τότε ἐγένετο καὶ τῆς ἐπὶ Ἡρακλείου ἰδρυθείσης μεγάλης Μονῆς τοῦ Σταυροῦ ἀνοικοδόμησις διὰ τοῦ γεωργιανοῦ μοναχοῦ Προχόρου, μονάζοντος πρότερον ἐν τῇ Μονῇ τοῦ ἁγίου Σάβα¹⁵³, ἐν ἧ δὲν ἔπαυσαν οἱ λόγοι μοναχοὶ περὶ τὰ ἱερὰ γράμματα

¹⁴⁹ Χρυσσοστόμου Παπαδοπούλου, Ἀρχιεπ. Ἀθηνῶν, Συμβολαὶ εἰς τὴν Ἱστορίαν τοῦ Μοναχικοῦ βίου ἐν Ἑλλάδι. Β', Ὁ ὄσιος Μελέτιος ὁ νέος, Ἐν Ἀθήναις 1935, σ. 11.

¹⁵⁰ Κεδρηνοῦ, Ἱστορία σ. 233. Δοσιθέου, Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολ. πατρ. Σ. 786. Tobler, Golgotha, σ. 120-122.

¹⁵¹ Παρὰ Βασιλιέφσκη, Διήγησις Ἐπιφανίου μοναχοῦ, σ. 44.

¹⁵² Δανιὴλ, ἡγουμένου Ὀδοιπορικόν, μετάφρ. Ε. Ματτέου, σ. 27.

¹⁵³ Χρυσσοστόμου Α. Παπαδοπούλου, Ἡ ἱερὰ Μονὴ τοῦ Σταυροῦ καὶ ἡ ἐν αὐτῇ Θεολογικὴ Σχολή, ἐν Ἱερουσαλὴμ 1905, σ. 20 ἐξ. Πρὸβλ. Analecta Bollandiana, XXXI, 303. XXXVI, 109.

ἀσχολούμενοι. Ἐν ἀρχῇ τοῦ ἰα΄ αἰῶνος ἤκμασεν ὁ Ἡγούμενος τῆς Μονῆς ταύτης καὶ σπουδαῖος συγγραφεὺς Μᾶρκος καὶ ὁ Πρεσβύτερος Βασίλειος¹⁵⁴. Μετὰ τὸν Μᾶρκον κατὰ τὰ ἔτη 1071 καὶ 1072 ὡς Ἡγούμενος ἀναφέρεται ὁ Ἰωαννίκιος¹⁵⁵. Καὶ τὰ λοιπὰ Μοναστήρια κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐπληρώθησαν μοναχῶν. Ἐν αὐτοῖς διεκρίθη ὁ ἅγιος Χριστόδουλος († 1101), ὅστις τῷ 1045, μετὰ τὴν ἐπίσκεψιν τῶν ἁγίων Τόπων, ἐγκαθιδρύθη ἐν τινι Μονῇ, παρὰ τὸν Ἰορδάνην ποταμόν, ἀλλ' ἐνοχλούμενος ὑπὸ τῶν Ἀράβων μετὰ τινα ἔτη ἠναγκάσθη νὰ φύγη ἐκεῖθεν, γενόμενος ἰδρυτὴς τῆς ἐν Πάτμῳ Μονῆς τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου. Ἰκανὰ ἔτη πρὸ αὐτοῦ εἶχεν ἐπισκεφθῆ τοὺς ἁγίους Τόπους καὶ ὁ ὄσιος Νεῖλος († 1005) ὁ ἰδρυτὴς γενόμενος τῆς παρὰ τὴν Ρώμην Μονῆς Grotta Ferrata. Περὶ τὸ 1056 ἤκμασεν ὁ Σαμωνᾶς Ἐπίσκοπος Γάζης, συγγράψας «Διάλεξιν πρὸς Ἀχμέτ τὸν Σαρακηνόν, ἀποδεικνύουσαν τὸν ὑπὸ τοῦ ἱερέως ἱερουροῦμενον ἄρτον καὶ οἶνον σῶμα καὶ αἷμα ἀληθινὸν καὶ ὀλόκληρον εἶναι τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ»¹⁵⁶. Ἐκ τῶν ἔργων τῶν ἐλλήνων μοναχῶν τῶν ἐργαζομένων ἐν τῇ Μονῇ τοῦ ἁγίου Σάβα κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην (1099) περιεσώθη χειρόγραφον φέρον τὴν ἐπιγραφὴν «Ἐγράφη ἡ ἱερὰ αὕτη βίβλος τῶν τριψιδίων καὶ κανόνων καὶ λοιπῆς πάσης ἀκολουθίας τῆς ἁγίας τεσσαρακοστῆς καὶ τῆς ἁγίας καὶ μεγάλης ἑβδομάδος τῶν ζωοποιῶν παθῶν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ καὶ Θεοῦ, ἐν τῇ σεβασμίᾳ Λαύρα τοῦ ἁγίου Σάβα, τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις, χειρὶ τοῦ εὐτελοῦς καὶ ἁμαρτωλοῦ Γερασίμου τοῦ Ἀντιοχίτου καὶ τῇ ζεύσει σπουδῇ τοῦ τιμιωτάτου μοναχοῦ καὶ δευτερεύοντος τῶν Πρεσβυτέρων τῆς ἐν Ἀσκάλωνι καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας κυροῦ Ἰωάννου, λόγῳ τοῦ σεβασμίου ναοῦ τοῦ ἐνδόξου μεγαλομάρτυρος Γεωργίου ἐν αὐτῇ τῇ Ἀσκάλωνι, τὸ λεγόμενον κατὰ τὴν ἐγχώριον γλῶσσαν τὸ Χάδρα, ἀρχιεραρχοῦντος τῆς αὐτῆς πόλεως τοῦ ὀσιωτάτου καὶ παναγίου γέροντος κυροῦ Ἀντωνίου μηνὶ Ἰανουαρίῳ κε' ἰνδ. ζ' ἐν ἔτει στχζ'»¹⁵⁷. Ἡ ἀνοικοδόμησις Μοναστηρίων ἐν τῇ ἐρήμῳ τῆς Παλαιστίνης καὶ ἡ ἐγκαθίδρυσις μοναχῶν δηλοῖ σπουδαίαν βελτίωσιν τῆς καταστάσεως τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων. Ἄλλως τε ἐν αὐτῇ τῇ ἁγίᾳ Πόλει, συνεπεῖα τῶν πρὸς τοὺς Βασιλεῖς τοῦ Βυζαντίου συνθηκῶν τῶν Ἀράβων, παρεχωρήθη τοῖς χριστιανοῖς ἰδιαίτερον τμῆμα τῆς πόλεως, τὸ μεταξὺ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως, καὶ τῶν πυλῶν Δαμασκοῦ καὶ Ἰόππης, ὅπερ τῷ 1063 ἀναλώμασι τοῦ Βασιλέως Κωνσταντίνου ἀνφοδομήθη¹⁵⁸. Ἐκτοτε τὸ τμῆμα ἐκεῖνο ἐτέθη ὑπὸ τὴν

¹⁵⁴ A. Ehrhard, ἐνδ' ἀν. σ. 52-53.

¹⁵⁵ Α. Π. Κεραμέως, Ἱεροσολυμ. Βιβλιοθήκη Β, 715.

¹⁵⁶ Πατρ. Migne, 120, 821.

¹⁵⁷ Α. Π. Κεραμέως, Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη Β, 536.

¹⁵⁸ Δοσίθεος, Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσ. Πατρ. σ. 782. Α. Π. Κεραμέως, Ἀναλ. Ἱεροσ. Σταχ. Β, 300.

ἄμεσον ἐπιστάσιαν τοῦ Ἑλλήνος Πατριάρχου, εἰς ὃν καὶ προνόμια τινὰ παρεχωρήθησαν καὶ δικαστικὴ μάλιστα ἐξουσία, ἣν ἐζήτησαν ὕστερον καὶ οἱ παρὰ νόμῳ ἐγκαθιδρυθέντες λατῖνοι Πατριάρχαι νὰ ἔχωσιν. Οἴκοθεν δ' ἐννοεῖται ὅτι ἀδεῶς νῦν οἱ Πατριάρχαι τῆς Ἱερουσαλήμ ἐπικοινωνοῦσι πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ὁ μετὰ τὸν Σωφρόνιον Πατριάρχης ΕΥΘΥΜΙΟΣ Α' (-1084) μετέβη εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ἀνεδέχθη μάλιστα ἀποστολήν τινὰ τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ (1081-1118) εἰς Θεσσαλονίκην πρὸς τὸν Βοημούνδον. Μετὰ μικρὰν διαμονὴν ἐν Θεσσαλονίκῃ μετέβη εἰς Φιλιππούπολιν, φιλοξενηθεὶς ὑπὸ τοῦ μεγάλου Δομεστικοῦ Γρηγορίου Πακουριάνου, οὗτινος τὸ ἐκδοθὲν τῷ 1083 Τυπικὸν τῆς Μονῆς Πετριτζονιτίσεως ὑπέγραψε «*Εὐθύμιος ἐλέψθε Θεοῦ Πατριάρχης τῆς ἁγίας Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν Ἀναστάσεως πόλεως Ἱερουσαλήμ τὸ παρὸν τυπικὸν τῆς Μονῆς τῆς ἰβηρικῆς τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου τῆς Πετριτζονιτίσεως τοῦ σεβαστοῦ καὶ μεγάλου Δομεστικοῦ τῆς Δύσεως κὺρ Γεωργίου τοῦ Πακουριάνου ὑπέγραψα οἰκεία χειρὶ*»¹⁵⁹. Καὶ ὁ ἀπὸ τοῦ 1084 τελευταῖος Πατριάρχης τῆς ὑπ' ὄψει ἡμῶν ἐποχῆς ΣΥΜΕΩΝ Β' (1084-1106) ἦλθεν αὐτοπροσώπως εἰς τὴν Βασιλεύουσαν καὶ συμμετέσχε τῆς κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο συγκροτηθείσης Συνόδου ἐπὶ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ καὶ Νικολάου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως (1084-1111) γράψας ὕστερον καὶ κατὰ τῶν ἀζύμων τῶν Λατίνων¹⁶⁰.

Ἄλλ' ἤδη ἐν τῇ Δύσει οἱ Λατῖνοι ἐκινοῦντο πρὸς τὴν ἁγίαν Γῆν, καθ' ὃν χρόνον αὕτη ὑπεβάλλετο εἰς δοκιμασίας ὑπὸ τῶν Σελτζούκων. Ὁ τουρκικὸς ἐκεῖνος νομαδικὸς λαὸς εἶχεν ἐπικρατήσει κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, δι' ἀνεπισχέτου πορείας, ἀπὸ τῶν ὀρίων τῆς Σινικῆς μέχρι τοῦ Εὐφράτου. Ὁ Τογρούλ βεῦς, ὁ ἀνεψιὸς αὐτοῦ Ἄλπ-ἄρσλάν καὶ ὁ τρίτος τῶν μεγάλων τούτων δυναστῶν ὁ Μάλεκ Σάχ ἵδρυσαν ἀπὸ τοῦ 1040 τεράστιον βασίλειον, ὅπερ συνέσφιγγεν ἤδη ἐν ταῖς ἀσιατικαῖς ἐπαρχίαις τὸ Βασίλειον τοῦ Βυζαντίου καὶ τὰ ἄλλως παραλελυμένα ἀραβικὰ χαλιφάτα. Ὅταν τῷ 1056 ταύτοχρόνως μετέβησαν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀπεσταλμένοι τῶν τε Φατιμιδῶν καὶ τῶν Σελτζουκιδῶν ἐπειδὴ ὁ Βασιλεὺς τοῦ Βυζαντίου ἐτίμησεν αὐτοὺς ἐξ ἴσου ὁ χαλίφης ἁλ Μουστανσήρ (1035-1094) ἐκδικούμενος διέταξε τὴν δήμευσιν τῆς περιουσίας τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως¹⁶¹. Τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο, ὅπερ εὐτυχῶς, οὐδεμίαν ἄλλην συνέπειαν ἔσχε διὰ τὸν Ναὸν, μαρτυρεῖ, ὅτι σφοδρὰ ἀντιζηλία ἤδη ἀνεφαίνετο μεταξὺ

¹⁵⁹ Δοσίθεος, Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολ. πατρ. σ. 752. L. Petit, Tyrikon de Gregoire Pacourianos, Παράρτημα Βυζ. Χρονικῶν Πετροπόλεως 1904, X, 57. Γ. Μουσαίου, Γρηγόριος Πακουριανός... Λειψία 1888. Π. Καρολίδου, Τυπικὸν τῆς Μονῆς Πετριτζοῦ, «Παναθήναια» 1906.

¹⁶⁰ Δοσίθεος, Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσ. Πατριαρ. σ. 788.

¹⁶¹ Miednikov, II, 686. 687. Μετὰ τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο ἀποκατεστάθησαν πάλιν φιλικαὶ σχέσεις μεταξὺ Ἀράβων καὶ Ἑλλήνων, οἱ δὲ χαλιφαὶ ἐξέδωκαν ἀκριβῶς κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην διάφορα διατάγματα πρὸς τοὺς Πατριάρχας τῆς Ἱερουσαλήμ καὶ τοὺς Ἐπιτρόπους αὐτῶν. Προῆλθε δ' ἐν αὐτοῖς σύγχυσις,

Ἀράβων καὶ Σελτζούκων, οἵτινες διεννοοῦντο ἤδη τὴν ὀλοσχερῆ κατάλυσιν τοῦ ἀραβικοῦ κράτους. Ἄλλ' ἐξ ἴσου ἐπικίνδυνοι ἦσαν καὶ τοῖς ἡμετέροις. Ἡ πρώτη σύγκρουσις ἐγένετο τῷ 1048-1049 ἀποβάσα ὑπὲρ τῶν Σελτζούκων, καταλαμβάνοντων τὴν ἀνατολικὴν Ἀρμενίαν. Ἄλλ' ἐπὶ τοῦ Ἄλπ-ἄρσλάν κατελήφθησαν καὶ ἄλλαι ἐπαρχίαι τοῦ ἀπὸ τῶν νέων τούτων ἐχθρῶν κινδυνεύοντος ἑλληνικοῦ κράτους. Καὶ ἀνεχαιτίσθησαν μὲν πρὸς καιρὸν οὗτοι, ἀλλὰ τῷ 1070 ὁ Ἄλπ-ἄρσλάν, νικήσας, ὡς γνωστόν, τὸν Βασιλέα Διογένη Ρωμανὸν (1068-1071) συνέλαβεν αὐτὸν αἰχμάλωτον· μεγαθύμως δὲ ὕστερον ἀπέλυσεν αὐτόν. Κατὰ τὸ αὐτὸ δ' ἔτος, μετὰ μάχην αἱματηράν, κατέλαβεν ὁ στρατὸς τῶν Σελτζούκων τὴν Ρέμλην καὶ τὴν Ἱερουσαλήμ. Τῷ 1096 συνεπληρώθη ὑπ' αὐτῶν τῆς ὅλης Παλαιστίνης ἡ κατάκτησις. Ἀλλὰ μετὰ διετίαν περίπου οἱ στρατοὶ τοῦ φατιμίδου χαλίφου ἄλ Μουστάλῃ (1094-1101), μετὰ τεσσαρακονθήμερον πολιορκίαν, εἰσῆλασαν εἰς Ἱερουσαλήμ.

Τῷ ἐπιόντι ἔτει ἐπεφάνησαν πρὸ τῶν τειχῶν αὐτῆς οἱ Σταυροφόροι ἀνακράζοντες: ὁ Θεὸς τὸ θέλει! Ἡ φωνὴ αὐτῶν ἐφαίνετο κομίζουσα παραμυθίαν εἰς τὴν πάσχουσαν Ἐκκλησίαν Ἱεροσολύμων. Παρῆλθον ἤδη 462 ἔτη ἀπὸ τῆς ἀραβικῆς τῆς Παλαιστίνης κατακτήσεως. Καὶ κατὰ θεωρίαν μὲν αἱ σχέσεις τῶν κατακτητῶν πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν καθώριζον τὴν θέσιν αὐτῆς ὅπως οὖν ἀνεκτὴν· τοιαύτη ὑπῆρξεν ἐπὶ τῶν πρώτων χαλιφῶν· ἀλλὰ ταχέως ἐπεδεινώθη ἡ κατάστασις τῆς Ἐκκλησίας καὶ διωγμὸς κατ' αὐτῆς ἐπηγέρθη. Ἐν τῷ μέσῳ τῶν δεινῶν αὐτῆς, οὐχ ἦττον, μέγας ἐπεφάνη θεολόγος, ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνός, ἡ δ' Ἐκκλησία ἤρξατο συμμετέχουσα τῶν γενικωτέρων ἐκκλησιαστικῶν ζητημάτων, οἷον τότε ἦτο τὸ εἰκονομαχικόν, ἕνεκα τοῦ ὁποίου καὶ ἡ Ζ' συνεκροτήθη Οἰκουμενικὴ Σύνοδος. Ἐπιτοπίως ἀνεφάνη τὸ περὶ τοῦ filioque ζήτημα, ἀλλὰ ταχέως τοῦτο ἐξετοπίσθη· παρὰ δὲ τὰς μεγάλας αὐτῆς συμφορᾶς καὶ θλίψεις, σπουδαίαν εἶχε τότε πνευματικὴν κίνησιν, δυνηθεῖσα διὰ τῶν διαπρεπῶν αὐτῆς θεολόγων καὶ τῶν γενναίων μοναχῶν, ν' ἀγωνισθῆ ὑπὲρ τῆς ὀρθοδοξίας ἐν αὐτῇ τῇ Βασιλευούσῃ, συγκροτοῦσα συγχρόνως ἐν Ἱερουσαλήμ Συνόδους.

Μετὰ μικρὸν ἀνεφάνησαν τὰ ἐπὶ τοῦ Μ. Φωτίου, Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, ζητήματα ὧν συμμετέσχεν ἡ Ἐκκλησία ἐλπίσασα πρὸς στιγμὴν κατὰ τὸν ι' αἰῶνα τὴν ἀπὸ τῶν ἀραβικῶν δεινῶν ἀπαλλαγὴν αὐτῆς. Ἀλλὰ καθ' ὅλον τὸν ι' καὶ ια' αἰῶνα διεξάγεται δαιμονιώδης καὶ ὀλοδρευτικὸς ἀγὼν κατὰ τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ Ναὸς τῆς Ἀναστάσεως ἐπανειλημμένως μεταβάλλεται εἰς ἐρείπια καὶ ἐπανειλημμένως ἀνοικοδομεῖται ὑπὸ τῶν Βασιλέων τοῦ Βυζαντίου, οἵτινες, τέλος, ἐπιδαιφιλεύουσι τὴν εἰρήνην εἰς τὴν Ἐκκλησίαν.

διότι ἀναφέρονται ὡς Πατριάρχαι Ραφαὴλ καὶ Μάρκος περὶ τὸ 1064 (Α. Π. Κεραμέως, Ἀναλ. Ἱεροσ. Σταχ. Δ, 44) ἀλλὰ πρόκειται περὶ Ἐπιτρόπων τῶν ἐξ Ἱερουσαλήμ ἀπουσιαζόντων Πατριαρχῶν.

αν, διὰ συνεννόσεως πρὸς τοὺς Φατιμίδας. Νέοι ὅμως ἀναφαίνονται ἐχθροὶ οἱ Σελτζουκῖδαι, μεταβαλόντες τὸν μωαμεθανικὸν κόσμον ἀπὸ ἀραβικοῦ εἰς τουρκικόν. Καὶ ἀτυχοῦσι μὲν οἱ Βασιλεῖς τοῦ Βυζαντίου ἐν τοῖς κατ' αὐτῶν πολέμοις, ρίπτεται δὲ καὶ ἡ ἁγία Πόλις εἰς νέας συμφοράς, πρὸς καιρόν, ὑπ' αὐτῶν καταληφθεῖσα. Οἱ Ἄραβες ἐκ νέου πολιορκοῦσι τὴν Ἱερουσαλήμ καὶ καταλαμβάνουσιν αὐτήν· ἀλλ' οἴκοθεν ἐννοεῖται, ὅτι ἐξ ὅλης ἐκείνης τῆς συγχύσεως καὶ τῆς ἐμπολέμου καταστάσεως τὰ πάνδεινα ἔπασχεν ἡ Ἐκκλησία, ἥτις κατώρθωσε νὰ ἐξέλθῃ, μέχρι τοῦδε, ἀλώβητος μὲν ἐκ τῶν ἀνεκδιηγήτων κακῶν, μὴ παραλλάξασα τὸν ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως αὐτῆς χαρακτῆρα, ἀλλ' εἰς ἀδήλους εἰσῆρχετο κινδύνους ἐν τέλει τοῦ ἰα' αἰῶνος. Τούτου ἕνεκα μετὰ χαρᾶς εἶδε, πάντως, καὶ ἐλπίδος μεγάλης τοὺς χριστιανοὺς σταυροφόρους πρὸ τῶν τειχῶν τῆς ἁγίας Πόλεως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΕΜΠΤΟΝ

ΑΙ ΣΤΑΥΡΟΦΟΡΙΑΙ

(1099-1291)

ΑΛΩΣΙΣ ΤΗΣ ΙΕΡΟΥΣΑΛΗΜ ΥΠΟ ΤΩΝ ΣΤΑΥΡΟΦΟΡΩΝ

Μέχρις ἐσχάτων ἐπιστεύετο, ὅτι τῷ 1093 ἢ 1094 ἦλθεν εἰς Ἱερουσαλήμ ὡς προσκυνητῆς ὁ ἐκ τῆς γαλλικῆς πόλεως Ἀμβιανοῦ καταγόμενος ἐρημίτης Πέτρος· ἰδὼν δὲ τὰ δεινὰ τῶν χριστιανῶν καὶ λαβὼν ἐντολὴν παρὰ τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων Συμεὼν μετέβη εἰς τὴν Δύσιν καὶ ἐξήγειρεν αὐτὴν εἰς ἀπελευθέρωσιν τῶν ἁγίων τόπων. Σήμερον ἡ εἶδησις αὕτη θεωρεῖται ὡς ἀπλοῦς θρυλὸς τῆς μεγάλης ἐποποιΐας τῶν Σταυροφοριῶν, φαίνεται δὲ μᾶλλον ὅτι ὁ Πέτρος ἐρημίτης δὲν ἠδυνήθη νὰ φθάσῃ μέχρι τῆς ἁγίας Πόλεως καὶ ὅτι ποδῶν ἵνα ἐπισκεφθῇ αὐτὴν προὔκάλεσε τὸ πολύκροτον κίνημα τῶν Σταυροφοριῶν, διαδραμῶν τὴν Εὐρώπην ὅλην καὶ προτείνας ἐπιστολάς τινας, κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον γνησίας, ἐν ἐποχῇ καθ' ἣν οἱ Πάπαι τῆς Ρώμης ἐπεθύμουν ἵνα φανῶσιν ὡς ἀρχηγοὶ τῆς χριστιανωσύνης, ἐξωθοῦντες εἰς τὴν Ἀνατολήν, ὑπὸ τὸ κράτος θρησκευτικοῦ φανατισμοῦ, ἀπειράριθμα πλήθη!

Μετὰ τὸ ἀνα τὴν Εὐρώπην κήρυγμα τοῦ Πέτρου κατὰ Μάρτιον τοῦ 1095 ἐν Πλακεντία συνήλθε Σύνοδος, ἐν ἧ ἔνεφανίσθη ὁ Πάπας Οὐρβανὸς β' (1088-1099), κυκλούμενος ὑπὸ 200 Ἐπισκόπων, 4.000 κληρικῶν καὶ 30.000 λαϊκῶν. Αἱ συνελεύσεις ἐγένοντο ἐν ὑπαίθρῳ καὶ ἀφοῦ ἐν αὐταῖς ἐλέχθησαν πολλὰ περὶ ἀπελευθερώσεως τῶν ἁγίων Τόπων, ὁ Πάπας προέτρεψε τοὺς ἀθροισθέντας

---

¹ *F. Chalandon, Essai sur le regne d' Alexis I Comnène, Paris 1900, σ. 155 ἐξ. Τοῦ αὐτοῦ Histoire de la première Croisade, Paris 1925, σ. 56 ἐξ.*

ἵνα συμμετάσχωσι τοῦ ἱεροῦ πολέμου. Πολλοὶ ὑπεσχέθησαν· ἀλλ' οὐδὲν ἐγένετο. Ὅθεν νέαν προεκάλεσεν ὁ Πάπας Σύνοδον κατὰ Νοέμβριον τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἐν Κλερμών, μέλλουσιν καὶ περὶ ἄλλων νὰ διασκεφθῇ ζητημάτων. Κατὰ τὴν ἕκτην αὐτῆς συνεδρίασιν ὁ Πάπας ἀνέβη ἐπὶ ἔδρα, ἐστημένης ἐν τῇ ἀγορᾷ τῆς πόλεως, μακρὸν καὶ ἐνθουσιώδη ἀπευθύνας λόγον πρὸς τὰ πρὸς αὐτοῦ ἀπειράρισμα πλήθη. Ὑπέμνησε τὴν σπουδαιότητα τῆς ἀγίας Γῆς, ἧς ἐκάστην γωνίαν ἠγίασεν ἢ ἐπίγειος τοῦ Σωτῆρος ζωὴ καὶ περιέγραψε τὰ ἐκ τῶν Σαρακηνῶν ἀπερίγραπτ' αὐτῆς δεινά, μάρτυρας αὐτῶν παραστησάμενος πολλοὺς τῶν παρόντων. Ἐμπρὸς, εἶπε, καὶ ὁ Θεὸς ἔστω μεθ' ὑμῶν! Ἐξαγοράσατε τὰ ἐγκλήματά σας διὰ τοῦ ἔργου τούτου, θεωρήσατε ὡς χαρὰν ν' ἀποθάνητε ὑπὲρ τοῦ Χριστοῦ, ἐκεῖ ὅπου ὁ Χριστὸς ὑπὲρ ἡμῶν ἀπέθανεν. Ἐτόνισεν ὁ Πάπας ἰδίως τὴν πλήρη ἄφεσιν ἁμαρτημάτων, ἧς νὰ τύχη ἕμελλε πᾶς συμμετοχὸς τοῦ ἔργου καὶ ἐπέειπεν ὅτι αὐτός, ὡς ὁ Μωϋσῆς, θὰ ἔχη τὰς χεῖρας ὑψωμένας ὅταν αὐτοὶ κατὰ τῶν Ἀμαλικητῶν θὰ μάχωνται.

Ὁ λόγος τοῦ Πάπα διεκόπη ὑπὸ τῆς μυριοστόμου τοῦ πλήθους ἀνακραυγῆς, «ὁ Θεὸς τὸ θέλει!» μετὰ δὲ τὴν συμπλήρωσιν αὐτοῦ χιλιάδες ἀπεφάσισαν νὰ συμμετάσχωσι τοῦ ἔργου, σταυροὺς ἐπὶ τῶν ὤμων ἐπιρράπτοντες, ἐξ οὗ καὶ «σταυροφόροι» ἀπεκλήθησαν. Ἡγεμόνες καὶ Ἐπίσκοποι καὶ πάσης τάξεως ἄνθρωποι κατελέγησαν ἐν αὐτοῖς, λαβοῦσι πλήρη τῶν ἁμαρτημάτων ἄφεσιν παρὰ τοῦ Πάπα. Ἐπιστεύθη, ὅτι αὐτοστιγμὴ ἡ μεγάλη τῆς Συνόδου ἐκείνης ἀπόφασις εἰς σύμπαντα ἐγνώσθη τὸν κόσμον, οὐ μόνον δ' ἐπιστολὴ ἐξ οὐρανοῦ πεσοῦσα ἐδεικνύετο ὑπὸ τοῦ μοναχοῦ Πέτρου, ἀλλὰ καὶ πολλοὶ ἐνεφανίσθησαν ψευδοπροφήται, τὸν λαὸν πλανῶντες. Πολλοὶ τούτων ἐδείκνυον ἐπὶ τοῦ ἑαυτῶν σώματος, αὐτομάτως, δῆθεν, ἐγχαραχθέντας σταυρούς· μοναχὸς δὲ τις, μὴ ἔχων τὰ μέσα ἀγορᾶς τῶν ὄπλων, ἤρξατο δεικνύων ἐπὶ τοῦ μετώπου αὐτοῦ σταυρὸν ἀποτυπωθέντα, δῆθεν ὑπὸ ἀγγέλου. Ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος, καίτοι βραδύτερον ἀπεκαλύφθη αὐτοῦ ἡ ἀπάτη, ἐγένετο Ἀρχιεπίσκοπος Καισαρείας τῆς Παλαιστίνης.

Πρὸς τὴν χώραν νῦν ταύτην ἐστρέφετο σύμπασα ἡ Δύσις ἐν νευρικῇ ταραχῇ. Ὁ Πάπας συνεκάλει καὶ ἄλλας Συνόδους προτρέπων τοὺς πάντας εἰς σταυροφορίαν. Οἱ Ἐπίσκοποι καὶ ὁ κληρὸς ἐπανελάμβανον ἀπηχοῦντες αὐτοῦ τὰς προτροπὰς· λοιμὸς δὲ καὶ λιμός, πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ ἀκαταστασία, ἔκτακτα ἐν οὐρανῷ φαινόμενα, φαντασιώδεις ἐπινοήσεις τῆς «εὐσεβοῦς ἀπάτης», συνήρπαζον πλήθη ἀπειράρισμα εἰς τὴν ἀπόφασιν συμμετοχῆς ἐν τῇ σταυροφορίᾳ. Οἱ ἀμφιβάλλοντες ἐν ἀρχῇ, οἱ καταγελῶντες τοῦ ἐγχειρήματος ὡς γελοίου, προσέρραπτον ὕστερον ἐπὶ τοῦ ὤμου αὐτῶν σταυρόν. Εὐγενῆ καὶ ταπεινὰ ἐλατήρια συνεκεράσθησαν μέχρι συγχύσεως· διότι πολλοὺς εἴλκυον αἱ μέλλουσαι τοῦ πρωτοφανοῦς πολέμου περιπέτεια, ἄλλους ὁ περιθρυλούμενος ἀμύθητος τῆς Ἀνατολῆς πλοῦτος· τοὺς πλείστους ἢ πλήρη τῶν ἁμαρτημάτων ἄφεσις. Ὁ

Θεὸς κατὰ τὴν ἔκφρασιν ἐνὸς τῶν τότε συγγραφέων, παρέσχε νέον μέσον ἀφέσεως τῶν ἁμαρτημάτων! Τυχαῖοι ἐγκληματῖαι ἠδύναντο ν' ἀναδειχθῶσιν ἥρωες· θ' ἄφινε δ' ὁ χωρικὸς τὴν δουλικὴν αὐτῷ γῆν, ἣν κατειργάζετο νυκτὸς καὶ ἡμέρας χάριν ἀπλήστου τιμαριούχου. Ὁ ληστής, ὁ πειρατής, ὁ δοῦλος, ὁ ἐστερημένος δικαιωμάτων θὰ ἐνεφανίζετο νῦν ὑπερήφανος παραπλεύρως τοῦ περιφανεστέρου ἱππότητος μαχόμενος· ὁ δ' ὀφειλέτης θ' ἀπηλλάσσετο τοῦ χρέους αὐτοῦ. Καὶ τέλος τῶν ἀνθρώπων ὁ ἔσχατος, ὁ περιφρονούμενος καὶ προσηλακίζόμενος, θὰ περιεβάλλετο μαρτυρίου αἴγλην. Ὁ πόλεμος ἀνεκηρύσσετο ἱερός, διότι ἠδύνετο νῦν νὰ φονεύῃ καὶ ὁ ἱερεὺς καὶ ὁ μοναχὸς, ἀφίνων τοῦ Μοναστηρίου τὴν μονότονον ζωὴν. Ὁ ἐκ τῶν ποικίλων τούτων ἐλατηρίων ἐνδουσιασμοὶς ἀνεπισχέτως συνήλαυε τὰ πλήθη περὶ τὸν σταυρόν.

Οἱ μᾶλλον ἀνυπόμονοι δὲν ἀνέμενον τὴν ὀρισεῖσαν ἡμέραν τῆς πρωτοφανοῦς ταύτης ἐκστρατείας (15 Αὐγούστου), διότι μῆνας ὄλους πρὸ αὐτῆς στίφη ἄτακτα, ὀδηγούμενα ὑπ' ἀνθρώπων, φρενῶν μὲν ἀταξίαν πασχόντων, ἀγνοούντων δὲ ποῦ εὐρίσκετο ἡ Ἱερουσαλήμ, ἐξώρμησαν ὡς μεγαλοπρεπῆς παρῳδία τοῦ ἱεροῦ πολέμου. Γέροντες καὶ παιδιὰ ἀμφοτέρων τῶν φύλων, γυναῖκες, δυσώνυμον ἔχουσαι ἔργον, ἐλευθερίως ἐνδεδυμένοι νῦν ἀνδρικήν ἀμφίεσιν, ἄνθρωποι πένητες καὶ ἄοπλοι ἀπῆρτιζον τὸ κύριον τῆς στρατιᾶς μέρος. Τὸ φανταστικώτερον καὶ ἀπίστευτον δι' αὐτὴν πρᾶγμα ἦτο ἡ στρατιωτικὴ τάξις καὶ πειθαρχία. Τὰ πάντα ἔδει νὰ ᾧσιν ἔκτακτα. Οὕτω δὲ τὸ τρίτον τμήμα τῆς ἀνωτέρω ἀτάκτου στρατιᾶς, ὑπὸ τὸν κόμητα Ἔμιχον, ἄνθρωπον αἰσχροῦ παρελθόντος, εἶχεν ὀδηγοὺς χῆνα καὶ κριόν, ἐμπνεομένους ἄνωθεν! ἡ δὲ πορεία αὐτῆς ὑπῆρξε βραδεῖα· διότι καθ' ὁδὸν παρεδόθη εἰς ἀκατανομάστους βιαιοπραγίας, διαρπαγὰς καὶ φόνους τῶν Ἰουδαίων. Πολλοὶ τούτων ἐσώζοντο διὰ προσωρινῆς ἀποδοχῆς τοῦ Χριστιανισμοῦ· ἀλλ' οἱ πλείους ἢ κατεσφάζοντο ὑπὸ τῶν σταυροφόρων ἢ ἐγκλειόμενοι ἐν τοῖς οἴκοις αὐτῶν αὐτοὶ κατέσφαζον τὰ τέκνα αὐτῶν καὶ ἔκαιον ἑαυτοὺς. Τὰ πάνδεινα ὑφιστάμενα αἱ χῶραι, δι' ὧν διήρχοντο οἱ σταυροφόροι, ἠγέρθησαν κατ' αὐτῶν. Ἐν Οὐγγαρία καὶ Βουλγαρία οἱ πλεῖστοι αὐτῶν κατεστράφησαν· ἐλάχιστον δὲ μέρος αὐτῶν, ἀλλὰ πάντοτε ἐπικινδύνως ὀγκῶδες, ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Πέτρου ἐρημίτου, ἔκρουσε τέλος τὰς πύλας τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Ἀπεριγράπτως ἐκπληκτος ὁ Βασιλεὺς Ἀλέξιος Κομνηνὸς (1081-1118) εἶδε τ' ἄτακτα ἐκεῖνα στίφη· μάτην δὲ προέτρεψεν αὐτὰ νὰ περιμείνωσι τὸν τακτικὸν σταυροφορικὸν στρατόν. Ἄλλ' οἱ μανιώδεις συρφετοὶ ἐβιάζοντο νὰ διαβῶσιν εἰς τὴν Ἀσίαν καὶ ὡς τάχιστα φθάσωσιν εἰς Ἱερουσαλήμ. Διαπεράσαντες τῷ ὄντι τὸν Βόσπορον, εἰσήλασαν εἰς τὴν ἄγνωστον αὐτοῖς χώραν· ἀλλὰ συνήντησαν ἐνώπιον αὐτῶν τοὺς ἐν Νικαίᾳ ἐγκαθιδρυμένους ἤδη ὀθωμανοὺς, ἐτοιμοὺς ν' ἀποκωλύσωσι τὴν περαιτέρω πορείαν. Οἱ σταυροφόροι ἐν μεγάλῃ διατελοῦντες

συγχύσει καὶ ἐν ἐγκληματικῇ αὐτόχρομα ἔριδι πρὸς ἀλλήλους, συνεπεῖα τῆς ὁποίας ὁ ἀτυχῆς πρωτουργὸς ἐρημίτης Πέτρος, ἐγκαταλιπὼν αὐτοὺς ἐπανεστρεφεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἔρριψαν ἑαυτοὺς εἰς βέβαιον θάνατον. Πλήρης αὐτῶν πανωλεθρία ὑπῆρξε τὸ ἀποτέλεσμα τῆς πρὸς τοὺς ὀθωμανοὺς συγκρούσεως. Οἱ μὴ φονευθέντες ἐπωλήθησαν ὡς δοῦλοι· πολλοὶ δ' ἐπαισχύντως ἐξώμοσαν τὴν χριστιανικὴν πίστιν, ὑπὲρ ἧς ἦλθον ν' ἀγωνισθῶσι. Καὶ οὕτως ἀπώλοντο μὲν πολλὰι χιλιάδες ἀνθρώπων, ἐλάχιστα δὲ συντρίμματα διεσώθησαν εἰς Κωνσταντινούπολιν.

Ἐν τῷ μεταξὺ χρόνῳ μεγάλαι ἐγίνοντο παρασκευαὶ ἐν τῇ Δύσει πρὸς τακτικὴν σταυροφορίαν. Ἐκάστη χώρα συνεισέφερε τὰς ἑαυτῆς δυνάμεις, ἐκτὸς τῆς Ἰσπανίας, πολεμούσης πρὸς τοὺς ἐν αὐτῇ ἐγκατεστημένους Σαρακηνοὺς, καὶ τῆς Γερμανίας, πολεμούσης πρὸς τὸν Πάπαν. Οἱ Γερμανοὶ ἐνέπαιζον τοὺς πρώτους σταυροφόρους, ὡς παράφρονες· ἀλλὰ μικρὸν κατὰ μικρὸν εἰλκύνθησαν καὶ αὐτοί. Ἐνεφανίσθησαν κήρυκες λέγοντες, ὅτι δύνανται νὰ ὀδηγήσωσι τοὺς ὁπαδοὺς αὐτῶν διὰ θαλάσσης, ὡς διὰ ξηρᾶς· τὸ χάσκον δὲ πρὸ τῶν ἀγυρτῶν πληθὸς ἐπίστευεν ἐπὶ πλέον εἰς τὸν μῦθον, ὅτι ἐθεάθησαν ἐν τῷ οὐρανῷ πόλις πολιορκουμένη καὶ λεγεῶνες περὶ αὐτήν. Ἐψιθυρίζετο ὅτι αὐτὸς ὁ Μ. Κάρολος ἀνέστη ἀπὸ τοῦ τάφου ἵνα ὀδηγήσῃ τοὺς σταυροφόρους εἰς κατάκτησιν τῶν ἁγίων Τόπων. Σοβαρώτερον δ' ἐσκέπτοντο οἱ ἀναλαμβάνοντες τὴν ἀρχηγίαν τοῦ σταυροφορικοῦ στρατοῦ Γοδοφρεΐδος ὁ ἐκ Βουϊλλιωῶνος, μετὰ τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ Εὐσταδίου καὶ Βελδουΐνου, ὁ νορμανδὸς ἡγεμὼν τῆς κάτω Ἰταλίας Βοημοῦνδος, ὁ τούτου ἀνεψιὸς Ταγκρέδος, Γουϊσκάρδος καὶ ἄλλοι, οἵτινες, ὀδηγοῦντες 400.000 στρατοῦ, τακτικῶς ἐξεστράτευσαν τῷ 1097, σκοποῦντες νὰ διέλθωσι διὰ τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν.

Ὁ Βασιλεὺς Ἀλέξιος ἐφάνη πρόθυμος νὰ διευκολύνη αὐτοῖς τοῦτο καὶ τὴν ὄλην αὐτῶν ἐκστρατείαν, λαβὼν παρ' αὐτῶν ἔνορκον ὑπόσχεσιν, ὅτι θὰ παραδώσωσιν αὐτῷ τὰς χώρας καὶ πόλεις, ἃς μέλλουσι νὰ κατακτήσωσιν². Ἐβोधήθησε μάλιστα αὐτοὺς καὶ διὰ τοῦ στρατοῦ πρὸς κατάληψιν τῆς Νικαίας. Ἄλλ' οἱ περιφανεῖς ἱππῶται ἀρχηγοὶ τοῦ σταυροφορικοῦ στρατοῦ ταπεινὴν ἔχοντες τὴν ψυχὴν, δὲν ἐτήρησαν τὰς ὑποσχέσεις αὐτῶν· προχωρήσαντες δὲ περαιτέρω πρὸς τὴν Ἀντιόχειαν ὑπέστησαν ἀπεριγράπτους κακουχίας, πάντων μάλιστα συνεπεῖα τῆς πρὸς ἀλλήλους διαιρέσεως καὶ ἔριδος· διότι ἕκαστος μὲν τῶν ἀρχηγῶν ἐσκέπετο περὶ τοῦ ἰδίου αὐτοῦ συμφέροντος ὁ δὲ Βαλδουΐνος, ἥκιστα ἱπποτικῶς, κατέλαβε τὴν Ἔδεσσαν. Τέλος τῇ 18 Ὀκτωβρίου οἱ σταυροφόροι ἐπολιόρκησαν τὴν μεγάλην καὶ περιδοξὸν τῆς Ἀντιοχείας πόλιν. Ἡ πολιορκία διήρκησεν

² F. Chalandon, Histoire de la première Croisade, σ. 286.

ἐπὶ ὀκτὼ μῆνας, καθ' οὓς ἐξηντλήθησαν αἱ ζωοτροφίαι αὐτῶν, μόλις ἀποπληρούμενοι ὑπὸ κρέατος ἵππων, καμήλων, κυνῶν, μυῶν, ὑπὸ φλοιοῦ δένδρων καὶ δαψιλῶν χόρτων, αἱ δὲ σκηναὶ ὑπὸ τῶν βροχῶν καὶ τοῦ ἀνέμου κατεστράφησαν. Στρατιωτικαὶ κινήσεις, κατοπτεύσεις, μικραὶ εἰς τὰ πέριξ ἐκστρατεῖαι κατέστησαν ἐντελῶς ἀδύνατοι. Ἐκ τῶν 70.000 ἵππων, μόλις εἶχον ὑπολειφθῆ 1.000 καὶ οὗτοι ἀκατάλληλοι πρὸς στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν· ἀσθένειαι δ' ἐμάστιζον τοὺς σταυροφόρους. Πολλοὶ τῶν ἵπποτῶν ἐδραπέτευον ὑπὸ διαφόρους προφάσεις. Ἐδραπέτευσε καὶ αὐτὸς ὁ Πέτρος ἐρημίτης, ἀλλὰ τῇ διαταγῇ τοῦ Βοημούνδου συνελήφθη μετὰ τῶν λοιπῶν φυγάδων. Τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ λεγάτου τοῦ Πάπα Ἀδεμάρου ἐκαθαρίσθη τὸ στρατόπεδον ἐκ τῶν φαύλων γυναικῶν· σὺν τῇ προσεγγίσει δὲ τοῦ ἕαρος ἐβελτιώθη ἡ θέσις τῶν σταυροφόρων· πρὸς τούτοις προμήθειαι τινες ζωοτροφῶν ἐγένοντο καὶ τέλος τῇ 2 Ἰουνίου, διὰ προδοσίας κατέλαβον οἱ σταυροφόροι τὴν Ἀντιόχειαν, παραδοθέντες εἰς ἀπεριγράπτους βαρβαρότητας κατὰ τῶν Σαρακηνῶν. Πᾶς μὴ δεχόμενος τὴν χριστιανικὴν πίστιν ἐφονεύετο. Ἦσαν δὲ ἀμέριμοι οἱ σταυροφόροι καὶ διεσπάρθησαν ἤδη τὰς ζωοτροφίας αὐτῶν, ὅτ' ἐνώπιον τῆς Ἀντιοχείας ἐπεφάνη στρατὸς Σαρακηνῶν, προερχόμενος ἐκ Βαγδάτης. Ἡρξάτο στενὴ πολιορκία καὶ λίαν ταχέως εὐρέθησαν οἱ σταυροφόροι ὑπὸ πολλῶ μείζονας τῶν προτέρων στερήσεις. Κατήντησαν νῦν νὰ τρώωσι καὶ κρέας ἀνθρώπινον. Πολλοὶ ἀπέθνησκον, ἄλλοι ἐδραπέτευον, οἵτινες συνελαμβάνοντο ὑπὸ τῶν πολιορκητῶν καὶ διαζόμενοι ἠρνοῦντο τὴν χριστιανικὴν πίστιν, δεχόμενοι τὸν ἰσλαμισμόν. Ὁ Βασιλεὺς Ἀλέξιος ἤρχετο ἐσπευσμένως μετ' ἐπικουριῶν, ἀλλὰ συναντήσαντες αὐτόν τινες τῶν σταυροφόρων παρέστησαν ἐντελῶς ἀδύνατον τὴν σωτηρίαν τῶν ἐν Ἀντιοχείᾳ πολιορκουμένων καὶ ἔπεισαν αὐτὸν νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὰ ἴδια. Ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἐκείνῃ ἀμηχανίᾳ ὁ ἐκ Μασσαλίας ἱερεὺς Πέτρος Βαρδολομαῖος ἀνεκοίνωσε μυστηριωδῶς εἰς τοὺς σταυροφόρους ὅτι ἔλαβεν ἀποκάλυψιν, καθ' ἣν ἐν τῷ ἐν Ἀντιοχείᾳ ναῷ τοῦ ἁγίου Πέτρου ὑπάρχει ἡ λόγχη ἐκείνη, δι' ἣς ἐκεντήθη τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου ἐπὶ τοῦ Σταυροῦ. Ἡ ἀπελπισία μετεβλήθη εἰς ἐνθουσιασμόν! Γενναῖα καὶ ἀπροσδόκητος διὰ τοὺς πολιορκητὰς ἔξοδος ἔλυσε τὴν πολιορκίαν· ἀλλ' ἐκ τῶν ἐν τοῖς ὁδοῖς τῆς Ἀντιοχείας καὶ πέριξ αὐτῆς πτωμάτων ἀνεφάνη λοιμικὴ νόσος, ἐξ ἧς πλεῖστοι, καὶ αὐτὸς ὁ Ἀδεμάρος ἀπέθανον· πάντες δὲ ὡσαύτως μέχρι ἐνὸς ἀπέθανον 1.500 Γερμανοί, νεωστὶ ἀφιχθέντες ὡς ἐπικουρία πρὸς τοὺς κινδυνεύοντας σταυροφόρους. Οὗτοι δὲ μετὰ τὴν ἀπαλλαγὴν αὐτῶν ὅπωςδῆποτε ἀπὸ τοῦ κινδύνου τοῦ παντελοῦς ὀλέθρου ἀνεκοίνωσαν εἰς τὸν Πάπαν Οὐρβανὸν τὸν θάνατον τοῦ ἀντιπροσώπου αὐτοῦ, παρακαλοῦντες αὐτὸν ἵν' αὐτοπροσώπως ἐλθὼν καταλάβῃ τὴν ἀνατολικὴν καθέδραν τοῦ ἁγίου Πέτρου καὶ ἀποτελειώσῃ τὸν θρίαμβον ἐπὶ τῶν ἀπίστων, διὰ τοῦ ἐξαναγκασμοῦ τῶν «σχισματικῶν» πρὸς ὑποταγὴν ὑπὸ τὴν Ρωμαϊκὴν Ἐκκλησίαν. Διότι οὐχὶ μόνον τὴν ὀρθόδοξον Ἐκκλησί-

αν ἐν Ἀντιοχείᾳ κατήργησαν οἱ σταυροφόροι, ἐκδιώξαντες τὸν Ἕλληνα Πατριάρχη Ἰωάννη ε΄ (1089-1100) καὶ ἀντικαταστήσαντες αὐτὸν διὰ λατίνου Πατριάρχου, ἀλλὰ καὶ παρὰ τὰς πρὸς τὸν Ἀλέξιον συνθήκας ἀνεκήρυξαν ἡγεμόνα αὐτῆς τὸν Βοημοῦνδον. Ἐν τῷ μεταξύ δ' ἀποκαλύψαντες, ὅτι ἡ ἐν τῷ ναῶ τοῦ ἁγίου Πέτρου εὔρεθεισα λόγχη ἦτο πλαστή καὶ διὰ θεοδικίας φονεύσαντες τὸν ψευσθέντα μοναχόν, ἐξηκολούθησαν τὴν πρὸς τὴν Ἱερουσαλήμ πορείαν αὐτῶν, εἰς ὀλίγας συμποσούμενοι χιλιάδας.

Τῇ 6 Ἰουνίου 1099 εἶδον τὸ πρῶτον τὴν ἁγίαν Πόλιν, ἐν ἀλαλαγμοῖς αὐτὴν χαιρετίσαντες. Ἐλπίζοντες δὲ ὅτι διὰ θείας βοηθείας θὰ κατελάμβανον αὐτὴν ὥρμησαν πρὸς τὰ τείχη αὐτῆς· ἀλλὰ μετὰ ζημιῶν ἀπεκρούσθησαν. Ἡρξαστο συστηματικὴ πολιορκία, ἐν μέσῳ ἀπεριγράπτων δυσχερειῶν καὶ ταλαιπωριῶν, ἕνεκα τῶν ὁποίων πολλοὶ ἀπέθανον. Ἐπασχον ἰδίως οἱ σταυροφόροι ἐκ τῆς ἐλλείψεως ζωοτροφῶν καὶ ὕδατος, ὑπὸ καυστικὸν ἥλιον, ἐστεροῦντο ξύλων πρὸς κατασκευὴν πολιορκητικῶν μηχανῶν καὶ μόλις ἐπρομηθεύθησαν τοιαῦτα ἐκ Νεαπόλεως· ἔλαβον δὲ ἀπροσδόκητον ἐπικουρίαν ἐκ τοῦ στόλου τῶν Γενουησιῶν, παραπλέοντος τότε τὴν Ἰόππην. Τὸ πλήρωμα αὐτοῦ φοβηθὲν ἐπίθεσιν τοῦ ἐξ Αἰγύπτου προερχομένου στόλου τῶν Σαρακηνῶν ἐγκατέλιπε τὰ πλοῖα καὶ ἐλθὼν εἰς Ἱερουσαλήμ συνηνώθη μετὰ τῶν σταυροφόρων. Συναποκομίσαντες μεθ' ἑαυτῶν πολλὰ τρόφιμα οἱ νέοι ἐπικούροι πολὺ περισσότερον ἐφάνησαν χρήσιμοι ἐν τοῖς πολιορκητικοῖς ἔργοις. Πρὸ τῆς νέας ἐφόδου, ἐν βραδείᾳ λιτανείᾳ πέριξ τῆς ἁγίας Πόλεως, ψάλλοντες ἀνῆλθον εἰς τ' ὄρος τῶν Ἐλαιῶν ὅπου διάφοροι ἀπηγγέλθησαν λόγοι, καὶ οἱ διχονοοῦντες πρὸς ἀλλήλους Ἠγεμόνες συνεφιλιώθησαν· τῇ δ' ἐπαύριον 14 Ἰουλίου ἐφώρμησαν οἱ σταυροφόροι καὶ ἐπὶ 12 ὄρας ὥρας ἐπάλασαν, ἡρωϊκῶς μαχόμενοι, ἀλλ' οὐδὲν μὲν κατώρθωσαν, ἠναγκάσθησαν δὲ νὰ ὑποχωρήσωσι τὴν νύκτα. Τῇ ἐφεξῆς ἡμέρᾳ ἐπανέλαβον τὴν ἔφοδον· μηδὲν δὲ πάλιν κατορθώσαντες, διετέλουν ἐν ἀπογνώσει, ὅτε ὁ Γοδοφρεῖδος εἶπεν, ὅτι εἶδεν ἐπὶ τοῦ ὄρους τῶν Ἐλαιῶν πολεμιστὴν ἐπισειόντα ἀσπίδα καὶ προτρέποντα εἰς νέαν ἔφοδον. Ὄντως δὲ τῇ τρίτῃ μεταμεσημβρινῇ ὥρᾳ, ἐν ἡμέρᾳ Παρασκευῆ, 15 Ἰουλίου 1099, διὰ ρήγματος τοῦ τείχους, εἰσῆλθον οἱ σταυροφόροι εἰς τὴν ἁγίαν Πόλιν, οὐχὶ ἄνευ φαντασμάτων· διότι ἐλέχθη, ὅτι διὰ τοῦ ρήγματος εἰσῆλθε πρῶτον τὸ φάσμα τοῦ Ἀδεμάρου.

Ἐβδομήκοντα χιλιάδες Σαρακηνῶν μετ' ἀπεριγράπτου λύσσης κατεσφάγησαν ἐν ταῖς ὁδοῖς τῆς Ἱερουσαλήμ, τὸ δ' αἷμα ἔρρευσε ποταμηδόν. Ἐφονεύοντο καὶ ἐκεῖνοι εἰσέτι, οἵτινες παρεδίδοντο αἰχμάλωτοι. Ἐφονεύοντο καὶ γέροντες, γυναῖκες, παιδιά. Ἡ αὐλὴ ἰδίως καὶ ὁ ναὸς τοῦ Σολομῶντος, ὅπου ἀπεγνωσμένως ἀντέστησαν οἱ Σαρακηνοί, ἐπληρώθησαν αἵματος μέχρι γόνατος ἵππου. Ἐν τῇ μανιώδει ἐκείνῃ ἐπιδρομῇ δὲν ἐλησμονήθησαν ὑπὸ τῶν σταυροφόρων καὶ οἱ Ἰουδαῖοι· διότι πλεῖστοι τούτων ἐκάησαν ἐν τῇ Συναγωγῇ αὐτῶν! Ὁ Γοδο-

φρεΐδος, μείνας μὲν ἀμέτοχος τῆς ἀπανθρώπου ἐκείνης σφαγῆς, φέρων δ' ἔνδυμα προσκνητοῦ μετέβη εἰς τὸν ἅγιον Τάφον, ἵνα εὐχαριστήσῃ τῷ Θεῷ ἐπὶ τῇ ἐπιτυχίᾳ τῆς σταυροφορίας· τῷ παραδείγματι αὐτοῦ ἠκολούθησαν καὶ οἱ ἄλλοι. Καὶ οἱ ἄνθρωποι ἐκεῖνοι, οἵτινες πρὸ μικροῦ ἐν μανίᾳ κατέσφαξαν ἀνθρώπους, ἀνελύθησαν εἰς δάκρυα γονυπετεῖς πρὸ τοῦ ἁγίου Τάφου. Δυστυχῶς ὅμως ἐπανελήφθη πάλιν ἡ σφαγή, διαρκέσασα ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας· οἱ δ' ὀλίγοι ὑπολειφθέντες Σαρακηνοὶ ὑπεχρεώθησαν ὑπὸ τῶν σταυροφόρων νὰ καθαρίσωσι τὴν πόλιν καὶ νὰ καύσωσι τὰ ἐν ταῖς ὁδοῖς κείμενα πτώματα. Ὑστερον ὅμως τούτου ἀπανθρώπως καὶ αὐτοὶ ἐφονεύθησαν. Οὕτως ἰδρύθη τὸ σταυροφορικὸν Βασίλειον τῆς Ἱερουσαλήμ· τῇ δὲ ὀγδόῃ ἡμέρᾳ ἀπὸ τῆς ἀλώσεως αὐτῆς ἐξελέγη Βασιλεὺς ὁ εὐσεβὴς Γοδεφρεΐδος. Μὴ θελήσας ὅμως νὰ ὀνομασθῇ Βασιλεὺς καὶ νὰ φορέσῃ στέμμα, ἐκεῖ ἔνθα ὁ Σωτὴρ τοῦ κόσμου ἀκάνθινον ἐφόρεσε στέφανον· ἐκλήθη ἀπλῶς «*πρόμαχος καὶ βαρῶνος τοῦ ἁγίου Τάφου*»³.

ΕΓΚΑΘΙΔΡΥΣΙΣ ΛΑΤΙΝΙΚΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΙΟΥ

Εἰς τὴν ἐκλογὴν ταύτην οὐδαμῶς προσεκλήθησαν νὰ συμμετάσχωσιν οἱ κληρικοί, ἐνῶ οὗτοι προσεδόκησαν οὐ μόνον νὰ προεξάρξωσι τῆς ἐκλογῆς Βασιλέως, ἀλλὰ καὶ νὰ προβῶσι πρότερον εἰς ἐκλογὴν Πατριάρχου. Καταδορυβηθέντες ἐκ τῆς διαφεύσεως τῶν προσδοκιῶν τούτων προσῆλθον ἐν σώματι εἰς τὴν πρὸς ἐκλογὴν Βασιλέως συνελθοῦσαν συνέλευσιν, διαμαρτυρόμενοι διὰ τὴν παραγκώνισιν αὐτῶν καὶ διὰ τὴν περιφρόνησιν τῆς Ἐκκλησίας, εἰς ἣν ἀνήκε, κατ' αὐτούς, τὸ νεότευκτον χριστιανικὸν Βασίλειον καὶ ἥτις ὑπερεξέχει τῶν κοσμικῶν πραγμάτων (*spiritualia priora temporalibus*). Αἱ διαμαρτυρίαι αὐτῶν οὐδὲ κἂν ἐλήφθησαν ὑπ' ὄψει· ὅψὲ δ' ἐγένετο σκέψις καὶ περὶ ἐκλογῆς λατινοῦ Πατριάρχου τῆς Ἱερουσαλήμ⁴.

³ J. Michaud, *Histoire de Croisades*,² Paris 1856, I-IV, Bibliothèque des Croisades, Paris 1830, *Recueil des historiens des Croisades 1844-1898*. Kugler, *Geschichte der Kreuzzüge*, Berlin 1880. L. Brehier, *L' Eglise et l' Orient au moyen âge: Les Croisades*, Paris 1907. H. v. Sybel, *Geschichte des ersten Kreuzzugs*,² 1881. F. Wiegand, *Kreuzzüge*, ἐν RE,³ XI, 97-106.

⁴ Α. Ποπόφ, *Τὸ λατινικὸν Ἱεροσολυμιτικὸν Πατριαρχεῖον τῆς ἐποχῆς τῶν Σταυροφόρων*, (ρωσ.) Πετροῦπολις 1903. E. Hampel, *Untersuchungen über d. lat. Patriarchat von Jerusalem bis zum Tode des Patr. Arnulf (1099-1118)*, Erlangen 1899.

Φαίνεται ὅτι ἡ σκέψις αὕτη ἱκανοὺς τῶν σταυροφόρων ἐφόβιζεν, ἐπειδὴ ἔζη εἰσέτι ὁ ποικιλαχῶς ἀπὸ Κύπρου ἐπικουρήσας αὐτοῖς ὀρθόδοξος καὶ νόμιμος Πατριάρχης Ἱεροσολύμων Συμεών, καὶ ἦτο ὁμολογουμένως σφόδρα παράτολμος ἢ ἐκλογὴ ἐτέρου Πατριάρχου. Οὐχ ἦττον κατίσχυσεν ἢ ἀντίθετος γνώμη· μάτην δ' ἀπεπειράθησαν νεώτεροί τινες ἱστορικοὶ τῆς Δύσεως νὰ δικαιολογήσωσιν αὐτήν, ἰσχυρισθέντες, ὅτι ὁ Συμεών εἶχεν ἤδη ἀποθάνει, κατὰ τὸν χρόνον τῆς πολιορκίας τῆς Ἱερουσαλήμ ἢ μικρόν τι ὕστερον, μονονουχὶ καθ' ὃν χρόνον ἡ σκέψις ἐγένετο περὶ ἐκλογῆς Πατριάρχου⁵. Τοῦτο οὐδαμῶς εἶνε ἀληθές· διότι ὁ Συμεών ἐπεβίωσε τῇ ἀλώσει τῆς Ἱερουσαλήμ, ἀποθανὼν τῷ 1106, ὅθεν ἡ ἐκλογὴ λατίνου Πατριάρχου ὑπῆρξεν ἔργον οὐχὶ μόνον ἀδικίας καὶ ἀγνωμοσύνης πρὸς τὸν Συμεών, ἀλλὰ καὶ ἐσχάτης παρανομίας πρὸς τὴν ὅλην Ἐκκλησίαν⁶. Προβάντες οἱ σταυροφόροι εἰς τὴν παρανομίαν τῆς καταργήσεως τοῦ ὀρθοδόξου Πατριαρχείου, διὰ τῆς ἐκλογῆς λατίνου Πατριάρχου, ὡς τοιοῦτον ἐξέλεξαν τὸν πολυπράγμονα ἐφημέριον τοῦ δουκὸς τῆς Νορμανδίας Ἄρνούλφον, ἄνθρωπον, ὃν οἱ σύγχρονοι αὐτοῦ ἐθεώρουν ὡς κεφαλὴν πάντων τῶν ἀπίστων (quasi caruotomnium incredulorum) πρωτότοκον τοῦ Σατανᾶ, υἱὸν ὀλέθρου (primogenitus Satanae, filius perditionis) ἕνεκα τοῦ ἀθλίου, ὃν διήγαγε, βίου αὐτοῦ καὶ τοῦ ἡθους. Οὐχ ἦττον ἀπετράπησαν οἱ σταυροφόροι νὰ προβιβάσωσι τὸν ἐκλεκτὸν αὐτῶν εἰς τὸ πατριαρχικὸν ἀξίωμα, ἀναμένοντες ἐκ Ρώμης παπικὸν λεγαῖτον, ἐπειδὴ ὁ συνοδεύσας αὐτοὺς καθ' ὁδὸν ἀπέθανεν, ὡς εἶδομεν.

Ὁ νέος παπικὸς λεγαῖτος ἐκαλεῖτο Δαϊβέρτος, ὅτε δὲ κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 1099, κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἐορτῆς τῶν Χριστουγέννων, συνεκροτήθη ἐν Βηθλεὲμ συνέλευσις πρὸς ἐκλογὴν καὶ κατακύρωσιν Πατριάρχου, ὁ μὲν Ἄρνούλφος ἐν ὑστέρᾳ ἐτέθη μοῖρα, Πατριάρχης δ' ἐξελέγη αὐτὸς ὁ Δαϊβέρτος, διὰ σιμωνιακῶν μέσων. Ὁ Ἄρνούλφος ἠρκέσθη ὕστερον, φέρων τὸ ἀξίωμα τοῦ Ἀρχιδιακόνου τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων, νὰ διορισθῇ προϊστάμενος (prior) τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως καὶ νὰ ραδιοιργῇ ἐκεῖθεν ἐπὶ πολλὰ ἔτη. Τὸν οὕτω ἐκλεγέντα λατίνον Πατριάρχην τῆς Ἱερουσαλήμ Δαϊβέρτον ἐπεκύρωσεν ὁ Πάπας Ρώμης· μὴ ἀποκαλῶν ὅμως κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη Πατριάρχην, ἴσως ἐπειδὴ ἔζη εἰσέτι ὁ Συμεών, ὁ νόμιμος τῆς Ἱερουσαλήμ Πατριάρχης. Ἄλλ' ἡ τύχη τοῦ πρώτου τούτου λατίνου Πατριάρχου ὑπῆρξεν οἰκτρά· διότι ὁ μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ Βασιλέως Βαλδουίνου, διαδόχου τοῦ Γοδοφρείδου, ἀρξάμενος ἀκήρυκτος πόλεμος, ἕνεκα τῆς ἀξιώσεως τοῦ Πατριάρχου ὅπως αὐτὸς ἄρχη τῆς Ἱερουσαλήμ καὶ τῆς Ἰόππης, ἀπέληξεν εἰς τὴν καθαίρεσιν αὐτοῦ καὶ τὸν μακρὰν

⁵ Michaud, Histoire des Croisades I, 246. *Le Quien*, Oriens Christianus III, 499. *Schnabl*, Die romisch-Katolische Kirche in Palästina ἐν Zeitschrift des deutschen Palästina Vereins VII, 1884, σ. 265.

⁶ Δοσίθεος, Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσ. Πατρ. σ. 788. *Ποπώφ*, ἐνδ. ἀν. I, 228-231.

τῆς Ἱερουσαλήμ, ἐν Μεσσήνῃ, θάνατον (1117). Μετὰ τὸν Δαϊβέρτον Πατριάρχαι ἐχρημάτισεν ὁ Ebremarus, ὁ Γιβελῖνος, ὁ Ἀρνούλφος, ὁ Quaramundus, ὁ Στέφανος, ὁ Γουλιέλμος α΄, ὁ Πουλχέριος, ὁ Ἀμάλριχος, ὁ Ἡράκλειος, ὁ Ἀλβέρτος α΄, ὁ Μοναχὺς, ὁ Ἀλβέρτος β΄, ὁ Ραδοῦλφος, ὁ Ἡράλδος, ὁ Ροβέρτος, ὁ Ἰάκωβος, ὁ Γουλιέλμος β΄, ὁ Θωμᾶς de Lentino, ὁ Ἡλίας καὶ ὁ Νικόλαος de Apariis. Πάντες οὗτοι εἰς διηνεκεῖς ἐξαντλήθησαν ἔριδας πρὸς τὰς πολιτικὰς ἀρχὰς τῆς Ἱερουσαλήμ, πρὸς τὸ Πατριαρχεῖον τῆς Ἀντιοχείας καὶ πρὸς τὸν λοιπὸν κλῆρον.

Πρὸς τὰς πολιτικὰς Ἀρχὰς ἤριζον, διότι αὐτοὶ ἤξιουν νὰ διέπωσι τὰ τοῦ Βασιλείου πράγματα· πρὸς δὲ τὸ Πατριαρχεῖον Ἀντιοχείας, διότι διεσάλευσαν τὰ ἀρχαῖα ἐνοριακὰ ὄρια. Ὅντως δὲ τὸ λατινικὸν Πατριαρχεῖον τῆς Ἱερουσαλήμ κατὰ τὰ πρῶτα τῆς ἐπικρατήσεως τῶν σταυροφόρων ἔτη ἀπετελεῖτο μόνον ἐκ τῆς Ἱερουσαλήμ, τῆς Ἰόππης καὶ τῆς Λύδδης, ἀλλ’ ὕστερον ἐπεξετάθη, συμπεριλαβὼν τὴν Ἀρχιεπισκοπὴν Τύρου μετὰ τῶν Ἐπισκόπων Βηρυττοῦ, Σιδῶνος, Παναιάδος καὶ Πτολεμαΐδος, τὴν Ἀρχιεπισκοπὴν Καισαρείας μετὰ τῆς Ἐπισκοπῆς Σεβαστείας, τὴν Ἀρχιεπισκοπὴν Ναζαρέτ μετὰ τῆς Ἐπισκοπῆς Τιβεριάδος καὶ τὴν Ἀρχιεπισκοπὴν Πέτρας μετὰ τῆς Ἐπισκοπῆς Φαράν, πρὸ δὲ καὶ τῶν ὑποκειμένων τῷ Πατριάρχῃ Ἱεροσολύμων Ἐπισκοπῶν Λύδδης καὶ Ρέμλης, Βηθλεὲμ Χεβρώνος. Ἄλλαι τινὲς ἐπισκοπαὶ ὡς λ.χ. ἡ τῆς Γάζης ἀφέθησαν εἰς τοὺς Ἑλληνας. Ἐκ τῆς ἀπαριθμήσεως ταύτης καταφαίνεται, ὅτι τὰ ὄρια τοῦ παρανόμως ἰδρυθέντος λατινικοῦ Πατριαρχείου τῆς Ἱερουσαλήμ ἦσαν πολλῶ διάφορα τῶν ἀρχαίων καὶ κανονικῶν ὁρίων, ἐξ οὗ προήλθον αἱ πρὸς τὸ λατινικὸν τῆς Ἀντιοχείας Πατριαρχεῖον προστριβαὶ, λήξασαι μάλιστα τῷ 1113 ὑπὲρ τοῦ Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων.

Ἔτεροι προστριβαὶ παρήχθησαν μετὰ τοῦ Πατριαρχείου καὶ τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως. Ὁ κλῆρος αὐτοῦ ἀπετέλει ἀνεκαθεν ἰδίαν Ἀδελφότητα, τὴν Ἁγιοταφικὴν, ἣτις διέμενεν ἐν τισὶ διαμερίσμασι τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως. Οἱ σταυροφόροι εὐρόντες τὴν ἐλληνικὴν Ἀδελφότητα, ἦν οἱ δυτικοὶ ἱστορικοὶ ὀνομάζουσι «*Βυζαντινὴν Ἀδελφότητα*», φρουροῦσαν τὸν ἅγιον Τάφον καὶ ἐκτοπίσαντες αὐτὴν ἠθέλησαν νὰ ἰδρῦσωσι, κατὰ τὸ παράδειγμα αὐτῆς, ἰδίαν Ἀδελφότητα, ἀνεξάρτητον ἀπὸ τοῦ Πατριαρχείου⁷. Διότι κατ’ ἀρχὰς μὲν διὰ τὸν Ναὸν τῆς Ἀναστάσεως ὠρίσθησαν ὑπὸ τῶν σταυροφόρων εἴκοσι κληρικοί, ἀλλ’ ὕστερον, καὶ ὠρισμένως τῷ 1114, ἐγκαθίδρυσαν ἐν αὐτῷ λατινικὸν Ἁγιοταφικὸν τάγμα, οὗτινος ὁ Ἡγούμενος, ἐπιγραφόμενος ἐν τοῖς ἐγγράφοις αὐτοῦ *Dei gratia prior Dominici Sepulcri*, ἐζήτησεν ἀνεξαρτησίαν ἀπὸ τοῦ Πατριάρχου· ἔτυ-

⁷ A. Couret, Notice historique sur l’ordre du saint Sepulcre de Jérusalem ἐν «*Terre Sainte*» XVIII, 1901, σ. 92.

χε δὲ παρὰ τοῦ Πάπα πολλῶν προνομίων καὶ ἐδωρεῖτο μετὰ τὸν Πατριάρχην πρῶτος ἐν Ἱεροσολύμοις. Τὸ μέρος τοῦ Ναοῦ, ἔνθα κατόκησε τὸ λατινικὸν τάγμα, ὑποδεικνύεται ὑπὸ ἀνωνύμου συγχρόνου τῆ λατινοκρατία περιγραφῆς τοῦ Ναοῦ, γνωστὴν ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν *La cite de Jérusalem*, «*Εἰς τὴν ἄκραν (τὴν ἀνατολικὴν) τοῦ χοροῦ (= τοῦ Καθολικοῦ τοῦ Ναοῦ) ὑπάρχει πύλη, δι' ἧς οἱ ἐν τῷ Ναῷ κληρικοὶ εἰσέρχονται εἰς τὰ οἰκήματά των καὶ πρὸς τὰ δεξιὰ, μεταξὺ τῆς πύλης ταύτης καὶ τοῦ ὄρους τοῦ Κρανίου, ὑπάρχει βαθύτατον σπήλαιον, ὅπου καταβαίνουν διὰ κλίμακος. Ἐνταῦθα εἶνε ἡ Ἐκκλησία καλουμένη τῆς ἁγίας Ἑλένης (= τῆς Εὐρέσεως τοῦ Σταυροῦ)... ἐξερχόμενοι οἱ ἱερεῖς ἀπὸ τοῦ χοροῦ ἔχουσι πρὸς ἀριστερὰ τὰ ὑπνωτήρια αὐτῶν, πρὸς δὲ τὰ δεξιὰ τὸ ἐστιατόριον, ὅπερ συνέχεται μετὰ τοῦ Γολγοθᾶ. Μεταξὺ τῶν δύο τούτων εἶνε τὸ Μοναστήριον αὐτῶν καὶ ἡ αὐλὴ αὐτοῦ, ἐν τῷ μέσῳ δὲ τῆς αὐλῆς ὑπάρχει ὀπὴ μεγάλη, δι' ἧς βλέπουσιν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς ἁγίας Ἑλένης, ἡ ὁποία εἶνε ὑποκάτωθεν, διότι ἐὰν δὲν ὑπῆρχεν ἡ ὀπὴ αὕτη διόλου δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ βλέπωσιν»⁸. Οὕτως ἐγκαθιδρύθησαν ἐν τῷ Ναῷ τῆς Ἀναστάσεως οἱ λατῖνοι μοναχοί, οἵτινες συγχρόνως κατέλαβον ναοὺς καὶ μοναστήρια, ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Ἱερουσαλήμ, ἰδίως τοῦ τῆς Σιών, τοῦ ὄρους τῶν Ἐλαιῶν, τῆς κοιλάδος τοῦ Ἰωσαφάτ, τοῦ ἁγίου Λαζάρου ἐν Βηθανίᾳ καὶ τῆς ἁγίας Ἄννης ἐν αὐτῇ τῇ Ἱερουσαλήμ, ἐν δὲ ταῖς Ἐπαρχίαις, πλὴν ἄλλων, ἐν ἐκ τῶν διπλῶν Μοναστηρίων τῆς Σεβαστείας καὶ τοῦ ὄρους Θαβώρ. Αὐτόδηλον δὲ ὅτι καταλαβόντες τὸν ἅγιον Τάφον καὶ τὰ ἑλληνικὰ Μοναστήρια κατέλαβον καὶ τὰ κτήματα αὐτῶν, κατὰ τρόπον ἰκανῶς σκανδαλώδη. Οὕτω λ.χ. οἱ Ἕλληνες μοναχοὶ εἶχον ἐν Ἀντιοχείᾳ, παρὰ τὸν Ὀρόντην ποταμόν, ὑδρομύλους, οὓς πρὸς καιρὸν εἶχον καταλάβει οἱ Σελτζουκῖδαι τοῦρκοι, ἀλλ' ὁ προϊστάμενος τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως Πέτρος τῷ 1140 κατέλαβεν αὐτοὺς αὐτοδικαίως, δῆθεν, ὡς ἀνήκοντας ἄλλοτε εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἀγιοταφικὴν Ἀδελφότητα, ἣν ἡ ὑπ' αὐτὸν ὑποκατέστησεν Ἀδελφότης. «*Ego Petrus, λέγει τὸ σωζόμενον ἔγγραφο*⁹, *Dei gratia prior Dominici Sepulcri, notifico cunctis fidelibus, tam presentibus quam futuris, quod veniens cum quibusdam concanonice nostris ab Hierosolymis in Antichiam, ut investigaremus jura Dominici Sepulcri, quae temporibus antiquorum Graecorum et subituro Turcorum eidem Sepulcro Dei servierant*». Τὸ δὲ περιεργότερον εἶνε, ὅτι οὐ μόνον τῶν καταληφθέντων ἑλληνικῶν Μοναστηρίων συνεπικατελάμβανον οἱ Λατῖνοι*

⁸ *Ernoul*, L' estat de la cite de Jérusalem, ἐν Tobler-Moliner, *Itinera Hierosolymitana et Descriptiones terrae sanctae*, Genève 1879-1885, I, 37. Βενιαμίν Ἰωαννίδου, Προσκυνητάριον, σ. 224. Ἀρχαῖα λατινικά, ἑλληνικά, ῥώσικα καὶ γαλλικά τινα Ὀδοιπορικὰ ἢ Προσκυνητάρια τῆς ἁγίας Γῆς συλλεγέντα καὶ μεταφρασθέντα ὑπὸ Κλεόπα Μ. Κοικυλίδου καὶ Ἰ. Φωκυλίδου, σ. 389. 390.

⁹ Παρὰ Ποπώφ, ἐνδ' ἄν. II, 167

τὰ κτήματα, ἀλλὰ καὶ ἐκείνων τῶν Μοναστηρίων τὰ κτήματα, ἅτινα ὀπωσδήποτε ἀφέθησαν εἰς τοὺς Ἕλληνας μοναχοὺς, ἢ εἰς τοὺς ὀρθοδόξους Ἱθήρας αὐθαιρέτως κατελάμβανον. Κατὰ τοιοῦτον τρόπον αἱ ἄμπελοι τῆς Μονῆς τοῦ Σταυροῦ παρεχωρήθησαν ὑπὸ τοῦ Βαλδουίνου εἰς τὸ ἐν τῷ Ναῶ τῆς Ἀναστάσεως λατινικὸν ἀγιοταφικὸν τάγμα¹⁰. Μὴ ἀρκεσθέντες δὲ εἰς τὴν κατάληψιν τῶν ἡμετέρων ναῶν καὶ Μοναστηρίων καὶ εἰς τὴν ἐν αὐτοῖς ἐγκαθίδρυσιν λατίνων μοναχῶν οἱ σταυροφόροι παρεχώρησαν καὶ τινὰς ναοὺς καὶ Μοναστήρια εἰς τοὺς Ἰακωβίτας ἢ Ἀρμενίους, ἐὰν ὑπετάσσοντο ἐκκλησιαστικῶς εἰς αὐτούς. Σύμπας ὁ ἰθαγενὴς πληθυσμὸς τῆς Συρίας εἶχεν ἀποδεχθῆ, ὡς γνωστὸν, τὴν αἴρεσιν τοῦ Μονοφυσιτισμοῦ, ἀναδιοργανωθεῖσαν ἐκκλησιαστικῶς διὰ τοῦ Ἰακώβου τοῦ Ζανζάλου, ἐξ οὗ καὶ Ἰακωβίται ἐκλήθησαν.

Ο ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΚΛΗΡΟΣ ΕΠΙ ΛΑΤΙΝΟΚΡΑΤΙΑΣ

Οἱ Ἕλληνες μοναχοί, μὴ ἀναγνωρίσαντες τὸ ἐν τοῖς ἀγίοις Τόποις μορφωθὲν λατινικὸν σύστημα, εὐρέθησαν ἐν δυσχερεῖ θέσει. Εἶνε ἀληθὲς ὅτι αἱ γνῶμαι τῶν ἱστοριῶν διχάζονται. Τινὲς μὲν λέγουσιν ὅτι οἱ Ἕλληνες «διετήρησαν τὰ Προσκυνήματα, ἅτινα κατεῖχον μέχρι τῆς λατινικῆς κατακτήσεως, τὰ δὲ Μοναστήρια αὐτῶν ἦσαν πλούσια καὶ πολυάριθμα»¹¹, ἕτεροι ὅτι «οἱ Ἕλληνες ἱερεῖς παρὰ τὰ δικαιώματα αὐτῶν ἐγένοντο θῦμα τῆς φιλοδοξίας τῶν λατίνων ἱερέων»¹² καὶ ὅτι «οἱ Λατῖνοι κατέλαβον τὰ Προσκυνήματα καὶ ἐν τῇ θέσει τῶν πρωτίστων καὶ νομίμων κυρίων αὐτῶν τῶν ὀρθοδόξων ἔθηκαν ἑαυτούς, ἐν τῇ θέσει τοῦ ἑλληνικοῦ Πατριαρχείου ἵδρυσαν τὸ ἑαυτῶν Πατριαρχεῖον, παραδώσαντες πάντας τοὺς ἀρχαίους ὀρθοδόξους ναοὺς καὶ τὰς κατὰ μέρος κατοικίας τοῦ ἑλληνικοῦ κλήρου εἰς τὸν λατινικὸν κλήρον»¹³. Τέλος δ' ἕτεροι δυτικὸι ἱστορικὸι ἀνομολογοῦσιν ὅτι οἱ Λατῖνοι ὡς πρῶτον αὐτῶν ἔργον ἐδεώρησαν νὰ καταλάβωσι τὰς κλεῖδας τοῦ ἀγίου Τάφου καὶ νὰ παραγκωνίσωσι τὴν μικρὰν βυζαντινὴν Ἀδελφότητα, ἣτις ἠγρύπνει ἐπὶ τοῦ ἀγίου Τάφου («*confisquent les clefs du Saint Sepulcre et meconnaissent la petite conférie byzantine qui veillait sur*

¹⁰ Χρυσοστόμου Α. Παπαδοπούλου, Ἡ ἱερὰ Μονὴ τοῦ Σταυροῦ, σ. 24.

¹¹ Rey, Les colonies françaises en Syrie, Paris 1883, σ. 90.

¹² Michaud, Histoire, I. 246.

¹³ Ποπώφ, ἔνθ' ἂν. I, 227.

le Saint Tombeau»), ὅτι, οὐχ ἦττον, κατὰ τινὰς ἐνδείξεις, δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ἀμυδρῶς πως παρέμεινεν ἡ ἑλληνικὴ Ἀδελφότης ἀνάμικτος ἐκ στοιχείων ἑλληνικῶν καὶ λατινικῶν («*Certains indices tendraient cependant à faire supposer que La Confrérie persista obscurément, mais mélangée d'elements grecs et latins*»)¹⁴.

Στερούμεθα, δυστυχῶς, ἐπαρκῶν εἰδήσεων πρὸς καθορισμὸν τῆς θέσεως καὶ καταστάσεως τῶν ἐλλήνων μοναχῶν ἐπὶ λατινοκρατίας, ἀλλ' ἐξετάζοντες μετὰ προσοχῆς τὰς περισωδείσας εἰδήσεις δυνάμεθα νὰ καταφθάσωμεν εἰς τὰ ἐξῆς συμπεράσματα. Ἡ Ἁγιοταφικὴ Ἀδελφότης, ἥτις ἐπὶ τοσοῦτους αἰῶνας περιεφρούρησε τὰ ἅγια Προσκυνήματα, ἔπαθεν ὅ,τι καὶ ὁ λοιπὸς κλῆρος τοῦ ὀρθοδόξου Πατριαρχείου, παρηγκωνίσθη, δηλονότι ἔκ τε τῶν ναῶν καὶ τῶν Μοναστηρίων ἀπομακρυνθεῖσα. Οὐχ ἦττον ἐν τῷ Ναῷ τῆς Ἀναστάσεως ἀφέδησαν ὑπὸ τῶν σταυροφόρων ὠρισμένα μέρη, ἰδίως ὁ ναὸς τῆς εὐρέσεως τοῦ Σταυροῦ, ὃν οἱ ἐπὶ τῶν σταυροφόρων περιηγηταὶ ἐξαιρετικῶς «ἑλληνικὸν ναὸν» ὀνομάζουσιν. Ἐπὶ πλέον ἡ Ἀδελφότης εἶχε ἰδιαίτερον ἅγιον Τράπεζαν πρὸ τοῦ ἁγίου Τάφου. Ἡ περιγραφή τῶν ἁγίων Τόπων *La cite de Jérusalem* σημειοῖ «*μεταξὺ τοῦ χοροῦ ἔνθα ψάλλουσιν (οἱ Λατῖνοι) ἐφημέριοι καὶ τοῦ ἁγίου Τάφου ἔνθα ὑπάρχει θυσιαστήριον ἔνθα ψάλλουσιν οἱ Ἕλληνας*»¹⁵. Τὴν εἶδησιν ταύτην ἐπιβεβαιοῦσι πάντα τὰ Ὀδοιπορικὰ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς σταυροφορικῆς κυριαρχίας ἐλάχιστα ὑπελείφθησαν δικαιώματα εἰς τοὺς Ἕλληνας μοναχοὺς καὶ τὸν λοιπὸν κλῆρον· βραδύτερον ὅμως ταῦτα ἐπηυξήθησαν. Μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τοῦ Πατριαρχείου κέντρον τῶν μοναχῶν καὶ τοῦ λοιποῦ κλήρου ἐγένετο τὸ παρὰ τὸν πύργον τοῦ Δαυὶδ Μετόχιον τῆς Λαύρας τοῦ ἁγίου Σάβα. Ἐν αὐτῷ διέμενε καὶ ὁ Ἡγούμενος τῆς Λαύρας, ὅστις ἐν ἀπουσίᾳ τοῦ ὀρθοδόξου Πατριάρχου ἀνεγνωρίζετο ὑπὸ τῶν Λατίνων ὡς ἀντιπρόσωπος τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων. Ἐκτὸς τοῦ Μετοχίου τοῦ ἁγίου Σάβα μόνον ἐν Μοναστήριον κατεῖχον οἱ Ἕλληνες μοναχοὶ ἐν Ἱερουσαλήμ, τὸ τῆς Μεγάλης Παναγίας λεγόμενον, ἀλλ' ἐκτὸς τῆς Ἱερουσαλήμ ἐπὶ τῶν σταυροφόρων κατεῖχον τὰ Μοναστήρια τοῦ Χοζιβᾶ, τοῦ Προδρόμου παρὰ τὸν Ἰορδάνην καὶ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου Χρυσοστόμου, τοῦ Μιχαὴλ Ἀρχαγγέλου παρὰ τὴν Ἱεριχώ, τοῦ Καλαμῶνος, τοῦ ἁγίου Θεοδοσίου, τοῦ ἁγίου Σάβα, τοῦ ἁγίου Εὐθυμίου, τοῦ ἁγίου Χαρίτωνος, πρὸς δὲ τούτοις ἐν ἑκ τῶν δύο Μοναστηρίων ἐν Σεβαστείᾳ καὶ ἐν τῷ ὄρει Θαβῶρ¹⁶. Ἐν τοῖς Μοναστηρίοις τούτοις ἐπεδίδοντο οἱ Ἕλληνες μοναχοὶ εἰς τὴν

¹⁴ A. Couret, ἔνθ. ἀν. σ. 104.

¹⁵ Tobler-Molliner, ἔνθ' ἀν. 1, 36. Πρὸβλ. σ. 148.

¹⁶ Αὐτόθι, σ. 70. 81. 90. 190. Α. Π. Κεραμέως, Ἀναλ. Ἱεροσ. Σταχ. Β, 408.

ἀντιγραφὴν χειρογράφων κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν σταυροφόρων, ὧν τινα περιεσώθησαν μέχρι σήμερον, εἴτε ἐν τῇ Ἱεροσολυμιτικῇ εἴτε ἐν τῇ Σιναϊτικῇ Βιβλιοθήκῃ. Ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ σώζονται χειρόγραφα τῶν ἐτῶν 1157 καὶ 1174 γραφέντα ὑπὸ Ἑλλήνων μοναχῶν ἐν τοῖς παρὰ τὴν Βηθλεὲμ Μοναστηρίοις¹⁷. Πλὴν τῶν Ἑλλήνων καὶ οἱ ὀρθόδοξοι Ἰβηρες μοναχοὶ κατεῖχον τὴν Μονὴν τοῦ Σταυροῦ, ἦν τῷ 1102 ἐπισκεφθεῖς ὁ Σαϊβούλφος εὔρεν ἐν καλῇ καταστάσει¹⁸.

Ἄγνοοῦμεν κατὰ ποίας ἡμέρας καὶ ὥρας ἐτέλουν οἱ Ἑλληνες ἐλευθέρως τὰ τῆς λατρείας αὐτῶν ἐν τῷ Ναῷ τῆς Ἀναστάσεως καὶ δὴ ἐν τοῖς ἐξειδικασμένοις αὐτοῖς τόποις· ἀλλ' ἐπειδὴ, καθ' ὃν χρόνον ἐγκαθιδρύθησαν ἐν Ἱερουσαλήμ οἱ σταυροφόροι, παρὰ τὰ ἐν Κωνσταντινουπόλει συμβάντα τοῦ 1054, δὲν εἶχε παντελῶς διακοπὴ ἢ ἐκκλησιαστικὴ ἐπικοινωνία μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Λατίνων, οἱ Ἑλληνες τῆς Ἱερουσαλήμ, κατὰ λατινικὰς εἰδήσεις, συμπροσηύχοντο, ἐνίοτε, μετὰ τῶν Λατίνων ἐν τῷ Ναῷ τῆς Ἀναστάσεως, ἄλλως τε ἐν αὐτῷ, κατὰ τὰς αὐτὰς εἰδήσεις, τ' ἀναγνώσματα τῆς ἁγίας Γραφῆς ἐγίνοντο κατ' ἀρχὰς λατινιστί, ὑπὸ Λατίνου, ὕστερον δ' ἑλληνιστί, ὑπὸ ἕλληνος ἱερέως, χάριν τοῦ λαοῦ, ἐν τῷ ὁποίῳ, κατὰ τὰς αὐτὰς λατινικὰς εἰδήσεις, ὑπῆρχον καὶ ἀραβόφωνοι. Οὗτοι δὲ ἦσαν οἱ παλαιοὶ τῆς Παλαιστίνης κάτοικοι Ἑλληνες, ἐξαραβισθέντες κατὰ τὴν προηγουμένην ἐποχὴν. Περὶ τῶν ἀραβοφώνων τούτων οἱ σταυροφόροι Χρονογράφοι ἀποκαλοῦντες αὐτοὺς «Σύρους» ἢ «Συριάνους» (Suriani) παρέχουσι πληροφορίαν ὅτι εἶχον μὲν ἀφομοιωθῆ κατὰ τὴν γλῶσσαν καὶ τὰ ἥδη πρὸς τοὺς Ἄραβας, ἀλλ' ὅτι ἐπίσημον ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ γλῶσσαν εἶχον τὴν ἑλληνικὴν. «Οἱ Συριάνοι ἐν κοινῇ ὁμιλίᾳ χρῶνται ἐν συμβολαίοις τῇ τῶν Σαρακηνῶν γλώσσῃ· γράμμασι δὲ καὶ γραφῇ σαρακηνικῇ χρῶνται καὶ ἐμπορικαῖς ἐργασίαις καὶ ἐν παντὶ ἄλλῳ ἔργῳ ἐξαιρουμένων τῶν ἱερῶν ἐγγράφων καὶ ἄλλων πνευματικῶν πράξεων ἐν αἷς χρῶνται γράμμασιν ἑλληνικοῖς. Διὰ τοῦτο ἐν ταῖς ἱερουργίαις οἱ λαϊκοὶ αὐτῶν, οἱ γινώσκοντες μόνον τὴν τῶν Σαρακηνῶν γλῶσσαν, ταῦτα δὲν ἐννοοῦσιν, ἐνῶ οἱ Ἑλληνες τῇ αὐτῇ γλώσσῃ καὶ ἐν τῇ κοινῇ ὁμιλίᾳ καὶ ἐν τῇ γραφῇ χρώμενοι ἐννοοῦσι τοὺς ἱερεῖς αὐτῶν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ ἐν τῇ λογίᾳ γλώσσῃ, ἥτις εἶνε ἡ αὐτή. Τὰ τῶν Ἑλλήνων δὲ θεμιτὰ καὶ τοὺς δεσμοὺς ἐν ταῖς ἱερουργίαις καὶ ἐν ἄλλαις πνευματικαῖς πράξεσι τηροῦσιν ἐπιμελέστατα οἱ Συριάνοι καὶ τούτοις (τοῖς Ἑλλησιν) ὡσπερ ἡγεμόσι (Superioribus) ὑπακούουσιν. Εἰς τῶν Λατίνων δὲ τοὺς Ἐπισκόπους, ὧν ἐν ταῖς ἐνορίαις διαμένουσιν, οὐχὶ ἀπὸ καρδίας, ἀλλὰ διὰ στόματος μόνον καὶ κατ' ἐπιφάνειαν λέγουσιν ὅτι ὑπακούουσι, φόβῳ δηλονότι τῶν κοσμικῶν ἀρχόντων»

¹⁷ Πρὸβλ. S. Vailhé, Les écrivains de Mar Saba ἐν Echos d' Orient, II, 44.

¹⁸ I. Tobler, Topographie von Jerusalem, II, 736. Χρυσσοτόμου Α. Παπαδοπούλου, Ἡ ἱερὰ Μονὴ τοῦ Σταυροῦ, σ. 23. 24.

διότι ἔχουσιν ἰδίους Ἐπισκόπους Γραικοὺς»¹⁹. Κατὰ τὰς πολυτίμους ταύτας πληροφορίας οἱ ἐξαραβισθέντες Ἕλληνες τῆς Παλαιστίνης ἐπίσημον ἐν τοῖς ναοῖς αὐτῶν γλῶσσαν ἐπὶ τῶν σταυροφόρων ἔτι εἶχον τὴν ἑλληνικὴν, τεταγμένοι ὄντες ὑπὸ ἑλληνας Ἐπισκόπους καὶ κατὰ τύπους μόνον ὑπέκοντες τοῖς Λατίνοις, ἔνεκα τοῦ φόβου τῆς πολιτικῆς τῶν σταυροφόρων ἐξουσίας. Τινὲς τῶν ἀραβοφώνων ἠσυχολοῦντο μετὰ ζήλου περὶ τὰ γράμματα, ὡς μαρτυροῦσι τὰ ἐν τῇ Ἱεροσολυμιτικῇ Βιβλιοθήκῃ ἀποκείμενα χειρόγραφα, συνήρχοντο δὲ κατὰ τὰς ἱεράς συναξεῖς καὶ πρὸς τέλεσιν τῆς θείας Λειτουργίας ἔκτοτε, ὡς φαίνεται, ἐν τῷ κάτωθεν τοῦ κωδωνοστασίου τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως ναῶ τοῦ ἁγίου Ἰακώβου²⁰ ἰδρυθέντι ἐπὶ ἀραβοκρατίας. Ὁ ναὸς οὗτος ἔνεκα τοῦ ἐκ τῶν Ἀράβων φόβου ἐπὶ μακρόν, κατὰ τὰς εἰδήσεις τοῦ Ἐπιφανίου μοναχοῦ, εἶχε μείνει «ἀνενθρονιάστος», ἤτοι ἄνευ Ἐκκλησιαστικοῦ καθαγιασμοῦ καὶ ἐγκαινιασμοῦ, «Κάτωθεν τοῦ Πατριαρχείου ἐστὶν Ἐκκλησία ἀνενθρονιάστος ἢ μέλλουσα ἐνθρονιάζεσθαι ὑπὸ Συνόδου εἰς τὸν διωγμὸν τῶν Σαρακηνῶν»²¹. Καὶ ἐν τῷ ναῶ τούτῳ τοῦ ἁγίου Ἰακώβου ἑλληνιστὶ ἐτελεῖτο ἡ θεία Λειτουργία, ὡς καὶ ἐν τῷ Ναῶ τῆς Ἀναστάσεως, ἐν ᾧ κατὰ τὸ Πάσχα, ὡς ὀρίζει τὸ Τυπικόν, ἐγένετο καί τι ἀνάγνωσμα ἀραβιστί, χάριν τῶν ἀραβοφώνων. Καὶ ἄδηλον μὲν εἶνε ἂν ἐν αὐτῷ συνελιτούργουν Ἕλληνες καὶ Λατῖνοι, ἀλλ' ἐν τῇ μεγάλῃ τελετῇ τοῦ ἁγίου Φωτὸς ἐλιτάνευον μετὰ τῶν Λατίνων καὶ οἱ Ἕλληνες· τῷ δὲ ΠΟΙ συνέβη περιεργόν τι ἐπεισόδιον, ὅπερ συνετάραξε τοὺς Λατίνους. Διηγεῖται αὐτόπτης λατῖνος μάρτυς ὁ Πουλχέριος, ὁ μετὰ ταῦτα γενόμενος Πατριάρχης, ὅτι κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο οὐδαμῶς ἐπεφαίνετο τὸ ἅγιον Φῶς, παρὰ πάσας τὰς τελεσθείας λιτανείας, καθ' ἃς ἐψάλλετο τὸ «Κύριε ἐλέησον» ὑπὸ πάντων τῶν λιτανευόντων. «Κατελήφθημεν ὑπὸ μεγίστης λύπης καὶ θλίψεως. Πόσοι ἀνακραυγαὶ πρὸς τὸν Κύριον! πόσοι στεναγμοί, πόσοι ὀδυρμοί! Διότι ἐν ὀδυρμοῖς πάντες ἐψάλλομεν «Κύριε ἐλέησον» ἵνα διὰ τῆς ψαλμωδίας ἐκζητήσωμεν τὸ ἔλεος τοῦ Κυρίου, ἀλλὰ καὶ καθικετεύοντες αὐτὸν οὐδαμῶς ἐλαμβάνομεν τὸ ζητούμενον. Ἐγένετο ἤδη ἑσπέρα καὶ ἡ ἡμέρα ἔληξε καὶ ἐπειδὴ ἐσκέφθημεν, ὅτι ἔνεκα τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν συνέβη ὅ,τι ἐν ἄλλοις χρόνοις δὲν συνέβη, ἕκαστος ἡμῶν ἀπεφάσισεν ἐνδομύχως νὰ διορθωθῇ, ἐν οἷς ἐξήμαρτε πρὸς τὸν Θεόν». Τὸ ἅγιον Φῶς δὲν ἐφάνη οὔτε κατὰ τὴν πρωΐαν τοῦ Πάσχα, ὁ Βασιλεὺς Βαλδουῖνος ἄπελπις προσηύχετο πρὸ τοῦ ἁγίου Τάφου, ὁ λατινικὸς κλῆρος εὐρέθη εἰς λίαν δυσάρεστον θέσιν, ἀγνοῶν ἂν ἔπρεπε νὰ τελέσῃ ἢ οὐ

¹⁹ Παρὰ Π. Καρολίδη, Περὶ τῆς ἐθνικῆς καταγωγῆς τῶν ὀρθοδόξων χριστιανῶν Συρίας καὶ Παλαιστίνης, Ἐν Ἀθήναις 1909, σ. 379. 380.

²⁰ Ποπῶφ, ἔνθ' ἂν. σ. 259. 260.

²¹ Ἐπιφανίου, Διήγησις, ἔκδ. Βασιλιέφσκη, σ. 2.

τὴν ἑορτὴν τοῦ Πάσχα, ἄνευ ἀγίου Φωτός. Ἐν τοιαύτῃ ἀγωνιώδει καταστάσει διατελοῦντες οἱ Λατῖνοι ἀπεφάσισαν νὰ ἐξέλθωσιν τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως. Οἱ ἐναπολειφθέντες ὁμῶς ἐν αὐτῷ Ἑλληνας θερμότεροι ἐγένοντο περὶ τὰς εὐχάς· ἀκολουθοῦμενοι δὲ ὑπὸ τῶν Ἰακωβιτῶν καὶ Ἀρμενίων, ἐλιτάνευσαν, ἰκέτευσαν τὸν Θεὸν καὶ τὸ ἅγιον Φῶς ἐπεφάνη, πληρῶσαν ὄλον τὸν Ναόν. Ἐν ἀλλαλαγμῷ προσέτρεξαν οἱ Λατῖνοι ἵνα λάβωσι παρὰ τῶν Ἑλλήνων τὸ Φῶς²². Ἐπαναλαμβάνομεν ὅτι τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο διηγεῖται αὐτόπτης Λατίνος, ὅπως δὲ κὰν θελήσῃ νὰ ἐξηγήσῃ τις αὐτό, ἀναντίρρητον εἶνε, ὅτι οἱ ταπεινωθέντες καὶ περιφρονηθέντες ὑπὸ τῶν σταυροφόρων Ἑλληνας ἐξυψώθησαν δι' αὐτοῦ· ἔκτοτε δὲ ἡ τελετὴ τοῦ ἀγίου Φωτός καὶ ἐπὶ τῶν σταυροφόρων ἔτι παρέμεινεν ὡς καθαρῶς ἑλληνικὴ τελετὴ.

Συνεπεία τούτου ἐβελτιώθη, φαίνεται, ἡ ἐν τῷ Ναῷ θέσις τῶν Ἑλλήνων μοναχῶν. Διότι τῷ 1107, ἕξ ἔτη μετὰ τὸ ἀνωτέρω ἐπεισόδιον, ὁ ρῶσος ἡγούμενος Δανιὴλ ἐπισκεφθεὶς τοὺς ἀγίους Τόπους παρέσχεν ἐν τῇ περιγραφῇ αὐτοῦ πολυτίμους ἐνδείξεις²³. Μεταξὺ ἄλλων λέγει ὅτι συνήθεια ἐπεκράτει νὰ θέτῳσιν οἱ Λατῖνοι ἐπὶ τοῦ ἀγίου Τάφου δύο κανδήλας ἑλληνικάς, ὧν ἡ ἑτέρα ἦτο ἐκ τῆς Μονῆς τοῦ ἀγίου Σάββα, ὡς ἀντιπροσωπευούσας τὰς λοιπὰς ἑλληνικάς τῆς Παλαιστίνης Μονὰς «ἡ κανδήλα τῶν Ἑλλήνων ἦτο τοποθετημένη πρὸς τὸ μέρος τῆς κεφαλῆς, διηγεῖται ὁ Δανιὴλ, ἡ δὲ τοῦ Μοναστηρίου τοῦ ἀγίου Σάββα καὶ τῶν λοιπῶν Μοναστηρίων εὐρίσκετο εἰς τὸ στήθος (τοῦ ἀγίου Μνήματος). Συνήθεια ὑπάρχει ἵνα θέτῳσιν ἐνταῦθα κανδήλας τῶν Ἑλλήνων καὶ ἰδιαιτέρως μίαν ἄλλην διὰ τὸ Μοναστήριον τοῦ ἀγίου Σάββα». Κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ Μ. Σαββάτου, ἐπειδὴ ὁ ἑλληνικὸς κλῆρος δὲν ὑπέκειτο εἰς τὸν λατῖνον Πατριάρχην, προσήρχετο αὐτὸς ὁ λατῖνος Βασιλεὺς καὶ προσεκάλει αὐτόν, τὸν ἑλληνικὸν κλῆρον, ἐκ τοῦ Μετοχίου τοῦ ἀγίου Σάββα, ἵνα συμμετάσχῃ τῆς τελετῆς τοῦ ἀγίου Φωτός. «Προσεκάλεσε δὲ ἐκ τοῦ Μετοχίου τοῦ ἀγίου Σάββα τὸν Ἠγούμενον καὶ τοὺς ἀδελφούς αὐτοῦ μοναχοὺς, οἵτινες ὡσαύτως διηυθύνθησαν εἰς τὸν Τάφον τοῦ Σωτῆρος, μετ' αὐτῶν δὲ ἤμην καὶ ὁ ἐλάχιστος ἐγώ. Ἄπαντες παρέστημεν ἐνώπιον τοῦ ἡγεμόνος καὶ ἐχαιρετήσαμεν αὐτόν, ἔπειτα δὲ ἀντεχαιρέτησεν ἐκεῖνος τὸν Ἠγούμενον καὶ τοὺς περὶ αὐτόν ἀδελφούς καὶ ὑπεχρέωσε τὸν ἡγούμενον τοῦ ἀγίου Σάββα καὶ ἐμὲ τὸν ἐλάχιστον ἵνα πλησιάσωμεν καὶ στῶμεν περὶ αὐτόν, ὅπερ καὶ ἐπράξαμεν. Ὑπεχρέωσε πρὸς τούτοις τοὺς λοιποὺς ἡγουμένους καὶ τοὺς ἄλλους μοναχοὺς ἵνα προηγῶνται αὐτοῦ, ἐν ᾧ οἱ περὶ αὐτόν ἐπηκολούθουν τὴν πομπὴν τῆς τελετῆς. Ἐφθάσαμεν τέλος εἰς τὴν

²² Michaud, ἔνθ' ἄν. I. 291. Ποπῶφ, ἔνθ' ἄν. I. 253. 255.

²³ Δανιὴλ, Ὀδοιπορικόν, μετάφρ. Ματτέου, σ. 124-133.

δυτικὴν θύραν τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως ἀλλὰ τὸ συμπεπυκνωμένον πλῆθος ἐκώλυεν ἡμᾶς νὰ εἰσέλθωμεν. Τότε λοιπὸν ὁ Βασιλεὺς Βαλδουῖνος διέταξε τὸ στράτευμα αὐτοῦ νὰ διασκορπίσῃ τὸ πλῆθος καὶ ἤνοιξαν ἡμῖν ὁδὸν διὰ τοῦ πλῆθους μέχρι τοῦ ἁγίου Τάφου. Ὁ Βασιλεὺς εἰσῆλθε μεθ' ἡμᾶς καὶ κατέλαβε πρὸς τὸ δεξιὸν μέρος, παρὰ τὸν τοῖχον τὸν χωρίζοντα τὸ ἀρχικὸν θυσιαστήριον πρὸς τῆς ἀνατολικῆς θύρας, ὑψηλὴν τινα θέσιν προωρισμένην διὰ τὸν Ἡγεμόνα. Διέταξε δὲ τὸν Ἡγούμενον τοῦ ἁγίου Σάβα νὰ στή μετὰ τῶν μοναχῶν αὐτοῦ καὶ τῶν ὀρθοδόξων ἱερέων ἀπέναντι τῶν θυρῶν τοῦ ἁγίου Τάφου... Οἱ λατῖνοι ἱερεῖς εὐρίσκοντο εἰς τὸ ἀρχικὸν θυσιαστήριον. Κατὰ τὴν ὁγδόην ὥραν τῆς ἡμέρας οἱ ὀρθόδοξοι ἱερεῖς ἤρξαντο τῆς ἀκολουθίας τοῦ ἑσπερινοῦ, μέγας δὲ ἀριθμὸς ἐκκλησιαστικῶν, μοναχῶν καὶ ἀναχωρητῶν εὐρίσκετο μετ' αὐτῶν. Οἱ Λατῖνοι ἐπίσης ἔψαλλον τὴν ἀκολουθίαν κατὰ τὸ ἑαυτῶν τυπικόν». Ἐπειδὴ ἐπεβραδύνετο ἡ ἐμφάνισις τοῦ ἁγίου Φωτὸς ἅπας ὁ λαὸς δακρύων ἤρξατο ν' ἀναφωνῇ «Κύριε ἐλέησον», μετὰ δὲ τὴν ἐμφάνισιν αὐτοῦ «δὲν ἔπαυεν ἐπαναλαμβάνων τὸ Κύριε ἐλέησον». Τὴν ἐπαύριον ἐν μεγάλῃ πομπῇ ὁ ἑλληνικὸς κληρὸς κατήρχετο ἐκ τοῦ Μετοχίου τοῦ ἁγίου Σάβα ἐν ἄσματι, λαμπρὰν ἀπαρτίζων πομπήν, προσεκύνει τὸν ἅγιον Τάφον καὶ ἐλάμβανε τὰς ἐπ' αὐτοῦ κανδήλας²⁴.

Τοιαύτας συνηθείας καὶ τοιαῦτα προνόμια εἶχον οἱ ἡμέτεροι ἐν τῷ Ναῷ τῆς Ἀναστάσεως, ὡς ἐπεξηγεῖ καὶ τὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης Τυπικὸν τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως. Ἀντίγραφον αὐτοῦ ἐσώθη γεγραμμένον ἐν ἔτει 1122 ὑπὸ τοῦ ἱεροσολυμίτου ἔλληνος μοναχοῦ Βασιλείου «κατὰ πρόσταξιν τοῦ εὐλαβοῦς Γεωργίου, ἄρχοντος καὶ κριτοῦ τῆς ἁγίας Πόλεως, χαρτοφύλακός τε καὶ μεγάλου Σκευοφύλακος τῆς ἁγίας Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν Ἀναστάσεως». Τὸ ἀντίγραφον τοῦτο ἐγένετο 15 ἔτη μετὰ τὴν ἐπίσκεψιν τῶν ἁγίων Τόπων ὑπὸ τοῦ Δανιήλ· περιγράφει δὲ λεπτομερῶς τὰς τελετὰς τῆς Μ. Ἑβδομάδος καὶ δὴ τοῦ ἁγίου Φωτὸς, ὑποδεικνύει, ὅτι ἐτελεῖτο εἰσέτι ἐν Ἱεροσολύμοις ἡ ἀρχαία λειτουργία τοῦ ἁγίου Ἰακώβου καὶ μνημονεύει τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων Νικολάου καὶ τῶν ὀρθοδόξων Βασιλέων ὡς ἐξῆς· «ὑπὲρ τοῦ ἀγιωτάτου καὶ θεοφυλάκτου ἡμετέρου Πατριάρχου Νικολάου, ἅμα καὶ τῶν παρόντων Ἀρχιεπισκόπων καὶ Ἐπισκόπων σὺν τοῖς εὐλεβεστάτοις μοναχοῖς καὶ ὀρθοδόξοις λαϊκοῖς ἀνδράσι τε καὶ γυναιξίν εὐημερίαν καὶ γαλήνην αὐτοῖς χαρίζειν δυσωποῦντες· καὶ ὑπὲρ τῶν εὐσεβεστάτων καὶ θεοφρουρήτων ἡμῶν Βασιλέων καὶ κατὰ πάντων ἐχθρῶν κραταιοτάτους καὶ τροπαιούχους αὐτοὺς ἀναδειχθῆναι, δεηθῶμεν». Ἀξιοσημείωτον δὲ ὅτι ἐν Ἱερουσαλήμ ἐπὶ τῶν σταυροφόρων ὑπάρχει ἀντιπρόσωπος τοῦ Βασιλέως τοῦ Βυζαντίου, ἔχων τὸ ἀξίωμα οὐ μόνον

²⁴ Τιμοθέου Π. Θέμελη, (Πατρ. Ἱεροσολύμων) Ἑκατονταετηρὶς τοῦ Πανιέρου Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως, Ἐν Ἱερουσαλήμ 1910, σ. 141.

«κριτοῦ τῆς ἀγίας πόλεως», ἀλλὰ καὶ «Σκευοφύλακος τῆς ἀγίας Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν Ἀναστάσεως». Ἴσως, ἐπειδὴ οἱ ἔλληνες μοναχοὶ τοῦ ἀγίου Τάφου καὶ τὸ τάγμα ἀποτελοῦντες τῶν «Σπουδαίων», διαμένοντες ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτῶν Μονῇ τῆς Θεοτόκου τῶν Σπουδαίων, κατὰ τὰς ὑποδείξεις τοῦ Δανιήλ, καὶ ἐν τῷ Ναῷ τῆς Ἀναστάσεως, ὧν τὰς τελετὰς τὸ Τυπικὸν ἀναγράφει, παρεκωλύοντο ὑπὸ τῶν σταυροφόρων νὰ ἐκλέξωσι Σκευοφύλακα, ἀπεστέλλετο οὗτος ἐκ Βυζαντίου, ἔχων συνάμα καὶ ἕτερον ἀξίωμα ἐν τῇ ἀγίᾳ Πόλει· αὐτὸς δὲ προΐστατο καὶ τῶν μοναχῶν καὶ ἐπροστάτευεν αὐτούς. Κατὰ πρόσταξιν τοιοῦτου ἀντιπροσώπου, τοῦ Γεωργίου, τῷ 1122 ἐγένετο ἡ ἀντιγραφὴ τοῦ Τυπικοῦ τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως²⁵. Τοιαύτη ἀντιπροσωπεῖα ἦτο ἀναγκαιοτάτη, διότι ἐφυγαδεύθη ὁ ἀρχηγὸς τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων.

Οἱ Πατριάρχαι αὐτῆς δὲν διαμένουσι πλέον ἐν τῇ ἀγίᾳ Πόλει. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Συμεὼν ἐξελέγη Πατριάρχης ὁ Σάβας (1106) μετατεθεὶς ἐκ τῆς Μητροπόλεως Καισαρείας τῆς Φιλίππου, ἐξ ἧς εἶχε καταδιωχθῆ ὑπὸ τῶν Ἀράβων. Ἐν Κωνσταντινουπόλει συνελειτούργησε μετὰ τοῦ Πατριάρχου Νικολάου γ' Γραμματικοῦ²⁶. Μετὰ τὸν Σάβαν ἀναφέρονται Πατριάρχαι Ἱεροσολύμων ὁ Ἰωάννης ἡ' καὶ ὁ Νικόλαος ὁ μνημονευόμενος ἐν τῷ Τυπικῷ τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως, πατριαρχεύσας μέχρι τοῦ 1156²⁷. Διαμένοντες δὲ, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἐν τῇ Βασιλευούσῃ, ἔνθα καὶ ἰδιαίτερος τόπος ἦτο καθωρισμένος δι' αὐτοὺς «τὰ Στείρου» λεγόμενος, συμμετεῖχον τῆς ζωῆς τῆς ὅλης ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ τῶν κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἀναφυέντων θρησκευτικῶν ζητημάτων. Οὕτω δ' ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Μανουὴλ Κομνηνοῦ (1143-1180) ἀνεφάνη σπουδαῖον ζήτημα ἐξ ἀφορμῆς τῆς ἐν τῇ ἱερᾷ λειτουργίᾳ φράσεως

²⁵ Α. Π. Κεραμέως, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας Β, 1-254. Α. Δημητριάδης, Αἱ τελεταὶ τῆς ἑβδομάδος τῶν παθῶν καὶ τῆς Διακαινησίμου κατὰ τυπικὸν τοῦ ΙΧ-Χ αἰῶνος, (ῥωσ.) Καζάν 1882-1892. Α. Baumstark, Die Heiligtümer des byzantinischen Jerusalem nach einer übersehenen Urkunde ἐν τῷ περιοδικῷ Oriens Christianus 1905, σ. 228-289. Πρὸβλ. τοῦ αὐτοῦ Palästina, Rom. 1906. Περὶ τῶν «Σπουδαίων» ἦτοι τῶν «Ἀγιοταφῶν» Μοναχῶν τὸ Τυπικὸν παρέχει τὰς ἐξῆς εἰδήσεις περὶ τῆς συμμετοχῆς αὐτῶν ἐν ταῖς τελεταῖς κατ' ἴδιον τυπικὸν διαφόρου τοῦ τῆς «Ρωμανίας» ἦτοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Καὶ εὐδὴς ἄρχεται ὁ Βασιλικάριος τοῦ ἀγίου Παύλου τὴν ἐπιστολὴν τὴν πρὸς Ἑβραίους ἕως οὗ ἔρχονται οἱ Σπουδαῖοι καὶ ἀπάρχονται τῆς ἀγρυπνίας εἰς τὴν ἀγίαν Βασιλικήν. Καὶ εὐδὴς καταβαίνει ὁ Πατριάρχης καὶ ἄρχεται τὸν κανόνα μετὰ τοῦ κλήρου, οἱ δὲ Σπουδαῖοι ἀναβαίνουν εἰς τὴν Θεοτόκον τῶν Σπουδαίων καὶ ψάλλουσιν ἐκεῖ τὸν κανόνα καὶ ἀπολύονται καθὼς ἐστὶν ὁ τύπος αὐτῶν». Καὶ τότε ἀναβαίνει ὁ Πατριάρχης καὶ οἱ μοναχοὶ οἱ Σπουδαῖοι ψάλλουσιν εἰς τὴν ἀγίαν Κορυφὴν τὰς ὥρας καὶ τὰ τροπάρια». «Ἐρχονται οἱ Σπουδαῖοι καὶ ἄρξαντο ὀπίσω τοῦ ζωοποιοῦ καὶ παναγίου Τάφου... τὸ εὐλόγει ἡ ψυχὴ μου... ἕως οὗ καταβαίνει ὁ Πατριάρχης κλπ.

²⁶ Νικηφόρου Καλλιστου, Ἐκκλησ. Ἱστορία 14, 39. Πρὸβλ. Ἰ. Συκουτρῆ, Συνοδικὸς τόμος τῆς ἐκλογῆς τοῦ Πατριάρχου Γερμανοῦ γ' (1265-66), «Ἐπετηρὶς Ἐταιρείας Βυζ. σπουδῶν» Θ' 1932. σ. 212.

²⁷ Α. Π. Κεραμέως, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολ. Σταχυολογίας Α, 125. 153. 140. 142. Τινὲς τῶν πατριαρχικῶν καταλόγων παρεμβάλλουσι μετὰ τὸν Ἰωάννην ὡς Πατριάρχας Ἀγάπιον, Σάββαν καὶ Εὐχέριον, ὅστις προφανῶς εἶνε ὁ Λατῖνος Πουλχέριος.

«Σὺ εἶ ὁ προσφέρων καὶ προσφερόμενος». Τὰ πρακτικὰ τῆς ἐπὶ τούτῳ τῷ 1156 συνελθούσης Συνόδου ὑπέγραψε καὶ ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων Νικόλαος²⁸.

Ἐν τῇ κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος περὶ τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως συγκροτηθεῖση Συνόδῳ παρέστη ὁ ἀπὸ 12 Μαΐου Πατριάρχης Ἱεροσολύμων ΙΩΑΝΝΗΣ Θ΄ Μερκουρόπουλος (1156-1166) συγγραφεὺς ἀξιολόγου βιογραφίας τοῦ ἁγίου Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, τοῦ Κοσμᾶ μελωδοῦ καὶ ἄλλων²⁹. Τὰ πρακτικὰ τῆς Συνόδου ὑπέγραψεν ὡς ἐξῆς: «Ὁ ταπεινὸς μοναχὸς Ἰωάννης ἐλέω Θεοῦ Πατριάρχης τῆς Μητρὸς πασῶν τῶν Ἐκκλησιῶν ἁγίας Σιών πόλεως Ἱερουσαλήμ, ὀρίσας ὑπέγραψα»³⁰. Συγχρόνως σχεδὸν νέον παρουσιάσθη ζήτημα ἐν τῇ Βασιλευούσῃ περὶ τῆς ἐννοίας τοῦ χωρίου «Ὁ πατήρ μου μείζων μου ἐστί», ἐν δὲ τῇ κατὰ τὸ 1166 συγκροτηθεῖση Συνόδῳ παρέστη ὁ μετὰ τὸν Ἰωάννην Πατριάρχης Ἱεροσολύμων ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ Β΄ (1166-1170), ὑπογράφας τὰ πρακτικὰ αὐτῆς ὡς ἐξῆς: «Νικηφόρος, ἐλέω Θεοῦ Πατριάρχης τῆς Μητρὸς Πασῶν τῶν Ἐκκλησιῶν ἁγίας Σιών, πόλεως Ἱερουσαλήμ, ὀρίσας ὑπέγραψα»³¹. Ἐν τινι χειρογράφῳ τοῦ ὄρους Σινᾶ σώζονται Δίπτυχα τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων, κατὰ τὸν 16΄ αἰῶνα, ἐν οἷς ὑπάρχει ἡ ἐξῆς δέσις περὶ τοῦ Πατριάρχου τούτου: «Υπὲρ σωτηρίας, εἰρήνης, ἐλέους, ἀγάπης καὶ ἀντιλήψεως τοῦ ἁγίου Πατρὸς ἡμῶν Νικηφόρου τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων»³². Ἡ δέσις αὕτη ἀνεπέμπετο ἐν τῷ Ναῶ τῆς Ἀναστάσεως ἐπὶ λατινοκρατίας. Συμμετέσχε δὲ ὁ Πατριάρχης οὗτος καὶ ἄλλων συνοδικῶν πράξεων ἐν Κωνσταντινουπόλει³³. Ἐπ’ αὐτοῦ συνέβη σπουδαιότατον γεγονός μαρτυροῦν ὅτι οἱ σταυροφόροι, παρὰ τὴν παράνομον κατοχὴν τῶν Προσκυνημάτων, ἐδεώρουν αὐτὰ ὡς ἀνήκοντα εἰς τοὺς Ἑλληνας, ἐννοοῦμεν τὰς κατὰ τὸ

²⁸ Νικήτα Χωνιάτου, Ἱστορία, σ. 140. 148. ἔκδ. Βόννης.

²⁹ Α. Π. Κεραμέως, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολ. Σταχυολογίας Δ, 1. Μελετίου Ἀθηνῶν, Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία Γ, 27.

³⁰ Νικήτα Χωνιάτου, Ἱστορία σ. 180. 190. Ἰ. Σακκελιῶνος, Πατριαρχικὴ Βιβλιοθήκη, Ἀθῆναι 1890, σ. 316. Τοῦ Πατριάρχου Ἰωάννου σώζεται ἀνέκδοτον ἔργον ὑπὸ τὴν ὑπογραφὴν «Συνοδικὸν ἐκτεδὲν ἐν Κωνσταντινουπόλει παρὰ Ἰωάννου τοῦ ἀοιδίμου Πατριάρχου Ἱεροσολύμων», διάφορον φέρον ἐπιγραφὴν ἐν Κώδ. 404 τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Μετοχίου, Β. J. Beneschewitsch, Ἡ Συναγωγὴ εἰς 50 τίτλους καὶ ἄλλαι κανονικαὶ Συλλογαὶ τοῦ Ἰωάννου Σχολαστικοῦ, (ρωσ.) ἐν Πετρούπολει 1914, σ. 55. 56.

³¹ Αὐτόθι σ. 237. 268. *Le Quien*, Oriens Christianus III, 503. I, 487. 759. II, 269. *Δοσίθεος*, Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσ. πατρ. 752. *L. Petit*, Documents inedits sur le concile de 1166 et ses derniers adversaries, Βυζαντινὰ Χρονικὰ Πετρούπολεως XI, 1904, σ. 466. *Μελετίου Ἀθηνῶν*, Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία Γ, 28.

³² Πρβλ. *Χρυσσοστόμου Α. Παπαδοπούλου*, Περὶ τῆς ἀποστολικῆς λειτουργίας τοῦ ἁγίου Ἰακώβου, σ. 98.

³³ *Ράλλη καὶ Ποτλῆ*, Σύνταγμα τῶν κανόνων Ε, 314. 394. Ἀρχιμ. *Καλλινίκου Δελικάνη*, Πατριαρχικῶν ἐγγράφων τ. Β, Κωνσταντινουπόλις 1904, σ. 18΄.

Π69 γενομένης ὑπὸ τοῦ Βασιλέως Μανουήλ τοῦ Κομνηνοῦ ἐπισκευᾶς καὶ διακοσμῆσεως τῶν Προσκυνημάτων καὶ Μοναστηρίων³⁴.

ΤΑ ΠΡΟΣΚΥΝΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΑ ΕΠΙ ΛΑΤΙΝΟΚΡΑΤΙΑΣ

Ταῦτα διετέλουν ἐν καλῇ καταστάσει, ὅτε κατέλαβον αὐτὰ οἱ Σταυροφόροι, ἐπισκευασθέντα ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου Μονομάχου. Καθ' ὅλας τὰς λατινικὰς εἰδήσεις οἱ Σταυροφόροι εὔρον ἀκεραίους τὸν ναὸν τῆς Ἀναστάσεως, τὸν ναὸν τῆς Βηθλεέμ, τῆς Γεδσημανῆς, τῆς Σιών, τοῦ ὄρους τῶν Ἐλαιῶν καὶ πλείστους ἄλλους ναοὺς, ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Ἱερουσαλήμ, ὡς καὶ τὰ Μοναστήρια. Πρὸς τοῖς ὑπάρχουσι δὲ Προσκυήμασι προσετέθησαν ὑπὸ τῶν Σταυροφόρων καὶ ἕτερα κατὰ φαντασίαν μᾶλλον, δεικνύμενα μέχρι σήμερον ἐν Ἱερουσαλήμ³⁵. Ὁ κατὰ τὸ Π02 ἢ Π03 ἐλθὼν ἐνταῦθα ἀγγλοσάξων μοναχὸς Σαϊβοῦλφος καὶ ὁ ῥώσος Δανιήλ περιέγραψαν τοὺς ναοὺς καὶ τὰ Μοναστήρια ὑποδείξαντες πρὸς τῇ διακοσμῆσει τοῦ ἁγίου Τάφου καὶ τῇ κατασκευῇ θόλου ὑπὸ τῶν Σταυροφόρων μεταβολὴν τινα γενομένην ἐν αὐτοῖς ὑπὸ τῶν Σταυροφόρων, τῷ Π30, δι' ἧς συνηνώθησαν εἰς ἓνα ναόν, ὁ ναὸς τῆς Ἀναστάσεως, ὁ τοῦ Γολγοθᾶ καὶ ὁ τοῦ ἁγίου Κωνσταντίνου ἐπὶ τῆς Εὐρέσεως τοῦ Σταυροῦ μετὰ τῶν λοιπῶν διαμερισμάτων «Πρὸ τῆς εἰσόδου τῶν Λατίνων (εἰς Ἱερουσαλήμ) λέγει ὁ Γουλιέλμος Τύρου, ὁ τόπος τοῦ πάθους τοῦ Κυρίου ἡμῶν, ὁ ὀνομαζόμενος Κρανίου τόπος ἢ Γολγοθᾶς, ὁ τῆς εὐρέσεως τοῦ ξύλου τοῦ Σταυροῦ τῆς ζωῆς καὶ ἐκεῖνος ἐν ᾧ τὸ σῶμα τοῦ Σωτῆρος καταβιβασθὲν ἐκ τοῦ Σταυροῦ μύροις ἠλείφθη καὶ διὰ ταινιῶν περιειλίχθη, κατὰ τὸ ἰουδαϊκὸν ἔθος, ἔκειντο ἐκτὸς τοῦ περιβόλου τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως καὶ ἀπετέλουν λίαν μικροὺς προσευκτηρίους οἴκους. Ἀφ' οὗ ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ Θεοῦ κατέλαβον τὴν Ἱερουσαλήμ (οἱ Σταυροφόροι) τὰ περὶ ὧν ὁ λόγος οἰκοδομήματα ἐφάνησαν εἰς αὐτοὺς λίαν μικρά. Προσέθηκαν εἰς τὸν ἀρχικὸν Ναὸν μίαν στερεὰν λίαν ὑψηλὴν οἰκοδομὴν ἢ ὁποία συνεχίζουσα καὶ συγκλείουσα ἅπαντα τ' ἀρχαῖα διαμερίσματα συμπεριέλαβεν ἅπαντας τοὺς προειρημένους τόπους εἰς ἓν

³⁴ Vogué, Les Eglises de la Terre Sainte, Paris 1840, σ. 99. Καλλίστου Μηλιαροῦ, Ἀρχιμ. Οἱ Ἅγιοι Τόποι, 378 ἐξ.

³⁵ Πρὸβλ. Τιμοθέου Θέμελη (Πατρ. Ἱεροσολύμων) Ἡ Ἱερουσαλήμ καὶ τὰ μνημεῖα αὐτῆς, σ. 253.

καὶ τὸ αὐτὸ οἰκοδόμημα»³⁶. Ἐκ τῆς εἰδήσεως ταύτης συνάγεται ὅτι οὐδεμία σπουδαία ἐσωτερικὴ μεταβολὴ ἐν τοῖς Προσκυνήμασιν ἐγένετο, ἀλλ' ἐξωτερικῶς ὑπὸ μίαν οἰκοδομήν, ἧς ἡ δύρα ἠνοίχθη, ἡ νῦν σωζομένη, πρὸς δυσμάς, συνηνώθησαν οἱ ναοί, οὓς ἴδρυσεν μὲν ὁ Μ. Κωνσταντῖνος, ἐπεσκεύασαν δὲ κατὰ τὸν ζ' αἰῶνα ὁ Μόδεστος καὶ κατὰ τὸν ια' ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Μονομάχος.

Τοῦτο τὸ ἔργον συνεχίζων ὁ Μανουὴλ Κομνηνὸς προέβη οὐ μόνον εἰς ἐπισκευὰς καὶ διακοσμήσεις τῶν ἐκ σεισμοῦ καὶ ἐκ τῶν ἐπιδρομῶν παθόντων Μοναστηρίων, ὡς τοῦ Ἰωάννου Προδρόμου, παρὰ τὸν Ἰορδάνην, τοῦ Προφήτου Ἡλιοῦ καὶ τοῦ Καλαμῶνος, περὶ τῆς ἀνακαινίσεως τοῦ ὁποῦ ἐπὶ Πατριάρχου Ἰωάννου καὶ ἡγουμένου Ἰακώβου περιεσώθη σχετικὴ ἐπιγραφή³⁷, ἀλλὰ καὶ τῶν ναῶν τῆς Ἀναστάσεως καὶ Βηθλεέμ. Ὁ μετὰ εἰκοσαετίαν περίπου, μετὰ τὰς ἐπισκευὰς ταύτας, ἦτοι τῷ 1187, ἐπισκεφθεὶς τὴν Παλαιστίνην Κρῆς Ἰωάννης Φωκᾶς, ἀρχαῖος ἀξιωματικὸς τοῦ Μανουὴλ Κομνηνοῦ, περὶ τοῦ ἁγίου Τάφου ἐσημείωσε τὰ ἑξῆς: «Τὸ δὲ εἰς τάφον χρηματίσαν σπήλαιον τοῦ δεσποτικοῦ σώματός ἐστι διπλοῦν· καὶ ἐν μὲν τῷ ἐνὶ ἐπίκειται ὁ ἀποκυλισθεὶς λίθος λευκοῖς μαρμάρους περιφρουρούμενος ἐν δὲ τῷ ἐτέρῳ μέρει τῷ περὶ τὸ ἀρκτῶν ὁ λίθος λελάξευται τοῦ ἰσοπέδου πάτου ὑπερανήχων ὡσεὶ πῆχυν ἕνα, ἐν ᾧ νεκρὸς καὶ γυμνὸς ὁ ζωῆς ἀνετέθη δοτήρ, ὃς ἐκ χρυσοῦ καθαροῦ ἐνδευμένος ὀράται ἐκ πόθου καὶ πίστεως τοῦ ἐμοῦ Δεσπότη καὶ Βασιλέως Μανουὴλ τοῦ Πορφυρογεννήτου τοῦ Κομνηνοῦ»³⁸. Ἐν θαυμασμῷ ἕστη ὁ Φωκᾶς καὶ πρὸ τοῦ ἐκπάγλου ναοῦ τῆς Βηθλεέμ «ἀλλὰ καὶ τοῦτον τὸν περικαλλέστατον ναὸν καὶ πάμμεγαν ἢ τοῦ κοσμοσώστου μου Βασιλέως (Μανουὴλ Κομνηνοῦ) ἀνήγειρε φιλότιμος χεὶρ καὶ ψηφίσι κεχρυσωμέναις ὄλον τὸν ναὸν κατεκόσμησεν· ἐφ' ᾧ ὁ τῶν ἐν τῷ χώρᾳ παρένθετος Λατίνων ποιμὴν τὸν Αὐτοκράτορα τάχα τῆς μεγαλοψυχίας ἀμειβόμενος ἐν διαφόροις τόποις καὶ ἐν αὐτῷ τῷ θυσιαστηρίῳ τοῦ ἁγίου ὑπερθεν Σπηλαίου τὴν ὠραίαν ἐκείνου μορφήν ἀνεστήλωσεν»³⁹. Ὁ κατὰ

³⁶ *Vogué*, ἔνθ' ἄν. σ. 123 17-231. *Χρυσάνθου* Ἱεροσολύμων, Περιγραφή τῆς ἁγίας Γῆς, Ἐν Ἱερουσαλὴμ 1862, σ. 115. *Βενιαμὴν Ἰωαννίδου*, Προσκυνητῆριον, σ. 224. Παλαμᾶ, Ἱεροσολυμιάς, σ. υνδ'. *T. Tobler*, *Gol-gatha*, σ. 124 ἐξ. *Robinson*, *Palästina* II, 266.

³⁷ *A. Π. Κεραμέως*, Ἀνωνύμου περιγραφή τῶν ἁγίων Τόπων περὶ τὰ τέλη τῆς ἰδ' ἑκατονταετηρίδος, ἐν Πετρούπολει 1890, σ. II. 12. *Κλεόπα Κοικυλίδου*, Αἱ παρὰ τὸν Ἰορδάνην Λαῦραι Καλαμῶνος καὶ τοῦ ἁγίου Γερασίμου. *Τοῦ αὐτοῦ*. Ὁ ἐν Ἰορδάνῃ τόπος τῆς βαπτίσεως τοῦ Κυρίου καὶ τὸ Μοναστήριον τοῦ Τιμίου Προδρόμου, Ἐν Ἱερουσαλὴμ 1905. *S. Vailhé*, *Les Laures de St Gerasime et de Calamon*, *Echos d; Orient*, II, 116.

³⁸ *Ἰωάννου Φωκᾶ*, Ἐκφρασις ἐν συνόψει τῶν ἀπὸ Ἀντιοχείας μέχρις Ἱεροσολύμων κάστρων καὶ χωρῶν Συρίας Φοινίκης καὶ τῶν κατὰ Παλαιστίνην ἁγίων Τόπων (Ἐν τῷ 23 τεύχει τῆς ρωσ. Παλ. Ἐταιρείας) §14. Ἀρχαῖα Ὀδοπορικὰ ὑπὸ *Κλεόπα Κοικυλίδου* καὶ *Ἰωάν. Φωκυλίδου*, σ. 437 ἐξ. *Κ. Κρουμβάχερ*, Βυζ. Λογοτεχνία Β, 29. *Leonis Allantii*, Σύμμικτα, sive opusculorum graecorum et latinorum ac recentiorum libri duo, σ. 21.

³⁹ *Ἰωάννου Φωκᾶ*, Ἐκφρασις §27. *L. Allatii*, ἔνθ' ἄν. σ. 39. 40.

τὴν ώραίαν ἔκφρασιν τοῦ Φωκᾶ παρένθετος λατίνος Ἐπίσκοπος τῆς Βηθλεὲμ ἦτο ὁ Raoul, ὅστις ἀνέγραψεν ὡς κτίτορος τὴν εἰκόνα τοῦ Βασιλέως Μανουήλ ἐν αὐτῷ τῷ θυσιαστηρίῳ τοῦ Ναοῦ τῆς Βηθλεέμ· σώζεται δὲ καὶ ἐπιγραφή δηλοῦσα τὸ κολοσσιαῖον ἔργον τῆς ἐπισκευῆς καὶ διακοσμήσεως τοῦ Ναοῦ τῆς Βηθλεὲμ «Ἐτελειώθη τὸ παρὸν ἔργον διὰ χειρὸς Ἐφραὶμ μοναχοῦ, ἱστοριογράφου μουσιάτορος, ἐπὶ τῆς βασιλείας Μανουήλ, Μεγάλου Βασιλέως Πορφυρογεννήτου τοῦ Κομνηνοῦ καὶ ἐπὶ τὰς ἡμέρας τοῦ μεγάλου Ρηγὸς τῶν Ἱεροσολύμων κυρίου Ἀμμορί καὶ τοῦ τῆς ἀγίας Βηθλεὲμ ἀγιωτάτου Ἐπισκόπου κυροῦ Ραοὺλ ἐν ἔτει ςχοζ´. ἰνδικτιον. β´». Ἡ χρονολογία ἀνάγεται εἰς τὸ 1169, ὁ Μανουήλ Κομνηνὸς ἐβασίλευσεν ἀπὸ τοῦ 1145 μέχρι τοῦ 1180, ὁ πέμπτος τῆς Ἱερουσαλήμ βασιλεὺς Amaury ἀπὸ τοῦ 1163 μέχρι τοῦ 1173, ὁ δὲ Raoul ἐπεσκόπευσεν ἀπὸ τοῦ 1159 ἢ 1160 μέχρι τοῦ 1173. Περιεσώθησαν δ' ἐν τῷ Ναῷ τῆς Βηθλεὲμ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καὶ ἄλλαι ἑλληνικαὶ ἐπιγραφαί⁴⁰.

Ἀναμφιβόλως δὲ ἀνεκτὴ ἦτο ἡ θέσις τῶν ἐλλήνων μοναχῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην τῶν ἐπισκευῶν καὶ διακοσμήσεων τῶν Προσκυνημάτων ὑπὸ τοῦ Μανουήλ Κομνηνοῦ, ὅστις καὶ πολεμικῶς ἐβοήθησε τοὺς Σταυροφόρους. Τῷ 1170 ὑπεστήριξε τὴν κατὰ τῆς Αἰγύπτου ἐκστρατείαν αὐτῶν, πέμψας 150 ἑλληνικὰ πλοῖα ὑπὸ ναύαρχον τὸν γενναῖον Ἀνδρόνικον Κοντοστέφανον. Ἐνεκα τῆς κακῆς τῶν σταυροφόρων διαγωγῆς οἱ ἀγῶνες τοῦ Κοντοστεφάνου ἀπέληξαν εἰς ἀποτυχίαν πρὸ τῆς Δαμιέττης. Ὁ Μανουήλ Κομνηνὸς δὲν ἔπαυσε βοηθῶν τὴν Ἐκκλησίαν Ἱεροσολύμων καὶ τοὺς ἐν αὐτῇ φρουροῦντας τὴν ὀρθοδοξίαν μοναχοὺς. Κέντρον αὐτῶν ἐξηκολούθει νὰ εἶνε ἐν Ἱερουσαλήμ τὸ Μετόχιον τῆς Λαύρας τοῦ ἀγίου Σάββα παρὰ τὸ ὅποιον, κατὰ τὸν Φωκᾶν, ἠύρισκοντο καὶ τὰ «ῥηγικὰ ἀνάκτορα» καὶ ἡ Μονὴ τῆς Μεγάλης Παναγίας. Ὅλιγοι τινὲς μοναχοὶ ὑπῆρχον κατὰ τὰς εἰδήσεις τοῦ Φωκᾶ, συμπληρουμένας ὑπὸ τοῦ κατὰ τὸ 1165 ἐπισκεφθέντος τοὺς ἀγίους Τόπους Γερμανοῦ ἱερέως Ἰωάννου ἐκ Wirtzburg, ἐν Σεβαστείᾳ καὶ ἐν τῷ ὄρει Θαβώρ, ὡς καὶ ἐν τῇ κοιλάδι τοῦ Ἰωσαφάτ, περισσότεροι δ' ἐν τοῖς Μοναστηρίοις τοῦ ἀγίου Εὐθυμίου, τοῦ Χοζιβά, ἐν ᾧ πολλοὺς μὲν καὶ ἄλλους εὗρεν ὁ Φωκᾶς ἡγιασμένους ἄνδρας, διαφερόντως ὅμως τὸν γέροντα Λουκᾶν «σημειοφόρον ἄνδρα καὶ ἀμέσως προσομιλοῦντα Θεῷ». Ἰκανοὶ μοναχοὶ ὑπῆρχον καὶ ἐν τῇ μεγάλῃ Λαύρᾳ τοῦ ἀγίου Σάββα, ἐγγὺς τῆς ὁποίας εὗρεν ὁ περιηγητὴς περὶ τοὺς τεσσαράκοντα θεοφόρους ἄνδρας τῶν ἄλλων ἐκλελεγμένους «ἔξ δὲ αὐτῶν ἀμέσως ὀμιλοῦντας Θεῷ, ὧν αἱ κλήσεις Στέφα-

⁴⁰ Vogué, ἔνθ' ἄν. σ. 98-99. Α. Π. Κεραμέως, Ἀνωνύμου περιγραφή, σ. 11. 12. Δοσίθεος, Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων, σ. 1213. Ἰωάννου Φωκυλίδου, Ἀπὸ Ἱερουσαλήμ εἰς Βηθλεέμ, ἐν «Νέα Σιών», Στ' 1041. Ἀβραμίου μοναχοῦ, ὁ ναὸς τῆς Ἀναστάσεως ἀπὸ τοῦ 1010 μέχρι τοῦ 1130, «Νέα Σιών» I, 1910, σ. 254 ἔξ. H. Stern, Les representations des conciles dans l' Eglise de la Nativité á Bethléem, Ἐν τῷ περιοδ. «Byzantion» 1936, σ. 101-152.

νος, Θεόδωρος καὶ Παῦλος, ὁ τέταρτος ὄρμητο ἐκ τῆς μεγάλης πόλεως καὶ ὁ πέμπτος Ἰβήρ ἦν, ὁ δ' ἔκτος, ὁ πᾶσιν ἐν τῷ διορᾶν περιβόητος, ὁ Στυλῆτης Ἰωάννης». Ανατολικότερον τῆς τοῦ ἁγίου Σάβα διεσώζετο ἡ Παλαιὰ Λαύρα τοῦ ἁγίου Χαρίτωνος ἐν Σουκᾷ, βορειότερον τὸ Κοινόβιον τοῦ ἁγίου Θεοδοσίου. Παρὰ τὸν Ἰορδάνην καλῶς διετηροῦντο εἰσέτι τὰ Μοναστήρια τοῦ Προδρόμου, τοῦ ἁγίου Ἰωάννου Χρυσσοστόμου καὶ τοῦ Καλαμῶνος, κατεστραμμένον ἦτο τὸ τοῦ ἁγίου Γερασίμου. Τὸ Μοναστήριον τοῦ προφήτου Ἡλιοῦ, μεταξὺ Βηθλεὲμ καὶ Ἱερουσαλήμ, ἐπισκευασθὲν ὑπὸ τοῦ Μανούλ Κομνηνοῦ, ἐπεσκεύεθη ὁ Φωκᾶς ἐν καλῇ καταστάσει εὐρῶν καὶ τὴν Μονὴν τοῦ Σταυροῦ, κατεχομένην ὑπὸ τῶν Ἰβήρων, ὧν πολλοὺς εἶδεν ἀσκητὰς καὶ μοναχοὺς παρὰ τὰς Λαύρας καὶ τὰ Μοναστήρια.

Περὶ τῶν ἐν τῷ Ναῷ Ἑλλήνων μοναχῶν στερούμεθα, δυστυχῶς, ἐπαρκῶν εἰδήσεων ἐν τέλει τοῦ 16' αἰῶνος. Σώζεται μόνον ἑλληνικὸν ἔγγραφο τοῦ 1173, δι' οὗ παρεχωρήθη Μοναστήριον τι ὑπὸ τῶν Σταυροφόρων εἰς τὸν Μελέτιον, τὸν ἑλληνα Ἀρχιεπίσκοπον Ἐλευθερουπόλεως καὶ Γάζης, ἧς ὁ πληθυσμὸς ἀπετελεῖτο εἰσέτι, κατὰ τὰς λατινικὰς εἰδήσεις, τὸ πλεῖστον ἐξ Ἑλλήνων. Ἐν τῷ ἐγγράφῳ τούτῳ ὑπογράφεται μετὰ τὸν Ἀρχιεπίσκοπον Μελέτιον ὁ «Θεόκτιστος πρωτοπαπᾶς καὶ δούλος τοῦ ἁγίου Τάφου τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ», δύο ἑλληνες ἱερεῖς τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως, Ἰωάννης καὶ Στέφανος, ὁ πρωτοδιάκονος Γεώργιος καὶ ὁ διάκονος τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως Ἀβράμιος⁴¹. Ἀξιοσημείωτος εἶνε οὐ μόνον ἡ ἐν τέλει τοῦ 16' αἰῶνος, παρὰ τὴν σταυροφορικὴν ἐπικράτησιν, ὕπαρξις ἑλλήνων μοναχῶν ἐν τῷ Ναῷ τῆς Ἀναστάσεως, ἀλλὰ καὶ ἡ ὀνομασία τοῦ Θεοκτίστου «δούλος τοῦ ἁγίου Τάφου» ἣτις φαίνεται, ὅτι σημαίνει τὸν Ἡγούμενον τῶν ἑλλήνων μοναχῶν. Διότι λ.χ. καὶ ἐν λατινικῷ ἐγγράφῳ τοῦ 1116 ὁ λατίνος Ἡγούμενος τῆς ἐν τῷ Σαρανταρίῳ ὄρει Μονῆς ὑπογράφεται «Constantinus Sanctae Quarantene servus», τὸ δὲ servus ἐρμηνεύουσιν οἱ ἱστορικοὶ ὡς ὑποδηλοῦν ἀνεξαρτησίαν ἀπὸ τοῦ λατίνου Πατριάρχου. Ἀνεξάρτητος πάντως ἀπ' αὐτοῦ ἦτο καὶ ὁ ἑλληνας Ἡγούμενος, ὑποκείμενος εἰς τοὺς μακρὰν τῆς ἁγίας Πόλεως διαμένοντας ὀρθοδόξους Πατριάρχας.

Ἄλλ' εἰς τούτων, ὁ Ἰωάννης Μερκουρόπουλος, ἔνεκα συμφωνίας τοῦ Μανουήλ Κομνηνοῦ μετὰ τῶν λατίνων βασιλέων τῆς Ἱερουσαλήμ, φαίνεται ὅτι ἀνεγνωρίσθη ὑπ' αὐτῶν ὡς νόμιμος Πατριάρχης· ἕτερος δὲ ὁ μετὰ τὸν Νικηφόρον τῷ 1170 γενόμενος Πατριάρχης Ἱεροσολύμων ΛΕΟΝΤΙΟΣ Β' (1170-1190), ὁ περιβόητος ἔνεκα τῶν μεγάλων ἀρετῶν αὐτοῦ καὶ τῆς τοῦ βίου ἀγιότητος, δὲν ἀνεγνωρίσθη μὲν ὑπὸ τῶν Σταυροφόρων καὶ τοῦ «παρενθέτου» λατινοπατρι-

⁴¹ Παρὰ Ποπῶφ ἐνδ' ἀν. I, 231.

άρχου, ὡς νόμιμος ὅμως Πατριάρχης οὐδαμῶς ἐδειλίασε νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ. Ὁ ἅγιος Λεόντιος ἐκ Στρωμνίτσης τῆς Μακεδονίας καταγόμενος καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει κατ' ἀρχὰς εἶτα δ' ἐν Πάτμῳ διανύσας λαμπρὸν στάδιον ἐν τῷ μοναχικῷ βίῳ ἐξελέγη Πατριάρχης Ἱεροσολύμων ὑπὸ τοῦ Βασιλέως Μανουὴλ Κομνηνοῦ. Εἰς Κύπρον μεταβάς, ἔνθα διέτριβον οἱ Ἱεροσολύμων Πατριάρχαι ἐνίοτε κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους, ἔχοντες ἐκεῖ ἰδίαν Μονὴν καὶ κτήματα, ἀπέπλευσεν εἰς Παλαιστίνην καὶ διὰ τῆς Πτολεμαΐδος ἦλθεν εἰς Ἱερουσαλήμ. Ὁ «*παρένδτεος*» λατίνος Πατριάρχης προὔξενησεν αὐτῷ μεγάλας καὶ ἀπεριγράπτους θλίψεις. Ἐγένετο δέ, δυστυχῶς, καὶ δολοφονίας τοῦ ἱεροῦ ἀνδρὸς ἀπόπειρα, ἀποτυχοῦσα. Ἰδιαζόντως ἐδλίβετο ὁ Λεόντιος, διότι ἐνῶ ἦτο Πατριάρχης Ἱεροσολύμων οὐδαμῶς κατώρδου νὰ λειτουργήσῃ ἐπὶ τοῦ ἁγίου Τάφου. Διότι οἱ λατῖνοι οὐδ' ἐπέτρεπον εἰς αὐτὸν νὰ εἰσέλθῃ ἐπισήμως εἰς τὸν Ναὸν τῆς Ἀναστάσεως. Ὁ Λεόντιος μόλις κατώρδου ἀναμειγνυόμενος μετὰ τῶν λοιπῶν Προσκυνητῶν νὰ εἰσέρχεται κρυφίως καὶ νὰ προσκυνῇ τὸν Τάφον τοῦ Σωτῆρος. Μετέβαινον δὲ τότε ἱκανοὶ Προσκυνηταὶ εἰς τοὺς ἁγίους Τόπους, ὡς καταφαίνεται ἔκ τινος λόγου τοῦ Εὐσταδίου Θεσσαλονίκης († 1192-1194) περὶ τῷ 1175 πρὸς τὸν Βασιλέα Μανουὴλ τὸν Κομνηνόν, ἐν ᾧ λέγει «*ἤδη δὲ καὶ γυναῖκες τολμῶσι τὰς ὁδοὺς ἐκείνας καὶ αὐταὶ τῶν τρυφερευομένων, καὶ τῶν ἐξ ἄστεος, ὅσας ὁ θεῖος πόδος ἀναδερμαίνων, τόποις ἁγίοις ὅπουδῆποτε τῆς ἐκεῖ γῆς ἐπιδήμους ποιεῖ*»⁴². Προπηλακιζόμενος ὑπὸ τῶν Λατίνων ὁ Πατριάρχης Λεόντιος καὶ φοβούμενος μήπως ἐξ αἰτίας αὐτοῦ συμβῶσι ταραχαὶ μετὰ τῶν ὀρθοδόξων καὶ τῶν λατίνων ἠναγκάσθῃ νὰ μεταβῇ εἰς Κωνσταντινούπολιν, προσκλήθεις ὑπὸ τοῦ Βασιλέως Μανουὴλ, ὅστις σκοπὸν εἶχε νὰ ἐπισκεφθῇ καὶ τὴν Ἱερουσαλήμ· ἴσως δὲ θὰ ἠδύνατο νὰ ἐγκαταστήσῃ τὸν Λεόντιον, ὃν ἐπροστάτευεν, ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐκπληρώσῃ τὸν πόδον αὐτοῦ τοῦτον. Μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ὁ Πατριάρχης Λεόντιος μὴ στέρξας παράνομον γάμον τοῦ Ἀνδρονίκου Κομνηνοῦ (1183-1185) κατεδιώχθη καὶ ἐξωρίσθη, ἀποθανὼν τῷ 1190, καθ' ὃν χρόνον περίπου ἐξεδιώκοντο ἐξ Ἱεροσολύμων οἱ Σταυροφόροι. Συνέγραψε δὲ καὶ τινὰ κεφάλαια περὶ τῆς Ἁγίας Τριάδος⁴³.

⁴² *Tafel*, De Thessalonica, Berlin 1839, σ. 404.

⁴³ Ὁ «βίος τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Λεοντίου Πατριάρχου Ἱεροσολύμων» συνετάχθη ὑπὸ τοῦ συγχρόνου αὐτοῦ Θεοδοσίου τοῦ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, ἐκδοθεὶς τὸ α' ὑπὸ τοῦ Ἡλιοπόλεως Λεοντίου, «Λόγοι πανηγυρικοὶ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Φιλαδελφείας Μακαρίου τοῦ Χρυσοκεφάλου κτλ». Ἐν Κοσμοπόλει (Βιέννη) 1793, σ. 380-434. Αὐτόθι καὶ τὰ Κεφάλαια τοῦ Λεοντίου, σ. 434-439. Ὁ βίος τοῦ ἁγίου Λεοντίου τὸ β' ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ 2 τεύχει τοῦ VIII τόμου τῆς Ρωσ. Παλαιστινείου Συλλογῆς. *Κ. Κρομβάχερ*, Βυζαντινὴ Λογοτεχνία Α, 410. Ἴδε καὶ ἐν Δελτίῳ ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας Β, 616.

ΚΑΤΑΛΥΣΙΣ ΤΟΥ ΛΑΤΙΝΙΚΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ

Τὸ ὑπ' αὐτῶν ἰδρυδὲν βασίλειον οὐδαμῶς ἠδύνατο νὰ εἶνε βιώσιμον. Ἐσωτερικῶς ἐρρυθμίσθη κατὰ τὸ ἐν τῇ Δύσει ἐπικρατοῦν τότε φεουδαλικὸν σύστημα, καθ' ὃ ὁ Βασιλεὺς τῆς Ἱερουσαλήμ εἶχεν ἐλαχίστην ἐξουσίαν, αἱ δὲ γαῖαι ἐδόθησαν ὡς τιμάρια εἰς τοὺς ἰππότες, οἵτινες οὐδαμῶς ὑπήκουον πάντοτε εἰς τὸν Βασιλέα, ἀρνούμενοι ἐνίοτε νὰ παράσχωσιν εἰς αὐτὸν βοήθειαν. Ὁ κληρὸς ὑποκείμενος εἰς τὸν Πατριάρχην καὶ αἱ παράλια ἐμπορικαὶ πόλεις, ἔχουσαι πλεῖστα προνόμια δὲν ἐξηρτῶντο παρὰ τοῦ Βασιλέως τῆς Ἱερουσαλήμ. Ἀσθενεῖς ἦσαν αἱ πρὸς αὐτὸν καὶ ἀσήμαντοι αἱ σχέσεις τοῦ ἡγεμόνος Ἀντιοχείας καὶ τοῦ κόμητος τῆς Ἐδέσσης. Ἐπὶ πλέον οἱ ὑπήκοοι τοῦ Ἱεροσολυμιτικοῦ Βασιλείου Ἕλληνες καὶ οἱ ὀλίγοι ὑπολειφθέντες Σαρακηνοί, διετέλουν εἰς προφανῆ διάστασιν πρὸς τὴν πολιτικὴν ἀρχήν. Μετὰ τῶν δευτέρων οὐδέποτε ἠδύνατο νὰ ἔλθωσιν εἰς συμβιβασμὸν οἱ Σταυροφόροι, τοὺς δὲ πρώτους ποικιλαχῶς προσεπάθησαν νὰ ἐλκύσωσι πρὸς ἑαυτούς· διότι ἄλλως τε «ἐγκαθιδρυθέντες ἐν Παλαιστίνῃ εὐρέθησαν ὑπὸ ἄμεσον ἑλληνικὴν ἐπίδρασιν, ἡ ἑλληνικὴ δὲ γλῶσσα ἦτο εἰς καθημερινὴν χρῆσιν αὐτῶν καὶ ἀνεμιγνύετο μετὰ τῆς λατινικῆς οὐ μόνον ἐν ἐπισήμοις ἐγγράφοις, ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς μνημείοις· ἡ λειτουργία ἐτελεῖτο ἐνίοτε ἑλληνιστὶ καὶ λατινιστὶ»⁴⁴. Ὅτε δὲ τῷ 1115 ὁ Βασιλεὺς Βαλδουίνος α' (1100-1118) προσεκάλεσε τοὺς πέρα τοῦ Ἰορδάνου καὶ ἀλλαχοῦ καταφυγόντας κατοίκους εἰς Ἱερουσαλήμ, οὐ μόνον τοὺς ὀρθοδόξους ἀλλὰ καὶ τοὺς αἰρετικούς καὶ τοὺς μωαμεθανούς, πολλὰς παρέσχεν εὐκολίας πρὸς ἀναγνώρισιν ὑπ' αὐτῶν τοῦ νέου πολιτικοῦ καθεστῶτος. Ἀλλὰ μάτην· διότι μετὰ τινα ἔτη μεγάλη ἐν Ἱεροσολύμοις ἀνεκαλύφθη συνωμοσία τῶν Ἑλλήνων μετὰ τῶν Σύρων Ἰακωβιτῶν κατὰ τῶν σταυροφόρων. Ὁ συσσωρευθεὶς ἐκ τῆς Δύσεως ὄχλος τῶν «φράγκων», ὡς ἔκτοτε ἤρξαντο ὀνομαζόμενοι πάντες οἱ ἐκ τῆς Δύσεως ἐρχόμενοι, οἵτινες συνεποσοῦντο εἰς 100.000 ἐν Ἱερουσαλήμ, κατὰ τὸ τέλος τοῦ 11^{ου} αἰῶνος, μὴ προφθάσαντες νὰ ἐντοπισθῶσι καὶ ἀναπτύξωσι τὴν βιομηχανίαν καὶ τὸ ἐμπόριον, οὐδαμῶς ἠδύνατο νὰ συντελέσωσιν εἰς τὴν ἐμπέδωσιν τοῦ Βασιλείου τῶν Σταυροφόρων. Αἱ ἐπαρχίαι ἐστερήθησαν πάσης ζωῆς καὶ κινήσεως ἐκ τῶν ἀεννάων πολέμων, δηλώσεων καὶ καταστροφῶν, αἵτινες ἠρήμωσαν τὴν ὑπαιθρον τῆς Παλαιστίνης χώραν⁴⁵.

⁴⁴ Prutz, Kulturgeschichte der Kreuzzüge, Berlin 1883, σ. 399. 400.

⁴⁵ Δοσίθεος, Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατρ. σ. 788.

Καὶ εἶνε μὲν ἀληθὲς ὅτι ἐπὶ Βαλδουΐνου α΄ καὶ Βαλδουΐνου β΄ († 1131) τὸ σταυροφορικὸν Βασίλειον τῆς Ἱερουσαλήμ ἐπιτυχῶς διεξήγαγε τὰς ἐξωτερικὰς αὐτοῦ ὑποθέσεις· κατέλαβε δὲ καὶ σπουδαίας πόλεις, οἷον τὴν Καισάρειαν, τὴν Πτολεμαΐδα, Τύρον, Σιδῶνα καὶ ἄλλας. Σπουδαίας ἐνισχύσεις ἠδύναντο νὰ παράσχωσιν εἰς τὸ νεοπαγὲς Βασίλειον τῶν Σταυροφόρων καὶ τὰ Ἱπποτικὰ λεγόμενα τάγματα. Τούτων τὸ τάγμα τῶν Ἰωαννιτῶν ἔσχε τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ἤδη κατὰ τοὺς παρελθόντας χρόνους ὑπὸ τῶν Ἀμαλφιτῶν ἰταλῶν ἐμπόρων, οἵτινες, ὡς εἶδομεν, ἐγκατέστησαν ἐν Ἱερουσαλήμ. Τὸ τάγμα τῶν Ἰωαννιτῶν προσέλαβε τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐκ τοῦ ἐν Ἱεροσολύμοις ἰδρυθέντος Μοναστηρίου τοῦ ἀγίου Ἰωάννου Προδρόμου (Fratres ἢ Milites Hospitalis s. Johannis) καὶ τοῦ ἐν αὐτῷ νοσοκομείου, χάριν τῶν Προσκυνητῶν. Οἱ ἀνήκοντες εἰς τὸ τάγμα τοῦτο ἱππῶται ἀνελάμβανον τὴν ὑποχρέωσιν νὰ ὑποστηρίξωσι τοὺς προσκυνητὰς κατὰ τῶν ἀπίστων. Ἀπὸ τοῦ 1137 συμμετεῖχον καὶ τῶν ἐκστρατειῶν τῶν σταυροφόρων Βασιλέων. Ἔτερον τάγμα τὸ τῶν Ναϊτῶν (Fratres militiae Templi, Equites Templarii) ἰδρύθη τῷ 1118 ἐν Ἱερουσαλήμ ὑπὸ Γάλλων ἱπποτῶν, προσλαβὼν τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐκ τοῦ Ναοῦ τοῦ Σολομῶντος, διότι παρεχωρήθη εἰς αὐτὸ κατοικία ὑπὸ τοῦ Βαλδουΐνου β΄ παρὰ τὸν Ναόν. Καὶ τὸ τάγμα τοῦτο εἶχεν τὸν αὐτὸν πρὸς τὸ προηγούμενον σκοπὸν, τὴν ὑπεράσπισιν τῶν προσκυνητῶν. Ἀμφότερα τὰ τάγματα, συνενεῶντα τὰς στρατιωτικὰς μετὰ τῶν μοναχικῶν ἀρετῶν καὶ ὑποχρεώσεων, παρέσχον μεγάλας ἐκδουλεύσεις εἰς τὸ σταυροφορικὸν βασίλειον, ἐκτραπέντα ὅμως τοῦ ἀρχικοῦ αὐτῶν σκοποῦ μετὰ τὴν ἐκ Παλαιστίνης ἀπομάκρυνσιν. Ταχέως δὲ ἤρξατο ἡ ἐξασθένεισις, ἔνεκα ἐσωτερικῶν ἐρίδων καὶ διαπληκτισμῶν τῶν σταυροφόρων πρὸς τὸν κληρὸν καὶ τῆς διαφθορᾶς αὐτῶν, ἰδίᾳ δὲ τῶν ἐν Παλαιστίνῃ γεννηθέντων ἀπογόνων αὐτῶν, τῶν οὕτω καλουμένων «Πουλλάνων», γενεᾶς διεφθαρμένης τελείως⁴⁶. Καὶ ταῦτα συνέβαινον καθ' ὃν χρόνον συνήγου ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν αὐτοῦ τοὺς ἐν Συρίᾳ μουσουλμάνους ἡγεμονίσκους ὁ Σουλτάνος Νουρεδδίν, ὅστις τῷ 1144 καταλαβὼν τὴν Ἔδεσσαν δεινὴν ἐπήγαγε πανωλεθρίαν εἰς τοὺς σταυροφόρους. Τότε ὁ Πάπας Εὐγένιος γ΄ (1145-1153) προῦκάλεσε τὴν δευτέραν Σταυροφορίαν ὑπὸ τὸν βασιλέα τῆς Γαλλίας Λουδοβίκον ζ΄ (1137-1180) καὶ τὸν Αὐτοκράτορα τῆς Γερμανίας Κονράδον γ΄ (1138-1152), οἵτινες ὅμως μέγα μέρος τοῦ στρατοῦ αὐτῶν ἐν Μικρασίᾳ ἀπολέσαντες ἐπανεκάμψαν εἰς τὰ ἴδια ἄπρακτοι. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ χρόνῳ οἱ στρατοὶ τοῦ Νουρεδδίν κατέλαβον τὴν Αἴγυπτον καὶ κατέλυσαν τὴν δυναστείαν τῶν Φατιμιδῶν· ὁ δὲ διοικητὴς τῆς Αἰγύπτου, Κουρδος τὸ γένος, Σαλάχ-ἔδ-Δίν (1171-1193) τῷ 1171,

⁴⁶ J. H. Kurtz, Lehrbuch der K. Q.¹⁴ I, σ. 185-187.

μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Νουρεδδίν, συνήνωσεν Αἴγυπτον καὶ Συρίαν ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν αὐτοῦ, ἀπανταχόθεν περισφίγξας τὸ Βασίλειον τῆς Ἱερουσαλήμ καὶ ἐπιζητῶν ἤδη τὴν κατάλυσιν αὐτοῦ. Τῇ 5 Ἰουλίου 1187 παρὰ τὴν Τιβεριάδα συνεκροτήθη κρισιμωτάτη μάχη, καθ' ἣν ἠττήθησαν μὲν κατὰ κράτος οἱ σταυροφόροι ἐζωγρήθη δὲ ὑπὸ τῶν πολεμίων ὁ Βασιλεὺς αὐτῶν Γουΐδων, καὶ πᾶσαι αἱ πόλεις τῆς Παλαιστίνης, ἡ μία μετὰ τὴν ἑτέραν, παρεδόθησαν, ἄχρις οὗ τῇ 2 Ὀκτωβρίου 1187 καὶ ἡ ἀγία πόλις Ἱερουσαλήμ κατελήφθη ὑπὸ τοῦ Σαλαχεδδίν. Περιάκουστος ὑπῆρξε πρὸς τοὺς ἠττηθέντας ἡ φιλανθρωπία τοῦ κατακτητοῦ, ὅστις ἀφῆκεν αὐτοὺς ἐλευθέρους ν' ἀπέλθωσι τῆς Ἱερουσαλήμ, ἐὰν καταβάλωσιν οἱ μὲν ἄνδρες δέκα χρυσᾶ, αἱ γυναῖκες πέντε καὶ οἱ παῖδες δύο· δοῦλοι ἔμειναν οἱ μὴ δυνάμενοι νὰ ἐξαγορασθῶσι περὶ τὰς δέκα καὶ ἕξ χιλιάδες σταυροφόρων κατοίκων τῆς Ἱερουσαλήμ, ἐκ τῶν ὑπερεκατὸν περίπου χιλιάδων. Διὰ πολλοὺς τῶν ἀπελευθερωθέντων κατέβαλον λύτρα ὁ ἀδελφὸς τοῦ κατακτητοῦ Μαλέκ Ἀδὲλ καὶ ὁ ταμίας τοῦ στρατοῦ Βαλεὰν Ἰβελίν. Γενναιοδῶρως ὁ κατακτητὴς ἐπέτρεψε ν' ἀπέλθωσι καὶ τινες μὴ καταβαλόντες λύτρα, ἀντήμειψε πᾶν δεῖγμα ἀρετῆς, ὅπερ εἶδε κατὰ τὴν ἡμέρα τῆς ἐξόδου τῶν ἀπελευθερωθέντων, καὶ παρεμύθησε τὴν Βασίλισσαν, παρακολουθουμένην ὑπὸ τῶν περιφανεστέρων βαρῶνων καὶ Ἱπποτῶν, ὧν τινὰς ἐπέτρεψε νὰ διαμείνωσιν ἐν Ἱερουσαλήμ πρὸς περιθαλψιν τῶν ἀσθενούντων. Ἐν Πτολεμαῖδι βραδύτερον, πρὸς περιθαλψιν τῶν ἀσθενούντων ἰδρύθη ἕτερον τάγμα, τὸ τῶν Τευτόνων, ἐκτραπὲν καὶ τοῦτο τοῦ ἀρχικοῦ αὐτοῦ σκοποῦ. Ἐλευθέρως ἀπῆλθε καὶ ὁ Πατριάρχης τῶν Λατίνων μετὰ τοῦ λοιποῦ κλήρου εἰς τὴν Πτολεμαῖδα⁴⁷.

Ὡς δὲ ἦτο ἀκόλουθον ἀμέσως ἐγκατεστάθη ὁ ἐλληνικὸς κληρὸς ἐν τοῖς Προσκυνημασιν, ἐν τοῖς Ναοῖς καὶ ἐν τοῖς Μοναστηρίοις. Ὁρδόδοξος Πατριάρχης Ἱεροσολύμων ἦτο τότε ὁ ΔΟΣΙΘΕΟΣ Α' (1191) λίαν ἀγαπητὸς τυγχάνων τῷ βασιλεῖ Ἰσαακίῳ Ἀγγέλῳ (1185-1195, 1203-1204), ὅστις ἐπενέβη παρὰ τῷ Σαλᾶχ-ἔδ-Δὶν ὑπὲρ τῶν ἐν τοῖς ἀγίοις Τόποις Προσκυνημάτων καὶ τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων⁴⁸. Εἰς τὴν ἀγαθὴν ταύτην ἐπέμβασιν ὀφείλεται ἡ διάσωσις ἰδίως τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως, χάριν τοῦ ὁποίου συνεκροτοῦντο αἱ Σταυροφορίαι καὶ τὸν ὁποῖον, ἐπομένως, ἠδύναντο νὰ καταστρέψωσιν οἱ Σαρακηνοί, ἐκ νέου τὴν Ἱερουσαλήμ καταλαβόντες. Φαίνεται ὅτι ὁ κατακτητὴς, οὐχ ἦττον, κατέστρεψε τὰς ὑπὸ τῶν Λατίνων γενομένας ἐξωτερικὰς ἐπισκευὰς καὶ τὰ ἐν Ἱερουσαλήμ καθιδρύματα αὐτῶν· καίτοι δὲ παρεχώρησε τὰ Προσκυνημα-

⁴⁷ Κ. Παπαρηγοπούλου, Ἱστορία τοῦ ἑλλ. ἔθνους, Δ, 651. 652.

⁴⁸ Ἀρχιμ. Καλλίστου, Οἱ Ἅγιοι Τόποι, Β, 425.

τα εἰς τοὺς Ἑλληνας, ἐν τούτοις εἰσέδυσαν τότε εἰς τὸν Ναὸν τῆς Ἀναστάσεως οἱ αἰγύπτιοι Κόπται καὶ οἱ ὁμοφρονοῦντες αὐτοῖς Ἀβυσσίνιοι, εἰς τοὺς ὁποίους ἐδόθησαν δύο ἀψίδες ὑπὸ τὰ Κατηχούμενα πρὸς τὸ νοτιοδυτικὸν τοῦ ἁγίου Τάφου μέρος, πρὸς δὲ τούτοις καὶ ὁ τέως ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἐπὶ λατινοκρατίας κατεχόμενος ναὸς τῆς εὐρέσεως τοῦ Σταυροῦ. Οἱ Ἀβυσσίνιοι κατώρθωσαν καὶ ἐν τῷ Ναῷ τῆς Βηθλεέμ παρὰ τὴν βόρειον τοῦ Σπηλαίου πύλην, μικρὰν γωνίαν νὰ καταλάβωσι καὶ κτίσωσι κελλία τινὰ ἐν τῷ κρημνισθέντι νάρθηκι τοῦ ναοῦ⁴⁹.

Ναοὶ τινες καὶ Μοναστήρια διηρπάγησαν ὑπὸ τῶν νέων κατακτητῶν ἢ κατεστράφησαν ἐν τῇ Ἱερουσαλὴμ καὶ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις. Ὁ ναὸς τοῦ ἁγίου Γεωργίου ἐν Λύδδῃ, μετὰ τὴν ἐπὶ ἀλ Χάκημ καταστροφὴν, ἀνφκοδομήθη ὑπὸ τοῦ Στεφάνου τῆς Οὐγγαρίας, κατεστράφη πάλιν ὑπὸ τῶν μουσουλμάνων καὶ ἀνφκοδομήθη ὑπὸ τῶν σταυροφόρων, ἀλλὰ τῷ 1191 μετεβλήθη πάλιν εἰς ἐρείπια ἐπὶ τοῦ Σαλαχ-ἐδ-Δίν⁵⁰. Ἐπ' αὐτοῦ ἐν Ἱερουσαλὴμ ἐκτὸς ἄλλων ναῶν Μοναστηρίων καὶ ἰδρυμάτων κατελήφθη καὶ ὁ παλαιὸς Πατριαρχικὸς Οἶκος εἰς τέμενος μουσουλμανικὸν μεταβληθεὶς, «*Χάνκε*» ὀνόματι, σωζόμενον μέχρι σήμερον. Τούτου ἕνεκα οἱ ὀρθόδοξοι Πατριάρχαι ἠναγκάσθησαν νὰ κατοικήσωσιν εἰς οἶκόν τινα παρὰ τὸν ναὸν τῶν Ἰωαννιτῶν ἐν τῷ Ξενῶνι τῆς Εὐδοκίας, ὅστις, κείμενος ἔναντι τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως, κατεστράφη ὑπὸ τῶν κατακτητῶν. Μετὰ τινα χρόνον (1216) ὁ ἀνεψιὸς τοῦ Σαλαχεδδίν, Σιχάπ-ἐδ-Πιν μετέβαλε τὸ νέον τοῦτο Πατριαρχεῖον εἰς τέμενος Σιχάπ-ἐδ-Δέργα, τὸ σήμερον σωζόμενον τέμενος Σίδνα Ὁμάρ, οἱ δὲ Πατριάρχαι μετόκησαν ἐγγύτερον τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως, ἄνωθεν τοῦ ναοῦ τοῦ ἁγίου Ἰακώβου⁵¹. Ὁ ἐν τῷ Ξενῶνι τῆς Εὐδοκίας ναὸς τῶν Ἰωαννιτῶν μετεβλήθη εἰς Νοσοκομεῖον, ἐξ οὗ καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ περισσὶ Bimaristan, συντομώτερον Muristan⁵². Ὑπὸ τῶν κατακτητῶν ἐπίσης κατελήφθη ὁ λαμπρὸς ναὸς τῆς ἁγίας Ἄννης τῷ 1192 μεταβληθεὶς εἰς ἀραβικὴν Σχολήν. Ἄραφ χρονογράφος ὁ Μουδζήρ-ἀδ-Δίν λέγει περὶ αὐτῆς «*Ἡ Σχολή (μέδρεσε) Σαλαχίε ἢ ἰδρυθεῖσα ὑπὸ τοῦ Σαλαχ-ἐδ-Δίν εἶνε ἐκκλησία τῶν χρόνων τῶν Ἑλλήνων, ὀνομαζομένη τάφος τῆς Ἄννης, διότι κατὰ τὴν παράδοσιν ἐμπεριέχει τὸν τάφον τῆς Ἄννης, μητρὸς τῆς Μαρίας. Ὁ Σαλαχ-ἐδ-Δίν ἰδρυσε τὴν Σχολὴν τῷ 588 (ἐγείρας = 1192 μ.Χ.) ἔτει, τὸ δὲ ἀξίωμα τοῦ Σέχα αὐτῆς εἶνε ἐν τῶν σπουδαιοτάτων ἀξιωματῶν ἐν τῷ μουσουλμανικῷ*

⁴⁹ Δοσίθεος, Περὶ τῶν ἐν Ἱερ. πατρ. 1207. 1208. Ἀναλ. Ἱεροσ. Σταχ. Β, 300. 408-9.

⁵⁰ Historiens des Croisades, III, 268.

⁵¹ Χρυσοστόμου Α. Παπαδοπούλου, Τοπογραφικὸν σημεῖωμα περὶ τοῦ παλαιοῦ Ἐπισκοπείου Ἱεροσολύμων, «*Νέα Σιών*», Ε', 456.

⁵² Ἡ ὅλη περιοχὴ τοῦ Ξενῶνος τῆς Εὐδοκίας μετεβλήθη τελευταίως ὑπὸ τοῦ Σκευοφύλακος τοῦ ἁγίου Τάφου Ἀρχιμ. Εὐθυμίου εἰς λαμπρὸν Ξενῶνα τοῦ ἁγίου Ἰωάννου, ἀντὶ πολλῶν χρημάτων καὶ μόχθων ἀποκτηθεὶς. Τὸ κυρίως Muristan ἐδωρήθη ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου Χαμήτ β' τοῖς Γερμανοῖς πρό τινων ἐτῶν.

κράτει». Ὁ αὐτὸς χρονογράφος βεβαιοῖ, ὅτι καὶ ἕτερος ναός, ὁ τῆς Μαρίας Μαγδαληνῆς, μετεβλήθη εἰς Σχολὴν «παρὰ τὴν πύλην τῆς πόλεως καλουμένην Μπαπ-ἄσ-Σαχήρα εὐρίσκεται τὸ Σχολεῖον Μαμουνιέ, ὅπερ εἶνε ἐκκλησία τῆς ἐποχῆς τῶν Ἑλλήνων»⁵³.

Οἱ ΠΑΤΡΙΑΡΧΑΙ ἹΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ ΕΝ ΤΕΛΕΙ ΤΟΥ ΙΓ΄ Αἰῶνος

Ἐν πάσῃ περιπτώσει, παρὰ τὰς καταλήψεις ταύτας, οἱ Ἕλληνες ἀφέθησαν ἀνενόχλητοι ἐν τοῖς Προσκυνήμασιν, ἀλλὰ βραδέως ἀποκατεστάθη ἡ ἐκκλησιαστικὴ τάξις ἐν Ἱεροσολύμοις. Διότι ὁ Πατριάρχης Δοσίθεος τῷ 1191 μετετέθη εἰς τὸν θρόνον Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τοῦ Βασιλέως Ἰσαακίου Ἀγγέλου, ὅστις πρὸς τὴν μετάθεσιν ταύτην ἐζήτησεν τὴν συγκατάθεσιν τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει παρεπιδημούντων τότε Ἀρχιερέων καὶ τοῦ Πατριάρχου Ἀντιοχείας Θεοδώρου Βαλσαμῶνος. Ἀλλ' ἡ μετάθεσις αὕτη προὐκάλεσε δυσαρρεσκείας τοῦ Κωνσταντινουπολιτικοῦ κλήρου καὶ τὸ ζήτημα περιεπλέκετο, διότι τοῦ μὲν Δοσιθέου ἐθεωρεῖτο ἀντικανονικὴ ἡ μετάθεσις, Πατριάρχης δὲ Ἱεροσολύμων ἀντ' αὐτοῦ ἐξελέγη ὁ ΜΑΡΚΟΣ Β΄ Καταφλῶρος (1191), μοναχὸς τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Μονῆς τοῦ ἁγίου Φλώρου⁵⁴. «Σκάνδαλα ἀνεφύησαν ἐν τῷ τῆς Ἐκκλησίας πληρώματι ἀπὸ τοῦ φθάσαι μετατεθεῖναι τὸν ἀγιώτατον Πατριάρχην κυρὸν Δοσίθεον ἀπὸ τοῦ θρόνου τῶν Ἱεροσολύμων ἐπὶ τὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως... Καὶ ἤθελε μὲν ἡ ἀγία αὐτοῦ βασιλεία λυθῆναι τὰ σκάνδαλα καὶ εἰρήνην βαθεῖαν ἐπιβραβεῦσαι τῇ ἀγιωτάτῃ τοῦ Θεοῦ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ· ὅτε δὲ δυσχερὲς τοῦτο εἴρα καὶ οὐ ραδίως ἀνυόμενον, ἠυδόκησε τὸ ἐνθεον κράτος αὐτοῦ ἐνδοῦναι τῇ τῶν πολλῶν ἐνστάσει καὶ ποιῆσαι οἰκονομίαν ἀρίστην, δι' ἧς λυθῆσεται καὶ τὰ σκάνδαλα καὶ τὸ εἰρηνικὸν παρρησιάζεται ἐπὶ τε τῇ θείᾳ λογάδι τῶν ἱερωτάτων Ἀρχιερέων καὶ ἐπὶ τῷ τῆς Ἐκκλησίας παντὶ πληρώματι». Τούτου ἕνεκα ὁ Αὐτοκράτωρ τῇ 3 Σεπτεμβρίου 1191 συνεκάλεσεν ἐνδημοῦσαν Σύνοδον ἐν τοῖς Ἀνακτόροις τοῖς ἐν τῇ τοποθεσίᾳ τοῦ ἁγίου Ζαχαρίου, ἐν ἧ λαβῶν τὸν λόγον ὑπέδειξεν «ὡς ἡ μὲν ἐκ τοῦ τῶν Ἱεροσολύμων θρόνου εἰς τὸν

⁵³ Παρὰ Ποπῶφ ἐνδ' ἀν. Ι, 295, 430. Βενιαμὴν Ἰωαννίδου, Προσκυνητάριον σ. 254.

⁵⁴ Καταφλῶρος ἐπωνομάζετο καὶ ὁ Εὐστάθιος Θεσσαλονίκης, W. Regel, Fontes rerum Byzantinorum, Petropol: 1892, A, 92. Α. Π. Κεραμέως, Ἀνάλεκτα Ἱεροσ. Σταχυολογίας, Β, 368 σημ.

τῆς Κωνσταντινουπόλεως τοῦ κυροῦ Δοσιθέου μετάδεις οὐκ ἀνεξετάστως οὐδὲ ἄνευ δοκιμασίας γέγονεν, ἀλλὰ καὶ ἀκριβῶς ἐξητάσθη καὶ ἐδοκιμάσθη καὶ γνώμη καὶ συναινέσει τῆς ἱερᾶς πάσης καὶ θείας Συνόδου ἀκολούθως προηγησαμένης λοιπαῖς ἐκκλησιαστικαῖς διαφόροις πράξεις ἐκυρώθη τε καὶ ἐπράχθη, καὶ ὅσον ἐκ τῆς ἐπὶ τῇ μεταδέσει αὐτοῦ συνοδικῆς ασφαλεστάτης πράξεως οὐδεὶς λόγος ὁ μετακινήσαι τοῦτον τοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως θρόνου δυνάμενος. Ὅτι δὲ ἡ ἀγία αὐτοῦ βασιλεία σκανδαλιζομένους τινὰς ὁρᾷ ἐπὶ τῷ κατ' αὐτὸν τοιοῦτῳ πράγματι... ζητεῖ τις ἂν ἕτερος οἰκονομίας τρόπος ἐπὶ τῷ τοιοῦτῳ Πατριάρχῃ γενήσεται». Ἐρωτήσαντος δὲ τοῦ Αὐτοκράτορος τὰς γνώμας τῶν παρακαθημένων, ὁ Καισαρείας εἶπεν, ὅτι ὀφείλει ὁ Δοσίθεος νὰ ἐπιστρέψῃ κανονικῶς εἰς τὴν προτέραν αὐτοῦ Ἐκκλησίαν τῶν Ἱεροσολύμων. Ὀλίγοι ὑπῆρξαν οἱ μὴ παραδεχθέντες τὴν γνώμην ταύτην καὶ διὰ τοῦτο ἡ Σύνοδος ἀπεφάσισεν ἵνα ὁ Δοσίθεος θεωρηθῇ πάλιν Πατριάρχης Ἱεροσολύμων, ἐγκαθιδρυθῇ εἰς τὸν ὠρισμένον τόπον «Τὰ στεῖρου» ἐν Βυζαντίῳ, ἔχοντα καὶ ναὸν τῶν Ἀρχαγγέλων, ὁ δὲ Μᾶρκος Καταφλῶρος ἀποχωρήσῃ ἐκεῖθεν. Ἡ λύσις ὅμως αὕτη οὐδένα ἱκανοποίησεν, οὐδ' αὐτὸν τὸν Δοσίθεον καὶ διὰ τοῦτο οὗτος ἠναγκάσθη νὰ παραιτηθῇ τῇ 10 Σεπτεμβρίου 1191 ἀπὸ τοῦ θρόνου Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ παραίτησις αὐτοῦ ἔχει ὡς ἐξῆς «Ὅπως μὲν ἀρρήτοις κρίμασι καὶ λόγοις Θεοῦ εἰς τὸν ἀρχιερατικὸν θρόνον τῶν Ἱεροσολύμων ἀνήχθην παρὰ τοῦ κρατίστου καὶ ἰσαγγέλου μου ἀγίου Βασιλέως, ἐσύστερον δὲ αὐδὶς μετὰ τὸ κατασχεθῆναι τὴν Ἱερουσαλὴμ ὑπὸ τῶν Ἀγαρηνῶν μετετέθη εἰς τὸν ἀρχιερατικὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως θρόνον καὶ ἀμφισβητήσεως περὶ τούτου γενομένης πρὸς μικρὸν τῆς τούτου προστασίας ἐσχόλασα, ὑπὸ κατεξέτασιν δὲ αὐδὶς ὑποπεσόντος τοῦ πράγματος δέον ἔδοξε τοῖς εἰς τὴν μεγαλόπολιν ἐνδημοῦσιν ἀρχιερεῦσιν ἐπὶ τὸν αὐτὸν καὶ αὐδὶς τῆς Κωνσταντινουπόλεως θρόνον τῆνικαῦτα ἀναβιβασθῆναί με, οὐδενὶ τῶν ἀπάντων ἠγγόηται, τῶν συνεχεχθέντων κοινῇ σκέψει καὶ γνώμῃ τῶν εἰρημένων ἀρχιερέων, δημοποιηθέντων ἐγγράφως καὶ εἰς ἐπήκοον τῷ τῆς Ἐκκλησίας παντὶ πληρώματι προτεθέντων καὶ οὕτω δοκιμασθέντων, ἀφ' οὗ δὴ καὶ εἰς δεῦρο καιροῦ συνεκωνόνουν μοι οὗτοι πάντες καὶ τοῖς σὺν ἐμοὶ κοινωνίας οὐκ ἀπεσχίζοντο. Ἐπεὶ δὲ νῦν οὐκ οἶδ' ὅπως ἄλλως μεταπεσόντος τοῦ πράγματος καὶ οὗτοι ἐτέρας γνώμης γεγόνασι καὶ ὁ πρότερον καλὸν ἐδόκει αὐτοῖς ἐξ ὑστεροβουλίας ἀκυροῦντες ὑποστρέψαι με πάλιν εἰς τὸν τῶν Ἱεροσολύμων θρόνον κανονικῶς, ὡς φασιν, ἐγνωμάτευσαν, κἂν τινες ἐξ αὐτῶν τῇ κοινῇ καὶ προτέρα ψήφῳ πάντων ἐνέμενον, καὶ μέντοι διαγνώσει τε ἅμα τῶν δηλωθέντων ἀρχιερέων καὶ κελεύσει βασιλικῇ εἰς τὸν τῶν Ἱεροσολύμων ἀποκατέστην θρόνον, ὡς εἴρηται, ἡμεῖς ἀρχῆθεν καθ' ἑαυτοὺς αἰρετισάμενοι ζῆν καὶ τὴν φιλονεικίαν θέλοντες περιλεῖν τῶν οὕτω με διαμερισμένων, τῶν μὲν ἐπιστηριζόντων με κατὰ τὴν προτέραν ψήφον τῷ πατριαρχικῷ τῆς Κωνσταντινουπόλεως θρόνῳ, τῶν δὲ ἐπανακυκλούντων με εἰς τὸν τῶν Ἱεροσολύ-

μων θρόνον, καὶ ἄλλως δὲ ἔργοις αὐτοῖς παραστῆσαι βουλόμενοι, ὡς οὐδὲ μιᾶς δόξης ἢ θρόνου τινὸς ἀντιποιούμεθα, νῦν δὲ πρότερον ἑαυτοῖς τε τὸ τῆς ἡσυχίας ἀγαθὸν πραγματεύεσθαι καὶ αὐθις ἡρεισιάμεθα καὶ τὸ ἀπερισπάστως ὑπερεύχεσθαι τοῦ θεοστεφοῦς καὶ ἀγίου μου Αὐτοκράτορος, καὶ αὐτῷ δὲ τοῦ τῆς Ἐκκλησίας πληρώματι τὸ εἰρηναῖον καὶ ἀστασίαστον περιποιήσασθαι· καὶ παραιτοῦμαι τὸ ἀπὸ τοῦδε καθαρῶς καὶ ἀπεριέργως καὶ ἀμφοτέρους τοὺς θρόνους τὸν τε τῆς Κωνσταντινουπόλεως δηλαδὴ καὶ τὸν τῶν Ἱεροσολύμων, ἐπευχόμενος πρὸ πάντων μὲν τῷ κρατίστῳ μου βασιλεῖ καὶ θεοστεφεῖ ἡμῶν Αὐτοκράτορι ταχεῖαν νίκην κατὰ πάντων τῶν ἐναντίων ἐχθρῶν τοῦ χριστωνύμου πληρώματος, ἔπειτα τοῖς ἱερωτάτοις συναδέλφοις καὶ συλλειτουργοῖς πάντα τὰ ἐκ τῆς ἄνωθεν ἀρωγῆς σωτηρία, καὶ παντὶ δὲ τῷ τῆς Ἐκκλησίας πληρώματι, ναὶ μὴν ἀλλὰ καὶ παντὶ τῷ πολιτεύματι τὴν ἀτάραχον καὶ ὄλως εἰρηναίαν κατάστασιν, ἄνευ τῶν ἴσως βλασφημησάντων μὴ εἶναι με ὀρθόδοξον· τούτοις γὰρ μὴ συγχωρήσει ὁ Θεὸς μήδ' ἐν τῷ νῦν αἰῶνι μήδ' ἐν τῷ μέλλοντι. Παρακαλοῦμεν δὲ καὶ τῆς ἐξ αὐτῶν ἀμνηστείας τυχεῖν τῶν ἐφ' οἷς φορτικοὶ πῖσι ἐλογίσθημεν καὶ εὐχόμεθα ἕτερον ἀνθ' ἡμῶν ἀντεισαχθῆναι τούτοις ποιμένα, τὸν κοινῶς τοῖς πᾶσιν ἀρέσοντα· ἐπὶ τούτῳ γὰρ καὶ τὴν παρούσαν ἔγγραφον παραίτησιν ἐξεδέμεθα, πιστωσάμενοι ταύτην τῇ ἡμετέρῳ ὑπογραφῇ, μηνὶ Σεπτεμβρίῳ ἡμέρα γ' ἰνδικιόνος ἡ' ἔτους ςτψ' (1191). Δοσιθέος ἐλέω Θεοῦ ὁ πρόην Ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, Νέας Ρώμης»⁵⁵. Οὕτω κανονικῶς ἐλύθη τὸ ζήτημα, διάδοχος τοῦ Δοσιθέου ἐν τῷ Κωνσταντινουπολιτικῷ θρόνῳ ἐγένετο κοινῇ γνώμῃ καὶ ἀποφάσει τῶν ἀρχιερέων (13 Σεπτεμβρίου 1191) ὁ Γεώργιος Ξιφιλῖνος (1191-1198), Πατριάρχης δὲ Ἱεροσολύμων ἔμεινεν ὁ Μᾶρκος β' Καταφλῶρος μέχρι τῶν πρώτων ἐτῶν τοῦ ιγ' αἰῶνος.

Τούτου διάδοχος ἐγένετο ὁ ΕΥΘΥΜΙΟΣ Β' (πρὸ τοῦ 1223) ὅστις ἀπέθανεν ἐν τῷ ὄρει Σινᾶ πρὸ τοῦ 1223 ἢ κατ' αὐτὸ τοῦτο τὸ ἔτος, καθ' ὃ κατεσκευάσθη ὁ σωζόμενος τάφος αὐτοῦ φέρων τὴν ἐπιγραφὴν «Ἐνθάδε κεῖται τὸ σῶμα τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Εὐθυμίου Πατριάρχου Ἱεροσολύμων ςψλβ' μηνὶ Δεκεμβρίῳ ἡ' ἰνδ. δ' ἐπὶ τοῦ ὀσιωτάτου πατρὸς ἡμῶν Μακαρίου, ἀρχιεπισκόπου τοῦ ἀγίου ὄρους Σινᾶ»⁵⁶ (1223). Περὶ τῆς εἰς τὸ ὄρος Σινᾶ μεταβάσεως καὶ τῆς τελευτῆς τοῦ ἀγίου Εὐθυμίου ὁ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐπισήμων Διπτύχων τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων ποιήσας κανόνα εἰς μνήμην τῶν Πατριαρχῶν Ἱεροσολύμων ὑμνο-

⁵⁵ Νικήτα Χωνιάτου, Ἱστορία ἐκδ. Βόννης, σ. 532. Α. Π. Κεραμέως, Ἀναλ. Ἱεροσ. Σταχ. Β, 133. Περὶ τοῦ Δοσιθέου Πρὸβλ. Καὶ Μηλιαράκη, Μολυβδόβουλον Δοσιθέου Πατριάρχου Ἱεροσολύμων, ἐν Journal international, d' Archeologie numismatique II, σ. 213. 218.

⁵⁶ Πορφυρίου Οὐσπένσκη, Περιοδεία (6') εἰς τὸ ὄρος Σινᾶ, ῥωσ. Ἐν Πετρούπολει 1856, σ. 246. Α. Π. Κεραμέως. Ἀναλ. Ἱεροσ. Σταχ. Α, 125. 133. 140. 142-244. Γ. 33, 34.

γράφος λέγει ἐν τινι τροπαρίῳ, ἀναγράφοντι καὶ δύο τῶν προκατόχων αὐτοῦ ὀνόματα,

*«Μετὰ τῶν ἄνω τάξεων λειτουργεῖν ἠξιώθητε
ἐνδοξοὶ ποιμένες, ἱερὲ Λεόντιε
καὶ Μάρκε μακάριε, σὺν Εὐθύμιῳ τῷ εὐκλεεῖ,
τῷ χρηματισθέντι δι' ἀγγέλου ἀγίου
πρὸς τὸ Σινᾶ γενέσθαι καὶ κακεῖ τελειῶσαι
τὸν τῆς ἱεραρχίας ἠγλαῖσμένον δρόμον».*

Ἐκ τινος δ' ἐγγράφου τοῦ Ἐπισκόπου Ναυπάκτου Ἰωάννου περὶ τὸ 1216 ἐκδοθέντος, ἴσως, πρὸς λύσιν ὄρκου γενομένου ὑπὸ γυναικὸς ὑποσχεθείσης μὲν παραγενέσθαι εἰς Ἱεροσόλυμα, ἀλλὰ κωλυθείσης, καταφαίνεται ὅτι ὁ Πατριάρχης Εὐθύμιος κατὰ τина σταυροφορικὴν ἐκστρατεῖαν παρήγγειλε τοῖς χριστιανοῖς ἵνα μὴ μεταβαίνωσιν εἰς Ἱεροσόλυμα πρὸς προσκύνησιν τῶν ἁγίων τόπων «διὰ τὴν τῶν Λατίνων κατὰ τῶν Σαρακηνῶν ἐκστρατεῖαν καὶ ὡς μή, τῇ καταβολῇ τῶν διδομένων τοῖς Ἰσμαηλίταις χρημάτων, οἱ τοῦ ζωοδόχου κυριεύοντες Τάφου ἀλάστορες οὗτοι καταπλουτίζονται»⁵⁷. Τὴν παραγγελίαν ταύτην ἴσως μετέδωκεν ὁ Πατριάρχης δι' ἐγκυκλίου αὐτοῦ.

Μετὰ τὸν Εὐθύμιον μέχρι τοῦ 1236, Πατριάρχης Ἱεροσολύμων ἐ χρημάτισεν ὁ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ Β΄ (1224-1236) ἐκλεγείς ἐν Ἱεροσολύμοις καὶ διαμένων κατὰ τὰ Ὀδοιπορικὰ εἰς τὰ ἄνω μέρη τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως παρὰ τὴν Μοῆν τῆς Θεοτόκου τῶν Σπουδαίων (νῦν τῆς Μεγάλης Παναγίας). Ἐπ' αὐτοῦ ἐπεσκέφθη τοὺς Ἁγίους Τόπους ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Σερβίας Σάβας ἐκ τοῦ Ὀδοιπορικοῦ τοῦ ὁποῖου παρέχονται πολύτιμοι πληροφορίες περὶ τῆς καταστάσεως τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων καὶ τῶν Προσκυνημάτων ἐν ἀρχῇ τοῦ ιγ' αἰῶνος (1225-1237). Ὁ Σάβας ἐγένετο δεκτὸς ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Ἀθανασίου μετὰ πολλῆς τιμῆς συνελιτούργησε δὲ μετ' αὐτοῦ ἐν τῷ Ναῷ τῆς Ἀναστάσεως, τῇ ἀδείᾳ δὲ αὐτοῦ ἐπεσκέφθη καὶ τὰ λοιπὰ Προσκυνήματα ἐν οἷς ἐλειτούργησεν ὡσαύτως⁵⁸. Περὶ τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων Ἀθανασίου β' ἐκ τοῦ κανόνος τοῦ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν Διπτύχων συντεταγμένου ἔχομεν τὴν πληροφορίαν ὅτι ὑπέστη θάνατον μαρτυρικόν, ἔνεκα τῆς κατ' αὐτοῦ ἐξεγέρσεως τῶν Ἀράβων. Ἐκ τῆς πληροφορίας δὲ ταύτης μανθάνομεν ὅτι προήρχετο ἐκ τῆς Δύσεως καὶ ὅτι πρὸ τῆς ἀρχιερατείας αὐτοῦ ἐχρημάτισε μοναχός.

⁵⁷ Α. Π. Κεραμέως, Ἄναλ. Ἱεροσ. Σταχ. Β, 361. 362.

⁵⁸ Ὀδοιπορικὸν τοῦ ἁγίου Σάβα Ἀρχιεπισκόπου Σερβίας (1225-1237). Ἔκδ. Ὁρθόδοξου Παλαιστινίου Ἐταιρείας. Ἐν Πετρούπολει 1884. Πρὸβλ. Ἀρχιμ. Καλλίστου Μηλιαρᾶ, Οἱ Ἅγιοι Τόποι, Α, 432 ἐξ.

«Ἐξέλαμψας ὡς ἥλιος ἐν Σιών
ἐκ δυσμῶν προελθὼν, Ἀθανάσιε,
μοναδικῶς πρότερον τὰ πάθη τὰ τῆς σαρκὸς
καθυποτάξας πνεύματι καὶ τὰς τῶν ὀρέξεων προσβολὰς
νεκρώσας ἐγκρατεία· μαρτυρικοῦ δὲ τέλους
ὑπὸ βαρβάρων τυχῶν ἔδυσας»⁵⁹.

Ἰπὸ τῶν βαρβάρων κατεδιώχθη καὶ ὁ διάδοχος τοῦ Ἀθανασίου ΣΩΦΡΟΝΙΟΣ Γ΄ (1236), διότι καὶ περὶ αὐτοῦ λέγεται:

«Νομὴν ἀθεωτάτων ἀγαρηνῶν
ἀναστέλλων ἐβλήθη, Σωφρόνιε,
ἐν τῇ εἰρκτῇ, ἐν ἣ τετελείωσαι εὐσεβῶς.
Ἵθεν καὶ μετὰ πότμον σε ἄνωθεν δοξάζει ὁ Ποιητής·
τὸ φῶς καταπέμψας ἐπάνω σου τῆς θήκης
μεγαλοδώρως σε ἐδόξασεν».

Πλείονας πληροφορίας ἔχομεν περὶ τοῦ ἐφεξῆς Πατριάρχου Ἱεροσολύμων ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ Α΄ (-1298) περὶ οὗ ὡσαύτως λέγεται:

«Ἀσύγκριτος ἐδείχθη ἀρχιερεύς,
λειτουργὴ τοῦ Κυρίου, Γρηγόριε,
θεολογῶν καὶ τῆς ἀληθείας ὑπερμαχῶν·
τῷ γὰρ Πατρὶ ὁμότιμον καὶ Υἱῷ τὸ Πνεῦμα συμπροσκυνῶν
ἐκήρυξας ἐκ μόνου αὐτὸ ἐκπεπορευῆναι
ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ σχεῖν τὴν ὕπαρξιν».

Ὁ ὕμνογράφος ἔχει ὑπ' ὄψει τὴν συμμετοχὴν τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου ἐν τοῖς ζητήμασι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἅτινα προὐκλήθησαν συνεπεία τῶν γνωστῶν ἀποπειρῶν τοῦ Βασιλέως Μιχαὴλ ζ΄ Παλαιολόγου (1259-1282) περὶ ἐνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν⁶⁰. Ἀντιπράττουσα εἰς τὰ σχέδια αὐτοῦ ἡ σύζυγος Μαρία μετὰ τῆς ἀδελφῆς αὐτοῦ μοναχῆς Εὐλογίας ἐζήτησε νὰ προκαλέσῃ ἀντενέργειαν

⁵⁹ Τῷ 1234 ὁ Πατριάρχης Ἀθανάσιος μετὰ τῶν λοιπῶν Πατριαρχῶν ἔστειρεν εἰς τὴν ἀνασύστασιν τοῦ Βουλγαρικοῦ Πατριαρχείου, *Β. Βασιλιέφσκη* ἐν τῷ Περιόδ. τοῦ Ἰπουργείου τῆς Παιδείας IV, 280 ἐξ. Π. *Οὐσπένσκη*, Τὸ Ἄλεξ. Πατριαρχεῖον I, XLIV. Ὁ δὲ *Δοσίθεος*, Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων, σ. 805, σημειοῖ περὶ αὐτοῦ ὅτι ἔγραψεν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν σύγχρονον Μητροπολίτην Κερκύρας Γεώργιον Βαρδάνην ἀρχομένην ὡς ἐξῆς «Ἱερουσαλήμ, Ἱερουσαλήμ... ἦν ποτε καὶ αὐτὴ τετειχισμένη καὶ ἡγιασμένη, ἀλλὰ νῦν ἔρημος καὶ ὡς ὄπωροφυλάκιον, ἦ, ἔνεκεν τῶν ἀναριθμήτων μου ἁμαρτημάτων ὁ δρόνος οὗτος κατεπατήθη καὶ ἡ ἀγία Σιών καταχμαλωτίσθη καὶ ὁ ἅγιος Τάφος, ἀφ' οὗ ἔρχεται ὁ φωτισμός μου, ἐσμικρύνθη...»

⁶⁰ *Γεωργίου Παχυμέρη*, Χρονικὸν Α, 428-9. *Ἀνδρονίκου Δημητρακοπούλου*, Ὁρθόδοξος Ἑλλάς, σ. 60-63.

τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων Γρηγορίου, ὅστις μὴ δυνηθεὶς νὰ μεταβῆ εἰς τὴν Βασιλεύουσαν, ἤλπισεν ὅτι ἔμελλον ν' ἀντιπράξωσι κατὰ τῆς ἐνώσεως οἱ Πατριάρχαι Ἀντιοχείας Εὐθύμιος (1254-1283) καὶ ὁ Ἀλεξανδρείας Ἀθανάσιος γ' (1276-1308). Οὗτοι ὅμως μεταβάντες εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐξ ἀνάγκης οὐδὲν ἔπραξαν κατὰ τῆς ἐνώσεως. Σπουδαῖος ὑπέρμαχος αὐτῆς ἦτο ὁ Ἰωάννης Βέκκος, Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (1275-1282), λόγῳ καὶ ἔργῳ συνηγορῶν ὑπὲρ τῆς ἐνώσεως. Κατ' αὐτοῦ ὁ Πατριάρχης Γρηγόριος ἐξέδωκεν ἀντίρρησιν τινα, ἧς τὴν σύνταξιν ἀνέδηκεν εἰς τὸν θεολόγον Γεώργιον Μοσχάμπαραν, ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Κεφάλαια ἀντιρρητικὰ κατὰ τῶν τοῦ Βέκκου δογμάτων τε καὶ γραμμάτων, σταλέντα πρὸς πάσας τὰς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, παρὰ τοῦ ἀγιωτάτου Πατριάρχου Ἱεροσολύμων Κυρίου Γρηγορίου, γραφέντα δὲ προστάζει τοῦδε ἀπὸ φωνῆς τοῦ διδασκάλου τοῦ Εὐαγγελίου Κυρίου Γεωργίου τοῦ Μοσχάμπαραρος». Τὸ πόνημα τοῦτο, διηρημένον εἰς τριάκοντα τρία κεφάλαια, ὑπέγραψεν ὡς ἐξῆς ὁ Πατριάρχης «Ὁ ταπεινὸς Γρηγόριος ἐλέῳ Θεοῦ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων». Ἀπευθυνόμενος δὲ πρὸς πάσας τὰς Ἐκκλησίας ἔλεγε «Ταῦτα μὲν οὖν ἡμεῖς πρὸς πᾶσαν τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίαν γεγραφεκότες καθολικῶς, διελέγχομεν τὰ κίβδηλα καὶ διεφθορότα τῶν νῦν αἵρετιζόντων δόγματά τε καὶ γράμματα, ὅπως καὶ μὴ διὰ τῶν τοιούτων διεστραμμένων δογμάτων τε καὶ γραμμάτων αἱ τῶν ἀκεραιωτέρων ἐξαπατῶνται ψυχαὶ καὶ πρὸς δυσσέβειαν παρασύρωνται. Καὶ γὰρ ἄλλοις μὲν ἄλλα τὰ μελετώμενα καὶ περὶ ἕτερα ἢ φροντίς· οἷος δὲ ὁ τοῦ Εὐαγγελίου ζυγὸς ἐπίκειται καὶ τὸ προστατεῖν τῆς Χριστοῦ Ἐκκλησίας, καὶ τούτου ποιμαίνειν τὸ ποιμνιον, οὐδὲν ἄλλο τὸ μελετώμενον ἢ πάντως οἱ περὶ πίστεως λόγοι, ἵνα τοὺς μὲν θεοπαραδότους καὶ εὐσεβεῖς καὶ πρὸς σωτηρίαν καθοδηγοῦντας τὸ τοῦ Χριστοῦ ποιμνιον διδάσκειν ἐπ' Ἐκκλησίας ἔχωσι καὶ ἐκτρέφειν πνευματικῶς τὰς τῶν ὀρθοδοξούντων ψυχάς, τοὺς δὲ κιβδήλους λόγους καὶ διεφθαρμένους καὶ πόρρω Θεοῦ βάλλοντας διελέγχειν καὶ στηλιτεύειν τούτων τὸ βλάσφημον». Καθῆκον αὐτοῦ ἐδεώρησεν, ἐπιλέγει ὁ Πατριάρχης, ἵνα ὡς ἐφ' ὑψηλῆς σκοπιᾶς ἰστάμενος ὑποδείξῃ τοὺς ἀπὸ τῶν ἐχθρῶν τῆς ὀρθοδοξίας κινδύνους.

Διὰ τῶν ἀνωτέρω ἔτι ἄπαξ μαρτυρεῖται ἡ ἀλήθεια ὅτι οὐδέποτε ἔπαυσεν ἡ ὀρθόδοξος Ἐκκλησία Ἱεροσολύμων ἐν στενῇ ἐπικοινωνίᾳ πρὸς τὰς λοιπὰς ὀρθοδόξους Ἐκκλησίας διατελοῦσα καὶ ὑπὲρ τῆς ὀρθοδοξίας ἐργαζομένη, ὅση αὐτῇ δύναμις. Ἐν ἔτος μετὰ τὴν ἔκδοσιν τῆς ἀντιρρήσεως τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου, τῷ 1282, ἀπέθανε μὲν ὁ Βασιλεὺς Μιχαήλ, καθηρέθη δὲ ὁ Ἰωάννης Βέκκος, καταδικασθεῖσης τῆς ὑπ' αὐτῶν γενομένης ψευδοῦς ἐνώσεως. Ὁ Γρηγόριος ἐπατριάρχευσεν ἀπὸ τοῦ 1281 μέχρι τοῦ 1288, ἢ ἐπὶ περισσότερον χρόνον. Δυστυχῶς δυσχερῆς ἀποβαίνει ἡ ἐξακρίβωσις τῆς χρονολογίας τῶν Πατριαρχῶν καὶ τῆς σειρᾶς αὐτῶν, μάλιστα κατὰ τὴν σκοτεινὴν ἐκείνην ἐποχὴν. Μετὰ τὸν Γρηγόριον ὁ ΘΑΔΔΑΙΟΣ (1298) ἀναφέρεται τῷ 1298, πατριαρχεύσας ἴσως μέ-

χρι τῶν ἀρχῶν τοῦ ἰδ΄ αἰῶνος, καὶ ἐπιζήσας τῆς πλήρους ἀπομακρύνσεως τῶν Σταυροφόρων ἐκ Παλαιστίνης.

Οὗτοι καὶ μακρὰν τῆς Ἱερουσαλήμ εὐρισκόμενοι δὲν ἔπαυσαν ἐκλέγοντες Πατριάρχας αὐτῆς, προϊσταμένους τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως καὶ ἡγουμένους τῶν Μοναστηρίων. Τῷ 1219 ἀπεβιβάσθησαν εἰς Πτολεμαῖδα οἱ πρῶτοι Φραγκισκανοὶ μοναχοί, τῷ δὲ 1230 διώρισεν αὐτοὺς ὁ Πάπας Γρηγόριος θ΄ (1227-1241) ὡς κουστωδίαν τοῦ ἁγίου Τάφου, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ἐπανακτίσεως αὐτοῦ⁶¹ (Provincia Syriae sive Terrae Sanctae, Custodia Terrae Sanctae). Ἀλλὰ τοῦτο οὐδόλως κατέστη, κατὰ τὴν περίοδον ταύτην, δυνατόν· διότι τὰ Προσκυνήματα καὶ τὰ Μοναστήρια κατελήφθησαν πάλιν ὑπὸ τῶν ἰδρυτῶν αὐτῶν καὶ κυρίων, τῶν Ἑλλήνων. Μοναστήριά τινα, ὡς τὸ τοῦ ἁγίου Θεοδοσίου, εἶχον ἀποκτήσει κτήματα καὶ ἐν τῇ Δύσει· μνημονεύεται δὲ καὶ ἐν τινι ἐγγράφῳ τοῦ Πάπα Ὀνωρίου γ΄ (1216). Τοῦτο οὐδαμῶς σημαίνει ὅτι ἡ ἔνδοξος τοῦ ἁγίου Θεοδοσίου Μονή, ἣτις καὶ καθ' ἣν ἔτι ἐποχὴν ἠϋρίσκοντο οἱ σταυροφόροι ἐν Ἱεροσολύμοις ἦτο ἀνεξάρτητος ἀπ' αὐτῶν, νῦν ὑπέκυψεν εἰς αὐτούς, μακρὰν τῆς Ἱερουσαλήμ ὄντας. Ἐν ταῖς νήσοις καὶ ἐν ταῖς παραλίας πόλεσι τῆς Μεσογείου καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Ἰταλία ἕξων πολλοὶ πλούσιοι Ἕλληνες δυνάμενοι νὰ δωρήσωσι κτήματα εἰς τὴν περίπυστον Μονήν⁶². Διὰ τῆς ἐγκαθιδρύσεως τῶν σταυροφόρων ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἐν Κύπρῳ ἠδύνατο ὁ λατινικὸς κληρὸς νὰ καταλάβῃ τὰ κτήματα ταῦτα καὶ νὰ θεωρῇ τὴν Μονὴν τοῦ ἁγίου Θεοδοσίου ὡς ἀνήκουσαν εἰς αὐτόν, ἀλλὰ μόνον ἐπὶ τοῦ χάρτου. Διότι, ὡς παρατηρήθη ἤδη καὶ ὑπ' ἄλλων ἱστορικῶν, ἀδύνατον νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἡ Μονὴ τοῦ ἁγίου Θεοδοσίου, κειμένη οὐ μακρὰν τῶν Ἱεροσολύμων, ἐκκλησιαστικῶς ἐξηρτάτο ἀπὸ Ρώμης, καθ' ὃν χρόνον πᾶσα ἢ τε ἐκκλησιαστικὴ ἢ τε πολιτικὴ ἐξουσία τῶν Λατίνων ἔληξε, τὴν δ' Ἐκκλησίαν Ἱεροσολύμων διηθῦθεν ὀρθόδοξος Πατριάρχης.

⁶¹ G. Golubovich, *Seria chronologica dei reverendissimi Superiori di tersanta, Gerusalemme* 1898. Ὁ αὐτὸς ἐδημοσίευσεν Βιβλιογραφικὴν Βιβλιοθήκην τοῦ τάγματος τῶν Φραγκισκανῶν, *Bibliotheca Bibliographica de la Terra Santa e dell' Oriente Franceseano*, I (1215-1300), Firenze, 1906 ἐξ. Ὡσαύτως, J. Frati Minori nel possesso dei Suoghi Santi di Gerusalemme (1333) Firenze 1921. Εἰς τὸ τελευταῖον τοῦτο σύγγραμμα ἀπήντησε διὰ σπουδαίας πραγματείας ὁ Μ. Κ. Καραπιπέρης, Ἰσχυρισμὸς τῶν Λατίνων περὶ νέου δικαίου ἰσχύσαντος ἐν τοῖς Προσκυνήμασι ἀπὸ τῆς ἐπανόδου αὐτῶν καὶ τὸ δίκαιον τῶν Ἑλλήνων τὸ διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Ὁμάρ καθορισθέν, Ἐν Ἱεροσολύμοις 1924.

⁶² Αὐτόθι I, 261.

ΑΠΟΜΑΚΡΥΝΣΙΣ ΤΩΝ ΣΤΑΥΡΟΦΟΡΩΝ ΕΚ ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΗΣ

Παρά ταῦτα ὅμως οἱ Πάπαι δὲν ἔπαυσαν, ὡς γνωστόν, ἐπιζητοῦντες τὴν ἀνάκτησιν τῆς Ἱερουσαλήμ· ἐμερίμων δὲ ὡς φαίνεται φιλανθρωπότερον τὴν φορὰν ταύτην νὰ προσενεχθῶσι πρὸς τοὺς ὀρθοδόξους καὶ τοὺς λοιποὺς αἵρετικούς τῆς Παλαιστίνης, περὶ ὧν ἐν παπικῷ ἐγγράφῳ τοῦ 1267 ἀναγινώσκωμεν τὰ ἐξῆς «ἐπιθυμοῦμεν καὶ ἐπιτρέπομεν ἵνα οἱ βικάριοι, οὓς μέλλομεν νὰ διορίσωμεν ἐπὶ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν ἄλλων ἐθνῶν (*Graecis et aliis nationibus*) τῆς Παλαιστίνης ἀναλόγως τῶν φρονημάτων ἐκάστου, ἐν τόποις ὑποδειχθεῖσιν ὑπὸ τῶν Λατίνων, μεριμνῶσι περὶ αὐτῶν, ῥυθμίζωσι καὶ διευθύνωσιν αὐτοὺς ἄνθ' ἡμῶν καὶ δὴ ἐν ταῖς ἐκκλησίαις, αἵτινες θὰ καταρτίζωνται συνωδὰ τῷ θρησκευτικῷ αὐτῶν συστήματι. Ἐὰν δέ τις αὐτῶν Ἀρχιεπίσκοπος, Ἐπίσκοπος, Ἡγούμενος Μοναστηρίου ἢ ἕτερον ἐκκλησιαστικὸν πρόσωπον ἔσται φανερός σχισματικὸς ἢ δὲν θελήσῃ νὰ ὑποταχθῇ...»⁶³.

Ἄλλα δὲν ἐπρόφθασε νὰ ἐφαρμοσθῇ ἡ διάταξις αὕτη, ἐν Ἱερουσαλήμ τοῦλάχιστον. Διότι εἶνε μὲν ἀληθές, ὅτι διὰ τρίτης σταυροφορίας ἀπεπειράθησαν ν' ἀνακτήσωσιν αὐτὴν οἱ Λατῖνοι, ἀλλ' ἀπέτυχον. Ὁ ἀρχηγὸς αὐτῆς Φρειδερίκος Βαρβαρόσας (1152-1190) ἀπώλετο ἐν τῷ ποταμῷ Καλυκάνδρῳ τῷ 1190, μετὰ ἔν ἔτος ἀπέθανε καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Φρειδερίκος, ἐλθὼν εἰς Πτολεμαῖδα ἵνα συμπράξῃ μετὰ τῶν λοιπῶν σταυροφόρων. Καὶ κατέλαβον μὲν οὗτοι ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τῶν βασιλέων τῆς Γαλλίας καὶ Ἀγγλίας Φιλίππου Αὐγούστου (1180-1223) καὶ Ριχάρδου Λεοντοκάρδου (1189-1199) τὴν Πτολεμαῖδα τῷ 1191, ἀλλ' ὁ μὲν Φίλιππος, ἔνεκα ἀσθενείας, ἐπανεκάμψεν ἄπρακτος εἰς Εὐρώπην, ὁ δὲ Ριχάρδος, καίτοι ἐκυρίευσεν τὴν Ἰόππην, ἦλθεν εἰς συμφωνίας πρὸς τοὺς Σαρακηνοὺς καὶ ἐγκατέλιπε τὸν ἀγῶνα τῷ 1192. Ἡ τετάρτη Σταυροφορία ἔλαβε τὴν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἄγουσαν ὁδὸν καὶ κατέλυσε, πρὸς καιρόν, τὸ Βυζαντινὸν κράτος· μετὰ δὲ τὸ τραγικὸν τοῦτο γεγονός, συνεκροτήθη, τῷ 1212 Σταυροφορία 40.000 παίδων, ἀρρένων καὶ θηλέων, ὧν οἱ μὴ καταστραφέντες καθ' ὁδὸν ἐπωλήθησαν εἰς τὰς ἀγορὰς τῆς Ἀνατολῆς. Ἄλλαι τινὲς ἐν τῷ μεταξὺ σταυροφορικῆς ἐπιχειρήσεις ὑπὸ τὸν Ἀνδρέαν βασιλέα τῆς Οὐγγαρίας καὶ τὸν Γουλιέλμον τῆς Ὀλλανδίας ἀπέτυχον. Ἐπιτυχέστερον διεξήχθη ἡ πέμπτη Σταυροφορία ὑπὸ τοῦ Αὐτοκράτορος τῆς Γερμανίας Φρειδερίκου β' (1215-1250), πρὸς ὃν διὰ συνθήκης ἀπὸ τῆς 11 Φεβρουαρίου 1229 ὁ Σουλτάνος

⁶³ Ποπὼφ ἔνθ' ἄν. 1, 262.

τῆς Αἰγύπτου Κιαμήλ, ἕνεκα δυσχερειῶν, παρεχώρησε τὴν Ἱερουσαλήμ ἐκτὸς τοῦ Χαράμ Σεριφ. Ἐν αὐτῇ ἐστέφθη ἰδιοχείρως ὁ Φρειδερίκος καὶ ἐπανάκαμψεν εἰς τὰ ἴδια. Ὁ πάπας Γρηγόριος δ' ἔχθρὸς ὄν θανάσιμος τοῦ Φρειδερίκου, ἀφώρισεν αὐτόν, ἐκσφενδονίσας τὴν φοβερὰν τῆς ἀπαγορεύσεως (interdictum) ποινὴν καὶ ἐπ' αὐτὴν τὴν ἁγίαν Πόλιν Ἱερουσαλήμ καὶ ἐπὶ τὸν ἅγιον Τάφον! Ὡστε καὶ μέχρι τοῦ ἀφορισμοῦ τοῦ ἁγίου Τάφου ἔφθασεν ἡ παπικὴ ἀλαζονεία! Τῷ 1239 ὁ ἡγεμὼν τοῦ Κορακίου ἐν Nasir Daud κατέλαβεν αὐτὴν τὴν Ἱερουσαλήμ, καταστρέψας τὰ τεῖχη αὐτῆς, μὴδὲ τοῦ πύργου τοῦ Δαυὶδ ἐξαιρουμένου. Ἐπαθε δὲ τότε ὁ Ναὸς ζημίας τινὰς καταστραφέντος τοῦ Μωσαϊκοῦ τοῦ Γολγοθᾶ. Τῷ 1240 πρώτην φοράν δύο φραγκισκανοὶ μοναχοὶ εἰσέδυσαν εἰς τὸν Ναὸν τῆς Ἀναστάσεως. Παρουσιάζουσι δὲ οἱ Λατῖνοι ἔγγραφα τινὰ ὑπὲρ αὐτῶν, τὰ πρότιστα, ἀναγόμενα εἰς τὴν ἐποχὴν ταύτην, ἐκδοθέντα, δῆθεν, ὑπὸ τοῦ ἐκ τῶν Μαμλούκων Κιρκασίων δυνάστου τῆς Αἰγύπτου Βειβάρσ, ἀλλ' οὗτος ἐβασίλευσε τῷ 1260-1277 ὁπότε ἤκιστα ἠδύναντο οἱ Λατῖνοι νὰ εὐρίσκωνται ἐν Ἱεροσολύμοις· διότι κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1244 ὁ βασιλεὺς τῆς Αἰγύπτου Σάλεχ-Ἐγιούπ (1240-1249) κατέλαβε τὴν Ἱερουσαλήμ, τῇ βοηθείᾳ τῶν Χοβερασμίων, οὓς ἐπολέμησεν ὕστερον, τῇ βοηθείᾳ ἄλλων τῆς Συρίας ἀράβων ἡγεμόνων. Ἀφῆκε δὲ ἀνενοχλήτους τοὺς ἔλληνας μοναχοὺς ἐν τοῖς Μοναστηρίοις καὶ ἐν τῷ Ναῷ τῆς Ἀναστάσεως. Δήλωσίς τις τοῦ 1291 ὑπὸ τινος ἀντιγραφῆς χειρογράφου, τοῦ ἁγιοταφίτου μοναχοῦ Πέτρου, μαρτυρεῖ ὅτι ἐλευθέρως διέμενον τότε οἱ μοναχοὶ ἐν αὐτῷ· διότι, ὡς σημειοῖ ὁ Πέτρος, ἡ ἀντιγραφὴ ἐγένετο «ἐντὸς τοῦ ἁγίου Τάφου»⁶⁴.

Πρὸς ἀνάκτησιν αὐτοῦ καὶ τῆς Ἱερουσαλήμ ἐγένετο ὑπὸ τῶν Λατίνων τελευταία τις ἀπόπειρα ὑπὸ τοῦ Λουδοβίκου τοῦ «ἁγίου», Βασιλέως τῆς Γαλλίας (1226-1270), δις ἐκστρατεύσαντος εἰς Ἀνατολήν. Ἄλλ' οὗτος κατὰ μὲν τὴν πρώτην ἐκστρατείαν συνελήφθη αἰχμάλωτος ἐν Δαμιέττῃ, καὶ διὰ λύτρων ἀπελευθερωθεὶς κατὰ τὴν δευτέραν ἐκστρατείαν ἀπέθανεν ἐκ λοιμοῦ ἐν Τύνιδι, καθ' ὃν χρόνον οἱ Σαρακηνοί, μίαν μετὰ τὴν ἄλλην, κατελάμβανον τὰς ὑπὸ τῶν Λατίνων τέως καταχομένους χώρας, ἄχρις οὗ τῷ 1291, ἐκπολιορκηθείσης τῆς Πτολεμαΐδος, ἐξηφανίσθη πᾶν ἶχνος τῶν Σταυροφόρων ἐν Παλαιστίνῃ.

Τῇ 18 Μαΐου 1291 συνέβη τραγικόν τι ἐπεισόδιον ἐν Πτολεμαΐδι, ὅπερ ὑπῆρξεν ὁ φυσικὸς ἐπίλογος τῶν σταυροφορικῶν ἐκστρατειῶν. Καθ' ἣν στιγμὴν εἰσῆλαυνον εἰς τὴν πόλιν οἱ Σαρακηνοί, ἔσπευσαν οἱ ὑπολειφθέντες Σταυροφόροι πρὸς τὴν θάλασσαν ζητοῦντες σωτηρίαν. Μεταξὺ τῶν φευγόντων ἦτο καὶ ὁ τελευταῖος τῶν Λατίνων Πατριάρχης τῆς Ἱερουσαλήμ Νικόλαος, εἰσορμῆσας

⁶⁴ A. Ehrhard, Die gr. Patr. Bibliothek von Jerusalem, ἐν Römische Quartalschrift, V, 344.

μετὰ πολλῶν ἄλλων εἰς τινα λέμβον. Ἐκ τῆς βίας τῶν εἰσελδόντων ἡ λέμβος ἀνετράπη καὶ ὁ λατίνος Πατριάρχης μετὰ τῶν λοιπῶν ἐπνίγη! Οὕτω κατελύθη τὸ λατινικὸν Πατριαρχεῖον τῆς Ἱερουσαλήμ!

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΚΙΝΗΣΙΣ ΕΠΙ ΛΑΤΙΝΟΚΡΑΤΙΑΣ

Ὡς παρανόμως ἰδρυθὲν δὲν ἠδυνήθη τοῦτο ν' ἀνακόψῃ τὴν περαιτέρω ἱστορίαν τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων, οὐδ' ἐμπέδωσεν νὰ μορφώσῃ νέον καὶ ὅλως ξένον λατινικὸν καθεστὼς ἐν τοῖς ἀγίοις Τόποις· καίτοι πολλὰς προϋξένησε ζημίας, ὡς καὶ αἱ Σταυροφορίαι καθόλου ἐπιζημιώταται ὑπῆρξαν εἰς τε τὴν Ἐκκλησίαν ἡμῶν καὶ τὸ γένος. Ὁρθῶς δὲ μετὰ τινας αἰῶνας πατριάρχης Ἱεροσολύμων, ὁ Δοσίθεος β' († 1707), τὰ κατὰ τὸν Σταυροφορικὸν πόλεμον ἀφηγούμενος, ἐσημείωσεν «αὐτὸς ὁ πόλεμος ἱερὸς ἐλέγετο καθ' ὃν τρόπον ἱερά νόσος λέγεται ἡ λέπρα»⁶⁵. Ἐν μόνον ἀγαθὸν ἠδύναντο νὰ προσενηύσωσιν ἐν Παλαιστίνῃ αἱ Σταυροφορίαι, δηλονότι ν' ἀνακόψωσι, πρὸς στιγμὴν, τὸν ἐξαραβισμόν αὐτῆς, ἀλλ' ἠρήμωσαν, ἀφ' ἐτέρου, αὐτὴν καὶ κατέστρεψαν. Οἴκοθεν δ' ἐννοεῖται, ὅτι ἡ περαιτέρω αὐτῶν ἐπικράτησις ἠδύναντο, πρὸς τοῖς ἄλλοις, νὰ ἔχῃ ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἐξαφάνισιν τῆς ὀρθοδοξίας ἐν τῇ κοιτίδι τοῦ Χριστιανισμοῦ· ἀλλ' ἡ ἐμμονὴ τῶν Πατριαρχῶν Ἱεροσολύμων, καὶ μάλιστα τῶν μοναχῶν, ἔμελλε καὶ τοῦτον νὰ προλάβῃ, διὰ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ, τὸν κίνδυνον. Καὶ οἱ μὲν Πατριάρχαι, καθ' ὅλην σχεδὸν τὴν διάρκειαν τῆς λατινοκρατίας, ἠναγκάζοντο μακρὰν τῶν Ἱεροσολύμων νὰ διαμένωσιν, ἀλλ' οἱ μοναχοὶ ἔμειναν ἐπὶ τόπου ἀγρυπνοῦντες ἐπὶ τῶν Προσκυνημάτων. Καὶ ὡς ἐν πάσῃ ἐποχῇ οὕτω καὶ νῦν ἐπεδίδοντο εἰς τὴν τῶν ἱερῶν γραμμάτων ἐπιμέλειαν. Ἀξιοσημείωτον δ' ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν Σταυροφόρων δὲν ἔλειψαν ἐκ τῆς χορείας τῶν λογίων ἱεροσολυμιτῶν μοναχῶν οἱ ὑμνογράφοι. Διότι ἀκριβῶς ἐπὶ τοῦ τελευταίου Πατριάρχου τῆς ἐποχῆς ταύτης συνετάχθη λαμπρὸν κείμενον τῆς ἱεροσολυμιτικῆς φιλολογίας, ἐφ' οὗ ἱκαναί τῶν ἔμπροσθεν ἱστορικῶν εἰδήσεων καὶ ἐνδείξεων ἐστηρίχθησαν, συνδεδεμένον μετὰ τῶν «Διπτύχων» τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων⁶⁶. Ἐν

⁶⁵ Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων, σ. 788.

⁶⁶ Α. Π. Κεραμέως, Ἐναλ. Ἱεροσ. Σταχ. Α, 124 ἐξ. Ε. Bouvy, Les diptyques de l' Eglise de Jérusalem ἐν Etudes preparatoires au Pelerinage Eucharistique en Terre Sainte et à Jérusalem, Paris 1893, σ. 63.

αὐτῷ περιλαμβάνονται «*Στιχηρὰ*» ἕξ, ψαλλόμενα εἰς μνήμην τῶν ᾠοιδίμων Πατριαρχῶν Ἱεροσολύμων καὶ ἀναγράφοντα τὰ ὀνόματα τῶν Ἐπισκόπων καὶ Πατριαρχῶν ἀπὸ τοῦ ἁγίου Ἰακώβου μέχρι τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐπισήμων Διπτύχων τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων, ἔπεται κανῶν φέρων ἀκροστιχίδα «*ὕμνοις γεραίρω τοὺς Σιών ποιμένας*», ἐν δὲ τοῖς τριαδικοῖς καὶ θεοτοκίοις «*τοῦ ἀναξίου Νείλου*». Οὗτος δὲ εἶνε ὁ συντάκτης τοῦ λαμπροῦ τούτου μνημείου, ὅπερ ἐκπρεπέστατα ἀντιπροσωπεύει τὴν ἱεροσολυμιτικὴν θεολογίαν κατὰ τὴν ὑπ' ὄψει ἡμῶν ἐποχὴν. Σώζεται δὲ καὶ ἕτερος κανῶν, φέρων ἀκροστιχίδα, «*ἀρχιερέων Θεοῦ πόλει αἰνῶ τοὺς ἄθλους*», ἥττονος ἀξίας, ἐν συγκρίσει πρὸς τὸν τοῦ Νείλου, οὗτινος ὡς χρυσὴν κατακλεῖδα τῆς ἱστορικῆς ἐποχῆς ταύτης παραδέτομεν τὰ ἔξοχα τριαδικὰ καὶ θεοτόκια.

*Τριαδικὸν τοῖς χαρακτῆρσι σέβομαι
τὸν τῶν ἀπάντων Θεόν, μοναδικὸν φύσει,
δόξῃ καὶ θεότητι, βουλήσει μὴ τεμνόμενον
καὶ τῇ μοναρχίᾳ τῆς φύσεως.*

*Οὐσιωθεὶς τὸ καθ' ἡμᾶς ὁ Κύριος
ἐκ τῆς παρθένου μητρός, καὶ τὴν ἡμῶν φύσιν
ὄλην προσλαβόμενος, ἀτρέπτως ἀσυγχύτως τε
καθ' ὑπόστασιν ἄμφω συγκεκραμένων τῶν φύσεων
προῆλθε διπλοῦς τὴν ἐνέργειαν.*

*Ἵμνῶ Πατέρα καὶ Υἱὸν καὶ τὸ πανάγιον Πνεῦμα,
ἀμερίστως διαιρῶν καὶ συνάπτων, ἀσυγχύτως ἐν ταύτῳ
μὴ διαιρῶν ὡς Ἄρειος, μηδὲ συνάπτων πάλιν
ὡς ὁ παράφρων Σαβέλλιος.*

*Ἀνερμηνεύτως ἐν γαστρί, παρθενομητορ Μαρία,
συλλαβοῦσα τὸν Θεόν μου καὶ πλάστην
ἐν ἀγκάλαις σου, ἀγνή, μητροπρεπῶς ἐβάστασας
Ὅθεν σε Θεοτόκον ἀνενδοιάστως δοξάζομεν.*

*Νοῦς ὁ Πατὴρ ἀρρεύστως Λόγον γεγέννηκε καὶ τὸ δεῖον
Πνεῦμα ἐκπεπόρευκεν ἀδιστάκτως καὶ προσεχῶς
τῶν ἰδιοτήτων γνωριζομένων ἐκάστου τε,
τοῦ μὲν ἀγεννησία, τοῦ Υἱοῦ γέννησίς τε
καὶ τοῦ Πνεύματος ἡ ἐκπόρευσις.*

*Ἀσπόρως σὺ τὸν ποιητὴν μου συνέλαβες ἐν γαστρί σου,
Κόρη ἀπειρόγαμε, καὶ μετὰ τόκον ὡς ἀληθῶς*

ἔμεινας παρθένος ὡς πρὸ τοῦ τόκου θεόνομφε,
Διό σε Θεοτόκον καὶ καρδία καὶ γλώττη,
ἀνυμνοῦντες πιστῶς μεγαλύνομεν.

Ξενοτρόπως τὴν μίαν
φύσιν ἐν τρισὶ τοῖς προσώποις μερίζομεν ἀσυγχύτως πάλιν
συναιροῦντες εἰς ἓν καὶ συνάπτοντες
τῶν ἰδιοτήτων φυλαττομένων ἐν ἐκάστῳ
τῷ Πατρὶ τῷ Υἱῷ καὶ τῷ Πνεύματι.

Ἰσουργὸν τῷ τεκόντι
Λόγον ἐκ λαγόνων σου ἀγνή, γεγέννηκας, ἐν δυσι τελείαις,
γνωρίζομεν ἅμα ταῖς φύσεσι
καὶ ταῖς ἐνεργείαις καὶ ταῖς θελήσεσιν ἀτρέπτως·
ὡς Θεὸς γὰρ ἐνήργει καὶ ἄνθρωπος

Οὐσίαν μίαν πιστοὶ Θεὸν τῶν ὄλων δοξάζομεν
ἀμέριστον μεριστήν, ἀσύγχυτον, ἄτμητον,
τρिसὶν ἰδιότησι, τῇ ἀγεννησίᾳ,
τῇ γεννήσει, τῇ προόδῳ τε.

Ἵπερουσίως ἀγνή, τὸν ὑπερούσιον τέτοκας,
ὑπὲρ οὐσίαν βροτῶν βροτὸν χρηματίσαντα
(ὅπως ἐνωθεῖ μοι τῇ αὐτοῦ οὐσίᾳ)
καθ' ὑπόστασιν ἀσύγχυτον.

Νοῦν τὸν Πατέρα προσκυνῶ σε,
νοῦν τὸν Λόγον ἐκ Πατρὸς γεγεννημένον
νοῦν τὸ Πνεῦμα πιστῶς ὕμνων θεολογῶ σε
τὸ ἐκ Πατρὸς τὴν ὑπαρξιν ἐσχηκὸς εἰς τοὺς αἰῶνας.

Ἐνα Υἱὸν τῇ ὑποτάσσει
ταῖς οὐσίαις δὲ διπλοῦν καὶ ἐνεργείαις
τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ γεγέννηκας, Παρθένε,
ὄν ἐκδυσώπει λύτρωσιν δωρηθῆναί μοι πταισμάτων

Ἰσοκλεῆ, ὁμότιμον, ἀδιαίρετον, ἄτμητον,
προνοητικὴν πολιτικὴν τοῦ σύμπαντος
Τριάδα δοξάζομεν, Πατέρα Λόγον Πνεῦμα εὐδὲς
τὸ ἐκπορευτὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς ἀπορρήτως,
ἀχρόνως, ἀναιτίως, προσεχῶς καὶ ἀμέσως·
εἰς ἃ καὶ βαπτισθέντες ζωὴν κληρονομοῦμεν,

Λόγον Θεοῦ συνέλαβες ἀπειράνδρως, πανάμωμε,
τὸν πρὸ τῶν αἰώνων ἐκ Πατρὸς ἐκλάμψαντα,
καὶ τοῦτον γεγέννηκας ἄνευ ὠδίνων τῶν μητρικῶν,
ὥσπερ ὁ προφήτης ἐκβοᾷ Ἡσαΐας,
διπλοῦν ταῖς ἐνεργείαις καὶ θελήσεσιν ἅμα,
μιᾶ δὲ ὑποστάσει προσωπικῇ συνδέτω.

Ὁμότιμον ὁμόδοξον τῷ Πατρὶ
τὸ Πανάγιον Πνεῦμα καὶ σύνθρονον
ὁμολογῶ σύμμορφον δοξάζω καὶ τῷ Υἱῷ.
οὐ μεσιτείαν φύσεως, οὐδ' ἀξιωματῶν διαφοράν.
τριὰς γὰρ ἐν μονάδι ἡμῖν ἐστι τὸ λατρευόμενον.

Ἐπέπεσα τοῖς πάθεσιν ὀλικῶς
καὶ δεινῶς ὑπ' αὐτῶν τετραυμάτισμαι,
Μήτηρ Θεοῦ, ἴασαι, μοτώσει τοῦ σοῦ Υἱοῦ,
καὶ φωταγώγει πάντοτε, ἄπτουσα τὸν λύχνον μου τοῦ νοός,
εἰς σὲ γὰρ τὴν ἐλπίδα ἀνέδηκα
ἀπὸ νεότητος ὁ δοῦλος σου.

Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἐν συνόψει ἡ Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων καὶ ἐπὶ τῆς προσωρινῆς λατινοκρατίας. Ἐξ αὐτῆς δὲ καταφαίνεται ὅτι εἶνε ἐντελῶς ἀνακριβῆς ἡ γνώμη ξένων τε καὶ ἡμετέρων ἱστορικῶν, καθ' ἣν ἔνεκα τῶν βιαιοπραγιῶν καὶ καταπιέσεων τῶν Λατίνων ἡ ὀρθόδοξος Ἐκκλησία Ἱεροσολύμων πρὸς καιρὸν ἠφανίσθη. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω εἰρημένων ἐδείχθη, ὅτι οὐδαμῶς διεκόπη ὁ ἱστορικὸς βίος τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας παρὰ πάσας τὰς βιαιοπραγίας τῶν ἐπιδραμόντων ξένων. Ἄλλ' ἐπὶ πλέον αὐτοδήλως ἐδείχθη, ὅτι οὗτοι ἐκ τῆς προσωρινῆς αὐτῶν παρουσίας ἐν Παλαιστίνῃ οὐδὲν δικαίωμα ἐπὶ τῶν ἁγίων αὐτῆς Τόπων ἠδύναντο νὰ πορισθῶσι. Πρὸ τῆς εἰς Παλαιστίνην σταυροφορικῆς ἐκστρατείας κατεῖχε τοὺς ἁγίους Τόπους ἡ ὀρθόδοξος Ἐκκλησία, κατὰ τὴν σταυροφορίαν ἐπισκευάζουσι τὰ Προσκυνήματα οἱ ὀρθόδοξοι ἡμῶν Βασιλεῖς, μετὰ δὲ τὴν ἐκδίωξιν τῶν Σταυροφόρων ἐπανακτᾷ πάλιν ἡ ὀρθόδοξος Ἐκκλησία τὰ εἰς αὐτὴν ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως αὐτῶν ἀνήκοντα ἱερὰ προσκυνήματα, ἐν τοῖς ἁγίοις Τόποις, νέους ὑφισταμένη ἀγῶνας πρὸς συγκράτησιν αὐτῶν.

ΚΑΤΑΣΤΑΣΙΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ
ΕΝ ΑΡΧῃ ΤΟΥ ΙΔ΄ ΑΙΩΝΟΣ

Οἱ σταυροφόροι ἀπελθόντες ἐκ τῶν ἀγίων τόπων κατέλιπον ὄπισθεν αὐτῶν ἐρείπια, παρασχόντες δεινὰς ἀφορμὰς εἰς ἐπαύξησιν τῶν συμφορῶν τῆς ἀγίας ἡμῶν Ἐκκλησίας, ἣτις καλεῖται νὰ διανύσῃ νέαν περίοδον μαρτυρίου. Διότι εἶνε μὲν ἀληθὲς ὅτι οἱ νέοι τῆς Παλαιστίνης δυνάσται, οἱ Σουλτάνοι τῆς Αἰγύπτου Μαμλοῦκοι, διετέθησαν δυσπίστως κυρίως κατὰ τῶν χριστιανῶν τῆς Δύσεως καὶ τούτους εἰδικῶς κατεδίωξαν, ἀλλὰ καὶ πρὸς τοὺς Ἕλληνας χριστιανούς ἐφέροντο μετὰ σκληρότητος· ὑπεστήριζον δὲ τοὺς Ἰουδαίους, οἵτινες πολυάριθμοι συνέρρευσαν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην εἰς Παλαιστίνην. Οὕτως ἀνενεώθη ὁ πρὸς αὐτὸν ζῆλος τοῦ περιπλανωμένου ἀνὰ τὸν κόσμον ἰουδαϊκοῦ λαοῦ, Ἰουδαῖος δὲ συγγραφεὺς τοῦ ἰδ΄ αἰῶνος βεβαιοῖ, ὅτι ἐτησίως πλὴν τῶν ἐγκαταβιούντων ἐν Ἱερουσαλήμ Ἰουδαίων ἤρχοντο πλεῖστοι εἰς αὐτὴν προσκυνηταί¹.

Καὶ ἡ προσέλευσις τῶν χριστιανῶν προσκυνητῶν δὲν παρεκωλύετο· ἀλλ' ὠρίσθη διὰ τὴν εἴσοδον εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἀναστάσεως ὠρισμένος φόρος· ἴσταντο δὲ πάντοτε πρὸ αὐτοῦ ἔνοπλοι στρατιῶται. Τοὺς ἐν Ἱεροσολύμοις Ἕλληνας μοναχοὺς καὶ τοὺς χριστιανούς καθόλου ἀνεκούφισέ πως τοῦτο μὲν ἡ πολιτικὴ ἀνάγκη τῶν Μαμλούκων, τοῦτο δὲ ἡ ἐνίσχυσις τῶν Ἰβήρων ἐν τοῖς ἀγίοις Τόποις. Οἱ

---

¹ Munk, Palestine, σ. 642. 3.

μαμλοῦκοι, κερκάσιοι ὄντες καὶ ἔχοντες ἀνάγκην ἀπαρεμποδίστως νὰ διαπλέωσι τὸν Ἑλλησποντον καὶ τὸν Βόσπορον, πρὸς στρατολογίαν ἐν Καυκάσῳ, ἠναγκάζοντο νὰ ἔχωσι φιλικὰς σχέσεις πρὸς τοὺς Βασιλεῖς τοῦ Βυζαντίου, θεωροῦντες αὐτοὺς ὡς φυσικοὺς προστάτας τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων, τούτου ἕνεκα πρὸς αὐτοὺς ἀνεφέροντο διὰ πᾶσαν παρεμπίπτουσαν ἐκκλησιαστικὴν ὑπόθεσιν, ὧφειλε δὲ ἔκτοτε πᾶς νέος Πατριάρχης τῆς Ἱερουσαλήμ νὰ λαμβάνῃ τὴν ἐπικύρωσιν τῆς ἐκλογῆς αὐτοῦ καὶ παρὰ τοῦ Βασιλέως τοῦ Βυζαντίου. Οἱ δὲ Ἰβηρες ἀπὸ τοῦ ΙΑ΄ αἰῶνος ἀρξάμενοι ν' ἀκμάζωσιν ἐν Ἱεροσολύμοις, κέντρον ἔχοντες τὴν Μονὴν τοῦ Σταυροῦ, ἐφάνησαν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην χρήσιμοι, ἅτε παρὰ τοῖς Μαμλούκοις ἰσχύοντες, καὶ πολλάκις ἔσωσαν τὰ Προσκυνήματα, μάλιστα δὲ τὸν Γολγοθᾶν, ὃν ἀνέλαβον ὑπὸ τὴν ἑαυτῶν προστασίαν, ἀπὸ τοῦ 1308 καὶ ἐξῆς· καίτοι τῷ 1302 ἐξεδόθη χοτζέτιον τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις Μουσουλμάνων βεβαιοῦν ὅτι τὸ Προσκύνημα τοῦ Γολγοθᾶ ἀνήκει εἰς τοὺς Ἕλληνας, τῷ δὲ 1303 ὁ σουλτάνος τῆς Αἰγύπτου Μανσοῦρ Λαζίν (1296-1308) ἐξέδωκε διάταγμα περὶ τῆς κηδεμονευτικῆς ἐξουσίας τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων ἐπὶ τῶν ἁγίων Τόπων².

Ἐν ἀρχῇ τοῦ ΙΔ΄ αἰῶνος Πατριάρχης ἦτο ὁ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ Γ΄ (πρὸ τοῦ 1313 - μετὰ τὸ 1334) εἰς ὃν ἐδόθη βεράτιον τῷ 1330 παρὰ τοῦ τότε Μαμλούκου Σουλτάνου Βεϊδάρσ-ἐλ-Δζασσχένκυρ (1308-1341), καίτοι ἦτο Πατριάρχης πρὸ τοῦ 1315. Διότι κατὰ τὸ ἔτος περίπου ἐκεῖνο μετέβη εἰς Κωνσταντινούπολιν πρὸς ἐπικύρωσιν τῆς ἐκλογῆς αὐτοῦ· παρέσχε δὲ εἰδήσεις περὶ τοῦ Ἱεροσολυμιτικοῦ Τυπικοῦ εἰς τὸν τότε μὲν ἠγούμενον τῆς ἐν ἀγίῳ Ὁρει Μονῆς Χιλιανδαρίου ὕστερον δὲ Σερβίας Ἀρχιεπίσκοπον γενόμενον Νικόδημον³. Ἀλλὰ, κατὰ τὴν ἀπουσίαν αὐτοῦ ἐξ Ἱεροσολύμων, ὁ Ἕλληνας Ἐπίσκοπος Καισαρείας τῆς Φιλίππου Γαβριὴλ Βρουλάς μεταβὰς εἰς Κωνσταντινούπολιν διετύπωσε κατ' αὐτοῦ κατηγορίας καὶ κατώρθωσε νὰ καταλάβῃ τὸν θρόνον, τὸν νόμιμον ἐκβαλὼν Πατριάρχην⁴. Περὶ τὸ 1322 ἐπατριάρχευσεν ὁ ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Β΄ (1322) καὶ τῷ 1330 τὸ δεύτερον ἐγένετο Πα-

² *Κωνσταντίου τοῦ ἀπὸ Συναίου*, Βιογραφία καὶ συγγραφαὶ αἱ ἐλάσσονες ὑπὸ Θ. Μ. Ἀριστοκλέους, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1866, σ. 38. *Α. Π. Κεραμέως*, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας Δ, 441 - *Χρυσόστομος Α. Παπαδοπούλου*, Ἡ ἱερὰ Μονὴ τοῦ Σταυροῦ καὶ ἡ ἐν αὐτῇ Θεολογικῇ Σχολῇ, σ. 27-28. *Μ. J. Djanaschwilli*, Ἡ Βασίλισσα δάμαρ (ῥωσ.) ἐν Τιφλίδι 1900.

³ *Α. Δημητριάδου*, Περὶ τοῦ Ἱεροσολυμιτικοῦ Τυπικοῦ, ἐν τῷ περιοδικῷ Ἀκαδημίας Κιέβου, 1905 σ. 476.

⁴ *Γεωργίου Παχυμέρη*, Χρονογραφία, ἔκδ. Βonnae B, 615-6. «Τοῦ Ἱεροσολύμων Ἀθανασίου ἐκποδῶν γενομένου διὰ τὴν ἐκεῖθεν κατ' αὐτοῦ φήμας, ἃς δὴ Βρουλάς τις ἐκ Ρωμαίων, καὶ Καισαρείας τῆς Φιλίππου Ἐπίσκοπος, βασιλεῖ καὶ αὐτῷ προσελθὼν Πατριάρχῃ καὶ ἀνεγένεας, πεμφθεὶς συνάμα καὶ τοῖς ἐκ βασιλέως πρέσβεσι κατελέγων ἠπείγετο· οἱ καὶ ἐπιστάντες Ἱεροσολύμοις τὸν μὲν Πατριάρχην ἐξωθοῦσι, τὸν δὲ Βρουλᾶν παρὰ τὴν τοῦ βασιλέως θέλησιν (τὸν γὰρ βασιλεῖα ζῆλος μόνος κατήπειγε ἐξετάζεσθαι τὰ ἐγκλήματα) ἐπὶ τοῦ τῆς Αἰλίας θρόνου, φέροντα καὶ ταῦτα μύσος ἀφορισμοῦ, ὡς ἐλέγετο, φέροντες ἐνθρονίζουσι». Πρβλ. *Le Quien*, *Oriens Christianus* III, 501.

τριάρχης ὁ Ἀθανάσιος⁵. Ὁ Κωνσταντινουπόλεως Πατριάρχης Ἰωάννης ιγ' (1316-1320) ἀνήγγειλε τὴν ἐκλογὴν αὐτοῦ διὰ γράμματος, πιθανῶς πρὸς τὸν Ἀθανάσιον ἀπευθυνθέντος, ἐν ᾧ προσεφώνησεν αὐτὸν «*Αγιώτατε Δέσποτα, Ἀρχιποιμὴν τῶν θείων Ἱεροσολύμων, Πατριάρχα τῆς ἁγίας Σιών*»⁶. Ἐκ τούτων εἰκάζομεν, ὅτι ἀνωμαλία τις ὑπῆρχεν ἐν τῇ ἐσωτερικῇ ζωῇ τῆς Ἐκκλησίας, ὡς μαρτυρεῖται καὶ ἐκ τῶν ἐπακολουθησάντων γεγονότων. Παρὰ τὴν ἀνωμαλίαν ταύτην οἱ Ἕλληνες μοναχοὶ ἠσχολοῦντο περὶ τὰ γράμματα, ἀντιγράφοντες παλαιὰ χειρόγραφα. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀντεγράφη ὁ σωζόμενος 230 κῶδιξ φέρων τὴν ἐξῆς σημείωσιν «*ἐτελειώθη ἡ παροῦσα βίβλος τοῦ κυροῦ Ἐφραίμ ἐξ ἐπιτροπῆς τοῦ καθηγουμένου τῆς σεβασμίας Μονῆς τοῦ τιμίου Προδρόμου ἐν τῷ Ἰορδάνῃ καὶ πνευματικοῦ πατρὸς Παμβοῦ ἱερομονάχου, διὰ χειρὸς ἐμοῦ τοῦ ἁμαρτωλοῦ καὶ παντῶν ἁμαρτωλῶν ἁμαρτωλοῦ καὶ κατακεκριμένου Ματθαίου ἱερομονάχου ἔτους ρωχῆ' (1329-1330)*»⁷. Ἀλλὰ πλὴν τῶν ἡμετέρων μοναχῶν ὑπῆρχον καὶ ἄλλων Ἐκκλησιῶν μοναχοί· ἤδη δὲ τῷ 1309 οἱ Μαμλοῦκοι ἀπηγόρευσαν νὰ ὑπάρχωσιν ἕτεροι λατῖνοι μοναχοί, πλὴν τῶν Φραγκισκανῶν⁸, ὅπερ οὕτως ἢ ἄλλως σημαίνει, ὅτι ὑπῆρχον καὶ λατῖνοι μοναχοί, μὴ κατοικοῦντες μὲν ἐν τῷ Ναῶ τῆς Ἀναστάσεως, ὡς οἱ Ἕλληνες μοναχοί, ἀλλὰ δυνάμενοι νὰ εἰσέρχωνται εἰς αὐτὸν καὶ προσεύχωνται. Περὶ τῆς καταστάσεως τῶν Μοναστηρίων δὲν ὑπάρχουσιν εἰδήσεις, εἶνε δὲ γνωστὸν ὅτι Ἠγούμενος τῆς Μονῆς τοῦ ἁγίου Σάβα κατὰ τὸ ἔτος 1334 ἦτο ὁ Ἰωαννίκιος⁹.

Ο ΠΑΤΡΙΑΡΧΗΣ ΛΑΖΑΡΟΣ

Ζήτημα περὶ τῶν Προσκυνημάτων κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην δὲν παρουσιάσθη εἰσέτι· ἐταράχθη ὁμως ἡ Ἐκκλησία ἔνεκα ἐσωτερικοῦ ζητήματος¹⁰. Μετὰ τὸ 1334 Πατριάρχης Ἱεροσολύμων ἐξελέγη ὁ ΛΑΖΑΡΟΣ (μετὰ τὸ

⁵ Α. Π. Κεραμέως, Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη, Β, 228.

⁶ Fr. Miklosich et Jos. Müller, Acta Patriarchatus Constantinopolitani, Vindobonae 1862, I. 25. Πατρ. Migne ἑλλ. 152, 1087-88.

⁷ Αὐτόθι Β, 361.

⁸ Verdy de Vernois, Die Frage der hl. Stätten, Palästinas, σ. 18.

⁹ Α. Π. Κεραμέως, Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη, Β, 251. 298. 789.

¹⁰ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ, Βυζαντινὴ ἱστορία ἔκδ. Bonnæ, Β, 564-568. Γρηγορά, Ἱστορία ἔκδ. Bonnæ Β, 762. Π. Καλλιγᾶ, Μελέται Βυζαντινῆς ἱστορίας, ἐν Ἀθήναις 1894, σ. 483. Πρβλ. Δοσιθέου, Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων, σ. 863. Μαξίμου Σιμαίου, Οἱ ἀπὸ τῆς ἕκτης Οἰκουμενικῆς Συνόδου

1334-1360), ὅστις κατὰ τὴν καθωρισμένην συνήθειαν μετέβη εἰς Κωνσταντινούπολιν ἵνα τύχη τῆς ἐπικυρώσεως τῆς ἐκλογῆς αὐτοῦ, παρὰ τοῦ Βασιλέως Ἀνδρονίκου τοῦ νεωτέρου (1328-1341), ἀλλ' ἐν τῷ μεταξύ, κατὰ τὴν ἐξ Ἱεροσολύμων ἀπουσίαν αὐτοῦ, Γεράσιμὸς τις μοναχὸς διετύπωσε συκοφαντίας τινὰς κατὰ τοῦ Πατριάρχου, καὶ ἐκλεγείς αὐτὸς ἀντ' αὐτοῦ μετέβη εἰς Βασιλεύουσαν ἵνα τύχη ἐπικυρώσεως καὶ ἀναγνώρισεως. Ὁ Ἀνδρόνικος δὲν προέβη μὲν εἰς τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ τολμήματος τοῦ παρανόμου Γερασίμου, οὐχ ἦττον «οὔτε παντάπασιν ἠπίσκει», ἐκέλευσε δὲ νὰ μείνωσιν ἀμφοτέροι ἐν Βυζαντίῳ, καὶ συγχρόνως πέμψας πρεσβείαν πρὸς τὸν Σουλτάνον τῆς Αἰγύπτου «*ἅμα μὲν καὶ τινων περὶ ἀναγκαίων ἄλλων καὶ τῶν ἐν Αἰγύπτῳ χριστιανῶν, οὐχ ἦττον δὲ καὶ τούτου τοῦ Πατριάρχου, ἐκέλευσε τοῖς πρέσβεσιν ἐν Παλαιστίνῃ γενομένοις ἐξετάζειν τὰ κατ' αὐτὸν μετὰ τῶν Ἐπισκόπων*». Ὁ Σουλτάνος ἀπήντησε περὶ τὸ 1340 εὐνοϊκῶς ὑπὲρ τοῦ Λαζάρου, ὃν ἐν ἐπιστολῇ πρὸς τὸν Ἕλληνα Βασιλέα, ἧς δυστυχῶς μόνον ἡ ἀρχὴ διεσώθη καλεῖ «*ὁ γέρων ὁ τιμιώτατος καὶ εὐλαθέστατος Λάζαρος Πατριάρχης Ἱεροσολύμων*». Ἀλλὰ τῇ 15 Ἰουνίου 1341 ἀπέθανεν ὁ Ἀνδρόνικος· ἐξ ὀνόματος δὲ τοῦ ἀνηλικίου Βασιλόπαιδος Ἰωάννου κατέλαβε τὴν ἀνωτάτην ἀρχὴν Ἐπιτροπῆ, ἧς προϊστάτο ὁ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάννης δ' ὁ Καλέκας (1334-1347), ὅστις ὑποπτεύων τὸν Πατριάρχην Ἱεροσολύμων Λάζαρον, ὡς προσκείμενον τῇ μερίδι τῇ ἀνακηρυξάσῃ Ἀντιβασιλέα τὸν μέγαν δομέστικον Ἰωάννην Καντακουζηνόν, ἐρήμην κατεδίκασεν αὐτὸν, χειροτονήσας εἰς Πατριάρχην τῆς ἀγίας Πόλεως τὸν Γεράσιμον. Ὁ Λάζαρος ὑπέστη, πρὸς τῇ παρανόμῳ καταψηφίσει, καὶ ποικίλας ἄλλας ταπεινώσεις, ἔστρεψεν πολλάκις καὶ τῶν πρὸς τὸ ζῆν, ὅθεν ἀπεφάσισε νὰ δραπετεύσῃ πρὸς τὸν Καντακουζηνόν, τὸν καὶ ταῦτ' ἀφηγούμενον, «*Οὕτω δὲ δόξαν, λέγει, πρὸς Γαλατᾶν τὸ Λατίνων φρούριον διαβάς ὁ Λάζαρος τρόπον ἐπεζήτηι, καθ' ὃν ἀφίξεται εἰς Βασιλέα. Οἱ δὲ ἐν Βυζαντίῳ ἄρχοντες φωράσαντες τὸν δρασμὸν καὶ Πατριάρχης ὁ Ἰωάννης πέμψαντες εἰς Γαλατᾶν ἐκέλευον Λατίνους πατριάρχην αὐτοῖς τὸν Ἱεροσολύμων ἐκδιδόναι. Οἱ δ' αἴρεσιν αὐτῷ προὔτιδεςαν ἢ κοινωνεῖν αὐτοῖς πρὸς τῶν δογμάτων τὴν διαφορὰν καὶ τὸν ἐπίλοιπον συνεῖναι χρόνον, ὡς νῦν τε αὐτῶν πολλὴν φιλοτιμίαν περὶ τῆς εἰς αὐτὸν εὐποΐας ἐπιδειξαμένων καὶ τοῦ Ρώμης Ἐπισκόπου ὕστερον εὐεργετήσοντος μεγάλα καὶ τοῖς ὑπ' αὐτῶν συναριθμήσοντος Ἐπισκόποις ἢ ἠπειλοῦν ἐκδιδόναι τοῖς αἰτοῦσιν, ὑφ' ὧν πείσεται ἀνήκεστα. Ὁ δὲ οὐ τοσοῦτον ἔδεισε τὰς ἀπειλὰς ὅσον τῆς ἐκείνων ἀνοίας κατεγέλα, εἰ μικρῶν ἔνεκα καὶ εὐκαταφρονήτων τῆς πατρῴου δόξης ἤλπισαν ἀποστήσειν,*

Πατριάρχαι τῆς Ἱερουσαλὴμ ἄχρις ἔτους 1810 ἐν Α. Π. Κεραμέως, Ἀναλέκτοις Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας Γ, 31-33. *Le Quien, Oriens Christianus*, III, 508. Γρ. Παλαμᾶ, Ἱεροσολυμιὰς, σ. υξδ'. Κ. Οἰκονόμου, Σιωνίτης Προσκυνητῆς σ. 112, 113. Π. Καρολίδου, ἐνθ' ἀν. σ. 366 ἐξ.

ἀντηπέλιψέ τε καὶ αὐτός, ὡς ῥᾶον ἂν αὐτὸς αὐτοὺς τῶν κακῶν μεταστήσειε δε-
δογμένων, ἢ αὐτὸς συναπαχθεῖη, ἢ μεγάλας ἀγαθῶν ἐπαγγελίας ἢ τῶν πάνυ φο-
βερωτάτων ἀπειλαῖς. Ἐπεὶ δὲ αὐτὸν εἶδον ἀμεταθέτως ἔχοντα δεσμώτην ἐξεδί-
δουν τοῖς αἰτούσιν· οἱ δὲ ἤγαγον πρὸς τὸν Πατριάρχην προσδόκιμον ὄντα
ἀφιλανθρώπως χρῆσασθαι αὐτῷ. Ὁ δὲ τὴν ἀρετὴν τοῦ ἀνδρὸς αἰδεσθεῖς, οὐδὲ
γὰρ ἠγγόνησεν ὅσα ἀντεῖπε τοῖς Λατίνοις ἐπὶ τὴν κοινωνίαν προκαλούμενος, οὐδ'
ὡς μᾶλλον εἶλετο ἀποθανεῖν ἢ τῆς πατρῴου δόξης ἀποστῆναι, προσίοντι τι ὑπέστη,
καὶ προσαγορεύσας ἡμέρωσ καὶ προσηνῶσ παρεκάθεσέ τε καὶ ὁμιλίας ἠξίωσε
πρεπούσης φίλῳ, ὁμολογητὴν ἐν ταῖς διαλέξεσιν ἀποκαλῶν. Ἔπειτα ἀπέπεμπε
εἰς τὴν οἰκίαν, οὐδὲ ἔχρος ἐπιδεδειγμένος δυσμενείας, προνοίας δὲ ἠξίωσεν οὐδε-
μιᾶς». Τούτου ἔνεκα κατέφυγε πρὸς τὸν Καντακουζηνὸν καὶ ἔσπευε μάλιστα
αὐτὸν τῷ 1346 ἐν Ἀνδριανουπόλει Βασιλέα¹¹, ὃν ὑπὸ τὴν ιδιότητα ταύτην συ-
νώδευσε εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν τῷ 1374. Ἐν τῷ μεταξὺ χρόνῳ τῇ 27 Σε-
πτεμβρίου 1345 ἀπέθανεν ὁ σπουδαῖος Ἐπίσκοπος Βηθλεὲμ Ἡλίας, οὗτινος
σώζεται ὁ τάφος ἐν τῇ Μονῇ τοῦ Προφήτου Ἡλιοῦ, ἣν φαίνεται ἐπισκευάσας¹².
Μετὰ μικρὸν ὁ Καντακουζηνός, ἀναγνωρισθεὶς ἤδη ὡς Βασιλεὺς καὶ ἐκ νέου
στεφθεὶς ἐν Κωνσταντινούπολει (τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1347), ἔπεμψε τῷ 1348
πρὸς τὸν σουλτάνον τῆς Αἰγύπτου Νασρεδὶν Χασὰν-Ἰμπν-ἐλ-Νάσερ (1347-
1351) πρεσβείαν, ἀποτελουμένην ὑπὸ τοῦ Μανουὴλ Σεργοπούλου καὶ τοῦ Πα-
τριάρχου Ἱεροσολύμων Λαζάρου, οὗτινος ἐξήτει τὴν νόμιμον ἀποκατάστασιν,
τὴν προστασίαν τῶν ἁγίων Τόπων καὶ τῶν εἰς προσκύνησιν αὐτῶν ἐρχομένων
χριστιανῶν. Ὁ Σουλτάνος «τά τε ἄλλα φιλοτίμως πρὸς τὴν Βασιλέως πρεσβείαν
διετέθη καὶ πάντα ἐξεπλήρου, ὧν ἐδέοντο οἱ πρεσβευταί... καὶ τὸν Πατριάρχην
πρὸς τὴν ἁγίαν Πόλιν πέμψας, ἐκέλευσε τοῖς ἐκεῖσε τῶν θαρβάρων ἄρχουσι, τὸν
μὲν Γεράσιμον ἀπελαύνειν, Λάζαρον δὲ τὸν Πατριάρχην ἄγειν διὰ τιμῆς καὶ
μηδὲν αὐτῷ παρενοχλεῖν τοῖς ἐν Παλαιστίνῃ χριστιανοῖς ἐπισκοποῦντι». Ἐπεμψε
συγχρόνως καὶ πρὸς τὸν Βασιλέα χαρακτηριστικώτατον ἀπὸ πάσης καθόλου
ἀπόψεως γράμμα, ὃπερ ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτοῦ ἐν μεταφράσει διέσωσεν ὁ Καντα-
κουζηνός. «Εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ τοῦ ἐλεοῦντος καὶ ἐλεήμονος. Μακρομη-
ρεύσοι ὁ Θεὸς ὁ ὕψιστος πάντοτε τὰς ἡμέρας τοῦ Βασιλέως τοῦ μεγάλου, τοῦ
εὐεργετικοῦ, τοῦ φρονίμου, τοῦ λέοντος, τοῦ ἀνδρείου, τοῦ εὐπολέμου, ὀρμητι-
κοῦ, εἰς ὃν οὐ δύναται τις σπῆναι ἔμπροσθεν αὐτοῦ, τοῦ σοφωτάτου εἰς τὸ δόγμα
αὐτοῦ, τοῦ δικαιωτάτου εἰς τὸν τόπον καὶ τὴν χώραν αὐτοῦ, τοῦ θεμελίου τῆς πί-
στεως καὶ τοῦ δόγματος τῶν χριστιανῶν, τοῦ στύλου τοῦ ἀσειστοῦ ἀπάντων τῶν

¹¹ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ, Ἱστορία Γ, 92. Δ, 4. Γρηγορᾶ Ἱστορία ΙΕ', 11.

¹² Βενιαμὶν Ἰωαννίδου, Προσκυνητᾶριον τῆς ἁγίας Γῆς, σ. 159.

βεβαπτισμένων, τοῦ βοηθοῦ τῶν δογμάτων τοῦ Χριστοῦ, τῆς σπάδης τῶν Μακεδόνων, τοῦ Σαμψών, τοῦ Βασιλέως τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Ἀλανῶν, τῆς τιμῆς τοῦ δόγματος τῶν Ἰβήρων καὶ τῶν Σύρων, τοῦ Βασιλέως τῶν Βουλγάρων, τῶν Ἀσοκίων, τῶν Βλάχων, τῶν Ρώσων, τοῦ κληρονόμου τῆς βασιλείας τῆς γῆς αὐτοῦ, τοῦ Αὐθέντου τῶν θαλασσῶν καὶ τῶν ποταμῶν τῶν μεγάλων καὶ τῶν νήσων, Ἀγγέλου Κομνηνοῦ Παλαιολόγου τοῦ Καντακουζηνοῦ. Πάντοτε ἡ βασιλεία σου τὸ δέλημα αὐτῆς ζητεῖτω ἀπὸ τῆς σουλτανικῆς μου ἐξουσίας καὶ ἀπὸ τῆς οἰκίας ἡμῶν τῆς ἡγιασμένης καὶ πεφωτισμένης, ἵνα καὶ πάση δυνάμει, ὡς ἔχομεν, πληροῦμεν τὴν ἀγάπην τῆς βασιλείας σου. Καὶ καθὼς εὐρίσκεται ἡ ἀγάπη τῶν προγόνων τῆς βασιλείας σου μετὰ τῶν προγόνων τῆς σουλτανικῆς μου ἐξουσίας, καθὼς ἐπληροῦτο ἡ ὄρεξις τῶν Βασιλέων τῶν προγόνων τῆς βασιλείας σου ἀπὸ τῆς αὐθεντίας ἡμῶν καὶ συνετύγχανον ἡμῖν, οὕτω πάλιν εὐεργετήσῃ ἡ ἀγάπη τῆς βασιλείας σου καὶ πληροῦσθω ἡ ὄρεξις αὐτῆς ἀπὸ τῆς αὐθεντίας ἡμῶν. Καὶ διὰ τὸ ἀποκοπῆναι καὶ μακρυθῆναι τὴν συνήθειαν ἐκείνην, ἀπεστάλη ἡ γραφὴ αὕτη ἀφ' ἡμῶν, ἵνα ἀναγνωσθῇ ἔμπροσθεν τοῦ Βασιλέως εἰς ἔπαινον τῆς προτέρας σοφίας καὶ εἰς παρακίνησην τῶν ζητημάτων, ἅπερ πάντοτε μετὰ χαρᾶς ἔστωσαν πεπληρωμένα καὶ πλείονα γινέσθωσαν καὶ δέχεσθαι ὑμᾶς, ὅσα ἔρχονται ἀφ' ἡμῶν εἰς τὸν πλατυσμὸν τῆς καλοκαγαθίας ἡμῶν τὸν γλυκύτατον μετὰ εὐγνωμοσύνης, καθὼς καὶ ἐδεξάμεθα ταῦτα καὶ νῦν καλῶς ἀπὸ τῶν χειρῶν τοῦ Ἀποκρισιarioῦ τῆς βασιλείας σου τοῦ ἄρχοντος τοῦ Μανουήλ, καὶ παρελάβομεν αὐτὰ μετὰ εἰρήνης καὶ ἔγνωμεν ἅπερ ἔγραφον ἔσωθεν ἐκεῖνο, ὅπερ ἐζητεῖ, ὅτι ἵνα ἡ ἀγάπη καὶ φιλία, ἣς ἦν μεταξὺ τοῦ πατρός μου τοῦ Σουλτάνου τοῦ μεγάλου (ὁ Θεὸς ὁ ὑψηλὸς ἀγιάσαι αὐτοῦ τὴν ψυχὴν) καὶ τοῦ βασιλέως τῶν Ρωμαίων, τοῦ ἀδελφοῦ τῆς βασιλείας σου, ὡς εἶχον συνήθειαν, καθὼς λέγεις, ἵνα ὧσιν οἱ δύο οἴκοι εἰς, καὶ ἤρχοντο αὐτόθεν ἐνταῦθα Ἀποκρισιarioi καὶ ἐντεῦθεν πάλιν αὐτόσε, καὶ θέλεις τοῦτο, γινέσθω καὶ ἀπερχέσθωσαν καὶ ἐρχέσθωσαν κατὰ τὴν πρώτην συνήθειαν. Πάλιν ἐζήτησας διὰ τὰς Ἐκκλησίας τῶν Ρωμαίων, τὰς οὐσας εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα τὰ ἅγια, καὶ ἔγνωμεν αὐτὰ καὶ ὠρίσαμεν ἐπιμελῶς τηρεῖν τὰς Ἐκκλησίας δι' ἃς ἐμνηύσατε. Καὶ ἐκεῖνο ὅπερ ἐζήτησατε, ἵνα ἀκούσωμεν τὸν λόγον τοῦ ἄρχοντος τοῦ Ἀποκρισιarioῦ Μανουήλ, καὶ ἀπολογηθῶμεν αὐτῷ καὶ πληρώσωμεν τὰ ἔργα αὐτοῦ, ἐπληρώσαμεν τὴν θέλησιν αὐτοῦ. Πάλιν ἐζήτησεν ὁ Ἀποκρισιarioς, ὅτι ἐρείπιον ἦν παλαιᾶς Ἐκκλησίας εἰς τὴν γειτονίαν τῶν Ρωμαίων ὁ ἅγιος Γεώργιος, ἵνα ὀρίσωμεν κτισθῆναι, καὶ ἠκούσαμεν τὸν λόγον αὐτοῦ καὶ ἐπληρώσαμεν αὐτόν. Πάλιν ἐζήτησεν οὗτος τὸν ὀρισμὸν ἡμῶν τὸν ἅγιον, ἵνα ἀπέλθῃ εἰς τὴν ἀγίαν Ἀνάστασιν τοῦ προσκυνῆσαι καὶ ἐκεῖνος καὶ οἱ εὐρισκόμενοι μετ' ἐκείνου ἀπὸ τῆς βασιλείας σου καὶ ἠγαπήσαμεν εἴ τι ἐζήτησε καὶ ἐπληρώσαμεν αὐτὸ καὶ ἐγράφη ὀρισμὸς, ἵνα πληρωθῇ εἴ τι παρεκάλεσεν, ἡμᾶς ὁ Ἀποκρισιarioς καὶ ὅτε εἰς τὴν ἀγίαν Ἀνάστασιν ἐζήτησεν ἀπελθεῖν, ἐδώκαμεν ἄρχοντα μετ' αὐτοῦ καὶ ἀπέσωσεν αὐτὸν ἐκεῖ,

καὶ προσεκύνησεν ὡς ἤθελεν, καὶ ὑπέστρεψε μετ' εὐχαριστίας. Πάλιν ἐζήτησεν ὁ Ἀποκρισιάριος γενέσθαι ὄρισμὸν ἡμῶν ὑψηλόν, ἵνα φυλάσσωνται οἱ εὕρισκόμενοι χριστιανοὶ εἰς τὸν ἀγιώτατον τόπον τῶν Ἱεροσολύμων καὶ τὰ Μοναστήρια καὶ αἱ Ἐκκλησίαι καὶ ἔχωσιν ἀγάπην καὶ διαφέντευσιν ὑπὸ τοῦ Ἀμηρᾶ τοῦ εὕρισκομένου ἐκεῖ καὶ οὐ μόνον οἱ τοπικοί, ἀλλὰ καὶ οἱ κατὰ καιροὺς ἐρχόμενοι δουλευταὶ Μουσουλμάνοι εἰς τὴν ἀγίαν Ἀνάστασιν, μηδένα ἐῶσι καταφρονεῖν καὶ δέρειν καὶ ἐνοχλεῖν τοὺς κατὰ καιροὺς ἐρχομένους εἰς τὸ ἅγιον αὐτῶν προσκύνημα, ἢ εἰς τοὺς τοπικούς, ἀλλὰ μᾶλλον τιμᾶν καὶ ἀναδέχεσθαι καὶ κυβερνᾶν αὐτούς, καὶ ὠρίσαμεν καὶ ἐπληρώθη, ὁ ὑψηλότατος ὄρισμὸς διὰ τὰ ζητήματα αὐτὰ εἰς τὸν τόπον ἐκεῖνον. Πάλιν εἰς ὃ ἀνεμίμησεν ἡ βασιλεῖα σου ἡ μεγάλη διὰ τὴν ὑπόθεσιν τοῦ Πατριάρχου Λαζάρου, ὃν πρότερον ἀπέστειλεν ὁ ἡγιασμένος Σουλτάνος ὁ Μελέκ Νάσερ (ὁ Θεὸς συγχωρήσαι τὰ κρίματα αὐτοῦ), εἰς τὰς ἡμέρας τὰς ἀγίας αὐτοῦ, ὁ Ἀποκρισιάριος δεξιᾶτω καὶ πληροφορησάτω τὴν μεγάλην βασιλείαν σου διὰ τὴν τοιαύτην ὑπόθεσιν, ὅπως ἐγένετο καὶ ἀπεπληρώθη ἔνεκεν τοῦ τοιοῦτου Πατριάρχου. Ἀπελύθη γοῦν ὄρισμὸς ὑψηλὸς εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα, ἵνα στέργωσι τὸν Πατριάρχην Λάζαρον καὶ φυλάσσωσιν αὐτὸν καλῶς, καθὼς καὶ τοὺς πρῶην Πατριάρχας, καὶ ὠρίσαμεν καὶ ἐγένετο ἡ κατάστασις τοῦ τοιοῦτου Πατριάρχου καὶ ἀπεστάλη καὶ αὐτὸς εἰς τὰ ἅγια Ἱεροσόλυμα μετὰ τοῦ Ἀποκρισιαρίου. Πάλιν ἐζήτησεν ὁ Ἀποκρισιάριος περὶ τῶν αἰχμαλώτων, οἵτινες εὕρισκονται ἀπὸ τῆς χώρας τῆς Ῥωμανίας, ἵνα ἐλευθερώσωμεν αὐτούς, καὶ ἡμεῖς ἵνα γνῶ ἡ βασιλεῖα σου, ὅτι τοιαύτην συνήθειαν ἀρχαίαν εἶχομεν περὶ τῶν αἰχμαλώτων, ὅτι ἵνα γίνηται ἀνταλλαγή, καὶ ἀπολύειν ἡμεῖς μὲν ἐξ ὧν ἔχομεν καὶ ἡ βασιλεῖα σου πάλιν ἐξ ὧν ἔχει ἀφ' ἡμῶν αἰχμαλώτους πέμπειν πρὸς ἡμᾶς, ὅμως ὠρίσαμεν καὶ ἐπληρώθη καὶ τὸ ζήτημα τοῦτο, καὶ ἠλευθερώσαμεν ὅσους ἐζήτησεν ὁ Ἀποκρισιάριος καὶ παρέλαβεν αὐτούς. Πάλιν ἐζήτησεν ὁ Ἀποκρισιάριος, ἵνα ἡ ἀσφάλεια εἰς τοὺς ἐρχομένους ἐνθάδε αὐτόθεν πραγματευτάς, καὶ ἔγνωμεν τοῦτο. Καὶ ἐγένετο ὄρισμὸς, ἵνα ἀναδέχωνται τοὺς τοιοῦτους πραγματευτάς, φυλάσσωσιν αὐτούς, καθὼς ἐζήτησεν ὁ Ἀποκρισιάριος καὶ μετὰ τὸν ὑψηλότατον ὄρισμὸν καὶ μετὰ τὴν ἀπολογίαν ὑπεστρέψαμεν τὸν Ἀποκρισιάριον, καὶ γινωσκέτω τοῦτο ἀληθῶς ἡ βασιλεῖα σου, καὶ ὅταν ἔχη ὑπόθεσιν πεμπέτω ἡμῖν ἀγγελίαν, ἵνα πληρῶμεν τὸ δέλημα τῆς βασιλείας σου. Ἡμεῖς πρότερον ἔγνωμεν ὅπως, ὡς εἰσῆλθεν ἡ βασιλεῖα σου τῷ ὄρισμῷ τοῦ Θεοῦ καὶ μετὰ ἰσχύος μεγάλης εἰς τὴν πόλιν, οὐδόλως ἐμνήσθης κακῶν, ἀλλ' ἐφύλαξες τὸν υἱὸν τοῦ Βασιλέως καὶ συνεχώρησας τοῖς ἐχθροῖς σου καὶ ἐχάρημεν εἰς τοῦτο πολλά, καὶ ἐπαινέσαμεν τὴν βασιλείαν σου· νῦν πάλιν ἐμάδομεν τοῦτο πλατύτερον καὶ καθαρότερον ἀπὸ τοῦ Πατριάρχου τοῦ Λαζάρου καὶ ἀπὸ τοῦ ἄρχοντος Μανουὴλ τοῦ Ἀποκρισιαρίου, καὶ ὅτι δέδωκας αὐτῷ τὴν θυγατέρα σου καὶ ἐποίησας αὐτὸν υἱόν σου καὶ γαμβρόν σου, καὶ εἰς αὐτὸ μᾶλλον ἐχάρημεν, καὶ ὁ Θεὸς τὴν καρδίαν σου πλατύνει καὶ τὴν χώραν σου εἰς τὸ ἐν

ἐκατὸν προσθεῖς αὐξήσοι, καὶ τὴν ρομφαίαν σου εἰς τοὺς ἐχθροὺς φοβερὰν ποιήσοι. Ὁ Θεὸς ὁ Ὑψιστος διακρατεῖ σε καὶ εἴης εὐτυχῆς ἀπὸ τοῦ ἐλέους αὐτοῦ, ναί, εἶδε Θεὸς ὑψηλῆ. Ἐγράφη εἰς τοὺς δεκαπέντε τοῦ Σαμπάν, τῷ ἑπτακοσιοσῶ ἔτει τοῦ Μωάμεθ. Ἐγράφη κατὰ τὸν ὀρισμὸν τὸν ὑψηλόν. Δόξα τῇ μεγάλῃ δόξῃ τοῦ μόνου Θεοῦ. Εὐχαὶ καὶ προσκυνήματα εἰς τὸν αὐθέντην ἐκείνον τὸν Μαχούμετ μετὰ τῶν μαθητῶν του τὸ ἐντιμότερον πλάσμα τοῦ Θεοῦ. Εὐχαριστῶ τὸν Θεὸν παντοκράτορα, ὅπου ἐλπίζω εἰς ἐκείνον»¹³.

Τὸ μοναδικὸν τοῦτο γράμμα τοῦ μαμλούκου πρὸς τὸν Ἕλληνα ἡγεμόνα εἶνε ἀπὸ πάσης ἐπόψεως χαρακτηριστικώτατον καὶ διὰ τὴν κατάστασιν τῆς Ἐκκλησίας ἡμῶν. Ἐξ αὐτοῦ πληροφοροῦμεθα, ὅτι ὁ Λάζαρος ἀποκατεστάθη ἐν τῷ πατριαρχικῷ αὐτοῦ ἀξιώματι, ὁ δὲ παράνομος Γεράσιμος ἀπηλάθη τοῦ θρόνου, σκοπῶν δὲ νὰ μεταβῇ εἰς Αἴγυπτον πρὸς τὸν Σουλτάνον, ἵνα διαμαρτυρηθῇ, ἀπέθανε καθ' ὁδόν. Ἀλλὰ καὶ τοῦ καλοῦ ἐκείνου Σουλτάνου θανόντος ὁ διάδοχος αὐτοῦ, Σαλαῦ-ἔδ-Δίν, ἴμπν ἐλ Νάσερ (1351-1360) παρ' ᾧ ἴσχυε πολὺ ὁ ἀρχισατράπης Σειχοῦν, ἀνέλαβε διωγμὸν κατὰ τῶν ὀρθοδόξων ἰδίως χριστιανῶν, μὴ ἐνοχλήσας μόνον τοὺς Κόπτας. Συλλαβὼν τὸν Πατριάρχην Ἱεροσολύμων Λάζαρον, μὴ πεισθέντα εἰς τὰς κολακευτικὰς προτροπὰς καὶ ποικίλας πρὸς παραπλάνησιν ὑποσχέσεις, ὑπέβαλεν αὐτὸν εἰς φρικώδη βασανιστήρια, ἵν' ἀρνηθῇ τὴν χριστιανικὴν πίστιν «ἐπεὶ δὲ οἱ δήμιοι διαλαβόντες ἤκιζον, καὶ οἱ μὲν πρὸς τὸ πλῆθος ἔκαμνον τῶν πληγῶν, ὁ ἀθλητῆς δὲ τὸν νοῦν πρὸς ὃν ἐπόθει Χριστὸν εἶχε καὶ τὴν ἐκεῖθεν βοήθειαν ἐξεκαλεῖτο, οὐδὲν ἀγενὲς οὔτε πράττων οὔτε φθεγγόμενος πρὸς τὰς πληγὰς». Ἐπετάθησαν μετὰ θηριωδίας ἀνηκούστου αἱ βάσανοι· ἀλλ' ὁ Πατριάρχης ἔμεινε ἀκαμπτος· ἐδήλωσεν ὅτι δὲν θ' ἀρνηθῇ τὸν Χριστιανισμὸν καὶ μόλις ἐμπνέων ἐρρίφθη εἰς φυλακὴν, ἔνθα ἐπουλώθησαν αἱ πληγαὶ αὐτοῦ καὶ ἔνθα ἔτυχε περιθάψεως παρὰ τοῦ Πατριάρχου τῶν Κοπτῶν, ὅστις δὴ καὶ μετὰ τὸν ἐπακολουθήσαντα μετὰ μικρὸν θάνατον τοῦ Σειχοῦν κατάρθρωσε ν' ἀπελευθερώσῃ αὐτὸν ἐκ τῆς φυλακῆς καὶ νὰ λάβῃ παρὰ τοῦ Σουλτάνου διάταγμα ἀνεξιθρησκείας. Ὁ Σουλτάνος καὶ τὸν Πατριάρχην Λάζαρον ἀφῆκεν ἐλεύθερον καὶ τὸν κατὰ τῶν χριστιανῶν πόλεμον κατέπαυσε «ἀτιμίαν μόνον χριστιανῶν κατεψηφισμένος, τῆς τε ἄλλης ἰσοπολιτείας τοῖς βαρβάροις οὐ μεταδιδούς, ἀλλ' ἐν δοριαλώτων ἄγειν μοῖρα, καὶ ἐπίσημόν τι χρῆμα ἐν ταῖς στολαῖς προστεταχώς, ἵν' εἶεν ἐκ τοῦ χρώματος κατάδηλοι ὄντες χριστιανοί, τινὰ ὀνειδισμὸν ἐκ τούτου προστρίβεσθαι οἰόμενος».

¹³ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ, ἔνθ' ἀνωτέρω. Δοσιδέου, Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων, σ. 864. Ἡ Ἐκκλησία Ἱεροσολύμων κατὰ τοὺς τέσσαρας τελευταίους αἰῶνας. Ἐν Ἀθήναις 1900, σ. 44-47. W. Regel Analecta Byzantino-Russica, Petropoli 1891, σ. XXXIX. 57. 58.

Οὕτως ἐπανῆλθεν ὁ Πατριάρχης εἰς τὴν ἁγίαν Πόλιν, διὰ τῶν ὑπὲρ τῆς πίστεως βασάνων καὶ παθημάτων αὐτοῦ ἀναδειχθεὶς «ὁμολογητής» ἐν πλήρει τῆς λέξεως σημασίᾳ. Τίνα δὲ ἄλλα γεγονότα συνέβησαν ἐν τῇ ἐσωτερικῇ ζωῇ τῆς Ἐκκλησίας ἀγνοοῦμεν, γινώσκουμεν μόνον ὅτι ἐπὶ τοῦ Πατριάρχου τούτου τῷ 1333 ἐγκατέστησαν ἐν τῇ Σιών φραγκισκανοὶ μοναχοί, ὁ δὲ Βασιλεὺς τῆς Νεαπόλεως Ροβέρτος (1309-1343) ἐζήτησε τῷ 1342 παρὰ τοῦ Σουλτάνου τῆς Αἰγύπτου ἄδειαν ἵνα 12 μοναχοὶ διαμένωσιν ἐν Σιών καὶ προσεύχωνται ἐν τῷ Ναῶ τῆς Ἀναστάσεως. Ἐπὶ τούτῳ ὁ Πάπας Κλήμης στ' (1342-1352) ἐξέδωκε τῇ 2 Δεκεμβρίου 1342 τὴν ἐξῆς βούλλαν, γνωστὴν ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν *Gratias agimus*, «*Κλήμης Ἐπίσκοπος δούλος τῶν δούλων τοῦ Θεοῦ... Ἐσχάτως ὁ Βασιλεὺς Ροβέρτος καὶ Σάνχα ἡ Βασιλίσα τῆς Σικελίας ἐγνώρισαν ἡμῖν δι' εὐχαρίστου αὐτῶν ἀναφοράς, ὅτι ἄνευ μεγάλων ἀναλωμάτων καὶ δυσχερῶν προσπαθειῶν ἐπέτυχον παρὰ τοῦ Αἰγυπτίου Σουλτάνου ἵνα ἀδελφοὶ (= φραγκισκανοὶ) δύνωνται ἀδιαλείπτως νὰ διαμένωσιν ἐν τῷ Ναῶ τοῦ Τάφου τοῦ Σωτῆρος καὶ ἐπιτελῶσι πανηγυρικὰς λειτουργίας καὶ ἄλλας θείας τελετάς. Πλὴν τούτου ὁ αὐτὸς Σουλτάνος παρεχώρησε τῷ Βασιλεῖ καὶ τῇ Βασιλίσῃ τοῖχόν τινα καὶ τὸ παρεκκλήσιον ἐν ᾧ ἐνεφανίσθη ὁ Χριστὸς τοῖς Ἀποστόλοις ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ μακαρίου Θωμᾶ, μετὰ τὴν ἀνάστασιν αὐτοῦ, καὶ ὅτι ἡ Βασιλίσα ἴδρυσεν ἐν τῷ ὄρει τῆς Σιών τοῖς μνημονευθεῖσιν ἀδελφοῖς τόπον, ἔνθα ὡς γνωστὸν εὔρηται ὁ τοῖχος καὶ τὸ ἀνωτέρω μνημονευθὲν μοναστήριον, ἔνθα αὕτη σκοπεῖ νὰ συντηρῇ ἰδίους ἀναλώμασι, ἀδιαλείπτως δώδεκα ἀδελφοὺς τοῦ ἀνωτέρω τάγματος... Ἐδόθη ἐν Ἀθινῶνι τῇ δευτέρᾳ ἡμέρᾳ καλλανδῶν Δεκεμβρίου τοῦ πρώτου ἔτους τῆς ἡμετέρας ἀρχιερωσύνης»¹⁴. Ἄλλ' αἱ ἀναμνήσεις ἐκ τῶν Σταυροφόρων ἐνέπνεον μῖσος εἰς τοὺς ἄραβας ἐναντίον τῶν ἐξ Εὐρώπης χριστιανῶν¹⁵. ὄθεν ὁ Πάπας Κλήμης, φοβούμενος περὶ τῆς τύχης τῶν φραγκισκανῶν μοναχῶν, παρεκάλεσε τὸν Αὐτοκράτορα Ἰωάννην Καντακουζηνὸν ἵνα λάβῃ αὐτοὺς ὑπὸ τὴν ἑαυτοῦ προστασίαν, οὗτος δὲ παρήγγειλε τῷ Πατριάρχῃ Λαζάρῳ ἵνα διευκολύνῃ τὴν ἐν τῇ Σιών ἐγκατοίκησιν αὐτῶν, ὅπερ ἐγένετο, παραχωρηθέντος ἐπὶ πλέον αὐτοῖς εἰς προσκύνησιν ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου ἐν τῷ Ναῶ τῆς Ἀναστάσεως τοῦ μέρους, ἐν ᾧ εὔρηται ὁ κίων, εἰς ὃν προσδεθεὶς ἐφραγγελώθη ὁ Κύριος¹⁶.*

Μετὰ τὴν κατάπαυσιν τοῦ διωγμοῦ τοῦ Σειχοῦν ὁ Πατριάρχης Λάζαρος ἔμεινεν ἀνενόητος ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, κυβερνήσας αὐτὴν «οὐκ ὀλίγον χρόνον», μεθ'

¹⁴ *Quaresmius, Historica Theologica et moralis Terrae sanctis elucidatio, Venetiis 1881, I, 171, 401. G. Golsubovich, J. Fratri Minori nel possesso dei Luoghi Santi digerusaleme (1333), Firenze 1921, σ. 53.*

¹⁵ *Munk, Palestine, σ. 643.*

¹⁶ *Κωνστάντιος ἐνθ' ἂν. σ. 244. Ἡ Ἐκκλησία Ἱεροσολύμων κατὰ τοὺς τέσσαρας τελευταίους αἰῶνας, σ. 36. Βενιαμὴν Ἰωαννίδου, Προσκυνητάριον σ. 176.*

ὃ ἀπεστάλη ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου πρεσβευτῆς πρὸς τὸν Βασιλέα Ἰωάννην τὸν Παλαιολόγον (1341-1376) πάντως μετὰ τὴν κατὰ τὸ 1357 παραίτησιν τοῦ Καντακουζηνοῦ. Ὡστε ὁ Λάζαρος ἐπεβίωσε τῷ ἔτει ἐκείνῳ, ἀπέθανε δὲ μετὰ τὸ 1368. Ἄλλ' ὑπὸ τι ἔγγραφο τοῦ 1344 εὔρηται ὑπογραφή¹⁷ τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων ΑΡΣΕΝΙΟΥ (1344), ὃθεν εἰκάζομεν, ὅτι μετὰ τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει γενομένην παράνομον καταδίκην τοῦ Πατριάρχου Λαζάρου καὶ τὴν ἀνακήρυξιν τοῦ Γερασίμου, οἱ ἀποκηρύξαντες τοῦτον ἐν Ἱεροσολύμοις, προέβησαν εἰς ἐκλογὴν τοῦ Πατριάρχου Ἀρσενίου, ὅστις συνεπεσκόπευσε μετὰ τοῦ Λαζάρου καὶ ἔμεινε πάντως Πατριάρχης μόνος μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ, ἐπὶ δεκαετίαν περίπου. Τῷ 1367 ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων εὐρίσκετο ἐν Κωνσταντινουπόλει, συμμετασχὼν τῶν περὶ ἐνώσεως μετὰ τῆς Λατινικῆς Ἐκκλησίας ἀτυχῶν διαπραγματεύσεων, ἐν ἐποχῇ, καθ' ἣν φαίνεται ὅτι δὲν ἐπεκράτησε πλήρης ἡσυχία ἐν Ἱεροσολύμοις. Συμμετέσχεν ὡσαύτως καὶ τῶν Ἡσυχαστικῶν ἐρίδων, εὔρηται δ' ὑπογεγραμμένος ἐν τῷ Τόμῳ τῷ κατὰ Προχόρου τοῦ Κυδῶνη ἐκδοθέντι ὑπὸ τῆς Συνόδου τοῦ 1368 ἐπὶ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Φιλοθέου, ὡς ἐξῆς «*Λάζαρος ἐλέω θεοῦ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων, ἀγίας Σιών, πάσης Παλαιστίνης, Συρίας, Αραβίας, πέραν Ἰορδάνου καὶ Κανᾶ τῆς Γαλιλαίας*»¹⁸.

ΔΕΙΝΟΠΑΘΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΙΕ΄ ΑΙΩΝΑ

Τῷ 1365 ὅτε ὁ βασιλεὺς τῆς Κύπρου Πέτρος α΄ Lusignan ἐπολιόρησε τὴν Ἀλεξάνδρειαν, διαταγῇ τοῦ Σουλτάνου, ἐφυλακίσθησαν οἱ ἐν Σιών εὐρισκόμενοι φραγκισκανοὶ μοναχοί, ὡς κατάσκοποι καὶ προδόται ὑποληφθέντες. Τῷ 1368 κατεσφάγησάν τινες αὐτῶν, μόλις δὲ τῇ ἐπεμβάσει τῆς Ἐνετίας οἱ λοιποὶ ἐσώθησαν¹⁹.

¹⁷ Α. Π. Κεραμέως, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας Β, 256. 257.

¹⁸ Πατρολογία *Migne* 151, 716. *Δοσιθέου*, Τόμος ἀγάπης, σ. 113 θ. Χ. Σταύρου, Αἱ περὶ τῶν Ἡσυχαστικῶν τῆς ἰδ' ἑκατονταετηρίδος καὶ τῆς διδασκαλίας αὐτῶν ἔριδες, Λειψία 1905, σ. 197. *Γρηγορίου Παπαμιχαήλ*, Γρηγόριος Παλαμᾶς Ἀρχιεπίσκοπος θεσσαλονίκης, Ἐν Πετρούπολει Ἀλεξανδρεία 1911, σ. 150.

¹⁹ Κ. Schnabl, Die römisch-Katolische Kirche in Palästina, ἐν *Zeitschrift des Deutschen Palästina Vereins*, VII, 1884, σ. 268.

Ἐκτὸς δὲ τῶν λατίνων μοναχῶν καὶ ἄλλοι ἑτεροδόξοι μοναχοὶ ἀποπειρῶνται νὰ εἰσδύσωσιν εἰς τὰ Προσκυνήματα ὡς οἱ Ἰακωβῖται (Συριάνοι, Κόπται, Ἄβυσσηνοὶ) καὶ οἱ Ἀρμένιοι καταλαβόντες ὠρισμένας δέσεις ἐν τοῖς Ναοῖς τῆς Ἀναστάσεως, τῆς Βηθλεὲμ καὶ τῆς Γεδσημανῆς καὶ ἐπωφελοῦμενοι ἐκ τῶν ἐκάστοτε ἀτυχιῶν τῶν Ἑλλήνων ὅπως ἀπομακρύνωσιν αὐτοὺς ἀπὸ τῶν Προσκυνημάτων. Ἄλλ' ἔναντι τούτων ἐμφανίζονται ὡς ἐπίκουροι τῶν Ἑλλήνων ἕτεροι ὀρθόδοξοι μοναχοί, οἱ Γεωργιανοὶ (Ἰθηρες) καὶ οἱ Σέρβοι. Γεωργιανοὶ μοναχοὶ ἐγκαθιδρύονται ἐν Παλαιστίνῃ ἤδη ἀπὸ τοῦ στ΄ αἰῶνος, κατὰ δὲ τὸν ια΄ αἰῶνα καθιστῶσι κέντρον τῆς πνευματικῆς αὐτῶν ζωῆς τὴν παρὰ τὰ Ἱεροσόλυμα Μονὴν τοῦ Σταυροῦ, ἐπιδιδόμενοι ἐν αὐτῇ εἰς μεταφράσεις ἑλληνικῶν συγγραμμάτων εἰς τὴν γεωργιανὴν γλῶσσαν. Εἰς τοὺς Γεωργιανοὺς ἀνήκεν ὡσαύτως ἡ ἐν Ἱεροσολύμοις μεγάλη Μονὴ τοῦ ἁγίου Ἰακώβου, ἣν κατέλαβον ὕστερον οἱ Ἀρμένιοι. Ἐπὶ τῶν Μαμλούκων Σουλτάνων οἱ Γεωργιανοὶ ὀρθόδοξοι μοναχοὶ ἐγκατεστάθησαν καὶ ἐν αὐτῷ τῷ Γολγοθᾶ, ἐν Βηθλεὲμ καὶ ἐν Γεδσημανῇ, ὑποστηρίζοντες τὰ Προσκυνήματα κατὰ τῶν ἑτεροδόξων. Ἀπὸ δὲ τῶν ἀρχῶν τοῦ ιδ΄ αἰῶνος ἐγκαθιδρύθησαν καὶ Σέρβοι ὀρθόδοξοι μοναχοὶ ἐν Ἱεροσολύμοις, κέντρον ἔχοντες τὴν Μονὴν τοῦ Ἀρχαγγέλου. Σέρβοι μοναχοὶ ἐγκατεστάθησαν καὶ ἐν τῇ Μονῇ τοῦ ἁγίου Σάβα²⁰.

Περὶ τὸ 1376 Πατριάρχης Ἱεροσολύμων ἐγένετο ὁ κατ' ἀρχὰς μὲν ἐν ἁγίῳ Ὁρει, ὕστερον δ' ἐν τῇ Μονῇ τοῦ ἁγίου Σάβα ἐν Παλαιστίνῃ μονάσας ΔΩΡΟΘΕΟΣ Α΄ (1376-1417) ἐπικυρωθεῖσης τῆς ἐκλογῆς αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου²¹. Τοῦ Δωροθέου τούτου φίλος ἦτο ὁ πολὺς Ἰωσήφ Βρυνένιος († περὶ τὸ 1436), ἐν τοῖς συγγράμμασι τοῦ ὁποίου σώζεται λαμπρὰ αὐτοῦ ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Δωροθέον, Πατριάρχην Ἱεροσολύμων γενόμενον²². Ἐπ' αὐτοῦ τῷ 1382 ὁ Σουλτάνος τῆς Αἰγύπτου Μελέκ Σάλεχ Χάτζι ἀντικατεστάθη ὑπὸ τοῦ Μελέκ Δάχερ Βαρνοῦκ (1382-1388), τοῦ ἰδρυτοῦ τῆς δυναστείας τῶν Μαλμούκων Κιρκασίων Βορδγιτῶν. Οὗτος εἰσήγαγεν ἐπωφελεῖς μεταρρυθμίσεις εἰς τὸ Κράτος

²⁰ Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, Ἡ Ἱερὰ Μονὴ τοῦ Σταυροῦ καὶ ἡ ἐν αὐτῇ θεολογικὴ Σχολή, Ἱεροσολύμοις 1905. Ἀρχμ. Καλλίστου Μηλιαρᾶ, Οἱ Ἅγιοι Τόποι ἐν Παλαιστίνῃ, Α, 440 ἐξ. R. Janin, Les Georgiens à Jérusalem, «Echos d' Orient», 1913, σ. 32. 211. Τοῦ αὐτοῦ, ἄρθρον Georgie ἐν Vacant-Mangenot, Dictionnaire de foi catholique, VI, 1239-1289.

²¹ *Le Quien*, Oriens Christianus III, 513. Ἡ Ἐκκλησία Ἱεροσολύμων κατὰ τοὺς τέσσαρας τελευταίους αἰῶνας σ. 48-49. Α. Π. Κεραμέως, Ἀνωνύμου περιγραφὴ τῶν ἁγίων Τόπων περὶ τὰ τέλη τῆς ιδ΄ ἑκατονταετηρίδος ἐν Πετροῦπόλει 1890 σ. Χ. XI. Τὸν ἐν τῇ ἐπικυρώσει τῆς ἐκλογῆς τίτλον τοῦ Πατριάρχου μετεχειρίσθη πρὸς τὸν Δωροθέον γράψας καὶ ὁ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ἀντώνιος δ' (1389-1390, 1391-1397) «Ἁγιώτατε Δέσποτά μου, Πατριάρχα Ἱεροσολύμων Συρίας Ἀραβίας, πέραν τοῦ Ἰορδάνου, Κανᾶ τῆς Γαλιλαίας καὶ πάσης Παλαιστίνης». Miklosich et Müller, Acta Patriarchatus Constantinopolitani, II, 273.

²² Ἰωσήφ Βρυνένιου, Συγγράμματα, ἔκδ. Βουλγάρεως, Ἐν Λειψίᾳ 1784, Γ, 136.

αὐτοῦ· ἀπέστειλε δὲ ὁ μετ' αὐτὸν Σουλτάνος Χάδζι Ἴμπν Σχασβάν (1388-1398) τῷ 1392 καλὸν διοικητὴν εἰς Παλαιστίνην²³. Παρὰ τοῦ διαδόχου τούτου τοῦ Σουλτάνου Μελέκ-Φάραζ-Ἴμπν-Βαρκοῦκ (1398-1405) ἔλαβεν ὁ Πατριάρχης Δωροδόχος διάταγμα περὶ τῆς ἐπὶ τῶν ἁγίων Τόπων ἐξουσίας αὐτοῦ· τὸ διάταγμα τοῦτο ἀνενεώθη τῷ 1410 ὑπὸ τοῦ Ἀβδ' ἐλ Ἀζίζ Ἴμπν Βαρκοῦκ (1405-1412) καὶ τῷ 1412 ὑπὸ τοῦ Ἰμάμ ἐλ Μουσταῖμ Βιλλὰχ (1412) ἐπιτρέπον εἰς τὸν Πατριάρχην «ἵνα καθὼς οἱ προκάτοχοι αὐτοῦ ἔκπαλαι, οὕτω καὶ αὐτὸς ἀνοίγῃ καὶ κλείῃ τὴν Πύλην τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως ἀνεμποδίστως»²⁴, τῇ ἐπεμβάσει δὲ τοῦ Μανουὴλ Β΄ Παλαιολόγου (1391-1425), οὕτινος σώζεται ἐπιστολὴ ἀπὸ τοῦ 1411 πρὸς τὸν Μαμλοῦκον Σουλτάνον τῆς Αἰγύπτου, οἱ Πατριάρχαι Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων ἀπέλαυσαν προστασίας καὶ θρησκευτικῆς ἀνοχῆς ἐπὶ τινα χρόνον²⁵. Περὶ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐπεσκέφθησαν καὶ περιέγραψαν τοὺς Ἁγίους Τόπους ὁ Περδίκας Πρωτονοτάριος Ἐφέσου καὶ ἄλλοι τινες ἀνώνυμοι. Ἐπὶ τῆς ὑπ' αὐτῶν δὲ γενομένης ἐν πεζῷ ἢ ποιητικῷ λόγῳ περιγραφῆς τῶν ἁγίων Τόπων πληροφορούμεθα ὅτι ὁ ἐν τῷ ὄρει τῶν Ἐλαιῶν ναὸς ἦτο κατεστραμμένος, ἐν τῇ Σιών ὑπῆρχον λατῖνοι μοναχοί, οἱ ἡμέτεροι μοναχοὶ ἔζων ἔγκλειστοὶ ἤδη ἐν τῷ Ναῷ τῆς Ἀναστάσεως κατέχοντες τὸν ἅγιον Τάφον καὶ τὸ Καθολικόν, οἱ Λατῖνοι κατεῖχον τὸν κίονα τῆς φραγγελώσεως, οἱ Ἰβηρες τὸν Γολγοθᾶν, οἱ Ἀρμένιοι τὸν Κρανίου τόπον κάτωθεν τοῦ Γολγοθᾶ, οἱ Ἰακωβῖται τὸ «βῆμα», ἴσως τὴν ὀπισθεν τοῦ Κουβουκλίου ἁγίαν Τράπεζαν²⁶. Ἐγένετο δὲ φαίνεται ὁ Δωροδόχος ὑποκινητῆς νέας τινὸς πνευματικῆς ζωῆς ἐν Ἱεροσολύμοις. Τὰ πλεῖστα τῶν σωζομένων ἐν τῇ Μεγάλῃ Ἱεροσολυμιτικῇ Βιβλιοθήκῃ χειρογράφων ἐγένετο ἢ ὑπ' αὐτοῦ ἰδιογράφως ἢ ὑπὸ λογίων ἀνδρῶν ὑποστηριζομένων ὑπ' αὐτοῦ, ἔκ τε τῶν ἀραβοφόνων πεπαιδευμένων τὴν ἑλληνικὴν καὶ τῶν ἑλληνοφόνων πεπαιδευμένων τὴν ἀραβικὴν γλῶσσαν. Ἐν τῷ 67 κώδικι ὑπάρχει σημείωσις ἀραβικὴ τοῦ ἐκ Ρέμλης Ἰακώβου, υἱοῦ τοῦ Μούντασαρ, λέγοντος, ὅτι «ἀνέγνω τὸ βιβλίον ἐκεῖνο (εἶνε Παρακλητικὴ) τῇ 15 Ὀκτωβρίου 6914 (= 1405)», ἐν τῷ 239 κώδικι λέγεται «πέρας εἴληφεν ἡ παροῦσα βίβλος ἐντὸς τοῦ Παναγίου καὶ ζωοδόχου καὶ Δεσποτικοῦ Τάφου παρὰ τλήμονός τινος ρακενδύτου ἐπὶ ἔτους ρσηστ' (= 1417-1418)» ἐν δὲ τῷ κώδικι 237 σημείωσις τις

²³ Munk, Palestine, σ. 643.

²⁴ Κωνσταντίου, ἔνθ' ἄν. σ. 241.

²⁵ H. Lammens, Correspondances diplomatiques entre les sultans mamlouks d' Egypte et les puissances chrétiennes, ἐν Revue de l' Orient Chrétien 1904, 3, σ. 360, 362.

²⁶ S. Allatii, ἔνθ' ἄν. σ. 65 ἐξ. Ἀρχμ. Καλλίστου Μηλιαρᾶ, Οἱ Ἅγιοι Τόποι, Α, 490 ἐξ. Ἀρχαῖα Ὀδοιπορικὰ ὑπὸ Κλεόπα Κοικυλίδου καὶ Ἰω. Φωκυλίδου, σ. 463 ἐξ. Α. Π. Κεραμέως ἔνθ. ἄν. σ. 3. 5. Πρβλ. καθόλου τὴν περὶ τῶν Προσκυνηταρίων τῆς ἐποχῆς ταύτης βιβλιογραφίαν παρὰ Κρουμβάχερ, Βυζ. Λογοτεχνία, Β, 30-31.

λέγει ὅτι τὸ βιβλίον ἔγραψεν ὁ μοναχὸς Κάλλιστος διὰ συνδρομῆς τοῦ Ἱερομονάχου Θωμᾶ, ἐπὶ Πατριάρχου Δωροθέου «εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα ἐντὸς τοῦ κελλίου τοῦ δεσπότου μου τοῦ ἁγίου Πατριάρχου»²⁷. Τὸ κελλίον τοῦ Πατριάρχου κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ἠύρισκετο ἄνωθεν τοῦ ναοῦ τοῦ ἁγίου Ἰακώβου, ἐν τῷ κελλίῳ δὲ τούτῳ ἀντέγραψεν ὁ Δωρόθεος τὰ πλεῖστα τῶν χειρογράφων, βρίθοντα σημειώσεων²⁸. Ἐκ τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ, πρὸς τοῖς ἄλλοις, εἶνε γνωστὸς ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Βηθλεὲμ Μιχαὴλ (1393-1400), ὅστις τρεῖς ἀπεστάλη εἰς Ρωσίαν, ἕνεκα ἐκκλησιαστικῶν ὑποθέσεων, ὑπὸ τῶν Πατριαρχῶν Κωνσταντινουπόλεως Ἀντωνίου Δ΄ (1389-1390, 1391-1397) καὶ Ματθαίου Α΄ (1398-1410)²⁹. Ὁ Δωρόθεος ἐξεπλήρωσε φαίνεται καὶ τινὰ ἐντολὴν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Ἀντωνίου ἐν Ἀλεξανδρείᾳ. Διότι ὁ Ἀντώνιος δέλων νὰ προβῆ εἰς ἐκλογὴν Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας καὶ φοβηθεὶς μὴ ὁ ἐκλεγησόμενος ἀπαρέση «τῷ ὑψηλοτάτῳ Σουλτάνῳ τῆς Αἰγύπτου» καὶ τισὶ τῶν ἐκεῖ, ἔγραψε πρὸς τὸν Πατριάρχην Ἱεροσολύμων ἐκ μέρους τοῦ «κραταιοῦ καὶ ἁγίου αὐτοκράτορος καὶ κυρίου» ἵνα μεταβᾷ εἰς Ἀλεξανδρείαν διενεργήσῃ καταλλήλως τὴν ἐκλογὴν Πατριάρχου. Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας ἐξελέγη τότε ὁ Νικόλαος γ΄ (1389-1398) φαίνεται δὲ ὅτι τῆς ἐκλογῆς αὐτοῦ καὶ χειροτονίας ἐπεστάτησεν ὁ Ἱεροσολύμων Δωρόθεος συμφώνως τῇ παρακλήσει τοῦ Κωνσταντινουπόλεως³⁰. Ὁ Δωρόθεος ἐξηκολούθησε τὴν ἀντιγραφὴν χειρογράφων καὶ μετὰ τὴν παραίτησιν αὐτοῦ, γενομένην τῷ 1417, ὑπὲρ τοῦ «υἱοῦ» αὐτοῦ τ.ξ. τοῦ «ὑποτακτικοῦ» ΘΕΟΦΙΛΟΥ Β΄ (1417-1424) ἐνὸς τῶν ἀρίστων Πατριαρχῶν ἀναδειχθέντος³¹.

Τῷ 1427, κατ' εἰδήσεις λατινικὰς, τοῖς ἐν Σιών φραγκισκανοῖς μοναχοῖς ἐπετράπη ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου Ἀσράφ (1422-1437) ἵνα ἀνὰ 2, 3 ἢ 4 μόνον διαμένωσιν ἐν τῷ Ναῷ τῆς Ἀναστάσεως, πάντοτε δι' ἄλλων ἀντικαθιστάμενοι· μετὰ πενταετίαν ὅμως μόλις καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Σιών ἦσαν δύο φραγκισκανοί, μυρίας ὑφιστάμενοι κακώσεις, ἐξ οὗ προῆλθεν ἴσως ἢ εἶδησις ὅτι μετὰ τινὰ χρόνον κατεσφάγησαν πάντες οἱ ἐν Ἱεροσολύμοις Φραγκισκανοί³². Ὁ ἡμέτερος Πατριάρχης παρὰ τοῦ Σουλτάνου Ἀσράφ ἔλαβε διάταγμα περὶ τῆς ἐπὶ τῶν Προσκυνημάτων ἐξουσίας αὐτοῦ, «ἵνα κατέχη πάντα τὰ ἐντὸς τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως,

²⁷ Α. Π. Κεραμέως, Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη, Α, 464. Β, 39. 297-298.

²⁸ Χρυσσοστόμου Α. Παπαδοπούλου, Τοπογραφικὸν σημεῖωμα περὶ τοῦ παλαιοῦ Ἐπισκοπεῖου Ἱεροσολύμων «Νέα Σιών» Ε, 1907, σ. 456. 7.

²⁹ Miklosich et Müller, Acta Patriarchatus Constantinopolitani, II, 438, 444, 446, 449, 450, 514, 515, 556, 667.

³⁰ Αὐτόθι, σ. 273. Χρυσσοστόμου Παπαδοπούλου, Ἀρχιεπ. Ἀθηνῶν, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας, σ. 578. 279.

³¹ Le Quien, Oriens Christianus I 306. Τοῦ Θεοφίλου γίνεται μνεία ἐν διπτύχοις τῶν ἐτῶν 1427-1439 παρὰ F. E. Brightman, Liturgies eastern and western. Vol I. Eastern Liturgies, Oxford 1896, σ. 552.

³² Munk, Palestine, σ. 643. Verdy de Vernois ἐνθ' ἄν. σ. 19. 22.

τὸν Τάφον, τὸν Γολγοθᾶν καὶ λοιπὰ μέρη ὡς ἴδια κτήματα, νὰ κάθηται μέσα εἰς αὐτά, νὰ ἀνοίγῃ καὶ κλείῃ τὴν πύλην τοῦ Ναοῦ ἐλευθέρως»³³.

Παρὰ ταῦτα ὅμως οἱ Ἕλληνες μοναχοὶ τῆς Ἱερουσαλήμ, κατὰ τὰς εἰδήσεις τοῦ ῥώσου προσκυνητοῦ μοναχοῦ Ζωσημᾶ, ὄντες πολυάριθμοι καὶ κατέχοντες τὸ Καθολικὸν τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως καὶ τὸν ἅγιον Τάφον, ἔπασχον τὰ πάνδεινα παρὰ τῶν Μαμλούκων. Ὁ Ναὸς τῆς Ἀναστάσεως ἐφυλάσσετο ὑπὸ 15 στρατιωτῶν, ποικιλαῶς καταπιεζόντων καὶ τοὺς προσκυνητὰς. Κατὰ τὰς εἰδήσεις τοῦ αὐτοῦ προσκυνητοῦ, ὡς πάντοτε, οὕτω καὶ κατὰ τὴν ὑπ' ὄψει ἡμῶν ἐποχὴν ἑλληνιστὶ ἐτελοῦντο αἱ ἱεραὶ τελεταὶ ἐν τῷ Ναῷ τῆς Ἀναστάσεως καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς Προσκυνήμασιν· ὑπῆρχον δ' ἐν Ἱεροσολύμοις λόγιοι κληρικοί, ὡς ὁ λίαν ἀγαπητὸς τῷ Πατριάρχῃ Θεοφίλῳ Ἰωακείμ, γνωρίζων καλῶς τὴν τε ἑλληνικὴν καὶ ἀραβικὴν γλῶσσαν³⁴. Ἐν τινι δὲ κώδικι ὑπάρχει ἡ ἐξῆς ἐπιγραφή «ἐπληρώθη τὸ παρὸν διμήναιον τοῦ παναγίου καὶ ζωοδόχου Τάφου Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, Σεπτέμβριος καὶ Ὀκτώβριος, διὰ συνδρομῆς καὶ ἐξόδου τοῦ πανοσιωτάτου καὶ σεβασμιωτάτου καὶ θείου Πατρὸς ἡμῶν Δωροθέου· πρόφην μὲν Πατριαρχοῦντος τῆς ἀγίας πόλεως Ἱερουσαλήμ καὶ τῶν περὶ αὐτὴν πάντων· νῦν δὲ Πατριαρχοῦντος τοῦ παναγιωτάτου πατρὸς ἡμῶν κὺρ Θεοφίλου τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ κραταιοῦ καὶ ἀγίου ἡμῶν (βασιλέως) κὺρ Μανουὴλ τοῦ Παλαιολόγου· ἐγράφη δὲ ἐντὸς τοῦ Παναγίου καὶ ζωαρχικοῦ καὶ θείου Τάφου Χριστοῦ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ καὶ οἱ ἐντυγχάνοντες τούτου εὐχέσθε ὑπὲρ τοῦ γράψαντος Ράκυ (;) τοῦ θύτου...»³⁵. Ἡ σημείωσις ἐγράφη τῷ 1419-1424. Αἱ παρὰ τῶν Μαμλούκων καταπιέσεις ἐπετάθησαν ἐπὶ τοῦ διαδόχου τοῦ Θεοφίλου Πατριάρχου ΘΕΟΦΑΝΟΥΣ Α΄ (1424-1431) πολλὰ δ' ἔπαθον τὰ Προσκυνήματα δεινά, ἅτινα μικρόν τι ἀνέκοψαν οἱ Ἰθῆρες, προστατεύσαντες ἰδίως τὸν Γολγοθᾶν. Τῷ 1431 ἢ μικρόν τι πρότερον Πατριάρχης ἐγένετο ὁ ἀνωτέρω μνημονευθεὶς ΙΩΑΚΕΙΜ (1431 -), τοῦ ὁποῦ ἔν τινι κώδικι σώζεται ὑπογραφή «Ἰωακείμ, ἐλέφ Θεοῦ, Πατριάρχης Ἱεροσολύμων»³⁶. Εἶνε δὲ γνωστόν, ὅτι ἐπ' αὐτοῦ, ἔνεκα σεισμοῦ, ἔπεσεν ὁ θόλος τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως, οἱ Μαμλοῦκοι ἠθέλησαν νὰ καταλάβωσιν αὐτὸν καὶ εἰς μουσουλμανικὸν μεταβάλωσι τέμενος, ἀλλ' ὁ Πατριάρχης Ἰωακείμ ἔδωκεν αὐτοῖς ὅλα τὰ ἐκκλησιαστικὰ κειμήλια καὶ

³³ Κωνσταντίου ἐνθ' ἄν. σ. 285.

³⁴ Περιήγησις τοῦ μοναχοῦ Ζωσημᾶ, (1419-1422) ἔκδ. Ρωσ. Παλαιστίν. Ἐταιρείας 1889, σ. 15-23. Α. Π. Κεραμέως Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη Β, 39.

³⁵ Α. Π. Κεραμέως ἐνθ' ἄν. Β, 150.

³⁶ Α. Π. Κεραμέως, Ἱεροσ. Βιβλιοθήκη, Α, 30.

6500 βενετικά χρυσᾶ νομίσματα καὶ οὕτως ἔσωσε τὸν Ναὸν τῆς Ἀναστάσεως³⁷. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην (1439) συνεκροτήθη ἡ ἐν Φλωρεντία ληστρική Σύνοδος· εὐτυχῶς δὲ τοποτηρητῆς ἐν αὐτῇ τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων ὑπῆρξεν ὁ Μᾶρκος Εὐγενικός († 1443), μὴ ὑπογράψας τὸν ὄρον αὐτῆς. Πρὸς ἐπίσημον δὲ αὐτῆς καταδίκην ὁ Ἰωακεῖμ ἤδη κατὰ τὸ 1443 συνεκάλεσεν ἐν Ἱερουσαλὴμ Σύνοδον, εἰς ἣν παρέστησαν οἱ Πατριάρχαι Ἀλεξανδρείας Φιλόθεος (1435-1459) καὶ Ἀντιοχείας Δωρόθεος (1435-1452) πρὸς δὲ τούτοις ὁ Μητροπολίτης Καισαρείας Ἀρσένιος. Ἀξιοσημείωτος δὲ εἶνε ὁ ὄρος τῆς Ἱεροσολυμιτικῆς ταύτης Συνόδου ἔχων ὡς ἐξῆς κατὰ τὸ ἀκριβέστερον αὐτοῦ κείμενον «*Ἐπειδὴ ἦκε καὶ ὁ πανιερώτατος μητροπολίτης ἐνταῦθα τῆς ἀγιωτάτης μητροπόλεως Καισαρείας Καππαδοκίας, ὁ καὶ πρωτόθρονός τε καὶ ἑξαρχος πάσης Ἀνατολῆς, ἅμα μὲν προσκυνῆσαι τὸν πάνσεπτον καὶ δεῖον τοῦ Κυρίου ἡμῶν Χριστοῦ Τάφον, καὶ τοὺς ἐν Ἱεροσολύμοις ἱστορησαί ἱεροὺς τόπους, πρὸς οὓς ἐτελέσθησαν τὰ παράδοξα τῆς Χριστοῦ οἰκονομίας μυστήρια· ἅμα δὲ κοινώσασθαι πρὸς ἡμᾶς καὶ τὸ τῆς ὀρθοδοξίας καὶ εὐσεβείας χριστιανῶν μέγα μυστήριον, καὶ δηλοποιῆσαι τὰ ἐν Κωνσταντινουπόλει σκάνδαλα πάντα διὰ τὴν συναδροισθεῖσαν κουστωδιάν, ἧτοι μιανὴν Σύνοδον ἐν τῇ Φλωρεντία τῆς Ἰταλίας, τὴν τε τῶν Λατίνων σὺν τῷ Εὐγενίῳ πάπᾳ δοξάσασαν ἅπερ οὐκ ἔδει, τὴν τε προσθήκην δηλαδὴ ἐν τῷ τῆς πίστεως Συμβόλῳ καὶ ὅτι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεται καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, τὰ τε ἄζυμα συγχωρήσασαν πρὸς ἡμῶν θύεσθαι, καὶ μνημονεύειν διὰ τούτων τὸν πάπαν· ἔτι τε τᾶλλα ὅσα παρὰ κανόνας ἄθεσμα ἐκείνῳ συγκατατεθεῖσαν καὶ στέρξασαν· καὶ ὅπως ὁ Κυζίκου Μητροφάνης ληστρικῶς τὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως θρόνον ἤρπασε, συναινῶν τοῖς τε αἰρετικοῖς καὶ τῷ εἰρημένῳ πάπᾳ, καὶ βασιλεῖ τῶν Ρωμαίων Ἰωάννῃ τῷ Παλαιολόγῳ, τῷ λατινόφρονι· καὶ τοὺς μὲν πιστοὺς τε καὶ ὀρθοδόξους ἀπειλῶν, διώκων, τυραννῶν, ἐπιτιμῶν, τοὺς δ' ἀπίστους καὶ κακοδόξους προκαλῶν, τιμῶν, ὡς τῆς αὐτοῦ αἰρέσεως σύμφρονας, καὶ ὑπερεκπερισσοῦ μάλιστα περιποιούμενος τούτους κατὰ ἀντιπάθειαν τῆς ὀρθοδοξίας καὶ εὐσεβείας· ὡς ἐκ τούτου τοῦ τρόπου καὶ μητροπολιτίδια βέβηλα, καὶ μιὰ ἐπισκοπίδια πανταχοῦ εἰς τοὺς θεῖους καὶ ἀγίους θρόνους τῆς ἀγίας καὶ Μεγάλης Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως, προχειρισάμενος ἔπεμψεν, ὡς ὑποκειμένους αὐτοῦ τάχα τῇ ἐνορίᾳ. Ἔδειξεν οὖν ὁ εἰρημένος πανιερώτατος μητροπολίτης κῦρις Ἀρσένιος, ὡς οὐ μόνον πρὸς τὰς ἄλλας Ἐκκλησίας ὁ Μητροφάνης πατριάρχης καὶ παρα-*

³⁷ Munk, Palestine, σ. 643. 644. Δοσίθεος, Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχουσάντων, σ. 1166. Ἡ Ἐκκλησία Ἱεροσολύμων κατὰ τοὺς τέσσαρας τελευταίους αἰῶνας, σ. 46-47. N. Capterew, Σχέσεις τῶν Πατριαρχῶν Ἱεροσολύμων πρὸς τὴν ρωσικὴν Ἀρχὴν ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 11στ' μέχρι τέλους τοῦ 17τ' αἰῶνος, ῥωσ. Ἐν Πετρούπολει 1895, σ. 1. 2. Α. Π. Κεραμέως, Ἱεροσ. Βιβλιοθήκη Α, 30. Ὁ Ἰωακεῖμ ἔλαβε παρὰ τοῦ Μαυλοῦκου Σουλτάνου Ἄσραφ Σεΐφ Ἐδδιν Χάφιδι διοριστήριον φερμάνιον, Μ. Κ. Καραπιπέρη, Ἰσχυρισμοὶ τῶν Λατίνων περὶ νέου δικαίου, σ. 7. 8. Ἀρχιμ. Καλλίστου Μηλιαρᾶ, Οἱ Ἅγιοι Τόποι, Α, 498. 499.

νόμους χειροτονίας λατινοφρόνως παρέπεμψεν, ἀλλ' ἤδη καὶ πρὸς τὴν ἐπαρχίαν τῆς Ἀνατολῆς πάσης τέτταρα ὁ ἀχειροτόνητος κεχειροτόνηκε μητροπολιτίδια καὶ ἐπισκοπίδια, πρὸς τε τὴν Ἀμάσειαν δηλονότι, Νεοκαισαρείαν τε, Τύαννα, καὶ Μωκισσόν, τὰ τῶν Λατίνων πάντα καὶ φρονούντα καὶ πράττοντα· ἄπερ δὴ οὐ μόνον ἐν ἑαυτοῖς κατέχειν ἀνέχονται τὴν ἰδίαν φθορὰν καὶ ἀπώλειαν, ἀλλὰ γε μετὰ τὴν τοσαύτην τόλμαν, καὶ τοὺς ὑπὸ τὴν τοῦ Χριστοῦ ποιίμνην ἅπαντες ἐκέϊσε χριστιανούς ὄντας ἀπατῶντας καὶ διαφθείροντας, καὶ πολλὰ τῇ ὀρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ σκάνδαλα προξενούντας. Καὶ διὰ τοῦτο ὁ εὐσεβῆς καὶ πιστότατος καὶ τῆς ὀρθοδοξίας ἀπάσης ὑπέρμαχος τε καὶ ζηλωτῆς οὐτοσί, ὁ εἰρημένος πανιερώτατος μητροπολίτης Καισαρείας Καππαδοκίας, μὴ ἀνεχόμενος ὁρᾶν τὴν τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας καινοτομίαν καὶ λύμην τῶν ἑτεροδόξων πρὸς τὴν ὀρθοτάτην καὶ ὑγιαίνουσαν ἡμῶν πίστιν, ἠξίωσε συνοδικὴν λαβεῖν γνώμην, παρ' ἡμῶν τῶν τριῶν ὀρθοδόξων ἀρχιερέων τῶν ἐν τῇ Συρίᾳ, τοῦ τε δηλονότι Φιλοθέου Ἀλεξανδρείας, Ἰωακείμ Ἱεροσολύμων (καὶ) Δωροθέου Ἀντιοχείας, ὅπως ἀποσοθήσῃ τοὺς μὴ ὀρθῶς φρονούντας ἐκ πάσης τῆς ἐπαρχίας αὐτοῦ, ὡς ὅτι πρωτογενέστερος καὶ ὀρθόδοξος οὗτος. Ἐνθεν τοι καὶ ὀρίζομεν ἡμεῖς συνοδικῶς ὁμοῦ ἐν τῷ ὀνόματι τῆς ὁμοουσίου τε καὶ ζωαρχικῆς καὶ ἀδιαιρέτου καὶ ἀγίας Τριάδος, τοὺς μὴ δι' ἀρετὴν καὶ εὐσέβειαν χειροτονηθέντας μητροπολίτας τε καὶ ἐπισκόπους πανταχοῦ καὶ ἐν πάσῃ, ἔτι τε ἡγουμένους ὁμοῦ καὶ πνευματικούς τάχα, ὡσαύτως τε ἱερεῖς καὶ διακόνους καὶ πάσης ἐκκλησιαστικῆς ἀπλῶς ψήφου, ἀλλὰ θεβήλους ὄντας καὶ ἀναξίους, τὸν δὲ τῆς αἰρέσεως καὶ διωγμοῦ τῆς ὀρθοδοξίας δραξαμένους καιρὸν μόνον ἔδραμον ἀναξίως, κενοδοξίας μόνης καὶ αἰρέσεως τρόπῳ πρὸς ἐπισκοπὰς τε καὶ μητροπόλεις, ὡς δῆθεν τάχα σωτήρες ψυχῶν, ἵνα σὺν αὐτοῖς μᾶλλον φθείρωσι καὶ τὸ τοῦ Χριστοῦ τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ ἡμῶν ἅπαν ὀρθόδοξον ποιίμνιον, μηδὲ φόβον Θεοῦ, καὶ δικαιοσύνης, καὶ εὐσεβείας κεκτημένους καρπὸν, ἀλλὰ καταφρονητὰς καὶ ἀναιδεῖς ὄντας πρὸς εὐσέβειαν πᾶσαν, τούτους ὀρίζομεν ἀπὸ τῆς σήμερον ἀργοὺς καὶ ἀνιέρους εἶναι πάσης ἱεροπραξίας καὶ ἐκκλησιαστικῆς καταστάσεως, ἄχρις ἂν ἐξετασθῇ ἡ εὐσέβεια καινῶς τε καὶ οἰκουμενικῶς. Οὕτω μὲν οὖν τούτοις πεισθέντες, ἔστωσαν ἀργοὶ καὶ ἀνιέροι· ἀνταίροντες δὲ καὶ ἀντιστάμενοι ληστρικῶς τε καὶ παρανόμως· ἔστωσαν καὶ ἀφωρισμένοι, καὶ κεχωρισμένοι, καὶ ἠλλοτριωμένοι τῆς ἀγίας καὶ ὑπερουσίου καὶ ὁμοουσίου Τριάδος ὡς ἀπειθεῖς καὶ ἀντίλογοι· ὡσαύτως δὲ καὶ οἱ τούτους σεβόμενοι καὶ συναινοῦντες ἐν τοῖς τοιούτοις καὶ ὑπερασπίζοντες. Ἀποκαδιστῶμεν δ' ὅμως κήρυκα τῆς εὐσεβείας καὶ ὀρθοδοξίας τὸν ἄνωθεν εἰρημένον πανιερώτατον μητροπολίτην ὑπέρτιμον καὶ ἔξαρχον πάσης Ἀνατολῆς κηρύξαι πανταχοῦ τὴν εὐσέβειαν, μὴ αἰδούμενον πρὸς ἀλήθειαν πρόσωπον βασιλέως ἢ πατριάρχου τοῦ μὴ ὀρθῶς φρονούντος ἢ πράττοντος, μηδὲ πλουσίου καὶ ἄρχοντος ἢ τοῦ τυχόντος ἀνθρώπου, ἀλλὰ παρρησίᾳ τὴν πίστιν καὶ ὀρθοδοξίαν κατέχοντα ἀφόβως καὶ ἀδιστακτικῶς, κατὰ τὴν ἐντολήν, ἔχειν

αὐτὸν ἄδειαν ἀπὸ τοῦ νῦν ἔνεκεν εὐσεβείας ἐλέγξει, ἐπιτιμῆσαι, καὶ διορθῶσαι τοὺς μὴ ὀρθῶς φρονοῦντας ἐν παντὶ τόπῳ, ἐφ' ὅσον ἂν ἰσχύη ὀδεύειν, παρ' ἡμῶν αὐτῶν εἰληφῶς τὴν συγγνώμην διὰ τῆς δοθείσης ἡμῖν χάριτος καὶ δυνάμεως τοῦ παναγίου πνεύματος· ὀφείλοντα καὶ αὐτὸν τηρῆσαι ἀδωροδοκίῳ τε καὶ ὀρθῶς τὴν εὐσέβειαν· οὗ ἔνεκεν ἐπεδόθη αὐτῷ καὶ ἡ ἔγγραφος ἡμῶν γνώμη, συνοδικῶς ὑπογραφεῖσα ἰδιοχείρως. Ἐν μηνὶ Ἀπριλίῳ τοῦ ς' λ' ἔτους ἰνδικτιῶνος ς' »³⁸.

Ἡ Ἐκκλησία ἐξηκολούθει πάσχουσα μὲν ὑπὸ τῶν Μαμλούκων, μικρᾶς δὲ τότε τυγχάνουσα ἐκ Βυζαντίου βοηθείας καὶ προστασίας. Ταύτην ἐφιλοτιμήθησαν ν' ἀποπληρώσωσιν οἱ ἐν Τραπεζοῦντι ἐγκαθιδρύσαντες τὸ Βασίλειον αὐτῶν Κομνηνοί. Τῷ 1435 ὁ Ἀλέξιος δ' Κομνηνός (1417-1445) ἐπεσκεύασε τὴν ξυλίνην στέγην τοῦ Ναοῦ τῆς Βηθλεέμ· ἤρχοντο δὲ ὡς καὶ πρότερον αἱ Δέσποιναί τοῦ μικροῦ ἐκείνου Βασιλικοῦ οἴκου τῶν Κομνηνῶν εἰς προσκύνησιν τῶν ἁγίων Τόπων, ἔχοντες ἐν Ἱερουσαλὴμ ἰδίαν Μονήν, τὴν τοῦ ἁγίου Εὐθυμίου, ἣν εἶχε καθιδρῦσει ἡ πορφυρογέννητος θυγάτηρ Ἀλεξίου β' Κομνηνοῦ (1297-1330) Ἄννα³⁹. Ἔτι δὲ πλέον οἱ Κομνηνοὶ συνέλαβον τὴν τολμηρὰν ἰδέαν ἵνα συμπράττοντες μετὰ τῶν Ἰβήρων ἀναλάβωσι Σταυροφορίαν πρὸς ἀνάκτησιν τῶν ἁγίων Τόπων. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον εἶχον ἀποταθεῖ καὶ πρὸς τὸν δοῦκα τῆς Βουργουνδίας Φίλιππον τὸν Ἀγαθόν, ἀλλ' οὐδὲν ἐγένετο⁴⁰. ὅταν δὲ περιεσφίγγθη ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία ὑπὸ τῶν ὀθωμανῶν περὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν οὐδὲ χρηματικὴ τις βοήθεια ἠδύνατο ἐκεῖθεν ν' ἀποσταλῆ εἰς τοὺς ἁγίους Τόπους. Τούτου ἔνεκεν ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων Ἰωακεῖμ ἀπεφάσισε ν' ἀποστείλῃ εἰς Ρωσίαν τὸν ἴδιον ἀδελφὸν Ἀρχιμανδρίτην Ἰωσήφ, γενόμενον ὕστερον Μητροπολίτην Καισαρείας, ἵνα ζητήσῃ ἐλεημοσύνην ὑπὲρ τοῦ ἁγίου Τάφου· ἀλλ' ἄδηλον ἔαν τι ἐκεῖθεν ἐστάλῃ. Λέγεται ἀβασίμως ὅτι καὶ αὐτοπροσώπως ἀπεφάσισε νὰ μεταβῆ εἰς Ρωσίαν καὶ ὅτι καθ' ὁδὸν ἀπεβίωσεν ὁ Πατριάρχης Ἰωακεῖμ⁴¹.

Δὲν εἶναι γνωστὸν πότε ἀπέθανεν οὗτος καὶ μετ' αὐτὸν πότε ἀκριβῶς ἐγένετο Πατριάρχης ὁ ΘΕΟΦΑΝΗΣ Β' περὶ οὗ λέγεται ὅτι τῷ 1450 ἠύρισκετο ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ συμμετέσχε τῆς ἐκεῖ κατὰ τῆς ἐν Φλωρεντία ληστρικῆς

³⁸ Σακελίωνος, Κατάλογος χειρογράφων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆναι 1892, σ. 25-28. Νεκταρίου Ἱεροσολύμων, Πρὸς τὰς προσκομισθείσας θέσεις παρὰ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις φράτρων διὰ τοῦ αὐτῶν μαῖστορος Πέτρου περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ Πάπα ἀντίρρησις, Ἐν Ἰασίῳ 1682, σ. 136-137. Μελετίου Ἀθηνῶν, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, Γ. 300. Α. Δημητρακοπούλου, Ὁρθόδοξος Ἑλλάς, σ. 118. Ἱστορία τοῦ σχίσματος, σ. 155. Παλαμᾶ, Ἱεροσολυμίαις, σ. υοη'. Α. Ἀλλατίου De ecclesiae occid. atque orient' perpetua consensione, σ. 939. Μνημεῖα τοῦ ἀρχαίου ρωσ. κανονικοῦ Δικαίου, ρωσ. Ἐν Πετρούπολει 1880, I, 926.

³⁹ Ἡ Ἐκκλησία Ἱεροσολύμων κατὰ τοὺς τέσσαρας τελευταίους αἰῶνας, σ. 45-47.

⁴⁰ Verdy de Verneis ἔνθ' ἂν. σ. 23. Tsagarelli, Μνημεῖα τῆς ἰθνηκῆς ἀρχαιότητος, σ. 55. 56.

⁴¹ N. Capterew ἔνθ' ἂν. σ. 4. Χρυσσοστόμου Α. Παπαδοπούλου, Οἱ Πατριάρχαι Ἱεροσολύμων ὡς πνευματικοὶ χειραγωγοὶ τῆς Ρωσσίας κατὰ τὸν ἰζ' αἰῶνα, Ἱερουσαλὴμ 1907, σ. 46.

Συνόδου συγκροτηθείσης ὀρθοδόξου Συνόδου ἐν τῷ Ναῶ τῆς ἁγίας Σοφίας⁴². Ἀλλὰ κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς πτώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως Πατριάρχης Ἱεροσολύμων ἦτο ὁ ἁγιοταφίτης ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ Δ΄ († 1452 -), ὅστις ἔλαβε μὲν τῷ 1452 παρὰ τῶν Αἰγυπτίων Σουλτάνων διάφορα διατάγματα περὶ τῆς ἐξουσίας αὐτοῦ ἐπὶ τῶν Προσκυνημάτων, ἀλλὰ κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο ἐξηγέρθη βίαιος ἐν Ἱεροσολύμοις διωγμὸς κατὰ τῶν χριστιανῶν. Οἱ Μαμλοῦκοι ἠρήμωσαν πολλὰ Μοναστήρια καὶ κατηρέϊψαν πολλὰς οἰκοδομάς· ἰδίως δ' ἔβλαψαν τοὺς Ναοὺς τῆς Βηθλεὲμ καὶ τῆς Σιών, ἐν ἧ κατέλαβον τὸν τάφον τοῦ Δαυΐδ, ἐξύβρισαν τοὺς ἐν τῷ ἐκεῖ ἑλληνικῷ νεκροταφείῳ τάφους τῶν χριστιανῶν καὶ ἀνασκάψαντες αὐτοὺς ἀπέρριψαν κάτωθεν τοῦ λόφου τὰ ὀστᾶ τῶν τεθνεώτων. Μοναχοί τινες, ἴσως Λατῖνοι, ἔμειναν ζῶντες ἐν Σιών, ἀλλ' ἀπηγορεύθη αὐτοῖς πᾶσα διόρθωσις τῶν καταστραφέντων· ζημίαι δέ τινες ἐγένοντο καὶ ἐν τῷ Ναῶ τῆς Ἀναστάσεως⁴³.

Ταῦτα συνέβησαν ἐν Ἱεροσολύμοις, καθ' ὃν χρόνον ἔπεσεν ἤδη ἡ Κωνσταντινούπολις (1453), ὁ δὲ Πατριάρχης Ἀθανάσιος προέβη εἰς διάβημα ἀνυπολογίστου ἱστορικῆς ἀξίας. Φυγὼν κρυφίως εἰς Κωνσταντινούπολιν ὑπέβαλε τῷ ἄλωτῇ Μωάμεθ Β΄ (1440-1481) ὑποταγὴν, παρουσιάσας τὰ περὶ τῶν Προσκυνημάτων ἔγγραφα ἀπὸ τοῦ Ὠμάρ καὶ ἐξῆς καὶ ζητήσας ὡς ὑπήκοος αὐτοῦ τὴν ἀναγνώρισιν τῶν ἐπὶ τῶν Προσκυνημάτων δικαιωμάτων αὐτοῦ. Ὁ Μωάμεθ ἐξέδωκε τὸ ἐξῆς διάταγμα, ἐν ᾧ ἐμφαίνεται καὶ ὁ σκοπὸς καὶ ἡ σημασία τοῦ διαβήματος τοῦ Πατριάρχου Ἀθανασίου «*Κατὰ τὴν διάληψιν τοῦ ὑψηλοῦ μου ὀρισμοῦ ἐνεργείσθω, ὅστις δὲ θέλει νὰ ἀναιρέσῃ τὸ εὐλογημένον, εὐτυχὲς καὶ ἰσχυρόν μου τοῦτο χάτι, ἔστω ὑπεύθυνος τῷ τοῦ Θεοῦ ἀναδέματι. Μὲ τὴν δύναμιν τοῦ ὑψίστου Θεοῦ καὶ μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ τιμίου αὐτοῦ Προφήτου ἀλωδείσης τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἦλθον εἰς τὴν εὐτυχεστάτην μου Αὐλὴν ἀπὸ διάφορα μέρη καὶ τόπους ἐλτζήδες, συγχαίροντές μοι ἀπὸ μέρους τῶν Σάχιδων καὶ Κράλιδων δι' ἀναφορᾶς αὐτῶν ἐπὶ τῇ ἀλώσει. Ἐλθὼν δὲ μετὰ τῶν καλογήρων του καὶ ὁ εἰς Ἱερουσαλὴμ Πατριάρχης ἦδη τῶν Ρωμαίων Ἀθανάσιος μοναχὸς ἐνεφάνισεν εἰς τὴν ὑψηλὴν μου Αὐλὴν τὰ εἰς χεῖρας αὐτοῦ ἱερὰ θεσπίσματα καὶ αὐτόγραφα τοῦ τε ὑπερτίμου Ἀποστόλου καὶ Ὠμάρ Χατάπ καὶ τῶν προπαρελθόντων Βασιλέων καὶ ἐξητήσατο, ἵνα κατὰ τὸ ἀνέκαθεν γεγονός αὐτοῖς ἔλεος ἔχωσι πάλιν ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν καὶ χρῆσίν των τὸν ἐντὸς τῆς Ἱερουσαλὴμ ὄντα Καμαμὲν καὶ ὅλα τὰ ἐν αὐτῷ ἐμπεριεχόμενα Προσκυνήματα καὶ τὸν ἅγιον Ἰάκωβον τὸν τοῦ Ζεβεδαίου, Μοναστήριον τῶν Γκιουρτζίδων καὶ τὰ ἐκτὸς τῆς Ἱερουσαλὴμ εὐρισκόμενα*

⁴² Χρυσοστόμου Α. Παπαδοπούλου, Δοσίθεος Πατριάρχης Ἱεροσολύμων, Ἱερουσαλὴμ 1907, σ. 46.

⁴³ Munk, Palestine, σ. 643. 644.

Προσκυνήματα καὶ Ἐκκλησίας καὶ τὴν ἐν τῇ Βηθλεὲμ τῆς Γεννήσεως τοῦ Ἰησοῦ Μεγάλην Ἐκκλησίαν καὶ τὸ Σπήλαιον καὶ τὰ κλειδιά τῶν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τριῶν θυρῶν, τῆς μεσημβρινῆς, τῆς ἀρκτικῆς, τῆς δυτικῆς καὶ τὰ ἐν τῇ Βηθλεὲμ εὐρισκόμενα χριστιανικὰ γένη, τὰ τῷ Πατριάρχῃ ὑποκείμενα, καὶ ἵνα αὐτοὶ τε καὶ τὰ ἀφιερώματα αὐτῶν ὧσιν ἐλεύθερα ἀπὸ τὰ χαράτσια, πάτσια, καφάρια καὶ ἀπὸ ὅλα τὰ βίαια δοσίματα· κατ' ἐκείνους λοιπὸν τοὺς ὀρισμοὺς καὶ κατὰ τὸ ἀνέκαθεν γεγονὸς πρὸς αὐτοὺς ἔλεος, ἠλέησε καὶ ἡ ἡμετέρα βασιλεία τούτους καὶ διὰ τοῦ παρόντος ὑψηλῶνιμου Ὀρισμοῦ ἐπρόσταξα, ἵνα οἱ ἐξουσιάζοντες τὰς ἐν τῇ ξηρᾷ καὶ θαλάσῃ ὑποκειμένας τῇ βασιλείᾳ μου ἐπαρχίας ὑπερασπίζωνται τὸν Πατριάρχην καὶ τοὺς καλογήρους τῆς Ἱερουσαλὴμ χωρὶς νὰ ἐνοχλῶνται ὑπ' οὐδενός. Ὅστις δὲ ἀπὸ τῶν ὑπερτάτων Βεζυράδων, Οὐλεμάδων καὶ ἐξουσιαστῶν καὶ δούλων τῆς βασιλικῆς μου Αὐλῆς καὶ ἀπλῶς ἀπὸ τῶν τῆς μωαμεθανικῆς φυλῆς, ἢ πρὸς χάριν ἢ πρὸς ἀπόλαυσιν ἄσπρων, θελήσῃ νὰ ἀνατρέψῃ τοὺς πάλαι παρὰ τοῦ Προφήτου καὶ τοῦ Ὁμάρ Χατὰπ καὶ τῶν προπαρελθόντων Βασιλέων ἱεροὺς καὶ ὑψηλοὺς ὀρισμοὺς, νὰ ὑποπέσῃ εἰς τὴν ὀργὴν τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ Προφήτου. Οὕτω γινωσκέτωσαν καὶ τῷ ἱερῷ μου σημείῳ ὑποτασέσθωσαν. Ἐγράφη ἐν Κωνσταντινουπόλει περὶ τὰ μέσα τῆς Σελήνης Σεβάλ, 862, Χιζρέ»⁴⁴.

Οἱ ἀγνοοῦντες τὰς ἱστορικὰς περιστάσεις, ὑφ' ἃς ἐξεδόθη τὸ ἔγγραφο, ὅπερ ὡς ἀναμφισβητήτου γνησιότητος πάντες ἀποδέχονται οἱ ἱστορικοί, δὲν ἐννοοῦσι πῶς ἦτο δυνατὸν ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων ν' ἀναγνωρίσῃ ἑαυτὸν ὑπήκοον τοῦ ὀθωμανοῦ Σουλτάνου, μὴ καταλαβόντος εἰσέτι τὴν Παλαιστίνην⁴⁵. Ἀλλὰ τ' ἀνωτέρω εἰρημένα ἐξηγοῦσι κάλλιστα τὸ διάβημα τοῦ ἕλληνοσ Πατριάρχου, προβλέποντος ἄλλως τε τὴν μετὰ μικρὸν ἀναπόφευκτον ὑπὸ τῶν ὀθωμανῶν κατάκτησιν τῶν χωρῶν τούτων· διότι ἤδη διεξήγετο μεταξὺ Τούρκων καὶ Μαμλούκων πόλεμος. Τούτου δ' ἔνεκα τὸ διάβημα τοῦ Πατριάρχου προὔκალεσε παρὰ τῶν Μαμλούκων καταπίεσεις κατὰ τῶν ἡμετέρων μοναχῶν, οὓς καὶ πρὸ τοῦ διαβήματος πολλάκις ὑπόπτεισαν, ὡς συνεννοομένους μετὰ τῶν ἐν Βυζαντίῳ ἐλλήνων Βασιλέων. Οὕτως ἐξηγεῖται ἡ πληροφορία τοῦ Πατριάρχου Δοσιθέου «ἀφ' οὗ οἱ Ὀθωμανοὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐξουσίασαν κατεφρονήθησαν οἱ Ρωμαῖοι ἐν τῇ Ἱερουσαλήμ, καὶ μόνον εἶχον παρηγορίαν τοὺς Ἰθηρας, ἐπειδὴ οἱ Σουλτάνοι τῆς Αἰγύπτου ἦσαν Κερκέτοι (= Κιρκάσιοι) Ἀβασγοὶ καὶ Ἰθηρες, καὶ ἠδυνήθησαν οἱ Ἰθηρες εἶναι ὑπερασπισταὶ τῶν Προσκυνημά-

⁴⁴ Κωνσταντίου ἐνθ' ἄν. σ. 152-154. Ἡ Ἐκκλησία Ἱεροσολύμων, σ. 51-52. Πρὸβλ. Α. Π. Κεραμέως Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας, Β, 411. 412. Ν. Carterew, ἐνθ' ἄν. σ. 446. Α. Ὑψηλάντου, Τὰ μετὰ τὴν ἄλωσιν, σ. 4.

⁴⁵ Verdy de Verneis ἐνθ' ἄν. σ.25.

των καὶ τῶν Μοναστηρίων»⁴⁶. Ἦτο ἀκόλουθον τὸ ὅτι οἱ Μαμλοῦκοι διετέθησαν δυσμενῶς πρὸς τοὺς Ἕλληνας μοναχοὺς, ἀναφανδὸν συνταχθέντες πρὸς τοὺς πολεμίους αὐτῶν, ἀπωτέρου κειμένου μεγάλου σκοποῦ, τῆς ἐξασφαλίσεως κυρίως τῆς ἐπὶ τῶν Προσκυνημάτων κυριότητος· τούτου δ' ἔνεκα ἐπῆλθε μεγάλη δυστυχία τῇ Ἐκκλησίᾳ. Οἱ μετὰ τὸν Ἀθανάσιον γενόμενοι Πατριάρχαι ἐκ τῶν ἀραβοφόνων Παλαιστινείων, κατὰ τὸ πλεῖστον, κληρικῶν, ἔνεκα τοῦ καταδιωγμοῦ τῶν Ἑλλήνων, καὶ ἑλληνοφόνων, λαμβανόμενοι, ΙΑΚΩΒΟΣ Β΄ (1460) καὶ ΑΒΡΑΑΜ (1468) πρὸς ὃν βοηθείας τινὰς ἔπεμψεν εἰς διόρθωσιν τῶν ναῶν ὁ κόμης τῆς Βουργουνδίας Φίλιππος ὁ ἀγαθός⁴⁷, καὶ τούτων οἱ διάδοχοι, τοσοῦτον ἐπένοστο, ὥστε ἰδίαις χερσὶν ἐργαζόμενοι ἐπορίζοντο τὰ πρὸς τὸ ζῆν. Ἐν κακῇ καταστάσει διετέλουν οἱ ναοὶ καὶ τὰ Μοναστήρια⁴⁸, προσκυνηταὶ ἐλάχιστοι ἤρχοντο καὶ οὗτοι λίαν σποραδικῶς· οὐδαμῶθεν δὲ οὐδεμία ὑπῆρχε βοήθεια «διὰ τὸ εἶναι, λέγει ὁ Δοσίθεος, τὴν Παλαιστίνην ὑπὸ τὸν Σουλτάνον τῆς Αἰγύπτου καὶ τοὺς Ρωμαίους ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὑπὸ τοὺς ὀθωμανοὺς οὐκ ἀπῆρχοντο εὐκόλως οἱ χριστιανοὶ εἰς προσκύνησιν· ὅθεν καὶ οἱ Πατριάρχαι ἦσαν πτωχότατοι· σημεῖον δὲ πρῶτον ὅτι τὰ Μοναστήρια καὶ ἡ Ἐκκλησία τοῦ ἀγίου Τάφου καὶ τῆς Βηθλεὲμ οὐδεμίαν ἀνακαίνισιν εἶχον εἰς τὰ ἀπειληφότα μέρη ἐπαπειλοῦντα πτώσιν· δεύτερον ὅτι μήτε κὰν ἱερά σκεύη καὶ ἄμφια εἶχον, ὅθεν πανίως ἱεροῖς ἐλειτούργουν καὶ τρικῆριον εἶχον σιδηροῦν· τρίτον ὅτι οἱ Πατριάρχαι ἔζων ἐργαζόμενοι ταῖς ἰδίαις χερσί, κατὰ τὸν Ἀπόστολον, μὴ ἔχοντες οὔτε ἔλεος οὔτε πρόσοδον καὶ διὰ τοῦτο ἠκολούθησε καὶ τῇ Κοινοῦ τῶν χριστιανῶν ἔνδεια, ἀφ' ἧς ὅσα τίκονται οἶδασι πάντες»⁴⁹.

Ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας διατελούσης τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας ἦτο εὐκόλος ἢ ὑπὸ τῶν ἀλλοδόξων διαρπαγὴ τῶν Προσκυνημάτων, πολλῶ μᾶλλον ὅτι οἱ Πατριάρχαι τῆς ἐποχῆς ταύτης ἐν Ἱερουσαλὴμ ἐφαίνοντό πως προσκείμενοι τῇ λατινικῇ Ἐκκλησίᾳ. Ἐν τοῖς Προσκυνήμασι οἱ ὀλίγοι ὑπολειφθέντες Ἕλληνες μοναχοὶ ἔπασχον τὰ πάνδεινα ὑπὸ τῶν Μαμλούκων καὶ μυρίας ἐπιβουλὰς παρὰ τῶν ἀλλοδόξων, ἠναγκάσθησαν δὲ τῷ 1450 νὰ ἐγκαταλείψωσιν ἔρημον πρὸς καιρὸν τὴν περίπυστον Μεγάλην Λαύραν τοῦ ἀγίου Σάβα⁵⁰, ἀλλ' εὐτυχῶς ἦσαν προστάται αὐτῶν οἱ Ἰβήρες. Τῷ 1460 ὁ Πάπας Πῖος 6΄ (1458-1464) ἵνα κινήσῃ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ κόμητος τῆς Βουργουνδίας Φιλίππου τοῦ ἀγαθοῦ

⁴⁶ Δοσίθεος, Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων σ. 1160

⁴⁷ Le Quien, Oriens Christianus III, 530.

⁴⁸ Ἀπὸ ἔτους 1456 ἔχομεν περιγραφὴν τοῦ ρώσου μοναχοῦ Βαρσονοφίου, Ὁρθόδοξος Παλαιστίνη Συλλογή, τευχ. 45 Μόσχα 1896, Πρβλ. Ἀρχιμ. Καλλίστου Μηλιαρά, Οἱ Ἅγιοι Τόποι, Α, 509 ἐξ.

⁴⁹ Δοσίθεος, περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων, σ. 1166.

⁵⁰ A. Ehrhard, Das griechische Kloster Mar Saba in Palästina, ἐν Römische Quartalschrift, 1892, σ. 37.

προσήνεγκεν αὐτῷ τὸ στέμμα τῆς Ἱερουσαλήμ· ἀλλ' οὗτος, προκαλούμενος, ὡς εἶδομεν καὶ ὑπὸ τῶν Κομνηνῶν τῆς Τραπεζοῦντος, οὐδὲν ἠδυνήθη νὰ πράξῃ· ἀποθνήσκων δὲ τῷ 1467 διὰ διαθήκης ἀφιέρωσε τὴν καρδίαν αὐτοῦ τῇ Ἱερουσαλήμ⁵¹. Ἐνταῦθα δὲ οἱ φραγκισκανοὶ ἤρξαντο πῶς κινούμενοι ὑπὲρ τῆς ὑφανταγῆς τῶν Προσκυνημάτων. Ὁ ἐν Σιών ἐδρεύων ἠγούμενος αὐτῶν Francesco ἐπανέλαβεν ἀποπείρας προηγουμένας τῶν Ἀρμενίων περὶ τοῦ Γολγοθᾶ, τῷ 1472 ἐζήτησε καὶ ἔλαβε τὸ δικαίωμα ἵνα λειτουργῶσιν οἱ Λατῖνοι ἐπὶ τοῦ Γολγοθᾶ· καίτοι δὲ τῷ 1491 κατεστράφη τελείως ὁ παρὰ τὴν ἀρχαίαν Μονὴν τῆς Σιών ἰδρυθεὶς ναός, οὐχ ἦττον τῷ ἐπιόντι ἔτει Πατριάρχου Ἱεροσολύμων ὄντος τότε τοῦ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ Γ΄ (1468-1493) ἐζήτησαν οἱ Λατῖνοι νὰ καταλάβωσι τὸν Γολγοθᾶν, διεμαρτυρήθησαν δὲ οἱ Ἰβηρες, μὴ κατορθώσαντες ὅμως ν' ἀπομακρύνωσιν αὐτοὺς ἐντελῶς ἀπὸ τοῦ Προσκυνηματος ἐκείνου. Τὸ ἐπὶ τῇ περιστάσει ταύτῃ γενόμενον ἐπίσημον δικαστικὸν πρωτόκολλον, σωζόμενον μέχρι σήμερον λέγει, ὅτι οἱ Ἰβηρες παρουσίασαν ἀρχαῖα ἔγγραφα, μαρτυροῦντα ὅτι αὐτοὶ μὲν εἶχον τὸν Γολγοθᾶν, καταλαβόντας δὲ ποτὲ αὐτὸν τοὺς Ἀρμενίους ἀπέβαλον· ἀλλ' ἐπενέθησαν οἱ Φράγκοι ἐκ νέου ἀρπάσαντες αὐτὸν, ἐξ οὗ προήλθεν ἔρις καὶ λογομαχία. Τούτου ἕνεκεν οἱ κριταὶ τῆς Ἱερουσαλήμ ἐκάλεσαν τὰ διαμαχόμενα μέρη καὶ κατέγραψαν συμφωνίαν αὐτῶν, καθ' ἣν οἱ μὲν Ἰβηρες κατελάμβανον ὄλον τὸ πρὸς βορρᾶν μέρος τοῦ Γολγοθᾶ καὶ ὄλον τὸ ποδαρικόν, τὸ κατὰ μέσον τοῦ Γολγοθᾶ, τὸ διαχωρίζον τὸ θόρειον ἀπὸ τοῦ νοτίου μέρους, ὅπερ ἐλάμβανον μὲν οἱ Φράγκοι νῦν, «ἀλλ' αὐτὸ τὸ μέρος ἔνθα αὐτοὶ λειτουργοῦσι νὰ εἶνε συντροφικὸν Φράγκων καὶ Γεωργιανῶν, ὄλον δὲ τὸ ὑποκάτω μέρος αὐτοῦ τοῦ Γολγοθᾶ ὑπάρχει τῶν Γεωργιανῶν»⁵². Ἐκ τῶν λεπτομερειῶν τούτων καταφαίνεται, ὅτι κατὰ τὸν ΙΕ΄ αἰῶνα κατώρθωσαν ἤδη οἱ Λατῖνοι νὰ εἰσδύσωσιν εἰς τὸν Ναὸν τῆς Ἀναστάσεως· φαίνεται ὅμως ὅτι ἡ θέσις αὐτῶν δὲν ἦτο μόνιμος, διότι κατώρθωσαν κυρίως νὰ λάβωσι τὸ δικαίωμα ἵνα λειτουργῶσιν ἐν τῷ νοτίῳ μέρει τοῦ Γολγοθᾶ, ἐν ᾧ ἐλειτούργουν καὶ οἱ Ὀρθόδοξοι, ὅπερ οὐδαμῶς ἠδύνατο νὰ παράσχῃ τοῖς ἐν Σιών διαμένουσι Λατίνοις δικαίωμα πραγματικῆς κυριότητος ἐν τῷ Ναῷ τῆς Ἀναστάσεως. Ἄλλως τε ὁ Πατριάρχης Γρηγόριος κατώρθωσε νὰ λάβῃ παρὰ τοῦ Τούρκου πορθητοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως νέον διάταγμα ἐπικυρωτικὸν τῶν ἐλληνικῶν δικαίων ἐπὶ τῶν ἁγίων Τόπων ὅμοιον πρὸς τὸ τοῦ προκατόχου αὐτοῦ Ἀθανασίου⁵³. Ἀναμφιβόλως δὲ τὰ ἐπεισόδια ταῦτα συνετέλουν, πρὸς τοῖς ἄλλοις, εἰς τὴν ἐπαύξησιν τοῦ μεταξὺ ὀρθοδόξων καὶ Λατίνων

⁵¹ Zinkeisen, Geschichte des osmanischen Reiches in Europa, Gotha 1854-5, II, 330-334. III. 806.

⁵² Κωνσταντίου ἐνθ' ἂν. σ. 284. Χρυσσοτόμου Α. Παπαδοπούλου, Ἡ Ἱερὰ Μονὴ τοῦ Σταυροῦ καὶ ἡ ἐν αὐτῇ θεολογικῇ Σχολῇ, σ. 31. 32.

⁵³ Α. Ὑψηλάντου, Τὰ μετὰ τὴν ἄλωσιν, σ. 13.

χάσματος. Διότι εἶνε μὲν ἀληθές, ὅτι μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως πολλοὶ παρουσιάσθησαν ἐκεῖ πολέμιοι τῶν Λατίνων, ἰδίως μετὰ τὴν διάψευσιν τῆς ἐλπίδος περὶ ἀνακτήσεως αὐτῆς διὰ παπικῆς σταυροφορίας, ἀλλὰ τὰ τρία τῆς Ἀνατολῆς Πατριαρχεῖα δὲν εἶχον στενὴν ἐπικοινωνίαν πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Αἱ τῶν Μαμλούκων ἀραβικαὶ ἀρχαὶ ὑπόπτειον πᾶσαν ἐπικοινωνίαν· τὸναντίον δὲ ὑπέδαλπον τὴν πρὸς τοὺς δυτικούς ἐπικοινωνίαν ἐπὶ τῇ ἐλπίδι συμπράξεως αὐτῶν κατὰ τῶν Ὀθωμανῶν. Συνεπεῖα τούτου ὁ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Μάξιμος α΄ (1476-1482) ἀπέστειλε περὶ το 1481 εἰς τὰ Πατριαρχεῖα τῆς Ἀνατολῆς τὸν Μητροπολίτην Ἐφέσου Δανιὴλ πρὸς συνεννόησιν. Ὁ Δανιὴλ ἐξεπλήρωσεν ἄριστα τὴν ἀποστολὴν αὐτοῦ συντάξας καὶ Ὀδοιπορικὸν («*Διήγησις καὶ περίοδος τῶν ἁγίων Τόπων*») ἐν ᾧ παρέσχε πολυτίμους εἰδήσεις περὶ τῆς τότε καταστάσεως τῶν ἁγίων Τόπων⁵⁴. Ὡς πρὸς τὴν σύγκλησιν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Συνόδου ἢ ἀποστολὴ αὐτοῦ ἐπέτυχε, διότι οἱ Πατριάρχαι συγκατένευσαν ὀρίσαντες τοποτηρητάς. Ὁ Ἱεροσολύμων ὄρισε τοποτηρητὴν τὸν Μητροπολίτην Χαλκηδόνας Ἰωσήφ. Καὶ οὕτω τῷ 1482 συνῆλθεν ἐν Κωνσταντινουπόλει Σύνοδος, παρατείνασα τῆς ἐργασίας αὐτῆς μέχρι τοῦ 1484 καὶ καταδικάσασα τὴν ἐν Φλωρεντία ληστρικὴν Σύνοδον «*ὡς ἀσύμφωνα δογματίσασαν καὶ πολέμια ταῖς πρὸς αὐτῆς ἁγίαις Οἰκουμενικαῖς Συνόδοις περὶ τοῦ ζητήματος τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος καὶ τῶν λοιπῶν*»⁵⁵. Οὕτω μὴ μεταβάντος τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀνυπόπτως ἐτελέσθη τὸ γεγονός τοῦτο· οἱ δὲ Μαμλοῦκοι δὲν ἔλαβον νέας ἀφορμὰς νὰ καταδιώξωσι τὴν Ἐκκλησίαν.

Ἄλλως τε κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἰστ΄ αἰῶνος, ὅτε Πατριάρχης Ἱεροσολύμων μετὰ τὸν Γρηγόριον ἦτο ὁ ΜΑΡΚΟΣ Γ΄ (1503)⁵⁶ ἐξεδόθησαν διατάγματα ὀρίζο-

⁵⁴ Γ. Δεστούνη, Διήγησις Δανιὴλ Μητροπολίτου Ἐφέσου καὶ περίοδος τῶν ἁγίων Τόπων, ἐν Πετρούπολει 1884. Ἀρχαῖα Ὀδοιπορικὰ ὑπὸ Κλεόπα Κοικυλίδου καὶ Ἰ. Φωκυλίδου, σ. 516 ἐξ. Α. Π. Κεραμέως, Περὶ τοῦ ἔτους τῆς ἀποστολῆς τοῦ Ἐφέσου Δανιὴλ, ἐν ταῖς Ἀνακοινώσεσι τῆς Ρωσ. Παλαιστινείου Ἐταιρείας 1893, σ. 631-637. Μέρους τοῦ Ὀδοιπορικοῦ τοῦ Δανιὴλ ἐξεδόθη ὑπὸ Mingarelli. Graeci codices mharud Nanios patricios Venetos asservati, Bononiae 1784, σ. 284 ἐξ. Ἰ. Βελοῦδου, ἐν Βενετία 1875 καὶ ἐν τῷ «Ἐλληνομνήμονι» ὑπὸ Μουστοξύδου, Α, 1843, 3 σ. 181 ἐξ. λίαν ὀρθῶς παρατηρήσαντος ὅτι «οἱ θεοσιβεῖς ἐκεῖνοι τόποι, ἐπὶ μὲν τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας ἐχρημάτισαν εἰς τοὺς φιλοπόλεμους Λατίνους πρόσφασις ἀρπαγῶν καὶ σφετερισμῶν πρὸς ἡμετέραν θλάβην, ἐπὶ δὲ τῆς δυναστείας τῶν Ὀθωμανῶν ἀφορμὴ ῥαδιουργιῶν καὶ καταλίψεων ἐκ μέρους τῶν διπλωματικῶν καὶ τῶν φρατόρων». Αὐτόθι, σ. 184.

⁵⁵ Α. Δημητρακοπούλου, Ναθαναὴλ Χύχα, Ἐγχειρίδιον περὶ τοῦ πρωτείου τοῦ Πάπα, Λειψία 1869, σ. δ΄-ιδ΄. Ε. Σταματιάδου, Ἐκκλησιαστικὰ Σύλλεκτα, ἐν Σάμφ 1891, σ. 26-29. Χρυσοστόμου Α. Παπαδοπούλου, Πρώται σχέσεις ὀρθοδόξων καὶ Λατίνων μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, «Νέα Σιών» Ζ, 887 ἐξ.

⁵⁶ *Le Quien*, Oriens Christianus, III, 644. Ἐξελέγη τῷ 1503, τέως Ἀρχιεπίσκοπος ὧν Σιναίου ὄρους. Ἐν τινι χειρογράφῳ τοῦ ἐν Ἱερουσαλὴμ ναοῦ τοῦ ἁγίου Ἰακώβου ὑπάρχει ἀραβιστὶ καὶ ἑλληνιστὶ ὑπογραφή τοῦ Πατριάρχου Μάρκου μετὰ χρονολογίας 1505. Πορφυρίου Οὐσπένσκη, Πρώτη περιοδεία εἰς τὸ Σινᾶ, σ. 204, *Μαλισσέβσκη*, Μελέτιος Πηγάς I, 175. Κλεόπα, Κατάλοιπα χειρογράφων τῆς Ἱεροσολυμιτικῆς Βιβλιοθήκης, Ἱερουσαλὴμ 1903, σ. 74.

να ἵνα «τὰς κλεῖς τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως κρατῶσιν οἱ Πατριάρχαι (τῆς Ἱερουσαλήμ) καὶ τῇ τούτων ἀδείᾳ ἀνοίγηται ἡ μεσημβρινὴ τοῦ Ναοῦ μεγάλη Πύλη καὶ οὐδεὶς τῶν προσκυνητῶν, καὶ αὐτῶν τῶν Φράγκων ρητῶς, εἰσέρχεται οὔτε κὰν εἰς αὐτὸν τὸν ἅγιον Τάφον ἐὰν μετ' αὐτοῦ δὲν εἶναι τις ἐκ μέρους τοῦ Πατριάρχου»⁵⁷. Τὸ τελευταῖον τοῦτο ἀριδῆλως μαρτυρεῖ, ὅτι ὁ Ὁρθόδοξος Πατριάρχης Ἱεροσολύμων μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν μοναχῶν ἀνεγνωρίζετο ἐπισήμως ὡς ὁ κύριος τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως· περὶ δὲ τῆς ἐπ' αὐτοῦ καὶ τῶν λοιπῶν Προσκυνημάτων κυριότητος ὑστατον διατάγμα κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐξεδόθη τῷ 1511 ὑπὸ τοῦ Μαμλούκου Σουλτάνου Κανσοῦ ἐλ Χούρου (1501-1516), ἐπὶ δὲ τοῦ διαδόχου αὐτοῦ Τουμὰν βέη (1516-1417) καταλύθη τὸ κράτος τῶν Μαμλούκων, ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν⁵⁸. ὑπῆρξεν ὁθεν ματαία ἡ τῷ 1514 γενομένη νέα ἀπόπειρα ὑπὸ τοῦ Πάπα Ρώμης Λέοντος ι΄ (1513-1521), διὰ τοῦ καρδιναλίου Carpentras, Σταυροφορίας ὑπὲρ τῶν ἁγίων Τόπων⁵⁹. Εἰς τὸν Πατριάρχην Μᾶρκον γ' ἀποδίδεται ὁ σωζόμενος λατινιστὶ πατριαρχικὸς τίτλος «*Ἀρχιεπίσκοπος Βηθλεὲμ καὶ Πατριάρχης τῆς ἁγίας Πόλεως Ἱερουσαλήμ καὶ ἁγίας Σιών, Συρίας καὶ Ἀραβίας πέραν τοῦ Ἰορδάνου*»⁶⁰, ὅπερ σημαίνει ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, ὡς καὶ ἐν ἄλλαις ἐποχαῖς, δὲν ὑπῆρχεν ἰδιαιτέρος Ἐπίσκοπος Βηθλεὲμ⁶¹.

Ἀξιοσημείωτον, ὅτι παρ' ὅλην τὴν ἀκαταστασίαν τῶν καιρῶν ἐκείνων οἱ Ἕλληνες μοναχοὶ δὲν παρημέλουν τὴν κατὰ τὸ δυνατὸν καλλιέργειαν τῶν γραμμάτων εἴτ' ἐν Ἱεροσολύμοις εἴτε ἀλλαχοῦ ἐργαζόμενοι. Ἐν τῇ Μονῇ τοῦ ἁγίου Σάβα ἐξηκολούθουν ἀσκούμενοι Ἕλληνες μοναχοὶ. Τῷ 1484 ἐπεσκέφθη δις τὴν Μονὴν ὁ Λατῖνος περιηγητὴς Fabri καὶ εὔρεν ἐν αὐτῇ μοναχοὺς τυχῶν περιποιήσεων καίτοι μετὰ τινῶν ἐπεισοδίων⁶². Ὁ αὐτὸς δὲ περιηγητὴς πληροφορεῖ ὅτι οἱ Λατῖνοι κατεῖχον τὴν ἐπὶ τοῦ ὄρους Σιών Μονὴν καὶ ὅτι μόνον τρεῖς μοναχοὶ αὐτῶν εὐρίσκοντο ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἀναστάσεως λειτουργοῦντες ἐπὶ τοῦ Ἁγίου Τάφου, ἐπὶ τοῦ Γολγοθᾶ καὶ ἐν τῇ εὐρέσει τοῦ Τιμίου Σταυροῦ. Οἱ Ἕλληνες κατεῖχον τὴν πρωτεύουσαν θέσιν ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἀναστάσεως κατέχοντες τὸ κέντρον αὐτῆς, τὸν Γολγοθᾶν, τὴν εὐρεσιν καὶ τινὰ παρεκκλήσια μετὰ τῶν Γεωργιανῶν. Τῷ 1511 εὐρίσκομεν ἁγιοταφίτην τινὰ ἱερομόναχον Θεοδοσίον ἐν ἀγίῳ Ὁρει. Οὗτος μεταβάς εἰς τὴν ἐκεῖ Μονὴν τῶν Ἰθῆρων ἀντέγραψεν διά-

⁵⁷ Κωνσταντίου, ἐνδ' ἀν. σ. 285.

⁵⁸ Αὐτόθι σ.244.

⁵⁹ Zinkeisen ἐνδ' ἀν. III, 806.807.

⁶⁰ Le Quien, Oriens Christianus III, 516.

⁶¹ Πρὸβλ. «Νέα Σιών» Α, 22. Le Quien, Oriens Christianus III, 642. 643. Riant, Etude sur l' histoire de l' Eglise de Bethléem, I-II, Genes-Paris 1889-96.

⁶² Fexix Fabri, Evagatorium, II, 147. 152. Palestine Pilgrims Text Society, VIII, 395.

φορα χειρόγραφα, ἔν τινι τῶν ὁποίων ἐσημείωσε «τῇ τῶν ἀνδρῶν (= μοναχῶν) εὐλαβεία καὶ πολιτείᾳ, ἀλλὰ γε δὴ καὶ τῷ τοῦ τόπου τερπνῷ ἀρεσθέντος καὶ τὸ εὐκρατον ἀγασθέντος, οἰκῆσαι ἡρετισάμην τὸν ἅπαντά μου βίον· καὶ εὐρὸν τὴν Μονὴν βιβλίων τινῶν σπανιζομένων σπουδὴν πᾶσαν ἐθέμην τὸ ταῦτα ἐν αὐτῇ κτήσασθαι διὰ τῆς ἐμῆς ἀδρανουῦς καὶ ἐξιτήλου χειρός... ἐγράφησαν παρ' ἐμοῦ καὶ ἄλλα βιβλία καὶ ἀφιερώθησαν τῇ αὐτῇ Μονῇ»⁶³. Αὕτη εἶνε ἡ τελευταία ἐξαιρετικῶς πολῦτιμος εἴδησις περὶ τῶν μοναχῶν τοῦ ἁγίου Τάφου, ἐκ τῶν σκοτεινῶν μέσων χρόνων, μαρτυροῦσα, ὅτι ἐν τῇ ἁγία ἡμῶν Ἐκκλησίᾳ, διεσώζοντο πάντοτε ζώπυρα πνευματικῆς ζωῆς καὶ δυνάμεως.

Ἡ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἀποστολὴ αὐτῆς συνίστατο ἐν τῇ διασώσει τῶν Προσκυνημάτων καὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐν τῇ ἁγία Γῆ ἀπὸ τῆς καθ' ἐκάστην στιγμὴν ἐπαπειλουμένης καταστροφῆς. Διὰ τῆς ἀδιαλείπτου προστασίας τοῦ Βυζαντίου καὶ τῆς ἀνεκδότου καρτερίας τῶν μοναχῶν ἐν τοῖς Προσκυνημασι κατώρθωσε νὰ διαφύγῃ τοὺς κινδύνους, καὶ νὰ φανῇ ὑπερτέρα τῶν θλίψεων τῶν μέσων χρόνων, μετὰ τὴν ἀραβοκρατίαν καὶ τὰ ἐπακόλουθα αὐτῶν δεινά, τεσσάρων περίπου αἰῶνων, μετὰ τὰς ἀνεκδιηγῆτους ἀνωμαλίας τῶν Σταυροφόρων, ἐπὶ δύο καὶ ἐπέκεινα αἰῶνας, μετὰ τὰς καταπιέσεις τῶν Μαμλούκων, κατὰ τοὺς δύο τελευταίους τῆς ἐποχῆς ταύτης αἰῶνας, μηδεμίαν ὑποστάσα μεταβολὴν, ἐκτὸς τοῦ ἀναποφεύκτου, δυστυχῶς, ἐξαραβισμού τῆς Παλαιστίνης καὶ τῆς ἀπὸ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας ἀποπτώσεως μέρους τοῦ λαοῦ αὐτῆς.

Ἡ ὅλη ἐκκλησιαστικὴ φιλολογία ἐν Παλαιστίνῃ, ὡς εἶδομεν, καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, ἀπὸ τοῦ ζ' μέχρι τοῦ ιστ' αἰῶνος ὑπῆρξεν ἑλληνικὴ, ἐλάχιστα δὲ λείψανα χριστιανικῆς ἀραμαϊκῆς φιλολογίας περιεσώθησαν, καὶ ταῦτα συνιστάμενα ἐκ μεταφράσεων τῆς ἁγίας γραφῆς ἢ ἑλληνικῶν ἐκκλησιαστικῶν βιβλίων⁶⁴. Μετὰ τὴν ἀραβικὴν κατάκτησιν τῆς Συρίας καὶ Παλαιστίνης ἀνεφάνη μὲν ἐν Συρίᾳ χριστιανικὴ ἀραβικὴ φιλολογία, ἀλλ' ἐν Παλαιστίνῃ, ἐκτὸς μεταφράσεων εἰς ἀραβικὴν γλῶσσαν, γενομένην ὑπὸ μοναχῶν, ἐκ Συρίας προερχομένων, ἐν τῇ Μονῇ τοῦ ἁγίου Σάβα, ἀπὸ τοῦ ζ' μέχρι τοῦ ιστ' αἰῶνος οὐδεμία πρωτότυπος ἀραβικὴ φιλολογικὴ ἐργασία παρουσιάζεται⁶⁵, ἐνῶ εἶδομεν παρελάσαν ἀδιάκοπον σειρὰν Ἱεροσολυμιτῶν ἐκ Παλαιστίνης ἢ ἐκ Συρίας ὀρμωμένων διαπρεπῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, ποιητῶν, ῥητόρων καὶ φιλολόγων, κα-

⁶³ Μ. Γεδεών, Χρονικὰ τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας, Κωνσταντινούπολις 1883, σ. 45. 46.

⁶⁴ Πρὸς. Schwally, *Idioticon des christl. - palest. Aramäisch*, Giessen 1893. *Schulthess*, *Lexikon Syro-palästinum*, Berolini 1903. Τοῦ αὐτοῦ, *Christliche Fragmente aus der Omajjaden-Moschee zu Damascus*, Abt. d. K. Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen, philol. Kl. N. F. Bd. VIII, 3, Berlin 1905.

⁶⁵ Πρὸς. C. Brockelmann ἔνθ' ἄν. σ. 67 ἐξ. καὶ Χρυσσοστόμου Α. Παπαδοπούλου κρίσιν ἐν τῷ «Ἐκκλησιαστικῷ Φάρῳ» Δ, 1909, σ. 263 ἐξ.

ταλιπόντων τὰ πολύτιμα αὐτῶν συγγράμματα, ὑπόμνημα τῆς ἑλληνικῆς πνευματικῆς κινήσεως ἐν Παλαιστίνῃ κατὰ τὴν περίοδον τῶν βαρυτέρων αὐτῆς καὶ τῆς ἐν αὐτῇ Ἐκκλησίας δοκιμασιῶν. Τινὲς τῶν Ἱεροσολυμιτῶν λογίων κληρικῶν ἀνεδείχθησαν περιφανεῖς τῆς Ὁρθοδοξίας πρόμαχοι καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Κωνσταντινουπόλει, προσαναβιβασθέντες εἰς ἀνώτατα ἱεραρχικὰ ἀξιώματα.

Ἄλλ' οἱ κατακτῆσαντες τὴν Παλαιστίνην Ἄραβες διὰ πυρὸς καὶ σιδήρου οὐ μόνον τὴν ἰδίαν αὐτῶν γλῶσσαν ἀλλὰ καὶ τὸ θρησκευμα τοῦ Ἰσλάμ ἐπέβαλον, ἐξαραβίσαντες καὶ ἐξισλαμίσαντες τὴν χώραν. Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες οἰκητορες αὐτῆς, οἱ ἐπὶ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου καὶ τῶν Διαδόχων αὐτοῦ ἰδρυσαντες ἐντεῦθεν καὶ πέραν τοῦ Ἰορδάνου ἀκμαιοτάτας Ἑλληνίδας πόλεις, ὡς καὶ οἱ ἐξελληνισθέντες ἐγγώριοι καὶ ἔποικοι κάτοικοι Ἰουδαῖοι, ἐλάχιστοι ἐκ πολλῶν ἀπολειφθέντες, ὑπέκυψαν ὑπὸ τὴν μεγάλην ἐξωτερικὴν βίαν. Καὶ ἀπώλεσαν μὲν τὴν πάτριον ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ἐν ταῖς ἐξωτερικαῖς σχέσεσι τοῦ βίου λαλήσαντες τὴν ἀραβικὴν καὶ ἀφομοιωθέντες πρὸς τοὺς κατακτητάς, διεφύλαξαν ὅμως αὐτὴν μετὰ τῆς ἐθνικῆς αὐτῶν συνειδήσεως ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ⁶⁶, διασωζοῦσα ἀκραιφνῆ καὶ ἀμετάβλητον τὸν χαρακτῆρα αὐτῆς. Αἱ ἐξωτερικαὶ περιπέτεια ἐπήνεγκον ἐξωτερικὰς μεταβολάς, συνετέλεσαν εἰς παρακμὴν ἐξωτερικὴν, ἀλλ' ἐν τῷ ἐσωτερικῷ βίῳ τῆς Ἐκκλησίας οὐδ' ἔχνος μεταβολῆς παρετηρήθη καθ' ὅλην τὴν μακρὰν ταύτην περίοδον. Καὶ ὅτε δέ, πρὸς καιρὸν, ἐπὶ τῶν

⁶⁶ Π. Καρολίδου, Περὶ τῆς ἐθνικῆς καταγωγῆς τῶν ἀραβοφώνων χριστιανῶν Συρίας καὶ Παλαιστίνης σ. 385 ἐξ. Ἐν τῇ πραγματείᾳ ταύτῃ ὁ κ. Καρολίδης ἐπιστημονικῶς ἐξετάσας τὸ ζήτημα περὶ τῆς ἐθνικῆς καταγωγῆς τῶν ἀραβοφώνων τῆς Συρίας καὶ Παλαιστίνης ἀπέληξεν εἰς τὰ ἐξῆς ὀρθὰ συμπεράσματα «1) ὅτι οἱ ὀρθόδοξοι Ἀραβοφώνοι τῆς Συρίας καὶ Παλαιστίνης, ἔτι δὲ καὶ Μεσοποταμίας, οὔτε ἀπὸ Ἀράβων, ὡς ἔθνοιοι Συριακοῦ, καταγόμενοι, οὔτε ἀπὸ Σύρων ἦτοι Ἀραμαίων, εἰσὶν ἀπόγονοι, ἐν πρώτοις μὲν τῶν Ἑλλήνων οἰκητόρων τῶν χωρῶν τούτων, τῶν ἀποικησάντων εἰς τὰς χώρας ταύτας ἰδίᾳ ἐπὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ, τῶν Σελευκιδῶν, καὶ πληρωσάντων αὐτὰς πλήθους Ἑλληνικῶν πόλεων καὶ μεγαλοπόλεων, εἶτα δὲ τῶν ἐξελληνισθέντων ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων τούτων ἐγγωρίων Σύρων, ἔτι δὲ καὶ τῶν ἐποίκων ἀραβικῶν φυλῶν. 2) Ὅτι δὲ ἡ οὕτως ὑπὸ ἀκραιφνῶν Ἑλλήνων τὸ γένος καὶ τὴν γλῶσσαν ἀποικισθεῖσα καὶ μέρος τῶν ἐγγωρίων Σύρων, μάλιστα δὲ ἐποίκοι ἐν πόλεσιν οἰκούσας ἀραβικὰς φυλάς ἐξελληνίσασα Ἀσιατικὴ Ἑλλὰς τῶν εἰρημένων χωρῶν ἐγένετο κέντρον μεγάλης κινήσεως ἐκπολιτιστικῆς καὶ πολιτισμοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ γλώσσης καὶ γραμματείας Ἑλληνικῆς, ἐν ἀρχῇ μὲν Ἑθνικῆς εἶτα δὲ Χριστιανικῆς. 3) Μετὰ τοῦ ἰσχυροτάτου τούτου τὸ πλεῖστον ἀστικοῦ καὶ πολιτικοῦ Ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ διετηρήθη καὶ τὸ πρότερον ἐγγώριον Ἀραμαϊκὸν γένος τῶν κατοίκων (ἰδίᾳ ἐν Μεσοποταμίᾳ) ἀποτελούμενον ἐκ τοῦ ἀγροτικοῦ, τὸ πλεῖστον, πληθυσμοῦ, ὑποκῦψαν ἰσχυρῶς εἰς τὴν ἠθικὴν ἐπίδρασιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν ταύτην καὶ ῥοπήν ἀναπτύξαν ἰδίαν γραμματείαν καὶ διὰ τοῦ βραδύτερον ἐπελθόντος θρησκευτικοῦ χωρισμοῦ ἰδίαν ἐθνότητα, ἡ ὀρθότερον καὶ ἀκριβέστερον εἰπεῖν, ἰδίαν ἐθνότητα, τὴν Χαλδαϊκὴν καλουμένην καὶ τὴν Συριακὴν. 4) Οἱ Ἕλληνες ὀρθόδοξοι (μεθ' ὧν συνεχωνεύθη ἅπαν τὸ ἔποικον ἀραβικόν, πλὴν τῶν Σκηνιτῶν) ἀφοῦ ἐπὶ αἰῶνας πολλοὺς διετήρησαν τὴν γλῶσσαν αὐτῶν τὴν ἐθνικὴν, μετὰ τὴν ἐπελθοῦσαν μωαμεθανικὴν κατάκτησιν τοῦ 7 μ.Χ. αἰῶνος εἰδίσθησαν κατὰ μικρὸν ἐν ταῖς τοῦ ἐξωτερικοῦ βίου σχέσεσι νὰ λαλῶσι τὴν γλῶσσαν τοῦ κατακτητοῦ λαοῦ, διεφύλαξαν δὲ τὴν ἐθνικὴν αὐτῶν γλῶσσαν ἐν τῷ ἐσωτερικῷ βίῳ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς ἐθνικῆς παιδεύσεως καὶ ἐκκλησιαστικῆς καὶ ἐθνικῆς γραμματείας, ἐπιτραπέισις βραδύτερον καὶ τῆς χρήσεως τῆς Ἀραβικῆς ἐν ταῖς προσευχαῖς καὶ ταῖς ἱεροτελεστίαις τῆς Ἐκκλησίας, χάριν τοῦ πολλοῦ πλήθους τοῦ μὴ νοοῦντος τὴν πάτριον ἑλληνικὴν».

Σταυροφόρων ἐφάνη καταργηθὲν τὸ ἐκκλησιαστικὸν καθεστῶς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ Ἱεροσολύμων, αὕτη συνεκρατήθη ἀναλλοιώτως καὶ ἐξηκολούθει, ὡς εἶδομεν, ἐν αὐτῷ τῷ Ναῷ τῆς Ἀναστάσεως τελομένη ἑλληνιστὶ ἢ θείᾳ Λειτουργίᾳ, ἐξηκολούθουν οἱ Μοναχοὶ ἔν τε τοῖς Προσκυνήμασι καὶ ἐν τοῖς Μοναστηρίοις διακρατοῦντες ἀκεραίαν τὴν παρακαταθήκην τῶν Πατέρων. Ἦλθεν ὕστερον ἡ θυελλώδης ἐποχὴ τῶν Μαμλούκων, ἐπαυξήσασα τὰ δεινὰ τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ τότε οὐδεμία ἀπολύτως, παρὰ τοὺς ἐξωτερικοὺς περιορισμοὺς καὶ παρὰ τὴν παρακμὴν, ἀλλοίωσις ἐν τῷ ἐσωτερικῷ αὐτῆς βίῳ ἐπῆλθε. Παρέμεινε πάλιν ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἐν τῇ θείᾳ λατρείᾳ καὶ ἀνεφάνη σειρὰ λογίων Πατριαρχῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν ἀνδρῶν, συνεχιζόντων μετὰ ζήλου τὴν ἀδιάκοπον πνευματικὴν ζωὴν καὶ ἐκκλησιαστικὴν κίνησιν. Κατὰ τὴν τελευταίαν πεντηκονταετίαν τῆς δευτέρας περιόδου ἐπετάθησαν τὰ δεινὰ, μάλιστα μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλὰ καὶ αὖθις οὐδεμία ἐσωτερικὴ ἀλλοίωσις ἐπῆλθεν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ. Τούτου ἕνεκα μεταξὺ τῆς πρώτης καὶ τῆς δευτέρας περιόδου, μεταξὺ τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς μέσης ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων, ὡς πρὸς τὸν ἐσωτερικὸν βίον καὶ τὸν χαρακτῆρα τῆς Ἐκκλησίας, οὐδεμία οὐσιώδης διαφορὰ ὑπάρχει.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΡΙΤΗ
ΝΕΑ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ
(1517-1910)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΒΔΟΜΟΝ

Ο ΜΕΓΑΣ ΑΓΩΝ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΠΡΟΣΚΥΝΗΜΑΤΩΝ (1517-1634)

ΕΝΑΡΞΙΣ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ

Ἡ κατάσταση τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων, ἀρχομένου τοῦ ἰσ' αἰῶνος, ἦτο δεινή. Ἐπὶ πενηκονταετίαν ὄλην, ἀφ' οὗ χρόνου ἐάλω ἡ Βασιλεύουσα, οὐδεμία σχεδὸν ὑπῆρχε τῶν λοιπῶν Ἐκκλησιῶν πρὸς τὴν τῶν Ἱεροσολύμων ἐπικοινωνίαν, οὐδεὶς ἤρχετο προσκυνητῆς εἰς τοὺς ἁγίους Τόπους, οὐδεὶς οὐδαμῶθεν ἐφαίνετο ἐπίκουρος τῆς Μητρὸς τῶν Ἐκκλησιῶν. Οἱ Ἕλληνες μοναχοὶ κατεδιώκοντο ὑπὸ τῶν ἀγρίων τῆς χώρας δεσποτῶν Μαμλούκων, τὰ Προσκυνηματα ἦσαν ἐγκαταλελειμμένα, οἱ ναοὶ σεσαθρωμένοι καὶ ἐτοιμόρροποι, οἱ Πατριάρχαι ἀποχειροβίωτοι, ἀποκωλυόμενοι ὑπὸ τῶν Μαμλούκων καὶ ἀπ' αὐτῆς τῆς ἐλευθέρας τῶν θρησκευτικῶν καθηκόντων ἐπιτελέσεως.

Ἀλλὰ τῷ 1517 ὁ ὀθωμανὸς Σουλτάνος Σελῆμ α' (1512-1520) κατέλυσε τὸ κράτος τῶν Μαμλούκων, κατακτίσας τὴν Παλαιστίνην μετὰ τῆς Συρίας καὶ Αἰγύπτου· τὸ δὲ μέγα τοῦτο γεγονός ἐπῆρξεν ἀφετηρία νέας ἱστορικῆς περιόδου τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων. Διότι ὁ Σελῆμ ἰδιαιτέραν χαρὰν αἰσθανθεὶς ἐπὶ τῇ κατακτίσει τῆς Ἱερουσαλήμ¹ δι' ἐπισήμου ἐγγράφου ἀνεγνώρισε τὴν πλήρη ἐπὶ τῶν Προσκυνημάτων κυριότητα αὐτῆς καὶ ἐλευθερίαν ἐν τῇ ἐπιτελέσει τῶν θρησκευτικῶν καθηκόντων. Τὸ ἔγγραφο τοῦτο ἔχει ὡς ἐξῆς «Κατὰ τὸν ἱερόν μου ὀρισμὸν ἐνεργείσθω, ὅστις δ' ἂν ἄλλως πράξη ὑποπεσάτω τῇ τοῦ Θεοῦ δικαίᾳ σπάθῃ. Τῇ βοηθείᾳ τοῦ ὑψίστου Θεοῦ καὶ τοῦ ἡγαπη-

---

¹ N. Jorga, Geschichte des osmanischen Reiches nach den Quellen dargestellt, II, Gotha 1909, σ. 337. P. P. Vincent et Abel, Jerusalem nouvelle, Paris 1926, σ. 993.

μένον αὐτοῦ Ἀποστόλου ἐλθὼν εἰς Ἱερουσαλήμ, τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ μου, κατὰ τὴν 25 τοῦ μηνὸς Σεφὲρ ἐκυρίευσεν αὐτήν. Ὁ οὖν Πατριάρχης τῶν Ῥωμαίων Ἀττάλας (Δωρόθεος) καλούμενος, ἐλθὼν μετὰ τῶν λοιπῶν καλογήρων καὶ ὑποτελῶν, ἐξητήσατο ἵνα τὰς ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Ἱερουσαλήμ κειμένας ἐκκλησίας καὶ μοναστήρια καὶ προσκυνήματα ἔχῃσι πάλιν καθὼς καὶ ἀπ' ἀρχῆς ὑπὸ τὴν κυριότητα αὐτῶν καὶ χρῆσιν κατὰ τὸν ἱερὸν Ἀχτιναμὲ τοῦ Ὁμάρ καὶ τοὺς ὀρισμοὺς τῶν προαπελθόντων Βασιλέων. Ἐπρόσταξα γοῦν καὶ ἐγὼ μὲ τὸν παρόντα ἱερὸν ὀρισμὸν ἵνα ἐξουσιάζῃσι τὸ ἀντικρὺ τῆς πύλης τοῦ Καμαμὲ (= Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως) κατὰ μεσημβρίαν κείμενον Μουγτεσέλ (= Ἀποκαδήλωσις) μὲ τὰ ἀρχαῖα δύο μανουάλια καὶ τὰς κανδήλας, τὸ ἄνω καὶ κάτω τῶν δύο καμαρῶν τῶν ἐπὶ τοῦ Γολγοθᾶ λεγομένου τόπου κειμένων, τοῦ τῷ Πατριαρχεῖ ὑποκειμένων, τὸ ἄνω καὶ κάτω τῶν ἑπτὰ καμαρῶν τῶν κειμένων ἐπὶ τοῦ τόπου τῆς δεσποίνης Μαρίας λεγομένου, τὸ μέσον τῆς μεγάλης Ἐκκλησίας (= τὸ Καθολικὸν τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως) τὸν Τάφον καὶ τὸν κουμπὲν μὲ ὅλα τὰ Προσκυνήματα, τὰ ἐκτὸς τοῦ Καμαμὲ ἐν τῇ αὐλῇ κειμένας τρεῖς Ἐκκλησίας, τὴν ἀπέναντι τούτων ἐκκλησίαν τοῦ ἁγίου Ἰωάννου, τὴν ἐν τοῖς Πατριαρχείοις ἐκκλησίαν τῆς ἁγίας Ἐλένης καὶ τὴν ἁγίαν Θέκλαν, τὴν Σεΐδανάγιαν, τὸ Μοναστήριον τοῦ ἁγίου Εὐθυμίου, τοῦ ἁγίου Γεωργίου, τοῦ ἁγίου Ἰωάννου Θεολόγου μετὰ τοῦ κήπου, τοῦ ἁγίου Βασιλείου, τοῦ ἁγίου Νικολάου, τοῦ ἁγίου Δημητρίου, τῆς δεσποίνης Μαρίας, ἕτερον Μοναστήριον τοῦ ἁγίου Ἰωάννου καὶ ἑτέραν Ἐκκλησίαν αὐτοῦ, τὸν ἅγιον Ἰάκωβον τῶν Γκιουρτζήδων, τὸ Μοναστήριον τοῦ ἁγίου Γεωργίου, τὸ ἐκτὸς τῆς Ἱερουσαλήμ μνημεῖον τῆς δεσποίνης Μαρίας (= ἐν Γεσδημανῇ), τὴν ἁγίαν Σιών, τὴν φυλακὴν τοῦ Ἰησοῦ, τὸ ὀσπήτιον τοῦ Ἄννα, τὰ εἰς τὸν κάμπον μνημεῖα, τὸ Μοναστήριον τοῦ Σταυροῦ τῶν Γκιουρτζήδων, τὸ τοῦ ἁγίου Συμεῶν, τὸ τοῦ ἁγίου Ἡλιοῦ, μὲ τοὺς ἐλαιῶνας καὶ ἀμπελῶνας, τὸ τοῦ ἁγίου Σάβα, τὸ τοῦ ἁγίου Γεωργίου, τὸ ἐν τῇ κόμῃ Πεϊτζάλα κείμενον, τὸ ἐν Βηθλεὲμ σπήλαιον τῆς Γεννήσεως τοῦ Ἰησοῦ καὶ τὰ κλειδιά τῶν δύο θυρῶν τῶν πρὸς ἄρκτον καὶ μεσημβρίαν καὶ τὰ περίξ δύο κομμάτια τῶν κήπων καὶ τὸν ἐλαιῶνα καὶ τὰ μνημεῖα τῶν καὶ τὰ εἰς τὰ λοιπὰ χωρία ὄντα Μοναστήρια καὶ Ἐκκλησίας τῶν καὶ τοὺς τῷ Πατριάρχῃ ὑποκειμένους Γκιουρτζήδας, Χαμπεσίους καὶ Σέρβους καὶ ὅλα τὰ ἀφιερώματά τῶν καὶ τοὺς Μητροπολίτας καὶ καλογήρους. Καὶ ἵνα καταλαμβάνῃ τὰ κατάλοιπα τῶν ἀποθνησκόντων Μητροπολιτῶν καὶ Ἐπισκόπων καὶ καλογήρων καὶ ἵνα εἰς τὴν πόρταν τῆς Ἱερουσαλήμ καὶ Σεμσέμ σιγιοῦ λεγόμενον καὶ εἰς τὸ Ἀράπ καφαρῆ καὶ εἰς ταῖς σκάλαις μὴ πληρώνη κομέρκια καὶ μπάτζη, μήτε ὅταν κάμνωσι κέσχια καὶ ἵνα ὧσιν ἐλεύθεροι διόλου ἀπὸ ὅλα τὰ βίαια δοσίματα καὶ ἵνα μὴ ἐνοχλῶνται ἀπὸ κανένα ἄλλο ἔθνος, κατὰ τὸν παρόντα μου ἱερὸν ὀρισμὸν, ἀλλ' ἀπὸ πασῶν τῶν φυλῶν ὁ Πατριάρχης τῶν Ῥωμαίων πρωτεύῃ. Κατὰ τὸν Ἀχτιναμὲν λοιπὸν τοῦ Ὁμάρ Χαττὰπ καὶ κατὰ τοὺς

ὀρισμοὺς τῶν προαπελθόντων Βασιλέων, οὕτω δέδωκα καὶ μὲ τὸν παρόντα μου ἱερόν ὀρισμὸν ἐπρόσταξα ἵνα ἡ ἐνέργεια γίνῃ ὄν τρόπον εἴρηται. Ἐὰν δὲ μετὰ τὴν σήμερον ἢ οἱ βασιλεύοντες ἢ οἱ ὑπέρτιμοι Βεζυράδες ἢ Οὐαλεμάδες ἢ Σαλαχάδες ἢ Καδηδες ἢ Βοεβοδάδες ἢ Πεῖταλμάδιδες καὶ Καπέμιδες ἢ Σουπασάδες ἢ Σαῖμιδες καὶ Τιμάρ-σαχαπίδες, ἢ Μουσεφερικάδες καὶ Τσαουσάδες ἢ Σπαχηδες καὶ Γιανήτσαροι ἢ οἱ λοιποὶ ἀπλῶς ὑπηρεταὶ καὶ δοῦλοι τῆς Αὐλῆς μου θελήσωσι νὰ ἀνατρέψωσι τὸν παρόντα μου ὀρισμὸν, οἱ τοιοῦτοι ὅποιοι καὶ ἂν ᾦσιν, ἔστωσαν ὑπεύθυνοι εἰς τὴν ὀργὴν καὶ εἰς τὰ κολαστήρια τοῦ ὑψίστου Θεοῦ. Ἐῶντες δὲ εἰς χεῖρας τῶν τὸν ἱερόν μου Ὅρισμὸν νὰ δεῖξωσιν ὑπακοήν»².

Τὸ πολύτιμον τοῦτο ἔγγραφο, ὅπερ καὶ διὰ μεταγενεστέρως διατάξεως ἐπεκύρωσεν ὁ Σουλτάνος Σελήμ, ἔλαβεν ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων ΔΩΡΟ-ΘΕΟΣ Β' Ἀττάλας, διευθύνων ἀπὸ τινῶν ἐτῶν (μετὰ τὸ 1505-1537) τὴν Ἐκκλησίαν Ἱεροσολύμων, ἐν μέσῳ τῶν ἀνυποίστως δεινῶν περιστάσεως αὐτῆς, ἐπὶ τοῦ Πατριάρχου δὲ τούτου ἤρξατο αὐθις τὸ Γένος ἡμῶν ἀναλαμβάνον τὴν ὑποστήριξιν τῶν ἁγίων τόπων· διότι νέους οὗτοι διατρέχουσι νῦν κινδύνους· λίαν δὲ προσφυῶς παρετήρησεν εἷς τῶν νεωτέρων ἁγιοταφίτων ἱστορικῶν ὅτι «κυριευθείσης τῆς Ἱερουσαλήμ καὶ πεσοῦσης ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τῶν ὀθωμανῶν ἔλαβεν ἀλλοίωσιν ἐπὶ τὸ βέλτιον· ἀλλ' ἐξῆς ὁ θεῖος Ναὸς τῆς Ἀναστάσεως καὶ ὁ τῆς Βηθλεὲμ καὶ τὰ λοιπὰ Προσκυνήματα ἔμελλον γενέσθαι ὄργανον διενόχλησεων καὶ περισπασμῶν μεγάλων καὶ οὐ μόνον τοῖς Πατριάρχαις Ἱεροσολύμων, ἀλλὰ καὶ παντὶ τῷ γένει τῶν ὀρθοδόξων. Καὶ γὰρ ἐντεῦθεν ἤρξαντο τὰ μέγιστα σκάνδαλα, τῶν μὲν ζητούντων λαβεῖν τὰς ἀπ' ἀρχῆς ἰδιοκτησίας ἡμῶν καὶ προνόμια, ἡμῶν δὲ μὴ στεργόντων, ἀλλ' ἀγωνιζομένων φυλάξαι ὅλαις δυναμέσι»³. Αἱ ὀλίγαι αὗται λέξεις διαγράφουσι τὴν ὅλην ἐφ' ἐξῆς ἱστορίαν τῆς ἁγίας ἡμῶν Μητρὸς Ἐκκλησίας· διότι εἶνε μὲν ἀληθές, ὅτι διὰ τοῦ ἀνωτέρω ἐγγράφου τοῦ Σουλτάνου Σελήμ παρεχωρήθησαν τὰ ἅγια Προσκυνήματα εἰς τοὺς Ἑλληνας, οἵτινες καὶ πρὸ τῆς κατακτήσεως ἔτι τῆς Παλαιστίνης ὑπὸ τῶν ὀθωμανῶν, ὡς εἶδομεν διὰ σουλτανικοῦ ἐγγράφου, ἐξησφάλισαν τὰ δικαιώματα αὐτῶν ἐπὶ τῶν Προσκυνημάτων⁴, ἀλλ' ἡ ὀθωμανικὴ κατάκτησις τῆς Παλαιστίνης διήνοιξε τὴν εἰς αὐτὴν ὁδὸν καὶ εἰς τὰ λοιπὰ χριστιανικὰ ἔθνη, ἅτινα ἀποπειρῶνται ἕκτοτε νὰ καταλάβωσι τὰ Προσκυνήματα· μάλιστα δὲ οἱ Ἀρμένιοι καὶ οἱ Λατῖνοι, οἵτινες διημφισβήτησαν τὴν κατοχὴν αὐτῶν

² Α. Π. Κεραμέως, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας, Γ, 220 ἐξ. Ἡ Ἐκκλησία Ἱεροσολύμων κατὰ τοὺς τέσσαρας τελε. αἰῶνας, σ. 63-65.

³ Νεόφυτος Κύπριος, Ὑπόμνημα περὶ τῶν ἐν Ἱερουσαλήμ διαφόρων Χρ. ἐθνῶν καὶ τῶν λογομαχιῶν αὐτῶν... ἐν Α. Π. Κεραμέως, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας Β. 260.

⁴ Verdy de Vernois, Die Frage der heil. Stätten Palästinas, σ. 43.

καὶ κατὰ τοὺς προηγουμένους αἰῶνας. Ἡ ὑπ' αὐτῶν κατάληψις τῶν Προσκυνημάτων δὲ ἦτο μεγίστη ζημία διὰ τὸ ἡμέτερον Γένος, ὅπερ ἐπὶ μακροῦς αἰῶνας καὶ ὑπὸ περιστάσεις δυσχερεστέρας διέσωσεν αὐτά, ὡς καθιδρύματα αὐτοῦ καὶ ἱερὰ σεβάσματα· ἀλλ' ἐπὶ πλέον ἔμελλε νὰ συνεπαγάγη μεγίστην ζημίαν καὶ διὰ τὴν καθόλου ὀρθοδοξίαν, ἣτις δὲ ἐξετοπίζετο ἐκ τῆς κοιτίδος τοῦ Χριστιανισμοῦ. Πρὸς πρόληψιν τῆς ἀνεπανορθώτου ταύτης ἐθνικῆς ἡμῶν καὶ θρησκευτικῆς ζημίας ἔπρεπε νὰ διεξαχθῇ ἀγὼν πρὸς τοὺς ἀλλοδόξους· ὁ δὲ ἀγὼν οὗτος προὐκάλεσε τὴν ἀναδιοργάνωσιν τῆς Ἀγιοταφικῆς Ἀδελφότητος, τέως ἐν τῷ ἰδίῳ Μοναστηρίῳ τῆς Θεοτόκου τῶν Σπουδαίων καὶ ἐν τῷ Ναῷ τῆς Ἀναστάσεως διαμενούσης, ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως αὐτοῦ, καὶ νῦν στενωῶς συνδεδείσης μετὰ τοῦ Πατριάρχου τῆς Ἱερουσαλήμ, ὡς Ἑγουμένου αὐτῆς. Ὁ σύνδεσμος οὗτος ὑπῆρξε σωτηριωδέστατος κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην καὶ κατέστησε δυνατὴν τὴν ἐρρωμένην ἀντίδρασιν κατὰ τῶν ἀλλοδόξων, διὰ τῆς βοήθειας τοῦ Γένους, ὅπερ ἤρξατο εὐθὺς μεριμνῶν περὶ τοῦ σπουδαιότητος τούτου ζητήματος. Οὕτως ὁ ἐκ Κύπρου Φίλιππος Φλάτρος τῷ 1523 διὰ τῆς διαθήκης αὐτοῦ⁵ κατέλιπε τὸ παρὰ τὴν Πάφον χωρίον αὐτοῦ Τάλαν λεγόμενον «εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα, εἰς τὸν ἅγιον Τάφον τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς τὸ ὄρδιον τῶν Ῥωμαίων νὰ ξοδιάζωνται τὰ εἰσοδήματα τοῦ αὐτοῦ χωρίου εἰς δόξαν τοῦ παναγίου Θεοῦ ἡμῶν». Ἡ πρώτη αὕτη δωρεὰ πρὸς τὴν Ἀγιοταφικὴν Ἀδελφότητα ἔχει πρὸ παντὸς μεγάλην ἠθικὴν σημασίαν, ὡς ἀποκαθιστῶσα αὐθις, μετὰ τὴν τελευταίαν πεντηκονταετίαν τοὺς παλαιοὺς δεσμοὺς τοῦ ἡμετέρου Γένους πρὸς τοὺς ἀγίους Τόπους. Εἶνε δὲ τοῦτο κάλλιστον προμήνυμα τῶν μελλουσῶν ἡγεμονικῶν δωρεῶν πρὸς τὴν Ἀδελφότητα, ἣτις μεταξὺ τῶν μελῶν αὐτῆς ἠρίθμει ἤδη τὸν Ἰωακείμ, τέως Ἑγούμενον τῆς Λαύρας τοῦ ἀγίου Σάβα, ὑπηρετοῦντα ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἀναστάσεως⁶ γενόμενον ὕστερον Πατριάρχην Ἀλεξανδρείας (μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1486-1567) καὶ τὸν Πατριάρχην Ἱεροσολύμων μετὰ τὸν Δωρόθεον γενόμενον Γερμανόν.

Ἄλλ' ἐκτὸς τῶν ἐλλήνων μοναχῶν ὑπῆρχον ἐν Ἱερουσαλήμ καὶ λατῖνοι μοναχοὶ τοῦ τάγματος τῶν Φραγκισκανῶν, ἀπὸ τῆς προηγουμένης περιόδου ἐγκαθιδρυμένοι ὄντες ἐν Σιών. Ἦσαν συνήθως δέκα πέντε τὸν ἀριθμὸν, ἐπισήμως θεωροῦντες αὐτοὺς μοναχοὺς οὐχὶ τοῦ ἀγίου Τάφου, ἀλλὰ τῆς ἀγίας Σιών. Ὅθεν καὶ ἡ σφραγὶς τοῦ ἀρχηγοῦ αὐτῶν ἔφερε τὴν ἐπιγραφὴν «*Sigilium Guardianisacri Conventis Montis Sion*»⁷. Οἱ μοναχοὶ οὗτοι οὐδαμῶς ἠδύναντο

⁵ Α. Π. Κεραμέως Ἀνάλεκτα, Β, 260.

⁶ Περιήγησις τοῦ ἐμπορίου Βασιλείου (Ῥωσ.) Πετρούπολις 1847, σ. 14. Α. Π. Κεραμέως, Διάφορα ἑλληνικὰ γράμματα ἐκ τοῦ ἐν Πετρούπολει Μουσείου Likhatcheff, Ἐν Πετρούπολει 1907, σ. δ' ἐξ.

⁷ Zinkeisen, Geschichte des osmanischen Reiches in Europa, III, 817.

νὰ παραμένωσι διαρκῶς ἐν Σιών, καὶ κατὰ τοὺς προηγουμένους ἔτι χρόνους, νῦν δὲ διὰ σουλτανικοῦ διατάγματος τῆς 18 Μαρτίου τοῦ 1523 ἢ Μονῆ τῆς Σιών μετὰ τοῦ ἐν αὐτῇ ναοῦ διαταγῆ τοῦ Μ. Βεζύρου Ἰβραΐμ πασᾶ ἐξοργισθέντος κατὰ τοῦ Αὐτοκράτορος τῆς Αὐστρίας Καρόλου ε' (1519-1556), γράψαντος τῷ Σουλτάνῳ Σουλεϊμᾶν καὶ ἀποκαλέσαντος ἑαυτὸν «*Βασιλέα τῆς Ἱερουσαλήμ*», κατελύθη καὶ εἰς ὀθωμανικὸν μετεβλήθη τέμενος⁸. Ἐξ ἐναντίου, πρὸς τοὺς ἡμετέρους μοναχοὺς εὐμενῆς ἐδείχθη ὁ Σουλτάνος ἐκεῖνος, ἀνανεώσας τῷ 1526 τὸν περὶ τῶν Προσκυνημάτων ὄρισμὸν τοῦ Σελήμ· καίτοι δυστυχῶς κατεκρήμνισε μὲν τοὺς τοίχους τῆς ἐν τῷ Ξενῶνι τῆς Εὐδοκίας ἐν Ἱερουσαλήμ Μονῆς τοῦ Προδρόμου, κατὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν τῶν τειχῶν τῆς Ἱερουσαλήμ, χάριν δὲ τῶν ἐπισκευῶν τοῦ τέμενους τοῦ Χαράμ Σεριφ ἀπεγύμνωσε τὴν ὀρθομαρμάρωσιν τοῦ Ναοῦ τῆς Βηθλεὲμ καὶ συγχρόνως ἐγκατέστησε φύλακας τῆς πύλης τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως, ἄχρι τῆς σήμερον κληρονομικῶς ἔχοντας τὸ δικαίωμα τοῦ ἐπὶ χρήμασιν ἀνοίγειν καὶ κλείειν αὐτήν. Ἐκτοτε ἐπεβλήθη καὶ εἰς τοὺς προσκυνητὰς φόρος (καφάρ)⁹. Τῷ 1528 ὁ Αὐτοκράτωρ τῆς Γαλλίας Φραγκίσκος ὁ α' (1515-1547) ἐμεσίτευσε περὶ τῆς εἰς τοὺς Λατίνους ἀποδόσεως τῆς Μονῆς καὶ τοῦ ναοῦ τῆς Σιών, ἀλλ' ὁ Σουλτάνος Σουλεϊμᾶν ἀπήντησεν, ὅτι ἐν Σιών ἀνέκαθεν ὑπῆρχεν ὀθωμανικὸν τέμενος, ὅπερ οὐδαμῶς δύναται νὰ μεταβληθῆ εἰς χριστιανικὸν ναόν, ἀλλ' ὅτι δύναται οἱ χριστιανοὶ ἐλευθέρως νὰ κατέχωσι τοὺς λοιποὺς εὐκτηρίους αὐτῶν οἴκους καὶ νὰ ἐπισκευάζωσιν αὐτοὺς τε καὶ τὰ λοιπὰ αὐτῶν καθιδρύματα «*ils vivront, ἔγραψε ὁ Σουλτάνος, tranquillement sous l' aile de notre protection, il sera permis de reparer leur portes et leur fenêtres, ils conserveront en toute sureté les oratoires et les etablissements qu'ils occupent actuellement sans que personne puisse les opprimer et les tourmenter d' aucune manière*»¹⁰. Προσηγάγομεν αὐτολεξεῖ τὴν διάταξιν ταύτην, ἵνα δειχθῆ ἐξ αὐτῆς, ὅτι εἶναι ὄλως ἀσύστατος ἡ γνώμη τῶν Λατίνων, φρονούντων, ὅτι δι' αὐτῆς παρεχωρήθησαν εἰς αὐτοὺς οἱ ναοὶ καὶ τὰ Προσκυνήματα τῆς Ἱερουσαλήμ. Ὡς παρετηρήθη ἤδη ὑπὸ τῶν ἀμερολήπτων ἱστορικῶν οὐδαμῶς ἦτο δυνατόν νὰ παραχωρηθῶσι τὰ Προσκυνήματα εἰς τοὺς ἄλλους λαοὺς, ἀφοῦ παρεχωρήθησαν ἤδη εἰς τοὺς κυρίους αὐτῶν Ἑλληνας· ἡ δὲ ἀνωτέρω διάτα-

⁸ *Verdy de Vernois* ἔνθ' ἀν. σ. 18. *Zinkeisen* ἔνθ' ἀν. III, 809. Αἱ ἑλληνικαὶ εἰδήσεις περιστῶσιν ὡς αἴτιον τῆς καταστροφῆς Ἰουδαίων τινα, εἰς ὃν οἱ μισαλλόδοξοι Λατῖνοι δὲν ἐπέτρεψαν νὰ προσκυνήσῃ τὸν ἐν τῷ ναῷ ἐκεῖνῳ τάφον τοῦ Δαυΐδ.

⁹ *Δοσιδέου*, Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσ. Πατριαρχουσάντων σ. 1166. *Verdy de Vernois* ἔνθ' ἀν. σ. 43.

¹⁰ Αὐτόθι σ. 37. 38. *Zinkeisen* II, 713. IV, 807. *Le Baron J. de Testa*, *Recueil des traités de la Porte Ottomane*, Paris, 1866, III, 327.

ξίς τοῦ Σουλτάνου Σουλεϊμάν ἀναφέρεται οὐχὶ εἰς τὴν ἐν Ἱερουσαλὴμ θέσιν τῶν Λατίνων, ἀλλ' εἰς τὴν καθόλου αὐτῶν ἐν τῷ ὀθωμανικῷ κράτει θέσιν¹¹. Ἄλλως τε εἶνε γνωστὸν ὅτι μετὰ τὸ ἐπεισόδιον τῆς καταστροφῆς τοῦ ἐν Σιών ναοῦ ἐπιέσθησαν μὲν ἐν Ἱερουσαλὴμ οἱ Λατίνοι, ἐπηυξήθη δὲ ἡ ἐπὶ τῶν ἐξ Εὐρώπης ἐρχομένων προσκυνητῶν ἐπιτήρησις¹².

Ἐξ ἐναντίου οἱ ἡμέτεροι Προσκυνηταὶ ἀπειράριθμοι συρρέουσιν ἔκτοτε εἰς Παλαιστίνην. Κατὰ δὲ τῶν ἐχόντων τὴν γνώμην περὶ τοῦ ὅτι εἶνε ἀνωφελῆς ἡ ἱερὰ ἀποδημία εἰς τοὺς ἁγίους Τόπους ἀντεπεξῆλθεν ὁ Παχώμιος Ρουσάνος († 1553) δι' εἰδικῆς πραγματείας «*Κατὰ ἀγιοκατηγόρων, ἧτοι τῶν κωλύοντων τοὺς προσερχομένους εἰς προσκύνησιν τῶν ἱερῶν καὶ σεβασμίων τόπων καὶ κατὰ τοῦ φρά Μαρτί Λούτερι*»¹³. Ἐκαστος Ἕλληνας ἐθεώρει πολυπόδητον τὸν ἱερὸν τίτλον τοῦ «*προσκυνητοῦ*». Ἄρχοντες καὶ λογάδες τοῦ Γένους, ἀρχιερεῖς καὶ λοιποὶ κληρικοί, ἐν σταυροφορικῇ τινι κινήσει ἐλευθέρως ἤρχοντο εἰς Ἱερουσαλήμ, μετὰ δὲ ἄλλων ἦλθον, κατὰ τὴν ὑπ' ὄψει ἡμῶν ἐποχὴν (1526), ὁ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ἱερεμίας α' (1522-1545), ὁ Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Ἰωακεῖμ καὶ ὁ Πατριάρχης Ἀντιοχείας Μιχαὴλ ε' (1523 - μετὰ τὸν Ἰούλιον 1529), ἐπειδὴ δὲ κατὰ τὴν ἀπουσίαν τοῦ Ἱερεμίου ὁ Μητροπολίτης Σωζοαγαθουπόλεως Ἰωαννίκιος παρανόμως κατέλαβε τὸν θρόνον Κωνσταντινουπόλεως, τῷ 1526, οἱ τρεῖς Πατριάρχαι μετὰ τοῦ ἡμετέρου Πατριάρχου Δωροθέου συγκροτήσαντες ἐν Ἱερουσαλὴμ Σύνοδον κατεδίκασαν αὐτόν¹⁴. Ἀνεξαρτήτως τῆς ἀφορμῆς, ἣτις προὔκάλεσε τῆς Συνόδου ταύτης τὴν συγκρότησιν, τὸ θέαμα τῆς ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἐν τοῖς ἁγίοις Τόποις Συνόδου τῶν τεσσάρων Πατριαρχῶν τῆς Ἀνατολῆς, μαρτυρεῖ πόσον μετεβλήθησαν αἱ περιστάσεις τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων. Τελευταία Σύνοδος ἐν αὐτῇ εἶχε συγκροτηθεῖ τῷ 1443. Ἐκτοτε διήνυσεν ἡ Ἐκκλησία κρισιμωτάτας περιστάσεις καὶ σοβαροὺς ὑπέστη κινδύνους· νῦν δὲ ἡ νέα αὕτη Σύνοδος ὑποσημαίνει σπουδαίαν βελτίωσιν καὶ συνδέει τὴν προηγουμένην μετὰ τῆς νῦν ἱστορικῆς περιόδου. Οὐχὶ μόνον Σύνοδος πρὸ ὀλίγων ἔτι ἐτῶν δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ συγκροτηθῇ, ἀλλὰ οὐδὲ προσκυνηταὶ ἐλευθέρως νὰ ἔρχωνται εἰς Ἱεροσόλυμα,

¹¹ Τοῦτο ὑποδεικνύει ὁ *Zinkeisen* ἔχων ὑπ' ὄψει τὸ ἐν τῷ κειμένῳ παρατιθέμενον χωρίον, ἐπιπαρατηρεῖ δὲ ὁ *Vernois* ὅτι πρὸ τοῦ 1604 οὐδεὶς λόγος δύναται νὰ γίνῃ περὶ προνομίων τῶν Λατίνων ἐν τοῖς ἁγίοις Τόποις.

¹² *Zinkeisen* ἐνδ' ἄν. III, 810-814.

¹³ *Κ. Οἰκονόμου*, Σιωνίτης Προσκυνητής, σ. 142.

¹⁴ Πατριαρχικὴ Κωνσταντινουπόλεως ἱστορία ἐν *Turcograecia* (Basiliae 1584) σ. 153-155. *Μελετίου Ἀθηνῶν*, Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία Γ, 368. *Σ. Λάμπρου*, *Ecthesis chronica*, London 1902, σ. 75. *Α. Ὑψηλάντου*, Τὰ μετὰ τὴν ἄλωσιν σ. 60 (*Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου*, Ἀρχιεπ. Ἀθηνῶν, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἀντιοχείας, ἐν Ἀλεξανδρείᾳ 1951, σ. 987).

νῦν ὅλως τὸναντίον καὶ Σύνοδοι συγκροτοῦνται καὶ προσκυνητὰ ἔρχονται, οἵτινες ἐπιστρέφοντες οἴκαδε ἐξηκολούθουν συνδεόμενοι μετὰ τοῦ ἁγίου Τάφου καὶ βοηθοῦντες αὐτὸν ἢ μετ' ἄλλων εὐσεβῶν χριστιανῶν συγκροτοῦντες «ἀδελφάτα» ὑπὲρ τοῦ ἁγίου Τάφου¹⁵. Τὰ πρῶτα ἀδελφάτα κατητίσθησαν ἐπὶ Πατριάρχου Δωροθέου. Μετὰ μικρὸν δὲ μεγάλα ἐγένοντο δωρεὰι πρὸς τὸν ἅγιον Τάφον· ἱερὰ ἀναθήματα, χρήματα, κτήματα, Μετόχια, Μοναστήρια ἐδωροῦντο καὶ οἱ ἕλληνας ἡγεμόνες τῶν παριστρίων χωρῶν καὶ οἱ προὔχοντες τοῦ γένους καὶ οἱ κληρικοὶ καὶ ὁ ἀπλοῦς χωρικός. Ἐκοσμοῦντο δὲ τὰ ἱερὰ σεβάσματα τῆς θρησκείας ἡμῶν, οἱ ἐτοιμόρροποι ναοὶ ἐστηρίζοντο, τὰ Μοναστήρια ἐπεσκευάζοντο, διὰ τῶν συνδρομῶν καὶ συνεισφορῶν ὀλοκλήρου τοῦ ἔθνους ἡμῶν. Ὁ μὴ ἔχων χρήματα ἔπεμπεν εἰς τὴν Ἀδελφότητα, σῖτον, σάπωνα, ἔλαιον, ἐκτάκτως ἢ ἐτησίως ἐν τακτικῷ χρόνῳ, οἰκογένεια καὶ κοινότητες ὅλαι ἐνεγράφησαν «*συνδρομηταὶ*» τοῦ Παναγίου Τάφου, ἕκασταχοῦ δ' Ἐπίτροποι αὐτοῦ ἐμερίμων περὶ τῆς συντηρήσεως αὐτοῦ. Ἀλλὰ καὶ οἱ Πατριάρχαι καὶ οἱ μοναχοὶ μεταβαίνουνσιν ἔκτοτε ἐλευθέρως εἰς πᾶσαν ἑλληνικὴν ὀρθόδοξον χώραν, τὴν ὁδοιπορικὴν μόνον βακτηριαν ὡς ἐφόδιον ἔχοντες καὶ τὴν πεποίθησιν, ὅτι μέγιστον ἐπιτελοῦσι καθῆκον¹⁶.

Οὐ μόνον δὲ ἡ ἐλευθέρα ἱερὰ ἀποδημία ἐλλήνων προσκυνητῶν εἰς ἁγίους Τόπους ἐπετράπη, ἀλλὰ καί, πλὴν τῆς διατάξεως τοῦ 1526, δι' ἧς ἐκ νέου ἐπεκυρώθησαν τὰ δικαιώματα τῶν ἡμετέρων ἐπὶ τῶν Προσκυνημάτων ἐπὶ τοῦ Σουλτάνου Σουλεϊμάν, ἔκτοτε ἐξεδόθησαν ὑπ' αὐτοῦ πλεῖστα διατάγματα ὑπὲρ τῆς ἁγιοταφικῆς Ἀδελφότητος καὶ τῶν Μοναστηρίων αὐτῆς, ὡς τῷ 1530 καὶ 1533 περὶ τῆς Μονῆς τοῦ προφήτου Ἡλιοῦ καὶ ἁγίου Σάβα, καὶ περὶ τῶν κτημάτων αὐτῆς, ὡς τῷ 1534, ὅτ' ἐξεδόθη φερμάνιον κελεῦον μὴ ἐνοχλεῖσθαι τοὺς ἕλληνας μοναχοὺς διὰ τοὺς ὑπ' αὐτῶν κατεχομένους κήπους καὶ τὰς ἀμπέλους¹⁷, ὅπερ σημαίνει ὅτι οἱ ἁγιοταφῖται διέσωσαν περιουσίαν τινὰ ἐκ τῆς μαμλουκικῆς ἐποχῆς, ἐπιβουλευομένην ὅμως ἔτι, ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ ἀνωτέρω φερμανίου. Ἦτο δὲ αὕτη ὅλως ἀσήμαντος ἔτι καὶ ἀνεπαρκῆς· ὅθεν οὐ μόνον ὁ Πατριάρχης πιθανῶς ἐζήτησεν ἐπικουρίας ἕξωθεν, ἀλλὰ καὶ ὁ τότε ἡγούμενος τῆς Μονῆς τοῦ ἁγίου Σάβα Γερμανὸς τῷ 1537 δι' ἐγκυκλίου ἀπηυθύνθη πρὸς τὸ γένος ἡμῶν ζητῶν βοήθειαν ὑπὲρ τῆς ἐνδόξου ἐκείνης Μονῆς¹⁸. Ἡγούμενος τῆς

¹⁵ Σώζεται σειρὰ «καταστίχων ἀδελφάτων τοῦ Παναγίου Τάφου», Α. Π. Κεραμέως, Ἱεροσ. Βιβλιοθήκη, Β, 566-7, Α, 459-450, 466. Δ, 297-300. Γ, 230-231.

¹⁶ Πρβλ. Χρυσοστόμου Α. Παπαδοπούλου, Προορισμὸς καὶ ἀποστολὴ τοῦ ἁγιοταφίτου, «Νέα Σιών» Γ (1906) σ. 72 ἔξ.

¹⁷ Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας Δ, 460. 471. 473.

¹⁸ Κῶδιξ Ἱεροσολυμιτικῆς Βιβλιοθήκης 370 φυλλ. 478-9.

404 Μονῆς τοῦ ἁγίου Σάβα τῷ 1540 ἦτο ἤδη ὁ Ἰωακείμ. Μετὰ μικρὸν δέ, ἴσως τῷ 1537, παραιτηθεὶς ὁ Πατριάρχης Δωροθέος ἀνηγόρευσε τὸν Γερμανὸν τοῦτον διάδοχον αὐτοῦ¹⁹.

ΑΠΑΡΧΑΙ ΤΟΥ ΖΗΤΗΜΑΤΟΣ ΤΩΝ ΠΡΟΣΚΥΝΗΜΑΤΩΝ

Ὡς Πατριάρχης Ἱεροσολύμων ὁ ΓΕΡΜΑΝΟΣ (1537-1579) ἐκ νεαρᾶς ἡλικίας ὑπηρετήσας πρότερον ἐν τῷ Ναῶ τῆς Ἀναστάσεως καὶ μονάσας ὕστερον ἐν τοῖς ἐρειπίοις τῶν παρὰ τὸν Ἰορδάνην ἀρχαίων Μονῶν καὶ ἐν τῇ τοῦ ἁγίου Σάβα, προσέδωκε νέαν ζωὴν τῇ Ἐκκλησίᾳ Ἱεροσολύμων, καταστήσας αἰοίδιμον τὸ ὄνομα αὐτοῦ²⁰. Τὰ ζητήματα τῶν Προσκυνημάτων ἤρξαντο κυρίως ἐπ' αὐτοῦ, ὑπὸ τῶν ἀλλοδόξων ὑποκινούμενα καὶ προκαλοῦντα νέαν δραστηρίαν ἐνέργειαν τοῦ Πατριάρχου καὶ τῶν μοναχῶν. Εἰς τὸν Γερμανὸν δ' ὀφείλεται κυρίως ἡ ἀναδιοργάνωσις τῆς Ἀγιοταφικῆς Ἀδελφότητος καὶ ἡ στενὴ συνένωσις αὐτῆς μετὰ τοῦ Πατριαρχικοῦ Θρόνου. Τὸ ἔργον τοῦτο ἀρξάμενον ἐπὶ τοῦ Δωροθέου, δραστηριώτερον μὲν διεξήχθη ἐπὶ τοῦ Γερμανοῦ, συνεπληρώθη δὲ ἐπὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ. Ὁ Πατριάρχης ἔκτοτε ἀναγκάζεται ν' ἀποδημῇ τῆς Ἱερουσαλήμ, πλανώμενος ἀνὰ τὸν χριστιανικὸν κόσμον, ζητῶν βοήθειαν ὑπὲρ τοῦ κινδυνεύοντος ἁγίου Τάφου, τούτου δ' ἔνεκα οὐ μόνον τὴν ἐπὶ τῶν Προσκυνημάτων, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐπὶ τοῦ ποιμνίου ἐπιστασίαν εἶχεν ἡ Ἀγιοταφικὴ Ἀδελφότης, πολλῶ μᾶλλον ὅτι μετὰ μικρὸν ἤρξαντο οἱ ἀλλόδοχοι προσηλυτίζοντες τὸ ποιμνιον τοῦτο, πάμπτωχον ὄν καὶ ταλαιπωρούμενον, ἀφ' ἑαυτοῦ μὴ δυνάμενον οὐδὲ ναὸν ἕνα νὰ συντηρήσῃ. Κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν μέχρι σήμερον ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ ὑφισταμένων «Ἐξαρχιῶν», καθ' ἃς μοναστικαὶ Ἀδελφότητες ἀναδέχονται καὶ ποιμαντικὰ καθήκοντα, μάλιστα δὲ κατὰ τὸ ἀνέκαθεν, καὶ ἰδίως μετὰ τὴν ἀραβικὴν κατάκτησιν τῆς Παλαιστίνης, ἐπικρατήσαν σύστημα διοικήσεως τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων, τὰς ποιμαντικὰς μερίμνας περὶ τοῦ λαοῦ εἶχον οἱ Πατριάρχαι Ἱερουσαλήμ μετὰ τῶν περὶ αὐτοὺς μοναχῶν. Τὸ Μο-

¹⁹ Πρβλ. *Χρυσοστόμου Α. Παπαδοπούλου*, Ἡ ἱερὰ Μονὴ τοῦ Σταυροῦ καὶ ἡ ἐν αὐτῇ Θεολογικὴ Σχολή, σ. 35, 36.

²⁰ Πρβλ. *Κυρίλλου Ἀθανασιάδου*, Βίος ἐν μακαρίᾳ τῇ λήξει γενομένου ἀειμνήστου Πατριάρχου τῶν Ἱεροσολύμων Γερμανοῦ, «Εὐαγγελικὸς Κήρυξ» Β (1870) σ. 143 ἐξ.

ναστηριακὸν σύστημα τῆς διοικήσεως τῆς Ἐκκλησίας διεμορφώθη κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε ἀνέλαβεν ἡ Ἀγιοταφικὴ Ἀδελφότης νὰ μεριμνᾷ οὐ μόνον περὶ τῶν πνευματικῶν, ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν ὑλικῶν ἀναγκῶν τοῦ ποιμνίου, διὰ τῆς βοηθείας τῶν ἔξωθεν ὁμογενῶν, νὰ ἰδρῦν ναοὺς κατὰ τὸ παρόν, καὶ νὰ συντηρῇ τὸν ἐνοριακὸν κληρον, βραδύτερον δὲ καὶ Σχολεῖα καὶ Νοσοκομεῖα. Τὴν ἐν ταῖς ἐπαρχίαις δὲ ποιμαντικὴν ἐποπτεῖαν ἐπετέλουν ἐκ τῆς Ἀδελφότητος ἀποστελλόμενοι Ἐπίσκοποι ἢ Ἡγούμενοι. Μόνον διὰ τοῦ τρόπου τούτου κατέστη δυνατόν ἵνα αἱ ὀλίγαι χιλιάδες τῶν χριστιανῶν μείνωσι, κατὰ τὸ ἡμισυ τοῦλάχιστον, ἐν τῇ ὀρθοδοξίᾳ· ἄλλως ἂν ἡ Ἀδελφότης περιορίζετο μόνον ἐν τοῖς Προσκυνημασιν αὐτῆς καὶ ἐν τοῖς Μοναστηρίοις, τὴν διάσωσιν αὐτῶν μόνον ἐπιδιώκουσα, Ὁρθόδοξοι σήμερον ἐν Παλαιστίνῃ δὲν θὰ ὑπῆρχον. Ἦσαν δὲ τότε οὗτοι ἐλάχιστοι, ἰδίως ἐν Ἱεροσολύμοις, ἀλλ' ἐτησίως αἱ οἰκογένειαι αὐτῶν ἤρξαντο αὐξάνουσαι, διὰ τῶν προσκυνητῶν καὶ προσκυνητριῶν, ὧν τινες παρέμενον ἐκάστοτε, οἰκογενεῖας συμπηγνύοντες. Εἶχε δ' ἐπέλθει κατὰ τὴν προηγηθεῖσαν πεντηκονταετίαν τῆς ἐπικρατήσεως τῶν Μαμλούκων τοιαύτη σύγχυσις καὶ ἀνωμαλία ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ Ἱεροσολύμων ὥστε καὶ τὰ ἐνοριακὰ καὶ ἐπαρχιακὰ αὐτῆς ὅρια ἦσαν ἀκαθόριστα. Ἡ ὑπαιθρος χώρα τῆς Παλαιστίνης, ἔνεκα τῶν ἐρημώσεων καὶ καταστροφῶν, ἀραιὸν εἶχε πληθυσμόν. Ποιά τις ζωὴ ὑπῆρχεν ἐν τῇ πέραν τοῦ Ἰορδάνου χώρα κατὰ τὸν ἰστ' αἰῶνα· καὶ διὰ τοῦτο ἅμα τῇ ἐκλογῇ αὐτοῦ ἐκεῖ μετέβη ὁ Πατριάρχης Γερμανός²¹, καταρξάμενος τῶν περιοδειῶν αὐτοῦ, καταλιπὼν τὴν Ἀδελφότητα φρουρὸν ἄγρυπνον τῶν Προσκυνημάτων· διότι οἱ ξένοι συνωδοῦντο ἤδη περὶ τὴν διαρπαγὴν αὐτῶν, διὰ διαφόρων μέσων, μάλιστα δὲ τῶν χρημάτων καὶ διὰ τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς προστασίας.

Διότι περὶ τῶν προσκυνημάτων ἤρξαντο διαφερόμενοι καὶ οἱ Εὐρωπαϊκοὶ λαοί. Τῷ 1535 συνήφθη συνθήκη τις μεταξὺ τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους καὶ τῆς Γαλλίας, ἣτις θεωρεῖται ὡς βάσις τῶν περαιτέρω σχέσεων τῶν Εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων πρὸς αὐτό. Ὑπέβαλόν τινες, ὅτι διὰ τῆς συνθήκης ταύτης παρεχωρήθησαν εἰς τοὺς Λατίνους δικαιώματά τινα ἐν τοῖς ἁγίοις Τόποις, ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι ἀληθές· διότι ἡ συνθήκη ἐπιτρέπει μόνον εἰς τοὺς Εὐρωπαίους ἵνα ἐλευθέρως ἐν Τουρκίᾳ τελῶσι τὰ τῆς θρησκείας αὐτῶν²². Τῷ ἐπιόντι ὅμως ἔτει ἐζήτησαν οἱ Λατῖνοι ὀριστικῶς νὰ ἐγκατασταθῶσιν ἐν Ἱερουσαλήμ, ἐνοικιάζοντες παρὰ τῶν Ἰβήρων Μοναστήριόν τι· διότι δὲν κατέστη εἰς αὐτοὺς δυνατόν νὰ ἐπανακτήσωσι τὴν Σιών. Πρὸς τὴν ἐγκαθίδρυσιν ταύτην, ἀπὸ μέρους τῶν ἐπιτοπίων ἀρχῶν, παρουσιάσθησαν ἱκαναὶ δυσχέρειαι, ἀλλὰ τέλος ἐπετράπη

²¹ Δοσίθεος, Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων σ. 1166.

²² Verdy de Vernois, σ. 36 «Der 1535 von Frankreich mit der hohen Pforte abgeschlossene Vertrag gestattet nur die frei Ausübung der christlichen Religion und erwaint nicht die heiligen Statten».

αὕτη ὑπὸ τὸν ὄρον ἵνα μὴ οἱ Λατῖνοι ὑπερβῶσί ποτε τοὺς 24, μὴ ἀγοράσωσι τὸ ἐνοικιασθὲν Μοναστήριον ἢ ἐπισκευάσωσιν αὐτό, μὴ ἀποκτήσωσιν ἰδιοκτησίαν ἐν Ἱεροσολύμοις καὶ μὴ ἐνοχλῶσι τοὺς Ἕλληνας καὶ Ἰβήρας μοναχοὺς. Τὸ σωζόμενον σχετικὸν ἔγγραφο ἐλάμβανεν ὑπ' ὄψει καὶ τοὺς τὴν Μεσόγειον διαπλέοντας πειρατάς· διότι ἐπεβάλετο εἰς τοὺς ἐν Ἱερουσαλὴμ μέλλοντας νὰ ἐγκατασταθῶσι Λατίνους ἵν' ἐλευθερῶσι τοὺς ὑπὸ τῶν πειρατῶν συλλαμβανομένους καὶ εἰς Εὐρώπην ἀπαγομένους μωαμεθανούς. Ἐνεκα τῆς τοιαύτης πολιτικῆς ὄψεως τοῦ ζητήματος εἶν' εὐνόητον διατὶ τῷ ἐπιόντι ἔτει 1537, ἠττηθεὶς ὁ Σουλεϊμάν κατὰ θάλασσαν ὑπὸ τῶν Γενουησιῶν, διέταξε τὴν ἐκ Παλαιστίνης ἀπέλασιν τῶν Λατίνων²³. Ἐννοεῖται, ὅτι δὲν ἐπετράπη ἔτι ἢ ἐν Ἱερουσαλὴμ ἐγκαθίδρυσις, ἀλλὰ ταύτην ἐπιμόνως ἔκτοτε ἐπιζητοῦσιν οἱ Λατῖνοι. Καὶ οἱ Ἀρμένιοι ὡσαύτως, οἵτινες καὶ κατὰ τὴν προηγουμένην περίοδον παρουσίασαν ἀξιώσεις ἐπὶ τῶν Προσκυνημάτων, προσπαθοῦσιν αὖθις νὰ ὑπεισδύσωσιν εἰς αὐτὰ διὰ τῶν Ἀβυσσινίων, ὡς οἱ Λατῖνοι διὰ τῶν Μαρωνιτῶν. Ἀξιοσημεῖωτον δὲ ὅτι ἔχοντες ἀμφοτέρω τὰ δικαιώματα νὰ προσεύχωνται ἐν τῷ Ναῷ τῆς Ἀναστάσεως, λίαν ἐγκαίρως περιῆλθον πρὸς ἀλλήλους εἰς ἔριδας· διότι οἱ Ἀρμένιοι ἠθέλησαν ν' ἀνάψωσι κηρίον ἐκεῖ ὅπου, κατὰ τοὺς Λατίνους, δὲν εἶχον δικαίωμα. Ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ Λατῖνοι ἀπετόλμησαν ἐν τῷ προσκυνήματι τῆς «ἀποκαθλώσεως» ἔναντι τῆς πύλης τοῦ Ναοῦ νὰ θέσωσι κινήτῳν ἀλτάριον ἵνα λειτουργῶσιν ἐπ' αὐτοῦ. Εὐτυχῶς ὁ Πατριάρχης Γερμανὸς κατώρθωσε ν' ἀποκρούσῃ αὐτούς²⁴.

Ἡ περὶ τούτου καὶ μάλιστα περὶ τῆς ἐπισκευῆς τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως μέριμνα, περὶ ἧς τῷ 1536 προὐκλήθη φιρμάνιον τοῦ Σουλτάν Σουλεϊμάν, ἤγαγε τὸν Πατριάρχην τῷ 1537 εἰς Βασιλεύουσαν. Τοῦτο ἦτο γεγονός σπουδαιότατον· διότι μόλις μετὰ πάροδον αἰῶνος ἐπεσκέπτετο τὴν Βασιλεύουσαν Πατριάρχης Ἱεροσολύμων. Ἐκεῖ εὐρισκόμενος ὁ Γερμανὸς τῷ 1538 προὐκάλεσε παρὰ τοῦ Σουλτάνου ὑψίστης σπουδαιότητος (φιρμάνιον) διάταγμα ἔχον ὡς ἐξῆς «Κατὰ τὸν ἱερόν μου ὄρισμόν ἐνεργείσθω, ὁ δὲ θελήσας ἀνατρέψαι αὐτὸν ὑποπεσάτω ταῖς τιμωρίαις τοῦ ὑψίστου Θεοῦ καὶ τῇ ὀργῇ τοῦ ὑπερεντίμου Προφήτου. Ὁ ἤδη ἐν Ἱερουσαλὴμ κατοικῶν Πατριάρχης τῶν Ρωμαίων Γερμανὸς λεγόμενος, ἀνέφερεν εἰς τὴν αὐλήν μου δι' ἀναφορᾶς του, ὅτι ὁ αἰοίδιμος πατήρ μου Σουλτάν Σελὴμ Χάν, καθ' ὃν καιρὸν ἐκυρίευσεν τὴν Ἱερουσαλήμ, μὲ τὸ νὰ παρεστάθῃ εἰς τὴν βασιλείαν μετὰ τῶν λοιπῶν καλογήρων του καὶ ραγιαδῶν ὁ τότε Πατριάρχης Δωρόθεος (Αττάλας) καὶ ἐξητήσατο παρὰ τοῦ κράτους του, ἵνα

²³ Κωνσταντίου ἀπὸ Σιναίου, Βιογραφία καὶ συγγραφαὶ αἱ ἐλάσσονες, σ. 250. Ἡ Ἐκκλησία Ἱεροσολύμων κατὰ τοὺς τέσσαρας τελευταίους αἰῶνας, σ. 170-172. Lievin de Hamme, Guide indicateur des Sanctuaires et des Lieux historiques de la Terre Sainte, Jerusalem 1877, II, 41.

²⁴ Tobler, Golgatha seine Kirchen und Klöster, σ. 432. 433. Quaresmii, Elucidatio Terrae Sanctis II, 496.

τὰ ἀνέκαθεν ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τοῦ ὄντα Μοναστήρια καὶ Ἐκκλησίαι καὶ Προσκυνηματα, ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Ἱερουσαλήμ εὐρισκόμενα, μένωσι πάλιν ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τοῦ ὡς καὶ πρότερον ὁ μακαρίτης πατήρ μου κατὰ Ἀχδιναμὲν τοῦ Ὁμάρ καὶ τῶν πάλαι Βασιλέων τοὺς ὀρισμοὺς ἠλέησεν αὐτοὺς καὶ ἐπρόσταξεν, ἵνα ἔχωσιν ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν καὶ χρῆσίν των τὰς τε ἐντὸς καὶ τὰ ἐκτὸς τῆς Ἱερουσαλήμ Ἐκκλησίας, Μοναστήρια καὶ Προσκυνηματα, τὸ ἀντικρὺ τῆς Πόρτας τοῦ Καμαμὲ κατὰ μεσημβρίαν κείμενον Μουγτεσεὺλ μὲ τὰ μανουάλια καὶ κανδύλια, τὰς τέσσαρας καμάρας ἄνωθεν καὶ κάτωθεν τοῦ Γολγοθᾶ, τὰς ἑπτὰ καμάρας ἄνωθεν καὶ κάτωθεν τὰς ἐπὶ τοῦ τόπου τῆς δεσποίνης Μαρίας λεγομένου, τὸν μέγαν Ναόν, τὸ μέσον τοῦ Ναοῦ, τὰς ἐκτὸς τοῦ Ναοῦ κειμένας τρεῖς Ἐκκλησίας, τὸν ἀντικρὺ τούτων ναὸν τοῦ Ἰωάννου, τὴν ἐπὶ τῆς σκάλας Ἐκκλησίαν τῆς Ἑλένης λεγομένην, τὴν ἐν τοῖς Πατριαρχείοις Ἐκκλησίαν, τὰς ἐπὶ τῶν δύο ὁδῶν καμάρας, τὸ ἀντικρὺ τούτων Μοναστήριον τῆς ἁγίας Θεέκλης, τὴν Σαϊδανάγιαν, τὸν ἅγιον Εὐθύμιον, τὴν ἁγίαν Αἰκατερίνην, τὸν ἅγιον Μιχαήλ, τὸν ἅγιον Γεώργιον, τὸ Μοναστήριον τοῦ Στύλου ἢ τῆς Κολώνας, τὸν ἅγιον Ἰωάννην τὸν Θεολόγον, μετὰ τοῦ περιβόλου, τὸν ἅγιον Βασίλειον, τὸν ἅγιον Θεόδωρον, τὸν ἅγιον Νικόλαον, τὸν ἅγιον Δημήτριον, τὴν δέσποιναν Μαρίαν, ἕτερον ἅγιον Ἰωάννην (τὸν τοῦ Ζεβεδαίου) μοναστήριον τῶν Γκιουρτζήδων μετὰ τοῦ κήπου καὶ ἐλαιῶνος, τὴν Φυλακὴν τοῦ Ἰησοῦ, τὸν ἅγιον Γεώργιον, τὸ ἐκτὸς τῆς Ἱερουσαλήμ μνημεῖον τῆς δεσποίνης Μαρίας, τὸ ὄρος τῶν Ἐλαιῶν, τὴν ἐν τῇ Σιών Ἐκκλησίαν τοῦ προφήτου Δαυὶδ, τὸ Μοναστήριον τῆς Ἐλαίας, τὸ ὀσπήτιον τοῦ Ἄννα, τὰ ἐν τῷ κάμπῳ νεκροταφεῖα, τὸ Μοναστήριον τῶν Μιγγρέλιδων Γκιουρτζήδων τοῦ Σταυροῦ, τὸ Μοναστήριον τοῦ Συμεὼν καὶ τοῦ ἁγίου Ἡλιοῦ, τὸ ἐν τῇ κώμῃ Πεΐτουζάλα ἅγιον Γεώργιον, τὸ ἐν Βηθλεὲμ σπήλαιον τῆς γεννήσεως τοῦ Ἰησοῦ, τὰ κλειδιά τῶν ἐν τῇ αὐτῇ Ἐκκλησίᾳ δύο θυρῶν τῶν πρὸς ἄρκτον καὶ μεσημβρίαν, τὰ περὶ αὐτὴν δύο κομμάτια τοῦ κήπου καὶ τὸν ἐλαιῶνα καὶ τὸ νεκροταφεῖον, τὰ εἰς ἄλλα ἐπιλοιπα χωρία Μοναστήρια καὶ Ἐκκλησίας των, τοὺς τῷ Πατριάρχῃ ὑποκειμένους Γκιουρτζήδες, Χαμπεσίους καὶ Κόπτας καὶ ὅλα τὰ ἀφιερώματά των· καὶ ὅταν κατὰ τὴν θρησκείαν των σημαίνωσι σήμαντρα καὶ θυμιάζωσι κατὰ πᾶσαν ἐσπέραν καὶ ἄπτωσι τὰ κηρία των ἀπὸ τὸ ἐπιφαινόμενον φῶς καὶ λιτανεύωσιν ὁ Πατριάρχης καὶ οἱ περὶ αὐτὸν νὰ πρωτεύωσι καὶ νὰ προηγῶνται τῶν ἄλλων φυλῶν ἀποδνησκόντων καλογήρων καὶ Μητροπολιτῶν καὶ Ἐπισκόπων καὶ καλογραίων τὰ κατάλοιπα νὰ παραλαμβάνῃ ὁ ρηθεὶς Πατριάρχης καὶ εἰς τὴν πόρταν τῆς Ἱερουσαλήμ καὶ εἰς τὸ Σεμξέμ σογιουῦ λεγόμενον νερὸν καὶ εἰς τὸ ἀράπ καφαρῆ καὶ εἰς ταῖς σκάλας καὶ εἰς τὰ κέσφια νὰ μὴν πληρώνωσιν οὐδὲν καὶ νὰ εἶναι ἐλεύθεροι ἀπὸ τὸ χαράτζιον ἀπὸ τὸ κουμέρκι καὶ ἀπὸ τὸ πάτζι. Καὶ νὰ ἐπισκευάζωσι τὰς Ἐκκλησίας των κατὰ τὴν παλαιὰν θέσιν καὶ σχῆμά των, καὶ νὰ οἰκοδομῶσι κελλία, καὶ νὰ ἀνοίγωσιν ἢ κλείωσι πόρτας καὶ παράθυρα, καὶ νὰ κατασκευάζωσι

καμάρας ἀπὸ σπῆτι εἰς σπῆτι, καὶ νὰ εἶναι ἀπηλλαγμένοι καὶ ἐλεύθεροι ἀπὸ ὅλα τὰ βίαια δασύματα, καὶ καμμία φυλὴ νὰ μὴ τοὺς ἐνοχλήῃ· ἀλλὰ οἱ Πατριάρχαι τῶν Ρωμαίων νὰ πρωτεύωσι καὶ νὰ προεστεύωσι τούτων καὶ νὰ εἶναι ὑποκείμενοι εἰς αὐτούς. Ὅθεν κατὰ τὸν Ὅρισμόν τοῦ πατρός μου ἔδωκα κἀγὼ κατὰ τὸν εἰρημένον τρόπον τὸν παρόντα μου ἱερὸν Ὅρισμόν καὶ ἐπρόσταξα, ἵνα τοιουτοτρόπως ἐνεργῆται· ἐὰν δέ τινες, ἢ βασιλεῖς ἤθελεν εἶναι ἢ ἀπὸ τῶν Βεζύρηδων Οὐλεμάδων, σουλαχάδων, μίρι μιράνιδων, μίρι λεβάδων, βοεβοδάδων, πείτουλμάλιδων, κασέμδων, μουτεβελίδων τῶν βακουφίων, σουπασάδων, ζουαμάδων, τιμὰς σαχαπίδων, μουτεφερρικάδων, τσαουσάδων, σεπαχίδων, γιανισάρων καὶ τῶν λοιπῶν ἔχλι ὄρφιδων καὶ ὑπηρετῶν τῆς Αὐλῆς μου καὶ τῶν τῆς θρησκείας ἀπλῶς τοῦ ἐντίμου Προφήτου, δελήση νὰ ἀνατρέψῃ τὸν Ἀχδιναμὲ τοῦ Ὁμάρ Χαττάπ καὶ τὸ θέσπισμα τοῦ πατρός μου καὶ τὸν ἤδη δοθέντα βασιλικόν μου ὄρισμόν, ἔστω ὑποκείμενος εἰς τὴν ὀργὴν τοῦ Θεοῦ καὶ νὰ ἔχη νὰ δώσῃ ἀπολογίαν εἰς τὸν Ὑψιστον Θεόν. Τὸ δὲ παρὸν ἱερὸν μου χάτι θέλετε ἀφήσῃ εἰς τὰς χεῖράς των. Οὕτω γινώσκετε καὶ τῷ ἱερῷ μου σημείῳ πιστώθητε»²⁵. Ἐκ τοῦ διατάγματος τούτου καταφαίνεται ἡ πλήρης κυριότης τῶν Ἑλλήνων ἐπὶ πάντων τῶν Προσκυνημάτων, τῶν ναῶν, τῶν Μοναστηρίων καὶ αὐτῶν ἔτι τῶν ἐπὶ ἐνοικίῳ καταληφθέντων ὑπὸ τῶν Λατίνων (τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου) καὶ τῶν Ἀρμενίων (τοῦ ἁγίου Ἰακώβου τοῦ Ζεβεδαίου), ἀλλ' ὑποδηλοῦται συγχρόνως ἡ ἀρχὴ τοῦ μεγάλου προσκυνηματικοῦ ζητήματος καὶ δὴ τὰ παρὰ τῶν Ἀρμενίων σκάνδαλα ἐν τῇ τελετῇ τοῦ ἁγίου Φωτός· ἀναγράφονται δὲ ὡς ὑποτεταγμένοι τῷ Πατριάρχῃ ὄντες οἱ Ἰβήρες μοναχοί, οἱ Ἀβυσσίνιοι καὶ οἱ Κόπται. Ὑποτεταγμένοι ἦσαν τῷ Πατριάρχῃ καὶ οἱ ἐν Ἱερουσαλὴμ ὑπάρχοντες Σέρβοι μοναχοί, ὧν τινες κατόικον ἐν τῇ Μονῇ τοῦ ἁγίου Σάβα. Ἐπὶ τινὰ ἔτη τοῦ τέλους τοῦ 15^{ου} καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 16^{ου} αἰῶνος ἡ Μονὴ αὕτη ἦτο ἔρημος, τῷ 1547 ἠύρισκοντο ἐν αὐτῇ πενήτηντα ἔλληνες μοναχοὶ μετὰ τινων Σέρβων μοναχῶν, οἵτινες ὡς ἔδραν αὐτῶν εἶχον κυρίως τὴν ἐν Ἱερουσαλὴμ Μονὴν τῶν Ἀρχαγγέλων²⁶. Ἀλλ' ἐνίοτε οὗτοι ἐδεικνύοντο ἀνυπότακτοι· ὁ Ἠγούμενος αὐτῶν παρουσιάζετο εἰς τὸν Πατριάρχην ὡς ἐξουσίαν ἔχων, κρατῶν ἀνὰ χεῖρας βακτηρίαν, καὶ παντὶ τρόπῳ ἐπιδεικνύων τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτοῦ, ὑπὲρ ἧς ἐζήτησάν ποτε τὴν συγκατάθεσιν τῶν λοιπῶν Πατριαρχῶν. Ταχέως ὁμως ἡ διαγωγὴ τῶν Σέρβων ἤγαγεν αὐτοὺς εἰς καταστροφὴν²⁷.

Περὶ τῶν Σέρβων ἐμερίμνησεν ὁ Πατριάρχης Γερμανὸς ἐν Κωνσταντινουπόλει εὐρισκόμενος, προκαλέσας ὑπὲρ αὐτῶν διατάγματά τινα, ἀλλά, εἰδικώτερον ἐμερίμνησε τῷ 1544 περὶ τοῦ σοβαροῦ ζητήματος τοῦ καθορισμοῦ τῶν ὁρίων

²⁵ Ἡ Ἐκκλησία Ἱεροσολύμων σ. 71-77.

²⁶ A. Ehrhard, Das griechische Kloster Mar Saba in Palästina, ἐν Römische Quartalschrift, 1892, σ. 37

²⁷ Δοσίθεος, Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων σ. 1189.

τοῦ πατριαρχείου Ἱεροσολύμων καὶ τῆς πρὸς αὐτὸ σχέσεως τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Σιναίου²⁸. Ἐπειδὴ δὲ εἷς τῶν σπουδαιωτάτων λόγων τῆς εἰς Βασιλεύουσαν ἀποδημίας αὐτοῦ ὑπῆρξεν ἡ συλλογὴ ἐράνων ὑπὲρ τοῦ ἁγίου Τάφου, παρεκάλεσε τὸν Πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως ἵνα γράψῃ εἰς Μόσχαν καὶ ζητήσῃ ἐλεημοσύνην, διὰ τοῦ ἐκεῖ εὑρισκομένου πολυμαθοῦς καὶ πολυπαθοῦς Ἕλληνομοναχοῦ Μαξίμου²⁹. Ἄδηλον εἶνε ἂν ἀπεστάλη τις ἐλεημοσύνη ἐκεῖθεν, ὡς εἶνε ἄδηλον καὶ πότε ἔπέστρεψεν ὁ Πατριάρχης εἰς Ἱεροσόλυμα. Ἴσως ἐν Κωνσταντινουπόλει ἔτι εὑρισκόμενος ἔλαβε τῷ 1541 διάταγμα, καθ' ὃ τὰ κατάλοιπα τῶν ἀποθνησκόντων Ἀγιοταφίτων ἰδιά εἰσι τοῦ ἐν Ἱερουσαλήμ Μοναστηρίου αὐτῶν, ὅπερ σημαίνει ὅτι ἀνεγνωρίζετο τότε τοῦτο ὡς νομικὸν πρόσωπον, συνετεία τῆς ἀναγνωρίσεως τῆς Ἀγιοταφικῆς Ἀδελφότητος³⁰. Ἀταξίαί τινες συνέβαινον ἐν τῷ Ναῷ τῆς Ἀναστάσεως, ἔνεκα τῆς ἀναμίξεως ὠρισμένων τινῶν προσώπων· ἐγένετο μάλιστα τῷ 1545 καὶ τις κλοπή³¹, ἀλλ' ἐπὶ πλέον ὁ Ναὸς ἔπαθε μείζονα συμφορὰν τῷ αὐτῷ ἔτει· διότι σεισμὸς μέγας ἔβλαπεν αὐτόν, κατέρριψε μέρος τοῦ κωδωνοστασίου καὶ τὸ παρακείμενον μεταξὺ τῶν ναῶν τοῦ ἁγίου Ἰακώβου καὶ τῶν μ' μαρτύρων ναῖδριον. Ὁ σεισμὸς ἔβλαπεν ὡσαύτως τὸ κωδωνοστάσιον τῆς Βηθλεέμ· ὁ δὲ Πατριάρχης κατῶρδωσε νὰ λάβῃ σουλτανικὸν φερμάνιον πρὸς ἐπισκευὴν τῶν βεβλαμμένων³².

Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ αὐτῇ, φαίνεται, ὅτι πάλιν ἠναγκάσθη νὰ μεταβῇ εἰς Κωνσταντινούπολιν, διότι τῷ 1545 μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Ἱερεμίου α' συνήλθεν ἐν Κωνσταντινουπόλει Σύνοδος ἵνα καθορίσῃ τὸν τρόπον τῆς ἐκλογῆς τοῦ Πατριάρχου· τῆς Συνόδου δὲ ταύτης πρόεδρος ἐχημάτισεν ὁ Ἱεροσολύμων Πατριάρχης Γερμανός³³. Συγχρόνως ἐξεδόθησαν διάφορα διατάγματα περὶ τῶν Ἰθέρων καὶ τῶν Σέρβων μοναχῶν, πρὸς δὲ καὶ ἔτερον τῷ 1547, ἀπαγορευῶν τὸ τελωνίζεσθαι τὰ ἐκ τριῶν χωρίων τῆς Κύπρου προερχόμενα ἐλέη διὰ τὴν Μονὴν τοῦ ἁγίου Σάβα. Ἡγούμενος αὐτῆς κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἦτο μετὰ τὸν Ἰωακεῖμ ὁ Ἡσαΐας, ὅστις τῷ 1550 ἀπέστειλεν εἰς

²⁸ Ἀνάλεκτα Ἱεροσ. Σταχυολογίας Β, 372. 284. Τὸ κανονικὸν δίκαιον τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου Ἱεροσολύμων ἐπὶ τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Σινᾶ, ἐπιμαρτυρούμενον ὑπὸ ἐπισήμων Ἐκκλησιαστικῶν ἐγγράφων, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1868, σ. 6.

²⁹ *N. Capterew*, Σχέσεις τῶν Πατριαρχῶν Ἱεροσολύμων πρὸς τὴν ρωσικὴν Ἀρχὴν ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 15^{ου} μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 17^{ου} αἰῶνος σ. 8. 9.

³⁰ Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας Δ, 450. 463.

³¹ *A. Π. Κεραμέως*, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας Δ, 450.

³² Αὐτόθι. Τῷ 1542 ἔκτισεν ὁ Σουλτᾶνος Σουλεϊμὰν τὰ νέα τῆς Ἱερουσαλήμ τείχη. Πρβλ. *Robinson*, *Palästina*, II, 267.

³³ Πατριαρχικὴ Κωνσταντινουπόλεως Ἱστορία, *Turcograecia* σ. 169. *Μελετίου*, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία Γ, 370. *Γεδεὼν* Πατριαρχικὸν πίνακες σ. 507.

Κρήτην τὸν ἱερομόναχον Γαβριήλ πληρεξούσιον, ἵνα συλλέξῃ τὰ ἐλέη τῶν χριστιανῶν καὶ ἰδρῶση Μετόχιον τοῦ ἁγίου Τάφου³⁴. Λόγιος δὲ μοναχὸς ἤκμαζεν ἐν τῇ Μονῇ τοῦ ἁγίου Σάβα ὁ Ἰωσήφ, συντάξας περὶ τὸ 1550 Κανόνα εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον. Μετὰ τὸν Ἡσαΐαν Ἡγούμενοι τῆς Μονῆς ἐχρημάτισαν ὁ Παχώμιος (1577-1578) καὶ ὁ Τιμόθεος (1581)³⁵.

Ἡγούμενος τῶν ἐν Ἱερουσαλὴμ φραγκισκανῶν μοναχῶν τῷ ἔτει ἐκεῖνῳ διωρίσθη ὁ Βενιαμὴν Κράσσης, ὅστις εἰς νέας ἀποπείρας προέβη ἀνεπιτυχεῖς πρὸς ἀνάκτησιν τῆς Σιών· παρέσχε δὲ πολλὰ πράγματα εἰς τοὺς Ἑλληνας ἐν τῷ Ναῷ τῆς Ἀναστάσεως. Ὑπὸ τῶν ἐπανειλημμένων ἀποτυχιῶν αὐτῶν ἐπείδοντο οἱ Λατῖνοι, ὅτι ἠδύνατο νὰ ἐγκαθιδρυθῶσιν ὠρισμένως ἐν τοῖς ἁγίοις Τόποις ἐὰν ἀπέκτων ὀπαδοὺς ἐκ τοῦ πτωχοῦ ὀρθοδόξου λαοῦ. Τῷ 1550 οὐδεὶς ὑπῆρχε Λατῖνος ἐν Βηθλεέμ· ἀλλὰ τῷ ἔτει ἐκεῖνῳ δύο ὀρθόδοξοι ἀδελφοί, ἐν ὑπηρεσίᾳ ὄντες τῶν Λατίνων, ἐδέχθησαν τὸν λατινισμόν, τὸ δὲ παράδειγμα αὐτῶν τὸ ὀλέθριον παρέσυρε καὶ τρίτον, ὅστις ἦτο ὁ υἱὸς τοῦ ὀρθοδόξου ἱερέως ἐν Βηθλεέμ. Οἱ τρεῖς οὗτοι ἀπῆρτισαν τὴν πρώτην λατινικὴν κοινότητα τῆς Βηθλεέμ, ἥτις ἀπέβη ὕστερον πολυάριθμος. Κατὰ τὰς λατινικὰς εἰδήσεις αἱ τρεῖς πρῶται γενεαὶ τῆς λατινικῆς κοινότητος ἦσαν προβεβαπτισμένοι ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ, προσερχόμενοι εἰς τὸν λατινισμόν διὰ τοῦ προσηλυτισμοῦ· μόλις δὲ ἡ τετάρτη γενεὰ ἐβαπτίσθη ὑπὸ Λατίνων³⁶. Καὶ οἱ γῆν καὶ θάλασσαν περιάγοντες πρὸς τὸ ποιῆσαι ἓνα προσήλυτον ἐγκαθιδρύνονται ἤδη ὀριστικῶς ἐν Βηθλεέμ, ἀποπειραθέντες μετὰ τινα χρόνον νὰ ἐκτοπίσωσιν ἐκεῖθεν τοὺς Ἕλληνας μοναχοὺς.

Οὗτοι δέ, ὡς πάντοτε, μὴ ἔχοντες μονίμους καὶ σταθεροὺς πόρους, μάλιστα μετὰ τὰς μεγάλας ὑπὲρ τῶν ἐπισκευῶν δαπάνας, εἶχον μεγάλας οικονομικὰς στενοχωρίας· ὅθεν ὁ Πατριάρχης ἀπέστειλέ τινας αὐτῶν πρὸς συλλογὴν ἐράων, καὶ τῷ 1548 δύο μοναχοὺς τὸν Δανιήλ καὶ Γαβριήλ ἀπέστειλεν εἰς τὴν Ρωσίαν, πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπόν. Φθάσαντες οὗτοι ἐκεῖ τῷ 1550 περιέγραψαν τὰς ἐκ τοῦ σεισμοῦ μεγάλας ζημίας τῶν ἁγίων Τόπων· ἀλλ' ὁ ἡγεμὼν τῆς Μόσχας Ἰωάννης ὁ Τρομερὸς (1533-1584) ἔδωκεν εἰς αὐτοὺς μόνον 30 ρούβλια διὰ τὸν Πατριάρχην καὶ 50 διὰ τὸν ἅγιον Τάφον³⁷. Ἡ συνδρομὴ αὕτη ὑπῆρξεν ὅλως ἀναξία προσοχῆς· ἕκ τινος δὲ διατάγματος τοῦ 1550 καταφαίνεται ὅτι ἡ Ἀδελφότης ἠναγκάζετο νὰ ὑποθηκεύῃ τὰ ἱερά σκευὴ τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως,

³⁴ Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας Δ, 104. 473.

³⁵ Α. Π. Κεραμέως, Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη, Β, 58. 59. 399. 791. Γ, 150.

³⁶ *Relatione fedelle della grande controversa nata in Gierusalemme circa alcuini Sanctuarii; ... Lodi 1637* (ρωσ. παράφρασις ἐν Ἀνακοινώσεις ρωσικῆς Παλαιστινείου Ἐταιρείας τευχ. Μαρτίου - Ἀπριλίου 1899) σ. 186 ἐξ.

³⁷ *Capterew* ἐνθ' ἄν. σ. 9.

ἔχουσα μὲν ἐπείγουσαν ἀνάγκην τῆς ἐπισκευῆς αὐτοῦ καὶ τοῦ ἐν Βηθλεὲμ Μοναστηρίου, ἐνοχλουμένη δὲ ὑπὸ τῶν Λατίνων. Φιρμάνιον τοῦ 1556 ἀπηγόρευσε πᾶσαν ἐν τῷ Ναῶ ἀδικίαν κατὰ τῶν ἐλλήνων μοναχῶν καὶ ἐπέτρεπε πάλιν τὴν ἐπισκευὴν αὐτοῦ³⁸. Ἐνοχλήσεις εἶχεν ὁ Πατριάρχης καὶ παρὰ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Σιναίου Μακαρίου· τούτου δ' ἕνεκα τῷ 1557 μετέβη εἰς Κάϊρον καὶ συνεκρότησε Σύνοδον πρὸς ρύθμισιν τῶν Σιναϊτικῶν πραγμάτων. Ἐτέραν συνεκρότησεν ἐν Κύπρῳ Σύνοδον πρὸς καθαίρεσιν τοῦ ἀνυποτάκτου Ἀρχιεπισκόπου³⁹ καὶ ἐξῆλθεν εἰς περιοδείαν πρὸς προμήθευσιν οἰκοδομησίμου ὕλης διὰ τὰς ἐπισκευάς. Τῷ 1558 διατάγματί τι ἀπηγόρευσε τὰς προσγινομένας εἰς τινὰ μοναχὸν Κοσμᾶν ἐνοχλήσεις διὰ τὰς ἀμπέλους αὐτοῦ, ὅπερ σημαίνει ὅτι οἱ ἁγιοταφῖται ἤρξαντο ἀποκτῶντες διὰ τῶν προσπαθειῶν αὐτῶν ἰδιοκτησίας, παραδίδοντες αὐτὰς μετὰ τὸν θάνατον εἰς τὴν Ἀδελφότητα, ἥτις διὰ τῶν κτημάτων αὐτῆς ἠδύνατο νὰ πορίζηται τινὰ χρηματικὰ μέσα πρὸς διεξαγωγὴν τοῦ κατὰ τῶν ἐτεροδόξων ἀγῶνος.

Ἀκριβῶς δὲ τῷ ἔτει ἐκεῖνῳ (1558) οἱ Λατῖνοι κατώρθωσαν νὰ καταλάβωσι μέρος τοῦ Γολγοθᾶ, παρὰ τὰς ἐντόνους διαμαρτυρίας τῶν ἐλλήνων μοναχῶν καὶ τῶν ἰβήρων, τῷ δ' ἐφεξῆς ἔτει φιρμάνιον, προκληθὲν ὑπὸ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Γάλλου Πρεσβευτοῦ De la Vigne, ἐπέτρεψεν εἰς τοὺς γάλλους προσκυνητὰς τὴν ἐλευθέραν μετάβασιν εἰς τοὺς ἁγίους Τόπους. Ἐξεδόθη τὸ φιρμάνιον τοῦτο συνεπεῖα συλλήψεως καὶ φυλακίσεως γάλλων προσκυνητῶν, ὧν τὴν ἀποφυλάκισιν διέταξεν ὁ Σουλτάνος Σουλεϊμὰν τῇ 17 Ἰουνίου 1559, μετὰ τὰς διαμαρτυρίας τοῦ Βασιλέως τῆς Γαλλίας Ἐρρίκου β' (1547-1559). Ἐπὶ πλέον ἐνισχυθέντας τοὺς Φραγκισκανοὺς μοναχοὺς διὰ τῆς ἐπεμβάσεως τῆς Γαλλίας τῇ 17 Ἰουνίου 1561 διὰ θεσπίσματος αὐτοῦ ὁ Πάπας Πῖος δ' (1559-1565) ἐπέτρεψεν ἵνα κατοικήσωσιν ἐντὸς τῆς Ἱερουσαλὴμ, ἐν τῇ Μονῇ τῶν Ἰβήρων, ἥτις ἔκτοτε μετωνομάσθη Μονὴ τοῦ Σωτῆρος (St. Salvator) καὶ ἀφηρέθη ἀπὸ τῶν Ἰβήρων εἰς ἐσχάτην ὁσημέραι προβαιόντων παρακμήν⁴⁰. Μικρὸν τι ἀνεκούφισε τὴν Ἀδελφότητα αὐτῶν ὁ τῷ 1565 μεταβὰς εἰς Ἱεροσόλυμα Ἴβηρ Προσκυνητῆς Φίλιππος Σακαρασβίλης, ὅστις εὔρεν ἐν τοῖς ζῶσι τὸν Πατριάρχην Δωρόθεον καὶ ἐσημείωσεν ὅτι τοῖς δυοῖν Πατριάρχαις μετὰ τῆς ἱεῤῥᾶς Ἀδελφότητος τῶν Ἀγιοταφῖτων παρήγγειλε νὰ τελέσωσι λειτουργίαν, παραθέσας αὐτοῖς τράπεζαν. Ὁ

³⁸ Ἀνάλεκτα Β, 469. Πρὸβλ. 250. 461. 503.

³⁹ Αὐτόθι Β, 265. *Νεκταρίου*, Ἐπιτομὴ ἱεροκοσμικῆς ἱστορίας, Ἐνετήσι 1677, σ. 215. 216. *Δελικάνη*, Πατριαρχικῶν ἐγγράφων τ. Γ, σ. 413. 415.

⁴⁰ *Verdy de Vernois* ἐνδ' ἄν. σ. 38. 39. *Tobler*, Topographie von Jerusalem und seiner Umgebungen, I, 292-344. *Κωνσταντίου τοῦ ἀπὸ Σιναίου*, Βιογραφία καὶ συγγραφαὶ αἱ ἐλάσσονες, σ. 250.

412 Φίλιππος ἐχειροτονήθη Πρεσβύτερος ἐν τῷ ἁγίῳ Τάφῳ ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Γερμανοῦ⁴¹.

Ἀλλὰ καὶ ἡ κατάσταση τῆς Ἁγιοταφικῆς Ἀδελφότητος οὐδαμῶς ἦτο εὐχάριστος. Συνεκράτει αὐτὴν ὁ Πατριάρχης Γερμανός, διὰ τῆς δραστηριότητος αὐτοῦ καὶ τοῦ ἀκαμάτου ζήλου. Ἐξασφαλίσας τῷ 1559 κυβερνητικῶς τὰς ἀνενοχλήτους περιουσίας τῶν ἁγιοταφικῶν μοναχῶν, ἐξηκολούθησε καὶ αὐτὸς περιοδεύων⁴² ἔγραφε δὲ τότε εἰς Μόσχαν, λαβὼν ἐκεῖθεν πενιχρὰν συνδρομὴν, ὅτι ἐν τοιαύτῃ πενίᾳ διετέλει, ὥστε Ἀρμένιοι καὶ Κόπται ἐν τῷ Ναῷ τῆς Ἀναστάσεως εἶχον νὰ φορέσωσι μίτραν, αὐτὸς δέ, ὁ ὀρθόδοξος Πατριάρχης, δὲν εἶχε μίτραν. Φιλοτίμως, οὐχ ἦττον, ἐνεργῶν, τῷ 1561, μετὰ τὰς ἐπισκευὰς τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως, προέβη εἰς ἐπισκευὰς τοῦ Ναοῦ τῆς Βηθλεὲμ καὶ τοῦ ἐκεῖ ὀρθόδοξου Μοναστηρίου. Μετὰ τετραετίαν οἱ Λατῖνοι διὰ πρωτοφανοῦς ἀπάτης κατέλαβον τὸ σπήλαιον τῆς Γεννήσεως ἐν Βηθλεὲμ μετὰ τῶν κλειδῶν αὐτοῦ, ἅτινα ἐνεπιστεύθη εἰς τὸν λατῖνον ὁ ἔλληνας κανδηλάπτης, μεταβάς εἰς Ἱερουσαλήμ πρὸς ἑορτασμὸν τοῦ Πάσχα, προὔκάλεσαν δὲ καὶ σχετικὰ σουλτανικὰ φερμάνια⁴³. Ἔκτοτε ἄρχεται πολύκροτον ζήτημα· μόλις δὲ κατώρθωσεν ὁ Πατριάρχης Γερμανός διὰ δικαστικῆς ὁδοῦ ν' ἀποσπάσῃ τὴν κλεῖδα τῆς νοτίου πύλης καὶ τὸ δικαίωμα τοῦ λιτανεύειν ἐν τῷ σπηλαίῳ τρεῖς τοῦ ἐνιαυτοῦ. Ἄγνοοῦμεν ἂν ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ μετέβη πάλιν ὁ Πατριάρχης εἰς Κωνσταντινούπολιν, γινώσκομεν μόνον, ὅτι παρὰ τοῦ νέου Σουλτάνου Σελῆμ β' (1569-1574) ἔλαβε διάφορα φερμάνια περὶ τῶν προνομίων αὐτοῦ καὶ τῆς Ἀδελφότητος καὶ ἀνενέωσε τῷ 1568 τὰ περὶ τῶν ἐπισκευῶν διατάγματα, ἀποσπάσας συγχρόνως παρὰ τῶν Λατίνων τὴν Μονὴν τοῦ ἁγίου Γεωργίου, ἣν οὗτοι ἤρπασαν. Ὡσεὶ μὴ ἤρκουν αἱ λοιπαὶ στενοχωρίαι, ἐπιδρομαὶ τῶν βεδουϊνῶν ἐγένοντο, πρὸ διετίας ἰδίως (1566), κατὰ τῆς Μονῆς τοῦ ἁγίου Σάβα, ἐπὶ τοῦ Ἡγουμένου αὐτῆς Ναθαναήλ, κομίσαντος εἰς τὴν Μονὴν διαφόρους εἰκόνας ἐκ Κύπρου⁴⁴, αἵτινες ἐπιδρομαὶ δυσχερεστέραν καθίστων τὴν οἰκονομικὴν θέσιν τῆς Ἀδελφότητος. Ὅθεν τῷ 1569 ἀποστείλας ὁ Πατριάρχης δύο μοναχοὺς τὸν Μακάριον καὶ Θεοδόσιον «ὡς ἐξάρχους καὶ δούλους τοῦ ἁγίου Τάφου» ἔδωκεν εἰς αὐτοὺς

⁴¹ Χρυσοστόμου Α. Παπαδοπούλου, Ἡ ἱερὰ Μονὴ τοῦ Σταυροῦ καὶ ἡ ἐν αὐτῇ Θεολ. Σχολῆ, σ. 35, 36.

⁴² Μ. Γεδεών, Κυρίλλου Λαυριώτου Πατριαρχικὸν χρονικόν, «Ἀθήναιον» Στ. 1877, σ. 29 στιχ. 426-429.

«Τότε δὲ ἐγνωρίζετο Γερμανὸς πατριάρχης
Ἱερουσαλήμ πόλεως τῆς θείας καὶ ἁγίας.
Οὗτος πρῶτος ἐφεύρηκε καὶ ἐποίησε πρῶτος
ἐλέους περιήγησιν καὶ ἐλεημοσύνας.»

⁴³ Cèsar Famin, Histoire de la rivalité et du protectorat des Eglises chretiennes en Orient, Paris 1853, σ. 197, 198.

⁴⁴ Α. Π. Κεραμέως, Ἱεροσολ. Βιβλιοθήκη, Α, 245.

ἐγκύκλιον γράμμα δι' οὗ ἐποιεῖτο ἔκκλησιν πρὸς τὸ ὀρθόδοξον ἡμῶν γένος. «Γινώσκετε οὖν, ἔγραφε πρὸς τοῖς ἄλλοις, τὰς ἡμετέρας καὶ ἀνυπομονήτους κακώσεις καὶ τοὺς πειρασμοὺς καὶ τὰς ἀμετρήτους ἐξόδους καὶ ὅσα πάσχομεν καθ' ἡμέραν καὶ ὥραν ὑπὸ τῶν τῆς ἀγίας Ἐκκλησίας ἐχθρῶν... καὶ οὐδεμίαν ἀνακωχὴν ἢ συμπάθειαν εὐρίσκομέν ποθεν, ἀλλὰ καὶ αὐτὸν τὸν ἄρτον μετὰ δακρύων πολλῶν καὶ οἰμωγῆς ἐσθίομεν πολλάκις, Κύριος γινώσκει! καὶ οὐκ ἔχομεν ποῦ ἀλλαχοῦ ἐκφυγεῖν εἰμὴ πρὸς ὑμᾶς τοὺς φιλόθεους καὶ χριστομιμήτους καὶ εὐεργέτας· ὅτι οὐδὲ εἰς αὐτὸν τὸν θεῖον καὶ ἱερώτατον Ναὸν τὸν Θεοβάδιστον δυνάμεθα εἰσελθεῖν, εἰμὴ μετὰ πολλῶν κόπων χλευασμένοι καὶ ὑβρισμένοι, πολλάκις καὶ τυπτομένους ἡμᾶς ἔλκουσιν ἄκοντας ἔσωθεν. Καὶ τίς μὴ θρηνήσει ὀρῶν ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα; Κύριος γινώσκει ὅτι τὰ ἱμάτια ἡμῶν ἐξέδυναν εἰ μὴ Θεὸς βοηθὸς ἡμῶν οὐκ ἦν... Ἐλεήσατε ἵνα ἐλεηθῆτε»⁴⁵. Ἡ φωνὴ αὕτη τοῦ μεγάλου Πατριάρχου διὰ μέσου τῶν αἰῶνων εὐγλωττότερον πάσης ἄλλης περιγραφῆς ἐξεικονίζει τὴν τότε κατάστασιν τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων καὶ πλέκει τὸν προσφορώτερον στέφανον εἰς αὐτόν τε καὶ τὴν Ἁγιοταφίτικὴν Ἀδελφότητα, ἥτις ἐκινδύνευνε ἤδη ν' ἀπολέσῃ τὸν ἅγιον Τάφον· διότι φαίνεται ὅτι τῷ 1574 κατεῖχον αὐτὸν οἱ Λατῖνοι καὶ ἴσως πρὸς κατάλληλον ἐνέργειαν κατ' αὐτῶν μετέβη εἰς Κωνσταντινούπολιν πάλιν ὁ Πατριάρχης Γερμανός⁴⁶. Ἐκεῖ τῷ 1575 συμμετέσχε συνοδικῶν τιμῶν ἀποφάσεων περὶ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου, ἔνθα ἀταξίαί τινες ἐπεκράτησαν, ἔνεκα τῆς λατινοκρατίας καὶ περὶ τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Σινᾶ, ἥτις ὠρισμένως ὑπήχθη ὑπὸ τὸν Πατριάρχην Ἱεροσολύμων⁴⁷. Εἰς Ἱεροσόλυμα ἐπανελθὼν τῷ 1577 ἔλαβε καὶ διὰ κυβερνητικῆς καὶ διὰ ἐκκλησιαστικῆς ὁδοῦ μέτρα κατὰ τῶν ἀνυποτάκτων σέρβων μοναχῶν καὶ κατὰ τῶν ἐπιτοπίων ἀρχῶν, αἵτινες ἐπενέβαινον εἰς τὰ ζητήματα τῶν κτημάτων τοῦ ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως, ὡσαύτως δὲ καὶ κατὰ τῶν Λατίνων, οἵτινες ἐσφετερίσθησαν οἰκίαν τινὰ τῆς Ἀδελφότητος. Κατὰ τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1577 ἀναφέρεται Σκευοφύλαξ τοῦ ἁγίου Τάφου ὁ Ἱερομόναχος Ἀντώνιος⁴⁸.

Ἄλλ' ἦτο ἤδη γέρον ὁ Πατριάρχης Γερμανός, ἐπὶ μακρὰ ἔτη καὶ ὑπὸ δυσμενεῖς περιστάσεις ἀγωνισθεὶς ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας· ὄθεν τῷ 1579 ἐπωφεληθεὶς ἐκ τῆς καλῆς ἐν Ἱερουσαλὴμ παρουσίας τοῦ Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Σιλβέστρου (1569-1590), τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Σινᾶ Εὐγενίου καὶ ἄλλων Ἐπισκόπων

⁴⁵ Ἀνάλεκτα Ἱεροσολύμων. Σταχυολογία Β, 263.

⁴⁶ Πρβλ. *Gerlachs Stephan*, Tagebuch, Franckfurt 1674, σ. 57.

⁴⁷ *E. Legrand*, Bibliographie hellénique (XVII siècle) III, 275. Ἀρχιμ. Καλλινίκου Δελικάνη, Πατριαρχικῶν ἐγγράφων τ. Β', σ. 332-7. Τὸ κανονικὸν Δίκαιον τοῦ Πατριαρχικοῦ θρόνου Ἱεροσολύμων σ. 4-10. Περιγραφή τοῦ Ὁρους Σινᾶ, Ἐν Βενετία 1778, σ. 131-4.

⁴⁸ *A. Π. Κεραμέως*, Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη Α, 127.

ἀπεφάσισεν ἵνα παραιτηθῇ τοῦ θρόνου καὶ ἐπιστατήσῃ εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ διαδόχου αὐτοῦ. Κατὰ τὸ διασωθὲν ἐπίσημον ἔγγραφον τῆς πράξεως ταύτης προσκαλεσάμενος τοὺς προὔχοντας τῶν ὀρθοδόξων τῆς Ἱερουσαλήμ, ὁ Πατριάρχης εἶπεν αὐτοῖς, ὅτι δὲν δύναται νὰ παραμείνῃ ἐπὶ πλέον ἐν τῷ Πατριαρχεῖῳ, γέρον ὢν καὶ ὅτι ὄφειλε νὰ ἐκλεγῇ διάδοχος αὐτοῦ. Γενομένης δεκτῆς τῆς προτάσεως συνῆλθεν ὁ Πατριάρχης Σίλβεστρος μετὰ δύο Μητροπολιτῶν Δωροθέου καὶ Νεκταρίου καὶ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Σινᾶ Εὐγενίου καὶ τινος Ἐπισκόπου τῆς ἀγίας Ἄννης ἐκ Δαμασκοῦ ἵνα προβῶσιν εἰς τὴν ἐκλογὴν. «Καὶ ἔδωκαν κλήρους κατὰ τὴν τάξιν τοῦ ἡγιασμένου νόμου καὶ ἔγραψαν εἰς τρία φύλλα ὀνόματα τρία. Εἶτα ὁ Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας καὶ οἱ λοιποὶ Ἀρχιερεῖς τῇ δευτέρᾳ ἡμέρᾳ ἔφερον τὰ τρία φύλλα καὶ ἔθηκαν αὐτὰ ἐν τῇ ἀγίᾳ Τραπεζῇ, καὶ ἐλειτούργησαν κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν καὶ πάντες ἐδεήθησαν τοῦ Θεοῦ. Μετὰ τὴν ἀπόλυσιν τῆς λειτουργίας εἰσήγαγον βρέφος, ἥγουν παιδίον, εἰς τὸ ἅγιον βῆμα καὶ ἔφερον ἔξω ἐν τῶν τριῶν φύλλων καὶ ἔτυχε νὰ εἶναι τὸ ὄνομα τοῦ παπᾶ Σωφρονίου γεγραμμένον· καὶ πάντες ἥγουν ὁ Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας καὶ ὁ λαὸς τῆς Ἱερουσαλήμ μικροὶ τε καὶ μεγάλοι ἠθέλησαν αὐτῷ ἰδίῳ θελήματι καὶ τῷ θελήματι τοῦ Πατριάρχου Γερμανοῦ». Ἐζήτησε δὲ ὁ Πατριάρχης νὰ ἔχῃ ἰσοβίως τὴν ἐπαρχίαν Λύδδης καὶ Ρέμλης, εἰπὼν εἰς τοὺς παρακαλοῦντας αὐτὸν χριστιανοὺς ὅτι δὰ ἤρχετο εἰς Ἱερουσαλήμ ὁσάκις ἠδύνατο. Περαιτέρω ἐν τῷ ἐπισήμῳ ἐγγράφῳ αὐτολεξεῖ λέγεται «Ὅτι οἱ χριστιανοὶ ὅλοι τῆς Ἱερουσαλήμ, παρόντος τοῦ Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας καὶ τοῦ Μητροπολίτου Νεκταρίου καὶ τοῦ Ἐπισκόπου τοῦ Σινᾶ Εὐγενίου ἔστεργον ταῦτα, καὶ ὅτι οἱ χριστιανοὶ τῆς Ἱερουσαλήμ μεγάλοι καὶ μικροὶ οὐκ ἔχουσιν εἰς τὸν Πατριάρχην δίκαιόν τι, οὔτε συμφωνίαν, οὔτε ζήτημα, οὔτε πρᾶγμα ἀπὸ τοῦ ἀγίου Τάφου, οὔτε ἀπὸ πράγματος ἀφιερωμένου, οὔτε ἀπὸ χρυσοῦ, οὔτε ἀπὸ ἀργύρου, οὔτε ἀπὸ πράγματος τοῦ ἀγίου Τάφου, οὔτε ἀπὸ ἄλλου τινός. Καὶ ὅτι ἐδέξαντο ὅλοι ἀφορισμὸν ἀπὸ Θεοῦ καὶ τῆς Συνόδου τῶν ἡγιασμένων καὶ τῶν εὐρεθέντων Πατέρων, ἵνα ὧσιν ἀφορισμένοι ἀπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ Υἱοῦ καὶ ἀγίου Πνεύματος καὶ ἀπὸ τῶν τριακοσίων δέκα ὀκτὼ Πατέρων καὶ τῶν παρευρεθέντων Πατέρων (τοῦτον δὲ τὸν ἀφορισμὸν ἐδέξαντο οἱ τῆς Ἱερουσαλήμ χριστιανοὶ ἀφ' ἑαυτῶν) εἴ γε ἐμποδίσωσιν αὐτὸν ἢ ἐγκαλέσωσιν, ἢ λυπήσωσιν ἰδίῳ αὐτῶν θελήματι. Καὶ εἰσὶν ὁ παπᾶς Νασράλας, τοῦ κανδηλάπτου ὁ υἱός, καὶ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Χαλίλης καὶ ὁ Ἰακούπης ὁ υἱὸς τοῦ Ζηρὰρ καὶ ὁ Μιχαὴλ τοῦ Σαμπὰν ὁ υἱὸς καὶ ἀδελφὸς τοῦ Ρισκάλα Σουλεϊμὰν ὁ υἱὸς ὁ Ἀβραμίτης καὶ ὁ Ἰωάννης τοῦ Λουταίφ ὁ υἱὸς καὶ οἱ λοιποί, οἵτινες ἐὰν ἐμποδίσωσιν αὐτὸν ἢ ἐγκαλέσωσιν, ἔχουσι διδόναι τῷ Ἱερῷ φλωρία βενέτικα πεντήκοντα κατὰ τὸν ὀρισμὸν τῆς κρίσεως. Καὶ ὅτι ὁ Πατριάρχης Γερμανὸς κατέβη ἀπὸ τοῦ θρόνου ἰδίῳ θελήματι. Καὶ ἵνα ὁ Πατριάρχης Σωφρόνιος διακυβερνᾷ τὸν Γερμανὸν Πατριάρχην καὶ ἔχῃ αὐτὸν ὡς πατέρα. Καὶ ἡ εὐλογία ἔστω ἐπὶ τοὺς ἀκούοντας διὰ πρεσβειῶν τῆς δεσποίνης ἡμῶν

Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας, τοῦ ἁγίου ἐνδόξου Ἀποστόλου Ἰακώβου τοῦ Ἀδελφοθέου καὶ πάντων τῶν ἁγίων»⁴⁹.

Λεπτομέρειά τις τοῦ πολυτίμου τούτου ἐγγράφου, μετὰ τὰ ἔμπροσθεν εἰρημένα περὶ καταχρήσεων ἐν τῷ Ναῶ τῆς Ἀναστάσεως, εἶν' εὐνόητος. Ὁ Πατριάρχης παραιτούμενος ἐφρόντισεν ἴν' ἀπαλλάξη καὶ τὸν διάδοχον αὐτοῦ πάσης ὠρισμένων τινῶν προσώπων, ἅτινα ἀναφέρονται ἐν τῷ ἐγγράφῳ, ἐνοχλήσεως, ἥτις κατέστη δυνατὴ μικρὸν πρὸ τῆς ὑπ' ὄψει ἡμῶν ἐποχῆς τῆς ἐπικρατήσεως τῶν Μαμλούκων καὶ τῶν μεγάλων στενοχωριῶν καὶ ἀνωμαλιῶν τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων. Ἄλλως τε τοῦ λοιποῦ ὁ Ναὸς τῆς Ἀναστάσεως καθίσταται θέατρον μεγάλων γεγονότων καὶ σφοδρῶν ἀγώνων τῶν Λατίνων καὶ Ἀρμενίων, ζητούντων νὰ διαρπάσωσιν αὐτὸν παρὰ τῶν ἐλλήνων μοναχῶν, οἵτινες ἀνταγωνίζονται γενναίως, συγκρατοῦσιν αὐτὸν καὶ πυρπολούμενον ἀνοικοδομοῦσι διὰ γενικῶν συνεισφορῶν τοῦ ἐλληνικοῦ Γένους. Ἄνευ τοῦ τοιοῦτου συνασπισμοῦ τῶν ἐλλήνων μοναχῶν περὶ τὸν ἅγιον Τάφον, ἄνευ τοῦ μεγαλεπήθολου ἔργου τοῦ Γερμανοῦ περὶ στενοῦ συνδέσμου τοῦ Γένους μετὰ τοῦ ἁγίου Τάφου ἢ ἱστορία τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων θὰ ἔληγεν εἰς τὸν ἰστ' αἰῶνα, κατ' ἀνθρωπίνους ὑπολογισμούς. Ὁ Γερμανὸς ἠδυνήθη μετὰ τὴν ἐπὶ τοῦ προκατόχου αὐτοῦ ἐπελθοῦσαν βελτίωσιν νὰ διαγράψῃ τὴν ἐφεξῆς ἱστορικὴν πορείαν τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων καὶ τῆς Ἀγιοταφικῆς Ἀδελφότητος.

ΑΙ ΠΡΩΤΑΙ ΣΟΒΑΡΑΙ ΑΠΩΛΕΙΑΙ

Τῆ ὀρθῇ ταύτῃ πορείᾳ ἠκολούθησε καὶ ὁ νέος Πατριάρχης ΣΩΦΡΟΝΙΟΣ Δ' (1579-1608) καλῶς γινώσκων τὴν Ἐκκλησίαν, ἧς ἐκλήθη ποιμὴν, καὶ τὰ μεγάλα ζητήματα αὐτῆς. Πρῶτον ἔργον αὐτοῦ ἐθεώρησε νὰ κατοχυρώσῃ ἑαυτὸν διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ σουλτάνου Μουράτ γ' (1574-1595) ἐπικυρώσεως τῶν δικαιωμάτων καὶ προνομίων αὐτοῦ, ἅμα δὲ καὶ τοῦ τῆς Ἀγιοταφικῆς Ἀδελφότητος δικαιώματος ὅπως κληρονομῇ τοὺς ἀποθνήσκοντας μοναχοὺς. Συγχρόνως ἐμερίμνησε περὶ ἐξασφαλίσεως τῶν κτημάτων τῆς Ἀδελφότητος καὶ περὶ τῆς ἀποκρούσεως ἀδικημάτων τινῶν, γινομένων παρὰ τῶν ἐπιτοπίων ἀρχῶν περὶ τὴν εἴσπραξιν τῶν

⁴⁹ Δοσίθεος, Περί τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων σ. 1165-7.

διὰ τὴν εἴσοδον εἰς τὸν Ναὸν τῆς Ἀναστάσεως ὠρισμένων χρημάτων⁵⁰. Τῷ 1581 ἀφίκετο εἰς Ἱερουσαλήμ ὁ Σολομὼν Σιωπηκὸς (Schweiger), φέρων συστατικὰ γράμματα πρὸς τὸν Πατριάρχην Σωφρόνιον ἀπὸ μέρος τοῦ τότε πρωτοσυγκέλλου τοῦ Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Μελετίου Πηγᾶ. Ὁ Γερμανὸς ἐπισκέπτης ἀφηγεῖται ἐν τῷ ἡμερολογίῳ αὐτοῦ, ὅτι ἐγένετο δεκτὸς μετὰ πολλῆς τιμῆς ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου, παρακαθήσας εἰς τὴν τράπεζαν αὐτοῦ καὶ συμαγῶν μετὰ 30 περίπου μοναχῶν. Ὁ Πατριάρχης ἠρώτησεν ἂν νηστεύωσιν οἱ Προτεστάνται καὶ διὰ τοῦτο ἐν τῇ τραπέζῃ διεξήχθη συζήτησις περὶ νηστείας. Ἀναγράφει δὲ ὅτι τῷ ἔτει ἐκείνῳ τῆς ἐπισκέψεως αὐτοῦ ὑπῆρχον ἐν Ἱερουσαλήμ 150 ἔλληνες χριστιανοὶ (griechische Christen), 10 Συριοί, 5 Γεωργιανοί, 2 Νεστοριανοί, 20 Κόπται Ἀβυσσίνοι καὶ Ἰακωβῖται, 9 Ἰουδαῖοι, 2 οἰκογένειαι Μαρωνιτῶν οἱ δὲ λοιποὶ ἦσαν Ἀραβες μουσουλμάνοι⁵¹. Ἀρμένιοι οὐδόλως ἀναφέρονται ὡς κάτοικοι τῆς πόλεως οὐδὲ Λατῖνοι· ἀλλ' ὑπῆρχον πάντως ἀντιπρόσωποι αὐτῶν μοναχοί, καθ' ὧν ἀδιαλείπτως ἐπάλαιεν ἡ Ἀδελφότης. Ἐνεκα τῆς πάλης ταύτης ἤρξατο ἤδη βαρυνομένη ὑπὸ χρεῶν· ὅθεν πρὸς ἀνακούφισιν αὐτῆς ἀπέστειλεν ὁ Πατριάρχης μοναχοὺς εἰς περιουσίας καὶ τῷ 1584, κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ προκατόχου αὐτοῦ, ἐξῆλθεν αὐτοπροσώπως πρὸς συλλογὴν ἐράνων· μεταβὰς δὲ εἰς Κωνσταντινούπολιν, τῷ ἔτει ἐκείνῳ, συμμετέσχε τῆς ἐκεῖ συγκροτηθείσης συνοδικῆς διασκέψεως πρὸς ἀποκήρυξιν τοῦ Γρηγοριανοῦ ἡμερολογίου διὰ τοῦ ὁποῖου ἐσκόπει ἡ λατινικὴ Ἐκκλησία νὰ παραπλανήσῃ τοὺς ὀρθοδόξους.

Διότι, κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου, μεγάλη ὑπῆρξεν ἡ ταραχὴ τῆς καθόλου ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἔνεκα τῶν προσηλυτευτικῶν τάσεων τῶν ἀλλοδόξων. Οἱ Προτεστάνται συνῆψαν σχέσεις πρὸς τὸν Πατριάρχην Ἱερεμίαν β' ὑποδείξαντα εἰς αὐτούς, ὅτι ἡ ἔνωσις εἶναι δυνατὴ μόνον ἐὰν ἐκεῖνοι προσέλθωσιν εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν. Ἡ ἔνωσις ἀπεδείχθη ἀδύνατος· τοῦτο δ' ἐνίσχυσε τὰς τάσεις τῆς Λατινικῆς Ἐκκλησίας ὅπως ἐλκύσῃ τὴν πάσχουσαν καὶ ταλαιπωρουμένην Ἐκκλησίαν ἡμῶν. Ἄλλ' οἱ ὀρθόδοξοι ἱεράρχαι καὶ θεολόγοι, ἐν οἷς ἐπρώτευσεν τότε ὁ Μελέτιος Πηγᾶς, διαδεχθεὶς τὸν Σίλβεστρον ἐν τῷ Πατριαρχικῷ τῆς Ἀλεξανδρείας Θρόνῳ (1590-1601), δραστηρίως ἀπέκρουον τὸν ἀπὸ τῆς Λατινικῆς Ἐκκλησίας κίνδυνον. Τῆς ἀποκρούσεως ταύτης συμμετεῖχε διὰ τοῦ πατριαρχικοῦ αὐτοῦ κύρους καὶ ὁ Πατριάρχης Σωφρόνιος, ὅστις φαίνεται ὅτι μετὰ τὴν καταδίκην

⁵⁰ Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμ. Σταχυολογίας Δ, 457. 464. 471.

⁵¹ *Schwaigger Salomon's*, Reyssbeschreibung aus Deutschland nach Constantinopel und Jerusalem, Nüremberg 1613, σ. 288. *Zinkeisen* ἐνθ' ἂν. III, 818. *E. Legrand*, *Lettres de Meletios Pigas*, Paris 1902, σ. 34. Τῷ 1582 ἐπεσκέφθη τὴν Ἱερουσαλήμ ὁ ῥώσος προσκυνητὴς Ποξνιακὸς λεπτομερῶς περιγράφας τοὺς Ἁγίους Τόπους ἐν τῷ Ὀδοιπορικῷ τῷ σωζομένῳ ὑπὸ τ' ὄνομα τοῦ Τρύφωνος Κορομπέινικωφ. Ὁρθόδοξος Παλαιστίνη Συλλογὴ, τευχ. 27. Πετρούπολις 1888, Πρβλ. *Ἀρχιμ. Καλλίστου Μηλιαρᾶ*, Οἱ Ἅγιοι Τόποι Β, 31. ἐξ.

τοῦ Γρηγοριανοῦ ἡμερολογίου μετέβη εἰς Ἱερουσαλήμ, λαβὼν φερμάνιον περὶ ἐπισκευῆς τῆς παρὰ τὸν Ἰορδάνην Μονῆς τοῦ ἁγίου Γερασίμου⁵². μετὰ τινα δ' ἔτη ἔλαβεν ἐκ Ρωσίας δῶρά τινα, ἐν οἷς καὶ ἐπισκοπικὴν μίτραν, περὶ ἧς εἶχε γράψει ὁ Γερμανός. Τῷ 1593 μεταβὰς πάλιν εἰς Κωνσταντινούπολιν συμμετέσχε τῶν πρώτων συνεδριάσεων τῆς περὶ ἀνακηρύξεως τοῦ Πατριαρχείου τῆς Μόσχας Συνόδου. Ἐκ Κωνσταντινουπόλεως μετέβη εἰς Μολδοβλαχίαν, ἥτις, διὰ τῶν ἐλλήνων Ἡγεμόνων, ἤρξατο μικρὸν κατὰ μικρὸν, καθισταμένη σπουδαῖον κέντρον· ἔλαβε δὲ ὁ Πατριάρχης τὴν πρώτην σπουδαίαν δωρεὰν πρὸς τὸν Πανάγιον Τάφον τὸ ἐν Βλαχία Μοναστήριον Γρούϊα λεγόμενον.

Εἰς Ἱερουσαλήμ ἐπανελθὼν ἔσχεν ἐνοχλήσεις ἐκ τοῦ Σιναϊτικοῦ ζητήματος, ὅπερ ἐδημιούργησεν ὁ κατὰ τὸ 1592 παρανόμως ἐκλεγείς Ἀρχιεπίσκοπος Σιναίου Λαυρέντιος. Καὶ ἡ ἐκλογή καὶ ἡ χειροτονία αὐτοῦ, ὑπὸ δύο μόνον Ἐπισκόπων, σιμωνιακῶς γενόμεναι, προῦκάλεσαν τὴν ἀγανάκτησιν τῆς ὀρθοδόξου Ἱεραρχίας καὶ μάλιστα τοῦ Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Μελετίου Πηγᾶ, πολλῶ μάλλον, ὅτι μὴ ἄρκεσθεις ὁ Λαυρέντιος εἰς τὰς παρανομίας, δι' ὧν κατέλαβε τὸ ἀξίωμα τοῦ Ἀρχιεπισκόπου *«οἷα αὐθάδης καὶ τῶν ἱερῶν καὶ θείων κανόνων ἀμύητος»*, ἐτόλμησε νὰ παραβιάσῃ καὶ αὐτὰ τὰ ἐνοριακὰ δίκαια τῆς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας. Τούτου ἕνεκα μετὰ συνοδικὴν διάσκεψιν ἐν Κωνσταντινουπόλει κατεδικάσθη, χωρὶς ὅμως νὰ καθαιρεθῆ· διότι ὁ Μελέτιος Πηγᾶς μετὰ τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει γενομένην τῷ 1593 μεγάλην Σύνοδον, ἐν ἧ ἄντεπροσώπευσε καὶ τὸν Πατριάρχην Ἱεροσολύμων, ἠθέλησεν ἵνα ἐλθὼν εἰς Ἀλεξάνδρειαν καὶ Κάϊρον ἐξετάσῃ ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὰ πράγματα καὶ ὕστερον μετὰ τῶν λοιπῶν Πατριαρχῶν γράψῃ *«ἀποφασιστικὰ»* γράμματα, ἐν ἧ περιπτώσει δὲ ἤθελον καὶ οἱ Σιναῖται πατέρες καὶ ὁ Λαυρέντιος νὰ ἐμμείνωσιν ἐν τῇ παρανόμῳ ἐκλογῇ. Ὄντως δὲ τ' ἀποφασιστικὰ γράμματα ἐγράφησαν· ἀλλ' οὔτε ὁ Λαυρέντιος ἠθέλησε νὰ παραιτηθῆ τοῦ ἀξιώματος αὐτοῦ οὔτε οἱ Σιναῖται νὰ παύσωσιν ἀναγνωρίζοντες αὐτόν, ἐξ ἐναντίου μάλιστα προσεπάθησαν νὰ προκαταλάβωσι τοὺς Πατριάρχας Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων, διαφημίσαντες ὅτι ὁ Ἱεροσολύμων συνεχώρησε τὸν Λαυρέντιον. Ὅθεν ἔγραψε τῷ Ἱεροσολύμων ὁ Μελέτιος καὶ ἠρώτησε περὶ τούτου κατ' Ἀπρίλιον τοῦ 1595 *«εἰ δὲ συνεχώρησας αὐτῷ, ὡς προφασίζεται, γράφον καὶ ἡμῖν, ἡμεῖς γὰρ νόμον ἔχομεν καὶ οὐ δυνάμεθα περιπατεῖν εἰμὴ κατ' αὐτὸν τὸν νόμον καὶ ἡ γνώμη τοῦ Οἰκουμενικοῦ περὶ τοῦ ρηθέντος ἐπισκόπου ὀρθότατα ἔχει καὶ κατὰ τοὺς ἱεροὺς νόμους ὀρίζεται· διὰ τοῦτο καὶ ἡμεῖς σύμφηφοι τῷ Οἰκουμενικῷ ἄκυρον κρίνομεν, ἣν ὁ νόμος ἄκυρον κρίνει χειροτονίαν»*. Ἀγνοοῦμεν τὴν

⁵² Ἀνάλεκτα Ἱεροσ. Σταχυολογίας Δ, 474. Τῷ ἔτει ἐκείνῳ ἐξέδωκεν ὁ Σωφρόνιος Σιγίλλιον διὰ τὸ Κοινόβιον τῆς ἐν Πάτμῳ Μονῆς, *Acta et diplomata Monasteriorum et Ecclesiarum Orientis* (1890) II, 297-281. Ἀνάλεκτα Ἱεροσ. Σταχυολογίας Β. 495.

ἀπάντησιν τοῦ Ἱεροσολύμων, ἀλλὰ γινώσκομεν ὅτι ὁ Ἀλεξανδρείας ἔγραψε τῷ Οἰκουμενικῷ κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος ὑποδεικνύων τὴν ἀνάγκην τῆς καθαιρέσεως τοῦ Λαυρεντίου, διὰ συνοδικῆς πράξεως. Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως χρόνῳ, τῷ 1595, ἀπέθανεν ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Ἱερεμίας γ' ὁ δὲ «*χονδροΛαυρέντιος*» ἐξηκολούθει παρανομῶν καὶ καθυβρίζων τὰς κατ' αὐτοῦ ἀποφάσεις τῆς Ἐκκλησίας, ἕως οὔ ἐζήτησε τὴν προστασίαν τῆς Ρώμης καὶ μιτροφορῶν, Πατριάρχου δίκην, προέβη ἀπὸ ἀτόπου εἰς ἄτοπον. Τότε οἱ Πατριάρχαι Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων προκαλέσαντες αὐτὸν εἰς Ἱερουσαλήμ μετὰ τῶν Σιναϊτῶν προέτρεψαν αὐτὸν εἰς μετάνοιαν καὶ ἀπεφάσισαν νὰ συγχωρήσωσιν αὐτὸν, ἀναγνωρίζοντες ὡς κανονικὸν Ἐπίσκοπον, πρὸς πρόληψιν μειζόνων σκανδάλων. Ὁ Λαυρέντιος ἔδωκεν ἔγγραφον μετανοίας καὶ ὑποσχέσεως «*Ἐγὼ μὲν ὁ Ἐπίσκοπος φυλάξω, Θεοῦ βοηθοῦντος, τὰ τε δόγματα καὶ νόμους ἱεροῦς... τὰ τε ἐπισκόπῳ προσήκοντα ἀρχιερατικὰ ἀμφιεννύμενος ἄμφια, χωρὶς τοῦ καινοτομηθέντος ὑπ' ἐμοῦ χρυσέου λώρου καὶ τῶν τῆ πατριαρχικῆ ἐξουσία προσηκόντων*». Ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἐγγράφου τούτου προέβησαν οἱ Πατριάρχαι εἰς συγχώρησιν τοῦ Λαυρεντίου, ἀναγγείλαντες αὐτὴν καὶ εἰς τὸν Πατριάρχην Ἀλεξανδρείας, ὅστις κατὰ Ἰούλιον τοῦ 1601 ἀπαντήσας ἐδήλωσε τὴν συγκατάθεσιν αὐτοῦ, μεθ' ἧς ἐδημοσιεύθησαν τὸ ἔγγραφον τῆς συγχωρήσεως. Δυστυχῶς ὁ Λαυρέντιος ἐδείχθη ὅλως ἀνάξιος τῆς συγκαταβάσεως· ὅθεν οἱ Πατριάρχαι, μάλιστα δὲ ὁ Σωφρόνιος, ἠναγκάσθησαν βραδύτερον νὰ καταδικάσωσι πάλιν αὐτὸν ὡς «*ἀφορήτους δυστυχίας καὶ ζημίας ἀπείρους*» προξενήσαντα τῇ Ἐκκλησίᾳ⁵³.

Ἐν τῷ μεταξὺ χρόνῳ ὁ Σωφρόνιος ἡσχολήθη περὶ διάφορα ἕτερα ἐσωτερικὰ ζητήματα τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων· τῷ δὲ 1599 ὡς καὶ πρότερον ἔπραξεν ἀπηύθυνεν ἐγκύκλιον πρὸς τὸ ὀρθόδοξον ἡμῶν Γένος, συνταχθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Μαξίμου Μαργουνίου († 1602), ζητῶν τὴν βοήθειαν αὐτοῦ πρὸς τὸν ἅγιον Τάφον. Ἐκ τῆς ἐγκυκλίου ταύτης καταφαίνεται, ὅτι πολλοὶ ἐνεγράφησαν «*ἀδελφοὶ τοῦ ἁγίου Τάφου*», συνεισφέροντες ἐτησίως συνδρομάς⁵⁴. Ἐπὶ τῇ ἐλπίδι συλλογῆς σπουδαίων συνδρομῶν μετὰ τριετίαν ἀπέστειλεν εἰς Ρωσίαν «*τὸν ὀσιώτατον ἐν ἱερομονάχοις καὶ πνευματικοῖς πατράσι κύρ Θεοφάνη καὶ μέγαν*

⁵³ Περὶ τοῦ προῦρου τούτου Σιναϊτικῷ ζητήματος Πρὸβλ. Α. Π. Κεραμέως, Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς τοῦ ὄρους Σινᾶ, Πετροῦπολις 1908, σ. 19 ἐξ. Τὸ κανονικὸν δίκαιον τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου τῶν Ἱεροσολύμων ἐπὶ τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Σινᾶ, Κωνσταντινούπολις 1868. Ἀρχιμ. Κ. Δελικάνη ἔνθ' ἄν. σ. 338. 9. Α. Π. Κεραμέως, Ἱεροσολυμικὴ Βιβλιοθήκη, Β, 209, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμικῆς Σταχυολογίας Β, 270-272. Ε. v. Dobschütz, Eine Sammelhandschrift des 16 Jahrh. ἐν Byz. Zeitschrift ZV (1906) σ. 248-250.

⁵⁴ Α. Παπαδοπούλου Κεραμέως, Συμβολαὶ εἰς τὴν νεοελληνικὴν φιλολογίαν (Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει φιλολογικὸς Σύλλογος ἔτ. 17) σ. 70.

ἀρχιμανδρίτην» μετά τινων μοναχῶν⁵⁵. Κατ' Αὐγουστον τοῦ 1603 ἔφθασεν εἰς Μόσχαν ὁ Θεοφάνης ἀλλὰ μόλις κατὰ Δεκέμβριον τοῦ ἔτους ἐκείνου ἠδυνήθη νὰ παρουσιασθῇ εἰς τὸν τσάρον Βόγοριν (1598-1605) εὐλαβῶς δεχθέντα τὰ ἐξ Ἱεροσολύμων ἱερὰ δῶρα καὶ τὰ γράμματα τοῦ Πατριάρχου, ἐν οἷς ἔγραφε πρὸς τοῖς ἄλλοις «εἰσὶ τὴν σήμερον ἐνιαυτοὶ δέκα καὶ ἐπέκεινα ὅπου οὐδὲν ἤλθδ' ποθεν παραμικρὸν εἰσόδημα εἰς ἡμᾶς οὔτε πολὺ οὔτε ὀλίγον καὶ ἐχρεώθη ὁ ἅγιος Τάφος πλέον παρὰ τὰς δέκα χιλιάδας χρυσᾶ· καὶ εἰς τόσην μεγάλην πτωχείαν καὶ ἔνδειαν πενιχρὰν ἐκαταντήσαμεν ὡς καὶ τῶν ἀναγκαίων χρεῶν καὶ τροφῆς πολλάκις ὑστερεῖσθαι, Κύριος γινώσκει... πλὴν ταῦτα ὑπομένομεν δι' ἀγάπην τοῦ Χριστοῦ· ἀλλὰ τοσοῦτον ὑπομένομεν ὡσὰν οἱ παλαιοὶ μάρτυρες ἐκεῖνοι ἡμέραν δύο καὶ τρεῖς· ἀλλ' ἡμεῖς καθ' ἐκάστην τυραννούμεθα διὰ τὸν ἅγιον Τάφον»⁵⁶.

Μικρὰν λαβὼν βοήθειαν ὁ Ἀρχιμανδρίτης Θεοφάνης ἐπανεκάμψεν εἰς Ἱεροσόλυμα κατὰ τὸ 1605, εὐρὼν τὴν Ἐκκλησίαν ἐν σφοδρᾷ ταραχῇ. Διότι τῷ 1604 ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβυς τῆς Γαλλίας de Brèves ἐπέτυχεν ἵνα διὰ νέας συνθήκης πρὸς τὴν ὀθωμανικὴν κυβέρνησιν ἀνανεωθῶσι πᾶσαι αἱ προηγηθεῖσαι συνθήκαι καὶ συμβάσεις αὐτῆς μετὰ τῆς Γαλλίας. Τὸ 4^{ον} ἄρθρον τῆς νέας ταύτας συνθήκης ἐπέτρεπεν εἰς τοὺς ὑπηκόους τοῦ Βασιλέως τῆς Γαλλίας, ἐλευθέραν τὴν ἐπίσκεψιν τῶν ἁγίων Τόπων καὶ τὸ 5^{ον} ἄρθρον ὥριζεν ὅτι οἱ ἐν Βηθλεὲμ καὶ Ἱερουσαλὴμ λατῖνοι μοναχοὶ δύνανται ἐλευθέρως νὰ μεταβαίνωσιν ἀπὸ τόπου εἰς τόπον⁵⁷. Ἡ συνθήκη αὕτη τοῦ 1604 εἶνε ἡ πρώτη παρέχουσα εἰς τοὺς Λατίνους δικαιώματα ἐν τοῖς ἁγίοις Τόποις· οἴκοθεν δ' ἐννοεῖται ὅτι πᾶσα αὐτῶν ἐνίσχυσις ἐπετελεῖτο εἰς βάρος καὶ ζημίαν τῶν Ἑλλήνων· εἶναι δὲ γνωστὸν, ὅτι πρὸς ἀπόκτησιν δικαιωμάτων τινῶν ἐπὶ τοῦ Γολγοθᾶ, μὴ ἀναγραφόμενων ἐν τῇ συνθήκῃ τοῦ 1604, οἱ Λατῖνοι ἐδαπάνησαν ἕξ χιλιάδας φλωρίων. Διπλάσια δαπανήσας ὁ Πατριάρχης Σωφρόνιος οὐδὲν κατώρθωσε πρὸς ἀποκρουσιν αὐτῶν· μόλις δὲ τῷ 1605 προὐκάλεσε φερμάνιον τοῦ σουλτάνου Ἀχμέτ α' (1603-1617) περὶ τοῦ ὅτι τὸ Προσκύνημα τοῦ Γολγοθᾶ εἶνε κτῆμα τῶν Ἑλλήνων. Τὸ φερμάνιον τοῦτο ἀνενεώθη κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος· ἀλλὰ μόλις κατώρθωσεν ὁ Πατριάρχης νὰ καταλάβῃ μέρος τοῦ Γολγοθᾶ, ὅπερ μέχρι σήμερον κατέχουσιν οἱ Ἕλληνας⁵⁸. Συγχρόνως ὁ Πατριάρχης ἐπεμελήθη τῆς ἀνακαινίσεως τῶν Προσκυνημάτων καὶ τῶν Μοναστηρίων· παρεσκεύασε δὲ τὸ κατάλληλον ὑλικὸν

⁵⁵ Ὁ Θεοφάνης ἦτο ἀνεψιὸς τοῦ Σωφρονίου ἐκ Δημητσάνης καταγόμενος καὶ ἐπικαλούμενος Καρκαλῆς (Γ. Λαμπάκη, Μελέται ἐργασίαι καὶ περιηγήσεις τῶν ἐτῶν 1892-1893, Ἐν Ἀθήναις 1894, σ.45).

⁵⁶ W. Regel, *Analecta Byzantino-Russica*, σ. 120.

⁵⁷ *Verdy de Vernois* ἐνθ' ἂν. σ. 33-46. Πρὸβλ. *Testa* ἐνθ' ἂν. II 313.

⁵⁸ *Δοσιθεος*, Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων σ. 1168. *Νεκταρίου*, Ἱεροσολύμων, Ἀντίρρησις, σ. 217.

πρὸς κατασκευὴν εἰκονοστασίου τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως. Ἀλλὰ τῷ 1608, παρόντων ἐν Ἱεροσολύμοις τῶν Πατριαρχῶν Ἀλεξανδρείας Κυρίλλου Λουκάρεως καὶ Ἀντιοχείας Δωροθέου⁵⁹ βεβαρημένος ὑπὸ τῶν πολλῶν μόχθων καὶ ἀγώνων, ὁ Πατριάρχης Σωφρόνιος, παρητήθη τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου· διάδοχος αὐτοῦ ἐξελέγη ὁ Θεοφάνης, νεαρὸς ἔτι τὴν ἡλικίαν⁶⁰. Ἡ παρουσία τοῦ Λουκάρεως ἐν Ἱεροσολύμοις, κατὰ τὴν χειροτονίαν τοῦ Θεοφάνους, οὐδαμῶς δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς τυχαία διότι ἀμφοτέρω οἱ ἱεράρχαι οὗτοι συνδέονται ἔκτοτε ἐν κοινῷ ἀγῶνι ὑπὲρ τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἥτις εἶχεν ἀνάγκη τῆς συνεργασίας αὐτῶν πρὸς ἀπόκρουσιν τῶν ἐπ' αὐτῆς ἐπικρεμασθέντων μεγίστων κινδύνων.

Πρῶτον ἔργον αὐτοῦ ἐθεώρησεν ὁ νέος Πατριάρχης Ἱεροσολύμων ΘΕΟΦΑΝΗΣ Γ' (1608-1644) τὴν συμπλήρωσιν τοῦ ὑπὸ τοῦ Σωφρονίου ἀρξαμένου νὰ κατασκευάζηται εἰκονοστασίου τοῦ Καθολικοῦ ἐν τῷ Ναῷ τῆς Ἀναστάσεως⁶¹, ἀλλὰ μετὰ ἐν ἔτος ἔσπευσεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ διενεργησαί τι περὶ τοῦ Προσκυνηματος τοῦ Γολγοθᾶ. Ὅντως δὲ κατώρθωσε νὰ λάβῃ διάταγμα τοῦ Σουλτάνου, καθ' ὃ κύριοι τοῦ ἁγίου ἐκεῖνου Προσκυνηματος «ἐξ ἀρχαίου διὰ χοτζετίου» εἶνε οἱ Ἕλληνες. Ἐν Κωνσταντινουπόλει δ' εὕρισκόμενος τῷ 1609 συμμετέσχε Συνόδου τινός, ἣν συνεκάλεσεν ὁ Πατριάρχης Νεόφυτος πρὸς καθορισμὸν τῶν βαθμῶν τῶν συνοικεσίων. Ἡ Σύνοδος ἐπέτρεψε τὴν σύναψιν γάμου μέχρι ζ' βαθμοῦ «διὰ τὴν στενοχωρίαν τοῦ γένους», κυρώσασα ἀρχαιοτέρας ἀποφάσεις, αἵτινες ὅμως βραδύτερον μετεβλήθησαν⁶².

⁵⁹ Νεκταρίου, Ἀντίρρησις, σ. 217.

⁶⁰ Αὐτόθι σ. 1169. *Μαξίμου Συμαίου*, Οἱ ἀπὸ τῆς ς' Οἰκουμενικῆς Συνόδου Πατριάρχαι τῆς Ἱερουσαλήμ ἄχρι τοῦ ἔτους 1810 ἐν Α. Π. *Κεραμέως* Ἀνάλεκτοις Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας Γ, 41. *Γ. Παλαμᾶ*, Ἱεροσολυμιάς, σ. υπη'. *Αρχιμ. Κυρίλλου Ἀθανασιάδου*, τὰ κατὰ τὸν αἰοίδιμον Θεοφάνη, ἐν «Σωτήρι» ἔτος ιβ' (1889) σ. 18 ἐξ. Πρβλ. τὴν ἡμετέραν πραγματείαν, οἱ πατριάρχαι Ἱεροσολύμων ὡς πνευματικοὶ χειρουργοὶ τῆς Ρωσίας κατὰ τὸν ιζ' αἰῶνα σ. 37 ἐξ. *Μελετίου* Ἀθηνῶν. Ἐκκλ. Ἱστορία, Γ, 431.

⁶¹ *Δοσίθεος*, Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων, σ. 1168. *Μαξίμου Συμαίου* ἐνθ' ἄν. Γ, 41. *Γ. Παλαμᾶ* ἐνθ' ἄν. σ. υπη'. Ἡ ἐπ' αὐτοῦ μετὰ τὴν ἀνακαίνισιν τεθεῖσα ἐπιγραφὴ ἔχει ὡς ἐξῆς «Ἀνεκανίσθη τὸ τέμπλον τοῦ παναγίου καὶ ζωοδόχου Τάφου κατὰ τὸ χιλιοστὸν ἑξακοσιοστὸν ὄγδοον μηνὶ Ἀπριλίῳ ὑπ' ἔμοῦ Μακαρίου Ἱερομονάχου ἐκ τῆς νήσου Κρήτης καὶ ὁ σταυρὸς κατὰ τὸ χιλιοστὸν ἑξακοσιοστὸν ὄγδοον μηνὶ Μαρτίῳ, ἐτελειώθησαν ὅλα τὰ πανία τὰ κόκκινα καὶ τὰ ἡεράντα μετὰ τῶν ἄστρον διὰ χειρὸς καὶ δαπάνης ἔμοῦ τοῦ ἄνωθεν ἀμαρτωλοῦ Μακαρίου, πατριαρχοῦντος τοῦ μακαριωτάτου κύρ Θεοφάνους. Ὅτε δὲ ἐφέραμεν τὸ τέμπλον ἦν ὁ μακαριώτατος κύρ Σωφρόνιος (ὅστις) τὸν αὐτὸν χρόνον ἐτελειώθη, καὶ τὸ χρῶμα τοῦ τέμπλου διὰ χειρὸς Μαξίμου ἱερομονάχου τοῦ Κρητός. Τὸν αὐτὸν χρόνον κατεσκευάσθη καὶ ὁ τροῦλος τῆς ἁγίας Τραπεζῆς διὰ συνδρομῆς ἡμετέρας, ἅπαντα ἐκ τῆς νήσου Κρήτης. Ἐγράφη αὕτη ἡ ἐνθύμησις διὰ χειρὸς ἔμοῦ τοῦ ἀμαρτωλοῦ Μακαρίου ἱερομονάχου, τοῦ ἐκ τῆς νήσου Χίου, ἐν ἔτει χιλιοστῷ ἑξακοσιοστῷ ἐνάτῳ Μαρτίου εἰκοστῇ». Πρβλ. *Le Quien*, *Oriens Christianus* III, 516.

⁶² Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας Β, 417. Δ, 500. *Ράλλη καὶ Ποτλῆ*, Σύνταγμα τῶν κανόνων, Ε, 159. Α. Ἰψηλάντου, Τὰ μετὰ τὴν ἄλωσιν, Κωνσταντινούπολις 1870, σ. 124. *Ἀποστόλου Χριστοδούλου*, Δοκίμιον Ἐκκλ. Δικαίου, Κωνσταντινούπολις 1896, σ. 431.

Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τῆς παρουσίας αὐτοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁ Πατριάρχης δραστηρίως ἐνήργησεν ἐναντίον τῶν Ἀρμενίων, οἵτινες ἐτησίως προὔκालον ταραχὰς κατὰ τὴν τελετὴν τοῦ ἁγίου Φωτός. Τῷ 1611 προὔκάλεσε διάταγμα περὶ τοῦ ὅτι μόνοι οἱ Ἕλληνας κέκτηνται τὸ δικαίωμα τοῦ ἐπιτελεῖν ἐν τῷ ἁγίῳ Τάφῳ τὴν τελετὴν τοῦ ἁγίου Φωτός. Ἀλλὰ τῷ αὐτῷ ἔτει οἱ Λατῖνοι ἐνέτειναν τὰς ἑαυτῶν προσπαθείας διὰ τοῦ Πρεσβευτοῦ τῆς Γαλλίας de Bréves ἴν' ἀποδείξωσιν, ὅτι ὁ ναὸς τῆς Βηθλεὲμ καὶ τὸ ὑπ' αὐτὸν σπήλαιον ἀποκλειστικῶς ἀνήκει εἰς αὐτούς, οὐχὶ δ' εἰς τοὺς Ἕλληνας, ἀπὸ τῶν χρόνων ἤδη τοῦ Ὁμάρ. Κατὰ τῶν λατινικῶν τούτων ἐνεργειῶν σπουδαίως ἀνταπεξεληθόντες οἱ Ἕλληνας ἀπεπειράθησαν νὰ ἐκτοπίσωσι παντελῶς τοὺς Λατίνους· ἀλλ' ἐλάχιστα κατώρθωσαν. Ἐπιτυχέστεραι ὑπῆρξαν αἱ ἐνέργειαι αὐτῶν ἐν ζητήμασιν ἡττονος σημασίας. Κάτωθεν τοῦ κεντρικοῦ Μοναστηρίου τῆς ἀγιοταφίτικῆς Ἀδελφότητος ἐν Ἱερουσαλήμ, ἠπῆρχον δώδεκα μαγαζεῖα, ἅτινα ἡ Ἀδελφότης ἔλαβεν ἀνταλλάξασα πρὸς ἄλλα βακουφικὰ κτήματα αὐτῆς. Ἡ οἰκογένεια τῶν ἀράβων Ἀλεμιδῶν, πρὸς ἣν ἐγένετο ἡ ἀνταλλαγή, συνεχῶς ἠνώχλει τὴν Ἀδελφότητα διὰ τὰ μαγαζεῖα ἐκεῖνα· ὅθεν ὁ Πατριάρχης Σωφρόνιος τῷ 1580 ἐπὶ Σουλτάνου Μουράτ γ' (1574-1594) ἔλαβε σχετικὸν κατὰ τῶν ἐνοχλούτων διάταγμα, ὅπερ τῷ 1612 ἀνενέωσεν ὁ Πατριάρχης Θεοφάνης καὶ ὅπερ ἀπηγόρευε πᾶσαν ἐνόχλησιν καὶ ἐκδίκασιν ἀγωγῆς τινος, διὰ τὰ μαγαζεῖα ἐκεῖνα, ὑπὸ τῶν ἐπιτοπίων τῆς Ἱερουσαλήμ δικαστηρίων. Σύγχρονον διάταγμα τοῦ Σουλτάνου Ἀχμέτ ἀπηγόρευσε τὴν παραβίασιν τοῦ ἐλληνικοῦ Μοναστηρίου, ἕτερα δὲ πάλιν διατάγματα ἐπέτρεπον τὴν ἐπισκευὴν τῆς Μονῆς τοῦ ἁγίου Σάβα καὶ τοῦ παρ' αὐτῇ πύργου τοῦ ἁγίου Συμεών. Ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ ἱστ' αἰῶνος ἐν τῇ Μονῇ ἐκείνῃ ὑπῆρχον Σέρβοι μοναχοί, ὡς εἶδομεν, ἀλλὰ, μικρὸν κατὰ μικρόν, ἐπεκράτησαν πάλιν οἱ Ἕλληνες· οἱ δὲ Σέρβοι περιωρίσθησαν ἐν τῇ ἐν Ἱερουσαλήμ Μονῇ τῶν Ἀρχαγγέλων, λίαν ταχέως καὶ δυσεπανορθώτως παρακμάσαντες, ἔνεκα τῶν ἀτασθαλειῶν αὐτῶν⁶³. Ἐν παρακμῇ διετέλουν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην καὶ οἱ Ἰθῆρες, τείνοντες εἰς πλήρη ἀποσύνδεσιν, καθ' ὃν χρόνον ἐκρατύνετο ἡ Ἀγιοταφικὴ Ἀδελφότης, ρυθμιζομένη ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Θεοφάνους.

Κατὰ τὸ αὐτὸ 1612 ἔτος ἔλαβεν οὗτος διάφορα διατάγματα καὶ ἐπὶ τῶν ἐξῆς ζητημάτων. Ὁ προκάτοχος αὐτοῦ τῷ 1599 προὔκάλεσε διάταγμα παρέχον ἄδειαν εὐρύνουσας τῆς Μονῆς τοῦ ἁγίου Κωνσταντίνου, ἐν ᾧ εὐρίσκετο καὶ τὸ Πατριαρχεῖον τότε ἄνωθεν τῆς Ἐκκλησίας τοῦ ἁγίου Ἰακώβου, προέβη δὲ συγχρόνως καὶ εἰς τὴν εὐρυνσιν τῆς μικρᾶς Ἐκκλησίας τῶν ἁγίων Κωνσταντίνου καὶ Ἐλένης. Ἄλλ' ἐπειδὴ αἱ σχετικαὶ ἐργασίαι δὲν ἔλξαν μέχρι τῆς

⁶³ Ανάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας Δ, 451. Verdy de Vernois σ. 48-49. Testa III, 316.

παραιτήσεως τοῦ Σωφρονίου ἐξηκολούθησεν αὐτὰς ὁ Θεοφάνης, συνεπεία διατάγματος, ἐλθὼν εἰς Ἱερουσαλήμ μετὰ τὸ 1612. Κωλύματα ὁμως ἐν τούτῳ παρουσιάσθησαν ὑπὸ τῶν ἐπιτοπίων ἀρχῶν· διότι ὁ Θεοφάνης ἠθέλησε ν' ἀνακαινίσῃ ὀλόκληρον τὴν Μονήν⁶⁴. Τῷ 1614 διὰ τῆς ἐπεμβάσεως τοῦ ἐν Ἱερουσαλήμ παρεπιδημοῦντος τότε Ἰωάννου Σκαρλάτου ἤρθησαν τὰ κωλύματα, ἐξέδωκαν αἱ ἐπιτόπια ἀρχαὶ τὴν σχετικὴν ἄδειαν, κυρωθεῖσαν ὕστερον διὰ σουλτανικοῦ φερμανίου, καὶ ὁ Πατριάρχης προέβη εἰς τὴν γενικὴν ἀνακαινίσιν τῆς Μονῆς τοῦ ἁγίου Κωνσταντίνου καὶ τοῦ ἐν αὐτῇ Πατριαρχείου. Λεπτομέρειαι περὶ τοῦ σπουδαίου τούτου ἔργου τοῦ Θεοφάνους, δυστυχῶς, ἐλλείπουσιν, εἶνε γνωστὸν μόνο ὅτι ἐν τῇ ἀνακαινωθείσῃ Μονῇ συμπεριέλαβε τὴν ἀγορασθεῖσαν παρὰ τῶν Ἰβήρων μικρὰν Μονὴν τῆς ἁγίας Θέκλης μετὰ τῶν πρὸ αὐτῆς κήπων. Ἐν τῇ θέσει τῶν κήπων ἐκτίσθησαν κελλία πρὸς τὸ μέρος τοῦ τεμένου· Ὡμὰρ καὶ οὕτως ἠρῦνθη ἡ Μονή, περιφραχθεῖσα μετὰ τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως ἀπὸ τε τοῦ τεμένου Ὡμὰρ, τοῦ τεμένου Χάνκε καὶ τῶν οἰκημάτων τῶν Ἀλεμιδῶν, κατεχόντων ἀπὸ τῶν ἡμερῶν τοῦ Σαλάχ ἐδ Δὶν τὸ παλαιὸν Πατριαρχεῖον. Ἡ οἰκογένεια αὕτη τῶν Ἀλεμιδῶν, εἶχε καταλάβει καὶ ἐν τῷ ὄρει τῶν Ἐλαιῶν οἰκίας τινάς· ἠξίωσε δὲ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ὁ Μωχάμετ Ἀλεμῆς νὰ ἐπισκευάσῃ ἐκεῖ μέρος τι ἀνήκον εἰς τὴν Ἀγιοταφίτικὴν Ἀδελφότητα, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ καταλαβεῖν αὐτό. Τούτου ἕνεκα τῷ 1614 προὐκάλεσεν ὁ Πατριάρχης Θεοφάνης παρὰ τοῦ Σουλτάνου Ἀχμέτ διάταγμα κατ' αὐτοῦ, δι' ἑτέρου δὲ διατάγματος ἀπέκρουσε τοὺς ζητοῦντας νὰ φορολογήσωσι τοὺς μοναχοὺς. Ἐξ ἑτέρων διαταγμάτων εἰκάζομεν, ὅτι ἡ Ἀδελφότης διετέλει ἐν μεγάλῃ οἰκονομικῇ στενοχωρίᾳ, ὀφείλουσα χρήματα καὶ εἰς τινὰ Χαλῆλ Σαμπάν. Τούτου ἕνεκα ὁ Πατριάρχης ἐξῆλθεν εἰς περιοδείαν πρὸς συλλογὴν ἐράνων ὑπὲρ τοῦ ἁγίου Τάφου, διετίαν διαρκέσασαν.

Τῷ 1615 εὐρίσκετο ἐν Κωνσταντινουπόλει συμμετασχὼν τῆς ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Τιμοθέου β' γενομένης καθαιρέσεως τοῦ Οὐγ-

⁶⁴ Δοσιθεος, Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων σ. 1167. Ἀνάλεκτα, Γ 51. Δ, 467. 475. 493. 506. Πρβλ. τὸ ἡμέτερον Τοπογραφικὸν σημείωμα περὶ τοῦ ἀρχαίου Ἐπισκοπέου Ἱεροσολύμων «Νέα Σιών» Ε, 1907 σ. 457 ἐξ. Πρώτῃ μνεία τοῦ ναοῦ τοῦ ἁγ. Κωνσταντίνου ὑπάρχει κατὰ τὸ 1599, ἐπὶ τινος δὲ χειρογράφου τοῦ 1604 εὐρηται σημείωσις παριστώσα ἤδη τὸν ναὸν ὡς ὑφιστάμενον. Διότι λέγει ὅτι τὸ χειρόγραφον ἐκεῖνο «ἐπροσηλώθη εἰς τὸν ναὸν Κωνσταντίνου καὶ Ἐλένης» (Α. Π. Κεραμέως Ἀνάλεκτα Δ, 417). Προσκυνητῆριον τῆς Ἱερουσαλήμ καὶ τῶν ἁγίων Τόπων (1608-1634) σ. 1. Αὐτόθι σ. 22 λέγεται περὶ τοῦ ναοῦ τούτου «Ὁ ἅγιος Κωνσταντίνος καὶ ἡ ἁγία Ἐλένη μέσα εἰς τὸ Πατριαρχεῖον, εἰς τὸν ὅποιον ναὸν εἶναι ἕνα παραθύρι μέσα εἰς τὸ ἅγιον βῆμα, πλησίον εἰς τὴν πρόθεσιν, καὶ κυτᾶει μέσα εἰς τὸν ἅγιον Τάφον· εἶναι καὶ ἄλλα δύο μικρότερα κατὰ τὸ ἀριστερὸν ἀναλόγιον τὰ ὅποια βλέπουσι καὶ αὐτὰ μέσα εἰς τὸν ἅγιον Τάφον». Ὁ ναὸς ἦτο πάντως μικρὸς, δυνάμενος νὰ συμπεριλάβῃ τὸν Πατριάρχην καὶ τινὰς ἄλλους ὀλίγους, σὺν τῷ χρόνῳ δ' ἐγένετο διάφοροι προσθήκαι, ἕνεκα τῶν ὁποίων δὲν ἀπέβη συμμετρικός.

γροβλαχίας Λουκά⁶⁵. Τῷ αὐτῷ ἔτει ὁ Πατριάρχης ἐπὶ τῇ θάσει Σιγίλλιου τοῦ Πατριάρχου Ματθαίου β' ἐπεκύρωσε τὴν σταυροπηγιακὴν ἀξίαν τοῦ ἐν τῇ Ἀρχιεπισκοπῇ Μήλου Μοναστηρίου τοῦ ἁγίου Σάβα μετὰ τοῦ Μετοχίου αὐτοῦ, προσηρμοσμένων ὄντων τῷ Θρόνῳ Ἱεροσολύμων⁶⁶. Ἄγνοοῦμεν δὲ ἂν ὁ Πατριάρχης ἠδυνήθη ν' ἀντιπράξη τελεσφόρως κατὰ τῶν ἐνεργειῶν τῆς Ἑνετίας, ἧς ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀντιπρόσωπος (Βάϊλος) τῷ 1615 ἔλαβεν ἄδειαν πρὸς ἐπισκευὴν τινῶν μερῶν τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως· ἴσως ὁμως ἔνεκα τοῦ ζητήματος τούτου ἔσπευσεν ἐκ τῆς περιοδείας αὐτοῦ ἵνα ἐπανακάμψῃ εἰς Ἱερουσαλήμ. Ἄλλ' ἐνταῦθα δὲν ἔμεινεν ἐπὶ πολὺ· διότι τῇ 4 Ἀπριλίου 1616 ἀπῆλθε πάλιν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ἀφίκετο τῇ 14 Αὐγούστου, συνοδευόμενος κατὰ τὸν πλοῦν ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Σκαρλάτου. Μετὰ νέαν ἐπίσκεψιν τῆς ἁγίας Πόλεως καὶ τὴν τῷ 1617 γενομένην χειροτονίαν τοῦ Σιναίου Ἰωάσαφ, πάλιν μετέβη εἰς Βασιλεύουσαν, ὁπόθεν τῷ 1619 προσεκλήθη ὑπὸ τῶν Ρώσων νὰ μεταβῇ εἰς Μόσχαν⁶⁷.

Ἐδέχθη ταύτην τὴν πρόσκλησιν καὶ μετέβη κατ' ἀρχὰς εἰς Μόσχαν, ἔνθα εἰργάσθη ὑπὲρ τῆς ὀρθοδοξίας. Ἀλλὰ σπουδαιότερον ἐπετέλεσεν ἔργον ὁ Πατριάρχης ἐν τῇ νοτιοδυτικῇ Ρωσίᾳ, ἔνθα οἱ Λατῖνοι διὰ τοῦ οὐνιτισμοῦ ἑκατομμύρια ὀρθοδόξων παρεπλάνησαν. Ἀπὸ πολλοῦ δὲν ὑπῆρχεν ἐκεῖ οὐδὲ Ἱεραρχία ὀρθόδοξος καὶ διὰ τοῦτο ὁ Πατριάρχης Θεοφάνης ἐχειροτόνησεν Ἀρχιερεῖς καὶ ἀποκατέστησε τὴν ἐκλείψασαν ἐπὶ τινα χρόνον ὀρθοδοξίαν. Τὸ ἔργον αὐτοῦ ὑπῆρξεν ἀπὸ πάσης ἀπόψεως μέγα καὶ ἐπωφελὲς διὰ τὴν Ρωσίαν, ἧς καὶ μακρὰν εὐρισκόμενος ὑπῆρξε χειραγωγὸς καὶ διδάσκαλος. Συγχρόνως δὲ τὸ ἔργον τοῦτο τοῦ Πατριάρχου ὑπῆρξε τραῦμα καιριώτατον διὰ τὴν λατινικὴν Ἐκκλησίαν⁶⁸.

Ἐκ Ρωσίας ἐπανελθὼν ὁ Πατριάρχης ἐπεδόθη εἰς μεγάλους καὶ περιπετειώδεις ὑπὲρ τῶν προσκυνημάτων ἀγῶνας. Ὦντως δὲ τῷ 1622 εὐρισκόμενος ἤδη ἐν Κωνσταντινουπόλει ἔμαθε τὰς ἐνεργείας τοῦ Πρεσβευτοῦ τῆς Γαλλίας κόμητος de Césy, προκαλέσαντος κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος φερμάνιον περὶ τοῦ ὅτι ὁ ἐν Βηθλεὲμ ναὸς καὶ τὸ ὑπ' αὐτὸν Σπήλαιον τῆς γεννήσεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ

⁶⁵ E. Legrand, Recueil des documents grecs concernant les relations du Patriarcat de Jérusalem avec la Roumanie (1569-1728) Paris 1895, σ. 3.

⁶⁶ Κ. Δελικάνη Πατριαρχικῶν ἐγγράφων τ. Β, σ. 339.

⁶⁷ Ἀρχιμ. Καλλινίκου Δελικάνη, Πατριαρχικῶν ἐγγράφων τ. Β', σ. 339. E. Müllinen, Die lateinische Kirche im Türkischen Reiche, σ. 37. 38. Δοσιθέου, Παραλειπόμενα ἐκ τῆς ἱστορίας περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων ἐν Α. Π. Κεραμέως Ἀναλ. Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας Α, 250. Τὸ ἐπὶ τῇ χειροτονίᾳ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Σιναίου Ἰωάσαφ Σιγίλλιον ἐξεδόθη ὑφ' ἡμῶν ἐν «Νέα Σιών» Β (1905) σ. 285 ἔξ.

⁶⁸ Περὶ τῶν λεπτομερειῶν τῆς ἐν Ρωσίᾳ δράσεως τοῦ Θεοφάνους ἴδε Χρυσοστόμου Α. Παπαδοπούλου, Οἱ Πατριάρχαι Ἱεροσολύμων ὡς πνευματικοὶ χειραγωγοὶ τῆς Ρωσίας κατὰ τὸν ἐξ' αἰῶνα σ. 37-73.

άνέκαθεν άνήκουσιν εις τοὺς Λατίνους⁶⁹. Τὴν ἔκδοσιν τοῦ φερμανίου τούτου δὲν ἠδύνατο βεβαίως νὰ προλάβῃ ὁ Πατριάρχης· ἀλλ' ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τῆς τὸ δεύτερον ἀναρρήσεως εἰς τὸν σουλτανικὸν θρόνον τοῦ Μουσταφᾶ α' (1622-1623) ἔλαβε διάταγμα πρὸς τοὺς κατὰ τόπους διοικητὰς καὶ δὴ τῆς Ἱερουσαλήμ περὶ τῆς ἀκριβοῦς τηρήσεως τῶν δικαιωμάτων τοῦ Πατριάρχου· συγχρόνως δ' ἔτερα τρία διατάγματα περὶ τοῦ μὴ ἐνοχλεῖσθαι τοὺς μοναχοὺς διὰ τὰς γενομένας ὑπ' αὐτῶν ἐπισκευὰς τῶν Μοναστηρίων καὶ τινων οἰκιῶν τῆς Ἁγιοταφικῆς Ἀδελφότητος, ὡσαύτως τρία ἔτερα διατάγματα περὶ τοῦ μὴ αὐξάνεσθαι τοὺς ἐπὶ τῆς Ἀδελφότητος ἐπιτιθεμένους φόρους καὶ δύο διατάγματα περὶ ἀπαλείψεως τῶν βαρυτάτων τόκων ἐκ τῶν χρεῶν αὐτῆς⁷⁰.

Ἐν Κωνσταντινουπόλει εἰσέτι διαμένων ὁ Πατριάρχης συμμετέσχε συνόδου τινός, ἀνακηρυξάσης τὸν ἅγιον Γεράσιμον τὸν νέον, ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ εὐσεβοῦς νέου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Κυρίλλου Λουκάρεως⁷¹, σφοδρὸν διεξάγοντος τότε πόλεμον κατὰ τοῦ ἐπικινδύνως ἐξαπλοῦντος ἐν τῇ Ἀνατολῇ τὰς πλεκτάνας αὐτοῦ λατινισμοῦ. Ὁ Θεοφάνης δὲν ἠδύνατο νὰ μείνῃ ἀδιάφορος πρὸς τὸν ἀγῶνα τοῦτον, ἐξ ἐναντίου ἐνεργῶς αὐτοῦ συμμετέσχεν ἐκδύμως ὑποστηρίξας τὸν Λούκαριν· διότι ὁ ἀγὼν ἀμφοτέρων ἦτο κοινὸς ἀποσκοπῶν εἰς τὴν σωτηρίαν τῆς κινδυνευούσης Ἐκκλησίας. Ἄγνοοῦμεν οὐχ ἦττον τί ἔπραξεν ὁ Θεοφάνης ὑπὲρ τοῦ Λουκάρεως κατὰ τὴν πρώτην αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ πατριαρχικοῦ Θρόνου πτώσιν, ἣν μετὰ δραστηριότητος διενήργησεν ἡ Γαλλικὴ Πρεσβεία· ἴσως δὲ ἀπουσίαζε κατ' αὐτὴν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως· διότι φαίνεται, ὅτι λαθὼν παρὰ τοῦ νέου Σουλτάνου Μουράτ δ' (1623-1640) διάταγμα περὶ τῶν γνωστῶν μαγαζιῶν κάτωθεν τῆς Μονῆς τοῦ ἁγίου Κωνσταντίνου ἦλθεν εἰς Ἱερουσαλήμ, ἐργασθεὶς τότε περὶ διευθετήσεως καὶ τῶν σερβικῶν χρεῶν, ἅτινα πολὺ περισσότερο ἐπεβάρυναν τὴν Ἁγιοταφικὴν Ἀδελφότητα, πενομένην καὶ ἔχουσαν ἀνάγκην ἀπείρων χρημάτων πρὸς διεξαγωγὴν ἰδίως τοῦ κατὰ Λατίνων ἀγῶνος. Ἦτο ἀληθῶς τοιαύτη ἡ πενία αὐτῆς ὥστε ὁ Θεοφάνης ἅμα τῇ ἀφίξει αὐτοῦ ἠναγκάσθη νὰ ἐκποιήσῃ ἱερά τινα σκεύη τοῦ ἁγίου Τάφου καὶ αὐτὴν ἔτι τὴν ἀρχιερατικὴν αὐτοῦ μίτραν. Ἡ ἐκποίησης αὐτῶν ἐγένετο ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ἔνθα Ἑβραῖοὶ τινες καὶ μωαμεθανοὶ ἠγόρασαν αὐτά. Εὐτυχῶς ὅμως εὐρέθη τις ἐλεήμων χριστιανός, ὅστις

⁶⁹ César Famin, ἔνδ' ἄν. σ. 213 ἐξ.

⁷⁰ Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας Δ, 457 ἐξ.

⁷¹ Χρυσοστόμου Α. Παπαδοπούλου, (εἶτα Ἀρχιεπ. Ἀθηνῶν) Κύριλλος Λούκαρης, σ. 37. Τοῦ αὐτοῦ, Δύο ἔγγραφα ἐπισήμου ἀνακηρύξεως (κανονισμοῦ) ἁγίων ἐν τῇ ὀρθοδόξῃ Ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ, «Ἐκκλησιαστικὸς Κήρυξ» Κύπρου, Ε'. 1915, σ. 397-9. (Τοῦ αὐτοῦ, Ὁ ἅγιος Γεράσιμος «ὁ νέος» ἀσκητῆς Κεφαλληνίας) Ἀθῆναι 1940.

οὐ μόνον ἐξηγόρασε τὰ ἱερά σκεύη, ἀλλὰ καὶ γενναίαν ἔπεμψε βοήθειαν εἰς τὸν ἅγιον Τάφον, διὰ τοῦ διαδεχθέντος τὸν Κύριλλον Λούκαριν Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Γερασίμου Σπαρταλιώτου (1622-1636). Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ ἔγραψεν ὁ Σπαρταλιώτης χαρακτηριστικωτάτην ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Θεοφάνη, πληροφορῶν αὐτὸν ἀπὸ μέρους τοῦ δωρητοῦ, ὅτι πέμπει 8.000 χρυσᾶ φλωρία πρὸς ἀπόσβεισιν τοῦ χρέους· ὑπέσχετο δὲ ν' ἀποστείλῃ ἐτέρας 2.000 ἂν ἐδίδοντο τὰ προηγούμενα εἰς ἀπόσβεισιν τοῦ χρέους καὶ ἂν ἀπεδεικνύετο ἀληθὴς ἢ εἴδησις, ὅτι ὁ Πατριάρχης Θεοφάνης μετερρύθμισε κοινοβιακῶς τὴν Ἁγιοταφικὴν Ἀδελφότητα καὶ ἀπετέλεσαν πάντες οἱ μοναχοὶ «*ἓνα κορμὶ καὶ μίαν ψυχὴν, ἓνα σακοῦλι καὶ μίαν ἔξοδον*»⁷². Ἡ τοιαύτη ρύθμισις τῆς Ἀδελφότητος ἦτο ἀναγκαία καὶ σωτήριος, καταστήσασα αὐτὴν ἰκανὴν πρὸς τοὺς μεγάλους αὐτῆς ἀγῶνας. Περὶ τῆς ἐκπαιδεύσεως τῶν μελῶν τῆς Ἀδελφότητος δὲν γνωρίζομεν τίνας ἔλαβε μερίμνας. Πιθανῶς ἐδίδαξεν ἐν Ἱεροσολύμοις διαμείνας κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐπὶ τριετίαν ὁ λίαν γνωστὸς λόγιος Εὐγένιος Ἰωαννουλίος Αἰτωλός⁷³. Πολλοὺς δὲ τῶν ἁγιοταφικῶν ἀπέστειλεν ὁ Πατριάρχης εἰς περιοδείας πρὸς συλλογὴν ἐράνων· πλὴν δὲ ἄλλων κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀπέστειλεν εἰς Μόσχαν τὸν ἴδιον αὐτοῦ ἀνεψιὸν Ἀρχιμανδρίτην Κύριλλον καὶ τὸν ἡγούμενον τῆς Μονῆς τοῦ ἁγίου Σάβα Γρηγόριον, μετ' ἄλλων μοναχῶν, πρὸς αἴτησιν ἐλεημοσύνης ὑπὲρ τοῦ ἁγίου Τάφου. Ἡ πρεσβεία αὕτη τοῦ Θεοφάνους ἐγένετο εὐμενῶς δεκτὴ ἐν Μόσχᾳ ὑπὸ τε τοῦ Τσάρου καὶ τοῦ Πατριάρχου αὐτῆς Φιλαρέτου καὶ τῶν λοιπῶν γνωρίμων τοῦ Θεοφάνους· ἀπεστάλησαν δὲ αὐτῶ πεντακόσια ρούβλια μετὰ πολλῶν δώρων. Ταῦτα κομίζοντες οἱ ἔλληνες μοναχοὶ ἐπανέκαμψαν διὰ τῆς βορείου θαλάσσης καὶ τῆς Ἀγγλίας, πρὸς τὸν βασιλέα τῆς ὁποίας συνέστησεν αὐτοὺς ὁ Τσάρος, καὶ οὐχὶ διὰ τῆς Πολωνίας, ἵνα μὴ κακοποιηθῶσιν ὑπὸ τῶν ὁπαδῶν τῆς Λατινικῆς Ἐκκλησίας⁷⁴.

Ταύτης οἱ ἀπόστολοι δραστηρίως ἐξηκολούθησαν καὶ παρ' ἡμῖν ἐν τῇ Ἀνατολῇ τὸ προσηλυτευτικὸν αὐτῶν ἔργον· ἀλλὰ κατὰ τὴν ὑπ' ὄψει ἡμῶν ἐποχὴν περιῆλθον πρὸς ἀλλήλους εἰς ἔριδας, ἀλλοκότως πως ἐκδηλωθείσας καὶ ἐν Ἱεροσολύμοις. Εἶνε γνωστὸν, ὅτι ἀπὸ τῶν τελευταίων ἐτῶν τοῦ ἰστ' αἰῶνος ἠϋρίσκοντο ἰησουῖται ἐν Κωνσταντινουπόλει· διότι τῷ 1583 ἐγκατέστησαν ἐκεῖ πέντε ἰησουῖται. Τούτων οἱ μὲν τρεῖς, ὡς λυμεῶνες τῆς κοινωνίας ἀπέθανον ἐκ λοιμικῆς νόσου, οἱ δ' ἕτεροι δύο ἀνεκλήθησαν εἰς Ρώμην.

⁷² Ἡ Ἐκκλησία Ἱεροσολύμων κατὰ τοὺς τέσσαρας τελευταίους αἰῶνας, σ. 189-191.

⁷³ Κ. Σάβα, Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη Γ, 435. Μ. Παρανίκα, Περὶ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Πατριαρχικῆς Σχολῆς, ἐν τῷ Περιοδικῷ τοῦ Ἑλλ. Φιλ. Συλλόγου. ΚΕ, 1895, σ. 50.

⁷⁴ Ν. Capterew, ἔνθ' ἂν. σ. 84.

Τῷ 1603 πάλιν παρουσιάσθησαν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἰησουῖται· τῷ δὲ 1609 ὠρισμένως εἶναι γνωστόν, ὅτι εἰργάζοντο ἐκεῖ πέντε γάλλοι ἰησουῖται πρὸς προσηλυτισμὸν τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Ἰουδαίων. Ὁ Πρέσβυς τῆς Γαλλίας (De Contant-Biron baron de Salignac) παρεχώρησεν εἰς αὐτοὺς τὸν ἐν Πέραν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ναὸν τοῦ ἁγίου Βενεδίκτου, προκαλέσας τὴν πρὸς τοῦτο ἐπίσημον ἄδειαν τῶν ὀθωμανικῶν ἀρχῶν, αἵτινες καλοῦσιν αὐτοὺς ἔκτοτε «*καραπαπαζλάρ*». Συγχρόνως ὅμως ὑπῆρχον καὶ ἐτέρων λατινικῶν ταγματῶν μοναχοὶ ἐγκαθιδρυμένοι ἐν Κωνσταντινουπόλει, οἱ Δομινικανοὶ καὶ Φραγκισκανοί, δέκα κατέχοντες ναοὺς, διότι μεγάλη ἦτο τοῦ λατινισμοῦ ἡ πρόοδος ἐν τῇ Ἀνατολῇ κατὰ τοὺς δυστυχεῖς ἐκείνους χρόνους. Μεταξὺ τῶν εἰς διάφορα τάγματα ἀνηκόντων μοναχῶν ὑπῆρχον ἀνεκάθεν σφοδραὶ ἀντιζηλῖαι· μισητοὶ δὲ ἦσαν τοῖς λοιποῖς οἱ ἰησουῖται, ὧν ἐπὶ πλέον κεκηρυγμένοι ἐν Κωνσταντινουπόλει παρουσιάσθησαν πολέμιοι ὁ Πρέσβυς τῆς Ἀγγλίας καὶ ὁ Βάυλος τῆς Ἑνετίας, καταγγέλλοντες αὐτοὺς ὡς ὄργανα τῶν κατακτητικῶν σχεδίων τοῦ Βασιλέως τῆς Γαλλίας. Συνεπεῖα τοιαύτης τινὸς καταγγελίας οἱ ἰησουῖται ἐξωρίσθησαν· ἀλλ' αἱ ἐνέργειαι τῆς Γαλλικῆς Πρεσβείας ἐπανήγαγον πάλιν αὐτοὺς, ἀφέντες τὰς πολιτικὰς ἐνεργείας καὶ εἰς δρασκευτικὰ ἀποκλειστικῶς ἐπιδοθέντας θεμιτὰ καὶ ἀθέμιτα ἐγχειρήματα. Διανοήθησαν μάλιστα νὰ ἐγκατασταθῶσι καὶ ἐν Ἱερουσαλήμ, καταλαμβάνοντες τὰ Προσκυνήματα· ἐὰν δὲ ἀληθῶς κατώρθουν τοῦτο οἱ ἀθεόφοβοι ἐκεῖνοι ἄνθρωποι, ἀμφίβολον εἶνε ἂν ἔμελλε νὰ περισωθῇ καὶ ἴχνος ἀπλοῦν τῆς Ἁγιοταφίτικῆς Ἀδελφότητος. Ἀλλ' ἦσαν οἱ Ἰησουῖται τότε ἡμερα καὶ ἄκακα ἀρνία, ἐλθόντες εἰς Ἱερουσαλήμ οὐχὶ πρὸς ἐκδίωξιν τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ πρὸς ὑποστήριξιν μᾶλλον αὐτῶν ἐναντίον τῶν Φραγκισκανῶν! Καὶ ὁ τρόπος δὲ τῆς ἐμφανίσεως αὐτῶν ἐν Ἱερουσαλήμ ὑπῆρξε μοναδικός, ἀντάξιός τῆς ἰησουϊτικῆς πανουργίας. Τῷ 1605 ἐνεφανίσθησαν εἰς τὴν ἁγίαν πόλιν δύο Ἰησουῖται, ἐνδεδυμένοι ὡς «*Ἕλληνες καλόγηροι*» (duo Cesuiti traverstiti da Calogeri... de privari Franciscani di quei sancti luogli) καὶ ζητοῦντες νὰ ὑποκαταστήσωσι τοὺς Φραγκισκανοὺς ἐν τοῖς Προσκυνήμασι. Ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει Γαλλικὴ Πρεσβεῖα ὑπεστήριξε τὰς ἐνεργείας τῶν Ἰησουϊτῶν πρὸς κατάληψιν τῶν Προσκυνημάτων, ἀλλ' ἐπολέμησεν αὐτὸς ἡ Ἑνετία διὰ τοῦ ἐν Χαλεπίῳ Προξένου αὐτῆς. Τῷ 1624 ἐπεσοδρύνθη ἐν Ἱερουσαλήμ ὁ μεταξὺ Ἰησουϊτῶν καὶ Φραγκισκανῶν ἀνταγωνισμός· ἀλλ' ἐξενίκησεν ἡ Ἑνετία. Περίεργος δὲ ὑπῆρξεν ἡ πρὸς τὴν οἰκογενειακὴν ταύτην ἔριδα τῶν Λατίνων σχέσις τοῦ Πατριάρχου Θεοφάνους· διότι οὗτος πρὸς στιγμὴν ἐσκέφθη, ἵνα ὑποστηρίξῃ τοὺς Ἰησουῖτας παραχωρῶν εἰς αὐτοὺς τὴν Μονὴν τῶν Ἀρχαγγέλων, ἐλπίσας, ὅτι ἡδύνατο

νά χρησιμοποίησι αὐτοὺς κατὰ τῶν Φραγκισκανῶν καὶ πασσάλῳ τὸν πάσσαλον ἐκκρούσῃ⁷⁵· διότι πρὸς τοὺς Φραγκισκανοὺς ἀντηγωνίζετο τότε.

Μετὰ τὴν λήξιν τοῦ ἐπεισοδίου τούτου ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει γάλλος Πρέσβυς κόμης de Harlay Cécyc δραστηρίως εἰργάσθη πρὸς νομιμοποίησιν τῶν ἐν τοῖς Προσκυνήμασι παρανόμως κτηθέντων δικαιωμάτων τῶν Λατίνων· διότι τῷ 1625 προὐκάλεσε διάταγμα, καθ' ὃ νομίμως δῆθεν οἱ Λατῖνοι κατεῖχον αὐτὰ καὶ ὅτι ἄνευ τῆς ἀδείας τοῦ ἡγουμένου τῶν Φραγκισκανῶν οὐδαμῶς ἠδύναντο οἱ ἐν Ἱερουσαλὴμ Ἕλληνες μοναχοὶ νὰ ἱερουργῶσιν οὔτ' ἐν Βηθλεὲμ οὔτ' ἐν τῷ ἁγίῳ Τάφῳ⁷⁶. Τὸ διάταγμα τοῦτο δὲν ἠδυνήθη φαίνεται ν' ἀποκρούσῃ ὁ Θεοφάνης· ἔλαβε δὲ μόνον τῷ 1627 διάταγμα παρὰ τοῦ Σουλτάνου Μουράτ, ἀπαγορεύσαντος εἰς τοὺς εἰσπράκτορας τῶν φόρων τὸ καταπιέζειν τοὺς προσκυνητάς, ἰδίως κατὰ τὴν εἰς τὸν Ἰορδάνην μετάβασιν. Τῷ αὐτῷ ἔτει ἐπανελήφθησαν, πάλιν ἀποτυχοῦσαι, τῶν Ἰησουϊτῶν αἱ ἀπόπειραι πρὸς ἐγκαθίδρυσιν ἐν τοῖς ἁγίοις Τόποις· συγχρόνως δὲ ὁ Cesy προὐκάλεσε διάταγμα ὀρίζον τὰ ἐξῆς «ὁ τάφος τοῦ Χριστοῦ ὡς καὶ τῆς ἁγίας Παρθένου καὶ τὸ Μοναστήριον τῆς Βηθλεὲμ μετὰ τῶν κήπων αὐτοῦ ἀνήκουσιν εἰς τοὺς φράγκους κληρικοὺς εἴτε ἐξ ἀγορᾶς εἴτε ἐκ κληρονομίας»⁷⁷. Εὐτυχῶς τὸ διάταγμα τοῦτο δὲν ἐφηρμόσθη, γενναίως δὲ ἀντέδρασε κατὰ τῶν Λατίνων ὁ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Κύριλλος Λούκαρις, ὅστις ἐπὶ πλεόν τῷ 1628 διὰ σιγίλλιου γράμματος⁷⁸ ὠνόμασε Μετόχια τοῦ ἁγίου Τάφου τὴν ἐν Ἰασίῳ Μοῆν τῆς Θεοτόκου καὶ τὰ χωρία Βιριόντζη καὶ Σίποτον, κατὰ τὰ χρυσόβουλα τοῦ ἡγεμόνος Μολδοβλαχίας Ἰωάννου Μύρωνος Βορνόβσκη Μογίλα. Διὰ τῶν δωρεῶν τούτων ὁ ἅγιος Τάφος ἀπέκτα περιουσίαν καὶ ἐπορίζετο τὰ μέσα πρὸς διεξαγωγὴν τοῦ ἀδιαλείπτου κατὰ τῶν Λατίνων ἀγῶνος. Ὁ Πατριάρχης Θεοφάνης μετὰ τὴν παραλαβὴν τῶν δωρεῶν τούτων τῷ 1629 ἀπεδήμησεν εἰς τὴν ἁγίαν Πόλιν, ἐξ ἧς ἀπουσίαζεν ἀπὸ πενταετίας· ἀφίκετο δ' ἐκεῖ ὑπὸ περιστάσεις λίαν δυσμενεῖς. Τὰ μὲν Προσκυνήματα κατεῖχοντο ὑπὸ τῶν Λατίνων, ἡ δὲ τῶν ἁγιοταφιτῶν Ἀδελφότης ἐπένετο. Πρὸς ἀνακούφισιν αὐτῆς οὐδόλως ἐξήρκεσαν ὅσα μεθ' ἑαυτοῦ συναπεκόμισεν ὁ Πατριάρχης. Ὅθεν κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος ἀπεφάσισε ν' ἀποστείλῃ εἰς Μόσχαν πρὸς συλλογὴν ἐράνων τὸν Μητροπολίτην τῆς περιμαχίτου Βηθλεὲμ Ἀθανάσιον, συνοδευόμενον ὑπὸ τινος ὁμωνύμου Ἀρχιμανδρίτου καὶ ὑπὸ τοῦ ἡγουμένου τῆς Μοῆς τοῦ ἁγίου Σάβα Ἡσαΐου, διαδόχου τοῦ ἡγουμένου Γαλακτίωνος. Ἀλλὰ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἀποστολῆς ταύτης ὑπῆρξεν ἀσήμαντον, διότι μόλις 100

⁷⁵ Zinkeisen ἐνδ' ἄν. III, 826. V, 304. Verdy de Vernois ἐνδ' ἄν. σ. 47. 48. Δοσιθεος, Παραλειπόμενα σ. 283.

⁷⁶ Verdy de Vernois, σ. 41. Testa, III, 317.

⁷⁷ Famin, σ. 216 ἐξ.

⁷⁸ Κ. Δελικάνη, Πατριαρχικῶν ἐγγράφων τ. Β. σ. 340.

ρούβλια ἐστάλησαν εἰς τὸν ἅγιον Τάφον κινδυνεύοντα⁷⁹. Ἡ εὐτελής αὕτη δωρεὰ δυσηρέστησε τὸν Θεοφάνη, ὅστις διεξῆγε τότε τὸν μέγιστον τῶν ἀγῶνων αὐτοῦ ὑπὲρ τῶν Προσκυνημάτων.

ΠΛΗΡΗΣ ΑΝΑΚΤΗΣΙΣ ΤΩΝ ΠΡΟΣΚΥΝΗΜΑΤΩΝ

Εἶδομεν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν πῶς περιῆλθον εἰς χεῖρας τῶν Λατίνων αἱ κλεῖς τῶν πυλῶν τοῦ ἐν Βηθλεὲμ σπηλαίου τῆς γεννήσεως τοῦ Σωτῆρος καὶ πῶς ὁ Πατριάρχης Γερμανὸς κατώρθωσε νὰ λάβῃ τὴν κλεῖδα τῆς νοτίου πύλης, ἣν ταχέως ἀπέσπασαν παρ' αὐτοῦ οἱ Λατῖνοι καὶ μόλις ποτ' ἐπέτρεψαν ἵνα τρεῖς τοῦ ἐνιαυτοῦ λιτανεύῃ ἐν τῷ Σπηλαίῳ, εἰσερχόμενος διὰ τῆς βορείου καὶ ἐξερχόμενος διὰ τῆς νοτίου πύλης. Ἐπὶ Πατριάρχου Θεοφάνους οἱ Λατῖνοι στηριζόμενοι ἐπὶ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Césy ἠμφισβήτησαν καὶ τοῦτο τὸ δικαίωμα. Κατὰ τὴν ἑορτὴ τῶν Χριστουγέννων τοῦ 1629 θελήσας ὁ Πατριάρχης νὰ ἐξέλθῃ τοῦ Σπηλαίου λιτανεύων ἐκωλύθη ὑπὸ τῶν Λατίνων· ἠναγκάσθη δὲ διακόψας τὴν ἀκολουθίαν νὰ μεταβῇ εἰς Ἱερουσαλὴμ καὶ καταγγείλῃ εἰς τὰς ἐπιτοπίους ἀρχὰς τὴν λατινικὴν ταύτην αὐθαιρεσίαν. Ὁ ἱεροδικαστὴς ἐδικαίωσε τὸν Πατριάρχην, ἀλλ' ὁ διοικητὴς τῆς Ἱερουσαλὴμ, Ἀμπουφούλης λεγόμενος, οὔτε τὰς περὶ Βηθλεὲμ καταγγελίας τοῦ Πατριάρχου, οὔτε τὰς περὶ Γολγοθᾶ, ἐν ᾧ συγχρόνως οἱ Λατῖνοι προέβησαν εἰς τινὰς αὐθαιρεσίας, ἔλαβεν ὑπ' ὄψει, ἐξ ἐναντίου μάλιστα δεκασθεῖς παρὰ τῶν Λατίνων καὶ ἐφυλάκισε τὸν Πατριάρχην καὶ διενεόθη νὰ φονεύσῃ αὐτόν· ἂν μὴ ὁ ἀγαθὸς ἱεροδικαστὴς ἐφυγάδευεν αὐτόν, τὸ κακὸν τοῦτο βούλευμα θὰ ἐπετελεῖτο. Ὁ Πατριάρχης ἐπὶ μῆνας ὄλους ἔμεινε κεκρυμμένος ἕν τιμι Μονῇ τῆς Ἱερουσαλὴμ, ἐπικαλυφθεὶς δὲ διὰ λευκῆς σινδόνης, δι' ἧς συνήθως αἱ ἱεροσολυμίτιδες περικαλύπτονται γυναικες, διεξέφυγεν εἰς τὴν Μονὴν τοῦ προφήτου Ἡλιοῦ κατὰ τὴν ἡμέρα τῆς πανηγύρεως αὐτῆς. Ἐκεῖθεν ἐδραπέτευσεν εἰς Πτολεμαῖδα, ἔνθ' ἀνεζητήθη ὑπὸ τῶν καταδικόντων αὐτόν καὶ μόλις σωθεὶς ἀπῆλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν «ὄρκω ἑαυτὸν ὑποβαλὼν μὴ πρὸς τὸν ἴδιον ἐπανακάμψαι θρόνον μὴ πρότερον ἐκ τοῦ ἁγίου Σπηλαίου τοὺς φράτορας ἐξώσας»⁸⁰.

⁷⁹ N. Capterew, ἔνθ' ἂν. σ. 87.

⁸⁰ Περὶ τῶν λεπτομερειῶν τοῦ ὑπὲρ τῶν Προσκυνημάτων ἀγῶνος τούτου τοῦ Θεοφάνους Πρβλ. Δοσιδέου, Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχουσάντων σ. 1185. Α. Ὑψηλάντου, Τὰ μετὰ τὴν ἄλωσιν σ. 137 καὶ

Ἐν Κωνσταντινουπόλει ἔτυχε θερμῆς ὑποστηρίξεως παρὰ τοῦ Λουκάρεως, ὅστις «*ἡγάπα τὸν ἅγιον Τάφον εὐλαβούμενος σφόδρα*» οἴκοθεν δ' ἐννοεῖται, ὅτι μόνον διὰ ξένης τινὸς προστασίας ἦτο δυνατόν νὰ κατορθωθῇ τι κατὰ τῶν Λατίνων, ὑποστηριζομένων ὑπὸ τῆς Γαλλικῆς Πρεσβείας. Τὴν προστασίαν ταύτην ἠδύνατο νὰ παράσχη μόνη ἡ Ὁλλανδικὴ Πρεσβεία, ἥτις ἐν παρομοίαις περιστάσεσιν ἐφαίνετο τότε εἰς τοὺς Ἑλληνας ἐπίκουρος. Πρὸς αὐτὴν κατέφυγε καὶ ὁ Πατριάρχης Θεοφάνης ἀποστείλας πρὸς Ἀντώνιον τὸν Λεγῆρον (Leger) ἐφημέριον τῆς Ὁλλανδικῆς Πρεσβείας ἐπιστολήν, ἣν ἀδύνατον ν' ἀναγνώσῃ τις ἄνευ βαθείας συγκινήσεως· διότι ἐν αὐτῇ, πρὸ παντός, βλέπει πῶς οἱ ἡμέτεροι ἠναγκάζοντο νὰ ἐκλιπαρῶσι τοὺς Προτεστάντας, ἀδικούμενοι ὑπὸ τῶν Λατίνων. Ἡ θέσις τῶν ὀρθοδόξων ἱεραρχῶν καθίστατο λίαν δυσχερής· διότι ἱκανοὶ ἤδη τῶν παπιζόντων Ἑλλήνων κληρικῶν εἰργάζοντο ἐναντίον τῶν συμφερόντων τοῦ ἰδίου αὐτῶν ἔθνους καὶ τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς ζητήμασι τῶν Προσκυνημάτων ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῆς ἐνώσεως μετὰ τῶν Λατίνων⁸¹.

Ἄλλ' οὗτοι, ὡς γνωστόν, ἐζήτησαν οὐχὶ ἵνα ἐνώσωσιν, ἀλλ' ἵνα ὑποτάξωσι τὴν ἡμετέραν Ἐκκλησίαν· ἦτο δὲ τηλικούτος ὁ ἀπ' αὐτῶν κίνδυνος, ὥστε παρίστατο ἀνάγκη γενναίας ἀντιδράσεως. Ταύτης ἠγεῖτο ὁ Λούκαρις, ὃθεν ἐκθύμως ὑπεστήριξεν αὐτὸν ὁ Θεοφάνης, ἔχων ἄλλως αὐτὸν γενναῖον συνεργάτην ἐν τοῖς ζητήμασι τῶν Προσκυνημάτων «*εἰς τὰς μάχας ὅπου εἶχεν ὁ Θεοφάνης μετὰ τοὺς δυτικούς ὅπου ἐζητοῦσαν νὰ ἀποξενώσωσιν τοὺς ἀγίους τόπους ἀπὸ τοὺς ὀρθοδόξους ἦτο συνήγορος ἄκρος καὶ βοηθὸς τοῦ Ἱεροσολύμων*» ὁ Λούκαρις. Οὕτως ἅμα τῇ ἀφίξει τοῦ Θεοφάνους ἐκ τῆς Βλαχίας εἰς Κωνσταντινούπολιν τῷ 1630 διὰ συνοδικῆς πράξεως, ὑφ' ἣν εἶνε ὑπογεγραμμένος καὶ ὁ διαβόητος Μητροπολίτης Βερροῖας Κύριλλος Κονταρῆς, ἐπεκύρωσεν ὁ Λούκαρις τὴν εἰς τὸν ἅγιον Τάφον γενομένην προσφάτως ἀφιέρωσιν ὑπὸ τοῦ αὐθέντου Οὐγγροβλαχίας Ἰωάννου Λέοντος Βοεβόδα τοῦ χωρίου Πογιάννη⁸². Τῷ δ' ἔτει ἐκεῖνῳ ἀμέριστον ἔστρεψαν τὴν ἑαυτῶν προσοχὴν ὃ τε Θεοφάνης καὶ ὁ Λούκαρις ἐναντίον τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Γάλλου Πρεσβευτοῦ de Césy, ὅστις τῷ 1630 ἠδυνήθη νὰ προκαλέσῃ διάταγμα, καθ' ὃ «*ὁ ἅγιος Τάφος, οἱ δύο θόλοι, ἡ*

ἐν Α. Π. Κεραμέως Ἑλληνικὰ κείμενα χρήσιμα τῇ ἱστορίᾳ τῆς Ρουμανίας. Ἐν Βουκουρεστίῳ 1909, σ. 515. Νεκταρίου Ἱεροσολύμων, Πρὸς τὰς Προσκομισθεῖσας θέσεις παρὰ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις φρατῶρων διὰ Πέτρου τοῦ αὐτῶν Μαῖστορος, Περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ Πάπα, Αντίρρησις, σ. 219. Verdy de Vernois ἔνθ' ἂν. σ. 41 ἐξ. Πλείστας λεπτομερείας ἔχει καὶ ἡ ἀνωτέρω ἀναγραφεῖσα *Relatione*, συνταχθεῖσα ὑπὸ τοῦ τότε ἡγουμένου τῶν Φραγκισκανῶν. Πρβλ. *Μαξίμου Συμαίου*, ἔνθ' ἀνωτέρω, καὶ *Ἄρχιμ. Κυρίλλου Ἀθανασιάδου*, ἔνθ' ἀνωτέρω. *Zinkeisen* ἔνθ' ἂν. III, 877. *Hammer*, Histoire de l' Empire Othoman, Paris, 1839, II, 464 ἐξ. *E. Legrand* ἔνθ' ἂν. IV. 427-428. *Χρυσοστόμου Α. Παπαδοπούλου*, Κύριλλος Λούκαρις, σ. 64.

⁸¹ *Χρυσοστόμου Α. Παπαδοπούλου*, Ἀπολογία Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως, Ἱερουσαλήμ 1904, σ. 9.

⁸² *Legrand*, Recueil, σ. 5-9.

Ἀποκαθήλωσις, ὁ ναὸς τῆς Βηθλεὲμ μετὰ τῶν τριῶν κλειδῶν τοῦ Σπηλαίου ἀνέκαθεν ἀνήκουσι τοῖς Λατίνοις κληρικοῖς, εἶνε δὲ ψευδεῖς αἱ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων προσαγόμεναι μαρτυρίαι καὶ ἀποδείξεις καὶ αὐτὸ τὸ φερμάνιον τοῦ Ὠμάρ ψευδές»⁸³. Τὸ παράδοξον τοῦτο διάταγμα ἔχει τὴν αὐτὴν ἀξίαν, ἣν δὲ εἶχεν ἕτερον διάταγμα λέγον «Τὸ Βατικανὸν τῆς Ρώμης, ὁ ναὸς τοῦ ἁγίου Πέτρου καὶ τοῦ Λατερανοῦ, αἱ κατακόμβαι μετὰ τῶν κλειδῶν αὐτῶν ἀνήκουσιν εἰς τοὺς Ἕλληνας κληρικούς. Εἶνε ψευδὴς ἡ ἱστορία, λέγουσα ὅτι ἀνέκαθεν ἐν Ἱεροσολύμοις μὲν ὑπῆρχον Ἕλληνες, ἐν Ρώμῃ δὲ Λατῖνοι». Ἡ ἀναίρεσις τοιούτων διαταγμάτων δὲν ἦτο δυσχερής· ἀκριβῶς δὲ λατινικαὶ εἰδήσεις πληροφοροῦσιν ἡμᾶς ὅτι τῷ ὄντι κατώρθωσεν ὁ Θεοφάνης, διὰ τῶν προσαχθεισῶν μαρτυριῶν καὶ ἀποδείξεων νὰ ἐκτοπίσῃ παντελῶς τοὺς Λατίνους ἐκ τῶν Προσκυνημάτων. Διότι τῷ 1631 ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου Μουράτ δ' διάταγμα, δι' οὗ ἀπεδίδοντο εἰς τοὺς Ἕλληνας τὰ ὑπὸ τῶν Λατίνων ὑφαρπαγέντα Προσκυνήματα, ἐν τῷ Ναῷ τῆς Ἀναστάσεως ὁ Γολγοθᾶς καὶ ἡ Ἀποκαθήλωσις, ἐν Βηθλεὲμ τὸ Σπήλαιον, ὁ ὄπισθεν τοῦ ἐν Βηθλεὲμ ναοῦ κήπος καὶ ἡ νότιος αὐλή, ἐν ἧ ἦσαν καὶ οἱ τάφοι τῶν χριστιανῶν.

Φέρων τὸ διάταγμα τοῦτο ὁ Πατριάρχης ἤλθε περὶ τὰ τέλη τοῦ 1631 εἰς Ἱερουσαλήμ, ἀκριβῶς καθ' ἣν ἐποχὴν ἐπειρῶντο οἱ Λατῖνοι νὰ ἐπισκευάσωσι τὸ ἐν Βηθλεὲμ Μοναστήριον αὐτῶν· προσεπάθησε δὲ διὰ τοῦ καλοῦ ἱεροδικαστοῦ τῆς Ἱερουσαλήμ νὰ παρακωλύσῃ τὰς ἐπισκευάς, ἀλλὰ δὲν κατώρθωσε τί. Δὲν κατώρθωσε νὰ ἐφαρμόσῃ καὶ τὸ διάταγμα· διότι κατὰ τὴν εἰς Βηθλεὲμ μετάβασιν αὐτοῦ ἀντέταξαν οἱ Λατῖνοι ἀπεγνωσμένην ἀντίστασιν. Ὁ Θεοφάνης κατήγγειλεν αὐτοὺς εἰς τὰς ἐπιτοπίους ἀρχὰς τῆς Ἱερουσαλήμ, αἵτινες συνέλαβον καὶ ἐφυλάκισαν τὸν Ἡγούμενον αὐτῶν, μετὰ τοῦ διερμηνέως Πέτρου Μαρωνίτου. Τῇ 27 Δεκεμβρίου 1631 ἀφίκετο εἰς Ἱερουσαλήμ νέος διοικητής, ἐξ Ἑλλήνων καταγόμενος, βοηθήσας τὸν Θεοφάνη κατὰ τῶν Λατίνων· ἀλλὰ διὰ τῆς ἐνεργείας αὐτῶν ἀντικατεστάθη ὑπὸ τοῦ διοικητοῦ Μωχάμετ πασᾶ, ὅστις, παρὰ τὰς διαταγὰς τῆς Κυβερνήσεως, ἀναφανδὸν ἐτάχθη ὑπὲρ τῶν Λατίνων. Κατὰ τινὰ ἀπόφασιν τοῦ 1632 «οἱ Ἕλληνες καὶ Ἀρμένιοι ἔδει ν' ἀφίσωσιν εἰς τοὺς φραγκισκανοὺς κληρικοὺς τὴν πλήρη κατοχὴν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Βηθλεὲμ, παραδίδοντες εἰς αὐτοὺς τὰς τρεῖς ἀψίδας τοῦ ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως, τὰς κλεῖς καὶ τὰς κανδήλας καὶ τὰ κηροπήγια». Μάτην διεμαρτυρήθη ὁ ἡμέτερος Πατριάρχης, ὑποδεικνύων τὸ εἰς τὰς χεῖρας αὐτοῦ διάταγμα τοῦ προηγουμένου ἔτους, δύο «ιλάμια» τοῦ νέου διοικητοῦ ἐδωρῆθησαν παρανόμως ἰσχυρότερα τοῦ διατάγματος· ἐπὶ πλέον δὲ ἐφυλακίσθη ὁ Πατριάρχης καὶ

⁸³ Famin, σ. 216. 217.

μετὰ κόπου ἀπηλλάγη τῆς φυλακῆς. Εἰς τὰς ἐπιτυχίας ταύτας τῶν Λατίνων πολὺ συνετέλεσεν ὁ νεωστὶ διορισθεὶς Ἡγούμενος αὐτῶν Παῦλος, ἀφηγηθεὶς αὐτὰς ἐν τῇ ἐκδέσει αὐτοῦ.

Ὁ Πατριάρχης εἰδοποίησε τὰ διατρέξαντα εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐπιτυχῶς δ' ἐπενέβη ὁ Κύριλλος Λούκαρις, προκαλέσας τῷ 1632 τέσσαρα διατάγματα παρὰ τοῦ Σουλτάνου Μουράτ, ὧν τὸ ἐν ἀπηγόρευσε τὸν δραστηρίως ἐν Βηθλεὲμ διενεργούμενον ὑπὸ τῶν Λατίνων προσηλυτισμὸν τῶν ὀρθοδόξων, τὸ ἕτερον ἐπέτρεπε τὴν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἐπισκευὴν τοῦ ναοῦ τῆς Βηθλεὲμ, τὰ δὲ ἕτερα δύο ἀνεφέροντο εἰς τὸ φλέγον τῆς ἡμέρας ζήτημα· διότι τὸ μὲν ἐν ἔλεγεν, ὅτι ἡ θύρα τοῦ ἐν Βηθλεὲμ Σπηλαίου καὶ οἱ ὄπισθεν τοῦ ναοῦ αὐτῆς κῆποι εἶνε κτήματα τῶν Ἑλλήνων, τὸ δ' ἕτερον, ὅτι οἱ Ἕλληνες ἐδικαιοῦντο ἵνα ἔχωσι τὰς κλεῖς τοῦ ἐν Βηθλεὲμ Σπηλαίου. Τὰ διατάγματα ταῦτα ἦλθεν εἰς Ἱερουσαλὴμ κομίζων κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 1632 ἕλληνα μοναχός, ὃν αἱ λατινικαὶ εἰδήσεις ὀνομάζουσι γραμματέα τοῦ Κυρίλλου Λουκάρεως. Ἄλλ' ὁ διοικητής, οἰκτρῶς μεροληπτῶν, τάχα πρὸς πρόληψιν ταραχῶν κατὰ τὰς τρεῖς ἡμέρας τῶν λατινικῶν ἑορτῶν τῶν Χριστουγέννων συνέλαβε καὶ ἐκράτησεν ἐν τῷ διοικητηρίῳ τὸν τε Πατριάρχην Θεοφάνη καὶ τὸν κομιστὴν τῶν διαταγμάτων. Εὐτυχῶς τῇ 10 Ἰανουαρίου 1633 ἀφίκετο εἰς Ἱεροσόλυμα νέος δικαστής, ἔχων αὐστηρὰν διαταγὴν νὰ ἐφαρμῶσῃ τὰ ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων διατάγματα. Τὸν ἄνθρωπον τοῦτον λίαν περιποιήθη καὶ ἐφιλοδώρησεν ὁ Λούκαρις· ἀλλ' εἴλκυσαν πρὸς τὸ μέρος αὐτῶν οἱ Λατῖνοι διὰ τῶν συνήθων μέσων, καὶ ὁ γραμματεὺς τοῦ Λουκάρεως, δραπετεύσας εἰς Δαμασκόν, κατήγγειλε τὴν μεροληπτικὴν ταύτην διαγωγὴν τῶν ἐν Ἱερουσαλὴμ καὶ παρεκάλεσε ἵν' ἀναθεωρηθῇ ἡ υπόθεσις. Τοῦτο ἐζήτησεν καὶ ὁ διοικητής τῆς Ἱερουσαλὴμ παραπέμφας τὴν υπόθεσιν εἰς Κωνσταντινούπολιν.

Ἐκεῖ κατὰ Μάρτιον τοῦ 1633 κατέφθασε καὶ ὁ γραμματεὺς τοῦ Λουκάρεως, ὅστις διεβίβασε τὰ διατρέξαντα εἰς τὸν Μ. Βεζύρην Ἰβραῖμ πασᾶ· μετὰ πάροδον δὲ χρόνου τινός, τῇ 14 Μαΐου, ἔφθασαν καὶ οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν Λατίνων, ὧν τὴν ὑποστήριξιν ἀνέλαβον οἱ Πρεσβευταὶ τῶν λατινικῶν Δυνάμεων καὶ μάλιστα ὁ τῆς Ἑνετίας Πέτρος Φοσκαρίνης. Τὸ ζήτημα ἤρξατο νὰ λαμβάνη διαστάσεις· διότι ὁ λαὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐταράσσεται «καὶ γὰρ προνόμιον δέδοται ὑπὸ τῆς θείας χάριτος τῷ ὀρθοδόξῳ λαῷ τῆς Κωνσταντινουπόλεως βοηθεῖν τῇ Ἐκκλησίᾳ». Ἔνεκα τῆς ταραχῆς ταύτης κατέστη ὑπεύθυνος ὁ Κύριλλος Λούκαρις, ὅστις ὅμως δὲν ἀπεδειλίασε νὰ πράξῃ πᾶν ὅ,τι ἀπητεῖτο πρὸς κατόρθωσιν τῆς ἐπιτυχίας τῶν Ἑλλήνων. Ἐζήτησεν ἐξ Ἱεροσολύμων τὰ σχετικὰ ἔγγραφα καὶ ἐμήνυσε τὸν Θεοφάνη νὰ σπεύσῃ, εὐτυχῶς δὲ οὗτος ἠύρισκετο καθ' ὁδὸν καὶ ἔφθασεν ἐν Κωνσταντινούπολιν τῇ 31 Μαΐου. Οἱ Ἕλληνες εἶχον πεποιθήσιν, ὅτι ἂν ἔφθανεν ἡ υπόθεσις μέχρι τοῦ Σουλτάνου θὰ ἐλύετο ὑπὲρ αὐτῶν, διότι εἶνε ἄξιον σημειώσεως, ὅτι ἐν παρομοίαις περιστάσεσιν

ἡ πρωτοβουλία τῶν Σουλτάνων ἀπέδιδε τὰ κινδυνεύοντα Προσκυνήματα εἰς τοὺς Ἑλληνας. Τὰ ζητήματα περιεπλέκοντο συνήθως ἕνεκα τῆς μεροληψίας τῶν ὑπαλλήλων. Οὕτω δὲ καὶ ἐν τῇ προκειμένη περιστάσει ὁ Μ. Βεζύρης συνηγόρει ὑπὲρ τῶν Λατίνων, ὅπισθεν τῶν ὁποίων ἦσαν οἱ Πρεσβευταὶ τῶν λατινικῶν Δυνάμεων· οἱ δὲ Ἑλληνες ἠναγκάσθησαν νὰ ἐπικαλεσθῶσι τὴν ἐπέμβασιν τῆς Ὁλλανδικῆς Πρεσβείας. Ἄλλ' ὁ Πρέσβυς Κορνήλιος Ἄγας ἐφρόνει, ὅτι τὸ ζήτημα ἔπρεπε νὰ λυθῇ συμβιβαστικῶς, νὰ λαθῶσιν οἱ Ἑλληνες μόνον τὴν μίαν κλεῖδα καὶ συνεπῶς τὴν μίαν πύλην τοῦ Σηλαιίου. Οἱ δὲ Λατῖνοι, καίτοι ἀπέκρουον πάντα συμβιβασμὸν, ἔστερξαν, οὐχ ἦττον, νὰ συμματάσχωσι συνελεύσεώς τινος πρὸς συζήτησιν καὶ ἐξέτασιν τοῦ ζητήματος. Ἡ συνέλευσις συνεκροτήθη ἐν τῇ Ὁλλανδικῇ Πρεσβείᾳ τῇ 3 Ἰουνίου 1633. Παρέστησαν δὲ ἀφ' ἑνὸς μὲν οἱ Λατῖνοι, κομίζοντες σωρείαν ἐγγράφων καὶ ἔχοντες ὡς διερμηνέα τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης τὸν Ἀνδρέαν Βοηα, μεθ' ἑνὸς γιαντισάρου, ἀφ' ἑτέρου δὲ οἱ δύο ἑλληνες Πατριάρχαι, ὁ Κωνσταντινουπόλεως καὶ Ἱεροσολύμων, πολλοὶ μοναχοὶ καὶ εἴκοσι περίπου ἐκ τῶν προκρίτων τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ Κορνήλιος Ἄγας ἐξήτασε πρὸ παντὸς τὰ προσαχθέντα ἐγγραφα, μεθ' ὃ ἀπεφάνητο, ὅτι ἔχουσι δίκαιον μὲν οἱ Ἑλληνες, ἀλλ' ὅτι ἔπρεπε νὰ ἐπέλθῃ συμβιβαστικὴ λύσις τοῦ ζητήματος. Τὴν πρότασιν ταύτην ἐδέχθη ὁ Κύριλλος Λούκαρις· ἀλλὰ κατήγγειλε τοὺς Λατίνους ἐπὶ πλαστογραφία, παρουσιάσας ἀναντιρρήτους ἀποδείξεις τῆς καταγγελίας, συγχρόνως ἔψεξε δριμύτατα τὸν ὑπὸ τῶν Λατίνων διενεργούμενον σκανδαλώδη προσηλυτισμὸν ἰδίως ἐν Βηθλεὲμ «*ὕμεῖς οἱ φράγκοι, εἶπεν ὁ Λούκαρις, παραπλανᾶτε τοὺς ὀρθοδόξους καὶ προσελκύετε αὐτοὺς εἰς τὸν παπισμὸν, διεστρέψατε ἤδη τὴν Βηθλεέμ, ἰδρύετε σχολεῖα διὰ τὰ τέκνα ἡμῶν ἢ ἀποστέλλετε αὐτὰ εἰς τὴν Ρώμην ἵνα σπουδάσωσι...*», ἠπείλησε δὲ ὅτι τὸ ἑλληνικὸν Γένος ἔμελλε νὰ λάβῃ σύντομα μέτρα κατὰ τοῦ σκανδάλου τούτου. Ὁ Λούκαρις ἦτο ὁ λέγων ταῦτα· εἰς αὐτὸν δὲ ἀπευθυνόμενος ὁ Ἄγας παρεμβὰς εἶπε «*ἐὰν ἄλλοι διδάσκουσι τὰ τέκνα ὑμῶν καὶ ὑμεῖς ἐπιτρέπετε τοῦτο τὸ ὄνειδος ἀνήκει ὑμῖν*». Οἱ λόγοι οὗτοι τοῦ Ὁλλανδοῦ Πρεσβευτοῦ ὑποσημαίνουν διυσαρέσκειάν τινα κατὰ τοῦ Λουκάρεως, ὡς μὴ στέρξαντος τὴν ἴδρυσιν προτεσταντικῶν Σχολείων. Σχετικὰς προτάσεις εἶχεν ἤδη ὑποβάλλει ὁ Ἀντώνιος Λεγῆρος, ἐφημέριος τῆς Ὁλλανδικῆς Πρεσβείας, πρὸς τὸν Πατριάρχην Ἀλεξανδρείας Γεράσιμον Σπαρταλιώτην, ἀποκρουσθεῖσας· ἀναμφιβόλως δὲ τοιαῦται προτάσεις ὑπεβλήθησαν καὶ εἰς τὸν Λούκαριν, ὅστις οὐδαμῶθεν φαίνεται ὅτι ἀπεδέχθη αὐτάς, οἱ δὲ λόγοι τοῦ Ἄγα δηλοῦσιν, ὅτι ἀπέκρουσεν αὐτάς.

Οἱ Λατῖνοι ἀπελογήθησαν εἰς τὰς κατ' αὐτῶν κατηγορίας τοῦ Λουκάρεως, ἀπέκρουσαν πάντα συμβιβασμὸν καὶ ὁ σκοπὸς τῆς συνελεύσεως ἐκείνης ἐντελῶς ἀπέτυχεν. Ὅθεν ἀμφοτέρωθεν τὰ διαφερόμενα μέρη ἀνέδηκαν τὴν ὑπό-

θεσιν εἰς τὰς ὀθωμανικὰς ἀρχάς· μετὰ μεγάλης δὲ ψυχραιμίας ὁ ἡγούμενος τῶν ἐν Ἱερουσαλήμ φραγκισκανῶν Παῦλος διηγεῖται τὰς μεγάλας δωροδοκίας, ἃς διενήργησαν καὶ αὐτοπροσώπως μάλιστα οἱ πρεσβευταὶ Γαλλίας καὶ Ἑνετίας. Διὰ τῶν δωροδοκιῶν ἐκείνων ἤλπιζαν οἱ Λατῖνοι, ὅτι ὑπὲρ αὐτῶν θ' ἀπέληγεν ἡ ὑπόθεσις. Τῇ 16 Ἰουλίου 1633 συνεκροτήθη ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Μ. Βεζύρου εἰδικὴ συνέλευσις πρὸς ἐξέτασιν τῆς ὑποδέσεως τῶν Προσκυνημάτων, ἐν ᾗ παρήσαν ἀπὸ μέρους μὲν τῶν Λατίνων οἱ πρεσβευταὶ Ἑνετίας καὶ Γαλλίας, ἱκανοὶ μοναχοὶ φραγκισκανοὶ καὶ πλῆθος Λατίνων τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀπὸ μέρους δὲ τῶν ὀρθοδόξων ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων Θεοφάνης μετὰ δύο διερμηνέων, τεσσάρων μοναχῶν καὶ τοῦ γραμματέως αὐτοῦ. Λαβὼν τὸν λόγον ἠξίωσεν ἵνα τεθῆ τέρμα εἰς τὴν τραγωδίαν τοῦ προσκυνηματικοῦ ζητήματος, νὰ παραχωρηθῶσι τὰ Προσκυνήματα εἰς τοὺς ἀνεκάθεν κατόχους αὐτῶν Ἕλληνας, νὰ διαμένῃ δ' ἐκάστοτ' ἐν Ἱεροσολύμοις εἷς μόνον φραγκισκανὸς μοναχός, ὑποτασσόμενος τῷ ὀρθοδόξῳ Πατριάρχῃ. Ὁ Μ. Βεζύρης καὶ ὁ παριστάμενος δικαστὴς ἀνεγνώρισαν μὲν τὸ δίκαιον τῶν ἀξιώσεων τοῦ Πατριάρχου Θεοφάνους, ἀλλ' ἠξίωσαν νὰ περιορισθῶσιν αὐταὶ εἰς ὃ σημεῖον καθώρισεν αὐτὰς πρότερον ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Κύριλλος Λούκαρις.

Οἱ Λατῖνοι ἄλλα προσδοκῆσαντες ἐκ τῆς συνελεύσεως ἐκείνης ἐζήτησαν ἀναβολὴν τῆς ὀριστικῆς ἀποφάσεως· ἐδήλωσε δὲ ὁ πρέσβυς τῆς Γαλλίας Marchewille ὅτι θὰ διακόψῃ τὰς πρὸς τὴν ὀθωμανικὴν Κυβέρνησιν σχέσεις καὶ θὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Γαλίαν. Ἀξιοσημειώτοί εἰσιν οἱ λόγοι αὐτοῦ πρὸς τὸν Μ. Βεζύρη, ὅτι τὰ ὅρια τοῦ γαλλικοῦ κράτους οὐδόλως εὐρίσκονται ἐγγὺς τοῖς ὀρίοις τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους καὶ ἐπομένως ἡ Γαλλικὴ Πρεσβεία ἐν Κωνσταντινουπόλει οὐδένα ἕτερον λόγον ὑπάρξεως ἔχει πλὴν τοῦ τῆς ὑποστηρίξεως τῶν Λατίνων ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Μόλις καθησύχασεν ὁ ἀνώτατος λειτουργὸς τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους, τὸν οὕτως, μήπω μεσοῦσης τῆς ἑκατονταετηρίδος, λαλοῦντα ἀντιπρόσωπον τῆς Γαλλίας. Ἄλλ' αἱ ἀπειλαὶ οὐδεμίαν εἶχον ἐπὶ τῆς ἐκβάσεως τοῦ ζητήματος ἐπενέργειαν· οἱ Λατῖνοι δὲ διενεώθησαν τότε δι' ἀπείρου ποσοῦ χρημάτων νὰ ἐξεύρωσι τρόπους ἀποκρούσεως τῶν Ἑλλήνων. Μηδὲν ὅμως κατορθώσαντες πάλιν κατέφυγον εἰς τὸν Πρεσβευτὴν τῆς Ἀγγλίας Rowe ἵνα οὗτος διαιτητικῶς μεσιτεύσῃ παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ὑπὲρ συμβιβαστικῆς λύσεως τοῦ ζητήματος. Ὁ πρέσβυς τῆς Ἀγγλίας, μεταβὰς ὄντως πρὸς τὸν ἡμέτερον Πατριάρχην, ἐζήτησε ἀπὸ μέρους τῶν Λατίνων συμβιβασμόν· ἀλλ' ὁ Θεοφάνης, ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν ἀναμένων τὴν ἔκδοσιν σουλτανικοῦ διατάγματος, ἀντεδήλωσεν, ὅτι οὐδένα δέχεται συμβιβασμόν. Ἐπενέβη τότε καὶ ἡ Αὐστριακὴ Πρεσβεία, ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ἀποστολῆς ἐκτάκτου ὀθωμανικῆς πρεσβείας εἰς Αὐστρίαν, δηλώσασα, ὅτι σφόδρα θὰ νῆχαριστεῖτο ὁ Αὐτοκράτωρ τῆς Αὐστρίας, ἐὰν ἱκανοποιῶντο οἱ Λατῖνοι ἐν τῷ ζητήματι τῶν ἁγίων Τόπων. Ἄλλ' ὁ

Μ. Βεζύρης εἶπεν, ὅτι ἀδυνατεῖ νὰ ἱκανοποιήσῃ αὐτούς, ὡς ἔχοντας ἄδικον, καὶ ἤλεγξε μάλιστα αὐτούς ὡς πλαστογραφοῦντας τὰ ἐπίσημα τῶν Σουλτάνων ἔγγραφα. Οὐχ ἤττον, καὶ μετὰ τὰς ἀποτυχίας ταύτας, οὐδαμῶς ἔπαυσαν αἱ λατινικαὶ Πρεσβεῖαι δραστηριώτατα ἐνεργοῦσαι. Τὸ δραστηριώτατον μέσον ἦσαν πάντοτε τὰ χρήματα, δι' ὧν ἤρξαντο κερδαίνοντες τὸ ζήτημα. Πρὸς ἀποτελεσματικὴν κατ' αὐτῶν ἀντενέργειαν οἱ ἡμέτεροι εἶχον ἀνάγκην πολλῶν χρημάτων, καθ' ὃν χρόνον, ἐξαντλουμένη ἐν τῷ ἀδιαλείπτῳ τούτῳ ἀγῶνι, ἡ Ἄγιοταφικὴ Ἀδελφότης κατεβαρύνετο ὑπὸ δυσβαστάκτων χρεῶν· ὁ δὲ Πατριάρχης Θεοφάνης ἐν τινι αὐτοῦ ἐπιστολῇ ἀπὸ 29 Ἰουνίου 1633 ἐξετραγῶδει τὴν ἀπεγνωσμένην καὶ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ ὀρθοδόξου λαοῦ κατάστασιν. Ἄλλ' ὁ Κύριλλος Λούκαρις, ὁ μέγας οὗτος εὐεργέτης τῆς Ἄγιοταφικῆς Ἀδελφότητος, διὰ καταλλήλου τρόπου ἠδυνήθη νὰ εὔρη χρήματα. Διεκήρυξεν ἐν τοῖς ναοῖς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅτι πᾶς Ἕλλην ἐπὶ ποινῇ ἀφορισμοῦ ὄφειλε νὰ καταβάλλῃ δέκα ἄσπρα ὑπὲρ τοῦ ἁγίου Τάφου· προὔκάλεσε μὲν συνδρομὰς καὶ παρὰ τῶν ξένων, συγχρόνως δ' ἐνήργησε δωρεὰς ὑπὲρ τοῦ ἁγίου Τάφου ἐν ταῖς παρὰ τὸν Δούναβιν ἐλληνικαῖς Ἡγεμονείαις. Τότε δὲ διὰ τῶν ἐνεργειῶν αὐτοῦ παρεχωρήθη τῷ ἁγίῳ Τάφῳ τὸ ἐν Ἰασίῳ Μοναστήριον Βορνόβσκη, πρὸς παραλαβὴν τοῦ ὁποίου μετέβη αὐτοπροσώπως εἰς Βλαχίαν ὁ Πατριάρχης Θεοφάνης. Κατέλαβε δ' ἐπὶ πλέον ὁ Λούκαρις πολλοὺς κόπους ἵνα καθησυχάσῃ τὸν λαὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ταρασσόμενον ἐναντίον τῶν Λατίνων καὶ ἐξερεδιζόμενον ὑπὸ διαφόρων φημῶν, περὶ τοῦ ὅτι, δῆθεν, ὀλόκληρος ἡ Ἰερουσαλήμ ἔμελλε νὰ παραχωρηθῇ τοῖς Φραγκισκανοῖς καὶ ὅτι τὸ ἐν αὐτῇ Μοναστήριον τῶν Φραγκισκανῶν ἐπληρώθη ὄπλων.

Ἡ ἀγωνιώδης παράτασις τοῦ ζητήματος οὐδαμῶς συνετέλει εἰς ἀγαθὴν αὐτοῦ ἐπίλυσιν· οἱ Λατῖνοι δὲ προσέδωκαν αἴφνης εἰς αὐτὸ νέαν φάσιν, ζητήσαντες τὴν δικαστικὴν αὐτοῦ ἐξέτασιν ἐν Χαλεπίῳ, ὅπου εὐκόλως, ὡς ἔλεγον, ἠδύνατο νὰ μεταβῶσι μάρτυρες ἐξ Ἰεροσολύμων. Ὁ Θεοφάνης ἐπανελθὼν ἐν τῷ μεταξὺ χρόνῳ ἐκ τῆς προσφάτου αὐτοῦ περιοδείας ἠξίωσεν ἵνα λυθῇ τὸ ζήτημα ὀριστικῶς ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἀλλ' οἱ Λατῖνοι διὰ τοῦ Μουσταφᾶ Δζεμπελῆ, τοῦ διεξάγοντος τὰς πρὸς τὸν Μ. Βεζύρησιν συνεννοήσεις αὐτῶν, ἐπέτυχον τῆς αἰτήσεως αὐτῶν, ἐπὶ πλείστοις χρήμασι. Πρὸς συλλογὴν αὐτῶν κατὰ τὰς ὑπ' ὄψει ἡμᾶς λατινικὰς εἰδήσεις διεξήχθησαν μεγάλοι ἔρανοι ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἀφ' ὧν ὅμως ἀπέσχον οἱ ἐν λόγοις μεγαλόδωροι Πρεσβευταὶ Γαλλίας καὶ Ἐνετίας· κατέβαλον δὲ μεγάλα ποσὰ οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἰταλοί. Κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον ἐγένοντο πυρετώδεις προπαρασκευαὶ τῆς Τουρκίας διὰ τὸν κατὰ τῆς Περσίας πόλεμον, καὶ διεδόθη μὲν τῇ 4 Ὀκτωβρίου, ὅτι ἀπεφασίσθη ν' ἀναθεωρηθῇ τὸ ζήτημα τῶν ἁγίων Τόπων ἐν Χαλεπίῳ, ἀλλὰ τῇ 5 Ὀκτωβρίου ὁ Μ. Βεζύρης Μεχμὲτ πασαῦς συνοδευόμενος

ὑπὸ 14 γαλερῶν ἀπεβιβάσθη εἰς Σκούταρι· ἐδέησε δὲ νὰ σπεύσωσιν ὄπισθεν αὐτοῦ οἱ Πρεσβευταὶ Γαλλίας καὶ Ἑνετίας ἵν' ἀποσπάσωσιν ὀριστικὴν διαταγὴν περὶ τῆς ἐκδικάσεως τοῦ ζητήματος τῶν ἁγίων Τόπων ἐν Χαλεπίῳ. Ἐξεδόθη ὄντως τοιαύτη Βεζυρικὴ διαταγὴ πρὸς τὸν καϊμακάμην Κωνσταντινουπόλεως, δι' ἧς προσεκαλεῖτο ὁ Πατριάρχης τῆς Ἱερουσαλὴμ Θεοφάνης νὰ μεταβῆ ἀνυπερθέτως εἰς Χαλέπιον.

Οἱ Λατῖνοι ἐθριάμβευσαν. Ἐξαλλοὶ ἐκ χαρᾶς κατηύθυναν νῦν τὰς ἐνεργείας αὐτῶν καὶ ἐναντίον τοῦ Λουκάρεως, τοῦ δεινοῦ αὐτῶν ἀντιπάλου. Περὶ τὰ μέσα Ὀκτωβρίου 1633 διὰ τοῦ φαύλου Κυρίλλου Κονταρῆ, ὅστις ἦτο «*ἄνθρωπος ὠμὸς καὶ τῆς ἰησοῦτικῆς κακουργίας δεξιότατον ὄργανον*» ἀνέτρεψαν τὸν Λούκαριν ἐκ τοῦ Πατριαρχικοῦ θρόνου, ἀναβιβάσαντες εἰς αὐτὸν τὸν Κονταρῆν. Μόλις ὅμως ἐπὶ μίαν ἐβδομάδα κατώρθωσεν οὗτος νὰ μείνῃ Πατριάρχης· καταχρεώσας δὲ τὸ Πατριαρχεῖον διὰ 50.000 χρυσίων, κακῶς ἔχων, ἐξεδιώχθη ὑπὸ τῆς Συνόδου «*ὡς αἰσχροὺς ἀνὴρ καὶ παραβάτης καὶ βέβηλος*». Μετὰ τὸ πραξικόπημα τοῦτο τῶν Ἰησοῦιτῶν ἐνίκησε πάλιν ὁ Λούκαρις καὶ βοηθῶν τὸν Πατριάρχην Θεοφάνη ἀνέτρεψε, κατὰ τρόπον ἐκπληκτικώτατον, τὰ λατινικὰ σχέδια. Διανοήθη ὁ Λούκαρις νὰ καταστήσῃ ἐνήμερον αὐτὸν τὸν Σουλτάνον Μουράτ περὶ τῶν συμβαινόντων· διότι πάντοτε σχεδὸν, ὡς εἶδομεν, οἱ σουλτάνοι, ὡσάκις κατέφθανεν ἡ ὑπόθεσις τῶν Προσκυνημάτων μέχρις αὐτῶν καὶ ὡσάκις δὲν ὑπῆρχον μεγάλαὶ πολιτικαὶ ἀνάγκαι, ἐπιβάλλουσαι παρέκκλισιν ἐκ τῆς ὀρισμένης ἀρχῆς αὐτῶν, ἔλυον αὐτὴν ὑπὲρ τῶν ἐλλήνων μοναχῶν. Ἡ τῶν Ἁγιοταφιτῶν Ἀδελφότης, ὡς ἐν τοῖς ἔμπροσθεν παρετηρήσαμεν, ἠδικοῖτο συνήθως παρὰ τῶν ὑπαλλήλων. Ταῦτα ἔχοντες ὑπ' ὄψει οἱ ἡμέτεροι εὔρον τρόπον ἵνα περὶ τὰ τέλη Ὀκτωβρίου 1633 ὁ Σουλτάνος Μουράτ δεχθῆ εἰς ἀκρόασιν τὸν Πατριάρχην Θεοφάνη μετὰ δύο μοναχῶν. Ἄγνοοῦμεν δυστυχῶς τὰς λεπτομερείας τοῦ μοναδικοῦ τούτου ἐν τῇ ἰστορίᾳ τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων γεγονότος. Εἰκάζομεν ὅτι πάντως ἐδόθη ὑπόμνημά τι τῷ Σουλτάνῳ καὶ προφορικῶς ὑπεδείχθη αὐτῷ ὅτι ἀδικοῦνται οἱ ὀρθόδοξοι μοναχοὶ παρὰ τῶν Λατίνων. Ὁ Σουλτάνος ἐτίμησεν ὑπερβαλλόντως τὸν Πατριάρχην, διατάξας ν' ἀποδώσωσιν αὐτῷ τιμὰς, αἵτινες ἀπεδίδοντο τοῖς Οἰκουμενικοῖς Πατριάρχαις, κατὰ τὴν ἀνάγκην αὐτῶν· τιμητικὴ δὲ φρουρὰ συνώδευσεν αὐτὸν μέχρι τοῦ ἁγιοταφικοῦ Μετοχίου, ὅπερ πρὸ καιροῦ εἶχε καθιδρύσει ὁ Θεοφάνης ἐν Φαναρίῳ, ἀγοράσας οἶκόν τινα τῶν Καντακουζηνῶν.

Τὸ γεγονός τοῦτο κατετάραξε τοὺς Λατίνους, οἵτινες ἠθέλησαν τότε νὰ ἔλθωσιν εἰς συμβιβασμὸν καὶ πρὸς τὸν Λούκαριν, χάριν τῶν γενικῶν αὐτῶν συμφερόντων, καὶ πρὸς τὸν Θεοφάνη χάριν τῶν Προσκυνημάτων. Ὁ Λούκαρις εἶνε γνωστὸν ὅτι μετὰ περιφρονήσεως ἀπέκρουσε πάντα συμβιβασμὸν πρὸς τὸν Πάπαν, τὸ αὐτὸ ἔπραξε καὶ ὁ Πατριάρχης Θεοφάνης, ἀπαιτήσας

τὴν παράδοσιν τῶν κλειδῶν τοῦ σπηλαίου τῆς Βηθλεὲμ καὶ τὴν εἰς αὐτὸν ὑποταγὴν τῶν ἐν Ἱερουσαλὴμ φραγκισκανῶν. Μία μόνη ἐλπίς ἐναπελείπετο τότε τοῖς Λατίνοις, ἢ ἐκ τῆς ἀποφασισθείσης ὑπὸ τοῦ Μ. Βεζύρου ἀναθεωρήσεως τῆς ὑποθέσεως τῶν Προσκυνημάτων ἐν Χαλεπίῳ. Ὅντως δὲ τῇ 17 Ἰανουαρίου 1634 συνεκροτήθη δικαστήριον ἐν Χαλεπίῳ, ἀλλ' αἴφνης, πρὸς τοὺς καταπλήκτους μείναντας Λατίνους, ἐδηλώθη ὅτι ἡ Α.Μ. ὁ Σουλτάνος Μουράτ ἠδύοκησεν ἴν' ἀφαιρέσῃ μὲν τὴν ὑπόθεσιν ἀπὸ τῆς δικαιοδοσίας τοῦ Μ. Βεζύρου ἀναλάβῃ δὲ αὐτὴν προσωπικῶς αὐτός. Μετὰ τινὰς ἑβδομάδας ἀνώτατος ὑπάλληλος τῆς ὀθωμανικῆς Κυβερνήσεως μεταβὰς εἰς Βηθλεὲμ ἐσφράγισε τὰς πύλας τοῦ Σπηλαίου καὶ ἀπεκόμισε τὰς κλεῖς αὐτῶν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Μάτην ἀπεπειράθησαν οἱ πρεσβευταὶ τῶν λατινικῶν Δυνάμεων Ἑνετίας Γαλλίας καὶ Αὐστρίας καὶ ὁ τότε ἐν Κωνσταντινουπόλει διαμένων ἔκτακτος ἀπεσταλμένος τοῦ Βασιλέως τῆς Πολωνίας Βλαδισλαύου ν' ἀναστείλωσι τὴν Σουλτανικὴν ἀπόφασιν. Αὕτη κατὰ τρόπον ἀληθῶς χαρακτηριστικώτατον ἐξεπληρώθη. Εἷς μάλιστα τῶν Πρεσβευτῶν, ὁ τῆς Γαλλίας Marcheville, ἠναγκάσθη νὰ φύγῃ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, ἐρίσας πρὸς τὸν συνάδελφον αὐτοῦ Πρεσβευτὴν τῆς Αὐστρίας· διότι ἐκάτερος αὐτῶν ἐζήτει ἵνα ἐν τοῖς λατινικοῖς ναοῖς τῆς Ἀνατολῆς μνημονεύηται τ' ὄνομα τοῦ Βασιλέως αὐτοῦ. Οἱ λοιποὶ ὅμως Πρεσβευταὶ καὶ οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει Λατῖνοι ἐστράφησαν κατὰ τοῦ Λουκάρεως. Κατὰ Μάρτιον τοῦ 1634 βοηθούμενος ὑπ' αὐτῶν διὰ δαπάνης 60-70.000 γροσίων ὁ Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Ἄθανάσιος Πατελλάριος κατώρθωσε νὰ καταλάβῃ μὲν αὐτὸς τὸν Πατριαρχικὸν θρόνον νὰ ἐξορίσῃ δὲ τὸν Λούκαριν εἰς Τένεδον. Ἀλλὰ μετὰ ἓνα μῆνα ἀνεκλήθη πάλιν ὁ Λούκαρις καὶ κακῶς ἐξεδιώχθη ὁ Πατελλάριος.

Καθ' ὃν χρόνον διεξήγετο ὁ πρὸς τοὺς Λατίνους ἔνεκα τῶν Προσκυνημάτων ἀγὼν τῶν ἡμετέρων, εὔρον καιρὸν οἱ Ἀρμένιοι νὰ καταλάβωσι τὸ ἐν Ἱερουσαλὴμ Μοναστήριον τῆς Ἑλαιίας λεγόμενον, ἔνθα ἦτο ὁ οἶκος τοῦ Ἀρχιερέως Ἄννα καὶ τὸν τοῦ Καϊάφα οἶκον, ἐν οἷς κατόκουν ἐπὶ ἐνοικίῳ καὶ ἐπὶ ὠρισμέναις συμφωνίαις. Τὰς συμφωνίας ταύτας καταπατοῦντες, ἐν τῇ ἀπουσίᾳ τοῦ Πατριάρχου Θεοφάνους, κατέλαβον τοὺς ἀνωτέρω οἶκους. Ἀποδρασυθέντες δὲ τῷ 1634 ἔτει προὔξενησαν ἐν τῷ Ναῷ τῆς Ἀναστάσεως μεγάλας ταραχάς, κατὰ τὴν τελετὴν τοῦ ἁγίου Φωτός. Καὶ ἠδυνήθη μὲν ὁ Πατριάρχης ν' ἀποκρούσῃ τὰς ἀξιώσεις αὐτῶν, μεταβὰς εἰς Ἀνδριανούπολιν, ὅπου εὐρίσκετο ὁ Σουλτάνος, καὶ κριθεὶς μετὰ τῶν Ἀρμενίων, ἀλλ' οὔτοι, ἐπανελθόντος τοῦ Σουλτάνου εἰς Κωνσταντινούπολιν, διὰ δολίων μέσων καὶ ἀπείρων χρημάτων, ἔνεκα τῶν ὁποίων ἐβοήθησεν αὐτοὺς ὁ πρόφην διοικητὴς Ἐρζερούμ Ἀμπαζᾶ πασᾶς κατώρθωσαν νὰ ὑπερισχύσωσιν. Οἱ ἡμέτεροι εὐρέθησαν ἐν δυσχερεστάτῃ καὶ ἀπόρῳ θέσει, ἀλλὰ κατώρθωσαν ἵνα γίνωσι γνωσταὶ τῶν Ἀρμενίων αἱ ἐνέργειαι

τῷ Σουλτάνῳ Μουράτ. Οὗτος δυστυχῶς ἀνακαλύψας ὅτι ἐξηπατήθη ὑπὸ τοῦ Ἀμπαζᾶ διέταξεν οὐ μόνον αὐτοῦ ἀλλὰ καὶ ἄλλων Ἀρμενίων τὴν τιμωρίαν, ὡς στασιαστῶν κατὰ τῆς ἀρχῆς.

Ἀποφασίσας δὲ ὁ Σουλτάνος νὰ θέσῃ τέρμα εἰς τὰ ὄχληρὰ ταῦτα ζητήματα ἐξέδωκε τῷ 1634 τρία διατάγματα, ἐν μὲν καθ' ὃ δικαιοῦνται οἱ Ἕλληνας μοναχοὶ νὰ προηγῶνται τῶν Ἀρμενίων ἐν ταῖς τελεταῖς τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως καὶ δὴ ἐν τῇ τοῦ ἁγίου Φωτός, ἕτερον δι' οὗ ἀπηγορεύετο τοῖς Λατίνοις ἀδικεῖν τοὺς Ἕλληνας ἐν τῷ Ναῷ τῆς Ἀναστάσεως καὶ τρίτον δι' οὗ πάντα τὰ Προσκυνήματα ἀπεδίδοντο τοῖς Ἕλλησιν. Ἐν ἀρχῇ τοῦ διατάγματος τούτου ἀπευθυνομένου πρὸς τὸν διοικητὴν τῆς Ἱερουσαλὴμ ὑπάρχουσιν οἱ ἐξῆς ἰδιόγραφοι τοῦ Σουλτάνου λέξεις: «ἔμρι σεριφιμ μουτζεμπίντζε ἀμουλ ἐδέσιν· κχιλάφ ἐδέρσαν μπασσινι κεσέριμ, σοιλὲ μπιλέσιν» ἤτοι «κατὰ τὸν ἱερόν μου ὀρισμὸν νὰ ἐνεργήσῃς, τὸ ἐναντίον ἐὰν πράξῃς σοῦ κόπτω τὴν κεφαλὴν» –καὶ ἡ ἀπειλὴ αὕτη δὲν ἦτο παρ' αὐτῷ (τῷ Σουλτάνῳ Μουράτ) ἀπλοῦς λόγος, ἀλλ' ἀπόφασις ἀμετάτρεπτος, καθὼς ἡ τῆς Εἰμαρμένης⁸⁴. Ἔχει δὲ τὸ διάταγμα τοῦτο ὡς ἐξῆς «Ὁ ἐν Ἱερουσαλὴμ εὐρισκόμενος Πατριάρχης τῶν Ρωμαίων καὶ οἱ λοιποὶ ὑποτελεῖς Ρωμαῖοι καλόγηροι ἔδωκαν ἀναφορὰν εἰς τὸ ρεκιάπι μου, διαλαμβάνουσαν ὅτι ὁ ἐν Ἱερουσαλὴμ εὐρισκόμενος Ναός, Καμαμὲ λεγόμενος, καὶ τὸ ἐν αὐτῷ Μουγτεσελ καὶ ἡ ἐν Βηθλεὲμ Γέννησις τοῦ Ἰησοῦ, καὶ τὰ περιβόλια καὶ αἱ καμάραι καὶ ὁ τῇ Πατριαρχείᾳ ὑποκείμενος Γολγοθᾶς καὶ τὰ μανουάλια καὶ τὰ κανδήλια, καὶ τὰ πρὸς ἄρκτον καὶ μεσημβρίαν τῶν δύο θυρῶν τὰ κλειδιά, ἀπὸ τὸν καιρὸν τοῦ Ὁμερ ἕως τῆς παρούσης, ὄντα ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τοῦ Πατριάρχου τῶν Ρωμαίων, ἐφ' ᾧ καὶ διάφορα τῶν παρελθόντων βασιλέων ἰσχυρὰ ἔγγραφα καὶ βεβαιωτικὰ ἔχουσι πρὸ καιροῦ, τὰ ἐπῆραν ἀπὸ τὰς χεῖράς τους οἱ Φράγκοι, τρόπῳ θιαίῳ καὶ δυναστικῷ. Ὅθεν ἐξετασθεῖσης ταύτης τῆς ὑποθέσεως ἐν τῇ Βασιλευούσῃ, παρὰ τε τοῦ Σεῖχ-οὐλ-Ἰσλάμη Γιαχριαῖ καὶ τῶν ὑπερτάτων, τοῦ τε Βεζύρη καὶ τῶν καζασκέριδων, ἔγινε διάδηλον, ὅτι οἱ ἄνω εἰρημένοι τόποι καὶ τὰ κλειδιά ἦσαν ἀπ' ἀρχῆς εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν Ρωμαίων· ὁθεν, ἀφ' οὗ ἐγνώσθη, ὅτι εἶναι τῶν Ρωμαίων, ἐγένετο παρ' αὐτῶν καὶ ἡ νομικὴ ἀπόφασις· καὶ ἐκτὸς τούτου, ἐν ᾧ πληρώνουσι κατ' ἔτος εἰς τὸ τζαμί τοῦ μακαρίτου πατρός μου Σουλτὰν Ἀχμέτ Χὰν ἀνὰ 1.000 γρόσια, οἱ Φράγκοι ἐναντίως τῇ ἀρχαίᾳ τάξει καὶ συνηθείᾳ φερόμενοι, καὶ προβάλλοντες, ὅτι τὸ ἐν τῶν κλειδίων ἐδόθη εἰς αὐτούς, ἐπῆραν ἀπὸ τὰς χεῖρας τῶν Ρωμαίων καὶ τὰ τρία κλειδιά καὶ ἀπέβαλον αὐτοὺς διόλου ἐκεῖθεν, καὶ ἐκτὸς τούτου, κυριεύσαντες καὶ τὸ μοναστήριον, τὸ ὁποῖον εἶναι ὡσὰν κάστρον, καθ' ἑκάστην πληθύνονται,

⁸⁴ Σ. Βυζαντίου, Ἡ Κωνσταντινούπολις, Ἀθῆναι 1862, σ. 403.

συναγόμενοι ἐν αὐτῷ, καὶ τοὺς ἐκεῖ περίξ εὕρισκομένους ραγιάδες, φέροντες εἰς τὴν ἠπατημένην αὐτῶν θρησκευίαν, ἀποστέλλουσι καὶ τοὺς παῖδας αὐτῶν εἰς τὴν Φραγγίαν· διὸ καὶ ἡ ἐπήρεια αὐτῶν προβαίνει εἰς τὸ πλεῖον· τοῦτο δὲ εἰς ἡμᾶς ἐφανερώθη δι' ἰλαμίου. Ἐξητήσαντο οὖν οἱ Ῥωμαῖοι ἵνα κατὰ τὸ ἔκπαλαι παραδοθῶσιν εἰς χεῖρας τοῦ Πατριάρχου καὶ τῶν Ῥωμαίων τὰ ρηθέντα κλειδιά, ληφθέντα ὀπίσω ἀπὸ τὰς χεῖρας τῶν Φράγκων. Ὅθεν ἐξεδόθη ὁ παρὼν ὑψηλός μου ὀρισμός, ἵνα τὰ εἰρημένα μέρη, δηλαδὴ ἡ Βηθλεὲμ καὶ τὰ περιβόλια καὶ τὰ ἀκόλουθά των, ὁ Καμαμὲς λεγόμενος ναὸς καὶ τὰ κανδήλια καὶ αἱ καμάραι καὶ τὰ κλειδιά παραδοθῶσι καὶ ἐγχειρισθῶσιν εἰς χεῖρας τῶν καλογήρων Ῥωμαίων, καὶ εἰς τὸ ἐξῆς νὰ γίνηται ἡ ἐνέργεια κατὰ τὴν διάληψιν τοῦ ἱεροῦ μου ὀρισμοῦ, καὶ νὰ μὴν ὑπενδίδητε εἰς τὸ νὰ γίνηται παραμικρὰ ἐνόχλησις εἰς τοὺς Ῥωμαίους ἀπὸ μέρους τῶν Φράγκων, ἐναντίον τῆς ἀρχαίας τάξεως καὶ συνηθείας, καὶ ἐναντίον τοῦ ὑψηλοῦ ὀρισμοῦ· ἀλλὰ, παίρνοντες ὀπίσω τὰ κλειδιά ἀπὸ τὰς χεῖρας τῶν Φράγκων νὰ τὰ ἐγχειρίσητε εἰς χεῖρας τοῦ ἐν Ἱερουσαλὴμ εὕρισκομένου Πατριάρχου τῶν Ῥωμαίων καὶ τῶν καλογήρων· καὶ ἡ Ἐκκλησία τῆς Βηθλεὲμ καὶ τ' ἀκόλουθά της καὶ αἱ καμάραι καὶ τὰ περιβόλια, καὶ ὁ Καμαμὲς καὶ τὰ παρεπόμενά του νὰ παραδοθῶσιν εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν Ῥωμαίων καὶ τοῦ Πατριάρχου τῶν Ῥωμαίων· καὶ ἐὰν δελήσωσιν οἱ Φράγκοι νὰ προσκυνήσωσιν εἰς τὰ εἰρημένα μέρη νὰ πηγαίνωσι μὲ τὴν ἄδειαν καὶ γνώμην τοῦ Πατριάρχου τῶν Ῥωμαίων χωρὶς νὰ προσενῶσι τὴν παραμικρὰν εἰς ταῦτα παράβασιν. Οὕτω νὰ γινώσκητε καὶ εἰς τὸ ἱερὸν σημεῖον νὰ δίδητε πίστιν. Ἐγράφη ἐν ἔτει τῆς φυγῆς 1047, περὶ τὰ μέσα τοῦ μηνὸς Τζεμαζιλλεβὲλ ἐν Κωνσταντινουπόλει»⁸⁵.

Οὕτως ἐτέθη τέρμα εἰς τὸ πολύκροτον προσκυνηματικὸν ζήτημα. Τὸ διάταγμα τοῦ 1634 θεωρεῖται καὶ ὑπὸ τῶν ξένων ἱστορικῶν ὡς ὄλως ἔκτακτος ἐπιτυχία τῶν ἐλλήνων μοναχῶν, διαγράφων νέαν ἐποχὴν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν Προσκυνημάτων· ἀληθῶς δὲ σπανίως ἡ Ἁγιοταφίτικὴ Ἀδελφότης ἐν τῇ μακρᾷ ἐποποιίᾳ τῶν Προσκυνημάτων κατήγαγε τοιοῦτον θρίαμβον. Πένης καὶ ἀπροστάτευτος, διεξάγουσα πόλεμον ἀδιάκοπον πρὸς πολυδυνάμους καὶ πλουσίους ἀντιπάλους, δι' ἀγωνιωδῶν περιπετειῶν αἰῶνος ὀλοκλήρου, ἀπὸ τῶν ἡμερῶν τοῦ Δωροδέου μέχρι τοῦ Πατριάρχου Θεοφάνους κατέστη αὖθις ἡ Ἀδελφότης κατὰ τρόπον ἐπισημότατον κυρία τῶν Προσκυνημάτων. Τῇ 12 Ἰουλίου 1634 ἀνεγνώσθη ἐπισήμως ἐν Ἱεροσολύμοις, εἰς ἐπήκοον πάντων τὸ ἀνωτέρω διάταγμα καὶ μετὰ δύο ἡμέρας, τῇ 14 Ἰουλίου 1634, ἐγένετο ἡ παράδοσις τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως ὀλοκλήρου εἰς τοὺς ἔλληνας μοναχοὺς, τῇ δ' ἐπαύριον 15 Ἰουλίου παρεδόθη εἰς αὐτοὺς ὁ Ναὸς τῆς Βηθλεὲμ, μετὰ τοῦ Σπηλαίου τῆς Γεννήσεως,

⁸⁵ Α.Π. Κεραμέως, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας Γ, 225 ἐξ. Ἡ Ἐκκλησία Ἱεροσολύμων κατὰ τοὺς τέσσαρας τελευταίους αἰῶνας σ. 330. Famin, ἐνδ' ἄν. σ. 119, 120.

ὅπερ ἀπὸ ἐννέα μηνῶν ἦτο κεκλεισμένον καὶ ἐσφραγισμένον. Κατὰ τὸ σουλτανικὸν διάταγμα ἔδει νὰ καταλάβωσιν οἱ ἡμέτεροι μοναχοὶ καὶ τὸ ὑπὸ τῶν Λατίνων κατεχόμενον Μοναστήριον ἐν Βηθλεέμ, ἀλλὰ τὸ Μοναστήριον τοῦτο, δυστυχῶς, ἀφέθη εἰς τοὺς κατέχοντας αὐτό. Ὡς αἴτιον τούτου αἱ περισωθεῖσαι εἰδήσεις παρουσιάζουσι τὸν Μητροπολίτην Βηθλεέμ Ἀθανάσιον, Ἐπίτροπον τοῦ Πατριάρχου⁸⁶, ὅμως ἠμέλησεν ἢ δὲν ἠθέλησε νὰ ἐπιμείνῃ εἰς τὴν κατάληψιν τοῦ Μοναστηρίου.

---

⁸⁶ Δοσίθεος, Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων σ. 1185.

ΑΠΩΛΕΙΑ ΚΑΙ ΕΠΑΝΑΚΤΗΣΙΣ ΤΩΝ ΠΡΟΣΚΥΝΗΜΑΤΩΝ
(1634-1757)

ΚΥΡΩΣΙΣ ΤΩΝ ΕΠΙ ΤΩΝ ΠΡΟΣΚΥΝΗΜΑΤΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ
ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΓΕΝΟΥΣ

Ἡ ὀριστικὴ ἀνάκτησις τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἑλληνικοῦ Γένους ἐπὶ τῶν Προσκυνημάτων, κατὰ τὸ 1634, οὐδαμῶς ἦτο δυνατόν νὰ θέσῃ τέρμα εἰς τὸ ἀγῶνα τῆς Ἀγιοταφικῆς Ἀδελφότητος καὶ τῶν Ἡγουμένων αὐτῆς, τῶν Πατριαρχῶν Ἱεροσολύμων. Διότι νέον ἀγῶνος στάδιον ἄρχεται πρὸς συγκράτησιν καὶ συντήρησιν τῶν κτηθέντων, ἐν ἐποχῇ ὅλως δυσχερεῖ, ἔνεκα τῆς κατὰ τὸν ἰζ' αἰῶνα ἐνισχύσεως μὲν τῶν ξένων, ἐξασθενίσεως δὲ τῆς Ἀδελφότητος, ἥτις, ἄλλως τε, οὐχὶ καὶ ἄνευ ξένης ἐπικουρίας κατώρθωσεν ὅ,τι κατώρθωσε. Τοῦτου ἔνεκα, μετὰ τὴν αἰσίαν λῆξιν τοῦ προσκυνηματικοῦ ζητήματος, μεταβὰς ὁ Πατριάρχης Θεοφάνης ἐξ Ἱεροσολύμων εἰς Μολδοβλαχίαν, διὰ Κωνσταντινουπόλεως, καὶ παρατρέξας νὰ ἐπισκεφθῇ τὸν Πρεσβευτὴν Κορηλίον Ἄγαν, συντελέσαντα εἰς τὰς ἐπιτυχίας τοῦ 1634, ἔσπευσε νὰ ζητήσῃ συγγνώμην, δι' ἐπιστολῆς αὐτοῦ, καὶ εὐχαριστήσῃ ἐπὶ τῇ παρασχεθείσῃ συνδρομῇ¹. Ἀλλὰ τὸ ζήτημα τῶν Προσκυνημάτων δὲν ἦτο ἄσχετον πρὸς τὴν ὅλην κατάστασιν τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ τοῦτο ἐφεξῆς δὲν παρουσιάσθη πλέον ἢ προηγουμένη μοναδικὴ εὐκαιρία τῆς παρὰ τῶν Προτεσταντῶν ἐπικουρίας. Ἐφ' ὅσον ἐπὶ Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως ἐχρησιμοποιοῦντο οἱ Προτεστάνται πρὸς καταπολέμησιν τῶν Λατίνων καὶ τὸ ζήτημα τῶν Προσκυνημάτων ἤξιούτο προσοχῆς τινος παρ' αὐτῶν· ἀφ' οὗ ὅμως χρόνου ἤρξαντο ἀποκρουόμενοι οἱ Προτεστάνται

¹ E. Legrand, *Bibliographie Hellénique (XVII Siècle)*, IV, 427. 428.

ὑπὸ τῶν ὀρθοδόξων, ἐνῶ ἐνισχύοντο οἱ Λατῖνοι, χρησιμοποιοῦντες καὶ τὰς πολιτικὰς περιστάσεις πρὸς ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν ἀποφάσεων τῆς ὀθωμανικῆς Κυβερνήσεως, οὐδεμίαν ἐξωτερικὴν προστασίαν ἠδύναντο πλέον οἱ Ὀρθόδοξοι νὰ προσδοκῶσι καὶ ἐν τῷ ζητήματι τῶν Προσκυνημάτων. Εἶνε ἀληθές, ὅτι ὑπῆρχεν ἤδη ὁμόδοξος Δύναμις, ἡ Ρωσία· ἀλλ' αὕτη ἐνηπίαζεν ἔτι πολιτικῶς, μικρὰς μόνον καὶ ἀσημάντους χρηματικὰς βοηθείας ἐκάστοτε παρέχουσα. Οὕτω δὲ ὁ Θεοφάνης τῷ 1634 ἔγραψεν εἰς Μόσχαν, ἀφηγηθεὶς τοὺς ὑπὲρ τῶν Προσκυνημάτων ἀγῶνας, μετ' εὐγνωμοσύνης δικαίας ἐκφραζόμενος περὶ τοῦ Σουλτάνου Μουράτ, εἰς τὴν προσωπικὴν ἐπέμβασιν τοῦ ὁποίου ὀφείλεται ἡ ἐπιτυχία, καὶ παρεκάλεσε νὰ βοηθήσῃ τὸν οικονομικῶς πάσχοντα ἅγιον Τάφον. Τὴν παράκλησιν ταύτην ἐπανέλαβε καὶ κατὰ τὸ ἐφεξῆς ἔτος, ἀποστείλας εἰς Μόσχαν τὸν ἴδιον αὐτοῦ ἀνεψιὸν Ἀρχιμανδρίτην Κύριλλον καὶ ὕστερον τὸν Ἡγούμενον Παῖσιον, τὸν μετὰ ταῦτα Πατριάρχην². Ἄλλ' ἢ οὐδεμίαν ἢ ἐλαχίστην συνδρομὴν ἐλάμβανεν.

Εἶχε δὲ τότε ἐκτάκτως ἐπιτακτικὴν χρημάτων ἀνάγκην· διότι οἱ ἐν Ἱερουσαλὴμ ὑπάρχοντες Σέρβοι μοναχοί, συνεπεία τῆς κακῆς αὐτῶν πολιτείας καὶ ἀτασθαλείας, καταχρεωθέντες καὶ μὴ δυνάμενοι ν' ἀποτίσωσι τὰ ὀφειλόμενα ἐδραπέτευσαν. Οἱ Ἀρμένιοι καὶ οἱ Λατῖνοι ἐζήτησαν τότε, ἐξοφλοῦντες τῶν Σέρβων τὰ χρεῖα πρὸς τοὺς μουσουλμάνους δανειστάς, νὰ ἐξαγοράσωσι τὰ Μοναστήρια, ἅτινα ἐκεῖνοι κατεῖχον. Ἐν ἀμνηνία διατελῶν ὁ Πατριάρχης σπεύδει πρὸς τὸ Ἰάσιον, ἐμφανίζεται πρῶϊαν τινά, λίαν ἀπροσδοκῆτως, τῷ ἔλληνι ἡγεμόνι Βασιλείῳ Βοεβόδα καὶ σχοινίον αὐτῷ δεικνύων «τέκνον μου, εἶπε, πνίξον με ἵνα μὴ με πνίξωσιν οἱ ὀθωμανοὶ χρεωφειλέται!» ὁ εὐσεβὴς ἡγεμὼν, κάλλιστα ἐννόησας, τί ἤθελε νὰ εἶπῃ αὐτῷ ὁ Πατριάρχης, ἔδωκε περὶ τὰς πεντήκοντα χιλιάδας φλωρίων· δικαίως δ' ἐσημείωσεν ὁ Πατριάρχης Δοσίθεος ὅτι «μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως οὐδεὶς Βασιλεὺς ἢ Ἡγεμὼν ἐποίησε τῷ Πατριαρχικῷ θρόνῳ τῆς Ἱερουσαλὴμ τοιοῦτο καλόν». Πλὴν τοῦ Βασιλείου τὸν Θεοφάνην ἐβοήθησαν καὶ ἄλλοι ἡγεμόνες, δωρήσαντες αὐτῷ Μοναστήρια καὶ κτήματα ὑπὲρ τοῦ ἁγίου Τάφου. Οὕτως ἐδωρήθη αὐτῷ ὑπὸ τοῦ Ράδουλ Βοεβόδα τὸ Μοναστήριον τοῦ Γαλατᾶ, ἀπέναντι τοῦ Ἰασίου, ὅπερ παρέλαβεν ὁ Μητροπολίτης Βηθλεὲμ Ἀθανάσιος, ὡσαύτως τὸ Μοναστήριον τοῦ ἁγίου Γεωργίου ἐν Βουκουρεστίῳ, τοῦ ἁγίου Σάβα καὶ τοῦ Νικορίτσα, πλὴν τοῦ διὰ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Λουκάρεως δωρηθέντος πρότερον³. Διὰ τοιού-

² N. Capterew, ἔνθ' ἄν. σ. 81. Μακαρίου, Ἱστορία τῆς ῥωσ. Ἐκκλησίας τ. 9 σ. 136.

³ Δοσίθεος, Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων, σ. 1190-1. Α. Ὑψηλάντης παρ' Α. Π. Κεραμεῖ ἔνθ' ἄν. σ. 517.

των δωρεῶν ἀνεκουφίσθη ἡ Ἀγιοταφίτικὴ Ἀδελφότης, οὕσα κυρία τῶν Προσκυνημάτων καὶ τῶν Μοναστηρίων.

Μοναστήριά τινα κατεῖχον εἰσέτι οἱ Ἰβηρες, ὑπὲρ ὧν τῷ 1635 ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου Μουράτ διάταγμα ἵνα μὴ ἐνοχλῶνται διὰ τὰ ὑπ' αὐτῶν κατεχόμενα κτήματα. Ἐπεσκέφθη μάλιστα καὶ τὴν Ἰβηρίαν ὁ Πατριάρχης κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, μετὰ τὴν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐπάνοδον ἐκ τῶν περιστρίων χωρῶν· ἡ δ' ἐπίσκεψις αὐτῆ ἀπέβη ἐπωφελεστάτη τῇ χώρᾳ ἐκείνῃ· διότι διὰ σπουδαίων αὐτοῦ ἐνεργειῶν ἐστήριξεν ὁ Πατριάρχης τὴν ὀρθοδοξίαν, προβιάσας εἰς Μητροπολίτην τὸν Ἐπίσκοπον Καχετίου καὶ ἀποκρούσας τὰς κατὰ τῆς Ἐκκλησίας ἐπιβουλὰς τῶν ἀλλοδόξων. Δραστηριώτερον εἰργάσθη ὁ Πατριάρχης, μετὰ τινα χρόνον, ἐν Βλαχίᾳ κατὰ τῶν Ἰησουϊτῶν· ἡ δ' ἐνεργεία αὐτοῦ αὐτῆ ὑπέμνησε τὴν ἐν Ρωσίᾳ ὑπὲρ τῆς ὀρθοδοξίας δρᾶσιν. Ἐκεῖ δὲ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐπανειλημμένως ἀπέστειλεν εἴτε τὸν Παῖσιον εἴτε ἄλλους Ἑλληνας, πολυτίμους διαβιβάζων ὁδηγίας⁴.

Οὕτως ἡ δρᾶσις τοῦ Πατριάρχου ὑπῆρξε πολυμερεστάτη ἀλλὰ καὶ οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ Λατῖνοι οὐδόλως ἐκάθευον. Μετὰ τὰς ἀποτυχίας αὐτῶν ἔρρηξαν κραυγὴν ἀπογνώσεως, ἐπικαλεσθέντες τὴν ἐπέμβασιν τοῦ Βασιλέως τῆς Γαλλίας Λουδοβίκου γ' καὶ τοῦ πάπα Ρώμης Οὐρβανοῦ η'. Ἀφοῦ δὲ κατὰ Μάρτιον τοῦ 1635 διὰ λυσσώδους πολέμου καὶ δαπάνης 60.000 γροσίων ἀπέστειλαν εἰς ἔξορίαν τὸν Κύριλλον Λούκαριν, ἀναβιβάσαντες εἰς τὸν Πατριαρχικὸν θρόνον τὸν ἄθλιον Κύριλλον Κονταρῆν, εὗρον αὐτὸν πρόθυμον συνεργάτην καὶ ἐν τοῖς ζητήμασι τῶν Προσκυνημάτων. Τῇ 21 Μαρτίου 1636 ἐξεδόθη ὑπὲρ τῶν Λατίνων διάταγμα, δι' οὗ ἐφαίνοντο καταστρεφόμενοι οἱ τῶν ὀρθοδόξων πολυετεῖς ἀγῶνες παρὰ τὰς ἐπιτυχίας τοῦ πρὸ διετίας ἐκδοθέντος διατάγματος. Ἀλλὰ εὐτυχῶς λίαν ταχέως ἀποκατεστάθη τὸ δίκαιον ἐν πλήρει δυνάμει. Ὁ Κονταρῆς διὰ πανδήμου κατ' αὐτοῦ ἐξεγέρσεως τοῦ ὀρθοδόξου κλήρου καὶ λαοῦ ἐξεβλήθη τοῦ θρόνου καὶ ἐξωρίσθη· κατὰ Μάρτιον δὲ τοῦ ἐπιόντος ἔτους, μετὰ ὀλιγοχρόνιον πατριαρχίαν τοῦ Νεοφύτου, ἀνεβιβάσθη πάλιν τὸ πέμπτον ἤδη ἐν θριάμβῳ εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον ὁ γηραιὸς Λούκαρις, ὅστις ἐκ τῶν πρώτων αὐτοῦ μελημάτων ἐθεώρησε τὴν διάσωσιν τῶν ἁγίων Τόπων. Μετὰ πέντε μηνῶν ἐνεργείας κατέστη δυνατὸν ἵνα διὰ πέντε ἁγιοταφίτων μοναχῶν ἐπιδοθῇ ἀναφορὰ εἰς τὸν Σουλτάνον ἀπὸ μέρους τῶν ὀρθοδόξων Πατριαρχῶν· ὁ δὲ Σουλτάνος δι' ἐντόνου διατάγματος ἀπὸ 21 Σεπτεμβρίου 1637 ἐπανήγαγεν ἐν πλήρει ἰσχύϊ τὸ διάταγμα τοῦ 1634. Ἀπέστειλε δὲ εἰς Ἱερουσαλήμ εἰδικοὺς ὑπαλλήλους μετὰ

⁴ N. Capterew, ἐνδ' ἄν. 79. 80. 81. Ἀνάλεκτα Ἱεροσ. Σταχ. Δ, 462. Δοσιθεὸς, περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατρ. σ. 1189. Παλαμᾶ, Ἱεροσολυμιάς σ. φγ'. φδ'.

τῶν ἐλλήνων μοναχῶν πρὸς τελείαν αὐτοῦ ἐφαρμογὴν⁵. Οὕτως ὀριστικῶς, ἐπὶ Πατριάρχου Θεοφάνους, ἡ Ἁγιοταφίτικὴ Ἀδελφότης ὑπῆρξεν ἀδιαφιλονεικῶς κυρία τῶν Προσκυνημάτων⁶.

Μετὰ τὴν νέαν ταύτην ἐπιτυχίαν, ἦν διὰ γραμμάτων ἀπὸ 29 Σεπτεμβρίου 1637 ἀνήγγειλεν εἰς τὸν Τσάρον ὁ Θεοφάνης, πλὴν τῶν ἀνωτέρω λεπτομερειῶν ἐπιπροσθέσας, ὅτι τὰς ἐπιτυχίας αὐτῶν οἱ Λατῖνοι, κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος, ὤφειλον εἰς δαπάνην 100.000 γροσίων, ἐξῆλθεν εἰς περιοδείαν πρὸς συλλογὴν ἐράνων ὑπὲρ τοῦ παναγίου Τάφου· κατὰ μῆνα δὲ Ἰούνιον τοῦ 1638 ἠύρισκετο ἐν Προύση, μὴ γενόμενος αὐτόπτης μάρτυς τοῦ μαρτυρικοῦ, ἀληθῶς, θανάτου Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως. Ὁ ἄθλιος Κονταρῆς ἐλθὼν εἰς συνεννόησιν πρὸς τοὺς ἐν Ρώμῃ ἴνα ἀντὶ 4.000 ταλήρων ἐκβάλλῃ μὲν ἐκ τοῦ μέσου τὸν γέροντα Πατριάρχην Κύριλλον Λούκαριν, αὐτὸς δὲ καταλάβῃ τὸν Πατριαρχικὸν θρόνον καὶ ὑποτάξῃ τὴν Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν ὑπὸ τὴν Ρωμαϊκὴν Ἐκκλησίαν, κατὰ Ἰούνιον τοῦ 1638, τῇ βοηθείᾳ τῶν Ἰησουϊτῶν, κατέλαβε μὲν τὸν Πατριαρχικὸν θρόνον, διὰ στυγεραῆς δὲ πολιτικῆς καταγγελίας κατέστησεν ὑποπτον τὸν Λούκαριν, προκαλέσας τὴν εἰς θάνατον καταδίκην αὐτοῦ. Τῇ 27 Ἰουνίου 1638 ἔπνιξαν τὸν αἰοίδιμον Πατριάρχην καὶ ἔρριψαν τὸ λείψανον αὐτοῦ εἰς τὴν θάλασσαν οἱ Γιανίτσαροι⁷.

Τῇ 20 Σεπτεμβρίου 1638 ἐπιστέλλων ὁ Θεοφάνης τῷ τσάρῳ τῆς Μόσχας Μιχαὴλ ἀνήγγειλε τὸν μαρτυρικὸν θάνατον Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως· μετὰ τέσσαρας δὲ ἡμέρας ὁ Κύριλλος Κονταρῆς, ὅστις ὑπέγραψεν ὑποταγὴν τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας τῷ Πάπα, συνεκάλεσε σύνοδον κατὰ τοῦ «αἰρετικοῦ» Λουκάρεως πρὸς ὑπεράσπισιν τῆς ὀρθοδοξίας· εἶνε δὲ γνωστὸν ὅτι τὴν πρᾶξιν τῆς Συνόδου ἐκείνης ὑπέγραψε, πρὸς τῷ Πατριάρχῃ Ἀλεξανδρείας Μητροφάνει Κριτοπούλῳ (1636-1639), καὶ ὁ ἡμέτερος Πατριάρχης Θεοφάνης, συνεπέα ἀπειλῆς αὐτῶν ὑπὸ τοῦ Κονταρῆ, διὰ τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας. Τί δὲ πράγματι

⁵ *Verdy de Vernois* ἐνθ' ἂν. σ. 49. *N. Capterew*, ἐνθ' ἂν. σ. 82. *Testa*, III, 317. *Famin*, *Histoire de la rivalité et du protectorat des églises chrétiennes en Orient*, σ. 221-222.

⁶ Κατὰ τὰς προσαχθείσας ἐν τῷ οἰκίῳ τόπῳ χρονολογικὰς ἐνδείξεις ὁ πρῶτος μέγας ἀγὼν ὑπὲρ τῶν Προσκυνημάτων ἔληξε τῷ 1634 (Πρβλ. *Famin*, *Histoire de la rivalité et du protectorat des Eglises chrétiennes en Orient*, Paris 1853, σ. 119-120) καίτοι, κατὰ τινὰς, τὸ σχετικὸν τοῦ ἔτους ἐκείνου φερμάνιον ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων ἀπέβλεπε μᾶλλον τοὺς Ἀρμένιους (*Martens*, *Nouveau Recueil général*, XV, σ. 492 παρὰ *F. v. Verdy du Vernois*, *Die Frage der heiligen Stätten Palastinas*, Berlin 1901, σ. 49 σημ.). Αἱ λατινικαὶ ἐκθέσεις παριστῶσι τὸν ἀγῶνα κριθέντα τῷ 1634, ἐν τούτῳ δὲ εἰσι σύμφωνοι καὶ αἱ ἑλληνικαὶ εἰδήσεις. Ἄλλ' ἐπειδὴ τῷ 1636 ἐγένετο σοβαρὰ ἀπόπειρα παρὰ τῶν Λατίνων πρὸς ἀνατροπὴν τοῦ φερμανίου τοῦ 1634 ἀνενεώθη τοῦτο ἐντόνωξ τῷ 1637, τὸ ἀνανεωθὲν δὲ τοῦτο φερμάνιον φέρει μουσουλμανικὴν χρονολογίαν 1047. Καίτοι δὲ ὀριστικῶς ἐφάνη λῆξαν τὸ ζήτημα κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο (Πρβλ. *Hammer*, *Histoire de l'Empire Ottoman*, Paris 1839, II, 427έξ.) ἐνεκα ὅμως νέων ἀποπειρῶν τῶν Λατίνων τῷ 1639 ἀνενεώθη πάλιν τὸ σχετικὸν φερμάνιον. Οὐχ ἦττον κατὰ τὰς παρατιτέρω δίκας παρουσιάζετο τὸ φερμάνιον τοῦ 1047.

⁷ *Χρυσοστόμου Α. Παπαδοπούλου*, *Κύριλλος Λούκαρις*, σ. 73.

ἐφρόνουν οἱ ὀρθόδοξοι ἱεράρχαι περὶ τοῦ Κονταρῆ μαρτυρεῖ τὸ πρακτικὸν τῆς κατὰ Ἰούνιον τοῦ 1639 συνελθούσης Συνόδου πρὸς καθαίρεισιν καὶ ἀναθεματισμὸν αὐτοῦ. Δι' αὐτοῦ συνυποδηλοῦται ἡ βία, ἣν μετεχειρίσθη ἐπὶ τῆς Ἱεραρχίας, πρὸς καταδίκην τοῦ αἰοιδίμου Λουκάρεως⁸.

Ἄλλ' ἡ ὀρθόδοξος Ἱεραρχία σεβομένη καὶ τιμῶσα τὸν Λούκαριν διαρρηδην κατεδίκασε τὴν εἰς αὐτὸν ἀποδοθεῖσαν Ὁμολογίαν, ὡς καλβινιστικὴν, ὃ δὲ Πατριάρχης Θεοφάνης καὶ μετὰ τὴν στέρησιν τοῦ γενναίου αὐτοῦ συνεργάτου ἐπεδόθη εἰς τὴν ἐπιμέλειαν καὶ ἐπιστάσιαν τῆς Ἐκκλησίας. Τῷ 1639 ἔλαβε διάταγμα, δι' οὗ ἐπεκυρώθησαν τὰ διατάγματα τοῦ 1634 καὶ 1637 περὶ τῆς κυριότητος τῶν Ἑλλήνων ἐπὶ τῶν Προσκυνημάτων⁹, διότι μετὰ τὸν φόνον τοῦ Λουκάρεως ἀναδαρρήσαντες οἱ Λατῖνοι ἤρξαντο ἀποπειρόμενοι πάλιν τῆς καταλήψεως τῶν Προσκυνημάτων, στρέψαντες τῷ 1640 τὴν προσοχὴν αὐτῶν εἰς τὸ Προσκύνημα τῆς Γεδσημανῆς· ἐπειδὴ φαίνεται οὐδεμία μνεῖα ρητῆ ἐγένετο αὐτοῦ ἐν τοῖς προηγουμένοις διατάγμασι. Τῷ αὐτῷ ἔτει πυρκαϊὰ κατέστρεψε τὸ ἐν Κωνσταντινουπόλει Μετόχιον τοῦ ἁγίου Τάφου· ἀλλὰ διὰ τῆς συνδρομῆς τῶν ὀρθοδόξων κατώρθωσεν ὁ Πατριάρχης ν' ἀνοικοδομήσῃ αὐτό. Εἶχε δὲ μεγάλην χρημάτων ἀνάγκην, πρὸς συλλογὴν τῶν ὁποίων ἐπεβάλλετο νέα περιοδεῖα, ἀνὰ τὰς χώρας ἡμῶν· δυστυχῶς ὅμως ὁ τῆς Κωνσταντινουπόλεως Πατριάρχης Παρθένιος α' (1639-1644) ἠμπόδιζεν αὐτόν· ἐνῶ ἐξ ἐναντίου ὁ νέος Σουλτάνος Ἰβραῖμ (1640-1649) ἐφάνη λίαν εὐνους, ἐκδώσας τῷ 1640 διατάγματα ὑπὲρ τῆς Ἁγιοταφίτικης Ἀδελφότητος, ἀναφερόμενα εἰς τὴν οικονομικὴν αὐτῆς κατάστασιν. Διὰ τοῦ ἐνὸς διατάγματος ἀνεστέλλετο ἡ ὑπὸ τῶν δανειστῶν ἀπαίτησις τόκων παρ' αὐτῆς. Ὅμοια τρία διατάγματα ἐξεδόθησαν τῷ 1641, τέταρτον δὲ διάταγμα ἐπέτασσε τὴν ἀπάλειψιν τοῦ τόκου τῶν πρὸς διαφόρους ὀφειλομένων ὑπὸ τῆς Ἀδελφότητος χρημάτων. Τὸ εὐεργέτημα τοῦτο τῶν Σουλτάνων ἐπανελήφθη καὶ κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους. Τῷ ἔτει ἐκείνῳ ὁ Πατριάρχης ἠύρισκετο ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἀποστείλας ἀπὸ 4 Ἰουλίου χρονολογουμένας ἐπιστολάς εἰς Μόσχαν, διὰ τινος Ἑλληνοῦ Θωμᾶ¹⁰. Κατὰ τὰ ἔτη 1642 καὶ 1643 συνῆλθον ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἐν Ἰασίῳ Σύνοδοι, αἵτινες κατεδίκασαν τὸν ἄγνωστον συγγραφέα τῆς Ὁμολογίας,

⁸ Χρυσοστόμου Α. Παπαδοπούλου, Περὶ τινος ἐπιστολῆς τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων Θεοφάνους, «Νέα Ἡμέρα» ἔτος 1903 ἀριθμ. 1512.

⁹ Λεπτομερὴς ἀναγραφὴ τῶν σουλτανικῶν φερμανίων, χάτι-σεριφίων, καὶ ἄλλων, ἅτινα κοινῇ διατάγματα ὀνομάζομεν εὑρηται ἐν Α. Π. Κεραμέως, Ἀναλ. Ἱεροσ. Σταχ. τ. Δ'. 439 ἐξ.

¹⁰ Α. Π. Κεραμέως, Ἀνάλεκτα Δ. 99. 483-484. Δοσιδέου, Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων σ. 1174. Κυρίλλου Ἀθανασιάδου ἔνθ' ἄν. «Σωτήρ» ἔτ. 16' (1889) τευχ. 9. σ. 270. Παλαμᾶ, Ἱεροσολυμιάς σ. φε'. Δοσιδέου, Παραλειπόμενα περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων σ. 283.

μὴ παραδεχόμεναι ὡς τοιοῦτον τὸν Λούκαριν· ἄδηλον δὲ ὅποια ὑπῆρξεν ἢ ἐν αὐταῖς ἐνέργεια τοῦ ἡμετέρου Πατριάρχου Θεοφάνους¹¹.

Κατὰ Νοέμβριον τοῦ 1643 ὁ Κωνσταντινουπόλεως Πατριάρχης Παρθένιος ἀνεκήρυξεν εἰς σταυροπήγιον καὶ Μετόχιον τοῦ ἁγίου Τάφου τὴν ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Προϊλάβου, ἐντὸς τοῦ Ἰσμαηλίου, Μονὴν τῆς Θεοτόκου, αἰτήσῃ τοῦ ἀνακαινιστοῦ αὐτῆς ἄρχοντος Γεωργίου¹², διῆλθε δὲ φαίνεται ὁ Θεοφάνης μὴνάς τινας τοῦ ἔτους ἐκείνου ἐν Βλαχία, ἐνθα ἔψησεν ἅγιον μῦρον, δαπάναις τοῦ ἡγουμένου Βασιλείου, ὑπηρετοῦντος κατὰ τὴν τελετὴν μετὰ τῆς συζύγου αὐτοῦ. Ἡ οἰκονομικὴ κατάστασις τῆς Ἁγιοταφικῆς Ἀδελφότητος ἐξηκολούθει οὔσα δεινὴ καὶ διὰ τοῦτο τῷ 1643 ἀπέστειλεν ὁ Θεοφάνης εἰς Μόσχαν τὸν Ἀρχιμανδρίτην Ἄνθιμον μετὰ τοῦ Ἀρχιδιακόνου Νεοφύτου καὶ τινων ἄλλων μοναχῶν, λεπτῶς καὶ εὐγενῶς παραπονούμενος, ὅτι δὲν ἐλάμβανε τίποτε ὑπὲρ τοῦ πενομένου καὶ κινδυνεύοντος ἁγίου Τάφου. Πρὸς πρόληψιν τῶν ἀπὸ τῶν Λατίνων κινδύνων τῷ 1644 ἀνενέωσε τὸ πολῦτιμον διάταγμα τοῦ 1634, ἀποκρούσας νέας ἀπόπειρας τῶν Φραγκισκανῶν πρὸς ἀρπαγὴν τῶν κλειδῶν τοῦ Σηηλαίου¹³.

Αὕτη εἶνε ἡ τελευταία πρᾶξις τοῦ πολυάθλου Πατριάρχου ὑπομιμνήσκουσα τὸ κεντρικὸν σημεῖον τῆς ὅλης αὐτοῦ δράσεως. Τὸ ὕστατον ἐπισκεφθεὶς τὴν Ἱερουσαλὴμ καὶ ἐπανελθὼν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀπεβίωσε τῇ 15 Δεκεμβρίου 1644. Τὰς πρὸς τὴν κηδεῖαν αὐτοῦ δαπάνας κατέβαλον οἱ Ἕλληνες Ἡγεμόνες τῶν παριστρίων χωρῶν διὰ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀντιπροσώπων αὐτῶν· ἄπειρον δὲ κατ' αὐτὴν συνέδραμε πλῆθος. Καὶ οὕτως ἐν πανδήμῳ ὀμηγύρει κλήρου καὶ λαοῦ ὁ Πατριάρχης Θεοφάνης ἐτάφη ἐν τῇ κατὰ Χάλκην Μονῇ τῆς Θεοτόκου, ἀθάνατον καταλιπὼν τὴν μνήμην αὐτοῦ¹⁴.

¹¹ Δοσιθέου, Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατρ. 1171. Κυρίλλου Ἀθανασιάδου ἐνθ' ἄν. σ. 273. Πῶς ἐξηγητέον τὴν ὑπογραφὴν τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων Παΐσιου ὑπὸ τὴν Ἐγκύκλιον τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Παρθενίου, ἣτις ἔδωκεν ἀφορμὴν νὰ πιστευθῇ ὅτι ὁ Θεοφάνης ἀπέθανε πρὸ τοῦ 1643 (Ἀρχιμ. Ἀνδρονίκου Δημητρακοπούλου, Ἐπανορθώσεις σφαλμάτων παρατηρηθέντων ἐν τῇ νεοελληνικῇ φιλολογίᾳ. Κ. Σάδα, σ. 67-Ορθόδοξος Ἑλλάς σ. 155) εἶνε ἄδηλον. Πολὺ ὁμως πιθανὸν εἶνε ὅτι ὁ Παΐσιος μεταβάς εἰς Κωνσταντινούπολιν μετὰ τὴν ἐκλογὴν αὐτοῦ ἔδραμε τὴν ὑπογραφὴν αὐτοῦ ὑπὸ τὴν Ἐγκύκλιον.

¹² Κ. Δελικάνη ἐνθ' ἄν. σ. 341.

¹³ Α. Π. Κεραμέως, Ἀνάλεκτα Δ, 504. Ἡ ἀνανέωσις τοῦ διατάγματος ἐστοίχισεν 9.000 γροσίων, ὡς ἀνεκοίνωσεν ὁ εἰς Μόσχαν τῷ 1645 ἀποσταλεὶς ὑπὸ τοῦ Θεοφάνους κομιστῆς ἐπιστολῶν Θωμᾶς (N. Capterew, ἐνθ' ἄν. σ. 91).

¹⁴ Ἡ προσοχθεῖσα ὑφ' ἡμῶν χρονολογία τοῦ θανάτου τοῦ Θεοφάνους εἶνε ἡ μόνη ἀκριβής, στηριζομένη ἐπὶ τῶν ἐνδείξεων τῶν συγχρόνων αὐτῷ, οἷον τοῦ εἰς Μόσχαν ἀποσταλέντος Θωμᾶ καὶ τοῦ Μητροπολίτου Χαλκηδόνος Δανιὴλ, προστιθεμένου καὶ τὴν λεπτομέρειαν, ὅτι ἐτάφη ὁ Θεοφάνης «τῇ 16 Δεκεμβρίου ἐν τῇ κατὰ Χάλκην Μονῇ τῆς Θεοτόκου παρὰ τὸν Ἱερεμίαν» τὴν λεπτομέρειαν ταύτην ἐπεβεβαίωσε καὶ ὁ Ἀρχιδιάκονος Μακάριος (Παρὰ N. Capterew ἐνθ' ἄν. σ. 92. 3). Τὸ λάθος τοῦ Νεκταρίου ὅτι ὁ Θεοφάνης ἐτάφη ἐν τῇ Μονῇ τῆς ἁγίας Τριάδος τῇ ἐν τῇ νήσῳ Πρώτῃ (Νεκταρίου, Ἀντίρρησης πρὸς τὰς προσκομισθεῖσας θέσεις τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις φρατόρων, διὰ Πέτρου τοῦ αὐτῶν μάλιστα, Περὶ τῆς

ΝΕΑΙ ΕΠΙΒΟΥΛΑΙ ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΠΡΟΣΚΥΝΗΜΑΤΩΝ

Διάδοχος αὐτοῦ ἐξελέγη ὁ Παΐσιος (1645-1660), ὑπὸ τῶν ἐν Μολδοβλαχία εὐρισκομένων Ἀγιοταφίτων, οἵτινες πρὸς τοῦτο παρεκάλεσαν τὸν ἡγεμόνα Βασιλείον, θέλοντες νὰ προλάβωσι τὴν ἐπέμβασιν τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Παρθενίου β' (1644-1645, 1648-1651). Οὗτος λαβὼν τὴν ἀναγγελίαν τῆς ἐκλογῆς τοῦ Παΐσιου παρὰ τοῦ ἡγεμόνος Βασιλείου καὶ τὴν ἀνάγκην φιλοτιμίαν ποιούμενος ἀνεγνώρισε τὴν ἐκλογὴν καὶ ἔπεμφεν εἰς Ἰάσιον τὸν Μητροπολίτην Λαρίσσης Γρηγόριον ἵνα χειροτονήσῃ μετὰ καὶ ἄλλων τριῶν ἀρχιερέων τὸν νέον Πατριάρχην. Ἡ χειροτονία ἐτελέσθη τῇ 23 Μαρτίου 1645, μετὰ χαρᾶς γενομένη γνωστὴ καὶ ἐν Ἱεροσολύμοις. Διότι ὁ Παΐσιος ἦτο λίαν διακεκριμένος ἐν τῷ κλήρῳ τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων. Χρηματίσας κατ' ἀρχὰς ὑποτακτικὸς τοῦ Πατριάρχου Σωφρονίου, ἡσκήτευσεν ὕστερον ἐν τινι παρὰ τὸν Ἰορδάνην Μονῇ. Ὁ Πατριάρχης Θεοφάνης ἀνέθηκεν εἰς αὐτὸν ἐπανειλημμένως διαφόρους ἀποστολὰς καὶ διακονίας, διορίσας Ἡγούμενον τοῦ παρὰ τὸ Ἰάσιον ἀγιοταφικοῦ Μοναστηρίου. Ἦτο δὲ κληρικὸς ἀκτῆμων, ζηλωτὴς τῶν θείων, ἀνδρεῖος, μικρὸς τὸ ἀνάστημα, βαθὺν καθήμενος πώγωνα, ἐκκλησιαστικὸς, εἰλικρινής, μεγαλοπρεπέστατος¹⁵.

Ἄμα τῇ ἐκλογῇ καὶ τῇ χειροτονίᾳ αὐτοῦ μεταβὰς εἰς Κωνσταντινούπολιν ἔλαβε παρὰ τοῦ Σουλτάνου Ἰβραῖμ φιρμάνιον περὶ τῶν πατριαρχικῶν αὐτοῦ δικαιωμάτων· συνοδευόμενος δὲ ὑπὸ κυβερνητικοῦ ὑπαλλήλου ἦλθε διὰ ξηρᾶς εἰς Ἱεροσόλυμα, ἔνθα γενόμενος δεκτὸς μετὰ τιμῶν ὑπὸ τοῦ κλήρου ὡς νόμιμος καὶ κανονικὸς Πατριάρχης, ἀτρομήτως κατέβαλεν ἀπειλὰς λαϊκῶν τινῶν, οἵτινες ἠθέλησαν νὰ προσενηύσωσι θόρυβον κατὰ τοῦ νέου Πατριάρχου· διότι ὁ Πατριάρχης Θεοφάνης, ἔνεκα καταχρήσεων, ἐστέρησεν αὐτοὺς δικαιωμάτων τινῶν περὶ τὴν διανομὴν τῶν ἐλεημοσυνῶν. Ἐπὶ μακρὸν διαμείνας ἐν Ἱερουσαλὴμ ἀπῆλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, διάφορα λαβὼν διατάγματα περὶ τῶν Προσκυνημάτων καὶ τῶν Μοναστηρίων· ἔγραψε δὲ εἰς Μόσχαν παρακαλῶν τὸν νέον τσάρον Ἀλέξιον (1645-1676) νὰ βοηθήσῃ τὸν ἅγιον Τάφον¹⁶. Ἐκ Κωνσταν-

---

ἀρχῆς τοῦ Πάπα, σ. 247) ἐπανελάβην ὁ Μάξιμος Συμαῖος (Ἀνάλεκτα Ἱεροσολιμιτικῆς Σταχυολογίας Γ, 55) ὁ Παλαμάς (Ἱεροσολυμιὰς σ. φε', φστ') καὶ ἄλλοι, ὧν τινες ἀνέγραψαν ἀμφοτέρας τὰς νήσους.

¹⁵ Δοσιθέου, Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατρ. σ. 1911. Παλαμᾶ, Ἱεροσολυμιὰς σ. φστ'. Κυρίλλου Ἀθανασιάδου, Τὰ κατὰ τοὺς Πατριάρχας Παΐσιον Παρθένιον καὶ Ἐφραίμ, ἐν Δελτίῳ ἱστορ. καὶ ἔθνολ. Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος, 1893, τεύχ. 44 σ. 211 ἐξ. Ν. Capterew ἐνθ' ἄν. σ. 117-8.

¹⁶ Ν. Capterew αὐτόθι σ. 118-9.

τινουπόλεως μετέβη εἰς Μολδοβλαχίαν, ἀλλὰ τῷ 1647 ἐπέστρεψε πάλιν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἵνα λάβῃ διατάγματα περὶ ἐπισκευῆς τῆς Μονῆς τοῦ ἁγίου Σάβα καὶ περὶ τῶν Ἀβυσσιναϊκῶν κτημάτων, ἅτινα ἐζήτησαν οἱ Ἀρμένιοι νὰ καταλάβωσι. Κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος ὁ τετράκις γενόμενος Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (1646-1656) Ἰωαννίκιος β΄ εἶχε καθορίσει τὴν σχέσιν τῶν Σιναϊτῶν πρὸς τὸν Πατριάρχην Ἀλεξανδρείας· ἀλλ' ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Σιναίου Ἰωάσαφ παρεβίασεν αὐτήν, ὅθεν ὁ αὐτὸς Πατριάρχης προέβη εἰς καθαίρεσιν αὐτοῦ ἐπαναληφθεῖσαν τῷ 1648. Ταύτην τὴν καθαίρεσιν συνυπέγραψε καὶ ὁ Πατριάρχης Παῖσιος, ὡς ἔχων ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν αὐτοῦ τὴν Ἀρχιεπισκοπὴν Σινᾶ¹⁷.

Τῷ αὐτῷ ἔτει εὐρισκόμενος ἐν Μολδοβλαχίᾳ ἀπεφάσισε νὰ μεταβῇ εἰς Ρωσίαν, ἣν ἐκ τοῦ σύνεγγυς ἐγίνωσκεν· εἶνε δὲ γνωστὸν ὅτι ἐπωφελέστατα ὑπὲρ αὐτῆς εἰργάσθη, κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν λοιπῶν Πατριαρχῶν τῆς Ἱερουσαλήμ. Εἰς Μόσχαν ἀφίκετο τῇ 27 Ἰανουαρίου 1649, συνοδευόμενος ὑπὸ δύο Ἀρχιμανδριτῶν, τοῦ Νεοφύτου, Ἠγουμένου τοῦ ἁγίου Σάβα, καὶ τοῦ Γαβριήλ, Ἠγουμένου Μοναστηρίου τινὸς τοῦ ἁγίου Νικολάου ἐν Μακεδονίᾳ καὶ πολλῶν μοναχῶν. Διατρίψας ἐν Μόσχᾳ μῆνας τινὰς ἀπῆλθεν ἐκεῖθεν τῇ 10 Ἰουνίου 1649, τῷ δ' ἐπομένῳ ἔτει (26 Ἰανουαρίου 1650) ἀπεστάλησαν εἰς αὐτὸν ἐν Μολδοβλαχίᾳ εὐρισκόμενον εὐχαριστίαι ἐκ Μόσχας ἐπὶ τῇ ἐπωφελεστάτῃ αὐτοῦ ὑπὲρ τῆς Ρωσίας δράσει διὰ τοῦ Ἀρσενίου Σουχάνωφ¹⁸.

Ἐν Ἱερουσαλήμ δὲν ὑπῆρχον εἰδήσεις περὶ τοῦ Πατριάρχου· διεδόθη δὲ ὅτι ἀπέθανε. Τούτου ἔνεκα πρὸς ἀναζήτησιν αὐτοῦ ἀπεστάλη ὁ Μητροπολίτης Ναζαρέτ Γαβριήλ, ὅστις κατὰ τὴν διακαινήσιμον ἑβδομάδα τοῦ 1650 φθάσας εἰς Μολδαυίαν εὗρε τὸν Πατριάρχην καὶ ἀπεστάλη παρ' αὐτοῦ μετὰ τοῦ Σουχάνωφ εἰς Μόσχαν μετὰ τῆς ἐντολῆς, ἵνα διέλθῃ ἐκ Κιέβου. Καθ' ὃν ἔτι χρόνον ἠύρισκετο ἐν Μόσχᾳ ὁ Παῖσιος εἶχε γνωρίσει τὸν πολυπράγμονα καὶ μεγαλοπράγμονα Νίκωνα, ὅστις τῇ 25 Ἰουλίου 1652 ἐξελέγη Πατριάρχης Μόσχας. Πρὸς αὐτὸν διὰ τοῦ Μητροπολίτου Γαβριήλ ἔγραψεν ὑπομιμνήσκων τὴν ἀνάγκην τῆς διορθώσεως τῶν κακῶς ἐχόντων ἐν τῇ Ρωσικῇ Ἐκκλησίᾳ, πολλῶ μάλλον διότι παρετήρησεν ὅτι ὁ Ἀρσένιος Σουχάνωφ ἐθεώρει τὰ κακῶς ἐν τῇ Ρωσικῇ Ἐκκλησίᾳ ἔχοντα ὡς ὀρθά. Συγχρόνως ἀπέστειλεν ὁ Παῖσιος εἰς Μόσχαν καὶ τὸν λογιώτατον Μητροπολίτην Ναυπάκτου καὶ Ἄρτης Γαβριήλ Βλάσι-

¹⁷ Δελικάνη ἐνθ' ἄν. σ. 358-361. Α. Π. Κεραμέως, Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς τοῦ ὄρους Σινᾶ, σ. 40 ἐξ.

¹⁸ Χρυσοστόμου Α. Παπαδοπούλου, Οἱ Πατριάρχαι Ἱεροσολύμων ὡς πνευματικοὶ χειραγωγοὶ τῆς Ρωσίας κατὰ τὸν ἰζ' αἰῶνα, σ. 74 ἐξ. Ὁ Ἀρσένιος Σουχάνωφ τῷ 1652 μεταβὰς μετὰ τοῦ Πατριάρχου Παΐσιου εἰς Ἱεροσόλυμα περιέγραψε τοὺς Ἁγίους Τόπους, παρέσχε δὲ πολλὰς λεπτομερείας. Προσκυνητᾶριον Ἀρσενίου Σουχάνωφ, (ρωσ.) Πετρούπολις 1889. Πρὸβλ. Ἀρχιμ. Καλλίστου Μηλιαρᾶ, Οἱ Ἅγιοι Τόποι, Β, 88 ἐξ.

ον ἵνα χρησιμεύσῃ ὡς διδάσκαλος. Τῇ 19 Δεκεμβρίου 1653 ἔφθασεν εἰς Μόσχαν ἀπὸ μέρους τοῦ Πατριάρχου ὁ Ἀρχιμανδρίτης Ἰωάσαφ, κομίζων γράμματα, δι' ὧν ἠγγέλλοντο μεγάλα στενοχωρία τῆς ἐν Ἱερουσαλήμ Ἀγιοταφίτικῆς Ἀδελφότητος καὶ αὐτοῦ τοῦ Πατριάρχου ἢ δυσχέρεια, ὅστις ἠναγκάζετο νὰ μείνῃ ἔγκλειστος ἐν ταῖς παριστριῶν χώραις, ἔνεκα τῶν πρὸς τὰς Ἀρχὰς διαβολῶν κατ' αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Παρθενίου, ἀνέκαθεν πολεμοῦντος, ἔνεκα φιλοχρηματίας καὶ πλεονεξίας, τὸν Παῖσιον¹⁹.

Τούτου ἔνεκα μόλις μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Παρθενίου ἠδυνήθη ὁ Παῖσιος νὰ μεταβῇ εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὁπόθεν λαβὼν διάφορα διατάγματα περὶ ἐπισκευῆς τοῦ Ναοῦ τῆς Βηθλεὲμ καὶ κατὰ τῶν ἐνοχλούντων τὴν Ἀδελφότητα, ἔνεκα τῶν ἐπισκευῶν τῆς Μονῆς τοῦ Προφήτου Ἡλιοῦ, διὰ τῆς Ἀδριανουπόλεως, Φιλιππουπόλεως, Σόφιας, Βελιγραδίου, Σερρών, Θεσσαλονίκης καὶ αὐτῆς διὰ Κωνσταντινουπόλεως μετέβη εἰς Ἱερουσαλήμ, ὅπου πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐχειροτόνησε καὶ τὸν γνωστὸν Παῖσιον Λιγαρίδην εἰς Μητροπολίτην Γάζης. Ἐπὶ μικρὸν διαμείνας ἐν Ἱερουσαλήμ ἐξῆλθε πάλιν ὁ Πατριάρχης εἰς περιοδείαν πρὸς συλλογὴν ἐράνων ὑπὲρ τοῦ ἁγίου Τάφου. Παρακληθεὶς δὲ ὑπ' αὐτοῦ ὁ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ἰωαννίκιος τῷ 1653 ἐξέδωκεν ἐγκύκλιον γράμμα ὑπὲρ τοῦ ἁγίου Τάφου, ἵνα «*δίδῃ ὁ καθένας Χριστιανὸς πάντων τῶν ρουσφετίων ἐν ἄσπρον τὴν κάθε ἐβδομάδα ἀπὸ τὸν κόπον καὶ τὴν δούλευσιν τῆς ἐβδομάδος του καὶ τῶν ἀγαθῶν ὅπου τὸν ἐχάρισεν ὁ Θεὸς εἰς τὰ κουτῖα ἐκεῖνα ὅπου θέλει πέμψει ὁ Μακαριώτατος (= Ἱεροσολύμων Πατριάρχης Παῖσιος) μὲ τοὺς Ἐπιτρόπους ὅπου θέλει καταστήσει ἐπιστάτας εἰς αὐτό*»²⁰. Τῷ 1654 γράφων εἰς Μόσχαν ὁ Παῖσιος ἔλεγεν ὅτι δίκην ἀλήτου περιπλανᾶται ἀπὸ τόπου εἰς τόπον ζητῶν ἐλεημοσύνην παρὰ τῶν ὀρθοδόξων ἵνα σώσῃ τὸν ἅγιον Τάφον, ὃν ἐξήτουν νὰ ὑφαρπάσωσιν «*ἄγρια θηρία*»²¹.

Ἐπὶ ταῦτα ἐννοεῖ τοὺς Ἀρμενίους, οἵτινες κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην κατέλαβον τὰ κτήματα τῶν ἐκπεσόντων Ἀβυσσινίων²². Τῷ 1654 κατώρθωσεν ὁ Πατριάρχης, ἐκτὸς ἄλλων διαταγμάτων, ὧν ἐν ἐστρέφετο κατὰ τῶν κυκλοφορούντων κίβδηλα νομίσματα καὶ ζητούντων παρὰ τῶν μοναχῶν γνήσια²³, ἔλαβε διάταγμα ἐπιτάσσειν ἵνα ἀναγνωρίζηται ὁ ὀρθόδοξος Πατριάρχης τῆς Ἱερουσαλήμ κληρονόμος

¹⁹ Αὐτόθι σ. 89. *N. Capterew*, ἔνδ' ἄν. σ. 167-175.

²⁰ *A. Π. Κεραμέως*, Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορ. τῆς Ἀρχιεπ. Σινᾶ σ. 235.

²¹ *Κ. Δελικάνη* ἔνδ' ἄν. σ. 362. *N. Capterew* ἔνδ' ἄν. σ. 177.

²² Ἴδε λεπτομερῶς περὶ τοῦ κατὰ τῶν Ἀρμενίων ἀγῶνος τοῦ Πατριάρχου Παῖσιου παρὰ *Δοσιθέω*, Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων σ. 1192 ἔξ. Πρβλ. Ἀθ. Ἰγνηλάντου παρ' *A. Π. Κεραμεῖ* ἔνδ' ἄν. σ. 518 ἔξ. Ἡ Ἐκκλησία Ἱεροσολύμων κατὰ τοὺς τέσσαρας τελευταίους αἰῶνας σ. 340 ἔξ.

²³ Ἡ Ἐκκλησία Ἱεροσολύμων κατὰ τοὺς τέσσαρας τελευταίους αἰῶνας, σ. 177 ἔξ.

τῶν Ἀβυσσινίων. Τῷ αὐτῷ ἔτει δεύτερον διάταγμα ἐκδοθὲν διέτασεν ἐντόνως «μὴ ἐπεμβαίνειν τοὺς διοικητὰς καὶ τοὺς μουσουλμάνους εἰς τὰ τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως καὶ τῶν λοιπῶν Προσκυνημάτων καὶ Μοναστηρίων τῶν Ρωμαίων», καὶ τρίτον διάταγμα ἔλεγεν «ὅτι οἱ Ρωμαῖοι (= Ἕλληνες) δικαίωμα ἔχουσι τοῦ προπορεύεσθαι παντὸς ἑτέρου ἔθνους ἐν τῇ τοῦ ἁγίου φωτὸς τελετῇ καὶ ὅτι οἱ Ἀβυσσίνοι καὶ τὰ βακούφια αὐτῶν ὑπόκεινται τοῖς Ρωμαίοις, διὸ καὶ κωλύεται πᾶσα διὰ τὰ κτήματα ταῦτα τῶν ἀρχῶν ἀργυρολογία». Τὸ δεύτερον μέρος τοῦ διατάγματος τούτου ἀνενεώθη τῷ ἐφεξῆς ἔτει 1656, καθ' ὃ ὁ Πατριάρχης Παῖσιος, ἔλθων εἰς Ἱερουσαλὴμ, κατέλαβε πάντα ἀνεξαιρέτως τὰ κτήματα τῶν Ἀβυσσινίων.

Ἄλλ' οἱ Ἀρμένιοι, διὰ τοῦ διοικητοῦ τῆς Γάζης Χουσεῖν πασᾶ, κατώρθωσαν οὐ μόνον τὰ κτήματα ταῦτα πάλιν ἀλλὰ καὶ μίαν τῶν πυλῶν τοῦ ἐν Βηθλεὲμ Σπηλαίου νὰ καταλάβωσιν. Ἦλπιζον δὲ νὰ ἐπικυρώσωσι τὸ κατόρθωμα τοῦτο διὰ σουλτανικοῦ διατάγματος· ἀλλ' ἡ ἔκδοσις αὐτοῦ παρεκωλύθη ὑπὸ τῶν τότε ταραχῶν τῶν Πανιτσάρων καὶ Σπαχίδων ἕνεκα τοῦ Μ. Βεζύρου· πρὸς δὲ τούτοις καὶ ὁ ὀρθόδοξος πληθυσμὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπεφάσισε νὰ καταπολεμήσῃ μετὰ περισσῆς μάλιστα ζωηρότητος καὶ ἀποφασιστικότητος τὰς ἀρμενικὰς σκευωρίας. Ἐν τινι μεγάλῃ διαδηλώσει τοῦ ὀρθοδόξου λαοῦ ἐνώπιον τοῦ ἀνακτόρου τοῦ Μ. Βεζύρου πρὸς πρόληψιν ἐνδεχομένης ἀποφάσεως, προσεκλήθη ὁ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ἰωαννίκιος, ἵνα ἐξηγήσῃ τὸ κίνημα τοῦ λαοῦ. Ὁ Πατριάρχης ὑπέδειξεν ὅτι εἶνε ἀπαραίτητος ἀνάγκη νὰ προσκληθῇ εἰς Κωνσταντινούπολιν ὁ τῆς Ἱερουσαλὴμ Πατριάρχης, ὅστις τῷ ὄντι μετέβη ἐκεῖ, λίαν ἐπικαίρως. Εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τῶν ἡμετέρων συνετέλεσε πολὺ τὸ γεγονός ὅτι τῇ 15 Σεπτεμβρίου 1656 Μέγας Βεζύρης διωρίσθη ὁ Μεχμέτ πασᾶς Κιοπρουλής. Ἐνώπιον αὐτοῦ ἐκρίθη ὁ Πατριάρχης Παῖσιος μετὰ τῶν Ἀρμενίων, συμπαραστάντων εἰς τὴν δίκην τοῦ ἐπὶ 40 ἔτη χρηματίσαντος Ἐπιτρόπου τοῦ ἁγίου Τάφου Μιχαὴλ Μ. Δικαιοφύλακος, τοῦ ἐκ Πλατίνων τῆς Τραπεζοῦντος καταγομένου Κωνσταντίνου, τοῦ ἱερομονάχου Γαβριήλ, τῶν ἀντιπροσώπων τῶν δύο παριστριῶν Ἡγεμονιῶν καὶ τοῦ διαπρεπεστέρου πάντων, τοῦ Μ. Διερμηνέως Παναγιωτάκη Νικουσίου († 1673), ὅστις εἴπερ τις καὶ ἄλλος συνέδραμε διὰ τῆς ἰκανότητος αὐτοῦ εἰς τὴν ἐπιτυχίαν. Ἡ δίκη ἔληξεν ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων· σουλτανικὸν δὲ διάταγμα ἐκδοθὲν ὥριζεν ἵνα οἱ Ἀβυσσίνοι θεωρῶνται ὡς ὑποκείμενοι εἰς τοὺς ἔλληνας μοναχοὺς, εἰς τοὺς ὁποίους ἀνήκουσι «τὰ Προσκυνήματα καὶ οἱ τόποι των μὲ τὰ παρεπόμενα καὶ ἀκόλουθά των, καὶ τὰ κλειδιά τῶν δύο θυρῶν μὲ τὸ νὰ εἶνε ἄνωθεν καὶ ἐξ' ἀρχῆς τῶν Ρωμαίων κατὰ τὸν εἰς χεῖράς των σωζόμενον ἀχτιναμέν, νὰ μένωσι πάλιν ὑπὸ τὴν κυριότητά των καὶ εἰς τὸ ἐξῆς μῆτε οἱ Ἀρμένιοι μῆτε ἄλλη καμμία φυλὴ κατ' οὐδένα τρόπον νὰ ἐνοχλῇ καὶ ἐπεμβαίνει τοῖς Ρωμαίοις».

Πολλοὺς κόπους καὶ πλείστας δαπάνας ἀπήτησεν ἡ ἔκδοσις τοῦ σπουδαιοτάτου τούτου διατάγματος· εὐτυχῶς δὲ ἀκωλύτως τῇ 4 Μαΐου 1657 ἐγένετο ἐπισημῶς ἡ ἐφαρμογὴ αὐτοῦ ἐν Ἱερουσαλὴμ καὶ τὴν ἐπαύριον ἐν Βηθλεέμ, ὁπόθεν ἐξεβλήθησαν οἱ Ἀρμένιοι. Οἱ Ἕλληνες μοναχοὶ κατέλαβον πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τὴν μεγάλην Μονὴν τοῦ ἁγίου Ἰακώβου τῷ 1658. Ἄλλ' ὅταν μετὰ μικρὸν πάλιν ἀνενέωσαν τὰς ἐνεργείας αὐτῶν οἱ Ἀρμένιοι καὶ κατέλαβον αὐτὴν ἐβोधήθησε δυστυχῶς αὐτοὺς ἐκ πείσματος κατὰ τοῦ Πατριάρχου ὁ Σκευοφύλαξ Ἄνθιμος Σικοῦρτος. Τὴν ἐπάρατον ταύτην πράξιν δὲν ἠθέλησε νὰ συγχωρήσῃ ὁ Πατριάρχης Παῖσιος καὶ ἀποθνήσκων²⁴.

Ἄλλ' οἱ Ἀρμένιοι εὗρον καὶ ἄλλα μέσα ἐπανορθώσεως τῶν ζημιῶν αὐτῶν. Διότι ὁ Χουσεῖν πασᾶς τῆς Γάζης, γενόμενος διοικητὴς τῆς Ἱερουσαλὴμ, προθύμως ὑπεστήριξεν αὐτούς. Ὁ Πατριάρχης Παῖσιος ἠναγκάσθη νὰ καταγγείλῃ αὐτὸν εἰς τὸν Μ. Βεζύρην ἀντικαταστήσαντα αὐτὸν διὰ τοῦ τέως διοικητοῦ τῆς Δαμασκοῦ Ταγιάρουλου. Δυστυχῶς ὅμως καὶ οὗτος μεροληπτικῶς προσηχέθη καὶ ἐφυλάκισε μάλιστα δύο Ἁγιοταφίτας, τὸν Παρθένιον καὶ Ἀθανάσιον, ἀποστείλας αὐτοὺς δεσμίους εἰς Δαμασκόν. Τότε ὁ Πατριάρχης Παῖσιος προσέφυγε δι' ἀναφορᾶς αὐτοῦ πρὸς τὸν Σουλτᾶνον, ὅστις, ὡς πάντοτε σχεδὸν εἰς παρομοίαις ἔπραττον περιστάσεις οἱ Σουλτᾶνοι, ἀποκρούοντες τὰς ἀδικίας τῶν ὑπαλλήλων, ἐξέδωκεν ἐντονώτατον διάταγμα, ἐπικυρωτικὸν τοῦ προτέρου διατάγματος, ἀπαγορεύσας συγχρόνως τὴν ἐκδίκασιν τῶν ὑποθέσεων τῶν ἁγιοταφιτῶν μοναχῶν ἐν Δαμασκῷ. Καίτοι δὲ δὲν ἔλειψαν αἱ ἀντιδράσεις, οὐχ ἦττον ἐνίκησε τέλος τοὺς Ἀρμενίους ἡ Ἁγιοταφίτικὴ Ἀδελφότης, καθ' ἣν ἐποχὴν εἰς τὰς τάξεις αὐτῆς προσήρχετο ὁ πολὺς Δοσίθεος (ἐγένν. τῷ 1641), οὗτινος ἡ δρᾶσις ἀποτελεῖ ἰδίαν ἐποχὴν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων. Προσελθὼν οὗτος εἰς τὸ Μετόχιον τοῦ ἁγίου Τάφου ἐν Κωνσταντινουπόλει τῷ 1657 ἐγένετο δεκτὸς ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Παῖσιου, τάξαντος αὐτὸν εἰς τὴν διακονίαν τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων. Παρέστη δὲ ἀμέσως ὁ Δοσίθεος μάρτυς τῶν παθημάτων τοῦ Πατριάρχου Παῖσιου, ὅστις διεβλήθη εἰς τὴν Κυβέρνησιν ὑπὸ τῶν Ἀρμενίων.

Ὁ Παῖσιος εἶχε παλαιὰν μίτραν, τὴν ὁποίαν τεχνίτης τις ἐξ Ἰουδαίων καταγόμενος, Γαβριήλ, ἠθέλησε νὰ ἐπιδιορθώσῃ· ἀλλ' ἐγένετο παραίτιος ἵνα γνωσθῇ ἡ μίτρα εἰς τοὺς Ἀρμενίους, καταγγείλαντας τὸν Πατριάρχην, ὅτι κατεσκεύασε στέμμα διὰ τὸν τσάρον τῆς Μόσχας. Συνεπεῖα τῆς καταγγελίας ταύτης ὑπέ-

²⁴ Ἀδίκως καὶ ὄλως ἀνακριβῶς ἐθεωρήθη ὁ μέγας Διερμηνεὺς τῆς Ὑψηλῆς Πύλης Παναγιωτάκης Νικουσίος, ὡς συντελέσας εἰς τὴν μὴ ἀπόδοσιν τῆς Μονῆς τοῦ ἁγίου Ἰακώβου ὑπὸ τῶν Ἀρμενίων. Πρβλ. Περὶ τοῦ Μ. Ἐρμηνέως Παναγιωτάκη βραχύ τι ὑπόμνημα, ἐν Δελτίῳ ἱστορ. καὶ ἐθνολ. ἐταιρείας τῆς Ἑλλάδος, Γ (1890) σ. 240.

στη ὁ Παΐσιος ἀνεκδιήγητα μαρτύρια, κινδυνεύσας ν' ἀπαγχομισθῆ. Εὐτυχῶς ὁ Σουλτάνος Μωάμεθ δ' (1648-1687) ἠθώωσεν αὐτόν²⁵.

Καθ' ὃν χρόνον ἐτηρεῖτο ἐν τῇ φυλακῇ ὁ Πατριάρχης, ἀναμένων τὴν δικαίαν τοῦ Σουλτάνου ἀπόφασιν, οἱ ἐν Κοντοσκαλίῳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως εὐρισκόμενοι συμπολιταὶ αὐτοῦ «ἤρχοντο, λέγει ὁ Δοσίθεος, πρὸς αὐτὸν καὶ παρεῖχον αὐτῷ τὰ πρὸς χρεῖαν· καὶ γὰρ νέος ὢν τότε, περίπου τὰ ὀκτὼ καὶ δέκα ἔτη, καὶ ἀνυπόδητος, χωρὶς σανδαλίων, ἀπηρχόμην πρὸς αὐτὸν ἀπὸ τοῦ Μετοχίου, καὶ ἡμέρας μὲν ὑπηρετοῦν αὐτῷ, ἑσπέρας δὲ ἐπέστρεφον καὶ ἐκάθευδον ἐν τῷ Μετοχίῳ. Λέγω δὲ ἀνυπόδητος, διότι οὕτως, τῷ καιρῷ ἐκείνῳ, ἐπαιδαγωγοῦν ἡμᾶς οἱ προεστῶτες καὶ οὕτως ἐφέρομεν τὴν παιδαγωγίαν, γνώμῃ εὐπειθεῖ καὶ αἰδοῖ πρὸς τοὺς προεστῶτας ἡμῶν». Ἡ λεπτομέρεια αὕτη ὑποδηλοῖ τὸν τρόπον, καθ' ὃν ἐπαιδαγωγεῖτο ὁ Δοσίθεος καὶ τὰς ἐξ αὐτῆς ἐπ' αὐτοῦ ἐπιδράσεις· ἀναμφιβόλως δὲ καὶ αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ τὸ τραγικὸν ἐπεισόδιον τοῦ Πατριάρχου ἐπὶ τῆς ψυχῆς τοῦ δεκαοκταετοῦς διακόνου αὐτοῦ ἐπέδρασεν οὐσιωδέστατα καὶ ἀνέπτυξε παρ' αὐτῷ πόθους τοιαύτης ἐγκαρτερήσεως ἐν τοῖς ἀγῶσιν ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας. Ἦτο δὲ πάντως δι' αὐτὸν καταπληκτικὸν τὸ θέαμα τοῦ πολυάθλου Πατριάρχου, ὅστις εὐθύς μετὰ τὰ δεινοπαθήματα αὐτοῦ ἐξῆλθεν ἀμέσως εἰς ἐπίπονον περιοδείαν πρὸς συλλογὴν ἐράνων ὑπὲρ τοῦ ἁγίου Τάφου.

Πρὸς τοῦτο, ἀκολουθούμενος πάντοτε ὑπὸ τοῦ Δοσιθέου, ἀπῆλθεν εἰς Πάνορμον καὶ ἐφεξῆς διὰ Περγάμου, Μηχανίωνος καὶ Ἀρτάκης εἰς Καλόλιμνον, ὅπου ἐώρτασε τὸ Πάσχα, ὕστερον δὲ διὰ τῆς Σιγῆς, Μουντανίων, Κατηροχῆς καὶ Κωνσταντινουπόλεως μετέβη εἰς Ἱεροσόλυμα, ἔχων φαίνεται μεθ' ἑαυτοῦ ἱκανὰ χρήματα ἐκ τῶν ἐράνων. Τούτου ἕνεκα ἐπεμελήθη τῆς ἀνεγέρσεως τῆς μεγάλης Μονῆς ἐν Ἰόππῃ, πρὸς ὑποδοχὴν τῶν προσκυνητῶν· διὰ μεγάλων δὲ δαπανῶν καὶ μόχθων ἀνφοκδόμησε τὸν ἐν Λύδδῃ ναὸν τοῦ ἁγίου Γεωργίου, ἐπὶ τοῦ ἡμίσεως τοῦ ἀρχαιοτάτου ναοῦ, ὅπερ κατεῖχον οἱ ὀθωμανοί· ἐπὶ πλεόν δ' ἐπεσκεύασε τὰς Μονὰς τοῦ ἁγίου Κωνσταντίνου καὶ προφήτου Ἡλιοῦ, τὰ σχετικὰ λαβῶν διατάγματα· δι' ἄλλων δὲ διαταγμάτων παρεκώλυσε τὴν ἀνέγερσιν κτιρίων τινῶν ἐπὶ τῶν δωματίων τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως καὶ τὴν ἐπαύξησιν τῶν παρὰ τῶν εἰς τὸν Ἰορδάνην μεταβαινόντων προσκυνητῶν εἰσπραττομένων φόρων, ἀνανεώσας συνάμα τὸ περὶ τῶν Ἀβυσσινίων διάταγμα, καθ' ὃ οὗτοι ὑπετάσσοντο οὐχὶ τοῖς Ἀρμενίοις, ἀλλὰ τοῖς Ἑλλησιν, ἐν τοῖς ζητήμασι τῶν Προσκυνημάτων καὶ δὴ τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως. Ἐν αὐτῷ δὲ τῷ Ναῷ προέβη ὁ Πατριάρχης εἰς τινὰς ἐπισκευὰς, εὐρύνας ἰδίως τ' ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ

²⁵ Δοσιθέου, Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατρ. σ. 1204. Ἡ Ἐκκλησία Ἱεροσολύμων κατὰ τοὺς τέσσαρας τελευταίους αἰῶνας σ. 175. 176.

Σαλὰχ ἐδὲ Δὶν κεκλεισμένα ἢ ἐστενωμένα παράθυρα αὐτοῦ καὶ ἐπακριβῶς καθώρισε τὰς ἐν αὐτῷ ἱερὰς ἀκολουθίας.

Αἱ οἰκονομικαὶ τῆς Ἀδελφότητος ἀνάγκαι ἀπήτουν παρὰ τοῦ Πατριάρχου ν' ἀναλάβῃ νέους κόπους περιοδειῶν πρὸς συλλογὴν ἐράνων· διὰ διαφορῶν δὲ χωρῶν μετέβη ὁ Παῖσιος τότε καὶ μέχρι τῆς Ἰβηρίας, ἔνθα ἔμαθε τ' ἀνήκουστα τερατουργήματα ἀγρίου τινὸς Βελλῆ, ὅστις κατεβασάνισεν οὐ μόνον τοὺς Ἕλληνας μοναχοὺς ἀλλὰ καὶ αὐτοὺς ἔτι τοὺς μουσουλμάνους τῆς Ἱερουσαλήμ. Ὁ Βελλῆς ζητῶν χρήματα παρὰ τῶν μοναχῶν καὶ μὴ λαμβάνων προέβαιεν εἰς παραφόρους βιαιοπραγίας, ἐκρέμασέ ποτε ἐν τῇ αἰθούσῃ τοῦ Συνοδικοῦ τοῦ Μοναστηρίου τοῦ ἁγίου Κωνσταντίνου μοναχοὺς τινας, ἀπαγχονίσας αὐτούς· μεθυσκόμενος δὲ πολλακίς εἰσῆρχετο ἐντὸς τοῦ ναοῦ τοῦ ἁγίου Κωνσταντίνου, ἐνδύμενος ἱερατικὰ ἐνδύματα, θυμῶν καὶ χλευάζων τὴν ἱεράν ἡμῶν δρασκεῖαν. Οἱ περισσότεροι μοναχοὶ ἐδραπέτευσαν ἐξ Ἱεροσολύμων, φεύγοντες τὴν θηριωδίαν αὐτοῦ, φοβούμενοι δὲ μήπως ὁ ἀλιτήριος διαρπάσῃ τὰ ἱερὰ σκευὴ ἔθηκαν αὐτὰ ἐντὸς κιβωτίων. Ἀλλὰ χάριν ἀσφαλείας θελήσαντες νὰ καταβιάσωσιν αὐτὰ ἀπὸ τῶν παραθύρων διὰ σχοινίων κατέστρεψαν αὐτά· διότι τὰ σχοινία ἐκόπησαν καὶ τὰ κιβώτια ἐδραύσθησαν. Ἐπὶ πλεόν ὁ Βελλῆς συλλαβὼν Ἑβραῖόν τινα καὶ φονεύσας αὐτὸν ἤρπασε παντ' αὐτοῦ τὰ πράγματα, ἐν οἷς ὑπῆρχον καὶ τινα σκευὴ τοῦ ἁγίου Τάφου, ὡς ἐνέχυρον παρ' αὐτῷ ἀποκείμενα, ἐπὶ δανείois. Ἐκτὸς τῶν ἄρπαγῶν τούτων ὁ Βελλῆς φονεύων ἀνθρώπους ἔρριπτεν αὐτοὺς πρὸ τῶν Μοναστηρίων καὶ ἀπῆτει ὕστερον παρὰ τῶν μοναχῶν χρήματα ὡς πρόστιμον διὰ τὸν φόνον. Ἐν τοιαύτῃ τινὶ περιστάσει ἐδέησε μετ' ἀγωνίας νὰ εὐρεθῇ δάνειον 18.000 γροσίων ἵνα δοθῇ τῷ Βελλῆ, τὸ δὲ ποσὸν τοῦτο ἐντὸς μικροῦ χρονικοῦ διαστήματος ἐπενταπλασιάσθη. Τινὲς τῶν ἁγιοταφιτῶν θέλοντες ν' ἀνακόψωσι τὰς μαιφονίας καὶ βιαιοπραγίας τοῦ Βελλῆ ἔσπευσαν νὰ εἰδοποιήσωσι τὸν Πατριάρχην, ὅστις εἰς Ἀδριανούπολιν μεταβὰς κατήγγειλεν αὐτὸν καὶ κατώρθωσεν ἵνα ἡ Κυβέρνησις ἀπομακρύνῃ αὐτὸν τῆς Ἱερουσαλήμ²⁶.

Δὲν κατώρθωσεν ὅμως νὰ προλάβῃ τὴν ὑπὸ τῶν Ἀρμενίων ὀριστικὴν ἀνάκτησιν τῆς μεγάλης Μονῆς τοῦ ἁγίου Ἰακώβου· τὴν δὲ ἀπώλειαν ταύτην ἐθεώρησεν ὁ Παῖσιος ὡς μεγίστην συμφορὰν ἐν τῷ βίῳ αὐτοῦ καὶ μετέβαινε νῦν εἰς Ἱερουσαλὴμ κυρίως ἵνα ἐν αὐτῇ ἀποθάνῃ, καταβεβαρημένος ὑπὸ τῆς θλίψεως. Καθ' ὁδὸν ἐπεσκέφθη τὴν Κίον, Προῦσαν, Πέργαμον καὶ Καλλίπολιν, πρὸς συλλογὴν ἐράνων, εἴτα δὲ τὴν Λέσβον, Χίον, Κῶ, Ρόδον, ἔνθα ἠσθάνθη ἐπιδεινωθεῖσαν τὴν ὑγιεινὴν αὐτοῦ κατάστασιν. Οἱ συνοδεύοντες αὐτὸν, ἐν οἷς

²⁶ Δοσιθέου, Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων σ. 1204 Πρὸβλ. Ἡ Ἐκκλησία Ἱεροσολύμων κατὰ τοὺς τέσσαρας τελευταίους αἰῶνας σ. 175-176.

ἦτο καὶ ὁ Δοσίθεος, ἐπιβιβάσαντες εἰς πλοῖον Συμαϊκὸν ἀπῆλθον εἰς Ἀττάλειαν, παραλλάξαντες δὲ τὸ Καστελλόριζον πρὸς ἀνατολὰς προσωρμίσθησαν μακρὰν αὐτοῦ περὶ τὰ δέκα μίλια. Ἐκεῖ δὲ ὁ πολυάθλος Πατριάρχης εἰπὼν τοῖς περὶ αὐτὸν ὅσα ἐν ἐσχάταις στιγμαῖς τοῦ βίου αὐτοῦ ἠδύνατο νὰ εἴπῃ τῇ 2 Δεκεμβρίου 1660 ἐξέπνευσεν ἐπὶ τῶν γονάτων τοῦ νεαροῦ Δοσιθέου, δι' ὃν ὁ Παῖσιος ὑπῆρξε μέγας διδάσκαλος ἐν τῇ πρακτικῇ δράσει. Ὅποῖαν δ' ἐπιβάλλουσιν ἐπίδρασιν ἔσχεν ἐπ' αὐτοῦ, καταδηλοῦσιν ὅσα ἐσημείωσεν ὁ Δοσίθεος ἐπὶ τῇ τελευτῇ τοῦ αἰοιδίου ἐκείνου Πατριάρχου²⁷.

Μετὰ τῶν λοιπῶν συνοδῶν ἀπῆλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, κινδυνεύσας νὰ ληστευθῇ καθ' ὁδὸν ὑπὸ πειρατῶν, ἴν' ἀναγγεῖλῃ τὸν θάνατον αὐτοῦ. Ἐκεῖ δὲ συνῆλθε Σύνοδος ἵνα σκεφθῇ περὶ ἐκλογῆς Πατριάρχου Ἱεροσολύμων. Κατὰ τὰς σκέψεις αὐτῆς οὗτος ἔπρεπε νὰ εἶνε ἀνὴρ σπουδαῖος· διότι οἱ Πατριάρχαι τῶν Ἱεροσολύμων ἀδιαλείπτως περιοδεύοντες ἐρωτῶνται περὶ πολλῶν τῆς πίστεως ζητημάτων, εἶνε τοῦ λαοῦ διδάσκαλοι καὶ δέον νὰ γνωρίζωσι καλῶς τὴν ἁγίαν Γραφὴν καὶ τὴν διδασκαλίαν τῆς Ἐκκλησίας· ν' ἀνήκῃ εἰς τὸν κλῆρον τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων, γνωρίζων τὰ ζητήματα αὐτῆς καὶ τὰς συνηθείας καὶ δυνάμενος νὰ διεξαγάγῃ τοὺς μεγάλους ὑπὲρ αὐτῆς ἀγῶνας. Αἱ σκέψεις αὗται τῆς Συνόδου ἐμφαντικῶς δηλοῦσι τὴν ὑπέροχον θέσιν τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων, ἐν τῇ καθόλου Ἐκκλησίᾳ κατὰ τὸν 17 αἰῶνα, καὶ τὰ προσόντα, ἅτινα ἔπρεπεν αὐτὸν νὰ περικοσμήσιν· εἶνε δὲ λίαν χαρακτηριστικὸν τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Πατριάρχης δὲν ἐκλέγεται ἀφανῶς καὶ ἐπιτοπίως· συσκέπτονται περὶ τῆς ἐκλογῆς αὐτοῦ οἱ πρόκριτοι τοῦ Γένους καὶ τῆς Ἐκκλησίας ἐν περιφανεῖ συνόδῳ. Πρόεδρος αὐτῆς, συνελθούσης τῇ 25 Ἰανουαρίου 1661, ἦτο ὁ οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Παρθένιος Δ' μέλη δὲ αὐτῆς πλὴν ἄλλων οἱ ἡγεμόνες Ἰωάννης Βασιλείου καὶ Ἰωάννης Γεωργίου Γκίκαί, ὁ Μ. Διερμηνεὺς τῆς Ὑψηλῆς Πύλης Παναγιωτάκης Νικούσιος, πλεῖστοι ἱεράρχαι καὶ λογάδες τοῦ ἔθνους καὶ οἱ Ἐπίτροποι τοῦ ἁγίου Τάφου. Τηλικούτον ἐνδιαφέρον προὐκάλει τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων ἡ ἐκλογή· ὡς τοιοῦτος δὲ λίαν κατάλληλος τότε εὑρέθη ὁ Σιναΐτης λόγιος καὶ διαπρεπὴς μοναχὸς ΝΕΚΤΑΡΙΟΣ (1661-1669)²⁸ χειροτονηθεὶς τῇ 7 Ἀπριλίου 1661. Ὁ Νεκτάριος μᾶλλον θεωρητικὸς χαρακτῆρος ἄνθρωπος ὢν ἤκιστα ἠδύνατο νὰ διαπρέψῃ ὡς Πατριάρχης· ἀλλὰ δεξιὰ αὐτοῦ χεῖρ ἀπέβη ὁ Δοσίθεος, ὁ πραγματικὸς κυβερνήτης τῆς Ἐκκλησίας ἐπὶ Νεκταρίου²⁹. Δὲν ἐστερεῖτο δὲ

²⁷ Δοσιθέου, Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσ. πατρ. σ. 1207. Τοῦ αὐτοῦ ἐν τῇ τοῦ Νεκταρίου, Ἀντιρρήσεις σ. 247-8.

²⁸ Καλ. Δελικάνη, Πατριαρχικῶν ἐγγράφων, τόμ. Β, σ. 362. 670. Α. Π. Κεραμέως, Ἀνάλεκτα Β, 273.

²⁹ Περὶ τῆς δράσεως τοῦ Νεκταρίου, ἐκτὸς τῆς «Ἀντιρρήσεως αὐτοῦ πρὸς τοὺς Λατίνους», ἥς προετάχθη βιογραφία ὑπὸ τοῦ Δοσιθέου, ἴδε Δοσιθέου, Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων, σ. 1211 ἐξ. Κυρίλλου Ἀθανασιάδου, τὰ κατὰ τὸν Νεκτάριον Πατριάρχην Ἱεροσολύμων «Σωτήρ» 1880. Α. Βρεττοῦ,

οὗτος θελήσεως ἵνα ἐπαξίως τοῦ ἀξιώματος, ὅπερ ἔλαχεν αὐτῷ, ἐργασθῆ ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας· ὅθεν κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν προκατόχων αὐτοῦ μετὰ τὴν χειροτονίαν ἔμεινεν ἐν Ἱεροσολύμοις, ἵνα καὶ τὴν ἐπαρχίαν αὐτοῦ ἴδῃ καὶ τοὺς ἀνθρώπους γνωρίσῃ. Ἐμερίμνησε πρὸ παντός, περὶ τοῦ χρέους τοῦ ἁγίου Τάφου, ὅπερ ἦτο σημαντικόν· περὶ αὐτοῦ δὲ καὶ περὶ τῆς ἐπισκευῆς κελλίων τινῶν τῆς Μονῆς τοῦ ἁγίου Κωνσταντίνου προὐκάλεσε τῷ πρώτῳ τῆς ἐκλογῆς αὐτοῦ ἔτει διάταγμα παρὰ τοῦ Μωάμεθ δ΄. Ἐπισκευάσας δὲ τὰ ἐν λόγῳ κελλία ἠγόρασεν, ἀντὶ χιλίων ἑπτακοσίων γροσίων, τὰς πλησίον τῆς Μονῆς τοῦ Προδρόμου οἰκίας καὶ ὑκοδόμησε τὰς ἐν Ρέμλῃ μοναστηριακὰς οἰκίας «*διὰ τινος γέροντος Ἀββακούμ, ὃν αὐτὸς κατέστησεν ἐπιστάτην ἐπὶ τῶν οἰκοδομῶν αὐτῶν, ὧν τὴν δαπάνην δέδωκεν ὁ τοῦ ἁγίου Τάφου προσκυνητῆς Γρηγόριος ὁ Προυσσαεὺς*». Συγχρόνως δ' ἐπεσκέφθη ὁ Νεκτάριος, ὑπὸ τοῦ εἰς Ἀρχιδιάκονον προβιθασθέντος Δοσιθέου συνοδευόμενος, τὴν Νεάπολιν τῆς Παλαιστίνης, Γάζαν καὶ Ρέμλῃν, ἥτις ἦτο τότε ὁ σταθμὸς τῶν ἐξ Ἰόππης εἰς Ἱεροσόλυμα ἀναβαινόντων προσκυνητῶν. Τῷ ἔτει ἐκεῖνῳ ἐγένετο μέγας λιμὸς ἀνὰ τὴν Παλαιστίνην, ἕνεκα τῶν ἀκρίδων· ἦτο δὲ καὶ τὸ χρέος τοῦ Θρόνου πολὺ· ἀλλ' «*ἦλθον, λέγει ὁ Δοσίθεος, προσκυνηταὶ πολλοὶ καὶ ὁ μακαρίτης Μακάριος ἱερομόναχος ὁ Ἀσπρᾶς ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος μεθ' ἱκανῆς ποσότητος ἐλέους καὶ γέγονε κουφισμὸς τοῦ χρέους καὶ πᾶσα ἄλλη κυβέρνησις*». Ἐν Ἑλλάδι ὑπῆρχον ἐκ τῶν δωρεῶν τῶν χριστιανῶν πολλὰ κτήματα τοῦ ἁγίου Τάφου. Τὴν Θεσσαλίαν ἰδίως καλεῖ ὁ Δοσίθεος «*τσιφλίκι*» τοῦ ἁγίου Τάφου· συνεχῶς δ' ἐπέμποντο ἐκεῖ Ἀγιοταφῖται καὶ μάλιστα ὁ δραστήριος Μακάριος Ἀσπρᾶς πρὸς συλλογὴν ἐράνων.

Ἀλλὰ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἐξήρχοντο αὐτοπροσώπως καὶ οἱ πατριάρχαι τῆς Ἱερουσαλήμ· κατὰ Μάϊον δὲ τοῦ 1662 ὁ Νεκτάριος, καλῶς τὰ πάντα διευθετήσας ἐν Ἱεροσολύμοις, καὶ ἀφίσας ἐπίτροπον τὸν Μητροπολίτην Βηθλεὲμ Νεόφυτον, ἐξῆλθε μετὰ τοῦ Δοσιθέου εἰς περιοδείαν, ἥτις ὑπῆρξεν ἐκτάκτως περιπετειώδης. Οἱ λυμαινόμενοι τὴν Μεσόγειον θάλασσαν πειραταὶ δις συνέλαβον τὸν Πατριάρχην, μόλις διασωθέντα εἰς Κύπρον, ὁπόθεν ἐν μεγάλῃ ταλαιπωρίᾳ, διὰ τῆς Ἀτταλείας, ἔνθα ἔνεκ' ἀσθενείας ἠναγκάσθη νὰ παραμείνῃ μέχρι τοῦ Αὐγούστου, μετέβη εἰς Προῦσαν καὶ ἐκεῖθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἐκεῖ ἐμερίμνησε περὶ τῆς ἐκδόσεως διατάγματος ὑπὲρ ἀπαλλαγῆς τῶν ἐλλήνων μοναχῶν τῆς Ἱερουσαλήμ ἀπὸ παντὸς διοικητικοῦ φόρου· τῷ δ' ἐπομένῳ 1663 ἔτει ἔλαβεν ἕτερα δύο διατάγματα περὶ τοῦ μὴ ἐνοχλεῖσθαι τοὺς ἐν Βηθλεὲμ καὶ Πετζάλα χριστιανούς ὑπὸ τῶν μουσουλμάνων καὶ τοὺς εἰς τὸν Ἰορδάνην μετα-

Νεοελληνικὴ φιλολογία, ἐν Ἀθῆναις 1870, σ. 319. Γεωργίου Σπυριδάκη, Νεκταρίου Πατριάρχου Ἱεροσολύμων ἀνέκδοτα «Νέα Σιών» Γ', (1906) σ. 266 ἐξ. Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας Γ, 61-67. F. Kattenbusch, Nectarius Patriarch von Jerusalem, RE³, XIII, 705-6.

βαίνοντας προσκυνητὰς, παρ' ὧν ἀπήτουν πλέον τοῦ ὀρισμένου φόρου. Κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἀπῆλθεν ὁ Πατριάρχης εἰς Ἰάσιον, ἔνθα διέτριψε μέχρις Ἀπριλίου τοῦ 1664, ὅτε μεταβὰς εἰς Βλαχίαν ἐπανῆλθε πάλιν εἰς Ἰάσιον καὶ ἐπησχολήθη ὑπὸ τῶν ἐν Μόσχᾳ πολυδορύβων ζητημάτων τοῦ Νίκωνος³⁰.

Ὡς Πατριάρχης Μόσχας ὁ Νίκων ἀπὸ τοῦ 1652 κατέστησε τ' ὄνομα αὐτοῦ πολυδρῦλλον διὰ τῆς ἐκτάκτου δραστηριότητος, μεθ' ἧς ἐπελήφθη τῆς διορθώσεως τῶν κακῶς ἐν τῇ ρωσικῇ Ἐκκλησίᾳ ἐχόντων· ἀλλ' ἐνέργειαι τινες αὐτοῦ, ὡς ἡ διόρθωσις τῶν Ἐκκλησιαστικῶν βιβλίων, καὶ ἡ ὑπερβολικὴ ἐπέκτασις τῆς δικαιοδοσίας αὐτοῦ ἐπὶ τῶν τῆς Ἐκκλησίας καὶ αὐτῆς τῆς πολιτείας πραγμάτων προὔκαλεσαν ἐναντίον αὐτοῦ τὴν δυσμένειαν καὶ τοῦ λαοῦ, οὔτινος μέρος ἀπεσχίσθη τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, καὶ τῶν προκριτῶν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς πολιτείας. Τῷ 1658 ἀπεφάσισεν αἴφνης ὁ Νίκων νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸν Πατριαρχικὸν θρόνον, ἄνευ ὅμως κανονικῆς ἀπ' αὐτοῦ παραιτήσεως καὶ συνῆλθε μὲν ἐν τέλει τοῦ 1660 ἐν Μόσχᾳ Σύνοδος τις, ἣτις ἐκήρυξεν αὐτὸν ἔκπτωτον τοῦ Θρόνου, ἀλλὰ δὲν ἐτόλμησε νὰ προβῇ εἰς ἐκλογὴν νέου Πατριάρχου· ἰσχυρίζετο δὲ ὁ φοβερὸς τοῖς πᾶσι Νίκων ὅτι δὲν δικαιοῦνται νὰ κρίνωσιν αὐτὸν οἱ ὑποκείμενοι αὐτῷ ἐπίσκοποι· ἀνέμενε δὲ ἀνυπομόνως εἰς Μόσχαν τὸν Μητροπολίτην Γάζης Παῖσιον Λιγαρίδην³¹. Ἄλλ' οὗτος ἀφικόμενος ἐκεῖ κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1662 προσετέθη τῇ μερίδι τῶν ἀντιπάλων τοῦ Νίκωνος καὶ συνεβούλευσεν αὐτοὺς νὰ προσκαλέσωσιν εἰς Μόσχαν τοὺς Πατριάρχας τῆς Ἀνατολῆς ἵνα δικάσωσι καὶ καταδικάσωσι τὸν ἔκπτωτον αὐτῆς Πατριάρχην. Ἡ θέσις τῶν Πατριαρχῶν ἦτο δύσκολος· διότι καὶ τὸν Νίκωνα δὲν ἤθελον νὰ καταδικάσωσιν καὶ τὸν Τσάρον τῆς Μόσχας, τὸν διὰ παντὸς τρόπου ἐπιδιώκοντα τὴν καταδίκην ταύτην, νὰ δυσαραστήσωσι δὲν ἤθελον· μάτην δὲ προσεπάθησαν νὰ ἐκφύγῃσι πᾶσαν ἀνάμειν. Ὁ Τσάρος μαθὼν, ὅτι ὁ Νεκτάριος εὐρίσκετο ἐν Ἰασίῳ προσεκάλεσεν αὐτὸν ἰδιαιτέρως νὰ μεταβῇ εἰς Μόσχαν καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν οὗτος ἔστεργεν, ἀλλ' ὕστερον μετέβαλε, φαίνεται, γνώμην, τὸ δὲ ζήτημα τοῦ Νίκωνος ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον περιεπλάκη.

Νέαν πρόσκλησιν περὶ μεταβάσεως εἰς Μόσχαν ὁ Νεκτάριος δὲν ἐδέχθη· κατὰ τοὺς πρώτους δὲ μῆνας τοῦ 1665 ἐπανελθὼν ἐξ Ἰασίου διὰ διαφόρων πόλεων μετέβη εἰς Ἀδριανούπολιν, ὁπόθεν ἔστειλε μὲν τὸν Δοσίθεον εἰς Μολδαβίαν καὶ Βλαχίαν, αὐτὸς δὲ κεκοπιακῶς καὶ ἀσθενῆς κατηυδύνθη εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἐκεῖ εὐρισκόμενος καλλίστην ἔσχε μέριμναν τὴν περὶ ἰδρύσεως

³⁰ Χρυσοστόμου Α. Παπαδοπούλου, Οἱ Πατριάρχαι Ἱεροσολύμων σ. 125 ἐξ. Ν. Capterew ἔνθ' ἀν. σ. 187-220. Ε. Legrand, Recueil des document grecs, σ. 15. 16. Documenti grecești Priviatoare la Jitoria Romanilor, Bucuresti 1915, XIV, 202-3.

³¹ Χρυσοστόμου Α. Παπαδοπούλου, ἔνθ' ἀν. σ. 88 ἐξ.

Σχολῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐν Χίῳ καὶ ἐν Ἄρτῃ, διὰ τῶν δωρεῶν τοῦ Μανωλάκη Καστοριανοῦ· ἔλαβε δὲ διάταγμα σουλτανικόν, ἀπαγορευθὲν τοὺς Μουσουλμάνους τὸ ἐρευνᾶν τι ἐν τῷ Ναῷ τῆς Ἀναστάσεως. Μετὰ τὴν ἐπάνοδον τοῦ Δοσιθέου ἐκ τῶν παριστρίων χωρῶν, διὰ Καλλιπόλεως, Σμύρνης, Λέσβου, Χίου καὶ Ρόδου, κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1665 ἀφίκετο εἰς Ἱερουσαλήμ, φέρων μεθ' ἑαυτοῦ καὶ χρήματα ἰκανὰ πρὸς ἀπόδοσιν τοῦ χρέους καὶ κειμήλια τιμαλφῆ διὰ τὸν Ναὸν τῆς Ἀναστάσεως. Ἐν αὐτοῖς ὑπῆρχον Σταυρὸς ἀνδρομήκης, κατασκευασθεὶς ἐν Ἰασίῳ, οὗ τὸ ἐν μέρος ἦτο κατασκευασμένον ἐκ πλακῶν χρυσῶν, τὸ δ' ἕτερον ἐκ πλακῶν ἀργυρῶν, πολύτιμον πλαίσιον καὶ δῆκη διὰ τὸ τίμιον ξύλον τοῦ Σταυροῦ καὶ θῆκαι ἁγίων λειψάνων καὶ ποικίλα ἱερὰ σκευή, ἅτινα πάντα, κατασκευάσας δύο ἀντίπηγας ἐν τῷ ἱερῷ βήματι τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως, κατέκλεισεν ἀσφαλῶς, διορίσας ἵνα κατὰ τὴν εἴσοδον τῶν ἁγίων δώρων τινὲς μὲν τῶν ἱερέων βαστάζωσι τὸν Σταυρόν, τινὲς δὲ τ' ἅγια λείψανα, προπορευόμενοι. Συγχρόνως ὁ Πατριάρχης ἐπεσκεύασε τὸ ἐν τῷ ἱερῷ βήματι «σύνθρονον», «ὅπερ ἦν, λέγει ὁ Δοσιθεός, ἐν μάρμαρον μικρὸν καὶ συντετριμμένον, ταῦτόν δὲ εἶπεῖν οὐδέν». Ὁ φιλόκαλλος Πατριάρχης, ἀποκρούσας διὰ σουλτανικῶν διαταγμάτων τοῦ 1666 τοὺς ἐκ τῶν διοικητῶν ζητοῦντας ἄνευ λόγου χρήματα ἢ τὴν ἐκδίκασιν τῶν ἁγιοταφικῶν ὑποθέσεων ἐν Δαμασκῷ, ἐπεσκεύασε τοὺς τοίχους τῆς Μονῆς τοῦ ἁγίου Σάβα, ἰδρύσας ἐν αὐτῇ ξενῶνα πρὸς ὑποδοχὴν τῶν ἐκεῖ μεταβαινόντων προσκυνητῶν, πρὸς δὲ τούτοις ἐπιδιώρθησε καὶ τὴν τῶν Ἀρχαγγέλων Μονήν. Τῷ ἐπιόντι ἔτει ἔσχε σοβαρὰς ἐνοχλήσεις, τὸ μὲν παρὰ τῶν ἀράβων μουσουλμάνων, ποιούντων ἐρεύνας ἐν ταῖς ἐπισκευαῖς τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως, τὸ δὲ παρὰ τῶν Λατίνων, ὧν τὴν τάσιν χαρακτηρίζων ἔγραφεν ἐν τῇ γνωστῇ Ἀντιρρήσει κατ' αὐτῶν, «ἀεὶ τὸ πρὸς ἡμᾶς ἔχθος ἐνδομυχοῦντες καιροφυλακτοῦσι δεινόν τι ποιῆσαι ἡμᾶς· ἐξὸν γὰρ αὐτοῖς εἰρηνικῶς μεθ' ἡμῶν διάγειν, ἡσύχως δὲ καὶ ἀταράχως προσέρχεσθαι ὅσαιῶραι καὶ γονυκλιτεῖν καὶ προσκυνεῖν ἀκωλύτως, οὓς ἡμεῖς τόπους κατέχοντες παραχωροῦμεν αὐτοῖς ἐδελοντὶ φιλανθρωπεύομενοι ἐνεωγμένων οὐσῶν πάντοτε τῶν ἱερῶν πτυχῶν, τοῦ τε ἁγίου Τάφου, ἁγίου Γολγοθᾶ καὶ ἁγίου Σπηλαίου, οὗτοι οὐχ οὕτως ἀρέσκονται, ἀλλ' ἐπὶ ἕν τι τὸ πῶς ἐπερείσῃσι τὸν πόδα, τέλειον ἀποσοβεῖν ἡμᾶς ἐκεῖθεν θέλουσι καὶ μόνοι κύριοι τῶν σεβασμίων ἀναδείκνυσθαι τόπων»³².

Οὕτω δὲ οἱ Λατῖνοι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Παϊσίου εἶχον ἐξαπατήσει τὸν ἀπλοῦν καὶ ἀπονήρευτον τὴν γνώμην Λαυρέντιον, Ἐπίτροπον τοῦ Πατριάρχου, καὶ ἔλαβον τὴν ἄδειαν νὰ θέτωσιν ἐπὶ τοῦ δώματος τοῦ ἁγίου λίθου ἐν τῷ ἁγίῳ Τάφῳ (Κουβουκλίῳ) «καστρομύλιον», ἀλλ' ὕστερον ἔδետον κατὰ τὰς ἐορτὰς

³² Νεκταρίου, Ἀντίρρησις, σ. 216, πρὸς σ. 220.

καὶ μανουάλια μετὰ κηρίων, ὅπερ ἔμελλε νὰ εἶναι δεῖγμα κατοχῆς τοῦ ἁγίου ἐκεῖνου τόπου. Πλὴν τούτου οἱ Λατῖνοι, προφασισζόμενοι ὅτι κατὰ τὴν Κυριακὴν τῶν Βαΐων δὲν δύνανται νὰ τελῶσι τὴν λιτανείαν αὐτῶν μετὰ τοὺς ὀρθοδόξους, ἄτε συλλιτανεύοντες μετὰ τῶν Ἀρμενίων, Κοπτῶν καὶ Συριάνων, ἐζήτησαν τὴν ἄδειαν νὰ λιτανεύωσιν εὐθὺς μετὰ τὴν ἀπόλυσιν τῆς ἀκολουθίας τοῦ ὄρθρου τῶν ὀρθοδόξων. Τοῦτο ἐξαπατηθεὶς ἐπέτρεψεν ὁ Λαυρέντιος· ἀλλ' ἐφεξῆς οἱ Λατῖνοι οὐ μόνον διὰ σουλτανικοῦ φιρμανίου τοῦ 1666 κατώρθωσαν νὰ καταλάβωσι τὸν ἐν Γεδσημανῇ τάφον τῆς Θεοτόκου³³, ἀλλὰ προκειμένου περὶ τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως ἐζήτησαν καὶ δικαστικῶς νὰ σφετερισθῶσι τὸ δικαίωμα τοῦ τελεῖν τὴν λιτανείαν πρὸ τῶν ὀρθοδόξων· τελοῦντες δ' αὐτὴν ἔθετον κινητόν τι ἀλτάριον καὶ ἐλειτούργουν, ἐμποδίζοντες οὕτω τοὺς ὀρθοδόξους καὶ λοιποὺς χριστιανούς. Τὸ ζήτημα τοῦτο ἐξηκολούθει ἀπὸ ἑπταετίας καὶ ἐπειδὴ δὲν ἐπέιδοντο οἱ Λατῖνοι νὰ παύσωσι τὰς ἀυθαιρεσίας ὁ Νεκτάριος ἀπεφάσισε νὰ ἐνεργήσῃ κατ' αὐτῶν δικαστικῶς. Διὰ τοῦ Δοσιδέου, ὃν τῇ 23 Σεπτεμβρίου 1666 εἶχε χειροτονήσει Μητροπολίτην Καισαρείας, κατήγγειλε τοὺς Λατίνους εἰς τὸν ἐπιτόπιον τῆς Ἱερουσαλὴμ κριτὴν καὶ κατώρθωσε νὰ ἐξελέγξῃ τὰς ἀδικίας αὐτῶν. Ὁ Δοσίθεος λαβὼν τὴν δικαστικὴν ἀπόφασιν (χοτζέτιον), ἀπῆλθεν εἰς Ἀδριανούπολιν, ἵνα ἐπὶ τῇ βάσει αὐτῆς λάβῃ σουλτανικὸν φιρμάνιον· ἀλλ' ἔνεκα ἐλλείψεως χρημάτων οὐδὲν κατώρθωσεν. Ἐξ ἐναντίου δὲ οἱ Λατῖνοι βοηθούμενοι ὑπὸ τοῦ Πρεσβευτοῦ τῆς Αὐστρίας, κατώρθωσαν νὰ λάβωσιν ὑπὲρ ἑαυτῶν σουλτανικὸν φιρμάνιον, συνεργοῦντος αὐτοῖς τοῦ δεκασθέντος κριτοῦ τῆς Ἱερουσαλὴμ, ὅστις εἶχεν ἐκδώσει δικαστικὴν ἀπόφασιν, ἀναιρετικὴν τῆς ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων προηγουμένης ἀποφάσεως. Ἐνεκα τούτου ὁ Πατριάρχης Νεκτάριος τῷ 1668 ἀπεφάσισε νὰ μεταβῇ αὐτοπροσώπως εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἔνθα ἐλθὼν εὔρεν αὐτὸν ὁ Δοσίθεος, ἐπιστρέψας πάλιν εἰς Ἀδριανούπολιν καὶ κατωρθώσας τὴν παῦσιν τοῦ ἀδίκου κριτοῦ. Ὁ Πατριάρχης, πλὴν ἄλλων, ἐμερίμνησε καὶ περὶ ἀνοικοδομήσεως τοῦ Ναοῦ τῆς Βηθλεέμ, ἀναλώμασι τοῦ Μανωλάκη Καστοριανοῦ. Ἦδη ὁ Παῖσιος ἀπὸ τοῦ 1652 εἶχε λάβει τὴν ἄδειαν τῆς ἀνακαινίσεως, ἰδίως τῆς στέγης τοῦ ναοῦ· ἀλλ' ἔνεκα ἐλλείψεως χρημάτων δὲν ἐπεχείρησεν αὐτὴν. Νῦν δὲ ὁ Νεκτάριος εὔρε γενναῖον χορηγὸν τὸν Μανωλάκην καὶ κατώρθωσε διὰ τινος ἁγιοταφίτου μοναχοῦ Φιλοθέου νὰ λάβῃ τὴν σχετικὴν βεζυρικὴν ἄδειαν. Ὁ Φιλόθεος παρεκάλεσε «γούναριν» τινὰ Γεώργιον Χάμπαν ἐκ Πελοποννήσου καταγόμενον ἵνα οὗτος διὰ τινος Σουλεϊμὰν ἀφέντη, γνωρίμου καὶ φίλου τοῦ Μ. Βεζύρου Ἀχμέτ Κιοπροულῆ, συντελέσῃ εἰς

³³ *Famin*, ἐνθ' ἄν. σ. 224.

τὴν ἔκδοσιν τῆς ἀδείας, ἥτις τέλος ἐξεδόθη, διὰ δαπάνης ἑπτὰ χιλιάδων γροσίων.

Ἐν Ἀδριανουπόλει εὐρισκόμενος ὁ Δοσίθεος ἠσχολήθη καὶ περὶ τὴν υπόθεσιν τοῦ Νίκωνος, ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον συγχεομένην ὑπὸ τοῦ Λιγαρίδου. Ὁ Νίκων καὶ οἱ φίλοι αὐτοῦ κατώρθωσαν νὰ μάθωσι τὸ ἀμαρτωλὸν παρελθὸν τοῦ μαθητοῦ τούτου τῶν Ἰησοῦϊτῶν καὶ ὁ Πατριάρχης Νεκτᾶριος ἐρωτηθεὶς ἐπισήμως ἐκ Μόσχας ἐδήλωσεν, ὅτι τῷ ὄντι, ὁμοίως τῷ προκατόχῳ αὐτοῦ Παϊσίῳ, ἔχει καὶ αὐτὸς τὸν Λιγαρίδην κατακεκριμένον καὶ καθηρημένον ἀπὸ τοῦ ἀρχιερατικοῦ ἀξιώματος. Διὰ τῶν δηλώσεων τούτων τοῦ Νεκταρίου κατεξηφανίζετο ἡ σπουδαιότερα δύναμις τῶν ἐχθρῶν τοῦ Νίκωνος· ἀλλ' ἦδη ἀπὸ τοῦ Νοεμβρίου τοῦ 1666 εὐρίσκοντο ἐν Μόσχᾳ οἱ Πατριάρχαι Ἀλεξανδρείας Παῖσιος (1657-1677) καὶ Ἀντιοχείας Μακάριος (1647-1685), οἵτινες συγκροτήσαντες σύνοδον μετὰ πολλῶν ρώσων ἱεραρχῶν καθήρεσαν τὸν Νίκωνα· τὰ δὲ σχετικά γράμματα τοῦ Νεκταρίου ἔφθασαν εἰς Μόσχαν τῇ 29 Ἰουλίου 1668. Ἐν αὐτοῖς, μεταξὺ ἄλλων, ὑπεδείκνυνεν ὁ Νεκτᾶριος, ὅτι ὁ ἅγιος Τάφος ἦτο βεβαρημένος ὑπὸ χρεῶν· παρεκάλει δὲ τὸν Τσάρον ὁ φιλόπατρις Ἱεράρχης νὰ μὴ φορολογῶνται τὰ ἐμπορεύματα τῶν εἰς Μόσχαν μεταβαινόντων ἐλλήνων ἐμπόρων. Ὁ Τσάρος παρεκάλεσε τότε τὸν Πατριάρχην νὰ συγχωρήσῃ τὸν Λιγαρίδην· καίτοι οὗτος ἰσχυρίζετο, ὅτι δὲν ἠδύναντο ὁ Νεκτᾶριος νὰ καθαιρέσῃ αὐτὸν χειροτονηθέντα ὑπὸ τοῦ Παϊσίου. Συγχρόνως δ' ἐπειδὴ οἱ δύο Πατριάρχαι Ἀλεξανδρείας Παῖσιος καὶ Ἀντιοχείας Μακάριος καταγγεληθέντες εἰς τὴν Κυβέρνησιν ἐστερήθησαν τῶν θρόνων αὐτῶν ἔστειλε πρέσβεις εἰς Ἀδριανούπολιν πρὸς τὸν Σουλτάνον τῷ 1668, ἐβοήθησε δὲ τὰ μάλιστα τὸ ἔργον αὐτῶν καὶ τὴν ἀποστολὴν ὁ Δοσίθεος.

Ἄλλ' εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν οὗτος ἐλθὼν περὶ τὰ τέλη τοῦ 1668 ἤκουσε παρὰ πᾶσαν προσδοκίαν ἐμπιστευτικὴν πρὸς αὐτὸν ἀνακοίνωσιν τοῦ Πατριάρχου Νεκταρίου, ὅτι ἀπεφάσισε νὰ παραιτηθῇ, ὡν βεβαρημένος ὑπὸ τῶν πολλῶν μόχθων. Διότι ἡ Ἐκκλησία Ἱεροσολύμων δεινὰς διέτρεχε τότε περιστάσεις, πολυειδῶς ἐπιβουλευομένη ὑπὸ μυρίων ἐχθρῶν, τὸ χρέος τοῦ ἀγίου Τάφου ἦτο βαρύτατον, ἔνεκα τοῦ ἀδιαλείπτου ἀγῶνος τῆς Ἀδελφότητος πρὸς διάσωσιν καὶ συντήρησιν τῶν Προσκυνημάτων, αὐτῆς τῆς Ἀγιοταφικῆς Ἀδελφότητος ἡ κατάστασις δὲν ἦτο εὐάρεστος· πολλοὶ δὲ τῶν ναῶν, ἰδίως ὁ τῆς Βηθλεέμ, ἐκινδύνεον νὰ καταπέσωσιν, ἔνεκα τοῦ ὑπερόγκου αὐτῶν χρέους τὰ ἰβηρικὰ Μοναστήρια ἐκινδύνεον νὰ περιέλθωσιν εἰς χεῖρας τῶν Λατίνων ἢ Ἀρμενίων, ζητούντων ν' ἀγοράσωσιν αὐτὰ παρὰ τῶν δανειστῶν. Οὔτε ἡ προσωπικὴ τοῦ Νεκταρίου ἐνέργεια, οὔτε ἄλλων ἀγιοταφικῶν, μάλιστα δὲ τοῦ Δοσιθέου καὶ τοῦ ζηλωτοῦ καὶ ἀκαμάτου Μακαρίου Ἀσπρᾶ, αἱ ἀένναοι ἀπὸ τόπου εἰς τόπον μεταβάσεις ἴσχυσαν νὰ φέρωσιν ἀνακούφισίν τινα. Τούτων πάντων ἔνεκα ὁ γέ-

ρων καὶ ἀσθενῆς Πατριάρχης Νεκτάριος ἀπεφάσισε νὰ παραιτηθῆ, ἀνακοινώσας ἤδη τὴν πρόθεσιν αὐτοῦ καὶ τοῖς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀγιοταφίταις. Ὁ Δοσίθεος τὴν ἀνωτέρω κατάστασιν ὑποδείξας καὶ φοβούμενος μὴ ἐκλεγῆ ἀκατάλληλον τι πρόσωπον ἐφρόνει, ὅτι ἡ παραίτησις καὶ ἡ ἐκλογὴ διαδόχου τοῦ Νεκταρίου ἔδει νὰ γίνῃ ἐν Ἱερουσαλήμ· ἀλλὰ δὲν εἰσηκούσθη· ἐπειδὴ δὲ πρὸς ἐκλογὴν νέου Πατριάρχου ἀπητεῖτο ἡ ἄδεια τοῦ Σουλτάνου, διαμένοντος τότε ἐν Λαρίσση, ἀπεστάλη ἐκεῖ ὁ Δοσίθεος καὶ εὐχερῶς, τῇ συνδρομῇ τοῦ νεωστὶ διορισθέντος ἡγεμόνος Βλαχίας Δούκα Βοεβόδα, ἔλαβεν αὐτὴν.

Κατὰ τὴν ἐπάνοδον αὐτοῦ εἰς Κωνσταντινούπολιν τῇ 23 Ἰανουαρίου 1669 συνῆλθεν ἐκεῖ Σύνοδος, ἣτις ὁμοφώνως ἐξέλεξε Πατριάρχην Ἱεροσολύμων αὐτὸν τὸν Δοσίθεον, μὴ συμπληρώσαντα εἰσέτι τὸ εἰκοστὸν ὄγδοον τῆς ἡλικίας ἔτος. Οὕτως ἐντὸς δωδεκαετίας μόλις, ἀφ' ὅτου προσῆλθεν εἰς τὴν διακονίαν τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων, τηλικαύτην ἔδειξεν ἀξίαν καὶ ἰκανότητα, ὥστε καὶ Πατριάρχης αὐτῆς ἐγένετο καὶ «κατὰ μὲν τὸν λαχόντα αὐτῷ Πατριαρχικὸν Ἀποστολικὸν Θρόνον Πατριάρχης παρὰ Θεοῦ προεβλήθη τῆς ἀγίας Πόλεως Ἱερουσαλήμ, μιᾶς οὔσης καὶ ταύτης τῶν τεσσάρων Πατριαρχικῶν ἀγιωτάτων Ἀποστολικῶν Θρόνων, κατὰ δὲ τὸ δοκοῦν καὶ τὴν νεῦσιν τοῦ Παναγίου Πνεύματος τῆς Οἰκουμένης ἀπάσης καὶ πασῶν τῶν ἀγίων Ἐκκλησιῶν τῶν εὐσεβῶν καὶ ὀρθοδόξων χριστιανῶν ποιμὴν καὶ διδάσκαλος προεχειρίσθη παρὰ Χριστοῦ»³⁴.

Ο ΠΑΤΡΙΑΡΧΗΣ ΔΟΣΙΘΕΟΣ

Πρῶτον καθῆκον αὐτοῦ, ἅμα γενόμενος Πατριάρχης, ἐθεώρησεν ὁ ΔΟΣΙΘΕΟΣ Β' (1669-1707) τὴν ἐπίσκεψιν τῆς δεόθεν ἐμπιστευθείσης αὐτῷ ἀγίας Ἐκκλησίας, ἐκ τῶν πρωτίστων δὲ αὐτοῦ ἔργων γινώσκομεν τὴν ἀγαθὴν περὶ τοῦ προκατόχου αὐτοῦ μέριμναν, εἰς ὃν παρεχώρησε τὴν Μονὴν τοῦ Ἀρχαγγέλου «ἵνα ἔχῃ τὴν ἀνάπαυσιν αὐτοῦ διὰ τοὺς μυρίους κόπους ὅπου εἰς σύστασιν

³⁴ Λόγοι τοῦ Χρυσάνθου, ἐν τῷ προλόγῳ τοῦ περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων συγγράμματος τοῦ Δοσιθέου, ἐν ᾧ κυρίως ἐκτίθεται ἡ δρᾶσις αὐτοῦ. Τὴν σχετικὴν βιβλιογραφίαν καὶ τὰς λεπτομερείας τῆς δράσεως αὐτοῦ καθόλου ἴδε ἐν τῇ ἡμετέρᾳ περὶ αὐτοῦ εἰδικῇ πραγματείᾳ ὡς καὶ ἐν τῇ περὶ τῶν Πατριαρχῶν Ἱεροσολύμων ὡς πνευματικῶν χειραγωγῶν τῆς Ρωσίας κατὰ τὸν 17 αἰῶνα. Πρὸβλ. Ph. Meyer, Dositheos Patriarch von Jerusalem RE³, V, 1 Πομεράνστεφ. Δοσίθεος Ἱεροσολύμων ἐν ταῖς Ἀνακοινώσεσι τῆς Ρωσ. Παλαιστινείου Ἐταιρείας, ῥωσ. XIX, 1908, 1, σ. 8 ἐξ. A. Palmieri, Dositheo Patriarcha di Gerusalemme ἐν Bessarione III, 1907, σ. III ἐξ. καὶ ἰδιαιτέρα ἐκδοσις Roma 1908. Ὁ Palmieri μεροληπτικώτατα καὶ κατὰ τρόπον ἀνάξιον ἀληθοῦς ἱστορικοῦ, ὀφείλοντος ἄνευ ὑποκειμενικῶν προλήψεων καὶ συμπαθειῶν νὰ παριστᾷ τὰ γεγονότα, ἐξέδηκε τὴν ὑπὲρ τῆς καθόλου Ἐκκλησίας δρᾶσιν τοῦ Δοσιθέου, ἀδικήσας τὴν μνήμην αὐτοῦ. Ἐν τῷ μετὰ χεῖρας συγγράμματι ἐκτιθέμενοι μόνον τὴν ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων ὄλως ἔκτακτον δρᾶσιν τοῦ Δοσιθέου, δὲν εἰσερχόμεθα εἰς λεπτομερείας, ἃς ἀνεγράψαμεν ἐν ταῖς ἀνωτέρω ὑποδειχθείσαις εἰδικαῖς ἡμῶν πραγματείαις.

τῆς ἁγίας Ἐκκλησίας πεποίηκε», διορίσας αὐτὸν συγχρόνως Ἐπίτροπον αὐτοῦ. Συνήθως ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων ἀπουσίαζεν, ἔμεινε δ' ἐν τοῖς Προσκυνημασιν ἄγρυπνος φρουρὸς ἡ Ἁγιοταφικῆ Ἀδελφότης, ἀρχηγὸν αὐτῆς, μάλιστα ἀπὸ τοῦ ἰστ' αἰῶνος, θεωροῦσα τὸν Πατριάρχην, ὅστις, τούτου ἕνεκα, ἐκαλεῖτο «Πατὴρ καὶ Πατριάρχης» καὶ συναπαρτίζουσα μετ' αὐτοῦ ἐν σῶμα «ἓνα κορμὶ καὶ μίαν ψυχὴν», κέντρον δ' ἔχουσα τὴν Μονὴν τοῦ ἁγίου Κωνσταντίνου. Τινὲς τῶν Ἁγιοταφιτῶν τὸ ἀξίωμα συνήθως τοῦ «πρωτοσυγκέλλου» φέροντες ἐστέλλοντο εἰς «ζητείας», πρὸς συνάθροισιν ἐλεῶν ὑπὲρ τοῦ ἁγίου Τάφου, καυχώμενοι ἐπὶ τῷ ἔργῳ τούτῳ ὡς «δούλοι τοῦ ἁγίου Τάφου», φιλοτιμούμενοι μάλιστα, ὡς ἂν δυνατόν, νὰ συναθροίζωσιν ἐλέη καὶ ὑπὲρ ἄλλων Ἐκκλησιῶν. Τὰ πολλὰ τῆς Ἀδελφότητος διακονήματα ἦσαν ἀκριβῶς κεκανονισμένα, συμμετεῖχον αὐτῶν ἐκ ἐπιτροπῆς, κοινοβιακὸν ζῶντες βίον, οἱ μοναχοὶ Ἁγιοταφῖται. Τοιοῦτοι δ' ἐγίνοντο μόνον οἱ ἐκ νεαρᾶς ἡλικίας προσλαμβανόμενοι ὑπὸ τῶν «γερόντων» καὶ ὑπηρετοῦντες αὐτοῖς ὡς «ὑποτακτικοὶ» προαλοιοφύμενοι εἰς τοὺς μέλλοντας ἀγῶνας. Ὑπερεξεῖχον δὲ πάντων τῶν Ἁγιοταφιτῶν ὁ ἐν τοῖς πρώτοις χρόνοις Ἡγούμενος τῆς Ἀδελφότητος «Σκευοφύλαξ» τοῦ ἁγίου Τάφου³⁵ καὶ ὁ «Δραγουμάνος» ἥτοι Διερμηνεὺς τοῦ Ἱεροῦ Κοινοῦ, ὡς καλεῖται ἔκτοτε ἡ Ἀδελφότης, οἷς προσετέθη μετὰ τὸν ἰζ' αἰῶνα κατ' ἀναλογίαν παρομοίου ἀξιώματος ἐν τῇ Αὐλῇ τῶν ἐλλήνων Ἡγεμόνων τῶν παριστρίων χωρῶν ὁ «Καμαράσσης». Μετὰ δύο αἰῶνας μεγάλην ἀξίαν καὶ σημασίαν προσέλαβε καὶ ὁ «Ἀρχιγραμματεὺς», ἀλλ' ἐν τῇ ἐποχῇ τοῦ Δοσιθέου διεκρίνοντο τὰ δύο πρῶτα ἀξιώματα μετὰ τοῦ ἐκάστοτε διοριζομένου «Ἐπιτρόπου», ὅστις ἠδύνατο νὰ ἔχη καὶ συνεπιτρόπους καὶ ἀπλοῦς δ' ὧν πολλάκις μοναχὸς ἐξήσκει τὴν πατριαρχικὴν ἐξουσίαν συμβουλευόμενος τὴν «Σύναξιν» τῶν γερόντων, ἥτοι τὴν Σύνοδον, συγκροτουμένην ἐκ τῶν Ἐπισκόπων καὶ τῶν διάφορα ἀξιώματα ἐν τῇ Ἀδελφότητι κατεχόντων καὶ ἐξεχόντων μοναχῶν. Ἐπίτροπον κατ' ἀρχὰς διώρισεν ὁ Δοσιθέος τὸν Νεκτάριον, ὡς εἴπομεν, μετὰ δὲ ταῦτα τὸν Πτολεμαῖδος Ἰωάσαφ, τὸν λόγιον Ἀρχιεπίσκοπον Γάζης Χριστόδουλον, τὸν Ἐπίσκοπον Λύδδης Νεόφυτον, ὠρισμένας δὲ διατάξεις ἐξέδωκε βραδύτερον περὶ τῆς καθόλου διοικήσεως τῆς Ἀδελφότητος³⁶.

³⁵ Φιλίμωνος Φωτοπούλου Περὶ Σκευοφυλάκων τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως, «Ν. Σιών» I, 1910, σ. 320 ἔξ. Τοῦ αὐτοῦ περὶ τοῦ Δραγουμάνου, Ἀρχιγραμματεῶς καὶ Καμαράση, «Νέα Σιών» IB', 1912, σ. 27 ἔξ.

³⁶ Χρυσοστόμου Α. Παπαδοπούλου, Δοσιθέος Πατριάρχης Ἱεροσολύμων, σ. 5-6. Κυρίλλου Ἀθανασιάδου, Τὰ κατὰ τὸν αἰδιδμον Δοσιθεον Πατριάρχην Ἱεροσολύμων, «Σωτήρ» ιε' (1892) σ. 77. Ἀθ. Ὑψηλάντου παρ' Α. Π. Κεραμέως ἔνθ' ἂν. σ. 524 ἔξ. Κλεόπα, Κανονισμὸς τοῦ Πατριάρχου Δοσιθέου, «Νέα Σιών» Θ, 1909, σ. 255. Ὁ Γάζης Χριστόδουλος τῷ 1663 ἐχειροτονήθη ἱερεὺς, τῷ 1666 μετέβη εἰς προσκύνῃσιν τῶν ἁγίων Τόπων, τῇ 14 Μαΐου 1671 ἐχειροτονήθη Ἀρχιερεὺς ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Δοσιθέου, ἐτελεύτησε δὲ τῇ 15 Ἰανουαρίου 1702, Α. Π. Κεραμέως Κατάλογος Ἱεροσολυμιτικῆς Βιβλιοθήκης Α, 473. Σπ. Λάμπρου Νέος Ἑλληνομνήμων, Ζ, 1911, σ. 195.

Ἐν Ἱερουσαλήμ δ' εὐρισκόμενος ὁ Δοσίθεος τῷ πρώτῳ ἔτει τῆς ἐκλογῆς αὐτοῦ ἐδοκίμασε τὰς πρώτας θλίψεις καὶ στενοχωρίας, εὐρὼν καταβεβαρημένον τὸ «*Ἱερὸν Κοινὸν τοῦ ἁγίου Τάφου*», ἤτοι τὴν Ἀδελφότητα, ὑπὸ χρέους πλέον τῶν 100.000 γροσίων· ὅθεν ἔσπευσε νὰ ἐξέλθῃ εἰς περιοδείαν πρὸς συλλογὴν βοηθειῶν. Ἀπεφάσισε διὰ ξηραῦς νὰ μεταβῇ εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ Ἀδριανούπολιν· διελθόντα δὲ τῆς Δαμασκοῦ ὑπεδέχθη μετ' ἐκτάκτου τιμῆς ὁ Πατριάρχης Ἀντιοχείας Μακάριος. Εἰς Βλαχίαν μεταβάς, ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, ἔλαβε γενναίας δωρεὰς παρὰ τοῦ ἡγεμόνος Ἰωάννου Δούκα, κατὰ Ἰούλιον δὲ τοῦ 1669 ἦτο ἐν Ἀδριανουπόλει, ὁπόθεν, κατ' Αὐγούστον, μετέβη εἰς Φιλιππούπολιν. Κατὰ τοὺς ἐφεξῆς μῆνας μέχρις Ἰανουαρίου τοῦ ἐπιόντος ἔτους, περιοδεύων διὰ διαφόρων πόλεων, ἔφθασεν πάλιν εἰς Βλαχίαν καὶ ἔλαβεν ὡς δωρεὰν πρὸς τὸν ἅγιον Τάφον τὸ Μοναστήριον Τζατατζούϊαν, ὅπερ ἔκτισεν ἐκ βάθρων ὁ ἡγεμὼν Ἰωάννης Δούκας Βοεβόδας καὶ τὸ Μοναστήριον Χλίντζα παρὰ τῶν Ἑπειρωτῶν, ὑπὲρ οὗ ὁ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Μεθόδιος γ' (1668-1671) τῷ ἔτει ἐκείνῳ 1670 ἐξέδωκε Σιγίλλιον περὶ προσαρτήσεως τῷ Ἱεροσολυμιτικῷ θρόνῳ ὡς Σταυροπηγιακοῦ Μοναστηρίου. Κατὰ τὴν περιοδείαν ταύτην ὁ Δοσίθεος, πλὴν τῶν δύο ἀνωτέρω Μοναστηρίων, συνέλεξε περὶ τὰς 20.000 γροσίων, ὧν ἀπόλυτον εἶχεν ἀνάγκην ἢ ὑπὸ μυρίων ταλαιπωριῶν κατατροχόμενη ἁγιοταφικὴ Ἀδελφότης³⁷. Ὄταν τῷ 1670 ἦλθεν εἰς Ἱερουσαλήμ ὁ πρόφην Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Διονύσιος γ' (1662-1665) καὶ τῇ ἡμέρᾳ τῶν Θεοφανείων ὁ γέρον Πατριάρχης Νεκτάριος ἀπήγγελεν ἐν τῷ Ναῷ τῆς Ἀναστάσεως ὁμιλίαν εἰς τιμὴν αὐτοῦ ἔλεγε μεταξὺ ἄλλων πρὸς αὐτὸν «*ἦλθες νὰ ἰδῆς τὰ πάθη μας καὶ τοὺς περισπασμοὺς τοὺς καθημερινοὺς καὶ τὴν ἐσχάτην πτωχείαν μας καὶ νὰ μᾶς παρηγορήσης καὶ μὲ ἔργον καὶ μὲ λόγον*»³⁸. Ὁ αἰοίδιμος ἐκείνος Πατριάρχης Διονύσιος ἔδωκε τῷ ὄντι ποσὸν τι χρημάτων ἵνα δι' αὐτῶν καθ' ἑβδομάδα παρασκευάζονται αἱ διὰ τὴν θείαν λειτουργίαν προσφοραὶ καὶ δωρεὰν διανεμόνται εἰς τοὺς ναοὺς καὶ τὰ Μοναστήρια. Ἡ διάταξις αὐτοῦ τηρεῖται μέχρι σήμερον³⁹.

Ἐν τῷ μεταξὺ χρόνῳ ἐτάραξε τὴν Ἐκκλησίαν ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Σιναίου Ἀνανίας (1661-1689), ἐκλεγεὶς ἀντὶ τοῦ Νεκταρίου τῷ 1661, ἄνθρωπος θρασύς, θελήσας νὰ καταστῇ ἀνεξάρτητος ἀπὸ τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων, εἰς ὃν κανονικῶς ὑπάγεται ἡ ἀρχιεπισκοπὴ Σινᾶ, καὶ τούτου μὴ τυχόν, τολμήσας ὕστερον εἰς Ρώμην ἢ εἰς Μόσχαν νὰ προσφύγῃ. Τῷ 1670 ἐγένετο ἐπὶ ἀπειθείᾳ ἢ καθαίρεσις τοῦ Ἀνανίου, τῷ δ' ἐπομένῳ ἔτει (1671) ὁ αὐτὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως Πατριάρχης Μεθόδιος, ἐξέδωκε σιγίλλιον κυροῦν τὰ ἐπὶ τοῦ Σινᾶ κανο-

³⁷ Χρυσοστόμου Α. Παπαδοπούλου, Κύριλλος Λούκαρις, σ. 6-8.

³⁸ Α. Π. Κεραμέως, Ἀνάλεκτα Δ, σ. 1-14.

³⁹ Γ. Παλαμᾶ, Ἱεροσολυμίας, σ. φλξ'.

νικὰ δίκαια τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων, συγχρόνως δ' αἰτήσῃ τοῦ ἡγεμόνος Δούκα ἐπανελήφθη ἐκ νέου ἡ κύρωσις τῆς ἀνωτέρω Μονῆς, ὡς ἀνηκούσης τῷ Θρόνῳ Ἱεροσολύμων⁴⁰. Ἐν Ἱεροσολύμοις δὲ οἱ Λατῖνοι παρουσίασαν ζήτημά τι ὠφεληθέντες τὴν ἀπουσίαν τοῦ νέου Πατριάρχου. Καθ' ἕκαστον Σάββατον λειτουργούντων τῶν ὀρθοδόξων ἐν τῇ μεγάλῃ ἀψίδι ἀπέναντι τοῦ ἐπὶ τοῦ ἀγίου Τάφου Κουβουκλίου, ἦτις καὶ Ἀνάληψις ὀνομάζεται, ἐπειδὴ ἐν τῇ κορυφῇ τοῦ κυρτώματος τῆς ἀψίδος ἦτο ἐξωγραφισμένη ἢ εἰκὼν τῆς Ἀναλήψεως τοῦ Σωτῆρος, ἐτίθετο ὑπὸ τοῦ διακόνου τὸ λεγόμενον «*δισκέλιον*» μεταξὺ τοῦ Κουβουκλίου καὶ τῆς ἀγίας Τραπέζης πρὸς ἀνάγνωσιν τοῦ Εὐαγγελίου. Τοῦτο τὸ δισκέλιον θελήσαντες ν' ἀπομακρύνωσιν οἱ Λατῖνοι προῦκάλεσαν βιαίαν σύγκρουσιν μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν ἐλλήνων μοναχῶν. Ἄλλ' εὐτυχῶς αἱ ἐπιτόπιοι τῆς Ἱερουσαλήμ δικαστικαὶ ἀρχαὶ ἔλυσαν τὸ ζήτημα ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων. Ὁ δὲ Πατριάρχης ἠδυνήθη ν' ἀποδώσῃ μέρος τοῦ χρέους, πρὸ τοῦ Πάσχα τοῦ 1671 εἰς Ἱερουσαλήμ ἐλθὼν. Ἐκεῖ ἔτι εὐρισκόμενος ἔμαθεν ὅτι ὁ γνωστὸς Λιγαριδῆς, ὄν πρὸ ἐνὸς ἔτους παρακληθεὶς ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος τῆς Μόσχας εἶχε συγχωρήσει, ἐξηκολούθει ταράσσωσιν τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ρωσίας παρανομῶν, ὅθεν ἠναγκάσθη κατ' Ἀπρίλιον μῆνα τοῦ ἔτους ἐκείνου νὰ προβῇ εἰς καθαίρεσιν αὐτοῦ, παρακληθεὶς δὲ πάλιν δὲν ἠθέλησε νὰ ἄρῃ τὴν καθαίρεσιν.

Ἡσχολήθη δ' ἐφεξῆς περὶ τὴν ἀνοικοδόμησιν τοῦ ναοῦ τῆς Βηθλεέμ. Ὁ καλὸς μοναχὸς Φιλόθεος ἐπεστάτησεν εἰς τὴν μέχρις Ἰόππης μεταφορὰν τῆς οἰκοδομησίου ὕλης καὶ εἰς τὴν εὐρεσιν καταλλήλων τεκτόνων ἐν Μυτιλήνῃ. Τὴν ἐλαφρὰν ὕλην, ἐπιστατοῦντος τοῦ Δοσιθέου, ἀνεβίβασαν ἀπὸ Ἰόππης εἰς Ρέμλην αἱ κάμηλοι· ἀλλὰ δύσκολος καὶ ὄλως ἀδύνατος ἐφαίνετο ἡ μετακόμισις τῶν μεγάλων καὶ μακρῶν ξύλων. Εὐτυχῶς πτωχὸς τις γέρον Καππαδόκης, Νικόλαος ὀνομαζόμενος, παρατυχὼν τότε ἐν Ἰόππῃ, ὑπέδειξε νὰ κατασκευάσῃσι διτρόχους ἀμάξας πρὸς μεταφορὰν τῶν ξύλων, πρὸς δὲ τούτοις ἠγοράσθησαν τεσσαράκοντα βόες καὶ ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Δοσιθέου ἡ πρωτοφανὴς πομπὴ ἐκείνη ἐξεκίνησεν ἐξ Ἰόππης μέχρι Ρέμλης. Ἐκεῖθεν ἡ πρὸς τὴν ἐπ' ὄροπεδίου κειμένην Ἱερουσαλήμ ὁδὸς εἶνε ἀνωφερῆς καὶ ὀρεινὴ· τούτου ἕνεκα ὁ Δοσιθέος μετέβη εἰς τὰ πέραξ χωρία συνήθροισεν τοὺς πτωχοὺς ὀρθοδόξους κατοίκους καὶ κατεσκεύασεν ὁδόν. Ἀλλὰ παρήλθον πέντε μῆνες ἕως οὗ φθάσῃ εἰς Ἱερουσαλήμ, ὁπόθεν μέχρι Βηθλεέμ ἐπιδιώρθωσε πάλιν τὴν ὁδόν, ἵνα μεταφέρῃ τὰ ξύλα· καὶ αἰσίως τοῦτο κατορθώσας, ἄνευ ἀναβολῆς καὶ ἐν σπουδῇ ἤρξατο τῶν ἐργασιῶν τῆς ἀνοικοδομήσεως. Οὕτω δὲ οὐ μόνον ἡ στέγη ἀλλὰ καὶ οἱ τοῖχοι ἀνεκαινίσθησαν καὶ αἱ θυρίδες τοῦ Ναοῦ, κεκλεισμέναι οὔσαι, ἠνεώχθησαν καὶ κατεσκευάσθησαν

⁴⁰ Κ. Δελικάνη, ἔνθ' ἀν. σ. 377-381. Π. Γρηγοριάδου, Ἡ ἱερὰ Μονὴ τοῦ Σινᾶ, σ. 181. 182. Τὸ κανονικὸν δίκαιον τοῦ Πατρ. θρόνου Ἱεροσολύμων, σ. 28-54.

μετὰ σιδήρων καὶ ὑέλων. Τὰ ἐκατέρωθεν τοῦ ἁγίου Σπηλαίου ἐστρώθησαν διὰ μαρμάρων· ἐν γένει δὲ ἐξωτερικῶς καὶ ἐσωτερικῶς ὁ Ναὸς ἐντελῶς ἀνεκαινίσθη. Προσέτι κατεσκευάσθησαν τρεῖς θυρίδες, αἵτινες ἐκλείοντο πρὸς φύλαξιν τοῦ Σπηλαίου καὶ τοῦ ἁγίου βήματος. Ἐπειδὴ ὅμως οἱ Λατῖνοι, καταλαβόντες πρότινων ἐτῶν ἐπὶ Θεοφάνους τὸ Σπήλαιον, κατέσχον καὶ τὴν αὐλὴν τὴν πρὸς νότον αὐτοῦ κειμένην, μετέβαλον δὲ αὐτὴν εἰς νεκροταφεῖον, ἐδέησε νὰ ἐκκομισθῶσιν ἐκεῖθεν τὰ ὀστᾶ τῶν νεκρῶν. Τοῦτο ἠρέθισε τοὺς Λατίνους, οἵτινες, ἄλλως τε, μετὰ μεγάλης αὐτῶν ἀθυμίας ἔβλεπον τὴν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἀνοικοδόμησιν τοῦ ναοῦ τῆς Βηθλεέμ· ὅθεν δις ἀπεπειράθησαν νὰ δολοφονήσωσι τὸν Δοσίθεον («δις ἐκινδυνεύσαμεν ἀποσφαγῆναι ὑπ' αὐτῶν»). Ὁ ἀτρόμητος ὅμως Πατριάρχης, ἀποκρούων τὰς δολοφονικὰς ταύτας ἀποπείρας, αἵτινες καὶ ὕστερον ἐπανελήφθησαν, ἐγκαίρως δὲ κατανικῶν πᾶν πρόσκομμα, συνετέλεσε τὴν ὅλην ἐπισκευὴν τοῦ ναοῦ, προσκαλέσας καταλλήλους Χίους τεχνίτας, οἷς κατέβαλε τὸν μισθὸν ἢ εὐσεβῆς αὐτῶν πατρὶς καὶ οἵτινες ἐπὶ τέσσαρα ἐφεξῆς ἔτη εἰργάσθησαν πρὸς τὴν κατασκευὴν τοῦ καλλιτεχνικωτάτου εἰκονοστασίου· ἐφωδίασε δὲ τὸν ναὸν διὰ πολυτελῶν ἀμφίων καὶ ἱερῶν σκευῶν. Δυστυχῶς ὅμως νέα προσκόμματα ἀνεφάνησαν διὰ τῶν ἐνεργειῶν τῶν Λατίνων. Συνήθως ἵνα ἐκδοθῆ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἄδεια πρὸς ἐπισκευὴν ναοῦ τινος, ὁ ἐν Ἱερουσαλὴμ ἱεροδικαστὴς δέον νὰ ἐκδώσῃ πιστοποιήσιν ἐπακριβῶς καθορίζουσαν τὴν μέλλουσαν ἐπισκευήν. Ἐπὶ τῇ θάσει τοιαύτης πιστοποιήσεως ὁ Νεκτάριος εἶχε λάβει τὴν σχετικὴν βεζυρικὴν διαταγὴν· ἀλλ' ἐν τῇ πιστοποιήσει ἐσημειώθη κατὰ λάθος ἐκούσιον ἢ ἀκούσιον «στέγη τῆς Χριστοῦ γεννήσεως», καὶ οὐχὶ «στέγη τοῦ ναοῦ τῆς Χριστοῦ γεννήσεως». Τοῦτου ἔνεκα ἐξηγέρθη ὁ ἱεροδικαστὴς μετὰ τὴν συντέλεσιν τῆς ἐπισκευῆς τῆς «στέγης τοῦ ναοῦ» διαμαρτυρόμενος, καὶ ἐδέησεν οὐ μόνον πολλὰ νὰ γίνωσι δαπάναι ἀλλὰ καὶ νέα νὰ ληφθῆ ἄδεια. Ἄλλ' ὁ Δοσίθεος ἦτο τοῦλάχιστον εὐχαριστημένος, διότι ἔληξεν, ὡς ἐνόμισεν, ὀριστικῶς τὸ ζήτημα τῆς ἐπισκευῆς τοῦ Ναοῦ τῆς Βηθλεέμ, ἐντὸς τοῦ 1671, ὅπερ ὀλόκληρον σχεδὸν διήλθεν ἐν Ἱεροσολύμοις· χειροτονήσας μάλιστα κατὰ Νοέμβριον 1671 τὸν διαδεχθέντα τὸν Ἀνανίαν Ἀρχιεπίσκοπον Σιναίου Ἰωαννίκιον. Τὰ ἐγκαίρια δὲ αὐτοῦ ἐν ἀρχῇ τοῦ ἐφεξῆς ἔτους, συνέδεσε πρὸς ἕτερον μέγα καὶ πολύκροτον ἔργον.

Ἀπὸ ἐτῶν ἤδη πολλῶν ἐταράσσετο ἡ ὀρθόδοξος Ἐκκλησία ὑπὸ τῆς ἐπ' ὀνόματι Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως ἐκδοθείσης Ὁμολογίας. Ταύτην κατεδίκασαν ἐπανειλημμένως αἱ Συνόδοι ἐν Κωνσταντινουπόλει ἢ ἐν Ἰασίῳ συγκροτηθεῖσαι (1638-1643) ἀποκρούσασαι τὴν ἐν αὐτῇ καλθινικὴν διδασκαλίαν⁴¹. Ἄλλ' ἡ ἡσυχία δὲν ἀποκατεστάθη ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ. Οἱ ἐν τῇ Δύσει πολέμιοι αὐτῆς διέδιδον ἐπι-

⁴¹ Χρυσοστόμου Α. Παπαδοπούλου, Κύριλλος Λούκαρις σ. 80.

μόνως τὴν φήμην, ὅτι ἀποδέχεται καλβινικὴν διδασκαλίαν. Ἐναντίον τῆς φήμης ταύτης ὁ Πατριάρχης Δοσίθεος τῷ 1670 συνέγραψεν «Ἐγχειρίδιον ἐλέγχον τὴν Καλβινικὴν φρενοβλάβειαν, συκοφαντοῦσαν τὴν Ἀνατολικὴν καθολικὴν καὶ Ἀποστολικὴν Ἐκκλησίαν», κατὰ Μάρτιον δὲ τοῦ 1672 ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῶν ἐγκαινίων τοῦ Ναοῦ τῆς Βηθλεὲμ συνεκρότησε μεγάλην καὶ πολύκροτον Σύνοδον καὶ ἀπέκρουσε μετὰ δυνάμεως τὴν διαβολήν, ὅτι ἐκαλβίνισεν ἡ Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία· συγχρόνως δ' ἐξέδωκεν ὀρθόδοξον Ὁμολογία πίστεως⁴². Ὡς θεολόγος ὁ Δοσίθεος ἠκολούθησε τῇ πορείᾳ, ἣν διεχάραξεν ὁ Μελέτιος Συρίγος († 1664) καὶ ὁ Νεκτάριος⁴³, ἀλλὰ διὰ τῆς φιλομαθείας αὐτοῦ προσεπάθησεν ὅσον ἦτο δυνατόν νὰ διατυπώσῃ τὴν διδασκαλίαν τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὸ ἀληθὲς αὐτῆς πνεῦμα· θεολογικά τινα σημειώματα αὐτοῦ, σωζόμενα μέχρι σήμερον μαρτυροῦσιν, ὅτι ἐνδελεχῶς ἐμελέτα τοὺς ἀρχαίους τῆς Ἐκκλησίας Πατέρας καὶ Διδασκάλους πρὸς διαφώτισιν καὶ ἔκθεσιν τῆς περὶ τοῦ μυστηρίου τῆς Εὐχαριστίας διδασκαλίας.

Διὰ τῆς θεολογικῆς αὐτοῦ ταύτης δράσεως παρίστατο «παντὸς τοῦ τῶν ὀρθοδόξων πληρώματος διδάσκαλος καὶ σοφὸς καθηγεμών», ὑπερκείμενος πάντων τῶν συγχρόνων αὐτοῦ κατὰ τὴν εὐρυμάθειαν καὶ τὸν ἀπέραντον ζήλον ὑπὲρ τῆς ὀρθοδοξίας, μετὰ ζεύσεως εἰς τὸν Θεὸν πίστεως. Εἶχεν, οὕτως εἰπεῖν, εἰς χεῖρας αὐτοῦ τὴν διεύθυνσιν τῆς ζωῆς τῆς ὅλης ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας. Διὰ τῆς ἀκαταπονήτου δ' αὐτοῦ δραστηριότητος πανταχοῦ προφθάνων ἐμερίμνα οὐ μόνον περὶ τῆς τῶν Ἱεροσολύμων Ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ περὶ πασῶν τῶν τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησιῶν· περὶ τῆς Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως ἐνήργει, ἵνα, πρὸς πρόληψιν τῶν ἔνεκα τῶν ἀλλεπαλήλων πτώσεων τῶν Πατριαρχῶν συχνῶν ταραχῶν, ὧσιν οἱ Πατριάρχαι ἰσόβιοι, ἐν Τρανσυλβανίᾳ, Μολδοβλαχίᾳ καὶ Ἰβηρίᾳ, Ρωσίᾳ καὶ Κύπρῳ, εἴτε αὐτοπροσώπως, εἴτε δι' ἐπιστολῶν καὶ ἀπεσταλμένων, ἐπολέμει τὴν ἀπὸ μέρους τῶν λατίνων ἢ τῶν προτεσταντῶν ἐπίδρασιν καὶ ἠγωνίζετο ἵνα παραμείνῃ ἀλώβητος ἡ ὀρθοδοξία⁴⁴. Οὐδεμία ἴσως χώρα ὀρθόδοξος ὑπῆρχε μὴ τυχοῦσα τῆς πατρικῆς αὐτοῦ προστασίας· ἡ δὲ Ρωσία μέγα μέρος τῆς πρώτης αὐτῆς ἀκμῆς ὀφείλει εἰς τὸν Πατριάρχην Δοσίθεον, ὅστις ἤλπισε παρ' αὐτῆς μεγάλην βοήθειαν. Διότι ἡ ὀρθόδοξος Ἐκκλησία καὶ τὸ Γένος ἡμῶν δὲν ἠδύναντο νὰ ἐλπίσωσι τοῦ λοιποῦ βοήθειαν τινα ἐκ τῶν χριστιανῶν τῆς Δύσεως. Ἡ ἰδιοτελής αὐτῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ δρᾶσις ἀπεσκόπει εἰς τὴν ἀφομοίωσιν ἡμῶν πρὸς αὐτούς, εἰς τὴν ἀπώλειαν τῆς ἐκκλησιαστικῆς καὶ ἐθνικῆς ἡμῶν αὐθυπαρξίας. Ἦδη ὁ Λούκαρις, εὐρῶν

⁴² Ἴδε τὰς λεπτομερείας ἐν τῇ ἡμετέρᾳ περὶ Δοσιθέου πραγματείᾳ Πρὸβλ. *Rud. Hofmann*, Jerusalem, Synode von 1672, RE³, VIII, 703-705. *J. Aymon*, Monuments authentiques de la religion des grecs, A la Haye 1708, σ. 259-446.

⁴³ Περὶ τοῦ Συρίγου ἴδε πραγματείαν τοῦ *Pargoir* ἐν *Echos d' Orient*, XII, 264 ἐξ.

⁴⁴ Πρὸβλ. *N. Jorga*, Istoria Bisericii Românești, Valenii-de-Munte 1908, I, 360 ἐξ.

τὴν Ἐκκλησίαν κινδυνεύουσιν ἀπὸ μέρους τῶν Λατίνων ἐπολέμησεν αὐτούς, συνεικονοῦντων τῶν Προτεσταντῶν· ἀλλ' οὗτοι ἐκκαρπούμενοι τὰς δυσμενεστάτας ἐκείνας περιστάσεις αὐτῆς ἠθέλησαν ἐπ' ἰδίᾳ ὠφελείᾳ νὰ χρησιμοποιήσωσι τὴν γενναίαν ἀντίδρασιν τοῦ Λουκάρως καὶ ὁ κίνδυνος τῆς Ἐκκλησίας μετέλλαξεν ἀπλῶς ὄψιν. Ἀπὸ λατινικοῦ ἐγένετο προτεσταντικός. Τοιοῦτον εὔρε τὸν κίνδυνον ὁ Δοσίθεος καὶ ὡς τοιοῦτον ἀνέλαβε νὰ καταπολεμήσῃ αὐτόν. Ὡς οἰκτρὰ ὅμως εἰρωνεία παρέστη αὐτῷ ἡ ἐπικουρία τοῦ λατινισμοῦ· διότι ἡ Σύνοδος τοῦ 1672 συνεκροτήθη ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ Γάλλου ἐν Κωνσταντινουπόλει Πρεσβευτοῦ κόμητος de Nointel. Ἐκ παρεξηγήσεως δ' ἐθεωρήθη ὑπὸ τῶν τῆς Δύσεως ἱστορικῶν ὁ Δοσίθεος μονονοῦχι ὡς ὑπερμαχῶν τοῦ λατινισμοῦ, ἐπειδὴ τὴν Σύνοδον τοῦ 1672 συνεκρότησε κυρίως κατὰ τοῦ προτεσταντισμοῦ· ἀλλὰ τὴν ἐπαύριον τῆς Συνόδου ἐκινδύνευσεν νὰ ἴδῃ καταλαμβανόμενα τὰ ἱερὰ Προσκυνήματα, «ἐν ὀνόματι τῆς ὀρθοδοξίας», ὑπὸ τῶν Λατίνων. Καὶ καθωπλίσθη μὲν διὰ τῆς συνήδους αὐτῷ εὐψυχίας καὶ δραστηριότητος, ἀλλ' ἄνευ ἐξωτερικῆς ἐπικουρίας ἡ πάλη καθίστατο ἄνισος, ἐξήντλει ὅλην τὴν ἐπιβλητικὴν αὐτοῦ εὐγλωττίαν καὶ τὸ ἀκαταπόνητον αὐτοῦ θάρρος ἐνώπιον τῶν ἀνωτάτων ὑπαλλήλων τῆς ὀθωμανικῆς Κυβερνήσεως, σπανίως μὲν ἐξενίκα πολλάκις δὲ αὐτὴ ἡ Κυβέρνησις, παρὰ τὴν εἰλικρινῆ αὐτῆς πρόθεσιν, πιεζομένη ὑπὸ τῶν συνησπισμένων λατινικῶν Δυνάμεων, οὐδαμῶς ἠδύνατο νὰ ὑποστηρίξῃ τὸν ὑπὸ τῶν Σουλτάνων καὶ Βεζυρῶν καὶ πασάδων θαυμαζόμενον Δοσίθεον. Οἱ προτεστάνται δὲν δὴ ἤθελον νῦν νὰ ὑποστηρίξωσιν αὐτόν· ἀλλὰ καὶ αὐτὸς δὲν ἤθελε νὰ ζητήσῃ τὴν ἰδιοτελεῖαν αὐτῶν συνδρομῆν· ἠπατήθη δὲ δυστυχῶς ἐν ταῖς ἀπὸ Βορρᾶ προσδοκίας αὐτοῦ καὶ ἐδιδάχθη ἐκ πείρας πικρᾶς, ὅτι μόνος ἔδει νὰ παλαίσῃ κατὰ τῶν πολεμίων τῆς Ἐκκλησίας, ἀενάως μὲν ἀπὸ τόπου εἰς τόπον μεταβαίνων, ἔχων δ' ἐν τοῖς Προσκυνήμασι φρουρὸν ἄγρυπνον τὴν Ἀδελφότητα⁴⁵.

Δυστυχῶς τινες ἐκ τῶν ἁγιοταφίτων μοναχῶν, ἀποκάμνοντες ἐν τοῖς ἀγῶσιν αὐτῶν ὑπὲρ τῶν Προσκυνημάτων προσεπάθουν ν' ἀπομακρύνωνται τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων καὶ προσέρχονται εἰς ἄλλας Ἐκκλησίας· ὅθεν τῷ 1673 προῦκάλεσεν ὁ Δοσίθεος ἐπίσημον ἀπόφασιν τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Γερασίμου β' (1673-1675) κατὰ τῶν ἀποσκιρτώντων Ἁγιοταφίτων καὶ προσερχομένων εἰς ὑπηρεσίαν ἄλλων Ἐκκλησιῶν⁴⁶, ἐν Κωνσταντινουπόλει δὲ εὕρισκόμενος ἔλαβε λυπηρὰς εἰδήσεις ἐξ Ἱεροσολύμων περὶ τοῦ Ναοῦ τῆς Βηθλεέμ. Πρὸ τῆς τελευταίας ἀνακαινίσεως αὐτοῦ ἔνεκα τῆς ἐρημώσεως, εἰς ἣν περιήλθεν ὁ ναός,

⁴⁵ Χρυσοστόμου Α. Παπαδοπούλου, Δοσίθεος Πατριάρχης Ἱεροσολύμων, σ. 8 ἔξ.

⁴⁶ Κ. Δελικάνη ἐνδ' ἄν. σ. 390 ἔξ. Τῷ 1672 συμμετέσχεν ὁ Δοσίθεος τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει γενομένης ἐπὶ καθαιρέσει τοῦ λατινόφρονος Ἀντιοχείας Κυρίλλου. Αὐτόθι σ. 159, αὐτὸς πρωτοστατῶν πάντοτε τῶν ὑπὲρ τῆς ὀρθοδοξίας ἀγώνων ἐν τῇ ἐποχῇ αὐτοῦ.

ἐχρησίμευεν ὡς σταθμὸς τῶν προστυχόντων ἀνθρώπων, οἵτινες καὶ ἐν αὐτῷ τῷ ἀγίῳ βήματι κατέλυον. Ὁ Δοσίθεος ἀνακαινίσας τὸν Ναὸν περιέφραξε, φυσικῶ τῷ λόγῳ, αὐτὸν καὶ κατέστησεν ἀπρόσιτον διὰ τοὺς μεταβαλόντας αὐτὸν εἰς χάνιον. Ἄλλ' αὐθάδεις τινὲς ἄνθρωποι ἡμέραν τινα εἰσῆλθον εἰς τὸν Ναὸν παρὰ τὰς ἐπιμόνους παρακλήσεις τῶν ἐλλήνων μοναχῶν καὶ κατέλυσαν ἐν αὐτῷ τὴν νύκτα παρὰ τὸ ἅγιον βήμα. Οἱ μοναχοὶ κατήγγειλαν αὐτοὺς εἰς τὰς ἐν Ἱερουσαλὴμ πολιτικὰς Ἀρχάς· ἀλλ' ἴσως τῇ ὑποβολῇ τῶν Λατίνων διετυπώθη καὶ κατὰ τῶν μοναχῶν κατηγορία, ὅτι συμπεριέλαβον ἐν τῷ Ναῷ τῆς Βηθλεέμ, κατὰ τὴν ἀνακαινίσιν αὐτοῦ, μουσουλμανικοὺς τάφους. Ἡ καταγγελία ἦτο σοβαρά· ἐκ Κωνσταντινουπόλεως δ' ἐστάλη ἰδιαίτερος ἐξεταστὴς αὐτῆς, ὅστις μετὰ τοῦ πασᾶ καὶ ἱεροδικαστοῦ τῆς Ἱερουσαλὴμ προβάς εἰς ἐρεύνας ἐν Βηθλεέμ, πρὸς κατάπληξιν τῶν ἡμετέρων, ἐπεκύρωσε τὴν ψευδῆ καταγγελίαν καὶ διέταξε νὰ κατακρημισθῇ ὁ μετὰ τηλικούτων ἀναλωμάτων καὶ ἀγώνων ἀνακαινισθεὶς Ναός. Μετὰ μυρίων κόπων κατώρθωσαν οἱ Ἕλληνες μοναχοὶ νὰ εὕρωσι χρήματα καὶ προλάβωσι τὴν ἀπόφασιν ταύτην· ἀλλ' ὁ κακὸς ἐκεῖνος ἐξεταστὴς οὐδόλως ἠρκέσθη λαβὼν τὰ χρήματα· ἐλθὼν δὲ εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀνεζήτησε τὸν Πατριάρχην Δοσίθεον καὶ μετ' ἀπειλῶν ἀπήτησεν ἄλλα χρήματα. Ὑπῆρξεν ἀπερίγραπτος ἡ ταραχὴ τοῦ Δοσιθέου, ἀγνοοῦντος μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης τὰ διατρέξαντα. Μετὰ τῆς χαρακτηριστικῆς αὐτὸν εὐφυΐας καὶ ἐτοιμότητος εἶπεν εἰς τὸν ἄπληστον ἐξεταστήν, ὅτι θὰ δώσῃ εἰς αὐτὸν χρήματα· ἀλλ' ἔσπευσε μυστικῶς νὰ δραπετεύσῃ εἰς Ἀδριανούπολιν καὶ καταγγείλῃ αὐτόν. Εὐτυχῶς δὲ κατώρθωσε διὰ βοηθειῶν τῶν Καστοριανῶν καὶ Πελοποννησίων γουναράδων καὶ διὰ τῆς συμπράξεως τοῦ Παναγιωτάκη Νικουσίου, νὰ προκαλέσῃ σουλτανικὸν διάταγμα ἐξασφαλίζον τὸν Ναὸν τῆς Βηθλεέμ. Τὸ διάταγμα τοῦτο ἐπανελήφθη καὶ κατὰ τὰ ἐφεξῆς ἔτη· ἀλλ' ἡ Ἀδελφότης κατεβαρύνθη διὰ μεγάλου χρέους. Ἦδη τῷ 1671 ἐπωλοῦντο ὑπὸ τῶν δανειστῶν τὰ κτήματα καὶ πράγματα αὐτῆς, ὡς καταφαίνεται ἐξ ἀπαγορευτικοῦ διατάγματος τοῦ ἔτους ἐκείνου· ἐξ ἐτέρων δὲ συγχρόνων διαταγμάτων μανθάνομεν, ὅτι ἡ Ἀδελφότης ἐχρεώσται καὶ εἷς τινα Μαχμουτ καὶ τὴν ἀδελφὴν αὐτοῦ Φατιμέ· ὡσαύτως δὲ καὶ εἰς τὸν Ἀπτάλα Δζεβάτ. Ἄλλ' ὁ ἀκατάβλητος Δοσίθεος ἀνεκούφισεν αὐτήν, πρὸ τῶν τελευταίων ἐπεισοδίων μεταβάς εἰς Βλαχίαν, ἀποκτήσας δύο νέα Μοναστήρια, συλλέξας ἱκανοὺς ἐράνους. Καὶ ἔμεινε μὲν πρὸς καιρὸν ἡσυχος ἐπὶ τῇ τελείᾳ λήξει τῶν ζητημάτων τοῦ Ναοῦ τῆς Βηθλεέμ, ἀλλὰ ταχέως ἐκινδύνευσε νὰ ἴδῃ οὐ μόνον αὐτὸν ἀλλὰ καὶ τὰ λοιπὰ Προσκυ-

νήματα περιερχόμενα εἰς χεῖρας τῶν Λατίνων καὶ τελείως καταστρεφόμενον τὸ ἔργον αὐτοῦ τε καὶ τῶν πατέρων⁴⁷.

Τῷ 1673 ὁ κόμης de Nointel ἐζήτησεν ἐπισημῶς παρὰ τῆς ὀθωμανικῆς Κυβερνήσεως τὴν εἰς τοὺς λατίνους μοναχοὺς παράδοσιν τῶν Προσκυνημάτων· ἀλλ' ὁ Μ. Βεζύρης Ἄχμετ πασᾶς Κιοπρουλῆς τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ Μ. Διερμηνέως Παναγιωτάκη Νικουσίου ἀπέκρουσε τὴν αἴτησιν ταύτην καὶ ἔστεργε μόνον τὴν ἀνανέωσιν τῆς μεταξὺ Γαλλίας καὶ Τουρκίας γενομένης τῷ 1604 συμβάσεως. Οὐχ ἦττον ὁ Nointel θέλων νὰ ἐξυψώσῃ τὸ κῦρος τοῦ Βασιλέως τῆς Γαλλίας, ὡς προστάτου τῶν ἁγίων Τόπων, ἀπεφάσισε νὰ μεταβῇ αὐτοπροσώπως εἰς Ἱερουσαλὴμ. Τὸ ταξείδιον τοῦτο διεξήχθη μετὰ περισσῆς πομπῆς. Τεσσαράκοντα πρόσωπα ἀπήρτιζον τὴν συνοδείαν αὐτοῦ· σκοπὸς δ' αὐτοῦ πλὴν ἄλλων, ὑπῆρξεν ἡ σύλησις ἐλληνικῶν ἀρχαιολογικῶν μνημείων, ἅτινα μέχρι σήμερον κοσμοῦσι τὰ Μουσεία τῶν Παρισίων. Μεταξὺ τῶν συνοδῶν αὐτοῦ ἦσαν ὁ Ἀντώνιος Galland, γνωστὸς ἀσιανολόγος, οἱ καλλιτέχναι Ἰάκωβος Carrey καὶ Rombeat Faidherbde, ὁ ἰησουΐτης Sauger καὶ τέλος ὁ περιγράφας τὸ ταξείδιον τοῦ Nointel, Cornelio Magni. Ἐν Ἱερουσαλὴμ παρεσκευάζετο, ὡς ἦτο ἀκόλουθον, ὅπως ἔκτακτος ὑποδοχῇ· θέλοντες δὲ οἱ λατῖνοι μοναχοὶ νὰ ὠφελῶσι τὴν καλὴν ταύτην εὐκαιρίαν πρὸς διαρπαγὴν τῶν Προσκυνημάτων καὶ μάλιστα τοῦ ἁγίου Τάφου, κατὰ τὴν ἐπικειμένην ἑορτὴν τῶν Βαΐων τοῦ 1674, ἦν δὲ ἐτίμα διὰ τῆς παρουσίας αὐτοῦ ὁ Nointel, ἀνέλαβεν νὰ διακοσμήσῃ τὸ ἐπὶ τοῦ ἁγίου Τάφου Κουβούκλιον. Ἄλλ' οἱ Ἕλληνες μοναχοί, κάλλιστα ἐπιστάμενοι, ὅτι ἡ διακόσμησις ἦτο ἀφορμὴ πρὸς διαρπαγὴν τοῦ Προσκυνηματος, δὲν ἐπέτρεψαν τοῖς Λατίνοις νὰ πράξῃσι τοῦτο, προσεπιδηλώσαντες, ὅτι αὐτοὶ ἠδύναντο νὰ διακοσμήσῃσι τὸ Κουβούκλιον χάριν αὐτῶν. Θρασεῖς ἐκ τῆς παρουσίας τοῦ Γάλλου Πρεσβευτοῦ ἐπέπεσαν οἱ Λατῖνοι ἐναντίον τῶν ἐλλήνων μοναχῶν, ἐν αὐτῷ τῷ παναγίῳ Τάφῳ, καὶ τὸν μὲν Κλήμεντα ἡμιθανῆ ἐπὶ τόπου ἀφήκαν, τὸν δὲ Μακάριον καὶ αὐτὸν τὸν Σκευοφύλακα τοῦ ἁγίου Τάφου Ζαχαῖον βαρέως ἐπλήγωσαν. Ἡ συμπλοκὴ αὕτη ἐγένετο τῇ 3 Μαρτίου 1674, μετὰ μικρὸν δὲ ἀπέθανεν ὁ Κλήμης· καίτοι δυτικοὶ τινες ἱστορικοὶ ἰσχυρίσθησαν, ὅτι δὲν ἠδέλησε νὰ λάβῃ φάρμακα ἵν' ἀποθάνῃ καὶ περισσότερον ἐνοχοποιηθῶσιν οἱ Λατῖνοι· ἀλλ' οἱ ἐπιτόπιοι δικασταί, δυστυχῶς, προσεπάθησαν νὰ περικαλύψῃσι τὸ τραγικὸν ἐπεισόδιον, εἰπόντες, ὅτι οὐδαμῶς ἠδυνήθησαν νὰ ἐξακριβώσῃσι πῶς καὶ παρὰ τίνος ἤρξατο ἡ συμπλοκή. Ὁ δὲ Nointel δὲν ἐδίστασε νὰ

⁴⁷ Λεπτομερέστερον παρ' αὐτῷ τῷ Δοσιθέῳ, Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων σ. 1215 ἐξ. καὶ Νεκταρίου Ἱεροσολύμων, Ἀντίρρησις σ. 251 ἐξ. (προσθήκη τοῦ Δοσιθέου). Ὁ Παναγιωτάκης Νικουσίος εἶχεν ἀποστείλει πρὸς τὸν Δοσίθεον θερμὸν συγχαρητήριον γράμμα ἐπὶ τῇ ἀνοικοδομήσει τοῦ ναοῦ τῆς Βηθλεέμ, Documenti grecesti Privitoare la Istoria Romanilor, XIV, 204-206.

προβῆ εἰς πράξεις ἀτόπους. Διερχόμενός ποτε διὰ τοῦ ἑλληνικοῦ Μοναστηρίου καὶ ἰδὼν ἐκεῖ ἴσταμένους μοναχοὺς ἐπέτρεψεν ἵνα οἱ περὶ αὐτὸν προπηλακίσωσιν αὐτοὺς καὶ χλευάσωσιν· ἔγραψε δὲ τοιαύτην ἐκφοβιστικὴν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν γέροντα πρῶην Πατριάρχην Νεκτάριον, αὐτόπτην μάρτυρα τῶν ἀνωτέρω σκηνῶν, ὥστε οὗτος ἐδραπέτευσε εἰς Αἴγυπτον. Ἀπόπειρά τις τοῦ Γάλλου Πρεσβευτοῦ πρὸς κατάληψιν τοῦ Ναοῦ τῆς Βηθλεὲμ ἀπέτυχε, δι' εὐφυεστάτης ἐνεργείας τοῦ τότε ἑλληνοῦ Ἡγουμένου, εἰδοποιήσαντος τοὺς Βηθλεεμίτας ὀρθοδόξους καὶ ἀπροσδοκῆτως πληρώσαντος τὸν ναόν. Ὁμοία ἀπόπειρα γενομένη πρὸς ἀποκοπὴν μέρους τοῦ ἐφ' οὗ ἔμαστιγώθη ὁ Κύριος κίνος ἀπέτυχε, καίτοι ἀπετολήθη μετὰ πάσης προφυλάξεως τὴν νύκτα τῆς Μ. Τρίτης, ὅτε οἱ ὀρθόδοξοι προσκυνηταὶ ἀπουσίαζον εἰς τὸν Ἰορδάνην. Οἱ ἐν τῷ Ναῷ ἑλληνες μοναχοὶ ἐγκαίρως ἐννοήσαντες τὴν ἀπόπειραν προῦλαβον αὐτὴν διὰ καταγγελίας πρὸς τὴν Κυβέρνησιν, ἣτις ἐπενέβη. Οὕτως ἀπέτυχε τὸ ταξίδιον τοῦ Noipitel καὶ λέγεται μὲν ὑπὸ τινῶν ἱστορικῶν, ὅτι κατώρθωσε νὰ καταλάβῃ Προσκυνήματά τινα⁴⁸ ἀλλ' ἄδηλον τίνα ταῦτα, πλὴν τοῦ Κουβουκλίου· βέβαιον δὲ εἶνε ὅτι εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐπανελθὼν προσεπάθησε ν' ἀνορθώσῃ τὸ γόητρον τοῦ λατινισμοῦ ἐν Τουρκίᾳ, πρὸς τοῦτο καὶ σύγγραμμά τι γράψας.

Ὁ Πατριάρχης Δοσίθεος, ἐν Βελιγραδίῳ εὕρισκόμενος, ἔμαθε τὰ λυπηρὰ ταῦτα γεγονότα· ἔσπευσε δὲ νὰ γράψῃ εἰς τὸν ἐν Μυσίᾳ διατρίβοντα Ἐπίτροπον τοῦ Μ. Βεζύρου Καρᾶ Μουσταφᾶ πασᾶ, ἀποστείλας συνάμα καὶ σπουδαῖον χρηματικὸν ποσὸν (πεντακόσια φλωρία) ἵνα εὐμενῶς προδιαδέσῃ αὐτόν· πρὸς τοῦτο εἰργάσθη καὶ ὁ παρ' αὐτῷ εὕρισκόμενος ἑλληὴν διερμηνεὺς Ἰωαννάκης. Τελέσας τὸ Πάσχα ἐν Βελιγραδίῳ μετέβη ὁ Πατριάρχης κατὰ μῆνα Μάϊον εἰς Φιλιππούπολιν καὶ μετὰ ἓνα μῆνα εἰς Μελένικον. Τὸν ζῆλον δὲ τοῦ ἀκαμάτου Πατριάρχου μαρτυρεῖ αὐθις τὸ γεγονός ὅτι παρ' ὅλην τὴν περιπετειώδη δρᾶσιν ἀδιάπτωτον εἶχε καὶ πρὸς τὰ γράμματα ἐνδιαφέρον. Ἐν Μελενίκῳ εὕρισκόμενος εὔρεν ἐρριμένον ἐκτάκτου σημασίας χειρόγραφον, ὅπερ παραλαβὼν διέσωσεν. Ἐκεῖθεν εἰς τὰς Σέρρας μεταβάς ἐσκόπει νὰ διέλθῃ τοῦ Ἄθωνος, μαθὼν ὅμως καθ' ὁδόν, ὅτι ὁ Νεκτᾶριος φοβηθεὶς ἔφυγεν ἐξ Ἱεροσολύμων μετὰ τινῶν ἀγιοταφίτων, καὶ θέλων νὰ λάβῃ ἀσφαλεῖς περὶ τῶν συμβάντων πληροφορίας, ἅμα δὲ νὰ προβῆ καὶ εἰς δραστηρίους ἐνεργείας, μετέβη διὰ τῶν ἀνωτέρω πόλεων καὶ τῆς Ἀδριανουπόλεως εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὁπόθεν κατὰ Νοέμβριον τοῦ 1674 ἐπανῆλθεν εἰς Ἀδριανούπολιν, εἰς ἣν κατηθύνθη ὁ Σουλτάνος Μωάμεθ δ' μετὰ τοῦ Μ. Βεζύρου. Εἰς αὐτὸν ὁ Δοσίθεος ἔδωκεν ἀμέσως αἴτησιν ζητῶν διάταγμα ὑπὲρ τῆς κυριότητος τῶν Ἑλλήνων ἐπὶ τῶν

⁴⁸ *Famin*, ἐνθ' ἄν. σ. 225 ἐξ.

Προσκυνημάτων, τῆς ἀσφαλείας τῆς ζωῆς αὐτῶν ἐν Ἱεροσολύμοις καὶ περὶ τοῦ περιορισμοῦ τῶν φραγκισκανῶν μοναχῶν. Ὁ Καρᾶ Μουσταφᾶ πασᾶς ἐφαίνετο εὐνοϊκῶς διακείμενος ὑπὲρ τῶν ἡμετέρων· ἀλλ' ὁ Ἐπίτροπος αὐτοῦ ἐδολιεύθη καὶ συνέταξε διαταγὴν, καθ' ἣν ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος ὑπόθεσις ἔδει νὰ ἐξετασθῇ ἐν τοῖς δικαστηρίοις τῆς Ἱερουσαλήμ. Λίαν ἐταράχθη ὁ Δοσίθεος ἐκ τοῦ δόλου τούτου· διότι δὲν ἠδύνατο νὰ κατορθώσῃ τὴν ἀνάκλησιν τῆς διαταγῆς, οὐδὲ νὰ πληροφορήσῃ ἀμέσως τὸν Σουλτάνον. Εὐτυχῶς ὅμως ὁ τοῦ Βεζύρου Ἐπίτροπος, θέλων νὰ λάβῃ χρήματα καὶ παρὰ τῶν Λατίνων εἰδοποίησεν αὐτούς, ὅτι θὰ λυθῇ ὑπὲρ αὐτῶν αἰσιῶς ἢ ὑπόθεσις, ἐὰν ζητήσωσι νὰ ἐξετασθῇ πρὸ τοῦ βασιλικοῦ κριτηρίου (ντιβάνι). Ὁ Δοσίθεος ἐφοβήθη πολὺ περισσότερον τὴν λεπτομέρειαν ταύτην καὶ ἠθέλησε μάλιστα διὰ τοῦ Αὐστριακοῦ Πρεσβευτοῦ νὰ ἔλθῃ εἰς συμβιβασμὸν πρὸς τοὺς Λατίνους· ἀλλ' οὗτοι διὰ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Γάλλου πρεσβευτοῦ κόμητος de Nointel ἤλπιζον νὰ κερδίσωσιν ὀριστικῶς τὴν ὑπόθεσιν καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἐδέχθησαν τὸν συμβιβασμὸν.

Ἡμέρα τῆς δίκης ὠρίσθη ἡ 5 Φεβρουαρίου 1675 ἐν Ἀδριανουπόλει· πολλοὺς δὲ περὶ τῆς ἐκβάσεως αὐτῆς ἔχων φόβους προσῆλθεν ὁ Δοσίθεος εἰς τὸ κριτήριον πρὸ τοῦ Μ. Βεζύρου καὶ τῶν ἀνωτάτων δικαστικῶν τοῦ κράτους λειτουργῶν (καζασκέριδων), ἔχων μεθ' ἑαυτοῦ τὸν Φιλόθεον καὶ τινὰ Κωνσταντῖνον Τραπεζούντιον, χρήσιμον φανέντα πρότερον καὶ τῷ Πατριάρχῃ Παϊσίῳ, ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τοῦ ἁγίου Τάφου, καὶ πολλοὺς ἄλλους Ἑλληνας κατὰ τὰς εἰδήσεις δυτικοῦ ἱστορικοῦ («*une foule immense de Grecs*»). Οἱ Λατῖνοι, ἐν οἷς ὑπῆρχον καὶ τινες γερμανοὶ Πρίγκηπες («*παιδιὰ ἀρχόντων ἀλαμάνων*»), προέλαβον τὸ ἀριστερὸν μέρος, οἱ δὲ Ἑλληνες ἐστάθησαν πρὸς τὸ δεξιὸν μέρος. Ἀναμφιβόλως ἡ ἡμέρα ἐκείνη ὑπῆρξε μία τῶν εὐτυχεστάτων ἡμερῶν ἐν ὅλῃ τῇ ζωῇ τοῦ Μεγάλου Πατριάρχου Δοσιθέου. Ἐγίνωσκεν ἄριστα τὴν ἀραβικὴν καὶ τουρκικὴν γλῶσσαν· ἴσως δ' ἐν οὐδεμιᾷ ἄλλῃ περιπτώσει τῶν μεγάλων αὐτοῦ ἀγώνων ἐπωφελέστερον μετεχειρίσθη τὴν γνῶσιν ταύτην· σπανίως δ' ἔδειξε τηλικαύτην εὐψυχίαν, οἷαν ἐν τῷ μέσῳ τοῦ περιφανεστάτου ἐκείνου κριτηρίου ἰστάμενος. «*Δίκαιός ἐστιν ὁ Θεὸς – ἤρξατο δημηγορῶν ὁ Δοσίθεος καὶ πρὸς τὸν Μ. Βεζύρην ἀπευθυνόμενος – ὅς ἀδικούμενος ἡμᾶς ἠξίωσε κριθῆναι σήμερον ἔμπροσθέν σου, σεβάσμιε μέγα Βεζύρη, ὅτι ἐλπίζομεν τοιοῦτῳ σοφῷ καὶ δικαίῳ κριτῇ παριστάμενοι τεύξασθαι τοῦ δικαίου. Ἔτσι λοιπὸν, κατὰ τὸ μέσον τῆς Ἱερουσαλήμ, ὁ Ναὸς τῆς Ἀναστάσεως, ὁ γνώριμος τῷ κόσμῳ παντὶ καὶ ἐν τῷ μέσῳ αὐτοῦ ἐστὶ τὸ Κουβούκλιον, ὅπερ λέγεται τριχῶς ἐν τοῖς ἐν ταῖς χερσὶν ἡμῶν γράμμασι, τάφος, μνήμα καὶ προσκύνημα τοῦ φωτός, ὅπερ ἐπειδὴ ὁ Οὐμαρος ἔλαβε τὴν Ἱερουσαλήμ ὑπὸ τοῦ Ἱεροσολύμων Σωφρονίου μετὰ συμφωνίας, εἶασε μετὰ τῶν ἄλλων τοῖς Ῥωμαίοις (= Ἑλλησι) διορισάμενος πάντας τοὺς ἀπὸ τῆς Οἰκουμένης χριστιανούς, ἐρχομένους εἰς Ἱερουσαλήμ, χάριν προσκυνήσεως, διδόναι τῷ*

Πατριάρχη ἀνὰ ἓν καὶ ἥμισυ δράμιον ἄργυρον, ὑποτασσόμενοι αὐτῷ. Ὅτε δὲ ἔλαβον οἱ Λατῖνοι τὴν Ἱερουσαλήμ καὶ ἐδίωξαν αὐτοὺς ὁ βασιλεὺς Σαλαδῖνος δέδωκε τοῖς Ῥωμαίοις ὄρισμὸν καθ' ὃν δέδωκεν ὁ Οὐμαρος. Εἶτα ὅτε ἔλαβεν ὁ Σουλτάνος Σελῆμ τὴν Ἱερουσαλήμ παρὰ τῶν Αἰγυπτίων ἔδωκε τῷ ἐν Ἱερουσαλήμ Πατριάρχῃ τὴν ὁμοίαν συνθήκην. Ἄλλ' ἐπειδὴ ἤμεν πτωχοὶ καὶ κατάχραιοι καὶ περιπατοῦμεν εἰς τὰ ἔξω, χάριν ἐλέους, ὁ Φραντζέζος Πρεσβευτῆς μετὰ τῶν φράρων (= φραγκισκανῶν μοναχῶν) θέλοντες ὑπὸ ἀπονοίας ἐξουσιάσαι τοῦ μνήματος ἐναντιουμένων αὐτοῖς τῶν πατέρων (= ἐλλήνων μοναχῶν) ἐκολόβωσαν δύο ἐξ αὐτῶν καὶ ἀπέκτειναν ἓνα, εἶτα ἐσκέπασαν τὸ μνήμα σκεπάσματι ὡς ὑμεῖς τὸ τοῦ Κιαμπέ, ὅπερ ἡμῖν οὐκ ἔξεστι καὶ ἐκυρίευσαν τῆς πατρικῆς καὶ προπατορικῆς κληρονομίας ἡμῶν δυναστικῶς. Δεόμεθα οὖν τῆς σῆς ὑπεροχῆς ὑπὲρ τεσσάρων τινῶν, πρῶτον ἵνα ἐξουσιάσωμεν τούτου ἡμεῖς, δεύτερον ἵνα ἐνεργοῦμεν ἐν αὐτῷ τὰς προσευχὰς ἡμῶν, ἵνα τῷ θελήματι ἡμῶν αἱ ἄλλαι φυλαὶ προσκυνῶσι καὶ τέταρτον ἵνα τὰ καινοτομηθέντα ἐν αὐτῷ παρὰ τῶν Λατίνων περιαιρεθῶσι». Πρὸς ταῦτ' ἀποκρινόμενος ὁ Μ. Βεζύρης εἶπεν, ὅτι τὴν ὑπόθεσιν δέον νὰ στηρίξη οὐχὶ ἐπὶ ἐγγράφων τῶν πάλαι σουλτάνων καὶ ἀρχηγῶν τῶν ἀράβων, ἀλλ' ἐπὶ ἐγγράφων τῶν νεωτέρων ὀθωμανῶν Σουλτάνων· ὅθεν ὁ Δοσίθεος μὴ ἔχων μεδ' ἑαυτοῦ τὸν ὄρισμὸν τοῦ Σουλεϊμάν καὶ Μουράτ δ' δι' οὗ ἔλαβεν ὁ Θεοφάνης τὰ Προσκυνήματα. Ὁ τελευταῖος οὗτος ὄρισμὸς ἐτέθη ὡς βάσις ἐν τῇ προκειμένῃ περιπτώσει. Ἀντιρρήσεις τινὰς παρουσίασαν οἱ Λατῖνοι δείξαντες καὶ τι διάταγμα τοῦ ἐπὶ Μουράτ δ' Μ. Βεζύρου Βαῦρὰμ πασᾶ· ἀλλ' ὁ Δοσίθεος εἶπε πρὸς τὸν Μ. Βεζύρη κατὰ Μουσταφᾶ πασᾶ ἀραβιστὶ «*Αὐθέντα οὗτος ὁ ὄρισμὸς τίνι ὁδῷ (ταρῆχ) γέγονεν εἶνε φανερόν*». Ἄλλ' ἐπειδὴ συμπίπτει ἐν τῇ ἀραβικῇ γλώσσῃ ἡ λέξις ὁδός, τρόπος, μέσον (ταρῆχ) πρὸς τὴν λέξιν ἔτος (ταρῆκ) ὁ Μ. Βεζύρης ὑπέλαβεν ὅτι ἐρωτᾷ ὁ Δοσίθεος περὶ τοῦ ἔτους, ὅθεν ἐκεῖνος ἀφείς τὰς ἀραβικὰς λέξεις εἶπε τουρκιστὶ «*οὐκ εἶπον ἔτος, ἀλλ' ὁδὸν ἤγουν τέχνην καὶ πανουργίαν. Λέγει μοι ὁ Βεζύρης, οἶδα καλῶς ἀλλὰ σιώπα*». Δὲν γνωρίζομεν ἂν οἱ Λατῖνοι ἀντελήφθησαν τῆς παρεκβάσεως ταύτης· ἀλλὰ μετὰ τινὰς λόγους τῶν Λατίνων ὁ Μ. Βεζύρης θυμωθεὶς ἀνέκραξε πρὸς τὸν ἀντιπρόσωπον αὐτῶν Τομάζον «*Τζίκ*», «*ἔστι δὲ ἔθος λέγει ὁ Δοσίθεος, ὅταν εἶπῃ ὁ Βεζύρης τὸ τζίκ τοὺς περιεστῶτας μὴ εἶναι τὸν ἄνθρωπον ἐκεῖνον μήτε ἴστασθαι μήτε λαλῆσαι καὶ οὕτως ἐξῆλθον οἱ φράγχοι*».

Οὕτως ἐδριάμβευσεν ὁ Δοσίθεος· ἀλλ' ἐφοβεῖτο νέαν ἀποτυχίαν. Διότι ἐντονωτάτην διεβίβασεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως πρὸς τὸν Μ. Βεζύρη ὁ Noiretel διαμαρτυρίαν, μετὰ σφοδρῶν ἀπειλῶν, ὑποστηριχθεῖσαν οὐ μόνον ὑπὸ τοῦ Αὐστριακοῦ ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τοῦ Ἄγγλου Πρεσβευτοῦ· διότι τότε ἐν Ἀγγλίᾳ ἐπὶ Καρόλου τοῦ β' (1660-1685) ἤρξατο παραγκωνιζομένη ἡ Μεταρρύθμισις καὶ

ἐπικρατοῦσα ἡ λατινικὴ Ἐκκλησία. Ἐν τῇ ἀπομονώσει αὐτοῦ ὁ Δοσίθεος, βοηθούμενος ὑπὸ τοῦ Μ. Διερμηνέως Παναγιωτάκη Νικουσίου, ἀνέπτυξεν ὅλην αὐτοῦ τὴν δραστηριότητα· εὐτυχῶς δὲ καὶ ὁ Βεζύρης ἐπέμεινεν ἀξιῶν παρὰ τῶν Λατίνων νὰ παρουσιάσῃ διατάγμα ὑπὲρ ἑαυτῶν, μεταγενέστερον τοῦ ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων διατάγματος τοῦ Μουράτ. Ἐπὶ ἕξ περίπου μῆνας ἀνέμενεν ὁ Δοσίθεος ἐν Ἀδριανουπόλει, ἐπικρατοῦντος μάλιστα ἐν αὐτῇ σφοδροῦ λοιμοῦ· συνετηρεῖτο δὲ δι' ἐλεημοσύνης τῶν ἐκεῖ πτωχῶν Ἑλλήνων. Τέλος τῇ 15 Αὐγούστου 1675 ἐλήφθη ὀριστικὴ ἀπόφασις νὰ ἐκδοθῇ διατάγμα ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων. Ἄλλ' ἕως οὗτο ἐξέυρη ὁ Πατριάρχης τὸ διὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ διατάγματος ἀπαιτούμενον ὑπέρογκον ποσὸν παρήλθεν ἱκανὸς πάλιν χρόνος· μόλις δὲ διὰ τῆς δραστηριωτάτης ἐνεργείας τοῦ Νικουσίου ἐξεδόθη τὸ περιπόθητον διατάγμα τῇ 26 Ὀκτωβρίου 1675. Διὰ τοῦ διατάγματος τούτου περιήρχοντο πάλιν τὰ Προσκυνήματα ὑπὸ τὴν κατοχὴν τῶν Ἑλλήνων⁴⁹. Συγχρόνως δὲ ὁ Δοσίθεος κατῶρθωσε νὰ λάβῃ διατάγματα ἐναντίον τῶν ἱεροσολυμιτῶν ἀράβων μωαμεθανῶν Σαχὶν Χιτζὲ καὶ Ἄμποῦ Σοοῦδ, καταπιεζόντων τοὺς Ἄγιοταφίτας, καὶ ἕτερον διατάγμα «*παρέχον ἄδειαν τοῖς ἄγιοταφίταις ποιῆσαι καμάραν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ συνενούσαν τὸ Μοναστήριον αὐτῶν τῷ ναῷ τοῦ ἁγίου Ἰακώβου καὶ τὴν Ἐκκλησίαν τῆς ἁγίας Θέκλης ἐπισκευάσαι*».

Ταῦτα τὰ διατάγματα ἔχων καὶ συνοδευόμενος ὑπὸ κυβερνητικοῦ ὑπαλλήλου, κατὰ Νοέμβριον τοῦ 1675, ἀπῆλθεν ἐξ Ἀδριανουπόλεως εἰς Ἱερουσαλήμ, ἔνθ' ἀφίκετο κατὰ Ἰανουάριον τοῦ 1676. Μεθ' ὅλων τῶν ἀναγκαίων ἐπισήμων διατυπώσεων ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ σουλτανικοῦ διατάγματος ἐγένετο ἀμέσως ἄνευ κωλύματος· ἀφηρέθησαν τὰ φραγκικὰ ἐπὶ τοῦ Κουβουκλίου καλύμματα καὶ οἱ Ἕλληνες ἐπανηγύρισαν τὴν ἐπιτυχίαν αὐτῶν, τελέσαντες μεγαλοπρεπῆ λειτουργίαν, ἐπὶ τοῦ Παναγίου Τάφου. Καίτοι δὲ πρὸς ἐπίτευξιν πάντων τῶν ἀνωτέρω ἐδαπανήθησαν περὶ τὰς 40.000 γροσίων καὶ ἡ Ἄγιοταφικὴ Ἀδελφότης ἐπένετο, ἐθεωρήθη ἀναγκαία ἡ κατασκευὴ τῆς συνενούσης τὸ κεντρικὸν αὐτῆς Μοναστήριον μετὰ τοῦ ναοῦ τοῦ ἁγίου Ἰακώβου καμάρας καὶ ἡ ἐπισκευὴ τοῦ ναοῦ τῆς ἁγίας Θέκλης. Ταῦτα ἐγένοντο ἐν μεγάλῃ σπουδῇ· ὁ δὲ Πατριάρχης, μόλις τελέσας τὸ Πάσχα ἐν Ἱερουσαλήμ, ἠναγκάσθη νὰ δραπετεύσῃ ἐξ αὐτῆς, ἐπειδὴ, δυστυχῶς, ἐγένετο δολοφονικὴ ἀπόπειρα κατ' αὐτοῦ. Διῆλθε διὰ τῆς Βηρυττοῦ ἔνθα ἐπανελήφθη ἡ ἀπόπειρα, ἦν ἡδυνήθη ν' ἀποφύγῃ «*τουρκιστὶ ἡμφιεσμένος*».

Εἰς Ἀδριανούπολιν μεταβάς ἐδέησε ν' ἀνανέωσῃ, φαίνεται, τὸ περὶ τῶν προσκυνημάτων διατάγμα τοῦ παρελθόντος ἔτους· διότι δραστηριῶς εἰργάζοντο

⁴⁹ Πρβλ. *Famin*, ἔνθ' ἄν. σ. 228. Documenti grecesti, XIV, 213-214.

αί λατινικαὶ Πρεσβεῖαι Κωνσταντινουπόλεως· συγχρόνως δ' ἔλαβε διατάγματα περὶ τοῦ χρέους τῆς Ἀγιοταφικῆς Ἀδελφότητος πρὸς τινὰ ὁθωμανικὴν οἰκογένειαν καὶ περὶ τοῦ μὴ ἐνοχλεῖσθαι τοὺς ἀγιοταφίτας διὰ τὴν κατασκευὴν τῆς ἀνωτέρω καμάρας. Τῇ 14 Ἰουλίου 1676 ἐτελεύτησεν ἐν Ἱεροσολύμοις ὁ Νεκτάριος· αὐτὸς δὲ ὁ Δοσίθεος τῷ αὐτῷ ἔτει παρεκάλεσε τὸν Πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως Διονύσιον δ' (1676-1679 τὸ β'), ἵνα ἐκδώσῃ Σιγίλλιον, ἐπικυροῦν τὴν εἰς τὸν ἅγιον Τάφον ἀφιέρωσιν ὡς Μετοχίου αὐτοῦ τῆς ὑπὸ τῆς συζύγου καὶ τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ ἡγεμόνος Μολδαυίας Στεφάνου Βοεβόδα δωρηθείσης Μονῆς τῶν Ταξιαρχῶν ἐν Μολδαυίᾳ. Οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν δὲ μίαν ἀπέσπα τὴν προσοχὴν αὐτοῦ ἀπὸ τῆς Ἱερουσαλήμ, ἔνθα εἶχεν ἀγωνιζομένην τὴν Ἀδελφότητα· ἐπειδὴ δὲ τότε ὑπῆρχε σπάνις μοναχῶν τῷ 1677 ἀπέστειλεν εἰς Πελοπόννησον τὸν Ἐπίσκοπον Ἰουβενάλιον «μόνον καὶ μοναχὰ διὰ νὰ φέρῃ ἀνθρώπους εἰς τὸν ἅγιον Τάφον διὰ νὰ δουλεύουν εἰς τὸ σπῆτι». Σπῆτι καλεῖ ὁ Δοσίθεος ἢ ἅγιον «ὀσπήτιον» ἀλλαγῶν τὴν κεντρικὴν Μονὴν τῶν Ἀγιοταφιτῶν· ἢ δ' ἔκφρασις αὕτη ὑποσημαίνει τὴν πρὸς αὐτὴν ἀγάπην καὶ τὸν στενὸν ὡς μελῶν μιᾶς οἰκογενείας σύνδεσμον, ὃν πάντοτε προσεπάθει νὰ ἐνισχύῃ ὁ Δοσίθεος.

Τοὺς πρώτους μῆνας τοῦ 1677 διήνυσε περιοδεύων πρὸς συλλογὴν ἐράνων· τῇ δὲ 20 Ἰουλίου ἀφίκετο εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὁπόθεν διοδεύσας κατὰ Δεκέμβριον τοῦ αὐτοῦ ἔτους τὴν Βλαχίαν καὶ κατ' Ἀπρίλιον τοῦ ἐπιόντος ἔτους μεταβάς εἰς Ἰάσιον, ἐπανέκαμψε, διὰ τῆς Βλαχίας, εἰς Κωνσταντινούπολιν, διαβάς καὶ μέχρι Προύσης κατὰ μῆνα Ἰούλιον. Ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐδέησε διὰ δαπάνης 15.000 γροσίων ν' ἀποκρούσῃ νέας περὶ τῶν Προσκυνημάτων ἐνεργείας τῶν συνησπισμένων Πρεσβευτῶν Αὐστρίας, Γαλλίας, Βενετίας, καὶ δὴ τοῦ ἐκτάκτου ἀπεσταλμένου τῆς Πολωνίας, καὶ νὰ λάβῃ διατάγματα ἀπαγορεύοντα τοῖς θυρωροῖς τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως τὸ ἐπεμβαίνειν εἰς τὰ ζητήματα αὐτοῦ, ἢ ἀποκωλύοντα μὲν αὐθαιρεσίας τῶν Λατίνων ἐπικυροῦντα δ' ἔτι ἅπαξ τὰ δικαιώματα τῶν Ἑλλήνων ἐπὶ τῶν Προσκυνημάτων. Πλὴν τούτων «ἐλάβομεν», λέγει ὁ Δοσίθεος, «ὄρισμόν, δι' οὗ ἐκωλύσαμεν τῆς λιτανείας τοὺς φράγκους, ἦν μόνοι ἐποιοῦν καθ' ἐκάστην ἐσπέραν, καὶ ἠρξάμεθα ποιεῖν αὐτὴν ἡμεῖς πρῶτον καὶ ὕστερον οἱ φράροι»⁵⁰. Αὐτόδηλον, ὅτι πρὸς ἔκδοσιν τῶν διαταγμάτων τούτων πολλὰ ἐδαπάνησε χρήματα ὁ Δοσίθεος, συλλέγων ταῦτα ἀπὸ τοῦ εὐσεβοῦς ἡμῶν ἔθνους, μεθ' ὃ ἀπῆλθεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως εἰς Νικομήδειαν, εἴτα εἰς Προῦσαν τῷ 1678, καὶ μεταβάς πάλιν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἔλαβε διατάγματα περὶ ἐπισκευῆς τῆς Μονῆς τοῦ ἁγίου Σάβα καὶ τῆς τοῦ προφήτου Ἡλίου· διὰ δὲ τῆς Δαμασκοῦ, ἔνθα μόλις ἔμαθε τὸν θάνατον τοῦ Πατρι-

⁵⁰ Εἰς μεταγενεστέρους χρόνους ἔλαβον πάλιν οἱ Λατῖνοι τὸ δικαίωμα νὰ προηγῶνται κατὰ τὰς λιτανείας. Τούτου ἕνεκα οἱ ἡμέτεροι δὲν τελοῦσι σήμερον καθ' ἐκάστην λιτανείαν.

άρχου Νεκταρίου, ἐν Σεπτεμβρίῳ μηνὶ τοῦ 1678 ἀφίκετο εἰς Ἱερουσαλήμ, ἐπιδοθεὶς ἀμέσως εἰς τὴν ἐπισκευὴν τῆς Μονῆς τοῦ προφήτου Ἡλίου. Ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθη νὰ μείνῃ ἐπὶ μακρὸν ἐν τῇ ἀγίᾳ Πόλει· διότι ἐδέξασεν ν' ἀντεπεξέλθῃ κατὰ τινων ἀξιώσεων τῶν Ἀρμενίων, συμπραττόντων μετὰ τῶν Λατίνων. Τὰς ἀξιώσεις ταύτας τελεσφόρως ἀπέκρουσεν ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὅπου ἀφίκετο τῇ 4 Ἰουνίου 1679. Τοσοῦτον δὲ κατέπληξε τοὺς ἀντιπάλους αὐτοῦ, ὥστε οἱ Λατῖνοι ἀπελπίσαντες νὰ νικήσωσιν αὐτὸν ἐζήτησαν νὰ ἔλθωσιν εἰς συμβιβασμόν. Ὁ ἐν Γαλατᾷ Κωνσταντινουπόλεως λατίνος Ἐπίσκοπος, διὰ τινος ἰατροῦ Τιμόνη, προὔτεινε συμβιβασμόν καὶ ἐδέχθη μὲν αὐτὸν ὁ Δοσίθεος, ἀλλ' ἀπέκρουσεν ὁ τότε νεωστὶ διορισθεὶς ἀρχηγὸς τῶν ἐν Ἱερουσαλήμ φραγκισκανῶν⁵¹.

Ἄξιον θαυμασμοῦ εἶνε τὸ γεγονός, ὅτι ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἀπεριγράπτων περισπασμῶν εὑρίσκε καιρὸν καὶ πνεύματος ἡσυχίαν ὁ Δοσίθεος, ἵν' ἀσχολῆται περὶ τὰ γράμματα, κατευθύνων καὶ ταύτην αὐτοῦ τὴν ἐνέργειαν κατὰ τῶν Λατίνων, οὐ μόνον ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἀλλὰ καὶ ἐν Ρωσίᾳ. Τῷ 1679 ἔγραφε τῷ Πατριάρχῃ Μόσχας Ἰωακείμ ν' ἀπαγορεύσῃ τοῖς Ρώσοις ἀναγινώσκειν τὰ λατινικὰ βιβλία, προέτρεπε μάλιστα αὐτὸν νὰ συλλέξῃ καὶ ἀφανίσῃ τὰ λατινικὰ καὶ τὰ ὅμοια αὐτοῖς λουθηρανικὰ βιβλία. Εἰς ἀντικατάστασιν αὐτῶν ἔπεμπεν εἰς Μόσχαν ἑλληνικὰ βιβλία, ἵνα μεταφραζόμενα διαδίδωνται παρὰ τῷ ρωσικῷ λαῷ. Ἀπεφάσισε μάλιστα νὰ προβῇ εἰς συστηματικὴν ἔκδοσιν τῶν ἐλλήνων ὀρθοδόξων ἀντιρρητικῶν Θεολόγων κατὰ τοῦ λατινισμοῦ. Τῷ 1680 συνεπλήρωσε τὴν Νομικὴν Συναγωγὴν, ἥτοι Συλλογὴν ἀπείρων ἐγγράφων, ἐκ τῶν ἀρχείων τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Τῷ αὐτῷ ἔτει ἵδρυσε τὴν Βιβλιοθήκην τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Μετοχίου, συνέγραφε δὲ τὸ περισπούδαστον αὐτοῦ σύγγραμμα «Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων», ἐν ᾧ ἀφηγήθη τὴν ἱστορίαν τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως αὐτῆς μέχρι τῶν ἡμερῶν αὐτοῦ, ἐκθέσας συγχρόνως καὶ τὴν γενικὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν⁵², καὶ ἀπεφάσισε νὰ ἰδρύσῃ Τυπογραφεῖον ἐν Ἰασίῳ, πρὸς ἔκδοσιν διαφόρων συγγραμμάτων⁵³. Δὲν ἔμεινε δ' ἐπὶ μακρὸν ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ· διότι παρίστατο ἀνάγκη συλλογῆς βοηθημάτων καὶ ἐλεημοσυνῶν ὑπὲρ τοῦ ἀγίου Τάφου. Ἐκ Κωνσταντινουπόλεως μάλιστ' ἀπελθὼν τότε ἔλαβε σουλτανικὸν διάταγμα «περὶ τοῦ ἀνενόχλητον

⁵¹ Αὐτόθι σ. 1217. Νεκταρίου Ἀντίρρησις σ. 251. 252. Hammer, Histoire de l' empire Ottomane III, 137. Zinkeisen, Geschichte des osmanischen Reiches in Europa IV, 27. Verdy de Vernois, Die Frage der heiligen Stätten Palästinas, σ. 51. Ricaut, Histoire de l' Eglise grecque, Amsterdam 1710, σ. 350 ἐξ. Χρυσσοστόμου Α. Παπαδοπούλου, Δοσίθεος, Πατριάρχης Ἱεροσολύμων σ. 33, 34. Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας Δ, 472. 476. 484. 493. 509. 513.

⁵² Χρυσσοστόμου Α. Παπαδοπούλου, Εἰσαγωγή εἰς τὴν Ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν, Ἱερουσαλήμ 1909, σ. 19.

⁵³ Χρυσσοστόμου Α. Παπαδοπούλου, Οἱ Πατριάρχαι Ἱεροσολύμων ὡς πνευματικοὶ χειραγωγοὶ τῆς Ρωσίας, σ. 161 ἐξ. Δοσίθεος Πατριάρχης Ἱεροσολύμων σ. 34. 35.

εἶναι τὸ ὀρθόδοξον Πατριάρχην Ἱεροσολύμων περιοδεύοντα μετὰ τῶν σὺν αὐτῶ μοναχῶν», ὡσαύτως ἕτερον διάταγμα «περὶ τοῦ μὴ φορολογεῖσθαι ἢ ἀργυρολογεῖσθαι τὸ Μοναστήριον τῶν Ἁγιοταφитῶν» καὶ τρίτον διάταγμα ἀπαγορευθὲν πᾶσαν ἀδικίαν κατὰ τῶν χριστιανῶν ἐν τῇ εἰσπράξει τοῦ Χαρατζίου. Μεταβάς δὲ εἰς Μολδοβλαχίαν καὶ συναθροίσας ἱκανὴν ποσότητα χρημάτων ἐπλήρωσε τοὺς τόκους τῶν ὑπερόγκων χρεῶν τῶν ἐν Ἱερουσαλὴμ Ἰβήρων μοναχῶν, ἐν τελείᾳ ἀποσυνθέσει καὶ παραλυσίᾳ διατελούντων κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην.

Ἐγκατεστημένοι ὄντες οὗτοι ἐν Ἱερουσαλὴμ ἀπ' ἀρχαιοτάτων χρόνων εἶχον, μάλιστα ἀπὸ τοῦ ια' αἰῶνος, ἀναδείξει τὴν Μονὴν τοῦ Σταυροῦ μέγα αὐτῶν κέντρον, ὡς εἶδομεν, καταλαβόντες μὲν καὶ ἄλλα Μοναστήρια ἐν Ἱερουσαλὴμ, πολλακίς δὲ προστατεύσαντες τὰ Προσκυνήματα. Ἀλλὰ ταχέως δυστυχῶς ἤρξατο ἡ παρακμὴ αὐτῶν, ἔνεκα οἰκονομικῶν καὶ δὴ ἠθικῶν λόγων καὶ ἐσωτερικῆς ἀκαταστασίας τῆς Ἰβηρικῆς Ἀδελφότητος⁵⁴. Περὶ τὰ μέσα τοῦ ιστ' αἰῶνος προσέδωκεν εἰς αὐτὴν ζωὴν τινα ὁ ἡγούμενος τῆς Μονῆς τοῦ Σταυροῦ Νικηφόρος, ἀλλ' ἐπηυξήθησαν τὰ ἰβηρικὰ χρέη, ἔνεκα τῶν ὁποίων κατεδιώκοντο οἱ Ἰβηρες. Ὁ μετὰ τὸν Νικόλαον ἡγούμενος τῆς Μονῆς τοῦ Σταυροῦ Γαβριήλ, ἄνθρωπος φαῦλος, ἐπισπεύσας τὴν διάλυσιν τῆς ἰβηρικῆς Ἀδελφότητος, ἐφονεύθη. Ἔτερος μετ' αὐτὸν ἡγούμενος, ὁ Μελέτιος, συνελήφθη καὶ ἐπὶ μακρὰ ἔτη ἐτηρήθη ἐν τῇ φυλακῇ. Αὐτὴ ἡ Μονὴ τοῦ Σταυροῦ, τὰ κτήματ' αὐτῆς καὶ αἱ λοιπαὶ τῶν Ἰβήρων Μοναὶ κατελήφθησαν ὑπὸ τῶν ὀθωμανῶν δανειστῶν· παρουσιάσθησαν δὲ οἱ Λατῖνοι καὶ Ἀρμένιοι πρόθυμοι νὰ πληρώσωσι τὰ χρέη τῶν Ἰβήρων καὶ καταλάβωσι τὰς Μονὰς καὶ τὰ κτήματ' αὐτῶν. Ὁ Δοσίθεος ἐπανειλημμένως ἔγραψεν εἰς Ἰβηρίαν, προτρέπων τοὺς Ἰβηρας ἵνα σπεύσαντες σώσωσι τὰς Μονὰς· ἔλαβε δὲ ἀπάντησιν, ὅτι ἂν σταλῶσι κατάλληλοι ἐκεῖ ἄνθρωποι δύνανται νὰ δοθῶσιν αὐτοῖς χρήματα πρὸς ἀπόσβεσιν τῶν ἰβηρικῶν χρεῶν· ἀλλ' οὐδαμῶς ἐτήρησαν τὴν ὑπόσχεσιν αὐτῶν καὶ ἐδέησε κατὰ τὴν τελευταίαν αὐτοῦ περιοδείαν, προαποστείλας ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἱκανὰ χρήματα, πρὸς ἀπότισιν τῶν ἰβηρικῶν χρεῶν, νὰ μεταβῇ αὐτοπροσώπως εἰς Ἰβηρίαν. Ἀλλ' ἐκεῖ εὐρισκόμενος ἔλαβε παρὰ τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως λυπηρὰς εἰδήσεις περὶ τῶν ἐν Ἱερουσαλὴμ πραγμάτων. Οἱ Λατῖνοι δαπανήσαντες 70.000 γροσίων καὶ ψευδῆ παραστήσαντες ἔγγραφα, ἅμα δὲ καὶ διὰ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁμοδόξων αὐτῶν ὑποσχεθέντες ν' ἀποδίδωσι τὰ 1.500 γρόσια ἐτησίως, ἅτινα οἱ Ἕλληνες κατέβαλλον εἰς τὸ τέμενος τοῦ Σουλτάνου Ἀχμέτ, ἐξήτουν νὰ καταλάβωσι τὸν ἅγιον Τάφον, τὸν Γολγοθᾶν, τὴν Ἀποκαθάλωσιν καὶ τὸ ἅγιον τῆς Βηθλεὲμ Σπήλαιον. Πρὸς τούτοις ἔδωκαν

⁵⁴ Χρυσσοστόμου Α. Παπαδοπούλου, Ἡ ἱερὰ Μονὴ τοῦ Σταυροῦ, σ. 32 ἐξ. Ἀρχμ. Καλλίστου Μηλιαρᾶ, Οἱ Ἅγιοι Τόποι, Β, 148 ἐξ.

ἀναφορὰ τῷ Σουλτάνῳ, ὅστις παρέπεμψεν αὐτὴν τῷ Μ. Βεζύρη, ἀποκρούσαντι αὐτὴν κατ' ἀρχήν. Μηνυθεὶς ἄλλως τε ὁ Δοσίθεος ἔσπευσε νὰ ἔλθῃ ἐξ Ἰθηρίας εἰς Κωνσταντινούπολιν τῷ 1682 καὶ ἐκεῖθεν εἰς Ἀδριανούπολιν, ἔνθα καὶ πάλιν ἐνίκησε τοὺς Λατίνους· ἔλαβε δὲ σουλτανικὸν διάταγμα, ὅπερ ἔστειλε διὰ κυβερνητικοῦ ὑπαλλήλου εἰς Ἱερουσαλήμ. Ἐν πᾶσι τούτοις εἶχεν ὁ Δοσίθεος βοηθὸν μετὰ τὸν θανόντα Νικούσιον τὸν ἐπιφανέστατον Μ. Διερμηνέα τῆς Ὑ. Πύλης Ἀλέξανδρον Μαυροκορδάτον († 1704) στενῶς μετ' αὐτοῦ συνδεθέντα καὶ ἀποθανυμένοντα τὰς μεγάλας τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων ἀρετὰς καὶ τὴν δραστηριότητα⁵⁵. Οὕτω δὲ βοηθούμενος ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου, ἐκθύμως ἀγωνιζομένου ὑπὲρ τῶν Ἁγίων Τόπων, κατώρθωσε νὰ λάβῃ τὸ ἀνωτέρω σπουδαῖον διάταγμα⁵⁶.

Σύγχρονος ἄγγλος ἱστορικὸς ἐκ τοῦ σύνεγγυς γνωρίσας τὸν Δοσίθεον, ὁ Ricaut, ἀπεθαύμασε τὸν ὅλως ἀπερίγραπτον ἀληθῶς ζῆλον τοῦτον τοῦ μεγάλου ἱεράρχου, καὶ τὸ περιφλέγον αὐτὸν πῦρ, ὅπερ κατηύδυνε καιριώτατα κατὰ τῶν Λατίνων⁵⁷, ἐπάλαιε δὲ δι' ὅλων τῶν ὄπλων οὐ μόνον μονονουχὶ ἰπτάμενος ἀπὸ τοῦ ἐνὸς εἰς τὸ ἕτερον ἄκρον, ὡς νῦν ἀπὸ τῆς Ἰθηρίας εἰς τὴν Θράκην, ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦ λόγου ἐπιτιθέμενος κατὰ τῶν ἐχθρῶν τῆς ὀρθοδόξου πίστεως. Ὁ μακαρίτης Πατριάρχης Νεκτάριος ἐφησυχάζων ἐν Ἱεροσολύμοις, ὡς γνωστόν, εἶχε συντάξει Ἀντίρρησιν πρὸς τινὰς θέσεις τῶν Λατίνων, αἵτινες προσεκομίσθησαν αὐτῷ περὶ τῶν ζητημάτων τῆς πίστεως, περιγράψας συγχρόνως τὰς πανουργίας τῶν Ἰησοῦιτῶν καὶ τῶν ἄλλων μοναχικῶν τῆς Δύσεως ταγμάτων, εἴτε ἐν Ἱερουσαλήμ εἴτε ἐν ἄλλαις χώραις ἡμῶν, εἰς ἃς οὐ μόνον τὰς κακοδοξίας αὐτῶν διέσπειραν, ἀλλὰ καὶ ψευδεῖς φήμας πρὸς παραπλάνησιν τῶν ὀρθοδόξων. Κατήντησαν κατὰ τὴν ὑπ' ὄψει ἡμῶν ἐποχὴν νὰ διαδώσωσι πλὴν ἄλλων, ὅτι εἷς Πατριάρχης τῆς Ἱερουσαλήμ «νόσφ συσχεθεὶς ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ μέλλων τεθνᾶναι Ἑβραῖον ἑαυτὸν εἶναι ἀνωμολόγησεν· ὅθεν οἱ χριστιανοὶ ἀκούσαντες εὐθύς ὄχοντο ἀπ' αὐτοῦ καὶ ἀποθανόντα οἱ Ἑβραῖοι λαβόντες ἔθαμαν». Ὁ Νεκτάριος καὶ ταύτας καὶ τὰς ἄλλας ψευδεῖς τῶν Λατίνων φήμας πρὸς ταῖς κακοδοξίας διήλεγξε, τὸ δὲ βιβλίον αὐτοῦ πρῶτον δημοσιεύσας ὁ Δοσίθεος τῷ 1682, ἐκ τοῦ ὑπ' αὐτοῦ ἰδρυθέντος Τυπογραφείου⁵⁸, ἐπραγματοποίησε μέγαν αὐτοῦ πόθον, τὸν ὅποσον ὁ Κύριλλος Λούκαρις πρὸ αὐτοῦ συλλαβὼν δὲν ἠδυ-

⁵⁵ Θ. Λιθαδά, Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου τοῦ ἐξ ἀπορρήτων ἐπιστολαὶ ρ'. Ἐν Τεργέστη 1879, σ. 61-64, 107-108.

⁵⁶ Αὐτόθι, σ. 171-172.

⁵⁷ Ricaut, Histoire de l' Eglise Grecque, σ. 348.

⁵⁸ Ἀναίρεσιν τῆς Ἀντιρρήσεως τοῦ Νεκταρίου ἐδημοσίευσεν ἀνωνύμως ὁ Le Quien, Panoplia contra schisma Graecorum adv. criminatines Nectarii, Parisiis 1718.

νήδη νὰ πραγματοποιήσῃ, ἔνεκα τῆς τῶν Ἰησουϊτῶν ἀντιδράσεως. Ὁ Δοσίθεος, συνεχίζων τὸ ἔργον τοῦ Λουκάρεως πρὸς καταπολέμησιν τῶν Λατίνων, εἶχεν ἤδη ἄριστον καὶ τελεσφορώτατον μέσον πρὸς τοῦτο τὸ Τυπογραφεῖον. Κατὰ ἑκατοντάδας διανέμων δωρεὰν τ' ἀντίτυπα τῶν ἐκδιδομένων συγγραμμάτων συνεκράτει τὸν λαὸν ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ πίστει ὡς μέγας αὐτοῦ διδάσκαλος καὶ ζηλωτῆς ποιμὴν. Ἐμερίμνησε δ' ἐν τῇ ἐποχῇ ταύτῃ καὶ ὑπὲρ τῆς Ρωσίας, προσκληθείσης ἐκεῖθεν τῆς προσοχῆς αὐτοῦ, ἔνεκα τῆς ὑποθέσεως τοῦ Νίκωνος, ὅστις ἀπέθανε τῇ 17 Αὐγούστου 1681 καὶ ὑπὲρ οὗ, παρακληθεὶς ὑπὸ τοῦ Τσάρου Θεοδώρου (1676-1682) προὐκάλεσε συγχωρητικὸν ἔγγραφον τῶν Πατριαρχῶν τῆς Ἀνατολῆς καὶ συνετέλεσεν εἰς τὴν ἴδρυσιν ἑλληνικῆς ἐν Μόσχᾳ Σχολῆς, γράψας διὰ τοῦ ρώσου ἀπεσταλμένου Βοζνίτσιν εἰς τὸν Τσάρον περὶ τούτου καὶ περὶ ἄλλων ζητημάτων⁵⁹.

Μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ ρώσου ἀπεσταλμένου ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ὁ Δοσίθεος ἔμεινεν ἐν αὐτῇ ἐπὶ τινα χρόνον· ὕστερον δὲ πάλιν, φαίνεται, ἐξῆλθεν εἰς περιοδείαν, μεταβὰς εἰς Ἀδριανούπολιν τῇ 15 Μαρτίου 1683, ἵνα ἐργασθῇ ὑπὲρ τῶν Προσκυνηματικῶν καὶ ἄλλων ζητημάτων τῆς Ἀδελφότητος, ὑπὲρ ἧς ἔλαβε διατάγματα, ἐξασφαλίζοντα τοὺς μοναχοὺς κατὰ τὰς περιοδείας αὐτῶν καὶ ἀπαλλάσσοντα αὐτοὺς ἐνοχλήσεων διὰ τὰ χρέη τῶν Ἰβήρων. Κατὰ Ἰούλιον τοῦ 1683 ἠύρισκετο πάλιν ἐν Κωνσταντινουπόλει· γράψας δὲ τότε πρὸς τοὺς ἐν Ἱεροσολύμοις μοναχοὺς ἀφηγήθη τὰς ἐπιτυχεῖς αὐτοῦ ἐνεργείας παρὰ τῇ Κυβερνήσει, τῇ συμπράξει τοῦ Ἡγεμόνος Ἰωάννου Σερμπάνου Βοεβόδα, προσεπέλεγε δὲ ὅτι κατώρθωσε νὰ ἐκδοθῇ Χάπτι-σερίφιον ὑπὲρ τῶν Προσκυνημάτων. Ἡ ἐκδοσις τοιοῦτου αὐτοκρατορικοῦ διατάγματος ἐθεωρεῖτο ἐν Ἱεροσολύμοις ἀδύνατος· ὑπῆρχον μάλιστα τινες, οἵτινες τὰς ἐξ Ἀδριανουπόλεως σχετικὰς διαβεβαιώσεις τοῦ Δοσιθέου εἰρωνικῶς ἀπεκάλουν «ἀδριανουπολίτικα λόγια». Τούτου ἔνεκα μετ' ἰδιαζούσης χαρᾶς ὁ Δοσίθεος ἀνήγγειλε τὴν μεγάλην αὐτοῦ ἐπιτυχίαν παραγγείλας νὰ μνημονεύηται τ' ὄνομα τοῦ καλοῦ ἐκείνου Ἡγεμόνος καὶ νὰ γραφῇ εἰς αὐτὸν εὐχαριστήριον γράμμα ἀπὸ μέρους τῆς Ἀδελφότητος. Ἐν τῇ ἀνεκδότῳ ταύτῃ ἐπιστολῇ ὁ Δοσίθεος σημειοῖ «ἐτοιμασθῆτε σὺν Θεῷ ἀπὸ καιροῦ νὰ γένη καὶ οἰκοδομὴ τοῦ ἀγίου Τάφου καὶ χαίρετε ὅτι εἰς τέτοιους καιροὺς δυσκόλους γίνονται εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ τὰ ἐλέη τοῦ Θεοῦ». Συγχρόνως ὁ Πατριάρχης τῷ ἔτει ἐκείνῳ ἀπέστειλεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως εἰς τὰς λοιπὰς ἡμῶν ἐπαρχίας τὸν ἱερομόναχον Ἀρσένιον πρὸς συνάθροισιν ἐλεῶν, ἐφοδιάσας αὐτὸν διὰ τῆς σχετικῆς πρὸς τοὺς χριστιανοὺς Ἐγκυκλίου «Γνωστὸν ἔστω ὑμῖν ἅπασιν, ἔγραφεν ἐν αὐτῇ, ὡς ὁ καθ' ἡμᾶς

⁵⁹ Χρυσοστόμου Α. Παπαδοπούλου, Οἱ Πατριάρχαι Ἱεροσολύμων, σ. 177 ἔξ.

ἀγιώτατος ἀποστολικὸς Θρόνος τῶν Ἱεροσολύμων περιέπεσεν εἰς χρέος βαρύντατον καὶ ἀνυπόφορον ἀπὸ τῶν προλαβόντων σκανδάλων, ἃ ἐπροξένησαν ἐν τῷ ἀγίῳ Τάφῳ οἱ κατάρτοι αἰρετικοί, καιρὸν ἀείποτε ἐπιζητοῦντες ἀρπάσαι ἀπὸ τῶν χειρῶν ἡμῶν τοὺς ἀγίους Τόπους... καὶ πολλὰ ἐξημίωσαν ταύτην τὴν Μητέρα τῶν Ἐκκλησιῶν, ὡς καὶ ἠκούσθησαν πανταχοῦ. Συνέβη δὲ ἐνταῦθα πάντα τὰ ἱερά σκεύη τοῦ ἀγίου καὶ ζωοδόχου Τάφου ἐνέχυρα εἶναι εἰς τὰς χεῖρας τῶν δανειστῶν, οἵτινες καὶ καθ' ἐκάστην στενοχωροῦσιν ἡμᾶς, ἀπαιτοῦντες ὁ μὲν τοὺς τόκους, ὁ δὲ τὸ κεφάλαιον καὶ δεινῶς πιέζοντες ἡμᾶς καὶ εἰς κριτήρια ὡσπερ καταδίκους ἄγοντες δεσμὰ καὶ φυλακὰς ἀπειλοῦσιν ἡμᾶς. Ὅθεν ἄλλην τινὰ βοηθειάν μὴ ἔχοντες, εἰ μὴ τὴν ἄνωθεν τοῦ Θεοῦ συμμαχίαν καὶ τὸν ἔλεον ὑμῶν τῶν ὀρθοδόξων χριστιανῶν προστρέχομεν πρὸς τὰ ἐλεήμονα ὑμῶν σπλάγχνα»⁶⁰.

Πρὶν ἢ ἀπέλθῃ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως φαίνεται, ὅτι ὁ Δοσίθεος ἐν τῷ μεταξὺ χρόνῳ μετέβη πάλιν εἰς Ἀδριανούπολιν, ἵνα λάβῃ διατάγματα περὶ τῶν ἰβηρικῶν ὑποθέσεων, αἵτινες συνετάρασσαν τὴν Ἱερουσαλήμ. Ἄλλ' αὕτη ἐταράσσετο προσέτι οὐ μόνον ὑπὸ τινος πασᾶ ὑβρίζοντος τὸν ἅγιον Τάφον, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τινος Ἰουδαίου παρουσιασθέντος ὡς Μεσσίου, ἐν φθίνοντι δεκάτῳ ἑβδόμῳ αἰῶνι· ἐπὶ πλεόν δὲ καὶ ὑπὸ τῶν καλῶν Λατίνων, οἵτινες τὸν κόσμον ἀνεστάτωσαν καὶ πέντε χιλιάδας γροσίων ἐξημίωσαν τὴν Ἀδελφότητα τοῦ ἀγίου Τάφου, διὰ τина μικρὰν ἐπιδιόρθωσιν γενομένην ἀπροσέκτως ἐν τῷ παρὰ τὴν Βηθλεὲμ Προσκυνήματι τῶν Ποιμένων. Μετὰ τῶν Λατίνων συνησπίσθησαν αὖθις οἱ Ἀρμένιοι· ἐδέησε δὲ ὁ Δοσίθεος, ἐν Ἀδριανουπόλει εὐρισκόμενος, νέους νὰ διεξάγῃ ἀγῶνας καὶ νέας νὰ ὑποστῇ χρηματικὰς δυσίας, ἃς ἀνεπλήρου ἐκάστοτε τοῦ ἡμετέρου ἔθνους ἢ ἀδιάλειπτος ὑπὲρ τοῦ ἀγίου Τάφου συνδρομή. Πάντοτε ὅμως θριαμβεύων ἐνίκησεν αὖθις, ἐπανῆλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἀπέστειλεν ἱκανὸν ὑλικὸν διὰ τὴν μελετωμένην ἐπισκευὴν τοῦ θόλου τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως, ἀνεκαίνισεν, ἐν τῷ μεταξύ, τοὺς τοίχους τοῦ ἐν Φαναρίῳ ἀγιοταφικτοῦ Μετοχίου καὶ τέλος, μετὰ τὴν μακρὰν ταύτην ἀπὸ τοῦ 1678 ἀποδημίαν ἐκ τῆς ἀγίας πόλεως, ἀφίκετο εἰς αὐτὴν κατὰ τὸ ἔαρ τοῦ 1685.

Λίαν εὐλόγως πρωτίστην αὐτοῦ μέριμναν ἐθεώρησε τὴν ἀπόδοσιν τῶν ἰβηρικῶν χρεῶν καὶ τὴν κατάληψιν τῶν κινδυνευόντων Μοναστηρίων μετὰ τῶν κτημάτων αὐτῶν. Πλὴν τῶν μεγίστων πρὸς τοῦτο κόπων καὶ δαπανῶν, ἃς χαριέστατα διηγεῖται ὁ Δοσίθεος, μεγάλην συνήντησε δυσχέρειαν οὐ μόνον διὰ τὴν μεταγραφὴν τῶν Μοναστηρίων μετὰ τῆς ἰδιοκτησίας αὐτῶν ἐπ' ὀνόματι τῆς ἀγιοταφικτῆς Ἀδελφότητος, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν κατάπαυσιν τῆς ἐτήσιας ἀποζημιώσεως (δξερεμέ), ἣν ἀπέδιδον οἱ Ἰβηρες διὰ τὸ πολύκροτον ζήτημα, ὅτι ὑπῆρξέ ποτε

⁶⁰ «Νέα Σιών», Α, 1904, σ. 311-312.

μουσουλμανικὸν τέμενος ἐν τῇ Μονῇ τοῦ Σταυροῦ. Ἀλλὰ καὶ τὴν δυσχέρειαν ταύτην κατενίκησε· μεγάλη δὲ ὑπῆρξεν ἡ χαρὰ αὐτοῦ, ἰδίως ἐπὶ τῇ ἀνακτῆσει τῆς Μονῆς ταύτης, ἧς ἐξέδωκε τὸν διοικητικὸν ὄργανισμὸν τῷ 1685, μεριμνήσας συγχρόνως καὶ περὶ τῆς ἐπισκευῆς αὐτῆς καὶ τῶν λοιπῶν Μοναστηρίων.

Ὅμοίως ἐμερίμνησε καὶ περὶ γενικῆς ἐπισκευῆς τῆς Μονῆς τοῦ ἁγίου Σάβα, ἧτις κατηρειπωμένη ἦτο καὶ «ἔμεινε μόνη ἡ Ἐκκλησία ἐξώτοιχον καὶ ἦσαν ἐκεῖ τὰ πρόβατα καὶ οἱ τράγοι τῶν ἀράβων, οἵτινες ἔβαλλον ἔσω τῆς Ἐκκλησίας τοὺς καρπούς καὶ τοὺς βόας αὐτῶν καὶ εἰσήρχοντο αἱ γυναῖκες αὐτῶν εἰς τὸ Μοναστήριον καὶ κατεπάτουν αὐτό». Ἦρξατο ἡ ἐπισκευή, μετὰ τὴν καταγραφὴν καὶ τὸν καθορισμὸν αὐτῆς ὑπὸ κυβερνητικοῦ ὑπαλλήλου, ἀπὸ τοῦ μηνὸς Ἰουλίου καὶ ἐπερατώθη μόλις κατὰ Νοέμβριον, ἀπαιτήσασα δαπάνην πλεόν τῶν δώδεκα χιλιάδων γροσίων. Διότι κατεσκευάσθη ὁ ἀπὸ τοῦ ἁγίου βήματος τοῦ ναοῦ ἕως τοῦ ἀσκητηρίου τοῦ ἁγίου Σάβα τοῖχος καὶ τὸ ἀσκητήριον αὐτοῦ ἐδιορθώθη καὶ τὸ Κουβούκλιον, ἐπλακοστρώθη ἡ περὶ τὸν ναὸν αὐλή, ὠκοδομήθη τοῖχος ἀπὸ τῆς ἔξω θύρας μέχρι τοῦ πύργου, ἀνεκαινίσθησαν τὰ δύο κάτωθεν τοῦ μεγάλου Ναοῦ ναΐδρια καὶ ἑπτὰ κατὰ νότον κείμενα οἰκήματα, κατεσκευάσθη λιθίνη ἀναβάθρα καὶ ξενὼν νέος ἔσωθεν τῆς θύρας, ὁ τοῦ ἱεροῦ Δαμασκηνοῦ πύργος, ὁ ἐπὶ τοῦ ἐπάνου πύργου ἕως τοῦ ναοῦ τοῦ ἁγίου Χρυσοστόμου τοῖχος ἀνυψώθη ἐπὶ τρεῖς πλεόν πήχεις, ἐπεσκευάσθησαν ὄλαι αἱ δεξαμεναί, ὅλοι οἱ τοῖχοι καὶ τέλος αὐτὸς ὁ κεντρικὸς ναὸς τῆς Λαύρας, ἧτις ὡς ἐκ τῶν λεπτομερειῶν τούτων καταφαίνεται, ἔτυχε γενικῆς καὶ τελείας ἀνακαινίσεως «καὶ ἐγένετο, σημειοῖ ὁ Πατριάρχης, ὡς ὁράται σὺν Θεῷ ἡ ἐσχάτη δόξα (αὐτῆς) ὑπὲρ τὴν πρώτην, περὶ ἧς οὐ τοῦ παρόντος λέγειν ἵνα μὴ λέγοντες τὰ τοῦ Θεοῦ δόξωμεν λέγειν ἡμέτερον τι, ὅπερ παράνομον· Θεοῦ γὰρ ἐσμὲν συνεργοὶ οὐκ αὐτοὶ ἐνεργοί»⁶¹. Ἡγούμενος τῆς Μονῆς ἦτο ἔτι πιθανῶς ὁ τῷ ἔτει 1682 μνημονευόμενος Γρηγόριος, μετὰ τὸν Δανιὴλ (1672). Λίαν δὲ πιθανὸν ἐπίσης εἶνε ὅτι τὸν Γρηγόριον διεδέχθη ὁ τῷ 1696 μνημονευόμενος Νικηφόρος⁶².

Καθ' ὃν χρόνον τ' ἀνακαινιστικὰ ταῦτα ἔργα ἐγίνοντο ἐν Ἱεροσολύμοις, κατὰ τοῦ Δοσιθέου ὕφαινον οἱ Λατῖνοι συκοφαντικὰς δολοπλοκίας. Ὅπως πρότερον ὁ Κύριλλος Λούκαρις κατηγορήθη ἐπὶ τῇ ἰδρύσει Τυπογραφείου, οὕτω νῦν καὶ ὁ Δοσίθεος διεβλήθη εἰς τὴν Κυβέρνησιν διὰ τὴν ἐν Ἰασίῳ καθίδρυσιν Τυπογραφείου. Εὐτυχῶς ἡ διαβολή, καίτοι ὑπεστηρίχθη ὑπὸ τῆς Αὐστριακῆς Πρεσβείας, δὲν ἐλήφθη ὑπ' ὄψει ὑπὸ τοῦ Μ. Βεζύρου, εὐνοοῦντος τὸν Δοσίθεον· ἀλλὰ κατώρθωσαν φαίνεται οἱ Λατῖνοι νὰ λάβωσι φερμάνιον τι ὑπὲρ τῶν ἁγίων

⁶¹ Χρυσοστόμου Α. Παπαδοπούλου, Ἡ ἱερὰ Μονὴ τοῦ Σταυροῦ καὶ ἡ ἐν αὐτῇ Θεολογικὴ Σχολή, σ. 46-64. Α. Tsagarelli, Μνημεῖα τῆς Γεωργιανῆς ἀρχιούτης ἐν τῇ ἁγίᾳ Γῆ καὶ ἐν τῷ ὄρει Σινᾶ, σ. 244 ἐξ.

⁶² Α. Π. Κεραμέως, Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη, Β, 230. 651.

Τόπων, ὅπερ ὁμως δὲν ἐφηρμόσθη. Ἔσπευσε δὲ ὁ Δοσίθεος, ἀποστείλας εἰς συλλογὴν ἐλεῶν τὸν πρωτοσύγκελλον Γερμανόν⁶³, κατ' Αὐγούστον τοῦ 1685, ν' ἀπέλθῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ἠσθένησεν, ἔνεκα τοῦ κόπου τοῦ διὰ ξηρᾶς ταξειδίου, πλήρους ταλαιπωριῶν, μὴ ἀπομακρύνας τὰς σκέψεις καὶ τὸν νοῦν αὐτοῦ ἀπὸ τῆς ἀγίας Πόλεως, ἐν μέσῳ τῶν περιοδειῶν, ἃς ἀνέλαβε καὶ τῶν μυριῶν αὐτοῦ ἀσχολημάτων. Κατὰ μῆνα Ὀκτώβριον 1685 πρὸς τὸν ἐπίτροπον αὐτοῦ Πτολεμαῖδος Ἰωάσαφ ἔγραψεν ἵνα μεριμνήσῃ περὶ τῆς διδασκαλίας τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων ἐν Ἱερουσαλήμ. Συγχρόνως ἐφρόντισεν ὁ Πατριάρχης νὰ εὔρῃ καταλλήλους ἀνθρώπους διὰ τὴν Σχολὴν τῆς Μόσχας, τοὺς ἀδελφοὺς Λειχούδας, τὰ μέγιστα ὠφελήσαντας τὴν Ρωσίαν⁶⁴. Μετὰ δὲ τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει μικρὰν ἀνάρρωσιν ἀπὸ τῆς ἀσθενείας αὐτοῦ κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 1685, εἶχεν ἀπέλθῃ εἰς Ἀδριανούπολιν, κτυπήσας, δυστυχῶς, τὸν πόδα κατὰ τὴν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Μ. Βεζύρου μετάβασιν «ἀπερχόμενοι νυκτὸς πρὸς αὐτὸν προσεκρούσαμεν τὸν πόδα, ὅθεν καὶ τὸ ποδαλικὸν ἡμῖν συνέβη πάθος· καὶ ὁ μὲν Βεζύρης ἐδέξατο ἡμᾶς ἱκανῶς, ἡμεῖς δὲ ἠσθενήσαμεν καὶ ὑπὸ πυρετοῦ τὰ ἔσχατα ἐκινδυνεύσαμεν καὶ ὅσον οὐδέποτε». Συνεπεία τῆς ἀσθενείας ταύτης ἔμεινε κλινήρης ἀπὸ Δεκεμβρίου 1685 μέχρι τοῦ Μαρτίου τοῦ 1686. Ὑστερον δὲ μεταβὰς εἰς Ραιδεστόν, διὰ Κωνσταντινουπόλεως, κατηθύνθη εἰς Βλαχίαν, ὅπου ἔφθασε τῇ 26 Ἀπριλίου, ἐπὶ ἡγεμόνος Σερβάνου Βοεβόδα Καντακουζηνοῦ, ὅστις ἐφάνη γενναῖος ἐπίκουρος τοῦ Δοσιθέου. Ἐκ Βλαχίας ἐπανῆλθε πάλιν εἰς Κωνσταντινούπολιν τῇ 12 Μαΐου 1687, μεριμνήσας περὶ τῆς Ἀγιοταφικῆς Ἀδελφότητος⁶⁵.

Διότι αὕτη, δυστυχῶς, διετέλει ἐν ἐσωτερικῇ τινι ἀνωμαλίᾳ, ἔνεκα τῆς διχονοίας τῶν Ἐπιτρόπων τοῦ Πατριάρχου⁶⁶, πρὸς οὓς γράφων οὗτος ἔλεγεν «ἡμεῖς εἰς τὸ σπῆτι αὐτὸ τὸ εὐλογημένον, εἴ τι ἐδυνήθημεν, μὲ τὸ ἔλεος τοῦ Θεοῦ, ἐδουλεύσαμεν καὶ ἐκυβερνήσαμεν καὶ εἰς οἰκοδομὰς καὶ εἰς χρεῖα καὶ κατὰ τῶν αἰρετικῶν καὶ ἐναντία τῶν κρατούντων· καὶ ἠθέλαμεν κάμει ἀκόμα καὶ ἄλλα πολλὰ ἂν δὲν μᾶς ἐμπόδιζαν ἢ κακαῖς κυβέρνησιν τῶν Ἐπιτρόπων. Διὰ τοῦτο ἐβάλαμεν τὸν Πτολεμαῖδος μὲ συναξιν τάχα νὰ κυβερνήσῃ καλλίτερα οἱ πολλοὶ καὶ μὲ τὸ νὰ φατριάζουσι καὶ στασιάζουσι ἀναμεταξύ τους ἕκαμαν πολλὰ καὶ ἄλλα κακὰ καὶ

⁶³ «Νέα Σιῶν» Α, 1904, σ. 311-314.

⁶⁴ Χρυσσοστόμου Α. Παπαδοπούλου, Οἱ Πατριάρχαι Ἱεροσολύμων ὡς πνευμ. χειραγωγοὶ τῆς Ρωσίας, σ. 193 ἔξ. Τὸ διὰ τοὺς Λειχούδας πατριαρχικὸν συστατήριον γράμμα ἴδε ἐν Α. Π. Κεραμέως, Ἱεροσολ. Βιβλιοθήκη Δ, 167-170.

⁶⁵ Δοσιθέου, Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατρ. σ. 1236. Χρυσσοστόμου Α. Παπαδοπούλου, Οἱ Πατριάρχαι Ἱεροσολύμων σ. 178-180. Δοσίθεος Πατριάρχης Ἱεροσολύμων σ. 35. 36. Καισαρίου Δαπόντε, Κατάλογος Ἱστορικὸς ἐν Κ. Σάδα, Μεσαιωνικῇ Βιβλιοθήκῃ Γ. 149 ἔξ.

⁶⁶ Πρὸβλ. Α. Π. Κεραμέως, Κατάλογος Ἱεροσολυμιτικῆς Βιβλιοθήκης, Β, 230.

τὴν ζημίαν ὅπου ἔγινε διὰ τοὺς Ποιμένας· ὕστερον ἐβάλαμεν τὸν ἅγιον Λύδδης μαζή σας, ὅπου εἶστε παιδιά μας καὶ φίλοι μας καὶ ἀδελφοί μας, θαρροῦντες πῶς νὰ κυβερνήσητε καλλίτερα καὶ ἡ ἀγιωσύνη σας τώρα ἐκαταλάβαμεν ἀπὸ τὴν διχόνοιαν, ὅπου εἶπαμεν νὰ πάρῃ τὸ κλειδί ὁ γέρων Φιλόθεος, πῶς δὲν τρέχετε κατὰ Θεόν... Πατέρες ἅγιοι, εἰπήτε καὶ ἡ ἀγιωσύνη σας, «ἂν καὶ ὁ Πατριάρχης εἰς τὸ σπῆτι ζῆ καὶ κυβερνᾷ πεισματικὰ ἀνάδεμα ἔστω». Πατέρες τί κακὸν σᾶς ἐκάμαμεν; οἱ ἀδελφοὶ τοῦ ἁγίου Τάφου κινδυνεύουν εἰς τὸν κόσμον καὶ ταλαιπωροῦνται καὶ τὴν ἀγιωσύνην σας ἐβάλαμεν οἰκοκυροὺς εἰς τὰ κελλία σας, τί κακὸν σᾶς ἐκάμαμεν καὶ ὅταν ἔλθῃ ἀπ' αὐτοῦ γράμμα, μᾶς κάμνετε καὶ ἀρρωστοῦμεν; Ὁ κόσμος ἐχάλασε καὶ τὰ ἔξοδά μας δὲν εὐγάνομεν· τί κακὸν εἶδατε ἀπὸ τὸν ἅγιον Τάφον καὶ μὲ ταῖς διχονοιαῖς σας κινδυνεύετε νὰ τὸν βάλλετε εἰς τὸ πρῶτον χρέος; Τώρα ἐκεῖνα τὰ περασμένα δι' ἀγάπην Θεοῦ ἐσυγχωρήθησαν». Ἐφεξῆς προέτρεψε πάντας ἵνα τηρήσωσι τὰς ἐγγράφως σταλείσας διατάξεις αὐτοῦ περὶ τῆς διοικήσεως τῆς κεντρικῆς Μονῆς καὶ τῆς διεξαγωγῆς τῶν ὑποθέσεων ὑπὸ τοῦ Ἐπιτρόπου Ἀρχιεπισκόπου Λύδδης Νεοφύτου καὶ τῶν μελῶν τῆς Συνάξεως, οὓς ὥρισε τὸν Λαυρέντιον, Φιλόθεον, Γεράσιμον καὶ Σέργιον, ὅστις ἦτο συγχρόνως καὶ γραμματεὺς⁶⁷. Ἐπιμελῶς δ' ἐμερίμνα ὁ Δοσιθέος περὶ ἀναδείξεως καὶ μορφώσεως ἀγιοταφίτων, ἐν οἷς ἤρξατο νεαρὸς ἔτι κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀναδεικνύμενος ὁ Χρῦσανθος, ὅστις κατήγετο ἐκ τῆς οἰκογενείας τῶν Νοταράδων, ἀνεπίδς ὢν ἐξ ἀδελφῆς τοῦ Πατριάρχου Δοσιθέου. Τοῦτον καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Νεόφυτον καλῶς ἐξεπαίδευσεν ὁ Πατριάρχης, ἐγκαίρως κατατάξας εἰς τὴν διακονίαν τῆς Ἐκκλησίας, προγυμνάζων αὐτοὺς εἰς τὰ μεγάλα ζητήματα τῆς Ἀδελφότητος καὶ τῆς καθόλου ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας⁶⁸.

ΑΠΩΛΕΙΑ ΤΩΝ ΠΡΟΣΚΥΝΗΜΑΤΩΝ

Τὰ ζητήματα ταῦτα ἤρξαντο λαμβάνοντα ὀξύτατον χαρακτῆρα, ἔνεκα τοῦ πολέμου τῶν Ὀθωμανῶν κατὰ τῶν Αὐστριακῶν, Πολωνῶν καὶ Ἐνετῶν, οἵτινες διὰ τοῦ Μοροζίνη κατέλαβον τὴν Πελοπόννησον. Ὁ Γάλλος Πρέσβυς ἠξίωσεν, ἤδη πρὸ τῆς τελευταίας μεταβάσεως τοῦ Δοσιθέου εἰς Βλαχίαν, νὰ παραχωρηθῶσι προνομία τινὰ εἰς τὴν Γαλλικὴν Κυβέρνησιν ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ τὰ

⁶⁷ Ἡ Ἐκκλησία Ἱεροσολύμων κατὰ τοὺς τέσσαρας τελευταίους αἰῶνας σ. 115-119. Α. Π. Κεραμέως, Ἀνάλεκτα Β. 278-291.

⁶⁸ Κυρίλλου Ἀθανασιάδου, Χρῦσανθος Ἱεροσολύμων ὁ Νοταρᾶς, ἐν «Ἐκκλησιαστικῇ Ἀληθείᾳ» Δ, (1884 σ. 9 ἔξ. Πέντε ἀνέκδοτοι ἐπιστολαὶ ἐν «Ἡμερολόγιῳ Ἀνατολῆς» 1884, σ. 316-317.

Προσκυνήματα τῆς ἁγίας Γῆς εἰς τοὺς Λατίνους μοναχοὺς. Ἡ Τουρκικὴ Κυβέρνησις, εὐφυῶς παρακάμψασα τὸ πρῶτον μέρος τῆς ἀξιώσεως, ἵνα κερδίσῃ καιρὸν, διὰ τὸ δεύτερον αὐτῆς μέρος, ἀπεφάσισε ν' ἀποστείλῃ ἐξεταστήν εἰς Ἱεροσόλυμα. Ὁ Δοσίθεος φοβούμενος πάντοτε μὴ κερδίσωσιν οἱ Λατίνοι ὠφελούμενοι τὰς δυσχερεῖς πολιτικὰς περιστάσεις τῆς ὀθωμανικῆς Κυβερνήσεως καὶ παρασύρωσι πρὸς τὸ μέρος αὐτῶν τὸν ἐξεταστήν, προσεπάθησε νὰ παρακωλήσῃ τὴν εἰς Ἱεροσόλυμα ἀποστολὴν αὐτοῦ. Πρὸς τοῦτο, συνοδευόμενος ὑπὸ τοῦ Διερμηνέως τῆς Ὑ. Πύλης Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου καὶ τοῦ Μανωλάκη Καστοριανοῦ, μετέβη εἰς ἐπίσκεψιν τοῦ Μ. Βεζύρου, μετὰ δώρων, ἅτινα ἐβάσταζεν ὁ νεαρὸς διάκονος Χρῦσανθος. Ὁ Βεζύρης, διηγεῖται ὁ Δοσίθεος, «ἐκάθισέ με σιμά του καὶ ἠρώτα τὰ κατ' ἐμέ, ἐγὼ δὲ δάκρυσι περιρραϊνόμενος ἔλεγον «ὦ ἄνθρωπε, δύο τινῶν κακῶν γίνεται αἰτία μὲ αὐτὸ ὅπου στέλλεις ἐξεταστήν· ἐνός, ὅτι οἱ κριταὶ φοβερίζουν τοὺς καλογήρους διὰ νὰ πάρουν ἄσπρα καὶ σεβαίνει τὸ Μοναστήριον εἰς χρέος, καθὼς ὅταν ἦσουν τζαουσμπασης καὶ ἦτον ὁ Βασιλεὺς εἰς τὴν Κομενίτσαν ἔγινες αἰτία βοηθῶν τῷ μουτεβελῆ νὰ γένη ἐξέτασις διὰ τὴν νέαν οἰκοδομὴν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Βηθλεὲμ καὶ ἐχρεώθημεν ἐξήκοντα πονηγία, τὰ ὁποῖα ἕως τώρα χρεωστοῦμεν. Εἰ καὶ λέγεις νὰ γράψω νὰ μὴ δώσουν, ἀλλ' ἐκεῖνοι δέν μου πιστεύουν, ὅτι παρακάθημαί σου καὶ λέγω καὶ τοιαῦτα, ἀλλὰ φοβούμενοι δίδουσι. Δεύτερον δὲ ὅτι οἱ φράροι δέν ἔχουσιν εἰς τὸ χέρι κανένα ὑμέτερον ὄρισμὸν ἄξιον, καὶ πάντοτε ζητοῦν τὴν Ἱερουσαλήμ· ἀμὴ σὰν ὑπάγῃ ἁγῶς ὅλοι οἱ ἐκεῖσε, λαμβάνοντες φλωρία παρ' αὐτῶν, μαρτυροῦσιν ἐκείνων ἔνεκα καὶ ἔχουσιν οἱ φράροι αἰτίαν καὶ σᾶς ἐνοχλοῦν. Μὴ λοιπὸν γένη αὐτῆ ἡ ἐξέτασις καὶ μάλιστα ἐπὶ σοῦ, δικαίου καὶ ἀγαθοῦ ὄντος». Ὁ δὲ «εὐφήμεν ἄνθρωπε» ἔφη «καὶ μὴ λέγε τοιαῦτα· ἔοικεν ὅμως ἀγνοεῖν σε διάθεσιν τὴν ἐμὴν, ἣν εἶχον καὶ ἔχω εἰς γένος τὸ σὸν καὶ εἰς σὲ αὐτόν, ἐπειδὴ ἀμφιβάλλων εἰς γνώμην τὴν ἐμὴν προφάσεις ἐπινοεῖς ματαιίας. Λοιπὸν οὗτοι οἱ ἄδικοι καὶ ἀδιάντροποι Φράγκοι ζητοῦσιν ὑπέρογκα καὶ ἀδύνατα, ἐν οἷς ἐπρόσδεσαν ὅτι καὶ νὰ πολεμήσουν τοὺς ἐχθροὺς τοῦ Βασιλέως (= σουλτάνου), καὶ ἡμεῖς ἂν τοὺς ἀποβάλωμεν διὰ τὰ δύο ταῦτα ζητήματα θέλουν εὐρίσκει προφάσεις νὰ τὰ δώσωμεν, καὶ πῶς· καὶ διὰ τοῦτο ἐμακρύνωμεν τὸν καιρὸν, τάχα διὰ νὰ στείλωμεν νὰ ἐρωτήσωμεν καὶ εἰς τὸ ἀναμεταξὺ περνεῖ χρόνος καὶ νὰ ἰδοῦμεν ἂν αὐτοὶ κινηθοῦν κατὰ τῶν ἐχθρῶν τοῦ Βασιλέως, εἶναι ἄλλος λόγος· εἰ δὲ μὴ, πάντῃ ματαιῶς ἐπιχειροῦν. Σὺ δὲ γράψε τοῖς μοναχοῖς σου νὰ μὴ φοβηθοῦν μήτε νὰ δώσουν τίποτε καὶ ἡσύχασε»⁶⁹. Ἐκ τῶν διαβεβαιώσεων τούτων ἔμεινεν ἡσυχος ὁ Δοσίθεος· ἀλλ' οἱ ἐν Ἱεροσολύμοις Φράγκοι εὗρον καιρὸν, διὰ τῆς βοηθείας τοῦ ἐξαγορασθέντος ἐξεταστοῦ νὰ παραστήσωσι τὰ Προσκυνήματα ἔν τε Βηθλεὲμ καὶ ἐν τῷ Ναῶ τῆς Ἀναστάσεως,

⁶⁹ Παραλειπόμενα ἐκ τῆς ἱστορίας περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατρ. ἐν Ἀναλέκτοις Ἱεροσολυμιτικῆς Σταυρολογίας, Α, 285. Πρὸβλ. Κωνσταντίνου, ἐνθ' ἂν. σ. 270.

ὡς ἀνήκοντα αὐτοῖς καὶ ὡς ἀρπαγέντα ἀπ' αὐτῶν πρὸ πεντηκονταετίας ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Θεοφάνους· κατηγόρησαν δὲ καὶ τοῦ Δοσιθέου ὡς πρὸ δεκαετίας περίπου ἀρπάσαντος τὸ Κουβούκλιον. Εὐτυχῶς διὰ τῆς σώφρονος καὶ δραστηρίου ἐνεργείας τοῦ Δοσιθέου ὁ Μ. Βεζύρης οὐδεμίαν ἔστρεφε προσοχὴν εἰς τὰς παραλόγους λατινικὰς ἀξιώσεις καὶ ἀφῆκεν αὐτὰς ἀνεκπληρώτους, συνεβούλευε δὲ καὶ ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος τοῖς Ἁγιοταφίταις δι' ἐπιστολῆς αὐτοῦ νὰ εἰρηνεύωσι μετὰ τῶν δυτικῶν καὶ νὰ μὴ κωλύωσιν αὐτοὺς ἐν τοῖς Προσκυνήμασιν ὡσάκις θέλουσι νὰ προσκυνήσωσιν ἢ νὰ τελέσωσι τι νόμιμον⁷⁰. Οἴκοθεν ὁμοῦ νοεῖται, ὅτι πρὸς κατορθῶσιν τῆς νέας ταύτης ἐπιτυχίας ὁ Πατριάρχης ἐδαπάνησεν ἄπειρα χρήματα· τὸ δὲ χρέος τοῦ ἁγίου Τάφου ὑπερῆξήθη. Χρήματα ἀπρητοῦντο καὶ διὰ τὴν ἔκδοσιν ἐκάστου διατάγματος· τρία δὲ σουλτανικὰ διατάγματα τῷ 1687 ἔλαβεν ὁ Δοσίθεος ἐν μὲν ὑπὲρ τῆς Μονῆς τοῦ Σταυροῦ, ἕτερον περὶ ἐπισκευῆς τῶν Μοναστηρίων καὶ τρίτον περὶ ἐπισκευῆς τῶν βακουφικῶν οἰκιῶν τῆς Ἀδελφότητος.

Ἠσχολήθη δὲ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην περὶ τὴν διευθέτησιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐνώσεως τῆς Μητροπόλεως Κιέβου μετὰ τοῦ Πατριαρχείου Μόσχας καὶ τὴν ἀπόκρουσιν κινδύνου τινὸς τῆς Μονῆς Σινᾶ, ἧς οἱ μοναχοὶ ἠθέλησαν νὰ ὑπαγάγῃσιν τὴν Μονὴν αὐτῶν ὑπὸ τὸ Πατριαρχεῖον ἐκεῖνο. Ὁ Δοσίθεος λίαν ἠγανάκτησε μαθὼν τὸ κίνημα τοῦτο καὶ ἔπραξε πᾶν ὅ,τι δυνατόν πρὸς ἀποσόβησιν τῶν συνεπειῶν αὐτοῦ. Τῇ ἐνεργείᾳ αὐτοῦ ὁ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ἰάκωβος α' (1686-1687 τὸ γ') τῷ 1687 ἐξέδωκε συνοδικὸν γράμμα καθορίζον τὴν θέσιν τῆς ἐπισκοπῆς Σινᾶ ἀπέναντι τοῦ Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων καὶ ἐξελέγγχον τὴν ἀπόνοιαν τοῦ Ἀνανίου, τῷ δ' ἐπομένῳ ἔτει καὶ Καλλίνικος ὁ β' Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (1688 τὸ α') ἐξέδωκε Τόμον Συνοδικὸν καθορίζων τὰ δίκαια τοῦ Θρόνου Ἱεροσολύμων⁷¹. Τοῦ τόμου τούτου εὐχερῶς τις ἀναγνωρίζει ὡς συντάκτην τὸν Δοσίθεον, ὅστις ἐκαλεῖτο εἰς νέους ἀγῶνας ὑπὲρ τῶν Προσκυνημάτων, ἐν οἷς εὐρέδῃ παντελῶς ἀπομεμονωμένος. Διότι εἰς τὴν ἐναντίον τῆς Τουρκίας συμμαχίαν τῆς Αὐστρίας, Πολωνίας καὶ Ἑνετίας προσετέθη ἀπὸ τοῦ 1688 καὶ ἡ Ρωσία, ἀναλαβοῦσα δύο ἐκστρατείας εἰς τὴν Κριμαίαν. Ἡ δὲ Τουρκία ἠττηθεῖσα ἀπέναντι αὐτῆς εἶχεν ἀπειλητικὴν τὴν Γαλλίαν, ἣτις ἤξιόν τὴν κατάληψιν τῶν Προσκυνημάτων ὑπὲρ τῶν Λατίνων, ὑποδεικνύουσα ὅτι ἐν περιπτώσει ἀρνήσεως θὰ συνέπραττε μετὰ τῶν ἀντιπάλων τῆς Τουρκίας.

⁷⁰ Θ. Λιβαδά, Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου ἐπιστολαί, σ. 173-174.

⁷¹ Κ. Δελικάνη, ἔνθ' ἂν. σ. 399 ἐξ. Α. Π. Κεραμέως, Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς τοῦ ὄρους Σινᾶ, σ. 72 ἐξ. Τὸ κανονικὸν δίκαιον τοῦ Πατρ. θρόνου Ἱεροσολύμων, σ. 67-III.

Τούτου ἕνεκα αἱ ἀξιώσεις τῶν Γάλλων ἦτο δύσκολον νὰ μὴ ἱκανοποιηθῶσιν, αἱ δ' ἐνέργειαι τοῦ Δοσιθέου περὶ τῆς μὴ ἀποστολῆς ἐξεταστοῦ εἰς Ἱεροσόλυμα ἤκιστα ἠδύνατο νὰ προλάβωσι τὸν πραγματικὸν κίνδυνον. Ὁ Πατριάρχης, διοδεύσας ἐν τῷ μεταξὺ χρόνῳ τὰς παραδουναβείους χώρας πρὸς συλλογὴν ἐράνων καὶ μεγάλας βοηθείας λαβὼν ὑπὲρ τοῦ ἁγίου Τάφου παρὰ τῶν ἐλλήνων Ἡγεμόνων Καντακουζηνοῦ, Δούκα καὶ Σερβάνου, ἕνεκα ὅμως τῶν πολιτικῶν ταραχῶν καὶ τοῦ πολέμου τῆς Τουρκίας κατὰ τῶν ἠνωμένων Δυνάμεων Ρωσίας, Αὐστρίας, Πολωνίας καὶ Ἑνετίας ἀναγκασθεὶς κατὰ Ὀκτώβριον τοῦ 1688 νὰ ἐπανακάμψῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν, διεῖδεν ἀμέσως τὸν ἐπικρεμασθέντα κίνδυνον· πολλῶ πλέον, ὅτι καὶ ὁ πόλεμος τῆς Τουρκίας ὑπῆρξεν ἀτυχῆς καὶ ὁ Σουλτάνος Μωάμεθ δ' ἀπὸ τοῦ παρελθόντος ἔτους εἶχε καθαιρεθεῖ, καί, τὸ δὴ σπουδαιότερον, ὁ φίλα φρονῶν τοῖς Ἑλλησι καὶ τῷ Δοσιθέῳ Μ. Βεζύρης ἐφονεύθη. Οὐχ ἦττον ὁ Πατριάρχης, κύριος ὣν πάντοτε τῆς ψυχραιμίας αὐτοῦ, μετὰ τῆς προσηκούσης αὐτῷ εὐψυχίας ἀντιμετώπισε τὴν σοβαρότητα τῶν περιστάσεων, πρῶτιστον δ' ἑαυτοῦ μέλημα ἐθεώρησε νὰ λάβῃ παρὰ τοῦ νέου Σουλτάνου Σουλεϊμὰν β' (1687-1691), φερμάνιον ἐπικυροῦν τὰ τῶν προηγουμένων σουλτάνων φερμάνια περὶ τῶν δικαιωμάτων τῶν Ἑλλήνων ἐπὶ τῶν Προσκυνημάτων. Εὐρέθη δὲ πρόθυμος ὁ νέος Σουλτάνος δεκατρία ἔτερα διατάγματα νὰ ἐκδώσῃ, αἰτήσῃ τοῦ Πατριάρχου, περὶ τῆς μὴ ἐπεμβάσεως τῶν διοικητῶν ἐν τοῖς δικαιομασί τοῦ Πατριάρχου, περὶ τῆς ἐπισκευῆς πάντων τῶν ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Ἱερουσαλὴμ Μοναστηρίων, περὶ τοῦ μὴ ἐνοχλεῖσθαι τοὺς Ἕλληνας μοναχοὺς διὰ τὰ παλαιὰ τῶν Ἰβήρων χρέη, «περὶ τοῦ γενέσθαι ἐκποδὸν πάντα θαρὺν φόρον εἰς τοὺς ρωμαίους ἐπιβληθέντα μοναχοὺς» περὶ τοῦ «εἶναι τὰς ἐν τῇ Λαύρα τοῦ ἁγίου Σάββα καὶ τὰς ἐν τοῖς λοιποῖς Μοναστηρίοις γινομένας ἐπισκευὰς ἀκωλύτους ὅλως καὶ ἀνεξετάστους ἀπὸ τῶν κυβερνητικῶν ὑπαλλήλων καὶ τῶν λοιπῶν μουσουλμάνων» καὶ τέλος διάταγμα «παρέχον ἄδειαν τῷ Ρωμαίῳ Πατριάρχῃ Ἱεροσολύμων εἰσπράξαι τὰ ἑαυτοῦ μοναστηριακὰ δικαιώματα ἐκ τῶν ἐν Παλαιστίνῃ ὀρθοδόξων χριστιανῶν». Τινὰ τῶν διαταγμάτων τούτων ἀνενεώθησαν τῷ ἐφεξῆς ἔτει, καθ' ὃ καὶ ἄλλα ἐξεδόθησαν διατάγματα, οἷον τοῦ μὴ χρῆσθαι τοὺς Φράγκους μουσικαῖς ὀργανοῖς ἐν τῷ Ναῷ τῆς Ἀναστάσεως, περὶ τοῦ μὴ προσηλυτίζειν τοὺς ὀρθοδόξους καὶ «περὶ τοῦ μὴ ποιεῖν τινὰ τι ἀντιβαῖνον τοῖς ὀρισμοῖς καὶ τοῖς παλαιοῖς χοτζετίοις τοῖς δεδομένοις τοῖς ἀγιοταφίταις καὶ περὶ τοῦ ὅτι πᾶσα κατ' αὐτῶν ἀγωγή παραπέμπεται πρὸς τὴν Ὑψηλὴν Πύλην». Τὸ διάταγμα τοῦτο ἀνενέωσεν ὁ Δοσίθεος δις μετὰ δύο ἔτη. Ἐν τῷ μέσῳ δὲ τῶν ἀσχολημάτων τούτων διατελῶν, ἐν τέλει τοῦ 1689 ἔγραψεν εἰς Μόσχαν ἐπιστολὴν χαριεστάτην, περὶ ἧς ἐσημίωσεν ὁ Καισάριος Δαπόντε (†

1739) «ἐγὼ τόσον ἄλας εἰς ἄλλην ἐπιστολὴν νὰ εὔρω δὲν μ' ἔτυχε»⁷², πρὸς τὸν Νικόλαον Σπαθάριον († 1714), ζητῶν τὴν περιγραφὴν τοῦ ταξιδίου αὐτοῦ εἰς τὴν Σινικήν. Ἐν τῷ μεταξύ χρόνῳ τὸ ζήτημα τῶν Προσκυνημάτων εἰσήρχετο εἰς τὴν σοβαρὰν αὐτοῦ φάσιν.

Ἡ συνομολόγησις εἰρήνης τῆς Τουρκίας πρὸς τὴν Αὐστρίαν, μετὰ τὴν κατὰ 1688 γενομένην ἄλωσιν τοῦ Βελιγραδίου, ἐφαίνετο ἀναπόφευκτος· πρὸς τοῦτο δὲ τῷ 1689 ἀπεστάλη εἰς Βιέννην πομπώδης πρεσβεία, ἡ δὲ Γαλλία διὰ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Πρεσβευτοῦ Castagnères de Chateaufort, δαπανήσαντος 50.000 γροσίων παρέστη μετὰ τῶν ἐπὶ τῶν Προσκυνημάτων ἀξιώσεων αὐτῆς, ὑπὲρ τῶν Φραγκισκανῶν, χρησιμοποιοῦσα πάντων μάλιστα τὴν στενόχωρον τῆς Τουρκίας θέσιν. Ὁ νέος Μ. Βεζύρης Κιοπρουλῆ Ζαδὲ Μουσταφᾶ πασᾶς, ἔνεκα τῆς στενοχωρίας ταύτης καὶ ἔνεκα τῶν πρὸς ἐξακολούθησιν τοῦ πολέμου προπαρασκευῶν, καθ' ὃν χρόνον ἐπὶ πέντε μῆνας ἠύρισκετο ἐν Βιέννῃ ἡ τουρκικὴ ἀποστολή, ἵνα μείνῃ ἀπερίσπαστος ἀπὸ τῆς Γαλλίας συγκατένευεν εἰς τὴν παράδοσιν τῶν Προσκυνημάτων. Μάτην ὁ Δοσίθεος ὑπέδειξεν αὐτῷ, ὅτι θὰ διαπράξῃ ὑπίστην ἀδικίαν, ἀσύμφορον καὶ εἰς αὐτοὺς ἔτι τοὺς Τούρκους, ἀλλ' ὁ Βεζύρης ἀνεγνώριζε μὲν, ὅτι θὰ διέπραττεν ἀδικίαν, ὠμολόγει δέ, ὅτι ἔνεκα ὑπερτάτης πολιτικῆς ἀνάγκης θὰ διέπραττεν αὐτὴν «ὅλα ὅσα εἶπεν ὁ Πατριάρχης δικαίως τὰ εἶπεν· ἡμεῖς ὅμως ἀπὸ ἀνάγκην κάμνομεν τοῦτο τὸ παράλογον». Συνωδὰ τούτοις κατ' Ἀπρίλιον τοῦ 1689 ἐξεδόθη φερμάνιον ὑπὲρ τῶν Λατίνων, παραχωροῦν αὐτοῖς τοὺς δύο θόλους καὶ τὰς ἀψίδας ἐν τῷ Ναῷ τῆς Ἀναστάσεως, τὴν Ἀποκαθήλωσιν, τὸ ἥμισυ τοῦ Γολγοθᾶ, τὸ δικαίωμα λειτουργεῖν ἐπὶ τοῦ ἁγίου Τάφου, τὸ ἐν Βηθλεὲμ ἅγιον Σπήλαιον μετὰ τῶν κλειδῶν αὐτοῦ⁷³. Ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ φερμανίου ἐγένετο κατὰ τρόπον ὅπως ἐπονείδιστον· ὡς ἀκάθαρτα εἶδῶλα ἐρρίπτοντο ὑπὸ τῶν Λατίνων αἱ εἰκόνες, οἱ σταυροί, αἱ κανδηλαὶ τῶν Ἑλλήνων ἐκ τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως, τῆς Γεθσημανῆς, τῆς Βηθλεὲμ, ἐν τῷ ναῷ τῆς ὁποίας κατασυνετριβὴ τὸ καλλιτεχνικὸν καὶ πολλὰς ἀπαιτήσαν δαπάνας εἰκονοστάσιον «τὴν δὲ ἁγίαν Τράπεζαν ὅπου ἦτον εἰς τὴν κάμαραν, ὅπου εἶναι ἔμπροσθεν τοῦ ἁγίου Τάφου, ἔνθα οἱ Πατριάρχαι ἐμοίραζον τὸ ἅγιον φῶς κατέσκαψαν καὶ εὐρόντες δῆκην τινὰ μὲ ἅγια λείψανα τὴν ἐπήρασιν», λέγει ὁ Δοσίθεος⁷⁴.

Τοιοῦτος δ' ἐξηγέρθη διωγμὸς κατὰ τῶν ἐλλήνων ἀγιοταφίτων ὥστε οὗτοι, ὡς ἔγραφέ τις αὐτῶν τῇ 17 Ἰουλίου 1689 τῷ Πατριάρχῃ, ἠναγκάσθησαν νὰ φύ-

⁷² Παρὰ Κ. Σάθα, Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη, Γ, 90.

⁷³ *Fatin*, σ. 229 ἐξ.

⁷⁴ Πρὸς βλ. σημείωμα τοῦ πρῶην Λύδης Νεοφύτου, Α. Π. Κεραμέως, Κατάλογος Ἱεροσολυμιτικῆς Βιβλιοθήκης, Β, 299.

γωσιν ἐξ Ἱερουσαλήμ μετὰ τοῦ Πατριαρχικοῦ Ἐπιτρόπου, μεταβάντες εἰς Δαμασκόν. Οἱ ὀρθόδοξοι χριστιανοὶ ἐν Ἱερουσαλήμ ἔμειναν ἀλειτούργητοι ἐπὶ μακρόν· πολλοὶ δὲ προσηλυτίζοντο εἰς τὸν λατινισμόν καὶ οἱ λοιποὶ ἀπήλπιζον ἐκ τῶν λατινικῶν διαδόσεων, ὅτι ἀπηγχοῖσθη ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁ Δοσίθεος. Οὗτος ἔσπευσε νὰ διαφεύσῃ τὴν κακόβουλον ταύτην φήμην· ὅταν δ' ἔφθασεν εἰς Ἱερουσαλήμ ἡ ἐπιστολὴ αὐτοῦ «Οἱ χριστιανοὶ ὑπὸ χαρᾶς ἔκαμαν ἐκείνην τὴν νύκτα *λυχνασίαν εἰς τὰ ὀσπήτιά των*». Μεταβὰς συγχρόνως ὁ Πατριάρχης εἰς Ἀδριανούπολιν προὐκάλεσε σουλτανικὸν διάταγμα ὑπὲρ ἀσφαλείας τῶν Ἀγιοταφίτων, οἵτινες συνεπεῖα αὐτοῦ, ἐπανέκαμψαν εἰς Ἱερουσαλήμ⁷⁵.

Οἱ Λατῖνοι μετὰ τὸν ἀνωτέρω αὐτῶν θρίαμβον «ἔγραψαν πανταχοῦ *χαριστήρια καὶ ὡσπερ πάλοι οἱ ἀλλόφυλοι εὐηγγελίζοντο ἐν τοῖς εἰδώλοις αὐτῶν οὕτως οἱ Λατῖνοι ἐκαυχῶντο εἰς τὴν ἀσέβειαν αὐτῶν, ἔγραφον γὰρ ὅτι μὲ τὸ νὰ εἶναι καθολικοὶ ὀρθόδοξοι ἐπήρασι τὰ προσκυνήματα. Ἀλλὰ ρητέον, ἔγραψε χαριέστατα ὁ Δοσίθεος, πρῶτον ὅτι κατ' αὐτούς, ὅταν δὲν τὰ εἶχαν ἦσαν κακόδοξοι, δεύτερον ὅτι οἱ Ὀρθόδοξοι, ἔχοντες τὸν περισσότερον καιρὸν τὰ προσκυνήματα, ποτὲ δὲν ἐφρόνησαν ὅτι ν' ἀκολουθῇ ὅτι πῶς ὅσοι ἔχουν τὰ Προσκυνήματα νὰ εἶναι ἐκ τούτου καὶ μόνον Ὀρθόδοξοι, τρίτον ὅτι οἱ Λατῖνοι πολλάκις τὰ Προσκυνήματα εἶχον ἀλλὰ πάντοτε ἦσαν σχισματικοὶ καὶ αἵρετικῶν οἱ κορυφαῖοι... Διότι ἀπὸ τοῦ καιροῦ τῶν ἀγίων Ἀποστόλων ἕως τοῦ Μ. Κωνσταντίνου ἦτον εἰς μὲν τὸν ἅγιον Τάφον ναὸς τῆς Ἀφροδίτης, εἰς δὲ τὴν Βηθλεὲμ ναὸς καὶ εἶδωλον τοῦ Ἀδώνιδος καὶ ἐπὶ Ἡρακλείου οἱ Πέρσαι κατέκαυσαν τοὺς ἐν τοῖς προσκυνήμασι ναοὺς, τὸ αὐτὸ ἐκάμασι καὶ οἱ ἄραβες πολλάκις, ἀλλ' οὐδέποτε διὰ τοῦτο ἡ ὀρθόδοξος πίστις ἐμειώθη ἢ ἐκολοβώθη... Μάτην φρίσσουν λοιπὸν οἱ Λατῖνοι λέγοντες, ὅτι μὲ τὸ νὰ εἶναι ὀρθόδοξοι ἐπήρασι τὸν ἅγιον Τάφον... καλὸν ἐστὶ νὰ ἔχωμεν ἡμεῖς οἱ γνήσιοι καὶ ἀληθινοὶ κληρονόμοι τὰ ἅγια Προσκυνήματα καὶ τοὺς ἐν αὐτοῖς ναοὺς, ἀλλὰ διὰ τὰς ἀμαρτίας ἡμῶν παρέδωκε τοὺς ναοὺς ὁ Θεὸς τοῖς Λατίνοις, ἃς τοὺς ἔχουν, καὶ ἡμεῖς προσκυνοῦμεν τὸν ἅγιον Τάφον καὶ τὸ ἅγιον τῆς γεννήσεως ἐν Βηθλεὲμ σπήλαιον, ὡς ἐπροσκύνησαν οἱ μάγοι καὶ οἱ ποιμένες, Ἰωσήφ καὶ Νικόδημος καὶ αἱ μυροφόροι καὶ οἱ Ἀπόστολοι καὶ καθεξῆς οἱ Πατέρες ἡμῶν, τοὺς δὲ Λατίνους ἔχομεν ὡς εἶχον οἱ πατέρες ἡμῶν ἐν παντὶ καιρῷ καὶ ἐν παντὶ προσώπῳ καὶ ἐν παντὶ τόπῳ αἵρετικούς καὶ ἀποβεβλημένους τῆς ἀγίας ὀρθόδοξου Ἐκκλησίας... Παραφρονοῦσιν οἱ Λατῖνοι ὅτι νομίζουσι νὰ εἶναι ὀρθόδοξοι μὲ ἀρπαγὴν τοίχων τινῶν».*

⁷⁵ Verdy de Vernois ἔνθ' ἂν. σ. 52. Δοσιθέου, Παραλειπόμενα ἐκ τῆς ἱστορίας περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων ἐν Ἀναλέκτοις Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας Α, 293. Γ. Παλαμᾶ, Ἱεροσολυμίας, σ. φνθ'. Κωνσταντίνου τοῦ ἀπὸ Σιναίου, Βιογραφία καὶ συγγραφαὶ αἱ ἐλάσσονες σ. 269. Νεοφύτου Κυπρίου, Ὑπόμνημα περὶ τῶν ἐν Ἱερουσαλήμ διαφόρων χριστιανικῶν ἔδνων καὶ λογομαχιῶν αὐτῶν περὶ τῶν παναγίων προσκυνημάτων, ἐν Ἀναλέκτοις Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας Β, 422 ἐξ.

Ταῦτα πάντα πλατύτερον ἐξέδηκεν ὁ Δοσίθεος ἔν τινι αὐτοῦ ἐγκυκλίῳ πρὸς τὸ ἔθνος ἡμῶν, τὸ ταρασσόμενον οὐ μόνον ἐκ τῶν φημῶν περὶ τῆς καταλήψεως τῶν Προσκυνημάτων ὑπὸ τῶν Λατίνων, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τινων ἀπογοητευθέντων Ἑλλήνων, οἵτινες ἤρξαντο ἀποξενοῦντες τὸ ἔθνος ἀπὸ τῶν ἁγίων Τόπων, ἀποτρέποντες τοὺς ὀρθοδόξους ἀπὸ τῆς εἰς αὐτοὺς ἱερᾶς ἀποδημίας. Ἐν τῇ ἐγκυκλίῳ ταύτῃ ἀφηγεῖται συνοπτικῶς ὁ πολυῖστωρ Δοσίθεος τὴν ἱστορίαν τῶν Προσκυνημάτων μέχρι τῶν ἡμερῶν αὐτοῦ ἐλέγχει τοὺς ἀπελπίζοντας τὸ ἔθνος καὶ ἀποξενοῦντας αὐτὸ ἀπὸ τοῦ ἁγίου Τάφου, ἐμπνέων δὲ τοῖς πᾶσι θάρρος ἔλεγε «*τώρα πάλιν καὶ αὐτοὶ οἱ ψευδοχριστιανοὶ τόσον ἱερωμένοι ἀνέριοι, ὅσον καὶ λαϊκοί, λέγουσι ρήματα καταποντισμοῦ καὶ ἐβγαλμένα ἀπὸ τὴν καρδίαν τοῦ Διαβόλου, ὅτι δηλαδὴ ἡ Βασιλεία (= ἡ τουρκικὴ) τοὺς ὀρθοδόξους ἀπέβαλεν ἀπὸ τὰ Προσκυνήματα καὶ ὅτι οἱ Φράγγοι ἐξ ὀλοκλήρου τὰ ἐκυρίευσαν καὶ ἄλλα τοιαῦτα, οἵτινες ὅτι ψεύδονται προφανῶς καὶ ἐθελοντὶ κακουργοῦσιν εἶναι φανερόν. Πρῶτον ἡ Βασιλεία τώρα ἂν θελήσωμεν ὀρισμὸν νὰ εἴμεθα εἰς τὰ Προσκυνήματα οἰκοκυροὶ μετὰ τοὺς φράγκους τὸν δίδει· ἀμὴ ἡμεῖς δὲν θέλομεν νὰ λειτουργοῦμεν ἐκεῖ ὅπου λειτουργοῦν οἱ αἰρετικοὶ καὶ νὰ κοινωνοῦμεν τοῖς ἀκοινωνήτοις, φυλάττοντες καθαρὰν τὴν ὀρθοδοξίαν καὶ μάλιστα ὅπου ἐλπίζομεν ταχέως νὰ τοὺς καταστρέψῃ καὶ τοὺς ταπεινώσῃ ὁ Κύριος· δεύτερον ὅτι ἡμεῖς μέσα εἰς τὸν ἅγιον Τάφον ἔχομεν εἴκοσι τέσσαρα κανδήλια καὶ οἱ Φράγγοι καὶ οἱ Ἀρμένιοι καὶ ὄλοι οἱ αἰρετικοὶ ἔχουσιν εἴκοσι· πῶς εἴμεσθεν ἔξω τοῦ ἁγίου Τάφου; Οἱ φράγγοι λειτουργοῦν μέσα εἰς τὸν ἅγιον Τάφον, ἂν θέλωμεν λειτουργοῦμεν καὶ ἡμεῖς· καὶ πῶς εἴμεσθεν ἔξωθεν τοῦ ἁγίου Τάφου; Τοῦ ἁγίου Γολγοθᾶ τὸ Καθολικὸν τὸ ἄφηκεν ὁ Κύριος ὀλόκληρον εἰς τὰς χεῖράς μας καὶ λειτουργοῦμεν χωρὶς νὰ ἔχη τινὰς ἄλλος μετοχὴν εἰς αὐτό· καὶ πῶς μᾶς ἐπῆραν οἱ Φράγγοι τὰ Προσκυνήματα;».* Αναγράφει ἐφεξῆς τὰ λοιπὰ Προσκυνήματα καὶ τὰ Μοναστήρια, ἅτινα εἶχον ἀπομείνει εἰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων μοναχῶν, ὑποδεικνύει τὰς μεγάλας τῆς Ἁγιοταφικῆς Ἀδελφότητος ἀνάγκας, τὰ θρησκευτικὰ αὐτῆς καὶ φιλανθρωπικὰ ἔργα, κατακρίνει τοὺς ἀπομακρύνοντας τοὺς ὀρθοδόξους ἀπὸ τοῦ ἁγίου Τάφου καὶ ἐπαινεῖ τοὺς ὑπὲρ αὐτοῦ εὐσεβῆ ἔχοντας ζῆλον. Ἡ ἐγκύκλιος αὕτη τοῦ Δοσιθέου μαρτυρεῖ, ὅτι οὐχὶ μόνον αἰσθητὴν ὁμολογουμένως ἀπώλειαν ἔν τοῖς Προσκυνήμασιν ὑπέστη ἡ ἁγιοταφικὴ Ἀδελφότης, ἀλλὰ καὶ ὅτι ἡ ἀπώλεια αὕτη ψυχολογικῶς λίαν ἐπιζημίως ἐπέδρασεν ἐπὶ τοῦ ὀρθοδόξου ἡμῶν γένους, ἀνεξαρτήτως τῆς διαφημίσεως τῶν Λατίνων, ὅτι αὐτοὶ ἄτε ὀρθόδοξοι ὄντες τὰ Προσκυνήματα κατέλαβον. Κατὰ βάθος καὶ αὐτὸς ὁ Δοσίθεος διήρχειτο σπαρακτικὰς στιγμὰς ἀπογοητεύσεως, ἀναμετρῶν τὸ μέγεθος τῆς ἀπωλείας, τὰς ἀνυπερβλήτους δυσχερείας ἔν τῷ πρὸς ἐπανόρθωσιν αὐτῆς ἀγῶνι αὐτοῦ καὶ τὸ ἀπαυξάνον μέγα τῆς Ἀδελφότητος χρέος· «*Τώρα, ἔγραφε, χιλίους ἑξακοσίους ἐνενηντα ὀ ἐλτζῆς τῆς Φράντζας ἦλθε καὶ τί εἶπε καὶ τί ἴσχυσε, οἱ φρό-*

νιμοὶ τὰ καταλαμβάνουν. Τοῦ ἔδωκεν ἡ Βασιλεία ὅμως ὄρισμὸν νὰ προσκυνοῦν πρῶτα καὶ ὄχι νὰ ἐξουσιάζουν. Αὐτοὶ ὅμως ἐπῆγαν εἰς τὰ Προσκυνήματα καὶ ἔκαμαν ὡσὰν λησταί, φονεῖς καὶ κλέπται, καὶ ἡμεῖς ὅμως αὐτὸ τὸ κακὸν νὰ γένη, ἂν καλὰ καὶ δὲν ἠθέλαμεν νὰ τὸ ἀκούσωμεν, οὐδὲ κἂν νὰ τὸ ἴδοῦμεν· ἀμὴ πῶς ἔγινεν εὐχαριστήθημεν, ὅτι ἐμπεξερίσαμεν κάθε χρόνον νὰ μᾶς ζητοῦν αἱ ἄδικοι νὰ κάμνωμεν καινούργιους τοὺς ὀρισμούς μας καὶ νὰ πέρνουν ἀπὸ δεκαπέντε καὶ εἴκοσι πουργιά. Τοὺς Φράγκους ἐδίωχναν καὶ ἀπὸ ἡμᾶς ἐγύρευαν· ἑκατὸν ἑπτὰ χιλιάδας γρόσια χρέος ἤυραμεν ὁποῦ ἔγινεν εἰς τὸν καιρὸν τοῦ κύριου Παισίου, καὶ τὰ εὐγάλαμεν σὺ Θεῶ· καὶ τώρα ἀπὸ τὰ σκάνδαλα τῶν κατηραμένων καὶ ἀναθεματισμένων αἰρετικῶν Λατίνων κινδυνεύει νὰ γένη τὸ πρῶτον χρέος. Καὶ τότε μὲν ἦσαν χατζήδες πολλοί, ἡ Βλαχομπογδανίαις καὶ Ρούμελαις εἰς εὐτυχίαν, ἀμὴ τώρα εἶναι ὅλα τὰ ἐναντία καὶ ἦταν χρεία σὰν κορυφωθῆ τὸ χρέος νὰ φύγωμεν ἀπ' ἐκεῖ ὅλοι καὶ νὰ ἐξουσιάζουν οἱ αἰρετικοὶ ὄχι μόνον τὰ Προσκυνήματα, ἀμὴ ἐξ ὀλοκλήρου καὶ τὰ Μοναστήριά μας. Ἀμὴ τώρα ἡ θέλει τὰ διορθώσει ὁ Θεός, ὁποῦ νὰ ζήσωμεν μὲ εἰρηνικὴν κατάστασιν ἢ θέλομεν ἡσυχάσει κἂν νὰ λείπωμεν ἀπὸ τὸ ὑπέρογκον χρέος».

Ἡ λύπη τοῦ Πατριάρχου ἦτο μεγάλη, πολλῶ πλέον διότι οἱ Λατῖνοι ἐφαίνοντο θριαμβεύοντες καὶ ἐπιβαλλόμενοι πάλιν ἐπὶ τοῦ ἡμετέρου ἔθνους· ὑπῆρχον δὲ πολλοὶ δυστυχῶς φοβούμενοι αὐτοὺς ἢ συμπαθοῦντες. Ἐν τῷ προλόγῳ τοῦ περὶ σχίσματος Ἐγχειριδίου τοῦ Μαξίμου, ὅπερ ἐξέδωκε τῷ 1690 ἀναγράφων τὰς κατὰ τῆς ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας ὑπούλους ἐπιθέσεις τῶν Λατίνων, ἔλεγεν ὅτι αὐτοὶ μὲν ἀδεῶς καὶ ἔγραφον καὶ ἔλεγον κατὰ τῶν Ἑλλήνων παραβάλλοντες αὐτοὺς πρὸς τοὺς ἐθνικοὺς καὶ πρὸς τοὺς Ἰουδαίους «ὅταν δέ τις τῶν ἡμετέρων γράψει βουληθῆ ὑπὲρ τῆς ἀληθείας ἀπολογούμενος εἰς τὰς καθ' ἡμῶν βλασφημίας τῶν Λατίνων λέγουσί τινες μὴν εἰπῆς ἔτζι, μὴν γράψης ἔτζι, ὅτι προξενεῖται σκάνδαλον. Σὰν νὰ ἔλεγον μισὴν εἰπέ τὴν ἀλήθειαν καὶ ὄχι σωστήν· οἱ Λατῖνοι ἂς συκοφαντοῦν καὶ ἡμεῖς κωφεύετε». Ὁ Δοσίθεος ἐφρόνει ὅτι πολλὰ ἔπρεπε νὰ γράψωσιν οἱ Ἑλληνας καὶ νὰ λέγωσι κατὰ τῶν Λατίνων, αὐτὸς πρῶτος παρέχων καὶ ἐν τούτῳ ζηλευτὸν παράδειγμα.

Ἄλλ' ὡς ἦτο ἀκόλουθον τὴν ὅλην αὐτοῦ προσοχὴν ἔπρεπε κατὰ τὸ παρὸν, νὰ στρέψῃ εἰς τὸ ζήτημα τῶν Προσκυνημάτων. Ἐν πρώτοις ἐδείχθη ἀνώτερος τῆς καταλαβούσης αὐτὸν λύπης καὶ ἔσπευσε νὰ παραμυθῆσῃ τοὺς ἄλλους. Ἐπληροφορεῖτο ὅτι ἡ Ἀδελφότης εἶχεν ἀδυμήσει καὶ ἀπογοητευθεῖ. Ὁ ἐπίτροπος αὐτοῦ Ἀρχιεπίσκοπος Γάζης Χριστόδουλος κατὰ Ἰούλιον τοῦ 1690 ἔγραψεν αὐτῷ, ἐξεκονίζων τὴν ἐν Ἱερουσαλὴμ κατάστασιν, ὃ δὲ Πατριάρχης ἀπαντῶν «ἐθαύμασα, ἔλεγε, πῶς φρονεῖς εἰς τὸ προοίμιον τοῦ γράμματός σου. Καὶ τὰ γράμματα καὶ τὰ γηρατεῖα τώρα εἶναι καιρὸς νὰ φανοῦν; ἀκούεις; τὰ πρόσωπα ἀλλάσουν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, ἀμὴ ὁ τρόπος τῆς διοικήσεως τῆς θείας προνοίας

εἶναι εἷς καὶ αὐτός. Ἄλλοι ἂν παραπονοῦνται διὰ τὰ πάθη ἴσως καὶ ἔχουν πρόσφασιν (καὶ λέγω τὸ ἴσως, ὅτι ὅλοι ἔχουσιν οἱ χριστιανοὶ τὸ ἱερὸν Εὐαγγέλιον καὶ δὲν πρέπει νὰ ἐνεργοῦν παρὰ τὸν σκοπὸν του)· ἀμὴ αὐτοὶ εἶστεν ἐκεῖ, ὅπου ἔπαθε καὶ ἐσταυρώθη ὁ Κύριος καὶ ἔπαθον καὶ ἐδιώχθησαν καὶ ἐκαταφρονήθησαν οἱ Ἀπόστολοι καὶ δὲν πρέπει ἔτι εὐκόλα νὰ παραπονεῖσθε διὰ τὰ συμβαίνοντα πάθη. Τριακόσιους δέκα χρόνους προτιήτερα ἦτον ὁ Ἅγιος Τάφος ναὸς τῆς Ἀρτέμιδος καὶ περίπου τὰ ἑξακόσια πέντε ἔτη τῆς σωτηρίας τὸν ἔκαυσαν οἱ Πέρσαι καὶ εἰς τοὺς ὀκτακοσίους δώδεκα κατέκοψαν τοὺς χριστιανούς τῆς Ἁγίας πόλεως καὶ τῆς Παλαιστίνης καὶ τοὺς λοιποὺς ἐφυγάδευσαν· καὶ εἰς ἑνεακοσίους ἑβδομήκοντα πέντε ἔκαυσαν τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Τάφου καὶ Ἰωάννην τὸν Πατριάρχην μὲ τὰ λοιπὰ προσκυνήματα, μοναστήρια καὶ ἐκκλησίας καὶ εἰς τοὺς χιλίους ἑνενηντὰ ἑννέα ἐπῆγαν οἱ Φράγγοι εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα καὶ ἔκαμαν τὰ περισσότερα εἰς τὰ μοναστήρια, προσκυνήματα, ἐκκλησίας καὶ χριστιανούς καὶ ἕως χιλίους τριακοσίους ὁκτὼ ἐπολεμοῦσαν μὲ τοὺς Ἀραβας καὶ πότε τὸ ἕνα μέρος ἐνίκα, πότε τὸ ἄλλον καὶ ἐφθάρησαν πόλεις καὶ χῶραι καὶ ἐκκλησίαις καὶ μοναστήρια καὶ τὰ προσκυνήματα ἐκαταπάτησαν καὶ τοὺς χριστιανούς ἠφάνισαν, καὶ ὁ θεὸς ὅλα τὰ ἐδιώρθωσε καὶ τώρα ἐχάλασεν ὁ κόσμος, ὅπου ὀρισμὸς τῆς βασιλείας ἔτι δὲ ἔγραφε; καὶ ὑμεῖς τί εἶναι αὐτὸ ὅπου ἐκακοπέσατε ἔτι εὐκόλα καὶ θρηνεῖτε καὶ ὀδύρεσθε; μὴ νὰ ἐκριθῆκαμεν καὶ μᾶς ἐνίκησαν; μὴ νὰ ἐπῆραν μετὰ τὴν κρίσιν ἀποφασιστικὸν ὀρισμόν; μὴ νὰ οἱ Τοῦρκοι τοὺς ἐπεριποιήθησαν διὰ ἀγάπην ὅπου τοὺς ἔχουν; ὁ καιρὸς τὸ ἐκάλεσεν καὶ ἔκαμαν καὶ αὐτοὶ κυβέρνησιν ἀπὸ ἀνάγκη τους. Εἶναι χρεία νὰ μὴ ὀλιγοψυχοῦμεν καὶ νὰ θρηνοῦμεν σὰν μικρὰ παιδιὰ· μόνον νὰ ἔχετε ὑπομονὴν καὶ νὰ παρακαλεῖτε τὸν Δεσπότην Χριστὸν διὰ τὸ καλλίτερον καὶ εἰ μὲν εὐδοκήσει νὰ τὰ διορθώσῃ, χάρις αὐτῷ· εἰ δὲ καὶ τὰφήσει ἔτι, θεομάχοι δὲν ἠμποροῦμεν νὰ γινοῦμεν ἀλλὰ μόνον θέλομεν κυβερνηθῆ, καθὼς ἠμπορέσει, ἂν καλὰ καὶ ἐλπίζομεν εἰς τὸ ἔλεός του νὰ διορθωθοῦν καλλίτερα παρὰ πρῶτα. Ἄκουσε. Ἀπὸ τὸ σεφέρι τῆς Ράμπας, ὅπου εἶναι τώρα σωστοὶ 25 χρόνοι ὅπου ἐνίκηθη ὁ Κιουπρουλόγλης εἰς τὴν Νεμτζιάν καὶ ἦλθεν ὁ μέγας ἐλτζῆς, εἰς τὸν Πόλιν δηλονότι, ἔχουν τόσοι ἐλτζῆδες ὅπου ἔρχονται καὶ γυρεύουν τὰ προσκυνήματα· καὶ ἂν καλὰ καὶ ἐκριθῆκαμεν, ἀμὴ πάλιν τὰ ἐγύρευον καὶ μᾶς ἔβγαλναν τὸν χρόνον ἀπὸ 25 καὶ 30 πουργιά· τώρα ἤθελε διορθωθῆ νὰ λείψουν τὰ σκάνδαλα τὰ καθημερινὰ καὶ τὰ ἔξοδα τὰ ὑπέρογκα καὶ θέλομεν κυτάξει τοῦ λόγου μας νὰ ζήσωμεν καθὼς ἠμπορέσομεν. Καὶ λοιπὸν αὐτὰ ὅποιος ἔχει νοῦν, δὲν τὰ συλλογίζεται· μόνον εὐχαριστᾷ τὸν Θεὸν καὶ κάμνει ὑπομονὴν διὰ νὰ τοῦ δώκῃ ὁ Θεὸς τὸ ἔλεός του, ὡσὰν ὅπου εἶναι Θεὸς ἐλέους. Καὶ αὐτὰ τὰ μαχζάρια ὅπου ἔκαμαν τώρα (= οἱ δυτικοί), εἶναι τὸ οὐδετίποτα· μόνον θαρρεῖς τὰ χογγέτια ὅπου ἔκαμαν οἱ Φράγγοι μὲ τὸν Σαλήη πασιᾶν καὶ μὲ τὴν γερουσιᾶν τῶν υἱῶν τῆς ἀπωλείας, ἢ τὰ ἄλλα χογγέτια καὶ μαχζάρια ὅπου ἔκαμαν πρῶτα καὶ ὕστερα,

τοὺς ὠφέλησαν τίποτα, ἢ αὐτὸς ὁ φράρος ὁ ὑπερήφανος ἐκατόρδωσε τίποτα; Μόνον ὁ καιρὸς εἶναι ὅπου τὰ ἔκαμε αὐτὰ ὅλα· καὶ ἃς ἰδοῦμεν εἰς ἐκεῖνο ὅπου ὑποσχέθησαν οἱ ἀντικείμενοι, τάχα τὸ ἐνεργοῦν, τάχα γίνονται; Δὲν ἐβαρεθήκετε εἰς τὸν κατὴν κάθε χρόνον νὰ ἐξοδιάζετε; τώρα ὅπου ἐγένηκεν ἔτσι, ἐλπίζομεν νὰ διορθωθοῦν καὶ νὰ ἐλευθεροδοῦμεν ἀπὸ τὰ καθημερινὰ σύζαλα. Λοιπὸν τὰ ὅσα χρειάζονται κυβέρνησιν ἐδῶ ἡμεῖς ἔχομεν αὐτῶν τὴν ἔννοιαν σὺν θεῷ· τὰ δὲ ὅσα χρειάζονται αὐτοῦ, νὰ τὰ κάμνετε εἶναι χρεῖα, ὄχι μόνον ὁ ἐπίτροπος, ἀλλὰ καὶ ὅλοι ἡμεῖς νὰ στέκεσθε εἰς τὸ μοναστήρι ὡσάν καὶ πρῶτα καὶ καλλίτερα· νὰ εἶναι οἱ πατέρες καὶ τὰ μοναστήρια καὶ μέσα καὶ ἔξω περισυμμαζομένοι· οἱ χριστιανοὶ νὰ εἶναι εἰς τὴν ἐκκλησίαν τους μὲ τιμὴν καὶ ἐπιμέλειαν, ὅπου πρέπει. Εἰς τὸν Ἀβραὰμ νὰ εἶναι οἱ αὐτοὶ διδάσκαλοι, νὰ διαβάζουν τὰ παιδιὰ γράμματα μὲ τὴν αὐτὴν ἐπιμέλειαν καὶ ἡ ἀρχιερωσύνη σου καὶ ξεχωριστὰ γράφε εἰς τὰς χώρας καὶ κάστρα καὶ παρηγόρα τοὺς χριστιανούς νὰ στέκωνται ἐδραῖοι. Διὰ ἐκεῖνο εἰς τὸ σπῆτι ἀνετράφεις καὶ ἐτιμῆδεις –καὶ ἐπαινῶ σε– διὰ νὰ συντρέχῃς καὶ ἡ ἀρχιερωσύνη σου εἰς τοιαύταις ὥραις καὶ ὄχι νὰ καρτερῆς νὰ σὲ γράψωμεν ἡμεῖς· μόνον νὰ συλλογίζεσαι τί πρέπει νὰ κάμνης καὶ νὰ τὸ ἐνεργῆς μοναχός σου ὄχι μὲ ὕβρεις καὶ λόγια ὅπου προξενοῦν σκάνδαλα, ἀλλὰ μὲ λόγον εὐαγγελικόν. Τρεῖς χρόνους ἐπερηπάτησεν ὁ Προφήτης Ἡλίας ξεπόλυτος, οἱ ἀπόστολοι ἐγένηκαν θέατρον ἀγγέλους καὶ ἀνθρώπων. Λοιπὸν κοπίασον καὶ αὐτὸς ἀπὸ κελλί εἰς κελλί, εἰς τὰ μοναστήρια, εἰς ταῖς ἐκκλησίαις, εἰς τοὺς ξένους, εἰς ἐντόπιους, εἰς χατζήδες καὶ παρηγόρα καθένα, καθὼς πρέπει καὶ ἂν δὲν τὸ ἤξεύρουν οἱ ἄνθρωποι, τὸ γνωρίζει ὁ Θεός· καὶ ἂν σὲ μέμφονται τινες μέμνησο τὸ «εἰ ἀνθρώποις ἤρεσκον, Χριστοῦ δούλος οὐκ ἂν ἦμην» κἂν ὀλιγοψιχοῦν οἱ χριστιανοὶ καὶ κυβερνῶνται παρηγόρα, ἐπάλειψε. Καὶ λοιπὸν ἀγωνίσου τὸν καλὸν ἀγῶνα καὶ θέλει γνωρισθεῖ καὶ παρὰ Θεῷ καὶ παρὰ ἀνθρώποις ὁ κόπος σου. Ἄν ὁ παπᾶ κυρ Δανιὴλ εἶναι ἀκόμη αὐτοῦ νὰ διαβάσῃ τὸ γράμμα του καὶ νὰ ἐνεργῆσῃ καθὼς γράφομεν ἐκεῖ· καὶ τὸ παρὸν γράμμα σὲ ὀρκίζω εἰς τὸν θεὸν νὰ διαβάσῃς εἰς ὅλους τοὺς πατέρας ἐμπρὸς καὶ εἰς ὅλα τὰ μοναστήρια»⁷⁶.

Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη ἀποκαλύπτει ἔκπαγλον ἀληθῶς τὸν χαρακτήρα τοῦ Πατριάρχου Δοσιθέου, ἡ φωνὴ αὐτοῦ αὕτη ἐνέβαλε πάντως θάρρος καὶ ἐλπίδα, συνεκράτει ἐν τῷ ἀγῶνι αὐτῆς τὴν Ἀγιοταφίτικὴν Ἀδελφότητα, ἄνευ τῆς ὁποίας ἦτο ἀδύνατος τῶν Προσκυνημάτων ἡ διάσωσις, ὡς ἦτο ἀδύνατος ἡ διάσωσις τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας τῶν Ἱεροσολύμων. Διότι ὀριστικὸς ἐκτοπισμὸς τῶν ἐλλήνων μοναχῶν ἐκ τῶν Προσκυνημάτων ἐσήμαινε τὴν παντελεῖα καταστροφῆν τοῦ ὀρθοδόξου Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων καὶ τὴν ἐγκαθίδρυσιν τῶν Λατι-

⁷⁶ Α. Π. Κεραμέως, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας Β, 295 ἐξ.

νων ἐν τῇ κοιτίδι τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ὅθεν «αἱ ἐκδουλεύσεις τοῦ ἀγιοταφίτικοῦ κλήρου, ἔγραφε ρῶσος διπλωμάτης κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα, εἰσὶ τοιαῦται ὥστε δικαίως δύνανται νὰ παραμυθῆται ἡ ὀρθόδοξος Ἐκκλησία κατὰ τὸν ἡμέτερον αἰῶνα· τὰς δὲ ἐκδουλεύσεις ταύτας ἐκτιμᾷ μόνον ὅστις εἰσέδυσεν εἰς τὴν ἔννοιαν τῶν πολιτικῶν καὶ οἰκονομικῶν περιστάσεων τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας κατὰ τοὺς δυσχερεῖς ἐκείνους χρόνους, καθ' οὓς τὸ πνεῦμα τῆς καταστροφῆς μετὰ τοσοῦτης κακίας προσπαθεῖ πανταχοῦ νὰ παρεισδύσῃ»⁷⁷. Ὁ ἀγὼν ὁ διεξαγόμενος ἐν τοῖς Προσκυνήμασιν ἦτο ἀπεχθῆς καὶ ἀντιχριστιανικός· ἠναγκάζοντο δὲ δυστυχῶς οἱ Ἄγιοταφῖται καὶ διὰ τοῦ αἵματος αὐτῶν νὰ ἀμύνωνται κατὰ τῶν ἐπιδρομῶν· ἤρκει ἀληθῶς νὰ ἔχῃσι πλήρη συναίσθησιν ὅτι ἐκλήθησαν νὰ ὑπερασπισθῶσι «πατρικὴν καὶ προγονικὴν κληρονομίαν», ἵνα καθίστανται ἀκατάβλητοι, ἵνα διανυκτερεύωσι πολλάκις ἄσιτοι ὡς τῆς ὀρθοδοξίας ἀκάματοι στρατιῶται, ἵνα περιέρχωνται τὰς ἡμετέρας χώρας ζητοῦντες τὸν ὀβολὸν τοῦ ἔθνους πρὸς διάσωσιν τῶν Προσκυνημάτων. Διότι ὡς ἔγραφεν ὁ Δοσίθεος πρὸς τοὺς Ἕλληνας κατοίκους τῶν νήσων «Τὰ σεβάσματα Προσκυνήματα ἕως τώρα ἐφυλάχθησαν μὲ τὸ ἔλεος καὶ τὴν βοήθειαν τῶν ὀρθοδόξων πατέρων καὶ προπατόρων σας, καὶ καθὼς ἐκείνοι οἱ μακαρῖται τὰ ἐφύλαξαν, οὕτω καὶ ὑμεῖς πρέπει νὰ τὰ φυλάξητε».⁷⁸ Οὐδ' εἶνε δυνατὸν νὰ ὑπολογίσῃ τις τ' ἀναλωθέντα ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ χρήματα, ἐπὶ αἰῶνας ὅλους· πολλάκις δὲ οὐδὲ τὸ χυνόμενον αἶμα οὐδὲ τὸ ἀφειδῶς δαπανώμενον χρῆμα, διότι δυστυχῶς ἄλλως πως δὲν ἐλύοντο τὰ ζητήματα, ἐξήρκουν πρὸς ἐπανόρθωσιν ἀπωλείας τινός, προξενηθείσης ὑπὸ τῶν ἀλλοδόξων. Τοιαύτη τραγικὴ ἦτο ἡ προκειμένη περίπτωσις· ὁ δὲ μέγας Πατριάρχης ἀπεδύθη εἰς ἀπερίγραπτον ἀγῶνα πρὸς ἐπανάκτησιν τῶν Προσκυνημάτων, ἀποφασίσας νὰ μὴ πατήσῃ τὸν πόδα αὐτοῦ εἰς τὴν ἁγίαν Γῆν ἂν μὴ κατορθώσῃ νὰ ἐκδιώξῃ ἐξ αὐτῶν τοὺς ἄρπαγας. Ἡ ὀθωμανικὴ Κυβέρνησις ἐκ πολιτικῆς ἀνάγκης εἶχε πράξει ὅ,τι ἔπραξεν, ἐπικουρίας παρ' Εὐρωπαίων οὐδαμῶς ἠδύνατο νὰ τύχῃ ὁ Δοσίθεος· ἐπειδὴ δέ, κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου, ἡ Ρωσία, ὑπὲρ τῆς ἀκμῆς τῆς ὁποίας ἀπὸ ἐτῶν ἤδη εἰργάζετο, διὰ τοῦ Μ. Πέτρου, σοβαρῶς ἤρξατο ἐπιφαινομένη ἐπὶ τῆς πολιτικῆς σκηνῆς, διενεόθη ν' ἀναμίξῃ αὐτὴν ἐν τῷ ζητήματι τῶν ἁγίων Τόπων, εἰς ἀντιπερισπασμὸν κατὰ τῶν Λατινικῶν Δυνάμεων.

Πρὸς τοῦτο ὁ Πατριάρχης μακρὰς ἀπέστειλεν ἐκδέσεις τῷ 1690, ἀποστείλας εἰς Μόσχαν καὶ τὸν ἴδιον τὸν ἀνεψιὸν του Χρύσανθον καὶ προσπαθήσας,

⁷⁷ Κ. Βασίλη, Συρία καὶ Παλαιστίνη, ρωσ. Ἐν Ὁδησσῷ 1862. II, 200.

⁷⁸ Φιλήμονος Φωτοπούλου, Δοσιθέου Ἐπιστολαὶ ἀνέκδοτοι, «Νέα Σιών», Στ' 1907, σ. 1085.

διὰ παντὸς τρόπου, νὰ κεντήσῃ τῶν Ρώσων τὴν φιλοτιμίαν⁷⁹. Ἄξιον δὲ θαυμασμοῦ εἶνε τὸ γεγονός, ὅτι καὶ ἐν μέσῳ τῶν ἀμηχανιῶν ἐκείνων εὐρισκόμενος δὲν ἔπαυε μεριμνῶν περὶ τῆς πνευματικῆς τῆς Ρωσίας καὶ τῆς λοιπῆς αὐτῆς εὐδοκίμησεως, οὐδὲ περὶ τῆς καθόλου ὀρθοδοξίας. Τῷ 1691 συνήργησεν εἰς τὴν καταπολέμησιν τῶν κακοδοξιῶν τοῦ Ἰωάννου Καρυοφύλλου, († 1692) ἀσχοληθεὶς ἐν τῷ μεταξὺ καὶ περὶ τὸ αἰώνιον Σιναϊτικὸν ζήτημα⁸⁰. Δι' ὧν ἔδωκε πρὸς τὸν Χρῦσανδον ἐπιστολῶν προσυπεδείκνυε διὰ μακρῶν ἀταξίας τινὰς συμβαινούσας πάλιν ἐν τῇ Μητροπόλει Κιέβου καὶ καθώριζε τὸν τρόπον τῆς διορθώσεως αὐτῶν ἐπ' ἀγαθῷ τῆς πάντοτ' ἐκεῖ κινδυνευούσης ὀρθοδοξίας. Πλὴν ἄλλων ὑπεδείκνυεν ὁ Πατριάρχης τὴν ἀνάγκην τῆς ἰδρύσεως πολλῶν Ἐπισκοπῶν οὐ μόνον ἐν τῇ Μητροπόλει ἐκείνῃ, ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῷ τῷ Πατριαρχείῳ Μόσχας, τὴν ἴδρυσιν ὀρθοδόξου Σχολῆς ἐν Κιέβῳ καὶ τὴν ἀπόκρουσιν πάντων τῶν ἐν λατινικαῖς Σχολαῖς παιδευθέντων ρώσων κληρικῶν. Ὁ Δοσίθεος πολλὰ ἠλπίζεν ἐκ τῆς ἐν Μόσχᾳ ἑλληνικῆς Σχολῆς· νῦν δ' ἔδωκεν ὁδηγίας εἰς τὸν Χρῦσανδον ἵνα ἐπιδιώξῃ τὴν ἐν Μόσχᾳ ἴδρυσιν ἑλληνικοῦ Τυπογραφείου πρὸς ἐκτύπωσιν ἑλληνικῶν συγγραμμάτων ἐν πρωτοτύπῳ καὶ ἐν μεταφράσει. Εὐνοϊκῆ ἦτο ἡ ἀπάντησις τῶν Ρώσων πρὸς τὰς συστάσεις καὶ παρακλήσεις τοῦ Δοσιθέου, πρὸς δὲ καὶ περὶ τῆς ἰδρύσεως τοῦ ἑλληνικοῦ Τυπογραφείου, χάριν τοῦ ὁποίου παρηγγέλθη ἐξ Εὐρώπης προμήθεια τυπογραφικῶν στοιχείων· ἐπιστάται δ' ἐπ' αὐτοῦ διωρίσθησαν οἱ ἀδελφοὶ Λειχοῦδαι καὶ ὁ Χρῦσανδος.

Οὗτος ἔσπευσε νὰ διαβιβάσῃ ταῦτα πάντα διὰ τοῦ ἀγιοταφίτου μοναχοῦ Ἄθανασίου, κατὰ Μάϊον τοῦ 1693, συγχρόνως ὅμως ἐμήνυσεν αὐτῷ ὅτι οἱ Λειχοῦδαι ἀντέπραπτον, δυστυχῶς, κατὰ τοῦ Χρυσάνδου, σκανδαλωδῶς ὑποστηρίξαντες ἀγύρτην τινὰ μοναχὸν Ἀκάκιον καὶ μετασχηματίσαντες τὴν ἑλληνικὴν Σχολὴν Μόσχας εἰς ἑλληνολατινικὴν Σχολήν, διὰ τῆς εἰσαγωγῆς οὐ μόνον τῆς λατινικῆς γλώσσης, ἀλλὰ καὶ τῆς λατινικῆς μεθόδου ἐν τῇ διδασκαλίᾳ. Ἔβλεπεν ὁ Δοσίθεος ὅτι ἀπέβαινον οὕτω μάταιαι αἱ προσπάθειαι αὐτοῦ ἵνα προφυλάξῃ τοὺς Ρώσους ἀπὸ τῶν λατινικῶν γραμμάτων καὶ τῶν λατινικῶν βιβλίων. Πλὴν τούτου οἱ Λειχοῦδαι εἶχον ἐχθροὺς ἐν Μόσχᾳ, οἵτινες διεβίβασαν πρὸς τὸν Δοσίθεον πολλὰς κατ' αὐτῶν κατηγορίας. Τούτων πάντων ἕνεκα ὁ Δοσίθεος τῇ 10 Αὐγούστου 1693 γράψας εἰς Μόσχαν ἠὺχαρίστησεν μὲν ἐπὶ τῇ ἡγεμονικῇ ἀποδοχῇ τῶν παρακλήσεων αὐτοῦ, ἀλλ' ἐπιμόνως ἠξίωσεν ἵνα οἱ Λειχοῦδαι ἀποβληθῶσιν ἐκ

⁷⁹ Τὰ σχετικὰ ἔγγραφα περὶ τῶν ἐφεξῆς λεπτομερειῶν παρὰ *N. Capterew* ἔνθ' ἂν. σ. 275 ἔξ. Πρὸβλ. *Χρυσστόμου Α. Παπαδοπούλου*, Οἱ Πατριάρχαι Ἱεροσολύμων σ. 204 ἔξ. *Δοσίθεος*, Πατριάρχης Ἱεροσολύμων, σ. 41 ἔξ.

⁸⁰ *Α. Π. Κεραμέως*, Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Σινᾶ, σ. 78 ἔξ. *E. Legrand*, Recueil des documents grecs, σ. 27 ἔξ. Τὸ κανονικὸν δίκαιον τοῦ Πατριαρχικοῦ θρόνου Ἱεροσολύμων, σ. 44 ἔξ. Κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 1690 καθηρέθη ὁ Σιναϊοῦ Ἀνανίας.

τῆς Ἀκαδημίας καί μετ' αὐτῶν ἐκβλήθη ἡ λατινικὴ γλῶσσα ἐξ αὐτῆς. Τοῦτο ἐγένετο, συντελέσαντος καί τινος λυπηροῦ οἰκογενειακοῦ τῶν Λειχούδων ἐπεισοδίου, ἡ δὲ Σχολὴ μετονομάσθη Ἑλληνο-σλαβική. Μεγάλας ἐπ' αὐτῆς καί ἐπὶ τῆς ἰδρύσεως τοῦ ἑλληνικοῦ Τυπογραφείου ἐστήριξεν ἐλπίδας ὁ Δοσίθεος, ὅστις μεταβὰς κατὰ τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1693 εἰς Ἀδριανούπολιν καί ἐπανακάμψας εἰς Κωνσταντινούπολιν ἔγραψεν εἰς Μόσχαν εἰδικῶς ἐπὶ τούτῳ⁸¹. Ἡ χαρίσκει ἐξ ὀνόματος ὅλης τῆς Ἀνατολῆς ἐλπίσας ὅτι ἐλευθέρως ἐκεῖ πολλὰ ἠδύνατο νὰ ἐκτυπώσῃ βιβλία ἑλληνικά. Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη τοῦ Δοσιθέου (22 Ὀκτωβρίου 1693) εἶνε αὐτόχρομα διθύραμβος, πλήρης ἐξάλλου χαρᾶς, μαρτυροῦσα τὸν μέγαν τοῦ ἀνδρὸς ζῆλον, περισώζοντος τὸ μεγαλεῖον τῆς ψυχῆς αὐτοῦ καὶ τὸ πολυμερὲς τῶν διαφορόντων ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ ἔθνους αὐτοῦ, ἐν μέσῳ τηλικαύτης περιπετείας τοῦ ζητήματος τῶν ἁγίων Τόπων.

Περὶ αὐτοῦ μεταβὰς ἐν τῷ μεταξύ χρόνῳ εἰς Βλαχίαν⁸² εἶχε λάβει ἐπιστολὴν τοῦ ἡγεμόνος τῆς Μόσχας ἀπὸ 1 Ἰανουαρίου 1694 γεγραμμένην, δι' ἧς ἐπανελαμβάνετο ἡ προφορικῶς δοθεῖσα τῷ Χρυσάνθῳ ὑπόσχεσις, ὅτι κατὰ τὴν διαπραγματεύσειν τῆς εἰρήνης μεταξύ Τουρκίας καὶ Ρωσίας δὰ συμπεριλαμβάνετο καὶ τὸ ζήτημα τῶν ἁγίων Τόπων⁸³. Ἀλλὰ πολιτικαὶ περιπλοκαὶ μεταξύ Τουρκίας καὶ Ρωσίας ἐπεδείνωσαν τὸ ζήτημα τῶν ἁγίων Τόπων, ὅπερ ἀγρύπνως παρηκολούθει ὁ Πατριάρχης, τὸν μὲν Αὐγουστον τοῦ 1694 εὐρισκόμενος ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὀλόκληρον δὲ τὸ ἐπιὸν ἔτος διατρίψας ἐν Ἀδριανουπόλει, ὁπότε καὶ προὐκάλεσε συνοδικὴν ἀπόφασιν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου «περὶ τῶν οἰκονομικῶν σχέσεων τῶν Αὐτοκεφάλων Ἐκκλησιῶν»⁸⁴. Μετὰ μικρὸν ὁ Σουλτάνος Ἀχμέτ β' μετὰ τετραετὴ μόνις κυβέρνησιν ἀπέθανεν, ὁ δὲ ἀνεψιὸς καὶ διάδοχος αὐτοῦ Μουσταφᾶς β' (1695-1703) ὅστις τῷ πρώτῳ ἔτει τῆς βασιλείας αὐτοῦ ἀνενέωσε διατάγματα τινα περὶ τῶν ἰβηρικῶν ἰδία κτημάτων καὶ μάλιστα τῆς Μονῆς τοῦ Σταυροῦ, ἅτινα εἶχε λάβει ὁ Δοσίθεος παρὰ τοῦ προκατόχου αὐτοῦ, τῷ 1695 ἠνάγκασε τὸν Μ. Πέτρον νὰ λύσῃ τὴν πολιορκίαν τοῦ Ἀζώφ, καίτοι τῷ ἐπιόντι ἔτει κατέλιπεν αὐτὸ ἐπὶ τῷ ὄρω ἐλευθέρας ἐξόδου τῶν φρουρούντων, ἐπὶ ἧτ δὲ ὅλα ἐξηκολούθησαν ἐχθρικαὶ αἱ μεταξὺ Τουρκίας

⁸¹ Ἐν Κωνσταντινουπόλει πιθανῶς εὐρισκόμενος ἔλαβεν ὁ Δοσίθεος μακρὰν ἐπιστολὴν παρὰ τοῦ Μαυροκορδάτου ἀφηγηθέντος ἐκ Βελιγραδίου τὴν πρὸς ἐκπολιόρκησιν αὐτοῦ ἀπόπειραν τῶν Γερμανῶν. Καὶ τῷ ἐπιόντι ἔτει (1694) ἀπέστειλε τῷ Δοσιθέῳ ὁ Μαυροκορδάτος περιγράψας τὴν ματαιωθεῖσαν πολιορκίαν παρὰ τῶν Τούρκων τοῦ Πετροβαράδινου, Θ. *Λιβαδά*, Μαυροκορδάτου ἐπιστολαί, σ. 148-162.

⁸² *E. Legrand*, *Recueil des documents grecs*, σ. 35.

⁸³ Ἐν Μόσχᾳ εὐρισκόμενος ὁ Χρυσάνθος τῷ 1694 ἀπέστειλε πρὸς τὸν ἡγεμόνα Βλαχίας Κωνσταντῖνον Βασαράμπαν ἱστορικὴν πραγματείαν αὐτοῦ ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν: *Κιταῖα δουλεύουσα*, *E. Legrand*, *Bibliothèque grecque vulgaire*, τ. III, Paris 1881, σ. 337 ἐξ.

⁸⁴ *Κ. Δελικάνη*, ἔνθ' ἂν. σ. 440-452.

καὶ Ρωσίας σχέσεις. Ὁ δὲ Πατριάρχης Δοσίθεος μετὰ λύπης εἶδεν ὅτι τῷ 1695 ἀνενέωσαν οἱ Λατῖνοι ὑπὲρ ἑαυτῶν τὸ διάταγμα τοῦ 1689, δι' οὗ ἐγένοντο κύριοι τῶν Προσκυνημάτων. Ἔλαβε μὲν καὶ ὁ Δοσίθεος τῷ 1696 διατάγματά τινα, ἀλλὰ ταῦτα δὲν ἀνεφέροντο εἰς τὰ Προσκυνήματα. Ἐν τούτων ἐστρέφετο κατὰ τοῦ ὑπὸ τῶν Λατίνων διενεργουμένου σκανδαλώδους προσηλυτισμοῦ, ἕτερον δὲ κατὰ τῶν φορολογούντων τοὺς ἁγιοταφίτας μοναχοὺς καὶ ἕτερον περὶ τοῦ ὅτι μόνοι οἱ Ἕλληνες κέκτηνται τὸ δικαίωμα τοῦ τελεῖν τὴν τελετὴν τοῦ ἁγίου φωτός· διότι φαίνεται παρεκωλύοντο ὑπὸ τῶν Λατίνων ἢ ὑπὸ τῶν Ἀρμενίων ἐν τῇ τελέσει αὐτῆς. Τὰ διατάγματα ταῦτ' ἀνενέωσεν ὁ Δοσίθεος καὶ κατὰ τὰ ἐφεξῆς ἔτη. Εἶχε δὲ καιρὸν ὁ θαυμάσιος Ἱεράρχης νὰ ἀσχολῆται καὶ περὶ τὰ γράμματα, ἴδια συγγράφων ἢ ἄλλων ἐκδίδων συγγράμματα. Περὶ τὴν ἐποχὴν ταύτην συνεπλήρου τὴν ἔκδοσιν τῆς τριτόμου ἀντιρρητικῆς τριλογίας, «*τόμος καταλλαγῆς, τόμος ἀγάπης, τόμος χαρᾶς*», ἐν τοῖς τρισὶ τούτοις συγγράμμασι συγκεντρώσας σπουδαιότατα πονήματα⁸⁵. Περὶ τοῦ φλέγοντος ζητήματος τῶν ἁγίων Τόπων μικρά τις ἄλλ' ἀπατηλὴ ἐλπίς ἐπεφάνη αὐτῷ ἐκ τῶν πολέμων τοῦ Μουσταφᾶ πρὸς τοὺς Εὐρωπαίους. Διότι ἐνίκησε μὲν τῷ 1696 ἐν Ὀλὰς τοὺς Οὐγγυροὺς, ὑπὸ τὸν ἐκλέκτορα τῆς Σαξωνίας Φρειδερίκον Αὐγουστον πολέμουνας, ἀλλὰ τῷ 1697 οἱ Αὐστριακοὶ στρατοὶ ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ ἐκ Σαβοΐας πρίγκηπος Εὐγενίου, ἐν πεισματώδει μάχῃ παρὰ τὴν Ζένταν ἐνίκησαν κατὰ κράτος τοὺς ὀθωμανικοὺς στρατοὺς· ἐθεωρήθη δὲ ἄσκοπος ἢ ἐπανάληψις τοῦ πολέμου κατὰ τῶν συνησπισμένων Εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων, μεθ' ὧν συνέπραττε καὶ ἡ Ρωσία.

Ἐνεκα τῆς ἐμπολέμου καταστάσεως διεκόπη τοῦ Δοσιθέου ἡ ἐπικοινωνία πρὸς τὴν Ρωσίαν. Ὁ Χρυσάνθος εἶχεν ἐπανακάμψει ἐξ αὐτῆς, λαβὼν, μεταξὺ ἄλλων, τὴν παράκλησιν, ἵνα εὐρὼν ἀποστείλῃ εἰς Μόσχαν κατάλληλον ἄνθρωπον εἰδότα τὴν τυπογραφικὴν τέχνην· ἄλλ' ἡ εὕρεσις καὶ ἀποστολὴ τοιοῦτου τεχνίτου ἐβράδυνεν, ὡς παραπονούμενος ὁ Πατριάρχης Ἀδριανὸς ἔγραφε τῷ Χρυσάνθῳ τῇ 20 Φεβρουαρίου 1697. Ἀπαντῶν τῇ 6 Μαρτίου 1698 ἀντὶ τοῦ ἀπουσιάζοντος Χρυσάνθου ὁ Δοσίθεος ἐδήλου ὅτι θὰ ἐμερίμνα περὶ τῆς εἰς Μόσχαν ἀποστολῆς καταλλήλου διδασκάλου καὶ τυπογράφου, περιέγραφε τὰς ἐν Ἰασίῳ δαπάνας τῆς Ἁγιοταφικῆς Ἀδελφότητος καὶ τῶν ἐλλήνων Ἡγεμόνων πρὸς ἔκδοσιν βιβλίων. Διήρχετο δὲ τὰ ἔτη ταῦτα κυρίως μεταξὺ Κωνσταντινουπόλεως, Ἀδριανουπόλεως καὶ παριστρίων χωρῶν. Εἰς Ἱερουσαλὴμ ἔνθα τῷ 1698 διώρισεν Ἐπίτροπον αὐτοῦ τὸν ἀδελφὸν τοῦ Χρυσάνθου Νεόφυτον δὲν ἤθελε νὰ μεταβῆ, πρὸς τῆς ἐπιλύσεως τοῦ ζητήματος τῶν Προσκυνημάτων. Τὸν

⁸⁵ Χρυσοστόμου Α. Παπαδοπούλου, Δοσίθεος Πατριάρχης Ἱεροσολύμων σ. 44 ἐξ.

φιλομαθέστατον Χρύσανθον ἅμα τῇ ἐπανάδῳ αὐτοῦ ἐκ Ρωσίας, ἐν τῇ μεγάλῃ ἀμχανία τῶν καιρῶν ἐκείνων, εὔρε τρόπον ἵν' ἀποστείλῃ εἰς Εὐρώπην πρὸς συμπλήρωσιν τῶν σπουδῶν αὐτοῦ. Ἐξ ἐπιστολῆς δὲ τοῦ διδασκάλου αὐτοῦ Σεβαστοῦ Κυμνήτου († 1702) ἀπὸ 29 Μαρτίου 1698 καταφαίνεται ὅτι ὁ Χρύσανθος μετὰ τὴν ἐπάνοδον ἐξ Εὐρώπης συνώδευε τὸν Πατριάρχην Δοσίθεον ἐν ταῖς περιοδείαις αὐτοῦ ἢ ἀπεστέλλετο μόνος πρὸς συνάθροισιν ἐλεῶν ὑπὲρ τοῦ ἁγίου Τάφου, τελοῦντος εἰσέτι δυστυχῶς ὑπὸ τὴν κατοχὴν τῶν Λατίνων, καὶ ὑπὲρ τῆς πενομένης μὲν, ἀπερίγραπτα δὲ πασχούσης δεινὰ Ἀγιοταφικῆς Ἀδελφότητος⁸⁶.

Περιοδεύων δ' ὁ Πατριάρχης κατὰ Μάρτιον τοῦ 1698 ἠύρισκετο ἐν Βλαχία, τῇ δὲ 4 Ἀπριλίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἐλθὼν εἰς Ἀδριανούπολιν, καὶ λαβὼν πρότερον διάταγμα ἐπιτρέπον τὴν ἐπισκευὴν τῆς ἐν τῇ Μονῇ τῆς ἁγίας Θέκκλης Ἐκκλησίας ὡς καὶ τὴν τῆς Μονῆς τῆς Μεγάλῃς λεγομένης Παναγίας, ἔλαβε νῦν σημαντικώτατον διάταγμα ἐπιτρέπον τοῖς Ἑλλησι τὸ ἐπισκευάσαι τὸν μέγαν θόλον τοῦ ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως «καὶ περὶ τοῦ μὴ ἐπεμβαίνειν τοὺς Λατίνους εἰς τὰ τοῦ μικροῦ τρούλου τοῦ Κουβουκλίου» ὅπερ σημαίνει ὅτι βῆμα πρὸς βῆμα διεξεδίκει τὰ δικαιώματα τῶν Ἑλλήνων ἐπὶ τῶν Προσκυνημάτων, μὴ ἐπιτρέπων τοῖς Λατίνοις νὰ ἐπεκτείνωνται ἐπὶ σημείων, ἅτινα ὠρισμένως δὲν εἶχον μέχρι τοῦδε καταλάβει. Ἀλλὰ τὸ ἐφεξῆς ἔτος ὑπῆρξε μεστὸν ἀγωνίας διὰ τὸν Πατριάρχην, φοβηθέντα τὴν πλήρη καὶ ὀριστικὴν τῶν προσκυνημάτων ἀπόλειαν, ἐπειδὴ προὔκειτο μεταξὺ Τουρκίας καὶ Αὐστρίας νὰ συναφθῇ συνθήκη.

Αὕτη εἶναι ἡ τῇ 26 Ἰανουαρίου 1699 γενομένη περιάκουστος ἐν Κάρλοβιτς συνθήκη, ἣν, ὡς οἴκοθεν νοεῖται, ὠφεληθέντες οἱ Λατίνοι ἐζήτησαν τὴν πλήρη καὶ ἐπίσημον τῶν Προσκυνημάτων κατάληψιν. Οἱ ἐν Ἱερουσαλὴμ Φραγκισκανοὶ μοναχοὶ ὑπέβαλον μακροσκελεστάτην ἔκθεσιν τῷ Αὐτοκράτορι τῆς Αὐστρίας⁸⁷, ἀπαριθμοῦντες τὰς ὑπερβολικὰς αὐτῶν ἀξιώσεις, ἧτοι α) πλήρη καὶ ἀποκλειστικὴν κατοχὴν τοῦ ἁγίου Τάφου μετὰ τοῦ δικαιώματος τοῦ λειτουργεῖν ἐν αὐτῷ μόνους τοὺς Λατίνους καὶ ψάλλειν μετ' ὀργάνων β) πλήρη κατοχὴν τοῦ Γολγοθᾶ μετὰ τοῦ δικαιώματος τῆς ἐπισκευῆς τοῦ ἐν αὐτῷ ναοῦ

⁸⁶ *Αὐτόθι*, σ. 37. Ἡ Ἀδελφότης ἔπασχε καὶ παρὰ τῶν Παλαιστινῶν Μουσουλμάνων πολλὰ τὰ δεινὰ. Τῷ 1698 ἐξηγέρθησαν κατ' αὐτῆς ἐπὶ ψευδέσι προφάσεσιν ὁ Βηθλεεμίτης Ἀτία ἱμπν Ἀταῖα ὁ ἐν Μάλχας Ἄσης οἱ περὶ τὴν Μονὴν τοῦ ἁγίου Θεοδοσίου σκηνῖται καὶ ἄλλοι, *Α. Π. Κεραμέως*, *Ἀνάλεκτα*, Δ, 15. 16. Βραδύτερον ἐξηγέρθησαν κατὰ τῆς Ἀδελφότητος καὶ τινες τῶν Βηθλεεμιτῶν ἰδίως χριστιανῶν, *Αὐτόθι*, Δ, σ. 17-22. 28-32. Σημειωτέον δὲ ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς Βηθλεὲμ ἦσαν διηρημένοι εἰς δύο μεγάλας πατριὰς Λευκοὺς καὶ Ἐρυθροὺς, *Αὐτόθι*, σ. 29.

⁸⁷ Τὸ περιεχόμενον τῆς ἐκθέσεως ταύτης παραλαμβάνομεν ἐκ τῆς πραγματείας τοῦ ῥώσου *J. Berengine*, Ἡ ὀρθόδοξος καὶ αἱ λοιπὰ χριστιανικὰ Ἐκκλησία ἐν Τουρκία, Πετρούπολις, 1855, σ. 28-35. *Zinkeisen* ἐνδ' ἂν. σ. 212.

καὶ τοῦ κάτωθεν κελλίου γ) κατοχὴν οὐ μόνον τῆς Ἀποκαθηλώσεως, ἀλλὰ καὶ τοῦ δεξιᾶ αὐτῆς κελλίου δ) πλήρη κατοχὴν πάντων τῶν θόλων, παραρτημάτων καὶ παρεκκλησιῶν καὶ πυλῶν τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως ε) ἐπισκευὴν καὶ ἀνακαίνισιν τῶν κατοικιῶν τῶν Φραγκισκανῶν στ) ἐπίσημον καταγραφὴν τῶν Μοναστηρίων, ἅτινα ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Ἱερουσαλὴμ κατέχουσιν οἱ φραγκισκανοὶ ζ) ἐπίσημον ἀναγραφὴν τῆς κατοχῆς ὑπ' αὐτῶν τοῦ Ναοῦ τῆς Βηθλεὲμ καὶ τοῦ Σπηλαίου η) τῶν ἐν τῇ Ὀρεινῇ ναῶν καὶ Μοναστηρίων θ) τῶν ἐν Ναζαρέτ ναῶν Μοναστηρίων καὶ λοιπῶν καθιδρυμάτων ι) ἀξίωσιν περὶ καταλήψεως τοῦ ἐν Σιών παλαιοῦ Μοναστηρίου ια) τοῦ οἴκου τῆς ἁγίας Ἄννης, καὶ δικαίωμα τελείν λειτουργίας καὶ εὐχὰς ἐν Βηθανία Ἰορδάνη ποταμῷ καὶ Θαβωρίῳ ὄρει, ἐν Τιβεριάδι καὶ Κανᾶ τῆς Γαλιλαίας ιβ) αἴτησιν περὶ ἰδρύσεως κελλίων ἐν Γεδσημανῇ, ἐπισκευῆς τοῦ θόλου τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως, ἀπομακρύνσεως τῶν πρὸ τοῦ ἁγίου Τάφου λαμπάδων τῶν λοιπῶν ἔθνων ιγ) περὶ τοποθετήσεως κιγκλίδων ἐν τῷ Γολγοθᾶ καὶ περὶ ἀπαγορεύσεως τῆς χρήσεως πυρὸς ἐν ταῖς διαμερίσματι τοῦ Ναοῦ ιδ) περὶ ἄρσεως ἢ καταστροφῆς τοῦ παρὰ τὸ Λατινικὸν Μοναστήριον «σχισματικοῦ» ἑλληνικοῦ Μοναστηρίου ιε) περὶ τοῦ μὴ ἔχειν δικαίωμα προσβάλλειν τοὺς ἀποδεχομένους τὸ λατινικὸν δόγμα, ἀλλ' ὑποβάλλεσθαι τὸν τοιοῦτό τι πράττοντα εἰς βαρὺ πρόστιμον ιστ) «πρὸς καταστολὴν τῶν ταραχῶν καὶ ἐρίδων, ἃς διαρκῶς ἐξεγείρει καὶ ἐνισχύει ἔνεκα κακίας τῆς ψυχῆς καὶ διαστροφῆς τῆς καρδίας ὁ σχισματικὸς Ἕλληνας Πατριάρχης τῆς Ἱερουσαλὴμ κατὰ τῶν (λατίνων) μοναχῶν, ἅτε κάκιστος ὢν ἐχθρὸς τῆς λατινικῆς Ἐκκλησίας, ταπεινῶς ἀξιούσι καὶ θερμῶς παρακαλοῦσιν (οἱ φραγκισκανοὶ μοναχοὶ) ἵνα οὗτος καθαιρεθῇ τοῦ ἀγιώματος αὐτοῦ. Ἐὰν δὲ καὶ ὁ διάδοχος αὐτοῦ θέλει ἐπιμεῖνῃ ἐν τῇ αὐτῇ κακίᾳ νὰ ὑποστῇ τὴν αὐτὴν ποινήν...» ιζ) ἀνανέωσιν τῶν προνομίων τῶν φραγκισκανῶν μοναχῶν διὰ σουλτανικοῦ διατάγματος ιη) ἀμοιβαίας παραχωρήσεις μεταξὺ Ἀρμενίων καὶ Λατίνων περὶ τοῦ λειτουργεῖν ἐν παρεκκλησίαις ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως ὑπ' ἀμφοτέρων κατεχομένοις ιδ) νὰ μὴ διορίζωνται ἐν Ἱερουσαλὴμ πρόξενοι τῶν λατινικῶν δυνάμεων κ) «τέλος (παρακαλοῦσιν οἱ φραγκισκανοὶ μοναχοὶ) ἵνα ἐγγράφως καὶ ἐνυπογράφως ὑπὸ τοῦ ὀθωμανοῦ Αὐτοκράτορος τ' ἀνωτέρω ζητήματα καὶ προνόμια γνησίως βεβαιωθῶσι καὶ ἐπικυρωθῶσι».

Τὰ εἴκοσι ταῦτα ἄρθρα περιελάμβανεν ἡ ἔκθεσις τῶν Λατίνων μοναχῶν· ἦτο δὲ βεβαίως μεγίστη τιμὴ διὰ τὸν Πατριάρχην Δοσίθεον, ὅτι οὕτως ἐπικίνδυνος ἐθεωρεῖτο διὰ τὸν λατινισμόν, ὃ ἐστὶν οὕτως ἐπωφελῆς διὰ τὴν ἁγίαν ἡμῶν Ἐκκλησίαν καὶ τὸ ἔθνος, ὥστ' ἔμελλεν ἡ Αὐστρία ἐν ἐπισήμῳ συνθήκῃ ν' ἀπαιτήσῃ παρὰ τῆς Τουρκίας τὴν παῦσιν αὐτοῦ· ἀλλὰ καθόλου εἰπεῖν ἢ ἐπιτυχία τῶν ἀνωτέρω αἰτήσεων τῶν Λατίνων ἐσήμαινε παντελεῆ ὄλεθρον τῶν προγονικῶν καὶ πατρικῶν δικαίων τῶν Ἑλλήνων ἐπὶ τῶν ἁγίων Τόπων. Τοιαύ-

τη ἐπιτυχία ἔμελλε νὰ ἐξαφανίσῃ πᾶν ἶχνος ἑλληνικὸν καὶ ὀρθόδοξον ἐν τοῖς Προσκυνήμασιν. Ἦτο δὲ λίαν πιθανὴ καὶ ἐνδεχομένη τοιαύτη τις ἐπιτυχία· διότι ἡ μὲν θέσις τῆς Τουρκίας ἐν Κάρλοβιτς ἦτο δυσχερεστάτη, τὸ δὲ ζήτημα τῶν ἁγίων Τόπων δι' αὐτὴν δευτερεῦον. Αἱ ὑποχωρήσεις ἀπέναντι τῶν ἀξιώσεων τῆς Αὐστρίας ἐπεβάλλοντο ὑπὸ τῆς ἀδηρίτου πολιτικῆς ἀνάγκης. Εὐτυχῶς ὅμως ἀντιπρόσωποι τῆς Τουρκίας διωρίσθησαν ὁ Ραμῆ Μεχμέτ καὶ ὁ Μέγας Διερμηνεὺς τῆς Ὑψηλῆς Πύλης Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος, εἰς ὃν καὶ μόνον ὀφείλεται, ὡς γνωστόν, ἡ ἐπιτυχής, μετὰ πολλῆς δεξιότητος καὶ εὐφυΐας, διεξαγωγή τῶν περὶ εἰρήνης διαπραγματεύσεων. Ἐν τῇ 16 συνεδριάσει ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς Αὐστρίας Σσλικ ἀπήτησεν, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀνωτέρω ἀξιώσεων τῶν Φραγκισκανῶν μοναχῶν, ν' ἀναγνωρίσῃ αὐτοὺς ἡ Τουρκία, ὡς μόνους κατόχους τῶν Προσκυνημάτων· ἀλλ' ὁ Μαυροκορδάτος μετ' εὐσταθείας ἠγωνίσθη ἵνα παρακάμψῃ τὸ δυσχερέστατον τοῦτο ζήτημα. Ὁ Σσλικ ὑπέμνησεν αὐτῷ κατὰ τὴν 31 συνεδρίασιν· ἀλλ' ὁ Μαυροκορδάτος κατώρθωσε νὰ πείσῃ τοὺς συνεδρεῦοντας, ὅτι τὸ ζήτημα τοῦτο δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ συμπεριληφθῇ ἐν ταῖς περὶ συνθήκαις διαπραγματεύσεσι, διότι οὐδὲ πρότερον τοιοῦτο τι ἐγένετο. Ὅθεν ἐν τῇ μετὰ τῆς Αὐστρίας συνθήκῃ γενικὰ μόνον τινὰ προνόμια παρεχωρήθησαν τοῖς λατίνοις κληρικοῖς ἐν Τουρκίᾳ⁸⁸. Ἐγραφε δὲ ὁ Μαυροκορδάτος πρὸς τὸν Πατράρχην Δοσίθεον ἐκ Καρλοβιτίου ἀγγέλων τὴν καλὴν πορείαν τῶν διαπραγματεύσεων καὶ τὴν αἰσίαν αὐτῶν ἔκβασιν⁸⁹. Οὕτω δὲ ὁ εὐφυὴς ἑλλην Διπλωμάτης ἐπέτυχεν ν' ἀποσιωπηθῇ τὸ ζήτημα καὶ νὰ περιφρουρηθῶσι τὰ συμφέροντα τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, χωρὶς νὰ θυσιασθῶσιν ἄλλως τε τὰ συμφέροντα τῆς Δυνάμεως, ἣν ἐξεπροσώπει⁹⁰. Μετὰ μικρὸν ἐπανέλαβον τὰς ἐπὶ τῶν ἁγίων Τόπων ἀξιώσεις τῶν Λατίνων μοναχῶν καὶ ἄλλαι λατινικαὶ Δυνάμεις, ὡς ἡ Πολωνία· ἀλλ' ἡ ἀπόκρουσις αὐτῶν δὲν ἦτο δυσχερής, μετὰ τὸ ἐν Κάρλοβιτς κατώρθωμα τοῦ Μαυροκορδάτου.

Τοῦτο διὰ τὸν Δοσίθεον ἦτο ἀρνητικὴ μόνον ἐπιτυχία. Τὴν θετικὴν ἐπιτυχίαν ὑπὲρ τοῦ ζητήματος τῶν ἁγίων Τόπων ἐξήρτα νῦν μόνον ἐκ τῆς ἐπεμβάσεως τῆς Ρωσίας⁹¹, μαθὼν δὲ ὅτι τῷ 1699, μετὰ τὸν ἔνεκα τοῦ Ἀζῶφ πόλεμον, ἔμελλε ν' ἀποσταλῇ εἰς Κωνσταντινούπολιν ρώσος ἀντιπρόσωπος πρὸς διαπραγμάτευσιν τῆς συνθήκης, τῇ 10 Αὐγούστου τοῦ ἔτους ἐκείνου μετέβη ἐκεῖ ἐξ Ἀδριανου-

⁸⁸ *Famin*, ἐνθ' ἄν. σ. 236. 237.

⁸⁹ *Θ. Λιθαδά*, Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου Ἐπιστολαί, σ. 175-177.

⁹⁰ *Κ. Παπαρρηγοπούλου*, Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, Ε, 530 Πρβλ. *Μ. Γεδεών* Ἐπήρεια ἐπὶ τῶν ἁγίων Τόπων κατόπι τῆς συνθήκης τοῦ Κάρλοβιτς, ἐν «Ἐκκλ. Ἀληθεία» Λ, 1909 σ. 365.

⁹¹ Τὰ σχετικὰ ἔγγραφα παρὰ *N. Capterew*, Σχέσεις τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων Δοσιθέου πρὸς τὴν ρωσικὴν Ἀρχὴν, Μόσχα 1891, σ. 318 ἐξ.

πόλεως. Τῷ ὄντι δὲ εἰς τὸν ρῶσον ἀντιπρόσωπον Αἰμιλιανὸν Οὐκράντσεφ ἐδόθησαν ἀνεπίσημοι ὁδηγίαί ἵνα ἐνεργήσῃ παρὰ τῷ Σουλτάνῳ καὶ τῷ Μ. Βεζύρη ὅπως ἀποδοθῶσι τὰ Προσκυνήματα εἰς τοὺς Ἕλληνας, ἐπιτρέπεται εἰς αὐτοὺς ἢ ἐλευθεροδορησκεία καὶ ἀρθῆ ἀπὸ τῶν Μοναστηρίων καὶ τῶν μοναχῶν ὁ ἐπιβληθεὶς ἐπ' αὐτῶν φόρος. Ἀλλὰ κατὰ τὰς ὁδηγίας ταύτας ὁ ρῶσος ἀπεσταλμένος οὐδαμῶς ἔπρεπε ν' ἀξιώσῃ τ' ἀνωτέρω μετ' ἀπειλῶν καὶ ἐνστάσεων. Ἐνετάλη νὰ παρακαλέσῃ ἀπλῶς τὸν Σουλτάνον καὶ τὸν Μ. Βεζύρη καὶ ποιήσῃ περὶ αὐτῶν λόγον ὡς περὶ ζητήματος δευτερεύοντος καὶ οὐχὶ ὡς ἀπαραιτήτου τῆς συνθήκης ὅρου· ἐνῷ ὁ Δοσίθεος εἶχε γράψει εἰς Ρωσίαν νὰ διατυπωθῆ ἢ περὶ τῶν Προσκυνημάτων ἀξίωσις καθ' ὅλως διάφορον πνεῦμα. Ἐκ τούτων εὐνόητον ἀποβαίνει ὁποίας ἔδει νῦν νὰ καταβάλλῃ προσπαθείας ἵνα πείσῃ τὸν ρῶσον ἀπεσταλμένον ὅπως προσδώσῃ ἐπίσημον τοῦλάχιστον χαρακτῆρα εἰς τὴν ἀνωτέρω ἀξίωσιν. Ὁ ἀπεσταλμένος εὐτυχῶς ἐπέισθη καὶ ἐν τῷ 13ῳ ἄρθρῳ τῶν ὑπ' αὐτοῦ ὑποβληθέντων ὅρων τῆς συνθήκης ἔλεγεν «ὁ Τάφος τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Χριστοῦ καὶ πάντες οἱ ἅγιοι τόποι, οὓς εἶχον οἱ Ἕλληνες ἐν Ἱερουσαλήμ καὶ οἵτινες ἐδόθησαν τοῖς φράροις (= λατίνοις μοναχοῖς) ν' ἀποδοθῶσι τοῖς Ἕλλησιν ὡς τὸ πρότερον· διότι ἐν ταῖς ρωσικαῖς βιβλιοθήκαις καὶ ἐν ταῖς ἐκκλησιαστικαῖς ἱστορίαις λέγεται, ὅτι ἔλαβε τὴν Ἱερουσαλήμ ὁ ἐνδοξος Ἰμὰρ παρὰ τῶν Ἑλλήνων, δυνάμει συνθήκης πρὸς αὐτούς, οἷς ἔδωκε τοὺς ἁγίους Τόπους, ὡς ἄλλως τε εἶναι φανερὸν οὐ μόνον ἐκ τοῦ διατάγματος αὐτοῦ ἀλλὰ καὶ ἐκ πολλῶν μουσουλμανικῶν βιβλίων. Εἶχον δὲ οἱ Ἕλληνες τοὺς ἁγίους Τόπους μέχρι οὗ ἔλαβον αὐτοὺς οἱ φράροι καὶ ὅταν ὁ ἐκλαμπρότατος Σουλτάνος Σαλαχιδδὶν ἐξεδίωξε τοὺς φράρους ἐξ Ἱερουσαλήμ πάλιν ἀπέδωκε τοῖς Ἕλλησι τοὺς ἁγίους Τόπους εἰς προσκύνησιν, ὡς εἶνε γεγραμμένον ἐν τῷ διατάγματι αὐτοῦ, οὕτινος ὅμοιον καὶ νῦν εὔρηται ἐν ταῖς χερσὶ τῶν Ἑλλήνων. Καὶ πάλιν κατεῖχον ἀναντιρρήτως τοὺς αὐτοὺς ἁγίους Τόπους οἱ Ἕλληνες, ἄχρις οὗ κατέλαβεν ὁ ἐκλαμπρότατος σουλτάνος Σελῆμ τὴν Αἴγυπτον καὶ Παλαιστίνην ἐν ἧ εὐρῶν τοὺς Ἕλληνας κατέχοντας τὰ Προσκυνήματα ἀπέδωκεν αὐτοῖς αὐτὰ διὰ διατάγματος ἰδιοχείρως ἐπικεκυρωμένου». Ἐφεξῆς συνωδὰ ταῖς ἐνδείξεσι τοῦ Δοσιθέου ἀναγράφονται μὲν αἱ περὶ ἐπικρατήσεως ἐν τοῖς ἁγίοις Τόποις ἔριδες μεταξὺ Ἑλλήνων Λατίνων καὶ Ἀρμενίων, καταδεικνύεται δὲ ὅτι οἱ ὀθωμανοὶ Σουλτάνοι ἔλυσον αὐτὰς πάντοτε ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων καὶ ἐπεκύρουν τὴν ἐπὶ τῶν Προσκυνημάτων κυριότητα αὐτῶν διὰ διαταγμάτων, ἅτινα καὶ νῦν εὔρηται ἀν ταῖς χερσὶ τῶν Ἑλλήνων «διὰ ταῦτα ἐπιθυμεῖ νῦν ὁ ἐκλαμπρότατος καὶ κραταιότατος κύριος, ἢ αὐτοῦ Τσαρική Μεγαλειότης ἵνα ὁ ἅγιος Τάφος, ὡς ἔχει μετὰ τοῦ Κουβουκλίου αὐτοῦ, ὁ Γολγοθᾶς, ἢ Ἀποκαθλήωσις, ἢ μεγάλη Ἐκκλησία, ἧτις εἶνε ἐν Βηθλεὲμ μετὰ τοῦ ἁγίου Σηλαίου, ἔνθα ἐγεννήθη ὁ Χριστός, μετὰ τῶν πυλῶν αὐτῶν καὶ οἱ λοιποὶ ἅγιοι Τόποι καὶ αἱ ἐκκλησῖαι καὶ αἱ κανδηλαί, ἐν τε Ἱερουσαλήμ καὶ Βηθλεὲμ, ἅς κατέχουσι

νῦν οἱ φράροι κατὰ τὸ διάταγμα τοῦ ἐκλαμπροτάτου Σουλτάνου Σουλεϊμάν, ὅστις ἐσουλτάνευσεν μετὰ τὸν ἐκλαμπρότατον Σουλτάνον Μωάμεθ, ἀποδοθῶσι πάντες αὐτοὶ οἱ ἅγιοι Τόποι καὶ τὸ πρωτεύον ἐν αὐτοῖς εἰς τοὺς Ἑλληνας, ὡς εἶχον αὐτοὺς πρότερον, κατὰ διατάγματα τῶν Καζασκέριδων καὶ κατὰ διατάγματα καὶ δωρητήρια γράμματα σουλτανικά, ἐπικεκυρωμένα διὰ σουλτανικῶν χειρῶν. Καίτοι δὲ οἱ ἅγιοι Τόποι καὶ τὰ Προσκυνήματα εἰσι τοῦ ἐκλαμπροτάτου καὶ κραταιοτάτου μεγάλου Κυρίου, τῆς Αὐτοῦ σουλτανικῆς Μεγαλειότητος καὶ εὐρηγνται ἐν τῇ ἐξουσίᾳ καὶ κατοχῇ αὐτοῦ, ἐπειδὴ ὅμως οἱ ἀρχαῖοι σουλτάνοι, πρόγονοι τῆς αὐτοῦ Μεγαλειότητος, ἔδωκαν αὐτοὺς εἰς τοὺς Ἑλληνας ἵνα ἔχωσιν ὑπὸ τὴν προστασίαν αὐτῶν καὶ ὁ ἐκλαμπρότατος Σουλτάνος Μωάμεθ, πατὴρ τοῦ ἐνδόξου καὶ κραταιοῦ Κυρίου, τῆς αὐτοῦ σουλτανικῆς Μεγαλειότητος, τοῦ νῦν εὐτυχῶς βασιλεύοντος, ἐπεβεβαίωσεν ἐν δυσὶν αὐτοῦ Διβανίοις διὰ σουλτανικῶν διαταγμάτων, ἰδιοχείρως ἐπικεκυρωμένων πάντα τ' ἀνωτέρω γεγραμμένα καὶ ἐν τοῖς δωρητηρίοις σουλτανικοῖς γράμμασι καὶ ἐν τοῖς διατάγμασι τοῦ Διβανίου, ὁ δὲ μέγας Κύριος ἢ αὐτοῦ Τσαρική Μεγαλειότης εὐδοκεῖ νὰ μὴ ἀναγνωρίσῃ ἐν Ἱερουσαλήμ ἐν τοῖς πολιτικοῖς πράγμασιν ἕτερον κύριον πλὴν τοῦ ἐκλαμπροτάτου Κυρίου, τὴν αὐτοῦ Σουλτανικὴν Μεγαλειότητα, ἐπειδὴ Κύριος ὁ Θεὸς διέταξεν αὐτὸν νὰ ἄρχῃ ἐκεῖ. Καὶ ἡ αὐτοῦ Τσαρική Μεγαλειότης οὐχὶ δ' ἑαυτὸν ἀπαιτεῖ τοὺς ἁγίους ἐκείνους Τόπους, ἀλλ' ἠυδόκησε νὰ μεσιτεύσῃ ἵνα ἡ αὐτοῦ Σουλτανικὴ Μεγαλειότης εὐδοκήσῃ νὰ παραδώσῃ τοῖς ἑαυτοῖς ὑπηκόοις τοὺς ἁγίους ἐκείνους Τόπους, ἐκείνοις οἷς παρέδωκαν οἱ πρόγονοι τῆς αὐτοῦ Σουλτανικῆς Μεγαλειότητος, ὁ δ' ἐνδόξου μνήμης πατὴρ τῆς αὐτοῦ Σουλτανικῆς Μεγαλειότητος ἐπεβεβαίωσεν. Οἱ λοιποὶ ὡς οἱ φράροι ἢ ἕτεροι ὑπάρχοντες ἐν Ἱερουσαλήμ, ἅς ἔχωσι τοὺς τόπους, οὓς πρότερον εἶχον καὶ ἅς προσκυνῶσι τοὺς ἁγίους Τόπους, οἱ δ' Ἑλληνες δὲν θὰ κωλύσωσιν αὐτούς». Ἐν τῷ 14ῳ ἄρθρῳ ἐλέγετο περὶ ἀνεξιδρησκείας, περὶ ἀτελείας τῶν μοναχῶν καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν καθιδρυμάτων καὶ περὶ τῆς ἀκώλυτου αὐτῶν ἀνακαινίσεως. Οὕτω δὲ διὰ μὲν τοῦ 13 ἄρθρου ἐζητεῖτο ἡ ἀπόδοσις τῶν ἁγίων Τόπων εἰς τοὺς Ἑλληνας διὰ δὲ τοῦ 14 ἄρθρου παρίστατο ἡ Ρωσία ὡς προστάτις τῶν ὀρθοδόξων ἐν τῇ Ἀνατολῇ.

Ἄλλ' ὅλως διάφορον γνώμην περὶ τούτων εἶχεν ὁ Μαυροκορδάτος, ὅστις ἀπὸ μέρους τῆς Τουρκικῆς Κυβερνήσεως ἔμελλε νὰ διεξαγάγῃ τὰς περὶ συνθήκης διαπραγματεύσεις, φρονῶν ὅτι ἀπολύτως οὐδεὶς λόγος περὶ τοῦ ζητήματος τῶν ἁγίων Τόπων ἔπρεπε νὰ γίνῃ ἐν τῇ μεταξὺ Τουρκίας καὶ Ρωσίας συνθήκῃ. Τοῦτο δ' ἔπραττε ἀντιθέτως τῇ γνώμῃ τοῦ Δοσιθέου· οὐχὶ διότι ἐθελοδοῦλως, καθόλου, εἰργάζετο, ὡς τινες ἀδίκως αὐτοῦ κατηγοροῦσιν, ἢ διότι

οὐδαμῶς ἐφρόντιζε περὶ τοῦ σοβαρωτέρου ζητήματος τῶν ἁγίων Τόπων⁹². Εἶνε γνωστόν, ὅτι καὶ πρότερον, ὡς ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἶδομεν, καὶ ὕστερον φιλοτιμότερα εἰργάσθη ὑπὲρ τοῦ ἁγίου Τάφου ὁ φιλόπατρις καὶ εὐσεβῆς Ἕλληνας Διπλωμάτης⁹³ ἀλλ' ὅπως προσφάτως ἔδειξεν ἐν Κάρλοβιτς ἐφρόνει ὅτι τὸ ζήτημα τῶν ἁγίων Τόπων ἔπρεπε νὰ μὴ συμπεριλαμβάνεται ἐν ἐπισήμοις συνθήκαις μεταξὺ τῆς Τουρκίας καὶ τῶν λοιπῶν Δυνάμεων. Θὰ ἦτο ἀσυνεπὴς πρὸς ἑαυτὸν ὁ Μαυροκορδάτος ἂν ἐπέτρεπε τῇ Ρωσίᾳ ὅ,τι οὐδαμῶς ἐπέτρεψε τῇ Αὐστρίᾳ. Καὶ ἡ μὲν Ρωσία μόλις τότε ἐπεφάνη ἐπὶ τῆς πολιτικῆς σκηνῆς, ἦτο δὲ εἰσέτι ὀλιγοδύναμος καὶ ἄνευ ἐπιβολῆς σοβαρᾶς ἐπελήφθη τοῦ ζητήματος τῶν ἁγίων Τόπων· ἐὰν ὅμως ἐν τῇ πρὸς αὐτὴν συνθήκῃ συμπεριλαμβάνετο τὸ ζήτημα τῶν ἁγίων Τόπων πῶς θ' ἀπεκρούετο αὐριον ἰσχυρά τις καὶ μεγάλη εὐρωπαϊκὴ Δύναμις; Μὴ λησμονῶμεν ἄλλως τε τὸ ἐπιχειρήμα, ὅπερ ἀντέταξε πρὸς τοὺς Εὐρωπαίους ὁ Μαυροκορδάτος, ὡς εὐφυῆς διπλωμάτης· τοῦ δ' ἐπιχειρήματος τούτου δὲν ἠδύνατο νῦν ν' ἀπομακρυνθῆ καὶ ὡς ἐκ τῶν ἐπιστολῶν αὐτοῦ καταφαίνεται⁹⁴ πολὺ διαφόρως τοῦ Δοσιθέου ἀντελαμβάνετο τῆς ἐπεμβάσεως καθόλου τῆς Ρωσίας ἐν τοῖς πράγμασι τῆς Ἀνατολῆς, ἴσως ὅ,τι ἐφαίνετο ὀρθὸν εἰς τὸν Ἕλληνα Ἱεράρχην παρίστατο ὡς ἐπιζήμιον εἰς τὸν Ἕλληνα Διπλωμάτην, ὅστις δυσκόλως ἠδύνατο ν' ἀπατᾶται ἐκ κενῶν ἐλπίδων. Γνωρίζων καλῶς τὴν τουρκικὴν πολιτικὴν ὁ Μαυροκορδάτος ἦτο πεπεισμένος ὅτι ἡμέραν τινὰ τὰ Προσκυνήματα θ' ἀπεδίδοντο εἰς τοὺς Ἕλληνας· διότι τοῦτο εἶνε τὸ συμφέρον καὶ αὐτῆς τῆς Τουρκίας, ἣτις μόνον ἐξ ἀνάγκης παρέδωκεν αὐτὰ εἰς τοὺς Φράγκους· ἀλλ' ὁ Δοσιθέος ἀνυπομονῶν καὶ ὑπερβαίνων κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Μαυροκορδάτου τὴν θερμότητα καὶ τὸν ζῆλον τοῦ Προφήτου Ἡλιοῦ⁹⁵ ὑπελάμβανε, ὅτι ἂν μὴ διὰ τῆς ρωσικῆς ἐπεμβάσεως ἐσώζετο τὸ ζήτημα ἢ ὀριστικὴ αὐτοῦ ἀπώλεια ἦτο ἄφευκτος.

Παρὰ τὴν γνώμην ταύτην τοῦ Δοσιθέου ὁ αἰσιόδοξος Μαυροκορδάτος ὧδέ πως διεπραγματεύθη τὸ ζήτημα. Κατ' ἀρχὴν εἶπεν ἐν τῇ συνθήκῃ δὲν δύνανται νὰ ὑπάρξωσιν ἰδιαίτερα ἄρθρα περὶ τῶν ἁγίων Τόπων· περὶ τοῦ ζητήματος τούτου δύνανται νὰ γίνῃ λόγος μόνον μετὰ τὴν σύναψιν τῆς συνθήκης. Εἰς τὰς παρατηρήσεις τοῦ ρώσου ἀπεσταλμένου Οὐκράντσεφ, ὅτι ὁ Τσάρος μεσιτεύει καὶ συνηγορεῖ ὑπὲρ τῶν ὑπηκόων τοῦ Σουλτάνου καὶ ὅτι συμφέρει νὰ μὴ κατέχωσι τοὺς ἁγίους Τόπους ξένοι ὑπήκοοι, ὅποιοι εἶνε οἱ Γάλλοι, ὁ Μαυροκορδάτος ἀντιπαρετήρησεν, ὅτι τοιαύτη μεσιτεία εἶνε περιττή· διότι γνωρίζει, ὅτι οἱ

⁹² Δ. Θερεϊανοῦ, Ἀδαμάντιος Κοραῆς, Τεργέστη 1889, Α, 47 ἐξ.

⁹³ Χρυσάνθου Ἱεροσολύμων, Ἱστορία καὶ περιγραφή τῆς ἁγίας Γῆς, σ. 130.

⁹⁴ Θ. Λιθαδᾶ, Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου ἐπιστολαί, σ. 175. 76.

⁹⁵ Αὐτόθι, σ. 175.

Πατριάρχαι καὶ ὁ ἑλληνικὸς λαὸς δὲ προτιμήσωσι ν' ἀποθάνωσιν ἢ ν' ἀφίσωσιν εἰς χεῖρας τῶν Φράγκων τοὺς ἁγίους Τόπους, ἐπομένως, φρονεῖ ὅτι μετὰ τὴν σύναψιν τῆς συνθήκης οἱ Πατριάρχαι καὶ ἡ σύνοδος δύνανται νὰ ὑποβάλωσιν ἀναφορὰν τῷ Σουλτάνῳ, ἣν καὶ αὐτὸς δὲ ὑποστηρίξῃ, ἕτοιμος ὢν νὰ καταδέσῃ ἐκ τῆς παρουσίας αὐτοῦ τὸ ἡμισυ, πρὸς βοήθειαν· τέλος δ' εἶπε, μετὰ τοιαύτην ἀναφορὰν τὰ προσκυνήματα θ' ἀποδοθῶσι πάλιν χωρὶς τινος δυσκολίας εἰς τοὺς Ἑλληνας. Ἀφοῦ δ' ἔτι ἅπαξ διεβεβαίωσε τὸν ῥῶσον ἀπεσταλμένον ὡς ὀρθόδοξος χριστιανὸς καὶ ὡς Ἑλληνας, ὅτι δὲ πράξῃ πᾶν ὅ,τι ἀπαιτεῖται πρὸς ἐπανάκτησιν τῶν Προσκυνημάτων ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, προσέθηκε καὶ ἐπανελάβε μάλιστα ἐν δευτέρῳ συνεντεύξει, ὅτι δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ λόγος τις περὶ τῶν ἁγίων Τόπων ἐν τῇ ἐπισήμῳ διαπραγματεύσει τῆς συνθήκης· διότι ἄλλως αὐταὶ δὲ ναυαγήσωσι. Τὸ πολὺ πολὺ δύναται μετὰ τὴν σύναψιν τῆς συνθήκης νὰ γράψῃ ὁ Τσάρος πρὸς τὸν Σουλτάνον καὶ παρακαλέσῃ αὐτὸν περὶ ἀποδόσεως τῶν Προσκυνημάτων εἰς τοὺς Ἑλληνας, ἄλλως, ἐπανελάβεν ἔτι ἅπαξ, τὰ Προσκυνήματα ἀναμφιβόλως θ' ἀποδοθῶσι καὶ διὰ μόνον τῶν ἐνεργειῶν αὐτοῦ τοῦ Μαυροκορδάτου, ὑποστηρίζοντος τοὺς Πατριάρχας. Τότε ὁ ῥῶσος ἀπεσταλμένος καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ παρετήρησαν, ὅτι τοῦλάχιστον ἂν μὴ περὶ τῶν ἁγίων Τόπων περὶ τοῦ ζητήματος τῆς ἐλευθερίας ἐν τῇ θρησκείᾳ τῶν χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς δεόν νὰ γίνῃ ἐπίσημος λόγος ἐν τῇ συνθήκῃ, ἀφοῦ παρόμοιος λόγος ἐγένετο ἐν τῇ συνθήκῃ τοῦ Κάρολιτις καὶ οἱ Λατῖνοι ἀπήλαυσαν, ἕνεκα τῆς συνθήκης ἐκείνης, πολλῶν προνομίων καὶ ἐλευθεριῶν. Ὁ Μαυροκορδάτος ἠρνήθη ὅτι τοιοῦτου τινὸς ἀπήλαυσαν οἱ Λατῖνοι συνεπείᾳ τῆς συνθήκης, καὶ ἐπὶ παραδείγματι εἶπεν ἐν Χίψ οὐ μόνον δὲν ἐπιτρέπεται νὰ κτισθῇ νέος λατινικὸς ναὸς ἀλλὰ καὶ ὅλοι οἱ παλαιοὶ κατεστράφησαν. Τοῦτο λέγων ὁ Μαυροκορδάτος ἴσως εἶχεν ὑπ' ὄψει τὰ πρό τινων ἐτῶν συμβάντα ἐν Χίψ, ἧς ὁ Μητροπολίτης Ἰγνάτιος κατήγγειλεν εἰς τὴν Κυβέρνησιν τὸν ἐν Χίψ Λατῖνον Ἐπίσκοπον, ὅτι κατεπίεζεν τοὺς ὀρθοδόξους· ἡ δὲ Κυβέρνησις ἀφήρυσεν ἀπ' αὐτοῦ πᾶσαν ἐκκλησιαστικὴν δικαιοδοσίαν, παραδῶσα αὐτὴν εἰς τὸν ὀρθόδοξον Ἐπίσκοπον. Εἰς τοὺς Λατίνους, προσέθηκεν ὁ Μαυροκορδάτος, δὲν ἐπιτρέπεται νὰ διέρχωνται διὰ τῆς τουρκικῆς Ἐπικρατείας. Ὁ πρέσβυς, λόγου χάριν, τῆς Γαλλίας ἐζήτηε νὰ ἐπιτραπῇ ἢ διὰ τῆς Τουρκίας διάβασις καὶ μετάβασις εἰς τὴν Περσίαν ἐνὸς Ἰησοῦίτου· ἀλλὰ δὲν κατώρθωσε νὰ λάβῃ ἄδειαν. Καθόλου δὲ εἰπεῖν οἱ Τοῦρκοι παρεκώλυον τὴν ἐν Τουρκίᾳ ἐνίσχυσιν τοῦ λατινισμοῦ. Πειθόμενοι εἰς τοὺς λόγους τοῦ Μαυροκορδάτου οἱ Ρῶσοι ἔστεργαν νὰ τεθῇ ἀπλῶς ἐν τῇ συνθήκῃ ἄρθρον περὶ ἐλευθερίας καὶ ἀσφαλοῦς μεταβάσεως ῥῶσων Προσκυνητῶν εἰς τοὺς ἁγίους Τόπους· ἀξιοπαρατήρητον δὲ ὅτι ὁ Μαυροκορδάτος ἐντελῶς ἠρνήθη νὰ παραστῇ ἢ Ρωσία ἐν τῇ ἐπισήμῳ μεταξὺ Ρωσίας καὶ Τουρκίας συνθήκῃ ὡς προστάτις τῶν ὀρθοδόξων· ἀλλὰ μετὰ τὴν σύ-

ναψιν τῆς συνθήκης συνεβούλευσε τοὺς ῥώσους ἀπεσταλμένους νὰ ὑποβάλωσι μεσιτευτικὴν παράκλησιν ὑπὲρ τῶν ἁγίων Τόπων οὐ μόνον εἰς τὸν Μ. Βεζύρην ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν Μουφτὴν (ιεροδικαστὴν) ὅστις ἦτο πολυσήμαντον πρόσωπον ἐν τοῖς τοιοῦτοις ζητήμασιν. Εἰς ἀμφοτέρους τῶ ὄντι ὑπέβαλον γραπτὴν μεσιτευτικὴν παράκλησιν οἱ Ρῶσοι καὶ ὁ μὲν Μ. Βεζύρης λαβὼν αὐτὴν εἶπεν ὅτι θὰ δώσῃ εἰς μετάφρασιν ἵνα λάβῃ γνῶσιν τοῦ περιεχομένου αὐτῆς, ὁ δὲ Μουφτῆς προσέθηκεν ὅτι καὶ ἐν ταῖς τουρκικοῖς βιβλίοις εἶνε γεγραμμένον, ὅτι ἀνέκαθεν τὰ Προσκυνήματα ἀνήκουσιν εἰς τοὺς Ἑλληνας, ὅτι ἡ Ὑψηλὴ Πύλη σκέπτεται ν' ἀποστάσῃ ἀπὸ τῶν χειρῶν τῶν ξένων· ἀλλὰ τοῦτο δὲν δύναται νὰ γίνῃ ἀμέσως ἵνα μὴ φανῇ ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἐκ φόβου πρὸς τοὺς Ρώσους ὑπεχώρησαν.

Τῆ 3 Ἰουλίου 1700 ὑπεγράφη ἡ ρωσοτουρκικὴ συνθήκη μὴ περιέχουσα ἄρθρον τι περὶ τῶν ἁγίων Τόπων. Ὅταν τὸ γεγονός τοῦτο ἀνεκοινώθη εἰς τὸν Δοσίθεον δὲν ἀπέκρυπεν οὗτος τὴν ὑπερτάτην αὐτοῦ θλίψιν ἐπὶ τῶ ὅτι δὲν συνεδέθη τὸ ζήτημα τῶν ἁγίων Τόπων μετὰ τοῦ ζητήματος τῆς συνθήκης, ὡς ἐξ ἀρχῆς ἐφρόνει· ἐνόμισε δὲ ὅτι διὰ παντὸς ἀπώλετο ἡ καλλίστη εὐκαιρία πρὸς ἐπανάκτησιν τῶν ἁγίων Τόπων. Ἄλλ' ὁ Μαυροκορδάτος εἶπεν αὐτῶ κατ' ἐντολὴν τοῦ Βεζύρου, ὅτι τὰ Προσκυνήματα θ' ἀποδοθῶσιν, ὅταν ἔλθῃ ἐκ Ρωσίας ἰδιαίτερος ἀπεσταλμένος, ἐπικεκυρωμένην φέρων τὴν συναφθεῖσαν συνθήκην, καὶ ὅτι ἡ Τουρκία δὲν ἠθέλησε νὰ γίνῃ ἐπίσημος περὶ τῶν ἁγίων Τόπων λόγος ἐν τῇ μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῆς Ρωσίας συνθήκῃ· διότι ἐὰν τοιοῦτό τι ἐγένετο οἱ Πρεσβευταὶ Αὐστρίας, Πολωνίας καὶ Ἑνετίας θὰ ὑπεστήριζον ἐντόνως τὸν Γάλλον Πρεσβευτὴν· τὸ δὲ ζήτημα τῶν ἁγίων Τόπων θὰ περιεπλέκετο. Ὁ Μαυροκορδάτος ἤλπιζε ν' ἀποδοθῶσι τὰ Προσκυνήματα κατὰ τὴν ὀριστικὴν ἐπικύρωσιν τῆς συνθήκης καὶ ἔδωκε πάσας τὰς δυνατὰς ὁδηγίας πρὸς τοῦτο. Ὅταν δὲ οἱ ῥῶσοι ἀπεσταλμένοι τῆ 26 Ἰουλίου παρουσιάσθησαν εἰς τὸν Μ. Βεζύρην, ἵν' ἀποχαιρετήσωσιν αὐτόν, ἔλαβον παρ' αὐτοῦ ρητὴν ὑπόσχεσιν περὶ ἀποδόσεως τῶν ἁγίων Τόπων εἰς τοὺς Ἑλληνας· διότι, ὡς εἶπεν, οἱ ἅγιοι Τόποι παρεχωρήθησαν προσκαίρως μόνον εἰς τοὺς Λατίνους καὶ θὰ μεριμνήσῃ ν' ἀποδοθῶσιν εἰς τοὺς ἐξ ἀρχῆς κατόχους αὐτῶν Ἑλληνας. Οἱ Ρῶσοι ἐδήλωσαν ὅτι θ' ἀνακοινώσωσιν εἰς τὸν Τσάρον τὴν βεζυρικὴν ταύτην ὑπόσχεσιν.

Τῆ 27 Ἰουλίου εἶδεν ὁ Δοσίθεος τὸν Μαυροκορδάτον καὶ ἔμαθε παρ' αὐτοῦ τοὺς πρὸς τοὺς Ρώσους λόγους τοῦ Βεζύρου· ἀλλὰ συγχρόνως ἔμαθεν ὅτι οἱ ξένοι Πρεσβευταί, μαντεύσαντες φαίνεται, ὅτι ἐνέργειαι καταβάλλονται περὶ ἀποδόσεως τῶν ἁγίων Τόπων εἰς τοὺς Ἑλληνας, ἐζήτησαν νὰ ἐπισημοποιηθῇ ἡ ὑπὸ τῶν Λατίνων κατοχὴ τῶν Προσκυνημάτων· ἀλλὰ δὲν κατώρθωσαν νὰ εἰσακουσθῇ ἡ αἴτησις αὐτῶν. Συγχρόνως δ' ἐπληροφόρησεν ὁ Μαυροκορδάτος τὸν Δοσίθεον, ὅτι οἱ τοῦρκοι ἀνέμενον πόλεμον μεταξὺ Γαλλίας καὶ Ἰσπανίας καὶ ἐν περιπτώσει ἐκρήξεως αὐτοῦ θ' ἀφήρουν τὰ προσκυνήματα παρὰ τῶν

Λατίνων καὶ ἄνευ τῆς ἐπεμβάσεως τῶν Ρώσων. Ἦλπιζεν ὁ Μαυροκορδάτος ὅτι τοῦτο θὰ ἐγένετο λίαν ταχέως· διὸ συνεβούλευσε τὸν Δοσιθέον νὰ μὴ ἀπομακρυνθῆ τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Ὁ Πατριάρχης καὶ προφορικῶς καὶ γραπτῶς διαβιβάσας θερμὰς παρακλήσεις εἰς Ρωσίαν περὶ τῶν ἁγίων Τόπων καὶ μεταβὰς εἰς Ἀδριανούπολιν ἔνθα, πλὴν ἄλλων, ἔλαβε διάταγμα περὶ τῆς ἐπισκευῆς τῆς Μονῆς Ἀβραάμ, ἐφοβήθη μήτοι νέας ὑποστῆ ἀποτυχίας, ἔνεκα τῆς διπλωματικῆς ἀπειρίας τῶν Ρώσων καὶ τῆς δειλίας αὐτῶν. Ὅθεν ἀπεφάσισε ν' ἀποστείλῃ πάλιν εἰς Μόσχαν ἔμπιστον πρόσωπον, τὸν Ἀρχιμανδρίτην Χρῦσανδον, μετὰ γραμμάτων καὶ ὁδηγιῶν, ἐν αἷς ἔγραφε πάλιν ὁ Δοσιθέος παρακαλῶν καὶ προτρέπων τοὺς ἐν Ρωσίᾳ ν' ἐπιτελέσωσι τὸ καθήκον αὐτῶν καὶ ὑποστηρίξωσι τὸν κινδυνεύοντα ἅγιον Τάφον· προσέθηκε δὲ ὅτι ἡ Τουρκικὴ Κυβέρνησις ζητεῖ εὐκαιρίαν κατάλληλον ν' ἀφαιρέσῃ τοὺς ἁγίους τόπους ἀπὸ τῶν Λατίνων, ὅτι πρὸς τοῦτο δραστηρίως ἰδίως εἰργάζετο ὁ καλὸς Μουφτῆς, εἰς ὃν ὠφείλοντο παρακωλύσεις αὐθαιρεσιῶν τινων τῶν Λατίνων καὶ Ἀρμενίων, οἵτινες εἶχον τὸν Σάχην τῆς Περσίας μεσίτην αὐτῶν καὶ προστάτην ὑπὲρ ἀποκτήσεως δικαιωμάτων ἐν τοῖς ἁγίοις Τόποις. Τὰς παρακλήσεις τοῦ Δοσιθέου ἐνίσχυσε καὶ ὁ Ἡγεμὼν τῆς Μολδαυίας. Ὁ Χρῦσανδος ἔφθασεν εἰς Μόσχαν τῇ 5 Ἰουλίου 1701 ἐπιδώσας τὰ πατριαρχικὰ γράμματα. Εἰς ἀπάντησιν ἔγραψεν αὐτὸς ὁ Μ. Πέτρος πρὸς τὸν Πατριάρχην Δοσιθέον ἰδιαιτέραν ἐπιστολήν, πλήρη εὐλαβείας, δι' ἧς ἀνήγγειλεν, ὅτι ἔλαβε τὰς διὰ τοῦ Οὐκράντσεφ καὶ Χρυσάνθου ἐπιστολάς, ἐκφράζων εὐγνωμοσύνην διὰ τὸ ἐνδιαφέρον ὑπὲρ τῆς Ρωσίας καὶ δηλῶν, ὅτι πρὸς ἐπικύρωσιν τῆς συνθήκης ἀντιπρόσωπος θὰ σταλῆ ὁ Δημήτριος Γολίτσινος, ὅστις ἔλαβεν ἐντολήν νὰ μεριμνήσῃ ὑπὲρ τοῦ ζητήματος τῶν ἁγίων Τόπων. Τοιοῦτῳ τρόπῳ ἡ ἐπιθυμία τοῦ Δοσιθέου ἐφαίνετο πληρουμένη.

Τὴν ἐπιστολήν τοῦ Τσάρου ἐκόμισεν ὁ Χρῦσανδος, ὅστις διερχόμενος τότε ἀκριβῶς τοῦ Κιέβου εὔρε τὸ περιάκουστον σύγγραμμα τοῦ Ἀδάμ Ζοιρνιακίου περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος⁹⁶. ἅμα δὲ τῇ ἐπανόδῳ αὐτοῦ ἀπεστάλη ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου εἰς περιοδείαν πρὸς συλλογὴν ἐράνων ὑπὲρ τοῦ ἁγίου Τάφου. Περὶ τούτου τῇ 22 Σεπτεμβρίου 1701 ἔγραψεν ὁ Δοσιθέος εἰς Ἱεροσόλυμα, «ὁ παπᾶς κὺρ Χρῦσανδος ἀπ' αὐτοῦ ἔλειψε πολὺν καιρὸν ἀμὴ ποτὲ δὲν ἦτο χωρὶς ὑπηρεσίας τοῦ ἁγίου Τάφου ταῖς ὁποίαις νὰ ταῖς γράψωμεν τώρα μίαν πρὸς μίαν δὲν ἠμποροῦμεν. Ἡ ἀγιωσύνη του ἦτο μεσίτης εἰς τὸν Σερμπάνον βοεβόδα, ὁποῦ ἔδωσε τὸ κανδηλέρι εἰς τὸν ἅγιον Τάφον, ὁ Χάτμανος ἔστειλεν ἓνα κανδηλι μεγάλο τὸ ὁποῖον εἶναι εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ αὐτὸ κόπος τῆς ἀγιωσύνης

⁹⁶ Γ. Παλαμᾶ, Χρυσάνθου ἱστορία καὶ περιγραφή τῆς ἁγίας Γῆς, σ. ζ'. Α. Π. Κεραμέως, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας, Δ, 72 ἐξ.

του· καὶ ἐστείλαμέν σας προπέρσι σάκκους, ἱερά, εἰκόνας καὶ ἄλλα ὅπου ἔφε-
 ρεν ἡ ἀγιωσύνη του καὶ νομίζομεν ὅτι ἐστείλαμεν καὶ τὸ κατάστιχον... νὰ βαλθῆ
 εἰς τὸν κώδικα... τρικέρια καὶ δικέρια τὰ ἔφευρον ἡ ἀγιωσύνη του. Ἐκεῖνο τὸ
 μεγάλο Εὐαγγέλιον ὅπου ἐστείλαμεν εἶναι τῆς ἀγιωσύνης του». Τὸ Εὐαγγέλιον
 τοῦτο σωζόμενον μέχρι σήμερον ἐν τῷ Σκευοφυλακίῳ τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσε-
 ως ἐκόμισεν ὁ Χρῦσανθος ἐκ Ρωσίας· διὰ δὲ τῆς μεγάλης αὐτοῦ παιδείας καὶ
 τῆς δραστηριότητος τοιαύτην ἤδη κατελάμβανε θέσιν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ὥστε ὁ
 ἡγεμὼν Κωνσταντῖνος ἐζήτησεν αὐτὸν ὡς Ἀρχιερέα ἐν ταῖς παραδουναβείαις
 χώραις «ὁ ἐκλαμπρότατος λέγει, –ἔγραψε τῷ αὐτῷ ἔτει εἰς Ἱερουσαλὴμ πρὸς τὴν
 Ἀδελφότητα ὁ Πατριάρχης –ὅτι χρειάζεται ἕνας ἄνθρωπος ἐκ μέρους τοῦ ἁγίου
 Τάφου οἰκοκύρης νὰ εὐρίσκεται πάντοτε ἐκεῖ καὶ ἐζητεῖ μὲ τὸ ὄνομα τὸν λογιώ-
 τατον ἀρχιμανδρίτην Χρῦσανθον νὰ τὸν κάμωμεν Ἀρχιερέα καὶ νὰ ὑπάγῃ ἐκεῖ,
 τὸ ὅποιον γροικῶντας το ἐδῶ καὶ οἱ ἔγκριτοι τὸ ἐπήνεσαν ὅτι ἀγαθόν. Καὶ λοιπὸν
 καὶ ἡ ὑμετέρα ἀγάπη νομίζομεν πῶς τὸ εὐρίσκετε εὐλογον, ἐπειδὴ καὶ τὸ πρόσω-
 πον εἶναι χρήσιμον καὶ στολισμένον μὲ γράμματα καὶ ἐχρησίμωσε καὶ εἰς πολλὰς
 χρεῖας τοῦ ἁγίου Τάφου, περὶ ὧν οὐ τοῦ παρόντος λέγειν καὶ εἶναι νέος καὶ ἡμπο-
 ρεῖ νὰ δουλεύσῃ καὶ αὐτοῦ καὶ ἄλλου ἀκόμη καλλίτερον». Ὡς ἦτο ἀκόλουθον
 πάντες ἐνέκρινον τὴν πραγωγὴν ταύτην τοῦ Χρυσάνθου· ἀλλ' ὁ Πατριάρχης
 κατὰ τὸν χρόνον ἐκεῖνον ἔστρεψεν ἀποκλειστικῶς τὴν προσοχὴν αὐτοῦ εἰς τὸ
 ζήτημα τῶν Προσκυνημάτων⁹⁷.

Ὁ Γολίτσινος ἀποσταλεὶς εἰς Κωνσταντινούπολιν ἔλαβε ρητὴν ἐντολὴν νὰ
 μὴ προβῆ εἰς οὐδεμίαν ἐνέργειαν περὶ ἐπικυρώσεως τῆς συνθήκης ἄνευ τῶν
 συμβουλῶν τοῦ Πατριάρχου Δοσιθέου, εἰς δὴν, ἐκτὸς ἄλλων ἔγραψεν ὁ Τσάρος
 «Ἡμεῖς τὴν ὑμετέραν Μακαριότητα ἔχομεν ὑπὲρ πάντας ἐν Χριστῷ προσφιλέ-
 στατον Πατέρα καὶ ποιμένα καὶ μεγαλόψυχον ἄνδρα. Τούτου ἕνεκα καὶ πάλιν
 προσκαλοῦμεν τὴν ὑμετέραν Μακαριότητα ἵνα ὡς πρότερον δὲν ἐλησμονεῖτε
 ἡμᾶς ἐν ταῖς ὑμετέραις θεαρέστοις εὐχαῖς, καὶ δὲν ἐπαύσατε ὄντες βοηθοὶ ἐν
 ταῖς παρεμπιπτούσαις ὑποθέσεσιν ἡμῶν, οὕτω καὶ νῦν ἐκ τῆς Ὑμετέρας Μακα-
 ριότητος ἐπιθυμοῦμεν, ὡς ἀπὸ ἀγαπητοῦ Πατρὸς καὶ ποιμένου, ἵνα ἐν πάσαις
 ταῖς ὑποθέσεσιν ἡμῶν, ἐφ' ὅσον κατὰ τὰς χώρας ἐκεῖνας δὲ εὐρίσκηται ὁ μέγας
 ἀπεσταλμένος ἡμῶν, παραστῆ ὡς ἀληθῆς σύμβουλος ἡ ὑμετέρα Μακαριότης, καὶ
 ἡμεῖς, ὁ μέγας Κύριος, ἡ ὑμετέρα Τσαρική Μεγαλειότης πρὸς σὲ τὸν ἀγαπητὸν
 ἡμῶν πατέρα καὶ ποιμένα, ὅσον δυνατὸν οὐ μόνον λόγῳ ἀλλὰ καὶ ἔργῳ καὶ ἐν
 τοῖς Θεοβαδίστοις τόποις τείνομεν δαψιλῆ τῇ χειρὶ νὰ βοηθήσωμεν, μόνον καὶ
 ἡ Ὑμετέρα Μακαριότης ὡς τὸ πρότερον, πάντοτε διὰ τῶν τιμῶν αὐτῆς γραμμά-

⁹⁷ Κυρίλλου Ἀθανασιάδου, Χρῦσανθος Νοταρᾶς, «Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια» Δ, 21. Α. Π. Κεραμέως, Ἀνά-
 λεκτα Δ, 72 ἐξ. Χρυσάνθου Ἱστορία καὶ περιγραφή τῆς ἁγίας Γῆς, σ. ζ'.

των ὡς εὐδοκίῃσιν νὰ ἐπισκέπτηται ἡμᾶς καὶ διὰ τῶν εὐχῶν αὐτῆς νὰ μὴ ἐγκαταλείπη». Παρὰ ταῦτα ὁμως δυστυχῶς δὲν ἐδόθη εἰς τὸν Γολίτσεινον ἐντολὴ νὰ ἐπιμεῖνῃ ἀνευδότης ἐν τῷ ζητήματι τῶν ἁγίων Τόπων, ἀλλὰ νὰ ἐπιδώσῃ ἀπλῶς εἰς τὸν Σουλτάνον, εἰς τὸν Μ. Βεζύρην καὶ εἰς τὸν Μουφτῆν τὰς ἐπιστολάς τοῦ Τσάρου. Πιεζόμενοι, σχεδὸν εἶπεῖν, οἱ Ρῶσοι ὑπὸ τοῦ Δοσιθέου, ὁφείλοντες αὐτῷ ἄπειρον εὐγνωμοσύνην, ἐξεπλήρωσαν τὴν παράκλησιν αὐτοῦ μόνον κατὰ τύπον· λαβόντες δὲ ὑπ' ὄψει τὸ ἴδιον συμφέρον, τοῦ νὰ μὴ ἐρίσωσι πρὸς τὴν Τουρκίαν, ἔνεκα τοῦ ἀρξαμένου πρὸς τὴν Σουηδίαν πολέμου αὐτῶν, ἀπεφάσισαν ν' ἀφίσωσιν εἰς τὴν τύχην αὐτοῦ τοιοῦτο βαρυσήμαντον διὰ τὴν ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν ζήτημα, οὗτινος τὴν λύσιν μόνον παρ' αὐτῶν ἐξήρτησεν ὁ Δοσιθεός, οἰκτρῶς ἀποτυχόν. Οἱ Τοῦρκοι ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς ἠννόησαν τὸ ἀπρόθυμον καὶ τὴν χλιαρότητα τῶν ρωσικῶν ἐνεργειῶν. Ὅταν ὁ Γολίτσεινος ἐπιδίδων τὰ σχετικὰ γράμματα ὠμίλησε μετὰ τοῦ Μ. Βεζύρου περὶ ἀποδόσεως τῶν Προσκυνημάτων, ἤκουσε παρ' αὐτοῦ, ὅτι τοῦτο εἶνε ἀδύνατον· διότι αἱ δυνάμεις τῆς Γαλλίας, Αὐστρίας, Ἑνετίας καὶ Πολωνίας εἶνε σύμμαχοι πρὸς τὴν Τουρκίαν. Ὁ Γολίτσεινος ἀπέδειξε τὰ δικαιώματα τῶν Ἑλλήνων ἐπὶ τῶν ἁγίων Τόπων, ὁ δὲ Βεζύρης ἀνεγνώρισε μὲν αὐτά, ἀλλ' ἐμπιστευτικῶς ὑπέδειξεν, ὅτι πρὸς τὸ παρὸν δὲν δύναται ν' ἀφαιρέσῃ τὰ Προσκυνηματα, ἔνεκα λόγων πολιτικῶν, ὅτι ὁμως ἐν πρωτίστῃ εὐκαιρίᾳ ἀναλαμβάνει τὴν ὑποχρέωσιν νὰ πράξῃ τοῦτο. Ὁ Γολίτσεινος ἐπεσκέφθη καὶ τὸν Μουφτῆν, ἀλλ' ἄδηλον διατὶ οὗτος κάκιστα αὐτὸν ὑπεδέχθη καὶ σχεδὸν ἐξεδίωξε. Τέλος δὲ ὁ Σουλτάνος ἀπαντῶν εἰς τὸν Τσάρον ἔγραψεν «Ἐδόθη τῇ ἡμετέρᾳ Σουλτανικῇ Μεγαλειότητι ἐν τῷ Διθανίῳ, τὸ Ἑμέτερον φιλικὸν γράμμα, ὅπερ διετάξαμεν νὰ μεταφρασθῇ καὶ μετὰ τὴν μετάφρασιν ἀνέφερε ἡμῖν κατὰ τὸ ἀρχαῖον ὀσμανικὸν ἔθος, ὁ ἐπὶ πάντων τῶν λαῶν ἡμῶν καὶ πάντων τῶν ἡμετέρων ἔργων τηρητῆς καὶ ἐκτελεστῆς Μ. Βεζύρης Χουσεῖν πασᾶς, ὅτι παρακλητικῶς γράφετε ἐν αὐτῷ τὰ ἐξῆς. Ὅτι ἐν τῇ μεγάλῃ μου ἐπικρατείᾳ ὑπάρχει ἑλληνικὴ ἱερὰ πόλις Ἱερουσαλήμ καὶ εὐρίσκεται ἐν αὐτῇ Προσκύνημα ἑλληνικόν, ὅτι δὲ οὐ πρὸ πολλῶν ἐτῶν ἀφηρέθη παρ' αὐτῶν ἀδίκως καὶ ἀπεδόθη τοῖς Γάλλοις. Καὶ ἐπιθυμεῖτε παρ' ἡμῶν ἵνα ὡς πρότερον ἀνήκῃ ἢ Ἱερουσαλήμ τοῖς Ἑλλησιν ἵν' ἀποδώσωμεν αὐτὴν αὐτοῖς εἰς προσκύνησιν. Ἡμεῖς δὲ ἀνακοινοῦμεν Ἑμῖν, ὅτι τὸ ἐν Ἱερουσαλήμ Προσκύνημα δὲν εἶνε δυνατὸν ν' ἀποδοθῇ τοῖς Ἑλλησι· διότι παρεχωρήσαμεν αὐτὸ τοῖς Γάλλοις πρὸ πολλῶν ἐτῶν, ἐὰν δ' ἐλάχιστόν τι νῦν ἐπιτρέψωμεν τοῖς Ἑλλησι, δὰ ἔχομεν ἀτελευτήτους ἔριδας πρὸς τοὺς Γάλλους καὶ ἔχθρας, ὅπερ καὶ ἡμῖν δὲν εἶνε καλόν. Ἄλλως τε καὶ πρότερον τὸ Προσκύνημα ἐκεῖνο κατεῖχον ὅτε μὲν οἱ Ἑλληνες ἐπὶ μακρὰ ἔτη, ὅτε δὲ ἄλλοι λαοί, ζῶντες ἐν Ἱερουσαλήμ. Καίτοι δὲ οἱ Ἑλληνες καὶ οἱ χριστιανοὶ ζῶσιν ὑπὸ τὴν ἡμετέραν ὑπηκοότητα καὶ κατέσχον τὸ Προσκύνημα ἔνεκα τῆς ἀρχαιότητος καὶ τῶν ἀρετῶν αὐτῶν, ὡς πάντες γινώσκομεν καὶ ἀνομο-

λογοῦμεν, ἐν τούτοις πρὸς τοὺς Γάλλους ἔχομεν φιλίαν, πλὴν δὲ τούτου ν' ἀφαιρέσωμεν αὐτὸ παρ' αὐτῶν δὲν εἶνε δυνατόν. Γίνωσκε τοῦτο»⁹⁸.

Καὶ ἐκ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης καὶ ἐκ τῶν λεπτομερειῶν τῆς ἐξελίξεως τοῦ ζητήματος ἐπέισθη ὁ Δοσίθεος, ὅτι πρὸς καιρὸν ἔπρεπε νὰ ἐγκαταλειφθῇ πᾶσα ἐνέργεια περὶ ἐπιστροφῆς τῶν Προσκυνημάτων εἰς τοὺς Ἑλληνας, πολλῶ μᾶλλον ὅτι ὁ νέος Πρεσβευτὴς τῆς Γαλλίας Ferriol δραστηριώτατα εἰργάζετο ὑπὲρ τῶν Λατίνων ἔχων ἀντιμέτωπον τὸν Μαυροκορδάτον. Ἐν ἐπιστολῇ αὐτοῦ πρὸς τὸν Λουδοβίκον ἰδ' ἀπὸ 12 Μαΐου 1700 περιέγραψε τὰς ἀποτελεσματικὰς ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων ἐνεργείας τοῦ Μαυροκορδάτου περὶ οὗ ἔλεγεν ὅτι «θεωρεῖ τὸν Αὐτοκράτορα τῶν Ρώσων ὡς τὸν προστάτην τῆς ἰδίας θρησκείας καὶ ὡς τὸν μόνον δυνάμενον ν' ἀπελευθερώσῃ τοὺς Ἑλληνας ἀπὸ τῆς τουρκικῆς τυραννίας καὶ ν' ἀναστήσῃ τὴν ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν Αὐτοκρατορίαν»⁹⁹. Ὁ Πατριάρχης Δοσίθεος ἔν τιμι πρὸς Τσάρον ἐπιστολῇ αὐτοῦ ἀπὸ 5 Ἰανουαρίου 1702 ἀνέγραψε καὶ τὰς αἰτίας διὰ τὰς ὁποίας ἡ Τουρκικὴ Κυβέρνησις δὲν ἤθελε νὰ δυσαρεστήσῃ τὴν Γαλλίαν¹⁰⁰, ἣτις μετὰ πολλῆς τῆς ἐπιμονῆς εἰργάζετο πρὸς ἀναγνώρισιν ὡς νομίμου τῆς ὑπὲρ τῶν ἁγίων Τόπων ἐπεμβάσεως¹⁰¹. Ἐφοβεῖτο τὸν Βασιλέα αὐτῆς Λουδοβίκον ἰδ' καὶ πολὺ περισσότερον ἐφοβεῖτο τὸν τότε καταρτισθέντα συμμαχικὸν σύνδεσμον Γαλλίας, Ἰσπανίας, Πορτογαλίας καὶ τοῦ δουκὸς τῆς Σαβοΐας, ἐναντίον τῆς Αὐστρίας, ἔνεκα τῆς διαδοχῆς τοῦ Ἰσπανικοῦ θρόνου (1701-1714). Ἐκ τῆς ἐκβάσεως τοῦ πολέμου τούτου τῆς Γαλλίας ἀνέμενεν ὁ Δοσίθεος νὰ διακανονίσῃ τὴν περαιτέρω ἐνέργειαν αὐτοῦ περὶ τῶν ἁγίων Τόπων· ἀλλὰ δυστυχῶς δὲν ἐπέζησε τῆς λήξεως τοῦ πολέμου. Καίτοι δὲ οὐδεμιᾶς ἔτυχεν ἀπὸ μέρους τῆς Ρωσίας βοηθείας, πλὴν τῆς ἐπανειλημμένης ἐκδηλώσεως εὐγνωμοσύνης τοῦ Μ. Πέτρου, ἔνεκα ἐκτάκτων καὶ ἀνεκτιμῆτων ἐκδουλεύσεων, ὧν τὴν ἀναγραφὴν ἐντελῶς παρατρέχομεν ἐνταῦθα, καὶ κατὰ τὰ τελευταῖα τοῦ βίου αὐτοῦ ἔτη ἰδιάζουσιν ἔστρεψε τὴν προσοχὴν αὐτοῦ ὁ Πατριάρχης εἰς τὴν ἐσωτερικὴν πνευματικὴν καὶ θρησκευτικὴν τῆς Ρωσίας κατάστασιν. Ἐπανειλημμένως ἐκδηλώσας φόβους περὶ ἐπικινδύνου ἐκ τῆς Δύσεως ἐπιδράσεως ἐπὶ τῆς Ρωσίας ἔβλεπε μετὰ λύπης αὐτοῦ, ὅτι ὁ Μ. Πέτρος ἤρξατο εἰσάγων εἰς αὐτὴν τὸν πολιτισμὸν τῆς Εὐρώπης καὶ τὴν μετὰ τῆς λατινικῆς γλώσσης συνδεδεμένην

⁹⁸ Παρὰ Ν. Capterew, ἔνθ' ἂν. σ. 351.

⁹⁹ Correspondance du Marquis de Ferriol, Anvers 1870, σ. III πρὸβλ. σ. 65. 66. 97.

¹⁰⁰ Ἐν τῇ ἐπιστολῇ ταύτῃ παρεκάλει, πρὸς τοῖς ἄλλοις, ὁ Πατριάρχης τὸν ρῶσον Τσάρον ἵνα ὀρίσθῃ ἐν Μόσχᾳ Μετόχιον, ἐν ᾧ νὰ διαμένωσιν οἱ εἰς Μόσχαν μεταβαίνοντες μοναχοί. Ἀλλὰ τοῦτο ἐγένετο μόλις κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἰδ' αἰῶνος. Βλ. Ἡ Ἐκκλησία Ἱεροσολύμων κατὰ τοὺς τέσσαρας τελευταίους αἰῶνας, σ. 237.

¹⁰¹ L. Rousseau, Relations diplomatiques de la France avec la Turquie au XVIII siècle, Paris 1908, I, σ. 26 ἐξ.

εὐρωπαϊκὴν ἐπιστήμην. Εἶχε μάλιστα ἐπιτρέψει ὁ Μ. Πέτρος εἰς τοὺς ἀδελφοὺς Λειχούδας νὰ διδάξωσι πρὸς τῇ λατινικῇ καὶ τὴν ἰταλικὴν γλῶσσαν, διανοούμενος νὰ συνάψῃ συμμαχίαν μετὰ τῆς Ἑνετίας. Ἐπὶ τούτοις μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Πατριάρχου Ἀδριανοῦ τῷ 1700 ὡς τοποτηρητῆς τοῦ Πατριαρχικοῦ θρόνου ὑπὸ τοῦ Μ. Πέτρου διωρίσθη ὁ Στέφανος Ἰαβόρσκης, ὅστις, ἐκ τῆς νοτιοδυτικῆς Ρωσίας ὀρμώμενος, ἰδιαζόντως εἰργάσθη ὑπὲρ τῆς ἐπικρατήσεως τῶν λατινικῶν γραμμάτων ἐν Ρωσίᾳ, μετὰ θέρημης ὑποστηρίξας τοὺς Λειχούδας, διδάσκοντας αὐτοὺς ἐν τῇ ἑλληνοσλαβικῇ Ἀκαδημίᾳ καὶ ἐπωφελέστατα ἀσχολουμένους περὶ ἐπιστημονικὰς μελέτας, τὰ μάλιστα συμβαλοῦσας εἰς τὴν πνευματικὴν ἀνάπτυξιν τῆς Ρωσίας. Ὁ Δοσίθεος ἠγωνίσθη νὰ προσδώσῃ ἀλλοίαν διεύθυνσιν εἰς τὸν ἀνάπτυξιν ταύτην· ἀλλ' ἡ μεταρρυθμιστικὴ τάσις τοῦ Μ. Πέτρου παρήγαγεν ἰσχυρὸν ρεῦμα, ὅπερ δὲν ἠδύνατο ν' ἀνακόψῃ οὐ μόνον τοῦ Δοσιθέου ἢ φωνῇ, ἀλλὰ καὶ ἑκατομμυρίων συντηρητικῶν Ρώσων, εἰς οὓς ἐπεβλήθη διὰ τῆς βίας ἢ σιγῇ. Δὲν ἦτο δὲ ἀσυμπαθὴς εἰς τὸν Μ. Πέτρον ἡ ἐλευθεροφροσύνη τοῦ Ἰαβόρσκη, ὃν δὲν ἐδίστασεν ὁ Δοσίθεος δι' ἐπιστολῆς αὐτοῦ νὰ ἐλέγξῃ, ἀπεριφράστως εἰπὼν, ὅτι ἂν ἐκλεγῇ Πατριάρχης Μόσχας δὲν θ' ἀναγνωρισθῇ ὑπὸ τῶν Πατριαρχῶν τῆς Ἀνατολῆς. Ὁ Ἰαβόρσκης, ἐξηκολούθει κατέχων τὸ ἀξίωμα καὶ ὑπῆρχε πάντοτε φόβος τῆς ἐκλογῆς αὐτοῦ ὡς Πατριάρχου Μόσχας· ὅθεν ὁ Δοσίθεος ἔγραψε τῷ Μ. Πέτρῳ νὰ ἀπομακρύνῃ τὸν ἐπικίνδυνον ἐκεῖνον ἄνθρωπον ἀπὸ τοῦ ἀξιώματος τοῦ Τοποτηρητοῦ. Ἀλλ' ὁ Μ. Πέτρος μὴ παραλείπων νὰ ἐκφράξῃ τὴν εὐγνωμοσύνην αὐτοῦ πρὸς τὸν Δοσίθεον «πρὸς τὸν ὑπὲρ πάντα ἐν Χριστῷ πατέρα αὐτοῦ καὶ ποιμένα καὶ μεγαλόψυχον ἄνδρα... δεδοξασμένον ὑπὲρ πάντας τοὺς ὀρθοδόξους ἱεράρχας» ἔκρυπτε τὸ σχέδιον αὐτοῦ περὶ καταργήσεως τοῦ πατριαρχικοῦ ἀξιώματος ἐν Ρωσίᾳ¹⁰².

Ὁ δὲ Δοσίθεος ὀλόκληρον τὸ 1701 ἔτος εἶχε διέλθει ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἔνεκα τῶν ἐνεργειῶν ὑπὲρ τοῦ πολυκρότου ζητήματος τῶν ἁγίων Τόπων, λαθῶν σουλτανικὸν φερμάνιον ἐναντίον τῶν δεινῶς φορολογούντων τοὺς ἀγιοταφίτας μοναχοῦς, ἐπὶ μυρίαῖς καὶ μωραῖς προφάσεσιν, ὅπερ ἀνενέωσε μετὰ τριετίαν¹⁰³. Κατὰ τοὺς τελευταίους μῆνας τοῦ 1701 περιοδεύων τὰς παραδουναβείους χώρας ἠσχολήθη ὁ θαυμασίος Δοσίθεος περὶ τὴν ἀπόκρουσιν τῶν προπαγανδικῶν ἐν αὐταῖς ἐνεργειῶν τῶν Λατίνων γράψας τὸν Νοέμβριον τοῦ ἔτους ἐκεῖνου ἐλεγκτικὴν καὶ συμβουλευτικὴν πρὸς τὸν λατινοφρονοῦντα Ἐπίσκοπον ἐν Βλαχία

¹⁰² Χρυσοστόμου Α. Παπαδοπούλου, Οἱ Πατριάρχαι Ἱεροσολύμων σ. 206 ἐξ.

¹⁰³ Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἠναγκάζετο ὁ Πατριάρχης νὰ λαμβάνῃ ἐπανειλημμένα διατάγματα καὶ κατὰ τῶν ἐπιτοπίων μωαμεθανῶν ἀράβων παρενοχλούντων τὴν Ἀδελφότητα (Πρβλ. Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας, Δ, 15, 16) καὶ κατὰ τῶν ἐπισήμων ἱεροσολυμιτικῶν ἀρχῶν εἰς ἀνεκδιηγῆτους προβαίνουσῶν καταχρήσεις (Πρβλ. Ἡ Ἐκκλησία Ἱεροσολύμων κατὰ τοὺς τέσσαρας τελευταίους αἰῶνας, σ. 177 ἐξ.).

Ἀθανάσιον¹⁰⁴. Ἐντονώτερον ἔγραψε πρὸς τὸν Στέφανον Ράτζην ἐλέγχων αὐτὸν ὡς συνεργὸν τῶν Λατίνων¹⁰⁵. Τῷ 1702 ἐν μηνὶ Φεβρουαρίῳ μετέβη εἰς Βλαχίαν πρὸς τὸν ἡγεμόνα Κωνσταντῖνον, ὃν συνεβίβασεν πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον Μαυροκορδάτον λόγους τινὰς ψυχρότητος πρὸς αὐτὸν καὶ ἄλλους περὶ αὐτὸν ἔχοντα¹⁰⁶. Ἐκεῖ δὲ τῇ 6 Ἀπριλίου 1702 ἐχειροτόνησε τὸν Χρῦσανθον εἰς Μητροπολίτην Καισαρείας τῆς Παλαιστίνης. Τὸ γεγονός τοῦτο κατηύφρανε πάντας· ὁ δὲ Μαυροκορδάτος ἔγραψε τῷ Χρυσάνθῳ συγχαρητήριον ἐπιστολὴν δηλωτικὴν τῆς φιλοπατρίας καὶ τοῦ ζήλου τοῦ ἀνδρός¹⁰⁷. Ἐν τῷ νεαρῷ ἔτι ἀλλὰ πολλὰ καλὰ ὑπὸ τὴν ὀδηγίαν τοῦ Δοσιθέου διαπράξαντι Χρυσάνθῳ διέβλεπον πάντες τὸν μέλλοντα Πατριάρχην Ἱεροσολύμων, μὴ μαντεύοντες ὅμως ὅτι ὁ ἀκμαῖος ἔτι Δοσιθεὸς ἔφθινεν ἡμέρα τῇ ἡμέρα ἐκ τῶν ἀγώνων καὶ τῆς θλίψεως¹⁰⁸. Δυσάρεστοι ἦσαν αἱ ἐξ Ἱερουσαλήμ εἰδήσεις αὐτοῦ· διότι οἱ Λατῖνοι ἔπραττον πᾶν ὅ,τι ἠδύναντο νὰ παγιώσουν τὴν ὀριστικὴν αὐτῶν ἐν τοῖς Προσκυνήμασι ἐγκαθίδρυσιν· ἠδύναντο δὲ νὰ ὠφεληθῶσι καὶ τὰς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπελθούσας μεταβολάς. Κατ' Αὐγουστον τοῦ 1703 καθηρέθη τῆς ἀρχῆς ὁ Μουσταφᾶς β' μετὰ μεγάλην στρατιωτικὴν στάσιν, καὶ ἀνηγορεύθη σουλτάνος ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Ἀχμέτ γ' (1703-1730), ἀνὴρ οὐ μόνον ἀγαθὸς καὶ φιλάνθρωπος, ἀλλὰ καὶ δραστήριος. Ὁ Δοσιθεὸς εὐρισκόμενος τότε ἐν Βλαχίᾳ ἔσπευσε νὰ ἔλθῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν· ἔλαβε δὲ παρὰ τοῦ νέου Σουλτάνου διατάγματά τινα, οἷον περὶ τῶν γνωστῶν κάτωθεν τῆς Μονῆς τοῦ ἁγίου Κωνσταντίνου δώδεκα μαγαζείων, περὶ ἐπισκευῆς τῆς Μονῆς τοῦ Σταυροῦ, περὶ τοῦ εἶναι τοὺς Ἑλληνας προτέρους τῶν Ἑβραίων ἐν τοῖς δικαστηρίοις τῆς Ἱερουσαλήμ καὶ τέλος περὶ τοῦ ὅτι «τὰ κατάλοιπα τῶν ἀποθνησκόντων τῶν ἀγιοταφιτῶν ἰδιά ἐστὶ τῆς ἐν Ἱερουσαλήμ Μονῆς τῶν Ἀγιοταφιτῶν»¹⁰⁹.

Τῇ 21 Μαΐου 1704 ἀπεδήμησε πάλιν ὁ Δοσιθεὸς εἰς Βλαχίαν, πρὸς τὸν ἡγεμόνα Κωνσταντῖνον, ὅστις ὑπὲρ τοῦ ἁγίου Τάφου ὤκοδόμησε τότε τὴν ἐκκλησίαν τοῦ ἁγίου Γεωργίου. Καὶ εἰς Μολδαυίαν μεταβὰς παρεκάλεσε τὸν ἡγεμόνα Μιχαὴλ ν' ἀπαλλαγῶσι τὰ ἐκεῖ Μοναστηριακὰ κτήματα τοῦ Ἁγίου Τάφου τῶν καταβαρυνόντων αὐτὰ χρηματικῶν ὑποχρεώσεων καὶ νὰ καταστῶσιν ἀσύδοτα.

¹⁰⁴ E. Legrand, Recueil des documents grecs, σ. 41-44.

¹⁰⁵ *Αὐτόθι*, σ. 44-46.

¹⁰⁶ Θ. Λιβαδά, Μαυροκορδάτου ἐπιστολαί, σ. 178-179.

¹⁰⁷ *Αὐτόθι*, σ. 130-131.

¹⁰⁸ Κυρίλλου Ἀθανασιάδου, Χρῦσανθος Νοταρᾶς, «Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια» Δ, 22, 178. 9. Πέντε ἀνέκδοτοι ἐπιστολαὶ «Ἡμερολόγιον τῆς Ἀνατολῆς» 1884, σ. 315. Ἐν Δ. Γρ. Καμπούρογλου, Μνημείους τῆς Ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων Β, 282 ἐξ. Ὅρα πλείστας παρὰ διαφορῶν ἐπιστολὰς πρὸς Χρῦσανθον Ἱεροσολύμων.

¹⁰⁹ Α. Π. Κεραμέως, Ἀνάλεκτα Δ, 464. 467. 484. 510.

Περὶ τούτων ἐξέδωκεν ὁ Μιχαὴλ τῷ 1704 εἰδικὸν γράμμα¹¹⁰. Κατὰ τὴν ἐπάνοδον αὐτοῦ ὁ Πατριάρχης ἔλαβε νέα Σουλτανικὰ διατάγματα περὶ ἀφορολογησίας τῶν μοναχῶν καὶ περὶ τῆς ἐλευθέρως περιουσίας αὐτῶν πρὸς συλλογὴν ἐράνων, περὶ ἐπισκευῆς τῆς Μονῆς τοῦ ἁγίου Σάβα καὶ περὶ ἀτελείας τῶν εἰς Ἱερουσαλὴμ πεμπομένων ἁγιοταφικῶν πραγμάτων, πρὸς δὲ ἐναντίον τῶν καταπιεζόντων τοὺς ἁγιοταφίτας ἀράβων μωαμεθανῶν καὶ τῶν προσηλυτιζόντων τοὺς ὀρθοδόξους Λατίνων. Κάλλιστον μέσον πρὸς ἀπόκρουσιν τοῦ προσηλυτισμοῦ ὑπῆρξεν ἡ ἴδρυσις Σχολείων ἐν Παλαιστίνῃ· εὐτυχῶς δ' ἐδώρησε τῷ Δοσιθέῳ τὸ ἀναγκαῖον πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον χρηματικὸν ποσὸν ὁ Γεώργιος Καστοριώτης· ὁ δὲ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Γαβριὴλ γ' (1702-1707) διευθετήσας πρότερον μηνὶ Αὐγούστῳ 1705 διαφορὰς τινὰς προκυψάσας ἐν τῷ Μοναστηρίῳ τοῦ Σινᾶ μεταξὺ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Κοσμᾶ καὶ τῆς μοναχικῆς Ἀδελφότητος¹¹¹, εἶτα μηνὶ Ἰουλίῳ τοῦ 1706 ἐξέδωκε Σιγίλλιον περὶ τῶν ἐν Παλαιστίνῃ Σχολῶν. Μετὰ ἓνα μῆνα δι' ἐπισήμου ἐγγράφου καθώρισεν ὁ Πατριάρχης Δοσιθεὸς τὰς λεπτομερεῖς διατάξεις περὶ τῆς χρήσεως τῆς δωρεᾶς ταύτης καὶ τῶν δ' αὐτῆς ἰδρυθέντων σχολείων. Τὸ ἔγγραφον ἔπεμψεν ἐνσφράγιστον ἵνα καταχωρισθῇ ἐν τῷ ἐπισήμῳ κώδικι τοῦ Πατριαρχείου ἐν Ἱερουσαλὴμ· αὐτὸς δ' ἔμεινεν ἐν Κωνσταντινουπόλει περινοστῶν ἐν τῇ ἐκουσίῳ αὐτοῦ ἐξορίᾳ μακρὰν τῶν λατινοκρατουμένων Προσκυνημάτων καὶ ἀδιαλείπτως διανοούμενος νὰ ἐξεύρη τρόπον καταλήψεως αὐτῶν¹¹².

Ἄλλὰ καὶ οἱ Λατῖνοι δὲν ἔμειναν ἀνενέργητοι. Ἔχοντες πρὸς τὸ μέρος αὐτῶν τὸν σέρβον τὴν καταγωγὴν Μ. Βεζύρην Μουσταφᾶ πασᾶν Δαλταβὰν ἤρξαντο ἐπιδιώκοντες σουλτανικὴν ἄδειαν ἵνα κατακρημνίσωσι τὸν ναὸν τῆς Ἀναστάσεως καὶ ἐκ νέου ἀνεγείρωσιν αὐτόν· βραδύτερον περιώρισαν τὴν ἀξίωσιν ταύτην μόνον εἰς τὴν ἀνοικοδόμησιν τοῦ θόλου τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως. Εὐτυχῶς ὅμως μεγάλην καὶ τελεσφόρον ἔσχον ἐπιρροὴν οἱ λόγοι τοῦ Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου ἐπὶ τοῦ νέου Ρεῖς ἐφέντη Ναμῆ Μωχάμετ. Ἐὰν οἱ Φράγκοι, εἶπεν ὁ Μαυροκορδάτος, ἀνοικοδομήσωσι τὸν θόλον τοῦ ναοῦ ἐκείνου ὁ Σουλτάνος οὐδεμίαν δὰ ἔχη τοῦ λοιποῦ ἐξουσίαν ἵνα παραδίδῃ τὸν ἅγιον Τάφον εἰς ὄντινα

¹¹⁰ E. Legrand, Recueil des documents grecs, σ. 50-55. Κατὰ Ὀκτώβριον τοῦ 1705 εὐρισκόμενος ἐν ΚΠ ὁ Δοσιθεὸς διεκανόνισε τὴν πώλησιν κτήματός τινος τῆς Ἀγιοταφικῆς Μονῆς Ἀρχαγγέλων ἐν Κασίνῳ. *Αὐτόθι*, σ. 55-57. Τῇ 27 Αὐγούστου 1706 διώρισεν ἐν ΚΠ ἠγούμενον τοῦ ἐν Ἰσμακλίῳ Μετοχίου τοῦ Ἁγίου Τάφου, τῷ δ' ἐπιόντι ἔτει ἔγραψε σχετικὰς διατάξεις πρὸς τοὺς ἐν Ἰσμακλίῳ Ἐπιτρόπους αὐτοῦ. *Αὐτόθι*, σ. 61-6.

¹¹¹ *Τὸ κανονικὸν δίκαιον τοῦ Πατρ. θρόνου Ἱεροσολύμων*, σ. 119-128.

¹¹² Χρυσοστόμου Α. Παπαδοπούλου, Δοσιθεὸς Πατριάρχης Ἱεροσολύμων σ. 52. 53. *Δελικάνη* ἐνθ' ἄν. σ. 656. Α. Π. Κεραμέως, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμικῆς Σταχυολογίας Β, 307-9. 310. E. Legrand, ἐνθ' ἄν. σ. 58-63.

510 βούλεται· δύνανται δὲ οἱ Φράγκοι, κατὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν, νὰ μετακομίσωσιν εἰς τὴν Δύσιν τὸ σπουδαιότερον μέρος τῶν Προσκυνημάτων τῆς Ἱερουσαλήμ καὶ ν' ἀποβάλλῃ οὕτω τὸ κράτος τῶν Ὀθωμανῶν, τὴν ἣν ἔνεκα τούτου ἔχει σημασίαν καὶ τιμὴν. Προσεπάθει δὲ φαίνεται ὁ Μαυροκορδάτος, ἔνεκα τῆς στενότητος καὶ δυσχερείας τῶν περιστάσεων, ἢ νὰ παρακωλύσῃ τὴν ἀνοικοδόμησιν τοῦ θόλου ἢ νὰ συμμετάσχωσι τῆς ἀνοικοδομήσεως καὶ οἱ Ἕλληνες· κατωρδῶθη δέ, πρὸς καιρὸν τοῦλάχιστον, τὸ πρῶτον, καὶ τοῦτο ἦτο ἰκανὸν διὰ τὸν ἀγωνισθέντα Δοσίθεον¹¹³.

Ἄλλ' ἡ θλίψις, μικρὸν κατὰ μικρόν, κατεβίβρωσκεν αὐτόν· σοβαρὰ δὲ ἀσθένεια συνέτεμνε τὰς ἡμέρας αὐτοῦ. Τοῦτο κάλλιστα προαισθανόμενος «τῶν τε ἄλλων προσηκόντων αὐτῷ πνευματικῶν ἐφοδίων οὐκ ἠμέλησε καὶ δὴ καὶ τῆς ἰδίας Ἐκκλησίας λόγον πεποικώς, ἀγράφως τε καὶ ἐγγράφως... παρεκάλεσεν... ἵνα μὴ ἡ ἐν Ἱεροσολύμοις Ἐκκλησία ἐπὶ μακρὸν χρόνον διαγένηται χηρεύουσα καὶ ἀπροστάτευτος»¹¹⁴. Τῇ 7 Φεβρουαρίου 1707 μόλις καταφθάσας τὸ 66 τῆς ἡλικίας ἔτος ἀπεβίωσεν ἐν τῷ ἀγιοταφικῷ Μετοχίῳ Κωνσταντινουπόλεως ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων Δοσίθεος Β', οὗτινος καὶ μόνου τοῦ ὀνόματος ἡ ὑπόμνησις εἶνε ἐπαρκὴς νὰ παραστήσῃ τὴν ὅλως ἐξαιρετικὴν ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτῆς καὶ τῆς καθόλου ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας θέσιν αὐτοῦ, τὴν μεγάλην καὶ ἐπωφελεστάτην δρᾶσιν αὐτοῦ, ὡς τε Πατριάρχου Ἱεροσολύμων καὶ ὡς θεολόγου τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας.

ΕΠΙΣΚΕΥΗ ΤΟΥ ΝΑΟΥ ΤΗΣ ΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ

Ἐπ' αὐτῶν δὲ τῶν πραγμάτων ἐνδεδειγμένος διάδοχος τοῦ Δοσιθέου ἐν τῷ Πατριαρχικῷ Θρόνῳ τῶν Ἱεροσολύμων ἦτο ὁ ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ (1707-1731)¹¹⁵. Ὅθεν τοῦτο ἐξέλεξεν ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει συνελθοῦσα τῇ 8 Φεβρου-

¹¹³ Τὰς λεπτομερείας ταύτας μανθάνομεν ἐξ ἐπιστολῆς τοῦ Χρυσάνθου πρὸς τὸν Δοσίθεον (παρὰ Ν. Carterew ἐνθ' ἄν. σ. 358).

¹¹⁴ Ὑπόμνημα ἐκλογῆς Χρυσάνθου παρὰ Δελικάνῃ ἐνθ' ἄν. σ. 466. Α. Π. Κεραμέως, Ἀνάλεκτα Δ, 529 ἐξ. Μ. Γεδεών, Κανονικαὶ διατάξεις, Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1888, Α, 114.

¹¹⁵ Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν, ὁ Χρυσάνθος Νοταρῆς πρὸ τῆς ἀναρρήσεως αὐτοῦ εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον Ἱεροσολύμων. «Ν. Σιῶν» 1931.

αρίου 1707 Σύνοδος. Ταύτης προήδρευεν ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Γαβριήλ γ' συμπαρήδρευσαν δὲ οἱ διαπρεπέστεροι λογάδες τοῦ ἔθνους καὶ τῆς Ἐκκλησίας, ἐν οἷς ἦτο καὶ ὁ Μαυροκορδάτος, ὁ πρόφης Ἀντιοχείας καὶ Πρόεδρος Κύπρου Ἀθανάσιος καὶ ἄλλοι. Τὸ ἐξαγγελτήριον τῆς Συνόδου ταύτης γράμμα συντεταγμένον ὑπὸ τοῦ Μαυροκορδάτου, ὑπεδείκνυε καὶ τὸν λόγον δι' ὃν ἡ Μ. Ἐκκλησία ἐπενέβαινε τότε' ἐν τῇ ἐκλογῇ τῶν λοιπῶν Πατριαρχῶν. «Καὶ μὴν, λέγει ἐν αὐτῷ ὁ Πατριάρχης Γαβριήλ, καὶ οἱ πρὸ ἡμῶν προστατεύσαντες τὰς κατὰ τὴν ὑψηλίον ἀγίας Ἐκκλησίας διὰ τῆς ἐν ἀγίῳ Πνεύματι ἀγάπης εἰς μίαν συμφωνίαν καὶ συμφυΐαν πνευματικῶς ἐνούμενοι ἀλλήλων ἀντελαμβάνοντο, καὶ κατὰ τὰς ἀνακυπτούσας χρεΐας τὰ θάρη πασῶν τῶν Ἐκκλησιῶν ἀντισηκοῦν οὐκ ὄκνου, ἀλλ' ὄλω σθένει τοῖς χρήξουσιν ἀρωγῆς προθύμως παρέχοντες διετέλουν καὶ καταπονουμένῳ ἀδελφῷ ἐπικουρίας ὀρέγοντες χεῖρα τὸν δεσμὸν τῆς ἐνώσεως ἄρρηκτον καὶ ἀδιάσπαστον συνεφύλαττον. Καὶ πάντων δὲ ἄριστα ὁ τῶν ἄλλων ὑπερκεῖμενος ἀγιώτατος ἀποστολικὸς οὐτοσί θρόνος διακαοῦς φιλαδελφίας ἐπιδείξει τὸν ἀπὸ σπλάγγων ἀπονέμων οἶκτον ταῖς ἀνὰ μέρος παροικίαις κατὰ διαφόρους καιροὺς καὶ τρόπους λαμπρὰν ἀποδοῦναι ἐπικουρίαν καὶ τῇ ἀπωθήσει τῶν ἐπιόντων δεινῶν βαθεῖαν προμηθεύσασθαι γαλήνην ἀνευδότης ἐπωφελεῖτο. Καὶ δῆτα οἱ τοὺς οἶακας τῆς μεγάλης Ἐκκλησίας πρὸ ἡμῶν διευδύναντες ἀγιώτατοι Πατρίρχαι μάλιστα κατὰ ταυτηνὶ τοῦ χρόνου τὴν ἐσχατιὰν τῶν πατριαρχικῶν ἀποστολικῶν θρόνων τῶν κατὰ πόλεις Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων εἰς ἀδελφικὴν ἀντίληψιν ἀπὸ καιροῦ καὶ τῶν πραγμάτων παροτρυνόμενοι καὶ τῆς ἐν τῇ καθόλου Ἐκκλησίᾳ συμφυΐας καὶ ὁμονοίας μέγιστον λόγον ποιούμενοι καὶ ἐξαισίον φροντίδα καταβάλλοντες τῇ μετὰ προθυμίας καὶ διακαοῦς διαθέσεως προμηθεΐα καὶ βοηθεΐα πᾶν μέτρον ἀγάπης ἀνεπληρώσαντο». Οἱ λόγοι λοιπὸν ἦσαν πρόδηλοι, τὰ λοιπὰ Πατριαρχεῖα Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας, Ἱεροσολύμων διετέλουν ὑπὸ περιστάσεις δεινάς, ἡ Κωνσταντινούπολις ἦτο τὸ Ἐκκλησιαστικὸν ἡμῶν κέντρον, ὁ Πατριαρχικὸς αὐτῆς θρόνος ὑπερκεῖμενος τῶν λοιπῶν ἡμερίμνα περὶ τῆς κατὰ τὸ δυνατὸν καλῆς καταστάσεως τῶν Πατριαρχείων, ἐπροστάτευεν αὐτὰ καὶ ἐπεστάτει ἐν ἐκλογῇ Πατριαρχῶν.

Ἡ ἐκλογὴ τοῦ Πατριάρχου Χρυσάνθου διεξήχθη κυρίως ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐπιβλεψιν καὶ ἐπιστασίαν τοῦ Μαυροκορδάτου, ὅστις ἔσπευσε ν' ἀναγγείλῃ αὐτὴν εἰς Ἱερουσαλήμ, γράψας πρὸς τὴν Ἀγιοταφικὴν Ἀδελφότητα πρὸς τοὺς Ἀρχιερεῖς καὶ πρὸς τὸν Ἐπίτροπον τοῦ Πατριάρχου Ἀρχιμανδρίτην Νεόφυτον, ἀδελφὸν τοῦ Πατριάρχου Χρυσάνθου, προτρέπων πάντας ἐν ὁμοίᾳ καὶ ἀγάπῃ νὰ δεχθῶσι τὸν νέον Πατριάρχην, τὸν δὲ Νεόφυτον ἵνα ἐξακολουθήσῃ κατέχων τὸ ἀξίωμα τοῦ Ἐπιτρόπου¹¹⁶. Ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς ταύταις ὁ Μαυροκορ-

¹¹⁶ Θ. Λιθαδά, Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου ἐπιστολαί, σ. 181-3.

δάτος, ὅστις ἐν ἀδιαλείπτῳ ἐπικοινωνία διετέλεσε πρὸς τὸν νέον Πατριάρχην συνεχῶς αὐτῷ ἐπιστέλλων¹¹⁷, ὑποδηλοῖ τὴν μεγάλην αὐτοῦ πρὸς τὰ Προσκυνήματα ἀγάπην καὶ τὸν πόδον περὶ τῆς ἐπανακτῆσεως αὐτῶν, κατεχομένων ἔτι ὑπὸ τῶν Λατίνων. Πάντως δὲ τῇ συνδρομῇ τοῦ Μαυροκορδάτου ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου Ἀχμέτ γ' τὸ διὰ τὸν νέον Πατριάρχην βεράτιον, δι' οὗ καθωρίσθησαν τὰ προνόμια καὶ δικαιώματα αὐτοῦ, ἐν πάσῃ δυνατῇ λεπτομερείᾳ¹¹⁸. «Πρὸ δὲ τῆς εἰς Ἱεροσόλυμα μεταβάσεως αὐτοῦ ὁ Πατριάρχης Χρῦσανθος καὶ τῆς ἐπισήμου ἀναρρήσεως εἰς τὸν Πατριαρχικὸν θρόνον ἔγραψεν, εἰς Ἱάσιον μεταβάς, διαφόρους ἐπιστολάς, ἐν αἷς ἔλεγεν ὅτι ἔδει μὲν νὰ μεταβῇ ἀπ' εὐθείας εἰς Ἱερουσαλὴμ ὅπως ἐκεῖ γίνωσιν αἱ ἀναγκαῖαι διατυπώσεις ἐπὶ τῇ ἀναρρήσει αὐτοῦ, ἀλλ' ἦλθεν εἰς τὰς παραδουναβεῖους χώρας πρὸς συλλογὴν ἐράνων ὑπὲρ τοῦ ἁγίου Τάφου. Κατὰ τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1708 ἠύρισκετο ἐκεῖ εἰσέτι»¹¹⁹.

¹¹⁷ *Αὐτόθι*, σ. 179-181. Documenti grecesti Privatoare la Istoria Romanilor, σ. 382 ἐξ.

¹¹⁸ Ἴδε τὸ Βεράτιον ἐν τῇ πραγματείᾳ. Ἡ Ἐκκλησία Ἱεροσολύμων κατὰ τοὺς τέσσαρας τελευταίους αἰῶνας, σ. 93-99. Πρβλ. *Μ. Γεδεών*, Ἐπίσημα γράμματα τουρκικὰ ἀναφερόμενα εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἡμῶν δικάια, Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1910, σ. 15.

¹¹⁹ *N. Capterew*, Σχέσεις τῶν Πατριαρχῶν, σ. 374. 5. Πλὴν ἄλλων ἔγραψεν ἐπιστολὴν καὶ πρὸς τὸν Μ. Πέτρον, Τσάρον τῆς Ρωσίας, ἀναγγέλων τὸν θάνατον τοῦ Δοσιθέου καὶ τὴν ἑαυτοῦ ἐκλογὴν (17 Μαρτίου 1707). Ὁ Μ. Πέτρος ἀπήντησεν (30 Ἀπριλίου 1707) ὡς ἑξῆς «Μακαριώτατε καὶ ἀγιώτατε Κύριε τῆς ἁγίας πόλεως Ἱερουσαλὴμ καὶ πάσης Παλαιστίνης Πατριάρχα Κύριε Χρῦσανθε. Τὴν ἀγγελτήριον πρὸς ἡμᾶς παρὰ τῆς ὑμετέρας Μακαριότητος γραφὴν, περὶ τῆς προαγωγῆς ὑμῶν εἰς τὸν ἅγιον καὶ ἀποστολικὸν τῆς Ἱερουσαλὴμ θρόνον οὐχὶ μετὰ μικρᾶς τῆς καρδίας ἡμῶν χαρᾶς διεξήλθομεν· εὐχαριστοῦμεν δὲ τῷ Ὑψίστῳ Δημιουργῷ κατὰ τὴν προαιώνιον αὐτοῦ πρόνοιαν εὐδοκήσαντι ν' ἀποδεχθῇ εἰς τὰς αἰωνίους ἐπηγγελμένας μονὰς τὸν ἀοιδίμον καὶ ὑφ' ἡμῶν ἐπαξίως τιμώμενον, Μακαριώτατον Δεσπότην καὶ Πατέρα κύρ Δοσιθέον, Πατριάρχην Ἱεροσολύμων, τῆς Ὑμετέρας Μακαριότητος ὑπερφίλητον θεῖον, ἐφ' ᾧ καὶ ἀνθρωπίνως χάριν τῶν ἐξαιρέτων αὐτοῦ προσόντων καὶ τοῦ χριστιανικοῦ πρὸς ἡμᾶς καὶ πρὸς τὸ ἡμέτερον κράτος ζήλου, λίαν συλλυπούμεθα (αὐτῷ δ' ἔστω αἰωνία καὶ μακαρία μνήμη!). Οὐδαμῶς δ' ἐξέλιπεν ἐλπίς περὶ ἀνταξίας διευθύνσεως τοῦ εἰς ἃν κατὰ διαδοχὴν ἀνῆλθεν ἡ ὑμετέρα Μακαριότης ἁγίου τῆς Ἱερουσαλὴμ Θρόνου· ὄθεν παραμυθούμεθα χαίροντες τὰ μάλιστα καὶ προσαγορεύοντες τὴν ὑμετέραν Μακαριότητα· διδόντω δ' ἐν τῇ ἄνωθεν παραδοθείσῃ ὑμῖν ἁγία πνευματικῇ ἐξουσίᾳ ὁ παντοδύναμος Δημιουργὸς καὶ Θεὸς καὶ ἐν τῇ διευθύνσει τῆς ἁγίας ἀποστολικῆς ἐξουσίας δύναμιν, ἐνίσχυσιν καὶ στερέωσιν μετὰ τῆς εὐδοκίμησεως τοῦ ὑμετέρου ποιμνίου. Ἐκ τῆς ἀνωτέρω μνημονευθείσης γραφῆς τῆς ὑμετέρας Μακαριότητος ἡμεῖς διέγνωμεν τὴν ἐκ μιμῆσεως τάσιν, ἣν κατὰ διαδοχὴν παρελάβετε παρὰ τοῦ μακαρίου καὶ ἀοιδίμου πατρὸς καὶ θείου ὑμῶν ποδοῦμεν δὲ ἴνα καὶ ἡ ὑμετέρα Μακαριότης κατὰ τὴν ἐπαγγελίαν καὶ τὸν χριστιανικὸν αὐτῆς ζῆλον μιμουμένη τὴν πορείαν ἐκεῖνον ἐν ταῖς ἡμετέραις ὑποθέσεσιν εὐαρεστηθῇ νὰ καταλάβῃ πᾶσαν τὴν ἑαυτῆς μέριμναν καὶ προσπάθειαν, ὡς ἦδη καὶ πρότερον οὕτω καὶ μετὰ τὴν ἀνάρρησιν αὐτῆς εἰς τὸν ἐκεῖνον θρόνον ἀξιεπαίνως ἤρξατο. Ἡμεῖς δὲ εὐμνήμονες ὑπισχνούμεθα ὅτι ἐσόμεθα καὶ ὅτι πᾶσαν ἐπικουρίαν ἔτοιμοί ἐσμεν νὰ παράσχωμεν. Τούτου ἕνεκα ἐλπίζομεν ὅτι καὶ ἡ ὑμετέρα Μακαριότης, ὡς προσωπικῶς γνώριμος ἡμῖν, ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον θὰ μεριμνήσῃ ἵνα καταδείξῃ τὴν πρὸς ἡμᾶς διάθεσιν καὶ ὅτι δὲν δὰ παραμελήσῃ τὰς ἡμετέρας ὑποθέσεις. Ἐπὶ τούτοις ἡ εὐχὴ καὶ εὐλογία τῆς ὑμετέρας Μακαριότητος ἔστω μεθ' ἡμῶν. Ὑμέτερος ἐν Πνεύματι υἱός, Πέτρος» (*N. Capterew*, σ. 377. 8). Ὁ Χρῦσανθος ἔλαβε βραδύτερον καὶ ἄλλας ἐπιστολάς παρὰ τοῦ Μ. Πέτρου ἐξ ἴσου πρὸς τὴν ἀνωτέρω μαρτυροῦσαν τίνα σημασίαν ὁ ῥώσος Μονάρχης ἀπέδιδεν εἰς τὴν ἐνέργειαν τῶν ἡμετέρων Πατριαρχῶν ὑπὲρ τοῦ κράτους αὐτοῦ. Ὁ Χρῦσανθος εἰς τὴν ἀνωτέρω ἐπιστολὴν ἀπήντησεν εὐχαριστῶν ἐξ Ἰασιῦ τῇ 28 Σεπτεμβρίου, γράψας συγχρόνως πρὸς τὸν Γολόβινον καὶ πρὸς ἄλλους ἀνωτέρους λειτουργοὺς τοῦ ῥωσικοῦ κράτους. Τῇ 13 Ἰανουαρίου ἔγραψε πάλιν εἰς τὸν Μ.

Ὅθεν φαίνεται ὅτι τὰ δύο πρῶτα ἔτη δὲν κατώρθωσεν ὁ νέος Πατριάρχης νὰ μεταβῇ εἰς Ἱεροσόλυμα· διότι οὐ μόνον ἀπόλυτον εἶχεν ἀνάγκην χρημάτων¹²⁰, ἀλλ' ἔδει καὶ νὰ προεξασφαλίσῃ ἑαυτὸν ἐν τοῖς ζητήμασι τῶν Προσκυνημάτων συνεννοούμενος μετὰ τοῦ Μαυροκορδάτου. Ἐκ ξένης ἐπικουρίας ἐν τοῖς ζητήμασι τούτοις οὐδὲν ἠδύνατο νὰ προσδοκῆσῃ, διότι ἀσθενεῖς τινες ἐνέργειαι τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Πρεσβευτοῦ τῆς Ρωσίας Τολστόη περιωρίσθησαν εἰς ὑποσχέσεις¹²¹. Δι' ἰδίων ἐνεργειῶν ὁ Πατριάρχης κατώρθωσε ν' ἀποσπάσῃ σουλτανικά τινα διατάγματα εἴτε περὶ ἐπισκευῆς τῶν Ἑλληνικῶν Μοναστηρίων, εἴτε κατὰ τῶν Λατίνων, οἵτινες οὐ μόνον ἐν τοῖς Προσκυνήμασιν ἐφαίνοντο ὑπερέχοντες, ἀλλὰ καὶ παντὶ σθένει ἐπειρῶντο ἵνα ἐλκύσωσι μὲν πρὸς ἑαυτοὺς τοὺς ὀρθοδόξους, ἐκμηδενίσωσι δὲ τὴν Ἀγιοταφικὴν Ἀδελφότητα. Συγχρόνως ἐμερίμνησε περὶ τῶν προνομίων τοῦ Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων καὶ περὶ τῆς ἀτελείας τῶν διὰ τὸν ἅγιον Τάφον στελλομένων ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν πραγμάτων¹²². Περὶ δὲ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1709 ἀφίκετο εἰς Ἱερουσαλήμ¹²³, διότι ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος τῆς 17ῆς Ἰανουαρίου 1709 ἀπαντήσας εἰς ἐπιστολὴν αὐτοῦ ἔχαιρε μεγάλως διότι ὁ Πατριάρχης αἰσίως εἰς Δαμασκὸν ἀφικόμενος ἐσκόπει νὰ προχωρήσῃ ἐκεῖθεν εἰς Ἱερουσαλήμ¹²⁴.

Ἐνταῦθα κατ' Ἀπρίλιον μῆνα προέβη, πρὸ παντός, εἰς δύο σπουδαίας πράξεις. Συγκαλέσας Σύνοδον τῶν ἀγιοταφικῶν Πατέρων, ἐν οἷς ἦσαν καὶ οἱ Ἀρχιερεῖς Πτολεμαῖδος Ἰωάσαφ, Γάξης Παρθένιος, Φιλαδελφείας Φώτιος, καθώρισε τὴν μέχρι τοῦδε κρατοῦσαν τάξιν καὶ συνήθειαν, ἣν τηροῦσιν οἱ Ἀρχιερεῖς τοῦ Ἱεροσολυμιτικοῦ θρόνου καὶ τὴν πρὸς τὸν Πατριάρχην σχέσιν αὐτῶν. Ἐν τῇ πράξει ταύτῃ, ἀναγράφονται καὶ αἱ ἐπαρχίαι τοῦ Ἱεροσολυμιτικοῦ θρόνου, μικρὰν τροποποίησιν ὑποστᾶσαι κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους. «Ἐν τῷ παρόντι αἰῶνι μητροπολίται τοῦ θρόνου τῶν Ἱεροσολύμων εἰσὶν οὗτοι α) ὁ Καισαρείας τῆς Παλαιστίνης, ὃς λέγεται ὑπέρτιμος καὶ ἔξαρχος πρῶ-

Πέτρον διαβιβάσας διαφόρους εἰδήσεις καὶ ἔλαβε παρ' αὐτοῦ εὐχαριστήριον ἀπάντησιν τῇ 15 Σεπτεμβρίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους γραφεῖσαν (*N. Carterew*, ἔνθ' ἄν. σ. 378-390).

¹²⁰ Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον μετέβη καὶ εἰς Μολδοβλαχίαν, λαθῶν δωρεὰς τινὰς παρὰ τοῦ ἡγεμόνος Μιχαὴλ Ρακοβίτζα, *E. Legrand*, ἔνθ' ἄν. σ. 70-73, ἐξέδωκε γράμμα σιγγιλῶδες ὑπὲρ τοῦ ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος Κωνσταντίνου, *Αὐτόθι*, σ. 73-78 ἀνακαινισθέντος Ἀγιοταφικοῦ ναοῦ τοῦ ἀγίου Γεωργίου, καὶ διατάξεις ὑπὲρ τῆς αὐτόθι Σχολῆς, *Αὐτόθι*, σ. 79-81.

¹²¹ *N. Carterew*, ἔνθ' ἄν. σ. 394.

¹²² *A. Π. Κεραμέως*, Ἀνάλεκτα Δ, 465. 474. 482.511.513.

¹²³ Κατὰ Ἰούνιον τοῦ 1708 ἀπὸ τοῦ 1703 μέχρι τοῦ 1706 χρηματίσας Ἀρχιεπίσκοπος Σινᾶ, ὕστερον δὲ Κλαυδίουπόλεως Κοσμᾶς ἐνεχείρησε τῷ Χρυσάνθῳ ἀντίγραφα τῶν ὑπεξαίρεθέντων ἄλλοτε Σιναϊτικῶν ἐγγράφων, *Χρυσοστόμου Α. Παπαδοπούλου*, Περὶ τοῦ Κλαυδίουπόλεως, (Σιναίου, Κωνσταντινουπόλεως, Ἀλεξανδρείας) Κοσμᾶ, «Νέα Σιών» Β. (1905) σ. 894.

¹²⁴ *Θ. Λιθαδά*, Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου Ἐπιστολαί, σ. 184. 185.

της Παλαιστίνης β) ὁ Σκυθοπόλεως, ὃς λέγεται ὑπέρτιμος καὶ ἔξαρχος δευτέρας Παλαιστίνης, γ) ὁ Πέτρας, ὃς λέγεται ὑπέρτιμος καὶ ἔξαρχος τρίτης Παλαιστίνης καὶ Πετραίας Ἀραβίας δ) ὁ Πτολεμαῖδος, ὃς λέγεται ὑπέρτιμος καὶ ἔξαρχος πάσης Φοινίκης ε) ὁ Βηθλεέμ, ὃς λέγεται ὑπέρτιμος καὶ ἔξαρχος πάσης Ἰουδαίας, στ) ὁ Ναζαρέτ, ὃς λέγεται ὑπέρτιμος καὶ ἔξαρχος πάσης Γαλιλαίας. Ἀρχιεπίσκοποι δὲ α) ὁ Λύδδης, ὃς λέγεται καὶ ὑπέρτιμος, β) ὁ Γάζης καὶ οὗτος ὑπέρτιμος γ) ὁ Σιναίου καὶ οὗτος ὑπέρτιμος δ) ὁ Ἰόππης καὶ οὗτος ὑπέρτιμος ε) ὁ Νεαπόλεως καὶ Σαμαρείας στ) ὁ Σεβαστείας ζ) ὁ Θαβωρίου ὄρους. Ἐπίσκοπος δὲ εἷς ὁ Φιλαδελφείας ὃς ἀναφέρεται εἰς τὴν Μητρόπολιν Πέτρας»¹²⁵. Ὁ Χρυσάνθος ὡσαύτως ἐπεκύρωσε διὰ πατριαρχικοῦ σιγιλλίου τὰ περὶ τῆς χρήσεως τῆς μεγάλης δωρεᾶς τοῦ Γεωργίου Καστοριώτου ὑπὲρ τῶν ἐν Παλαιστίνῃ Σχολείων, προαποφασισμένα ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Δοσιθέου, προσθέσας καὶ ἐξ ἰδίων ἐτησίαν χρηματικὴν ὑπὲρ τῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ θρησκευτικῆς τοῦ λαοῦ ἀγωγῆς δωρεὰν καὶ ἐφεξῆς διεκανόνισε τὰς πρὸς τοὺς Ἀρμενίους σχέσεις τῶν ὀρθοδόξων μοναχῶν ἐν τοῖς Προσκυνήμασι κατὰ τὴν ἀμοιβαίαν ταύτην συμφωνίαν. «Ἐν ταῖς Ἐκκλησιαστικαῖς ἀκολουθίαις τὸ τῶν ἡμετέρων Ρωμαίων γένος ὀφείλει ἔχειν ὅλα τὰ συνήθη πρωτεῖα κατὰ τὴν ἐξ ἀρχῆς ἐπικρατήσασαν συνήθειαν, μάλιστα δὲ ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ Μ. Σαββάτου, ἐν ἣ εἰσερχομένων εἰς τὸν ἀγιώτατον Τάφον τοῦ Πατριάρχου τῶν Ρωμαίων καὶ τοῦ Βαρταμπέτου τῶν Ἀρμενίων ἢ τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν ἐπὶ τῇ Λιτανείᾳ καὶ τελετῇ τοῦ ἀγίου Φωτὸς ἐπεὶ προηγῆται καὶ ἔχη τὰ πρωτεῖα τῆς εἰσόδου ὁ τῶν Ρωμαίων Πατριάρχης ἢ ὁ Ἐπίτροπος αὐτοῦ μεθ' ὃν ἀμέσως εἰσέρχεται ὁ Βαρταμπέτης τῶν Ἀρμενίων ἢ ὁ Ἐπίτροπος αὐτοῦ. Ἐπειδὴ τὸ μὲν ἔθνος τῶν Συριανῶν πρὸ μερικῶν χρόνων εὐρέθη καὶ ἔμεινεν ὑποταττόμενον τοῖς Ἀρμενίοις ἔχει καὶ εἰς τὸ ἐξῆς εὐρίσκεσθαι καὶ μένειν ἐν τῷ αὐτῷ τῆς ὑποταγῆς τρόπῳ, τὰ δὲ ἄλλα δύο ἔθνη οἱ Χαμπέσιοι καὶ οἱ Κόπται, ἐπειδὴ πρὸ χρόνων ἑκατὸν, διετέλεσαν καὶ εὐρέθησαν μένοντες εἰς διωρισμένον ὑποταγῆς τρόπον ὀφείλουσι καὶ εἰς τὸ ἐξῆς διατελεῖν καὶ εὐρίσκεσθαι ὑπὸ τὸν αὐτὸν τῆς ὑποταγῆς τρόπον καὶ ὑποτάσσεσθαι ἐκείνοις οἷς τισι πρὸ ἑκατὸν χρόνων διετέλεσαν ὑποτασσόμενοι. Διὰ τὸ Μοναστήριον τοῦ ἀγίου Ἰακώβου τοῦ Μεγάλου καὶ διὰ τοὺς ἄλλους ἐν Ἱερουσαλὴμ τόπους, οὓς τανῦν ἔχουσιν ἐν τῇ χρῆσει αὐτῶν οἱ Ἀρμένιοι καὶ ἐξουσιάζουσιν αὐτῶν δηλοποιεῖ τὸ Γένος τῶν Ρωμαίων μηδεμίαν ἀγωγὴν κινήσαι ἕως οὗ φυλάττεται παρὰ τῶν Ἀρμενίων ἢ συμφωνηθεῖσα εἰρηνικὴ ἀρμονία»¹²⁶.

¹²⁵ Χρυσάνθου Ἱεροσολύμων, Συνταγματίον περὶ τοῦ Ἀγιωτάτου καὶ Πατριαρχικοῦ θρόνου Ἱεροσολύμων, σ. 78.

¹²⁶ Κ. Δελικάνη ἐνθ' ἂν. σ. 475-7. Α. Π. Κεραμέως, Ἀνάλεκτα Β. 310, 311, 342, Δ, 534, 5. Μ. Γεδεών, Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν μεταξὺ τῶν Ἐκκλησιῶν σχέσεων, «Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια» Η', 1888, σ.

Μετὰ τῶν Λατίνων εἰς οὐδεμίαν ἡδυνήθη νὰ ἔλθῃ ὁ Πατριάρχης συνεννόησιν· οὐ μόνον κατεῖχον οὗτοι τὰ Προσκυνήματα ἀλλὰ καὶ τῷ 1710 ἔλαβον φερμάνιον σουλτανικὸν περὶ ἐπισκευῆς αὐτῶν¹²⁷. Πρὸς πρόληψιν ἐφαρμογῆς τῆς ἀποφάσεως ταύτης καὶ δὴ πρὸς συνάδροισιν ἐλεῶν, μετὰ τὴν κατὰ Ἰούνιον μῆνα τοῦ ἔτους ἐκείνου γενομένην ἐκλογὴν καὶ χειροτονίαν νέου Μητροπολίτου Βηθλεέμ, τοῦ Μαλαχίου, ἐξῆλθεν ὁ Πατριάρχης εἰς περιοδείαν, ἀποστείλας συγχρόνως καὶ τινὰς ἁγιοταφίτας μοναχοὺς, εἰς τὰς διαφόρους ἐπαρχίας, πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν¹²⁸. Ξένοι τινὲς μοναχοὶ ἐποιοῦντο ἐνίοτε δυστυχῶς κατάχρησιν τῆς περιοδείας ταύτης τῶν ἁγιοταφίτων· οὕτω δὲ περὶ τὸ 1710 μοναχὸς τις Καλλίνικος ὀνόματι παρουσιάσθη ἐν Μαδύτῳ ἐντεταλμένος δῆθεν τὴν εἰσπραξιν ἐλεῶν ὑπὲρ τοῦ ἁγίου Τάφου. Ἄλλ' ὁ Πατριάρχης Χρῦσανθος διὰ τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Ἀθανασίου Ε΄ (1700-1711) διέταξε τὴν ἐκ Μαδύτου ἀπέλασιν αὐτοῦ, πρὸ ἐνὸς δ' ἔτους ὁ Ἀθανάσιος δι' ἀποφάσεως συνοδικῆς ἐκύρωσε παλαιὸν ἔθος περὶ τοῦ μνημοσύνου τῶν Πατριαρχῶν Ἱεροσολύμων ἐν τοῖς ἐν Μολδοβλαχίᾳ ἀφιερωμένοις εἰς τὸν ἅγιον Τάφον ναοῖς¹²⁹. Τῷ 1710 ὁ Πατριάρχης εὐρίσκετο ἐν Κωνσταντινουπόλει¹³⁰ λαβὼν εἴκοσι περίπου διατάγματα παρὰ τοῦ Σουλτάνου Ἀχμέτ, περὶ τῶν ἐν τῷ Ναῷ τῆς Ἀναστάσεως Προσκυνημάτων καὶ τῶν προσκυνητῶν, περὶ τῶν Μοναστηρίων καὶ τῶν μοναχῶν καὶ περὶ ἄλλων τῆς Ἐκκλησίας ὑποθέσεων, ὧν τὰ πλεῖστα ἀνεπέμψεν κατὰ τὸ ἐπιὸν ἔτος 1711, καθ' ὃ, ἐπὶ πλέον, καὶ πάντας τοὺς προηγουμένους σουλτανικοὺς ὁρισμοὺς δι' ἰδίου διατάγματος ἐπεκύρωσεν ὁ Σουλτάνος¹³¹.

Ἡ εὐμένεια αὕτη φαίνεται παρέσχε τῷ Χρυσάνθῳ θάρρος ἵν' ἀνακινήσῃ τῶν Προσκυνημάτων τὸ ζήτημα καὶ ἐργασθῇ συντόνως πρὸς ἀπόκρουσιν μὲν τῆς ὑπὸ τῶν Λατίνων ἐπιδιωκομένης ἐπισκευῆς τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως¹³² πρὸς ἐπιδίωξιν δέ, εἰ δυνατόν, ἀδείας περὶ ἐπισκευῆς τοῦ μικροῦ Κουβουκλίου, περὶ οὗ εἰς παρόμοιον πρὸ ἐτῶν προσέβη διάβημα καὶ ὁ Δοσίθεος. Τῷ ὄντι τῷ 1711 ἔλαβε περὶ τοῦ ζητήματος τούτου ὁ Χρῦσανθος σουλτανικὸν διάταγμα·

355-6.

¹²⁷ *Verdy de Vernois* ἔνθ' ἄν. σ. 53. Ἐν τῷ μεταξὺ χρόνῳ τοῦρκὸς τις ὑπάλληλος, Ὅσμὰν ὀνόματι, ἐπλαστογράφησε σουλτανικὸν διάταγμα πρὸς εἰσπραξιν ἀδίκων φόρων παρὰ τῶν χριστιανῶν καὶ δὴ τῶν μοναχῶν ἐν Ἱερουσαλὴμ. Πρβλ. *Μ. Γεδεὼν* ἔνθ' ἄν. «Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια», σ. 371 ἔξ.

¹²⁸ *Α. Π. Κεραμέως* Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας Δ, 59. 60.

¹²⁹ *Κ. Δελικάνη* ἔνθ' ἄν. σ. 478. Τὸ αὐτὸ ἐπανέλαβεν ὕστερον καὶ ὁ Νεόφυτος Ζ΄ Κωνσταντινουπόλεως σ. 508.

¹³⁰ Ἐκεῖθεν τῇ 21 Ἰουνίου 1710 ἔγραψε πρὸς τὸν Μητροπολίτην Ἀθηνῶν Μελέτιον παραπονούμενος ὅτι ἐκωλύετο ἡ συλλογὴ ἐράνων ὑπὲρ τοῦ ἁγίου Τάφου, *Δ. Γρ. Καμπούρογλου*, *Μνημεῖα τῆς Ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων* Β, 324-6.

¹³¹ *Κ. Δελικάνη* ἔνθ' ἄν. 478. 482. 502. *Α. Π. Κεραμέως* Ἀνάλεκτα Β, 381. Δ. 59. 60.

¹³² *L. Rousseau* ἔνθ' ἄν. I, 370.

ἀλλ' ἐπισκευαὶ ἄνευ χρημάτων ἤτο τι ὄλως ἀδύνατον ἐγχείρημα. Ἡ Ἀδελφότης ἤτο βεβαρημένη ὑπὸ χρεῶν. Ὁφείλε χρήματα καὶ εἶς τινα Χαλῆλ Νασούχα· συνεχῶς δ' ἐσύρετο εἰς τὰ ἐπιτόπια δικαστήρια, ὅπερ ἀπηγορεύθη ἐντόνως ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, ὀρισθέντος ἵνα μὴτ' ἐν Ἱεροσολύμοις μὴτ' ἐν Δαμασκῶ, ἀλλ' ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐξετάζωνται τῶν ἁγιοταφιτῶν αἱ ὑποθέσεις¹³³.

Τὰς οἰκονομικὰς δυσχερεῖας τῆς Ἀδελφότητος ἀνεκούφιζεν αὐτὸς ὁ Πατριάρχης περιοδεύων, κέντρον δὲ πάντοτ' ἔχων τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἐν αὐτῇ τῷ 1712 συμμετέσχε τῆς ἐπὶ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Κυρίλλου γ' (1711-1713) συγκροτηθείσης Συνόδου κατὰ τοῦ προΐσταμένου τῆς ἐν Ἑνετία ἐλληνικῆς Κοινότητος Ἐπισκόπου Φιλαδελφείας Μελετίου Τυπάλδου, ὅστις ὑπετάχθη τῇ Ρωμαϊκῇ Ἐκκλησίᾳ. Μακροτάτην καὶ πυκνοτάτην ἀλληλογραφίαν διετήρει ὁ Πατριάρχης μετὰ τῶν ἠγεμόνων τῶν Παραδουναβείων χωρῶν καὶ ἄλλων ἐξεχόντων προσώπων, ἐκ τῆς ὁποίας καταφαίνεται ἡ ὄλως ἐξαιρετικὴ τιμὴ δι' ἧς πάντες αὐτὸν περιέβαλλον καὶ τὸ μέγα κύρος ὅπερ ἐκέκτητο¹³⁴. Τῷ 1714 ἐν Μολδαυίᾳ εὐρισκόμενος ὁ Χρῦσανθος ἔλαβε παρὰ τοῦ ἠγεμόνος Νικολάου Μαυροκορδάτου εἰς αἰωνίαν κτήσιν τοῦ ἁγίου Τάφου τὸν ἐν Χίῳ ναὸν τῆς ἁγίας Κυριακῆς, μετὰ πάντων τῶν ἐν αὐτῇ καὶ περὶ αὐτήν¹³⁵. Καὶ μακρὰν δὲ τοῦ Θρόνου αὐτοῦ διατελῶν οὐδέποτε ἔπαυε μεριμνῶν περὶ αὐτοῦ. Οὕτω δὲ μαθὼν, ὅτι ἐν Παλαιστίνῃ καὶ Συρίᾳ ἤρξατο διαδιδόμενον αἰρετικόν τι βιβλίον ἀραβιστὶ συντεταγμένον ὑπὸ τοῦ λατίνου Μητροπολίτου Σιδῶνος, ἔσπευσεν ἵνα προφυλάξῃ τὸ ποίμνιον αὐτοῦ γράψας μακρὰν Ἐγκύκλιον ἐπιστολὴν τῷ 1714 ἐξ Ἰασίου, ἐλέγξας τὸν παπισμὸν. Καὶ δι' ὄλης αὐτοῦ τῆς ζωῆς ὁ Πατριάρχης εἰργάσθη ὑπὲρ τῆς ὀρθοδοξίας· μικρὸν δὲ μετὰ τὴν ἀνωτέρω ἐγκύκλιον συμμετέσχε Συνόδου τινὸς ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Ἱερεμίου γ' (1716-1726, 1733) πρὸς ἀνακοπὴν τοῦ ρεύματος τῶν λατινοφρόνων. Μετὰ τινα χρόνον καὶ πρὸς αὐτὸν τὸν Πάπαν τῆς Ρώμης Ἰννοκέντιον ιγ' (1721-1724) ἀπηυθύνθη δι' ἐπιστολῆς αὐτοῦ μετὰ θουμαστικῆς μετριοπαθείας¹³⁶.

Ἐν Ἰασίῳ ἔτι εὐρισκόμενος ὁ Πατριάρχης ἔγραψε μακρὰν πατριαρχικὴν ἐπιστολὴν καὶ πρὸς τὴν Ἀδελφότητα εἰς Ἱεροσόλυμα, καταδικάζων συνήθειάν τινα τῶν ἁγιοταφιτῶν ἐκείνων, οἵτινες, ἀναγκαζόμενοι κατὰ τῆς περιοδείας αὐτῶν νὰ

¹³³ Αὐτόθι, Δ, 486.

¹³⁴ E. Legrand, Recueil des documents grecs σ. 94 ἐξ.

¹³⁵ «Νέα Σιὼν» Α, 1904, σ. 93-96.

¹³⁶ Ἰωάννου Βελούδου, Χρυσόβουλλα καὶ γράμματα τῶν Οἰκουμενικῶν Πατριαρχῶν... Βενετία 1893, σ. 79 ἐξ. Κυρίλλου Ἀθανασιάδου, Χρῦσανθος Νοταρᾶς, «Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια» Δ, 54. Παλαμᾶ, Ἱεροσολυμιάς σ. φξδ'. Περιοδικὸν τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Φιλολογικοῦ Συλλόγου, Α, 156. Α. Π. Κεραμέως, ἔνθ' ἄν. Β, 314 ἐξ. Κ. Σάδα, Νεοελληνικὴ φιλολογία σ. 433, 434. Ἡ Ἐκκλησία Ἱεροσολύμων κατὰ τοὺς τέσσαρας τελευταίους αἰῶνας σ. 255. 6.

φέρωσι μεθ' ἑαυτῶν ὄπλα, ἐξηκολούθουν νὰ ἔχωσιν αὐτὰ μεθ' ἑαυτῶν καὶ μετὰ τὴν ἐπάνοδον εἰς Ἱεροσόλυμα· φαίνεται δὲ ὅτι ταυτοχρόνως (22 Μαΐου 1714) προέβη εἰς ἀπόφασιν κριθεῖσαν οὐχὶ καλῶς ὑπὸ τῆς Ἀδελφότητος. Ἦθέλησεν ἵνα Ἱγουμενοὺς τινᾶς Μετοχίων ἐν ταῖς παραδουναβείαις χώραις προβιβάσῃ εἰς Ἀρχιερεῖς ἐπὶ τῷ ὄρφ ἵνα καὶ μετὰ τὴν χειροτονίαν αὐτῶν πάλιν ἐπιστρέψωσιν εἰς τὰ Μετόχια. Ἡ Ἀδελφότης εὗρε τοῦτο ἄδικον καὶ τῇ 22 Αὐγούστου 1714 ἀπέστειλεν εὐλαβῆ διαμαρτύρησιν, ληφθεῖσαν, φαίνεται, ὑπ' ὄψει, ἅτε σύμφωνον ἄλλως τε οὔσαν πρὸς τὰς περὶ Ἀρχιερέων διατάξεις τοῦ Πατριάρχου. Οὗτος μετέβη εἰς Ἱερουσαλήμ κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1715 φέρων μεθ' ἑαυτοῦ τὸ λείψανον τοῦ ἀοιδίμου Πατριάρχου Δοσιθέου, ὅπερ ἐπανέπαυσεν ἐν τῷ ναῷ τῶν ἁγίων μ' μαρτύρων, παρὰ τὸν Ναὸν τῆς Ἀναστάσεως. Εἰς Ἀδριανούπολιν μεταβὰς κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος¹³⁷ ἐξέδωκε διατάξεις περὶ τοῦ τρόπου διαχειρίσεως δωρεᾶς τινος τοῦ Γεωργίου Καστοριώτου πρὸς συντήρησιν δύο διδασκάλων τῆς ἐν Καστορίᾳ Σχολῆς ὑπὸ τὴν ἐπιστάσιαν τῆς Ἀγιοταφικῆς Ἀδελφότητος· ἀνεκοίνωσε δὲ αὐτὰς τῷ σωματεῖῳ τῶν Γουναράδων διὰ γράμματος ἐξ Ἀδριανουπόλεως τῇ 4 Δεκεμβρίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους. Διότι τὸ σωματεῖον τοῦτο ἔμελλε νὰ εἰσπράττῃ παρὰ τῆς Ἀδελφότητος τὸ πρὸς τὴν συντήρησιν τῆς Σχολῆς ποσόν. Ἐν Ἀδριανουπόλει δ' εὐρισκόμενος ὁ Πατριάρχης προῦκάλεσε τῷ αὐτῷ καὶ τῷ ἐφεξῆς ἔτει διάφορα διατάγματα περὶ τοῦ μὴ ἐνοχλεῖσθαι τοὺς Προσκυνητάς, περὶ προνομίων τινῶν τοῦ νεωστὶ ἐκλεγέντος Μητροπολίτου Πτολεμαΐδος Νεοφύτου, περὶ ἐπισκευῆς τῶν ἐν Ἱερουσαλήμ οἰκιῶν τῆς Ἀδελφότητος καὶ τέλος περὶ τοῦ πολυκρότου ζητήματος ὅτι ὀθωμανικὸν τέμενος δὲν ὑπῆρξεν ἐν τῇ Μονῇ τοῦ Σταυροῦ¹³⁸.

Ἐξ Ἀδριανουπόλεως μετέβη φαίνεται, εἰς Βουκουρέστιον, ἔνθα ἐδημοσίευσεν τὸ Συνταγματίον αὐτοῦ καὶ συγχρόνως σχεδὸν ἐν Παρισίοις τὴν «*Εἰσαγωγὴν εἰς τὰ γεωγραφικὰ καὶ σφαιρικά*»¹³⁹, εἰς Κωνσταντινούπολιν δὲ μεταβὰς ἠσχολήθη περὶ τοῦ ζητήματος τῶν Προσκυνημάτων, περὶ τῆς ἐπισκευῆς τῶν ὀπιῶν, ὡς εἶδομεν, οἱ Λατῖνοι ἔλαβον τῷ 1710 διάταγμα¹⁴⁰. Ἀλλὰ δὲν ἠδύναντο, φαίνεται, νὰ ἐφαρμόσωσιν αὐτό, ἔνεκα τῆς ἀντιδράσεως τῶν Ἑλλήνων. Ὅθεν, τῷ ἔτει ἐκείνῳ, ὁ Πρέσβυς τῆς Γαλλίας ἐν Κωνσταντινιούπολει de Bonnac ἐπανειλημμένως ἐζήτησε συνέντευξιν μετὰ τοῦ Πατριάρχου Χρυσάνθου, βιαζόμενος νὰ συννενοηθῇ

¹³⁷ Legrand, ἔνθ' ἄν. σ. 192.

¹³⁸ Α. Π. Κεραμέως, Ἀνάλεκτα 311 ἐξ. 323 ἐξ. 326 ἐξ. 335 ἐξ. Legrand, ἔνθ' ἄν. σ. 199-203.

¹³⁹ Κατὰ τὰ ἔτη ταῦτα (1710-1713) διετῆρει ἀλληλογραφίαν μετὰ τοῦ σοφοῦ Μητροπολίτου Ἀθηνῶν Μελετίου ζητοῦντος παρ' αὐτοῦ διάφορα βιβλία, Δ. Γρ. Καμπούρογλου, Μνημεῖα τῆς ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων Β, 283-284. Πρὸβλ. σ. 364-374 ἐπιστολὰς τῶν συγγενῶν τοῦ Μελετίου πρὸς τὸν Χρυσάνθου.

¹⁴⁰ Περὶ τῶν λεπτομερειῶν Πρὸβλ. Χρυσάνθου, Ἱστορία καὶ περιγραφή τῆς ἁγίας Γῆς, σ. 122 ἐξ. Α. Ὑψηλάντου, τὰ μετὰ τὴν ἄλωσιν, σ. 309. Κωνσταντίνου τοῦ ἀπὸ Σιναίου, ἔνθ' ἄν. σ. 271. Verdy de Vernois ἔνθ' ἄν. σ. 56. Tobler, Golgatha, σ. 139 ἐξ.

μετ' αὐτοῦ πρὸ τῆς εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀφίξεως τοῦ ἀναμενομένου Πρεσβευτοῦ τῆς Αὐστρίας, ὅστις ἠδύνατο ν' ἀξιώσει προστατευτικὰ ἐπὶ τῶν ἁγίων Τόπων δικαίωματα. Αἱ διαπραγματεύσεις διεξήχθησαν κατ' ἀρχὰς διὰ τοῦ Δημητρίου Νοταρᾶ, ἀνεπιού τοῦ Πατριάρχου Χρυσάνθου, σπουδάσαντος ἐν Ἐνετία, ἐν Παταβίῳ παρὰ τῷ Νικολάῳ Κομνηνῷ Παπαδοπούλῳ († 1740) καὶ ἐν Ρώμῃ¹⁴¹. Ἀπὸ τοῦ 1712 μέχρι τοῦ 1714 ἐπεσκέφθη ἐπανειλημμένως ὁ Δημήτριος τὸν Γάλλον Πρεσβευτὴν ἐκ μέρους τοῦ Πατριάρχου Χρυσάνθου καὶ συνδιελέχθη μετ' αὐτοῦ¹⁴². Ὁ Πατριάρχης Χρυσάνθος μετὰ πολλοὺς δισταγμοὺς ἔστερξε τέλος νὰ ἔλθῃ εἰς προσωπικὴν συνεννόησιν μετὰ τοῦ Γάλλου Πρεσβευτοῦ, παρόντος καὶ τοῦ ἡγουμένου τῶν ἐν Ἱερουσαλὴμ φραγκισκανῶν. Τούτου ὡς καὶ τοῦ Πρεσβευτοῦ ἡ ἀξίωσις ἦτο ἵνα ἀπὸ κοινοῦ οἶτε Ἕλληνας καὶ οἱ Λατῖνοι ἀνοικοδομήσωσι τὸν Ναόν· ὁ Πατριάρχης ὁμως ἀπέκρουσε τὴν ἀξίωσιν ταύτην, μὴ θελήσας ν' ἀναγνωρίσῃ τοὺς Λατίνους συγκατόχους τοῦ Ναοῦ, ἀντιπροϋτεινε δὲ ὡς βάσιν τῆς συσκέψεως τὰ ἐξῆς «ὁ θεῖος καὶ προσκυνητὸς εὐκτήριος οἶκος τοῦ ἁγίου Τάφου νὰ μείνῃ ὡς εἶναι καὶ εὐρίσκεται πάντῃ καὶ πάντως ἀμετακίνητος χωρὶς νὰ γένη εἰς αὐτὸν διόλου ἀνακαινισμός, ἢ κὰν νὰ ἐγγίξῃ ψιλὴ ἀφή χειρὸς ἀπεβλέπουσα εἰς τινα διόρθωσιν αὐτοῦ λόγῳ τάχα ἀνακαινισμοῦ ἢ καλλωπισμοῦ, καὶ τούτου τεθέντος βεβαίου καὶ ἀμετακινήτου νὰ γένη στοχασμὸς καὶ μελέτη εἰς τὰ λοιπά». Μετὰ πολλὰς ἀντιλογίας οἱ Λατῖνοι ἠναγκάσθησαν νὰ δεχθῶσι τὴν πρότασιν ταύτην τοῦ Πατριάρχου, ὡς βάσιν τῆς περαιτέρω συμφωνίας· ἐπηκολούθησαν δὲ καὶ ἄλλαι συνεντεύξεις, καθ' ἃς ἀμφοτέρω τὰ μέρη συνεφώνησαν ὁ μὲν ναὸς ἐν τῷ συνόλῳ αὐτοῦ νὰ μείνῃ ἄδικτος, ἐκάστη δ' ἐν αὐτῷ φυλὴ ν' ἀνακαινίσῃ τοὺς ἰδίους Τόπους. Οἱ Λατῖνοι ἐφαίνοντο ἐνδοτικοί, διότι οἱ προστατεύοντες αὐτοὺς Γάλλοι ἐφοβοῦντο τὴν ἐπέμβασιν τῶν Αὐστριακῶν, οἵτινες μετὰ μικρὸν ἐν τῇ συνθήκῃ τοῦ Passarowicz (21 Ἰουλίου 1718) ἀνεπέωσαν τὰ διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Κάρλοβιτς ἐπιτευχθέντα προνόμια¹⁴³. ἀλλὰ καὶ οἱ ἡμέτεροι, ὑπὸ τῆς μεγάλης πιεζόμενοι ἀνάγκης, ἀπέκρουσαν μὲν τὰς ἐπὶ τοῦ ὅλου Ναοῦ λατινικὰς ἀξιώσεις, ὁμως ἀνεγνώρισαν εἰς αὐτοὺς τὸ δικαίωμα ν' ἀνοικοδομήσωσι τοὺς ὑπ' αὐτῶν κατεχομένους τόπους, οὔτε ἦτο δυνατόν, ὡς τινες τῶν νεωτέρων ὑπολαμβάνουσιν, ἄλλως νὰ πράξωσι. Οἱ Ρῶσοι τὸ α' διὰ τῆς συνθήκης τοῦ 1720 ὑπεχρέωσαν τὴν Τουρκίαν νὰ μὴ παρεμβάλῃ προσκόμματα τοῖς τῆς Ἱερουσαλὴμ ἀποδημοῦσι Ρώσοις προσκυνηταῖς¹⁴⁴.

¹⁴¹ Κ. Σάδα, Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη Γ, 199. 500.

¹⁴² Μ. Γεδεών, ἐνδ' ἀν. «Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια» σ. 373.

¹⁴³ Famin, σ. 252. 253.

¹⁴⁴ Famin, σ. 255. 256.

Κατώρθωσε δ' ὁ Πατριάρχης τῆ συνδρομῆ τῶν Ἡγεμόνων Μολδοβλαχίας καὶ τοῦ Μ. Διερμηνέως τῆς ὑψηλῆς Πύλης Ἰωάννου Γρηγοράσκου Γκίκα νὰ λάβῃ σουλτανικὸν διάταγμα περὶ ἀνακαινίσεως τοῦ ὅλου ναοῦ ἐντὸς καὶ ἐκτὸς ἐξαιρέσει μόνον τῶν ὑπὸ τῶν Λατίνων κατεχομένων μερῶν αὐτοῦ. Τὸ κατώρθωμα τοῦτο ἀφηγεῖται ὁ Χρῦσανθος, ὅστις εἰπὼν ὅτι τὴν ἀνωτέρω πρότασιν ὁ Γάλλος Πρέσβυς καὶ μάλιστα ὁ τῶν Φραγκισκανῶν Ἡγούμενος κατ' ἀρχὰς δὲν ἐδέχθησαν ἐπιφέρει «πλὴν, τέλος πάντων, ἀγωνισθέντων ἡμῶν λαμπρῶς καὶ σταθερῶς με γνώμην ἰσχυράν, ὅτι, ἂν τοῦτο δὲν βεβαιωθῆ ἄλλη συνομιλία δὲν κάμνει χρεῖα νὰ γένη· βλέποντας ὁ πρέσβυς τὸ ἀμετάδετον τῆς γνώμης ἡμῶν, μετὰ τοὺς πολλοὺς λόγους ἐστέρχη καὶ ἐβεβαιώθη. Ὅθεν καὶ ἐδόθησαν ἔγγραφα καὶ βεβαιωτικὰ εἰς τοῦτο καὶ ἐκ τῶν δύο μερῶν, παρ' ἡμῶν μὲν πρὸς αὐτόν, παρ' αὐτοῦ δὲ πρὸς ἡμᾶς· ἔπειτα καθ' ἑξῆς ἠκολούθησαν ἐν διαστήματι ἰκανῶν ἡμερῶν αἱ λοιπαὶ συνομιλῖαι καὶ ἀμέσως καὶ ἐμμέσως, καὶ γενομένης ἐπωφελοῦς καὶ τιμίας συμφωνίας ἀναμεταξὺ ἡμῶν περὶ τῆς λοιπῆς οἰκοδομῆς καὶ ἀνακαινισμοῦ εἰς τὴν Ὑψηλοτάτην πόρταν, τέλος δὲ εὐρέθη εὐλογον νὰ ἀκολουθήσῃ καὶ αὕτη τοιοιτοτρόπως· νὰ δοθῆ παρ' ἡμῶν ἰδίως ἰκετήριος ἀναφορά, νὰ δοθῆ ἡμῖν ἄδεια νὰ ἀνακαινίσωμεν τοὺς ἀνήκοντας ἡμῖν τόπους ἐν τῷ θείῳ ναῷ χωρὶς τινος βλάβης τῶν Φράγκων καὶ ἄλλων φυλῶν, καὶ νὰ δοθῆ καὶ ἄλλη ἀναφορά κατὰ τὸν αὐτὸν καιρὸν καὶ τύπον ἐκ μέρους τοῦ πρέσβεως ὅτι νὰ δοθῆ ἄδεια καὶ εἰς αὐτοὺς νὰ ἀνακαινίσωσι τοὺς ἀνακαινισμοῦ χρῆζοντας προσήκοντας αὐτοῖς τόπους ἐν τῷ ἀγίῳ ναῷ μετὰ τὴν θέλησιν τῶν Ρωμαίων, καὶ χωρὶς τινος βλάβης ἢ αὐτῶν ἢ τῶν ἄλλων φυλῶν. Δοθειῶν οὖν τῶν τοιούτων ἀναφορῶν ἐν τῇ ἀνωτάτῃ Πόρτᾳ, θείῳ βουλήματι ἐδόθη τὸ τοιοῦτον θέλημα, πλὴν ἦτο νὰ γένη ὁ τοιοῦτος ἀνακαινισμὸς μόνον εἰς τοὺς ἡμετέρους τόπους καὶ τῶν Φράγκων, καὶ ὄχι καὶ εἰς τόπους τῶν ἄλλων φυλῶν. Ἔδακεν δὲ τοῦτο ἡμᾶς, διότι ἔμειναν τὰ λοιπὰ μέρη τοῦ ναοῦ τῶν ἄλλων φυλῶν ἀδιόρθωτα καὶ ἀκαλλώπιστα, καὶ ἦτον ὁ ἀνακαινισμὸς τοῦ ναοῦ ἐξ ἡμισείας διωρθωμένος, τὸ ὅποῖον, καθὼς εἶπαμεν, ποτὲ δὲν τὸ ἠθέλαμεν· ὅθεν εὐρισκόμεθα μὲν εἰς λύπην καὶ ἀθυμίαν περὶ τούτου, ἐπειδὴ καὶ ἠθέλαμεν νὰ ἰδοῦμεν ἐν τῇ ζωῇ ἡμῶν τὴν παντελῆ διόρθωσιν τοῦ ναοῦ εἰς δόξαν τοῦ ἐν αὐτῷ ταφέντος, πλὴν δὲ εὐρίσκαμεν τρόπον εὐλογοφανοῦς αἰτίας νὰ γένη παρ' ἡμῶν καὶ ἡ τοιαύτη ζήτησις. Ἄλλ' ὁ εὐρίσκων πόρον ἐν τοῖς ἀπόροις τί οἰκονομεῖ; ἐπρόβαλλον οἱ πολυχρόνιοι Αὐθένται καὶ διοικηταὶ τῆς Ὑψηλοτάτης Πόρτας, ὅτι εἰς τὴν οἰκοδομὴν ταύτην ζητοῦσι παρ' ἡμῶν νὰ φυλαχθῶσι δύο τινά· ἓνα, τὸ τίμιον τῆς Ὑψηλοτάτης Αὐτοκρατορικῆς Μεγαλειότητος, καὶ ἄλλο, νὰ μὴ ἀδικηθῶσιν αἱ ἔχουσαι τρόπον λοιπαὶ φυλαὶ τῶν χριστιανῶν ἔνδον τοῦ θείου ναοῦ μετὰ τὴν αἰτίαν τῆς τοιαύτης οἰκοδομῆς. Ὅθεν (νὰ εἰπῶμεν καὶ ἡμεῖς) σκιρτώντες τῷ πνεύματι μετὰ σκέψεως ἰκανῆς ἀπεκρίθημεν τοῦτο· ταῦτα καὶ τὰ δύο φυλάττονται ἀκριβῶς ἂν ἡ κραταιὰ Βασιλεῖα ὀρίσῃ νὰ ἀνακαινισθοῦν ἀπλῶς ὅλοι οἱ ἀνακαινισμοῦ δεόμενοι τόποι ἔνδον τοῦ ναοῦ, καὶ νὰ δοθῆ ἄδεια

ὅτι κάθε φυλὴ νὰ διορθώῃ τοὺς ἰδίους αὐτῆς τόπους. Συννεύσαντος δὲ τοῦ ἁγίου Θεοῦ, ἐκρίθη ἀρεστή ἡ γνώμη αὕτη, καὶ εὐθύς μὲ μεγαλωτάτην εὐγνωμοσύνην συγκατανεύσαντες εἰς τοῦτο, ἀνέφερον τὴν ὑπόθεσιν τῷ κραταιοτάτῳ καὶ εὐσπλαγχνικωτάτῳ ἡμῶν Ἄνακτι, καὶ ὤρισε καὶ ἐδόθη ἡ τοιαύτη ἄδεια μὲ ὑψηλότατα αὐτοῦ χὰτ-σιερίφια, ἓνα εἰς ἡμᾶς τὸ ὅποσον οἰκεία χειρὶ τὸ ἔδωκεν ἐν ταῖς χερσὶν ἡμῶν καὶ ὁ ὑψηλότατος καὶ εὐσπλαγχνικώτατος ὑπέρτατος Ἐπίτροπος, καὶ ἄλλο εἰς τὸν πρέσβυν, ἐν οἷς σημειώνονται καὶ αἱ λοιπαὶ φυλαί· ἰδίως ὅμως εἰς τὸ δοθὲν ἡμῖν χὰτ-σιερίφιον, κατὰ τὴν ξεχωριστὴν αἴτησιν ἡμῶν, ἐδόθη ἔτι ἡμῖν ἄδεια νὰ ἀνακαινίσωμεν οὐ μόνον τὰ ἔνδον τοῦ θείου ναοῦ, ἀλλὰ καὶ τὰ ἐκτὸς τούτου, τὰ ὅποια κατ' ὄνομα περιέχονται εἰς τὸ ρηθὲν χὰτ-σιερίφιον, καὶ εἰς τοὺς ἄλλους ὀρισμούς»¹⁴⁵.

Ἡ ἐπιτυχία αὕτη τοῦ Πατριάρχου Χρυσάνθου ἐγένετο εἰς ἐποχὴν, καθ' ἣν τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος εἶχεν ἀπογοητευθῆ ἐκ τοῦ ζητήματος τῶν Προσκυνημάτων, ὧν ἀπὸ ἐτῶν ἐφαίνοντο δεσπόζοντες οἱ Λατῖνοι. Τούτου ἕνεκα οἱ πλοῦσιοι ἐφάνησαν δυστυχῶς, ὅλως ἀπρόθυμοι εἰς συνδρομὰς πρὸς ἀνακαινίσιν τοῦ Ναοῦ. Μόνον ὁ πρῶν ἡγεμὼν Οὐγγροβλαχίας Σερβάνος Καντακουζηνός, ὅστις ἤδη ἐπὶ Δοσιθέου εἶχεν ἐκδηλώσει ἐπιθυμίαν νὰ δαπανήσῃ πρὸς ἀνακαινίσιν τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως, γενναίως συνέδραμε τὸν Χρυσάνθον. Αἱ ἀνακαινιστικαὶ ἐργασίαι ἤρξαντο ἀπὸ τοῦ 1719 καὶ τῶν μὲν Λατίνων παρετάθησαν ἐπὶ ἓν περίπου ἔτος, τῶν δὲ Ἑλλήνων μέχρι τοῦ Μαρτίου τοῦ 1720 «μὲ πόσην δὲ τιμῇ, λέγει πάλιν ὁ Χρυσάνθος, δόξαν καὶ εὐκλειαν ἡ τοιαύτη οἰκοδομὴ ἐν τῷ γένει ἡμῶν εἶναι κατάδηλον ἐκ τοῦ ὑψηλοτάτου αὐτοκρατορικοῦ χὰτ-σιερίφιου καὶ τῶν λοιπῶν ὀρισμῶν ἐν οἷς δηλοποιοῦμεθα ἡμεῖς ἔφοροι τῶν λοιπῶν φυλῶν», ἐφεξῆς ἐπαινεῖ τὸν Γάλλον Πρεσβευτήν, ὅστις μετ' ἀξιεπαίνου ἀληθῶς σταθερότητος ἐνέμεινε ἐν ταῖς συμφωνίαις· ἕνεκα δὲ τῆς σταθερότητος αὐτοῦ ταύτης οὐδὲν ἐπεισόδιον μεταξὺ λατίνων καὶ ἑλλήνων μοναχῶν ἐγένετο κατὰ τὰς ἐπισκευάς. Γενικὸς ἔφορος ἐπὶ τῆς οἰκοδομῆς ὑπῆρχεν ὁ Ἐπίτροπος καὶ ἀδελφὸς τοῦ Πατριάρχου Ἀρχιμανδρίτης Νεόφυτος. Φαίνεται ὅτι ὁ Πατριάρχης μετὰ τὴν ἀνακαινίσιν τοῦ Ναοῦ κατώρθωσε νὰ ἔλθῃ εἰς Ἱερουσαλήμ, ἀνακαινίσας, πρὸς τοῖς ἄλλοις, τὴν μεγάλην Μονὴν τῶν Ἀρχαγγέλων· ὕστερον δὲ ἐξηκολούθει διαμῆνων ἐν Κωνσταντινουπόλει.

¹⁴⁵ Χρυσάνθου, Ἱστορία καὶ περιγραφὴ τῆς Ἁγίας Γῆς καὶ τῆς Ἁγίας πόλεως Ἱερουσαλήμ, Ἐνετίσι 1728, σ. 97. 98. 122-124-130. Πρὸβλ. Ἀρχιμ. Καλλίστου Μηλιαρᾶ, Οἱ Ἅγιοι Τόποι Β, 226 ἐξ.

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΑ ΚΑΙ ΦΙΛΑΝΘΡΩΠΙΚΑ ΚΑΘΙΔΡΥΜΑΤΑ ΕΝ ΠΑΛΑΙΣΤΙΝῃ

Τῷ 1719 καὶ 1720 διάφορα ἔλαβεν ὁ Πατριάρχης σουλτανικά διατάγματα, ὧν τινὰ ἀνεφέροντο εἰς ἀμφισβητήσεις τῶν Λατίνων καὶ μάλιστα τῶν Ἀρμενίων περὶ τῆς προεξάρξεως τῶν Ἑλλήνων ἐν τῇ τελετῇ τοῦ ἁγίου Φωτός· ἀλλ' ἐν διάταγμα παρείχε τῷ Πατριάρχει τὴν ἄδειαν ἵνα τιμωρῇ τοὺς ἀπειθοῦντας αὐτῷ ἀρχιερεῖς, ἱερεῖς καὶ ἡγουμένους, ὅπερ σημαίνει ὅτι ὑπῆρχον ἐσωτερικά τινες ἀνωμαλίας ἐν τῇ Ἀδελφότητι· δι' ἄλλων δὲ διαταγμάτων ἀπηγορεύοντο καταπίσεις αὐτῆς καὶ τῶν προσκυνητῶν ὑπὸ τῶν ἐπιτοπιῶν ἀρχῶν. Τὰ διατάγματα ταῦτ' ἀνενεώθησαν καὶ κατὰ τὰ ἐφεξῆς ἔτη. Προβάς δὲ ὁ Πατριάρχης εἰς ἐπισκευὰς ἐν Ἰόππῃ καὶ Ἱερουσαλὴμ μετὰ τὰς ἐπισκευὰς τοῦ Ναοῦ καὶ ἄλλα προὐκάλεσε σχετικὰ διατάγματα διὰ τὴν ἔκδοσιν τῶν ὁποίων πολλὰ πάντοτε ἀπητοῦντο χρήματα καὶ ἀπερίγραπτοι μόχθοι. Ἐν τῷ μεταξὺ χρόνῳ ἡσχολήθη καὶ περὶ γενικὰ ζητήματα. Τῷ 1719 συμμετέσχε συνόδου τινὸς ἀποπειραθείσης μὲν νὰ τροποποιήσῃ τὴν νηστείαν τῶν ἁγίων Ἀποστόλων ἀλλ' ἀποτυχούσης, συνεπεία ἀντιδράσεως τῶν παντοπωλῶν καὶ μερικῶν ἐμπόρων τῆς Κωνσταντινουπόλεως, οἵτινες ἔμελλον νὰ ζημιωθῶσιν ἐκ τῆς τροποποιήσεως τῆς νηστείας¹⁴⁶.

Φαίνεται ὅτι ἀμέσως ἀπεμακρύνθη τῆς Κωνσταντινουπόλεως μετὰ τοῦτο ὁ Πατριάρχης, διότι τῇ 23 Μαρτίου 1720 συνήντησεν αὐτὸν περιοδεύοντα ἐν Φιλιππουπόλει ὁ Γερμανὸς περιηγητῆς Gerand Cornelius von den Driesch ἱκανὰς παρ' αὐτοῦ λαβὼν εἰδήσεις. Ἀλλ' ἐπανέκαμψε πάλιν εἰς Βασιλεύουσαν, διότι τῷ 1720 ἐπεσκεύασε τὴν Βιβλιοθήκην τοῦ ἁγιοταφίτικοῦ Μετοχίου Κωνσταντινουπόλεως· τῷ 1721 εὐρίσκετο ἔτι αὐτόδι, χειροτονήσας μὲν Ἀρχιεπίσκοπον Σιναίου τὸν Ἰωαννίκιον καὶ ἐκδοὺς τὸ σχετικὸν Πατριαρχικὸν γράμμα¹⁴⁷ γράφας ἐπιστολὴν πρὸς τοὺς Ἀδριανουπολίτας περὶ τοῦ σχολείου αὐτῶν εἰς τὴν ἴδρυσιν καὶ διαρρύθμισιν τοῦ ὁποίου αὐτὸς εἶχεν ἐπιστατήσει. Τὸ σχολεῖον ἐκινδύνευε, διότι τινὲς τῶν χριστιανῶν ἰσχυριζόμενοι, ὅτι πρὸς συντήρησιν αὐτοῦ ἦσαν ἱκανὰ τὰ 150 γρόσια, ἅτινα ἐτησίως ἀνέλαβε νὰ παρέχῃ ὁ Μητροπολίτης Ἀδριανουπόλεως, δὲν ἤθελον νὰ παρέχωνται παρὰ τῆς κοινότητος τὰ ὠρισμένα ἔτερα 100 γρόσια· ὅθεν ὁ Πατριάρχης γράφων ὑποδεικνύει διὰ μακρῶν τὴν διὰ τὸ Γένος ἡμῶν μεγίστην σημασίαν τῆς παιδείας καὶ προτρέπει τοὺς Ἀδριανουπολίτας νὰ συντηρήσωσι

¹⁴⁶ Α. Ὑψηλάντου, Τὰ μετὰ τὴν ἄλωσιν σ. 308. Χρυσοστόμου Α. Παπαδοπούλου, Τὸ πνεῦμα τῶν κανόνων, ἐν «Ν. Ἡμέρα» ἔτ. 1906 ἀριθμ. 1627.

¹⁴⁷ Τὸ κανονικὸν δίκαιον τοῦ Πατρ. θρόνου Ἱεροσολύμων σ. 129-133.

τὴν Σχολὴν αὐτῶν¹⁴⁸, συγχρόνως ὁ Πατριάρχης ἀπὸ 1 Ἰανουαρίου 1722 συνέστησε σχολὴν ἐν Ἰόππῃ. Τῆς παιδείας ἀνάγκην εἶχε τὸ γένος καὶ πρὸς ἀνάπτυξιν ἑαυτοῦ καὶ πρὸς προφύλαξιν ἀπὸ τοῦ προσηλυτισμοῦ, ὅστις δραστηρίως διενηργεῖτο ὑπὸ τῶν ἀποστόλων τοῦ παπισμοῦ. Πρὸς καταπολέμησιν αὐτοῦ, μεγάλως προοδεύοντος ἰδίᾳ ἐν Συρίᾳ, τελευτῶντος τοῦ 1722 συνεκροτήθη ἐν Κωνσταντινουπόλει Σύνοδος προκληθεῖσα ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Ἀντιοχείας Ἀθανασίου (1700-1728). Τὰ πρακτικὰ τῆς Συνόδου συνέταξεν ὁ συμμετασχὼν αὐτῆς ἡμέτερος Πατριάρχης Χρῦσανθος· ἐν αὐτοῖς δὲ κατεκρίνοντο προσηκόντως αἱ πλάναι τοῦ λατινισμοῦ, τὸ πρωτεῖον καὶ τὸ ἀλάθητον τοῦ Πάπα, τὸ filioque, τὰ ἄζυμα καὶ ἄλλοι νεωτερισμοί¹⁴⁹. Μικρὸν δ' ἐπέισόδιον συνέβη περὶ τὴν ἐποχὴν ταύτην, μεταξὺ τοῦ Πατριάρχου καὶ τῶν Σιναϊτῶν, τοῦ πρώτου θελήσαντος νὰ προσδέσῃ εἰς τὸν Πατριαρχικὸν τίτλον καὶ τὸ ὄρος Σινᾶ. Ὁ Πατριάρχης μαδὼν ὅτι ἐκ τούτου ἐσκανδαλίσθησαν οἱ Σιναῖται ἀνεκάλεσε τὴν προσθήκην, γράψας τῷ 1722 καὶ σχετικὴν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Σιναίου Ἰωαννίκιον¹⁵⁰.

Μῆνας τινὰς μετὰ τὴν Σύνοδον τοῦ 1722 ἐτελεύτησεν ἐν Ἱερουσαλὴμ ὁ ἀδελφὸς τοῦ Πατριάρχου καὶ ἐπίτροπος Νεόφυτος· ἔμεινε δὲ μόνος Ἐπίτροπος ὁ ἀπὸ τοῦ 1698 συνεπιτροπεύων Μελέτιος, εἰς ὃ γράφων ὁ Πατριάρχης περὶ τοῦ θανάτου τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ ἐξέφραξε μεγίστην λύπην ἐπὶ τῇ ἀπωλείᾳ τοιοῦτου χρησιμωτάτου τῆς ἀγιοταφικῆς Ἀδελφότητος μέλους. Ἀλλὰ καὶ ὁ Πατριάρχης ἦτο ἡδὴ γέρον, κεκμηκὸς ἐκ τῶν ἀτρύτων μόχθων δὲν ἠδύνατο νὰ μεταβαίῃ ἀπὸ τόπου εἰς τόπον· ἡ οἰκονομικὴ ὅμως δυσχέρεια τῆς Ἀδελφότητος καὶ ἡ ἀνάγκη τῶν περιοδεῶν αὐτοῦ τοιαύτη ἦτο ὥστε εἶτε κατὰ τὴν ὑπ' ὄψει ἡμῶν ἐποχὴν εἶτε κατ' ἄλλην παρακαλέσαντες αὐτὸν οἱ Πατέρες νὰ ἐξέλθῃ εἰς περιοδεῖαν ἔδωκαν αὐτῷ μόνον 50 γρόσια, ὁ δὲ εἶπεν ὅτι οὔτε εἰς ναῦλον δὲν θὰ ἐξαρκέσωσιν, «ἀποστελλομένε σε Μακαριώτατε, ἀπήντησαν ἐκεῖνοι, οὐχὶ ἵνα λάβῃς παρ' ἡμῶν ἀλλὰ ν' ἀποστείλῃς ἐνταῦθα». Τὸ ἀνέκδοτον τοῦτο, ὅποτεδῆποτε κἂν συνέβη, χαρακτηρίζει ζωηρῶς τὰς συνθήκας καὶ περιστάσεις, ὑφ' ἃς εἰργάζοντο οἱ Πατριάρχαι ὡς ἀρχηγοὶ τῆς Ἀδελφότητος. Ἀποφασίσας τῷ 1724 νὰ ἐξέλθῃ εἰς περιοδεῖαν ὁ Χρῦσανθος¹⁵¹ προῦκάλεσε

¹⁴⁸ Α. Π. Κεραμέως, Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας, (Περιοδικῷ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει φιλολογικοῦ Συλλόγου τ. ιζ'.) σ. 59-60.

¹⁴⁹ Α. Π. Κεραμέως, Ἀνάλεκτα, Α, 313. 4. Δ. 32 Κυρίλλου Ἀθανασιάδου ἐνθ' ἄν. «Ἐκκλ. Ἀλήθεια» Δ, 70. Κλήμεντος Καρναπᾶ, Ὁ Πατριάρχης Ἀντιοχείας Σίλβεστρος ὁ Κύπριος, Ἱερουσαλὴμ 1907, σ. 22. Α. Δημητρακοπούλου Ὁρθόδοξος Ἑλλάς σ. 170-171. M a n s i XXXVII, 128-225.

¹⁵⁰ Μ. Γεδεών, Τοῦ γρακορωμαϊκοῦ νομίμου τᾶ παραλειπόμενα, ἐν «Νεολόγου ἐβδομαδιαία ἐπιθεωρήσει» Κωνσταντινουπόλις 1894, σ. 53 ἐξ.

¹⁵¹ Ἐσκόπει νὰ διέλθῃ τότε καὶ διὰ τῆς Σμύρνης καὶ Χίου ὡς ἔγραφε πρὸς τὸν ἐν Ἐνετίᾳ Δημήτριον Καπετανάκη, Δ. Γρ. Καμπούρογλου, Μνημεῖα τῆς Ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων, Β, 351.

παρὰ τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Ἱερεμίου τὴν ἔκδοσιν Ἐγκυκλίου¹⁵² ἐν ἧ περιέγραφεν οὕτως τὰς μεγάλας τοῦ ἁγίου Τάφου ἀνάγκας καὶ τοὺς ἀγῶνας τῶν Πατριαρχῶν καὶ τῆς Ἀδελφότητος τὰς στερήσεις, «μὲ τὸ νὰ φθάσῃ τὸ ἡμέτερον γένος εἰς ἐσχάτην πτωχείαν καὶ δυστυχίαν ἀπέτυχε καὶ ὁ ἅγιος Τάφος τῆς προτέρας τῶν χριστιανῶν βοηθείας καὶ περιθάλψεως καὶ ἐν συντομίᾳ εἰπεῖν ἐστερήθη παντοίας ἀγαθῆς ἐλπίδος, διότι κατ' ἔτος τὸ πρότερον ἀπήρχοντο χιλιάδες προσκυνηταὶ ἱκανοὶ καὶ ἔδιδαν ἐλεημοσύνην τὸ κατὰ δύναμιν, ἀλλὰ τώρα ἀπὸ τῆς τοῦ καιροῦ περιστάσεως καὶ τῶν πολλῶν δυσκολιῶν ἔλειψε καὶ αὐτὴ ἡ βοήθεια. Κάμνει δοσίματα πολλῶν ἐξόδων καὶ δαπανῶν χωρὶς νὰ ἔχη ὁ Πατριαρχικὸς Θρόνος καρποφορίαν τινά, οὔτε ὀβολοῦ πρόσοδον ἀπὸ ὑποστατικῶν ἀκινήτων τε καὶ κινητῶν. Πρὸς τούτοις δὲ μὲ τὸ νὰ εὐδόκησεν ὁ πανάγαθος Θεὸς εἰς τοὺς καιροὺς τούτους νὰ γίνῃ ἡ ἀνακαίνισις τοῦ σεβασμιωτάτου ναοῦ τοῦ Παναγίου καὶ Ζωοδόχου Τάφου καὶ τῶν λοιπῶν ἁγίων Ναῶν τῶν τε ἐντὸς τοῦ ἁγίου Τάφου καὶ τῶν ἔξω καὶ ἀπλῶς ὄλου τοῦ ἱεροῦ καὶ εὐαγοῦς Πατριαρχείου τῶν Ἱεροσολύμων καὶ μὲ τὸ νὰ ἐπῆγε σωματικῶς καὶ ὁ Μακαριώτατος Πατριάρχης τῆς ἁγίας πόλεως Ἱερουσαλὴμ ὁ συνάδελφος ἡμῶν κύρ Χρῦσανθος καὶ νὰ ἀνακαινίσῃ καὶ ὅλον τὸ ἱερόν καὶ σεβάσιμον Μοναστήριον τῶν Ἀρχαγγέλων... ὑπέπεσεν ὁ Πατριαρχικὸς Θρόνος τοῦ ἁγίου Τάφου εἰς χρέος δυσβάστακτον». Τούτων πάντων ἕνεκα εἰς ἄκρον στενοχωρηθεὶς ὁ γέρων καὶ ἀσθενὴς Πατριάρχης Χρῦσανθος ἀπεφάσισε νὰ ἐξέλθῃ εἰς περιοδείαν καὶ ἐζήτησε τὴν συνδρομὴν τῆς Μ. Ἐκκλησίας, ἥτις διὰ τῆς ἀνωτέρω ἐγκυκλίου προέτρεπε πάντας τοὺς χριστιανοὺς νὰ βοηθήσωσι τὸν ἅγιον Τάφον. Τ' ἀποτελέσματα τῆς περιοδείας ταύτης τοῦ Πατριάρχου φαίνεται, ὅτι ὑπῆρξαν εὐχάριστα· ὅπερ δὲ χαρακτηρίζει αὐτὸν εἶνε ἢ ὑπὲρ τῆς καθόλου Ἐκκλησίας καὶ τοῦ ὀρθοδόξου πληρώματος δρᾶσις, ἅμα δὲ καὶ ἡ περὶ τὰ γράμματα ἐπιμελὴς αὐτοῦ ἐνασχόλησις. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἀκριβῶς ταύτην εἰργάζετο πρὸς ἔνωσιν τῶν Ἀγγλῶν μετὰ τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, ζωηρῶς συμμετασχὼν τῶν πρὸς τοὺς Ἀνωμότους πολυκρότων ἐκείνων σχέσεων¹⁵³. Τῷ 1724 ἐδημοσίευσε «Διδασκαλίαν ὠφέλιμον περὶ μετανοίας καὶ ἐξομολογήσεως», ἐν Σμύρνη δ' εὐρισκόμενος τῷ 1725 ἐξέδωκε (25 Φεβρουαρίου) καθαίρεσιν κατὰ τοῦ λατινόφρονος Πατριάρχου Ἀντιοχείας Σεραφεῖμ¹⁵⁴, φαίνεται δὲ ὅτι ἔμεινεν ἐπὶ μακρὸν ἐν Σμύρνη διότι κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 1726 ἔγραψε χαριεστάτην ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Ἡγεμόνα Βλαχίας Νικόλαον, ὅστις παρήγγειλεν αὐτὸν κατὰ τὰς περιηγήσεις αὐτοῦ νὰ συναθροίσῃ ἱστορικὰς βίβλους καὶ νομίσματα. Τότε ἡ μικρὸν τι ὕστερον περιηγούμενος μετέβη ὁ Πατριάρχης μέχρι τῶν παραδουναβείων χωρῶν· ἔλαβε δὲ παρὰ τοῦ

¹⁵² Κ. Δελικάνη, ἔνθ' ἄν. σ. 488 ἔξ.

¹⁵³ Χρυσοστόμου Α. Παπαδοπούλου, Δοσίθεος Πατριάρχης Ἱεροσολύμων, σ. 61 ἔξ. Α. Π. Κεραμέως, ἔνθ' ἄν. Δ, 58. 59.

¹⁵⁴ Κ. Δελικάνη ἔνθ' ἄν. σ. 647-650.

ἀνωτέρω Ἡγεμόνος τὸ ἐν Βουκουρεστίῳ Μοναστήριον τῆς ἁγίας Τριάδος μετὰ τῶν κτημάτων αὐτοῦ. Ἐφεξῆς ἀνεκαίνισε τὸ Μετόχιον Κωνσταντινουπόλεως παθὸν ἐκ πυρκαϊᾶς. Τῷ 1728 ἐν Ἰασιῷ εὕρισκόμενος ἐξέδωκε σιγίλλιδες γράμμα περὶ τῆς ἐν Μολδαβίᾳ ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος Γρηγοράσκου Γκίκα ἰδρύσεως Σχολείων¹⁵⁵. Κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος ἔγραψε πρὸς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει συντεχνίαν τῶν «*γουναραδῶν*» ὑπομιμνήσκων αὐτῇ ὀφειλὴν τινα πρὸς τὸν Ἅγιον Τάφον¹⁵⁶ καὶ ἐξέδωκε τὸ ἱστορικὸν αὐτοῦ σύγγραμμα «*Ἱστορία καὶ περιγραφή τῆς ἁγίας Γῆς*», ἐν ᾧ περιέγραψε τοὺς ἰδίους ἀγῶνας ὑπὲρ τῶν Προσκυνημάτων· ἔπεμψε δὲ αὐτὸ εἰς Μόσχαν ἵνα δημοσιευθῇ ἐν ρωσικῇ γλώσσῃ, διὰ τοῦ Ἀρχιμανδρίτου Διονυσίου. Ἐν τοῖς δι' αὐτοῦ ἀποσταλεῖσι πρὸς τὴν καθιδρυθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Μ. Πέτρου ρωσικὴν Σύνοδον γράμμασι περιέγραψε τὰς οικονομικὰς στεναχωρίας τῆς Ἀδελφότητος καὶ στερήσεις, ἕνεκα τῶν ὁποίων δυσπόριτον ἦτο καὶ αὐτὸ τὸ ἔλαιον διὰ τὰς κανδήλας τοῦ ἁγίου Τάφου καὶ τοῦ Γολγοθᾶ. Ἄγνοοῦμεν ἂν ἐστάλη ἐκ Ρωσίας βοήθειά τις· βέβαιον εἶνε, ὅτι ὁ Πατριάρχης ἐξηκολούθει περιοδεύων πρὸς πορισμὸν τῶν ἀπολύτως ἀναγκαίων¹⁵⁷. Ὁ τῆς Κωνσταντινουπόλεως Πατριάρχης Παΐσιος β' (1726-1733 τὸ α') κατ' Αὐγουστον τοῦ 1728 ἔδωκεν αὐτῷ Συνοδικὴν ἐγκύκλιον πρὸς τοὺς χριστιανοὺς περὶ συνδρομῆς πρὸς τὸν ἅγιον Τάφον, ὡς τοῦτο ἔπραξαν καὶ οἱ προκάτοχοι αὐτοῦ Κύριλλος δ' (1711-1713) Κοσμᾶς γ' (1714-1716) καὶ Ἱερεμίας γ' (1716-1726) κατὰ τὴν πρώτην αὐτοῦ πατριαρχίαν, ἀπευθύναντες Ἐγκυκλίους ὑπὲρ τοῦ ἁγίου Τάφου¹⁵⁸.

Γενναίαν συνδρομὴν ἔλαβεν ὁ Πατριάρχης τῷ 1729 παρὰ τοῦ Νικολάου Καρᾶ Ἰωάννου, πρὸς ὃν εἶχε συστηθεῖ κατὰ τὴν εἰς Εὐρώπην μετάβασιν καὶ ὄν, Πατριάρχης γενόμενος, διώρισεν Ἐπίτροπον τοῦ ἁγίου Τάφου. Ὡς τοιοῦτος δὲν ἔπαυσε πάντοτε ἐπίκουρος προσερχόμενος, συντελών, τὰ μάλιστα, εἰς τὴν ἔκδοσιν διαφόρων βιβλίων τοῦ Πατριάρχου· ἀλλ' ἐξεδήλωσεν αὐτῷ τὴν ἐπιθυμίαν «*καὶ ἰδίαν τινὰ εἰσενεγκεῖν βοήθειαν τῇ ἁγίᾳ Ἱερουσαλῆμ, διὰ μνημόσυνον αὐτοῦ τε καὶ τῶν γονέων αὐτοῦ*» ζητῶν βουλὴν παρὰ τοῦ Πατριάρχου «*ἡμεῖς δέ, λέγει οὗτος, καίτοι ἐνοχλούμενοι χρέεσι βαρυτάτοις τοῦ Παναγίου Τάφου καὶ διψαλέοι*

¹⁵⁵ E. Legrand, Recueil des documents grecs, σ. 280-291. Κ. Δελικάνη, Πατριαρχικῶν ἐγγράφων τόμ. Γ'. σ. 410-419.

¹⁵⁶ E. Legrand, ἔνθ' ἂν. σ. 291-93. Documenti Grecesti, σ. 355-56, 600-601, 872, 905-6.

¹⁵⁷ Κυρίλλου Ἀθανασιάδου ἔνθ' ἂν. Δ, 70. 163. Α. Ὑψηλάντου, Τὰ μετὰ τὴν ἄλωσιν, σ. 325. Κ. Δελικάνη ἔνθ' ἂν. σ. 488. 9. Γρ. Παλαμᾶ, Ἱεροσολυμιάς, σ. φξστ'. «*Νέα Σιών*» Β, 227. Α, 314-321. Πρὸβλ. καθόλου E. Legrand, Epistolaire grec ou Recueil des lettres adressées pour la plupart à Chrysanthé Notaras, Patriarche de Jérusalem par les Princes de Valachie et de Moldavie (1684-1730), Paris 1888.

¹⁵⁸ Mansi, XXXVII, σ. 683-694. «*Νέα Σιών*», Α, 1904, σ. 90-102, 314-321, 534-539. Ὡσεὶ μὴ ἤρκουν αἱ λοιπαὶ ἀνάγκαι τῆς Ἀδελφότητος ἐπήρξαν αὐτὰς ἐπιτοπίως οἱ Μουσουλμάνοι. Τῷ 1727 οἱ κάτοικοι τοῦ μικροῦ χωρίου Καλωνίου ἐλήστευσαν τοὺς εἰς Ἱερουσαλῆμ ἐξ Ἰόππης μεταβαίνοντας προσκυνητὰς ἰδίως δὲ Ρωσόν τινα, ἐπειδὴ δὲ ἐτιμωρήθησαν ἔκαυσαν τὰ δένδρα τῶν ἐλαίων τῆς Μονῆς τοῦ Σταυροῦ καὶ μετὰ πολλῶν κόπων καὶ δαπανῶν κατηνύσθησαν. Α. Π. Κεραμέως Ἀνάλεκτα, Δ, 33.

μάλα τῆς ἀπὸ τῶν χρημάτων ἐπικουρίας τυγχάνοντες, ἔμπης τὰ καθ' ἑαυτοὺς τῆ θείᾳ ἀναθέντες προνοίᾳ καὶ τὴν τῶν νοσοῦντων ἐνδεῶν κηδεμονίαν καὶ θεραπείαν ἀναγκαιότεραν κρίναντες συνεβουλευσαμεν τῇ αὐτοῦ τιμότητι κατασταθῆναι, διὰ τῆς χορηγίας τοῦ οὐπερ μέλλει ἀποστεῖλαι ἐλέους, νοσοκομεῖον ἐντὸς τῆς ἀγίας πόλεως Ἱερουσαλήμ, θεραπείας χάριν καὶ περιδάλψεως τῶν τε ἀσθενῶν καὶ ἀδυνάτων πατέρων καὶ τῶν ἐπιδημούντων προσκυνητῶν, νόσῳ τυχὸν περιπιπτόντων μέχρι τῆς ἐπαναλήψεως τῆς ὑγείας αὐτῶν. Ἦντινα βουλὴν ἡμῶν περὶ τοῦ Νοσοκομείου, ὁμοῦ μετὰ τῆς ἐξαρκούσης εἰς τὸν ἀπαρτισμὸν αὐτοῦ ποσότητος τῶν ἄσπρων, γενομένης εἰς γρόσια τὸν ἀριθμὸν χιλιάδες πέντε, ἐγγράφως διαμηνύσαντες τῷ ρηθέντι ἄρχοντι εὐρομεν αὐτὸν καταπειθῆ καὶ εὐήνιον μάλα, καὶ δῆτα ἀναβολῆς ἄτερ πέπομφε τὰς πέντε χιλιάδας τῶν γροσίων, οὕτω φανείς εἰς τὸ εὐεργετεῖν προθυμότατος, ὡς ἵππος εἰς πεδίον ἀφεθείς, τὸ τοῦ λόγου ἅττα μετὰ τὸ πεμφθῆναι διώρισεν ἡ μετριότης ἡμῶν δοθῆναι, τῷ κοινῷ ταμείῳ τοῦ καθ' ἡμᾶς ἀγιωτάτου Πατριαρχικοῦ Θρόνου, ἥτοι τῷ κοινῶς λεγομένῳ Σεντουκίῳ τῆς ἱερᾶς Συνάξεως, μετὰ τόκου συμπεφωνημένου πρὸς ὀκτὼ τὰ ἑκατὸν τὸ καθ' ἕκαστον ἔτος, ἅτινα οὕτωςι τοκιζόμενα παρέχουσιν ἐτήσιον τόκον γρόσια τετρακόσια. Καὶ τὸ μὲν νοσοκομεῖον διωρίσαμεν γενέσθαι ἐν τῷ ἱερῷ Μοναστηρίῳ, ἐντὸς τῆς ἀγίας πόλεως Ἱερουσαλήμ, τῷ τιμωμένῳ ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἀγίου ἐνδόξου μεγαλομάρτυρος Γεωργίου τὴν δὲ τάξιν καὶ κατάστασιν καθ' ἣν χρὴ αὐτὸ διακυβερνηθῆναι καὶ σώζεσθαι εἰς αἰῶνας, Θεοῦ εὐδοκοῦντος, διασκεψάμενοι ἐτυπώσαμεν ὠρισμένοις πισὶ τύποις καὶ κεφαλαίοις, ἅττα καὶ ἐφ' ᾧ εἶναι εὐξύνοπτα καὶ εὐληπτα πᾶσι τοῖς ἐντυγχάνουσι καὶ μηδεμίαν λείπεσθαι αἰτίαν καὶ πρόφασιν τοῖς ἀδετεῖν αὐτὰ πειρωμένοις, ὡς δῆθεν μὴ συνιεῖσι δεῖν ἔγνωμεν τῇ χύδην καὶ καθωμιλημένῃ φωνῇ ἐκδέσθαι ταῦτα ἐν τῷ παρόντι, μικρὰ τῆς τῶν φιλελλήνων κατηγορίας φροντίζοντες καὶ τῆς ἄνωθεν ἀκολουθίας ἀναγκαίως παρεκβάντες. Πρῶτον νὰ εὐρίσκηται πάντοτε ἡγούμενος ἐν αὐτῷ τῷ νοσοκομείῳ μὲ ἕνα ἱερομόναχον ἕνα κανδηλάπτην καὶ ἕνα πορτάρην· καὶ ὁ μὲν ἡγούμενος νὰ λαμβάνη κατ' ἔτος διὰ τὴν ἐνδυμασίαν του γρόσια εἴκοσι, ὁ δὲ ἱερομόναχος δεκαπέντε ὁ δὲ κανδηλάπτης καὶ ὁ πορτάρης, ὁ καθεὶς ἀνὰ γρόσια δέκα. Δεύτερον νὰ εἶναι δύο μοναχαί, γερόντισσαι εἰς ὑπηρεσίαν τῶν ἀρρώστων καὶ νὰ λαμβάνη ἡ κάθε μία διὰ τὴν ἐνδυμασίαν της γρόσια δέκα τὸν χρόνον». Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον λεπτομερῶς τὰ πάντα καθώρισεν ὁ φιλόανθρωπος Πατριάρχης. Διὰ τὴν ὄλην τοῦ νοσοκομείου συντήρησιν ὥρισε τετρακόσια γρόσια· οἱ δὲ «ὑπουργοὶ» τοῦ Νοσοκομείου ἦτοι ὁ ἡγούμενος καὶ ἡ συνοδία του ὡς «κοινοβιάται τοῦ Παναγίου Τάφου» ὄφειλον νὰ λαμβάνωσι τὴν καθημερινὴν ζωοτροφίαν «ἀπὸ τὸ κοινόβιον τοῦ ἀγιωτάτου Πατριαρχείου»¹⁵⁹.

¹⁵⁹ Α. Π. Κεραμέως, Ἀνάλεκτα, Β, 327 ἐξ. Πρβλ. Π. Μ. Κοντογιάννη, Εἰδήσεις περὶ τοῦ Ἑπαιρωτικοῦ οἴκου Καραγιάννη, Ἀθῆναι 1909, σ. 191.

Τὸ ἀγαθὸν τοῦτο ἔργον, ἡ ἴδρυσις τοῦ Νοσοκομείου, συνετελέσθη ἐν μέσῳ μεγάλων οἰκονομικῶν στενοχωριῶν, ἃς περιέγραψεν ὁ Πατριάρχης ἐν τινὶ ἐπιστολῇ πρὸς τὴν Ρωσικὴν Σύνοδον, ἀπὸ 29 Σεπτεμβρίου 1730, ἀποστείλας εἰς Ρωσίαν τὸν Ἀρχιμανδρίτην Γερμανὸν ἄνευ σπουδαίων, ὡς φαίνεται ἀποτελεσμάτων. Τὰς στεναχωρίας ταύτας ὠφεληθέντες οἱ Λατῖνοι προέβησαν εἰς ἀποπειράς τινὰς πρὸς πλήρη παραγκώνισιν τῶν ἡμετέρων ἐν τοῖς Προσκυνήματιν, ἀλλ' εὐτυχῶς ὁ Πατριάρχης βοηθούμενος ὑπὸ τῶν διαπρεπῶν ἀγιοταφιτῶν Μελετίου καὶ Παρθενίου, οἵτινες μετὰ ταῦτα ἐγένοντο Πατριάρχαι, ἀπέκρουσε τοὺς Λατίνους. Κατόρθωσε δὲ τότε, ὡς ἔγραφε τῇ 7 Σεπτεμβρίου 1730, πρὸς τὸν Ἀθηνῶν Ἰάκωβον ν' ἀνοικοδομήσῃ τὸ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἀγιοταφικὸν Μετόχιον «*θαυμαστὸν καὶ περιδόξον*»¹⁶⁰, φαίνεται μάλιστα ὅτι καὶ τινὰς ἐπισκευὰς τοῦ Ναοῦ συνεπλήρωσε τῷ 1730. Σθεναρῶς ὡσαύτως ἀπεκρούσθησαν ὑπὸ τῶν ἀνωτέρω Ἀγιοταφιτῶν καὶ αἱ προσηλυτιστικαὶ τῶν Λατίνων ἐνέργειαι ἐν Παλαιστίνῃ¹⁶¹.

Ὁ Πατριάρχης Χρῦσανθος εὐρίσκετο ἤδη ἐν τῷ τέρματι τοῦ βίου αὐτοῦ. Λήγοντος τοῦ 1730 ὑπέδειξε ὡς διάδοχον αὐτοῦ τὸν Μελέτιον, Μητροπολίτην Καισαρείας¹⁶². διῆλθε δὲ τὰς τελευταίας ἡμέρας αὐτοῦ συγγράφων¹⁶³, καὶ τῇ 7 Φεβρουαρίου 1731 μετὰ εἴκοσι καὶ τεσσάρων ἐτῶν πατριαρχεῖαν ἀπεβίωσεν¹⁶⁴. Ἀναντιρρήτως τὸ φαεινότερον τῆς πατριαρχείας ταύτης σημεῖον ὑπῆρξεν ἡ διὰ τῆς ἐπισκευῆς τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως ἐπανάκτησις μέρους τῶν ἀπολεσθέντων δικαιομάτων. Ἐν μέσῳ δὲ τῶν ἀγώνων τῆς εἰκοσιτετραετοῦς πατριαρχείας ὑπερεξέχει συμπαθεστάτη ἡ μορφή τοῦ ἀοιδίου Χρυσάνθου.

¹⁶⁰ Δ. Γρ. Καμπούρογλου, *Μνημεῖα ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων*, Α, 171-173.

¹⁶¹ Ν. Carterew ἔνθ' ἄν. σ. 416. Α. Ὑψηλάντου ἔνθ' ἄν. σ. 327. 8. Τῇ 12 Μαρτίου 1730 ἐξελέγη Μητροπολίτης Βηθλεὲμ ὁ Ἀμβρόσιος θανόντος τοῦ Μαλαχίου, Ἀνάλεκτα, Δ, 60. 61.

¹⁶² Περὶ τούτου ἔγραψεν ὁ ἴδιος Μελέτιος τῇ 16 Φεβρουαρίου (1731) πρὸς Νικόλαον Ταρωνήτην, Δ. Γρ. Καμπούρογλου, *Μνημεῖα τῆς ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων* Β, 337.

¹⁶³ Περὶ τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ καθόλου ἴδε Κυρίλλου Ἀθανασιάδου ἔνθ' ἄν. «Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια» Δ, 82. 83. Πρὸς Α. Palmieri, Chrysanthos Notaras, ἐν Vacant Mangenot, *Dictionnaire de Théologie catholique* II, 2419.

¹⁶⁴ Α. Ὑψηλάντου, ἔνθ' ἄν. σ. 331. Γ. Παλαμᾶ, ἔνθ' ἄν. σ. φξστ'. Α. Δημητρακοπούλου, Ὁρθόδοξος Ἑλλὰς σ. 171. Κ. Δελικάνη ἔνθ' ἄν. σ. 420. 2. Πρὸς σ. 185.

ΠΛΗΡΗΣ ἘΠΑΝΑΚΤΗΣΙΣ ΤΩΝ ΠΡΟΣΚΥΝΗΜΑΤΩΝ

Ἡ νήσκει ὁ Ἱεροσολύμων Χρύσανθος καὶ ἀνάγεται εἰς τὸν θρόνον τῶν Ἱεροσολύμων ὁ Καισαρείας τῆς Παλαιστίνης ΜΕΛΕΤΙΟΣ (1731-1737). Παλαιστάτη συνήθεια τῶν ἀρχιερέων τε καὶ πατέρων τοῦ ἱεροσολυμιτικοῦ θρόνου ἐστὶ τὸ νὰ ἐκλέγῃσι ψήφῳ καὶ δοκιμασίᾳ καὶ γνώμῃ κοινῇ τινα, τὸν προκομενέστερον καὶ ἐπαινετώτερόν τους εἰς Μητροπολίτην Καισαρείας, μὲ σκοπὸν καὶ ἀπόφασιν ἀναντίρρητον τοῦ νὰ εἶναι καὶ νὰ λέγηται παρὰ πᾶσι διάδοχος τοῦ πατριαρχέοντος καὶ νὰ δεχθῇ τὸν πατριαρχικὸν Θρόνον τῆς Ἱερουσαλήμ μετὰ τὸν ἐκείνου θάνατον». Οὕτως ἀφηγεῖται ὁ Ἀθανάσιος Ὑψηλάντης τὰ κατὰ τὴν ἐκλογὴν τοῦ Πατριάρχου Μελετίου¹⁶⁵ ὅστις ἐπὶ πέντε μὲν ἐπατριάρχευσε μόνον ἔτη, ἀλλὰ κατ' αὐτὰ ἐφάνη ἀντάξιος τῶν δεινῶν τῆς Ἐκκλησίας περιστάσεων, αἵτινες ἀπήτουν, καὶ παρὰ παντὸς μὲν ἀγιοταφίτου μάλιστα δὲ παρὰ τῶν Πατριαρχῶν, ὅπως ἔκτακτον αὐταπάρησιν καὶ αὐτοθυσίαν, πρὸς σωτηρίαν τῶν πάντοτε κινδυνευόντων προσκυνημάτων, πρὸς βοήθειαν καὶ χειραγωγίαν τῆς ἀγιοταφιτικῆς Ἀδελφότητος, ἐν τῇ διεξαγωγῇ τοῦ ὑπὲρ αὐτῶν ὅπως δυσπεριγράπτου ἀγῶνος¹⁶⁶. Οὗτος κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἔτι δυσχερέστερος ἀποβαίνει· διότι οἱ Λατῖνοι διὰ τοῦ προσηλυτισμοῦ ἀποκτῶσιν ἤδη ἀπείρους ὄπαδους ἐν Παλαιστίνῃ. Κατὰ τοῦ προσηλυτισμοῦ ἔπραξαν οἱ Πατριάρχαι καὶ οἱ Ἀγιοταφῖται ὅ,τι ἠδύναντο, πολλακίς δέ, ὡς ἐπὶ Μελετίου, ἠναγκάσθησαν, δυστυχῶς, νὰ ἐπικαλεσθῶσι καὶ αὐτῆς τῆς Κυβερνήσεως τὴν ἐπέμβασιν¹⁶⁷. Ἀξιοσημείωτον δὲ ὅτι οἱ Λατῖνοι οὐχὶ ἅπαξ μετεχειρίσθησαν τοὺς ὄπαδους αὐτῶν κατὰ τὰς βιαίας ἀρπαγὰς Προσκυνημάτων καὶ τὰς διαφόρους συμπλοκάς πρὸς τοὺς ὀρθοδόξους μοναχοὺς.

Ἄλλ' ὁ ὑπὲρ τῶν Προσκυνημάτων ἀγὼν ἐπὶ Πατριάρχου Μελετίου διεξήχθη κυρίως πρὸς τοὺς Ἀρμενίους, οἵτινες κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, ἕνεκα τῶν μεγάλων αὐτῶν καὶ ποικίλων μέσων, προέβησαν εἰς πλαστογραφίαν καὶ αὐτῶν τῶν ἐπισήμων σουλτανικῶν ἐγγράφων. Διὰ τῆς πλαστογραφίας ταύτης τῷ 1734 κατώρθωσαν ν' ἀποστάσωσιν ὑπὲρ ἑαυτῶν ὡς κυρίων τῶν Προσκυνημάτων διάταγμα. Τούτου δ' ἕνεκα ὁ Μελέτιος ἔσπευσε νὰ μεταβῇ εἰς Κωνσταντινούπολιν προσκληθεὶς

¹⁶⁵ Α. Ὑψηλάντου, Τὰ μετὰ τὴν ἄλωσιν, σ. 331. Κ. Δελικάνη, ἔνθ' ἄν. σ. 490.

¹⁶⁶ Πρβλ. Α. Π. Κεραμέως, Ἀνάλεκτα Β, 340, 346. Ὁ Μελέτιος ἐνέκρινε τὴν χειροτονίαν τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Σιναίου Νικηφόρου 1731-1747 γενομένην τῇ 24 Ὀκτωβρίου 1731, μετὰ τὴν παραίτησιν τοῦ προκατόχου αὐτοῦ Ἰωαννικίου (1721-1731), ἐπεκύρωσε τὰς διατάξεις τῶν προκατόχων αὐτοῦ περὶ τῶν Ἀρχιερέων τοῦ Πατριαρχικοῦ Θρόνου Ἱεροσολύμων καὶ διεκανόνισε διάφορα ἄλλα ἐσωτερικὰ ζητήματα τῆς Ἀδελφότητος καὶ τῶν πρὸς αὐτὴν στελλομένων ἐλεημοσυνῶν.

¹⁶⁷ Ἡ Ἐκκλησία Ἱεροσολύμων κατὰ τοὺς τέσσαρας τελευταίους αἰῶνας σ. 253-254.

ὑπὸ τῶν ὁμογενῶν, μαθόντων τῶν Ἀρμενίων τὴν δολοπλοκίαν. Ἄλλ' ἐκεῖ ἐπέισθη, ὅτι οἱ Ἀρμένιοι εἶχον προστάτας ἰσχυροὺς καὶ μάλιστα τὸν συνεπεῖα τῆς κατὰ τὸ 1730 στάσεως τῶν Γιαντισάρων ἀναβιθασθέντα εἰς τὸ Βεζυρικὸν ἀξίωμα Ἀλῆ πασᾶν. Ὅθεν πρὸς καιρὸν ἀπεμακρύνθη τῆς Κωνσταντινουπόλεως μεταβάς εἰς Προῦσαν καὶ συναθροίσας ἐλέη ὑπὲρ τοῦ ἁγίου Τάφου. Ὁ κατὰ τῶν Ἀρμενίων συνεχίσας τὸν ἀγῶνα ὑπὲρ τῶν Προσκυνημάτων Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Σεραφεῖμ Α΄ (1733-1734) ἐπαύθη τοῦ ἀξιώματος αὐτοῦ καὶ ἐξωρίσθη εἰς τὸ ὄρος Ἄθω¹⁶⁸, ἀλλ' ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων, μαθὼν τὴν ἐν τῷ μεταξύ γενομένην πτῶσιν τοῦ Ἀλῆ καὶ τὴν ἀντικατάστασιν αὐτοῦ διὰ τοῦ Ἰσμαῆλ πασᾶ, μετέβη εἰς Κωνσταντινούπολιν πάλιν καὶ ἐπέδωκε καταγγελίαν κατὰ τῶν Ἀρμενίων παρουσιάσας τὰ γνήσια σουλτανικὰ ἔγγραφα ὑπὲρ τῶν Προσκυνημάτων. Μεγάλως συνετέλεσεν εἰς τὴν ἐπιτυχή διεξαγωγὴν τοῦ ζητήματος ὁ παρὰ τῇ ὑψηλῇ Πύλῃ μέγας Διερμηνεὺς Ἀλέξανδρος Γκίκας, ὅστις συνέταξεν ἀναφορὰν πρὸς τὸν Σουλτάνον ἀπὸ μέρους τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ὑπογραφεῖσαν ὑπὸ τοῦ νέου Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Νεοφύτου ΣΤ΄ (1734-1740, 1743-1744), τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων Μελετίου καὶ λοιπῶν Ἀρχιερέων καὶ προυχόντων. Συνεπεῖα τῆς ἀναφορᾶς ταύτης ὁ μέγας Βεζύρης ἐκάλεσεν εἰς δίκην τοὺς ἀντιπροσώπους τῶν Ἑλλήνων καὶ Ἀρμενίων, κατὰ τὴν ὁποίαν ἀπεδείχθη μὲν ὁ δεινὸς τῶν Ἀρμενίων δόλος, ἐξεδόθη δὲ τῷ 1735 σουλτανικὸν διάταγμα ἀνατρέπον τὸ προηγουμένως ἐκδοθὲν ὑπὲρ τῶν Ἀρμενίων καὶ ἐπικυροῦν τὰ δικαιώματα τῶν Ἑλλήνων ἐπὶ τῶν Προσκυνημάτων¹⁶⁹.

Ἄλλ' ἡ ἐπιτυχία αὕτη ἀπήτησε τὴν δαπάνην πολλῶν χρημάτων, ἥτις ὑπερήνησε τὸ χρέος τῆς Ἁγιοταφικῆς Ἀδελφότητος· ὁ δὲ γέρων Πατριάρχης Μελετίος μετῆλθε πᾶν μέσον πρὸς ἀνακούφισιν αὐτῆς. Τῷ 1732 ἀποστείλας εἰς Μακεδονίαν τὸν ἱερομόναχον Φιλόθεον πρὸς συλλογὴν ἐράνων προέτρεπε τοὺς πιστοὺς πάντας νᾶ βοηθήσωσιν «Ὁφείλουσι γὰρ ἅπαντες συντρέχειν καὶ συμβοηθεῖν διὰ τὰ δικαιώματα τοῦ ἁγίου Τάφου». Τὸν αὐτὸν Φιλόθεον τῷ ἐφεξῆς ἔτει ἀπέστειλεν εἰς Κύπρον, περιγράψας ἐν ἐπιστολῇ αὐτοῦ τὰ δυσβάστακτα τῆς Ἀδελφότητος χρέη «ἀπὸ τὰ συνεχῆ σκάνδαλα τῶν αἵρετικῶν, ἀπὸ τὰ ἔξοδα ὅπου γίνονται ἀδιακόπως εἰς τὰς οἰκοδομὰς τῶν εὐκτηριῶν, εἰς τὰς ἀνεγέρσεις τῶν ἁγίων Ἐκκλησιῶν»¹⁷⁰. Οὐδ' ἔπαυσε καθ' ὅλην τὴν πατριαρχίαν αὐτοῦ ἀπευθύνων ἐπικλήσεις πρὸς τὸ

¹⁶⁸ Κ. Κούμα, Ἱστορία τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, τ. Ι΄. σ. 396. Ζ. Μαθᾶ, Κατάλογος ἱστορικῶς τῶν... Πατριαρχῶν ΚΠ. ἔκδ. Β΄. Ἀθήνησι 1884, σ. 149.

¹⁶⁹ Παρθενίου Καισαρείας, Ἱστορία τῆς μεταξὺ Ρωμαίων τε καὶ Ἀρμενίων διαφορᾶς, ἐν Α. Π. Κεραμέως Ἀναλέκτοις Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας, Α, 308 ἐξ. Πρβλ. Γ, 154 ἐξ.

¹⁷⁰ «Νέα Σιών», Α, 1904, σ. 417 ἐξ. Ὡς καὶ πρότερον οὕτω καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐπιτοπίως τὰ πάνδεινα ἔπασχεν ἡ ἀδελφότης ἐξεγειρομένων κατ' αὐτῆς διαφορῶν χριστιανῶν καὶ Μουσουλμάνων, Α. Π. Κεραμέως, Ἀνάλεκτα, Δ, σ. 32-38.

εὐσεβῆς Γένος ἡμῶν· ἀλλὰ μὴ δυνάμενος, ἔνεκα γήρατος, καὶ αὐτοπροσώπως νὰ περιέρχεται τὰς ἐπαρχίας πρὸς συλλογὴν ἐράνων ἀπεφάσισε νὰ παραιτηθῇ τοῦ Θρόνου. Μετὰ τὴν παραίτησιν αὐτοῦ κατὰ Μάρτιον τοῦ 1737 ἐξελέγη Πατριάρχης¹⁷¹ ὁ διαπρεπὴς Μητροπολίτης Καισαρείας ΠΑΡΘΕΝΙΟΣ (1737-1766), ὑπὸ περιστάσεις λίαν δεινάς, πρὸ πάντων ἔνεκα τοῦ βαρυτάτου χρέους¹⁷². Ὁ Παρθένιος ἐγεννήθη ἐν Ἀθήναις περὶ τὸ 1690, καταγόμενος ἐκ μητρὸς ἐκ τῆς ἀρχοντικῆς οἰκογενείας Λίμπονα, προσελθὼν δὲ εἰς τὰς τάξεις τῆς Ἀγιοταφικῆς Ἀδελφότητος ἐχρημάτισε μέλος αὐτῆς δοκιμώτατον, προαχθεὶς εἰς Ἀρχιμανδρίτην καὶ Μητροπολίτην Καισαρείας. Πατριάρχης ἐκλεγείς ὁ Παρθένιος μόλις ἐπορίζετο τὰ πρὸς τὸ ζῆν ἐκ τῶν ἱεροπραξιῶν αὐτοῦ· ἀλλ' ὅμως οἱ δανεισταὶ ἐζήτουν τὰ κεφάλαια καὶ τοὺς τόκους τῶν δανείων. Εὐτυχῶς ὁ Πατριάρχης Παρθένιος ὑπῆρξεν ἀντάξιος τῶν δεινῶν περιστάσεων. Ἐκ τῶν πρώτων αὐτοῦ ἐπιστολῶν εἰς Ἱερουσαλὴμ καταφαίνεται μὲν ἡ μεγάλη αὐτοῦ ἀθυμία ἐπὶ τῇ δεινῇ οἰκονομικῇ θέσει τῆς Ἀδελφότητος, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ ἡ ἐλπίς αὐτοῦ, ὅτι ὁ Θεὸς θὰ βοηθήσῃ αὐτὸν ἵνα σώσῃ τὴν Ἀδελφότητα ἐκ παντὸς κινδύνου. Ὅπερ δὲ χαρακτηρίζει καὶ τοῦτον καὶ τοὺς λοιποὺς τῆς Ἱερουσαλὴμ Πατριάρχας εἶνε ἡ μέριμνα αὐτοῦ, ἦν ἀπὸ τῶν πρώτων ἤδη ἡμερῶν τῆς πατριαρχείας αὐτοῦ ἔλαβε περὶ τῆς ἰδρύσεως Σχολῆς ἐν Ἱερουσαλὴμ. Ἦδη ὁ Πατριάρχης Μελέτιος προσεκάλεσεν εἰς Ἱερουσαλὴμ διαπρεπέστατον, κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, διδάσκαλον, τὸν Ἰάκωβον Πάτμιον († 20 Σεπτεμβρίου 1765) μαθητὴν τοῦ Μακαρίου Πατμίου ὅστις τῷ 1712 (3) εἶχεν ἰδρύσει ἐν Πάτμῳ Ἀκαδημίαν. Ὁ Ἰάκωβος δεχθεὶς τὴν πρόσκλησιν καὶ μεταβὰς εἰς Ἱερουσαλὴμ ἐγένετο ἰδρυτὴς τῆς ἐν αὐτῇ Σχολῆς, ἀρξάμενος τῆς διδασκαλίας κατὰ τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1737, τοῦτο δὲ μαθὼν ὁ Πατριάρχης Παρθένιος ἐπηλόγησε τὴν ἀναγέννησιν ταύτην τῶν γραμμάτων ἐν Ἱερουσαλὴμ, παραγγείλας εἰς τὸν Ἐπίτροπον αὐτοῦ Καισάριον καὶ τοὺς λοιποὺς ἀδελφοὺς νὰ πράξωσιν ὅ,τι ἦτο δυνατὸν πρὸς ἐμπέδωσιν τῆς Σχολῆς¹⁷³. Ὁ Ἰάκωβος ὑπῆρξε τὸ μέγα προμήνυμα τῆς ἀναγεννήσεως τῶν γραμμάτων ἐν Ἱερουσαλὴμ μετ' ἀξιοθαυμάστου ζήλου

¹⁷¹ Οὐχὶ τῷ 1739 ὡς ὁ Ἰγνηλάντης, Τὰ μετὰ τὴν ἄλωσιν, σ. 344, ἐσημείωσεν.

¹⁷² Κ. Δελικάνη, ἔνδ' ἄν. σ. 494. Πρβλ. περὶ τοῦ Παρθενίου Ἀθανασίου Ἰγνηλάντου, ἔνδ' ἄν. σ. 344. Σεργίου Μακραίου, Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία καὶ Καισαρίου Δαπόντε, Ἱστορικὸς Κατάλογος παρὰ Κ. Σάδα, Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη Γ, 98. 214 ἐξ. Γ. Παλαμᾶ, Ἱεροσολυμιάς, σ. φοα'. ἐξ. Μαξίμου Συμαίου, ἔνδ' ἄν. Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας Γ, 75 ἐξ. Σοφ. Κ. Οἰκονόμου, Νικολάου Ἀλεξ. Μαυροκορδάτου, πύργος νικοτιανῆς κλπ. Ἐν Βενετίᾳ 1876, σ. 53 ἐξ. Κυρίλλου Ἀθανασιάδου, ἐν Δελτίῳ Ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς Ἐταιρείας τῆς Ἑλλάδος, Δ, (1892) σ. 234 ἐξ. Περικλέους Ζερλέντη, Παρθένιος Γερένης, «Παρασπός» (1887) σ. 451 ἐξ. Αὐτόθι σ. 362 ἐξ. Γενεαλογικὰ μελετήματα ὑπὸ Κ. Χρηστομάνου, Δ. Καμπούρογλου, Μνημεῖα τῆς ἱστορίας τῶν Ἀθηνῶν, Ἐν Ἀθῆναις, 1890, Α, 298 ἐξ. Β, 1891, σ. 7 ἐξ. 232 ἐξ.

¹⁷³ Κλήμεντος Καρναπᾶ, Ἰάκωβος ὁ Πάτμιος, ὡς διδάσκαλος ἐν τῷ Ἀντιοχικῷ καὶ Ἱεροσολυμιτικῷ Ἐθρόνῳ κατὰ τὸν 17 αἰῶνα, Ἐν Ἱεροσολύμοις 1907. I. Σοκολόφ, Ὁ Διδάσκαλος Ἰάκωβος Πάτμιος, Ἐν τῷ περιόδικῳ τῆς ρωσ. Παλ. Ἐταιρείας, XX, 3, σ. 321 ἐξ.

ἐπιτελέσας τὸ ἔργον τοῦ διδασκάλου «ἐδίδασκε δὲ καὶ ἀπὸ ἄμβωνος διερμηνεύων τὰς ἀγίας Γραφὰς καὶ ὁμιλίας συνέγραψε, βίβη ἐπακριθώσας ἀρετὴν λογικὴν καὶ λόγον κοσμήσας βίου σεμνότητι καὶ τελειότητι πράξεως». Λόγιοι μοναχοὶ ὡς πάντοτε καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἠσχολοῦντο περὶ τὰ ἱερὰ γράμματα ἐν τῇ Μονῇ τοῦ ἀγίου Σάβα, Ἀβράμιος ἐκ Καισαρείας (1735) καὶ Ἀβράμιος ἐκ Σμύρνης (1747-1751) ὁ Παῦλος († 1762) καὶ ὁ διαπρεπὴς Ἡγούμενος τῆς Μονῆς Ἰωαννίκιος (1759-1797) σύγχρονοι τοῦ Ἰακώβου. Πιθανῶς δὲ μαθηταὶ ὑπῆρξαν αὐτοῦ καὶ ἕτεροι λόγιοι Ἁγιοσαβίται τοῦ 17 αἰῶνος ὡς ὁ Ἀβέρκιος (1782) ὁ Διονύσιος (1788) καὶ ὁ Σαμουὴλ (1799), ὧν τὰ ὀνόματα περιεσώθησαν ἐν τοῖς χειρογράφοις Κώδιξι τῆς Μονῆς. Μετὰ μικρὸν ἐπισκεφθεὶς αὐτοπροσώπως τὴν ἀγίαν Πόλιν ὁ Πατριάρχης ἐπελήφθη τῶν δραστηρίων αὐτοῦ ἐνεργειῶν, κατατεινουσῶν τοῦτο μὲν εἰς ἀπόσβεσιν τοῦ χρέους, τοῦτο δὲ εἰς τὴν ἀπαλλαγὴν τῶν Προσκυνημάτων ἀπὸ τῶν κατεχόντων αὐτὰ ἀλλοδόξων. Ἐν ταῖς ἐνεργείαις αὐτοῦ ὑπῆρξε λίαν εὐτυχῆς ὁ Παρθένιος.

Γνωρίζομεν ἤδη ὅτι τὰ Προσκυνήματα κατεῖχον οἱ Λατῖνοι ἀπὸ ἐτῶν καὶ ὅτι αἱ ἐνέργειαι τοῦ Χρυσάνθου καὶ Μελετίου κατ' ἐλάχιστον μετέβαλον τὴν ἐν τοῖς Προσκυνήμασι κατάστασιν. Ἄλλως τε διὰ συνθήκης τοῦ 1740 μεταξὺ Γαλλίας καὶ Τουρκίας οἱ Λατῖνοι ἐνισχύθησαν πολὺ περισσότερον ἐν τοῖς Προσκυνήμασιν. Ἡ συνθήκη ἐκείνη θεωρεῖται ὡς βάσις τοῦ Γαλλικοῦ ἐν τῇ Ἀνατολῇ προτεκτοράτου¹⁷⁴. Διὰ τοῦ 1 αὐτῆς ἄρθρου ὠρίσθη νὰ μένωσιν ἀνενόχλητοι οἱ Λατῖνοι προσκυνηταὶ καὶ κληρικοὶ ἐν τῷ ἀγίῳ Τάφῳ, τὸ 32 ἄρθρον ἔλεγεν ὅτι ὑπὸ τὴν Γαλλικὴν σημαίαν δύνανται νὰ ἐπισκέπτονται τοὺς ἀγίους Τόπους ἄλλων ἐθνῶν τῆς Εὐρώπης οἱ Προσκυνηταί, τὸ 33 ὅτι πρέπει νὰ μένωσιν ἀνενόχλητοι οἱ ἐντὸς καὶ ἐκτὸς Ἱερουσαλὴμ οἰκοῦντες Γάλλοι κληρικοί, τὸ 34 ὅτι πρέπει ἐπίσης νὰ μένωσιν ἀνενόχλητοι οἱ προσήλυτοι, διὰ τοῦ 82 ἄρθρου ἐπετρέπετο ἡ ἐπισκευὴ τῶν ἐν Ἱερουσαλὴμ ὑπὸ τῶν Λατίνων κατεχομένων ναῶν καὶ τόπων. Οὐδόλως λοιπὸν παράδοξον ὅτι μετ' αὐθαδείας ἔκλειον πολλάκις καὶ τὰς πύλας τῶν ναῶν καὶ τῶν Προσκυνημάτων εἰς τοὺς Ἑλληνας οἱ Λατῖνοι¹⁷⁵. Οὕτω δὲν ἐπέτρεψαν εἰς τὸν Πατριάρχην Παρθένιον νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸν ναὸν τῆς Βηθλεέμ, ἀλλ' ἔκλεισαν ἔμπροσθεν αὐτοῦ τὴν πύλην αὐτοῦ, τῷ δὲ 1742 ἀπεφάσισαν νὰ ἐπισκευάσωσι τὸν ναὸν τῆς Ἀναστάσεως. Ὁ Παρθένιος, πρὸ παντός, κατέστησε γνωστὴν τὴν κατάστασιν ταύτην εἰς Ῥωσίαν, εἴτε διὰ τοῦ ῥώσου ἐν Κωνσταντινουπόλει Πρεσβευτοῦ εἴτε δι' ἀποστολῆς ἀγιοταφιτῶν μοναχῶν, εἴτε δι' ὑπομνημάτων, ζητῶν γενναίαν βοήθειαν πρὸς ἀπόσβεσιν τοῦ χρέους, ἥτις κυρίως δὲ ἐπέτρεπε τὴν διεξαγωγὴν τοῦ

¹⁷⁴ César Famin, ἔνδ' ἄν. σ. 26 ἐξ. 475-514.

¹⁷⁵ Verdy du Vernois, ἔνδ' ἄν. σ. 53-54. Παλαμᾶ, Ἱεροσολυμιάς, σ. φσβ'.

ἀγῶνος πρὸς ἐπανάκτησιν τῶν Προσκυνημάτων¹⁷⁶. Τὸ ἀποτέλεσμα τῶν ἐνεργειῶν τούτων ὑπῆρξεν ἀσήμαντον, διὰ τῆς συνθήκης δὲ μόνον τῆς Ρωσίας πρὸς τὴν ὑψηλὴν Πύλην τῷ 1747 ἐπεκυρώθησαν αἱ προηγούμεναι διατάξεις περὶ ἐλευθέρας μεταβάσεως ῥώσων προσκυνητῶν εἰς τοὺς ἁγίους Τόπους. Ἀποτελεσματικώτερον εἰργάσθη ὁ Πατριάρχης Παρθένιος ἐξελθὼν αὐτοπροσώπως εἰς περιοδείαν, μυρίας ὑποστὰς κακουχίας καὶ ταλαιπωρίας, ἔνεκα τῶν ὁποίων ἐκινδύνευσε ν' ἀποθάνῃ, συνεκπέμψας πλείστους Ἄγιοταφίτας πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν τῆς συλλογῆς ἐράνων καὶ ἀπολύσας ἐγκυκλίους πρὸς ὀλόκληρον τὸ ὀρθόδοξον γένος¹⁷⁷. Ἐγκυκλίους ἀπέλυσαν καὶ οἱ οἰκουμενικοὶ Πατριάρχαι Παῖσιος Β' (1747) καὶ Κύριλλος Ε' (1749), διὰ δὲ τῶν ἐνεργειῶν τούτων κατώρθωσεν ὁ Παρθένιος νὰ συλλέξῃ τοσοῦτον ποσὸν χρημάτων ὥστε οὐ μόνον τὸ χρέος ν' ἀποσβέσῃ, ἀλλὰ καὶ μικρόν τι περίσσευμα νὰ καταλίπῃ. Εἰς τὸ κατόρθωμα τοῦτο τὰ μάλιστα συνετέλεσαν τὰ προσωπικὰ τοῦ Παρθενίου προσόντα καὶ ὁ σεβασμὸς, ὃν προὔκάλει ὅπουδήποτε κἂν μετέβαινε καὶ ὁ ἀξιοθαύμαστος αὐτοῦ ζῆλος ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας¹⁷⁸.

Μαρτύριον τοῦ ζήλου αὐτοῦ ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων πρόκειται καὶ ἡ ἀγαστὴ μέριμνα αὐτοῦ περὶ διακανονίσεως τοῦ ἐσωτερικοῦ βίου τῆς Ἄγιοταφικῆς Ἀδελφότητος. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον, ἀφοῦ προηγουμένως ἐξέδωκεν ἐκ συνεννοήσεως μετὰ τῶν προϋχόντων τοῦ Γένους ἐν Κωνσταντινουπόλει ἄρθρα τινὰ καθορίζοντα τὴν θέσιν τοῦ Σκευοφύλακος τοῦ ἁγίου Τάφου καὶ τὰς ἐνεργείας αὐτοῦ, τῷ 1755 ἐν Ἱερουσαλὴμ ἐξέδωκε Κανονισμόν, πρὸς πρόληψιν ἀταξιῶν τινων ἐν τῇ Ἀδελφότητι. Αἱ ἀταξίαι αὗται συνίσταντο εἰς τὸ ἀκαθόριστον τῶν καθηκόντων ἐνὸς ἐκάστου τῶν μοναχῶν καὶ εἰς τὴν παραβίασιν τῆς αὐστηρᾶς μοναχικῆς τάξεως, ἧς ἔχει ἀνάγκη ἡ Ἀδελφότης. Ἐπὶ πλεόν δὲ τοῦ ὑπὲρ τῆς καθόλου Ἐκκλησίας ζήλου τοῦ Πατριάρχου Παρθενίου ὑπῆρξε τρανὸν μαρτύριον ἡ συμμετοχὴ αὐτοῦ (1756) ἐν ταῖς ἐνεργείαις τῆς Ἐκκλησίας ἐναντίον τοῦ λατινικοῦ ἐν τῇ Ἀνατολῇ προσηλυτισμοῦ, πρὸς ἀνακοπὴν τοῦ ὁποίου ἀπεφασίσθη τότε ὁ ἀναβαπτισμὸς τῶν Λατίνων. Ὅμοίως συμμετέσχεν ὁ Παρθένιος τῶν ἐνεργειῶν τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τοῦ ἐν Συρίᾳ ἐπικινδύνως ἐξαπλωθέντος τότε οὐνιτισμοῦ,

¹⁷⁶ N. Capterew, ἔνδ' ἄν. σ. 434 ἐξ.

¹⁷⁷ Τῷ 1744 ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Χαλδίας Ἰγνάτιος ἀφιέρωσε κτήματά τινα εἰς τὸν ἅγιον Τάφον, Α. Π. Κεραμέως, Ἀνάλεκτα Δ, 56-7. Τῷ αὐτῷ ἔτει ὁ Πατριάρχης Παρθένιος ὠνόμασε τὸν γνωστὸν λόγιον Καισάριον Δαπόντε Μέγαν Ἐκκλησιάρχην τοῦ Πατριαρχικοῦ θρόνου Ἱεροσολύμων, διὰ πιττακίου, ὅπερ ἐδημοσιεύθη ἐν Ἑβδομαδιαίᾳ Ἐπιθεωρήσει Νεολόγου, σ. 1021. Τῷ 1745 ἐν τῷ ἐν Χίῳ Μετοχίῳ τοῦ ἁγίου Τάφου, συνεπεῖα κλοπῆς ἀπωλέσθη μεγάλη ποσότης χρημάτων προερχομένων ἐξ ἐράνων, Α. Χ. Ζώη, Πατριαρχικὰ γράμματα, «Ἐκκλ. Φάρος» τ. Ε', (1910) σ. 357. Πρβλ. καὶ Δ' (1909) σ. 255 ἐξ.

¹⁷⁸ Καισαρίου Δαπόντε, Ἱστορικὸς κατάλογος, Κ. Σάδα, Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη, Γ, 98 ἐξ. Πρβλ. αὐτόθι σ. λστ'.

βοηθήσας τὸν Πατριάρχην Ἀντιοχείας Σίλβεστρον καὶ καταδικάσας τοὺς παπίζοντας ἀντιπατριάρχας Ἀντιοχείας¹⁷⁹.

Τὴν εἰδικὴν ὅμως μέριμναν τοῦ Πατριάρχου Παρθενίου προὐκάλεσεν, ὡς ἦτο ἀκόλουθον, τὸ ζήτημα τῶν Προσκυνημάτων, πολλῶ μᾶλλον ὅτι τῷ 1757 διὰ τοῦ Γάλλου Πρεσβευτοῦ παρὰ τῇ Ὑψηλῇ Πύλῃ κόμητος Vergennes ἐπεκύρωσαν ἐκ νέου τὰ δικαιώματα αὐτῶν ἐπὶ τῶν Προσκυνημάτων οἱ Λατίνοι¹⁸⁰. Ἄλλ' ἐξ ἀφορμῆς τινος ἐπεισοδίου, συμπλοκῆς μεταξὺ ὀρθοδόξων καὶ Λατίνων ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἀναστάσεως, κατὰ τὴν Κυριακὴν τῶν Βαΐων, ὑπεκινήθη δραστηρίως τὸ ζήτημα. Ἀναφορὰ ἐδόθη πάλιν εἰς τὸ μέγαν Βεζύρην, ὅστις ἀπεφάσισε νὰ ἐξετάσῃ φιλοδικαίως τὸ γενικὸν ζήτημα τῶν Προσκυνημάτων, τῇ μεσιτείᾳ τοῦ ἱατροῦ αὐτοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντου. Ἡ ἐπακολουθήσασα ἐξέτασις τοῦ ζητήματος ἔληξεν εὐτυχῶς ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων καὶ διὰ τοῦτο μικρὸν μετὰ τὸ ὑπὲρ τῶν Λατίνων ἀνωτέρω διάταγμα ὁ Σουλτάνος Ὁσμὰν γ' τῷ 1757 ἐξέδωκε μακρὸν διάταγμα, περιγράφον λεπτομερῶς τὴν ἱστορίαν τῶν Προσκυνημάτων καὶ τὰ ἐπ' αὐτῶν δικαιώματα τῶν Ἑλλήνων. Τὸ διάταγμα τοῦτο ὅπερ διέγραψε νέαν περίοδον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν Προσκυνημάτων ἔχει ὡς ἐξῆς· «Ὁ τῆς Ἱερουσαλῆμ Ρωμαῖος Πατριάρχης Παρθένιος ἔδωκεν ἀναφορὰν εἰς τὸ κράτος μου, διαλαμβάνουσαν, ὅτι κατὰ τοὺς ὀρισμοὺς, τοὺς διὰ βασιλικῶν αὐτογράφων ἐπικυρωμένους, ἔχοντες ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν καὶ χρῆσίν τους τὰ τε ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Ἱερουσαλῆμ προσδιωρισμένα καὶ αὐτοῖς ἐξιδιασμένα Προσκυνήματα, καὶ θέλοντες ἤδη νὰ ἀπέλθωσιν εἰς προσκύνησιν τῆς Ἀποκαδηλώσεως, ἐμποδίζονται καὶ ἐνοχλοῦνται παρὰ τῶν Φράγκων, οἱ ὁποῖοι ἐκυρίευσαν τὰ ἐν τῇ Ἀποκαδηλώσει δύο μανουάλια αὐτῶν καὶ τὰς κανδήλας καὶ τὸν ἐπὶ τοῦ Κουβουκλίου τοῦ μνήματος τοῦ Ἰησοῦ μικρὸν κουμπέν, καὶ πρὸς τοὺς χάριν προσκυνήσεως ἀπερχομένους κάμνουν ἐξίγέτι· καὶ ὅτι τὸ ἔδαφος κάτω τῶν 7 καμαρῶν τῶν ἐπὶ τοῦ τόπου τῆς Δεσποίνης Μαρίας λεγομένου, κειμένων μὲ τὸ νὰ εἶνε τῶν Ρωμαίων Προσκύνημα καὶ τὸ ἄνω τούτων τῶν καμαρῶν μέρος, μὲ τὸ νὰ εἶνε τῶν Φράγκων κατάλυμα καὶ οἶκημα, ἐν ᾧ διέρχονται οἱ Ρωμαῖοι εἰς τὸ ρηθὲν αὐτὸ Προσκύνημά των, οἱ Φράγκοι καλόγηροι βάλλοντες αὐτοὺς μὲ ξύλα καὶ πέτρας καὶ πυροβόλα, ἐπιβουλεύονται αὐτοῖς· καὶ ὅτι τὴν ἐν Βηθλεὲμ μεγάλην Ἐκκλησίαν καὶ τὸ ἐν αὐτῇ Σπήλαιον τῆς Γεννήσεως τοῦ Ἰησοῦ, μετὰ τῶν κλειδιῶν κυριεύσαντες, δὲν ἀνοίγουσι τὴν πόρταν, ἀλλὰ

¹⁷⁹ Σεργίου Μακραιῦ ἐνδ' ἄν. Κ. Σάθα, Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη, Γ, 204 ἐξ. Mansi, XXXVIII, 565 ἐξ. Κωνσταντίνου Οἰκονόμου, Τὰ σωζόμενα ἐκκλησιαστικὰ συγγράμματα, Ἀθῆναι 1870, σ. 378 ἐξ. A. Palmieri, La rebaptisation des Latins chez les Grecs ἐν Revue de l' Orient Chrétien 1902, 4, σ. 618 ἐξ. Un document inédit sur la rebaptisation des Latins chez les Grecs ἐν Revue Bénédictine 1906, 2, σ. 215 ἐξ. L. Petit, L' entrée des catholiques dans Eglise orthodoxe ἐν Echos d' Orient, 1898-99, σ. 129 ἐξ. Κλήμεντος Καρναπά, Ὁ Πατριάρχης Ἀντιοχείας Σίλβεστρος σ. 54 ἐξ. Ἰάκωβος ὁ Πάτριος σ. 231 Πρβλ. τὴν ἐν σ. 232 βιβλιογραφίαν.

¹⁸⁰ Famin, σ. 279.

μετὰ δύο καὶ τρεῖς ὥρας, ὅταν δέλῳσι, προξενούντες ἀτιμίαν εἰς αὐτοὺς καὶ περιφρόνησιν· καὶ ὅτι κυριεύσαντες τὰ δύο κλειδιά τῶν πρὸς ἄρκτον καὶ μεσημβρίαν θυρῶν τοῦ ρηθέντος Σπηλαιίου καὶ περὶ τὴν ἐκκλησίαν δύο κομμάτια περιβόλια καὶ ἐλαιῶνας, καὶ τὸ ἐν Γεδσημανῆ μνημεῖον τῆς Μαριάμ, ἀδικοῦσι, παρενοχλοῦντες τοὺς Ρωμαίους, ἐναντίον φερόμενοι τῶν εἰς χεῖρας των σωζομένων παλαιῶν ἐγγράφων καὶ ἀποδεικτικῶν· καὶ ὅτι, ἐπειδὴ ἔλαβον καὶ οἱ Φράγκοι ὄρισμὸν κατὰ τὸ 1169 ἔτος, διὰ τὴν ἐπισκευὴν τοῦ ρηθέντος Κουβουκλίου, κατὰ τὸν ὄρισμὸν, τὸν ἐκδοθέντα τῷ 1060, μὲ αὐτὴν τὴν αἰτίαν καὶ πρόφασιν εἶνε προφανέστατον ὅτι αὐτοὶ θέλουσι μετακομίσει τὰς πέτρας τῶν Προσκυνημάτων εἰς τὴν Φραγγίαν, καὶ ὅτι μὲ αὐτὸν τὸν τρόπον δέλουσι παρακινηθῆ οἱ Ρωμαῖοι νὰ πηγαίνωσι ἐκεῖ ἐξ ἀνάγκης, χάριν προσκυνήσεως καὶ νὰ γίνωνται κατόλικοι. Ἀλλά, πρὸς τὴν ἀναφορὰν των ταύτη, ἐνεφάνισαν καὶ ἄλλην κοινὴν τῶν Ἱεροσολυμιτῶν ἀναφορὰν, ἀραβιστὴν γεγραμμένην, ἐξαιτητικὴν ἐκδόσεως ἱεροῦ μου ὀρισμοῦ, καταπαυστικοῦ καὶ ἐμποδιστικοῦ τῶν κατὰ τῶν Ρωμαίων ἐναντίον τῆς ἀρχαιότητος γενομένων ἐπηρειῶν καὶ ἐνοχλήσεων τῶν Φράγκων, καὶ παρεκτικοῦ τῆς κυριότητος τοῦ ρηθέντος Κουβουκλίου καὶ τῶν λοιπῶν τόπων εἰς τοὺς Ρωμαίους, κατὰ τὸ ἔκπαλαι· προσεπιτούτους θεωρηθέντων πολλάκις καὶ τῶν σημειώσεων καὶ καταγραφῶν τῶν εἰς χεῖρας τῶν Ρωμαίων δοθέντων ἔκπαλαι, παρὰ τῶν προπαρελθόντων βασιλέων, ὑψηλῶν ὀρισμῶν (αἱ ὁποῖαι καταγραφαὶ σώζονται εἰς τὸ διβάνι-καλεμι) εὐρέδη ὅτι εἶνε δεδομένος εἰς τοὺς Ρωμαίους, κατὰ τὸν ἀχτιναμὲ τοῦ Χαζρέτι Ὡμερ Χαττάπ τοῦ 2^{ου} Χαλιφέ· καὶ κατὰ τοὺς ὀρισμοὺς τῶν προπαρελθόντων βασιλέων ἐδόθη ὑψηλὸς ὀρισμὸς, παρὰ τοῦ ἀλωτοῦ τῆς Ἱερουσαλήμ Σουλτάν Σελίμ Χάν, δι' αὐτογράφου βασιλικοῦ ἐπικυρωμένου, κατὰ τὸ 923 ἔτος διαλαμβάνων, ὅτι τὸ ἀντικρὺ τῆς θύρας τοῦ ἐν Ἱερουσαλήμ καμαμὲ λεγομένου ναοῦ πρὸς μεσημβρίαν κειμένου μουγτεσέλ, καὶ τὰ δύο μανουάλια καὶ κανδήλια καὶ τὸ ἄνω καὶ κάτω τῶν τεσσάρων καμαρῶν, τῶν ἐπὶ τοῦ Γολγοθᾶ, τοῦ τῷ Πατριαρχεῖῳ ὑποκειμένου, καὶ τὸ ἄνω καὶ κάτω τῶν 7 καμαρῶν, τῶν ἐπὶ τοῦ τόπου τῆς Δεσποίνης Μαριάμ λεγομένου, τὸ μέσον τῆς μεγάλης ἐκκλησίας, τὸν Τάφον καὶ τὸν Κουμπέν, μὲ ὅλα τὰ Προσκυνηματα, τὰς ἐκτὸς τοῦ Καμαμὲ ἐν τῇ αὐτῇ κειμένας τρεῖς ἐκκλησίας, τὴν ἀντικρὺ τούτων ἐκκλησίαν τοῦ ἀγίου Ἰωάννου, τὴν ἐν τοῖς Πατριαρχείοις ἐκκλησίαν τῆς ἀγίας Ἐλένης, τὴν ἀγίαν Θέκλην, τὴν Σεϊδανάγαν, τὸ Μοναστήριον τοῦ ἀγίου Γεωργίου, τοῦ ἀγίου Ἰωάννου (τοῦ Θεολόγου) μετὰ τοῦ κήπου, τοῦ ἀγίου Βασιλείου, τοῦ ἀγίου Νικολάου, τοῦ ἀγίου Δημητρίου, τῆς Δεσποίνης Μαρίας, ἕτερον Μοναστήριον τοῦ ἀγίου Ἰωάννου (τοῦ Προδρόμου) καὶ ἑτέραν ἐκκλησίαν τοῦ αὐτοῦ, τὸν ἅγιον Ἰάκωβον (τὸν τοῦ Ζεβεδαίου) τῶν Γκιουρτζίδων, τὸ τοῦ ἀγίου Γεωργίου, τὸ ἐκτὸς τῆς Ἱερουσαλήμ μνημεῖον τῆς Δεσποίνης Μαριάμ, τὴν ἀγίαν Σιών, τὴν φυλακὴν τοῦ Ἰησοῦ, τὸ ὀσπίτιον τοῦ Ἄννα, τὰ εἰς τὸν Κάμπον μνημεῖα, τὸ Μοναστήριον τοῦ Σταυροῦ τῶν Ἰβήρων, τοῦ ἀγίου Συμεῶν, τὸ τοῦ ἀγίου Ἡλιοῦ, μετὰ τῶν ἐλαιῶνων καὶ ἀμπελώνων, τὸ τοῦ ἀγίου Σάβα, τὸ ἐν τῇ κώμῃ Πεΐτουζάλα, τοῦ ἀγίου Γεωργίου, τὸ ἐν Βηθλεὲμ Σπήλαιον τῆς Γεννήσεως

τοῦ Ἰησοῦ, μετὰ τὰ κλειδιά τῶν πρὸς ἄρκτον καὶ μεσημβρίαν δύο θυρῶν καὶ τὰ περίξ δύο κομμάτια τῶν κήπων καὶ τὸν ἐλαιῶνα καὶ τὰ μνημεῖά των, καὶ τὰ εἰς τὰ ἄλλα χωρία μοναστήρια καὶ ἐκκλησίας των, νὰ ἔχουν ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τους καὶ περὶ τούτων κανένα ἄλλο ἔθνος νὰ μὴ τοὺς ἐνοχλῇ, καὶ ὅτι μετὰ τοῦτον καὶ ὁ ἀοίδιμος Σουλτὰν Σουλεϊμὰν Χὰν ἔδωκεν αὐτοῖς ὄρισμόν, μετὰ βασιλικόν του αὐτόγραφον ἐπικυρωμένον, ἐκδοθέντα τῷ 933 ἔτει, ἵνα ἐνεργῶνται τὰ ἐν αὐτῷ ἀπαραβάτως, καὶ ἔπειτα μετὰ τὸ νὰ ἐκυρίευσαν οἱ Φράγκοι τὴν ἐν τῷ ναῷ τοῦ Καμαμὲ Ἀποκαθήλωσιν, καὶ τὴν ἐν Βηθλεὲμ Γέννησιν τοῦ Ἰησοῦ, μετὰ τὰ περιβόλια, καὶ μετὰ τὰς καμάρας, μετὰ τὸν Γολγοθᾶν καὶ μετὰ τὰ κανδήλια καὶ μανουάλια καὶ τὰ κλειδιά τῶν πρὸς ἄρκτον καὶ μεσημβρίαν δύο θυρῶν, (τὰ ὅποια ὅλα ἦσαν ὑπὸ τὴν κυριότητα καὶ ἐξουσίαν τῶν Ρωμαίων), ἔθεωρήθη αὕτη ἡ διαφορὰ των ἐν τῇ βασιλευούσῃ μετὰ ἄκραν ἐπιμέλειαν καὶ προσοχὴν, ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ Σεῖχ-οὐλ-ισλάμη καὶ τῶν καζασκέριδων· καὶ μετὰ τὸ νὰ ἀπεδείχθη, κατὰ τὰ εἰς χεῖράς των σωζόμενα ἀποδεικτικά, ὅτι εἰς τῶν Ρωμαίων, ἀπεφασίσθη νομικῶς νὰ εἶνε πάλιν τῶν Ρωμαίων· ἀλλ' αὐτοί, ἐναντίως τῇ ἀρχαιοτάτῃ φερόμενοι, πεισματικῶς πάλιν ἐνοχλοῦσι τοὺς Ρωμαίους. Ὅθεν ὁ τῶν Ρωμαίων Πατριάρχης καὶ οἱ περὶ αὐτὸν καλόγηροι, δόντες ἀναφορὰν, ἐζητήσαντο ἵνα οἱ εἰρημένοι τόποι, δηλαδὴ ἡ Βηθλεὲμ καὶ τὰ περιβόλια καὶ ὁ Καμαμὲς καὶ τὰ κανδήλια καὶ αἱ καμάρες καὶ τὰ κλειδιά παραδοθῶσιν εἰς τοὺς Ρωμαίους, ὡς τὸ ἀπ' ἀρχῆς· ἐφ' ᾧ καὶ κατὰ τὸ 1047 ἔτος ἐξεδόθη ὑψηλὸς ὄρισμὸς μετὰ βασιλικόν αὐτόγραφον, ἐπικυρωμένον παρὰ τοῦ ἀειμνήστου Σουλτὰν Μουράτ Χὰν καὶ ὅτι μετὰ τοῦτον ἀνεκαίνισε τοῦτον τὸν εἰρημένον ὄρισμόν, μετὰ βασιλικόν του αὐτόγραφον κατὰ τὸ 1054 ἔτος, ὁ διάδοχος του Σουλτὰν Ἰμπραχὴμ Χὰν· καὶ ὅτι μετὰ ὅλα ταῦτα πάλιν οἱ Φράγκοι ὄχι δὲν κατεπεΐσθησαν, οὐδὲ ὑπήκουσαν, ἀλλ' ἐκυρίευσαν καὶ τὸ ἐν μέσῳ τοῦ Καμαμὲ Κουβούκλιον δυναστικῶς καὶ ἐνεωτέρισαν διαφόρους νεωτερισμοὺς (τὸ ὅποῖον καὶ ἀνῆχθη δι' ἀναφορᾶς) καὶ ὅτι διὰ τοῦτο καὶ διὰ τὰ δύο ἀντιφερόμενα μέρη ἐκρισολογήθησαν εἰς τὸ ὑψηλὸν μας βῆμα, ἐπὶ παρουσίᾳ τῶν ἀρχικῶν καὶ μεγιστάνων· καὶ ὅτι οἱ Φράγκοι, προτείναντες ἐν τῇ κρισολογίᾳ ὅτι ἔχουσιν ἀποδεικτικά, περὶ τῶν διαφορομένων μερῶν, ἐζήτησαν διορίαν· ἀλλὰ μετὰ ὅλον ὅπου παρήλθον ἕξ μῆνες, δὲν ἠμπόρεσαν νὰ ἐμφανίσωσι κανένα ἔγγραφο καὶ ἀποδεικτικόν· διό, κατὰ τοὺς εἰς χεῖρας τῶν Ρωμαίων ὑψηλοὺς ὄρισμούς, παρεδόθησαν εἰς χεῖράς των οἱ ρηθέντες τόποι, ὁμοίως καὶ τὰ ρηθέντα κλειδιά, ληφθέντα ἀπὸ τῶν χειρῶν τῶν Φράγκων· ἐσηκώθησαν προσέτι καὶ τὰ ὅσα ἐνεωτέρισαν· καὶ ὅτι εἰς τὸ τὰ μὴ φέρωνται εἰς τὸ ἐξῆς ἐναντίως τῇ παλαιᾷ συνθηδείᾳ καὶ τοῖς ὑψηλοῖς ὄρισμοῖς, καὶ εἰς τὸ νὰ μὴ παρενοχλῶσι καὶ παρεντίθενται τοῖς Ρωμαίοις, ἐξεδόθη ὑψηλὸς ὄρισμὸς κατὰ τὸ 1086 ἔτος, καὶ ἕτερος πάλιν προσεπικυρωτικὸς τούτου κατὰ τὸ 1088 ἔτος, παρὰ τοῦ Σουλτὰν Μεχμέτ Χὰν· καὶ πάλιν κατὰ τὸ 1099 ἔτος ἀνεκαίνισθη ὁ περὶ τῶν εἰρημένων τούτων τόπων ὄρισμὸς, παρὰ τοῦ Σουλτὰν Σουλεϊμὰν Χὰν· τῶν ὁποίων τούτων ὀρισμῶν αἱ καταγραφαὶ εὐρέθησαν ἐγγεγραμμέναι εἰς τοὺς κώδικας, καθὼς εἴρηται. Θεωρηθέντων δὲ καὶ τῶν εἰς χεῖρας

τῶν Φράγκων δοθέντων, τοῖς μὲν φραντζέζοις ἀχτιναμέ, τοῖς δὲ καλογήροις των νισσανίου βασιλικοῦ, εὐρέθῃ διαλαμβανόμενον εἰς αὐτά, ὅτι τὰ ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Ἱερουσαλήμ Προσκυνήματα καὶ τὰ ἐντὸς τοῦ Καμαμέ, τὰ ἀπ' ἀρχῆς πρὸς κατοικίαν αὐτοῖς δοθέντα καὶ ἤδη εἰς τὰς χεῖράς των εὐρισκόμενα, νὰ μένωσιν εἰς χεῖράς των, χωρὶς νὰ τοῖς γίνηται ἀπὸ κανένα ἔθνος ἐνόχλησις· ἔτι δὲ καὶ ὅτι τὸ ἐν μέσῳ τοῦ ναοῦ κείμενον μνήμα τοῦ Ἰησοῦ (κατὰ τὴν δόξαν των) νὰ καλλωπίζωσι μὲ καλύμματα, καὶ τὰ ἐπὶ τούτου τοῦ μνήματος δύο μολυβδοσκεπάστα τρούλλαια, τὸ μικρὸν τε καὶ μέγαλον· καὶ ὅτι ἐντὸς τούτου τοῦ μνήματος καὶ ἐκτὸς καὶ εἰς τὸ προαυλίον του νὰ στρώνωσι καὶ νὰ σκουπίζωσι καὶ νὰ κάμνωσι λειτουργίαις καὶ νὰ βάλλωσι σαμδάνια καὶ μπερτέδες· ἔτι δὲ καὶ ὅτι ἀπὸ τῆς θύρας τούτου τοῦ μνημείου, ἔως οὐ νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τῶν Ρωμαίων (ἐν ἧ ὡς σύνορα εἶνε βαλμένα σιδηρᾶ κάγκελλα) τὸ μεταξὺ τούτου τοῦ τόπου κείμενον σέτιον μικρὸν, ἧτοι ὕψωμα μικρὸν, καὶ τὰ εἰς τὴν μεγάλην καμάραν, ἀπὸ μέρους τοῦ βασιλέως τῆς Φραντζας, κρεμάμενα κανδηλιά των· καὶ ὅτι εἰς τὸ ἦμισυ τοῦ Γολγοθᾶ, τόπον τῆς Σταυρώσεως λεγόμενον, νὰ λειτουργῶσι καὶ νὰ βάλλωσι κανδηλία καὶ μανουάλια, καὶ ὅτι νὰ προηγῶνται ἀπὸ τὰ λοιπὰ ἔθνη, καὶ τὸ ἄνω καὶ κάτω μέρος τῶν 7 καμαρῶν, τῶν Σίττι Μαριάμ λεγομένων, καὶ ὅτι, ἐν ᾧ ἀπήρχοντο εἰς τὴν πέτραν τῆς Ἀποκαδηλώσεως πρὸ ἐκτέλεσιν τῶν ἐδίμων τῆς δρασκείας των, οἱ Ρωμαῖοι δυναστικῶς τοὺς ἐπῆραν τὰ πρωτεῖα καὶ τοὺς ἐμπόδισαν· καὶ ὅτι τὰ κλειδιά τῶν θυρῶν τοῦ Σηλαιίου τῆς Γεννήσεως τοῦ Ἰησοῦ, τὸ ἐν μέσῳ τῆς κατὰ τὴν Βηθλεὲμ ἐκκλησίας τῆς μεγάλης κείμενον, ὄντα ἀνεκάθεν εἰς χεῖρας τῶν Φράγκων, οἱ ρηθέντες Ρωμαῖοι, κατ' ἀπάτην λαβόντες ὀρισμόν, τοὺς ἐμπόδισαν καὶ ὅτι εἰς τὸν τόπον, τὸν ὄντα ἐντὸς τῆς μεγάλης ἐκκλησίας, ὅπου εἰσὶ τὰ νεκροταφεῖα τούτων, οἱ Ρωμαῖοι ἐνεωτέρισαν μίαν πόρταν· καὶ ὅτι τῶν εἰς τὴν Γέννησιν τοῦ Ἰησοῦ ὑποκειμένων δύο κομματίων περιβολίων τὰς θύρας κλείσαντες, ἄλλας ἐκ νέου δύο θύρας ἠνέφξαν καὶ ὅτι ταῦτα πάντα ἀνεκαλύφθησαν καὶ ἐδεωρήθησαν παρὰ πολλῶν ἀξιοπίστων καὶ δικαίων Μουσουλμάνων, τότε εἰς τὴν συνέλευσιν τῆς ἱερᾶς κρίσεως παρόντων, καὶ ὅτι οἱ εἰρημένοι διαφερόμενοι τόποι ἀπ' ἔκπαλαι ἀφέθησαν εἰς χεῖρας τῶν φραγκοκαλογήρων καὶ ἐγένοντο περὶ τούτων χοτζέτια καὶ ἄρζια-μαχζάρια· καὶ ὅτι, κατὰ τοὺς ἱεροὺς Φετφάδες καὶ κατὰ τὰς ὁμολογίας τῶν παρελθόντων βασιλέων, ἐδόθη καὶ ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Σουλτάν Μουράτ κατὰ τὸ 1045 ἔτος νισσάνι βασιλικόν, καὶ πάλιν κατὰ τὸ 1101 ἔτος ὅτι ἀνεκαινίσθη τοῦτο καὶ ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Σουλτάν Μουσταφᾶ Χάν, καὶ πάλιν κατὰ τὸ 1115 ἔτος, ἀνακαινισθέν, ἐπεκυρώθη καὶ διὰ βασιλικοῦ αὐτογράφου· καὶ ἔπειτα πάλιν ὅτι ἀνεκαινίσθη, διὰ βασιλικοῦ ἐπικυρωθὲν αὐτογράφου κατὰ τὸ 1144 ἔτος, καὶ πάλιν κατὰ τὸ 1169 ὅτι ἀνεκαινίσθη αὐδὶς. Ταῦτα πάντα εὐρέθησαν μὲν διαλαμβανόμενα εἰς τὸν βασιλικὸν νισσάνι, πλην ἡ Ἱερουσαλήμ καὶ τὰ περίξ αὐτῆς, μὲ τὸ νὰ ἐκυριεύθησαν καὶ ἠλώθησαν μὲ τὰ σπαδιά τῶν προκατόχων μου μεγάλων βασιλέων καὶ ἔγιναν κτήματα βασιλικά μου, λόγῳ κληρονομικῶ, τὰ διαφερόμενα ἔθνη δὲν δικαιοῦνται ποσῶς πρὸς κυριότητα καὶ κτήσιν, ἀλλ' εἰς προσκύνησιν καὶ

χρησιν καὶ εἰς ἐκτέλεσιν τῶν ἐθίμων τῆς θρησκείας των· καὶ τοῖς μὲν ὑποτελέσι καὶ δεχομένοις τὸ χαράζι ἐδόθησαν ἐξ ἀρχῆς καὶ ἄνωθεν, τοῖς δὲ καλογήροις τῶν Φράγκων μετὰ παρέλευσιν καιροῦ, καὶ εὐσπλαγχίαν καὶ ἔλεος καὶ εὐεργεσίαν, τὸ μὲν ἵνα ἐκτελῶσι τὰ ἔθιμά των εἰς μερικοὺς τόπους, βάλλοντες κανδήλια καὶ στολίζοντες καὶ ἄλλα τοιαῦτα ποιοῦντες· ἐφ' ᾧ καὶ ἐδόθησαν αὐτοῖς παρὰ τῶν προκατόχων μου ἔγγραφα καὶ βεβαιωτικά· καὶ πρῶτον μὲν κατὰ τὸ βασιλικὸν νισσάνι, τὸ δοθὲν αὐτοῖς ἐν ἔτει 1101, ἐδόθη εἰς αὐτοὺς ὄρισμὸς κατὰ τὸ 1145, ὅτι εἰς τὰ εἰρημένα Προσκυνηματα νὰ προσκυνῶσι καὶ νὰ κάμνωσι τὰ ἔθιμά των καὶ νὰ καλλωπίζωσι καὶ τὰ τούτοις ὅμοια νὰ ποιῶσι κατὰ τὴν θρησκείαν των. Ἀλλ' αὐτὸς ὁ ὄρισμὸς τῆς ἀδείας τῆς προσκυνήσεως καὶ ἐκτελέσεως τῶν ἐθίμων των, μὲ τὸ νὰ διαλαμβάνη ὅτι νὰ ἔχωσιν οἱ Φράγκοι ὑπὸ τὴν χρῆσιν των τὰ ρηθέντα Προσκυνηματα καὶ νὰ ὑπεντίθενται καὶ παρεντίθενται εἰς ἄλλα μέρη, εἶνε ὁμολογούμενον· καὶ οἱ εἰς ἑκάτερα τὰ μέρη δοθέντες ὄρισμοί, ὅτι εἶνε παρεκτικοὶ ἀδείας τῆς προσκυνήσεως των καὶ ἐμποδιστικοὶ τῶν ἀπὸ τοῦ ἑνὸς μέρους πρὸς τὸ ἄλλο ἐπηρεϊῶν καὶ ἐνοχλήσεων εἶνε πασιδῆλον· μὲ ὄλον τοῦτο, πρὸς περισσοτέραν σαφήνειαν καὶ βεβαίωσιν τῆς ἀληθείας, ἠρωτήθησαν πολλάκις οἱ δραγουμάνοι καὶ καλόγηροι καὶ τῶν δύο διαφορομένων ἔθνων, περὶ τῶν ἐπιμαχομένων τούτων μερῶν, καὶ τέλος, διὰ νὰ κοπῆ ἡ διαφορά των καὶ νὰ παύσωσιν αἱ λογοτριβαὶ των καὶ νὰ δοθῆ τὸ προσῆκον νιζάμι ἐν ζυγῷ δικαίου καὶ ὀρθότητος, ἐδεωρήθησαν πολλάκις μὲ ἀκρίβειαν τὰ εἰς χεῖρας τῶν Ρωμαίων σωζόμενα ἀρχαῖα ἔγγραφα καὶ ἀποδεικτικά· ἐδεωρήθη κατὰ συγκατάβασιν καὶ ἡ περιλήψις τοῦ εἰς χεῖρας τῶν Φράγκων βασιλικοῦ νισσανίου καὶ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἔγιναν αἱ κόπιαι τῶν γραφησομένων ὀρισμῶν, σταλεῖσαι εἰς τὸ κράτος μου, ἐφ' αἷς καὶ ὑπεγράφη αὐτόγραφόν μου βασιλικόν, ὅτι δέδωκα τὴν ἀδειαν. Καὶ δὴ τὸ νὰ ἐκτελῶσιν οἱ Φράγκοι τὰ ἔθιμά των εἰς τὴν πέτραν τῆς Ἀποκαδηλώσεως εἶνε σύμφωνον μὲ τὴν διάληψιν τοῦ βασιλικοῦ νισσανίου· ἀλλ' ἐπειδὴ καὶ κατὰ τὰς ὁμολογίας τῶν δύο μερῶν ὁ τόπος οὗτος εἶνε κοινὸς ὅταν πηγαίνωσι καὶ οἱ Ρωμαῖοι ἐκεῖ χάριν προσκυνήσεως, νὰ μὴ τοὺς ἐμποδίζουσιν οἱ Φράγκοι, οὔτε νὰ τοὺς ἐνοχλῶσι διόλου· καὶ τὰ ὄντα εἰς τὴν Ἀποκαδηλώσιν δύο μανουάλια, μὲ τὸ νὰ εἶνε σήμερον ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τῶν Φράγκων, νὰ βάλωσιν ἐκεῖ οἱ Ρωμαῖοι ἄλλα δύο μανουάλια, πρὸς κατάπαυσιν τῆς διαφορᾶς καὶ ἐξίσωσιν, ἐπειδὴ καὶ κατὰ τὰ εἰς χεῖρας τῶν Ρωμαίων ἀποδεικτικά ἦσαν τὸ πάλαι τῶν Ρωμαίων, καὶ κάθε γένος νὰ περιποιῆται τὰ ἰδικά του μανουάλια. Καὶ ἐπειδὴ εἰς τὴν ρηθεῖσαν Ἀποκαδηλώσιν ἔχουσι καὶ τὰ δύο μέρη κανδήλια, νὰ ἄπτη κάθε μέρος τὰ ἐδικά του κανδήλια, χωρὶς νὰ παρενοχλῆ τὸ ἄλλο. Καὶ τὸ ἐν μέσῳ τοῦ ναοῦ εὐρισκόμενον, (κατὰ τὴν δόξαν των), μνημεῖον τοῦ Ἰησοῦ ναὶ μὲν, εἶνε καὶ τῶν δύο μερῶν Προσκύνημα, ἀλλὰ τοῦ ἐπὶ τοῦ ρηθέντος μνημείου κειμένου μικροῦ τρουλλαίου, ἐπισκευαζομένου παρὰ τῶν Φράγκων, ἦν ὑποπτευόμενον παρὰ τοῖς Ρωμαίοις, ὅτι οἱ Φράγκοι ἤμποροῦσαν νὰ πάρουν τὰ χόματα καὶ τὰς πέτρας του, καὶ νὰ τὰς μετακομίσουν εἰς τὰς πατρίδας των, ἢ ὅποια αὐτὴ ὑποψία ἔδιδεν εἰς τοὺς Ρωμαίους σύγχυσιν καὶ ταραχήν.

Διὰ τοῦτο, ἦτοι διὰ τὸν στοχασμὸν τοὺς αὐτὸν καὶ διὰ τὴν ὑποψίαν τῶν αὐτῆν, τῷ 1130 ἔτει, ὅτε διὰ τὴν ἐπισκευὴν τοῦ μεγάλου θόλου τοῦ Καμαμὲ ἐδόθη τῷ Φραντζέζῳ ὀρισμὸς ἀδείας, μὲ τὸ νὰ ἐδόθη καὶ αὐτοῖς τότε ἀπὸ τὸ βασιλικὸν Διβάνι ὀρισμὸς μὲ βασιλικὸν αὐτόγραφον διαλαμβάνον, ὅτι ἐν τῷ διαστήματι τῆς ἐπισκευῆς τοῦ ρηθέντος μεγάλου θόλου, ἂν ἀκολουθήσῃ καμμία ζημία εἰς τὸν μικρὸν θόλον, τὸν ἐπὶ τοῦ μνημείου τοῦ Ἰησοῦ, κατὰ περίστασιν, καὶ χρειασθῇ ἐπισκευὴν καὶ μερεμέτι, νὰ γίνε-ται ἡ ἐπισκευὴ τοῦ ἀπὸ μέρους τῶν Ρωμαίων, αὐτὴ ἡ δόσις τοῦ ὀρισμοῦ ὄχι μόνον ἐβεβαίωσε τὴν ὑποψίαν τῶν, ἀλλ' ἐπεκύρωσεν εἰς αὐτούς, ὅτι ἔκπαλαι ὁ ρηθεὶς κουμπὲς τοῦ Κουβουκλίου ἦν ὑπὸ τὴν ἐφορίαν καὶ ἐπιτήρησιν τῶν Ρωμαίων ἰδίως, διὰ τοῦτο, ἦτοι διὰ τὸ μὴ εἶναι τοὺς Ρωμαίους ἐν ὑποψίᾳ καὶ διὰ νὰ ἡσυχάσῃ ὁ λογισμὸς τοὺς, ὁ εἰρημένος μικρὸς κουμπὲς νὰ εἶναι καὶ πάλιν καθὼς καὶ ἔκπαλαι ὑπὸ τὴν ἐπίσκεψιν καὶ ἐπιτήρησιν τῶν Ρωμαίων. Τὸ ὁποῖον αὐτὸ οὐδὲ εἰς τὸ βασιλικὸν νισσάνι εἶνε ἀντιφερόμενον καὶ ἀπαῖδον. Καὶ ἐάν ποτε λάβῃ ὁ ρηθεὶς μικρὸς θόλος χρειάν ἐπισκευῆς, νὰ γίνηται ἡ ἐπισκευὴ τοῦ ἀπὸ μέρους τῶν Ρωμαίων, χωρὶς τινος συγχύσε-ως ἢ λογοτριβῆς τῶν Φράγκων· καὶ τῶν ἐπὶ τοῦ Γολγοθᾶ τεσσάρων καμαρῶν, αἱ μὲν δύο νὰ εἶνε τῶν Ρωμαίων, κατὰ τὰ εἰς χειρᾶς τῶν παλαιὰ ἔγγραφα καὶ ἀποδεικτικά, αἱ δὲ ἄλλαι δύο, μὲ τὸ νὰ εἶνε τῶν Φράγκων κατὰ τὸ βασιλικὸν νισσάνι, νὰ μὴν ἀκολουθῇ περὶ τούτων ἀναμεταξύ τῶν σύγχυσις· καὶ τῶν 7 καμαρῶν τὰ μὲν ἄνω, μὲ τὸ νὰ εἶνε κατοικίαι τῶν Φράγκων, τὸ δὲ κάτω ἔδαφος, μὲ τὸ νὰ εἶνε Προσκύνημα τῶν Ρωμαίων, κατὰ τὰς ὁμολογίας ἐκατέρων τῶν μερῶν ἀντιπροσωποῦντων, κάθε μέρος νὰ ἐκτελῇ τὰ τῆς θρησκείας του εἰς τὸ ἐξιδιασμένον αὐτῷ μέρος χωρὶς νὰ παρεντίθενται εἰς τὸ τοῦ ἄλλου, καὶ νὰ παύσῃ εἰς τὸ ἐξῆς ἢ ἀπὸ μέρους τῶν Φράγκων τοῖς Ρωμαίοις ἐπιγε-νομένη ἐπιβουλὴ καὶ ἐπήρεια, μὲ τὸ ρίψιμον τῶν ξύλων, πετρῶν καὶ πυροβόλων κατ' ἐπάνω αὐτῶν. Καὶ ἡ ἐν Βηθλεὲμ μεγάλη Ἐκκλησία, μὲ τὸ νὰ εἶνε τῶν Ρωμαίων, κατὰ τὰ εἰς χειρᾶς τῶν παλαιὰ ἔγγραφα καὶ ἀποδεικτικά, καὶ κατὰ τὴν περίληψιν τοῦ βασι-λικοῦ νισσανίου, μὲ τὸ νὰ ἀπαιτῆται νὰ εἶνε κατὰ τὸ ἔκπαλαι ἐξιδιασμένη εἰς τοὺς Ρωμαίους, νὰ ἐξιδιασθῇ καὶ ἤδη εἰς τοὺς Ρωμαίους μὲ τὸ μέσον τοῦ διορισθέντος Μουμπασίρη· καὶ τὸ ἐντὸς τῆς μεγάλης αὐτῆς ἐκκλησίας Σπήλαιον, μὲ τὸ νὰ εἶνε προσκύνημα καὶ τῶν δύο μερῶν, καὶ τὰ κλειδιά τῶν θυρῶν του, ὄντα ἀπ' ἀρχῆς εἰς χειρᾶς τῶν καλογήρων τῶν Ρωμαίων καὶ ὕστερον διελθόντα, δόλω καὶ δυναστεία, εἰς χειρᾶς τῶν φραγκοκαλογήρων, μέχρι τῆς σήμερον εὐρίσκονται εἰς χειρᾶς τῶν· διὸ καὶ ὅταν ἀπέρχονται ἐκεῖ οἱ προσκυνηταὶ Ρωμαῖοι, δὲν ἀνοίγουσι τὴν πόρταν, ἕως δύο ἢ τριῶν ὥρῶν διάστημα, καὶ τοὺς ταλαιπωροῦσιν. Ὅθεν νὰ φθιασθῇ ἐν ἄλλο ξεχωριστὸν κλειδί, μὲ τὸ μέσον τοῦ Μουμπασίρη πάλιν, καὶ νὰ παραδοθῇ, ἐγχειρισθὲν εἰς τὸν Πατριάρχην καὶ εἰς τοὺς καλογήρους τῶν Ρωμαίων, καὶ ὅταν ἐκτελῶσιν ἐν αὐτῷ (τῷ Σπηλαίῳ) τὰ ἔθιμα τῆς θρησκείας τῶν, νὰ μὴ τοὺς γίνηται καμμία ἐνόχλησις καὶ ἐμπό-διον. Καὶ τὰ εἰς τὴν Γέννησιν τοῦ Ἰησοῦ ὑποκειμένα δύο κομμάτια περιβόλια, μὲ τὸ νὰ ἐκυρίευσαν οἱ Φραγκοκαλόγηροι, λέγοντες ὅτι εἶνε αὐτοῖς ἐξιδιασμένα, ἀλλ' εἰς

μὲν τὰ τῶν Ρωμαίων ἔγγραφα ρητῶς καὶ ἀκριβῶς ταῦτα διαλαμβάνονται, εἰς δὲ τὸ τῶν Φράγκων βασιλικὸν νισσάνι οὐδόλως, μ' ὄλον τοῦτο ἐξ ἴσου καὶ ἀπὸ τὰ δύο μέρη νὰ ἐπισκέπτωνται καὶ νὰ περιποιοῦνται. Καὶ τὸ ἐκτὸς τῆς Ἱερουσαλήμ κείμενον μνημεῖον τῆς Δεσποίνης Μαριάμ, ὅτι εἶνε τῶν Ρωμαίων, διαλαμβάνεται ρητῶς εἰς τὰ ἐκδοθέντα ὑψηλὰ προστάγματα, τὰ καὶ διὰ βασιλικῶν αὐτογράφων ἐπικυρωθέντα, τὸ μὲν ἐκδοθὲν κατὰ τὸ 928 ἔτος, τὸ δὲ κατὰ τὸ 933 ἔτος, τὸ δὲ κατὰ 1167 ἔτος, εἰς δὲ τὸ βασιλικὸν νισσάνι παντελῶς δὲν διαλαμβάνεται· διό, τῶν περὶ τούτου ὡς διαλαμβανομένων καθαρῶτα εἰς τὰ τῶν Ρωμαίων ἔγγραφα, καὶ τὸ νὰ εἰσακούωνται αἱ ἐξαιτήσεις τῶν τῆ κραταιᾷ μου βασιλείᾳ ὑποκειμένων ὑποτελῶν καὶ ραγιαδῶν μου Ρωμαίων, ὡς μὴ ὄντος ἀπάδοντος καὶ ἐναντίου εἰς τὸ βασιλικὸν νισσάνι καὶ εἰς τὸν ἀχτιναμὲν τῶν Φράγκων, τὸ ρηθὲν μνημεῖον τῆς Δεσποίνης Μαριάμ, ἐξιδιασθὲν κατὰ τὸ ἔκपालι εἰς τοὺς Ρωμαίους νὰ παραδοθῆ ἄλλιν εἰς τὸν Πατριάρχην καὶ εἰς τοὺς καλογήρους τῶν Ρωμαίων. Καὶ ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ εἰς τὸ ἐξῆς νὰ μὴ ἐνοχλῶσιν οἱ Ρωμαῖοι τοὺς Φράγκους, διὰ τὰ Προσκυνημάτων καὶ διὰ τὰ ἔθιμα τῆς θρησκείας των, μήτε οἱ Φράγκοι τοὺς Ρωμαίους ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ καὶ αἰτία παντελῶς, ἀλλὰ νὰ καταπαύσωσιν αἱ πρὸς τοὺς Ρωμαίους ἐπιγενόμενα παρ' αὐτῶν ζημίαι καὶ ἐπιβουλαί· καὶ ὅποιον μέρος χρειάζεται ἐπιταγὴν καὶ ἐντολήν, νὰ τὸ παραγγείλητε ἐντόνως, διὰ νὰ ἐξακολουθῆ, κατὰ τὸ ἀρχαῖον, καὶ κατὰ τὸν ἀνωτέρω διαληφθέντα τρόπον, τὸ προσκύνημά του, εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἐθίμων του, χωρὶς νὰ παρενοχλῆ τὸ ἄλλο· καὶ ὑμεῖς νὰ προσέχητε καὶ νὰ φυλάττησθε ἄκρως, ἀπὸ τοῦ νὰ μὴ ὑπενδίδητε εἰς τὸ νὰ γίνηται κανένα κίνημα ἀπαῖδον καὶ ἐναντίον τῷ παρόντι ἡμετέρῳ ὑψηλῷ ἱερῷ ὀρισμῶ· ἐπὶ τούτῳ καὶ γάρ, ἐξεδόθη, σταλεῖς διὰ τοῦ Μουμπασίρη ἐπίτηδες. Φθάσαντος οὖν, θέλετε ἐνεργήσει τὰ ἐν αὐτῷ προσταττόμενα, προσέχοντες καὶ μέχρι τριχὸς ἀπὸ τὴν παράβασίν του. Οὕτω γινώσκετε· τῷ ἱερῷ μου σημείῳ πιστώθητε· ἐγράφη περὶ τὰ τέλη τοῦ μηνὸς Ζιλκαδὲ ἐν ἔτει τῆς Φυγῆς 1170, ἐν Κωνσταντινουπόλει»¹⁸¹.

Συνεπεία τοῦ διατάγματος τούτου τῆ 23 Νοεμβρίου 1757 ἐγκατέστη ἕλλην μοναχὸς ὡς παντοτεινὸς φύλαξ ἐν τῷ Κουβουκλίῳ καὶ ἀπεδόθησαν ὅσα ἐν τῷ Ναῷ τῆς Ἀναστάσεως εἶχον λάβει παρὰ τῶν Ἑλλήνων οἱ Λατῖνοι, τῆ 29 τοῦ αὐτοῦ μηνὸς κατελήφθη ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ὁ ναὸς τῆς Γεθσημανῆς καὶ τῆ 11 Δεκεμβρίου ὁ ναὸς τῆς Βηθλεὲμ, μετὰ μέρος τοῦ παρακειμένου αὐτῷ κήπου. Τὸ πολῦτιμον τοῦτο διάταγμα τοῦ Ὀσμὰν ἐπεκύρωσε δι' ἰδίου διατάγματος ὁ διάδοχος αὐτοῦ Μουσταφᾶς γ', οὕτω δὲ κατέστη δυνατὸν νὰ ἀποκατασταθῶσι ἄλλιν οἱ ὀρθόδοξοι ἀγιοταφῖται μοναχοὶ ἐν τοῖς Προσκυνημασι, μετὰ τὰς ἐπανειλημμένας καὶ ἐναγωνίους αὐτῶν προσπαθείας. Ὁ Θεὸς ἠδὲκασεν ἵνα στεφθῶσιν αὐταὶ ὑπὸ ἐπιτυχίας.

¹⁸¹ Α. Π. Κεραμέως, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας, Γ, 140 ἐξ. Ἡ Ἐκκλησία Ἱεροσολύμων σ. 349 ἐξ. Πρὸβλ. *Famin*, σ. 280. 281.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΝΑΤΟΝ

ΤΟ ΚΑΘΕΣΤΩΣ ΕΝ ΤΟΙΣ ΠΡΟΣΚΥΝΗΜΑΣΙΝ (1757-1910)

ΕΝΙΣΧΥΣΙΣ ΤΗΣ ΑΓΙΟΤΑΦΙΤΙΚΗΣ ΑΔΕΛΦΟΤΗΤΟΣ

Τὸ γεγονός τῆς κατὰ τὸ 1757 ἀνακτῆσεως τῶν Προσκυνημάτων ὑπῆρξεν ὅλως ἐκτάκτου σημασίας καὶ σπουδαιότητος· διότι δι' αὐτοῦ ἀνεστάλη πρὸ παντὸς ἡ προϊούσα παρακμὴ τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων. Τὸ ζωτικώτερον τῶν ζητημάτων αὐτῆς κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ὑπῆρξε τὸ τῶν Προσκυνημάτων, ὧν ἡ ἀπώλεια συνεπήγετο τὴν ἐξασθένεισιν τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων καὶ τὴν ἐπικράτησιν τῶν ἀλλοδόξων, ἰδίως τῶν Λατίνων. Ἄνευ τῶν Προσκυνημάτων καὶ τῆς ὑπὲρ αὐτῶν ἀγωνιζομένης Ἀγιοταφικῆς Ἀδελφότητος ἐφαίνετο ἀδύνατος τῆς ὀρθοδοξίας ἡ συγκράτησις ἐν τοῖς ἁγίοις Τόποις. Ἐκ τούτου καταφαίνεται ἡ μεγάλη σπουδαιότης τῆς ἀνακτῆσεως τῶν Προσκυνημάτων. Εὐτυχῶς δὲ ἡ προηγηθεῖσα ἤδη ἀπόσβεσις τοῦ χρέους τῆς Ἀδελφότητος κατέστησε δυνατὴν τὴν ἀνακαίνισιν τῶν Προσκυνημάτων καὶ Μοναστηρίων, συμπληρωθεισῶν τῶν ἐπὶ Δοσιθέου καὶ Χρυσάνθου γενομένων ἐπισκευῶν. Οὕτω δ' ἐπεσκευάσθησαν πρὸ παντὸς Μοναστήριά τινα, ἀρχῆς γενομένης ἀπὸ τοῦ κεντρικοῦ Μοναστηρίου τῆς Ἀδελφότητος, καὶ οἰκοδομηθέντος ἐν αὐτῷ ξενῶνος διὰ τοὺς Προσκυνητάς, ἐπλακοστρώθησαν τὰ δώματα τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως, κατεσκευάσθη κουβούκλιον ἐπὶ τοῦ τάφου τῆς Θεοτόκου ἐν Γεδσημανῆ, εἰκονοστάσιον ἐν τῷ Ναῷ τῆς Βηθλεέμ, ὁ ὁποῖος ἐπίσης ἐπλακοστρώθη, καίτοι δὲν κατέστη δυνατὸν κατὰ τὰς ἐπισκευὰς ν' ἀντικατασταθῇ δι' ἄλλου ὁ ἀπὸ τοῦ 1711 τεθεῖς ὑπὸ τῶν Λατίνων ἐν τῷ Σπηλαίῳ ἀστήρ, τέλος ἀνφικοδομήθη ἐκ βάθρον ὁ ἐν Ναζαρετ ναὸς τῆς Θεοτόκου. Διὰ τῶν ἐπισκευῶν τούτων καὶ ἀνοικοδομήσεων ἐφαίνετο πάλιν ἡ

Ἀδελφότης ἀνακτωμένη τὴν παλαιὰν αὐτῆς θέσιν καὶ δύναμιν ἐν τοῖς ἁγίοις Τόποις. Ἀλλὰ δυστυχῶς ἐξησθένειζον αὐτὴν ἐσωτερικαὶ ἀνωμαλίαι καὶ διενέξεις τῶν ἀδελφῶν· μεγάλας δ' εὔρε δυσχερείας ἀπὸ μέρους αὐτῶν, ὁ ἐπιστατήσας ἐπὶ τῶν ἐπισκευῶν Ἀρχιμανδρίτης Νεόφυτος, Ἐπίτροπος τοῦ Πατριάρχου Παρθενίου¹.

Τούτου ἔνεκα μετὰ τὴν κατὰ τὸ 1764 συμπλήρωσιν τῶν ἐπισκευῶν τῷ 1765 ὁ Πατριάρχης Παρθένιος προέβη εἰς τὴν διατύπωσιν ἑτέρου λεπτομερεστεροῦ Κανονισμοῦ τῆς Ἀδελφότητος, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν σοφῶν διατάξεων τῶν προηγουμένων Πατριαρχῶν δι' ὧν ἐρρυθμίσθη αὐστηρῶς ὁ ἐσωτερικὸς βίος τῆς Ἀγιοταφικῆς Ἀδελφότητος. Διὰ τῶν διατάξεων τούτων ὄφειλον οἱ Ἀγιοταφῖται πρὸς τῇ ὀρθοδόξῳ πίστει φυλάττειν καὶ τὰ χριστιανικὰ ἤδη καὶ τὴν ἀπαιτουμένην τῷ μοναδικῷ σχήματι σεμνότητα, εἰρηνεύοντες ὅσον τὸ δυνατόν μετὰ πάντων καὶ σώζοντες ἄκραν εὐπείθειαν τῷ προεστῶτι τὰ κατὰ Θεὸν συμβουλεύοντι. Μηδεὶς ἔπρεπε ν' ἀπολείπηται τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀκολουθίας ἐκτὸς τοῦ Δραγουμάνου καὶ εἴ τις ἄλλου ἐμποδισθέντος ὑπὸ ὑπηρεσίας τοῦ ἰδίου διακονήματος· ὁ ἄνευ εὐλόγου αἰτίας μὴ παρευρεθεὶς εἰς τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ ψαλτῆρος ἀπεστερεῖτο τοῦ κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν διδομένου οἴνου τε καὶ ὀψωνίου καὶ λήψις ἄρτου αὐτῷ μόνον ἀφίετο, ἢ τὰς μετανοίας ἐν τῇ τραπέζῃ τῇ κοινῇ κατὰ τε τὸ ἀρχαῖον ἔθον ποιεῖν ἐκανονίζετο. Καθωρίζοντο σαφῶς τὰ καθήκοντα ἐκάστου ἐν ταῖς προσευχαῖς καὶ ἱεραῖς Ἀκολουθίαις, καὶ τὰ τῆς κατὰ τοὺς αὐστηροὺς μοναχικοὺς νόμους Κοινοβιακῆς διαίτης καὶ εὐταξίας, αἱ πρὸς τοὺς προεστῶτας καὶ πρὸς ἀλλήλους, πρὸς τοὺς Προσκυνητὰς καὶ πρὸς τοὺς λαϊκοὺς, σχέσεις τῶν μοναχῶν, τὰ διάφορα διακονήματα αὐτῶν καὶ τέλος ὠρίζοντο αὐστηραὶ ποιναὶ εἰς τοὺς παραβάτας τῶν καθηκόντων².

Ἡ ἐκπόνησις τοῦ Κανονισμοῦ τούτου ὑπῆρξεν τὸ τελευταῖον ἄριστον ἔργον τοῦ Πατριάρχου Παρθενίου, ὅστις τῇ 17 Ὀκτωβρίου 1766 παρητήθη τελευτήσας οὐχὶ ἐν Ἀθήναις τῷ 1770³ ἀλλ' ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὡς ἐπληροφόρησεν ὁ Καيسάριος Δαπόντε⁴, διάδοχος δὲ αὐτοῦ, καίτοι μετὰ τινων δυσχερειῶν, ἐξελέγη ὁ τέως ἱεροδιδάσκαλος ΕΦΡΑΙΜ Β' (1766-1771), ἀνὴρ μεγάλων ἀρετῶν καὶ εὐρείας διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην παιδείας, κατὰ Δεκέμβριον τοῦ αὐτοῦ ἔτους⁵.

¹ Α. Π. Κεραμέως, Ἀνάλεκτα, Δ, 459. 463. 347-349.

² Αὐτόδι, Β, 354-360. Ἡ Ἐκκλησία Ἱεροσολύμων, σ. 120-124. Mansi, XXXVIII, 563-576.

³ Δ. Γρ. Καμπούρογλου, Ὁ Ἀναδρομάρης, ἐν Ἀθήναις 1914, σ. 57.

⁴ Καισαρίου Δαπόντε, Ἱστορικὸς κατάλογος παρὰ Κ. Σάδα, Μεσ. Βιβλιοθήκη σ. 83. 4.

⁵ Κ. Δελικάνη, ἐνδ' ἄν. σ. 495. Α. Ὑψηλάντου, ἐνδ' ἄν. σ. 409-410. Σεργίου Μακραίου, Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία ἐν Κ. Σάδα Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη Γ 253-254. Περὶ τοῦ Ἐφραίμ Πρβλ. Κυρίλλου Ἀθανασιάδου πραγματεῖαν ἐν Δελτίῳ ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς Ἐταιρείας τῆς Ἑλλάδος Δ. 1892. Γρ. Παλαμᾶ, Ἱεροσολυμιὰς σ. φπα'. Ἡ Ἐκκλησία Ἱεροσολύμων κατὰ τοὺς τέσσαρας τελευταίους αἰῶνας σ. 98 ἐξ. Θ. Ν. Φιλαδελφέως.

Ἄμα τῇ ἐκλογῇ αὐτοῦ ἐξῆλθεν εἰς περιοδεῖαν πρὸς ἄθροισιν βοηθειῶν ὑπὲρ τοῦ ἁγίου Τάφου, μεταβάς μέχρι Μολδοβλαχίας· Ἀλλὰ ταχέως ἐκεῖθεν ἐπανέκαμψεν εἰς Κωνσταντινούπολιν· διότι ἐξερράγη τῷ 1768 ὁ μεταξὺ Τουρκίας καὶ Ρωσίας πόλεμος. Τοῦτον ὠφελούμενοι οἱ τε Ἀρμένιοι καὶ Λατῖνοι ἀπεπειράθησαν πάλιν νὰ ἐκτοπίσωσι τοὺς Ἑλληνας ἐκ τῶν Προσκυνημάτων· ἀλλ' εὐτυχῶς ἀπέτυχον, ἐγκαίρως διαφωτισθέντος τοῦ Σουλτάνου καὶ πεισθέντος εἰς τοὺς λόγους τοῦ Μουφτῆ ὅτι «οὔτε νόμιμον εἶνε οὔτε δίκαιον ἀλλ' οὔτε βασιλικὸν τὸ ν' ἀδειήσῃ τοσοῦτων βασιλέων τοσοῦτους καὶ τοιοῦτους ὀρισμοὺς καὶ θεσπίσματα, καὶ χάριση εἰς τοὺς δυτικούς τὰ τῶν Ἑλλήνων Προσκυνήματα». Εἰς τὴν ἀποτυχίαν ταύτην τῶν ἀλλοδόξων τὰ μάλιστα συνετέλεσεν ὁ τότε Πτολεμαῖδος Μητροπολίτης ΣΩΦΡΟΝΙΟΣ Ε' (1771-1775), ὅστις θανόντος τῇ 15 Ἀπριλίου 1771 τοῦ Πατριάρχου Ἐφραίμ ἐξελέγη διάδοχος αὐτοῦ ἐν τῷ θρόνῳ Ἱεροσολύμων τῇ 17 Ἀπριλίου τοῦ 1770⁶. Ἐπ' αὐτοῦ τῷ 1774 ἔληξεν ὁ ρωσοτουρκικὸς πόλεμος συναφθείσης τῆς συνθήκης τοῦ Κιουτσούκ Καϊναρτζή, ἧς τὸ 7 ἄρθρον ὥριξε τὰ ἐξῆς «Ἡ ὑψηλὴ Πύλη ὑπόσχεται προστατεύειν σταθερῶς τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν καὶ τοὺς ναοὺς αὐτῆς καὶ ἐπιτρέπει ἐπίσης εἰς τοὺς πρεσβευτὰς (ministres) τῆς Αὐτοκρατορικῆς Αὐλῆς τῆς Ρωσίας νὰ ποιῶσιν εἰς ἀπάσας τὰς περιστάσεις παραστάσεις τόσον ὑπὲρ τοῦ νέου ναοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, οὔτινος μνεία γίνεται ἐν τῷ ἄρθρῳ 14, ὅσον καὶ ὑπὲρ ἐκείνων, οἵτινες ἐφημερεύωσιν ἐν αὐτῷ (ἢ ὑπηρετοῦσι *qui la desservent*) ὑποσχομένη λαμβάνειν αὐτὰς ὑπ' ὄψει ὡς γινομένας παρὰ ἐμπιστευτικοῦ προσώπου Δυνάμεως γείτονος καὶ εἰλικρινῶς φιλικῆς». Ἐνεκα τοῦ ἄρθρου τούτου ἀνεγνωρίσθη ἕκτοτε ἡ προστασία τῆς Ρωσίας ἐπὶ τῶν χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς. Διὰ τοῦ 8 ἄρθρου τῆς συνθήκης ἐκείνης ἐπετρέπετο ἡ ἐλευθέρωσις καὶ ὅλως ἀνενόχλητος μετάβασις ρώσων προσκυνητῶν εἰς τοὺς ἁγίους Τόπους, διὰ δὲ τοῦ 14 ἡ ἴδρυσις ρωσικοῦ ναοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει⁷.

Ἀνέκδοτοι ἐπιστολαὶ τοῦ Πατρ. Ἱεροσολύμων Ἐφραίμ καὶ ἄλλων διδασκάλων τῶν ἐπὶ τοῦ Πηλίου ἰδία Σχολείων κατὰ τὸν 17^{ον} αἰῶνα, Ἐπετηρὶς Παρνασσού Ε'. 190 ἐξ. Α. Δημητρακοπούλου, Ὁρθόδοξος Ἑλλάς, σ. 185. Γ. Ζαβίρα, Νέα Ἑλλάς, Ἀθῆναι 1872, σ. 300. Κ. Σάδα, Νεοελληνικὴ φιλολογία, σ. 508. Μ. Γεδεῶν, Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρεως, Ἀνέκδοτος ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Πατριάρχην Σεραφεῖμ ἐν «Ἐκκλησιαστικῇ Ἀληθείᾳ» Γ, 57. Ἀνέκδοτα Κυπριακὰ ἔγγραφα, Ἐν Ἀμμοχώστῳ 1904 σ. 49 ἐξ. Ἐν Κώδικι 357 τῆς Ἱεροσολυμιτικῆς βιβλιοθήκης ὑπάρχουσιν ἀνέκδοτοι συγγραφαὶ τοῦ Ἐφραίμ. Α. Π. Κεραμέως Ἱεροσολ. Βιβλ. Δ. 346. Ι. Σακκελίωνος, Ἀνακοινώσεις περὶ τοῦ Ἀθηναίου Πατριάρχου Ἐφραίμ ἐν Δ. Γρ. Καμπούρογλου, Μνημεῖα τῆς Ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων, Β, 233 ἐξ. Α.Π. Κεραμέως, Ἀνάλεκτα Δ, 61.

⁶ Κυρίλλου Ἀθανασιάδου, ἔνδ' ἄν. σ. 258 ἐξ. Γρηγορίου Παλαμά, Ἱεροσολυμιάς, σ. φηγ'. Ν. Capterew, ἔνδ' ἄν. σ. 462 ἐξ. Κ. Δελικάνη, ἔνδ' ἄν. σ. 497. Α.Π. Κεραμέως, Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη, Δ, 346. Π. Μ. Κοντογιάννη, Οἱ Ἑλληνας κατὰ τὸν πρῶτον ἐπὶ Αἰκατερίνης Β' Ρωσοτουρκικὸν πόλεμον, Ἐν Ἀθήναις 1903, σ. 324-326.

⁷ Μαξίμου Συμαίου, ἔνδ' ἄν. σ. 77-78. Famin, ἔνδ' ἄν. σ. 35. Verdy du Vernois, ἔνδ' ἄν. σ. 58. 59. Ι. Σοκολώφ, Ἡ Ἐκκλησία Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὸν 17^{ον} αἰῶνα, (ρωσιστῆ) Ἐν Πετρούπολει 1904, τ. Α'. σ. 91. 92.

Κατὰ μῆνα Ἰούνιον τοῦ 1775, μετατεθέντος τοῦ Σωφρονίου εἰς τὸν Πατριαρχικὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως Θρόνον, Πατριάρχης Ἱεροσολύμων ἐξελέγη ὁ ΑΒΡΑΜΙΟΣ (1775-1787), ἀνὴρ πλήρης ζήλου καὶ δραστηριότητος⁸. Λαβὼν τὴν ἐπικύρωσιν τῆς ἐκλογῆς αὐτοῦ παρὰ τοῦ Σουλτάνου Χαμητ α΄ (1776) ἐξῆλθε μὲν αὐτὸς εἰς περιοδείαν πρὸς συλλογὴν βοηθειῶν ὑπὲρ τοῦ ἁγίου τόπου, ἀπέστειλε δὲ κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1776, διὰ τοῦ Ἀρχιμανδρίτου Γεδεών, γράμμα εἰς τὴν Σύνοδον τῆς Ρωσίας καὶ παρεκάλεσεν αὐτὴν νὰ ἐλεήσει τὸν ἅγιον Τάφον⁹. Μόλις μετὰ τινα ἔτη κατέστη δυνατὸν νὰ λάβῃ ἐκεῖθεν δωρεάν τινα καὶ διὰ τοῦτο προέβη εἰς διαφόρους ἐνεργείας πρὸς ἀνόρθωσιν τῶν οἰκονομικῶν τῆς Ἀδελφότητος πρὸ πάντων διὰ μεγάλων οἰκονομιῶν καὶ διὰ τῆς καταλλήλου συντάξεως καὶ διοργανώσεως τῶν προσόδων τῶν Μοναστηρίων καὶ τῶν κτημάτων αὐτῶν. Ἡτύχησε δὲ φαίνεται νὰ φθάσῃ εἰς σπουδαῖα ἀποτελέσματα. Ἐχων συνεργάτην σπουδαῖον τὸν Ἐπίτροπον αὐτοῦ Μητροπολίτην Ναζαρέτ Νεόφυτον ἀνέλαβεν ἐφεξῆς σειρὰν ἀνοικοδομήσεων ἐν Ἰόππῃ ἀνακτίσας τὸ Μοναστήριον πρὸς ὑποδοχὴν τῶν Προσκυνητῶν, ἐν τῇ Ἱερουσαλήμ, ἐν Βηθλεὲμ καὶ ἐν Γεθσημανῇ ἐπισκευάσας τοὺς ναοὺς καὶ τὰ Μοναστήρια. Ἐκτὸς δὲ τῆς Παλαιστίνης ἐν Σμύρνῃ ἀνφοδόμησε τὸ πυρποληθὲν Μετόχιον, ὅπερ ἦτο σταθμὸς τῶν ἐκ Μικρασίας εἰς Ἱεροσόλυμα μεταβαινόντων Προσκυνητῶν, ἐν Βουκουρεστίῳ προέβη εἰς ἀγορὰς καὶ ἐπισκευὰς ἁγιοταφικῶν κτημάτων καὶ Μετοχιῶν, λαβὼν διαφόρους δωρεὰς κτημάτων καὶ ἐλεημοσύνας. «*Εἰς ὅλας τὰς οἰκοδομὰς αὐτὰς καὶ ἀγορὰς, λέγει ὁ Ἀθανάσιος Ὑψηλάντης, ἀναμφιβόλως ἐξωδιάσθησαν χίλια πουγγία ἄσπρων, ἅπερ πάντα παρὰ μόνης τῆς ἐλεημοσύνης τῶν χριστιανῶν συναθροίζονται*»¹⁰. Τούτου δ' ἕνεκα ἀδιαλείπτως ἐξηκολούθει τὰς περιοδείας αὐτοῦ ὁ Ἀβράμιος καὶ ἀδιαλείπτως ἐξέπεμπεν ἀπανταχοῦ ἁγιοταφίτας μοναχοὺς πρὸς συλλογὴν ἐλεημοσυνῶν. Ὡς γνωστὸν δ' ἕκασταχοῦ ὑπῆρχον οἱ Ἐπίτροποι τοῦ ἁγίου Τάφου, βοηθοῦντες τοὺς ἀποστελλομένους πρὸς συλλογὴν ἐράνων ἁγιοταφίτας. Ἐπειδὴ δὲ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην «*τὸ λαϊκὸν σύστημα ἴσχυσεν ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου, κατὰ μίμησιν τούτου καὶ οἱ συντελοῦντες ἄνωθεν εὐλαβεία καὶ ἀγαθῶ ζήλῳ φερόμενοι εἰς τὰς χρεῖας τοῦ ἁγιωτάτου Ἀποστολικοῦ Θρόνου τῶν Ἱεροσολύμων καὶ ὑπουργοῦντες ἐν διαφόροις καιροῖς, λεγόμενοι κοινότερον ἐπίτροποι, ἐπειρῶντο ἐνισχύειν τὴν ἐπιτροπικὴν καὶ τῶν ἐθίμων καὶ λόγων καὶ ἐπιχειρημάτων ὑπεράλλεσθαι. Ὁ δὲ μακαριώτατος κύριος Ἀβράμιος καὶ οἱ περὶ αὐτὸν συνετῶς οἰκονομοῦντες ἀπεσόβουν καὶ διετείχιζον τὴν κακὴν*

⁸ Κ. Δελικάνη, ἔνθ' ἄν. σ. 497. Μαξίμου Συμαίου, ἔνθ' ἄν. σ. 78. ⁹ Ἐπιστολαὶ πρὸς Ἀβράμιον ἐξ Ἀθηνῶν παρὰ διαφόρων ἐν Δ. Γρ. Καμπούρογλου, Μνημεῖα τῆς Ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων Β, 296 ἐξ.

⁹ Α.Π. Κεραμέως, Ἀνάλεκτα Δ, 427. Παλαμᾶ, Ἱεροσολυμιάς, σ. φπξ'. Ν. Capterew, ἔνθ' ἄν. σ. 434.

¹⁰ Α. Ὑψηλάντου, Τὰ μετὰ τὴν ἄλωσιν, σ. 680. 683. Ν. Capterew, ἔνθ' ἄν. σ. 465. 466.

αὐτῶν ὁρμήν, συντηροῦντες τὴν ἰδίαν τάξιν, καὶ τὴν ἄνωθεν αὐτοῖς δόκιμον διοίκησιν». Ὁ συνετὸς Ἀβράμιος οὕτω κατὰ τὰς εἰδήσεις τοῦ Σεργίου Μακραιῦ προέλαβε σπουδαῖαν ἀταξίαν¹¹, ἀκαταπονήτως δὲ ἐξηκολούθει τὸ ἔργον αὐτοῦ ἰδίως περὶ οἰκονομικῆς ἀνορθώσεως τῆς ἀγιοταφικῆς Ἀδελφότητος, μεριμνῶν συγχρόνως περὶ τῶν ἐκάστοτε ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ Ἱεροσολύμων ἀναφαινομένων ζητημάτων, ἕως οὗ τῇ 2 Νοεμβρίου 1787 εὐρισκόμενος ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀπέθανε, μετὰ «εὐτυχισμένην» πατριαρχεῖαν δώδεκα ἐτῶν¹².

Διάδοχος αὐτοῦ ἐξελέγη ὁ ΠΡΟΚΟΠΙΟΣ Α΄ (1787-1788) ἀλλὰ γέρον ὢν καὶ μὴ δυνάμενος νὰ κυβερνήσῃ τὴν Ἐκκλησίαν, στιβαρὰς ἀπαιτοῦσαν χεῖρας, μετὰ ἐν ἔτος ἦτοι τῇ 23 Ὀκτωβρίου 1788 παρητήθη, αὐθημερὸν δὲ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων ἐξελέγη ὁ ΑΝΘΙΜΟΣ (1788-1808), κληρικὸς λίαν διακεκριμένος ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, ἔνεκα τῶν ἀρετῶν αὐτοῦ καὶ τῆς μεγάλης παιδείας, ὑπὲρ ἧς τὰ μάλιστα εἰργάσθη, διὰ τῆς ἐκδόσεως συγγραμμάτων, τῆς ἐνίσχυσεως τοῦ κηρύγματος τοῦ θείου λόγου καὶ τῆς συντηρήσεως μὲν τῶν ἤδη ὑφισταμένων ἰδρύσεως δὲ νέων Σχολῶν¹³. Ἡ τῶν Ἱεροσολύμων Σχολὴ ἐξηκολούθη ἀπὸ τῶν ἡμερῶν τοῦ Ἰακώβου ἀκμάζουσα, μέγਾਲως ἐνισχυθεῖσα διὰ τε τοῦ Ἀνθίμου καὶ διὰ τοῦ Μαξίμου Συμαίου, ἡ δὲ παιδεία τοῦ Ἀνθίμου κατέστησεν αὐτὸν γνωστὸν καὶ εἰς τοὺς ἐν Εὐρώπῃ σοφούς. Ὁ Ἀνθιμος συνεπλήρωσε τὸ ἔργον τοῦ Ἀβραμίου ἀνακαινίσας ἐν Ἱερουσαλὴμ καὶ ἐπισκεύασας διαφόρους Μονὰς καὶ Ναοὺς¹⁴. ἀλλ' ἐπ' αὐτοῦ μεγάλας προϋξένησαν ταραχὰς ἐν Ἱερουσαλὴμ οἱ ἄραβες μωαμεθανοί, ἔνεκα τοῦ Ρωσοτουρκικοῦ πολέμου τῶν ἐτῶν 1787-1791, μεθ' ὃν τῇ 29 Δεκεμβρίου 1791 ἐγένετο ἡ ἐν Ἰασίῳ μεταξὺ Ρωσίας καὶ Τουρκίας συνθήκη ἀναγνωρισθέντος

¹¹ Σεργίου Μακραιῦ, Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία, ἐν Κ. Σάδα, Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη Γ 331.

¹² Α. Ὑψηλάντου, ἔνθ' ἄν. σ. 679. Ἀμφισθητήσιες τινὲς τῶν ἀλλοδόξων περὶ τοῦ ὀπισθεν τῆς σιδηρᾶς πύλης τῆς Βηθλεὲμ κήπου ἐλύθη ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων, ἐπειδὴ δὲ οἱ Ἀρμένιοι ἤρξαντο ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης ζητοῦντες τὴν κατάληψιν τοῦ ὅλου ναοῦ τῆς Γεδσημανῆς κατὰ διάταγμα τοῦ 1786 ὠρίσθη θυρωρὸς ἐν αὐτῇ ὀθωμανός. Τὸ διάταγμα τοῦτο ἀνεκλήθη βραδυτέρον. Ἔχων δὲ ὁ Πατριάρχης ἐνοχλήσεις παρὰ τὸν ἐπιτοπίων διοικητῶν ἔλαβε κατ' αὐτῶν διάφορα διατάγματα, Α.Π. Κεραμέως, Ἀνάλεκτα Δ, 482, 460, 495, 505.

¹³ Σεργίου Μακραιῦ, ἔνθ' ἄν. σ. 359. Κ. Δελικάνη, ἔνθ' ἄν. σ. 506, 507. Α. Ὑψηλάντου, ἔνθ' ἄν. σ. 679, 704. Περὶ τοῦ Ἀνθίμου πρβλ. τὴν λαμπρὰν βιογραφίαν ὑπὸ Διονυσίου Κλεόπα ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ τῆς Ἑρμηνείας εἰς τοὺς Ψαλμοὺς τοῦ Δαυΐδ, ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων Ἀνθίμου, Ἐν Ἱεροσολύμοις 1855, καὶ ἀνωμόως, Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ἐν μακαρίᾳ τῇ λήξει γενομένου ἀειμνήστου Πατριάρχου τῶν Ἱεροσολύμων Ἀνθίμου, Ἐν Ἱεροσολύμοις 1854. Μαξίμου Συμαίου, ἔνθ' ἄν. σ. 79 ἐξ. Κ. Σάδα, Νεοελληνικὴ φιλολογία, σ. 585. Παλαμᾶ, Ἱεροσολυμίαις σ. φκη'. Ἡ Ἐκκλησία Ἱεροσολύμων κατὰ τοὺς τελευταίους τέσσαρας αἰῶνας, σ. 99-102. Περὶ τῆς συμμετοχῆς τοῦ Ἀνθίμου ἐν τοῖς γενικωτέροις ζητήμασι τῆς Ἐκκλησίας πρβλ. Ι. Σοκόλωφ, ἔνθ' ἄν. σ. 461. Ἐπιστολαὶ πρὸς Προκόπιον ἐξ Ἀθηνῶν παρὰ διαφόρων ἐν Δ. Γρ. Καμπούρογλου, Μνημείους τῆς Ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων, Β, 318 ἐξ. Αὐτόθι, Ἐπιστολαὶ πρὸς Ἀνθιμον Β, 322 ἐξ. Σοφ. Οἰκονόμου, Γράμματα συνοδικὰ δύο ἀπολυθέντα ἐκ τῆς πρώτης πατριαρχείας Γρηγορίου τοῦ Ε'. Ἐν Ἀθήναις 1874, σ. 9.

¹⁴ Τῇ 7 Ὀκτωβρίου 1786 ἐγένετο σημαντικὴ πυρκαϊὰ ἐν τῷ σκευοφυλακεῖῳ τῆς Μονῆς τοῦ ἁγίου Κωνσταντίνου, μετὰ πολλῆς δαπάνης γενομένης τῆς ἐπισκοπῆς. Α. Π. Κεραμέως, Ἀνάλεκτα, Δ, 59.

τῇ Ρωσίᾳ τοῦ δικαιώματος προστασίας τῶν χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς¹⁵, καὶ ἔνεκα τῆς εἰς Αἴγυπτον ἐκστρατείας τῶν Γάλλων, ἰδίως κατὰ τὰ ἔτη 1797 καὶ 1798. Κατέστειλεν αὐτοὺς ὁ Πατριάρχης Ἀνθιμος διὰ σουλτανικοῦ διατάγματος πρὸς τὸν πασᾶν τῆς Πτολεμαΐδος Τζεζάρ Ἀχμέτ πασᾶν. Ἄλλ' κατ' αὐτοῦ ἐπῆρχοντο ἤδη οἱ περὶ τὸν Ναπολέοντα Βοναπάρτην Γάλλοι, κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1799 εἰσβάλλοντες εἰς Παλαιστίνην καὶ καταλαβόντες τὴν Γάζαν καὶ Ἰόππην. Εἰς Ἱερουσαλήμ δὲν ἀνῆλθεν ὁ Ναπολέων. Διότι αὕτη «δὲν συμπεριλαμβάνετο ἐν τῷ προγράμματι αὐτοῦ», προὐχώρησε δὲ μόνον μέχρι τῆς Ρέμλης. Μετὰ τὴν εἰς Πτολεμαΐδα ἀναχώρησιν αὐτοῦ οἱ φανατικώτεροι τῶν Ἀράβων ἐπέδραμον τὰς διαφόρους τῆς Παλαιστίνης πόλεις, κατασφάζοντες, ληστεύοντες ἢ αἰχμαλωτίζοντες τοὺς χριστιανούς. Μεγίστην συμφορὰν ἔπαθεν ἰδίως ἡ Ρέμλη, τῆς ὁποίας οἱ κάτοικοι ἀξηνδραποδίσθησαν πάντες ἀνεξαιρέτως. Ἄλλ' ἡ Ἁγιοταφικὴ Ἀδελφότης ἐξηγόρασεν αὐτοὺς καὶ συντηρήσασα ἐπὶ τινὰς μῆνας ἐν τοῖς Μοναστηρίοις τῆς Ἱερουσαλήμ κατώκισε πάλιν αὐτοὺς εἰς Ρέμλην. Μυρίας δὲ ὑπέστη ταλαιπωρίας καὶ κακώσεις ὑπὸ τῶν ἐξεγερθέντων Ἀράβων, διανοηθέντων πρὸς στιγμὴν νὰ φυλακίσωσι καὶ κακώσωσι πάντας τοὺς μοναχοὺς ἐντὸς τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως. Ἐν τῷ μεταξὺ χρόνῳ ὁ Βοναπάρτης κατήγαγε μεγάλην νίκην παρὰ τῷ Θαβῶρ ἐν τῇ κοιλάδι Ἰεσράελ καὶ ἐξεπολιόρκησε τὴν Πτολεμαΐδα· μετὰ τὴν ἀναχώρησιν αὐτοῦ ὁ Τζεζάρ ἐπανέκτησε τὴν πρὸς καιρὸν ἀπολεσθεῖσαν δύναμιν καθ' ὅλην τὴν Παλαιστίνην, οὐχὶ ἄνευ ἀγώνων πρὸς τοὺς ἀντιπάλους αὐτοῦ¹⁶.

ΑΝΟΙΚΟΔΟΜΗΣΙΣ ΤΟΥ ΝΑΟΥ ΤΗΣ ΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ

Τούτου ἔνεκα ταραχώδεις ἐξωτερικῶς ἡμέρας διήρχετο ἡ Ἐκκλησία Ἱεροσολύμων. Δὲν ἔλειπαν δὲ καὶ αἱ ἀπὸ τῶν ἀλλοδόξων ταραχαί· διότι κατὰ τὰ ἔτη 1799 καὶ 1800 οἱ Ἀρμένιοι ἀπεπειράθησαν νὰ καταλάβωσι τὸν Γολγοθᾶν ἢ τὸ Σπήλαιον τῆς Βηθλεέμ, βοηθούμενοι ὑπὸ τινος ἀργυραμοιβοῦ Κιρκόρ, ὅστις εἶχε παρακολουθήσει τὸν εἰς Αἴγυπτον ἐκπεμφθέντα ὑπὸ τὸν Γιουσοῦφ πασᾶ ὀθωμανικὸν στρατόν. Αἱ ἀπόπειραι ἀπεκρούσθησαν, ἰδί-

¹⁵ *Ι. Σοκολόφ*, ἔνδ' ἀν. σ. 91-94.

¹⁶ *Νεοφύτου Κυπρίου*, Ὑπόμνημα περὶ τῶν ἐν Ἱερουσαλήμ διαφόρων ἐθνῶν καὶ λογομαχιῶν αὐτῶν περὶ τῶν Προσκυνημάτων, Ἀνάλεκτα Ἱεροσ. Σταχ. Γ. 506.

ως διὰ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ μεγάλου Διερμηνέως τοῦ στρατοῦ Γεωργίου Καρατζᾶ. Τῇ 21 Ἰουλίου 1803 οἱ Ἀρμένιοι ἀπεπειράθησαν νὰ εἰσχωρήσωσιν εἰς τὸν ναὸν τῆς Γεδσημανῆς, κρεμάσαντες τρεῖς κανδήλας ἐν αὐτῷ, ἀλλὰ διὰ σουλτανικοῦ διατάγματος ἀπεκρούσθησαν. Παρομοία τῶν Λατίνων ἀπόπειρα ἀπεκρούσθη· ἀλλὰ κατώρθωσαν οὗτοι τότε νὰ καταλάβωσι τὸ παρὰ τὸν ναὸν τῆς Γεδσημανῆς σπήλαιον. Εἰς νέας προέβησαν ἀποπείρας οἱ φιλόρπαγες Ἀρμένιοι τῷ 1807 πρὸς κατάληψιν τῶν Προσκυνημάτων· ἀλλὰ καὶ πάλιν ἀπεκρούσθησαν, αἱ ἀποτυχίαι δὲ αὗται κατέστησαν αὐτοὺς ἐμμανεῖς, ἕως οὗ τῇ 30 Σεπτεμβρίου 1808 ἐγένετο τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως ἡ περιιάκουστος πυρπόλησις¹⁷.

Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, παρὰ τὰς περὶ τοῦ ἐναντίου βεβαιώσεις, ἡ πυρπόλησις τοῦ Ναοῦ δὲν ὑπῆρξεν ἔργον προμελέτης τῶν Ἀρμενίων καὶ σκοπίμου κακοβουλίας. Τὸ πῦρ ἤρξατο ἀπὸ τοῦ ἐν τοῖς Κατηχουμένοις παρεκκλησίῳ τῶν Ἀρμενίων ἀντελήφθησαν δὲ αὐτοῦ πρῶτοι οἱ Λατῖνοι, οἵτινες ἐξύπνησαν τοὺς ἔλληνας μοναχοὺς καὶ ἔσπευσαν πρὸς τὸ μέρος τῆς πυρᾶς. Ὁμοῦ δὲ μετὰ τῶν Ἀρμενίων ἤρχισαν ρίπτοντες ἄφθονον ὕδωρ, ἀλλὰ δὲν κατώρθωσαν νὰ σβέσωσιν αὐτό. Ἐξ ἐναντίου ἦναψε καὶ ὁ γυναικωνίτης τοῦ ἀρμενικοῦ παρεκκλησίῳ· εὐρέθησαν δὲ οἱ μοναχοὶ περικυκλωμένοι ὑπὸ φλογῶν. Καὶ αὐτοὶ μὲν κατώρθωσαν νὰ καταβῶσιν ἀπὸ τῶν Κατηχουμένων· ἀλλὰ τὸ πῦρ ὑψώθη πρὸς τὸν μέγαν θόλον τοῦ Ναοῦ, τὸν ὅποῖον ἤρξατο καταβιβρῶσκον καὶ ἀναλῦον τὸν ἐπ' αὐτοῦ μόλυβδον. Αἱ φλόγες ἀνεπήδησαν τρομακτικαί· ὅταν δ' ἔξωθεν ἔσπευσαν εἰς τὸν ναὸν πλεῖστοι μοναχοὶ καὶ χριστιανοὶ ὁ θόλος κατέπεσεν. Ἐξ αὐτοῦ τὸ πῦρ μετεδόθη κύκλῳ εἰς τὰ Κατηχούμενα τῶν Ἑλλήνων, Λατίνων, Ἀρμενίων, Κόπτων καὶ Σύρων, μετεπήδησεν εἰς τὰ εἰκονοστάσια τοῦ Ναοῦ, εὐρίσκον εὐφλεκτον ὕλην τὰ ἄπειρα κηρία καὶ τὰ ἔλαια· προὐχώρησε δὲ περαιτέρω πρὸς τὸ ἅγιον βῆμα τοῦ Καθολικοῦ. Τὸ πῦρ ἐμαίνεται ἐν τῷ Ναῷ ἐπὶ δύο ἡμερονύκτια, περιφλέγον τὰ ξύλα καὶ τοὺς λιθίνους ἔτι κίονας, οἵτινες κατέρρεον συγκαταφέροντες μεθ' ἑαυτῶν εἰς σωροὺς πυρκαϊστων ἐρειπίων πᾶν ὅ,τι ἐπ' αὐτῶν ἐστηρίζετο. Διὰ βιαίας συστροφῆς τὸ πῦρ ἐπικατέλαβε καὶ τὸν Γολγοθᾶν κατακαῦσαν τὸν ἐν αὐτῷ ναόν· μόνον τὸ Κουβούκλιον, ἐντὸς κενοῦ χώρου εὐρισκόμενον, ἴστατο ἀκέραιον, ἐσώθη ἔτι καὶ αὐτὴ ἡ ξυλίνη αὐτοῦ θύρα, ἐσβέσθησαν δὲ μόνον αἱ ἄνωθεν τοῦ ἁγίου Τάφου κανδήλαι ἕνεκα τοῦ καπνοῦ. Δὲν ἠδυνήθη τὸ πῦρ νὰ προχωρήσῃ καὶ εἰς τὸ σπήλαιον

¹⁷ Προκοπίου, Ναζιανζηνοῦ, Διήγησις συνοπτικὴ διὰ στίχων πολιτικῶν ὁμοιοκαταλήκτων περὶ τῆς ἐν Ἱερουσαλὴμ ἐπισυνβάσεως πυρκαϊᾶς τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως, Ἀνάλεκτα, Γ, 344 ἐξ. Μαξίμου Συμαίου, Σημειώματα, Αὐτόθι, σ. 86 ἐξ. Νεοφύτου, Ἱστορία τοῦ ἐμπρησμοῦ τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως, Αὐτόθι, σ. 387 ἐξ. Ἀνθίμου, Παράρτημα τῶν ἐν ἐσχάτοις χρόνοις ἐπισυμβάντων ἐν Ἱερουσαλὴμ, Αὐτόθι, σ. 309 ἐξ. Στεργίου Δημητριάδου, Ἡ πυρπόλησις τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως κατὰ τὸ 1808, «Ν. Σιῶν» I, 1910, σ. 270 ἐξ.

τῆς Εὐρέσεως καὶ εἰς τὸ παρεκκλήσιον τῶν Κλαπῶν. Μετὰ πολλῶν ἀγώνων ἔσωσαν οἱ Λατῖνοι τὸ παρεκκλήσιον αὐτῶν, ὅπου ὁ κίων τῆς μαστιγώσεως. Πάντα τὰ ἄμφια καὶ τὰ ἱερὰ σκευὴ ἢ ἐκάησαν ἢ ἀνέλυσαν· ἀλλ' εὐτυχῶς ἐσώθη τὸ μέγα Σκευοφυλάκιον μετὰ τῶν ἐν αὐτῷ ἱερῶν σκευῶν, κειμηλίων καὶ ἁγίων λειψάνων¹⁸. Ὁ Ναὸς παρουσίασεν οἰκτρὸν θέαμα μεγαλοπρεποῦς ἐρειπίου· ἀπερίγραφτον δ' ἐγέννησε φρίκην ἢ σκέψις περὶ τοῦ πῶς δὲ καδίστατο δυνατὴ ἢ ἀνοικοδόμησις αὐτοῦ.

Εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐβράδυνε νὰ φθάσῃ ἡ θλιβερὰ εἴδησις τῆς πυρπολήσεως τοῦ Ναοῦ. Ἐκεῖ ὁ Πατριάρχης Ἄνθιμος ἠγωνίζετο κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην κατὰ τῶν ἀδιαλείπτων ἀρμενικῶν ἐνεργειῶν· εὐτυχῶς δὲ τῷ 1808 παρὰ τοῦ νέου Σουλτάνου Μαχμουτ β' κατώρθωσε νὰ λάβῃ δύο χάρτι-σερίφια ἐπικυρωτικὰ τῶν δικαιωμάτων τῶν Ἑλλήνων ἐπὶ τῶν ἁγίων Τόπων. Τῇ 10 Νοεμβρίου τοῦ ἔτους ἐκείνου ἀπέθανεν ὁ Ἄνθιμος¹⁹, ἐξελέγη δὲ διάδοχος αὐτοῦ²⁰ ὁ ΠΟΛΥΚΑΡΠΟΣ (1808-1727), λαβὼν αὐτὸς τὸ ἐξ Ἱεροσολύμων φρικτὸν μήνυμα περὶ τῆς πυρπολήσεως τοῦ Ναοῦ παρὰ τῶν δύο Ἁγιοταφιτῶν μοναχῶν Ἰωακεῖμ καὶ Γαβριήλ, ἀφικομένων εἰς Κωνσταντινούπολιν τῇ 26 Νοεμβρίου. Ἀμέσως ἀνεκοίνωσεν αὐτὸ εἰς τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην Καλλίνικον ε' (1801-1806, 1808-1809) καὶ εἰς τοὺς προκρίτους τοῦ Γένους, οἵτινες ἐν γενικῇ συνελύσει, ἀκούσαντες τὴν ἀφήγησιν τοῦ φοβεροῦ γεγονότος, ἐν μιᾷ καρδίᾳ καὶ ἐνὶ στόματι ἀνεφώνησαν πρὸς τὸν Πατριάρχην Πολύκαρπον· «*Ἀνάλαβε, Μακαριώτατε, τὸν ἀγῶνα τῆς ἀνοικοδομήσεως καὶ ὅλοι μας συντρέχομεν, ὅλοι μας βοηθοῦμεν· δὲν ἀναδεχόμεθα παντελῶς τὴν στέρησιν ἐκείνου τοῦ θείου ναοῦ· δὲν παραχωροῦμεν διόλου τὴν δόξαν τοῦ ἔθνους ἡμῶν εἰς ἄλλα ἔθνη· μὴ δειλιάσεις, μὴ δυνατὸς ὁ Κύριος καὶ Σωτὴρ ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, εἰς ὃν ἐλπίζομεν· βάλε ἀρχὴν καλὴν ἀμέσως χωρὶς ἀναβολῆς καιροῦ καὶ συγκίνησον τὰ πρὸς οἰκοδομήν. Καὶ διὰ ἔξοδα ἰδοὺ ἐκ πρώτης ἡμεῖς καταβάλλομεν*». Οἱ ἀπλούστεροι ἔλεγον «*καὶ τὸ ὑποκάμισόν μας πωλοῦμεν ἀλλὰ δὲν ἀνεχόμεθα νὰ μείνῃ ἔρημος ὁ Ναός*». Οὕτω δὲ ἤρξαντο ἀμέσως αἱ καταβολαὶ καὶ σύσσωμον τὸ ἑλληνικὸν Ἔθνος συνηγέρθη πρὸς ἀνοικοδόμησιν τοῦ ἱερωτάτου τῶν σεβασμάτων τῆς προγονικῆς αὐτοῦ θρησκείας²¹. Τούτου ἕνεκα ἐγράφη ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Διερμηνέως τῆς Πύλης Δημητρίου Μουρούζη, συνταχθεῖσα ἀναφορὰ

¹⁸ Πρβλ. *Famin*, ἐνθ' ἄν. σ. 367. 368. *A. Popoff*, la Question des Lieux Saints de Jérusalem dans la correspondance diplomatique russe du XIX siècle, Petersbourg 1910, 1911, I, 1 ἐξ.

¹⁹ *Κ. Δελικάνη*, ἐνθ' ἄν. σ. 514.

²⁰ Ἀπὸ τοῦ 1790 Μητροπολίτης Βηθλεὲμ *Α. Π. Κεραμέως*, Ἀνάλεκτα Δ, 62. *Φιλήμονος Φωτοπούλου*, Ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων Πολύκαρπος, «*Ν. Σιών*» ΙΓ, 1913, σ. 641 ἐξ.

²¹ *Προκοπίου*, ἐνθ' ἄν. σ. 176. 177.

πρὸς τὸν Σουλτάνον Μαχμουτ ἐκ μέρους τοῦ ἑλληνικοῦ Ἔθνους ὑπογραφεῖσα ὑπὸ τῶν Πατριαρχῶν Κωνσταντινουπόλεως καὶ Ἱεροσολύμων, τῶν προκρίτων καὶ λογάδων τοῦ Ἔθνους καὶ τῶν παρεπιδημούντων ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἀρχιερέων, ὁ δὲ Σουλτάνος ἐξέδωκε τῷ 1809 διάταγμα διὰ τοῦ ὁποίου ἐπετρέπετο εἰς τὸ ἑλληνικὸν Ἔθνος ν' ἀνοικοδομήσῃ τὸν Ναὸν τῆς Ἀναστάσεως, ὡς προγονικὸν αὐτοῦ καθίδρυμα. Τὸ διάταγμα ἔχει ὡς ἐξῆς²². «Ὅταν ὁ Ὁμερ-Χαττάπ ἐκυρίευσεν τὴν Ἱερουσαλήμ, ἔδωκεν εἰς τὸ Γένος τῶν Ρωμαίων ἱερὸν τοῦ ἀχτιναμέν, ἵνα τὰ ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Ἱερουσαλήμ εὐρισκόμενα εἰς χειράς του Προσκυνήματα, ἦτοι ὁ Καμαμές, καὶ τὰ ἐν αὐτῷ, καὶ ἡ Βηθλεὲμ καὶ ὅλα τὰ λοιπὰ ἐκεῖ μοναστήρια καὶ αἱ ἐκκλησίαι, ἔχωσιν πάλιν εἰς χειράς των, καὶ ἵνα αἱ λοιπαὶ ἐκεῖ οὔσαι πᾶσαι χριστιανικαὶ φυλαὶ ὧσιν ὑποκειμένα τῷ Πατριάρχῃ τῶν Ρωμαίων· κατ' αὐτὸν δὲ τὸν ἱερὸν ἀχτιναμέν ἐδόθησαν εἰς αὐτοὺς καὶ παρὰ τῶν ἐξῆς Σουλτάνων καὶ Βασιλέων ἀλληλοδιαδόχως ὑψηλοὶ προσάλληλοι, μὲ βασιλικά των αὐτόγραφα, ἐπικυρωτικοὶ ὀρισμοί. Ὅθεν, ἐπειδὴ καὶ πρὸ μηνῶν τινων ἠκολούθησεν εἰς τὸν ναὸν τοῦ Καμαμὲ πυρκαϊά, ἐξελθοῦσα ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν τῶν Ἀρμενίων, καὶ κατέκαυσεν ὅλα τὰ ἐν αὐτῷ ἀργυρᾷ σκευὴ τῶν Ρωμαίων καὶ ἐνέπρησε διόλου τὰς ἀπὸ ξυλικῆς οἰκοδομὰς καὶ τὰς κατοικίας, καὶ τὴν τοῦ εἰρημένου ναοῦ ἐξώπορταν καὶ διὰ τὸ ὑπερβάλλον τῆς φωτιᾶς κατέπεσαν καὶ ἐκρημνίσθησαν πολλὰ αὐτῶν οἰκοδομήματα πέτρινα καὶ τοῖχοι, κατὰ τὰ ἐκεῖθεν ἐλθόντα περιληπτικὰ τούτων δύο νομικὰ ἰλάμια, ἀνήνεγκον οἱ Ρωμαῖοι ταῦτα εἰς τὴν ὑψηλὴν μου πόρταν καὶ ἐξητήσαντο διὰ γενικῆς ἀναφορᾶς τοῦ Πατριάρχου των καὶ τῶν Μητροπολιτῶν καὶ λοιπῶν προκρίτων τοῦ Γένους των, τὴν κατὰ τὸ ἀρχαῖον, ἄνευ τινὸς προσθήκης ἢ ἐκτάσεως ἢ ὑψώσεως ἀνοικοδομήσιν καὶ τῶν πυρποληθέντων καὶ καταπεσόντων αὐτῶν μερῶν καὶ τόπων. Τῆς οὖν ἐπισκευῆς καὶ ἀνοικοδομήσεως τοῦ εἰρημένου Ναοῦ ἀναγκαίως οὔσης καὶ χρειώδους, ἠρωτήθη ὁ Μουφτής, ἂν μία ἐκκλησία μιᾶς ἀναιμωτὶ καὶ εἰρηνικῶς ἀλωθείσης πόλεως ἤθελε πυρποληθῆ, ἃρα εἶνε ἐπιτετραμμένον ὑπὸ τοῦ νόμου καὶ δίκαιον, ἵνα ἀνοικοδομηθῇ παρὰ τῶν ἐν αὐτῇ ὑποτελῶν ἄνευ τινὸς προσθήκης, κατὰ τὸ παλαιόν, ἢ οὐχί; Τοῦ δὲ δώσαντος φετῶν, ὅτι εἶνε ἐπιτετραμμένον, ἐξεδόθη ἱερὸν βασιλικὸν μου αὐτόγραφον ἵνα, κατὰ τὸν νομικὸν φετῶν καὶ κατὰ τὴν διὰ κοινῆς καὶ γενικῆς τοῦ Γένους τῶν Ρωμαίων ἀναφορᾶς γενομένην παράκλησιν καὶ ἐξέτασιν, ἐκδοθῇ ὑψηλὸς ὀρισμός, τῆς ἀδείας τοῦ ἀνακαινισμοῦ καὶ τῆς ἐπισκευῆς τοῦ Καμαμὲ διαληπτικός. Ἐφ' ᾧ καὶ ἐξεδόθη ὁ παρῶν ὑψηλὸς ὀρισμός, ἵνα τὰ πυρποληθέντα καὶ καταπεσόντα μέρη καὶ οἰκήματα τῶν Ρωμαίων ἐν τῷ ρηθέντι ναῷ οἰκοδομηθῶσι καὶ ἐπισκευασθῶσι, ὡς τὸ πάλαι ὑπὸ τῶν Ρωμαίων,

²² Α.Π. Κεραμέως, Ἀνάλεκτα Γ, 328-329. Famin, ἔνδ' ἄν. σ. 370. Verdy du Vernois, ἔνδ' ἄν. σ. 60. Ἀρχιμ. Καλλίστου Μηλιαρᾶ, Οἱ Ἅγιοι Τόποι, Β, 338 ἐξ.

ἄνευ τινὸς προσθήκης ἢ ἐκτάσεως ἢ ὑψώσεως, καὶ διὰ τοῦ Ἑλμᾶς-Πασᾶ Ζαδέ-μιρ Ἀμπδουρραχίμη, τοῦ ὑπὸ τῶν καλφάδων τοῦ καλεμίου τοῦ Μεκτουπτζῆ τῆς ὑπατείας, τοῦ ἐπὶ τούτῳ ἰδίως διορισθέντος, ἀπεστάλη πρὸς ὑμᾶς. Φθάσαντος τοίνυν, θέλετε ἀπέλθῃ, αὐτοσωμάτως ὑμεῖς, οἱ διαληφθέντες εἰς τὸν ρηθέντα πυρποληθέντα Ναόν, καὶ θέλετε ἀνακαλύψει ὅλα τὰ ἐπισκευῆς καὶ ἀνοικοδομήσεως χρήζοντα μέρη καὶ θέλετε κάμει τὴν ἀκριβῆ τούτων ἀπάντων καταγραφὴν, προσέχοντες ἄκρως ἀπὸ τοῦ νὰ μὴν γένη ἡ ἀνοικοδόμησις καὶ ἐπισκευὴ τούτων παρὰ τὸ ἀρχαῖον οὐδεμίαν σπιθαμὴν, ἢ καθ' ὕψος ἢ κατ' ἔκτασιν ἀλλά, καθὰ ἀπαιτεῖ ἡ ἱερὰ κρίσις κατὰ τὴν ἀρχαίαν αὐτῶν θέσιν καὶ σχῆμα ἀπαραλλάκτως, καὶ ἀπομακρυνόμενοι εἰς ἄκρον ἀπὸ τοῦ νὰ ἐνοχλήτε τοὺς Ρωμαίους διὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν, ἐπὶ σκοπῷ τοῦ νὰ πάρετε ἀπὸ αὐτοὺς ἄσπρα, ἐπειδὴ, ἂν τὸ τοιοῦτον γνωσθῆ πρὸς ἡμᾶς, θέλετε παιδευθῆ ἀνιλεῶς. Οὕτω γινώσκετε. Ἐγράφη κατὰ τῆ 1224 ἔτος περὶ τὰ μέσα Σεφέρ, ἐν Κωνσταντινουπόλει». Καὶ οὕτω μετὰ τὴν προσηγηθεῖσαν ἤδη ἐξέλιξιν τοῦ προσκυνηματικοῦ ζητήματος, μετὰ τὰς ἐπὶ Θεοφάνους ἐπιτυχίας, ἐν διαρκείᾳ τριῶν αἰῶνων, ἡ Ἁγιοταφικὴ Ἀδελφότης, ἡ ἀνύστακτος αὕτη τῶν Προσκυνημάτων φρουρός, εἰσέρχεται εἰς νέον στάδιον ἀγώνων, ἀρχομένων τὴν ἐπαύριον τῆς πυρπολήσεως τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως.

Ὅντως δὲ ἡ ἀνοικοδόμησις τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως ὑπῆρξεν ἐν τῶν μεγάλων κατορθωμάτων αὐτῆς, ἐπιτελεσθὲν διὰ τῆς συνδρομῆς ὀλοκλήρου τοῦ Γένους ἡμῶν²³. Μετὰ τὴν ἐκδοθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου Μαχμουτ ἄδειαν τῆς ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων μόνον ἀνοικοδομήσεως τοῦ Ναοῦ πατριαρχικαὶ ἐγκύκλιοι ἐκάλεσαν τὸ Γένος ἵνα συμμετάσχη τοῦ μεγάλου τούτου ἔργου. Πάντες ἀνεξαιρέτως ἔδωκαν ὅ,τι εἶχον καὶ ὅ,τι ἠδύναντο, πολλοὶ δὲ ἐπώλησαν καὶ αὐτὰ τῆς οἰκίας αὐτῶν τὰ σκευὴ ἵνα μὴ ὑστερήσωσι. Κατάλληλος Ἀρχιτέκτων, ὁ ἐκ Μυτιλήνης καταγόμενος Κομνηνός, προσῆλθε πρὸς τὸν Πατριάρχην Πολύκαρπον καὶ παρεκάλεσε ν' ἀναλάβῃ δωρεὰν τῆς ἀνοικοδομήσεως τοῦ Ναοῦ τὴν ἐπιστάσιαν. Λαβὼν τὴν ἄδειαν τοῦ Πατριάρχου ὁ Κομνηνός ἐξέλεξε τοὺς ἀπαιτούμενους τεχνίτας καὶ παραλαβὼν τὴν ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου παρασκευασθεῖσαν οἰκοδομήσιμον ὕλην ἀπῆλθεν εἰς Ἱερουσαλήμ, καθ' ἧς ἡμέρας

²³ Σπουδαιότερα πηγὰ πρὸς γνῶσιν τῆς ἱστορίας τῆς ἀνοικοδομήσεώς εἰσιν αἱ ἐν τοῖς Ἀναλέκτοις τῆς Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας δημοσιευθεῖσαι πραγματεῖαι τοῦ Μαξίμου Συμαίου, καὶ Προκοπίου Ναζιανζηνοῦ, ὧν ὁ δεύτερος καὶ προσωπικῶς συμμετέσχε τοῦ τῆς ἀνοικοδομήσεως ἀγῶνος. Ἐπίσης εἰς γνῶσιν τῆς ἱστορίας ταύτης συντελοῦσι Σημειώματά τινα τοῦ Ἀνθίμου μοναχοῦ, Ἀρχιεραματωῆς καὶ τὰ Ὑπομνήματα τοῦ Νεοφύτου Κυπρίου, γραμματέως τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως. Ὁ τε Προκόπιος καὶ ὁ Νεόφυτος πρὸς τοῖς ὑπομνήμασιν αὐτῶν καὶ διὰ ποιημάτων παρέστησαν τὸ μέγα γεγονός τῆς πυρπολήσεως καὶ ἀνοικοδομήσεως τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως. Πρβλ. Τ. Π. Θέμελη. Ἡ τελευταία ἀνοικοδόμησις τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως, «Ν. Σιών» I, 1910 σ. 294 ἐξ. 333 ἐξ.

Ἄγιοταφῖται μοναχοὶ διέτρεχον τὰς Ἑλληνικὰς χώρας μετὰ τῶν πατριαρχικῶν ἐγκυκλίων «*χάριν ἐλέους καὶ βοηθείας τοῦ Παναγίου Τάφου*»²⁴. Ἐν Ἰόππῃ κατεκρατήθη ὑπὸ τοῦ ἀρχιτελώνου μέρος τῶν κομιζομένων ὑπὸ τοῦ Κομνηνοῦ κιβωτίων, περιεχόντων διάφορα ὕλικά, χρήσιμα πρὸς οἰκοδομήν, ἀλλὰ ἅμα φθάσας εἰς Ἱερουσαλὴμ ἔσπευσεν ὁ Κομνηνὸς νὰ κατασκευάσῃ ἐντὸς τοῦ Πατριαρχείου νέαν πύλην τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως, ἵνα ἔχῃ αὐτὴν ἐτοιμῆν. Ἀφοῦ δ' ἐπισήμως ἀνεγνώσθη, ἐν τῷ Διοικητηρίῳ τὸ Σουλτανικὸν διάταγμα, δι' οὗ ἐπετρέπετο τοῖς Ἑλλησι ν' ἀνοικοδομήσωσι τὸν Ναὸν, τῇ 19 Ἰουλίου 1809 ἀνεστηλώθη ἡ δίπτυχος νέα πύλη αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Κομνηνοῦ καὶ κατεσκευάσθη κλίμαξ πρὸς ἐπισκευὴν τῶν περὶ τὴν πύλην μερῶν. Ἄλλ' οἱ Ἀρμένιοι ἐξεγείραντες τὸν ἰθαγενῆ μουσουλμανικὸν ἀραβικὸν ὄχλον διεσκόρπησαν τοὺς ἐργάτας καὶ τοὺς ἁγιοταφίτας μοναχοὺς, ἀνακόψαντες εὐθὺς ἀμέσως τὰς ἐργασίας. Συγχρόνως εἶχον παρασκευάσει ἐν τῷ ἑαυτῶν Μοναστηρίῳ ἰδίαν πύλην οἱ Λατίνοι, συμπράττοντες δὲ μετὰ τῶν Ἀρμενίων ἐνεκάλεσαν τοὺς Ἑλληνας εἰς τὸ Δικαστήριον καὶ παρουσίασαν τὰ σχετικὰ σουλτανικὰ διατάγματα τῆς ἐν ἀρχῇ τοῦ 17 αἰῶνος ἀνοικοδομήσεως τοῦ Ναοῦ ὑπὸ τε τῶν Λατίνων καὶ τῶν Ἑλλήνων ἐπὶ Πατριάρχου Χρυσάνθου. Οἱ Ἑλληνες ἀπέκρουσαν πᾶσαν ἐξέτασιν τοῦ ζητήματος ἐν Ἱερουσαλὴμ, ζητήσαντες τὴν ἐξέτασιν αὐτοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει, οὐχ ἦττον ἠναγκάσθησαν νὰ διακόψωσι τὰς περὶ τὴν πύλην τοῦ Ναοῦ ἐργασίας καὶ τῇ 26 Ἰουλίου, ἡμέρᾳ Δευτέρᾳ, ἤρξαντο ἐργαζόμενοι ἐντὸς τοῦ Καθολικοῦ τοῦ Ναοῦ, μέχρι τῆς 31 καταρρίφαντες τὰ ἐτοιμόρροπα μέρη αὐτοῦ, ἀπὸ τοῦ ἁγίου Βήματος καὶ ἐξῆς. Ἀλλὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην εἰσηλθὸν εἰς τὸν Ναὸν Ἀρμένιοι καὶ Λατίνοι, προκαλέσαντες θορυβωδεστάτην καὶ λίαν ἐπικίνδυνον πρὸς τοὺς Ἑλληνας συμπλοκὴν, ἥτις ἔληξεν εὐτυχῶς ἄνευ θύματος. Κατὰ τὰς πρώτας δὲ ἡμέρας τοῦ Αὐγούστου οἱ Ἀρμένιοι, ἰδίως, καὶ ἐν τοῖς ὁδοῖς τῆς Ἱερουσαλὴμ καὶ πρὸ τοῦ Ναοῦ δέροντες καὶ δερόμενοι προσεπάθουν νὰ παρακωλύσωσι τὸ ἔργον. Ἀπεφασίσθη ὅμως ὑπὸ τῶν Ἀρχῶν ἵνα εἰσέρχωνται εἰς τὸν Ναὸν μόνοι οἱ ἐργάται καὶ τοιοῦτοτρόπως τῇ 4 Αὐγούστου, λίαν πρωῖ, ὁ Ἐπίτροπος τοῦ Πατριάρχου Μητροπολίτης Πέτρας Μισαήλ († 1838), μετὰ τῶν Ἀρχιερέων Λύδδης, Νεαπόλεως καὶ Θαβωρίου, κατελθὼν εἰς τὸν Ναὸν ἔπηξε τέσσαρας σταυροὺς μολυβδίνους εἰς

²⁴ Πρβλ. «Παράφρασις εἰς τὸ ἀπλούστερον τοῦ πατριαρχικοῦ καὶ συνοδικοῦ γράμματος πρὸς ἀνάγνωσιν καὶ προτροπὴν τῶν ἀπανταχοῦ ὀρθοδόξων χριστιανῶν, ὅπερ ἐξέδωκεν ὁ παναγιώτατος θειότατος καὶ οἰκουμενικὸς Πατριάρχης κύριος Καλλίνικος πρὸς τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἀπανταχοῦ εὐσεβεῖς καὶ ὀρθοδόξους χριστιανούς, διαγράφων τὴν ἐπισυμβᾶσαν ἐν τῷ Ναῷ τοῦ ἁγίου Τάφου πυρκαϊάν καὶ πανσόφως προτρέπων ἅπαντας εἰς ζῆλον τῆς τούτου ἀνοικοδομῆς καὶ ἀνακτίσεως· νῦν πρῶτον τύποις ἐκδοθεῖσα δι' ἐπιμελείας τοῦ πανοσιολογιωτάτου ἁγίου Ἀρχιμανδρίτου τοῦ παναγίου καὶ ζωοδόχου Τάφου κυρίου Καισαρίου Βυζαντίου, Ἐν τῷ τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως Τυπογραφείῳ ἔτει αἰθ' . 1809».

τὰς τέσσαρας τετραγώνους κτιστὰς κολώνας, ἐν τοῖς θεμελίοις, καὶ ἀνέγνω τὰς ἐπὶ θεμελίωσει Ναοῦ εὐχὰς. Οὕτως ἤρξατο πάλιν ἡ ἀνοικοδόμησις ἀπὸ τοῦ μύακος τοῦ ἀγίου Βήματος. Ἀφοῦ δ' ἐν τῷ μεταξύ χρόνῳ ἀνεβιάσθησαν ἐξ Ἰόππης τὰ κατακρατηθέντα ἐν τῷ τελωνεῖῳ ὑλικά καὶ ἐκόπησαν ἄφθονοι λίθοι, ἀκωλύτως εἰσαχθέντες εἰς τὸν Ναόν, προῦχώρησαν δραστηριώτατα αἱ ἐργασίαι, προσκληθέντων μάλιστα καὶ ἄλλων Ἑλλήνων ἐργατῶν καὶ κομισθέντων ἐκ Κωνσταντινουπόλεως διαφόρων ἄλλων ὑλικῶν, οἷον μολύβδου, μαρμάρων καὶ σανίδων. Μέχρι τῶν μέσων τοῦ Ὀκτωβρίου εἶχε συμπληρωθῆ σχεδὸν ἡ ἀνοικοδόμησις τοῦ Καθολικοῦ καὶ τῶν πέριξ Καμαρῶν, μετὰ τοῦ ναϊδρίου τοῦ Γολγοθᾶ, τῇ δὲ 15 Ὀκτωβρίου ἐστήθη ξύλινος περίβολος περὶ τὸ Κουβούκλιον καὶ ἀνεμένετο διαταγὴ πρὸς ἀνοικοδόμησιν αὐτοῦ. Τὰς μείζονας δυσχερείας ἔμελλον νὰ συναντήσωσιν οἱ Ἕλληνας ἐν αὐτῷ, ἐπειδὴ δὲν ἐβλάβη μὲν τοῦτο καιρίως ὑπὸ τῆς πυρκαϊᾶς, ἀλλ' ἐθεώρησαν καλὸν μετὰ τοῦ ὄλου Ναοῦ ν' ἀνοικοδομήσωσι καὶ αὐτὸ ἐκ βάρων· ἠύρισκοντο ὁμως ἐν αὐτῷ εἰκόνες, σκεύη καὶ παραπετάσματα τῶν Λατίνων καὶ Ἀρμενίων, ἅτινα οὗτοι δὲν ἤθελον ν' ἀπομακρύνωσιν. Εὐτυχῶς μετὰ τοῦ ἀφθόνου ὑλικοῦ καὶ νέα σουλτανικὰ διατάγματα ἀπεστέλλοντο ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, δι' ὧν ἐνισχύετο ἡ θέσις τῶν Ἑλλήνων ἀπέναντι τῶν ἀντιπάλων φυλῶν. Τὰ διατάγματα ταῦτα ἐξεδόθησαν μετὰ μικρὰς δίκας γενομένας ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ προκληθείσας κυρίως ὑπὸ τῶν Ἀρμενίων.

Μὴ δυναθέντες νὰ παρακωλύσωσιν ἐν αὐτῇ τῇ Ἱερουσαλήμ τὰς ἐργασίας τῆς ἀνοικοδομήσεως τοῦ Ναοῦ ἐπέδωκαν ἐν Κωνσταντινουπόλει εἰς τὸν Σουλτάνον ἀναφορὰν, προσκλαιόμενοι κατὰ τῶν Ἑλλήνων ὅτι ἀδικοῦσιν αὐτοὺς καὶ ἀφαιροῦσιν ἀπ' αὐτῶν τὰ ἐν Ἱερουσαλήμ Προσκυνήματα, σκοποῦντες νὰ ἐκδιώξωσιν αὐτοὺς παντελῶς ἐξ Ἱερουσαλήμ. Ὁ Σουλτάνος, συνεπεῖα τῆς ἀναφορᾶς ταύτης, τῇ γνώμῃ καὶ τοῦ Σεΐχου οὐλ ἰσλάμη, Ἀβδουλλάχ ἐφένδη, διέταξε νὰ ἐξετασθῇ εἰδικῶς τὸ ζήτημα, ὀριζομένων ὡς δικαστῶν ἑπτὰ ἀνωτάτων λειτουργῶν τοῦ Κράτους, πρὸ τῶν ὁποίων ἔμελλον νὰ ἐμφανισθῶσιν ἀντιπρόσωποι τῶν Ἑλλήνων καὶ Ἀρμενίων. Ἐκ μέρους τῶν Ἑλλήνων ὑπὸ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Ἱερεμίου δ' (1809-1813) καὶ τῆς περὶ αὐτὸν Συνόδου, τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων Πολυκάρπου, τῶν Ἡγεμόνων τῆς Μολδοβλαχίας καὶ τοῦ Μ. Διερμηνέως τῆς Ὑψηλῆς Πύλης Παναγιωτάκη Μουρούζη ὠρίσθησαν πληρεξούσιοι Ἐπίτροποι ὁ Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Γεράσιμος, ὁ Μητροπολίτης Ἰκονίου Κύριλλος, οἱ Ἀγιοταφῖται Προκόπιος Ναζιανζηνός, βοηθὸς τοῦ Δραγουμάνου, καὶ ὁ Μητροφάνης Καμαράσης, ὁ Χάννα Φάχρι Λαοδικεὺς καὶ ὁ Νικολάκης Καστρινός. Ἐκ τῶν Ἀρμενίων παρουσιάσθησαν ἑπτὰ Ἐπίτροποι πληρεξούσιοι, ὡς ἐνάγοντες τοὺς Ἕλληνας. Μετὰ τὰς διατυπωθείσας ὑπὸ τῶν Ἀρμενίων κατηγορίας πρὸ τοῦ ἀνωτάτου ἐκείνου

δικαστηρίου οἱ Ἕλληνες ἀπεκρίθησαν· «Τὰ ἐν Ἱερουσαλήμ Προσκυνήματα εἶναι ἄνωθεν καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς ἀλώσεως ἀπ' ἀρχῆς τῶν Ρωμαίων· αὐτοὶ οἱ ἴδιοι πορθηταὶ καὶ ἀλωταὶ τῆς Ἱερουσαλήμ καὶ οἱ λοιποὶ καθεξῆς κραταιότατοι βασιλεῖς ὁμολογοῦσι διὰ τῶν ἀναντιρρήτων καὶ ἰσχυροτάτων αὐτῶν βασιλικῶν δεσπισμάτων καὶ ἀντιγράφων (χάττ-σεριφίων) καὶ αὐτοὶ ἀπολογοῦνται ἀνθ' ἡμῶν καὶ ἀποκρίνονται εἰς τὰς τῶν φίλων μας Ἀρμενίων ἀδίκους καὶ παραλόγους προτάσεις». Παρουσίασαν δὲ τὰ σχετικὰ ἔγγραφα, ἐξ ὧν οἱ κριταὶ ἐπέισθησαν ὅτι οἱ Ἕλληνες ἔχουσι δίκαιον. Σπουδαιοτάτην ροπήν ὑπὲρ τῆς αἰσίας λύσεως τοῦ ζητήματος ἤσκησεν ἰδίως ρητὴ διάταξις τοῦ πρὸς τὸν Πατριάρχην Γερμανὸν φερμανίου τοῦ Σουλτάνου Σουλεϊμάν, καθ' ἣν πᾶσα ἐπισκευὴ τοῦ Ναοῦ γίνεται μόνον ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων. Ἡ διάταξις αὕτη ἐξήχθη ἐκ τῶν φράσεων τοῦ φερμανίου «να ἐπισκευάζωσι τὰς Ἐκκλησίας των κατὰ τὴν παλαιὰν θέσιν καὶ σχῆμά των καὶ να ἀνοικοδομῶσι κελλία καὶ να ἀνοίγωσι ἢ να κλείωσι παράθυρα... καὶ καμία φυλὴ να μὴν τοὺς ἐνοχλῆ». Εἰς δευτέραν συνέλευσιν παρουσίασαν καὶ οἱ Ἀρμένιοι ἀντίγραφά τινα σουλτανικῶν ἐγγράφων, ὧν ὅμως πρωτότυπα δὲν εὐρέθησαν ἐν τοῖς ἐπισήμοις κώδιξι τοῦ κράτους, οὐχ ἦττον οἱ δικασταὶ ἐν τρίτῃ συνελύσει προὔτειναν τοῖς Ἕλλησιν ἵνα χάριν τῆς εἰρήνης συμμετάσχωσι καὶ οἱ Ἀρμένιοι τῆς ἀνοικοδομήσεως τοῦ Ναοῦ. Τὴν πρότασιν ταύτην ἀπέκρουσαν οἱ Ἕλληνες, δηλώσαντες ὅτι μετὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν θὰ ἐπιτρέψωσι εἰς τοὺς Ἀρμενίους να ἔχωσιν ἐν τῷ Ναῷ τοὺς ἐξιδιασμένους αὐτοῖς τόπους, μετὰ συζήτησιν δ' ἐπὶ τοῦ ἀχτιναμὲ τοῦ Ὡμάρ, ὃν ἠθέλησαν να οἰκιοποιηθῶσιν οἱ Ἀρμένιοι, παρουσίασαν οἱ Ἕλληνες διάφορα ἀραβικὰ ἔγγραφα, καθ' ἃ ἐπὶ ἐνοικίῳ εἶχον λάβει οἱ Ἀρμένιοι τὸ Μοναστήριον τοῦ ἁγίου Ἰακώβου. Οἱ δικασταὶ εἶπον εἰς τοὺς Ἕλληνας· «Τὰ δίκαιά σας εἶναι φανερά, τὰ δικαιώματά σας εἶναι ἀναντίρρητα· τὰ ὅσα διαλαμβάνουσι τὰ εἰς χεῖράς σας σωζόμενα ἱερά βασιλικά χάττ-σερίφια εἰσὶν ἀντιλογίας ἀνεπίδεκτα· ἀλλ' ἐπειδὴ ἀπ' ἀρχῆς ἐδέχθητε φιλικῶς τοὺς Ἀρμενίους καὶ εἰς τὸ ἐξῆς θέλει περνᾶτε μὲ αὐτοὺς φιλικῶς καὶ εἰρηνικῶς, ἀφίνοντες πάλιν εἰς χεῖράς των τὰ ὅσα καὶ ἀπ' ἀρχῆς εἶχον· περὶ δὲ τοῦ ἀπαιτουμένου παρ' αὐτῶν ἐνοικίου, ἐπειδὴ πρὸ τοσούτων χρόνων παραιτησάμενοι οὐκ ἐλάβετε καὶ εἰς τὸ ἐξῆς παραιτηθῆτε καὶ μὴ τοὺς ζητεῖτε, καθότι τὸ Γένος σας δὲν ἐλπίζει να εὐτυχῆσῃ μὲ αὐτὸ τὸ ἐνοίκιον». Εἰς τετάρτην συνεδρίαν τὸ ζήτημα ἐλύθη συμβιβαστικῶς, ἐδήλωσαν δηλαδὴ καὶ πάλιν οἱ Ἕλληνες ὅτι μετὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν τοῦ Ναοῦ θὰ παραχωρήσωσι εἰς τοὺς Ἀρμενίους τὰ μέρη αὐτῶν, ἅτινα λεπτομερῶς κατεγράφησαν μετὰ τοῦ ἀριθμοῦ κανδηλῶν μανουαλίων καὶ λοιπῶν. Εἰς πέμπτην καὶ τελευταίαν συνεδρίαν παρέστη καὶ ὁ Παναγιωτάκης Μουρούζης, ἀφοῦ δὲ ἀνεγνώσθη καὶ ἐπεκυρώθη ἢ ἐν τῇ προηγουμένη συνεδρίᾳ γενομένη καταγραφῇ ὁ Μουρούζης ἐξέφρασε τὴν εὐγνωμοσύνην τοῦ ἑλληνικοῦ Γένους ἐπὶ

τῇ δικαίᾳ λύσει, ἐξεδόθησαν δὲ μετὰ μικρὸν τὰ σχετικὰ διατάγματα²⁵, ἀποσταλέντα εἰς Ἱερουσαλὴμ διὰ τινος Κυβερνητικοῦ ὑπαλλήλου Ἀχμέτ ἀγά, συνοδευομένου ὑπὸ τοῦ Ἀγιοταφίτου Ματθαίου Πρωτοσυγκέλλου.

Πρὸ τῶν διαταγμάτων τούτων τὸ ἄφθονον ὑλικόν, ὅπερ παρεσκεύασεν ὁ Πατριάρχης, ἐπὶ δύο πλοίων κομίζοντες, μετέβησαν εἰς Ἱερουσαλὴμ ὁ Μητροφάνης Καμαράσης καὶ ὁ βοηθὸς τοῦ Δραγουμάνου Προκόπιος, ὁ ἐπιλεγόμενος Ἀράμπογλος, εἰς τὰς γνώσεις καὶ τὴν μεγάλην ἀραβομάθειαν τοῦ ὁποίου ὀφείλεται κατὰ μέγα μέρος ἡ ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων αἰσία λύσις τοῦ ζητήματος. Προσπάθειαι τῶν Ἀρμενίων καὶ Λατίνων πρὸς παρακώλυσιν τῆς ἀνοικοδομήσεως τοῦ Κουβουκλίου ἀπέτυχον, ἰδίως διὰ τῆς δραστηριωτάτης ἐνεργείας τοῦ Προκοπίου, εὐρεθέντος ἐν Ἱερουσαλὴμ, καθ' ἃς ἀκριβῶς ἡμέρας ἀφικομένου καὶ τοῦ πασᾶ τῆς Δαμασκοῦ Γιουσούφ προσέτρεξαν πρὸς αὐτὸν οἱ Ἀρμένιοι ἐγκαλοῦντες τοὺς Ἕλληνας, ὅτι ἐπισκευάζουσι τὸ Κουβούκλιον καὶ ἄλλα τινὰ μέρη, ἐπισκευῆς μὴ δεόμενα. Ὁ πασᾶς ἀνεγνώρισε τὸ δίκαιον τῶν ἡμετέρων καὶ διὰ τῆς βίας σχεδὸν ἐξεβλήθησαν τὰ ἐν τῷ Κουβουκλίῳ σκευὴ Λατίνων καὶ Ἀρμενίων, οὕτω δὲ τῇ 17 Ὀκτωβρίου 1809 ἐν ἡμέρᾳ Κυριακῇ ἐκρημνίσθη τὸ Κουβούκλιον καὶ ἐφάνη τὸ σπήλαιον τοῦ ἁγίου Τάφου, ἐκ μονολίδου ἀποτελούμενον. Αὐθημερὸν προὔκλήθη ὑπὸ τῶν Ἀρμενίων καὶ Λατίνων μεγάλη συστροφή καὶ ταραχὴ ἐν τῷ Ναῷ τῆς Ἀναστάσεως, πρὸς παρακώλυσιν τῆς ἐπισκευῆς τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ Κουβουκλίου. Ἡ ταραχὴ ἐπανελήφθη καὶ τῇ ἐπαύριον, ἀφοῦ δὲ τέλος οἱ κυβερνητικοὶ ὑπάλληλοι ἀπεφάνθησαν ὅτι ἔπρεπε ν' ἀνοικοδομηθῇ ἐντελῶς τὸ ὅλον Κουβούκλιον, ἐγένετο καὶ μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων μικρὰ λογοτριβή, τῶν μὲν ζητούντων νὰ ἀνοικοδομηθῇ τὸ Κουβούκλιον διὰ τοῦ ἐρυθροῦ λίθου, τοῦ ἀποκοπέντος ἐκ τῶν πέριξ τῆς Μονῆς τοῦ Σταυροῦ βράχων, τῶν δὲ διὰ τῶν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἀποσταλέντων μαρμάρων, ἅτινα ἐδώρησεν ὁ Ἀρχιτέκτων Φώτιος²⁶. Ἡρξάτο ἡ οἰκοδομὴ διὰ τοῦ ἐρυθροῦ λίθου, ἐν μέσῳ μυρίων καὶ ἀπεριγράπτων ἀρμενικῶν ἐπεισοδίων. Οἱ Ἕλληνες δραστηρίως ἐργαζόμενοι ἡμέρας καὶ νυκτός, καὶ ἀποκρούοντες τὰ παρεμβαλλόμενα προσκόμματα προὔχουσαν ἤδη εἰς τὴν συμπλήρωσιν τῆς οἰκοδομῆς οὐ μόνον τοῦ Κουβουκλίου, ἀλλὰ καὶ τῶν λοιπῶν μερῶν τοῦ Ναοῦ. Ἐνοχλήσεις τινὲς παρουσιάσθησαν καὶ ἀπὸ μέρους τῶν Κοπτῶν, ἀξιούντων νὰ κτισθῇ ἐκ νέου τὸ ὄπισθεν τοῦ Κουβουκλίου παρεκκλήσιον αὐτῶν. Ἐκτίσθη μὲν τοῦτο ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ μικρότερον τοῦ προτέρου ἵνα μὴ παρενοχλῇ τοὺς λι-

²⁵ Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας Γ, 253-267.

²⁶ Ὁ *Μάξιμος Συμαῖος* διηγεῖται (ἐνθ' ἂν. Γ, 115), ὅτι τὸ κομίζον τὰ μάρμαρα ταῦτα πλοῖον παρ' ὀλίγον νὰ καταποντισθῇ κακοβοῦλως, ἀλλ' ἐσώθη διὰ συνδρομῆς Ὑδραίων ναυτῶν, οἵτινες παρέπλεον τὴν παραλίαν τῆς Παλαιστίνης πρὸς ἀγορὰν σίτου.

τανεύοντας περίξ τοῦ Κουβουκλίου. Τῇ 6 Νοεμβρίου οἱ Λατῖνοι κατήγγειλαν τοὺς Ἕλληνας ὅτι ἔκτισαν τὸ Κουβούκλιον παρὰ τὰς ἀρχαίας αὐτοῦ διαστάσεις, ἀλλ' ἀπεκρούσθησαν. Μέχρι τέλους δὲ τοῦ Νοεμβρίου ἦτο ἔτοιμον καὶ τὸ Καθολικὸν τοῦ Ναοῦ, ἐν ᾧ τῇ 29 Νοεμβρίου ἤρξατο θεμελιούμενον καὶ τὸ λαμπρὸν αὐτοῦ εἰκονοστάσιον. Αἱ ἐργασίαι προὐχώρησαν ἀκωλύτως νῦν μέχρι τῆς 17 Δεκεμβρίου, ὅτε, δυστυχῶς, συνέβη ἐν Ἱερουσαλήμ φοβερὰ ἐξέγερσις τῶν Γιανιτσάρων. Διότι, διαλυθέντος, ὡς γνωστόν, τοῦ τάγματος τῶν Γιανιτσάρων ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου Μαχμούτ, ὁ πασᾶς τῆς Δαμασκοῦ εἶχεν ἐκβάλει ἐκ τῶν τειχῶν τῆς Ἱερουσαλήμ τοὺς ἐκεῖ μένοντας Γιανιτσαροὺς, ἀντικαταστήσας αὐτοὺς δι' ὀλίγου τακτικοῦ στρατοῦ τῇ 1 Δεκεμβρίου 1809. Αὐθημερὸν ὁ πασᾶς μετέβη εἰς Χεβρῶνα καὶ τῇ 10 τοῦ αὐτοῦ μηνὸς ἐπανέκαμψεν εἰς Δαμασκόν. Μετὰ ἑπτὰ ἡμέρας αἴφνης ὤρμησαν οἱ Γιανίτσαροι ἀκάδεκτοι εἰς τὸν Ναὸν τῆς Ἀναστάσεως καὶ ἐπετέθησαν κατὰ τῶν ἐργατῶν. Ἐφόνευσαν δὲ ἓνα λιθοξόον, ὀνόματι Γαβριήλ, ἐκ Καισαρείας τῆς Καππαδοκίας, καὶ ἐπλήρωσαν ἓνα τέκτονα, Μαδυτηνόν, καὶ ἓνα Ἱεροσολυμίτην. Οἱ λοιποὶ ἐργάται τῆδε κακεῖσε διεσκορπίσθησαν μετὰ τῶν μοναχῶν. Οἱ ἐπιδρομόντες κατέλθων τὰ μάρμαρα καὶ τοὺς κίονας ἢ κατέσπων τὴν ὀρθομαρμάρωσιν τοῦ Κουβουκλίου καὶ διαρυγνύοντες τὰ κελλία τῶν μοναχῶν ἤρπαζον τὰ ἐν αὐτοῖς. Ἀπὸ τοῦ Ναοῦ δ' ἐξελθόντες ὤρμησαν εἰς τὸ κεντρικὸν Μοναστήριον, διαρπάζοντες καὶ φονεύοντες. Ὁ Ἐπίτροπος τοῦ Πατριάρχου Μητροπολίτης Πέτρας Μισαήλ καὶ οἱ λοιποὶ εὐρεθέντες τὴν στιγμὴν ἐκείνην ἐν τῷ Πατριαρχεῖῳ ἠναγκάσθησαν νὰ κρυβῶσιν, εἰς ὑπόγεια, εἰς στέρνας τοῦ κεντρικοῦ Μοναστηρίου καὶ εἷς τινὰς ὀθωμανικὰς οἰκίας καταφυγόντες. Σφοδροτέρως ἐπίθεσις ἐγένετο κατὰ τῶν κελλιῶν τοῦ Δραγουμάνου Ἀβερκίου. ἐν ᾧ ἦτο κεκρυμμένος καὶ ὁ ἀπὸ μέρους τῆς Κυβερνήσεως ἐπιστατὼν ἐπὶ τῆς ἀνοικοδομήσεως τοῦ Ναοῦ Ἀπιδιρραχεῖμ μπείς. Ὁ Ἀβέρκιος διεσώθη κατ' ἀρχὰς εἰς μίαν οἰκίαν τοῦ Ἀμπουχανανία εἶτα δὲ εἰς Ραμάλλαν. Ἀφοῦ δὲ οἱ ἐπιδρομεῖς διήρπασαν ὅσα ἠδυνήθησαν ἐκ τοῦ κεντρικοῦ Μοναστηρίου, ὤρμησαν ὕστερον καὶ εἰς τὰ λοιπὰ Μοναστήρια, τὰ ὁποῖα κατέλαβον, ἐγκαθιδρυθέντες καὶ ἐν τῷ Ναῷ τῆς Ἀναστάσεως. Μεταβαίνοντες δὲ καθ' ἑκάστην καὶ εἰς τὸ κεντρικὸν Μοναστήριον ἔτρωγον καὶ ἔπινον καὶ ἐτέλουν τὰ τῆς θρησκείας αὐτῶν, δηλοῦντες ὅτι τὸ πᾶν θὰ κατέστρεφον ἂν μὴ οἱ Ἕλληνες ἀνελάμβανον νὰ πείσωσι τὸν πασᾶν τῆς Δαμασκοῦ ὅπως ἀποκαταστήσῃ πάλιν αὐτοὺς εἰς τὰ τεῖχη τῆς Ἱερουσαλήμ. Οἱ Ἕλληνες ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ αὐτῶν ἐζήτησαν παρὰ τῶν ἀλιτηρίων ἐκείνων προδεσμίαν 17 ἡμερῶν, ἐξαγοράσαντες συγχρόνως παρ' αὐτῶν διάφορα ἀντικείμενα, διαρπαγέντα ἐκ τοῦ Ναοῦ καὶ τῶν Μοναστηρίων, καὶ ἐγγράφως ὑποσχεθέντες ὅτι θὰ ζητήσωσι παρὰ τοῦ πασᾶ τὴν ἀποκατάστασιν τῶν Γιανιτσάρων ἐν τῇ προτέρᾳ αὐτῶν θέσει. Μετὰ τοῦτο ἤρξαντο μὲν πάλιν συντόνως αἱ ἐργασίαι,

ἀλλὰ μυρία κωλύματα παρενέβαλλον οἱ ἀλλόδοξοι, οὓς ὑπόπτειον οἱ Ἕλλη-
νες ὡς ὑποκινήσαντες τοὺς Γιανιτάρους. Ἐγένοντο δὲ καὶ ἐπανειλημμένοι
ἀπόπειραι δολοφονίας τοῦ ἀρχιτέκτονος Κομνηνοῦ, οὗτινος ἡ δραστηριότης
καὶ ἡ ἐπιτηδειότης κατέπληττε πάντας. Τὴν ἑορτὴν τῶν Χριστουγέννων δὲν
ἠδυνήθησαν οἱ ἔλληνες μοναχοὶ νὰ τελέσωσιν ἐν Βηθλεέμ, ἔνεκα τῆς ἐπικρα-
τούσης ἀναρχίας. Ἀλλὰ τῇ 8 Ἰανουαρίου 1810 εἰσήλασεν αἴφνης τουρκικὸς
στρατὸς εἰς Ἱερουσαλὴμ, προερχόμενος ἐκ Δαμασκοῦ, καὶ συνεπλάκη ἐντὸς
τῶν ὁδῶν τῆς πόλεως καὶ τῶν οἰκιῶν πρὸς τοὺς ἀντάρτας, ὧν ἱκανοὶ ἐφονεύ-
θησαν. Οὕτως ἀπηλλάγη ἡ Ἱερουσαλὴμ ἀπὸ τῆς μάστιγος ταύτης.

Κατ' εὐτυχῆ δὲ συγκυρίαν τῇ ἐπαύριον, 9 Ἰανουαρίου, ἔφθασεν εἰς Ἱε-
ρουσαλὴμ ὁ ἀγιοταφίτης Ματθαῖος Πρωτοσύγκελλος, συνοδεύων τὸν Ἀχμέτ
ἁγᾶ, κομιστὴν τῶν δύο σουλτανικῶν διαταγμάτων, τῶν ἐκδοθέντων μετὰ τὴν
ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐξέτασιν τοῦ ζητήματος τῶν Προσκυνημάτων. Τὰ δια-
τάγματα ἀνεγνώσθησαν ἐπισήμως τῇ 12 Ἰανουαρίου, καὶ οὕτως ἤρξαντο αὐτῶν
αἱ πρὸς συμπλήρωσιν τῆς ἀνοικοδομήσεως τοῦ Ναοῦ ἐργασίαι. Τῇ 20 Ἰανου-
αρίου, μετὰ τριμηνιαίαν θαλασσοπορίαν καὶ ἀνεκδιηγῆτους κινδύνους, κατὰ
ξηρὰν καὶ θάλασσαν, ἀφίκετο εἰς Ἱερουσαλὴμ καὶ ὁ ἀκάματος Προκόπιος Να-
ζιανζηνὸς ὁ Ἀράμπογλος, ὃν μετ' ἀπεριγράφτου εἶδον χαρᾶς οἱ Ἀγιοταφῖται,
διότι φῆμαι διέτρεχον τὴν Ἱερουσαλὴμ περὶ ἐξαφανίσεως αὐτοῦ. Ἀλλ' ἔπρε-
πε νὰ σπεύσῃ καὶ πάλιν εἰς Κωνσταντινούπολιν ὁ Προκόπιος, διότι νέας δί-
κας προὐκάλεσαν οἱ Ἀρμένιοι, ἐπιδώσαντες ἀναφορὰν εἰς τὸν Σουλτάνον καὶ
ζητήσαντες ἵνα τὰ μὲν ἐξειδιασμένα αὐτοῖς ἐν τῷ Ναῷ τῆς Ἀναστάσεως μέρη
αὐτοὶ ἐπισκευάσωσιν ἰδίᾳ, τὰ δὲ λοιπὰ κοινῇ, μετὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ Λατίνων.

Ἐνεκα τῆς ἀναφορᾶς ταύτης διετάχθη καὶ πάλιν ἡ σύστασις νέου κριτηρί-
ου ἐν Κωνσταντινουπόλει. Κατὰ γνώμην δὲ τοῦ Σείχ οὐλ ἰσλάμη διωρίσθησαν
δώδεκα «κριταὶ καὶ διοικηταὶ» ἐκ τῶν οὐλεμάδων καὶ ἐκ τῶν ἀνωτέρων ὑπαλ-
λήλων τοῦ κράτους. Παρεστάθησαν δ' ἐκ μέρους τοῦ ἑλληνικοῦ Γένους, κατ'
ἐκλογὴν διορισθέντες πληρεξούσιοι Ἐπίτροποι, δύο Μητροπολίται, ὁ Νικομη-
δεῖας Ἀθανάσιος καὶ Θεσσαλονίκης Γεράσιμος, δύο ἀγιοταφῖται Ἀρχιμανδρίται
ὁ Ἀθανάσιος καὶ Καισάριος, καὶ οἱ λαϊκοὶ Δημήτριος Ζαμπακός, Λαμπίκης Κα-
ρατζᾶς, Γεώργιος Σιλδέστρου Ὁχάνης, χατζῆ Σάβας Ἐγγινης, Θεοδόσιος Τζι-
καλιώτης, Ἀνέστης Κερετσέτζογλος, χατζῆ Παναγὸς Θεοδώρου, Χριστόδου-
λος Μαυρουδῆς καὶ χατζῆ Ἀνανίας Κυριάκου. Διώρισαν καὶ οἱ Ἀρμένιοι δέκα
πληρεξουσίους.

Οὗτοι δὲ κατὰ τὴν πρώτην συνεδρίαν τῆς μεγάλης Ἐπιτροπῆς παρουσίασαν
καὶ πάλιν τὴν ἀξίωσιν ἵνα τὰ μὲν εἰς αὐτοὺς ἀνήκοντα μέρη τοῦ Ναοῦ αὐτοὶ
ἀνοικοδομήσωσι, τὰ δὲ λοιπὰ κοινῇ μετὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ Λατίνων καὶ ἵνα οἱ
Κόπται Ἰακωβῖται καὶ Ἀβυσσῖνιοι εἰς αὐτοὺς ὑπόκεινται. Οἱ Τοῦρκοι κριταὶ

ἐφάνησαν διατεθειμένοι νὰ κατακυρώσωσι ἅπαξ διὰ παντὸς ὠρισμένα μέρη τοῦ Ναοῦ ὡς ἀνήκοντα τοῖς Ἀρμενίοις, ἀπέκρουον ὁμῶς τὴν ἀξίωσιν αὐτῶν ἵνα αὐτοὶ ἀνοικοδομήσωσιν αὐτά. Οὐχ ἦττον κατὰ τὴν δευτέραν συνεδρίαν παρουσίασαν πάλιν οἱ Ἀρμενιοὶ τὸ προηγούμενον γεγονός τῆς ἐπὶ Πατριάρχου Χρυσάνθου ἐπισκευῆς τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως ὑπὸ τε τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Λατίνων, τοῦτέστι παρουσίασαν προηγούμενον κοινῆς ἐπισκευῆς. Ἄλλ' οἱ Ἕλληνες παρουσίασαν ἐπίσης τὴν ρητὴν διάταξιν τοῦ πρὸς τὸν Πατριάρχην Γερμανὸν φερμανίου τοῦ Σουλτάνου Σουλεϊμάν, διατάσσοντος ἵνα μόνοι οἱ Ἕλληνες ἐπισκευάζωσι τὸν Ναὸν ἐν περιπτώσει ἀνάγκης. Τῇ 14ῃ Ἀπριλίου 1810, ἡμέρα Μεγάλῃ Πέμπτῃ, κατὰ τὴν τρίτην συνεδρίαν παρουσίασαν οἱ Ἀρμενιοὶ χάρτην τοῦ Ναοῦ, ἀποδεικνύοντες τὰ εἰς αὐτοὺς ἀνήκοντα μέρη, ἀλλ' ὁ ἐκ τῶν μελῶν τῆς ἑλληνικῆς Ἐπιτροπῆς ἁγιοταφίτης Ἀθανάσιος ἀπέδειξεν ἐσφαλμένον τὸν χάρτην, εἰπὼν ἀπὸ μέρους τῶν Ἑλλήνων ὅτι οἱ Ἀρμενιοὶ καὶ τὰ ἄλλα ἔδνη ἔχουσι μέρη τινὰ ἐν τῷ Ναῷ, οὐχὶ ὁμῶς πρὸς κτήσιν, ἀλλὰ πρὸς διαμονὴν καὶ προσκύνησιν, καὶ ὅτι οἱ Ἕλληνες ἀφοῦ μόνοι ἀνοικοδομήσωσι τὸν Ναὸν δὲ παραχωρήσωσι πάλιν αὐτὰ πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν. Οἱ τοῦρκοι ὁμῶς κριταὶ βλέποντες τὴν ἀνένδοτον ἐπιμονὴν τῶν Ἀρμενίων προσεπάθησαν νὰ πείσωσι τοὺς Ἕλληνας εἰς ὑποχώρησιν, καλέσαντες ἰδιαιτέρως τὸν Θεσσαλονίκης Γεράσιμον καὶ τὸν Λαμπίκην Καρατζᾶν· οἱ Ἕλληνες διαμαρτυρόμενοι ἐδήλωσαν ὅτι αὐτοὶ δὲν δὲ ὑποχωρήσωσι καὶ ὅτι βεβαίως δὲν θ' ἀντιτάξωσι βίαν κατὰ τοῦ Σουλτάνου, ἐὰν οὗτος θέλησῃ ν' ἀναιρέσῃ οὐ μόνον τῶν προκατόχων του, ἀλλὰ καὶ τὰ ἴδια αὐτοῦ ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων ἐκδεδομένα φερμάνια. Εἰς τετάρτην συνεδρίαν, γενομένην τῇ 25 Ἀπριλίου, ἡμέρα Πέμπτῃ τῆς Διακαινησίμου, ἔτι σαφέστερον ἐξεδηλώθησαν αἱ τάσεις τῶν Τούρκων δικαστῶν ἵνα ἐξαναγκασθῶσιν οἱ Ἕλληνες εἰς ὑποχώρησιν. Μάτην ἀπεδείχθη ὅτι τὸ παρουσιαζόμενον ὑπὸ τῶν Ἀρμενίων βεράτιον τοῦ Σουλτάνου Σελὴμ α' δὲν ἦτο γνήσιον καὶ ὅτι εἰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων εὔρηται σωρὸς φερμανίων καὶ βερατίων. Οἱ τοῦρκοι κριταὶ κατήντησαν εἰς ἀπειλὰς, εἰπόντες εἰς τοὺς Ἕλληνας ὅτι εἶνε ἀπειθεῖς εἰς τὴν θέλησιν τοῦ Σουλτάνου καὶ σκληροτράχηλοι. Οἱ Ἕλληνες ἀπήντησαν ὅτι εἶνε πιστοὶ αὐτοῦ ὑπήκοοι καὶ εὐπειθεῖς «*ἂν λοιπὸν τὸ κράτος του θέλῃ καὶ ἀποφασίξῃ ἄνευ ἀκριβοῦς ἐξετάσεως καὶ ἄνευ νομικῆς κρίσεως καὶ ἄνευ νομίμου καὶ δικαίας ἀποφάσεως νὰ ὑστερηθῇ τὸ Γένος μας ἀπὸ τὰ προπατορικὰ αὐτοῦ κτήματα καὶ δικαιώματα, τίς ἔσται ὁ ἀντερῶν;*».

Ἡ συνεδρία ἐλύθη μετὰ τῆς ἐντυπώσεως τῶν Ἑλλήνων ὅτι ἀνεγνωρίζοντο μὲν τὰ δικαιώματα αὐτῶν, ἀλλ' ὅτι ἔνεκα τῆς μεγάλης ἐπιμονῆς τῶν Ἀρμενίων τὸ ζήτημα ἐκινδύνευε. Τούτου ἔνεκα μία μόνη ὑπελείπετο διέξοδος, ἣν φαίνεται σιωπηλῶς ἀνεγνώρισε καὶ ἡ Κυβέρνησις, ἡ ἐπίστευσις δηλονότι τῶν ἀνακαινι-

στικῶν ἔργων ἐν τῷ Ναῷ τῆς Ἀναστάσεως. Ἡ ἑλληνικὴ δραστηριότης ἐδαυματοῦργησε καὶ ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ, διότι ἐντὸς μηνῶν τινῶν μετ' ἀστραπιαίας ταχύτητος συνεπληρώθη τὸ κολοσσιαῖον ἔργον.

Κατὰ μῆνα Μάρτιον τοῦ 1810 ἦτο ἤδη συμπεπληρωμένη ἡ ἀνοικοδόμησις τοῦ περικλείοντος τὸν ἅγιον Τάφον Κουβουκλίου, φέροντος ἐν μὲν τῇ βάσει αὐτοῦ τὴν ἐκφραστικωτάτην ταύτην ἐπιγραφὴν: «Κτῆμα καὶ ἀφιέρωμα τῷ Χριστῷ τῶν ὀρθοδόξων Ρωμαίων», ἄνωθεν δὲ τῆς πύλης «Ἀνωκοδομήθη τὸ Κουβούκλιον τοῦ Παναγίου Τάφου, ὅλον ἐκ θεμελίου δι' ἐλέους τῶν ὀρθοδόξων Ρωμαίων ἐπὶ τῆς πατριαρχείας Κυρίου Κ. Πολυκάρπου, ἐν ἔτη αἰ' κατὰ μῆνα Μάρτιον». Συγχρόνως ἔληξαν αἱ ἐργασίαι πέριξ τοῦ Κουβουκλίου ὡς δηλοῦσιν ἐπιγραφαὶ τοῦ Ἀρχιτέκτονος Κομνηνοῦ²⁷, ἐπιγράψαντος ἐν ταῖς κρηπίσι τῆς ἔναντι τοῦ Κουβουκλίου βασιλικῆς λεγομένης καμάρας «Ρωμ[αῖοι] ὀρθ[όδοξοι] κτήτορ[ες] ἀγίου Ταφ[ου] αἰ'». Κατὰ μῆνα Αὐγούστον συνεπληρώθη καὶ τοῦ ὅλου Καθολικοῦ ἡ ἀνοικοδόμησις, ὡς δηλοῦσι καὶ αἱ λεπτομερέστεραι ἐν αὐτῷ ἐπιγραφαὶ «Οἱ ἀναστήσαντές με τὸ ὀρθόδοξον Γένος τῶν Ρωμαίων... ἀνέστην ἐκ τοῦ πτώματος εἰς ὃ βλέπετέ με κάλλος ἐπὶ τῆς Πατριαρχείας Κυρίου Κου Πολυκάρπου αἰ' κατὰ μῆνα Αὐγούστον-Κατακέκαυμαι ἐν ἔτει σωτηρίῳ αἰ' Σεπτεμβρίου 30 ἡμέρα δ' ὥρα 10 τῆς νυκτός. Ἦρξατο ἡ ἀνακαίνησις μου ἐν ἔτει αἰ' ἐπιτροπεύοντος Πέτρας Μισαήλ τῇ τετάρτῃ Αὐγούστου καὶ τετάρτῃ τῆς ἑβδομάδος». Συγχρόνως ἔληξαν αἱ ἐργασίαι ἐν τῷ Γολγοθᾶ, πεπληρωμένῳ ὄντι ἐπιγραφῶν, καὶ ἐν τῷ τόπῳ τῆς εὐρέσεως τοῦ Σταυροῦ, ἐν ᾧ ἐπεγράφησαν ταῦτα «Ἀνεκαινίσθη ὑπὸ τῶν Ρωμαίων αἰ' κατὰ μῆνα Αὐγούστον». Κατὰ τὴν πληροφορίαν τοῦ Προκοπίου Ναζιανζηνοῦ τῇ 12 Σεπτεμβρίου 1810 ἔληξαν αἱ ἐργασίαι ἐν τῷ Ναῷ²⁸, οὗτινος τὴν ἀνοικοδόμησιν μετὰ τινα ἔτη Ρῶσος Πρόξενος ἐκάλεσε «θαῦμα τῆς πίστεως τῶν Ἑλλήνων»²⁹. Διότι τῇ ἀληθείᾳ μόνον ἡ θερμοουργὸς πίστις τῶν Ἑλλήνων, ἥτις ἐπὶ αἰῶνας ὀλοκλήρους συνετήρει καὶ καταστρεφόμενον ἀνεκαίνιζε τὸν Ναὸν τῆς Ἀναστάσεως ἠδυνήθη καὶ ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ νὰ καταβάλλῃ τὰ παρεμβληθέντα προσκόμματα καὶ ν' ἀνεγείρῃ οὕτω ταχέως τὸ κολοσσιαῖον ἱερὸν κτίσμα εἰς δόξαν Θεοῦ. Ἄνευ δὲ τῆς παρεμβάσεως τῆς θαυματουργοῦ αὐτῶν πίστεως καὶ τῆς ὅλως ἐκτάκτου αὐτῶν δραστηριότητος, ἄνευ τῆς ἐξεγέρσεως ὀλοκλήρου τοῦ Γένους καὶ τῆς συγκινήσεως αὐτοῦ πρὸς τὸν μέγαν ἀγῶνα τῆς ἀνοικοδομήσεως δὲ ἦτο νῦν ὅλως διάφορος ἡ θέσις τῆς Ὀρθοδοξίας ἐν τοῖς παν-

²⁷ Ἴδε πλήρη ἀναγραφὴν αὐτῶν ὑπὸ Νικολάου Βαλσάμου, ἐν «Νέα Σιών», Η, 1909, σ. 218-221.

²⁸ Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας, Γ. 205.

²⁹ Κ. Βασιλῆ, Συρία καὶ Παλαιστίνη II, 204.

σέπτοις Προσκυνήμασι τῆς Ἱερουσαλήμ. Ἀλλὰ διὰ τῆς χάριτος καὶ βοηθείας τοῦ Θεοῦ, ὁ Ναὸς ἀνωκοδομήθη ὑπὸ τῶν ὀρθοδόξων Ἑλλήνων. Καὶ βεβαίως οὐδεμία μὲν σύγκρισις αὐτοῦ πρὸς τὸν ἀρχαῖον Κωνσταντινεῖον Ναὸν ἦτο δυνατή, ἀλλ' ὑφ' ἧς συνθήκας ἀνωκοδομήθη ὁ Ναὸς παρουσίασεν ἔκπαυλον καὶ καταπληκτικὸν θέαμα. Τῇ δὲ 13 Σεπτεμβρίου 1810 ἐτελέσθησαν ὑπὸ τῆς Ἁγιοταφίτικῆς Ἀδελφότητος ἐπισήμως τὰ ἐγκαίνια αὐτοῦ, ἐν εὐνοήτῳ μὲν ὅλως δὲ ἀπεριγράπτῳ χαρᾷ.

ΝΕΟΙ ΑΓΩΝΕΣ ΠΡΟΣ ΣΥΓΚΡΑΤΗΣΙΝ ΤΩΝ ΠΡΟΣΚΥΝΗΜΑΤΩΝ

Τὴν ἐπαύριον ὅμως τῆς ἀνωκοδομήσεως τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως τὸ ἑλληνικὸν Γένος, καταπονηθὲν ἐξ αὐτῆς ἠθικῶς καὶ ὑλικῶς καὶ ὑπὸ περιστάσεις οἰκτρὰς διατελοῦν, ἐκινδύνευσεν νὰ στερηθῇ παντελῶς τοῦ καλλίστου αὐτοῦ κτίσματος. Πρὸς ἀντιμετώπισιν τῶν ἀπαιτηθεισῶν μεγάλων δαπανῶν ἐκτὸς τῶν προηγουμένων ἐράνων ἡ Ἁγιοταφίτικὴ Ἀδελφότης διὰ τοῦ Πατριάρχου Πολυκάρπου ἐζήτησε δάνειον πρὸς 8% παρὰ τοῦ ἑκασταχοῦ ὀρθοδόξων καὶ δὴ τῶν Μονῶν, ἐνίσχυσεν δὲ τὴν αἴτησιν ταύτην ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Ἱερεμίας δ' (1809-1813) δι' ἐγκυκλίου³⁰. Ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐξηκολούθουν αἱ δίκαιαι τῶν Ἑλλήνων πρὸς τοὺς Ἀρμενίους, ἀλλὰ συγχρόνως οἱ Λατῖνοι διὰ τῶν Πρεσβειῶν τῶν Εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων ἀνέλαβον συστηματικώτερον ἀγῶνα πρὸς κατάληψιν τοῦ ἤδη ἀνωκοδομηθέντος Ναοῦ³¹. Μῆνας τινας μετὰ τὴν ἀνωκοδόμησιν, τῇ 24 Φεβρουαρίου τοῦ 1811, ἡ ἐξετάζουσα τὸ ζήτημα τῆς ἀνωκοδομήσεως τοῦ Ναοῦ κυβερνητικὴ Ἐπιτροπὴ τῶν εἰρημένων τούρκων λειτουργῶν τοῦ κράτους ὑπέβαλε τῷ Σουλτάνῳ, διὰ τοῦ Μ. Βεζύρου, γνώμην, κυρωθεῖσαν ἀμέσως διὰ σουλτανικῶν διαταγμάτων, καθ' ἣν οἱ Ἀρμένιοι ἀνεγνωρίζοντο «*συγκοινωνοὶ τῶν Προσκυνημάτων*» καταλαμβάνοντες τὰ ἐξειδικασμένα αὐτοῖς μέρη ἐν τῷ Ναῷ, διὰ χρηματικῆς ἀποζημιώσεως τῶν ἀνωκοδομησάντων αὐτὰ Ἑλλήνων. Ὁ Μ. Βεζύρης Ἀχμέτ Σσακίρ πασᾶς τῇ 25 Φεβρουαρίου διεμήνυσεν εἰς τὸν Πατριάρχην Ἱεροσολύμων Πολύκαρπον ἵν' ἀποστείλῃ πληρεξουσίου Ἐπιτρόπου

³⁰ Ἐπ. Σταματιάδου, Ἐκκλησιαστικὰ Σύλλεκτα, Ἐν Σάμῳ 1891, σ. 65.

³¹ *Famin*, σ. 372 ἐξ.

τοῦ Ἑλληνικοῦ Γένους πρὸς ἐπίσημον γνῶσιν τῆς ἀποφάσεως τῆς Κυβερνήσεως ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῶν Προσκυνημάτων. Ἀπεστάλησαν δὲ ὁ Χαλκηδόνος, τέως Θεσσαλονίκης, Γεράσιμος, ὁ Νικαίας Ἰωαννίκιος, ὁ ἀγιοταφίτης Προκόπιος Ναζιανζηνός, πρό τινος χρόνου ἐπανακάμψας εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀπὸ Ἱερουσαλήμ, ὁ Λαμπίκης Καρατζᾶς καὶ ὁ Χριστόδουλος Μαυρουδῆς, οἵτινες παρόντων καὶ Ἀρμενίων ἀντιπροσώπων ἤκουσαν παρὰ τοῦ Μ. Βεζύρου τὴν ὄλως ἀπροσδόκητον ἀπόφασιν. Καὶ οἱ μὲν Ἀρμένιοι, ὡς ἦτο ἐπόμενον, ἐχάρησαν, οἱ δ' Ἕλληνες μείναντες κατάπληκτοι εἶπον· «*Αὐθένται, αὕτη ἡ ὑπόθεσις μὲ μίαν μόνην συνέλευσιν δὲν λαμβάνει τέλος, καθότι ἡμεῖς οἱ ταπεινοὶ δοῦλοὶ σας ἀπεστάλημεν ἀπὸ τοῦ Γένους μας διὰ νὰ ἀκούσωμεν τὴν πανένδοξον προσταγὴν σας καὶ νὰ τὴν ἀναγγεῖλωμεν εἰς τὸ Γένος μας. Ὅθεν καθὰ ἠκούσαμεν θέλομεν ἀναφέρει εἰς τοὺς Πατριάρχας καὶ εἰς ὄλον τὸ Γένος, καὶ ὁποῖαν ἀπόκρισιν ἤθελε μᾶς δώσει τὸ Γένος, θέλομεν ἀναφέρει πάλιν εἰς τὸ ὕψος σας*». Συγκατατεθέντος τοῦ Μ. Βεζύρου καὶ εἰπόντος νὰ διαβιθασθῇ ἡ ἀπάντησις τῶν Ἑλλήνων διὰ τοῦ Ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν, δι' οὗ ἐπικοινωνεῖ πρὸς τὴν Κυβέρνησιν τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον, ἐγένετο μεγάλη σύσκεψις τῶν Ἑλλήνων ἐν Κωνσταντινουπόλει, καθ' ἣν ἀπεφασίσθη νὰ γραφῇ ἐκ μέρους τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους ἀπόκρισις εἰς τὴν ἀπόφασιν τῆς Κυβερνήσεως δι' ἀναφορᾶς. Ὄντως δὲ συνετάχθη τοιαύτη ἀναφορά, ὑπογραφεῖσα ὑπὸ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Ἱερεμίου δ', τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων Πολυκάρπου, ὑπὸ τῶν Ἀρχιερέων, τῶν εὕρισκομένων ἐν Κωνσταντινουπόλει, καὶ τῶν λογάδων τοῦ Γένους³². Διαβιθασθεῖσα δὲ ἡ ἀναφορά εἰς τὸν ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν ἐπεστράφη εἰς τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον μετὰ τῆς ἐντολῆς νὰ παρουσιάσῃ αὐτὴν Ἐπιτροπὴ τοῦ Ἑλληνικοῦ Γένους εἰς τὴν Μ. Βεζυρείαν, ὅπου προῦκειτο νὰ συνέλθῃ ἡ Κυβερνητικὴ ἐπιτροπὴ ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῶν Προσκυνημάτων. Τῇ 25 Ἀπριλίου 1811 προσῆλθεν ἡ ἑλληνικὴ Ἐπιτροπὴ, ἀποτελουμένη ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων, τοῦ Χαλκηδόνος Γερασίμου, τοῦ Νικαίας Ἰωαννικίου, τοῦ Ἡγουμένου τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Σιναϊτικοῦ Μετοχίου Ἰλαρίωνος, τοῦ Ἀγιοταφίτου Προκοπίου Ναζιανζηνοῦ καὶ τῶν λογάδων Κωνσταντίνου Καρατζᾶ, Δημητρίου Σχοινᾶ, Δημητρίου Ζαμπακοῦ, Ἰωάννου Νέγρη, Ἰακωβάκη Ροῖζου, Θεοδοσίου Τζικαλιώτου, χατζῆ Παναοῦ, Γεωργίου Σιλβέστρου Ὠχάνη, Γεωργίου Μουσίκη, Λαμπίκη Γεωργίου Καρατζᾶ, Χριστοδούλου Μαυρουδῆ, χατζῆ Κωνσταντῆ, Σταυράκη χατζῆ Ἰωβίκη, χατζῆ Σάβα Νικολάου καὶ ἄλλων. Πολυπληθὴς ἦτο καὶ ἡ Κυβερνητικὴ Ἐπιτροπὴ καὶ ἡ ἀντιπροσωπεῖα τῶν Ἀρμενίων. Παρεστάθησαν λοιπὸν σταθέντες δεξιᾶ οἱ Ἕλληνες, ἀριστερᾶ οἱ Ἀρμένιοι. Ἀπευθυνόμενος πρὸς τὸν Βεζύρην ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων Πο-

³² Ἴδε τὸ κείμενον τῆς Ἀναφορᾶς ἐν Ἀναλ. Ἱεροσ. Σταχ. Γ. 274-282.

λύκαρπος εἶπεν· «Τὸ ἡμέτερον Γένος καὶ ἡμεῖς οἱ παριστάμενοι δοῦλοί σας, μὲ τὸ νὰ μὴ δυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν τὰ δικαιολογήματά μας ἀπὸ στόματος διὰ τὴν ἀμάθειάν μας καὶ διὰ τὸ πρὸς τὴν ἱερὰν συνέλευσιν σέβας, ἀναφέρομεν αὐτὰ διὰ τῆς παρουσίας ἡμῶν δουλικῆς ἀναφορᾶς». Τινὲς τῶν τούρκων Ἐπιτρόπων θέλοντες νὰ προκαταλάβωσι τοὺς Ἑλληνας ἀπέκρουσαν τὴν ἀναφορὰν, ἄλλοι ὅμως ἀνεγνώρισαν ὡς ὀρθὰς τὰς παρατηρήσεις τῶν Ἑλλήνων, ὅτι τὰ σουλτανικὰ διατάγματα, τὰ ἐκδοθέντα κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων, δὲν ἔπρεπε ν' ἀκυρωθῶσι διὰ νέων διαταγμάτων, μεροληπτικῶν ὑπὲρ τῶν Ἀρμενίων. Ἐπειδὴ δὲ καὶ οὗτοι ἐπέμειναν εἰς τὴν ἀκύρωσιν αὐτῶν, ἰσχυριζόμενοι ὅτι κατέχουσι παλαιὰ σουλτανικὰ ἔγγραφα, ὁ Μ. Βεζύρης μετὰ πολλὰς συζητήσεις διέλυσε τὴν συνεδρίαν, εἰπὼν εἰς τὸν Μουφτὴν ὅτι οἱ τε Ἀρμένιοι καὶ Ἑλληνες ἔπρεπε νὰ κωμίσωσι τὰ ἔγγραφα αὐτῶν πρὸς ἐξέτασιν, μεθ' ἣν δὲ ἐκδοθῆ ἡ τελευταία ἀπόφασις. Τῇ 21 Ἀπριλίου ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων ἀπέστειλε τὰ σχετικὰ ἔγγραφα, τὰ ὁποῖα μετὰ τινὰς ἡμέρας ἐξετασθέντα ἐπεστράφησαν διὰ τοῦ Παναγιωτάκη Μουρούζη, ἀνεβλήθη δὲ ἡ ἀπόφασις ἐπὶ ἑννέα σχεδὸν μῆνας.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως χρόνῳ ἐκατατομήθησαν οἱ δύο ἀδελφοὶ Μουρούζαι, Δημήτριος καὶ Παναγιωτάκης³³, διορισθέντος Μ. Διερμηνέως τῆς Ὑψηλῆς Πύλης, τοῦ Ἰακωβάκη Ἀργυροπούλου, καθηρέθη δὲ τῆς ἀρχῆς καὶ ὁ Μ. Βεζύρης Σσακίρ πασᾶς, ἐξορισθεὶς εἰς τὴν νῆσον Κῶ, καὶ διωρίσθη ἀντ' αὐτοῦ ὁ Ρουστῆ πασᾶς, ὅστις ἐφαρμόσας τὴν ἀπόφασιν τῆς ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῶν Προσκυνημάτων Κυβερνητικῆς Ἐπιτροπῆς, τῇ 19 Ἰανουαρίου 1812 ἐμήνυσε τὸν Πατριάρχην Πολύκαρπον ἵνα μεταβῆ εἰς τὴν Μ. Βεζυρειάν λάβῃ τὸ ἐπὶ τούτῳ σουλτανικὸν διάταγμα, ὅμοιον τοῦ ὁποίου ἐδόθη καὶ εἰς τοὺς Ἀρμενίους³⁴. Ἐν αὐτῷ ἐλέγετο ὅτι «ἐπειδὴ ἀνετέθη ἤδη εἰς τὸ γένος τῶν Ρωμαίων ἢ τοῦ Καμαμὲ ἐπισκευὴ καὶ ἐπειδὴ ἐγένετο ἅπανα ἢ τούτου ἀνοικοδόμησις δι' αὐτῶν, δὲν ἔπεται κανὲν ἄλλο ἔθνος νὰ παρενοχλῆ νὰ περιορίξῃ νὰ ἐξουσιάζῃ τὰ εἰς ἑκάτερα τὰ γένη (=Ἀρμενίων καὶ Ρωμαίων) ἀνέκαθεν ἐξιδιασμένα μέρη». Μὴ ἀρκεσθέντες εἰς τὸ διάταγμα τοῦτο οἱ Ἀρμένιοι προῦκάλεσαν ἀκύρωσιν τοῦ μετὰ τὴν πρῶ-

³³ Ἀμφότεροι οἱ ἀδελφοὶ Μουρούζαι τὰ μάλιστα συνετέλεσαν εἰς τὴν ἀνοικοδόμησιν τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως, εὐλόγως δ' ἐξύμνησεν αὐτοὺς ὁ Προκόπιος Ναζιανζηνὸς Ἀράμπογλος ὡς προστάτας τοῦ Γένους θερμοτάτους, τῆς Ἐκκλησίας ὑπερμάχους θαυμασίους, ἐρείσματα τοῦ Γένους ἄπτωτα, στύλους τῆς εὐσεβείας ἀσειστους, ἀνορθωτὰς τῆς πεπτωκυίας Ἑλλάδος τῇ τῶν μουσείων ἀνεγέρσει, ἀνακαλεστὰς τῶν ἐπιστημῶν ἐν τῇ Βασιλευσίῃ, τέλος καυχήματα τοῦ Γένους ἡμῶν ἀξιάγαστα. «Ὁ γὰρ ξῆλος ὑμῶν, ἐν ἀποστροφῇ πρὸς αὐτοὺς, λέγει ὁ Προκόπιος, ἐμψυχωθεὶς τῇ τοῦ Θεοῦ χάριτι καὶ πτερωθεὶς ταῖς τοῦ Μακαριωτάτου εὐπροσδέκτοις εὐχαῖς σὺν τῇ ἱερᾷ ὁμηγύρῃ τῶν θεοπροβλήτων ἁγίων Ἀρχιερέων οὐκ ἠνέσχετο τὴν παντελῆ τοῦ Ναοῦ καὶ τὴν φθόνῳ γενομένην κατάπτωσιν. Ἀλλὰ προηγούμενοι τῶν λοιπῶν χριστιανῶν, ὡς σῶμα τῆς σκιάς, ἀνήγειραν αὐτὸν αὐθις καταφαιδρύνοντες ποικιλοτρόπως νεύσει δεῖκῃ, ἀδεία βασιλικῆ, εὐχῇ ἱερατικῇ, ζήλῳ εὐγενικῷ, προθυμίᾳ τοῦ λαοῦ». Προκοπίου, Ἐπαινος καὶ ἐγκώμιον τῆς Ἱερουσαλήμ... παρὰ Τ. Π. Θέμελη, Ἀνὰ τὰ Προσκυνήματα, Ἱερουσαλήμ 1909, σ. 126.

³⁴ Ἀνάλεκτα Ἱεροσ. Σταχυολογίας, Γ, 283-290.

την κρίσιν διατάγματος καὶ ἔκδοσιν ὑπὲρ ἑαυτῶν ἑτέρου διατάγματος, πρὸς τῷ ἀνωτέρῳ, δι' οὗ διετάσσοντο οἱ Ἕλληνες νὰ παραδώσωσιν αὐτοῖς τὰ ἐν τῷ Ναῶ ἴδια μέρη ἀντὶ χρηματικῆς ἀποζημιώσεως. Κατὰ τὴν ἀπόπειραν ἐφαρμογῆς τοῦ διατάγματος τούτου ἐν Ἱερουσαλήμ ὠρίσθη ἡ εὐτελεστάτη ἀποζημίωσις «εἰς γρόσια τριάκοντα τέσσαρας χιλιάδας καὶ πεντακόσια εἰκοσιεννέα καὶ καθ' ἄσπρα ψιλὰ, ἄνευ τῶν ἐργατικῶν ἡμερομισθίων»! Οἱ Ἕλληνες δὲν ἐδέχθησαν τὰ χρήματα ταῦτα, ἠναγκάσθησαν ὅμως ἕνεκα τῶν ἐντόνων ἐνεργειῶν τῶν Ἀρμενίων νὰ παραχωρήσωσιν αὐτοῖς οὐ μόνον τὰ ἐν τῷ Ναῶ τῆς Ἀναστάσεως κατεχόμενα νῦν ὑπ' αὐτῶν μέρη, ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς Ναοῖς τῆς Βηθλεέμ καὶ τῆς Γεδσημανῆς βραδύτερον.

Ταυτοχρόνως δὲ καὶ οἱ Λατῖνοι οὐ μόνον τὰ κατεχόμενα νῦν μέρη ἐν τῷ Ναῶ τῆς Ἀναστάσεως κατέλαβον, ἀλλὰ καὶ διεξήγαγον σφοδρότατον ἀγῶνα πρὸς κατάληψιν τοῦ Κουβουκλίου, τοῦτο δὲ κατορθώσαντες ἔστησαν ἐν αὐτῷ ἴδιον φύλακα, καταλαβόντες συγχρόνως τὸ τρικάμαρον τὸ ἐπὶ τῆς δυτικῆς πύλης τοῦ Καθολικοῦ καὶ ἓνα θόλον, ὑπὸ τὸν ὁποῖον ἔστησαν μεγαλόφωνα τὰ ἐκκλησιαστικὰ αὐτῶν μουσικὰ ὄργανα. Κατέλαβον ἐπίσης τὸν τόπον τῆς εὐρέσεως τοῦ Σταυροῦ καὶ τὴν δυτικὴν κλίμακα τοῦ Γολγοθᾶ ἐκβαλόντες ἐκεῖθεν πᾶν ὅ,τι ἑλληνικὸν ὑπῆρχεν. Ἡ τῶν Λατίνων ἀδικία ἦτο καταφανεστάτη, διὰ στρατιωτικῆς δὲ βίας ἀποκατεστάθησαν τὰ πράγματα ὡς εἶχον πρότερον. Καὶ ὡς φρουρὸς μὲν τοῦ ἁγίου Τάφου ἐν τῷ Κουβουκλίῳ ὠρίσθη πάλιν ἕλληνας μοναχός, παρεδόθη δὲ τὸ τρικάμαρον καὶ ὁ τόπος τῆς εὐρέσεως τοῦ Σταυροῦ, ἔνθα εἶχε συμβῆ δεινὴ συμπλοκὴ μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Λατίνων, μεθ' ἧν ἐδᾶπάνησαν εἰς τὰ δικαστήρια οἱ Ἕλληνες περὶ τὰς 100.000 γροσίων. Ἐπὶ πλέον ἐμειώθη ἡ φωνὴ τῶν λατινικῶν ἐκκλησιαστικῶν ὀργάνων ἵνα μὴ παρενοχλῶνται οἱ ὀρθόδοξοι κατὰ τὴν τέλεσιν τῆς λειτουργίας. Ἀλλὰ ὀριστικῶς ὑπεχρεώθησαν οἱ Ἕλληνες ἵνα ἀναγνωρίσωσιν ὡς συμμετόχους τοῦ Κουβουκλίου τοὺς τε Λατίνους καὶ Ἀρμενίους. Μετὰ ἔτη ὅλα, καθ' ἃ οἱ Ἕλληνες δὲν ἠδύναντο νὰ τελέσωσιν ἐν αὐτῷ λειτουργίαν, τῇ 28 Δεκεμβρίου 1817, συνεπεῖα σουλτανικοῦ διατάγματος, ὁ Ἐπίτροπος τοῦ Πατριάρχου Μητροπολίτης Πέτρας Μισαῆλ ἐτέλεσε πανηγυρικὴν λειτουργίαν. Σκάνδαλα ὅμως καὶ πάλιν προὐκλήθησαν ὑπὸ τῶν Λατίνων μοναχῶν, ἕως οὔ τῷ 1819 δι' εἰδικοῦ σουλτανικοῦ διατάγματος καθωρίσθη τὸ καθεστῶς ἐν τῷ Κουβουκλίῳ³⁵. Ἐν τῷ μεταξὺ χρόνῳ οἱ Λατῖνοι κατέλαβον τὸν μικρὸν ναὸν τῶν Ποιμένων παρὰ τὴν Βηθλεέμ, ἀλλ' οἱ Ἕλληνες μοναχοὶ διὰ δραστηρίου ἐνεργείας τῷ 1820 ἀνέκτησαν πάλιν αὐτόν³⁶,

³⁵ Ἀνάλεκτα Ἱεροσολ. Σταχυολογίας, Γ. 248-252. 290-296.

³⁶ Αὐτόθι, Γ. 246-248. 296.

συμπληρώσαντες, ἐν τῷ μεταξύ, διαφόρους ἐπισκευὰς Μοναστηρίων καὶ ξενόνων ἐν Ἱερουσαλήμ καὶ Βηθλεεμ³⁷, πρὸς ὑποδοχὴν τῶν εἰς προσκύνησιν ἅμα καὶ βοηθειὰν τοῦ ἁγίου Τάφου μεταβαινόντων ἐκάστοτε Προσκυνητῶν.

ΚΙΝΔΥΝΟΙ ΤΗΣ ΑΓΙΟΤΑΦΙΚΗΣ ΑΔΕΛΦΟΤΗΤΟΣ

Αὶ ἀνωμαλῖαι ὅμως τοῦ 1821 ὀλεθρώως ἐπέδρασαν καὶ ἐπὶ τῶν ζητημάτων τῶν Προσκυνημάτων καὶ ἐπὶ τῆς καταστάσεως τῆς Ἀδελφότητος, ἥτις κατηγγέλετο ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν αὐτῆς, ὡς συνένοχος τῶν ἀνωμαλιῶν, ὡς ἔχουσα ἐντὸς τῶν Μοναστηρίων αὐτῆς κεκρυμμένους Ρώσους στρατιώτας³⁸. Ρῶσοι προσκυνηταὶ σπανίως μετέβαινον εἰς Ἱερουσαλήμ. Περὶ τὸ 1811 ἤρξαντο ἐμφανιζόμενοι ἀνὰ τρεῖς κατ' ἔτος προσκυνηταὶ ἢ καὶ πλέον, περὶ δὲ τὸ 1819 ἐφάνησαν ἐπέκεινα τῶν ἑκατόν. Τούτου ἕνεκα ἴδρυσεν ἡ Ρωσία τῷ ἔτει ἐκείνῳ Προξενεῖον, πρώτου διορισθέντος Προξένου τοῦ Ἑλλήνου Γεωργίου Μόστρα, ὃν ἐγκατέστησεν ὁ Δημήτριος Δασκῶφ. Ἐπειδὴ δὲ δὲν ὑπῆρχε κατάλληλος κατοικία ἐν Ἰόππῃ κατώκησεν ὁ ρῶσος Πρόξενος ἐν τινι διαμερίσματι τοῦ ἑλληνικοῦ Μοναστηρίου, ἐν ᾧ διέμενον ἕως τῆς ἐποχῆς ἐκείνης τοῦρκοι φύλακες. Ἡ ἐμφάνισις τοῦ Προξένου τούτου κατέστην λίαν ὑποπτος, ἡ δὲ συχνὴ αὐτοῦ ἐπικοινωνία πρὸς

³⁷ Πρβλ. Συμπληρωματικὰς εἰδήσεις Ἀνθίμου μοναχοῦ, ἐν *Α. Π. Κεραμέως Ἀναλέκτοις*, Γ, 309-313. *Verdy du Vernois* ἐνθ' ἄν. σ. 62-63. *Famin* ἐνθ' ἄν. σ. 383 ἔξ. Ὁ Πατριάρχης Πολύκαρπος πρὸς ἀντιμετώπισιν τῶν μεγάλων οικονομικῶν ἀναγκῶν ἀπετάθη καὶ πρὸς τὴν Ρωσίαν. Αὕτη καταλαβοῦσα περὶ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τὴν Βεσσαραβίαν ἀνεγνώρισε τὴν κυριότητα τοῦ ἁγίου Τάφου ἐπὶ τῶν ἐκεῖ ἀνηκόντων εἰς αὐτὸν κτημάτων. Ἐπίσης ἐκτὸς τοῦ ἐν Μόσχῃ δωρηθέντος εἰς τὸν Ἅγιον Τάφον Μετοχίου ὁ τσάρος Ἀλέξανδρος α' ἀνεγνώρισε τὴν εἰς τὸν Ἅγιον Τάφον γενομένην ὑπὸ τοῦ Ἑλλήνου Ἰωάννη Βαρβάκη δωρεὰν τοῦ ναοῦ Ἁγίας Τριάδος ἐν Ταϊγανίῳ. Ὁ Πατριάρχης Πολύκαρπος εὐχαριστήσας ἐξέδηκεν ἐν ἐπιστολῇ πρὸς τὸν Τσάρον τὴν κατάστασιν τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων ἀγωνιζομένης πρὸς διάσωσιν τῶν Προσκυνημάτων. Ὁμοίως ἔγραψεν ὁ Πολύκαρπος ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Μητροπολίτην Κισνοβίου Γαβριὴλ μέλος τῆς Ρωσικῆς Ἱεράς Συνόδου, ζητῶν ἐνίσχυσιν οικονομικὴν. Ὁ παρὰ τῇ Ἱερᾷ Συνόδῳ αυτοκρατορικὸς Ἐπίτροπος πρίγκηψ Γαλίτσιν ἀνεκοίνωσεν εἰς τὸν κόμητα Ἰωάννην Καποδίστριαν ὅτι ὁ Τσάρος, προτάσει τῆς Ἱεράς Συνόδου, ἐνέκρινε τὴν ἐπιχορήγησιν 25.000 ρουβλίων. Ἐν τῷ μεταξύ ὁ Πατριάρχης ἔγραψε καὶ πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον Ὑψηλάντην, ἐπενέθη καὶ ὁ Καποδίστριος καὶ τέλος ἐστάλη τὸ εὐτελες ποσὸν τῶν 25.000 ρουβλίων πρὸς τὸν Πατριάρχην Ἱεροσολύμων διὰ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει ρώσου Πρεσβευτοῦ Στρογάνωφ. *A. Poroff, La Question de Lieux Saints*, I, 7 ἔξ. *N. Carterew, Σχέσεις τοῦ Πατριάρχου Πολυκάρπου πρὸς τὴν Ρωσικὴν Ἀρχὴν, Παλαιστίνιος Συλλογὴ*, XV, 1, Πετροῦπολις 1898, σ. 511 ἔξ. *Καλλίστου Μηλιαρᾶ, Οἱ Ἅγιοι Τόποι*, Β, 379 ἔξ.

³⁸ Ὑπὸ τῆς «Φιλικῆς Ἐταιρείας» εἶχεν ἀποσταλῆ εἰς Ἱερουσαλήμ πρὸς διάδοσιν τῶν ἰδεῶν αὐτῆς Κερκυραῖος τις ἰατρός, *Ἐμμ. Ξάνθου*, Ἀπομνημονεύματα περὶ τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας, Ἐν Ἀθήναις 1845, σ. 10.

τοὺς μοναχοὺς ἐπῆύξησε καὶ τὰς πρὸς αὐτοὺς ὑποψίας. Μετὰ ἓν ἔτος ὁ Πρόξενος ἠναγκάσθη νὰ δραπετεύσῃ, ἐγκαταλιπὼν ἐν Ἰόππῃ τ' ἀνήλικα αὐτοῦ τέκνα καὶ τὴν γυναῖκα³⁹, διότι καὶ ἐν Παλαιστίνῃ ἐλήφθησαν ἔκτακτα μέτρα κατὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ κατὰ τῶν ὀρθοδόξων καθόλου. Ἐγένοντο ἐπίμονοι ἔρευναι ἐν τοῖς Μοναστηρίοις πρὸς ἀνεύρεσιν ὄπλων, διετάχθησαν δὲ πάντες οἱ χριστιανοὶ νὰ «*μαυροφορήσωσι*». Τινὲς τούτων ἐφυλακίζοντο ἐπὶ διαφόροις προφάσεσιν «*ὅτι δὲν ἐμαύρισαν τὸ φέσι των ἢ τὰ παπούτσια των ἢ ὅτι ἐλάλησαν τὸν δεῖνα λόγον καὶ ἄλλα τοιαῦτα*»⁴⁰. Διότι δυστυχῶς διοικητῆς τῆς Ἱερουσαλὴμ συνέπεσε νὰ εἶνε ἐξ Ἑβραίων τις μουσουλμάνος Σουλεϊμάν ἐφέντης, ἔχων συμπράκτορα Γαζαϊόν τινα «*τουφεκτῆμασῆν*», Μουσα-μπέκ ὀνόματι, ὅστις ἀπλήστως ἐζητεῖ χρήματα, βασανίζων τοὺς χριστιανοὺς. Ἀπερίγραπτα δεινὰ ὑπέστησαν οἱ Ἀγιοταφῖται, ὧν προῖστατο, εὐτυχῶς, ἀντὶ τοῦ γέροντος Πατριαρχικοῦ Ἐπιτρόπου Μητροπολίτου Πέτρας Μισαήλ ἐπιτροπεύων ὁ Προκόπιος Ναζιανζηνός, «*Μόνος (οὔτος) ἤγετο, ἀπήγετο, ἐσύρετο, παρεσύρετο εἰς τοῦ μουλλᾶ, εἰς τοῦ μουσελλήμη, εἰς τοῦ μουφτῆ, εἰς τὸν νακίπη, εἰς τοὺς ἄλλους δυνατοὺς, λέγων, ἀντιλέγων, ὑπεραπολογούμενος, δεόμενος, δακρυροῶν, τὰ δίκαια (τῶν Ἀγιοταφῖτῶν) ἐξιστορῶν, ἐπιμένων τῇ ἀδω-ώπῃ αὐτῶν*»⁴¹. Διότι οἱ ἀγιοταφῖται ἦσαν ἐντελῶς ἀδῶοι. Ἄλλ' οἱ καταβασανίζοντες αὐτοὺς ἔπραττον τοῦτο ὅπως λαμβάνωσι χρήματα, ἀφοῦ δ' ἕκαστος Ἀγιοταφίτης κατέβαλε πᾶν ὅ,τι εἶχεν, ἡ Ἀδελφότης ἠναγκάσθη νὰ διαλύσῃ καὶ χωνεύσῃ πάντα τὰ χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ σκευὴ τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως καὶ τῶν λοιπῶν Μοναστηρίων, ἐδανείζετο δὲ παρ' οἰουδήτινος ἡδύνατο, ἐπὶ τόκοις βαρυτάτοις. Καὶ κατώρθωσαν μὲν οἱ μοναχοὶ ν' ἀπαλλαγῶσι τοῦ ἐξωλεστάτου ἐκείνου ἐξ Ἑβραίων Σουλεϊμάν, ὅστις ἡμέραν τινὰ παρὰ μικρὸν ν' ἀπαγχονίσῃ τὸν Προκόπιον Ναζιανζηνόν, ἀλλὰ τὰ δεινὰ αὐτῶν ἐξηκολούθησαν μετὰ τῆς αὐτῆς καὶ μείζονος ἐντάσεως. Ἄφ' ἐνὸς μὲν οἱ συκοφάνται ἐφεύρισκον καθ' ἑκάστην ἡμέραν νέας συκοφαντίας, καίτοι ἀπεδεικνύοντο ψευδόμενοι, ἀφ' ἑτέρου δὲ οἱ δανεισταὶ διημέρευον ἐντὸς τοῦ Μοναστηρίου, ὑβρίζοντες τοὺς μοναχοὺς, ζητοῦντες τὰ ὀφειλόμενα. Τὰ αὐτὰ δὲ κακὰ συνέβαινον καὶ ἐν ἄλλαις πόλεσι τῆς Παλαιστίνης, ἰδίως ἐν Πτολεμαῖδι, μάλιστα μετὰ τὴν κατὰ τῆς Βηρυτοῦ γενομένης τῷ 1823 ἄσκοπον ἐπίθεσιν τοῦ χατζῆ Βασίλη διὰ τῶν πλοίων. Ὁ Μητροπολίτης Πτολεμαῖδος Ἀθανάσιος εἶχεν ὑποστῆ τὰ πάνδεινα. Τὰ πάνδεινα ἔπασχον καὶ οἱ μοναχοὶ ἐν τοῖς Μοναστηρίοις τῆς ὑπαίθρου χώρας τῆς Παλαιστίνης, ἰδίως οἱ τῆς Μεγάλης Λαύρας. Ἐπειδὴ ὁ Σουλεϊμάν πασᾶς ἐφυλάκισέ τινας τῶν Ἐπε-

³⁹ Ἀνθίμου μοναχοῦ, ἐνδ' ἄν. σ. 316. *Νεοφύτου* Κυπρίου, Εἰκοσαετηρὶς (1821-1841), ἐν Ἀναλέκτοις Ἱεροσολ. Σταχ. Γ, 459.

⁴⁰ *Νεοφύτου*, Αὐτόθι σ. 460.

⁴¹ Ἀνθίμου μοναχοῦ, ἐνδ' ἄν. σ. 319.

τίδων λεγομένων σκηνιτῶν ἐν Ἱερουσαλήμ πρὸς εἰσπραξιν φόρων, οἱ ὁμόφυλοι αὐτῶν ἐπολιόρκησαν τὴν Λαύραν καὶ τρυπήσαντες τὸν βόρειον τοῖχον εἰσῆλθον, δειράντες δὲ τοὺς μοναχοὺς ἐκάθησαν ἐντὸς τῶν κελλίων αὐτῶν λέγοντες ὅτι δὲν θὰ ἐξέλθωσι τῆς Λαύρας ἂν μὴ ἡ ἀγιοταφικὴ Ἀδελφότης ἀποφυλακίσῃ τοὺς ἐν Ἱερουσαλήμ κρατουμένους. Δεκαπέντε ἡμέρας μείναντες ἐν τῇ Λαύρα ἔφαγον τὰς ζωτροφίας τῶν μοναχῶν, κλέψαντες τὰ πενιχρὰ καὶ πτωχικὰ αὐτῶν ἱμάτια, ἔδερον δὲ καὶ ἠπεύλουν καθ' ἑκάστην ἕως οὗ δι' ἐνεχείρων δανεισθέντες οἱ Ἀγιοταφῖται ἔδωκαν τὰ διὰ τοὺς Ἐπετίδας ἀπαιτούμενα χρήματα καὶ ἠλευθέρωσαν τοὺς Ἀγιοσαβίτας μοναχοὺς τῶν δεινῶν. Ἐν Ἱερουσαλήμ ὑπερησιπίετο γενναίως τὴν Ἀδελφότητα ὁ Προκόπιος, ἀλλὰ καταπονηθεὶς βαρέως ἠσθένησε τῇ 1 Ἰουλίου τοῦ 1823 καὶ ἐντὸς ἡμερῶν τινων ἀπέθανε, ταφεὶς ἐν τῇ Σιών τῇ 8 Ἰουλίου. Περισοῶν ἔκειτο βαρέως ἀπὸ τῆς 27 Ἰουνίου καὶ ὁ συνεργάτης αὐτοῦ διαπρεπῆς Ἀρχιγραμματεὺς τῆς Ἀδελφότητος Ἄνθιμος, ὅθεν ἐξελέγη ἕτερος συνεπίτροπος τοῦ Μητροπολίτου Πέτρας ὁ Ναζαρέτ Δανιήλ, ὅστις δραστηρίως εἰργάσθη ὑπὲρ τῆς Ἀδελφότητος, κατὰ τὰς δεινοτάτας ἐκείνας περιστάσεις. Εὐτυχῶς αἱ κατ' αὐτῆς ὑποψίαι ἀπεδείχθησαν ὅλως ἀνυπόστατοι, διὰ τῆς θαυμαστῆς δ' ἐπιμονῆς τῶν Ἀγιοταφιτῶν καὶ αὐταπαρνήσεως ἡ Ἀδελφότης ἀνεδείχθη ὑπερτέρα τῶν μεγάλων καὶ ὅλως ἀπεριγράπτων κινδύνων ἐπὶ ἑπταετίαν σχεδὸν ὀλόκληρον. Κατ' αὐτὴν Μοναστήριά τινα, πρὸς καιρὸν μόνον, ἔξω τῆς Ἱερουσαλήμ κείμενα, ὡς τὸ τοῦ Σταυροῦ, τοῦ Προφήτου Ἡλιοῦ καὶ τῆς Βηθλεέμ, κατελήφθησαν ὑπὸ τῶν μουσουλμάνων φελλάχων τῆς ὑπαίθρου χώρας τῆς Παλαιστίνης, ἧτις ἐν διηνεκεῖ ἐξεγέρσει διετέλεσεν ἔνεκα τῆς ἀνταρσίας διαφόρων πατριῶν καὶ πολέμου κατ' ἀλλήλων. Τὰ Μοναστήρια ἐγένοντο κρυσφήγετα καὶ ὀρητήρια, ἀλλὰ βραδύτερον ἀπεδόθησαν. Δυστυχῶς δὲν ἀπεδόθη μέρος τοῦ λόφου τῆς Σιών, ὅπερ χρησιμεῖον ὡς νεκροταφεῖον κατέλαβον οἱ Ἀρμένιοι τῷ 1824, ὠφεληθέντες τὰς δεινὰς περιστάσεις τῆς Ἀγιοταφικῆς Ἀδελφότητος⁴². Τῷ 1827 ἐπὶ Σκευοφύλακος τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως Κοσμᾶ⁴³, ἀπεπειράθησαν οἱ Ἀρμένιοι νὰ καταλάβωσι τὸν Γολγοθᾶν, ἀλλ' ἀπέτυχον, κατώρθωσαν ὅμως ὀριστικῶς μετὰ διετίαν ν' ἀποκτήσωσι τὰ αὐτὰ πρὸς τοὺς Λατίνους δικαιώματα ἐν τῷ Κουβουκλίῳ⁴⁴.

Τῇ 3 Ἰανουαρίου 1827 εἶχε τελευτήσει, εἰς βαδύτατον γῆρας φθάσας, ὁ Πατριάρχης Πολύκαρπος, μετὰ τὴν ταφὴν δὲ αὐτοῦ ἐν Νεοχωρίῳ, γενικῆς Συνόδου γενομένης ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ τῶν προϋχόντων τοῦ Γένους παρόντων, ἐξελέγη Πατριάρχης ὁ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ Ε΄ (1827-1845) εὐρὼν τὴν Ἀγιοταφικὴν

⁴² *Νεοφύτου*, ἐνθ' ἄν. σ. 469. «Νέα Σιών» ΙΓ', 1921, σ. 194 ἔξ.

⁴³ *Α. Π. Κεραμέως*, Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη, Α, 170.

⁴⁴ *Famin*, ἐνθ' ἄν. σ. 401.

Ἀδελφότητα ἐν τῷ ἐσχάτῳ κινδύνῳ διατελοῦσαν, ἕνεκα τῶν χρεῶν αὐτῆς⁴⁵. Ὁ προηγηθεὶς μέγιστος ἀγὼν τῆς Ἀδελφότητος ἀπήτησεν, ὡς εἶδομεν, κολοσσιαίας ὑλικὰς δυνάμεις, μάλιστα κατὰ τοὺς νέους χρόνους, ὅτε τὸ Πατριαρχεῖον Ἱεροσολύμων εὐρέθῃ ἐν μεγάλῃ ἐνδείᾳ. Ἐν τοιαύτῃ ἐνδείᾳ ὥστε πολλάκις οἱ μοναχοὶ καὶ οἱ Πατριάρχαι Ἱεροσολύμων ἐστεροῦντο καὶ αὐτοῦ τοῦ ἐπιουσίου ἄρτου, ἐστεροῦντο ὀλίγων χρημάτων ἵνα εἰσέρχωνται εἰς τὸν Ναὸν τῆς Ἀναστάσεως, τοῦ ὁποίου οἱ θυρωροὶ εἰσέπραττον φόρους. Ἄλλ' ἀπ' αὐτοῦ τοῦ ἰσ' αἰῶνος ἤρξαντο αἱ μεγάλαὶ δωρεαὶ κτημάτων εἰς τὸν ἅγιον Τάφον, πρωτοστατούντων τῶν Ἑλλήνων Ἡγεμόνων τῶν παριστριῶν χωρῶν, καὶ ἤδη ἐπ' αὐτοῦ τοῦ Πατριάρχου Δωροθέου ἐγένετο ἡ πρώτη κτηματικὴ δωρεὰ ὑπὸ εὐσεβοῦς Κυπρίου προσκυνητοῦ, ἐπ' αὐτοῦ δὲ ἰδρύθησαν καὶ τὰ πρῶτα «Ἀδελφάτα» ἐν πάσαις ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις ὑπὲρ τοῦ Ἁγίου Τάφου. Τὰ μεγάλα καὶ πολλὰ κτήματα τοῦ ἁγίου Τάφου ἐν Ρουμανίᾳ, Βεσσαραβίᾳ, Τουρκίᾳ, Ἑλλάδι, Κύπρῳ, Κρήτῃ καὶ ἐν ταῖς λοιπαῖς νήσοις ἐδωρήθησαν ὑφ' ὠρισμένων προσώπων, ὡς ἀναφαίρετος περιουσία τοῦ ἁγίου Τάφου, ἵνα μνημονεύωνται ἐν αὐτῷ τὰ ὀνόματα τῶν δωρητῶν. Ἐκτὸς τῶν δωρητῶν ἀκινήτων κτημάτων ὑπῆρχον καὶ οἱ ἐτήσιοι διαφόρων οἰκογενειῶν, ἢ ἰδιωτῶν δωρεαὶ χρημάτων, σίτου, σάπωνος, ἐλαίου καὶ ἄλλων. Οἱ Πατριάρχαι καὶ οἱ ἀγιοταφῖται μοναχοὶ ἀδιαλείπτως περιώδευον ἀνὰ τὰς ὀρθοδόξους χώρας, συλλέγοντες ἐράνους ὑπὲρ τοῦ ἁγίου Τάφου, ὑπῆρχον δὲ καὶ διάφορα σωματεῖα ἐκασταχοῦ («*ἰσνάφια*») ὑπὲρ τοῦ ἁγίου Τάφου συλλέγοντα χρήματα καὶ ἀποστέλλοντα εἰς Ἱερουσαλὴμ διὰ τῶν «*Ἐπιτρόπων*» τοῦ ἁγίου Τάφου. Μέγα δ' εὐτύχημα πᾶς Ἑλλῆν ἐδεδώρει τὴν ἐπίσκεψιν τῶν ἁγίων Τόπων καὶ πᾶς προσκυνητῆς προσέφερε οὐ μόνον κατὰ τὴν ἐν Ἱερουσαλὴμ παρουσίαν αὐτοῦ ἀλλὰ καὶ ἐφ' ὅρου ζωῆς διάφορα, ἀναλόγως τῆς δυνάμεως αὐτοῦ, ποσά, ἢ ἱερὰ ἀναθήματα, ἐν δὲ τοῖς ναοῖς ὑπῆρχον ἀνηρητημένα τὰ κυτῖα τοῦ ἁγίου Τάφου, δι' ὧν ἐπίσης συνηθροίζοντο ἱκανὰ ποσά. Πολλάκις δέ, ὡς εἶδομεν, ἐπεβάλλετο εἰς τοὺς Ἑλληνας καὶ ἕκτακτος φορολογία ὑπὲρ τοῦ ἁγίου Τάφου, κατὰ δὲ τὴν ἀνακαίνισιν τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως ἕκαστος Ἑλλῆν ἐφιλοτιμήθη νὰ ὑποβληθῇ εἰς πάσας τὰς δυνατὰς θυσίας. Κατὰ καιροὺς καὶ ἀπὸ τῶν λοιπῶν ὀρθοδόξων ἐθνῶν συνηθροίζον οἱ Πατριάρχαι ἐλέη ὑπὲρ τοῦ ἁγίου Τάφου, τακτικοὶ δὲ περιοδευταὶ ἀγιοταφῖται περιέτρεχον τὰς ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ καὶ Ρωσίᾳ ἀκμαζούσας ἑλληνικὰς ἀποικίας πρὸς συλλογὴν ἐράνων ὑπὲρ τοῦ ἁγίου Τάφου, ἔχοντες μεθ' ἑαυτῶν Ἐγκυκλίους οὐ μόνον τῶν Πατριαρχῶν Ἱεροσολύμων, ἀλλὰ καὶ τῶν Οἰκουμενικῶν Πατριαρχῶν, τὰς «*ἀπανταχοῦσας*» λεγομένας. Διὰ τοιαύτης ὅλως ἐκτάκτου κινήσεως ἐν τῷ

⁴⁵ Ἀνθίμου, ἐνθ' ἂν. σ. 331. Κ. Δελικάνη, ἐνθ' ἂν. σ. 518. Συγχρόνως Μητροπολίτης Καισαρείας ὑπὸ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Συνόδου ἐξελέγη ὁ Καισάριος, Αὐτόθι σ. 519.

Γένει ἡμῶν καὶ κοινῆς ἀντιλήψεως κατηρτίσθη ἡ περιουσία τοῦ ἁγίου Τάφου, ἣτις δὲν ἀποτελεῖται μόνον ἐκ κτημάτων, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν ἀνεκτιμήτων αὐτοῦ κειμηλίων, μοναστηρίων, μετοχιῶν, βιβλιοθηκῶν, ναῶν, φιλανθρωπικῶν καθιδρυμάτων, ἅτινα ἐν Παλαιστίνῃ καὶ ἀλλαχοῦ ἡ φιλοτιμία τοῦ ἑλληνικοῦ Γένους καὶ ἡ εὐσέβεια αὐτοῦ καθίδρυσεν. Οἱ Πατριάρχαι Ἱεροσολύμων ἀνεστρέφοντο ἐντὸς αὐτοῦ, μακρὰν τῆς Παλαιστίνης εὐρισκόμενοι, ἔνεκα τῶν ἀενάων αὐτῶν περιπλανήσεων καὶ πρὸς διεξαγωγὴν τῶν ἀτελευτήτων Προσκυνηματικῶν δικῶν καὶ ὑποθέσεων. Ἦναγκάζοντο ἔτη ὀλόκληρα ἵνα διαμένωσι μακρὰν τῆς Ἱερουσαλήμ καὶ ἀγωνίζωνται ὑπὲρ τῶν ἐν αὐτῇ Προσκυνημάτων, ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐν Ἀδριανουπόλει, ἐν ταῖς παριστρίοις χώραις, ἐν αἷς διὰ τῶν ἑλλήνων Ἡγεμόνων ἐδημιουργεῖτο περιφανὲς κέντρον, μεγάλην καὶ σπουδαιότατην βοήθειαν παρασχὼν εἰς τὸν ἅγιον Τάφον. Ἀλλὰ δυστυχῶς, ὁ ὑπὲρ τῶν Προσκυνημάτων ἀγὼν ἀπῆται, ὡς εἶδομεν, μεγάλας πάντοτε καὶ ἐκτάκτους δαπάνας, εἰς ἃς δὲν ἐπῆρκει ἡ πάγκοινος συνδρομὴ ὀλοκλήρου τοῦ ἔθνους. Διὰ τοῦτο ἡ Ἀγιοταφικὴ Ἀδελφότης ἦτο πάντοτε καταχρεωμένη, καὶ ἕκαστος τῶν Πατριαρχῶν πρωτίστην φροντίδα αὐτοῦ ἐθεώρει τὴν πληρωμὴν τοῦ χρέους, ὅπερ εὕρισκε παρὰ τοῦ προκατόχου αὐτοῦ. Τὸ χρέος ὅμως τῆς Ἀδελφότητος ὁ Πατριάρχης Ἀθανάσιος εὗρεν ὑπερβολικῶς ἐξογκωμένον καὶ ἀπειλοῦν μονονουχί τὴν διάλυσιν αὐτῆς.

Ὁ Πατριάρχης Ἄνθιμος, ὅστις δυστυχῶς δὲν εἰργάσθη ὑπὲρ ἀνορθώσεως τῶν οἰκονομικῶν τῆς Ἀδελφότητος, οὐδὲ ἐξῆλθεν εἰς περιοδείας, ἀποθανὼν ἀφῆκε χρέος πλεόν τοῦ ἑκατομμυρίου. Ἐπὶ Πατριάρχου Πολυκάρπου, συνεπεία τῶν ὅλως ἐκτάκτων δαπανῶν, μέχρι τοῦ 1821, τὸ χρέος ἀνῆλθεν εἰς ἑπτὰ ἑκατομμύρια, ἅτινα ἐπολλαπλασιάσθησαν μέχρι τοῦ 1827, ὅτε ἀπέθανεν ὁ Πολυκάρπος, ἀναβιβασθέντα εἰς τὸ ποσὸν τῶν τριάκοντα ἑκατομμυρίων⁴⁶. Τούτου ἔνεκα ἀμέσως ἐπελήφθη ὁ Πατριάρχης Ἀθανάσιος τῆς ἀποσβέσεως τοῦ κολοσσιαίου χρέους τῆς Ἀδελφότητος, ὑπὲρ ἧς ἐξήντησεν ἑαυτόν⁴⁷. Τὰ δάνεια ἦσαν συνωμολογημένα ἐπὶ βαρυτάτοις τόκοις, ὁ δὲ Πατριάρχης ὑπεβίβασεν αὐτοὺς εἰς 4%, ὅπερ ἔστερξαν καὶ τινες τῶν δανειστῶν· ἀπέστειλε δὲ συγχρόνως τὸν Καισάριον, Μητροπολίτην Καισαρείας τῆς Παλαιστίνης καὶ διάδοχον τοῦ Θρόνου, εἰς Μολδοβλαχίαν πρὸς εἴσπραξιν χρημάτων τινῶν ἐκ τῶν ἐκεῖ Μοναστηριακῶν κτημάτων, ἅτινα ἀπὸ τοῦ 1821 ἦσαν ἐγκαταλελειμμένα. Ἄλλ' ὁ Καισά-

⁴⁶ Διατριβὴ περὶ τῶν ἀληθῶν αἰτίων τῆς κορυφώσεως τῶν χρεῶν τοῦ Παναγίου Τάφου καὶ περὶ τῶν τρόπων τῆς γενομένης ἀναμορφώσεως ὑπὸ τοῦ Μ. Πατριάρχου Ἱεροσολύμων Ἀθανασίου... Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1834. *Νεοφύτου*, Εἰκοσαετηρίς, ἐν *Α. Π. Κεραμέως*, Ἀνάλεκτα Ἱεροσ. Σταχυολογίας, Γ, 486 ἐξ.

⁴⁷ *Δωροθέου*, Ἱεροδ. Ἀγιοταφίτου, Λόγος ἐπιτάφιος εἰς τὸν ἐν μακαρίᾳ τῇ λήξει Μακαριώτατον Πατριάρχην Ἱεροσολύμων Ἀθανάσιον, ἐν Σμύρῃ 1845.

ριος εὔρε τὰ κτήματα εἰς ἀδλίαν κατάστασιν καὶ καταχρεωμένα. Ὁ Πατριάρχης ἐστερεῖτο ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ αὐτῶν τῶν πρὸς συντήρησιν, ἐξ Ἱεροσολύμων δ' ἐλάμβανεν ἀλγεινὰς εἰδήσεις· διότι οἱ ἐκεῖ δανεισταὶ δὲν ἐδέχθησαν τὸν ὑποβιβασμὸν τῶν τόκων. Ἡ ἀδελφότης ἐξέπεμπε κραυγὰς ἀπελπισμοῦ πρὸς τὸν Πατριάρχην, ἔτιδε μὲν εἰς τοὺς δανειστὰς συναλλάγματα πρὸς ἐξόφλησιν ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἀλλ' ἐλλείπει χρημάτων τὰ ποσὰ ἐδιπλασιάζοντο. Ἠγόραζεν ἡ Ἀδελφότης καὶ αὐτὰ τὰ χρειώδη πρὸς διατροφήν τῶν ἀδελφῶν ἐπὶ πιστώσει, οἱ προσκυνητὰὶ συναλαμβάνοντο αἰχμάλωτοι ὑπὸ τῶν δανειστῶν, καταλαμβάνοντο τὰ Μοναστήρια καὶ τὰ κτήματα τῆς Ἀδελφότητος. Ἐστράφη τότε ὁ Ἀθανάσιος πρὸς τὸ Γένος ἡμῶν καὶ ἐζήτησε τὴν συνδρομὴν αὐτοῦ πρὸς σωτηρίαν τῶν κινδυνευόντων Προσκυνημάτων· διότι ἠπειλεῖτο διάλυσις τῆς Ἀδελφότητος. Ἀποταθεὶς πρὸς τὴν Μ. Ἐκκλησίαν παρεκάλεσε νὰ καταρτισθῇ Ἐπιτροπὴ ὑπὸ τῶν προκριωτέρων Ρουφετίων (Ἐργατικῶν σωματείων), δυναμένη ν' ἀναλάβῃ τὴν θεοφιλῆ φροντίδα τῆς ἀπαλλαγῆς τῆς Ἀγιοταφικῆς Ἀδελφότητος ἀπὸ τοῦ κινδύνου διαλύσεως. Ὁ δὲ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ἀγαθάγγελος α' (1826-1830), διὰ Πατριαρχικοῦ καὶ Συνοδικοῦ Σιγγιλιώδους γράμματος καθώρισε τὰ καθήκοντα τῆς Ἐπιτροπῆς ὡς ἑξῆς· «α) οἱ τὴν ἐπιτροπεῖαν τοῦ Κοινοῦ τοῦ Παναγίου καὶ Ζωοδόχου Τάφου ἀναδεδειγμένοι ἔχουσι πᾶσαν πληρεξουσιότητα, γενικῶς ἀφορῶσαν εἰς τὸ χρηματικὸν τοῦ Κοινοῦ τούτου, ὃ ἐστὶν ποιεῖν ἀκριβῶς ἐξετάσεις καταστίχων καὶ ἄλλων ἐγγράφων, ἀφ' ὧν ἔχουσι λαβεῖν τὰς ἀναγκαίας πληροφορίας περὶ εἰσοδημάτων κηρίων καὶ τυχηρῶν, συσκέπτεσθαι δὲ ἐν ἐπιστασίᾳ μετὰ τῆς Αὐτοῦ Μακαριότητος καὶ ἐκτελεῖν μετὰ προθυμίας πᾶν εἴ τι συντείνει πρὸς ὠφέλειαν τοῦ Κοινοῦ. Ἐν δὲ ταῖς γιγνομέναις κυριαρχικῶς παρὰ τῆς Αὐτοῦ Μακαριότητος πακτώσεσι τῶν κατὰ τόπους κτημάτων τοῦ Παναγίου Τάφου, τῶν τε ἐν Βλαχομπογδανία καὶ ἀλλαχοῦ συμπεριλαμβάνεται καὶ ἡ γνώμη καὶ ἡ συγκατάθεσις τῆς Ἐπιτροπῆς πρὸς τὸ ἐπωφελέστερον τοῦ χρηματικοῦ ἀφορῶσα. β) Τὰ παρὰ πάντων τῶν μερῶν κομιζόμενα συναζόμενα καὶ εἰσοδήματα ἔχουσι δίδοσθαι κατ' εὐθείαν εἰς τὴν κάσσαν τῆς Ἐπιτροπῆς· οὐ μὴν δ' ἀλλὰ καὶ ἡ Μακαριότης του ὑπέσχετο αὐδορμήτως ἐγχειρίζειν εἰς τὴν κάσσαν μετὰ συνειδήσεως ὀρθῆς, πάνθ' ὅσα τυχηρὰ ἰδίως ἢ φανερῶς δίδονται παρὰ διαφόρων τῇ Αὐτοῦ Μακαριότητι καὶ μηδεμίαν ὑπόνοια παρέχειν ἐκ τούτου τοῖς Ἐπιτρόποις. γ) Ἡ Ἐπιτροπὴ δ' ἔχει διορίζειν καὶ κασσήρον ἕνα ἐκ τῆς ὀλομελείας αὐτῆς, ὃν ἂν ἐγκρίνοι, δόκιμόν τε καὶ ἱκανόν· ὡσαύτως δὲ καὶ ἡ Αὐτοῦ Μακαριότης ἔχει διορίζειν ἕνα ἐκ τῆς ἱερᾶς Ἀδελφότητος ἵνα συμφώνως μετὰ τοῦ κασσῆρου καταγράφη καὶ οὗτος τὰ τε διδόμενα καὶ λαμβανόμενα. δ) Πρὸ τῆς ἀποκαταστάσεως Πρωτοσυγκέλλου ἢ Ἀρχιμανδρίτου ἢ Ἠγουμένου ἢ Ἐξάρχου προβαλλομένου παρὰ τῆς Α. Μακαριότητος ἔχει πᾶσαν ἄδειαν ἢ Ἐπιτροπὴ, ἐξετάζουσα τὰ περὶ τοῦ ὑποκειμένου, ἀναφέρειν ἐλευθέρως τῇ Αὐτοῦ Μακαριότητι

τὰ πρὸς ὠφέλειαν ἀποτεινόμενα κατὰ τὸ χρηματικόν, ὥστε εὐλόγα φαινόμενα καὶ ἐγκρινόμενα ἐπωφελῆ ἐπικυροῦσθαι καὶ εἰς πρᾶξιν χωρεῖν. ε) Οἱ διοριζόμενοι εἰς ταξείδια Μοναστήρια καὶ Ἐξαρχίας γνωστοὶ γενόμενοι τοῖς Ἐπιτρόποις ὀφείλουσιν εἰσακούεσθαι μετ' αὐτῶν πρὸς διευθέτησιν τῶν ἐξόδων αὐτῶν καὶ ἄλλων ἀναγκαίων δαπανημάτων, καὶ κατ' ἔτος ποιεῖν τὰς παραδόσεις αὐτῶν εὐσυνειδήτως, δηλονότι καταστρωννύοντες ἀκριβῶς καὶ εἰλικρινῶς τοὺς λογαριασμοὺς τῶν τε ἐξόδων καὶ ἐσόδων αὐτῶν, ἀποστέλλουσι πρὸς τὴν Αὐτοῦ Μακαριότητα, ἵνα δι' αὐτῆς παραδίδωνται τῇ Ἐπιτροπῇ πρὸς ἐπιθεώρησιν. στ) Ὅπως τὰ πρακτικὰ τῆς Ἐπιτροπῆς καὶ διάφοροι τῶν χρηματικῶν διευθετήσεις καὶ οἱ τῆς δοσοληψίας αὐτῶν λογαριασμοὶ θεωρῶνται ἐτήσιως ὑπ' ὄψιν γενικῆς συνελεύσεως. ζ) δὲ καὶ τελευταῖον, ἐπειδὴν διὰ λόγους εὐλογοφανεῖς ἐγκριθῆ ἀνανέωσις τῶν τῆς Ἐπιτροπῆς ταύτης μελῶν γενικὴ τε ἢ μερική. ἔχει γίνεσθαι ὄν τρόπον συνέστη εἰς τὴν ἀρχὴν, δηλονότι τῇ αἰτήσει τῆς Αὐτοῦ Μακαριότητος, κατ' ἐπιταγὴν δ' ἔγγραφον τοῦ κατὰ καιρὸν Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου πρὸς τὰ ἴδια εὐλογημένα Ρουφέτια, ὑφ' ὧν ἐκλεχθήσονται τὰ διορισθησόμενα διὰ τὴν Ἐπιτροπὴν ὑποκείμενα, ζήλω μέντοι συγκεκροτημένα, θεοσεβεία καὶ εὐσυνειδησία ἐμπρέποντα»⁴⁸.

Οὕτω καθωρίσθησαν τὰ καθήκοντα τῆς Ἐπιτροπῆς· ἀλλὰ τὰ πρῶτα μέλη αὐτῆς δειλιάσαντα πρὸ τοῦ μεγέθους τῆς εὐθύνης παρητήθησαν. Τούτου ἕνεκα ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων Ἀθανάσιος ἀπετάθη πάλιν πρὸς τὸν νέον Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην Κωνσταντῖον α' τὸν ἀπὸ Σιναίου (1830-1834) καὶ ἐν νέα συνδιασκέψει τῶν προκρίτων τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Γένους ἀπεφασίσθη ἡ παντελῆς κατάργησις τῶν τόκων τῶν χρεῶν τοῦ ἁγίου Τάφου μετὰ τοῦ καθορισμοῦ δεκαετοῦς προθεσμίας πρὸς ἀπόσβεσιν τῶν χρεῶν. Κατὰ Φεβρουάριον δὲ τοῦ 1832 ἐξεδόθη ἐγκύκλιος, δι' ἧς ὠρίζετο δι' ἕκαστον ὀρθόδοξον Ἑλληνα φόρος ἑνὸς γροσίου πρὸς ἀπόσβεσιν τῶν χρεῶν τοῦ ἁγίου Τάφου. Αἱ ἀποφάσεις αὗται ἔπρεπε νὰ κυρωθῶσι καὶ ὑπὸ τῆς πολιτείας, ὅθεν ἐξ ὀνόματος τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους διεβιβάσθη ἀναφορὰ πρὸς τὸν Σουλτάνον Μαχμούτ, ὅστις λίαν εὐμενῶς οὐ μόνον ἐπεκύρωσεν αὐτὰς ἀλλὰ καὶ διέταξεν ἵνα ἐκ τοῦ ἰδίου αὐτοῦ ταμείου δοθῶσι 500.000 γροσίων ὡς ἀπαρχὴ τῆς ἐξοφλήσεως τοῦ χρέους. Τὰ χρήματα ταῦτα διεβιβάσθησαν ἐν μεγάλῃ πομπῇ εἰς τὸ Φανάριον, ἐνδουσιώδης δὲ ὁ λαὸς ἐχαιρέτισε τὴν γενναιοδωρίαν τοῦ Σουλτάνου, ἥτις εὐγνωμόνως πάλιν ἀπεδόθη. Ταυτοχρόνως διωρίσθη νέα Ἐπιτροπὴ καὶ ἀπεστάλησαν ἑξαρχοὶ πρὸς συλλογὴν ἐράνων εἰς ἀπάσας τὰς ἐπαρχίας τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου εἰς τὴν Αὐστρίαν καὶ τὴν Ρωσίαν⁴⁹, ὅπου ἀπεστάλη ὁ Θαβωρίου Ἱεροδόξος, ὑποψήφιος

⁴⁸ Κ. Δελικάνη, ἔνθ' ἂν. σ. 526.

⁴⁹ Ν. Capterew, Σχέσεις τῶν Πατριαρχῶν Ἱεροσολύμων πρὸς τὴν ρωσικὴν Ἀρχὴν κατὰ τὸν παρόντα (ιδ') αἰῶνα, ρωσ. ἐν Πετρούπολει 1898, σ. 580 ἐξ.

γενόμενος τοῦ Θρόνου διάδοχος, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Καισαρίου. Συνέπεσε τότε νὰ μεταβῇ εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ὁ ἡγεμὼν τῆς Σερβίας Μιλὸς Ὀβρένοβιτς, ὅστις ἔδωκεν ὑπὲρ τοῦ ἁγίου Τάφου 500.000 γροσίων. Διὰ δὲ τῶν ἀπανταχόθεν συλλεγεῖσων συνδρομῶν, διὰ τῆς δραστηριότητος τοῦ Πατριάρχου Ἀθανασίου καὶ τῆς ἀγαθῆς μερίμνης τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντίου, ὅστις καὶ διὰ συγγραφῶν συνηγόρει ὑπὲρ τῶν δικαίων τοῦ Ἑλληνικοῦ Γένους ἐπὶ τῶν ἁγίων Τόπων, καὶ τῇ 20 Ἰουνίου ἀπηύθυνεν ἐπιτιμητικὴν ἐπιστολὴν πρὸς τινὰς ἀναληγῆτους Ἀγιοταφίτας⁵⁰, εὐδοκία τοῦ Ὑψίστου, ἡ Ἀδελφότης ἀπηλλάγη τῶν χρεῶν αὐτῆς καὶ τῶν ἐξ αὐτῶν κινδύνων.

ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΚΥΡΩΣΙΣ ΤΩΝ ΔΙΚΑΙΩΝ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΓΕΝΟΥΣ ΕΠΙ ΤΩΝ ΠΡΟΣΚΥΝΗΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΕΠΙΣΚΕΥΗΣ ΑΥΤΩΝ

Οὶ κίνδυνοι δὲ ἠδύναντο ν' ἀποβῶσιν ἔτι σοβαρώτεροι, συνεπεία μεγάλων πολιτικῶν μεταβολῶν ἐν Παλαιστίνῃ, οὓς ὠφελήθησαν πάλιν οἱ ἀλλόδοξοι, πρὸς ἀρπαγὴν τῶν Προσκυνημάτων. Διότι τῷ 1830 Αἰγύπτιοί τινες Φελλάχοι ἀποστατήσαντες κατέφυγον πρὸς τὸν Ἀβδουλλὰ πασᾶν τῆς Πτολεμαΐδος· τούτου δ' ἔνεκα ἐκίνησε πόλεμον κατ' αὐτοῦ ὁ ἀντιβασιλεὺς τῆς Αἰγύπτου Μεχμέτ Ἀλῆς, διὰ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἰβραῆμ πασᾶ, ὅστις τῷ 1831 ἐγένετο κύριος τῆς Γάζης, Ἰόππης καὶ Κάϊφας, ἐμφανισθεὶς πρὸ τῆς Πτολεμαΐδος, τῆς στρατηγικῆς ταύτης κλειδὸς τῆς Συρίας καὶ Παλαιστίνης, τῇ 27 Νοεμβρίου· ἀλλὰ μόλις τῇ 27 Μαΐου 1832 ἠδυνήθη αὐτὴν νὰ καταλάβῃ. Μετὰ τῆς καταλήψεως τῆς Πτολεμαΐδος περιῆλθεν ἡ Συρία καὶ ἡ Παλαιστίνη ὑπὸ τὴν κατοχὴν τοῦ Μεχμέτ Ἀλῆ· ἄνευ δὲ ἀντιστάσεώς τινος ἐκυριεύθησαν ἡ Ἱερουσαλήμ καὶ οἱ λοιπαὶ πόλεις. Διὰ διαγγέλματος αὐτοῦ ὁ Ἰβραῆμ πασᾶς ἐκήρυξε, πρὸς τοὺς ἄλλοις, τοὺς ναοὺς καὶ τὰ Μοναστήρια τῆς Παλαιστίνης ἀπηλλαγμένα πάσης φορολογίας καὶ ἀπαραβίαστα, κατήργησε τοὺς εἰσπραττομένους παρὰ τῶν προσκυνητῶν φόρους, μάλιστα κατὰ τὴν εἴσοδον εἰς τὸν Ναὸν τῆς Ἀναστάσεως, κατήργησε ἐπίσης πάντα φόρον τῶν μοναχῶν καὶ τῶν κληρικῶν. Ἀλλὰ δυστυχῶς αἱ περὶ τῶν Προσκυνημάτων διενέξεις ἐξηκολούθησαν⁵¹.

⁵⁰ Κ. Δελικάνη, ἔνθ' ἄν. σ. 529.

⁵¹ Νεοφύτου, Ὑπόμνημα περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις διαφόρων ἔθνων καὶ λογομαχιῶν αὐτῶν περὶ τῶν Προσκυνημάτων, ἐν Α.Π. Κεραμέως, Ἀναλ. Ἱεροσ. Σταχ. Β' 459-463. Γ. 411-435.

Ἐπειδὴ παρὰ τῷ Ἰβραῆμ πασᾶ ὑπῆρχε δραστήριός τις ἄρμένιος ὑπάλληλος, ὁ Μπογὸς ἀγᾶς, εἰ ἐν Ἱερουσαλήμ Ἀρμένιοι ἀναδαρρήσαντες ἠθέλησαν νὰ καινοτομήσωσιν ἐν τῷ Ναῷ τῆς Ἀναστάσεως. Παλαιὰν πλάκα, κειμένην ἐν ᾧ τόπῳ κατὰ τὴν παράδοσιν ἴσταντο αἱ Μυροφόροι κλαίουσαι, ἐζήτησαν ν' ἀντικαταστήσωσι διὰ καινουργοῦς πλακὸς μετ' ἄρμενικῶν ἐπιγραφῶν· ἀλλὰ νύκτα τινα Ἕλληνες προσκυνηταὶ ἔδραυσαν αὐτήν. Εὐτυχῶς δὲ ὁ Μεχμέτ Ἀλῆς, εἰς ὃν ἀννηέχθη ἡ ὑπόθεσις, ἔλυσε δικαίως τὸ ζήτημα, διατάξας νὰ στηθῇ ἡ παλαιὰ πλάξ τῇ 27 Δεκεμβρίου 1833, καίτοι ἐκδικούμενοι οἱ Ἀρμένιοι κατεδρουμάτισαν αὐτήν. Κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος προὐκάλεσαν οἱ Ἀρμένιοι ἀπρεπεῖς σκηνὰς ἐν τῷ Ναῷ τῆς Ἀναστάσεως καὶ συμπλοκάς· ἐδέησε δὲ νὰ ἐπέμβῃ ὁ στρατὸς πρὸς ἀντικατάστασιν τῆς τάξεως. Ἐπιτυχῶς ἀπεκρούσθησαν καὶ οἱ Λατῖνοι, ζητήσαντες νὰ κοσμήσωσι τὸ Κουβούκλιον. Κατὰ δὲ τὸ Μ. Σάβατον τοῦ 1834, ἔνεκα μεγάλου συνωστισμοῦ τῶν Προσκυνητῶν, ἀπέθανον ἐξ ἀσφυξίας ἐν τῷ Ναῷ 43 Ὀρθόδοξοι καὶ III Ἀρμένιοι, παρόντος ἐν τῷ Ναῷ καὶ αὐτοῦ τοῦ Ἰβραῆμ πασᾶ, ὅστις μόλις ἐξήχθη ἐξ αὐτοῦ ἡμιθανής. Τούτου ἔνεκα ἐπέτρεψε βραδύτερον εἰς τοὺς Ἕλληνας ν' ἀνοιξῶσι τὰ παράθυρα τοῦ Ναοῦ, τὰ ὅποια ἀπὸ μακροῦ χρόνου ἦσαν κεκλεισμένα διὰ λίθων καὶ νὰ προσδέσωσι νέα.

Μετά τινα χρόνον ἦτοι τὴν 9 Μαΐου 1834 οἱ ἐπαναστατήσαντες κατὰ τοῦ Ἰβραῆμ πασᾶ Φελλάχοι ἐκ Παλαιστίνης ἐπέπεσαν κατὰ τῆς Ἱερουσαλήμ καὶ ἐπολιορκήσαν αὐτήν, κατορθώσαντες νὰ εἰσδύσωσιν εἰς αὐτήν καὶ διαρπάσωσιν. Ὁ στρατὸς, τοῦ Ἰβραῆμ πασᾶ ἀπουσιάζοντος εἰς Ἰόππην, ἐπετέθη κατ' αὐτῶν καὶ κατέσφαξε τοὺς πλείστους τῶν ἐπαναστατῶν. Τὸ ἔργον τῆς καταστροφῆς αὐτῶν συνεπλήρωσεν ὁ Ἰβραῆμ ἐλθὼν εἰς Ἱερουσαλήμ τῇ 22 Μαΐου καὶ εὐρὼν αὐτήν εἰς οἰκτρὰν κατάστασιν. Διότι οὐ μόνον πανώλης ἐμάστιζεν αὐτήν, μετὰ τὴν ἐπιδρομὴν τῶν Φελλάχων, ἀλλὰ καὶ σεισμὸς ἐπισυμβὰς τῇ 13 Μαΐου προὔξενησε μεγάλας καταστροφάς. Διερράγη ἀπανταχόθεν ὁ θόλος τοῦ Καθολικοῦ τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως καὶ ὁ ἄνωθεν τοῦ Κουβουκλίου θόλος, ἐπίσης διερράγη ὁ θόλος τοῦ ἐν τῷ ὄρει τῶν Ἐλαιῶν Προσκυνηματος, ἐν δὲ τῇ Βηθλεὲμ ἐκτὸς τοῦ Ναοῦ ὑπέστησαν μεγάλην φθορὰν τὰ Μοναστήρια. Ἄμα τῇ ἀφίξει τοῦ Ἰβραῆμ πασᾶ οἱ Λατῖνοι ἔλαβον παρ' αὐτοῦ τὴν ἄδειαν ν' ἀνοικοδομήσωσι τὸ ἐπὶ τοῦ ὄρους τῶν ἐλαιῶν Προσκύνημα, ἵνα καταλάβωσι αὐτὸ, τὴν αὐτὴν ἀξίωσιν παρουσίασαν καὶ οἱ Ἀρμένιοι· ἀλλ' ἐπειδὴ διεμαρτυρήθησαν οἱ Ἕλληνες ἀπεφασίσθη ἵνα ἀπὸ κοινοῦ γένηται ἡ ἀνοικοδόμησις. Εἰς τοὺς Ἕλληνας ἐδόθη ὑπὸ τοῦ Ἰβραῆμ τὸ δικαίωμα τῆς ἐπισκευῆς τοῦ θόλου τοῦ καθολικοῦ τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως. Ἐγένετο ἡ ἐπισκευή, παρὰ τὰς σφοδρὰς τῶν Λατίνων ἀντιδράσεις, ἀνοιχθέντων καὶ ὀκτῶ παραθύρων. Ἐπίσης εἰς τοὺς Ἕλληνας ἐδόθη τὸ δικαίωμα τῆς ἐπισκευῆς τοῦ Ναοῦ τῆς Βηθλεὲμ, μυρίας δὲ παρενέβαλον ἐνοχλήσεις κατὰ τὰς ἐπισκευὰς οἱ Ἀρμένιοι τῷ 1835.

Τὰ μένεα πνέοντες κατὰ τῶν Ἑλλήνων οἱ Λατῖνοι τῇ 10 Μαρτίου τοῦ ἔτους ἐκείνου, ἡμέρα Κυριακῆ τῆς Σταυροπροσκυνήσεως, προὐκάλεσαν μεγάλην συμπλοκὴν. Διότι κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς Λειτουργίας τῶν Ἑλλήνων ἐν τῷ Κουβουκλίῳ παρισταμένων τρισχιλίων Προσκυνητῶν, ἠθέλησαν νὰ διέλθωσι πρὸ τοῦ Κουβουκλίου Λατῖνοι ἱερεῖς, μεταβαίνοντες εἰς τὸν Γολγοθᾶν, πρὸς τέλεσιν τῆς λειτουργίας. Συνήθεια ὑπάρχει νὰ διέρχωνται ὀπισθεν. Ἐπειδὴ δὲν ἠθέλησαν διὰ τῆς βίας νὰ διέλθωσιν, εἷς δὲ ἰταλὸς ἀφοῦ ἐρράβδισε προσκυνητὴν τινα ἐξήγαγε κατόπιν σπάθην, ὤρμησαν οἱ Προσκυνηταὶ κατὰ τῶν Λατίνων, προσενήσαντες ζημίας τινὰς ἐν τῷ παρεκκλησίῳ αὐτῶν, πολλῶ μᾶλλον ὅτι οἱ λατῖνοι μοναχοὶ ἀνάνδρως ἀπὸ τῶν Κατηγουμένων ἔρριπτον κατὰ τῶν Προσκυνητῶν ξύλα, λίθους καὶ εἴτι ἄλλο, πληγώνοντες αὐτούς. Δίκη ἐπηκολούθησε μακρά, τῶν Λατίνων ἀπαιτούντων μεγάλην ἀποζημίωσιν, ἥτις ὑπεβιβάσθη μὲν εἰς 6.000 γροσ. ἀλλὰ δὲν ἀπεδόθη, ὡς ἄδικος· οἱ δὲ Λατῖνοι ὑπεχρεώθησαν νὰ μὴ διέρχωνται πρὸ τοῦ Κουβουκλίου ἐν ὥρᾳ λειτουργίας τῶν Ἑλλήνων.

Ἐν τῷ μεταξὺ χρόνῳ ὁ Ἰβραῆμ πασᾶς ἀπουσίασε τῆς Ἱερουσαλήμ, ἀσχοληθεὶς εἰς τὴν καταστολὴν τῆς ἐπαναστάσεως τῶν Φελλάχων, οἵτινες ἐκ νέου κατώρθωσαν νὰ εἰσβάλωσιν εἰς Ἱερουσαλήμ καὶ νὰ λεηλατήσωσι πολλὰς τῆς Παλαιστίνης πόλεις κατασφάζαντες πληθὺν αἰγυπτίων στρατιωτῶν, ἰδίως παρὰ τὰς δεξαμενὰς τοῦ Σολομῶντος. Ὁ Ἰβραῆμ ἐξεδικήθη ἀμειλίκτως. Λαβὼν βοηθείας παρὰ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ καθυπέταξε κατ' ἀρχὰς τοὺς ἐν Σαμαρείᾳ ἀποστάτας, συλλέξας τὰ ὄπλα αὐτῶν, κατέσφαξεν ὕστερον ἀνιλεῶς τοὺς Χεβρωνίτας Φελλάχους, ἀπὸ 12ετοῦς ἡλικίας καὶ ἄνω· διότι οὗτοι ἦσαν οἱ διαπράξαντες τὴν σφαγὴν τῶν Αἰγυπτίων στρατιωτῶν. Μεταβὰς ὕστερον εἰς τὸ Κοράκιον καὶ ἐπολιορκήσας αὐτὸ κατέσφαξε τοὺς ἐπαναστάτας· διότι καὶ οὗτοι εἶχον προηγουμένως κατασφάζει αἰγυπτιακὴν φρουράν. Προὔχώρησε δὲ διὰ τῆς πέραν τοῦ Ἰορδάνου χώρας μέχρι Δαμασκοῦ, ἣν ἐκυρίευσεν· πανταχοῦ δ' ἐφόνευε τοὺς ἀνδισταμένους Φελλάχους καὶ συνέλεγε τὰ ὄπλα αὐτῶν. Τινὰς τῶν ἀρχηγῶν αὐτῶν ἀπηγχόνισεν ἐν Ἱερουσαλήμ καὶ οὕτως ἐκαθάρισε τὴν Παλαιστίνην ἀπὸ τῶν κακοποιῶν. Ἐκτοτε μεγάλη ἀσφάλεια ἐπικρατεῖ ἐν αὐτῇ καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Ἰβραῆμ ἐμποιεῖ εἰσέτι φρίκην εἰς τοὺς Φελλάχους. Οὕτως ὁ Μεχμὲτ Ἀλῆς ἐφαίνετο ὠρισμένως κύριος τῆς Συρίας καὶ Παλαιστίνης, τούτου δ' ἕνεκα πρὸς αὐτὸν κετέφυγον οἱ Λατῖνοι ζητοῦντες νὰ καταλάβωσι τὰ Προσκυνηματα. Τῇ 9 Ἰουνίου 1836 Λατῖνοι μοναχοὶ ἐκόμισαν ἐν Ἱερουσαλήμ διάταγμα τοῦ Μεχμὲτ Ἀλῆ κατὰ τὸ ὅποιον ἀπεδίδετο εἰς αὐτοὺς ὁ παρὰ τὸ Σεράϊον τόπος Χαψ-ἐλ-Μεσίχ λεγόμενος (Φυλακὴ τοῦ Ἰησοῦ) καὶ διετάσσετο ἡ ἐξέτασις τῶν ἐπὶ τῶν Προσκυνημάτων ἀξιώσεων τῶν Λατίνων. Ἐπὶ εἴκοσιν ἡμέρας, ἐκ διαλειμμάτων, διήρκεσεν ἡ ἐξέτασις αὐτῆ· ἐξήχθη δὲ ἀποτέλεσμα εὐνοϊκὸν διὰ τοὺς Λατίνους. Κατ' αὐτὸ ἔπρεπε νὰ δοθῇ, ὀλόκληρος σχεδόν, ὁ Ναὸς τῆς

Ἀναστάσεως εἰς αὐτούς, πλὴν τοῦ Καθολικοῦ, ἐπίσης ὁ ναὸς τῆς Γεθσημανῆς, ὁ ναὸς τῆς Βηθλεὲμ μετὰ τοῦ Σπηλαίου καὶ ὁ ναὸς τῶν Ποιμένων. Τῇ 11 Ἰουλίου 1836 ἀνεκοινώθη ἡ ἀπόφασις αὕτη, περιλαμβάνουσα δέκα ἕξ κεφάλαια, εἰς τοὺς Ἑλληνας, οἵτινες παρεκάλεσαν νὰ δοθῇ προθεσμία 11 ἡμερῶν, πρὸς ἀπόκρουσιν τῶν λατινικῶν ἀξιώσεων δι' ἐγγράφων. Ἀλλὰ ταυτοχρόνως σχεδὸν οἱ Ἀρμένιοι προέβησαν εἰς ἐνεργείας ἐν Κωνσταντινουπόλει, προκαλέσαντες τρία σουλτανικὰ διατάγματα, κατὰ τὰ ὁποῖα ὁ ἐν τῷ ὄρει τῶν Ἐλαιῶν ναὸς, ὁ ναὸς τῆς Ἀναστάσεως καὶ ὁ ναὸς τῆς Βηθλεὲμ, παθόντες ὑπὸ τοῦ σεισμοῦ, ἔπρεπε νὰ ἐπισκευασθῶσιν ὑπὸ τοῦ γένους τῶν Ἀρμενίων. Διὰ τῆς μεσιτείας τοῦ Μπογὸς ἀγᾶ ἐνέκρινε τὰ διατάγματα ταῦτα καὶ ὁ Μεχμέτ Ἀλῆς. Ἔσπευσαν δὲ ἀμέσως οἱ Ἀρμένιοι ν' ἀνοικοδομήσωσι τὸ ἐν τῷ ὄρει τῶν Ἐλαιῶν ναόν, μετὰ πρωτοφανοῦς θρασυτήτος ζητοῦντες νὰ ἐπισκευάσωσι καὶ τὰ λοιπὰ Προσκυνηματα. Οἱ πτωχοὶ Ἕλληνες μοναχοὶ δὲν εἰσηκούοντο, διαμαρτυρόμενοι πρὸς τὸν Μεχμέτ Ἀλῆ, καὶ διὰ τοῦτο ἠπέιλησαν, ὅτι διὰ τῆς βίας θὰ παρακωλύσωσι τὰς ἐπισκευάς. Ὅντως δὲ κατώρθωσαν ν' ἀντιτάξωσιν ἀπεγνωσμένην βίαν καὶ συγχρόνως συνελεύσεις τῶν προκρίτων Ἑλλήνων ἐν τῷ Οἰκουμενικῷ Πατριαρχείῳ συνεκροτοῦντο ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου στ' (1835-1840, 1867-1871), διαμαρτυρόμενοι διὰ τὴν καταπάτησιν τῶν δικαίων τοῦ ἑλληνικοῦ Γένους. Τῇ 21 Ἰανουαρίου 1837 ἐξ ὀνόματος αὐτοῦ ἐπεδόθη ἀναφορὰ εἰς τὸν Σουλτάνον καὶ εὐτυχῶς τῇ 19 Φεβρουαρίου 1837 διὰ σουλτανικοῦ φερμανίου ἀπεφασίσθη ἵνα μόνον εἰς τὸ ἑλληνικὸν Γένος ἐπιτραπῇ ἡ ἐπισκευὴ τῶν ἐκ τοῦ σεισμοῦ παθόντων Προσκυνημάτων. Τὸ φερμάνιον τοῦτο ἐγνώσθη ἐν Ἱερουσαλὴμ μόλις τῇ 26 Δεκεμβρίου 1837, ὅτε οἱ Ἀρμένιοι, ἀποτυχόντες νὰ ἐπισκευάσωσι τὸν Ναὸν τῆς Ἀναστάσεως, ἐζήτησαν νὰ ἐπισκευάσωσι τὸν τῆς Βηθλεὲμ καὶ νὰ καταλάβωσι τὸ Σπήλαιον. Ἐν τῷ μεταξύ τῇ 16 Σεπτεμβρίου, παρόντος ἐν Βηθλεὲμ τοῦ υἱοῦ καὶ διαδόχου τοῦ Βασιλέως τῆς Γαλλίας Λουδοβίκου Φιλίππου, συνέβησαν σκηναὶ μεταξύ Λατίνων καὶ Ἀρμενίων· ἐζήτησαν δὲ οἱ πρῶτοι, παντὶ σθένει, νὰ ἐκδικηθῶσι τοὺς Ἀρμενίους στρέψαντες τὴν προσοχὴν αὐτῶν εἰς τὸ Προσκύνημα τοῦ ὄρους τῶν Ἐλαιῶν. Ἡμέραν τινά, συνειρία διαταγῆς τῶν ἐπιτοπιῶν ἀρχῶν, ὥρμησαν νὰ καταστρέψωσιν αὐτό, ὅπως ἐκ νέου αὐτοὶ ἀνοικοδομήσωσιν, ἀλλ' ἀπέτυχον. Ἔως οὔ γνωσθῇ τὸ φερμάνιον τῆς 19 Φεβρουαρίου ἀπετύγχανον καὶ οἱ ἀγιοταφῖται μοναχοὶ εἰς πᾶσαν κατὰ τῶν Ἀρμενίων ἐνέργειαν· τούτου δ' ἕνεκα ἀπέστειλαν κατὰ Νοέμβριον μῆνα εἰς Αἴγυπτον πρὸς τὸν Μεχμέτ Ἀλῆ τὸν Ἀρχιεπίσκοπον Λύδδης Κύριλλον, συνειπίτροπον τοῦ Πατριάρχου μετὰ τοῦ ἀπὸ τοῦ 1838 ἐπιτροπεύοντος Σκυθοπόλεως Δοσιδέου († 1839), ὃν διεδέχθη ἐν τῇ ἐπιτροπείᾳ ὁ Πέτρας Μελέτιος (†

1864) μετὰ τοῦ γραμματέως Ἀρχιμανδρίτου Νικηφόρου⁵². Εὐνοϊκὸν ὑπῆρξε τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἀποστολῆς ταύτης· διότι ἀπεστάλη ἰδιαιτέρος ἐξεταστής τῆς μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Ἀρμενίων διαφορᾶς ὁ Ἀρίφ ἐφένδης. Ἀλλὰ καὶ πάλιν οἱ Ἀρμένιοι, καίτοι ἤδη ἐγνώσθη καὶ τὸ φερμάνιον τῆς 19 Φεβρουαρίου, κατώρθουν νὰ ὑπερισχύωσιν ἐναντίων τῶν Ἑλλήνων καὶ Λατίνων ἐργαζόμενοι. Οἱ τελευταῖοι οὗτοι εὐρέθησαν σύμφωνοι ἐν τῷ κατὰ τῶν δρασέων Ἀρμενίων ἀγῶνι. Συνεπεία δ' ἐπεμβάσεως τῆς Γαλλίας ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ἀπέστειλεν ἰδιαιτέρον ὑπάλληλον εἰς Ἱερουσαλήμ, ἀφικόμενον τῇ 5 Σεπτεμβρίου 1838, ὅστις ἐξέδωκεν ἀπόφασιν περὶ καταλύσεως τοῦ παρανόμως ἰδρυθέντος ναοῦ τοῦ ὄρους τῶν Ἐλαιῶν. Ἔνεκα τῶν πολιτικῶν συμβάντων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καὶ τοῦ θανάτου τοῦ Σουλτάνου Μαχμούτ, μόλις κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1839, συνεπεία διατάγματος τοῦ νέου Σουλτάνου Ἀπτούλ Μετζήτ, ἐγένετο ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων καὶ Λατίνων ἡ κατακρήμνισις τοῦ ναοῦ τοῦ ὄρους τῶν Ἐλαιῶν, ὑπὸ περιστάσεις λίαν θλιβεράς, μαρτυρούσας πόσον πολλάκις ἐξήπτοντο τὰ πάθη τῶν ἐν Ἱερουσαλήμ μοναχῶν.

Ἦδη προσήγγιζε καὶ τὸ τέλος τῆς Αἰγυπτιακῆς κατοχῆς τῆς Παλαιστίνης. Τῇ 13 Ἰουλίου 1840 ὑπεγράφη ἐν Λονδίῳ συνθήκη Ἀγγλίας, Πρωσσίας, Αὐστρίας καὶ Ρωσίας μετὰ τῆς Ὑψηλῆς Πύλης, δι' ἧς παρεχωρεῖτο εἰς τὸν Μεχμέτ Ἄλῆν ἡ κληρονομικὴ μὲν διοικήσις τῆς Αἰγύπτου καὶ ἡ ἐφ' ὄρω ζωῆς αὐτοῦ κατοχὴ τῆς Παλαιστίνης μετὰ τοῦ τίτλου Πασᾶ τῆς Πτολεμαΐδος⁵³. Ὁ Μεχμέτ Ἄλῆς δὲν παρεδέχθη τὴν συνθήκην ταύτην, παραδαρυνόμενος ὑπὸ τῆς Γαλλίας, καὶ διὰ τοῦτο αἰ συμβληθεῖσαι Δυνάμεις διὰ τῶν στόλων αὐτῶν ἐξέβαλον αὐτὸν ἐκ τῶν καταλειφθεισῶν ὑπ' αὐτοῦ χωρῶν. Οὕτω περιῆλθε πάλιν ἡ Παλαιστίνη ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τῆς Ὑψηλῆς Πύλης, καίτοι ἡ Πρωσσία προέτεινε εἰς τὴν Ἀγγλίαν τὴν ἐπὶ τῆς Ἱερουσαλήμ κοινὴν προστασίαν. Ἡ Ἀγγλία δὲν ἐδέχθη τὰς προτάσεις τῆς Πρωσσίας. Καὶ διὰ τοῦτο αὕτη ἀπετάθη πρὸς τὰς πέντε μεγάλας Δυνάμεις, προτείνουσα ἵν' ἀπὸ κοινοῦ ἀναλάβωσι πᾶσαι τὴν προστασίαν τῶν ἐν Ἱερουσαλήμ χριστιανῶν ὑπὸ τοὺς ἐξῆς ὄρους α) οἱ χριστιανοὶ ἀπαλλάσσονται παντὸς φόρου κατὰ τὴν ἐπίσκεψιν τῶν ἁγίων Τόπων, β) ἐξαρτῶνται ἀποκλειστικῶς ἀπὸ τῶν χριστιανῶν Πρέσβειων, γ) οἱ ἅγιοι Τόποι περιέρχονται εἰς τὴν κυριότητα τῶν Εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων ἀλλὰ 1) ἐξαγοράζονται παρὰ τῶν νῦν κατεχόντων αὐτούς, 2) ἐν τῇ Σιών ἐδρεύει εὐρωπαϊκὸς στρατὸς ἐξ 60 ἀνδρῶν ἐκάστης Δυνάμεως, 3) ὁ λόφος τοῦ Μωρέα κατέχεται ὑπὸ ὀθωμανικοῦ στρατοῦ, δ) οἱ χριστιανοὶ ἀπαρτίζουσι τέσσαρας κοινότητας, Λατινικὴν, Ἑλλη-

⁵² Τῇ 11 Ἰανουαρίου 1837 ἐχειροτονήθη Ἀρχιεπίσκοπος Γάζης Φιλήμων ὁ Κύπριος, *Α.Π. Κεραμέως*, Κατάλογος Α'. 476. 485.

⁵³ *Famin*, σ. 527-529.

νικήν, Ἀρμενικήν καὶ Προτεσταντικήν, ε) διορίζονται τρεῖς Πρόσβεις εἷς ἐκ περιτροπῆς ὑπὸ τῆς Γαλλίας καὶ Αὐστρίας διὰ τοὺς Λατίνους, ἕτερος ὑπὸ τῆς Ρωσίας διὰ τοὺς Ἑλληνας καὶ Ἀρμένιους καὶ τρίτος, ἐκ περιτροπῆς, ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας καὶ Πρωσσίας διὰ τοὺς Προτεστάντας. Ἀλλὰ καὶ αὗται αἱ προτάσεις ἀπέτυχον, ὡς ἀπέτυχον παρόμοιαι προτάσεις τῆς Ρωσίας, τῇ 12 Μαρτίου 1841 ἀπευθυνθείσης πρὸς τὰς Δυνάμεις⁵⁴. Ἐκτοτε ἄρχεται ἐπικίνδυνος ἀνταγωνισμὸς τῶν Δυνάμεων ἐν Παλαιστίνῃ καὶ ἐν τῇ Ἀνατολῇ καθόλου, μὴ ἐπιτευχθείσης συμφωνίας, ἥτις ἠδύνατο νὰ προσδώσῃ ἄλλοιαν ὄλως διεύθυνσιν καὶ εἰς τὴν περαιτέρω ἱστορίαν τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων.

Ἀνεξαρτήτως τούτων, ἅμα τῇ λήξει τῆς Αἰγυπτιακῆς κατοχῆς τῆς Παλαιστίνης, οἱ Ἕλληνες μοναχοὶ ἐπεζήτησαν, διὰ παντὸς τρόπου, καὶ κατώρθωσαν ἵνα ὁ νέος Σουλτάνος ἐπικυρώσῃ τὰς ἀποφάσεις τοῦ προκατόχου αὐτοῦ περὶ τῆς ἐπισκευῆς τῶν ὑπὸ τοῦ σεισμοῦ παθόντων Προσκυνημάτων ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ Γένους καὶ περὶ τῆς ἀποκρούσεως τῶν ἐνεργειῶν τῶν ἑτεροδόξων. Τῇ 8 Σεπτεμβρίου 1841 ἐξέδωκεν ὁ Σουλτάνος δύο φερμάνια, ὧν τὸ πρῶτον ἐφαρμοσθὲν κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1852, καθ' ὃ ἔτος ἑκατὸν περίπου οἰκογένειαι Βηθλεμιτῶν Λατίνων προσῆλθον εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν, διέττασε νὰ κλεισθῶσι λατινικὰ σχολεῖα ἐν Βηθλεὲμ καὶ Πετζάλα τὸ δ' ἕτερον ν' ἀνακαινισθῶσιν οἱ ναοὶ ὑπὸ μόνον τῶν Ἑλλήνων⁵⁵. Τὸ διάταγμα τοῦτο λεπτομερέστερα περιέγραφε τὰς μελλούσας ἐπισκευάς, αἵτινες κατεγράφησαν ἐπισήμως ὑπὸ τῶν ἐπιτοπίων ἀρχῶν μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν αὐτοῦ· ἀντενέργειαι τινες τῶν Λατίνων, διὰ τοῦ Γάλλου ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν Guizot ἔμειναν ἀνευ ἀποτελέσματος. Ἐξ ἐναντίου ἐπεκυρώθησαν ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου τὰ ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων προηγούμενα διατάγματα τοῦ 1808, 1813 καὶ 1820, ἐπαναληφθείσης τῆς ἀδείας περὶ ἐπισκευῆς τῶν Προσκυνημάτων ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων. Οἱ Ἀρμένιοι φθονοῦντες αὐτοὺς προέβησαν εἰς πραξικοπήματα, τῇ 12 Ἀπριλίου 1842, κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς Κυριακῆς τῶν Βαΐων, προκαλέσαντες συμπλοκὴν ἐν τῷ Ναῷ τῆς Ἀναστάσεως, εὐτυχῶς ἀναίμακτον. Καὶ ἐκτὸς τοῦ Ναοῦ πρὸ τοῦ Ἀρμενικοῦ μοναστηρίου ἐπετέθησαν οἱ Ἀρμένιοι κατὰ τῶν ὀρθοδόξων Προσκυνητῶν καὶ διὰ τοῦτο κατεδικάσθησαν ὑπὸ τῶν ἐπιτοπίων ἀρχῶν οἱ πρωταῖτιοι τῶν ταραχῶν.

Μετὰ τὸ Πάσχα τοῦ ἔτους ἐκείνου, ἀφοῦ ἤδη ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Ἀθανασίου ἀπεστάλησαν ὁ Ἀρχιτέκτων, οἱ ἐργάται καὶ πάντα τὰ χρειώδη διὰ τὰς ἐπισκευάς, μετὰ τοῦ ἰδιαιτέρου ἀπεσταλμένου τῆς Κυ-

⁵⁴ Β. Ν. Χιτροβό, Ἡ ὀρθοδοξία ἐν τῇ ἀγίᾳ Γῆ, Ἀνακοινώσεις τῆς Ρωσ. Παλ. Ἐταιρείας, Ἐν Πετροπόλει 1881, τευχ. 1, σ. 11 ἐξ. Ν. Capterew, ἐνδ' ἀν. σ. 674. 5. Ἡ Ἐκκλ. Ἱεροσολύμων κατὰ τοὺς τέσσαρας τελευταίους αἰῶνας, σ. 228-9.

⁵⁵ Famin, σ. 445.

βερνήσεως, ἐπελήφθησαν οἱ Ἕλληνες τῶν ἐπισκευῶν. Ἄλλ' οἱ Ἀρμένιοι νῦν συμπράττοντες μετὰ τῶν Λατίνων προέβαλον πείσμονα ἀντίστασιν. Ἀπόπειρα τῶν Ἑλλήνων ἵνα ἐπισκευάσωσι τὸν μέγαν θόλον τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως ἀπέτυχεν· κατέστη μόνον δυνατὸν νὰ ζωσθῆ ὁ θόλος τοῦ Καθολικοῦ διὰ μεγάλων σιδηρῶν κρίκων. Εὐτυχῶς ὅμως ἀκωλύτως ἐγένοντο αἱ ἐπισκευαὶ τοῦ Ναοῦ τῆς Βηθλεέμ, ἀρξάμεναι ἀπὸ τῶν μέσων Μαΐου καὶ λήξασαι κατὰ Νοέμβριον. Μεγάλας ἐνοχλήσεις ἔσχον οἱ Ἕλληνες ἀπὸ μέρους τῶν Λατίνων κατὰ τὰς ἐπισκευὰς τοῦ Σπηλαίου. Διότι οὗτοι δὲν ἤθελον νὰ ἐξαγάγῃσι τὰ καλύπτοντα τὴν ὄροφὴν αὐτοῦ παραπετάσματα, διεμαρτύροντο διὰ τὴν ἀλλαγὴν τῶν πλακῶν καὶ μαρμάρων ἐν τῷ Σπηλαίῳ· πολὺν δ' ἐποιοῦντο λόγον περὶ τοῦ Ἀστέρος, ὄν τὴν νύκτα τῆς 22 Δεκεμβρίου τρυπήσαντες τὸ μάρμαρον καθήλωσαν οἱ Λατίνοι ἵνα μὴ ἐξαγάγῃσιν αὐτόν, δῆθεν, οἱ Ἕλληνες. Τὸ πρᾶγμα παρετήρησαν οἱ Ἕλληνες, ἀλλ' ἀφῆκαν νὰ παρέλθῃσιν αἱ ἐφορταὶ τῶν Χριστουγέννων σκοποῦντες νὰ συνεχίσῃσι τὰς ἐπισκευὰς.

Ἄλλ' αἴφνης τῇ 1 Φεβρουαρίου 1843 ἔφθασεν εἰς Ἱερουσαλὴμ διαταγὴ ἵνα καταστραφῶσι πᾶσαι αἱ ἐν Βηθλεὲμ γινόμεναι ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἐπισκευαί, πρὸ πάντων δὲ νὰ καταστραφῆ μία κλίμαξ, ἣν κατεσκεύασαν οἱ Ἕλληνες ἵνα καταβαίνωσιν εἰς τὸν ναὸν ἀπὸ τοῦ μεσημβρινοῦ μέρους, πρὸς δὲ τούτοις καὶ τέσσαρες βαθμίδες, ἃς κατεσκεύασαν ἵνα δεξιόθεν καὶ ἀριστερόθεν ἀναβαίνωσιν εἰς τὸ Καθολικὸν τοῦ ναοῦ τῆς Βηθλεέμ. Δὲν εἶχε παρέλθει εἰσέτι ἡ πρώτη ἔκκληξις τῶν Ἑλλήνων καὶ νέαν διαταγὴν παρουσίασαν οἱ Ἀρμένιοι, στρεφομένην ἐναντίον αὐτῶν, ὡς κατὰ τὰς ἐπισκευὰς μετατοπισάντων τοὺς τόπους τῶν Ἀρμενίων. Οὗτοι, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς διαταγῆς ταύτης, παρερμηνεύοντες αὐτήν, ἐζήτησαν νὰ καταστήσωσι κοινὸν τὸν ναὸν τῆς Βηθλεέμ ἢ νὰ καταλάβῃσι μίαν πύλην τῆς Βασιλικῆς καὶ τὴν βόρειον πύλην τοῦ Σπηλαίου. Ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς Κυβερνήσεως, παρὰ τὰς ἐντόνους διαμαρτυρίας τῶν Ἑλλήνων, ἱκανοποίησε τὰς ἀξιώσεις τῶν Ἀρμενίων, οἵτινες ἐκρέμασαν ἤδη κανδήλας καὶ πολυέλαιον ἐν τῷ Ναῷ τῆς Βηθλεέμ πρὸς τὸ μέρος αὐτῶν· ὑπεχρέωσε δὲ τοὺς Ἕλληνας νὰ καταστρέψῃσι τὰς τέσσαρας βαθμίδας.

Συνεπεία τῶν ἀδικημάτων τούτων ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Ἀθανασίου ὑπεβλήθη διαμαρτυρία τοῦ ἑλληνικοῦ Γένους πρὸς τὸν Σουλτάνον, ὅστις διέταξεν ἵνα ἀνατραπῶσιν οἱ νεωτερισμοὶ τῶν Ἀρμενίων καὶ νὰ παραδοθῆ ἡ πύλη τοῦ ναοῦ εἰς τοὺς Ἕλληνας. Ὑπῆρξαν ἀπερίγραπτοι αἱ ἀντιδράσεις τῶν Λατίνων καὶ Ἀρμενίων πρὸς ἐφαρμογὴν τῆς διατάξεως ταύτης· ἐπὶ μῆνας δὲ μακροῦς τὰ πάνδεινα ὑπέφερον οἱ Ἕλληνες μοναχοί, πολλάκις ἀναγκαζόμενοι διὰ τῆς βίας ν' ἀμύνωνται κατὰ τῶν Ἀρμενίων καὶ νὰ μεταβαίνωσιν εἰς τὰ δικαστήρια, ἕως οὗ τῷ 1845 ἀνεγνωρίσθησαν μὲν ὡς ὀρθῶς γινόμεναι ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων αἱ ἐπισκευαὶ τοῦ Ναοῦ τῆς Βηθλεέμ ἅτε ἀνήκοντος εἰς αὐτούς, κατεβιβάσθη-

σαν δὲ οἱ ἄρμενικαὶ κανδηλαί, ἀφοῦ παρεχωρήθη εἰς τοὺς Ἀρμενίους δικαίωμα ἐπὶ τῆς μικρᾶς σιδηρᾶς πύλης τοῦ Ναοῦ τῆς Βηθλεέμ⁵⁶. Ἐκτοτε ἐν τῷ Ναῷ ἐκείνῳ σοβαρὰ ζητήματα δὲν παρουσιάσθησαν ἀπὸ μέρους τῶν Ἀρμενίων. Καὶ οὕτω κατέστη δυνατὸν ἵνα αἱ ἐπισκευαὶ τῶν Προσκυνημάτων γίνωσιν ὑπὸ μόνων τῶν Ἑλλήνων. Ἀνεκτέλεστος δ' ἔμεινεν ἡ ἐπισκευὴ τοῦ μεγάλου θόλου τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως. Ἀλλὰ συνεπεία τῶν ἄρμενικῶν καὶ λατινικῶν ἀντιδράσεων τὰ ζητήματα τῶν Προσκυνημάτων ἡμέρα τῇ ἡμέρα καθίσταντο πολυθρόρυθα καὶ ἐπικίνδυνα. Αἱ στρέψασαι ἤδη τὴν προσοχὴν αὐτῶν πρὸς τοὺς ἁγίους Τόπους Δυνάμεις ἤρξαντο ἐνδιαφερόμεναι λίαν σοβαρῶς, πολλῶ μᾶλλον, ὅτι μὴ συμφωνήσασαι νὰ συμπράξωσιν ἐν Παλαιστίνῃ ἤρξαντο αὐξάνουσα ἐκάστη αὐτῶν τὴν ἐπιρροὴν αὐτῆς διὰ θρησκευτικῶν ἀντιπροσώπων, συλλόγων καὶ ἀποστολῶν. Οὕτως ἤρξαντο ἐγκαθιδρυόμενοι ἐν τοῖς ἁγίοις Τόποις καὶ ἐνισχυόμενοι οἱ Λατῖνοι καὶ οἱ Προτεστάνται, οἱ δὲ Ρῶσοι παρουσιάσθησαν ὡς προστάται τῆς ἀπειλουμένης Ὀρθοδοξίας, ἀναλαβόντες ν' ἀποκρούσωσι πάντα κίνδυνον αὐτῆς ἀπὸ μέρους τῶν ἀλλοδόξων ἐν τοῖς ἁγίοις Τόποις καὶ καθόλου ἐν τῇ ὀρθοδόξῃ Ἀνατολῇ. Δυστυχῶς ὅμως ἐκ τούτου ἔμελλον νὰ προκύψωσιν ἀντιζηλῖαι μεταξὺ τῶν διαφόρων χριστιανικῶν Δυνάμεων, ἀπολήξασαι εἰς πόλεμον.

ΠΡΟΣΗΛΥΤΕΥΤΙΚΑΙ ἘΝΕΡΓΕΙΑΙ ΤΩΝ Ἑτεροδόξων ἐν Παλαιστίνῃ

Ὅχι βεβαίως τότε τὸ πρῶτον ἐγκαθιδρύνοντο οἱ Λατῖνοι, διότι οὗτοι εἶχον ἀντιπροσώπους ἐν τοῖς ἁγίοις Τόποις τοὺς Φραγκισκανοὺς. Ἀλλ' οἱ Λατῖνοι οὗτοι μοναχοὶ ἀποκλειστικῶς ἦσαν ἀφωσιωμένοι εἰς τὸ ζήτημα τῶν Προσκυνημάτων, ἐξαντλούμενοι ἐν τῷ πρὸς τοὺς ὀρθοδόξους καὶ τοὺς Ἀρμενίους ἀγῶνι πρὸς κατάληψιν τῶν Προσκυνημάτων. Οὐχ ἦττον, μικρὸν κατὰ μικρόν, ἐν Βηθλεέμ καὶ Ἱερουσαλὴμ εἴτε ἐκ τῶν Μαρωνιτῶν εἴτε ἐκ τῶν προσηλυτιζομένων ὀρθοδόξων ἐμορφοῦντο μὲν λατινικαὶ κοινότητες, ἐπυκνοῦντο δ' αἱ τάξεις αὐτῶν ἰδίως ἀπὸ τοῦ ἰζ' αἰῶνος καὶ ἐξῆς, διὰ τῶν δραστηρίων ἐνεργειῶν τῶν Ἰησοῦ-ἰτῶν καὶ διὰ τοῦ ἐφευρεθέντος ὑπ' αὐτῶν οὐνιτισμοῦ. Ἐν ἀρχῇ τοῦ ἰδ' αἰῶνος ὁ ἑλληνικὸς κληρὸς κατώρθωσε πρὸς στιγμὴν νὰ ἐξαφανίσῃ τὴν προσηλυτευτικὴν

⁵⁶ Νεοφύτου, Ὑπόμνημα. Ἀναλ. Ἱεροσ. Σταχ. Γ, 435-455. Ἡ Ἐκκλησία Ἱεροσολύμων, σ. 315-324.

ἐπίδρασιν τῶν Λατίνων ἐν Συρίᾳ καὶ Παλαιστίνῃ, ἐφάνη δὲ καὶ αὐτὴ τῶν οὐνιτῶν ἢ κατὰ ομάδας πρὸς τὴν ὀρθοδοξίαν προσέλευσις εὐκολοκατόρθωτος. Ἄλλ' ἡ ἐφεξῆς δημιουργηθεῖσα χαώδης κατάστασις καὶ ἡ ἐπακολουθήσασα αἰγυπτιακὴ τῆς Συρίας καὶ Παλαιστίνης προσωρινὴ κατοχὴ τὰ μάλιστα συνετέλεσαν εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τοῦ λατινισμοῦ ἀνὰ τὰς χώρας ταύτας. Διάφορα τότε τάγματα λατίνων μοναχῶν ἤρξαντο ἐρχόμενα εἰς αὐτὰς καὶ ἐγκαθιδρυόμενα· δι' αὐτῶν δὲ μέχρι τοῦ 1840 εἰλκύνθησαν εἰς τὸν λατινισμὸν περὶ τὰς δύο χιλιάδας ὀρθοδόξων.

Ἐκτοτε ἄρχεται νέον ἐνδιαφέρον πρὸς τοὺς ἁγίους Τόπους τῶν Εὐρωπαϊκῶν καὶ διὰ τοῦτο ἐντείνονται αἱ ἐνέργειαι τῆς λατινικῆς Ἐκκλησίας ἐν αὐτοῖς, ὧν ἀποτέλεσμα ὑπῆρξεν ἡ κατὰ τὸ 1847 ὑπὸ τοῦ Πάπα Πίου δ' (1846-1878) ἐπανίδρυσις τοῦ λατινικοῦ Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων, διορισθέντος εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ Πατριάρχου ἀνδρὸς ἰκανωτάτου πρὸς τοὺς σκοποὺς τῆς Λατινικῆς Ἐκκλησίας, τοῦ Ἰωσήφ Βαλέργα (1847-1872), ὅστις πρότερον ἐπὶ μακρὰ ἔτη ἐχρημάτισεν ἱεραπόστολος ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Εἶνε ἀληθές, ὅτι ὁ Βαλέργας εὐρέθη πρὸ μεγάλων δυσχερειῶν, ἕνεκα τῆς ὑπάρξεως ἤδη ἐν τοῖς ἁγίοις Τόποις τοῦ Τάγματος τῶν Φραγκισκανῶν. Τοῦτο δὲν ἠθέλησε νὰ παραχωρήσῃ εἰς τὸν νέον Πατριάρχην ἐξουσίαν τινὰ ἐπὶ τῶν Προσκυνημάτων οὐδὲ μέρος τῶν προσόδων αὐτῶν καὶ τῶν ἐξ Εὐρώπης δωρεῶν. Ἐντεῦθεν ἀνεφάνη λίαν περίεργος ἐσωτερικὸς μεταξὺ τῶν Λατίνων τῆς Παλαιστίνης ἀνταγωνισμὸς, διαιρέσας καὶ τὰς λατινικὰς ἐν Εὐρώπῃ Δυνάμεις· διότι ἡ Ἰσπανία, Αὐστρία καὶ Νεάπολις ἐτάχθησαν ὑπὲρ τῶν φραγκισκανῶν μοναχῶν. Ὁ Βαλέργας, προστατευόμενος ὑπὸ τῆς Γαλλίας, μετέβη καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Ρώμην, ἀλλ' ἀπεδείχθη, ὅτι αὐτὸς μὲν ἔπρεπε ν' ἀφοσιωθῇ ἀποκλειστικῶς εἰς τὸ προσηλυτευτικὸν ἔργον, νὰ ἐγκαταλίπη δὲ ἀνεξαρτήτους τοὺς φραγκισκανοὺς ὑπὸ τὸν ἀρχηγὸν αὐτῶν ἐν τοῖς Προσκυνήμασιν.

Ἐπανακάμψας εἰς Παλαιστίνην ὁ Βαλέργας προσεκάλεσε πάντας, πλὴν τῶν Ἰησοῦιτῶν, τοὺς βουλομένους νὰ ἐργασθῶσιν ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ ὑπὲρ τῆς Λατινικῆς Ἐκκλησίας· ἔσπευσαν δὲ ἀπειράριθμοι ἀντιπρόσωποι εἴκοσι περίπου μοναχικῶν ταγμάτων, οὓς ἐγκατέσπειρεν εἰς τὰς ἐπαρχίας τῆς Παλαιστίνης. Διότι κατὰ τὸ σχέδιον αὐτοῦ ὁ Βαλέργας ἔπρεπε πρῶτον νὰ κατακτήσῃ τὴν ὑπαιθρον χώραν, νὰ περιζώσῃ τὴν Ἱερουσαλὴμ διὰ προπαγανδικοῦ δικτύου, καὶ ὕστερον νὰ καταλάβῃ αὐτήν. Ἰδρυσε ναοὺς καὶ Μοναστήρια, διοργανῶν συνεχῶς τελετάς, ἵνα ἐμποιῇ ἐντύπωσιν εἰς τὸν λαόν, ἐμόρφωσεν ἱεροκήρυκας, εἰδότας τὴν ἀραβικὴν γλῶσσαν, ἵδρυσεν ἀπειράριθμα σχολεῖα διὰ τοὺς μικροὺς καὶ τοὺς ἐνήλικας παῖδας καὶ οἰκοτροφεῖα, εὐχερέστατα προσηλυτίζων αὐτούς, καὶ στενῶς συνέχων μετὰ τῆς λατινικῆς Ἐκκλησίας μετὰ τὴν ἀποφοίτησιν αὐτῶν, διὰ διαφόρων μέσων, δι' ἀναμνηστικῶν πανηγύρεων, διὰ συλλόγων, διὰ τῆς παροχῆς ἐργασίας, διὰ δώρων, διὰ χρημάτων. Τὸ τελευταῖον τοῦτο μέσον μετεχει-

ρίσθη δραστηρίως διὰ τὸν ἀμαθῆ καὶ πτωχὸν λαόν. Ἐκτοτε ἄρχεται ἡ διαφθορὰ τῆς θρησκευτικῆς συνειδήσεως ἐν Παλαιστίνῃ, ἡ καπηλεία τῆς θρησκείας. Τὸ δὲ ἔργον τοῦτο ἐνισχύετο διὰ τῆς συνδρομῆς πλείστων Παλαιστίνων Συλλόγων καὶ σωματείων, ἔκτοτε ἰδρυθέντων ἐν Εὐρώπῃ τῶν ἀρχαίων Ἰπποτικῶν ταγμάτων διαλυθέντων ἤδη⁵⁷, πλείστων πλουσίων Λατίνων ἢ ἀφωσιωμένων εἰς τὴν λατινικὴν Ἐκκλησίαν προσηλύτων. Τοιοῦτος ἰδίως ἀνεδείχθη ὁ ἐξ Ἑβραίων Ρατισβὼν, ὅστις ἴδρυσε τὸ ἱεραποστολικὸν σωματεῖον τῶν «ἀδελφῶν τῆς Σιών» καὶ διάφορα ἐκπαιδευτήρια ἐν Ἱερουσαλήμ. Ἐκτὸς τῶν «ἀδελφῶν τῆς Σιών» καὶ ἄλλαι «ἀδελφαὶ» διαφόρων μοναχικῶν ταγμάτων ἐγκαθιδρυθεῖσαι ἐν Ἱερουσαλήμ ἢ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις τῆς Παλαιστίνης προήγαγον τὸ ἔργον τοῦ λατινικοῦ προσηλυτισμοῦ, εἰσδύουσαι εἰς τὰς οἰκογενείας, ἰδρύουσαι ἰατρικοὺς σταθμούς, πρὸς θεραπείαν τῶν πασχόντων, συλλέγουσαι εἰς τὰ πτωχοκομεῖα αὐτῶν τοὺς πτωχοὺς καὶ εἰς τὰ ὀρφανοτροφεῖα τὰ ἔκδετα καὶ ὀρφανὰ παιδιά. Χιλιάδες δὲ Λατίνων προσκυνητῶν μετ' ἐξαιρετικῆς πομπῆς γινομένων ἐτησίως δεκτῶν καταπλουτίζουσι τὰ φιλανθρωπικὰ καὶ ἐκπαιδευτικὰ καὶ ἐκκλησιαστικὰ καθιδρύματα τῶν Λατίνων ἐν Παλαιστίνῃ.

Τὰς τάξεις αὐτῶν ἐπὶ πλέον ἐπλήρουν οἱ οὐνῖται, οἵτινες ἀπὸ τῆς Συρίας ἐλθόντες ἐγκαθιδιδρύθησαν καὶ ἐν Ἱερουσαλήμ. Πραγματικὴν ἐσωτερικὴν δύναμιν ὁ οὐνιτισμὸς, κυμαινόμενος πάντοτε μεταξὺ τῆς ὀρθοδοξίας καὶ τοῦ λατινισμοῦ, οὔτε εἶχεν οὔτε ἔχει· διότι εἶνε ἰησοῦτικὸν ἐφεύρημα ἄνευ σταθερῶν βάσεων⁵⁸. Ἄλλ' οἱ ἐργάται τοῦ λατινικοῦ προσηλυτισμοῦ προσεπάθησαν νὰ ἐνισχύσωσιν αὐτὸν παντὶ σθένει. Οὕτω δὲ ἐνισχύθη ἡ οὐνιτικὴ προπαγάνδα μεταξὺ τῶν ὀρθοδόξων πρὸς εὐχερέστερον αὐτῶν προσηλυτισμὸν, ἐγένοντο ἀπόπειραι μείζονος ἀφομοιώσεως αὐτῶν πρὸς τὴν λατινικὴν Ἐκκλησίαν, διὰ τῆς ἀποβολῆς μὲν τῶν ὀρθοδόξων, τῆς ἀποδοχῆς δὲ λατινικῶν ἡθῶν καὶ ἐθίμων. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον τῷ 1849 ἐν Ἱερουσαλήμ ὑπὸ τοῦ Μακαρίου, τοῦ Πατριάρχου τῶν οὐνιτῶν Συρίας-Παλαιστίνης, συνεκλήθη Σύνοδος, εἰς ἣν προσῆλθον 9 οὐνῖται Ἐπίσκοποι. Ἀλλὰ τούτων μόνον οἱ τρεῖς ἐδέχθησαν τὰς προτάσεις τοῦ Πατριάρχου Μακαρίου περὶ μνημοσύνου τοῦ ὀνόματος τοῦ Πάπα ἐν ταῖς τελεταῖς, τῆς ἀποδοχῆς τῶν ἀζύμων καὶ ἄλλων ἡθῶν καὶ τάξεων τῆς Λατινικῆς Ἐκκλησίας, πρὸς μείζονα προσέγγισιν πρὸς αὐτήν. Συνεπεία τῆς μὴ παραδοχῆς τῶν προτάσεων τούτων ὑπὸ τῶν λοιπῶν Ἐπισκόπων ἢ Σύνοδος ἀνεκήρυξε τὸν Πάπαν μόνον προστάτην τῶν οὐνιτῶν καὶ οὐδὲν πλέον, ἀπεφάσισε νὰ τηρήσῃ τὰ ἔνζυμα, τὴν κοινωνίαν ἀπ' ἀμφοτέρων τῶν εἰδῶν καὶ τὰ

⁵⁷ Πρβλ. περὶ αὐτῶν *Στεργίου Δημητριάδου*, Περὶ τῆς καθολικῆς τοῦ ἀγίου Τάφου (ἐξ ἀνεκδότου κώδικος), «Νέα Σιών» I. 1910, σ. 115 ἐξ.

⁵⁸ Πρβλ. *Ἀρσενίου Κακογιάννη*, Ὁ Οὐνιτισμὸς ἐν Παλαιστίνῃ, «Νέα Σιών», Θ' 1909, σ. 268.

λοιπὰ τῆς ὀρθοδοξίας ἔθιμα καὶ ὥρισεν ἵνα τὰς δαπάνας τῶν ἐν Ἱερουσαλὴμ οὐνιτικῶν καθιδρυμάτων καταβάλλωσιν οἱ οὐνῖται Ἐπίσκοποι καὶ οὐχὶ ὁ Πάπας. Ἀλλὰ δὲν ἐδέχθησαν πάντες οἱ οὐνῖται τὰς ἀποφάσεις ταύτας. Οἱ ἡμίσεις τῶν οὐνιτῶν τῆς Ναζαρετ ἠνώθησαν μετὰ τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, μόλις δὲ οἱ λοιποὶ συνεκρατήθησαν διὰ τῶν δραστηρίων ἐνεργειῶν τῶν Λατίνων ἐν τῷ οὐνιτισμῷ. Ἐὰν ἠδύνατο τότε ἡ ὀρθόδοξος Ἐκκλησία τελεσφόρως νὰ ἐνεργήσῃ, ἴσως ὀριστικῶς ἔμελλε νὰ ἐξαφανισθῇ ὁ οὐνιτισμός· διότι πρὸς σκοπὸν τῆς ἐνώσεως αὐτοῦ μετὰ τῆς ὀρθοδόξου ὑπῆρχε καὶ τι μυστικὸν σωματεῖον τῶν «*Νικοδημιτῶν*», ἀπὸ τοῦ Νικοδήμου τοῦ προσελθόντος νυκτὸς πρὸς τὸν Κύριον τὸ ὄνομα αὐτῶν προσλαβόντων. Ἄλλ' οὐδὲν τότε ἐγένετο πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ τούτου· ἡ δὲ λατινικὴ Ἐκκλησία διὰ τοῦ Βαλέργα καὶ τῶν λοιπῶν ἐν Παλαιστίνῃ ἀποστόλων αὐτῆς, ἡμέρα τῇ ἡμέρα, νέους ἀπέκτα προσηλύτους⁵⁹.

Προσηλύτους ἐξήτησε ν' ἀποκτήσῃ ἐν Παλαιστίνῃ καὶ ὁ Προτεσταντισμὸς ἥδη ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, δραστηριώτερον ὅμως ἐργασθεὶς πρὸς τοῦτο μετὰ τὸ 1840. Τῷ 1820 μετέβη εἰς Ἱερουσαλὴμ ὁ ἐλβετὸς ἱεραπόστολος Τσούδης, ἀποσταλεὶς ὑπὸ τῆς Λονδινείου ἀγιογραφικῆς ἐταιρείας πρὸς διάδοσιν τῆς ἀγίας Γραφῆς μεταξὺ τῶν Ἰουδαίων. Μετὰ διετίαν μετέβη ἐκεῖ ὁ Ἰωσήφ Βόλφιος, τῷ 1823 ὁ ἱρλανδοὺς Λιουής, προσλαβὼν μετὰ ἕν ἔτος ὡς συνεργάτην τὸν Δάλτωνα. Μετὰ τοῦ τελευταίου τούτου συνειργάσθη ὕστερον ὁ δραστήριος ἄγγλος ἱεραπόστολος Νικολαῖσον, ἰδίως ἀπὸ τοῦ 1833 ἐγκατασταθεὶς ὀριστικῶς ἐν Ἱερουσαλὴμ καὶ ἐργασθεὶς ἐν αὐτῇ μέχρι τοῦ θανάτου αὐτοῦ (1856). Συγχρόνως μετέβησαν σχεδὸν εἰς Ἱερουσαλὴμ καὶ Ἀμερικανοὶ ἱεραπόστολοι ὡς ὁ Πλίνιος Φίξ, ὁ Κίγγ καὶ μετὰ ταῦτα ὁ Τόμσον, ἄνευ σπουδαίου ἀποτελέσματος ἐργασθέντες⁶⁰. Ἀποτελεσματικώτερον ἠδύναντο νὰ ἐργασθῶσιν οἱ κατὰ τὸ 1835 μεταβάντες Ἱεραπόστολοι Δῶλξδ καὶ Βίτιγγ, Ἀμερικανοί, διότι οὗτοι κατώρθωσαν νὰ κατοικήσωσιν ἐπὶ ἐνοικίῳ ἐν αὐτῇ τῇ Μονῇ τῶν Ἀρχαγγέλων, ἐπειδὴ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην δὲν ἐνέπνεον δυσπιστίαν τινὰ οἱ Προτεστάνται. Μετὰ μικρὸν ὁ πρῶτος ἀνεχώρησεν, ἔμεινε δὲ μόνος ὁ Βίτιγγ, ὅστις μάλιστα ἔλαβεν ἄδειαν νὰ διδάσκῃ, κατὰ τὰς ἐορτάς, τὸν λαόν, νὰ διανέμῃ τὴν ἀγίαν Γραφήν, βιβλία καὶ ἄρτον, πρωῖ καὶ ἐσπέρας, εἰς τὰ πτωχὰ παιδιά, νὰ εἰσέρχηται ἐλευθέρως εἰς τὰ Σχολεῖα τῶν ὀρθοδόξων. Ἀλλὰ μόλις ἀνεκαλύφθησαν οἱ προσηλυτευτικοὶ αὐτοῦ σκοποὶ ἐξεδιώχθη ἐκ τῆς Μονῆς τῶν Ἀρχαγγέ-

⁵⁹ A. Pichler, *Geschichte der Kirchlichen Trennung zwischen dem Orient und Occident*, München 1864, I, 315. D. Deprin, *Le Patriarchat latin de Jérusalem*, ἐν τῷ περιοδικῷ «*Jérusalem*» 1905, σ. 215 ἐξ. Mgr Valerga par un prêtre du Patriarchat, Paris 1873. Δ. *Δημητριέσκη*, Οἱ Λατῖνοι ἐν τῇ ἀγίᾳ Γῆ, ρωσ. Ἐν Πετροπόλει 1896. Τ. Π. *Θέμελη*, Ἀνὰ τὰ Προσκυνήματα, σ. 55 ἐξ.

⁶⁰ *Ἰωνᾶ Κίνγ*, Διάφορα συγγραφέντα κατὰ διαφόρους καιροὺς καὶ τόπους, Ἐν Ἀθήναις 1859, σ. 25 ἐξ.

λων ὑπὸ τῶν Ἐπιτρόπων τοῦ Πατριάρχου, ἀποδωσάντων εἰς αὐτὸν τὸ ποσόν, ὅπερ εἶχον παρ' αὐτοῦ δανεισθεῖ καὶ ὅπερ ἐκ νέου ἐπὶ βαρυτάτῳ τόκῳ ἐδανείσθησαν παρ' Ἑβραίου, ἔνεκα τῆς μεγάλης οἰκονομικῆς στενοχωρίας τῶν χρόνων ἐκείνων⁶¹. Ὁ Βίτιγγ συνειργάσθη ὕστερον μετὰ τοῦ Νικολαῖσον, θέσας μετ' αὐτοῦ τὰ θεμέλια τῆς συστηματικῆς προπαγάνδας ὑπὲρ τοῦ προτεσταντισμοῦ ἐν Παλαιστίνῃ. Εἰς ἐνίσχυσιν αὐτοῦ τῷ 1839 ἠδύνατο νὰ συντελέσῃ τὸ Ἀγγλικὸν Προξενεῖον, ἰδρυθὲν ἔνεκα τῶν πολιτικῶν τῆς χώρας περιστάσεων.

Αὗται δέ, ὡς εἶδομεν, ἀπέληξαν εἰς τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν Αἰγυπτίων, μεθ' ἣν ἐγένοντο αἱ προτάσεις τῆς Πρωσσίας περὶ συμπράξεως τῶν Χριστιανικῶν Δυνάμεων ἐν τοῖς ἁγίοις Τόποις. Ὁ Βασιλεὺς τῆς Πρωσσίας Φρειδερίκος Γουλιέλμος δ' μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῶν προτάσεων ἐκείνων ἀπέστειλεν εἰς Λονδίνον τὸν Βοῦνζεν, ὅστις κατώρθωσε νὰ πείσῃ τὸν Ἀρχιεπίσκοπον Καντερβουρίας Χόβλεϋ καὶ τὸν Ἐπίσκοπον Λονδίνου Βλάμφιλδ περὶ συμπράξεως Ἀγγλίας καὶ Πρωσσίας ἐν τοῖς ἁγίοις Τόποις. Ἐπιτευχθείσης δὲ συμφωνίας ἀπεφασίσθη νὰ ἐκλέγηται ἐκ περιτροπῆς ὑπὸ τῶν δύο Δυνάμεων ἀγγλο-πρωσσοῦ Ἐπίσκοπος. Οὗτος ἔμελλε νὰ ἐδρεύῃ παρὰ τὴν Σιών ὅπου τῷ 1839 ἡ ἀγγλικὴ ἱεραποστολικὴ «*ἐταιρεία πρὸς ἐπιστροφὴν τῶν Ἑβραίων εἰς τὸν προτεσταντισμὸν*» ἠγόρασε μικρὸν γῆπεδον, ἵδρυσεν οἰκίαν διὰ τοὺς ἱεραποστόλους, σχολὴν καὶ μικρὸν ναόν. Ὡς τοιοῦτος δ' «*Ἐπίσκοπος τῆς Ἐκκλησίας τοῦ ἁγίου Ἰακώβου ἐν Ἱερουσαλήμ*» διωρίσθη ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας ὁ ἐξ Ἑβραίων καταγόμενος Ἀλεξάνδερ, καθηγητῆς τέως ἐν Λονδίῳ τῆς ἑβραϊκῆς καὶ ἀραβικῆς γλώσσης. Οὗτος τῇ 9/21 Ἰανουαρίου 1842 ἀφίκετο εἰς Ἱερουσαλήμ, γενόμενος δεκτὸς ὑφ' ὄλων τῶν ἐνταῦθα προτεσταντῶν, οἵτινες ἦσαν τρεῖς μόνον ἑβραϊκαὶ οἰκογένειαι προσήλυτοι. Οὕτως ἰδρύθη ἡ παράδοξος αὕτη προτεσταντικὴ Ἐπισκοπὴ Ἱεροσολύμων, πολλὰς ἐμβαλοῦσα εἰς τοὺς ἰδρυτὰς αὐτῆς ἐλπίδας περὶ προσηλυτισμοῦ τῶν Ἀνατολικῶν λαῶν εἰς τὸν Προτεσταντισμὸν. Ἐπιστεύθη μάλιστα ὅτι θὰ συνηνοῦντο μετὰ τῶν ἰδρυτῶν Ἀγγλων καὶ Πρώσων καὶ οἱ Ἀμερικανοί, ὅτι θὰ ἰδρύνοντο ἀποικίαι προτεσταντικαὶ καὶ ἐν γένει θὰ ἐξηπλοῦτο ἀπέραντον ἔδαφος εἰς τὰς ἐνεργείας τοῦ Προτεσταντισμοῦ.

Ἀλλὰ λίαν ταχέως ἐφωράθη ἀπροσδιόνυσος ὁ σύνδεσμος οὗτος τῶν ἀγγλικανῶν καὶ εὐαγγελικῶν Προτεσταντῶν. Οἱ Ἀγγλικανοὶ ἐζήτησαν νὰ χειροτονῶσι τοὺς πεμπομένους εἰς Παλαιστίνην Πρώσους κληρικούς, νὰ τελῶσι τὴν λειτουργίαν μόνον ἀγγλιστί, νὰ μὴ μνημονεύωσιν ἐν αὐτῇ τοῦ ὀνόματος τοῦ Βασιλέως τῆς Πρωσσίας. Καὶ ἐπῆλθε μὲν βραδύτερον συμφωνία τις ἐν τοῖς ἀμφισβητούμενοις τούτοις σημείοις, ἀλλ' οὐσιῶδες τι ἀποτέλεσμα ἢ ἐνέργεια τοῦ

⁶¹ Νεοφύτου, Εἰκοσαετηρίς, Ἀναλ. Ἱεροσ. Σταχ. Γ, 480.

προτεστάντου Ἐπισκόπου δὲν παρουσίασε· διότι δεκάς μόνον Ἑβραίων προσηλυτίσθη, κυρίως διὰ τῶν ἐνεργειῶν τῆς ἀγγλικῆς ἐταιρείας πρὸς ἐπιστροφήν τῶν Ἑβραίων. Πρὸς τὸ ὀρθόδοξον Πατριαρχεῖον Ἱεροσολύμων καὶ πρὸς τὴν ἀγιοταφικὴν Ἀδελφότητα διετέλεσεν ὁ Ἀλεξάνδερ εἰς ἀγαθωτάτας σχέσεις καὶ ἐν γένει ἕνεκα τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ κατέστη δυνατὸν νὰ μὴ ἐκδηλωθῶσιν ἀποτόμως αἱ ἐν τῇ ἀγγλοπρωσικῇ συμπράξει ὑπάρχουσαι σοβαραὶ ἀντιθέσεις. Αὗται ἐξεδηλώθησαν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀλεξάνδερ (1847), ὅτε διωρίσθη διάδοχος αὐτοῦ ὑπὸ τῆς Πρωσικῆς Κυβερνήσεως ὁ Σαμουήλ Γόβατ, ὀλλανδὸς τὴν καταγωγὴν, ἐπὶ εἰκοσαετίαν χρηματίσας ἱεραπόστολος ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Ἀπὸ τῶν πρώτων ἡμερῶν τῆς δράσεως αὐτοῦ ἐν Ἱερουσαλὴμ ὡς Ἐπισκόπου τῶν Προτεσταντῶν, τὸ Ἀγγλικὸν Προξενεῖον καὶ οἱ Ἄγγλοι ἱεραπόστολοι ἤρξαντο ὑπόπτως παρακολουθοῦντες αὐτόν, ὡς ἐνεργοῦντα ὑπὲρ τῶν πρωσικῶν συμφερόντων. Σοβαρὰ ὑπῆρξεν ἡ ἐξέγερσις τῆς Ἀγγλικῆς κοινωρίας ὅταν ὁ Γόβατ διενόηθη νὰ ἐνεργήσῃ προσηλυτισμὸν μεταξὺ τῶν ὀρθοδόξων καὶ Λατίνων τῆς Παλαιστίνης. Εἰς τὰς παραστάσεις τῆς Ἀγγλικῆς Κυβερνήσεως ὁ Γόβατ ἀπήντησεν, ὅτι ἐδόθη μὲν εἰς αὐτὸν ἐντολὴ νὰ μὴ ἀναμιγνύηται εἰς τὰς ὑποθέσεις τῶν Ἀνατολικῶν Πατριαρχείων, ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ μὴ δέχηται τοὺς ὀρθοδόξους, ὅταν οὗτοι προσέρχονται εἰς τὸν Προτεσταντισμὸν. Κατηγορίαι πολλαὶ διετυποῦντο κατὰ τοῦ Γόβατ καὶ ἀνεγράφοντο ὑπὸ τῶν Ἀγγλικῶν ἐφημερίδων. Ὁ πρωθυπουργὸς τῆς Ἀγγλίας Πάλμερστον συνεμερίζετο τὰς γνώμας τοῦ ἐν Ἱεροσολύμοις Ἀγγλοῦ Προξένου Φίνν, ὅστις ἐπανειλημμένως ἦλθεν εἰς προσωπικὴν σύγκρουσιν πρὸς τὸν Ἐπίσκοπον τῶν Προτεσταντῶν καὶ κατὰ τὸ 1857 προέβη εἰς ἐξαμηνιαίαν κράτησιν αὐτοῦ, οὐδ' ἔπαυσε ν' ἀντιπράττῃ κατ' αὐτοῦ καὶ μετὰ τὴν ἀποφυλάκισιν. Παρὰ τὰς ἀντιδράσεις ταύτας δραστηρίως ἐξηκολούθησεν ὁ Γόβατ τὸ προσηλυτευτικὸν αὐτοῦ ἔργον οὐ μόνον ἐν Ἱερουσαλὴμ ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις, ὡς ἐν Νεαπόλει, ἔνθα ἵδρυσεν Σχολήν. Τὸ ὀρθόδοξον Πατριαρχεῖον ἐδέησε νὰ λάβῃ σοβαρὰ μέτρα ἵνα προφυλάξῃ τὸν λαόν. Ἐκ Νεαπόλεως μετεβίβασε τὰς ἐνεργείας αὐτοῦ ὁ Γόβατ εἰς Ναζαρέτ, ὅπου ἐπίσης ἠὺδοκίμησεν. Ἐκτὸς δ' αὐτοῦ ὑπὲρ τοῦ Προτεσταντισμοῦ ἐξηκολούθησαν ἐργαζόμενοι καὶ οἱ προϋπάρχοντες ἱεραπόστολοι, εἰς οὓς προσετέθη ὁ Σμίδτ. Βραδύτερον ἐγκατεστάθησαν ὁ Φλίνδερ (1851) καὶ ὁ Σνέλλερ (1859) ἐνισχύοντες τὸν Προτεσταντισμὸν ἐν Παλαιστίνῃ. Οὕτως ὥστε ὑπῆρξεν μὲν καθ' ἑαυτὴν ἀτυχῆς ἡ ἀγγλοπρωσικὴ ἔνωσις καὶ διελύθη ὕστερον, ἀλλ' ὁ Προτεσταντισμὸς ἔρριψε τὰς ρίζας αὐτοῦ καὶ εἰς τοὺς ἀγίους Τόπους. Μετεχειρίσθη δὲ καὶ αὐτός, οἷους καὶ ὁ Λατινισμὸς τρόπους. Ἐχὼν γενναίαν ἐπικουρίαν χρηματικὴν παρὰ τῶν διαφόρων Παλαιστινείων προτεσταντικῶν συλλό-

γων⁶², ἴδρυσε πρὸ πάντων πλεῖστα Σχολεῖα, διὰ τῶν ὁποίων ἐξεπαιδεύοντο καὶ προσηλυτίζοντο οἱ φοιτῶντες εἰς αὐτά, παρεῖχεν ἰατρικὴν περίθαλψιν εἰς τοὺς πτωχοὺς, διὰ φαρμακείων καὶ νοσοκομείων, συνήγειρεν ἀπὸ τῶν ὁδῶν τοὺς πτωχοὺς εἰς πτωχοκομεῖα καὶ τοὺς ὀρφανοὺς εἰς ὀρφανοτροφεῖα καὶ δίνεμιμε χρήματα εἰς τοὺς ἐτοιμοὺς νὰ πωλήσωσι τὴν συνειδήσιν αὐτῶν⁶³. Διὰ τοῦ φαύλου τούτου προσηλυτευτικοῦ μέσου συνετέλεσε καὶ ὁ Προτεσταντισμὸς εἰς μείζονα διαστροφὴν τῆς θρησκευτικῆς συνειδήσεως. «*Οἰκτροὶ οἱ ἐνταῦθα ἄραβες! ἐπὶ τῶν μετώπων αὐτῶν γέγραπται: ἔμπορευόμεθα τὴν πίστιν! Ἀλλὰ τίς ἐπέγραψε τὰς λέξεις ταύτας; οἱ Λατῖνοι καὶ οἱ Προτεστάνται*». Ταῦτα ἔγραψεν ὁ ρώσος Πορφύριος Οὐσπένσκις, ὁ πρῶτος ἀρχηγὸς τῆς ἐν Παλαιστίνῃ ρωσικῆς «ἀποστολῆς», ἧς ἡ ἴδρυσις ἐγένετο καθ' ὃν χρόνον ἐγκαθιδρύνοντο καὶ ἐνισχύοντο οἱ Λατῖνοι καὶ Προτεστάνται.

ΡΩΣΙΚΗ ΑΠΟΣΤΟΛΗ ΕΝ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΟΙΣ

Ἡ ἀποστολὴ αὕτη ἰδρύθη τῷ 1847, ἀλλ' ἤδη ἐν ἀρχῇ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ὁ Πατριάρχης Πολύκαρπος εἶχεν ἀποστείλει εἰς Ρωσίαν πρὸς συλλογὴν ἐλεῶν ὑπὲρ τοῦ ἁγίου Τάφου τὸν ρῶσον Ἀγιοταφίτην Ἀρσένιον, ὅστις κατώρθωσε μὲν νὰ παραχωρηθῇ εἰς τὸν ἅγιον Τάφον ὑπὸ τοῦ Τσάρου Ἀλεξάνδρου α' τὸ ἐν Μόσχᾳ Μετόχιον, ἀλλ' ἔνεκα τῆς ἀθλίας αὐτοῦ διαγωγῆς ἐπανειλημμένως συνελήφθη ὑπὸ τῆς ἀστυνομίας καὶ ἐκδιωχθεὶς ἐκ Ρωσίας, ὡς κληρικὸς τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων περιωρίσθη ἐν τῇ Μονῇ τοῦ Ἁγίου Σάβα, ὅπου ἀπέθανεν. Ὁ Ἀρσένιος οὗτος ἐν Ρωσίᾳ ἔτι εὐρισκόμενος προὔτεινεν εἰς τὸν Τσάρον, ἵνα χάριν τῶν Ρώσων προσκυνητῶν ἰδρυθῇ ἐν Ἱερουσαλὴμ ἰδιαίτερον Μοναστήριον. Εἰς τὴν πρότασιν ταύτην δὲν ἐδόθη τότε ἡ δέουσα προσοχή· ἀλλ' ὑπεκίνησε τὸ ζήτημα πάλιν ὁ κατὰ τὸ 1839 διορισθεὶς πρόξενος ἐν Βηρυτῶ Κωνσταντῖνος

⁶² Ἀπαρίθμησιν τῶν Λατινικῶν καὶ Προτεσταντικῶν Παλαιστινείων Συλλόγων ἴδε, Ἡ Ἐκκλησία Ἱεροσολύμων κατὰ τοὺς τέσσαρας τελευταίους αἰῶνας, σ. 232-6.

⁶³ *J. de La Roi*, Michael Solomon Alexander, der erste evangelische Bischof in Jerusalem, Cütersloh 1897. *T. Schölly*, S. Gobat, Bassel 1900. *L. Schneller*, Vater Schneller, Ein Patriarch der evang. Mission in hl. Lande, Leipzig 1904. Δ. *Δημητριάδου*, Οἱ Προτεστάνται ἐν τῇ ἁγίᾳ Γῆ, ῥωσ. Ἐν Πετρούπολει 1896. *A. Pichler*, ἔνθ' ἂν. II, 572. *Ph. Meyer*, Jerusalem, das anglikanisch-deutsche Bistum St. Jakob, RE,³ VIII, 693-5. *T. Π. Θέμελη*, Ἀνὰ τὰ Προσκυνήματα, σ. 40 ἐξ.

Βασίλης, προκαλέσας τὴν προσοχὴν τῆς Κυβερνήσεως αὐτοῦ ἐπὶ τῆς καταστάσεως καὶ περιθάλψεως τῶν μεταβαινόντων εἰς τοὺς ἁγίους Τόπους Ρώσων προσκυνητῶν. Τῷ 1841 ἐπεκράτησε πρὸς στιγμὴν ἡ σκέψις νὰ ζητηθῆ ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου τῆς Ἱερουσαλὴμ ἡ Μονὴ τοῦ Σταυροῦ, εἰς τὴν ὁποίαν ν' ἀποσταλῶσι χάριν τῶν Ρώσων προσκυνητῶν Ρώσος Ἀρχιμανδρίτης καὶ ἄλλοι κληρικοί. Ἡ σκέψις αὕτη ἀντικατεστάθη ὑπὸ νέας προτάσεως τοῦ ἐν Βηρυτῶ Προξένου περὶ καταλήψεως ὑπὸ τῶν ρώσων, δι' ἐξαγορᾶς, δύο ἑλληνικῶν Μοναστηρίων ἐν Ἱερουσαλὴμ, τοῦ τῶν ἁγίων Θεοδώρων καὶ τοῦ Ἀβραάμ. Ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων Ἀθανάσιος, πολὺ εὐλόγως, ἀπέκρουσε τὸ σχέδιον τοῦτο, ὑποδείξας, ὅτι ἡ Ἁγιοταφικὴ Ἀδελφότης εἶνε πρόθυμος νὰ ἐπισκευάσῃ δι' ἰδίων αὐτῆς ἐξόδων δύο Μοναστήρια διὰ τοὺς Ρώσους προσκυνητάς, ἐν διὰ τοὺς ἄνδρας τὸ τῶν ἁγίων Θεοδώρων καὶ ἕτερον διὰ τὰς γυναῖκας τὸ τῆς ἁγίας Αἰκατερίνης. Ἡ πρότασις αὕτη ἐγένετο δεκτὴ καὶ δι' ἰδιαιτέρου Κανονισμοῦ ἐξ 68 ἄρθρων ὠρίσθη ἡ ἐπὶ τῶν Προσκυνητῶν ἐπιστασία, ἣτις ἀνετέθη εἰς τὸν Ἐπίτροπον τοῦ Πατριάρχου. Τῇ 26 Ἀπριλίου 1841 ἐπεκύρωσεν ἡ ρωσικὴ Κυβέρνησις τὸν κανονισμόν τοῦτον⁶⁴.

Ἀλλὰ μετὰ ἐν ἀκριβῶς ἔτος ὁ Ἀρχικαγκελάριος τοῦ κράτους κόμης Νεσελρῶδ ὑπέβαλεν εἰς τὸν Τσάρον ὑπόμνημα, διὰ τοῦ ὁποίου «πρὸς ὑποστήριξιν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας, ἐν Παλαιστίνῃ κατὰ τῶν Προπαγανδιστῶν» ὑπεδεικνύετο ἡ ἀνάγκη τῆς ἀποστολῆς εἰς Ἱεροσόλυμα Ρώσου κληρικοῦ. Οὗτος α) «ἐνεκα τῆς ιδιότητος αὐτοῦ ὡς κληρικοῦ δὰ ἡδύνατο νὰ εἰσδύῃ εἰς τὴν κατάστασιν τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας» β) «δὰ ὑπεδείκνυε πρὸς τὸν ἑλληνικὸν κλῆρον τὸ πρὸς αὐτὸν ἐνδιαφέρον τῆς ὀρθοδόξου ρωσικῆς Ἐκκλησίας», γ) «ὁ ἑλληνικὸς κλῆρος δὰ ἐτύγχανεν οὕτω πως καὶ ἐνισχύσεως ἡθικῆς», δ) «ὁ Ρώσος κληρικὸς δὰ ἦτο τὸ μεσάζων πρόσωπον μεταξὺ τῆς ρωσικῆς Συνόδου καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ κλήρου». Πρὸ τῆς ἐπισήμου ὅμως ἀποστολῆς Ρώσου κληρικοῦ, πρὸς πρόληψιν πάσης παρεξηγήσεως, κατ' ἀρχὰς δ' ἀπεστέλλετο μυστικῶς ὡς προσκυνητῆς Ρώσός τις κληρικὸς ἵνα ἐπὶ τόπου μελετήσῃ τὴν κατάστασιν τῶν πραγμάτων καὶ παρασκευάσῃ τὰ κατὰ τὴν ἐπίσημον ἐνέργειαν τῆς ρωσικῆς ἀποστολῆς. «Ὅταν δὲ διὰ τῆς πείρας ἀποδειχθῆ, ὅτι ἡ διαμονὴ Ρώσου κληρικοῦ πράκτορος δύναται νὰ παράσχω ὠφέλειάν τινα τῇ ὀρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ, τότε δυνατὸν νὰ παραταθῆ ἡ διαμονὴ αὐτοῦ ἐν Ἱεροσολύμοις, ὑφ' οἰανδήποτε εὐλογοφανῆ πρόφασιν, καὶ νὰ δοθῶσιν εἰς αὐτὸν θετικαὶ ὁδηγίαι περὶ τοῦ τρόπου τῆς ἐνεργείας αὐτοῦ. Ἐν τῷ μεταξὺ χρόνῳ ὁ κληρικὸς πράκτωρ ὀφείλει νὰ συνεννοῆται μετὰ τοῦ ἡμετέρου προξένου· διότι ἐκεῖνος κάλλιον γινώσκει τὰς πολιτικὰς περιστάσεις,

⁶⁴ N. Capterew, ἐνθ' ἀν. σ. 657 ἐξ.

πρὸς ἅς δέον νὰ συμβιβάζωνται καὶ τὰ θρησκευτικὰ ζητήματα»⁶⁵. Τὸ ὑπόμνημα τοῦτο ἐπεκύρωσεν ὁ Τσάρος τῇ 12 Ἰουνίου 1842, ἡ δὲ Σύνοδος, ἐρωτηθεῖσα, ὡς κατάλληλον κληρικὸν ὑπέδειξε τὸν ἐν Βιέννῃ τότε εὐρισκόμενον ἀρχιμανδρίτην Πορφύριον Οὐσπένσκη († 19 Ἀπριλίου 1855). Οὗτος διορισθεὶς τῇ 11 Ὀκτωβρίου 1842 μετέβη εἰς Πετρούπολιν ἵνα λάβῃ τὰς προσηκούσας ὁδηγίας⁶⁶. Ἐπὶ μακροὺς μῆνας ἐζήτηι αὐτὰς πολυπραγμονῶν· ἐδόθησαν δὲ προκαταρκτικῶς εἰς αὐτὸν ὁδηγίαι τινὲς ὑπὸ τοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν· α) «αὐστηρῶς καὶ ἀκριβῶς νὰ ἐκπληρώσητε πάντα τὰ καθήκοντα προσκυνητοῦ», β) «νὰ μὴ περιβληθῆτε οὐδεμίαν μυστικότητα οὐδὲ νὰ ἐμβάλῃτε ὑπόνοιάν τινα ὅτι ἀπεστάλητε ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως», γ) «προσπαθήσατε ν' ἀποκτήσητε τὴν ἐμπιστοσύνην καὶ ἀγάπην τοῦ ἀνατολικοῦ κλήρου καὶ χρησιμοποιοῦντες τὴν καλὴν αὐτοῦ διάθεσιν μάθετε βαθμηδὸν τὰς πραγματικὰς ἀνάγκας τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας ἐν Παλαιστίνῃ, τὸ πνεῦμα, τὰς ἐνεργείας, τὰ μέσα, τὰς προόδους ἢ ἀνεπιτυχίας τῶν ἐκεῖ Λατίνων, Ἀρμενίων καὶ Προτεσταντῶν», δ) «πρὸς Θεοῦ μὴ δώσητε ἐκεῖ καμμίαν διαταγὴν. Τὸ κύριον ὑμῶν καθήκον συνίσταται ἐν τῷ συλλέξει ἀκριβῶς εἰδήσεις περὶ τῆς καταστάσεως τῆς Παλαιστινείου Ἐκκλησίας καὶ ἐπὶ τόπου ἐξετάσαι ποῖα μέτρα δέον νὰ ληφθῶσι πρὸς συγκράτησιν καὶ εὐημερίαν αὐτῆς», ε) «ἔκδρασι περὶ αὐτῆς δὰ γράψῃτε ἐν Κωνσταντινουπόλει μετὰ τὴν ἐξ Ἱεροσολύμων ἐπάνοδον καὶ δὰ παρουσιάσητε αὐτὴν εἰς τὸν Πρεσβευτὴν, μέλλοντα νὰ διαβιβάσῃ αὐτὴν πρὸς ἡμᾶς μετὰ τῶν παρατηρήσεων αὐτοῦ. Συμβουλευόμεν νὰ δεῖξητε εἰς αὐτὸν προηγουμένως τὸ σχέδιον τῆς ἐκδέσεως καὶ νὰ συζητήσητε μετ' αὐτοῦ περὶ τῶν ζητημάτων ἐκείνων, περὶ ὧν ὁ Πρέσβυς δὰ ἔχη ἀντίθετον γνώμην. Διότι ἐκεῖνος καλλίτερον ὑμῶν γνωρίζει τὰ ἐκκλησιαστικὰ καὶ πολιτικὰ ζητήματα ἐν Τουρκίᾳ καὶ διὰ τοῦτο αἱ κρίσεις αὐτοῦ δὰ ληφθῶσιν ὡς γνώμων πρὸς ἐκτίμησιν τῶν ὑμετέρων γνώμων. Ἐν τούτοις δὲν σᾶς βιάζομεν. Δύνασθε νὰ γράψῃτε ἔκδρασι κατὰ τὰς ὑμετέρας παρατηρήσεις».

Ὁ Πορφύριος μάτην προσεπάθησεν ν' ἀποφύγῃ τὸν μυστηριώδη χαρακτῆρα προσκυνητοῦ, ὑφ' ὃν ἔμελλε νὰ παρουσιασθῇ εἰς τὴν Ἀνατολήν· ἐζήτησε δὲ ὁδηγίας περὶ πλείστων ἄλλων ζητημάτων, οἷον περὶ τοῦ τί ἔπρεπε νὰ εἴπῃ εἰς τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην, ἐρωτώμενος, περὶ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ ἑλληνικοῦ Βασιλείου, ἃν ἔπρεπε ν' ἀναγνωρισθῇ ὡς αὐτοκέφαλος ἢ οὐχί· παρέπεμψαν δὲ αὐτὸν εἰς τὴν Πρεσβείαν Κωνσταντινουπόλεως. Ἐν τῷ μεταξὺ ἐδόθη εἰς αὐτὸν

⁶⁵ N. Capterew, ἔνδ' ἄν. σ. 681.

⁶⁶ Αἱ περαιτέρω εἰδήσεις περὶ τοῦ Πορφυρίου Οὐσπένσκη, ἐν τῷ Ἡμερολόγιῳ αὐτοῦ («Βιβλίον τῆς ζωῆς μου») τ. I-VIII ρωσ. Ἐν Πετρούπολει 1894-1902. N. Capterew, ἔνδ' ἄν. σ. 678 ἐξ. Α. Δημητριάδου, Ὁ Ἐπίσκοπος Πορφύριος Οὐσπένσκη... ρωσ. Ἐν ταῖς Ἀνακοινώσεσι τῆς Ρωσ. Αὐτοκρ. Παλ. Ἐταιρ. XVI, 1905. Ἡ Ἐκκλησία Ἱεροσολύμων κατὰ τοὺς τέσσαρας τελευταίους αἰῶνας, σ. 237 ἐξ.

σημείωμά τι τοῦ Α. Σ. Στούρτζα περὶ τῆς τότε καταστάσεως τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ἐν ᾧ οὗτος ἔλεγε· «*Εὐχόμεθα ἐκ βάθους ψυχῆς ἵνα ὁ ταπεινόφρων κατάσκοπος τῆς γῆς τῆς ἐπαγγελίας γένηται πρόδρομος ἐν τῇ χώρᾳ ἐκείνῃ πολλῶν καὶ ἄλλων ἐργατῶν τῆς στρατευμένης Ἐκκλησίας*». Τῷ ὄντι ἠδύνατο μέγα ἀγαθὸν νὰ προξενήσῃ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ἀνατολῆς ὁ Πορφύριος ἐὰν ἤθελε νὰ πολιτευθῆ κατὰ τὰς ὁδηγίας, αἵτινες ἐδόθησαν εἰς αὐτὸν καὶ αἵτινες ἐφαίνοντο ἀποσκοποῦσαι εἰς τὸ ἀγαθὸν τῆς Ἐκκλησίας. Ὅταν δ' ἐν Κωνσταντινουπόλει τῇ 22 Σεπτεμβρίου 1843 ἐνεφανίσθη ὁ Πορφύριος ὡς «*Μολδαυὸς Ἀρχιμανδρίτης*» ἔλαβε τὰς αὐτὰς περὶπου ὁδηγίας ὑπὸ τῆς Πρεσβείας. Κατ' αὐτὰς ἔπρεπεν αὐστηρῶς νὰ προσποιηθῆ, ὅτι εἶνε ἀπλοῦς ἰδιώτης προσκυνητής, μὴ ἔχων ἐπίσημον ἀποστολήν. Οὐχ ἦττον ν' ἀποφεύγῃ τὴν μυστηριώδη συμπεριφορὰν καὶ νὰ προσφέρηται ἀπλῶς καὶ ἀφελῶς, ὑποδεικνύων οὕτω πως, ὅτι κἂν ἔτι ἔχη διαταγὰς τινὰς αὐταὶ δὲν ὑποκρύπτουσι κακόν τι. Ἀποκτήσας τὴν ἐμπιστοσύνην τοῦ ἀνατολικοῦ κλήρου, νὰ μάθῃ τὴν κατάστασιν τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐκ τῶν ἀφηγήσεων τῶν ἰθαγενῶν, χωρὶς ὅμως νὰ ταράττῃ τὴν συνείδησιν αὐτῶν, δι' ἐπιμόνων ἐρωτήσεων. Νὰ καταμάθῃ τὰς αἰτίας τῶν διαπληκτισμῶν τῶν ἀλλοδόξων. Ἐν ταῖς συνδιαλέξεσι μετὰ τοῦ κλήρου τῆς Παλαιστίνης νὰ προσέχῃ ὅπως μὴ ταράττῃ τὴν συνείδησιν αὐτοῦ, νὰ ὑποδείξῃ μόνον τὸ πρὸς αὐτὸν ἐνδιαφέρον τῆς Ρωσικῆς Συνόδου ἢ τῶν περιφανεστέρων Ρώσων ἱεραρχῶν, τῶν ὁποίων νὰ φανῆ ὅτι γινώσκει τὰς γνώμας, προσωπικῶς, καθόλου δὲ νὰ ὀμιλῇ μᾶλλον περὶ Ἐκκλησίας ἢ περὶ Ρωσίας ἵνα μὴ φανῆ, ὅτι ἀπὸ θρησκευτικὰ προσχήματα ἐγκρύπτονται πολιτικὰ βλέψεις. Νὰ μὴ ἐλέγχῃ τὸν κλῆρον διὰ τὰς ἐλλείψεις αὐτοῦ, ἀλλὰ νὰ διδάσκῃ αὐτὸν διὰ τοῦ ἰδίου παραδείγματος. Νὰ φανῆ δὲ ἀνεξίθρησκος καὶ πρὸς τὸν ἀλλόδοξον κλῆρον. Χωρὶς νὰ ἐννοηθῆ νὰ συναθροίσῃ πληροφορίας περὶ χρησιμοποίησεως τῶν ἐκ Ρωσίας πεμπομένων χρημάτων καὶ περὶ τῆς ἐκπαιδεύσεως τῆς νεολαίας. Ἀλλὰ καὶ ἐν τοῦτο νὰ μὴ ἐξέλθῃ τῶν ὀρίων ἰδιώτου προσκυνητοῦ. Περὶ πάντων ἔμελλε νὰ συνεννοῆται μετὰ τοῦ ἐν Βηρυτῷ Προξένου, παρ' οὗ καὶ δὰ ἐλάμβανε γραπτῶς τὰς ἀνωτέρω ὁδηγίας.

Ὁ Πορφύριος, δυστυχῶς, διενεόθη νὰ προσδώσῃ ἀλλοίαν διεύθυνσιν εἰς τὴν ρωσικὴν πολιτικὴν, νὰ συντάξῃ πρόγραμμα ἀνατροπῆς τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καθεστώτων τῆς Ἀνατολῆς. Μόλις ἐπάτησε τὸν πόδα αὐτοῦ εἰς τὴν Συρίαν τῇ 23 Ὀκτωβρίου 1843 διενεόθη νὰ δημιουργήσῃ ἀραβικὸν ζήτημα, κατελήφθη ἀμέσως ὑπὸ ἀπεχθείας κατὰ παντός, ὅπερ συνήντα ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ὑβρίσας ἐν ἀρχῇ καὶ αὐτὸν τὸν ἰθαγενῆ κλῆρον. Οὕτω δ' ἔγραφεν «*Ὁ Σελευκείας Μητροπολίτης Ἰάκωβος κατάγεται ἐκ τοῦ μαύρου αἵματος τῶν ἰθαγενῶν ἀράβων. Τελείως ἀγροῖκος βεδουΐνος, βρωμα ὡς σκύλος, αἱ χεῖρες αὐτοῦ ὑπερμέτρως μαῦραι... Ἦτο ἡγούμενος τοῦ προφήτου Ἡλιοῦ καὶ κακός. Ἴνα ἀπαλλαγῶσι αὐτοῦ, προ-*

ἤγαγον αὐτὸν εἰς Ἀρχιερέα»⁶⁷. Ὡς ὀρθῶς δὲ παρατήρησε Ρῶσος ἱστορικός⁶⁸, ὁ Πορφύριος ἐφρόντισε νὰ εὖρη πληγὰς τινὰς καὶ ἐλλείψεις τοῦ ἑλληνικοῦ κλήρου καὶ νὰ μεγαλοποιήσῃ ταύτας, οὐδῶλως ἀνεζήτησε νὰ εὖρη ἔστω καὶ ἐλαχίστας ἀγαθὰς τινὰς ὄψεις. Τούτου ἕνεκα ἀποτόμως περὶ αὐτοῦ ἐκφράζεται. Ὁ Πορφύριος ἦτο ἄνθρωπος ζωηροῦ καὶ ὑπερμέτρως θερμοῦ χαρακτήρος, δίδων προσοχὴν εἰς πᾶσαν τυχαίαν καὶ θολερᾶς πηγῆς πληροφορίαν, ἦτο ἔτοιμος νὰ σχηματίσῃ κρίσιν περὶ τοῦ ὄλου καὶ νὰ ἐκστομίσῃ γενικὴν καταδικαστικὴν ἀπόφασιν. «*Προφανῶς ὁ Πορφύριος ἀνήκει εἰς τοὺς ἀνθρώπους ἐκείνους οἵτινες ἐὰν ἐπαινέσωσι τι μόνον ἐπαινοῦσι μέχρι τῶν ἄκρων, ἐὰν κατηγορήσωσι μόνον κατηγοροῦσι μέχρι τῶν ἄκρων, οἵτινες μονομερῶς μόνον τὸ καλὸν ἢ τὸ κακὸν βλέπουσιν. Ἔτι πλέον μετὰ μεγίστης προσοχῆς δέον ν' ἀποβλέπωμεν πρὸς τοὺς ἐπαίνους αὐτοῦ καὶ τοὺς ἐλέγχους· διότι ἦσαν ἀποκυήματα στιγμιαίων ἐξάψεων, στιγμιαίων ψυχικῶν διαδέσεων, ἄνευ κρίσεως καὶ ἀκριβοῦς ἐρεῦνης*». Αὕτη εἶναι ἡ ἀληθὴς κρίσις περὶ τοῦ Πορφυρίου. Ἀνάλογον δ' ἔχουσι σημασίαν αἱ παρατηρήσεις αὐτοῦ καὶ πληροφορίαι.

Τῇ 20 Δεκεμβρίου 1843 ἀφίκετο εἰς Ἱερουσαλήμ, ὅπου ἦτο ἤδη γνωστὸς ὁ σκοπὸς τῆς ἐλεύσεως αὐτοῦ. Προσκληθεὶς ὑπὸ τῶν Ἐπιτρόπων τοῦ Πατριάρχου εἰς τὸ Πατριαρχεῖον ἠρνήθη, μεταβὰς εἰς τὴν μονὴν τῶν ἁγίων Θεοδώρων, ὅπου συνήθως κατέλυον οἱ Ρῶσοι προσκυνηταί. Βεβαιοῖ δὲ ὁ Πορφύριος, ὅτι οἱ Ἀγιοταφῖται ἔλαβον πᾶν μέτρον προφυλάξεως κατ' αὐτοῦ, ὀρκισθέντες νὰ μὴ ἀνακοινώσωσιν εἰς αὐτὸν τὰ μυστικὰ τοῦ Μοναστηρίου. Ἡ δυσπιστία αὕτη ἐξηρέδισεν αὐτόν. Ἐκ τῶν πρώτων παρατηρήσεων αὐτοῦ συλλαμβάνει μῖσος κατὰ τοῦ ἑλληνικοῦ κλήρου, περιγράφων διὰ ζοφερῶν χρωμάτων τὴν ἠθικὴν αὐτοῦ ζωὴν. Ἐθεώρησε ἑαυτὸν ὡς ἀξίνην κειμένην παρὰ σαπρὸν δένδρον. Τὸν ὀρθόδοξον λαὸν ἐπαινεῖ μὲν ἀλλὰ καὶ ὑβρίζει ἀμειλίκτως, ὡς ἐμπορευόμενον τὴν θρησκείαν, ἀπὸ τῶν πρώτων δ' ἐνεργειῶν αὐτοῦ καταφαίνεται, ὅτι, παρὰ τὰς δοθείσας αὐτῷ ὁδηγίας, ἤρξατο σκανδαλίζων τὴν συνείδησιν τοῦ λαοῦ, ἐμβάλλων εἰς αὐτὸν τὴν ἀπὸ προπαγανδιστῶν ἀλλοδόξων ὑποδειχθεῖσαν πρότερον ἐσφαλμένην φυλετικὴν ἰδέαν ὅτι ἀφοῦ ὁμιλεῖ τὴν ἀραβικὴν δὲν εἶνε ἑλληνικῆς καταγωγῆς καὶ ἐπομένως πρέπει νὰ ἐξεγερθῇ κατὰ τῆς ἱεραρχίας καὶ τῆς Ἀγιοταφικῆς Ἀδελφότητος. Ὁ Οὐσπένσκις ἤθελε νὰ καταστήσῃ τὸν λαὸν ὄργανον τῶν σκοπῶν αὐτοῦ. Πρὸς γνῶσιν τῶν τῆς Ἀδελφότητος πραγμάτων εἶχεν ἰδιαιτέρας συνεντεύξεις μετὰ τοῦ βουλγάρου τὴν καταγωγὴν Μητροπολίτου Βηθλεὲμ Διονυσίου, παρ' οὗ ἐμάνθανεν ὅτι κακῶς ἐσχολιάζετο ἐν τῇ Ἀγιοτα-

⁶⁷ N. Capterew, ἐνδ' ἀν. σ. 706. 7.

⁶⁸ Αὐτόθι σ. 722. Πρβλ. σ. 768.

φικτῆ Ἀδελφότητι ἡ ἴδρυσις τῆς ρωσικῆς ἀποστολῆς. Ἀναφανδὸν κατ' αὐτῆς ἐξεφράζετο ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Ἄνθιμος, ὑποδεικνύων τοὺς ἐξ αὐτῆς ἐνδεχομένους κινδύνους. Οὐχ ἤττον ὁ Πορφύριος ἐφαίνετο, ὅτι οὐδὲν ἠννόει ἐκ τῶν πέριξ αὐτοῦ γινομένων καὶ λεγομένων· ἀπῆλθε δὲ τῆς Ἱερουσαλήμ προπεμφθεὶς ἐν τιμῇ.

Ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὅπου ἔφθασε τῇ 1 Σεπτεμβρίου 1844, συνέταξε καὶ ἐπέδωκε πρὸς τὸν Πρεσβευτὴν Τιτώφ δύο ἐκθέσεις, ἐν αἷς, διαζωγραφῶν ὡς οἰκτρὰν τὴν κατάστασιν τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων, ὑπέδειξε ὡς δυνατὴν τὴν ἀνόρθωσιν αὐτῆς, μόνον διὰ τῆς ἀμέσου τῆς Ρωσίας ἐπεμβάσεως. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἐφρόνει ὅτι ἔπρεπε ν' ἀποσταλῆ εἰς Ἱερουσαλήμ ρώσος Ἐπίσκοπος, μετὰ συνοδείας μεμορφωμένων κληρικῶν, δυνάμενος νὰ καταστῆ κέντρον τοῦ ὅλου κλήρου τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων καὶ νὰ διευθύνῃ τὴν Σύνοδον καὶ τὴν Ἁγιοταφικὴν Ἀδελφότητα. Ἐφεξῆς νὰ ἰδρυθῆ ρωσικὴ Σχολὴ πρὸς μόρφωσιν τῶν ἰδαγενῶν παιδῶν, οἱ ρῶσοι κληρικοὶ νὰ σπουδάξωσι τὴν ἀραβικὴν γλῶσσαν, νὰ μεταφράξωσι ρωσικὰ βιβλία καὶ διαμοιράξωσι αὐτὰ εἰς τὸν λαόν, ἐν Συρίᾳ, Παλαιστίνῃ καὶ Αἰγύπτῳ. Νὰ ἰδρυθῶσι Σχολὴ ζωγραφικῆς, πρὸς διδασκαλίαν τῆς ζωγραφικῆς τέχνης εἰς τοὺς ἁγιοταφίτας καὶ διάφορα φιλανθρωπικά καταστήματα. Νὰ καταστῆ δυνατὸν ὅπως οἱ ρῶσοι κληρικοὶ ἐλκύνωσι τὴν συμπάθειαν πάντων διὰ τῆς καλῆς αὐτῶν μοναδικῆς πολιτείας, θησαυρὸς φιλανθρωπίας διὰ τοὺς πτωχοὺς καὶ ὀρφανοὺς. Νὰ γίνωσιν ἐνέργειαι πρὸς ἔνωσιν τῶν οὐνιτῶν μετὰ τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ καταπολέμησιν τῆς προπαγάνδας. Ἐπὶ τῇ βάσει τούτων κατ' ἐντολὴν τοῦ Ρώσου Πρεσβευτοῦ ὑπέβαλεν ὁ Πορφύριος καὶ τὸ σχέδιον τῆς ἰδρύσεως καὶ διοργανώσεως τῆς ἀποστολῆς. Ἐδραν αὐτῆς ὥριζε μὲν τὴν Ἱερουσαλήμ, οὐχὶ τὸ Λιβάνιον ὄρος ἢ τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὡς ἐφρόνει ὁ ἐν Βηρυτῷ Πρόξενος· ἀλλ' ἐφρόνει ὅτι ἡ δρᾶσις αὐτῆς ἔπρεπε νὰ ἐπεκταθῆ εἰς τὴν Συρίαν καὶ Αἴγυπτον. Ὡς κατάλληλον Μοναστήριον ἐθεώρει τὸ τοῦ Ἀρχαγγέλου, ἀλλ' ὑπεδείκνυε ν' ἀγορασθῆ τὸ παρὰ τὸν Ναὸν οἶκημα τῶν Ἀλεμιδῶν ἢ τὸ ὄρος τῶν Ἐλαιῶν. Ἡ ἀποστολὴ ἔπρεπε νὰ εἶνε ἀνεξάρτητος ἀπὸ τοῦ μέλλοντος ἐν Ἱερουσαλήμ ρωσικοῦ Προξενείου, νὰ ἔχη ἀμέσους σχέσεις πρὸς τὴν Σύνοδον. Αἱ γνῶμαι τοῦ Πορφυρίου διεβιβάσθησαν εἰς Πετρούπολιν, μετὰ πολλῶν παρατηρήσεων τοῦ Πρεσβευτοῦ Τιτώφ, ἰδίως ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς ἐξαρτήσεως τῆς ἀποστολῆς ἐκ τοῦ Προξενείου.

Καθ' ὃν δὲ χρόνον σχεδὸν εἰς τὰ σχέδια ταῦτα κατεγίνετο ὁ Πορφύριος Οὐσπένσκις τῇ 16 Δεκεμβρίου 1844 ἀπέθανεν ὁ Πατριάρχης Ἀθανάσιος⁶⁹, ὅστις

⁶⁹ Α. Π. Κεραμέως, Κατάλογος Γ, 182. Δωροθέου Ἱεροδιακόνου Ἁγιοταφίτου, Λόγος ἐπιτάφιος εἰς τὸν ἐν μακαρίᾳ τῇ λήξει μακαριώτατον Πατριάρχην Ἱεροσολύμων Ἀθανάσιον, ἐκφωνηθεὶς τῇ 1^ῃ Δεκεμβρίου 1844 ἐν τῷ Πατριαρχικῷ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ναῷ, Ἐν Σμύρνῃ 1845.

ἐπὶ 17 ἔτη διηύθυνε τὴν Ἐκκλησίαν Ἱεροσολύμων, ἀπέσβεσε τὸ χρέος, ἵδρυσεν ἑπτὰ Σχολὰς ἐν Ἱερουσαλήμ, Βηθλεέμ, Ἰόππη, Ναζαρέτ καὶ Πτολεμαῖδι, ἐπιδιώρθωσε τοὺς ναοὺς καὶ τὰ Μοναστήρια. Ὀρισμένος διάδοχος αὐτοῦ ἦτο ὁ Θαβωρίου Ἱερόθεος⁷⁰, θανόντος πρότερον τοῦ Καισαρίου († 1832), ἀλλά, κατὰ τὰς εἰδήσεις τοῦ Πορφυρίου Οὐσπένσκη, ὁ ἡγεμὼν τῆς Σάμου Βογορίδης, ὁ Λογοθέτης Ἀριστάρχης καὶ οἱ τότε Μητροπολίται Νικομηδείας, Κυζίκου καὶ Ἰωαννίνων ἐπολέμησαν τὴν ἐκλογὴν αὐτοῦ ὡς Πατριάρχου Ἱεροσολύμων. Αἱ κατ' αὐτοῦ σφοδραὶ ἀντιδράσεις ἔπεισαν τὴν Ρωσικὴν Πρεσβείαν θερμῶς αὐτὸν ὑποστηρίζουσαν, ἵνα ἀναγκάσῃ τὸν Ἱερόθεον εἰς παραίτησιν ἀπὸ τῆς ὑποψηφιότητος εἰς τὸν Πατριαρχικὸν Θρόνον Ἱεροσολύμων· ἐπέτυχε δ' ἐπὶ πλέον ἡ Πρεσβεία ἵνα ἡ ἐκλογὴ τοῦ νέου Πατριάρχου διεξαχθῇ οὐχὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀλλ' ἐν Ἱεροσολύμοις, καὶ οὐχὶ ὑπὸ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου καὶ τῶν λογάδων τοῦ ἑλληνικοῦ Γένους καὶ τῆς Ἱεραρχίας, δι' ὧν πάντων ἐξελέγετο ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων ὡς ἀντιπρόσωπος τοῦ Γένους ἐν τοῖς Προσκυνημασιν, ἀλλ' ὑπὸ τῆς Ἁγιοταφτικῆς Ἀδελφότητος. Ἐκτοτε, σημειοῖ ὁ ἐνεργὼν λαβὼν μέρος εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο Πορφύριος Οὐσπένσκη, «οἱ Πατριάρχαι Ἱεροσολύμων ἀπώλεσαν τὸ δικαίωμα τῆς πρὸ τοῦ θανάτου ἐκλογῆς τοῦ ἑαυτῶν διαδόχου. Ἡ ἀπώλεια αὕτη δὲ παραγάγῃ κόμματα ἐν τῇ Ἁγιοταφτικῇ Ἀδελφότητι. Ἐν ἐκάστη ἐκλογῇ νέου Πατριάρχου θ' ἀναφαίνονται ἀσυμφωνίαι, ἔριδες, ῥαδιουργίαι, δεκασμοί. Πᾶσα δὲ οἰκία μερισθεῖσα καθ' ἑαυτὴν καταστραφήσεται». Ταῦτα ἐσημείου ὁ κακὸς μάντις, χαιρεκακῶν. Ἡ δὲ Ἁγιοταφτικὴ Ἀδελφότης προέβη τῷ ὄντι εἰς ἐκλογὴν Πατριάρχου, ἀναδείξασα τοιοῦτον τῇ 16 Μαρτίου 1845 τὸν τέως Ἀρχιεπίσκοπον Λύδδης ΚΥΡΙΑΛΛΟΝ Β' (1845-1872) ὑπὸ περιστάσεις λίαν κρισίμους διὰ τὴν Ἐκκλησίαν Ἱεροσολύμων⁷¹. Καὶ οὕτω μετὰ πάροδον τοσοῦτων αἰῶνων κατηργήθη παλαιότατον ἔθιμον, τοῦ ὁποίου πρώτην μνησίαν εἶδομεν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν κατὰ τὸν σ' αἰῶνα. Ὁ δὲ Πατριάρχης μέλλει τοῦ λοιποῦ νὰ διαμένῃ, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἐν Ἱερουσαλήμ· ἐνῶ πρότερον σπανίως μετέβαινεν ἐκεῖ, περιοδεύων πρὸς συλλογὴν βοηθειῶν ὑπὲρ τοῦ ἁγίου Τάφου καὶ ἐνέργειαν ὑπὲρ τῶν Προσκυνημάτων. Τούτου δ' ἔνεκα ἄρχεται νῦν ζήτημα σοβαρώτατον, τῆς σχέσεως τῆς Ἀδελφότητος πρὸς τὸν Πατριάρχην·

⁷⁰ Ἴδε τὴν σχετικὴν ἐπιστολὴν τοῦ Ἀθανασίου πρὸς τὸν Θαβωρίου Ἱερόθεον ἐν τῇ Ἐφημερίδι Ἀθηνῶν «Αἰὼν» ἔτ. 1841, ἀριθμ. 237. Ὁ Ἱερόθεος ἐξελέγη ὕστερον Πατριάρχης Ἀντιοχείας, *Φιλήμονος Φωτοπούλου*, Ἁγιοταφίται ἀναδειχθέντες Πατριάρχαι Κωνσταντινουπόλεως καὶ Ἀντιοχείας, «Νέα Σιών», Θ, 1909, σ. 304. 5. Ἀπομνημονεύματα τῆς βιοτῆς τοῦ Μακαριωτάτου Πατριάρχου Ἀντιοχείας Κυρίου Ἱερόθεου, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1882.

⁷¹ *Ι. Σκολώφ*, Κύριλλος β' Πατριάρχης Ἱεροσολύμων, ἐν τῇ Θεολογικῇ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ ὑπὸ Gloubokowsky, ρωσ. X. 371-377. *Τοῦ αὐτοῦ*, Ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων Κύριλλος β' καὶ ἡ σχέσις αὐτοῦ πρὸς τὸ Βουλγαρικὸν Ἐκκλησιαστικὸν ζήτημα, ἐν ταῖς Ἀνακοινώσεσι τῆς Αὐτοκρ. Ὁρθ. Παλαιστίνειου Ρωσικῆς Ἐταιρείας, XXV, 1914 σ. 30 ἐξ.

καὶ οὗτος μὲν ζητεῖ ἀπολυταρχικῶς νὰ κυβερνᾷ, ἐκείνη δὲ τείνει νὰ προσδώσῃ δικαιώματα εἰς τὴν παρ' αὐτῷ ἀντιπροσωπεῖαν αὐτῆς, τὴν ἱεράν Σύνοδον. Ἀπὸ χαρακτήρος ὁ Πατριάρχης Κύριλλος ἔτεινε πρὸς τὴν ἀπολυταρχίαν· εὔρε δὲ τὴν οικονομικὴν κατάστασιν τοῦ Κοινοῦ ἀνθηράν. Διαδέτων ἀνευδύνως τὰ ἐκ τῶν κτημάτων καὶ τῶν λοιπῶν προσόδων αὐτοῦ χρήματα, ἀπέκτησε δύναμιν μεγάλην καὶ ἐπιβλητικὴν ἔν τε Κωνσταντινουπόλει καὶ ἐν Ἱερουσαλήμ, ἐπίφοβος καταστὰς καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς ὀθωμανοὺς μεγιστάνας. Τὰ πρῶτα ἔτη τῆς πατριαρχείας αὐτοῦ, ἔτη πολλοῦ πλοῦτου, ἐσημάνθησαν μὲν διὰ τῆς καδιδρύσεως κοινωφελῶν ἰδρυμάτων, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς παρεισδύσεως ἐν τῇ Ἀδελφότητι τῆς ἀποσυνθετικῆς ἰδιορρυθμίας· σοβαρὰ δὲ ἐνέργεια περισυλλογῆς πρὸς τοὺς ἐπικειμένους κινδύνους οὐδεμία ἐγένετο. Ἄλλ' ὁ μεγαλοπρεπὴς καὶ μεγαλόδωρος Πατριάρχης μὴ στερούμενος ἀγάπης πρὸς τὸ καλὸν ἐμερίμνησε περὶ αὐτοῦ, κατὰ τὰς ἀντιλήψεις αὐτοῦ καὶ τὰς περιστάσεις. Φιλόμουσος δὲ ὢν ἐξαιρετικῶς περὶ τῆς παιδείας ἐμερίμνησε καὶ περὶ τῆς ἀναδείξεως μεμορφωμένων κληρικῶν⁷². Διότι οὐδέποτε μὲν παρημελήθησαν τὰ γράμματα ἐν Ἱεροσολύμοις, μέχρι δὲ τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰῶνος ἤκμαζεν ἢ ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ ἰη' αἰῶνος ἰδρυθεῖσα Σχολή. Οἱ μαθηταὶ τοῦ Ἰακώβου Πατμίου ἐξηκολούθησαν τὸ ἔργον αὐτοῦ. Παρ' ὅλην δὲ τὴν ἀκαταστασίαν τῶν καιρῶν καὶ τοὺς μεγάλους τῆς Ἀδελφότητος ἀγῶνας τῷ 1817 ἰδρύθη καὶ ἡ μεγάλη Βιβλιοθήκη, προθυμία πολλῆ καὶ κόπῳ τοῦ Καμαράση Παρθενίου, ταξινομηθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ἀνθίμου μοναχοῦ ὅστις ἀπὸ τοῦ 1812 μέχρι τοῦ 1845 ἐχρημάτισεν Ἀρχιγραμματεὺς τοῦ Ἱεροῦ Κοινοῦ. Μετὰ τὴν ἔνεκα λιπαροῦ γήρατος παραίτησιν αὐτοῦ Ἀρχιγραμματεὺς ἐχρημάτισεν ὁ Ἀρχιμανδρίτης Νικηφόρος ἀπὸ τοῦ 1845 μέχρι τέλους τῆς πατριαρχείας τοῦ Κυρίλλου. Ἐπίτροποι τοῦ Κυρίλλου ἐχρημάτισαν ἐκτὸς τοῦ Πέτρας Μελετίου ἀπὸ τοῦ 1855 ὁ Λύδδης Γεράσιμος († 1860) καὶ ὕστερον ἐπὶ μικρὸν ὁ Γάζης Προκόπιος, ὁ μετ' αὐτὸν ἐκλεγείς Πατριάρχης, (16 Ἰανουαρίου 1873). Λόγιοι δὲ ἀγιοταφῖται, ὡς ὁ διευθυντὴς τῆς Σχολῆς Μάξιμος ὁ Συμαῖος, ὁ Μ. Διερμηνεὺς Προκόπιος Ἀράμπογλους, ὁ γραμματεὺς τοῦ Ναοῦ Νεόφυτος ἐπεδίδοντο εἰς συγγραφάς. Ἄλλ' ἔνεκα τῶν μεγάλων ἀνωμαλιῶν τῆς δευτέρας καὶ τρίτης δεκαετηρίδος, παρὰ τὴν ἀγαθὴν μέριμναν καὶ δέλησιν τοῦ Πατριάρχου Ἀθανασίου, κατέπεσεν ἡ παιδεία. Ταύτην ἔμελλε ν' ἀνορθώσῃ ὁ Κύριλλος.

Ὁ δὲ Πορφύριος Οὐσπένσκις, ἀναμένων τὰς ἀποφάσεις τῶν ἐν Πετροπόλει, ἀνέλαβε περιοδεῖαν εἰς τὸ Σινᾶ, τὴν Αἴγυπτον καὶ τὸ ἅγιον Ὄρος, ἐπισκεπτόμενος τὰς Βιβλιοθήκας. Κατὰ τῶν ἀγιορειτῶν δριμέως ἐπετέθη, διότι κωλύματά τινα παρουσίασαν αὐτῷ ἐπειδὴ εἶχε τὴν... συνήθειαν νὰ κόπῃ τὰ

⁷² Πρβλ. Σοφ. Οἰκονόμου, Βίος Γρηγορίου Μητροπολίτου Εἰρηνοπόλεως καὶ Βατοπεδίου, Ἀθήνησι 1860, σ. 13 σημ.

φύλλα τῶν χειρογράφων, ὧν πλεῖστα σώζονται σήμερον ἐν τῇ Αὐτοκρατορικῇ Βιβλιοθήκῃ Πετροπόλεως. Οὐχ ἤττον ἀκαταπονήτως ἐργαζόμενος ἠδυνήθη ἄπειρον ὑλικὸν πρὸς ἐπιστημονικὰς πραγματείας νὰ συλλέξη καὶ προσκληθεὶς μετέβη εἰς Πετρούπολιν κατὰ Ὀκτώβριον τοῦ 1845, γενόμενος λίαν ψυχρῶς δεκτός. Ὑπέβαλε διαφόρους ἐκθέσεις συνωδὰ ταῖς ὁποίαις ὁ Αὐτοκράτωρ τῇ 11 Φεβρουαρίου ἐπεκύρωσε τὴν ἴδρυσιν τῆς ῥωσικῆς ἀποστολῆς ἐν Ἱερουσαλήμ, ἧς ἀρχηγὸς διωρίσθη αὐτὸς ὁ Πορφύριος Οὐσπένσκις, τῇ 31 Ἰουλίου τοῦ ἔτους ἐκείνου ὑπὸ τῆς ἱεράς Συνόδου, μὴ προβιβασθεὶς ὅμως εἰς Ἐπίσκοπον, ὡς διακαῶς ἐπεθύμει. Σκοπὸς τῆς ἰδρυθείσης ἀποστολῆς ὠρίζετο α) «ἔχειν ἐν Ἱερουσαλήμ, ἐν τῷ κέντρῳ τῆς ὀρθοδόξου ὁμολογίας, ἐν Ἀνατολῇ ἀντιπροσώπους τῆς ῥωσικῆς Ἐκκλησίας καὶ ὑπόδειγμα τῶν ἡμετέρων (ῥωσικῶν) μεγαλοπρεπῶν ἱερῶν τελετῶν», β) «μεταρρυθμίσαι μικρὸν κατὰ μικρὸν τὸν ἑλληνικὸν κλῆρον καὶ ἐξυψῶσαι αὐτὸν πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ καὶ τοῦ ὀρθοδόξου πληρώματος», γ) «ἐλκῦσαι εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν καὶ συνενῶσαι ἐκεῖνα τὰ λαϊκὰ στοιχεῖα, ἅτινα διαρκῶς κυμαίνονται ἐν τῇ πίστει αὐτῶν, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασην πρακτόρων διαφόρων ὁμολογιῶν καὶ εὐκόλως ἀποκλίνουν εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν, συνεπεία δυσπιστίας πρὸς τὸν ἑλληνικὸν κλῆρον καὶ τῆς μὴ ὀρθῆς αὐτοῦ πολιτείας». Ἐδίδετο δὲ ῥητῶς ἡ ἐντολὴ εἰς τὴν ἀποστολὴν καὶ μάλιστα τὸν ἀρχηγὸν αὐτῆς «νὰ φέρῃ καθαρῶς χαρακτῆρα προσκυνητοῦ αὐτὸς καὶ ἡ συνοδεία αὐτοῦ, νὰ μὴ ἀναμιγνύηται εἰς τὰς ὑποθέσεις τοῦ ἑλληνικοῦ κλήρου, νὰ περιορίζηται εἰς τὸ παρέχειν ἀπλῶς συμβουλὰς ἐν περιπτώσεσι καταλλήλοις, νὰ ἀποφεύγῃ, παντὶ σθένει, τὸ παρέχειν ὑπονοίας εἰς τοὺς ξένους πράκτορας περὶ μυστικῶν σκοπῶν τῆς Ρωσίας». Ὁ Πορφύριος ἔμεινε κατ' οὐσίαν δυσηρεστημένος ἐκ τῶν διαταγῶν τούτων· οὐχ ἤττον ἐλπίζων ὅτι καὶ ἐπὶ τῇ θάσει αὐτῶν εὐρέως ἠδύνατο νὰ ἐργασθῆ, μετὰ χαρᾶς ἀπῆλθε τῆς Πετροπόλεως, ἀκαταπονήτως συγγράφων, καθ' ὁδόν, ἐκθέσεις καὶ τῇ 16 Φεβρουαρίου 1848 ἀφίκετο εἰς Ἱερουσαλήμ, ἐπισήμως γενόμενος δεκτὸς καὶ φιλοξενηθεὶς ἐν τῷ κεντρικῷ Μοναστηρίῳ τῆς Ἀγιοταφικῆς Ἀδελφότητος. Τῇ 24 Φεβρουαρίου ὁ Πατριάρχης Κύριλλος ἐδήλωσεν, ὅτι παραχωρεῖ εἰς προσωρινὴν κατοικίαν τῆς ῥωσικῆς ἀποστολῆς τὸ Μοναστήριον τοῦ Ἀρχαγγέλου ἐν Ἱερουσαλήμ.

Ἐκεῖ ἐγκαθιδρυθεὶς ὁ Πορφύριος ἐπεδόθη εἰς μελέτας καὶ εἰς ἐφαρμογὴν τῶν σχεδίων αὐτοῦ. Ἐχων τὴν ἐμπιστοσύνην καὶ τοῦ Πατριάρχου Κυρίλλου καὶ τῆς Ἀδελφότητος ἐλευθέρως εἰσῆρχετο εἰς ὅλας τὰς λεπτομερείας τῆς ζωῆς αὐτῶν καὶ τῆς δράσεως, καταγράφων ἐν «Ἡμερολόγιῳ» αὐτάς. Ὅτι ἀφελῶς καὶ ἐν διαχύσει πολλάκις ἢ ἐμπιστευτικῶς ἐλέγετο, παρ' ἀνθρώπων θεωρούντων αὐτὸν τίμιον φίλον, αὐτὸς κατέγραψεν ἐπιμελῶς, δίδων πρὸ πάντων προσοχὴν εἰς τὰς ἐλλείψεις αὐτῶν, ὅσον δήποτε σκανδαλώδεις καὶ ἄν ἦσαν αὐταί. Τὸ Ἡμερολόγιον, δημοσιευθὲν ἐσχάτως εἰς ὀκτὼ τόμους, εἶνε σφοδρὸν κατη-

γορητήριοι κατὰ νεκρῶν ἀνθρώπων, μὴ δυναμένων ν' ἀπολογηθῶσιν ἐκ τοῦ τάφου αὐτῶν. Ὁ Οὐσπένσκις εἶχε πολλοὺς κατηγοροὺς καὶ ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ ἐν Ρωσίᾳ, ἀλλ' οὐδεὶς οὐδὲν ἔγραψε. Καταγράφων λοιπὸν ἐν παραβύστω τὸ ἡμερολόγιον αὐτοῦ ἐφαίνετο πρόθυμος καὶ ἀφιλοκερδῆς τοῦ Πατριάρχου σύμβουλος, συνειργάσθη μετ' αὐτοῦ εἰς τὴν ἐπανίδρυσιν τῆς ἐν Ἱερουσαλὴμ Σχολῆς, ἣτις ἐγένετο ἐπισήμως τῇ 14 Ἰουλίου 1849, ἐν τῷ κεντρικῷ Μοναστηρίῳ τῆς Ἀδελφότητος, τὴν διεύθυνσιν αὐτῆς ἀναλαβόντος τοῦ Διονυσίου Κλεόπα. Οὗτος ἐγεννήθη ἐν Κωνσταντινουπόλει τὸ 1816 μεταβάς εἰς Ἱερουσαλὴμ τῷ 1830 καὶ ὑπὸ τὴν προστασίαν διατελέσας τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Θαβωρίου Ἱεροθέου, μετὰ τὰς πρώτας αὐτοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ σπουδὰς, τῷ 1839 εἰσῆχθη εἰς τὴν Πατριαρχικὴν Ἀκαδημίαν Κωνσταντινουπόλεως, ὕστερον δὲ ἀπὸ τοῦ 1842 ἐπὶ τριετίαν ἐφοίτησεν εἰς τὸ ἐν Ἀθήναις Πανεπιστήμιον, καὶ ἀπὸ τοῦ 1845 μέχρι τοῦ 1848 συνεπλήρωσε τὰς σπουδὰς καὶ μελέτας αὐτοῦ ἐν τοῖς Πανεπιστημίοις τῆς Ἑσπερίας. Κατὰ Ἰούνιον τοῦ 1849 διορισθεὶς διδάσκαλος τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις Σχολῆς, ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Κυρίλλου, ἐγκατέστη ἐν Ἱεροσολύμοις καὶ ἤρξατο τοῦ ἔργου αὐτοῦ, συγγράψας ἐν τῷ μεταξὺ χρόνῳ ἐπιστημονικὴν ἱστορικὴν καὶ ἀρχαιολογικὴν μελέτην περὶ Παλαιστίνης. Ὁ ἀνὴρ οὗτος ὑπῆρξεν ὁ ἀναγεννητὴς τῶν γραμμάτων ἐν Ἱερουσαλὴμ· εὔρε δὲ τὸν Πατριάρχην Κύριλλον πρόθυμον ὑποστηρικτὴν ἐν τῇ ἰδρύσει τυπογραφείου ἐν Ἱερουσαλὴμ, Σχολῶν ἐν ταῖς Ἐπαρχίαις καὶ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς ἐν τῇ Μονῇ τοῦ Σταυροῦ. Τὴν ἰδέαν ταύτην ὑπεστήριξε καὶ ὁ Πορφύριος Οὐσπένσκις. Τοῦτον ὁ Πατριάρχης, μηδὲν ὑποπτεύων, διώρισε καὶ ἔφορον τῆς Σχολῆς τῆς Ἱερουσαλὴμ· αὐτὸς δ' ἐσημείου ἐν τῷ ἡμερολόγιῳ αὐτοῦ, ὅτι ἔκρυπτε βαθέως τὸν «διπλωματικὸν» αὐτοῦ σκοπὸν νὰ ἐξεγείρῃ διὰ τοῦ φωτισμοῦ τὸν λαὸν κατὰ τοῦ Πατριάρχου καὶ τῆς Ἀδελφότητος⁷³. Ἐσημείου δὲ περὶ ἑαυτοῦ ὁ Πορφύριος: «Ὁ Θεὸς μὲ ἤξίωσε νὰ γίνω ὁ πρωτεργάτης τῆς πνευματικῆς μορφώσεως δύο ὀρθοδόξων λαῶν, τοῦ ἀραβικοῦ καὶ βουλγαρικοῦ. Ὡστε οὐδεὶς θὰ εἶπῃ περὶ ἐμοῦ ὅτι μάτην ἔζησα ἐπὶ τῆς γῆς». Ὁ Πορφύριος οὐδόλως ἐκοπίασε νὰ δημιουργήσῃ ἀραβικὸν λαόν. Πᾶν τὸ ἀραβικὸν ἐνέπνεεν αὐτῷ ἰδιαιτέραν συγκίνησιν. Τῇ 26 Ὀκτωβρίου 1852 ἔφθασεν εἰς Ἱερουσαλὴμ ὁ τυπογράφος Λαζαρίδης, τὸν Νοέμβριον τοῦ ἔτους ἐκείνου ὁ τυπογραφικὸς χάρτης, μετὰ τινα χρόνον τὰ στοιχεῖα, ἕως οὔ τῇ 14 Φεβρουαρίου 1854 ἐξεδόθησαν εἰς ἀραβικὴν γλῶσσαν ὁ Ἀπόστολος καὶ ἡ Κατήχησις, ἐμπλήσαντα χαρᾶς τὸν Πορφύριον. Τὴν χαρὰν ταύτην συνεμερίζετο καὶ ὁ Κλεόπας, ἀσχολούμενος ἤδη εἰς τὴν ἔκδοσιν τῆς ἐρμηνείας τοῦ Πατριάρχου Ἀνθίμου εἰς τοὺς ψαλμοὺς, ἀπὸ ἄλλης ἐπόψεως, τῆς γενικῆς ἀναμορφώσεως

⁷³ Πορφυρίου Οὐσπένσκη, Ἡμερολόγιον IV, 310.

δῆλον ὅτι καὶ τῆς ἀναγεννήσεως τῶν ἀραβοφώνων διὰ τῆς ἐλληνικῆς, κατ' ἐξοχήν, παιδείας. Ἄλλ' ὁ Πορφύριος ἐζήτηε νέαν νὰ δημιουργήσῃ ἐθνότητα. Εἶνε ἀπερίγραπτος ἡ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ ἀναπτυχθεῖσα ὑπ' αὐτοῦ δραστηριότης, ἡ διανομὴ χρημάτων, ἡ περιποίησης τῶν δυσηρεστημένων κατὰ τοῦ Πατριαρχείου, ὁ σκανδαλισμὸς τῆς συνειδήσεως τοῦ λαοῦ, ἐπὶ ἐξαετίαν ὄλην. Οἴκοθεν δ' ἐννοεῖται, ὅτι ὑπόπτως παρηκολούθουν τὴν δρᾶσιν τοῦ Πορφυρίου καὶ οἱ ἀλλόδοξοι· ἰδίως δὲ ὁ λατινοπατριάρχης Βαλέργας καὶ ὁ τῶν Προτεσταντῶν Ἐπίσκοπος Γόβατ. Πρὸς τοὺς Ἀρμενίους ἦλθεν εἰς ἀγαθὰς σχέσεις, στενὰς ἐπίσης συνῆψε σχέσεις πρὸς τοὺς Ἀβυσσινίους καὶ Κόπτας, οὓς μάλιστα διενόηθη νὰ ἐλκύσῃ εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν. Τὰς σχέσεις αὐτοῦ ταύτας δριμύτατα ἔψεξε βραδύτερον ὁ διαπρεπὴς Μητροπολίτης Μόσχας Φιλάρετος. Οὐδὲν δ' ἐξ αὐτῶν σπουδαῖον προῆλθεν ἀποτελεσμα. Ἄλλ' ἐν γένει ὁ Πορφύριος συνησθάνετο ὅτι ὑπεδείκνυεν ἀπλῶς τὶ ἔπρεπεν οἱ μετ' αὐτὸν νὰ πράξωσιν, αὐτὸς δ' οὐδαμῶς ἔμελλε νὰ κατορθώσῃ τι ὠρισμένον καὶ ἔμπεδον. Τῇ 8 Μαΐου 1854, συνεπέα τῆς ἐκρήξεως τοῦ Κριμαϊκοῦ πολέμου, ἠναγκάσθη ν' ἀπέλθῃ τῆς Ἱερουσαλήμ μεθ' ὄλων τῶν μελῶν τῆς ρωσικῆς ἀποστολῆς, ἵνα ἡσύχως συντάξῃ τοὺς πολλοὺς τόμους τοῦ Ἡμερολογίου αὐτοῦ ἐπὶ ὕβρει καὶ καταφρονήσει τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Ἀνατολῆς. Ἐκτοτε δυστυχῶς χρονολογεῖται μεγάλη ἀνθελληνικὴ τάσις ἐν Ρωσίᾳ, ἣτις τέως ἀνεφαίνετο ὡς προστάτις τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Ἀνατολῆς, ἀλλὰ μετὰ τὸν Κριμαϊκὸν πόλεμον, ἐφεξῆς, λαμβάνει ἄλλην ἀπέναντι αὐτῶν στάσιν.

ΚΑΘΟΡΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΠΡΟΣΚΥΝΗΜΑΤΙΚΟΥ ΚΑΘΕΣΤΩΤΟΣ

Αἱ αἰτίαι τοῦ πολέμου τούτου προέκυψαν ἐκ τῆς ἀντιζηλίας τῶν Δυνάμεων⁷⁴, ἀκριβῶς ἕνεκα τῆς παρεχομένης ὑπὸ τῆς Ρωσίας εἰς τοὺς ὀρθοδόξους τῆς Ἀνατολῆς λαοὺς προστασίας, ὡς ἀφορμὴν δ' ἔσχε τὰ προσκυνηματικὰ ζητήματα τῆς Ἀνατολῆς, ἅτινα εἰς μεγάλην περιῆλθον ὀξύτητα μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἀνοικοδόμησιν τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως καὶ τῆς μετὰ τὸν σεισμὸν

⁷⁴ *E. Κυριακίδου*, Ἱστορία τοῦ συγχρόνου Ἑλληνισμοῦ, Ἀθῆναι 1892, Β, 622 ἐξ. *Π. Καρολίδου*, Ἱστορία τοῦ ἰδ' αἰῶνος, Ἐν Ἀθῆναις 1893, Γ, 510 ἐξ. *E. Driault*, Ἱστορία τοῦ Ἀνατολικοῦ ζητήματος, μεταφρ. Χ. Ἀννίνου, Ἀθῆναι 1900, σ. 216 ἐξ.

τοῦ 1834 ἐπισκευὴν τῶν Προσκυνημάτων, μάλιστα τοῦ τῆς Βηθλεέμ. Ἐκεῖ ἀπὸ πολλῶν ἤδη ἐτῶν, ὡς εἶδομεν, συνεκροτεῖτο μέγας ἀγὼν μεταξὺ τῶν ἡμετέρων καὶ τῶν Ἀρμενίων, κατὰ Μάϊον δὲ τοῦ 1846 ἀνετέθη εἰς τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον ἡ λύσις τῆς διαφορᾶς διὰ τὸ Σπήλαιον τῆς Βηθλεέμ. Τῷ αὐτῷ ἔτει ὁ τῆς Τουρκίας ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν προὔτεινε νὰ δώσῃ τὴν κλεῖδα τῆς ἔξω θύρας τῆς Βηθλεέμ εἰς τοὺς Ἀρμενίους ἢ νὰ διορίσῃ ὀθωμανὸν θυρωρὸν ὡς καὶ ἐν τῷ Ναῷ τῆς Ἀναστάσεως. Ἡ πρότασις αὕτη παρεπέμφθη ὑπὸ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου εἰς τὸν Μ. Λογοθέτην Ν. Ἀριστάρχην ἵνα γνωματεύσῃ· κατητήσθησαν δὲ καὶ ἐπιτροπαὶ Ἀρμενίων καὶ Ἑλλήνων πρὸς λύσιν τοῦ ζητήματος καὶ παρεπέμφθησαν εἰς τὸν Πατριάρχην Κύριλλον, ἀλλὰ τὸ ζήτημα ἔμεινεν ἄλυτον⁷⁵. Ἀπὸ δὲ τοῦ 1847 οἱ Λατῖνοι ἤρξαντο σκάπτοντες τὸ ἐν Βηθλεέμ νεκροταφεῖον αὐτῶν καὶ προσεγγίζοντες ὑπογείως εἰς τὸ νεκροταφεῖον τῶν ὀρθοδόξων, μέρος τοῦ ὁποίου κατέρρευσε. Οἱ Ἕλληνες διεμαρτυρήθησαν· ἀλλ' οἱ Λατῖνοι ἐξηκολοῦδον ὑποσκάπτοντες καὶ κατασκευάζοντες θόλον εἰς τὸ ἀνοιχθὲν χάσμα· ἐφαίνοντο δὲ σκοποῦντες νὰ φθάσωσι μέχρι τοῦ ναοῦ τῆς Βηθλεέμ, ὅστις κάτωθεν εἶνε κενός. Συνεπεῖα τῆς ἐπαναλήψεως τῶν ἐντόνων διαμαρτυριῶν τῶν Ἑλλήνων οἱ Λατῖνοι ὑποχρεώθησαν ν' ἀνακόψωσι τὰς ἐργασίας αὐτῶν καὶ νὰ καταχώσωσι πάλιν τ' ἀνοιχθέντα χάσματα· ἐδόθη δὲ ἄδεια εἰς τοὺς Ἕλληνας νὰ περιτειχίσωσι τὸ ἴδιον αὐτῶν νεκροταφεῖον. Τῇ 12 Ὀκτωβρίου 1847, ἐν ἡμέρᾳ Κυριακῇ, μετέβησαν εἰς τὴν Βηθλεέμ, ὁ ἱατρὸς τοῦ ἀγιοταφικοῦ Νοσοκομείου Ἄντωνάκης μετὰ δύο ἄλλων· ὁ δὲ Μητροπολίτης Βηθλεέμ Διονύσιος, καταβὰς μετ' αὐτῶν εἰς τὸ Σπήλαιον πρὸς προσκύνησιν, ὠδήγησε ὕστερον αὐτοὺς εἰς τὸ νεκροταφεῖον ἵνα ἐξηγήσῃ εἰς αὐτοὺς τὰς μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Λατίνων ἀναφυσίας διαφορὰς, συνεπεῖα τοῦ περιτειχίσματος τοῦ νεκροταφείου. Ἄλλ' αἴφνης ἐγένετο κατ' αὐτοῦ ἐπίθεσις ὑπὸ τινων ροπαλοφόρων λατίνων μοναχῶν, οἵτινες πρὸ μικροῦ εἶχον ἐπιτεθῆ καὶ κατὰ τῶν Ἀρμενίων. Ἦτο ἡμέρα Κυριακῇ καὶ διὰ τοῦτο πολυπληθεῖς ἔσπευσαν εἰς τὸν ναὸν οἱ Βηθλεεμίται χριστιανοί· ἔνεκα δὲ τῆς συσσωρεύσεως αὐτῶν ἐπῆλθεν δεινὴ σύγχυσις, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐκλάπη ὁ ἐν τῷ Σπηλαίῳ ἀστήρ. Σοβαρώτατον ἔκτοτε ἀνεφάνη ζήτημα. Αἱ γενόμεναι ἀνακρίσεις ἀπέδειξαν, ὅτι κατὰ τὴν μεγάλην ἐκείνην σύγχυσιν ἐκλείσθησαν αἱ πύλαι τοῦ Σπηλαίου· συνέλαβον δὲ οἱ Ἕλληνες τὴν ὑπόνοιαν, ὅτι ἐκλάπη ὁ ἀστήρ ὑπὸ τῶν Λατίνων, ἵνα ἀντικατασταθῆς ἐκ νέου ὑπ' αὐτῶν παράσχη εἰς αὐτοὺς δικαιώματα ἐν τῷ Σπηλαίῳ. Διότι ναὶ μὲν οἱ Λατῖνοι εἶχον θέσει τὸν ἀστέρα τῷ 1711, ἀλλ' ἔκτοτε καὶ μάλιστα μετὰ τὰς πρό τινων ἐτῶν ἐπισκευὰς ἀποκατεστάθησαν τὰ δικαιώματα τῶν Ἑλλήνων ἐν τῷ Σπηλαίῳ· ἔλαβον δέ, ὡς εἶδομεν, οἱ Λατῖνοι προ-

⁷⁵ Κ. Δελικάνη, ἔνθ' ἄν. 531.

νοϊαν, ἵνα μὴ κατὰ τὰς ἐπισκευὰς ἐκβληθῆ καὶ ἀντικατασταθῆ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ὁ ἀστὴρ. Ἐὰν δὲ νῦν μετὰ τὴν κλοπὴν αὐτοῦ κατώρθουν ν' ἀντικαταστήσωσιν αὐτοὶ τὸν ἀστέρα, λατινικὸν ὄντα, ἔμελλον νὰ προχωρήσωσιν εἰς τὴν κατάληψιν τοῦ ὄλου Σηλαιῖου. Οἱ Ἑλληνας δὲν εἶχον ἀνάγκην διὰ κλοπῆς τοῦ ἀστέρος νὰ ὑποκινήσωσι ζήτημα περὶ ἀντικαταστάσεως αὐτοῦ, ὡς ἰσχυρίσθησαν οἱ Λατῖνοι, διότι ὁ τόπος ἐν ᾧ εὔρηται⁷⁶ ὁ ἀστὴρ ἀνήκει καὶ σήμερον εἰς αὐτούς. Ἐπειτα δὲ τὸ ἔργον τῆς κλοπῆς ἦτο ἔργον προμελετημένον καὶ διὰ τοῦτο ἠδύναντο νὰ θεωρηθῶσιν ἔνοχοι μᾶλλον οἱ προκαλέσαντες τὴν ἐπίθεσιν κατὰ τοῦ ἑλληνος Μητροπολίτου καὶ τὴν ἐπακολουθήσασαν μεγάλην σύγχυσιν. Ἐν τούτοις οἱ Λατῖνοι, ἰσχυρισθέντες ὅτι ἄλλοι ἔκλεψαν τὸν ἀστέρα, ἐζήτησαν ν' ἀντικαταστήσωσιν αὐτὸν διὰ νέου, ἐπικαλεσθέντες τὴν ὑπὲρ αὐτῶν ἐπέμβασιν τῆς Γαλλίας, ἣτις τῷ ὄντι ἀνέλαβε νὰ λύσῃ οὐχὶ μόνον τὸ μεμονωμένον τοῦτο ζήτημα ἀλλὰ τὸ ὅλον ζήτημα τῶν ἁγίων Τόπων (Question de Lieux Saints).

Τοῦτο ὑπεκίνησεν ἡ Γαλλία διὰ διακοινώσεως τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Πρεσβευτοῦ Aurick πρὸς τὴν Ὑψηλὴν Πύλην, κατ' Αὐγούστον τοῦ 1850, ἀξιώσασα ἵνα ἐπὶ τῶν ἁγίων Τόπων ἀποκατασταθῶσι τὰ κατὰ τὸ 1740 ὀρισθέντα δικαιώματα τῶν Λατίνων⁷⁷. Τὰς ἀξιώσεις τῆς Γαλλίας ὑπεστήριξαν ἡ Σαρδηνία καὶ Νεάπολις, ἡ Ἰσπανία καὶ τὸ Βέλγιον, μάλιστα δὲ ἡ Αὐστρία δι' ἰδιαιτέρας διακοινώσεως. Ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ἀπήντησεν εἰς τὴν γαλλικὴν διακοίνωσιν τῇ 22 Δεκεμβρίου 1850 δηλοῦσα ὅτι μετὰ τὸ 1740 ἐπῆλθον μεταβολαὶ ἐν τοῖς ἁγίοις Τόποις, ἐξεδόθησαν διάφορα φερμάνια περὶ αὐτῶν εἰς τοὺς διαφόρους χριστιανικοὺς λαοὺς, ἐπομένως εἶνε ἀνάγκη νὰ καταρτισθῆ ἐπιτροπὴ πρὸς ἐξέτασιν τοῦ ζητήματος τούτου. Ὁ Aurick διὰ διακοινώσεως ἀπὸ 6 Ἰανουαρίου 1851 διεμαρτυρήθη καὶ ἐζήτησε νὰ μάθῃ ἂν ἡ Ὑψηλὴ Πύλη θεωρῆ ἰσχύουσαν τὴν συνθήκην τοῦ 1740. Ἡ Πύλη ἀπήντησεν, ὅτι τὰ ἄρθρα τῆς συνθήκης ἔχουσιν ἰσχὺν ἐφ' ὅσον δὲν μεταβλήθησαν διὰ μεταγενεστέρων διατάξεων. Τούτου ἕνεκα κατὰ Ἰούνιον τοῦ 1851 κατηρτίσθη ἐπιτροπὴ, ἣτις ὅμως συνεπεῖα ῥωσικῆς ἐπιδράσεως διελύθη, ἀντικατασταθεῖσα ὑπ' ἄλλης ἐπιτροπῆς κατὰ Νοέμβριον τοῦ ἔτους ἐκείνου. Ἀξιοσημείωτον δὲ ὅτι ἡ μὲν πρώτη Ἐπιτροπὴ ἀπέρριψεν ἡ δὲ δευτέρα παρεδέχθη τὸν Ἀχτιναμὲν τοῦ Ὁμάρ, ἔφθασε δὲ αὕτη κατὰ Δεκέμβριον τοῦ αὐτοῦ ἔτους εἰς τὸ ἐξῆς συμπέρασμα. Ὁ μέγας θόλος τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως, ἐπειδὴ καλύπτει κοινὸν τόπον προσευχῆς, δύναται νὰ μὴ ἀνήκῃ ἐξαιρετικῶς εἰς ὠρισμένην ὁμο-

⁷⁶ Famin, 453-454.

⁷⁷ Testa, ἐνθ' ἂν. III, 229. Verdy du Vernois, ἐνθ' ἂν. σ. 63. Κωνσταντινου τοῦ ἀπὸ Σιναιῖου, ἐνθ' ἂν. σ. 306 ἐξ. Reponce à la Brochure de M. Boré intitulée Question des Lieux Saints. Constantinople 1851. A. Popoff, la Question des Lieux Saints de Jérusalem dans la correspondance diplomatique russe du XIX siècle, St. Petersburg 1910-1911, I-II.

λογίαν. Ἀρχαῖα φερμάνια ἀναγνωρίζουσι σαφέστατα τοὺς Ἕλληνας ὡς κατόχους τοῦ μικροῦ θόλου τοῦ Καθολικοῦ, ὅθεν δέον νὰ μείνη τὸ καθεστῶς, τ. ἔ. ν' ἀναγνωρισθῶσιν οἱ Ἕλληνες κύριοι τοῦ μικροῦ θόλου. Εἰς τὸν τάφον τῆς Θεοτόκου ἐν Γεθσημανῇ δυνατὸν νὰ δοθῶσι καὶ εἰς τοὺς Λατίνους, τοὺς μόνους ἐξ αὐτοῦ ἀποκεκλεισμένους, δικαίωμά τινα. Ὁ μέγας Ναὸς τῆς Βηθλεὲμ ἀπὸ αἰώνων δυνάμει φερμανίων ἀνήκει εἰς μόνους τοὺς Ἕλληνας. Τὸ σπήλαιον δύναται νὰ γίνῃ κοινὸν εἰς ὅλας τὰς χριστιανικὰς ὁμολογίας. Ἵνα μεταβαίνωσιν οἱ Λατῖνοι εἰς τὸν Ναὸν αὐτῶν καὶ τὸ ἀλτάριον νὰ δοθῇ μία κλεῖς τῆς πύλης τοῦ ναοῦ, χωρὶς ὅμως ἐκ τούτου νὰ μεταβληθῇ τὸ καθεστῶς τῶν ἀποκλειστικῶν δικαιωμάτων τῶν Ἑλλήνων ἐπὶ τοῦ ναοῦ τῆς Βηθλεὲμ. Οἱ Λατῖνοι ἔχουσι μόνον τὸ δικαίωμα νὰ διέρχωνται. Ἡ χρῆσις τῶν δύο παρὰ τὸν Ναὸν τῆς Βηθλεὲμ κήπων δύναται ν' ἀνήκῃ κοινῇ εἰς τε τοὺς Ἕλληνας καὶ εἰς τοὺς Λατίνους. Διὰ πάντα τὰ λοιπὰ Προσκυνήματα, περὶ ὧν παρουσιάζει ἡ Γαλλία ἀξιώσεως δέον νὰ τηρηθῇ τὸ καθεστῶς (*statu quo*). Τὸ ὑπουργικὸν Συμβούλιον τῆς τουρκικῆς Κυβερνήσεως ἐπεκύρωσε τ' ἀνωτέρω, ἀλλὰ πρὸς ἀποζημίωσιν τῶν Ἑλλήνων, οἵτινες ἔμελλον ν' ἀναγνωρίσωσιν εἰς τοὺς Λατίνους τὸ δικαίωμα τοῦ λειτουργεῖν ἐπὶ τοῦ τάφου τῆς Θεοτόκου, καθώριζε δι' αὐτούς, τοὺς Ἕλληνας, δικαίωμα λειτουργεῖν ἐν ὀρισμένῳ τόπῳ τοῦ ἐν τῷ ὄρει τῶν ἐλαιῶν ναοῦ τῆς Ἀναλήψεως⁷⁸.

Ὁ Πρέσβυς τῆς Γαλλίας Lavalette, εἰς ὃν ἀνεκοινώθησαν αἱ ἀποφάσεις αὗται τῇ 8 Φεβρουαρίου 1852, διεμαρτυρήθη τῇ 19 Μαρτίου λίαν ἀπειλητικῶς καὶ ἔλαβεν ἄδειαν ἀπουσίας. Ἀλλὰ τὴν ἀπουσίαν αὐτοῦ ταύτην ὠφελοῦμενος ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς Ρωσίας Ὁξερῶφ προῦκάλεσεν ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων Χάττι Σερίφ ἐπικυροῦν τὰς ἀνωτέρω περὶ τῶν Προσκυνημάτων ἀποφάσεις⁷⁹. Ἐπὶ πλέ-

⁷⁸ Testa, ἐνθ' ἄν. III, 249 ἐξ. Verdy du Vernois, ἐνθ' ἄν. σ. 64. 65.

⁷⁹ Τὸ αἰτιολογικὸν μέρος τοῦ Χαττίου ἔχει ὡς ἐξῆς· «Αἱ ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἀναφυόμεναι διαφωναίαι μεταξὺ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ τῆς λατινικῆς Κοινότητος περὶ τόπων τινῶν κειμένων ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Ἱερουσαλὴμ ἀνεφύσαν καὶ πάλιν, τούτου δ' ἔνεκα συνέστη ἐπιτροπεῖα ἐκ μουσιρῶν, καζασκέριδων καὶ ἄλλων τινῶν θαμνοῦχων ἵνα ἐξετάσῃ τὸ ζήτημα τοῦτο ἐν πάσῃ λεπτομερείᾳ· ἡ ἐπιτροπεῖα αὕτη ὡς καὶ τὰ συγκροτηθέντα διάφορα ὑπουργικὰ συμβούλια ἀπεφάνθησαν ὅτι ἐπειδὴ ὁ μέγας τροῦλλος τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἀναστάσεως ἀνήκει εἰς ὀλόκληρον τὴν ἐκκλησίαν, αἱ ἀξιώσεις τῶν Λατίνων ἵνα ἀποκλειστικῶς ἔχουσι αὐτὸν ὡς καὶ τὸ θυσιαστήριον τοῦ Γολγοθᾶ κ.τ.λ. καὶ τὴν μεγάλην ἐκκλησίαν καὶ τὸν τόπον τῆς Γεννήσεως ἐν Βηθλεὲμ, δὲν βασίζονται ἐπὶ τοῦ δικαίου καὶ ὅτι τὸ καθεστῶς τῶν Τόπων τούτων πρέπει νὰ τηρηθῇ». Τὸ διατακτικὸν μέρος τοῦ Χαττίου ὀρίζει τὰ ἐπόμενα· «Ἡ ἀπόφασις αὕτη ἐνισχύουσα τὰ δίκαια τὰ κτηθέντα ὑπὸ τῶν ὑπηκόων μου Γραικῶν διὰ τῶν χαριτοδρῦτων παραχωρήσεων τῶν σεβαστῶν προγόνων μου, δίκαια ἄπερ ἐπεκύρωσα δι' αὐτοκρατορικοῦ μου φερμανίου καὶ τοῦ Χάττι Σερίφ εἶνε ὅλος σύμφωνα πρὸς τὰς προσφιλεστέρας μου εὐχὰς καὶ κέκτηνται τὴν αὐτοκρατορικὴν μου συγκατάθεσιν. Ἡὐδόκησα λοιπὸν νὰ διατάξω ὅπως μηδεὶς καταπατήσῃ τὴν ἀπόφασιν ταύτην καὶ ὡς ἡ λατινικὴ Κοινότης ἐξασκεῖ νῦν τὰ θρησκευτικὰ καθήκοντα ἅπαξ τοῦ ἐνιαυτοῦ καὶ κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς Ἀναλήψεως τοῦ Ἰησοῦ (ἐφ' οὗ εἰρήνη εἶη) ἐντὸς τοῦ ναοῦ τῆς Ἀναλήψεως κειμένου ἐπὶ τοῦ ὄρους τῶν Ἐλαιῶν ἐν Ἱερουσαλὴμ, ἐνῶ οἱ Γρακοὶ προσεύχωνται ἐκτὸς τοῦ ναοῦ, οὕτως ἡ αὐτοκρατορικὴ μου δικαιοσύνη οὐδόλως ἐπιτρέπει ἵνα οἱ ὑπήκοοι τῆς Ὑψηλῆς Πύλης, οἱ ἀνήκοντες εἰς τὴν ὀρθόδοξον θρησκείαν ἀποκλείωνται τοῦ δικαίου τῆς ἕξασκῶσι τὴν θρησκείαν αὐτῶν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ναοῦ τούτου,

ον κατώρθωσεν ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς Ρωσίας ἵνα δηλωθῆ ὑπὸ τοῦ Μ. Βεζύρου, ὅτι δὲν θὰ δοθῆ εἰς τοὺς Λατίνους ἢ κλείς τῆς πύλης τοῦ ναοῦ τῆς Βηθλεέμ. Κατ' Αὐγούστον τοῦ 1852 ἐπανακάμφας εἰς Κωνσταντινούπολιν ὁ Lavalette διεμαρτυρήθη κατὰ τοῦ ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων ἐκδοθέντος Χαττίου. Ἄλλ' ἤδη ἀπεστάλη εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ ὁ Ἄριφ βέης, κομίζων τὸ ἐν λόγῳ φερμάνιον. Ὅμως φθάσας οὗτος ἐκεῖ ἐκάλεσεν εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἀναστάσεως τὸν Πατριάρχην Κύριλλον καὶ τοὺς ἀντιπροσώπους τῶν Λατίνων καὶ ἀντὶ ν' ἀναγνώσῃ ἐπισήμως τὸ φερμάνιον προέτρεψεν ἀπλῶς αὐτοὺς εἰς ὁμόνοιαν. Ὑστερον μεταβάς εἰς τὸν Ναὸν τῆς Γεδσημανῆς ἀνέγνω διαταγὴν, διὰ τῆς ὁποίας ἐπετρέπετο εἰς τοὺς Λατίνους νὰ λειτουργῶσιν ἐπὶ τοῦ τάφου τῆς Θεοτόκου, ἅπαξ τοῦ ἐνιαυτοῦ, ἐπὶ τῷ ὄρφ ὅμως νὰ μένωσιν ἀνέπαφα ἢ τε ἁγία Τράπεζα καὶ τὰ κοσμήματα αὐτῆς. Τότε οἱ Λατῖνοι ἤρξαντο κραυγάζοντες, ὅτι δὲν δύνανται νὰ λειτουργήσωσιν ἐπὶ μαρμαρίνης πλακὸς ἀνηκούσης εἰς τοὺς σχισματικούς, ἐνώπιον κοσμημάτων καὶ εἰκόνων τῶν σχισματικῶν. Ἀλλὰ καὶ οἱ Ἕλληνες δὲν ἦσαν εὐχαριστημένοι· διότι ἤξιουν παρὰ τοῦ Ἄριφ βέη ν' ἀναγνώσῃ δημοσίᾳ καὶ ἐπισήμως τὸ φερμάνιον. Ἐκεῖνος ἠρήθη λέγων, ὅτι δὲν ἔχει τοιαύτην διαταγὴν. Οἱ Ἕλληνες διεμαρτυρήθησαν· διότι ἐφάνη πρὸς στιγμὴν, ὅτι ἠδύναντο νὰ νικήσωσιν οἱ Λατῖνοι καὶ διότι τῇ 22 Δεκεμβρίου ἐτοποδετήθη ἤδη ὁ ἀργυροῦς ἀστήρ, ὅμοιος πρὸς τὸν κλαπέντα. Ἄλλ' ἡ Κυβέρνησις διέταξε συγχρόνως τὴν ἐπίσημον μὲν ἀνάγνωσιν τοῦ φερμανίου, τὴν ἀπόδοσιν δὲ τῆς κλειδὸς εἰς τοὺς Λατίνους, χωρὶς ν' ἀναγνωρισθῆ δι' αὐτοὺς δικαίωμα τι ἐπὶ τοῦ τοποδετηθέντος ὑπ' αὐτῆς ἀστέρος. Τούτων δὲ γενομένων κατὰ τὰς τελευταίας ἡμέρας τοῦ Ἰανουαρίου τοῦ 1853 ἐδηλώθη, ὅτι ἔληξε τὸ ζήτημα καὶ ὅτι ἱκανοποιήθησαν ἡ Γαλλία καὶ Ρωσία.

Ἄλλ' ὁ κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1853 μεταβάς εἰς Κωνσταντινούπολιν ἔκτακτος ἀπεσταλμένος τῆς Ρωσίας Ἀλέξανδρος Μενσικῶφ τῇ 19 Ἀπριλίου τοῦ ἔτους ἐκείνου ὑπέβαλεν, ἀνακινήσας πάλιν τὸ ζήτημα τῶν ἁγίων Τόπων, τὰς ἐξῆς ἀξιώσεις πρὸς τὴν ὀθωμανικὴν Κυβέρνησιν· α) ἔκδοσιν φερμανίου ὁμοίου πρὸς τὸ τοῦ προηγουμένου ἔτους ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων περὶ τῆς κλειδὸς τοῦ Ναοῦ τῆς Βηθλεέμ καὶ τοῦ ἀστέρος τοῦ Σπηλαίου, τῶν παρὰ τὸν Ναὸν τῆς Βηθλεέμ κήπων καὶ τοῦ τάφου τῆς Θεοτόκου ἐν Γεδσημανῇ, β) ἔκδοσιν ὑψηλῆς διαταγῆς περὶ ἀνοικοδομήσεως τοῦ μεγάλου θόλου τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως ὑπὸ τοῦ ἔλληρος Πατριάρχου, διὰ τῆς ὀθωμανικῆς Κυβερνήσεως, ἄνευ τῆς συμμετοχῆς

ὄπερ ἀποκλειστικῶς εἰς οὐδεμίαν Χριστιανικὴν Κοινότητα ἀνήκει, ὡς ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι περιλαμβάνει μουσουλμανικὸν μιχράμπ, καὶ εἶναι σύμφωνον πρὸς τὴν θέλησίν μου ἵνα οἱ Γρακοὶ εἰσέρχωνται εἰς αὐτὸ καὶ ἐκτελῶσι τὰ τῆς θρησκείας των ὑπὸ τὸν ὄρον τοῦ νὰ μὴ ἐπέλθῃ οὐδεμία μεταβολὴ εἰς τὸ ναῖδιον καὶ ἡ θύρα αὐτοῦ νὰ φυλάσσηται ὡς καὶ κατὰ τὸ παρελθὸν ὑπὸ θυρωροῦ μουσουλμάνου».

τῶν Λατίνων ἢ ἄλλης τινὸς χριστιανικῆς ὁμολογίας, γ) ἰδιαιτέραν μετὰ τῆς Ρωσίας σύμβασιν αὐστηρῶς καθορίζουσιν ἐν ταῖς ἀγίοις Τόποις καὶ τὴν καθόλου θέσιν τῶν χριστιανῶν ἐν Τουρκίᾳ, ὡς διατελούντων ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς Ρωσίας. Ἡ Πύλη τῆ 22 Ἀπριλίου (4 Μαΐου) ἐξέδωκε δύο φερμάνια ἀνακοινωθέντα εἰς τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην καὶ εἰς τοὺς ἀντιπροσώπους τῆς Ρωσίας καὶ Γαλλίας, ὧν τὸ πρῶτον καθώριζε τὰ ἐξῆς· α) Οἱ Λατῖνοι ἔχουσιν ἐκτὸς τῆς κλειδὸς τῆς πύλης τοῦ Ναοῦ τῆς Βηθλεὲμ μόνον τὸ δικαίωμα τοῦ διέρχεσθαι δι' αὐτοῦ, β) κατὰ τὴν παλαιὰν συνήθειαν ὁ θυρωρὸς ἔσται Ἕλληνας, γ) οὐδεμία χριστιανικὴ κοινότης ἔχει δικαίωμα τι ἐπὶ τοῦ ἀργυροῦ ἀστέρος, ὃν ἐτοποθέτησεν ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ἐν τῷ τόπῳ τῆς Γεννήσεως, δ) ὀρίζεται ἡ κατὰ σειρὰν λειτουργία ἐν τῷ τάφῳ τῆς Θεοτόκου ε) ἡ χρῆσις τῶν παρὰ τὸν Ναὸν τῆς Βηθλεὲμ κήπων μένει κοινὴ ὡς μέχρι τοῦδε εἰς τοὺς Ἕλληνας καὶ Λατίνους, στ) ὡς πρὸς τὰ λοιπὰ Προσκυνήματα μένει τὸ καθεστῶς. Διὰ τοῦ ἐτέρου φερμανίου ἐπετρέπετο ἡ κατὰ τὸ διάταγμα τοῦ 1841 ἀνοικοδόμησις τοῦ δόλου τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων⁸⁰. Ὁ Μενσικὼφ μὴ θεωρήσας ἱκανοποιηθεῖσαν τὴν Ρωσίαν ὡς πρὸς τὸ τρίτον σημεῖον τῶν ἀνωτέρω ἀξιώσεων αὐτῆς, ὅπερ ἀπέκρουσεν ἡ Τουρκία ὡς προσβάλλον τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῆς, ὑπέβαλε τῆ 23 Ἀπριλίου (5 Μαΐου) τῆ Ὑψηλῆ Πύλη ultimatum ἀπαιτῶν τὴν ἄμεσον πραγματοποιήσιν τῶν ἀνωτέρω ἀξιώσεων τῆς Ρωσίας καὶ μὴ τυχῶν πάλιν ἱκανοποιήσεως τὴν νύκτα τῆ 9/21 Μαΐου ἀπῆλθε τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐξεργράγη δὲ ἀμέσως ὁ Κριμαϊκὸς πόλεμος, ὅστις ὑπῆρξεν, ὡς γνωστόν, ἀτυχῆς διὰ τὴν Ρωσίαν, ἀγωνισθεῖσαν ὑπὲρ τῶν δικαίων τῆς ὀρθοδόξου Ἀνατολῆς.

Μετὰ τὴν λῆξιν αὐτοῦ συνῆλθε τῷ 1856 τὸ ἐν Παρισίοις Συνέδριον, ὅπερ ἀνεγνώρισε τὸ ὀθωμανικὸν κράτος ὡς μέλος τῆς Εὐρωπαϊκῆς τῶν κρατῶν οἰκογενείας, τὴν δὲ προστασίαν τῶν ἐν αὐτῷ χριστιανῶν ὡς ἀνήκουσαν εἰς πάσας τὰς Δυναμείας. Ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῶν ἁγίων Τόπων, ὅπερ ἐγένετο ἀφορμὴ τοῦ πολέμου ἐκείνου, ἀπεφασίσθη νὰ τηρηθῆ ἐν αὐτῷ αὐστηρῶς τὸ καθεστῶς, ὅπερ καὶ πρὸ τῆς κηρύξεως τοῦ πολέμου καθωρίσθη. Κατὰ τὸ καθεστῶς τοῦτο κατέλαβον μὲν οἱ Ἕλληνες τὴν πρωτεύουσαν θέσιν ἐν ταῖς Προσκυνήμασι, ἀλλὰ, διὰ παντός, ὑπεχρεώθησαν τινὰ μὲν τούτων νὰ ἔχωσι κοινὰ μετὰ τῶν Λατίνων καὶ Ἀρμενίων, τινὰ δὲ ν' ἀποβάλωσιν ἄνευ ἐλπίδος ἐπανακτῆσεως αὐτῶν. Εὐτύχημα τοῦλάχιστον ὑπῆρξε μέγιστον, ὅτι καθ' ὃν χρόνον εἰς τοιαύτην φάσιν εἰσῆλθε τὸ ζήτημα τῶν Προσκυνημάτων, εὐρέθησαν κάτοχοι αὐτῶν οἱ Ἕλληνες, μετὰ τὰ ἀπὸ τοῦ 1757 καὶ ἐξῆς γεγονότα, μετὰ τοὺς ἀνιαιροὺς ἐκείνους αἰῶνων ὀλοκλήρων ἀγῶνας, οὓς φιλοκτημοσύνη ἄδικος τῶν ξένων προὔκάλεισε. Τὸ οἰκτρὸν θέαμα τῶν χρι-

⁸⁰ Verdi du Vernois, ἐνθ' ἄν. σ. 66-67.

στιανῶν διαπληκτιζομένων ἐν αὐτοῖς τοῖς θεοβαδίστοις Τόποις, ἐντὸς τοῦ ἁγίου Τάφου καὶ ἐπὶ τοῦ Γολγοθᾶ ὑπῆρξεν ἀντιχριστιανικόν. Ἄλλ' ἡ Ἁγιοταφικὴ Ἀδελφότης δὲν ἠδύνατο νὰ προδώσῃ ἑαυτὴν καὶ νὰ ἐγκαταλίπῃ εἰς τὴν διάκρισιν τῶν ξένων τὰ Πανάγια Προσκυνήματα, ἅτινα ἐπὶ τοσοῦτους αἰῶνας ἐν αὐταπαρνήσει ἐφρούρησε. Χάρις εἰς τὴν αὐταπαρνήσιν αὐτῆς περιεσώθη ὅ,τι δυνατόν νὰ περισωθῇ, κατὰ τὸν καθορισμὸν τοῦ Προσκυνηματικοῦ καθεστῶτος.

Οὕτω δὲ μετὰ τὸν Κριμαϊκὸν πόλεμον τὸ ζήτημα τῶν Προσκυνημάτων εἰς νέον εἰσῆλθε στάδιον. Ἡ ἐν αὐτοῖς θέσις τῶν Ἑλλήνων, Λατίνων καὶ Ἀρμενίων εἶνε ἤδη καθωρισμένη καὶ ἐπομένως ἀμφισβήτησις ἐπὶ τοῦ συνόλου Προσκυνημάτων οὐκ εἶνε δυνατὴ, ἀποκρουόμενη ὑπὸ τοῦ «καθεστῶτος». Ἄλλ' ἡ ἐρμηνεία τοῦ καθεστῶτος τούτου ἠδύνατο νὰ παράσχῃ εἰς τοὺς φιλόπαγας ἀφορμὴν ἀποκτήσεως δικαιώματός τινος. Τούτου ἕνεκα προέκυψαν ἔκτοτε μικροερίδες, αἵτινες οὐχὶ ἅπαξ ἀπέληξαν εἰς ἀξιοκατάκριτον αἵματοχυσίαν. Ἡ Ἁγιοταφικὴ Ἀδελφότης ἐδέησε κατὰ τὴν τελευταίαν πεντηκονταετίαν νὰ διεξαγάγῃ πάλιν μεγάλους ἀγῶνας πρὸς τήρησιν τοῦ καθεστῶτος ἐν τοῖς Προσκυνήμασιν. Ἄλλ' ἐπὶ πλέον ἔπαθε ζημίας μεγάλας ἕνεκα τῆς παρακρατήσεως τῶν κτημάτων αὐτῆς.

ΤΟ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΑΚΟΝ ΖΗΤΗΜΑ

Γινώσκωμεν ἤδη ὅτι οἱ Ἑγεμόνες τῶν παριστρίων χωρῶν ἐδωροῦντο εἰς τὸν ἅγιον Τάφον διάφορα κτήματα, ἅτινα ἀνέκαθεν ἐδεδωρήθησαν ὡς ἰδιοκτησία αὐτοῦ καὶ τῶν ἄλλων ἁγίων Τόπων, εἰς οὓς ἐποιοῦντο δωρεὰς οἱ Ἑγεμόνες. Τῶν ἱερῶν τούτων κτημάτων ἡ ἄδικος καὶ παράνομος κατάσχεσις ἐδημιούργησε τὸ λεγόμενον Μοναστηριακὸν ζήτημα⁸¹. Κατὰ τὰς

⁸¹ Ἡ φιλολογία τοῦ ζητήματος ἀποτελεῖται ἐκ μακρᾶς σειρᾶς ἐγγράφων καὶ Ὑπομνημάτων δημοσιευθέντων κατὰ καιροὺς ὑπὸ τῶν Ἐκκλησιῶν, ὧν σπουδαιότερα τὰ ἐξῆς, φέροντα ἐπίσημον χαρακτῆρα: Ἀπάντησις τῶν Ἀνατολικῶν ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν καὶ ἁγίων Τόπων πρὸς τὸ ὑπόμνημα τῆς ἡγεμονικῆς Κυβερνήσεως τῶν ἠνωμένων Ἑγεμονιῶν Βλαχίας καὶ Μολδαβίας περὶ τῶν Γραικῶν Μοναστηρίων, ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστὶ, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1863. Συλλογὴ τῶν διαφόρων διπλωματικῶν ἐγγράφων ἀφορώντων τὸ τῶν Γραικῶν Μοναστηρίων ζήτημα ἐν ταῖς ἠνωμέναις ἡγεμονίαις ἀπὸ τῆς Παρισινῆς Συνόδου 1858 μετὰ παραρτήματος ἐμπεριέχοντος τὰ ἀφορῶντα τὰ Μοναστήρια ταῦτα τελευταῖα τῆς τοῦ Κούζα Κυβερνήσεως ἐγγράφα, ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστὶ, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1863. Ἀπάντησις πρὸς τὰ ὑπομνήματα τὸ τοῦ 14/26 Δεκεμβρίου 1864 τὸ τοῦ μηνὸς Ἀπριλίου καὶ τὸ τῆς 1 Ἰουνίου 1865 μετὰ τοῦ παραρτήματος αὐτοῦ, τὰ παρουσιασθέντα ὑπὸ τοῦ Κ. Νέγρη ἀντιπροσώπου τῶν ἠνωμένων Ἑγεμονιῶν τῇ Διεθνείᾳ περὶ τῶν προκειμένων Μοναστηρίων Ἐπιτροπῇ, παρὰ τοῦ Ἀρχιμανδρίτου Γερμανοῦ ἀντιπροσώπου τῶν ἁγίων Τόπων τῆς Ἀνατολῆς, ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστὶ, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1865. Documents concernants

ἀνωμαλίας τοῦ 1821 ὁ ἑλληνικὸς κληρὸς ἀπεμακρύνθη ἐκ τῶν παριστρίων ἡγεμονιῶν, ἀλλὰ τῇ 1827 ἐπανακάμψας εἰς αὐτὰς ἐπανέλαβε τὰ Μοναστήρια αὐτοῦ καὶ κτήματα ἀνερχόμενα εἰς 71 Μοναστήρια, 25 Σκήτας καὶ 14 ναοὺς μετὰ τῶν κτημάτων αὐτῶν. Οἱ Ἡγεμόνες τῆς Μολδοβλαχίας ἀνεγνώρισαν τὴν ἐπ' αὐτῶν ἰδιοκτησίαν τῶν ἁγίων Τόπων, ὡς ἀναμφισβήτητον, ὑπὸ τὸν ὄρον τῆς ἐμφανίσεως τῶν κτητορικῶν ἐγγράφων, τῆς ἀποτίσεως τῶν εἰς δα-
νειστὰς ὀφειλομένων καὶ τῆς ἐπισκευῆς τῶν Μοναστηρίων καὶ τῶν ναῶν. Ἐπὶ πλέον ἀπεδόθησαν βραδύτερον εἰς τοὺς κατόχους τῶν κτημάτων τὰ ἀπὸ τοῦ 1821 μέχρι τοῦ 1827 εἰσοδήματα καὶ αἱ πρόσοδοι αὐτῶν. Δι' αὐτῶν ἡ Ἁγιοτα-
φικὴ Ἀδελφότης ἀνεκαίωσε τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Βηθλεέμ, ἀνοικοδομήσασα τὴν σαθρὰν στέγην αὐτῆς καὶ σκεπάσασα διὰ μολύβδου καὶ ἐπιστρώσασα τὸ καθολικὸν μὲν διὰ μαρμάρων τὸν δὲ χῶρον τῶν κολωνῶν διὰ ἐντοπίων πλακῶν.

Ἀλλὰ, μετὰ μικρόν, κατὰ τὸν ρωσοτουρκικὸν πόλεμον, κατελήφθησαν αἱ ἡγεμονίαι ὑπὸ τῶν ρωσικῶν στρατευμάτων, ὁ δὲ στρατηγὸς Κίσσελεφ ἠθέλη-
σε ν' ἀπομακρύνῃ ἐκ τῶν κτημάτων τοὺς ἔλληνας μοναχοὺς, διορίσας ἐπι-
τροπὴν πρὸς ἐπιστάσιαν ἐπ' αὐτῶν. Ἡ ρωσικὴ Κυβέρνησις δὲν ἐνέκρινε τὰ μέτρα αὐτά, ὡς ἄδικα. Ὅτε δὲ διὰ τῆς ἐν Ἀδριανουπόλει συνθήκης αἱ ἡγε-
μονίαι ἀπέκτησαν ἴδιον ὄργανισμόν, νέα ἀπόπειρα ἐγένετο παρ' αὐτῶν ἵν' ἀπομακρυνθῇ ὁ ἑλληνικὸς κληρὸς ἐκ τῶν κτημάτων αὐτοῦ· ἀλλὰ καὶ αὕτη ἡ ἀπόπειρα ἀπεκρούσθη ὑπὸ τε τῶν Δυνάμεων καὶ τῆς Ὑψηλῆς Πύλης, καίτοι διεβλήθη εἰς αὐτὴν ὁ ἑλληνικὸς κληρὸς. Προτάσει δὲ τῆς Ρωσικῆς Κυβερνή-
σεως ἀνετέθη εἰς μικτὴν ἐπιτροπὴν ἡ ἐξέτασις τῶν κτητορικῶν ἐγγράφων καὶ τῆς λύσεως τῆς ἀναφυσίσης διαφορᾶς, πρὸς δὲ τούτοις ἐν τῇ ὀργανικῇ νόμῳ ἑκατέρων τῶν ἡγεμονιῶν κατεγράφησαν εἰδικὰ ἄρθρα. Τοῦ ὀργανικοῦ νόμου Βλαχίας ἄρθρον 363· «*Ἐνεκα τῶν καταχρήσεων καὶ τῶν σπαταλῶν, τῶν συχνό-
τατα γενομένων παρὰ τῶν Ἡγουμένων τῶν ἀπὸ τῆς ἀλλοδαπῆς ἐξαρτωμένων*

---

la convention de 150.000.000 conclue le 19 Mars 1865 entre le Gouvernement du Prince Couza et la société générale de l' empire Ottomane, Constantinople 1866, τὸ αὐτὸ καὶ ἑλληνιστί. Διαμαρτύρησις τῶν ἁγίων Τόπων κατὰ τῆς πωλήσεως τῶν ἐν ταῖς ἡνωμέναις ἡγεμονίαις Βλαχίας καὶ Μολδαβίας κτημά-
των αὐτῶν, ἑλληνιστί καὶ γαλλιστί, Κωνσταντινούπολις 1868. Pièces et actes officielles concernant la question des Monastères dédiés, Constantinople 1880 καὶ ἑλληνιστί. Collection des documents diplomatiques et des pièces officielles concernant la question des Monastères dédiés en Roumanie 1864, 1878, Constantinople 1880. Memoire des Saints Lieux sur les Biens dédiés, en Roumanie, annexé à la letter addressée à S. A. S. le Prince de Bismark, president du Congrès, à la date du 22 Juin-4 Juillet 1878. Ἱστορικὴ ἔκθεσις τοῦ Μοναστηριακοῦ ζητήματος, καὶ γαλλιστί, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1882. Πρὸβλ. Σ. Ἀντιόχου, Ὑπόμνημα περὶ τῶν ἐν Ρουμανίᾳ κτημάτων τῶν ἁγίων Τόπων, Ἀθῆναι 1901. Μιλτ. Καραδο-
κυροῦ, Τὰ δίκαια τῶν ἐν Ρουμανίᾳ Μοναστηρίων τῶν ἁγίων Τόπων, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1913. Mansi, Sacrorum Coscilorum nova et amplissima Collectio, XL, 671 ἐξ. Ν. Δ. Λεβίδου, Τὰ ἐν Ρουμανίᾳ Ἑλλη-
νικὰ Μοναστηριακὰ κτήματα, Ἐν Ἀθήναις 1893.

Μοναστηρίων, εἰς οὓς ὑπάρχει ἐμπειστευμένη ἢ διαχείρισις τῶν ἐκκλησιαστικῶν κτημάτων ἀναπόφευκτος τυγχάνει ἢ τακτοποιήσις τοῦ σπουδαίου τούτου ζητήματος. Διὸ μία ἐπιτροπή, συγκειμένη ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ Μητροπολίτου, ἐκ τοῦ Λογοθέτου τῶν ἐκκλησιαστικῶν ὑποθέσεων, τεσσάρων ἀρχόντων καὶ τεσσάρων ἀντιπροσώπων τῶν ἁγίων Τόπων, τῆς Ἱερουσαλήμ, τοῦ ὄρους Σινᾶ, τοῦ Ὁρους Ἄθωνος καὶ τῆς Ρουμελίας θέλει ἐνασχοληθῆ εἰς ἐξέτασιν τῶν τίτλων καὶ ἄλλων ἐγγράφων, ἀναφερομένων πρὸς ταῦτα τὰ Μοναστήρια, θέλει συζητήσῃ τὰς προτέρας καταχρήσεις καὶ τὰ πρὸς βελτίωσιν σχέδια καὶ τελευταῖον θέλει καθορίσῃ τὸ ἐκ τῶν προσόδων μέρος, ὅπερ δύναται νὰ χορηγῆται πρὸς τὰ τοῦ Κράτους ταμεῖα, χάριν κοινωφελῶν καταστημάτων. Ὅσον δὲ περὶ τῆς διαχειρίσεως τῶν Μοναστηρίων τῶν μὴ ἐξαρτωμένων ἀπὸ τῆς ἀλλοδαπῆς, θέλουν ἐφαρμοσθῆ αἱ διατάξεις αἱ περιεχόμεναι ἐν τῷ παραρτήματι τοῦ παρόντος κεφαλαίου ἀριθ. 1». Ἄρθρον 364· «Ὁ Λογοθέτης τῶν ἐκκλησιαστικῶν ὑποθέσεων ὑποχρεοῦται νὰ ἐπιβλέπῃ εἰς τὴν τήρησιν τῶν ἐν τῷ ρηθέντι παραρτήματι διαταχθέντων καθὼς καὶ τῶν ὅσα ἡ Ἐπιτροπή θέλει ἀποφασίσῃ περὶ τῶν ξένων Μοναστηρίων, ὅταν αἱ ἐργασίαι αὐτῆς περατωθῶσι καὶ λάβωσι τὴν δέουσαν ἐπικύρωσιν». Ἐκ τῶν ἄρθρων τούτων σαφῶς καταφαίνεται, ὅτι ἡ Βλαχικὴ ἡγεμονία δὲν ἔδτεν ὑπ' ἀμφιβολίαν τὴν ἰδιοκτησίαν τῶν Μοναστηριακῶν κτημάτων, ἀλλ' ἐζήτην παρὰ τῆς μικτῆς ἐπιτροπῆς ἵνα ἐξετασθῶσιν οἱ τίτλοι τῶν Μοναστηρίων τῶν ἐξαρτωμένων ἐκ τῶν ἁγίων Τόπων καὶ ἐξετασθῶσιν αἱ πρότερον καταχρήσεις καὶ τὰ πρὸς βελτίωσιν μέσα καὶ νὰ ὀρισθῆ τί εἶνε δυνατὸν νὰ χορηγῆται ἐκ τῶν μοναστηριακῶν προσόδων πρὸς κοινωφελῆ κατιδρύματα. Ἀπλούστεραι ἦσαν τῆς Μολδαυίας αἱ ἀξιώσεις. Ἄρθρον 416· «Μία εἰδικὴ ἐπιτροπή συγκειμένη ἐκ τεσσάρων ἐκκλησιαστικῶν καὶ τεσσάρων ἀρχόντων ἐγνωσμένων ἐπὶ τιμότητι, ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ Μητροπολίτου, θέλει συστηθῆ ὑπὸ τοῦ κυρίου πληρεξουσίου Προέδρου. Ἡ ἐπιτροπή θέλει ἔχει τὴν ἀνωτέραν ἐποπτεῖαν ἐπὶ τῶν ἐν Μολδαυίᾳ, Μοναστηρίων καὶ Μετοχιῶν αὐτῶν, θέλει συντάξῃ κτηματολόγιον τῶν κτημάτων ἐκάστου Μοναστηρίου, θέλει τακτοποιήσῃ τὴν διαχείρισιν αὐτῶν καὶ θέλει ἐλέγξῃ τὸ ὅλον τῶν εἰσοδημάτων, ἐξ οὗ ἐν μέρος θέλει λαμβάνεται πρὸς διατήρησιν τῶν ἀγαθοεργῶν καταστημάτων, οἷον θεολογικῶν σχολῶν, δημοσίων σχολείων καὶ ἄλλων, θέλουσι δὲ προστεθῆ εἰς τὴν ἐπιτροπὴν ταύτην, ὅσον διὰ τὰ Μοναστήρια τὰ ἐξαρτώμενα ἐκ τῶν ἁγίων Τόπων τέσσαρες ἐκκλησιαστικοὶ ἀπεσταλμένοι ἀπὸ τῶν μερῶν, ἀφ' ὧν ἐξαρτῶνται ταῦτα τὰ Μοναστήρια, ἥτοι ἐκ τῆς Ἱερουσαλήμ εἷς, εἷς ἐκ τοῦ ὄρους Σινᾶ, εἷς ἐκ τῆς Ρουμελίας καὶ εἷς ἐκ τοῦ Ἄθωνος, καὶ ἐπειδὴ ἀναγκαῖον νὰ διορθωθῶσιν ἄνευ ἀναβολῆς αἱ καταχρήσεις, αἵτινες παρεισέφερον καὶ νὰ τακτοποιηθῆ ἢ διαχείρισις τῶν κτημάτων τῶν Μοναστηρίων τούτων, ἢ ἐπιτροπὴ αὕτη θέλει ἐξετάσῃ τοὺς τίτλους καὶ ἄλλα πρωτότυπα ἐγγραφα, ἀναφερόμενα

εἰς τὰς διαφόρους δωρεὰς καθὼς καὶ εἰς τὰς ἀρχικὰς διατάξεις καὶ ὄρους τῶν δωρητῶν καὶ θέλει ἀποφασίσει, τῇ ἐγκρίσει τῆς προστάτιδος Αὐλῆς, τὰ πρὸς ἐκπλήρωσιν αὐτῶν ἀρμόδια διορθωτικὰ σχέδια». Ὡστε καθῆκον τῆς ἐπιτροπῆς ἦτο ἡ ἐξέτασις τῶν τίτλων, ἡ ἐξακρίβωσις τῶν διατάξεων τῶν δωρητῶν καὶ ἡ εὗρεσις τῶν πρὸς ἐκτέλεσιν αὐτῶν καταλλήλων τρόπων.

Εἰς τὴν συσταθεῖσαν μικτὴν ἐπιτροπὴν ὑπὸ τῶν ἁγίων Τόπων ἀπεστάλησαν τῷ 1832 ἀντιπρόσωποι, οἵτινες μετὰ τῶν ρωμούνων ἀντιπροσώπων συνῆλθον κατὰ Νοέμβριον τοῦ ἔτους ἐκείνου. Ἄλλ' αἱ ἐργασίαι τῆς Ἐπιτροπῆς ὑπῆρξαν ἀνώμαλοι· διότι ἐνῶ οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν ἁγίων Τόπων ἐπέμενον ἵνα κατὰ τὰ συμπεφωνημένα ἐξετασθῶσι πρότερον οἱ τίτλοι, οἱ ρωμοῦνοι ἤθελον νὰ ἐκπονήσωσι κανονισμοὺς περὶ τῆς κυβερνήσεως τῶν Μοναστηρίων καὶ τῶν κτημάτων αὐτῶν, ἵνα ὀρισθῇ τὸ ποσόν, ὅπερ ἔδει νὰ λαμβάνηται ἐξ αὐτῶν διὰ τὰ κοινωφελῆ καθιδρύματα. Οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν ἁγίων Τόπων ἐζήτησαν νὰ ἐξετασθῶσι τὰ δωρητήρια ἔγγραφα ἵνα ἀποδειχθῇ ὅτι οὐδὲν νόμιμον δικαίωμα ὑφίστατο εἰσπράξεως ὠρισμένου ποσοῦ καὶ ἐπομένως οἱ ἅγιοι Τόποι ἔπρεπε νὰ μείνωσιν ἀπηλλαγμένοι πάσης νομίμου ὑποχρεώσεως ὡς ἀπολύτως κύριοι τῶν κτημάτων αὐτῶν καὶ πρόθυμοι ἀφ' ἑαυτῶν νὰ προσφέρωσιν ὅσον ἐκάστοτε ἤθελον. Συνεπεία τῶν ρωμουλικῶν ἀξιώσεων ἐματαιώθη τὸ ἔργον τῆς ἐπιτροπῆς, διεξήχθησαν δὲ μακρὰ διαπραγματεύσεις μετὰ τῆς Ρωσικῆς Κυβερνήσεως, τῆς Ὑψηλῆς Πύλης καὶ τῶν ἁγίων Τόπων. Καὶ ἐκ τῶν διαπραγματεύσεων τούτων οὐδὲν προέκυψε πρακτικὸν ἀποτέλεσμα. Τῷ 1846 ὁ ἡγεμὼν τῆς Μολδαυίας Στούρζας καὶ τῷ 1850 ὁ ἡγεμὼν Γκίκας ἀπεπειράθησαν νὰ παραστήσωσι τὴν ἐν Ἰασίφ Μονὴν Γόλιας ὡς ἀνήκουσαν εἰς τὴν Κοινότητα Ἰασίου ἀλλ' ἀπέτυχον. Τῷ 1851 ὁ ἡγεμὼν Γκίκας ἐκ συνεννοήσεως καὶ μετὰ τοῦ ἡγεμόνος Στιρβέη καὶ τῶν ἀντιπροσώπων τῶν ἁγίων Τόπων ἐξέδωκε διάταγμα περὶ τῆς διὰ δημοπρασίας ἐκμισθώσεως τῶν μοναστηριακῶν κτημάτων, διὰ τοῦ ὁποῦ ἐδηλοῦτο ἡ κυριότης τῶν ἁγίων Τόπων ἐπὶ τῶν κτημάτων ἐκείνων· διότι ἐν αὐτῷ ἐλέγετο· «Τὸ Διοικητικὸν Συμβούλιον θεωροῦν ὅτι ἡ Κυβέρνησις οὐδόλως ἔχει ν' ἀναμιχθῇ εἰς τὴν διαχείρισιν τῶν γαιῶν τῶν ἀνηκουσῶν τοῖς ἁγίοις Τόποις, ἀλλὰ μόνον νὰ ἐπιτηρήσῃ τὴν ἐφαρμογὴν τῶν μέτρων, ἅτινα ἐνεκρίθησαν ὡς πρὸς τὴν ἐκμίσθωσιν τῶν γαιῶν ἐκείνων, καθὼς ἡ καλὴ τάξις καὶ οἱ νόμοι τοῦ Τόπου ἀπαιτοῦσι, θέλει διατάξῃ τὰ δέοντα ὥστε νὰ ἐκτελεσθῶσι τὰ ρηθέντα μέτρα». Τὸ διάταγμα τοῦτο ἐφηρμόσθη καὶ ὑπ' αὐτῆς τῆς τοῦ ἡγεμόνος Κούζα Κυβερνήσεως ἐπὶ τῶν δημοπρασιῶν πρὸς ἐκμίσθωσιν τῶν μοναστηριακῶν κτημάτων.

Ἄλλὰ κατὰ τὸν κριμαϊκὸν πόλεμον ἀνεκινήθη πάλιν τὸ ζήτημα ὑπὸ τῶν ἡγεμόνων Κούζα καὶ Στιρβέη, ζητούντων μέρος ἐκ τῶν προσόδων τῶν μοναστηριακῶν κτημάτων. Ἡ Ὑψηλὴ Πύλη κατήρτισεν Ἐπιτροπὴν πρὸς μελέτην

τοῦ ζητήματος καὶ ἔφθασε μὲν αὕτη εἰς τὸ συμπέρασμα τῆς ἀποδόσεως $\frac{1}{4}$ ἐκ τῶν προσόδων, ἀλλ' ἐπειδὴ ἐληξεν ὁ πόλεμος καὶ συνεκροτήθη τὸ ἐν Παρισίοις συνέδριον τῷ 1856 τὸ μοναστηριακὸν ζήτημα μετεβιβάσθη εἰς αὐτό, μέλλον νὰ διακανονίσῃ τὸ ὅλον ζήτημα τῶν δύο Ἑγεμονιῶν καὶ νὰ ἐξετάσῃ τοὺς κατὰ τὸ 1831 συναχθέντας ὀργανικοὺς νόμους, ἐν οἷς ὑπῆρχον καὶ τὰ περὶ μοναστηριακῶν κτημάτων ἄρθρα. Οὕτω τὸ ζήτημα προσελάμβανε διεθνῆ χαρακτηριστῆρα τῷ δὲ 1857 ἀπεστάλη ὑπὸ τοῦ Συνεδρίου Εὐρωπαϊκῆ Ἐπιτροπῆ εἰς τὰς Ἑγεμονίας πρὸς μελέτην τῆς διοργανώσεως τοῦ πολιτεύματος αὐτῶν. Μετὰ τὴν ἐπάνοδον αὐτῆς τῷ 1858 ἐν τῇ συνεδριάσει τῆς 30 Ἰουλίου, προτάσει τοῦ ρώσου πληρεξουσίου, συνετάχθη τὸ ἰγ' πρωτόκολλον τοῦ Συνεδρίου τῶν Παρισίων ἔχον ὡς ἐξῆς· «Ὁ κύριος Πληρεξούσιος τῆς Ρωσίας προκαλεῖ τὴν προσοχὴν τοῦ Συνεδρίου ἐπὶ τῆς διατρεχούσης διαφορᾶς ἐν ταῖς Ἑγεμονίαις περὶ τῶν κτημάτων τῶν ἀφιερωμένων Μοναστηρίων. Ἐξετάσαν τὸ Συνέδριον ἀποφασίζεи, ὅτι ὅπως δοθῇ δικαία τις λύσις εἰς τὴν διαφορὰν τὴν περὶ τούτου ὑφισταμένην μεταξὺ τῶν Κυβερνήσεων τῶν Ἑγεμονιῶν καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ κλήρου τὰ ἐνδιαφερόμενα μέρη θέλουσι προσκληθῆναι νὰ συνεννοηθῶσι μεταξὺ τῶν συμβιβαστικῶς. Ἐν περιπτώσει δὲ καθ' ἣν δὲν κατορθώσῃσι νὰ συνεννοηθῶσιν ἐντὸς ἐνιαυσίου διαστήματος θέλει ἀποφασισθῆναι ὑπὸ διαιτητῶν. Ἐὰν δὲ οἱ διαιτηταὶ δὲν συμφωνήσῃσι πρὸς ἀλλήλους, θέλουσιν ἐκλέξει ἓνα ἐπιδιαιτητὴν. Ἐὰν δὲ εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ ἐπιδιαιτητοῦ μὴ δυνηθῶσιν νὰ συμφωνήσῃσι τότε ἡ Ἐπιτροπὴ Πύλη θέλει συνεννοηθῆναι μετὰ τῶν ἐγγυητριῶν Δυνάμεων ἵνα ὀνομάσῃ τὸν ἐπιδιαιτητὴν». Διὰ δευτέρου πρωτοκόλλου τῆ 6 7/βρίου 1859, τὸ Συνέδριον ὥρισε τὴν ἔναρξιν τῆς ἐνιαυσίου προθεσμίας ἓνα μῆνα μετὰ τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ Ἀλεξάνδρου Κούζα ὡς ἡγεμόνος τῶν δύο Ἑγεμονιῶν, ἥτις ἐγένετο τῆ 12/24 7/βρίου, ὥστε ἡ ἐνιαύσιος προθεσμία ἔληγε τῆ 12/24 Ὀκτωβρίου 1860.

Οὕτως ἐφαίνετο, ὅτι ἔμελλεν αἰσίως νὰ λυθῆναι τὸ ζήτημα· ἡ δὲ Κυβέρνησις τοῦ Κούζα προσεκάλεσεν ἤδη ἀντιπροσώπους τῶν ἀγίων Τόπων καὶ διώρισεν ἰδίους ἀντιπροσώπους, οἵτινες ὄφειλον νὰ συνέλθωσιν ἐν Βουκουρεστίῳ τῆ 3 Ἰουλίου 1860. Ἀλλὰ τοιαύτη ἦτο ἡ διαγωγὴ τοῦ Κούζα πρὸς τὴν ξένην περιουσίαν ὥστε αἱ Δυνάμεις διὰ διακοινώσεως αὐτῶν ἀπὸ 4 Ἰουλίου τοῦ ἔτους ἐκεῖνου διεμαρτυρήθησαν πρὸς τὴν ἐπικυρίαρχον Ἐπιτροπὴν Πύλην. «Κατὰ τὴν ἔννοιαν τοῦ ἰγ' πρωτοκόλλου τὰ μοναστηριακὰ κτήματα ὀφείλουσι νὰ μείνωσιν ἐν ἧ ἦσαν θέσει ἐν καιρῷ τῆς ὑπογραφῆς τοῦ πρωτοκόλλου, ἄχρις οὗ ἐκπληρωθῶσιν δεόντως τὰ ἐν αὐτῷ διαταττόμενα» ἔλεγον αἱ Δυνάμεις προσκαλοῦσαι τὴν Ἐπιτροπὴν Πύλην νὰ διακοινώσῃ πρὸς τὰς ἡγεμονικὰς Κυβερνήσεις ὅτι «τὸ ἀληθὲς αὐτῶν καθήκον εἶνε νὰ διατηρήσῃσι τὰ καθεστῶτα καὶ ὅτι τοιαύτη εἶνε ἡ ὀμόψηφος γνώμη τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀντιπροσώπων τῶν πέντε Δυνάμεων». Τὴν διακοίνωσιν ταύτην διεβίβασεν ὁ Μ. Βεζύρης Ἀλῆ πασᾶς τῆ 2/21

Αὐγούστου εἰς τὸν ἡγεμόνα Κουζάν, καθ' ἣν ἐποχὴν ἔτι σαφέστερον ἐξεδηλώθησαν αἱ τάσεις αὐτοῦ, ποικιλαχῶς παρακωλύσαντος τὴν συγκρότησιν συνεδριάσεως τῆς μικτῆς Ἐπιτροπῆς. Διότι τῇ 3 Ἰουλίου δὲν παρουσιάσθησαν οἱ ρωμοῦνοι ἀντιπρόσωποι εἰς Βουκουρέστιον, ἀναμείναντες δὲ μέχρι τῆς 16 Ἰουλίου οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν ἀγίων Τόπων διεμαρτυρήθησαν πρὸς τοὺς Προξένους τῶν Μ. Δυνάμεων. Νέα ἡμέρα ἐνάρξεως τῶν συνεδριάσεων ὠρίσθη ἡ 27 Αὐγούστου, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην ὁ εἷς μὲν ρωμοῦνος ἀντιπρόσωπος ἀπουσίαζεν ἐκ Βουκουρεστίου ὁ ἕτερος δὲ ὑπέβαλε παραίτησιν! Τὸ παιγνίδιον τοῦτο ἐπανελήφθη πολλάκις, ἄχρις οὗ ἔληξεν ἡ ὑπὸ τοῦ Συνεδρίου τῶν Παρισίων ὀρισθεῖσα προθεσμία. Τὴν ἐπομένην ἡμέραν οἱ ἄγιοι Τόποι διὰ τῶν ἀντιπροσώπων αὐτῶν ἐζήτησαν ν' ἀνατεθῆ τὸ ζήτημα εἰς Διαιτητάς. Συνεπεία τούτου ἡ Ἵψηλὴ Πύλη ἐν συνεννοήσει μετὰ τῶν Πρέσβευων τῶν Μ. Δυνάμεων προσεκάλεσεν ἀμφοτέρω τὰ μέρη νὰ ὀρίσωσι τοὺς Διαιτητάς, οἵτινες ἐπὶ ἕξ μῆνας ἐργαζόμενοι ἔμελλον νὰ περάνωσι τὸ ἔργον αὐτῶν. Ἀλλ' ὁ Κούζας ἀνέβαλεν ἐπὶ ἐννέα μῆνας τὴν ὑπόδειξιν Διαιτητῶν· τούτου δ' ἔνεκα ἡ Ἵψηλὴ Πύλη τῇ 25 Σεπτεμβρίου 1861 ἀπήτησε παρ' αὐτοῦ ἵνα συμμορφωθῆ πρὸς τὰς ἀποφάσεις τῶν Μ. Δυνάμεων. Ἐκεῖνος δὲ φοβούμενος μὴ ἡ Διαιτησία ἀποφασίσῃ τὸ δίκαιον καὶ ἀποδώσῃ τὰ μοναστηριακὰ κτήματα εἰς τοὺς δικαιούχους αὐτῶν ἐξέφρασε τὴν λύπην του, διὰ τὰς δῆθεν παρεννοήσεις, καὶ ἐζήτησε νέαν προθεσμίαν, ἣν παρεχώρησαν αἱ Δυνάμεις, ὀρίσασαι τὴν 20 Νοεμβρίου 1861 ὡς τὸ τελευταῖον χρονικὸν ὄριον τῆς προθεσμίας. Μετὰ ἓνα μῆνα ἀνεγνώρισαν μὲν τὴν γενομένην ἔνωσιν τῶν δύο ἡγεμονιῶν ὑπέμνησαν δὲ πάλιν τὸ ἰγ' πρωτόκολλον.

Νεαὶ ὄμως ἀναβολαὶ καὶ νέα τεχνάσματα παρεκώλυσαν τὸ ἔργον τῆς Ἐπιτροπῆς, ἕως οὗ παρελθούσης πάλιν τῆς ὑπὸ τῶν Δυνάμεων ὀρισθείσης προθεσμίας, οἱ ἄγιοι Τόποι ἐζήτησαν νὰ διορισθῆ Διαιτητικὴ Ἐπιτροπὴ, τὴν αἴτησιν δὲ ταύτην διεβίβασεν ἡ Ἵψηλὴ Πύλη πρὸς τὸν Κούζαν, κατὰ Μάϊον τοῦ 1862 μετὰ προηγηθεῖσαν συνεννόησιν μετὰ τῶν ἀντιπροσώπων τῶν Μ. Δυνάμεων. Οἱ ἄγιοι Τόποι ὤρισαν ἤδη τοὺς Διαιτητάς καὶ ἀπέστειλαν αὐτοὺς εἰς Βουκουρέστιον· ὁ δὲ Κούζας κρύπτων τοὺς σκοποὺς του ἐφαίνετο εὐδιαλλακτότερος, ἐπιτρέψας ἵνα κατὰ Σεπτέμβριον καὶ Ὀκτώβριον διενεργηθῆ τακτικῶς ἡ ἐκμίσθωσις τῶν κτημάτων κατὰ τὰς διατάξεις τοῦ 1851. Ἐνῶ δὲ ἀνεμένετο ἡ συγκρότησις τῆς Διαιτητικῆς Ἐπιτροπῆς αἴφνης, διὰ διατάγματος τῆς 13 Νοεμβρίου 1862, ἐπέβαλεν ὁ Κούζας κατάσχεσιν ἐπὶ τῶν μοναστηριακῶν κτημάτων, διατάξας νὰ εἰσπραχθῶσι τὰ μισθώματα ὑπὸ τοῦ δημοσίου ταμείου. Πανταχόθεν ἠκούσθησαν τότε διαμαρτυρίαι κατὰ τῆς παρανόμου ταύτης κατασχέσεως. Ἡ Ἵψηλὴ Πύλη ἔσπευσε νὰ διαβιβάσῃ τῇ 1/13 Ἰανουαρίου 1863 διακοίνωσιν πρὸς τὴν Κυβέρνησιν τοῦ Κούζα λέγουσαν: «*Ἀληθῶς ἐκπλήξεως*

ἄξιον ἤθελον εἶναι, ἃν ἡ Κυβέρνησις τῆς Αὐτοῦ Ὑψηλότητος ἤθελε λάβει κατὰ νοῦν νὰ λύσῃ ἀφ' ἑαυτῆς τὸ ζήτημα περὶ οὗ τὸ ἐν Παρισίοις Συνέδριον συσχεψάμενον ἀπεφάσισε καὶ ἀνέθετο αὐτὸ εἰς Διαιτησίαν... ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ἐκπληροῦ καθῆκον διαμαρτυρομένη ἐπισήμως κατὰ πάσης πράξεως τῆς ἡγεμονικῆς Κυβερνήσεως, ἀφορώσης εἴτε τὴν ἀπογύμνωσιν εἴτε τὴν κατάσχεσιν τῶν εἰσοδημάτων τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος Μοναστηρίων, καὶ τέλος ὑπερβαινούσης ὅπωςδήποτε τὰ ὅρια, ἅτινα διεχώρησε τὸ Συνέδριον τῶν Παρισίων ὡς πρὸς τὸν τρόπον τῆς λύσεως τοῦ ζητήματος τούτου». Καταγγείλασα δὲ ἡ Ὑψηλὴ Πύλη τὴν παρανομίαν τοῦ Κούζα εἰς τὰς Δυνάμεις, ἐν δευτέρᾳ διακοινώσει πρὸς αὐτὰς ἀπὸ 2 Ἀπριλίου ἔλεγεν· «Ἡ λύσις τοῦ ζητήματος τούτου δὲν δύναται νὰ παραταθῇ ἐπὶ πολὺν ἔτι χρόνον, χωρὶς νὰ παραγάγῃ δυσαρέστους καὶ σοβαρὰς συνεπειάς. Ὁ τρόπος τῆς λύσεως αὐτοῦ καθωρίσθη ἤδη ὑπὸ τοῦ ἰγ' πρωτοκόλλου τοῦ ἐν Παρισίοις Συνεδρίου. Πᾶσα ἀπόφασις ἐκτρεπομένη τῶν διατάξεων τῆς διεθνοῦς ταύτης πράξεως εἶνε παράνομος. Ἐνεκα τούτου ἡ Ὑψηλὴ Πύλη θεωρεῖ κατεπεῖγον, ἐπὶ συμφέροντι καὶ τῶν δύο ἐνδιαφερομένων μερῶν νὰ συγκροτηθῇ ἄνευ τῆς ἐλαχίστης ἀναβολῆς, διαιτητικὴ Ἐπιτροπὴ, περὶ ἧς ὀρίζει τὸ πρωτόκολλον, ἡ δὲ κατάσχεσις τῶν προσόδων νὰ ἀρθῇ ἀμέσως, ὥστε νὰ εὐκολυνθῇ ἡ ἀναγκαίως ἀπαιτούμενη τακτοποιήσις τοῦ ζητήματος». Εἶνε ὅλως ἀχαρακτήριστος ἡ ἐφεξῆς διαγωγὴ τοῦ Κούζα. Ἐνῶ ἠναγκάζετο ἔνεκα τῆς κατακραυγῆς καὶ τῶν διαμαρτυριῶν νὰ δηλοῖ, ὅτι θὰ παραχωρήσῃ τὰς προσόδους τῶν μοναστηριακῶν κτημάτων εἰς τοὺς ἀγίους Τόπους κατῆργει συγχρόνως τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν ἐν τοῖς ἑλληνικοῖς Μοναστηρίοις, δὲν ἀνεγνώριζε τοὺς νεωστὶ διορισθέντας ἡγουμένους, ἀλλὰ διώριζεν ἰδίους φροντιστὰς, κατήρτιζε προϋπολογισμοὺς τῶν προσόδων καὶ δαπανῶν καὶ τέλος μετὰ πρωτοφανοῦς δρασύτητος δι' ἐγκυκλίου αὐτοῦ ἀπὸ 15 Μαΐου πρὸς τοὺς ἡγουμένους ἔλεγε· «τὸ ρωμουνικὸν κράτος κατὰ τὰ ἔθνη καὶ τοὺς νόμους τοῦ τόπου εἶνε κτηματοδеспότης τῶν ἱερῶν Μοναστηρίων καὶ τῶν κτημάτων αὐτῶν». Δι' ἐτέρας Ἐγκυκλίου, ἀπὸ τῆς 18 Ἰουλίου, ἀπεκάλεσεν ἀναφανδὸν τὰ ἑλληνικὰ Μοναστήρια κτήματα τοῦ κράτους, ἀπαγορεύων νὰ καλῶνται τοῦ λοιποῦ κτήματα τῶν ἀγίων Τόπων, ἐφεξῆς κατέλυσε διὰ διατάγματος τὰς ἐν Ἰασίῳ καὶ Βουκουρεστίῳ Ἐπιτροπὰς τοῦ ἀγίου Τάφου, ἐξώρισεν ἢ συνέλαβε καὶ ἐφυλάκισε τοὺς ἡγουμένους, ἀφαιρέσας τὰ ἱερὰ κειμήλια τῶν Μοναστηρίων, παραβιάσας τὰ ἀρχεῖα αὐτῶν καὶ ἀρπάσας τοὺς τίτλους, τὰ χρυσόβουλλα καὶ κτητορικὰ ἔγγραφα, καὶ παραπέμψας ὡς ἐνόχους κλοπῆς εἰς τὰ δικαστήρια ἐκείνου τῶν ἡγουμένων, οἵτινες προφθάσαντες ἔκρυψάν τινα τῶν ἐγγράφων.

Θέλων δὲ ὁ Κούζας νὰ δικαιολογήσῃ τὰς παρανόμους ταύτας πράξεις κατὰ Ἰούνιον τοῦ 1863 ἀπηύθυνε πρὸς τὰς Δυνάμεις ὑπόμνημα, δι' οὗ ἰσχυρίσθη ὅτι α) οἱ ἅγιοι Τόποι οὐδὲν ἔχουσι κτήσεως δικαίωμα ἀλλὰ συμμετοχὴν

ἐν τοῖς προσόδοις κατ' ἐλάχιστόν τι μέρος, β) πᾶσαι αἱ δωρεαὶ τῶν κτημάτων ἐγένοντο ὑπὸ ὄρους, ἐξ ὧν ἀπορρέει ὑπὲρ τοῦ τόπου δικαίωμα χρήσεως ὑπὲρ ἐπιτοπιῶν ἀγαθοεργιῶν, γ) ἡ Κυβέρνησις ἔχει δικαίωμα ἀναμίξεως ἐν τῇ διαχειρίσει τῶν κτημάτων. Εἰς ἀπόδειξιν τῶν ἰσχυρισμῶν τούτων ὁ Κούζας ὑπέδειξε τὰ Μοναστήρια Κοτροτζινίου ἀνήκον εἰς τὸ ἅγιον Ὅρος, Βουκουρεστίου ἀνήκον εἰς τὸν ἅγιον Τάφον καὶ τοῦ Μαρτζενενίου. Ἀλλὰ λίαν ἀστόχως. Διότι οἱ ἅγιοι Τόποι ἀπαντήσαντες εἰς τὸ ὑπόμνημα τοῦτο παρουσίασαν τὰ σχετικὰ δωρητήρια ἔγγραφα, κατὰ τὰ ὅποια τὸ μὲν πρῶτον Μοναστήριον ἐκτίσθη ὑπὸ τοῦ Σερβάνου Καντακουζηνοῦ Βοεβόδα ἀφιερωθὲν εἰς τὰ Μοναστήρια τοῦ ἁγίου Ὅρους ὡς αἰώνιον καὶ ἀναφαίρετον αὐτῶν κτῆμα. Τὸ δεύτερον Μοναστήριον ἐκτίσθη καὶ ἀφιερώθη ὡς εἶδομεν τῷ 1722 ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος Νικολάου Μαυροκορδάτου ἐπὶ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων Χρυσάνθου εἰς τὸν ἅγιον Τάφον. Τὸ ἀφιερωτικὸν χρυσοβούλλον λέγει πρὸς τοῖς ἄλλοις «ἦν τινα σεβασμίαν Μονὴν δι' αὐθεντικοῦ χρυσοβούλλου ἀφιερῶσατο ἡ ἡμετέρα Αὐθεντία τῷ παναγίῳ καὶ ζωοδόχῳ Τάφῳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς ψυχικὴν αὐτῆς σωτηρίαν καὶ μνημόσυνον ἀκατάπαυστον αὐτῆς καὶ τῶν μακαρίων αὐτῆς γεννητόρων, ὡς εἶναί τε καὶ λέγεσθαι ἴδιον κτῆμα τοῦ παναγίου καὶ ζωοδόχου Τάφου εἰς αἰῶνα τὸν ἅπαντα». Ὁμοίως ἄνευ ὄρων ἀφιερώθη καὶ τὸ Μοναστήριον Μαρτζενίου εἰς τὸ Σιναῖον ὄρος. Οὐδόλως δὲ παράδοξον ὅτι ὁ Κούζας ἐλάχιστα Μοναστήρια ἐκ τῶν ἐβδομήκοντα δύο Μοναστηρίων καὶ ἑξακοσίων αὐτῶν κτημάτων ἐτόλμησε, καὶ ταῦτα ἀβασίμως, νὰ παραστήσῃ ὡς δωρηθέντα ὑπὸ ὄρους. Τούτου ἔνεκα τὸ ὑπόμνημα τοῦ Κούζα οὐδόλως αὐτὸν ὠφέλησεν. Αἱ Δυνάμεις ἀπεφάσισαν νὰ συγκροτήσωσιν ἐν Κωνσταντινουπόλει πρεσβευτικὴν συνδιάσκεψιν. Αὕτη συνῆλθε τῷ 1864, ἐν δὲ τῷ πρωτοκόλλῳ τῆς 9 Μαΐου ἐδήλωσε α) ὅτι δὲν ἐξεπληρώθησαν αἱ διατάξεις τοῦ ἐν Παρισίοις Συνεδρίου, β) ὅτι ἡ Μολδοβλαχικὴ Κυβέρνησις κατέστη ἔνοχος ἐπὶ αὐθαιρέτοις πράξεσι καὶ μέτροις, γ) ὅτι ἡ συνδιάσκεψις ὀφείλει νὰ θεωρήσῃ ἄκυρα τὰ μέτρα τῆς Μολδοβλαχικῆς Κυβερνήσεως καὶ νὰ ψέξῃ τὸν τρόπον, δι' οὗ ἡδύνατο νὰ ὑπερβῇ τὴν ἀρμοδιότητα αὐτῆς εἰς ζητήματα, ὧν ἡ λύσις δὲν ἀνήκεν εἰς αὐτήν. Ἐφεξῆς κατήρτισεν ἡ συνδιάσκεψις ἐπιτροπὴν πρὸς μελέτην τοῦ ζητήματος, ἐπιφυλάξασα εἰς ἑαυτὴν τὴν ὀριστικὴν αὐτοῦ λύσιν καὶ διέταξε τὴν Κυβέρνησιν τοῦ ἡγεμόνος Κούζα ν' ἀπέχῃ πάσης οἰκειοποιήσεως τῶν ἰδιοκτησιῶν τῶν ἁγίων Τόπων καὶ μὴ διαθέτῃ τὰς προσόδους αὐτῶν, αἵτινες ἔπρεπε νὰ εἰσέρχωνται εἰς εἰδικὸν ταμεῖον. Ὑπελόγησε δὲ ἡ συνδιάσκεψις τὰς προσόδους ἀνερχομένας εἰς πέντε ἑκατομμύρια δραχμῶν. Συνεπεῖα τῆς τοιαύτης τροπῆς τοῦ ζητήματος ὁ Κούζας ἀπεφάσισε νὰ προτείνῃ εἰς τοὺς ἁγίους Τόπους τὴν ἐξαγορὰν τῶν κτημάτων, ἀλλὰ πᾶσα σχετικὴ πρότασις ἀπεκρούσθη ὑπὸ τῶν ἁγίων Τόπων, καίτοι θερμῶς ὑπεστηρίχθη ὑπὸ τοῦ ἐν τῇ

πρεσβευτικῇ συνδιασκέψει ἀντιπροσώπου τῆς Ἀγγλίας. Ἡ συνδιάσκεψις διελύθη ἄνευ ἀποτελέσματος· διότι τῇ 23 Φεβρουαρίου 1866 ὁ Κούζας ἠναγκάσθη νὰ παραιτηθῇ. Τῇ 20 Ἀπριλίου ἐξελέγη νέος ἡγεμὼν ὁ Κάρολος, πολλὰς παρασχὼν ἐλπίδας δικαίας λύσεως τοῦ ζητήματος τούτου. Ἀλλὰ μετὰ διετίαν ἐγνώσθη ὅτι ἀπεφασίσθη ἡ διὰ πλειοδοσίας πώλησις τῶν κτημάτων καὶ διὰ τοῦτο διεμαρτυρήθησαν οἱ ἅγιοι Τόποι πρὸς τε τὴν Τουρκικὴν Κυβέρνησιν καὶ πρὸς τὰς Μ. Δυνάμεις, ὁ δὲ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Γρηγόριος στ' ἀπηύθυνε περὶ τούτου τῇ 12 Αὐγούστου 1868 ἰδίαν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Ἡγεμόνα Κάρολον.

Παρόμοιον δὲ Μοναστηριακὸν ζήτημα ὑπεκινεῖτο κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐν Ρωσίᾳ διὰ τὰ ἐν Βεσσαραβία Ἁγιοταφικὰ κτήματα. Ταῦτα ἐδωρήθησαν εἰς τὸν ἅγιον Τάφον ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἡγεμόνων τῶν παριστρίων χωρῶν, καθ' ὃν τρόπον καὶ τὰ λοιπὰ κτήματα. Ἡ Ρωσία καταλαβοῦσα τὴν Βεσσαραβίαν τῷ 1811 διὰ τοῦ 7 ἄρθρου τῆς ἐν Βουκουρεστίῳ συνθήκης ἀνεγνώρισε τὴν ἐν αὐτῇ ἰδιοκτησίαν τῶν ἁγίων Τόπων· ἡ ἀναγνώρισις δὲ αὕτη ἔτι ἄπαξ ἀνεκηρύχθη δι' οὐκαζίου τοῦ 1817 καὶ διὰ τῆς μετὰ τινα χρόνον ἀποπειράς τοῦ Ἐπισκόπου Κισνοβίου Γαβριὴλ πρὸς κατάληψιν τῆς Μονῆς τοῦ ἁγίου Κυπριανοῦ. Ἡ Ρωσικὴ Κυβέρνησις δὲν ἐπέτρεψε τὴν κατάληψιν τῆς Μονῆς ὡς ἀνηκούσης μετὰ τῶν κτημάτων αὐτῆς εἰς τοὺς ἁγίους Τόπους. Κτήματα εἶχον οἱ ἅγιοι Τόποι καὶ ἐν Γεωργίᾳ, ἥτις ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἐτέθη ὑπὸ τὴν κηδεμονίαν τὴν πολιτικὴν τῆς Ρωσίας· ὁ δὲ στρατηγὸς Ἐρμόλωφ τῷ 1819 ὑπέβαλεν ἔκθεσιν εἰς τὸν Αὐτοκράτορα Ἀλέξανδρον α' διὰ τῆς ὁποίας, ὑποδείξας ὅτι ἐν τῇ διαχειρίσει τῶν κτημάτων τῶν ἁγίων Τόπων γίνονται ἀταξίαι καὶ καταχρήσεις, προὔτεινε νὰ διαχειρίζηται ἡ Ρωσικὴ Κυβέρνησις τὰ κτήματα ταῦτα καὶ ν' ἀποστέλλῃ εἰς τοὺς Πατριάρχας τὰς ἐξ αὐτῶν προσόδους. Ὁ Αὐτοκράτωρ ἐδήλωσεν, ὅτι τοιαύτη πρᾶξις ἀντιστρατεύεται εἰς τὸ ἀπαραβίαστον τῆς ἰδιοκτησίας καὶ δὲν δύναται ὅσον ἐπωφελῆς καὶ ἄν φαίνεται νὰ γίνῃ ἄνευ τῆς συγκαταθέσεως τῶν ἰδιοκτητῶν· ἐπειδὴ δὲ οἱ Πατριάρχαι Κωνσταντινουπόλεως καὶ Ἱεροσολύμων ἐρωτηθέντες ἠρνήθησαν, ὁ Αὐτοκράτωρ ἀπέρριψε τὰς προτάσεις τοῦ Ἐρμόλωφ. Ἡ ὑπόθεσις ἐξητάσθη καὶ ὑπὸ τοῦ Συμβουλίου τοῦ κράτους καὶ ὑπὸ τῆς Ρωσικῆς Συνόδου (1829) εὐρέθη δὲ ὅτι τὰ κτήματα τῶν ἁγίων Τόπων ἔπρεπε νὰ μείνωσιν ἀνέπαφα ὡς ξένη ἰδιοκτησία, καίτοι ὁ κόμης Πάσκεβιτς θερμῶς ὑπεστήριξε τὰς ἰδέας τοῦ Ἐρμόλωφ. Ταύτας ἀνεκίνησε τῷ 1834 καὶ ὁ βαρῶνος Ρόξεν, διοικητὴς τῆς Γεωργίας, ὑποβαλὼν σχετικὴν ἔκθεσιν εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν, ὅπερ ἐξέφρασε γνώμην, ὅτι δὰ ἤτο ἀσύμφωνον πρὸς τὸ δίκαιον καὶ τὴν ἀξιοπρέπειαν τοῦ κράτους ἡ ἐφ' οἷαδῆποτε προφάσει κατάσχεσις τῶν ἱερῶν κτημάτων, ὧν τὸν σφετερισμὸν ἀπέκρουσεν ἤδη ὁ Αὐτοκράτωρ. Τούτου ἔνεκα εἰς τὸν βαρῶνον Ρόξεν ἀνεκοινώθη ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου,

ὅτι «ἡ Α. Α. Μεγαλειότης ηὐδόκησε τῇ 9 Φεβρουαρίου 1835 νὰ διατάξῃ ὅπως δηλωθῇ τῷ βαρῶν Ρόζεν, ὅτι ὀφείλει ν' ἀφήσῃ ἀνέπαφα πάντα τὰ κτήματα τὰ ἐν τῇ ὑπερκαυκασίῳ περιφερείᾳ τοῖς ἄλλοδαποῖς Μοναστηρίοις ἀνήκοντα». Τοῦτο ἦτο νέα ἐπίσημος ἀναγνώρισις τῆς ἰδιοκτησίας τῶν ἁγίων Τόπων, ἀλλὰ τῷ 1858 ὁ διοικητὴς Καυκάσου πρίγκιψ Βαριατίνσκης ἐπανέλαβε πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον τὰς προτάσεις τοῦ Ρόζεν. Τὸ Ὑπουργεῖον ἀπέρριψεν αὐτὰς διὰ τοὺς ἐξῆς λόγους: «πρῶτον, ὅτι αἱ νέαι αὗται προτάσεις περὶ τῆς εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον προσλήψεως τῶν μοναστηριακῶν κτημάτων ἦσαν αἱ αὐταὶ πρὸς τὰς προηγουμένας, αἵτινες καὶ ἀπερρίφθησαν· δεύτερον, ὅτι κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Ὑπουργείου τῶν ἐξωτερικῶν οἱ σπουδαῖοι ἐκεῖνοι λόγοι οἱ πρὶν κωλύσαντες τὴν παραδοχὴν τῶν προτεινομένων μέτρων, οὐ μόνον ὑφίστανται ἄχρι τῆς ὥρας, ἀλλὰ συνεπεία τῶν τότε συγχρόνων περιπτώσεων ἔλαβον πλείονα ἔτι σημασίαν καὶ σπουδαιότητα· τρίτον ὅτι τὰ κτήματα ἅτινα ἔχουσιν οἱ ἅγιοι Τόποι ἐν διαφόροις χώραις ἐκ προσφορῶν τῶν εὐσεβῶν, ἀποτελοῦσι τοὺς μόνους πόρους καὶ τὴν πρωτίστην πηγὴν τῶν εἰσοδημάτων τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας ἐν τῇ Ἀνατολῇ· τέταρτον, ὅτι τὸ αὐτοκρατορικὸν Ὑπουργεῖον δὲν παύει νὰ ὑποστηρίξῃ πάσῃ δυνάμει τὴν ἀρχὴν τοῦ νὰ μὴ ἀναμιγνύηται εἰς τὴν διοίκησιν τῶν μοναστηριακῶν κτημάτων ἐναντίον τῶν ἀποπειρῶν τῆς Κυβερνήσεως τῶν ἠνωμένων Ἡγεμονιῶν τῆς Μολδοβλαχίας τοῦ ἀναμιγνύεσθαι εἰς τὰς ὑποθέσεις τῶν μοναστηριακῶν κτημάτων τῶν ἐν ταῖς χώραις ἐκεῖναις εὐρισκομένων· διότι αἱ τοιαῦται ἀπόπειραι ἠδύναντο ν' ἀπολήξωσιν εἰς ὀλοσχερῆ σφετερισμὸν τῆς μοναστηριακῆς ἰδιοκτησίας πρὸς βλάβην τῆς ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας· πέμπτον, ὅτι οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων πᾶσα γενομένη ὑπὸ τῆς ρωσικῆς Κυβερνήσεως παραβίασις τῶν δικαίων τῶν ἁγίων Τόπων, ὡς πρὸς τὰ κτήματα αὐτῶν, τὰ ἐν Ρωσίᾳ εὐρισκόμενα, καίπερ ἴσως ὑλικῶς συμφέρουσα τοῖς Μοναστηρίοις, ὅμως δὲ ἦτο ἐπικίνδυνον παράδειγμα πρὸς παραβίασιν ἐν Μολδοβλαχίᾳ τῆς ἀρχῆς ἐκεῖνης, ἣν σπουδαιόταται περιστάσεις ἀναγκάζουσιν ἡμᾶς νὰ ὑποστηρίζωμεν, καὶ ἔκτον, ὅτι δὲ ἦτο λιαν δυσχερὲς εἰς τὴν ἀρχὴν ἐκείνην, ἣν σταθερῶς ὑποστηρίζομεν κατὰ πάσης παραβιάσεως ἐκτὸς τῆς ἡμετέρας χώρας, νὰ παραβιάσωμεν ἡμεῖς αὐτοὶ ταυτοχρόνως ἐντὸς τῆς ἡμετέρας πατρίδος». Οὕτω λοιπὸν καὶ οἱ ρῶσοι Αὐτοκράτορες καὶ αἱ Κυβερνήσεις αὐτῶν ἐπισήμως ἀπέκρουον πᾶσαν πρότασιν περὶ παρακρατήσεως τῶν Μοναστηριακῶν κτημάτων. «Τὰ κτήματα ταῦτα εἶνε ἱερά, τὸ δὲ ἄπτεσθαι αὐτῶν εἶνε ἱεροσυλία» ἀπεφάνητο καὶ ὁ πολὺς Μητροπολίτης Μόσχας Φιλάρετος, ἐκφράζων τὸ φρόνημα τῶν ὀρθοφρονούντων Ρώσων ἐπὶ τοῦ προκειμένου ζητήματος⁸². Ἀξιοσημεῖωτον δὲ ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ Πορφύριος Οὐσπένσκης, ἐν

⁸² Πρβλ. Τερτίου Φιλίπποφ, Ὑπόμνημα περὶ τῶν ἐν Βεσσαραβία κτημάτων τῶν ὀρθοδόξων τῆς Ἀνατολῆς Ἐκκλησιῶν, Ἀθῆναι 1901. Ἀπάντησις εἰς τὸ ὑπὸ τῆς ἐφημερίδος «Εἰδήσεις τῆς Πετρούπολεως» ὑπὸ

Πετροπόλει τότε εὐρισκόμενος, κατεδίκασε τὴν ὑπὸ τῶν Ρωμούνων γενομένην κατακράτησιν τῶν κτημάτων καὶ προέβλεπεν ὀλεθρίας τὰς συνεπειὰς αὐτῆς ἐπὶ τῆς καταστάσεως τῶν ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν τῆς Ἀνατολῆς.

Ἡ ΘΕΟΛΟΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΤΟΥ ΣΤΑΥΡΟΥ

Καθ' ὅλην τὴν διεξαγὴν τοῦ Μοναστηριακοῦ ζητήματος ὁ Πατριάρχης Κύριλλος δραστηρίως εἰργάσθη, διαμένων, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐπιμελούμενος συγχρόνως τῶν λοιπῶν ζητημάτων τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων, καί, ὅπερ κάλλιστον αὐτοῦ ἐγκώμιον, μεριμνῶν περὶ ἰδρύσεως ναῶν, φιλανθρωπικῶν καὶ ἐκπαιδευτικῶν καθιδρυμάτων. Τότε δὲ ἀκριβῶς ἐπραγματοποίησε καὶ τὴν ἴδρυσιν Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Σταυροῦ⁸³.

Περὶ τῆς Σχολῆς ταύτης σκέψις ἐγένετο τὸ πρῶτον κατὰ Νοέμβριον τοῦ 1843 ἐπὶ Πατριάρχου Ἀθανασίου, ἀλλὰ καὶ αἱ περιστάσεις δὲν ἐπέτρεψαν τότε τὴν ἴδρυσιν αὐτῆς καὶ ὁ ἀνὴρ ὁ κατάλληλος δὲν ὑπῆρχεν, ὁ δυνάμενος ν' ἀναλάβῃ τὴν διοργάνωσιν τοιαύτης Σχολῆς. Ἐπὶ Πατριάρχου Κυρίλλου οὐ μόνον ἀνὴρ κατάλληλος εὐρέθη, ὁ Διονύσιος Κλεόπας, ἀλλὰ καὶ ἐπιτακτικωτέρα ἀπέβη ἡ ἴδρυσις τοιαύτης Σχολῆς, ἔνεκα τῶν προσηλυτευτικῶν ἐνεργειῶν τῶν ἀλλοδόξων, πληρουντῶν τὴν Παλαιστίνην Ναῶν καὶ Σχολῶν καὶ μετερχομένων πάντα τρόπον πρὸς παραπλάνησιν τοῦ ὀρθοδόξου λαοῦ. Τὴν ἀνάγκην τῆς Σχολῆς βαθέως συνησθάνετο ὁ Πατριάρχης Κύριλλος, ὅθεν παρέσχε πᾶσαν ὑποστήριξιν εἰς τὴν ρύθμισιν τῆς ἐν Ἱερουσαλὴμ Σχολῆς ὑπὸ τοῦ Διονυσίου Κλεόπα καὶ ἐδέχθη προδύμως τὴν γνώμην αὐτοῦ ὅπως μετενεχθῆ ἡ Σχολὴ αὕτη εἰς τὴν ἔνδοξον Μονὴν τοῦ Σταυροῦ, συντόνως ἐπισκευασθεῖσαν. Ὁ Κλεόπας ἐσκόπει νὰ καταστήσῃ τὴν Σχολὴν τοῦ Σταυροῦ ἐφάμιλλον πρὸς τὴν πρό τινων ἐτῶν ἰδρυθεῖσαν ἡδὴ ἐν Χάλκῃ Θεολογικὴν Σχολὴν (1844) ἣτις ἤρξατο ἀποδίδουσα τῇ Ἐκκλησίᾳ λογίους καὶ μεμορφωμένους κληρικούς. Τῇ 3 Ὀκτωβρίου 1855 ἐτελέσθησαν ἐπισημῶς καὶ ἐν πάσῃ λαμπρότητι αἱ ἐνάρξεις τῆς Σχολῆς τοῦ Σταυροῦ, ἠδυνήθη δὲ ὁ Κλεόπας ν' ἀρθῆ εἰς τὸ ἐμπρέπον ὕψος τῆς σημασίας τοῦ ὅλως ἐκτάκτου

ἡμερομηνίαν 22 Ἰουλίου 1898 δημοσιευθὲν ἄρθρον περὶ τῶν ἐν Βεσσαραβία κτημάτων τῶν ἁγίων Τόπων, ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστὶ, 1899.

⁸³ Τὴν λεπτομερῆ ἱστορίαν τῆς Σχολῆς ἴδε ἐν τῷ ἡμετέρῳ πονήματι, Ἡ ἱερὰ Μονὴ τοῦ Σταυροῦ καὶ ἡ ἐν αὐτῇ Θεολογικὴ Σχολή.

γεγονότος ἐκείνου, καὶ νὰ συνδέσῃ τὸ ἔνδοξον παρελθὸν τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων πρὸς τὰς παρούσας περιστάσεις. Ἀναμφιβόλως δὲ ἢ παρὰ τὴν Ἁγιοταφικὴν Ἀδελφότητα ἴδρυσις τοιαύτης Σχολῆς ἦτο κρατίστη ἀπόδειξις τῆς ἐν αὐτῇ ἐπελθούσης μεταβολῆς καὶ μαρτύριον τρανὸν νέων πνευματικῶν τάσεων, ἢ δὲ παρουσία τοῦ Κλεόπα ἐν τῇ Ἀδελφότητι ἦτο γενναῖον πρὸς τὰ πρόσω ἄλμα. Πρώτην δὲ φοράν, μετὰ τοὺς παλαιοὺς καιροὺς τῆς δόξης αὐτῆς, εἶχεν ἐν ἑαυτῇ ἡ Ἐκκλησία Ἱεροσολύμων ἀληθῶς ἐπιστήμονα θεολόγον ἄνδρα, δυνάμενον νὰ τιμήσῃ καὶ δοξάσῃ αὐτήν. Ἀλλά, δυστυχῶς, ὁ Κλεόπας εἶχε πολλὰς ἐνοχλήσεις ἀπὸ μέρους Ἁγιοταφικῶν τινῶν, ὑποπτευόντων αὐτὸν διὰ τὴν μεγάλην καὶ ἔκτακτον αὐτοῦ παιδείαν, ὡς ἐπικίνδυνον νεωτεροποιόν, δυνάμενον νὰ διαστρέψῃ τὴν ὀρθοδοξίαν, εὐρέθη δὲ καὶ συνάδελφος αὐτοῦ διδάσκαλος ἐν τῇ Σχολῇ, ὁ Κύριλλος Ἀθανασιάδης, γενόμενος ὄργανον τῶν ἐχθρῶν τοῦ Κλεόπα. Μάτην ὁ Πατριάρχης Κύριλλος προσεπάθησε, μακρὰν εὐρισκόμενος, νὰ συγκρατήσῃ τὸν Κλεόπαν ὀλοπροθύμως ὑπὲρ τῆς ἐνισχύσεως τῆς ἰδρυθείσης Σχολῆς ἐργαζόμενος, πᾶσαν εὐκολίαν εἰς τὸν Διευθυντὴν αὐτῆς παρέχων, τὴν Βιβλιοθήκην αὐτῆς πλουτίζων.

Ὁ Διονύσιος Κλεόπας δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐργασθῇ πλέον τοῦ ἔτους ἐν τῇ Σχολῇ, μετὰ μεγάλης αὐτοθυσίας, πᾶσαν καταβαλὼν προσπάθειαν πρὸς παγίωσιν καὶ ἀνάδειξιν αὐτῆς. Παρὰ δὲ τὴν ἐπίμονον θέλησιν τοῦ Πατριάρχου, ὅπως τοῦλάχιστον μείνῃ ἐντὸς τῆς Ἀδελφότητος, ἐν Ἱερουσαλήμ, ἐργαζόμενος ἐπιστημονικῶς, ἀπῆλθεν εἰς Ἀθήνας, διότι τῇ 7 Αὐγούστου 1856, διὰ βασιλικοῦ διατάγματος, διωρίσθη Καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου, ἐν ᾧ ἤρξατο λαμπρῶς τῆς διδασκαλίας θεολογικῶν μαθημάτων, ἐν μέσῳ τοῦ γενικοῦ θαυμασμοῦ καὶ τῆς χαρᾶς τῶν ἀκροατῶν αὐτοῦ. Τῇ συμπράξει δὲ τοῦ Κωνσταντίνου Κοντογόνου, Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου, ἐγένετο ὑποκινητὴς νέας πνευματικῆς κινήσεως ἐν Ἀθήναις, ἧς ἀγλαὸς καρπὸς ὑπῆρξεν ὁ «*Εὐαγγελικὸς κῆρυξ*», ἐπιστημονικὸν Θεολογικὸν σύγγραμμα, ἐν ᾧ, πρὸς τοῖς ἄλλοις, ὁ Διονύσιος Κλεόπας ἐδημοσίευσε μέρος τοῦ περὶ Παλαιστίνης σπουδαιοτάτου αὐτοῦ συγγράμματος. Δυστυχῶς ὅμως ἀσθενήσας, λίαν ταχέως ἀπεχώρησεν ἀπὸ τοῦ Πανεπιστημίου, διαμείνας δ' ἐν Κύπρῳ, ὡς Ἐξαρχος τοῦ ἁγίου Τάφου, μετέβη εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ἐκεῖ, τῇ 11 Μαΐου 1861, προῶρως ἐτελεύτησεν ἐν μέσῳ τῶν πατρικῶν περιποιήσεων τοῦ Πατριάρχου Κυρίλλου, ὁ αἰόδιμος διδάσκαλος, προφθάσας μόνον νὰ δείξῃ τί ἠδύνατο νὰ κατορθώσῃ ὑπὲρ τῶν ἱερῶν γραμμάτων ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ Ἱεροσολύμων, ἀλλ' ὡς μετέωρον λαμπρὸν λίαν ταχέως σβεσθεῖς.

Ἄντ' αὐτοῦ τὴν διεύθυνσιν τῆς Σχολῆς εἶχεν ἀναλάβει ὁ ὕστερον γενόμενος Μητροπολίτης Κυζίκου Νικόδημος († 1900) ἐπὶ διετίαν, μεθ' ὃν διηύθυνεν αὐτὴν ἐπὶ τετραετίαν ὁ Γερμανὸς Γρηγοράς († 1904), ὁ ὕστερον ἐπὶ μακρὰ ἔτη διευθύνων τὴν ἐν Χάλκῃ Θεολογικὴν Σχολήν. Ἐπ' αὐτοῦ ἡ Σχολὴ τοῦ Σταυροῦ

εἰργάσθη λαμπρῶς, τὸ πρῶτον δὲ ἰδὼν αὐτὴν λειτουργοῦσαν ὁ Πατριάρχης Κύριλλος, κατὰ τὴν εἰς Ἱεροσόλυμα μετάβασιν αὐτοῦ, τῷ 1858, ἐξέδωκε Σιγίλλιον γράμμα ὑπὲρ τῆς Σχολῆς, ἐν ᾧ ἄριστα ἀπετυπώθη ἡ σημασία καὶ ὁ σκοπὸς τῆς ἰδρύσεως αὐτῆς. Τῷ 1859, ἀπελύθησαν ἤδη καὶ οἱ πρῶτοι ἀπόφοιτοι τῆς Σχολῆς, ἦτις ἀπέκτησε σπουδαῖον, πρὸς τοῖς ἄλλοις, καθηγητὴν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων, τὸν Λέανδρον Ἀρβανιτάκη, καὶ διὰ τοῦ φιλολογικοῦ καὶ θεολογικοῦ αὐτῆς προγράμματος καθίστατο ἴση πρὸς τὴν ἐν Χάλκῃ Θεολογικὴν Σχολήν. Μικρὸν δὲ κατὰ μικρὸν ἐξεδηλοῦτο ἡ ἐκ τῆς Σχολῆς πνευματικὴ ὠφέλεια τῆς Ἁγιοταφικῆς Ἀδελφότητος καὶ ἀπεδίδοντο οἱ καρποί, ὧν τὰ σπέρματα ἔθηκεν ὁ Διονύσιος Κλεόπας. Αἱ παλαιστινολογικαὶ αὐτοῦ μελέται καὶ ἡ βιογραφία τοῦ Πατριάρχου Ἀνθίμου, ἦν ἐδημοσίευσεν ἐν τῇ εἰσαγωγῇ τῆς Ἑρμηνείας εἰς τοὺς ψαλμοὺς, ἐγένοντο ὑπόδειγμα παρομοίων μελετῶν λογίων Ἁγιοταφικῶν, οὓς μετὰ τὴν ἀποφοίτησιν αὐτῶν ἐκ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῶν Ἱεροσολύμων ἢ τῆς Χάλκης ὁ φιλόμουσος Πατριάρχης ἀπέστειλεν εἰς Εὐρώπην πρὸς ἐπιστημονικὸν καταρτισμὸν. Πρὸς τῷ Κυρίλλῳ Ἀθανασιάδῃ, ἀναλαβόντι τὴν διεύθυνσιν τῆς Σχολῆς μετὰ τὸν Γρηγορᾶν, εἰργάζοντο ἤδη ἐν αὐτῇ ὡς Καθηγηταὶ ὁ Βενιαμὴν Ἰωαννίδης, Γρηγόριος Παλαμᾶς, Ἰερώνυμος Μυριανθεὺς, Φώτιος Ἀλεξανδρίδης, Ἐπιφάνιος Ματτέος καὶ Γεράσιμος Πρωτοπαπᾶς, πάντες οὗτοι ἐπιδιδόμενοι εἰς μελέτας ἢ ἐκδόσεις ἀρχαιοτέρων συγγραμμάτων. Σπουδαίως προήχθη ἡ Σχολὴ ἐπὶ τοῦ Μ. Ἀρχιδιακόνου Φωτίου, ἀναλαβόντος τὴν διεύθυνσιν αὐτῆς κατὰ τὸ σχολικὸν ἔτος 1864-1865, καὶ προσδόντος εἰς αὐτὴν τὸν χαρακτῆρα τελείας Θεολογικῆς Σχολῆς. Δυστυχῶς ἐπὶ μικρὸν διήρκησεν ἡ λειτουργία τῆς Σχολῆς, ἔνεκα τῶν δεινῶν τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων περιστάσεων, οὐδ' ἀπεδόθησαν ἐξ αὐτῆς οἱ προσδοκηθέντες πνευματικοὶ καρποί, διότι ἐλάχιστοι ἐκ τῶν τροφίμων αὐτῆς εἰσῆλθον εἰς τὰς τάξεις τοῦ κλήρου⁸⁴.

⁸⁴ Ἡ Σχολὴ ἔνεκα τῶν ἐφεξῆς λυπηρῶν ἐπὶ Κυρίλλου γεγονότων καὶ τῆς κατασχέσεως τῶν ἁγιοταφικῶν κτημάτων διέκοψε τῷ 1876 τὰς ἐργασίας αὐτῆς. Τῇ 12 Ὀκτωβρίου 1881 ἤρξατο πάλιν τῆς λειτουργίας αὐτῆς, διακόψασα αὐτὰς τῇ 29 Ἀπριλίου 1884 δῆθεν πρὸς ἀναδιοργάνωσιν. Τῇ 2 Σεπτεμβρίου 1884 ἤρξαντο πάλιν τὰ μαθήματα, ἀλλὰ τῇ 29 Μαΐου 1888 ἐτέθη πάλιν ἡ Σχολὴν εἰς ἀργίαν. Τῇ 9 Σεπτεμβρίου 1893 ἐπανιδρύθη πάλιν ἡ Σχολὴ ἐπὶ νέων σταθερῶν βάσεων, ἀλλὰ τῇ 27 Ἰουνίου 1909 ἐτέθη πάλιν εἰς ἀργίαν τὸ περίσεμον καθίδρυμα, ἀποτόμως ἀνακοπέισις τῆς ἀκμῆς αὐτοῦ. «Ν. Σιών», Θ, 180. «Πάνταινος» Α, 710-714. Σχολάρχαι τῆς Σχολῆς ἐ χρημάτισαν ὁ Διονύσιος Κλεόπας ἐπὶ ἔν ἔτος (1855-1856), ὁ Νικόδημος ἐπὶ δύο ἔτη (1856-1858), ὁ Γερμανὸς Γρηγορᾶς ἐπὶ τέσσαρα ἔτη (1858-1862), ὁ Κύριλλος Ἀθανασιάδης ἐπὶ δύο ἔτη (1862-1864), ὁ Μ. Ἀρχιμ. Φώτιος Ἀλεξανδρίδης ἐπὶ ὀκτὼ περίπου ἔτη τὸ α' (1864-1872), ὁ Ἰερώνυμος Μυριανθεὺς ἐπὶ δύο ἔτη (1872-1874), ὁ Ἐπιφάνιος Ματτέος ἐπὶ ἔν ἔτος (1874-1875) καὶ αὐθις ἐπὶ ἔν ἔτος ὁ Φώτιος τὸ β' (1875-1876), συνεχίσας ἐπὶ ἔτερα τρία περίπου ἔτη τὸ γ' κατὰ τὴν ἐπανίδρυσιν τῆς Σχολῆς (1881-1884), ὁ Ἰερόθεος Δημητριάδης ἐπὶ τέσσαρα ἔτη (1884-1888), αὐθις τὸ δ' ὁ Φώτιος ἐπὶ τινὰς μῆνας τοῦ 1893 κατὰ τὴν νέαν ἐπανίδρυσιν τῆς Σχολῆς, ὁ Γερμανὸς Βασιλάκης ἐπὶ ἔξ ἔτη (1894-1900) καὶ ὁ Χρυσόστομος Α. Παπαδόπουλος περὶ τὰ δέκα ἔτη (1900-1909). Κατὰ τὴν πρώτην αὐτῆς περίοδον εἰργάσθη ἡ Σχολὴ ὑπὲρ τὴν εἰκοσαετίαν, κατὰ τὴν δευτέραν ἐπὶ τέσσαρα ὡς καὶ κατὰ τὴν τρίτην, κατὰ δὲ τὴν τετάρτην περίοδον ἐπὶ δέκα καὶ ἔξ συνεχῆ ἔτη, τὸ ὅλον ἐπὶ τεσσαράκοντα-

Οὐχ ἦττον ἡ Ἐκκλησία Ἱεροσολύμων ἀπέκτησε δι' αὐτῆς μεγάλην πνευματικὴν δύναμιν, ἥς ἀπαραίτητον εἶχεν ἀνάγκην κατὰ τοὺς ἐφ' ἐξῆς χρόνους, καθ' οὓς ἐσωτερικοὶ καὶ ἐξωτερικοὶ κλονισμοὶ ἐπικατέλαβον τὴν Ἐκκλησίαν. Ὁ δὲ Πατριάρχης Κύριλλος εἰργάσθη, ὅσον ἠδυνήθη, ὑπὲρ τῆς ἀναπτύξεως τῶν γραμμάτων ἐν Παλαιστίνῃ, μεγάλην δ' ἐκτέησατο τιμὴν καὶ δόξαν διὰ τῆς ἰδρύσεως τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Σταυροῦ.

Περὶ τὴν ἐποχὴν δ' ἐκείνην, πρὸς τοῖς ἄλλοις, ἀπησχόλησεν αὐτὸν τὸ Σιναϊτικὸν ζήτημα⁸⁵, ὅπερ προὐκάλεσεν ὁ Σιναΐτης Ἀρχιμανδρίτης Κύριλλος, χειροτονηθεὶς ἐν Κωνσταντινουπόλει τῷ 1859, Ἀρχιεπίσκοπος Σιναίου, παρὰ τὰς ἐνστάσεις τοῦ Πατριάρχου Κυρίλλου, εἰς ὃν κανονικῶς ὑπάγεται ἡ Ἀρχιεπισκοπὴ τοῦ Σινᾶ. Καίτοι δὲ ἀντικανονικῶς ἐχειροτονήθη Ἀρχιεπίσκοπος ὁ Κύριλλος δὲν ἠθέλησε ν' ἀναγνωρίσῃ πρὸς πρόληψιν τῶν ἀναποφεύκτων συνεπειῶν τῆς ἀντικανονικῆς πράξεως τὸν Πατριάρχην Ἱεροσολύμων ὡς νόμιμον κριτὴν ἐν πάσῃ διαφορᾷ μεταξὺ τοῦ ἐκάστοτε Ἀρχιεπισκόπου Σιναίου καὶ τῆς Σιναϊτικῆς Ἀδελφότητος· ἀλλὰ κηρύξας ἑαυτὸν ἀνεξάρτητον τὴν μὲν ἀποκρούουσαν αὐτὸν Ἀδελφότητα, ἣν ἐξήγειρεν ἐναντίον αὐτοῦ ἕνεκα τῆς κακίστης αὐτοῦ πολιτείας καὶ τῆς σπατάλης διέβαλλεν εἰς τὴν Κυβέρνησιν, κατὰ δὲ τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων διεμαρτύρετο πρὸς τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην, ἐπὶ ἐπεμβάσει εἰς ξένα δικαίωματα. Κατ' ἀρχὰς τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον ἠθέλησε νὰ ἐπέμβῃ δικάζον τὴν μεταξὺ τῶν Σιναϊτῶν καὶ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου αὐτῶν διαφορὰν, ἀλλ' ὕστερον, δι' ἐγγράφου αὐτοῦ πρὸς τὸν Πατριάρχην Ἱεροσολύμων (15 Ἀπριλίου 1867) ὑπέδειξεν ὅτι αὐτὸς μόνος ἔχει τὸ δικαίωμα καὶ τὸ καθῆκον νὰ λύσῃ τὸ ἀναφυὲν σιναϊτικὸν ζήτημα. Ἀλλὰ καὶ πάλιν τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον, μὴ βλέπον λυόμενον τὸ ζήτημα ἕνεκα τῆς φυγοδικίας τοῦ Κυρίλλου καὶ τῆς μὴ προσελεύσεως αὐτοῦ εἰς τὸ δικαστήριον τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων,

πέντε περίπου ἔτη. Τῷ 1905 ἐπανηγύρισεν ἡ Σχολὴ μεγαλοπρεπῶς τὴν πεντηκονταετηρίδα αὐτῆς, σκέψις δ' ἐγένετο περὶ προβιβασμοῦ αὐτῆς εἰς Ἀκαδημίαν, ἥς ἀπόλυτον ἔχει ἀνάγκην ἡ ὀρθόδοξος Ἀνατολή.

⁸⁵ Ἐξ ἀφορμῆς τοῦ τελευταίου τούτου Σιναϊτικοῦ ζητήματος ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων τὸ κατωτέρω ὑποσημειωθὲν σύγγραμμα, τὸ κανονικὸν δίκαιον τοῦ Πατριαρχικοῦ θρόνου Ἱεροσολύμων ἐπὶ τῆς ἀρχιεπισκοπῆς εἶναι ἐπιμαρτυρούμενον ὑπὸ ἐπισήμων ἐκκλησιαστικῶν ἐγγράφων ἐν Κωνσταντινουπόλει 1868. Ἐκτὸς δὲ ἄλλων ἐξεδόθησαν καὶ τὰ ἐξῆς ἐξ ἀφορμῆς τοῦ ζητήματος: Τὰ περὶ τῆς ἐκλογῆς καὶ χειροτονίας Ἐπισκόπου Σινᾶ ἐπίσημα ἐγγραφα, μετὰ παραρτήματος «Ἀρχαιότερα πράξεις συνοδικαὶ ἐκδοθεῖσαι ἐν Κωνσταντινουπόλει περὶ τῆς ὑποταγῆς τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Σινᾶ εἰς τὸν Πατριάρχην Ἱεροσολύμων». Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1867. Συνοπτικὴ δῆλωσις τῶν κατὰ καιροὺς ἐκδεδομένων πατριαρχικῶν καὶ συνοδικῶν σιγιλλίων περὶ τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς τοῦ θρόνου Σινᾶ, Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1867. Ὑπόμνημα περὶ τῆς τοῦ Σινᾶ διασώσεως ἀπὸ πολλῶν κινδύνων καὶ τῆς νῦν αὐτοῦ καταστάσεως, Ἐν Ἀθήναις 1866. Ἀρχιεπισκοπικὸς βίος τοῦ πρώην ἁγίου Σιναίου Κυρίλλου τοῦ Βυζαντίου, Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ 1867. Παρατηρήσεις εἰς τὴν πρὸς τὴν ἱεράν Σύνοδον τῆς Ἑλλάδος ἐπιστολὴν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου περὶ τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς τοῦ θρόνου Σιναίου, Ἐν Ἀθήναις 1860. Πρβλ. *Δελικάνη*, ἐνδ' ἄν. σ. 332 ἐξ. *Α. Π. Κεραμέως*, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας, Β, 265 ἐξ., 493 ἐξ. Δ, 67 ἐξ. 400 ἐξ.

ἀπεφάσισε νὰ συμμετάσχη τῆς λύσεως αὐτοῦ. Ἐντεῦθεν τὸ ζήτημα εἰσῆλθεν εἰς λυπηρῶν προστριβῶν στάδιον· ἐπειδὴ δὲ ἡ Σιναϊτικὴ Ἀδελφότης ἐξηκολούθει διαμαρτυρομένη κατὰ τοῦ Κυρίλλου, τοῦ Ἀρχιεπισκόπου, καὶ παραλυομένη, συνεπεῖα τῆς διαγωγῆς αὐτοῦ, ὁ Πατριάρχης Κύριλλος, μετὰ κανονικὴν ἐξέτασιν τοῦ ζητήματος, προέβη τῇ 24 Αὐγούστου 1867 εἰς τὴν καθαίρεσιν αὐτοῦ καὶ ἐχειροτόνησε τῇ 30 Αὐγούστου ὡς Ἀρχιεπίσκοπον Σιναίου τὸν Καλλίστρατον. Τὸ ζήτημα τοῦτο ὑπῆρξε λυπηρὰ ὑπόμνησις τῶν ἐν παλαιότεροις χρόνοις προκουσασῶν ταραχῶν, ἀλλ' εὐτυχῶς δὲν φαίνεται δυνατὴ ἡ ἐπανάληψις αὐτοῦ. Διότι ἡ σχέσις τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Σινᾶ πρὸς τὸν Πατριάρχην Ἱεροσολύμων εἶνε σαφῶς καθωρισμένη. Ἡ Μονὴ τοῦ Ὁρους Σινᾶ εἶνε αὐτόνομος καὶ αὐτοδιοίκητος, ἔχουσα Ἡγούμενον, ὅστις τὸ πάλαι μὲν ἦτο Ἐπίσκοπος, μεταγενεστέρως δὲ Ἀρχιεπίσκοπος τῆς ὑπὸ πνευματικὴν δικαιοδοσίαν τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων ὑπαγομένης Ἐπισκοπῆς Σινᾶ καὶ Ραιῖθου. Οὗτος ἐκλεγόμενος ὑπὸ τῆς Σιναϊτικῆς Ἀδελφότητος χειροτονεῖται ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων, ἐπικυροῦντος συγχρόνως καὶ τοὺς μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῆς Ἀδελφότητος ὄρους, διὰ τῆς ἐκδόσεως ἰδιαίτερου σιγιλλιώδους γράμματος. Ἐὰν δὲ ποτε συμβῆ διένεξις τις μεταξὺ τῶν μοναχῶν καὶ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου αὐτῶν, νόμιμος δικαστής, κατὰ τοὺς ἐκκλησιαστικούς θεσμούς, θεωρεῖται ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων, αὐτοδικαίως λύων τὸ ζήτημα, ὡς ἐγένετο καὶ ἐν τῇ προκειμένῃ περιστάσει⁸⁶, ἥτις, ὡς μὴ ὄφειλεν, ἐφάνη πρὸς στιγμὴν ὑπεγείρουσα σοβαρὰν διαφωνίαν μεταξὺ τῶν Πατριαρχείων Κωνσταντινουπόλεως καὶ Ἱεροσολύμων.

ΔΕΥΤΕΡΑ ΡΩΣΙΚΗ ΑΠΟΣΤΟΛΗ ΕΝ ΙΕΡΟΥΣΑΛΗΜ

Ταύτης δεατῆς ἐγένετο ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Μελιτουπόλεως Κύριλλος, ἀρχηγὸς τῆς ρωσικῆς Ἀποστολῆς ἐν Ἱερουσαλήμ⁸⁷, ἐργαζόμενος συγχρόνως πρὸς συστηματικὴν ἀνατροπὴν τῶν Ἐκκλησιαστικῶν ἐν Ἀνατολῇ καθεστώτων. Διότι συνεπεῖα τοῦ Κριμαϊκοῦ πολέμου διελύθη ἡ πρώτη ἀποστολὴ ὡς

⁸⁶ Πρ. Γρηγοριάδου, Ἡ ἱερὰ Μονὴ τοῦ Σινᾶ, σ. 184 ἐξ.

⁸⁷ Θ. Τιτόφ, Κύριλλος Ναούμωφ, Ἐπίσκοπος Μελιτουπόλεως, πρῶην ἀρχηγὸς τῆς ἐν Ἱερουσαλήμ ρωσικῆς πνευματικῆς Ἀποστολῆς, ρωσ. Κίεβον 1902. Ἐν τῷ συγγράμματι τούτῳ προσάγονται πάντα τὰ σχετικὰ ἐπίσημα ἔγγραφα, ἐφ' ὧν βασίζομεν τὴν περαιτέρω ἀφήγησιν περὶ τοῦ Κυρίλλου Μελιτουπόλεως.

εἶπομεν. Τὸ Συνέδριον τῶν Παρισίων ἐπὶ πλέον ἔβλαψε καιριώτατα τὴν ρωσικὴν ἐπιρροὴν ἐν τῇ Ἀνατολῇ καθόλου καὶ ἐν τῇ ἀγία Γῆ· διότι δὲν ἐδωρεῖτο πλέον ἢ Ῥωσία προστάτις τῶν ὀρθοδόξων. Τούτου ἕνεκα ἀπεφασίσθη ν' ἀποκατασταθῇ ἐν Ἱεροσολύμοις ἡ Ρωσικὴ Ἀποστολή, ἔχουσα μάλιστα ἐπὶ κεφαλῆς Ἐπίσκοπον. Τῇ 23 Μαρτίου 1857 ὁ Αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος β' ἐπεκύρωσε σχετικὸν ὑπόμνημα τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν, καθ' ὃ παρίστατο ἀναγκαία ἡ ἴδρυσις τῆς Ρωσικῆς Ἀποστολῆς ἐν Ἱερουσαλήμ, πρῶτον μὲν πρὸς ἀποκατάστασιν τοῦ κύρους τῆς Ῥωσίας ἐν τῇ Ἀνατολῇ, δεύτερον πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ «*ἀραβικοῦ*» στοιχείου ἐν τῷ λαῷ τῆς Συρίας καὶ Παλαιστίνης. Μέχρι τοῦδε, ἔλεγε τὸ ὑπόμνημα, ἀποβλέπομεν πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Συρίας καὶ Παλαιστίνης διὰ τοῦ ἑλληνικοῦ πρίσματος. Εἰς τὸ ἐξῆς ἔδει νὰ στραφῇ πρὸς τὴν «*ἀραβικὴν*» ἐδνότη-
 τα πᾶσα προσοχή. Πρὸς ἴδρυσιν τῆς ἀποστολῆς ἐζητήθη ἡ ἄδεια τῆς ὀθωμανικῆς Κυβερνήσεως· ἐδωρήθη δὲ ὅλως περιττὸν νὰ εἰδοποιηθῇ ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων, πρὸς τὸν ὁποῖον ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἀποστολῆς, κατὰ τὴν δοθεῖσαν ἄδειαν, θὰ ἐφέρετο ἴσος πρὸς ἴσον. Ρῶσος πρόξενος δὲν ὑπῆρχε τότε ἐν Ἱερουσαλήμ, ὁ δ' ἐν Βηρυτῶ τοιοῦτος εἰδοποίησε τοὺς Ἐπιτρόπους τοῦ εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀπουσιάζοντος Πατριάρχου περὶ τῆς ἰδρύσεως τῆς ἀποστολῆς. Οἱ Ἐπίτροποι ἐξέφρασαν τὴν ἀπορίαν των, ὅτι δὲν εἶχον οὐδεμίαν εἴδησιν καὶ ἐντολὴν παρὰ τοῦ Πατριάρχου, οὐχ ἦττον, ἐδήλωσαν ὅτι θὰ παράσχωσι πᾶσαν εὐκολίαν. Ἦσαν δὲ τότε ἐπίτροποι ὁ Πέτρος Μελέτιος καὶ ὁ Λύδδης Γεράσιμος. Ἀγγείλας ὁ Πρόξενος εἰς Κωνσταντινούπολιν πρὸς τὴν Πρεσβείαν τὰς ἐντυπώσεις του ἐκ τῶν μετὰ τῶν Ἐπιτρόπων τοῦ Πατριάρχου συνδιαλέξεων συνυπέδειξεν, ὅτι θὰ ἦτο καλὸν νὰ ἰδρυθῇ ρωσικὸν νοσοκομεῖον ἐν Ἱερουσαλήμ, κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν Αὐστριακῶν, ἰδρυσάντων τότε νοσοκομεῖον ἐν Ἱερουσαλήμ. Ἡ πρότασις αὕτη, διαβιβασθεῖσα εἰς τὸν Αὐτοκράτορα, ἐνεκρίθη τῇ 11 Ἰουνίου 1857, ἀφοῦ δ' ἐξελέγη ὡς κατάλληλον πρόσωπον ὁ Κύριλλος Ναούμωφ, προαχθεὶς εἰς Ἀρχιεπίσκοπον Μελιτουπόλεως, καὶ ἐνεκρίθη τὸ καταστατικὸν τῆς ἀποστολῆς, ἐδόθησαν εἰς αὐτόν, ὡς εἰς ἀρχηγὸν τῆς ἀποστολῆς, αἱ ἐξῆς διαταγαί: Ἔπρεπε νὰ τηρῇ ἀγαθὰς σχέσεις πρὸς τὸν ἑλληνικὸν κλῆρον τῆς Ἱερουσαλήμ καὶ νὰ σέβηται τοὺς Ἐπιτρόπους τοῦ Πατριάρχου. Τὰς αὐτὰς ἀγαθὰς σχέσεις ἔπρεπε νὰ ἔχη καὶ πρὸς τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν ἀλλοδόξων, ἰδίως πρὸς τὸν Πατριάρχην τῶν Ἀρμενίων. Ἰδιαζόντως δ' ἔπρεπε νὰ μεριμνήσῃ περὶ τοῦ ἀραβικοῦ κλήρου καὶ λαοῦ «*πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς φυλῆς ταύτης καὶ ἀναγέννησιν ἐν αὐτῇ τῆς ὀρθοδοξίας*». Παρατρέχοντες τὰς λεπτομερεστέρας ὀδηγίας σημειοῦμεν τὴν ἐπιμονὴν πρὸς χαρακτηρισμὸν τοῦ λαοῦ ὡς «*ἀραβικοῦ*», ὅπερ σημαίνει ὅτι ἡ ἐπίσημος Ῥωσία εἶχεν ἀποδεχθῆ τὰς γνώμας καὶ τὸ πρόγραμμα τοῦ Πορφυρίου Οὐσπένσκη, καίτοι οὗτος παρηγκω-
 σθη κατὰ τὸν διορισμὸν ἀρχηγοῦ τῆς ἀποστολῆς. Περαιτέρω ὁ Κύριλλος ἐλάμβανεν ὀδηγίας ἵνα τελῇ μεγαλοπρεπεῖς λειτουργίας, καθ' ὅρισμένας ἡμέρας, ἐν

τῷ Γολγοθᾶ, τῷ ἀγίῳ Τάφῳ καὶ τῇ Γεθσημανῇ, νὰ ἐπιτηρῇ τὴν ἡθικὴν κατάστασιν τῶν Προσκυνητῶν, νὰ μὴ πράττη τι ἄνευ τῆς γνώμης τοῦ ρώσου Προξένου, ὅστις ἔμελλεν εἰς τὸ ἐξῆς νὰ ὑπάρχη ἐν Ἱερουσαλήμ, καὶ νὰ ἐκπληροῖ τὰς διαταγὰς αὐτοῦ, νὰ τελειοποιήσῃ τὰ ἑλληνικὰ καὶ ἀραβικὰ σχολεῖα τῆς Ἱερουσαλήμ, νὰ ἰδρῦσῃ βιβλιοθήκην. Ἐὰν παραχωρηθῇ εἰς τοὺς Ρώσους ἡ Μονὴ τοῦ Σταυροῦ νὰ ἰδρῦσῃ τὸ νοσοκομεῖον ἐν αὐτῇ· περὶ τούτου δὲ ἰδιαζόντως παρηγγέλλετο ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἀποστολῆς. Ὡσαύτως ἐλάμβανεν ἐντολὴν νὰ μὴ περιορίζεται μόνον ἐν Παλαιστίνῃ ἀλλὰ νὰ ἐπεκτείνῃ τὰς ἐνεργείας του καὶ εἰς τὰ γείτονα Πατριαρχεῖα Ἀλεξανδρείας καὶ Ἀντιοχείας, μάλιστα εἰς τὸ δεύτερον. Ὁφείλειν ὡσαύτως νὰ μεριμνήσῃ περὶ τῆς «καταρρεούσης Μονῆς τοῦ Σινᾶ», νὰ ἰδρῦσῃ Σχολὴν διὰ τοὺς «δούλους» αὐτῆς, ἵνα ἐπιστρέψῃ αὐτοὺς εἰς τὸν Χριστιανισμόν. Μεγάλην μέριμναν ἔπρεπε νὰ ἐπιδείξῃ καὶ περὶ τῶν Ἰακωβιτῶν καὶ Χαλδαίων τῆς Συρίας, τῶν Κοπτῶν τῆς Αἰγύπτου, τῶν Ἑβραίων τῆς Παλαιστίνης. Τέλος ἔπρεπε νὰ μεριμνήσῃ καὶ περὶ τῶν προσκυνηματικῶν ζητημάτων ἵνα μείνῃ μὲν ἐν αὐτοῖς τὸ καθεστῶς, ἀλλὰ συντελέσῃ ἵνα οἱ Ἕλληνες στέρξωσι τοὺς Λατίνους ὡς συμμετόχους τῆς ἀνοικοδομήσεως τοῦ θόλου τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως.

Εὐκόλως παρατηρεῖ τις, ὅτι αἱ ὁδηγίαι αὗται ἐδόθησαν οὐχὶ πρὸς πνευματικόν τι, ἀλλὰ μᾶλλον πρὸς πολιτικὸν σωματεῖον, ὅπερ ἔμελλε νὰ εἶνε τμῆμα τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν. Ὁ ἀρχηγὸς τῆς ρωσικῆς ἀποστολῆς ἔμελλε νὰ εἶνε οὐχὶ τῆς ρωσικῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ τῆς ρωσικῆς πολιτείας ἀντιπρόσωπος. Ὡς τοιοῦτος ὁ Κύριλλος Μελιτουπόλεως ἀπῆλθε μετὰ τῆς συνοδείας αὐτοῦ ἐκ Πετροπόλεως τῇ 16 Ὀκτωβρίου 1857 φθάσας εἰς Κωνσταντινούπολιν τῇ 14 Δεκεμβρίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους. Ἄλλ' ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐγένετο δεκτὸς ὡς Ἀρχιερεὺς, ὡς ἀντιπρόσωπος Ἐκκλησίας, καὶ διὰ τοῦτο οἱ Πατριάρχαι καὶ οἱ Ἀρχιερεῖς ἐνεπιστεύθησαν εἰς αὐτὸν τοὺς μυστικούς αὐτῶν πόνους καὶ πόθους περὶ τῆς Ἐκκλησίας, μὴ διστάσαντες νὰ συζητήσωσι μετ' αὐτοῦ καὶ τὸ ὑποκινούμενον τότε βουλγαρικὸν ζήτημα· καὶ συνελειτούργησαν δὲ μετ' αὐτοῦ πανηγυρικῶς κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Χριστουγέννων. Καλῶς ἐδέχθη αὐτὸν καὶ ὁ Πατριάρχης Κύριλλος, ἀποκρύψας τὴν λύπην αὐτοῦ διὰ τὴν παράβασιν στοιχειώδους ἐκκλησιαστικοῦ κανόνος· διότι, ὡς εἴπομεν, δὲν ἐζητήθη ἡ κανονικὴ ἄδεια παρὰ τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων περὶ τῆς ἀποστολῆς. Τὴν λύπην αὐτοῦ ἐξέφρασεν ὁ Πατριάρχης μετὰ ἓν ἔτος συναντήσας παλαιὸν γνώριμον, τὸν Πορφύριον Οὐσπένσκη, ὅστις τελείως παραγκωνισθεὶς ἐν Πετροπόλει κατὰ τὸν διορισμὸν τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ἀποστολῆς καὶ εἰς μεγάλην περιπεσὼν δυσμένειαν τῶν ἐκεῖ ἰσχυόντων ἀνέλαβε νέαν περιοδείαν εἰς τὴν Ἀνατολήν, συναντηθεὶς ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ μετὰ τοῦ Πατριάρχου Κυρίλλου. Οὗτος καίτοι ἦτο δυσηρεστημένος, ἔνεκα τοῦ τρόπου, καθ' ὃν εἰς τὴν ἐπαρχίαν αὐτοῦ ἄνευ κανονικῆς ἄδειας μετέβαινον ἄλλης Ἐκκλησίας κληρικοί, οὐχ ἦττον, συνε-

ζήτησε μετὰ τοῦ Μελιτουπόλεως Κυρίλλου περὶ τῆς ἐπιστασίας ἐπὶ τῶν ρώσων προσκυνητῶν καὶ τῶν λειτουργιῶν ἐπὶ τοῦ Γολγοθᾶ καὶ τοῦ ἁγίου Τάφου. Προφανῶς εὐρέθησαν σύμφωνοι. Ἄλλ' ἀπέφυγον ἀμφότεροι νὰ ὁμιλήσωσι περὶ τοῦ οὐσιώδους σκοποῦ τῆς ἀποστολῆς, ἕνεκα τῆς μεγάλης αὐτοῦ λεπτότητος. Τὸ ζήτημα τοῦτο ἠγέρθη ἀφ' ἑαυτοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει κατὰ τὴν παρουσίαν τοῦ Κυρίλλου Μελιτουπόλεως. Ἡ Ἀγγλικὴ Πρεσβεία ἠρώτησε τὸν Πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως περὶ τούτου· ἐκεῖνος δὲ παρέπεμψε αὐτὴν πρὸς τὸν Πατριάρχην Ἱεροσολύμων. Ἐξηγήσεις τινὰς εἰς τὰς Πρεσβείας ἔδωκεν ἡ Ρωσικὴ Πρεσβεία ἀνεπισήμως. Ἐν γένει μέγαν ἐρεθισμὸν καὶ ἐνδιαφέρον ζωηρὸν προῦκάλεσεν ἡ παρουσία τοῦ ρώσου Ἱεράρχου ἐν Κωνσταντινουπόλει· δὲν ἔλειπε δὲ οὗτος νὰ ἔλθῃ εἰς σχέσεις καὶ πρὸς τοὺς ταρασσομένους τότε Βουλγάρους, λειτουργήσας μάλιστα ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ αὐτῶν ἄνευ τῆς κανονικῆς ἀδείας τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου. Πανηγυρικῶς δ' ἐγένετο δεκτὸς καὶ εἰς τὴν τῶν Ἀρμενογρηγοριανῶν Ἐκκλησίαν, ἄχρις οὗ τῇ 15 Ἰανουαρίου 1858 ἀπῆλθε τῆς Κωνσταντινουπόλεως, συναντηθεὶς πρότερον ἐν ἰδιαιτέρᾳ ἐγκαρδίῳ συνεντεύξει μετὰ τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων Κυρίλλου. Μόλις δὲ τῇ 31 Ἰανουαρίου 1858 ἀφίκετο εἰς Ἱερουσαλήμ, ἐγκαθιδρυθεὶς ἐν τῇ Μονῇ Ἀρχαγγέλου, ὅπου καὶ ὁ Πορφύριος Οὐσπένσκης εἶχε διαμείνει, καὶ ἐν τινι οἴκῳ, ὃν αὐτὸς εἶχε κτίσει. Μετὰ μικρὸν ἰδρύθη ἰδιαιτέρα «Παλαιστίνιος Ἐπιτροπὴ» ρωσικὴ πρὸς ἀγορὰν γαιῶν ἐν Παλαιστίνῃ καὶ οἰκοπέδων.

Ὡς ἦτο δὲ ἀκόλουθον μετὰ περισσῆς τιμῆς ἐγένετο δεκτὸς ὁ Κύριλλος Μελιτουπόλεως ὡς ἀρχηγὸς τῆς ρωσικῆς Ἀποστολῆς ἐν Ἱερουσαλήμ, καὶ διῆλθε τὰς πρῶτας ἑβδομάδας τῆς διαμονῆς αὐτοῦ ἐνταῦθα λειτουργῶν καὶ τελῶν μεγαλοπρεπεῖς τελετάς, εἰς τὰς ὁποίας ἀπέδιδεν ἐξαιρετικὴν σημασίαν. Φαίνεται ὅτι οἱ Ἐπίτροποι τοῦ Πατριάρχου ἀφῆκαν πέραν τοῦ δέοντος τὸν Κύριλλον νὰ προχωρήσῃ καὶ διὰ τοῦτο ἐγένοντο παραστάσεις ἀπὸ μέρους τοῦ Πατριάρχου. Ὁ Κύριλλος ἤρξατο ἤδη αἰσθανόμενος κύκλω αὐτοῦ ἀναφαινομένην δυσπιστίαν καὶ καχυποψίαν, ἀξιώσεις δὲ τινες αὐτοῦ ἐφαίνοντο ἐπικίνδυνοι. Ὁ Πατριάρχης Κύριλλος μεταβὰς αὐτοπροσώπως εἰς Ἱερουσαλήμ κατὰ Ἰούλιον τοῦ 1858, ὡς ἔμπροσθεν εἶδομεν, ἔδειξεν ἀμέσως ὅτι δὲν ἦτο εὐχαριστημένος ἐκ τῆς πολιτείας τοῦ Μελιτουπόλεως. Οὗτος δὲ ἤρξατο ἐπίσης τὰ πάντα καὶ τοὺς πάντας ὑποπτέων. Ὑπόπτευσεν αὐτὴν τὴν παρουσίαν ἐν Ἱεροσολύμοις τοῦ διευθυντοῦ τῆς ἐν Χάλκῃ Σχολῆς Τυπάλδου, ὅστις μετὰ τοῦ Ἡλία Τανταλίδου ἦλθε συνοδεύων τὸν νέον διευθυντὴν τῆς Σχολῆς τοῦ Σταυροῦ Γρηγορᾶν πρὸς ἐπίσκεψιν τῶν ἁγίων Τόπων. Ὑπόπτευσεν ὁ Μελιτουπόλεως, ὅτι ἦλθον οὗτοι εἰς Ἱερουσαλήμ ἵνα σκεφθῶσι μετὰ τοῦ Πατριάρχου περὶ τῶν σχολικῶν πραγμάτων, παραγκωνίζοντες αὐτόν, τὸν Μελιτουπόλεως. Τὰς ὑποψίας ταύτας συλλαβὼν οὗτος ἐσκέπτετο ἤδη νὰ κηρύξῃ τὴν ρωσικὴν Ἀποστολὴν

ὄλως ἀνεξάρτητον ἀπὸ τοῦ Πατριαρχείου καὶ νὰ ζητήσῃ ἰδιαίτερα δικαιώματα ἐπὶ τῶν Προσκυνημάτων. Ἄλλ' εὐτυχῶς προελήφθησαν τὰ σχέδια ταῦτα, διὰ τῆς ἀποκαταστάσεως ἀγαθῶν, τοῦλάχιστον ἐξωτερικῶς, σχέσεων μεταξὺ τοῦ Πατριάρχου καὶ τῆς ρωσικῆς Ἀποστολῆς.

Οὕτω δὲ ὁ ἀρχηγὸς αὐτῆς προέβη εἰς τὰς πρώτας παραστάσεις αὐτοῦ καὶ ἐνεργείας πρὸς πραγματοποιήσιν τοῦ σκοποῦ αὐτῆς. Πρὸς τοῦτο δὲ περιηγήθη τὴν Παλαιστίνην καὶ Συρίαν ἐπὶ δύο περίπου μῆνας καὶ κατέστρωσε τὰ συμπεράσματα τῶν παρατηρήσεων αὐτοῦ καὶ τὰ σχέδια ὡς ἑξῆς: Οἱ λαοὶ τῆς Ἀνατολῆς, κατὰ βάθος, καὶ μετὰ τὸν Κριμαϊκὸν πόλεμον ἔμειναν πιστοὶ εἰς τὴν Ρωσίαν, ἀλλ' ἔπρεπεν αὕτη ὀριστικῶς νὰ ἐπικρατήσῃ ἐπ' αὐτῶν διὰ τῆς ἐνισχύσεως τῶν Βουλγάρων καὶ τῶν «*Ἀράβων*». Τὸ ἀραβικὸν καὶ τὸ βουλγαρικὸν ζήτημα ἦτο ἓν καὶ τὸ αὐτὸ «*ἐάν, λέγει, ἡ γλῶσσα τῶν Ἀράβων δὲν ἔχη τὸ κοινὸν πρὸς τὴν γλῶσσαν τῶν Βουλγάρων, τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι τὸ μῖσος αὐτῶν κατὰ τῶν Ἑλλήνων δὲν εἶνε ἓν καὶ τὸ αὐτό, διότι μεταφραζόμενον εἰς τὴν ρωσικὴν γλῶσσαν δηλοῦται διὰ τῶν αὐτῶν λέξεων!*». Εἶνε ἀληθὲς ὅτι οὕτως ἐξεφράζετο ὁ Κύριλλος, ὡς αὐτὸς ὁμολογεῖ ὕστερον⁸⁸, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν μᾶλλον πληροφοριῶν, ἃς ἔλαβεν ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν ἐν Πετροπόλει καὶ ἔνεκα ἀγνοίας τῆς ἱστορίας τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας· εἶνε ἀληθὲς ὅτι ἀντιπαρετήρησαν ἄλλοι ρῶσοι ἱστορικοὶ ὅτι ἄνευ τῶν Ἑλλήνων δὲν δα ὑπῆρχε σήμερον κατὰ τὰς χώρας ταύτας ὀρθοδοξία, ἠναγκάσθη δὲ καὶ αὐτὸς ὁ Κύριλλος νὰ μεταβάλῃ ὕστερον περὶ τῶν Ἑλλήνων γνώμην, ἀλλ' ἐν ἀρχῇ τῆς ρωσικῆς Ἀποστολῆς καταρτίζει πρόγραμμα ἐνεργείας κατὰ τῶν Ἑλλήνων. Φανερὸς πόλεμος κατ' αὐτῶν δὲν ἦτο δυνατός, ἐφρόνει ὁ Κύριλλος. Ἄλλ' εἶνε ἀνάγκη, λέγει, νὰ ἀφαιρεθῶσιν ἀπὸ τῶν Ἑλλήνων τὰ Πατριαρχεῖα Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων ἢ τοῦλάχιστον τὰ δύο τελευταῖα. Τὸ Πατριαρχεῖον Κωνσταντινουπόλεως, χάριν αὐτῆς τῆς ὀρθοδοξίας ἐν Ρωσίᾳ, ἔνεκα τοῦ μεγίστου αὐτοῦ κύρους καὶ τοῦ ἱστορικοῦ παρελθόντος, πρέπει ν' ἀφεθῇ μὲν εἰς τοὺς Ἕλληνας, ἀλλὰ νὰ ἐξασθενήσῃ αὐτὸ ἢ Ρωσία διὰ τῆς ἀνεξαρτησίας τῶν Βουλγάρων καὶ διὰ τῆς οἰκονομικῆς αὐτοῦ ἐξαρτήσεως ἀπὸ τῆς Ρωσίας. Αὕτη δὲ πρέπει νὰ παύσῃ ἀποστέλλουσα βοηθήματα εἰς τὰ λοιπὰ Πατριαρχεῖα, ἐφ' ὅσον ταῦτα κατέχονται ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων. Ἴνα ἀφαιρέσῃ ἢ Ρωσία ταῦτα ἀπὸ τῶν Ἑλλήνων πρέπει ν' ἀρχίσῃ ἀπὸ τοῦ Πατριαρχείου Ἀντιοχείας· διότι ὁ λαὸς τῆς Συρίας εἶνε προκατηχημένος, πιστὸς καὶ ἀφωσιωμένος εἰς τὴν Ρωσίαν. Διὰ μόνου τοῦ λαοῦ δὲν εἶνε δυνατόν ν' ἀφαιρεθῇ τὸ Πατριαρχεῖον ἀπὸ τῶν Ἑλλήνων, ἀλλ' ἀπαιτεῖται ἴδρυσις Προ-

⁸⁸ Ἐν ὑπομνήματι ἀπὸ 11 Μαρτίου 1858.

ξενείου ἐν Δαμασκῷ, μικροῦ ναοῦ παρ’ αὐτῷ, μετὰ μικρᾶς τιнос ἐκκλησιαστικῆς Σχολῆς, ἐπίσης ἴδρυσις πολλῶν Σχολῶν ἐν Λιβάνῳ καὶ ἐν Συρίᾳ, μόρφωσις παιδῶν ἐν Ρωσίᾳ καὶ ἀποικισμὸς ρώσων τεχνιτῶν.

Συγχρόνως δὲ ὁ ἀρχηγὸς τῆς ρωσικῆς Ἀποστολῆς, ἐπεκτείνων τῷ ὄντι τὴν δρᾶσιν αὐτοῦ, συμμετέσχε τῆς ἐνώσεως μετὰ τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας τῶν Συρο-Αἰγυπτίων οὐνιτῶν, ἦλθεν εἰς σχέσεις πρὸς τοὺς Συρο-Χαλδαίους Νεστοριανοὺς καὶ Ἀβυσσινοὺς, ἐπὶ σκοπῷ τῆς ἐνώσεως αὐτῶν μετὰ τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, καὶ τέλος ἐμερίμνησε περὶ τῶν ρώσων προσκυνητῶν. Ἀλλὰ λίαν ταχέως, δυστυχῶς, ἦλθεν εἰς σφοδρὰν σύγκρουσιν πρὸς τὸ νεωστὶ ἰδρυθὲν ρωσικὸν Προξενεῖον ἐν Ἱερουσαλήμ. Ὁ ρώσος πρόξενος Δορογοβούζηνωφ ἦλθεν εἰς σύγκρουσιν πρὸς τὸν Κύριλλον Μελιτουπόλεως ἕνεκα τῶν Προσκυνητῶν καὶ ἕνεκα χρημάτων τινῶν. Ἐκ τῆς συγκρούσεως δὲ ταύτης ἐξημιώθη τὰ μάλιστα ὁ δεύτερος, μὴ ἔχων, ἄλλως τε, εὐνοϊκῶς διακειμένους ἕνεκα τῆς συμπεριφορᾶς αὐτοῦ τοὺς ρώσους. Καὶ πρὸς αὐτὸν ἔτι τὸν Πορφύριον Οὐσπένσκη, πρὸς παραλαβὴν τῶν βιβλίων αὐτοῦ, λίαν ψυχρῶς προσηνέχθη ὁ Κύριλλος Μελιτουπόλεως⁸⁹. Διὰ τοῦτο ὁ Οὐσπένσκης ἐν τῷ Ἡμερολογίῳ αὐτοῦ κακῶς ἐξεφράσθη

⁸⁹ Ὁ Πορφύριος Οὐσπένσκης μετέθη τότε μέχρις Αἰγύπτου, τὸ δεύτερον ἐπισκεφθεὶς αὐτήν, πρὸς πραγματοποίησιν τοῦ σχεδίου ἐνώσεως τῶν Κοπτῶν μετὰ τῶν Ὀρθοδόξων. Λεπτομερείας περὶ τοῦ σχεδίου τούτου ἐδημοσίευσεν ὁ παραβολώτατος ἄνθρωπος ἕν τε τῷ Ἡμερολογίῳ αὐτοῦ καὶ ἐν τῷ εἰδικῷ συγγράμματι περὶ τοῦ Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας, οὗτινος ἐμνημονεύσαμεν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, ἐκδεδομένῳ ἐπιστάσι Μ. Λόπαρευ. Ἐν τῷ συγγράμματι τούτῳ παρατίθεται, πρὸς τοῖς ἄλλοις, Ὑπόμνημα τοῦ Πορφυρίου πρὸς τὸν παρὰ τῇ Ρωσικῇ Συνόδῳ Αὐτοκρατορικὸν Ἐπίτροπον Α. Τολστόην, γεγραμμένον τῇ 17 Μαρτίου 1861. Κατὰ τὸ σχέδιον αὐτοῦ ὁ Οὐσπένσκης, διὰ τοῦ προσχήματος τῆς ἐνώσεως τῶν Κοπτῶν μετὰ τῶν ὀρθοδόξων, διενεθῆναι ἐκτοπίσθη τοὺς Ἕλληνας ἐκ τῆς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας. Πρὸς τοῦτο ἐσχετίσθη στενῶς μετὰ τοῦ Κόπτου Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Κυρίλλου († 1861), μετὰ τῶν Ἑλλήνων κληρικῶν καὶ τῶν Πατριαρχῶν Ἀλεξανδρείας κατὰ τὰ ἔτη 1845-1861. Στενότερον συνεδέθη μετὰ τοῦ Διονυσίου Ἀρχιεπισκόπου τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων Ἰεροθέου β’ (1846-1859) ἀνοίξαντος εἰς αὐτὸν τὸ Ἀρχεῖον τοῦ Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας ἐν Καῖρῳ καὶ παραδόντος τὰ πολυτιμότερα ἔγγραφα, οὐ μόνον ἐν ἀντιγράφοις ἀλλὰ καὶ ἐν πρωτοτύποις. Πολὺ στενῶς ἐπλησίασεν ὁ Οὐσπένσκης καὶ τὸν Πατριάρχην Ἀλεξανδρείας Καλλίνικον (1858-1861), ὄν, βεβαίῳ ὁ Οὐσπένσκης, κατῶρθωσε νὰ πείσῃ ὅπως παραχωρήσῃ εἰλικρινῶς τὸν θρόνον εἰς τὸν Κόπτην Πατριάρχην. Ὁ Καλλίνικος ἔστρεξεν ἐπὶ τῷ ὄρφ τῆς ὑπὸ τοῦ κοπτικοῦ κλήρου παραδοχῆς πασῶν τῶν τελετῶν καὶ πασῶν τῶν κανονικῶν διατάξεων τῆς Ἑλληνικῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας. Ὁ ὅρος οὗτος ἀπήρεσεν εἰς τὸν Οὐσπένσκη, ὅστις ἤθελε μόνον δογματικὴν ἔνωσιν ἄνευ ἐτέρου τινὸς ὅρου. Προσθέτει ὁ Οὐσπένσκης ὅτι ἔπεισε τέλος περὶ τοιαύτης ἐνώσεως οὐ μόνον τὸν Καλλίνικον Πατριάρχην Ἀλεξανδρείας ἀλλὰ καὶ τὸν Ἀρχιεπίσκοπον Σιναίου Κύριλλον, περὶ οὗ ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος καὶ ὄν, ὡς εἶδομεν, καθήρεσεν ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων Κύριλλος τῷ 1867. Διὰ τοιαύτης ἐνώσεως, κατὰ τὸ σχέδιον τοῦ Οὐσπένσκη, δὴ ἐδημιουργεῖτο ὀρθόδοξον Κοπτικὸν Πατριαρχεῖον Ἀλεξανδρείας καὶ θ’ ἀπεμακρόνοντο οἱ Ἕλληνας, ἄνευ τινὸς ἀξιώσεως ἐκ τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας. Πρὸς πραγματοποίησιν λοιπὸν τοῦ τοιοῦτου σχεδίου ἐπεσκέφθη τὸ δεύτερον τὴν Αἴγυπτον, ἐξήτησε δὲ παρὰ τοῦ Κυρίλλου Μελιτουπόλεως ἐξ Ἱεροσολύμων κατάλληλον διερμηνέα διὰ τὰς διαπραγματεύσεις. Ἀλλ’ ὁ Κύριλλος Μελιτουπόλεως, ἐπιφυλάσων δι’ ἑαυτὸν τὴν δόξαν τῆς ἐνώσεως τῶν Κοπτῶν μετὰ τῶν ὀρθοδόξων, δὲν ἔστειλε τὸν διερμηνέα. Εἰς τὴν ἐκ τῆς ἐλλείψεως ταύτης λύπην τοῦ Οὐσπένσκη προσετέθη ὁ ἐν ἀρχῇ τοῦ 1861 ἐπισυμβῆς θάνατος τοῦ Κόπτου Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Κυρίλλου καὶ ἡ ἀδιαφορία τῆς Ρωσικῆς Κυβερνήσεως πρὸς τὰ ριψοκίνδυνα σχέδια αὐτοῦ. Μὴ ἀποβαλὼν ὅμως οὕτως τὴν ἐλπίδαν περὶ μελλούσης ἐπιτυχεστέρας ἐνεργείας καὶ ὑποδεικνύων ἑαυτὸν ὡς «Ἀποκρισιάριον» τῆς Ρω-

περὶ τῆς καθόλου πολιτείας καὶ λίαν ὑπόπτως περὶ τῆς ἠθικῆς ζωῆς αὐτοῦ. Ἄλλ' ἐπειδὴ οὗτος, συνεπεία τῆς εἰς Ἱερουσαλήμ μεταβάσεως πρὸς ἐπίσκεψιν τῶν ἁγίων Τόπων τοῦ Μ. Δουκὸς Κωνσταντίνου Νικολάεβιτς ἐτιμήθη διὰ παρασήμου ἀνεθάρρησε καὶ ἠθέλησε ν' ἀποκαταστήσῃ τὸ κύρος αὐτοῦ. Ἄλλ' ἡ πάλῃ ἀπέβαινε κατ' αὐτοῦ, πολλῶ μᾶλλον, ὅτι διεδίδοντο πολλὰ περὶ αὐτοῦ ὡς μεθύντος καὶ ὡς ζῶντος οὐχὶ καλῶς. Κατὰ Μάϊον τοῦ 1863 κατήγγειλεν ὁ Πρόξενος αὐτὸν εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν· συνεπεία δὲ τῆς καταγγελίας ταύτης, γνωσθεΐσης εἰς τὸν Αὐτοκράτορα, ἀπεφασίσθη ἡ ἀνάκλησις αὐτοῦ ἐξ Ἱεροσολύμων. Ὁ Κύριλλος, καταπλαγείς ἐκ τῆς τοιαύτης ἀποφάσεως, ἀπηυθύνθη πρὸς τὸν παρὰ τῇ Συνόδῳ Αὐτοκρατορικὸν Ἐπίτροπον Ἀχμάτωφ, ζητῶν νὰ δικασθῇ πρότερον καὶ ὕστερον νὰ καταδικασθῇ πρότερον καὶ ὕστερον νὰ καταδικασθῇ, κατὰ τοὺς κανόνας τῆς Ἐκκλησίας, ὥριζε δὲ δικαστὰς αὐτοῦ τοὺς Πατριάρχας καὶ Ἱεράρχας τῆς Ἀνατολῆς. Ὑπεδήλου ἐν τῇ αἰτήσῃ ταύτῃ ὅτι δὲν θὰ ὑπήκουεν εἰς τὴν ἀνάκλησιν, ἀλλὰ θὰ ἔμεινεν ἐν τῇ Ἀνατολῇ «ὑπὸ τὴν σκέπην τῶν ἱερῶν Πατριαρχικῶν θρόνων». Καίτοι δὲ ὁ Ἀχμάτωφ διέταξεν αὐτὸν ἐκ Πετρούπολεως νὰ ὑπακούσῃ, ὁ Κύριλλος ἐπέμενε ζητῶν δικαστήριον· ἐπενέβησαν δὲ ὑπὲρ αὐτοῦ μεγαλοδύμως μεσιτεύοντες ὁ Πατριάρχης Κύριλλος καὶ ἄλλοι ἐξ Ἱεροσολύμων. Ἡ Ρωσικὴ Σύνοδος ἠναγκάσθη τότε νὰ ὑπομνήσῃ εἰς αὐτὸν τὰς συνεπείας τῆς ἀπειθείας αὐτοῦ δι' ἐπανειλημμένων ἀποφάσεων καὶ ἐγγράφων, ἄχρις οὔ ἀπῆλθεν ἐξ Ἱεροσολύμων καὶ μετέβη εἰς τι ὀρισθὲν αὐτῷ Μοναστήριον ἐν Καζάν ἔνθα συντετριμμένος ἠθικῶς καὶ ἐξόριστος ἀπέθανε τῇ 10 Φεβρουαρίου 1886.

σίας ἐν Κωνσταντινουπόλει διέγραψε σχέδιον τῆς ὑπὸ τὴν Ρωσίαν ἐνώσεως ὄλων τῶν Ἀνατολικῶν χριστιανικῶν λαῶν, ἀρχῆς γινομένης ἀπὸ τῶν Κοπτῶν, ὧν ὁ Πατριάρχης ἠδύνατο ν' ἀναγνωρισθῇ «Καθολικὸς Αἰγύπτου, Λιβύης καὶ Αἰθιοπίας», ὡς Αὐτοκέφαλος Πατριάρχης τῶν Κοπτῶν καὶ Αἰθιοπῶν. Ἐπειδὴ ὅμως ἐν Αἰγύπτῳ ἔμελλε νὰ προσκρούσῃ ἡ φανερὰ ρωσικὴ ἐνέργεια ὑπέδειξεν ὁ Οὐσπένσκις ὅτι ἔδει νὰ στραφῇ προσοχὴ εἰς τὴν Ἀβυσσινίαν, ἔνθα οὔτε Ἄγγλοι οὔτε Γάλλοι δύνανται ν' ἀντενεργήσωσι καὶ ἔνθα ὑπάρχει παράδοσις ὅτι «υἱὸς ῥώσου Τσάρου θὰ νυμφευθῇ τὴν θυγατέρα Βασιλέως Ἀβυσσινου καὶ τότε οἱ ῥῶσοι μετὰ τῶν Αἰθιοπῶν θὰ κυριεύσωσιν ὅλον τὸν κόσμον!». Συνίστα ὁ Οὐσπένσκις τοῖς Ῥώσοις νὰ ὠφελῶσιν ἐκ τῆς παραδόσεως ταύτης. Ἐὰν κατόρθουν, κατ' αὐτόν, οἱ Ῥῶσοι νὰ ἐνωθῶσι θρησκευτικῶς μετὰ τῶν Ἀβυσσινῶν θὰ ἠνάγκαζον καὶ τοὺς Κόπτας νὰ ἐνωθῶσι, διότι οἱ Ἀβυσσινοὶ ζητοῦσι νὰ χειραφετηθῶσι καὶ νὰ καταστῶσιν ἀνεξάρτητοι, ὅπερ ἥκιστα συμφέρει τοῖς Κόπταις. Ἐὰν λοιπὸν οἱ Ἀβυσσινοὶ ἐνωθῶσι μετὰ τῶν Ῥώσων, θὰ σπεύσωσιν ἀμέσως νὰ ἐνωθῶσι καὶ οἱ Κόπται. Ἀνάγκη ὅμως νὰ προαποσταλῶσι κατάλληλοι ἄνθρωποι πρὸς μελέτην τῆς χώρας καὶ τοῦ λαοῦ αὐτῆς «ὅστις μέλλει ἡμέραν τινὰ νὰ δώσῃ πῆφον ἐν τῇ Οἰκουμένικῇ Συνόδῳ», ἦν ἡ Ρωσία θὰ συγκαλέσῃ «ἐν τῷ ἐν Κωνσταντινουπόλει ναῶ τῆς ἁγίας Σοφίας!». Ἡ Οἰκουμενικὴ αὕτη Σύνοδος ἔσται ὁ ἱερός Ἄρειος Πάγος τῆς Νέας Ρώμης, ὃν ἡ Ρωσία θὰ καθιδρύσῃ συνενούσα πάντα τὰ ἀνατολικά χριστιανικά ἔθνη. Τοιαῦτα σχέδια κατέγραψεν ὁ Πορφύριος Οὐσπένσκις, ἀλλὰ διέκοψεν ἀποτόμως τὰς σκέψεις αὐτοῦ, ἀναλογισθεΐς, ὅτι ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ, τῇ Ρωσίᾳ, δὲν εἶχε «τιμὴν καὶ τόπον καταφυγῆς», ὅτι τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Ρωσίας ἤτο ἀδιάφορον ὅτι «ἡ ἡμετέρα ἐν Ἱερουσαλήμ Αποστολή, μετὰ τὰς παννυχίδας καὶ τὰς παρακλήσεις, τρώγει, πίνει, κοιμᾶται, καὶ βλέπει καθ' ὕπνου φαντάσματα» (Πορφυρίου Οὐσπένσκη, Τὸ Πατριαρχεῖον Ἀλεξανδρείας, τ. Α', σ. 386-410).

Ὅτε δὲ προϋτάθει ὁ διορισμὸς νέου ἀρχηγοῦ τῆς ρωσικῆς ἀποστολῆς⁹⁰ ἐν Ἱερουσαλήμ παρηγκωνίσθη πάλιν ὁ Πορφύριος Οὐσπένσκη. Καὶ προεβιβάσθη μὲν οὗτος εἰς Ἐπίσκοπον τιτουλάριον, ἀλλὰ διήγαγε τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ βίου του ἐν μεγάλῃ στενοχωρίᾳ καὶ στερήσει καὶ περιφρονήσει, πικρῶς παραπονεθεὶς κατὰ τῶν ὁμογενῶν αὐτοῦ ἐν τῷ περιβοήτῳ Ἡμερολογίῳ⁹¹. Ἄντ' αὐτοῦ διωρίσθη τῷ 1863 ἀρχηγὸς τῆς ἀποστολῆς ὁ Ἀρχιμανδρίτης Λεωνίδας, ὅστις οὐδεμίαν ἱκανότητα εἶχε πρὸς τὸ συνεχίσει τὸ πρόγραμμα τοῦ Πορφυρίου Οὐσπένσκη καὶ Κυρίλλου Μελιτουπόλεως. Ἀλλὰ πρὸς τὸν διορισμὸν αὐτοῦ συνέπεσεν ἡ ἔναρξις τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει διπλωματικοῦ σταδίου τοῦ κόμητος Ν. Ἰγνάτιεφ († 20 Ἰουνίου 1907), ὅστις ὑπέβαλε μὲν γνώμην περὶ καταργήσεως τῆς ἐν Ἱερουσαλήμ ρωσικῆς Ἀποστολῆς καὶ μετατροπῆς αὐτῆς εἰς Παλαιστίνην Μονήν, κατὰ δὲ τὰ πρῶτα ἔτη ἤθελε, δῆθεν, νὰ μὴ ἀναμιγνύηται εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ ζητήματα καὶ παρεπονεῖτο διότι ἡ Ρωσικὴ Σύνοδος ἐξώθη αὐτὸν εἰς τοιαύτην ἀνάμιξιν⁹², ἀλλὰ τὰ ζητήματα ταῦτα ὑπῆρξαν δι' αὐτὸν προσφορώτατον πρόσχημα ἀντεκκλησιαστικῶν ἐνεργειῶν καὶ συντόνου ἐπιδιώξεως τῆς πραγματοποιήσεως τοῦ προγράμματος τοῦ Πορφυρίου Οὐσπένσκη καὶ Κυρίλλου Μελιτουπόλεως. Διότι ὁ Ἰγνάτιεφ εἰργάσθη ἐπὶ τοῦ προγράμματος τούτου, τροποποιήσας μόνον κατὰ τὰς πανσλαυϊστικὰς ἰδέας σημεῖα τινὰ αὐτοῦ. Ὡς ἦτο δὲ ἀκόλουθον ἐπεξέτεινε τὰς διπλωματικὰς αὐτοῦ πλεκτάνας μέχρις Ἱεροσολύμων.

Πρῶτον ζήτημα εἰς ὃ ἀνεμίχθη ὑπῆρξε τὸ τῆς ἐπισκευῆς τοῦ θόλου τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως, ὃν ὡς εἶδομεν, δὲν ἠδυνήθησαν οἱ Ἕλληνας νὰ ἐπισκευάσωσιν ἔνεκα τῆς ἀντιδράσεως τῶν Λατίνων. Μετὰ πολλὰς διαπραγματεύσεις, ἐπετεύχθη συμφωνία μεταξὺ τῶν Αὐτοκρατόρων τῆς Γαλλίας καὶ Ρωσίας, τῇ συναινέσει τοῦ Σουλτάνου, ὑπεγράφη δ' ἐπὶ τούτῳ πρωτόκολλον, τῇ 5 Σεπτεμβρίου 1862, μεταξὺ τοῦ Μ. Βεζύρου Ἀλῆ πασᾶ καὶ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει Ρώσου καὶ Γάλλου Πρεσβευτῶν, καθ' ὃ, ἡ Ρωσία ἠδυνήθη νὰ συμμετάσχη τῆς ἀνακαινίσεως τοῦ θόλου τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως *«ἐξ αἰσθήματος ὡς καὶ ἡ Γαλλία γενναιοδῶρου προνοίας ὑπὲρ τῆς διαχειρήσεως Προσκυνήματος, ἐξ ἴσου τιμωμένου ὑπὸ τῶν χριστιανῶν τῶν διαφόρων δογμάτων»*, ἀλλ' ὑπὸ τὸν ὅρον ὅτι διὰ τῆς πράξεως ταύτης *«οὐδὲν νέον χορηγεῖται δικαίωμα εἰς τὰς ὑπογραφούσας τὸ πρωτόκολλον Δυνάμεις,*

⁹⁰ Κατὰ τὴν ἐπίσημον αὐτῆς ὀνομασίαν ἡ Ἀποστολὴ αὐτῆς καλεῖται «ρωσικὴ πνευματικὴ ἀποστολὴ (missia) ἐν Ἱερουσαλήμ».

⁹¹ Διηγεῖται, πρὸς τοῖς ἄλλοις, ὁ Οὐσπένσκη ὅτι κατὰ τὰ τελευταῖα αὐτοῦ ἔτη ἐστρεφεῖτο χρημάτων ἔν' ἀγοράῃ ὑποδήματα καὶ παραγγείλας ποτὲ τοιαῦτα ἠναγκάσθη νὰ τὰ ἐπιστρέψῃ. Οὐχ ἦττον ἀφῆκε πολλὰ χρήματα πρὸς ἔκδοσιν τοῦ Ἡμερολογίου αὐτοῦ.

⁹² *Γρηγορίου Παπαμιχαήλ*, Ἀποκαλύψεις περὶ τῆς Ρωσικῆς πολιτικῆς ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ ἑλληνικῇ Ἀνατολῇ, Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ 1910, σ. 5. Αἱ ἀποκαλύψεις αὗται στηρίζονται ἐπὶ ἀλληλογραφίας τοῦ Ἰγνάτιεφ, δημοσιευθεῖσης ὑπὸ Α. Δημητριάδου μετ' ἄλλων ἐπισήμων ἐγγράφων.

οὐδ' ἀναιρεῖται οἰονδήπι ἐκ τῶν κεκτημένων ὑπ' αὐτῶν πρότερον δικαιωμάτων». Μετὰ τὴν συμφωνίαν ταύτην ὠρίσθησαν καὶ δύο Ἀρχιτέκτονες, Ρῶσος καὶ Γάλλος, ἀλλὰ τότε ἀκριβῶς οἱ Λατῖνοι συνησθάνθησαν τὸ μέγα λάθος αὐτῶν, ὅτι διὰ τῆς ἐπιμονῆς αὐτῶν ἀνέμιξαν πάλιν τὴν Ρωσίαν εἰς τὸ Προσκυνηματικὸν ζήτημα. Καὶ προσεπάθησαν μὲν νὰ παρακωλύσωσι τὰς ἐνεργείας πρὸς ἀνέγερσιν τοῦ θόλου, διὰ διαφωνίας τῶν Ἀρχιτεκτόνων ἀλλ' ἐπὶ τέλος ἐξενίκησεν ὁ Ἰγνάτιεφ, διὰ τῆς ἐπιμονῆς αὐτοῦ, καὶ ἐπέβαλε μάλιστα τὸ σχέδιον τοῦ ρώσου Ἀρχιτέκτονος. Οὕτως ἤρξατο ἡ ἐπιδιόρθωσις τοῦ θόλου κατὰ τὴν γενομένην ἤδη συμφωνίαν.

Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ χρόνῳ ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἐν Ἱερουσαλήμ Ρωσικῆς Αποστολῆς Ἀρχιμ. Λεωνίδας οὕτω κακῶς ἐπολιτεύετο ὥστε περιῆλθεν εἰς σφοδρὰν σύγκρουσιν οὐ μόνον πρὸς τὸ Ρωσικὸν Προξενεῖον, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸ Πατριαρχεῖον Ἱεροσολύμων· ὅθεν ὁ Πατριάρχης Κύριλλος ἐδέησε νὰ μετέλθῃ κατ' αὐτοῦ αὐστηρὰ μέτρα, ἀπαγορεύσας νὰ λειτουργῇ ἐν τοῖς Προσκυνήμασι καὶ ζητήσας τῇ 13 Ἀπριλίου 1865 παρὰ τῆς Ρωσικῆς Κυβερνήσεως τὴν ἀνάκλησιν αὐτοῦ. Τὰ μέτρα ταῦτα τοῦ Πατριάρχου Κυρίλλου προῦκάλεσαν μεγάλην ἀγανάκτησιν ἐν Ρωσίᾳ, διότι ἐνομίσθη ὅτι ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Λεωνίδου προσεβλήθη ἡ Ρωσικὴ Ἐκκλησία. Διάφορον εἶχεν ἀντίληψιν ὁ Ἰγνάτιεφ, ἐνῶ δὲ οἱ ἐν Ρωσίᾳ ἐζήτουν ἀπλῶς ἱκανοποίησιν τῆς προσβληθείσης Ρωσικῆς Ἐκκλησίας ὁ Ἰγνάτιεφ ὑπέδειξε τὴν ἀνάγκην τῆς ἀποστολῆς ἐξεταστοῦ εἰς Ἱερουσαλήμ καὶ ὡς τοιοῦτον κατάλληλον εὔρε τὸν Ἀρχιμ. Ἀντωνῖνον, Προϊστάμενον τοῦ ἐν Ἀθήναις ρωσικοῦ ναοῦ, προσκληθέντα τότε εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου καὶ ὁ Λεωνίδας μετέβη. Ὁ Ἀντωνῖνος, κατὰ τὰς ὁδηγίας τοῦ Ἰγνάτιεφ, ἀνέλαβε τὴν ἀποστολὴν αὐτοῦ, ἀλλ' οἱ ἐν Ρωσίᾳ ἔμειναν ἐξ αὐτῆς δυσηρεστημένοι, διότι ἐπέμενον νομίζοντες ὅτι ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων ἔπρεπε νὰ ζητήσῃ συγγνώμην, δι' ἐπιστολῆς αὐτοῦ, παρὰ τῆς Ρωσικῆς Συνόδου, καὶ νὰ ἱκανοποιήσῃ τὴν Ρωσικὴν Ἐκκλησίαν, ἀνακηρύσσων ἀδῶν τὸν ἄτακτον Λεωνίδα, παρὰ τὰς λίαν ἐνοχοποιητικὰς καταθέσεις τοῦ ἐν Ἱερουσαλήμ Ρώσου Προξένου Κάρτσωφ. Οἱ ἐν τῇ Ρωσικῇ Συνόδῳ ἐζήτουν καὶ τούτου τοῦ Προξένου τὴν ἀνάκλησιν. Ἀλλ' ὁ Πατριάρχης Κύριλλος εὐσταθῶς ἀπέκρουσε πᾶσαν ταπεινωτικὴν αἴτησιν συγγνώμης, παρὰ τὰς προτροπὰς καὶ τοῦ Ἰγνάτιεφ καὶ τοῦ Ἀντωνῖνου, οἱ δ' ἐν τῇ Ρωσικῇ Συνόδῳ καὶ μάλιστα ὁ Αὐτοκρατορικὸς παρ' αὐτῇ Ἐπίτροπος Τολστόης ἐσκέπτοντο περὶ κατασχέσεως τῶν ἐν Ρωσίᾳ Ἁγιοταφικῶν κτημάτων καὶ Μετοχιῶν. Μετὰ κόπου πολλοῦ ἀπέτρεψεν αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ μέτρου τούτου ὁ Ἰγνάτιεφ, ἵνα εἰς εὐδαιμόνιον αὐτὸ χρησιμοποίησῃ χρόνον. Παράδοξον ἐπιμονήν, εἰς τὸ ζήτημα τῆς αἰτήσεως συγγνώμης ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Κυρίλλου παρὰ τῆς Ρωσικῆς Συνόδου, ἐδείκνυε καὶ ὁ κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκεῖνας τελευτήσας (19 Νοεμβρίου 1867) τὰ μάλιστα πεφωτισμένος Μητροπολίτης Μόσχας Φιλάρετος. Τέλος εὐρέθη τρόπος ἵνα ὁ Πατριάρχης Κύριλλος γράψῃ σχετικὴν, πάντοτε ὅμως ταπεινωτικὴν, ἐπι-

στολήν πρὸς τὴν Ρωσικὴν Σύνοδον, καὶ οὕτως ἀνεκλήθη μὲν ὁ Λεωνίδας, διωρίσθη δὲ ἀρχηγὸς τῆς ἐν Ἱερουσαλήμ Ρωσικῆς Ἀποστολῆς ὁ Ἀντωνῖνος Καπούστην († 1894) Ἀρχιμανδρίτης⁹³.

Ὑπὸ τὴν ιδιότητα ταύτην ἐβάδισε καὶ οὗτος κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Πορφυρίου Οὐσπένσκη καὶ Κυρίλλου Μελιτουπόλεως κεχαραγμένην τροχίαν, δραστηρίως καὶ συστηματικῶς ἐργασθεὶς πρὸς ἐφαρμογὴν προγράμματος, ἤκιστα συντελοῦντος εἰς ἐνίσχυσιν τῆς ὀρθοδοξίας⁹⁴. Ἡ δρᾶσις δὲ αὐτοῦ καὶ ἡ πολιτεία καθόλου προὐκάλεσε σοβαρὰς μὲν προστριβὰς πρὸς τὸ Ρωσικὸν Προξενεῖον, ὅπερ «*ἠναγκάσθη νὰ καταφύγῃ εἰς τὴν ἔνοπλον δύναμιν τῶν καβάσιδων*», πρὸς περιστολήν αὐτοῦ, κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Χιτροβώ, καὶ δεινὰς τῶν Ρώσων μομφάς. Ὁ Α. Οὐσίνσκη καὶ τὶς Δοβρίνην (ψευδώνυμον) ἔγραψαν πολλὰ κατ' αὐτοῦ. Ὁ δεύτερος μάλιστα τούτων ἵνα στηλιτεύσῃ αὐτὸν συνέγραψε μυθιστόρημα, ὅπερ ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «*Πεῖς-Πασᾶ*» εὐρέως διεδόθη ἐν Ἱερουσαλήμ καὶ ἐν Ρωσίᾳ. Συνεπεία πάντων τούτων σκέψις πάλιν ἐπεκράτησε πρὸς στιγμὴν ἐν Πετροπόλει περὶ διαλύσεως τῆς ἐν Ἱερουσαλήμ ρωσικῆς Ἀποστολῆς. Ἄλλ' ὁ Ἀντωνῖνος εἶχε προστάτιδα τὴν Τσαρίναν Μαρίαν, μητέρα τοῦ Ἀλεξάνδρου γ' ἣτις ἔσωσεν αὐτόν. Ἐπίσης θερμῶς ὑπεστήριξεν αὐτὸν ὁ κόμης Ἰγνάτιεφ, μεθ' οὗ εἰς ὄλως ἰδιαιτέρας διετέλεσεν οὗτος σχέσεις, ἐντεταμένην ἔχων τὴν προσοχὴν αὐτοῦ εἰς τὰ ἐν Παλαιστίνῃ τελούμενα, ἀναμιχθεὶς ἐν τῷ μεταξὺ χρόνῳ εἰς τὸ Σιναϊτικὸν ζήτημα, ταχθεὶς κατ' ἀρχὰς μὲν ὑπὲρ τοῦ καθαιρεθέντος Ἀρχιεπισκόπου Κυρίλλου, εἶτα δὲ ὑπὲρ τοῦ Καλλιστράτου καὶ συντελέσας τὴν ὑπεξαίρεσιν τοῦ περιλαλήτου Σιναϊτικοῦ Κώδικος τῆς ἁγίας Γραφῆς.

Τῷ 1869 ἐπερατώθησαν αἱ ἐργασίαι τοῦ θόλου τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως, αἱ δὲ κλεῖδες αὐτοῦ παρεδόθησαν ὑπὸ τοῦ ἐν Ἱεροσολύμοις Γάλλου Προξένου εἰς τὸν Διοικητὴν Ἱεροσολύμων, ὅστις ἐνώπιον τοῦ Ρώσου Προξένου παρέδωκεν αὐτὰς εἰς τὸν Πατριάρχην Ἱεροσολύμων Κύριλλον⁹⁵, ἔκτοτε δ' ἐναπέμεινε τὸ δικαίωμα τοῦ καθαρισμοῦ τοῦ θόλου εἰς τοὺς Ἑλληνας καὶ οὕτως ἐτηρήθη τὸ Statu quo τῶν Προσκυνημάτων. Οὐδὲ παρεβίασεν αὐτὸ ἡ αὐτοπρόσωπος μετάβασις εἰς Ἱερουσαλήμ τῆς Αὐτοκρατείας τῆς Γαλλίας Εὐγενίας καὶ τοῦ Αὐτοκράτορος τῆς Αὐστρίας Φραγκίσκου Ἰωσήφ κατὰ τὸ ἔτος 1869. Διὰ καταλλήλου ἐνεργείας ὁ Ἰγνάτιεφ κατῴρθη νὰ προλάβῃ πᾶσαν ὠφέλειαν τῶν Λατίνων ἐκ

⁹³ Γρηγορίου Παπαμιχαήλ, ἔνθ' ἄν. σ. 43-53.

⁹⁴ Τοῦ Ἀντωνίου δὲν ἐδημοσιεύθησαν εἰσέτι Ἀπομνημονεύματα, ἐκτὸς μικροῦ τινος ἀποσπάσματος ἀναφερομένου εἰς τὴν πτώσιν τοῦ Πατριάρχου Κυρίλλου. Περὶ τῆς δράσεως αὐτοῦ Πρβλ. Α. Δημητριάδου, Ὁ ἀρχηγὸς τῆς ρωσικῆς πνευματικῆς Ἀποστολῆς ἐν Ἱερουσαλήμ Ἀρχιμανδρίτης Ἀντωνῖνος Καπούστην ὡς ἐργάτης τῆς ὀρθοδοξίας ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ ἰδίως ἐν Παλαιστίνῃ. ρως. Ἐν ταῖς Ἀνακοινώσεσι τῆς Ρωσικῆς Παλαιστινείου Ἐταιρείας XV, 1904.

⁹⁵ Γρηγορίου Παπαμιχαήλ, ἔνθ' ἄν. σ. 7.

τῆς ἐπισκέψεως τῶν ἀνωτέρω. Μαθὼν ὅτι ὁ Νούντσιος τοῦ πάπα ἐν Παρισίοις ἐνεχείρισεν εἰς τὴν Εὐγενίαν κατάλογον 82 αἰτήσεων ὑπὲρ τῶν Λατίνων ἐν τοῖς ἀγίοις Τόποις ἠνάγκασε τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει Γάλλον Πρεσβευτὴν Βορέ νὰ μὴ παρουσιάσῃ κἄν αὐτήν. Ὅμως παρεχωρήθη εἰς τὸν Αὐτοκράτορα Φραγκῖσκον ὁ λεγόμενος οἶκος τοῦ Ἰωακείμ καὶ τῆς Ἄννης, ὁ δεικνύμενος ὡς τόπος τῆς γεννήσεως τῆς Θεοτόκου. Συγχρόνως σχεδὸν μετέβη εἰς Ἱερουσαλήμ καὶ ὁ διάδοχος τοῦ Βασιλέως τῆς Πρωσσίας Φρειδερίκος, εἰς ὃν παρεχωρήθη μέρος τοῦ παρὰ τὸν Ναὸν τῆς Ἀναστάσεως ἐν τοῖς ἐρειπίοις τοῦ ἀρχαίου Ξενῶνος τῆς Εὐδοκίας, Muristan λεγομένου, ἕνεκα τῆς προϋπάρξεως ἐν αὐτῷ Νοσοκομείου, ἰδρυθέντος μετὰ τὴν ἐκδίωξιν τῶν Σταυροφόρων, ὡς εἶδομεν, ἐν ναῶ τῶν Ἰωαννιτῶν⁹⁶. Εἰς τὸ παραχωρηθὲν μέρος προσέθηκε καὶ ὁ Πατριάρχης Κύριλλος 150 πήχεις ἀγιοταφίτικοῦ γηπέδου, ἐπὶ τῇ ματαίᾳ ἐλπίδι ὅτι οἱ Πρῶσοι ἠδύναντο νὰ βοηθήσωσιν αὐτὸν ἐν τῷ ζητήματι τῆς ἀποδόσεως τῶν ἐν Ρουμανίᾳ Μοναστηριακῶν κτημάτων. Ἐν ἐπιστολῇ αὐτοῦ ὁ κόμης Ἰγνάτιεφ πρὸς τὸν Ἀντωνῖνον ψέγων τὴν πρᾶξιν ταύτην τοῦ Πατριάρχου Κυρίλλου προσέθηκε τὴν λεπτομέρειαν ταύτην, ὅτι ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Γάλλος Πρεσβευτὴς ἤτο σφόδρα δυσηρεστημένος ἐκ τῆς συμπλησίσεως τῶν Ἀρμενίων καὶ τῶν Ἑλλήνων ἐν τοῖς Ἱεροσολυμιτικαῖς ζητήμασι καὶ ὅτι κατὰ τὰς συνεντεύξεις αὐτοῦ μετὰ τοῦ Ἀρμενίου Πατριάρχου κατώρθωσεν ὡς διερμηνεῖς νὰ χρησιμεύσωσιν ἰδικοί του ἄνθρωποι καὶ νὰ γνωρίσῃ ὅλα τὰ μεταξὺ αὐτῶν διαμειφθέντα⁹⁷.

Ἐναντι τοῦ παραχωρηθέντος τοῖς Πρῶσοις Muristan, παρὰ τὸν Ναὸν τῆς Ἀναστάσεως, ὁ Ἀντωνῖνος ἀπέκτησε σπουδαιότατον μέρος, ἐν ᾧ διεξήχθησαν ὕστερον πολύκροτοι ἀνασκαφαί⁹⁸, μικρὸν δὲ πρότερον μετέβη εἰς Ἱερουσαλήμ ὁ Μέγας Δουξ Κωνσταντῖνος Νικολάεβιτς, ἵνα προληφθῇ πᾶσα ὑπεροχὴ τοῦ γοήτρου τῶν ἄλλων Δυνάμεων ἐν Παλαιστίνῃ ἐπὶ βλάβῃ τῆς Ρωσίας, ὁ Ἰγνάτιεφ δ' ἐξέφραζε τὴν χαρὰν αὐτοῦ ἐπὶ τῷ ὅτι οἱ ξένοι δὲν ὑπερέβησαν τὸν Ρῶσον ἐπισκέπτῃν τῶν ἀγίων Τόπων. Σημαντικὸν ἐδεώρει μόνον τὸ ἀπόκτημα τῶν Πρῶσσω, ὅπερ προσέλαβεν ὄντως μεγάλην σημασίαν διὰ τῆς ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις ἰδρύσεως ἐπ' αὐτοῦ μεγαλοπρεποῦς Ναοῦ τοῦ Σωτῆρος, ἐγκαινιασθέντος ὑπὸ τοῦ Αὐτοκράτορος τῆς Γερμανίας⁹⁹. Ἄλλὰ θετικώτερα ἀποτελέσματα ὑπὲρ

⁹⁶ Ἴδε ἔμπροσθεν σ. 445, ἐνθα ἐσφαλμένως ὑπεσημειώθη τὸ ὄνομα τοῦ Σουλτάνου Χαμητ ἀντὶ τοῦ Λεῖξ (1861-1876). Πρὸς. *Alonzo*, Les Allemagnes en Orient, Bruxelles 1904.

⁹⁷ *Γρηγορίου Παπαμχαήλ*, ἐνδ' ἄν. σ. 67. 68.

⁹⁸ Πρὸς. *Α. Μανσούρωφ*, Ἡ Βασιλικὴ τοῦ Αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου ἐν Ἱεροσολύμοις, ρωσ. Ἐν Μόσχᾳ 1885.

⁹⁹ Τὸ γεγονός τοῦτο προὐκάλεσεν ἀπέραντον ἀληθῶς φιλολογίαν οὐχὶ ἄσχετον πρὸς τὴν μελέτην τῆς Παλαιστίνης. Πρὸς. *Peter Thomsen*, Systematische Bibliographie der Palästina Literatur, Leipzig u. New York 1908, I, 159 ἐξ.

τῆς Ρωσίας ἀπέδωκεν ἡ μοναδικὴ καὶ ὄλως ἔκτακτος δρᾶσις τοῦ Ἀντωνίνου πρὸς ἀπόκτησιν ἱστορικῶν τόπων καὶ γαιῶν ἐν Παλαιστίνῃ ἐπ' ὀνόματι τῆς Ρωσίας. Τὸ ἐγχείρημα τοῦ Ἀντωνίνου πρὸς ἀπόκτησιν ἰδίως τῆς ἐν Χεβρῶνι Δρυὸς Μαμβρῆ προϋξένησε μεγάλας στενοχωρίας καὶ ἐνοχλήσεις τῷ Ἰγνάτιεφ, ὅστις ἐχαρακτήριζε τὴν δρᾶσιν τοῦ Ἀντωνίνου ὡς «εἰρηνικο-μυστικο-ἀρπακτικὴν», ἀλλ' ἐπὶ τέλους διὰ τῆς ἐπιμονῆς τοῦ Ἀντωνίνου ἐπέτυχε, καὶ χάρις εἰς τὴν δραστηριότητα αὐτοῦ ἐτέθησαν νέες βάσεις περαιτέρω ἐνεργείας τῶν Ρώσων, ἐν Παλαιστίνῃ¹⁰⁰, καὶ ἐν τῇ Ἀνατολῇ καθόλου, αἵτινες ἦσαν μὲν ἀντίθετοι πρὸς τὸ ἀληθὲς καὶ πραγματικὸν συμφέρον τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἀπεσκοποῦν δὲ μόνον εἰς τὸν ἐκτοπισμὸν τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τῶν προγονικῶν αὐτῶν κτήσεων, ἐν αἷς ἐπὶ αἰῶνας ὀλοκλήρους ἀπερίγραπτοι διεξήχθησαν ἀγῶνες, καὶ εἰς τὴν δημιουργίαν φυλετικῶν διενέξεων ἐν τῇ Ἀνατολῇ πρὸς κατάρριψιν τοῦ κύρους καὶ τῆς δυνάμεως τῶν ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν. Ὁ Ἰγνάτιεφ, παραδιδόμενος εἰς τὴν μελέτην διαφόρων παραδόξων θεωριῶν περὶ τοῦ ὅτι τὸ Πατριαρχεῖον Ἱεροσολύμων ἦτο πρὸς τὸ 1534 ἀραβικόν! καὶ ὅτι κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο ἐξελέγη ὁ πρῶτος ἕλλην Πατριάρχης¹⁰¹, καὶ τονίζων τὰς ἐθνολογικὰς θεωρίας περὶ ἀραβοφόνων, ζητῶν πληροφορίας παρὰ τοῦ Ἀντωνίνου περὶ δικαιωμάτων τῶν ἄλλων ἐθνῶν ἐπὶ τῶν ἁγίων Τόπων, συντόνως εἰργάζετο ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὲρ τοῦ βουλγαρικοῦ λεγομένου ζητήματος, ὅπερ, πρὸς τοῖς ἄλλοις, προϋξένησε μεγάλην ταραχὴν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ Ἱεροσολύμων.

ΠΤΩΣΙΣ ΤΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΚΥΡΙΛΛΟΥ ΚΑΙ ΣΥΝΕΠΕΙΑΙ ΑΥΤΗΣ

Ὁ Πατριάρχης Κύριλλος ἐξηκολούθει λίαν ἀξιεπαίνως τὸ ἔργον αὐτοῦ, μεριμνῶν περὶ τῆς ἐμπειστευμένης αὐτῷ Ἐκκλησίας καὶ τοῦ ὀρθοδόξου λαοῦ τῆς Παλαιστίνης, ἐκθύμως πάντοτε ὑποστηρίζων τὴν παιδείαν, ἧς περιφανῆς ἐστία ἦτο ἡ μεγαλόνυμος Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Σταυροῦ. Οἱ ἐν αὐτῇ ἐργαζόμενοι λόγιοι Ἁγιοταφῖται προσεπάδουν νὰ ἐνισχύσωσι πνευματικῶς τὴν Ἁγιοταφτικὴν

¹⁰⁰ Πρβλ. *Alonzo, La Russie en Palestine, Bruxelles 1904.*

¹⁰¹ Τῆς θεωρίας ταύτης, ἦν ἀκρίτως ἐπανελάβον καὶ τινες τῶν νεωτέρων ἱστορικῶν, πρόκεινται πάντα τὰ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν προσαχθέντα γεγονότα ἀναίρεσις ἀναντίρρητος. Πρβλ. *Τιμοθέου Θέμελη, Ἀνασκευὴ πεπλανημένων θεωριῶν, Ἱερουσαλήμ 1911.*

Ἀδελφότητα καὶ νὰ ἐξυψώσωσιν αὐτήν. Σπουδαία δὲ τάσις παρουσιάσθη τότε ἐν αὐτῇ ἢ τῆς ἀποκτήσεως καὶ ἀναδείξεως τῶν παλαιῶν καὶ ἐγκαταλελειμμένων Μονῶν ἐν τῇ ἐρήμῳ τῆς Ἰουδαίας καὶ ἐν τῇ Γαλιλαίᾳ, πολλῶ μᾶλλον ὅτι ἔτεροι ἐζήτησαν ν' ἀγοράσωσι τὰ ἐρείπια αὐτῶν. Οὕτω δὲ ἤρξαντο καὶ πάλιν δημιουργούμενα νέα μοναστηριακὰ κέντρα ἐν Τιβεριάδι, ἐπὶ τοῦ ὄρους Θαβώρ, παρὰ τὸν Ἰορδάνην ποταμόν. Πρὸς χαρὰν τῆς Ἀδελφότητος, μετὰ κόπου πολλοῦ, διὰ τῆς δραστηριότητος τοῦ Σχολάρχου τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Φωτίου, προλαβόντος τὸν Ἀντωνῖνον ἡγοράσθησαν, πρὸς τοῖς ἄλλοις, τὰ ἐρείπια τοῦ ἐνδόξου Κοινοβίου τοῦ ἁγίου Θεοδοσίου. Μέγας δὲ ζῆλος κατέλαβε τοὺς Ἁγιοταφίτας πρὸς ἐπαύξην τῆς κτηματικῆς περιουσίας τῆς Ἀδελφότητος, πρὸς οἰκονομικὴν ἐξασφάλισιν αὐτῆς. Εἰς τὸν ζῆλον τοῦτον ὀφείλεται ἡ νεωτέρα κτηματικὴ περιουσία τῆς Ἀδελφότητος. Ἡ τάσις αὕτη προῆλθεν ἐκ τῶν οἰκονομικῶν δυσχερειῶν, ἃς ἐδημιούργησεν ἡ κατάσχεσις τῶν ἐν Ρουμανίᾳ Ἁγιοταφικῶν κτημάτων. Ὁ Πατριάρχης Κύριλλος ἐξήντησεν ἑαυτὸν ἐν τῷ ἁγῶνι πρὸς ἀνάκτησιν τῶν κτημάτων, ἀλλά, δυστυχῶς, ἐπὶ τῇ ματαίᾳ ἐλπίδι τῆς ἀνακτήσεως αὐτῶν οὐδὲν σοβαρὸν μέτρον ἐλάμβανε περὶ οἰκονομικῆς ἐξασφαλίσεως τῆς Ἀδελφότητος, διὰ σοβαρῶν καὶ μονίμων πόρων. Ἐξ ἐναντίου ἤψανε τὰς δαπάνας αὐτῆς καὶ ἐδημιούργει δικαιώματα τῶν κοσμικῶν ἐπὶ τῆς περιουσίας αὐτῆς, μὴ διαχειριζόμενος συνετῶς αὐτήν καὶ μὴ δίδων λόγον παρὰ τῶν εἰσπραττόντων καὶ δαπανώντων. Ἡ ἐσωτερικὴ ἀταξία ἐν τῇ Ἀδελφότητι ἐκορυφοῦτο¹⁰², ὃ δὲ Πατριάρχης οὐδὲ ν' ἀκούσῃ τι ἤθελε περὶ ρυθμίσεως τοῦ βίου αὐτῆς

¹⁰² Ὁ ἐσωτερικὸς βίος τῆς Ἀδελφότητος ἐστηρίζετο πρότερον ἐπὶ τῶν παλαιῶν διατάξεων τῶν Πατριαρχῶν, ἀπλούστερος ὢν πρὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Κυρίλλου. Τὸ Κοινοβιακὸν σύστημα δὲν ὑπῆρχε, κυρίως εἰπεῖν, κατὰ τὴν πλήρη αὐτοῦ ἔννοιαν. Ἄλλ' ἡ ἰδιορρυθμία ἐν τῷ κεφαλαίῳ μόνον τῆς διαίτης ὑπάρχουσα δὲν ἐξηφάνιζε τὸν χαρακτήρα τοῦ Κοινοβίου ἐν τῇ Ἀδελφότητι. Πάντες οἱ «πατέρες» ὡς ἀνεκάθεν καλοῦνται οἱ Ἁγιοταφῖται καὶ «ἀδελφοί» οἰοῦντο ἰερατικῶν βαθμῶν πλὴν τῶν ἐν διακονίαις ὄντων καὶ τῶν διευθυνόντων τὸ Κοινὸν κυρίαν φροντίδα εἶχον τὴν φύλαξιν τῶν Προσκυνημάτων καὶ τὴν ἐν αὐτοῖς ἀδιάλειπτον τέλεσιν τῶν ἱερῶν Ἀκολουθιῶν. Ἡ ἐν τοῖς κελλίοις ἢ ἐκτὸς τῶν κελλίων συνάντησις αὐτῶν ἦτο σπάνιον πρᾶγμα. Τὸ «ταξεῖδι» ὡς ἐκαλεῖτο ἢ πρὸς συνάθροισιν τῶν λογίων τοῦ εὐσεβοῦς ἡμῶν Γένους περιόδεῖα, ἐπεβάλλετο εἰς πάντας, ἀλλ' ἐξ αὐτῶν οἱ περιοδεύοντες δὲν ἀπέκτων ἴδια χρήματα, δυνάμενοι νὰ χρησιμοποιήσωσιν αὐτὰ εἴτε πρὸς βίον ἀνετώτερον εἴτε πρὸς ἐπιδείξεις. Τῇ γνώσει τῶν Ἐπιτρόπων τοῦ Πατριάρχου ἐκράτουν οἱ περιοδευταὶ μέρος τῶν εἰσπραττομένων, φιλοτιμίας ἔνεκεν, ἐλάχιστον, ὅπερ κατέθετον συνήθως παρὰ τῷ Σκευοφύλακι, ἐγκαίρως ἕκαστος φροντίζων περὶ τῶν «μνημοσύνων» αὐτοῦ, ἀλλὰ τοῦ ποσοῦ τούτου οὐδεμία ἠδύνατο νὰ γίνῃ χρῆσις, εἰμὴ ἐν περιπτώσει ἀνάγκης. Εἰς τὸν Σκευοφύλακα παρέδιδον ἐπίσης οἱ περιοδευταὶ καὶ οἱ λοιποὶ πατέρες πᾶν πολῦτιμον αὐτῶν ἀντικείμενον, ὅπερ ἠδύνατο νὰ πωληθῇ ἐν ἐκτάκτῳ ἀνάγκῃ τῆς Ἀδελφότητος. Τὸ Σκευοφυλάκειον ἦτο κοινὸν αὐτῶν θησαυροφυλάκειον ἀπρόσιτον καὶ εἰς αὐτὸν τὸν Πατριάρχην. Τράπεζα κοινὴ δὲν ὑπῆρχεν, ἀλλ' ἐδίδοτο εἰς τὸ κελλίον ἐνὸς ἕκαστου ἢ καθημερινὴ τροφή, ὑπῆρχε δὲ μόνον ἡ λεγομένη «τράπεζα τοῦ ἐπιτροπικοῦ», ἐν ἣ ἔτρωγον ὁ Ἐπίτροπος τοῦ Πατριάρχου μετὰ δύο ἢ τριῶν ἄλλων γερόντων καὶ τῶν ἐκάστοτε φιλοξενουμένων ἐπισήμων προσκυνητῶν. Ἡ ἐνδυμασία ἐδίδοτο εἰς τοὺς πατέρας τοῦ Κοινοῦ. Τὰ ράσα ἐκ μαλλίνου ὑφάσματος «νεῖλι» καλουμένου τῆς Αἰγύπτου, τὰ «ἀντεριά» ἐκ πανίου θεβαμένου, τὰ ὑποδήματα ἀπλούστατα «γεμενιά». Κατωτέρας ἔτι ποιότητος ἐνδυμασία ἐδίδοτο εἰς τοὺς «ὑποτακτικούς», ὅτινες δὲν ἐτόλμων νὰ ἐμφανισθῶσιν ἐνώπιον τῶν πατέρων. Εἰς παλαιότερους καιροὺς ὄφειλον οἱ ὑποτακτικοὶ νὰ ὄσιν ἀνυπόδητοι καὶ διάκονοι ἔτι ὄντες. Αὐστηρὰ δ' ἐπεκράτει πειθαρχία. Ὁ ἐλάχιστος γογγυσμὸς ἐτιμωρεῖτο δι' ἀποπομπῆς. Πάντες δὲ οἱ μοναχοὶ ἔπρεπε νὰ διαιτῶνται ἐντὸς τοῦ

διὰ Κανονισμοῦ, φοβούμενος μὴ περικοπῶσι τὰ δικαιώματα αὐτοῦ. Πάντες ὅμως συνησθάνοντο τὴν ἀνάγκην τοιοῦτου Κανονισμοῦ, μάλιστα μετὰ τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει γενομένην (1860) ἐκπόνησιν τῶν Ἐθνικῶν Κανονισμῶν. Ἐν τοῖς Κανονισμοῖς τούτοις ἐτέθη εἰδικὸν ἄρθρον, καθ' ὃ τὸ Δ. Ε. Μ. Συμβούλιον, ὡς ἀντιπροσωπεῖα τοῦ ἔθνους, ἐπιβλέπει ἐὰν ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης ἐκπληροῖ μετὰ ζήλου τὸ πρὸς τὰ ἅγια Προσκυνήματα καὶ τὴν ἐν αὐτοῖς ἐθνικὴν κληρονομίαν καὶ περιουσίαν καθήκον αὐτοῦ, δικαιούμενος καὶ λόγον ζητεῖν παρὰ τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων περὶ τῆς οἰκονομικῆς διαχειρίσεως τοῦ Παναγίου Τάφου. Προκειμένου περὶ τοῦ διοικητικοῦ συστήματος ὅπερ καθορίζετο διὰ τῶν Ἐθνικῶν Κανονισμῶν ἐν τῇ Μ. Ἐκκλησίᾳ ἐν ἧ' κατηργήθη τὸ σύστημα τοῦ Γεροντισμοῦ, βεβαίως τοῦτο ἐστηρίχθη ἐπὶ νέων βάσεων. Ἄλλ' οἱ Κανονισμοὶ τῆς Ἀγιοταφικῆς Ἀδελφότητος οὔτε παλαιὸν τι σύστημα ἔμελλον νὰ καταργήσωσιν οὔτε νέον νὰ δημιουργήσωσιν, ἀλλ' αὐτὸ τὸ ἔκπαλαι ἐπικρατήσαν καὶ ἀρξάμενον νὰ παραφθείρηται σύστημα ἔμελλον διὰ θετικῶν δεσμῶν νὰ περιβάλλωσι, προλαμβάνοντες τὰς ὀλεθρίας συνεπείας τῆς αὐθαιρεσίας, δίδοντες πραγματικὴν δύναμιν εἰς τὴν ἤδη ὑφισταμένην Σύνοδον, καὶ εἰς τὴν Ἀδελφότητα, ἣτις ἔχει ὠρισμένα δικαιώματα καὶ καθήκοντα ἐπὶ τῆς διοικήσεως τῶν Προσκυνημάτων καὶ τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων. Αἰῶνες ὅλοι ἐμόρφωσαν τὸ μοναστηριακὸν σύστημα τῆς διοικήσεως τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων, ἀρρήκτως συνδεδεμένον πρὸς τὸ Προσκυνηματικὸν καθεστῶς, τὸ ὁποῖον δὲν ἔπρεπεν αὐθαιρέτως νὰ καταργηθῆ, ὃ δὲ Κανονισμὸς δὴ ἐξησφάλιζε τὴν Ἀδελφότητα κατὰ πάσης ἀποπειράς ἀλλοιώσεως τοῦ ἐπικρατοῦντος συστήματος, διότι ἡ γενομένη ἤδη πρότερον κατήχησις τοῦ ἀραβοφώνου ὀρθοδόξου ποιμνίου οὐ μόνον ὑπὸ τῶν ἀλλοδόξων προπαγανδιστῶν, ἀλλὰ, δυστυχῶς, καὶ ὑπὸ ὀρθοδόξων ἢ ὀλεθρία τάσις πρὸς δημιουργίαν ἀραβικοῦ φυλετικοῦ ζητήματος ἐν τῇ ὀρθοδόξῃ Ἐκκλησίᾳ, διὰ τοῦ σκανδαλισμοῦ τοῦ λαοῦ, ἦσαν κίνδυνοι σοβαροί, πρὸς πρόληψιν τῶν ὁποίων οὐδὲν ἔπραττεν ὁ Πατριάρχης Κύριλλος. Τούτου ἕνεκα παρουσιάσθη ἀντίθεσις μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῆς Ἀδελφότητος, κατατείνουσα, δυστυχῶς, εἰς τὰ ἄκρα, διότι οἱ ζητοῦντες Κανονισμὸν προέβησαν εἰς τὴν σύνταξιν τοιοῦτου ἐκ 13 ἄρθρων, ἅτινα ἐξέπληξαν, ἕνεκα τοῦ ἄγαν ἐλευθεριάζοντος πνεύματος αὐτῶν, καὶ αὐτὸν τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην Γρηγόριον στ' πρὸς ὃν εἶχον ἀποσταλῆ. Τὰ ἄρθρα ταῦτα ἀπέκρουεν ὁ Πατριάρχης Κύριλλος ἀποστέργων, κατ' ἀρχὴν, πάντα Κανονισμὸν. Ἐὰν δὲ ἀνεφαίνετό τι ζήτημα σοβαρὸν ἢ σύγκρουσις ἦτο ἀναπόφευκτος.

Δυστυχῶς τὸ παρουσιασθὲν ζήτημα ἠδύνατο νὰ παραγάγῃ σύγκρουσιν καὶ ἄνευ τῆς ἀνωτέρω αἰτίας. Τοιοῦτο δὲ ζήτημα ὑπῆρξε τὸ Βουλγαρικὸν σχίσμα. Οὐδεὶς

Μοναστηρίου, πλὴν τῶν ἐκτὸς αὐτοῦ διακονίαν ἐχόντων. Ταῦτα πάντα δυστυχῶς καὶ εἴτι ἕτερον ἤρξαντο μεταλασσόμενα ἐπὶ Πατριάρχου Κυρίλλου, παραγαγόντος ἐν τῇ Ἀδελφότητι τάσεις πρὸς βίον ξένον καὶ ἀντικείμενον εἰς τοὺς νόμους τοῦ αὐστηροῦ μοναχικοῦ βίου.

θ' ἀρνηθῆ ὅτι ὁ Πατριάρχης Κύριλλος ὑπῆρξεν ὄλως ἀκατηγόρητος, ὡς Πατριάρχης ὀρθόδοξος, ἀνεξαρτήτως τῶν ἀτελειῶν αὐτοῦ ὡς ἀνθρώπου, πολλὰ κατὰ τὴν μακρὰν αὐτοῦ πατριαρχίαν παρασχὼν δείγματα φιλογενείας. Ἐπομένως ὑπόνοιά τις περὶ τῶν ὀρθοδόξων καὶ φιλογενῶν αὐτοῦ αἰσθημάτων καὶ φρονημάτων δὲν ἐπιτρέπεται. «Ὁ πρωδιεράρχης οὗτος ἐκ παίδων ἅπαντα τὸν μακρὸν αὐτοῦ βίον εὐκλεῶς καὶ ἐπ' ἀγαθῷ τῆς Ἐκκλησίας διήνυσε, καὶ νυχθημερὸν ὑπὲρ τῶν συμφερόντων αὐτῆς, μετὰ σπανίας ψυχικῆς καρτερίας, ὑπερεμαχῆσατο». Ἡ κρίσις αὕτη, ἣτις ἐπισήμως ἐξηγέχθη ἐν τῇ μετὰ μικρὸν συγκροτηθεῖσῃ ἐν Κωνσταντινουπόλει Μεγάλῃ Συνόδῳ εἶνε ὀρθή, ἀλλ' ἰσχύει μέχρι τῆς Συνόδου ἀκριβῶς ἐκείνης, ἣτις ἠναγκάσθη νὰ καταδικάσῃ τὴν πολιτείαν αὐτοῦ ἐν σπουδαιότητῳ ἐκκλησιαστικῷ ζητήματι, οἷον ἦτο τὸ Βουλγαρικόν.

Κατὰ τὴν πρώτην ἀνακίνησιν αὐτοῦ, ἀπὸ τοῦ 1858 καὶ ἐξῆς, ὁ Πατριάρχης Κύριλλος ἐτάχθη ὑπὲρ τῶν ἱερῶν τῆς Ἐκκλησίας θεσμῶν καὶ κατὰ τῶν Βουλγάρων, ἐπισήμως ἐκδηλώσας τὸ φρόνημα αὐτοῦ τῷ 1861 ἐπὶ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Ἰωακείμ β' (1860-1863, 1873-1878) καὶ τῷ 1864 ἐπὶ Σωφρονίου γ' (1863-1866), τῇ δὲ 24 Ἰανουαρίου 1869 ἐν πατριαρχικῇ καὶ συνοδικῇ ἐπιστολῇ αὐτοῦ ὁ Κύριλλος ἔτι σαφέστερον κατεδίκασε τοὺς κατὰ τῆς Ἐκκλησίας στασιάζοντας Βουλγάρους, ἄνδρας σκανδαλοποιοὺς ἀποκαλέσας καὶ λαοπλάνους καὶ ὄργανα τοῦ Σατανᾶ καὶ πιστοὺς ὑπηρέτας τοῦ σκότους, διαβεβαιῶν τὴν Μ. Ἐκκλησίαν ὅτι «οὐ μόνον τὴν πατρῶαν τάξιν, ἣν ἡμᾶς οἱ πρόγονοι, δι' ὧν ἔπραξαν, κατέχειν παραδεδώκασιν οὐ λείψομεν, ἀλλὰ ὁμόθυμοι συναγωνισταὶ καὶ συναντιλήπτορες καὶ ἐπὶ τῇ προοριζῶ ἐκκοπῇ τῶν πάντως κατὰ θεῖαν παραχώρησιν ἐν μέσῳ τῷ τῆς Ἐκκλησίας ληΐῳ ἀναφυνέντων ζιζανίων γενησόμεθα»¹⁰³. Τοῦτο ἦτο τὸ φρόνημα τῆς ὅλης ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας. Ἐκ τῶν πρώτων δὲ ἡ Ρωσικὴ Σύνοδος τῇ 19 Ἀπριλίου 1869 ἐδήλωσεν εἰς τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην ὅτι «ἄνευ τῆς συγκαταθέσεως τῆς Αὐτοῦ Παναγιότητος καὶ παρὰ τὴν θέλησιν Αὐτῆς, οἱ Βούλγαροι οὐδόλως δικαιοῦνται ἵνα λάθωσιν ἢ ἀρπάσωσιν παρ' Αὐτῆς ὅ,τι ἐπιδιώκουσι, πολλῶ δ' ἦττον δικαιοῦνται ἐντελῶς μὲν ἵνα παραιτηθῶσι τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἐξαρτήσεως ἀπὸ τοῦ ἀνωτάτου Ποιμενάρχου, οἰκειοδελῶς δὲ ἀποσπασθῶσιν ἀπ' αὐτοῦ, ὅπερ θὰ ἦτο ἤδη σχίσμα, οἱ δὲ Βούλγαροι κατὰ τοὺς ἐκκλησιαστικούς κανόνας, ἀναποφεύκτως ἐδωροῦντο ἄν σχισματικοί»¹⁰⁴. Οὕτω δ' ἐπειδὴ ἐξηντλήθησαν πάντα τὰ εἰρηνικὰ τῆς διευθετήσεως τοῦ ζητήματος μέσα συνεκλήθη τῷ 1872 ἡ μεγάλη ἐν Κωνσταντινουπόλει Τοπικὴ Σύνοδος, εἰς ἣν προσεκλήθη καὶ ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων Κύριλλος, ὅστις ἤδη ἐν τῇ ἀνωτέρῳ αὐτοῦ ἐπιστολῇ ἔλεγεν· «Ἐὰν δὲ σὺν Θεῷ ἀρωγῶ καὶ φωτίζοντι, συγκροτηθῇ καὶ συναγερθῇ ἡ ἀγιωτάτη τῆς καθόλου ὀρθο-

¹⁰³ Μ. Γεδεών, Ἐγγραφα πατριαρχικὰ καὶ συνοδικὰ περὶ τοῦ Βουλγαρικοῦ ζητήματος, (1852-1873), Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1908, σ. 204.

¹⁰⁴ Αὐτόθι, σ. 210.

δόξου τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας Σύνοδος, ἐφ' ἣν σαφῶς τε ἅμα καὶ συνετῶς ἡ Μεγάλη τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία ἐξεκαλέσατο τὴν τελείαν λύσιν τοῦ ἐν τῷ μέσῳ αὐτῆς ἐνστάτος πολυπλόκου ζητήματος, τότε δὴ καὶ πολλῆ σπουδῆ καὶ προθυμίας, εἴτε αὐτοπροσώπως ἢ διὰ τοποτηρητῶν, συμπαραστατήσομεν καὶ πάντως τὸ κατὰ δύναμιν συντελέσομεν, ὡς ἂν ἀπὸ κοινοῦ τὴν ἀρτιφανῆ τῶν φυλετικῶν διακρίσεων καὶ τῶν ἐθνολογικῶν φιλοτιμιῶν ἐξερπύσσασαν ἔχιδναν ἐκ μέσου τῆς Ἐκκλησίας ποιησώμεθα».

Δυστυχῶς ὁ Κύριλλος, παραπλανηθεὶς, δὲν ἐτήρησε τὸν λόγον αὐτοῦ τοῦτον. Ὁ κόμης Ἰγνάτιεφ, ἤδη πρὸ τῆς μεταβάσεως τοῦ Πατριάρχου εἰς τὴν συγκληθεῖσαν ἐν Κωνσταντινουπόλει Σύνοδον, μετακαλέσας τὸν σύμβουλον αὐτοῦ Γεώργιον Κωνσταντινίδην († 1882), ἐν Βουκουρεστίῳ τότε διαμένοντα, χάριν τοῦ Μοναστηριακοῦ ζητήματος, παρεσκεύασε τὴν μεταστροφὴν τοῦ φρονήματος τοῦ Πατριάρχου. Πρὸς τοῦτο ἀφ' ἑνὸς μὲν παρέστησε τὸν κίνδυνον τῆς κατασχέσεως τῶν ἐν Βεσσαραβία κτημάτων, ἐφ' ἑτέρου δὲ ὑπέβαλε εἰς τὴν διάνοιαν τοῦ Κυρίλλου τὴν πτωχολαζονικὴν ἰδέαν ὅτι ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων ἠδύνατο νὰ καταλάβῃ ἐν τῇ ὅλῃ ὀρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ τὴν θέσιν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου, μέλλοντος ἐν Κωνσταντινουπόλει νὰ ὑποκατασταθῇ ὑπὸ τοῦ Βουλγάρου Ἐξάρχου. Ἴνα δὲ εὖρη εὐλογον πρόφασιν ὁ Κύριλλος ἀπομακρύνσεως ἀπὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως παρεσκευάσθη ὑπὸ τοῦ Ἰγνάτιεφ ταξείδιον τοῦ Μ. Δουκὸς Νικολάου εἰς τοὺς ἁγίους Τόπους. Οὕτω λοιπὸν ὁ πονηρὸς διπλωμάτης εἶχε στήσει ἐνέδραν εἰς τὸν γέροντα Πατριάρχην Κύριλλον, ὅστις ἀφίκετο μὲν εἰς Κωνσταντινούπολιν, συνοδευόμενος ὑπὸ τοῦ Καθηγητοῦ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Βενιαμὶν Ἰωαννίδου, ἀλλ' ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς ἐξεδήλωσε τὴν ἀσυμφωνίαν αὐτοῦ πρὸς τὴν Σύνοδον. Ἐνῶ δὲ ἐν τῷ Οἰκουμενικῷ Πατριαρχεῖῳ μεγίστη ἐπεκράτει συγκίνησις καὶ πυρετώδης ἐγένετο ἐργασία, ἐνῶ πάντες οἱ Ἱεράρχαι ἐμμέριμοι συνεσκέπτοντο περὶ τοῦ πρακτέου, ὁ Πατριάρχης Κύριλλος μετέβαινε καθ' ἑκάστην ἡμέραν εἰς τὴν Ρωσικὴν Πρεσβείαν, διημερεύων πολλάκις ἐν αὐτῇ καὶ λίαν ἀργὰ ἐπιστρέφων εἰς τὸ ἐν Φαναρίῳ Ἁγιοταφτικὸν Μετόχιον¹⁰⁵. Καὶ προσῆλθε μὲν εἰς τὴν πρώτην συνεδρίαν τῆς μεγάλης Τοπικῆς Συνόδου, ἀλλὰ δὲν ὑπέγραψε τὰ πρακτικὰ αὐτῆς, ἐξελθὼν τῆς συνεδρίας, ἐπιμόνως δὲ ὕστερον παρακαλούμενος ὑπὸ Πατριαρχῶν καὶ Ἀρχιερέων, ὑπὸ τετιμημένων λογάδων τοῦ Γένους, δὲν ἠθέλησε νὰ προσέλθῃ εἰς τὴν Σύνοδον, οὐδ' ἐπέτρεψεν εἰς τὸν συνοδευόντα

¹⁰⁵ Ὁ Μανουὴλ Γεδεὼν διηγῆται, Συμπληρώσεις καὶ ἀναμνήσεις συγχρόνων γεγονότων, ἐν «Ἐκκλ. Ἀληθεία» Λ, 1910, σ. 127, ὅτι ἡμέραν τινὰ Ἐπιτροπὴ Ἑλλήνων προσελθοῦσα εἰς τὸ Μετόχιον ὅπως ἴδῃ τὸν Πατριάρχην Κύριλλον ἔλαβεν εἰς ἀπόκρισιν οὐχὶ ἑλληνικὴν λέξιν ἀλλὰ Βουλγαρικὴν *Νιέτ*. Βεβαίως τοῦτο δὲν ὀφείλεται εἰς τὸν Κύριλλον ἀλλ' εἰς τὸν πανίσχυρον ἀρχιγραμματέα τοῦ Μετοχίου ἐκ Βουλγάρων καταγόμενον Παῦλον Νεοκλέα, ἐμπαίξαντα τοὺς Ἕλληνας, ἀλλ' ἡ ἐκ τούτου ἐντύπωσις ἐπεβάρυνε τὸν Πατριάρχην. «Τοιαῦτα ἐπεισόδια καθ' ἡμέραν ἀνέθρωςκον ἐξάπτοντα τὸν ἐθνικὸν ἐγωϊσμόν». Προστίθῃσι δὲ ὁ Μ. Γεδεὼν τὴν πληροφορίαν ὅτι ὁ Κύριλλος ἐσκόπει νὰ χειροτονήσῃ Ἐπίσκοπον τὸν ἀνωτέρω Παῦλον καὶ ν' ἀναδείξῃ αὐτὸν διάδοχον τοῦ θρόνου Ἱεροσολύμων, ἀποκαθιστῶν πάλιν τὸ καταργηθὲν ἔθιμον.

αὐτὸν Καθηγητὴν νὰ συμμετάσχη τῆς συνοδικῆς ἐπιτροπῆς πρὸς μελέτην τοῦ ὑπὸ ἐξέτασιν ζητήματος.¹⁰⁶ Ἦδη καὶ συνεσκευάζετο ἵν' ἀπέλθῃ εἰς Ἱερουσαλήμ πρὸς ὑποδοχὴν τοῦ ὑψηλοῦ ρώσου ἐπισκέπτου, εἰς ἐπίμονον δὲ παράκλησιν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Ἀνθίμου στ' (1845-1848, 1853-1855, 1871-1873) ἐγγράφως ἀπαντήσας «τὸ μὲν ἴδιον ἡμῶν φρόνημα, εἶπε, περὶ τοῦ βουλγαρικοῦ ζητήματος ἐξεφράσαμεν προφορικῶς, ἐν πολλαῖς μετ' αὐτῆς διαλέξεσιν, ἐπειδὴ δὲ τὸ μὲν πρᾶγμα περιέχει σπουδαιότητα πλείστην, ἡμεῖς δὲ ἐπειγόμεθα, καθ' ὑψηλὴν ἐπιταγὴν, νὰ ἀναχωρήσωμεν ἀνυπερθέτως εἰς Ἱεροσόλυμα, θέλομεν συγκαλέσει, ἅμα τῇ ἐκεῖ ἀφίξει ἡμῶν, τὴν ἱερὰν τῶν Ἱεροσολύμων Σύνοδον καὶ συσχεψάμενοι μετ' αὐτῆς θέλομεν ἐξαγγεῖλαι κατὰ τάχος τῇ ὑμετέρᾳ Παναγιότητι τὴν διαγνώμην τῆς περὶ ἡμᾶς ἀγίας Συνόδου καὶ τοῦτο ἵνα μὴ λάθωμεν τυχὸν ἐναντία τῇ συνοδικῇ γνώμῃ ἀποφαινόμενοι». Μάτην Πατριάρχαι καὶ Ἀρχιερεῖς ὑπεδείκνυσαν τῷ Κυρίλλῳ τὸ ἄτοπον καὶ ἄδικον τῆς προφάσεως ταύτης, μάτην παρεκάλεσαν αὐτὸν ν' ἀφίση τοῦλάχιστον τοποτηρητὴν ἐν τῇ Συνόδῳ, ἀφοῦ τὸ φρόνημα τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων εἶνε ἤδη σαφῶς δεδηλωμένον. Μετὰ τῆς χαρακτηριζούσης αὐτὸν ἐπιμονῆς ὁ Κύριλλος, συμπαραλαβὼν τὸν Βενιαμῖν Ἰωαννίδην, ἀπῆλθε, κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1872, εἰς Ἱερουσαλήμ, ἐν μέσῳ γενικῆς ἀποδοκιμασίας, ζωηρότερον ἐκδηλωθείσης ὑπὸ τοῦ λαοῦ τῆς Σμύρνης.

Ἐν Ἱεροσολύμοις δ' ἐξηγέρθη ἡδὴ σφοδρὰ θύελλα. Τῇ 20 Σεπτεμβρίου 1872 συνεκροτήθη μεγάλη Σύναξις τῆς ἱερᾶς Συνόδου καὶ τῆς Ἀδελφότητος, ἧτις συνεσκέφθη περὶ τοῦ Βουλγαρικοῦ ζητήματος, περὶ τοῦ ἄν δηλόντι πάντες ἐμμένουσι τοῖς καθεστῶσιν ἱεροῖς κανόσι τῆς ἀγίας ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ τῇ πρὸς τὴν Μ. Ἐκκλησίαν ἐπιστολῇ τῆς 24 Ἰανουαρίου 1869, καὶ ἐπομένως ἄν ἀπορρίπτωσι μὲν ὡς ἀντευαγγελικὴν τὴν ἰδέαν τοῦ ἐθνοφυλετισμοῦ ἀποδέχωνται δὲ ὅτι ἡ ἀγία καὶ Μεγάλη ἐν Κωνσταντινουπόλει Σύνοδος προβαίνει κανονικῶς εἰς τὴν κήρυξιν τοῦ σχίσματος. Ἀπεφάναντο «πάντες μιᾶ φωνῇ καὶ ὁμοθύμῳ γνώμῃ, ὅτι ἐμμένοντες ἀραρότως εἰς τὴν τήρησιν τῶν ἱερῶν δογμάτων καὶ κανόνων τῆς Ἀνατολικῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ νῦν ἐπικυροῦσι τὰ ἐν τῇ εἰρημένῃ συνοδικῇ ἐπιστολῇ δεδογμένα, ἀποδοκιμάζουσι πᾶσαν ἄλλην πορείαν ὡς ἀντικανονικὴν καὶ προβαίνουσι τὸ νῦν εἰς ἀποστολὴν τηλεγραφήματος πρὸς τὴν ἀγίαν καὶ Μεγάλην Σύνοδον, δι' οὗ ἀναγγέλουσιν αὐτῇ τὴν ἀπόφασιν αὐτῶν ταύτην»¹⁰⁶. Ἡ πρᾶξις αὕτη καὶ ἡ ἀποστολὴ τηλεγραφήματος πρὸς τὴν Σύνοδον τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὑπῆρξεν ἕμμεσος ἀποκήρυξις τοῦ Κυρίλλου, ὅστις ἀφικόμενος ἤδη εἰς Ἱερουσαλήμ εὐρέθη ἀντιμέτωπος πρὸ γενικῆς ἐξεγέρσεως, ἦν ἀντὶ νὰ περιστείλῃ ἐπύξῃσε μᾶλλον διὰ τῆς ἀποκρούσεως πάσης συνεννόησεως μετὰ τῆς ἱερᾶς Συνόδου, ὅλην αὐτοῦ τὴν προσοχὴν στρέψας εἰς τὴν περιποίησιν τοῦ Ρώσου Δουκός. Παλαιαὶ δυσαρέσκεiai κατὰ τοῦ γέροντος Πατριάρχου, ἔνεκα τῆς

¹⁰⁶ Μ. Γεδεών, Ἐγγραφα περὶ τοῦ Βουλγαρικοῦ ζητήματος, σ. 441-443.

ὑπερβαινούσης πολλάκις τὰ ὄρια αὐθαιρεσίας αὐτοῦ καὶ ἀπολυταρχίας, ἐξεπήδησαν εἰς μέσον ἐπικίνδυνοι καὶ σφοδραί.

Ἦδη δὲ ἡ μὲν ἐν Κωνσταντινουπόλει Μεγάλη Σύνοδος ἐξέδωκε τὸν Ὅρον αὐτῆς, δι' οὗ κατεδίκασε τοὺς σχισματικούς Βουλγάρους Ἀρχιερεῖς, ἡ δ' ἐν Ἱεροσολύμοις Σύνοδος, ἀπαρτιζομένη ὑπὸ τῶν Ἀρχιεπισκόπων Γάζης Προκοπίου, Λύδδης Νεοφύτου, Νεαπόλεως Ἰωάσαφ, Ἰορδάνου Θεοκλήτου, Θαβωρίου Γρηγορίου καὶ Τιβεριάδος Νεκταρίου, τοῦ Ἀρχιγραμματέως Νικηφόρου, τοῦ Σκευοφύλακος Σεραφεῖμ, τοῦ Δραγουμάνου Ἀνθίμου καὶ τῶν ἀρχιμανδριτῶν Σωφρονίου καὶ Διονυσίου, ἐπανειλημμένως συνελθοῦσα, κατεδίκασε τὴν πολιτείαν τοῦ Πατριάρχου, καὶ τῇ 7 Νοεμβρίου 1872 προσκαλέσασα αὐτὸν ἐγγράφως, μετὰ πολλὰς παροτρύνσεις, ἵνα συμφωνήσῃ μετ' αὐτῆς ἀποδεχόμενος τὸν Ὅρον τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀγίας Συνόδου ἢ ἄλλως νὰ παραιτηθῇ τοῦ Θρόνου, οὐδέτερον τούτων πράξαντα, ἀπεκήρυξε δι' ἐπισήμου πράξεως, ἐν ἧ, πρὸς τοῖς ἄλλοις, ἐλέγετο: «Ἐπειδὴ ἡ Α. Μακαριότης ἀδελτήσας πάντα ὅσα ἐν τῇ Συνοδικῇ ἐπιστολῇ τῆς 21 Ἰανουαρίου 1869 ἔγραψε πρὸς τὴν τοῦ Χριστοῦ Μ. Ἐκκλησίαν, οὐ μόνον ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐνήργησεν αὐθαιρέτως καὶ αὐτογνωμόνως, μὴ συγκατατεθεὶς ἀποδέξασθαι τὴν κατὰ τῆς ἐν Μεσαχώρῳ παραसυναγωγῆς συγκροτηθεῖσαν ἀγίαν καὶ Μεγάλην Σύνοδον, ἀλλὰ καὶ ἐν Ἱεροσολύμοις, καίπερ ἐπανειλημμένως παρακληθεὶς καὶ λιπαρῶς παροτρυνθεὶς, ἠρνήσατο ἄνευ ἀποχρῶντος λόγου συμφωνῆσαι μεθ' ἡμῶν καὶ συναποδέξασθαι τὸν ὑπ' αὐτῆς ἐκτεθέντα Ὅρον, τοῦθ' ἔνεκα ὡς τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς ἐπιτιμίαις ὑποκείμενον αὐτὸν τοῦ εἰρημένου Ὁρου καὶ τοῦτ' αὐτὸ σχισματικὸν θεωροῦντες περιερχόμεθα εἰς τὴν λυπηρὰν καὶ δυσάρεστον ἀνάγκην τοῦ λῦσαι τὸν ὄρκον τῆς πρὸς αὐτὸν ὑποταγῆς καὶ πειταρχίας καὶ διακόψαι τοῦ λοιποῦ πᾶσαν μετ' αὐτοῦ σχέσιν καὶ συγκοινωνίαν, μῆτε συνιερουργοῦντες, μῆτε συμπράττοντες αὐτῷ, μῆτε ὡς νόμιμον καὶ κανονικὸν ποιμένα καὶ ἀρχηγὸν αὐτὸν ἀποδεχόμενοι»¹⁰⁷.

Οὕτω λοιπὸν ἐπαύθη τοῦ ἀξιώματος αὐτοῦ ὁ Πατριάρχης Κύριλλος. Οἱ τέως μετ' αὐτοῦ συνεργαζόμενοι, καὶ μάλιστα ὁ φίλτατος αὐτῷ Σκευοφύλαξ τοῦ ἀγίου Τάφου Σεραφεῖμ († 3 Φεβρουαρίου 1893) καὶ οἱ μορφωθέντες διὰ πατριαρχικῆς προστασίας, ὁ Σχολάρχης καὶ οἱ Καθηγηταὶ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς, ὁ Δραγουμάνος Ἀνθίμος, ὁ χωλός, πάντες οἱ σημαίνοντες ἐν τῇ Ἀδελφότητι, ἐξαιρέσει μόνον τοῦ Ἀρχιγραμματέως Νικηφόρου καὶ ὀλιγίστων ἐτέρων, ἐτάχθησαν κατ' αὐτοῦ, μὴ δεῖξαντος, δυστυχῶς, ἐν τῇ κρίσιμῳ ταύτῃ περιστάσει τὴν ἀπαιτουμένην αὐταπάρνησιν. Ὁ Πατριάρχης Κύριλλος ἠδέλησε διὰ τῆς τρομοκρατίας καὶ τῆς βίας νὰ καταπνίξῃ τὴν κατ' αὐτοῦ ληφθεῖσαν κανονικὴν ἀπόφασιν τῆς Ἐκκλησίας, πληρώσας τὰ Μοναστήρια στρατιωτῶν καὶ ἀναζητῶν τοὺς πρωταίτιους ἵν' ἀπαγάγῃ εἰς ἔξοριαν. Ὁ

¹⁰⁷ Ἡ ἀνακοίνωσις τῆς ἀποφάσεως ταύτης πρὸς τὴν Μ. Ἐκκλησίαν ΚΠ. ὑπεγράφη ὑπὸ μόνον τῶν Ἀρχιερέων.

Σκευοφύλαξ Σεραφεῖμ ἐκρύβη ἐπὶ ἡμέρας πολλὰς ἐντὸς τοῦ Λατινικοῦ Μοναστηρίου περίτρομος καὶ ἀσθενής, μόλις συγκρατηθεὶς ἐν τῇ ζωῇ, πᾶσα δὲ ἡ Ἱεροσόλυμα ἐπληρώθη θορύβου καὶ ταραχῆς, διότι ὁ ὑπὲρ τοῦ Πατριάρχου ἐξεγερθεὶς ἀραβόφωνος λαὸς ἐκακοποίησε πολλοὺς τῶν μοναχῶν καὶ ἐπολιόρκησεν ἐπὶ ἡμέρας ὀλοκλήρους τὸ Κεντρικὸν Μοναστήριον. Ὁ Πορφύριος Οὐσπένσκις, ζῶν ἔτι τότε, ἠδύνατο νὰ θαυμάσῃ πόσον ταχέως ἐκαρποφόρησαν αἱ παρὰ τῷ ἀκάκῳ καὶ ἀπονηρεύτῳ τέως λαῷ εἰσηγήσεις. Ἡ Ἁγιοταφικὴ Ἀδελφότης εἶδεν ἀπειλητικῶς ἐξεγειρόμενον τὸν λαόν, περὶ οὗ ἀποστολικῶς πάντοτε ἐμερίμνησε καὶ ναοὺς ἰδρύουσα καὶ σχολεῖα, ἀνὰ τὰς Ἐπαρχίας τῆς Παλαιστίνης, καὶ φιλανθρωπικὰ καθιδρύματα, συντηροῦσα αὐτὴ δι' ἰδίων ἀναλωμάτων ἱερεῖς, διδασκάλους, ἰατροὺς, ἵνα συγκρατήσῃ τὴν ὑπὸ μυρίων προπαγανδῶν καταπολεμουμένην ὀρθοδοξίαν. Ἐν τῇ δεινῇ ἐκείνῃ συγκρούσει τοῦ λαοῦ πρὸς τὴν Ἀδελφότητα οὐ μόνον περὶ ὑποχωρήσεως δὲν ἐσκέπτετο ὁ Πατριάρχης Κύριλλος, ἀλλ' ἐνόμισεν ὅτι ἐπέστη ἡ ὥρα τῆς ταπεινώσεως καὶ ἐξασθενώσεως τῆς Ἀδελφότητος, ἀναλαβὼν δεινὸν πόλεμον κατ' αὐτῆς καὶ δημιουργῶν ὄξυτάτην κρίσιν. Οἱ πολιορκούμενοι Ἁγιοταφίται κατῶρθωσαν, διὰ τῆς ἐπεμβάσεως τοῦ Προξένου τῆς Γερμανίας, νὰ λύσωσι τὴν πολιορκίαν καὶ ν' ἀποστείλωσιν Ἐπιτροπὴν εἰς Κωνσταντινούπολιν, πρὸς κυβερνητικὴν κύρωσιν τῆς ληφθείσης ὑπὸ τῆς ἱερᾶς Συνόδου κανονικῆς ἀποφάσεως. Τῇ 6 Δεκεμβρίου 1872 τὸ ὕστατον ἐλειτούργησεν ὁ γέρων Πατριάρχης, διότι τὴν ἡμέραν ἐκείνην ὁ διοικητὴς τῆς Ἱερουσαλὴμ Ναζήφ πασᾶς, διαταγῇ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Κυβερνήσεως, ἀπήγαγεν αὐτὸν εἰς Ἰόππην καὶ ἐπεβίβασεν ἐπὶ ἀτμοπλοίου, ὑπὸ περιστάσεις τραγικωτάτας. Τὸν Πατριάρχην συνώδευσαν μέχρις Ἰόππης τρεῖς μόνον μοναχοί, μέχρι δὲ Κωνσταντινουπόλεως ὁ Ἀρχιγραμματεὺς Νικηφόρος¹⁰⁸. Βραδύτερον προσῆλθε καὶ ὁ Ἄνθιμος ὁ χολός, μεταμεληθεὶς ἐπὶ τοῖς πεπραγμένοις. Ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁ Πατριάρχης ἔζησεν ἐπὶ πενταετίαν, οὐδέποτε ἀκουσθεὶς νὰ εἴπῃ λόγον βαρὺν κατὰ τῆς Ἀδελφότητος, ἦν ἐπὶ μακρὰ ἔτη ὑπηρετήσεν, εἴτε ὡς μοναχὸς ἀπὸ τοῦ 1814, εἴτε ὡς Πατριάρχης ἐπὶ τριακονταετίαν περίπου. Τὸ λυπηρὸν τέλος τῆς πατριαρχείας αὐτοῦ ὑπῆρξε, δυστυχῶς, ἄφευκτον ἐπακολούθημα τῆς ἀντικανονικῆς στάσεως αὐτοῦ πρὸς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει Μεγάλῃν Σύνοδον. Δὲν ἠδύνατο νὰ μείνῃ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων, μὴ ἀναγνωρίζων τὰς ἀποφάσεις καὶ μὴ ἀποδεχόμενος τὸν τῆς Συνόδου Ὅρον, ὅστις ἦτο σύμφωνος πρὸς τὸ περιεχόμενον τῆς ἀπὸ 24 Ἰανουαρίου 1869 Ἐπιστολῆς τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων, ἡ δὲ Ἱερὰ Σύνοδος αὐτῆς ἐν τῇ καταδίκῃ τοῦ Κυρίλλου ὑπῆρξεν ἀκόλουθος καὶ συνεπὴς πρὸς ἑαυτήν¹⁰⁹.

¹⁰⁸ Οἱ ἔτεροι δύο, ὁ Ναζαρέτ Νήφων καὶ ὁ Βηθλεὲμ (εἶτα Πτολεμαῖδος) Ἀγάπιος, ἠνώθησαν τῇ Ἐκκλησίᾳ, ἀποδεχθέντες τὰς ἀποφάσεις αὐτῆς.

¹⁰⁹ Περὶ τοῦ Κυρίλλου ἐγράφησαν ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστὶ ὑπὲρ ἢ κατ' αὐτοῦ πολλὰ καὶ διάφορα ἄρθρα ἐν ταῖς ἐφημερίσι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, μάλιστα ἐν τῇ «Κλεισί» τῆς Τεργέστης, ἐξεδόθησαν δὲ καὶ τινες

Ἡ Ἐκκλησία ὁμως τῶν Ἱεροσολύμων ἀπὸ τῆς ἡμέρας τῆς ἀποκηρύξεως αὐτοῦ δεινῶς ἐταράσσεται. Διότι πρωτίστη συνέπεια αὐτῆς ὑπῆρξεν ἡ κατάσχεσις τῶν ἐν Βεσσαραβία Ἀγιοταφικῶν κτημάτων. Ὁ κόμης Ἰγνάτιεφ ἅμα λαβὼν τὴν πρώτην εἶδησιν περὶ τῆς ἀποκηρύξεως τοῦ Πατριάρχου Κυρίλλου, τῇ 17 Νοεμβρίου 1872 ἐτηλεγράφησεν εἰς Πετρούπολιν, πρὸς τὸν πρίγκηπα Γορτσακῶφ, ὅτι «ἐδεδῶρει ἀναγκαῖον ν' ἀποσταλῆ ἀμέσως τηλεγράφημα πρὸς τὸν ἐν Κισνοβίῳ ἀντιπρόσωπον τοῦ Πατριάρχου Ἀρχιμανδρίτην Πατρίκιον, ὅπως εἰς τὸ ἐξῆς εἰσφέρει εἰς μίαν τῶν ἡμετέρων τραπεζῶν τὰς ἐκ τῶν κτημάτων προσόδους, τῶν ὑπὸ τὴν ἐπιστασίαν αὐτοῦ ὑπαγομένων κτημάτων, ἵνα αὐταὶ ἐν αὐτῇ τηρῶνται ἀσφαλεῖς ἀπὸ τῆς κατοχῆς αὐτῶν ὑπὸ τῶν ἡμετέρων ἀντιπάλων, διότι τὰ ἡμέτερα συμφέροντα ἐπιβάλλουσιν ἡμῖν μηδένα ν' ἀναγνωρίσωμεν πατριάρχην ἐπὶ τοῦ Ἱεροσολυμιτικοῦ Θρόνου ἐκτὸς τοῦ Πατριάρχου Κυρίλλου. Μοὶ φαίνεται, ἐτηλεγράφει περαιτέρω ὁ Ἰγνάτιεφ, ὅτι πρέπει νὰ ἐφαρμόσωμεν τὸ μέτρον τοῦτο διὰ πάντα τὰ ἐν Ρωσίᾳ κτήματα τοῦ Ἱεροσολυμιτικοῦ θρόνου. Ἴνα ὁμως καταστήσωμεν δυνατὴν τὴν ἐξακολούθησιν τοῦ ἀγῶνος εἰς τὸν Μακαριώτατον Κύριλλον, δέον νὰ ἐπιτρέψωμεν αὐτῷ τὴν πρόσκαιρον χρῆσιν τῶν εἰσοδημάτων αὐτοῦ ὑπὸ τοιοῦτον δὲ τύπον δυνατὸν νὰ τῷ χορηγηθῆ προκαταβολὴ τις χρηματικῆ»¹¹⁰. Ἡ πρότασις τοῦ Ἰγνάτιεφ ἐγένετο ἀποδεκτὴ, ἐπὶ τῇ βάσει δὲ διατάγματος τοῦ Τσάρου τὸ ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Ρωσίας διέταξε «τὴν κατάσχεσιν τῶν εἰσοδημάτων τῶν ἀκινήτων κτημάτων, τῶν ἀνηκόντων εἰς τὸν ἅγιον Τάφον ἐν Βεσσαραβία καὶ ἐν Καυκάσῳ». Ἄλλ' ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Κύριλλος ἀπήχθη εἰς Κωνσταντινούπολιν μὴ δυναθεὶς νὰ συνεχίσῃ τὸν ἀγῶνα κατὰ τῆς Ἀγιοταφικῆς Ἀδελφότητος διὰ τῶν προσόδων τῶν ἐν Βεσσαραβία καὶ Καυκάσῳ κτημάτων, ὁ δὲ Ἰγνάτιεφ ἐδυσφόρει ἐπὶ τούτῳ, «Πολλὰς θλίψεις καὶ μερίμνας, ἔγραψε εἰς τὸν Ἀντωνῖνον, μοὶ προὔξενησαν τὸ βουλγαρικὸν καὶ τὸ Ἱεροσολυμιτικὸν ζήτημα, καὶ ἰδίως τὸ τελευταῖον. Μέχρι σήμερον δὲν δύναμαι νὰ ἐννοήσω πῶς συνέβη ὀλόκληρον τὸ Μοναστήριον νὰ διαφύγῃ τὰς χεῖράς μας χωρὶς νὰ δυνηθῶμεν νὰ σύρωμεν πρὸς τὸ μέρος τοῦ Κυρίλλου ἀρκετὸν ἀριθμὸν κληρικῶν... Φροντίδας καὶ περισπασμοὺς μοὶ παρέσχε τὸ Ἱεροσολυμιτικὸν σας ζήτημα»¹¹¹. Ἐξασφαλίσας δὲ ὁ Ἰγνάτιεφ διὰ τὸν Πατριάρχην Κύριλλον ἐτησίαν ἐπιχορήγησιν ἐκ 10.000 ρουβλίων κατηύθυνε τὰς ἐνεργείας αὐτοῦ εἰς τὴν ἐξέγερσιν τῶν ἀραβοφύων, οἵτινες παρουσίασαν μὲν ἀξιώσεις ἀνατρεπτικὰς τοῦ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ Ἱεροσολύ-

πραγματεῖται, οὐ μόνον ὑπὸ Ἑλλήνων ἀλλὰ καὶ ὑπὸ Ρώσων καὶ ὑπὸ Βουλγάρων ἔτι. Τὴν σπουδαιότεραν βιβλιογραφίαν ἴδε παρὰ *I. Σοκολώφ*, ἐνδ' ἀν. σ. 377, ἣτινι προσθετέον τὴν πραγματείαν *L. Eglise orthodoxe, le schisme et le Patriarche de Jerusalem Cyrille, Constantinople 1873*, ἣτις ἐξεδόθη καὶ ἑλληνιστί, ἐπίσης, Κύριλλος ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων σχισματικὸς ἔστιν ἢ οὐ, ἐκ τῆς ἐφημερίδος «Ἐποχὴ» 1875 ἀριθμ. 158 καὶ ἀπάντησις εἰς τὸ «Κύριλλος ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων σχισματικὸς ἔστιν ἢ οὐ», Κωνσταντινούπολις 1876.

¹¹⁰ *Γρηγορίου Παπαμιχαήλ*, ἐνδ' ἀν. σ. 12. 13.

¹¹¹ Αὐτόθι, σ. 16. 17.

μων καθεστῶτος¹¹², ἀπέστειλαν δὲ εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ Ἐπιτροπὴν¹¹³, διακόψαντες πᾶσαν σχέσιν πρὸς τὴν Ἀγιοταφικὴν Ἀδελφότητα καὶ μὴ ἀναγνωρίζαντες τὸν ἐκλεγέντα Πατριάρχην Ἱεροσολύμων ΠΡΟΚΟΠΙΟΝ Β΄ (1873-1875) διακόψαντες τὰς τελετὰς ἐν τῷ ναῷ τοῦ ἁγίου Ἰακώβου καὶ τὴν δι’ αὐτοῦ συγκοινωνίαν πρὸς τὸν Ναὸν τῆς Ἀναστάσεως, καταλαβόντες Μοναστήριά τινα καὶ διὰ τῆς προστασίας τῶν Ρώσων ἐπιδιώξαντες παρὰ τῇ κεντρικῇ Κυβερνήσει ἐν Κωνσταντινουπόλει τὴν ἐπίτευξιν νέου συστήματος διοικήσεως τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων. Ἡ ἐξέγερσις αὕτη ὑπῆρξεν ἀποτέλεσμα συστηματικοῦ σκανδαλισμοῦ τῆς συνειδήσεως τοῦ ὀρθοδόξου λαοῦ, εἰς πολλὴν ἐμβαλοῦσα ἀμηχανίαν τὴν Ἐκκλησίαν Ἱεροσολύμων¹¹⁴. Ἦναγκάσθη δὲ αὕτη, ἔνεκα τῆς κατασχέσεως τῶν ἐν Βεσσαραβία κτημάτων, νὰ κλείσῃ τὴν Θεολογικὴν Σχολὴν τοῦ Σταυροῦ καὶ τὸ Νοσοκομεῖον. Ὅλη ἡ τριετὴς πατριαρχεῖα τοῦ ἀνικάνου, ἄλλως τε, Προκοπίου διέρρευσε ἐν μέσῳ ἀπεριγράπτων ἀνωμαλιῶν, σοβαρώτατον δὲ κατ’ αὐτὴν παρουσιάσθη ζήτημα ἐν τῷ Προσκυνήματι τῆς Βηθλεέμ, προκαλέσαν αἰματηρὰν σύγκρουσιν καὶ τὴν διπλωματικὴν ἐπέμβασιν τῆς Γαλλίας ὑπὲρ τῶν λατίνων μοναχῶν. Ἄλλ’ αἰσίως διηυθετήθη τὸ ζήτημα, ἄνευ παρασαλεύσεως τοῦ καθεστῶτος παρὰ τὴν ὀξυτάτην ἐσωτερικὴν κρίσιν ἐν τῇ Ἀγιοταφικῇ Ἀδελφότητι καὶ τὰς ἐξωτερικὰς ἀνωμαλίας αὐτῆς.

ΚΥΡΩΣΙΣ ΤΟΥ ΠΡΟΣΚΥΝΗΜΑΤΙΚΟΥ ΚΑΘΕΣΤΩΤΟΣ

Εὐτυχῶς δέ, μικρὸν κατὰ μικρὸν, ἔμελλον ν’ ἀρθῶσιν αἱ ἀνωμαλίας, διὰ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ. Ὁ Ἰγνάτιεφ καὶ ὁ Ἀντωνῖνος συνησθάνοντο ὅτι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ ἔλθωσιν εἰς σχέσεις πρὸς τὰς ἐκκλησιαστικὰς Ἀρχὰς τῆς Ἱερουσαλήμ, καίτοι ἐπέμειναν ἀναγνωρίζοντες ὡς μόνον κανονικὸν Πατριάρχην τὸν Κύριλλον. Ἦλπιζον μόνον ὅτι δὲ ἠνάγκαζον τὴν Ἀγιοταφικὴν Ἀδελφότητα νὰ ζητήσῃ τὰς προσόδους τῶν κτημάτων αὐτῆς ὑπὸ ὄρους, ὧν σπουδαιότερος ἦτο ἡ λειτουργία τῶν Ρώσων ἐν τοῖς Προσκυνήμασι καθ’ ὠρισμένην ἡμέραν.

¹¹² Αἱ ἀξιώσεις αὗται ἀπαράλλακτοι πρὸς τὰς ἐσχάτως ὑποβληθείσας. Πρβλ. *Μελετίου Μεταξάκη*, Αἱ ἀξιώσεις τῶν Ἀραβοφώνων τῆς Παλαιστίνης, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1909.

¹¹³ Ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Γ. Σαρρούφ.

¹¹⁴ Τῷ 1874 ὁ ἐν Ἰόππῃ Ρῶσος ὑποπρόξενος ἐξέδωκε σκανδαλώδη προκήρυξιν, δι’ ἧς ἐκάλει τοὺς ἀραβοφώνους ὀρθοδόξους νὰ ἐπαναστατήσωσι κατὰ τοῦ Πατριαρχείου, Ἐφημ. Ἀθηνῶν «Αἰὼν» ἔτ. 1874.

Κατέφθασε δὲ εἰς τὰς ἐξῆς συμπερασματικὰς σκέψεις ὁ Ἰγνάτιεφ, ὡς ἔγραφε πρὸς τὸν Ἀντωνῖνον τῇ 30 Μαρτίου 1873· «*Ενεκα τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἐν Ἱεροσολύμοις ταραχῶν τὰ μοναστηριακὰ καὶ πατριαρχικὰ ἐν Βεσσαραβία καὶ Καυκάσῳ κτήματα θὰ διαχειρίζηται τὸ Κράτος καὶ θ' ἀπαγορεύηται ἡ ἀποστολὴ Ἑλλήνων πρὸς διαχείρισιν τῶν εἰσοδημάτων αὐτῶν ἅπανα θὰ κατατίθενται εἰς τραπέζας, θ' ἀποστέλλωνται δὲ εἰς τοὺς ἀγίους Τόπους μόνον διὰ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν. Καὶ δι' ἐκείνους μὲν ἐκ τῶν ὁποίων θὰ εἴμεθα εὐχαριστημένοι δὲν θὰ ὑπάρχωσι κωλύματα, οἱ δ' ἄλλοι ἄς αἰτιῶνται τὸν ἑαυτὸν των. Ἀκριβῶς εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο ὠρισμένως ἐφέραμεν εἰς δυσχερεστάτην θέσιν τοὺς Ἑλληνας*». Ἐν τῇ αὐτῇ ἐπιστολῇ ἔλεγε πρὸς τὸν Ἀντωνῖνον ὁ Ἰγνάτιεφ· «*Ἡ Σύνοδος σᾶς ἔδωκε τὴν ἄδειαν ν' ἀποκαταστήσῃτε τὰς σχέσεις μετὰ τοῦ Πατριάρχου Προκοπίου, ἀλλὰ πρέπει νὰ καταστήσῃτε αἰσθητὴν εἰς αὐτὸν τὴν ψυχρότητα διὰ νὰ τὸν ἀναγκάσῃτε νὰ δεχθῆ συμφωνίας περὶ τοῦ ὅτι δέον νὰ παρασχεθῶσιν ἐγγυήσεις διὰ τὸ μέλλον*».

Ἄγνοοῦμεν τίνας ἔδωκεν ἐγγυήσεις ὁ Προκόπιος, ἀλλ' οὔτε ἔμεινε οὗτος ἐπὶ μακρὸν ἐπὶ τοῦ θρόνου, ἐπειδὴ δὲ προῦκειτο νὰ ἐκλεγῆ νέος Πατριάρχης Ἱεροσολύμων καὶ ἡ Ἁγιοταφικὴ Ἀδελφότης ἐζήτηε ἤδη παρὰ τῆς Κυβερνήσεως, διὰ τοῦ Διοικητοῦ τῆς Ἱερουσαλὴμ Κιαμὴλ πασᾶ καὶ δι' ἀναλόγων ἐνεργειῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει, τὴν ἐπικύρωσιν τοῦ Κανονισμοῦ τοῦ Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων, τῇ 1 Μαρτίου 1875 ἐπεκυρώθη δι' Αὐτοκρατορικοῦ διατάγματος «*ὁ Κανονισμὸς τοῦ Ρωμαίκοῦ Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων*»¹¹⁵. Οὕτως συνετάχθη ἐν σπουδῇ, τῶν περὶ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

Καθήκοντα τῆς παρὰ τῷ Πατριάρχῃ Συνόδου.

Ἄρθρον 1. Ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων εἶναι ἀρχηγὸς καὶ ἐπόπτης ἀπάντων τῶν προσκυνημάτων τῶν κειμένων ἐν τῆς ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἱερουσαλὴμ (κουμαῆ) δικαιοδοσίας αὐτοῦ καὶ εἴτε ἀποκλειστικῶς εἴτε συνεταιρικῶς μετὰ τῶν λοιπῶν θρησκευμάτων εἰς τὸ ἔθνος τῶν Ρωμαίων ἀνηκουσῶν ἐκκλησιῶν καὶ μοναστηρίων ὡς καὶ τῶν μητροπολιτῶν, ἐπισκόπων, τῶν μοναχῶν καὶ ἱερέων τῶν ὑπαγομένων εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον προσέτι δὲ καὶ διευθυντῆς τῶν εἰς τὰ μοναστήρια ταῦτα ἀνηκόντων σχολείων καὶ νοσοκομείων. Τὰ καθήκοντα αὐτοῦ συνίστανται εἰς τὸ νὰ ἐκπληροῖ καθ' ὠρισμένους χρόνους ἐν τῷ εἰρημένῳ ναῷ κουμαῆ, καὶ τοῖς λοιποῖς προσκυνήμασι, τὰ ἀνεκαθεν ἰσχύοντα ἀρχαῖα θρησκευτικὰ ἔθιμα, νὰ ἐπιτηρῇ τὴν καλὴν διεύθυνσιν τῶν ὑπαρχόντων σχολείων καὶ τοῦ νοσοκομείου, νὰ περιδάλῃ τοὺς πτωχοὺς τοῦ ἔθνους τοῦ ἀναλόγως τῶν εἰσοδημάτων τῶν ἐκκλησιῶν καὶ μοναστηρίων, νὰ τοποθετῇ καταλλήλως τοὺς κατ' ἔτος εἰς Ἱεροσόλυμα μεταβαίνοντας προσκυνητὰς καὶ τῇ γνώμῃ καὶ βοήθειᾳ τῶν ὑπ' αὐτὸν μοναχῶν νὰ καταβάλλῃ πᾶσαν τὴν δυνατὴν προσπάθειαν ὑπὲρ τῆς ἡσυχίας αὐτῶν. **Ἄρθρον 2.** Ὑποβαλλομένων οἰωνδήποτε αἰτήσεων περὶ θρησκευτικῶν καὶ πνευματικῶν ἀντικειμένων ὑπὸ τῶν ἰδιωτῶν ἐν γένει ἢ περὶ τῶν πνευματικῶν καθηκόντων τῶν πνευματικῶν ἀρχηγῶν, συνέρχεται ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ εἰρημένου πατριάρχου ἢ ρηθεῖσα σύνοδος, ἥτις ἐξετάζουσα καὶ ἀποφασίζουσα ὁμοφώνως ἢ κατὰ πλειοψηφίαν διεκπερασοῖ τὴν ὑπόθεσιν. **Ἄρθρον 3.** Ἡ σύνοδος σύγκεται ὑπὸ ἕξ ἐπισκόπων καὶ ἑννέα ἀρχιμανδριτῶν, ἀφιμενης τῆς αὐξήσεως ἢ ἐλαττώσεως, ἢ ἀντικαταστάσεως τῶν μελῶν αὐτῆς, ἀναλόγως τῆς ἀνάγκης, εἰς τὴν κρίσιν τοῦ Πατριάρχου, ὑπὸ τὸν ὄρον τοῦ νὰ μὴ διαλύεται ἢ διαρκῆς ὀλομέλεια αὐτῆς. Ἡ Σύνοδος αὕτη συνεργομένη πάντοτε ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ Πατριάρχου συσκέπτεται περὶ τῆς διοικήσεως τῶν θρησκευτικῶν ζητημάτων τῶν προσκυνημάτων, τῶν ναῶν καὶ τῶν μοναστηρίων, τῶν καθηκόντων καὶ τῶν πνευματικῶν ὑποθέσεων τῶν ἐν αὐτοῖς μοναχῶν καὶ ὑπηρετῶν· ἐπειδὴ δὲ αἱ ἐπὶ τῶν ἀφιερωμάτων καὶ εὐαγῶν καταστημάτων πράξεις, οἷα ἡ ἐκμίθωσις, μίσθωσις, παραχώρησις, μεταβίβασις, καὶ ἡ ἀγοραπωλησία αὐτῶν, καὶ τὰ ἐκ

τούτων πηγάζοντα ἀντικείμενα διεξάγονται, συμφώνως τοῖς εἰδικοῖς νόμοις, εἰς τὰ ἀρμόδια τμήματα τῶν ἱερῶν καὶ πολιτικῶν δικαστηρίων, ἢ εἰρημένῃ σύνοδος συσκέπτεται ἐπίσης περὶ τῆς καλῆς διαχειρίσεως τῶν προσόδων αὐτῶν, τῆς παριθάψεως τῶν ἀπόρων τοῦ ἔθνους καὶ τῶν λοιπῶν πνευματικῶν ζητημάτων, τῶν ἀποφάσεων αὐτῆς ἐκτελουμένων ὑπὸ τοῦ πατριάρχου. Ἐν περιπτώσει νομίμου κωλύματος τοῦ πατριάρχου, οἷον ἀπουσίας ἢ ἀσθενείας αὐτοῦ, ἀντιπροσωπεύει αὐτὸν μητροπολίτης, ἐπίσκοπος ἢ καὶ ἀρχιμανδρίτης, πρὸς οὗς θέλει χορηγήσει τοιαύτην ἐντολήν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

Περὶ ἐκλογῆς πατριάρχου

Ἄρθρον 4. Χηρευούσης τῆς θέσεως τοῦ Πατριάρχου τῶν Ἱεροσολύμων, συνέρχεται ἡ σύνοδος καὶ ἐκλέγει τοποτηρητὴν ἐκ τῶν ἐν Ἱερουσαλὴμ εὐρισκομένων μητροπολιτῶν καὶ ἐπισκόπων τῶν ἐχόντων τὰ ἀπαιτούμενα προσόντα, ἀναφερομένου τοῦ πράγματος καὶ τοῦ προσώπου τοῦ διορισθησομένου τοποτηρητοῦ δι' ἐκθέσεως εἰς τὸν διοικητὴν, ὅστις παραχρῆμα ἀνακοινοῖ αὐτὸ ἀναλόγως τῆς ἀνάγκης, τηλεγραφικῶς ἢ δι' ἐγγράφου εἰς τὸ Ὑψ. Πρωθυπουργεῖον καὶ ἐνεργοῦνται τὰ δέοντα συμφώνως πρὸς τὴν ὑπ' αὐτοῦ διαβιβασμένην τηλεγραφικὴν ἢ ἐγγραφὸν διαταγὴν περὶ τῆς ἀναγνωρίσεως τοῦ τοποτηρητοῦ καὶ τῆς συνφθὰ τῷ νόμῳ ἐκλογῆς τοῦ Πατριάρχου. **Ἄρθρον 5.** Μετὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν διατάξεων τοῦ προηγουμένου ἄρθρου, ἀποστέλλονται ὑπὸ τοῦ τοποτηρητοῦ εἰς τοὺς Μητροπολίτας καὶ ἐπισκόπους, τοὺς ὑπαγομένους εἰς τὴν ἔδραν τοῦ πατριάρχου, γράμματα, δι' ὧν ἀνακοινοῦται ἵνα εὐρεθῶσιν οὗτοι ἐντὸς τὸ πολὺ εἴκοσι καὶ μιᾶς ἡμερῶν εἰς Ἱερουσαλὴμ καὶ κοινοποιεῖται ἰδιαίτερος εἰς τοὺς κατοίκους ἵνα, ἐντὸς ἐπίσης ὠρισμένης προθεσμίας, προσελθῶσιν εἰς Ἱεροσόλυμα ἀνά εἷς ἔγγαμος ἱερεὺς ἀπὸ πάσης μητροπόλεως καὶ ἐπισκοπῆς ὅπως παρευρεθῶσιν ὡς ἀντιπρόσωποι τῶν κατοίκων εἰς τὸ ἐκλογικὸν συμβούλιον διὰ τὴν ἐκλογὴν τοῦ Πατριάρχου. **Ἄρθρον 6.** Μετὰ τὴν λήξιν τῆς προθεσμίας ταύτης οἱ προσκληθέντες συνέρχονται ἐν τῷ Μοναστηρίῳ τῆς Ἱερουσαλὴμ καὶ καταρτίζεται τὸ πνευματικὸν συμβούλιον συγκείμενον ἐξ ἀπάντων τῶν μητροπολιτῶν καὶ ἐπισκόπων, ἕκαστος τῶν ὁποίων γράφει, ὑπογράφει καὶ παραδίδει εἰς τὸν τοποτηρητὴν ἰδιαίτερον δελτίον περιέχον τὸ ὄνομα τοῦ προσώπου, ὅπερ θεωροῦσιν ὡς ἄξιον τῆς πατριαρχικῆς θέσεως ἐκ τῶν εἰς τὴν ἔδραν τοῦ Πατριαρχείου τούτου ὑπαγομένων καὶ ἐχόντων τὸ ἀξίωμα μητροπολίτου, ἐπισκόπου καὶ ἀρχιμανδρίτου, εἴτε ἐν Ἱερουσαλὴμ εὐρισκομένων, εἴτε ἐν τῷ ἐξωτερικῷ. **Ἄρθρον 7.** Ἄπαντα τὰ πρόσωπα ταῦτα χωρὶς νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὁ μέγας ἢ μικρὸς ἀριθμὸς τῶν ψήφων, ἂς ἔλαβον, θεωροῦνται ἐξ ἴσου ὡς ἐκλέξιμοι καὶ καταγράφονται ἐνώπιον τοῦ συμβουλίου τὰ ὀνόματα αὐτῶν ἐν βιβλίῳ ὑπογραφομένῳ ὑπὸ τοῦ τοποτηρητοῦ καὶ τῶν μελῶν τοῦ συμβουλίου. **Ἄρθρον 8.** Ἐπειδὴ ὁ ἐκκλησιάζομενος Πατριάρχης θεωρεῖται ἐκκλησιαστικῶς ὡς πνευματικὸς ἀρχηγός, ὁ κατάλογος τῶν ἐκλεξίμων, ὁ συνταχθισόμενος κατὰ τὰς διατάξεις τοῦ προηγουμένου ἄρθρου, ἀποστέλλεται εἰς τὴν διοίκησιν, ἥτις παρὰ χρῆμα δι' ἐγγράφου ἢ τηλεγραφικῶς ἀναφέρει καὶ γνωστοποιεῖ εἰς τὴν Ὑψ. Πύλην τὰ ἐν τῷ καταλόγῳ τούτῳ ἐγγεγραμμένα ὀνόματα. Ἡ διοίκησις ἀναγγέλει εἰς τε τὸν τοποτηρητὴν καὶ τὴν σύνοδον τὴν ἐν ἀπαντήσῃ διαβιβασθισμένην διαταγὴν περὶ τῆς ἐκλογῆς Πατριάρχου ἐκ τῶν προσώπων, ἅπερ μένουσι μετὰ τὴν ὑπὸ τῆς Ὑψ. Πύλης ἀφαίρεσιν τῶν ὀνομάτων, τὰ ὅποια τυχὸν θὰ ἐξαιρεθῶσι κυβερνητικῶς. **Ἄρθρον 9.** Κοινοποιουμένης τῆς κατὰ τὸ προηγουμένον ἄρθρον διαταγῆς τῆς Ὑψ. Πύλης ὑπὸ τῆς διοικήσεως συνέρχεται γενικὴ συνέλευσις συγκειμένη ἐκ τῆς Συνόδου τῶν λοιπῶν ἀρχιμανδριτῶν τῶν εὐρισκομένων ἐν τοῖς μοναστηρίοις τῆς Ἱερουσαλὴμ, τῶν πρωτοσυγκέλλων τῶν ἔξωθεν προσκληθέντων καὶ προσελθόντων ἐντοπίων ἱερέων καὶ δύο ἱερέων ἐκλεγομένων ἐπίσης ὑπὸ τῶν χριστιανῶν τῆς Ἱερουσαλὴμ καὶ προβαίνει κατὰ διαταγὴν εἰς τὰ τῆς ἐκλογῆς ὡς ἐξῆς. Ὅριζονται τρεῖς ὑποψήφιοι ἐκ τῶν ἐκλεξίμων διὰ πλειοψηφίας καταρτιζομένης διὰ μυστικῆς ψηφοφορίας ἀπάντων τῶν παρόντων, τουτέστι τῶν μοναχῶν καὶ τῶν προσκληθέντων ἱερέων. Ἄμα τῇ ἐκλογῇ τῶν τριῶν ὑποψηφίων, τὰ μοναχικὰ μέλη τῆς Συνόδου παραλαμβάνοντα τὸν κατάλογον τῶν ὀνομάτων αὐτῶν, μεταβαίνουν εἰς τὸν Ναὸν τῆς Ἱερουσαλὴμ, καὶ παρόντων τῶν λοιπῶν μελῶν ἐν τῷ Ναῷ, συμφώνως πρὸς τοὺς ἀνάκαθεν εἰδισμένους δημοσκευτικούς τύπους, ἡ Σύνοδος διὰ μυστικῆς ψηφοφορίας καὶ κατὰ πλειοψηφίαν ἐκλέγει πατριάρχον ἐκ τῶν τριῶν ὑποψηφίων, τελομένης ἐν τῷ ναῷ τῆς δημοσκευτικῆς τελετῆς. Ἐν ἰσοψηφίᾳ περατοῦται ἡ ἐκλογὴ τῇ ψήφῳ τοῦ τοποτηρητοῦ. **Ἄρθρον 10.** Οἱ προσκληθέντες ἐκ τῶν μητροπολιτῶν καὶ ἐπισκόπων ὅπως παρευρεθῶσιν εἰς τὴν ἐκλογικὴν συνέλευσιν καὶ μὴ προσελθόντες θεωροῦνται ὡς ὑποτασσόμενοι τῇ γενικῇ ψήφῳ· ἕκαστος δὲ τῶν συμμετασχόντων τῆς ἐκλογῆς, εἴτε μοναχός, εἴτε ἱερεὺς δικαιοῦται νὰ δώσῃ μίαν μόνον ψήφον. **Ἄρθρον 11.** Ἄμα τῇ κατὰ τὸ διαγεγραμμένον τρόπον γενομένη ἐκλογῇ συντάσσεται κατὰ τὸ ἀρχαῖον ἔθιμον ἀναφορὰ ὑποβαλλομένη διὰ τῆς διοικήσεως εἰς τὸ

λεως· καὶ διὰ τοῦτο ἔχει τινὰς ἀτελείας, σύγκειται δ' ἐκ 17 μόνον ἄρθρων, ἐξ ὧν τὰ 11 ἀναφέρονται εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ Πατριάρχου, τὰ 3 τελευταῖα εἰς τὴν ἐκλογὴν τῶν Ἐπισκόπων καὶ μόνον τὰ 3 πρῶτα πραγματεύονται περὶ τῶν καθηκόντων τοῦ Πατριάρχου καὶ τῆς Συνόδου. Κατὰ τὸν Κανονισμὸν ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων εἶναι «*Πατριάρχης τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως καὶ τῶν ἐξαρτημάτων αὐτοῦ καὶ Ἐπίσκοπος τῆς Ἱερουσαλήμ*» φύλαξ τῶν προνομίων τοῦ Γένους ἐπὶ τῶν Προσκυνημάτων καὶ τῶν Μοναστηρίων καὶ «*διευθυντῆς τῶν εἰς τὰ Μοναστήρια ταῦτα ἀνηκόντων Σχολεί-*

ῦψηλὸν πρωθυπουργεῖον κοινοποιουμένου ἐπιτοπίως τοῦ διορισμοῦ τοῦ Πατριάρχου κατὰ τὴν ἄφιξιν τοῦ ὑψηλοῦ θερατίου τοῦ ἐκδοθησομένου περὶ τῆς παραδοχῆς τοῦ ἐκλεγέντος προσώπου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Περὶ τῶν προσόντων τοῦ ἐκλεγομένου εἰς τὸ πατριαρχικὸν ἀξίωμα.

Ἄρθρον 12. Τὸ πρόσωπον τὸ ἐκλεγόμενον εἰς τὸ πατριαρχικὸν ἀξίωμα δεόν νὰ ἔχη ἡλικίαν ἀνωτέραν τῶν τεσσαράκοντα ἐτῶν, νὰ ἀνήκει εἰς τὴν τάξιν τῶν μοναχῶν τῶν ἐχόντων τὸν βαθμὸν ἐπισκόπου ἢ ἀρχιμανδρίτου νὰ εἶχε πᾶν ἀμέμπτος διαρκῶς ἐπὶ δέκα ἔτη διοίκησιν μητρόπολιν καὶ νὰ ἦ αὐτὸς τε καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ ὀθωμανοὶ ὑπήκοοι. **Ἄρθρον 13.** Τὰ ἥδη τοῦ ἐκλεγομένου πατριάρχου δεόν νὰ ὦσιν ἀνωτέρα πάσης ὑπονοίας, συνάμα δὲ οὗτος νὰ ἔχη κατὰ τὸ ἐνὸν πλήρη γνώσιν τῶν θεολογικῶν ἐπιστημῶν καὶ τῶν κανόνων καὶ πράξεων τῆς ἐκκλησίας καὶ νὰ ἦ ἀποδεδειγμένον ἐκ τῆς προτέρας αὐτοῦ διαγωγῆς ὅτι σέβεται τὰς δογματικὰς διατάξεις καὶ τὰ θρησκευτικὰ ἀντικείμενα, ἐκτὸς τούτου, ἔπειδὴ οὗτος ἔσται πατριάρχης τοῦ ναοῦ κουαμὲ τῆς Ἱερουσαλήμ καὶ τῶν ἐξαρτημάτων καὶ ἐπίσκοπος τῆς Ἱερουσαλήμ, δεόν ἐκκλησιαστικῶς νὰ ἔχη τὴν ἀπαιτουμένην ἰκανότητα ὅπως διαφυλάττῃ ἐν πάσῃ περιπτώσει καὶ ἐν παντὶ καιρῷ τοὺς ὀρθοδόξους καὶ τὰ δόγματα αὐτῶν, ὡς πνευματικὸς πατὴρ αὐτῶν καὶ ἀρχηγὸς ἀπάντων τῶν ναῶν καὶ μοναστηρίων. **Ἄρθρον 14.** Ἐπειδὴ τὸ πρόσωπον τοῦ πατριάρχου, ἐκτὸς τῶν ἐπιβαλλομένων αὐτῷ πνευματικῶν καθηκόντων, τυγχάνει ἐπιτετραμμένον τὴν ἐκτέλεσιν τῶν προνομίων τῶν παραχωρηθέντων διὰ τοῦ ὑπὸ Ὑμᾶρ-οὐλ Φαρούκ ἐκδοθέντος θερατίου, τῶν δωρηθέντων ὑπὸ τοῦ πορθητοῦ Σουλτάν Μεχμέτ Χάν, καὶ τῶν διατηρηθέντων ὑπὸ τῶν λοιπῶν μεγάλων Σουλτάνων, καὶ ἀπάντων τῶν ἀντικειμένων τῶν περιεχομένων ἐν τῷ θερατίῳ τῆς Α. Μεγαλειότητος τοῦ ἰσχυροτάτου Αὐτοκράτορος τῷ περιέχοντι ἅπαντα τὰ κυρωθέντα προνόμια, τὸ ἐκλεχθῆσομενον πρόσωπον δεόν νὰ ἔχη τὰ ἐν τῷ προηγουμένῳ ἄρθρῳ διαγραφόμενα προσόντα, συνάμα δὲ νὰ ἦ ἄξιος τῆς πλήρους ἐμπιστοσύνης τῆς τὴν ἐκλογὴν αὐτοῦ ἐπικυρούσης Ὑψ. Κυβερνήσεως, νὰ γινώσκῃ τοὺς νόμους καὶ κανονισμοὺς τοῦ Κράτους καὶ νὰ ὑπολαύῃ τῆς ἐμπιστοσύνης καὶ ὑπολήψεως τοῦ ἔθνους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Περὶ τῶν ἀναγκαίων προσόντων τῶν εἰς ἐπισκοπὴν ἰκανῶν καὶ περὶ τοῦ τρόπου τῆς ἐκλογῆς αὐτῶν.

Ἄρθρον 15. Ὁ εἰς ἐπισκοπὴν ἐκλεχθῆσομενος καὶ διορισθῆσομενος δεόν α) νὰ ἦ ἐκ καταγωγῆς ὑπήκοος ὀθωμανὸς καὶ νὰ μὴ ἐκκλησιάζῃ ποτὲ κυβερνητικῶς καὶ ἐθνικῶς· β) νὰ ἦ χρηστοθήτης, ἀνατραφεὶς ἐν τῷ Πατριαρχικῷ οἴκῳ ἢ τῷ μοναστηρίῳ τῶν Ἱεροσολύμων καὶ ἐκ τῶν μοναχῶν τῶν ἐχόντων προηγουμένης ἐκδουλεύσεως ἔστω καὶ μὴ ἔχων βαθμὸν ἀρχιμανδρίτου ἢ πρωτοσυγκέλλου· γ) νὰ ἔχη κατὰ τοὺς κανόνας τῆς ἐκκλησίας τὴν ἀπαιτουμένην ἡλικίαν καὶ νὰ ἦ ἀρτιμελής, νὰ ἔχη πλήρη γνώσιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν ὑποθέσεων καὶ τὴν ἀπαιτουμένην πείραν ὡς πρὸς τὴν καλὴν διοίκησιν τῆς ἐπισκοπῆς καὶ δ) νὰ ἦ κάτοχος ἐκτὸς τῆς ἑλληνικῆς καὶ τῆς ἀραβικῆς, εἰ δυνατόν καὶ τῆς τουρκικῆς γλώσσης. **Ἄρθρον 16.** Ἡ ἐκλογὴ καὶ ὁ διορισμὸς νέου ἐπισκόπου εἰς χηρεύουσαν ἐπισκοπὴν, ἐνεργεῖται τῇ ψήφῳ καὶ τῇ ἐγκρίσει τῆς Συνόδου, διὰ τοῦτο αὕτη τῇ προτροπῇ καὶ ἀδείᾳ τοῦ Πατριάρχου καταρτίζει κατὰλογον τῶν μοναχῶν τῶν ἐχόντων τὰ ἀπαιτούμενα προσόντα, ἐκ τῶν ὁποίων ὀρίζονται τρεῖς ὑποψήφιοι διὰ τὴν χηρεύουσαν ἐπισκοπὴν, προτιμωμένων μεταξὺ τῶν ἐχόντων τὴν αὐτὴν ἰκανότητα τῶν παρασχόντων τὰς περισσοτέρας καὶ πιστοτέρας ἐκδουλεύσεις εἰς τὴν Ἐκκλησίαν· μεθ' ὃ μεταβαίνει εἰς τὸν ναὸν καὶ μετὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἐν ἰσχύϊ διαιτυπώσεων, ἐκλέγει καὶ διορίζει ὀριστικῶς ἕνα ἐκ τῶν εἰρημένων τριῶν ὑποψηφίων ἐπίσης διὰ μυστικῆς ψηφοφορίας· ἐν περιπτώσει δὲ ἰσοψηφίας ἢ πλειοψηφία καταρτίζεται διὰ τῆς ψήφου τοῦ Πατριάρχου. **Ἄρθρον 17.** Ἀποδνήσκοντος ἐπισκόπου τινός, ἐνεργοῦνται τὰ περὶ τῆς ἐκλογῆς μετὰ τὴν ἄφιξιν ἐπιστολῆς ὑπογεγραμμένης ὑπὸ τῶν εὐυπολήπτων μοναχῶν καὶ λαϊκῶν τῆς πόλεως, ἐν ἧ κατ'ὅκει ὁ ἀποβίωσας.

ων καὶ Νοσοκομείων». Τὸ διοικητικὸν αὐτοῦ ἀξίωμα, ἐν τῇ διττῇ ταύτῃ ιδιότητι, ὡς Πατριάρχου τοῦ ἁγίου Τάφου καὶ Ἐπισκόπου Ἱεροσολύμων, ἀπορρέει ἐκ τῆς Ἁγιοταφικῆς Ἀδελφότητος, τῇ συμμετοχῇ τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ ποιμνίου ἱερέων, κατὰ τὴν ὑπόδειξιν τῶν ὑποψηφίων. Ἡ Ἀδελφότης, ὑπὸ τὴν ἀνωτάτην «ἐποπτείαν» τοῦ Πατριάρχου αὐτῆς, ὡς Ἡγουμένου, διευδύνουσα τὰ Προσκυνήματα καὶ Μοναστήρια δὲν ἀποτελεῖ μόνον τὸ μοναχικὸν σύστημα τῶν Προσκυνημάτων καὶ Μοναστηρίων ἀλλὰ καὶ τὸ διοικητικὸν σῶμα τῆς ποιμαινούσης Ἐκκλησίας, ὥστε ἔχει καθήκοντα καὶ δικαιώματα οὐ μόνον μοναχικῆς ἀλλὰ καὶ διοικητικῆς φύσεως, ἔνεκα τοῦ μοναστηριακοῦ συστήματος τῆς διοικήσεως τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων. Οὕτω δὲ παρὰ τῷ Πατριάρχῳ ὑπάρχει ἀναποσπάστως Σύνοδος δεκαπενταμελῆς, ἐξ Ἐπισκόπων καὶ Ἀρχιμανδριτῶν τῆς Ἁγιοταφικῆς Ἀδελφότητος, «ἀφιεμένης τῆς αὐξήσεως ἢ ἐλαττώσεως ἢ ἀντικαταστάσεως τῶν μελῶν αὐτῆς εἰς τὴν κρίσιν τοῦ Πατριάρχου, ὑπὸ τὸν ὅρον τοῦ νὰ μὴ διαλύηται ἢ διαρκῆς ὀλομέλεια αὐτῆς». Ὑπὸ τῆς Συνόδου, προεδρευομένης ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου ἢ τοῦ Ἐπιτρόπου αὐτοῦ, ἐξετάζονται πᾶσαι αἱ ὑποθέσεις, αἵ τε τῶν κληρικῶν καὶ τοῦ λαοῦ, τῶν ναῶν καὶ τῶν μοναστηρίων. Αὕτη συσκέπτεται περὶ τῶν θρησκευτικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν ζητημάτων, περὶ τῆς οἰκονομικῆς διαχειρίσεως, περὶ τῶν Προσκυνημάτων καὶ περὶ παντὸς καθόλου ζητήματος, συζητοῦσα καὶ τελειωτικῶς ἀποφασίζουσα τὴν διεκπεραίωσιν πάσης ὑποθέσεως παμψηφεί ἢ κατὰ πλειοψηφίαν. Ἐν περιπτώσει νομίμου κωλύσεως τοῦ Πατριάρχου, ἔνεκα ἀπουσίας ἢ ἀσθενείας, ἢ ἐνέργεια τῆς Συνόδου ἐξακολουθεῖ. Ὁ Πατριάρχης μετὰ τῆς Συνόδου ἀποτελοῦσι τὴν νομοθετικὴν ἐξουσίαν, ὃ δὲ Πατριάρχης ἐκτελεῖ τὰς ἀποφάσεις αὐτῆς. Οὐδὲν νόμιμον κῦρος ἔχει μονομερῆς ἀπόφασις τοῦ Πατριάρχου, ἄνευ τῆς Συνόδου, καί, κατὰ τὸν Κανονισμόν, οὐδεμία ἀπόφασις λαμβάνεται ἄνευ γνώμης καὶ ψήφου τῆς Συνόδου, πρὸ τῆς ὁποίας ἐξετάζεται πᾶν ἀνεξαιρέτως ζήτημα. Σαφῶς καθορίζεται ὑπὸ τοῦ Κανονισμοῦ ἡ ἐκλογή τῶν Ἐπισκόπων καὶ τοῦ Πατριάρχου, ἀφέθη ὅμως ἀκαθόριστος καὶ ἄνευ δετικῆς διατάξεως ὁ τρόπος τῆς παύσεως τοῦ Πατριάρχου ὑπὸ τῆς Συνόδου.

Οὕτω δὲ ἡ Ἐκκλησία Ἱεροσολύμων ἀπέκτησε Κανονισμόν, διὰ δετικῶν διατάξεων καθορίζοντα τὸ ἐν αὐτῇ ὑφιστάμενον διοικητικὸν καθεστῶς, συμφῶνως πρὸς τὰς ἀρχαίας αὐτῆς παραδόσεις, πρὸς τὸ ὑφ' ὀρισμένας συνθήκας καὶ περιστάσεις μορφωθὲν μοναστηριακὸν διοικητικὸν σύστημα, καὶ τέλος συμφῶνως πρὸς τὸ καθωρισμένον ἤδη προσκυνηματικὸν καθεστῶς. Ὅπως δὲ τὸ πάλαι ἡ τῶν Ἱεροσολύμων Ἐκκλησία ἐδωρεῖτο «Ἐκκλησία τῆς τοῦ Χριστοῦ ἡμῶν Ἀναστάσεως» ἤτοι Ἐκκλησία τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως, ὃ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων «Πατριάρχης τῆς ἁγίας Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν Ἀναστάσεως, πόλεως Ἱερουσαλήμ», καὶ τὸ Πατριαρχεῖον Ἱεροσολύμων «Μοναστήριον τοῦ ἁγίου Τάφου», οὕτω, κατὰ τὰς διατάξεις τοῦ Κανονισμοῦ, βάσις τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων καὶ κέντρον αὐτῆς εἶνε ὁ ἅγιος Τάφος μετὰ

τῶν λοιπῶν Προσκυνημάτων, διὰ δὲ τῆς κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας ἐπικρατησάσης νεωτέρας ἐκφράσεως «*Ἱερὸν Κοινὸν τοῦ Παναγίου Τάφου*», ἢ ἐν τῇ ἐπιχωριαζούσῃ ἐν Παλαιστίνῃ ἀραβικῇ γλώσσῃ «*Δέρ-ἰρ-Ροῦμ*» συνεκδηλοῦται χαρακτηριστικώτατα τὸ μοναστηριακὸν διοικητικὸν τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων σύστημα, οὗτινος τὰς ἀρχὰς ἐν γενικωτάταις γραμμαῖς διέγραφεν ὁ ἀνωτέρω Κανονισμὸς¹¹⁶.

Κατ' αὐτὸν, μετὰ τὸν παραιτηθέντα Προκόπιον Ἱεροσολύμων Πατριάρχης ἐξελέγη ὁ ἹΕΡΟΘΕΟΣ (1875-1882) τέως «*Ἐξαρχος τοῦ ἁγίου Τάφου*» ἐν Σμύρνη καὶ Ἡγούμενος τοῦ ἐκεῖ Ἀγιοταφικοῦ Μετοχίου, λαβὼν παρὰ τοῦ Σουλτάνου καὶ τὸ ἀνάλογον ἐπὶ τῇ ἐκλογῇ αὐτοῦ φερμάνιον, τὸ καθορίζον τὰ δικαιώματα καὶ τὰ καθήκοντα τοῦ Πατριάρχου τῆς Ἱερουσαλήμ, ἰδίως ἀπέναντι τῶν κυβερνητικῶν Ἀρχῶν. Κατὰ τὸ φερμάνιον, ὁ συνωδῶ τῷ νόμῳ ἐκλεγείς εἶνε Πατριάρχης, κατὰ τὰ τεθεσπισμένα ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν Πατέρων αὐτῆς περὶ τοῦ Πατριαρχικοῦ Θρόνου Ἱεροσολύμων. Ὅρίζονται τὰ ὄρια τῆς δικαιοδοσίας τοῦ Πατριάρχου. Πάντες οἱ κληρικοὶ πασῶν τῶν Ἐπαρχιῶν τοῦ Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων ὑπάγονται εἰς αὐτόν. Λέγεται δ' ἐν τῷ φερμανίῳ ὅτι κατὰ τὸν ἀχτιναμὲν τοῦ Ὡμάρ ὑπὸ τὸν ὀρθόδοξον Πατριάρχην Ἱεροσολύμων ὑπάγονται καὶ οἱ Ἀβυσσινοί, οἱ Συριανοὶ καὶ οἱ Κόπται. Πάντες ὀφείλουσι ν' ἀναγνωρίζωσιν αὐτὸν ὡς Πατριάρχην αὐτῶν. Περαιτέρω ὀρίζεται ὅτι ὁ Πατριάρχης κατέχει πανθ' ὅσα καὶ οἱ προκάτοχοι αὐτοῦ κατεῖχον, ὅτι οἱ εἰς τὸ Πατριαρχεῖον ὑπαγόμενοι Ὀρθόδοξοι ὀφείλουσιν εἰς τὸν Πατριάρχην τοῦτον ν' ἀναφέρονται καὶ εἰς τοὺς ὀρθοὺς αὐτοῦ λόγους καὶ τὰς ἐντολὰς νὰ ὑποτάσσωνται. Ἀπαγορεύεται πᾶσα ξένου τινὸς ἐπέμβασις εἰς τὰς ἐκκλησίας καὶ μοναστήρια, ὡς καὶ ἡ παρέμβασις ὅταν ὁ Πατριάρχης διορίζη, ἢ παύη, ἀμείβῃ ἢ τιμωρῇ τοὺς ὑπ' αὐτὸν κληρικοὺς «*συμφώνως τοῖς θρησκευτικοῖς αὐτῶν νόμοις*». Ἀπαγορεύεται ἐπίσης ἡ ἐπέμβασις τῶν Κυβερνητικῶν Ἀρχῶν εἰς ζητήματα κληρονομίας τῶν ἀποθνησκόντων καλογήρων, ὧν ἡ περιουσία περιέρχεται εἰς τὴν κατοχὴν τοῦ Ἱεροῦ Κοινοῦ. Διὰ τοῦ φερμανίου ἐξασφαλίζεται ἡ ἀνενόητος ἐπιτέλεσις τῶν συνοικεσίων, ἀναγνωρίζεται τὸ ἔγκυρον τῶν διαθηκῶν, ἀσφαλίζονται τὰ εἰς τὸ Πατριαρχεῖον καὶ τὰς ἐκκλησίας ἀφιερώματα. Ἀπαγορεύεται ἡ ἀνάμιξις τῶν ἄλλων Πατριαρχείων εἰς τὰς χειροτονίας τῶν Ἀρχιερέων καὶ ὀρίζεται ὅτι πᾶσα περὶ κληρικῶν ἀπόφασις, κατὰ τοὺς τῆς Ἐκκλησίας νόμους ἐκφερομένη, εἶνε ἔγκυρος, παραχωρεῖται τὸ προνόμιον τῆς ἐξετάσεως τῶν ὑποθέσεων τοῦ Πατριαρχείου, τῶν σχετιζομένων πρὸς τὴν ἱερὰν κρίσιν, ἐν τῷ Αὐτοκρατορικῷ

¹¹⁶ Μετὰ ἐπταετίαν συνεπληρώθη ὁ Κανονισμὸς διὰ τῆς ἐκδόσεως Βεζυρικῆς διαταγῆς καὶ Ἐγκυκλίου τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐσωτερικῶν περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Μοναστηρίου τῆς Ἀγιοταφικῆς Ἀδελφότητος κληρονομίας τῶν ἀποθνησκόντων μοναχῶν, ἐπὶ τῇ βάσει προγενεστέρων σουλτανικῶν διαταγμάτων τῶν ἐτῶν 1545, 1580, 1645, 1703, 1809, ὧν τινὰ ὑπεδείχθησαν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν.

Διβανίῳ, κηρύσσεται ὡς ἐπιτετραμμένη καὶ ἐλευθέρα ἡ συλλογὴ ἐλεῶν, ἀπαγορεύεται πᾶσα ἀπὸ μέρους τῶν κυβερνητικῶν δικαστικῶν ἀρχῶν ἐπέμβασις ἐν τῇ δικαστικῇ ἐξουσίᾳ τοῦ Πατριάρχου, ἐκδικάζοντος ἐλευθέρως πάσας τὰς θρησκευτικῆς φύσεως ὑποθέσεις, ὀρίζεται ὅτι οὐδεὶς τῶν ἐκτὸς ἔχει δικαίωμα τοῦ ἐξελέγχειν τοὺς λογαριασμοὺς τῶν μοναστηρίων καὶ τῶν ναῶν, τοῦ δικαιώματος τούτου ἀνήκοντος αὐτοδικαίως τῷ ἀρχηγῷ τῆς Ἐκκλησίας, ἐπιτρέπεται τῷ Πατριάρχῃ ἀποπέμπειν τοὺς ξένους καλογήρους ἀτακτοῦντας, καθορίζεται τὸ ἀφορολόγητον τῶν μοναστηριακῶν προϊόντων ἢ τῶν εἰς χρῆσιν τῶν μοναστηρίων εἰσκομιζομένων πραγμάτων. Τέλος διὰ τοῦ φερμανίου ἐξασφαλίζεται ἅπασα ἡ ἀκίνητος περιουσία τοῦ Ἱεροῦ Κοινοῦ τοῦ Παναγίου Τάφου καὶ ἡ ἀνενόχλητος αὐτῆς ἐπικαρπία. Ἐκ τῆς γενικῆς ταύτης ἀναγραφῆς τοῦ περιεχομένου τοῦ φερμανίου καταφαίνεται ὅτι τοῦτο σκοπεῖ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὸ ἀνεξάρτητον καὶ αὐτοδιοίκητον τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς περιουσίας αὐτῆς ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ ἐκλεκτοῦ καὶ ἀρχηγοῦ αὐτῆς, τοῦ Πατριάρχου. Τινὲς δὲ τῶν λεπτομερειῶν τοῦ τρόπου τῆς ἐξασκίσεως τῶν καθηκόντων αὐτοῦ ὥρισεν ὁ αὐτοκρατορικὸς Κανονισμὸς. Ἄλλ' ἡ ἐσωτερικὴ διοίκησις τῆς Ἐκκλησίας καταμερίζεται εἰς πλείστας ὅσας λεπτομερείας, αἵτινες ἔδει σαφῶς νὰ καθορισθῶσιν. Ὑπῆρχον ἐκ παραδόσεως καὶ ἀρχαιοτέρων Κανονισμῶν πλείσται ὅσαι συνήθειαι ἐκ παραδόσεως τῆς ἐσωτερικῆς ζωῆς τῆς Ἀγιοταφικῆς Ἀδελφότητος, αἵτινες πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς ἐν αὐτῇ τάξεως, ἔπρεπε νὰ προσλάβωσι τὴν μορφήν δετικῶν καὶ σαφῶν διατάξεων. Ἄλλαις λέξεσιν ὑπῆρχεν ἀνάγκη καὶ ἐσωτερικοῦ Κανονισμοῦ τῆς Ἀδελφότητος. Εὐτυχῶς δ' ἐπὶ τοῦ Πατριάρχου Ἱεροθέου, πρωτοστατήσαντος τοῦ τότε Ἀρχιγραμματέως Φωτίου (νῦν Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας), ἐπετεύχθη ἡ ἐκπόνησις λεπτομερεστάτου Κανονισμοῦ ἐκ 571 ἄρθρων ἀπαρτιζομένου (1882)¹¹⁷.

Κατὰ τὸν Κανονισμὸν τοῦτον, τὸ Ἱερὸν Κοινὸν τοῦ Παναγίου Τάφου, ἐμπεπιστευμένον τὴν συντήρησιν καὶ διαφύλαξιν τῶν παναγίων Προσκυνημάτων καὶ τὴν διακυβέρνησιν τῆς ἐν Παλαιστίνῃ Ἀγιοτάτης Ἐκκλησίας, ἀνεγνωρισμένην μὲν ἀρχὴν συνφδὰ τοῖς πολιτικοῖς καὶ ἐκκλησιαστικοῖς νόμοις ἔχει τὸν Πατριάρχην Ἱεροσολύμων, μέλη δὲ τοὺς Ἀρχιερεῖς, Ἀρχιμανδρίτας, Πρωτοσυγκέλλους, Ἱερομονάχους, Διακόνους καὶ μοναχοὺς, τοὺς συγκροτοῦντας ἅπασαν τὴν ἱερὰν Ἀδελφότητα τοῦ Παναγίου Τάφου, δι' ἧς ἐκτελεῖται ἡ διττὴ ἀποστολὴ τοῦ Ἱεροῦ Κοινοῦ. Τοῦτο δὲ συντηρεῖ καὶ διευθύνει, δι' ἐξάρχων καὶ Ἡγουμένων, ἅπαντα τὰ ἐν τῇ ἁγία Γῆ ἱερὰ Μοναστήρια καὶ Μετόχια τοῦ Παναγίου Τάφου μετὰ τῶν ἐν αὐτοῖς ἱερῶν Ναῶν καὶ τῶν συνδεδεμένων αὐτοῖς ποικίλων ἐξαρτημάτων. Συντηρεῖ καὶ διευθύνει δι' Ἀρχιερέων καὶ δι' ἀντιπροσώπων ὑποδεεστέρων τὰς Ἐπαρχίας καὶ τοὺς ναοὺς καὶ πά-

¹¹⁷ Ἡ σχετικὴ Ἐπιτροπὴ ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ Σχολάρχου Φωτίου συνήλθε τὸ πρῶτον τῇ 25 Μαρτίου 1881, οἱ δὲ Κανονισμοὶ ὑπεγράφησαν τῇ 15 Ἰανουαρίου 1882.

να τὰ ἐκπαιδευτικὰ καὶ φιλανθρωπικὰ καθιδρύματα. Ἡ δὲ καθόλου διεύθυνσις καὶ διεξαγωγή τῶν ὑποθέσεων τοῦ Ἱεροῦ Κοινοῦ, τῶν προκυπτουσῶν ἐκ τῶν ποικίλων αὐτοῦ σχέσεων καὶ ἀπὸ τῶν ἀπαιτήσεων διττοῦ αὐτοῦ προορισμοῦ εἶνε ἀνατεθειμένη τῷ Πατριάρχῃ ἀποφασίζοντι καὶ ἐνεργοῦντι κοινῇ μετὰ τῆς περὶ αὐτὸν ἀγίας καὶ ἱερᾶς Συνόδου. Ἐπὶ τοιούτων γενικῶν βάσεων καθωρίσθησαν αἱ λεπτομέρειαι περὶ τοῦ καταρτισμοῦ τῆς Ἀδελφότητος καὶ τῶν μελῶν αὐτῆς, τῶν δικαιωμάτων τοῦ Πατριάρχου, ὡς ἀνωτάτου ἄρχοντος καὶ ἀντιπροσώπου τοῦ Ἱεροῦ Κοινοῦ. Διὰ μακρῶν ἐπίσης καθωρίσθησαν τὰ περὶ τῆς Συνόδου, περὶ Τοποτηρητοῦ, περὶ ἐκλογῆς Πατριάρχου, περὶ Ἀρχιερέων, περὶ διακονητῶν καὶ περὶ τῶν «γερόντων», ἦτοι τοῦ Ἀρχιγραμματέως, τοῦ Δραγουμάνου, τοῦ Καμαράση καὶ τοῦ κατ' ἐξοχὴν «γέροντος» Σκευοφύλακος τοῦ ἀγίου Τάφου. Ἐπίσης καθωρίσθησαν τὰ περὶ τῆς οἰκονομικῆς διαχειρίσεως, ἀνηκούσης τῷ Πατριάρχῃ καὶ τῇ περὶ αὐτὸν Συνόδῳ, ὧν τῇ γνώσει καὶ τῇ ἐγκρίσει γίνεται πᾶσα πρόσσδος καὶ πᾶσα δαπάνη, κατὰ προϋπολογισμὸν ἐτήσιον. Εἰδικὴ ἐξελεγκτικὴ ἐπιτροπὴ ὠρίσθη, ἔργον ἔχουσα τὴν ἐξέλεξι τῶν καταστίχων τοῦ ταμίου, πρὸς δὲ τὴν ἐπιστασίαν καὶ ἐποπτείαν ἐπὶ τῶν δαπανῶντων. Διὰ σαφῶν διατάξεων καθωρίσθη ἡ διοίκησις τῶν ἐκτὸς τῆς Ἱερουσαλήμ Μοναστηρίων καὶ Μετοχιῶν, εἰδικώτερον δὲ τῶν Προσκυνημάτων. Καὶ καθόλου εἶπεῖν ὅλαι αἱ συνήθειαι τῆς Ἀδελφότητος καὶ αἱ ἐν αὐτῇ διακονίαι διὰ γραπτῶν νόμων διευτυπώθησαν¹¹⁸.

¹¹⁸ Ἐπιτομωτέρα διατύπωσις αὐτῶν ἐγένετο μεταγενεστέρως (1902) εἰς 176 ἄρθρα, ἴδε *Χρυσόστομος Α. Παπαδοπούλου*, Ἡ Ἀγιοταφικὴ Ἀδελφότης, ἐν «Ἐκκλησιαστικῇ Ἀληθείᾳ», Λ'. 1909, ἀριθμ. 46. 47. Κατ' αὐτὴν ἡ Ἀγιοταφικὴ Ἀδελφότης ἐπὶ ὑψίστῳ καὶ ἱερωτάτῳ σκοπῷ ἀπ' αἰῶνων τὴν σύστασιν ἔχουσα ἀποτελεῖ ἐν συνόλῳ ἓν σῶμα καὶ ψυχὴν μίαν. Πάντα τὰ μέλη αὐτῆς, ὑπ' ἀρχηγὸν καὶ πνευματικὸν πατέρα τὸν πατριάρχην τεταγμένα, ἐνὸς ἱεροῦ καταστοχάζονται σκοποῦ καὶ μίαν ἔχουσιν ἀποστολήν, ἣτις εἶνε ἡ ὑπεράσπισις τῆς ὀρθοδοξίας ἐν τῇ Ἁγίᾳ Γῆ, ἡ φρούρησις τῶν παναγίων Προσκυνημάτων καὶ ἡ ἐν αὐταῖς διακονία, ἡ πνευματικὴ διοίκησις τῶν ὀρθοδόξων τοῦ πατριαρχικοῦ κλίματος Ἱεροσολύμων καὶ ἡ περιδάλψις τῶν εἰς προσκύνησιν τῶν Ἁγίων Τόπων ἐρχομένων ἀπανταχόθεν προσκυνητῶν. Οἱ χρηστοὶ καὶ εὐμοιροῦντες μορφώσεως εἰσέρχονται εἰς τὰς τάξεις τῆς Ἀδελφότητος, ἀφοῦ πρότερον ἐπὶ τριετίαν δοκιμασθῶσι, καθ' ὠρισμένας διατάξεις. Πρώτιστον δὲ καὶ κύριον καθήκον παντὸς πάσης τάξεως ἀγιοταφίτου εἶνε ἡ ἄκρα καὶ τελεία ὑπὲρ τοῦ Ἱεροῦ Κοινοῦ αὐταπάρνησις, διατρανουμένη ἐν τῇ μετὰ ζήλου καὶ ἀφοσιώσεως ἐκπληρώσει τῆς ἀνατεθειμένης αὐτῷ διακονίας, ἐν τῇ πανταχοῦ καὶ πάντοτε προτιμήσει τοῦ κοινοῦ πρὸ τοῦ ἰδίου συμφέροντος, ἡ τελεία εὐπείθεια καὶ ὑπακοὴ εἰς τὰς ἀρχάς, ἡ γνήσια φιλαδελφία πολυτρόπως πρὸς τε τοὺς ἀνωτέρους πρὸς τε τοὺς κατωτέρους ἐκδηλουμένη, τέλος ἡ τῷ ἱερῷ σκοπῷ καὶ τῇ ὑψηλῇ ἀποστολῇ τῆς Ἀδελφότητος συνάδουσα πολιτεία. Καθῆκον ἔχοντες οἱ ἐν τῷ κεντρικῷ μοναστηρίῳ διαμένοντες ἀδελφοὶ νὰ συμμετέχωσι τῶν ἱερῶν ἀκολουθιῶν καὶ τελετῶν δέον νὰ θεωρῶσιν ὡς πρώτιστον ἔργον τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ οἴκου τοῦ Θεοῦ. Ἐκαστος ἀγιοταφίτης, εὐμοιρῶν τῶν καταλλήλων προσόντων, ἀπολαύει τῶν αὐτῶν δικαιωμάτων προαγωγῆς καὶ περιδάλψεως. Ἡ παρουσία αὐτοῦ περιέρχεται εἰς τὴν Ἀδελφότητα, ἣτις εἶνε ἡ μόνη αὐτοῦ κληρονόμος, ὅθεν ἀπαγορεύεται αὐτῷ τὸ ἔχειν παρ' ἑαυτῷ ἰδίους συγγενεῖς, ὠρισμένη δὲ σταθερὰ αὐτοῦ διαμονὴ εἶνε μόνον τὸ κεντρικὸν μοναστήριον ἢ ὁ τόπος τῆς διακονίας αὐτοῦ. Ὅπως δὲ ἀμοιβαί ἀπονέμονται τοῖς ἀμέμπτως καὶ λυσιτελεῶς διακονοῦσιν, οὕτω τιμωροῦνται καὶ οἱ παρεκτρεπόμενοι, κατὰ διαφόρους ὠρισμένας ποινὰς μέχρι ἀποτομπῆς. Πνευματικὸς ἐπόπτης ὑπάρχει παρακολουθῶν τὸν βίον καὶ τὴν πολιτείαν ἐνὸς ἐκάστου ἀγιοταφίτου, ἰδιαίτερας ἀξιών προνοίας τοὺς διὰ τὴν Ἀδελφότητα προκαταρτιζόμενους. Ἡ Ἀδελφότης ἔχει ἐν κοινὸν ταμεῖον, εἰς δὲ πᾶσα πρόσσδος εἰσέρχεται, μεριμνᾷ δὲ δι' ὠρισμένης ἐπιχορηγήσεως περὶ ἀξιοπρεποῦς συντηρήσεως τοῦ ἀρχηγοῦ αὐτῆς. Ἡ διοίκησις τῆς Ἀδελφότητος διεξάγεται ὡς ἐξῆς. Τὴν ἀνωτάτην ἀρχὴν συγκροτοῦσιν ὁ μακαριώτατος πατριάρχης καὶ ἡ περὶ αὐτὸν ἀγία καὶ ἱερὰ Σύνοδος. Ὁ πατριάρχης, κατὰ τοὺς κειμένους νόμους, ἐκ τῶν κόλπων

Οὕτως ἐφάνη ὅτι ἐπὶ Ἱεροθέου ἐλύθη τὸ πολύκροτον τοῦτο ἐσωτερικὸν ζήτημα τῆς

639

τῆς Ἀδελφότητος ἐκλεγόμενος, ὡς ἀνώτατος πνευματικὸς πατὴρ τῆς Ἀδελφότητος καὶ παντὸς τοῦ κλήρου τοῦ θρόνου Ἱεροσολύμων, ὡς ἐπόπτης πάντων τῶν Προσκυνημάτων καὶ τῶν καθιδρυμάτων τῆς Ἀδελφότητος, καθῆκον καὶ δικαίωμα ἔχει νὰ μεριμνᾷ περὶ εὐσταθείας καὶ κατὰ Χριστὸν πολιτείας αὐτῆς καὶ τοῦ κλήρου, νὰ ἐπαγρυπνῇ ἀνυστάκτως καὶ ὑπερασπίζεται ἐνζήλως τὰ πατροπαράδοτα ἡμῶν δίκαια ἐπὶ τῶν Προσκυνημάτων, νὰ οἰκονομῇ πιστῶς κατὰ τὸν Κανονισμόν τὴν περιουσίαν τῆς Ἀδελφότητος, ἀντιπροσωπεύη αὐτὴν ἐνώπιον οἰασθῆποτε ἀρχῆς καὶ ἐν οἴφθῆποτε ζητήματι, νὰ προλαμβάνη οἰονδῆποτε κίνδυνον τῆς Ἀδελφότητος καὶ τοῦ ὀρθοδόξου ποιμνίου, νὰ ἐποπτεύῃ τοὺς ἱεροὺς ναοὺς καὶ τὴν σκόπιμον λειτουργίαν τῶν ποικίλων καθιδρυμάτων, νὰ κηδεμονεύῃ τῶν πτωχῶν, προστατεύῃ τοὺς ἀδικουμένους, ἀμείβῃ τοὺς προκόπτοντας καὶ παιδεύῃ τοὺς παρεκτρεπομένους, τέλος νὰ φροντίζῃ περὶ τῆς δεούσης περιδάλψεως τῶν εὐλαθῶν προσκυνητῶν. Ἐν πάσαις ταύταις ταῖς ἐνεργείαις αὐτοῦ σύμφηρον καὶ ὁμογνώμονα δέον νὰ ἔχη τὴν ἱεράν σύνοδον τὴν μετ' αὐτοῦ ἀνωτάτην ἀποτελοῦσαν ἀρχήν. Ἡ περὶ τὸν πατριάρχην Σύνοδος, ὑπὸ τῶν ἐν Ἱεροσολαίῃς ἐνδημούντων ἀρχιερέων καὶ τοῦ ἐν Βηθλεὲμ ἐπιτρόπου, εἰ τῆς ἀρχιερέων, τῶν τεσσάρων γερόντων, σκευοφύλακος, δραγουμάνου, καμαράση, καὶ πέντε ἀρχιμανδριτῶν ἀποτελουμένη, καταρτίζεται κατ' ὀρίσμενας καὶ σαφεῖς διατάξεις. Ἐργάζεται δ' ἐλευθέρως, συνεχρομένη δις τῆς ἐβδομάδος ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ πατριάρχου ἢ τοῦ ἐπιτρόπου αὐτοῦ, συσκεπτομένη καὶ ἀποφασίζουσα περὶ πάσης ὑποθέσεως προσκυνηματικῆς, μοναστηριακῆς, οἰκονομικῆς, ἐκπαιδευτικῆς, δικαστικῆς, κτηματικῆς ἢ τὸ ὀρθόδοξον ἀποβλεπούσης ποίμνιον. Πᾶσα πράξις τῆς Συνόδου γενομένη ἄνευ τῆς εἰδήσεως καὶ ἐγκρίσεως τοῦ πατριάρχου ἐστὶν ἄκυρος, ἀλλὰ καὶ πᾶσα μονομερὴς τοῦ πατριάρχου πράξις ἐν ὑποθέσει ὑπαγομέναις τῇ ἱερᾷ Συνόδῳ ἐστὶν ἐπίσης ἄκυρος. Οὕτω δὲ ὁ πατριάρχης, μετὰ τῆς Συνόδου ὡς ὑπερτάτη ἐκκλησιαστικὴ ἐξουσία πᾶσαν ὑπόθεσιν συνεξετάζουσι καὶ περὶ αὐτῆς συναποφασίζουσιν. Ἄπαξ τοῦ ἐνιαυτοῦ ἢ καὶ ἐκτάκτως καλεῖται ἡ Ἀδελφότης εἰς γενικὴν σύναξιν, λαμβάνουσα γνῶσιν τῆς καταστάσεως τῶν πραγμάτων τοῦ Ἱεροῦ Κοινοῦ. Ὁρισμέναι διατάξεις καθορίζουσι τὸν τρόπον τῆς ἐκλογῆς καὶ τὰ καθήκοντα τοῦ τοποτηρητοῦ ἐν περιπτώσει χηρείας τοῦ θρόνου, τοῦ ἀντιπροσωπεύοντος τὸν πατριάρχην, ἀπουσιάζοντα, ἐπιτρόπου, τῶν ἀρχιερέων καὶ τῶν γερόντων, ἤτοι τοῦ σκευοφύλακος, τοῦ ἀρχιγραμματέως, τοῦ δραγουμάνου καὶ τοῦ καμαράση. Ὁ πρῶτος τούτων ἔχει ὑπὸ τὴν ἐπιστασίαν αὐτοῦ τὸν ναὸν τῆς Ἀναστάσεως, ὁ δεύτερος τὴν διαξεγῶν πάσης ἐπισήμου ἀλληλογραφίας, τὴν φρουρήσιν καὶ ἐν καλῇ τάξει διατήρησιν τοῦ ἀρχείου καὶ τῆς βιβλιοθήκης, ὁ τρίτος ἐκπροσωπεῖ τὸ ἱερὸν Κοινὸν παρὰ τῆ τοπικῆ ἀρχῇ καὶ τοῖς δικαστηρίοις, διεξάγει τὰς ὑποθέσεις τῶν χριστιανῶν, ἐπιτηρεῖ τὴν τάξιν ἐν τῷ κεντρικῷ μοναστηρίῳ καὶ κατὰ τὰς μεγάλας τελετάς, ὁ δὲ τέταρτος καθῆκον ἔχει τὴν φύλαξιν καὶ τὴν ἐν καλῇ καταστάσει διατήρησιν τῶν πολυτίμων σκευῶν, ἱερῶν ἀμφίων, κειμηλίων καὶ ἐπίπλων τοῦ ἱεροῦ Κοινοῦ. Ὁμοίως λεπτομερῶς καθορίζονται ὁ τρόπος τῆς ἐκλογῆς, καὶ τὰ καθήκοντα τῶν ἀρχιμανδριτῶν, πρωτοσυγκέλλων, ἱερομονάχων, διακόνων καὶ μοναχῶν. Λεπτομερέστερος γίνεται λόγος, ἔνεκα τῆς μεγάλης σπουδαιότητος τοῦ πράγματος, περὶ τῆς οἰκονομικῆς διαχειρίσεως. Αὕτη εἶνε ἀνατεθειμένη εἰς εἰδικὴν οἰκονομικὴν ἐπιτροπὴν τριμελῆ κατὰ διετίαν διοριζομένην. Ἡ διαχείρισις διενεργεῖται ἐντὸς τῶν ὁρίων ἐτησίου προϋπολογισμοῦ, ἔχει δὲ ἡ οἰκονομικὴ ἐπιτροπὴ δι' ἑαυτὴν εἰδικὸν λογιστὴν. Τὸν ἔλεγχον τῆς διαχειρίσεως ἐξασκεῖ ἕτερα εἰδικὴ ἐπιτροπὴ, ἡ ἐξελεγκτικὴ, ἣτις φέρει πᾶσαν τὴν εὐθύνην ὡς πρὸς τὴν σκοπιμότητα πάσης δαπάνης. Ὑπὸ τὸν ἔλεγχον αὐτῆς ὑπάγονται πάντες οἱ ἔχοντες διαχείρισιν, διὰ σαφῶν δὲ διατάξεων κανονίζονται πάντα τὰ σχετικὰ οἰκονομικὰ ζητήματα. Ἡ κτηματικὴ ὑπηρεσία διεξάγεται δι' εἰδικῆς κτηματικῆς ἐπιτροπῆς, συνοδικῶς κατὰ διετίαν διοριζομένης, ἡ δὲ ἐκπαιδευτικὴ ὑπηρεσία ἐπίσης δι' εἰδικῆς ἐκπαιδευτικῆς ἐπιτροπῆς. Ἡ θεολογικὴ Σχολὴ ἔχει ἰδίαν ἐφορίαν, ἀνεξάρτητον τῆς ἐκπαιδευτικῆς ἐπιτροπῆς, ἰδίαν ἐφορίαν ἔχει ὡσαύτως τὸ νοσοκομεῖον καὶ τὸ τυπογραφεῖον, δι' εἰδικῶν διακονητῶν διεξάγεται ἡ οἰκονομία ἐν τῷ κεντρικῷ μοναστηρίῳ, τὰ δὲ ἐξαρτήματα, Βηθλεὲμ, Γεδσημανῆ, τὰ ἄλλα μοναστήρια καὶ προσκυνήματα διευθύνονται ὑπὸ εἰδικῆς ἐπιστασίας, τεταγμένης ὑπὸ ἐπίσκοπον ἢ ἡγούμενον. Ἦγουμένοι ὑπάρχουσι καὶ ἐν ταῖς πόλεσι καὶ ἐν ταῖς κωμοπόλεσι τῆς Παλαιστίνης, διεξάγοντες πᾶσας τὰς ὑποθέσεις τῶν χριστιανῶν καὶ τῆς Ἀδελφότητος, ὡς ἀνεγνωρισμένοι ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως ἀντιπρόσωποι τοῦ πατριάρχου. Ἐκτὸς τῆς Παλαιστίνης εἰσὶν ἐγκατεστημένοι ἔξαρχοι ἢ ἐπιτροποὶ τοῦ Ἁγίου Τάφου λεγόμενοι, τὸ ἱερὸν Κοινόν, παρὰ ταῖς κατὰ τόπους ἐκκλησιαστικαῖς καὶ πολιτικαῖς ἀρχαῖς ἀντιπροσωπεύοντες, ἐπιμελούμενοι τῶν συμφερόντων αὐτοῦ καὶ διευθύνοντες τὰ Μετόχια αὐτοῦ καὶ τὴν κατὰ τόπους κτηματικὴν περιουσίαν. Σπουδαιότερα εἶνε ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπιτροπὴ, ἔδρευουσα ἐν τῷ ἐν Φαναρίῳ Ἁγιοταφικῷ Μετοχίῳ, καὶ ἡ ἐν Μόσχῃ. Ἐξάρχοι δὲ ὑπάρχουσιν ἐν Ἑλλάδι, ἐν Σμύρνῃ, ἐν Κρήτῃ, ἐν Κύπρῳ, ἐν Καυκάσῳ, ἐν Ταϊγανίῳ, ἔδρευοντες ἐν Μετοχίοις ἢ Μοναστηρίοις τοῦ Ἁγίου Τάφου. Ἡ ἄλλοτε λίαν σπουδαία ἐν Σμύρνῃ ἐπιτροπὴ, ἔχουσα τὴν ἐπιστασίαν ἰδίως τῶν ἐξ Ἀνατολῆς προσκυνητῶν, σὺν τῷ χρόνῳ ἀπώλεσε τὴν σημασίαν αὐτῆς. Περὶ τῶν καθηκόντων τῶν ἐπιτρόπων καὶ ἐξάρχων καθώρισε τὰ δέο-

Ἀγιοταφικῆς Ἀδελφότητος. Ἄλλ' ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ Κανονισμοῦ ἐν τῇ πράξει ἔμελλε νὰ προσκρούσῃ, οὐχὶ διότι ὁ Κανονισμὸς ἦτό τι νέον, ἀλλὰ διότι καθώριζεν αὐστηρὰν τάξιν εἰς τὸ τέως ἐκ παραδόσεως ἢ ἐκ συνηθείας συμβαῖνον, μὴ ἐπιτρέπων οὐδ' εἰς αὐτὸν τὸν Πατριάρχην παρέκκλισιν. Ὁ Πατριάρχης οὐδὲν δικαίωμα διὰ τοῦ Κανονισμοῦ ἀπώλεσεν οὐδ' ἡ Ἀδελφότης νέα προσεκλήσατο δικαιώματα, ἅτινα δὲν εἶχεν. Ἐν τούτῳ ὁ Κανονισμὸς τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων διέφερε τῶν Ἐθνικῶν Κανονισμῶν τῆς Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως. Οὐχ ἤττον αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἢ ἐμφάνισις τοῦ Κανονισμοῦ παρεστάθη, ὡς τι νέον, περιώριζε τὴν αὐθαιρεσίαν, διέγραφεν ὠρισμένως τὰ δικαιώματα καὶ καθήκοντα ἑνὸς ἐκάστου ἀπὸ τοῦ Πατριάρχου μέχρι τοῦ τελευταίου μοναχοῦ.

Ἡτύχισε δὲ ὁ Πατριάρχης Ἱερόθεος νὰ εἰρηνεύσῃ καὶ τὸν λαόν, δι' Ἐγκυκλίου αὐτοῦ, καί, παρὰ τὰς ἐκτάκτους οἰκονομικὰς δυσχερείας, νὰ ἐπανιδρύσῃ τὴν Θεολογικὴν Σχολὴν τοῦ Σταυροῦ. Ἐπ' αὐτοῦ ἤρξατο τῆς δράσεως αὐτοῦ ὁ Παρασκευοφύλαξ εἶτα δὲ Σκευοφύλαξ τοῦ ἁγίου Τάφου Ἀρχιμανδρίτης Εὐθύμιος, ἰδρυτῆς γενόμενος διαφόρων ἱερῶν καθιδρυμάτων καὶ προσοδοφόρων κτημάτων. Ἐκπληρῶν δὲ ὁ Πατριάρχης οὐ μόνον ἐπιθυμίαν τῶν Ρώσων καὶ γραπτὴν αὐτοῦ ὑπόσχεσιν, μετὰ τὴν ἐφαρμογὴν τῆς ὁποίας θ' ἀπεδίδοντο αἱ πρόσοδοι τῶν ἐν Ρωσίᾳ Ἀγιοταφικῶν κτημάτων, ἀλλὰ καὶ τῆς Ἀδελφότητος ἀπάσης ἐπιθυμίαν, ἀπέστειλεν ἐπίσημον συνοδικὴν πρᾶξιν καὶ εἰρηνικὴν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν γηραιὸν Πατριάρχην Κύριλλον, δι' Ἐπιτροπῆς, ἧς ἠγεῖτο ὁ Μητροπολίτης Πέτρας Νικηφόρος († 1909) καὶ ἀποκατέστησε πάλιν αὐτὸν ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ ἐπικοινωνίᾳ πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν τῶν Ἱεροσολύμων. Μικρὸν μετὰ τὸ εὐφρόσυνον τοῦτο γεγονός, τὴν νύκτα τῆς 17 πρὸς τὴν 18 Αὐγούστου 1877, ὁ Πατριάρχης Κύριλλος ἐτελεύτησεν ἐν εἰρήνῃ, κηδευθεὶς μεγαλοπρεπῶς καὶ ταφεὶς ἐν τῷ Ἀγιοταφικῷ Μετοχίῳ τοῦ Νεοχωρίου, ἐν Βοσπόρῳ. Ὁ θάνατος αὐτοῦ ἔδωκεν πάλιν ἀφορμὰς εἰς νέας κρίσεις καὶ κατακρίσεις. Ἐγνώσθη δὲ ὅτι ὁ Ἱγνάτιεφ εἶχεν ὑποσχεθῆ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ Κυρίλλου ἐν τῷ Πατριαρχικῷ θρόνῳ, ὅπερ φαίνεται ἐπεθύμει καὶ ὁ τὸ ἐννενηκοστὸν ἔτος προσεγγίζων γέρον πρῶν Πατριάρχης, δύο ἔτη πρὸ τοῦ θανάτου αὐτοῦ παραγγείλας ἀρχιερατικὰς στολάς¹¹⁹. Ἠλπίζε δὲ ὁ Ἱγνάτιεφ νὰ ἐπιτύχῃ τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ μετὰ τὸν τελευταῖον ρωσοτουρκικὸν πόλεμον, καθ' ὃν οἱ Ρῶσοι ἐστρατοπέδευσαν πρὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἄλλ' ὁ Κύριλλος ἐτελεύτησε.

Τῷ ἐπιόντι 1878 ἔτει, ὡς γνωστόν, συνήρξατο τὸ ἐν Βερολίνῳ συνέδριον, ἀπέστειλαν δ' ἐκεῖ οἱ ἅγιοι Τόποι ἀντιπρόσωπον τὸ Ἀρχιεπισκοπικὸν Φιλαδελφείας Γεράσιμον, τὸν ὕστερον Πατριάρχην Ἱεροσολύμων γενόμενον (1891-1897), ὅστις δι'

ντα ὁ κανονισμὸς, οὗτινος τὸ τελευταῖον ἄρθρον ἐπιτρέπει τὴν μετὰ πενταετίαν ἀναθεώρησιν, ἐὰν αὕτη ζητηθῇ ὑπὸ τῶν δύο τρίτων τῶν συνοδικῶν μελῶν.

¹¹⁹ Μ. Γεδεών, ἔνθ' ἄν. σ. 127.

ὑπομνήματος αὐτοῦ πρὸς τὸν πρόεδρον τοῦ Συνεδρίου Βίσμαρκ, ἀπὸ 22/4 Ἰουλίου 1878, παρέστησε τὰ δίκαια αὐτῶν ἐπὶ τῶν κατασχεθέντων κτημάτων. Τὸ συνέδριον ἀπεφάσισεν ἵνα οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν Μεγάλων Δυνάμεων ἀνενεχθῶσι πρὸς τὰς οἰκείας Κυβερνήσεις καὶ συστήσωσιν εἰς τὴν μέριμναν αὐτῶν τὴν ἐξέτασιν τῆς ὑποθέσεως ταύτης. Ἐπὶ τῆς ἀποφάσεως, ἣτις προσέδωκεν εἰς τὸ Μοναστηριακὸν ζήτημα διεθνῆ χαρακτῆρα, ἐστήριξαν οἱ ἅγιοι Τόποι τὰς περαιτέρω ἀτελεσφορήτους, δυστυχῶς, ἐνεργείας αὐτῶν, ἐκ παραλλήλου ἐνεργήσαντες καὶ παρὰ τῇ Ρωσικῇ Κυβερνήσει, ἣτις βραδύτερον ἀπεφάσισε ν' ἀποδώσῃ μέρος τῶν προσόδων¹²⁰. Τέλος ἐν τῷ ἐν Βερολίῳ συνεδρίῳ ἐκυρώθη ἐπισήμως τὸ καθεστῶς, (Statu quo), ἐν τοῖς Προσκυνήμασι. Κατὰ τὸ Πρωτόκολλον τῆς συνεδρίας τῆς 22 Ἰουνίου 1878 ἀξιῶσει τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Γαλλίας, ἀπεφασίσθη νὰ μείνῃ ἀπαρασάλευτον τὸ καθεστῶς ἐν τοῖς ἁγίοις Τόποις, ὅθεν ἐτέθη ἐν τῇ Βερολινεῖῳ συνθήκῃ τὸ 63 ἄρθρον, καθ' ὃ «οὐδεμία ἀλλοίωσις δύναται νὰ ἐπενεχθῇ εἰς τὸ καθεστῶς (Statu quo) ἐν τοῖς ἁγίοις Τόποις».

Τὸ σπουδαιότατον τοῦτο γεγονός ἐπισφραγίζει οὐσιωδῶς τὴν ἱστορίαν τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων, κατὰ τοὺς νέους χρόνους, συγκεντρουμένην περὶ τὰ ἅγια Προσκυνήματα, ἐν οἷς ἡ ὀρθοδοξία γενναῖον φρουρὸν ἔσχε τὴν Ἀγιοταφικὴν Ἀδελφότητα, συνεχίζουσαν τοὺς ὑπὲρ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως ἀγῶνας τῶν ἀρχαίων Παλαιστινείων Μοναχῶν. Τὰ ὀνόματα τῶν ἁγίου Εὐθυμίου, Σάβα, Θεοδοσίου καὶ τῶν ἄλλων μεγάλων Μοναχῶν συνεδέθησαν μετὰ τῶν γεγονότων τῆς χρυσῆς ἐποχῆς τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων, ἥς ἡ ὑπέροχος ἀξία συνίσταται ἐν τῇ συγκρατήσει τῆς ὀρθοδοξίας. Ὅταν δὲ κατὰ τὸν ζ' αἰῶνα ἐπέδραμον τὴν κοιτίδα τοῦ Χριστιανισμοῦ οἱ Ἀραβες, παρὰ τὸν ἅγιον Τάφον εὔρον τὴν μεγάλην καὶ ἀκατανίκητον δύναμιν τοῦ

¹²⁰ Κατ' ἀρχὰς παρεχωρήθησαν τὰ 3/5 ὑστερον δὲ τὰ 4/5 ἐκ τῶν προσόδων, τοῦ 1/5 κρατουμένου διὰ τὰς δαπάνας ταῖς ὑπηρεσίαις τῶν κτημάτων. Αἱ δαπάναι αὗται ἀνέρχονται μόνον εἰς 120.000 ρουβλίων ἐτησίως, ἀλλ' ἐκ τοῦ κρατουμένου ποσοστοῦ ἀπηρτίσθησαν κεφάλαια ἀποδίδοντα ἐτησίως τόκον περὶ τὰς 300.000 ρουβλίων. Τούτου ἕνεκα ὁ Ἐπίτροπος τοῦ ἁγίου Τάφου καὶ τὰ μάλιστα φιλέλληνας Τέρτιος Φιλίπποφ διὰ τοῦ ἀνωτέρω ὑποσημειωθέντος Ὑπομνήματος αὐτοῦ ὑποβληθέντος πρὸς τὸν εὐσεβῆ Τσάρον Ἀλέξανδρον γ' ὑπέδειξεν ὅτι εἶνε ἀδικαιολόγητος ἡ παρακράτησις μέρους ἐκ τῶν προσόδων τῶν Μοναστηριακῶν κτημάτων. Δι' αὐτῆς, ἔλεγε, παρεβιάσθη ἡ ἱερότης καὶ ἀκεραιότης τῶν ὑπ' αὐτῆς τῆς Ρωσίας καθιερωθέντων, ἐπισήμως ἀνακηρυχθέντων καὶ πολλάκις κατακυρωθέντων ἰδιοκτητῶν δικαίων τῶν ἱερῶν καθιδρυμάτων τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολῆς. Παρεβιάσθη ἡ δικαιοσύνη καὶ προσεβλήθη ἡ ἀξιοπρέπεια τοῦ Ρωσικοῦ κράτους. Παρεβιάσθη ἡ ἱερὰ θέλησις τῶν διαθετῶν, δι' ὅρων περιφρουρησάντων τὰς ἐαυτῶν δωρεὰς καὶ προσφορὰς ἀπὸ πάσης βίας καὶ ἀλλοιώσεως τῶν ἀπ' ἀρχῆς τοῖς ἀφιερώμασιν αὐτῶν προκειμένων προθέσεων. Ὑλικῶς ἐβλάβησαν τὰ μέγιστα καὶ ἠθικῶς κατεδλίθησαν αἱ Ἐκκλησίαι τῆς Ἀνατολῆς. Ἡ φωνὴ τοῦ μεγάλου φιλέλληνος δὲν ἠκούσθη καταπιγεῖσα ὑπὸ ἀντιθέτων εἰσηγήσεων, διότι ἀπὸ τοῦ 1882 ἰδρύθη ἡ Ρωσικὴ Παλαιστίνειος Ἐταιρεία, κηρύξασα διὰ τοῦ Χιτροβῶ ὅτι «προώριται ὅπως ἐξῶς ἐκ τῆς Συρίας καὶ Παλαιστίνης τὴν Ἑλληνικὴν Ἱεραρχίαν καὶ δεσπῶσῃ αὐτὴ τοῦ παναγίου Τάφου καὶ τῶν λοιπῶν ἱερῶν Προσκυνημάτων τῆς ἁγίας Γῆς». Πρβλ. Ν. Δουρναβῶ, Νέοι πρόμαχοι τῆς ὀρθοδοξίας ἐν τῇ Ανατολῇ καὶ ἐν τῇ ἁγίᾳ Γῆ, ρωσ. Μόσχα 1892. Ἐπιστολὴ ρώσου εὐσεβοῦς ὀρθοδόξου (-Δουρναβῶ) πρὸς τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην περὶ τῆς ἐν Ρωσίᾳ τελουμένης κατὰ τῶν ὀρθοδόξων τῆς Ἀνατολῆς Ἐκκλησιῶν συστηματικῆς ἐργασίας, Ἀθῆναι 1899.

Χριστιανισμοῦ, πρὸς τοὺς ἀντιπροσώπους τοῦ ὁποίου διεπραγματεύθησαν συνθήκας, ἀναγνωρίσαντες δικαιώματα καὶ ἐξαιρετικὰς προνομίας ἐν τῷ ἀραβικῷ κράτει. Ἄλλ' ἔκτοτε ἤρξαντο ἀκριβῶς τ' ἀνεκδιήγητα μαρτύρια τῶν Μοναχῶν, ἀπὸ τοῦ ζ' μέχρι τοῦ ια' αἰῶνος. Ἀδιαλείπτως οἱ Μοναχοὶ ἐσφάζοντο, τὰ Μοναστήρια διηρπάζοντο, ὁ Ναὸς τῆς Ἀναστάσεως κατεστρέφετο. Ἄλλ' ἀνεπληροῦντο ἐκάστοτε οἱ ὑπὲρ τῆς χριστιανικῆς πίστεως μαρτυροῦντες Μοναχοί· διὰ τῆς ἐπεμβάσεως καὶ γενναίας ἐπικουρίας τῶν ὀρθοδόξων Βασιλέων ἐπεσκευάζοντο καὶ ἀνφοδομοῦντο ὁ Ναὸς τῆς Ἀναστάσεως καὶ τὰ λοιπὰ Προσκυνήματα καὶ Μοναστήρια. Ἐν μέσῳ δὲ τῆς χαλεπότητος τῶν χρόνων ἐκείνων καὶ τοῦ συνεχοῦς μαρτυρίου οὐδαμῶς κατέπαυσεν ἡ πνευματικὴ κίνησις καὶ ζωὴ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ Ἱεροσολύμων. Τὰ ἑλληνικὰ γράμματα, ὡς εἶδομεν, ἐπιμελῶς ἐκαλλιεργοῦντο κατὰ τοὺς ζοφερωτέρους ἔτι χρόνους, καθ' οὓς ἀνέλαμψαν ὁ «*χρυσορρόας*» Ἰωάννης Δαμασκηνός, ὁ Κοσμᾶς Μελβδός, ὁ Σύγκελλος Μιχαὴλ καὶ οἱ «*γραπτοὶ*» ἀδελφοὶ Θεοφάνης καὶ Θεόδωρος, συνεχίζοντες τὸ ὑπὲρ τῆς χριστιανικῆς πίστεως καὶ τῆς ὀρθοδοξίας ἔργον τῶν Μοναχῶν τῆς προηγουμένης περιόδου. Ἐπὶ τρεῖς περίπου ὕστερον αἰῶνας ἐπῆλθεν ἡ μεγάλη σταυροφορικὴ πρὸς τοὺς ἀγίους Τόπους κίνησις τῶν λαῶν τῆς Δύσεως, ἣτις ἐφυγάδευσε μὲν τοὺς ὀρθοδόξους Πατριάρχας ἐξ Ἱερουσαλήμ, ἐλλ' ἐπέτρεψεν εἰς τοὺς Μοναχοὺς νὰ παραμείνωσιν ἐν τῷ Ναῷ τῆς Ἀναστάσεως καὶ ἐν τισὶ Μοναστηρίοις, νὰ ἐξακολουθήσωσιν ἐν αὐτοῖς τὰ πνευματικὰ αὐτῶν ἀσχολήματα, καὶ νὰ καταλάβωσι πάλιν τὴν προτέραν αὐτῶν θέσιν, μετὰ τὴν ἐκδίωξιν τῶν Σταυροφόρων. Ἐπηκολούθησαν δ' ὅμως τ' ἀπὸ τῶν Μαμλούκων δεινὰ, νέον στάδιον μαρτυρίου τῶν Μοναχῶν διανοίξαντα, ἀλλὰ, διὰ τῆς θείας χάριτος, ἡ Ἐκκλησία Ἱεροσολύμων, πρωταγωνιστούντων τῶν Μοναχῶν, ἐξηλθεν ἀλώβητος ἐκ τῶν μεγάλων καὶ ἀνεκδιηγήτων δοκιμασιῶν αὐτῆς. Ἡ περαιτέρω ἱστορία αὐτῆς, ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ ἰσ' μέχρι τῶν τελευταίων δεκαετηρίδων τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, εἶνε πρόσφατος, ἐξεικονίζουσα τοὺς μεγάλους τῶν Μοναχῶν ὑπὲρ τῶν Προσκυνημάτων καὶ τῆς ὀρθοδοξίας ἀγῶνας. Καὶ μέχρι τοῦ ιζ' αἰῶνος διεξάγεται ὁ ἀγὼν πρὸς ἀναγνώρισιν τῶν δικαίων τοῦ ἑλληνικοῦ Γένους ἐπὶ τῶν Προσκυνημάτων, ἀπὸ τῶν μέσων δὲ τοῦ ιζ' μέχρι τῶν μέσων τοῦ ιη' αἰῶνος οἱ Ἕλληνες ἀποβάλλουσι καὶ ἐπανακτῶσι τὰ Προσκυνήματα, ἕως οὗ κατὰ τὸν ιδ' αἰῶνα καθορίζεται ἐν αὐτοῖς τὸ καθεστῶς, καθ' ὃ ἀναγνωρίζονται ὑπὸ διεθνῶν Συνθηκῶν ὡς συμμέτοχοι τῶν Προσκυνημάτων οἱ Ἕλληνες, οἱ Λατῖνοι καὶ οἱ Ἀρμένιοι.

Οἱ ἀγῶνες οὗτοι ὑπῆρξαν, δυστυχῶς, λυπηρὸν θέαμα δεινῆς διαμάχης τῶν χριστιανικῶν λαῶν περὶ τὸν ἅγιον τοῦ Κυρίου Τάφον, ἀλλ' οἱ Ἕλληνες, ἀνέκαθεν κατέχοντες τὰ ἱερὰ Προσκυνήματα, ἰδρυταὶ αὐτῶν, κτήτορες καὶ ἀνακαινισταὶ γενόμενοι, ἐπὶ μακροὺς χαλεποὺς αἰῶνας φυλάξαντες αὐτά, ἀγωνισθέντες ὑπὲρ αὐτῶν πρὸ τῆς σταυροφορικῆς κινήσεως τῶν ἄλλων χριστιανικῶν λαῶν καὶ μετ' αὐτὴν, καθῆκον εἶχον ν' ἀμυνθῶσι καὶ νὰ ὑποστηρίξωσι τὴν «*πατρικὴν καὶ προγονικὴν αὐτῶν κλη-*

ρονομίαν», ὡς ἔλεγεν ὁ μέγας Πατριάρχης Δοσίθεος, ἐν κρισιμωτάτῃ περιστάσει τοῦ προσκυνηματικοῦ ἀγῶνος. Ἐν τῇ ἀμύνη αὐτῶν ταύτῃ εὐρέθησαν, κατ' ἀρχάς, ἀνίσχυροι ἴν' ἀγωνισθῶσι πρὸς πολυδυνάμους ἀντιπάλους, οὐ μόνον πλοῦτον ἀλλὰ καὶ πολιτικά μέσα μεταχειριζομένους πρὸς ἐπικράτησιν ἐν τοῖς Προσκυνήμασιν. Εὐτυχῶς ὅμως διωργανώθη μὲν ἐσωτερικῶς ἡ Ἀγιοταφίτικῇ Ἀδελφότης ἔτυχε δὲ τῆς ὀλοπροθύμου συνδρομῆς τοῦ ἑλληνικοῦ Γένους, ὅπερ ἀντιπροσώπευεν ἐν τοῖς Προσκυνήμασιν. Ἄνευ τῶν ἐκτάκτων καὶ κολοσσιαίων ἡθικῶν καὶ ὑλικῶν θυσιῶν τοῦ Γένους ἀδύνατος ἦτο ἡ διεξαγωγή τοῦ ἀγῶνος. Κατ' αὐτὸν πολὺ εὐλόγως ἐθεωρήθη τὸ ζήτημα τῶν Προσκυνημάτων, ὡς ζήτημα αὐτῆς τῆς ὑπάρξεως τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ζήτημα αὐτῆς τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἑλληνικοῦ Γένους, ὡς ὀρθοδόξου χριστιανικοῦ. Ὁ κίνδυνος τοῦ ἁγίου Τάφου ἐφαίνετο μείζων παντὸς ἄλλου ἔθνικοῦ καὶ θρησκευτικοῦ κινδύνου, τούτου δ' ἔνεκα ἡ ἀπαίτησις ἀδιαπαύστων θυσιῶν εὗρισκεν, ἐπὶ αἰῶνας ὀλοκλήρους, πρόθυμον τὸ Γένος. Τὰ ζητήματα τοῦ ἁγίου Τάφου, πάγκοινον προκαλοῦντα τὸ ἐνδιαφέρον, ἦσαν τὰ μόνα ζητήματα ἐν οἷς ἐλευθέρως ἐξεδηλοῦτο τὸ φρόνημα αὐτοῦ, ἐν τῇ συνειδήσει δὲ αὐτοῦ ὁ ἅγιος Τάφος μετὰ τῶν λοιπῶν ἁγίων Προσκυνημάτων προσέλαβεν ὅλως ἔκτακτον σημασίαν. Ἡ συχνὴ ἐμφάνισις τῶν Ἀγιοταφίτων καὶ τῶν Πατριαρχῶν τῆς Ἱερουσαλήμ, ἀνὰ τὰς πόλεις καὶ τὰ χωρία, τὸ προσκύνημα τῶν ἐτησίως μεταβαινόντων εἰς Παλαιστίνην καὶ διὰ κωδωνοκρουσιῶν καὶ λιτανειῶν γινομένων, κατὰ τὴν ἐπάνοδον, δεκτῶν, τ' ἀνηρημένα ἐν ἐκάστῳ ναῶ τῶν πόλεων καὶ τῶν χωρίων «*κῦτία τοῦ ἁγίου Τάφου*», αἱ Ἐγκύκλιοι τῶν Πατριαρχῶν, αἱ ἀφηγήσεις περὶ τῶν ἀγῶνων τῶν ἑλληνικῶν Μοναχῶν κατὰ τῶν «*Φράγκων*» καὶ τῶν Ἀρμενίων, πάντα ταῦτα ὑπέδαλπον τὴν μεγάλην καὶ ἐνδουσιώδη ἀγάπην τοῦ Γένους πρὸς τὰ Προσκυνήματα, ἐντεταμένην καὶ ἀδιάπτωτον συνεκράτουν τὴν προσοχὴν αὐτοῦ, εἶδομεν δὲ ὀπόσῃ ὑπῆρξεν ἡ ἀγάπη αὕτη κατὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως, ἣτις εὐλόγως ἐθεωρήθη ὡς «*θαῦμα τῆς πίστεως τῶν Ἑλλήνων*». Αὕτη δὲ ἡ ἀφοσίωσις πρὸς τὸν ἅγιον Τάφον καὶ ἡ ἀγάπη ἤσκησε σπουδαιοτάτην ἐπιρροὴν ἐπὶ τῆς θρησκευτικῆς καὶ ἡθικῆς καταστάσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Γένους, ὑπῆρξε, κατὰ μέγα μέρος, εἷς τῶν ζωτικωτέρων παραγόντων τοῦ ἀκαταβλήτου ἐκείνου φανατισμοῦ, πρὸς ἀπόκρουσιν τῆς σκανδαλώδους κατηγήσεως τῶν προπαγανδῶν πρὸς θρησκευτικὴν ἀποπλάνησιν τοῦ λαοῦ συντόνως ἐργαζομένων, καὶ τῆς ἀφοσιώσεως τῶν Ἑλλήνων εἰς τὴν θρησκείαν καὶ τὰς παραδόσεις τῶν πατέρων. Ἡ ἡθικὴ αὕτη σημασία τοῦ ὑπὲρ τῶν Προσκυνημάτων ἀγῶνος ἦτο καταληπτὴ καὶ ἐξεδηλοῦτο ἐν πάσῃ εὐκαιρίᾳ. Πάντες κατενόουν ὅτι ὁ ἐκτοπισμὸς τῶν Ἑλλήνων ἐκ τῶν Προσκυνημάτων ἔμελλε νὰ ἔχη σοβαρὰ ἐπακολουθήματα διὰ τὴν ὀρθοδοξίαν, οὐ μόνον ἐν τῇ κοιτίδι τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς γειτνιαζούσαις ὀρθοδόξοις Ἐκκλησίαις τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ τῆς Ἀντιοχείας, ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Ἐκκλησίᾳ Κωνσταντινουπόλεως, ἡ δὲ ἀνακοπὴ τῆς προόδου τοῦ προσηλυτισμοῦ ὀφείλεται, κατὰ τὸ πλεῖστον, εἰς τὸ ὅτι

παρέμενεν ὁ ἅγιος Τάφος ὀρθόδοξον κέντρον, ἀφ' οὔ, ὡς γνωστόν, ἐλάμβανον ἐπικουρίας ἠθικὰς καὶ αἱ Ἐκκλησίαι τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ Ἀντιοχείας. Τούτου ἕνεκα εἶνε διὰ τὸ μέλλον τῆς ὀρθοδοξίας λίαν ἐπικίνδυνον ρῆγμα ἐν τῷ ὀργανισμῷ αὐτῆς ὁ σκανδαλισμὸς τοῦ ὀρθοδόξου ἀραβοφώνου λαοῦ τῆς Συρίας καὶ Παλαιστίνης, πρὸς φυλετικὴν ἀποκοπὴν ἀπὸ τοῦ ὅλου σώματος τοῦ Γένους. Ἡ ἰδέα τῆς φυλετικῆς διακρίσεως τῶν ἀραβοφώνων ἀπὸ τοῦ λοιποῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἔσχεν ἤδη ὡς ἐπακολούθημα τὴν πύκνωσιν μὲν τῶν τάξεων τῶν προσηλύτων τοῦ Προτεσταντισμοῦ καὶ τῆς Λατινικῆς Ἐκκλησίας, διὰ τῆς ἀποσκιρτήσεως ἀπὸ τῆς ὀρθοδοξίας πολλῶν χιλιάδων, ἐν Συρίᾳ καὶ Παλαιστίνῃ, ἐδημιούργησε δὲ τὰς συγχρόνους δυσχερείας τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων, ἐξ ὧν, μὴ αἰρομένων ἐγκαίρως, ἀναμφιβόλως μεγάλας θὰ πορισθῶσιν ὠφελείας αἱ κατακλύζουσαι τὴν Παλαιστίνην πολυώνυμοι προπαγάνδαι.

Αὗται κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἐπέτειναν δραστηρίως τὴν προσηλυτευτικὴν αὐτῶν ἐνέργειαν. Κατὰ δεκάδας ἰδρύθησαν οἱ Παλαιστίνειαὶ Σύλλογοι, δαψιλέστατα ὑποστηρίζοντες τὰ συρρέοντα καθ' ἐκάστην μοναχικὰ τάγματα, διὰ τῶν ἐνεργειῶν τῶν ὁποίων ὀλόκληρος ἡ Παλαιστίνη περισφίγγεται διὰ πυκνοῦ προσηλυτευτικοῦ δικτύου. Ἡξήθησαν τὰ ἐκκλησιαστικά, ἐκπαιδευτικὰ καὶ φιλανθρωπικὰ καθιδρύματα τῶν Λατίνων, καὶ καταπληκτικῶς καθ' ἐκάστην πολλαπλασιάζονται. Διότι αὐξάνει καὶ ἡ συρροὴ τῶν ἐξ Εὐρώπης ἐκδιωκομένων καὶ ἐν Παλαιστίνῃ ἐγκαθισταμένων λατίνων Μοναχῶν· ἐπὶ πλεόν δὲ ἡ ἐν Ἱερουσαλὴμ ἐγκαθίδρυσις λογίων λατινικῶν μοναχικῶν ταγμάτων, οἷον τῶν Δομινικανῶν (1889) καὶ Ἀσσομπσιονιστῶν (1885) προὔκαλεσε μὲν ἐσωτερικὰς ἔριδας μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν Φραγκισκανῶν, ἀλλ' ἐνίσχυσε καθόλου τὸ γόητρον τῆς Λατινικῆς Ἐκκλησίας. Διότι ἀνεφάνη σπουδαία πνευματικὴ κίνησις, ὁσημέραι προαγομένη. Ἐκ παντὸς δὲ τρόπου ζητεῖ νὰ ἐνισχύσῃ ἑαυτὴν ἐν Παλαιστίνῃ ἡ Λατινικὴ Ἐκκλησία, σκοποῦσα ἴσως νὰ καταστήσῃ αὐτὴν κέντρον νέας προσηλυτευτικῆς δράσεως ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἐπὶ κινδύνῳ τῆς ὀρθοδοξίας, παγιώσασα μάλιστα τὴν θέσιν αὐτῆς τελευταίως ἐν Συρίᾳ. Τούτου ἕνεκα καὶ Συνέδριον τῆς Εὐχαριστίας πομπωδῶς ἐν Ἱερουσαλὴμ συνεκρότησε (1893) καὶ συνεχῶς ἐκπέμπει Καρδινάλιους εἰς Παλαιστίνην καὶ τακτικὰς ἐκδρομὰς προσκυνητῶν ἐκ τῆς Δύσεως διοργανοῦσα, οὐδεμίαν εὐκαιρίαν παραλείπτει ἐνισχύσεως ἑαυτῆς ἐν τοῖς ἁγίοις Τόποις.

Οἱ Προτεστάνται, διεσπασμένοι ὄντες καθ' ἑαυτοῦς, ἐλάχιστα κατορθοῦσιν. Ἡ μεταξὺ Γερμανῶν καὶ Ἀγγλῶν συμφωνία περὶ συμπράξεως ἐν τοῖς ἁγίοις Τόποις ὀριστικῶς ἀπέτυχεν. Οἱ Ἀγγλοὶ ἴδρυσαν ἰδίαν Ἐπισκοπὴν ἐν Ἱερουσαλὴμ (1887), εἰς ἀγαθὰς μὲν πρὸς τὴν ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν διατελοῦντες ἐξωτερικῶς σχέσεις, ἀποφεύγοντες δὲ τὸν θρησκευτικὸν προσηλυτισμὸν, ὃν διεξάγουσι κυρίως οἱ ἀπεσπασμένοι ἀπὸ τῆς ἐπισήμου Ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας, Ἀμερικανοὶ ἢ Ἀγγλοὶ ἱεραπόστολοι. Ἠσχολήθησαν δὲ οἱ Ἀγγλοὶ μετὰ τῆς διακρινούσης αὐτοὺς σοβαρότη-

τος περὶ τὴν ἀρχαιολογίαν καὶ τοπογραφίαν τῆς Παλαιστίνης καὶ διήπλωσαν τὴν ἐπιρροὴν αὐτῶν διὰ τῶν Σχολείων καὶ ἄλλων ἐκπολιτιστικῶν μέσων. Διὰ πρακτικωτέρων μέσων οἱ Γερμανοὶ κατέλαβον τὰ σπουδαιότερα σημεῖα τῆς Παλαιστίνης, ἰδρύσαντες ἀκμαζούσας ἀποικίας καὶ διεξάγουσι τὴν ἐμπορικὴν κίνησιν τοῦ τόπου, ἰσχυροὺς μόνον ἀνταγωνιστὰς ἔχοντες τοὺς κατὰ χιλιάδας, διὰ τῆς Σιωντικῆς κινήσεως, ἀποικιζομένους εἰς Παλαιστίνην Ἰουδαίους. Ἄν μὴ ἀνασταλῆ ὁ ὀρμητικὸς ἀποικισμὸς τῶν Ἰουδαίων ἢ χώρα ἐντὸς ὀλίγου χρόνου θὰ προσλάβῃ ἰουδαϊκὸν χαρακτήρα. Πρὸς τὸ παρὸν ἡ θέσις τῶν Γερμανῶν, λίαν ἰσχυρῶν ὄντων ἐπὶ τοῦ οἰκονομικοῦ ἐδάφους τῆς Παλαιστίνης, δὲν δύναται νὰ κλονισθῇ. Ἐξ ἐναντίου ὁσημέραι ἐνισχύεται, μάλιστα ἀπὸ τῆς εἰς Ἱερουσαλὴμ ἀποδημίας τοῦ Αὐτοκράτορος τῆς Γερμανίας Γουλιέλμου β' (1898) πρὸς ἐγκαινισμὸν τοῦ παρὰ τὸν Ναὸν τῆς Ἀναστάσεως μεγαλοπρεποῦς Ναοῦ τοῦ Σωτῆρος. Ἐναμίλως δὲ πρὸς τοὺς Ἄγγλους ἡ σχολήθησαν καὶ οἱ Γερμανοὶ περὶ τὴν ἐπιστημονικὴν μελέτην τῆς Παλαιστίνης, πρῶτοι αὐτοὶ ἰδρύσαντες τελευταίως Ἀρχαιολογικὸν Ἰνστιτούτον ἐν Ἱερουσαλὴμ. Ὑφίστανται δὲ καὶ ἐν Γερμανίᾳ καὶ ἀλλαγῇ τῆς Εὐρώπης Προτεσταντικοὶ Παλαιστίνειοι Σύλλογοι πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ Προτεσταντισμοῦ ἐν τῇ κοιτίδι τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Ἡ ὀρθόδοξος Ἐκκλησία Ἱεροσολύμων καὶ ἡ ἐν αὐτῇ δρωσα Ἀγιοταφικὴ Ἀδελφότης πράττουσι πᾶν ὅ,τι εἶνε δυνατὸν πρὸς καταπολέμησιν τοῦ προσηλυτισμοῦ, περὶ ὃν μόνον ἀσχολοῦνται οἱ Προτεστάνται Ἱεραπόστολοι. Ἄλλ' οἱ Λατῖνοι, πρὸς τῷ προσηλυτισμῷ, συνεχίζουσι ἀνεκδότως κατὰ τῆς Ἀγιοταφικῆς Ἀδελφότητος καὶ τῶν ὑπὲρ τῶν Προσκυνημάτων ἀγῶνα, μετὰ τῶν δευτερεύουσας θέσιν κατεχόντων ἐν αὐτοῖς Ἀρμενίων. Καὶ οἱ Κόπται δὲ τελευταίως περιῆλθον εἰς ἔριδας πρὸς τοὺς Ἀβυσσινίους, χάριν τόπων τινῶν παρὰ τὸν Ναὸν τῆς Ἀναστάσεως. Καὶ εἶνε μὲν ἀληθὲς ὅτι τὸ ἐν τοῖς Προσκυνημασὶ «καθεστῶς» καθώρισεν τὴν ἐν αὐτοῖς θέσιν τῶν Ἑλλήνων, Λατίνων καὶ Ἀρμενίων, μετὰ τῶν ὑποκειμένων τοῖς τελευταίοις τούτοις Κοπτῶν, Συριάνων καὶ Ἀβυσσινίων, ἀλλὰ πάσης ἐπιλαμβάνονται εὐκαιρίας οἱ τε Λατῖνοι καὶ οἱ Ἀρμένιοι πρὸς καταπολέμησιν τοῦ καθεστῶτος. Τούτου ἕνεκα δὲν ἔπαυσαν τὰ προσκυνηματικὰ ζητήματα καὶ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, οὐδ' αἱ προστριβαὶ μεταξὺ τῶν Μοναχῶν τῶν διαφόρων ἐθνῶν. Ἦναγκάσθησαν δὲ, δυστυχῶς, οἱ Ἕλληνες ἀμυνόμενοι νὰ ὑποχωρήσωσιν, ἄνευ παρασαλεύσεως τοῦ «καθεστῶτος», ἐν τῷ ζητήματι τῆς βορείου πύλης τοῦ Σπηλαίου τῆς Βηθλεὲμ καὶ ἐν ἄλλοις ἡττονος σημασίας ζητήμασι, χάριν τῆς εἰρήνης, ἥτις δέον τέλος νὰ ἐπικρατήσῃ· δὲν εἶνε ὅλως ἀδύνατος, ὡς συνήθως νομίζεται, ἡ ἐν τοῖς ἀγίοις Τόποις συμφωνία τῶν χριστιανικῶν λαῶν. Οἴκοθεν δ' ἐννοεῖται ὅτι ἡ ἐπαγρύπνησις ἐπὶ τῶν ἀγίων Τόπων καὶ ἡ περιφρούρησις αὐτῶν ὑπὸ τῆς Ἀγιοταφικῆς Ἀδελφότητος οὐ μόνον μεγίστους ἀπαιτεῖ μόχθους καὶ θυσίαν πολλακίς τῆς ζωῆς τῶν Μοναχῶν, ἀλλὰ καὶ δαπάνας ἀνυπολογίστους, αἵτινες ἐξ ἀβεβαίων πάντοτε πόρων καὶ ἐκ τοῦ ὀβολοῦ τῶν Προσκυνητῶν συλλέγονται. Αἱ ἐκάστοτε ὑποκινούμεναι δίκαια καὶ

646

ἡ διεξαγωγή καθόλου τῶν προσκυνηματικῶν ζητημάτων ἐξαντλοῦσι τὴν Ἀγιοταφικὴν Ἀδελφότητα καὶ ἐπιφορτίζουσι αὐτὴν διὰ βαρυτάτων χρεῶν. Κατέχουσα δὲ ἡ Ἀδελφότης τὴν πρωτεύουσαν θέσιν ἐν τοῖς Προσκυνήμασι, καθῆκον ὑπέρτατον ἔχει ἐν αὐτοδυσίᾳ καὶ αὐταπαρνήσει ἀπαρασαλεύτως νὰ συγκρατηθῇ ἐν αὐτῇ, διασώζουσα συγχρόνως τὴν ὀρθοδοξίαν ἐν τῇ κοιτίδι τοῦ Χριστιανισμοῦ. Περὶ τὸ διπλοῦν τοῦτο, τὸ μέγα, ὑψηλὸν καὶ ἱερὸν καθῆκον τῆς Ἀδελφότητος, δέον νὰ περιστραφῇ καὶ ἡ περαιτέρω ἱστορία αὐτῆς· διότι ἐν αὐτῷ ἐνυπάρχει ἡ ἐξάαιρετος ἱστορικὴ θέσις καὶ ἡ μεγάλη ἱστορικὴ αὐτῆς ἀποστολὴ ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ τῶν Ἱεροσολύμων.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΑΤΡΙΑΡΧΩΝ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ

- Ίάκωβος ὁ Ἀδελφόθεος († 62).
Συμεὼν († 106 - 107).
Ἰουῆτος Α΄ ἢ Ἰούδας (ἕως 111).
Ζακχαῖος (111 - 134).
Τωβίας (111 - 134).
Βενιαμὴν Α΄ (111 - 134).
Ἰωάννης Α΄ (111 - 134).
Ματθίας Α΄ (111 - 134).
Φίλιππος (111 - 134).
Σενέκας (111 - 134).
Ἰουῆτος Β΄ (111 - 134).
Λευὶς (111 - 134).
Ἐφραίμ (111 - 134).
Ἰωσήφ Α΄ (111 - 134).
Ἰούδας (111 - 134).
Μᾶρκος (134 - 185).
Κασσιανός (134 - 185).
Πούπλιος (134 - 185).
Μάξιμος Α΄ (134 - 185).
Ἰουλιανὸς (134 - 185).
Γάϊος Α΄ (134 - 185).
Γάϊος Β΄ (134 - 185).
Σύμμαχος (134 - 185).
Ἰουλιανὸς ἢ Οὐάλης (134 - 185).
Καπίων (134 - 185).
Μάξιμος Β΄ (134 - 185).
Ἀντώνιος (134 - 185).
Οὐάλης (134 - 185).
Δολιχιανός (134 - 185).
Νάρκισσος Α΄ (185 - 211).
Δίος (213).
Γερμανίων (213).
Γόρδιος (213).
Ἀλέξανδρος (213 - 251).
Μαζαβάνης (251 - 260).
Ἰμένιος (260 - 298).
Ζάμβδας (298 - 300).
Ἐρμων (300 - 314).
Μακάριος Α΄ (314 - 333).
Μάξιμος (333 - 348).
Κύριλλος Α΄ (350 - 386).
Ἰωάννης Β΄ (386 - 417).
Πραῦλιος (417 - 422).
Ἰουβενάλιος (422 - 458).
Ἀναστάσιος Α΄ (458 - 478).
Μαρτύριος (478 - 486).
Σαλλούστιος (486 - 494).
Ἡλίας Α΄ (494 - 516).
Ἰωάννης Γ΄ (516 - 524).
Πέτρος Α΄ (524 - 552).
Μακάριος Β΄ (552, 564 - 575).
Εὐστόχιος (552 - 564).
Ἰωάννης Δ΄ (575 - 594).
Ἄμῶς (594 - 601).
Ἰσαάκιος (601 - 609).
Ζαχαρίας (609 - 632).
Μόδεστος (632 - 634).
Σωφρόνιος Α΄ (634 - 638).
Ἀναστάσιος Β΄ (- 706).
Ἰωάννης Ε΄ (706 - 735).
Θεόδωρος Α΄ (735 - 770).
Ἡλίας Β΄ (770 - 797).

- 648 Γεώργιος Β΄ (797 - 807).
 Θωμᾶς Α΄ (807 - 820).
 Βασίλειος (820 - 838).
 Ἰωάννης ΣΤ΄ (838 - 842).
 Σέργιος Α΄ (842 - 844).
 Σολομών (855 - 860).
 Θεοδόσιος (862 - 878).
 Ἡλίας Γ΄ (878 - 907).
 Σέργιος Β΄ (908 - 911).
 Λεόντιος (912 - 929).
 Ἀθανάσιος Α΄ (929 - 937).
 Χριστόδουλος Α΄ (937 -).
 Ἀγάθων (950 - 964).
 Ἰωάννης Ζ΄ (964 - 966).
 Χριστόδουλος Β΄ (966 - 969).
 Θωμᾶς Β΄ (969 - 977).
 Ἰωσήφ (980 - 983).
 Ὀρέστης (983 - 1005).
 Θεόφιλος (1012 - 1020).
 Νικηφόρος Α΄ (1020 - ;).
 Ἰωαννίκιος (1020 - 1084).
 Σωφρόνιος Β΄ (1040 - 1059).
 Εὐθύμιος Α΄ (; - 1084).
 Συμεών Β΄ (1084 - 1106).
 Σάβας (1106 - ;).
 Ἰωάννης Η΄ (1106 - 1156).
 Νικόλαος (; - 1156).
 Ἰωάννης Θ΄ (1156 - 1166).
 Νικηφόρος Β΄ (1166 - 1170).
 Λεόντιος Β΄ (1170 - 1190).
 Δοσίθεος Α΄ (1191).
 Μᾶρκος Β΄ (1191).
 Εὐθύμιος Β΄ (πρὸ 1223).
 Ἀθανάσιος Β΄ (1224 - 1236).
 Σωφρόνιος Γ΄ (1236 - ;).
 Γρηγόριος Α΄ (; - 1298).
 Θαδδαῖος (1298).
 Ἀθανάσιος Γ΄ (πρὸ 1313 - μετὰ 1334).
 Γρηγόριος Β΄ (1932).
 Λάζαρος (μετὰ 1334 - 1368).
 Ἀρσένιος (1344).
 Δωρόθεος (1376 - 1417).
 Θεόφιλος Β΄ (1417 - 1424).
 Θεοφάνης Α΄ (1424 - 1431).
 Ἰωακείμ (1431 - 1450).
 Θεοφάνης Β΄ (1450 - 1452).
 Ἀθανάσιος Δ΄ (1452 - 1460).
 Ἰάκωβος Β΄ (περὶ τὸ 1460).
 Ἀβραάμ (1468).
 Γρηγόριος Β΄ (1468 - 1493).
 Μᾶρκος Γ΄ (1503).
 Δωρόθεος Β΄ (1506 - 1537).
 Γερμανός Α΄ (1537 - 1579).
 Σωφρόνιος Δ΄ (1579 - 1608).
 Θεοφάνης Γ΄ (1608 - 1644).
 Παΐσιος (1645 - 1660).
 Νεκτᾶριος (1660 - 1669).
 Δοσίθεος Β΄ (1669 - 1707).
 Χρῦσανθος (1707 - 1731).
 Μελέτιος (1731 - 1737).
 Παρθένιος (1737 - 1766).
 Ἐφραίμ Β΄ (1766 - 1771).
 Σωφρόνιος Ε΄ (1771 - 1775).
 Ἀβράμιος (1775 - 1787).
 Προκόπιος Α΄ (1787 - 1788).
 Ἄνθιμος (1788 - 1808).
 Πολύκαρπος (1808 - 1827).
 Ἀθανάσιος Δ΄ (1827 - 1845).
 Κύριλλος Β΄ (1845 - 1872).
 Προκόπιος Β΄ (1873 - 1875).
 Ἱερόθεος (1875 - 1882).
 Νικόδημος (1883 - 1890).
 Γεράσιμος (1891 - 1896).
 Δαμιανός (1897 - 1931).
 Τιμόθεος (1935 - 1955).
 Βενέδικτος (1957 -).

ΑΛΦΑΒΗΤΙΚΟΝ ΕΥΡΕΤΗΡΙΟΝ

ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ

(Περιλαμβάνει τὰ κύρια ὀνόματα καὶ πράγματα.

Οἱ ἀριθμοὶ παραπέμπουν εἰς τὰς σελίδας.

Ἡ παῦλα (–) σημαίνει ἐπανάληψιν τοῦ λήμματος.

Βλ. λ. = βλέπε λέξιν).

ΠΙΝΑΞ

ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ

- ΑΒΑΡΟΙ 226.
ΑΒΑΣΓΟΙ 385.
ΑΒΒΑΚΟΥΜ *ἐπιστάτης* 453.
ΑΒΒΑΣ 268.
ΑΒΒΑΣΙΔΑΙ 268.
ΑΒΔ-*ἀλ-Μελέκ* 250, 251
– *ἐλ-ἀζίζ-ἴμπν Βαρκούκ* 378.
ΑΒΔΕΛΛΑΣ *διοικητής* 269.
ΑΒΔΟΥΛΑΧ-*ἴβν-Ταχῆρ* 283.
– *ἐφένδης* 548.
ΑΒΕΡΚΙΟΣ *ἀγιοσαββίτης* 527.
– *Δραγουμάνος* 551.
ΑΒΗΛΗ 206.
ΑΒΙΝΙΩΝ 375.
«ΑΒΟΥΚΑΡΑΣ» *Θεόδωρος,*
ἐπίσκοπος Χαράν 283.
ΑΒΟΥΛ *ἀβθᾶς Σεφράχ* 269.
– *φάβαρις Ἄχμετ* 307.
– *φάβαρις Δάιφ* 315.
ΑΒΡΑΑΜ 127, 289, 488.
– *πατριάρχης Ἱεροσολύμων* 386.
ΑΒΡΑΜΙΟΣ *ἄγιος* 216.
– *Διάκονος* 348.
– *ἡγούμενος* 179, 201.
– *Πατριάρχης Ἱεροσολύμων* 540, 541.
– *ἐκ τῆς Καισαρείας* 527.
– *ἐπίσκοπος Κρατίας, ἄγιος* 213, 216, 217.
– *μοναχὸς* 106, 225, 347.
– *ἐπίσκοπος Σμύρνης* 527.
ΑΒΡΑΜΙΤΗΣ 412.
ΑΒΡΑΝΙΤΙΣ 74.
ΑΒΤΟΥΛΛΑΧ-*ἴβν-Ἀλλιᾶς, βλ.*
Ἄβδελλᾶς.
ΑΒΥΔΟΣ 311.
ΑΒΥΣΣΙΝΙΑΚΑ *κτῆματα* 446, 448.
ΑΒΥΣΣΙΝΙΟΙ 404, 414, 448, 420,
553, 589, 614.
– *Κόπτται* 353
ΑΒΥΣΣΗΝΟΙ 376, 634.
ΑΓΑΒΟΣ 64.
ΑΓΑΘΑΓΓΕΛΟΣ Α΄, *πατριάρχης Κ/*
πόλεως 564.
ΑΓΑΘΩΝ *πατριάρχης Ἱεροσολύμων* 307.
ΑΓΑΠΗΤΟΣ *ἡγούμενος Ν. Λαύρας* 190.
ΑΓΑΠΙΟΣ 90,
– *μάρτυς* 91.
– *Α΄ πατριάρχης Ἀντιοχείας* 309, 310.
– *Μητροπολίτης Βηθλεὲμ εἴτα*
Πτολεμαῖδος 627.
– *Πατριάρχης Ἱεροσολύμων* 343.
– *ἐπίσκοπος Καισαρείας* 119.
– *ἐπίσκοπος Σελευκείας* 310.
ΑΓΑΡΗΝΟΙ 320, 355, 358.
ΑΓΑΣ *Κορνήλιος* 553, 439.

- ΑΓΓΕΛΟΙ 109, 265, 488.
 ΑΓΓΕΛΟΣ Κομνηνός Παλαιολόγος 372.
 ΑΓΓΛΙΑ 423, 570, 571, 578.
 ΑΓΓΛΙΚΑΝΙΚΗ Ἐκκλησία 642.
 ΑΓΓΛΙΚΗ Παλαιστίνειος Ἐταιρεία κε΄.
 – Ἱεραποστολική (προτεσταντική) ἔταιρεία 577.
 ΑΓΓΛΟΙ λστ΄, 615, 642.
 «ΑΓΙΑ ΑΓΙΩΝ» 241, 251, 300, 309.
 ΑΓΙΑ ΓΗ κγ΄, 105, 240, 323, 336, 477, 489, βλ. καὶ Ἅγιοι Τόποι.
 ΑΓΙΑ ΓΡΑΦΗ 56, 61, 85, 93, 119, 127, 155, 160, 182, 224, 264, 266, 267, 339, 576, 577, 618, ἔρμηνεία 263, μεταφράσεις 390 (βλ. λ. Κ. Διαθήκη καὶ Π. Διαθήκη).
 ΑΓΙΑ ΠΟΛΙΣ 72, 76, 135, 171, 219, 221, 224, 226, 228, 325, 343, βλ. καὶ Αἰλία Καπιτωλίνα.
 ΑΓΙΑ ΤΡΑΠΕΖΑ 338, 461, 483, 593.
 ΑΓΙΑ ΤΡΙΑΣ 146, 167, 264, 349, 382.
 ΑΓΙΟΓΡΑΦΙΚΑΙ μελέται κδ΄.
 ΑΓΙΟΙ - τμῆ αὐτῶν 267, 286, ἀνακήρυξις 422.
 ΑΓΙΟΙ ΤΟΠΟΙ κγ΄, λζ΄, 80, 104, 105, 106, 107, 112, 115, 117, 128, 138, 140, 161, 163, 168, 174, 178, 195, 200, 223, 230, 235, 253, 254, 259, 278, 302, 304, 308, 320, 327, 330, 338, 363, 366, 371, 377, 378, 381, 383, 387, 395, 398, 417, 433, 441, 446, 491, 492, 494, 496, 497, 498, 499, 500, 502, 504, 515, 537, 539, 562, 573, 577, 578, 593, 597, 600, 619, 638, 639, 642.
 – δικαιοῦματα Λατίνων 591
 – καὶ Λατῖνοι 403.
 – καθεστῶς 594, 611.
 – κτήματα 602, 603, 604, 607, 612.
 – δωρεαὶ 598, 601.
 – ζημίαι ἐκ σεισμῶν 408.
 – κυριότης 503.
 – προσκύνησις 357,
 – συνθήκη 497.
 βλ. καὶ Ἅγια Γῆ, Προσκυνήματα.
 ΑΓΙΟΛΟΓΙΑ 253.
 ΑΓΙΟΛΟΓΙΚΑ μνημεῖα ιζ΄.
 ΑΓΙΟΝ ΒΗΜΑ 462, 477, 543, 574.
 ΑΓΙΟΝ ΜΥΡΟΝ 444.
 ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ 368, 377, 389, 586, 602, βλ. καὶ Ἄδως.
 ΑΓΙΟΝ ΠΝΕΥΜΑ 146, 206, 299, 364, 381, 388, 458, 501.
 – χάρις 383.
 ΑΓΙΟΝ ΦΩΣ 340, 448, 483, 492, 512, 518, βλ. καὶ Τελετὴ Ἁγίου Φωτός.
 ΑΓΙΟΣΑΒΒΙΤΑΙ μοναχοὶ 276, 561.
 ΑΓΙΟΣ ΤΑΦΟΣ κα΄, 77, 99, 105, 106, 107, 113, 114, 126, 136, 156, 235, 269, 280, 301, 302, 303, 310, 315, 333, 335, 336, 340, 341, 342, 343, 345, 346, 349, 360, 362, 378, 380, 381, 389, 396, 398, 402, 411, 412, 420, 425, 427, 428, 440, 451, 455, 461, 466, 468, 470, 473, 483, 484, 485, 487, 493, 496, 497, 501, 506, 511, 516, 521, 529, 531, 543, 554, 558, 559, 563, 595, 601, 602, 610, 611, 635, 640, 641.
 – «ἀδελφᾶτα» 401.
 – «ἀδελφοὶ» 416.
 – «ἄσβεστον φῶς» 130.
 – ἀτέλεια 511.
 – διάταγμα 475.
 – δωρεαὶ 398, 401, 415, 423, 425, 460, 471.
 – ἐκποίησις σκευῶν 423.
 – ἑλληνικὸν Γένος 413.
 – ἐπίτροποι 452.
 – ἔρανοι 407, 408, 421, 442, 447, 450, 453, 459, 465, 472, 482, 493, 501,

- 507, 510, 513, 521, 522, 525, 526, 539, 540, 547, 565, 585, 634.
- «κοινὸν» 564.
  - κτήματα 453, 506, 529, 540, 559, 562, 563, 564, 624, 628, 629, 630, 638, κατὰσχεσις 595.
  - κυριότης 496, 544.
  - μετόχια 401, 425, 444, 449, 506, 508, 514, Κρήτης 408, Κωνσταντινουπόλεως 443.
  - Μοναὶ 401.
  - τοποδεσία κστ’.
  - χρέη 417, 453, 457, 481, 522, 565, βλ. καὶ Ἀγιοταφικὴ Ἀδελφότης
- ΑΓΙΟΤΑΦΙΤΑΙ Ἑλληνες λβ’.
- μοναχοὶ 342, 410, 478, 492, 507, 538, 540, 547, 552, 561, 566, 569, 583, 621, 627.
  - ἀποσκιρτῶντες 464.
  - διωγμὸς 483.
  - ἔρανοι 562.
  - λόγιοι 479, 620.
  - περιοδευταὶ 621, βλ. καὶ Ἀγιοταφικὴ Ἀδελφότης, Ἅγιος Τάφος
- ΑΓΙΟΤΑΦΙΤΙΚΗ Ἀδελφότης κζ’, λ’, λβ’, λδ’, λε’, λζ’, 110, 113 ἐξ., 188, 249, 335, 336, 337, 401, 409, 410, 411, 413, 419, 424, 433, 436, 439, 441, 442, 457, 464, 476, 478, 486, 488, 492, 502, 505, 509, 511, 514, 515, 519, 542, 546, 555, 559, 561, 578, 580, 583, 606, 607, 620, 621, 622, 627, 628, 629, 630, 633, 636, 637, 639, 643.
- ἀναδιοργάνωσις 398, 402.
  - διακονήματα 459.
  - διοίκησις 479.
  - ἐκπαίδευσις μελῶν 423.
  - ἐσωτερικὸς βίος 529, 621, 629, 635, 641.
- ἐλεημοσύναι-ἔρανοι 525, 528, 537 ἐξ., 579.
  - Κανονισμὸς 538 ἐξ.
  - κοινοβιακὴ μεταρρύθμισις 423.
  - κόμματα 585.
  - κτήματα-κυριότης 409, 414, 448, 465, 564, 621.
  - νομικὸν πρόσωπον 407.
  - οἰκονομικὴ κατάστασις
  - δυσχέρειαι 411, 413, 420, 426, 443, 444, 447, 451, 470, 481, 485, 513, 520, 522, 540, 541, 555, 559 ἐξ., 562, 577, 586.
  - προνόμια 410.
  - φόροι 422, 472.
  - χρέη 414, 422, 432, 460, 465, 470, 475, 485, 513, 521, 526, 528, 537, 562, 563, ἀπαλλαγὴ 566, ἀπόσβεσις 584, 585, 587, 594, 595, 596, βλ. καὶ Ἅγιος Τάφος.
- ΑΓΡΙΚΟΛΑΟΣ 119.
- ΑΓΡΙΠΠΑΣ βασιλεὺς 54, 66.
- Β’ 65, 67.
- ΑΓΡΥΠΝΙΑΙ 113, 129, 131, 133, 135, 136, 187, 343, Κυριακῆς 276.
- ΑΔ Μοναστήριον 144.
- ΑΔΑΜ 144.
- ΑΔΑΝΑ 307.
- «ΑΔΕΛΦΑΤΟΝ» ὑπὲρ Ἀγ. Τάφου (βλ. λέξιν) 562.
- «ΑΔΕΛΦΟΙ τῆς Σιῶν» 575.
- ΑΔΕΛΦΟΤΗΤΕΣ μοναστικαὶ 402.
- ΑΔΕΜΑΡΟΣ, λεγάτος 331, 332.
- ΑΔΡΙΑΝΟΣ αὐτοκράτωρ λβ’, 71, 72, 77, 105, 219.
- μάρτυς 97.
  - Πατριάρχης Μόσχας 492, 505.
- ΑΔΡΙΑΝΟΥΠΟΛΙΣ 434, 447, 451, 454, 456, 457, 460, 465, 467, 468, 470, 473, 475, 476, 478, 484, 491, 492, 493, 495, 500, 515, 563.

- ΑΔΩΝΙΣ 484.
 ΑΕΙΚΙΝΗΤΟΝ 266.
 ΑΕΤΙΟΣ ἐπίσκοπος Διοσπόλεως 104, 115.
 ΑΖΑΝ 241, 242.
 ΑΖΙΖ, ἄλ 310, 311.
 ΑΖΥΜΑ 264, 323, 381, 520, 575, 576.
 ΑΖΩΤΟΝ πόλις Παλαιστίνης 51, 100.
 ΑΖΩΦ 491, 495.
 ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗΣ Κύριλλος Ἀρχιμ.
 κβ', 403, 418, 427, 443, 445, 452,
 459, 479, 502, 506, 514, 520, 522,
 524, 527, 538, 539, 605 ἔξ., 607.
 – Παντελεήμων 86.
 ΑΘΑΝΑΣΙΑ ψυχῆς 266, βλ. καὶ ψυχῆ.
 ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ Μέγας, Πατριάρχης
 Ἀλεξανδρείας 101, 104, 116, 118,
 121, 146.
 – Γ' Ἀλεξανδρείας 359.
 – Ἀντιοχείας, 519, εἶτα Πρόεδρος
 Κύπρου 508.
 – Ἰακωβίτης Πατριάρχης Ἀντιοχείας
 227.
 – Μητροπολίτης Βηθλεὲμ 425, 437,
 440.
 – Ἐπίσκοπος Βλαχίας 505.
 – Α' Πατριάρχης Ἱεροσολύμων 305.
 – Β' Πατριάρχης Ἱεροσολύμων 357.
 – Γ' Πατριάρχης Ἱεροσολύμων 368.
 – Δ' Πατριάρχης Ἱεροσολύμων 384,
 387.
 – Ε' Πατριάρχης Ἱεροσολύμων 562,
 563, 565, 566, 572, 580, 584, 586.
 – Ε' Πατρ/χης Κωνσταντινουπόλεως 513.
 – Μητροπολίτης Νικομηδείας 552.
 – Πατελλάριος, Μητροπολίτης
 Θεσσαλονίκης 434.
 – Μητροπολίτης Πτολεμαῖδος 560.
 – Ἀρχιμανδρίτης-ἁγιοταφίτης 425, 552.
 – ἁγιοταφίτης 449, 490.
 – χριστιανός τις 251.
 ΑΘΗΝΑ 105.
 ΑΘΗΝΑΙ 72, 77, 228, 262, 527, 539,
 540, 606.
 ΑΘΗΝΑΙΑ 163.
 ΑΘΩΣ ὄρος 467, 525, 597, βλ. καὶ
 Ἴγιον Ὅρος
 ΑΙΓΥΠΤΟΣ 74, 75, 79, 96, 104, 110,
 116, 119, 126, 137, 138, 143, 144,
 163, 165, 188, 219, 225, 226, 230,
 237, 244, 245, 251, 302, 308, 310,
 311, 313, 314, 316, 332, 347, 351,
 370, 374, 375, 379, 386, 395, 467,
 496, 542, 584, 615.
 ΑΙΔΕΣΙΟΣ μάρτυς 91.
 ΑΙΘΕΡΙΑ ἢ Σουλθία (βλ. λ.) ιστ', 107, 129.
 ΑΙΘΙΟΠΙΑ 615.
 ΑΙΘΙΟΨ εὐνοῦχος 109.
 ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ἁγία 405.
 – Β' 539.
 ΑΪΛΗ 100 ἢ Ἀιλᾶ 195.
 ΑΙΛΙΑ Καπιτωλίνα λβ', 72, 73, 77, 95,
 100, 105, 117, 240, 368, βλ. καὶ Ἁγία
 Πόλις.
 ΑΙΝΕΑΣ Ἐπίσκοπος Γάζης 52, 138, 219.
 ΑΪΝ ΔΟΥΚ 113.
 ΑΪΝ ΦΑΡΑ 112.
 ΑΙΝΩ πόλις Παλαιστίνης 100.
 ΑΙΡΕΣΙΣ 76, 86, 127, 128, 143, 144,
 197, 230, 237, 249, 262, 263, 267,
 280, 370, 382, καταπολέμησις 83.
 – «Ἀκεφάλων» 191.
 – Ἀπολλιναρίου 165.
 – Εὐτυχοῦς 165.
 – Ἰουδαῖζουσαι 70.
 – Μαρκιωνιτῶν 87.
 – Μονοφυσισμοῦ 165, 166.
 – Νεστορίου 161, 163, 165.
 ΑΙΡΕΤΙΚΟΙ 127, 128, 195, 196, 199, 207,
 245, 248, 279, 350, 361, 381, 442, 475,
 478, 484, 485, 486, 514, 526.
 – ἰδρυταὶ Σχολῶν 82.
 ΑΙΧΜΑΛΩΤΟΙ 319, 324, 373.

- ΑΚΑΔΗΜΙΑ 490, 607.
 – Ἑλλησσολαυϊκὴ 505.
 – Θεολογικὴ Κιέβου 59.
 – Πάτμου 527.
 – Πατριαρχικὴ Κωνσταντινουπόλεως 588.
 ΑΚΑΚΙΟΣ Μητροπολίτης Καισαρείας
 120, 121, 125, 127.
 – ἀναγνώστης 155.
 – Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως
 180, 191, 198.
 – Ἐπίσκοπος Μελιτινῆς 161.
 – Μοναχὸς 490.
 «ΑΚΕΦΑΛΟΙ» 191, 192, 196, 197,
 206, 264 βλ. καὶ Αἴρεσις.
 ΑΚΗΛΥΪΑ 148.
 «ΑΚΟΙΜΗΤΟΙ» μοναχοὶ 217 βλ. καὶ
 Μοναχοὶ.
 ΑΚΟΛΟΥΘΙΑΙ Ναοῦ Ἀναστάσεως 130.
 – Μεγ. Τεσσαρακοστῆς 133.
 – Ἱεραὶ 451, 538, 621, 636.
 ΑΚΡΑ 300 βλ. Σιών
 ΑΚΡΟΪΝΟΝ 253
 ΑΚΡΟΠΟΛΙΤΗΣ Κωνσταντῖνος 254.
 ΑΚΡΟΣΤΙΧΙΣ 131, 262.
 ΑΚΥΛΙΝΟΣ ἠγούμενος 190.
 ΑΛΑΘΗΤΟΝ Πάπα 520.
 ΑΛΑΦΙΩΝΟΣ οἰκογένεια 103.
 ΑΛΒΕΡΤΟΣ Α΄ λατῖνος Πατριάρχης
 Ἱεροσολύμων 335.
 Β΄, ὁμοίως, 335.
 ΑΛΒΙΝΟΣ ἀνθύπατος 38, 67.
 ΑΛΕΜΗΣ Μωχάμετ 420.
 ΑΛΕΜΙΔΑΙ 419, 420, 584.
 ΑΛΕΞΑΝΔΕΡ ἐπίσκοπος
 Ἱεροσολύμων (προτεστάντης) 577,
 578.
 ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ 49, 78, 79, 83, 91,
 92, 101, 102, 118, 121, 178, 192, 198,
 220, 227, 268, 271, 272, 305, 376,
 379, 415, 423, 509, 611.
 – Πατριαρχεῖον κθ΄, 613.
 ΑΛΕΞΑΝΔΡΙΔΗΣ Φώτιος κθ΄, 122, 607.
 ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ Ἐπίσκοπος Ἀθήλης
 206, 209.
 – Ἐπίσκοπος Ἱεροσολύμων ΙΕ΄ 78 ἐξ.,
 83, 87.
 – μάρτυς 87.
 – ὁ Μέγας 75, 391.
 – μοναχὸς 76, 106, 116.
 – Α΄ αὐτοκράτωρ 603.
 – Β΄ αὐτοκράτωρ 610.
 – Α΄ τσάρος 559, 579.
 – Γ΄ τσάρος 639.
 ΑΛΕΞΙΟΣ Κομνηνὸς 323, 329, 330,
 331, 332, 383.
 – τσάρος 445.
 ΑΛΗ πασᾶς 525, 599.
 – Μέγας Βεζύρης 616.
 ΑΛΙΑΣ 246.
 ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΣ Ἀμίλκας 228.
 ΑΛΛΑΤΙΟΣ Λέων ιη΄, 383.
 ΑΛΠ ΑΡΣΛΑΝ 323, 324.
 ΑΛΤΑΡΙΟΝ 592.
 ΑΛΦΕΙΟΣ μάρτυς 89.
 ΑΛΩΣΙΣ Ταρσοῦ 308.
 ΑΜΑΛΗΚΙΤΑΙ 328.
 ΑΜΑΛΡΙΧΟΣ 335.
 «ΑΜΑΝ» 240.
 ΑΜΑΝΤΙΟΣ 140.
 ΑΜΑΡΤΙΑ 340, 484.
 ΑΜΑΡΦΙΤΑΙ ἔμποροι 351.
 ΑΜΑΣΕΙΑ 382.
 ΑΜΒΙΑΝΟΣ γαλλικὴ πόλις 327.
 ΑΜΒΡΟΣΙΟΣ Μητροπολίτης Βηθλεὲμ
 524.
 – Μεδιολάνων 58.
 – πλούσιός τις 84.
 ΑΜΕΡΙΚΑΝΟΙ 642.
 ΑΜΗΝ ἄλ 283.
 ΑΜΜΟΡΙ, ρήγας Ἱερουσαλήμ 347.
 ΑΜΜΟΡΙΟΝ 253, 295.
 ΑΜΝΗΣΤΕΙΑ 356.

- 656 ΑΜΠΑΖΑ πασᾶς 435.
 ΑΜΠΕΛΟΙ τῆς Μονῆς τοῦ Σταυροῦ 337.
 ΑΜΠΟΥ ΣΟΟΥΔ 470.
 ΑΜΠΟΥΦΟΥΛΗΣ 426.
 ΑΜΠΟΥΧΑΝΙΑΣ 551.
 ΑΜΠΟΥΧΑΨΟΥ 304.
 ΑΜΡΟΥ στρατηγός 245.
 ΑΜΦΙΑ ἱερά 386, 462, 544.
 «ΑΜΦΙΛΟΧΙΑ» Φωτίου Κωνσταντινουπόλεως 302.
 ΑΜΩΣ, Πατριάρχης Ἱεροσολύμων 218.
 ΑΝΑΒΑΠΤΙΣΜΟΣ 529.
 ΑΝΑΓΝΩΣΤΗΣ 279.
 ΑΝΑΔΡΟΜΑΡΗΣ 538.
 ΑΝΑΖΑΡΒΟΣ 307.
 ΑΝΑΚΤΟΡΑ 193.
 «ΑΝΑΛΕΚΤΑ» Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας ιζ΄, κβ΄, κγ΄, 48.
 ΑΝΑΛΗΨΙΣ Κυρίου 59, 461.
 – τόπος 109.
 ΑΝΑΝΙΑΣ 43, 52, 481.
 – Ἀρχιεπίσκοπος Σιναίου 460, 490.
 ΑΝΑΝΟΣ ἀρχιερεὺς 65, 66, 67.
 ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ἅγιος ὁ Πέρσης 248.
 – Α΄ Ἄντιοχείας 217.
 – Α΄ Βασιλεὺς 181, 191, 193, 194, 195, 198, 202.
 – ὁ Δίκωρος 181.
 – ἡγούμενος Μονῆς ἀγ. Εὐθυμίου 263.
 – Α΄ Ἱεροσολύμων 172, 173, 175, 177.
 – Β΄ Ἱεροσολύμων 250.
 – μάρτυς 225.
 – διοικητὴς Παλαιστίνης 195, 209.
 – πρεσβύτερος 219.
 – Α΄ Ρώμης 149.
 – Σκευοφύλαξ 171, 172.
 ΑΝΑΣΤΑΣΙΣ Κυρίου 123, 130, 225.
 – νεκρῶν 86.
 ΑΝΑΤΟΛΗ 238, 308.
 ΑΝΑΤΟΛΙΟΣ ἀρχηγὸς ἐπαρχίας 157, 159.
 ΑΝΑΧΩΡΗΤΑΙ 342.
 ΑΝΑΧΩΡΗΤΙΚΟΣ μοναχισμὸς 129.
 – βίος 174, 182, 183, 184, 185.
 ΑΝΑΧΩΡΙΤΙΣΜΟΣ 111.
 ΑΝΔΡΕΑΣ ἅγιος 281.
 – Βοηθ 430.
 – ἡγούμενος εἶτα ἐπίσκοπος Ἰαμνείας 173.
 – Μητροπολίτης Κρήτης 58, 249, 261, 262.
 – μοναχὸς 159, 299.
 – βασιλεὺς Οὐγγαρίας 361.
 ΑΝΔΡΟΜΕΔΑ 73.
 ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ ὁ νεώτερος, βασιλεὺς 370.
 – Κομνηνὸς 349.
 – Κοντοστέφανος 347.
 ΑΝΕΑ κόμη 94.
 ΑΝΕΞΙΘΡΗΣΚΕΙΑ 306, 312, 318, 374, 497.
 ΑΝΘΕΛΛΗΝΙΚΗ στάσις Ρώσων 589.
 ΑΝΘΗΔΩΝ 161.
 ΑΝΘΙΜΟΣ Ἀρχιγραμματεὺς κα΄, 584.
 – ἀγιοταφίτης 561.
 – Δραγουμάνος 626, 627.
 – Πατριάρχης Ἱεροσολύμων 541, 543, 544, 563, 588, 607.
 – ΣΤ΄ Κωνσταντινουπόλεως 625.
 – μοναχὸς 546, 559, 560, 562, 586.
 ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ 267.
 ΑΝΘΡΩΠΟΜΟΡΦΙΣΜΟΣ 143, 146.
 ΑΝΘΡΩΠΟΜΟΡΦΙΤΑΙ 150.
 ΑΝΘΡΩΠΟΣ
 – σωτηρία του 152.
 – διφυῆς ὕπαρξις 257.
 – ἐλευθερία 267.
 – ἥδη 265.
 – προορισμὸς 265.
 ΑΝΙΜ πόλις Παλαιστίνης 99, 100.
 ΑΝΝΑΣ Ἀρχιερεὺς 44, 434.
 ΑΝΝΗΣ καὶ Ἰωακεῖμ οἰκία 405, 494, 531, 619.

- Κομνηνὴ 383.
 ΑΝΟΜΒΡΙΑ 195.
 ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΣ δυνάμεων 571.
 «ΑΝΤΕΡΙΑ» 621.
 ΑΝΤΙΝΟΗ ἢ Ἀντινόια 80.
 ΑΝΤΙΟΧΕΙΑ 49, 53, 60, 64, 88, 101, 119, 162, 163, 171, 184, 192, 220, 268, 272, 305, 307, 312, 331, 336, 346, 509, 611.
 – Πατριαρχεῖον 335, 613.
 ΑΝΤΙΟΧΟΣ 225.
 – Σ. 596.
 ΑΝΤΙΠΑΤΡΙΣ 68, 269.
 ΑΝΤΙΠΑΤΡΟΣ ἐπίσκοπος Βόστρων 204, 205.
 – «Ἀντίρρησις» 204.
 ΑΝΤΙΠΠΑΣ 55.
 ΑΝΤΙΡΡΗΤΙΚΟΙ θεολόγοι 472.
 «ΑΝΤΙΡΡΗΣΙΣ» Ἀντιπάτρου (βλ. λέξιν) 204.
 – Νεκταρίου 474.
 ΑΝΤΙΦΩΝΑ 130, 131, 133.
 ΑΝΤΩΝΑΚΗΣ ἱατρός 590.
 ΑΝΤΩΝΙΝΟΣ ἢ ΑΝΤΩΝΙΟΣ ἐπίσκοπος Ἱεροσολύμων 77.
 – ἀρχιμανδρίτης 617.
 – μάρτυς 94.
 – ὁ Εὐσεβῆς, αὐτοκράτωρ Ρώμης 264.
 – Καπούστην, Ἀρχιμανδρίτης 617, 618, 619, 620, 621, 628, 629, 630.
 ΑΝΤΩΝΙΟΣ ὁ Μέγας 102, 103, 110.
 – αὐτοκράτωρ 49.
 – Ἐπίσκοπος Ἀσκάλωνος 200, 322.
 – Δ΄ Κωνσταντινουπόλεως 377, 379.
 – ὁ Λεγῆρος 427.
 – Σκευοφύλαξ 411.
 – Χοζιβίτης μοναχὸς 225.
 ΑΝΩΜΟΤΟΙ 521.
 ΑΟΥΦ 239.
 «ΑΠΑΓΟΡΕΥΣΙΣ» πάπα Γρηγορίου Θ΄ 362.
 ΑΠΑΜΕΙΑ 220.
 «ΑΠΑΝΤΑΧΟΥΣΑΙ» ἐγκύκλιοι 562.
 ΑΠΔΙΡΡΑΧΕΙΜ μπεῖς 551.
 ΑΠΔΙΡΡΑΧΜΑΝ 239.
 ΑΠΔΟΥΛΛΑΣ 239.
 ΑΠΙΣΤΟΙ, κατὰ τὸν Μωάμεθ 236.
 ΑΠΟΔΗΜΙΑ ἱερά 485.
 ΑΠΟΖΗΜΙΩΣΙΣ (Δξερεμεὲ) 476.
 ΑΠΟΙΚΙΣΜΟΣ 643.
 ΑΠΟΚΑΘΗΛΩΣΙΣ 396, 404, 428, 473, 483, 493, 496, 530, 532, 533, 534.
 ΑΠΟΚΑΛΥΨΙΣ 266.
 ΑΠΟΚΡΕΩ 313.
 ΕΠΟΚΡΙΣΙΑΡΙΟΣ 372, 373.
 ΑΠΟΛΛΙΝΑΡΙΣΜΟΣ 165.
 ΑΠΟΛΟΓΙΑ Ἀλεξάνδρου, ἐπισκόπου Ἱεροσολύμων 87.
 ΑΠΟΛΛΩΝΙΟΣ Τυανεύς 119.
 «ΑΠΟΣΤΟΛΙΚΗ ΔΙΑΚΟΝΙΑ» 228.
 ΑΠΟΣΤΟΛΟΙ 41, 42, 43, 44, 46, 61, 63, 71, 286, 289, 484, 487, 488.
 «ΑΠΟΣΧΙΣΤΑΙ» 197, 198, 267.
 ΑΠΟΤΑΚΤΙΤΑΙ Μοναχοὶ 115, 136.
 ΑΠΤΑΛΑ Δζεβάτ 465.
 ΑΠΤΑΛΛΑΧ 282.
 ΑΠΤΟΥΛ Μετζήτ 570.
 ΑΠΦΙΩΝ ἢ ΑΠΦΙΑΝΟΣ 90, 91, 93.
 ΑΡΑΒΕΣ λα΄, λβ΄, 217, 228, 229, 230, 231, 240, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 252, 259, 270, 273, 298, 305, 306, 311, 312, 318, 322, 323, 339, 343, 357, 375, 391, 414, 455, 484, 487, 542, 613, 639.
 – σχέσεις πρὸς Ἐκκλησίαν λγ΄.
 – ἀντιζηλία πρὸς Σελτζούκους 323.
 ΑΡΑΒΙΑ 82, 86, 116, 162, 163, 167, 188, 219, 230, 245, 576.
 ΑΡΑΒΙΚΗ Ἐθνότης 610.
 ΑΡΑΒΙΚΟΝ ζήτημα 582, 613, 622.
 – Κράτος 324.

- 658 ΑΡΑΒΟΚΡΑΤΙΑ 247.
 ΑΡΑΒΟΦΩΝΟΙ 339, 629, 642.
 ΑΡΑΜΑΙΟΙ 391.
 ΑΡΑΠ *καφαρή* 396.
 ΑΡΒΑΝΙΤΑΚΗΣ Γ. Λ. *ιζ'*, 119, 607.
 ΑΡΓΙΑ *ἀπὸ Ἱεροπραξίας* 382.
 ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΣ *Ἰακωβάκης* 557.
 ΑΡΕΘΑΣ, *βασιλεὺς Ἀραβίας* 52.
 ΑΡΕΙΑΝΙΖΟΝΤΕΣ 118.
 ΑΡΕΙΑΝΙΚΑΙ *ταραχαὶ* 118 *ἐξ*.
 ΑΡΕΙΑΝΙΣΜΟΣ *ιστ'*, 103 *ἐξ.*, 120, 125, 127, 128.
 ΑΡΕΙΑΝΟΙ 104, 115, 116, 126, 128, 146, 174.
 – *Ἐπίσκοποι* 118.
 – *διάκρισις ἀπὸ Ὁρθοδόξων* 118.
 ΑΡΕΙΟΣ 118, 146, 197, 364.
 – *Ἐπίσκοπος Παλαιστίνης* 121.
 ΑΡΕΤΗ 264.
 ΑΡΙΘΜΗΤΙΚΗ 265.
 ΑΡΙΣΤΑΡΧΗΣ, *Λογοθέτης* 585, 590.
 ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΣ 77.
 – *ἀπολογητὴς* 264.
 ΑΡΙΣΤΟΒΟΥΛΙΑΣ 74, 158.
 ΑΡΙΣΤΟΒΟΥΛΟΣ 55.
 ΑΡΙΣΤΟΚΛΕΟΥΣ Θ. Μ. *κγ'* 368.
 ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ 265, 266.
 ΑΡΙΣΤΩΝ *ὁ Πελλαῖος* 71, 72.
 ΑΡΙΦ *ἐφένδης* 570.
 – *βέης* 593.
 ΑΡΚΑΔΙΟΣ *βασιλεὺς* 140, 141.
 ΑΡΚΟΥΛΦΟΣ *λατῖνος περιηγητὴς* 281.
 ΑΡΜΕΝΙΑ 226, 324.
 ΑΡΜΕΝΙΟΙ *κα'*, *λδ'*, 169, 182, 238, 239, 281, 283, 337, 341, 377, 387, 397, 404, 406, 410, 413, 414, 419, 428, 434, 435, 440, 442, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 456, 457, 471, 473, 476, 485, 492, 494, 496, 501, 512, 518, 525, 526, 539, 541, 543, 545, 548, 549, 550, 552, 553, 555, 556, 557, 561, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 581, 589, 590, 595, 610, 619, 641.
 ΑΡΜΕΝΟΓΡΗΓΟΡΙΑΝΟΙ 612.
 ΑΡΝΟΥΛΦΟΣ, *λατῖνος Πατριάρχης Ἱεροσολύμων* 334, 335.
 ΑΡΟΥΝ *ἀλ Ρασίτ* 273, 277, 278, 281, 282.
 ΑΡΣΕΝΙΟΣ *ἄγιος* 302.
 – *Ἄγιοταφίτης* 579.
 – *Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας* 313, 317.
 – *Ἱερομόναχος* 475.
 – *Πατριάρχης Ἱεροσολύμων* 376.
 – *Μητροπολίτης Καισαρείας* 381.
 – *αὐλικὸς τοῦ Ἰουστινιανοῦ* 199, 200.
 ΑΡΤΑ 446, 454.
 ΑΡΤΑΒΑΣΔΟΣ 269.
 ΑΡΤΑΚΗ 450.
 ΑΡΤΟΠΟΙΕΙΟΝ 190.
 ΑΡΤΟΣ ΖΩΗΣ 289.
 ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ 642.
 – *Παλαιστίνης κε'*.
 ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑΙ *μελέται κγ'*.
 ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ *Γερμανικὸν Ἰνστιτοῦτον Ἱερουσαλήμ κε'*, 643.
 ΑΡΧΕΙΑ 119, 472.
 ΑΡΧΕΛΑΟΣ *διοικητὴς Παλαιστίνης* 148.
 «ΑΡΧΙΓΡΑΜΜΑΤΕΥΣ» 459, 636, 637.
 ΑΡΧΙΔΙΑΚΟΝΟΣ 334.
 ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ 342, 361.
 ΑΡΧΙΕΡΕΥΣ 635.
 ΑΡΧΙΜΑΝΔΡΙΤΗΣ 564, 631, 633, 635.
 «ΑΡΧΟΝΤΙΣΣΑ» 310, *βλ. Σάτελ Μελοῦκ*
 ΑΣΗΣ 493.
 ΑΣΙΑ 75, 163, 255, 307.
 ΑΣΚΑΛΩΝ *πόλις* 74, 93, 99, 103, 127, 219, 229, 245, 247, 251, 274, 298, 305, 306, 322.
 ΑΣΚΗΤΑΙ 182, 281, *βλ. λ. Μοναχοὶ*.
 «ΑΣΚΗΤΗΡΙΟΝ» 184, 274, 477.

- ΑΣΚΛΗΠΙΑΔΗΣ 80.
 ΑΣΚΛΗΠΙΟΣ *ἐπίσκοπος*
     Μαρκιωνίτης 94, 99.
 ΑΣΜΑΤΑ 133.
 ΑΣΜΟΔΑΙΟΣ 56.
 ΑΣΟΚΙΝΟΙ 372.
 ΑΣΠΕΒΕΤΟΣ 157, 158, 174.
 ΑΣΠΙΣ 241.
 ΑΣΠΡΑ 385.
 ΑΣΡΑΦ *σουλτάνος* 379, 381.
 ΑΣ-ΣΑΧΡΑ 241, 242.
 ΑΣΣΙΡ, ΙΒΝ ΑΛ 319.
 ΑΣΣΟΜΠΣΙΟΝΙΣΤΑΙ *κστ΄*, 642.
 ΑΣΣΥΡΙΑ 75.
 ΑΣΤΕΡΙΟΣ 48.
 ΑΣΤΗΡ *σπηλαίου Γεννήσεως* 572, 593.
     – *κλοπή του* 591.
 ΑΣΤΙΚΑΙ *σχέσεις* 235.
 ΑΣΤΡΟΝΟΜΙΑ 85, 265, 279.
 ΑΣΤΥΝΟΜΙΑ 579.
 ΑΤΕΛΕΙΑ 497.
 ΑΤΕΡΒΙΟΣ 145.
 ΑΤΙΑ² *Ἰμπν-Ἄταϊα* 493.
 ΑΤΤΑΛΑΣ *Δωρόθεος Β΄*,
     βλ. Βωρόθεος Β΄.
 ΑΤΤΑΛΕΙΑ 451, 453.
 ΑΤΤΙΚΟΣ, *ἀνθύπατος Ἰουδαίας* 70, 83.
 ΑΥΓΟΥΣΤΙΝΟΣ *Ἰερὸς* 149, 151, 152,
     153.
 ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ *αὐτοκράτωρ Ρώμης* 49.
     – *ἄγαλμα* 73.
 ΑΥΞΕΝΤΙΟΣ 92.
 ΑΥΞΟΛΑΟΣ, *Ἐπίσκοπος Παρεμβολῶν*
     166, 189.
 ΑΥΣΤΡΙΑ 481, 482, 483, 493, 494, 495,
     498, 500, 503, 566, 570, 574, 591.
 ΑΥΤΡΙΑΚΟΙ 479, 516, 610.
 ΑΥΤΟΓΡΑΦΟΝ 384.
 ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΙΣ 237.
 ΑΥΤΟΚΕΦΑΛΟΙ *Ἐκκλησίου* 491.
 ΑΦΗΣ *μάρτυς* 93.
 ΑΦΙΕΡΩΜΑΤΑ 396, 405, 634.
 ΑΦΟΡΟΛΟΓΗΣΙΑ 273, 635, *βλ. λ.*
     φόρος.
 ΑΦΡΙΚΗ 75, 174, 201, 219.
 ΑΦΡΟΔΙΤΗ 74.
     – *εἶδωλα* 77.
     – *ἄγαλμα* 141.
 ΑΦΦΑΝ 239.
 ΑΦΩΡΙΣΜΕΝΟΣ 382.
 ΑΧΜΑΤΩΦ 615.
 ΑΧΜΕΤ *ἀγᾶς* 550, 552.
     – *σουλτάνος* 419, 473, 513.
     – Α΄ 417.
     – Β΄ 491.
     – Γ΄ 506, 510.
     – *Κιοπρουλής* 456, 466.
     – *Σαρακηνὸς* 322.
 ΑΧΤΙΝΑΜΕΣ *τοῦ ὠμάρ* 396, 405,
     406, 448, 536, 545, 549, 591, 634.
 ΒΑΒΥΛΩΝ 75.
 ΒΑΓΔΑΤΗ 331.
 ΒΑΓΔΑΤΙΟΝ 269, 295.
 ΒΑΪΑ *φοινίκων* 134.
 ΒΑΪΩΝ *Κυριακή* 123, 298, 306, 456.
     – *ἐορτή* 156, 466.
     – *τελετή* 314.
 ΒΑΚΟΥΦΙΚΑ *κτήματα* 419, 448, 481.
 ΒΑΚΧΟΣ *μάρτυς* 270.
 ΒΑΛΔΟΥΪΝΟΣ *α΄ βασιλεὺς* 334, 340,
     342, 351.
     – *β΄ βασιλεὺς* 351.
 ΒΑΛΕΑΝ *Ἰβελὶν* 352.
 ΒΑΛΕΓΡΑΣ *Ἰωσήφ, λατῖνος*
     Πατριάρχης Ἱεροσολύμων 574, 576,
     589.
 ΒΑΛΕΤΤΑΣ, *Ι. Ν.* 195, 249.
 ΒΑΛΗΔ, *ἀλ* 252.
 ΒΑΛΣΑΜΟΣ *Νικόλαος* 554.
 ΒΑΛΣΑΜΩΝ *Θεόδωρος, Πατριάρχης*
     Ἀντιοχείας 354.

- 660 ΒΑΝΔΗΛΟΙ 174, 201.
 ΒΑΠΤΙΣΜΑ ἄγιον 229, 248.
 ΒΑΡΒΑΚΗΣ Ἰωάννης 559.
 ΒΑΡΔΑΝΗΣ Γεώργιος, Μητροπολίτης
 Κερκύρας 358.
 ΒΑΡΔΑΣ Φωκᾶς 311.
 ΒΑΡΕΒΡΑΙΟΣ 243.
 ΒΑΡΙΑΤΙΝΣΚΗΣ πρίγκηψ 604.
 ΒΑΡ-ΚΟΧΒΑ 76.
 ΒΑΡΛΑΑΜ ἄγιος 264.
 ΒΑΡΝΑΒΑΣ 52, 54, 60, 61, 63.
 ΒΑΡΣΑΝΟΥΦΙΟΣ 204.
 ΒΑΡΣΑΝΟΦΙΟΣ ρῶσος μοναχὸς 386.
 ΒΑΡΣΟΥΜΑΣ μοναχὸς 165.
 ΒΑΡΤΑΜΠΕΤΗΣ 512.
 ΒΑΡΩΧΑΣ 139, 142.
 ΒΑΣΑΡΑΜΠΑΣ Κωνσταντῖνος 491.
 ΒΑΣΗΚ ἄλ 296.
 ΒΑΣΙΛΑΚΗΣ Γερμανὸς 58, 59, 607.
 ΒΑΣΙΛΕΙΑ 294.
 – Θεοῦ 61.
 ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ἄγιος 405.
 – Ἀγγιάλου 86.
 – Βοεβόδας 440.
 – α΄ αὐτοκράτωρ 300, 302, 311, 312, 313.
 – Ἐπίσκοπος Ἐμέσης 283.
 – ἔμπορος - περιηγητῆς 398.
 – ἡγεμὼν 445.
 – ἡγούμενος 176, 274, 276, 277, 444.
 – Πατριάρχης Ἱεροσολύμων 293, 295.
 – Ἐπίσκοπος Μαρτυρουπόλεως 303.
 – μάρτυς 159.
 – ὁ Μέγας 115, 129, 138, 146, 157,
 178, 188.
 – ἔλλην μοναχὸς 342.
 – πρεσβύτερος Ἄντιοχείας 198.
 – πρεσβύτερος 322.
 – Ἐπίσκοπος Σελευκίας 153, 155.
 – Ἐπίσκοπος Τιβεριάδος 270.
 ΒΑΣΙΛΕΥΣ ἐπέμβασις εἰς ἐκκλησίαν.
 πράγματα 259.
 ΒΑΣΙΛΗΣ Κωνσταντῖνος 489, 554, 580.
 – Χατζῆς 560.
 ΒΑΣΙΛΙΕΦ Α. Α. 298.
 ΒΑΣΙΛΙΕΦΣΚΗ Β΄ 281, 321, 358.
 ΒΑΣΙΛΙΚΑΡΙΟΣ 343.
 «ΒΑΣΙΛΙΚΗ» Ναὸς 107, 572.
 – Μ. Κωνσταντίνου 146.
 – μεγάλη 225.
 ΒΑΣΙΛΙΣΚΟΣ στρατηγὸς 176, 177.
 ΒΑΣΣΑ 173.
 ΒΑΤΑΝΑΙΑ 100.
 ΒΑΤΑΝΙΤΙΣ 74.
 ΒΑΤΙΚΑΝΟΝ 428.
 ΒΑΪΛΟΣ 421, 424.
 ΒΑΪΡΑΜ πασᾶς 469.
 ΒΑΦΕΙΔΗΣ Φιλάρετος 281.
 ΒΕΚΚΟΣ Ἰωάννης, πατριάρχης
 Κωνσταντινουπόλεως 359.
 ΒΕΡΝΑΡΔΟΣ μοναχὸς 302.
 ΒΕΔΟΥΪΝΟΙ 273, 317, ἐπιδρομαὶ 410.
 ΒΕΕΛΑ 215.
 ΒΕΖΕΘΑ συνοικία Ἱεροσολύμων 56, 68.
 ΒΕΖΥΡΗΣ 385.
 ΒΕΪΒΑΡΣ-ἐλ Διασχεῦκυρ 362, 368.
 ΒΕΛΓΙΟΝ 591.
 ΒΕΛΔΟΥΪΝΟΣ 330.
 ΒΕΛΙΓΡΑΔΙΟΝ 447, 467, 483, 491.
 ΒΕΛΙΣΑΡΙΟΣ στρατηγὸς 201.
 ΒΕΛΛΗΣ τερατουργήματα 451.
 ΒΕΛΟΥΔΟΣ Ἰωάννης 388, 514.
 ΒΕΝΕΔΙΚΤΟΣ πατριάρχης
 Ἱεροσολύμων ιγ΄.
 ΒΕΝΕΤΙΑ 514.
 ΒΕΝΙΑΜΙΝ ἐπίσκοπος Ἱεροσολύμων 71.
 – φυλὴ 49.
 ΒΕΡΑΤΙΟΝ 368, 510, 553, 632.
 ΒΕΡΟΝΙΚΗ 54, 67.
 ΒΕΣΣΑΡΑΒΙΑ 559, 562, 603, 604,
 624, 628, 629, 630.
 ΒΕΣΣΟΙ 182.
 ΒΗΘΑΒΑΡΑ 100.

- ΒΗΘΑΝΙΑ 109, 132, 133, 136, 156,
314, 336, 494.
- ΒΗΘΕΛΙΑ 74.
- ΒΗΘΛΕΕΜ 74, 77, 102, 105, 109, 132,
136, 145, 147, 148, 172, 184, 185, 205,
229, 242, 245, 274, 279, 282, 289,
334, 335, 339, 385, 408, 409, 417,
425, 426, 435, 449, 453, 476, 480,
483, 484, 511, 532, 533, 540, 541,
545, 552, 559, 567, 571, 585, 637.
- ἐπίσκοπος 347.
- κωδωνοστάσιον 407
- βλ. λ. Σπήλαιον
- ΒΗΘΣΑΪΔΑ 109.
- ΒΗΡΣΑΒΕΕ 93.
- ΒΗΡΥΛΛΟΣ ἐπίσκοπος Βόστρον 81, 86.
- ΒΗΡΥΤΤΟΣ 90, 92, 192, 309, 335,
470, 560, 580, 610.
- ΒΗΣΑΝΔΟΥΚΑ 144.
- ΒΙΒΛΙΑ ἐκκλησιαστικά 454.
- ἑλληνικά 472, 491.
- λατινικά 472, 490.
- λουθηρανικά 472.
- ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ παλαιστίνειος κέ’.
- ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ φιλολογία κδ’.
- ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΑΙ λ’, λστ’, 119, 563,
586, 611, 637.
- ἰδιωτικά 81.
- Ἱεροσολυμιτική ιδ’, κγ’, κε’, κστ’, 81,
87, 307, 340, 378.
- Καισαρείας 93.
- Μετοχίου Κωνσταντινουπόλεως 472, 519.
- Μονῶν 188.
- Πατριακή 344.
- Πετρούπολεως 587.
- Σιναίτικη 339.
- ΒΙΓΙΛΑΝΤΙΟΣ 145, 148.
- ΒΙΓΙΛΙΟΣ πάπας Ρώμης 206.
- ΒΙΝΔΙΕ 194.
- ΒΙΟΓΡΑΦΙΑΙ παλαιστινίων ἁγίων καὶ
μοναχῶν 183, 216, 344.
- ΒΙΟΓΡΑΦΟΙ 259.
- ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ 350.
- ΒΙΡΙΟΝΤΖΗ 425.
- ΒΙΣΜΑΡΚ 638.
- ΒΙΤΑΛΙΑΝΟΣ 195, 196.
- ΒΙΤΕΛΛΙΟΣ διοικητὴς Συρίας 54.
- ΒΙΤΙΓΓ 577.
- ΒΙΤΥΛΙΟΝ 189.
- ΒΛΑΔΙΣΛΑΥΟΣ βασιλεὺς Πολωνίας 434.
- ΒΛΑΜΦΙΛΔ ἐπίσκοπος Λονδίνου 577.
- ΒΛΑΧΙΑ 372, 427, 432, 441, 444,
454, 458, 460, 465, 471, 478, 479,
491, 493, 505, 506.
- ΒΛΑΧΟΜΠΟΓΔΑΝΙΑ 486, 564.
- ΒΟΓΟΡΙΔΗΣ ἡγεμὼν Σάμου 585.
- ΒΟΓΟΡΙΣ τσάρος 417.
- ΒΟΖΝΙΤΣΙΝ 475.
- ΒΟΗΜΟΥΝΔΟΣ 323, 330, 331, 332.
- ΒΟΛΦΙΟΣ Ἰωσήφ 576.
- ΒΟΝΝΗ 248.
- ΒΟΡΔΓΙΤΑΙ 377.
- ΒΟΡΕ Εὐγένιος κγ’.
- ΒΟΣΠΟΡΟΣ 252, 291, 329, 368, 638.
- ΒΟΣΤΡΑ 74, 82, 228.
- Μητρόπολις 162.
- ΒΟΥΚΟΥΡΕΣΤΙΟΝ ιδ’, 540, 599, 600,
601, 624.
- ΒΟΥΛΓΑΡΙΑ 329.
- ΒΟΥΛΓΑΡΙΚΟΝ ζήτημα 585, 611,
613, 620, 625, 628.
- Πατριαρχεῖον (ἀνασύστασις) 358.
- σχίσμα (βλ. λ.)
- ΒΟΥΛΓΑΡΙΣ Εὐγένιος 539.
- ΒΟΥΛΓΑΡΟΙ 311, 312, 372, 613, 623, 628.
- ΒΟΥΛΕΥΤΗΡΙΟΝ 163.
- ΒΟΥΝΖΕΝ 577.
- ΒΟΥΡΓΟΥΝΔΙΑ 383.
- ΒΟΥΤΥΡΑΣ Σ. 304.
- ΒΡΕΤΟΣ Α. 452.
- ΒΡΕΤΤΑΝΙΑ 101, βλ. λ. ΑΓΓΛΙΑ
- ΒΡΟΥΤΟΣ 49.

- 662 «BYZANTINA XRONIKA»
 Πετροπόλεως κε΄.
 «BYZANTINΗ ΑΔΕΛΦΟΤΗΣ» βλ.
 λ. Ἀφιοταφρική Ἀδελφότης 335.
 BYZANTINΗ αὐτοκρατορία λγ΄, 383.
 BYZANTINON ἑορτολόγιον 178.
 – κράτος 216.
 – ρυθμὸς 225.
 BYZANTION 75, 228, 230, 237, 242,
 253, 271, 304, 306, 317, 318, 322,
 323, 325, 355, 370, 383, 390.
 BYZANTIOS Σ. 77.
- ΓΑΒΑΩΝ 68.
 ΓΑΒΡΙΗΛ ΒΛΑΣΙΟΣ Μητροπ.
 Ναυπάκτου - Ἄρτης 446.
 – Βρουλαῖς, ἐπισκ. Καισαρείας 368.
 – Γ΄ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως
 507, 508, 509.
 – ἡγούμενος Ἄγ. Νικολάου
 Μακεδονίας 446.
 – ἡγούμενος Μονῆς Σταυροῦ 473.
 – ἱερομόναχος 408, 448.
 – Καππαδόκης 159.
 – Μητροπολίτης Κισνοβίου 559, 603.
 – λιδοξόος 551.
 – Μητροπολίτης Ναζαρέτ 446.
 – μοναχὸς ἀγιοταφίτης 544.
 – ἕτερος μοναχὸς 408.
 – τεχνίτης 449.
 ΓΑΒΡΙΗΛΙΟΣ ἡγούμενος 173.
 ΓΑΔΑΡΑ 74, 99, 161, 189, 190.
 – Ἐκκλησία 89.
 ΓΑΖΑ 50, 74, 90, 91, 93, 100, 101, 102,
 103, 112, 126, 138, 139, 140, 141,
 170, 176, 204, 205, 218, 219, 245,
 273, 335, 348, 453, 512, 542, 566.
 ΓΑΪΝΟΣ μοναχὸς 159.
 ΓΑΪΟΣ Α΄ ἐπίσκοπος Ἱεροσολύμων 77,
 81.
 ΓΑΛΑΚΤΙΩΝ ἡγούμενος 425.
- ΓΑΛΑΤΑΣ Κωνσταντινουπόλεως 472.
 – φρούριον 370.
 ΓΑΛΕΡΙΟΣ 90, 92.
 ΓΑΛΙΛΑΙΑ 55, 68, 75, 161, 210, 376,
 494, 511, 621.
 ΓΑΛΛΙΑ 101, 118, 268, 280, 417,
 466, 481, 483, 500, 503, 504, 528,
 574, 591, 616, 629.
 ΓΑΛΛΙΚΗ Πρεσβεία 422.
 ΓΑΛΛΟΙ 498, 503, 516, 615.
 ΓΑΜΑΛΙΗΛ 45, 49, 75.
 ΓΑΜΟΣ παράνομος 349, σύναψις 419.
 ΓΑΡΙΖΙΝ 75, 176, 201.
 ΓΕΔΕΩΝ Ἄρχιμ. 540.
 ΓΕΔΕΩΝ Μ. 279, 288, 296, 390, 407,
 410, 495, 508, 510, 512, 516, 520,
 539, 623, 624, 625, 638.
 ΓΕΘΣΗΜΑΝΗ 134, 172, 281, 289,
 396, 443, 456, 483, 494, 530, 540,
 610, 637.
 ΓΕΛΑΣΙΟΣ ἡγούμενος 204, 205, 206, 207.
 – ἐπίσκοπος Καισαρείας ιε΄, 127.
 ΓΕΝΙΚΟΣ Ἀρχιμανδρίτης 186.
 ΓΕΝΝΑΔΙΟΣ Ἄρχιμ. 163.
 ΓΕΝΝΗΣΑΡΕΤ 75.
 ΓΕΝΟΥΗΝΣΙΟΙ 332, 404.
 ΓΕΡΑΡΑ 127.
 ΓΕΡΑΣΑ 74.
 ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ ἅγιος 174, 175, 176, 179,
 184, 213, 216.
 – ὁ νέος 422.
 – Ἀντιοχίτης 322.
 – ἐπίτροπος 479.
 – Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης 548,
 552, 553, 556.
 – Μητρο. Χαλκηδόνος 556.
 – Πατριάρχης Ἱεροσολύμων 374, 376.
 – Β΄ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως
 464.
 – Μητροπολίτης Λύδδης 586, 610.
 – μοναχὸς 370, 371.

- Σπαρταλιώτης, πατρ. Ἀλεξανδρείας 423, 430.
 – Μητροπολίτης Φιλαδελφείας 638.
 ΓΕΡΕΝΗΣ Παρθένιος 527, βλ. λ.
     Παρθένιος Ἱεροσολύμων
 ΓΕΡΜΑΝΙΑ 330.
 ΓΕΡΜΑΝΙΚΗ Παλαιστίνειος
     Ἐταιρεία κε΄.
 ΓΕΡΜΑΝΙΩΝ ἐπίσκοπος
     Ἱεροσολύμων 78.
 ΓΕΡΜΑΝΟΙ λστ΄, 331, 491, 642, 643.
 – Ἐπίσκοποι 320.
 ΓΕΡΜΑΝΟΣ Ἀρχιμανδρίτης 523, 595.
 – ἡγούμενος Μονῆς ἁγ. Σάββα 401.
 – Πατριάρχης Ἱεροσολύμων 398, 402, 403, 404, 407, 410, 411, 413, 415, 426, 549, 553.
 – Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως 255.
 – Γ΄ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως 343.
 – μάρτυς 94.
 – πρωτοσύγκελλος 477.
 «ΓΕΡΟΝΤΕΣ» 459, 636.
 ΓΕΡΟΝΤΙΟΣ ἡγούμενος 164, 176.
 – μοναχὸς 167, 211.
 ΓΕΡΟΝΤΙΣΜΟΣ 622.
 ΓΕΩΜΕΤΡΙΑ 84, 85, 265.
 ΓΕΩΡΓΙΑ 390, 603.
 ΓΕΩΡΓΙΑΝΟΙ 377, 387, 389, 414.
 ΓΕΩΡΓΙΟΣ ἅγιος 109, 181, 372, 405.
 – Πατριάρχης Ἀντιοχείας 249, 250.
 – ἐπίσκοπος 209.
 – ἡγούμενος - ἀρχιμανδρίτης 208, 211, 215, 249.
 – Πατριάρχης Ἱεροσολύμων 278.
 – μοναχὸς - ἱστορικὸς 281.
 – Κύπριος 273.
 – μοναχὸς-χρονογράφος 273.
 – πρεσβύτερος 249.
 – πρωτοδιάκονος 348.
 – σκευοφύλαξ Ναοῦ Ἀναστάσεως 342.
 – Χοζιβίτης ἅγιος 179, 225.
 ΓΕΩΡΓΙΟΥΠΟΛΙΣ 109.
 ΓΗΡΟΚΟΜΕΙΟΝ 181, 186, 187, 225.
 ΓΙΑΝΙΤΣΑΡΟΙ 442, 448, 525, 551.
 – ἐξέγερσις 551.
 ΓΙΑΓΧΙΑΣ χρονογράφος 240, 306, 311, 315, 316.
 ΓΙΒΕΛΙΝΟΣ 335.
 ΓΙΖΕΡΙΧΟΣ 174.
 ΓΙΟΥΣΟΥΦ-ἴβν-Γιαροῦχ 315.
 – πασᾶς 542, 550.
 ΓΚΙΚΑΣ 598.
 – Ἀλέξανδρος 526.
 – Γρηγοράσκος 521.
 – Ἰωάννης Γεωργίου 452.
 – Ἰωάννης Βασιλείου 452.
 ΓΚΙΟΥΡΤΖΗΔΑΙ 396, 405, 531.
 ΓΛΩΣΣΑ 243, 316.
 – ἀραβικὴ 270, 283, 378, 380, 390, 391, 468, 469, 574, 577, 583, 584, 613.
 – ἀραμαϊκὴ 100.
 – βουλγαρικὴ 613.
 – γεωργιανὴ 377.
 – ἐβραϊκὴ 144, 577.
 – ἑλληνικὴ 100, 144, 243, 270, 283, 339, 350, 378, 380, 391, 392, 601.
 – ἰταλικὴ 504.
 – κοπτικὴ 144.
 – λατινικὴ 145, 350, 490, 504.
 – ρωσικὴ 522.
 – σαρακενῶν 339.
 – συριακὴ 144.
 – τουρκικὴ 468.
 ΓΝΩΣΙΣ 265.
 – Πηγαὶ 266.
 ΓΟΒΑΤ Σαμουήλ, προτεστάντης
     ἐπίσκοπος Ἱεροσολύμων 578, 289.
 ΓΟΔΕΦΡΕΙΔΟΣ Βουϊλλιῶνος 330, 332, 333, 334.
 ΓΟΛΓΟΘΑΣ κστ΄, 77, 105, 106, 107, 114, 115, 123, 124, 126, 131, 132,

- 134, 135, 136, 137, 154, 225, 226, 231, 248, 280, 315, 321, 336, 345, 362, 368, 377, 378, 380, 387, 389, 405, 409, 417, 418, 426, 428, 435, 455, 473, 483, 485, 493, 496, 522, 531, 532, 533, 535, 542, 543, 554, 558, 561, 568, 592, 595, 610, 611.
- ΓΟΛΙΤΣΙΝΟΣ Δημήτριος 501, 502, 503.
- ΓΟΛΟΒΙΝΟΣ 510.
- ΓΟΡΔΙΟΣ, ἐπίσκοπος Ἱεροσολύμων 78.
- ΓΟΡΤΣΑΚΩΦ 628.
- ΓΟΥΪΔΩΝ 352.
- ΓΟΥΪΣΚΑΡΔΟΣ 330.
- ΓΟΥΛΙΕΛΜΟΣ α΄ 335.
- β΄ αὐτοκρ. Γερμανίας 335, 643.
- βασιλεὺς Ὁλλανδίας 361.
- ἐπίσκοπος Οὐτρέχτης 320.
- Τύρου 345.
- ΓΟΥΝΑΡΑΔΕΣ 465, 515, 521.
- ΓΟΥΝΘΗΡΟΣ ἐπίσκοπος Βαμβέργης 320.
- ΓΡΑΙΚΟΙ 340, 593.
- ΓΡΑΜΜΑΤΑ 369, 389, 472, 488, 492.
- δωρητήρια 496.
- ἑλληνικὰ 279, 307, 478.
- ἱερά 363.
- λατινικὰ 490.
- προτρεπτικά 189.
- ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΣ 64, 65.
- ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ 85, 279.
- ΓΡΑΜΜΑΤΟΦΟΡΟΙ 290.
- «ΓΡΑΠΤΟΙ» ἀδελφοὶ λγ΄, 279.
- ΓΡΗΓΟΡΑΣ 369, 371.
- Γερμανὸς 606, 607, 612.
- ΓΡΗΓΟΡΙΑ μήτηρ Ἀνδρέου Ἱεροσολυμίτου 249.
- ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΗΣ Π. 201, 461, 609.
- ΓΡΗΓΟΡΙΑΝΟΝ ἡμερολόγιον 414, 415.
- ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ἀντιπρόσωπος ἐν Ἄδ 145, 148.
- Πατριάρχης Ἀντιοχείας 217.
- Μητροπολίτης Εἰρηνοπόλεως 586.
- ἡγούμενος Μονῆς ἀγ. Σάββα 423, 477.
- Μητροπολίτης Θαβωρίου 626.
- ὁ δαυματοουργὸς 84, 86.
- Α΄ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων ιζ΄, 358, 359, 364.
- Β΄ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων 368.
- Γ΄ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων 387.
- Καππαδόκης 118, 121.
- Ε΄ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως 541.
- ΣΤ΄ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως 569, 603, 622.
- ἐπίσκοπος Λαρίσης 445.
- Ναζιανζηνὸς 262.
- Νύσσης 48, 58, 128.
- ὁ Προυσσαεὺς 453.
- Α΄ πάπας Ρώμης 218.
- Θ΄ πάπας Ρώμης 360, 362.
- ΓΡΗΓΟΡΟΒΙΟΣ 163.
- ΓΥΝΑΙΚΕΣ χριστιαναί, ἐνδυμασία (βλ. λ.) 237, 297.
- ΓΥΝΑΙΚΩΝΙΤΗΣ 543.
- ΔΑΪΒΕΡΤΟΣ 334, 335.
- ΔΑΛΤΩΝ 576.
- ΔΑΜΑΛΑΣ 59.
- ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ πύργος 477.
- ΔΑΜΑΣΚΟΣ 50, 51, 52, 75, 164, 219, 220, 229, 249, 251, 254, 255, 259, 260, 282, 295, 307, 322, 429, 449, 460, 471, 483, 511, 513, 550, 551, 552, 568, 613.
- πύλη 48, 173.
- ΔΑΜΙΑΝΟΣ ἐπίσκοπος 209.
- ΔΑΜΙΕΤΗ 298, 347, 362.
- ΔΑΝΕΙΟΝ 555, 560.
- ΔΑΝΙΗΛ ἐπίτροπος 488.
- ἡγούμενος ἀγ. Σάββα 477.
- ἡγούμενος ρώσος ιζ΄, 321, 341, 343.
- Μητροπολίτης Ἐφέσου 388.

- Μητροπολίτης Ναζαρέτ 561.
 – Μητροπολίτης Χαλκηδόνος 444.
 – μοναχὸς 408.
 – μοναχὸς ρώσος 345.
 ΔΑΝΙΗΛΙΔΗΣ Χριστόφορος 110.
 ΔΑΠΟΝΤΕ Καισάριος 478, 482, 526, 529, 538.
 ΔΑΡΑ φρούριον 220.
 ΔΑΣΚΩΦ Δημήτριος 559.
 ΔΑΥΪΔ 61, 66, 70, 130, 158, 224, 405, 541.
 – πύργος 338, 362.
 – τάφος 384, 399.
 ΔΕΚΑΠΟΛΙΣ 74.
 ΔΕΚΙΟΣ αὐτοκράτωρ 86, 156.
 ΔΕΛΙΚΑΝΗΣ Καλλίνικος,
 ἀρχιμανδρίτης 344, 409, 411, 416, 421, 425, 444, 446, 447, 452, 461, 464, 481, 491, 507, 508, 512, 513, 520, 521, 524, 525, 526, 538, 539, 540, 541, 544, 562, 565, 566, 590, 608.
 «ΔΕΛΤΙΟΝ τῆς Ἐθνολογικῆς καὶ ἱστορικῆς Ἐταιρείας τῆς Ἑλλάδος» κβ΄.
 ΔΕΞΑΜΕΝΗ 477.
 ΔΕΡΒΟΣ Γ. 84, 92.
 «ΔΕΡ-ΙΡ-ΡΟΥΜ» 634.
 ΔΕΣΤΟΥΝΗΣ Γ. 388.
 «ΔΕΥΤΕΡΕΥΩΝ» 186.
 «ΔΕΥΤΕΡΟΝΟΜΙΟΝ» 56.
 ΔΖΑΦΑΡ ἀλ Μουταβακκίλ 297.
 ΔΖΕΪΣ-Ἴβν-Σαμσάν 312.
 ΔΖΕΜΠΕΛΗ Μουσταφᾶς 432.
 ΔΖΕΧΕΝΝΑΜ 241.
 ΔΗΜΕΥΣΙΣ κτημάτων 296, 314, 317.
 – περιουσίας Ναοῦ Ἀναστάσεως 323.
 ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ Ἀνδρόνικος
 Ἀρχιμανδρίτης 358, 383, 388, 444, 520, 524, 539.
 ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗΣ Ἱερόθεος 607.
 – Στέργιος 543, 575.
 ΔΗΜΗΤΡΙΕΦΣΚΗ Α΄ κδ΄, 183, 270, 343, 368, 576, 579, 581, 616, 618.
 ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ἄγιος 405.
 – ἐπίσκοπος Ἀλεξανδρείας 82, 83.
 ΔΗΝΑΡΙΟΝ 247.
 ΔΙΑΒΟΛΟΣ 144, 485 (βλ. λ. Σατανᾶς)
 ΔΙΑΔΟΧΗ Ἀποστολική 291.
 ΔΙΑΘΗΚΗ 634.
 ΔΙΑΙΤΗΤΑΙ 600.
 ΔΙΑΙΤΗΤΙΚΗ ἐπιτροπή 601.
 «ΔΙΑΚΟΝΙΚΟΝ» 180.
 ΔΙΑΚΟΝΟΣ 382, 621, 635.
 ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗ 84, 265.
 – μέθοδοι 265.
 «ΔΙΑΛΕΞΙΣ» Σαμωνᾶ 322.
 ΔΙΑΤΑΓΜΑΤΑ 241, 453, 455, 484, 491, 493, 497, 507, 516, 518, 541, 542, 545, 547, 548, 550, 552, 555, 557, 558, 569, 570, 598, 634, (τοῦ 1635) 441, (τοῦ 1636) 441, (τοῦ 1637) 441, (τοῦ 1641) 443, (τοῦ 1662 καὶ 1663) 453, (τοῦ 1666) 455, (τοῦ 1757) 530, (τοῦ 1843) 572, (τοῦ 1862) 600.
 – ὑπὲρ Ἁγιοταφ. Ἀδελφότητος (τοῦ 1640) 443.
 – ἐπισκευῶν Προσκυνημάτων 447, 511, 513, 515.
 – κυριότητος (τοῦ 1656) 448.
 – Μωάμεθ β΄ 384, 387.
 – Ὅσμάν 536.
 – Ὁμάρ 253.
 ΔΙΑΤΑΞΕΙΣ Μ. Βασιλείου 188.
 «ΔΙΑΤΡΙΒΗ» Κατηγήσεως 82.
 ΔΙΑΧΕΙΡΗΣΙΣ οἰκονομική 636.
 ΔΙΒΑΝΙΟΝ 497, 634.
 ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ περὶ μοναχικῆς τελειότητος 110.
 ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΙ Ἐκκλησίας 463, 488.
 ΔΙΔΥΜΟΣ 204.

- 666 ΔΙΕΘΝΕΙΣ συνδηκαὶ ἡ΄.
 – συμβάσεις ἡ΄.
 ΔΙΚΗ τοῦ 1675 468.
 – ὑπὲρ Προσκυνημάτων 563.
 ΔΙΚΑΙΟΔΟΣΙΑΣ Πατριάρχου, ὅρια 634.
 ΔΙΚΑΙΟΝ 243.
 ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ 382.
 ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΑ 219.
 – Ἐκκλησιαστικὰ 237.
 ΔΙΚΑΣΤΙΚΗ ἐξουσία 237, 323, 635.
 ΔΙΚΑΣΤΙΚΟΝ πρωτόκολλον 387.
 ΔΙΚΕΡΙΟΝ 501.
 ΔΙΜΗΝΑΙΟΝ 380.
 ΔΙΟΓΕΝΗΣ Ῥωμανὸς βασιλεὺς 324.
 ΔΙΟΔΩΡΟΣ Ταρσοῦ 119, 192.
 ΔΙΟΚΑΙΣΑΡΕΙΑ 74, 101, 125.
 ΔΙΟΚΛΗΤΙΑΝΟΣ 81, 88, 89, 90, 96, 156.
 ΔΙΟΚΛΗΤΙΑΝΟΥΠΟΛΙΣ 74.
 ΔΙΟΝΥΣΙΑ μήτηρ ἁγ. Εὐθυμίου 155.
 ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ἁγιοσαββίτης 527.
 – Ἀρεοπαγίτης 288.
 – ἐπίσκοπος Ἀλεξανδρείας 87, 88.
 – Ἀρχιδιάκονος 614.
 – Ἀρχιμανδρίτης 522, 626.
 – Μητροπολίτης Βηθλεὲμ 583, 590.
 – Γ΄ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως 460.
 – Δ΄ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως 471.
 – μοναχὸς 289.
 ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ 122.
 ΔΙΟΣΚΟΥΡΟΣ ἐπίσκ. Ἀλεξανδρείας 165, 166, 167, 169.
 ΔΙΟΣ ἐπίσκ. Ἱεροσολύμων 78.
 ΔΙΟΣΠΟΛΙΣ 74, 100, 109, 115, 201, 219, 220, βλ. λ. Λύδδα.
 «ΔΙΠΤΥΧΑ» ιξ΄, 191, 198, 205, 278, 294, 318, 344, 356, 357, 363.
 «ΔΙΣΚΕΛΙΟΝ» 461.
 ΔΙΣΤΙΧΟΝ 262.
 ΔΙΩΓΜΟΙ 97, 117, 230, 251, 300, 374, 375, 382, 384.
 – Ἀποστόλων 54 ἐξ.
 – Ἐκκλησίας λβ΄, 271.
 – Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων 43 ἐξ.
 – Ὀρδοδόξων 289, 293.
 – ἐν Παλαιστίνῃ 90, 94.
 – Δεκίου 86, 87.
 – Διοκλητιανοῦ 88, 102.
 – Ἰσδεγέρδου 157.
 – Μαξιμίνου 84.
 – Μ. Αὐρηλίου 101.
 – Οὐαλεριανοῦ 87.
 – Σεπτημίου Σεβήρου 80.
 ΔΙΩΝ Κάσσιος 72.
 ΔΟΒΡΙΝΗΝ 618.
 ΔΟΓΜΑΤΑ 262, 264, 359, 371.
 ΔΟΓΜΑΤΙΚΗ 267.
 ΔΟΚΗΤΙΣΜΟΣ 235.
 ΔΟΛΙΧΙΑΝΟΣ ἐπίσκοπος Ἱεροσολύμων 77.
 ΔΟΛΟΦΟΝΙΑΣ ἀπόπειρα 349.
 ΔΟΜΕΣΤΙΚΟΣ 323.
 ΔΟΜΗΚΑΝΟΣ διάκονος 160.
 ΔΟΜΗΤΙΑΝΟΣ ἐπίσκ. Ἀγκύρας 204, 205, 206.
 – μοναχὸς 70, 158, 159, 175.
 ΔΟΜΙΝΙΚΑΝΟΙ κστ΄, 173, 424, 642.
 ΔΟΜΝΙΝΟΣ 92.
 ΔΟΜΝΟΣ 159, 160, 165.
 ΔΟΡΟΓΟΒΟΥΖΗΝΩΦ 614.
 ΔΟΣΙΘΕΟΣ Α΄ Ἱεροσολύμων 352, 354.
 – μετάθεσις 355.
 – Β΄ Ἱεροσολύμων ιη΄, ιθ΄, κ΄, κβ΄, 77, 104, 152, 154, 172, 209, 250, 278, 295, 309, 321, 322, 323, 334, 344, 347, 350, 353, 356, 358, 363, 369, 374, 376, 381, 384, 386, 399, 403, 406, 413, 418, 420, 421, 425, 427, 437, 440, 441, 444, 445, 447, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 457, 458

- ἐξ., 461, 462, 463, 464, 465, 466,
 467, 468, 469, 472, 473, 474, 475,
 476, 477, 478, 480, 481, 483, 484,
 485, 486, 489, 490, 491, 492, 493,
 495, 496, 497, 498, 500, 501, 502,
 503, 504, 505, 506, 507, 508, 510,
 513, 515, 518, 521, 537, 640.
 – «Δωδεκάβιβλος» ἰδ΄.
 – ἐπιστολή 488.
 – συγγράμματα 472, 492.
 – Μητροπολίτης Σκυθοπόλεως 570.
 – μοναχὸς 202, 204.
 ΔΟΥΚΑΣ Ἰωάννης 460, 482.
 ΔΟΥΝΑΒΙΣ 432.
 ΔΟΥΞ βοεβόδας 458.
 ΔΟΥΡΝΑΒΩ Ν. 639.
 «ΔΡΑΓΟΥΜΑΝΟΣ» 459, 538, 636, 637.
 ΔΡΑΚΗΛΛΙΑΝΟΣ 106.
 ΔΡΑΚΟΝΤΕΣ 264.
 ΔΡΟΥΣΕΝ 142.
 ΔΡΟΥΣΟΙ 312.
 ΔΡΟΥΣΟΣ 54.
 ΔΡΥΣ 109.
 ΔΥΟΒΟΥΝΙΩΤΗΣ, Κ. Ι. 254, 263, 277.
 ΔΥΣΙΣ 268, 308, 310, 319, 327.
 ΔΩΔ 576.
 ΔΩΡΑ ἢ ΔΩΡΙΣ 55.
 ΔΩΡΕΑΙ 507, 512.
 ΔΩΡΟΔΟΚΙΑΙ 383, 431, 432.
 ΔΩΡΟΘΕΟΣ Πατριάρχης Ἀντιοχείας
 381, 382, 418.
 – Ἀρχιμανδρίτης 218.
 – Α΄ Ἱεροσολύμων 377, 378, 379, 380, 562.
 – Β΄ Ἀττάλας (πατρ. Ἱεροσολύμων) 396,
 397, 398, 400, 401, 402, 405, 410.
 – διοικητὴς Παλαιστίνης 170, 171.
 – ἁγιοταφίτης Ἱεροδιάκονος 563, 584.
 – Μητροπολίτης 412.
 – μοναχὸς 204.
 – Χουζιθίτης μοναχὸς 227.
 «ΔΩΔΕΚΑΒΙΒΛΟΣ» Δοσιθέου ἰδ΄.
 ΕΒΡΑΙΟΙ 222, 316, 423, 611.
 ΕΓΓΡΑΦΑ 473.
 – Πατριαρχῶν Ἱεροσολύμων κδ΄.
 – (τοῦ 1173) 348.
 – περὶ Γολγοθᾶ 387.
 – συγχωρητικὰ 475.
 ΕΓΙΛΒΑΛΔΟΣ 278.
 ΕΓΙΝΛΗΣ Χατζῆ Σάβας 552.
 ΕΓΚΑΙΝΙΑ Ναῶν 115 ἐξ. 116, 160,
 164, 173, 180, 189, 206, 211, 219,
 462, 555.
 – Βηθλεὲμ 463.
 – «Θεοκτίστου» 181, 182.
 – Λαύρας 160.
 ΕΓΚΥΚΛΙΟΣ 485.
 – Βασιλίσκου 176, 177.
 – Δοσιθέου 475.
 – Πατριαρχικὰ 547, βλ. λ.
 «ἀπανταχοῦσαι»
 ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΟΝ περὶ σχίσματος 486.
 ΕΔΕΜ 289.
 ΕΔΕΣΣΑ 220, 284, 330, 351.
 ΕΘΝΙΚΟΙ 62, 68, 101, 112, 139, 486.
 – ἀντιρρήσεις κατὰ χριστιανισμοῦ 119.
 – Ἕλληνες 125, 126, ἀντίθεσις πρὸς
 Χριστιανοὺς 122.
 – «Κανονισμοὶ» 622, 638.
 – Φιλόσοφοι 266 (βλ. λ.)
 ΕΘΝΙΚΟΤΗΤΕΣ 237.
 ΕΘΝΙΣΜΟΣ 62, 77, 89, 127.
 – πτώσις ἰστ΄, 137 ἐξ.
 – Ἑλληνικὸς 100.
 ΕΘΝΟΦΥΛΕΤΙΣΜΟΣ 625 (βλ. λ.
 Φυλετισμός).
 ΕΙΔΩΛΑ 62, 77, 109, 484.
 ΕΙΔΩΛΕΙΑ Ἐθνικῶν 141.
 ΕΙΔΩΛΟΘΥΤΑ 62.
 ΕΙΔΩΛΟΛΑΤΡΕΙΑ 253, 255, 258.
 ΕΙΚΟΝΕΣ 410, 483, 501.
 – Προσκύνησις 253, 255, 258, 272,
 βλ. λ. προσκύνησις εἰκόνων

- 668 – διωγμὸς 269.
 – διάταγμα κατὰ προσκυνήσεως 255.
 – ἀποκατάστασις 288.
 – συμβολισμὸς 257.
 ΕΙΚΟΝΟΜΑΧΙΑ 254, 261, 267, 268, 269, 273, 280, 290, 293, 296, 324.
 ΕΙΚΟΝΟΜΑΧΟΙ 255, 258, 259, 269, 273, 288, 289.
 ΕΙΚΟΝΟΣΤΑΣΙΟΝ 462, 483, 537, 543, 551.
 ΕΙΜΑΡΜΕΝΗ 435.
 ΕΙΡΗΝΑΙΟΣ Κηλάδος 76.
 – Λουγδούνου 77.
 – στρατηγὸς 199.
 ΕΙΡΗΝΗ βασίλισσα 271.
 – Ἑλλήνων - Ἀράβων (τοῦ 783) 270, 313, 315.
 «ΕΙΡΗΝΙΚΗ» ἐπιστολὴ 194, 228.
 ΕΙΣΠΡΑΚΤΟΡΕΣ φόρων (βλ. λ. Φόροι) 247.
 «ΕΚΘΕΣΙΣ» 228.
 – Λατίνων μοναχῶν 493, 494.
 «ΕΚΚΛΗΣΙΑ» περιοδικὸν 227.
 ΕΚΚΛΗΣΙΑ 117, 258, 391.
 – αὐτοδιοίκητον 635.
 – διοικήσεις 403.
 – διχασμὸς 118.
 – ἐπιδεινώσεις θέσεώς της 250 ἐξ.
 – θλίψεις 235.
 – σχέσεις πρὸς ἀραβικὴν πολιτείαν 240, 258.
 – Ἀλεξανδρείας 209, 415, βλ. λ. Ἀλεξάνδρεια
 – Ἀντιοχέων 80, 167, 400, βλ. λ. Ἀντιόχεια
 – Γεωργίας 313 (βλ. λ.)
 – Ἀγ. Ἐλένης 336.
 – Ἑλληνικὴ 580, αὐτοκέφαλον 581.
 – Ἱεροσολύμων ιε', ιστ', ιθ', κ', κα', κγ', κε', κστ', λ', λα', λβ', λγ', λδ', 41, 86, 87, 88, 105, 114, 117, 120, 125, 128, 143, 193, 195, 200, 216, 238, 248, 249, 250, 268, 280, 281, 284, 292, 295, 309, 322, 344, 352, 355, 357, 359, 360, 363, 366, 368, 381, 392, 413, 488, 537, 542, 559, 584, 585, 605, 606, 608, 620, 622, 628, 629, 633, 638, 639, 642, 643.
 – ἀκμὴ 99 ἐξ.
 – βίος κζ'.
 – βοήθειαι 291.
 – διωγμοὶ 120.
 – ἐπὶ Ἀράβων χαλιφῶν 235 ἐξ.
 – ἐπικοινωνία πρὸς ἐτέρας Ἐκκλησίας 396.
 – ἐσωτερικὴ κατάστασις 247.
 – ἱστορία λ', λζ', 106.
 – μήτηρ Ἐκκλησιῶν ιγ'.
 – οἶκον. δυσχέρειαι 411.
 – ἐν Πέλλῃ 70 ἐξ.
 – πνευματικὴ κίνησις 283.
 – περίοδοι ἱστορίας της ιγ'.
 – Κωνσταντινουπόλεως 119, 305 (βλ. λ.)
 – λατινικὴ 386.
 – ὀρθόδοξος 269.
 – Ρώμης 180, 269.
 ΕΚΚΛΗΣΙΑΡΧΗΣ μέγας 529.
 «ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ἀλήθεια»
 Περιοδικὸν κβ', κε', 114, 240, 245.
 ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ἐπικοινωνία 339.
 «ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΣ φάρος»
 περιοδικὸν κδ', κθ', 183, 236, 390.
 «ΕΚΚΛΗΤΟΥ βιβλίον» 126.
 ΕΚΛΟΓΗ 454, 458.
 – ἐπικύρωσις 368, 369, 370, 377.
 – ἔθιμον 585.
 – Ἐπισκόπου 415, 631, 633, προσόντα 632, τρόπος 632.
 – Πατριάρχου 343, 368, 376, 379, 407, 412, 452 (βλ. λ.).
 ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΙΣ νέων 237.
 ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ἐπιτροπὴ 637.

- ΕΚΠΟΡΕΥΣΙΣ Ἁγ. Πνεύματος 381, 388, βλ. λ. Ἁγιον Πνεῦμα
 ΕΚΠΤΩΣΙΣ ἀπὸ θρόνου 454.
 ΕΛΑΙΩΝ ὄρος 109, 124, 132, 133, 134, 136, 137, 145, 164, 176, 185, 201, 225, 230, 278, 281, 289, 320, 332, 336, 345, 378, 405, 420, 567, 584, 592.
 ΕΛΕΗΜΟΣΥΝΗ 383, 445, 447, 472, 467.
 ΕΛΕΝΗ ἁγία ιγ', 105, 109, 127, 163, 225, 241, 300, 321, 336.
 – βασίλισσα Ἀδιαθηνῶν 64.
 ΕΛΕΝΟΣ ἐπίσκοπος Ταρσοῦ 88.
 ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ χριστιανικὴ ἀπὸ τοῦ Νόμου 63.
 ΕΛΕΥΘΕΡΟΘΡΗΣΚΕΙΑ 495.
 ΕΛΕΥΘΕΡΟΠΟΛΙΣ 74, 94, 99, 144, 147, 177, 191, 192, 245, 274.
 ΕΛΙΣΑΒΕΤ 152.
 ΕΛΛΑΣ 68, 75, 83, 86, 562, 637.
 ΕΛΛΗΝΕΣ κστ', 73, 74, 76, 102, 122, 139, 143, 186, 238, 241, 245, 246, 247, 250, 259, 278, 304, 309, 312, 319, 337, 338, 340, 341, 350, 354, 360, 372, 377, 397, 400, 417, 427, 429, 430, 450, 483, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 503, 504, 515, 518, 526, 528, 533, 534, 535, 536, 539, 541, 544, 546, 547, 548, 549, 551, 552, 553, 555, 556, 557, 559, 560, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 611, 613, 614, 616, 618, 619, 620, 628, 630, 640.
 – εἰρήνη μετ' Ἀραβας 246, σχέσεις πρὸς αὐτοὺς 323.
 – διαφορὰ μετὰ Ἀρμενίων ιδ'.
 – βασιλεῖς 241, ἡγεμόνες 415.
 – στρατιῶται 245.
 ΕΛΛΗΝΙΚΑ γράμματα 143.
 ΕΛΛΗΝΙΚΗ παιδεία 589.
 ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ γένος κξ', λξ'.
 – κράτος 226.
 – πληθυσμὸς 238.
 – πολιτισμὸς 391.
 «ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ Φιλολογικὸς Σύλλογος» 178.
 ΕΛΛΗΝΩΝ ἔθνος 238.
 ΕΛΛΗΣΠΟΝΤΟΣ 368.
 ΕΛΜΑΣ πασᾶ-Ζαδὲ-μὶρ Ἀμπδουρραχίμη 546.
 ΕΛΟΥΣΑ 161.
 ΕΛΠΙΔΙΟΣ Ἀρχιμανδρίτης 172, 176, 178.
 – ἡγούμενος 160.
 – μοναχὸς 167.
 ΕΛΤΖΗΣ 384.
 «ΕΜΒΩΜΙΟΝ» 109, 133, 135.
 ΕΜΙΧΟΣ κόμηξ 329.
 ΕΜΜΑΟΙ 84, 100, 127, 189.
 ΕΜΠΟΡΙΚΗ Ἄγορὰ 219.
 ΕΜΠΟΡΙΟΝ 243, 350.
 ΕΜΦΥΛΙΟΙ πόλεμοι 273, 282, 302.
 ΕΝΔΗΜΟΥΝΤΕΣ Ἀρχιερεῖς 637.
 ΕΝΔΥΜΑΣΙΑ 237, 241, 621.
 – χριστιανῶν 253, 297, 305.
 ΕΝΕΤΙΑ 376, 421, 424, 481, 482, 500, 503, 515, 520.
 ΕΝΕΤΟΙ 479.
 ΕΝΕΧΥΡΟΝ 451, 476.
 ΕΝΝΑΘΑΣ μάρτυς 94.
 ΕΝΝΕΠΙΟΣ Μαξιμιανουπόλεως 161.
 ΕΝΟΙΚΙΟΝ 549.
 ΕΝΟΡΙΑ 339.
 – πράξεις παρ' ἐνορίαν 148.
 – ἐνοριακὰ ὄρια 335, 403.
 – ἐνοριακὸν δίκαιον 415.
 ΕΝΣΤΑΣΙΣ 354.
 ΕΝΩΣΙΣ Ἐκκλησιῶν 359, 376, 414.
 – Κοπτῶν καὶ Ὀρθοδόξων 614.
 – μετὰ Λατίνων 427.
 «ΕΝΩΤΙΚΟΝ» Ζήνωνος 180, 199.
 ΕΞΑΡΑΒΙΣΜΟΣ 316.

- 670 ΕΞΑΡΧΙΑΙ 402, 565.
 ΕΞΑΡΧΟΣ 186, 381, 382, 564, 637.
 – ἁγίου Τάφου 606, 634.
 – Βούλγαρος 624.
 ΕΞΕΛΕΓΚΤΙΚΗ ἐπιτροπή 636, 637.
 ΕΞΟΜΟΛΟΓΗΣΙΣ 264, 521.
 ΕΞΟΡΙΑ Φλαβιανού Ἀντιοχείας 194.
 ΕΞΩΜΟΤΑΙ 316, 317.
 ΕΟΡΤΑΙ 308, 466.
 – ἐγκαινίων 137, 150 (βλ. λ.).
 – Εἰσοδίων Θεοτόκου 206.
 – Ἐπιφανείων ἢ Θεοφανείων 131, 316.
 – Ἰουδαϊκαὶ 46.
 – τοῦ Πάσχα 313.
 – Πεντηκοστῆς 176, 268.
 – Χριστιανικαὶ 113, 125, 297.
 – Γεννήσεως Χριστοῦ 131, 172, 229, 279, 426, 552.
 ΕΟΡΤΟΛΟΓΙΟΝ 296.
 ΕΠΕΜΒΑΣΙΣ εἰς διοίκησιν 635.
 ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ ἑλληνικαὶ 347.
 ΕΠΙΔΡΟΜΑΙ 273 ἐξ., 300, 307, 309, 317.
 ΕΠΙΚΑΡΠΙΑ γαιῶν 244.
 ΕΠΙΣΚΟΠΕΙΟΝ Ἱεροσολύμων 164, 185, 202, 353.
 ΕΠΙΣΚΟΠΗ 490.
 ΕΠΙΣΚΟΠΙΔΙΟΝ 381.
 ΕΠΙΣΚΟΠΟΙ 86, 298, 306, 339, 342, 361, 382, 630, 631, 633.
 – ἐκλογή 124.
 – καθαίρεσις 609.
 – χειροτονία 608.
 – Ἀλεξανδρείας 191.
 – Ἀντιοχείας 191.
 – Βηθλεὲμ 389.
 – ἡμιμαρειανοὶ 124.
 – Ἱεροσολύμων ιγ', 57, προβιθασμὸς εἰς Πατριάρχην λα', 161 ἐξ., 167.
 – Κωνσταντινουπόλεως 191.
 – Παλαιστίνης 109, 198.
 – Ρώμης 191.
 ΕΠΙΣΤΑΣΙΑ 313.
 ΕΠΙΣΤΟΛΗ 196, 488, 490, 491.
 – πρὸς Ἀντιοχεῖς 80.
 – Διονυσίου Ἀλεξανδρείας 88.
 – πρὸς Ἑβραίους 343.
 – Ἰακώβου 64.
 – Πασχάλιοι 150.
 – Πατριαρχῶν Ἱεροσολύμων ιζ'.
 – Συνόδου Ἀποστολικῆς 63.
 ΕΠΙΣΤΟΛΗΦΟΡΟΣ 289.
 ΕΠΙΣΤΟΛΙΔΙΟΝ 276.
 ΕΠΙΤΡΟΠΟΣ Πατριάρχου 186, 459, 540.
 ΕΠΙΦΑΝΙΟΣ Ἐπίσκοπος Κωνσταντίας ιε', 58, 68, 76, 81, 99, 101, 102, 115, 127, 144, 146, 147, 148, 150, 267, 281.
 – μοναχὸς 281, 321, 340.
 – πρωτεύων Γάζης 139.
 ΕΠΤΑΣΤΟΜΟΥ Λαύρα 190.
 – Λίμνη 179.
 ΕΡΜΟΛΩΦ στρατηγὸς 603.
 ΕΡΜΩΝ Ἐπίσκοπος Ἱεροσολύμων 88, 97.
 ΕΡΥΘΡΑ θάλασσα 100, 161, 195.
 ΕΡΥΘΡΟΙ 493.
 ΕΣΧΑΤΟΛΟΓΙΑ 267.
 ΕΡΑΝΟΙ 414, 432, 471, 540, 562.
 ΕΡΓΑ χριστιανικὰ 64.
 ΕΡΙΔΕΣ 496.
 – Πελαγίανικαὶ ιε', 153 (βλ. λ.).
 – Ὀριγενιστικαὶ 143 ἐξ. (βλ. λ.)
 ΕΡΡΙΚΟΣ β' Γαλλίας 409.
 ΕΤΕΡΟΔΟΞΟΙ 377, 409.
 – μοναχοὶ 376.
 ΕΥΑ 144.
 «ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΟΣ ΚΗΡΥΞ» Ἀθηνῶν κβ', 295, 402, 606.
 ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΝ 46, 48, 58, 183, 241, 257, 359, 461, 486, 501, σχέσις πρὸς τὸν Νόμον 60.
 ΕΥΑΓΓΡΙΟΣ ἱστορικὸς ιστ', 164, 191, 194, 204, 209, 217.

- ΕΥΒΟΥΛΟΣ μάρτυς 97.
 ΕΥΓΕΝΙΑ αὐτοκρ. Γαλλίας 618, 619.
 ΕΥΓΕΝΙΟΣ ἀρχιεπίσκοπος Σινᾶ 412.
 – ἡγούμενος 176, 187.
 – Ἰωαννούλιος Αἰτωλὸς 423.
 – Γ΄ πάπας Ρώμης 351, 381.
 – πρίγκιψ 492.
 ΕΥΔΟΚΙΑ βασίλισσα 163, 164, 166,
 171, 172, 173, 179, 181, 190.
 – ς Ξενὼν 399.
 – ἡ νέα 174.
 ΕΥΔΟΣΙΑ 141, 142, 173.
 «ΕΥΔΟΣΙΑΝΗ» Ἐκκλησία Γάζης
 142.
 ΕΥΔΟΣΙΟΣ δεῖος ἀγ. Εὐθυμίου 155.
 – ἡγούμενος 201.
 ΕΥΕΛΠΙΣ Μοιράνδων 83.
 «ΕΥΕΡΓΕΤΙΝΟΣ» 282.
 ΕΥΖΩΪΟΣ αἵρετικὸς ἐπίσκ.
 Καισαρείας 128.
 ΕΥΘΑΛΙΟΣ ἡγούμενος 188.
 – μοναχὸς 198.
 ΕΥΘΥΜΙΟΣ ἅγιος 155 ἐξ., 158, 159,
 160, 161, 164, 166, 170, 171, 173,
 174, 175, 177, 178, 179, 184, 190, 211,
 212, 213, 214, 215, 216, 230, 357,
 405, 639.
 ΕΥΘΥΜΙΟΣ Ἀρχιμανδρίτης κζ΄, 164,
 175, 183, 638.
 – Σκευοφύλαξ ἀγ. Τάφου 353.
 – Ἀντιοχείας 359.
 – Α΄ Ἱεροσολύμων 323.
 – Β΄ Ἱεροσολύμων 356, 357.
 ΕΥΚΤΗΡΙΟΣ οἶκος 181, βλ. λ. Ναός.
 ΕΥΛΟΓΙΑ μοναχὴ 358.
 ΕΥΛΟΓΙΟΣ Ἀλεξανδρείας 219.
 – Καισαρείας 150, 152.
 «ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ἐπιτροπὴ» 599.
 ΕΥΡΩΠΗ 361, 375, 490, 492.
 ΕΥΣΕΒΙΟΣ ἐπίσκοπος Δορυλαίου
 165, 166.
 – ἐπίσκοπος Καισαρείας, ὁ ἱστορικὸς
 ιδ΄, ιε΄, 58, 64, 67, 68, 70, 71, 72, 76,
 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 86, 87,
 88, 89, 90, 91, 93, 94, 95, 99, 100,
 101, 105, 106, 107, 108, 109, 115,
 116, 117, 118 ἐξ., 120, συγγράμματα
 119.
 – κειμηλιάρχης Ἀγ. Σοφίας
 Κωνσταντινουπόλεως 200, 204, 205.
 ΕΥΣΤΑΘΙΟΣ Ἀντιοχείας 115.
 – Βουϊλλιώνος 330.
 – Θεσσαλονίκης 349.
 ΕΥΣΤΟΡΓΙΟΣ 175.
 ΕΥΣΤΟΧΙΑ 129.
 ΕΥΣΤΟΧΙΟΣ 153.
 – Ἱεροσολύμων 102, 209, 215, 217.
 ΕΥΣΤΡΑΤΙΟΥ Ἰωάννης 192.
 ΕΥΤΡΟΠΙΑ 109
 ΕΥΤΡΟΠΙΟΣ 140
 ΕΥΤΥΧΗΣ 165, 169, 192, 196, 197.
 ΕΥΤΥΧΙΟΣ Ἀλεξανδρείας ιζ΄, 240,
 242, 250, 269, 278, 306.
 – Ἐλευθερουπόλεως 126, 127.
 – Σκυθοπόλεως 127.
 – χρονογράφος ιη΄.
 ΕΥΦΗΜΙΟΣ ἐπίσκοπος 191.
 – Πατριάρχης 181.
 ΕΥΦΡΑΤΗΣ 304, 323.
 ΕΥΧΑΙ 131, 264.
 ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΑ θεία 463 (βλ. λ. θεία
 Ε., Θ. Μυσταγωγία)
 ΕΥΧΕΡΙΑ ιστ΄.
 ΕΥΧΕΡΙΟΣ Ἱεροσολύμων (βλ. λ.
 Πουλχέριος) 343.
 ΕΦΕΣΣΟΣ 161, 165, 166, 378.
 ΕΦΡΑΙΜ Ἀντιοχείας 205.
 – ἡ Ἐφρῆς, ἐπίσκοπος Ἱεροσολύμων 71.
 – Πατριάρχης 445.
 – Β΄ Ἱεροσολύμων 538.
 – γ΄ Ἱεροσολύμων 539.
 – μοναχὸς - ἱστοριογράφος 347.

- 672 ΖΑΒΙΡΑΣ Γ. 539.
 ΖΑΒΟΥΛΩΝ 100.
 ΖΑΪΔ 239.
 ΖΑΚΧΑΙΟΣ διάκονος-μάρτυς 89.
 – ἐπίσκοπος Ἱεροσολύμων 71.
 – σκευοφύλαξ 466.
 ΖΑΜΠΑΚΟΣ Δημήτριος 552, 556.
 ΖΑΝΖΑΛΟΣ Ἰάκωβος 337.
 ΖΑΝΟΣ 190.
 ΖΑΧΑΡΙΑΣ 152.
 – ἅγιος 354.
 – ἡγούμενος 153.
 – Ἐπίσκοπος Ἱεροσολύμων 218, 220, 224, 225, 226, 227.
 – Ἐπίσκοπος Καισαρείας 195.
 – ρήτωρ, ἐπίσκοπος Μυτιλήνης ιε', 155, 192.
 – Ἐπίσκοπος Πέλλης 200.
 – ὁ Προφήτης 153.
 – φιλόσοφος 219.
 ΖΑΧΗΡ, ἄλ Χουσεϊν-ἴβν 315, 318, 319.
 ΖΕΒΙΝΑΣ μάρτυς 94.
 ΖΕΝΤΑ 492.
 ΖΕΡΛΕΝΤΗΣ Περικλῆς 527.
 ΖΕΥΣ 73, 74, 105, 122, 138, 257.
 ΖΗΝΩΝ βασιλεὺς 176, 177, 180, 181, 201.
 – «Ἐνωτικὸν» 199.
 ΖΗΡΑΡ 412.
 ΖΗΤΗΜΑ «περὶ τριῶν κεφαλαίων» 206, 207.
 «ΖΙΜΜΗ» 236, 238.
 ΖΙΦ ἔρημος 158.
 ΖΟΙΡΝΙΒΑΚΙΟΣ Ἀδάμ 501.
 ΖΥΓΟΣ Εὐαγγελίου 359 (βλ. λ. Εὐαγγέλιον)
 ΖΩΑ 265.
 ΖΩΓΡΑΦΙΚΗ 584.
 ΖΩΗ Πορφυρογέννητος 319.
 ΖΩΗΣ Λ. Χ. 529.
- ΖΩΪΛΟΣ Ἀλεξανδρείας λστ', 205, 207.
 ΖΩΝΑΡΑΣ 219, 315.
 ΖΩΟΠΟΙΟΝ μνήμα (βλ. λ. Ἅγιος Τάφος) 289.
 ΖΩΣΗΜΑΣ ρῶσος προσκυνητῆς 380.
 ΖΩΣΙΜΟΣ μοναχὸς 204.
 – Ρώμης 154.
- ΗΓΕΜΟΝΙΑΙ ἑλληνικαὶ 432.
 ΗΓΕΜΩΝ 342.
 ΗΓΗΣΙΠΠΟΣ συγγραφεὺς «ὑπομνημάτων» ΙΕ' ιδ', 58, 64, 67, 68.
 ΗΓΟΥΜΕΝΕΙΑΡΧΗΣ 276.
 ΗΓΟΥΜΕΝΕΙΟΝ 276, 277.
 ΗΓΟΥΜΕΝΟΣ Λαύρας 112, 338, 361, 564.
 – ἐκλογή 186.
 – καθήκοντα 187.
 ΗΘΗ ἀνθρώπων 265.
 ΗΘΙΚΗ 85.
 ΗΛΙΑΣ Ἀλεξανδρείας 309, 313.
 – ἐπίσκ. Βηθλεέμ 371.
 – ἡγούμενος 175.
 – Α' Ἱεροσολύμων 188 ἐξ., 189, 191, 192, 193, 195, 198, 201.
 – Β' Ἱεροσολύμων 269, 278, 279.
 – Γ', Μανσοὺρ Ἱεροσολύμων 298, 303, 305.
 – λατῖνος Πατριάρχης 335.
 – μάρτυς 93.
 – ὁ Προφήτης 488, 498.
 – ἐκ Σικελίας 302.
 – στυλίτης 299.
 «ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟΝ» Π. Οὐσπένσκυ (βλ. λ.) 587, 589, 614, 616.
 ΗΡΑ 105.
 ΗΡΑΚΛΕΙΟΣ βασιλεὺς 220, 226, 227, 228, 229, 231, 245, 314, 321, 484.
 – λατῖνος Πατριάρχης 335.
 ΗΡΑΛΔΟΣ 335.

- ΗΡΩΔΗΣ ὁ Μέγας 54, 57, 73, 74.
 – ου πύλη 48.
 – Ἀγρίππας Α΄ 64, 105.
 ΗΡΩΔΙΑΣ 55.
 ΗΡΩΣ ἐπισκ. Ἀρελάτης 152.
 ΗΣΑΪΑΣ ἠγούμενος 408, 425.
 – ὁ Προφήτης 51, 366.
 ΗΣΥΧΑΣΤΗΡΙΟΝ 110.
 ΗΣΥΧΑΣΤΙΚΑΙ ἔριδες 376.
 ΗΣΥΧΙΟΣ πρεσβύτερος ιε΄, 61, 62,
 160.
 ΘΑΒΩΡ 109, 282, 338, 347, 494, 512,
 542, 621.
 ΘΑΔΔΑΙΟΣ Ἱεροσολύμων 359.
 ΘΑΛΑΛΑΙΟΣ πρεσβύτερος 212.
 ΘΑΛΑΣΣΙΟΣ 159.
 ΘΑΜΑΡ βασίλισσα 368.
 ΘΑΝΑΣΙΜΑ ἀμαρτήματα 264.
 ΘΑΝΑΤΟΣ 275
 – μαρτυρικὸς 357.
 ΘΕΑΤΡΑ 219.
 ΘΕΒΟΥΔΙΣ 70.
 ΘΕΙΑ ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΑ (βλ. λ.) 43, 317.
 ΘΕΙΑ ΛΑΤΡΕΙΑ 113, 392.
 ΘΕΙΑ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ 113, 158, 248,
 298, 340, 350, 392, 460, 470.
 – ἁγίου Ἰακώβου 342, 344.
 ΘΕΙΑ ΜΥΣΤΑΓΩΓΙΑ 179 (βλ. λ. Θ.
 Εὐχαριστία)
 ΘΕΙΑ ΠΡΟΝΟΙΑ 267, 486.
 ΘΕΙΑ ΧΑΡΙΣ 267.
 ΘΕΚΩΕ σπήλαια 113, 172, 177, 183, 190.
 ΘΕΚΛΑ 90, 91 – Μονή 405.
 ΘΕΜΕΛΗΣ Τιμόθεος, πατριάρχης
 Ἱεροσολύμων 105, 108, 145, 345,
 546, 557, 576, 620.
 ΘΕΟΒΑΔΙΣΤΟΣ Ναὸς 411.
 ΘΕΟΓΝΙΟΣ ἐπίσκ. Βιτυλίου 189, 213,
 216.
 ΘΕΟΔΙΚΙΑ 332.
 ΘΕΟΔΟΣΙΑ ἁγία Παρθένης 92.
 ΘΕΟΔΟΣΙΟΣ ἀββᾶς 196.
 – ἅγιος 177 ἐξ., 196, 198, 202, 203,
 214, 216, 230, 639.
 – ἀρχιμανδρίτης 110, 112, 186, 214.
 – Α΄ βασιλεὺς 128.
 – Β΄ βασιλεὺς 154, 161, 162, 163, 165,
 166, 173.
 – Ἀντιοχείας 303, 306.
 – Ἱεροσολύμων 299, 300, 302, 303.
 – ὁ «Κοινοδιάρχης» 183 ἐξ., 213.
 – ἐκ Κωνσταντινουπόλεως 349.
 – μοναχὸς 170, 171, 176, ἕτερος 389.
 – ἔξαρχος Παν. Τάφου 411.
 – ἐπίσκοπος ρώσος ισ΄.
 – Σκυθοπόλεως 150.
 – ψευδοπατριάρχης 174, 176.
 ΘΕΟΔΟΤΟΣ Ἀγκύρας 58.
 ΘΕΟΔΟΥΛΟΣ Ἐλούσης 161.
 – μάρτυς 96.
 ΘΕΟΔΩΡΑ βασίλισσα 200.
 – Πορφυρογέννητος 319.
 – Ραουλαίνη Καντακουζηνή
 Παλαιολογίνα 279.
 ΘΕΟΔΩΡΗΤΟΣ Κύρου ιε΄, 58, 103,
 105, 125, 126, 127, 128, 137, 141,
 157, 206, 209, 264, 267.
 ΘΕΟΔΩΡΟΣ ἅγιος 83, 173, 405.
 – ἀδελφὸς Θεοφάνους 290, 292, 296.
 – Ἀντιοχείας 268, 278.
 – ἀρχιτέκτων 201.
 – Ἀσκιδᾶς, ἐπίσκοπος Καισαρείας
 204, 205, 206, 207, 208.
 – Βαλσαμῶν (βλ. λ.) 354.
 – Γαδάρων 161.
 – βασιλικὸς γραμματεὺς 181.
 – «Γραπτὸς» 640.
 – διοικητῆς Παλαιστίνης 199.
 – Ἐδέσσης 278, 283.
 – ἠγούμενος 182.
 – Α΄ Ἱεροσολύμων 268, 269, 272.

- λόγιος διάκονος 302.
- μοναχὸς 213, 270, 279, 347.
- Μοψουεστίας 154, 192, 200, 203, 206, 207, 209.
- ἐπίσκοπος Πέτρας 202.
- ἐπίσκοπος Ρώμης 248.
- ἐπίσκοπος Σκυθοπόλεως 208.
- Στουδίτης 289, 290, 291, 292.
- τοποτηρητὴς Ἱεροσολύμων 249, 250.
- Τσάρος 475.
- Ἐπίσκοπος Φαράν 227.
- Ἐπίσκοπος Χαρράν 283.
- ΘΕΟΔΩΡΟΥ Χατζῆ Παναγὸς 552.
- ΘΕΟΚΛΗΤΟΣ Μητρ. Ἰορδάνου 626.
- ΘΕΟΚΡΑΤΙΑ 235.
- ΘΕΟΚΤΙΣΤΟΣ ἐπίσκ. Καισαρείας 82, 83, 88.
- ἅγιος 156, 157, 158, 174, 175, 178, 184.
- ου κοινόβιον 157, 158.
- πρωτοπαπᾶς ἀγ. Τάφου 348.
- ΘΕΟΛΟΓΙΑ 255, 263, 265, 364.
- μυστικὴ 262.
- σχολαστικὴ 268.
- ΘΕΟΛΟΓΙΚΑΙ σχολαί, βλ. λ. Σχολή
- ΘΕΟΛΟΓΙΚΗ ἐπιστήμη λζ´.
- ων ἀνάπτυξις 83.
- ΘΕΟΛΟΓΟΙ 219, 283, 472.
- «ΘΕΟΛΟΓΟΥΜΕΝΑ» 147.
- ΘΕΟΣ 258, 265, 267.
- καὶ ἄνθρωπος 64.
- καὶ κόσμος 64 (βλ. λ. Ἰησοῦς)
- ΘΕΟΤΟΚΟΣ Μαρία 58, 259, 294, 353, 405, 413.
- γενέσιον 264.
- Εὐαγγελισμὸς 248, 264.
- ζώνη 172.
- κοίμησις 228, 264.
- μνημεῖον 536.
- ναὸς 176.
- τάφος 188, 456, 537, 592, 593, 594.
- τόπος γεννήσεως 619.
- ΘΕΟΦΑΝΕΙΑ 119, 131, 460.
- ἑορτὴ 316.
- ΘΕΟΦΑΝΗΣ ιζ´, 153, 469.
- «Γραπτὸς» 640.
- ἀδελφὸς Θεοδώρου 290, 292.
- Α´ Ἱεροσολύμων 380, 383.
- Γ´ Ἱεροσολύμων 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 431, 432, 433, 434, 436, 439, 440, 442, 443, 444, 445, 462, 480, 546.
- Ἱστορικὸς 195.
- Καρκαλᾶς, μέγας Ἀρχιμανδρίτης 417.
- Κεραμεὺς, ἀρχιεπ. Ταυρομενίας 319.
- μοναχὸς 280.
- ἐπίσκ. Νικαίας 296.
- Χρονογράφος 251, 263, 264, 268, 269, 270, 278.
- ΘΕΟΦΙΛΟΣ Ἀλεξανδρείας 148, 150, 151.
- υἱὸς Μ. Τραυλοῦ 292, 293, 295, 296.
- Α´ Ἱεροσολύμων 317, 318.
- Β´ Ἱεροσολύμων 379, 380.
- Καισαρείας 77.
- ΘΕΟΦΥΛΑΚΤΟΣ 58, 306.
- ΘΕΡΕΙΑΝΟΣ Δ. 497.
- ΘΕΣΜΟΙ Ἐκκλησίας 163.
- ΘΕΣΠΙΣΜΑ 384.
- ΘΕΣΣΑΛΙΑ 453.
- ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 138, 323, 447, 588.
- ΘΗΒΑΔΑ ἢ Θαβαδὰ 102.
- ΘΗΒΑΙ Αἰγύπτου 179.
- ΘΗΒΑΙΟΙ 116.
- ΘΗΒΑΪΣ 137.
- ΘΝΗΤΟΨΥΧΙΤΑΙ 86.
- ΘΟΛΟΣ 225 (βλ. λ. Κουμπές)
- ΘΡΑΚΕΣ 116.
- ΘΡΑΚΗ 252, 474.
- ΘΡΗΣΚΕΙΑ 236, 237, 316.
- καπηλεία 575.
- Ἰουδαϊκὴ 56.
- ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ἐλευθερία 317.

- ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΣ ἀρχηγὸς 236.
 ΘΡΟΝΟΣ Ἱερουσαλήμ 317.
 – Κωνσταντινουπόλεως 381.
 ΘΥΡΩΡΟΣ 471.
 ΘΥΣΙΑΙ εἰδωλικάι 62.
 ΘΥΣΙΑΣΤΗΡΙΟΝ 181.
 ΘΩΜΑΣ Ἀπόστολος 136, 375.
 – ἐπίσκοπος Κλαυδιουπόλεως 255.
 – ἡγούμενος 211.
 – Α΄ Ἱεροσολύμων 278, 279, 280, 282, 283, 289, 290, 293, 295.
 – Β΄ Ἱεροσολύμων 309.
 – ἱερομόναχος 378.
 – κομιστῆς ἐπιστολῶν 443, 444.
 – μοναχὸς - ἱατρὸς 275, 277.
 – πρεσβύτερος-σύγκελλος 271, 273.
- ΙΑΒΟΡΣΚΗΣ Στέφανος 505.
 ΙΑΚΟΥΠΗΣ 412.
 ΙΑΚΩΒ 241.
 ΙΑΚΩΒΙΤΑΙ 239, 264, 337, 341, 350, 376, 378, 414, 611.
 ΙΑΚΩΒΟΣ Ἀδελφὸθεὸς λα΄, 52, 57 ἐξ., 59, 68, 87, 335, 340, 364, 384, 413, 541.
 – ου ἀκολουθία 66
 – ἐπιστολὴ 59.
 – ου θρόνος 122, 172
 – λείψανον 66.
 – λειτουργία 131
 – μαρτύριον 64, 66.
 – «στενὸν» 225.
 – Ἀθηνῶν 524.
 – ἡγούμενος 179, 190, 346.
 – Α΄ Κωνσταντινουπόλεως 481.
 – Β΄ Ἱεροσολύμων 386.
 – Πάτριος 527, 529, 586.
 – ἐκ Ρέμλης 378.
 – Σελευκείας 582.
 ΙΑΜΒΙΚΟΣ στίχος 262.
 ΙΑΜΝΕΙΑ 99, 173.
- ΙΑΡΜΟΥΚ ποταμὸς 229.
 ΙΑΣΙΟΝ 383, 425, 440, 445, 454, 455, 471, 472, 477, 492, 510, 514, 598, 601.
 ΙΑΣΩΝ 71.
 ΙΑΤΡΙΚΟΙ σταθμοὶ 575.
 ΙΑΤΡΟΣ – οἱ 305, 627.
 ΙΑΤΤΙΡ 99, 100.
 ΙΒΑΣ ἐπίσκ. Ἐδέσσης 206, 209.
 ΙΒΗΡΕΣ 182, 201, 239, 281, 368, 372, 377, 378, 380, 383, 385, 386, 387, 404, 409, 419, 420, 441.
 – χρέη 476.
 ΙΒΗΡΙΑ 451, 463, 473, 474.
 ΙΒΗΡΙΚΑΙ ὑποθέσεις 476.
 ΙΒΡΑΗΜ πασᾶς 567, 568.
 ΙΒΡΑΪΜ πασᾶς 429.
 – Μ. Βεζύρης 399, 443, 445.
 ΙΓΝΑΤΙΕΦ Ν. 616, 617, 618, 619, 620, 624, 628, 629, 630, 638.
 ΙΓΝΑΤΙΟΣ Κωνσταντινουπόλεως 298, 299.
 – ἀρχιεπ. Χαλδίας 529.
 – Μητρ. Χίου 499.
 ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ 397, 404 – ἀπαραβίαστον 603.
 ΙΔΙΟΡΡΥΘΜΙΑ 586.
 ΙΔΙΩΤΑΙ 317.
 ΙΔΙΩΜΑΤΑ Θεοῦ 267.
 ΙΔΟΥΜΑΙΑ 54, 74.
 ΙΔΡΥΜΑΤΑ 225, 575, 627, 635, 642.
 – ἐκκλησιαστικά 497.
 – φιλανθρωπικά 164, 575.
 – των ἰδρυσις 586, 605.
 ΙΕΖΙΤ Α΄ 247, – Β΄ 253, 255.
 ΙΕΡΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ 321.
 ΙΕΡΑΙ ΓΡΑΦΑΙ 85 (βλ. λ. Ἁγία Γραφή)
 ΙΕΡΕΙΣ 298, 322, 382, 627, 630, 631 (βλ. λ. Κληρικοί)
 ΙΕΡΕΜΙΑΣ Ἀρμένιος 181.

- 676 – ἡγούμενος 190.
 – Ἱεροσολύμων 315.
 – Α΄ Κωνσταντινουπόλεως 400, 407.
 – Β΄ Ἱεροσολύμων 414.
 – Γ΄ Κωνσταντινουπόλεως 416, 514, 520, 522.
 – Δ΄ Κωνσταντινουπόλεως 548, 555, 556.
 ΙΕΡΙΧΩ 100, 112, 183, 188, 201, 211, 220, 224, 246, 270, 338.
 ΙΕΡΟΘΕΟΣ Β΄ Ἀλεξανδρείας 614.
 – Μητροπολίτης Θαβωρίου 566, 585, 588.
 – Ἱεροσολύμων 634, 635, 637, 638.
 ΙΕΡΟΚΗΡΥΚΕΣ 574.
 ΙΕΡΟΚΛΗΣ 119.
 ΙΕΡΟΜΑΡΤΥΣ 87.
 ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΣ 635.
 «ΙΕΡΟΝ ΚΟΙΝΟΝ» 459, 564, 586, 634, 635 ἐξ., 636 (βλ. λ. Ἅγιος Τάφος, Ἁγιοτ. Ἀδελφότης)
 ΙΕΡΟΠΡΑΞΙΑΙ 382.
 «ΙΕΡΟΣ ΝΟΜΟΣ» 235.
 «ΙΕΡΟΣ ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ» 263, 277.
 «ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΙΑΣ» κβ΄.
 ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΙΤΑΙ 196, 289.
 ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΙΤΙΚΟΝ ζήτημα 628.
 ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΙΤΙΚΟΣ μεσαίων λβ΄.
 ΙΕΡΟΥΣΑΛΗΜ κδ΄, κε΄, 41, 49, 51, 53, 55, 60, 68, 69, 77, 82, 95, 99, 100, 104, 105, 106, 109, 112, 113, 115, 116, 117, 118, 119, 121, 124, 125, 128, 129, 132, 133, 134, 136, 137, 138, 145, 146, 147, 148, 150, 151, 152, 156, 160, 162, 164, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 178, 180, 181, 183, 185, 189, 194, 198, 201, 207, 217, 218, 219, 220, 221, 226, 228, 230, 236, 239, 244, 246, 249, 251, 269, 270, 271, 274, 278, 289, 303, 305, 309, 314, 315, 317, 320, 324, 332, 333, 335, 336, 342, 344, 345, 348, 351, 352, 357, 361, 372, 376, 378, 379, 380, 383, 385, 387, 399, 400, 409, 415, 421, 424, 428, 429, 432, 435, 439, 445, 446, 447, 448, 451, 458, 466, 467, 468, 470, 471, 473, 474, 476, 478, 480, 483, 486, 492, 496, 497, 502, 503, 506, 510, 512, 513, 514, 518, 520, 532, 533, 537, 540, 542, 545, 547, 548, 551, 552, 561, 562, 566, 567, 568, 570, 575, 576, 578, 583, 585, 586, 587, 588, 589, 597, 611, 612, 614, 616, 618, 625, 629, 630.
 – ἀκμή 168.
 – ἄλωσις λα΄, 245, 247, 314, 327 ἐξ.
 – ἀνέγερσις 224.
 – βιβλιοθήκαι κβ΄.
 – Ἐκκλησία 457.
 – «Ἐκκλησι. Ἱστορία Ἱερουσαλήμ» ια΄.
 – Θρόνος 104.
 – καλλιέργεια γραμμάτων 288.
 – κατάληψις 404.
 – καταστροφή 67 ἐξ., 220.
 – μήτηρ Ἐκκλησιῶν 128.
 – παρακμή 72.
 – Πατριαρχεῖον 481, 613.
 – πολιορκία Τίτου 68, 324.
 – συμφοραὶ 303 (βλ. λ. Ἐκκλησία Ἱεροσολύμων, Αἰλία Καπιτωλίνα)
 ΙΕΡΙΧΩ 75.
 ΙΕΡΟΣΥΛΙΑ 604.
 ΙΕΡΩΜΕΝΟΣ, – οἱ 485.
 ΙΕΡΩΝ 156.
 ΙΕΡΩΝΥΜΟΣ λατίνος Πρεσβύτερος ιε΄, 58, 77, 79, 80, 81, 100, 102, 103, 110, 111, 120, 124, 127, 128, 129, 140, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154.
 ΙΕΡΩΣΥΝΗ 294.
 ΙΕΣΡΑΕΛ 542.
 ΙΕΧΩΒΑΣ 69.

- ΙΗΣΟΥΪΤΑΙ 424, 425, 441, 442, 457, 474, 499, 574, 575.
 – ἀνταγωνισμὸς πρὸς Φραγκισκανοὺς 424.
 – πραξικόπημα (τοῦ 1633) 433.
 ΙΗΣΟΥΣ Χριστὸς 41, 45, 47, 48, 51, 64, 67, 70, 76, 80, 86, 111, 112, 119, 131, 133, 165, 208, 228, 257, 275, 277, 286, 287, 302, 314, 318, 340, 364, 375, 382, 487, 496.
 – οὐ ἀδελφοὶ 57, 58.
 – οὐ ἀνάστασις 262.
 – οὐ γέννησις 109, 229, 248, 532.
 – οὐ δύο θελήσεις – ἐνέργειαι 264.
 – Μεσσίας 74, 241.
 – οὐ μνημα 532.
 – οὐ νέκρωσις 262.
 – οὐ πάθη 105, 322.
 – οὐ σύλληψις 135.
 – οὐ προσευχή 135.
 – προφήτης 235.
 – σῶμα – αἷμα 264, 289, 322.
 – ὑπόστασις 264.
 – φυλακή 396, 405, 531, 569.
 – φύσεις 165, 169, 227.
 ΙΚΕΛΙΑ 184.
 ΙΚΟΝΙΟΝ 83, 112.
 «ΙΛΑΜΙΟΝ» 429.
 ΙΛΑΡΙΟΣ 140.
 ΙΛΑΡΙΩΝ ἅγιος ιε΄, 101, 102, 103, 110 ἐξ., 115, 126, 144, 230.
 – ἡγούμενος 556.
 ΙΜΑΜ ἐλ Μουσταΐμ Βιλλὰχ 378.
 ΙΜΑΤΙΑ 173.
 ΙΝΝΟΚΕΝΤΙΟΣ Α΄ Ρώμης 154.
 – ΙΓ΄ Ρώμης 514.
 ΙΟΠΠΗ 53, 73, 74, 100, 161, 170, 322, 332, 335, 361, 453, 461, 512, 519, 522, 540, 542, 547, 559, 566, 576, 585, 627, 629.
 ΙΟΡΔΑΝΗΣ 64, 68, 75, 82, 86, 112, 125, 126, 138, 174, 175, 179, 183, 185, 187, 190, 201, 211, 219, 247, 263, 281, 307, 322, 369, 391, 425, 445, 467, 494, 621.
 – Ἀρχιμανδρίτης 263, 264.
 – ου πέραν 376.
 ΙΟΥΒΕΝΑΛΙΟΣ Ἱεροσολύμων 155, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 169, 170, 171, 172, 184, 471.
 ΙΟΥΔΑΙΑ 49, 55, 64, 72, 119, 161, 174, 263, 621.
 ΙΟΥΔΑΪΖΟΝΤΕΣ 45, 62, 71, 76, 79.
 ΙΟΥΔΑΙΟΙ λστ΄, 43, 48, 50, 52, 54, 56, 61, 63, 64, 65, 67, 68, 69, 73, 75, 100, 101, 112, 125, 127, 199, 217, 218, 220, 224, 226, 236, 238, 245, 258, 264, 273, 306, 308, 312, 314, 329, 332, 367, 391, 414, 424, 476, 486, 576, 643.
 – ων ἐπανάστασις 73.
 – χριστιανοὶ 60.
 ΙΟΥΔΑΪΣΜΟΣ 46, 54, 68, 100, 127, 237, 312.
 ΙΟΥΔΑΣ 63, 134.
 – ἐπιστολή 59.
 – ἀδελφὸς Κυρίου 58.
 – ἐπίσκ. Ἱεροσολύμων 71.
 ΙΟΥΛΙΑΝΗ παρθένος 81.
 ΙΟΥΛΙΑΝΟΣ βασιλεὺς Παλαιστίνης 199.
 – ἐπίσκ. Ἱεροσολύμων 77.
 – Καππαδόκης Μάρτυς 96.
 – ὁ Κυρτὸς 179, 190.
 – Παραβάτης 126, 127.
 ΙΟΥΛΙΟΣ ὁ Ἀφρικανὸς ιδ΄, 84.
 ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΣ 194, 199, 200, 201, 206, 207, 210, 211, 225, 230, 251.
 – Β΄ 251.
 ΙΟΥΣΤΙΝΟΣ βασιλεὺς 194, 198.
 – ἡγούμενος 225.
 – φιλόσοφος 72.
 ΙΟΥΣΤΟΣ Α΄ (ἡ Ἰούδας) Ἱεροσολύμων 71.

- Β΄ Ἱεροσολύμων 71.
 ΙΠΠΟΛΥΤΟΣ 81.
 – Ἀρχιμανδρίτης 167.
 ΙΠΠΟΤΑΙ Γάλλοι 351.
 ΙΠΠΟΤΙΚΑ τάγματα 351, 575.
 ΙΣΑΑΚ 127.
 ΙΣΑΑΚΙΟΣ Ἄγγελος 352, 354.
 – Ἱεροσολύμων 218.
 ΙΣΑΥΡΙΑ 176.
 ΙΣΔΕΓΕΡΔΟΣ 157.
 ΙΣΙΔΩΡΟΣ 150.
 – ἡγούμενος 209.
 – πρεσβύτερος 148.
 – φιλόσοφος 219.
 ΙΣΛΑΜ 236, 237, 238, 391.
 ΙΣΛΑΜΙΣΜΟΣ 245, 247, 251, 263, 267, 331.
 ΙΣΜΑΗΛ πασᾶς 526.
 ΙΣΜΑΗΛΙΤΑΙ 357.
 ΙΣΟΧΡΙΣΤΟΙ 208, 280, 330, 500, 504, 574, 591.
 ΙΣΡΑΗΛΙΤΑΙ 241.
 «ΙΣΤΟΡΙΑ Ἐκκλησιαστικὴ» λ΄.
 – «Γενικὴ Ἐκκλησιαστικὴ» λα΄.
 – Ἐκκλησίας 119.
 «ΙΣΤΟΡΙΑΙ Μοναχικαὶ» ιστ΄, 214, 215.
 ΙΣΤΟΡΙΚΑΙ μελέται κγ΄.
 ΙΣΤΟΡΙΚΟΙ Μονοφυσίται (βλ. λ.) 166.
 «ΙΣΤΟΡΙΚΟΝ Ἱερουσαλήμ» κ΄.
 ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ μοναχικὴ 210.
 ΙΣΧΙΔΑΙ 307, 309.
 ΙΤΑΛΙΑ 75, 360, 381.
 ΙΩΑΚΕΙΜ καὶ Ἄννης οἶκος 619.
 – Ἀλεξανδρείας 398, 400.
 – ἡγούμενος ἀγ. Σάββα 402, 408, 380, 381, 382, 383.
 – Β΄ Κωνσταντινουπόλεως 623.
 – λόγιος κληρικὸς 380.
 – μοναχὸς ἀγιοταφίτης 544.
 – Μόσχας 472.
 ΙΩΑΝΝΑΚΗΣ διερμηνεὺς 467.
 ΙΩΑΝΝΗΣ ἀδελφὸς Κύρου 248.
 – ὁ Ἀλέξανδρος 44.
 – Ἀντιοχείας 159, 162, 165.
 – Ε΄ Ἀντιοχείας 332.
 – ὁ Ἀπόστολος 44, 50, 59, 60, 405.
 – ὁ βασιλόπαις 370.
 – ὁ Βέκκος (βλ. λ.)
 – Βροντοδαίμων 205.
 – Γρηγοράσκος Γκίκας 516.
 – Δαμασκηνὸς λγ΄, 251, 254 ἐξ., 272, 282, 283, 284, 292, 295, 314, 324, 344, 640.
 – ἔργα 264 ἐξ.
 – διάκονος – κανονάρχης 205.
 – ἐλεήμων, Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας 219, 225.
 – εὐνοῦχος ἡγούμενος 207.
 – ἡγουμενιάρχης 276.
 – ἡγούμενος 179, 201, 248, 278.
 – ἡγούμενος Νέας Λαύρας 190.
 – ἡγούμενος ἀγ. Σάββα 283.
 – Ἡσυχαστῆς, ἐπίσκ. Κολωνίας 181, 182, 189, 204, 210, 211, 212, 213, 214, 216.
 – Ἱεροσολυμίτης 273.
 – ἱερεὺς Ναοῦ Ἀναστάσεως 348.
 – ἱερεὺς ἐκ Wirtzburg 347.
 – Α΄ Ἱεροσολύμων 71, 137, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 152, 153, 160, 164.
 – Γ΄ Ἱεροσολύμων 195, 196.
 – Δ΄ Ἱεροσολύμων 217.
 – Ε΄ Ἱεροσολύμων 250, 254, 262, 263, 268.
 – ΣΤ΄ Ἱεροσολύμων 295.
 – Ζ΄ Ἱεροσολύμων 307, 308.
 – Η΄ Ἱεροσολύμων 343, 346.
 – Καισαρείας 138, 140, 141, 148, 179.
 – Δ΄ Καλέκας Κωνσταντινουπόλεως 370.
 – Καντακουζηνὸς (βλ. λ.) 369, 370, 371, 374, 375.
 – Κολωνίας 182, 183.

- Β΄ Κωνσταντινουπόλεως 198.
- Γ΄ Κωνσταντινουπόλεως 368.
- Κυζίκου 292.
- πατήρ Κυρίλλου Σκυθοπολίτου 210.
- Λέοντος 428.
- Λουταίφ 412.
- Μαΐουμᾶ ιε΄, 173, 192.
- Μερκουρόπουλος Ἱεροσολύμων 254, 261, 262, 263, 344, 348.
- μοναχὸς 178, 213, 252, 280, 322.
- μοναχὸς - σύγκελλος 207.
- Μόσχος - ἱστορικὸς ἱστ΄, 158, 188, 208, 218, 219, 223, 227.
- Ναυπάκτου 357.
- Παλαιολαυρίτης 273.
- ὁ Παλαιολόγος 375, 377, 381.
- Παρεμβολῶν 166, 189.
- Πρεσβύτερος 159, 160.
- ὁ Πρόδρομος 53, 55, 286.
- Σακκελίων 295.
- Σαρακηνῶν 166.
- Σκυθοπόλεως 198.
- στρατηγὸς 199.
- Στυλίτης 348.
- σύγκελλος 271, 272.
- Συκαμαζόνος 161.
- Σχολάριος 217.
- Σχολαστικὸς 344.
- ὁ Τρομερὸς 408.
- Τσιμισκῆς 309.
- Φιλαδελφείας 248.
- Χοζιβίτης, ἐπίσκ. Καισαρείας 198.
- ὁ Χρυσόστομος 42, 43, 58, 61, 62, 63, 101, 125, 140, 150, 151, 264, 477.
- ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ Βενιαμὶν ιζ΄, κβ΄, 240, 315, 316, 320, 336, 346, 371, 375, 607, 624, 625.
- ΙΩΑΝΝΙΚΙΟΣ ἡγούμενος 322, 369, 527.
- Ἱεροσολύμων 318.
- Β΄ Κωνσταντινουπόλεως 446, 447, 448.
- Νικαίας 556.
- Σινᾶ 462, 519, 520, 525.
- Σωξοαγαθουπόλεως 400.
- ΙΩΑΝΝΙΤΩΝ τάγμα 351.
- ΙΩΑΣΑΦ ἄγιος 264.
- ἀρχιμανδρίτης 447.
- Νεαπόλεως 626.
- Σιναῖος 421, 446.
- Πτολεμαΐδος 459, 511.
- ἐπίτροπος Πτολεμαΐδος 478.
- ΙΩΒ Ἄντιοχείας 290, 291, 293, 295.
- μοναχὸς 280.
- ΙΩΒΙΚΗΣ Σταυράκης, Χατζῆς 556.
- ΙΩΝΑΘΑΝ ἀρχιερεὺς 47.
- ΙΩΣΑΦΑΤ κοιλὰς 164, 281, 336, 347.
- ΙΩΣΗΠΟΣ 54, 67, 69.
- ΙΩΣΗΣ ἀδελφὸς Ἰησοῦ Χριστοῦ 58.
- ΙΩΣΗΦ 68.
- εὐσχήμων βουλευτῆς 301, 484.
- Βρυνένιος 377.
- Α΄ Ἱεροσολύμων 71, 309, 310.
- ἱεραπόστολος 101.
- Καισαρείας 383.
- λόγιος - ὕμνογράφος 408.
- μνήστωρ 58.
- ΚΑΑΒΑ 251.
- ΚΑΒΑΛΑΡΙΑ ἀγίου Τάφου 575.
- ΚΑΔΗΣ ἔρημος 111.
- ΚΑΖΑΝ 282.
- ΚΑΖΑΣΚΕΡΗΣ 496.
- ΚΑΘΑΓΙΑΣΜΟΣ 340.
- ΚΑΘΑΙΡΕΣΙΣ 334, 409, 415, 446, 457, 461, 521.
- ἐπισκόπου 421.
- Πατριάρχου 443, 464.
- Εὐφημίου 191.
- ΚΑΘΕΣΤΩΣ 243.
- ΚΑΘΟΛΙΚΟΝ Ναοῦ 186, 315.
- ΚΑΪΑΦΑΣ 44, 434.
- ΚΑΙΝΗ ΔΙΑΘΗΚΗ κβ΄, 58 (βλ. λ. Ἁγία Γραφή καὶ Ἱεραὶ Γραφαί).

- ΚΑΪΡΟΝ 309, 310, 311, 312, 317, 409, 415, 614.
 ΚΑΙΣΑΡΕΙΑ Καππαδοκίας 84, 177, 220, 381.
 – Παλαιστίνης 51, 52, 53, 55, 64, 73, 76, 84, 86, 87, 88, 90, 91, 92, 94, 95, 96, 97, 99, 100, 124, 161, 164, 168, 198, 217, 219, 220, 224, 225, 229, 245, 247, 251, 305, 335, 343, 351, 511.
 – ς' Ἐπίσκοπος 73.
 – Μητρόπολις 104.
 – Μητροπολίτης 124, 159.
 – Φιλίππου ἢ Παναϊὰς 74.
 ΚΑΙΣΑΡΙΟΣ Ἀρχιμανδρίτης
 – Ἀγιοταφίτης 552.
 – Βυζάντιος 547.
 – ἐπίτροπος 527.
 – Καισαρείας 562, 563, 566.
 ΚΑΪΦΑ 566.
 ΚΑΚΟΓΙΑΝΝΗΣ Ἀρσένιος 575.
 ΚΑΛΒΙΝΙΚΗ διδασκαλία 463.
 ΚΑΛΒΙΝΙΣΤΗΣ 443.
 ΚΑΛΛΑΝΔΑΙ 375.
 ΚΑΛΛΙΓΑΣ Π. 369.
 ΚΑΛΛΙΓΟΥΛΑΣ 55.
 ΚΑΛΛΙΝΙΚΟΣ Ἀλεξανδρείας 614.
 – ἡγούμενος 179.
 – Β' Κωνσταντινουπόλεως 481.
 – Ε' Κωνσταντινουπόλεως 544, 547.
 – μοναχὸς 513.
 – στρατηγὸς 245.
 ΚΑΛΛΙΠΟΛΙΣ 451, 455.
 ΚΑΛΛΙΣΤΟΣ Ἀρχιμανδρίτης 201, 224, 352.
 – μοναχὸς 378.
 ΚΑΛΛΙΣΤΡΑΤΟΣ Αἰμίλιος (Ἐλευθεριάδης) 236.
 – ἀρχιεπ. Σιναίου 609, 618.
 ΚΑΛΟΓΕΡΑΣ Ν. 79.
 «ΚΑΛΟΓΡΑΔΙΚΟΝ» 315.
 ΚΑΛΛΟΝΑΣ σπαδάριος 292.
 ΚΑΛΟΛΙΜΝΟΝ 450.
 ΚΑΛΥΚΑΝΔΡΟΣ ποταμὸς 361.
 ΚΑΛΩΝΙΟΝ 522.
 ΚΑΜΑΜΕΣ (βλ. λ. Ναὸς Ἀναστάσεως) 239, 384, 396, 435, 436, 532, 545.
 – ἐπισκευαὶ 534, 557.
 ΚΑΜΑΡΑ 470.
 «ΚΑΜΑΡΑΣΣΗΣ» 459, 636, 637.
 ΚΑΜΠΟΥΡΟΓΛΟΥ Γρ. Δ. 506, 513, 515, 524, 527, 538, 540, 541.
 ΚΑΝΑ 109, 376, 494.
 ΚΑΝΔΑΚΗΣ βασίλισσα 50.
 ΚΑΝΔΗΛΑΙ 341, 396, 405, 429, 435, 483, 485, 496, 501, 522, 530, 532, 533, 543, 573.
 ΚΑΝΔΙΔΙΑΝΟΣ 162.
 «ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΙ» Ἀγιοταφ.
 – Ἀδελφότητος λδ', 538, 621, 622, 633, 634, 635, 637, 638.
 – τοῦ 1841 580.
 – κύρωσις 630 ἐξ.
 ΚΑΝΣΟΥ ἐλ Χούρου 389.
 ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΙ 433, 482.
 – Σερβάνος 518.
 ΚΑΝΟΝΕΣ 167, 343, 364, 408.
 ΚΑΝΩΝ Ζ' τῆς Α' Οἰκ. Συνόδου 104.
 ΚΑΝΩΝ (ῦμνος) 261, 264, 322.
 – εἰς τὴν Γέννησιν 262.
 – εἰς τὴν Πεντηκοστὴν 262.
 – εἰς τὰ Φῶτα 262.
 «ΚΑΝΩΝ τῆς Ἐρήμου» 184.
 ΚΑΠΑΡΒΑΡΗΧΑΙ 158.
 ΚΑΠΕΡΝΑΟΥΜ 75, 101.
 ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗΣ Δημήτριος 520.
 ΚΑΠΙΤΩΛΙΑΣ 100.
 ΚΑΠΙΤΩΛΙΟΝ 105.
 ΚΑΠΙΤΩΝ Ἱεροσολύμων 77.
 ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΣ Ἰωάννης 559.
 ΚΑΠΠΑΔΟΚΕΣ 116.
 ΚΑΠΠΑΔΟΚΙΑ 78, 188, 320.

- ΚΑΠΤΕΡΕΦ Ν. κδ΄.
 ΚΑΠΩΤΗΣ Ἄγγελος 81.
 ΚΑΡΑΒΟΚΥΡΟΣ Μιλτ. 596.
 ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗΣ 523.
 ΚΑΡΑΘΕΟΔΩΡΗΣ Κ. κγ΄.
 ΚΑΡΑΚΑΛΛΑΣ 80.
 ΚΑΡΑ Μουσταφᾶ πασᾶς 467.
 «ΚΑΡΑΠΑΠΑΖΛΑΡ» 424.
 ΚΑΡΑΠΙΠΕΡΗΣ Μ. Κ. 240, 360, 381.
 ΚΑΡΑΤΖΑΣ Γεώργιος 543.
 – Κωνσταντῖνος 556.
 – Λαμπίκης 553, 556.
 ΚΑΡΔΙΝΑΛΙΟΣ 642.
 ΚΑΡΛΟΒΙΤΣ 494, 495, 497.
 – συνθήκη 499, 516.
 ΚΑΡΜΑΤΑΙ (φυλὴ) 305, 309.
 ΚΑΡΜΗΛΟΝ ὄρος 138.
 ΚΑΡΝΑΠΑΣ Κλήμης 520, 527, 529.
 ΚΑΡΟΛΙΔΗΣ Π. 236, 323, 340, 370, 391, 589.
 ΚΑΡΟΛΟΣ Μέγας 278, 280, 330.
 – Β΄ 469.
 – Ε΄ Αὐστρίας αὐτοκράτωρ 399.
 – ἡγεμὼν 603.
 ΚΑΡΤΣΩΦ 617.
 ΚΑΡΥΟΦΥΛΛΟΣ Ἰωάννης 490.
 ΚΑΡΧΗΔΩΝ 72, 152.
 ΚΑΣΣΗΡΟΣ 564.
 ΚΑΣΣΙΑΝΟΣ Ἱεροσολύμων 77.
 – ἡγούμενος Σκυδοπολίτης 208.
 ΚΑΣΣΙΟΣ Τύρου 49, 77.
 ΚΑΣΤΕΛΛΟΡΙΖΟΝ 452.
 ΚΑΣΤΟΡΙΑΝΟΙ 465.
 ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ Σχολὴ 515.
 ΚΑΣΤΟΡΙΩΤΗΣ Γεώργιος 507, 512, 515.
 ΚΑΣΤΡΙΝΟΣ Νικολάκης 548.
 «ΚΑΣΤΡΟΜΥΛΙΟΝ» 455.
 ΚΑΤΑΚΟΜΒΑΙ 428.
 ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ βιβλιοθήκης Ἱεροσολύμων κγ΄.
 – Πετροπούλεως κδ΄.
 – ἐκλεξίμων 631, 632.
 – Ἐπισκόπων-Πατριαρχῶν Ἱεροσολύμων ιδ΄, ιη΄, κ΄, λξ΄.
 ΚΑΤΑΣΚΟΠΟΣ 582.
 ΚΑΤΑΣΤΙΧΟΝ 501.
 ΚΑΤΗΡΧΗ 450.
 «ΚΑΤΗΧΗΣΕΙΣ» Κυρίλλου Ἱεροσολύμων 121.
 «ΚΑΤΗΧΗΣΙΣ» 588.
 – τρόπος 122.
 «ΚΑΤΗΧΗΤΗΡΙΟΝ» Ἀλεξανδρείας 82.
 ΚΑΤΗΧΗΤΗΣ ἔργον αὐτοῦ 122.
 ΚΑΤΗΧΟΥΜΕΝΑ 353.
 ΚΑΤΗΧΟΥΜΕΝΟΙ 134.
 – βάπτισις 123.
 – νων λειτουργία 131.
 – νων παρεκκλήσιον 543.
 «ΚΑΤΩ ΜΟΝΗ» 157.
 ΚΑΥΚΑΣΟΣ 368, 628, 630, 637.
 ΚΑΦΑΡΒΑΡΙΧΑ κοινόβιον 190.
 ΚΑΦΑΡΓΑΜΑΛΑ 153.
 ΚΑΦΑΡΗ ἀράπ 405.
 ΚΑΦΑΡΙΟΝ 239, 385.
 ΚΑΦΟΥΡ 308.
 ΚΑΧΕΤΙΟΥ Μητροπολίτης 441.
 ΚΕΔΡΗΝΟΣ 249, 308, 315, 321.
 ΚΕΔΡΩΝ κοιλὰς 164.
 – χείμαρρος 179, 195.
 ΚΕΙΜΗΛΙΑ 201, 298, 455, 544, 563, 601.
 «ΚΕΙΜΗΛΙΑΡΧΗΣ» 114, 219.
 ΚΕΚΟΙΜΗΜΕΝΟΙ 264.
 ΚΕΛΕΣΤΙΟΣ 152, 153, 154.
 ΚΕΛΛΙΟΝ 187, 211, 260, 274, 275, 279, 281, 379, 406, 453, 488, 493, 551, 561, 621.
 ΚΕΝΟΔΟΞΙΑ 382.
 ΚΕΡΑΜΕΥΣ Α. Π. ιξ΄, ιη΄, ιδ΄, κθ΄, κγ΄, 48, 58, 89, 102, 127, 153, 155, 175, 183, 189, 219, 223, 229, 246, 248, 249, 250, 253, 263, 264, 269, 277, 278, 280, 295, 298, 302, 307,

- 309, 314, 318, 322, 324, 338, 343, 344, 346, 347, 354, 356, 357, 363, 368, 369, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 385, 388, 397, 398, 401, 407, 408, 410, 411, 416, 418, 420, 421, 427, 436, 440, 443, 444, 446, 447, 452, 459, 460, 477, 478, 481, 483, 488, 490, 493, 501, 502, 506, 507, 508, 511, 512, 513, 514, 515, 519, 520, 521, 522, 523, 525, 526, 536, 538, 539, 540, 541, 544, 545, 559, 561, 563, 567, 570, 584, 608.
 ΚΕΡΕΤΣΕΤΖΟΓΛΟΥ Ἀνέστης 552.
 ΚΕΡΚΕΤΟΙ (βλ. λ. ΚΙΡΚΑΣΙΟΙ)
 ΚΕΡΚΥΡΑ 302.
 ΚΕΣΤΙΟΣ Γάλλος 68.
 ΚΕΣΧΙΑ 396.
 «ΚΕΦΑΛΙΚΟΣ» φόρος (βλ. λ. φόρος) 236, 243, 244, 247
 – ἀπαλλαγὰι 238.
 ΚΗΛΑΔΟΣ Εἰρηναῖος 105.
 ΚΗΡΙΑ 405, 543.
 ΚΗΡΟΠΗΓΙΑ 429.
 ΚΗΡΥΓΜΑ θ. Λόγου 131, 541.
 ΚΗΡΥΚΟΣ σταυροφύλαξ 181.
 ΚΗΦΑΣ (βλ. λ. Πέτρος)
 ΚΙΑΜΗΛ πασᾶς 630.
 – σουλτᾶνος 362.
 ΚΙΑΜΠΕ 469.
 ΚΙΓΓ 576.
 ΚΙΕΒΟΝ 446, 501.
 – ου Μητρόπολις 481, 490.
 ΚΙΘΑΙΡΩΝ 320.
 ΚΙΛΙΚΕΣ 116.
 ΚΙΛΙΚΙΑ 62, 94, 96.
 ΚΙΝΓ΄Ιωνᾶς 576.
 ΚΙΟΠΡΟΥΛΗ Ζαδὲ Μουσταφᾶ πασᾶς 483.
 ΚΙΟΣ 451.
 ΚΙΟΥΠΡΟΥΛΟΓΛΗΣ 487.
 ΚΙΟΥΤΣΟΥΚ Καϊναρτζή συνθήκη 539.
 ΚΙΡΚΑΣΙΟΙ 362, 367, 377, 385.
 ΚΙΡΚΟΡ 542.
 ΚΙΣΝΟΒΙΟΝ 628.
 ΚΙΣΣΕΛΕΦ 596.
 ΚΙΤΑΪΑ 491.
 ΚΙΟΝΕΣ 251, 252.
 ΚΙΩΝ φραγγελώσεως 378, 467, 544.
 ΚΛΑΠΩΝ περεκκλήσιον 544.
 ΚΛΑΡΟΣ 77.
 ΚΛΑΥΔΙΟΣ αὐτοκράτωρ 55, 64.
 ΚΛΑΥΣΩΣ 251.
 ΚΛΕΙΔΕΣ ἀγ. Τάφου (βλ. λ.) 337.
 ΚΛΕΟΠΑΣ Διονύσιος κβ΄, κγ΄, 58, 122, 183, 214, 216, 227, 388, 459, 541, 588, 605, 606, 607.
 ΚΛΕΡΜΩΝ 328.
 ΚΛΕΣΟΣ 83.
 ΚΛΗΜΗΣ ἀγιοταφίτης 466.
 – Ἀλεξανδρείας 79, 80.
 – ΣΤ΄ Ρώμης 375.
 ΚΛΗΡΙΚΟΙ 237, 249, 280, 288, 335, 380, 528, 579, 607, 628, 633, 634 (βλ. λ. ἱερεῖς).
 – αἵρετικοὶ 297.
 – ἄραβες 610.
 – πρῶν ἐικονομάχοι 296.
 – ἔλληνες 337, 352, 428, 574, 580, 583, 587, 596, 599, 610.
 – καὶ Λατινοκρατία 337 ἑξ., 427.
 – λατῖνοι 340, 342, 428, 495.
 – λόγιοι κστ΄.
 – ὀρθόδοξοι 249, 342.
 – προνόμια 306.
 – ρῶσοι 584.
 ΚΟΔΡΑΤΟΣ 77.
 ΚΟΙΚΥΛΙΔΗΣ Κλεόπας ιζ΄, 113, 117, 129, 175, 178, 183, 336, 346, 378, 388.
 ΚΟΙΝΟΒΙΑΚΟΝ σύστημα 174, 621.
 ΚΟΙΝΟΒΙΑΚΟΣ βίος 129, 182, 183, 184.
 ΚΟΙΝΟΒΙΑΡΧΗΣ 186.

- ΚΟΙΝΟΒΙΟΝ 156, 187, 190 (βλ. λ. Λαύρα, Μονή)
 – ἐσωτερικὴ ὀργάνωσις 185.
 – Θεοδοσίου 185, 187, 202, 348.
 – Θεοκτίστου 157, 158, 174, 178.
 – Ἰορδάνου 174.
 – Καστελλίων 182.
 – Καφαρβαριχᾶ 190.
 – Λαύρας 182.
 – Νικοπόλεως 181.
 ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ, ὀργάνωσις 237.
 – ων μόρφωσις 237.
 ΚΟΛΩΝΙΑ Ἀρμενίας 181.
 ΚΟΜΑΝΑ 183.
 ΚΟΜΑΝΟΣ 65.
 ΚΟΜΕΝΙΤΣΑ 480.
 ΚΟΜΕΡΚΙΟΝ 396.
 ΚΟΜΗΤΑΣ 264.
 ΚΟΜΝΗΝΟΣ ἀρχιτέκτων 547, 552, 554.
 ΚΟΝΔΑΚΩΦ κδ´.
 ΚΟΝΡΑΔΟΣ γ´ αὐτοκράτωρ Γερμανίας 351.
 ΚΟΝΤΑΚΙΟΝ 261.
 ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗΣ Π. Μ. 523, 539.
 ΚΟΝΤΟΓΟΝΟΣ Κ. 81, 606.
 ΚΟΝΤΟΣΚΑΛΙΟΝ 450.
 ΚΟΝΩΝ ἠγούμενος 208, 209.
 ΚΟΠΤΑΙ 239, 353, 374, 376, 405, 410, 414, 456, 512, 543, 550, 553, 589, 611, 615, 634.
 ΚΟΡΑΗΣ Ἰδ. 315, 497.
 ΚΟΡΑΚΙΟΝ 362, 568.
 ΚΟΡΑΝΙΟΝ 235, 236, 237, 251.
 ΚΟΡΙΝΘΟΣ 62, 175.
 ΚΟΡΝΗΛΙΟΣ 53.
 – διάκονος 139.
 – ἐπίσκ. Ρώμης 87, 88.
 ΚΟΡΟΜΠΕΪΝΙΚΩΦ Τρύφων 414.
 ΚΟΣΜΑΣ Ἀλεξανδρείας 268.
 – Ἱεροσολυμίτης 254, 255.
 – ἀδελφὸς Ἰωάννη Δαμασκηνοῦ 259, 261, εἶτα Ἐπίσκοπος Μαΐουμᾶ 264.
 – Καππαδόκης 159.
 – Γ´ Κωνσταντινουπόλεως 522.
 – Μελωδὸς 344, 640.
 – μοναχός, διδ/λος Ἰωάννη Δαμασκηνοῦ 255, 409.
 – ἀρχιεπ. Σινᾶ 507, εἶτα Κλαυδιουπόλεως 511.
 – σκευοφύλαξ 561.
 – Σκυθοπόλεως 173.
 – Σταυροφύλαξ 171, 173.
 ΚΟΣΜΟΛΟΓΙΑ 267.
 ΚΟΤΕΛΕΡΙΟΣ 177.
 ΚΟΤΡΟΤΖΙΝΙΟΝ 602.
 ΚΟΤΥΣ βασιλεὺς μικρᾶς Ἀρμενίας 56.
 ΚΟΥΒΟΥΚΛΙΟΝ (Ναοῦ Ἀναστάσεως) (βλ. λ.) 107, 378, 455, 461, 466, 468, 470, 477, 481, 493, 496, 513, 530, 531, 532, 535, 536, 537, 543, 548, 550, 551, 558, 561, 567, 568.
 ΚΟΥΖΑΣ Ἀλέξανδρος 598, 599, 600, 601, 602, 603.
 ΚΟΥΚΙΚΟΥΛΑΡΙΟΣ 202.
 ΚΟΥΚΟΥΣΟΣ 150.
 ΚΟΥΜΑΣ Κ. 525.
 ΚΟΥΜΕΡΚΙΟΝ 405.
 ΚΟΥΜΠΕΣ (βλ. λ. Θόλος) 396, 530, 531, 535.
 ΚΟΥΡΔΙΣΤΑΝ 238.
 ΚΟΥΡΚΟΥΑΣ Ἰωάννης 304.
 ΚΟΥΣΠΙΟΣ Φάδος 64.
 ΚΟΥΣΤΩΔΙΑ ἀγ. Τάφου 360.
 ΚΟΥΤΙΛΑΣ 156.
 ΚΡΑΛΙΔΕΣ 384.
 «ΚΡΑΝΙΟΝ» 107, 196.
 – ου ὄρος 336.
 – ου τόπος 289, 345.
 ΚΡΑΣΣΗΣ Βενιαμίν, ἠγούμενος 408.
 ΚΡΑΤΟΣ 235, 236.
 «ΚΡΕΟΠΩΛΕΙΟΝ» 225.

- 684 ΚΡΗΤΗ 246, 408, 418, 562, 637.
 ΚΡΙΜΑΙΑ 481.
 ΚΡΙΜΑΪΚΟΣ πόλεμος κγ', κδ', 589, 594, 598, 609, 613.
 «ΚΡΙΤΗΣ ἁγ. Πόλεως» 343.
 ΚΡΟΥΜΒΑΧΕΡ Κ. 210, 216, 262, 281, 284, 310, 313, 317, 346, 349, 378.
 ΚΤΗΜΑΤΑ (προσκυνημάτων) 380, 446, 448, 453, 465, 476, 491, 562, 597.
 – ἐκμίσθωσις 600.
 – πράξεις 630.
 – κτηματική ὑπηρεσία 637.
 ΚΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟΝ 597.
 ΚΤΗΤΟΡΙΚΑ ἔγγραφα 601.
 ΚΤΙΣΜΑ 208.
 «ΚΥΑΝΟΙ» 224.
 ΚΥΜΗΝΙΤΗΣ Σεβαστὸς 492.
 ΚΥΝΗΓΙΟΣ 141.
 «ΚΥΝΟΛΥΚΟΣ» 296.
 ΚΥΠΡΟΣ 53, 126, 145, 246, 282, 307, 334, 349, 398, 410, 453, 463, 562, 606, 637.
 – ου' Ἐκκλησία 411.
 ΚΥΡΗΝΑΙΟΣ 54.
 ΚΥΡΙΑΚΗ ἡμέρα 280, 313.
 ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ Ε. 589.
 ΚΥΡΙΑΚΟΣ ἄγιος 175, 204, 213, 214, 216, 225.
 – ἐπίσκοπος Ἱεροσολύμων 106, 126.
 ΚΥΡΙΑΚΟΣ Α. Δ. 85, 147, 151, 281.
 ΚΥΡΙΑΚΟΥ Χατζῆ Ἀνανίας 552.
 ΚΥΡΙΛΛΟΣ Ἀλεξανδρείας 58, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 166, 170, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 180, 181, 182, 184, 185, 188, 190, 193, 196, 198, 199, 200, 201, 203, 204, 205, 210, 264.
 – ἕτερος Ἀλεξανδρείας, κόπτης 614.
 – Ἄντιοχείας 464.
 – Ἀρχιμανδρίτης 423, 440.
 – ὁ Βυζάντιος 608.
 – Ἱεροσολύμων ιε', ιστ', κβ', κγ', λε', 114, 121 ἔξ., 124, 126, 127, 128, 131, 133, 156, 157, 164, 194, 230.
 – ου Κατηγήσεις 129.
 – Β' Ἱεροσολύμων 585, 586, 587, 588, 590, 593, 605, 606, 607, 608, 609, 611, 612, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 638.
 – Μητροπολίτης Ἰκονίου 548.
 – Κονταρῆς, Μητροπ. Βερροίας 427, 433, 441, 442, 443.
 – Γ' Κωνσταντινουπόλεως 514.
 – Δ' Κωνσταντινουπόλεως 522.
 – Ε' Κωνσταντινουπόλεως 529.
 – Λαυριώτης 410.
 – Λούκαρις 418, 422, 423, 425, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 439, 441, 442, 443, 462, 464, 474, 477.
 – «ὁμολογία» 443.
 – ἀρχιεπ. Λύδδης 570.
 – ἀρχιεπ. Μελιτουπόλεως 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, (βλ. λ. Ναούμφ Κύριλλος)
 – ἀρχιεπ. Σιναίου 608, 614, 618.
 – Σκυδοπολίτης, ἱστοριογράφος ιστ', κ', 155, 159, 163, 164, 172, 175, 177, 183, 189, 191, 194, 204, 209, 210 ἔξ., 212.
 ΚΥΡΙΩΝ πρεσβύτερος 159, 160.
 ΚΥΡΙΩΤΗΣ Ἰωάννης 312.
 ΚΥΡΟΣ ἄγιος 248.
 – ἐπίσκ. Φάσιδος, εἴτα Ἀλεξανδρείας 228.
 ΚΥΡΩΣΙΣ πολιτικῆς πράξεως 163.
 «ΚΥΤΙΑ» ἀγίου Τάφου 641.
 ΚΩΔΙΞ 369, 378, 380.
 ΚΩΔΩΝ 237, 317.
 ΚΩΔΩΝΙΣΚΟΣ 297, 314.
 ΚΩΝΣΤΑΝΤΗΣ Χατζῆς 556.
 ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΑ 115.
 ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ Γεώργιος 624.

- ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ἡγεμὼν Βλαχίας 502, 506, 510.
 – υἱὸς Ἡρακλείου 245.
 – ὁ Μέγας γ', ιδ', 88, 90, 97, 99, 101, 105, 106, 107, 108, 109, 113, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 146, 225, 230, 241, 306, 322, 346, 484, 619.
 – ἐπίσκ. Νακωλείας 255.
 – ἐκ Πλατίνων 448.
 – Ε' Πωγωνᾶτος 249, 269, 270, 271.
 – ΣΤ' αὐτοκράτωρ 271.
 – Ζ' πορφυρογέννητος 306.
 – Θ' ὁ Μονομάχος 321, 345, 346.
 – Οἰκονόμος ὁ ἐξ Οἰκονόμων 128.
 – ὁ Τραπεζούντιος 468.
 ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ 480.
 ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΙΣ 118, 139, 140, 141, 142, 150, 164, 177, 181, 192, 193, 194, 196, 199, 207, 217, 218, 220, 226, 228, 229, 245, 249, 254, 268, 269, 280, 282, 288, 290, 291, 306, 312, 318, 323, 329, 330, 339, 343, 354, 361, 368, 371, 376, 381, 383, 385, 391, 407, 410, 411, 414, 418, 421, 422, 424, 427, 429, 430, 434, 435, 441, 443, 445, 448, 450, 453, 454, 456, 458, 460, 467, 471, 473, 475, 476, 478, 482, 491, 492, 495, 501, 502, 505, 506, 507, 509, 513, 514, 515, 518, 519, 525, 538, 541, 544, 546, 547, 548, 550, 552, 556, 563, 566, 569, 572, 581, 584, 588, 594, 610, 611, 613, 624, 626, 627, 628, 630, 631, 638.
 – εως Ἐκκλησία 381, 463.
 – πολιορκία ὑπὸ Ἀράβων 246, 253.
 – πτώσις 384, 388, 392, 440.
 ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΟΣ 375, 378, 380, 385, 387, 389.
 – βασιλεὺς 121, 124, 126.
 – Α' Κωνσταντινουπόλεως 565, 566.
 – Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως κγ', 240.
 – ὁ ἀπὸ Σιναίου 368, 404, 409, 484, 515, 591.
 ΚΩΣ 246, 451, 557.
 ΛΑΖΑΡΟΣ, μνημεῖον τοῦ – 133.
 – ἅγιος 336.
 – Ἀρχιμανδρίτης 176.
 – διάκονος-λογοθέτης 284.
 – ἐπίσκοπος Aix-en Provence 152.
 – Ἱεροσολύμων ιη', 369 ἐξ., 370, 371, 374, 375, 376.
 ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ τυπογράφος 588.
 ΛΑΖΙΚΗ 227.
 ΛΑΖΟΙ 201.
 ΛΑΪΚΟΣ-οι 485.
 ΛΑΜΠΑΚΗΣ Γ. 417.
 ΛΑΜΠΑΣ 494.
 ΛΑΜΠΡΙΔΗΣ Ι. 311, 319.
 ΛΑΜΠΡΟΣ 163.
 ΛΑΜΠΡΟΥ Σ. 400, 459.
 ΛΑΜΨΑΚΟΣ 252.
 ΛΑΟΔΙΚΕΙΑ 183, 307.
 ΛΑΡΙΣΣΑ 458.
 ΛΑΤΕΡΑΝΟΝ 428.
 ΛΑΤΙΝΙΚΗ Ἐκκλησία 415, 423, 469, 575, 642.
 ΛΑΤΙΝΙΚΟΝ τάγμα 335, 337.
 – Βασίλειον – κατάλυσις 350 ἐξ.
 – Πατριαρχεῖον Ἱεροσολύμων κδ', 333 ἐξ., 574.
 ΛΑΤΙΝΙΣΜΟΣ 422, 424, 467, 483, 642.
 ΛΑΤΙΝΟΙ λδ', 240, 323, 341, 357, 361, 362, 366, 371, 381, 382, 387, 388, 398, 404, 408, 409, 411, 413, 414, 419, 421, 426, 427, 429, 430, 431, 432, 433, 439, 440, 441, 443, 444, 455, 456, 457, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 468, 469, 471, 472, 473, 474, 476, 477, 480, 483, 484,

- 686 485, 488, 491, 493, 494, 496, 499, 500, 501, 504, 505, 506, 507, 509, 511, 512, 513, 515, 516, 518, 523, 525, 528, 529, 530, 536, 537, 539, 543, 544, 547, 548, 550, 551, 552, 553, 555, 558, 561, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 578, 579, 581, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 611, 616, 617, 619, 642.
- ὡν ἀπέλασις ἐκ Παλαιστίνης 404.
  - ὡν αὐθαιρεσίαι 363, 410.
  - ὡν δικαιώματα ἐπὶ ἁγίων Τόπων 417.
  - καὶ Ὀθωμανικὸν κράτος 400.
  - μοναχοί 281, 629.
  - Πατριάρχαι Ἱεροσολύμων 323, 332.
  - περιηγηταὶ 281.
  - σχέσεις πρὸς Ἑλληνας 339, 486.
- ΛΑΤΙΝΟΚΡΑΤΙΑ ἐν Ἀγ. Τόποις 337 ἐξ., 345, 366.
- ΛΑΤΡΕΙΑ 237, 261, 339.
- ΛΑΥΡΑ (βλ. καὶ λ. Μονή) 112, 161, 195, 202, 205.
- ἁγ. Γερασίμου 175, 346.
  - Δούκα 113.
  - ἐπταστόμου 190.
  - Εὐθυμίου ἁγίου 159, 160, 166, 173, 177, 178, 179, 184, 188.
  - Ἰορδάνου 175.
  - Καλαμῶνος 346.
  - Μεγάλη 182, 185, 189, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 210, 216, 225, 561.
  - Νέα 183, 190, 198, 205, 206, 207, 208, 213, 215, 216.
  - Νεελκεραβᾶ 190.
  - «Πυργίων» 190.
  - Σάββα ἁγίου 180, 181, 184, 206, 207, 211, 212, 255, 261, 274, 276, 322, 347, 386, 398, 482.
  - Σαρανταρίου ὄρους 113.
  - Σουκᾶ 113, 183, 190, 213.
  - Φαράν 124, 156, 219.
- Χαρίτωνος ἁγίου (Παλαιὰ Λαύρα) 113, 159, 183, 204, 273, 274, 275, 278, 348.
  - Χουζιβᾶ 227.
- ΛΑΥΡΕΝΤΙΟΣ ἐπίτροπος Πατριάρχου 455, 456.
- ἁγιοταφίτης Ἐπίτροπος 479.
  - ἀρχιεπ. Σινᾶ 415, 416.
- ΛΑΥΡΕΩΤΙΚΟΝ σύστημα μοναχικοῦ βίου 161, 174.
- «ΛΑΥΣΑΪΚΗ» Ἱστορία ιστ', 282.
- ΛΕΒΙΔΗΣ Ν. Δ. 596.
- ΛΕΓΑΤΟΝ 334.
- ΛΕΓΗΡΟΣ Ἀντώνιος 430.
- «ΛΕΙΜΩΝΑΡΙΟΝ» Ἰω. Μόσχου ιστ', 158, 208, 218.
- ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ θεία 125, 133.
- Ἰακώβου ἁγίου 59.
  - πιστῶν 131.
- ΛΕΙΧΟΥΔΑΙ ἀδελφοὶ 478, 490, 505.
- ΛΕΙΨΑΝΑ ἁγίων 164, 175, 199, 203, 227, 258, 455, 483, 515, 544.
- ΛΕΟΝΤΙΟΣ Βυζάντιος 200, 267.
- ἠγούμενος 202, 211, 218.
  - μοναχὸς 204, 205.
  - Ἡλιουπόλεως 349.
  - Ἱεροσολύμων ιη', 305, 357.
  - Β' Ἱεροσολύμων 348, 349.
  - λόγιος μοναχὸς 282.
  - στρατηγὸς 251.
  - ἐπίσκ. Στρωμνίτσης 349.
- ΛΕΣΒΟΣ 451, 455.
- ΛΕΥΓΙΣ Ἱεροσολύμων 71.
- ΛΕΥΚΟΙ 493.
- ΛΕΩΝ Ἀλλάτιος 284.
- Α' βασιλεὺς 176.
  - Γ' βασιλεὺς 253, 255, 256, 259, 269.
  - Δ' αὐτοκράτωρ 271.
  - Ε' αὐτοκράτωρ 288, 290, 291.
  - ὁ Διάκονος 312.
  - Ρώμης 162, 171.

- Γ΄ Ρώμης 280.
 – Ι΄ Ρώμης 389.
 – Φωκᾶς 311.
 ΛΕΩΝΙΔΑΣ Ἀρχιμανδρίτης 616, 617.
 ΛΗΣΤΑΙ 320.
 ΛΗΣΤΡΙΚΑΙ συμμορίαί 302, 320.
 ΛΗΣΤΡΙΚΗ Σύνοδος 169, 170 (βλ. λ. Σύνοδοι).
 ΛΙΒΑΔΑΣ Θ. 474, 481, 491, 495, 498, 506, 509, 511.
 ΛΙΒΑΝΟΝ ὄρος 312, 584.
 ΛΙΒΑΝΟΣ 74, 246, 614.
 ΛΙΒΕΛΛΟΣ 206.
 – «περὶ ὀρθοῦ φρονήματος» 255.
 – «κατὰ Ὁριγενισμοῦ» 208.
 ΛΙΒΥΗ 104, 116, 615.
 ΛΙΓΑΡΙΔΗΣ (Παῖσιος, Μητροπολίτης Γάζης) ιη΄, 457, 461.
 ΛΙΜΟΣ 453.
 ΛΙΜΠΟΝΑ οἰκογένεια 527.
 ΛΙΟΥΗΣ 576.
 ΛΙΤΑΝΕΙΑΙ 270, 332, 405, 426, 456, 471.
 – ἐθνικῶν 139.
 – ἀγ. Εἰκόνος 340.
 – ἀγ. Φωτὸς 512 (βλ. λ.).
 ΛΟΓΓΙΝΟΣ 174, 178, 184.
 ΛΟΓΙΑΙ 291.
 ΛΟΓΙΟΙ 284.
 – Ἱεροσολυμίται κ΄, κβ΄.
 ΛΟΓΙΣΤΙΚΑ βιβλία 243.
 ΛΟΓΧΗ 331, 332.
 ΛΟΙΜΟΣ 273, 362, 470.
 «ΛΟΝΔΙΝΕΙΟΣ ἀγιογραφικὴ εἰταιρεία» 576.
 ΛΟΝΔΙΝΟΝ 577.
 ΛΟΠΑΡΕΥ Μ. 305, 614.
 ΛΟΥΒΑΡΙΣ Π. 107.
 ΛΟΥΔΟΒΙΚΟΣ ὁ «ἅγιος» 362.
 – Ζ΄ βασιλεὺς Γαλλίας 351.
 – ΙΓ΄ βασιλεὺς Γαλλίας 441.
 – ΙΔ΄ βασιλεὺς Γαλλίας 504.
 – Φίλιππος 569.
 ΛΟΥΚΑΡΙΣ Κύριλλος (βλ. λ.)
 ΛΟΥΚΑΣ Εὐαγγελιστῆς ιδ΄, 43.
 – Οὐγγροβλαχίας 421.
 – μοναχὸς 156, 184, 347.
 ΛΟΥΚΙΑΝΟΣ πρεσβύτερος 153.
 ΛΟΥΤΕΡΙ Ματρὶ 400.
 ΛΟΥΤΡΑ δημόσια 219.
 ΛΥΔΔΑ (βλ. λ. Διόσπολις) 52, 100, 109, 201, 244, 252, 316, 335, 412, 479, 511.
 ΛΥΚΙΑ 174.
 ΛΥΧΝΙΚΟΝ 130.
 ΜΑΑΔΙ ἀλ 270, 271.
 «ΜΑΓΑΖΕΙΑ» 419, 422, 506.
 ΜΑΓΟΙ 184, 484.
 ΜΑΔΗΒΒΑ Χάρτης 119.
 ΜΑΔΥΤΟΣ 513.
 ΜΑΖΑΒΑΝΗΣ ἐπίσκ. Ἱεροσολύμων 87 ἐξ.
 ΜΑΘΑΣ Ζ. 525.
 ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΑ 85, 265.
 ΜΑΪΟΥΜΑ 74, 102, 115, 126, 141, 161.
 ΜΑΚΑΡΙΟΣ ἀγιοταφίτης 466.
 – Ἀντιοχείας 457, 460.
 – ἀρχιδιάκονος 444.
 – ὁ Ἀσπρᾶς 453, 457.
 – ἐκ Χίου 418.
 – Ἱερομόναχος, Κρήτης 418.
 – Α΄ Ἱεροσολύμων 95 ἐξ., 104, 106, 109, 112, 115, 217.
 – Β΄ Ἱεροσολύμων 208, 217.
 – Κόπτης 295.
 – μοναχός, ἔξαρχος Παν. Τάφου 411.
 – ὁ Πάτριος 527.
 – Πατριάρχης Οὐνιτῶν 575.
 – Σικελὸς ἅγιος 313.
 – Σινᾶ ἀρχιεπίσκοπος 356, 409.
 – Χρυσοκέφαλος, ἐπίσκ. Φιλαδελφείας 349.

- ΜΑΚΕΔΟΝΕΣ** 116, 371.
ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ 68, 446, 526.
ΜΑΚΕΔΟΝΙΟΣ ἐπίσκοπος 191, 192, 193, 197.
ΜΑΚΚΑΒΑΙΟΙ 56.
ΜΑΚΡΑΙΟΣ Σέργιος 526, 529, 538, 541.
 «ΜΑΚΡΟΙ» ἀδελφοὶ 150.
ΜΑΛΑΧΙΑΣ, Μητροπολίτης Βηθλεὲμ 513, 524.
ΜΑΛΕΚ Ἀδὲλ 352.
 – Σὰχ 323.
ΜΑΛΙΣΣΕΒΣΚΗ 388.
ΜΑΛΧΟΣ μάρτυς 87.
ΜΑΜΑΣ ἡγούμενος 190, 192, 193.
 – κουδικουλάριος 202.
ΜΑΜΒΡΗ Δρυς 620.
ΜΑΜΛΟΥΚΟΙ ιγ', ιη', λδ', 362, 367, 368, 369, 377, 378, 380, 383, 385, 386, 388, 389, 390, 392, 395, 403, 413, 640.
ΜΑΜΙΛΛΑ 224.
ΜΑΜΜΑΙΑ 86.
ΜΑΜΟΥΝ, ἀλ 293, 295, 302.
ΜΑΝΙΧΑΙΟΙ 264.
ΜΑΝΟΥΑΛΙΑ 396, 405, 435, 455, 530, 532, 533, 534.
ΜΑΝΟΥΗΛ Γεδεών 178, 372.
 – Ἀποκριτάριος 373.
 – Κομνηνός 343, 345, 346, 347, 348, 349.
 – Β' Παλαιολόγος 378, 380.
ΜΑΝΣΟΥΡ, ἀλ 254, 269, 270.
 – Λαζὶν 368.
ΜΑΝΣΟΥΡΩΦ Α. 619.
ΜΑΝΤΕΙΑ 140.
ΜΑΝΩΛΑΚΗΣ Καστοριανός 454, 456, 480.
ΜΑΞΙΜΙΑΝΟΣ ἐπίσκ. Ἱεροσολύμων 77, 109.
ΜΑΞΙΜΙΑΝΟΥΠΟΛΙΣ 100.
ΜΑΞΙΜΙΝΟΣ 84, 90, 91, 93, 94.
- ΜΑΞΙΜΟΣ** 486.
 – Ἀντιοχείας 162, 167.
 – Α' Ἱεροσολύμων 77, 94, 115, 118, 120, 121.
 – Α' Κωνσταντινουπόλεως 388.
 – Μαργούνιος 416.
 – μοναχός 407.
 – ὁμολογητῆς-πρεσβύτερος 115.
 – ὁ Συμαῖος κ', 418, 427, 445.
ΜΑΡΑΣΛΗ βιβλιοθήκη 311.
ΜΑΡΔΑ ὄρος 158.
ΜΑΡΔΑΪΤΑΙ 246, 251.
ΜΑΡΙΑ Θεοτόκος (βλ. λ. Θεοτόκος)
ΜΑΡΙΑ ἀδελφὴ Μωϋσέως 261.
 – ἀδελφὴ Ἰωάννου Ἡσυχαστοῦ 181.
 – ἡ Αἴγυπτία (ἀγία) 247, 281.
 – μήτηρ Μάρκου Εὐαγγελιστοῦ 57.
 – σύζυγος ἀλ Ἀξίξ (βλ. λ.) 310.
 – σύζυγος Μιχαὴλ Ζ' Παλαιολόγου 358.
 – τσαρίνα 618.
ΜΑΡΙΑΜΝΑ 56.
ΜΑΡΙΝΟΣ μοναχός 156, 184, 194.
 – ἡγούμενος 174.
ΜΑΡΚΕΛΛΟΣ Ἀγκύρας 119.
 – ἀνθύπατος 54.
ΜΑΡΚΙΑΝΟΣ 116, 177.
 – βασιλεὺς 166, 167, 171, 172.
 – μοναχός 172, 176, εἶτα ἡγούμενος 180, 185.
ΜΑΡΚΙΩΝΙΤΑΙ 87.
ΜΑΡΚΟΣ διάκονος ιε', 139, 143.
 – ἐπίτροπος 324.
 – εὐαγγελιστῆς 57, 79.
 – Εὐγενικός 381.
 – ἡγούμενος 322.
 – Ἱεροσολύμων λα', 76, 106.
 – Β' Ἱεροσολύμων ὁ Καταφλῶρος 354, 355, 357.
 – Γ' Ἱεροσολύμων 388, 389.
ΜΑΡΝΑΣ θεός 74, 138, 140.
ΜΑΡΝΕΙΟΝ 138, 139, 142, 143.

- ΜΑΡΟΥΛΛΙΟΣ ἀνθύπατος 54.
 ΜΑΡΡ Ν. 224.
 ΜΑΡΣΟΣ διοικητὴς Συρίας 56.
 ΜΑΡΤΙΝΟΣ πάπας Ρώμης 248.
 ΜΑΡΤΥΡΕΣ Παλαιστίνης 100, 101, 291.
 ΜΑΡΤΥΡΙΑ Ἐπισκόπων 199.
 «ΜΑΡΤΥΡΙΟΝ» Ναός (βλ. λ.) 108, 114, 225.
 ΜΑΡΤΥΡΙΟΣ ἐπίσκ. Ἱεροσολύμων 177, 180.
 ΜΑΡΤΥΡΟΥΠΟΛΙΣ 303.
 ΜΑΡΩΝΙΤΗΣ Πέτρος 428.
 ΜΑΡΩΝΙΤΑΙ 239, 404, 414, 573.
 ΜΑΣΣΑΛΙΑ 331.
 ΜΑΣΣΟΥΔΗ ἀλ 306.
 ΜΑΤΘΑΙΟΣ Ἱερομόναχος 369.
 – Α΄ Κωνσταντινουπόλεως 379.
 – Β΄ Κωνσταντινουπόλεως 421.
 – Πρωτοσύγκελλος 552, 552.
 ΜΑΤΘΙΑΣ 41, 71.
 ΜΑΤΤΕΟΣ Ἐπιφάνιος, ἀρχιεπ. Ἰορδάνου ιζ΄, 321, 341, 607.
 ΜΑΥΡΙΚΙΟΣ βασιλεὺς 218, 220.
 ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΣ Ἀλέξανδρος 474, 480, 481, 491, 495, 497, 498, 499, 500, 504, 506, 507, 508, 509, 511.
 – Νικόλαος 514, 526, 602.
 ΜΑΥΡΟΜΜΑΤΗΣ Γ΄ ιζ΄.
 ΜΑΥΡΟΥΔΗΣ Χριστόδουλος 552, 556.
 ΜΑΥΣΩΛΕΙΟΝ 65.
 ΜΑΧΕΣΙΑΣ 270.
 ΜΑΧΜΟΥΤ 465.
 – Β΄ 544, 545, 546, 551, 565, 570.
 ΜΑΧΟΥΜΕΤ 374.
 ΜΕΓΑΛΗ ΕΒΔΟΜΑΣ 133, 134, 281, 322.
 «ΜΕΓΑΛΗ Ἐκκλησία» Γεννήσεως, ἐν Βηθλεὲμ 385.
 «ΜΕΓΑΛΗ Παναγία» 315 (βλ. Μονὴ Ὁδηγήτριας)
- ΜΕΓΑ ΣΑΒΒΑΤΟΝ 341.
 ΜΕΔΙΝΗ 246.
 ΜΕΘΟΔΙΟΣ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως 293, 296.
 – Γ΄ Κωνσταντινουπόλεως 460.
 «ΜΕΘΟΔΟΣ περὶ τῆς τοῦ λόγου συντάξεως» 284.
 ΜΕΚΚΑ 251, 305.
 ΜΕΚΤΟΥΠΤΖΗ 546.
 ΜΕΛΑΝΗ Πρεσβυτέρα 129.
 – ἡ νέα 164.
 ΜΕΛΕΚ Δάχερ Βαρνοῦκ 377.
 – Νάσεχ 373.
 – Σάλεχ Χάτζι 377.
 – Φάραζ-ἴμπν Βαρκοῦκ 378.
 ΜΕΛΕΝΙΚΟΝ 467.
 ΜΕΛΕΤΙΟΣ Μητροπολίτης Ἀθηνῶν 344, 383, 400, 418, 513, 515.
 – Ἀντιοχείας 124.
 – Ἐλευθερουπόλεως 348.
 – ἐπίτροπος 520.
 – ἠγούμενος Μονῆς Σταυροῦ 473.
 – Ἱεροσολύμων (πρώην Καισαρείας) 524, 525, 526, 527.
 – Μεταξάκης (βλ. λ.)
 – ὁ νέος, ὄσιος 321.
 – Πέτρας 570, 586, 610.
 – ὁ Πηγᾶς 144, 388, 407, 414, 415.
 – Συρῖγος 463.
 – Τυπάλδος, ἐπίσκ. Φιλαδελφείας 514.
 ΜΕΛΙΟΡΑΝΣΚΥ Β. Μ. 273.
 ΜΕΛΙΤΑΣ ἠγούμενος 182, 204.
 ΜΕΛΙΤΙΝΗ Ἀρμενίας 155, 156, 158, 159, 311.
 ΜΕΛΩΔΟΣ-οι 261.
 ΜΕΝΣΙΚΩΦ Ἀλέξανδρος 593, 594.
 ΜΕΡΒΑΝ Β΄ χαλίφης 250, 268.
 ΜΕΡΚΟΥΡΟΠΟΥΛΟΣ Ἰωάννης Θ΄ Ἱεροσολύμων 344 (βλ. λ. Ἰωάννης Θ΄)
 ΜΕΣΑΧΩΡΟΥ παρασυναγωγή 626.
 ΜΕΣΟΓΕΙΟΣ 73, 75, 309, 360, 404, 453.

- 690 ΜΕΣΟΠΟΤΑΜΙΑ 75, 116, 137, 157, 237, 391.
 ΜΕΣΣΗΝΗ Σικελία 151.
 ΜΕΣΣΙΑΣ (βλ. λ. Ἰησοῦς) 307, 476.
 ΜΕΤΑΘΕΣΕΙΣ ἐπισκόπων-
 πατριαρχῶν 354 (βλ. λ. ἐπίσκοποι-
 πατριάρχαι)
 – Δοσιδέου Πατριάρχου (βλ. λ.) 355.
 ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΕΩΣ ὄρος 289.
 ΜΕΤΑΝΟΙΑ 521.
 ΜΕΤΑΞΑΚΗΣ Μελέτιος 119, 629.
 ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΙΣ 469.
 ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ 377.
 ΜΕΤΟΠΗ 184.
 ΜΕΤΟΧΙΟΝ ἁγίου Τάφου (βλ. λ.)
 425, 444, 471, 514, 540, 563, 617,
 634, 635, 637.
 – ἐν Κωνσταντινουπόλει ιθ', κβ', 344,
 433, 443, 449, 508, 519, 521, 524, 624.
 – Ἰσμακλίου 506.
 – Μόσχας 504, 559, 579.
 – Λαύρας ἁγ. Σάββα 338, 341, 342,
 347, 421.
 – ἐν Σινᾷ 556.
 – Σμύρνης 540.
 – ἐν Φαναρίῳ 476.
 – Χίου 529.
 ΜΕΧΜΕΤ Ἀλῆς 566, 568, 569, 570.
 – πασᾶς Κιοπρουλῆς 433, 448.
 ΜΗΔΟΙ 221, 223.
 ΜΗΛΙΑΡΑΚΗΣ Α' κγ', 356.
 ΜΗΛΙΑΡΑΣ Κάλλιστος
 ἀρχιμανδρίτης 108, 114, 172, 240,
 345, 357, 377, 378, 381, 386, 414,
 446, 473, 518, 545, 559.
 ΜΗΛΟΥ ἀρχιεπισκοπή 421.
 ΜΗΝΑΣ ἅγιος 173.
 – Κωνσταντινουπόλεως 203, 206, 207, 227.
 ΜΗΤΗΡ Ἐκκλησιῶν 475.
 ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ 382, 630.
 – Καισαρείας 159.
 ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΙΔΙΟΝ 381, 382.
 ΜΗΤΡΟΦΑΝΗΣ Καμαράσης 548,
 550.
 – Κριτόπουλος, Πατριάρχης
 Ἀλεξανδρείας 442.
 – Κυζίκου 381.
 ΜΗΧΑΝΙΩΝ 450.
 ΜΙΕΔΝΙΚΩΦ 240.
 ΜΙΚΡΑΣΙΑ 75, 219, 246, 351.
 ΜΙΚΤΟΙ γάμοι 255.
 ΜΙΡΔ ὄρος 158.
 ΜΙΣΑΗΛ, Μητροπολίτης Πέτρας 547,
 551, 554, 558, 560.
 ΜΙΤΡΑ 410, 449.
 ΜΙΧΑΗΛ ἅγιος 405.
 – Β' Ἀλεξανδρείας 302.
 – Ἀντιοχείας 400.
 – Βηθλεὲμ ἀρχιεπίσκοπος 379.
 – Δικαιοφύλαξ 448.
 – Δ' Κωνσταντινουπόλεως βασιλεὺς 319.
 – Μολδαβίας ἡγεμῶν 506.
 – Ζ' Παλαιολόγος 358, 359.
 – Ραγκαβὲς αὐτοκράτωρ 282, 288.
 – τοῦ Σαμπάν 412.
 – Σύγκελλος λγ', 279 ἐξ., 280, 283,
 284, 288, 290, 291, 292, 296, 640.
 – Τραυλὸς 291, 292.
 ΜΝΗΜΑ (βλ. λ. κουβούκλιον) 468.
 ΜΝΗΜΕΙΑ 477.
 – ὠν σύλησις 466.
 «ΜΝΗΜΟΣΥΝΟΝ» 621.
 ΜΝΗΜΟΣΥΝΟΝ Πατριαρχῶν 513.
 – πάπα 381.
 ΜΟΓΑΡΙΣΣΟΣ 183.
 ΜΟΓΙΛΑΣ Ἰωάννης 425.
 ΜΟΔΕΣΤΟΣ ἅγιος 228.
 – ἠγούμενος 224, 225, 226.
 – ἱερομάρτυς 228.
 – Ἱεροσολύμων 227, 231, 248, 321, 346.
 ΜΟΛΔΑΥΪΑ 446, 454, 506.
 ΜΟΛΔΑΥΟΣ ἀρχιμανδρίτης 582.

- ΜΟΛΔΟΒΛΑΧΙΑ 415, 439, 445, 446, 463, 473, 510, 539, 563, 596, 604.
- ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΑΚΟΝ διοικητικὸν σύστημα 633.
- ζήτημα κγ', 595 ἐξ., 603, 624, 639.
- ἂ ἔγγραφα 595.
- ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΟΝ - Μονὴ (βλ. καὶ λ. ΛΑΥΡΑ) 124, 145, 150, 155, 156, 170, 201, 218, 219, 229, 237, 239, 246, 263, 306, 314, 315, 317, 321, 322, 336, 337, 345, 360, 362, 386, 392, 405, 465, 488, 542, 545, 559, 560, 561, 563, 565, 566, 583, 596, 621, 627, 629, 631, 632, 633, 640.
- ΜΟΝΩΝ ἀνακαίνισις 418, 537.
- ἀνέγερσις 450.
- βιβλιοθῆκαι 188.
- διαρπαγαὶ 353.
- διατάγματα ὑπὲρ Μ. 445, 447.
- δωρεαὶ ὑπὲρ Μ. 187.
- ἐνοικίαισις 403, 406.
- ἐπιδρομαὶ κατὰ Μ. 273 ἐξ.
- ἐπισκευαὶ 346, 450, 455, 471, 476, 481, 482, 493, 501, 506, 507, 511, 541, 559, 585.
- ἐπόπτης γενικὸς 186.
- ἐσωτερικὴ διοίκησις 187.
- ἴδρυσις 156, 310, 575.
- ἱστορία ἰστ'.
- καταγραφὴ 493.
- καταστροφὴ 269, 384, 551, 567.
- κτήματα 337, 360, 473, 540, 564, 597, 599, 600, κατάσχεσις 601, 602, 604, 619.
- κυριότης 406.
- μεταγραφὴ 476.
- οἰκονομικὰ 635.
- τίτλοι 597.
- χρέη 479.
- ΜΟΝΗ Ἀβραὰμ 501, 580.
- Ἀναστάσεως ἀγίας 225.
- Ἄννης ἀγίας 336.
- Ἄγιοταφῶν 471 (βλ. καὶ λ. «σπῆτι» ἢ «ὀσπήτιον»)
- αἱ ἀγίου Ὁρους 602.
- ἀγίου Τάφου 249, 633
- τῆς Θεοτόκου 188.
- Αἰγύπτου 129.
- Αἰκατερίνης ἀγίας 580.
- «Ἄκοιμήτων» 217.
- Ἀναστασίου 220, 225.
- Ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου 281.
- Ἀριστοβουλιάδος 158.
- Ἀρχαγγέλων 338, 377, 406, 419, 425, 455, 458, 506, 518, 521, 577, 584, 587, 612.
- Βασιλείου ἀγίου 396, 531.
- ἐν Βηθλεὲμ 129, 153, 409, 425, 437, 561, ἐπισκευὴ 410, 429.
- Βορνόβσκη 432.
- Βόστρων 304.
- Γάζης 191, 192, 204.
- Γαλατᾶ 440.
- Γερασίμου ἀγίου 174, 348, 415.
- Γεωργίου ἀγίου 396, 410, 523, 531.
- ἐν Βουκουρεστίῳ 440.
- Πεϊτζάλα 396.
- Ρέμλης 282.
- Γκιουρτζήδων 384, 396, 405.
- Grotta Ferrata 322.
- Γόλιας 598.
- Γρούια 415.
- Δεσποίνης Μαρίας 396, 531.
- Δημητρίου ἀγίου 396, 531.
- Δομινικανῶν (βλ. λ.) 173.
- Ἐλαίας 405, 434.
- Ἐλαιῶν ὄρους 129, 201.
- Ἐλευθερουπόλεως 191.
- «Ἐπίσημον Μοναστήριον» 282.
- Εὐθυμίου ἀγίου 198, 211, 212, 213, 246, 276, 281, 290, 338, 347, 383, 396.
- Εὐστοργίου 175.

- 692 – Ἡλιοῦ προφήτου 172, 346, 348, 371, 396, 401, 426, 447, 450, 471, 531, 561, 582.
 – Θαβῶρ 336.
 – Θαλελαίου ἀγίου 201.
 – Θέκλης ἀγίας 405, 420, 493.
 – Θεκωὲ 177.
 – Θεοδοσίου ἀγίου 205, 219, 220, 223, 227, 249, 282, 290, 338, 360, 493, 621.
 – Θεοδώρων ἀγίων 580, 583.
 – Θεοκτίστου ἀγίου 175.
 – Θεοτόκου ἐν Ἰασίῳ 425,
 – προϊλάβου 444,
 – τῶν Σπουδαίων 343, 357, 398,
 – Χάλκης 444.
 – Ἰακώβου ἀγίου 377, 406, 449, 451, 512, 531, 549.
 – Ἰβηρικαὶ 457, ἀγίου Ὁρους 389, 409.
 – αἱ Ἱερουσαλήμ κδ', κε'.
 – Ἰλαρίωνος ἀγίου 126, 127.
 – Ἰόππης 450, 540.
 – Ἰορδάνου 298.
 – Ἰωάννου ἀγίου 225, 298, Πάτμου 322, 396, 531.
 – Ἰωάννου Χρυσοστόμου 338, 348.
 – Καζὰν 615.
 – Καλαμῶνος 175, 211, 307, 338, 346, 348.
 – Κανᾶ 282.
 – Κρατίας 217.
 – Κυπριανοῦ ἀγίου 603.
 – Κυριακοῦ ἀγίου 298.
 – Κωνσταντίνου ἀγίου 189, 422, 450, 451, 453, 459, 506, 541, ἄδεια εὐρύνσεως 420, ἀνακαίνισις 420.
 – Λατινικὴ 627.
 – Μαρκιανοῦ ἀγίου 205.
 – Μαρτυρίου 185, 204, 207.
 – Μεγάλης Παναγίας 338, 347, 357, 493.
 – Μελετίου Ὁσίου, Κιθαιρῶνος 320.
 – Μηναῖ ἀγίου 173.
 – Μιγγρέλιδων 405.
 – αἱ Μονοφυσιτῶν 191.
 – Νικολάου ἀγίου 396, 531.
 – Νικορίτσα 440.
 – Ὁδηγητρίας 315.
 – Ὀλύμπου 291.
 – Παλαιστίνης 110 ἐξ., 187, 189, 218, 281.
 – Παντελεήμονος ἀγίου 201.
 – Πασσαρίωνος 172, 176, 178, 180, 185, 186.
 – Πάτμου 415 (βλ. λ. Μονὴ Ἰωάννου ἀγίου)
 – Πετριξονιτίσης 323.
 – «τῶν Ποιμένων» 282.
 – Προδρόμου 179, 201, 338, 346, 348, 351, 369, 399, 453, 531.
 – Ρωμανοῦ 190.
 – Σάβα ἀγίου κβ', κε', 207, 220, 227, 248, 259, 263, 264, 273, 278, 279, 282, 283, 290, 307, 322, 341, 369, 377, 389, 390, 396, 401, 402, 406, 408, 410, 419, 440, 446, 455, 471, 477, 507, 527, 531, 579.
 – Σαμουήλ ἀγίου 201.
 – Σεβαστείας 336.
 – Σεργίου ἀγίου 201.
 – Σερίδου 204.
 – Σιλβανοῦ ἀγίου 127.
 – Σινᾶ 201, 461, 481, 507, 609, 611.
 – Σιών 336, 387, 389, 399, 494.
 – «Σπουδαίων» 270, 279.
 – Σταυροπηγιακὴ 460.
 – Σταυροῦ κβ', 321, 337, 339, 368, 377, 387, 402, 410, 473, 476, 477, 481, 491, 506, 515, 522, 550, 561, 580, 605, 611.
 – Στεφάνου ἀγίου κστ'.
 – Τοῦ Στύλου ἢ τῆς Κολώνας 405.
 – Συμεῶν ἀγίου 396, 405, 531.
 – Σχολαρίου 217.
 – Σωσθενίου 291.

- Σωτήρος (βλ. λ. Μοναὶ Ἰθηρικάι, Ἰθηρες)
- Ταξιαρχῶν, Μολδανῆας 471.
- Τζατατζουῖα 460.
- Τριάδος ἀγίας ἐν Βουκουρεστίῳ 521, νήσου Πρώτης 444.
- Φιρμίνου 208.
- Φλαβιανοῦ 177.
- Φλώρου ἀγίου 354.
- Χαρίτωνος ἀγίου 217, 281, 282, 290, 338.
- Χιλιανδαρίου 368.
- Χλίντζα 460.
- Χοζιβᾶ 281, 338, 347.
- Χοζιβίτου Ἰωάννου 179.
- Χώρας 282, 288, 296.
- «MONAXIKAI ἱστορίαι» Κυρίλλου Σκυθοπολίτου κ', 209, 214, 215.
- MONAXIKH ἄσκησις 157.
- ἱστοριογραφία 210.
- MONAXIKOS βίος 103, 113, 117, 129, 138, 155, 186, 189, 622.
- ου ἀνάπτυξις ιγ', ιστ', λα', 170 ἐξ.
- ἐν Κύπρῳ 145.
- κόσμος 170.
- MONAXOI 110, 126, 132, 170, 203, 220, 225, 242, 302, 303, 306, 307, 342, 363, 392, 512, 513, 551, 558, 609, 621, 630, 632, 635, 639, 640.
- MONAXON ἀγῶνες ὑπὲρ Ὀρθοδοξίας 191 ἐξ.
- ἀντιζηλία 424.
- ἀτέλεια 497.
- αὐταπάρνησις 275.
- ἐκπαίδευσις 186.
- καταπιέσεις 276, 277, 385.
- κουρὰ 249.
- κληρονομία 414, 634.
- προνόμια 235, 246.
- σχέσεις πρὸς λαϊκοὺς 538.
- φόροι 252, 420.
- φύλακες προσκυνημάτων ιγ', 242.
- MONAXOI Ἀβυσσῖνιοι 406.
- Ἀγιοσαβδίται 189, 213, 260, 275.
- Ἀγιοταφῖται 131, 505, 528, 536.
- Αἰγύπτου 143, 148.
- «Ἀκέφαλοι» 192, 194.
- «ἀποτακτῖται» 115.
- Ἕλληνες 281, 337, 347, 348, 362, 367, 369, 380, 386, 389, 398, 406, 409, 413, 425, 433, 435, 437, 449, 451, 461, 465, 466, 467, 488, 543, 552, 571, 572, 596,
- διωγμοὶ των 395,
- θέσις των ἐν Ναῶ Ἀναστάσεως 341.
- Ἰθηρες 406, 407, 409, 473.
- Κόπται 406.
- Λατῖνοι κδ', 278, 279, 280, 336, 369, 376, 378, 384, 398, 417, 466, 495, 568, 574, 590.
- Λαύρας 274.
- λόγοι ιζ', 279, 321, 527.
- μονοφυσῖται 167, 172.
- Νεολαυρῖται 190.
- Νιτρίας 150 (βλ. λ.).
- Παλαιστίνης 199, 201, 207.
- Σέρβοι 406, 407, 411, 419, 440.
- Ὀριγενισταὶ (βλ. λ.) 205.
- MONAXON κε'.
- MONOTHEISMOS 236.
- MONOTHEISTAI 89, 237.
- MONOTHELHTAI 249.
- γράμματα κατ' αὐτῶν 248.
- MONOTHELHTISMOS 227, 228, 248, 249.
- MONOPHYSITAI 174, 181, 191, 194, 198, 203, 206, 207, 227, 228,
- ὦν ταραχαὶ 169 ἐξ., 176,
- ὦν ἔριδες 209.
- MONOPHYSITISMOS ιστ', 165, 166, 167, 170, 171, 176, 184, 191, 192, 210, 214, 230, 237, 337.
- ΜΟΡΟΖΙΝΗΣ 479.

- 694 ΜΟΣΤΡΑΣ Γεώργιος 559.
 ΜΟΣΧΑ 407, 410, 417, 421, 423, 425, 443, 444, 445, 447, 449, 454, 457, 460, 461, 482, 489, 491, 492, 501, 522, 637.
 – ἀνακήρυξις Πατριαρχείου 415.
 – ς Πατριαρχεῖον 481, 490.
 ΜΟΣΧΑΜΠΑΡΟΣ Γεώργιος 359.
 ΜΟΥΑΒΙΑΣ στρατηγός 246, 247, 251.
 ΜΟΥΓΤΕΣΣΕΛ (βλ. λ. Ἀποκαθήλωσις) 396, 435.
 ΜΟΥΔΑΔΗΤ, ἄλ 304.
 ΜΟΥΔΖΗΡ-ἄδ-Δὶν 353.
 ΜΟΥΪΖΖ 310.
 ΜΟΥΚΔΕΔΗΡ 305.
 ΜΟΥΚΤΕΦΗ 305.
 ΜΟΥΜΠΑΣΙΡΗΣ 535, 536.
 ΜΟΥΝΤΑΝΙΑ 450.
 ΜΟΥΡΑΦΑΔΕΣ κα΄.
 ΜΟΥΡΑΤ Γ΄ σουλτάνος 413, 419.
 – Δ΄ σουλτάνος 422.
 – διάταγμα 425, 428, 429, 433, 434, 435, 440, 441, 469, 470, 533.
 ΜΟΥΡΟΥΖΗΣ Δημήτριος 544, 557.
 – Παναγιωτάκης 548, 549, 557.
 ΜΟΥΣΑΙΟΣ Γ. 323.
 ΜΟΥΣΑ-ΜΠΕΚ 560.
 ΜΟΥΣΕΙΟΝ 466.
 ΜΟΥΣΙΚΗ 85, 261, 262, 265.
 – Ἐκκλησιαστικὴ 262.
 ΜΟΥΣΙΚΗΣ Γεώργιος 556.
 ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΙΣΜΟΣ 242.
 ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΟΙ 235, 237, 240, 241, 242, 244, 253, 255, 278, 305, 319, 353, 368, 373, 414, 453, 493, 522, 561.
 ΜΟΥΣΤΑΗΣ, ἄλ 298.
 ΜΟΥΣΤΑΛΗ, ἄλ 324.
 ΜΟΥΣΤΑΝΣΗΡ, ἄλ 319, 323.
 ΜΟΥΣΤΑΦΑ πασᾶς Δαλταβάν 507.
 – Α΄ σουλτάνος 422.
 – Β΄ 491, 492, 506.
 – Γ΄ 536.
 ΜΟΥΣΤΕΚΦΗ 307.
 ΜΟΥΣΤΟΞΥΔΗΣ 388.
 ΜΟΥΤΑΒΑΚΚΙΛ 300.
 ΜΟΥΤΑΖΖ 302.
 ΜΟΥΤΑΛΑΣΚΗ 177.
 ΜΟΥΤΑΜΗΔ 302.
 ΜΟΥΤΗΑ ἄλ 307.
 ΜΟΥΤΤΑΚΗ 306.
 ΜΟΥΧΤΕΔΗ 302.
 ΜΟΥΨΟΥΕΣΤΙΑ 307.
 ΜΠΑΤΖΗ 396.
 ΜΠΕΤ ΖΙΜΠΡΙΝ 153.
 ΜΠΟΓΟΣ ἁγᾶς 567.
 ΜΠΟΝΗΣ, Κ. Γ. 228.
 ΜΥΘΟΛΟΓΙΑ ἑλληνικὴ 122.
 ΜΥΡΙΑΝΘΕΥΣ Ἱερώνυμος 607.
 ΜΥΡΟΦΟΡΟΙ 484, 567.
 – ὦν τάγμα 281.
 ΜΥΣΙΑ 467.
 ΜΥΣΟΙ 116.
 ΜΥΣΤΑΚΙΔΗΣ Β. 245.
 ΜΥΣΤΗΡΙΟΝ θ. Εὐχαριστίας (βλ. λ.) 264, 317.
 ΜΥΤΙΛΗΝΗ 192, 461, 546.
 ΜΩΑΜΕΘ 235, 238, 240, 268, 374.
 – Β΄ σουλτάνος 384.
 – Δ΄ σουλτάνος 450, 453, 467, 482, 497.
 ΜΩΑΜΕΘΑΝΙΣΜΟΣ 235, 236, 311.
 ΜΩΑΜΕΘΑΝΟΙ 235, 251, 350, 423, 541.
 ΜΩΚΙΣΣΟΣ 382.
 ΜΩΡΕΑ Λόφος 571.
 ΜΩΣΑΪΚΑ ἔδη 56, 60.
 ΜΩΣΑΪΚΟΝ 362.
 ΜΩΣΑΪΚΟΣ νόμος 46, 53, 56, 58, 61, 62, 70.
 ΜΩΥΣΗΣ 47, 63, 218, 261, 328.
 ΜΩΧΑΜΕΤ 282.

- Ἴβν-Ἰσμαήλ-ἄσ-Σινὰδξ 308.
 – πασᾶς 428.
 – Ρεῖς ἐφέντης Ναμῆ 507.
 – Ἴβν-Τουγδξ 307.
- ΝΑΖΑΡΕΤ 58, 75, 101, 109, 219, 307,
 335, 494, 511, 576, 578, 585.
 ΝΑΖΗΦ πασᾶς 627.
 ΝΑΖΙΡΑΙΟΣ 58.
 ΝΑΖΩΡΑΙΟΙ 239, 307.
 ΝΑΘΑΝΑΗΛ, ἠγούμενος 410.
 ΝΑΪΔΡΙΟΝ 477.
 ΝΑΪΤΩΝ τάγμα 351.
 ΝΑΟΣ-οἱ 113, 122, 195, 219, 220, 405,
 562, 563, 566, 596, 605, 630, 633, 635.
 ΝΑΩΝ ἀνεγερσις 106, 227, 302, 321,
 456, 461.
 – ἀνακαίνισις 497, 537.
 – διαρπαγή 353.
 – διόρθωσις 386.
 – ἐγκαίνια 112, 115 ἐξ.
 – ἐπισκευή 226, 321, 346, 405, 407,
 470, 540, 541, 585.
 – θόλος 543.
 – ἴδρυσις ἰγ', 101, 103 ἐξ., 115, 164,
 168, 225, 230, 243, 253, 403, 575,
 605, 627.
 – κατάστασις 395, 457.
 – καταστροφὴ 176, 253, 269, 277, 296,
 297, 387, 484.
 – κυριότης 406.
 – μετατροπαὶ 270.
 – οἰκονομικὰ 634.
 – πτερύγιον 65, 66.
 – πύλαι 308.
 ΝΑΟΣ Ἀδώνιδος 77.
 – Ἀναλήψεως 133, 592.
 ΝΑΟΣ ΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ κε', κξ', λβ',
 λγ', λξ', 106, 107, 108, 113, 114, 115,
 129, 130, 131, 132, 133, 134, 146,
 147, 148, 150, 160, 170, 172, 177,
 181, 184, 188, 189, 194, 200, 207,
 208, 219, 225, 226, 227, 239, 240,
 279, 280, 281, 299, 301, 302, 306,
 307, 308, 312, 315, 318, 319, 321,
 322, 324, 334, 335, 336, 338, 339,
 340, 341, 345, 346, 353, 357, 360,
 362, 367, 369, 375, 376, 378, 379,
 380, 387, 389, 392, 397, 398, 402,
 408, 413, 420, 428, 429, 434, 435,
 437, 448, 455, 456, 459, 468, 480,
 483, 493, 494, 501, 515, 530, 536,
 542, 551, 552, 554, 555, 558, 560,
 567, 569, 571, 593, 611, 618, 619,
 629, 632, 633, 637, 640.
 ΝΑΟΥ ΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ ἀνοικοδόμησις
 κ', κα', κξ', 304 ἐξ., 317, 516, 542
 ἐξ., 544, 545, 546, 549, 554, 557,
 589, 593, 594, 641.
 – ἀνακαίνισις 517, 521, 562.
 – διατάγματα 450, 471.
 – εἰκονοστάσιον 418.
 – ἐγκαίνια 118.
 – ἐπισκευαὶ 282, 346, 347, 404, 409,
 410, 421, 476, 493, 508 ἐξ., 513,
 524, 528, 537, 549, 553, 568, 569,
 618, 640.
 – θόλος 295, 567, 572, 573, 616.
 – Καθολικὸν 543, 547, 548, 551, 558,
 568, 572, 592.
 – καταστροφαὶ 242, 304 ἐξ., 384, 507.
 – καταχρήσεις 413.
 – κτήματα 411.
 – κυριότης 592.
 – πυρπόλησις κ', κα', (τοῦ 1808) 543,
 544.
 – σεισμὸς - βλάβες 407.
 – σκεύη - ἄμφια 125.
 – ταραχαὶ 407, 550.
 – τροῦλλος 592.
 – «τυπικὸν» ἰξ', 342, 343.
 – φόροι 562, 566.

- 696 – φύλακες πύλης 399 (βλ. καὶ λ. καμαμές, κουδούκλιον)
 ΝΑΟΣ Ἁγ. Ἄννης 353.
 – Ἀποστόλων ἁγίων, ἐν Κωνσταντινουπόλει κε', ἐν Σιών 153.
 – οἱ ἁγ. Τόπων ιγ', ιε', 124.
 – Ἀρτέμιδος 487.
 – Ἀρχαγγέλων 355.
 – Ἀφροδίτης 105, 106, 484.
 – Βασιλικῆς 306.
 – Βασιλείου μάρτυρος 159.
 – Βενεδίκτου ἁγίου, ἐν Πέραν 424.
 – Βηθλεὲμ (Γεννήσεως) 239, 345, 353, 377, 397, 399, 419, 428, 429, 435, 436, 437, 457, 494, 496, 528, 530, 533, 535, 536, 537, 558, 569, 572, 590, 592, 593.
 – ἀνακαίνισις 465, 596.
 – ἀνέγερσις 456, 461, 462, 480.
 – διακόσμησις 347.
 – διάταγμα 465.
 – ἐπισκευή 347, 383, 410, 429, 447, 568, 572, 573.
 – κατάληψις 467.
 – ὡς κατάλυμα 465.
 – καταστροφή 384.
 – κλίμαξ 572.
 – κυριότης 422, 572.
 – Βλαχερνῶν 172.
 – Γεθσημανῆ 251, 345, 377, 536, 541, 543, 558, 569, 593.
 – Γεωργίου ἁγίου 201, 225, 316, 322, 353, 450, 506, 511.
 – Γολγοθᾶ 114, 115, 123, 225, 282.
 – Διὸς Καπιτωλίου 77.
 – Ἐθνικῶν 74.
 – Ἐλαιῶν ὄρους 569, 570.
 – Ἐλένης ἁγίας 396, 405, 531.
 – εὐρέσεως Σταυροῦ 338, 353.
 – Θέκλης ἁγίας 396, 470, 531.
 – Θεοδώρου ἁγίου 310.
 – «Θεόκτιστος» 180.
 – Θεοτόκου 181, 182, 189, 201, 211, 229, 251, 306, 310. (βλ. Παρθένου).
 – Ἰακώβου ἁγίου 353, 379, 388, 396, 407, 420, 470, 629.
 – οἱ Ἱερουσαλήμ κδ', 188, 399.
 – τῶν Ἰσραηλιτῶν 241.
 – Ἰωαννιτῶν 353, 619.
 – Ἰωάννου ἁγίου τοῦ Προδρόμου 252, 396, 405, 531.
 – Καισαρείας 73.
 – Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου 172.
 – Κοσμᾶ καὶ Δαμιανοῦ 224.
 – Κυριακῆς ἁγίας ἐν Χίῳ 514.
 – Κωνσταντινιοὶ 107, 108, 240, 308, 321, 345, 420, 451.
 – Λαύρας 275, 477.
 – Μαρίας Μαγδαληνῆς 354.
 – Μάρνα 74, 205.
 – «Μαρτυρίου» 114, 115, 130.
 – Μ' Μαρτύρων 407, 515.
 – Μηνᾶ ἁγίου 173.
 – Ναζαρετ 537.
 – Παρθένου ἁγίας 202 (βλ. λ. Ναὸς Θεοτόκου)
 – Πέτρου ἁγίου, Ἀντιοχείας 331, 332, Ρώμης 281, 428.
 – Ποιμένων 558, 569.
 – Ρωσικὸς Ἀθηνῶν 617, Κωνσταντινουπόλεως 539.
 – Σεϊδανάγια 531.
 – Σεράπιδος 140.
 – Σεραπίωνος ἁγίου 225.
 – Σιών 208, 345, 348, 399.
 – Σολομῶντος 43, 44, 47, 55, 56, 66, 69, 77, 105, 127, 201, 211, 332, 351.
 – Σοφίας ἁγίας, Κωνσταντινουπόλεως 200, 205, 225, 384, 615.
 – Σταυροῦ 130, 131, 135, 137.
 – Στεφάνου ἁγίου 164, 173, 195.
 – Σωτῆρος 619, 643.

- Τάφου ἁγίου 225, 487.
 – Τριάδος ἁγίας, Ταϊγανίου 559.
 – Τύρου 120.
 – ὑπερφίου Σιών 108.
 – Χρυσοστόμου ἁγίου 477.
 ΝΑΟΥΜΩΦ βλ. λ. Κύριλλος
 Μελιτουπόλεως 618.
 ΝΑΠΟΛΕΩΝ Βοναπάρτης 542.
 ΝΑΡΚΙΣΣΟΣ ἅγιος ἐπίσκ.
 Ἱεροσολύμων 77, 80, 81.
 ΝΑΣΑΡΙΔΕΣ 239.
 ΝΑΣΡΑΛΑΣ 412.
 ΝΑΣΡΕΔΙΝ-χασάν-Ἰμπν-ἐλ Νάσερ
 371.
 – ἴμπν-κάις 246
 ΝΑΤΙΑ-ἴβν-Καίς 250.
 ΝΑΥΠΑΚΤΟΣ 357, 446.
 «ΝΕΑ ΕΚΚΛΗΣΙΑ» 201, 206,
 207, 211, 218, 225 (βλ. λ. Ναὸς
 Θεοτόκου).
 «ΝΕΑ ΗΜΕΡΑ» 236.
 ΝΕΑΠΟΛΙΣ (Συχέμ) Παλαιστίνης
 75, 99, 199, 332, 375, 453, 512, 578,
 591.
 «ΝΕΑ ΣΙΩΝ» περιοδικὸν κα΄, κε΄, 58,
 65, 71, 76, 77, 105, 107, 110, 114, 119,
 129, 138, 144, 145, 152, 167, 172,
 173, 177, 178, 186, 202, 206, 216,
 219, 224, 225, 254, 277, 347, 353,
 379, 388, 389, 401, 420, 421, 453,
 459, 476, 477, 489, 508, 511, 514,
 522, 526, 543, 544, 546, 554, 575,
 585, 607.
 ΝΕΓΡΗΣ Ἰωάννης 556.
 – Κ. 595.
 ΝΕΕΛΚΕΡΑΒΑ Λαύρα 190.
 ΝΕΙΛΟΣ μοναχὸς ιζ΄, 310.
 – ὄσιος 322.
 – ὕμνογράφος 364.
 ΝΕΚΡΑ ΘΑΛΑΣΣΑ 74, 75, 158, 174,
 185, 268.
 ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟΝ –α 384, 405, 462,
 561, 590.
 ΝΕΚΤΑΡΙΟΣ ἐπίτροπος 459.
 – Ἱεροσολύμων ιδ΄, 315, 383, 409, 412,
 418, 427, 444, 452, 453, 454, 455,
 457, 462, 463, 465, 466, 467, 470,
 471, 474.
 – Κεφαλαῖς 224.
 – Τιβεριάδος 626.
 ΝΕΜΤΖΙΑ 487.
 ΝΕΟΚΑΙΣΑΡΕΙΑ 382.
 ΝΕΟΚΛΗΣ Παῦλος 624.
 ΝΕΟΛΑΥΡΙΤΑΙ Ὑριγενισταί (βλ. λ.)
 190, 209, 230.
 ΝΕΟΠΛΑΤΩΝΙΚΑΙ σπουδαί 219.
 ΝΕΟΦΥΤΟΣ ἀρχιδιάκονος 444.
 – Μητροπολίτης Βηθλεέμ 453.
 – Γραμματεὺς Ναοῦ Ἀναστάσεως κα΄,
 586.
 – ἐπίτροπος Πατριάρχου 538.
 – ἠγούμενος ἁγ. Σάββα 446.
 – Κύπριος 397, 484, 542, 543, 546,
 560, 561, 563, 567, 573, 577.
 – Κωνσταντινουπόλεως 418, 441,
 – ὁ ΣΤ΄ Κωνσταντινουπόλεως 526.
 – Λύδδης 459, 478, 479, 483, 626.
 – Ναζαρέτ 540.
 – Νοταρᾶς 479, 492, 509, 518, 520..
 – Μητροπολίτης Πτολεμαῖδος 515.
 ΝΕΟΧΩΡΙΟΝ 561.
 – Μετόχιον 638.
 ΝΕΡΩΝ 68.
 ΝΕΣΕΛΡΩΔ 580.
 ΝΕΣΤΟΡΙΑΝΙΖΟΝΤΕΣ 192, 203.
 ΝΕΣΤΟΡΙΑΝΙΚΗ αἵρεσις 237.
 ΝΕΣΤΟΡΙΑΝΙΣΜΟΣ 165, 169, 193,
 247.
 ΝΕΣΤΟΡΙΑΝΟΙ 239, 264, 414, 614.
 ΝΕΣΤΟΡΙΟΣ 161, 162, 163, 192, 196,
 197.
 ΝΕΩΝ 83.

- ΝΗΣΤΕΙΑ 46, 77, 89, 132, 136, 178,
 188, 264, 314, 414.
 – Αγ. Ἀποστόλων 519.
 – «Ἡρακλείου» 314.
 – Μ. Τεσσαρακοστῆς 132.
 ΝΗΦΩΝ Μητροπ. Ναζαρέτ 627.
 ΝΙΕΤ 624.
 ΝΙΚΑΙΑ 104, 196, 197, 253, 273,
 329, 330.
 ΝΙΚΑΝΩΡ διάκονος 46.
 ΝΙΚΗΤΑΣ Κληρικὸς 306.
 – Πατρίκιος 307.
 – Χωνιάτης 344, 356.
 ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ Ἀρχιγραμματεὺς 626,
 627.
 – Ἀρχιμανδρίτης 570, 586.
 – Βασιλεὺς 288.
 – ἡγούμενος ἀγ. Σάββα 477,
 – Μονῆς Σταυροῦ 473.
 – Α΄ Ἱεροσολύμων 318.
 – Β΄ Ἱεροσολύμων 344.
 – Κάλλιστος 77, 103, 105, 116, 125,
 155, 161, 170, 172, 343.
 – Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως
 120, 282.
 – Οὐρανὸς 311.
 – Πέτρας 638.
 – Ἀρχιεπ. Σιναίου 525.
 – Φωκᾶς 307, 308.
 «ΝΙΚΟΔΗΜΙΤΑΙ» 576.
 ΝΙΚΟΔΗΜΟΣ Ἀγορείτης 204.
 – εὐσχήμων Βουλευτῆς 228, 484, 576.
 – ἡγούμενος 259.
 – μητροπολίτης Κυζίκου 606, 607.
 – Σερβίας, Ἀρχιεπίσκοπος 368.
 ΝΙΚΟΛΑΕΒΙΤΣ Κωνσταντῖνος 615,
 619.
 ΝΙΚΟΛΑΪΣΟΝ 577.
 ΝΙΚΟΛΑΟΣ ἅγιος 405.
 – Ἀλεξανδρείας Γ΄ 379.
 – Ἀντιοχεὺς 46.
 – Βλαχίας ἡγεμὼν 521.
 – Διάκονος 46.
 – Δοῦξ Μέγας 624.
 – Ἱεροσολύμων 342, 343.
 – λατῖνος Πατριάρχης Ἱεροσολύμων
 362.
 – Καππαδόκης 461.
 – Καρρᾶ - Ἰωάννης 522.
 – Κωνσταντινουπόλεως Πατριάρχης
 323.
 – Γραμματικὸς, Γ΄
 Κωνσταντινουπόλεως 343.
 – Β΄ Χρυσοβέργης,
 Κωνσταντινουπόλεως 310.
 – Σπαδάριος 482.
 ΝΙΚΟΛΑΟΥ Χατζῆ Σάβας 556.
 ΝΙΚΟΜΗΔΕΙΑ 471.
 ΝΙΚΟΠΟΛΙΣ Ἀρμενίας 181.
 – Παλαιστίνης 74, 84, 100, 189, 190.
 ΝΙΚΩΝ Μόσχας 446, 454, 457, 475.
 ΝΙΝΕΥΗ 226.
 ΝΙΣΑΝ 77.
 ΝΙΤΡΙΑ 143.
 – ς μοναχοὶ 150 (βλ. λ. Μοναχοί).
 ΝΟΜΑΔΙΚΟΣ λαὸς 323.
 ΝΟΜΙΚΑ 192.
 ΝΟΜΙΚΗ ἐπιστήμη 90.
 – συναγωγή 472.
 ΝΟΜΙΣΜΑ 521.
 ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΗ ἐξουσία 497.
 ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ μουσουλμανικὴ 237.
 ΝΟΜΟΣ-οι 76, 305.
 ΝΟΜΟΥ τήρησις 62.
 ΝΟΝΝΟΣ μοναχὸς 190, 198, 204,
 205, 208.
 ΝΟΣΟΚΟΜΕΙΑ 186, 187, 351, 353,
 403, 522, 523, 590, 610, 611, 619,
 629, 630, 633, 637.
 ΝΟΤΑΡΑΣ Δημήτριος 515.
 ΝΟΤΑΡΙΟΣ 249.
 ΝΟΥΡΕΔΔΙΝ σουλτάνος 351, 352.

- ΝΩ Φ.** 192.
ΝΩΕ ἐπίσκ. Τιβεριάδος 302.
- ΞΑΝΘΟΣ** Ἐμμ. 559.
ΞΕΝΟΔΟΧΕΙΟΝ 187, 210, 211, 310.
«ΞΕΝΩΝ» Εὐδοκίας 353, 399, 619.
 – Ἱεριχὼ 183.
«ΞΕΝΩΝΕΣ» 164, 185, 186, 201, 219, 455, 477, 537, 559.
ΞΙΦΙΛΙΝΟΣ Γεώργιος 356.
- ΟΒΡΕΝΟΒΙΤΣ** Μιλός 566.
ΟΔΗΣΣΟΣ 248.
ΟΔΟΙΠΟΡΙΑ Εὐδοκίας 163.
«ΟΔΟΙΠΟΡΙΚΑ» ιζ', 336, 338, 357, 414.
 – ὃν Ἀρσενίου ιζ'.
 – ὃν Δανιὴλ ιζ', 321, 341, 388.
 – ὃν Κυρίλλου Ἱεροσολύμων ιστ'.
 – ὃν Σιλβίας ιστ', 107, 108, 115, 129.
ΟΖΕΡΩΦ 592.
ΟΘΩΜΑΝΟΙ 329, 330, 383, 385, 388, 389, 397, 450, 473, 479, 496.
ΟΘΩΝ ἐπίσκ. Ρεγενσβούργου 320.
ΟΙΚΙΑ 237.
ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ 265.
ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΑΙ σχέσεις 235.
ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΟΝ δίκαιον 237.
ΟΙΚΟΔΟΜΟΙ 319.
«ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ» 354, 355.
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ 265.
ΟΙΚΟΝΟΜΟΣ 249, 277.
 – τοῦ Μοναστηρίου 187.
ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, Σ. Κ. 278, 302, 315, 319, 370, 400, 526, 529.
 – Σοφ. 541, 586.
«ΟΙΚΟΣ Ἰσλάμ» 238.
«ΟΙΚΟΣ πολέμου» 238.
ΟΙΚΟΤΡΟΦΕΙΑ 574.
ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΟΣ 58.
ΟΙΝΟΣ 237.
ΟΙΩΝΟΣ 205.
- ΟΚΤΩΗΧΟΣ** 262.
ΟΛΑΣ 492.
ΟΛΛΑΝΔΙΚΗ πρεσβεία 427, 430.
ΟΛΥΜΠΙΟΣ διοικητὴς Παλαιστίνης 195.
ΟΜΑΡ Χαττὰπ 406.
ΟΜΗΡΟΣ 89.
ΟΜΙΛΙΑΙ, Σωφρονίου Ἱεροσολύμων 248.
«ΟΜΟΙΟΥΣΙΑΝΟΙ» 123.
ΟΜΟΛΟΓΗΤΑΙ 291.
«ΟΜΟΛΟΓΗΤΗΣ» 374.
«ΟΜΟΛΟΓΙΑ» 443.
 – Δοσιθέου 463.
 – Κυρίλλου Λουκάρεως 443, 462.
«ΟΜΟΟΥΣΙΟΝ» 116, 118, 123.
«ΟΝΟΜΑΣΤΙΚΟΝ» Εὐσεβίου ιδ'.
ΟΝΩΡΙΟΣ πάπας Ρώμης 228.
 – Γ' Ρώμης 360.
ΟΠΛΑ 237.
ΟΡΓΑΝΙΚΟΣ νόμος Βλαχίας 596.
ΟΡΕΙΝΗ 494.
ΟΡΕΣΤΗΣ Ἱεροσολύμων 310, 312, 313, 315.
ΟΡΘΟΔΟΞΙΑ 104, 191 ἐξ., 195, 230, 248, 284, 288, 290, 293, 382, 421, 430, 463, 490, 555, 571, 573, 618, 627.
ΟΡΘΟΔΟΞΟΙ 193, 196, 205, 217, 237, 249, 255, 256, 350, 361, 440, 456, 483, 484, 485, 499, 530, 567, 575, 578, 614, 622.
 – διάκρισις ἀπὸ Ἀρειανῶν 118.
ΟΡΘΟΔΟΞΟΣ Ἐκκλησία (βλ. λ.) 206, 227, 331, 343, 366, 382, 495, 503, 576, 604.
 – ἔνωσις μετ' Ἀγγλους 521.
 – Ἑλληνικὴ κοινότης 238.
 – «Παλαιστίνη Συλλογὴ» κγ'.
 – πίστις 267.
ΟΡΘΡΟΣ 456.
ΟΡΜΙΣΔΑΣ 198.
ΟΡΟΝΤΗΣ ποταμὸς 336.

- 700 «ΟΡΟΣ» Συνόδου (βλ. λ.) 381, 626, 627.
 ΟΡΦΑΝΟΤΡΟΦΕΙΑ 575.
 ΟΡΦΕΥΣ 261.
 ΟΡΩΣΙΟΣ Παύλος 129.
 – πρεσβύτερος 152, 153.
 ΟΣΙΟΙ 286.
 ΟΣΜΑΝ Γ΄ 530, 536.
 – διοικητής Συρίας 246.
 – Χαλίφης 239, 245, 246.
 «ΟΣΠΗΤΙΟΝ» 471, 478.
 ΟΤΡΗΪΟΣ επίσκ. Μελιτινής 155, 161.
 ΟΥΑΛΕΝΤΙΑΝΟΣ βασιλεύς 173.
 ΟΥΑΛΗΣ βασιλεύς 127, 128.
 – διάκονος-μάρτυς 95.
 – επίσκ. Ιεροσολύμων 77.
 – επίσκ. Παρεμβολών 189.
 ΟΥΓΓΑΡΙΑ 329, 353, 361.
 ΟΥΓΓΡΟΙ 492.
 ΟΥΕΣΠΑΣΙΑΝΟΣ 67, 68, 70, 73.
 ΟΥΚΑΖΙΟΝ τοῦ 1817, 603.
 ΟΥΚΡΑΝΤΣΕΦ Αἰμιλιανός 495, 498, 501.
 ΟΥΛΕΜΑΣ 385.
 ΟΥΛΠΙΑΝΟΣ 91.
 ΟΥΜΑΡΟΣ 468.
 ΟΥΜΜΕΪΑΔΑΙ 246, 253, 268.
 ΟΥΝΙΤΑΙ, ΟΥΝΙΤΙΣΜΟΣ κβ΄, 421, 529, 574, 575 ἐξ., 584, 614.
 «ΟΥΡΑΝΙΟΙ ΠΥΛΑΙ» 241.
 ΟΥΡΒΑΝΟΣ διοικητής Παλαιστίνης 90, 91, 92, 93.
 – β΄ πάπας Ρώμης 327, 331.
 – η΄ πάπας Ρώμης 441.
 ΟΥΣΑΜΑΣ-ἴβν-Ζεΐδ 252.
 ΟΥΣΠΕΝΣΚΗΣ Πορφύριος 305, 313, 356, 358, 388, 579, 581, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 605, 610, 611, 612, 614, 615, 616, 618, 627.
 ΟΥΣΙΝΣΚΗΣ Α΄ 618.
 ΠΑΓΑΙ Κιλικίας 90.
 «ΠΑΙΔΑΡΙΟΓΕΡΩΝ» 178.
 ΠΑΙΔΕΙΑ 255, 279, 292.
 – θύραθεν 266.
 ΠΑΪΣΙΟΣ Ἀλεξανδρείας 456, 475.
 – Λιγαρίδης, Μητροπολίτης Γάζης 447.
 – ἡγούμενος εἶτα Πατριάρχης Ἱεροσολύμων 440, 441, 444, 445, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 455, 456, 457, 468, 486.
 – Β΄ Κωνσταντινουπόλεως 522, 529.
 ΠΑΚΟΥΡΙΑΝΟΣ Γρηγόριος 323.
 ΠΑΛΑΙΑ Διαθήκη κβ΄, 46, 47, 61, 69, 76, 100 (βλ. λ. Ἁγία Γραφή, Καινή Διαθήκη).
 «ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΕΙΟΣ Ἐπιτροπή» 612.
 ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΗ κα΄, κδ΄, λ΄, λα΄, 46, 64, 67, 71, 73, 82, 83, 84, 88, 90, 97, 99, 100, 101, 103, 105, 106, 108, 109, 110, 113, 116, 118, 119, 125, 126, 127, 129, 137, 144, 147, 148, 154, 159, 163, 164, 165, 170, 171, 176, 178, 179, 186, 188, 192, 194, 200, 206, 210, 219, 224, 226, 229, 242, 243, 244, 245, 246, 261, 268, 273, 302, 304, 307, 309, 316, 317, 322, 340, 349, 350, 351, 362, 366, 367, 370, 371, 376, 377, 386, 390, 391, 397, 400, 482, 487, 489, 496, 540, 542, 554, 560, 561, 563, 566, 567, 568, 570, 571, 574, 575, 578, 579, 584, 606, 610, 613, 618, 619, 627, 642, 643.
 ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΑΙ τρεῖς 167, Α΄, Β΄, Γ΄, 161, 168
 ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΗΣ ἀραβοκρατία ιζ΄, ἐξαραβισμός 390.
 – γεωγραφία κδ΄.
 – ἱστορία κε΄.
 – κατάκτησις ὑπὸ Ἀράβων (τοῦ 638) ιγ΄, 217 ἐξ., 235, 395, 402, ὑπὸ Τούρκων (1517) ιγ΄, 323.
 – πολιτικὴ κατάστασις ιστ΄.
 – τοπογραφία κδ΄.

- «ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΟΛΟΓΙΑ» κγ', κδ',
κε', λ'.
- ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΟΛΟΓΙΚΑΙ μελέται κ'.
- ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΟΣ διάκονος-μάρτυς 90.
- ΠΑΛΑΜΑΣ Γρηγόριος ιδ', κβ', 240,
315, 346, 370, 376, 383, 418, 441, 443,
445, 460, 484, 501, 514, 522, 524, 526,
528, 538, 539, 540, 541, 607.
- ΠΑΛΛΑΔΙΟΣ Ἀντιοχείας 191.
- Ἐλενουπόλεως ιστ', 81, 128, 129,
282.
- ΠΑΛΜΕΡΣΤΩΝ 578.
- ΠΑΛΜΥΡΑ 82.
- ΠΑΜΒΟΣ Ἱερομόναχος 369.
- ΠΑΜΜΑΧΙΟΣ 148.
- ΠΑΜΦΙΛΟΣ 92 ἐξ., 94, 95, 96, 119,
149, 205.
- ου ἀπολογία ὑπὲρ Ὀριγένους 93.
- ου βίος 120.
- ΠΑΝ74.
- ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΗΣ Νικούσιος,
διερμηνεὺς 448, 452, 465, 469, 474.
- «ΠΑΝΑΘΗΝΑΙΑ» 323.
- ΠΑΝΑΙΑΣ219, 335.
- ΠΑΝΑΝΟΣ Χατζῆς 556.
- «ΠΑΝΔΕΚΤΗ» 224.
- ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ Ἀθηνῶν 588, 606.
- ΠΑΝΘΕΟΝ 74.
- ΠΑΝΙΟΝΙΟ116.
- ΠΑΝΟΡΜΟΝ 450.
- ΠΑΝΤΑΙΝΟΣ 79.
- «ΠΑΝΤΑΙΝΟΣ» περιοδικὸν 607.
- ΠΑΝΤΟΠΩΛΑΙ 519.
- ΠΑΝΩΛΗΣ 567.
- ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ Σπ. 302.
- ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ Γεώργιος 262.
- Νικόλαος Κομνηνὸς 515.
- Χρυσόστομος Α', Ἀρχιεπίσκοπος
Ἀθηνῶν Θ' κβ', κζ', κθ', λ', λβ', 57,
59, 74, 79, 84, 101, 109, 114, 127,
129, 150, 152, 162, 164, 165, 172,
183, 216, 236, 248, 310, 321, 337,
339, 344, 353, 368, 377, 379, 384,
387, 388, 390, 400, 401, 402, 410,
421, 422, 427, 446, 454, 459, 460,
462, 464, 472, 473, 475, 477, 478,
489, 492, 505, 507, 508, 511, 519,
521, 607, 636.
- ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ Γρηγόριος λζ', 376,
616, 618, 619.
- ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΣ Κ. 142, 245,
246, 256, 352, 495.
- ΠΑΠΑ ἀντιπρόσωποι εἰς ΣΤ' Σύνοδον
272.
- ΠΑΠΑΣ280, 361, 383, 427.
- ΠΑΠΙΣΚΟΣ 71.
- ΠΑΠΙΣΜΟΣ 430, 514, 519.
- ΠΑΡΑΔΕΙΣΟΣ 144.
- ΠΑΡΑΔΟΣΙΣ τῆς Ἐκκλησίας 256, 266.
- ΠΑΡΑΚΛΗΤΙΚΗ 378.
- ΠΑΡΑΝΙΚΑΣ Μ. 423.
- ΠΑΡΑΣΚΕΥΟΦΥΛΑΞ 638.
- ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙΑ 493.
- «ΠΑΡΕΜΒΟΛΑΙ» 159, 161, 189.
- ὦν ἐπίσκοπος 166.
- «ΠΑΡΕΝΘΕΤΟΣ» πατριάρχης
λατίνος 347, 348, 349.
- ΠΑΡΘΕΝΙΟΣ μητροπολίτης Γάζης 511.
- ἀγιοταφίτης 449, εἶτα Πατριάρχης 523.
- Καμαράσης 586.
- Καισαρείας 526, εἶτα Ἱεροσολύμων
ιδ', 526, 527, 528, 529, 530, 538.
- Α' Κωνσταντινουπόλεως 443, 444.
- Β' Κωνσταντινουπόλεως 445, 447.
- Δ' Κωνσταντινουπόλεως 452.
- ΠΑΡΘΕΝΟΣ Μαρία (βλ. λ.
Θεοτόκος) 364.
- ΠΑΡΘΕΝΟΙ 281.
- ΠΑΡΘΟΙ 222.
- ΠΑΡΙΣΙΟΙ 466, 515.
- ΠΑΡΜΕΝΑΣ διάκονος 46.
- «ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ» 527.

- 702 ΠΑΣΚΕΒΙΤΣ 603.
 ΠΑΣΣΑΡΙΩΝ ἅγιος 159, 171, 176, 178, 180, 185, 186.
 ΠΑΣΧΑ 56, 65, 92, 122, 123, 132, 136, 313, 314, 340, 341, 410, 450, 461, 467, 470, 572.
 – ζήτημα περὶ ἐορτῆς του π. 77.
 – Ἰουδαϊκὸν 313.
 ΠΑΣΧΑΛΙΑΙ ἐπιστολαὶ 150.
 ΠΑΣΧΑΛΙΟΝ ἐβραϊκὸν 313.
 – «Χρονικὸ» (βλ. λ.) 164, 176.
 ΠΑΤΑΒΙΟΝ 515.
 ΠΑΤΕΡΕΣ Ἐκκλησίας 264, 266, 463.
 ΠΑΤΖΙΟΝ 385, 405.
 ΠΑΤΜΟΣ 322, 349, 527.
 ΠΑΤΡΑΙ 228.
 ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ δικαιώματα 422.
 – ἐκλογή 509, 585, 631 ἐξ., 632, 633, 636.
 – παραίτησις 355 ἐξ., 412, 418, 457, 458, 526, 541, 585, 626, 634.
 – στολή 173.
 ΠΑΤΡΙΑΡΧΩΝ Ἱεροσολύμων, κατάλογοι ιζ´.
 – σχέσεις πρὸς Ρωσίαν κδ´.
 ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΟΣ θρόνος 402.
 – οἶκος 353.
 ΠΑΤΡΙΚΙΟΣ Ἀρχιμανδρίτης 628.
 – μοναχὸς 277.
 ΠΑΤΡΟΦΙΛΟΣ Σκυθοπόλεως 104, 121.
 ΠΑΥΛΑ 129, 153.
 ΠΑΥΛΙΚΙΑΝΟΙ 264.
 ΠΑΥΛΙΝΙΑΝΟΣ 148.
 ΠΑΥΛΙΝΟΣ 83.
 – ἐπίσκ. Μαΐουμᾶ 161.
 – ἐπίσκ. Τύρου 119.
 ΠΑΥΛΟΣ ἀββᾶς 185.
 – ἅγιος ὁ Θεβαΐος 110.
 – ἐπίσκ. Αἴλης 195.
 – Ἀλεξανδρείας 205.
 – Ἀνθηδόνος 161.
 – Ἀπόστολος 49 ἐξ., 54, 57, 60, 61, 63, 157, 218, 266, 343, ἐπιστολαὶ 264.
 – ὁ Ἀρμένιος 212.
 – καθολικὸς ἐπίσκ. Ἀρμενίας 227.
 – Ἑλλαδικὸς 189, 213.
 – Εὐδυμίου ἀγίου, πατὴρ 155.
 – ἡγούμενος 182, 187, 307,
 – Λατίνων 429,
 – Νέας Λαύρας 190,
 – Φραγκισκανῶν 431.
 – β´ Κωνσταντινουπόλεως 248.
 – μάρτυς 93, 95.
 – μοναχὸς 181, 348, 527.
 – Σαμοσατεὺς 88.
 ΠΑΦΝΟΥΤΙΟΣ ἐπίσκ. Θεβαΐδος 116.
 ΠΑΦΟΣ 398.
 ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ Γεώργιος 358, 368.
 ΠΑΧΩΜΙΟΣ ἅγιος 148.
 – ἡγούμενος ἀγίου Σάββα 408.
 – Ρουσάνος 400.
 ΠΕΙΡΑΙΕΥΣ 73.
 ΠΕΙΡΑΣΜΟΙ Χριστιανῶν 64.
 «ΠΕΪΣ-ΠΑΣΑ» 618.
 ΠΕΪΤΟΥΖΑΛΑ 531.
 ΠΕΛΑΓΙΑΝΙΣΜΟΣ 151 ἐξ., 153.
 ΠΕΛΑΓΙΑΝΙΣΤΙΚΑΙ ἔριδες 230.
 ΠΕΛΑΓΙΑΝΟΙ 153.
 ΠΕΛΑΓΙΟΣ 151, 152, 153, 154.
 – ἀντιπρόσωπος πάπα 206.
 ΠΕΛΛΑ λβ´, 68, 71, 72, 74, 76, 105.
 ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΟΙ 465.
 ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΣ 456, 479.
 ΠΕΝΤΑΚΑΚΗΣ Γ. 236.
 ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΗ 41, 44, 66, 132, 136, 137, 176, 268, 308.
 ΠΕΡΑΝ Κωνσταντινουπόλεως 424.
 ΠΕΡΓΑΜΙΟΣ 181.
 ΠΕΡΓΑΜΟΣ 450, 451.
 ΠΕΡΔΙΚΑΣ πρωτονοτάριος 378.
 ΠΕΡΙΟΔΕΙΑ-αι 475.

- «ΠΕΡΙΟΔΕΥΤΗΣ» Ἐπίσκοπος 80.
 ΠΕΡΙΟΥΣΙΑ 237.
 «ΠΕΡΙΣΣΟΚΡΑΤΙΑ» 194.
 ΠΕΡΙΤΟΜΗ 60, 76.
 ΠΕΡΣΑΙ 110, 199, 218, 220, 223, 224, 225, 227, 231, 248, 314, 484, 487.
 ΠΕΡΣΑΙ ἐπιδρομὴ εἰς Ἀγ. Τόπους
 ἰστ', λα', 217 ἐξ., 242.
 ΠΕΡΣΑΙ Ἐπίσκοποι 116.
 ΠΕΡΣΕΥΣ 73.
 ΠΕΡΣΙΑ 75, 157, 219, 270, 433, 499.
 ΠΕΣΟΝΤΕΣ (LAPSI) 87.
 ΠΕΤΖΑΛΑ 453, 571.
 ΠΕΤΡΑ 74, 161, 168.
 – ς Ἀρχιεπισκοπὴ 335, 512.
 ΠΕΤΡΑΙΑ Ἀραβία (βλ. λ.) 161.
 ΠΕΤΡΟΒΑΡΑΔΙΝΟΣ 491.
 ΠΕΤΡΟΣ ἁγιοταφίτης - μοναχὸς 362.
 – Ἀπόστολος 42, 44, 50, 52, 53, 56, 57, 60, 61, 64, 73, 218, 331.
 – ἀσκητὴς 94.
 – Βαρδολομαῖος, ἱερεὺς 331.
 – Δαμασκου᾽ Ἐπίσκοπος 263.
 – ἐρημίτης 327, 328, 329, 330, 331.
 – Ἰθὴρ 192.
 – Ἱεροσολύμων 199, 200, 202, 203, 205, 206, 207, 208.
 – Κναφεὺς 264.
 – α' βασιλεὺς Κύπρου 376.
 – Κωνσταντινουπόλεως 200.
 – Μαΐουμᾶ ἐπίσκοπος ιε', 176, 263.
 – Μαῖιστρος 383.
 – Μαῖιστρῶ 427, 444.
 – ὁ Μέγας, τσάρος 489, 491, 501, 504, 505, 510, 522.
 – Μογγὸς Ἀλεξανδρείας 180, 191.
 – μοναχὸς 181.
 – σύγκελλος 207.
 – Παρεμβολῶν ἐπίσκοπος 159, 161, 166, 189.
 – προϊστάμενος Ναοῦ Ἀναστάσεως 336.
 – Τερέβων ἐπίσκοπος 158.
 – Χαρτουλάριος 264.
 ΠΕΤΡΟΥΠΟΛΙΣ λ', 175, 226, 228, 253, 581, 584, 586, 587, 605, 611, 615, 618, 628.
 ΠΕΤΡΩΝΙΟΣ διοικητὴς Συρίας 54, 56.
 «ΠΗΓΗ ΓΝΩΣΕΩΣ» 264 ἐξ.
 ΠΗΛΙΟΝ 539.
 ΠΙΕΡΙΟΣ 92.
 ΠΙΖΑ 309.
 ΠΙΛΑΤΟΣ 135.
 ΠΙΟΣ β' πάπας 386.
 – δ' πάπας 409.
 – θ' πάπας 574.
 ΠΙΠΙΝΟΣ 268.
 ΠΙΣΤΙΣ 197.
 – χριστιανῶν 64.
 ΠΙΤΤΑΚΙΟΝ 291, 529.
 ΠΛΑΚΕΝΤΙΑ 327.
 ΠΛΑΣΤΟΓΡΑΦΙΑ 430, 432, 525.
 ΠΛΑΤΩΝ λδ'.
 – Κρατίας ἐπίσκοπος 217.
 ΠΛΕΙΟΨΗΦΙΑ 631, 633.
 «ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΑΙ» Ἰωάννου ἐπισκ.
 Μαΐουμᾶ ιε', 192.
 ΠΛΟΥΣΙΟΙ 64.
 ΠΝΕΥΜΑΤΑ 264.
 ΠΝΕΥΜΑΤΟΜΑΧΟΙ 197.
 ΠΝΙΚΤΑ ζῶα 62.
 ΠΟΓΙΑΝΝΗ 428.
 ΠΟΖΝΙΑΚΩΦ, ρῶσος προσκυνητὴς 414.
 ΠΟΙΗΜΑΤΑ Σωφρονίου Ἱεροσολύμων 248.
 ΠΟΙΗΣΕΩΣ χαρακτήρ 262, 263, 279.
 ΠΟΙΗΣΙΣ ἐκκλησιαστικὴ 261.
 ΠΟΙΗΤΑΙ 219, 390.
 ΠΟΙΜΕΝΕΣ 484.
 «ΠΟΙΜΕΝΙΟΝ» ἢ «Ποῖμνιον» 282.
 ΠΟΛΕΜΑΡΧΟΣ Πατρίκιος 236.
 ΠΟΛΕΜΟΣ Ἑλλήνων - Ἀράβων 246.

- 704 ΠΟΛΕΜΩΝ, βασιλεὺς Πόντου 56.
 ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ σχέσις πρὸς Ἐκκλησίαν 258.
 ΠΟΛΙΤΙΑΝΟΣ Ἀλεξανδρείας 278.
 ΠΟΛΙΤΙΚΑΙ σχέσις 236.
 ΠΟΛΙΤΙΚΗ 265.
 ΠΟΛΙΤΙΚΟΣ ἀρχηγὸς 236.
 ΠΟΛΥΕΛΑΙΟΣ 572.
 ΠΟΛΥΕΥΚΤΟΣ μάρτυς 155.
 ΠΟΛΥΚΑΡΠΟΣ Ἱεροσολύμων 544, 546, 548, 554, 555, 556, 557, 559, 561, 563, 579.
 ΠΟΛΥΚΡΑΤΗΣ Ἐφέσου 77.
 ΠΟΛΩΝΙΑ 423, 481, 482, 495, 500, 503.
 ΠΟΛΩΝΟΙ 479.
 ΠΟΜΕΡΑΝΤΣΕΦ 458.
 ΠΟΜΙΑΛΟΒΣΚΗ κδ΄.
 ΠΟΠΩΦ Α. κδ΄, 333, 334, 336, 337, 340, 341, 348, 354, 361.
 ΠΟΡΚΙΟΣ Φῆστος 65.
 ΠΟΡΝΕΙΑ 62, 63.
 ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ 504.
 ΠΟΡΦΥΡΙΟΣ ἅγιος, ἐπίσκ. Γάζης ιε΄, 119, 138, 139, 141, 142, 143, 152, 154, 205.
 – μάρτυς 95.
 ΠΟΤΛΗΣ - Ράλλης (βλ. λ. Ράλλης - Ποτλῆς)
 «ΠΟΥΛΛΑΝΟΙ» 351.
 ΠΟΥΛΧΕΡΙΑ 166, 170, 171, 172.
 ΠΟΥΛΧΕΡΙΟΣ λατίνος Πατριάρχης Ἱεροσολύμων 335, 340, 343.
 ΠΟΥΠΛΙΟΣ Ἱεροσολύμων 77.
 ΠΡΑΓΜΑΤΕΥΤΑΙ 373.
 ΠΡΑΙΤΩΡΙΟΝ 225.
 ΠΡΑΚΤΕΥΤΑΙ 194.
 ΠΡΑΚΤΙΚΑ Συνόδου 519 (βλ. λ. Σύνοδος)
 ΠΡΑΚΤΩΡ Κληρικὸς 580.
 ΠΡΑΞΕΙΣ Ἀποστόλων ιδ΄.
 ΠΡΑΣΙΝΟΙ 224.
 ΠΡΑΨΙΛΙΟΣ 138.
 – Ἱεροσολύμων 154, 155.
 ΠΡΕΣΒΕΥΤΗΣ 318.
 ΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΙ τῆς Ἐκκλησίας 63.
 ΠΡΙΣΚΟΣ μάρτυς 87.
 ΠΡΟΒΑΤΙΚΗ κολυμβήθρα 224.
 ΠΡΟΒΙΒΑΣΜΟΣ ἐπισκόπου Ἱεροσολύμων εἰς Πατριάρχην 161 ἐξ.
 ΠΡΟΚΛΟΣ ἐπίσκοπος 163.
 ΠΡΟΚΟΠΙΟΣ 127.
 – ἀναγνώστης 88, 89, 90.
 – Γάζης, εἶτα Ἱεροσολύμων 586, 626.
 – Α΄ Ἱεροσολύμων 541.
 – Β΄ Ἱεροσολύμων 629, 630.
 – Καισαρεὺς 201.
 – Ναζιανζηνὸς («Ἀράμπογλου») κ΄, 543, 544, 546, 548, 550, 552, 554, 556, 557, 560, 561, 586.
 – Φιλόσοφος 219.
 ΠΡΟΜΟΣ ἢ Πρόβος μάρτυς 93.
 ΠΡΟΝΟΜΙΑΙ 230, 238, 323, 397, 429, 510, 511, 516.
 – ἐλλήνων ἐν Ναῶ Ἀναστάσεως 342.
 – λατίνου ἡγουμένου 336.
 – μοναχῶν 246.
 – οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου 236.
 ΠΡΟΠΑΓΑΝΔΑΙ ἐν Παλαιστίνῃ λστ΄, 505, 575, 577, 622, 627, 642.
 ΠΡΟΣΕΥΧΗ 89, 111, 241, 538.
 – ἀδιάλειπτος 113.
 ΠΡΟΣΗΛΥΤΙΣΜΟΣ 237, 408, 414, 423, 429, 430, 482, 483, 492, 507, 519, 524, 525, 529, 573 ἐξ., 574, 575, 576, 579, 605, 641, 642, 643.
 ΠΡΟΣΗΛΥΤΟΙ 528, 577, 578.
 ΠΡΟΣΚΥΝΗΜΑΤΑ Ἁγίων Τόπων ιγ΄ ἐξ., κε΄, λδ΄, 113, 117, 125, 188, 202, 239, 242, 246, 269, 281, 300, 337, 345, 352, 354, 357, 360, 363, 368, 369, 376, 377, 379, 380, 384, 385,

- 386, 387, 392, 395, 397, 398, 399,
405, 424, 427, 431, 433, 434, 443,
464, 495, 496, 498, 499, 503, 504,
506, 511, 522, 523, 532, 536, 542,
543, 552, 555, 556, 559, 563, 568,
569, 573, 585, 612, 617, 618, 630,
633, 634, 635, 636, 639, 640, 641.
- ἀγῶνες ὑπὲρ αὐτῶν ιδ', κατὰ
Λατίνων 434.
  - ἀνακαίνις 418.
  - ἀνάκτησις 426 ἐξ., 524 ἐξ., 528, 537.
  - ἀπώλεια 479 ἐξ., 485.
  - διαρπαγή 386, 466.
  - διάσωσις 390, 489.
  - διατάγματα 384, 401, 410, 443, 445,
447, 448, 474, 475, 481, 482.
  - δίκαια ἑλληνικοῦ Γένους ιγ', 401,
439, 493.
  - δίκη τοῦ 1675, 468, 469.
  - διοίκησις 622.
  - ἔγγραφα 526.
  - ἐπιβουλαὶ κατ' αὐτῶν 445 ἐξ.
  - ἐπισκευαὶ 410, 512, 515, 535, 566,
571.
  - ἔρανοι 477.
  - ἔριδες χριστιανικῶν ἐθνῶν κα'.
  - Εὐρωπαϊκοὶ λαοὶ 403.
  - ζητήματα 402 ἐξ.
  - ἠθικὴ κατάστασις 610.
  - ἱστορία κα', λ', 485.
  - καθεστῶς ιγ', 537 ἐξ., 589 ἐξ., 629
ἐξ., 633, 639.
  - κατάληψις ὑπὸ Λατίνων 467.
  - κυριότης 239, 386, 389, 395, 406,
418, 430, 431, 435, 436, 442, 443,
448, 467, 470, 491, 496, 499, 500,
503, 509, 518, 525, 526, 528, 530,
534, 539, 545, 549, 555 ἐξ., 566 ἐξ.,
592.
  - Λατίνων ἐκτόπισις 428,
  - νομιμοποιήσις 425,
  - κατοχή 425, 465, 483.
  - οἰκονομικὴ διαχείρισις 633.
  - παραχώρησις 397, 399.
  - περιουσία 622.
  - συντήρησις 242.
  - φρούρησις 637.
- ΠΡΟΣΚΥΝΗΜΑΤΙΚΟΝ ζήτημα κγ',
κδ'.
- ΠΡΟΣΚΥΝΗΣΙΣ Εἰκόνων (βλ. λ.)
292, 293, 294.
- ΠΡΟΣΚΥΝΗΤΑΙ ἀγ. Τόπων 106, 125,
168, 201, 218, 235, 278, 310, 319,
320, 349, 351, 367, 389, 400, 401,
403, 450, 455, 499, 519, 520, 528,
535, 538, 539, 540, 559, 562, 566,
567, 571, 575, 579, 581, 583, 611,
614, 621, 637, 642.
- «ΠΡΟΣΚΥΝΗΤΑΡΙΟΝ τῆς Ἁγίας
Γῆς» κβ', 378, 420, 446.
- ΠΡΟΣΦΟΡΑΙ 460.
- ΠΡΟΣΩΔΙΑ 262.
- ΠΡΟΤΕΚΤΟΡΑΤΟΝ Γαλλίας 528.
- ΠΡΟΤΕΣΤΑΝΤΑΙ 414, 427, 439, 463,
464, 571, 573, 577, 578, 581, 642.
- Ἱεραπόστολοι 643.
- ΠΡΟΤΕΣΤΑΝΤΙΚΑΙ ἀποικίαι 577.
- ΠΡΟΤΕΣΤΑΝΤΙΣΜΟΣ 576, 578, 579,
642.
- ΠΡΟΥΣΑ 442, 451, 453, 471, 525.
- ΠΡΟΦΗΤΕΙΑ 294.
- ΠΡΟΦΗΤΗΣ 236, 237, 286.
- ΠΡΟΧΟΡΟΣ διάκονος 46.
- ὁ Κυδώνης 376.
- μοναχὸς 321.
- ΠΡΩΣΣΙΑ 571, 577.
- ΠΡΩΣΣΟΙ 619.
- ΠΡΩΤΕΙΟΝ ἐπισκόπου Ρώμης ιη',
512, 520.
- ΠΡΩΤΟΘΡΟΝΟΣ 381.
- «ΠΡΩΤΟΚΟΛΛΟΝ» τοῦ 1878, 639.
- ΠΡΩΤΟΚΤΙΣΤΑΙ 208 (ἢ Τετραδίται)

- ΠΡΩΤΟΝΟΤΑΡΙΟΣ** 378.
ΠΡΩΤΟΠΑΠΑΣ Γεράσιμος 607.
ΠΡΩΤΟΣΥΓΚΕΛΛΟΣ 459, 564, 631, 635.
ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΣ μοναχός 205.
ΠΤΟΛΕΜΑΪΣ Παλαιστίνης 74, 335, 349, 351, 352, 360, 361, 362, 426, 511, 542, 560, 566, 585.
ΠΤΩΣΕΙΣ Πατριαρχῶν (βλ. λ.) 463.
ΠΤΩΣΙΣ Πρωτοπλάστων 267.
ΠΤΩΧΟΙ 64.
ΠΤΩΧΟΚΟΜΕΙΟΝ 186, 187, 575.
 – Πασσαρίωνος ἁγίου 160.
ΠΥΡΓΟΣ Δαυΐδ 114, 176, 183, 184, 187, 188.
 – Συμεὸν ἁγίου 419.
ΠΥΡΚΑΪΑ 298, (τοῦ 1786) 541, 543, 545, 547, 548.

ΡΑΒΒΙΝΩΝ παράδοσις 56.
 «**ΡΑΒΔΟΥΧΟΙ**» 114.
ΡΑΔΗ ἄλ 306.
ΡΑΔΟΥΛ Βοεβόδας 440.
ΡΑΔΟΥΛΦΟΣ 335.
ΡΑΙΔΕΣΤΟΣ 478.
ΡΑΪΘΩ 159, 166, 609.
ΡΑΚΟΒΙΤΣΑΣ Μιχαήλ 510.
ΡΑΚΥ 380.
ΡΑΛΛΗΣ-ΠΟΤΛΗΣ 104, 310, 344, 419.
ΡΑΜΑΛΛΑ 551.
ΡΑΜΗ ΜΕΧ. 495.
ΡΑΜΠΑ 487.
ΡΑΜΦΟΣ Ἰωάννης,
 Πρωτοπρεσβύτερος 126, 227.
ΡΑΟΥΛ, ἐπίσκ. Ἱεροσολύμων 347.
ΡΑΣΟΝ-α 621.
ΡΑΤΖΗΣ Στέφανος 505.
ΡΑΤΙΣΒΩΝ 575.
ΡΑΦΑΗΛ, ἐπίτρ. Ἱεροσολύμων 324.
ΡΑΦΕΙΑ 161.
ΡΕΜΛΗ 252, 305, 308, 309, 315, 320, 324, 335, 412, 453, 461, 542.

ΡΕΠΠΟΥΛΛΕΒΕΛ 240.
 «**ΡΗΓΙΚΑ** Ἄνάκτορα» 347.
ΡΗΤΟΡΕΣ 390.
ΡΗΤΟΡΙΚΗ 84, 85, 102, 279.
ΡΙΣΚΑΛΑ Σουλεϊμάν 412.
ΡΙΧΑΡΔΟΣ Λεοντόκαρδος 361.
ΡΟΒΕΡΟΣ βασιλεὺς Νεαπόλεως 375.
ΡΟΒΕΡΤΟΣ 335.
ΡΟΔΗ 57.
ΡΟΔΟΣ 246, 278, 451, 455.
ΡΟΖΕΝ βαρῶνος 603.
ΡΟΙΖΟΣ Ἰακωβάκης 556.
ΡΟΥΒΑ ἔρημος 158, 174, 178, 189.
ΡΟΥΜΑΝΙΑ 562, 596, 619, 621.
ΡΟΥΜΕΛΗ 486.
ΡΟΥΜΕΛΙΑ 597.
ΡΟΥΣΣΟΣ Δ. 219.
ΡΟΥΣΤΗ πασᾶς 557.
 «**ΡΟΥΦΕΤΙΑ**» 564, 565.
ΡΟΥΦΙΝΟΣ ἀρχιτέκτων 142.
 – λατῖνος πρεσβύτερος ιε΄, 105, 128, 129, 145, 147, 148, 149, 150, 151.
 – ὑπουργός 148.
ΡΩΜΑΪΚΗ Ἐκκλησία 280, 331.
ΡΩΜΑΪΚΟΝ κράτος 101.
ΡΩΜΑΙΟΙ 68, 70, 73, 105, 385, 526.
ΡΩΜΑΙΟΙ (βλ. λ. Ἑλληνες) 533.
ΡΩΜΑΝΙΑ 373.
ΡΩΜΑΝΟΣ μάρτυς 90.
 – ὁ Μελωδός 261, 264.
 – μοναχός 172, 176, 177.
 – ἡγούμενος 192.
 – ἐπίσκ. Ραφείας 161.
ΡΩΜΗ ιη΄, κε΄, 55, 70, 72, 77, 86, 101, 148, 149, 152, 162, 171, 201, 221, 223, 248, 268, 280, 291, 360, 416, 424, 428, 442, 460, 515, 574.
 – ς Ἐπίσκοπος 370.
ΡΩΣΙΑ 383, 408, 415, 417, 418, 421, 440, 441, 446, 463, 472, 475, 478, 481, 482, 489, 491, 492, 495, 497,

- 498, 499, 501, 502, 504, 505, 522, 523, 528, 539, 541, 542, 559, 562, 566, 570, 571, 579, 588, 589, 594, 603, 610, 613, 614, 616, 617, 618, 619, 628.
ΡΩΣΙΚΑ ἀρχεῖα κδ΄.
ΡΩΣΙΚΗ ἀποστολή ἐν Παλαιστίνῃ λδ΄, 579 ἐξ., 587, 609 ἐξ., 612, 613, 616, 617, 618.
 – Ἐκκλησία 580, 617.
 – «Παλαιστίνειος ἔταιρεία» κγ΄, κε΄, 639.
 – πολιτική 582.
 – Σύνοδος 582.
ΡΩΣΟΙ 372, 421, 490, 499, 516, 559, 573, 604, 628.
ΡΩΣΣΟΣ 307.

ΣΑΒΒΑΪΤΑΙ 207.
ΣΑΒΒΑΣ ἅγιος 174, 175, 177 ἐξ., 193, 194, 195, 196, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 207, 210, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 225, 230, 288, 639.
 – ἅγιος Σικελὸς 313.
 – Ἱεροσολύμων 343.
 – Σερβίας ἀρχιεπίσκοπος 357.
ΣΑΒΕΛΛΙΑΝΙΣΜΟΣ 123.
ΣΑΒΕΛΛΙΟΣ 364.
ΣΑΒΟΪΑ 492, 504.
ΣΑΔΔΟΥΚΑΙΟΙ 44, 45, 54, 65.
ΣΑΕΔ 239.
ΣΑΘΑΣ Κ. 423, 444, 478, 482, 514, 515, 526, 529, 539, 541.
ΣΑΙΒΟΥΛΦΟΣ 339, 345.
ΣΑΪΔΑΝΑΓΙΑ 405.
ΣΑΪΔΑΣ ἐπίσκ. Φαινοῦς 161, 162.
ΣΑΚΑΡΑΣΒΙΛΗΣ Φίλιππος, προσκυνητὴς 410.
ΣΑΚΕΛΛΙΩΝ Ἰ. 344, 383, 539.
ΣΑΚΚΟΣ 501.
ΣΑΛΑΔΙΝΟΣ 468.
ΣΑΛΑΜΙΣ Κύπρου 145.

ΣΑΛΑΧ-ἔδ-Δὶν 351, 353, 374, 420, 451. 707
ΣΑΛΑΧΕΔΔΙΝ 352, 496.
ΣΑΛΕΚ Μελοῦκ 318.
ΣΑΛΕΧ Ἐγιοῦπ 362.
ΣΑΛΗΜ-ἔδ-Δὶν 353.
ΣΑΛΗΧ πασᾶς 487.
ΣΑΛΛΟΥΣΤΙΟΣ Ἱεροσολύμων 180, 185, 188.
ΣΑΜΑΡΕΙΑ 49, 50, 55, 74, 75, 100, 161, 201, 512, 568.
ΣΑΜΑΡΕΙΤΑΙ 50, 65, 75, 170, 176, 199, 200, 217, 245, 247.
 – ὦν θυσιαστήριον 225.
ΣΑΜΟΣ 555.
ΣΑΜΟΣΑΤΑ 298.
ΣΑΜΟΥΗΛ ἁγιοσαββίτης 527.
ΣΑΜΠΑΝ 374.
ΣΑΜΨΥΧΟΣ πρωτεύων 142.
ΣΑΜΨΩΝ 372.
ΣΑΜΩΝΑΣ ἐπίσκοπος Γάζης 322.
ΣΑΝΧΑ, βασίλισσα Σικελίας 375.
ΣΑΞΩΝΙΑ 492.
ΣΑΟΥΛ 158.
ΣΑΠΦΕΙΡΑ 42.
ΣΑΦΑΡ 316.
ΣΑΧΗΣ Περσίας 501.
ΣΑΧΙΔΕΣ 384.
ΣΑΧΙΝ Χιτζέ 470.
ΣΑΧΡΑ ἄσ 251.
ΣΑΡΑΒΑΡΑΣ στρατηγὸς 220.
ΣΑΡΑΚΗΝΟΙ 111, 137, 157, 158, 170, 187, 189, 229, 252, 273, 281, 299, 300, 315, 328, 330, 331, 332, 333, 352, 357, 361, 362.
ΣΑΡΑΚΗΝΟΣ 155, 174, 264.
ΣΑΡΑΚΗΝΩΝ διωγμοὶ 340.
ΣΑΡΑΝΤΑΡΙΟΝ ὄρος 113, 179, 185.
ΣΑΡΔΗΝΙΑ 591.
ΣΑΡΙΦΑΙΑ 274.
ΣΑΡΡΑ 289.
ΣΑΡΡΟΥΦ Γ. 629.

- 708 ΣΑΡΩΝ 52, 100.
 ΣΑΤΑΝΑΣ 334, (βλ. λ. Διάβολος)
 ΣΑΤΕΛ Μελοῦκ 310.
 ΣΕΒΑΣΤΕΙΑ 100, 335, 338, 347, 512.
 – ς Μητροπολίτης 181.
 ΣΕΒΕΡΙΑΝΟΣ ἡγούμενος 179, 190.
 ΣΕΪΔΑΝΑΓΙΑ 396.
 ΣΕΙΣΜΟΣ 127, 246, 268, 298, 346,
 380, 408, 569, 571.
 – (τοῦ 746) 263, (τοῦ 1034) 319, (τοῦ
 1834) 567, 589.
 ΣΕΪΧ-οὐλ-Ἰσλάμη Γιαχριᾶ 435.
 ΣΕΙΧΟΥΝ 374, 375.
 ΣΕΛΕΥΚΙΔΑΙ 391.
 ΣΕΛΕΥΚΟΣ μάρτυς 96.
 ΣΕΛΗΜ Α΄, σουλτάνος 395, 397, 553.
 – Β΄ σουλτάνος 410, 468, 496.
 ΣΕΛΗΜ, σουλτὰν χὰν 404.
 – Σεβᾶλ 385.
 ΣΕΛΤΖΟΥΚΙΔΑΙ 323, 325, 336.
 ΣΕΛΤΖΟΥΚΟΙ 323, 324.
 ΣΕΜΖΕΜ σογιού 405.
 ΣΕΜΣΕΜ σογιού 396.
 ΣΕΝΕΚΑΣ ἐπίσκ. Ἱεροσολύμων 71.
 ΣΕΝΤΟΥΚΙΟΝ 523.
 ΣΕΠΦΟΥΡΙΝ 101.
 ΣΕΠΦΩΡΙΣ 75.
 ΣΕΡΑΠΕΙΟΣ 102.
 ΣΕΡΑΠΙΩΝ ἡγούμενος 175.
 ΣΕΡΑΦΕΙΜ Ἀντιοχείας 521.
 – Κωνσταντινουπόλεως 525.
 – Σκευοφύλαξ 626, 627.
 ΣΕΡΒΑΝΟΣ 482.
 – βοεβόδας Καντακουζηνὸς 478, 602.
 ΣΕΡΒΙΑ 368.
 ΣΕΡΒΟΙ 377, 396.
 ΣΕΡΓΙΟΣ ἀββᾶς 263.
 – Δαμασκουῦ λογοθέτης 251.
 – ἐπίτροπος 479.
 – Α΄ Ἱεροσολύμων 295, 305.
 – Ἰόπτης 248.
 – Κωνσταντινουπόλεως 228.
 – μοναχὸς 276.
 – Παῦλος 49.
 ΣΕΡΓΟΠΟΥΛΟΣ Μανουήλ 371.
 ΣΕΡΜΠΑΝΟΣ βοεβόδας 501.
 – Ἰωάννης, βοεβόδας 475.
 ΣΕΡΡΑΙ 447, 467.
 ΣΕΥΗΡΑ 86.
 ΣΕΥΗΡΟΣ 191, 192, 193, 194, 195,
 196, 198.
 – Ἀλέξανδρος 86.
 – Σεπτήμιος 80.
 – Σουλπίκιος 76.
 ΣΕΦΕΡ 546.
 ΣΕΧΑΣ ἀλ Μουφάρραδζ 317, 353.
 ΣΗΜΑΝΤΡΟΝ 274, 405.
 ΣΙΓΗ 450.
 ΣΙΓΙΛΛΙΟΝ 415, 421, 425, 460, 471,
 510, 512, 521, 608, (τοῦ 1670) 460,
 (τοῦ 1706) 507, (τοῦ 1858) 607.
 ΣΙΓΙΦΡΕΙΔΟΣ ἐπίσκ. Μογουντίας 320.
 ΣΙΔΝΑ ὁμὰρ τέμενος 353.
 ΣΙΔΩΝ 64, 335, 351, 514.
 ΣΙΚΑΡΙΟΙ 65.
 ΣΙΚΟΥΡΤΟΣ ἄνθιμος, σκευοφύλαξ 449.
 ΣΙΛΑΣ 63.
 ΣΙΛΒΑΝΟΣ ἅγιος 127, 153.
 – ἐπίσκ. Γάζης 92.
 ΣΙΛΒΕΣΤΡΟΣ Ἀλεξανδρείας 412, 414.
 – ὁ Κύπριος, Ἀντιοχείας 520, 529.
 – Β΄ Ρώμης 308.
 ΣΙΛΒΙΑ ἡ Αἰθερία (βλ. λ.) 107, 114,
 115, 122, 129, «ὀδοιπορικὸν» ιστ΄.
 ΣΙΛΟΥΑΝΟΣ μοναχὸς 296, 297.
 – Ταρσοῦ 126.
 ΣΙΛΩΑΜ πηγὴ 179, 224.
 ΣΙΜΩΝ ἀδελφὸς τοῦ Κυρίου 58, 59.
 – ὁ Μάγος 50.
 ΣΙΜΩΝΙΑ 334, 415.
 ΣΙΝΑ Ἀρχιεπισκοπὴ 411, 416, 447,
 461, 490, 608, 609,

- σχέσεις μὲ Πατριαρχεῖον Ἱεροσολύμων 407.
- Μονή 201, 219, 344, 356, 357, 388, 507, 586, 597.
- νομοθεσία 47.
- ὄρος 171, 298, 411, 477, 520, 597, 602.
- ΣΙΝΑΪΤΑΙ 415, 416, 446, 520.
- ΣΙΝΑΪΤΙΚΗ ἀδελφότης 608, 609.
- ΣΙΝΑΪΤΙΚΟΝ ζήτημα 415, 416, 490, 608 ἐξ., 618.
- ΣΙΝΑΪΤΙΚΟΣ κώδιξ 618.
- ΣΙΝΙΚΗ 323, 483.
- ΣΙΠΟΤΟΝ 425.
- ΣΙΡΙΚΙΟΣ Ρώμης 149.
- ΣΙΡΟΗΣ 226.
- ΣΙΤΤΙ Μαριὰμ 533.
- ΣΙΧΑΠ-ἐδ-Δέργα 353.
- ΣΙΧΑΡ 100.
- ΣΙΩΝ 132, 135, 136, 137, 284, 299, 300, 303, 308, 344, 364, 375, 376, 378, 379, 387, 398, 399, 404, 571, 577.
- λόφος 225, 561 (βλ. λ. Ἱερουσαλήμ)
- ΣΙΩΝΙΤΙΚΗ κίνησης 643.
- ΣΙΩΠΗ 260.
- ΣΚΑΝΔΑΛΟΝ 381, 382.
- ΣΚΑΡΛΑΤΟΣ Ἰωάννης 420, 421.
- ΣΚΕΥΗ ἱερὰ 269, 386, 409, 451, 455, 462, 476, 544, 560.
- ΣΚΕΥΟΦΥΛΑΚΕΙΟΝ 276, 501, 541, 544, 621.
- «ΣΚΕΥΟΦΥΛΑΞ» 114, 219, 343, 459, 529, 621, 636, 637.
- ΣΚΗΝΙΤΑΙ 158, 391, 493, 561.
- ΣΚΗΤΑΙ 596.
- ΣΚΛΗΡΟΣ 311.
- ΣΚΟΥΤΑΡΙ 433.
- ΣΚΥΘΟΠΟΛΙΣ 75, 88, 100, 127, 159, 161, 168, 189, 198, 201, 210, 215, 511.
- εως Μητρόπολις 207.
- ΣΜΙΔΤ 578.
- ΣΜΥΡΝΗ 236, 455, 520, 521, 634, 637.
- ΣΝΕΛΛΕΡ 578.
- ΣΟΚΟΛΩΦ Ί. κδ', 282, 527, 539, 541, 542.
- ΣΟΛΟΜΩΝ Ἱεροσολύμων 298.
- Σιωπηκός 414.
- ΣΟΛΟΜΩΝΤΟΣ δεξαμεναὶ 568.
- στοὰ 300.
- ΣΟΥΗΔΙΑ 503.
- ΣΟΥΚΑ 274, 276, 282.
- ΣΟΥΛΕΪΜΑΝ διοικητῆς Παλαιστίνης 252.
- σουλτάνος 399, 400, 401, 404, 407, 409, 456, 469.
- Β' σουλτάνος 482, 549, 553, 560, 561.
- ΣΟΥΛΤΑΝΙΚΑ ἔγγραφα ιη', κα'.
- ΣΟΥΧΑΝΩΦ Ἀρσένιος 446.
- ΣΟΦΙΑ 265.
- πόλις 447.
- ΣΠΑΧΙΔΕΣ 448.
- ΣΠΗΛΑΙΟΝ ἀγίου Τάφου 130, 131, 550.
- εὐρέσεως 543.
- Βηθλεὲμ, Γεννήσεως Ἰησοῦ Χριστοῦ 77, 109, 132, 134, 239, 353, 385, 396, 405, 410, 426, 427, 428, 429, 434, 437, 444, 448, 455, 462, 473, 483, 484, 494, 496, 530, 531, 533, 535, 537, 542, 569, 572, 590,
- δικαιώματα 590,
- ἐπισκευαὶ 572,
- κυριότης 422 (βλ. λ. Βηθλεέμ).
- Χαρίτωνος 213.
- ου κοινόβιον 190.
- ΣΠΟΝΔΑΙ 315.
- «ΣΠΟΥΔΑΙΟΙ» (ἢ «Σπουδαίων τάγμα») 114, 183, 184, 188, 218, 225, 280, 343.

- 710 ΣΠΥΡΙΔΑΚΗΣ Γεώργιος 452.
 ΣΣΑΚΙΡ Ἀχμέτ πασᾶς 555, 557.
 ΣΣΛΙΚ 495.
 ΣΤΑΜΑΤΙΑΔΗΣ Ἐπ. 388.
 ΣΤΑΥΡΟΣ Τίμιος 106, 107, 114, 126, 130, 132, 134, 135, 136, 156, 196, 220, 224, 226, 229, 231, 269, 306, 315, 483,
 – κειμήλιον 455,
 – Ναῶν 316.
 ΣΤΑΥΡΟΥ Μονὴ 348 (βλ λ. Μονή Σ.).
 – εὗρεσις 107, 225, 321, 336, 345, 389, 554, 558.
 – Ναὸς 107.
 – σημείον 124,
 – σύμβολον 297.
 – ὕψωσις 321.
 ΣΤΑΥΡΟΦΟΡΙΚΟΝ βασιλείον Ἱερουσαλήμ 333.
 ΣΤΑΥΡΟΦΟΡΙΑΙ βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων 304.
 – Λατίνων ιγ', ιξ', λγ', 226, 240, 308, 327 ἐξ., 363, 383, 389, 640.
 – Β' σταυροφορία 351,
 – Γ' σταυροφορία 361,
 – Δ' σταυροφορία 361,
 – Ε' σταυροφορία 361.
 ΣΤΑΥΡΟΦΟΡΟΙ ιη', 226, 321, 324, 325, 333, 334, 335, 338, 339, 343, 345, 347, 350, 351, 353, 360, 362, 375, 390, 392, 619.
 – ὡν ἀπομάκρυνσις ἐκ Παλαιστίνης 361 ἐξ.
 ΣΤΑΥΡΟΦΥΛΛΑΞ 114 ἐξ., 227.
 ΣΤΑΥΡΩΣΙΣ 533.
 «ΣΤΕΙΡΟΥ, τὰ» 343, 355.
 ΣΤΕΦΑΝΟΣ ἅγιος, θαυματουργὸς 282,
 – Ἀρχιδιάκονος
 – πρωτομάρτυς 45 ἐξ., 50, 53, 54, 66, 153, 154, 155, 164.
 – ἀσηκρήτης 292.
 – βοεβόδας 471.
 – Βόστρων ἐπίσκοπος 254.
 – Δώρων ἐπίσκοπος 248.
 – ἔπαρχος Παλαιστίνης 217.
 – ἐπίσκοπος 209.
 – ἡγούμενος 176, 198, 211.
 – Ἰαμνείας ἐπίσκοπος 163, 166.
 – Ἱερεὺς Ναοῦ Ἀναστάσεως 348.
 – Κωνσταντινουπόλεως 200.
 – λατίνος πατριάρχης 335.
 – Μελωδὸς 277.
 – μοναχὸς 159, 347.
 – Οὐγγαρίας 353.
 – Ρώμης ἐπίσκοπος 88.
 – Σαββαΐτης 277.
 – ου Ναὸς 164, 173.
 ΣΤΙΡΒΕΗΣ 598.
 «ΣΤΙΧΗΡΑ» ιξ', 364.
 ΣΤΟΛΗ Πατριάρχου (βλ. λ.) 173, 374.
 ΣΤΟΛΟΣ 332.
 ΣΤΟΥΔΙΤΑΙ μοναχοὶ (βλ. λ.) 296.
 ΣΤΟΥΡΤΖΑΣ Α. Σ. 582, 598.
 ΣΤΡΑΤΗΓΙΟΥ Αντίοχος, μοναχὸς 224.
 ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ὑπηρεσία 237.
 – κὸς φόρος 236.
 ΣΤΡΑΤΟΣ 252, 274, 551, 552, 559, 567, 571, 626.
 – Ἑλληνικὸς 224, 228, 229.
 ΣΤΡΟΓΑΝΩΦ 559.
 ΣΤΡΟΦΗ, -αι 261.
 ΣΤΥΛΙΤΗΣ Ἰωάννης 348.
 ΣΥΓΚΕΛΛΟΣ 271, 272, 281.
 ΣΥΚΑΜΑΖΩΝ 161.
 ΣΥΚΟΥΤΡΗΣ Ι. 343.
 ΣΥΛΛΟΓΟΙ (σωματεῖα βλ. λ.) 579.
 – Παλαιστίνεiai 642.
 – Προτεσταντικοὶ 643.
 ΣΥΜΑΙΟΣ Μάξιμος 526, 539, 541, 543, 546, 550, 586.
 ΣΥΜΒΑΣΙΣ (τοῦ 1604) 466.

- ΣΥΜΒΟΛΟΝ τῆς Πίστεως 123, 279, 281, 381.
 ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΝ ἐκλογικὸν 631.
 – πνευματικὸν 631.
 ΣΥΜΕΩΝ ἅγιος ἐπίσκ. Ἱεροσολύμων 68, 70.
 – Θεοδόχος 227.
 – ἡγούμενος 175.
 – Β΄ Ἱεροσολύμων 323, 327, 334, 343.
 – τοῦ Κλωπᾶ 68.
 – Μεταφραστῆς 112, 155, 178.
 – ὁ νέος Θεολόγος 264.
 – Περσίας Μητροπολίτης 244.
 – Στυλῆς 171, 184.
 – πύργος 419.
 ΣΥΜΜΑΧΟΣ Ἱεροσολύμων 77.
 ΣΥΜΠΛΟΚΗ (τοῦ 1674) 466.
 ΣΥΜΠΡΟΣΕΥΧΗ 339.
 ΣΥΝΑΓΩΓΑΙ 46, 55, 62, 75, 332.
 «ΣΥΝΑΓΩΓΗ» 344.
 ΣΥΝΑΔΑ 83.
 ΣΥΝΑΞΑΡΙΟΝ 122.
 ΣΥΝΑΞΙΣ 479, 522.
 – «γερόντων» 459.
 – Ἱερὰ, Ἱεροσολύμων 625.
 – ἐν τῷ Μαρτυρίῳ 133.
 – μοναχῶν 211.
 ΣΥΝΔΙΑΣΚΕΨΙΣ Πρεσβευτικὴ (τοῦ 1864) 602.
 ΣΥΝΕΔΡΙΟΝ Βερολίνου (1878) γ΄, λε΄, 638, 639.
 – εὐχαριστίας 642.
 – Ἰουδαίων 44, 45, 47, 65, 293.
 – Παρισίων (τοῦ 1856) γ΄, 594, 599, 600, 601, 602, 609.
 ΣΥΝΕΛΕΥΣΙΣ (τοῦ 1633) 430.
 – γενικὴ 631.
 ΣΥΝΘΗΚΗ 251, 253, 495, 496, 516, 539, (τοῦ 1740) 528, 591, (τοῦ 1747) 528.
 – Ἀδριανουπόλεως 596.
 – Ἀράβων - Βυζαντίου 306, 322.
 – Βουκουρεστίου 603.
 – Ἰασίου (τοῦ 1791) 541.
 – Κάρλοβιτς (τοῦ 1699) 493.
 – Λονδίνου (τοῦ 1840) 570.
 – Σωφρονίου - Ὠμάρ 230, 235, 239, 360.
 – Φατιμίδων - Βυζαντίου 318.
 «ΣΥΝΘΡΟΝΟΝ» 455.
 ΣΥΝΟΔΙΚΑΙ πράξεις 344, (τοῦ 1630) 427.
 ΣΥΝΟΔΙΚΗ ἐγκύκλιος Σωφρονίου Ἱεροσολύμων 247.
 – ἐπιστολὴ 272.
 – ὄν γράμμα 481.
 «ΣΥΝΟΔΙΚΟΝ» 344.
 – ὃς τόμος (τοῦ 1688) 481.
 ΣΥΝΟΔΙΟΣ ἀναγνώστης 155, 159, 161.
 «ΣΥΝΟΔΙΤΑΙ» 204.
 ΣΥΝΟΔΟΣ Ἀποστολικὴ 60 ἐξ., 70.
 – Οἰκουμενικὴ Α΄ 78, 99, 104, 115, 119, 120, 162.
 – Β΄ 128, 155.
 – Γ΄ 161, 162, 165.
 – Δ΄ γ΄, λα΄, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 174, 176, 180, 181, 191, 192, 193, 195, 198, 203, 204, 209, 214.
 – Ε΄ 209.
 – ΣΤ΄ 249, 272, 418.
 – Πενδέκτη 250.
 – Ζ΄ 268 ἐξ., 270 ἐξ., 288, 324.
 – (τοῦ 869) 299, (τοῦ 1156) 344, (τοῦ 1157) 344, (τοῦ 1166) 344.
 – Ἀγιοταφιτῶν 630.
 – Ἀκκυσγράνου 280.
 – Ἀντιοχείας 88, 118, 120, 128, 205.
 – Διοσπόλεως (Λύδδης, βλ. λ.) 153.
 – Ἑλλάδος, ἱερὰ 608.
 – ἐνδημοῦσα Κωνσταντινουπόλεως (τοῦ 448) 165, (τοῦ 543) 206, 209, (τοῦ 1191) 354.
 – Ἰασίου 443, 462.

- 712 – Ἱεροσολύμων 117, 121, 152, 171, 196, 198, 203, 210, 228, 268, 293, 295, 381, 400, 401, 463, 464, 586, 625.
- Καΐρου 409.
- Καρχηδόνος 152, 153.
- Κύπρου 409.
- Κωνσταντινουπόλεως ἡμιαρειανική 119, – ἀρειανῶν 126,
- διάφοροι 198, 210, 269, 296, 302, 303, 323, 384, 388, 407, 415, 418, 442, 443, 452, 458, 463, 464, 508, 514, 520, 561,
- μεγάλη (τοῦ 1872) 623, 624, 625, 626, 627.
- Λατερανοῦ 248.
- Ληστρική 166, 167, 169.
- Μόσχας (βλ. καὶ Ρωσική) 454.
- Νικαίας 166.
- Οὐνιτῶν 575.
- παρὰ τῷ Πατριάρχῃ 633.
- Πλακεντίας 327.
- Ρώμης 118.
- Ρωσική (βλ. καὶ Μόσχας) 540, 580, 603, 615, 616, 617, 623.
- Σαρδικῆς 121.
- Σελευκείας 126.
- Σιδῶνος 193.
- Τύρου 116.
- Φιλιππουπόλεως 121.
- Φλωρεντίας, ληστρική 381, 383, 388.
- Χαλκηδόνος 197.
- ΣΥΝΟΔΟΥ πρακτικὰ ἱστ', 88, 209, 249, 272, 298, 344, 637.
- σύγκλησις 167.
- ΣΥΝΟΙΚΕΣΙΟΝ 418, 634.
- «ΣΥΝΟΨΙΣ» 107.
- ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΟΝ 512, 515.
- ΣΥΡΙΑ 55, 62, 64, 72, 74, 110, 116, 137, 159, 163, 192, 224, 226, 228, 229, 230, 237, 243, 244, 245, 247, 249, 250, 269, 272, 307, 309, 311, 312, 337, 346, 352, 376, 390, 395, 489, 519, 529, 554, 566, 568, 574, 575, 582, 584, 610, 613, 614, 642.
- ΣΥΡΙΑΝΟΙ ἢ ΣΥΡΟΙ 239, 281, 339, 350, 372, 376, 414, 456, 512, 543, 634.
- ΣΥΡΟ - ΑΙΓΥΠΤΙΟΙ Οὐνῖται 614.
- ΧΑΛΔΑΙΟΙ 614.
- ΣΥΧΕΜ 75, 99, 109.
- ΣΧΙΪΤΑΙ 317.
- ΣΧΙΣΜΑ 486, ἱστορία 383.
- Βουλγαρικὸν λε', 622, 623, 625.
- Μονοφυσιτῶν 177.
- «ΣΧΙΣΜΑΤΙΚΗ» μονή 494.
- «ΣΧΙΣΜΑΤΙΚΟΙ» 331, 361, 484, 593, 626.
- ὡς Πατριάρχης 494.
- ΣΧΟΙΝΑΣ Δημήτριος 556.
- ΣΧΟΛΑΣΤΙΚΗ Θεολογία 268.
- ΣΧΟΛΗ, Σχολεῖα 225, 261, 403, 511, 512, 539, 605, 611, 630, 632, 642.
- Ἰδρυσις 454, 507, 521, 541, 574, 578, 579, 585, 588, 627.
- Ἁγίου Ἀθανασίου ιη'.
- Ἀραβική 353.
- Ἀδριανουπόλεως 519.
- Βηθλεὲμ 129.
- ἐθνικαὶ φιλοσοφικαὶ 267.
- Ἐκκλησιαστικὴ 613.
- Ἑλληνολατινικὴ 490.
- Ἑλληνοσλαβικὴ 490.
- Θεολογικὴ Ἀθηνῶν λζ'.
- Θεολογικὴ Μονῆς Σταυροῦ κβ', κστ', κθ', λ', 202, 321, 368, 377, 387, 402, 410, 477, 588, 605 ἐξ., 607, 608, 620, 626, 629, 638.
- Θεολογικὴ Χάλκης 605, 607, 612.
- Ἱεροσολύμων κστ', 82, 527, 541, 588.
- Ἰόππης 519.
- Καισαρείας Παλαιστίνης 84 ἐξ., 93.
- Καστορίας 515.

- «Κατηχητικὴ» Ἀλεξανδρείας 79, 102,
– Ὀριγένους 86.
– Κιέβου 490.
– λατινικὰ 571.
– Μαμουνιὲ 354.
– Μόσχας ἐλληνικὴ 475, 478.
– Ὀρθοδόξων 577.
– Πατριαρχικὴ 423.
– Ρωσικὴ 584.
ΣΩΖΟΜΕΝΟΣ ἱστορικὸς ιε', 102, 103,
105, 106, 116, 117, 118, 125, 127,
128, 140, 144, 146.
ΣΩΚΡΑΤΗΣ ἱστορικὸς ιε', 77, 99, 105,
106, 118, 121, 125, 126, 128, 146, 155.
ΣΩΜΑ 86.
ΣΩΜΑΤΕΙΑ (ισνάφια) 562, 575, 611.
– Γουναράδων 515, 521 (βλ. λ.)
– ἐργατικὰ 564.
«ΣΩΤΗΡ» περιοδικὸν κβ', 418, 443,
452.
ΣΩΤΗΡΙΧΟΣ Καισαρείας 193, 196.
ΣΩΤΗΡΙΑΔΗΣ 210, 248, 262.
ΣΩΦΡΟΝΙΟΣ Ἀρχιμανδρίτης 626.
– ἡγούμενος 202, 205, 206, 219, 220, 223.
– Ἱεροσολύμων Πατριάρχης ιστ', 102,
108, 228, 229, 239, 241, 243, 247,
248, 250, 267.
– Β' Ἱεροσολύμων 319, 320, 323.
– Γ' Ἱεροσολύμων 358.
– Δ' Ἱεροσολύμων 412, 413, 414, 415,
416, 417, 419, 445, 468.
– ἐγκύκλιος 416.
– Ε' Ἱεροσολύμων 539, 540.
– Κωνσταντινουπόλεως 540.
– Γ' Κωνσταντινουπόλεως 623.
– μοναχὸς 227.
– Σοφιστὴς 219.
ΤΑΒΙΘΑ 52.
ΤΑΓΙΑΡΟΓΛΟΥ 449.
ΤΑΓΚΡΕΔΟΣ 330.
ΤΑΓΜΑΤΑ Μοναχικὰ 642.
ΤΑΪΓΑΝΙΟΝ 637.
ΤΑΪΤΑΙ 317.
ΤΑΛΑΝ χωρίον Κύπρου 398.
ΤΑΝΤΑΛΙΔΗΣ Ἡλίας 612.
«ΤΑΞΕΙΔΙ» 621.
ΤΑΡΑΣΙΟΣ, Ἱεροσολύμων 281.
– Κωνσταντινουπόλεως 271, 272, 273.
ΤΑΡΑΧΑΙ Ἐκκλησίας 302, 542.
ΤΑΡΣΟΣ Κιλικίας 49, 52, 54, 126,
307.
ΤΑΡΩΝΗΤΗΣ Νικόλαος 524.
ΤΑΥΡΟΣ 246.
ΤΑΦΟΙ Χριστιανῶν 298, 428.
ΤΑΦΟΣ (βλ. λ. Κουδούκλιον) 468.
Παρθένου 425 (βλ. λ. Θεοτόκος).
Σωτήρος 375 (βλ. λ. Ἰησοῦς).
ΤΑΧΕΡ ἄλ 306.
ΤΕΙΧΗ Ἱερουσαλὴμ 164, 220, 301,
325, 399, 407, 551.
ΤΕΛΕΤΑΙ 114, 122, 129, 134, 270,
380, 574, 587, 612, 629, 637.
– Ἁγίου Φωτὸς (βλ. λ.) 307, 315, 340,
341, 342, 406, 419, 434, 435, 448,
492, 512, 518.
– Βαΐων 314.
– Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων ιστ', 130 ἐξ.
– Μεγάλης Ἑβδομάδος 342, 343.
ΤΕΜΕΝΟΣ 242, 301, 309, 380, 399,
473, 476.
– Δαμασκοῦ 252.
– Κωνσταντινουπόλεως 319.
– Μέκκας 251.
– Ρέμλης 252.
– Σίδνα Ὁμάρ 353.
– «Χάνκε» 353, 420.
– Χαράμ Σερίφ 399.
– Ὁμάρ 420.
ΤΕΜΟΥΖΑ 318.
ΤΕΝΕΔΟΣ 434.
ΤΕΡΕΒΙΝΘΟΣ Σαμαρείας 176.

- 714 ΤΕΡΕΒΩΝ 157, 212.
 ΤΕΡΓΕΣΤΗ 627.
 ΤΕΡΤΥΛΛΙΑΝΟΣ 74.
 ΤΕΣΣΑΡΑΚΟΣΤΗ, Μεγάλη 122, 132, 134, 314, 322.
 ΤΕΤΡΑΔΙΤΑΙ ἡ Πρωτοκτίσται 208.
 ΤΕΤΡΑΜΦΟΔΟΣ στήλη 141.
 ΤΕΥΤΟΝΩΝ τάγμα 352.
 ΤΕΧΝΙΤΑΙ 319.
 ΤΖΕΖΑΡ Ἀχμέτ 542.
 ΤΖΕΜΑΖΙΛΛΕΒΕΛ 436.
 «ΤΖΙΚ» 469.
 ΤΖΙΚΑΛΙΩΤΗΣ Θεοδόσιος 552, 556.
 ΤΙΒΕΡΙΑΔΟΣ μάχη (τοῦ 1187) 352.
 ΤΙΒΕΡΙΑΣ 55, 56, 75, 99, 100, 101, 109, 282, 335, 494, 621.
 ΤΙΒΕΡΙΟΣ 55.
 ΤΙΓΡΙΣ ποταμὸς 269, 304.
 ΤΙΜΟΘΕΟΣ, Γάζης πρωτεύων 139.
 – ἡγούμενος ἀγ. Σάββα 408.
 – Ἱεροσολύμων 71, 167.
 – Π. Θέμελης. Ἱεροσολύμων 342.
 – Κωνσταντινουπόλεως 193, 199, 267.
 – Β΄ Κωνσταντινουπόλεως 421.
 – μάρτυς 90.
 – Πρεσβύτερος 227.
 ΤΙΜΟΝΗΣ ἱατρὸς 472.
 ΤΙΜΩΝ Διάκονος 46.
 ΤΙΤΟΣ αὐτοκράτωρ Ρώμης 60, 69, 70, 201.
 – Βόστρων ἐπίσκοπος 127.
 ΤΙΤΩΦ Θ. 584, 609.
 ΤΟΓΡΟΥΛ βεύς 323.
 ΤΟΚΟΙ 422, 473, 476, 563, 564, 565.
 ΤΟΛΣΤΟΗ πρέσβυς 511, 614, 617.
 ΤΟΜΑΖΟΣ 469.
 «ΤΟΜΟΣ» 294, 343, 492.
 – Συνόδου (1368) 376, (τοῦ 1688) 481.
 ΤΟΜΣΟΝ 576.
 ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΑ Παλαιστίνης κε΄, 642.
 ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΑΙ μελέται κγ΄.
 ΤΟΠΟΤΗΡΗΤΕΙΑ 248.
 ΤΟΠΟΤΗΡΗΤΗΣ 125, 177, 223, 249, 250, 299, 388, 631, 636, 637.
 ΤΟΥΜΑΝ βέης 389.
 ΤΟΥΛΟΥΝ 302.
 ΤΟΥΡΚΙΑ 236, 433, 466, 467, 481, 482, 483, 491, 493, 494, 495, 497, 498, 499, 500, 516, 528, 539, 541, 562, 581, 594.
 ΤΟΥΡΚΙΚΗ κατάκτησις Παλαιστίνης λγ΄.
 ΤΟΥΡΚΙΚΟΝ δίκαιον 242.
 – κράτος 325.
 ΤΟΥΡΚΟΙ 336, 385, 487, 553.
 ΤΟΥΤΤΑΙΟΣ 121.
 ΤΡΑΝΣΥΛΒΑΝΙΑ 463.
 ΤΡΑΠΕΖΑ ἀγία 378 (βλ. λ. ἀγία Τ.).
 – «ἐπιτροπικοῦ» 621.
 ΤΡΑΠΕΖΟΥΣ 383.
 ΤΡΑΧΩΝΙΤΙΣ 74, 199.
 ΤΡΕΒΙΡΑ 101, 118.
 ΤΡΙΑΣ ἀγία 167 (βλ. λ. ἀγία Τριάς).
 ΤΡΙΚΑΜΑΡΟΝ 558.
 ΤΡΙΚΕΡΙΟΝ 501.
 ΤΡΙΚΗΡΙΟΝ 386.
 ΤΡΙΠΟΛΙΣ 245.
 ΤΡΙΣΑΓΙΟΣ ὕμνος 135, 182, 263, 264.
 ΤΡΙΩΔΙΟΝ 322.
 ΤΡΟΠΑΡΙΑ 261, 264, 343.
 ΤΣΟΥΔΗΣ Ἱεραπόστολος 576.
 ΤΥΑΝΝΑ 382.
 ΤΥΝΙΣ 362.
 ΤΥΠΑΛΔΟΣ 612.
 «ΤΥΠΙΚΟΝ» 340.
 – ἀγίου Σάββα 183.
 – Ἐκκλησίας 188.
 – Θ. Λατρείας 113.
 – Ἱεροσολύμων 59, 368.
 – λατίνων 342.
 – Μονῆς Πετριτζονιτίσσης 323.
 – Ναοῦ Ἀναστάσεως 343.
 – «Ρωμανίας» (Κωνσταντινουπόλεως) 343.

- ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ 472, 474, 477, 490, 547, 637.
 – Ἱεροσολύμων 588.
 ΤΥΠΟΓΡΑΦΟΣ 492.
 ΤΥΡΙΝΗ 313.
 ΤΥΡΟΣ 64, 77, 87, 91, 116, 119, 245, 351.
 – ου Ἀρχιεπισκοπή 335.
 ΤΥΧΗΣ, ἑορτή 97.
 ΤΩΒΙΑΣ, ἐπίσκοπος Ἱεροσολύμων 71.

 ΥΔΡΑΙΟΙ 550.
 ΥΔΡΟΜΥΛΟΙ 336.
 ΥΔΩΡ 265.
 ΥΜΕΝΑΙΟΣ, Ἱεροσολύμων ἐπίσκοπος 88.
 ΥΜΝΟΓΡΑΦΙΑ 262.
 ΥΜΝΟΓΡΑΦΟΙ 228, 261, 363.
 ΥΜΝΟΙ 264.
 ΥΠΑΠΑΝΤΗ 132.
 ΥΠΑΤΙΟΣ ἀνεπιὸς βασιλέως 195.
 – Ἐφέσου ἐπίσκοπος 205.
 ΥΠΕΡΤΙΜΟΣ 382.
 ΥΠΗΚΟΟΙ 236.
 «ΥΠΟΤΑΚΤΙΚΟΙ» 459, 621.
 ΥΨΗΛΑΝΤΗΣ Ἀθανάσιος 525, 540,
 – Ἀλέξανδρος 385, 387, 400, 419,
 427, 440, 447, 459, 515, 519, 522,
 524, 526, 530, 538, 541, 559.
 ΥΨΗΛΗ πύλη 474, 483, 495.

 ΦΑΙΝΩ Παλαιστίνης 92, 100.
 ΦΑΝΑΡΙΟΝ 476.
 ΦΑΡΑΝ Λαύρα 112, 124, 156, 156,
 159, 217, 335 (βλ. λ. Μονή, Λαύρα).
 ΦΑΡΙΣΑΙΟΙ 45, 46, 50, 54, 60, 64, 65.
 ΦΑΤΙΜΕ 465.
 ΦΑΤΙΜΙΔΑΙ 309, 323, 325, 351.
 ΦΑΤΜΙΔΑΙ 310, 312, 318.
 ΦΑΤΝΗ 289.
 ΦΑΥΣΤΑ 109.
 ΦΕΙΔΟΣ διάκονος 175.
 – Ἰόπτης ἐπίσκοπος 161.

 ΦΕΛΛΑΧΟΙ 566, 567, 568.
 ΦΕΟΥΔΑΛΙΚΟΝ σύστημα 350.
 ΦΕΤΦΑΣ 533.
 ΦΗΛΙΞ 65.
 – λατῖνος μοναχὸς 278.
 «ΦΙΑΛΗ» εἰρκτή 290.
 ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΙΑ 74.
 ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΥΣ Θ. Ν. 538.
 ΦΙΛΑΝΘΡΩΠΙΚΑ ἰδρύματα 164, 563.
 ΦΙΛΑΡΕΤΟΣ Μόσχας 423, 589, 604, 617.
 – Τσερνιγόβου 125.
 ΦΙΛΗΜΩΝ ὁ Κύπριος,
 Ἀρχιεπίσκοπος Γάζης 570.
 «ΦΙΛΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ» 559.
 ΦΙΛΙΠΠΙΔΗΣ Γ. 110.
 ΦΙΛΙΠΠΟΙ 74.
 ΦΙΛΙΠΠΟΣ Ἀγαθὸς 383, 386.
 – ὁ Ἀπόστολος 109.
 – ὁ Ἄραβ 86.
 – Αὐγουστος, βασιλεὺς Γαλλίας 361.
 – Διάκονος 46, 50.
 – Ἱεροσολύμων ἐπίσκοπος 71.
 – Φλάτρος 398.
 ΦΙΛΙΠΠΟΥΠΟΛΙΣ 323, 447, 460,
 467, 519.
 ΦΙΛΙΠΠΩΦ Τέρτιος 604, 639.
 ΦΙΛΟΘΕΟΣ 468.
 – ἁγιοταφίτης 456.
 – Ἀλεξανδρείας Πατριάρχης 381, 382.
 – Ἐπίτροπος 478, 479.
 – Ἱερομόναχος 526.
 – Κωνσταντινουπόλεως 376.
 – μοναχὸς 461.
 ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ 261.
 – ἀραβικὴ χριστιανικὴ 390.
 – ἀραμαϊκὴ 390.
 – Ἐκκλησιαστικὴ 390.
 ΦΙΛΟΛΟΓΟΙ 390.
 ΦΙΛΟΞΕΝΟΣ Ἱεραπόλεως 192, 193, 194.
 ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ 85, 263, 265, 266, 279
 – Ἑλλήνων 85.

- 716 – Θεωρητική, πρακτική 265.
 ΦΙΛΟΣΟΦΟΙ 219.
 ΦΙΛΟΣΤΟΡΓΙΟΣ 125, 126.
 ΦΙΛΟΥΜΕΝΟΣ, επίσκοπος
     Καισαρείας 127.
 ΦΙΝΝ 578.
 ΦΙΞ Πλίνιος 576.
 ΦΙΡΙΠΠΙΔΗΣ Γ. 186.
 ΦΙΡΜΑΝΙΟΝ 381, 409, 410, 415,
     420, 442, 443, 445, 477, 482, 553,
     569, 570, 591, 593, 594, 634, 635,
     (του 1605) 417, (του 1621) 422, (του
     1666) 456, (του 1689) 483, (του
     1701) 505, (του 1710) 512, (του
     1841) 571, του Σουλειμάν (1536,
     1538) 404, του Ύμάρ 428.
 ΦΙΡΜΙΑΛΙΑΝΟΝ, διοικητής
     Παλαιστίνης 93, 94, 95, 96.
 ΦΙΡΜΙΝΟΣ ήγούμενος 179, 190.
 ΦΛΑΒΙΑΝΟΣ 88, 89.
 – Άντιοχείας 191, 192, 193, 194.
 – Κωνσταντινουπόλεως 165.
 ΦΛΑΒΙΑΣ ή Φλάβιούπολις 80.
 ΦΛΑΚΚΟΣ, διοικητής Συρίας 55.
 ΦΛΙΝΔΕΡ 578.
 ΦΛΩΡΕΝΤΙΑ 381, 383 (βλ. λ.
     Σύνοδος Φ.).
 ΦΛΩΡΙΟΝ 413.
 ΦΛΩΡΟΣ 67.
 ΦΟΒΟΣ Θεού 382.
 ΦΟΙΝΙΚΗ 53, 92, 116, 162, 163, 167,
     346, 511.
 ΦΟΙΝΙΞ 134.
 ΦΟΡΟΛΟΓΙΑ - ΦΟΡΟΙ 194, 200, 237,
     239, 246, 247, 252, 271, 298, 306,
     367, 422, 425, 450, 453, 472, 482,
     492, 495, 505, 507, 512, 561, 562,
     565, 566, 570.
 ΦΟΡΟΣ «κεφαλικός» (βλ. λ.) 236,
     238, 243, 244.
 – προσκυνητών 399.
 ΦΟΡΩΝ άπαλλαγή 302, 566.
 – είσπραξις 305.
 – πίνακες 243.
 ΦΟΣΚΑΡΙΝΗΣ Πέτρος 429.
 ΦΡΑΓΚΙΣΚΑΝΟΙ λγ', 360, 362,
     369, 375, 379, 387, 398, 408, 409,
     424, 425, 427, 428, 431, 432, 434,
     444, 469, 472, 483, 493, 495, 516,
     573, 574, 642.
 – ώς κατάσκοποι 376.
 ΦΡΑΓΚΙΣΚΟΣ Α', Γαλλίας 399.
 – Ίωσηφ αυτοκράτωρ 618, 619.
 ΦΡΑΓΚΟΙ (βλ. λ. Λατίνοι) 239, 350,
     387, 389, 435, 436, 469, 471, 480,
     482, 485, 487, 498, 507, 516, 530,
     531, 532, 533, 534, 535, 536, 641.
 ΦΡΑΓΚΟΚΑΛΟΓΗΡΟΙ 533, 535.
 ΦΡΑΝΤΖΑ 485.
 ΦΡΑΡΟΙ 469, 471, 480, 496, 497.
 ΦΡΑΤΟΡΕΣ 427.
 ΦΡΑΤΡΟΙ 383.
 ΦΡΕΑΡ Σαμαρείτιδος 201.
 ΦΡΕΙΔΕΡΙΚΟΣ Αύγουστος 492.
 – Βαρβαρόσας 361.
 – Β' αυτοκρ. Γερμανίας 361.
 – Δ' Γουλιέλμος 577.
 – Πρωσσίας 619.
 ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΟΝ 186, 218.
 ΦΡΥΓΙΑ 207, 253.
 ΦΥΛΑΚΗ 476.
 ΦΥΛΑΚΙΣΙΣ Πατριάρχου 426, 428.
 ΦΥΛΕΤΙΚΑΙ διακρίσεις 624.
 ΦΥΛΕΤΙΣΜΟΣ 642 (βλ. λ.
     Έθνοφυλετισμός).
 ΦΥΛΗ 309.
 ΦΥΣΙΚΗ 84, 265.
 ΦΥΣΙΟΛΟΓΙΑ 265.
 ΦΥΤΑ 265.
 ΦΩΚΑΣ, βασιλεύς
     Κωνσταντινουπόλεως 218, 220.
 – Ίωάννης, Κρής 346.

- ΦΩΚΥΛΙΔΗΣ Ἰωάννης ιξ', κ', 65, 107, 129, 138, 164, 173, 176, 189, 192, 206, 216, 219, 254, 277, 280, 283, 336, 346, 347, 378, 388.
- ΦΩΤΑ 156 (βλ. λ. Θεοφάνεια).
- ΦΩΤΙΟΣ, (Αρχιγραμματεὺς, Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας) 635.
- ἀρχιτέκτων 550.
- ὁ Μέγας 61, 62, 119, 127, 195, 228, 249, 272, 297 ἐξ., 298, 299, 300, 302, 303, 324.
- Σχολάρχης Σχολῆς Σταυροῦ 202, 621.
- Φιλαδελφείας 511.
- ΦΩΤΟΠΟΥΛΟΣ Φιλήμων 110, 459, 489, 544, 585.
- ΧΑΔΗ ἀλ 273.
- ΧΑΔΖ 251.
- ΧΑΔΖΙ ἴμπν Σχααβάν 377.
- ΧΑΔΡΑ 322.
- ΧΑΖΡΕΤΙ Ὀμερ Χαττάπ 531.
- ΧΑΚΗΜ ἀλ 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318.
- ΧΑΛΔΑΪΚΗ ἐθνότης 391.
- ΧΑΛΔΑΙΟΙ 614.
- ΧΑΛΕΠΙΟΝ 424, 432, 433, 434.
- ΧΑΛΕΠΙΟΣ 311.
- ΧΑΛΗΛ Νασούχα 513.
- Σαμπάν 420.
- ΧΑΛΙΛΗΣ 412.
- ΧΑΛΙΦΑΤΑ 323.
- ΧΑΛΙΦΗΣ 230, 235.
- «ΧΑΛΚΕΟΝ Τεῖχος» 251.
- ΧΑΛΚΗ 444, 605 (βλ. λ. Σχολή Θεολογική Χ.).
- ΧΑΛΚΗΔΩΝ 166, 170, 220.
- ΧΑΜΗΤ Α' 540.
- Β' 353.
- ΧΑΜΠΕΣΙΟΙ 239, 396, 405, 512.
- ΧΑΜΨΑΣ Γεώργιος 456.
- ΧΑΝ Ἰμπραχίμ 532.
- Ἀχμέτ 436.
- Μεχμέτ 532, 632.
- Μουράτ 532.
- Μουσταφά 533.
- Σουλεϊμάν 531, 532.
- Σουλτάν Σελίμ 531.
- «ΧΑΝΚΕ» 353.
- ΧΑΝΝΑ Φάχρι, Λαοδικεὺς 548.
- ΧΑΡΑΔΖ 236 (βλ. λ. «Κεφαλικὸς» φόρος).
- ΧΑΡΑΜ-ἄσ-Σεριφ 251, 309, 362, 399.
- ΧΑΡΑΤΖΙΟΝ 239, 385, 405, 473.
- «ΧΑΡΙΣ» 152.
- ΧΑΡΙΤΩΝ ἅγιος 112, 113, 124, 156, 159, 183, 213, 273.
- ος σπήλαιον 213.
- ΧΑΡΤΗΣ τῆς Μαδηβᾶ 119.
- «ΧΑΤΖΗΣ» 486, 488.
- ΧΑΤΙ (καὶ ΧΑΤΤΙ) 384.
- σεριφ 443, 475, 518, 544, 549, 592.
- ΧΑΤΜΑΝΟΣ 501.
- ΧΑΤΤΑΠ 239.
- ΧΑΨ-ἐλ-Μεσίχ 569.
- ΧΕΒΡΩΝ 100, 109, 158, 551, 620.
- ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟΝ - Α 307, 340, 369, 379, 388, 467, 587, 618.
- Σινᾶ 344.
- ων ἀντιγραφή 188, 307, 338, 379, 389, 390.
- ΧΕΙΡΟΤΟΝΙΑ 218, 305, 379, 447.
- Διακόνου 46.
- Ἐπισκόπου 167, 415, 421, 445, 609, 634.
- Μητροπολίτου 167.
- Πατριάρχου 418.
- Πρεσβυτέρου 279.
- Παράνομος 382, – ἄκυρος 416.
- ΧΗΡΕΙΑ θρόνου 637.
- ΧΙΖΡΕ 385.
- ΧΙΟΣ 451, 454, 462, 499, 514, 520, 529.
- ΧΙΣΑΜ 255, 268, 269.

- 718 ΧΙΤΡΩΒΩ Β. Ν. ιδ', 571, 618, 639.
 ΧΟΒΕΡΑΣΜΙΟΙ 362.
 ΧΟΒΛΕΨ, ἀρχιεπίσκοπος
 Καντερβουρίας 577.
 ΧΟΖΙΒΑ 179.
 ΧΟΙΡΕΙΟΝ κρέας 237.
 ΧΟΡΙΚΟΝ 262.
 ΧΟΣΡΟΗΣ 226.
 ΧΟΤΖΕΤΙΟΝ 368, 456, 482.
 ΧΟΥΜΕΪΜΑ 268.
 ΧΟΥΣΕΪΝ πασᾶς 448, 449, 503.
 ΧΡΕΟΣ - η 473, 480, 485, 486.
 ΧΡΗΜΑΤΙΚΑ δῶρα 383.
 – κή δωρεὰ 306.
 ΧΡΗΣΤΟΜΑΝΟΣ Κ. 527.
 ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ ιγ', 45, 47, 49,
 50, 54, 60, 68, 82, 85, 86, 87, 93, 97,
 99, 100, 101, 102, 103, 110, 112, 113,
 117, 122, 127, 154, 158, 174, 200,
 220, 237, 244, 253, 264, 275, 282,
 293, 312, 363, 390.
 – οὐ διάδοσις 52 ἐξ., 112, 113, 136, 187.
 – διδασκαλία 267.
 – ἔορταὶ 125.
 – θρίαμβος 119.
 – ἱστορία 120.
 ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΙ 68, 139, 170, 176, 199,
 217, 220, 221, 225, 236, 238, 251,
 252, 255, 273, 278, 302, 305, 312,
 315, 316, 317, 371, 373, 375, 399,
 453, 487, 488, 503, 616.
 – ἀραβόφωνοι 391.
 – «ἔβραῖοι» 46.
 – ἐξ ἐθνῶν 62, 70, 76.
 – Ἕλληνες 86, 414.
 – «Ἕλληνισταὶ» 45.
 – ἐξ Ἰουδαίων 63, 64, 86.
 – «νεόφυτοι» 123, 136.
 ΧΡΙΣΤΙΑΝΩΝ βασανιστήρια 270.
 – διωγμοὶ (βλ. λ.) 270.
 – ἐνδυμασία (βλ. λ.) 253, 316.
 ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΣ ἅγιος 322.
 – Ἀλεξανδρείας 305.
 – Γάζης ιδ', 459, 486.
 – Α' Ἱεροσολύμων 305, 306.
 – Β' Ἱεροσολύμων 309, 310.
 – τις 292.
 ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ Ἀπόστολος 419.
 ΧΡΙΣΤΟΛΟΓΙΑ 267.
 ΧΡΙΣΤΟΥΓΕΝΝΑ 136, 280 (βλ. λ.
 Ἰησοῦς, γέννησις).
 ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΣ ἅγιος 273.
 – Ἀλεξανδρείας 293, 295.
 – Ἀντιοχείας 307.
 «ΧΡΟΝΙΚΟΝ» Εὐσεβίου ιε', 120.
 – Ἰουλίου Ἀφρικανοῦ 84.
 – Πασχάλιον (βλ. λ.) 164, 176.
 ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΟΙ 243, 244, 305, 339.
 – ἄραβες ιη', λβ'.
 – Βυζαντινοὶ 269.
 – Ἕλληνες ιη'.
 ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ Νοταρᾶς
 (Ἀρχιμανδρίτης, εἶτα Μητροπολίτης
 Καισαρείας καὶ Πατριάρχης
 Ἱεροσολύμων) ιδ', κ', 346, 458, 479,
 480, 489, 490, 491, 492, 497, 501,
 502, 506, 508, 509, 510, 511, 513,
 514, 515, 516, 518, 519, 520, 521,
 524, 528, 537, 547, 553, 602.
 ΧΡΥΣΑΡΓΥΡΟΣ 194.
 ΧΡΥΣΙΠΠΟΣ Καππαδόκης 159.
 – Οἰκονόμος 173.
 ΧΡΥΣΟΒΟΥΛΛΟΝ 425, 514, 601, 602.
 «ΧΡΥΣΟΙ Λειμώνες» 307.
 «ΧΡΥΣΟΠΟΛΙΣ» 225, 270, 311.
 ΧΡΥΣΟΥΠΟΛΙΣ 252.
 ΧΡΥΣΟΥΣ λῶρος 416.
 ΧΥΧΑΣ Ἐμμανουὴλ 388.
 ΧΩΡΟΕΠΙΣΚΟΠΟΙ 99, 114, 173.
 ΨΑΛΜΟΙ 130, 134, 541, 588, 607.
 – ἐρμηνεία κγ'.

- ΨΑΛΜΩΔΙΑΙ 298, 340.
 ΨΑΛΤΗΡΙΟΝ 210, 261, 302.
 ΨΑΛΤΗΣ 184.
 «ΨΕΥΔΗ ΕΓΓΡΑΦΑ» 167.
 ΨΕΥΔΟΠΡΟΦΗΤΑΙ 328.
 ΨΗΦΟΣ 382, 631, 632.
 ΨΗΦΟΦΟΡΙΑ 631, 632.
 ΨΥΧΗ 86, 258, 265, 382, 494.
 – ς ἀθανασία 266.
 – προὔπαρξις 144, 204.
- ΩΔΗ ΜΟΥΣΕΩΣ 261.
 ΩΜΑΡ Α΄ 235, 238, 239, 240, 241,
 242, 243, 244, 246, 306, 384, 385,
 396, 419, 420, 428, 496, 549, 634.
 – Β΄ 252, 253, 269.
 – χαλίφης 230.
 – προκήρυξις 244.
 – οὔλ Φαροῦκ 632.
 – Χαττὰπ 396.
 ΩΜΕΡ Χαττὰπ 435, 545.
 ΩΡΑΙ 343.
 ΩΡΙΓΕΝΗΣ 58, 77, 79, 80, 81, 82, 83,
 84, 85 ἐξ., 86, 87, 93, 129, 143, 144,
 145, 146, 147, 149, 150, 204, 207,
 209.
 – ους δοξασίαι 190.
 – ἐπίσκεψις Ἑλλάδος 86.
 – συγγράμματα 120.
 – «πατὴρ αἰρέσεων» 146.
 – χειροτονία 83.
 ΩΡΙΓΕΝΙΣΜΟΣ 147, 149, 150, 153,
 206, 207, 208, 213, 214, 217.
 – οὐ ταραχαὶ 213
 ΩΡΙΓΕΝΙΣΤΑΙ 143, 144, 148, 152,
 190, 200, 205, 208, 209, 211, 213,
 216, 217.
 – νεολαυρίται 203 ἐξ., 211, 230.
 ΩΡΙΓΕΝΙΣΤΙΚΑΙ ἔριδες ιε΄, 143 ἐξ.,
 209, 217, 230.
 ΩΧΑΝΗΣ Σιλβ. Γεώργιος 552, 556.

ΑΛΦΑΒΗΤΙΚΟΝ ΕΥΡΕΤΗΡΙΟΝ

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΩΝ ΟΝΟΜΑΤΩΝ

- Abbé Marin* 249, 261.
Abel 395.
Achelis H. 70.
«*Acta Sanctorum*» κ', 138, 148, 155,
156, 172, 175, 183, 202, 214, 223,
254, 270, 273, 278, 282.
Ahrens 160, 166, 192.
Ainalow D. 108.
Allard P. 70, 80, 87, 88, 101.
Allatius Leon 281, 346, 378.
«*Al Masriq*» κε'.
Alonzo 619, 620.
Amaury 347.
«*Analecta Bollandiana*» 164, 179,
189, 216, 225, 226, 245, 321.
«*Analecta Sacra*» κ'.
Anaprius Νικόλαος de 335.
«*Archives de l' Orient latin*» κε'.
Aupick 591.
Aymon J. 463.
- Bacha E.* 283.
Bamberg κγ'.
Bar – Cochab ἢ Bar Coriba 72.
Bardenhewer O. 71, 92, 120, 122, 127, 154,
160, 192, 216, 219, 224, 248, 249, 254.
Barnabé d' Alsace κστ'.
- Bartmann* 59.
Batiffol P. ιστ', 81, 120.
Bäumer S. 106.
Baumstark Anton 107, 108.
Baur Chr. 152.
Bechtel, E. A. ιστ'.
Beit – Djibrin 144.
Beneschewitsch B. J. 344.
Benziger J. κδ'.
Beregine J. 493.
«*Bessarione*» κε'.
«*Bibliotheca geographica
Palestinae*» κδ'.
«*Bimaristan*» (ἢ «*Muristan*») 353, 619.
Bleck 59.
Bludau 129.
Bogadassewsky D. 59.
Bolotow B. 226.
Bonnac, de 515.
Bonwetsch 143, 144, 145, 204, 256.
Boré κγ'.
Bouvy E. ιστ', 248, 363.
Brehier L. 256, 269, 278, 320, 333.
Brightman, F. E. 379.
Brochet 152.
Brockelmann C. 283, 390.
Budau A. ιστ'.

- 722 *Butler C.* ιστ', 128.
 «Buzantinische Zeitschrift» κε'.
 «Byzantion» 347.
- Cabrol F.* ιστ', 107.
Camurrini ιστ', 129.
Canneau 109.
Capterew N. 381, 383, 385, 407, 409,
 423, 426, 440, 441, 442, 444, 445,
 447, 454, 489, 495, 503, 508, 510,
 524, 528, 540, 559, 566, 571, 580,
 581, 583.
Carpentras 389.
Carrey Ἰάκωβος 466.
Caspari 154.
Ceillier 154.
Césy, de Harlay 425.
Ceyer ιζ'.
Chabot 176.
Chalandon F. 327, 330.
Charles H. 159.
Chateaufnef, Castagnères de 483.
Clermon – Ganneau Ch. ιστ', κστ', 109.
Goeje, M. J. de 245.
 «*Colonia Aelia Capitolina*» 72.
Cornely 59.
Cossart 162, 167, 248, 249, 279.
Cotelarius κ', 155.
Couret A. ιστ', 109, 114, 126, 129,
 163, 216, 218, 220, 224, 335, 338.
Crasnoseltsef 248.
Cré κστ', 109.
Crisar 166.
Cureton W. 120.
- Davidson* 59.
Delay V. 178.
Delehaye Hip. 89, 90, 92, 96, 109,
 122, 126, 154, 155, 172, 173, 175,
 202, 225, 228, 247, 270, 296.
Delitsch Fr. 82.
- Delmas F.* 192.
Deprin D. 576.
Diekamp ιστ', 204, 206, 207, 209, 216.
Dimitriewsky A. 59.
Djanaschwilli, M. 368.
Dobschütz E. 280, 292, 416.
Döllinger I. 58.
Driault E. 589.
Driesch, Gerand Cornelius von den 519.
Duchesne L. ιστ', 78, 84, 117, 248.
Dupin 81.
Durand 105.
Duval R. 243.
- Ebremarus* 335.
 «*Echos d' Orient*» κε', 114, 160, 164, 173,
 175, 204, 219, 220, 247, 249, 280, 529.
 «*Ecthesis chronica*» 400.
Ehrhard A. ιστ', κε', 81, 178, 280,
 282, 322, 362, 386, 406.
Emerau C. 302.
Ermoni V. 254.
Ernoul 336.
- Fabri Fexix* 389.
Faidherbde Rombeat 466.
Famin César κγ', 410, 422, 425, 428,
 436, 442, 456, 467, 470, 483, 495,
 516, 528, 530, 536, 544, 545, 555,
 559, 561, 570, 571, 591.
Federlin 157, 159.
Feine 59.
Ferotin ιστ'.
Filioque 520.
Förster 122.
Fouard 57.
- Galland* Ἀντώνιος 466.
Gelzer H. 84, 168, 225, 317.
Genier R. 156.
Gerlachs Stephan 411.

- Gerland E. 226.
 Germer – Durand κστ', 105.
 Gheyn, J. van den 189.
 Ghidoulianow P. B. 126.
 Glas A. 127.
 Gloubokowsky 585.
 Golubovich G. κστ', 360.
 Gouture L. ιστ'.
 Graf G. 283.
 Gregoire H. 175.
 Gregory C. R. 59.
 Griechische Christen 414.
 Grütmacher 102.
 Güerike E. 79.
 Guerin κδ'.
 Guetté 80.
 Guidi J. 127.
 Guizot 571.
 Guthe H. κδ'.
 Gutschmid A. 305.
- H**
 Halmel A. ιδ'.
 Hamme, Lievin de 404.
 Hammer 427, 442, 472.
 Hampel 333.
 Hanssleiter 58.
 Harnack A. 59, 63, 71, 81, 82, 86, 92,
 100, 101, 138.
 Haupt M. 138.
 Hefele 118, 121, 150, 152, 167, 192,
 196, 203, 209, 228, 268, 279.
 Heisenberg A. κε', 107.
 Henschen κ'.
 Hergenröther 279, 280, 298.
 Hofmann Rud. 463.
 Holl Karl 145, 188, 264.
 Huther 59.
- J**
 Jacquier E. 59.
 Jakob K. G. κδ'.
 Jamin R. 377.
- Jarossewsky G. 58, 59.
 «Jerusalem» κε', 576.
 Jorga N. 395, 463.
 Jüssen 160.
- K**
 Kattenbusch 71, 104, 155, 162, 254, 453.
 Kaulen Fr κε'.
 Ketzler K. 244.
 Klostermann E. ιδ'.
 Koetschau P. 85, 86.
 Kondakow I. 108.
 Kroll G. 200.
 Krüger 148, 160, 166, 171, 180, 191,
 192, 219, 228, 249.
 Kügler 333.
 Krumbacher K. ιστ', ιξ', 183, 214,
 215, 248.
 Kurtz 145, 151, 351.
- L**
 Labbé 162, 167, 248, 249, 279.
 Lange 59.
 Lagrange κστ', 164.
 Lamarch, de C. ιστ'.
 Lammens H. ιστ', 378.
 «La Terre Sainte» κε'.
 Lauchert Fr. 104.
 Lavalette 592, 593.
 Leger Ἀντώνιος 427.
 Legrand E. ιδ', 411, 414, 421, 427,
 428, 439, 454, 490, 491, 505, 506,
 507, 510, 514, 515, 521.
 Lentino Θωμάς 335.
 Le Quien κ', 159, 227, 249, 250, 268,
 270, 279, 295, 298, 302, 308, 310,
 315, 334, 344, 368, 370, 377, 379,
 386, 388, 389, 418, 474.
 Lethbald 320.
 Likhatcheff 398.
 Loeschcke 127.
 Loofs ιστ', 120, 151, 166, 204, 216, 265.
 Loparev Chr. 228.

- Loppin* κ', 155.
Luzi J. Cozza 313.
- Mader Dertl J.* 124.
Magnus Cornelius 466.
Mangenot 216, 377.
Mansi 162, 198, 248, 249, 268, 300, 303, 522, 529, 538, 596.
Marchewille 431, 434.
Marin Abbé 249, 261.
Marr 176.
Martens 442.
Marti 179.
Mayor 59.
Meister 129.
Mertel H. 216.
Meyer Rh 160, 458, 579.
Michaud J. 303, 309, 315, 316, 320, 333, 334, 337, 341.
Michelande ιζ'.
- Miednikow H. A.* ιζ', 240, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 250, 251, 252, 253, 255, 268, 269, 270, 273, 278, 283, 295, 296, 297, 298, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 313, 314, 315, 316, 318, 319, 323.
- Migne* 43, 48, 58, 61, 67, 76, 79, 81, 84, 96, 102, 106, 108, 112, 115, 118, 119, 121, 124, 125, 140, 144, 145, 147, 149, 151, 153, 155, 158, 163, 164, 176, 183, 204, 208, 218, 224, 226, 228, 242, 247, 248, 252, 254, 256, 259, 263, 264, 270, 289, 292, 295, 297, 322, 369, 376.
- Miklosich Fr.* 369, 377, 379.
Mingarelli 388.
Missia 616.
 «*Mitteillungen und Nachrichten des Deutschen Palästina Vereins*», περιοδικὸν κε'.
Moeller W. 83, 88, 120, 145, 151.
- Molinier* ιζ', 336, 338.
Mommert C. κε', 107.
Montfaucon κ', 155.
 «*Monumenta Ecclesiae Graecae*» κ'.
Mülinen E. 236, 238, 421.
Müller A. 245, 377, 379.
Müller Jos. 369.
Munk S. κβ', 271, 296, 303, 315, 375, 377, 379, 381, 384.
 «*Muristan ἢ Bimaristan*» 353, 619.
- Nau* 166, 172, 246.
Nestle E. 106.
Neumann W. A. κδ'.
Nointel de 464, 466, 467, 468, 469.
Noradounghian κγ'.
Nuth A. 138.
- Olivieri* 106.
 «*Oriens Christianus*» κ', 343.
- «*Palestine Exploration Fund*» κε'.
Palmieri A. 458, 524, 529.
Papebrochius D. ιθ', 138, 172.
Pargoire J. 245, 249, 263, 268, 270, 282, 463.
Parthey G. 168.
Passarowicz 516.
Petermann 244.
Petit L. 323, 344, 529.
Petrides S. 112, 114, 216.
Pichler A. 576, 579.
Pomialowsky I. ιε', ιστ', 129, 177, 283.
Popoff A. κδ', 544, 559, 591.
Pouget κ', 155.
Preuschen E. ιστ', 79, 92, 120, 219.
Prutz 350.
- Quaramundus* 335.
Quaresmius 375, 404.
Question des Lieux Saints 591.

- Raabe R.* 160, 166, 176.
Rachiene κ'.
Rambolla 164.
Raoul 347.
Raumer Karl von κ'.
Rauschen 145.
Raymaud ιζ'.
Redepenning E. R. 79, 84, 86.
Regel W. 354, 374, 417.
Relandus H. κ'.
 «*Relatione*» 427.
Renan 59.
Renaudot 251, 253, 297, 298, 313.
 «*Revue Benedictine*» 529.
 «*Revue Biblique*» κε'.
 «*Revue de l' Orient chrétien*» κε', 529.
 «*Revue de l' Orient latin*» κε'.
Rey 337.
Rhétoré 220.
Riant 224, 389.
Ricaut 472, 474.
Ritter κδ'.
Riess 160, 189.
Robinson E. κδ', 48, 309, 310, 346, 407.
Röhricht R. κδ'.
Roi, J de la 579.
Rousseau L. 504, 513.
Rowe 431.
Rozen B. R. 311, 313.

Salignac 424
Salvator St. 409.
Sauger 466.
Schalkhausser 219.
Schegg 59.
Schick 179.
Schlatler 59.
Schlumberger G. 304, 309, 311, 319.
Schmitt Th. 279, 280, 288.
Schnabl K. 334, 376.
Schneller L. 579.

Schölly T. 579.
Schubert H. 83, 88, 120, 145, 151.
Schulten 119.
Schulthess 390.
Schultze V. 100.
Schulz 48.
Schürer 73, 142.
Schwaigger Salomon's 414.
Schwally 390.
Schwartz Ed. 155, 162, 178, 209.
Schwarzloze 256.
Sieffert 58.
Sharbaraz 220.
Sigalas Ant. 173.
Socin A. κδ'.
Soden v. 59.
Statu quo ιγ', 592, 618, 639.
Stark, K. B. 73, 142.
Stern H. 347.
Strzygowski 108.
Surianus 339.

Tafel 349.
Testa κγ', 399, 417, 419, 425, 591, 592.
Thibaut 264.
Thierry A. 129.
Thomsen Peter κε', 619.
Tillemont κ' 58, 77, 80, 81, 121, 138, 154, 160, 216.
Tobler T. ιζ', κδ', 48, 242, 283, 321, 336, 338, 346, 404, 409, 515.
Tsagarelli A. 298, 318, 383, 477.
 «*Turcograecia*» 400, 407.

Ultimatum 594.
Usener 174, 182, 183, 202, 210, 215, 216, 248.

Vacant 216, 377.
 «*Vacant Mangenot*», λεξικὸν 524.

- 726 *Vailhé S.* ιστ', κστ', 48, 82, 112, 113,
156, 159, 160, 162, 164, 167, 173, 175,
178, 179, 189, 204, 206, 215, 216,
219, 220, 247, 249, 263, 280, 282,
339, 346.
Valesius 80.
Van den Ven P. 102.
Vernois, Verdy de κγ', 242, 278, 369,
379, 383, 385, 397, 399, 400, 403,
409, 417, 419, 425, 427, 442, 472,
484, 512, 528, 539, 545, 559, 591,
592, 594.
Vigne, de la 409.
Vincent, P. P. 395.
Violet B. ιδ', 88, 89, 120.
Vogüe κβ', 345, 346, 347.
- Weigand E.* 109.
Wellhausen 245.
Wiegand F. 333.
Wiesigner 59.
Wincent el Abel 109.
Willibald 281.
Wilson C. 76, 105.
- Zahn Th.* 59.
Zinkeisen 387, 389, 399, 400, 414,
425, 472, 493.
Zöckler O. 102, 178.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Ἀντὶ Προλόγου	σελ. ιβ΄
Πρόλογος Α΄ Ἐκδόσεως	σελ. ιγ΄
Ἀντὶ Προλόγου Β΄ Ἐκδόσεως	σελ. κδ΄

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΠΡΩΤΗ

ΑΡΧΑΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ (33-638)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

Οἱ πρῶτοι χρόνοι τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων (33-326)	
Ἀρχὴ τῆς Ἐκκλησίας	σελ. 43
Διωγμὸς τῆς Ἐκκλησίας ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων	σελ. 45
Ὁ Ἀρχιδιάκονος Στέφανος	σελ. 47
Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος	σελ. 51
Διάδοσις τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐν τοῖς ἔθνεσι	σελ. 54
Ὁ Βασιλεὺς Ἀγρίππας. Διωγμὸς τῶν Ἀποστόλων	σελ. 56
Ἰάκωβος ὁ Ἀδελφόθεος	σελ. 59
Καταστροφὴ τῆς Ἱερουσαλήμ ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων	σελ. 69
Ἡ Ἐκκλησία Ἱεροσολύμων ἐν Πέλλῃ	σελ. 72
Παρακμὴ τῆς Ἱερουσαλήμ. Ἀκμὴ ἄλλων πόλεων τῆς Παλαιστίνης	σελ. 74
Ἐπάνοδος τῆς Ἐκκλησίας ἐκ Πέλλης	σελ. 78
Ὁ Ἅγιος Ἀλέξανδρος Ἐπίσκοπος Ἱεροσολύμων	σελ. 80
Ὁ τελευταῖος διωγμὸς κατὰ τῆς Ἐκκλησίας ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων	σελ. 89

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Ἀκμὴ τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων (326-451)

Διάδοσις τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐν Παλαιστίνῃ.....	σελ. 101
Ἰδρυσις ναῶν ἐπὶ τῶν Ἁγίων Τόπων	σελ. 105
Τὰ πρῶτα Μοναστήρια. Ἡ Ἀγιοταφικὴ Ἀδελφότης	σελ. 111
Ἐγκαίνια τῶν Ναῶν	σελ. 117
Αἱ ἐκ τοῦ Ἀρειανισμοῦ ταραχαὶ τῆς Ἐκκλησίας	σελ. 120
Ὁ Ἅγιος Κύριλλος Ἐπίσκοπος Ἱεροσολύμων	σελ. 123
Τελεταὶ τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων	σελ. 132
Πῶσις τοῦ Ἐθνισμοῦ ἐν Παλαιστίνῃ	σελ. 140
Ὡριγενιστικαὶ ἔριδες	σελ. 146
Ὁ Πελαγianiσμός ἐν Παλαιστίνῃ	σελ. 154
Ὁ Ἅγιος Εὐθύμιος	σελ. 157
Προβιθασμός τοῦ Ἐπισκόπου Ἱεροσολύμων εἰς Πατριάρχην	σελ. 163

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

Ἀνάπτυξις τοῦ Μοναχικοῦ βίου (451-638)

Ταραχαὶ τῶν Μονοφυσιτῶν ἐν Ἱεροσολύμοις	σελ. 171
Οἱ Ἅγιοι Σάβας καὶ Θεοδόσιος	σελ. 179
Ἀγῶνες τῶν Μοναχῶν ὑπὲρ τῆς Ὀρθοδοξίας	σελ. 193
Οἱ Νεολαυρίται Ὡριγενισταί	σελ. 205
Κύριλλος Σκυθοπολίτης	σελ. 212
Περσικὴ ἐπιδρομὴ καὶ ἀραβικὴ κατάκτησις τῆς Παλαιστίνης	σελ. 219

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΔΕΥΤΕΡΑ

ΜΕΣΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ (638-1517)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

Οἱ χρόνοι τῶν μεγάλων θλίψεων τῆς Ἐκκλησίας (638-1099)

Κατάστασις τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων ἐπὶ τῶν πρώτων ἀράβων χαλιφῶνσελ.	237
Ἐπιδείνωσις τῆς θέσεως τῆς Ἐκκλησίας	σελ. 252
Ὁ Ἅγιος Ἰωάννης Δαμασκηνός	σελ. 256
Ἡ Ζ΄ Οἰκουμενικὴ Σύνοδος	σελ. 270

Ληστρικαὶ ἐπιδρομαὶ κατὰ τῶν Μοναστηρίων	σελ. 275
Ὁ Μιχαὴλ Σύγκελλος καὶ οἱ «γραπτοὶ» ἀδελφοί	σελ. 281
Ὁ Ἅγιος Φώτιος καὶ ἡ Ἐκκλησία Ἱεροσολύμων	σελ. 299
Ἐπανειλημμένα καταστροφὰ καὶ ἀνοικοδόμησις τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως .σελ.306	

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΕΜΠΤΟΝ

Αἱ Σταυροφορίαι (1009-1291)

Ἄλωσις τῆς Ἱερουσαλήμ ὑπὸ τῶν Σταυροφόρων	σελ. 329
Ἐγκαθίδρουσις Λατινικοῦ Πατριαρχείου	σελ. 335
Ὁ Ἑλληνικὸς κληρὸς ἐπὶ λατινοκρατίας.....	σελ. 339
Τὰ Προσκυνήματα καὶ Μοναστήρια ἐπὶ λατινοκρατίας	σελ. 347
Κατάλυσις τοῦ λατινικοῦ Βασιλείου	σελ. 352
Οἱ Πατριάρχαι Ἱεροσολύμων ἐν τέλει τοῦ ἰγ' αἰῶνος.....	σελ. 356
Ἀπομάκρυνσις τῶν Σταυροφόρων ἐκ Παλαιστίνης	σελ. 363
Πνευματικὴ κίνησις ἐπὶ λατινοκρατίας	σελ. 365

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΚΤΟΝ

Τὰ ὑπὸ τῶν Μαμλούκων δεινὰ (1291-1517)

Κατάστασις τῆς Ἐκκλησίας ἐν ἀρχῇ τοῦ ἰδ' αἰῶνος.....	σελ. 369
Ὁ Πατριάρχης Λάζαρος.....	σελ. 371
Δεινοπαθήματα τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὸν ἰε' αἰῶνα	σελ. 378

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΡΙΤΗ

ΝΕΑ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ (1517-1910)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΒΔΟΜΟΝ

Ὁ μέγας ἀγὼν ὑπὲρ τῶν Προσκυνημάτων (1517-1634)

Ἐναρξις τῆς νέας ἱστορικῆς περιόδου	σελ. 397
Ἀπαρχαὶ τοῦ ζητήματος τῶν Προσκυνημάτων	σελ. 404
Αἱ πρῶται σοβαραὶ ἀπώλειαι	σελ. 415
Πλήρης ἀνάκτησις τῶν Προσκυνημάτων	σελ. 428

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΟΓΔΩΟΝ

Ἀπώλεια καὶ ἐπανάκτησις τῶν Προσκυνημάτων (1634-1757)

Κύρωσις τῶν ἐπὶ τῶν Προσκυνημάτων δικαιωμάτων τοῦ Ἑλληνικοῦ Γένους .σελ.	441
Νέαι ἐπιβουλαὶ κατὰ τῶν Προσκυνημάτων	σελ. 447
Ὁ Πατριάρχης Δοσίθεος	σελ. 460
Ἀπώλεια τῶν Προσκυνημάτων	σελ. 481
Ἐπισκευὴ τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως	σελ. 510
Πνευματικὰ καὶ φιλανθρωπικὰ καθιδρύματα ἐν Παλαιστίνῃ	σελ. 521
Πλήρης ἐπανάκτησις τῶν Προσκυνημάτων	σελ. 527

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΝΑΤΟΝ

Τὸ καθεστῶς ἐν τοῖς προσκυνήμασιν (1757-1910)

Ἐνίσχυσις τῆς Ἀγιοταφικῆς Ἀδελφότητος	σελ. 539
Ἀνοικοδόμησις τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως	σελ. 544
Νέοι ἀγῶνες πρὸς συγκράτησιν τῶν Προσκυνημάτων	σελ. 557
Κίνδυνοι τῆς Ἀγιοταφικῆς Ἀδελφότητος	σελ. 561
Τελευταία κύρωσις τῶν δικαίων τοῦ Ἑλληνικοῦ Γένους ἐπὶ τῶν Προσκυνημάτων ..	σελ. 568
Προσηλυτευτικαὶ ἐνέργειαι τῶν ἑτεροδόξων ἐν Παλαιστίνῃ	σελ. 575
Ῥωσικὴ ἀποστολὴ ἐν Ἱερουσαλήμ	σελ. 581
Καθορισμὸς τοῦ Προσκυνηματικοῦ καθεστῶτος	σελ. 591
Τὸ Μοναστηριακὸν ζήτημα	σελ. 597
Ἡ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Σταυροῦ	σελ. 607
Δευτέρα Ῥωσικὴ ἀποστολὴ ἐν Ἱερουσαλήμ	σελ. 611
Πτῶσις τοῦ Πατριάρχου Κυρίλλου καὶ συνέπειαι αὐτῆς	σελ. 622
Κύρωσις τοῦ Προσκυνηματικοῦ καθεστῶτος	σελ. 631
Χρονολογικὸς πίναξ τῶν Ἐπισκόπων καὶ Πατριαρχῶν Ἱεροσολύμων ..	σελ. 647
Ἀλφαβητικὸν Εὐρετήριον ὀνομάτων καὶ πραγμάτων	σελ. 649

Η Β' ΕΚΔΟΣΙΣ ΤΗΣ «ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ» ΤΟΥ
ΛΕΙΜΝΗΣΤΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΑΘΗΝΩΝ ΚΑΙ ΠΑΣΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ
Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΕΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΤΗΘΗ ΚΑΙ ΕΞΕΤΥΠΩΘΗ ΕΙΣ ΤΑ ΜΟΝΟΤΥΠΙΚΑ
ΣΥΓΚΡΟΤΗΜΑΤΑ ΦΩΤΙΟΥ ΤΣΙΡΩΝΗ —ΛΕΝΟΡΜΑΝ 185, ΑΘΗΝΑΙ ΤΗΛ. 530.318—
ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΤΟΥ ΠΑΝΟΣΙΟΛ. ΑΡΧΙΜΑΝΔΡΙΤΟΥ ΑΓΑΘΑΓΓΕΛΟΥ ΤΑΜΠΟΥΡΑΤΖΑΚΗ.

Η Α' ΑΝΑΤΥΠΩΣΙΣ ΤΗΣ «ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ» ΤΟΥ
ΛΕΙΜΝΗΣΤΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΑΘΗΝΩΝ ΚΑΙ ΠΑΣΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ
Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΕΞΕΤΥΠΩΘΗ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΤΑΙΡΕΙΑΝ **3Ε ΕΚΤΥΠΩΤΙΚΗ Α.Ε.**
(ΚΗΦΙΣΟΥ 18, Τ.Κ. 104 42, ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ. 210-5126570, FAX.210-5143840, EMAIL: e@3ek.gr
WEBSITE: www.3ek.gr) ΚΑΙ ΕΒΙΒΛΙΟΔΕΤΗΘΗ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΤΑΙΡΕΙΑΝ **GENERAL PACK
Α.Β.Ε.** (21° ΧΛΜ. ΛΕΩΦ. ΛΑΥΡΙΟΥ, ΘΕΣΗ ΚΑΡΕΛΑ, Τ.Κ. 19 400, ΚΟΡΩΠΙ, ΤΗΛ. 210-
6646820, FAX.210-6646821, EMAIL: info@generalpack.gr WEBSITE: www.generalpack.gr)

